

УКРАЇНИ

СЛОВНИКИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української мови
Український мовно-інформаційний фонд

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Київ
Наукова думка
2003

Укладачі

В. М. БІЛОНОЖЕНКО, І. С. ГНАТЮК,
В. В. ДЯТЧУК, Н. М. НЕРОВНЯ,
Т. О. ФЕДОРЕНКО

У словнику представлені
найуживаніші фразеологічні одиниці сучасної української мови,
розтлумачено їх значення, подано широку дериваційну базу фразеологізмів
і проілюстровано цитатним матеріалом. До словника
додається покажчик, у якому відбито кожен повиозначний компонент
фразеологічної одиниці з відсиланням та вказівкою на місце
опрацювання реєстрового фразеологізму.
Для широкого кола користувачів — наукових працівників,
письмеників, журналістів, редакторів видавництва, викладачів вузів, учителів,
студентів, учнів та шанувальників українського слова.

Відповідальний редактор
В. О. ВИННИК

Затверджено до друку вченою радою
Інституту української мови НАН України

Видаання здійснене в межах проекту “Словники України”
відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 1999 року № 967
“Про розвиток національної словникової бази”

Редакція філології, художньої літератури та словників

Редактори
Українського мовно-інформаційного фонду
Н. М. Сухарина, Л. Л. Шевченко

Редактори видавництва
Є. І. Мазніченко, О. В. Осадча, Н. М. Отрох

С 4602030000 - 015 30 - 2003
2003

© Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2003
© В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук,
Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко, 2003
© Ідея та назва серії “Словники України” Т. П. Гуменик,
В. А. Широков, 2003

ISBN 966-00-0797-3

Пропонований читачеві “Словник фразеологізмів української мови” містить 7922 фразеологічні одиниці, вживані в сучасному українському мовленні. Фразеологізми — це своєрідні мовні знаки, які становлять основу національного обличчя кожної мови, бо в них, як ні в жодній іншій мовній одиниці, яскраво виявляється специфічний національний колорит, особливості образного народного мислення, власне національне сприйняття “мовної картини світу”, віддзеркалення характерних особливостей культури й побуту, народних звичаїв, історичного минулого тощо.

“Словник фразеологізмів української мови” з достатньою повнотою передає мовне фразеологічне багатство на матеріалі літературної мови XIX–XX століть.

Основою реєстру Словника став “Фразеологічний словник української мови” у двох книгах (К.: Наук. думка, 1993 та друге стереотипне видання — 1999 рік) — перший академічний словник, у якому найповніше відображено загальноповживану фразеологію української мови і подано її всебічну лексикографічну характеристику. Авторами названого словника були співробітники Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР (згодом Інституту української мови НАН України) В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець, В. В. Дятчук, В. П. Забеліна, Н. М. Неровня, Н. І. Пашковська, О. П. Петровська, Н. П. Романюк, Т. О. Федоренко, Л. А. Юрчук.

Разом з невинним розвитком мови, насамперед її лексичного складу, в безперервному русі перебуває і фразеологічний фонд, поповнення якого фіксує лексична картотека Інституту української мови НАН України. Тому “Словник фразеологізмів української мови” істотно доповнений фразеологічними одиницями, не зафіксованими у попередньому виданні, ілюстраціями, представленими в першу чергу картотечними матеріалами нових авторів, а також тих письменників, які протягом тривалого часу були вилучені з літературного процесу; крім того, використано матеріали, відображені у фразеологічних збірниках, які з’явилися останнім часом¹.

У реєстрі Словника свідомо не наводяться деякі лайливі фразеологізми та прокльони типу *бодай ти каменем сів, щоб тебе об землю кидало, черви б поїли, чорт би побрав*. Зате в Слов-

¹ Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови.— К. : Освіта, 1998; Прайді Ю. Ф. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека.— Симферополь: Редотдел Крымского комитета по печати, 1994; Ужченко Віктор, Ужченко Дмитро. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу.— Лугає, 1997 ; 2002.

нику значно ширше представлені фразеологічні одиниці біблійного походження та діалектні фразеологізми, які засвоєні літературною мовою і стали вже загальповживаними (напр.: **ЄГИПЕТСЬКА ТЬМА, ЯКО ТАТЬ В НОЇ**), а також одиниці, не зафіксовані попередніми виданнями словників (напр.: **НАТИСКА́ТИ КНО́ПКУ, ГАРЯ́ЧА ТО́ЧКА, НО́МЕР ОДІ́Н**).

Як уже було відзначено, у Словнику подається повна лексикографічна характеристика фразеологічних одиниць. Кожен реєстровий фразеологізм представлений у всіх варіантах, з якогома ширшим і повнішим розкриттям усіх його значень та їх відтінків, з можливими похідними формами, що підкріплене ілюстративним матеріалом авторитетних джерел — творів художньої літератури, фольклорних записів, публіцистичної та науково-популярної літератури, окремих перекладних праць, які репрезентують світову класичну спадщину, а також періодичної преси. Деякі фразеологізми у досить рідких випадках ілюструються словосполученнями-реченнями, взятими авторами з усього мовлення.

Словник розрахований на філологів, письменників, перекладачів, журналістів, працівників видавництва та широке коло користувачів — шанувальників української мови.

Для підготовки цього видання в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України було створено спеціальну комп'ютерну технологію. Вона базується на формальній моделі лексикографічної системи Словника фразеологізмів, застосування якої уможливило формування відповідної словникової бази даних, її індексування та автоматичну побудову повного покажчика Словника. Цю працю було виконано І. В. Остаповою в межах здійснюваної відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 2000 р. № 967 програми розвитку національної словникової бази.

Поняття фразеологізму. Теоретичні засади побудови та структура словника

І. Автори “Словника фразеологізмів української мови” щодо теоретичних засад визначення фразеологічних одиниць дотримуються принципів, розроблених Л. А. Юрчук у “Фразеологічному словнику української мови” у двох книгах. В основу пропонованого Словника покладено розуміння фразеологічної одиниці як усталеного стійкого словосполучення з постійним, відтворюваним за традицією складом компонентів, у якому втрачена їх лексична самостійність і яке виражає цілісне фразеологічне значення, створюване в основному внаслідок переосмислення вільного словосполучення, а також виступає членом речення¹. Лише наявність усіх названих ознак у сукупності дала підставу для виділення величезної кількості стійких словосполучень фразеологічних одиниць і залучення їх до реєстру Словника.

Згідно з такою інтерпретацією фразеологізму до фразеологічних одиниць не зараховувалися, а отже, не вносилися до реєстру Словника сталі словосполучення, у яких відсутнє метафоричне (за принципом подібності) або метонімічне (за принципом суміжності) переосмислення (*наживати ворогів; не час*); прислів'я (*дарованому коневі зубів не лічать; знає кіт, чиє сало з їв*); приказки (*мова — не полова; не ти перший, не ти останній; коса — дівоча краса*); усталені порівняння (*кремезний як дуб; червоний як рак; росте як бур'ян*); крилаті вирази (*усе тече, все змінюється* (давньогр.); *від великого до смішного один крок* (фр.); *бути*

¹ Див.: Юрчук Л. А. Теоретичні засади реєстру Фразеологічного словника української мови // Мовознавство. — 1983. — № 5.

чи не бути (англ.)); перифрастичні звороти, які замінюють слова в описовій формі (*виявляти піклування* = піклуватися; *надавати допомогу* = допомагати; *покласти надію* = надіятися); складені терміни (*лінгвістична географія, цукровий діабет, електрична дуга*); нефразеологізовані тавтологічні (із повторенням слова) словосполучення (*з боку на бік, дурень дурнем, ридма ридати, смішки смішками*); словосполучення, у яких компоненти зберігають свої лексичні значення, але один із них реалізує свою семантику лише у поєднанні з іншими компонентами (*гусача шкіра, вовчий апетит, єгипетська робота*); словосполучення, які становлять собою складені прийменники (*у зв'язку з, на відміну від, відповідно до*) або складені сполучники (*через те, що; для того, щоб; з того часу, як*); деякі дієслівно-іменні словосполучення близькі до перифразів (описових зворотів), у яких значення дієслів певною мірою віддалене від свого основного завдяки поєднанню з абстрактним іменником на позначення "почуття", "настрій", "переживання" тощо (*впадати в гнів, вводити в оману, доводити до розпачу*).

II. Оформлення реєстрової одиниці становить одне із складних питань укладання фразеологічного словника. Реєстрова одиниця оформляється у вихідній формі, яка у фразеологізмах визначається передусім співвіднесеністю її з тією чи іншою частиною мови, що забезпечується, як правило, опорним компонентом, який і визначає цю співвіднесеність.

Фразеологізми, які можуть змінюватися, у реєстрі подаються у прийнятій для словників вихідній формі цих компонентів. Так, у субстантивних (іменних) фразеологічних одиницях іменник подається у називному відмінку однини (**БІЛА ВОРОНА, ПРОПИСНА ІСТИНА, КАМІНЬ НА ШІЙІ**). Ті субстантивні фразеологізми, які не мають форми однини, фіксуються у множині (**АДАМОВІ ДІТИ, ВИСОКІ ПОРОГИ**).

Прикметниковий компонент зі змінними формами в ад'єктивних (прикметникових) фразеологізмах подається у формі чоловічого роду однини (**НЕ ВАРТИЙ ЛАМАНОГО ГРОША, НЕЧІСТИЙ НА РУКУ, ЛЕГКИЙ НА СПОМИН**). Ті ад'єктивні фразеологізми, які не мають форми однини, фіксуються у множині (**ОДИН ОДНОГО ВАРТИ**). Якщо ад'єктивний фразеологічний одиниці не властиві змінні форми, вона фіксується в реєстрі у своїй єдиній парадигмі (**ЧІСТОЇ ВОДИ — справжній, ВИСОКОЇ ПРОБИ — досконалий**).

У дієслівних фразеологічних одиницях дієслова, які вживаються в особових формах, наводяться у формі інфінітива (**НАВЕРТАТИСЯ НА ЯЗІК, ЛАМАТИ ГОЛОВУ, МОЗБОЛИТИ ОЧІ**). У тих дієслівних фразеологізмах, які мають нефіксований порядок слів і які в контексті функціонують з різним порядком компонентів, на перше місце ставиться переважно дієслівний компонент: **ВИЇЖДАТИ НА ЧУЖІЙ СПІНІ, ЗАГЛЯДАТИ В ГОРШКІ, ІТИ В ОДНІЙ УПРЯЖЦІ, МОЛОТИ ЯЗИКОМ**. Якщо ж дієслівний фразеологізм має фіксований, незмінний порядок компонентів, коли дієслово уживається не на першому місці, він подається в тій же формі (**ГОЛЦІ НІДЕ ВПАСТИ, НІЧОГО ГРІХА ТАЇТИ, І ОКОМ НЕ МОРГНУТИ**).

Видові пари дієслівних фразеологізмів подаються в реєстровій одиниці через скісну лінію (**ВЛАЗИТИ / ВЛІЗТИ В ДУШУ, ДОБИРАТИСЯ / ДОБРАТИСЯ ДО ПЕЧІНОК, СІДАТИ / СІСТИ НА ГОЛОВУ**). Фразеологічна одиниця, що вживається у формі лише одного виду, подається у формі цього ж виду (**КУСАТИ ГУБИ, ЛЯПАТИ ЯЗИКОМ, ЗАОРАТИ НОСОМ**).

У Словнику вихідним вважається недоконаний вид дієслівних фразеологічних одиниць, і форма недоконаного виду подається на першому місці в межах реєстрової одиниці (**ГНУТИ / ЗІГНУТИ СПИНУ, ЗАНЕПАДАТИ / ЗАНЕПАСТИ ДУХОМ**). Але якщо фразеологізм вживається здебільшого у формі доконаного виду, то вона наводиться першою

з відповідною формулою тлумачення (ВТЄРТИСЯ / ВТИРАТИСЯ В ДОВІР'Я; ДІСТАТИ / ДІСТАВАТИ ОБЛИЗНЯ).

Дієслівні фразеологізми будь-якої структури, незмінні за формою, фіксуються у реєстрі в цій же формі (ЯК КОРОВА ЯЗИКОМ ЗЛИЗАЛА, ПОЛИ ВРІЖ ТА ТІКАЙ, ГРУНТ ХИТАЄТЬСЯ ПІД НОГАМИ, ЧЕРЕЗ ГУБУ НЕ ПЛЮНЕ).

У реєстрових фразеологізмах із структурою двоскладових речень дієслова подаються у формі 3-ї особи теперішнього часу, якщо вид недокоаний, або минулого часу чи простого майбутнього часу — при докоаному виді (ВУХА В'ЯНУТЬ, ОЧИ РОЗБИГАЮТЬСЯ / РОЗБИГЛИСЯ, СМІКНУВ ЧОРТ ЗА ЯЗИКА, КУРИ ЗАГРЕБУТЬ).

Часові форми дієслівних фразеологічних одиниць дістають відображення не у реєстрі, а в ілюстраціях: ДУША СПІВАЄ... Вона [Настуся] прагнула говорити якнайділовитіше, .. а в самої співала душа, оченята так і бризкали захопленням (Ю. Збанацький).

Також відображаються не у реєстрі, а лише в ілюстраціях і дієприслівникові форми фразеологічних одиниць (вийшовши на дорігу у статті ВИХОДИТИ / ВИЙТИ НА ДОРОГУ; зв'язуючи руки — у статті ЗВ'ЯЗУВАТИ РУКИ), крім тих, які несуть на собі додаткове семантичне навантаження. Такі дієприслівникові фразеологізми фіксуються як реєстрові: НЕ ПОКЛАДАЮЧИ РУК — невтомно, сумлінно, з великим завзяттям.

Усі можливі змінні форми фразеологічних одиниць відображаються в ілюстраціях до них.

Адвербіальні (прислівникові) фразеологізми в реєстрі подаються у своїй єдиній уживаній формі (У ВІДКРИТУ; ЯК У ВІЧИ НЕ ВСКОЧИТЬ; НА ВЕСЬ ДУХ; ХОЧ ОКО ВІКОЛИ).

Таким же чином оформляється реєстр і вигуківих фразеологічних одиниць (КУДИ ТВОЄ ДІЛО!; ЧИ ТИ БА!).

III. У Словнику відображено одну із специфічних особливостей фразеологізмів як одиниць мови — варіантність, тобто видозміни фразеологічних одиниць, які полягають у можливості взаємозамінності їх компонентів іншими словами або формами при збереженні семантики всієї одиниці. Усі варіанти подаються у круглих дужках біля основного компонента меншими літерами. У реєстрі відображаються типові можливі формальні варіанти, які стосуються зміни форми фразеологізму (ВТЄРТИСЯ В ДОВІР'Я (в довіру); ДО СІВОГО ВОЛОСУ (в волоса); І ВОЛОСИНА НЕ ВПАДЕ (не спадє) З ГОЛОВИ; ІТИ ДО РУК (у руки); НЕ БАЧИТИ СВІТУ (світа) БІЛОГО; ВЄРТИТЬСЯ НА ЯЗИЦІ (на язикі)) та фонетичні варіанти — зміни у звуковому складі компонентів фразеологічних одиниць (БАС УРВАВСЯ (увірвався); ХАЛІФ (каліф) НА ЧАС).

Але не всі фонетичні варіанти дістають відображення у реєстровому фразеологізмі. Зокрема, варіанти деяких прикметників, префіксів та сполучників (напр., у—в, і—й, з—із, від—од) у реєстрових формах не наводяться. У подібних варіантах для реєстру перевага падається уживанішим у літературній мові компонентам, а фонетичні форми з такими варіантами фіксуються в ілюстраціях.

У реєстровій одиниці подається також і морфологічна варіантність компонентів (ГОСТРИЙ НА ОКО (на очі); І ВГОРУ ГЛЯНУТИ НІКОЛИ (немає коли); НІ ЗА ПОНЮШКУ (за понюх) ТАБАКИ; ПРО ВСЯКИЙ (про всяк) ВІПАДОК).

Найповніше у реєстрі відбита надзвичайно поширена у фразеології лексична варіантність фразеологічної одиниці, у якій досить часто може варіюватися кілька компонентів (ЛЕДВЕ (насилу) ДУША ДЕРЖИТЬСЯ (тримається) В ТІЛІ; ВІДКРИВАТИ (розкривати) ДУШУ (серце); ВІДЛЯГЛО (відійшло) ВІД СЕРЦЯ (від душі, на серці, на душі); СТАТИ НА БЛИЗЬКУ (коротку) НОГУ).

У реєстровій фразеологічній одиниці відбивається також факультативність її компонентів, коли фразеологізм може вживатися у мовленні в повному або неповному складі, тобто може функціонувати з наявністю чи відсутністю певного компонента, при цьому не змінюючи ні семантичної (сислової), ні лексико-граматичної характеристики одиниці. Так, фразеологізм **ВИМО́ТУВАТИ [ВСЮ] ДУ́ШУ** може реалізуватися у формі **ВИМО́ТУВАТИ ДУ́ШУ** і у вигляді **ВИМО́ТУВАТИ ВСЮ ДУ́ШУ**. Такі факультативні форми у Словнику беруться в квадратні дужки і друкуються напівжирним шрифтом прописними літерами. Напр., **НАКИДА́ТИ** (накладáти, надівáти) / **НАКІ́НУТИ** (наклáсти, надíти) **ЯРМО́** (петлю́) [**НА [СВОЮ́] ШІ́Ю** (на карк, на себе)].

Іноді варіанти фразеологізму завдяки деяким морфологічним відмінностям не можна виразити однією реєстровою формою. У таких випадках доводиться їх подавати окремо, відділяючи крапкою з комою, напр.:

**ПОРО́ЖНЯ ДУ́ША; ПОРО́ЖНЕ СЕ́РЦЕ.
СТОВПОВИ́Й ШЛЯ́Х; СТОВПОВА́ ДОРО́ГА.**

Усі реєстрові фразеологізми наведені з наголосом на кожному компоненті. Без наголосу подається лише опорне слово, напр.:

**НАБИРА́ТИ
НАБИРА́ТИ / НАБРА́ТИ ВОДИ́ В РО́Т.**

IV. До складу реєстрової одиниці не входять так звані супровідні слова, які є обов'язковим словесним оточенням фразеологізму. Вони зберігають своє лексичне значення і перебувають поза межами фразеологічної одиниці, але є необхідними для її функціонування та реалізації значення. Такі лексеми обов'язково фіксуються у Словнику після реєстрової одиниці таким чином:

ВІ́РОЮ І ПРА́ВДОЮ, *перев. зі сл. служи́ти, послужи́ти...*

або:

[АЖ] ВУ́ХА ПУ́ХНУТЬ / ПОПУ́ХЛИ, *зі словоспол. хо́четься кури́ти...*

Супровідне слово позначається поруч із фразеологізмом після коми прямим світлим шрифтом врозрядку та з наголосом, але не тлумачиться. Якщо фразеологізм функціонує з кількома супровідними словами, переважно одного семантичного ряду (поля), вони всі не наводяться, а подаються лише найуживаніші з них; замість усіх інших використовується ремарка *і т. ін.* або *і под.*:

ДО СЬО́МОГО КОЛІ́НА. 1. *зі сл. кара́ти, кля́сти і т. ін.*

Подібна лексична сполучуваність у Словнику зазначається і в тих випадках, коли вона виступає засобом розмежування фразеологічних значень, напр.:

У ХВО́СТІ́. 1. *зі сл. ставáти, ста́ти і под.* У кінці чогось, позаду всіх ...

2. *зі сл. бу́ти, опи́нитися і т. ін.* Серед відсталих, серед останніх...

V. Укладачі Словника намагалися досить широко показати фразеологічну дериватологію (фразеотворчу видозмінюваність одиниць) — процес досить активний у сучасній українській мові. Адже завданням Словника було не лише накреслити нормативне опрацювання фразеологізму та якомога точніше витлумачити його фразеологічне значення, а й правильно описати форму з урахуванням усіх особливостей її функціонування. У Словнику не наводяться трансформації (індивідуально-авторські перетворення) та оказіональні (припадінні) вживання фразеологізмів, їх різноманітні контамінації, що становлять відхилення щодо фор-

ми від норми у мовленнєвому вживанні фразеологічних одиниць, а натомість дається широка мережа дериватів — похідних фразеологічних утворень.

Усі деривати подаються напівжирним шрифтом меншим кеглем у кінці статті (після ілюстрацій) або в кінці значення полісемічного фразеологізму без тлумачення, але з підтвердженням ілюстративним матеріалом, напр.:

ВИБИВА́ТИ / ВИБИТИ З КО́ЛІІ *кого...* 2. Робити кого-небудь непрацездатним, неспроможним виконувати щось... **ВИБИТИЙ З КО́ЛІІ**. *Коли, слідом за Федором Іполитовичем, вийшли вони з палати, Другу запропонував остаточно вибитому з колії колишньому своєму нерозлийводи: — Може, досить з тебе на сьогодні? (Ю. Шовкопляс).*

Найуживаніші деривати граматичного, лексичного та семантичного типів, зафіксовані Словником, зводяться в основному до таких:

1. Відмінний від головного лексико-граматичний розряд фразеологізму, тобто інша часиномовна співвіднесеність, напр.:

при дієслівній одиниці — субстантивні: **ОБВИВА́ТИ ПОРО́ГИ** — **ОБВИВА́ННЯ ПОРО́ГІВ; ЗАМЙ́ЛЮВАТИ О́ЧІ** — **ЗАМЙ́ЛЮВА́ННЯ О́ЧЕЙ;**

при дієслівній одиниці — дієприкметникові: **ВИ́ССАТИ З ПА́ЛЬЦЯ** — **ВИ́ССАНИЙ З ПА́ЛЬЦЯ; ЗАВ'Я́ЗАТИ СВИ́Т** — **СВИ́Т ЗАВ'Я́ЗАНИЙ; НЕ ДОВО́ДИТИ ДО ДОБРА́** — **НЕ ДОВЕ́ДЕНИЙ ДО ДОБРА́; ЗАМКНУ́ТИСЯ В СОБІ́** — **ЗА́МКНЕНИЙ (за́мкнутий) У СОБІ́;**

у дієслівних фразеологізмах заміна дієслів предикативними формами на -но, -то: **ЗАВ'Я́ЗАТИ СВИ́Т** — **ЗАВ'Я́ЗАНО БІ́ЛИЙ СВИ́Т; ЗАБИ́ТИ ПА́МОРОКИ** — **ПА́МОРОКИ ЗАБИ́ТО; ВИВО́ДИТИ З ЛА́ДУ́** — **ВИВЕ́ДЕНО З ЛА́ДУ́; ЗБИ́ТИ З ПАНТЕ́ЛИКУ** — **ЗБИ́ТО З ПАНТЕ́ЛИКУ.**

2. Деривати, утворені додаванням до незворотного дієслова у дієслівних фразеологізмах постфікса -ся, — як пасивних конструкцій, так і тих одиниць, у яких наявність цього постфікса не приводить до зміни семантики фразеологізму. Напр., до фразеологічної одиниці **ВИ́ДИВИТИ [ВСІ] О́ЧІ**. Чекати з нетерпінням кого-небудь, перев. втративши надію на його прибуття, повернення і т. ін. — *Брат Остап усі очі видивив, вас виглядаючи. Ніяк дочекатись було (В. Конвісар) дається дериват ВИ́ДИВИТИСЯ О́ЧІ з ілюстрацією: — Ну, чого так дивився, хрещенику? Паняй до Марусини, бо вона вже за тобою й очі видивилась (А. Дімаров).*

Деривати з пасивними або безособовими дієслівними компонентами супроводжуються відповідними ремарками:

ЗАТУМА́НИТИ ГО́ЛОВУ — **ЗАТУМА́НИЛОСЯ В ГОЛОВІ́, безос.**

ЗАТЯ́ГУВАТИ ПЕТЛЮ́ — **ЗАТЯ́ГУЄТЬСЯ ПЕТЛЯ́, пас.**

Але якщо наявність постфікса -ся у дієслівних фразеологізмах видозмінює значення всієї одиниці порівняно з відповідним безпостфіксним (без -ся) фразеологічним зворотом, такі фразеологічні одиниці розробляються в окремих статтях з узгодженням формул тлумачення між собою. Напр.:

ЗАВ'Я́ЗАТИ / ЗАВ'Я́ЗУВАТИ СВИ́Т... Зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості і т. ін. *Хай суджений .. не зав'яже дівчині світ ні поганим словом, ні гризнем, ні важким кулаком, ні лихою чаркою (М. Стельмах);*

СВИ́Т ЗАВ'Я́ЗУЄТЬСЯ / ЗАВ'Я́ЗВСЯ кому. Хто-небудь стає нещасним (перев. у зв'язку з невдалим одруженням). — *Доню, Галочко! Коли так, іди за Миколу! — Добре, панотченьку, — разом сказала Галочка, а на серце мов кусок льоду впав, бачачи, що усе ближче, усе ближче зав'язується їй світ (Г. Квітка-Основ'яненко).*

Аналогічно у Словнику розроблено фразеологічні одиниці **ПОШИТИ У ДУРНІ** — **ПОШИТИСЯ В ДУРНІ**; **ЗАВАРИТИ КАШУ** — **ЗАВАРИЛАСЯ КАША** та ін.

3. Дериватологічні утворення, які набувають додаткової семантики завдяки префіксації (іноді подвійної чи навіть потрійної) компонента-дієслова у дієслівних фразеологічних одиницях, не тлумачаться; при таких дериватах у дужках подаються лише певні позначки для уточнення семантики, напр.:

РОЗВ'ЯЗУВАТИ ЯЗЫК — **ПОРОЗВ'ЯЗУВАТИ ЯЗЫКИ** (про всіх або багатьох); **ВОДИТИ ЗА НІС** — **ПОПОВОДИТИ ЗА НІС** (тривалий час); **ЗВОДИТИ РАХУНКИ** — **ПОЗВОДИТИ РАХУНКИ** (з багатьма); **ЗАТУЛЯТИ РОТ** — **РОТІ ПОЗАТУЛЯТИ** (про всіх або багатьох); **ВИЛЕТІТИ З ГОЛОВИ** — **ПОВИЛІТАТИ З ГОЛОВИ** (про все); **ЗАЛИВАТИ ОЧІ** — **ПОЗАЛИВАТИ ОЧІ** (про багатьох або у великій мірі).

Якщо префікс або частка **не**, **паявні** у дериваті, не впливають на його значення порівняно з основною формою фразеологічної одиниці, семантичні уточнення не наводяться, напр.:

ХОЧ ОКО ВЙКОЛИ. Зовсім нічого не видно... **ХОЧ ОЧІ ПОВИКОЛЮЙ**. *Темно, хоч очі повиколоюй* (М. Номис);

І ЗУБИ ВЙЗБИРАЄШ, *грубо*. Уживається як погроза кому-небудь дуже боляче, відчутно побити за щось. — *Цить! а то як візьму кочергу, то й зуби визбираєш*, — крикнула Кайдашиха й скочила з місця (І. Нечуй-Левицький). **І ЗУБІВ НЕ ВЙЗБИРАЄШ**. — *Ти що? — аж підвісся з стільця земський*. — *П'яний прийхав. Я такого дам тобі агітатора, що й зубів не визбираєш* (М. Стельмах).

Словник фіксує і ті випадки, коли фразеологізм у заперечній формі має дериваційне утворення того самого семантичного навантаження, але з опущеною часткою **не**:

І ВУХОМ НЕ ВЕСТІЙ — **ПЕРЕСТАТИ І ВУХОМ ВЕСТІЙ**.

4. Лексичні деривати, пов'язані з певними змінами компонентів фразеологізмів, фіксуються у Словнику без тлумачення і позначок. До таких змін належать:

а) зміни відмінкових форм (**ВЙКИНУТИ КОНИК** у фразеологічній одиниці **ВЙКИНУТИ КОНИКА** (коники));

б) використання зменшено-пестливих або збільшено-згрубілих форм компонентів (**ВИЙМАТИ СЕРЦЕ** — **ВИЙМАТИ СЕРДЕНЬКО**; **ЧІСТОЙ ВОДІ** — **ЧИСТІСНЬКОЇ ВОДІ**; **ЛАСИЙ ШМАТОК** — **ЛАСЕНЬКИЙ ШМАТОЧОК**);

в) зміна порядку, як правило, однорідних компонентів (**НІ ВУХА НІ РІЛА** — **ІНІ РІЛА НІ ВУХА**; **ВВІЙТИ В ПЛОТЬ І [В] КРОВ** — **ВВІЙТИ В КРОВ І ПЛОТЬ**; **І ТАКІ СЯК** — **І СЯК І ТАК**);

г) лексична заміна усталених компонентів фразеологізму, що подані в реєстровій формі, рідковживаними варіантами (**АЖ ВУХА В'ЯНУТЬ** — **АЖ ВОЛОССЯ В'ЯНЕ**; **ВЕРСТАТИ ПУТЬ** — **ПРОСТУВАТИ ПУТЬ**; **ВІД ГОРШКА ДВА ВЕРШКА** — **ПІВВЕРШКА ВІД ГОРШКА**; **ЗАОРАТИ НОСОМ** — **ЗАПОРОТИ НОСОМ**);

г) вживання стилістично забарвленого компонента з відповідним ремаркуванням такого вживання (**ВІЙТИ В ЛЮДИ** — **ВІСКОЧИТИ В ЛЮДИ**, *зневажл.*);

д) редукція (усічення) багатокомпонентного фразеологізму без зміни його семантики, напр.: **ДЕ [Ж] ТАКІ ВІДАНО...** Уживається для вираження здивування або обурення чим-небудь незвичним або неприйнятним. — *Дивлюсь — мій Стефанко лежить, як колода спухлий. Чи баба бреше, чи вона дурна. Де ж таки видано, щоб зарізані були від того спухлими?* (М. Коцюбинський)... **ДЕ Ж ТАКІ**. — *А вам заздро на мого чоловіка? — Та ще б, дивіться, не заздро було! Де ж таки — чужу жінку зовсім від дому одбив* (Панас Мирний).

VI. Фразеологічні одиниці у реєстрі Словника подаються в алфавітному порядку з урахуванням усіх компонентів, у тому числі й факультативних.

Місце подання і опрацювання фразеологізмів у Словнику залежить від структури одиниці: враховується формальна ознака, зокрема визначається граматичний центр, тобто незалежний у граматичному плані компонент, який керує всіма іншими компонентами. Так, якщо фразеологізм має форму словосполучення, односкладного речення або порівняльного звороту, він опрацьовується при граматично незалежному слові. Напр., фразеологічна одиниця **ЗОЛОТЄ ДНО** розробляється при реєстровому компоненті **ДНО**; **ЛАТКА НА ЛАТЦІ** — при **ЛАТКА**; **БЕЗ ЦАРЯ В ГОЛОВІ** — при **ЦАРЯ**; **НА ВАГУ ЗОЛОТА** — при **ВАГУ**; **ЗУБИ З'ЇСТИ** — при **З'ЇСТИ**; **З ГОЛОВИ ДО НІГ** — при **ГОЛОВИ**; **ХОЧ ЛОБОМ БИЙСЯ** — при **БИЙСЯ**; **ЯК КОРОВІ СІДЛО** — при **СІДЛО**; **НА ЧИМ СВІТ СТОЙТЬ** — при **СВІТ**; **КУДІ МАКАР ТЕЛЯТ НЕ ГАНЯВ** — при **МАКАР**; **САМ ЧОРТ НОГУ ЗЛОМИТЬ** — при **ЧОРТ**; **ЯК КОРОВА ЯЗИКОМ ЗЛИЗАЛА** — при **КОРОВА** і т. ін.

Якщо фразеологізм має форму словосполучення із сурядним зв'язком, то він розробляється при першому компонентові (**НІ РИБА НІ М'ЯСО** — при **РИБА**; **ВЗДОВЖ І ВПЕРЕК** — при **ВЗДОВЖ**; **[І] В ХВІСТ І [В] ГРІВУ** — при **ХВІСТ**).

Фразеологізми, до складу яких входять компоненти-звертання, подаються при дієсловах (**НЕ ДОВЕДИ ГОСПОДИ** — при **ДОВЕДИ**; **ДАЙ БОЖЕ ПАМ'ЯТЬ** — при **ДАЙ**).

Фразеологічні одиниці з компонентом-числівником наводяться або при іменнику у випадку узгодження з ним (**ВІД ГОРШКА ДВА ВЕРШКА** — при **ВЕРШКА**), або при числівнику, якщо він керує іменником (**СІМ ВЕРШКІВ ГРЕЧАНОЇ ВОВНИ** — при **СІМ**).

VII. Опорні слова, при яких розробляються фразеологізми, у Словнику подаються в алфавітному порядку в межах кожної літери не у вихідних формах, а в тих, у яких вони вживаються у фразеологічних одиницях як їх компоненти, і друкуються великими літерами світлим шрифтом без наголосу, напр.:

ВАЛЯЄТЬСЯ
НА ДОРОЗІ НЕ ВАЛЯЄТЬСЯ;
З'ЇВ
МАЛО КАШІ З'ЇВ;
ВАГУ
НА ВАГУ ЗОЛОТА.

Опорне слово, вжите у фразеологічній одиниці в різних граматичних формах, у Словнику розміщується з урахуванням алфавітного порядку всіх літер:

ВАГА
АЖ ВАГА З ГРУДЕЙ СПАЛА;
ВАГУ
НА ВАГУ ЗОЛОТА;
ВБ'Є
КУЛАКОМ ВОЛА ВБ'Є;
ВБИВАТИ
ВБИВАТИ В ГОЛОВУ;
ВБИЙСЯ
ХОЧ З ШАПКИ ВБИЙСЯ;
З'ЇВ
ВОЛА Б З'ЇВ;
З'ЇСТИ
ДУЛЮ З'ЇСТИ.

Фразеологічні одиниці зі спільним реєстровим компонентом групуються у Словнику під цим словом за алфавітом буквених знаків усіх компонентів:

ВАЛИТИ

ВАЛИТИ / ЗВАЛИТИ ВСЕ ДОКУПИ;

ВАЛИТИ (зв'язувати, в'язати) / ЗВАЛИТИ З НИГ;

ВАЛИТИ З ХВОРОЇ ГОЛОВИ НА ЗДОРОВУ;

ВАЛИТИ ЧЕРЕЗ ПЕНЬ КОЛОДУ;

ВАЛОМ ВАЛИТИ / ПОВАЛИТИ.

VIII. До кожної реєстрової фразеологічної одиниці подається семантична характеристика, тобто тлумачення значення цієї одиниці та її відтінків. Форма тлумачення фразеологічного значення зумовлюється належністю фразеологізму до того чи іншого лексико-граматичного розряду, його співвіднесеністю із словами певної лексико-семантичної групи (частини мови). Так, субстантивна фразеологічна одиниця має іменникову формулу тлумачення: **ГАРЯЧА ТОЧКА**. Місце, де склалася небезпечна ситуація (перев. воєнна), яка потребує негайного врегулювання;

ад'єктивна — прикметникову: **НІ ПАВА НІ ІАВА...** Який нічим не виділяється; посередній, ніякий (про людину);

дієслівна — відповідно дієслівну формулу: **ТАНЦЮВАТИ ПІД ДУДКУ...** Беззаперечно виконувати чий-небудь бажання, підкорятися комусь у всьому;

адвербіальна одиниця — прислівникову формулу: **ХОЧ УМРИ**. 1. Обов'язково, незважаючи ні на що; що б там не було, у будь-якому випадку.

Вигуківі фразеологізми тлумачаться в описовій формі: **ХАЙ ЙОМУ ЦУР**. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось. — *Ох... як ти мене злякав, хай йому цур!*... — *переводячи дух, .. обізвалася вона до Грицька (Панас Мирний).*

Особливої формули тлумачення вимагають фразеологічні одиниці так званих незамкнених структур, тобто несамостійних в синтаксичному плані фразеологізмів. При визначенні їхньої семантики перебудовується все речення, в якому вони функціонують, за формулою: "Хто-небудь..." або "Що-небудь...": **МІШКОМ З-ЗА РОГУ ВДАРЕНО** (вдарили) кого. Хто-небудь дурнуватий, недоумкуватий, з великими дивацтвами. *Його [Джмелика] випускали, і він, ще не переступивши поріг міліції, знову заїдався з ким-небудь. Нарешті, всі чомусь зійшлися на тій думці, що його "мішком з-за рогу вдарено", і перестали звертати на нього увагу (Григорій Тютюнник).*

IX. Словник фіксує граматичну сполучуваність фразеологізму з іншими словами, коли значення одиниці залежить від тих синтаксичних зв'язків, у які вона вступає у реченні. Такого типу зв'язки відбиваються відповідними ремарками, що мають форму питань, поставлених до залежних від фразеологізму слів. У Словнику граматичні ремарки, як і всі інші позначки, подаються світлим курсивом. Вони наводяться при фразеологізмі у тих випадках, коли вказівка на ці зв'язки допомагає кращому сприйняттю семантики самої фразеологічної одиниці (**ЯК ЗАЦІПИЛО [РОТ] кому;** **ЧОРНА КІШКА ПРОБІГЛА між (поміж) ким;** **ЗУБИ З'ЇСТИ на чому;** **ГОЛОВА НЕ ПОЛОВОЮ НАБИТА** у кого) або для підкреслення найтипівіших способів зв'язку її з словами (**ГРІТИ РУКИ на (в) чому, при чому, біля (побіля) чого;** **КОПАТИ ЯМУ кому, на кого, під кого).**

Подібні вказівки стосуються найчастіше різноманітних випадків граматичного керування, у тому числі й подвійного (**ТІЛЬКИ Й МОВИ** у кого, про кого—що, за кого—що; **ВУЗЬКЕ**

МІСЦЕ чого, в чому, на чому) і рідше — граматичного узгодження та прилягання (**ПРОЛІГ МІСТОК** чого, який, між ким—чим; [І] **ДУХУ НЕ БУДЕ** чийого, де; **ТАНЦЮВАТИ ПІД ДУДКУ** чию, кого; **ВЛІЗТИ В ДУШУ** чию, кому; **НІ СІСТИ НІ СТАТИ** де).

Із здатністю фразеологічної одиниці вступати у певні синтаксичні зв'язки зі словами у контексті безпосередньо пов'язується не лише визначення фразеологічного значення, а й розмежування значень полісемічного фразеологізму, напр.:

ВИЙМАТИ / ВІЙНЯТИ ДУШУ. 1. з кого, у кого і без додатка. Зворушувати, розчулювати кого-небудь...

2. кому, з кого. Жорстоко, бездушно знущатися з кого-небудь або убивати когось...

4... для кого. Робити для когось все, навіть неможливе.

Синтаксична сполучуваність обов'язково фіксується у фразеологічних одиницях, які мають незамкнені структури. Напр.:

ЗОЛОТІ РУКИ ... 2. у кого. Хто-небудь уміє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі. — *Софронова наймичка Софія, — пізнає Дмитро. — Іч, сама горює на чужому полі. А жне — як вогонь. Золоті руки у дівчини* (М. Стельмах).

У випадках, коли в текстах відсутні слова, граматично пов'язані з фразеологізмом, укладачі Словника використовують ремарку і без додатка, напр.:

РУКИ НЕ ДОХОДЯТЬ... у кого і без додатка. Хто-небудь не може займатися чимсь, робити щось, перев. через велику зайнятість, брак часу і т. ін... *Олена Левківна .. подалась до ставу, бо вже чимало назбиралося в неї непряної білизни, за різними клопатами все не доходили руки* (Є. Гуцало).

Х. Словник містить стилістичну характеристику фразеологічних одиниць, сутність якої зводиться до визначення їх актуальності, частотності вживання в сучасній українській літературній мові, експресивно-емоційного забарвлення, історико-часових параметрів, сфери вживання і належності до того чи іншого мовного стилю. Так, для позначення актуальності вживання та історико-часової віднесеності фразеологічної одиниці в сучасній літературній мові застосовуються ремарки *заст.* (застаріле) (**ПОКРИВАТИ ГОЛОВУ** (кбсу), *заст.*; **ВО ДНІ ЇНИ**, *заст.*, *ірон.*), *рідко* або *рідше* (**НА ОДНУ ПОНІЮШКУ** чого, *рідко* кого; **ЖАРТИ ЖАРТАМИ**; *рідше* **ЖАРТ ЖАРТОМ**).

Експресивно-емоційне забарвлення фразеологізмів, яке полягає в оцінному ставленні до того чи іншого об'єкта, явища і т. ін., кваліфікується у Словнику позначками *уроч.* (урочисте) (**НЕСТІ НА ВІВТАР** чого, *уроч.* Жертвувати чим-небудь, самовіддано працювати в ім'я чогось); *жарт.* (жартівливе) (**КАШІ** (їсти) **ПРОСІТЬ**, *жарт.* Подертий і потребує лагодження (про взуття та одяг)); *фам.* (фамільярне) (**ТРУБИТИ В КУЛАК**, *фам.* 1. Терпіти нужду, нестатки, голод); *ірон.* (іронічне) (**ДЕРЖАТИСЯ** (триматися) **ЗА СПІДНИЦЮ**, *ірон.* Не виявляти самостійності, підкорятися волі, впливові якої-небудь жінки); *зневажл.* (зневажливе) (**КАПУСТЯНА** (куряча) **ГОЛОВА**, *зневажл.* Некмітлива, нерозторопша, пезуважна людина).

Стилістично знижені фразеологічні одиниці позначають ремарками *вульг.* (вульгарне) (**ЧОРТА З ДВА**, *вульг.* Уживається для вираження заперечення чогось); *лайл.* (лайливе) (**ІДИ [СОБІ] К БІСОВОМУ БАТЬКОВІ**, *лайл.* Уживається для вираження почуття гніву на кого-небудь, незадоволення кимось).

Фразеологізми часто уживаються в різних стилях української мови. Це можуть бути одиниці, що походять з книжних джерел і використовуються переважно в писемній мові.

Вони супроводжуються позначкою *книжн.* (книжне) (ПРОНІЯ ДОЛІ, *книжн.* Безглуздий, непередбачений, часто небажаний збіг обставин).

Одиниці, забарвлені емоційністю небуденності, й такі, що належать до народнопоетичної сфери, позначаються ремаркою *нар.-поет.* (народнопоетичне) (МЕДОВІ ТА МОЛОЧНІ РІКИ, *нар.-поет.* Повний достаток, благополуччя, добробут).

Часто вживані у художній літературі авторитетними авторами діалектні фразеологічні одиниці мають ремарку *діал.* (діалектне) (БАЙДИКИ (байди, *діал.* гандри) БІТИ. 1. Бути без діла, весело проводити час).

Деякі фразеологізми, які вимагають одночасно експресивно-емоційної, історико-часової, функціональної та інших характеристик, можуть супроводжуватися кількома ремарками. (ГРАТИСЯ В КОТА І МЙШКУ, *несхв., жарт.* Бути нещирим, хитрувати, лицемірити і т. ін.; ДО ГРЄЦЬКИХ КАЛЕНД, *книжн., ірон.* На невизначений термін, надовго).

Нейтральні фразеологізми, які не несуть у собі ніяких додаткових стилістичних навантажень, ремарками не супроводжуються.

XI. Для наочнішого та повнішого розкриття значення фразеологізму, його синтаксичних зв'язків, функціонування в певному словесному оточенні та з певним стилістичним забарвленням до кожного реєстрового фразеологізму подаються ілюстрації — короткі цитати з фольклорних джерел, із творів художньої, публіцистичної, наукової та науково-популярної літератури, з сучасних газет та журналів, з довідників та підручників і т. ін.

Ілюстративний матеріал дібрано насамперед із лексичної картотеки Інституту української мови та Інституту мовознавства НАН України, яка після видання "Фразеологічного словника української мови" в двох книгах значно поповнилася за рахунок нових надходжень. Укладачі Словника здійснили також власні вибірки — переважно з публікацій останніх років. Таким чином, ілюстративний матеріал значно оновлений за рахунок цитування добірок із творів Б. Антоненка-Давидовича, Б.-І. Антонича, І. Багряного, В. Барки, В. Винниченка, М. Грушевського, С. Караванського, Л. Костенко, Б. Лепкого, Є. Маланюка, О. Ольжича, Т. Осьмачки, В. Підмогильного, Є. Плужника, У. Самчука, Ю. Шевельова (Шереха), Валерія Шевчука та ін.

При кожній цитаті-ілюстрації з художніх творів (оригінальних та перекладних) повністю наводиться прізвище або псевдонім письменника чи автора перекладу, напр.: (А. Дімаров), (Леся Українка), (Переклад М. Лукаша). При ілюстраціях із фольклорних джерел, наукової та мемуарної літератури назви джерел даються в скороченому вигляді (див. список скорочень). Цитати-ілюстрації з газет та журналів докладно не паспортизуються, при них наводиться вказівка: (З газети), (З журналу).

У багатозначних реєстрових фразеологізмах приклади наводяться до кожного значення. Ілюструються також відтінки значень слів.

Цитати-ілюстрації укладачі намагалися добирати якомога коротші, здебільшого вони становлять одне просте чи складне речення, напр.:

ГНУТИ КІРПУ... Гордовито триматися, бути чванливим, гонористим; зазнаватися. *Ще й кирпу гне... мов їй гірше тепер, ніж тоді, як нужу годувала!..* (Панас Мирний).

Надто довгі ілюстрації скорочувалися, але без перекручування їх змісту. Якщо при скороченні пропускається початок речення, то наступна частина тексту починається з великої літери; на місці скорочень усередині речення ставляться дві крапки (..), пропуск у кінці речення ніяк не позначається.

За наявності матеріалу в картотеці ілюстрації до фразеологізмів подаються у такому порядку: на першому місці — з фольклорних джерел, потім — з творів художньої (ори-

гінальної та перекладної) літератури, далі — з наукової, науково-популярної, публіцистичної літератури. Усі цитати розміщуються у хронологічній послідовності, напр.:

БАЙДИКИ БІТИ. 1. Бути без діла, весело проводити час. *Юруш вернувся до батьків, нічого не робив, все спав та байдики бив* (І. Нечуй-Левицький); *Сам [батько] тильно стежив за Артемовою наукою. Щоправда, влітку байдики бити синові не давав, і був Артем за підпасича у громадського чабана діда Мокія* (А. Головка).

Дотримування хронологічного принципу наведення ілюстрацій не повинно порушувати семантичної послідовності в опрацюванні фразеологізмів. Якщо в дієслівному фразеологізмі наявна видова пара, ілюстрації спочатку подаються на недокоаний вид, потім на докоаний. До фразеологізмів, компоненти яких варіюються, ілюстрації наводяться в порядку розміщення цих варіантів, а не в хронологічній послідовності.

В окремих випадках цитати-ілюстрації уточнюються, доповнюються, деталізуються наведенням у квадратних дужках слів чи словосполучень, необхідних для правильного розуміння змісту речення та фразеологізму. Така необхідність виникає, якщо:

1) у цитаті немає підмета або якогось іншого члена речення, але він відомий з попереднього тексту, напр.: *Випив [Чіпка] з півкварти горілки й не чув, щоб хоч запекла або вдарила в голову* (Панас Мирний);

2) у цитаті якийсь член речення виражений займенниками *він, вона, воно, вони, той, сам* і т. ін. або час чи місце дії позначені прислівниками *тут, там, тоді, туди* і т. ін., напр.: — *Куди ж ви їх [гроші], Володимире, діваєте: чи солите, чи квасите, чи свіжими поїдаєте,— іноді, під чаркою, допитувався дядько Микола* (М. Стельмах); *У нас же тут [на інформаційному ринку] новий штиль* (З журналу); *Та все те [шасливе життя] прийшло не по щучому велінню, а в нелегкій праці, в дерзанні, в боротьбі з труднощами* (І. Цюпа);

Примітка. Якщо зміст речення і фразеологізму ясний, зрозумілий, такі займенники і прислівники не уточнюються, напр.: *Знає напевне він, що до самого ранку не склепить очі в тривозі* (А. Головка).

3) у прикладах-ілюстраціях є слова, не зафіксовані сучасними лексикографічними джерелами, напр.: — *Скажуть, як заначальникував [став начальником], так уже і взявся Хасцький з нас линви вити* (О. Гончар);

4) у словах порушені сучасні правописні норми, напр.: *А при тім .. виникають різні [різні] проекти про те, щоб зовсім розібрати сю велику, але слабосилу, на живу нитку шити державу* [Польщу] (М. Грушевський); *До часу, голубе, нам глечик носить воду; І на його [нього] пошле зла доля ту невзгоду [знегоду], Що глек побачимо в череп'яних шматках!* (П. Гулак-Артемовський).

Замість прикладів-цитат іноді як ілюстрації до фразеологічних одиниць подаються короткі речення. Напр., до фразеологічної одиниці **ЯК [ПЕЧЕНИЙ] РАК** наводиться фраза: *Вуха стали як печені раки* (З усьм. мови).

У деяких випадках, особливо за відсутності на певний фразеологізм цитат з літературних джерел, можуть даватися без широкого контексту ілюстрації з фольклорних записів, зі “Словаря української мови” за редакцією Б. Грінченка, збірника “Українські приказки, прислів'я і таке інше” М. Номиса та ін., аби лише підтвердити наявність тієї чи іншої фразеологічної одиниці в мові.

У Словнику використана й така паспортизація цитат, як (З пісні), (З думи), (З казки), (З романсу).

XII. Кожна фразеологічна одиниця має порядковий номер у межах своєї літери.

ХІІІ. До Словника додається покажчик, у якому відбито кожен повнозначний компонент фразеологічної одиниці з відсиланням та вказівкою на місце опрацювання реєстрового фразеологізму. У покажчику біля кожного компонента подається відсилання на літеру та номер-індекс фразеологізму в межах цієї літери, при якому розробляється фразеологізм з потрібним компонентом. Реєстровий фразеологізм у покажчику наводиться в алфавітному порядку на своєму місці стільки разів, скільки повнозначних компонентів входить до його складу. Так, фразеологічна одиниця **ГЛАДИТИ (стрігти) ПРОТИ ШЕРСТІ** наводиться тричі:

Г Л А Д И Т И
гладити проти шерсті Г-46
СТРИГТИ
стригти проти шерсті Г-46
ШЕРСТІ
гладити проти шерсті Г-46

Деривати фразеологічних одиниць у покажчику позначені додатково літерою “д” поруч з порядковим номером: перестати і вухом вести В-100 д (до фразеологізму [І] ВУХОМ НЕ ВЕСТІ / НЕ ПОВЕСТІ).

Текст Словника подається за “Українським правописом” видання 1993 р.

Список основних умовних скорочень

<i>безос.</i> (безособове)	<i>недок.</i> (недоконаний вид)
<i>вульг.</i> (вульгарне)	<i>несхв.</i> (несхвальне)
<i>грубо</i> (грубе вживання)	<i>означ.</i> (означення)
<i>діал.</i> (діалектне)	<i>пас.</i> (пасивне)
<i>дієсл.</i> (дієслово)	<i>перев.</i> (переважно)
<i>док.</i> (доконаний вид)	<i>перен.</i> (переносне)
<i>евф.</i> (евфемізм)	<i>підсил.</i> (підсилювальне)
<i>етн.</i> (етнографічне)	<i>под.</i> (подібне)
<i>жарг.</i> (жаргонне)	<i>поет.</i> (поетичне)
<i>жарт.</i> (жартівливе)	<i>прикм.</i> (прикметник)
<i>запереч.</i> (заперечення)	<i>присл.</i> (прислівник)
<i>заст.</i> (застарілий фразеологізм)	<i>прост.</i> (просторічне)
<i>згруб.</i> (згрубіле)	<i>рел.</i> (релігійне)
<i>зневажл.</i> (зневажливе)	<i>рідко</i> (рідковживане)
<i>ім.</i> (іменник)	<i>рідше</i> (вживане рідше)
<i>інфін.</i> (інфінітив)	<i>сл.</i> (слово)
<i>ірон.</i> (іронічне, в іронічному вживанні)	<i>словоспол.</i> (словосполучення)
<i>і т. ін.</i> (і таке інше)	<i>спол.</i> (сполучник)
<i>іст.</i> (історичне)	<i>уроч.</i> (урочисте)
<i>книжн.</i> (книжне)	<i>фам.</i> (фамільярне)
<i>лайл.</i> (лайливе)	<i>фольк.</i> (фольклорне)
<i>нак. сп.</i> (наказовий спосіб)	<i>школ. жарг.</i> (школярський жаргон)
<i>нар.-поет.</i> (народнопоетичне)	

Список скорочень літературних джерел

- Ант. літ. — *Білецький О. І.* Антична література.— К. :Либідь, 1993.
- Бойківщина — Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження.— К. : Наук. думка, 1983.
- Весілля — Весілля.— К. : Наук. думка, 1970.— Кн. 1.
- Вибр. праці М. Г. Холодного — *Холодний М. Г.* Вибрані праці.— К. : Наук. думка, 1970.
- Видатні вітч. географи.. — Видатні вітчизняні географи, мандрівники та мореплавці / За ред. О. Т. Діброви.— К. : Рад. шк., 1957.
- Від давнини.. — *Білецький О. І.* Від давнини до сучасності // Збірник праць з питань української літератури.— К. : Держлітвидав.— 1960.— Т. 1, 2.
- В ім'я Вітч. — В ім'я Вітчизни: Нариси про переможців Олімпійських ігор.— К., 1954.
- Вісник АН — Вісник АН УРСР.
- Вісник НАН — Вісник НАН України.
- Гал.-руські приповідки — Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упор. і пояснив др. Іван Франко.— Львів, 1901–1905.
- Гуцульщина — Гуцульщина: Лінгвістичні етюди.— К. : Наук. думка, 1991.
- Деякі пит. поет. майстерн. — *Юрченко В. В.* Деякі питання поетичної майстерності.— К. : Молодь, 1956.
- Думки про театр — *Саксаганський П. К.* Думки про театр.— К. : Мистецтво, 1955.
- Жилий буд. колгоспника — *Самойлович В. П.* Жилий будинок колгоспника: Досвід проектування і будівництва.— К. : Держбудвидав, 1956.
- Життя і тв. Т. Г. Шевченка — *Кирилюк С. П.* Тарас Шевченко: Життя і творчість.— К.: Дніпро, 1979.
- Життя І. Карпенка-Карого — *Стеценко Л. Ф.* І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич): Життя і творча діяльність.— К. : Держ. вид-во образотворч. мист-ва і муз. літ., 1957.
- Збірник про М. Кропивницького — *Кропивницький М. Л.* Збірник статей, спогадів і матеріалів.— К. : Мистецтво, 1955.
- Звичаї нашого нар. — *Воропай О.* Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис.— К. : Оберіг, 1993.
- З глибин душі — *Бучма А.* З глибин душі (Статті і спогади).— К. : Держ. вид-во образотворч. мист-ва і муз. літ., 1959.
- З переказу — Українські перекази.— К. : Довіра, 1992.
- З романсу — Українські народні романси.— К. : Вид-во АН УРСР, 1961.
- Іст. укр. літ. — Історія української літератури: У 2 т.— К. : Наук. думка.— 1987.— Т. 1; 1988.— Т. 2.
- Іст. України — Історія України: Нове бачення: У 2 т.— К. : Україна.— 1955.— Т. 1; 1996.— Т. 2.
- Казки Буковини.. — Казки Буковини. Казки Верховини.— Ужгород : Карпати, 1968.
- Коломийки — Коломийки: Збірник.— К. : Дніпро, 1977.
- Культура сл. — Республіканський міжвідомчий збірник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР.
- Курс. іст. літ. мови — Курс історії української літературної мови / За ред. І. К. Білодіда : В 2 т.— К., 1958.— Т. 1; 1961.— Т. 2.
- Легенди.. — Легенди та перекази.— К. : Наук. думка, 1985.
- Лікар. рослини.. — *Носаль Г. М., Носаль М. А.* Лікарські рослини і способи їх застосування в народі.— К. : Здоров'я, 1965.
- Матеріали з іст. укр. журналістики — *Федченко М. П.* Матеріали з історії української журналістики.— К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959.

Минуле укр. театру — *Мар'яненко І. О.* Минуле українського театру.— К. : Мистецтво, 1953.

Момис — *Номис М.* Українські приказки, прислів'я і таке інше : Збірники О. В. Мар-
ковича та ін. / Укл. М. Номис.— К. : Либідь, 1993.

Моє життя в мист. — *Станіславський К.* Моє життя в мистецтві.— К. : Мистецтво, 1955.

Муз. праці — *Колесса Ф. М.* Музикознавчі праці.— К. : Наук. думка, 1970.

Нар. лірика — Народна лірика.— К. : Рад. письменник, 1956.

Нар. опов. — Народні оповідання.— К. : Наук. думка, 1983.

Нар. пісні.. — Народні пісні з голосу Дніпрової Чайки та в її записах / Упор., вступна
стаття та примітки О. І. Дея та В. С. Пінчука.— К. : Муз. Україна, 1974.

Наука і культура.. — Наука і культура. Україна: Щорічник товариства “Знання” УРСР
Академії наук УРСР.

Незвич. і грізне.. — *Муранов О.* Незвичайне і грізне в природі.— К. : Держтехвидав,
1976.

Не ілюстрація — *Новиченко Л.* Не ілюстрація — відкриття! — К. : Рад. письменник, 1967.

Новий Завіт — Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа / Пер. з давньогрец.
Р. Турконяка.— 4-те повне перевид. Біблії укр. мовою.— К. : Українське Біблійне т-во, 2001.

Письмен. зблизька — *Рудницький М.* Письменники зблизька.— Львів: Кн.-жур. вид-во,
1958.

Пит. мовн. культури — Щорічний збірник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН
УРСР.

Пит. походж. укр. мови — *Булаховський Л. А.* Питання походження української мови.—
К. : Вид-во АН УРСР, 1966.

Пісні та романси.. — Пісні та романси українських поетів: У 2 т.— К. : Рад. письменник,
1956.

Пісні.. — Пісні УПА / Зібрав і зредаг. З. Лавришин // Літопис Української повстанської
армії.— Львів, 1997.— Т. 25.

Рідне сл. — Піврічний міжвідомчий збірник видання Інституту української мови НАН
України.

Сл. Б. Грінченка — Словарь української мови / Упор. з дод. власного матеріалу Борис
Грінченко : В 4 т.— К. : Наук. думка, 1996–1997.

Сл. В. Ужченка — Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок
Донбасу.— Луганськ, 1997.

Слово про Кобзаря — *Федченко П.* Слово про Кобзаря (бібліографічний нарис).— К. :
Держполітвидав, 1961.

Сл. Ужченків — *Ужченко Віктор, Ужченко Дмитро.* Фразеологічний словник східно-
словобанських і степових говірок Донбасу.— Луганськ : Альма матер, 2002.

Спорт.. — Спорт на Україні.— К. : Мистецтво, 1963.

Технол. пригот. їжі — *Ковальов М. І.* Технологія приготування їжі.— К. : Держтехвидав,
1957.

Три золоті сл.. — Три золоті слова: Закарпатські казки Василя Короловича.— Ужгород :
Карпати, 1968.

Україна сміється — Україна сміється: Сатира та гумор : В 3 т.— К. : Рад. письменник,
1960.

Укр. анекдот — К. : Центр сатири та гумору «Асоціація “Всесміх”», 1992; Українські
анекдоти: Від козацьких часів і по наші дні / Упор. і передмова В. Черемиса.— К. : Укр.
письменник, 1995.

Укр. дит. фольк. — Український дитячий фольклор.— К. : Вид-во АН УРСР, 1962.

Укр.. думи.. — Українські народні думи та історичні пісні.— К. : Веселка, 1993.

- Укр. загадки — Українські загадки.— К. : Дніпро, 1966.
- Укр. замовляння — Українські замовляння.— К. : Дніпро, 1993.
- Укр.. казки — Українські народні казки / Упор. та вступ. стаття Л. Ф. Дунаєвської.— К. : Веселка, 2001; Українські літературні казки / За ред. В. Полковенка.— К. : Дніпро, 2001.
- Укр.. казки, легенди.. — Українські народні казки, легенди, анекдоти.— К. : Молодь, 1989.
- Укр.. лір. пісні — Українські народні ліричні пісні.— К. : Вид-во АН УРСР, 1960.
- Укр. міфи.. — Українські міфи, демонологія, легенди / Упор. М. К. Дмитренко.— Наук. думка, 1991.
- Укр.. пісні — Українські народні пісні.— К. : Муз. Україна, 1992.
- Укр. літ. — *Непорожній О. С., Семенчук І. Р.* Українська література: Підручник для 11 кл. середньої школи.— К. : Освіта, 1995.
- Укр. поети-романтики.. — Українські поети-романтики 20–40-х років XIX ст.— К. : Дніпро, 1968; Українські поети-романтики: Поетичні твори.— К. : Наук. думка, 1987.
- Укр.. присл.. — Українські прислів'я та приказки.— К. : Дніпро, 1984; Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники Опанаса Марковича і других / Упор. і вид. М. Номиса, перевид. Д. Гулея.— Торонто ; Київ : Бескид, 1993.
- Укр.. свята.. — *Саница В.* Українські народні свята та звичаї.— К. : Т-во “Знання” України; Респ. центр духовної культури, 1993.
- Укр.. страви — Українські народні страви.— К. : Довіра, 1992.
- Худ. гімнаст. — *Зінченко В.* Художня гімнастика.— К. : Здоров'я, 1966.

Перекладна література

- Переклад А. Хуторяна
- Переклад Бориса Тена
- Переклад В. Мисика
- Переклад за ред. М. Рильського
- Переклад за ред. О. Варкентін
- Переклад М. Дукина
- Переклад М. Лукаша
- Переклад М. Лукаша і В. Мисика
- Переклад М. Рильського
- Переклад С. Ковганюка та ін.
- Переклад О. Кундзича
- Переклад С. Масляка

АЛФАВІТ

Аа, Бб, Вв, Гг, Гг, Дд, Ее, Єе, Жж, Зз, Ии, Іі, Її,
Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф,
Хх, Цц, Чч, Шш, Щш, Ъь, Юю, Яя

А

А

1. **ВІДАДО Я** (до зет). Від початку до кінця; все. *Учень прочитав книжку від а до я* (3 газет).

АБИЩО

2. **ХАЙ** (нехай) **ЙОМУ** (йї) **АБИЩО**, лайл. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось. — *От то було б... але нехай йому абищо* (Є. Гребінка); *Та хай йому абищо!* Добре, що не в одній хаті живемо (М. Коцюбинський); *Ой, як приємно вернути з трудної, утомливої дороги та в теплу димівку... Хай їй [дорозі] абищо* (П. Дорошко).

АГНЕЦЬ

3. **АГНЕЦЬ БОЖИЙ**, книжн., несхв. Безвольна, покірлива, розумово обмежена людина. — *Бачиш агнець Божий, покірний, тихий перед тобою, а що він у бригаді виробляє, хай тобі люди розкажуть!* (3 журналу).

4. **ЯК АГНЕЦЬ** (акі агнец), зі сл. тїхнїй, покірний і т. ін., книжн. Дуже (тихий, покірний і т. ін.). *Пан дяк встав і земно вклонився, .. уцілював руку господині.. Розумиха увірвала його знацячка: — Так ви залучили до себе пана Сковороду? — Так, дидаскал мудрий, акі змії, та тихий, акі агнец* (М. Лазорський).

АДАМ

5. **ЯК АДЇМ І ЄВА В РАЮ**, зі сл. невїннїй. Морально чистий; нехитрий, наївний. Мене часто підвозили селяни, а часом і ночувати лишали в себе. Я їм щедро й гаряче віддячував за те прокламаціями та брошурами. Селяни в ті часи були ще невинні, як Адам і Єва в Раю, і брали мої подарунки охоче (В. Вннннченко).

АДАМА

6. **ВІД АДЇМА**, зі сл. починатн. Дуже здалека, з самого початку. З безперестанними охами, сапанням та умліванням Прохїра розказувала. Вона почала від Адама (М. Коцюбинський).

АДРЕСОЮ

7. **НЕ ЗА АДРЕСОЮ**, перев. зі сл. звертатнся. Не до того, до кого треба; не туди, куди слід. *Продавець тільки плечима стонула: мовляв, не за адресою звертаються* (3 журналу).

АДРЕСУ

8. **НА АДРЕСУ** чюю, кого. Стосовно когонебудь; про когось, щось. *Балика насупився, буркнув*

щось не зовсім похвальне на адресу Свиридовича, але той удав, ніби недочув (З. Тулуб); *Сайд Алі не порушило сидів, слухав потік натяків, шпильок і докорів на свою адресу і, видимо, обмірковував свій останній виступ* (Іван Ле).

АЖУРІ

9. **У [ПІВНОМУ] АЖУРІ**. Так, як і повинно бути; гаразд, як слід. — *Все буде в ажурі, — запевнив його Ярошенко і прислухався* (В. Речмедін); — *А як до суду дійде?* — *Боявся навіть подумати, що в інституті дізнаються, хто я і що я. — І там буде все в ажурі. Можете покластися на мене. Ми в цьому, може, зацікавлені більше, ніж ви* (А. Дімаров); — *Ви тільки мені тут, хлопці, дивіться. Щоб ніяких слідів не лишалось.. Панчішка розпливалася в рожево-оранжевій посмішці і запевняв Стратона Стратоновича, що все буде “в ажурі”* (О. Чорногуз); *18 квітня надійшла телеграма-підтвердження, що все в ажурі, на нас чекають* (3 газети); // В порядку. Звісно, на високі посади могли пробитися люди .. негідні, випадкові. А якщо глянути на їх анкетні дані, на родовід, на життєвий сад — усе в ажурі (3 газети); *Продторги взагалі не проводили паспортизації робочих місць.. Але ж працюють. Отже, все в ажурі!* (3 газети); *Документи у всіх були, як кажуть, у повному ажурі* (Іван Ле). **ПІВНИЙ АЖУР**. Запитую: *Хто керуватиме вами?* — *А ніхто, — відповідають. — Усі робитимемо і всі керуватимемо. Так і вишло: повернулася я з відпустки — новий ажур* (3 газети); *Одне слово, уявлявся повний “ажур”.. Однак, як показала перевірка, оті “справжні” цифри виявилися звичайнісінькою “липою”* (3 газети). **ВДЇВАНІЙ АЖУР**. Тепер, раптом, виявилось: за завісою секретності та вдаваного ажурі в системі цивільної оборони приховувався махровий розгариш (3 журналу).

АЗА

10. **ВІД АЗА ДО ЇЖИЦІ**, книжн. Від початку до кінця; все. — *Все перевірено — від аза до їжиці. Здається, план повинен удались* (3 газети).

11. **НІ АЗА**, книжн. Зовсім нічого. — *Читаю, — похвалився Триказ. — Стас дещо зрозумілим. А от про те, як закривати проміжки, ніде ні аза* (Г. Коцюба).

АЗІВ

12. **З АЗІВ**, зі сл. починатн, початн. Від найпростішого, від самого початку. *Людина він*

політично грамотна, чи зручно йому з "азів" починати з групою дільниці (Іван Ле); Приходить на завод хлопець, нічого не вміє, починає з азів. Уся ланка допомагає оволодіти професією, і людина стає кваліфікованим робітником (З газет); Командир запропонував Ткаченкові перейти в електромеханічну бойову частину.. І хоч треба було починати навчання з азів, труднощі [Юрій] не злякався (З газет).

АКОРД

13. **ЗАКЛЮЧНИЙ** (завершальний, сільний і т. ін.) **АКОРД** чого і без додатка Дія, явище, подія і т. ін., якими успішно закінчується щонебудь. Хутко завоювавши прохід до ширки, він вправно "вивиснув" її в рану. Це був **заклучний акорд операції** (Олесь Донченко); **Завершальним акордом** .. став у Києві концерт симфонічного оркестру Софійської державної філармонії, що відбувся в Палаці культури "Україна" (З газет); **Сильним акордом** звучить тут вислів "не бідкаюсь", де дієслово має спільний корінь з попередніми іменниками, але заперечує будь-яку розчуленість і непевність (Культура сл.).

АКЦІЇ

14. **АКЦІЇ ПАДАЮТЬ / УПАЛИ** чий. Вплив, значення кого-, чого-небудь зменшується. **Акції** промовця швидко падають. Присутні в залі, стомившись від довгої промови, вже не так бурхливо аплодують (З газет); Леся зрозуміла — **акції її упали**. Павло тепер упадає за дочкою Гордіска, а там — фірма, великі гроші і повний успіх, бо такі невродливиці, як Наталка, вийти заміж дуже важко! (З газет).

15. **АКЦІЇ ПІДВИЩУЮТЬСЯ** (піднімаються) / **ПІДВИЩИЛИСЯ** (піднялися) чий. Вплив, значення кого-, чого-небудь збільшуються. — В тебе [Антопеску] голова пуста, дарма на твоє місце Гітлер призначив генерала Ліста, хоч правда, від цієї операції не **підвищилися** його **акції** (В. Кучер); — Як **піднялися б** його **акції** на виборах до Академії після такого відрядження! (А. Дімаров). **Акції** пішли вгору. Мої **акції** пішли вгору! Але це мене не втішило. Треба ще заспокоїти колектив (З журналу).

АЛЬМА

16. **АЛЬМА МАТЕР**, книжн. Шаноблива назва навчального закладу (перев. університету) серед випускників або тих, хто в ньому навчається. [Кость:] Днів через п'ять-шість приходжу я до своєї **альма матері** [школи]. Було саме якесь свято (С. Васильченко); — Сьогодні я торкнувся рукою мості вірної "**альма матер**". Вона надійна і нехитна, мудра і всезнаюча, як сама земля, як

сама життя. — Це ти про кого?.. — Про університет (Ю. Бедзик); — Я озирнувся на свою **альма матер**. Перед старим, з потемнілої цегли п'ятиповерховим корпусом ріс каштан (І. Грингурко).

АЛЬФА

17. **АЛЬФА І ОМЕГА**, книжн. 1. Початок і кінець чого-небудь. [Неофіт-раб:] Що за слово? [Єпископ:] Те слово — Бог. Він **альфа і омега**, початок і кінець (Леся Українка); Між т. зв. в Галичині "**московфілами**" і **народовцями** в принципах нема великої різниці: і ті і другі б'ють поклони перед національними святощами, і для тих, і для других національність — **альфа і омега** всіх змагань (М. Драгоманов); — Містер Бредлі, — почав розмову управитель.., — ви знаєте, що все має початок і кінець — **альфу і омегу**.. (Ф. Бурлака); Праця — **альфа і омега** Грінченкового життя, це — його найбільша втіха (А. Погрібний).

2. чого. Головне в чомусь, основа, зміст, сутність чого-небудь. — Словом, без "**почуття плеча**" твого соратника ти ніщо: така **альфа і омега** кодексу моралі і діяння футболіста (Ю. Смолич); — Людина — що б там не викоювалось, — вона, зрештою, універсум... **Альфа і омега** всього (О. Гончар); В ядерній війні не буде переможців — ця констатація перекочувала з політичних документів в уми людей, стала **альфою й омегою** нашого ставлення до реалії сьогодення (З журналу).

АЛЬФИ

18. **ВІД АЛЬФИ ДО ОМЕГИ**, книжн. Від початку до кінця. — Оце дождався новини, оце потішили новинами! Ну що ж, хай кажуть, мусить знати все, від **альфи до омеги** (Д. Міщенко).

АЛЮР

19. **АЛЮР ТРИ ХРЕСТІЙ**. Уживається переважно як спонування до дії, руху в значенні: вперед! дуже швидко! негайно! — Діду Кузьма, нате зведення і не баріться... — **Алюр три хрести**, — схопив дід палку і почваляв до сільради (В. Кучер); Комісар заліз у танк і сказав: — ..Треба прибути вчасно. Як кажуть, **алюр три хрести**. Поїхали (Ю. Яновський).

АПТЕЦІ

20. **ЯК В АПТЕЦІ**, жарт. 1. Дуже точно. Давид Мотузка поклав два мішки на ваги і дивиться. Ні, — фунт у фунт, "**як в аптеці**". (А. Головка); Рівно двісті п'ятдесят грамів. Точно, **як в аптеці** (М. Стельмах).

2. Дуже правильний, точний. Сидір Павлович переїздив терези — вони були **як в аптеці** (Є. Гребінка); // Дуже велнка (про точність). Нам робити своє. І закінчити треба нам з вами це своє через десять-дванадцять днів, не пізніше. —

Точність як в аптеці. — Обставини вимагають (Л. Дмитерко).

АРАПА

21. **НА АРАПА**, зі сл. робіти, діяти, радити і под., зневажл. 1. Нахабно, безцеремонно. Вони діють на арана, а я безцеремонних не люблю, через те хай не надіються на нашу допомогу (З журналу).

2. Абиак, без належної підготовки. — Що для такого когоспу сто тисяч, коли йому потрібні мільйони? Ні, товариші, на арана ми нічого не звикли ні робити, ні радити (С. Добровольський); — Побудували магазин як-небудь, мало приміщень, все обсипається! — Ясно, що будували на арана (З газети).

АРИСТОКРАТ

22. **АРИСТОКРАТ ДУХУ**, іноді ірон. Людина високого інтелектуального розвитку. — Вони, бачте, з ласки фюрера в берлінських і мюнхенських кав'ярнях сиділи, "гох" кричали. І ось тепер ці політики й аристократи духу Україною правитимуть (С. Журахович).

АРКАНІ

23. **ЯК (мов) НА АРКАНІ**, зі сл. тримати, держати і под. Міцно, не випускаючи зі сфери свого впливу. Мовби магнітом притягує [Настя] подружок і тримає біля себе як на аркані (М. Ю. Таривський).

АРШИН

24. **АРШИН У ПЛЕЧАХ**. Широкоплечий, дужий (про людину). — Куди лізеш? Не на тебе піджак шитий. Ось на кого! На Івана — у нього аршин у плечах! Добрий козак! (З газети). **АРШИН В ПЛЕЧІ**. Никола йде, неначе брила, — Сажений зріст, аршин в плечі (П. Вороїнько).

25. **НА ОДИН АРШИН**. 1. перев. з дієсл., несхв. За тим самим зразком; однаково. Всі будівлі були збудовані на один аршин (З газети); Сукні пошиті на один аршин — ті ж короткі рукави, тісний ліф і по подолу — густі оборки (З журналу). 2. Дуже схожі між собою; однакові. — Товаришу гвардії майор, а як залізничні колії? — запитує хтось із бійців. — Теж однакові! У нас шириша, у них вужча.. Вона буде колись перешиватись?

Щоб скрізь на один аршин? — Очевидно, буде (О. Гончар).

26. **ПІД АРШИН**, заст. 1. зі сл. піти, взяти і под. До війська, в солдати. Он у вдови один син, Та й той пішов під аршин... (П. Куліш); Єсть у вдови їден [один] син — Взяти б його під аршин (С. Руданський).

2. Підходить для служби у війську, в солдатах. Усі невлад, усіх назад, В усіх доля мати. А у вдови один син, Та й той якраз під аршин (Т. Шевченко).

АТАКУВАТИ

27. **АТАКУВАТИ В ЛОБ** (в лоба). 1. Навально наступати на ворога. Командувач видає наказа до негайного виконання: атакувати в лоб Турецький вал (Ю. Яновський).

2. Відверто, прямолінійно говорити, запитувати про що-небудь. Учні обступили директора, розпитували його, хто ж буде у них в гостях, а потім атакували в лоб — коли наreshti буде той вечір, адже стільки готувалися! (З газети).

АТМОСФЕРА

28. **АТМОСФЕРА ЗГУЩУЄТЬСЯ** над ким, навколо кого. Чись станивище погіршується, стає важчим. Невже він не бачить, не відчуває, що атмосфера довкола нас починає згущуватися (І. Вільде); Під зиму його перебування в родині погіршилося, атмосфера, він відчув, згущується, треба щось робити: або йти вчитися, або влаштуовуватися на якусь роботу, але він вирішив тікати до Ганни (З газети).

29. **АТМОСФЕРА РОЗЖАРИЄТЬСЯ** (розжарилася). Створюється важке станивище, яке потребує напруження сил, енергії. За ніч атмосфера в домі Пугала ще більше розжарилася (П. Паич); Атмосфера розжарилася до крайньої межі. Якщо їх, хлопців, не зупинити, не заспокоїти, стане неоправне — вони вб'ють один одного! (З газети).

30. **АТМОСФЕРА РОЗРЯДІЛАСЯ**. Станивище змінилося на краще; зникло напруження. Він почав усіх смішити, передразнюючи Гамкала. Атмосфера розрядилася, всі від душі реготали, а потім стали пити чай, який привезла Катерина (З журналу).

Б

БА

1. БА ДЕ ТО! Уживається для вираження повного заперечення; ні. *Котилися і наші козаці Дурні голови, за правду.. А получшали [покрощали]? ба де то! Ще гіршими стали* (Т. Шевченко).

2. ТИМ-ТО Й БА. Уживається для підкреслення того, що висловлюється; у тім-то й річ. — *Хоч кажуть — хто мовчить, той ніби двох навчить, але тим-то й ба, що той, хто мовчить, нікого не навчить, бо жити мовчки не можна* (З газетн); *Мусій випріг .. вози серед двору. — Закочуй, козаچه, під повітку. — А то що хіба, ясно ж?* — *Тим-то й ба, що дощ буде* (П. Панч).

БАБА

3. БА́БА [ЩЕ] НА́ДВОЄ ВОРОЖИ́ЛА (га-да́ла). Невідомо, чи відбудеться, здійсниться щось, чн ні; побачимо. Убогий помовчав трохи та й каже: — *Хіба убогому і на світі не жити?* Е, ні, *це ще надвоє баба ворожила* (Укр.. казки, легенди..). БА́БКА (БАБУ́СА) [ЩЕ] НА́ДВОЄ ВОРОЖИ́ЛА (гада́ла). [Василь (до Горпиши):] *Завтра нас, може, щаслива доля чекає, а не лихо! Завтра, як то кажуть, бабка ще надвоє ворожила!* (М. Кропивницький); — *Так от передай отій гвардії [Держкачеві], що коли на сівбі ми його перегнали, то на жнивах й поготів ..* — *Сказати можна, — обережно проговорив юнак.. — Тільки це, Миколо Гавриловичу, бабуся ще надвоє гадала* (С. Журахович).

4. ЗГАДА́ЛА БА́БА ДІ́ВЕРА. Уживається для підкреслення того, коли згадується щось давно минуле, чого вже ні змінити, ні виправити не можна. *З темряви строго обіззався Ємен Дибенко: — Війна — війною, а два стоги переліжного сіна ні за що ні про що згноїли. Безбородько нахмурився: — Таки згадала баба дівера, через вас, діду, про ці два стоги увесь світ і союзники знають* (М. Стельмах).

5. ЯК (колі) БА́БА БУЛА́ ДІ́ВКОЮ, пер. зі сл. т о д і. Дуже давно. *Тоді то було, як баба була дівкою* (Укр.. прнс..).

6. [ЯК (мов, ніби і т. ін.)] [ТА] БА́БА ПА-ЛА́ЖКА [І БА́БА ПАРА́СКА]. Язикатий, чванливий, пихатий. Був час, коли Гітлер не мовчав перед німцями "мов скеля", він був охочий до самохвальби, як *та баба Палажка* (П. Козланюк).

БАГАТИТИ

7. БАГА́ТИТИ ДУ́МКОЮ (думка́ми). Потішати себе намірами, задумами, уявленнями і т. ін. *Він смирний чоловік і багатіє думкою, що такий-то вже він хороший, такий-то вже молодець!* (Марко Вовчок); [Василь:] *Чого ж се я так роздумався?.. мерщій діло робити, .. а я думками багатію* (Панас Мирний).

БАГАТО

8. БАГА́ТО (забага́то) ЧЕ́СТІ для кого, кому, перев. ірон. Хто-небудь не гідний кого-, чого-небудь. *Багато честі для мене зватись правою рукою дядька, добре було б, якби мене можна було назвати пальцем на його руці* (Лєся Українка); *Оленка зголосилася побігти за нею, але Мокроус на правах комсорга спинив її. — Багато честі твоєї подрузі, Оленко. Нехай іде собі, куди розігналася* (Д. Бедзик).

9. БАГА́ТО (чимало) ВОДІ́ СПЛИ́ЛО (спливло́, упливло́, утекло́ і т. ін.). 1. Минуло багато часу з якоїсь пори, після якоїсь події. *Відтоді багато води сплило.., але пригадуються події тих днів так виразно, наче було це вчора* (Л. Дмитерко); *Багато з того часу упливло води в Черемоші, багато разів приходив сюди [до схованки] Марусяк ізсипати свою здобич* (Г. Хоткевич); *Чимало літ перевернулось, Води чимало утекло* (Т. Шевченко).

2. Сталися значні зміни за якийсь час. *З того часу, як Георгія водили за руку, багато води сплило. І сам він змужнів, став красивим, статурним* (З газети); *Півроку минуло, як ти розлучилася із своїм коханком. Багато води втекло за сі півроку; пішли за водою і твої сільські думки, твої надії, твої молоді жадання* (П. Куліш).

БАГЛАЇ

10. БАГЛА́І НАПА́ЛИ (вкі́нулися) кого і без додатка, рідко. Хто-небудь не хоче працювати; став лінивим, млявим. *Такі мене баглаї папали* (Панас Мирний); *Баглаї вкинулись та й робити не хочеться* (Сл. Б. Грінченка).

БАЙБАК

11. ЯК БАЙБА́К УНО́РІ, зі сл. жітн. Одинок. — *Істинно так... живи та їж, поки роток свіж. От, приміром, я: живу сам, як байбак у норі, тільки й того, що до церкви та додому* (М. Лазорський).

БАЛАМУТИТИ

12. БАЛАМУТИТИ ГОЛОВУ (голови) кому, несхе. 1. Зваблювати, спокушати. — *Ось забирайся, парубче, звідси та не баламуть голови заміснєм жінкам, — виказала [Федора] сердито...* (В. Дарда).

2. Підбурювати на погані вчинки, буитувати. — *Окаянна сірома нишпорить усюди по Україні да баламутить голови поспільству. Хіба не чув ти поголоски про чорну раду? (П. Куліш).*

13. БАЛАМУТИТИ СВІТОМ. Жити за своїми нормами, правилами; порушувати звичайний уклад життя; тривожити, беитежити. *А молоді робили своє: баламутили світом, шукали нових доріг, бунтували проти старосвітських забобонів (В. Речмедін); — Не баламутьте, мамо, світом. Доконче вам треба розтривожити всіх... (М. Стельмах).*

БАЛЬЗАМ

14. БАЛЬЗАМ НА РА́НУ (на ду́шу) кому, чию. Слова підтримки або радісна звістка. *Їй повідомили, що приїжджає Максим. Це було, як бальзам на рану — тепер син порадить, що робити, як далі жити (3 газети).*

БАЊКА

15. ЯК (мов, ніби і т. ін.) МИЉНА БАЊКА, зі сл. зникнути, пропасти і под. Швидко, безслідно. *По довгій годині прокинулися [втікачі] від голосних вигуків: — Тут вони! Тут! Страшне то було пробудження! Мрія про волю зникла, як мильна банька (В. Гжицький); Потім розлетілося все, щезло, мов мильна банька (А. Крушельницький).*

БАРАН

16. ЯК (мов, ніби і т. ін.) БАРА́Н В АПТЕ́ЦІ, зі сл. розбиратися, ірон., зневажл. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (розбиратися). *Розбирається, як баран в аптеці (Укр. присл.); — Я в цім ділі розбираюся приблизно так, як баран в аптеці (Д. Міщенко).*

17. ЯК (мов, ніби і т. ін.) БАРА́Н НА НОВІ ВОРО́ТА, зі сл. дивитися, втелюючись, витріщатися і под., зневажл. Спантеличено, виявляючи повне нерозуміння, здивування. *Вночі, як ми [шевеці] поснемо, встромить морду в книжку і дивиться, як баран на нові ворота (М. Чабайівський); Петро мочав, тільки втелюючись в Хлипала, мов баран на нові ворота (Ю. Збанацький). ЯК КОЗЕ́Л НА НОВІ ВОРО́ТА. — Воли в ярмі, та й ті ревуть... — гримнув на москаля, аж той свистати перестав. Дивиться на його [його], як козел на нові ворота (Марко*

Вовчок). *ЯК ТЕЛЯ́ НА НОВІ ВОРО́ТА. Чого очі витріщила, як теля на нові ворота? — замахнувся гаранником Карпо (М. Стельмах).*

БАС

18. БАС УРВА́ВСЯ (увірва́вся) перев. кому і без додатка. 1. Хтось втратив можливість збагачуватися або наживатися на чому-небудь, верховодити ким-небудь. *І може, колись так і зробиться, що і їм, Рябенкові з товариством, урветься бас у громаді (Б. Грінченко); Гуцалюк завагався. Що ж йому робити? Працював, скажуть, поки можна було шахраювати, а коли бас увірвався, то й покинув (С. Добровольський); // на що. Немає сил, змоги на щось. Еге! Шкода й питання — Бо на таке кохання Тепер урвався бас (М. Вороний).*

2. Настав кінець кому-небудь. У нього б стало коштів захопити й поміщицький шмат, та бас урвався йому несподівано й нагло, — він повісився (Ю. Яiovський); — Ну, доню, — сказала до своєї одиначки, — мабуть, уже мені геть бас увірвався. І ноги не мої, і руки не мої, хоч візьми та й на смітник викинь (С. Добровольський).

БАТІГ

19. ЯК БАТІ́Г НА МОТОВІ́ЛО, зі сл. схожий, ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (схожий). *Тепер уже всі [хлопці] глянули на Миколу, вишкірили зуби, сміються. Справді ж бо — схожий Микола на вихователя, як батіг на мотовило (Ю. Збанацький).*

20. ЯК (мов, ніби і т. ін.) З КЛО́ЧЧЯ БАТІ́Г, ірон. 1. Поганий, нікудишний, зовсім непридатний для чогось; ніякий. [Галина:] *З Бойка такий командир, як з клоччя батіг (М. Зарудний); З тебе герой, мов з клоччя батіг (Укр. присл.); — Тато не дадуть стільки, скільки я зароблю в церкві столичній, де бувають і царі. Та... та й хлібороб з мене, як з клоччя батіг: я більше до церкви (М. Лазорський).*

2. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного речення; зовсім не (міцний). *Такий міцний, як з клоччя батіг (Укр. присл.).*

3. Не має твердого характеру; безвольний, не здатний щось вирішувати самостійно. *Та й чоловік мій, як з клоччя батіг, сказати правду (І. Нечуй-Левицький). БАТІ́Г З КЛО́ЧЧЯ. Батько Ксенин був батіг з клоччя: що жінка казала, те він і робив (Б. Грінченко).*

БАТЬКА

21. ЯК ЗА РІДНОГО БА́ТЬКА (та́та), зі сл. правити, гнути і т. ін. Занадто дорого, дуже багато. *Тільки кажси, що тобі дати за*

"прошеніс"? Та не заправ, як за рідного батька! (М. Коцюбинський); — Сказала [Докія] із співчуттям, зручніше стираючись рукою на тил. — І таку ціну гнуть [за худобу], як за рідного батька (М. Стельмах). ЯК ЗА БАТЬКА. В повоснні літа .. за голку правили на ярмарках, як за батька (М. Зарудний).

22. ЯК НА [СВОГО (рідного)] БАТЬКА, зі сл. кричати. Не стримуючи себе; дуже сильно. Кричать, як на батька (Укр.. присл..).

БАТЬКІВСЬКИХ

23. НА БАТЬКІВСЬКИХ, жарт. Пішки. Було й замочу ноги, і захододжу, а кочу на батьківських до дітей (Ганна Барвінок).

БАТЬКО

24. ЧИЙ БАТЬКО (зрубо чорт) СТАРШИЙ. Хто переможе, хто сильніший. Ми ще поміряємось... Ще побачимо, чий батько спарший (Панас Мирний).

БАЧИВ

25. ТАКІХ [УЖЕ] БАЧИВ (бачили). Уживається для вираження застереження від залякування; не боюся, не страшно. — Вина мені не кричить, — я таких уже бачив! (М. Зарудний). НЕ ТАКІХ БАЧИЛИ. — Подумаш, розкричався. Ми не таких бачили, — прошипіла вона і закрила віконце (Григорій Тютюнник).

26. ТІЛЬКИ Й БАЧИВ (бачили). 1. кого. Хто-небудь зник безслідно, назавжди або швидко ввійав. Не встигла мати привітати гостей, ані сльози зронити, озватися до них жалібно: "Ой синочки мої, голубочки..." , як герої вже зникли в голубій імлі, — тільки їх і бачила (О. Довженко); Дала йому і світу, і шапку .. Пішов наш Нечипір, та тільки ж ми його і бачили (Г. Квітка-Основ'яненко); Попрощався генерал з ними... Та тільки його піщани й бачили (Панас Мирний). 2. що. Втратити назавжди що-небудь. Йому [пану Польському] тільки одному годили й служили... Та як же його й не служити? Свої ж прислужники! Нехай би хто сказав слово насторч — тільки б і місце бачив! (Панас Мирний).

БАЧИЛИ

27. НЕ БАЧИЛИ ДУРНИХ, ірон. Уживається для вираження відмови (що-небудь виконувати, робити і т. ін.). А тії, шовком вбрані Квіти, Сміються з них: — "Кому-кому — ще й вам годити, — Не бачили дурних" (Л. Глібов).

БАЧИТИ

28. БАЧИТИ ВІДИ. Бути досвідченим у якійсь справі, бувалим, зазіяти багато випробувань у житті. А в бою він брав таким натиском,

несподіваним, рішучим, що навіть хлопці, які бачили ввиди, дивувались і з опаскою косилися на начальника розвідки (М. Стельмах).

29. БАЧИТИ ДАЛІКО. Бути далекоглядним, прозорливим, мудрим і т. ін. — Велике свято нині! Дарма вороги наші надію плекали, що Кисву бути в їх пазурах вічно. Нескорима сила людей руських, і Київ дждався волі!.. — Далеко бачить гетьман Хмельницький, — проказав схвально муромський намісник Алфьоров (Н. Рибак).

30. БАЧИТИ ДАЛІ СВОГО НОСА. Передбачати події, наслідки, бути далекоглядним. — Що, милується?.. — А ти — ні? — А я ні. Бо бачу трохи далі .. Далі свого носа. Бачу, як боком вилізе оцим дурним головам панська худоба (А. Головка).

31. БАЧИТИ НАСКРІЗЬ кого. Добре знати, уміти розпізнавати чий-небудь думки, наміри. — Ні, вона мене не проведе, наскрізь я її бачу, що воно за цяця (Панас Мирний); А ти, Семене, не златішайся! Я тебе наскрізь бачу (Ю. Бедзик); // Добре розбиратися в людях, мати досвід у стосунках з ними. — Колись я так не приглядалася до людей, — сказала вона [Катерина], ніби сама з того дивуючись. — А в час війни кожного наскрізь стала бачити... (С. Журахович); Еней научений був добре, — Розвідник справжній був Еней. Де обережний, де хитрий, — Вмів наскрізь бачити людей (С. Воскресенко).

32. БАЧИТИ / ПОБАЧИТИ [БАГАТО (немало)] СВІТУ (світа). Бувати в багатьох місцях, подорожувати. З'їздив [Остап] з ним [паном] багато чужих сторін, бачив багато світу і .. вихвалявся тим (Панас Мирний); Після вечері пересяде батько на призьбу, скрутить цигарку та й ще гомонять. А є про що: немало батько прожив, немало й світу бачив (А. Головка).

33. БАЧИТИ / ПОБАЧИТИ СВІТЛО РАМПИ. Бути поставленим на сцені театру (про виставу). Відома п'єса ["За двома зайцями"]; Не один раз бачила світло рампи (3 газети); Після серйозної дружньої роботи автора і колективу [театру]... вперше побачила [п'єси] світло рампи (3 глибин душі).

34. ЗА СЛІЗЬМИ (сльозами) СВІТА (світу) [БІЛОГО] НЕ БАЧИТИ. 1. Нестримно, весь час плакати, ридати. — Не плачте, мамо, — втішав Василь. — Я вернусь, — а сам за слізьми й світа не бачив (І. Нечуй-Левицький); Дорогий Ванечко! Любий, милий, кровиночко моя! Пишемо ми з Марією цього листа, а за слізьми світа білого не бачимо (В. Логвиненко); Мотря обхотила його [сина] шию обома руками та так і повисла, за сльозами світа не бачачи (Панас Мирний). 2. зі сл. плакати, заплакати і под., а також зі словоспол. так, що. Не стримуючись, довго. Ни-

мидора почала прощатися з дядьком та дядиною, згадала .. свій важкий молодий вік у наймах і так заплакала, що за слізьми її світу не бачила (І. Нечуй-Левицький).

35. **І В СНІ НЕ БАЧИТИ** кого, що. Не мати змоги навіть уявити чогось. *Тих нинішніх зломиголов [глибоких ям у Бориславі] по сто та по п'ятдесят метрів ніхто тоді і в сні не бачив* (І. Франко).

36. **НЕ БАЧИТИ ВІЛЬНОЇ ХВИЛИНИ.** Бути дуже зайнятим роботою, заклопотаним. *Минуло зиму вони всі .. не бачили вільної хвилини. Вони працювали як шалені* (В. Собко).

37. **НЕ БАЧИТИ ДАЛІ СВОГО (власного) НОСА.** Бути обмеженим, мати вузький кругозір, турбуватися лише про себе. *Лежить, широко розплющивши очі, Максим, і йому до сліз шкода людей, .. позашивались в хаті, наче кроти в нори... А ти ж людина, людина! — Бог тебе створив не для того, аби ти далі свого носа не бачив* (А. Дімаров); — *Вона [Катря], мені здається, далі свого носа не бачить. Аби їй було добре та тепло, а там хоч потоп* (В. Кучер). **НЕ БАЧИТИ НІЧОГО, КРІМ СВОГО НОСА І ЖИВОТА.** — *Ти, Кузьку, не ображайся, — вже м'якше сказав Оксен, — але я тобі скажу так, що крім свого носа і живота, ти нічого не бачиш* (Григорій Тютюнник).

38. **НЕ БАЧИТИ ЗА ДЕРЕВАМИ ЛІСУ.** Не помічати за дрібним, частковим важливого, основного. *Критика на адресу деяких письменників, які надмірно згустили в своїх творах темні фарби в зображенні нашого життя... справедливо відзначає перш за все те, що ці письменники за деревами не бачать лісу* (М. Рильський).

39. **НЕ БАЧИТИ / рідше НЕ ПОБАЧИТИ [І] У ВІЧІ 1.** кого. Не бути знайомим з ким-небудь, не знати когось. *Колодуб був задумливий і якийсь відсторонений, зчужілий. Дізнався про батька, якого не бачив у вічі, і про матір, і про себе* (Ю. Бедзик); // *Не зустрічатися з ким-небудь. Другі .. казали, що не бачили і в вічі її Пилипа* (Панас Мирний); — *Сідай, Давиде, .. гай-гай, сину, скільки це літ отак не сиділи. Ба, й у вічі не бачили один одного* (А. Головка).

2. чого. Немає; не можна знайти. — *У других на закуску ягоди або що солоденьке-ласеньке, а у нас ніколи його і в вічі не побачиш...* (Панас Мирний); *Учора був я в районі та у земвідділ заходив — нашого приговора й у вічі там не бачили. Ні у входящих, ні в виходящих* (А. Головка).

40. **НЕ БАЧИТИ СВІТА.** Не мати достатнього життєвого досвіду. *Вона [Маруся] тільки що на ноги знялася... Світа ще не бачила* (Панас Мирний).

41. **НЕ БАЧИТИ СВІТУ (світа) [БІЛОГО (Божого)].** 1. Тяжко страждати, мучитися, переживати і т. ін. *Він її там так любить, що за кулаками вона й світу не бачила* (Є. Гуцало); *Мотря повернулася, вийшла. Ішла по вулиці — не бачила світа перед собою, прийшла додому, як п'яна* (Панас Мирний). **СВІТКА НЕ БАЧИТИ.** *Тече річка з-під Зарічка, а її загачу. Скажи, милий, чи моя [мене] любиш, бо світка не бачу* (Коломийки).

2. Бути ув'язненим, перебувати у неволі. *Там [у неволі] кайдани по три пуда, Отаманам по чотири. І світа Божого не бачиш, не знають, Під землею камінь ламають* (Т. Шевченко). **СВІТА-СОНЦЯ НЕ БАЧИТИ.** *Сидить він во темниці... світа-сонця не бачиш* (Григорій Тютюнник).

3. за чим Бути дуже заклопотаним, зайнятим чим-небудь; не мати часу відпочити. *За чужою роботою й світу не бачиш* (Укр.. присл.); — *Він за рибою і ставами світу не бачиш* (М. Стельмах); *Мені просто нічого було написати, кажущ, що так замотався з дисертацією, що й білого світу не бачив* (А. Дімаров); *За всякими ділами й світу Божого не бачу* (М. Коцюбинський); *Ви сподівались зустріти за цим столом заскорузлого чинушу... жовчючого бюрократа, що відгородився від роботи і за паперами світу Божого не бачить. А я ось який* (О. Гончар).

42. **НЕ БАЧИТИ СМАЛЕНОГО ВОВКА.** Бути недосвідченим, не зазнавати труднощів, випробувань у житті. *Молоді [фабзавучники] ще, зелені, не бачили смаленого вовка. Дома сидючи, загориться — поїду на шахту. Поїде, спробує, аж там не так легко, як гадалось, та й назад* (Д. Ткач); — *Ви ще не бачили смаленого вовка, — супиться Чигирич. — Бач, їм коржі не вгодили* (М. Стельмах). **НЕ БАЧИТИ СМАЛЕНОЇ СОВІ.** *Ти ще не бачив смалевої сови* (Укр.. присл.).

БАШ

43. **БАШ НА БАШ**, зі сл. мін'ятн. Здійснювати рівноцінний обмін; одне на одне. — *То міняй-мось! — Що на що? — Баш на баш! Мішок на мішок* (О. Ільченко).

БГАЙ

44. **ХОЧ У ВУХО БГАЙ** (кладі) кого і без додатка. 1. Дуже лагідний, покірний, податливий і т. ін. хто-небудь. *Диво дивне сталося з Йосипом: то бувало нікому на світі не вступить, не послухає нікого, а то хоч у вухо бгай. Слухняний та покірний Йосип!* (Панас Мирний).

2. з прикм. Дуже, у великій мірі. — *Я його, писаря, знаєш, запросив кілька разів до себе, .. почаствував наливкою та добрим спотикачем, і писар став такий добрий, хоч у вухо бгай!* (І. Нечуй-Левицький); *Оришка мене... побоюється. Стає*

добра, м'яка, хоч у вухо її клади, і в усьому мене слухається (О. Гончар).

БДЖІЛ

45. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **БДЖІЛ У ВУЛИКУ**. Дуже багато, безліч. Приходжу до клубу когостного, а там людей, ніби бджіл у вулику (І. Сочивець). **ЯК БДЖІЛ ПО ВЕСНІ**. У неї планів, як бджіл по весні (3 укр. мови).

БДЖОЛА

46. **ЯК [БОЖА] БДЖОЛА**, зі сл. трудитись, працювати і под. Дуже напружено, посилено. — Пийте, велелепая кумо! — всміхнувся під пані Кишині, — бо ви сьогодні заслужили, істинно так, як **Божя бджола**, потрудилися (М. Лазорський).

БДЖОЛИ

47. **ЯК БДЖОЛИ У ВУЛИКУ**, зі сл. гудіти, густі. Одночасно дуже голосно розмовляти, створюючи загальний гомін. Народ гомонить, гуде, як бджоли в улику (І. Нечуй-Левицький); Пані Розумиха ставила пляшки та печеню, Гості гули, як бджоли у вулику (М. Лазорський).

БЕ

48. **НІ БЕ НІ МЕ**, *зневажл.* 1. *перев.* зі сл. не знати, не вміти і под. Зовсім нічого. Не вміє ні бе ні ме (М. Номис); Що твої промови, Коли ти ні бе ні ме В правилах із мови (С. Олійник); Ні бе ні ме по-нашому не вміє, То правду кажучи, нема й надії (Олександр Олесь). **АНІ БЕ АНІ МЕ**. *Ані бе ані ме не знає* (Укр. присл.). **НІ БЕ НІ КУКУРІКУ**. Хто ж не знає, що Мар'ян не тямив ні бе ні кукуріку, а це заглядає в книгу, ще й шепче щось (М. Стельмах).

2. в чому. Не розбиратися, не розумітися. — Я в цих орденях, ні в тодішніх, ні в теперішніх, і досі ні бе ні ме (Григорій Тютюнник); А я в цім ділі ні бе ні ме (В. Бабляк).

БЕЗГОЛОВ'Я

49. **НА [СВОЄ] БЕЗГОЛОВ'Я** (рідше безголів'я) *чис, рідко кому і без додатка*. На нещастя, на лихо. Отож і вчити почали Письму панят. На безголов'я і я учусь. Слізьми! Кров'ю! Письмо те полилося! (Т. Шевченко); Мов із гранітних глибин козацької Хортиці, виходить на безголов'я ворогам богатыр Влас Харитонович, що самому Піддубному колись м'яв ребра (3 газети); Вмерла друга [жінка], і він закаявся женитись, щоб знову не взяти такої лихої на своє безголов'я (М. Коцюбинський); Через море брела, спішила, .. прибігла у садок на побачення і, виходить, на своє безголов'я (О. Гончар). **НА БЕЗГОЛОВ'ЯЧКО**. Тут дурень встав, раз-два зглянув, на землю сів собі...

Та незабаром після того, на безголов'ячко, й заснув (Укр. поети-романтики..).

БЕЛЬМЕСА

50. **НІ БЕЛЬМЕСА**. 1. *перев.* зі сл. не з'являти, не розуміти і под., *зневажл.* Зовсім, абсолютно, нічого. Ні бельмеса не знає (М. Номис); Ви... взялися рятувати слабого від хвороби, в якій самі ні бельмеса не розумієте (Л. Яновська); — Чого вам треба від мене? Ні бельмеса не розумію (Іван Ле).

2. в чому. Не розбиратися, не розумітися. Аркадій Андрійович .. образився. — Ну, ти, Мар'яно, хоч і була в чека, а в ділах державних [справах державних] ні бельмеса (М. Хвильовий).

БЕНЕРЯ

51. **БЕНЕРЯ ВХОПІЛА** кого, *грубо*. Хто-небудь десь зник або помер. — А що? Я такий здавна. Тільки Масло мене присадив трохи. А тепер його бенеря вхопила, я й оклигав (А. Хижняк).

БЕНКЕТ

52. **КРИВАВИЙ БЕНКЕТ**. 1. Битва, війна. Упоєні на бенкетях кривавих, невільники-народи спали довго у спільній віковій... темниці (Леся Українка); Сабб літав на арабському коні поперед війська. На бенкет кривавий він убрався, як на велике свято (І. Нечуй-Левицький).

2. Масове вбивство. Фашисти в українських селах чинили криваві бенкети (3 укр. мови).

БЕРЕ

53. **АЖ НА КОЛЬКИ БЕРЕ** кого, *безос.*, зі сл. сміятися, реготати і под. Дуже сильно, досхочу. Сміялися ми з друзями, аж на кольки нас брало (Остап Вишня).

54. **БЕРЕ З-ЗА ПЛЕЧЕЙ** кого, *безос.* Кому-небудь страшно, хтось переживає почуття страху, жаху. — Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже з-за плечей бере (Г. Квітка-Осинов'яненко).

55. **БЕРЕ НА ДРИЖАКІ** кого, *безос.* Хто-небудь мерзне, труситься від холоду, страху і т. ін. — Бувало вже так: і ліс довкола, і ліміти спущені, а грубки розтопити нічим. Весь виселок на дрижаки бере (Я. Баш); Він зрозумів, що цей Сидір весь час обманював. Від цієї думки його бере на дрижаки (3 укр. мови).

56. **НЕ БЕРЕ НІЩО [ВОРОЖА КУЛЯ]** кого. Хто-небудь залишається живий, кого-небудь не можна вбити. Теж був простий козак, не характерник, бо характерник знає таку молитву: як замолить себе, то тоді його ніщо не бере (М. Лазорський); — Характерник, синку, такий собі запорожець, — казав дід, .. — такий собі запорожець, що вміє себе замолити: тоді

його не бере ворожа куля. От, приміром, куля летить просто тобі на характерника, долетіла, вдарила в груди і сплескалась (М. Лазорський).

БЕРЕТЬСЯ

57. [Ц] НЕ БЕРЕТЬСЯ [ДО] ГОЛОВИ в кого, кому і без додатка, безос. Хто-небудь не може усвідомити, зрозуміти, збагнути щось. Сторонський нарікав, що з Михасем зле — не вчиться; зате Андрусь пильний хлопець. А в Савки те й голови не бралось (О. Маковей); Не помічав [Тищенко], що в'явся очима в Ірину.. Змаріла? Постаріла? Таке не бралось до голови (Ю. Мушкетик); Як різниться знахідка з розписами Київської Софії та Кирилівської церкви, теж датованими XII століттями.. Просто не береться голови, що пам'ятки належать до однієї епохи (З журналу).

БЕРИ

58. БЕРІЙ (беріть) ВІЩЕ. Уживається для підкреслення більшої значимості того, про що йшла мова перед цим, або мовиться. — Що таке? — спитав комбат Качеса. — Вгадайте. — Гетьмана вбили? — Бери вище. — Петлюру? (О. Довженко); [Батура:] На курси йдеме? [Романюк:] Беріть вище. Попросився, щоб в академію на кілька місяців послали вчитися (О. Корнійчук).

59. ГОЛОЮ РУКОЮ НЕ БЕРИ кого. Хто-небудь має владу, багатий, впливовий. — Як же, пішов ваш Олекса вгору: голою рукою не бери.. Там таке... — і дяк нахилився до вуха пана Лебеки й щось шепнув (М. Лазорський).

БЕСТІЯ

60. ПРОДУВНА БЕСТІЯ. Дуже ненадійна, спритна й нечесна людина; шахрай. [Харко:] Мовчи, брехухо! Завжди ти вдавала з себе неповинну, але я переконався, що ти продувна бестія! (М. Кропивницький); — Сам пан лісничий дивується з мого ока і каже, що я продувна бестія! — сміється [Амбросій], задоволений похвалою начальства (М. Стельмах).

Б'Є

61. [АЖ] У ГОЛОВУ (у п'яті) Б'Є, зі сл. міцний. Дуже, занадто різкий. Мати продавала квас по три копійки за пляшку. Міцний, аж у п'яті б'є! (П. Панч).

БИЙ

62. НЕ БИЙ ЛЕЖАЧОГО. 1. Який не потребує великої затрати праці, великого напруження. Покликали діда. Голова — до нього: — Діду, допоможіть... У вас все одно робота не бий лежачого (Є. Кравченко).

2. Безвідповідальний, лінивий і т. ін. — Ви ж знаєте, як це в нас: то кошторис не затверджено,

то оліфи нема... — Бригадир — не бий лежачого, — підкинув Шурко (О. Гончар).

63. ХОЧ ПАЦЮКІЙ (цуценят) БИЙ, зневажл. Дуже повний, одутлий і т. ін. (перев. про обличчя). Пика, хоч пацюки бий (Укр.. присл.); Ясочка... — злісно думав він, поглядаючи на кругленький живот поета, — пика — хоч цуценят бий, а він — Ясочка (С. Васильченко); // Дуже негарний, непривабливий, неприємний. — Святий Олену Головківну. Олена кругла, як цибулька, повновида, як повний місяць... — Гарна... мордою хоч пацюки бий (І. Нечуй-Левицький).

БИЙСЯ

64. ХОЧ ЛОБОМ (головою) БИЙСЯ в (об) що. Уживається на означення скрутного, безвихідного становища, відчаю, досади і т. ін. Хоч лобом в стіну бийся, то не допоможе (М. Номис); Зараз дуже важливо не панікувати. Усвідомити, що це немишуче, хоч бийся головою об цегляний ріг бібліотеки (В. Дрозд); — Гарну картину вам намалював? Таку, яку на своїй шкурі пошу. І хоч бийся головою в камінні мури, інакшої картини нема в селі для того, хто не має доброго клаття землі і худоби (М. Стельмах).

БИЛИНА

65. ЯК БИЛИНА В ПОЛІ, нар.-поет., зі сл. одійи, с ам. Зовсім одинокий, без рідних; самотній. Хазяйка наша була удовиця.. Розказус та й розказус, та все про своє лихо, що весь рід її звівся, що сама вона в світі зосталась, як билина в полі (Марко Вовчок); — За наших часів не можна жити поодинокі, як билина в полі (З. Тулуб). ЯК БИЛИНОНЬКА В ПОЛІ. Ой, одна я, одна, Як билинопька в полі (Укр.. пісні).

БИСТРИЙ

66. БИСТРИЙ НА РОЗУМ. Здатний швидко міркувати; тямущий, кмітливий. Бистра на розум, вона розмовляла так жваво й дотепно.. що.. слухати її не можна було без зворушення і теплої посмішки (Я. Гримайло).

67. БИСТРИЙ НА СЛОВО. Який, не задумуючись, дає метку, влучну відповідь; дотепний. Антон Коза, говіркий, насмішуватий, бистрий на слово (О. Копилеико).

БИТИ

68. БАГЛАЙ БИТИ (годувати). Нічого не робити, ледарювати. От, баглай б'є (М. Номис); Замість праці ти баглай годував та завидував усім (М. Кропивницький).

69. БАЙДИКИ (байди, діал. гандри) БИТИ. 1. Бути без діла, весело проводити час. Юруш вернувся до батьків, нічого не робив, все спав та байдики бив (І. Нечуй-Левицький); Сам [батько]

пильно стежив за Артемовою наукою. Щоправда, вітку байдикі бици синові не давав, і був Артем за підписача у громадського чабана діда Мокія (А. Головка); Уже доста гандри бици. Прийшла пора, щоб ся вчиту (Ю. Федькович).

2. Нічого не робити, марнувати час, ледарювати. Рік за роком проминув час, хлопець байдиків не був та й закінчив школу робітничої молоді, ставши вже кваліфікованим робітником (Ю. Збанацький); Прийшов новий рік, штовхає ледаря в бік: ішов би, ледарю, робити, а не байдик бици (Укр.. присл.); Глянеш, скільки тих старшокласників, — парубчаки ж, траси могли б будувати, а вони ціле літо байди б'юць... (О. Гончар).

70. БИТИ БОМКИ. 1. Не поспішати, зволікати з чим-небудь. Погода добра, треба б поспішити зі жнивими, а ви б'єте бомки на полі, аби день до вечора (Ф. Малицький).

2. коло кого—чого. Персбувати біля кого-, чого-небудь з якимсь намірами. Коли на дорозі поменшала постать Дмитра, Гнат недовіриливо поглянув на Марту: — Чого це він коло нас у таку пору б'є бомки? (М. Стельмах).

71. БИТИ / ВДІРИТИ ВІДБІЙ. Припиняти будь-які дії. Однаке вичувалося, що процес [зарештовування] десь таки дійшов свого діалектичного заперечення, й сам Сталін вже б'є відбій (І. Багрянний).

72. БИТИ / ВДІРИТИ ПО РУКАХ. 1. Доходити згоди, домовлятися про щось (перев. при торгівлі). Вони [купці] .. відразу починали прицінюватися, сперечатися, бици по руках і знов торгуватися, щоб виторгувати хоч зайвий гріш (З. Тулуб); Довго торгувалися [батьки], а потім на бичках-дволітках вдарили по руках (М. Стельмах).

2. кого. Першкоджати чийсь діям (перев. злочинним), карати когось за що-небудь. А трапляються ж це високочкі, яким поцастило зайняти високі посади і які нівечать, спустошують людські душі. Бици б таких по руках (М. Ю. Тарновський).

73. БИТИ В НІС, БЕЗОС., чим і без додатка. Гостро відчуватися (про запах). Батько взяв си на за руку, нахилився, понюхав [головоу]. — Фу-у-у! аж у ніс б'є!.. (Панас Мирний); У ніс було живицею і ще чимось таким, до чого принохується і не можеш зрозуміти, чим воно пахне (Ю. Збанацький).

74. БИТИ В КУЛАКІ. Погрожувати кому-небудь. Вона знову починала кричати, сваритись, у кулаки бити (Панас Мирний).

75. БИТИ В ЛИТАВРИ. Торжествувати. Ще недавно наша критика була в литаври, прогнзуючи широкий поступ "малої" прози. З'яви-

лися навіть дисертації про шляхи її розвитку (З журналу).

76. БИТИ В [ОДНУ] ТОЧКУ. Постійно спрямовувати свої зусилля, увагу, дії на здійснення певної мети. Він не любив заробітчан, зате любив і помічав настирливих, з характером, таких, хто в точку б'є і б'є (П. Дорошко).

77. БИТИ В САМУ ДУШУ. Глибоко вражати, дошкуляти словами. — Хто тобі так сорочку, як Уляна, випере? — б'є Давида в саму душу, бо він, придивляючись до своїх наймитів, раніше дівчини збагнув, куди має нахилитися парубоче серце (М. Стельмах). БИТИ В САМУ БОЛЯЧКУ. Про не-бо кажуть, що вона ні одного дня не може пробити без лайки. І Василя розуміє, в чий це город камінчик, .. відповідає їдучо, влучно, б'є в саму болячку (Г. Хоткевич).

78. БИТИ / ЗАБИТИ ТРИВОГУ. 1. Сповіщати про небезпеку. — Що ж це справді робити? Діду Кузьма, чого ж ви стоїте, як сновида? Хіба вам повилазило?.. Бийте ширвогу! (В. Кучер); Вартовий забив тривогу... Буде бій! (В. Сосюра).

2. виявляти занепокоєння, тривожитися, хвилюватися. І хай колонізатор б'є тривогу — Хитається тюремних стін граніт (П. Дорошко); Тільки серце про щось заговорить і тривогу заб'є з глибини, коли мимо проходять шахтори [шахтарі] і зникають у кліті вони (В. Сосюра).

79. БИТИ КАРЕБОВАНЦЕМ по кому. Завдавати матеріальних збитків кому-небудь. Гарні речі почали породжувати затоварювання гірших і бити карбованцем по творцях гірших, несумлінно зроблених товарів (В. Козаченко).

80. БИТИ КЛИНЦІ куди. Натякати на щось, спрямовувати розмову до певної теми. "Куди він клинці б'є?.." — подумав дід Пилип, потерпаючи, щоб Проць якоюсь штукою не покоровив релігійні почуття віруючих (В. Бабляк).

81. БИТИ КЛЮЧЕМ (джерелом, фонтаном і т. ін). 1. виявлятися на всю силу, великою мірою. Дійсно був красень [опришок]. Сила тремтучим потоком переливалася в жилах, була ключем (Г. Хоткевич); Музична стихія .. чаклунського слова Тичини була ключем з усього, до чого б не доторкалася його увага (Т. Масеико); Скрізь на рідній землі б'є джерелом творча енергія народних мас (З газети); Кінотеатрів тут два, Поліклініка с... Магазинів усяких базато. Фонтаном життя у Мальованім б'є У будень і в свято (С. Воскресаксеко).

2. здійснюватися, відбуватися і т. ін. дуже енергійно, інтенсивно. Знову гора обізвалася, загула: з губернії приїхав будівничий, ціла артіля.., брязкіт сокир, — робота ключем б'є! (Панас Мирний).

82. БИТИ ЛОБОМ (лоба́ми) **ОБ ЗЕМЛЮ** перед ким, кому, зневажл. Схилятися, запобігати, домагаючись прихильності. Ці панове безсоромно били лобами об землю перед європейцями, забуваючи про свою культуру (З газети).

83. БИТИ [НИЗЬКІ] (глибокі) ПОКЛОНИ. 1. Шанобливо вклонятися, виражаючи почуття поваги. То плакавши, то поклони бивши, розкрасилася [розчервонілася] Галочка (Г. Квітка-Основ'яненко); // Молитися. А я, брати запорожці, Возьму собі рясу Та піду поклони бити в Межигор до Спаса (Г. Шевченко); Найщиріше й найспокійніше молитись мати. Вона стоїть де-що збоку, .. б'є глибокі, до самої землі, поклони (У. Самчук).

2. перед ким—чим. Схилятися перед ким-, чим-небудь. Між т. зв. в Галичині "москвофілами" і народовцями в принципах нема великої різниці: ті і другі б'ють поклони перед національними святощами, і для тих, і для других національність — альфа і омега всіх замгань (М. Драгоманов).

84. БИТИ НОГИ (рідше чоботи). Іти, ходити куди-небудь, перев. даремно. — За селом, уже на вигоні .. він сказав: — Попрошасьмо, мамо, чого вам бити далі ноги (Г. Коцюба); — Нема Тамари, — сказала [мати] відчужено. — До міста подалась. — Давно? — запитав він, уже жалкуючи, що марно бив ноги (Є. Гуцало); // Часто бувати де-небудь. — То чого ж маєш бити чоботи на наш куток? Тільки жениха мого, коли трапиться, відіб'єш? (М. Стельмах). **БИТИ СВОЇМИ НОГАМИ.** — Бачили б ви мене, коли б мала я сюди своїми ногами бити (Грига Вільде).

85. БИТИ ПО КИШЕНІ кого. Завдавати кому-небудь певних матеріальних збитків, шкоди. Тоді писар почав бити о. Артемія по найчутливішому місці: по кишені (І. Нечуй-Левицький); Це вже було Тарловського по кишені, і він боявся редактора і не любив його (М. Коцюбинський).

86. БИТИ ПО НЕРВАХ кого, кому і без додатка. Своїми діями, словами виводити з рівноваги, дратувати. Навіщо ото Маруся грає такі крикливі речі! Не люблю я такого бренькоту та гуркоту. Б'ють тобі по нервах, неначе колунам! (І. Нечуй-Левицький); А хрипіння й стогін, від яких підсакувало все тіло, били по нервах (Г. Хоткевич); Навіщо повторювати відоме? Навіщо ще раз бити людей по нервах? Адже вони все це знають! (Л. Дмитерко).

87. БИТИ [ПРЯМО] В ЛОБ. 1. Без нятиків, відверто говорити, питати і т. ін. Він бив прямо в лоб, з'ясовуючи місце свого призначення (З усн. мови).

2. Мати неприховане значення, бути зрозумілим, очевидним. Зміст їхніх розмов був дуже простий

і бив прямо в лоб. Ось, мовляв, прийшов до нас новий голова, тисячник, і йому знов не дуже болітиме, як буде господарювати колгосп (В. Кучер).

88. БИТИ СЕБЕ [КУЛАКОМ] В ГРґДИ. Твердити щось, наполегливо запевняти, перекопувати кого-небудь у чомусь. Давид .. поволенки пнувся в керівники, був добре письменний, чаетько бив себе в груди й присягався (С. Добровольський); — Хто вас сюди запрошував? Яка ваша професія? — Ділок бив себе в груди, доводячи, що йому тут належить керівна посада (М. Ю. Таривський); Микита Чугай бив себе кулаком у груди, гув, як мідний дзвін: — Брехня! Трактори весняної оранки не затягували (Григорій Тютюнник).

89. БИТИ СЛОВОМ (слова́ми) кого і без додатка. Дошкуляти кому-нсбудь репліками, зауваженнями і т. ін. [Руфін:] Ти боляче мене словами б'єш... гірка се правда... Та нема вже ради .. запався шлях до чесного життя (Леся Українка); // Висловлюватися влучно, різко, дошкульно. [Руфін:] Адже в його листах, у кожнім слові, заго-нисту вояцьку вдачу видно: він словом бив, немов вояк мечем (Леся Українка).

90. БИТИ У ВІЧІ (в око). Бути особливо помітним; привертати увагу. Довбня почав оглядати хату.. Всюди били в вічі злидні та недостачі (Панас Мирний); — Маковею, — спокійно вів Роман, — ..Ти, правда, хлопак справний, в боях авт-ритет здобув! Але ж молодий та ласий на все, що в очі б'є! (О. Гончар); Були виставлені напоказ всякі дива: .. перші й наміста блискучі. Все то так і сяло та грало, все так і било у вічі! (Панас Мирний); // чим. Виділятися чим-нсбудь серед когось, чогось. Товариш його — людина лін під сорок — насамперед бив у вічі буїним рудим волоссям на голові (М. Коцюбинський).

91. БИТИ / УДАРІТИ В ГОЛОВУ каму і без додатка. Викликати запаморочення, стан сп'яніння; п'янити. — А що, паніматко! Чи немає в тебе чого міцнішого од цієї гіркої? Щось горілка не дуже б'є в голову, — тянеш, тянеш, а в голові все-таки не шумить (І. Нечуй-Левицький); Вино розбирає, вдаряє в голову, на очі навертаються слюзи (В. Гжицький); Гаряча варенуха трохи вдарила йому в голову (І. Нечуй-Левицький).

92. БИТИ / УДАРІТИ НА СПОЛОХ. 1. Сповіщати про небезпеку, подавати сигнал тривоги. — Ну, та й ми не дрімаємо, — зауважив Летуш Судар, — розіслали гілців по селах, б'ємо на сполох. Хотіли й до вас посилати... (О. Гончар).

2. Виявляти занепокоєння, тривожитися, переживати. "Там, де треба, — повчав він нас, — буде вжито відповідних заходів, а там, де спокійно,

нема чого бити на сполох" (І. Муратов); Зірок з неба Хома Микитович не хапає, але в колгоспі немає чогось такого, щоб бити на сполох, скликати збори (Я. Гримайло).

93. **БИТИ ЧЕРЕЗ КРАЙ.** Виявлятися на всю силу, великою мірою. Плач і стогін заповнили повітря. Почування виливалися, **били через край** (Г. Хоткевич); Його кипуча енергія часом **била через край** і тоді зупинити її міг тільки широкий батьків, з мідною пряжкою ремінь (В. Козаченко).

94. **БИТИ ЧОЛОМ** кому, *перед ким*. Просити кого-небудь про щось. *Шпигаї, Катруся, але дозволь бити чолом лікареві Семенові Яковичу, щоб увільнив мене від цієї ізоляції [голкутерапії]* (І. Цюпа).

95. **ЯК** (мов, *на́че і т. ін.*) **ОБУХОМ БИТИ / УДАРІТИ ПО ГОЛОВІ** кого. Вражати, приголомшувати чимсь несподіваним. — *Мені, Свириде Яковлевичу, вже можна йти? — як обухом б'є його вчитель по голові* (М. Стельмах); *Василя **на́че по голові хто обухом ударив від тих слів*** (Панас Мирний).

96. **ЯКУ ЗАБІЙ БИТИ.** Не припинятися, не переставати виявлятися з великою силою. *Яку забій б'є мороз* (М. Номис).

БИТИЙ

97. **БИТИЙ ГОРЕМ** (түгою). Який багато страждав, переживав; згорюваний, засмучений. *Коли він пригада її заплакану — **горем биту**, — його серце рветься від болю на часті [шматки]* (Панас Мирний); *Плавець, хоч **горем битий** і безсильний, Не потонує, а вибрався на сушу* (І. Франко); *Затих мій сивий [дідуся], **битий тугою**, Поки старкою буй-головою* (Т. Шевченко).

98. **БИТИЙ У ТІМ'Я.** 1. Досвідчений, практичний, бувальний і т. ін. *Штефан і ткач Сидір говорили, що Крук уже **битий у тім'я**, цей, мовляв, вирветься із пекла* (П. Козланюк).

2. Розумово обмежений, нетямущий. — *А Господи, чи ти недоколиканий, чи в **тім'я битий**? — обурюється тітка Ликерія* (М. Стельмах).

99. **НЕ В ТІМ'Я БИТИЙ.** Розумний, тямущий, кмітливий і т. ін. [Лікар:] *До нашої панночки не легко приступитись, та я теж не в **тім'я битий**, либонь, і ми в свій час книжки читали, та ще такі, про які панночкам і не снилось* (Леся Українка); *Так же ніп не в **тім'я битий**: його не обдурш...* (Лі. Мартович). **НЕ ГВІЗДКОМ У ТІМ'Я БИТИЙ.** Хлопці наші, нівроку їм, не гвіздом у **тім'я бити**, а от гляди ж — немовби й діло не яке, баламутна дівка повелася з Михайликом так, *на́че він прийшов з мазницею по мед* (О. Ільченко). **НЕ В ПОТИЛИЦЮ БИТИЙ.** — Він беручий... Хороший

чоловік, правда?.. — *Авжеж... Він чоловік не в потилицю битий* (Ю. Мушкетик).

БИТИСЯ

100. **БИТИСЯ** (бити [себе]) **ОБ ПОЛІ РУКАМИ**. Перебувати в стані розпачу, збентеження, обурення, здивування і т. ін. *Як вони розгуляються, .. ми тут панночку хап, та до брички, та навітакача до шлюбу... Нехай собі, будучи, об поли руками **б'ються**, а завтра нічого робити, самі зап'ють весілля* (Г. Квітка-Основ'яненко); *[Христя (до Олени):] Батько об поли руками **б'ються** та бідкаються, мати плачуть* (М. Кропивницький); *Переляканий батько метушився, безтямно бив себе об поли й бурмотів: — От лихо, от лихо!* (М. Лазорський).

101. **БИТИСЯ ГОЛОВОЮ ОБ СТІНИ.** Перебуваючи в стані розпачу, даремно докладати зусилля, щоб запобігти чомусь небажаному. — *Коли ж він [Василько] до політики доріс?... Вони про це не говорять батькам, вони ховаються від батьків... а потім батьки **б'ються головами об стіни*** (М. Стельмах). **БИТИСЯ ГОЛОВОЮ В МУР.** *Стара пані тільки що головою в мур не **б'ється**, та нічого не вгадує* (Марко Вовчок).

102. **БИТИСЯ З НУЖДОЮ.** Переборювати нестатки, злидні. *Ану лиш гляньмо в село зо мною; З **нуждою** люди **б'ються** страшною* (П. Грабовський).

103. **БИТИСЯ / ПОБИТИСЯ ОБ ЗАКЛАД** з ким і без додатка. 1. Сперечатися, домовлятися про умови виграшу. — *Я пам'ятаю тебе з тих часів, як ти бігав за м'ячиком по вулиці і бився зі мною об заклад, що ластівка може перелетіти море, не відпочиваючи* (Ірина Вільде); *Сперечались-сперечались, а далі побилися об заклад. Постій же, кажу, як приїде Галя, то ти сама будеш поратись біля печі, а як ні — то я тобі стьожку куплю...* (Панас Мирний). **БИТИСЯ У ЗАКЛАД.** — *Дайте [мамо] мені трохи грошень, я й забуду вам учора сказати. Ми з Сидором у заклад билися, дак я програв* (Ганна Барвінок). **ПОБИТИСЯ НА ВЗАКЛАД.** *Раз побився Максим на взаклад, що вип'є квартиру [горілки] й не буде п'яний. Заклад на п'ять карбованців* (Панас Мирний). 2. Запевняти кого-небудь в чомусь; клястися. *Я **б'юся об заклад**, що найцінніші картини ви оціните як найгірші* (Р. Іванчук).

104. **БИТИСЯ ЯК ГОРЛИЦЯ.** Дуже тузятися, побиватися, переживати через кого-, що-небудь. *Ой п'є Овраменко, ой п'є молоденький .. Його мати та старенька **Як горлиця б'ється*** (Укр.. думн.).

105. БІТИСЯ ЯК (мов, *на́че і т. ін.*) ПТАХ У КЛІТЦІ, нар.-поет. Жити в скрутних матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні і т. ін. — *Жайсак б'ється паче птаху у клітці, а цей нахаба на ньому багатітиму!* (З. Тулуб).

106. БІТИСЯ ЯК (мов, *на́че і т. ін.*) РИБА В САКУ́ (в сі́тях). Намагатися з усіх сил перебороти що-небудь складне, непосильне. *Бідна Рифка билася мов риба в саку. Вона так рада була .. придумати щось дуже, дуже мудрого для свого сина* (І. Франко); // *Переборювати нестатки. Вони, щоб прогледувати десять ротів, билися паче риба в сітях* (С. Чорнобривець). БІТИСЯ ЯК РИБИНА В НЕВОДІ. *Господарство було хоч і злиденне, дві десятини наділу в степу, а мати сама б'ється, як рибина в неводі, батько все в кузні ж* (А. Головка).

107. БІТИСЯ ЯК РИБА ОБ ЛІД. 1. Переборювати нестатки, злидні і т. ін. [Іван:] *Як живеш? Щось скудла ти, небого!* [Молодиця:] *Ех! Яке вже моє життя! Горюю, б'юся як риба об лід...* (С. Васильченко); *Тепер уже не тією стала волинська земля, на якій бився як риба об лід дід Никифор, старенькі батько й мати* [Василеві] (П. Інгульський).

2. Робити що-небудь складне, непосильне, тяжке. *Романчук .. кидається на всі боки та б'ється як риба об лід* (Леся Українка); — *Ми тут б'ємося як риба об лід, але ж нас жменька, — хвилюючись розповідала Варвара* (І. Кириленко); *Парася відас фермами, .. б'ється як риба об лід* (В. Земляк).

БІГАТИ

108. БЕЗ ШТАНІВ ПІД СТІЛ БІГАТИ (ходіти), ірон. Бутн зовсім малим, в дитячому віці. *Старший брат пішов на роботу, коли я без штанів під стіл ходив* (З газети). БЕЗ ШТАНЦІВ ПІД СТІЛ БІГАТИ. [Глушак:] *Худякова я знав, коли ти ще без штанців під стіл бігав* (О. Довженко).

109. БІГАТИ ОЧИ́МА. 1. по чому. Швидко переглядати, читаючи що-небудь. — *Від Софочки [лист]! — скрикує дружина, .. зразу ж нетерпляче надриває його, бігає очима по рядках, потім ахає* (М. Стельмах).

2. Перебуваючи в стані збудження, поглядати на кого-, що-небудь, переводити погляд з одного предмета на інший. *Бігає очима* [Климиха], *Злюті аж сичить, А про свого Клима Нічичирк — мовчить* (Л. Первомайський).

110. БІГАТИ СВІТА́МИ. Бутн тривалий час відсутнім; здебільшого перебувати за межами домівки. *Кіточкою терлася [Маруся] коло старої ёмості, просячи їсти, а бабуся робила суворе лице й буркотіла: — Бігає світами не знати де, не*

знати по що, а ми їй тут маємо семеро обідів наставляти (Г. Хоткевич).

111. БІГАТИ (тягну́тися) ХВОСТО́М за ким. Невідступно слідувати за ким-небудь, набридливо залицятися. *Найбільше балакали люди, як Параска хвостом бігала за паном...* (Панас Мирний); *Про Таню Коваль Шухновський говорив: — Мабуть, дявол сидить у цій дівці. Некрасива, без ніякої фігури, а хлопці хвостом за нею тягнуться* (Ю. Збанацький). БІГТИ ХВОСТИКОМ. — *Затримайте його! — мало не плачучи, попросила Жакліна, коли за Віталієм зачинилися двері. — Невже ж мені за ним хвостиком бігти?* (І. Муратов); *Він бачив, що .. Власов утирився [закочався] в його сестру, що хвостиком бігав би усюди за нею* (Панас Мирний).

БІГТИ

112. ЯК [ДУРНО́МУ] З ГОРІ БІГТИ / ПОБІГТИ (збігти). Дуже просто, легко, без зусиль і т. ін. *Тобі туди йти, як з гори бігти* (Укр. присл.); — *Була весела, — одкаже [Катря], — бо перше було жити легко у світі, як дурному з гори бігти...* (Марко Вовчок); [Віктор (режоче):] *Ти, батько, просто скари. Я колись фейлетон про тебе напишу, їй-богу напишу. [Заболотний:] А чого ж, тобі це — як дурному з гори побігти* (О. Левада).

БІДА

113. ЯК (мов, *ніби і т. ін.*) БІДА́ НА ГО́ЛОВУ, зі сл. з'явитися, звалітися і т. ін. Зовсім несподівано, зненацька. *Вона [дівчина] була безмежно вдячна своїм землякам. Адже, коли б не з'явився, як біда на голову, цей пропащий чорт-поміщик, її ніхто б не виказав ворогам* (Ю. Збанацький).

БІДНИЙ

114. БІДНИЙ (небага́тний) НА РО́ЗУМ. Тупий, нетямущий. — *Ой, — каже [Голота], — татинне, ой.. бородатий! Либонь же ти на розум небагатий: ще ти козака у руки не взяв, А вже за його й гроші почитав [полічив]* (Укр. думи..).

БІДУ

115. ЯК (мов, *ніби і т. ін.*) НА [ТУ] БІДУ́. Зовсім недоречно, на нещастя. *А тут іще, мов на біду, навчила Аннича писанки писати, — і Маруся ціла потонула в цій забаві* (Г. Хоткевич); *“Чи не вони [злодії] оце?” — думаю собі. А тут іще, як на ту біду, ружжся [рушниці] в другій хаті* (Г. Хоткевич).

БІК

116. ЗВОРО́ТНИЙ (інший, дру́гий і т. ін.) БІК МЕДА́ЛІ. Протилежний вияв чого-небудь;

протилежність. Кожен бере на себе те, що йому під силу, з щоденних клопотів має і копійку, і втіху. Але путі є й зворотний бік медалі: матеріальне може потіснити духовне (З газети); Весна видалась на рідкість дощовита. Це вселяє великі надії на багатий урожай, але є і зворотний бік медалі — дуже неприсмий: наступать бур'яни (З газети). ЗАДНЯ СТОРОНА МЕДАЛІ. Блискучість ідеї, а то навіть форми могли захоплювати до ентузіазму й фанатизму, і багато треба було сторонніх критичних впливів, щоб хоч сьак-так показати й задню сторону медалі (Г. Хоткевич).

117. ОДИН БІК МЕДАЛІ. Частина або половина якоїсь справи. Вивчення попиту — тільки оди́н бік медалі. Торгівля намагається також активно формувати його (З газети).

БІЛЕТ

118. ВОВЧИЙ БІЛЕТ. Документ із записом про неблагонадійність його власника. Опи́вся Шовкун серед великого города, без шага грошей, без знайомих людей, без веселих товаришів, котрі тепер його цуралися, з одною бідкою — “вовчим білетом” в кишені (Панас Мирний); За участь в “безпорядках” під час похорону письменника Шелгунова Кудрін в числі восьми організаторів був виключений з “вовчим білетом” [з інституту] (Ф. Бурлака); — Тільки й має [Елька] від своїх Вовчугів вовчий білет, та й той неписаний, усний (О. Гончар).

БІЛЬ

119. ЯК БІЛЬ, зі сл. бі́лий. Дуже, надзвичайно. Як біль біла спочивала [лашка] по чорних муках (Марко Черемшина); Вона [Ксеня] була з тих, що зуть “зачуханими”, себто покинутими без ніякого догляду... На її [ній] була обдірана поганенька спідничка та чорна сорочка, а схудле чепурне обличчя було як біль біле (Б. Грінченко).

БІЛЬМО

120. [ЯК (мов, пі́би і т. ін.)] БІЛЬМО́ (більмо́м) НА (в) ОЦІ́. 1. кому, для кого і без додатка. Зайвий, непотрібний, неприємний і т. ін. — Він декому як більмо на оці, зруйнувати [вітряк] хочуть (І. Цюпа); “Призначив” Ласій і бригадирів, і завідувачів фермами, знайшов місце кожному і тільки тоді задав про Кисачку. “Отюж і ще цей Архип — мов більмо на оці,” — подумав (Ю. Збанацький); [Герцик:] Всім я тут, як більмо в оці (М. Кропивницький).

2. кому, для кого, зі сл. б'у́ти. Перепона, перешкода, завада. Запорозька Січ для татар була більмом на оці, вона сковувала орду, не давала їй розгулятися на широких просторах України й Росії

(І. Шаповал); — Захар Драч був вільним козаком, а козаки ніколи не корилися панові, .. і тому Драчів хутір для Щеньковського був як більмо на оці (П. Панч); Севастополь стояв їм [фашистам] на заваді, був більмом в оці (В. Кучер).

БІЛЬШ

121. НІ БІЛЬШ НІ МЕНШ. Рівно стільки, скільки треба; якраз. [Жірондист:] Ідея — вічна [Монтаньяр:] Як і ваше тіло, ні більш ні менш (Леся Українка).

БІС¹

122. БІС ВСЕЛІВСЯ (посели́вся) в кого. Хто-небудь перебував в збудженому стані, робить незрозумілі вчинки. Та коли переступили поріг готеліка, .. знов поселився в Тетяну Василівну біс незгоди (П. Загребельний). БІСЕНЯТА ВСЕЛІЛИСЯ. Якись, певне, лихі бісенята вселилися в молоду Олімпіаду. Господарка такі коники викомарювала, що я аж з дива на ніч перехрестився (О. Ковінька).

123. БІС ЗЛИЗЛВ́ кого, що. Хто-небудь безслідно пропав, зник. — Самка твого вже біс злизав — не бійсь, не викрутиться з запорозьких лап! (П. Куліш).

124. БІС УЗІЯВ (вхо́пив) кого, зневажл. Хто-небудь помер, загинув. Узяв біс пана, — хай бере й підпанків (Укр. присл.); Недарма ж кажуть люди, що поки ситий схудне, то худого й біс візьме (П. Козланюк); Мов пара отруїна, штрикнув [напій] його в ніс. І скрикнув Василь, і вхопив його біс (В. Самійлєнко); // Пропав, згинув (про тварину). Ой го́, та й усе, Хома паску несе, а Хомиха порося, воно вирвалося і побігло в ліс, там узяв його біс (Укр. присл.); — Навіщо ж ти накохав того скоту, коли не хочеш сам глядіти?.. — Не візьме його, мамо, біс! — весело одмовляє Чипка (Панас Мирний).

БІС²

125. НА БІС, зі сл. виклика́ти, співа́ти і т. ін. Повторно, на прохання глядачів, слухачів. Ася чудово грала на роялі, і це був, напевно, найкращий номер. Її без кінця викликали на біс (О. Івансико); Виходить в “збірному концерті” улюбленець публіки, .. і вже знаєш наперед, що він заспіває “першим номером”, що — “на біс” (М. Рильський); 3 першої сцени публіка вже відчула чудового актора і з натхненням викликала його на біс (З журналу).

БІСА

126. ДО БІСА. 1. кого, чого і без додатка. Багато, безліч. Дурниці вареники і варяниці, інша справа борщ, — хоч поганий, так до біса! (Укр. присл.); — Та й до біса ж у цього паші всякого

надбання! Якби підпалити — днів зо три горіло б! (М. Пригара); Качви тієї й справді в Ігульській заплаві було до біса (О. Сизоненко).

2. Дуже, занадто, надзвичайно. — Гаразд, гаразд, докторе, — заспокоїв його жартуючи Яремченко, — я дуже терплячий гість, хоч, правду кажучи, до біса зголоднівся (Д. Бедзик); Жінка поставила пляшку і кипулась до печі. Коляда стежив за її спитними рухами і думав, що оця Маланка до біса славна молодичка (М. Зарудний); — Леонтій Леонтійович — людина статечна, розумна і до біса хитра (П. Кочура).

3. Уживається для вираження категоричного небажання мати справу з ким-, чим-небудь, терпіти когось, щось. Не вперше їй чути від чоловіка: .. збудую [канал] і більше не буду .. кину до біса, кладовищем [коміринком] або завгаром піду (О. Гончар).

4. Уживається, коли проганяють, відпускають або впускають кого-небудь кудись з невдоволенням, обуренням і т. ін.; геть звідси, куди завгодно. — Та пустить її до біса, — крикне затурканий писар. Молодицю пустили (Марко Вовчок); [Шалімов:] Та забирайтесь ви всі до біса з вашим Мальованим (І. Кочерга).

БІСІКИ

127. БІСІКИ ГРІАЮТЬ (стрибають, рідше іскряться і т. ін.) В ОЧАХ. Хто-небудь веселий, персбуває в піднесеному настрої. Неля хотіла ще щось додати, але... прикусила нижню губу і вмовкла, тільки в очах її грали бісики (З газети); Хоч би раз отут дівочі ніжки по травіці пролопотіли, — ніби зітхнув Роман, а в очах аж стрибають бісики (М. Стельмах); Марія простягла руку, теж трохи жеманно, бісики іскрилися в її очах (Ю. Смолич). БІСИК В ОЦІ ГРАЄ. Буває [Маруся] часом страх сумна. А часом бісик в оці грає (М. Коцюбинський).

БІСИТИСЯ

128. БІСИТИСЯ З ЖИРУ, зневажл. Вередувати, живучи в багатстві, без труднощів. Один біситься з жиру, а другий ристється по смітниках за кухонними покидьками (Ірина Вільде).

БЛАГОСЛОВЛЯЛО

129. ЛІДВЕ, ЩЕ ТІЛЬКИ БЛАГОСЛОВЛЯЛО / БЛАГОСЛОВЛЯЛО НА СВІТ, безос. Розвиднюється. Щебетання ластівок над вікном її невеличкої кімнати будило її [Марію], ще тільки благословляло на світ; а коли з-за обрію витикалося сонце, воно заставляло її вже в полі (Д. Бедзик); Ось і сьогодні схопився [Твердохліб], ледве на світ благословило. Дні весняні

гарячі, сімба тільки-но почалася, тут не до спу (І. Цюпа).

БЛАГОСЛОВЛЯТИСЯ

130. БЛАГОСЛОВЛЯТИСЯ / БЛАГОСЛОВИТИСЯ (поблагословитися, заблагословитися) НА СВІТ (на день, на світанок), безос. Світати, розвиднюватися. Схопився я, озираюсь по хаті. А надворі вже почало на світ благословлятися (І. Нечуй-Левицький); Устаси, ледве на світ благословляється, а вертаєш пізно смерком (У. Самчук); Я бачу крізь зубчасті гори, ріки: В моїм краю благословляється на день (М. Стельмах); Ніч — довгу, холодну, дрімотливу — пробує Василь на станції... А як стало благословлятися на світанок — вирушив у дорогу (П. Ігульський); Надворі благословилося на світ (І. Багрянний). БЛАГОСЛОВЛЯЄТЬСЯ ДЕНЬ. Сивоголовий Лавро радів з того, що його односельчани поважають схід сонця і знають, як благословляється день (Д. Прилюк). БЕРЁТЬСЯ НА СВІТ. [Макар:] На світ береться. [Вишневий (подивився на схід):] Так. Світає (П. Куліш).

БЛИМНУТИ

131. БЛИМНУТИ ОЧИ́МА (бком) на кого—що і без додатка Глянути на кого-небудь недоброзичливо. Жук тільки грізно блимнув очима, коли Попенко опинився за столом (Панас Мирний); Левко не сподівався на таке нахабство. Він сердито блимнув очима на Дзвонаря (М. Стельмах); І хазяїн вийде рано, Блимне косим оком, Живота почуха, глянє, ніби пенароком (А. Малишко); // Швидко поглянути на кого-, що-небудь. Кируша, не розуміючи, блимнув на нього [Зарубу] очима і почав швидко умиватися (В. Кучер).

БЛИСКОМ

132. З БЛИСКОМ. Дуже добре, майстерно, довершено. У наш стрімкий вік науково-технічної революції ми все частіше, як на чарівників, дивимося на людей, здатних робити речі прості і звичні, але робити їх з "блиском" (З газети).

БЛИСНУТИ

133. БЛИСНУТИ ОЧИ́МА (бком) на кого—що. Глянути на кого-небудь з певним виразом (злості, докору, радості). Маланка сховала руки під хвартухом і злісно блиснула очима. — Так, людоньки, так. Лізьте в ярмо, жніть за тринадцятий сніп. Послужіть панові (М. Коцюбинський); З банком до сажі пробігла Софія Кушнір, лукаво блиснула очима на Дмитра (М. Стельмах); // Швидко глянути, подивитися на когось. Посміхнулася вона, блиснула очима й побігла доганяти гурт хлопців (І. Кириленко). БЛИСКАТИ ОЧИ́МА

(боком), рідко. — Так він вас і прийме, командуючий. Усі двері порозчиняє перед вами, — сказав Славо і пригнувся над столом, косо блискаючи оком на батька (В. Кучер).

БЛУДИТИ

134. БЛУДИТИ СЛОВАМИ. Говорити не свідомо, безтямно, уві сні; марити. Він аж захворів. Ліз. А вдосвіта чую — блудить словами (М. Куліш); Спить Петруня .. дихання часте, блудить зо сну словами (С. Васильченко); // Говорити несерйозно. Ой ти, дівчино, словами блудиш, Сама не знаєш, кого ти любиш (П. Чубинський).

БЛУКАТИ

135. БЛУКАТИ (блудіти, іти і т. ін.) МАНИВЦЯМИ. Робити щось без чітких орієнтирів, наважання. — Я вирішив так: поставлю Загоруйка поруч з тобою, Світличний. Він буде рівнятися [співуючи] на твій голос. Чусь, Загоруйко? Щоб не блукав десь мавіцями... (О. Гончар); Нам треба уважно ставитися до молодого літератора... щоб він не блудив мавіцями і дарма не губив свого обдарування (А. Малишко). БЛУКАТИ НА ЗАДВІРКАХ. — Поздоровляю, Степане. Не думав, що так скоро прозрієш. Гадав, що довго блукатимеш на задвірках та хитрого хліба шукатимеш (М. Ю. Тарновський).

136. БЛУКАТИ (блудіти) / ПОБЛУКАТИ (поблудіти) ОЧИМА (поглядом) перев. по чому. Переводити погляд з одного предмета на інший, не спiniaючись ні на чому. Підвівся [Чіпка] з місця, став ходити впоодвож хати та блукав страшними очима по стінах (Панас Мирний); Павлусь раптом зупинився і, блукаючи очима, розпачливо зойкнув: — Знову незнайоме місце (О. Донченко); Сидить в темниці в'язень самотній і скрізь блукає поглядом, смутний (Леся Українка); Горпина .. довго блудила тривожним поглядом по хаті, шукаючи Якова (Панас Мирний); Він поблукав очима по натовпі людей і відійшов убік (З газети).

БЛЮДЕЧКУ

137. ЯК НА БЛЮДЕЧКУ, зі сл. відно. Чітко, ясно, дуже добре. День був чудовий, ясний і не гарячий; всі гори видно як на блюдечку (Переклад за рсд. М. Рильського).

БОБАХ

138. НА БОБАХ, перев. зі сл. лишати, заставляти, зоставатися і под. Ні з чим, без нічого. Я певний, що гал[ицькі] мудреці зостануться "на бобах" (М. Драгоманов); Де не взявся сивенький голубок та й зоставив на бобах наших горобчиків (Панас Мирний); — А що в мене? Ти ж

знаєш — аванс коли був?.. На бобах ми... (Ю. Збанацький); Більше всього я боявся, щоб вони не повтікали всі, лишивши мене на бобах (Д. Бузько).

БОБЕР

139. ЯК БОБЕР У САЛІ. Дуже добре, заможно, безтурботно. Живе як бобер у салі (Укр.. присл..).

БОГ

140. БОГ (Господь) ЗНА ЩО ТАКЕ. Невідомо що; щось неймовірне. — Маша! Прошу тебе звернути увагу вчительки нашої на те, як балакають наші діти!.. Се Бог зна що таке... се ні на що не схоже... (М. Коцюбинський).

141. БОГ (Господь) МИЛУВАВ / ПОМИЛУВАВ кого і без додатка. Кому-небудь пощастило уникнути чогось неприємного, небажаного; все обійшлося. — Ти оглух?.. — Та поки Бог милував (М. Стельмах); — А ви вже були поранені? — спитала Варвара. — Ні, Бог милував (Л. Первомайський); — Чи на батька теж розбійники напали, мамо? — спитав менший брат. — Ні, моя дитино, ні, Господь милував (Марко Вовчок); І досі страшно, як згадаю, Хотів палати запалить Або себе заанастиить, Та Бог помилував... (Т. Шевченко).

142. СКЛЯНИЙ БОГ, ірон. Алкогольні напої. Щоб хоч трохи розважитися, щоб погасити прометеїв огонь в мученій душі, прихилився [Лушня] до скляного бога: привчився горілочку вживати... (Панас Мирний); Ми з ним добре пообідали, не забувши за чарку, кооператив був близько, а скляного бога там стояло повно на полицях (Ю. Яновський).

БОГИ

143. ЯК БОГИ, зі словоспол. почувати себе. Упевнено, добре. На війні льотчикові доведеться пересідати з однієї машини на іншу. Ось тоді такі, як ти, колишні авіатехніки, почуватимуть себе як боги! (А. Хорунжий).

БОГОМ

144. ЗА МАЛИМ БОГОМ. Ледь, трохи. Побачивши його, вона, за малим богом, не померла з радості (З усн. мови).

145. З БОГОМ, ПАРАСЮ. Уживається як побажання: можеш іти. — Не хочеш — я тебе не тримаю, з Богом, Парасю. І сама потім прийдеш з плачем (П. Козланюк).

БОЄМ

146. З БОЄМ з дієсл. Долаючи великі труднощі, перешкоди. Скарби життя беруть мільйони з боєм, вам несучи відплати гнів і жах (В. Сосюра).

147. СМЕРТЄЛЬНИМ (смертним) БО-ЕМ, зі сл. б'яти, дубá сити і под. Дуже жорстоко, нещадно. — *А є такі [люди], що держава для них — мельниця [млин] з калачами.. Я, брат, таких людей, де б їх не зустрів, смертельним боєм б'ю* (Григорій Тютюнник); *Не раз і не два його [Халимона] смертним боєм били дядьки, але він був живучим, наче тхір* (М. Стельмах).

БОЖЕВІЛЬНИЙ

148. ЯК БОЖЕВІЛЬНИЙ, зі сл. бігти, кричати і т. ін. Дуже сильно, нестримно, швидко і т. ін. *Раптом в цю тишу ввірвалось щось дике і щось безглузде. Як божевільний промчався козак, пригнувшись до шиї коня, і, здавалось, хрипів з ним разом* (М. Коцюбинський).

БОКИ

149. ДВА БОКИ ОДНІЄЇ МЕДАЛІ. Щось близьке, однакове, подібне. *Курбас і Бучма, Бучма і Курбас — це два боки однієї медалі високореалістичного мистецтва, яке народжувалося тоді в театрі "Березіль"* (З журналу).

150. НА ВСІ БОКИ. 1. зі сл. лаяти, славити, хвалити і т. ін. Дуже сильно, всіляко. Її [Хіврію] лаяли на всі боки й другими способами допікали (Грицько Григоренко); Підставні хвалебники за плату од купців вихваляють коні на всі боки і запевняють панків, що коні добрі (І. Нечуй-Левицький); Горпина Іванівна, свяtkово вдягаючись, як і личить молодій теці, на всі боки чистила слабохарактерного чоловіка (Ю. Збанацький).

2. Повністю, цілком. *Меткий, повороткий [Максим] — на всі боки москаль!* (Панас Мирний); *Недобра вона [Параска], кажуть, у його; ворочає ним [Йосипом] на всі боки* (Панас Мирний).

3. Навкруги, усім підряд. — *Хто? кого не пустити?.. кажіть-бо толком!* — кидав він питання на всі боки (М. Коцюбинський).

151. НА [ВСІ] ЧОТИРИ БОКИ (сторони). 1. перев. зі сл. іти, відпускати і под. Куди завгодно, будь-куди. *Люди такого типу.. оцетинюються, кричать: "Я тут хазяїн! Я відповідаю!" — і тоді краще з ними не говорити, а зодягай шапку та йди собі на чотири боки* (Григорій Тютюнник); *Сильно доводилось битись, а потім розбігтися на всі чотири боки, коли до німців підмога стане...* (Ю. Яновський); *Спіданок закінчено, зараз Васько помие посуд і може майнути на всі чотири сторони* (М. Зарудний).

2. Уживається, коли проганяють або відпускають кого-небудь з невдоволенням, обуренням і т. ін.; геть звідси куди завгодно. — *Штраф уже маєш — не покався. На всі чотири сторони! Митро похнюпився, але ще не вірить* (А. Головка);

— *Йди собі до бісової матері на всі чотири сторони* (М. Далекій).

3. В різних місцях, навкруги. *Місто займається одразу. Пожежжа схоплюється на чотири боки* (І. Нечуй-Левицький); — *Козаки встигли огордитися возами, серед табору гармати поставили і на всі чотири боки громили пана гетьмана* (Іван Ле); — *І виніс же дідько бабу на великий трахт [тракт] з вікном в руках! Повертає та й повертає те вікно на всі боки, мов цяцьку, ніби грається ним...* (І. Нечуй-Левицький).

БОКІВ

152. З УСІХ БОКІВ. Повністю, всебічно, враховуючи всі моменти. — *Тут гарячки, товариство, пороти нічого. Треба з усіх боків обмірковувати* (А. Головка); — *Ми мусимо розглянути це питання з усіх боків, позитивних і негативних* (В. Собко).

БОВОУ

153. НА БОКОВУ. Лягати спати. [Шкорупський:] *У мене наймудріший звичай: як тільки [тільки] гості скінчили обід, зукну на слуг, щоб гостям зараз коней подавали, а сам на боківу* (М. Кропивницький); — *Ну що ж — пора на боківу, — підводиться Штукаренко* (С. Голованівський). НА БОКОВЕНЬКУ. *Потім і господарі почали позіхати — їм теж було пора на боківеньку* (Л. Дмитерко).

БОКОМ

154. ПІДБОКОМ. Дуже близько, зовсім поруч від когось—чогось. — *Цього ти не кажси мені, Катре... Під боком люди* (С. Васильченко); — *Ось Буковина цід боком, а відти приїздять до міста на ярмарок попи такі бородаті, аж ну!* (Л. Мартович); *Печатку Петро Іванович беріг більше, ніж власне життя. А тут фронт. А тут німці під боком. А тут можуть.. узяти в полон. Обицують і знайдуть печатку. Доказуй потім, що її не добровільно фашистам оддав* (А. Дімаров); — *Хто живе там під боком у заводу, той білого снігу не бачить, — гомонить дядько Ягор* (О. Гончар).

155. ТО СИМ, ТО ТИМ БОКОМ. Як-небудь, якось. — *То сим, то тим боком зиму перебудемо. Аби через зиму, а там, як люди кажуть, вовка самі поги годують!* — казали одрадяли (Панас Мирний).

156. ХОЧ ОДНІЙМ БОКОМ, зі сл. підійти, наблизитися і т. ін. Трохи, найменшою мірою, якимсь чином. *Щоб наблизитись хоч одним боком до того вимріяного соціалізму, організували вони ще до імперіалістичної війни кооперативну друкарню* (Ірина Вільде).

БОКУ

157. **З БОКУ** кого, чийого. 1. Чий, кого. *Се ж не був каприз з мого боку. Я вам кажу, я за свій хист боялась (Леся Українка); Це ж прос-то гріх з Вашого боку, що про себе ані словечка, начебто мене не обходить, як Вам та що з Вами (М. Коцюбинський).*

2. Від когось, від чогось. *І дід, зі свого боку ка-зав: — Ти його [порушника] й повчиш добре, ну, як треба на роботу, так і його хати не минеш (Г. Хоткевич); З боку Порфира нарікань не було (О. Гончар).*

3. З чийогось погляду відносно чого-небудь. *Ці політиканські утопії варті уваги з публіцистич-ного погляду, але з художнього боку вони зовсім нецікаві (Леся Українка); Не знаю, чи видрукують ["Гата тоггана"], бо тема з цензурного боку дуже слизька (М. Коцюбинський).*

БОЛІТИ

158. **БОЛІТИ ДУШЕЮ**. Дуже переживати, уболівати, тривожитися за когось, що-небудь. *Гая за всіх боліла душею (Папас Мирний); Глибоким зором і пером тонким Він [М. Коцюбинський] слугував народові своєму, Боліючи душею разом з ним (М. Рильський).*

159. **БОЛІТИ** (уболівати, переживати і т. ін.) **ЗА СВОЮ ШКУРУ**. Дбати лише про осо-бисті інтереси, про себе, перев. нехтуючи інтере-сами інших людей. — *Хіба ж то чоловік? Він за-ради вигідної служби з відьмою побратається. А думаєш, за людей вболіває? За себе! За свою шку-ру боліє! (Григорій Тютюнник); — Ти за своєю шкуру не переживай (С. Голованівський).*

БОЛЮ

160. **ДО БОЛЮ**. 1. Найвищою мірою вияву; дуже, надзвичайно. *До болю глибоко запали У серце втомлене мені Ультрамаринові канали І зламані в них огні (М. Рильський); Знов конвалії пахнуть в гаю, білі й ніжні, як вітер у полі.. Аро-мат їх, солодкий до болю, так нагадує юність мою (В. Сосюра).*

2. зі сл. потрібний. Дуже. *Останніми часами Володько переконався, що той [Роман] йому до болю потрібний (У. Самчук).*

БОЛЯЧКИ

161. **ЯК БОЛЯЧКИ НА ЛОБ**, зі сл. треба, ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (треба). *Треба, як бо-лячки на лоб (Укр.. присл..).*

БОЛЯЧЦІ

162. **ЯК [ЛИХІЙ, ПЕЧЕШІЙ, ТІЙ і т. ін.] БОЛЯЧЦІ**, зі сл. годіти. Дуже заподадливо,

надзвичайно. *Вони годили Грицасві, як болячці, й мусили кидати роботу та панькатися з дідом (І. Нечуй-Левицький); [Домаха:] Ти догоджав Прісьці? [Карпо:] Годив, як лихий болячці (М. Кропивницький); Старі дуже любили свою дитину, годили їй, як болячці печеній, та й розба-лували (О. Стороженко); За що ти мене так зіпсу-вав? Чи це твоя подяка за моє добре серце? Я ж тобі завсіді годив, як тій болячці (Л. Мартович).*

БОНДАР

163. **ЧЕРЕЗ ВУЛИЦЮ БОНДАР** кому, жарт. Дуже далекий або зовсім не родич. *Вона йому тітка, а він їй через вулицю бондар (Укр.. присл..).*

БОРГАХ

164. **У БОРГАХ [ЯК У ШОВКАХ]**, перев. зі сл. б'ути. Винний багато грошей кому-небудь. *Був [колгосп] мільйонером. Та загули ті мільйони. Тепер у боргах як у шовках (З газети).*

БОРГУ

165. **У [НЕОПЛАТНОМУ] БОРГУ** перед ким. Зобов'язаний кому-небудь чимсь. *Письмен-ники українські давно в боргу перед своїми чита-чами, перед всім своїм народом (П. Тичина); У ро-дичів йаму не хотілося жити, бо знав, що .. постійно почуватиме себе в неоплатному боргу перед ними (В. Капівець).*

БОРОДА

166. **СИВА БОРОДА**, жарт. Мудра, з вели-ким життєвим досвідом людини. *Сиві борода з се-ла переказали нам давню легенду (І. Волошин).*

БОРОДОЮ

167. **З БОРОДОЮ**, перев. зі сл. анекдот. Вже багато разів розказаний, почутий, не новий. *А коли хтось лише робив спробу підсунути анекдот з бородою, його освистували, і він змушений був зійти з дистанції (З журналу).*

БОРТОМ

168. **ЗА БОРТОМ**, зі сл. б'ути, опинити-ся і под. Остеронь від якоїсь справи, зайняття і т. ін., без активної участі в чому-небудь. *Всі пра-цюватимуть — сталевари, ливарники, пресуваль-ники, а от Сахно, як він сам про себе казав, опини-ться за бортом (В. Собко).*

БОСИЙ

169. **[І] БОСІЙ І ГОЛІЙ**. Дуже бідний, убогий. — *Якби не жінка робила, то б досі ходили б ви і босі, і голі, і зимою б померзли (Г. Квітка-Основ'яненко); До волі бідні, босі й голі! Не час сидіти у норі! Мобілізуються тополі під жарним вітром на горі... (П. Тичина).*

БОЦІ

170. **НА БОЦІ** чисму, кого, перев. зі сл. бў-т и. Підтримувати когось в чомусь, поділяти чийсь думки, дії. *Юзбаїєва партія немов переважала, бо на її боці був мулла Асан (М. Коцюбинський); Він знав, на чисму боці має бути. Але йому було шкода Тищенка, хотів порятувати його й не знав як (Ю. Мушкетик).*

БОЧКА

171. **БОЧКА ДАНАЇД**, книжн. Марна, даремна робота. *Псевдоборотьба з бюрократами — це бочка Данаїд, на яку витрачаються великі сили (3 усь. мови).*

БОЧКИ

172. **ЯК (мов) З [ПОРÓЖНЬОЇ] БОЧКИ.** 1. зі сл. густи́й, гукáти і т. ін. Дуже гучно, голосно, сильно. — *Чи правду я кажу, чи ні? — Святу правду, пане гетьмане? Святу правду! — загули кругом запорожці, як із бочки (П. Куліш); Вже на десятому ході Груба зупну́в, як з бочки: — Мат! (П. Панч); — Добридень, отче Харитоне! — зупнув з воза веселий Млишковський таким здоровим та хрипким басом, як з порожньої бочки (І. Нечуй-Левицький). як з духової бочки. Люкеша гоготить, як з духової бочки, дихає грозою: — Прокляв тебе еси в зачатті, — реве він, і з його грудей рветься невідомою бичача сила (Григорій Тютюнник).*

2. зі сл. лі́тн. Дуже сильно, потоками (про дощ). *Доци́лє як з бочки, мабу́ть, де́сь Бог чопок загу́бив та й нічим заткну́ть (Укр.. присл.); Бурхнуло з неба мов із бочки, Що промочило до сорочки (І. Котляревський).*

БОЧКУ

173. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) У БОЧКУ ДАПАЇД**, книжн. Марно, даремно. — *На цю псевдоборотьбу з філоксерою ми, мов у бочку Данаїд, кидаємо гроші, силу, час... (М. Коцюбинський).*

174. **ЯК У БЕЗДÓННУ (діряву) БОЧКУ.** У великій кількості, безконечно, марно. *Гроші пливають, як у бездонну бочку (3 усь. мови).*

БОЯТИСЯ

175. **БОЯТИСЯ СВОЄЇ (власної) ТІНІ.** Дуже боятися; бути занадто боязким, лякливим. — *Я, знаєте, тепер такий полохливий, що й тіні своєї боюся (М. Коцюбинський); Десятирічку погнали з усіма вчителями в Німеччину. Залишилось тільки три перших класи та тихий Мандрика, що боявся власної тіні (О. Довженко); Заради кого я мав ризикувати? Заради оцих людей, які власної тіні бояться, які продадуть мене, не задумуючись (А. Дімаров).*

176. **[І] ДУХУ БОЯТИСЯ** чийого. Дуже боятися. *Учні терпіли. Хоч у душі і проклинали Максима, а проте слухали, духу його боялися... На те служба! (Паїас Мирний); — Товаришу Куцолан, а це правда, що колись люди тут і вашого духу боялись? Невже таким бойовим ви й справді були колись? (О. Гончар).*

177. **НЕ БОЯТИСЯ / НЕ ПОБОЯТИСЯ ГРІХА** (Бóга). Діяти всупереч моральним приписам, нормам. [Маруся:] *Що се ви кажете таке? Як ви гріха не боїтеся? (І. Нечуй-Левицький); Хотіла було й сина привчити [Горпина], та як побачила, що він, Бога не боячися, проїжджих обміряє, .. так .. схаменулась, перестала йому волю давати (Г. Квітка-Основ'яненко).*

БРАТ

178. **ВАШ БРАТ.** Ти, він і подібні до тебе, до вас. — *Тепер, сину, небезпечно по тих неперситетах [університетах]. — каже мати, — ганяють вашого брата; кажуть, з учених все лихо встас... (Паїас Мирний); — Що ж це за перелітні птахи такі? — спитав Микола .. — Та з вашого ж брата, з фабзавучників (Д. Ткач).*

179. **[І] ЧÓРТОВІ НЕ БРАТ.** Дуже сміливий, незалежний у діях, вчинках і т. ін. *Любов к отчизні де героїть, Там сила вража не устоїть, Там груди сильніша од гармат, .. Там рицар — всякий парубійка, Козак там чортіві не брати (І. Котляревський).*

180. **ЇХНІЙ БРАТ.** Вони і подібні до них. [2-а жінка:] *А нащо вона [одежа] йому? За Дніпро передається — там ляхи базато набрали для їхнього брата (Паїас Мирний).*

181. **МÉПШИЙ БРАТ** (мéнші браті́). 1. перев. мн. Усі живі істоти по відношенню до людини. *Сучасне суспільство взяло на себе відповідальність про захист наших менших братів (3 журналу).* 2. ірон. *Український народ та інші народи колишнього Радянського Союзу по відношенню до росіянина. Здобувши незалежність, українці врешті позбулися нав'язаного нам менталітету менших братів (3 журналу).*

182. **НАШ БРАТ.** Ми; такий, як ми; подібний до нас. — *Перевірай себе кожної години .. Самоконтроль, Антоне, підстьобує нашого брата (А. Хорунжий); Подивився [дід] на Трохима, похитав головою й сказав: — От так наш брат погубає (В. Винниченко).*

183. **САМОМУ ЧÓРТУ БРАТ [І СВАТ].** Дуже грізний, підступний, жорстокий. — *Сидить там .. клятий супостат — самому чорту брат і сват! — А що воно таке за птиця? — Стара*

трухлява печериця. Війну роздмухати береться (В. Іванович).

184. **СВІЙ БРАТ.** Людина, однакова за становищем, світоглядом і т. ін.; одиодумець. — *Та се не Січ: тут тобі гетьман не свій брат!* (П. Куліш); *Перше "карав" [Чіпка] тільки пана та сврея, а то вже став "одбирати своє" й у свого брата, замозного козака (Панас Мирний).*

185. **СТАРШИЙ БРАТ.** 1. *перев. мп.* Людина по відношенню до всього живого на землі; протил. менші брати. *Люблю цих кузьок, пташок, цих маленьких нессвідомих протестантів проти лицемір'я старшого брата свого — людини (В. Вишпичеико).*

2. *ірон.* Російський народ по відношенню до українського народу та інших народів колишнього Радянського Союзу. *Справді, про імперіалістичну політику царської Росії донедавна говорилося дуже мало. І обережно. Передусім, щоб не образити "старшого брата" (З газети); "Вкусити" російщина .. особливо ревню стараються ті, хто ще вчора буквально захищався, славлячи "старшого брата" (Б. Олійник); [Вигадає] стимулює інші міфологеми типу "старший брат" чи "коліска братніх народів", з якої вивалилося троє близнюків, з-поміж них один чомусь дуже старший, і якраз той, що з'явився на світ не перший (Л. Костенко).*

186. **ЯК БРАТ З СЕСТРОЮ,** зі сл. жити, звікувати і под. Дуже дружно, у злагоді. *Як брат із сестрою жили собі (П. Козланюк); — Поцілуй мене, Лисичко-сестричко, в самі уста, — просив їйшак. — Адже ж ми вік звікували, як брат з сестрою (І. Франко).*

БРАТА

187. **НА БРАТА.** Для кожного, кожному. *Чи обійдемося з одежею? На брата — ковдра, дощовик, куртка, решта на собі. Досить! (Ю. Смолич); Не багато вийшло на брата, а по півлітра спожили (В. Міняйло).*

БРАТИ

188. **БРАТИ/ВЗЯТИ БІКА ЗА РОГИ.** Починати діяти з головиного, енергійно, рішуче. *Мало, Микито, зробив, можна було більше і краще, треба було тільки сміливіше брати бика за роги (О. Гончар); Він думав про те, що далі успіхи залежать від його умінь орієнтуватися. Якщо він зразу ж не візьме бика за роги — не бачити йому ніякого підвищення, як власного вуха (М. Ю. Тарповський). ХАПАТИ БІКА ЗА РОГИ. — Дивно, — подумав [Форст] про себе, — я ніби чогось первую. І вирішив діяти навальню, одразу ж хапаючи бика за роги (В. Козачеико).*

189. **БРАТИ / ВЗЯТИ ВЕРХ (гору)** над ким—чим і без додатка. 1. Виявлятися сильнішим від кого-, чого-небудь; переважати когось, щось. *Утома була така сильна, що брала верх над усім: вони просто впали (М. Коцюбинський); Вивчення космосу супроводжувалося найжорстокішою боротьбою науки з мракобиссям, неуцтвом і шахрайством, в якій часто брали гору хибні, містичні уявлення (З журналу); Писав [Олекса] її листи, але Надія мовчала. Видно з усього, що гордяня взяла верх над її коханням (І. Цюпа); // без додатка. Виділятися серед чого-небудь. А серед парізнєх покликів молдуван співучий голос пана писаря бере гору над затихаючою бурею (М. Коцюбинський); // Виявлятися на повну силу. Здорова'я почало брати гору, наповняло, як вода колодязь, і губи зачервоніли, і очі заграли (П. Куліш).*

2. Перемагати, переборювати, долати кого-, що-небудь. *Чайчиха вгледіла хлопця, коли він уже вискочив за ворота, з реготом відбиваючись від братів, які почали брати верх над ним (М. Стельмах); [Микита:] Так ні, не буде цього, ніколи не буде, щоб Семен взяв верх наді мною (М. Кропивницький); Ні, такі наші взяли гору, такі ми попереду... Ті вже далеко лишилися, стиняють коні... (М. Коцюбинський); // Здобувати перемогу, першість у змаганні; вигравати. Баскетбол. У Свердловську динамівці Тбілісі взяли гору над місцевим "Уралмашем" (З газети); // Підкоряти своїй волі, розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь; верховодити. — Хіба ми за людей гірші? Уже порішили [поділити землю]. Невдоволені були, але верх брали Гуца та Прокін (М. Коцюбинський); Розпустилися [думки] так, що не приберу способу, як їх докупі позбирати, та над ними гору взяти (Панас Мирний).*

190. **БРАТИ / ВЗЯТИ В ЖМЄНЮ** кого. Притискати, пригнічувати кого-небудь. *Тепер уся та генеральна старшина взята в жмєню. Найбільше набрався лиха пан Лизогуб (М. Лазорський).*

191. **БРАТИ / ВЗЯТИ В ЛЕЩАТА** (в лабєти). 1. кого, що. Позбавляти свободи, захоплювати. *Але раз застидська змія Назирила її дитину: Нумудрувать, як би достать, як Йваса б то в лабєти взять (Укр. поети-романтики...).*

2. кого. Приводити кого-небудь до тяжкого, безвихідного стану, спричиняти трагічні наслідки. *Гордій Лобода! У шинелі солдата Стояв ти байдужий до смерті в ту мить, Коли куркулі тебе брали в лещата, Хотіли тебе застрашити й зломити (Л. Первомайський).*

192. **БРАТИ / ВЗЯТИ В ОБМОЛÓТ** кого. Гостро критикувати. *Артільні трударі, галасливе жіноцтво, яке не раз брало Оксена в такий обмолот, що він не знав, куди подітися... ішли поволі,*

спідлоба позираючи на німецьких солдат (Григорій Тютюнник).

193. **БРАТИ / ВЗЯТИ В РОБОТУ** кого.

1. Рішуче впливати на кого-небудь, змушуючи діяти певним чином. *Брати в роботу* дядю Ваню було не легко. Коли Келембет, порушуючи встановлену звичку, назвав його Іваном Петровичем, — той скорчив таке обличчя, що розсмішив самого Василя (Ю. Яновський).

2. Лаяти, сварити когось, докоряти кому-небудь за щось. *Його [Рубіна] брали в роботу, і кожного разу після прочуханки він обіцяв, що більше не буде* (І. Сенченко); — *Хтось із мужиків грубо: "Не твоя бабське діло це". Ти спалахнула вся та як узяла його в роботу...* Так говорила, що аж дядьки оторопіли (А. Головка).

194. **БРАТИ / ВЗЯТИ В РУКИ** (до рук) ко-

го. 1. Підкоряти кого-небудь своїй волі; керувати кимсь. — *Женити його [сина] з якою енергійною [енергійною] та господарною шляхтянкою, яка би порядно взяла його в руки* (І. Франко); *Мати під'юджувала Кліма: — Не можеш узяти її [Вірку] до рук* (Б. Харчук); // Утихомирювати, приборкувати кого-небудь. *Треба брати до рук розперезаних обивателів провінціалів і розрядити гостроту подій* (Іван Ле).

2. Зловити, упіймати, полонити кого-небудь. — *Ну, гукнув Бертольд, — то байка! Я візьму співців тих в руки! Коли чує, деє близьенько Залунали пісні гуки* (Леся Українка); *Злодії позбігалися, кинулися шукати втікачку, далі взяли в руки стару відьму. Та божиться: — Аби мені очі повилазили, .. якщо я тут винна...* (Три золоті сл.).

195. **БРАТИ / ВЗЯТИ В СВОЇ РУКИ** що.

Очоловувати що-небудь. *Зазначу .. свою радість, що власне Ви взяли цю справу в свої руки, бо вже давно почувається пекуча потреба в упорядкуванні видань для людей* (М. Коцюбинський).

196. **БРАТИ / ВЗЯТИ В ШОРИ** кого.

1. Підкоряти кого-небудь своїй волі, примушувати коритися. — *Більше всього на світі бійся, Іване, жінки, — кумедно зморщивши щоки, сказав Половинка. — Як візьмуть вони тебе в шори, не викрутишся* (В. Собко); // Приборкувати кого-небудь. *Зумів [Потьомкін] узяти в шори розбійницькі турецько-татарські орди, спинити їх руйнівницькі наскоки на південні землі України* (С. Добровольський).

2. Лаяти, закликати до порядку, робити слухняним кого-небудь. *Вчитавши всьому гуртові, директор почав брати в шори поодиноці* (С. Васильченко). **УЗЯТИ В СТОСИ.** *Моторенко з комбайнером як узяли бригадира в стоси, так і слова йому не дадуть сказати* (Остап Вишня). **УЗЯТИ В ЗАЛІЗНІ ШОРИ.** — *Невже через цих ледарів і п'яниць*

загине врожай? Узяти їх у залізні шори! (О. Донченко).

3. Обмежуючи чий-небудь дії, примушувати дотримуватися прийнятих норм моралі і т. ін. *Бюрократів треба брати в шори* (З усн. мови).

197. **БРАТИ / ВЗЯТИ В ШТИКІЙ** кого, що. Гостро, різко, неприязно реагувати на дії когось, чинити опір комусь, чомусь. *Все аморальне він в штики бере в промовах, а на ділі він діє зовсім навпаки* (С. Воскресенко).

198. **БРАТИ / ВЗЯТИ ГОЛІРУЧ** кого, що. Здобувати, долати кого-, що-небудь легко, без особливих зусиль. *Люди хотіли голіруч землю взяти, а тепер мають: хто їсть сир, а хто копаси в Сибіру* (М. Коцюбинський); *Дуже швидко ворога важко взяти голіруч* (З усн. мови).

199. **БРАТИ / ВЗЯТИ ГОЛОВУ В РУКИ.** Уважно задуматись над чимсь, зосередитися на чомусь. — *Вам .. треба взяти голову в руки та подумати до кінця і забути все минуле* (І. Микитенко).

200. **БРАТИ / ВЗЯТИ ГРІХ** (рідко гріха) **НА [СВОЮ] ДУШУ** (па себе). 1. Діяти проти власної совісті, прийнятих норм моралі; робити щось несхвальне. — *Ти знаєш, може, та, що цю спідницю носила, лежить під землею, .. я доношую це рама... мучуся... беру гріх на себе...* (Панас Мирний); *Колись робили на пана прихватком, а тепер робимо вже прихватком на себе, або вночі, коли місячно. Беремо гріх на душу — робимо це й у неділю: великий гріх! Та що зробиш, коли зерно сиплеться, треба рятувати* (М. Лазорський); — *Піди лишень до Галі та поговори з нею хорошененько по-своєму ..* *Казав пан — кожух дам, та й слово його тепле. І я тільки гріх на душу візьму* (Т. Шевченко); — *Грішниця я, — буркотіла стара. — Але не можу, дівонько, це й такий гріх узяти на себе. Не можу, саму молодого ошукано такечки* (Я. Баш). **ПРИЙНЯТИ ГРІХ НА ДУШУ.** *Каюсь, що прийняла гріх на душу. Так довго не писала. Тепер буду виправлятися* (З газети).

2. Чинити злочин, убивати кого-небудь. *Лежать вони деє отам порубані, в лантухах на дно річки пішли. І це все Ганна? Такого гріха не побоялася на душу взяти?* (О. Гончар).

3. Жарт. Нести моральну відповідальність за кого-небудь, за чийсь вчинки, дії. *Глянув Варава на близнят і враз рішуче вдарив рукою по своїй сквирській смушевій шапі. — Йдете, хлопці, до мене! — Як це? — виринається в Левка. — Просто. Беру гріх на свою душу* (М. Стельмах).

201. **БРАТИ / ВЗЯТИ ДО ТІЯМИ** що. Розуміти, усвідомлювати що-небудь. *І я та "інженер" почули новину, Що з німцями зайшло в Росії на війну. Не зовсім це тоді ми це взяли до тіямі* (М. Рильський); *Іваниха кілька разів .. підозріло*

косилася на нього, ніяк не могла взяти до тями, що він задумав (Б. Харчук).

202. БРАТИ / ВЗЯТИ (забрати) [СОБІ] В ГОЛОВУ. 1. Думати про що-небудь, задумуватись над чимсь. — Побачать начальники, що не поспасомось і візьмуть собі в голову: мабуть, суд не по правді — треба пересудити (Б. Грінченко).

2. Міркуючи, вирішувати що-небудь; надумувати. — Та що се ти узяла в голову? Чи він же тобі рівня? .. Крепак [кріпак]! (Г. Квітка-Осноров'яненко); Що він [Матвій] собі у голову забрав? (Л. Первомайський); // Уявляти що-небудь. [Горпина (до Гордія):] О, бодай вас! Ви вже так розмалювали мене, що я й невіст-що заберу собі в голову (М. Кропивницький); Голова вдавсь собі разом тупиця і гординя. Колись він був утером і забрав у голову, що він дуже великий птах (П. Куліш).

203. БРАТИ / ВЗЯТИ ЗА ГОРЛО. Настирливо або силою домагатися чого-небудь. Беруть за горло: — Дружкі! Мистецтво вимагає жертв! (А. Крижанівський); // Завдавати прикрощів. Працювати по-старому — самогубство. Будь-яке вузьке місце відразу бере за горло, б'є по прибутку, фондах (З газети).

204. БРАТИ / ВЗЯТИ ЗА ДУШУ (за серце) кого і без додатка. Хвилювати, тривожити, зворушувати кого-небудь чимсь. Пісні наші беруть за душу, а вечорами .. лунуть стандартні, без цвітіння, мелодії, ритми (З журналу); Багато чув і я невчених співаків. Що пісня в них було жартів, іскриться, За серце беручи (М. Рильський); // Охоплювати кого-небудь (про почуття). Мати стогне, а Харитю живий жаль бере за серце (М. Коцюбинський).

205. БРАТИ / ВЗЯТИ ЗА ЖИВЕ кого і без додатка 1. Дуже хвилювати, безтежжити кого-небудь. Народу зійшлося дуже багато. Жива! Підготовка до них — за живе кожного бере... (Є. Кротевич).

2. Дуже дошкуляти кому, вражати кого-небудь, торкаючись найбільшого. Видно, Родивон гострим словом дойняв пастуха. Саву взяло за живе, він переймається гнівом (К. Гордієнко). ХВАТАТИ ЗА ЖИВЕ. Ага, думаю, хватає за живе. Сатира потрібна. Перейшов на сатиричні оповідання (О. Ковінька).

206. БРАТИ / ВЗЯТИ ЗА ЗЯБРА (за жабри) кого і без додатка. 1. Примушувати кого-небудь виконувати, робити щось; настирливо домагатися чогось. — А ти з характером, за зябра береш (Ю. Збанацький); Воронцов не міг на цьому заспокоїтись і сам теж невтомно снував від підрозділу до підрозділу, виступаючи, де треба, з промовою, а в іншому місці .. брав когось за жабри не гірше, ніж Самієв (О. Гончар).

2. Притискати кого-небудь, обмежувати в діях. — Браконьєрів брати за жабри — це, звичайно, діло, і воно, думаю, від тебе не втече (О. Гончар); — На нашу долю теж роботи вистачить, — заспокоював Хома товаришів — Ми їх [фашистів] з півдня за жабри візьмемо (О. Гончар). СХОПИТИ ЗА ЗЯБРА. — Допустим, у цьому році пани збільшать нам плату, на рік ми скажемо ще більше дати, а потім так своєю ціною .. схопимо за зябра, що вже земля усім Стадницьким не буде давати ніякого зиску (М. Стельмах).

207. БРАТИ / ВЗЯТИ ЗА КАРК (за в'язи) кого. Ставити у скрутне, безвихідне становище, утискувати когось. — Тепер візьмем їх за карк та й трясемо, щоб злодійське тіло випало з шкіри, — зигикає Пігловський і смачно аранжиром січе повітря (М. Стельмах).

208. БРАТИ / ВЗЯТИ ЗА ПЕТЕЛЬКІ кого. 1. Загрожувати бійкою, починати бійку. Хлопець взяв товариша за петельки, коли той його образив (З усн. мови).

2. Рішуче наступати на кого-небудь, домагаючись чогось. Бурищик брав за петельки компресорщиків, примушував їх ремонтувати труби (З газети).

209. БРАТИ / ВЗЯТИ ЗА ПЕЧІНКИ кого. Дуже дошкуляти комусь, торкаючись найбільшого. Візьме й багатого за печінки (Укр. присл.); Уздрів — і його [писаря] так і взяло за печінки! Зараз і надумав, який би бешкет їзди зробити, що таки чи не піде вона за його? (Г. Квітка-Осноров'яненко).

210. БРАТИ / ВЗЯТИ З БОЮ. Здобувати що-небудь, домагатися чогось, докладаючи значних зусиль, долаючи великі труднощі. Остан повзе. Йому трудно, кожну купину доводиться брати з бою, в грудях коле й спирає дух, ноги важкі, як колодки (М. Коцюбинський); Чи він забув ту ніч дзвінку, як ми між вербами густими ловили раків у ставку, .. як кожний крок ми брали з бою пером, а потім і штиком... (В. Сосюра). ЗАБРАТИ З БОЮ. Ці гольфіпаки, що зросли між гуною, Права патрицій забрала з бою (О. Мисик).

211. БРАТИ / ВЗЯТИ ЗБРОЮ (меч) В РУКИ. Готуватися до боротьби, війни або починати боротьбу, війну. Треба за всяку ціну знайти Максима Бобровника, треба брати зброю в руки (Ю. Збанацький); Ми закликаємо кінчати війну, а самі візьмемо меч у руки? Це — небезпечний експеримент (Ю. Смолич).

212. БРАТИ / ВЗЯТИ З КОПИТА. Судити про кого-, що-небудь зопалу, не розібравшись. — А ви що тут розвели? Теж мені вояки... — А ти так дуже не бери з копита, — понизив голос Оксен, і в голосі йому зазвучала образа (Григорій Тютюнник).

213. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ КРИ́КОМ.** Домагати-ся, досягати чого-небудь, приголомшуючи го-лосними вигуками, лайкою. *Якби криком брань, так кого б ми до рук не прибрали!* (Укр.. присл..).

214. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ КУРС** на що Обира-ти певний напрям діяльності, розвитку і т. ін. *З молодими державами, що взяли курс на прогрес, у нас встановилися тісні й дружні відносини* (3 газети).

215. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ЛІ́НІЮ.** 1. Визначати свою позицію, ставлення до кого-, чого-небудь. — *Лінії я одразу не браниму,* — кажу я тихо, — *бо тут справа торкається творчості, я не можу замінити собою всіх творців фільму. Я хочу заслу-жити в них повагу й авторитет* (Ю. Яновський). 2. кого, чію. Підтримувати когось, поділяючи його погляди. *Просив директора взяти на зборах лінію молоді* (3 газети); *Мати завжди брала лінію сина* (З усн. мови).

216. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА АРА́ПА** кого. Об-манюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь. — *Не бери мене на арапа, бо я та-ких вже бачив!* (3 газети); *Досвідчених людей на арапа не візьмеш* (3 газети).

217. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА БАС** (на ба́са) ко-го. Насміхатися, глузувати з кого-небудь. *Цього, брате-товаришу, не візьмеш на баса* (М. Рудь).

218. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА БО́ГА** кого і без додатка 1. Кепкувати, глузувати, насміхатися з кого-небудь. *Христия ніяк не могла второпати — жартують із нею, беруть на Бога чи правду ка-жуть?* (Є. Гуцало).

2. Обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, дома-гатися чого-небудь. — *Ти мене одурити хочеш, на Бога взяти* (В. Собко).

3. Залякувати когось, загрожувати кому-небудь. — *Зрозуміло... Зараз я заїду до Рудого і візьму його трохи на Бога. Єсть підстава? Єсть... Народне добро... Злочинне недбальство...* (С. Добровольський).

219. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА БУКСИ́Р** кого, що. Допомогати кому-небудь у роботі, навчанні. *Відстає за буряками Може, вас на буксир узять?* (В. Кучер); *Чи він хотів, щоб отак мерли люди? Чи думав про це, вигрібаючи хліб по селу? Вигрібаючи до зернини, аби тільки виконати отой стрічний план, взяти на буксир сусіднє село, що ганебно провалювало хлібоздачу* (А. Дімаров).

220. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА ЗУ́БИ** (на зуб, на зубок, на зубки і т. ін.). 1. кого. Обирати кого-не-будь об'єктом глузування, пліток і т. ін.; судити, гудити. *Коли приходив котрийсь з багачів, Манд-рика або Підпара, ті, що мокли під танком зборні, брали його на зуби* (М. Кошобинський); [Гаврик:] *Ну і хотів би я знати, чи й сьогодні [сьогодні]*

Насті похвортунить [пофортунить] так, як у ту неділю, що всіх перетанцювала? [Настя:] *Краще б не брав мене на зубки* (М. Кропивницький); *Гос-подиня звивалася, як вужівка, стараючися, аби все було якнайліпше, аби любі гості не взяли по-тім на зуб* (Г. Хоткевич); *Любила [купчиха] чай-ку попити, добре попоїсти, уволю поспати; не згірше вона любила і на зубок стороннього узяти* (Панас Мирний). **УХОПІ́ТИ НА ЗУ́БА.** *Та все ж за-були, що в Ковалівці тепер Заруба сидить Він же як ухопиш на зуба, то й до нових віників пам'я-татимеш* (В. Кучер).

2. що. Говорити, підхоплювати що-небудь сказа-не дотепно, влучно, вдало. — *Який ї вам Тихін Оверкович? Що за панібратство? Прошу назива-ти мене.. товариш Басистий!.. Народ і взяв це на зубок. Усі як змовилися, почали називати його тільки так: "Товаришу Басистий"* (В. Мнчко).

221. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА МУ́ШКУ** (на приці́л) кого, що. 1. Зосереджувати увагу на ко-му-, чому-небудь, спостерігати, стежити за кимсь, чимсь. *Собак вони своїми іклами одним ударом січуть на бефстроганов, а охотник [мисливець], як побачить сікача, зараз бере на мишку або ду-ба, або грушу і сидить там тихий, як горличка* (Остап Вишня); *Його призначені очі на ходу огля-дали вітрини магазинів і брали на приціл найше-обхіднішу річ* (І. Сочивець); *Хто такий? Яка по-треба поспішати з відповіддю? Перше ніж відповідісти — слід подумати, оговтатись Бачу— ті, що взяли мене на приціл, — не сільські, незна-йомі* (Ю. Збанацький).

2. кого. Різко критикувати, викривати, висміюва-ти кого-, що-небудь. *Всміхаючися тихо-мирно, Кашкет насунувши на лоб, На мишку ви* [Остап Вишня] *берене вірно Головогупів і нероб* (М. Рильський); *Там візьмуть тебе на мишку За курчат, за поросят. Одмолотят, знімуть стружку, І — газуй собі назад!* (С. Олійник); *За-шушукались жіночки, загоготали молоді чоловіки, пройшов смішок по натовпу. — Ну й Марфа! — ви-гукнув хтось — Самого директора на приціл узя-ла* (Ю. Збанацький).

222. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА ОЗБРО́ЄННЯ** що. Використовувати що-небудь, користуватися чимсь у роботі, боротьбі, діяльності і т. ін. *Завт-рішнє суспільство.. братиме на озброєння все краще, створене людством протягом століть* (М. Рильський).

223. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА ПУ́ШКУ** (на по́пт) кого і без додатка. 1. Обманюючи, хитрую-чи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь. *Шес-топал.. примусив себе посміхнутися: — На пуш-ку береш?* (М. Ю. Гарновський); — *Та не треба прізвиська... — Як не треба?.. Міне [мені], — гово-*

рю, — для відчиту [звіту] треба... *На попит беру...* (Остап Вишня); — *Та ми його, отамана...*, на *пушки* тоді взяли. Коли б він не таким боягузом був, нічого й не вийшло б (А. Головка).

2. Насміхатися, кепкувати з кого-небудь. — *Чи не задаються дівчата?* — *Чи не хочуть вони просто узяти нас на пушку?* (Г. Коцюба).

224. БРАТИ / ВЗЯТИ НА СЕБЕ. 1. що. Зобов'язуватися, погоджуватися, вирішувати і т. ін. здійснити, зробити що-небудь самому, самостійно. *Походити коло війта, щоб давати на ту прохання громадську печатку та й свій підпис, то вже брав Микола на себе* (Л. Мартович); — *Дивлюся на вас і думаю: така ви молода і згодились піти на чужих дітей: взяти на себе клопоти з найтруднішими...* (О. Гончар). БРАТИ НА СВОЮ ДУШУ. *Бери це на свою душу* (Нар.. присл.). // Робити що-небудь, переважно замість когось вирішувати чийсь проблеми. — *Твої збитки, раз на те пішло, на себе беру, — розцідирився Плячидна* (М. Стельмах); — *З твоїми копіями?* — *перехопив ініціативу Саунаський — каву беру на себе!* (А. Крижанівський).

2. кого. Опікати кого-небудь, займатися кимсь, чимсь. — *А ніяких особливих обіцянок від нас ніхто не вимагає.. Взагалі, дозволяйте мені словачків узяти на себе* (І. Головаченко і О. Мусієнко).

225. БРАТИ / ВЗЯТИ НА СЕБЕ БАГАТО (забагато). Діяти, поводити себе не відповідно до власних можливостей, повноважень, прав тощо. *Дмитро забагато бере на себе. Перші вдалі запровадження в механічному цеху запаморочили йому голову, і він гадає, що тепер йому море по коліна* (П. Автомонов); — *Слюсар-наладчик, шостий розряд, багато на себе бере, носить з модернізацією, як дурень з торбою, капає директору* (А. Крижанівський).

226. БРАТИ / ВЗЯТИ НА ЦУГУНДЕР кого. 1. Притягати до відповідальності кого-небудь або розправлятися з кимсь. *Волосна влада брала винуватців на цугундер: — Звідкіля?.. По якому такому праву?* (О. Ковінька); *Потім так своєю ціною візьмемо їх [панів] на цугундер, .. що вже земля усім Стадницьким не буде давати ніякого зиску* (М. Стельмах).

2. Притісняти, експлуатувати кого-небудь. *Пани ім'ям Ісуса Христа взяли трудящих і обременених на цугундер і тягнуть з них жилю* (Ф. Бурлака).

227. БРАТИ / ВЗЯТИ НА ЯЗИКА (на язик, на язички) кого. Обмовляти, судити, гудити когось. *О, добре, що зайшли, Михею, може, чарочку? — Хай, мовляв, краще вип'є та йде з богом, ніж на язика колись візьме...* (М. Зарудний); — *Якби її [Івануху] другі жінки взяли на язик за*

газету [що читає], то вона би з сорому.. під землею провалилася (Л. Мартович); — *Я люблю його, Платоне, — прошептала дівчина.. — Про це ніхто не мусить знати, бо як візьмуть на язички...* (М. Зарудний). ВЗЯТИ НА ЯЗИЧКІЙ. Як відомо, в Сосниці тасмичів не існувало, тож і взяли на язички молодіжці Марту і Ладька (М. Зарудний). ВЗЯТИ В СВОЇ ЯЗИКІ. *Люблю дівчину самую Хорощую, молодую, Іно [тільки] превражєє розлучники Взяти нас в свої язики* (Укр.. пісні).

228. БРАТИ / ВЗЯТИ НОГИ НА ПЛІЧІ (в руки, за пояс). 1. Тікати, бігти, іти геть. — *Тоді, Андріюшко, мабуть, і тобі треба брати ноги на плечі* (П. Панч); — *Допивай же, братухо, свою чарку, бери ноги в руки і дуй з моєї хати* (В. Кучер); *Кіт Мурлика до дороги Добре взяв за пояс ноги, В торбу впахав печену миш і лісочком, холодками Так на підвечерок самий Він прибув* (І. Франко).

2. Прискорювати ходу, поспішати. — *Але сьогодні ви ще в Дубину не зайдете, зайдете аж, мабуть, завтра надовечір, коли добре візьмете ноги за пояс* (П. Козлашук).

229. БРАТИ / ВЗЯТИ ПІД ОБСТРИЛ кого. Різко критикувати, викривати, висміювати і т. ін. кого-, що-небудь. *Ще в своїх ранніх творах М. Годованець взяв під сатиричний обстріл різного роду фальшивих людей* (З журналу).

230. БРАТИ / ВЗЯТИ (прийняти) НА [СВОЇ] ПЛІЧІ що. 1. Робити все самому, не обтяжуючи когось. *Матусю у них в домі сильна, робляча, з такою матусею не заживеш мазолів, усе бере на свої натруджені плечі* (Ю. Бедзик); — *Він усю виборчу справу на свої плечі взяв...* (Панас Мирний).

2. Зобов'язуватися щось виконати, зробити. *Беру нову ношу на плечі. Хай важче буде, але ж на серці якось гарно...* (О. Гончар); — *Хочу взяти добровільно на свої плечі додаткові обов'язки — вчасно закінчити ремонт тракторів* (З газети).

231. БРАТИ / ВЗЯТИ ПРИКЛАД з кого. Наслідувати кого-небудь. [Касьянов:] *Ось візьміть приклад з Миколи Щорса. Він блискуче використовує умови природи: Дніпро замерз, він перейшов його по кризі і несподівано взяв Київ* (Л. Дмитерко).

232. БРАТИ / ВЗЯТИ СВОЄ. 1. Виявлятися на повну силу. *Та весна брала своє, і навіть дощ прикрашав її* (Ю. Яновський); *Зарилися [подорожні] в сніно, незчулися, як їх припорошило. Холод взяв своє. Добрався до кісток* (Д. Косарик); // Виявлятися сильнішим від чогось, перемагати. *Соломія не тратила надії й навіть не дуже журилась. Молодість брала своє. Коли вони не загинули в плавнях, коли не пропали досі, то вже*

тепер не загинуть (М. Коцюбинський); Його дружній організм потроху брав своє, і Данило, вресіті, звівся на ноги (Л. Дмитерко).

2. Повністю оволодівати ким-небудь, охоплювати когось (про якість почуття, стан і т. ін.). Сон таки своє бере (І. Котляревський); Всі троє знали ненадійність свого становища... Незабаром втома візьме своє (М. Трублаїні).

3. Позначатися на чому-небудь, внявлятися в чомусь. Він гордовито несе .. свою левино-кудлату голову, чорна блискуча грива його злегка сріблиється, але то не мороз її посріблив, то вік людський бере своє (О. Гончар).

4. Домагатися чого-небудь бажаного, досягати мети. Нічого,— ми підождем, а все-таки своє візьмем! (Укр.. прнсл.); Шавкунова рада взяла своє. Шавкуна послушали і змовились, як в один голос, казати чиновникові про вибори (Панас Мирний).

233. БРАТИ / ВЗЯТИ [СВОЇМ] ГОРБОМ що. Здобувати що-небудь ціною великих зусиль, важкою працею. — Ех, Никаноре. Дали ж тобі землю.— Дали, та взяли її нічим. Горбом тільки й береш (І. Микитенко); А хто ж владає цим добром, що ви [сини] взяли своїм трудом, своїм трудом, своїм горбом? (М. Рильський).

234. БРАТИ / ВЗЯТИ СВОЇ ПРАВА. Утверджуватися в чомусь, внявлятися на повну силу. Завжди рани дістає колишнє, як нове бере свої права (М. Рильський).

235. БРАТИ / ВЗЯТИ [СВОЇ] СЛОВА НАЗАД. Відмовлятися від сказаного раніше. [Єпископ (до неофіта-раба):] Покайся, нечестивий, візьми назад слова ті необачні, бо гірш тобі на тому світі буде, аніж на сьому (Леся Українка).

236. БРАТИ / ВЗЯТИ СЕБЕ В РУКИ. 1. Ставати іншим — зібраним, цілеспрямованим, діяльним, змінюватися на краще. — Вітру у тебе в голові багато,— казала Ганна Сильвестрівна. — Я буду брати себе в руки,— обіцяв Рубін, і це була чесна обіцянка, і він дотримувався її до... наступного разу (І. Сенченко); Я взяла себе в руки, роздумалась і прийшла до можливості писати більш-менш по-людськи (Леся Українка).

2. Оволодівати своїми почуттями, заспокоюватися. Із останніх сил, як наполоханого коня, беру себе в руки, щоб перед самим собою не осоромитися (З газети); Я не можу не послухати тебе: тому-то обіцяю взяти себе в руки і не киснути, терпіти, не нарікати (М. Коцюбинський).

237. БРАТИ / ВЗЯТИ СЛОВО з ког. Заручатися числом-небудь обіцянкою, запевненням у чомусь. Зізнався я їй про нічного гостя і взяв з неї слово нікому про це ані гу-гу, навіть тітці (В. Логвиненко).

238. БРАТИ / ВЗЯТИ [СОБІ] НА УМ (на рбзум) що і без додатка. Уважно сприйняти, усвідомити що-небудь. Сказано на глум, а ти бери собі на ум (Укр.. прнсл.); Добру науку приймай, Хоч її і від простого чуєш; Злої ж на ум не бери, Хоч би й святий говорив (І. Франко); [Конон:] Нам треба до того прислухатись та браши на розум. То люди вчені (М. Кропивницький).

239. БРАТИ / ВЗЯТИ (схонїти) ЗА РОГИ кого. Діяти рішуче, настійливо вимагаючи чого-небудь від когось. — Я, князю, ледь-ледь пишу, недавно лише навчився... — почав було викручуватися, та князь схонив його за роги: — Знаю, що ти великий книжник, що ти сидів два роки в хаті у Бориславица й читав літописи,— всміхнувся (Василь Шевчук).

240. БРАТИ / ВЗЯТИ У [СВІЙ] РОЗУМ (в ум). Усвідомлювати, розуміти що-небудь. Так щодня у нашої хаті Гомонять татусь і мати і чекають, що Неамій Візьме все у розум свій (М. Стельмах); — Тепер сам мусиш міркувати. Чи треба жити, чи умирати. А лучче, якби в ум ти взяв... І занебав мою Лависю (І. Котляревський).

241. БРАТИ / ВЗЯТИ ШТУРМОМ (прїступом). Пробиратися куди-небудь швидко, навалю, активно; рішуче діяти, домагаючися свого. Експрес!.. Не експрес, а ціла республіка на колесах. Григорій і Гриць брали його штурмом. Бо інакше годі було вдертися до його нутра (І. Багрянний); Хоч кіними, то ніяк в село заскочити, хіба що коні в заметах потопити, та чи спішається [козаки],— все одно кожен замет треба присипутом брати (А. Головка).

242. БРАТИ / ВЗЯТИ ЯЗИКА НА ГАПЛИЧОК. Замовкати. — Ох,— зітхнула полегшено тьота Настя,— візьми язика на гапличок і нікому ні слова (Л. Первомайський).

243. БРАТИ (давати кому) / ВЗЯТИ (дати кому) РЕВАНИШ. Здобувати перемогу в чому-небудь після своєї поразки, невдачі, програшу і т. ін. — Товариш Залужний не вважає, що він розвалив школу. Він — коли хоче — реванш бере, іде в иаступ (Ю. Збанацький); На протязі 20 кілометрів підходили все нові частини до місця бою, де червоні давали реванш синім (М. Трублаїні); Гармаш і сам бачив, що старик, напевне, вирішив узяти реванш за вчорашнє... (О. Донченко); Німецькі генерали погрожували дати Радянській армії під стінами Будапешта... реванш за Сталінград (О. Гончар); // над ким. Здобувати перевагу над ким-небудь. Жадоба знання, яка мала допомогти Бронкові взяти реванш над Філіпчуком, завела хлопця до читальні на Мнихівському передмісті (Ірина Вільде).

244. **БРА́ТИ ЗА ЧИ́СТУ МО́НЕТУ.** Щиро вірити, наївно вважати що-небудь за істину, правду. — *Таки справді щось кава мені не смакує... — Прошу не пити, коли не подобається!* — з обуренням *виривалася Маруся, схоплюючися.* На початках вона *брала ще то все за чисту монету* (Г. Хоткевич).

245. **БРА́ТИ НА КПІ́ЙНИ** (на кпін, діал на кпн) *кого, що.* Кепкувати, глузувати, насміхатися з когось. *Ся насмішка дуже розсердила Їжаса, бо .. коли хто його ноги бере на кпінні, то він того не може дарувати* (І. Франко); — *Може б, і ви помахали косою? — брала Катрана на кпінні Килина.* — *Заробили б якусь в'язку сіна* (Ю. Мокрієв); *І просять дочку за Трохима. Тут як піднявся Лобода, Як подививсь на них очима! "То що?! На кпн берете нас?!"* (С. Руданський).

246. **БРА́ТИ НА РЕ́ШЕТО** *кого.* Обмовляти кого-небудь. *Не знаю, як хто, а я не люблю, як беруть мене на решето та починають сіяти та пересіювати на всі боки* (Марко Вовчок).

247. **БРА́ТИ (підні́мати) / ВЗЯ́ТИ (підня́ти) НА ГЛУ́М** (на глузи, на сміх) *кого, що і без додатка* Насміхатися, кепкувати з когось, чого-небудь. *Язикати підолок вічно бере на глум Гришині романи з вертихвістками* (О. Гончар); [Гаптіп:] *І чого ти така, Ярино?.. все зо сміхом, все на глузи береш...* (Леся Українка); *Та над Петром ну реготать, Петра на глузи піднімають* (П. Гулак-Артемовський); *Засмутився Карпо, не їсть, не п'є, як ніч ходить...* Глузують наші, на сміх його беруть... (М. Коцюбинський). **ЗДІЙМА́ТИ НА ГЛУ́М.** [Личар:] *Та що се ти мені байки плетеш, на глум здійсмаєш, чи смієшся в вічі?* (Леся Українка); // Піддавати осуду. *Інший і сувору догану перетерпів, і круте покарання, а коли його візьме на глум громада, то вже йому непереливки* (3 газети).

248. **БРА́ТИ (прий́мати) / ВЗЯ́ТИ (прий́няти) [БЛІ́ЗЬКО] ДО [СВОГО́] СЕ́РЦЯ** *що.* 1. Болісно сприймати, переживати що-небудь. — *Маріє, не бери собі того так до серця...* Плачем лиха не виплечеш (Р. Іваничук); // Перейматися чимсь, співчутливо ставитися до чого-небудь. *Мирослава .. дуже любила брата та і всю його родину. І інтереси їх близько брала до серця* (А. Головка); *Вислухоючи мої дитячі скарги, вона завжди близько приймала їх до свого серця, умовляючи мене не звертати на те уваги* (Панас Мирний).

2. Ставитися до чого-небудь з інтересом, надаючи йому всього значення. *Мудрість Данте Шевченко так близько бере до серця тому, що доля італійського поета схожа була на його власну* (3 журналу); [Едіта:] *Я мушу вам признатись, що*

я на сина втратила надію. Він слів моїх до серця не приймає (Леся Українка).

249. **БРА́ТИ (хапа́ти, схоплюва́ти і т. ін.) / ВЗЯ́ТИ (схопи́ти) ЗА ГО́РЛО** *кого.* 1. Настирливо або силою домагатися чогось. *Почалися висутути делегатів з місць .. тут же грізно клялися, що твердою рукою .. візьмуть саботажників за горло* (О. Гончар).

2. Сваритися з кимось, прискіпуватися до когось. — *От вони й хапатимуть один одного за горло з приводу кожної дрібниці...* А знаєш, я не від того, щоб вони посперечалися (Ю. Шовкопляс); *Вони [французи] і на владу лають, За горло всякого хвтають, Гризуться і проміж себе* (І. Котляревський).

250. **БРА́ТИ (хапа́ти, хва́тати) / ВЗЯ́ТИ ЗА СЕ́РЦЕ** (за душу) *кого і без додатка.* 1. Дуже розчулювати, хвилювати кого-небудь. *Горький дуже Вам вдячний за книжку, каже, що така чемність хапас його за серце* (М. Коцюбинський); *Все дуже й дуже бринить рідна мелодія, все голосніше озивається із-за перегородки пісня, хапас за душу, кличе Вутаньку до себе* (О. Гончар); [Іван:] *Дзвенять вони [пісні] сумні та жалібні по лугам [лугах] та садочкам [садочках] і за душу хвтають* (С. Васильченко); // Охоплювати кого-небудь, оволодівати кимсь (про почуття і под.). *Жакет, в якому Поліна приїхала до міста, досі зберігав запах рідної хати. Жалісний цем взяв за серце ще дужче* (А. Хорунжий).

2. Впливати, діяти на кого-небудь; дурманити, п'янити. *Іван робив короткі, пожадливі затажки, в грудах хрипіло від того ерзацевого зілля, бо нікудишнє, не брало воно за душу* (3 газети).

251. **[І] В ГО́ЛОВУ** (в думку) **[СОБІ́] НЕ БРА́ТИ** *чого і без додатка.* Не думати, не здогадуватися про що-небудь. *Ніхто тоді з хлопців і в голову не брав, що дівчину *ж треба* провести додому* (М. Чабанівський); *Цвіркун, що поблизу мене, і в думку не бере: Співа собі* (В. Поліщук).

252. **[І] В РО́Т НЕ БРА́ТИ / НЕ ВЗЯ́ТИ** *чого.* Не їсти, не пити нічого; або відмовлятися їсти і пити. *Пан Халявський і у рот нічого не бере, а пан Забрюха — не узяв його чорт* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Став лишень нам око вина та вари мамалигу, — каже Хаброня. — А я кажу: — Як хочете, то ставте, про мене, й десять ок, а я і в рот не візьму...* (І. Нечуй-Левицький); // Зовсім не вживати алкогольних напоїв. *Висповідаясь і дам зарік і в рот не брати ні горілки, ні вина* (І. Нечуй-Левицький).

253. **[І] ГО́ЛКИ В РУ́КИ НЕ БРА́ТИ / НЕ ВЗЯ́ТИ.** Нічого не робити (перев. про шиття). [Степанннда:] *Люде [люди] бозобязливі проти неділі або проти свята цілісінький день і голки в*

руки не візьмуть, а проти п'ятинки то й сирівцю не запарюють... (М. Кропивницький).

254. [І] РІСКИ (кріхти) В РОТ НЕ БРА́ТИ / НЕ ВЗЯ́ТИ. Зовсім нічого не їсти. День уже кінчався, а Забара як поспідав вранці, так з тих пір і ріски в рот не брав (П. Резніков); — Ти ж учора й крихти в рот не брала (М. Руденко); — Оце лише тепер захотілося їсти, а в поїзді, поворіте, ріски в рот не могла взяти... (М. Чабанівський).

БРАТИСЯ

255. БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗА БА́РКИ (за чуби). Битися з кимсь чи починати бійку. Кличуть до нього раз наймитів — З кожним боротися пан захотів. Он жартівливі панські припарки — Довбуш береться з паном за барки (Д. Павличко); — Хіба він мені брат? — каже було Василь.. Онисько собі не дяку Василеві. Не раз і за чуби бралися (Панас Мирний); // Сперечатися. Іван Антонович готовий взятися з комбатом за барки, доводячи, що мінометники дефіцитні і місце Шовкуна — біля "самовара" (О. Гончар).

256. БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗА КНИ́ЖКУ (за книжки). Читати, вчитися. Їздив [Дмитро] у хурманку на учровню по жом а чи маля, столарував, у вільну ж годину за книжку брався (М. Стельмах); // Готувати уроки; готуватися до занять і т. ін. Цілий день школяр прогуляв, ще й за книжки не брався (З усн. мови).

257. БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗА ПЕ́РО. Починати писати; займатися літературною діяльністю. Учора хто його знає що й робив, що й за перо не брався (Панас Мирний); Оівночі прокинувся [Коркошко] від поганого сну і взявся за перо (В. Логвиненко).

258. БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗА РО́ЗУМ. Ставати розсудливішим, розумнішим; поводити себе розумно, діяти розсудливо. Я ніколи не розумію як слід психології ваших людей, чому вони тоді тільки беруться за розум, як їх виляти по-батьківському, того, може, що ще молоді? (Леся Українка); Пора б уже Андрієві й за розум братися (Д. Бедзик); [Вибірний:] Час би, Наталко, взятися за розум: ти уже дівка, не дитя. — Кого ж ти дождасися? (І. Котляревський); // Починати серйозно займатися якоюсь корисною справою. Він заявив, що він починає вчитися. — Годі байдик бити, треба за розум братися (Г. Коцюба); Посадські люди за розум взялися. Крам іноземний з'явився на ярмарках (Н. Рибак).

259. БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗА СВОЄ. Продовжувати робити щось, наполягати на чомусь. Вони знов узялися за своє? Гадають, що й цього разу їм минеться (Ю. Шовкопляс).

260. БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗУБА́МИ за що. Рішуче, настійно домагатися чого-небудь. — Зубами взявся я за це діло. Пішов по установках, в усіх кабінетах побував, всі дозволи одержав (О. Гончар).

261. БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ КРИ́ГОЮ, зі сл. о́чі, по́гляд. Ставати холодним, байдужим. — Мамо... — з серцем повертається до невеличкої постаті, а невеселі очі беруться кригою: ну, чого їй додивлятися за ним, наче за немовлям (М. Стельмах).

262. БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ПО́ПЕЛОМ. Зникати, пропадати. Не одну я нічку не стала, не один день гірко працювала, здоров'я накладала, а тепер — де воно [добро]? Попелом узялося... (М. Коцюбинський).

263. БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ФЕ́РТОМ В (по́під) БО́КИ. Приймати позу самовдоволеного, виявляючи пику, зазнайство і т. ін. Став я, хвертом [фертом] в боки взявся І до неї обізався (Л. Глібов).

264. БРА́ТИСЯ В НО́ГІ. Швидко тікати, бігти, йти геть. [Чирва:] Улучив! .. Тепер тікати! [Озирається й береться в ноги] (І. Микитенко).

265. БРА́ТИСЯ (хапа́тися / вхо́питися) ЗА ГО́ЛОВУ. Бути у відчаї, розпачі; дуже переживати, шкодувати. — Призначають у середню школу пташа жовтороте, а потім беруться за голови (Ю. Збанацький); Коли він [Горький] прочитав у "Раді" листа [Вишинченка] .. то все ханався за голову, хвилювався й повторював: Так мені й треба (М. Коцюбинський); Побитих тисячу горщиків, А де побито — розбери! Чи там, чи тут? .. Як глянув зав-з-під козирка, Вхопився за голову й сказав: — Гукніть негайно Хом'яка (С. Олійник); // Дивуватися. З якими гордоцями мазюкав я на взір "цьоциних" такі "ружжі", що аж сама "цьоця" бралася за голову (І. Франко).

266. НЕ БРА́ТИСЯ / НЕ ВЗЯ́ТИСЯ [і (ні, апі)] ЗА ХОЛÓДНУ ВО́ДУ, несхв. Нічого не робити; нічим не займатися. Поки бряжсчали ще тітчині карбованці, було й за холодну воду не візьметься, думали, — навіки зледащіє людина (М. Коцюбинський); — Ну та нічого! — мріяла Стася, — ось тільки забазатісмо в Америці, я сама трьох наймичок матиму, за холодну воду не візьмусь (І. Муратов). І ЗА ХОЛÓДНУ ВО́ДУ БРА́ТИСЬ. Її Катруся зросла білоручкою, мати не дозволяла їй і за холодну воду братися (Ю. Збанацький).

БРЕХНЯ

267. ЯК БРЕХНЯ́ ПО СЕЛЇ́, перев. зі сл. і ті́й, жарт. Легко, швидко і т. ін. Я дописував де-

в'яносто шосту гумореску про алкоголіків. Робота йшла, як брехня по селу (А. Крижайівський).

БРИЗКИ

268. ТІЛЬКИ БРИЗКИ ПОЛЕТЯТЬ від кого—чого. Нічого не залишиться від кого-, чого-небудь. Тим часом вийдуть [піші] з города .. та вдарять на знетямлених напасників так, що од них тільки бризки полетять! (П. Загребельний).

БРОВИ

269. БРОВИ ПОЛІЗЛИ НА ЛОБА у кого. Хто-небудь чимсь дуже вражений, виявляє надзвичайне здивування, збентеження і т. ін. *Брови у неї повільно полізли на лоба. Вона, Марія, була справді-таки зарна* (Є. Гуцало).

БРУДНИТИ

270. БРУДНИТИ (паскудити, кал'яти і т. ін.) РУКИ. 1. Зв'язуватися з ким-небудь іспорядним, нечесним (перев. у бійці). — *Та не поденок? — це й зараз обурюється Микола. — Хотілося йому й по тикві дати, та вирішили, навіщо руки бруднити* (О. Гончар); — *До петельок кидаєшся, папірця носиш, та я не боюся. Лише рук не хочу бруднити об тебе* (А. Хорунжий).

2. Робити щось невартєсь, виконувати недостойну когось роботу. — *Сагайдак-бей не жав "хліба козацького". Та й навіщо було бруднити руки, коли йому і так належала лев'яча частка здобутого?! (З. Тулуб); — Вже коли писати, так писати, щоб і руки не паскудити. Спишу я все його життя (І. Нечуй-Левицький); Кадети цілу дорогу висміювали Василя .. Справді, украсти копу проса — це ж така мізерія, що доброму злодієві не варто руки кал'яти! (Д. Косарик); — Щоб я коло тебе [собаки] руки кал'яла. А щоб ти не діждала! — і пішла бабина дочка далі, лаяючись (Укр.. казки).*

БРЯЖЧИТЬ

271. БРЯЖЧИТЬ У КИШЕНІ у кого. Хто-небудь заможний, багатий, має багато грошей. *А селяни, хто вже й без свитини, йдуть до Гершка смикнуть по чарчині, а у Гершка в кишені бряжчить* (В. Самійленко).

БУБОН

272. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЗАЙЦЕВИ БУБОН, зі сл. потрібний. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (потрібний). — *Потрібна мені ваша Окупівка, мов зайцеві бубон! — презирливо фиркнув Левко (М. Стельмах).*

БУВ

273. БУВ ТА ЗАГУВ (поплів). Зник, не стало когось, чогось. — *О, між ними [запорожцями] єсть добрі лицарі! — каже Сомко. — Скажи луч-*

че, синку, були та загули. Перевелись тепер лицарі в Січі (П. Куліш); Та й хвацька ж то колись була Козацька мати [Січ]!.. Еге! була та поплила (П. Гулак-Артемівський); — Та в тебе і кишені чортма. — Еге! була та попливла... у штанях зосталась (З. Мороз); // Перестав жити, існувати. "Да, молодий, був такий Гармаш. Був та загав. Помини, як звали. Помер тиждень тому" (А. Головка); // Не змогти здійснитися (про задум, мрію і т. ін.). Була [в Заруби] мрія погуляти глибокими снігами, з рушничкою за плечима. Була та загула (В. Кучер); // Минув, пройшов. Одумався гуляка, вийшов з хати. Туди-сюди — було та загуло... Купець заметушивсь... "Рятуйте!" — став кричати (Л. Глібов); — Що там старе згадувать! Було та сплигло... (І. Рябокляч).

274. І (та й) БУВ ТАКИЙ. Безслідно, швидко хтось зник, пропав. *Шурх [Гарасько] поміж соснами — і був такий. А я стою — з місця не зрушу* (Григорій Тютюнник).

275. У ЧОМУ (у чім, як) БУВ. Роздягнений або вдягнений. *Аж ось заторохтів на дворі візок... Я, в чім була, схопилась до його на візок. Стара мене благословляє і його (Марко Вовчок).*

276. ЯК ТАМ [І] БУВ. Ніби так і треба, звично. *І перекинула [фурія] клубочком, Кітькіт з Олімпа, як стріла; Як йшла черідка вечорочком, К Аматі шусть — як там була! (І. Котляревський).*

БУВАТИ

277. БУВАТИ / ПОБУВАТИ У БУВАЛЬЦЯХ. 1. Багато бачити, зазнавати в житті. *Левонтій Петрович тягався по світах, бував у бувальцях, служив в москалях, був військовим писарем (І. Нечуй-Левицький); Побував-таки [старий мандрівник] в бувальцях, бачив білий світ. Атож! Довелось ковтнути і солоного, і гіркого (С. Журахович); // яких. Опинитися у складних, перев. небезпечних ситуаціях. Кумові доводилося бувати у всіляких бувальцях (С. Чорнобривець).* 2. Мати непривабливий вигляд, довго чи часто використовуватися; бути не новим. *Вигляд у мене був непривабливий. Сірий простенький костюм, що вже й до цього бував у бувальцях, зовсім зім'явся (Ю. Збанацький).*

БУГАЙ

278. ЯК БУГАЙ У БОЛОТІ, зі сл. густий. Дуже голосно, сильно. *Гуде, як бугай у болоті (Укр.. присл.).*

БУДЕ

279. [І] ДУХУ НЕ БУДЕ чийого, де. Уживається для вираження погрозного заперечення в тому, що хто-небудь більше ніколи не прийде

куднсь. *А він, виявляється, з тих, що тільки й уміють конфліктувати, озлоблювати проти нас... Духу ж тепер його не буде в нашому закладі!* (О. Гончар).

280. НОГІ НЕ БУДЕ *чись, де.* Уживається для вираження погрозного заперечення у тому, що хто-небудь ніколи не прийде до когось або куднсь. — *Ось заява .. Ноги моєї більше у вашому цеху не буде* (В. Собко); *Максим із жalem одірвав погляд від обрїю, глянув на хату: — А чим вона тобі погана? Побілимо, приберем — буде не гірша, ніж у людей. Зате оно крипиця внизу! Вода як мед. — Пий її сам, оту воду! Ноги моєї у дворі цьому не буде* (А. Дімаров).

БУДУВАТИ

281. БУДУВАТИ НА ПІСКУ *що, книжн.* Не мати обґрунтування, надійної основн під собою. *Коли .. тягли [деякі критикн] наше образотворче мистецтво до наслідування безжизнних .. зразків, то будували вони свою будову на піску* (М. Рнльський).

282. БУДУВАТИ ПОВІТРЯНІ ЗАМКИ. Придумувати нездійсненні, відірвані від життя плани, мрії про щось недосяжне. — *Наташко, все буде добре... Ти одужаєш. Я вірю в це. — Платоне, не треба будувати повітряні замки* (М. Зарудний).

283. БУДУВАТИСЯ НА ПІСКУ. ґрунтуватися, базуватися на непевній, ненадійній основі (про плани, розрахунки і т. ін.). *Таким чином, "версія" деяких .. літераторів про "одинокість" Корчагіна будувалася на піску* (З газети).

БУДЬ

284. ЗА БУДЬ-ЗДОРОВ. Без будь-якої причини, підставн; ні за що. *А бесіда була, видно, гарячою, бо за якийсь час Сперанський кулею вилетів звідти червоний, як рак, і тут-таки за будь-здоров вибанітував свого ординарця, який перший попався йому на очі* (О. Гончар).

285. НЕ ВО ГНІВ БУДЬ СКАЗАНО, ірон. Уживається для вираження застереження від образн або як вибачення, коли співрозмовникові говорять щось неприємне. [Панько:] *Тепер яку попав, та й жінка. Правду кажу?* [Копистка:] *Ні, братику, це не так. Це ти, не во гнів будь сказано, трошки брешеш...* (М. Куліш). **НЕ ВО ГНІВ СЕЄ СЛОВО** *кому.* — *Тут і спереду брехня, і ззаду брехня, та ще брехня брехнею й покрита. Ось що! Не во гнів сеє слово вам, панове* (Г. Квітка-Основ'яненко).

БУКВА

286. МЕРТВА БУКВА. Те, що не вкористовується, залишається без застосування (перев.

про закон, постанову і т. ін.). *Народ висуває завдання величезної політичної ваги: добитися того, щоб наука у нас не лишалася мертвою буквою або модною фразою* (З журналу); *Досвід перекладачів тієї доби не може залишатися мертвою буквою для наших днів* (З журналу).

БУКВИ

287. ВІД БУКВИ ДО БУКВИ. Від початку до кінця; все. — *А хто ж працює в колгоспі? — цікавився Артьомов, перелічуючи від букви до букви кожен папірець* (С. Чорнобривець).

БУЛА

288. БУЛА НЕ БУЛА. Уживається для вираження рішучості при ризикованих діях (перев. після певного сумніву або вагання). *Смагляє лице змигнуло йому назустріч, .. аж випростався наш Олекса і, ледь усміхнувшись до людей, рушив: була не була!* (О. Гончар).

БУЛО

289. [І] КРИХТИ (ріски, росінки і т. ін.) **В РОТІ НЕ БУЛО** *у кого.* Хто-небудь дуже голодний; зовсім нічого не їв. *Наши видку перекусивши, бо з самого ранку крихти в роті не було, Артем зразу ж пішов з дому* (А. Головка); [Старшина (дивиться у вікно):] *Еге, вже сонечко височенько підбилося, а в мене ще й ріски в роті не було...* (М. Кропивницький); — *В мене ж сьогодні й росинки ще не було в роті,* — сказала Галина Андріївна (Є. Кротевнч); — *Я не маю часу. Бійтеся Бога, люди добрі! Ви вже харчували, а у мене ще й дрібки у роті не було* (Г. Хоткевич).

290. І НА (У) ДУМЦІ НЕ БУЛО *у кого і без додатка.* Хто-небудь не мав намірів робити щось, не припускав чогось. — *Такого навигадують, чого зроду й на думці не було* (Г. Квітка-Основ'яненко); // *Хто-небудь навіть не уявляв чогось, не здогадувався про щось. — Чи, може, ви гадаєте, що відбудувати [парусник] так легко? — У мене і в думці не було, що це така глибока справа. А тепер...* (Ю. Яновський).

291. ЩОБ [І] ДУХУ НЕ БУЛО *чийого.* 1. Уживається для вираження настійної вимоги до кого-небудь негайно піти звідси. — *Геть, щоб духу твого не було тут!.. Гнат метнувся до жінчиної скрині* (М. Коцюбинський); *Карпо затаївся, як одрізав, щоб князевичів і духу не було на весілі* (В. Кучер).

2. Назавжди, безповоротно. *Дуже розлютувався цар, як прочитав той лист та глянув на мишенят, зараз-таки звелів .. царицю втягнати з свого царства, щоб і духу її не було* (О. Стороженко).

292. ЩОБ НОГІ [БІЛЬШЕ] НЕ БУЛО *чись, де.* Уживається для вираження категоричної

заборони кому-небудь бувати десь. — Ви вже вільні, — перебив його Зарічний. — Як? — А так, що йдїть під три чорти і щоб вашої поги тут більше не було (М. Ю. Тарновський).

БУЛЬБА

293. ЯК [ТОЙ] ТАРАС БУЛЬБА З АНДРІЄМ, зі сл. стояти, протистояти і т. ін. Один проти одного. Григорій звівся .. Стояли так, як той Тарас Бульба з Андрієм, тільки це не Андрій, — це Григорій, і голова в нього не схилена погноблено, а гордо піднесена (І. Багрянний).

БУЛЬБАШКА

294. МІЛЬПА БУЛЬБАШКА (булька). Щось нснадійне, несправжнє і т. ін. — А що ж дія-ти? — розпалився Калиновський. — Невже всі на-ші постанови — фікція, мильна бульбашка? (З. Тулуб); — Виходить, по-баглаєвому, що ти ви-падково сидиш на культурі, що всі зусилля твої — мильні бульбашки (О. Гончар).

БУМ-БУМ

295. НІ БУМ-БҀМ, ірон. 1. перев. зі сл. не знати, не розуміти і т. ін. Зовсім нічого. "Ти хоч трошки по-нашому кумекаєш чи зовсім ні бум-бум?" (Григорій Тютюнник).

2. Нічого не розуміти, не знати, не розбиратися в чомусь. — А старий ваш — як? Він же, по-моєму, в автоматиці ні бум-бум? (І. Муратов).

БУРЯ

296. БҀРЯ У СКЛЯНЦІ ВОДІ. Супереч-ки, тривоги з дріб'язкових, не вартих уваги питань. І от, може, через те, що я бачу все, немов у перс-пективі, може, через що інше, тільки мені часто різні наші громадські рухи, спори, толки, антаго-нізми та симпатії видаються бурями в скляниці [скляниці] води (Леся Українка); Він був настільки переконаний у своїй роботі, в її меті, що бурі у

кабінеті шефа інституту вважав бурями у скляниці води (Н. Рибак).

БУТИ

297. БҀТИ [І] ВДОМА (дóма) Й ЗАМУ-ЖЕМ. Користуватися одночасно усіма вигодами. — Він взагалі парубок справний... Тільки його якийсь тедзь уксив. Чули, в нашу бригаду йти не хоче?... — Може, хоче бути дома й замужем? (А. Хорунжий).

298. БҀТИ НА БОЦІ чисму, кого. Стати прибічником кого-небудь, підтримувати когось в чомусь. Юзбашева партія немов переважала, бо на її боці був мулла Асан (М. Коцюбинський); Він знав на чисму боці має бути (Ю. Мушкетик).

299. БҀТИ НА ПОБІГЕНЬКАХ. 1. у кого і без додатка. Персбувати у залежному становищі, виконуючи чий-небудь незначні, дрібні доручен-ня, роблячи послуги комусь. Не годиться старій людині бути на побігеньках у молодих (З. Тулуб). СЛУЖИТИ НА ПОБІГЕНЬКАХ. Тут доведеться довгих шість років працювати фельдшером в околудку, служивши на побігеньках у лікаря, ви-конувати всі його примхи (С. Скляренко).

2. Виконувати нескладну роботу. [Кирило:] Спер-шу крамницю мив [Храпко] та на побігеньках був, а далі грамоти вивчивсь, у прикажчики посу-нувся (Панас Мирний).

300. БҀТИ НА ТИ з ким. Добре розумітися на чомусь, досконало знати якусь справу. Знання, уміння, навик, набуті в процесі навчання, допо-можуть бути з трактором, комбайном, а чи ще з якимось реманентом на ти (З журналу); [Був] Лісничий Іван Іванович Савон з флорою і фауною Кончі-Засты на ти (З газети); Поїхали хлопці в ар-мію служити... Василь Гончар ніс вахту на Чор-ному морі, Іван Денисюк був на ти з неспокойним ефіром (З журналу).

В

ВАГА

1. **АЖ ВАГА З ГРУДІЙ СПАЛА.** Стало легше, спокійніше і т. ін. *Серце моє, я так втішився, коли дістав від тебе листа, аж легше дихати мені, аж вага з грудей спала* (М. Коцюбинський).

2. **ПИТОМА ВАГА** кого, чого. Роль, значення або місце кого-, чого-небудь десь, у чомусь. *Збільшується питома вага жінок у загальній кількості зайнятої робочої сили* (З журналу); *Взагалі помітною рисою фольклорного творчого процесу в ділянці прозових творів є все даліше зменшення питомих ваги казково-легендарних елементів у новотворах* (Легенди..).

ВАГУ

3. **НА ВАГУ ЗОЛОТА.** 1. Який має першорядне значення, велику цінність; надзвичайно важливий. *Люди .. жадібно прислухалися до оголошення місцевого радіо. Інформація була на вагу золота* (Ю. Щербак); — *Та звісно, як у степену... Вода на вагу золота* (О. Гончар); — *От маслини... Річ, на перший погляд, наче несмачна й нікому не потрібна. А насправді — на вагу золота. Делікатес* (Л. Дмитерко); — *Це у вас [у Середній Азії] вода на вагу золота, а в нас цього добра вистачає* (Ю. Збанацький).

2. зі сл. цінуватися. Дуже дорого, високо. *Кожна спокійна хвилина тепер цінувалася на вагу золота* (В. Козаченко); *Горіхова фанера цінується на вагу золота* (З журналу); *Ішла війна, військові льотчики цінилися на вагу золота, бо не так легко їй не так скоро можна навчити людину літати...* (І. Гребенюк).

ВАЖИТИ

4. **ВАЖИТИ ГОЛОВОЮ** (житт'ям) чітко (чий). Наражати кого-небудь на смертельну небезпеку. — *Боже, він жартує! Ви ж головою важите своє!.. Ховайтесь! Як хто прийде, то ви пропали!* (Леся Українка); *Чи міг ще раз важити своєю головою, тепер уже напевне знаючи, що вмере* (В. Козаченко); *Вже скільки разів він [козак] наражався на небезпеку, скільки разів важив своїм розхристаним життям, а проте ласкава доля поки що не зраджувала його: в лиху годину вона дбайливо відводила від нього кістяку руку смерті* (С. Добровольський); *Але ж там було небезпечно. Я не міг важити моїм життям* (Ю. Яновський).

ВАЖКИЙ

5. **ВАЖКИЙ НА ПІДЙОМ.** 1. Який не любить виходити, виїздити куди-небудь. *Співробітники наперед говорили між собою: — Ну, Дмитро Сергійович, мабуть, не поїде, надто він важкий на підйом* (Л. Серпілін).

2. до чого. Який неохоче береться за що-небудь. *Архип Логвинович хоч був важкий на підйом до роботи, але поговорити любив* (Ю. Збанацький).

6. **ВАЖКИЙ НА РУКУ.** Який без особливих зусиль може дуже боляче вдарити; дуже сильний. *Важкий був на руку Потапович та дужий! (Панас Мирний); — Ви, пане Гульський, пам'ятайте, що Нечипір та Богданін — люди важкі на руку* (Іван Ле). **НЕЛЕГКИЙ НА РУКУ.** — *Ти гляди мені! Бо я теж гарячий. Дарма що з півночі, з Петрограда. Та й на руку, бач, пелегкий. Така професія — молотобосць!* (А. Головка).

ВАЛ

7. **ДЕВ'ЯТИЙ ВАЛ.** Найбурхливіший вияв, найбільше піднесення, злет чого-небудь. *"Товариші!.. Скоріш нагору! До зброї всі! У місті ворог!" І глухо вдарив у підвал стрільби страшний дев'ятий вал* (В. Сосюра); *За кілька днів, затоплений дев'ятим валом віршів, він [Тарас] сів до столу й не встав, допоки не написав .. сатиру "Сон"* (Василь Шевчук); — *Допоки ми живі, хай кожна мить в серця летить дев'ятим валом...* (Н. Поклад).

ВАЛИТИ

8. **ВАЛИТИ / ЗВАЛИТИ ВСЕ ДОКУПИ.** Змішувати, сплутувати що-небудь, не розбираючись, незважаючи на відмінності. *І все ж у його серці чомусь жевріла образа на тих, хто валив усе докупи* (Ю. Бедзик).

9. **ВАЛИТИ** (звалювати, вали́ти) / **ЗВАЛИТИ З ПІГ** кого і без додатка. 1. Змушувати кого-небудь лягти, впасти (від хвороби, втоми і т. ін.); позбавляти кого-небудь можливості триматися на ногах. *Але й тут чигають на тебе всякі хвороби та валиють з півг (навіть цей лист пишу у ліжку хорий [хворий])* (М. Коцюбинський); — *О, що ви, отче, ми дуже, дуже раді вам, — поспішіть запевнити Вараву, не забуваючи якнайприродніше вдати, що горілка вже вали́ть його з півг* (М. Стельмах); — *Мій старий — то козарлюга: хоч кухлем [буде пити] — ніщо його з півг не*

звалитись... (О. Гончар); Страшенний гуркіт звалює мене з ніг. Я втрачаю свідомість... (П. Колесник).

2. Призводити до великого виснаження, хвороби; змучувати кого-небудь. Дедалі туга за рідним краєм все дужче валила Павла з ніг, наче отой страшний голод у морі (В. Кучер); З ніг валить бабу горе! (С. Олійник); Добрі діти на ноги поставлять, а кепські з ніг звалюють (Укр. присл.); Чи то праця задавила Молодую силу, Чи то пудьга невсипуща його з ніг звалила (Т. Шевченко).

10. ВАЛИТИ З ХВОРОЇ ГОЛОВИ НА ЗДОРОВУ. Перекладати вину з винного на невинного; звинувачувати невинного. — До цієї каменюки, що в мене на душі, ти теж в якійсь мірі причетний. — Що ще скажи! — похопивсь Віктор. — Вали з хворої голови на здорову! (А. Головка); — Марія все роздає старцям, а мене звинувачує в злодійстві, валинь з хворої голови на здорову (З журналу).

11. ВАЛИТИ ЧЕРЕЗ ПЕНЬ КОЛОДУ. Робити що-небудь недбало, незграбно, без належного старання та вміння. Дарма колоду через пень валили (Укр. присл.).

12. ВАЛОМ ВАЛИТИ / ПОВАЛИТИ.

1. Іти чи їхати у великій кількості (про людей). За-робітчани валом валили з північних губерній (О. Гончар); Коли в село повернувся із Таврії Роман Волошин, люди валом повалили до нього (М. Стельмах); [Палажка:] А як приїхав новий лікар, та як почули про його лікування, валом повалили хворі (А. Головка). ВАЛОМ ПЕРТИ, несхв. Між рядяних пам'яток пруть валом люди (М. Коцюбинський).

2. Рухатися суцільною масою. Чорний дим валом валив вище містка, а під містком догори колеса лежала машина (Ю. Смолич); Паміж виноградниками, курною польовою доріжкою, валом валили карнавал (О. Гончар). ВАЛОМ ТОЧИТИ. — Ей, доню, доню, бач, з півночі Чорная хмара валом точить?.. (І. Франко).

ВАЛИТИСЯ

13. ВАЛИТИСЯ (летіти, падати) З РУК у кого, рідко каму і без додатка. Не виходити, не вдаватися через відсутність відповідного настрою, через втому, хворобу і т. ін. (про роботу, завдання і под.). — Щось і в мене робота з рук валилась, — уверне батько (Панас Мирний); — Ноги підлачуються з голоду! — Робота з рук валилась (З. Тулуб); Така вже була у Савки вдача, що все в нього з рук валилося (В. Козаченко); А в Поночівні усе з рук валилося. Сиділа біля згаслого вогнища, втупивши погляд у попіл, а перед очима, —

обличчя баби Марійки, це її, Поночівни, смерть баба Марійка на себе взяла (В. Дрозд); Семен .. домолочував своє жито. Все чомусь летіло з рук. Вранці косив люцерну коровині до удою — коса тріснула посередині. Тепер оце вже другий раз билень з ціпа злітає (Р. Івапичук); Робота не клеїлася: йому все падало з рук — невдача сильно хвилювала його (Г. Епик). ВИПАДАТИ З РУК. Тепер, слава Богу, я повеселишав, а все-таки за що не возьмусь [визьмусь], із рук випадає (Т. Шевченко).

14. ВАЛИТИСЯ (падати) ВІД ВІТРУ. Бути знесиленим, дуже виснаженим, слабим. А як виїду за ворота, — Од вітру валюся (П. Чубинський); Прокіт блідий, аж зчорнілий, од вітру валинься (М. Коцюбинський); — Куди тобі пішки: від вітру валишся (О. Гончар); [Вантажник:] У нас копячка яка? Од вітру пада (І. Микитенко); За час переходів усі вже так вимоталися, що й од вітру падали (Я. Баш). ТАК ВІД ВІТРУ І ВАЛИТЬСЯ. Очіці її почервоніли і позапухали (видко було, уся ніч плакала), а сама так від вітру і валинься (Г. Квітка-Основ'яненко). ХИЛИТИСЯ ОД ВІТРУ. — А схожа вона знаєте на кого? — Ні, не знаю. — На лісову мавку. Хороша дівчина. — Нічого, тільки од вітру хилинься (М. Стельмах).

15. ВАЛИТИСЯ (падати) / ЗВАЛИТИСЯ

З НІГ. 1. Втрачати здатність триматися на ногах через хворобу, втому, сміх і т. ін. Він... дуже дивувався — чому перед тою живописною картиною його колеги валяються з ніг од реготу (І. Волошин); Вони [вантажники] падали з ніг під тягарем ковчіїв (О. Гончар); — Старший синок, Петрик, перший звалився з ніг. Відразу уста йому спалили... (М. Понеділок); — Ви на батька мого особливо не наслідуйте. Хіба не бачите, як він працює? Скоро з ніг звалинься (В. Москалець).

2. тільки недок. Знесилюватися, знемагати, дуже втомлюватися, виснажуватися від чого-небудь. — Правий фланг кров'ю сходить, з ніг валинься, а ми загорасмо (В. Кучер); Книзи й справді були нерозібрані, не було каталогів. Туся з ніг валилася — наводила порядок (Ю. Збанацький); Уляні Григорівні хотілося зустріти Зелені свята, як годиться добрим християнам, і вона з ніг падала, щоб причепурити, наскільки можна, ще не добувану хату (С. Добровольський).

ВАЛЯЄТЬСЯ

16. НА ДОРОЗІ (на вулиці, на смітті і т. ін.) НЕ ВАЛЯЄТЬСЯ. Мас неабияку вартість, позитивні якості, високо цінується і становить рідкість. — Не гребуй, дитинко, не гребуй, коли випадає, бо такі на дорозі не валяюнься, такого швидко підхопить яка-небудь вертихвістка з червоними нігтями (О. Гончар); — Пошукай, Омеляне,

собі такого робітника в місті або на цукроварні. — Чортзна-що — скоро знайдеш, а такі, як Волошин, на вулиці не валяються... (М. Стельмах); // Може стати в пригоді, бути потрібним для чого-небудь. Радився з сусідою, яку частку левадки відписати мені, а яку моєму братові. Воно хоч і по чверть десятини, а все-таки на вулиці не валяється (П. Панч); А волики на смітці теж не валяються, та й вирішувати ніти на хутір до Сердюків [свататись] (М. Стельмах). ПО ДОРОЗІ НЕ ВАЛЯЄТЬСЯ. Розум, молодче, по дорозі не валяється (Леся Українка).

ВАЛЯТИ

17. **ВАЛЯТИ** (клéйти) **ДУРНЯ**. 1. Робити дурниці, безглузді вчинки; поводитися не так, як слід. *Петрусь сів. Просто на возкий, холодний гравій.* — Хлопчики, викидайте мене разом з добром, більше я ні на що не здатен. — *Кинь дурня клéйти!* — розсердився, аж викрикнув Валет (П. Дорошко). **ВАЛЯТИ ДУРАКА**. [Вареник:] Демку, побратиме, перестань смішити людей, не соромся. Ну що ти дурака валяєш? (М. Кропивницький). **СТРÓЙТИ ДУРНЯ**. — Тільки от що, Маріє, — затримавай її Давид, — Хай Тихін дурня не стрóйть, нехай лікується (А. Головка).

2. Прикидатися таким, що нічого не розуміє, не знає. — Скажи мені, Давид, от у вас, у Грузії, що роблять такої людині, яка в бою дурня клéить. Га? (Ю. Яновський); — А ти, — звернувся він (пристав) до Шевченка, — зарубай собі на носі: зашмагаю, коли будеш клéйти дурня (З. Тулуб).

3. Нічого не робити, байдикувати. — В Голодний Степ везе, каже, працювати будеш, нема чого дурня валяти (Іван Ле); — Іди до печей [на завод]. Там дурня не будеш клéйти... (М. Рудь). **ГАПЯТИ ДУРНЯ**. — Та все ж краще ось так у вільний час.. гапяти дурня по шкільних коридорах (Ю. Збанацький).

ВАЛЯТИСЯ

18. **ВАЛЯТИСЯ ПІД НОГÁМИ**. Бути легко доступним, таким, що не потребує пошуків. Так, його [В. Малика] романам справді пощастило на сюжети, які валялися під ногами, та тільки він їх відкрив, і то ще невідомо, кому полатало — історії з її сюжетами чи авторові (З газети).

ВАРЕНИК

19. **ЯК ВАРЕНИК У МАСЛІ** (у сметáні). Дуже добре, безтурботно або заможнo. — *Плаває як вареник у маслі* (М. Номис); *Крав [конвоїр], безумовно, мав кілька штабквартир .. у кожному селі в молодих одиноких удів і жив собі як вареник у маслі* (Ю. Збанацький); — *Авжеж!*

Вашій Лукині буде за ним як вареникові у сметані (І. Нечуй-Левицький).

ВАРИТИ

20. **БЕЗ ВОГНЮ ВАРИТИ** кого і без додатка. Докоряти кому-небудь чимсь, не давати спокою настирливими доріканнями. *Без вогню варить* (Укр.. присл.); *Батько не міг простити синові марнування часу, дорікав весь час, без вогню варив його* (З газети).

21. **ВАРИТИ** (вивáрювати) / **ВІВВАРИТИ** **ВÓДУ** з кого, рідше кому. Знищати з кого-небудь, показуючи свої примхи, вередуючи перед ким-небудь, висуваючи надмірні вимоги або прискіпуючись до когось. — *Підпара варив з челяді воду* (М. Коцюбинський); — *Буде того, що над нашими дідами та батьками знущалися [пані] та з нас воду виварювали...* (Панас Мирний); [Сидір Свиридович:] *А чи пам'ятаси, як я тупцяв кругом тебе. Я до неї і звіділь, і звіділь, а вона тільки, було, спідню губу копилить.* [Свдокія Коріївна:] *Що копилити, то копилити, бо знала навіщо. А правда, я тоді таки добре виварила тобі воду, аж був мокрий* (І. Нечуй-Левицький); *За день роботи на городі пані Тереза так виварила з неї воду, що ледве волочила [Глафіра] ноги* (С. Чорнобривець). **ПОВИВАРЮВАТИ ВÓДУ** (тривалий час). — *Грицьку, Бога ти побійся!* — кризь сльози почала вона. — *Ще трохи знущався ти з нас за життя покійного? Ще мало повиварював води, як жили у тебе?* (Панас Мирний). **ПОПОВАРИТИ ЮШКУ** (тривалий час). *Дід знову забалакав, наче сам до себе: — Ще мало людей забили, на той світ позагонили?.. А з живих — трохи юшки поповарили?* (Панас Мирний).

22. **ВАРИТИ КАШУ** (квáшу). 1. з ким. Робити що-небудь, залагоджувати яку-небудь справу з кимсь. *Сиверяни впевнилися, що пан Бжеський — людина розумна й хазайшовита і що з ним можна варити кашу* (З. Тулуб).

2. з чого. Будувати свої міркування, ґрунтуючись на ненадійних, хибних відомостях або на вигадках; вигадувати щось. — *Це я семидін?* — *Ти .. На токарних працював і варив кашу з неіснуючої нової технології* (П. Автомонов).

ВАРИТИСЯ

23. **ВАРИТИСЯ У ВЛÁСНОМУ СОКУ**. Не виходити за межі інтересів власного життя, своєї роботи; працювати, жити, не спілкуючись з іншими. *Вчитель повинен бути завжди і всюди вчителем, не варитися у власному соку, бо його обов'язок — розширювати коло своїх зв'язків і облагороджувати всіх тих, хто з ним спілкується* (З журналу); — *А що таке Будинок творчості?*

Гурт людей, об'єднаних одною професією, які вартяться у власному соку (І. Цюпа).

ВАРТИЙ

24. НЕ ВАРТИЙ (не варт) ВІЙДЕНОГО ЯЙЦЯ (вішкварки, дірки з бублика, фунта клоччя і т. ін.). Якого можна не брати до уваги, яким можна знехтувати; який не має ніякого значення. — *Агроном не мусить його цікавити. Плювати йому на агронома з його копійчаними тасмніцями, що, напевне, виїденого яйця не варті* (О. Слісаренко); *Уся Терехівка засміє Гуляйвітра. А взагалі, справа вишкварки не варта. Даремно він бідкався* (В. Дрозд); *Я був у Сосонці, розмовляв з народом, з товаришем Колядою, і знаю, що ця справа не варта дірки з бублика* (М. Зарудний); — *Ваша гвардія не варта фунта клоччя. Маєте гармати!* Полковник здвигнув раменами (І. Франко). НЕ ВАРТИЙ І ТОРБІН СІЧКИ. Коли вони [народовці] думають, що така самостійність неможлива, то тоді і ціла їх балакалка про всяку іншу самостійність не варта й торби січки (І. Франко).

25. НЕ ВАРТИЙ (не варт) ДОБРОГО (п'яного) СЛОВА. 1. Який втратив свою цінність, перестав цікавити кого-небудь, не заслуговує на чию-небудь увагу. *Кожен засватаний нарубок, кожна дівчина, що подала рушники, втрачали раптом в її очах ціну, не варті були доброго слова* (М. Коцюбинський); *Не варт він [паніч] слова пущинного, не варт того, щоб ради його [нього] ні сьогодні, як дурні, цілий день бігали, нищили!* (Панас Мирний).

2. Дуже поганий, непривабливий. — *Там така школа, що просто тьфу! Доброго слова не варна* (О. Кониський); — *Хіба ж це дім для риболова? Він доброго не варний слова* (С. Караваєвський); *Полонені [фашисти] являли картину, не варту п'яного слова* (О. Довженко).

26. НЕ ВАРТИЙ (не варт) [І] [ЛАМАНОГО] ГРОША (карбованця, [щербатої] копійки, шага, шеляга, [мідиного] п'ятака) [В БА-ЗАРНИЙ ДЕНЬ]. 1. Нікчемний, зовсім поганий, ні на що не здатний (перев. про людину). *В здорову тілі здорова душа, Та часто буває не варта гроша* (І. Франко); *Сам я — людина паскудна, ламаного гроша не варта в базарний день* (В. Логвиненко); *І все через того бахура, що й сам з шкурою не варт карбованця!..* (М. Коцюбинський); *Хто не знає, не плакає, не береже мови своєї матері, — матері-українки, матері-росіянки, естонки, казачки, французьки, — той і ламаного шеляга не варт* (З газети); *Обурювало Карпа Сидоровича те, що якась там Варка, яка, на його компетентний погляд, мідиного п'ятака не варта,*

так оця Варка задріпана насмілилася жити в поклях його зятя (М. Хвильовий).

2. Який не має ніякої цінності або втратив своє значення; який не заслуговує на увагу. *Звичайно, всі дурниці про вплив дядька на племянницю і про використання Богдани ворогом не варті щербатої копійки* (П. Загребельний); *[Ганна Хмельницька:] Були вони колись князі, а тепер шага не варний на Україні здрібилі, та заниділі, та захуджений рід князів Соломирецьких* (І. Нечуй-Левицький); — *Досить глянути ось на цю піщу, щоб зрозуміти тутешнє хліборобство, що ламаного шеляга не варте* (Олесь Досвітній); *Твоя зятя — п'яника ламаного не варта* (І. Рябокляч); // *Несправжній, нещирий, неглибокий* (про почуття). *Коли ж посміє Карпат сказати про свої почуття вже завтра, то це означатиме, що й щербатої копійки ті почуття не варті* (Ю. Шовкопляс).

27. НЕ ВАРТИЙ (не варт) [І] НІГТЯ (мізинця) чийого, кого. Нікчемний, набагато гірший порівняно з іншим, недостойний кого-небудь. *[Ганна:] Ховатимеш очі від людей та щоразу оглядатимешся, щоб яка-небудь мерзота, котра не варна твого нігтя, не осоромила тебе привселюдно!* (М. Кропивницький); *Хіба вона [Нюра] варта Усногорської? Мізинця не варна...* *Ми з вогню не вилазимо, а Нюра наша більше за кавалерами бігає...* (О. Гончар); — *Кому ноги мист? Якомусь босаку? Та він твого мізинця не вартий!* (І. Григурко).

ВАША

28. ВАША БЕРЕ / ВЗЯЛА. Ви перемагаєте. *Голоси поділилися майже парівно: на сім голосів тільки й переважили ті, що були "за". Діденко навіть засовався на стільці й тихенько чортхнувся. Саранчук мимоволі глянув на нього. — Чого ти? Ваша ж бере* (А. Головка); — *Що? Може, думаєш, ваша візьме?* — *крикнув грізно супротив його батько Пугач* (П. Куліш).

ВБГАТИ

29. ВБГАТИ В ГОЛОВУ що. Усвідомити, сприйняти, засвоїти, зрозуміти або запам'ятати що-небудь. — *Це для вас в житті небезпечна річ, — сказала Караласа, не примічаючи, що перекручує імена, котрі вона не могла собі вбзати в старечу голову ніким робом* (І. Нечуй-Левицький); *Хома ніяк не міг убзати в голову думку, що він мусить терпіти голод, коли в скрині лежать гроші* (М. Коцюбинський).

ВБЕРЕШ

30. У МІХ НЕ ВБЕРЕШ чого і без додатка. Дуже багато. *Що вже тих казок за своє життя*

він нарозповідав! У міх не вбереш (З газети). [І] В п'ять лАНТУХІВ НЕ ВБЕРЕШ. Як балакати — так його і в п'ять лАНТУХІВ не вбереш, а як до діла — то його в торбинку усього зложити можна (Укр.. присл..).

ВБ'Є

31. КУЛАКОМ ВОЛА́ ВБ'Є. Дуже сильний. Зовнішність у нього [Діденка] імпозантна, людина середнього віку, міцного складу, кулаком вала вб'є (Ю. Яновський).

ВБИВАТИ

32. ВБИВА́ТИ / ВБИ́ТИ в ГО́ЛОВУ що, кому, чий. 1. Частим повторенням, нагадуванням чи биттям примушувати кого-небудь запам'ятати, засвоїти щось. Довго вона мучилася з нею, довго була, поки таки вбила їй у голову, як і що треба робити (Панас Мирний); — Ви, Степане Васильовичу, хоч лінійкою, хоч стусанами, хоч мордачками вбийте цю рихметику [арифметику] в його дурну голову (М. Стельмах).

2. Настирливо доводити кому-небудь щось, переконувати когось у чому-небудь. Вона [мати] вбивала йому у голову, що він красивіший, розумніший і здібніший за інших (Д. Ткач); Книжечки [фашистські] були розраховані на пімецьку молодь, яка виросла після війни й не мала про неї сталої думки. Цим юнакам і дівчатам вбивали в голову, що всі претензії Гітлера були цілком справедливими (Л. Дмитерко).

33. ВБИВА́ТИ / ВБИ́ТИ ОСІ́КОВИЙ КІ́ЛОК (кіл) у МОГІ́ЛУ кого, чого. Покінчити з ким-, чим-небудь. Є в О. Підсухи поема "Похорон бюрократа"... Закінчується вона народним гулянням після такого довгожданого похорону. Мабуть, це падо то постішно — вбивати осиковий кіл у могилу останнього бюрократа (З газети).

34. ВБИВА́ТИ / ВБИ́ТИ СОБІ́ в ГО́ЛОВУ що. Вперто, невідступно триматися якихось думок, переконань, памірів. — Ви, пане Франко, таки справді чудний чоловік! Написати мені листа, прийти до Коломиї, а потім вбити собі в голову, пробачте на слові, якусь дурницю (П. Колесник); Клим і синок Олександра Підпризороу найкраще вчилися в церковноприходській школі, а тепер вбили собі в голови, що мають десь далі вчитися (М. Стельмах).

35. ВБИВА́ТИ (забива́ти) / ВБИ́ТИ (заб'їти) КЛІ́Н між ким, кому і без додатка. Роз'єднувати, сварити кого-небудь між собою. — Спить і уві сні бачить, як нашу дружбу порушити, клии між нами вбити (В. Собко); — Нікому не вдасться вбити клии і розколоти дружбу цих двох талановитих юнаків (З газети); — Як забити вам

клии, Все докопуться, Бо від заздрощів він Леда не лопається (Д. Білоус).

ВБИВАТИСЯ

36. ВБИВА́ТИСЯ (вбира́тися) / ВБИ́ТИСЯ (вб'ї́тися) в СИ́ЛУ. 1. Ставати сильним, дужим; зміцнюватися фізично. — Підростай, небо-раче, та в силу вбирайся (Д. Бедзик); Ну, а тоді мені ще й тридцяти не стукнуло, саме в силу чоловік вбився (І. Муратов); [Івась:] Дайте йому [візничому] швидше пшениці Та свіжешньої водиці, Щоб як слід підгодувався, Щоб одужав, в силу вбрався (М. Кропивницький); // Виростати, міцніти. Яблульки вбиваються у силу, Бруняться у місячний імлі (І. Вирган); // Розвиватися, ставати перспективним. Одружившись, він перебрався до Києва й завів майстерню. А в Києві цехи саме тільки вбивалися в силу і потрапити повакові в майстри було дуже легко (З. Тулуб).

2. Ставати заможним; багатіти. Трохи та потроху обжився він, почав підніматись на ноги, у силу вбиратись (Панас Мирний); — Денис і так уже вбився у силу велику, а скоро купить пересельську землю, то запанус тоді він із своїм товариством нечестивим (Б. Грінченко); // Ставати впливовим. Хазяїн із тих розбитних гуляйнівських хуричників, що розжилися до революції на торгівлі хлібом і які перед війною вже настільки вбилися в силу, що не дозволили навіть залізничну станцію будувати в самому Гуляй-Полі (О. Гончар).

37. ВБИВА́ТИСЯ / ВБИ́ТИСЯ в КОЛОДОЧКІ́ (в пі́р'я). 1. Виростати, ставати дорослим, повнолітнім. З тобою єдинес добро було — Твоє дитя, поки росло, В колодочки поки вбивалось (Т. Шевченко); [Коваль:] Шкода хлопчини! Молоде, може, ще й у колодочки не вбилося (М. Кропивницький); — А вона, секретарка, до війни працювала тут, у райкомі? — От це вже знаю, що ні. Молода! Тільки в пір'я вбилася (П. Дорошко); // Набиратися досвіду або мужності. [Храпко:] З його [Печариці] вийде меткий адвокат! Ще й нічого: у колодочки не вбився, а вже сотинями ворочас... (Панас Мирний); Галя Чубчик та Микита Чинбас у мартенівському цеху ще не встигли вбишитися у колодочки, нічого помітного не зробили, хіба що порвали дві-три пари рукавиць та спецівок (М. Рудь); Грицько переконався, що за час війни не лише він убився, як то кажуть, у колодочки, а й Параска не марнувала часу, змінилася до невпізнання (Ю. Яновський). ВБРА́ТИСЯ у ПІ́Р'Я. — Буде .. той, ким зараз опікується граф Теплов. — Тобто Кирило Розум? — роздумував Гагаган. — Помилася, брате, і дуже збочуси: Кирил ще молодий, у пір'я не вбрався (М. Лазорський).

2. Поліпшувати своє матеріальне становище; ставати заможним, багатіти. — *Треба й тобі в колодочки вбиватися. Грошенят підібрати. Картини свої ти продават не вмієш, за копійки оддаєш* (О. Ільченко); *Ось нехай люди трохи увіб'ються в колодочки* (Ю. Яновський). **ВБИТИСЯ У ПАЛКІ**. — *А вам, куме, не гріх і більше оддати. Нащо вам, справді, ви вже старі, нехай золота у палки вб'ється* (Панас Мирний). **ВБИТИСЯ В ПЕРА**. Тільки чоловік зіб'ється, стягнеться на ту конячку горюшну, а вже її й нема, й нема. Не можна бідолошному в пера вбитися. Он уже в скількох забрано коні (Б. Грінченко).

38. **ВБИВАТИСЯ / ВБИТИСЯ В ТІЛО** (зневажл. в с/ло). Ставати товстим, гладким; поправлятися, гладшатн. — *Нічого, він [кін] попався, вб'ється в тіло та ще й як вибрикуватиме* (Ю. Збанацький); *Коли біскуп був не біскуп, А плебан убогий, То і пара [коней] добре везла, А часом і ноги. А як біскупом зробився Та вбився у сало, Тоді йому і чотирьох Зробилося мало* (С. Руданський).

ВБИЙСЯ

39. **ХОЧ З ШАПКИ ВБИЙСЯ**, жарт. Уживається для вираження дуже скрутного або безвихідного становища, відчаю, досади і т. ін. *Вискочити з кабіни й утекти Гриша не міг, бо це було однаково, що полишити зброю на полі бою. Пригортатися з цією окуянною молодичею теж ніяк не випадало. Хоч з шапки вбийся!* (П. Загребельний).

ВБИРАТИ

40. **[АЖ] ВБИРАТИ / БРАТИ [В СЕБЕ] ОЧІ** (бо). Вабити своєю красою, яскравістю барв, кольорів і т. ін. *Вся долівка кімнати була вистелена барвистими килимами, що вбирали очі своїм червоно-синім мереживом* (Олесь Досвітній); *Її краса очі вбирала, і не хотілося думати — дурна вона чи розумна, добра чи скажена* (Ю. Яновський); *Лежали персні, увінчані коштовними камінцями, які аж вбирали в себе очі* (В. Кучер); *Всі вони [хусточки] красиві. Аж вбирають очі. Кожна запинає Доленьку жіночу* (Г. Чубак); *Ясна прозелень озимих хлібів око вбира* (К. Гордієнко); *Кругом кладовища — то зеленіє жито, аж очі бере в себе, то шумить золотим колосом пшениця* (І. Нечуй-Левицький). **ОЧІ ВДБИРАТИ**. Привіз Петро "одно ліжко з бази, сітка панцерна, більця з нікелю... все з нікелю, очі одбирає" (3 газети).

41. **ВБИРАТИ (втягувати) / ВВІБРАТИ (втягті, втягнути) ГОЛОВУ В ПЛІЧІ**. Зітнітися від чого-небудь (від страху, сорому тощо). *Геть всі люди подуріли. То було стилем. І так*

само було стилем нишкнутти, втягувати голову в плечі і чекати, як віл обуха, грому з ясного неба на свою голову (І. Багряний); *Наказ німецького коменданта був вислуханий при повній тиші. Навіть ліве крило не ворухилося, а стояло, увібравши голову в плечі* (Григорій Тютюнник); *Сльоза, увібравши голову в гострі плечі, ніби переляканий засць, уже ввірився погам* (П. Панч); — *Полозко тяг голову в плечі, немов слимак у власну мушлю, і вже мовчки слухав суперечки про природу* (І. Цюпа).

42. **ВБИРАТИ ОЧІМА** (в бчі, поглядом) що. Оглядаючи, сприймати, запам'ятовувати бачене. *Хлопчина жадібно вбирив очима все, що лиш було круг нього* (В. Бнчко); *Поки я вбираю в очі корінці книг, до мене підходять і дядько Себастьян, і завідувачий бібліотекою* (М. Стельмах); *Дорошенко вбирає поглядом простір лиману* (О. Гончар).

ВБИТИСЯ

43. **ВБИТИСЯ В ЛІТА**. Стати дорослим або старим. — *Ти й зараз прийшов посміятися з старого батька. А я вже вбився в літа, мені не до сміхів* (П. Загребельний); *Коли той Натан уже вбився, як то кажуть, у літа, .. прочув про нього один юнак* (Переклад М. Лукаша).

ВВІРИТИСЯ

44. **ВВІРИТИСЯ НОГАМ**. Швидко побігти, втекти. — *Данилко прослизнув до другої землянки і, коли вже не стало чути кроків, ввірився ногам* (П. Панч); — *Сльоза, почекай. Та же я зостаюся сама! Але Сльоза, увібравши голову в гострі плечі, ніби переляканий засць, уже ввірився ногам* (П. Панч).

ВВОДИТИ

45. **ВВІДИТИ / ВВЕСТИ В КУРС** чого. Ознайомлювати кого-небудь з чимсь. *Кількома фразами він вводить нас в курс свого життя* (М. Коцюбинський); *До Тимохи піде [Артем] зараз. З самого літа, після госпіталю, домує. Хто, як не він, краще веде в курс вітробалчанських подій!* (А. Головка).

ВГАНЯТИ

46. **ВГАНЯТИ / ВВІГНАТИ В ПІТ** (в мйло) кого. Примушувати кого-исбудь багато і напружено працювати. *Це була здебільшого сірома, що утікала від шляхти, а то й від заможних козаків, які ще гірше за панів вганяли в піт своїх наймитів* (П. Панч); *Полковник встиг добре ввігнати в піт і Полупенка, й Карпа* (Ю. Яновський); *І раптом згадав [Тарас Демидович] ті слова, що говорив Корній Кирилович, загортаючи гроші: "Вмило там тебе вгонять [вженуть], Тарасе, відчуваю. Але не падай духом"* (Ю. Збанацький).

ВДАР

47. **ХОЧ ОБ ДОРОГУ ВДАР**, зі сл. дурний. Дуже, надзвичайно. *Дурний, хоч об дорогу вдар!* (Укр.. присл..).

ВДАРЕНО

48. **МІШКОМ З-ЗА РОГУ ВДÁРЕНО** (вдарили) кого. Хто-небудь дурнуватий, недоумкуватий, з великими дивацтвами. *Його [Джмелика] випускали, і він, ще не переступивши поріг міліції, знову заїдався з ким-небудь. Нарешті, всі чомусь зішлись на тій думці, що його "мішком з-за рогу вдарено", і перестали звертати на нього увагу* (Григорій Тютюнник).

ВДАРИТИ

49. **ВДÁРИТИ В ОЧІ** (у вічі) кому і без додатка. Неприємно вразити надзвичайною яскравістю, незвичним вигляду і т. ін. *Хата вдарилла Чіпці в вічі своєю цеохайністю* (Папас Мирний); *Коли відкрив бічні дверцята [броньовика], в очі йому вдарило сліпуче пожарище, нестерпне возняне сяйво* (Ю. Бедзик); // *Привернути увагу, стати особливо помітним. — Коли бачу, кіннота біжить! Я гульк у хату, одяг юпку, спідницю, хустинку, взяв відра — баба по воду йде... Трохи присів, щоб не вдарило в очі, який здоровий* (Д. Бузько); *Аж раптом вдарило в очі кілька неспокійних поглядів, — його не слухали, переглядалися і стиха говорили* (М. Ю. Тарновський).

50. **ВДÁРИТИ ПО НОСІ** кого. Присадити кого-небудь, даючи йому зрозуміти, чого він насправді вартий. — *Печоріна треба провчити! Ці петербурзькі вискочні завжди задаються, поки їх не вдарить по носі!* (Переклад за ред. М. Рильського).

51. **ВДÁРИТИ ПО СТРУНІ**. Вплинути, подіяти на кого-небудь, скориставшись чимсь вразливим, болючим для нього. — *Знаю, з якого боку зайти [до заробітчаїнина], по якій струні вдарити* (О. Гончар).

52. **ВДÁРИТИ ЧОЛОМ**. 1. Шанобливо вклонитися, привітавшись до кого-небудь, запрошуючи когось або прощаючись з кимсь. — *Просимо вас, дячку, до вітальні, на Шевченків вечір, — нязько вдарилла чолом Леся* (М. Олійник); — *Грай, музику! До світ сонця Все проп'ю, щоб люди знали! — Коли знов хтось до віконця: — Наша мати захворали [захворіли]. І гульвіси, і музики Мовчки витили по чарці, Враз зробились без'язикі, Чолом вдарили шинкарі* (П. Грабовський).

2. кому. Попросити кого-небудь про щось. *Назрівала распря [чвара]. Галушка це помітив і сам повинися, що ватажскуват не вміє. І тоді несподівано для Максима ватага вдарилла чолом*

йому. *Так став Голобородько.. ватажком* (К. Басенко); // *заст.* Поклопотати про щось перед людьми, наділеними владою. *Стадницький, розуміючи примхи настрою і часу, вдарив чолом цариці на дворянство* (М. Стельмах).

ВДАРЯТИ

53. **ВДÁРИТИ / ВДАРЯТИ В НІС**. Раптово відчутися (про запах, пил і т. ін). *Солодкі пахоці лаванди вдарили в ніс* (О. Ільченко); *Від першого дотику вдарилла в ніс порохнява, матрац був потертий, дірявий* (А. Хижняк); // *безос., чим.* Дуже подіяти на кого-небудь (про запах). *Безсило схилився просто на одкриту шухляду. У ніс йому гостро вдарило духом засушених троянд* (Г. Епик). **ВДÁРИТИ ДО НОСА**. *Пес.. несе в зубах ковбасу. Я ледво [ледве] в сидів на липі, так мені запах до носа вдарив* (І. Франко).

ВДЕНЬ

54. **ІВДЕНЬ ІВНОЧІ**. Завжди, постійно. *І вдень і вночі перед очима чорняві хлопчєята, потомлені, поблідлі, привиджуються* (Марко Вовчок); — *Думала про нього і вдень і вночі, ревниво ховала від рідних його похопливі листівки і майже щодня писала йому у Полтаву* (А. Дімаров).

55. **НІВДЕНЬ НІВНОЧІ**. Ніколи. *Не було їй спочинку ні вдень ні вночі* (Папас Мирний).

ВДЕРЖАТИ

56. **НЕВДÉРЖАТИ** (не втримати) [СВОГО] ЯЗИКА. Не змогти промовчати, зберегти якусь таємницю. [Сидір Свиридович:] *Цить, цить, цить! (Затуляє рота Євдокії Корнівіві). Ніяк не вдержить свого языка! Ще й дощчї розкаже* (І. Нечуй-Левицький); *Ну, нехай тепер сама на себе ремствує, коли образена Соломія сказиться і не вдержить свого языка...* (В. Кучер).

ВДЕРЖИШ

57. **[І] СОБАКУ НЕВДÉРЖИШ**, зі сл. [так.] що. Дуже, нестерпно холодно. *Холодно в хаті, що й собаку не вдержиш* (Укр.. присл..).

ВДІВЕЦЬ

58. **СОЛОМ'ЯНИЙВДІВЕЦЬ**, жарт. Чоловік, який тимчасово залишився без дружини або не живе з нею. *Настя добре розуміла, що в уяві цього одинокого солом'яного вдівця вона була найкращою з усіх жінок на світі* (З журналу).

ВДОВА

59. **СОЛОМ'ЯНАВДОВА**, жарт. Жінка, яка тимчасово залишилася без чоловіка або не живе з ним. *Анеля — солом'яна вдова, двос дітей, скупа пенсія* (І. Франко); [Марія:] *Куди ти поїдеш від свого дому? Кидаєш, покидаєш мене? Знову? Знову мені солом'яною вдовою жити?* (В. Собко);

Мені набридло бути солом'яною вдовою... Яка перспектива? Чекає, поки тобі остогиднуть ті досліди? (М. Олійник).

ВЕДМІДЬ

60. ВЕДМІДЬ (слоп) НА ВЇХО НАСТУПІВ кому. Хто-псбуди зовсім не має музичного слуху. Терезці стало соромно: адже вона іноді глумилася з Бучка, з його арій, нагадуючи майстрів, що йому на вухо ведмідь наспівує (М. Томчаків); Уміння прочитати лібрето не замінить голосу, ну а виявилось, мені ведмідь наспівує на вухо (П. Папч); — Ніякого, брат, у тебе слуху не було, нема і ніколи не буде. Слоп тобі на вухо наспівує (Ю. Смолич). БІК НА ВЇХО РАТИЦЕЮ НАСТУПІВ. — Хіба з ним можна співати, коли він тягне, як чана за хвіст... — Та хіба в звукові діло? Бик тобі на вухо ратицею наспівує. От що (Григорій Тютюнник).

ВЕЗТИ

61. ВЕЗТИ НА ШІЙІ кого. Дуже багато працювати на кого-, що-небудь, утримувати когось своєю працею. — На шийі правління везеш, воно тобі покаже карбованець, а в кишеню візьме десять. Та хто ж ти такий, голова чи хвіст? (Григорій Тютюнник).

ВЕЛИКДЕНЬ

62. НА РАХМАНСЬКИЙ ВЕЛІКДЕНЬ, ірон. Ніколи. — На Юра-Івана, на Рахманський великдень (М. Номіс); Ви почали відчувати, що справа, за яку боролися ви поряд з фашистами, натрапляє на непереможний спротив народу і що вона може перемогти лише на Рахманський великдень (Д. Павличко).

63. ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА ВЕЛІКДЕПЬ, зі сл. вдягну́тися, прибра́тися і под. Дуже пишно, по-святковому. — Вечір за вечором просиджували вони з Гафійкою у прибраній як на Великдень хаті, в чистій одежі, немов чекали дорогого гостя... (М. Коцюбинський); — Дідуню, а чого це ви нарядились як на Великдень? — Зуба піду рвати (І. Драч).

ВЕЛІННЮ

64. ПО ЩУЧОМУ ВЕЛІННЮ. 1. Без докладання зусиль; ніби в казці. Та все те [щасливе життя] прийшло не по щучому велінню, а в нелегкій праці, в дерзанні, в боротьбі з труднощами (І. Цюпа).

2. Негайно, дуже швидко. [Старшина:] Щоб через півгодини копії були перед порогом! Чуєш? Щоб мені по щучому велінню! (М. Кропивницький).

ВЕРБИ

65. ЗОЛОТІ ВЕРБИ РОСТУТЬ. Нічого путнього не виходить. От тепер, думаю, щось та буде, бо де Хаброня ступить, там золоті верби ростуть (І. Нечуй-Левицький); — Від його панського слова золоті верби ростуть (М. Стельмах); — Додому зараз! На себе парікай, як у тебе стина від ремня щемітиме. Де не підеш — то за тобою золоті верби ростуть... (М. Понеділок). ЗОЛОТІ ВЕРБ'Я РОСТЕ. Куди не повернешся — золоті верб'я росине (М. Номіс).

ВЕРГАТИ

66. ВЕРГАТИ (кидати) ГРОМІ на кого і без додатка. Дуже гніватися на кого-небудь, ляпати когось; бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування. Командуючий окупаційною армією мав підстави рвати й метати, мав причини вергати громи (Ю. Смолич); [Любов (здержано):] О, ви герої! Раді кидати громи з свого м'якого кубельця на тих, кому доля ніякого притулку не дала (Леся Українка); — Ви, шановний добродію... не раз... кидали громи на нелюбих вам поетів і артистів (І. Франко).

ВЕРНЕ

67. [АЖ] З ДУШІ ВЕРНЕ. 1. Дуже несмачний, нудотний. Зварилася мені жінка тої локишати, солодке, нудне, з душі верне, а їм, нічого не вдієш (М. Коцюбинський).

2. Не подобається, викликає велику огиду; осоружний. Учора Христина вродо вабила, а сьогодні попадище приставання з душі верне (Панас Мирний); // Неприємно або огидно. Підведу очі — аж з душі верне: обличчя посиніло, набрякло, очі бігають злякано, руки трусяться дрібно (І. Муратов); Але не напозичаєшся. Одне тобі дасть, друге тобі дасть, а третє так подивиться, що з душі верне (Є. Гуцало).

3. перев. кому. Який надзвичайно набрид. До переєкзаменовки осталося всього два дні; треба придумати що-небудь інше, щоб викрутитися. А думати за ту обшарпану жовту книжку .. не хочеться, — з душі вона мені верне (С. Васильченко).

68. З РОТА ВЕРНЕ. Такий несмачний, що не можна їсти. Його мучило .. життя в казармі вонючий та вонюча їжа.. Каша з рота верне (Панас Мирний).

ВЕРНУТИ

69. ВЕРНУТИ (відвертати) НІС (носа, фізіономію, зневажл. рило, пйку). 1. від ко-го—чого. Триматися на відстані, відвертатися від когось, чогось з певних причин. Рук не можу

одмити з гною. Сяду з челяддю обідати, кожне од мене *ніс верне* — смердить (М. Коцюбинський). 2. від кого і без додатка. Уникати зустрічей, спілкування з ким-небудь, виявляючи зверхність, зневагу і т. ін. Вона *вже й на вулиці носа верне*, обминає мене десятою дорогою, наче я каторжника якась чи заразна (В. Кучер); *Перш усього й тут [у пресі] треба протекцію, рекламу, а од мене тепер вернуть рило деякі навіть із моїх попередніх приятелів* (М. Драгоманов); — *Усякий раз, як йде Борис, Маруся відвертає ніс. Не має, певно, зовсім встиду. Раз не приховує озиду* (С. Караванський); — *Я їй [Парасці] не служила, я їй не годила. Так, як треба було, то й, Зінко, і сестро, а як прохворостили? — то й пику свою одвертає* (Панас Мирний); // від чого. Не виявляти бажання займатися чим-небудь; цуратися чогось. — *А котрі десятирічки покінчили, теж від ріллі носа вернуть, вчитися їдуть* (Григорій Тютюнник).

ВЕРСТАТИ

70. **ВЕРСТАТИ ДОРОГУ** (шлях, путь). Прямувати, йти куди-небудь. — *Куди верстатне дорогу?* — *вклонилася до них [чумаків] і Явдоха* (О. Ільченко); *Йди направо, я наліво шлях верстатиму в тумані* (І. Франко); — *Буду в руки златоглави, Китайки хпати, .. В золоті твої чертоги Путь гіркий верстати* (П. Куліш); *З полону він німецького ішов.., удень ховався, під покровом ночі верстатючи свою безсонну путь* (М. Рильський). **ПРОСТУВАТИ ПУТЬ**. *От уже путь до Тіріського замку простує* Купідін І подарунки несе (М. Зеров).

ВЕРСТВА

71. **ВЕРСТВА КЕЛЕБЕРДЯНЬСЬКА** (пирятинська, чугувська, мальована і т. ін.), жарт. або несхв. Дуже висока на зріст людина. — *Ану, прилізь!* — *Турн одвічас, — Келебердянська верства!* (І. Котляревський); *Він був чи не в два рази вищий од неї, верства келебердянська* (О. Ільченко).

72. **ЯК СЕМИСОТНА ВЕРСТВА**. Неприродно рівно, дуже виструнчено. *Випросталась як семисотна верства* (Укр.. присл..).

ВЕРСТУ

73. **ЗА ВЕРСТУ**. Відразу. *Строкаря з економії від хазайського за версту по духу почуши* (М. Стельмах); // Дуже, сильно або здалеку. *Він .. умів і втриматись на ньому [жеребці], переганяючи буйну кіньську силу на гарячу, аж розжеву піну. І не дарма від чоловіка за версту несло кінським духом...* (М. Стельмах).

ВЕРТИТЬСЯ

74. **ВЕРТИТЬСЯ (крутиться) В ГОЛОВІ** у кого. 1. Хто-небудь ніяк не може пригадати щось. *У мене зараз не вертиться в голові й жодна фраза з тих запальних і довгих наших розмов, які заповнювали всі вихідні вечори (з газети); Слова відомої пісні крутяться в голові у мене, але які саме, не знаю* (З усн. мови).

2. Постійно, весь час виникає у свідомості, в уяві кого-небудь. *У генерала, який персбував у стані надзвичайного першого напруження, вертілося в голові незбориме бажання застрелити пегідника, що зрадив своїх однодумців* (З журналу); *Після дідових розповідей в голові вразливого хлопчика крупилися героїчні картини минулих років* (З газети).

75. **ВЕРТИТЬСЯ (крутиться) НА ДУМЦІ** (на умі, на гадці) у кого. Хтось весь час думає про кого-, що-небудь. — *Та сідайте ж бо!* — *припрохувала Хима, а в самій вертілося на думці: "Головонько ж моя бідна! Чим же прийматиму свата?"* (М. Коцюбинський); *В кожній доярці вертілося на думці: а навіщо ж ти Марка зігнав [з ферми]?* (К. Гордієнко); *А п'янидають карбованців так і вертаються у мене на умі. Уже я розчитала [розрахувала] собі, чого й купити ..* (Панас Мирний); — *От так ми [мені] до рання на гадці вертілося!* (І. Франко).

76. **ВЕРТИТЬСЯ (крутиться) НА ЯЗИЦІ** (на язичку). 1. у кого і без додатка. Хто-небудь готовий або хоче сказати щось. — *Як стали, Палагничко, душко?* — *На язичі у неї вертілась відповідь: — Гаразд, як ви?* (М. Коцюбинський); *Як він любив говорити! Де й ділися ті паскудні, стіляжко-дикунські слова, що раніше вертілися в нього на язичі* (В. Речмедін); *Він глянув на Покотила — той ледве стримувався, аби не вишалити те, що у нього вертілося на язичку...* (С. Голованівський); *Отруйні, уципливі слова вже крупилися на язичі, але у Малахова стало глузду їх не вимовити* (В. Собко).

2. Ніяк не пригадується (про що-небудь добре відоме, але забуте в даний момент). *Зараз Василь із сумом пригадував, скільки важливого він забув сказати, на язичі вертілося, та от вислизнуло* (Ю. Яновський).

ВЕРТИТСЯ

77. **ВЕРТИТСЯ (крутиться) НА ПОГІХ**. Невтомно працювати, весь час перебувати в русі. *І рухлива, повна енергії й бажання все знати, все зрозуміти, вертілася* [Флора] *на погах* (Г. Коцюба).

78. **ВЕРТИТСЯ (крутиться) ПЕРЕД ОЧИ-**
МА (на очах). 1. у кого. Набридати кому-небудь

своєю присутністю. [Запорожець:] *Дайте нам свободу! (До Кошового). Вірно я кажу? [Кошовий (на ніч):] Діду, вірно ми говорим? [Демид:] Ідіть, не круїться перед очима...* (О. Довженко).

2. Невідступно виникати в уяві кого-небудь. *Приходжу додому. Що за знак? З ума не сходить моя дівчина: так перед очима і вертиться* (Панас Мирний).

79. ВЕРТІТИСЯ (крутітися) ЯК (мов, ціби і т. ін.) МУХА В ОКРОПІ. Бути дуже зайнятим, заклопотаним. *Массаковський тільки дивився, як вона вертілася мов муха в окропі* (І. Нечуй-Левицький); *[Харитина:] Отак день у день! Як муха в окропі крутиться [кручусь]* (І. Карпенко-Карий); — *Та що з тобою, Тихоне? — дивувалися товариші. — А те, братці, що цілісінський день крутився як муха в окропі, а ввечері вирішив занести до сільради обіцяне* (В. Речмедін). ЯК МУХА В ОКРОПІ. — *Юрій Зварич не помічав цих змін у природі. Він з ночі до ночі як муха в окропі* (М. Івасюк).

ВЕРТЬ

80. ХОЧ (чи, ні, ані) ВЕРТЬ ХОЧ (чи, ні, ані) КРУТЬ. Що не роби, нічого не вдієш, ніщо не допоможе, немає виходу із скрутного становища. *Умира обиватель — Хоч верть, а хоч круть. А поети ж бувають, Що й по смерті живуть* (Б. Олійник); *Розкажи [ластівочко]: чи й там, як тут, Пекло скрізь — ні верть ні круть* (П. Грабовський). ХОЧ КРУТЬ ХОЧ ВЕРТЬ. *Руба поставив [Тарас] питання: "Хочеш за мене заміжжя чи ні?" Отут мені хоч круть хоч верть* (І. Муратов); — *Звужується кільце, як шагренюва шкіра, — говорив Іван Антонович. — Тепер їм хоч круть хоч верть, то... Він подивився на Черниша і чекав: —... то під нашою міною смерть, — кінчив Черниш* (О. Гончар). ХОЧ КРУТЬ-ВЕРТЬ, ХОЧ ВЕРТЬ-КРУТЬ. — *Ох, Оксанко, і намучилась ж я з ним [дідусем], ох і намучилась. Вже я мовчу, вже я й набираю води в рот — все одно хоч круть-верть, хоч верть-круть, а він виведе тебе з останнього терпіння* (Ю. Збанацький). ІІІ КРУТЬ АНІ ВЕРТЬ. — *Дарма ти мені згадаєш дохтора [доктора] завше.. Тут не зарадиш: ні круть ані верть* (Д. Павличко).

ВЕРХ

81. ЧЕРЕЗ ВЕРХ. 1. Заповнений до краю або вище країв; дуже повний. *Випив дві неповних, а третю через верх* (Укр.. присл..).

2. Надміру, западто. *Ми розказуємо про Левка та про Івгу, а меж [між] них не мішаємося, щоб часом чого через верх не перебрехати* (Г. Квітка-Осноп'яненко); *Вихопилося в нього через верх самолюбство і заступило людей* (С. Чорнобривець).

ВЕРХОМ

82. З ВЕРХОМ. 1. З надлишком, вище країв якоїсь тари. *А в мене овесець важненький, дешево віддам, і міра людська: вісім з верхом* (Г. Квітка-Осноп'яненко); — *Федоре! Я вам ще набавлю мішечок бараболі. З верхом наберу...* (О. Ковінька).

2. Набагато більше. *І те, що взяв собі Коста Хетагуров у душу свою творчу від революціонерів, від діячів, від простих, чесних і трудолюбних людей свого часу — він з верхом повернув їм і їх нащадкам у вигляді самоцвітів осетинської літератури* (П. Тичина).

ВЕРША

83. АНІ (ні) ВЕРША АНІ (ні) ВОРІТНИЦЯ. Позбавлений здорового глузду; безглуздий, необдуманий. — *Ти й сам, Матвію, скільки й знаю тебе, не ходив у очурах, а в Морозенка Степана шив штани. То до чого й плести отаке — ні верша ані ворітниця* (Іван Ле).

ВЕРШКА

84. ВІД ГОРШКА ДВА (три) ВЕРШКА. Невеликий, низький на зріст; малый. — *Тобі вже одинадцять років, а ти від горшка — два вершка, — продовжував знучатися Маслюк* (І. Багмут); // *Ще дуже молодий і недосвідчений. — Бо ти ще сисунець, від горшка три вершка, і ще багато чого не бачив, — заявив Кирило Сидоренко, перевіряючи підшипники* (В. Собко). ПІВ-ВЕРШКА ВІД ГОРШКА. — *Ану киш звідси! Пів-вершка від горшка, а вже критикує...* *Що не так?* (П. Гурінченко).

ВЕРШКИ

85. НА ДВА ВЕРШКІЙ від чого. Дуже близько. — *На два вершки від смерті був. Якби не Гаврило, завтра б і ховали* (Григорій Тютюнник).

ВЕРШОК

86. НІ НА ВЕРШОК, із запереч. Ніскільки, нітрохи. *Іван Антонович слухав Хомині скарги і диву дався: хто це говорить? Той Хома, який, будиши рядовим, видирав своє право зубами? Який самому генералові не попустив би свого ні на вершок?* (О. Гончар).

ВЕСІЛЛЯ

87. ЗОЛОТІ ВЕСІЛЛЯ. П'ятдесятилітній ювілей подружнього життя. *Великим сімейним торжеством стали останнім часом срібні та золоті весілля* (3 журналу); — *Для людини, що відзначила золоте весілля, сватання здається давнім-давнім сном* (3 журналу).

88. СРІБНЕ ВЕСІЛЛЯ. Двадцятип'ятилітній ювілей подружнього життя. *Нещодавно вони*

відсвяткували срібне весілля (В. Собко); Великим сімейним торжеством вважається останнім часом срібне .. весілля (З журналу).

89. **ЯК НА ВЕСІЛЛЯ.** 1. зі сл. одягну́ти-ся, одягнений і под. По-святковому. Меланія вийшла з дівчатами виряджена як на весілля (О. Гоичар).

2. Дуже багато (перев. про страви). — Скільки ти тут наставляла? Як на весілля! (Сл. Ужчєнків).

ВЕСТИ

90. **ВЕСТІ (виводити) / ВЙВЕСТИ ЗА ДВЕРІ** кого. Виганяти звідкись. Непрошеного за двері ведуть (Укр.. присл.).

91. **ВЕСТІ (водити) ПЕРЕД.** 1. Керувати, верховодити ким-небудь або в чому-небудь; бути на чолі когось, чогось. Гордій справді вмів перед вести, вмів отаманувати так, що інші його слухались (Б. Грінченко); По долині стадо коней ходить; Козацький кінв всім перед водить (Укр.. пісні); — Через три неділі Остап косив у писаря сіно... Усьому лад дас, усім перед веде — отаманус (Панас Мирний).

2. переа. у чому. Бути першим, передовим у боротьбі, змаганні тощо. Перед вела, як ми вже згадували, друга брзгада — Олексія Пантелеймоновича Кулика (Остап Вишня); — Тепер у повіті страйк! Вчора почався. Великий рільничий страйк, і ваше село веде перед у ньому (Д. Бедзик); І йому стало ніяково і соромно за те, що він, Гаєриш, який досі вів перед, несподівано здає першість. І кому ж? Постолакові? (Г. Коцюба); // Бути головним, провідним у чому-небудь. Мовчки вислухав він рішенець у волості, що вже тепер не він, а жінка має перед вести в господарстві (Леся Українка).

3. Заспівувати або виділятися голосом, витримуючи окремі високі ноти в груповій пісні довше, ніж інші. Співають молоденькі дівчата — Ярошенкова Оріся, Біликова Тетяна: ще там їх скільки [скільки] сть, та то вже менші, ті ще тільки [тільки] за старшими потягають; ну а сі перед ведуть, бо вже давно співають, років три (О. Пчілка); І справді, молодіці жартували, сміялись, співали пісень, аж луна розлягалась по полю. Олександра вела перед (М. Коцюбинський).

92. **ВЕСТІ ГРУ** яку. Діяти певним чином. Мила, доброзичлива лікарко! Ти безсила, як і твоя закостеніла терапевтична наука! Може, ти не винна в цьому, але ведеш нечесну, фальшиву гру (О. Дмитренко); — Ти даремно думаси, що перехитрив його, — сказала вона. — Гребенцов вів безпрограшну гру і виграв її (В. Попов).

93. **ВЕСТІ ДО ВІНЦЯ** кого. Одружуватися з ким-небудь. Скільки-то перегоріло у його серці

огню од того нескazanного жалю, що інший перед його очима взяв да й веде її до вінця (П. Куліш).

94. **ВЕСТІ (заводити) СЛОВО** (мбву, річ). Говорити про що-небудь. Тепер і решта косарів зрозуміла, до чого вів слово суворий запорожець, і вони загомоніли всі разом (П. Пауч); Тепер Марта дивилась на капітана неприязно .. Довкола відбуваються такі події, а він веде мову про дурниці (В. Собко); — А знаєш, Тимофію, куди ходім? — перегада трохи, веде річ Пацюк. — До пана!.. (Панас Мирний); Мало не з кожним зайжджєм заводить Демид мову про того свого генерала і дивується, що ніхто про нього не чув і не знає (О. Гоичар). ЗДІЙМАТИ РІЧ. Коли Остап здіймав річ про те, що пора вже висунути шию з панської ярма, люди спочували [співчували] йому (М. Коцюбинський). ВПАДАТИ В РІЧ. [Джопатан (тихо до Річарда):] Але ж, брате, впадиши в річ старому — як же можна (Леся Українка).

95. **ВЕСТІ ЗА РҮКУ** кого. Допомогати, сприяти кому-небудь у чомусь, спрямовуючи його, оберігаючи від труднощів; опікати. Пильно на тебе дивиться пані Ганна: знає вона, чого тобі треба. Вона тебе ні в чому за руку не веде, вона тільки твій розум засилос, щоб сама ти свій илях познала [пізнала] і, куди тобі треба, добре прямувала (П. Куліш).

96. **ВЕСТІ ОКОМ** за ким-чим. Спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь. От-от уже зрада за повід смикне... Та щось верхівця насупроти жене, Себе перемігши, до друга бреде. Розлючений крук за ним оком веде (Б. Олійник).

97. **ВЕСТІ СВОЄ** (свої). Настирливо триматися певної теми, повертаючись до тієї самої думки (у розмові). Брагуи її [копяку] ніколи не підганяв, не сердився... Ніби граючись, мотухав батіжком, вів своє: — То таке в мене діло, Михайле Кузьмичу... жешюся, одним словом (Ю. Збанацький); — Літувати у нас добре. Хоч і роботи до біса, то зате весело дуже, — веде своєї Мотя (В. Козаченко); Видно, Кваша намагався перевести бачалуку на іншу тему. Але Гайсин уперто вів своєї (П. Пауч).

98. **ВЕСТІ СВОЮ ЛІНІЮ.** 1. Послідовно домагатися здійснення чого-небудь наміченого. — А він хоче, щоб я кинула роботу й вийшла за нього. Ну, ото й не може втихомиритись, чіпляється, як реп'ях до кожуха. — Ось воно що, хлоп'яче діло! А ти свою лінію веде, — проговорив Канушевич (Г. Коцюба).

2. Настирливо триматися у розмові певної теми, не відступати від чогось. Микола вислухав батька, спитає: — А як це зробити?.. — Треба, Микола, зробиш, а от як — ти це мусиш знати

краще мене, — *вів свою лінію батько* (М. Ю. Тарнопвський).

99. **І ВУСОМ (бровію) НЕ ВЕСТІ / НЕ ПОВЕСТІ.** Зовсім не звертати уваги, не реагувати на що-небудь. [Остюк:] *Вирішив я .. взяти полковника [фашистського] живим. Пустив коня на них. Їду і співаю: "Гоп, мої гречаники". Фашисти спочатку наставили на мене автомати, я ж і вусом не веду, їду і співаю* (О. Корнійчук); *Коло них [дівчат] худа й довготелеса Текля Барилова вимахує руками, щось своє доказує. А вони й бровою не ведуть. Мов не чують* (В. Кучер); — *На хлопця це не справило ніякого враження. Він і бровою не повів* (В. Нестайко).

100. **[І] ВУХОМ НЕ ВЕСТІ / НЕ ПОВЕСТІ.** 1. *перев. кого.* Не виконувати наказу, прохання, волі кого-небудь; зовсім не слухати. — *Та й між рідними розладдя пішло .. Дочка матері ухом не веде* (Панас Мирний); *Сестра навчас — він [Літін] не слухає; я навчаю, говорю — він і вухом не веде* (І. Нечуй-Левицький); — *Козаки судді і ухом не ведуть, а тебе і без пірначка послухають* (П. Куліш); — *Е, пішли тепер діти, та тільки не такі, як раніше, що батька та матір слухали, а інші, розумні та дрюковані, що рідних і вухом не ведуть, бокаса від них ходять* (Григорій Тютюнник). **ПЕРЕСТАТИ І ВУХОМ ВЕСТІ.** *Нерідко сш ворогував з батьком, .. кидав рідну оселю . За братами потяглися й сестри: пересіли й ухом вести батька-матері* (Панас Мирний).

2. Зовсім не звертати уваги, не реагувати, не зв'язати на що-небудь. — *Скільки часу стою та кричу, а вони й вухом не ведуть* (С. Васильченко); — *І це гроші, — байдуже цювожнів чийсь батіжком Лесь Якубенко, придивляючись, як ремінчик обкручується навколо пужална. Чи не чортів Лесь? З ним про таку ціну говорять, а він забавку найшов і вухом не веде* (М. Стельмах); *Послали телеграму миколаївському антрепренерові М. А. Максимову про вчинений проступок, але той, як кажуть, і вухом не повів* (Збірник про М. Кропівницького). **І ВУХОМ НЕ ВЕСТІ.** *Як засяду, браття, коло чари, Як засяду, браття, на меду, То найприйдуть турки й татари, А я собі й вухом не зведу* (Пісні та романси...). **І ЗА ВУХОМ НЕ ВЕСТІ.** *Ярмола попереджав Сидора: кобила норовиста, веде досхочу, батога й за вухом не веде. З дороги нікому не зминає, а стане десь щипати траву, далі вже не піде ..* (М. Рудь).

В ЖЕ

101. **ЧИ ВЖЕ Ж.** Невже, може. — *За що ми будемо платити такі скажені гроші? Чи вже жє за ті лісі гори* (І. Нечуй-Левицький).

ВЗДОВЖ

102. [І] ВЗДОВЖ (вдовж) І ВПОПЕРЕК.

1. У всіх напрямках, скрізь. *Голодний Степ засновано вздовж і впоперек іригаційною сіткою* (Іван Ле); *Все життя його пройшло на Сивашах, вздовж і впоперек сходив він оте мертве гниле море...* (О. Гончар); *Країну зовсім пових для мене людей я щойно побачив навч уперше, об'їздивши її вдовж і впоперек із театром на гастролях* (Ю. Смолич). **ВДОВЖ І ВШИР.** *Звільна їдем. Мовчки бродить око вдовж і вшир* (І. Франко).

2. До найменших дрібниць, детально. — *Жартує! — посміхнувся Іван. — Не може такого бути! Все обдумане і вздовж і впоперек* (А. Головки); — *Ну, кажі, Опанасе, що ти пригадав? — Нічогосінько! Думає і вздовж і впоперек — нічого не виходить. Треба з кимсь порадитись* (О. Кониський); // *Дуже старанно, сумлінно. Чудово, коли біля робітника, академіка чи хлібороба лежать такі книжки, зачитані вздовж і впоперек* (3 газети); [Арбеїн (до слуги):] *Уздовж і впоперек карету обшукай. Згубила пані там браслет...* (Переклад за ред. М. Рильського); // *Повністю все; дуже. — Але я колись таки сплишу твою шкуру вздовж і впоперек! — у жовтих очах [Терентія] густішас злоба* (М. Стельмах).

3. зі сл. сварити, лаяти і т. ін. По-всякому, на всі лади; дуже дошкульно. — *Саул прочувався, та й ну, як той москаль у батька, в матір Свою рідоньку волохату і вздовж і впоперек хрестить. А гусяра того Давида Трохи не вбив* (Т. Шевченко); *А в тих листах перепадало, як ото кажуть, уздовж і впоперек* (О. Ковінька).

ВЗУТИСЯ

103. **НЕ В ТІ ВЗУТИСЯ, зневажл.** Марно намагатися щось здійснити, зробити; нічого не вийде. [Феноген:] *А хто при здачі буряків взяв з заводу п'ятсот карбованців? [Ліхтаренко:] Я взяв. Та не докажеш, не в ті взувся!* (І. Карпенко-Карий); *І знову дід не в ті взувся. Молоде товариство вже забачило, як порають і доять череду один-два механізатори* (М. Рудь).

ВЗЯВСЯ

104. **ДЕ ВЗЯВСЯ НА НАШУ ГОЛОВУ,** *несхв.* Уживається для вираження сильного незадоволення, прикrostі з приводу чогось або несподіваної чи небажаної появи кого-небудь. — *Зараз на кутку облава. Пехай Данило не прогавить. Щоб їх чортяка забрав, де взялися на наші голови! Отак весь ранок воловоджусь, ледве жива...* (Іван Ле).

ВЗЯТИ

105. **ВЗЯТИ / БРАТИ ВТЯМКІ.** Усвідомити, забнути, зрозуміти що-небудь. *Жінка Тельє та двоє дорослих синів його не могли взяти вилямки, чому такий працьовитий чоловік кинув роботу (М. Коцюбинський); Щось я втямки не візьму. Так чого ж, вибачай, чоловіче, ти йшов сюди? (С. Скляренко); Не знав [дід Йосип] письма, а через те нічого не брав ушямки у тих мудрих книжках, якими так любив хвастать Кривенко (Д. Бедзик).* **ВЗЯТИ УТЯМКУ.** — Наші догадуються, хто це похазяйнував, та мовчать, а пан утямку ніяк не візьме (Панас Мирний); — Чи можете ушямки взяти ви, Що горя мав я вище голови (М. Зеров). **ВЗЯТИ В ТОЛК.** [Наталка:] Бог з вами, добродію!.. Що ви говорите! Я річі вашої в толк собі не візьму... (І. Котляревський); Ніяк я не візьму в толк з маминих листів, чи витримала ти Закон Божий (Леся Українка); // Добре запам'ятати що-небудь. — Зірки на пілотах щоб сяяли від вас на двоє гін вперед! Зрозуміло?.. На тебе світ очима пряде, стежить, як ти сів, як устав, як рушив, як пішов!.. Все це мусите собі назавжди взяти втямки та й тримати голову високо (О. Гончар).

106. **ВЗЯТИ / БРАТИ МОДУ** яку. Виробити звичку поводити себе або робити щось певним чином (перев. негативне). — Знову.. бився з Плачидином Гнатом? — Одразу суворішає обличчя матері... — Я тебе, розхристанцю, зараз як повчу держачем по спині. Бач, яку моду взяв: з старшими зчеплюватися (М. Стельмах); Узав [хлопець] собі моду кататися на кранах і вже один раз мало не наробив лиха (В. Собко); — І гулі мені припиши, моду яку взяв, чортова погань! Станеш хліб заробляти, тоді й волочиси (Григорій Тютюнник).

107. **ВЗЯТИ В ЖМЄНЮ** кого. Поставити кого-небудь в залежне становище, позбавивши прав, волі тощо. **ВЗЯТИЙ В ЖМЄНЮ.** Той лапотник все ще дивиться кривим оком на старшину. Тепер уся та генеральна старшина взята в жмєню. Найбільше набрався лиха пан Лизогуб (М. Лазорський).

108. **ВЗЯТИ ДУЛЮ [ПІД НІС].** Нічого не одержати, не дістати. Забудь ласощі, паслін і цибулю, а за гірку твою працю візьми під ніс дулю (Укр.. присл.); Писав Пан: зізду [зірку] дав і червону стрічку. От я й ждав... Дулю взяв (П. Гулак-Артемовський).

109. **ВЗЯТИ НА ЖИВУ НІТКУ.** Тимчасово, нашвидку, неміцно закріпити що-небудь так, щоб легко можна було зняти, розплутати і т. ін. *Поклав [Павло] на обидва борти гвинтівку, до неї прив'язав плац-палатку і міцно прикрутив її до*

корми ..— Лягай, інженере, відпочивай! Тільки пришвартай її міцніше, щоб не одірвалася. Я на жвиу шийку взяв, щоб показати тобі конструкцію (В. Кучер).

110. **ВЗЯТИ (перехопити) ЧЕРЕЗ КРАЙ** (лішку). Зробити, сказати і т. ін. щось зайве, не потрібне. Він тепер міркував, чи не дуже взяв через край, говорячи про земських начальників (В. Самійленко); Переді мною пропливла ніким не вигадана повість життя Рудого і Павла, — я тільки й взяв, напевне, лишку, що дав їм інші імена (М. Упенник); Янек надто пізно зрозумів, що справді перехопив через край (З. Тулуб).

111. **ВЗЯТИ ПОСТРИГ.** Стати ченцем або черницею. Там, у холодних, засніжених стінах, і поховала чоловіка, а сама повернулася до Гетьманщини, немічна, хвора, мовчазна. Скоро й узяла великий постриг (М. Лазорський).

112. **ВЗЯТИ (схопити) НА (в) ОБЕРЕМОК** кого, що. Підняти кого-, що-небудь, обхопивши руками. [Самрось:] А що ти мені відіси? [Роман:] Візьму на оберемок та й укину у хургона [у фургон] (М. Кропивницький); Юрко.. схопив дівчину в оберемок, труснув нею, мов лялькою (М. Стельмах).

ВЗЯТИСЯ

113. **АЖ ЗА ГОЛОВУ ВЗЯТИСЯ.** Ужнвється для вираження сильного здивування, переживання, туги, розпачу тощо. *Показав се [карту] батькові, розтолкував, і старий аж за голову взявся (І. Франко); Цар як подивився: що в нього свиточка — латка на латці, штаниці — коліна повилазили, то аж за голову взявся: "Як-таки, щоб я свою дитину та за такого хлопа віддав" (Укр. дит. фольк.).*

114. **ВЗЯТИСЯ ЛУБКІМ.** Стати твердим, цупким, негнучким і т. ін. *Стоїть Щур під млином на греблі, розминає язик у роті, що лубком узався, сам себе допікає (С. Васильченко).*

115. **ДЕ НЕ ВЗЯТИСЯ.** Несподівано, раптово з'явитися. Як гнали отару через луг, де не взявся сірий вовк і потяг нишком язигато в діброву (Панас Мирний); Б'ються [лицарі] день, б'ються другий, — як де не взявся молодий гетьман на коні. Усі склонилися [схилилися] перед ним (П. Куліш); Вже Данько з матір'ю наближався до дверей, як раптом, де не звязишся, викотилося йому під ноги кудлате собака (О. Гончар).

ВИБИВАТИ

116. **ВИБИВАТИ (біти) ДРИЖАКІЙ** (дріб). Дуже тремтіти від холоду, нервового напруження і т. ін. *Його щелепи зрадницьки вибивають дріб (З. Тулуб); — Не бийте дрижкаків, бо в Петрівку замерзнете, — хоче якось втішити її вчитель*

(М. Стельмах); // перен. Дуже боятися чогось. — *А вам не страшно? — Та поки що дрижкаві не вибиваю* (М. Стельмах).

117. ВИБИВАТИ / ВІБИТИ (вийнати) **ДУР** (дуроці, дурість) з кого—чого. Суворими заходами впливати на кого-небудь, відучуючи від чогось (перев. поганого, осудливого). — *Повірте мені, любий прапорчику, всі вони одним миром мазані: і злодіи та бунтівники, і різні там вольєр'янци та автори пашквільних [пасквільних] віршиків. Але ми з них швидко дурість вибиваємо* (З. Тулуб); — *Виб'ємо з тебе дур!* — крикнув Кузьменко і, ковтнувши міцної горілки, взявся за канчук (З. Тулуб). **ВИБИВАТИ / ВІБИТИ (дур, дуруці) з ГОЛОВИ**, без додатка. Після того випадку Максим наче трохи вгамувався. А тут армія, де вибивають дур з голови (інші просилися, щоб додому поближче, Максим же на запитання, де бажав служити, сказав, що на Курилах, — дальшого місця просто не знав) (А. Дімаров); *Хоч би хто женився на ній та дуруці з голови трохи вибив* (Ю. Збанацький); *«Не ви мені, а я собі виберу пару», — затялася [Орина] на своєму, і ні прохання, ні погрози, ні дупцювання не вибили дуруців з упертої голови* (М. Стельмах).

118. ВИБИВАТИ / ВІБИТИ ГРУНТ 3-ПІД НІГ чий, у кого. Позбавляти кого-небудь упевненості, підтримки, опори в чому-небудь. Черговий по станції, дідок з пишними сивими вусами, пильно і підозріло глянув на Миколу.. — *Що, відпустку дали? Він [Микола] міг би обійтись і без пояснень, але перше ж пряме запитання чергового якось одразу вибило ґрунт з-під його ніг* (Д. Ткач).

119. ВИБИВАТИ / ВІБИТИ з КОЛІЇ кого і без додатка. 1. Порушувати узвичаєний хід чого-небудь, чийсь спосіб життя. — *Це вибивало з колії, вносило в роботу плутанину й безладдя* (В. Попов); *Позбавити людину її професії.., се значить вибити з колії* (Леся Українка); *Смерть моєї матері .. остаточно вибила мене з колії і змусила подумати про дальше своє влаштування* (Б. Антоненко-Давидович); *Війна всіх вибила з колії* (О. Дмитренко); // зі сл. життя. Робити ускладненням, ненормальним. Часом у думці Гринька сердилася на Артема за те, що він сколихнув, вибив її життя з колії (М. Ю. Тарновський). **ВІРВАТИ з КОЛІЇ**. А між тим сталася в Стебнях новина. І то така, що на много літ вирвала село та її багато других сіл зі звичайної життєвої колії (Г. Хоткевич).

2. Робити кого-небудь непрацездатним, неспроможним виконувати щось. Сповідання про те, що Олег пропав безвісти, було для неї страшним нещастям і надовго вибило її із колії (С. Голо-

ванівський); *Сьогодні Тернера вперше в житті вибили з колії* (В. Собко). **ВІБИТИЙ з КОЛІЇ**. Коли, слідом за Федором Іполитовичем, вийшли вони з палати, Друзь запропонував остаточно вибитому з колії колишньому своєму нерозлийводи: — *Можє, досить з тебе на сьогодні?* (Ю. Шовкопляс).

120. ВИБИВАТИ / ВІБИТИ з РУК чий, кого. Позбавляти когось чого-небудь. Як не працювали заздрісники принизити професора, але нікому з них так і не вдалося вибити з його рук владу над молоддю (З журналу).

121. ВИБИВАТИ / ВІБИТИ з СІДЛА кого. 1. Позбавляти кого-небудь певного становища, упевненості в собі і т. ін. *Недовго, дуже недовго правив селом Мушатешті примар Меліжару. Невпинна хвиля народного гніву вибила його з сідла* (М. Чабанівський).

2. Позбавляти кого-небудь снаги; робити кого-небудь кволим, немичним, непрацездатним. — *Так що: до матері на побивку, значить? Товариш сипняк, кажеш, вибив із сідла?* — *Вибив, проклятий* (О. Гоичар); — *А що — я таки старий козак, — орлом глянув дядько Іван, — і мене поки не так просто вибити з сідла, одначе сили тануть, як сніг на сонці* (З газети).

122. ВИБИВАТИ / ВІБИТИ КЛИН КЛІНОМ. Ліквідовувати, усувати наслідки чого-небудь тими ж засобами, якими вони викликалиї, спричинилиї. — *Так, я хотіла відсвяткувати його [дснь народження] саме тут. — От і добре, — сказала Дарина, — це правильно, — починати знайомство й нову роботу зі свята. — Настрій, правда, у нас не дуже святковий, — зауважив Коваль, — але воно буде, мабуть, найкраще клин клином вибивати* (В. Собко); *Мабуть, і години не продрімав Друзь перед світанком. Усе ніяк не міг упоратися зі збудженням після розмови з Черемашком. Щоб вибити клин клином, сходив був до жіночого відділення* (Ю. Шовкопляс).

123. ВИБИВАТИ / ВІБИТИ КОЗИРІ (козир) з РУК чий, кого. Позбавляти кого-небудь вигідної для нього можливості здійснити свої плани чи наміри. — *І ти, чоловіче, в таку пору не сумніваєшся садити жоржисини?* — *намагається стримати свій характер і водночас приголомшити Мірошніченка. — Вони — пам'ять про моїх дітей, — тьмариться широке обличчя Мірошніченка. І цим одразу вибиває козири з рук Кульницького* (М. Стельмах); *Та хто ж це співає?.. Певно, це викликали з самого Києва артистів, щоб вибити з її рук козир, щоб відтиснути на задній план* (М. Ю. Тарновський).

124. ВИБИВАТИ ЗУБАМИ ЧЕЧІТКУ (третяка). Дрижати, клацаючи зубами (перев. від

холоду або переляку). — Ти Гната безп'ятого кликав? — питається біс. — Я! — відповів Терентій, посміхнувшись над силу, а сам так зубами чепітку вибиває, що аж вихилитуються вони (М. Стельмах).

ВИБИВАТИСЯ

125. АЖ ІЗ ШКУРИ ВИБИВАТИСЯ. Дуже напружуватися, надриватися. Дитина, чуо, аж із шкури вибивається, кричить... (Панас Мирний).

126. ВИБИВАТИСЯ / ВІБИТИСЯ ЗІ СНУ. Знесилюватися, не маючи можливості виспатися, щоб відпочити. — Пілотку я заховав у кишеню, бо їду й дрімаю... Так і дивись, що загублю... — Вибились люди зі сну... А маршеві кінця не видно (О. Гончар).

127. ВИБИВАТИСЯ / ВІБИТИСЯ З СИЛ (з сил). Слабнути, знесилюватися від тривалої, надмірної, напруженої роботи, хвороби тощо. Бачить дядько Мусій, що хлопець із сил вибивається, вхопив багра, підбіг .. й витяг на берег (Остап Вишня); Стежка щодалі ставала важчою. Лікар Павелко вибивався із сил (Л. Первомайський); Нещасний Буланко вибився із сил; ходором йому ходили боки, парюю курилася спина.., а проте він по заматах ще біг (М. Старицький). **ВІБИТИСЯ З МОЧІ (з мочі).** Від Йосипа все такі нерадісні листи приходять, — то занедужав, з мочі вибився, життя йому остогидло (Панас Мирний); Дув, дув (Вітер), аж потім весь облився, Із мочі вибився, сердешний (Є. Гребінка).

128. ВИБИВАТИСЯ / ВІБИТИСЯ ІЗ ЗЛИДНІВ. Переставати бідувати; ставати заможнішим. [Роман:] Вибились із злиднів, із наймитів — осерединились, сину, та хазяйнуємо (М. Куліш); — Що любиєшся?.. Непаче писанка село? — ніби одгадавши його думи, промовив Свирид Яковлевич. — А із злиднів, дивись, чи не скоріше за нас івчанці виб'ються (М. Стельмах).

129. ВИБИВАТИСЯ (східити) / ВІБИТИСЯ (зійти) З КӨЛІІ. Переставати вести узвичаєний спосіб життя. Письменник ніби вибився з колії, йшов своєю, відмінною від .. народу стежкою (В. Собко).

ВИБИРАТИ

130. ДУШУ ВИБІРАТИ / ВІБРАТИ. Глибоко зворушувати, хвилювати. А дівки — розливом розливаються, всю землю цвітами жури устиляють, душу вибирають (Г. Хоткевич); Як же не любити було ту мережу ["Дніпроенерго"]? Всю душу вона вибрала... (О. Гончар).

ВІБИТИ

131. ВІБИТИ ДУХ (душу) з кого. Б'ючи, вбити кого-небудь. Став Велетень та й дивиться. — Та що це воно за мара така, що б'ється так дуже? А Побратим до нього: — Ото, — каже, — як не одв'яжешся, то й буде бити, поки й дух з тебе виб'є (С. Васильченко); Старий Боровик, схожий на вивернутий із землі пен, важко біг через двір із лопатою в руках і хрипо кричав: — Душу з тебе виб'ю, бісова худоба! (П. Панч); А в синка, бачу, нема любові до лісу, око в нього сліпе до дерева. Так що хоч вуха з корінням вирвіть, хоч дух вибийте з нього, а рихметику [арифметику] втовкмачте в самісіньку середину мізків (М. Стельмах).

132. ВІБИТИ З ГОЛОВІ. 1. зі сл. собі. Позбутися якоїсь нав'язливої думки, перестати думати про кого-, що-небудь. Правда, вже вибив собі з голови, що вона з нього кепкус перед чоловіком, та зате набрав переконання, що вона забавлялась Славком із нудьги (Л. Мартович); [Рябін:] Дочку мою, не в гнів тобі кажучи, ти собі з голови вибий! (І. Франко); — Я не така дурна, як ви гадаєте, і вибийте собі те з голови! (О. Кобилянська).

2. Примусити кого-небудь відмовитися від чогось. Уже про тих Олегів, про тих Святославів, про тії ясири половецькії нічого й згадувати. Ту славу, .. вибила нам із голови безбожна татарва, як уломився Батий у твої [Кисве] Золоті ворота (П. Куліш); — Хапайте їх та закидайте в тюрми, забувайте в кайдани, а потім лупіть батогами, скільки мога! Я виб'ю з їх дурних голів той вільний дух (І. Нечуй-Левицький); І вони обидві з Окуневської вибили мені з голови план подружжя з професором-диваком (О. Кобилянська).

ВІБИТИЙ

133. ЯК (мов, ніби і т. ін.) З КАМЕНЯ ВІБИТИЙ. 1. Нерухомий. За другою огорожею, з комендантського будинку, виходить на подвір'я один унтер. Але ми не хочемо зараз бачити його, не помічаємо і стоїмо мов з каменя вибиті (В. Козаченко).

2. Дуже гарний (про людину). В її уяві встав як з каменя вибита постать її Максима (З журналу).

ВІБРИКУВАТИ

134. ВІБРІКУВАТИ ГӨПКИ, прост. Дуже радіти. — Скільки оці [штани]? Два, кажете? А півтора? — Півтора то й півтора... Хай вибрикує ваш хлопчик гопки! (О. Ільченко).

ВИБЕЗТИ

135. ВІВЕЗТИ / ВИВӨЗИТИ [ЯЗИКОМ] ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА ЛОПАТІ. 1. Сказати

що-небудь недоречно, недоладно. **ВІВЕЗТИ** ЯЗНЧКОМ ЯК НА ЛОПАТИ. — Але, але... — передражнювала його Христина, — **вивіз** язичком як на лопаті, сказав би просто: треба, мовляв, стару Караласву передніше видати заміж, тоді й Маруся буде моя. Чи так? (І. Нечуй-Левицький). 2. зі сл. говорити, вислбвлювати і под. Що-небудь зовсім недоречно, недоладне або недоречно, недоладно. Сказав як на лопаті **вивіз** (Укр. присл.); — Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, мов на лопаті **вивіз**? (І. Франко); — Ха-ха-ха! Ти, Хомо Хомовичу, говориш мов на лопаті **вивозиш** (Є. Гуцало).

136. **ВІВЕЗТИ** (вїтягти) НА СВОЇХ ПЛЕЧАХ. Виконати, здійснити що-небудь самостійно, без сторонньої допомоги. І всю роботу — перенесення апаратури в сопках, розчистка тайги — **вивезли** [актори] на своїх плечах (О. Довженко); [Дремлюга:] Не такого я гарту! Ми на своїх плечах усе вивязли і будемо далі тягти за всіх аж до могили (О. Корнійчук).

ВИБЕРТАТИ

137. **ВІВЕРТАТИ** (вїтрушувати) / **ВІВЕРНУТИ** (вїтрусити) КИШЕНІ. Витрачати всі гроші. Точить [Петро] п'яні теревені, Доки **виверне** кишені, Доки лишисться "герою" Лиш на пачечку "Прибою" (С. Олійник); Щотижня Олеся справляла вечірки для гусарів, танцювала до світла й **виптрусила** до дна кишені свого чоловіка на убори та вечори (І. Нечуй-Левицький).

138. **ВІВЕРТАТИ** / **ВІВЕРНУТИ** ДУШУ. 1. кому і без додатка. Дуже хвилювати, бентежити, зворушувати кого-небудь. — Тут тобі бенкет безперестанку..., а тут дівчина пригортає, душу **вивертає** своїми очима (М. Коцюбинський); — А дивиться як, а дивиться як! — проказала Килина — Аж душу всю **вивертає**... (Є. Гуцало); **Вивертає** пісня душу, і Роман швидко йде назустріч старому (М. Стельмах).

2. кому і без додатка. Сильно діючи на кого-небудь, викликати негативні почуття; дратувати кого-небудь. Ігумен де завгодно знайде, присікається, нудним своїм голосом душу **вивертає** (А. Хижняк); Раз за разом налітають штурмовики... Посом уземлю [лежи] і слухай, як, **вивертаючи** тобі душу, верещить над тобою сирена (О. Гончар); // безос. [Ганка:] Ізненавиділа я тебе, так же зненавиділа, що аж душу мені **вивертало**! (М. Кропивницький).

3. перед ким і без додатка. Виявляти щирість, відвертість. — От який славний у мене господар, жаль тільки, що Господь йому смерті не дає, — з усмішкою **вивертає** [Давид] напоказ душу

(М. Стельмах); Ми розговорились. Говорили по черзі, не перебиваючи один одного, викладаючи все. **Вивертає** кожен свою душу перед іншими (Ю. Збанацький); // Спонукає до щирості, відвертості. І от зараз Василеві так не хочеться йти до Масла Знов треба зустрічатися з Таїсою. Знов Масло почне **вивертати** душу (А. Хижняк). 4. за (для) кого, зі сл. готувати. Зробити все можливе, будь-що. — Я з мужика вийшов, і я його, мужика чорномозольного, нікому не дам ображати. Я для нього душу свою готовий **вивернути** (Григорій Тютюнник).

139. **ВІВЕРТАТИ** / **ВІВЕРНУТИ** НУТРОЩІ (нутрб, кишкй). Викликати велику огиду, нудоту і т. ін. Страшенно боліла голова, тіло горіло, наче в огні, важке повітря, насичене смородом, .. **вивертало** нутро (П. Колесник); — Мене це сторожування, шляк би його! .. **Вибачайте**... Нудить!.. Кишки **вивертає**! До коси мої руки просять... (В. Бабляк).

140. **ВІВЕРТАТИ** / **ВІВЕРНУТИ** ПЕЧІНКІ. 1. безос. Викликати позиви до блювоти. Потому залізла [Андрієві] кілька у груди, вчепився кашель. **Печінки вивертало**, по ночах ніхто спати не міг (М. Коцюбинський).

2. кому. Дуже турбувати, бентежити когось чим-небудь. — Ти думаєш, мені Віоріка не говорила про це? Вона печінки мені **вивернула**! (М. Чабанівський).

ВІВЕСТИ

141. **ВІВЕСТИ** (знайти) КІНЦІ. З'ясувати що-небудь, дошукатися істини. Наш засідатель Марко Побийліч не **виведе** кінців... (Г. Квітка-Основ'яненко); [Оксана:] Артем зміг би **кінці знайти** (О. Корнійчук). **ВІДНАЙТИ** КІНЕЦЬ. Тим-то й не **тратив** утішної надії **віднайти** колись кінець сієї небуденної історії (Переклад М. Лукаша).

142. **ВІВЕСТИ** У [ШИРОКИЙ] СВІТ (у [шпрóкі] світі) 1. кого. Дати можливість комуні-небудь побачити щось, зустрітися з кимсь і т. ін. Усі погляди прикуті до Пахришля, як до Сестеля, якого оце вперше після запалення легенів **вивів** у світ його брат Федір (Ю. Збанацький); — Влітку Марися Павлівна ось **виведе** вас у широкі світи, спортивні забави ждуть вас на воді й на суші (О. Гончар).

2. що. Зробити відомим для великого кола людей. Слава українському Боянові, що рідну пісню **вивів** у широкий світ! (Панас Мирний).

ВІВІДУВАТИ

143. **ВІВІДУВАТИ** (вивіряти) / **ВІВІДАТИ** (вивірити) УМЇ у кого, заст Намагатися дізнатися про чиї-небудь справжні думки, наміри, випитуючи про них. Чи ти, мила, справді умираєш?

Чи ти в мене ума вивідаєш? (П. Чубнський); — Не плач, не плач, та Кирило, Ще я не вмираю, Це ж я з тебе, молодой, Ума вивірю! (Нар. пісня); Про це удова знай мені торочить, щоб у мене вивідати ума: чи не виявила мені чого наймичка (Ганна Барвінок).

ВІВІТРИТИ

144. **ВІВІТРИТИ ХМІЛЬ З ГОЛОВИ** *чиєї, кого.* 1. Зробити кого-небудь зовсім тверезим; протверезити. *Звістка про те, що вони пролітають над прикарпатськими лісами — його рідною стихією — одразу вивітрила хміль з його голови (3 газети).*

2. Спонукаєти кого-небудь реально сприймати, оцінювати дійсність, не вигадуючи чогось нездійсненого. — *А я мислю, що мусимо прийняти рішення і вивітрили хміль з голови Нерчина (Н. Рнбак).*

ВІВОДИТИ

145. **ВІВОДИТИ / ВІВЕСТИ В ЛЮДИ** *кого.* Допомогати, сприяти кому-небудь, створюючи умови для досягнення ним певного становища в суспільстві. *І раді ж кріпак: пан своїх у люди виводє [виводить] (Панас Мирний); — Я ж її за вуха з грязі витягла, в люди вивела!.. (Леся Українка); — Повертайся, виводь в люди братів менших, як батько заповідав. Ти в них за батька! (П. Автомонов); Батько — поштар, закінчивши в свій час двокласне городське [міське] училище, все життя жив тільки однією мрією — вивести сина в люди, зробити його "повним інтелігентом [інтелігентом]" (Ю. Смолян); // Завдяки чому-небудь досягати певного становища в суспільстві. — А робота? — сказала [Марія] лагідно.. — Вона, як добра мати, вивела мене в люди (І. Рябокляч); — Було в Роланда одне захоплення, та таке могутнє і таке всесильне, що непомітно й вивело його в люди (Ю. Збанацький).*

146. **ВІВОДИТИ / ВІВЕСТИ З ЛАДУ.** 1. *що.* Робити що-небудь непридатним для користування, роботи тощо; псувати, ламати, нівечити. *Пісок виводив з ладу найціннішу, найдефіцитнішу апаратуру (О. Дмитренко); Їх багато — небезпечних захворювань, що виводять з ладу серце людини (3 журналу); Його влучний кулемет, нарешті, вивів із ладу один мотор (Ю. Яновський). ВІВЕДЕНИЙ З ЛАДУ.* *Микола .. різко повернувся до Первоцвіта: — Так у вас виходить, тепер усі машини виведені з ладу? (М. Ю. Тарновський). ВІВЕДЕНО З ЛАДУ.* *Все обладнання було вивезено на схід, децю висаджено в повітря й виведено з ладу (Ю. Яновський).*

2. *кого.* Позбавляти кого-небудь можливості нормально діяти, працювати; робити неспроможним

виконувати щось. *Рантовий рецидив рани несподівано вивів з ладу полковника (Іван Ле і О. Левада); — Треба вивести з ладу людину, яка так самовпевнено зараз керує заводом (В. Собко). ВІБИТИ З ЛАДУ.* *Падіння угорської столиці неминуче вибило б з ладу останнього найзапеклішого сателіта Німеччини (О. Гончар).*

147. **ВІВОДИТИ / ВІВЕСТИ З РІВНОВАГИ** *кого.* 1. Позбавляти душевного спокою, порушувати нормальний ритм життя, роботи. *"Рахіра — або земля!" Се випивало його кров і виводило з рівноваги (О. Кобиліяньська); Вона жила, як у Бога за пазухою. Навіть війна ні на день не розлучила її з чоловіком, не вивела її з рівноваги (П. Інгульський); Там [в операційній] при світлі корабельних акумуляторів ворожив над столом спокійний і якийсь наче кам'яний Заброна. Ніщо його, здається, не турбувало, ніщо не могло вивести з рівноваги (В. Кучер); // Хвилювати, бенкетити кого-небудь. І хоч сином його в радості пишались, бо знають, що він льотчик неабиякий, .. проте батька й це не виводить з рівноваги, він стоїть і з суворістю жде належної синовії шани (О. Гончар); Павло помітив, як усі присутні спохмурніли, почувши, що він тридцять шість днів був у морі без хліба й води. Те повідомлення кого заведно могло вивести з рівноваги (В. Кучер). ВІБИТИ З РІВНОВАГИ.* *Данило був сьогодні неуважним.. Всі ці несподівані пригоди вибили його з рівноваги (А. Хижняк).*

2. Своєю поведінкою змушувати кого-небудь нервувати, вниклюючи почуття гніву, роздратування і т. ін. *Хоч Артем і раніше знав його як великого шкурника й чиника, .. але, мабуть, іще ніколи досі не виводив він отак його з рівноваги (А. Головка); Отож і хотів Дмитро дошкулити своєму тещеві, вивести його з рівноваги і подивитись, як він тоді виглядатиме (М. Ю. Тарновський); І Данила вивів з рівноваги Филип з своїми настирливими порадами (А. Хижняк).*

148. **ВІВОДИТИ / ВІВЕСТИ З СЕБЕ** *кого.* Своєю поведінкою змушувати кого-небудь нервувати, вниклюючи почуття злості, гніву, роздратування і т. ін. *Мені було сумно вдома, я шукав якогось виходу. Мене пригнічувала домашня обстановка, виводила з себе буденними розмовами дружина (Ю. Збанацький); — По-перше, хай встане, — різко сказала Оля Боніфатєва. Її різкий тон зовсім вивів із себе Сашка Христолюбенка (Є. Гуцало). ВІВЕСТИ З ТЕРПЦЮ.* *Патер Гаудентій знов усміхнувся іронічно, немов почував задоволення [вдоволення] із-за того, що так швидко вивів з терпцю старого пріора (І. Франко).*

149. **ВІВОДИТИ / ВІВЕСТИ НА ВІРНИЙ ШЛЯХ** *(на путь праведну) кого.* Допомо-

гати кому-небудь виробити правильну лінію поведінки, правильно поводити себе. — Великий бідак батько. Коли б у світі була така сила, аби вивела його на вірний шлях... — стиха мовила Лукія (С. Чорнобривець); — Я по щирості кажу: спасибі. Спасибі тим, хто вивів мене на путь праведний (О. Гончар).

150. ВИВОДИТИ / ВІВЕСТИ НА ОРБІТУ кого. Створювати комусь необхідні умови для досягнення успіхів у чому-небудь. Небагато хто знає, якою ціною це дається — вивести спортсмена на найвищу орбіту (3 газети).

151. ВИВОДИТИ / ВІВЕСТИ НА СВІТ [ЯСНИЙ] кого. Викривати, розвінчувати кого-небудь, опрідлюднюючи його вчинки. Виводив [М. Годованець] їх [запроданців] на світ ясний і невпинно закликав сатиричних хлоп'ят — уперед і вперед! (О. Ковінька); // що. Вкривати, розплутувати злочин, справу і т. ін. А той суддя такий був розумний та спритний, що яке б темне діло не було, то зараз його на світ виведе... (О. Стороженко).

152. ВИВОДИТИ / ВІВЕСТИ НА СЛИЗЬКЕ кого. Ставити когось у скрутне, непрямне для нього становище, викликати в кого-небудь стан розгубленості. — А як ліпше робити, — безжально запитала Варвара, виводячи культпрцівника на слизьке, — чи випоювати теля з вимені, чи годувати його молоком з рук?! (І. Волошин); Однак в голосі дівчини прорізалося щось гостреньке, неприязне. Іще вона стала настійно схилити розмову до потрібного їй напрямку, щоб вивести поважаючого вченого на слизьке (І. Волошин).

153. ВИВОДИТИ / ВІВЕСТИ НА ЧИСТУ ВОДУ кого. Вкривати чню-небудь непорядність, підступність, нечесність і т. ін. Ще в своїх ранніх творах М. Годованець взяв під сатиричний обстріл різного роду фальшивих людей. Вміло і дотепно, по-народному мудро виводив він їх на чисту воду (3 журналу); — Завтра я в прокурора буду, вже домовився з секретаршею... Я введу їх на чисту воду. І за машини, і за бенкети... Нехай усі знають (В. Кучер); Треба вивести Мартину на чисту воду, показати перед людьми, що він просто заздрісник (М. Ю. Тарновський); // що. Розказувати правду про що-небудь; розкривати істинний, справжній стан речей. Стаття Франка незвичайно подобалась мені... Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив би у нас вивести тону [ту] гнилячину на чисту воду (М. Коцюбинський); — Знаєте, пanno Броню, в таких справах не можна забавлятися в ніякі тасмниці, треба вивести все на чисту воду (Л. Мартович). **ВІВЕСТИ НА СВІЖУ ВОДУ.** [Карпо:] Я мушу все вивести на свіжу воду, я не я буду, коли не

дізнаюся, хто перший пустив на мене та Домаху лиху славу!.. (М. Кропивницький). **ВІВЕДЕНИЙ НА ЧИСТУ ВОДУ.** Він [Марко Безсмертний] ні на хвилину не втрачає свого кривого органічного почуття нерозривної єдності з народом і бореться доти, доки всіяке зло не буде виведене на чисту воду (3 журналу).

154. ВИВОДИТИ / ВІВЕСТИ НА [ШИРОКУ] ДОРОГУ кого. Допомогати кому-небудь знайти своє місце в житті, в суспільстві. [Катерина:] Щоб краще дійшло, що я про них думаю (Посміхнулася). Щоб не забували, хто їм пелюшки міняв, хто їх [керівників] на дорогу вивів (О. Корнійчук); — Невже ти такий дивак, що вважаєш своїм обов'язком вивести когось на широку дорогу? (М. Ю. Тарновський).

ВИГАДАЄ

155. ПОРОХУ НЕ ВІГАДАЄ (не відумав). Який не може додуматися до чогось, здогадатися про щось; некрітливий. Командував нами капітан, з тих, що пороху не вигадав, колишній солдафон з унтер-офіцерів (3 журналу); — Так, ти пороху не відумав: коли ти чогось не знаєш, завжди плетеш усякі дурниці, чим винагороджуєш себе за свою обмеженість і нездогадливість (3 газети).

ВИГАДАЙ

156. ЩЕ ЩО ВІГАДАЙ (відумай, зроби і т. ін.). Уживається для вираження несквалення, осуду або заперечення чого-небудь. — Сину! Що це з тобою сталося? Чого ти чепляєшся [чіпляєшся] до молоді ні за що ні про що? — Еге! Чепляєшся. Ще що, мамо, вигадуйте (І. Нечуй-Левицький).

ВИГАДУВАТИ

157. ВИГАДУВАТИ / ВІГАДАТИ ТАКЕ, ЩО І В БОРЩ НЕ КРИШАТЬ. Говорити нісенітницю, дурниці. — От химерна Шумиха! Се вона все вигадує про мене таке, що і в борщ не кришать (Д. Мордовець).

ВИГАНЯТИ

158. ВИГАНЯТИ / ВІГНАТИ СІМ ПОТІВ (сьомий піт) з кого. 1. Змушувати кого-небудь напружено, з останніх сил працювати або виснажувати непосильною роботою. Вона підійшла до мене, подивилася, як вправно я манітуюлю кнопками в пульті, як виганяю сьомий піт з не-тямкуватого Кривцуна (П. Загребельний). 2. безос. Хто-небудь дуже виснажується, втомлюється від напруженої або дуже важкої роботи, діяльності. — А ось я, наприклад, не можу [іхати] в іншому вагоні. Навіть кутейний мене не влаштовує. Хоч, мушу вам сказати, і нелегко даються

ці м'які. Сім потів з тебе вижеше, поки оббілетимши (Ю. Збанацький).

159. **ВИГАНЯТИ ДУХ** з кого. Дуже знесилювати кого-небудь чимсь або доводити до смерті. Спеку я переношу з мукою, і вже конторські субтропіки дух з мене виганяли (П. Козланюк).

ВИГЛЯДІ

160. **У ЧИСТОМУ ВИГЛЯДІ**. Неприкритий, неприхований; справжній. *Мабуть, у чистому вигляді тепер уже буквализм* [у перекладах] соромиться виступати, але не увага до суті твору... — чи ж це не залишки того ж самого буквализму (З журналу).

ВИГЛЯДОМ

161. **ПІД ВИГЛЯДОМ**. 1. кого. Видаючи себе за кого-небудь. *Перша зустріч з Білясьвим відбулася в хірургічному кабінеті районної лікарні, куди Яремченко зайшов під виглядом хворого* (Д. Бедзик).

2. чого. Виставляючи замість одного що-небудь інше; видаючи одне за інше. *Не обмишує автор і тогочасних судових порядків з їх хабарництвом та кривотворством, які дехто намагався представити під виглядом правосуддя* (З журналу). **ПІД ВИДОМ**. — *Недавнічко я прикупив собі земельки — так хуторок! І хотілося б мені ту земельку збризнути. От би під видом земського обіду — я б уже не пошкодував сотнею-другою* (Панас Мирний).

ВИГРАВАТИ

162. **ВИГРАВАТИ / ВИГРАТИ ТРЕТЯЧКА НА ЗУБАХ** кому. Бити кого-небудь по зубах. [Хома:] *Я тобі такого третячка на зубах виграю, що аж за вухами залищить* (М. Костомаров).

ВИГРАТИ

163. **ВИГРАТИ БІЙ**. Домогтись, досягти свого; перемогти. *Ганна тужить. А ти гадав, що виграв бій, нікчемний переможце, не ти, Захар їй дорогий, Захар їй найдорожчий* (П. Дорошко).

164. **ВИГРАТИ КОЗИРЯ**. Досягти, домогтись чого-небудь вигідного для себе. *Але хто справді є ці "індуси"? Кого можна докладно про це розпитати? До того ж і йому раптом закортіло в цій справі виграти козиря* (Іван Ле).

ВИГРАШКИ

165. **ЗА ВІГРАШКИ**. Дуже легко, швидко, без будь-якого напруження. *І він частіше й частіше крутився думками біля Оксаниного двору й Оксаниних рук; така за виграшки всяке длічко переробить* (М. Стельмах).

ВИГРІВАТИСЯ

166. **ВИГРІВАТИСЯ НА ПЕЧІ**. Зовсім нічого не робити; байдикувати. — *Щось не видно бригадира в полі. Невже на печі вигрівается, Петровичу? — спитав Андрій, очищаючи з підборів землю* (А. Хорушижний).

ВИДАВАТИ

167. **ВИДАВАТИ / ВИДАТИ БІЛЕ ЗА ЧОРНЕ**. Виставляти що-небудь іншим, зовсім протилежним. *Він оберігав від інших свій ще не до кінця перевірений винахід і вважав, що найкращий спосіб для цього — видавати біле за чорне* (З журналу); *Наші недруги із шкіри пнуться, аби видати біле за чорне й навпаки* (З газети).

168. **ВИДАВАТИ / ВИДАТИ В СВІТ**. Публікувати, випускати друком. *У 1918 році три українських видавництва (полтавське, харківське й вінницьке) вдавалися до мене з проханнями написати спомини про Михайла Драгоманова: бажали їх видати в світ* (Олена Пчілка).

169. **ВИДАВАТИ / ВИДАТИ СЕБЕ**. Власними діями, вчинками, словами і т. ін. мимоволі виявляти свою причетність до чого-небудь або свою таємницю. *Раптом Марина ніби оце тільки задала: — Да [так], але це так, між іншим, — і одразу ж самим оцим вступом уже видала себе з головою. — Ви ж таки і не спитали тоді мене. Про якусь... ізюмську дівчину* (А. Головка).

ВИДАВИТИ

170. **ВИДАВИТИ (вібити) ОЛІЮ** з кого, заст. Добре побити кого-небудь. *Получивши [дістаєш] добру халазію, Він видавить з тебе олію, От тільки [тільки] й ще тут побарись* (І. Котляревський).

ВИДАВИШ

171. **НЕ ВИДАВИШ СЛОВА** з кого. Хтось дуже мовчазний, небалакучий. *Вони їздять мовчки з Турки в Бориню і назад. Туди і назад. Нedarма кажуть, що з Данила Мармури слова не видавиш* (С. Чорнобривець).

ВИДАВЛЮВАТИ

172. **ВИДАВЛЮВАТИ / ВИДАВИТИ [З ОЧЕЙ] СЛЮЗИ** (сльозу) перев. з кого. Зворушуючи, впливаючи на почуття або вражаючи чимсь, доводити кого-небудь до плачу. *Ніжні звуки [музики] млісно тискували серце, видавлювали з очей слюзи* (Ю. Збанацький); [Киур:] *Такої співай... важкої... щоб, як камінь, давила на серце. Може, хоч слюзи видавить!* (Панас Мирний); *Біль і образа видавили з мене слюзу* (Є. Кравченко).

173. **ВИДАВЛЮВАТИ / ВИДАВИТИ З СЕБЕ**. Неохоче або через силу говорити що-не-

будь. — В ліс, кажеш? — видавив з себе [Сидорчук] одним подихом так, начебто в тому короткому слові тайлись для нього всі сто смертей. — А за селом, гадаєш, дозорів немає? (Ю. Бедзик).

174. **ВИДАВЛЮВАТИ** (вижимати, витягати і т. ін.) / **ВИДАВИТИ** (вижати, витягнути і т. ін.) [УСІ] **СОКИ** з кого. 1. Нещадно експлуатувати, визискувати кого-небудь. [Шкереберть:] Я тискав з торбою одів і сирит, я видавлював усі соки з робітників, робив їх рабами своїми (М. Кропивницький); *Витягав соки пан Кишівкопольський із своїх хлопів. Він хотів би, аби вони й не спали, і не їли, а все би робили, робили* (Г. Хоткевич); *Пришельці-колонізатори гидкі, а хіба менш гидкі* [вслухались] їхні, холуй? *Запроданці, що сіли на тих уранах і вичавлюють соки з своїх одноплемінців* (О. Гончар); *Вижмутъ підприємці з таких, як він, соки, .. награвують доларів, заюшенних кров'ю, а їх, трудівників, згодом виженуть на вулицю* (І. Цюпа).

2. Дуже знесилювати, виснажувати кого-небудь важкою роботою. *Колись за Франца-Йосифа та польського панства бідак все життя тнувся на свою хатину, витягав з себе соки й з нової хати поганяв до ями* (С. Чорнобривець). **ВИДАТИ УСІ СОКИ**. Старий Щербат із жури скоро зійшов у могилу, сталася удова з дочкою. Ще погіршало! Василь переривався на роботі, але куракінська панщина видала усі соки (Г. Хоткевич).

ВИДАННІ

175. **НА ВИДАННІ** (на відданні). В такому віці, коли можна виходити заміж (про дівчину). *Крючковський зупинився у попа, в якого була дочка на виданні* (П. Панч); — *Таке було мишастеньке, пикає, а от дивися — вже на виданні* (Л. Костенко); *Христия на відданні дівчина, їй треба скриню дбати: що вона, вік у дівках сидітиме, старітиме* (К. Гордієнко).

ВИДАНО

176. **ДЕ [Ж] ТАКІ** (пак, це, такé) **ВИДАНО**. Уживається для вираження здивування або обурення чим-небудь незвичним або неприйнятним. — *Дивлюсь — мій Стефанко лежить, як колода стухлий. Чи баба бреше, чи вона дурна. Де ж таки видано, щоб зарізані були від того стухлими* (М. Коцюбинський); — *Все одно я дробу не поклав йому [онуків] у рушницю. Де ж пак видано — дитині смерть у руки давати* (Г. Хоткевич); — *Люди... пани... Вони сказали, що він убив Грицька. — Де ж це видано, щоб на Зінька таку напрасну [обмову] вигадувати?* (Б. Грінченко); — *А чого ж він, Дарино, шкуру дере з людей. Де це видано, за карбованець брати карбованець проценту?* (М. Стельмах); *Як то можна! та де се видано!*

та хто таке чув, щоб вільна козачка за кріпака оддавалась! (Марко Вовчок); Де таке видано, щоб бороди слухали безвусого хлопця? (К. Гордієнко). **ДЕ Ж ТАКІ**. — *А вам заздро на мого чоловіка? — Та ще б, дивіться, не заздро було! Де ж таки — чужу жінку зовсім від дому одбив* (Панас Мирний).

ВИДАТИ

177. **СВІТА НЕ ВИДАТИ**, фольк. 1. кому. Хто-небудь помер. *Все ж не гляне він на мене, — Дарма виглядати! Вже ж могому мишенькому Світа не видати!* (Леся Українка).

2. Через непосильну працю, надмірні клопоти і т. ін. не мати відпочинку, нормального життя; тяжко жити. *А у свекра гірше пекла; Світа не видати* (І. Нечуй-Левницький).

178. **У ВІЧІ** (видом) **НЕ ВИДАТИ** кого, чого, фольк. Зовсім не бачити. — *Чом батька я свого Анхиза і досі в вічі не видав Ні з грішними, ні у Плутона?* (І. Котляревський); *У султана білії палати, а під ними чорні темниці, там сидять в неволі бідні бранці, Світа-сонця не видають в очі* (Леся Українка); — *Мені ніколи в житті на думку не спадало будь-кого образити, а щодо якогось генерал-майора, то про нього я навіть і не чув і видом не видав* (Переклад С. Масляка). **ВИДОМ НЕ ВИДАНО**. *Видом ніколи не видано, Щоб така буря злая на козаків так міцно виступала й устала...* (3 думи).

ВИДЕРТИ

179. **ВИДЕРТИ** (повидирати, видряпати, видрати) / **ВИДИРАТИ** (видряпувати) **ОЧІ** (лайл. банькі). 1. кому і без додатка. Жорстоко покарати або побити кого-небудь, захищаючи себе, власні інтереси або заступаючись за когось. *Зо Славком хотіла [Пазя] лиш часом пожартувати, а як довідалася, що й Варвара кинула оком на нього, то була б їй очі видерла, якби так сила* (Л. Мартович); [Зінька:] *Підійди ближче! Підійди!.. Я тобі баньки видеру і пащеку роздеру!* (М. Кропивницький); — *Ото був старий! Тежж итукар! Іде в аттеку, і яструбок на плечі: не чіпай, мов, мене, бо й очі повидираю!..* (О. Гончар); — *І не подивлюсь у той бік, де йдеш; очі тобі видряпаю, як приступиш на крок до мене!* (О. Кобилянська); — *Нам не слід в чуже гніздо мішати-ся. Коли б хто прийшов до тебе та сказав: Нас-те! чого ти так з дітьми поводилась, — що б ти тому заспівала? Адже ж і очі видрала?* (Панас Мирний); [Павло:] *Прощай, село, прощайте, дівчата й молодичі! Кого-то ви без мене кохатимете, за кого одна одній очі видиратимете?..* (М. Кропивницький). **ОЧІ З ЛОБА ПОВИДИРАТИ**.

— Ну... а як знайдемо філоксеру, то ті мегери й **очі з лоба повидирають** нам (М. Коцюбинський). 2. за що. Настирливо, не гребуючи жодними засобами, домогтися свого. — *Не вміє правити за свої ліки. Інша очі видерла б, а ця за спасибі старається* (М. Стельмах); *Думає [мати], що не скаредний син, такий і Тимофій був — за копійку не видирає очі* (М. Стельмах).

ВИДИВИСЬ

180. **ХОЧ ВИДИВИСЬ**. 1. Дуже гарний, вродливий. [Платон Гаврилівич:] *То яку ти мені хотіла панночку радити, Федоро?* [Федора (сміється):] *Е, там дівчина хоч видивись* (С. Васильченко). [І] **ОЧІ ВИДИВИВСЯ Б.** [Пашка:] *Як одягне [Михайло] жупан, та дорогим поясом підперезається, та сиву шапку набакир, — і очі б видивилась!* (М. Старицький).

2. Негустий, пісний, несмачний (про рідку страву). *Істиво: борщ хоч видивись, картопелька, цибуля, часник, що аж хата провонялася тим* (А.Тесленко).

ВИДИВИТИ

181. **ВИДИВИТИ (виглядіти) / діал. ВИДИВЛЮВАТИ [ВСІ] ОЧІ**. 1. перев. за ким. Чекаючи з нетерпінням кого-небудь, перев. втративши надію на його прибуття, повернення і т. ін. — *Брат Остап усі очі видивив, вас виглядаючи. Ніяк дочекатись було* (В. Конвісар); — *Піди, моя дитино, понеси своїм гостинця, бо .. мати вже й очі видивила за тобою* (О. Сизоненко); *От був у хаті її любий хлопечь і знов пішов... Ходила за ним, очі видивлювала, груди свої зговорювала — ані не думав повернутися* (А. Крушельницький). **ВИДИВИТИСЯ ОЧІ**. — Ну, чого так дивився, хрещенику? *Панай до Марусини, бо вона вже за тобою й очі видивилась* (А. Дімаров). **ВІКНА ВИДИВИТИСЯ**. — Увесь день пронудилася сама, — як не сказала!.. *Всі вікна видивилась, виглядаючи вас...* (С. Васильченко).

2. Зіпсувати зір, виглядаючи кого-небудь, чекаючи чогось. — *Хіба не видно, за кого я? Свій брат і за свого стою. Ноги сходить, очі видивив і горба нажив за чужими вівцями* (Мірослав Ірчан); *Та змочила хустиночку, Дрібні сльози втираючи: Ой і видивила свої карі очі, Тебе, серце, виглядаючи* (Нар. лірка); *Не прийшло до Ганни щастя тим великим, битим иляхом, тільки вона вигляділа свої очі, виглядаючи* (І. Нечуй-Левницький).

3. тільки недок. Напружено дивитися кудн-небудь, на щось, придивлятися до чогось. *Капітан стояв на верхньому містку близько будки керманіча і видивлював очі в густу темінь, що насувала звідусіль* (Мірослав Ірчан); // *Спостерігати що-небудь, за чнмсь*. — *А видивлювати очі цілий вік,*

як діти валяються попід чужі плоти, як у дворі або в наймах немить та нечесані молодий вік зробляють, то .. тяжко, то дуже тяжко... (Л. Мартович); // *Стежити за кнм-небудь*. [Матрона:] *Недурно то я стою в церкві та очі видивлюю, де то мій чоловік* (І. Франко).

ВИДИМО

182. **ВИДИМО І НЕВИДИМО**. Дуже багато. *Але пішло покоління в тебе [в землю] видимо і невидимо* (Б. Олійник).

ВИДИРАТИ

183. **ВИДИРАТИ / ВИДЕРТИ ДУШУ [З ТІЛА]** у кого і без додатка. Жорстоко знущатися з кого-небудь, мордуючи, доводячи до смерті. — *Тимофію, — наздогнала його в снігах. — Ви б не йшли на ніч. Банда Гальчевського тепер лютує. За землю душі видирає, — так сказала, начебто і не знав Тимофій, що робиться навкруги* (М. Стельмах); — *Йй-богу, так! Йй-богу, так! — репетує кругом сірома. — Проклятії кармазини швидко видеруть у нас душу з тіла, не то що!* (П. Куліш).

184. **ВИДИРАТИ / ВИДЕРТИ З ЗУБІВ** (з рота, з рук, з горла) у кого, кого і без додатка, нехва. Силоміць забирати, віднімати що-небудь у когось. — *Газда.., а в бінної [бідної] удови з рота видираєш* (Г. Хоткевич); — *От і кути, от тобі й нива! — думав Роман... Ціпов'яз з зубів видер мені ниву!* (М. Коцюбинський); *Тих, кому захочеться взяти булаву, немало. Важливіше видерти її з рук схизмата Хмеля* (Н. Рнбак); [Одарка:] *Нехай віддасть хустку. Я в нього [Олексія] з горла видеру...* (Г. Квітка-Основ'яненко).

185. **ВИДИРАТИ / ВИДЕРТИ 3-ПІД НІГТІВ**. Говорити, стверджувати що-небудь без будь-яких підстав, не спираючись на факти; вигадувати що-небудь. — *Ти все з доносами?* — гримнув до Івася батько, слухаючи, що розказував він про Галю матері. — *Так і ходиш по нишпорках, так і видираєш з-під нігтів* (Панас Мирний); — *Як скажена собака, бігає [Ольга] по сусідах та оббрікує мене, вигадала казна-що, з-під нігтя видерла наговор* (З журналу).

186. **ВИДИРАТИ (виривати) / ВИДЕРТИ (вирвати) ЗУБАМИ** що. Докладати всіх зусиль для досягнення чого-небудь. *Заздрість до Юрія, злість на Мірошниченка й Іванишина роздирали його. Він тепер зубами .. буде видирати своє щастя* (М. Стельмах); *Хоча .. видирав своє право зубами* (О. Гончар).

ВИДНО

187. [І] **СЛІШОМУ ВИДНО**. Цілком зрозуміло, очевидно. *Сліпому видно, як валяться їхній*

[фашистський] картковий будиночок, а вони вдають з себе переможців (Ю. Бедзик).

188. СВІТУ (світа) [БІЛОГО (Божого)] НЕ ВІДНО. 1. Стає або стало темно (від сильної зливи, хуртовини, туману, пилу і т. ін.). — *Снігів тих понамітас, що тільки комини з-під них стирчать, морози такі лютують, що птиця на льоту замерзас, хуртовини бували — світу не видно* (М. Олійник); *Якось він недобре прикрив лантух, кури повилазили і давай літати по хаті, битись у вікна, кудкудакати. Збили таку пилуку, що світа не видно* (Григорій Тютюнник); *Як от інколи схопиться заверюха [завірюха] — громом гримить, вітром бурхас, світу Божого не видно* (П. Куліш) **СВІТА НЕ ВІДКО.** *Хуга замітас снігом дорогу, Мов пекло у полі — світа не видко!* (М. Коцюбинський).

2. за ким—чим. Кого-, чого-небудь дуже багато. У нашому селі за Савлуками світу не видно: що хата, то й Савлук (Марко Вовчок).

ВИДНОТІ

189. НА ВИДНОТІ. 1. На видному місці, так, щоб можна було бачити. — *Як же він дознався [дізнався], що є люлька і тютюн? Хіба на видноті лежали?* (Панас Мирний); *На стіні, на видноті, висів канчук-трійчатка* (О. Ільченко); *В садку черешні вистигли, прозорі, золоті. Красуються на дереві, в усіх на видноті* (Н. Забіла).

2. Доступний для чийого-небудь огляду, ознайомлення і т. ін.; неприхований. *Але ж тепер її хата навістіж одчинена, все на видноті!* (Є. Гуцало); *Є в Дніпропетровську трохи вище острова Комсомольського затока, де ставлять човни. Тут все людське життя на видноті. На весь Дніпро видніс білизна, розвішана на мотузках, і купи сміття.., і голубник* (О. Гончар); *// Який не має можливості таїтися, відкритий для спостереження або контролю. Людина живе в колективі. Саме тут, де кожний на видноті, формуються моральні норми її поведінки, виховується почуття відповідальності* (З газети).

3. Шанований, відомий своїм становищем в суспільстві; в пошані. — *Тільки ти, добродію, Ілля Васильович, .. дай мені справити [весілля] все по-нашому, по-хорошому, по-старовинному. Це й тобі вигідно, відразу увійдеш до найстатечніших наших людей, на видноті станеш* (Переклад Є. Плужника); *Зате не встиг зіскочити [Борис] з шкільної лави — уже на видноті* (І. Муратов).

ВІДУ

190. ДЛЯ ВІДУ. Удавано, лише для створення певного враження. *Молоді панійки реготались, панночки для виду поопускали очі у землю, а паничі і пани одно гукали: "біс! біс!"* (Панас

Мирний); — *Та що ж ви затіяли, товаришу сержант? — спитав Андрій м'якшим тоном, сподіваючись в глибині душі, що сержант знайде, бодай для виду, якесь слово на свої виправдання* (Ю. Бедзик).

191. З ВІДУ. Зовні. — *От така ж ти, дівко! От тобі й на! З виду і дівка як дівка, а з словом, як злодій з чужим добром, ховаєшся* (Панас Мирний); *Іваниха була ростом більша від Івана. З виду на свій вік застара, хоч на ділі молодша від Івана* (Л. Мартович).

ВИДУ

192. НА ВИДУ. 1. Відкритий, доступний для спостереження або контролю. — *Важка служба! Клопотна [клопітна] служба! Перед усіма на виду* (Панас Мирний); *Хоча б от я — комбайні веду.., І тут у мене на виду, Як у орла — весь світ* (М. Нагнибіда).

2. На видному місці або так, щоб можна було бачити. *Старшені хлопці ховалися за дерева, борзенько підбігали під інше дерево й так поволі посувалися наперед. Митрунько ж ішов на виду, попри куці рож* (Л. Мартович); *Заягли поруч. Коня свого Старков прив'язав тут же, неподалік під деревам, щоб весь час був на виду* (О. Гончар).

3. у кого. Помітний, очевидний. *Взялися завзяті, дерзнули, І успіх — у всіх на виду* (С. Олійник).

ВИЖИТИ

193. ВІЖИТИ / ВИЖИВАТИ З ПАМ'ЯТІ. Від старості втратити здатність пам'ятати. *Дід Михайло поступово виживав з пам'яті: спочатку забував імена знайомих, а згодом — і власних дітей* (З журналу).

194. ВІЖИТИ / ВИЖИВАТИ З РОЗУМУ (з умá). Від старості втратити здатність розумно мислити, реально сприймати дійсність. — *На кладовищі, що за лоцманською церквою, три дні собі копав могилу. Батько та мати дивилися і здвигували плечима: дід зовсім вижив з розуму* (С. Чорнобривець); — *Дурень [старий], зовсім вижив з розуму. Коли б він пішов у банк, йому б одразу сказали, що гроші фальшиві. Але він боїться з'явитися з тими грошима на людях..* (Ю. Бедзик); *Люди не звертали уваги на ті Уласові речі. — Старий став — з ума вижив* (Панас Мирний); *Клята Марія! Зовсім вижила з ума. Її [Стефу], жінку молоду, і як кажуть, нівроку, почала збивати на свій хлопський розум* (Г. Колісник).

ВИЗБИРАЄШ

195. І ЗУБИ ВИЗБИРАЄШ грубо. Уживається як погроза кому-небудь дуже боляче, відчутно побити за щось. — *Цить! а то як візьму кочергу, то й зуби визбираєш,* — крикнула Кайдашиха

й скочила з місця (І. Нечуй-Левицький). **ІЗУБІВ НЕ ВИЗБИРАЄШ.** — *Ти що? — аж підвівся з стільця земський.* — *П'яний прийхав. Я такого дам тобі агітатора, що й зубів не вибираєш* (М. Стельмах).

ВІІДАТИ

196. **ВІІДАТИ ОЧІ** кому. Лаючи, жорстоко, в'їдливо дорікати кому-небудь за щось. [Варка:] *Коли вже й рідня одно другому вїдає очі, то чого ж сподіватись від чужих?..* (М. Кропивницький); — *Це мені на мого найменшого братаху люди очі вїдають. От горе з ними!* (Л. Яновська).

ВІІЖДЖАТИ

197. **ВІІЖДЖАТИ НА ЧУЖІЙ СПИНІ,** несхв. Користуватись наслідками чужої праці. [Федора:] *Цілу весну ніжилась, наче пані, а тепер хочеш на чужій спині виїжджати...* (М. Зарудий).

ВІІХАТИ

198. **ВІІХАТИ НА ПЛІЧАХ** чийх, кого, несхв. Використати наслідки чужої праці. — *Виявилось, коли ми перевірили роботу Званова, що ударник з нього липовий. На роботі він намагався виїхати на плечах товаришів* (О. Доиченко).

ВІЙ

199. **ХОЧ ВОВКОМ ВІЙ.** Уживається для вираження безвзхідного, скрутного становища, великого відчаю, досади і т. ін. через неможливість що-небудь змінити. — *На узбіччі дороги, стиюю обпершись об стовбур, роззирався я на осінню Яблунівку, вродливу, мов молодича уповні літа, і така мене брала досада, хоч вовком вий, хоч скажи гонки, хоч на небо дерися!* (Є. Гуцало); — *Хоч би, думаю, яка-небудь грішна душа на дорозі тратилась. Хоч вовком вий — нікого* (В. Логвищенко); *Нам, неписьменним, хоч вовком вий. Попрошиш котрогось, а він тобі як гаркне — хіба ж людини до того, щоб у такому пеклі ще для когось і листи писати* (Ю. Збанацький). **ХОЧ ВОВКОМ ТРУБІЙ.** — *Як ми поживаємо... Коли є люди, то добре, а коли нема — хоч вовком труби: так прямо і чахнеш на цьому відлюдді* (М. Стельмах).

ВІЙМАТИ

200. **ВІЙМАТИ / ВІЙНЯТИ ДУШУ** (сэрце). 1. з кого, у кого і без додатка. Зворушувати, розчулювати кого-небудь. *Вирівав фото, повісив над ліжком і цьоговора, лягаючи спати, замалим не молився на нього. Красуня усміхалася — серце виймала!* (А. Дімаров); *Тільки б я не так заспівав, як співають наші співаки. Я б душу виїняв із слухачів своїм співом* (Остап Вишня); [Мар'яна:] *Ох,*

люблю я твої очі! Вийняли вони у мене моє серце (С. Васильченко). **ВІЙМАТИ СЕРДЕНЬКО.** [Мавка:] *Як солодко грає, Як глибоко крає, розтинає білі зруди, серденько виймає!* (Лесь Українка).

2. кому, з кого. Жорстоко, бездушно зиушати з кого-небудь або убивати когось. *Не раз його* [Стадницького] *шабля і спис, добиваючись шляхетства, виймали душу зі своїх братів: у злобному тілі владолубця легко прицелились жорстокість вельмож і королів* (М. Стельмах).

3. Завдавати кому-небудь страждань, клопоту і т. ін.; мучити. *А в Антона була ще більша криза — боржники виймали душу* (С. Чорнобривець).

4. тільки виймати / виїняти душу для кого. Робити для когось все, навіть неможливе. — *Я не милостині просити прийшла. Я душу для тебе вийняла, а ти!..* (Григорій Тютюнник).

ВІЙМИ

201. **ХОЧ ІЗ ДУШІ ВІЙМИ.** Обов'язково дістань або знайди де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. — *Чого викликав тебе Остап Петрович? — Хоч із душі вийми, — каже, — а знайди мого брата* (З журналу).

ВІЙТИ

202. **ВІЙТИ** (вибитися, вірватися і т. ін.) / **ВИХОДИТИ** (вибиватися, вириватися і т. ін.) **В ЛЮДИ.** Домогтись певного становища в суспільстві. *Що буде, те й буде. Будеш знов чумакувати, Поки вийдем в люди* (Т. Шевченко); — *Коло мене ти можеш у люди вийти, а без мене залишишся таким гольфінакою, як тепер* (Б. Лепкий); — *Буває, що виб'ється людина в люди, то де її людськість дінесться* (Переклад М. Лукаша); *Він гордився, що всього добивається сам.. Він знав: вирветься в люди, дійде до мети* (Є. Куртяк); *Час вибиватися в люди* (З газети); *От і ти справлялась, вчилась та потрошку Вибиралась в люди на пряму дорожку* [доріжку] (Я. Щоголів). **ВІСКОЧИТИ В ЛЮДИ,** зневажл. *Писарям та головам заздро було, як-таки москальчук, ще недавній голодранець, волоцюга, ледащо, посівши за жіночкою багатство, вискочив у люди, між панів, куди вони перлися з самого малку* (Панас Мирний). **ПОВИВІВАТИСЯ В ЛЮДИ** (про багатьох). *Народила* [баба] *десятеро дітей: двох перших ще маленькими переставились, а решта повиростали і в люди повибивались* (Є. Гуцало).

203. **ВІЙТИ** (відряпатися) **З ТОГО СВІТУ.** Одужати після тяжкої хвороби. *Данило ворухнувся, застогнав, а поруч тихо, наче журавель над криницею, заскрипів старечий голос: — От і гаразд, хлопче, що відряпався з того світу. Тепер будеш жити, як не помреш* (М. Стельмах).

204. **ВИЙТИ / ВИХОДИТИ НА МОЄ** (на твоє, на її т. ін.). Здійснитися, відбутися, статися так, як хочеться кому-небудь. — *А що, сину, кажу тоді, не на моє вийшло?* (Марко Вовчок); *І побачиш, як не на моє вийде* (М. Куліш); *Якби я був усе розумно вговорив, хто знає, чи не на моє би вийшло* (Л. Мартович); — *То будемо моноплан будувати? — Моноплан! Моноплан! А що? На моє вийшло!* — радів Андрій (С. Васильченко).

205. **ВИЙТИ ІЗ БОРОЗНИЙ**, жарт. Стати неспроможним займатися активною діяльністю. *Усі лави під кленами та тополями, лави літнього кінотеатру обсіли жінки й чоловіки, .. діди й баби, котрі вже, як кажуть, вийшли з борозни, одержували пенсійний хліб і до хліба* (М. Рудь).

ВИКАПАНИЙ

206. **ЯК ВИКАПАНИЙ**, зі сл. схобжий. Зовсім, надзвичайно, дуже. *Всі сходилися на тому, що маленький Гайворон як викапаний схобжий на свого батька* (В. Собко).

ВИКИДАТИ

207. **ВИКИДАТИ / ВИКИНУТИ ЗА БОРТ** кого, що. Відмовлятися від кого-, чого-небудь як від непотрібного, непридатного і т. ін. *Не варто викидати за борт і один з найстарших різновидів фантастики з його роллю популяризатора наукових знань. Шкільна молодь охоче читає і ще довго читатиме і Жюль Верна, і Обручева* (З газети); *Та людська мисль і почуття орлине Ніхто й ніщо не викинує за борт* (М. Рильський); *Він заздрить? Йому соромно? Це почуття професор Самонін давно викинує за борт* (Л. Дмитерко). **ЗА БОРТ**. — *Ач, яка тепер молодь! — напідпитку не вгамовувався Страшко.. Ще вчора на вулиці носиками чмихали, а сьогодні вже всі — начальство! Нас, стариків, — за пояс! За борт!* (Я. Баш).

208. **ВИКИДАТИ / ВИКИНУТИ КОЗИРЯ**. Показувати кому-небудь свої переваги, достоїнства. *А якщо ви .. скажете, що Одеса "так собі", — то він [одесит] озгляне вас презирливо й викине свого останнього козиря: — Так собі? А море?!* (Ю. Яновський).

209. **ВИКИДАТИ / ВИКИНУТИ КОЛІНЦЯ** (колінце, коліно, коліна). 1. Робити вигадливі рухи, фігури в танці; витіювати танцювати. *Танцювали до одуру. Потім Славко почав викидати такі колінця, що всі падали з реготу* (П. Колесник); *Антон вийшов на коло, вдарив каблучками нових чобіт .. і пройшовся перед Катериною, викидаючи такі коліна, що не можна було уявити* (С. Чорнобривець). **ВИКИДАТИ КРЕНДЕЛІ**. — *Балакали, говорили й мою душеньку звеселили: "збачали" танго. От кренделі викидали!* (О. Ковініха).

2. Здійснювати, робити якийсь несподіваний, нерозумний або легковажний вчинок. *Брати викидали завжди колінця: то уїдливо здоровкались з ним, то тиркали у слід йому, то навздогінці вигукували не дуже щирі привіти* (Панас Мирний); *Ті дурні дівчиночки здатні викидати які завгодно колінця від ревновців* (В. Козаченко); — *Вона [дружина] може таке колінце викинути, що хоч стій, хоч падай* (В. Більшак); [Зборовський:] *Чи згоджуєтесь, панове, на їх шлюб?..* [Микита (набік):] *І не собака ж наш кошовий, яке коліно викинує* (М. Кропивницький); // *Дивувати, вражати кого-небудь чимсь особливим, незвичайним. — Той Василь тихий-тихий, а завжди викине таке колінце, що не всякий і з метким розумом докумекає, — усміхався сам до себе Анатолій* (З газети).

3. **РІДШЕ**. Співати, роблячи несподівані переходи в тональності, силі і висоті звуків. *І раптом залетється [соловейко] піснюю. Які трелі, які колінця викидає!* (З газети).

210. **ВИКИДАТИ / ВИКИНУТИ КОНИКА** (коники). 1. Робити що-небудь незвичайне, несподіване або легковажне. *Адже поки не був радистом в радгоспі, то радіохуліганів, міг через ефір розшукати й в степу, покликати, а тепер, коли йому доручили весь радіовузол, тепер він сам не дозволяє собі такі копички викидати* (О. Гончар); *В школі Марина часто "викидала копички", за що подружки називали її навіженою* (З. Мороз); *Одного разу намалював [Кузьмін] портрет Павки Бекіанського та ще й коника викинує: нишком приніс його у повітком та й почепив на стіну серед інших портретів* (Ю. Збанацький); // *Дивувати, вражати кого-небудь чимсь особливим, несподіваним. [Буйко:] Давай, Васю, давай. [Чубатий (показує гранату):] Я їм скоро такого коника викину, що — ух! Земля трісне!* (Я. Баш); *Я вже й тоді пробував викидати різні коники за природою, пробував дещо зустрічувати* (О. Гончар). **ВИКИНУТИ КОНИК**. *"Ця Настя у управлінні — тільки вона може такий коник викинути", — подумала Явдоха* (В. Поліщук).

2. Робити що-небудь безглузде, нерозумне або діяти підступно. *Коники викидають заміжні жінки своїм чоловікам* (Переклад М. Лукаша); — *А якого коника викинує усім нам брат Петрусь, так просто диво!.. Надумав так усіх нас образити, що нікому б таке й на думку не спало* (Г. Квітка-Осін'яненко); — *А ваша Надя такий міцненький горішок! — покрутив головою. — Доведеться за нею якийсь час стежити. Щоб не викинула якогось коника. Це вам ой як непотрібно! У вас же захист дисертації на носі* (А. Дімаров).

211. **ВИКИДАТИ / ВИКИНУТИ НА ВІТЕР** що. Легковажно, марно витратити гроші,

майно і т. ін. Як розпорядитися грошима? Легко їх розпринькати, викинути на вітер (З газети).

212. **ВИКИДАТИ / ВІЙКИНУТИ НА ВУЛИЦЮ** кого і без додатка. 1. Позбавляти жнтла, прнтулку. Суд відсудив на користь Генріха стару Глушуківу хату і шматок поля. Старого й немічного Северина Глушука Генріх викинув на вулицю (С. Чорнобривець).

2. Позбавляти засобів для існування, заробітку. А молодий [пан] — навпаки: і не кричить, і не лас: все тихо та мирно, а дивись — уже й викинув на вулицю (Панас Мирний).

213. **ВИКИДАТИ / ВІЙКИНУТИ НА СМІТНИК** кого, що. Визнавати, вважати кого-, що-небудь непотрібним, не вартим уваги або несприятливим; відмовлятися від когось, чогось. — Всі ми знаємо, що всякий мотлох: старожиті права, адміністративний лад, інвестиру, вибори полковників, схоластичну науку — ми самі викинули на смітник (М. Лазорський); Мене ти зрадиш, викинеш на смітник, Як знову за тобою навісну (М. Вінграновський). **ПОВИКИДАТИ НА СМІТНИК** (про багатьох). Є така частина критиків, яка з охотою повикидала б мої твори на смітник (С. Васильченко).

214. **ВИКИДАТИ / ВІЙКИНУТИ ШТУКУ** (фортелі, фортель, фокуси і т. ін.). Робити щонебудь нерозумне, безглузде або діяти підступно. — Замість того, щоб попросити пробачення, вона почала фортелі викидати (Ю. Збанацький); — Сагайдак знову фокуси викидає... І що він собі думає, не знаю (С. Добровольський); Яку штуку викинув Мандицький, Ви самі знаєте. Я вже не кажу про те, як себе держали старші народовці (М. Драгоманов); — Де ти взяв цю дерев'яну ковбасу? Це ж звичайнісінька гілка берези, тільки закручена і часником натерта!.. — Володя так і покотиться за сміху. Це він таку штуку викинув (С. Кравченко); Тупий, брутальний, малоосвічений, він і на цей раз викинув фортель, за якого йому треба було, як мінімум, вліпити сувору догану (І. Муратов).

ВИКИНУТИ

215. **ВИКИНУТИ / ВИКИДАТИ З ГОЛОВИ** (з пам'яті, з думки і т. ін.) кого, що. Перестати думати про кого-, що-небудь, забути когось, щось. — Старий, сину, будеш, як усе знатимеш. Не думай про се: то погане слово! Викинь його з голови... То тільки злі діти так кажуть... (Панас Мирний); — Раджу, Степо, викинути з голови кавалерів, візьмися ліпше за книжки (П. Гуріненко); О. Василь знов став милим і веселим, а Раїса почувала себе добре, немов викинула з пам'яті все неприємне (М. Коцюбинський); Та чи б

я за таким плакала та побивалася? Я б його й з думки викинула (Панас Мирний); Кілька хвилин П'єнтак щось сердито бурмотить собі під ніс, потім викидає геть з голови бундючного кооператора. До біса!.. (С. Журахович); // Відмовитися від кого-, чого-небудь. Ні, козаче, викинь із голови, щоб відсіля втекти. Мовчи та дий; а то щоб й тебе на лошкину не покрилиши (Г. Квітка-Основа-Яненко); Всі порожні обіцянки, яких надавав сьогодні Ганні, він і з голови викинув (В. Козаченко). **ВИТРУСИТИ З ГОЛОВИ** (з памороків). Я піймав себе на ганебнім чутті й гадці. Намагався їх витрусити з голови, думати про щось інше (Олесь Досвітний); [Степанида:] Іван вже більш тиждень, як пішов по монастирях на прощу. [Химка:] Ага, так, так, я чула та й з памороків витрусила ту чутку (М. Кропивницький). **ВИКИНУТИ З УМА**. Плакав нишком, жив одною. Не міг викинути з ума (П. Грабовський).

216. **ВИКИНУТИ (ВИКРЕСЛИТИ) З [СВОГО] СЕРЦЯ** кого. Перестати любити кого-небудь. В якій справі вона зайшла до Саїда, викинувши його з свого серця? (Іван Ле); Може, Ольга забула про нього, викреслила з свого серця? (Н. Рибак).

ВИКЛАДАТИ

217. **ВИКЛАДАТИ / ВІЙКЛАСТИ ДУШУ** кому і без додатка. Відверто, щиро ділитися з кимсь думками, переживаннями. Погляд .. наче говорив: "Ти, чоловіче, не намагайся тайтись, викладай душу одразу, бо однаково раба Божого розкушу" (С. Голованівський); І глянув [Боговіз] у п'яті на Колодуба уважно, наче роздумуючи, чи варто викладати перед ним свою душу (Ю. Бедзик); Вона мені карти розкине... а я її усю душу викладу, всі кривди виплачу (І. Рябокляч).

218. **ВИКЛАДАТИ / ВІЙКЛАСТИ [СВОЇ] КАРТИ** кому і без додатка. Відверто розказати все, не приховуючи своїх задумів, намірів, планів. Явух Каленикович помічає цікаві погляди ярмарчан, що фіксують його надто довгу розмову з жінкою, і одразу викладає карти (Ю. Яновський); [Буйко:] А ви ж як хотіли? Щоб до командира партизанського загону прийшла якась дівчина, від якогось лікаря і щоб він їй одразу й карти виклав? (Я. Баш).

ВИКЛИКАТИ

219. **ВИКЛИКАТИ / ВИКЛИКАТИ ВОГОНЬ НА СЕБЕ**. Свідомо, навмисне брати на себе всю складність, чинсь вину або відповідальність за щось. — Може, й справді ми бездарний колектив, а я його безталанний керівник?... Навіщо така сувора й нищівна самокритика? Коли це звалось "викликати вогонь на себе".

Зараз не восний час, такі надзвичайні заходи не потрібні (В. Собко); *Спаський* [шхасті] сміливо викликає вогонь на себе, хоча це іноді ставить його в скрутне становище (З газети).

ВИКОЛИ

220. **ХОЧ ОКО (ОЧІ) ВІКОЛИ** (війми, вибий і т. ін.). Зовсім нічого не видно. У хаті зовсім стало темно, що хоч око виколи... (Г. Квітка-Основ'яненко); — Ліс кругом, болото і поночі, хоч око виколи (Григорій Тютюнник); Дівчинка йде серед ночі Лісом дрімучим одна. Темно, хоч виколи очі, Мертва стоїть тишина (В. Бичко); Ніч була темна-претемна, хоч око виїми (Легенди.); [Шеремета (входить):] Свисни ще раз, бо темно, хоч око вибий (Мирослав Ірчан); — Нічого ж не видно, хоч око вибери! (Є. Гуцало). **ХОЧ ОЧІ ПОВІКОЛОЮ**. Темно, хоч очі повіколюй (М. Номис).

ВИКОЛУПАТИ

221. **ВІКОЛУПАТИ З ПАЛЬЦЯ** що і без додатка. Дістати що-небудь невідомо звідки або будь-якою ціною. Семен., дослухавшись, як хтось жаліється, що нема куди товар вигнати, що немає пасовиська, кидає в громаду: — Кажете: "нема пасовиська", і не будете його мати! .. Ну, звісно, з пальця не виколюпаші! (М. Коцюбинський). **ХОЧ ВІКОЛУПАЙ З ПАЛЬЦЯ**. Головонько ж моя бідна! Чим же прийматиму свата? Хоч виколюпай з пальця, а дай!.. (М. Коцюбинський).

ВИКОПАЙ

222. **ХОЧ З (З-ПІД) ЗЕМЛІ ВІКОПАЙ**. Обов'язково знайди, дістань де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. Не їме віри, вразий пан! — Давай, хоч з коліна випли, хоч з землі викопай, хоч украдь — каже (І. Нечуй-Левицький); — І що він говорить? — питає дід Дунай. — Щоб хоч з-під землі викопали, а знайшли тата (М. Стельмах); — Часом, ні сіло ні впало, так захочеться сала, що хоч з-під землі викопай, а дай! (Ф. Мавічук).

ВИКРЕСЛЮВАТИ

223. **ВИКРЕСЛЮВАТИ (ВИТРАВЛЮВАТИ) / ВІКРЕСЛИТИ (ВИТРАВИТИ) З [СВОЄЇ] ПАМ'ЯТІ** (з [своєї] життє) кого, що. Змушувати забути. Хотів викреслювати її [сторінку історії] геть з пам'яті, але не міг (І. Багрянний); Вона навіть рахувала день свій з тої хвили, коли могла врешті бути з о. Василем. Решту ж вона охоче викреслювала з свого життя (М. Коцюбинський); Один факт [для ілюстрації соціологічного спостереження], що правда, був, він сам уписувався в те дослідження, але я волів його швидше забути, раз і назавжди викреслити з пам'яті

(А. Дімаров); Ніякий час не виправить з пам'яті злочинства фашизму! (П. Автомонов).

ВИКРУТИ

224. **ХОЧ ВІКРУТИ**. Дуже мокрий. На другий день зранку і став він на роботу. Тяжко. Колодязь глибокий та й од млина далекувато. Тільки те й робить, що воду пиряс: і цигарки скрутити нема коли. А чуприна — хоч викрути (А. Головка); // зі сл. м'окрий, змокрити і под. Наскрізь, повністю, зовсім. На Франції одяг, сорочка й спідниця, були мокрі, хоч викрути (С. Чорнобривець).

ВИКУРИТИ

225. **НЕ ВІКУРИТИ І ЛАДАНОМ** (сіркою) кого. Ніяк не можна вигнати кого-небудь звідкись. — Та часом і свій брат, запорожець, як було вбереться в хату, то й ладаном не викуриш (Панас Мирний); // Ніяк не можна змусити поступитися чим-небудь. Найздоровіші та найспритніші захоплювали верхні поліції і їх звітіля вже, мабуть, не викуриє би й сіркою (Ю. Збанацький).

ВИЛАЗИТИ

226. **ВИЛАЗИТИ (ВИЛІЗАТИ) / ВІЛІЗТИ З ДРАНТЯ**. Почати гарно одягатися. І потроху-потроху коваленківська молодь стала вилазити з дрانتя: дівки ясніли на свята такими хустками барвистими, що очі вбирали, а парубота одягала нові картузи і взувала хромові чоботи (А. Дімаров).

227. **ВИЛАЗИТИ (ВИЛІЗАТИ) / ВІЛІЗТИ ЗІ СВОЄЇ (ВЛАСНОЇ) ШКАРАЛУПИ**. Цікавитися тим, що виходить за межі особистих інтересів. Вадим бачив, як люди починають вилізати з власної шкаралупи (О. Бойченко); — Університетські роки змусили мене вилізти з тісної своєї шкаралупи сільського школяра. Повіяло іншим життям, іншим духом (З журналу).

228. **ВИЛАЗИТИ / ВІЛІЗТИ НАВЕРХ**. Несподівано або непередбачено виявлятися, ставати очевидним, нагадувати про себе (про щось небажане або приховуване). Що б він тепер дав, коли можна було її [правду] викинути з пам'яті, забути... Так ні!.. Таке не забувається!.. Воно .. вилазить наверх, наче яке страховище, лякає тебе (Панас Мирний); Я навіть мало памічала ту силу підкупу, .. брехні та мошениства [шахрайства], що теж вилізло наверх перед виборами (Леся Українка).

ВИЛЕТІЛО

229. **ВИЛЕТІЛО З РОТА** у кого, кому, нехв. Хто-небудь сказав щось, не подумавши. — А матушка їхні передавали здалеку поклін вам, матушко. Не знаю, як це вилетіло мені з рота.

Може, я подумав, що слід би таки передати поклін (І. Микитенко).

ВИЛЕТІТИ

230. **ВИЛЕТІТИ** (вивітритися) / **ВИЛІТАТИ** (вивітруватися) **З ГОЛОВИ** (з пам'яті). Зовсім забувся. — Ну, от і прийшов новий день святої волі. Я була певна в собі, що в Антона лайка чисто з голови вилетіла (О. Коноиський); Чагара я не згадувала, і не тому, що мені була злоба до нього, а просто тому, що він якось вилетів мені з голови (М. Хвилювий); Геть вивітрилася з голови висока кравцева наука, бо була як хворобливе сновидіння, тож і сподівався [Іван], що зараз прокинеться і вся ця мана розвіється димом (Ю. Збанацький); — Іду до неї — знаю, що буду говорити, прийду — все з пам'яті вилітає (М. Стельмах). **ПОВИЛІТАТИ З ГОЛОВИ** (про все). — Колись я писав вірші, знав напам'ять Овідія, Горация, а тепер все чисто повилітало з голови (І. Нечуй-Левицький).

231. **ВИЛЕТІТИ ІЗ СІДЛА**. Втратити посаду. Кавун став тут головою [колгоспу]. Це був крутий поворот у його житті, такий крутий, що молодий голова в перші місяці трохи не вилетів із сідла (З газети).

ВИЛИВАТИ

232. **ВИЛИВАТИ** / **ВИЛИТИ ЖОВЧ**. Виявляти чим-небудь недоброзичливість, неприязнь, злобу (перев. у розмові). Кобра ще довго виливав свою жовч, але його ніхто не слухав (О. Спісаренко); Є двос-трось колег по лікарні, які знаходять час не відволікатися становищем .. і жовч свою в кулачок вилити (Іван Ле).

233. **ВИЛИВАТИ** / **ВИЛИТИ [СВОЮ] ДУШУ** кому, перед ким і без додатка. Широ ділитися з ким-небудь найпотаємнішим, тим, що хвилює, наболіло. На війні хлопці не стануть першому зустрічному виливати свою душу, а вже коли виливають її, то тільки справжньому другу-ві (П. Автомонов); Говорили всі, хто бажав перед представником центра вилити наболілу душу (І. Кириленко); Данило взяв дочку обома руками й заговорив. Взагалі не дуже балакучий, він інколи любив вилити душу в патетичному монолозі (Л. Дмитерко); // Висловлювати свої почуття, переживання. Багато знала й багато співала пісень стара Гафійка, але ні в одній з них не тужила так, душу всю виливаючи, як у пісні про славного Яношика (Г. Хоткевич); // Доскоху наговорюватися; виговорюватися. Чоловік мав потребу вилити комусь душу.. Бачить, п'яний іде — підійшов і давай розповідати йому (Укр. анекдот); — Куди все зникає? Оце бажання вилити душу, вийти увечері на вулицю, до людей. Як раніше було,

поручатися: — Доброго вам здоров'я... — І вам доброго... (А. Камінчук). **ВИЛИВАТИ [СВОЄ] СЕРЦЕ**. Заспівали в полі пісню трактористи, виливають серце у словах простих (В. Сосюра).

234. **ВИЛИВАТИ** / **ВИЛИТИ СЛІЗОБИ**. Гірко плакати. Дивилася [мати] за батьком, виливаючи слізки, а він усе далі, та й за гору зайшов (Марко Вовчок); **Вилле** [сиротина] слізки на мозику — Серденько спочине (Т. Шевченко).

235. **ВИЛИВАТИ (ЛІТИ) / ВИЛИТИ ПОМИЙ** на кого, грубо. Ганьбити, заплямовувати кого-небудь, звинувачуючи в чомусь осудливому. Сам [Прудон] зажив собі слави, а сам не так уже й погано уживався з порядками Луї Філіпа і Гізо, як ви уживаєтеся з сучасним режимом, хоча потроху бурчите і виливаєте на нього ліберальні помий (М. Стельмах); — Прочитав [Дмитро Федорович] лютощами сповнену писанину. Не обурався, не доводив, що то наклеп. Тільки й сказав: — Я не знаю, хто ллє ці помий на мене (В. Большак); Русевич, виступаючи вдруге, почав з того, що постарався вилити на своїх противників якнайбільше помий (Ю. Шовкопляс). **ВИЛИВАТИ ПОМИЙ НА ГОЛОВУ** кому. [Віталій:] Не деріть так високо носа, а дивіться під ноги, щоб часом не спіткнулись та не впали в помийницю з тими помиями, що зараз виливаєте на голову мені, братові, його дитині! (І. Карпенко-Карий). **ОБЛИТИ ПОМИЯМИ** кого. — Ти ще відповіси за такі слова і за те, що дівчину облив помиями і що силу приклав... (В. Вільний).

ВИЛИЗАНИЙ

236. **ЯК** (мов, наче і т. ін.) **ВИЛИЗАНИЙ [ЯЗИКІМ]**. Дуже чистий. Вночі .. був великий дощ. Це я побачив вранці, коли вибіг за ворота, — вся трава нахилилася в один бік, а колії були наче вилізани язиком (П. Панч).

ВИЛІЗТИ

237. **ВИЛІЗТИ** (вийти) / **ВИЛІЗАТИ** (вилізати, виходити) **БОКОМ** кому і без додатка. Погано кінчитися, мати погані наслідки для кого-небудь. Ну, й поділюся я своєю прикрістю з колегами-водіями на робітничих зборах. Що й вилізло мені боком: Коровин звільнив мене з роботи (З журналу); — А про те ваше хазяйнування я знаю. Знаю... Воно тобі ще боком вилізе (О. Копиленко); А ти задай криваве дишло, Яке фашистам боком вийшло! Яке хребет їм перебило (В. Іванович); Ті витівки (бувало... ненароком...) Вилізли, скажу брутально, боком (М. Рильський); Вся наша фальш, вся тупість, .. увесь наш псевдодемократизм, перемішаний з сапранством, — все вилізає боком і котить на нас (О. Довженко); // Не піти на користь, не приносити користі.

Не микайся, Грицю, на дурницю, бо дурниця боком вилізе! (Укр.. присл.); Чуже добро боком вилізе (Укр. поети-романтики..); // Не проходити даремно, бути причиною покарання за щось. [Домаха:] Звичайне, ви на гроші пожадалися [поласилися], отож і підлестилися укупі з своєю дочкою! Та скажіть ви своїй прекрасній панночці, що їй ті гроші й худоба боком вилізуть! (Олена Пчілка); Це їм [панам] так не минеться, чужа кривда вилізе боком (М. Коцюбинський). ЛІЗТИ (поліЗТИ) БОКОМ. Недаром тобі людська праця боком лізе (Укр.. присл.); А Біда їй відповідає: — Получилась срунда [дурниця], Що схотила ненароком, Темені полізло боком (С. Воскресенко).

ВИЛІЗЬ

238. ХОЧ ІЗ ШКУРИ ВІЛІЗЬ, згруб. Обов'язково дістань де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. А попідростали [діти] — в голові туманіє. Тому чоботи, тому крамні штани, тому картуза, тому чорта-біса, а ти, батьку, хоч з шкури вилізь, а дай (А. Ішук).

ВИЛІПЛЕНИЙ

239. ЯК (мов. на́че і т. ін.) З ВОСКУ (із гіпсу) ВИЛІПЛЕНИЙ. Надзвичайно блідий (про обличчя). Вони [солдати почесної варті] байдуже поглядали на вишне м'якою, наче з воску виліплене обличчя, на міцно склеплені повіки, за якими не було уже нічого живого: тільки холод і тлін (А. Дімаров); Обличчя стало на мить як із гіпсу виліплене — неживе (А. Головка).

ВИЛІТАТИ

240. ВИЛІТАТИ / ВИЛІТІТИ В ТРУБУ. 1. Зовсім розорятися, лишатися без будь-яких засобів існування. — Я багато не прошу... Хай би надали вільготу бити колодязі до Перекопу.. А то мислимо хіба: з тельбухами вилетів у трубу! (О. Гончар); Бізнес диктус темп... Даси маху — можеш погоріти, вилетиш в трубу (Ф. Маківчук). 2. Не давати потрібної користі; марно витрачатися, пропадати. — Менше начальства буде, то й менше дурних трудоднів у трубу вилітає (Ю. Збанацький); І хіба не прикро, що лише 30 процентів його [вугілля] виконують корисну роботу, а 70 процентів, як то кажуть, вилітає в трубу (З журналу); Однак, мабуть, дуже грішною була спадщина Кабаших, не пішла вона Лук'янові в руку: вилетіла в трубу (О. Гончар). 3. Зникати, не виправдовувати себе. — Кінчив навчання, вірував, молився і викохував свій сад. Але от прочитав я пана Дарвіна, віра моя, як би це сказати... — Вилетіла в трубу, — перехопив Мічурін (О. Довженко).

ВИЛУПИ

241. ХОЧ ІЗ КОЛІНА ВИЛУПИ. Обов'язково дістань де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. Що велять заплатити, те заплати, хоч із коліна вилупи (І. Франко); — А тут було прийде строк платити панові чини за оту березу... Давай, хоч з коліна вилупи! (І. Нечуй-Левицький); — Вередлива була [жінка]. І те їй давай, і друге принеси, хоч із коліна вилупи, а щоб було! (Б. Лепкий). З КОЛІНА ВИЛУПИТИ. Ну, а звідки в мене ці гроші, не суди — в багажів доробився, з коліна мав вилупити? (П. Козланюк); Звідки я тепер візьму вісім злотих? З коліна вилуплю? (Ірина Вільде).

ВИЛЯСКИ

242. АЖ ВИЛЯСКИ ПІШЛИ / ЙШЛИ. Дуже сильно, з лунким звуком. — А він таки правий... Коли гарячкуєш, хапаєшся за все відразу, то чогось та не добачиш... Ось воно тобі й дасть по потилиці, аж виляски підуть... (А. Хоруижий); Кричала [Соловейчиха], аж виляски йшли: — Та я свого руками ось цими придушу — не пущу до комуні (А. Дімаров); — І граю на баяні, і гопака ріжу, і долоною по колінах поплескую. Аж виляски йдуть (В. Кучер). АЖ ВИЛЯСКИ РОЗЛЯГЮТЬСЯ. А в панському саду соловейко чи плаче, чи сміється, аж виляски розлягаються (С. Васильченко). АЖ ОДЛЯСКИ ПІШЛИ. І старий запорожець, і гадки й думки не маючи про свою неминучу смерть, зареготався щирим реготом, аж одляски на майдані пішли (І. Нечуй-Левицький).

ВИЛЯТИ

243. ВИЛЯТИ / ЗАВИЛЯТИ ХВОСТОМ. 1. Хитруючи, зловікати що-небудь, ухилятися від чого-небудь. Таму нехай віри мій оцей і звучить Як ще одна скарга на тих, хто замість служити виляє хвостом (С. Олійник); А прус хвостом не завилася, Як дуже Дойда налягас, І як Чухрай угонку дав (І. Котляревський). 2. Лукавити, лицемірити або підлещуватися до кого-небудь. Лукавить чоловік словами нас голубить... А ближче придивись ти — і видно, що виля хвостом (Л. Глібов).

ВИМАНІТИ

244. І КАЛАЧЕМ НЕ ВІМАНІТИ кого. Не можна вмовити кого-небудь піти звідкись. Умогли і дубцем не заженеш, а з могили і калачем не виманиш (Укр.. присл.).

ВИМІР

245. ЧЕТВЕРТИЙ ВІМІР. Невідомий, таємничий світ. Є припущення, що НЛО — .. туристи з інших міжгалактичних цивілізацій або

фокусники з четвертого виміру, або жартівники з антисвіту (А. Крижанівський); *Можє навіть стати, що четвертий вимір (горезвісна галузь, куди фантасти, філософи і фізики звично запихають все незрозуміле) справді зберігає все суще* (З журналу).

ВИМІТАТИ

246. **ВИМІТАТИ / ВЙМЕСТИ ПІД МІТЛУ** що. Забрати все начисто, зовсім нічого не лишаючи. *Насувався голод.., а "рятівники" [інтервенти] тим часом під мітлу вимітали всі запаси хліба, що були в порту (О. Гончар); — Хто хоче пити молоко, фуражу залишав би, — сказала Тоня.. А то влітку весь фураж під мітлу виметуть, а навесні, коли худоба дохне, знову давай його назад, із станції тягачами по багниці тянуть (О. Гончар). ПОВИМІТАТИ ПІД МІТЛУ (про все). — Є дані, — знову продовжував херсонський посланець, — що греки зараз беруть хліб у Хорлах, під мітлу заповзялися усе повимітати, як зробили це і в нас, у Херсонськiм порту (О. Гончар).*

ВИМОВИТИ

247. **НЕМА́ КОЛІЙ Й СЛОВА ВЙМОВИТИ** кому. Хто-небудь дуже зайнятий, заклопотаний. *Комбінезони їхні — це шмат мазути, ніхто й прати не береться, темп роботи такий, що нема коли тобі й слова вимовити (О. Гончар).*

ВИМОТУВАТИ

248. **ВИМОТУВАТИ (висотувати) / ВЙМОТАТИ (висотати) [УСІ] ЖИЛИ**. 1. з кого і без додатка. Виснажувати, знесилювати кого-небудь непосильною, надмірною роботою, експлуатацією або посиленнями вимогамн. — *Думаси, довіку отак будуть пани над нами панувати, жили вимотувати, на нашій кривавиці розкошувати? (А. Головка); — Це тобі тепер не на економії за п'ятнадцять копійок жили вимотувати (М. Стельмах); Особливо у фаворі в нього був малий Маковей. Йому лейтенант дарував різні пільги, вимотуючи жили з Маковейчикових напарників-телефоністів (О. Гончар); // Забрав багато сил, завдаючи надмірних клопотів, турбот кому-небудь. — Не зобиждають вас, Григорію Стратоновичу, в нашому селі? — Та, здається, поки що я більше декого зобиждаю. Безбородько скаржиться, що жили вимотую з нього будівництвом школи (М. Стельмах); — Вимотас цей сад усі жили з нас... А чи окупиться? (О. Гончар); Не знаєте, що мені ваша школа ось тут — о, що ви мені всі жили вимотали (А. Пастушенко).*

2. Знушатися з кого-небудь, завдавати страждань комусь. — *Швидше, швидше вже йдіть, кати! Не вимотуйте жил, не катуйте цим до божесілля*

страшним чеканням, стріляйте вже, мерзотники, хай швидше всьому буде кінець!.. (Ю. Збанацький). ПОВИМОТУВАТИ УСІ ЖИЛИ (повністю або про багатьох). *Я багато горя зазнав від бояр наших, повимотували усі жили, а тут ще й угорські бояри лізуть (А. Хнжняк).*

3. зі словоспол. з себе. Тяжко працюючи, знесилюватися, виснажуватися. *У неї вже руки посохли од праці, вона вже жили з себе висотала, аби не додохнути, прости Господи, з голоду (М. Коцюбинський).*

249. **ВИМОТУВАТИ (витягати, мотати) / ВЙМОТАТИ (вiтягти) [ВСЮ] ДУШУ** з кого і без додатка. 1. Завдавати клопотів, мук, страждань кому-небудь, набридаючи чимсь неприємним. *Чи знав же він, що хлопець стане йому карою, невблаганним слідчим, який нічому не вірить, про все допитується, кожну дрібницю хоче з'ясувати і вимотує душу щоденно, щохвилино? (І. Мнкітенко); Малий Захарко не сьогодні-завтра теж умре, а поки що вимотує всю душу отак-о своїм вицанням! (Грицько Григоренко); Все пережите знову і знову оживало, перед нею проходили тривожні дні, ярили ще не загосні ранки, вимотували душу (М. Томчанин); Отак мені з півроку мотали душу — дай і дай (О. Ковінька); Я знаю, що то ссть попасти в Петербург на 10 днів — самі "конки" душу витягнуть!.. (Леся Українка).*

2. тільки витягати / вiтягти душу. Згубити, умертвити. — *То ж коли він [Морозенко] вас в селі недалеко від домівки застукає, а як — не доведи Боже! — де в голому полі або в лісі заскоче, то там й душу витягне (Панас Мирний).*

250. **ВИМОТУВАТИ (мотати, тягти, тягнути) / ВЙМОТАТИ (вiтягти) [ВСІ] КИШКІ** з кого і без додатка. Мучити, знесилювати кого-небудь чимсь. — *Не полюблю я вашого брата, святенників, бо вони або милостиню канючать, або кишки з людей мотаютъ казаннями (З. Тулуб); Після Хоми почали й інші майстри ставити йому запитання, але цехмістер зупинив їх. — Та чого ви, панове, з нього кишки тягнете? Німець не витримає: це не наш брат, жлиуватий козак (З. Тулуб); Христя слухала матір, а сама думала: от і пиймайся такому в невістки, — усі з тебе кишки вимотас.. буде гризти, поки загризе (Панас Мирний). ПОВИМОТУВАТИ КИШКІ (про багатьох або тривалий час). Фінк обiцяв повимотувати кишки, повідбавити печінки й селезінки, якщо пропаде хоч сантиметр турецької ганчірки (П. Загребельний); — Ну й мороки було з вами, бісові татарюги! Всі кишки мені повимотували (З. Тулуб).*

ВИНАХОДИТИ

251. **ВИНАХОДИТИ / ВІЙНАЙТИ ВЕЛОСИПЕД.** Займатися розробкою, пошуками і т. ін. того, що вже давно відоме. *Коли ми говоримо "війнайти велосипед", то маємо на думці марнування зусиль на пошуки, що їх уже давно завершили інші люди. Отже, випаходити велосипед — це гайнувати час (З журналу); — Хочеш заново війнайти велосипед? Це все кустарщина і самодільність! — впевнено відрубав Хворостенко (М. Стельмах).*

ВИНЕСТИ

252. **ВІНЕСТИ / ВІНОСИТИ НОГАМИ ВПЕРЕД** (наперед) кого, фам. Хто-небудь помре, загине або буде похованим. *Мешканців не видно — поховалися десь чи вибралися, а кого й винесли ногами вперед (А. Хорунжий); Якщо живим не можна вийти звідси — вперед ногами винесуть мене (Л. Костенко); Хай пиндючаться [окупанти] пихато — їм життя у нас не мед: скоро винесемо з хати всіх ногами наперед (С. Голованівський); — Звідси вийде тільки той, хто запишеться до армії. Микито, замкни двері! — А як хто не хоче писатись? — Запитав хтось несміливо. — Хто не хоче, того винесуть наперед ногами.. Оце ви думаете для чого? — ткнув [Юхим] рукою в наган (А. Дімаров). ВІЙХАТИ ВПЕРЕД НОГАМИ (померти). — *Про те, щоб зовсім кинути полювати, Олексі Івановичу і на думку не спадало... — Хоч на горлицю, хоч на горобця... Аж поки вперед ногами з хати не вийду, рушницю не кину! — твердо заявив Олекса Іванович (Остап Вишня).**

253. **ВІНЕСТИ / ВІНОСИТИ НОГИ.** Втечею врятуватися від небезпеки, очевидної смерті. *Ти же бачив, який гамір і рух був на дорозі. Могли і шесту набити, могли і ніг своїх не винести, — пояснив Вихор (В. Кучер); Влітку 1943 року біля Канівського мосту партизани розгромили загін фашистських зв'язківців. Операція була сміливою й несподіваною. Вцілілі гітлерівці ледве винесли ноги (З газети); // Звідки. Втекти звідкись. Окупантам було вже не до війни з партизанами, вони думали про те, як би живими винести ноги з цього невдячного краю (Ю. Збанацький).*

ВИНОСИТИ

254. **ВІНОСИТИ / ВІНЕСТИ НА ЛЮДИ** що. 1. Робити що-небудь відомим іншим; розголошувати. *Ніколи в походах не згадував Данило про Анну — не виносив на люди свою тугу за домівкою (А. Хижняк); По тих словах Текля мало не*

згоріла з сорому, дорікала матері, що винесла на люди тасмницю дівочого серця (К. Гордієнко).

2. Ознайомлювати кого-небудь з чимсь, давати можливість іншим оцінювати що-небудь. *Кожний художній твір звітує з тої хвилини, коли автор виносить його на люди (З журналу).*

255. **ВИНОСИТИ / ВІНЕСТИ СМІТТЯ З ХАТИ** *перев. із запереч.* Розголошувати таємницю або розповідати про те, що стосується лише вузького кола людей чи сім'ї. *Вона й справді сама нікого не обмовляла, не виносила з хати сміття, але була не від того, щоб послухати всячину десь біля магазину (І. Муратов); — Є інший спосіб обробки негідного суб'єкта — домашній. Щоб не виносити сміття з хати. — Ремінець? — психоневролог запитливо вигнула брови дугами (І. Волошин); — Виступи повинні бути культурними. Щоб артілі не осоромити, начальство не підвести і сміття з хати не винести (Є. Кравченко).*

256. **ВИНОСИТИ (НЕСТІ) / ВІНЕСТИ НА СВОЇХ ПЛЕЧАХ** (на собі). Виконувати тяжкі, відповідальні обов'язки, долати якісь труднощі і т. ін. самостійно, без чий-небудь допомоги. *Головний тягар наступу в ці дні виносили на собі сапери (О. Гончар); Я сам учительовав довгенько, пошпаючи з важкого дня для нашого народу та й для нашої школи 1919 року, я на власні очі бачив, яку многотрудну, воїстину подвижницьку роботу несли на своїх плечах і сільські, і міські вчителі (М. Рильський); // Зазнавати на собі тягар чого-небудь. *Те [погане життя], що було колись в Ковалівці, люди винесли на своїх плечах, бодай воно більше не верталося (В. Кучер); — Орали ми землю на коровах? Орали. Їли хліб пополам з половою? Їли. Винесли війну на своїх плечах? Винесли (А. Хорунжий).**

ВИНОСЬ

257. **ХОЧ СВЯТИХ ВІНОСЬ [ІЗ ХАТИ].** Неможливо витерпіти, витримати щось. *Скрізь клопіт, халепа, сто лих! Так в мідні клекотить гарчій, Так в кабаті кричить піддачий, Як казуть, хоть [хоч] винось святих (І. Котляревський); Коли до дядька Володимира хто звертався з позичкою, він спочатку ставав глухим, а далі або мовчав, або таке мовив, що хоч святих винось із хати (М. Стельмах); — Якось гаман висунувся — впав на підлогу, і дід, прокинувшись, підняв такий лемент, що хоч святих із хати винось (А. Дімаров).*

ВИПАВ

258. **ЯК З ОКА ВІПАВ**, зі сл. схоб'ий. Зовсім, повністю, надзвичайно. — *Ось не балакайте, — переконувала тітка, — на матір воно схоже, як з ока випало (О. Донченко).*

ВИПАДАТИ

259. **ВИПАДАТИ / ВИПАСТИ З ДУМКИ** (з голови, з пам'яті). Зовсім забуватися. *Їдемо ми на базар, а в мене ті слова з думки не випадають* (І. Нечуй-Левицький); — *Щось пам'ятаю... Пам'ятаю... Тільки зовсім було випало з голови* (Ю. Збанацький); *За цілий день не випала йому з пам'яті ніяка оказія* (Є. Гуцало).

260. **ВИПАДАТИ / ВИПАСТИ З ПОЛЯ ЗОРУ**. Залишатися непобаченим. — *Ну, Леоніде Павловичу, — кокетуючи, ніби зніяковів Діденко і навіть опустив голову, але так, що Людмила не випала з поля зору. — Яке це має значення!* (А. Головко).

261. **ВИПАДАТИ / ВИПАСТИ З УВАГИ**. Залишатися непоміченим, невідчутним. *Батько продовжував читати газету. Але з моєї уваги не випало його внутрішнє роздратування* (К. Станіславський).

262. **ВИПАДАТИ / ВИПАСТИ НА ВІКІ** кому, чієму. Щастити у чомусь; траплятися у житті. *І тільки небезагою, буквально одиницям, випадало на віку спостерігати політ кулястих блискавок* (Незвич. і грізне..).

ВИПАДКУ

263. **ВІД ВИПАДКУ ДО ВИПАДКУ**. Нерегулярно, несистематично. *Яворницький збирав фольклор не від випадку до випадку, а використовував для цього щонайменші можливості* (З журналу).

ВИПАДОК

264. **НА ВИПАДОК** чого. Якщо буде, трапиться що-небудь; з настанням, появою і т. ін. *Нарешті в одній тайстрі знайшла бунду: якийсь запасливий опришок узняв на випадок дощу* (Г. Хоткевич); *Металіди зібрав свою капелу в глухій камері, договорився, що всі слухають концерт лежачи... та що хор теж на випадок тривоги лягає собі на підлогу й "спить", як ні в чому не бувало* (І. Багрянний); *У ВИПАДКУ. — Очевидно, Бердичева йому не втримати. У випадку захоплення міста, Петлюра піде на Козятин через Житомир* (О. Довженко).

265. **НА КРАЙНІЙ ВИПАДОК**. Якщо буде велика потреба, при відсутності іншого виходу. *В Святошині, Голосіївському лісі київські ополченці готувалися до захисту міста на крайній випадок* (П. Загребельний); *Коли мене паразити [фашисти] візьмуть в'язати, я буду їм уголом читати слова батька Тараса. Це мені видиться така моя смерть на крайній випадок* (Ю. Яновський).

266. **ПРО ВСЯКИЙ (про всяк) ВИПАДОК**. Передбачаючи можливу потребу. — *На*

передній лівій нозі коня хляпала підкова, — показує Іван Панасович на чітко окреслений слід. Про всякий випадок зробимо відтиск, — носком чобота окреслює й пряме поле (М. Стельмах); // Для уникнення можливої небезпеки або чогось непередбаченого. Додому повертали ми, не поспішаючи, про всяк випадок знову ж не навропстець, а через Вижинівку (І. Муратов); МIRONENKO зайшов по шию у воду і відштовхнув пліт. Про всяк випадок прив'язав себе до деревини (С. Голованівський). НА ВСЯКИЙ (на всяк) ВИПАДОК. — Я взяв з собою два операційні костюми і маски на всякий випадок (Ю. Щербак); Господар ферми, закопавши на всяк випадок чоботи в землю і нарядившись у драни черевики, стояв біля воріт і прощається (О. Гончар).

ВИПАСТИ

267. **ВИПАСТИ / ВИПАДАТИ НА ДОЛЮ** кому, кого, чію. 1. Дістатися кому-небудь. *Оришці випала на долю кривобока стара хатина без стріхи, з дірчавою оселею, без дверей у сніи* (Панас Мирний).

2. Стати неминучим у чієму-небудь житті. [Касандра:] *Вона лиш те чинити мусить, що їй на долю випало* (Леся Українка).

ВИПИРАЄ

268. **ВИПИРАЄ ДУХ, безос**. Дуже важко дихається. *Душить її, під серце підступає, у грудях давить, дух випирає...* (Панас Мирний); *Холодний поміст давив мою щок, перед очима я бачив чобіт, великий, мокрий, а на мені вага — коліна, руки, аж випирало дух...* (М. Коцюбинський); *Від швидкої ходи випирало дух, ніт заливав очі, а в горлі щеміло* (Григорій Тютюнник).

ВИПИТИ

269. **ВИПИТИ / ВИПИВАТИ (п'яти) ГІРКУ** (півну) [ЧАШУ] ([півний] ківш [ліха]) [ДО КРАЮ (до дна)]. Зазнати повною мірою багато горя, страждань, клопоту, неприємностей; настраждатися. — *Сотки, тисячі нещасних [втікачів] попадалися до рук козакам — мусили випити гірку до краю* (М. Коцюбинський); *Хоч би ж хтось хоч колись передав братам, яку він гірку чашу за них випив!* (І. Багрянний); *Як Шевченко, так і Осьмачка були мучениками, яким.. довелося випити до дна гірку чашу страждань. Тому їй вони обидва ввійшли в українську історію як величні символи приниженого, але невмирущого народу* (Ю. Стефаник); *З неусвідомленою гіркотою в серці мав прокинутися [Іваниця] лиш для того, щоб випити ту гірку чашу до дна: прокинувся і побачив Ойку, яка прийшла коли їй не до*

Дуліба, то принаймні не до нього (П. Загребельний); *О, ці самотні наші матері! Випивши повну чашу лиха, настраждавшись на холодних вітрах долі, вони прагнуть для своїх дітей найліпших затишків* (П. Загребельний); *Він випив ківш лиха і, можливо, котячі думки про облуду і марність цього світу повстали йому в котячій голові* (В. Підмогильний); *За коротке своє життя випила дівчина лиха повний ківш* (О. Ільченко); — *Я теж, Григорію Страстоновичу, пив свою чашу в тридцять сьомому році* (М. Стельмах). **ПИТИ ГІРКУ ДО ДЕНЦЯ.** [Зінька:] *Перед ким я скорилася, жебрала, у носах лазила.* — *Перед катом своїм!.. Не скорялася, сьомий рік пила гірку, доп'ю її до денця* (М. Кропивницький). **ВИПИТА ПОВНА ЧАША ЛІХА ДО ДНА.** *О рідна земле, мати наша, многостраждальна сторона, гіркого лиха повна чаша тобою випита до дна* (І. Гончаренко). **ЧЕРПНУТИ КІВШ ЛІХА.** *Й Саливон, і батько черпули ківш лиха на германській війні* (М. Стельмах).

ВИПИТУВАТИ

270. ВИПИТУВАТИ РОЗУМУ у кого і без додатка. *Дізнаватися про що-небудь у когось або перевіряти чию-небудь обізнаність у чомусь.* — *Де ви мене в лісі бачили? Де?* — з викликом глянув на полісовчика. — *Дурний ти, мов колода, а не журишся. Гадаєш, розуму випитую? Ви біля мене вже порожняка мчали* (М. Стельмах).

ВИПЛАКАТИ

271. ВИПЛАКАТИ (спілакати) / ВИПЛАКУВАТИ (спілакувати) ОЧІ. Довго і часто плакати. *Буду сина ждати. Та й чи ждати, чи не ждати? Ждала дні і ночі; Не доїла, не доспала, Виплакала очі!* (Я. Щоголів); — *Бачитимеш Григора Любистка у царській церкві, передай, що його Марусина виплакала очі, виглядаючи на шляхах...* — *казала дебела тітка Явтушиха* (М. Лазорський); *Розійшлися їхні долі, за них [дітей] батьки в костьолі Сплакують старенькі вічі* (Д. Павличко); // *Плачучи, зіпсувати собі очі, зір. Од раннього ранку до пізньої ночі Я плачу без тебе і виплакав очі* (Пісні та романси.); *Сплакала очі темної ночі, що світонька не бачу* (П. Чубинський). **ПРОПЛАКАТИ ОЧІ.** *Висохну од жалю і проплачу очі, Тебе не забуду ані вдень ні вночі* (Укр.. пісні).

ВИПЛИВАТИ

272. ВИПЛИВАТИ / ВИПЛИСТИ НА ЧИСТУ ВОДУ. Ставати відомим. *Не все виплило на чисту воду, але й за те, що розкрилось, довелося.. постояти прив'язаному до стовпа ганьби* (М. Стельмах).

273. ВИПЛИВАТИ (виринати) / ВИПЛИСТИ (виринути) НА ПОВЕРХНЮ. 1. Ставати відомим (про те, що приховується). *Почував [Павло], що як тільки заговорить, то не давнє минуле одразу випливе на поверхню і він знову опиниться душею в тому проклятому таборі* (В. Кучер); *Маковей не втримався, щоб не розповісти товаришам про свою конфузну пригоду. Дещо він, звичайно, намагався прикрасити, але робив це так невміло, що правда, нарешті, виплила на поверхню. Товариші підняли його на глум* (О. Гончар). 2. чого і без додатка. З'являтися де-небудь. *Рафаїл якось автоматично виринув на поверхню, коли Аркадієві треба було позичити грошей* (Ірина Вільде).

ВИПОРЕ

274. З-ПІД СТОЯЧОГО ПІДШВУ ВІПОРЕ. Дуже хитрий, спритний, кмітливий. *Вибрешеться [Володко], відпреться в живі очі, вискочить із видимої зазибелі. А хитрий і з-під стоячого підшву випоре!* (Л. Мартович); — *Так, — згоджується, але ж проти твоїх хитроцій та мудрощів знайдуться такі, що й з-під стоячого підшву випорють. І матимеш від них таку честь, мов собаці лико* (Є. Гуцало).

ВИПОРСНУТИ

275. ВИПОРСНУТИ З-ПІД ОКА чийого, кого, із запереч. Залишитися непоміченим, непобаченим. *Уважна, доскіплива, жваво постукує [вчителька] по класу у своїх модельних на високих каблуках, .. зазирає сюди й туди, ніхто не випорсе з-під її ока* (О. Гончар).

ВИПРАВИТИ

276. ВИПРАВИТИ ЩЕЛЄПИ кому, згруб. Сильно побити кого-небудь. *Ще ніколи піцани не зазнали такого лиха, як тоді, коли ними правила міцна рука товстопузого Потаповича. Не одному вона виправила щелепи* (Панас Мирний).

ВИПРОБОВУВАТИ

277. ВИПРОБОВУВАТИ ДОЛЮ. Наражатися на небезпеку. *Щоб не випробовувати більше долю, вона гучно заплескала в долоні* (З газети).

ВИПРОСИШ

278. [П] ЛЬОДУ (кріги) СЕРЕД (посеред) ЗИМИ НЕ ВИПРОСИШ у кого, зневажл. Хто-небудь дуже скупий. — *Ніно Митрівно, та в них льоду серед зими не випросиш!* (А. Головка); — *Подивіться, люди, на нього. Та кому не звісно, що в нього й посеред зими льоду не випросиш...* (В. Речмедін); *В отих кузюток хутирських .. і криги серед зими не випросиш!* (О. Гончар).

ВИПРОСТУВАТИ

279. **ВИПРОСТУВАТИ** (розправляти) / **ВІПРОСТАТИ** (розпрáвити) **ПЛЕЧІ**. Починати виявляти повною мірою свої сили, здібності; сміливо, рішуче діяти. *Гноблений, він [народ] випростував плечі і гримів повстаннями Олекси Довбуша і Лук'яна Кобилиці* (М. Рильський); *Де колишнє чайкою тужило, Ти зростаєш, світла наша сило, Розквітаєш в злагоді, в труді, Розправляєш плечі молоді* (М. Рильський).

ВИПУСКАТИ

280. **ВИПУСКАТИ** / **ВИПУСТИТИ** **ВІЖКИ** **З СВОЇХ РУК**. Поступатися владою, керівництвом. *Опися Степанівна, як стара господиня в домі, й не думала випускати з своїх рук господарських віжок* (І. Нечуй-Левицький); *З'явилась розгубленість. Доктор Гуль зорієнтувався, в чому річ, і вирішив не випускати віжок з своїх рук* (Л. Дмитерко).

281. **ВИПУСКАТИ** / **ВИПУСТИТИ** **З ПОЛЯ ЗОРУ** *кого, що*. 1. Переставати бачити кого-, що-небудь. *Вони [Іван Ілліч та Ада] впізнали мене, всміхнулись так, наче тільки мене й хотіли бачити отут, усамітнівшись, і я, ступивши два кроки назад, уже випустив їх із поля зору* (Є. Гуцало). 2. Переставати стежити за ким-, чим-небудь; послаблювати увагу до кого-, чого-небудь. *Пан Кишивокольський ніколи не випускав Олекси Довбуша з поля зору* (Г. Хоткевич).

3. *що*. Не враховувати чого-небудь, забувати про щось. *Нероздільну єдність об'єктивного і суб'єктивного, історичного і психологічного, епічного і ліричного моментів аж ніяк не можна випустити з поля зору* (Л. Новиченко); — *Докія Миколаївна не могла зовсім випустити з поля зору тонких психологічних особливостей складної натури свого сина* (З газети).

282. **ВИПУСКАТИ** / **ВИПУСТИТИ** **З РУК**. 1. *що*. Втрачати що-небудь, не вміти скористатися чимсь. — *Ми через свою недалекоглядність випускаємо з рук землю, випускаємо час і переходимо на прокисле чиновницьке життя і харчі* (М. Стельмах); — *Невже оце мені й не їхати?.. Як! Щоб я випустив із рук таку okazію?* (М. Коцюбинський); — *Замаху не робимо ні на кого, хочемо тільки не випустити з рук свого* (М. Лазорський).

2. *кого*. Відпускати кого-небудь, давати можливість піти від когось, залишити когось. *Фірма "Поляк" на Довгій вулиці дійсно була фірмою дуже оперативною. Вона не випускала з рук жодного покупця, поки його не задовольнить* (Переклад С. Масляка); — *Ти думаєш, як нас надодженуть, дак я тебе живу випущу з рук?*

Чорта з два кому після мене відстанешся! (П. Куліш); // Постійно тримати біля себе. Стара як обійняла її [панночку], то й з рук не випускає, цілує й милує та любує (Марко Вовчок).

3. *тільки недок., із запереч., чого*. Весь час, постійно займатися якоюсь справою. *Останні три тижні він не випускав пензля з рук* (А. Шиян); *Це вже мені так на роду написано, від народження до смерті меча з рук не випускали* (А. Хижняк).

283. **ВИПУСКАТИ** / **ВИПУСТИТИ** **З УВАГИ** (*прост. з виду*) *що*. Забувати про що-небудь, не враховувати чогось. *Автор, стоячи на тій точці зору, що проблема перекладу — лінгвістична проблема, і випускаючи з уваги, що це насамперед проблема мистецька, ігнорує .. особливості художнього перекладу* (М. Рильський); *Побачивши його за сорок верст від Троянівки, Оксен жахнувся: закрутить старого війна, пропаде чоловік, бо ж він далі Бесвої гори ніде не був. "І як же я не помітив? Зовсім з виду випустив", — докоряв себе Оксен* (Григорій Тютюнник).

284. **ВИПУСКАТИ** (розпускати) / **ВИПУСТИТИ** (розпустити) **ПАЗУРИ** (*кігті*) / **ВІПСУТИТИ** (*розпустити*) **ПАЗУРИ** (*кігті*), *несхе*. Виявляти ворожість, нетерпимість до кого-небудь або готовність дати відсіч комусь. *Шляхтич випустив нарешті пазури. Вівся з нами, мов колонізатор, мов плантатор* (П. Загребельний); *Її взяв острах: адже вона лишилася віч-на-віч з цим самотнім, дикуватим парубком. Смирний-смирний, а дивись і випустить пазури* (В. Речмедін); *Люті звірі Прийшли в овніх шкурах і пазури розпустили...* (Т. Шевченко).

ВИПУСТИТИ

285. **ВИПУСТИТИ** / **ВИПУСКАТИ** **В СВІТ** *що*. 1. Створити що-небудь. *І даремно по ночах .. гупали дзвіниці, щоб люди рятували панський хліб чи оселі. Люди залишилися самі по собі, а вогонь теж сам по собі, непаче його й не рука людини широко випустила в світ* (М. Стельмах). 2. Видати, опублікувати, надрукувати. *Дозволяю собі піднести Вам на сполин частину своїх творів, що довелося до сього часу випустити в світ окремим виданням* (Панас Мирний); *І. Я. Франко випустив у світ цілу низку солідних наукових праць* (З журналу).

286. **ВИПУСТИТИ** / **ВИПУСКАТИ** **З ОКА** (*з очей*) *кого, що*. 1. *із запереч.* Постійно бачити кого-, що-небудь, спостерігати за кимсь, чимсь або весь час дивитися на когось, щось. *Де по дорозі, де полем, по пояс загрузаючи в снігу, котили вони [червоноармійці] поперед себе дерев'яне колоесо, залишали за собою тонку нитку телефонного кабеля. Він образу ж поринав у сніг, доводилось ловити його на рогульки, щоб не випустити з*

очей (Ю. Збанацький); Вона що-небудь робить, а він, підперши руками кучеряву голову, не випускає її з очей (Марко Вовчок).

2. Послабити увагу до кого-, чого-небудь. Боговіз шпарко затягнувся димом, голос його підупав, послабшав: — Випустили його [Степана] з ока. (Ю. Бедзнь).

287. ВИПУСТИТИ / ВИПУСКАТИ КИШКИ з кого, кому, зневажл. Зарізати, заколотити, убити кого-небудь. Бився він [бугай] люто, не розбираючи; на людину наскочить — людину вб'є, на кабана — кабана кишки випустить (І. Муратов); — Ти ще мені ниньки скажи. Я з тебе льотом кишки випущу! — вивірівся бандит і реоунув з плеча карабін (М. Стельмах); — Скажіть вашому синові, якщо він ще наважиться дражнити мого собаку, я випущу з нього кишки! — гнівно кричав розлючений Максим (Ю. Мокрієв); — А той почав лаяти проклятого Мину із криком: "Рятуйте, кишки випускає!" — упав у калюжу (О. Довженко). ВИПУСТИТИ ТЕЛЬБУХИ (бандури). — Ой ти, жєбраче нещасний! — зарєвів придушено Жменяк, націлвшись вилами паливі на живіт. Я з тебе тельбухи випущу! (М. Томчанин); Кричав Марусяк і грозив, що бандури випустить кожному, хто лиш буде мішатися не в своє діло (Г. Хоткевич).

288. ВИПУСТИТИ ДУХ. 1. з кого і без додатка. Убити, згубити кого-небудь. Лигар уда-ром макогона Дух випустив із Емфіона (І. Котляревський); [Борець:] Хто сміливий, виходь та мене боротися, а хто ні, скоряйся мені, бо дух випущу! (С. Васильченко).

2. Умерти, загинути. Думка нараз пронизує мій мозок, як блискавка хмару: взяти б тебе, катюго, за горлянку, як ти мене тепер маси взяти, та придушити до землі праведної, щоб ти й дух випустив! (А. Хорунжий); // Здохнути (про тварину). І все кортить [Параскію] зробити щось лихе, погане. Наприклад: полетіти до Проліри, сісти на її корову, ... нестись.. в скаженій гонитві, аж поки .. худоба не випустить з себе духу (М. Коцюбинський).

289. ВИПУСТИТИ ДУШУ [З ТІЛА] з кого, кому і без додатка. Убити, згубити кого-небудь. [Василь:] Так ти й даси йому душу з тіла випустити? Певне, будеш оборонятися (Панас Мирний); — Мовчи! — не дав він Варакуті рота розкрити. — Полигач буржуїський! І йди геть з-перед очей моїх. Бо я з тебе зараз душу випущу! (А. Головка).

290. [П] КЎРКИ НІДЕ (нікуди) ВІПУСТИТИ. Дуже мало землі. — Наша голота дожи-лась біля болота, що й курки ніде випустити (П. Панч); [Данченко:] Ти сама знаєш, яке в нас

убозтво. Курки нікуди випустити. Без землі нам хоч зараз усім на Амур (Б. Грінченко).

291. НЕ ВІПУСТИТИ (не пустити) [НІ (ані, і)] ПАРИ З ВУСТ. Затято мовчати, не сказа-ти нічого. Горецький терпеливо усе вислухав, не випустив пари з вуст (М. Ю. Тарновський); Опе-резав [курінний] кийком злодія по плечах. Той тільки моторошно здригнувся й, убавши голову в плечі, зіптив зуби, не випустивши й пари з вуст (С. Добровольський); І знову всі мовчать. Дивна річ — як тільки скаже він, Анкулія, слово, відразу западає тиша, ніхто й пари з вуст не пустить (М. Чабанівський); Запанувала мовчанка. А На-талька... Боже мій! Впустивши оторочки і голку, вона стояла край столу, смертельно бліда, не пустила й пари з вуст (І. Багрянний).

ВИПХАТИ

292. ВІПХАТИ В ПЛІЧІ (в потилицю) кого і без додатка, зневажл. Грубо вигнати кого-небудь звідкись. — Як бачите, юначе, поміщик Ігалаган не марнує часу. Поки ви з мужиками ву-сте його в постолі (чи як пак там у того Коцю-бинського?) та в плічі випхасте з мастку, уже й нову спеціальність набуду (А. Головка); [Саша:] Та що ж, мамо, коли так трудно, — я собі місце найду! [Красовська:] Яке місце? Учительською станеш, щоб другого дня в потилицю випхали (Олена Пчілка).

ВИРВАТИ

293. ВІРВАТИ З ПАЗУРІВ кого, чого, чиїх. Врятувати, звільнити кого-небудь від когось, чо-гось. А Цюпа тоді висловився, що комісар части-ни, можлива справа, їде просити підмоги, щоб вирвати своїх із пазурів фашистів (Ю. Янов-ський); Партизанів попередили, та, на жаль, піз-но. І вирвати їх із залізних пазурів немицучої смерті ніхто вже не зміг би (З журналу).

ВИРВАТИСЯ

294. ВІРВАТИСЯ З ПАЗУРІВ кого, чого, чиїх. Врятуватися, звільнитися від когось, чогось. П'ятий день він йшов. Не йшов, а гнав, як молодий, гордий олень, гнав навропстець, ламаючи хаці. Вирвавшись із пазурів смерті, він летів, як на крилах. "Воля! Воля!" (І. Багрянний).

295. ВІРВАТИСЯ З РУК (з лап, з лабєт, з лабєтів і т. ін.) чиїх, кого, чого і без додатка. Вря-туватися, звільнитися від кого-, чого-небудь; поз-бутися залежності від когось, чогось. — Удасть-ся, то добре, а не вдасться, то ще такі світу не кінець, і вони [робітники] нам з рук не вирвуться (І. Франко); Усі вони [шинкарі] добрі, як сплять; а тільки розплющать очі, то так і норовить.., як би тебе так заборсати, щоб з його лап не

вирватися... (Панас Мирний); *Голос його [Захара] неначе вирвався з міцних лабет і в одну мить досяг до найдальшого білця (Іван Ле); Сини бідняків не могли розраховувати на те, що їм вдасться вирватися з лабетів злиднів (3 газети).*

ВИРИВАЙ

296. ХОЧ ЗУБАМИ ВИРИВАЙ (видирай). Дуже міцно. Їхня справа будешна, проста — ви-зволати з затверділих снігових заметів [телефонний] дріт, який мов уріс туди.. так, що хоч зубами виривай (Ю. Збанацький).

ВИРИВАТИ

297. ВИРИВАТИ (викорчовувати) / ВІРВАТИ (вйкорчувати) З КОРЕНЕМ (корінням) кого, що. Остаточо знищувати або ліквідувати ко-го-, що-небудь. І твій батько, а мій вірний друг, сказав йому: "Зайду, Сафроне, до тебе. Небез-премінно зайду, коли твоя кодо будо із коренем виривати" (М. Стельмах); *Нахвалявся прийти із сокирою та й викорчувати вас із корінням...* (А. Дімаров); // тільки док. Покінчити з ким-, чим-небудь, позбутися когось, чогось. — *Нема йому більше місця в Ольжинім серці! — пристукнула Ірина кулачком по Кочубесовому столу. — З корінням, каже, вирву з душі того проклятущо-го...* (О. Гончар).

298. ВИРИВАТИ / ВІРВАТИ З ПАМ'ЯТИ кого, чиєї. Примувувати ко-го-небудь забути ко-гось, щось. — *Ви підмовлені нашими відвічними ворогами і хочете усунути з лиця Землі останню пам'ятку нашої минувшини, щоб і саму ту славу минувшини затерти, вирвати з пам'яті потомків (І. Франко).*

299. ВИРИВАТИ / ВІРВАТИ З РУК. 1. кого, чийх. Позбавляти ко-го-небудь чогось, виявляючи велику настирливість. — *Нехай би знали, як нехтувати мною. Помилули мене! Вирвали з моїх рук честь, славу (І. Нечуй-Левицький); — Амосови всі такі. Їм подай тільки перше місце. А не даси — з рук інших вирвуть. Натури! (А. Хоруижий).*

2. Користуватися популярністю, великим попитом. — *Розкажи про себе, — Левко відпив трохи кави. — Не можу сказати, що мої рукописи виривають з рук, та вдалося зачепитися у видавництві — з літзаписом (А. Хоруижий).*

300. ВИРИВАТИ / ВІРВАТИ З СЕРЦЯ чийого, кого і без додатка. Примувувати ко-го-небудь забути щось або когось. *Важко з серця ви-ривати Твою пісню Голосу! (Л. Дмитерко); [Орест:] Мого кохання не можеш одібрати, його вже ніхто не вирве з мого серця, навіть ти (Леся Українка); В цю тяжку для мене хвилину я знайду*

в собі сили, щоб вирвати тебе, осоружного, на-завжди з свого серця (І. Цюпа).

301. ВИРИВАТИ ДУШУ кому. Викликати в ко-го-небудь сильні переживання, страждання. *І все матір свою згадує, кличе, щоб рятувала. — Та так же жалібно.. Ну прямо душу тобі вириває своїм плачем (Г. Хоткевич).*

ВИРИНАТИ

302. ВИРИНАТИ (вставати, спливати) / ВІРИНУТИ (встати, спливти, сплисті, май-нути і т. ін.) В ПАМ'ЯТІ чий, кого і без додатка. Несподівано, мимоволі пригадуватися. *Вири-пало в пам'яті напівазбуте, про що чув од мамі або од баби своєї (М. Коцюбинський); Але й у ро-боті тепер уже від спогадів не втече — встають та й встають у пам'яті цілі картини з недавньо-го минулого (А. Головка); В його пам'яті вири-пує давно вже забутий епізод, бачений ним колись на одному з вокзалів Півдня (Григорій Тютюнник); Ось і зараз сплило все в пам'яті; і він перегортає свою власну ненаписану книгу життя (І. Цюпа); В пам'яті знову сплили Гандзючисі до-кірливі Василеві слова (Г. Косинка); Майнули в пам'яті Леонідові трагічні картини херсонсько-го відступу минулого літа (О. Гончар).*

ВИРОСТАТИ

303. ВИРОСТАТИ / ВІРОСТИ В ОЧАХ. 1. чийх, кого і без додатка. Стати кращим на дум-ку ко-го-небудь; бути авторитетнішим для когось. *Після того, як він оженився, він ніби виріс у своїх очах (І. Нечуй-Левицький); І з того часу Рудько [півень] повторював його ["кукуріку"] кожної на-годи і взагалі без жодної нагоди. Раптом він непо-мірно виріс у своїх очах.. Рудько розумів, що своїм співом сказав усьому світові про своє право на ра-доці життя (О. Ольжич); Бує [Микола] присмню вражений тим, як повернув справу Андрій. Тovarиш враз виріс у його очах (Ю. Збанацький).* 2. Поставати перед ким-небудь, уявлятися ко-мусь. *Я тільки раз його [Кропивницького] на сце-ні бачив — Титана, що зламали вже літа, — Та молодим в очах він виростає, Бо я таким в душі його відзначив (М. Рильський).*

304. ВИРОСТАТИ / ВІРОСТИ НА ГО-ЛОВУ над ким. Набувати значних переваг порів-няно з іншими. — *Зайцем бути набридли! Наполю-ханним зайцем. — А ви знаєте, що вас жде? — Не знаю. І знати не хочу. Набридли... Ну що я міг ска-зати?.. Совість моя була чиста. Я попередив. Я потай гордився своїм вчинком. Аж виріс на голо-ву над своїми колегами (А. Дімаров).*

ВИРОСТИ

305. **ВІРОСТИ З ПЕЛЮШОК.** Стати дослним, самостійним. *На делікатне зауваження батька син зухвало відповів: "Тату, ти, очевидно, забув, що я вже давно виріс з пелюшок"* (З журналу).

306. **ЯК** (мов, *на́че і т. ін.*) **ІЗ** (з-під) **ЗЕМЛІ ВІРОСТИ** (уродитися, виринути) / **ВИРОСТІТИ** (виринати). Несподівано з'явився де-небудь. — *Як із землі виросла сестра Аркадія з пісним обличчям, з побожно згорненими на животі руками* (М. Коцюбинський); — *Ох, лишенько! — задзвенів гурт. Ох, як цей козак злякав. — Де він взявся? — Наче з землі виріс* (М. Лазорський); *Недавно казала тітка відчинити одно фронтове вікно; я відчиняю, а він наче з землі виріс — надійшов!* (О. Кобилянська); *Чортний монах немовби виріс з-під землі* (П. Панч); *Скрізь по полю — ліворуч і праворуч — стояли гармати, гармати, гармати.. Немов уродилися з землі* (О. Гончар); *Як з-під землі виростає Стьопа* (В. Собко); *Славка.. наче з-під землі виринав* (Л. Мартович).

ВИРУШАТИ

307. **ВИРУШАТИ / ВИРУШИТИ В ОСТАННІЙ ПУТЬ.** Помирати. — *Прости мене, мій дорогий! — обняв [Сурен] Велесича, немаче той був добрим давнім другом. — Я так хворів, що вже збирався вирушити в останній пош..* (Василь Шевич).

ВИРЯДЖАТИ

308. **ВИРЯДЖАТИ В СВІТ** кого. Давати кому-небудь необхідні знання, навички для самостійного життя; відправляти кого-небудь у самостійне життя. *Дочекався я Свого святонька, Виряджала в світи Мене матінка* (С. Руданський); *Минас рік, минас два, минає десять літ — і школа двері відкрива і виряджа у світ* (М. Упенник); *Лисиця дітей доглядала Як слід. Лисиця дітей виряджала У світи* (Л. Первомайський).

ВИСИДИТЬ

309. **З ВАРЕНОЇ КРАШАНКИ КУРЧА ВИСИДИТЬ**, *ірон.* Надзвичайно хитрий, спритний. [Клим:] *Це він на людях посміхається — хитрий. З вареної крашанки курча висидить* (М. Зарудний); *І хоча новітній граф, без сумніву, такий спритник, що з вареної крашанки курча висидить, — шани йому все-таки не діждатись за свої численні таланти й подвиги* (З газети).

ВИСИСАТИ

310. **ВИСИСАТИ** (висмо́ктувати, випива́ти і т. ін.) / **ВІССАТИ** (висмо́ктати, випи́ти і т. ін.) [ВСЮ] **КРОВ** з кого і без додатка. 1. Дуже

виснажувати, знесилювати кого-небудь. *Кров висисає оте остогиджене, Прокляте пишком шиття* (П. Грабовський); *"Рахіра або земля". Се випивало його кров і виводило з рівноваги* (О. Кобилянська); — *Ви бачите, я навіть не червоною, лице мось біле, як і у вас, бо жах висмоктав з мене всю кров* (М. Коцюбинський); // *Завдавати кому-небудь прикрощів, великого клопоту своєю поведінкою, вчинками, ставленням і т. ін.* — *Уб'ю гадюку, уб'ю змію!.. Вона [Оксана] з мене кров виссала* (Г. Квітка-Основ'яненко).

2. Жорстоко експлуатувати кого-небудь, доводячи до крайнього виснаження. — *По-моєму, усяк, хто хоч трохи вище став від сірої маси народу, — не лізь у пани, не висисай з народу крові, а віддай народові все те, що через його придбав* (Панас Мирний); *Ольга підводиться, розправляє спину і оглядає поле — то тут, то там білють хустини жилиць. Проклятий рудий пес Никифор, тіун боярський, висмокнув кров* (А. Хижняк); — *Я ж працювала на його [посесора] душу; він здер з мене мось гришне тіло, а пани виссав мою кров* (І. Нечуй-Левицький); *Мало ще мною люди попеврялись, всю силу забрали, всю кров виссали, а тепер ще дитину oddай їм... Не дочекають...* (М. Коцюбинський).

ВИСІТИ

311. **ВІСІТИ ДАМОКЛОВИМ МЕЧЕМ** над ким—чим. Загрожувати кому-, чому-небудь; постійно турбувати когось. *Небезпека бути викритим через отой вірш "дамокловим мечем" висіла над ним* (А. Головка); *Оце — приймуть чи не приймуть? — дамокловим мечем висіло над ним, і він докладав немало зусиль, щоб зосередитись і щось читати* (В. Канівець).

312. **ВІСІТИ НА НОСІ.** Бути дуже близьким щодо часу здійснення. *Хто гірший бязуз, той балакав про екзамен, що висів на носі* (А. Свидницький).

313. **ВІСІТИ НА ШІЙ** у кого. Обтяжувати кого-небудь, завдаючи великого клопоту; бути тягарем для кого-небудь. *Злостився князь на Ірину. Висіла тепер у нього на ший* (П. Загребельний); — *Чуєш, Михайле, ніщо не повинно гнути її чи висіти в неї на ший* (М. Стельмах).

314. **ВІСІТИ НА ЯЗИЦІ** (на язик, на кіпчику язика) у кого, чий і без додатка. Хто-небудь дуже хоче сказати або спитати щось, але з певних причин утримується. *Те, що він уважав за свою виключну тасмницю, відоме було цій старій, висіло на її балакучій язиці!* (І. Франко); *Вони посміялися вдвох, і запитання "а коли жес весіля?"*, *яке висіло на кіпчику язика в Крутояра, так і не вимовилось* (В. Собко); *Слова мимоволі,*

самі просто на язику висіли (П. Козланюк); Ті слова висіли на кінчику язика, і разом з тим я їх не знаходив (Ю. Збанацький).

315. ВІСІТИ (повисати) / ПОВІСНУТИ В ПОВІТРІ (між небом і землею). 1. тільки недо-
док. Перебувати у невизначеному, непевному
становищі. Але ж він [твір], певне, вийде в світ,
бо хоч Ваш видавець і висить в повітрі, та не
буде ж він вічно висіти, бо його банкір мусить
же об'явитись (Леся Українка); Минув ще один
місяць, а я все ще вишу між небом і землею. І
туди мене тягне, і тут порвати не сила (Грина
Вільде).

2. Залишатися без підтримки, не зустрічати відпо-
віді, співчуття. За літо в боях корпуси його [Враи-
геля] було знекровлено. І зараз оця задніпровська
операція, що вона йому принесе? З останніх сил
простягає руку на Захід, чи зустріне вона там
дружній потиск, чи так і повисне в повітрі?
(О. Гончар).

3. Залишатися нерозв'язаним, нез'ясованим, не-
здійсненим. — Хто повинен заохочувати проєк-
тувальників? Проєктний інститут? У нього не-
має коштів на цю статтю витрат. Замовник?
Він не має законних підстав. От і висять ці пи-
тання в повітрі роками (В. Попов); Наказ жорсто-
кий, але справедливий. — Що ж він тепер роби-
тиме? — повисло в повітрі питання Пишиної
(Ю. Збанацький); Найкращі плани і замисли мо-
жуть повиснути в повітрі, якщо слаба робота з
людьми, з кадрами (З газети).

316. ВІСІТИ (повисати) / ПОВІСНУТИ НА ВОЛОСІНЦІ (на волоску, на волосіні).
1. Перебувати в дуже непевному, критичному ста-
новищі. [Воронін:] Роздмухувати цей конфлікт
не в твоїх інтересах. Невже ти не розумієш, що
ти й без цього висии на волосинці? (О. Левада);
// Бути непевним, невизначеним для когось щодо
досягнення, здійснення. Тані Турбай і самій не по-
яснити це почуття. Адже за два роки вона пере-
могла в усіх змаганнях. Правда, щоразу ця перемо-
га висіла на волосинці (В. Собко); Знаючи свою
минувшину і розуміючи, що його посада висить
на волоску, він весь той час мовчав, працював
(І. Франко).

2. Бути в небезпеці, під загрозою. — Скільки лю-
дей він врятував, життя яких висіло на волосин-
ці! (В. Кучер); Побачивши, що.. життя Івана Во-
лодимировича висить на волосині, Терентій
кинувся в атаку (О. Довженко); На багатьох об-
личчях лежав зіркий слід недавно пережитого
бою, в якому було втрачено чимало крові, сили,
нервів, і, може, життя повисало на волосинці
(В. Кучер); Заскреготав зубами, вилаявся і пішов.
Знав, що його доля тепер повисла на волоску

(М. Ю. Тарновський). ВІСІТИ НА НЙТОЧЦІ. Та
наше життя заше висить на ниточці. Ніколи
не можна казати год, доки не перескочиш
(Ю. Яновський).

3. Постійно загрожувати своїм настанням (про ли-
хо, нещастя і т. ін.). — Моя люба кузиночко, війна
висить на волоску ще з вісімнадцятого року...
(Грина Вільде); Лихо висіло на волосині над його
головою (Папас Мірний); // від чого. Бути дуже
близьким до чогось фатального, небезпечного. Я
висів на волосинці від смерті, і Маша боролася за
мою душу всю ніч (Ю. Яновський).

317. ВІСІТИ НА ТЕЛЕФОНІ. Постійно
або подовгу телефонувати; займати телефон.
Петлора висів на телефоні в палаці цукрового
магната Тереженка (Ю. Смолич); Грицай висів
на телефоні, але з міста ніхто не відповідав.
Зв'язок перервано (В. Конвісар).

ВИСКАЛЮВАТИ

**318. ВИСКАЛЮВАТИ (вискаляти) / ВЙ-
СКАЛИТИ ЗУБИ, зневажл.** Сміятися або по-
сміхатися. Полюбила москаля, Та ще й зуби виска-
ля! (Т. Шевченко); — А парубкам з дівчатами
сідати? — питає один парубок, вискаливши зуби
(Г. Квітка-Основ'яненко); Він знову приносить пів-
торбини оладків, канючить, вискаливши зуби:
"Федоте, зроби шаблю" (Григорій Тютюнник).

ВИСКОКОМ

319. З ВИСКОКОМ (з вістрибком). Охоче,
з радістю, не вагаючись. Та й на виду Зося не згір-
ша за Христину. Інший би з вискоком подримбав
за такої дівчини (М. Стельмах); Молодших не
треба було умовляти, їм тільки скажи, що збира-
ється гурт, щоб поспівати, — з вискоком по-
біжать (В. Речмедін); — Гляди, вже скоро й
заміж віддамо. — О, коли це буде, — махнула
[Христина] рукою і почервоніла. — Тільки старості
на поріг, то з вистрибом помчимо, — обізвався
Левко (М. Стельмах). З ВИБРІНКОМ. Клим чоловік
неабиякий. За його [нього] кожної дівчина піде з
вибриком (І. Нечуй-Левицький).

ВИСКОЧИТИ

**320. ВИСКОЧИТИ (вістрибнути) ЯК
(мов, ніби і т. ін.) ПИЛИП З КОНОПЕЛЬ, зне-
важл.** Недоречно, неадекватно або невчасно зроби-
ти, сказати що-небудь чи виступити з чимсь. Копії
і фотографії документів та портретів, що я
надсилав, мені повернуто з присискою: "Не мо-
жуть бути використані". А чому? Що я — виско-
чив як Пилип з конопель? (Л. Смілянський);
— Артем, ніскільки не образившись, сприйняв її
кепкування, як і належало, спокійно. Справді, ви-
скочив із своєю догадкою ніби Пилип із конопель

(П. Гуріненко); *А на уроках він завжди про щось своє думав, а як спитав, завжди скаже не до речі, не до ладу, — як Пилип з конопель вистриб-не* (О. Іваненко). **ВІСКОЧИТИ** як КУЗЬМА з КОНОПЕЛЬ. Євген Панасович почав, було, гарячкувати і мало не вискочив як Кузьма з конопель, щоб перебити ту облудну мову (В. Речмедін). **ВІХОПІТИСЯ** як ПИЛИП з КОНОПЕЛЬ. Боявся новий полковник чогось не бовкнути, не вихопитися ненароком «як Пилип з конопель» (М. Лазорський).

321. ВІСКОЧИТИ НА СУХЕ. Уникнути заслуженого покарання, осуду. Він пошив у дурні своїх недругів, а сам конем красномовства вискочив на сухе (М. Стельмах); — Микола Остапеч хоч і кається на словах, проте в душі був безмірно радий, що розправився з поліцією. «Повійокою троху в обози, а потім знову вискочу на сухе», — потішав себе і перебільшено зітхав, визнаючи свою помилку (М. Стельмах). **ВІДРЯПАТИСЯ НА СУХЕ.** [Орися:] То й ви хочете мене втопити, щоб по моїй бідній голові самому на сухе видряпатися! (І. Франко).

322. ВІСКОЧИТИ ЯК ГОЛІЙ (козак, Кузьма) з МАКУ, зневажл. Недоречно, невчасно сказати що-небудь або виступити з чимсь. — Якби в місті по асфальту пройшла — затюкали б: оце вискочила звідкись як гола з маку! А тут, серед Скарбного, хоч на голову стань — ніхто не зауважить, не обсмеє! (О. Гончар); *Вискочив, як Кузьма з маку* (Укр. прнсл.).

ВИСЛИЗАТИ

323. ВИСЛИЗАТИ / ВІСЛИЗНУТИ З РУК чийх, кого. 1. рідко кому. Поступово зникати, зменшуватися, втрачатися. — А ви ж казали, у добрі, у злагоді живе Тодоська! — То воно так... у достатках... а тільки всі бачать, як воно їм у руки пливе, а як воно їм з рук вислизає, того ніхто не вгадає (Дніпрова Чайка).

2. Не діставатися кому-небудь. Радість його побільшується ще й тим, що медаль, яка дісталася Ліні, вислизнула з рук іншого претендента — Лукійного сина (О. Гончар). **ВИСЛИЗАТИ з-під РУК** А друкарня вислизала з-під рук жандармів, знов і знов оживала — в дев'ятому, в десятому, в дванадцятому роках (В. Близнець).

3. Спритно втікати від кого-небудь, рятуючись. Так, досі йому щастило, вислизав з їхніх [ворожніх] рук, не боявся смерті (Д. Бедзнь); [Даннло (легко відітхнув):] А скажіть, пане сержанте, коли можна знати, за ким [кого] ви шукаєте? [Вронський:] Я вже сказав — за арештантом, що вислизує з наших рук. Та нічого. Він же не голка, щоб безслідно пропасти (Мирослав Ірчан).

ВИСОЛОПИВШИ

324. ВІСОЛОПИВШИ (віваливши) ЯЗІК (язик), зі сл. бігатн, тікатн і под., зневажл. 1. Дуже швидко. — Ну, що тобі таке? Чого ти пршлетів, язик висолопивши? Що там таке сталося, що за тобою мов собаки гнали? (І. Франко). 2. До повного виснаження, надзвичайно напружувачи сил. — Тепер, якщо потрібні тобі гроші, — побігаєш не день, не два, висолопивши язика, заким позичиш (М. Коцюбинський); — А в селі в цей час робилось таке: лисий Лукан, висолопивши язика, бігав з подвір'я на подвір'я, збирав білі, «як лебедине пір'я», листівки (Ю. Збанацький).

ВИСОЛОПИТИ

325. ЯЗІК (язик) ВІСОЛОПИТИ (вівалити), зневажл. Дуже задихатися, захекатися від швидкого бігу, напруженої роботи. — Гляньте, як працює, бідолаха, аж язика висолопив (І. Нечуй-Левицький); Микита й Дорофтей побігли за бричкою. Доки добили, аж язика вивалили (Казки Буковини...); Як повів [Сенько] Славка тими стежками, то він аж язик вивалив із утоми, бо ті стежки крутилися дебрями й горбами (Л. Мартович); [Максим:] Геть чисто шию спекло, а Юхим зовсім язика вивалив... Буде знати, як зо мною робити!.. (С. Васильченко).

ВИСОТИ

326. з ВИСОТИ ПТАШІНОГО ЛІТУ (польоту). Згорн, звисока. Оглядаючи поле української.. новелістики навіть так схематично, цемовби з висоти пташиного лету, все ж цілком певно переконалися, що в науковому освоєнні цього дорожнього культурного надбання досі зроблено ще далеко не все (З журналу); Якщо подивитись у вечірні години на наше місто з висоти пташиного польоту, то перед очима постає казкова панорама (З газети). **з ПТАШІНОГО ПОЛЬОТУ.** Місто Бразилія з пташиного польоту нагадує реактивний літак з троху відігнутими назад крилами (З журналу).

ВИСОТИ

327. НА ВИСОТІ. 1. чого. Відповідно до найсуворіших, найвищих вимог чого-небудь. Як пропаганда вона мала своє велике значення, як літературна критика вона показала далеко не на висоті своєї задачі (І. Франко); Ми повинні бути на висоті завдань, поставлених життям (З газети).

2. Який відповідає найсуворішнім, найвищим вимогам; найкращий. [Соняшник:] Потрібно, щоб і цемент, і вапно, і все інше — було на висоті (Л. Дмитерко); — А це правда, що Валерій наш на

трасі знаменитого якогось механізатора врятував? *На висоті виявився?* (О. Гончар).

ВИСОТУВАТИ

328. ВИСОТУВАТИ (сотати) / ВЙСОТАТИ НЕРВИ з кого і без додатка. Виснажувати кого-небудь, спричиняти знервованість. *Вчительська робота висотує нерви, та й вік уже, мабуть, дасться взнаки* (З газети); *Вимагали збільшити плани, Наполігши на резерви... Нащо Лесю критикани, Що сотають тільки нерви?..* (С. Воскресенко); *А про те, скільки йому крові зіпсували, перців з нього висотали, зараз і не згадують* (В. Кучер).

ВИССАТИ

329. ВЙССАТИ (вйсмклати) / ВИСИ-САТИ (висмктувати) З ПАЛЬЦЯ. 1. Сказати, ствердити що-небудь, не спираючись на факти, не маючи для цього жодних підстав; вигадати. *З якої ж би речі вона стала їй, Гайніці, брехати? Не з пальця ж і вона виссала те, що казала! Щось же воно та є* (Б. Грінченко); — *Підкріпи, друже, свою розповідь власноручним підписом.* — *Для чого? — здивувався я.* — *Щоб не подумали, ніби я все це з пальця висмктував,* — відказав Гавриш (М. Ю. Тарновський); — *Оце вам звичай, самі ростуть із вдачі народу, з традицій його, із душі, а то вигадують, висмктують із пальця різні бездушні псевдообряди* (О. Гончар). **ВИССАННИЙ (вйсмктанний) З ПАЛЬЦЯ.** Цілі череди неіснуючих корів і бичків, сотні тисяч виссаних з пальців свиней та овець мандрували із звіту в звіт, щоб лягти потім в переможні реляції (А. Дімаров); — *Рубен багато знав про партизанів, а тут відомості з пальця висмкотані німецькими пропагандистами* (П. Автомонов).

2. Будь-якою ціною дістати або зробити з нічого щось. — *З тобою заради тебе не піду, і красти не стану, і з пальця тобі паски не виссу* (Л. Яновська).

ВИСТАВКУ

330. ЯК НА ВИСТАВКУ. Дуже добре, на належному рівні. *Так старалася чепурно уснопкувати, що на перший сніп аж Катратий задивився.* *Уснопкувала, мовляв, як на виставку* (О. Гончар); *Зразкова садиба. Город попораний як на виставку* (З журналу).

ВИСТАВЛЯТИ

331. ВИСТАВЛЯТИ / ВЙСТАВИТИ НА ПУБЛІКУ перед ким. Ганьбити, соромити кого-небудь. — *Чим я провинився, кого забив або запалив, щоби мене перед цілою громадою виставляли на публіку?* (І. Франко). **РОБИТИ ПУБЛІКУ**

з кого, діал. *На дорозі мене перейшла та й публіку з мене робить* (І. Франко).

332. ВИСТАВЛЯТИ / ВЙСТАВИТИ РО-ГИ. Зустрічати кого-небудь з відвертою неприязню, вороже. [Мелешко:] *А квартира то вже й зовсім не та — одразу роги виставила. Тут чийсь чужі речі* (І. Кочерга).

ВИСТАВЦІ

333. ЯК НА ВИСТАВЦІ. Нічого не роблячи; бездіяльно. [Марина:] *Здрастуйте, товариші. Що ж це ви, товариші партійні керівники, стоїте як на виставці, в той час, як довгоносик вже буряк доїдає* (О. Корнійчук).

ВИСТАЧАЄ

334. НЕ ВИСТАЧАЄ (не стає) ДУХУ у кого і без додатка. Хто-небудь не наважується на щось. *Не вистачало духу спитати про найстрашніше, але й найважливіше: за що і хто посміє зробити таке з поетом* (З. Тулуб); *Так жити треба: якщо припала до серця — підійшов, взяв за руку й пові!* *На це без любові духу не вистачить!* Тільки любов дає право на це! (О. Гончар); *Шкода йому свого безталанного товариства.. А сказати їм Галину правду — не ставало духу* (Панас Мирний).

ВИСТАЧИТЬ

335. СКІЛЬКИ ДУХУ ВИСТАЧИТЬ, з дієсл. руху. На повну силу; щосили. [Огнєв:] *А ми з основними силами разом з твоїми кіннотниками, як тільки смеркне, — сюди вийдемо, на цю пову доріжку і рвонем скільки духу вистачить, прямо в задні ворота* (О. Корнійчук).

336. РУК НЕ ВИСТАЧИТЬ. Дуже багато. — *У неї, мабуть, і своїх речей, що й рук не вистачить, а тут ще й ми* (В. Кучер).

ВИСТУПАТИ

337. ВИСТУПАТИ (вихідити, спливати) / ВЙСТУПИТИ (вийти, спливти) НАВЕРХ. Ставати відомим для інших, переставати бути прихованим; виявлятися. *Воно [кохання] спливало наверх і кидало йому [Михайлові] докори* (М. Томчаний). **СПЛИВТИ НАПОВЕРХ.** Докори й сварки підіймали стару ворожнечу, *наповерх сплили забути кривди й гріхи* (М. Коцюбинський).

ВИСТУПЦІ

338. НА ВИСТУПЦІ, ірон. Геть. — *Ну, а тепер — з хати на виступці!* — *весело загомоніла вона, — незабаром батько з матір'ю буде!* (Панас Мирний); [Федір:] *Дуків, як самі знаєте, уже Біг дасть. Одні помандрували до чорта на виступці, а інші — на чужу ніч віку доживати...* (Я. Галан).

ВИСУНУТИ

339. **ВИСУНУТИ ШИЮ З ЯРМА** чийого. Звільнитися з-під залежності від когось, з якоїсь неволі. *Коли Остап.. здіймав річ про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували [співчували] йому, але далі спочуття діло не йшло* (М. Коцюбинський).

ВИСУШУВАТИ

340. **ВИСУШУВАТИ / ВІСУШИТИ СЛІЗОЗИ** (сльозу) у кого, чий, чию. Втішати, заспокоювати того, хто плаче. *Поцілунками він висушував її сльози, і вона заспокоювалась, і знову було їй так хороше з милим, як завжди* (А. Шиян); *Рідна пісня заплете розмову, у стареньких висушить сльозу* (А. Малишко).

ВИТАТИ

341. **ВИТАТИ (ЛІТАТИ) В ХМАРАХ** (в небесах, в емпіреях). Сприймати дійсність нереально, наївно. *А в кого ж було питати [поради]? У Катрі? Дожила до сивого волосся, а все ще у хмарах витає* (І. Муратов); *Треба бути практичним, а не витати в небесах, треба просто рятуватися, перебути який час у підпіллі* (М. Ю. Тарновський); *І консисторія бере хабарі? — Ви просто дитина! І досі в емпіреях витає!* (М. Стельмах); [Марфа Варфоломіївна:] *Ти ще й досі у хмарах літаєш, а я вже.. перейшла на практичний ґрунт* (М. Кропивницький); // *Перебувати у стані замріяності, втрачати здатність зосередитися на чому-небудь реальному. Він розповідав про режим прокатки, а сам витає десь у хмарах, бачив тільки її [Лесині] променисті очі* (А. Хижняк). **ВИТАТИ У ВИСОКИХ СФЕРАХ**. — *Отакий, як ти оце, в мене брат був... Не думав про себе, все тільки у високих сферах витає* (О. Гончар). **ШИРЯТИ У ПОЗАХМАРНЬОМУ ПРОСТОРІ**. — *Вони [теоретики] кричали: не на землі Каргат живе, а ширяє десь у позахмарному просторі* (Ю. Шовкопляс).

ВИТЕРТИ

342. **ВИТЕРТИ ВОРСУ** кому. Побити, жорстоко покарати когось. *Убив [Еней] Лутага, Лавза, Орсу, Парфену, Палму витер ворсу. Згубив багачко ватажків* (І. Котляревський); // *Гостро покритикувати когось. Звісно, ми не такі вчені та муштровані, як Гасанчук, з нами можна всякому пащекувати... Ні, попались би ви до нього, він би вам ворсу витер!* (О. Гончар).

ВИТИ¹

343. **ВИТИ ЛІНВИ** (вірбовки) з кого. Повністю підпорядковувати когось-небудь собі, своїй волі, змушувати когось поводити себе відповідно до

своїх бажань, намірів і т. ін. — *Бач, скажуть, як заначальникував, таку вже і взявся з нас ливви вити... Взьвся, скажуть, Хома собакою на земляків...* (О. Гончар); — *З кого можна було б і вірвовки вити, на Хомі Хомовичу не поїздиш, як і на Їжаку* (Є. Гуцало).

ВИТИ²

344. **ВИТИ ВОВКОМ** (звіром). Бути у стані великого розпачу. *Відомо, що чиновники-бюрократи часто вовком виють через те, що їм, пехай і формально, треба відповідати на листи трудящих* (З журналу); *Звіром вици, горілку пити — і не чаркою, поставцем...* (В. Стус).

345. **НА МІСЯЦЬ ВИТИ**, *зневажл.* Нудьгувати, тужити. — *А те, що Оріся на вулиці була, то хоч і хлопців постийай. Цілий день на місяць вила з нудьги. Тебе там шукала* (Григорій Тютюнник).

ВИТИНАТИ

346. **ВИТИНАТИ ФОРТЕЛІ**. Поводитися дивно, примхливо; бути неслухняним. — *Дорогою він [псс] витинав мені різні фортелі. Коли переходив трамвайну лінію, ліг на рейки і ані руш* (Переклад С. Масляка).

ВИТИСЯ

347. **ВИТИСЯ** (звиватися, крутитися і т. ін.) **В'ЮНОМ** (лісом) біля кого, навколо кого. Підлещуючись, догоджати кому-небудь, упадати біля когось. *Як відходили [панотчики], то червоний стукав тяжкою ногою, пеначе ведмідь, блідий же вився лісом коло нього* (Л. Мартович); *Біля нього [Піскового] в'юном крутився старий Митрофан Лизя* (Іван Ле). **ВИКРУЧУВАТИСЯ В'ЮНОМ**. *Мати в'юном викручувалася навколо знатної гості і аж надто принижувалася улесливостю* (А. Хижняк).

ВИТКНУТИ

348. **ВИТКНУТИ** (вісунути, вістромити і т. ін.) / *рідше ВИТИКАТИ* (висовувати, вістромлювати і т. ін.) **НОСА** звідки, куди. Вийти звідкись або покинути щось. — *Що буде, як на поліцію або на фашистів натрапите? — А Юрко, а Вовка, а дід Захарко? Йому сто років, і не боїться, а мені не можна і носа нікуди виткнути — страшно!* (В. Лисенко); — *Ну й хуртовина!.. — на силу вимовив. — Коли б не таке діло, бабо Федоро, поса б не виткнув на вулицю* (О. Донченко); *Надворі був такий мороз, що аж дахи тріщали. З хати не можна було і носа висунути* (Казки Буковини.); *Зима була довга й холодна. Заціпеніло мовчав заметений снігом степ, люди не витикали носа з сіл, ще завидна зачиналися на довгу зимову ніч у хатах* (П. Загребельний); // *тільки док. Виглянути, визирнути звідки-небудь кудись або*

з'явитися десь. Танки закрутилися на краю яру, ждучи, коли ж до них почнуть підніматися піхотинці, .. але піхота сиділа в яру й боялася звідти навіть носа виткнути (П. Загребельний); Серед панства переляк поволі проходить. Дехто на- смілюється виткнути носа за двері і сповіщає, що .. "розбійників" уже нема (Ф. Бурлака); Така дрібнота, як зайчик, білочка, лісові мишки, хоч вони і в хутряних шубках, боялися й носа вистроми- ти на мороз (О. Іваненко).

ВИТОЧЕНИЙ

349. **ЯК** (мов, піби і т. ін.) **ВИТОЧЕНИЙ**. Який має правильну, досконалу форму або витончені лінії; стрункий. Уся [дівчина] — як *виточе- на*, а довга коса, чорна, як *гадюка*, так і обвива-ється круг тонкого стану (М. Старицький); Бісова Улья, ноги як *виточені* і пошкрябані соло-мою, мабуть, у полі пошкрябала (І. Микитенко).

ВИТОЧИТИ

350. **ВИТОЧИТИ КРОВ** з кого—чого. Зне-силити, виснажити, ослабити кого-, що-небудь. "*Виточить він усю кров з рідної України, щоб загубити її навіки, щоб дати змогу й силу по-лякам запанувати на Україні*", — думала Тодо-зя, йдучи слідком за князем до палацу (І. Не-чуй-Левицький); — *Я б тобі утер маку*, — думав він, — коли б москаль не виточив з мене крові (М. Коцюбинський).

351. **ВИТОЧИТИ СЛЬОЗИ З ОЧЕЙ** чийх, кого. Своїми вчинками, поведінкою змусити кого-небудь страждати, довести до плачу. А як пішов мені шостий рік, то багачко сліз виточив *з очей* бідної моєї неньки (О. Стороженко); Вона кинулася була розважати Пріську, .. та *це гірше розразила її серце, ще більше виточила сліз з її старих очей* (Панас Мирний).

ВИТРАЧАТИ

352. **ВИТРАЧАТИ** (тратити) **ПІРОХ**. До-кладати значних зусиль для здійснення, досягнен-ня чого-небудь (перев. марно, без сподіваних на-слідків). Лінія знову замовкла. Маковейчик *ще деякий час надсадно кричав у трубку, лаючи свого напарника.. Одначе, видно, даремно витрачав* Маковей свій *порох*: напарник *таки мовчав* (О. Гончар); — У мене, наприклад, всі корови ви-сокоудійні... Ясно? — уципливо резюмував Колойда. — А ви нас, рабів Божих, викликали серед ночі, агітуєте, накачуйте. Тратите *порох*, ла-масте, як ото кажуть, *двері* (І. Рябокляч).

ВИТРИ

353. **МОЛОКО НА ГУБАХ ВІТРИ**, *зне-важл.* Уживається для підкреслення чийі-небудь молодості, незрілості та недосвідченості. *Вже*

траплялось, що й з дівчатками десь біля перелазу простоявав. Правда, мені ще старші радили: "Молоко на губах витри", — але я намагався про-пускати те повз вуха (Ю. Збанацький). МОЮ НА ГУБАХ ВІТРИ. — Ніколи цього не буде! — Іч, який комісар вискався. Мою на губах витри (Григорій Тютюнник).

ВИТРИМАТИ

354. **ВИТРИМАТИ** (скласти) **ІСПИТ**. Під-твердити на практиці своїй найкращі якості, влас-тивості і т. ін. — *Наша сталь витримала іспит в грізні роки війни* (Н. Рибак); *Наша країна з честю витримала іспит у жорстокій війні з німецько-фашистськими загарбниками* (З газети); — *Цю працю, марудну і непросту, він взяв як іспит своєї вартості у господарстві. І цей іспит він склав перед родиною...* (М. Понеділок).

ВИТРИМУВАТИ

355. **ВИТРИМУВАТИ** / **ВИТРИМАТИ** **РІЛЬ**. Послідовно проводити намічену лінію по-ведінки. Кірсанов *витримував свою роль з ко-лишньою бездоганною артистичністю* (Переклад М. Дукина); Йому було майже присмно, що не він сам згоджується на поступки, а стороння особа його умовляє. *Треба тільки витримати роль об-раженої шляхетності* (З. Тулуб).

356. **ВИТРИМУВАТИ** / **ВИТРИМАТИ** **ХАРАКТЕР**. Виявляти стійкість, не відступати від власної думки. Карпо Власович аж сорів, так хотів щось сказати, але *витримував характер до кінця* (В. Кучер); *Всі замовкають Ігор, відчу-ваючи підступ, хоче витримати характер* (І. Багмут); А що, коли вона мала рацію і треба бу-ло спробувати запустити *це одну ракету? Ні, він правильно зробив, коли витримав характер до кінця і не погодився* (В. Собко).

357. **НЕ ВИТРИМУВАТИ КРИТИКИ**. Вн-яватися зовсім непридатним для чого-небудь, незадовільним за своїми якостями, властивостя-ми і т. ін.; не відповідати певним вимогам. — *Сто-чатку покажіть мені ваш садок. А по-друге, я вам наперед скажу: все це не витримує критики* (О. Довженко); — *І коли взяти до уваги точку зо-ру Ірини Леопольдівни, то багато сільських деся-тикласників залишились поза вузами. — Так, так. Теорія Ірини Леопольдівни не витримує... крити-ки* (Григорій Тютюнник).

ВИТРИШКИ

358. **НА ВИТРИШКИ**, зі сл. іті, прийті і под., *зневажл.* Дивитися на що-небудь, розгля-дати щось, персв. без будь-якої мети. — *Ти дума-єш, як ти йдеш до церкви витріщати очі на дів-чат, то й всі молодичі й дівчата йдуть до церкви*

на витрішки (І. Нечуй-Левницький); — *Хіба знаю твою думку? Може, ти не хочеш тут робити, а так лише, на витрішки сюди прийшов*, — хитрував Коритний (М. Ю. Тарновський).

ВИТРИЩИТИ

359. **ВИТРИЩИТИ** (вівалити, вірячнтн, вілупнтн і т. ін.) / **ВИТРИЩАТИ** (вивальювати, вірячятн, вилуплювати і т. ін.) **ОЧІ** (банький), *зневажл.* 1. Широко розкрити очі, виражаючи здивування, безтямність, гнів і т. ін. [Павло:] *Хочеш, я тебе зразу одним словом остовпню [спантеличу]? Скажи таке слово, що ти тільки баньки витріщиши* (М. Кропивницький); [Мартин:] *Скажи там, щоб дали на дорогу дві мірки вівса — ну, чого очі вивалив?* (І. Карпенко-Карний); *Господар вирячив від здивування очі* (А. Шняп); — *Це що таке?* — він недоумкувато вилупив почервонілі від алкоголю очі (Л. Дмитерко); *"Ти начепи йому [Ослу] на шию срібний дзвоник"*.. На вигони телят перелякав: Ускочив у село — *всяк очі витріщає* (Л. Глібов); *Мати прислухалась і витріщала з дива очі: хлопець розказував українською мовою мужицьку казку* (І. Нечуй-Левницький). **ВИТРИЩИТИ БУРКАЛА**. — *Чого буркала витріщала*. Укліно проси... (М. Стельмах). **ВИРЯЧИТИ** (вілупнтн) **БУЛЬКІ**. — *Абись не втратила того, що маси!* — вихопилося у Марічки отак раптово, як була іншим разом ікнеться людині знічев'я.. *Доцька вирячила бульки, а стара..* — *Ти що? На чуже зазіхаси?* (Грина Вільде). **ВИСТАВИТИ ОЧІ**. *Приятель мій і очі виставив*. — *Та Др[агоман]ов і не був у Галичині цього року* (М. Драгоманов). **ПОВИТРИЩАТИ БАНЬКІ** (про багатьох). *От ждуть вони [люди], стоять, Усі баньки повитріщали* (Л. Глібов).

2. на кого—що. Пильно, уважно або з цікавістю дивитися на кого-, що-небудь. *Вона одразу впала [на гірці]. Спершу йшла головою донизу, потім її розвернуло, пальтечко, спідниця закотилися десь аж під шию, червонючі, наче пошиті з повісінського прапора, панталони запалахкотили на сонці. Я мимохіть витріщив очі на те возняне диво* (А. Дімаров); *Омелько, зловивши на собі уважний погляд Гуляй-Дня, спитає: — Що баньки витріщив на мене? Скучив, мабуть, небоже Іване?* (Н. Рибак); *Підсунув [Мордко] окуляри аж на лисину й вирячив витріщувати баньки на Семена* (М. Коцюбинський); *Мірошинок виверпнувся на широкій старомодній канапі і вилупив п'яні баньки на молодичку* (І. Нечуй-Левницький); [Федора:] *Бач, який святий та божий. Жениться збирається, а на молодичь очі витріщає* (С. Васильченко); *Бігав [Іван] за Соломією, чудно витріщає на неї очі та докучав усякими дурними радами*

(М. Коцюбинський). **ВИБАЛУШУВАТИ ОЧІ**. *Я вибалушувала крізь темряву очі на неї, — таким голосом не говорила вона звичайно* (О. Кобилянська).

ВИТРЯСТИ

360. **ВИТРЯСТИ / ВИТРЯСАТИ ПЕЧІН-КІЙ** з кого і без додатка. Дуже натраєти кого-небудь при їзді по нерівній дорозі. — *Воно через греблю набагато ближче, та тільки... там не справили шляху. Мабуть, такі рівчаки та груддя, що й печінки витряє* (О. Донченко); *У кузові нас здорово трясе, підкидає, витряєє з нас печінки, але почувасмо ми себе справді чудово, на лихацьку їзду водія не скажимося* (О. Гончар).

361. **ВИТРЯСТИ ДУШУ** з кого. 1. Будь-яким засобами (перев. погрозами, суворим вимогам) домогтися чого-небудь від когось. — *А ти домоясь з теслями й огоридись. Гроші знайдемо. — І огорожджусь. Я з вас душу витрясу, а школу обгороджу* (Ю. Збанацький); *Сьогодні ось приїде.. граф Толстой, і він [цар] з нього душу витряє, а примусить вешті-решті по-справжньому розкопати всю справу* (В. Канівець).

2. Украв виспажнити, вимучити кого-небудь. [Гострохвостий (тихо):] *Ой, страшна ж її мати! Ще як попаде мене в свої лапи, то витряє з мене душу* (І. Нечуй-Левницький); *А вони [русалки] вхопили його знову, мало з нього не витрясли душу, так обертали в танці* (Три золоті сл.); // *Уживається як погроза побити, покарати кого-небудь. — Кажі, а то я з тебе душу витрясу!* — Іван Федотович припер Касяненка в куток і так здавив за горло, що тому виперло з лоба очі (С. Васильченко); — *А мені б тільки пана потіпати, я з нього душу витрясу* (П. Панч). **ПОВИТРИЩУВАТИ ДУШІ** (про всіх або багатьох). *Це ж можуть і нас погубити за нього, всі душі з нас повитрищують поліцаї, якщо тільки докотиться до них, кого ми тут переховуємо* (О. Гончар).

ВИТЯГАТИ

362. **ВИТЯГАТИ / ВИТЯГТИ** (втягнути) **НА СВІТ БОЖИЙ** кого, що. Робити кого-, що-небудь відомим для багатьох. *Володька, запалюючись, став розповідати про тих, що Титана заводського під час окупації врятували. Виявлено ж їх, нарешті! І в числі рятівників.. Катратий. Отакий! По суті ж герой, а мовчав, як риба. А інші теж..* — *Ну, тепер ми... витягнемо цих скромняг на світ Божий, вони ще в нас у президіях сидітимуть!* (О. Гончар).

363. **ВИТЯГАТИ / ВИТЯГТИ З АРХІВІВ** що. Повернутися до чогось забутого, старого, почати використовувати його. *Андрій Хвиля особливо емоційно заперечує думку Дмитрія Карамазова.. про потребу починати з революційної абетки,*

витягти з архівів старі гасла і чесно їх реалізувати (М. Хвильовий).

ВИТЯГНЕСИ

364. НЕ ВИТЯГНЕСИ І КОПІЙКИ з кого. Хто-небудь надзвичайно скупий. Кажуть, майновита людина скупа, з неї й копійки не витягнеш (З газети).

365. НЕ ВИТЯГНЕСИ ([обценьками] не вирвеш) СЛІВКА з кого і без додатка. Хто-небудь не хоче або не любить говорити. [Ганна:] Спочатку все про війну розказував [Степан], про інші краї, а тепер зовсім замовк, слова не витягнеш (О. Корнійчук); Така вже вдача в чоловіка, і зайвого слова з нього не витягнеш (Л. Гроха); І, вона знає, вже більше нічого питати Андрія: обценьками не вирвеш зайвого слова (М. Стельмах).

ВИТЯГТИ

366. ВИТЯГТИ (витагнути) / ВИТЯГАТИ (витагувати) З БОЛОТА (з багна, з калюжі, з грязюки і т. ін.) кого. Допомогти кому-небудь вийти з принизливого становища або позбутися злиднів. Не заприміть її Олександра, може б, вона і досі у своїх орантах завита ходила. Він витяг її з калюжі! (Панас Мирний); — Я, дурна, жалувала, що нею всі нехтували, — так їй і треба було, пройди світлиці! Я ж її за вуха з грязі витягла, в люди вивела! (Лєся Українка); Так ось знайте, що.. я отим самим "лібералізмом" витягнув Горєцького з болота (М. Ю. Гарновський); // Допомогти кому-небудь позбутися непристойного товариства, середовища, вийти з-під його впливу. Щаслива і я. І горда. Адже це я тебе відвоювала в тієї нечисті, адже це я витягла тебе з того бруду, в якому ти погрузав (В. Рєчмєдін).

367. ВИТЯГТИ (витагнути, простягти, простягнути, протягнути) / ВИТЯГАТИ (витагувати, простягати) НОГИ, фам. Померти (про людину). Всі пішли, а його [Зарубу] покинули. Ще, чого доброго, колись отак і ноги витягне. Усі розійдуться, серце здушить спазма, почнеться знову приступ, і край (В. Кучер); Он у людей комори тріщать, стільки того добра набирали, а ти, старий дурню, до живих ног витягнеш (А. Ішук); Занедужала небожа та й змерла. За нею вслід і батько наш ноги простяг (М. Старнцький); — Ген скільки дурних, що тягнуться, тягнуться, ніт їм очі заливає, вони його злизують, а потім — бац — простягнув ноги, нічого вже йому не треба, все зосталось (Є. Гуцало); Подекуди вже й ноги витягують з голоду (Ю. Збанацький); // Здохнути (про тварину). Газда так узлостився, що вхопив кіл та текнув [ударив] ним свиню по голові, що вона покрутилася, повертілася та витягла ноги (Г. Хоткевич); Так в один з днів стало

відомо, що кінв Якова Степановича до того зледащів, що витягнув біля озера ноги (Ю. Збанацький); — От що, небоже, їдь ти, мабуть, у Новосельці.. Візьмеш моїх пару коней, бо і їм тут не солодко. Того й дивись, що ноги протягнуть (С. Добровольський). ВИПРОСТАТИ НІЖКИ. До вечора й ніжки випростав [півень] (Сл. Б. Грінченка).

ВИТЯГТИСЯ

368. ВИТЯГТИСЯ (витагнутися) ВЗДОВЖ ЛАВИ, зневажл. Померти. — Але я колись таки стисну твою шкуру вздовж і впоперек! — У животі очах [Терентія] густішає злоба. — То й сам вздовж лави витягнешся! — стиснув [Яків] сучий кулак (М. Стельмах).

369. ВИТЯГТИСЯ (витагнутися) У НІТКУ. Докласти всіх зусиль, щоб зробити щось незвичайне, майже неможливе. — Як так, то й так! — бадьоро відповів Котик. — Даю слово: сам у нитку витягнуся, а Сокиринці підтягну! (Л. Гроха).

ВИТЯГУВАТИ

370. ВИТЯГУВАТИ (тягти, тягнути) / ВИТЯГТИ ЗА ВУХА кого. Всіляко допомагати кому-небудь, сприяти в чомусь. Не раз витягував [Віталек] Тоню за вуха по фізиці та математиці. Навдивовижу тямковитий хлопець (О. Гончар).

ВИХЛЮПУВАТИ

371. ВИХЛЮПУВАТИ / ВИХЛЮПНУТИ [РАЗОМ] З КУПЕЛЕМ І ДИТИНУ. За другорядним, непотрібним і т. ін. не визнавати, не помічати і т. ін. суттєвого, істотного, основного. Але в справедливому гніві проти "віршоробів" чи не збудимо ми уваги до особливостей віршованого слова, чи не вихлюпемо разом з купелем і дитину (З газети).

ВИХОДЕЦЬ

372. ВИХОДЕЦЬ З ТОГО СВІТУ. Мрець. Вибрав я хороше місце, Досхочу міг надивитись На непевну забаву Виходців із того світу (Лєся Українка); // Людина, яка лишається живою після тяжких випробувань (хвороби, тривалого бою, смертельної небезпеки і т. ін.). — Ах, це ти... здається — Нечиторук? — флегматично каже порутик, пересвідчившись, що перед ним, наче виходець з того світу, стоїть солдат з роти, яка от вже двадцять годин лежить покрита вогнем (М. Стельмах); // Людина, яка має дуже виснажений, хворобливий вигляд. То не мати, то не жива людина, то — виходець з того світу (Панас Мирний).

ВІХОДИТИ

373. ВІХОДИТИ (відходити, відбігати) НОГИ. Втомитися від довготривалого ходіння.

— Ідіть до ворожки, вона вам порадить. — Я вже ноги свої **виходила**. Нічого не допомагає (Ірина Вільде); — *От, той козак Савлук ходив, ходив — і набрів оце й низькоділ, де тепер село; та чи він уподобав, чи то вже ноги одходив, оселився тут* (Марко Вовчок); [Мусій:] *За чотири місяці зовсім одбігав ноги* (М. Кропивницький).

ВИХОДИТИ

374. **ВИХОДИТИ / ВЙТИ В СВІТ**. Видаватися, друкуватися. Ті нечисленні українські книжки, які тоді [у 80-х роках] **виходили в світ**, друкувалися майже виключно в Києві (В. Самійленко). **ВИХІД У СВІТ**. Серед статей, що з'явилися з нагоди виходу у світ празького "Кобзаря", найгрунтовнішою та найціннішою була розвідка Е. Дюрана (З журналу).

375. **ВИХОДИТИ / ВЙТИ В ТИРАЖ**. Ставати неспроможним займатися активною діяльністю, бути непридатним для чого-небудь. — *Вам не здається, що ми з вами вже, так би мовити, виходимо в тираж, і треба на наші місця пропустити молодих інженерів* (В. Собко); — *От уявіть собі таку ситуацію: минає п'ятнадцять, ну од сили двадцять років, і ми виходимо в тираж. Усі: од двірника до генсека* (А. Дімаров); — *Це знаменита "Кюїн Мері", колишня гордість англійського пасажирського флоту. Скоро вона вийде в тираж* (Ф. Маківчук). **ВИЛІТИ В ТИРАЖ**, ірон. — *Плаче муза твоя, плаче, Бо загнав її ти в саж. Схаменись, кажусь, земляче, Щоб не виліти в тираж* (С. Воскресакенко).

376. **ВИХОДИТИ / ВЙТИ ЗА РАМКИ** (за межі). 1. чого. Поширюватися поза чим-небудь. Гучна слава народного поета [Т. Г. Шевченка], його величезна популярність не тільки серед народу, а й серед передових кіл російської інтелігенції, популярність, що **виходила** вже далеко за межі країни, колола очі самодержавним сатрапам (Слово про Кобзаря); // Не обмежуватися чим-небудь. Підготовка випуску нової продукції **виходить за рамки** звичайної діяльності підприємства і вимагає додаткових затрат робочої сили і засобів виробництва (З газети); **Промислові міністерства і відомства повинні вийти за рамки** чисто адміністративних функцій і стати безпосередніми учасниками господарських процесів (З журналу). **ВИХІД ЗА РАМКИ**. Творче застосування в опері мелодії народної пісні забезпечує **вихід її за рамки** етнографічно-побутових цуп (З журналу).

2. чого і без додатка. Перевершувати міру звичайного, прийнятого чи встановленого. — Крім того, сміх не повинен **виходити за рамки** (Є. Гуцало); *Гордіюк розумів лиш одну форму*

відносин: низький уклін, підслесливу усмішку і виконання всіх, найдурніших навіть, велень. Все, що виходило за ті межі, найменший опір приводив його до шалу (Г. Хоткевич); *Серед статей, що з'явилися з нагоди виходу в світ празького "Кобзаря", найгрунтовнішою була розвідка Е. Дюрана. Її значення виходить далеко за межі звичайного відгуку про твори українського поета* (З журналу).

377. **ВИХОДИТИ / ВЙТИ З БЕРЕГІВ**. Перевершувати міру звичайного, усталеного. *Гнів людський виходить з берегів* (Л. Первомайський); *Ізнову задзвеніли бокали, бризнуло святковим салютом шампанське. Лунала музика. Весілля виходило з берегів* (В. Вільний).

378. **ВИХОДИТИ / ВЙТИ З ЛАДґ**.

1. Втрачати працездатність, можливість виконувати що-небудь (про людину). *Одна з мін вибухнула поблизу пушкарів. Хтось з-поміж них, видно, вийшов з ладу, бо Сіверцев сам підскочив до гармати* (О. Гоичар).

2. Переставати діяти; псуватися, ламатися. *Коли кінескоп старого телевізора виходить з ладу, його можна замінити на більший розміром* (З журналу); // Втрачати босездатність. *Вогонь з плавбатарей був настільки влучний, що ворожі судна лускались, мов кукурудзяні баранці на черені, і один за одним виходили з ладу* (С. Добровольський). **ВИХІД З ЛАДґ**. Часте різке гальмування викликає передчасний **вихід** автомобіля з ладу (З журналу).

379. **ВИХОДИТИ / ВЙТИ З ЛІТ** (з років, з віку). Ставати немолодим; старіти. *Чоловік виходив з літ* (З усн. мови); // *безос., кому, заст.* Хто-небудь стає старим. *Роди, бабо, дитину, коли бабі з літ вийшло* (М. Номис).

380. **ВИХОДИТИ / ВЙТИ З-ПІД ПЕРА** кого, чийого. Створюватися ким-небудь (про твори мистецтва). *Все нові й нові книги віршів, публіцистики, нові переклади виходять з-під його [М. Рильського] пера* (С. Крижанівський); *З-під його [І. Франка] пера вийшов цілий ряд солідних наукових праць* (М. Коцюбинський); *Усе, що вийшло з-під пера Яворницького, позначене винятковим захопленням* (З журналу).

381. **ВИХОДИТИ / ВЙТИ З РІВНОВАГИ** (з себе). Перебувати в стані сильного роздратування, нервового збудження; втрачати спокій, самовладання, терпіння. — *Кидати роботу треба! — виходили вони з рівноваги.* — *Роботу знайти де завгодно можна* (Іван Ле); *Я розумію Галю, що вона було завжди металас і виходила з себе в такі часи [весною]* (Лесь Українка).

382. **ВИХОДИТИ / ВЙТИ НА ДОРОГУ** (на шлях). Визначати напрям діяльності або своє місце в суспільстві, в житті. *Олесь Гончар належав*

до тих письменників, хто починав **виходити** на літературний шлях в останні передвоєнні роки (З журналу); *Ледве вийшовши з тупика на вірну дорогу, я знов пішов назад* (Моє життя в мист.); *На певну дорогу легше вийти вдвох* (З усн. мови).

383. ВИХОДИТИ / ВІЙТИ НА ОДНО. Зводиться до того самого. *Чи іде, чи ходить, — на одно виходить* (Укр.. присл.); *Всюди виходило на одно: ніде нема таких безтолкових дітей та жінок, як у нього* (М. Стельмах).

384. ВИХОДИТИ / ВІЙТИ НА ПЕРШІ РОЇЛІ. Мати найкращі успіхи у чому-небудь; ставати найкращим. *У київському середовищі авіаторів Сікорський незаперечно виходив на перші ролі, і на нього покладали великі надії* (З журналу).

385. ВИХОДИТИ / ВІЙТИ СУХИМ З ВОДИ. 1. Будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незап'ятованим. *Кажуть, що є такі шахраї, які виходять з води сухими* (О. Донченко); [Харько (сам):] *Дивуюсь і своєму нещастю, і хитроумним викруткам моєї в'юнкої bestії* жінки, котра вміє завжди вийти сухою з води: все звернуть на мене (М. Кропивницький); — *Треба ж до такої міри втратити глузд, щоб повірити, начебто можна чинити такі речі — палити, топтати чужу землю, нищити народ і потім сухим вийти з води* (Ю. Бедзик). **ВИСКОЧИТИ СУХИМ ІЗ ВОДИ.** *Десь гниють кості отамана, розметалися-розкидалися в безславних січах тіла його не-вдалих "дітей", один Гайдук лише зміг врятуватися, вискочивши сухим із води* (А. Дімаров). **ВІЙТИ СУХЕНЬКИМ ІЗ ВОДИ.** *Кота Петровича, де я живу, На лаву садовий судову: „А він Мишамі і Кириям підперся, Сухеньким вийшов із води* (М. Годованець).

2. Знаходити вихід із скрутного становища. — *Не раз доводилось бувати в таких бувальцях, що, може, кому й не спалося.. Але нічого, виходили, як мовить, сухими з води* (Ю. Збанацький).

386. НЕ ВИХОДИТИ З РУК. Перебувати у постійному вживанні, використанні. *Уявлялося, як щодня, щороку рулетка чи рейсфедер не виходять з рук* (Іван Ле).

387. НЕ ВИХОДИТИ З ХАТИ. Постійно бути вдома, не бувати серед людей. *Давенько ми вже Марусю не бачили, то за горем своїм, то за сваркою тією межі старими, та й Маруся наче ховалася з хати, сливе, не виходила* (Марко Вовчок); *Десь, певно, вітер пройняв мене, і я схопив бронхіт, два дні не виходжу вже з хати* (М. Коцюбинський).

388. НЕ ВИХОДИТИ (не йті) З ПАМ'ЯТІ у кого, кому. Ніяк не забуватися. *Вона ніколи в мене з пам'яті не виходила* (О. Кописький); *Мені з*

пам'яті не йде "розмова" з паном лейтенантом. Чого він докопувався? (П. Колесник). НЕ ВИХОДИТИ З ПАМ'ЯТІ. *Уже пишеницю звезли і вимолотили, а Василя так і манило, так і тягло в поле. Той майвовий день не виходив у його з пам'яті* (Панас Мирний).

ВИХОДИТЬ

389. ВИХОДИТЬ З РУК чийх, кого. Хто-небудь сам, власноручно робить, виготовляє що-небудь. *Але коли що вже виходило з Денисових рук, то мало на собі печать довершеності. Минуло вже років двадцять зо дня його смерті, а ложками його роботи й досі ще сьорбають борці мої земляки* (М. Рильський).

390. НЕ ВИХОДИТЬ З ГОЛОВИ (з думки). 1. у кого, кого і без додатка. Хто-небудь постійно думає про когось, щось. *Коли подруга повернулася — свіжа, сяюча, — вона сказала: — А в мене з голови не виходить поїздка* (О. Гурейв); *З думки Яся не виходив від смирної, тихої Гані, балакаючої з паймичками запанібрата* (І. Нечуй-Левичський).

2. Бути предметом постійних роздумів. *Револьвер системи "бравніне" не виходив із голови* (М. Хвильовий); *Михайло Щерба не виходив з голови* (Д. Бедзик).

ВИХОР

391. ЯК (мов, неначе і т. ін.) ВІХОР. Дуже швидко. *До кінолабораторії я влетів як вихор* (Ю. Яновський); — *Татку, заждіть, я зараз! — скочив [сип] з розлогих саней і навпростець городом побіг до хати. Влетів мов вихор і в чому був поліз на полик* (Валерій Шевчук); *Час летить неначе вихор...* (М. Упенник).

ВИШЕПТАТИСЯ

392. ВІШЕПТАТИСЯ ЯК РАК У ТОРБІ. Віджити свій вік, почати помирати. *Вишептався як рак в торбі* (М. Номис); *Ще раз дід обвів поглядом усіх, склав руки на грудях і промовив: — Ну, прощайте, я вже вишептався як рак у торбі, — і тихенько вмер* (З журналу).

ВИШКВАРКИ

393. МАСЛЯНИ (позаторішні) ВІШКВАРКИ. *Зневажл. Що-небудь незначне, не варте уваги; дрібниці. — За що ж його [сина] узяли? — А враг їх матір знає. За масляні вишкварки!* (Панас Мирний); — *Толкуються [говорять]! Про що толкуються? Про позаторішні вишкварки?..* (Панас Мирний); — *Та годі вам гризтись за масляні вишкварки!* (І. Тобілевич).

ВИШКІРЯТИ

394. **ВИШКІРЯТИ** (шкірити, щірити) / **ВИШКІРИТИ** (вищирити) **ЗУБИ**, *зневажл.*
1. до кого і без додатка. Сміятися. Враз дама до-
жовує, ковтає і премило вишкіряє золоті зуби до
Юри (Ю. Смолич); — Ти чого, підмагачу, зуби
шкіриш? — дивується дядько Микола (М. Стель-
мах); А Калістрат Пилипович пихкає цигаркою й
усміхається... — І чого б я ото зуби шкірив? Он в
газетах пишуть, що озимина підгуляла, що шкід-
ник насувається.. А Калістрат Пилипович ус-
міхається (Остап Вишня); А стилига удавано зди-
вувався: — Що, важний птах? Може, вихователь
який? Тепер уже всі глянули на Миколу, вишкіри-
ли зуби, сміються (ІО. Збанацький); Військо!
Лаврентій схидно вишкірив зуби: яке то військо?
Отара овець! (А. Хвильний); У Джантемира від-
лягло від серця: отже, можна спокійно сидіти на
Орі до весни, і він із невідомою радістю вищи-
рив свої рідкі жовті зуби (З. Тулуб). **ВИБІЛЮ-**
ВАТИ ЗУБИ. — Ти чого вибілюєш зуби? — здиву-
вався батько. — Бо є що вибілювати, — ще
більше розбирав мене сміх (М. Стельмах).

2. Робити грізний вигляд. Ще й на мов нещастя
прийшла мені на думку та страшна тітка Ната-
лія: так-таки, неначе вона стоїть передо мною
та вишкіряє зуби (І. Нечуй-Левицький); А коли
він [прапорщик] блимнув білками і вишкірив зуби,
Василько зі страху аж скрикнув (П. Панч); Юля,
щоб не трудити ніг, сіла на диванчик. Андрій лю-
то вишкірив зуби і гримнув, щоб вона встала
(Григорій Тютюнник); Стадницький люто сварив-
ся на нього аранником, а парубчак у відповідь
махнув кулаком, вишкірив зуби і зник між дерева-
ми. Шукай тепер вітра в полі (М. Стельмах).
3. на кого і без додатка. Злісно накидатися на ко-
го-, що-небудь, вступати проти когось, чогось.
— Братова часто вишкіряла зуби на невістку, бо
вона мало допомагала їй по господарству
(З газет).

ВИЩИЙ

395. **НА ГОЛОВУ ВИЩИЙ** від кого. Наба-
гато кращий чимсь. Чемпіони III Спартакіади
профспілок України [з хокею] були на голову вищий
від своїх суперників (З газети).

ВІВЦЯ

396. **ЗАБЛУКАНА** (блудна, прилюдна)
ВІВЦЯ. Людина, яка порвала стосунки з тим се-
редовищем, до якого раніше належала, або яка
збилася з правильного життєвого шляху. — Так,
нас запрошують. Бачиш, он вогнище, заблукана
вівця! (П. Панч); Під вовчими очима проводжав
свою заблукану вівцю (П. Колесник); В'яжуться

люди в товариства... та й Івана беруть між себе.
А він ходить, наче та блудна вівця (Л. Марто-
вич); Ой ходжу-блуджу я по улонці, як прибудна-
ная вівця, Та ні до кого мені промовити та вірне-
ньогого слівця (Укр.. пісні).

ВІД

497. **ВІД І ДО**. 1. Абсолютно всі або все, без
винятку. Ніякої роботи наші хлопці не чуралися.
За це вони [індійці] всі — від і до — металургів на-
ших поважали (О. Гончар); — Пиши! — Що писа-
ти? — .. Що все виконуватимеш — від і до!
(О. Гончар).

2. Повністю або до найменших дрібниць. В самій
семірічці нашої була навіть чимала бібліотека
(яку, я наслідуюсь запевнити, перечитав, як то ни-
ні говориться, "від і до"... (О. Левада); Є також
думка — написати історію свого заводу. Малень-
ка ще вона, проте подій багато. Викласти б усе
це, від і до (З журналу).

3. Без будь-яких попусків; найсуворіше. — Не пе-
ребивайте. Якби таке вчинив я, порушив порядок,
не сказав би й слова. Судіть! На всю котушку! Від
і до! (Ю. Мушкетик).

ВІДАТИ

398. **ВІДОМ НЕ ВІДАТИ** чого. Зовсім нічо-
го не знати про що-небудь; не мати жодних відом-
остей про щось. Мавра перед начальниками ста-
ла одрікатися: відом не відас, де Мусій
Завірюха... (К. Гордієнко).

ВІДБАВЛЯЙ

399. **ХОЧ ВІДБАВЛЯЙ**. Дуже багато.
— Округом не доводилося ще командувати, — роз-
вів він [генерал Жуков] руками й посміхнувся.
— Триго туг хоч відбавляй (О. Слоненко);
— Роботи в нас хоч одбавляй. Маємо от поки! —
черкнув пальцем по горлу (Г. Коцюба); — Танцю-
ристів і співаків у Браному полі хоч відбавляй
(В. Чумак). **ХОЧ ВІДСИПАЙ**. У нього було дуже
туге вухо, зате терпіння хоч одсипай... (Збірник
про М. Кропивницького).

ВІДБИВАТИ

400. **ВІДБИВАТИ** (відбірати, перебива-
ти) / **ВІДБИТИ** (відбірати, перебити) **ХЛІБ** чий,
у кого, від кого, рідко кому. Позбавляти кого-не-
будь заробітку, беручись за ту саму роботу. [Га-
ля:] Я, каже, вивчу, як слід, якого хлопця, а він ме-
ні буде хліб одбивати... (Панас Мирний); І не
кривість баба [знахарка]: тільки зачепа — вона
табї повну торбу розкаже, аби підхвалили. Ото
слухають, слухають дівчата, та: "Бабо-бабо!
От ми од вас хліба одіб'ємо — нащо все порозка-
зували?" (Дніпрова Чайка); — На кого ж ви вчи-
лись? — Теж на вчителя! Мало не перебив ваш

хліб,— білозубо засміявся Марко (М. Стельмах); // Перехоплювати чію-небудь роботу, чийсь обов'язки, завдання і т. ін. *Козаков, ревниво заздрячи танкістам, був однак щиро задоволений з того, що вони так прудко пішли вперед.— Хоч і відбивають наш "хліб", але ж зате в Прагу встигнуть*,— втішав він своїх "вовків" (О. Гончар).

401. ВІДБИВАТИ / ВІДБИТИ ОХОТУ. Перешкоджати вияву інтересу до чого-небудь (роботи, розваг і т. ін.). *Боялися ми: що, як піде робота нанівець? Що, як не вийде в нас нічого? Розхолодило б це наших хлопців, одбило б охоту* (О. Доиченко).

ВІДБИВАТИСЯ

402. ВІДБИВАТИСЯ / ВІДБИТИСЯ В ПАМ'ЯТІ чийї. Запам'ятовуватися комусь. *Ось яка та картина, що відбилася в пам'яті моїй наперекір течії вічно біжучого часу* (Леся Українка); *Відбилася в моїй пам'яті її* [Аделіни Патті] витончена невеличка фігура з профілем, неначе вирізьбленим із слонової кістки (Мое життя в мистр.). **ВІДБИТИСЯ В ПАМ'ЯТКУ** чьому. *Мотря стоїть уже в себе за лісою, визирав з-під малини. Лице палає, сміливе, .. а чорні оченята як не випалять .. Такою й одбилась вона в моєму пам'ятку назавжди* (С. Васильченко).

403. ВІДБИВАТИСЯ (відмахуватися, відхрещуватися) / ВІДБИТИСЯ (відмахнутися, відхрестітися) РУКАМИ Й НОГАМИ від кого. Рішуче відмовлятися від кого-, чого-небудь. *Відбиватися руками й ногами від участі в розробці неперспективного проекту* (З уст. мови); — *У медичному штаті працювало двох — Хлипалів двійник, від якого наш Хлипало відхрещувався руками й ногами — не визнавав родичівства, та лікар-стоматолог панна Нонна* (Ю. Збанацький). **ВІДМАХУВАТИСЯ РУКАМИ.** Він почав питать в наймичок, в прикажчиків, але ті одмахувались руками і казали, що ті книжки їм зовсім ні для чого не потрібні (І. Нечуй-Левицький).

ВІДБИЛО

404. ВІДБИЛО БАКИ (пам'ять) кому, фам. Хто-небудь не пам'ятає, забув когось, щось. *Дожиєш ти до сімдесяти годочків, тіякий чорт і не згадає про тебе, ніби ти їм і не батько, хоча б один сучий син навинувся чи телеграму вдарив! Навіть Оксані баки одбило* (І. Драч). **ПАМ'ЯТЬ ОДБИТО.** *От і знайшли злодія! Тепер уже ніхто не міг би сказати, що Нечипір не винуватий, .. от і буцімто пам'ять одбито йому,— все так ловко, чисто зробив, а про ключника й забувся* (Грицько Григоренко).

ВІДБИРАТИ

405. ВІДБИРАТИ / ВІДІБРАТИ ПАМОРОКИ (тіяму). 1. *у кого, кому.* Хто-небудь втрачає здатність нормально мислити або сприймати щось. *Знов почало в мене одбирати памороки* (І. Нечуй-Левицький).

2. *у кого.* Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось. — *Усе .. привиджуються його чорні очі, неначе він одібрав у мене памороки* (І. Нечуй-Левицький).

406. ВІДБИРАТИ / ВІДІБРАТИ РОЗУМ кому. 1. Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось. *Вона* [Рахіра] *відбирала йому весь розум і всю свідомість його ества* (О. Кобилянська); *Кого хоче Бог покарати, тому розум відбирає* (П. Козланюк).

2. *безос.* Хто-небудь втрачає здатність нормально мислити, розуміти і сприймати. *Розум мені відібрало, а коли став потроху оговтуватися, .. згадалось мені, що такі самісінькі очі, як у Петра Зосимовича Варави, бачив я і в тієї славної телички, за яку рідна жінка Мартоха позичила мене Дармограйці* (Є. Гуцало).

407. ВІДБИРАТИ / ВІДІБРАТИ СЕРЦЕ [Й ДУШУ] у кого і без додатка. Позбавляти кого-небудь спокою, душевної рівноваги. — *Не бачу перед собою його смуглявий вид, привиджуються його чорні очі, неначе він .. одібрав серце й душу* (І. Нечуй-Левицький).

408. ВІДБИРАТИ (віднімати) / ВІДІБРАТИ (відніяти) МОВУ кому, у кого. 1. *безос.* Хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву і т. ін. *Біленьке, злегка поійняте загаром, воно* [дівча] *так невимушено розглядало Данька, що йому притьмом відбирало мову* (О. Гончар); *Оля ж, видно, всього сподівалась, тільки не того дружнього усміху. Може, через те й мову її відібрало?* (Є. Гуцало); *Треба було озватися до неї, привітатися, а в мене відібрало мову, стояв як пепь* (Ю. Збанацький); — *Ні, ні, я точно знаю! — Сидорчук так наполюшився, що йому мало не відняло мову* (Ю. Бедзик). **РІЧ ВІДТЯТИ.** — *Іди собі! — гукнув голова, бачачи, що в неї й річ відтяло. Мотря повернулася, вийшла* (Панас Мирний).

2. Позбавляти кого-небудь здатності говорити. *У старої нахабство гостя відібрало мову, вона тільки показувала йому на інший стілець* (Ю. Яновський).

409. ОЧІ ВІДБИРАТИ. Вабити, приваблювати своєю яскравістю, приємним виглядом і т. ін. — *Підкликає мене вчора пальцем Петро-лавашник..: привіз, каже, одно ліжко з бази, сітка*

панцерна, більця з нікелю .. все з нікелю, очі одби-
рас (З газети).

ВІДБИТИ

410. ВІДБИТИ / ВІДБИВАТИ ВІД ДОМУ
кого. Відохотити кого-небудь бувати вдома або
від викопання своїх домашніх, сімейних справ.
— А вам заздро на мого чоловіка? — вмішається
Гаяля — Та ще б, дивіться, не заздро було! Де ж
таки — чужою жінку зовсім від дому одбив! (Па-
нас Мирний).

411. ВІДБИТИ (надсадити) БІБЕХИ (пе-
чінки) кому, грубо. Дуже побити кого-небудь.
— Дядьки бояться йти до небожжа. Ану ж їм
відіб'ють бібехи! (С. Караванський); — Одбили-
ся від ватаги, — гулявить шаландьор [човняр] із
проваленим носом, — а тобі печіники відіб'ємо,
чортів баклажси, щоб знав морську дисципліну
(Ю. Яновський); Всі [школярі] сумували, що уже
не буде між нами такого щирого товариша, як
Довбня, дехто похвалювався бібехи надсадити не-
долугенному москальчукові (Панас Мирний); [Ко-
нон:] А бува, що і вкрадуть гроші [на ярмарку];
бува, що ст'яну погубляться і бібехи один друго-
му надсадять (М. Кропивницький). ПОВІДБИВА-
ТИ БІБЕХИ (більбахи). [Ярема:] Мовчи, товсто-
пуза пляшко! А то бібехи повідбиваю (М. Кос-
томаров); А іноді проти лави один піде [Нечипір],
так тут вже достанеться йому на горіхи.., та
так йому більбахи повідбивають, що насилу
удосвіта додому долізе (Г. Квітка-Осноп'яненко).

412. ВІДБИТИ ПІМОРОКИ (підмкн, тім-
кн). 1. кому і без додатка. Позбавляти кого-не-
будь здатності нормально мислити або сприймати
щось. [Бичок:] Ну, наробив я халепи, ускочив аж
по самісінькі вуха! Правду кажуть: що кого Бог
захоче покарати, то перш усього піморокси
одіб'є!.. (М. Кропивницький).

2. кому, у кого. Хто-небудь втрачає здатність
нормально мислити або сприймати щось. Зайшов
я вже далеченько, бо мені пеначе піморокси одби-
ло; але сплзю перестати литись. Я став та й роз-
дивляюся, куди це я зайшов (І. Нечуй-Левицький);
— А ви мене послушайте, начальники дорогі. Не
дивіться, що я баба немічна, у мене ще цимки не
відбило (Ю. Бедзик); Мені відбило плямки. Певне,
те саме було і з Жабі. Ми щось мололи поручикові
чи, мабуть, потаквали на те, що він нам торо-
чив (Олесь Досвітній).

ВІДБИТИСЯ

413. ВІДБИТИСЯ / ВІДБИВАТИСЯ ВІД
ДОМУ (від сім'ї). Перестати бувати вдома або
втратити інтерес до домашніх, сімейних справ.
Поступлю я, тату, в суд або десь в урядники, та-
ки в нашому місті. І од дому не одіб'юся, і до чину

дослужуся (І. Нечуй-Левицький); — За роботою і
товариством зовсім, Іване, відбився ти від сім'ї
(М. Стельмах).

414. ВІДБИТИСЯ / ВІДБИВАТИСЯ ВІД
РУК кого, чий і без додатка. Перестати коритися
кому-небудь, слухати когось. [Тиміш:] Чортяка б
вас обох вхопила з вашою грамотою! .. Одбилися
обоє від рук, хоч візьми та обам поскручуй голо-
ви!.. (М. Кропивницький); А закінчилося це тим,
що хлопець перестав слухати батька й відбився
від рук матері (С. Чорнобривець); — Тільки гляди
мені, Ігоря нашого стримуй. Геть від рук почав
одбиватися. Дивися за ним, — строго сказав Гро-
мов (В. Кучер); Надто вже заадмініструвався
наш шаповальний Павло Антонович... Мало, що сам
од рук відбивається, ще й Кужеля за собою тягне
(С. Добровольський).

ВІДБИГТИ

415. ВІДБИГТИ (відбігтися) РОЗУМУ (глуз-
ду). Стати божевільним; збожеволіти. Він був би
розцілював їх [стрільців], але боявся викликати но-
вий переполох. Подумали б, що старий Матвій
Шавала відбіг (не дай Боже) розуму (Мирослав
Ірчан); У селі говорили всячину. Казали, що й з чортом
злігався (Б. Антоненко-Давидович); [Штефан:]
Отче! Ви ж бачите: стара вже відбилася глузду
й казна-що верзе... (Я. Галай).

ВІДБУВАТИ

416. ВІДБУВАТИ / ВІДБУТИ ЧЕРГУ. Ро-
бити що-небудь неохоче, без будь-якого бажання.
Зиркав [Коваль] на всіх спідлоба, сотів та все при-
дивлявся до Чумачихи, як вона обідає: з смаком чи
так собі, аби одбутти чергу? (В. Кучер).

ВІДБУТИСЯ

417. ДІШЕВО ВІДБУТИСЯ. Уникнути
можливих дуже важких наслідків чого-небудь.
— Тільки ще один, крім нього [Артема], був легко
поранений. — Ну, ще ми дешево одбулись! — оз-
вався котрийсь (А. Головка); — Ось, — показав
фльдфебель безпалу ліву руку, — бачив, як одче-
сало? Мов бритвою! — Скажи спасибі, що деше-
во відбувся (П. Загребельний).

ВІДВАЖИТИ

418. ВІДВАЖИТИ / ВІДВАЖУВАТИ БІ-
БЕХА (стусана) кому. Ударити кого-небудь. За
віщо се він мені бібеха відважив межі плечі?
(Сл. Б. Грінченка); Корж методично відважував
йому замашні стусани (З. Тулуб).

419. ВІДВАЖИТИ СОЛІ (ДІБРЕ). Відпо-
вісти грубо, образливо, уїдливо. А Черевань:
— Здається, Сошко налає Іванця свинею, чи
що? — Не свинею, а собакою, да .. ще не на

самоті... — Га-га-га! — засміявся Черевань. — *Одважив солі добре!* — каже Божий Чоловік, — да зробив негаразд (П. Куліш).

ВІДВЕДЕШ

420. **ОЧЕЙ НЕ ВІДВЕДЕШ** (не відірвеш) від кого—чого і без додатка. Хто-небудь гарний, вродливий або що-небудь привабливе зовні. [Галля:] *Я знаю деяких дівчат... Обличчя в них — очей не відірвеш, а душа — плюскла, крихітна, сіра* (О. Левада); — *Ех, як висиплять [словачки та мадерочки] з костьолом, та як попливуть вулицею — очей не відірвеш!.. Хустки на них яскраві, спідниці короткі та круглі, як обручами напнуті...* (О. Гончар). **ОЧЕЙ НЕ МОЖНА ВІДВЕСТИ** (відірвати). *Яблука й груші, справді, були такі манливі, що від них очей не можна було відвести* (Ю. Збанацький); — *В Ганни Іванівни он яка чорнобурка! І рушниця нема, і собака нема, — а чорнобурка — очей одірвати не можна* (Остап Вишня).

ВІДВЕСТИ

421. **ВІДВЕСТИ / ВІДВОДИТИ УДАР** від кого. Захистити кого-небудь від чогось. *Всі могутні сили природи будуть послухні людській волі. А ти.. не можеш зрушити з місця купу залізного брухту, не можеш викресати іскру вогню. Не владен відвести від своєї Тоні удар* (О. Гончар).

ВІДВОДИТИ

422. **ВІДВОДИТИ / ВІДВЕСТИ ДУШУ**. 1. з ким, кому, перед ким і без додатка. Звертатися кому-небудь, ділячись своїми думками, переживаннями, намірами і т. ін. *Веселий, гостинний, він любив товариство і скоро зібрав біля себе гурток молоді більш поступової та й відводив там душу* (М. Коцюбинський); — *Я давно мрію про братство людей, про друзів щирих і відвертих, з якими можна було б відвести душу, поділитися і горе і радість* (О. Іваненко); *Людина завжди потребує когось, кому б могла вилити своє горе і відвести душу* (В. Козаченко); *Натерпівся старий у синовій хаті, тож йому хочеться душу перед молодими відвести* (К. Гордієнко); *Відчув [Левко] — не хочеться чомусь розмовляти з Михайлом. Скільки мріялось одвести душу з кимсь рідним в розмові, викласти свої сумніви і вагання, а от прийшов друг і не виходить розмова* (З. Мороз).

2. Заспокоювати, розраховувати кого-небудь. [Молодиця:] *Спасибі вам, дядечку, що хоч трохи душу одвели. Оставайтесь здорові!* (С. Васильченко).

3. Знаходити собі втіху, розраду чи розвагу в чому-небудь; втішатися. *А щоб чим-небудь хоч трохи одводити душу, обзавівся [Максим] якоюсь повійницею та й гуляв іноді з нею* (Панас Мирний); *Скільки раз уже його охота забирала*

шпурнути серпом та хоч побалакати за їду [їжу] (уже відвів би душу), так же не міг ізважитися, бо, видити, жінка жне й раз не застогне (Л. Мартович); *І як зберемось, то хоч душу відведемо — пісень своїх наспівасьмо* (О. Гончар); // *Насолоджуватися здійсненням якого-небудь сильного бажання. Коломієць був завязаний курець, і Ярошенко відводив душу, посмокуючи свою люлечку. Незабаром в кімнаті стало димно* (В. Речмедін); *Ні, Василю, не натішився я нею [землею]. Дай мені душу відвести, наробитись на ній до солодкої втоми, щоб аж хребет мій згорблений занув* (І. Цюпа); *А як хотілося вхопити отут у темряві горло ворога і мовчки, щоб не заважали свідки, відвести душу* (Іван Ле).

423. **ВІДВОДИТИ / ВІДВЕСТИ ОЧІ**. 1. від кого—чого. Переставати дивитися на кого-, що-небудь. *Копистка відвів очі від вікна, низько увів голову і замислюється* (Я. Гримайло); *Наталка не могла одвести від нього очей* (О. Гончар); // *від кого і без додатка. Намагатися не дивитися на кого-небудь; уникати зустрічі очима з кимсь. Помирає їх [товаришів] улюблений командир Андрій Федорченко.. Молодийший їзовий Тягнибіда відводить очі набік, щоб приховати сльози* (О. Довженко); *Галка розглядала по кімнаті; її таки щось непокоїло. Ярослав уловив її погляд, відвів очі* (Ю. Мушкетник); *Аж од дверей ніс на собі Давид її погляд, а це тільки вловив. І щось було в ньому, від чого парубок швидко відвів очі* (А. Головка).

2. кому, від кого. Навмисне відволікаючи увагу від кого-, чого-небудь, обдурювати когось. *Іч, як він, палюка, викручується! Жолтевський їде до нас по витписчиків, а він [Сагайдачний] нам очі відводить!* (З. Тулуб); *Украде [Тимошко] бувало... та й підкине другому, щоб від себе очі одвести* (Панас Мирний); — *Доведеться, панове-товариші, — каже отаман, — туркові очі одвести. Чи є охочі?* (П. Панч).

424. **ВІДВОДИТИ / ВІДВЕСТИ ПОГЛЯД** (зір) від кого—чого. Переставати дивитися на кого-, що-небудь. *Погиба подивився на скривлене боєм і ненавистю обличчя Бараболі.. і одвів од нього погляд* (М. Стельмах); // *від кого і без додатка. Намагатися не дивитися на кого-небудь, уникати зустрічі очима з кимсь. Тітка, ласкаво дивлячись на неї [молодничку], сказала: — Нічого собі, дорідна язода... — Й помітивши, що я відводжу погляд, додала докірливо: — А ти, бачу, й досі сором'язливий* (Є. Гуцало); — *Говори, Галино, що маєш, — попередив її. І тоді дружина почервоніла, відвела від нього зір: — Даниле, хтось із нас має піти до Григорія* (М. Стельмах).

425. **[Й] ГОЛОСУ НЕ ВІДВОДИТИ / НЕ ВІДВЕСТИ**. Втрачати здатність говорити, роз-

мовляти. Часом так груди заложить, що й голосу не одведу (О. Стороженко).

ВІДВОДУ

426. **ДЛЯ ВІДВОДУ ОЧЕЙ.** Щоб відвернути увагу від чого-небудь, лише для створення певного враження; удавано. *Записи ці старий робив при великій таємниці, так що домашні не знали, що він там пише, і думали, що старий вдарився в релігію, бо він для відводу очей кидав перед собою старе, в дерев'яних палітурках Євангеліє* (Григорій Тютюнник).

ВІДГОРОДИТИ

427. **ВІДГОРОДИТИ МҀРОМ (стіною).** Повністю ізолювати від кого-, чого-небудь. *Царський уряд, підступна буржуазія і духівництво робили все, щоб відгородити височенним муром немируще слово Кобзаря від трудящих мас* (З журналу).

ВІДДАВАТИ

428. **ВІДДАВАТИ / ВІДДАТИ [ВСЬОГО] СЕБЕ.** Максимально напружувати свої сили в чомусь. *Ось уже ряд років Михайло Єгорович знову ковалює. І де б не трудився, він завжди віддає всього себе роботі* (З журналу); // Присвячувати весь свій час, сили і т. ін. чомусь. *Мені дев'ятнадцять літ.. В таку пору думається, що .. кожному любу віддати себе за страждання ображених* (В. Вннннченко); *Неможливо жити без любові до чогось або ж до когось, — жити, не віддаючи чи не всього себе цій любові..* (Ю. Шовкопляс).

429. **ВІДДАВАТИ / ВІДДАТИ ДАНИНУ** (даш'). 1. кому, чому. Належно оцінювати, визнавати значення, важливість і т. ін. кого-, чого-небудь. *Доволі! Доволі! Ми всі віддавали Віддаленій молодості данину, Ми всі відчували, як змореним чвалом Вона відлітала в сумну далину* (Л. Первомайський); *Шахай похвалив прекрасного коня, що вартий більш за іншого чоловіка, а Остюк, віддаючи дань красі й бігові четвероногого друга, хотів щиро вилястись із цього, але вчасно прикусив язика* (Ю. Яновський); — *Тільки ж ми по-справжньому віддаємо данину старанням мого старого. Не може людина повітрям прекрасного коня, що чого. Відповідно цінуючи, шануючи кого-, що-небудь, виявляти своє ставлення. Щиру данину поваги віддавали Івану Петровичу Котляревському декабристи і Герцел* (З журналу); *Десятки разів бував [Снявїн] в Узгені й не міг відмовити собі віддати данину поваги цьому свідкові древніх віків [мінаретові]* (Іван Ле).

2. чому. Приділяти належну увагу чому-небудь, робити що-небудь об'єктом уваги. *Пісня віддавала дань романтичній привабливій постаті*

народного героя... (Я. Качура); *Він поспішав разом з синами віддати данину захопленню прекрасним* (О. Полторацький); *Питанням стилю і майстерності письменника [М. Стельмаха] щедру данину віддали і В. Беляєв., і П. Колесник* (З журналу).

3. чому. Наслідувати що-небудь, захоплюватися чимсь відповідно до поширених у певний час поглядів, уподобань і т. ін. *Але, незважаючи на те, що цю [цією] повістю Франко оддав данину тодішній літературній школі, ми бачимо в ній вже й соціальні мотиви* (М. Коцюбинський); *В свій час віддавши данину символічно-абстрактній, філософсько-невизначній поезії, вже в книзі "Плуг" він [П. Тичина] виступив як поет-громадянин* (А. Малишко).

4. чому. Брати участь у чому-небудь. — *Вона [дочка] у вас надзвичайно добра: як ніхто віддає данину нашій складній роботі, допомагає як може* (З журналу); *Був ще двічі поранений — віддав свою данину всесвітній бігні Андрій-столяр* (Є. Кротевич).

430. **ВІДДАВАТИ / ВІДДАТИ [І] РҀКУ [І СЕРЦЕ]** кому, заст. 1. Одружуватися з ким-небудь. *Що дівчина нерадо віддає свою руку вдівцеві, се річ зовсім природна: сили вдівця вже зужиті, надломлені, чуття застигло* (І. Франко). **ВІДДАТИ І СЕРЦЕ І РҀКУ.** *Я їй віддав і серце й руку* (В. Сосюра).

2. чю, чис. Погоджуватися на одруження з кимсь. *На цьому місці, де ви доказали свою любов такими доводами, я віддаю вам руку своєї коханої єдиної дитини* (І. Нечуй-Левицький).

431. **ВІДДАВАТИ / ВІДДАТИ КІНЦІ, фам.** 1. Умнрати. *Крізь дрімотний і болісний сон, який межував із забуттям, пробивалась думка, що він уже ніколи не прокинеться і тут йому прийде край. От і прийшла твоя пора. Віддавай, брате, кінці* (В. Кучер); *Не такої ми, моряки, породи, щоб кінці віддати* (Д. Ткач); — *Одних ран на тілі стільки, що інший би давно вже кінці віддав* (П. Резніков).

2. Втікати або від'їздити, відбувати кудись. — *Значить, і ти віддаєш кінці? — похитав головою шофер і пішов до автобуса* (В. Кучер); [Арсен:] *А як тільки хоч натякнете про мене, так я.. Я зразу кінці віддам! Зразу — на поїзд, і все!* (З. Мороз).

432. **ВІДДАВАТИ / ВІДДАТИ НАЛЕЖНЕ** кому, чому. Гідно оцінювати кого-, що-небудь; визнавати позитивні якості кого-, чого-небудь. — *Ми віддаємо належне вашому патріотичному бажанню* (О. Гончар); *Саме Рильський, звертаючись до образу великого гетьмана України, віддає належне його державному розумові і передбач-*

ливості... (С. Крижанівський); *Добрий склад виконавців підібрав собі Садовський — треба йому віддати належне* (Г. Григор'єв); — *Треба віддати йому належне, — каже Віталій. — Анонімки свої він розсилає за власним підписом: "Я, каже, не боюсь, не ховаюсь..."* (О. Гончар); *Треба, однак, віддати належне й совісті Федора; вона знала міру: закрутить своїм господарем, зажене його в якусь безвихідь, а потім одразу тягне назад, примушує каятися* (М. Ю. Тарновський). **ВИДДАТИ СПРАВЕДЛИВЕ.** Зараз твердо оцінював [Захар] труднощі конкурсних іспитів, критично ставився до своїх екстернатських знань і, *віддати йому справедливе, був вибагливий до себе* (Іван Ле).

433. ВИДДАВАТИ / ВИДДАТИ ПАЛЬМУ ПЕРШОСТІ кому, чому. Визнавати кого-, що-небудь найкращим; ставити кого-, що-небудь на перше місце. *Славити буду я роду твою, Мій Кисе рідний! Я першості пальму — тобі віддаю!* (Л. Дмитерко); *Глядачі вагалися, кому з акторів — виконавців п'єси "Глитай, або ж Павук" — віддати пальму першості, і, врешті, розподілили її між усіма учасниками* (Думки про театр); *Чи мається на увазі нас Олох, а чи, може вона вирішила винагородити Володю, віддати пальму першості тільки йому* (Ю. Бедзик).

434. ВИДДАВАТИ / ВИДДАТИ СЕРЦЕ.
1. кому. Щиро, віддано любити когось. *Франко oddaє своє серце і всі свої симпатії тим, хто в "поті чола" добуває хліб* (М. Коцюбинський); — *На крайній порозі життя oddaє старий своє, літими та негодами побите, серце малій дитині!* (Панас Мирний); *Іншим уявлявся нам той, кому б випало щастя постукати в Надьчине вікно й кому вона віддала б своє серце* (О. Гончар).

2. Робити що-небудь або працювати з великою любов'ю. [Годвінсон:] *Всяк різьбяр і будівничий... серце своє віддає, аби вдаті гаразд по красу...* (Леся Українка).

435. ВИДДАВАТИ / ВИДДАТИ ЧЕСТЬ.
1. кому. Виразити повагу до кого-небудь. [Неофіт-раб:] *Я честь віддам титану Прометею, що не творив своїх людей рабами* (Леся Українка).
2. чому. Схвалити, вітати що-небудь. *Треба зразу ж віддати честь прекрасному арештантському звичаєві, вірніше, людській арештантській солідарності* (І. Багрянний).

436. ВИДДАВАТИ (кля́сти, скла́дати) / ВИДДАТИ (скла́сти) [ЗЕМНИЙ (низький, по-ясний)] ПОКЛІ́Н (уклі́н) кому і без додатка.
1. Кланятися, поклонятися. *Які чуття із мрій напіззабутих плачем вставали в синій далі гін, коли земний віддаючи поклін, вони торкались рук його закутих!* (А. Малишко); *Не молилася за мене,*

поклони не клала моя мати; а так собі мене повивала (Т. Шевченко); *Пішли усі поклони йому віддати — Волхви, царі і вбогі пастухи* (Леся Українка); *Побачивши гостя, матушка зразу ж здригнулася всередині і по-чернечі віддала поясний уклін* (М. Стельмах); *Вийшла дівчина на кін, глянувши привітно в залу, склала всім низький уклін* (С. Воскресенко).

2. кому, чому. Виразити почуття глибокої поваги, пошани, схилитися перед ким-, чим-небудь. *Народе! Я кладу земний уклін твоєму полю і твоєму дому!* (М. Рильський); *Кавказу вартовий, Казбеку, Тобі складаю я поклін* (М. Зеров).

ВИДДАТИ

437. ВИДДАТИ / ВИДДАВАТИ БОГУ (Богові) ДУ́ШУ. Померти. *Одпочивала [княжна], Та й Богу душу oddала* (Т. Шевченко); *Він [Ласун] усе хрипів у землянці своїй і ніяк не міг віддати Богові... душу* (В. Дрозд); — *Ти б делікатніше, а то... — посутулився Насташевський, напевно, злякавшись, що в його кімнаті Батьота може віддати Богові душу* (Є. Куртяк); *Дивись в обід розгорілося [дитя], розпалілося, на горлянку жалісться, а на другий день і Богові душу віддас...* (Панас Мирний). **ВИДДАТИ ДУ́ШУ БОГА́М.** *"Була без тебе зла година, Трохи-трохи твоя дитина Не oddала душі богам"* (І. Котляревський).

438. ВИДДАТИ / ВИДДАВАТИ ЖИТТЯ́.
1. *перев.* за кого—що. Загинуті, борючись за кого-, що-небудь, захищаючи когось, щось. [Деїфоб:] *Наш Гектор міг життя віддати, жінку залишити, осиротити сина для рятунку або для честі Трої* (Леся Українка); *Готова за волю що-хвилини життя віддати молоді* (В. Сосюра); — *Хто не охочий віддати своє життя за волю України, той нехай іде геть з нашого табору* (А. Кашенко); *Синам, що віддають життя за отчий дім, Що волю принесли крізь непроглядний дим, наш Київ Золоті розкрилює Ворота* (М. Рильський).

2. кому, чому. Повністю присвятити себе кому-, чому-небудь. [Річард:] *Я все життя віддав зрадливому, невдачливому кумиру...* (Леся Українка).

439. ВИДДАТИ / ВИДДАВАТИ [СВІЙ] ДУ́Х. Померти. *Зморений, кволий, тут можу і зовсім я дух свій віддати — Вітром-бо дуже різким повіває з ріки на світанку* (Переклад Бориса Тена).

440. ВИДДАТИ ОСТА́ННІЙ ПО́ДИХ. Вмерти. *Він [Гризлов] заворушив пошерехими вустами, певно, хотів щось сказати, але так і не сказав, віддавши останній подих* (В. Кучер).

441. ВИДДАТИ (покла́сти) / ВИДДАВАТИ (покла́дати) [СВОЮ] ДУ́ШУ. 1. за кого—що,

заради кого—чого. Пожертвувати собою чн бутн готовим померти заради кого-, чого-небудь. — *Стережись, Василю! Колись згадаєш мої слова. Я ж тебе люблю й ладен за тебе душу оддати* (І. Нечуй-Левницький); — *Жінка моя... Не думав я... ледащо... А проте — люблю її... душу свою віддав би за неї!* (Панас Мирний); *Заради подруги душу ладна віддати* [Надія] (Я. Баш); *Покохав Андрій Семена, як рідного брата, як батька, як неньку...* *Душу свою готов за нього покласти* (М. Коцюбинський); [Хвора:] *Ніхто не має більшої любові, Як той, хто душу поклада за друзів* (Леся Українка).

2. кому, чому. Втратити всю силу, всю енергію. Почувши про підпільну групу, Володя щиро радіє, ладен був віддати організації всю душу (В. Козаченко); — *Трактористи душу віддають роботі* (П. Автомонов). **ВІДДАТИ СЕРЦЕ І ДУШУ.** Сей змінив на домівку і шану і владу, Щоб знайти біля комина тишу й пораду. Він сім'ї своїй серце і душу оддав, Та й незчувся, як рідне за рідним сховав (Я. Щоголів).

3. Померти. Вдома, перед тим як прийшла "швидка допомога", дихав батько, мов захеканий, руки похололи, очі стали порожні — от-от душу віддасть (Ю. Шовкопляс); *А то щось їй заманулося з канами напитися. Хлепнула й тут же душу віддала* (З газети).

4. Щиро полюбити кого-небудь. *І оддав свою душу тривожну я тобі, Лейліта моя* (В. Сосюра). **ВІДДАТИ І СЕРЦЕ І ДУШУ.** [Марус:] *Орел, а не парубок! Раз тільки я учула його закохану розмову і стерлася: і серце і душу йому віддала* (М. Кропивницький).

442. **ВІДДАТИ ЧОРТОВІ (дідькові) ДУШУ**, зневажл. 1. Померти. — *Наше діло, брат, таке: то на коні, то під конем. Я сам торік ледве чортів душу не віддав під Білою Церквою* (О. Гончар).

2. за що і без додатка. Продатися кому-небудь, відступити від моральних норм. — *Це місце закликав старий князь, і ніхто його посісти не зможе, а хіба тільки [тілєкн] оддасть чортів душу, то поді посяде* (Панас Мирний); *Був собі чоловік, та такий скупий на ті гроші! .. За гроші ладен був і душу дідькові віддати* (Укр.. казки).

ВІДІГРАВАТИ

443. **ВІДІГРАВАТИ / ВІДІГРАТИ РОЛЬ.**

1. яку. Мати певне значення. *Я згадую в своїй біографії про неї [дорогу на кінофабрику] лише тому, що вона відігравала і зараз відіграє в моєму повсякденному житті велику і погану роль* (О. Довженко); *Пригадую цей епізод лише тому, що він відіграє неабияку роль в подальшій долі*

Калинки (А. Дімаров); *Очевидна ж річ, що свого часу "бунт" Маяковського проти загальновишнних авторитетів був історично виправданим і відіграв також і певну позитивну роль у боротьбі проти епігонів* (М. Рильський).

2. кого, чого. Бути ким-, чим-небудь; вступати як хто-, що-небудь. — *Заждіть, мислителю.. Земля в житті рослин ніколи повністю не відігравала ролі матері. Земна куля скоріш батько, ніж мати* (О. Довженко); *Річка може відігравати роль наукової лабораторії* (З усн. мови).

3. яку. Брати певну участь у чому-небудь. Одним із перших авторів цієї легенди, що поширював її задля добра родини Пушкіна, був той, хто все життя доброзичливо піклувався про арзамаського "Сверчка" і хто відіграв відмітну роль у викупі Шевченка, — Василь Андрійович Жуковський (М. Рильський).

ВІДІГРІВАТИ

444. **ВІДІГРІВАТИ / ВІДІГРІТИ** (вигодувати) **ЗМІЮ** (гадюку) **БІЛЯ** (кобло) **[СВОГО] СЕРЦЯ** (за пазухою), зневажл. Виявляти турботу, піклуватися про того, хто згодом віддячить злом. — *А що, одігріли змію біля свого серця! — гукали перші неймовірці* (Панас Мирний); *Захотілося, наприклад, Пашиці вчитися. Тітка-лавушниця в крайнім ступеню обурення казала їй добро-сердечно: — Ах ти ж, паскудо неприкаяна! А що ж, я по хазяйству сама поді маю бігати? Навіщо ж ми тоді тебе брали? От і відігріли змію за пазухою!* (Г. Хоткевич); [Харко:] *Пізнав, бідага, що вигодував гадюку коло свого серця, пізнав — та пізно вже* (Панас Мирний). **ВІГРІТИ ЗМІЮ ЗА ПАЗУХОЮ.** — *Покійний гетьман змію за пазухою вигрів. При батькові в пір'я поріс, а сина скривдив, булаву і достатки забрав, з батькового двора сиріт гонить* (Б. Лепкнй).

445. **ВІДІГРІВАТИ / ВІДІГРІТИ СЕРЦЕ** (душу) **чиє, чийо.** Заспокоювати, втішати кого-небудь співчуттям, ласкою тощо. — *Ви мене привітали, як рідні; моє серце, мою душу одігріли...* (Панас Мирний).

ВІДІЙТИ

446. **ВІДІЙТИ** (відступити, відсунути) **і т. ін.** / **ВІДХОДИТИ** (відступати, відсуватися) **і т. ін.** **НА ЗАДНІЙ (другий) ПЛАН.** Стати дургорядним, неістотним, менш важливим, незначущим. — *Були серед них, крім хороших [людей], очевидно, і нехороші, дріб'язкові, заздрісні, злі і взагалі всякі... Але — дивно — тепер ці, останні, забулись, відійшли на задній план, а пам'ятаються тільки оті хороші люди* (О. Гончар); *Цікаво, що ось минув час, гострота багатьох питань пригасла, деякі проблеми, на які ми насамперед*

звертали увагу в творах, відступили на задній план, але й повторне читання не виявляється марним (З журналу); Як прийшла [Олена, бровами повела... — так мов одразу посвітлішало в корчмі. Посипалися жарти, заклики з усіх боків. Якось відсунулися на другий план і опришки, і самий Марусяк (Г. Хоткевич); — Людина, яка робить погані діла, чим далі стає гіршою. Хороше "я" відходить на задній план (М. Томчанин); Краківська гімназія..., одержання наукового ступеня доктора права, подорож до Венеції, однорічна військова служба в полку драгунів — усі ці перипетії життя молодого графа [Андрія Шептицького] поступово відходили для нього на другий план (З журналу).

447. ВІДИЙТИ / ВІДХОДИТИ ВІД ГРІХА. Запобігти якомусь осудливому вчинку; не допустити, відвернути що-небудь небажане, неприємне. Роман чує, як буйний гнів кидається йому в руки і голову, і, щоб відійти від гріха, швидко обертається і вилітає з нечистої, тісної од всякого добра кімнати (М. Стельмах).

448. ВІДИЙТИ / ВІДХОДИТИ В МИНУЛЕ (в історію). Безповоротно минути, пройти, зникнути. "Ой там збиралась бідна голота До корчми гулять..." Співав тоді оцієї молодий парубок-наймит, і в минуле одійшли ті прокляті роки (О. Донченко); // Забутися. Все, що снилось — говорилось, Не відходило в минуле... (М. Рильський); // Перестати вживатися, використовуватися. Відійшли в минуле постолі, полотняні штани, виткані з семірки (І. Цюпа).

449. ВІДИЙТИ / ВІДХОДИТИ В ТІНЬ. 1. Зайняти другорядне місце; усунутися. На фоні досвідченого шахіста скромний учень відійшов у тінь (З усн. мови). ВІДСТУПИТИ В ТІНЬ. — Скільки часу минуло, скільки подій, повних трагізму й величчя, сталося на моїх очах, що мимоволі все особисте, як би глибоко не зачіпало воно свідомість, мусило відступити в тінь (Л. Первомайський). 2. перед ким. Поступитися чим-небудь. Письменниця [Леся Українка] бачила й те, що Долорес не змогла стати головною героїнею драми, а мусила відійти в тінь перед Анною (З журналу).

450. ВІДИЙТИ / ВІДХОДИТИ У ВІЧНІСТЬ (у довічний сон), уроч. Померти. Минуло п'ять років відтоді, як відійшов у вічність великий сонцелюб — поет-академік Максим Тадейович Рильський (З газет); Буде у Сурамі Велике свято — пам'ятник відкривають Незламній поетесі-воєвниці [Лесі Українці], Що там у сон довічний відійшла (М. Рильський).

451. ВІДИЙТИ / ВІДХОДИТИ У ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ, книжн. Померти. Була колись у

нас жіночка. На подобу Регіни. Відійшла у Царство Небесне. Через дурницю (Б. Бойко).

452. ВІДИЙТИ (піти) / ВІДХОДИТИ (іти) У НЕБУТТЯ, книжн. 1. уроч. Померти. Не помер [Сеспель], не має права піти в небуття раніше, ніж побуде вдома, на рідній землі (Ю. Збанацький); Пішов чоловік у небуття, так і не повідавши нікому таємницю, де придбав хлопчину, з якого той кореня (І. Головенченко і О. Мусієнко); [Ганна Андріївна:] Ні, сину, мені легко на серці. Я спокійно відходжу в небуття, бо знаю кінець... Перемогу нашу бачу над ворогом (Ю. Мокрієв).

2. Безповоротно минути, пройти. Ще приголомшені вчорашнім ходять ті, хто ввійшов у війни, ще не віряться їм, що війна відійшла в небуття (П. Загребельний); У небуття відійшли ті часи, коли епідемії віспи, холери, чуми спалахували в селах та містах нашої країни (З газети); // Перестати існувати; зникнути. На обрії, неначе хмари, Лежали сині пасма гір. Та яничарів двох примари Мені ще заступали зір. Я не питає про їх наймення — Нехай ідуть в небуття. Їх відреклася рідна неня, За свідка маючи життя (Д. Павличко).

ВІДІРВАТИ

453. ВІДІРВАТИ ГОЛОВУ кому і без додатка, грубо. 1. Суворо покарати кого-небудь. — Будь здорова. Коли ж хто зобидить тебе — прибідай до мене і я йому голову відрічу! — хмурилась парубоче обличчя (М. Стельмах).

2. Знищити кого-, що-небудь; розправитися з кимсь, з чимсь. — Чи се [вищування] значить, що й ворожій силі, яка напосілась на Україну, я відрічу голову і вона не заїсть мене? (І. Франко).

454. З ШКІРОЮ НЕ ВІДІРВАТИ (не відірвеш) від чого, зі сл. приліпнути, пристати і т. ін. Дуже міцно. Не знадато вже плустити [управнтель] Гервасій Салоган, тільки темні чоки трохи розпухли внизу, а от противне прізвисько шевською смолою влипло в нього — з шкірою не відірвати (М. Стельмах).

ВІДІСЛАТИ

455. ВІДІСЛАТИ В МУЗЕЙ що. Що-небудь дуже старе чи зіпсоване настільки, що не можна ним користуватися. Емку полковника Шумакова давно вже час би відіслати в музей, але шофер Покотило не міг його умовити поміняти її на трофейну машину (С. Голованівський).

ВІДКИНУТИ

456. ВІДКИНУТИ / ВІДКИДАТИ НОГИ (вульг., жарт. копита, ратиці і т. ін.), зневажл. 1. Померти, загинути. Ори [Пархоме] і засівай лани, Коси широкі перелози, І грошики за баштани лупи — та все одкинеш ноги! (П. Гулак-Артемов-

ський); *І розказать не можна, яка нам морока була з тією дитиною: цілісінкний день і цілісінкна ніч кричить...* Бідна моя жінка за ним і сама трохи ніг не відкинула (О. Стороженко); [Свирид:] *Жде, мати [мабуть], не діждеться, поки дядько ноги одкидає* (Григорій Тютюнник); — *Станеш вдумуватися [у життя] — посивієш, сухоти наживеш, раніш строку копита відкидаєш* (В. Москалець); *Коли хтось ловив чорта чи відьму — тож не милував їх...* Чорта найчастіше запрягали в плуга, і він орав доти, поки не відкидав копита (М. Стельмах). **ПОВІДКИДАТИ НОГИ** (копита) (про багатьох). — *Тоді я одним куликом борошна вирятував три душі: і Омелянову, і твоєї матері, і твою.* Інакше повідкидали б ви копита (М. Стельмах). **ПОВІДКИДАТИ РАТИЧКИ**, *жарт*. — *Як ти думаєш, Тимку, скоро наші муки закінчатся, чи ганятимуть нас по степах, доки і ратички повідкидаєш?* (Григорій Тютюнник). 2. *від чого і без додатка.* Дуже втомитися. **ПОВІДКИДАТИ НОГИ** (перев. про всіх або багатьох). [Мелашка:] *Похрипли від співів і ноги від танців повідкидали дружки, свашки та приданки...* (М. Кропивницький); — *Ну-ну, не гарцюй!* — крикнув на його Юхим. — *Ще поки донесеш до місця, то і ноги повідкидаєш* (Панас Мирний).

ВІДКЛАДАТИСЯ

457. **ВІДКЛАДАТИСЯ / ВІДКЛАЇТИСЯ** В ПАМ'ЯТІ. Запамятовуватися, перев. мимоволі. *Здається, перше, що відкалося в пам'яті — це запах і смак тиші* (Н. Тихий).

ВІДКОЛОТИ

458. **ВІДКОЛОТИ / ВІДКОЛЮВАТИ НОМЕР**. Робити щось незвичайне, неприємне, несподіване і т. ін. для кого-небудь. *Пропустив Володько урок у школі. — А якщо й надалі забазгнеться тобі відколоти такий номер, тоді — що? — сварився батько* (З уст. мови).

ВІДКРАЯТИ

459. **ВІДКРАЯТИ ВІД СЕРЦЯ** *що і без додатка.* З великим болем віддати щось особливо дороге. *Мені не дали стипендії, і перші два роки я перебивався уроками, а батько мій навіть продав десятину землі.* *Відкрояв од серця* (О. Довженко).

ВІДКРИВАТИ

460. **ВІДКРИВАТИ / ВІДКРИТИ АМЕРИКУ**, *ірон.* Говорити чи оголошувати про те, що всім давно відоме. — *Орису, організація служниць існує вже добрих тридцять років, а ти нам тут відкриваєш Америку* (Ірина Вільде); *"Тобі, можливо, нудно читати ці рядки. Мовляв, Люба відкриває Америку... про Америку. Ну, не буду. Але я пишу, що сама бачила..."* (В. Баблик); — *Про*

це говорить увесь завод, — посміхаюся гірко я. — Теж мені відкрив Америку (П. Загребельний). **ВІДКРИТТЯ АМЕРИКИ.** *Покепкувати на самому початку з "відсталості" критики — то значить особливо підкреслити важливість власного дослідження.* Звідси починається "відкриття Америки", тобто таке становище, коли кожен прагне творити свою власну концепцію (З газети).

461. ВІДКРИВАТИ / ВІДКРИТИ КАРТИ.

Переставати приховувати свої таємниці, думки, плани, наміри; діяти відверто. — *Звичайні собі туристи. І ніхто не зобов'язаний відкривати перед ними всі свої карти* (П. Оровецький); — *Коли я говорю з циганами, вони питають мене: "Детвоя дочка? Навіть вона тебе вже не слухає?..."* Нур розуміє, що цими словами, цим признанням він відкриває свої останні карти, показує своє безсилля (Д. Ткач); *Сохацький вважав за можливе піти на риск і не виконав прямої директоровоїказівки: до Держсплану не пішов і питання ні з ким не погоджував.* Боявся передчасно відкрити карти (Л. Дмитерко); — *Які цілі ти переслідував, коли писав про мене дописа в обласну газету? "Що ж робити? Поводити його трохи за носа чи відкрити карти зараз же?"* (Григорій Тютюнник). **ВІДКРИТИ КАРТИ.** *Сиволан зважис, що його карти відкриті, .. зціпивши зуби, погодився на дільницю* (Д. Ткач).

462. **ВІДКРИВАТИ / ВІДКРИТИ [НОВУ] СТОРІНКУ** (ёру) в чому. Робити щось видатне, знаменне в чому-небудь, докорінно відмінне від попереднього (перев. у якійсь галузі науки). *Перший міжпланетний політ радянської космічної ракети відкриває славу сторінку у вивченні космічного простору* (З газети); *Комп'ютери відкрили нову еру в історії техніки* (З журналу).

463. ВІДКРИВАТИ / ВІДКРИТИ РОТА.

Починати говорити, висловлюватися. *І не встиг Гнат відкрити рота, як Улас схопив із стола ключ, відкрив двері і, не озирнувшись навіть, виїшов із кабінету голови* (Григорій Тютюнник).

464. **ВІДКРИВАТИ / ВІДКРИТИ ШЛЯХ** (доріжку) кому, чому і без додатка. Створювати сприятливі умови для досягнення, успіху в чому-небудь. *Російська держава від XVII ст. представляє суспільний організм, який мало-помалу, але стало йде наперед і розширює права осіб, відкриває дороги до їх освіти* (М. Драгоманов); *Цього року весна відкрила шлях сівачам на поля на місяць пізніше від оптимальних строків* (З газети).

465. **ВІДКРИВАТИ (розкривати) / ВІДКРИТИ (розкрити) ДУШУ** (серце) кому, перед ким і без додатка. 1. Відверто, щиросердно

ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками, переживаннями, намірами і т. ін. Йдемо, значить, потихеньку стежиною обабіч асфальту і говоримо .. Зіна геть чисто відкриває душу мені (В. Логвиненко); — Ні, я радист.., в обличчя не бачу свого співрозмовника, а по голосу відчую, перед ким можна відкривати душу, а для кого, то й кода забагато... (П. Інгульський); Оце коли не Настя біжить до Параски, то Параска до Насі, .. обидві, посідаючи, ведуть свою розмову, розкривають свою душу одна другій (Панас Мирний); Вона була рада приходові Катерини, бо не мала тут ні рідних, ні добрих знайомих, не було з ким поділитися своїми думками і не було кому відкрити свою душу (С. Чорнобривець); Хочеться йому [Йосипові] до батька доступити, хочеться йому .. відкрити своє серце, а може, й зглянеться, а може, й зваже [зважить] (Панас Мирний); Голубоока, завжди трішки замріяна і незмінно безпосередня і щира [Марія]: чим схвилювана, що думає — все розкаже, всю душу розкриє (С. Олійник).

2. перев. зі сл. серце. Освідчуватися в коханні. Скільки ж то разів, зустрічаючись на вулиці, хотів промовити до неї, відкрити їй своє серце (І. Франко).

466. ВІДКРИВАТИ (розкривати) / ВІДКРИТИ (розкрити) ОЧІ кому. 1. Показувати, розказувати усю правду про щось. Мабуть, що так... якщо ми дітям не відкриваємо очей, це не значить, що вони залишаються сліпими. Прозріння їм приносить життя... (Л. Дмитерко); — Це добре, Прокопівчу, що є такі люди, що одкривають нам очі... Але ж самі вони не переінакшать порядків у світі (А. Ішук); [Чумак:] Треба спочатку поговорити з народом, відкрити йому очі (І. Микитенко); Покохав я доньку Аксаківу. І вона покохала мене. Але магнат не міг віддати її за бурлаку. Хоч як ховали ми наше кохання, а знайшлися добрі люди — відкрили батькові очі (З. Тулуб).

2. на що. Допомогати правильно або глибше розуміти, сприймати, пізнавати що-небудь. Сьогоднішній концерт відкрив мені трохи ширше очі на музику, можливо, тому, що Кеся старалася прилучити мене до вершин музичної культури (Ю. Збанацький); Учень, а нині високоосвічена людина, згадки свої закінчив так: "Кобзар" Т. Г. Шевченка відкрив мені очі на чимало тоді незнамого (О. Ковніна); Вона [вчителька] багато чого в житті нас навчила, багато на що нашітовхнула, багато на що очі вперше нам відкрила (П. Тичина); Петербург, курси багато чого мене навчили, багато на що розкрили очі (І. Кочерга); // Викриваючи що-небудь, показувати

комусь справжній стан речей, сутність чого-небудь. Шевченко ніколи не мирився з панамі, відстоював інтереси трудівників, розкривав їм очі на соціальну неправду (З журналу).

3. на кого—що. Дати можливість перекоонатися у помилковості своїх поглядів щодо когось. [Леся:] Я вам вдячна, Тарасе, Ви відкрили мені очі на цю людину (Л. Смілянський); Це свята правда, і колись ви дякуватимете, що я відкрив вам на неї очі (В. Дрозд).

ВІДКРИТИ

467. ВІДКРИТИ (відчинити) / ВІДКРИВАТИ (відчиняти) ДВЕРІ для кого—чого, кому, чому. Дати кому-небудь вільний доступ кудись, можливість користуватися, займатися і т. ін. чим-небудь. Сотні і тисячі українських емігрантів порушили .. клопотання про повернення на рідну землю. І Батьківщина широко відкрила для них двері (З журналу); Стаття пролунала рішучою, науково обґрунтованою вимогою до царського уряду відкрити двері українській мові в народну школу (З журналу); // до чого. Зробити можливим що-небудь. — Лашка замислилася. Подорож у візку з гетьманами відчинила перед нею останні двері до життя світської жінки (Іван Ле).

ВІДКРИТУ

468. У ВІДКРИТУ. 1. Відверто, не таємно. — За це питання можна голосувати у відкриту, — запропонував Олексій Федорович (З журналу).

2. Відвертий, неприхований. Стала [Мирослава] думати, що їй треба ховати, і нічого не могла здумати: просто хотівся їй не було з чим. Не ті часи! Боротьба у відкриту (А. Головко).

ВІДКУП

469. НА ВІДКУП кому. У чие-небудь розпорядження. Віддали їх [радіохвилі] на відкуп радіоаматорам, яких ставало дедалі більше (З журналу); Сьогодні космос — вже не далека чорна пустеля, віддана на відкуп фантастам, а жива реальність, предмет повсякденних устремлінь (З журналу).

ВІДЛЬОТИ

470. НА ВІДЛЬОТІ. 1. Остороно, далеко від інших. Був на одльоті хуторок (І. Котляревський); — Ми от з сином побудували на відльоті... Ні село, ні місто: бозна-що (І. Муратов).

2. На певній відстані від чого-небудь, не прилягаючи до чогось. Надітий через плече планишет стелився на відльоті в повітрі, не встигаючи за ним [капітаном] (Н. Тихий).

ВІДЛЯГЛО

471. ВІДЛЯГЛО (відійшло) ВІД СЕРЦЯ (від душі, на серці, на душі) у кого, кому і без

додатка. Хто-небудь відчув полегшення, спокій, перестав тривожитися, хвилюватися. Після сварки тільки поріг переступити важко, а переступив — і помирився! .. Тепер від серця відлягло і зовсім полегшало (І. Тобілевич); — У дівоньки відлягло від серця. Сперш думала — спровадить Стефана, як того сватача... А хлопець той, коли правду казати, і непоганий (В. Большак); У Маслова відлягло від душі, він зрозумів: товариство прийняло його до свого школярського гурту (Ю. Збанацький); Пішов [Мина], і всім ніби аж відлягло від душі (О. Гончар); У Серафими Ігнатівни відлягло на серці (Ю. Мокрієв); Відлягло на душі і полегшало, бо ти вже бачив саму Василенку, схожу на тишечиний колосок (Є. Гуцало); В неділю чи в свято вийде Олександра на музики, втірне, мов у море, в юрбу веселої, безжурної челяді, задивиться на парубочу красу, і відійде трохи від серця (М. Коцюбинський).

ВІДМАХНУТИ

472. ВІДМАХНУТИ (відмахнутися) РУКОЮ. Відмовитися від чого-небудь, ухилитися. Що в нього не запитася, тільки рукою одмахне: одкаснись, мовляв, не до того (В. Еллаи-Блакитний); // Випразити небажання щось робити чи говорити, махнувши рукою. — Куди біжиш? Постигнеш... Андрій одмахнувся рукою. Ет, що там тепер Хома... (М. Коцюбинський).

ВІДНАЙТИ

473. ВІДНАЙТИ СЕБЕ. Правильно визначити, виявити свої здібності, уподобання, своє поклоніння. Піді між люди, моє гарне, ніжне дитя, помір твоєї сили й розумові здатності на других — і ти віднайдеши себе (О. Кобилянська); В Ірини рано виявилися здібності зовсім в інших сферах — у музиці, живописі, у балеті. Але вона сама обрала спорт. І, що називається, віднайшла себе (З газети).

ВІДНИНИ

474. ВІДНИНИ Й ДОВІКУ. 1. Ніколи. Співає народна дума: Що та слава Не вмере, не поляже Однини й довіку (Панас Мирний). 2. Назавжди. — Будь, — кажу [чоловікові], — ти проклят однини й довіку (І. Нечуй-Левицький); [Дейфоб:] Ну, пам'ятай, що тільки Бог звелить сказати "не згода", — до тебе ймення зарадниць пристане віднини і довіку (Лєся Українка).

ВІДНОСИТИ

475. ВІДНОСИТИ (рідше класти) ЗА (на) РАХУНОК кого, чого. Вважати що-небудь причиною чогось, пояснювати чимсь. Він став скритним і замкнутим. В сім'ї це помічали і відносили на рахунок особливої пристрасті до науки

(М. Ю. Тарновський); Стара ймость і чоловік клали все то [те] на рахунок вагітності, і Маруся не розчаровувала їх (Г. Хоткевич).

ВІДОМА

476. БЕЗ ВІДОМА кого, чийого. Так, щоб не знав хто-небудь, або взагалі без дозволу. Моя жінка, твоя мати, Без відома мого Посилає на оріхи Тобі золотого (С. Руданський); А неграмотних писар підписував без їх відома (А. Тесленко); Хтось розповів... Без відома... не поститавши дозволу! — терзався й далі Костомаров (Валерій Шевчук).

ВІДОМО

477. ОДНОМУ БОГУ (Аллаху) ВІДОМО що, жарт. Ніхто не знає про щось. — Одному Богу відомо звідки, під дощем, при страшній бурі придибав до нас дід (З журналу); Як вивчав він і по чому Ту красуню птаху — Не скажу, бо то відомо Одному Аллаху (С. Олійник).

ВІДПЛАЧУВАТИ

478. ВІДПЛАЧУВАТИ (віддавати) / ВІДПЛАТИТИ (віддати) СТОРИЦЕЮ. 1. кому. Дуже щедро віддачувати за добрі справи. Земля любить, щоб її доглядали, тоді й людям сторицею відплатить (І. Цюпа). 2. Жорстоко мстити за заподіяне зло. За смерть Ніни та її батька партизани відплатили сторицею (Д. Бедзик); І вороги — бездушні дітозгуби — на тебе [український народ] кинулись... Та не вбили вони тебе... Ти віддаси сторицею (П. Тичина).

ВІДПОВІДАТИ

479. ВІДПОВІДАТИ ГОЛОВОЮ за кого—що. Брати на себе повну відповідальність за кого-, що-небудь до готовності поплатитися життям. Кожен знає свою ділянку і відповідає за неї головою (В. Москалець); В кузові матеріальні цінності, за які вони обидва відповідають головою (М. Ю. Тарновський).

ВІДПОЧИВАТИ

480. ВІДПОЧИВАТИ / ВІДПОЧИТИ (спочити) СЕРЦЕМ (душєю). Заспокоюватися чим-небудь; знаходити душевий спокій в чому-небудь. Шкода йому стало того давнього, на котрому він серцем одпочивав; шкода стало дитячих літ (Панас Мирний); Спасибі тобі, велике спасибі за лист. Я хоч на хвилину спочив душею (М. Коцюбинський).

ВІДПРАВИТИ

481. ВІДПРАВИТИ (спровадити) / ВІДПРАВЛЯТИ (спроваджувати) НА ТОЙ СВІТ кого. Позбавити життя кого-небудь; згубити, убити когось. Так подивитися на нього [полковника] —

ангельської доброти чоловік, а скільки людей, собака, на той світ відправив (В. Собко); — *Гродами душі! — каже Шрам. — Трохи мені останнього сина не спровадив на той світ* (П. Куліш); — *Коя йому, бачте, шкода, а своїх односельців, як раз плюнути, на той світ спроваджує* (І. Головаченко і О. Мусієнко). ВІДПРОВАДИТИ НА ТОЙ СВІТ. [Якнм:] *На голові в його [Демченка] шрам великий був, десь він здобувся... Хтось хотів на той світ його відпровадити, та не добре вдарив...* (Б. Грінченко).

482. ВІДПРАВИТИ ЧОРТАМ НА СНИДАННЯ кого, зневажл. Убити, згубити кого-небудь. — *Смійтесь, смійтесь, — сказав Мина, — а мені не до сміху... Я ще декого з них відправляю чортам на сніданок* (О. Гончар).

ВІДПРАВИТИСЯ

483. ВІДПРАВИТИСЯ НА ТОЙ СВІТ. Померти, загинути. *Попає в ополонку, ледь на той світ не відправився* (3 газети); *Від злиденного життя можна рано й на той світ відправитися* (3 усн. мовн.).

ВІДПУСКАТИ

484. ВІДПУСКАТИ / ВІДПУСТИТИ ГАЙКУ (гальма). Послаблювати вногн до кого-небудь або до себе. — *Сідай на готове та дивись, не відпусти гайку, — почав Сагайда Маковейчика, передаючи йому взвод* (О. Гончар); *Чим пояснити її сьогоднішні примхи, скажімо, оту раптову незрозумілу різкість: "Не хочу! Ідьте без мене!"? Невже, що отпилилася вдома, на рідній землі, де можна собі на решті все дозволити, відпустити всі гальма?* (О. Гончар).

485. ВІДПУСКАТИ / ВІДПУСТИТИ ПОВІДДЯ. Не стримувати, не контролювати себе. *Коло Дамуньки з уповноважених злітали всі набутки цивілізації, вони ставали схожі на сільську паруботу, яка на людях ще виказує сяку-таку сором'язливість, а вже в темряві.. відпускає повіддя* (П. Загребельний).

ВІДРА

486. ЯК (мов, ніби і т. ін.) З ВІДРА (з цебра), зі сл. і тій, лїтн і под. 1. Дуже сильно, потоками (про дощ). *Став і дощик накрапати, Поливає як з відра* (П. Грабовський); *Лито як з відра безперервним потоком* (Ю. Збанацький); *Він дивиться на оградку, на куці, на листя, все заливає, .. дощ цебенить як з відра...* (Т. Масенко).

2. Дуже сильний, заливний (про дощ). *Дощ як з відра линує на землю — і зразу покрив її калюжами* (Панас Мирний); *Чи, може, там гриміли громи і дощ пролився як з відра...* (Д. Павличко).

ВІДРИВАТИ

487. ВІДРИВАТИ / ВІДРВАТИ З РУКАМИ. Охоче, швидко купувати щось у кого-небудь. — *Ось їду у Францію... Хімія наша їх дуже задовольняє... А фізика наша їм — ніяк! Не такий розмір шматка! У нас як? Хоч що дай — з руками відірвуть!* (П. Загребельний).

488. ВІДРИВАТИ / ВІДРВАТИ ОЧІ (погляд) від кого—чого і без додатка. Переставати дивитися на кого-, що-небудь. *Імператор відривав очі від гнітючого краєвиду і знову продовжував ходити по залі, вдивляючись в гладенький паркет* (П. Кочура); *Харкевич іноді відривав погляд від рівного, мов асфальт, грейдера і скося поглядав на моряка* (С. Голованівський); *Черниш зморщився і, з зусиллям відірвавши очі від картини, суворо подивився на Блаженка* (О. Гончар); *Він [комбріг] хотів відірвати погляд, але його очі якось самі впали на зіпнений кулак [вбитого білця]* (Ю. Бедзнь).

489. ВІДРИВАТИ [ШМАТОК] [ХЛІБА] ВІД РОТА. 1. перев. зі сл. свого. Відмовляти собі у найнеобхіднішому заради кого-, чого-небудь. — *Чи я ж його не любила, не жалувала? Од свого рота одривала шматок хліба та годувала його* (І. Нечуй-Левницький); — *Коли б у матері була така сила, щоб тебе провчити, як чужі провчили, то не дорікав би гіркими словами стару матір, що над тобою довгих нічок недосипляла, од свого рота одривала* (Панас Мирний). ВІДРИВАТИ КУСОК ВІД РОТА. *Наказував лиш синові, та й дуже, жалувати матір, що й при бідності відривала кусок од рота, аби лиш йому, Петрові, добре було* (Дніпрова Чайка).

2. зі сл. його, її, їхнього і т. ін. Позбавляти кого-небудь найнеобхіднішого, забираючи його собі. *Як не жалієте нас, то позкалійте дітей наших, не відривайте від їхнього рота останнього шматка* (М. Стельмах).

490. [ЖИВЦЕМ] ВІДРИВАТИ / ВІДРВАТИ ВІД СЕРЦЯ (від себе) кого, що. Дуже тяжко розлучатися з ким-небудь близьким або покидати, віддавати що-небудь особливо дорого. *Мусить вона [Яресьчина] розлучатися з сином, з дочкою, живцем відриваючи їх від серця* (О. Гончар); *Хоч серце боліло іншим, але прощався і з кабінетом. Відчував [Васнль], як відриває щось від серця* (Ю. Мушкетн).

491. НЕ ВІДРИВАТИ (не відводити) / НЕ ВІДРВАТИ (не відвести) ОЧЕЙ (погляду) від кого—чого. Весь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь, стежити за кимсь або чимсь. *Він не відривав очей од лічильника [такі].. Його цікавила сама механіка* (Ю. Збанацький); *Під*

стіною, біля включателя стояв вже пикатий чоловік у чорному халаті і не відводив очей з того, що держав в руках годинника (Мирослав Ірчан); // Милуватися ким-, чим-небудь, дивлячись на когось, щось. Стоїть він у садочку з своєю милою й очей не відірве від її хорошого личенька (М. Старицький); Коли стемніло, на галявину прийшла Лукія. І доки дівчина розмовляла з Герасимом, Ярема не міг відірвати від неї очей (П. Кочура). НЕ ЗРҀШТИТИ ОЧЕЙ з ког. З вас у думці очей я не зрушу: Краса ваша — се ті ідеали, Що на час озяряють нам душу... (П. Грабовський); З тебе, красоч, очей не зрушу... (М. Старицький).

ВІДРИВАТИСЯ

492. ВІДРИВА́ТИСЯ / ВІДРІВА́ТИСЯ ВІД ЖИТТЯ́ (від землі). Втратити почуття реальності. [Хоменко:] Коли людина відривається від життя, то це і є найбільше лихо (З. Мороз); Чимало живуть без врахування потреб життя. Літають в небесах, шукають чогось надзвичайного. Доцент Сухоруков щиро запевнив: — Професор Кучевич — людина, яка ніколи не відривається від землі (Н. Рибак); Гублять діло формалісти, Сухарі-канцеляристи. Відірвались від життя. Справ не знають до пуття. Їх одні тривожать мислі: Щоб удержатися в кріслі! (С. Олійник).

ВІДРИВАЮЧИ

493. НЕ ВІДРИВА́ЮЧИ (не відводючи) ОЧЕЙ (погляду), зі сл. дивітися, стежити і под. Уважно, пишно, весь час. Марися Павлівна, не відводючи погляду, стежила за молодою матір'ю, знаходячи в ній схожість із сином (О. Гончар).

ВІДРІЗАЛО

494. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ВІДРІЗАЛО (відрубало), безос. Припинилося відразу, раптово чи несподівано. — Кожного разу на Новий рік один одного листівками поздоровляли. А як стали вони народними художниками, лауреатами — ніби відрізало (І. Цюпа); — Якщо й писав, сину, то не ми твої письма читали. Можє, хтось читав. Ото останнє було, де ти про землеустрій писав.. Я візьми, дурний, та й покажи на сході. А хтось, та й голові сказав. З того часу як одрізало. Ні одного [листа] не получав [одержував] (А. Головка); І зразу — як одрубало: скрипка, зично гукнувши з усіх чотирьох струн, замовкла (Панас Мирний).

ВІДРІЗАНИ

495. ВІДРІЗА́НИ ШЛЯХІ кому. Хто-небудь позбавлений можливості діяти, домагатися чогось. [Зізі:] Я не думаю ні захищатись, ні замовчувати про ті мої вчинки, котрі вам відомі. [Харько:] Ага, через те, що вже добре бачите, що

вам всі шляхи одрізані і що на цей раз вам не можна вишукати ніяких захистів, котрі я всі одкину одним рухом? (М. Кропивницький).

ВІДРІЗАТИ

496. ЯК (мов, ніби і т. ін.) НОЖЕМ ВІДРІЗАТИ. Сказати що-небудь дуже гостро, категорично. — Дудки! — як ножем одрізав дід Бенеря (Є. Гуцало); — Кажє [Марта]: гарний женишок, тільки вужину голову має. — Справді? — полегшено сміється Дмитро. — Ця може як ножем відрізати (М. Стельмах).

ВІДРІЗНИТИ

497. ВІДРІЗНИТИ БОЖИЙ ДАР ВІД ЯЄЧНІ, перев. зі сл. могті, вміти і под., зневажл. Розбиратися в чому-небудь. Більше Паршецький не слухав високого гостя.. Надто вони розумні там зібралися, на тих горбах. Певно, вважасяють, що тут сидять одні остолопи, які не вміють відрізнити Божого дару від ясчнї (М. Ю. Тарновський).

ВІДРУБАТИ

498. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ВІДРУБА́ТИ, зі сл. сказа́ти. Дуже гостро, категорично. — Приходь зразу ж, як тільки приїде полковник пан Олексій, — сказала мов одрубала сотникова донька (М. Лазорський).

ВІДРУБУ

499. З ВІДРҀБУ. Не роздумуючи, не вагаючись; рішуче. — Я більше не можу. Не можу! Ти розумієш? Треба ж колись зважитись. Треба починати. То краще отако, з одрубуб. Та й це буде легше (Ю. Мушкетик).

ВІДСІЛЬ

500. НІ ВІДСІЛЬ [і] НІ ВІДТІЛЬ. 1. Невідомо звідки; несподівано. Ростуть Піски й багатіють... Не вряди-годи, дивись! НІ відсіль ні відтіль, та й вирветься який захожий (Панас Мирний). нІ ВІДСИ нІ ВІДТИ. Сам господар сидів понурий коло вікна і оком слідив за властю, що нІ відси нІ відти впала, як вихор, і.. ціла родина як стій стала вдовс бідніша і зовсім безпомічна (Іван Франко).

2. Яюсь так, таким чином. Та нІ відсіль і нІ відтіль На ту сирітську копійчину Купив садочок і хатину (Т. Шевченко).

ВІДСЛУЖИТИ

501. ВІДСЛУЖИТИ СЛУ́ЖБУ. Стати непридатним внаслідок тривалого користування. Гальма тріснули, бо пружина вже відслужила свою службу (З газети).

ВІДСТАНИ

502. **НА ВІДСТАНІ ГАРМАТНОГО ПОСТРІЛУ.** Досить далеко. Далеко з долини видно ту збройну міць обложених військ, і Вишневецький тримав свою армію на відстані гарматного пострілу (Іван Ле).

ВІДСТОЮВАТИ

503. **ВІДСТОЮВАТИ СТОЯНИЙ.** Марно витрачати час, чекаючи кого-, чого-небудь. — Катни, Оришко, — каже господиня, — до паламарихи та кути квіток. Тільки вибирай найкращих, свіжих... То це й прийшла... То відпускаєте, чи що, бо мені ніколи стояни відстоювати (М. Сиротко).

ВІДСУВАТИ

504. **ВІДСУВАТИ (відтісняти) / ВІДСУНУТИ (відтіснити) НА ЗАДНІЙ (другий) ПЛАН** що. Робити або вважати що-небудь менш важливим, другорядним, неістотним. Ніколи в нас не буде часу більше. Потрібен не час, а розуміння, що далі зволікати не можна, відсувати на задній план практичну справу — злочин (З журналу); Війна і революція розפורишили мистецькі сили, відсунули мистецтво на другий план (В. Еллан-Блакитний).

ВІДСУВАТИСЯ

505. **ВІДСУВАТИСЯ / ВІДСУНУТИСЯ НАЗАД.** Ставати неістотним, другорядним, забуватися. Йі було якось особливо весело і легко сьогодні на душі: так здорово дихалося морозним повітрям, все погане, що було в житті, одсувалося назад, блідло (М. Коцюбинський).

ВІДТАНУТИ

506. **ВІДТАНУТИ (відійти) СЕРЦЕМ (душею).** Перестати сердитися, гніватися, ображатися на кого-небудь. Тато уже перегорів, відтанув серцем (А. Дімаров); Навіть в цей вечір, коли її руки так трепетно брали свій атестат зрілості та срібну медаль, не стала дочка посправжньому веселою, не відтанула душею, не забула, видно, вчорашньої сварки з ним (О. Гончар); Допитливих очей Чучка Олексій не витримав і ще густіше почервонів. — Говори, — трохи відійшовши серцем, зажадав секретар райкому (В. Логвиненко); // Стати добрішим, чуйнішим. Уснопкувала.., як на виставку, — моторна в'язальниця. І — чого раніш майже не було — раптом відтанув душею, ворухнулося в ньому щось тепле, родинне (О. Гончар). **ВІДТАНУТИ В ДУШІ** у кого. Видно, щось відтануло в душі у Васькова, що він вирішив заговорити з Варварою (Л. Первомайський).

ВІДТОПТАТИ

507. **ВІДТОПТАТИ РЯСТ,** нар.-поет. Наблизитися до смерті; нажитися. Ой кобзарю, кобзарю, чи не відспівав ти своє? Чи не відтоптав рясту? Бо скидається на те, що час тобі лагодитися в далеку дорогу... (М. Пригара).

ВІДТЯГАТИ

508. **ВІДТЯГАТИ / ВІДТЯГТИ (відтягнути) ЧАС.** Зволікати здійснення чого-небудь. Вони [махиовці] добре знали умови переходу через Сиваш і тільки відтягали час, боячись якоїсь пастки (Ю. Яновський).

ВІДТЯГНЕ

509. **[І] ГОЛОСУ НЕ ВІДТЯГНЕ.** Дуже слабкий. Серце Насті розривалося, коли вона дивилася на свою дитину: бліде, голодне й голосу не відтягне (З журналу).

ВІДТЯГНЕСИ

510. **[І] ЗА ВУХА НЕ ВІДТЯГНЕСИ** (не відтягнути, не відтягти) кого, від чого. Хто-небудь дуже любить щось, захоплюється чимсь. Дай вам землю під селом, так вас од неї й за вуха не відтягнеш (А. Головка); Не турбінами єдиними людина жива... Бориса — того за вуха не відтягнути од віршів (І. Муратов). **Й ЗА ВУХА НЕ ВІДТЯГ БИ.** Надолужуючи прогаяне в дорозі, Данько тюпав так, що й за вуха його не відтяг би; скучив за гарячою стравою (О. Гончар).

ВІДХРЕСТИТИСЯ

511. **АНІ (ні) ВІДХРЕСТИТИСЯ, АНІ (ні) ВІДМОЛІТИСЯ** від чого. Що-небудь обов'язково настане, здійсниться. Від смерті ані відхреститися, ані відмолитися (М. Номис).

ВІДЧУВАТИ

512. **ВІДЧУВАТИ ПЛЕЧЕ (лікоть) кого,** чис (чий) і без додатка. Мати чинюсь підтримку, допомогу. [Дремлюга:] Головне — щоб в тебе вірили. А коли не відчували плеча, то й світ тобі не раз галушкою здається (О. Корнійчук). **ЧУТИ ПЛЕЧЕ І ЛІКОТЬ** кого. Перон тече людським потоком мимо. Та чує кожен з трьох плече і лікоть побратима (П. Дорошко).

513. **ВІДЧУВАТИ ПУЛЬС ЕПОХИ.** Не відставати від нових вимог життя. Уявити собі повернення назад до літературного оточення в орденах і славі, — це була найперша мрія. Нехай тоді спробує хто сказати, що вони [майор і капітан] не талановиті, або не відчують пульсу епохи, або скокують до вульгарного примітивізму, — ого! (Ю. Яновський).

ВІДЧУТИ

514. **ВІДЧУТИ (почути) НЮХОМ.** Підсвідомо здогадатися про що-небудь. Якимсь особливим, властивим йому [обер-лейтенантові] нюхом він відчув, що перед ним були свої (І. Цюпа); Нюхом старого розвідника Денис Бараболя відчув, що органи ДПУ напали на його слід (М. Стельмах); Старий мисливець почув нюхом, що тут допіру пролізла гадюка (О. Копнленко).

ВІДШИБИ

515. **НА ВІДШИБІ (на відчепі).** 1. Остеронь, далеко, на певній відстані від чогось. Лікарня стояла на відшибі, острівцем, оточеним давно пересохлими болотами (М. Олійник); Далі, зовсім на відшибі, темніли старенькі жалюгідні юрти бідарів (З. Тулуб); — Езус-Марія! — крикнула Гризельда. — А ми ж тут живемо на одшибі од Польщі, в цих диких степах! (І. Нечуй-Левицький); — Хата, яку так і не встиг добудувати Антон Кужель, стояла на відчепі, під самим сосновим гайком (П. Панч); Хоч які широкі зв'язки з світом мали ці люди, але вони жили якось на відчепі, ніби на далекому острівці (Іван Ле).

2. Окремо, ізольовано від інших, не разом з усіма. Як сталося, що Іванченко, здібний шахтар, опинився на відшибі молодіжного трудового колективу? (О. Донченко).

ВІДЬМА

516. **КОНОТОПЬСЬКА ВІДЬМА.** Зла, прихлива, підступна жінка. — Десна, здається, плехенька з виду, а вдачаю — конопотська відьма (Є. Гуцало).

ВІДЬМИ

517. **ЯК ВІДЬМИ ВКРАЉИ.** Зовсім зннк. Хочеться йому [Чіпці] забути, заснути; повернувся він з боку на бік... Сон — як відьми вкрали!.. (Панас Мирний).

ВІЖКА

518. **[НАЧЕ] ВІЖКА (вожжина) ПІД ХВІСТ ПОПАЉА (потрапила) кому і без додатка, розм., згруб.** Хто-небудь, перебуваючн в яскраво враженому неврівноваженому стані, бурхливо виявив впертість, шаленість або самодурство і т. ін. — Ти ба, розгаласувалася! Віжка під хвіст попала, чи що? Батька критикувати здумала? Дорости же треба! (В. Попов); Нащо вже їх директор — і працьовитий, і тямущий, і чесний, а потрапить йому віжка під хвіст — за копійчину торгується (І. Муратов); — Та що скоїлось. Скоїлось те, що в пляшку толіз чоловік. І сказати б... так ні, статечний, розумний чоловік, а

так наче вожжина йому під хвіст попала (А. Головка).

ВІЖКИ

519. **ВІЖКИ В РУКАХ** чийх, у кого. Хто-небудь керує, править чимсь. — В Америці теж, куме, є порядні люди, та не в їхніх руках віжки (С. Чорнобривець).

ВІЗЬМЕШ

520. **В РОТ НЕ ВІЗЬМЕШ** чого. Що-небудь дуже несмачне або непридатне для споживання. Свирид залишався голодним: хрещена пригостила борщем, якого в рот не візьмеш, хоч вона вміла смачно готувати (З журналу). **НЕ МОЖНА ВЗЯТИ ДО РОТА.** До нового року їх [яблук] не можна було взяти до рота, так нещадно вони кривили губи й обличчя (М. Стельмах).

521. **ГОЉИМИ РУКАМИ НЕ ВІЗЬМЕШ** кого. 1. Хто-небудь надзвичайно спртний, хитрий, досвідчений. Розвелася ціла порода пустомотів, закутих у панцир інструкцій, служак, яких голими руками не візьмеш, з якими треба воявати, і Лукія — воює! (О. Гончар); // Не просто впоратися з кимсь. — Ні, чуєш, тут ти мене голими руками не візьмеш. Це вже результати, наслідок і наших методів, і системи виховання в цілому. Ми виростили покоління, спроможне взяти і повести справу не гірше від вас (М. Олійник). 2. З ким-небудь важко справитися без особливих зусиль або когось, щось нелегко побороти, перемогти, здолати. Забара знав, що Квашу тепер голими руками не візьмеш. Особливо після того, як він породичався з Андрійском (П. Резніков); — І зажив старий міцно, впевнено, як маленька, проте сильна держава: голими руками не візьмеш (Григор Тютюнник).

ВІЗЬМИ

522. **ВІЗЬМІЙ ВУХА В РУКИ**, фам. Слухай уважно. [Герасим:] Співай мені про Хмельницького. А то співає якогось Лазаря. [Кобзар:] Ти візьми уха у руки та слухай ними. Не про Лазаря се, а про самого Господа Христа (Панас Мирний).

ВІЗЬМИСЬ

523. **ДЕ НЕ ВІЗЬМИСЬ.** 1. Несподівано з'явився. Коли се де не візьмись п'яниця Грицько (Панас Мирний); Де не візьмись сепаратисти — чубаті, шустрі, в сивих штанах, з червоними стрічками, як не вхоплять його [прнстава] за шию (С. Васильченко). **ДЕ НЕ ВЗЯВСЯ.** І відкрився Данькові залитий сонцем таврійський степ і синьоока дівчина, де не взявшись, усміхаючись, брєде по пояс у заповідних розшижуваних травах — і то вже був сон (О. Гончар).

2. Зовсім несподівано; зненацька, раптово. *Раз отак пішли строем, і затяг я пісню. А тут, де не візьмись, командир корпусу їде (Григорій Тютюнник); Де не візьмись кравчина гайдамаків з Лисенком — ген! і оступили в город* (М. Костомаров).

ВІЙНУТИ

524. **ХВОСТОМ ВІЙНУТИ** (майнути). Швидко вийти, зникнути кудн-небудь. *Хвостом війнула* [Зіна] і — з двору! *Мовляв, у цеху їх [дівчат] знайду* (Я. Баш); *Вибравши підходящий момент, хвостом майнує Тарасик до сіней і побіг босими ногами по холодних сходах* (З журналу).

ВІК

525. **ЗОЛОТИЙ ВІК** чого. Найкращий період у розвитку чого-небудь або у чиемусь житті. — *З половини двадцятих по шістдесяті роки був у нас золотий вік панського панування* (Панас Мирний); *Важко задумався Ласій над власною долею. Хоч круть-верть, хоч верть-круть, а закінчився, виходить, його золотий вік* (Ю. Збанацький); *Жучка відчула, що золотий вік її життя кінчився* (Б. Антоненко-Давидович); *Незважаючи на помітну відсталість Росії, XIX ст. було золотим віком російської літератури* (З журналу).

526. **НА ВІК ВІКІВ**. Назавжди. [Міріам:] *Так слухай же: чи в огняній геєні, чи в темряві без краю доведеться мені на вік віків з душою пробувати, та радощі моєї не зруйнує сам князь темноти, радощі від того, що на мені не важить кров Мессії* (Леся Українка); *І думав я. Про подвиг многорічний, що лишився На вік віків, нетлінний і поднесь* [понині] (М. Рильський).

ВІКАХ

527. **У ВІКАХ**. 1. Назавжди, навічно. *Поезія Т. Шевченка прославила його в віках* (З журналу). 2. Завжди, вічно. *Прості люди твердо вірили, що церква міцна, як залізо, і буде стояти у віках* (Г. Григор'єв).

ВІКИ

528. **НА ВІКИ ВІЧНІ**. 1. Назавжди, навічно. *Єзуїти ставили свої масивні колегії неначе на віки вічні, неначе сподівались, що ніяка сила, навіть самі пекельні брани, не спроможуться розвалити їх* (І. Нечуй-Левницький); *Коли б хоч десята частина з його бажань здійснилась, земля б стала вільною від панів, бо й сама пам'ять про них цезла б на віки вічні* (М. Коцюбинський).

2. Ніколін. Відсіч їй готову Дамо ось тут, та хай летить! — *Щоб не вставать! — на віки вічні!* — *Кубло гадюче брехень, зрад...* (П. Тичина). **ПО ВІКИ ВІЧНІ**. Якийсь Кривоніс розбив князя Вишневецького! *Не подарую я йому цього по віки вічні, хоч би і мені самому довелося накласти головою*

(І. Нечуй-Левницький); *Не багрянцею, не злотною Живою кров'ю він* [Т. Г. Шевченко] *кипить. Тому його людським кіотам По віки вічні не вмістить* (М. Рильський).

3. Завжди, постійно, весь час. *Гришка мусить мотати до лісу шукати справжніх "друзів", каятися за свій гріх поліцейський, клястися, що віднині і на віки вічні він знищуватиме німців на всі сто процентів* (П. Автомонов).

ВІКІЙ

529. **ПО ВІКОВІЧНІ ВІКІЙ**, уроч. Назавжди, навічно. *Ми українці, спрадавна й по віковічні віки В землю свою коріннями, наче дуби, вросли* (В. Бичко).

ВІКУ

530. **ДО ВІКУ ВІЧНОГО**. 1. Усе життя; протягом усього життя. *Невже оцій бідній вдові так тяжко до віку вічного картатись?* (З журналу).

2. Ніколін. *Як вода в Чорному морі не переведеться, поки світ-сонця, так і в Січі до віку вічного не переведуться лицарі* (П. Куліш).

ВІКУВАТИ

531. **ВІК ВІКУВАТИ / ЗВІКУВАТИ**. 1. де. Жити де-небудь усе життя. — *Тільки в мене й роду, що був син. А я одна вік свій звівувала у своїй хаті* (І. Нечуй-Левницький); — *Е-е,— скрипів Галатин,— перебраться не штука. А тільки ж я вік свій тут звівував* (Є. Гуцало). **ВІКІЙ ВІКУВАТИ**. *А він таки собі подумав, що тут йому віки вівувати* (А. Крушельницький).

2. ким. Бути, працювати ким-небудь усе життя. *Робота в мене — тихішою не знайдеш: бакеничком вік звівував* (О. Донченко).

ВІЛ

532. **ЯК ВІЛ**. 1. зі сл. здоровий. Ужнваться для підсилення ознак; дуже. — *А коли ж то його [пана] вхопить, коли він здоровий як віл,— знов обізвався Кавун і похилив на стіл свою русяву голову* (І. Нечуй-Левницький); — *Ви брешете, негіднику. Припадку у вас не було. Ви здорові як віл* (О. Довженко).

2. зі сл. працювати, робити і под. Дуже важко і надмірно. *А робив [Грицько] як той віл цілий день: спав на голій землі або колодях* (Панас Мирний); — *Робив як віл. Трудився без спочинку. Все занепало, не моя вина* (Л. Костенко).

533. **ЯК ВІЛ ДО БРАГИ**, зі сл. допасти-ся, добратися і под., зневажл. Без почуття міри; жадібно. *Гребу горіхи,... допався до добра як віл до браги* (Є. Гуцало).

534. **ЯК ВІЛ НА РОГАТИНУ**, зі сл. йтн, лізти і под., зневажл. Настирливо, вперто, нех-

туючи небезпекою. Преться як віл на рогатину (Укр.-присл.).

535. **ЯК ВІЛ ОБУХА.** Покірно, приречено, безнадійно. Геть всі люди подуріли. То було стилем. І так само було стилем нишкнуту, втягувати голову в плечі і чекати, як віл обуха, грому з ясного неба на свою голову (І. Багрянний); — Що робити? Тікати? Не втечеш. Проситися? Упаси на коліна? Хто на це зважиться? Ждати неминучого, як віл обуха? Але ж це каторга або й смерть? (В. Малик). **ЯК ВІЛ ПЕРЕД ОБУХОМ.** [Лєон:] Та чого це ти насутився як віл перед обухом? [Марк:] І то правда? Не варт! (Я. Мамонтов).

536. **ЯК (мов, на́че і т. ін.) [ЧОРНИЙ] ВІЛ НА НОГУ НАСТУПИВ.** Дуже засмучений, невеселий. — Чого ти, Дмитре, такий, наче тобі чорний віл на ногу наступив? (Є. Гуцало).

537. **ЯК [ЧОРНИЙ] ВІЛ [У ЯРМІ],** зі сл. робіти, працювати і под. Дуже важко, надмірно. Сам робив як віл чорний і Мотрю "зап'ріг" — аби здужала, без вип'язу (А. Головка); Ладний був до господарства її Стефан.. Робив як чорний віл (С. Чорнобрнвець); Сливе дві неділі робила Олександра як віл у ярмі. Потому охота до праці щезла, а дедалі почала вона ходити й до корчми (М. Коцюбинський).

ВІНИК

538. **ПІД ВІНИК (під вінчик).** Повністю, до кінця. То пан завжди давав роцот [розрахунок], а тепер хлібороби дали панові роцот. Та ще як дали! За одну ніч підчистили пана, і комори, і обори під вінчик — забрали все в нього (М. Стельмах).

ВІНИКІВ

539. **ДО НОВІХ (зелених, третіх, сьомих) ВІНИКІВ,** зі сл. пам'ятати, згадувати і под. Дуже довго, тривалий період. [Павло:] Ну, стружіть, ноги, прудчіш, — бо як доженуть, то висиплють таких, що й до нових віників згадуватиму!.. (М. Кропивницький); Щось забули ви, Маркіяне Левковичу, про мене, сиротину. Мабуть, до нових віників доведеться все виглядати (Л. Гроха); Тож і виклич його до свого кабінету, постав перед собою, висповідай так, щоб до зелених віників пам'ятав (М. Ю. Тарновський); — Який Сашко? — аж звився хлонець. — Сашко Глушак? От наб'ю я йому морду, щоб не ліз у чужі справи, так і ти, і він до сьомих віників не забудете (В. Собко); // На тривалий час; надовго. — Але ж ми, Настечко, добре йому дали — до нових віників запам'ятає! — втішає її братик (М. Стельмах); Макуха запевняє, що боїтися нема чого, що це свої місця, куди німчура й поги не суне. Одного разу наскочили, так їм до третіх віників наказали сюди дорогу (Ю. Бедзик).

ВІНОК

540. **ЛАВРОВИЙ ВІНОК.** Слава, почесні. Тяжко ж йому [Шевченкові] на чужині І в вінку лавровім... (Пісні та романси.); [Убийбатько:] Хіба ще хто хоче прославитись, крім мене? Хто ж цей, сказати б, мій конкурент на лавровий вінок, мій злий суперник? (І. Микитейко); Полохати старих жінок, Возитися з дітками — І на лавровий свій вінок Покласти вічні плями? (О. Мисик); **ЛАВРОВИЙ ВІНЕЦЬ.** Там улюбім ріднім краю Стан падлючий поступає, Конкурс надто вже великий На брудний вінець лавровий (Леся Українка).

541. **ТЕРНОВИЙ ВІНОК.** Мукн, страждання. Трагізм особистого життя часто влітається в терновий вінок життя народного (М. Коцюбинський); Я забуваю все: і тебе, і Майю, і Катрю, і санаторійного дурня. Все це сплелося в один терновий вінок (М. Хвильовий); По-простому: в минулім є терни. Але є також і вінки тернові (М. Рильський); — В житті бувають не лише лаври... бувають і тернові вінки (Ю. Збанацький).

ВІНОЧКУ

542. **ЯК У ВІНОЧКУ (у вінку).** Дуже гарно, чисто, охайно. — Гарно, як у віночку. Двоє дзеркал аж під стелю між двома вікнами! (І. Нечуй-Левицький); [Текля:] Ви не думайте, що я яка-небудь нетіпаха, ви ж мене знаєте. То тільки інший день невправка буває... А так то в мене в хаті завжди як у віночку (О. Левада); — В хаті було як у вінку (О. Гончар).

ВІНЦЯ

543. **ПО [САМІ] ВІНЦЯ.** 1. Повністю, до кінця. Десять чорних кімнат, налитих п'янкою по самі вінця. Вони облягають мою кімнату (М. Коцюбинський); Пасажири заповнювали по вінця вагони, влаштовувалися на дахах, гнулися в тамбурах (Ю. Збанацький); Програма двох днів, проведених у Києві, була заповнена по вінця (З журналу); // Надзвичайно щедро. Наш край [Прикарпаття] природа наділила красою по вінця, і ми можемо бути цілком об'єктивними цінітелями красивого (Ю. Мельничук); Вся широчина, розніжена по вінця прохолодою... куртує, рветься в білосинь (М. Понеділок).

2. До крайньої межі. І порівнює [хлопця з мамонтом] вона жартома, щоб потім сміятися й сміятися. Від заохоплення розкішним вечором, від гаю, кохання, молодості — від повного по вінця щастя... (Л. Смілянський); По вінця повні ярості й любові Стояли ми, Замислені й тяжкі (М. Бажан); Я попросився б ще на один строк, щоб повторити

все те бурхливо, насичене по віщя життя кур-санта (М. Ю. Тарновський).

3. Дуже багато. *Я втратив сім'ю. Мій будинок згорів. Ягоря незнамого звідав по вінця, Яке не оплаче і сто матерів* (О. Підсуха); *Клопотів було по вінця. Біжи в контору, сварися з бухгалтером Харитоном, щоб виписав більше і м'яса, і борошна, і масла, а потім ганяйся за комірником* (Я. Стецюк).

ВІРИ

544. **БЕЗ ВІРІ І ЧЕСТІ.** Непорядний, нечесний. *І де змальовано для нас Його героїв досить, Без віри й честі у ділах, З холодним серцем у грудях* (М. Рильський).

545. **БІСОВОЇ ВІРИ.** Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. — *Боягузи бісової віри! — гарячився Невкипіль. — Жаток полякалися!* (А. Головка); — *Ми йшли в ранішньому тумані. Бриг рунів і кректав, розсохлий і страшний. Бісової віри вітер ледве надимає паруси* (Ю. Яновський).

ВІРИТИ

546. **НЕ ВІРИТИ / НЕ ПОВІРИТИ [СВО-ЇМ (власним)] ВУХАМ.** Бути надзвичайно здивованим, почувши що-небудь. *Віталій слухав і вухам не вірив* (І. Муратов); — *І от Нечипір, вічна-віч зустрівшись із камердинером полковника Божича, почув і вухам своїм не повірив* (Р. Чумак); — *Я більше не буду. Поверніть мене до школи. Я не повірив власним вухам. Невже це той самийшибайголова Василь Дзяль?* (Ю. Збанацький).

547. **НЕ ВІРИТИ / НЕ ПОВІРИТИ [СВО-ЇМ (власним)] ОЧАМ.** Бути надзвичайно здивованим, враженим, побачивши що-небудь. *Яким озирнувся і не хотів вірити своїм очам. Перед ним стояли його коні, а на санях сидів Петро, наймит його брата* (М. Коцюбинський); *Ніколи ще так бурхливо не вривалася в її душу довгожданна радість. — Блискавка... Блискавка! — вимовляє вона, не вірячи своїм очам* (А. Шия); — *За звичкою підійшов до верб, що похилили своє віття аж до води... глянув на тиху заводь. І очам своїм не повірив — по воді голічерева пливла якась волохата тварина, схожа на копичку* (А. Камінчук); — *Стоп! Данько споткнувся на повірив власним очам... Визрає!!!* (О. Гончар).

ВІРНИЙ

548. **ВІРНИЙ СОБІ.** Який завжди дотримується власних принципів, поглядів, переконань, звичок тощо, не відступає від них. *Антін пішов у долину. Він був вірний собі. На Катеринину пораду — відатися до базатіїв — тільки промовчав, а в голові в нього була інша думка: піти до замозніх*

господарів (С. Чорнобривець); *Вбивство парламентарів було провокаційним викликом. Армія вандалів, загнана у безвихідь, залишалась і тут вірною собі* (О. Гончар).

ВІРОЮ

549. **ВІРОЮ І ПРАВДОЮ,** *перев. зі сл. служити, послужити і под.* 1. Віддано; широко. — *Нехай ясна пані візьме мене до себе за покоївку, я служитиму пані вірою й правдою* (М. Старицький); *Треба .. оправдати вибори, вірою і правдою послужити громаді* (Памас Мирний); *А та [сестра] не знає, чи цілувати, чи лаяти свого брата, який вірою і правдою догоджас панам і гне кирпу перед селянським родом* (М. Стельмах).

2. Надійно, довго (про предмети, речі). — *Сумка вірою й правдою служила мені всі ці роки і була добрим, надійним товаришем* (А. Дімаров).

ВІРУ

550. **НА ВІРУ,** *перев. зі сл. жити, сидіти і под.* Без офіційного оформлення шлюбу. *В селі більше десяти хат, де живуть на віру. І живуть же люди. Не гірш від шлюбних, хазяїнують, статок мають* (М. Коцюбинський); *Образливо було думати, що якісь Варці він вірить більш, ніж їй, своїй нареченій, ба навіть — дружині своїй, тільки й того, що не вінчаний; дружині — на віру* (А. Головка); *Зі своєю ж дружиною Матвій жив на віру, твердо вирішивши, що так йому буде спідручніше: невінчана жінка таки побойтись з кимось скопити через пліт* (М. Стельмах).

ВІСК

551. **ЯК ВІСК,** *зі сл. жовтий.* Дуже, надзвичайно. — *Як ти змарніла, Гаїночко! — промовив Зінко... — Сам гарний: жовтий як віск, а худий, як скіпка, ще й очі позатягло* (Б. Грінченко); *В пожекальні брудні у кутку під залізною печою [піччю] сидить молодиця, жовта як віск* (В. Стефаник).

ВІТЕР

552. **ВІТЕР У ГОЛОВІ** [ГРІЄ (віс, свіще, посвистує і т. ін.)] *у кого, чий.* Хто-небудь легковажкий, несерйозний. — *Ти добре прочесала жев-жиків, — озвалася Майя. — Влучно сказала — жевжиків! Це такі, у кого в голові вітер віс!* (А. Хижияк); *Ні, такі діти не беруть близько до серця її турбот про рідне гніздо. Одне мале, а друге молоде, ще вітер посвистує в їхніх головах* (М. Стельмах); *// без додатка. Легковажний, несерйозний. А парубки ті! — сказано, вітер в голові, молодії — вубрали десь музику і повели молодих по селу* (Марко Вовчок); *Так що же це він? Хизувався, як хлоп'як? А чи це вітер у голові грає, і він просто вигидає?* (В. Козаченко); — *Ти ж у*

мене виріс під стелі, а в голові ще вітер віє (Ю. Збанацький). БАГАТО ВІТРУ [В ГОЛОВІ]. Видно вухатого, що в його вітру базато (Укр. присл.); — Вітру у тебе в голові базато, — казала Ганна Сильвестрівна (І. Сенченко). З ВІТЕРЦЕМ У ГОЛОВІ. — Така жінка може дуже подобатися. Вирівня, рішуча, примхлива, з завіхреннями. — З вітерцем у голові? — Ні... ексцентрична (Ю. Мушкетик).

553. ВІТЕР У КИШЕНЬХ (у кишени) СВИСТИТЬ (гуляє, віє і т. ін.). 1. Нема грошей. З чим ждати? — вмішався кремезний парубок з засуканими по лікті рукавами. — Сухарі вишли, махорки катма, вітер у кишенях гуде... (О. Гончар); — Але ж тато не схожий на того противного диякона. Хоч у кишені вітер гуляє, та почувася себе людиною (А. Хорунжий); Коли в кишені вітер віє, то не лізь у суд, Мусію (Укр. присл.); Бо як в кишені вітер ходить, То треба спершу заробити (Укр. поети-романтики...). ВІТЕР ПО КИШЕНЬХ ГУЛЯЄ. А другий так собі, якийсь нетаза. Вітер, видно, по кишенях гуляє (Г. Коцюба). У КИШЕНІ ВІТЕР. [Копистка:] Бувало й нап'єшся отак та прителінаєшся додому без розуму... Прокінешся вранці — у кишені вітер, у голові ковали (М. Куліш).

2. у кого. Хто-небудь бідний, не має грошей. Навкруг Софрона мешкали такі ж бідологи безкопійчані... У них в кишені теж вітер свистів (Н. Рибак). ВІТЕР СВИЩЕ ПО КИШЕНЬХ кому. Але хто сказав, що я від таких самих бідаків, яким вітер свисте по кишенях..., узав би якісь гроші? (Письмен. зблизка). В КАРМАНІ ВІТРИ ГУДУТЬ. — Він [учитель] уже третій місяць не получає [одержує] жалування [платні], а тепер у його в кармані вітри гудуть! (Б. Гріченко).

554. ЗВІДКИ (звідкіль, відкіль) ВІТЕР ВІЄ (дме). 1. В чому причина, від кого йде щось, чий вплив. — Корову я заберу, якщо вона так уже вам очі муляє. Але я бачу, звідки вітер віє (С. Добровольський); — Глашка зрозуміла, звідки дме вітер (З. Тулуб). ЗВІДКІЛЯ ВІТЕР. У порозі стинився [Запорожець], саркастично зажмурив око: — Знаю, звідкіль цей вітер... Певне, вже наговорили... Ну і к чорту — плакати не буду (С. Васильченко).

2. На що треба орієнтуватися в своїх діях, поведінці або від кого чи звідки слід чекати чого-небудь. — Попопнуть і вам [піщанам] боки, як подільцям!.. Тоді знатимете: чи живете, чи ні! Побачите... Видно вже, відкіль вітер віє... (Павлас Мирний); — Ананя люди знали то тешештьярем, то слизькоязиким, бо язык і мозок його завжди безпомилково повертали туди, звідки віяв вітер (М. Стельмах).

3. зі сл. Маріє. Усталена форма жартівливо-грайливого звертання. — Маріє, звідкіль вітер віє? — зачепив її Гаврилко, смикнувши за кінець хустки (М. Коцюбинський).

555. КУДИ ВІТЕР ВІЄ (дме). 1. Що трапилося; в чому справа. Паляничка ще не добрав, куди воно вітер дме, тому вибирав тепер слова обережні, моргаючи своїми мавпячими очима (М. Чабайівський).

2. Будь-куди; куди завгодно. Тоді, хвили, неси з милим, Куди вітер віє! (Т. Шевченко).

556. НА ВІТЕР. 1. зі сл. говорити, сказати і под. Необдумаю, не думаючи. — Він [доктор] говорить, аби як вертівся; — так собі, — на вітер... (І. Нечуй-Левицький); — Мій батько не на вітер говорить, боярине. Він зник добре передумати, заким що говорить (І. Франко); // Між іншим, без особливої потреби. [Павло:] Я так сказав, на вітер... Мовляв, їж борц з грибами, держи язык за зубами (М. Кропивницький); // Безпідставно чи безвідповідально; даремно. Він не мовчав батькові й маленьким, а тепер по всьому було видно, що він говорив не на вітер (І. Нечуй-Левицький); Я, Карпо Макодьоба, оголосив тобі війну, генерал фон Лер. Я на вітер не зник говорити. Що скажу — зроблю (Ю. Яновський).

2. перев. зі сл. витрачати, летіти і под. Без належної користі, марно. — Глянеш, скільки тих старшокласників — парубчаків ж, траси могли б будувати, а вони ціле літо байдид б'ють... Такі трудрезерви — й на вітер! (О. Гончар); — Вам знати цікаво, Як в нього справи В цехах, на заводі? Погляньте, підіть: Розцідрився і тут За рахунок держави! На вітер летять — не дрібненькі, не мідь! (С. Олійник).

3. Ні за що, без будь-якої мети. — Скажи, Вутанько, ти боїшся смерті? — Було б за що життя віддавати, Ганно. А так, на вітер... (О. Гончар).

ВІТЕРЦЕМ

557. З ВІТЕРЦЕМ. На великій швидкості. — А приїждже товариство запросило Єльку по Дніпру прокататися з вітерцем (О. Гончар); — Тату, ви ж обіцяли нас прокатати з вітерцем! — нагадає Іван (М. Стельмах). З ВІТРОМ. Танки мчали легко, .. з вітром (Я. Качура).

ВІТРАМИ

558. ПІД СІМОМ ВІТРАМИ. На відкритому, ніким і нічим не захищеному місці. На роздоріжжі, під сімома вітрами стояло місто-воїн. Суворора й скупа на славу історія Мінська (З журналу).

ВІТРИ

559. НА [ВСІ] ЧОТІРИ ВІТРИ, перев. зі сл. і тій, забира́тися і под. Куди завгодно, куди

захочеться. — Одну Зосю пушу [в дім], коли вона того схоче, а тим — світ на всі чотири вітри (І. Нечуй-Левицький); — Скликав би тепер своїх полчан тисяч двадцять, як не більше, і розігнав би оцю тічню на чотири вітри, на локишину потяв би (Б. Лепкий); Як і іншим розжасуванним співакам, йому було дано широкий вибір: на всі чотири вітри! (О. Гончар); // Геть. — Заплати! І хай забирається на чотири вітри!... — ще більше розпалився адвокат (Є. Куртяк).

ВІТРОМ

560. **ЯКИМ ВІТРОМ.** Уживається для вираження доброзичливого здивування, радості з нагоди несподіваного приходу, прибуття когонебудь. [Гиря:] Здоров, здоров, товаришу секретар! Яким вітром до нас?.. (М. Куліш); — Здрастуй, моя любо! — підходить до дружини, обнімає й цілує. В домі радісний переполох. — Здрастуй! Яким вітром, яким чудом ти тут (О. Довженко); — Яким вітром, Василю? — Не зваясав на нього Кришук. — Хоч би подзвонив, написав (М. Олійник). **ЯКИМИ ВІТРАМИ.** — Пані Ольго! .. здивовано розвів [Павлик] руками. — Якими вітрами? В таку негоду... (М. Олійник). **ЯКІ ВІТРИ ЗАНЕСЛИ.** — Які вітри занесли до нас? — спитав Косенко, міцно потискуючи руку Хромова (О. Копиленко).

ВІТРУ

561. **ДО ВІТРУ**, розм. В туалет. — Ми вже тут справді однією ногою в саме панство ступили. — Воду не носимо, надвір до вітру не ходимо, дров не рубаємо... (М. Ю. Тарновський); — А тут до вітру підпира... Як закричу я: "Мамо!" (Григорій Тютюнник); Хтось попросився: — Хоч до вітру пустіть! — Сказав: випускаю тіки [тільки] тих, хто затисався (А. Дімаров).

ВІЧІ

562. **У ВІЧІ** (в очі). 1. зі сл. говорити, казати і под. Особисто, безпосередньо кому-небудь. — Хоч один, кажуть, не витернів, сказав правду у вічі тому вископці (І. Цюпа); Ніхто до сьогоднішнього дня не казав такого у вічі: він надіявся, що люди не знають його хитрувань (М. Стельмах); [Скарбун:] Нічого, ми ще зустрінемось... [Назар:] Не заперечую. Тільки я нашіптувати не буду, я все в очі скажу (М. Зарудний); // Відверто, неприховано, відкрито. [Руфін:] Я тебе пустив би, я б не держав тебе в неволі в себе, якби ти раз мені сказала в вічі: "Пустити мене, бо ти мені бридкий" (Леся Українка); Слухачі йому в вічі відповідали глумом: "Сокирі не треба їх [настроїв у творях], бо вона [сокира] слухає тільки дерев'яною ручкою могутні настрої оточення..."

(Т. Осьмачка); [Гіта:] Невже ви не можете приборкати цього маленького тирана! Він глузує з вас у вічі, а ви ще й раді! (І. Кочерга).

2. У присутності того, про кого йде мова. — У вічі будуть шанувати, а за очі проклинати (Г. Квітка-Оснєв'яненко); Судові сміялися над Іваном Трохимовичем. Сміялися у вічі, сміялися за очі (Панас Мирний); — Не бійся вітру летючого, піску сипучого, стережися дами жливої. В очі добра — поза очі відьма (Григорій Тютюнник).

3. зі сл. бачити, із запереч. Зовсім, ніколи. Повздвір, де мила живе, Я проїхав двічі, Да не бачив голубоньки Ні разу у вічі (Укр. поети-романтики..); Другі, кого не питала Пріська, казали, що не бачили і в вічі її Пилина (Панас Мирний); Черниш схвилювано продовжував: — А перескочиш ти Мораву, вирвешся на широкий тактичний простір, прийдеши першим туди, де тебе люди роками ждуть. Тебе там ще ні разу і в вічі не бачили, а вже думають про тебе давно (О. Гончар).

ВІЧНІСТЬ

563. **НА ВІЧНІСТЬ.** Назавжди, навечно. [Павло:] Все сподам і раннього весною в Оренбурзьку губерню [губернію]... Банк грошей дасть, і я куплю там сто десятин на вічність (І. Карпенко-Карий).

564. **ЦІЛА ВІЧНІСТЬ.** Дуже багато часу. Здавалося, що з тієї хвилини, як вона потрапила в болото, минула ціла вічність (О. Донченко).

ВІШАЙ

565. **ХОЧ СОКИРУ ВІШАЙ.** Немає чим дихати, дуже душно. — Дим стояв у залі, хоч сокиру вішай (І. Нечуй-Левицький); — Надимів за годину, хоч сокиру вішай! (В. Бабляк); Прибирайте з столу свої люльки та недокурки. І вікно відчиніть. Диму ж, хоч сокиру вішай (В. Кучер).

ВІШАЙСЯ

566. **ХОЧ ВІШАЙСЯ.** Уживається для вираження відчаю, безсилля у зв'язку з нудьгою, неможливістю знайти вихід із складного становища і т. ін. Ну, хоч вішайся, хоч крізь землю провалися на якийсь час, щоб усі ті злі язики примовкли (В. Козаченко); — Нудно мені стало в Криничках, як ви пішли. Так нудно, що хоч вішайся (О. Гончар).

ВІШАТИ

567. **ВІШАТИ [ВСІХ] СОБАК** на кого. Звалювати вину на когось, обмовляючи, безпідставно звинувачуючи когось у чому-небудь. Не хочу, щоб на мене усіх собак вішали! (Укр. присл.); — Всіх собак тепер на нас вішають! — сердито кинув котрийсь із гурту чоловіків (О. Гончар); — Та ще отой підпал, що за нього він наче в одвіті, наче, справді, не може загорітися так собі. Що ж

це, цих собак тепер на нього **вішати**муть? (М. Олійник).

568. **ВІШАТИ** (клéгти) / **ПОВІСИТИ** (на-клéгти) **ЯРЛИК** на кого, кому, несхв. Безпідставно приписувати кому-небудь якісь якості, вважаючи кого-небудь кимсь або звинувачувати в чомусь. *Саме такі, як Сава Чалий, і допомагали шляхті наклеїти на гайдамаків ярлик розбійників і грабіжників* (З журналу); — *Газети постарались негайно навісити ярлики і на прем'єра, і на очолювану ним державу* (В. Болюшак).

569. **ВІШАТИ** / **ПОВІСИТИ** **ГОЛОВУ**. Журитися, засмучуватися або бути у відчаї, втрачати надію, зиевірюючись у чомусь. *Глибоко затягнувся* (Вихор) *цигаркою: — Не вішай голови. Візьми себе в руки. Який там у біса жаль? Хай просяться твої хлопці на флот і все побачать* (В. Кучер); *Як же побачив* [Шрам], *що Сомка немас, то й голову повісив* (П. Куліш); [Перун:] *Скоро тільки* [тільки] *хлопи шуму наробили, а ви зараз і голову повісили* (І. Франко).

570. **ВІШАТИ** (хню́пити, опуска́ти) / **ПОВІСИТИ** (похню́пити, опусті́ти) **НОСА** (ніс). Журитися, засмучуватися чи бути у відчаї, втрачаючи надію. *Падалка підніс перед собою два міцно стиснуті кулаки і закінчив: Не личить нам, Остапе, вішати носа* (Д. Бедзик); — *Наша доля за царськими палацами лежить, по панських кишнях прихована. А тільки не треба хнюпити носа. За долею, юначе, нашому братові треба добре поганятися. Та й не одному* (М. Коцюбинський); *Коли б не Катря, що враз озлила й защебетала, бігаючи по хаті за тим та за іншим, то Павло б і зовсім повісив носа* (В. Кучер); — *Дехто вже й носа повісив, що не така військова служба легка та приємна...* (А. Дімаров); *Дивлюся — господина моя і ніс повісила. Сидить ні в сих ні в тих* (Панас Мирний); *От ідуть вони вдвох, Хвеська з Петром, він собі сміється з-під вуса, а вона й носа похиюнула* (Україна..). **ВІШАТИ** / **ПОВІСИТИ** **НОСА** (ніс) **НА КВІНТУ**. — *Ти, Нюсю, доглядай дітей, щоб нікуди звідціль не розповзлися. А ви, дівчатка, слухайтеся Нюсі і не вішайте носа на квінту* (В. Козаченко); *Успіхи китайської Народної визвольної армії були такі величезні, що американські реакціонери повісили ніс на квінту* (Ю. Смолич). **ОПУСТИТИ** **НОСИ** (про багатьох). *Подекуди помітно засмучених декламаторів: стоять, по-нуро опустивши носи* (С. Васильченко). **ПОВІСИТИ** **ВУХА**. *Зачав страмить* [голова] *людей, що повісили вуха, опустили руки не хочуть робить, думать* (К. Гордієнко).

ВІШАТИСЯ

571. **ВІШАТИСЯ** (кі́датися, чі́плятися) / **ПОВІСИТИСЯ** (кі́нутися, почепі́тися) **НА ШИЮ** кому, несхв. Нав'язуватися кому-небудь, настирливо домагаючись прихильності, взаємності (про жінок у ставленні до чоловіків). — *Ти, Яринко, йому на шию не вішайся, ми й почекаємо...* *У нас тих женихів хоч греблю гати...* (М. Зарудний); — *Якби ти була моя жінка, а тут де не візьмись хвистик з уличі... І ти чіпляєшся йому на шию!* *Гарно було б мені на те дивитися?* (Панас Мирний); — *Сяя* [Оксаїа] *повісилась на шию копитанові* [капітанові], *захотіла разом паненю бути* (Г. Квітка-Осинов'яненко); *Почувала* [вопа], *що вільна вчинити, як хоче. Може, й справді своє треба ловити, хапати?* *І інші самі ладні йому на шию кинути, а вона ось таку владу над ним добула, доводить свого бригадира до безтяму...* (О. Гончар); — *Утік!* *Боягуз, утік від молододі жінки, що не почепилася йому на шию з першої зустрічі!* (Іван Ле).

В'ІСТИСЯ

572. **В'ІСТИСЯ** / **В'ІДАТИСЯ** **В ПЕЧІНКИ** кому. 1. Дуже набриднути, надокучити, допекти кому-небудь. *Та як його не сумувати, коли злидні та недостачі в печішки в'їлися* (Панас Мирний); [Писар:] *Благотворитель! Він мені в печішки в'ївся* (І. Карпенко-Карий); *Горіли червоним полум'ям пишні мастки, сотнями тікали до козаків селюки — хлопці, яким у печішки в'їлася панська неволя* (М. Пригара); *І коли вже хтось дуже сердився на нього* [бугая], *комусь він у печішки в'їдався своєю хвилюю вдачею, тоді його називали не просто Імперіалізмом, а й зі смаком додавали: "Міжнародний"* (Є. Гуцало). **В'ІСТИСЯ** **В ШКІРУ**. *Що наші куркулі попри панів не одному в'їлися в шкіру — це правда: всі їх мастки з злодійства та людської кривди* (П. Козланюк). 2. Добре запам'ятатися, досадивши комусь. — *Візьми та й купи хоч тепер своїй Олесі циганські серезжки. Пам'ятаєш, років з двадцять тому вона з сльозами на очах попросила їх у тебе, а ти... і не зібрався й досі купити...* — *В'їлися ж тобі ці серезжки в печішки. Я менше б, на твоєму місці, прислухався до бабських примх* (М. Стельмах); *Добре в'ївся він* [пан] *у печішки своїм підлеглим* (Легенди..).

573. **В'ІСТИСЯ** **В МІЗОК**. Дуже добре запам'ятатися. *Перед очима сіра шинеля, а ззаду в шию хтось диха...* *Чого всі ці дрібниці в'їлися в мозок? Чого, як колючки, впилися в нього ці згадки?* (М. Коцюбинський).

ВКАЗУВАТИ

574. **ВКАЗУВАТИ (показувати) / ВКАЗАТИ (показати) НА ДВЕРІ** кому. Виганяти, проганяти когось звідки-небудь. *З кожним днем переконувався [Іван]: зайвий він, непотрібний у Дроchioвій хаті. Якщо його й терплять там, не вказують на двері, то тільки з розрахунку, аби не позбавитися чималих ковальських заробітків (І. Головаченко і О. Мусієнко); Навіть якби я був і не зовсім правий, він мусив заради нашого авторитету показати їй на двері (С. Журахович). ПОКАЗАТИ ДВЕРІ. — Навесні перед Благовіщенням гомонять у нас на селі: — Варка показала приймакові двері! (О. Кониський).*

ВКИНУТИ

575. **ВКИНУТИ В РОТ.** З'їсти або випити що-небудь. *Кайдаш устав, приказав до чарки кілька слів і швидко вкинув у рот горілку (І. Нечуй-Левицький); І працювала ж, не розгинаючись, — бо п'ятеро ж у неї, і всім давай, і всім треба настанчити — тому штанці... а найперше, щоб усім було що в рот укинути (В. Речмедін).*

ВКИПІТИ

576. **АЖ У ЗЕМЛЮ ВКИПІТИ.** Бути надзвичайно враженим, занепокоєним, схвилюваним чимсь несподіваним, непередбаченим. — *А що буде, коли він у серце влізе і не вилізе звідти? — з-під набряклих вій твердо глянув у вічі другові. Той аж у землю вкипив — так вразили слова Мірошніченка (М. Стельмах).*

577. **В КАШУ ВКИПІТИ.** Затіяти непрємну, складну, з великими клопотами справу. *Не спеціалісту навіть важко собі уявити, в яку кашу ми вкипили (Ю. Яновський).*

ВКЛАДАЄТЬСЯ

578. **НЕ ВКЛАДАЄТЬСЯ В ГОЛОВІ** у кого, кому. Хто-небудь не може усвідомити, збагнути щось або примиритися з чимсь. *У неї ніяк не вкладається в голову те, що він от втрапив чи втрачає свій талант (В. Козаченко); Славіці не вкладалося в голову, що батько її зовсім не такий, яким вималювала в своїй уяві (С. Чорнобровець). НЕ МІСТІТЬСЯ В ГОЛОВІ. Мені не містилося в голову, щоб той Солонина, якого я досі звик бачити в товаристві провінційної "золотої молоді"... опинився раптом на селі в ролі сільського крамаря! (М. Коцюбинський).*

ВКЛАДАТИ

579. **ВКЛАДАТИ / ВКЛАСТИ [ВСЮ] ДУШУ** в що. Робити, виконувати, здійснювати і т. ін. що-небудь з великою любов'ю, старанністю, нахвиленням. — *Працюєте ви [доярки] неопановано.*

Старастесь, душу в роботу вкладаєте. І от результати: усі колгоспи району по молоку ми далеко позаду залишили (В. Москалець); Хорунжий і сам любив цю старовинну пісню і вкладав у неї свою душу. Його тонкий вібруючий голос бринів, мов срібна струна (С. Добровольський); Боляче переживав [Бронко] провал справи, в яку вклав усю свою душу (Ірина Вільде); — Собор похмуро плів у хмарах вечірніх... Ким він вибудований? І яким чудом уцілів? І яку душу хтось у нього вклав, що й через віки вона Єлку торкає? (О. Гончар).

580. **ВКЛАДАТИ / ВКЛАСТИ В УСТА** кого, чий, книжн. Робити кого-небудь виразником певних ідей, думок, переконань тощо або спонукати когось висловлювати які-небудь думки, погляди і т. ін. *Ібсен у п'єсі "Нора", або "Ляльковий дім", в уста головної героїні вкладав протест проти принизливої ролі жінки (З журналу).*

581. **ВКЛАДАТИ / ВКЛАСТИ СЕРЦЕ** у кого. Виявляти любов до кого-небудь, піклуватися про когось. — *Та який батько, яка мати вкладає стільки серця у якогось свого Ягідку, скільки вкладає в тебе Вітчизна! (О. Гончар).*

582. **ВКЛАДАТИ / ВКЛАСТИ У ВУХА** кому. Доносити, передавати кому-небудь щось (перев. тасмен). *Знайшлися навіть такі, що вклали панові в уха бунтівничі речі молодика — і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив кинути рідний край (М. Коцюбинський); На цей раз підстароста вклав у вуха Конєцпольському, що Богдан Хмельницький намовив козаків знести табір, коли війська прибуде до Крилова (П. Панч).*

ВКЛОНЯТИСЯ

583. **ВКЛОНЯТИСЯ ЧАРЦІ**. Випивати, зловживати алкогольними напоями. *Деякі буряководи, забувши про посіви, вклонялися чарці (М. Рудь).*

ВКОЛОТИ

584. **ЯК (мов, ніче і т. ін.) НОЖЕМ ВКОЛОТИ В [САМЕ] СЕРЦЕ** кого. Дуже вразити когось чим-небудь. *Нимидорине ймення наче пожем укололо Миколу в саме серце, і гаряча сльоза скотилась з його очей (І. Нечуй-Левицький).*

ВКОРОТИТИ

585. **ВКОРОТИТИ ВІКУ (життя) кому.** Убити кого-небудь. *Була се вість, мабуть, правдива, Що пан один із добрадива йому [комісарові] за півбутелька [півпляшки] пива Трохи не вкоротив віку (І. Франко); — Петро ніяк не міг одірвати думок від образу дорогої Сарі. Усе переконувало його в тому, що Герико вкоротив їй життя (М. Старницький); — Придавлю, причавлю пана, мов змію підколоту! — і руками показав,*

як **вкоротити життя** Стадницькому (М. Стельмах); // Приводити до передчасної смерті. *Невже вона схоче, щоб він пропадав марне, ні за що, вкоротив собі віку молодого?* (М. Коцюбинський).

586. ВКОРОТИТИ (врізати) ЯЗЫК (язика) кому. Примусити кого-небудь менше говорити, обачніше висловлюватися або мовчати. — *Ох, і лютував тоді дядько Володимир і все обіцяв когось вкоротити язык (М. Стельмах); Воріженьки нехай не дуже-то брешуть, бо єсть [є] тут тепер такі, що вріжуть їм языка врешті* (Леся Українка). **ВТНУТИ ЯЗЫКА.** — *То це ти... ти, Кашубо, языка мені втнеш? — повернувся до нього усім тулубом Вовк. — Ти, щеня гнилозубе?* (І. Муратов).

587. ВКОРОТИТИ РҰКИ кому. Примусити кого-небудь припинити безчинства, зробити когось поступливішим. — *Наша рада буде така, — голосно визукнув Галабурда. — Треба вкоротити руки панам. Хай не зазіхають на козацьку волю* (С. Добровольський); — *Нам би другого Мазепу! той би швидко вкоротив руки клятому москалю, — сміявся Явух* (М. Лазорський). **ПОВКОРОЧУВАТИ РҰКИ** (про багатьох). — *Крадуть [куркулі], аж гай шумить. — Недовго шумітиме, коли декому руки повкорочують* (М. Стельмах).

ВКРИТИСЯ

588. АЖ МОХОМ ВКРИТИСЯ. Бути надзвичайно старим. *Ходячи по світу, клопотом прибитий, а проте ж і сьйвом віри оповитий, він надивав діда, сивого-старого, що аж мохом вкрився, у дугу зігнувся* (Діпрова Чайка).

589. ВКРИТИСЯ ІРЖЕЮ. Довго не використовуватися, забуватися, застаріти. *Подав рукопис у видавництво. Чекаю тиждень, другий, третій. Ні гу-гу. Треба, думаю, йти... Бо там народ такий: коли не нагадаш про себе, рукопис той іржею вкриється* (3 газети).

590. ВКРИТИСЯ НОГАМИ, *зневажл.* Умерти, загинути. — *Смійся, смійся! Засмієшся в мене на кутні!.. Моргай, моргай! Ось як моргну тебе, то й ногами вкриєшся!* (П. Куліш); — *Під арешт Олешка, в холодну. — Під різки його. — Засипать йому березової каші, такої, щоб аж ногами вкриєся!* (О. Кониський).

ВКРУТИТИ

591. ВКРУТИТИ (скрутити, угнути) РОґИ (хвоста) кому. Присмирити, приборкати когось; обмежити кому-небудь свободу дій. — *А цьому Лилипу ми такі вкрутимо роги, зробимо з нього чоловіка* (В. Кучер); — *Та постривайте, постривайте, пани кармазини, — гукнув один товстийкий синьокатаник, — швидко ми вам хвоста вкрутимо! Не довго гордуватимете нами!*

(П. Куліш); *Вкрутив гетьман хвоста цьому Терновому. А то вже такий став, що куди тобі! І на Москву їдив, і коло Капусти крутився, і на Дон посилали* (Н. Рибак); *А Омелькові роги скрутимо* (В. Речмедін); *І в Ліщинівці був [прикажчик], і в Глибоку Долину за десять верст мотався, але і там “вкрутили хвоста”* (А. Головка); — *Чухається, Кириле Остаповичу? — проходячи поблизу, насмішувато кинув якийсь чаплинський голтіпака. — Хочуть і вам хвоста угнути, га?* (О. Гончар). **ВКРУЧЕНО ХВОСТА.** *Очевидно, Фресві було вкручено хвоста за його великодушність, проявлену шістнадцять днів тому* (І. Багрянний). **РОґИ ПРАВІТИ.** — *Заводоуправління йому нової хати не дасть — поскаче, поскаче, а потім пошле-таки свою каргу к бісу і приповзе до мене на колінах! Не таким роги правили* (С. Тельнюк).

ВКРУЧУВАТИ

592. ВКРУЧУВАТИ ГВІНТИКИ кому, грубо. Навмисне переконувати кого-небудь у чомусь неправдоподібному; намагатися обдурити когось. — *Ти, Софіє, мені гвинтики не вкручай, ніякого коняку у мене в задній кишені нема і бути не може* (В. Собко).

ВЛАЗИТИ

593. ВЛАЗИТИ (вкрад́атися) / ВЛІЗТИ (вкра́стися) В ДУШУ чію, кому і без додатка. **1.** Дізнаватися про щось особисте, інтимне, про внутрішній світ, почуття, думки, наміри іншої людини або втручатися в них. *Батулли не Саїд. Цей турок в душу влезит, намагається її зогріти* (Іван Ле); *Раніше до чужого смутку, як до “чужої” роботи, і діла ніякого. Чи ж, може, не тактовним вважалося в душу влезити?* (3 газети); *Хай судять люди, хай говорять! — що ж робити? У серце мос, у душу ніхто не влізе, не загляне, що там твориться, які прокльони зриваються з языка на свій дурний розум* (Панас Мирний); — *У душу кожному не влізеш, — сказав після довгого роздуму Мстислав* (А. Хижняк). **2.** Будь-якими засобами домагатися чийєсь прихильності, любові і т. ін. [Ярошенко:] *Сьогодні я розумів усе! Як ти примчав до неї із звісткою про мою вигадану загибель. Як під машкарою мого друга місяць за місяцем вкрадався в її душу* (О. Левада); *Він умів підступити до кожного ректора, вмів влізти в його душу, прислужиться, притакуючи кожному його слову* (І. Нечуй-Левицький); // Викликати почуття любові, прихильності і т. ін. [Немилов:] *Коли б ти знав, Семене, як вона мені дорога... [Сусяєв (зітхнув):] Знаю, друже, знаю. Такі вже ці жінки. І не помітиш, як в душу влізе...* (І. Кочерга); *Мав хорошу він жінку*

Танюшу. (Прожили — як не є — двадцять літ!) Ратом — на тобі — влізла в душу Та, що навіть не глянула вслід (С. Олійник).

3. Глибоко зачіпати, хвилювати кого-небудь. Його слова, підсолоджені горілкою та приправлені оселедцями, так і влизали в їх [селян] душі (І. Нечуй-Левицький).

594. ВЛАЗІТИ (влізати) / ВЛІЗТИ В ШКУРУ чію, кого. Ставати ким-небудь, виконувати чийсь обов'язки, функції. Мені випало бути шпигуном. Правду кажучи, — малоприємна річ. Але діло — є діло. Треба було влизати і в таку шкуру (Ю. Яновський); Портрет сучасного героя треба писати, не влізаючи в його шкуру і не говорячи його часом косноязычною [недорікуватою] мовою (О. Довженко).

ВЛЕТІТИ

595. ВЛЕТІТИ В [ДОБРУ] КОПІЙКУ кому і без додатка. Дорого коштувати, обійтися кому-небудь. Що, якби спорудити високу трубу за півкілометра від шахти, серед зеленого масиву?.. — Це влетить в копійку, — перебив Арчіля Беззуб'як (П. Інгальський). ВЛЕТІТИ В [ДОБРУ] КОПІЙКИНУ. — Ну їй понавиписували ж отаких машин [екскаваторів]! Мабуть, у добру конійчину влетіло (Г. Коцюба).

ВЛІПНУТИ

596. ВЛІПНУТИ В ІСТОРІЮ (в халепу). Стати, виявитися причетним до якоїсь неприємної справи. Язик мій заплітався, я нічого не міг до ладу пояснити їй і вже сердився сам на себе, що взагалі влип у цю історію (Є. Гугало); — Невже вас батько не навчив, як треба жити в світі? Влипи по самі вуха в цю халепу, то хто ж має вас задарма тягнути звіти? (М. Стельмах).

597. ВЛІПНУТИ ЯК МУХА В МЕД. Потрапити в надзвичайно скрутне становище. "Ну що ж, стріляй!" — сам собі сказав Дермичель і повіє стволом автомата, спрямовуючи його в напрямку вартового. Отак влипнути як муха в мед, потрапити як жаба в пащу вуjsа! (П. Гуріненко).

598. ЯК (мов, наче і т. ін.) ВЛІПНУТИ. Бути добре припасованим. Вона взяла золотий перстень, швидко наділа на пухкого пальчика, відставила руку, глянула... — Як влип, — засміявся Зуб (В. Собко); Кожний казав, що йому чоботи якраз, наче влипи, хоч добре вони пригодилися тільки старшому брату (Марко Вовчок).

ВЛИТИ

599. ВЛИТИ В БОЧКУ МЕДУ (в мед) ЛОЖКУ ДЬОГТЮ. Зіпсувати все якоюсь незначною, але неприємною дрібницею. — Тарасенко

наприкінці влив у бочку меду й ложку дьогтю: — А чи мав підліток злий умисел? (З газети).

ВЛИТИЙ

600. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ВЛИТИЙ, зі сл. сидіти. Дуже добре (про одяг). Онук якось аж неохоче вдягнув — костюм сидів на ньому як влитий (А. Дімаров).

ВЛІЗЕ

601. СКІЛЬКИ ВЛІЗЕ. Уволю, вдосталь, без будь-яких обмежень. [Одарка (підвела очі):] І ти думаєш уразити мене такими речами? Та хоч ти собі що хочеш вигадуй, мели собі язиком скільки влізе, а мені аж нічогогінько!.. (М. Кропивницький); — Хай, кажуть, хоч раз поспить для експерименту скільки влізе. Казали, що ви три дні можете спати без просипу (О. Гончар).

ВЛІЗТИ

602. ВЛІЗТИ В ГОЛОВУ чію, кому і без додатка. Виникнути, з'явитися в свідомості, в думці. — А ти... чого стоїш, руки звівся, — звернувся Бульба до Андрія. — Чого ж ти, собачий сину, не відлуткуєш батька? — От іще вигадав, — сказала мати, — обіймаючи Андрія. — І влізе ж таке в голову, що рідне дитячко та батька було (О. Довженко); — Дозвольте, я гляну в його кімнати на столі. Я йому давав один документ, проект розширення цеху, — випалив Масло першу фразу, яка влізла в голову (А. Хижняк).

603. В ОДНЄ (одио) ВУХО ВЛІЗТИ, А В ДРУГЕ ВІЛІЗТИ. Уміти викрутитися з будь-якої складної ситуації, знайти спосіб уникнути небезпеки; бути спритним, винахідливим, хитрим. — Та він тобі в одне вухо влізе, а в друге вилізе — їй сама незчується, як нащечече вище носа (С. Васильченко); [Мокрина:] Та ти [Денисе] на словах, як на цимбалах, і помовка про тебе склалася, що у одне вухо влізеши, а в друге вилізеши (М. Кропивницький); — З ходу ловить чужі думки й підіймає їх на всю губернію або припоровляється до них, як вигідніше йому. І він [Кульницький] такий, що в одно вухо влізе, а в друге вилізе (М. Стельмах).

ВЛІПИТИ

604. ВЛІПИТИ БУХАНЦЯ кому. Ударити кого-небудь. А іноді, було, й буханця уліпить [Мотря] Чіпці у стину, щоб довго не роздумував (Панас Мирний).

605. ЯК (мов, наче і т. ін.) В ОКО ВЛІПІТИ. 1. Влучно, дотепно сказати чи точно визначити щось. — Навіть за могилу на цвинтарі треба було заплатити, — неспіливо обізвався Дмитро. — Як в око вліпив, — задоволено відказав Тимофій (М. Стельмах); — Тоді громаді добре, як усі

в достатках. — Правда! Правда! — озвалися навкруги голоси — *Наче в око вліпив!* (Б. Гріченко). *ВЛІПТИ В САМЕ ОКО.* Танцюра аж рот роззявив здивовано. — Здорово! — ляснув він себе по гладких боках. — Ось як він закрутив... *Вліпив у саме око* (З. Тулуб).

2. Точно, безпомилково передбачити, вгадати що-небудь. *Вона таку у його відьма... Хіба і мені не напрокукувала Оришка сього лиха... Тоді ж, у Хведора як були... Сміялись чогось. А вона: "Не смійся, не смійся, тебе лихо жде". Як ув око вліпила! З того часу все пішло — як згори посунулося... (Панас Мирний); Ударить грім великий, і буде буря громова!.. Засяє весняне сонце, і засміються люди. Ніколи, ніколи не забути мені дідового пророцтва. Як в око вліпив (О. Ковінька).*

ВЛОМИТИ

606. **ЯК НОГУ ВЛОМИТИ.** 1. Дуже швидко, несподівано піти кудись, зникнути. *А Максим — як ногу вломив: з хати та на вулицю, а там у шинок... (Панас Мирний); Тільки тепер Бутанька помітила, що місце, де сидів воєнком, пусте. — Не всидів, — посміхнувся Цимбал. — Спершу слухав, а потім десь як ногу вломив (О. Гончар).* 2. Зовсім не з'являтися де-небудь. [Харитя:] *Як заміж вийшла — ні разу в мене не були, наче ногу вломили! (Панас Мирний); — Вони хоч коли навідуються тепер сюди? — Де там! Відколи я переїхав, то обидві як ногу вломили. Обидились [образилися] на батька, що прийняв мене (В. Захарченко).*

ВЛУЧАТИ

607. **ВЛУЧАТИ (б'яти) / ВЛУЧИТИ В [САМУ] ТОЧКУ (в [саме] око).** Говорити, висловлювати і т. ін. те, що потрібне, доречне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації. *Артилеристи бачили цю людину вперше. Спочатку висміювали її дикий вигляд... Але промова припала їм до серця. — В саму точку б'є! (П. Панч); — Що ж, його [чай] з нарзану роблять, чи як? Бачура обернувся, наче його вкололи голкою.. Тепер Ковалів влучив у саму точку, вдарив дошкульно (М. Чабанівський); — Підсусідки, замість бути нашими хлопцями й орати нам землю, — працюють на своїх хлопських отаманів. — Правильно, — загули голося. — Молодець, Кособудський. Влучив у саме око (З. Тулуб). ПОПАДАТИ / ПОП'АСТИ ПРОСТО В ОКО.* Сиплеться град гуцульських жартів, іноді неотесаних, вузлуватих, але завжди влучних, що *попадають просто в око (Г. Хоткевич).*

ВЛУЧИТИ

608. **ВЛУЧИТИ В ЖИВУ РАНУ** чию, кого. Зачепити найвразливіше те, що найбільше хвилює,

непокоїть кого-небудь. Коли Юлічка запитала його про сестру, він не міг відповісти одразу. Це запитання влучило прямо в його живу, незагоєну рану. Адже він справді мав-таки десь сестру, свою щибетушку Зінку, вивезену в запломбовано-му вагоні на німецьку каторгу (О. Гончар).

ВЛУЧИШ

609. **[І] В СТУПІ НЕ ВЛУЧИШ** (не втовчеш, не спіймаєш і т. ін.) кого. Хтось дуже хитрий, спритний, вміє вийти з будь-якої складної ситуації і нікому не вдається довести його причетності до чогось, спіймати на чому-небудь. *Тепер, за давністю літ, неможливо відшукати слід запропущеної рукописі [рукопису], та й винуватців того запропущення теж "у ступі не влучиш" (Леся Українка); Володьку зачепи — на ходу вигадася сто пояснень, такого в ступі не влучиш (О. Гончар); Діда і в ступі не влучиш... Сказав одні слова, а думає, мабуть, мішок витрушений, по-іншому (В. Боляк); Не раз уже й Хома терпів через плутощі [плутні] шуряка... Він тобі з піску мотузку суче, а ти його в ступі не влучиш (Я. Гримайло); — А тебе, шилохвостий, напевне, і в ступі не втовчеш, — косував на нього дід (М. Стельмах); Не тільки редактор "Правди", а й усі народовці львівські держали себе в цій справі так, що, кажуть, і в ступі їх не спіймаєш (М. Драгоманов). І В СТУПІ НЕ ПОТРАПИШ. — Вас усіх з вашими витребеньками і в ступі не потрапиш, — сердито сказала Варвара Павлівна (В. Собко). САМ ЧОРТ У СТУПІ НЕ ВЛУЧИТЬ. — Мама сказала, що ти крутійка і що тебе сам чорт у ступі не влучить (О. Копиленко).*

ВМЕРТИ

610. **ВМЕРТИ ЯК У МОГІЛІ** в кого. Хто-небудь гарантує збереження якоїсь таємниці. — *У мене вмире як в могилі, — пообіцяв бригадир (Є. Гуцало).*

ВМИЛО

611. **ЯК (мов, наче і т. ін.) ВОДОЮ ВМІЛО** (змійло) кого, що. Хто-небудь швидко, раптово зник або щось безслідно пропало. *Нарешті купив [Левко] чорну тернову хустку, згорнув її, всунув у кишеню, і не встигли брати отямитись від цього дива, як Левка наче водою вмило (М. Стельмах); — Всі ми запевняли, що з хворого як водою змило скаженість... (Г. Квітка-Основ'яненко). ЯК (мов) ВОДІ ВМІЛА (змійла).* Скільки працював [Денис], дбав, щоб збитися на добрі коні, збився, придбав і — от тобі, маси! В одну ніч — як вода вмила!.. Після крадіжки він аж плакав з жасу (Б. Грінченко); *Жупана мов вода змила: згинув кудись і пропав безвісті (П. Грабовський).*

ВМИРАТИ

612. **ВМИРА́ТИ** (помира́ти) / **ВМЕРТИ** (поме́рти) **ЗО СМІХУ**. Дуже сміятися. Чітко буде видно на ній [кніоплівці], як виходять на дисканцію люди в мішках, біжать, плутаються, падають, а судді-вчителки та шефи з морського порту вмирають зо сміху. І таки є чого: видовище як у цирку (О. Гончар); Оповідала [Олеся] таку подробицю з його життя, що всі помирали зо сміху (Г. Хоткевич).

ВМОЧАТИ

613. **ВМОЧА́ТИ** / **ВМОЧИ́ТИ ПА́ЛЬЦІ** у що і без додатка. Втручатися у що-небудь, бути причетним до якоїсь справи. Деся угорі політики збагнули, що це не відомо, куди поведуть завтра події, то й не стали вмоцати пальці (З журналу).

ВМОЧИТИ

614. **ВМОЧИ́ТИ В МОЛОКО́**, жарт. Стативим (про голову, вуса, бороду); посивіти. От і нагрянув [Марко] неждано. І не дуже постарівся, тільки вуса трохи в молоко вмочив (М. Стельмах).

615. **ГУ́БИ ВМОЧИ́ТИ** (промочі́ти) / **МОЧИ́ТИ** (промочува́ти). З'їсти, випити зовсім мало; скуштувати. [Яким:] Перше [перше] діло: викушайте [випийте], хоч губи вмочіть. Платить нам за горілку не будете (М. Кропивницький); Дарка промочує губи і віддає горнятко назад: вода без смаку (Прина Вільде).

ВНОСИТИ

616. **ВНО́СИТИ** / **ВНЕСТИ́ У ВУ́ХА** кому і без додатка. Інформувати кого-небудь про щось невідоме; доносити. Давно люди вносили у вуха недобре про Стефана та Євку (С. Чорнобривець); Сусідки вносили у вуха, та й струнка жінка вносила цілковиту ясність у розуміння внутрішнього життя сина (Іван Ле); — Гарна віра, — кажу, — до церкви ходить, ікони справлять, а до людей звірюкою був. Сказав і нічого б. Отже треба котромусь це батюшці у вуха внести (А. Теслеико).

ВОВК

617. **ВОВК В ОВЕ́ЧІЙ ШКУ́РІ**. Лицемірія людини, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри. [Юліан:] Ти [Кузьма] мусиш бути богобоязним, тихим і смирним, як ягня, щоб не довідавсь хто, що ми вовки в овечій шкурі (І. Карпенко-Карий).

618. **ВОВК КИШКІ ДОГРИЗА́Є** у кого. Хто-небудь дуже хоче їсти. Розбудимо Ніну, зготуємо.. якесь вариво, бо в мене вовк уже кишки догризає (М. Стельмах).

619. **І] ВОВК НЕ ПРОЛІ́ЗЕ**, перев. зі словоспол. такий, що. Надзвичайно густий. Яри кругом, до самого Інгулу, терники такі, що й вовк не пролізе (О. Сизоненко).

620. **МОРСЬКИЙ ВОВК**. Досвідчений моряк. Нам головне — до моря добратися. А там на корабель юнгами влаштуємось, куди хоч попливемо, справжніми морськими вовками станемо (Ю. Збаицький); Перед ним суворі екзаменатори, бувалі морські вовки, екзаменують тебе на далекі плавання (О. Гончар).

621. **ХОЧ ВОВК ТРАВУ́ ЇЖ**. Абсолютно байдуже, що буде. — Чи вам тільки б рекорд узяти, а там хоч вовк траву їж? (Ю. Шовкопляс); — Кожен потихеньку якось перебереться на той бік — і добре! А після мене, мовляв, хоч вовк траву їж! (В. Малик).

ВОВКИ

622. **І ВОВКІ СИ́ТІ, І КО́ЗИ ЦІ́ЛІ**. Ніхто не зазнав шкоди, збитків, неприємностей і т. ін. Всі драпіжники аж легше відітхнули, почувши таку царську мову [про конституцію]. Дух у них уступив, хоч і не знали ще, як властиво цар [Лев] міркує з тою конституцією поступити, щоб і Вовки були ситі, і Кози цілі (І. Франко); Гладко все в артілі — Й вовки, бач, ситі, й кози цілі... (С. Караванський).

623. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) [ГОЛО́ДНІ] ВОВКІ НА ВІВЦЮ́**, зі сл. кину́тися. Дуже жадібно. Кинулись парубки до того сала, як вовки на вівцю, та давай закушувати (І. Нечуй-Левицький); Паничі й панни кинулись на маринад, як голодні вовки на вівцю, хоч їх Навроцька й не припрошувала (І. Нечуй-Левицький).

ВОВНИ

624. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) У КАРАСЯ́ ВОВНИ́**, ірон. Зовсім немає. В цех прибуло поповнення із заводського училища, а досвіду у новеньких, як у карася вовни (З газети).

ВОГНЕМ

625. **ВОГНЕМ І МЕЧЕМ**, книжн. Нещадно; з великою жорстокістю. — Повернемо [хлопців] огнем і мечем, пане канцеляр! — вигукнув Єремія Вишневецький і вибіг на трибуну (П. Паич).

626. **ЯК ВОГНЕМ**, зі сл. пекти́. Дуже сильно. — Чогось мені коло серця пече як огнем, — каже Ганна, — і встояти не можу. Ледве до ниви доплелася (Марко Вовчок); Старий Пруденко й не дивився на Докіюку: чуже щастя жгало його, як кропивою, пекло, як вознем (М. Лазорський).

ВОГНИК

627. **НА ВО́ГНИК**. Для відпочинку, розмов. А вечорами агітатори йдуть на квартири кол-

гостників, де "на вогник" збираються сусіди з інших хат (З газети).

ВОГНИКА

628. БЕЗ ВОГНИКА, зі сл. працюва́ти, робі́тися і под. Неенергійно, мляво, без піднесення, захоплення. *І все-таки він працював без вогника. Все робив якось автоматично* (О. Гурейв); *Любі Соколові здавалося, ніби в театрі все робиться повагом, без вогника* (В. Собко).

ВОГНИКОМ

629. З ВОГНИКОМ (з вогне́м). 1. зі сл. працюва́ти, робі́ти і т. ін. Захоплюючись, натхненію. *З трибуни дедалі частіше звучать слова похвали, заклики рівнятися .. на молодого, перспективного спеціаліста-інженера, що працює з вогником, — Надію Очеретню* (В. Козаченко); *До праці Дмитро взявся з вогнем* (М. Колесников). 2. Сповищений завзяття, енергії, палкий. *Хороший чоловік Кузьма Петрович, душевний, з вогником у серці* (М. Зарудний); *Краще жінка з вогнем, перцем і жадою, ніж якась покірна розмазня* (М. Стельмах).

ВОГНИЩЕ

630. ДОМА́ШНЄ (роді́нне, сіме́йне) ВОГНИЩЕ. Своя оселя, родина, сім'я. *По довголітній розлуці він вернув до свого [свого] домашнього огнища* (І. Франко); *— Ставши під сухими дубами, обернулася на своє родичине вогнище, яке пригасло ось такої прикрашеної в цвіт і щебет вродливої весни...* (Є. Гуцало).

ВОГНІ

631. ЯК У ВОГНІ. У нестерпних фізичних або моральних муках. *Він [Чіпка] лежав як у вогні...* Душа мліла й боліла — помстою (Панас Мирний).

ВОГНІВ

632. МІЖ ДВОХ ВОГНІВ, зі сл. потра́пи-ти, опини́тися і под. У такому скрутному становищі, коли небезпека або неприємність загрожують з обох боків. [Кузьмія:] *Отож, кажу, прийшли ми у село. Фашисти саме готували наступ. Ну, ми й потратили між двох вогнів* (Л. Дмитерко); *На американським континенті становище ускладнюється ще й тим, що в Сполучених Штатах якраз у розпалі передвиборна кампанія, конгресменам доводиться маневрувати між двох вогнів...* (О. Гончар); *Виходить, між двох вогнів опинилася [Марина]. З одного боку — молодий Гризота, а з другого — Баско* (В. Речмедій).

ВОГНЮ

633. З ВОГНЮ (рі́дше із жа́ру) [ТА] В ПОЛУМ'Я. З однієї неприємності в іншу, ще гіршу.

— Ой, гляди! Коли б ти не попала з огню та в полум'я!.. (Паяс Мирий); — *Випаде ж людині така доля — вічно стрибати з вогню та в полум'я. Правда, досі Андрієві щастило* (Я. Стецюк); *З вогню він потрапив у полум'я. Втікав з баржі, щоб не бути розстріляним у Ванні, і ось примандрував сам до цього проклятого Ванну* (П. Загребельний); *Недавно на другій жєнивєся, Та, бач, в рахунок помилївєся. Із жа́ру в полум'я попав* (І. Котляревський).

634. ЯК ВОГНЮ, зі сл. бо́ятися. Дуже, сильно. *Кавун чоловік добрий, та зате Кавуниха дуже лиха. І я боюся його ласкавого слова як огню* (І. Нечуй-Левицький); — *Петербург боїться наших депутатів як вогню, бо ті депутати тільки й просять закріпити за козацьким народом старожитні права та вольності* (М. Лазорський); *Вона боїться Манжоса як вогню* (Є. Гуцало).

ВОГОНЬ

635. В ВОГОНЬ І [В] ВОДУ, перев. зі сл. і́ти, готóвий і под. Куди завгодно; на все. *Від тебе не одстану зроду, З тобою рад в огонь і в воду, На сто смертний підз з тобою [тобою]* (І. Котляревський); — *От чоловічина... Для своєї наживи готовий у вогонь і воду, а для загального добра і пальцем не ворухне* (В. Кучер); — *Ситі гості на підпитку ладні були кинутися в огонь і воду за ласкаву посмішку Потоцького* (З. Тулуб).

636. ПРОМЕТЕ́Й ВОГОНЬ, книжн. Незгасне прагнення до досягнення високої та благородної мети. *Людство ніколи не було байдужим до видатних наукових відкриттів і технічного прогресу... Людину вабить і ляска прометеїв вогонь* (З журналу).

637. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ВОГОНЬ НА СУХУ СОЛО́МУ, зі сл. кіну́тися, накі́ю-тися і т. ін. Дуже швидко, жадібно. *Нимидора кинулася на жито з серпом, як огонь на суху соломі* (І. Нечуй-Левицький). *МОВ ОГОНЬ ДО СУХОЇ СОЛОМІ. А нас і впрохувати не тра [треба] було, ми взялиш до напоїв та найдків мов огонь до сухої соломи* (Є. Гуцало).

ВОДА

638. ВЗЯ́ЛА ВОДА́ кого. Хто-небудь утопився. *Недаремно Іван поспішав з полонини: він не застав Марічки живою. За день перед сим, коли брєла Черемош, взяла її вода* (М. Коцюбинський).

639. ВОДА́ НЕ ОСВЯ́ТИТЬСЯ (відсвяти́ться, посвяти́ться) без кого, перев. ірон. Щось не обійдеться без кого-небудь. *А Солов'їха і свого носа туди таки втисла: без неї, бачте, ніде вода не освятиться* (І. Нечуй-Левицький); — *Коли з'явилася тут Федоська, ніхто наче й не помітив. А взагалі, без неї в селі, як кажуть, вода не*

освятитися (В. Вільний); *Вести приїжджих гостей випало на долю Семену Бойкові, до нього вчепилася й дружина, — без неї, бач, вода не посвятитися* (Ю. Яiovський).

640. **ГРІШНА ВОДА**, жарт. Горілка. — *Запрошую вас сьогодні на свято, сусіде. — А грішна вода буде? — питає сусід* (О. Гончар).

641. **ДЕСЯТА (сьома) ВОДА НА КИСЕЛІ**, ірон. Дуже далека рідня. *Одного прекрасного вечора приходить у гості до Скоробагатьків якась далека їх родичка, того ступеня родичання, що називається десятою водою на киселі* (Г. Хоткевич); — *Він їй, кажуть, доводиться родичем — десята вода на киселі* (О. Донченко); — *Мене почали люди розпитувати, хто я і звідки. Виявилися земляки, майже родичі, сьома вода на киселі* (З журналу).

642. **І ВОДА ВІДСВЯТИТЬСЯ** (освятитися) кому і без додатка, грубо. *Хто-небудь помре, буде вбитий. Він аж зіщулювся, думає, зараз огріє жінка, та й вода відсвятитися* (Ю. Мокрієв); *Йди мені зараз же, бо як візьму кочергу, то тут тобі й вода освятитися* (Григорій Тютюнник).

643. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) З ГУСКИ** (з гусака) **ВОДА** з кого. *Хто-небудь зовсім не реагує на щось; ніщо не впливає, не діє на когось. — Траплялось, що одна [жінка] вдрягнє, друга забере трохи глибише, третя ніби за живе зашморгне, то все те як з гуски вода* (Марко Вовчок); — *Скільки не кричуть того начальника робопстачу, а з нього мов з гуски вода, — каже Василю* (О. Гончар); *Я пильно придивлявся до нього [Гризоти] тоді на бюро.. Сидить собі, а з нього як з гусака вода... Не буде з нього толку, не буде* (В. Речмедій).

ВОДИ

644. **ЧІСТОЇ ВОДІ**. Справжній. *Світла ніч стояла над горами. Чиста, прозора, вона просвічувала наскрізь, як синій коштовний камінь чистої води* (О. Гончар); — *Демагогів чистої води, — зривався Дим на півнячий крик. — Над усім має бути контроль* (Є. Гуцало). — *О, Макаре, це історія... Тисяча і одна ніч. Романтика... Чистої води романтика. Тепер такого не буває* (Ю. Збанацький). **ЧИСТІСНЬКОЇ ВОДІ**. Термін ["граніслов"] видається давно відомим, хоча насправді це *чистісненької води неологізм* (З газети).

645. **ЯК У РІШЕТІ ВОДІ**, ірон. Зовсім немає. *Стільки правди, як у решеті води* (Укр. присл.); [Ярошенко:] *Я проти вашої статті тому, що критики в ній немає. Є тільки видимість критики.. Там правди — як в решеті води* (О. Левада).

646. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) З ВОДІ**. 1. зі сл. рості, і ті і под. *Надзвичайно швидко. Овес! Що за чудовий овес в цьому році! З самої весни знало його як з води!* (В. Москалець); — *Давиде! Ой, ти ще більшим став! Ростеш мов з води* (М. Стельмах); — *Гриби тепер йшли мов із води. Їх збирали щоденно і дорослі, і діти...* (Ю. Збанацький).

2. Зовсім несподівано, раптово. *Аж ось Марко... Він, здавалось, зник був зовсім з наших очей, тепер не витримав — виринув в гостро цікавий момент як із води* (С. Васильченко); *На голос пісні до них добувається з берега ще один. Виник ніби з води. Причалив човна, вичалапкус на берег* (О. Гончар).

3. Дуже легко, добре, вдало. *В міжжріччі Орелі та Берестової ніхто не осмілювався змагатися з Онисимом на ниві. У нього все йшло як із води, повніло й дозрівало, викликало заздрість убогих хуторян* (М. Рудь).

ВОДИТИ

647. **ВОДИТИ ЗА ЧУПРИНУ** кого, зневажл. *Верховодити над ким-небудь, навіть бити* (перев. чоловіка). *Нащо тому жінка молода, кого й стара за чуприну водить!* (М. Номис).

648. **ВОДИТИ КОМПАНІЮ** з ким. *Мати дружні стосунки, приятелювати, знатися з ким-небудь. З Костогризами і Сороками я не люблю водити компанії* (І. Франко); *З Юрієм, правда, вони компанію водили, бо він був старший за них літами і дужчий* (Ф. Бурлака); *Я водив компанію з слободянськими парубками, вчився від них пісень* (Збірник про М. Кропивницького).

649. **ВОДИТИ НА МОТУЗЦІ** (на налігачі) кого, зневажл. *Позбавляти кого-небудь самостійності в діях, у поведінці. [Шеремета:] Ех, товариші! Ми ще слабкі. Дозволяємо ще водить себе на мотузці* (Мирослав Ірчан); *Як хочеться іноді їй... приневолити його чим-небудь задуматись.. Але вона цього не зробить... Він сам, сам повинен дійти до цього, і не їй водити його на налігачі* (Г. Хоткевич).

650. **ВОДИТИ ОЧИМА**. 1. за ким. *Пильно стежити, дивлячись на кого-небудь. Святий Миколай все за мною слідком водить очима* (І. Нечуй-Левицький); *Мотря цілий вечір водить за нею напруженими очима і вичікує слушного моменту, щоб одверто поговорити* (Ірина Вільде). 2. *Дивлячись, виражати поглядом певний стан чи почуття* (перев. здивування, тривоги, неспокою тощо). *Якесь жінка стояла під розбитим осокором з двома дітками і печально водила очима* (Є. Кравченко); *І знову продиралися комсомольці крізь нетрі, переходили через струмки, через яри й лісисті яруги. І знову зупинявся Павлусь і безна-*

дійно **водив очима**: — Заблудилися! (О. Донченко); Цілковита розгубленість і безпорадність опанували кожного з пасажирів. Кожен **водив** навколо повними тривоги очима, шукаючи якогось порятунку (Г. Коцюба).

651. **ВОДИТИ / ПОВОДИТИ ЗА НІС** (за носа) кого, нескх. Обдурювати кого-небудь певний час, не виконуючи об'яного або приховуючи щось. Коли б він і в цьому складі комітету був, напевно, все було б інакше. Він би не дав Ряблячу з Пожиськом ціле село десять місяців за **ніс водити** (А. Головка); — Тамтешній **восвода водив за носа** обох привидів... доки не зміцнів оборону фортеці так, що не під силу було взяти її (Д. Міщенко); — **Отакої!** — **здивувався** тепер уже Кулик. На мить він розгублено замовк. А потім посміхнувся: розумію, мовляв, це так годиться. Жінка мусить спочатку відмовити, трохи **поводити за ніс** (С. Журахович); — Які цілі ти переслідував, коли писав про мене дописа в обласну газету? "Що ж робити? **Поводить його трохи за носа** чи відкрити карти зараз же?" (Григорій Тютюнник). **ВОДИТИ ЗА КІРПУ**. Нехай лиш Турн, що **верховодить** і всіх панів за **кирпи водить**, Знесем порівня плеча (І. Котляревський). **ПОПОВОДИТИ ЗА НІС** (тривалий час). Та невіже той Хведір так убивається за мною! — думала вона.. — Підожди, стріну я тебе де-небудь, уже ж правди допитаюся; та вже ж і за **ніс поповоджу!** (Панас Мирний).

652. **ВОДИТИ ХЛІБ-СІЛЬ** (хліб і сіль) з ким і без додатка. Бутн з ким-небудь у дружніх стосунках; товаришувати. [Кембл:] З **покійним Джеком водили** здавна **ми хліб-сіль!** (Леся Українка); [Голубиха:] **Отже я й подумала: підутак!** Чого ж їм уже так **цуратися?** Колись же таки, за чоловіків, **хліб-сіль водили** (Олена Пчілка).

ВОДИТИСЯ

653. **ВОДИТИСЯ ЗА ПЕТЁЛЬКІЙ** з ким. Ворогувати, битися, боротися з ким-небудь. Бовдуг, що воював ще в імперіалістичну, довго мовчав, покручуючи рудого вуса, потім прорік багатозначно: — **Германець, ідять його мухи, вояка хитрий.** З ним довго за **петельки водитися** буде-мо (Григорій Тютюнник).

ВОДУ

654. **НІ (ані) ЗА ХОЛОДНУ ВОДУ**. 1. Нічого не робити; нічим не займатися. Степанида **пече-варе** [варить] і біля корови, і біля кабана, і коноплі тіпа, а Горпина **вже ні за холодну воду** (Л. Яновська); — **То ж десь, видно, щаслива твоя, синочку, ненька.** А мої лобуряки — **ні за холодну воду** (Ю. Збанацький).

2. зі сл. **взя́тися, із запереч.** Ні за що. — **Ті, кому треба було перекрыти хату, запрошували Степана, обіцяли добру плату й харчі...** Степан **одакував їм одне:** "Доки не проведу своїх лелек в ирій, не візьмусь **ані за холодну воду!** Мені лелек догляда-ти **треба**" (Григорій Тютюнник).

655. **ХОЧ У ВОДУ**. Уживається для підкреслення безвинного становища кого-небудь. **Отак тепер Не знає, де дітись, Титарівна...** **Хоч у воду, Аби до Микити...** (Т. Шевченко).

ВОЗИТИ

656. **ВОЗИТИ / ПОВОЗИТИ ПОПА́ В РЕШЕТІ**, *заст.* Говорити неправду, брехати під час сповіді. **Надокучило мені каляться з нечистою силою... та до того ще й така думка:** чи не доведеться мені за цю **пекельну кумпанію** [компанію] **возити попа в решеті?** (Марко Вовчок).

ВОЛАМИ

657. **ЯК ВОЛА́МИ**, зі сл. **і́хатн**. Дуже повільно. **Їхав батько далі як волами, та все оглядався на село, щоб закарбувалось воно надовго в його старечій пам'яті** (З журналу).

ВОЛИТИ

658. **ВО́ЛИТИ / ВВО́ЛИТИ ВО́ЛЮ** *чию, заст.* Виконувати чинсь бажання, слухати когось. **Мати любила його без пам'яті, тряслась над ним і у всім волила його волю** (І. Франко); [Мавка:] **Рада б я волю вволити, тільки ж сама я не маю вже волі** (Леся Українка).

ВОЛОДАР

659. **ВОЛОДАР ДУМ [І СЕРДЕ́ЦЬ]**. Особа, яка має великий вплив на сучасників і привертає до себе увагу своїми ідеями, діями і т. ін. **О Арсеньєв!.. Він бог цілого цього експресу, цілого цього світу. Володар дум і сердець.** Він панує тут, як ніколи не панував там — у тій неймовірно казковій, відкритій ним країні, що зробила його ім'я девізом і прапором всіх мандрівників і всіх — ось таких — **конкіскадорів** (І. Багрянний).

660. **ВОЛОДАР ВСЕ́СВІТУ**, *уроч.* Людина, людська істота (на відміну від неживої природи або тварин). **Одне пташеня занепокоєно повело голівкою і жалісним, ну прямо дитячим оком поглянуло на людину, немов прохало:** "Не роби мені, чоловіче, зла. Ти ж **володар всесвіту, а я дрібна пташина**" (М. Стельмах).

ВОЛОДІТИ

661. **ВОЛОДІ́ТИ (оволоді́вати) / ОВОЛОДІ́ТИ СОБО́Ю**. Триматися врівноважено та спокійно; уміти стримуватися. **І якщо слова його звучали немовби байдуже, то погляд цей показав їм, що він зовсім не спокійний, що він лише добре**

володіє собою (Ю. Шовкопляс); *Джен ледве помітно здригається, але сразу ж оволодіває собою* (В. Собко); — *Куди ведеш полоненого? — намагаючись оволодіти собою, але все ще блідий, промовив офіцер* (Ю. Бедзнк).

ВОЛОС

662. ВЇЛОС (волосся) **ДІБОМ** (дубом, дуба) **СТАЄ / СТАВ** (стало) у кого, рідко кому. Кого-небудь охоплює великий страх, гнів, поднів і т. ін. *Ми часто забуваємо про дуже важливі речі, не бачимо їх, і потім, коли вони нагадують про себе, у нас волосся стає дибом: куди ж ми досі дивилися?* (О. Довженко); *Все волосся у пані Іванни стає дубом* (О. Кобиляйска); *Волосся на голові дибом стало, а уста страшно та грізно кривилися* (Панас Мирний); *А ось Іван Рило має одну таку прикмету, що вам волос дубом стане, слухаючи про неї* (Л. Мартович); *"Все, що налило на йому [велеті], одразу стане рубя"... Хлоп'я спинилось. Нам обом волосся стало дуба* (Леся Українка). **ВОЛОСЯ СТОРЧ СТАЛО**. Вони дивились через труп синички на свого капітана з такою ненавистю, що волосся б стало сторч у найхоробрішої людини (О. Довженко); *Та й розповів мені таке, що аж волосся сторч стало* (Ю. Збанацький). **ВОЛОСЯ ДРОТОМ [СТАЄ]**. Сидиш часом на фастівському вокзалі, а дівця як ударить з репродуктора басом-профундо... — так волосся на голові дротом і стає (Ф. Маківчук); — *Густа балка [Кучерява] і чималенька балка Ох, і вовка там! Як завують, — волосся дротом!* (Остап Вишня).

663. ВЇЛОС В'ЯНЕ (зав'яв) у кого і без додатка. Кому-небудь стає страшно, моторошно від чогось. *А в мене волос в'яне, се слухаючи* (Ганна Барвінок); *Він таку пісню знає, що якби заспівав, то й волос би зав'яв* (М. Номс).

664. ВЇЛОС У ВЇЛОС. Абсолютно схожий, зовсім однаковий. *І вродилися ті дев'ять синів, як дев'ять соколів, один у одного: голос у голос, волос у волос* (Марко Вовчок).

ВОЛОСА

665. ДО СІВОГО (білого) **ВЇЛОСУ** (волоса, волосся, до сивини), *перев. зі сл. до жйтн*. До старості. *Інший до сивого волосу дожива, а косарем не годен стати* (М. Стельмах); *Згодом... гра [курчат] була полишена самим курочкам, що не зрадили їй аж до сивого волосу* (О. Ольжич); *Дожив [Андрій] до сивого волоса, а добра не зазнав, ой, ні...* (М. Коцюбинський); — *Обіцяєш прийти з грішми, обіцяю і я виглядати тебе аж до сивого волосся, — вона навіть взяла його за руку... бо я теж люблю тебе, — додала тихо* (М. Лазорський); *Свавольні діти... З них до сивини один дожив* (М. Рнльський).

ВОЛОСИНА

666. І ВОЛОСІНА (волос) **НЕ ВПАДЄ** (не спаде) **З ГОЛОВИ** чиєї, у кого і без додатка. З ким-небудь нічого не трапиться. — *Я вас розумію, ви боїтесь таким чином комусь заподіяти зло. Даю вам слово офіцера, що ні в кого й волосина не впаде з голови!* (А. Дімаров); — *Ми одно знаємо, що і суха волосина не спаде з голови без волі Всевидячого* (Панас Мирний). **І ВОЛОСІНКА НЕ ВПЛА** з кого. *Не могли нарадуватися чоловік і жінка своєму синові, боялися, щоб із нього і волосинка не впала* (Казкн Буковини...).

ВОЛОСИНИ

667. ДО ВОЛОСІНИ. Повністю, до кінця. — *А ти весь у батька вдався, весь, до волосини* (А. Хорунжий). **ДО ВОЛОСІНКИ**. *Цар віру няв і — все до дна Обіщане [обіцяне], до волосинки Одавав йому [батькові]* (Укр. поети-романтики...).

ВОЛОСИНУ

668. [І (ні, ані)] НА ВОЛОСІНУ (на волос). **1. перев. з дієсл., із запереч** Ніскільки, зовсім, нітрохи. *Днів з п'ять ні на волосину не спала [хазяйка]* (Панас Мирний); — *А я цілу ніч ні на волос не спала й очей не стуляла через оцього вірогана* (І. Нечуй-Левицький). **[І (ані)] НА ВОЛОСІНКУ** (на волосок, на волосочок). — *Він зроду ні пилинки не вкрав і на волосинку не збрехав* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Я гроші дам, та не дурно, бо й мене шкода... Тепер такий світ, що й на волосинку нема дурниці.. Тепер комерція!..* (М. Коцюбинський); — *Та що, — мовила баба, — вчорашньої ночі вона не могла заснути ані на волосок* (І. Франко); — *Не знаю, як уже я пережила ніченьку ту, що яка ж то здорова вона, та я ж і на волосочок не спала* (А. Тесленко).

2. Трохи, зовсім мало. Уже перед світом на волосину зімкнула очі (Панас Мирний).

ВОЛОСИНЦІ

669. НА ВОЛОСІНЦІ (на волосині). **1. У великій небезпеці, під загрозою.** — *Старі ж мої вдома, у німців zostалися, плачуть за мною, а тут жити на волосинці щоденно* (О. Довженко); — *І ти, стара, гордилася б краще сином, подумай: щодня в небі! І щодня... на волосинці* (О. Гончар).

2. від чого. Дуже блзнький до чого-небудь (перев. до якоїсь небезпек). *Ігор на волосинці від смерті...* (Л. Дмнтерко); — *Один десь під Бахчисараєм, може, на волосині від смерті* (В. Кучер). **НА ВОЛОСОК** (на волоску). *Максим Кривоніс після поранення біля стін бернардинського монастиря був на волосок від смерті* (П. Паич).

ВОЛОССЯ

670. [АЖ] ВОЛОССЯ ПІДНІМАЄТЬСЯ (підіймається, встає, лізе і т. ін.) / ПІДНЯЛОСЯ (встало, полізло і т. ін.) ВГОРІ (догорі) у кого і без додатка. Кому-небудь стає дуже страшно. [Зачепиха:] *Мій батько був з запорожців! Господи! Як почне було розказувати про ту війну [війну], — волосся догори підіймається* (М. Кропивницький); — *Я пам'ятаю ті люті муки! Ще досі волосся догори встає та мороз по шкірі подирає* (М. Коцюбинський); *Уляна, припавши до трупа, — затихла. У людей піднялося волосся угору, і всі, глибоко зітхнувши, — перехрестились* (Панас Мирний); *Василько похолов з остраху. Волосся полізло догори, серце перестало стукати в грудях* (М. Коцюбинський); *Хто спускався на громаку з високої гори?.. Спершу не то спускатись, униз страшно глянути... Як уперше сядеш на громаку, як подумаєш, де той у Бога низ, волосся подереться вгору...* (Панас Мирний); *Полегло йому трохи. Задрімав був, а потім враз як застогне, як закомандує — аж волосся догори стало* (Ю. Збанацький). *ЧУБ УГОРІ ПОЛІЗ. Аж ось... загавкав собачюга. За ним недалеко другий, далі третій, четвертий... Чуб угору поліз у хлопців, і що далі було, — вже вони не пам'ятають* (С. Васильченко).

671. ЯКНА ДОЛОНІ ВОЛОССЯ ВІРОСТЕ, зі сл. б'уде, ірон. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (буде). — *Він [цар] їх зараз у кріпакі поверне, а нас панами поробить...* — *Це тоді буде, як на долоні волосся виросте, — охолоджусь неймовірний* (Панас Мирний). *СКОРІШ НА ДОЛОНІ ВОЛОССЯ НАРОСТЕ. — Ви [пане] запевняли мене після того, як сполосували різками, що скоріш у вас на долоні волосся наросте, ніж ми діждемося волі...* (Збірник про М. Кропивницького).

672. ЯКУ ЛІСОГО ВОЛОССЯ, ірон. Зовсім немає. *Та милосердя в пана як у лисого волосся* (Казки Буковини...).

ВОЛЯ

673. ВОЛЬНОМУ ВОЛЯ. Як хочете (хочеш). *Не хочеш говорити — вольному воля* (М. Коцюбинський); — *То, може, мені піти? — Вольному воля* (М. Стельмах).

674. ВОЛЯ ВАША (твоя). Уживається для шанобливого висловлення згоди з ким-небудь; хай буде так. [Наталка:] *Воля ваша, добродію, а ви так .. говорите, що я того і не розумію* (І. Котляревський).

ВОНО

675. КУДИ ВОНО ЙДЁТЬСЯ. Як буде. *А з неділі в Князівці ярмарок... Якщо й отут, на велелюдді, не дізнатись, не розторопати, що воно діється та куди воно йдеться, то вже де ж тоді!* (А. Головка).

676. ОН (от) ВОНО ЩО! Уживається для вираження сильного здивування з якого-небудь приводу або здогаду про щось. — *Еге, так от воно що! Тут догадався дід, що чортяка та закохався у відьму* (М. Старицький); *Ах, он воно що, значить, її веселі, язикаті сусідки вважають за потрібне піклуватися про неї? Вже, мабуть, добре почесали язики і в кімнатах гуртожитку, і на фабриці* (В. Собко).

677. ТО Ж ТО (отбж-то, отбж-бо) Й ВОНО. Уживається для підтвердження або наголошення на очевидності, істинності чого-небудь; справа в тому. — *То ж то й воно, що душа в тебе молода та гаряча і довірлива до всього... Оберігай її, Маковею, не звихни ніде!..* (О. Гончар).

ВОРОГ

678. НЕ ВЗЯВ ВОРОГ (враг) кого, жарт. Уживається для вираження захоплення, здивування з якого-небудь приводу або незадоволення кимсь, чимсь. — *Там у Петра Лукина нова наймичка та ще, не взяв її ворог, крижаста така...* (Панас Мирний); *Обминають [богослови] мою хату або прийдуть, об'їдять, об'їють, понюхають та й пойдуть. А мої дочки сидять, хоч і гарні, враг їх не взяв* (І. Нечуй-Левицький).

ВОРОН

679. КУДИ І ВОРОН КІСТІК (кості) НЕ ЗАНОСИТЬ. Дуже далеко, в найвіддаленіше місце. *Навколо дрімуча тайга. Це найвіддаленіші нетрі, не схожі ні на що на світі, звірині заповідники, ті місця, куди, як говорили в старі часи, і ворои кісток не заносить* (О. Довженко). *КУДИ Й ВОРОН НЕ ЗАНЕСЕ КОСТІ ЧИЙ. — Ти, Гризельдо, не думай, що ми оце заїхали аж на край світу, куди й ворон не занесе кості твоїх знайомих* (І. Нечуй-Левицький). *КУДИ ВОРОН І КІСТОК НЕ ЗАНОСИТЬ. — Ой, бійся скуки [нудьги], Нірко!.. Вона, як необ'їжджений кінь, може завести тебе в такі нетрі, куди ворон і кісток не заносить* (С. Добровольський).

680. ЧОРНИЙ ВОРОН. Машина, в якій перевозять заарештованого. *Перед нами по селлах ходили якісь люди, підмовляли в партизани, а після них з'явився чорний ворон. Діти залишились сиротами, а жінки та матері ламають рученьки, реуть на собі коси... І через тих нам теж нема віри* (В. Земляк); *Чорний ворон..*

Повитий серпанком жаскої слави... (І. Багрянний); А вранці його знову посадять до чорного ворона та й одвезуть спершу до в'язниці, а тоді вже до табору (А. Дімаров).

ВОРОНА

681. **БІЛА ВОРОНА.** Той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших. *Не дуже любі ті, хто білу серед нас нагадає ворону (М. Рильський); В гурті окупантів Шольц видався йому білою вороною (С. Голованівський); — До дідька самоту! Доволі вже вдавати з себе білу ворону! Буду такий, як всі! (М. Понеділок).*

ВОРУШИТИ

682. **МОЗКОМ ВОРУШИТИ / ВОРУХ-НУТИ** (поворухіти, поворухнути). Добре думати, міркувати. *Посуха, неврожай!... — Що ж, потилицю хіба чухати? Треба мозком ворухнути. А ворухнеш мозком — от що виходе [виходить]; хліборобство треба механізувати (А. Головко); — От і поворуши мозком. Тобі потрібна жінка не абияк, а з освітою перш за все (А. Головко).*

ВОША

683. **ЯК ВОША ЗА КОЖУХ** (за кожуха), зі сл. триматися, держатися і под. Дуже міцно. — *Федю, рости правдивим, чуйним до людей. Паразитів різних по голові бий, а за добрих людей держися як воша за кожух (В. Москалець).*

684. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЧУМАЦЬКА ВОША**, зі сл. величатися, пишатися і под., ірон. Дуже, надзвичайно. *Він [пан Купа] бундючиться, величається мов чумацька воша супроти простих людей (О. Ільченко).*

ВОЮВАТИ

685. **ВОЮВАТИ (боротися) З ВІТРЯКАМИ.** Безглуздо та безрезультатно витрачати сили, енергію на подолання чи усунення уявних, неіснуючих перешкод. — *Ти хочеш, щоб твоя дочка вдягалась як старчиха, і щоб заміж не виїшла? Не вийде в тебе нічого, — репетувала Марія. — Як ти не розумієш, що ти воюєш з вітряками (З журналу). БОРотьба з ВІТРЯКАМИ. — Ти й сама у нас, як Дон Кіхот! Що він мав на увазі? Що довга вона та худа, як лицар печального образу? Чи вважася, що самотійне життя своє вона починає боротьбою з вітряками? (О. Гончар); Вивчаючи суму поглядів художника, приймаючи або відкидаючи його концепції, критик не повинен накидати йому свої, бо то напевне буде боротьба з вітряками (З газети).*

ВПАДАТИ

686. **ВПАДАТИ / ВПАСТИ В ГОЛОВУ** (на думку) кому. Хто-небудь думає про щось, додумується до чогось. *Конгресмена, що вколисували атомний вибух у Аламогордо, і в голови не впадало, що ця новина не була власне несподіваною для .. делегації (Н. Рибак); Очевидно, молодик аніскільки не сумнівається в своєму праві робити тут усе, що тільки впаде йому в буйну голову (Ю. Шовкопляс); Тоді Мартосі впало на думку взяти й Дарку з собою до двора на роботу (Лєся Українка). ВПАСТИ У ДУМКУ. Як впало йому у думку і в душу, що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке прийнялося (Марко Вовчок).*

687. **ВПАДАТИ / ВПАСТИ В ДИТИНСТВО.** Втрачати здоровий глузд, діяти, міркувати, поводитися несерйозно. — *Я не дозволяю говорити зі мною в такому тоні. — Ви впадете в дитинство, — відповів Тірсен. — Це старечий маразм (В. Собко); Глібові дивно було вислуховувати батькові просторікування, що скидалися на маячіння коли не психічно хворю, то людини, яка на старості впала в дитинство (П. Кочура).*

688. **ВПАДАТИ / ВПАСТИ В НЕПАМ'ЯТЬ.** Непритомніти. *Мені здалося, що се вона почала впадати в непам'ять, але вона була притамна (Лєся Українка); Йому так стало прикро, що хотілося впасти знов у непам'ять, .. до болю заплющив очі, але свідомість уже не покидала його (П. Козланок).*

689. **ВПАДАТИ / ВПАСТИ В ПАМ'ЯТЬ** (в пам'яті) кому. Запамятовуватися. *Добре йому впали в пам'яті і той вечір весни молодії, і навіть та квіточка бузкова, що, пахуча, розгорталася в темному вечорі (Марко Вовчок).*

690. **ВПАДАТИ (вхідити) / ВПАСТИ (увійти) В ГРІХ.** Робити щось заборонене певними етичними нормами. *Пана гетьмана ніхто не спокушує ламати присяги, і ми, старшини, теж не мислимо впадати в такий гріх (М. Лазорський); Коли ж ти увійшла в гріх, дам карбованця, щоб до якоїсь чаклунки сходила (М. Стельмах).*

691. **ВПАДАТИ (падати) / ВПАСТИ В ДУШУ** чію, кому і без додатка. Справляти глибоке враження, надовго лишаючись у пам'яті. *Лиш ронять краплю віти кленів змоклх, А паровоза крик і місяця димок Впадають в душу на життя, на вічність (Л. Первомайський); — Вчіться, любіть свою школу, своє село, свою Батьківщину, — падали слова старої вчительки в дитячі душі (М. Зарудний); Тільки що як впало йому у думку і в душу, що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке прийнялося (Марко Вовчок).*

692. **ВПАДА́ТИ** (рі́дше па́дати) / **ВПА́СТИ** В О́КО (в о́чі, у ві́чі). 1. кому. Хто-небудь помічає, бачить, звертає увагу на когось чи на щось. На одному [магазині], крайньому від базару, *ще впала Давидові в очі афіша*. Сьогодні буде виставлена "Хмара" (А. Головка); *Байдууже ніхто не міг пройти повз Оверка, усім пада в око розкішний паруб'яга* (К. Гордієнко); // Привертати чийо-небудь увагу. Ксеня непомітно забилися в середину колоні, — *аби змішатися з людьми, не впадати в око вартовим* (С. Голованівський); *Хоч би дрантя якесь натягла на себе, щоб не впадати відразу в ненажерливі очі тим супостатам* (О. Сизоненко).

2. Бачити, помічати що-небудь. Гайдамаки з "маних синків" товпились біля буфету, шелестячи в руках нерозрізнаними аркушами "керенок", брали, що тільки в око *впадало* (А. Головка); *Я палкий amator морфології рослин. От і збираю все, що в око впадає* (Я. Качура).

3. Бути особливо помітним; помічатися. Взагалі треба сказати, що і в Парижі, і скрізь у Франції *впадала в око та обайливість*, із якою ставляться французи до пам'ятників старовини (М. Рильський); *Впадають в око дротяні решета в всіх вікнах...* (І. Багрянний); *Підрулив під самісінькі ворота, щоб машина в чужі очі впадала* (В. Дрозд); *В очі Тараса одразу впала надзвичайна чистота і порядок обайливо прибраної кімнати* (О. Іваненко); // Виділятися серед кого-, чого-небудь. Та й зовнішністю *не впадає* [Шкурупій] у вічі: *невисокий, світло-русявий, спокійний в рухах* (Ю. Бедзик); *Мідні одвірки падали в око, і міддю бляховані двері рипіли* (М. Зеров).

4. кому. Подобатися кому-небудь, привертати до себе увагу. [Захарко:] *Тобто тобі ні одна дівчина не впадала в око?!* [Василь:] *Мені всі дівки однакові!* (М. Кропивницький); *І сама я безвинно жду неминучої смерті тільки за те, що я впала князеві в очі, припала йому до вподоби* (І. Нечуй-Левицький). **ВСТРЯ́ТИ В О́КО**. Скоїлось те, що й не раз вже бувало: *встрях Херсонес у завидливе око сусідам, не раз звертали непрохані гості до його степів чорноморських* (Дніпрова Чайка).

КИ́ДАТИСЯ / КИ́НУТИСЯ В О́ЧІ (у ві́чі, в о́ко). Коли машина проїжджала понад трансформатором, Храпову *кинулось в очі, що хтось лежить у суточках* (Іван Ле); *Надворі кинулось Зоні у вічі, що мужчини, які правдоподібно покинули залу під час її виступу, тепер знову почали протискуватися досередини* (Ірина Вільде); — *Наші гетьманич... гм... наш дипломат не відходив від неї* [дочки графа]. Це помітили всі, та й мені *кинулось у вічі* (М. Лазорський); *Кидалися в око рясні хустки, клинкуваті бороди, пелехаті шапки* (К. Гор-

дієнко); — *Христе! Прошу і остерігаю тебе: не люби нікого ніколи. Коли тобі хто киється в вічі — одвернися та тікай мерцію!* (Панас Мирний).

ВПАСТИ

693. **ВПА́СТИ У ВУ́ХА** кому. Хто-небудь почув про щось; стати відомим кому-небудь. *Погана слава про її шинок... ходила серед миротавської жіноти, навіть Явдосі нині щось у вуха впа-ло* (О. Ільченко).

694. **ГО́ЛЦІ** (я́блуку, я́блукові) **НІ́ДЕ ВПА́СТИ**. 1. Дуже багато людей, надзвичайно людно. — *В дворі упасті голці ніде* — *Всі нетутешні, всі чужі* (М. Руденко); *На Трибратаській галявині ніде яблукові впасти. На дерев'яному помості витинає духових* (М. Рудь). **НЕ БУЛО́ ДЕ І Я́БЛУКОВІ ВПА́СТИ**. Стеценка викликали на сцену після кожного номера. Виходив на сцену, дивився в залу, а в ній *не було де і яблукові впасти* (А. Хорунжий). **МА́КОВОМУ ЗЕРНУ́ НІ́ДЕ ВПА́СТИ**. Призовники сиділи на сцені за довшезелезним столом, а в залі *маковому зерну ніде впасти* (М. Ю. Тарновський).

2. Дуже тісно. Коли ж на столі за мисками й полумисками *ніде було голці впасти, а вся хата запахла не то Різдом, не то Великоднем, Сердючиха налила нам по чарці* (М. Стельмах); *А на пероні яблуку ніде впасти від людей, усі прийшли проводити перших добровольців* (В. Собко). **Й ГО́ЛКИ НЕМА́ ДЕ КИ́НУТИ**. Стало в нашій хаті *так тісно, що як зберуть всі докупі, то й голки нема де кинути* (І. Муратов).

3. Надзвичайно багато. В клубі народу, що *ніде голці впасти. Люди сиділи на лавах, стояли під стінами* (М. Зарудний); *А там [на базарі] люду — яблукові ніде упасті!* (А. Дімаров).

695. **НЕ ВПА́СТИ В ГРІ́Х**. Не припуститися чогось поганого, принизливого, осудливого з погляду загальноприйнятої моралі. — *Ну, хоч подивіться.. Подивитися ж можна, у гріх не впадете* (Панас Мирний); *Коли б і заглянув, не впав би в гріх* (М. Стельмах).

696. **НЕ З ДУ́БА ВПА́СТИ**. Бути досить досвідченим, розумним або обізнаним у чомусь. — *Отже, на шефа тягнуть Здирського, — сказав Сидоров. — А чим, скажімо, гірший я? — Я теж не з дуба впав, — насупився Саунський* (А. Крижанівський).

697. **[Я́К (мов, ніби і т. ін.) З НЕ́БА ВПА́СТИ (звалі́тися)]**. 1. Несподівано, зенацька з'явитися. *Кортить Женеві глянути, який то улов у того хлопчини. І, мабуть, глянув би, та ніби з неба впали два жандарми* (Є. Курткя); [Любов:] *Звідки се ви, Сергію Петровичу, паче з*

неба впали! (Лєся Українка); — Звідки ви? Неначе з неба впали... От не сподівався! — здивувався суддя, важко підводячись з місця (М. Старицький). 2. Не усвідомлювати того, що зрозуміле для всіх. [Горлов:] *Ти що, з неба впав? Командир танкового корпусу хто у нас? Балда, дурень. Тому його й побили* (О. Корнійчук). [ЯК (мов, начеб і т. ін.)] **З МІСЯЦЯ ВПАСТИ** (звалитися). — *Та він що, з місяця впав? Інші поміщики, навапки, тікають тепер із своїх маєтків, шкуру свою рятуючи. А він сам на рожен лізе* (А. Головка); — *Були й золоті циячки, — лукаво грає бровами і віями жінка. — Ти бачиш! І що ви з ними зробили? — переходить на півшепит лісник. Олена так глянула на Магазаника, начеб він з місяця звалився* (М. Стельмах). 3. Дістатися кому-небудь легко, без особливих зусиль. — *У вас світла хата? — Світла, світла, — втрутилася Вінуся, — Їм нова хата як з неба впала* (І. Муратов); — *Їдь — і не думай, і не гайся, і не змагайся. На тебе впало неначе з неба таке частя, впав такий талан, про який тобі не снилось і не привиджувалось* (І. Нечуй-Левицький).

698. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) З МОСТУ ВПАСТИ**. Зникнути безслідно; пропасти. *Оце пропав — як з мосту впав* (Укр., присл.).

699. **ЯК (мов, наче і т. ін.) У ВОДУ ВПАС-ТИ (канути) / рідко ПАДАТИ**. 1. Зникнути безслідно; пропасти. *І вже одягаючись, спохватився Динька, що нема шапки. Обдивився Никодим усі кутки, повивертав кишені, — як у воду впала* (М. Зарудний); — *З того часу Явтух як в воду впав: ніхто про нього жодної звістки не переказував* (А. Свидицький); — *Де ж він [Микола] дівся? — Сів на коня і наче у воду впав* (М. Лазорський); — *Я прямо аж боюся за нашу Оленку. Поїхала і мов у воду канула. Ні листа, ні телеграм...* (В. Кучер); *Появлявся [отамаи] цілковито несподівано серед переповненого народом ринку, починав пекельну стрілянину і наводив паніку на всіх; грабував, палив, збирав здобич — і чезав одразу, мов у воду падав* (Г. Хоткевич). **ЯК У ВОДУ ПІР-НУТИ (шубовснути)**. Другу добу працює без зміни, а Роман — *як у воду пірнув* (В. Бабляк); — *А де ж він зараз, Марусю, внучок мій? — Ще ж коли сніг був, написав і як у воду шубовснув* (П. Автомонов). 2. Безповоротно відійти у минуле, залишитися в минулому. *Дівчата задували комсомольські збори, стахановські злоти... Все це як у воду кануло* (Д. Бедзик). **КАНУТИ У ВОДУ**. Князі і королі — *все кануло у воду, Неволі чорної нікому не вернуть* (М. Рильський).

700. **ЯК У ОКО ВПАСТИ**, зі сл. схóжий. Дуже, точно, абсолютно. *Дочка в неї уродилася схожа, — як у око впала, — на того чумака-креме-*

за, що ото її батька покійного питає (Марко Вовчок).

ВПЕКТИ

701. **ВПЕКТИ У ЖИВЕ**. Торкнутися того, що найбільше хвилює, турбує кого-небудь. — *Нащо знімаєш [вузлики з зерном]? Настане весна — лати засієш. — Це Андрій так вік [Малаку] у живе* (М. Коцюбинський).

ВПИВАТИСЯ

702. **ВПИВАТИСЯ / ВПІТИСЯ (вп'ястися) ОЧИМА** (поглядом, зором) в кого—що, перев. несхв. Пильно, не відриваючись, дивитися на кого-, що-небудь. *Сафрон темними, без блиску, очима впивається в Тимофія і говорить якомога спокійніше і голосно* (М. Стельмах); *Жалібно-переляканими очима, крадучись, оглядались опришки, впиваючись зором в кожну темнішу від дру-гих пляму, в кожну групу дерев* (Г. Хоткевич); [Хведоска:] *Раз по раз, каже, як тільки він увійде в церкву, то так і ввіп'ється в мене очима* (М. Кропивницький); *Товариш уп'явся очима в простір* (О. Ольжич); *Гайдук знову вийшов з-за столу, затис підборіддя Світличної поміж пальцями, впився поглядом у її очі* (А. Дімаров).

ВПИНАТИ

703. **ВПИНАТИ (вп'ялювати) / ВП'ЯСТИ (вп'ялити) ОЧІ** в (на) кого—що. Пильно дивитися на кого-, що-небудь. *Гальорка вп'яла очі на панів, розглядаючи їх, як цікавий, кольористий крам* (С. Васильченко); *Промисловець тяжко сперся на стіл, вп'явши очі в кришталеву прозорість вітрини вікна* (Д. Бузько); — *Я нічого позитивного не кажу, бо не маю довір'я... — До кого, Маню? — спитав я і вп'явив очі в її лице* (О. Кобилянська).

ВПИСУВАТИ

704. **ВПИСУВАТИ / ВПІСАТИ В ІСТОРІЮ ЗОЛОТИМИ ЛІТЕРАМИ**. Увічнювати. *Золотими літерами вписують в історію Коліївчину — велике народно-визвольне повстання селян Правобережної України проти польсько-шляхетського гніту* (З журналу). **ВПІСАНИЙ В ІСТОРІЮ ЗОЛОТИМИ ЛІТЕРАМИ**. — *Пам'ятай, батьку, що наші імена вже вписані в історію золотими літерами* (О. Довженко). **ВПИСУВАТИСЯ В ІСТОРІЮ ЗОЛОТИМИ ЛІТЕРАМИ, ПАС**. Національні герої та народні месники України в наше духовне життя входили спочатку через фольклор, потім через художню літературу, і вже тільки після цього їхні імена вписувалися золотими літерами в історію (З газети).

В ПІЙМАТИ

705. ВПІЙМАТИ (піймати) ГАВУ (воробу). Не зорієнтувавшись вчасно, упустили слуху нагоду, пропустили що-небудь. — *Як же це ви, Андрію Андрійовичу, таку гаву впіймали?* (Ф. Маківчук); *Трапилось так, що Ладя знов піймав гаву, і м'яч покотився до другого гурту* (П. Панч); [Старшина:] *Як же це ти, дурню, таку ворону впіймає?*.. [Староста:] *Дурневі дурнем і помирять* (М. Кропивницький).

706. ВПІЙМАТИ (піймати, спіймати, вхопити) ВОВКА ЗА ВУХО (за вуха). Виявити сміливість, кмітливість, спритність; уміти використати що-небудь з користю для себе. Коли ж хлопець вискочив з класу, начальник режиму сказав, аж ніби зрадивши: — *От бачите, який він... Нче окропом налитий... Цей не пропаде, цей зуміє впіймати вовка за вухо!* (О. Гончар); *Він зуміє пійматися вовка за вухо* (М. Номис); — *Як ви там казали? Цей вовка за вухо вхопить?* Одне слово, з жовчичком та з перчиком хлопець, — посмінувся Валерій Іванович (О. Гончар).

707. ВПІЙМАТИ (піймати, спіймати, зловити, застукати і т. ін.) /ЛОВИТИ НА ГАРЯЧОМУ кого. Викрити кого-небудь, підстерігши його на місці злочину або на чомусь осудливому, протизаконному і т. ін. *Малювати доводилося потай, бо мусульманський закон забороняє зображувати тварин і людей, і фанатики-бухарці, впіймавши його на гарячому, могли б і штрикнути його кинджалом або придушити* (З. Тулуб); — *Запеклого викрадача меж Максимку Воронця хазяї піймали на гарячому і зарубали посеред поля* (В. Земляк); *Міркує, мабуть [Сагайдак], як Гуцалока спіймати на гарячому, — подумав непрошений гість, намагаючи в кишені цеглину* (С. Добровольський); — *Та за таке судити — і край!* — *Щоб передати до суду, треба спершу зловити на гарячому, — обізвався Тадей Батюта* (Є. Гуцало); *Він хоче застукати злодіїв на гарячому* (Д. Косарик); — *То у вас книжки? — сідаючи, спромігся запитати [Лодиженко], неначе вловив міраба на гарячому* (Іван Ле); *Писали [листівки], перекидаючись словами про те, що якби застали їх оце німці на гарячому, то певно рубали б їм руки частинами* (О. Гончар); *Я розумів: рано чи пізно мене повинні схопити на гарячому* (І. Головченко і О. Мусієнко); — *Тепер будуть [поліцаї] за тобою стежити. За кожним твоїм кроком. Можуть накрити на гарячому!* — різко говорив Голубцов (В. Вільний); *Коли ж Максима ловили на гарячому, він з таким трагізмом і сльозою виступав на захист коней, що йому все прощалося* (М. Стельмах). ВПІЙМАНИЙ (пійманий,

спійманий) НА ГАРЯЧОМУ. Раз за разом стражники, вихопивши з ярмаркової гуці, підводили до нього [пристава] то впійманих на гарячому кишенькових злодіїв, то всяких зальотних аферисток (О. Гончар); *Були серед привезених то спекулянтки, піймані на гарячому, то злісні сектантки* (О. Гончар); *Він знову поклав свою руку на Лялину, що лежала поверх ковдри. Дівчина показала на ту руку очима, спитала коротко: — Навіщо? Василь спаленів на виду, спійманий на гарячому* (П. Загребельний). СПІЙМАНО (ловлено) НА ГАРЯЧОМУ. Ворога спіймано на гарячому, його можна всім показати й добити остаточно (Є. Кирилук); *Гнат вилазить із-за столу і крадькома йде до дверей, щоб перевірити, чи не причаївся там підслухувач в образі виконавця або одноокого Кузьми, якого вже не раз було ловлено на гарячому* (Григорій Тютюнник). ПІЙМАТИ НА ГАРЯЧОМУ МІСЦІ. [Горпина:] *Щоб я його [Гострохвостого] так пустила, піймавши на гарячому місці?* (І. Нечуй-Левицький).

В ПІЙМАТИСЯ

708. ВПІЙМАТИСЯ (пійматися, спійматися, попастися і т. ін.) НА ГАРЯЧОМУ. Бути викритим на місці злочину або на чомусь осудливому, протизаконному і т. ін. *Писав спершу українською мовою. Але невдовзі впіймався на гарячому. Занадто "вільно" використав кілька віршів, списавши їх із старих газет* (Я. Гримайло); [Сергеев:] *Піймались! Піймались на гарячому. Знов не лаяли?* [Ватутін:] *А ви, ви чого не стите?* (Л. Дмитерко); — *Кузь дорікає? А тому він дорікає, що спіймався на гарячому і хоче знайти для себе якесь виправдання* (Григорій Тютюнник); *Перо шкрябає далі, явно випробовуючи самовладання цих, що на гарячому попалися, дипломатів* (О. Гончар).

709. ВПІЙМАТИСЯ У СЛІЦЬЦЕ. Потрапити у скрутне, безвихідне становище. *Неля відчула, що впіймалась у сліцце. Вона у відчай повела навкруги очима, наче шукала допомоги в оточуючих предметів* (Принц Вільде).

В ПРАВ

710. ХОЧ У РАМЦІ (рймця) ВПРАВ кого. Хто-небудь дуже гарний, вродливий. *Зате в Степана Семеновича дочки — кожному хоч у рямця вправ* (Панас Мирний).

В ПРАВЛЯТИ

711. ВПРАВЛЯТИ / ВПРÁВИТИ МÓЗОК (мізки) кому, фам. Переконувати кого-небудь у неправильності його дій, поведінки, дорікаючи, витворюючи за щось. — *Слухай, — налетів на голову агроном, скільки тебе чекати можна?*

Комісія на фермах, а він дідові мізки вправляє. Ферма ж — наш маяк (І. Драч); [Горлов:] *Вправ йому мозок, щоб газетярів мені не кривдили* (О. Корнійчук).

ВПУСКАТИ

712. В ОДНЄ (одно) ВУХО ВПУСКАТИ / ВПУСТИТИ, А В ДРУГЕ ВИПУСКАТИ / ВІПУСТИТИ. Неуважно слухати, не реагуючи або легковажно ставлячись до сказаного ким-небудь. — *Що ж, як ти далі і все позабуваши?.. — А про ту заморську нісенітницю, то я в одно ухо впускала, а в друге випускала, та й зовсім-таки не знаю* (Марко Вовчок); *Дітвора весело лементувала, біжучи босоніж по нерозталому снігу, а звичні материнські погрози вона давно вже в одне ухо впустила, а в друге випустила* (З газети).

ВРАГ

713. ВРАГ ЙОГО (її, їх і т. ін.) [МАТІР (дусу)] ЗНАЄ (зна), фам., заст. Невідомо. — *За що ж його узяти? — А враг їх матір знає* (Панас Мирний); [Іван:] *Бреду горем, мов тим морем, і враг його зна, коли перебреду* (М. Кропивницький).

ВРАЖАТИ

714. ВРАЖАТИ / ВРЯЗИТИ [В САМЕ] СЕРЦЕ кого, чис. Завдавати кому-небудь великих страждань, душевного болю. *Вона зараз впізнала того, що недавно вразив її в саме серце* (І. Нечуй-Левицький); // *Дуже хвилювати, тривожити. Вони [згарища] дивно якось вражали її серце* (І. Франко); *З одного червоноармійця сповзла шинель, і жовтий лоб, неприродно випуклий і кістлявий, вразив комбрига в саме серце* (Ю. Бедзик).

ВРАЖЕНИЙ

715. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ГРӨМӨМ ВРЯЖЕНИЙ. Неприємно здивований, схвилюваний чим-небудь несподіваним. — *Йому, бідному, нічого вже не судилося бачити... — Тобто як? — Без очей зостався... Євген стояв наче вражений громом* (О. Гончар). *НЕМӨВ ГРӨМӨМ ПРИШЫБЛЕННИЙ*. — *Од такої речі трос недавно веселих, щасливих людей стало на одному місці нерушимо, немөв громом пришиблені* (І. Нечуй-Левицький).

ВРИТИЙ

716. ЯК (мов, наче і т. ін.) ВРИТИЙ, зі сл. стояти, стати і под. Приголомшений чим-небудь. *Івоніка станув [став] як вритий..* (О. Кобилянська); *Він Все мовчав, і стояв наче вритий, І на Сясю поглянуть не смів* (І. Франко).

ВРІЖ

717. ПӨЛИ (полу) ВРІЖ ТА ТІКАЙ. Беззастережно, за будь-яких обставин поривай стосунки з ким-небудь лихим, недобрим або уникай

їх. *Од ледачого поли вріж та тікай* (Укр. присл.); — *А хто вас знає, ви усі до вічня такі гарні та тихі, хоч у вухо бгай, а після вічня зараз закрутять веремія, хоч поли вріж та тікай!* (І. Нечуй-Левицький); [Грицько:] *Годі, Химко, не плач. Знай, що тут, у цьому лихому місці твоєї згуба засіла. Тікай мерщій від неї! Поли вріж та тікай* (Панас Мирний). ПӨЛИ ВРІЗАТИ (різати) ТА ТІКАТИ. *Христия від його поли ріже та тікає, а він, як реп'ях той, ученився* (Панас Мирний); // *Швидше залишай, покидай* (про місце, територію і т. ін.). — *Я дуже співчуваю панові... Звичайно, з наших проклятих місць поли вріж та тікай...* (М. Старицький); [Дудар:] *Це така казка, що полу вріж та тікай...* (Л. Смілянський).

ВРІЗАТИ

718. ВРІЗАТИ ДУБА, грубо. Померти, загинути. — *Добрячий тютюнець... Аби якийсь панок шарпнув цілу затяжку — на місці врізав би дуба* (М. Ю. Тарновський); — *Ех, коли б я спіймав отого Гітлеряку, сто чортів його матері, я б його не карав, а водив би на шворці, доки б він і дуба врізав, щоб знав, як на чужій землі нападати* (Григорій Тютюнник); *Я хоч і в тілі, і при буряковому виді, але тихцем хворію і можу врізати дуба* (А. Крижанівський).

719. ВРІЗАТИ (підрізати) П'ЯТИ кому. Косяти, догнати косаря, що йде попереду. *Хоч, правду кажучи, Остап усякому косареві п'яти вріже, проте не зрівнятися йому з Карпом Стратилатовичем* (К. Гордієнко); *Якось-то косили ми з ним за проваллям. Він попереду — косар же був лепський, наять! — а я за ним, хоч теж не давав дядькам собі п'яти врізати...* (Григорій Тютюнник); — *Ех ви, робітники вуллі! За косяю мерзете! Я вже свою ручку давно пройшов, другу кошу, а ви все моняєтесь. Чи хочете, щоб підрізав вам п'яти?* (І. Цюпа).

720. НІ ВРІЗАТИ НІ ДОТОЧИТИ. Не здатний ні на що. — *А як не вмію зиску злупити зі своєї слави, то, може, я справді ні врізати ні доточити* (Є. Гуцало).

721. [ЯК] ВРІЗАТИ ПӨЛИ (полу) від ко-го—чого. Зовсім перестати бути де, уникати когось. *Після того, як поли врізав* [Грицько] *від Чипчиної хати, казав і Христі, щоб не ходила* (Панас Мирний).

ВРІЗАТИСЯ

722. ВРІЗАТИСЯ (вбїтися) В ПАМ'ЯТЬ кому. Надовго, міцно запам'ятатися, вразивши чимсь. *Не можу забути одного образу, який врізався мені у пам'ять* (М. Коцюбинський); *Він нічого не чув і не бачив, окрім отих двох кахляних плиток, які врізалися йому в пам'ять ще з того*

дня, коли вимандрував з рідної землі (П. Загребельний); *Ще глибше вбилися йому в пам'ять нічлізи в тіснім, поганім закамарку* (І. Франко). **ВРІЗАТИСЯ В ПОМКУ**, діал. Найбільше врізалася в помку Горпині одна ніч, зоряна, а не місячна (Панас Мирний).

ВРОДИТИСЯ

723. ЯК (мов, паче і т. ін.) **[З-ПІД (з) ЗЕМЛІ] ВРОДИТИСЯ**. Несподівано з'явитися де-небудь. — *Олексу тернівчанського ловлять! Не було, не було, і ось він с: як з-під землі вродився, щоб збаламутити увесь ярмарок* (О. Гончар); *Я тільки почула на роботі, що прибув у контур такий лист, а прийшла додому — гарба соломи на подвір'ї, паче вродилася* (О. Гончар).

ВРОДИТЬСЯ

724. ДЕ (НЕ) ПОСІЙ (ПОСІЄШ), ТАМ (ТО) [П] ВРОДИТЬСЯ (ВРОДИТЬ). 1. Кого-небудь скрізь можна зустріти, побачити. [Микола:] *На всі сторони мотасться* [Виборний]; *де не посій, там і уродиться* (І. Котляревський); *І хто її кликав? От уже, де не посій, то вродиться Солов'їха!* (І. Нечуй-Левицький); *Дядько Сергій першим помічає мене і тисне пальцем у мій бік: — От і гостя маємо! Тебе, де не посій, то вродиться* (М. Стельмах).

2. кого. Хто-небудь може пристосуватися до будь-яких обставин. Він за сина спокійний. Іван не такий, щоб одразу в розпач. Його де посій, там і вродить, аби серед своїх заводських (В. Кучер).

ВРОСТИ

725. ВРОСТИ В ЗЕМЛЮ. Завмерти, залякнути на місці від великої несподіванки чи сильного хвилювання, страху тощо. Юра Мольфар стояв по той бік вориння і дивився на неї. Вона хотіла крикнути на нього — і не могла... Намагалась втекти — і *вросла в землю* (М. Коцюбинський); *В повітрі смужкою блиснула шабля, і жінка з переляку зіщулилась, вросла в землю* (М. Стельмах).

ВСЕ

726. ВСЕ І ВСЯ, підсил. Абсолютно, без внятку все (про вчепну повноту охоплення чого-небудь). Історичний підхід до в'язання причин і всіх можливих граней того чи того конфлікту не прокрустове ложе, не порятунковий рівень всіх і вся (З газети).

727. ВСЕ КИПІТЬ ВСЕРЕДІНІ в кого. Хто-небудь надзвичайно знервованний, схвилюваний або обурений. Правда, Меланія стрималася, але червоні латчасті плями на шії свідчили про те, що всередині у неї все кипить (Грина Вільде).

728. ВСЕ НА СВІТІ, підсил. Абсолютно все. *Про все на світі забув Федір!* (Панас Мирний); — *Тепер, хто жонатий, забудь про жінку і дітей, хто не жонатий, залиш батька і матір, забудь все на світі... Треба перемогти, товариші, треба перемогти!* (О. Довженко); *О, якби вона [Земля] відповіла! Якби оживив його пошматований кабель, його рідний, живий нерв! Все на світі повернулося б до Маковей...* (О. Гончар).

729. ВСЕ ОДНО (рівно). 1. Однаково, немає різниці. *Все одно, каже, чи звінчав піп, чи не звінчав, аби кохалися...* (М. Коцюбинський); *Відорвати [відірвати] гуцула від його гір, то все одно, що зв'язаного орла занурити в воду, а рибу пустити літати в повітря* (Г. Хоткевич); — *Кому воля, а кому неволя! — сумно одповів дід... Та вам все рівно, діду: ви давно вже вільні, — примовивсь Грицько* (Панас Мирний); // *Байдуже. — Мені все одно, що воно там написано, бо я його незугарно прочитати* (І. Нечуй-Левицький); *Благообразний дідок був взагалі веселим і балакучим від народження... і йому, мабуть, було все рівно, скільки часу він ще просидить в цьому кабінеті* (Григорій Тютюнник).

2. За будь-яких умов; у будь-якому випадку. — *Тепер Січ буде недалеко: у Романовському Куті. Правда, й туди вашому брату все одно — дзусь!* (П. Куліш); — *Все рівно, чи так, чи інак, а земля пропадає. — Кому ж я її продам, сину, під сю завірюху?* (Панас Мирний); *Далеко не втече [араб], де не бігатиме, а все рівно до наших прийде... Тепер усі дороги до наших ведуть...* (О. Гончар); // *Незважаючи ні на що; все-таки. Хоч би всіх [співців] переловили, Все одно б зього джерела Вільних співів не стинили* (Леся Українка); *Добре лірику, йї-право! Встане, гляне у вікно... Може, вам і не цікаво, — Він напише все одно* (С. Олійник); *Губа [в Северина] зрослася, але тонюсінкий, як ниточка, рівчачок все рівно розділяв її на дві половинки* (Григорій Тютюнник). **ВСЕ 'ДНО**, прост. Рудий казав: *Тільки ж ти, Оверку, дивись. Хоч і в землевідділ йому дорога, а лікар все 'дно буде оглядати: щоб не дуже синяків було. — Повчи, повчи!* (А. Головач).

730. ВСЕ СПІВАЄ у кого, у каму. Хто-небудь перебуває в дуже піднесеному радісному настрої. Йому раптом зробилося легко і навіть весело. "Додому! Додому!" — *співало все в ньому* (Григорій Тютюнник).

731. ВСЕ СТАЄ НА СВОЄ МІСЦЕ (на свої місця). Обставини набувають визначеності або повертаються до попереднього стану. Він майже неспівомо, палкою своєю уявою вже відроджував поруйоване.. В нього там все ставало на своє місце (О. Гончар); *Про себе думав, що*

дружина отямиться і все стане на своє місце (М. Ю. Тарновський).

732. **ВСЕ ЧИСТО**, підси. До найменших дрібниць; абсолютно все без винятку. Міг би я вам розповісти про цей Інелі все чисто: і яка його бистрість, і де були розташовані вогневі точки противника на протилежному березі, і де міновані поля (О. Гончар); Тимофіївна, прибиральниця третього поверху, де містилася кімната, все чисто робила сама, а от паркет наказувала чистити хлопцям (В. Собко).

733. **ВСЕ (щось) ОБРИВАЄТЬСЯ / ОБРІВАЛОСЯ ВСЕРЕДІНІ** (в грудях) у кого, рідше кому. Хто-небудь надзвичайно вражений, переляканий чи приголомшений чимсь. З яким нетерпінням вичікувала вона хвилини появи його [лестощів], і коли приходив з порожніми руками, їй обривалось щось всередині (В. Гжицький); Юрко відчув, як усе всередині у нього обірвалось. Вели його батька (І. Багмут).

734. **У ГОЛОВІ ВСЕ ІДЕ / ПІШЛО ОБЕРТОМ** у кого. Хто-небудь втрачає здатність чітко, логічно мислити, розуміти, сприймати і т. ін. щось. У мене в голові все йшло обертом. Я ніяк не міг похопити одної думки, що ледве ворухнулась десь під свідомістю, намагаючись підвестись (Олесь Досвітний).

ВСИПАТИ

735. **ВСІПАТИ (врізати, дати) ГАРЯЧИХ** кому і без додатка. Покарати різкими, висікти когось. *Всипати п'ятдесят гарячих*, щоб знала, як книжки красти (Панас Мирний); — *Не пішов би він [музик] красти панського лісу, якби йому всипав гарячих!* (М. Коцюбинський); *Нічого не відіси — знімаю [одяг]. Знову врізали гарячих* (Ю. Збанацький); — *Ану, дайте же й цьому кілька гарячих!* (М. Ю. Тарновський).

736. **ВСІПАТИ (кинути, вкинути і т. ін.) ПРИСКУ ЗА ОЧКІР** (за пазуху) кому. Завдати неприємностей кому-небудь. [Економі:] *Гляди, щоб ми не всипали тобі за очкур приску!* (С. Васильченко); [Михайло:] *Слухай, Катре, не муч мене! Щоб я більше не чув про Дмитра! Не поминай мені про нього! Тут прийдеш до тебе порозкошувати душею, впитися коханням, — а ти мені викинеш приску за пазуху* (М. Старицький).

737. **ВСІПАТИ НА ГАЛУШКІ** кому. Дуже вилаяти, суворо покарати. — *Прокіп хіба не попереджав тебе? Ілько не відповів.* — *Ну, за це доведеться старому на галушки всипати...* *Я ж просив його...* (А. Хоруижий).

738. **ВСІПАТИ ПАТИКІВ** кому. Побити, суворо покарати кого-небудь. Головним злодіям пови́пали очі, іншим поприпалювали підощви та

всипали по пару сот [по парі сотень] пати́ків (І. Фрайко).

739. **ВСІПАТИ ПО ПЕРШЕ** (по шосте) **ЧИСЛІ** кому і без додатка. Суворо покарати, провчити кого-небудь. — *Кинувся кожен: де Маковей? Де телефоніст? Розшукати негайно! Всипати по перше число!* (О. Гончар); — *Я вам покажу "точно"!* — спалахнув Гречук. — *Чого не доповіли про готовність батальйону? Я вам всиплю по шосте число!* *Я вас навчу воювати* (Ю. Бедзнь).

ВСІ

740. **НЕ ВСІ ВДОМА (дёма) у кого**. Хто-небудь дурний, недоумкуватий. [Андрій:] *Факт той, що всі у мене вдома вважали, видно, що у мене не всі вдома!* (З. Мороз); *Вояк витріщеними очима видивився на Споріша, як на чоловіка, у якого не всі дома* (І. Фрайко); — *Ну, та то вже, мабуть, якийсь виродок з їхнього стану, самі ж бо про неї кажуть, що не всі дома* (Дніпрова Чайка). [ЧН] **ВСІ ВДОМА (дёма)?** — *Гайворон виступив на правлінні проти плану сімби, який затверджений для їхнього кологоспу.* — *У нього всі вдома?* — *зі злом спитав Бунчук* (М. Зарудний); — *Як він там у вас... Чи в нього всі дома?* — *покрутив пальцем становий коло чола.* — *Зайця, часом, в голові немає?..* (М. Коцюбинський).

ВСІМ

741. **ВСІМ ПО СІМ**. Порівну, так, щоб усі були задоволені. *Налив [дідич] горілки й сказав селянинові: — Ану, таздо, вип'ємо за то [те], аби всім було по сім* (Казки Буковинні...); — *От скоро почне голода землю ділити... Ха-ха! Нащо багатьом стільки землі? Щоб, значить, "усім по сім"...* *Ха-ха!..* (М. Коцюбинський); *Треба землю поділити так, щоб усім по сім* (П. Панч).

ВСКОЧИТИ

742. **ВСКОЧИТИ В ЗАШМОРГ**. Опинитися в небезпечному становищі. — *Старайся як можна далі відійти [від коштатору], але йди обережно, щоб де знову в зашморг не вскочив* (Ю. Збанацький).

743. **ВСКОЧИТИ ВІЩЕ ХАЛЯВ**. Потрапити в неприємне, скрутне становище. — *Треба тікати звідси! — говорив Остап Соломії, оповідаючи їй свої спостереження, — а то ще вскочим віще халів* (М. Коцюбинський).

744. **ВСКОЧИТИ (встрігти) В ХАЛІПУ** (в рахубу). Потрапити в неприємну ситуацію, зробивши щось необдумане, допустивши якусь помилку і т. ін.; завдати собі клопоту. *Той резидент ніколи не зичив добра гетьману і коли радить, то тільки на безголів'я. Треба буде остерегти, щоб*

бува не вскочив у якусь халепу (М. Лазорський); — Отак і повинні ми відчувати твердість влади, — глибокодумно прорік Кошіль, тільки зараз збазнувши, в яку халепу він ускочив через свою дурість (М. Стельмах); Він підтюпцем рушив униз, розуміючи вже, що встрає у якусь рахубу (С. Голованівський); // Виявлятися причетним до чого-небудь поганого, осудливого, бути замішаним у чомусь. Здоровань-лісничий заставив скидати стояки на те місце, звідки вони були взяті, склав акта і поїхав геть, не сказавши ні слова, Йонька плювався всю дорогу.., всю вину звалив на хлопців: — Через вас, белебенів, у халепу вскочив (Григорій Тютюнник).

745. ВСКОЧИТИ І ВІСКОЧИТИ. Вийти із складного становища, позбутися небезпек. — Тут, либонь, і той не зуміє дістати зайвого життя на продаж, хто меткий, хто вміє вскочити і вискочити (Є. Гуцало).

ВСКОЧИТЬ

746. ЯК (мов, ніби і т. ін.) **У ВІЧІ НЕ ВСКОЧИТЬ.** Дуже лагідно, улесливо запобігає перед ким-небудь, підлецується до когось. [Герчик:] І знов, котрий лисичить, умизгається та лебезус, мов у вічі не вскоче [вскочить], — чи не частіше всього держе [держить] за пазухою каменюку?.. (М. Кропивницький). **ТРОХИ У ВІЧІ НЕ ВСКОЧИТЬ.** — Кульбако, розкажуй вірш. — Він і на неї смиренником, святенником, трохи у вічі не вскочить! — Ганно Остапівно, який вірш? (О. Гончар).

ВСМОКТУВАТИ

747. ВСМОКТУВАТИ (всисати) / **ВСМОКТАТИ** (ввісати) **З МОЛОКОМ МАТЕРІ** що. Засвоювати щось з дитинства. Більшість їх [дівчат] виїшла з родин убогих, із таких, де кожне ще з молоком матері всисає потребу праці для шматка хліба (М. Коцюбинський); Цілоком природно звучать пісні сина коваля [І. Франка], який зріс серед сільської бідності і з молоком матері всмоктав красу народного слова, народної мелодії (М. Рильський). **ВБИРАТИ В СЕБЕ** (всотувати) **З МОЛОКОМ МАТЕРІ.** Вірність Батьківщині. Її ми всотуюмо, вбираємо в себе з молоком матері. Змалечку дишаємо цим високим словом "вірність" (З газет).

ВСТАВАТИ

748 ВСТАВАТИ / ВСТАТИ З ПОПЕЛУ І РУІН. Відроджуватися, повертатися до життя. За домом у відступі ми сумували, за сміхом жінок і дівчат... Виходь, Батьківчино, ми з попелу встали, виходь переможців стрічать! (С. Голованівський).

749. ВСТАВАТИ (підводитися) / **ВСТАТИ** (підвестися) **З ЛІЖКА.** Починати одужувати після тяжкої хвороби. На восьмий тиждень я встав з ліжка. Тоді вже почав жваво у силу вбиратись (Марко Вовчок); Він знов був дуже слабкий на плеврит. Як заслаб на Різдво, то тільки тепер встав з ліжка (М. Коцюбинський); Я.. дожидався, поки жінка підведеться з ліжка, поки хатні клопоти прибере до своїх рук (Панас Мирний).

750. ВСТАВАТИ (підніматися) / **ВСТАТИ** (піднятися) **З КОЛІН.** Звільнятися від гніту, поневолення. Так, мій народ і був, і с, Що б не писали квачомази! Просто: встає він не одразу, Але встає з колін, встас! (З газети); Африка піднялась з колін, вона розпрямляє свої могутні плечі, розриває кайдани (З журналу).

ВСТАВИТИ

751. ВСТАВИТИ СЛОВО. При нагоді доречно сказати або додати щось у розмові. Вони з таким запалом доводять своє, що і вставити слово ніяк (З усн. мови).

ВСТАВЛЯТИ

752. ВСТАВЛЯТИ / ВСТАВИТИ КЛЄПКУ (клєпки) кому, зневажл. Повчати, наставляти на розум кого-небудь. — Мабуть, треба тобі, си-ну, клєпку вставити, щоб був розумнішим (З журналу). **ВСТАВИТИ ДЕСЯТУ КЛЄПКУ.** — Може, саме вас Господь Бог сотворив. Дак [так] чо-го ж він забув вам уставити десяту клєпку? (О. Ковінька).

753. ВСТАВЛЯТИ (встромляти) / **ВСТА-ВИТИ** (встромити) **ПАЛІЦІ** (паліцію, палкї) **В КОЛЄСА** кому. Перешкоджати, заважати кому-небудь у здійсненні чогось. Кайтан перестрів Сторожука біля контори: — Ти мені, Сторожук, палиці в колеса не вставляй (М. Зарудний); — Всякі тобі... палицю в колеса вставляють, заважають (В. Речмедін); — Чиниться беззаконня, а ви відмовчуєтесь. Недосвідчена дитина... в атаку пішла, а всі інші дивляться, немов сторонні, що з цього буде, а часом і палиці в колеса встромляють — нехай собі надривається (В. Попов); — Інші, розізлившись на вас, почнуть інтригувати, встромляти вам палки в колеса — постарайтесь зробити все, щоб ваше перебування тут стало для вас нестерпним... (Ю. Шовкопляс); Левний був [Гаманюк] досі, що ніхто нічого не знає. Невже ж вони справді слідували за кожною його спробою вставити палиці в колеса? (М. Ю. Тарновський). **СОВАТИ ДРЮЧКІ В КОЛЄСА.** Заруба й досі не міг спокійно дивитися на нього. І не тому, що він [Перегуда] накоїв Зарубі стільки лиха з тими отруслими

свиньми, з комбайнами, що совав дрючки в колеса (В. Кучер).

ВСТАТИ

754. **ВСТАТИ НА ЛІВУ** (не на ту) **НОГУ**. Бути роздратованим, у поганому настрої. На обрії веселе сонце, в небі жодної хмаринки, але навколо якось неприємно, похмуро. То, мабуть, від того, що поліцаї сьогодні встали на ліву ногу (Ю. Збанацький); [Личак:] Е, Матвію, ти сьогодні, мабуть, не на ту ногу встав. Сидиш, насупився, розумієш, як віл перед обухом (Я. Мамонтов). **ВСТАТИ З ЛІВОЇ НОГИ**. Сьогодні прокинувся (Федір Іполитович) пізно, по-недільному. Виспався на славу, встав начебто не з лівої ноги (Ю. Шовкопляс); — Проломилась хмара наді мною золотою чашею грози! Може, вранці десь на Чорного рі сонце встало з лівої ноги (Л. Костенко). **ВСТАТИ ЛІВОЮ НОГОЮ**. Макар Іванович Ліжко встав, мабуть, із ліжка лівою ногою, бо так йому сьогодні не по собі щось, усе його дратує, усе турбує (М. Коцюбинський).

755. [І] **ВСТАТИ І ЛЯГТИ** у кого. Постійно, весь час перебувати в кого-небудь. Остан Шкандибенко одружився, та взяв жінку з другого села, якусь таку повію, що і встала і лягла у молодого дяка... (Панас Мирний).

ВСТИГНУТИ

756. **ВСТИГНУТИ** (поспіти) **З КОЗАМИ НА ТОРГ**. Нема причини, потреби поспішати. — Та годі вже з вашими качанами... Тут їсти хочеться... — нетерпляче озвався Макар. — Встигнеш ще з козами на торг. Тобі аби їсти (С. Добровольський); Все частіше між санаторцями заводились розмови про домівку: — Нічого вже нас тут маринувати, додому відправили б. Більш розсудливі відказували: Встигнеш з козами на торг (Ю. Збанацький); Старі вже більш і не згадували [про сватання], бо і в Череваня, і в Шрама була така думка, що ще поспіють з козами на торг (П. Куліш).

757. **НЕ ВСТИГНУТИ** (не вспіти) [І] **ОБЕРНУТИСЯ** (оглянутися, озирнутися), *перев. зі сл. як, а ж.* Миттю, дуже швидко. Не встигла обернутись, як Мосаковський нагнувся й поцілував її в руку (І. Нечуй-Левицький); Не раз він чув жалі та скарги на скороминучість людського життя. Проймаїнуло, як сон, пролетіло мигцем, не встиг і оглянутись... (О. Гончар); Не встигла я озирнутись, аж і Палажка Солов'їха стоїть тут коло дверей (І. Нечуй-Левицький); Не встигла мати оглянутись, вже у Марусі і готов обід (Г. Квітка-Основ'яненко); Життя — що погода. Оце тихо й мирно, любо та мило... гульк! — не

вспів і озирнутись, як повернуло на негоду... (Панас Мирний).

758. **НЕ ВСТИГНУТИ** (не вспіти) [І] **ОКОМ МОРГНУТИ** (змигнути), *перев. зі сл. як.* Не змогти усвідомити, збагнути що-небудь через надзвичайно швидке, блискавичне здійснення його. Не встиг Василь і оком моргнути, як Марусю одірвало від нього й понесло, мов хвилю, убик (Г. Хоткевич); Як побачив [Василь] свою Галю неживу, підняв косу та черк себе! Ніхто не вспів і оком змигнути... Тут коло неї і впав (Марко Вовчок); // Миттю, дуже швидко. — Тепер друге титання: буряк. Та не так він, як довгоносик. Не встигнеш оком моргнути, як його стільки наше-левкається, що "дятайте" кричатимеш (Григорій Тютюнник); Як ухотить [Чіпка] горобеня, як крутне за голову... Не вспів оком моргнути, в одній руці зостався тулубець, а в другій голова (Панас Мирний). [І] **ОКОМ НЕ ЗМИГНУТИ**. Всі на його місці давно б завербували його і оком не змигнули (І. Багрянний); Не змигнеш оком, як знову в поле (З газети).

ВСТРОМИТИ

759. **ВСТРОМИТИ** (дати, всадити і т. ін.) **НІЖ** (нож) **В СПІНУ** кому, *несхв.* Вчинити, зробити щось підступне щодо кого-небудь. Ні, вбивця нашої дочки, ви хочете сховатися серед нас! Щоб слушною для вас хвилини встромити ніж нам у спину... Не вийде! (Ю. Яновський); Взяла [Катря] наше ковалівське прізвисьце і на таку галю його кинула? Ножа мені в спину дала (В. Кучер). **ВСТРОМИТИ НОЖА В СЕРЦЕ**. — Оце ж ти мені ножа встромив у серце! — заплакала Прися. — Ти ж воював уже десять років, а чого досягнув? (А. Кашенко).

760. ВСТРОМИТИ ГОЛОВУ В ПЕТЛЮ.

1. Повіситися. Аркадій зрозумів, що його поставили перед альтернативою: або самому встромити голову в петлю, або вказати на когось (Ірина Вільде).
2. Опинитися в скрутному, загрозливому становищі з власної вини. Вона й сердита на сина, а разом і жалко його, ой, як жалко. Воно ж молоде ще, незрозуміле, того й дивись, десь у петлю свою голову встромить (А. Дімаров).

761. **ВСТРОМИТИ ОЧІ В ЗЕМЛЮ**. Не дивитися прямо на кого-небудь, потупити погляд. Устромила очі в землю і слова не промовить (Сл. Б. Грінченка); Глянув цар на сестер, питає, а вони дрижать, неначе тряся їх трясе, устромили очі в землю і слова не промовлять (О. Стороженко).

762. **НІДЕ [Й] ГОЛКИ** (пальця) **ВСТРОМИТИ** (просінути). Дуже багато людей; немає

вільного місця. *Ото ж людей на улиці і коло хати — ніде й голки встромити* (Марко Вовчок); *На затра... пішли [піщани] до пана в Красногорку. Прийшли: стали в дворі коло танку — повнісінький двір, ніде голки просунути* (Панас Мирний); *У церкву навалило стілько [стілки] — пальця просунути ніде — і все тобі.. кріпацтво голдрабе* (Панас Мирний). *НІДЕ ПАЛЬЦЕМ ПРОСУНУТИ. Людей найшло [на весілля] видимо-невидимо.. Сказано: ніде пальцем просунути ні в хаті, ні на дворі..* (Панас Мирний). *НІКУДИ ГОЛКИ КИНУТИ. — Дорога була забита втікачами з України, що нікуди було голки кинути* (А. Чайковський).

ВСТРОМЛЯТИ

763. ВСТРОМЛЯТИ (встро́млювати) / **ВСТРОМИТИ ОЧІ** в кого—що, куди. Пильно вдивлятися в кого-, що-небудь. *Морда нерішуче спинявся, підходив до Лазаря, встро́мляв у нього очі і щось хотів казати, ворухив губами, але мовчав* (М. Коцюбинський); *А сон палягас. Щоб одігнати його, Іван встро́млює очі в живий вогонь* (М. Коцюбинський); *Яків усиро́мив очі не знати куди* (Панас Мирний). **ВТІРАТИ БАНЬКИ**, зневажл. Молодій вдові стало чогось так страшно, неначе коло неї десь недалеко, десь у гушавині яблунь заворушилась нечиста сила, *втирала в неї свої страшенні баньки* (І. Нечуй-Левицький).

764. ВСТРОМЛЯТИ (с́унути) / **ВСТРОМИТИ** (вс́унути) **[СВОГО] НОСА** (св́ій) ніс) *перев. у що, куди, несхв. Безцеремонно втручатися в що-небудь, переважно в те, що не стосується когось. Уляна таки сварилася з Василем, але за що — зась комусь носа встро́мляти!* (В. Большак); *На педагогіці, як святий на самогоні, розуміється [Петро Андрійович], а теж свого носа суне* (Ю. Мушкетик); *— І дихнути не годен, коли десь не так щось? І всюди встро́миш свого довгого носа?* (Є. Гуцало); *— Куди жінка носа суне, та ще й не одна, то там уже не жоди добра* (М. Старицький). **ВТІСНУТИ СВОГО НОСА.** *А Солов'їха й свого носа туди таки втисла: без неї, бачте, ніде вода не освітяться* (І. Нечуй-Левицький). **ПХАТИ НОСА.** *Намагаюсь пояснити Фатесв́ій Марії те, куди ліпше було б не пхати носа* (Є. Гуцало). **СУНУТИ СВОГО НОСА** в чужі(горшкі) (до чужого пр́оса, в чуж́е пр́осо, в чуж́ий горód). *— Я ж чужа в цьому селі... Може, й нагородить мені, коли суну свого носа в чужі́ горшки* (В. Кучер); *— А я не серджусь, а тільки раджу тобі, Назаре, як молодшому: не сунь свого носа до чужого пр́оса* (Ю. Збанацький); *З усіх боків можна було чекати, що скажуть: у чуж́е пр́осо не сунь свого носа* (Г. Хоткевич); *— Мені*

здається, що було б правильніше, коли б товариш Сагайдак замість того, щоб сунути свого носа в чуж́ий горód, краще попрацював би сам, а ми побачили б, що з того вийде (С. Добровольський).

ВСТРУГНУТИ

765. ВСТРУГНУТИ (утну́ти, ута́ти) **ШТУКУ**, *несхв.* Зробити, вчинити що-небудь незвичне, несподіване, дивацьке. *— Чув, яку штуку встро́гнув Кошик? Відмовився виконувати завдання редакції* (П. Автомонов); *Його несподівано звідтіть [з бурси] вигнали за те, що він раз утигнув штуку в класі* (І. Нечуй-Левицький); *Валентин не міг всидіти на місці, його штовхав якийсь веселий бісу́няти яку-небудь штуку* (О. Гончар); *// кому, з ким.* Заподіяти кому-небудь якусь прикрість. [Дмитро:] *Стійте, стійте! Дівчата йдуть! Поспривайте ж, я їм за жданки штуку встро́гну!* (Бере кочерги й рогаці й підпирає ними двері) (М. Старицький); *Вона з недовірою подивилась на мене, потім оглянула стілець, — вона думала, що я хочу устро́гнути їй якусь штуку, — і не сідала* (Л. Смілянський); *— Невже він не помічас, що я повзу?* *А може, просто ви́чуке?* *Ну, я ж з ним зараз вти́у штуку!* (П. Загребельний). **ВСТРУГНУТИ** (одко́лоти, одко́лювати) **ШТУЧКУ**. *— Ой ви, ви! Прощайте! Та просіть на весілля! Чусте?* *— крикнула Христина з порога: — Та це все, мабуть, ваші жарти! Це ви якусь шту́чку хочете зомно́го встро́гнути? Еге?* *— питає з недовірістю Бичковський* (І. Нечуй-Левицький); [Гаврііл:] *Навпаки, мені знов хочеться піти до вістара — напевне, там їх благословеніє ще якусь шту́чку одко́люють* (І. Микитейко).

ВСТУПАТИ

766. ВСТУПАТИ / **ВСТУПИТИ** в го́лову кому і без додатка. Викликати в кого-небудь стан сп'яніння; п'янити когось (про хмільні напої). [3-й вартовий:] *Та нащо нам вода? Сьогодні й чисте можна пий!* *Гуляймо!* [2-й вартовий:] *Та чисте дуже в голову вступає* (Леся Українка); *— Чув я, — каже [Демко], — за тії Палестини. Оце ж до тих Палестинів і посу́ну!* *І що йому міцній у голову вступає, то він далі посу́ва.* *Вже й поза тії Палестини, — хвалиться, — втпочу стежку* (Марко Вовчок).

767. ВСТУПАТИ / **ВСТУПИТИ** на шля́х (на доро́гу, на сте́жку) чо́го, який (яку). Розпочинати яку-небудь діяльність або починати вести певний спосіб життя. *— Щось ти, Гнате, вступаєш на позаний шлях.. Свою жінку прогнав од себе, зійшовся з другою без шлюбу* (М. Коцюбинський); *Лисенко перший у нас вступає на дорогу наукового досліджування української народної музики* (Муз. праці); *— Еге-ге! поталанило мені, —*

радіє старий.— На добру стежку вступив я (М. Коцюбинський).

768. ВСТУПАТИ (входити) / ВСТУПИТИ (ввійти) В ЖИТТЯ. 1. Починати діяти самостійно. *Вступило в життя нове, повесне покоління. Вирости сини і внуки* (П. Ігульський).

2. Вийняти, з'являтися, поширюватися або застосовуватися. *В життя вступають Нові будівлі В шахтарськiм місті Труда і слави* (Г. Бойко); *Входять у життя і диски з внутрішньою різьбою кромкою* (З газети).

769. ВСТУПАТИ (входити) / ВСТУПИТИ (ввійти) В [СВОЇ] ПРАВА. Виявлятися повною мірою. *Робочий будень ще не склав інструментів, але свято вже входило в свої права* (О. Кундзич); *Весна вступила в свої права* (З журналу).

ВСЬОМУ

770. [ТА] Й ПО ВСЬОМУ. Більше нічого. *Переказати лиш до Гната, щоб завіз її скриню, та й по всьому* (М. Коцюбинський); *Майна того, що на плечах та біля печі, та й по всьому* (П. Паич); // *Цим все і закінчиться. Ну, бабуся гримне На неї добродушно — і по всьому* (М. Рильський); *То спасибі вам, я оце ще стулю два вінки — та й по вьому* (Є. Гуцало).

В СЮ

771. НА ВСЮ. В повну силу, повною мірою. *Зареготавшись на всю від Кузьминого жарту, я відкинувся в задок брички* (І. Микитейко); — *Туман, як сало! А то все міцні приморозки дубом землю кували — ніяк не можна було на всю розпочати сібу* (Є. Кротевич); — *Хліб майже готовий, хлопці, — чув Буслай... Ми днів два покосимо на звал, підбирачі все це підберуть, а тоді вже почнемо збирати на всю* (В. Москалець).

ВСЯКОГО

772. БЕЗ ВСЯКОГО, розм. Безумовно, обов'язково. Однак нема лиха без добра: з'явився у червоних тет-де-пон, зате Слащова тепер без всякого вижне [Врангель] з військ, психічно ненормальним оголосить (О. Гончар).

ВСЯЧИНА

773. ВСЯКА ВСЯЧИНА. 1. Дуже багато чого-небудь різного, зовсім несхожого (про предмет розмови і т. ін.). *За сніданком [сестра] наговорила стільки всякої всячини, що інший на тиждень вистачило б* (Я. Гримайло).

2. Найрізноманітніші речі, предмети і т. ін. в їх сукупності. *Він торгував мазю, мотузям, залізям і всякою всячиною, яка потрібна для селян* (І. Франко); *Вміють [дочки отця Миколая] і грати на мандоліні, і шити, і варити, і квасити яблука, і готувати всяку всячину* (М. Стельмах);

— *Ще любить Олесь малювати на сізгу всяку всячину* (Григор Тютюнник).

774. ХАЙ (нехай, бодай) ЙОМУ (тобі, їй і т. ін.) ВСЯЧИНА. Уживається для констатації того, чим хтось незадоволений або захоплений. [Чоловік 1:] *Хай йому всячища! Втомився!* (Б. Грінченко); — *Мудрий ти, братику Антоне Андрійовичу, хай тобі всячища, Я б ніколи до тако-го не подумався б...* (С. Добровольський); — *Слухайте ж моє [управителя] поради, покиньте того Павла навіженого: нехай йому всячища!* (Марко Вовчок); — *Що ж ти не вдарив її [гадюку]?.. А ти запримітив місце? Покажи. — Нехай їй всячина, і вести не хочу* (Панас Мирний).

ВТЕКТИ

775. НЕДАЛЁКО ВТЕКТИ (піти) від ко-го—чого. Мало відрізнятись від ко-го-, чого-небудь; бути майже однаковим з кимсь, чимсь. *Щодо Пази, то він наче догадувався, що вона недалеко втекла від звичайної повії* (Л. Мартович); *Іноді дійсно можна знайти вибиті на стінах малюнки. Та вони часто непристойні. Видно — яванці недалеко пішли від індусів* (Ю. Яновський).

ВТЕЛЮЩИТИСЯ

776. ВТЕЛЮЩИТИСЯ В ГОЛОВУ кому, фам. З'явитися і невідступно триматися в чийї-небудь свідомості (про думку, ідею тощо). *На мост нещастя, втелючилась мені в голову підозра* (Ю. Збанацький).

ВТЕРТИ

777. ВТЄРТИ / ВТИРАТИ НОСА кому. 1. Засвідчити або довести свою перевагу над ким-небудь. Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така клепана на язик, гостра та розумна, хоч би й кому не попустить, хоч кому носа втре (Укр.. казки, легенди..); *Мамина правда, що не пасує в будній день парадувати в шовковій хустині. Але й Ольжина правда, що треба декому тою хустиною носа втерти!* (Ірина Вільде); *Приподоно втреш носа комусь із них, зацитувавши при нагоді щось таке, як, скажімо, указ Петра Першого від 9 квітня 1709 року* (О. Гончар); // *Перевершити кого-небудь у чомусь. — От стріляє, бісова дитина, — не зміг стримати свого захоплення Сахно, — всім нам носа втерла* (В. Собко); — *А тепер вони [молодь, жінки] ще й нам носа утруть. Їм почесь почала снитись, навіть ордені. Не бачив, яке життя моя жінка з Шевченком вироблюють!* (М. Стельмах); *Взявшись дружно, без лементу та гвалту відремонтували занехаяну молотарку і тепер втирають носа зарозумілим хутирським очкурам, які вважали, що тільки вони вміють господарювати* (О. Гончар).

2. Присадити, спинити кого-небудь у його діях, висловлюваннях. [Рогач:] *Ну ж, юнаки! Орда б вас половила, татарва б вас подавила!..* [Глоба:] *Та нежже ж нема такого, котрий втре носа хвалькові?* (М. Кропивницький); *Вчителів... утерли носа: коли ти, мовляв, пан, то й вичитуй по-панському* (С. Васильченко); — *Спасибі Володимирові Корякові, який заступився за Паніва, утер носа розперезаним критиканам* (В. Минко).

3. Покарати, провчити кого-небудь. Тут [у пеклі] *розні [різні] душі походили, Все думали та все гадали, Куди-то за гріхи їх впруть, Чи в рай їх пустять веселитись, Чи, може, в пекло пошмалитись І за гріхи їм носа втруть* (І. Котляревський); — *Ось ми вам хутко втремо носа: Іван Мартинович, навчить він вас панувати [панувати]* (П. Куліш); — *А ти чого оступасишся за своєю жінкою? — крикнув він на Карпа. — Коли хочеш, то я й тобі носа втру* (І. Нечуй-Левицький).

778. ВТЄРТИ МАКУ (часнику), згруб. Побити, суворо покарати кого-небудь. *За нові його [кавалера] вибрики я такого йому втру маку, що навіки відхочеться йому жєнихитися* (Переклад М. Лукаша); — *Іч, який... чого захотів? Я зараз як втру тобі часнику, то надовго забудеш про театри* (М. Стельмах). НАТЄРТИ МАКУ. — *Меланіє! — озивається Дмитро і повертає дівчину до дійсності. — Хочеш, я зараз вернуся назад і патру маку тому лобуреві, з яким щойно розминулися* (П. Гурієнко).

ВТЕРТИСЯ

779. ВТЄРТИСЯ (влізти, вкратися) / ВТИРАТИСЯ (влізати) В ДОВІР'Я (в довіру) до кого, рідше кого, зневажл. Домогтися чиєїсь прихильності, любові і т. ін. будь-якими засобами. *Ось зараз справді щиро дивувався [Артем], як могла ота зміюка втертися в довір'я до такого розсудливого й обачного чоловіка* (І. Головаченко і О. Мусієнко); — *Ще з-під Києва почався стежити за гетьманом Лободою, пане Северине. Для цього в довіру до нього втерся* (Іван Ле); *Вже більше року usługовував він ворогові, чинячи диверсії в партизанському загоні "Сокіл". Йому вдалося вкратися в довір'я командування* (Д. Бедзик); *Агент примовочками, смішком, базатозначними натяками то сая, то так підкочується до дядьків, втирається в довір'я* (М. Стельмах).

ВТЕЧЕ

780. НЕВТЕЧЕ РУК чийх, кого. Хто-небудь обов'язково досягне чогось, матиме щось. *Він аж мов повеселішав, як забалакали про земство. Він добре знав, що воно його рук не втече* (Панас Мирний).

ВТИРАТИ

781. ВТИРАТИ СЛЬОЗИ. Плакати з горя. — *Сама знайшла собі страшну смерть, допомагаючи людям. Господи, як жаль бідної доброї Соломії, — говорили молодіці, вертаючись з кладовища з бабою Зінкою та втираючи сльози* (І. Нечуй-Левицький). ВТИРАТИ СЛІЗОНЬКИ. Слізоньки втирає (Катерина), Бо дівчата на вулиці Без неї співають (Т. Шевченко).

ВТОВКТИ

782. ВТОВКТИ (втоткмачити) / ВТОВКМАЧУВАТИ В ГОЛОВУ (в довбешку, в макітру) кому, зневажл. 1. Частим повторенням чи поясненням домогтися, щоб хто-небудь зрозумів або засвоїв щось. — *Отаке-о вибухалось прездорове одоробло, а мати повинна втовкмачувати в його дурну макітру, як годиться вестися гречному козакові з добримі людьми!* (О. Ільченко).

2. Перекопати, заповнити кого-небудь у чомусь. *Ну хто їй втовк у голову, що вона має хист артистки?* (М. Чабанівський); — *Усі ви [мужики] боїтесь тієї лікарні, як чорта, а чого? З'ять тебе там чи що? Та хіба вам що втовчеш у дурну довбешку!* (Б. Грінченко); *Попи старанно втовкмачували в голови повстанців, що Острозький дас волю посполитим на козакування* (Іван Ле). ВТЕЛЮЩИТИ У ГОЛОВУ. — *Вам нічого і не втелюючиш у голову* (Ю. Смолич).

ВТОВПИТЬСЯ

783. НЕ ВТОВПИТЬСЯ (потівпиться) В ДВЄРІ (в шкуру), зневажл. Дуже товстий. *Часом така юрма їх [гостей] ужєне, що дивуємось, яких-то вжє між ними панів нема!.. Інша добродійка у двєрі не втовпиться* (Марко Вовчок); — *Шия в нього — хоч обіддя гни, пика — як не лусне, очі жиром запливають, сам у шкуру не втовпиться!* — *кажуть про нього дворові* (Панас Мирний); *Він [пан] такий гладкий, що в свою шкуру не потовпиться* (І. Нечуй-Левицький).

ВТОПИТИ

784. ВТОПИТИ В ЛОЖЦІ ВОДИ кого і без додатка, перев. зі сл. готівий, радіий і т. ін. Завдати кому-небудь великих прикростей чи згубити когось з будь-якого приводу, через дрібниці. — *На світі люде [люди] вороги одно другому. Одно другого готове продати ні за що ні про що; одно другого готове в ложці води втопити* (І. Нечуй-Левицький); — *Тетеря гетьмана тепер в ложці води втопив би. Обмотує його, як павук муху* (Б. Лепкий); *Бабуся Мотря лаялася: — Людіці! За копійку в ложці води втоплять. На все село може кого хоч оббрехати* (В. Козаченко); *Чаплінський знову захирикав, але в цю жє мить*

його обличчя стало злим: — Схизмати раді б утопити мене в ложці води, але я пильную інтересів пана старости (П. Панч).

785. ВТОПІТИ ГОЛОВУ (дблю) *чию*. Зиівечити, заіапастити життя собі або комусь (перев. иещасливим шлюбом). — *І чого встряє сюди Чіпка?.. Уже яка мати, така й дочка: яблучко від яблунки недалеко одкотиться... Утопить він свою голову, та й мою разом!* (Панас Мнриий); *Господи, що це за життя?! Краще б вона сивим волосом світила, ніж мала втопити свою долю, віддаючись за Гната!* (М. Коцюбинський). **ВТОПІТИ ГОЛОВОНЬКУ**. Так, кумо, так! Не вгадала я долі своїй донечці: *втопила її головоньку за п'яницю, я ж думала, як лучче* (Лєся Українка).

786. ВТОПІТИ ОЧІ (зір, погляд) *у що, рідко в чому*. Пильно, уважно і невідривно вдивлятися в щось. — *"Завжди стане на перепоні отой лукавий сотник", — злісно подумав пан Левенець і втопив очі в полковника (М. Лазорський); Він захопив синка, посадив на коліна і пригорнув його свіжє личко до свого блідого лица, а потім втопив свій погляд в блискучих Марусиних очах (І. Нечуй-Левицький); // Бездумно дивнитися кудн-небудь, на щось, не відводячи погляду. Оленка мовчала, втопивши очі в підлогу (А. Хнжняк); Хазрет не відповів. Він щось міркував, втопивши зір в одвірок (Олесь Досвітній).*

ВТОПАТИ

787. ВТОПАТИ В БАГНІЮКУ (в багиб, в зємлю і т. ін.) *кого*. Заплямувати, зганьбити, днс-креднтувати когось. — *Хіба німці не втопали в багнюку свого Гете і Шіллера? — казав він [Гречку] (Ю. Бєдзин); — Пусти його, се добра людина: у бажо тебе не втопче (П. Куліш); — А отой [Польський] мене доїв, той мене в зємлю втопав! — і Порох знову заходив по хаті (Панас Мирний).*

ВТРАПИТИ

788. ВТРАПИТИ НА СВОЮ СТЕЖКУ. Зуміти визначити, знайти своє місце в житті. — *Ні, не буде й хлібороба з тебе. І хлопець ніби не дурний, тільки, мабуть, на свою стежку не втрапить. Ну, спробуємо ще стельмахувати!* (С. Васильченко).

ВТРАТИТИ

789. ВТРАТИТИ ПАМОРОКИ (тіяму, пám'ять). Знепритоміти. Він *втратив памороки і тільки тоді опам'ятався, як почув, що в його все тіло труситься од холоду, а зуби аж цокотять (І. Нечуй-Левицький); Тямі не втратив [тамада]: продовжував славити іменинника (С. Ковалів);*

Упав я на токовище, хочу крикнути, та не можу: дух забило. Потім хотів себе мацнути за бік — і втратив пам'ять (Григорій Тютюнник). ЗАГУБІТИ ПАМ'ЯТЬ. Його думки були далеко, дуже далеко, він проговорив кілька слів ніби румунською мовою й знов загубив пам'ять (Ю. Яновський).

ВТРАЧАТИ

790. ВТРАЧАТИ / ВТРАТИТИ ГРУНТ ПІД НОГАМИ. Переставати бути впевненим у собі, в своїх силах, бути позбавленим того, на чому тримається суспільне чи службове становище, світогляд і т. ін. *Усі перевертні [паии] почували своє велике горе, що вони вже втратили усі.. "рухоми й лежачі добра" та маєстності на Україні, може й навіки, втратили народний ґрунт під ногами (І. Нечуй-Левицький).*

791. ВТРАЧАТИ / ВТРАТИТИ ЛІК *чому*. 1. Перестати рахувати, збіватися в підрахунках. — *Втрапивши лік годинам і дням, жєив Анатолій у тому вагончику (М. Руденко).*

2. Чого-небудь дуже багато. — *Я втратила лік його зрадам (А. Дімаров).*

792. ВТРАЧАТИ / ВТРАТИТИ ФОРМУ. Переставати бути здатним найкраще виявляти сили, вміння, здібності і т. ін. — *Спортлом, спортом треба займатись, — одразу ж зауважив професор. — Передчасно втрачає форму, ще дівчата подумують, що лінтох [ледащо], а ви ж трудяга, я певен (О. Гоичар).*

793. ВТРАЧАТИ (губити) / ВТРАТИТИ (загубити) РІВНОВАГУ. Перебуваючи в стані нервового збудження, хвилювання, роздратування і т. ін., виявлятися нездатним зберігати спокій, самовладання, терпіння. *Хлопець мовчки вислухав вичитування і, не сказавши ні слова, намірився вийти з кабінету. — Ти розумієш, що поведиєся недостойно? — втрачаючи рівновагу, промовив директор (І. Багмут); Один тільки Григорій не втратив душевної рівноваги (О. Довженко); Дівчина втратила рівновагу, спокій. Видно, дійняв! З огидою й майже ненавистю поглянула на безтурботного Тихона (К. Гордієнко); З карих, трохи посоловілих очей визирали неспокій та задума, наче вона [Мотря] загубила моральну рівновагу (М. Коцюбинський).*

794. ВТРАЧАТИ (губити, тратити) / ВТРАТИТИ (згубити, стратити) ГОЛОВУ. 1. Ставати нездатним обдумано, розсудливо діяти, поводитися (перев. у складній ситуації). *Зєйрачий жєх ганяв його по хаті, од дверей до дверей, а він намагавсь гамувати його і весь тремтів. — Не втрачай голови... — говорило щось у ньому (М. Коцюбинський); [Романюк:] Не бійся: твій тато не з тих, хто голову губить... (О. Корнійчук); Та не*

було часу на відкапання, а Мстислав не був з тих, *що траплять у скруті голову* (Ю. Опільський); *Я сам голову зубив* — *скочив на ноги та як гукну на повний голос: "Браво, Манюрка!"* (Ю. Яновський); *Найменша дитина тяжко заслабла на запалення в легенях, і ми зовсім стратили голову та живемо як у тяжкому сні* (М. Коцюбинський); // Переставати реально, об'єктивно сприймати й оцінювати факти, дійсність. *Гітлер, зріввавши великий куш, утратив голову: він гнав час, мов перекладну тройку на поштової дорозі* (О. Сизоненко); // Напружено думати над чим-небудь без певних результатів. *Щось з життям сталося таке незвичайне, що професори прагали голови, а мене заспокоюють лише вприскуванням морфіну* (М. Коцюбинський).

2. Безрозсудно закохуватися в кого-небудь. *Вона знає, як я люблю її Як дурисвіт, як хлопчак, що втратив голову* (П. Колесник); *Я цілком розумію його стан — сидіти біля такої красуні і все розуміти було б щонайменше невличиво* Я на його місці і в його роки, напевне, вже давно б втратив голову (В. Собко).

795. ВТРАЧАТИ (трáтити) / ВТРА́ТИТИ (стра́тити) РО́ЗУМ (глузд). 1. Переставати нормально мислити, поводитися; ставати божевільним. — *Говорили поміж себе люди, що дід зовсім розум втратив, де ж таки — ходить та й ходить, аж до сусідньої області забивається, гасє, як той Марко по пеклу* (Ю. Яновський); *Хто глянув би збоку на цей розгардіяш, міг би подумати, що тут люди втратили глузд і тільки шаленіють, не пам'ятаючи себе, замкнуті в цій клітці, стовпчені пекучої задухи* (О. Гончар); — *Вона втратила розум, збожеволіла, — загомоніли молодичі* (І. Нечуй-Левицький); *Якого страху набралася вона тоді в поганім тім млині, мало розуму не втратила* (О. Кобилянська); [Маруся:] *Моя мати! Тут, в Царєграді! Ні! Я доспілася мабуть. Я з горя притулила тіль своєї матері... Мамути, вмерла моя мати!.. Боже мій, допоможи мені! Я здається, втратила розум* (О. Левада).

2. Бути неспроможним обдумати діяти у складній ситуації; губитися. — *Усі знають, що Софроній, хитруючий і зухвалий, нікого не боїться й ніколи не втрачає глузду* (М. Івасюк); [Орест:] *Сам я, може, й не піду на ризик, але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я трачу розум* (Леся Українка); *І не думав, і не гадав ніколи він, що Тихін отакий легковірний: хтось белькнув дурним язиком, а він уже й глузд втратив* (А. Головка).

ВТРИ

796. ВТРИ НО́СА, зневажл. Уживається як застереження молодим від втручання у справи

старших. — *Носа втри, — гримнув Остап і встав. Це означало, що він нічого не скаже синові, хоч би як той підсилався* (В. Кучер); — *Ану, те! Нічого жепихатися, краще носа втри, а то й носа розіб'ю* (З журіалу).

ВТУПИТИ

797. ВТУ́ПИТИ / ВТУ́ПЛЮВАТИ О́ЧИ (зір, погляд) у кого—що. Довго вдивлятися в кого-, що-небудь (перев. бездумно, не сприймаючи баченого). — *Олександра була школярка першого року... Вона сиділа, низько похнюпивши голову і втупивши очі у свій стіл* (Б. Грінченко); *Лежав [Бронко] отак, втупивши зір у небо, поскороджене ребристими хмарами, і думав* (Ірина Вільде); — *Іди, — гримнув Христофор, втупивши в неї зісний погляд* (О. Довженко); *Він.. втуплював очі в глуху стіну сусідського будинку і прислухався до своїх думок* (П. Панч). ВТУ́ПИТИ ПО́ЗІР. *Жабі, втупивши позір в електричну лампу, замислилась..* (Олесь Досвітний). ВТУ́ПИТИСЯ ПО́ГЛЯДОМ на що. — *Доки не здає всіх екзаменів, з двору виводити [мотоцикл] не смій! Це був для хлопця удар. Ні слова після цього не промовив* Ображено прикусивши губу, поглядом на вулицю втупився (О. Гончар).

ВУГІЛЛІ

798. Я́К (мов, ніби і т. ін.) НА [ГАРЯ́ЧИМ] ВУГІ́ЛЛІ, зі сл. бу́ти, сиді́ти і под. У стані дуже сильного хвилювання, збудження і т. ін. *Звістка про те, що Микола пішов від батька, так схвилювала дівчину, що вона того дня не зішла, куди себе приткнути і була як на гарячій вугіллі* (З журіалу); *Він [Ремо] сидів мов на гарячій вугіллі; кожна мить, що її марнували за столом ці правителі, здавалась йому за вічність* (Олесь Досвітний).

ВУДИТИ

799. НО́СОМ РІ́БУ ВУ́ДИТИ. Дрімати; спати сидячи. *Вартовий, очевидно, не чекав якоїсь напасті, бо спокійно собі вудив носом рибу* (З газети); *Настя не квапились швидко вертатись. Вже Зінька куняла, дрімала, носом удила [вудила] рибу.., а Настя не приходила* (І. Нечуй-Левицький).

ВУДКА

800. УРВА́ЛАСЯ (увірва́лася) ВУ́ДКА кому. Хто-небудь втратив можливість наживатися на чомусь або верховодити в чомусь і т. ін. *Урвалась сучим Соменкам вудка. А то сокирою цюкнув, розколов поліно, тричі пилкою ширкнув і — давай гроші* (Ю. Збанацький); — *Жалувався дуже, що всьому земству урвалася тепер удка [вудка].. бо, каже, що перше дурницею доставалось, то тепер або випросити треба, або купити* (І. Кот-

ляревський); Приїхала пані. Уся двірня радо вітала її.., бо, хоча й гримав на їх управляючий [управитель]. Подивись на руна польові: жита такі, що й вузь не пролізе (Марко Вовчок); — Річки й озера були глибші... ліси були густіші, трави — вузь не пролізе, хіба тепер трави! (О. Довженко).

ВУЖ

801. [П] ВУЖ НЕ ПРОЛІЗЕ, перев. зі словоспол. такий, що. Дуже густий (про рослинність). Подивись на руна польові: жита такі, що й вузь не пролізе (Марко Вовчок); — Річки й озера були глибші... ліси були густіші, трави — вузь не пролізе, хіба тепер трави! (О. Довженко).

ВУЗОЛ

802. ГОРДІЙВ (гбрдійський) ВУЗОЛ. Дуже складна, заплутана справа; складний збіг обставин. Чи вона божжевільна, чи справді лише легкодоух, чи, може, задумує щось дуже мудре, но [але] жіноцьке мудре, таке, як гордіїв вузол, що йому ні початку, ні кінця не знайдеш? (І. Франко); Шевченко був молодший Гоголя, попав у свіжіший кружок [гурток] та ще й сам попробував панської ласки; од того йому легше було дійти до гордіївського вузла болота сучасної Росії (М. Драгоманов).

ВУЛИКУ

803. ЯК (мов, ніби і т. ін.) У ВУЛИКУ (в улику). 1. Дуже шумно, гамірно. В кімнаті — як в улику: гучний гомін молодих голосів бринить усіма тонами радості й смутку (М. Коцюбинський); — З одного боку співають свашки, з другого дружки, в хаті мов в улику... (М. Коцюбинський). 2. зі сл. тихо. Дуже, надзвичайно. В залі було тихо мов в улику (М. Лазорський).

ВУЛИЦІ

804. З ВУЛИЦІ. Зовсім невідомий, випадковий. — У нас, дівчино, двадцять п'ять тисяч робітників. І жодного — щоб просто з вулиці. Щоб без особової справи (О. Гончар).

ВУЛИЦЮ

805. НА ВСЮ ВУЛИЦЮ, зі сл. кричати, галасувати і под. Дуже голосно, сильно. Ішов [Хома] селом п'яний, як ніч, і, притопуючи лакованим чоботом, горлав на всю вулицю: — Качайте мене, заплачу! (О. Довженко); Спати? Як можна спати в таку ніч! Зоряна височінь вбирає очі, як тоді, коли Тоня галаснула на всю вулицю: "Спутник! Он він!" (О. Гончар).

ВУЛИЦЯ

806. ЗЕЛЁНА ВУЛИЦЯ¹. Безперешкодний шлях у досягненні, доланні, у розвитку і т. ін.

чого-небудь. — Вона в медінститут їде документи здавати, — прохотилась першою Василенка. — Ну, зеленої тобі вулиці (О. Гончар); Хорошій, новаторській поезії в журналі завжди зелена вулиця (З газети); // Безперешкодний прохід (через кордон). — Я зацікавлений в успіху справи не менше, ніж ти, і забезпечу тобі на кордоні зеленувулицю (Р. Самбук).

807. ЗЕЛЁНА ВУЛИЦЯ², заст. Покарання солдатів шпіцрутенами в кріпосницькій Росії. — Пустить, братику, — благав жалісливо зв'язаний, — не занепащайте душі християнської... Мене ж за крадіж з зломом поведуть зеленою вулицею... під шпіцрутени... не шкуру, а душу виб'ють (М. Старицький); — А знаєш, Тарасе Григоровичу, — втрутився Фішер, — пан Крулікевич і пан Завадський три місяці лежали в госпіталі після зеленої вулиці. — Як?! Шпіцрутенами?! — стиснув зуби Шевченко (З. Тулуб).

ВУЛКАНИ

808. ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА ВУЛКАНІ, зі сл. бути, жити і под. У тривозі, в передчутті загрози, небезпеки, неписаних подій. Ми живемо як на вулкані або краще — ми самі той вулкан, джерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух (М. Коцюбинський); "Почувасмо себе як на вулкані" — ця приказка висловлює нестабільність, напруженість становища (З журналу).

ВУСІ

809. ЯК (мов, немов і т. ін.) У ВУСІ. Дуже тихо, спокійно. Кругом як у вусі, тихо, тільки з кімнати доноситься сап важкий (Панас Мирний); Полтавський полк розташувався недалеко від Репалового яру, серед степу, бо була година саме раз: тепло й тихо мов у вусі (М. Лазорський); Сплять жита — буйний зелений розлив, що починається прямо під вікнами [хати]. Тихо навкруги, немов у вусі. Пізно вже... (В. Москалець).

ВУСОМ

810. ПІД ВУСОМ. Дорослий (про хлопця). Там двійко чималих хлопців, либонь і під вусом... (Дніпрова Чайка); Але був уже тоді я, як то кажуть, хлопець під вусом, а руки у мене вже змалку мозолів не боялися (П. Козланюк).

ВУСТ

811. З ВУСТ (з уст) У ВУСТА (в устá), зі сл. передаватися, передавати, переходити. Від однієї людини до іншої (про щось почуте). Переходячи з уст в уста, твори ці зазнавали різних трансформацій, розгалужувались іноді на багато варіантів (М. Рильський); По селах з уст в уста передавалася жахлива звістка: фашисти

нищати радянських людей, знуцаються з жінок, убивають комуністів (Іван Ле). **ВІД УСТ ДО УСТ.** Полетіла команда від уст до уст: форсувати річку (О. Гончар). **З УСТ ДО УСТ.** З уст до уст перелітала одна звістка про заснування нових армілей (Г. Епик).

812. НІ (ані) ПА́РИ З ВУСТ (з уст, з рота).
1. Нічого не говорити, затято мовчати. Вона твого Павла перехоплює, а ти ні пари з вуст. Одріж їй так, щоб навік затишила (В. Кучер); Його [арештованого] вже носили на рядні, бо негоден був ходити... Він уже конав — але ні пари з уст (І. Багрянний); Парубок ані пари з уст, тільки куди я не гляну, усе на його погляд очима спаду (Марко Вовчок); — Лука на те ані пари з уст: що правда, то правда, а правді кільки не вправиш — худа корова (Григорій Тютюнник); Та Лисичка не дурна. Сидить у норі, ані пари з рота (І. Франко). **НІ ПА́РИ З ГУБІЙ.** Стала [Мася] під грубою та й ні пари з губи, наче води в рот набрала (А. Свидницький). **З УСТ НІ ПА́РИ.** Вона все ходить, з уст ні пари. Широкій Дніпр не гомонить: Розбивши вітер чорні хмари, Ліг біля моря одпочить (Т. Шевченко).

2. про що і без додатка. Не розголошувати, не розказувати чого-небудь; утаювати. Давайте умовимось, про стороннє ні пари з уст (І. Цюпа); Зараз усе вам скажу, тільки присягніть... що ви про те нікому ні пари з уст (Переклад М. Лукаша); [Шостак:] Ти, Палажко, дивися: нікому ні пари з рота! (Я. Мамонтов).

3. рідко, зі сл. говорити, мовити і под., із запереч. Зовсім нічого. Поклонивсь [парубок дівці] звичайненько і ні пари з уст не мовить (Г. Квітка-Оснів'яненко).

ВУСТА

813. ВУСТА́ ЗІМКНУ́ЛИСЯ НАВІ́КИ у кого, чиї. Хто-небудь помер. Одного разу кволим голосом покликкала [мати] дочку до себе, хотіла щось сказати, та так і не сказала. Вуста її зімкнулися навіки (Д. Ткач).

ВУСТАХ

814. НА ВУСТА́Х. 1. з чим. Який готовий сказати, висловити що-небудь або постійно висловлює щось. Одна тільки Килина Івановна [Іванівна] .. жовта, як стигле жито, завжди розкуйдана, завжди з святцями у руках і лайкою на устах, не боялася Кирила Івановича (Панас Мирний).

2. у кого, рідше кого, перев. зі сл. б'ути. Постійно повторюватися ким-небудь або бути предметом обговорення у когось. За нашим столом .. була постійно й незримо присутня найшляхетніша з усіх учительок на світі — славна Марія Никифоровна, але вона весь час у думках і на вустах Сави

Божка (Т. Масенко); Краю мій, що в вогні найтяжчим, на устах народів світу (П. Тичина); Залишилася тільки така [інтелігенція], що вважала разом з урядом метою відняття чужого, горьованого, і всяке писання для неї було потрібним чадом для отруювання свідомості загалу... Не дурно ж дурман цього чаду запаморочив і Сокиру їти із своїми пропозиціями аж сюди. Бо Моцюрине ім'я було у всіх на устах (Т. Осьмачка).

ВУХ

815. [АЖ] ДО ВУХ. 1. зі сл. усміхатися. Щиро, від душі, широко розкриваючи рот. За стиною в Шури стояв Сагайда, усміхаючись до вух своїми товстими губами (О. Гончар); Він зняв із качанкуватої голови шапку, усміхнувся аж до вух, оголивши червоні ясна (Григорій Тютюнник). 2. Щирий, привітний (про усмішку). Цей чорний велетень зовсім не простак, який хоче себе подати, роз'їхавшись перед подружжям Дударевичів в білозубий усмішці до вух (О. Гончар).

ВУХА

816. [АЖ] ВУ́ХА В'ЯНУ́ТЬ (свербля́ть) у кого, рідше кому і без додатка. Кому-небудь неприємно, гидко чути, слухати що-небудь. Говорять увесь час [галичани-емігранти] по-російськи, але з таким "акцентом", що .. "вуха в'януть" (Леся Українка); — Тоді вдова Бобренчиха озвалась: — Та вуха ж в'януть на таку олжеу! Вона сама Грицькові нав'язалась (Л. Костенко); Марія тулється до Богдана, немов хоче захиститися од тих пісень. Але ніхто не зважав, що в неї вуха в'януть (В. Боляшак); [Марфа:] Тут мені таке наплели на вас, таке наговорили, що аж вуха в'януть (О. Левада); Загинав [п'яний] такі слова, що в решити слухачів свербліли вуха (Ю. Яновський). **[АЖ] ВОЛО́СЬСЯ В'Я́НЕ.** — От сиди передо мною розумна людина, досвідчений інженер .. і раптом говорить таку нісенітницю, що аж волосся в'яне (М. Ю. Тарновський).

817. [АЖ] ВУ́ХА ПУ́ХНУТЬ / ПОПУ́ХЛИ, зі словоспол. хочеться курити. Дуже, нестерпно. — Пособити прибіз? От спасибі ж тобі! А я думаю, хто б мене підмінив, бо курити хочеться, аж вуха попухли (А. Дімаров).

818. БО́ГУ У ВУ́ХА. Щоб здійснилося що-небудь. — Якби то наші слова та Богу у вуха, — вголос подумав Мар'ян Поляруш (М. Стельмах).

819. ВІД ВУ́ХА ДО ВУ́ХА. Дуже широко. Тепер сміється всі... Роздирали роти від вуха до вуха (П. Загребельний).

820. ВУ́ХА (ву́хо) ПАСТО́РОЖІ в кого і без додатка. Хто-небудь вкрай уважний, готовий до будь-якої несподіванки. Риндичка зовні виглядала так: маленька, кругленька, дуже метка,

рухалась швидкими куценькими кроками, а вухо завжди насторожі (З журналу).

821. ВУХА НАСТОРОЖИЛИСЯ у кого і без додатка. Хто-небудь почав прислухатися, став зосередженим, напружено-уважним. І замовк [Атта Троль] на мить у тузі... Але раптом в нього вуха Насторожилися якось (Лєся Українка). УШІ НАСТОРОЖИЛИСЯ. Одряди ліниве обличчя ожгло, уші насторожилися, очі.. заграли веселим блиском (С. Васильченко).

822. ВУХА ПОЗАРОСТАЛИ у кого, кому. Хто-небудь утратив здатність чути, сприймати щось. Утішаюся тільки тим, що той голос.. на-трапить на кого такого, кому ще вуха не позаростали, а тільки мало людського слова чули, то й не привикли до нього (Лєся Українка).

823. НА ВЛАСНІ (свої) ВУХА, зі сл. чути. Безпосередньо, особисто; сам. Мар'яна на власні вуха чула, як Остап запевня бригадира: ні одна зернина не впаде в мене! (К. Гордієнко); — А дядько Михайл збирається висувати себе на голову колгоспу. — Ти що? — Слово честі, чув на свої вуха (М. Зарудний). ВЛАСНИМИ (своїми) ВУХАМИ. — Що не може бути? На власні очі бачив, своїми вухами чув, не позакладаю ж мені! (М. Стельмах).

824. НІ ВУХА НІ РИЛА, зі сл. розуміти, тямити і под., із запереч., грубо. Зовсім нічого. — Я ні вуха ні риля не тямлю в будівництві, а згодився... (Іван Ле). НІ РИЛА НІ ВУХА. Не зна [Пилип] мови, як то кажуть, НІ риля, ні вуха (П. Глазовий).

825. ПОВНІ ВУХА, перев. зі сл. наговоріти, нагомоніти і под. Дуже багато, понад міру. Повні вуха маю того дивного гомону поля, того шестесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна (М. Коцюбинський); — Один з них [злодіїв] приходив удень і попережджував: дивіться, бо хочать ваші коні вкрасти.. Ви вже бережіться, я вам добра хочу. — Вони однакові! — сказала сусідка, що в береті. Все нам про щастя кричать: повні вуха (В. Барка); — Наговорили ми тоді повні вуха, батько забив баки, а ти все мовчав (М. Чабайівський).

826. ПО [САМІ] ВУХА. 1. Дуже сильно, надзвичайно. Всі знали, що майор Картунов по вуха закоханий у довгоногого степовичку і сам влаштував її на роботу (М. Зарудний); — Галина зітхнула. Я знав, що вона по вуха закохана в Семєна Михайловича (Ю. Збаїнацький).

2. чого. Дуже багато. А роботи по самі вуха: треба обід готувати та видавати, посуду мити.. прати, хліб пекти... (М. Коцюбинський); Вже зі злості говорив дехто, що він картяр і довгі [боргів] має по вуха (О. Маковей); Під час тимчасової

окупації міста обоє [учитель з дружиною] зазнали лиха, набралися горя по вуха (Ю. Яновський). 3. Повністю, зовсім. [Захарко:] Іншу людину хоч по вуха засип розкошами, а вона таки белькоче: "Мало, мало!.." (М. Кропивницький); — Фтеропонт коня за поводі тримав. І він, і кінь заболочені були по вуха (Б. Лепкий); Забрюхувався [втікач] в росі по самі вуха ранками і був мокрий як хлюп, але не зупинявся (І. Багрянний). ПО САМІСІНЬКІ ВУХА. Був призначений день, коли я мав захищати кандидатську, замовлені в ресторані кілька столів для бенкету (заліз у борги по самісінські вуха) (А. Дімаров).

827. САМІ ВУХА ТА ЗУБИ. Дуже худий. Я не вважав себе за хворого, хіба що був худий — "самі вуха та зуби" (П. Панч).

828. ЯК ВЛАСНІ (свої) ВУХА, зі сл. побачити, бачити і под., ірон. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (побачити, бачити). Смикнуло ж тебе за язик... Дядько, було, вже зовсім відписав нам свою левадку, а після цього побачиш ти її, як власні вуха (П. Панч).

ВУХАМИ

829. ОБОМІ ВУХАМИ, зі сл. слухати. Уважно, намагаючись нічого не пропустити. Запанивала мертва тиша. Глядачі обома вухами слухали, як співає С. Крушельницька. Хіба що іноді хтось стримано, в кулак прокашляється (З журналу).

ВУХО

830. НА ВУХО, зі сл. говорити, сказати і под. Тихо, таємно, щоб ніхто не чув. — У вас удався [снийок], — додала йому на вухо (Панас Мирний); Якось найближчий сусід Йоньки, Павло Гречаний, сказав йому на вухо: "Ти, Йонько, хлопчиська не карай і сам не печись" (Григорій Тютюнник).

831. ТОНКЕ ВУХО у кого. Хтось має добрий слух (перев. музичний). Василько міг легко і точно вести мелодію за скрипаєм, бо в нього було тонке вухо і виняткова інтуїція (З журналу).

832. ТУГЕ ВУХО у кого. Хтось має поганий слух (перев. музичний). У нього було дуже туге вухо, зате терпіння хоч одсипай... (Збірник про М. Кропивницького).

ВУХОМ

833. ОДНІМ ВУХОМ, зі сл. чути, слухати і под. Неуважно, уривками, сприймаючи несерйозно. Він [Леон] хотів би, щоб у шановного пана Завадки було стільки удач у житті, скільки на цьому верстаті відбито святих миколаїв і варвар. Йосиф Завадка слухає цю балаканину тільки одним вухом (Ірина Вільде); // Користуючись

нагодою; принагідно, побіжно. — Там і миша не пролізе, — прохрипів полковник Уоли, потягуючи коняк і прислухаючись одним вухом до розмов (О. Гончар); Крізь людський гамір час від часу проривається бадьорий голос інженера.. Христя ловить одним вухом той голос і все ще намагасться розгадати незвичайну загадку: що сталося з дядьком? (М. Ю. Тарновський).

ВХОДИ

834. [ВСП] ВХОДИ (хóди) І ВЙХОДИ, зі сл. знáтн, відóмі і под. Найменші дрібниці, деталі, таємниці чого-небудь (перев. жнття, обставин, ситуацій, поведінки тощо). — Гляди лиш, щоб на бантині не завис!.. — Чого?.. Та я там усі входи й виходи знаю, — одмовля той (Панас Мирний); — Переб'ється, перебудеш, а далі — в технікум, на заочний, — заспокоював її бригадир. — Всі ходи і виходи мені відомі, допоможу (О. Гончар); Переметнувся він [Еней] на Січ. І плавав цілими роками Отут разом із козаками, Всі ходи й виходи тут знав (С. Воскресенко). ВЙХОДИ І ВХОДИ. Добре знати чіткі зв'язки між придворним чиновництвом, всі виходи і ходи, примхи й поведінки вельмож, Василь Степанович надуумив Головатого, звідки треба починати і як діяти, щоб успішно виконати свою місію (С. Добровольський).

ВХОДИТИ

835. ВХОДИТИ / ВВІЙТИ В ДОВІР'Я до кого, в чис. Домагатися прихильності, доброго ставлення до себе. Ярмченко поцікавився, як Біляс зумів увійти в довір'я переяславських верховодів (Д. Бедзик).

836. ВХОДИТИ / ВВІЙТИ В КУРС чого. Знайомитися з чим-небудь; набувати навиків у чомусь. Перші тижні та місяці Надійка входила в курс виробництва (В. Козаченко).

837. ВХОДИТИ / ВВІЙТИ В ЛІТА. Ставати дорослим; виростати. Отак я ріс і увійшов у літа (Марко Вовчок).

838. ВХОДИТИ / ВВІЙТИ В ПЛОТЬ І [В] КРОВ, книжн. 1. кого, чого. Ставати невід'ємною складовою частиною, основною особливістю, рнсою чн властивістю кого-, чого-небудь. Ідея еволюції матерії, що увійшла вже в плоть і кров усього сучасного природознавства, найбільшого значення набула в біології (Вибр. праці М. Г. Холодного). УВІЙТИ В КРОВ І ПЛОТЬ. Нерозривна єдність літератури російської і української проявляється, цілком зрозуміло, не лише в деклараціях. Вона стала традицією, увійшла в кров і плоть наших письменників (С. Крижанівський). 2. перев. вхóдити / ввййти в кров кому і без додатка. Ставати звичним або необхідним для кого-небудь. Вони всі вже були добре обстріляні, і

солдатські суворі звичаї входили їм у кров (О. Гончар); Це приятелювання не припинялося з давніх-давен і справді було безкорисливим, увійшло в кров, і друзі рідними поробилися (Іван Ле).

839. ВХОДИТИ / ВВІЙТИ В РОЛЬ. 1. Прнзвичаюватися до своїх нових обов'язків, до нового становища. Дзвінки, гарчання рейок, брязкіт заліза й гамір людей не давали Ісен-Джанові ввійти в роль (Іван Ле).

2. Захоплюватися виконанням чого-небудь. — Ви залишили її [зенітку] в занедбаному стані, а самі пішли лясати точити. Ось бачите — іржа! — Єсть іржа Та боцманові Смолі цього недосить. Він потроху розпалюється, входить в роль (Д. Ткач).

3. Правдиво, природно грати кого-небудь, перевтілюватися в когось. Актор дуже швидко входив у свою роль (З усн. мови).

840. ВХОДИТИ / ВВІЙТИ В [СВОЮ] КОЛІЮ. Повертатися до свого нормального стану, ходу, перебігу і т. ін. Проходили повз [містечко].. білі, червоні, махновці, петлюрівці... Впливали накази, оповіщали мобілізації, конфіскації, реквізиції... А потім знову все входило в колію (В. Еллан-Блакитний); — Тихе й просте життя сільського священика увійшло в свою колію (М. Старицький); Все, здавалося, увійшло в звичайну колію, так ніби нічого й не сталося (В. Козаченко). ВВІЙТИ В БЕРЕГ. Скільки ще куль із-за рогу просвітитиме, поки все ввійде в береги і життя потече, як широка течія Дніпра (О. Гончар).

841. ВХОДИТИ / ВВІЙТИ В СМАК. Починати відчувати задоволення від чого-небудь, виявляти дедалі більший інтерес до чогось. Дедалі в смак ввійшов [Бертольд] І потроху в себе в графстві Іллії звичай заводив (Леся Українка).

842. ВХОДИТИ / ВВІЙТИ В СТАНОВИЩЕ чис. Розуміючи причини, обставини, поведінку кого-небудь, ставитися до нього з увагою, співчуттям. Уміння входити в становище іншого народу нашої Батьківщини і розуміти його — ось про що весь час треба пам'ятати (З журналу).

843. ВХОДИТИ / ВВІЙТИ В ФОРМУ. Набувати такого стану, в якому повністю можна виявити свої сили, здібності, уміння. Тільки припадуть старий, ввійшов у форму — і раптом така смерть (І. Драч).

844. ВХОДИТИ (прихóдити) / ВВІЙТИ (прійти) В НОРМУ. Ставати звичайним, відповідним до загальноприйнятих правил, установлень вимог і т. ін. Скінчилася громадянська війна. Життя поступово входило в норму (Г. Грингор'єв); // Набувати нормального вигляду, стану. У гірських переходах він був помітно худ, а тепер знову ввійшов у норму, навіть ніби ще більше роздався в плечах (О. Гончар); Я було почала

приходить трохи в норму, та сталася пригода: заболів зуб (Леся Українка).

ВХОПИТИ

845. **ВХОПИТИ В ОБІДВІ ЖМІНІ**, ірон. Нічого не дістати. [Кіндрам Антонович:] *А я, здурю, шельсть за рушниками. І вхопив приданого, в обидві жмені вхопив!..* (М. Кропивницький).

846. **ВХОПИТИ (впі́мáти, вз́яти і т. ін.) БО́ГА ЗА БО́РОДУ**. Досягти чогось особливого, незвичайного, вимріяного. — *Виліпила з пластиліну дві якихось фігурки і думає, ніби вже Бога за бороду вхопила* (В. Нестайко); *Що він [Румянцев], Бога за бороду впіймає, що всі на будові говорять, що треба працювати по-руманцевському?* (Остап Вишня); *І вирішив я, необачний, тоді, Що Бога за бороду взяв* (Б. Олійник); — *Кузьма тепер дотягне з хлібом до молоденької картоплі, нарешті, теж, здасться, спіймає Бога за бороду: матиме певний заробіток* (М. Стельмах); — *Ще й радіє, наче Бога за бороду піймає,— докірливо похитала головою* (М. Стельмах). **ВХОПИТИ ЩА́С-ТЯ ЗА БО́РОДУ**. Як же ж це так? Виходить, що Казик вхопить колись щастя за бороду тому, що в нього будуть гроші? А що мають робити такі, як я? (Прина Вільде).

847. **ВХОПИТИ (діста́ти) ЛЯЩА́** (ляпаса, мордаса, помордаса). Бути битим, зазнати удару (перев. в обличчя). *Бригадир пробував, правда, через деякий час знов підкотитись, ляща вхопив, та на тому й кінчилася їхня любов* (О. Гончар); *Писар несамовито крикнув: — Пішла вон з двору! Пішла геть, а то помордаса вхопиш!* (І. Нечуй-Левицький); — *Нехай його дідко візьме! — буркнув.. той [ріпник], що дістав невинно ляпаса* (І. Франко); *Один з жандармів хотів було висмикнути матросові з рук ляльку, але дістав такого мордаса, що відлетів на кілька кроків* (Олесь Досвітній). **ОДЕРЖАТИ ЛЯЩА́**. У душі моїй занило, защеміло, наче я тільки що одержав ляща по потилиці (М. Чабанівський).

848. **ВХОПИТИ ЗА СЕР́ЦЕ** (за ду́шу) кого. 1. перев. чис (чию). Глибоко зворушити, вразити, схвилювати кого-небудь. — *Поскочив він до неї; а од неї так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь, і про те, що заблудив у нущі: вхопила його за серце тая чудовная краса* (П. Куліш); *У старого пана, що сидів при столі, підперши сиву голову, бризнули з очей сльози, густі, грубі, як горох, і заканалі на стіл. Візника вхопили вони за серце* (І. Франко); *Вирішив написати .. оповідання, щоб вхопило за вчительське серце* (С. Васильчеико); *За душу прямо вхопило... Ну й видавило важку сльозу...* (В. Козачеико).

2. Повністю заволодіти ким-небудь (про почуття). *І така мене досада за серце вхопила* (Панас Мирний); *Він навіть зупинився на хвилинку, тільки на хвилинку. Скажена лють вхопила його за серце* (М. Коцюбинський).

849. **ВХОПИТИ (захо́пити) ШЫ́ЛОМ (рідше на шы́ло) ПА́ТОКИ** (меду). Зазнати невдачі. — *А братчики тоді: "А що, ледящице! Ухопив шилом патоки? Бери лишень коряк та випий з нами"* (П. Куліш); — *Поїдемо, хлопці, далі,— сказав [Клименко] козакам.— Вхопили шилом патоки у Ніжині, спробуємо облизня піймати в Путивлі* (В. Кулаковський); *Люди бачили, як лютував управитель, і проводжали його злісно усміхненими обличчями.— І в Медведівці вхопив на шило патоки!* (М. Стельмах); — *Та що, Велесичу,— озвався тихо князь Святослав,— вхопили шилом меду?* (Василь Шевчук); [Чирняк:] *Чекайте, захопите ви ще .. шилом патоки. Будете згадувати майстра Чирняка, та пізно буде!* (І. Франко).

850. **ВХОПИТИ НА ЗУ́БИ** (на зу́ба, на зу́бки), розм. Обирати кого-небудь об'єктом розмов, пересудів та доскульного глузування. — *Та все ж забули, що в Ковалівці тепер Заруба сидить. Він же як ухопить на зуба, то й до нових віників пам'ятатимеш* (В. Кучер); [Надежда (сміється):] *Ходітьте, доки у мене є зайвий час та нікого нема в хаті, я вам покажу азбуку, і ви побачите, як швидко у нас піде грамота* [Прохор:] *Та я той... Ну, а як дізнаються та вхоплять на зубки? Знаєш, який у нас народ!..* (М. Кропивницький). **ВХОПИТИ НА КУ́ТНІ**. [Любка:] *Він її очима пече, а вона аж міниться в лиці, та все, сердешна, молиться та навколішки припада!* [Хведоска:] *Вже вхопили на кутні?* (М. Кропивницький).

851. **ВХОПИТИ (схо́пити) / БРА́ТИ (хапа́ти) ЗА БА́РКИ** кого. 1. Загрожуючи бійкою, примусити кого-небудь зробити щось, виконати свою волю (перев. під час сварки, суперечки). *Кинувся [Улас] на Івана, неначе звір, одним скоком і вхопив його за барки* (І. Нечуй-Левицький); — *Він приїхав кінями, а я не пускаю на виноградинок... Кажу: батька рідного не пуцу... А він вхопив мене за барки* (М. Коцюбинський); *Бачачи, що я молодого за барки беру, що молодий не знає, як від мене боронитися, наспіли парубки, родичі молодого* (Є. Гуцало).

2. Рішуче домогтися чогось від кого-небудь. *Стоколос [бурильник] брав за барки компресорщиків, примушував їх ремонтувати труби* (Ю. Яновський).

852. **ВХОПИТИ ТИ́ПЦЮ́**, заст. Натрапити на потрібний шлях, на потрібну дорогу. *Як познався за їм [злодієм], то зразу попав на слід і*

гнався до переправи, а далі не **вхопив** тицю й через те не догнав (Сл. Б. Гріщенко).

853. **ЯК** (мов, *пеня́че і т. ін.*) **ВОГНІЮ ВХОПИТИ**, зі сл. прийті, при́хати, *ірон.* У дуже короткий час. *Та посидьте це! При́хали — пеня́че огню вхопили чи позичили* (І. Нечуй-Левицький).

854. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **ШИЛОМ ЮШКИ ВХОПИТИ**. Дуже мало. — *Та піді мною аж жижки затремтіли, коли я побачив, як всі читають цей Маніфест про війну, а радості мов шилом юшки вхопили* (Переклад С. Масляка).

ВХОПИТИСЯ

855. **[АЖ] ВХОПИТИСЯ / БРАТИСЯ ЗА ЖИВІТ** (за бб́кі, в бб́кі). Дуже сміятися, реготати. — *Та й позаний анекдот, коли ти сам за живіт вхопився* (О. Донченко); — *Ой, не можу! — вхопився за боки шофер і вибухнув щирим, заразливим сміхом* (Ю. Смолич); — *А вражий запорожець аж за боки береться, регочучи* (П. Куліш); *Оце ось виступав він у клубі перед молоддю на .. вечорі, так вірите, всі аж за боки бралися* (З газети); — *Гукнув я контрських, а вони вже .. аж заливаються [біля стінгазети] капосні та в боки беруться* (В. Кучер).

856. **ВХОПИТИСЯ ЗА СЛОВО** (за слова́). Не гаячись, скористатися чиеюсь думкою, ідеєю, нятяком тощо як приводом до чого-небудь. — *Сяде, безпреміно сяде! — .. вхопився за слово Максим.* — *Он і квартира у вас прочинена. А коли протяг у хаті, коровий неодмінно зісподу буде глевкий!* (Ю. Смолич); — *Хороший килим, гарний. Кульжсан, дочка моя, ткала..* — *Треба подумати про її щастя, — вхопився Бутаков за ці слова, які давали змогу повертати розмову в потрібному напрямку* (З. Тулуб); — *А до прикладу кажучи, що то за сума? — ухопилися за слова майстри — Сума незначна* (Ю. Збанацький).

857. **ВХОПИТИСЯ НА ПОЯСКИЙ**. Почати боротися. *Сміх покотив гуртком "політиків", а Бриль з Боженком вхопилися "на пояски" і почали валити один одного з ніг* (Ю. Смолич).

ВЦІЛЯТИ

858. **ВЦІЛЯТИ / ВЦІЛИТИ В [САМЕ] СЕРЦЕ** кому. Боляче вражати кого-небудь, зачіпаючи те, що його хвилює. *Удова засміялась: "Що се ти?.. Чи козака боїшся?" Так мені сим і вцілила в серце* (Ганна Барвінок).

ВЧЕПИТИСЯ

859. **ВЧЕПИТИСЯ В ГОРЛЯНКУ** кому, *грубо*. Вступити з ким-небудь у гостру полеміку, сварку, непримиренний конфлікт, настирливо домагаючись чогось. *На першій же сходці, згуртувавши фронтовиків, місцевим багачам в горлянку*

вчепився [Шляховий]: — *Гади, установчих зборів ждете, щоб землі нам не дати?!* (О. Гончар).

860. **ВЧЕПИТИСЯ [РУКАМИ Й] ЗУБАМИ** за що, в що. Міцно триматися чого-небудь, не відступати від чого-небудь або тримати щось. *Він не вчепився руками й зубами, як інші дукачі, в орну землю, а заглибився в темні ліси, кладучи їх під гостру сокиру* (М. Стельмах); *Славка наступала батькові на горло — кинь торгівлю. Сава зубами вчепився за свою скриньку — не лишу!* (С. Чорнобривець).

ВЧИТИСЯ

861. **ВЧИТИСЯ РОЗУМУ** (уму-ро́зumu). Набувати досвіду, уміння, знай. — *Чоловік на те й родився, щоб весь вік, скільки живе, розуму вчитися* (Григорій Тютюнник).

ВЧУВАТИ

862. **ВЧУВАТИ / ВЧУТИ СЕРЦЕМ**. Здогадуватися про щось підсвідомо, інтуїтивно. *Серце моє поривалося з ним [генієм] линути. Він же поглянув журливо на мене і серцем я вчула, Що у небесні простори не сила моя полинути...* (Леся Українка).

ВШАНУВАТИ

863. **ВШАНУВАТИ / ВШАНОВУВАТИ П'АМ'ЯТЬ**. Згадати покійного з повагою. *Правда, у польських істориків і публіцистів трудно знайти спогад про сього українця-полонофіла [Потебню], але великорус Герцен вшанував його пам'ять щирим і гарячим словом в своїх звісних мемуарах "Былое и думы"* (Леся Українка).

В'ЮН

864. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **В'ЮН [ПОСОБЛЕНИЙ** (в ополонці, на сковороді)]. 1. зі сл. верті́тися, круті́тися. Дуже швидко, прудко. *Вінцусиха, як в'юн, так і крутиться біля Марії, щоб вивідати, де ми лісу на хату взяли* (І. Мурашов); *Архітектурний юнак вертівся мов посолений в'юн* (П. Загребельний); *Хлопчик крутився як в'юн на сковороді, вигадуючи, що збрехати* (Ю. Мокрієв).

2. зі сл. верт́кий. Дуже, надзвичайно. — *Але й це правда, що Прокій у колгоспі — господар, і коні в нас гладкі та верткі всі як в'юни* (П. Козлаинок).

В'ЯЖЕ

865. **ЛІКА (лик) НЕ В'ЯЖЕ**. Неспроможний нормально, зрозуміло говорити (про п'яного). [Сестра Мархва:] *Гляньте, що завів п'яний Гарасим. Нализався, що й лик не в'яже, та й заставив сліпця перед храмом Божим пісень співати* (Панас Мирний).

В'ЯЖИ

866. **ХОЧ СОБАК В'ЯЖИ**, зі словоспол. так, що. Уживається для підсилення дії; дуже. — *Від хуртовини поховалися, та вже там [на печі] і сидимо. А дітям і сподобалося.. Бо хату так вистудило, що хоч собак в'яжи* (В. Речмедін).

В'ЯЗАТИ

867. **В'ЯЗАТИ РУКИ** кому. Перешкоджати, не давати можливості бути вільним. *А є причина, що гніздо комуїстів казиться, клепучи Америку: через неї не можна дротом колючим світові руки в'язати* (В. Барка).

Г

ГАДКИ

1. **АНІ (ні) ГАДКИ [СОБІ (ані думки)]**. 1. Хто-небудь нечутливий, байдужий до всього. *Її наб'ють, а вона ні гадки!* (Панас Мирний); *Бачите, бачите, сусідо? Сидить собі і ні гадки, ані думки. Йому байдуже, що, може, і хату сплять, і хазяйство пограбують, і старцями по світу пустять* (Григорій Тютюнник); *// кому. Байдуже. Почав [горобчик] знов гуляти веселенько. Ні гадки йому* (Лесь Українка).

2. Зовсім не турбуватися про кого-, що-небудь, не згадувати кого-, що-небудь. *Жде вже Ринця три неділі, ходить, сердиться, кричить, — ані гадки про весілля, Мирко чує все й мовчить* (О. Маковей); *Їм [панам] що? — четвертий каже. — Вони собі повбирались в управу, луцитимуть з нас грошики та й ані гадки* (Панас Мирний); *Усе, коли б собі та собі, а про сиріт та безталанних ні гадки!* (Панас Мирний).

3. Ні про що не думати. *Л'яний заснув серед ulиці, вид устроївши в болото, І — ані гадки: хроне, мов на м'яких подушках* (В. Самійленко); *Аниця ні гадки собі, йде та розповідає за пшеницю* (Л. Мартович).

ГАДЮКА

2. **ГАДЮКА** (гадина) **ССЕ КІЛО СЕРЦЯ** у кого. Хто-небудь постійно переживає, непокоїться, мучиться у зв'язку з чимсь. *Гадюка ссе коло серця у матері — не спить, переживає вона за си-на* (3 газети).

3. **ПІДКОЛОДНА** (потайна) **ГАДЮКА** (гадина); **ПІДКОЛОДНИЙ** (потайний) **ГАД**, лайл. Підступна, зловмисна людина. — *Хіба ж ти людина! Кидався до неї з кулаками. А вона тільки плечем поведе, сміється, гадюка підколотна* (Н. Рибак); *Ідуя — і дихати мені важко.., і вогонь пече мені в грудях, наскрізь пропікає. Чекай-но, знайду тебе, знайду, потайна гадюка* (С. Журавович); — *Сам де ошивався? По тилах, по базах?*

Гад ти підколотний, ще знайдеться на тебе управа! (Є. Гуцало).

ГАЗЕТА

4. **УСНА** (ходяча) **ГАЗЕТА**. 1. Новини і чутки, які передаються з уст у уста. *Випадків вимордування арендарів [орендарів] із усіма [усіма] їх родинами було багато .. І мужики знали про них з усної газети* (І. Фраїко).

2. ірон. Той, хто поширює різні чутки, новини. *Про політичні події вони дізнавались від "ходячої газети"* — їхнього сусіда (3 газети).

ГАЗОМ

5. **ПІД ГАЗОМ**, ірон. У нетверезому стані. *З машини вивалила весела компанія. Усі голосно говорили, не звертаючи уваги на перехожих. Видно було, що всі під газом* (3 усн. мовн). **ПІД ГАЗКОМ**. — *Де ж це він ходить?.. Десь, може, до компанії пристав .. — А що? Потім схаменеться, прибіжить під хмельком, під газком* (Є. Гуцало).

ГАЗУ

6. **НА ГАЗУ**. Їхати або бути готовим їхати (машиною). *Васьков .. аж до азарту веселий висунувся з кабіни. — Зубченко! Одчиняй ворота, роззяв! Не бачиш — Васьков на газу!* (Л. Первомайський).

7. **НА ПОВНЬОМУ** (на повнім) **ГАЗУ** (газі), зі сл. їхати, підв'озити і под. З великою швидкістю. *Шофер .. дав право руля і на повному газі підвів машину просто під вхід до замка [замку]* (Л. Первомайський); *Машина летіла на повнім газі, круто обминаючи глибокі вирви від бомб і снарядів* (В. Кучер); *// 3 найбільшою кількістю обертів (про мотор). Мотори [літака] ревеуть на повному газу* (М. Бажає).

ГАЙ

8. **АЖ ГАЙ ГУДІ** (шумить). Уживається для вираження підсилення якоїсь дії. *Робить, аж гай гуде* (Укр.. присл.); — *Іздать з твоїми перепустками дніпродзержинці, аж гай гуде. І ніде їх*

не затримують (А. Хижияк); Андрій Сагайдак тобі привіт переказував, — вихопилось само собою. — Майструє плоскорізи, аж гай шумить (І. Григурко).

ГАЙКА

9. СЛАБКА́ (слаба́) ГА́ЙКА у кого і без додатка. Нездатний, неспроможний виконувати якусь роботу, завдання і т. ін. — Не кепкуй, Юрку, з обушка. Обушок своє діло зробив... Та ще подекуди й робить... Тільки ви, молодь, щодо обушка — слабка гайка (Остап Вишня).

ГАКОМ

10. З ГА́КОМ. З невеликим перевищенням (при визначенні приблизної величини, кількості тощо). Біжать літа... Йому вже тридцять з гаком (Василь Шевчук); Покручена деревесним паралічем сосонка, який можна було на око дати тридцять з гаком років (Ю. Збанацький); Від автостради до Вишневого, де жили друзі-меліоратори, було справді п'ятнадцять кілометрів та ще й з гаком (Л. Дмитерко); За якийсь місяць з гаком він і справді поправився, молоде обличчя округлилося, карі очі засяяли (С. Добровольський).

ГАЛАЙ-БАЛАЙ

11. НА ГАЛА́Й-[НА-]БАЛА́Й; НА ГАЛА́Й, НА БАЛА́Й. Як-небудь, небало, необдуманно, абияк. В дуелях класик і педант, Методі вірний був Зарецький і дозволяв людину в Рай Послати не на галай-балай, А як велить закон мистецький (Переклад М. Рильського); Селяни не вміють робити щось на галай-балай (У. Самчук); — Мені здається, що к весіллю доведеться дозвонити поготуватися: знаєте... я не думаю вінчати своєї дочки на галай-на-балай (І. Нечуй-Левицький); — Таку справу, як ти задумав, та не можна робити так на галай, на балай (Л. Мартович).

ГАМАНЕЦЬ

12. НАБИ́ТИЙ (півний) ГАМАНЕ́ЦЬ. 1. Багато грошей. Й поміж людей це водяться люди, Яких ми зовем зневажливо "жуками". Їх ідеал — набити гаманці (Л. Дмитерко); Був на селі козак Кирило Яловець, Щасливий, дякуючи долі: Хазяйство добре мав і повний гаманець — Всього було доволі (Л. Глібов).

2. у кого. Хто-небудь має багато грошей. Він багатий! У нього повний гаманець (3 газети).

13. ПУСТИ́Й (поробний) ГАМАНЕ́ЦЬ. 1. Мало грошей. Не можу купувати дорогі речі — пустий гаманець (3 журналу).

2. у кого. Хто-небудь не має грошей. У її батька хазяйство бідне і пустий гаманець (3 газети).

ГАМУЗ

14. НАГА́МУЗ. 1. зі сл. троші́ти, товкти і под. На дрібні шматочки. Строци́ти на дрізки, на гамуз (М. Номис); — І так люто бито [злодія], що всього на гамуз потрощено, з людського тіла зроблено страшну купу кісток, м'яса й крові (Б. Грінченко); Що я знайшов там [на Запоріжжі]? Хижу голоту, що не розбирає правого од винуватого, все на гамуз товче, на шмаття батус (Павас Мирний).

2. зі сл. побі́ти. Дуже, сильно. — Гляди, Марійко!.. Не роззуби ягнят, як учора, бо на гамуз поб'ю (М. Коцюбинський).

ГАМУЗОМ

15. З УСІ́М ГА́МУЗОМ. Усе підряд, не перебираючи. А по колоні вже пішов-покотився го-мін: — Полотно руйнують! — Залізницю волами розтяжують! — Із рейками, із шпалами, з усім гамузом здирають з насипу (О. Гончар).

16. УСІ́М ГА́МУЗОМ. Разом, гуртом, колективно. — Я так думаю, що далі мовчати не можемо. Треба всім гамузом піти до пана й домагатися, хай віддасть наше (Ф. Малицький); Молодь і ще не старі дядьки [хуторяни] повалили всім гамузом (Григорій Тютюнник).

ГАНЧІРКА

17. ЯК ВИКРУЧЕНА ГАНЧІ́РКА. Дуже стомлений, зиснений. Ледве тримаючись на ногах, як викручена ганчірка, Саїд Алі сідав у машину будівельного відділу (Іван Ле).

ГАНЯТИ

18. ГАНЯ́ТИ БЛІ́Х (соба́к), зневажл. Не працювати, нічого не робити; байдикувати. Проститься силюнька наверх, смереки хочеться з коренем вивертати, скали на скали двигати, а тут лежи, бліх ганяй (Г. Хоткевич); — Як? — приглушено перепитала ледь побілілими губами. — Геть чисто нагнав з роботи? — Та кажу ж тобі, що від п'ятнадцятого можу вже собак ганяти (Ірина Вільде).

19. ГАНЯ́ТИ ВІ́ТЕР ПО ВУ́ЛИЦЯХ (по світу). Проводити час у розвагах; нічого не робити, нічим не займатися. — Отож зміну відробив та й пішов вітер по вулицях ганяти. Тільки й на умі танці та комфорт (О. Гончар); А що можна сказати про волоцюг і пройдисвітів, які ганяють по світу вітер, .. витирають чужі кутки? (П. Загребельний).

20. ГАНЯ́ТИ (ганя́тися, полюва́ти і т. ін.) ЗА ДВО́МА ЗАЙЦЯ́МИ. Намагатися одночасно здобути успіх у двох і більше справах; братися за кілька справ одночасно. Приїхав він саме тоді, коли Друзь ні про що, крім Василя Максимовича,

не мав права думати. І взагалі він ніколи не вмів полювати за двома зайцями (Ю. Шовкопляс).

ГАНЯТИСЯ

21. ГАНЯТИСЯ ЗА ВЧОРАШНІМ ДНЕМ.

Без підстав сподіватися повернути те, що вже минуло, чого вже не існує. Можє... обминув він свою Комишанку десятою дорогою, і марна річ, як вважає Антон Герасимович, трястися вам сюди, ганятися за вчорашнім днем (О. Гончар).

ГАПТУВАТИ

22. ГАПТУВАТИ СТЄЖКУ. Простувати, прямувати. Треба ж розпитатися, куди прямувати, яким трахтом [трактом] стежку гаптувати (Сл. Б. Грінченка).

ГАРБУЗ

23. ЯК ВІРОСТЕ ГАРБУЗ НА ВЕРБІ, зі сл. буде, стає, ірон. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; ніколи не (буде, стане). А я ж думав — серце буде навіки твоє, Оказала дівчинонька: "Ось годі тобі! Тоді буде, як виросте гарбуз на вербі" (Л. Глібов).

ГАРМАТА

24. ЯК ІЗ ДІШЛА ГАРМАТА. Дуже поганий, нікудишній. Мене ж по тилах протримали всю війну, бо з мене вояка, як із дишла гармата (Є. Гуцало).

ГАРМАТИ

25. ЯК (мов, на́че і т. ін.) З ГАРМАТИ, зі сл. гукну́ти, ви́гукнути і под. Дуже голосно. Вдарить вал і гукне, мов з гармати, Скрізь по березі гук залунає (Леся Українка).

ГАРЯЧЕ

26. НІ ГАРЯЧЕ НІ ЗІМНО кому. Кому-небудь все байдуже, немає зацікавлення в чому-небудь. Кому "ні гаряче ні зимно" від думки про можливість інших, справедливіших або тяжчих форм життя людськості, той краще б не брався до пера, щоб писати "утопію" (Леся Українка).

ГАРЯЧИЙ

27. ГАРЯЧИЙ НА РҮКУ. Сповисений завзяття, енергії; запальний. А що вже Ясень гарячий на руку — іншого й не знайдеш такого. На все піде, "правдолюб", справжнісінький тобі Дон Кіхот (Ю. Бедзик).

28. ГАРЯЧИЙ СЕРЦЕМ. Запальний, страстний. Гарячий серцем, світлий головою, простий лицем, з усмішкою ясною, він [О. Бойченко] і тепер стоїть переді мною, немов живий, такий, як був тоді (І. Гончаренко).

ГАРЯЧКИ

29. ЯК (мов, неначе і т. ін.) З [БІЛОЇ] ГАРЯЧКИ, зі сл. говорити, молотити, белькотіти і под. Не зовсім осмислено, не обдумано, згарячу. — Усе пропало, усе — мов з гарячки говорив [Євдоким Юренко] сусідам. — То треба скоріше виїжджати (М. Стельмах); Меле язиком, неначе з гарячки (Укр. присл.); // Не зовсім осмислений, обдуманий; беззмістовний. — І не слухайте його, пришепеткуватого! Що він тямить? Меле таке, як з білої гарячки! — затарабанила Олена (М. Стельмах).

ГАТИ

30. ХОЧ ГРЄБЛЮ (гать) ГАТИ. Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. — Чому не йдеш заміж, Олесо? — питає стара тітка. — Женихів у тебе, хвалить Бога, як цвіту в городі, хоч грєблю гати (Марко Вовчок); — А гриби у вас є? — Хоч грєблю гати, коли знаси місце (М. Стельмах); Тепер дівчат, хоть гать гати (І. Котляревський).

ГАТИТИ

31. ТІЛЬКИ (можна) ГРЄБЛЮ ГАТИТИ ким, чим. Малоприслатий чи зовсім непридатний до чого-небудь. Дружина провела його глузливым поглядом і крикнула: — Ініціатор. Грєблю тільки такими гатити! (П. Панч).

ГАТЯТЬ

32. ГРЄБЛЮ НЕ ГАТЯТЬ ким, чим, яким. Треба дорожити, цінувати. — Оксана в госпіталь перейшла, — щиро сказав лікар. — Давно пора. Такими, як вона, грєблю не гатять (В. Кучер).

ГВИНТИКА

33. ДО ОСТАННЬОГО ГВИНТИКА. Повністю, до кінця. Випущений 1918 року "шевроле" крім того, що є оригіналом до останнього гвинтика, ще й на ходу — їздить, та ще й як (З газети).

ГЕНІЙ

34. ДОБРИЙ ГЕНІЙ чий, кого, чого, книжн. Людина, яка благотворно впливає на кого-небудь, приносить користь комусь. Як добрий геній, Ганя здержувала шкідливий [шкідливий] вплив Хоціньського (І. Нечуй-Левицький); [Ірина:] Спасибі вам .. Ви добрий геній наш! (Л. Дмитерко); — Повірте, Ірен... Ви зробились моїм добрим генієм., якого я нізащо не хочу втратити (В. Підмогильний); Із хвилюванням узали ми до рук перший том вибраних творів Володимира Сосяри, доброго генія молодості наших батьків, нашої молодості (З газети).

35. ЗЛИЙ ГЕНІЙ чий, кого, чого, книжн. Людина, яка погано впливає на кого-небудь,

приносить шкоду комусь. — *Сам Василь Митрафанавич пажалував, — саркастично кинув Рибка і .. додав: — Наш злий геній!, щоб його чорти забрали* (М. Чабайівський).

ГИБЕЛІ

36. **ДО ГИБЕЛІ.** Велика кількість, дуже багато. *Птахів усяких дабрє знав дід Кіндрат. Казав, у лісі птаства та звіроти до гибелі* (А. Хижняк); *Риба в Пслі любить "балуватись" ... Там її до гибелі* (Остап Вишня).

ГИКНЕТЬСЯ

37. **ХАЙ (нехай) ЛЕГЕНЬКО ГИКНЕТЬСЯ** кому. Уживається для вираження добрих побажань особі, яка не є присутньою. — *Ой лихо мені було потім, три дні баба моя Маланка, хай їй легенько гикнеться, — не визнавала мене і да хати не пускала* (Я. Баш).

ГИНУТИ

38. **[ХОЧ] ЖИВЦЕМ ГИНУТИ** (помирати). Дуже погаю себе почувати або перебувати в надто складних обставинах. [Тиберій:] *Так, нечасні, патомились .. [Всі:] Що хоч живцем тут помирати!* (М. Кропивницький).

ГИЧ

39. **НІ (ані) ГИЧ.** Зовсім нічого; ніскільки. — *Пан обозний не знайшов там, де сильно сподівався, ані найменшої ознаки будь-якого скарбу, ані гич!* (О. Льченко).

ГІРКО

40. **ГІРКО НА СЕРЦІ** (на душі) кому, у кого. Кому-небудь нестерпно прикро і хочеться плакати, ридати. *Мотрі зробилося так тяжко на душі, так гірко на серці, що вона аж не всиділа .. встала .. та так і залилася сльозами* (Панас Мирний).

ГІРШ

41. **ГІРШЕ (гірш) ГІРКОЇ (печеної) РЕДЬКИ** (гірчичі і т. ін). 1. зі сл. набриднути, докучити і под. Дуже, надзвичайно, великою мірою. *Не тільки зарічанам, а й замостівцям набрид [Святоха] гірше гіркої редьки* (П. Резніков); *Вона обридла йому гірше печеної редьки* (І. Нечуй-Левицький). **ГІРШ ЗА РЕДЬКУ ГІРКУ.** Скінчу вже врешити свою подорож, яка, певна, дакучила тобі гірш за редьку гірку (М. Коцюбинський).

2. Нестерпний. Одно здавалася гірше печеної редьки, ставалася руба в гарлі. *Це життя в казармі ванючий* (Панас Мирний); *Ще за Василя Семеновича він було не пропустить виборів, щаб не наговорити, як казали про його, "сім мішків гречаної вавни."* *Отже, та вовна була для панів польських гірше гіркої гірчичі* (Панас Мирний).

ГІРШЕ ПОЛИНУ. Така колотнеча була Чіпці гірше полину (Панас Мирний).

ГЛАДИТИ

42. **ГЛАДИТИ ДОРОГУ** кому. Пити алкогольні напої за чийсь успіх перед його дорогою, розлукою тощо. — *Уже коли ти й сам гладити мені дорогу, то будь певен, що я свою країну перевезу гарненько в Чорну Гору* (П. Куліш).

43. **ГЛАДИТИ ЗА ШЕРСТЮ** кого і без додатка. Не суперечити, догоджати кому-небудь, поблагливі ставитися до когось. — *Утремо ми запорожцям носа, як колись візьме наша, а тепер поки ще треба гладити за шерстю* (П. Куліш).

44. **ГЛАДИТИ / ПОГЛАДИТИ ПО ГОЛІВЦІ (голові) кого і без додатка.** 1. Хвалити, захожувати. *Я памітила, що ти .. почав далеко щедріше розсилати листи, ніж було перше; за се, звісно, тебе варта по голівці погладити* (Леся Українка).

2. Потурати, залишати без покарання. **ГЛАДИТИ ПО ГОЛОВАХ.** *Батьки, які синів не вчили, А гладили по головах, І тільки знай що їх хвалили, Кипіли в нефті [нафті], в казанах* (І. Котляревський).

45. **ГЛАДИТИ / ПОГЛАДИТИ ПО СПИНИ** кого і без додатка. Бити, карати кого-небудь. — *От ми й відішлемо його назад, у нас своїх шибеників доволі, хай там поглядять його по спині* (М. Коцюбинський).

46. **ГЛАДИТИ (стригти) ПРОТИ ШЕРСТІ** кого і без додатка. Не погоджуватися з ким-небудь, перечити комусь. *Це все він стрижє проти шерсті* (Укр.. присл.).

47. **НЕ ГЛАДИТИ / НЕ ПОГЛАДИТИ ПО ГОЛІВЦІ (по голові) кого і без додатка.** Не потурати кому-небудь, не залишати без покарання, притягати до відповідальності. [Косак:] *Ні, я завачку в райкам напишу, як комуністи сім'ї руйнують. За це у вас по голівці не глядять* (М. Зарудий); *За абман суду по голові не поглядять, та й хуліганив ти* (А. Хижняк).

ГЛАДЬ

48. **ХОЧ ПРОТИ ШЕРСТІ ГЛАДЬ [НЕ ВКУСІТЬ].** Дуже лагідний, податливий, спокійний. [Микита:] *Розумний парубак* [Семен:] *.. І такий вже тиханя: хоч проти шерсті його гладь, не вкусе* [не вкусить!] (М. Кропивницький).

ГЛИБИНИ

49. **ДО ГЛИБИНИ ДУШІ (серця), зі сл. вразити, схвилювати і над.** Дуже, надто, надзвичайно. *Доля Тараса Григоровича* [Шевченка] *вразила хазяїв до глибини душі* (З. Тулуб); *Нема людини в світі, якої не схвилювали б до глибини душі ці листівки* [з фашистської неволі]

(Ю. Яновський); — *А ви говорите!* — скрикнув бідолаха Василь, уражений до глибини серця такою бесідою (І. Франко).

50. З ГЛИБИНІ ДУШІ. Дуже щиро. Його мимовільне, сповнене болю зізнання, що так зненацька вихопилося з глибини душі, болем різнуло й Vitalia (О. Гончар).

ГЛИБИНІ

51. У ГЛИБИНІ ДУШІ (серця). 1. Внутрішньо, таємно від інших. *В глибині душі він чув, що жінка зробила добре* (М. Коцюбинський); *В глибині душі Іван Іванович заздрив Павлюкові — похмурому бійцеві з твердим поглядом спокійних очей* (І. Багмут).

2. Усередині ества. *Далеко не кожний Ваш вірш одізвався .. мені десь аж в глибині серця* (Леся Українка). **В ГЛИБИНАХ СЕРЦЯ.** *В глибинах серця свого знаходить Андрій Малишко хвилюючі слова* (М. Рильський).

ГЛУЗД

52. ГЛУЗД ЗА РОЗУМ ЗАВЕРТАЄ (завернув) у кого і без додатка. Хто-небудь не може нормально мислити, діяти. — *Чи ви од чаду, чи з похмілля? Чи чорт за душу удрянув? Чи написав дурного зілля, Чи глузд за розум завернув?* (І. Котляревський).

53. ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД (розум). Тверезе розуміння, сприймання чого-небудь; розсудливість. *Було в селі кілька вічних опозиціонерів.. але здоровий глузд наказував Аркадієві саме їх не чіпати* (Ірина Вільде); *Здоровий глузд підказував йому, що в місті не можна затримуватися ні на годину* (В. Собко); *Всупереч живим фактам, наперекір здоровому розуму ці горе-теоретики твердять про "відмирання" народної творчості* (М. Рильський).

ГЛЯДІТИ

54. ГЛЯДІТИ СВОГО НОСА. Турбуватися, клопотатися лише про себе, не втручатися в справи інших. *Наблизився [Віктор] до Олега: — Лучче [краще] ти б глядів свого носа* (П. Автомонов).

ГЛЯНУТИ

55. ВІДКРИТО ГЛЯНУТИ У ВІЧІ кому. Не соромитися перед ким-небудь за свої вчинки. *Сумніви весь час тривожили, чи саме так треба жити, щоб ти відкрито могла глянути в вічі і капітанові, і тому безноготому .. Мамайчукові* (О. Гончар).

56. ГЛЯНУТИ / ГЛЯДІТИ СТРАХОВІ (небезпечі) У ВІЧІ. Не боятися, не лякатися чогось. *Ось, волочачи кайдани, .. проходять люди, забиті, залякані люди й не насмілюються звести*

очі на Хо, глянути страхові в вічі (М. Коцюбинський); *Почували [вітробалчани себе] й краццями, й дужчими та відважнішими, гідними, як і вони [Муха та Невкипільні], сміливо, без страху глянути небезпечі в вічі* (А. Головка).

57. ГЛЯНУТИ НЕДОБРИМ ОКОМ на кого. За народними уявленнями, поглядом пошкодити, спричинити нещастя, принести кому-небудь горе, невдачу тощо; зурочити. — *А чого така смутна? А що в тебе на думці? Оце, як води в рот набрала! Можже, на тебе хто недобрим оком глянув?* (Марко Вовчок).

58. [І] ВГОРУ ГЛЯНУТИ НІКОЛИ (немає коли, немає часу і т. ін) кому і без додатка. Хто-небудь постійно зайнятий якою-небудь роботою, справою, не має вільного часу. *За всю зиму Ілько Сторожук так і не вибрався жодного разу додому, бо такі курси — вгору ніколи глянути* (М. Зарудний); *Учасники Великої Вітчизняної війни, які пропустили кілька років [навчання], — їм ніколи і вгору глянути, у них нема ні дня, ні ночі, треба надолужувати час* (Ю. Яновський); *За тією клятою панською роботою світу не видно, вгору нема коли глянути* (С. Васильченко).

59. І ГЛЯНУТИ ГИДКО. Дуже поганий, брідкий. *Коли б вона була гарна, то мені не так було б жаль, а то ж така тобі погана, що й глянути гидко* (І. Нечуй-Левницький); *Він такий, що й глянути гидко* (З усн. мови).

60. ЛЮБО ОКОМ ГЛЯНУТИ, перев. зі словоспол. та кий, що. Гарний, привабливий. *По найновішому її [хату] поставив плану, з мансардою, з балконом на леваду, зробив таку, що любо оком глянуть: Що від садка, що збоку, що з фасаду* (О. Підсуха).

61. ХОЧ [БИ] ОДНИМ ОКОМ ГЛЯНУТИ (подивитися) на що. Хто-небудь дуже хоче побачити те, за чим сумув або ніколи не бачив. — *Чи гляну я на ті гори коли-небудь хоч одним оком?* (Т. Шевченко); *Всі вже забули рідну стріху, .. тільки мене тягнуло додому.. хоч би одним оком глянути на ту леваду* (М. Лазорський); *Хотілося б мені хоч на одну хвилину в своє село, хоч одним оком подивитися на його [Панас Мирний].*

ГЛЯНЬ

62. КУДИ НЕ ГЛЯНЬ. Скрізь, усюди. *І куди не глянь, все було встпане росю, неначе жєринками, що вночі міняється і ворущається над нами, тримаючися вітром на небі до самого ранку* (Т. Осьмачка).

ГНАТ

63. ГНАТ БЕЗП'ЯТИЙ, евф. Біс, чорт; нечиста сила. [Савка:] *Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на*

роздоріжжя... Повірте, звав, нехай Бог простить, **Гната** безп'ятого! Так що ж — не виїшов, тільки налякав (І. Карпенко-Карий). **ГНАТ-БЕЗП'ЯТКО**. — Ой, мовчи, старий гріховоднику. Чого навчаш дитину проти Святої неділі? — докірливо говорить бабуся, яка ніколи чорта не назве своїм ім'ям, а тільки — **Гнатом-безп'ятком** або тим, хто в грелі сидить (М. Стельмах).

ГНАТИ

64. **ГНАТИ ГОНОМ**. 1. Швидко рости, змінюватися. *Далі пішло так: бурячки росли, а бур'яни гнали*. **Гоном гнало** (Остап Вишня).

2. Переправляти кого-небудь пішки, без допомоги транспорту. — *Ватагами набирали нас свої ж отакі земляки у Каховці, гоном гнали в степи, завдаючи в неволю* (О. Гончар).

65. **ГНАТИ** (провадити) / **ПОГНАТИ** (провести) **ХИМЕРИ**. Говорити нісенітницю, дурниці. — *Такі слова і кожна темна баба, і кожен злий чоловік скаже, а тобі, чоловікові письменному, розумному і доброму — тобі такі химери провадити і сором і гріх* (Ганна Барвінок); — *Не слухайте, се він перепився, та сп'яну химери погнав* (Г. Квітка-Основ'яненко).

66. **ХИМОРОДИ ГНАТИ**. Вигадувати щонебудь, говорити щось неприйнятне, незрозуміле і т. ін. *Я її раз поспитала на самоті: — У тебе єсть щось важке на серці? Скажи мені. — Тепер, — каже, — ніст, дак чого ж химороди гнати!* (Ганна Барвінок).

ГНАТИСЯ

67. **ГНАТИСЯ ЗА КОПІЙКОЮ**. Прагнути до наживи, збагачення. *Якби він не гнався так за тією копійкою...* *А то жадоба така несита: все б зажер собі* (Б. Грінченко).

68. **ГНАТИСЯ** (ходити, іти і т. ін.) **ПО П'ЯТАХ**. Невідступно переслідувати когось. **Семен Лісовий і Микита Ващенко бунтували селян проти царя й поміщиків. За обома ними по п'ятах гналися стражники** (Нар. опов.); *Чернець поспішав, але тайговий присмерк гнався за ним по п'ятах* (О. Донченко); *Йому здавалося, що сама смерть жепеться за ним по п'ятах* (З. Тулуб).

ГНЕТЬСЯ

69. **[АЖ] ГІЛЛЯ ГНЕТЬСЯ**. Дуже багато, рясно (про плоди на дереві). — *Зав'язуємо шnurки, а самі зоримо спідлоба на абрикоси. Їх ще багато, аж гілля гнеться, і вони сяють у низькому довгому сонячному промінні* (Григорій Тютюнник).

ГНИ

70. **ХОЧ ОБІДДА ГНИ**, рідше зі словоспол. такий, що. Дуже товстий, дебелий, гладкий

тощо. *Товста* [Олена], *як бодня, а шия хоч обідда гни* (І. Нечуй-Левицький); *У Миханові що не двір, то й виводок дітей. І такі опецькуваті, що хоч обідда гни на них* (М. Рудь); [Жук:] *Отож у дяків сини — як ночви, шиї — хоч обідда гни!* (А. Крижанівський).

ГНИТИ

71. **В СИРІЙ ЗЕМЛІ ГНИТИ**. Бути мертвим; умерти, загинути. *Хотів фашист на Україні жити, але прийшлося йому, собаці, в сирій землі гнити* (Укр.. присл.); *Нема мені життя без Насі... Як не буду з нею жити, то буду в сирій землі гнити* (М. Коцюбинський).

ГНІВИТИ

72. **ГНІВИТИ БОГА** (Господа). Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. — *Не добрий він тобі судився, тебе їм [ним] Бог скарав. — Мамо, не гнівить Бога, се все вже Бога гнівите!* — мене дорікає дочка моя (Марко Новчок); *Не гніви, Григорію, Господа, — почувся знову батюшчин голос. — Молися краще й уповай на милість його* (В. Шевчук).

ГНІЗДЕЧКО

73. **ТЕПЛЕНЬКЕ ГНІЗДІЧКО**, ірон. Затишне, упорядковане, приємне для життя місце (перев. про житло). *Раніше раділа всьому, що вдома, — тепленьке гніздечко* (3 газети).

ГНІЗДО

74. **НАСИДЖЕНЕ ГНІЗДІ** (кубл). Житло, місце, де хто-небудь прожив тривалий час. *До спустошеного села повертали потроху люди, оселяючись у давніх, насиджених гніздах* (Ф. Малицький); *Передавши справи новому лісничому, Архип Спиридонович покинув насиджене кубло* (Н. Рибак). **НАСИДЖЕНЕ КУБЕЛЬЦЕ**. Ополудні покинув — не вже назавжди? — своє містечко... *насиджене кубельце...* *Куди? Світ за очі* (М. Понеділок).

75. **ОСІНЕ** (бсяче, вівче і т. ін.) **ГНІЗДІ** (кубл). Місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів. — *Одне гніздо осине розворушили, а друге ще .. ось незамайне, — сказав Єгор. — Нічого, — позирнула Ольга на вівську. — Доберемося згодом і до цього гнізда* (А. Шия); — *Нам треба, щоб він своє товариство [конокрадів] виказав, щоб гніздо вівче видушити* (Б. Грінченко). **ОСІНІ КУБЛА**. — *Тепер я покажу всім князям та їхнім гавкунам! .. Я пошмикаю їхні осінні кубла* (С. Добровольський).

ГНІТИТИ

76. **ГНІТИТИ СЕРЦЕ** (душу). Викликати тяжкий настрій, болісне відчуття. *Моє серце слізьми*

повне, Щось важке, щось невимовне Гнітить душу без кінця (П. Грабовський).

ГНОЮ

77. **ЯК ГНЮЮ.** Дуже багато. — В цьому році вродило їх [груш і слив] як гною, не було де дівати (Є. Гуцало); — В тебе Людка торгашка. У них грошей як гною (В. Яворівський); — Так, кажуть, гриб'я того, як гною (М. Олійник).

ГНУТИ

78. **ГНУТИ БАНДИГУ**, рідко. Говорити нісенітницю, дуриницю. Як можна садити зварену бараболу і сіяти вже зварене жито! Хіба з того щось вродить? Не гни мені бандиги (Казки Буковини..).

79. **ГНУТИ (вести) ЛІННЮ** яку, куди. Дотримуватися певних поглядів, норм поведінки і т. ін. Остап єдину ліпню гне — за правду скрізь б'ється (К. Гордієнко); — Ти, Васюто, .. помічаш, що ваш голова не туди гне ліпню (М. Стельмах).

80. **ГНУТИ ГОРБА** (горб). Працювати тяжко, з великим напруженням. Він гне натрудженого горба, В поту сорочка; жарко (А. Малишко); Років з два ми гули горб з ранку до ночі, та незабаром я вже урочисто відкривав мій гараж (З газети).

81. **ГНУТИ (дёрти, задирати і т. ін.) / ЗАГНУТИ (задёрти) КИРПУ** (носа, ніс) перед ким і без додатка. Гордовито триматися, бути чванливим, гонористим; зазнаватися. Ще й кирпу гне... мов їй гірше тепер, ніж тоді, як нужу годувала!.. (Панас Мирний); По селі гомоніли про Зінька. Кажали, що якийсь молокосос половиною села хоче правити, кирпу дере, старших ображає (В. Кучер); — Черкни нам, Ванюшко. Не задирай носа, не гни кирпу (В. Логвиненко); — Сміється з мене всякий біс, — Жаліється Осел, — усякая скотина Дере передо мною ніс (Л. Глібов).

82. **ГНУТИ (згинати) / ЗІГНУТИ СПИНУ** (шію, карк, хребет і т. ін.). 1. Тяжко працювати. Сокало неохоче віддав перепустку Йванові. Йому б отак!.. Попросити по-людському .. Ні, не дають .. Недаремно ж [Іван] на німців гує спину. Жаль, не провалили черпаком отим голову. Зрадник! (А. Дімаров); — Не можна далі жити отак! — говорила літня селянка-біднячка, яка все життя гуляла спину на поміщицькій землі (З газети); Грішні душі, просте бидло Гнуло в праці карк свавільний, А канчук гуляв свобідно, Лад піддержував суспільний (І. Франко). **ЗГІНАТИ ХРЕБТА**. Винороби, що згинати В полі мусили хребти, На щорічне графське свято Хоч-не-хоч, а мали йти (Л. Первомайський).

2. **перев. перед ким—чим.** Виявляти покірність, запобігати, підлещуватися. — Не люблю я покорятися та гнути перед усяким дідьком спину (І. Нечуй-Левицький); Бувало Микита, мій дід, кожом'яка, Століття дідівська нерадісна путь! Ніколи, розказують люди, не плакав І другим заказував спину не гнуть (А. Малишко); Нема чого їй гнути ні перед ким спину (Остап Вишня); Невже так і треба шию перед боярами гнути, хіба ми не люди? (А. Хижняк); А хто жадав собі за смак Згинати спину перед сильним (Я. Щоголів); // **перев. перед чим.** Пасувати. Але ніколи я не гуєв спину перед бідою і лихоліттям і ніколи не задирав голову, коли приходила радість (О. Довженко).

83. **ГНУТИ (згинати) КОЛІНА** перед ким. Виразити покірність; запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось. Це ж він [Камеяр] навчав тебе коліна не гнуть, Народе мій (Л. Забашта).

84. **ГНУТИ (згинати, скручувати) / ЗІГНУТИ (скрутити) В ДУГУ** (в три дуги, в три погібелі і т. ін.) кого. 1. Суворістю, утисками примушувати скорятися, бути покірним; пригноблювати, придушувати. В дугу усякого він [магнат] гує, Аж поки то якась Зозуля його із міста не зіпхнула (Панас Мирний); — А отих хлопів та українських ходачкових дворян ми скрутимо в три погібелі (І. Нечуй-Левицький).

2. Мучити, гнітити. — Ще, брат, Федора сплоха не зігнеш... Гнули його в три погібелі всякі недолю, гнули, як лозу на каблучку... А що — зігнули?.. (Панас Мирний). **ГНУТИ В СУК.** Оп'ять [знову] війна і різанина, Оп'ять біда гне в сук Латина (І. Котляревський).

85. **ГНУТИ КОЗИРЯ.** Поводити себе зарозуміло, гонористо; чванитися, зазнаватися. — Ми тут усі тебе ждемо, а ти хто й зна де лазиш. Сказано в десять, треба приходити в десять, а нічого козиря гнуть (І. Микитенко).

86. **ГНУТИ СВОЮ ЛІННЮ** (своє). Уперто домагатися чого-небудь; наполегливо відстоювати, здійснювати щось по-своєму. Вони безсилі перед директором, який, прикриваючись інтересами колективу, гне свою ліпню на шкоду іншим (З газети); — Доведеться його [ресторан] відкривати, — гне свою ліпню їхній старший (З журналу); Горленко повільно й неухильно гуєв своє (З. Тулуб).

ГНУТИСЯ

87. **ГНУТИСЯ (згинатися) / ЗІГНУТИСЯ В ДУГУ** (в три погібелі) перед ким. Плазувати, запобігати перед кимсь, виявляючи покірність. Ну та годі терпіти нам біду. Перед дворянами гнуться в дугу (Пісні та романи..); Шатай-Мотай

згинався в три погибелі перед сильними, обдирав і грабував слабих (Від давнннн..).

ГОВОРИТИ

88. ГОВОРИТИ НА РІЗНИХ МОВАХ (різніми мовами). Не розуміти один одного. [Хвора:] Не хтіла б я тебе вразити, сестро, та, бачу, прийдеться розмову залишити, Бо ми говоримо на різних мовах (Лєся Українка).

89. [Й] ГОВОРИТИ НІЧОГО (нема́ чого́, нема́ що). Без сумніву, безперечно. *А то вже дівка, не то, що на усе село, та вряд чи де й близько така була: бозобоязлива, .. розумна, і що вже красива, так вже нічого й говорити!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Ні, нема що говорити, хороший хлопець Артем!* (А. Головко).

ГОДЕН

90. НЕ ГОДЕН У СЛІД СТУПІТИ чий. У порівнянні з кнм-небудь набагато гірший. *Я все зроблю, щоб довести, що він не годен у його слід ступити* (З газетн).

ГОДИНА

91. БЕРІЙ ЙОГО́ (ї́, ї́х і т. ін.) ЛИХА́ ГОДИ́НА, лайл. 1. Уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь. — *А бери її лиха година! Сидить як ідол, з очей іскри, у бровах сам чорт ховається і не [иї] пари з вуст!* (Дніпрова Чайка).

2. Уживається для вираження мимовільної згоди з чнм-небудь; нехай буде так. — *Як zostалися ми удвох, я їй кажу паничеві: хай [пан] .. дасть хату й огорож [город].. бери вже його лиха година!* — помірюся (Панас Мирний).

92. БИЙ / ПОБИЙ (побила б) ТЕБЕ́ (його́, ї́, ї́х і т. ін.) ЛИХА́ [ТА НЕЩАСЛИВА] ГОДИ́НА (моро́ка, грім, хрест і т. ін.), лайл. 1. Уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь. — *А! Бий його лиха година!* — Скрикнув з розпукою Семен і вдарив шапкою об землю (М. Коцюбинський); *За тими волами я посівів парубком, побила б їх морока* (М. Коцюбинський).

2. Уживається для вираження захоплення кнм-, чим-небудь, здивування з приводу чогось. *Ой, не можу!* — вхопився за боки шофер і вибухнув щирим зарозливим сміхом. — *А бий тебе морока! Чи чули ви таке?* (Ю. Сморнч); *Один, як побачив твою скриню, так руками вчепився .. Я вже, бий тебе грім, ні за що в світі не відступлюсь од неї!* — каже. — *Невже це ваш син вимаїстрував* (М. Стельмах).

93. БОДА́Й ПОБИЛА ЛИХА́ [ТА НЕЩАСЛИВА] (ня́гла) ГОДИ́НА кого, що, лайл. Уживається як лайка з недобрим побажанням

кому-небудь. [Зінька:] *Бодай тебе, братіку [братню], побила лиха година та нещаслива* (М. Кропивницький); — *Стина, мов попечена, болить, — жалівся Чіпка. — Сказано, биля! .. — Бодай їх лиха та нещаслива година побила, як вони так знуцаються над людьми!..* (Панас Мирний).

94. БОДА́Й (щоб) ТЕБЕ́ (його́, вас, ї́х і т. ін.) ВЗЯ́ЛА ЛИХА́ ГОДИ́НА, лайл. Уживається для вираження незадоволення, обурення кнм-, чнм-небудь, зневаги до когось—чогось або недоброго побажання комусь. — *Грішу! — подумав Харитон. — А все оті цокотухи розворушили мої думки, згадали мені про Онисю. А, бодай вас лиха година взяла!* (І. Нечуй-Левицький). *ВЗЯ́ЛА Б ЙОГО́ ЛИХА́ ГОДИ́НА. Дамінік був злий і на татар, і на козаків, і на попів.. Вззяла б його лиха година! І чом би було не помиритися з козаками?* (І. Нечуй-Левицький).

95. ГОДИ́НА ПРОБІ́ЛА чия. Настав вирішальний момент, період у чиемусь житті. *Що ж чекає його — відкача з каторги! .. І бачив, що перед ним тяжкий шлях. Завтра прийде день і проб'є його година* (І. Багрянний).

96. ЗО́РЯНА ГОДИ́НА. 1. Найсприятливіший момент, період у чиемусь житті. *Хай вони спробують вірити в свою зоряну годину, хоч один день* (В. Дрозд).

2. Найвищий ступінь піднесення, розв'язку чогонь-небудь. *Імпресіонізм зазнав своєї зоряної години у живописі 1880 року, а в музиці тільки на початку 90-х років* (З журналу).

97. ЛИХА́ (важкі́, гіркі́ і т. ін.) ГОДИ́НА. Певний період з тяжкими, несприятливими обставинами; горе, нещастя. *В грудях билось єдине бажання: Щоб тебе не спіткало страждання, Щоб минула година лиха* (П. Грабовський); — *Лиха година вигнала мене з батькового двору й пустила по світу бурлачкою* (І. Нечуй-Левицький); *От записав мій .. друг Мені свій адрес [адресу]. У гірку годину* (М. Рильський).

98. ЛИХА́ ГОДИ́НА ЙОГО́ (ї́, ї́х і т. ін.) ЗНА́Є. Невідомо, незрозуміло. — *От дитинка, нехай Бог милує! — почувся голос Антоніни.. — І в кого воно вдалось, лиха година його знає* (О. Довженко); *Лиха її година знає, від кого вона тікала та ховалася...* (Панас Мирний).

99. ЛИХА́ ГОДИ́НА НЕСЕ́ / ЗАНЕСЛА́ (принесла́, приволокла́ і т. ін.) кого, зневажл. Уживається для вираження незадоволення з приводу прибуття когось небажаного кудн-небудь або небажаного пересування когось-небудь куднсь. *Завалували собаки у дворі. — Когось несе лиха година!* — промовив він і знову прийнявся [прийнявся] за чай (Панас Мирний); *Занесла мене лиха година в невеличкий повітовий город N*

(В. Винниченко); *І припесла-таки лиха година .. отого неспросипленого п'янюгу,— зашепотів Єрмія до Гризельди (І. Нечуй-Левицький); Прийшов [Осел]. А Громовик до його [нього] обізавсь: "Чого це ти тут опинився? І як це ти сюди пропхавсь?" "Приволокла лиха година!"* (Л. Глібов).

100. **ЛИХА ГОДИНА НОСИТЬ / РОЗНОСИЛА** (понесє) кого, зневажл. Уживається для вираження незадоволення з приводу того, що хтось десь блукає, ходить, своєчасно не приходять, коли на нього чекають. [Тишко:] *Давайте вечеряти!* [Палажка:] *Дивись, який командир! Ти розкажи мені, де тебе носить лиха година?* (Я. Мамонтов); — *Так, так... Де ж уночі розносила його лиха година?..— плакалась Хіверя (Панас Мирний); Куди його лиха година понесе! — сказала Горпина (Панас Мирний).*

101. **ПОБИЛА ЛИХА [ТА НЕЩАСЛИВА] ГОДИНА** кого. Спітало лихо, нещастя. — *От побила мене лиха та нещаслива година! Сподівалася на старість спочити,— от і спочила! — закінчила стара (Панас Мирний); — Побила нас лиха година та нещаслива! Ой Боже наш милостивий та милосердний! За віщо ж нас так страшно скривдили? (І. Нечуй-Левицький).*

102. **ХАЙ ЛИХА ГОДИНА** на кого, лайл. Уживається як лайка з побажанням нещастя кому-небудь. *Хай на вас лиха година!* (Укр. присл.).

103. **ЯКА ЛИХА ГОДИНА**, зневажл. Хто, що. *Дев'ять годин ранку.— І яка лиха година там стукає?* (Остап Вишня).

104. **ЯК ОДНА ГОДИНА**. Дуже швидко. *Тиждень минує, як одна година (І. Нечуй-Левицький); Так-то проживає Олесь, працюючи без спочину, без утоми; так і рік цілий минає, як одна година (Марко Вовчок).*

ГОДИНИ

105. **ГОДИНИ (година) ПІК**. Найбільше напруження, завантаження в роботі транспорту, підприємства і т. ін. *Вранці витрата електроенергії збільшується в кілька разів. Ще більше зростає потреба в електроенергії ввечерами в години пік (З журналу).*

106. **ДО СУДНОЇ ГОДИНИ**, заст. До самої смерті, до кінця життя. *Буду нам'ятати моє горе до судної години!* (З журналу).

107. **З ГОДИНИ НА ГОДИНУ**. Найближчим часом. *Іван Федорович як неживий ходить. Він жеде сина з години на годину (Панас Мирний); Коли фронт відкотився недалеко і чути було бої, він виглядав своїх з години на годину (Григорій Тютюнник).*

108. **НА [ЯКОЇ] ЛИХОЇ ГОДИНИ**, зневажл. Навіщо, для чого. — *І скажіть мені: на якій лихій годині все добивались, щоб оту цензуру одмінити?* (Панас Мирний).

109. **У ДВАДЦЯТЬ ЧОТИРИ ГОДИНИ**. За короткий час, негайно. — *Він дума, свиняче рилю, як рештант [арештант], то вже не людина. А може, він кращий за тебе .. Гля-ади! як тільки дізнаюсь, я тебе .. в двадцять чотири години (М. Коцюбинський).*

ГОДИНІ

110. **К ЛИХІЙ ГОДИНІ; У ЛИХОЇ ГОДИНІ**. Уживається для вираження незадоволення, нехвалення і т. ін. — *Оце трахнує! Трохи голови не збив к лихій годині!* (Григорій Тютюнник); — *Та не бери ти стільки, бо підірвешся к лихій годині, Максиме (М. Зарудний); Як вони його [буряк] там буртували в лихій годині, .. закрісав (Григорій Тютюнник).*

111. **НІ К ЛИХІЙ ГОДИНІ**. Ні до чого, нікуди, зовсім. — *Е, це діло ні к лихій годині не годиться!* (Григорій Тютюнник).

ГОДИНОНЬКА

112. **ЛИХА (нешаслива) ГОДИНОНЬКА**, перев. зі сл. м о я, н а ш а. Уживається як вигук при вираженні душевних страждань, переживань і т. ін. *Я не боюся, тільки журюся. Ой, лиха моя годинонька! — обізвалася Соломія (І. Нечуй-Левицький); Ой, лиха наша годинонька! І з Лубен вибирались ханком., і тепер довелось ханком тікати (І. Нечуй-Левицький); А товаришки... що подумают, а село все що скаже?.. Нешаслива годинонько, безталанна моя доленько (Панас Мирний); Нешаслива годинонько, Що ж я наробила? Ой нащо ж я свою долю Та й занастила (Леся Українка).*

ГОДИНУ

113. **ГОДИНУ В ГОДИНУ**. Систематично, безперервно, постійно. *Вони справді казково багаті, наші літературні предки! Ми вдячні їх батьківській благодієності і науці, яку вони нам передають день у день, годину в годину (З газети).*

114. **ПІД СЕРДИТУ ГОДИНУ**. Спересердя. *Під сердиту годину, ..Одна [сестра] смиче за чуприну і товченики дає (Л. Глібов).*

ГОДИТИСЯ

115. **[І] В ПІДМЕТКИ ([і] на латку) НЕ ГОДИТИСЯ** кому. Своїми якими, властивостями бути гіршим від кого-небудь. *До війни не було кращого співака в селі. Навіть Михайл Кожухар не годився йому [Івану Ліснякові] в підметки (М. Зарудний); Що ж сестра Юліана?.. Та ви їй... на латку не годитесь! (Панас Мирний).*

116. У БАТЬКІЙ (у діді, у матері і т. ін.) ГОДИТИСЯ кому. Бути набагато старшим від кого-небудь. *Заважала [Наталі] дівоча соромливість перед людиною, що годилася б її у батьки* (С. Добровольський); *Василько побачив його, біжить із криком "тату", а він, виходить, в діди йому годиться* (М. Стельмах).

117. У СИНІЙ (у дочки, в онуки і т. ін.) ГОДИТИСЯ кому. Бути набагато молодшим від кого-небудь. *Юрія, який годився б у сини своєму вчителю, по сільському звичаю він називав на "ти"* (М. Томчаній).

ГОДИТЬСЯ

118. ДЛЯГОДИТЬСЯ. Заради пристойності, для порядку, удавано. *Не мав [Іван] до Палагни жалю, навіть кривди не чув у серці, хоч бився за неї з Юром. Не з злості, а для годиться, коли люди звели (М. Коцюбинський); Було б шануватися, моя замороко, хоч для годиться, про людське око* (Л. Костенко).

119. ЯК ГОДИТЬСЯ. Як повинно бути, як належить, як слід. *От кум прийшов, посіли, як годиться* (Л. Глібов); *Данило Мармура .. намірявся було жартувати, як годиться в сватах* (С. Чорнобривець).

ГОДІ

120. ТА Й ГОДІ. 1. Уживається для підтвердження вичерпності сказаного; та й усе, більше нічого. *Встануть сердеги працювати, Корови підуть по діброві, Дівчата вийдуть воду брати, І сонце глянє — рай та й годі!* (Т. Шевченко); *Горе тепер, Олю, та й годі* (В. Винниченко); *Робота їхня й справді Лукію зацікавлює — майстри та й годі!* (О. Гончар).

2. Уживається для вираження посиленого, збільшеного відтінку обмеження; і тільки. — *Та оцеї Ламицький, .. він не дуже любить бали і, здається, й танцює тільки кадрили, та й годі,* — сказала Маруся (І. Нечуй-Левицький); — *Що ми? Хіба ми люди? Обличчя носимо людське та й годі, а душу і серце в хмелі потопили* (Панас Мирний); *Дівчини він майже не знає. Якось випадково, років зо два тому, зустрічав її в економії та й годі* (М. Стельмах).

ГОДУВАТИ

121. ГОДУВАТИ БЕБЕХАМИ (буханцями) кого і без додатка. Бити кого-небудь. *Хама подумав, що ще трохи його товкмачив, прийнявсь лежачого шкварити... знай його бєбєхєми годує* (Г. Квітка-Осинов'яненко); — *Оце дїждєвєс дїтєчєк нє старїсť... Нє хлїбєм, а бєбєхєми годуєть* (Григорій Тютюнник).

122. ГОДУВАТИ ВОШІ (вощей, бліх, нүжу, блощиці і т. ін.). Перебувати в поганих побутових умовах; жити дуже бідно, злидарювати. — *А потім ще йди, значить, і воюй за пана, іди, значить, вощі в окопах годуї* (Ю. Яновський); *Годуючи бліх по татарських хуторах, самотужжє тягаючи плуга на будіванні залізниці.. він мав змогу спостерігати за всіма готуваннями, що веліся на перешийку* (О. Гончар); *Ще й кирпу гнє... мов їй гірше тепер, ніж тоді, як нүжє годуєлє!..* (Панас Мирний); — *Будуть чи не буде коней — промовчу про вас, а, боронь Боже, попадусь з ними — підете у торязгу казенні блощиці годувати* (М. Стельмах).

123. ГОДУВАТИ ГАРБУЗАМИ кого, жарт. Відмовляти тому, хто сватається. — *У нас не попадайся, зараз провчимо, а найбільше тих, що добрих людей замість рушників та годують гарбузами* (Г. Квітка-Осинов'яненко); *Дівчині вже вісімнадцять минуло, а вона й досі жєнєхїєв гарбузами годує* (М. Стельмах).

124. ГОДУВАТИ ЗЛІДНІ (зліднів). Жити в нужді, в бідності. [Кіндрат Антонович:] *Я цілий вік труди́вся .. увесь вік злиднів годував, недоїдав, недопивав* (М. Кропивницький); *Колись отак стояв Павло із Степаном Кучером, таким же бідаком, що не схотів годувати злиднів і втік десь на Кривий Ріг* (Д. Прилюк).

125. ГОДУВАТИ З ЛОЖЕЧКИ кого, ірон. Надмірно опікати когось, піклуватися про когось-небудь. *Перш за все [Семен] хоче рішуче відкинути ті наклепи, які тут зводилися на "клуб інтелектуалів"...* Вони дорослі люди, і годі вже годувати їх з ложечки (Ю. Бєдзик).

126. ГОДУВАТИ ЛЯЦАМИ кого. Завдавати ударів рукою; бити по обличчю кого-небудь, караючи за провини. *Дяк за кожний вияв сваволі годуєв його .. важкими лїцїми* (О. Іваненко).

127. ГОДУВАТИ ОБІЦЯНКАМИ (жданиками, пожданиками) кого і без додатка. Неодноразово обіцяти зробити що-небудь, але не виконувати обіцяного. [Макар:] *Ти й досі годуєш мене жєдєпєкєми: жєдєи тє пождєи* (М. Кропивницький); — *Хїбє тє бєчєи, цю вонє цюднє шєвєдєєть дє мєнє .. Всє пїдєждєдїть тє пїдєждєдїть* [грошей] — *пождєдєкєми годуєть* (Панас Мирний).

128. ГОДУВАТИ / ПОГОДУВАТИ ШТУРХАНЦЯМИ кого. Бити кого-небудь різкими короткими ударами. *Зоньку годуєлє штурханцями по кутках* (Леся Українка); *Старший школяр відіграв у нього рогатку, погодував добре штурханцями і відпустив, пригрозивши, що розкаже директоріві школи* (З газети).

129. ГОДУВАТИ РАКІВ. Бути утопленим; утопитися. — *Дєсь тєпєр нєшє кєтєгєрєшєк*

з турком бесідує,— обізвалась Соломія.— Як не годує раків дунайських,— кинув Остап (М. Котюбинський).

130. ГОДУВАТИ (частувати) / НАГОДУВАТИ (почастувати) ПОТИЛИЧНИКАМИ кого і без додатка. Бити кого-небудь по потилиці. Мусила Левантіна зостатися, і справді її покращало: хазяйка вже не годувала її потиличниками і менше лаяла (Б. Грінченко); Ніколи його ніхто не бив, а батько й поготів. Бабуся в дитинстві частувала потиличниками й давала ляпанців, але то була не кара, а ласка (В. Собко).

131. І КІШКИ НЕМА ЧИМ ГОДУВАТИ у кого. Хто-небудь дуже бідний. — Попросив би моргорича, та знаю, що в вас і кішки нема чим годувати,— сказав Зануда й вийшов з хати (І. Нечуй-Левицький).

ГОДУЙ

132. [І] ХЛІБОМ НЕ ГОДУЙ, А... кого. Уживається для вираження чий-небудь пристрасі до чогось. Почали з батьком про кавалерію говорити, бо старого Кирила хлібом не годуй, а дай пригадати, як він... на Варшаву ходив (М. Зарудний); Завжди знайдеться людина, яку хлібом не годуй, а дай почитати когось (З газети).

ГОЛИЙ

133. ГОЛИЙ, БОСИЙ І ПРОСТОВОЛОСІЙ. Дуже бідний, убогий. Подумала Пріська, погадала: за нею її сирітська доля,— гола, боса й простоволоса, а попереду... нужда та недостачі (Панас Мирний).

134. ГОЛИЙ, ЯК БУБОН (як турецький святий). Дуже бідний. — З діда-прадіда був я голий, як бубон. Польової землі ані геть не мав і не маю (Є. Кротевич); — Чи гаразд у їх [них] у господі? — Де там! такі стали голі, як турецькі святі (Марко Вовчок); Всмійнулася Килина ..— Хлопець, правда, гарний, Микола Гармаш зветься, з сусіднього хутора, так горенько ж — голий, як турецький святий, а мені треба і гарного, і багатого (М. Лазорський).

ГОЛИТИ

135. БЕЗ МІЛА ГОЛИТИ / ПОГОЛИТИ кого. Завдавати кому-небудь неприємностей; бути причиною чийхось важких, складних обставин. — Як так будеш ламати причепи, то ми тебе без мила поголимо, парубче (А. Хорунжий).

136. ГОЛИТИ / ВИГОЛИТИ ЛОБ (лоба, чуба, чуприну і т. ін.), іст. Забирати в солдати (до 1874 р. призывали у царську армію виголювали передню частину голови). Од матушки-цариці, Таки із самої столиці, Прийшов указ лоби голить (Т. Шевченко); Ой привезли до прийому

Чуприни голити (Т. Шевченко); [Тетяна:] Адже і ти мужиком був, поки тобі лоба не виголили та мундира не натягли на плечі (І. Котляревський).

137. ГОЛИТИ В МОСКАЛІ, іст. Забирати у солдати. Ото ж і вивчився я, виріс, Прошу собі волі,— Не дає [пані], І в москалі Проклята не голить (Т. Шевченко).

ГОЛІВОНЬКА

138. БІДНА ГОЛІВОНЬКА (голова). 1. зі сл. мо я, і а ша. Уживається для вираження відчаю, розпачу. Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга. Ой, матінко, коли б там не огледілись за мене! Ох, Усте, бідна паша голівонька (Марко Вовчок).

2. зі сл. тв о я, і х. Уживається для вираження співчуття чийм-небудь переживанням. — З такою втіхою я б у домовину рада. Ще дасть [мати] тебе заміж за якогось гайдамаку старого,— ось побачиш.. Ох, Марусечко мила! Марусечко любя! Бідна ж твоя голівонька (Марко Вовчок).

ГОЛКА

139. ЯК (мов, на́че і т. ін.) ГОЛКА В СОЛОМІ (в снігу), зі сл. зийкнути, губитися і т. ін. Так, що не можна знайти; безслідно. Нече голка в соломі, зник [Кирило] у натовпі людей (Н. Рибак); Внизу — косогір, забитий снігом, а далі — царство лісів, у яких людина губиться, як голка в снігу (Григорій Тютюнник).

ГОЛКАХ

140. ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА ГОЛКАХ (на шпильках, на шпичках, на колючках, на терню і т. ін.), зі сл. сидіти, стояти, почувати і под. У стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання; неспокійно, нетерпляче. Оріся сиділа, як на голках, а ввечері рішуче поставила перед Тимком вимогу, щоб він спровадив із двору свого дружка (Григорій Тютюнник); Меланія сиділа як на голках, намагаючись приховати, що нервує і переживав (П. Гуріненко); Вутанька, передавши Мокрині гостинень від матері .., стояла весь час, мов на голках (О. Гончар); Усе те так налякало студента, що він сидів, як на шпильках (І. Нечуй-Левицький); Дівчина, як на шпичках, підійшла до батька і дала чолом йому (так мати навчила) (А. Головка); Коцюбинський почував себе, як на колючках (Л. Смілянський); Зібрано грошей так мало, що стид було давати їх Грицеві, що весь той час сидів, мов на терню, і не знав, де подітися (І. Франко).

ГОЛКУ

141. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ГОЛКУ В СІНІ, зі сл. шукати. Марно, безрезультатно. Не мало

було наших, якщо два дні билися. Пішли на правий берег, в білоруські ліси. Шукай тепер їх там, як голку в сіні (А. Хнжияк); — Шукаємо добра, як голку в сіні, а тільки лихо маєм на віку (М. Руденко).

ГОЛЛАНДЕЦЬ

142. ЛЕТЮЧИЙ ГОЛЛАНДЕЦЬ. Легендарний образ капітана, приреченого на вічне плавання в морі, а також корабель цього капітана. [Представник "Стремительного":] *Летючим голландцем ми будемо бродити по морю, і нам тоді не страшний ніхто* (О. Корнійчук).

ГОЛОВА

143. АЖ ГОЛОВА ЗАГУЛА, зі сл. у д-рн-тнся. Дуже сильно. Молодиці закрутились серед хати та вдарились лобами так, що аж голови загули (І. Нечуй-Левницький).

144. ГАРЯЧА ГОЛОВА. Запальна, нестримана людина. — *Дуже недоречно, — суворим голосом мовить сліпий, — через декотрі гарячі голови може загальмуватися важлива справа* (Ю. Яновський); *Потоцький знає, чим закінчиться та нерозумна затія гарячих голів, і не піде за ними* (Я. Стецюк); *Більша частина делегатів стоїть на твердих, виважених позиціях, але були й гарячі голови, які заходили надто далеко у своєму радикалізмі* (З газети).

145. ГОЛОВА БОЛІТЬ у кого, кому і без додатка. Хто-небудь турбується, уболіває за когось—щось. *І чого тобі так за всякий дріб'язок болить голова?* (М. Стельмах); *[Кряж:] Весна, а в тебе й голова не болить, чи там сіють, чи ні* (М. Зарудний); *За довгі роки всіляких кампаній, реляцій і бенкетів колишні "хазяї" навчилися грати у що вгодно...* *А про справжнє діло, про землю-годувальницю — голова не боліла* (З журналу).

146. ГОЛОВА ВАРІТЬ у кого, чия. Хто-небудь розумний, кмітливий. — *Певно, спросоння в мене голова не дуже варила, бо я майже нічого не міг збагнути* (Л. Смілянський).

147. ГОЛОВА ДІР'ЯВА у кого, чия і без додатка. Хто-небудь безпам'ятний, забутий. — *Ой, коли б же не забути до ранку та сказати жінці про дочку.. Ой, мабуть, забуду! Чогось на старість у мене голова стала дір'ява* (І. Нечуй-Левницький); *Вона підійшла до столу й вишукнула: — Ні, не буде мені дороги, голова зовсім дір'ява стала... найголовніше — яблука — забула* (В. Собко).

148. ГОЛОВА Є у кого і без додатка. Хто-небудь розумно, розсудливо міркує. — *Каєшся тепер, плачеш. А раніше що думала, а раніше голова була?* (Панас Мирний).

149. ГОЛОВА З ВУХАМИ. Хто-небудь не здатний швидко згодатися про що-небудь, зрозуміти; некімтливий, нерозторопиний. — *Голово з вухами! Хоч при людях кажи на мене ти! — сказала Онися, торкнувши його по руці* (І. Нечуй-Левницький).

150. ГОЛОВА ЗЛЕТІЛА (впала, покотилася і т. ін.) [З ПЛЕЧЕЙ (з плеч, з пліч)]. Хто-небудь загинув. *О, сором мовчки гинути й страждати, Як маєш у руках хоч заржавілий меч. Ні, краще ворогу на одсіч дати, Та так, щоб голова злетіла з плеч* (Леся Українка); — *Мені там [на війні] теж не мед питиметься... Може, й голова злетить* (Григорій Тютюнник).

151. ГОЛОВА З ПЛЕЧЕЙ (з пліч). Загрознає становище, смерть. *Багатоми йти на суд — тринь-трава, а бідному з пліч голова* (Укр. присл.).

152. ГОЛОВА [ІДЕ (ходить)] / [ПІШЛА (заходила)] ОБЕРТОМ (крігом, хідором і т. ін.) чия, у кого, кому і без додатка. 1. У кого-небудь виникає стан запаморочення (від хвороби, болю, голоду і т. ін.). *Вікторія не може підвести руки. Стає млясо, йде обертом голова, тисне в грудях* (А. Хнжияк); *У мозку [Якова] сон-туман, тім я мов хто коліном надавлював, голова кругом ходила* (Панас Мирний); *Голова ходила хідором, кружила, боліла. Щоб хоч трохи очуматись, він пішов походити по ярмарку* (Панас Мирний); *Дух істинного вдарив у ноздрі [ніздрі] й голова пішла обертом* (І. Багрянний).

2. Хто-небудь перебуває в стані приголомшеності, відчуває розгубленість (від надміру вражень, численних турбот, справ і т. ін.). *Його голова йшла обертом від тих палких думок, які Іван [Тобілевич] привіз з Києва* (Ю. Мартич); *Контрактом же я так зв'язаний, що не можу кинути службу раніше.. Голова йде кругом* (М. Коцюбинський); *І то правда, скільки тих принципів на світі? Скільки ідей? Голова ходором ходить, як почнеш міркувати та метикувати* (І. Нечуй-Левницький); *А Мартин Терловий, хоч і сотником став, а не запанів. Від нього теж довідався [Гуляй-День] чимало такого, що голова обертом пішла* (Н. Рибак).

3. Хто-небудь втрачає здатність розумно, тверезо міркувати, правильно оцінювати дійсність. *Молодий ти ще, битий ніколи не був, тому й голова тобі від слави йде обертом* (З. Тулуб); *Почав [паня] присолашати [пропонувати] їхати з ним у город, за хазійку бути...* *От моя дурна голова і пішла кругом* (Панас Мирний).

153. ГОЛОВА КРУТИТЬСЯ (морочиться, паморочиться, макітриться і т. ін.) / ЗАКРУТИЛАСЯ (заморочилася, запаморочилася,

замакітрилася і т. ін.) *чия, у кого, кому і без додатка*. 1. Кого-небудь охоплює стан, при якому все ніби хитається. *В глибоких ямах, серед задухи й смороду, од яких крутиться голова, працюють... тисячі робітників* (М. Коцюбинський); *На рундуку у неї голова закрутилася, ув очях потемніло і., як сніп, вона повалилася додолу* (Панас Мирний); *Глянув [Улас] униз, і в його голова заморочилася* (І. Нечуй-Левицький); *Здавалася, хвилиною — і голова йому заморочиться, він упаде під людські ноги* (Ю. Збанацький); *Я ж уроки вчив, аж голова замакітрилася* (О. Донченко).

2. Хто-небудь розгублений, приголомшений чимось (сильними враженнями або численними справами, турботами тощо), не знає, що робити, як діяти. *У всій його постаті вчувалася вивченість бувалою вояки, котрому за найтяжчої скрути не паморочиться голова* (Ю. Бедзик); — *І все про електрику та механіку торохтіли. І так всю дорогу, аж голова в мене замакітрилася* (В. Добровольський).

154. ГОЛОВА ЛЯГЛА (полягла, покотілася і т. ін.) *чия і без додатка*. Хто-небудь загинув. *Де полягла козацька голова думлива, Виріс там будяк колючий та глуха кропива* (Леся Українка); *Невже Трясило гине?.. Шаблюка блиснула в Марини, і покотилася голова* (В. Сосюра).

155. ГОЛОВА НА ПЛІЧАХ (на в'язях) *у кого*. 1. Хто-небудь розумний, тямущий. [Свирид:] *У іншого ніби й голова на плечах, а придивившись гарненько...* [Пилип:] *Побачиш порожнє місце* (М. Кропивницький).

2. Хто-небудь ще живий, не вмер. — *Щоб же я на страшний суд не встав, коли ти до неї доторкнешся, поки в мене голова на плечах!* (П. Куліш).

156. ГОЛОВА НЕ ПОЛОВОЮ (не солбоною, не клбччям і т. ін.) *НАБИТА* *у кого*. Є розум. [Василь:] *Дуже вже вона маніжитьсь! У мене, слава Господові, голова не половиою набита!* (М. Кропивницький).

157. ГОЛОВА ПУХНЕ (розпухає, репасться, розколюється, тріщить) *від чого, у кого і без додатка*. Хто-небудь постійно зосереджений на здійсненні чого-небудь, напружено думає про що-небудь. — *Коли вночі не спиться, почну примірятися в думці, як би це я хазяйнувати почав. Так чи повірши, аж голова пухне од клопоту* (А. Головка); *Від дум і гадання розпухала [у Надії] голова* (Я. Баш); — *Наговорив стільки, що аж голова репасться од думок* (І. Цюпа); *Голова в голови розколюється од думок різних* (Остап Вишня); — *Аж голова тріскає від усіх тих дурниць* (І. Франко); *Голова тріщала від нових понять про світ і людей* (Іван Ле).

158. ГОЛОВА РОЗВАЛЮЄТЬСЯ (лопасться і т. ін.) *у кого і без додатка*. Хто-небудь мучить, страждає від сильного головного болю. — *Прийдеш бувало в найглухіше село, забрьоханий, стомлений як чорт. Голова розвалюється* (Ю. Збанацький); — *Та замовчить, бодай вам заціпило! Бо од вашого крику у мене вже й голова скоро розвалиться* (А. Дімаров); *Голова лопасться від дивного неприємного дзвону й болю* (Ю. Збанацький).

159. ГОЛОВА ТУМАНІЄ (туманіється, чманіє і т. ін.) *від чого і без додатка*. Хто-небудь втрачає чіткість думки, здатність виразно сприймати все навколишнє (від хвилювання, сильного болю, голоду і т. ін.). *Від голоду його нудило, голова туманіла, в скронях щось стукало лютим болем* (З. Тулуб); *Все клетотило в ньому. Жаром палило груди, туманілась голова* (А. Шиян); *Від тих суперечок голова чманіє* (К. Гордієнко).

160. ГОЛОВА ЦІЛА [НА ПЛІЧАХ] *у кого і без додатка*. Хто-небудь живий, не загинув (у бою). *Про славу думає лицар, а не про те, щоб ціла голова була на плечах* (П. Куліш).

161. ДУРНА ГОЛОВА, лайл. Нерозумна, нетямуща людина. *Дурна голова не полисіє* (М. Номис).

162. ЗОЛОТА ГОЛОВА. Здібна, обдарована людина. *За лісника .. служив Онисько Вертихвіст; чоловік — просто золота голова, коли б не такий внадливий до сляного бога [до алкогольних напоїв]* (О. Кониський); *Брянський — ветеран полку... Золота голова! Коли кінчимо війну, я його обов'язково направлю в Академію. Його місце там* (О. Гончар).

163. КАПУСТИЯНА (кур'яча) ГОЛОВА, зневажл. Некмітлива, нерозторопна, неуважна людина. *Хотів би [Йоско] .. ремесла вчитися. — Іди, іди, капустана голово, гадаєш, що тебе хтось прийме* (І. Франко); — *Що, — каже, — я за кур'яча голова! Кого я йду рятувати? Хіба в неї нема жениха боронити?* (П. Куліш). *КУР'ЯЧІ ГОЛОВИ. — Ми плачемо. А Кирило Тур тоді: "Не плаче, кур'ячі голови! Вам треба радуватись, а не плакати"* (П. Куліш).

164. ПОВНА ГОЛОВА *чого*. Дуже багато. *Роботи й клопоту [в Перегуді] повна голова* (В. Кучер).

165. ПОРОЖНЯ (пустя) ГОЛОВА, зневажл. Нерозумна, нетямуща людина. *Пуста голова — баранові рідня* (Укр. присл.); — *Я знаю таке дупло в дубі — велике-велике. Там ми обоє вмістимось.. І я, пуста голова, навіть не подумав, яке лихо могло спіткати того дуба, і побіг за Любою* (М. Стельмах).

166. РОЗУМНА (твереза, мудра і т. ін.) ГОЛОВА. Хто-небудь розсудливий, кмітливий, тямущий. — Дуже він .. мені подобався, бо був добрий сусід і розумна голова (І. Франко); Ні одної сильної людини з усього роду, ні одної .. тверезої голови; чужі вина і чужі води до краю розрідили їхні мізки і душі (М. Стельмах).

167. СВІТЛА (ясна) ГОЛОВА у кого. Хто-небудь чітко, логічно мислить. — До чого ж у вас мудра та світла голова! — Можже, ви трохи й переоцінюєте мої якості, але знаходитеся близько до істини, — вклонився їй Мокроступ (М. Ю. Тарновський); Скільки золотих рук, світлих голів, вірних сердець згубив смерч війни (З журналу).

168. СВОЯ ГОЛОВА НА ПЛЕЧАХ (на в'язях) у кого. Хто-небудь сам повинен приймати рішення і відповідати за свої вчинки. — Мав би вас оце відрядити куди слід .. Одначе ні .. Зрештою, в тебе, — він звертався найперш до Порфира, — своя голова на плечах (О. Гончар).

169. УСЬОМУ ГОЛОВА. 1. Відігравати керівну роль; бути головним у чомусь. — Отже, пане сотнику, вам і хазяйка: радьтесь із нею, вона всьому голова (Г. Квітка-Основ'яненко); — На злість жінці зроблю, щоб бачила, що поки я живу [живу] — я всьому голова (М. Коцюбинський). 2. Основний, найважливіший, найнеобхідніший. — Борц усьому голова (Укр.. присл.); Відомо всім, що труд людський є головою всьому (О. Ющенко).

ГОЛОВІ

170. БЕЗ ГОЛОВІ. Нерозумний, некмітливий. Як голова без голови, то й ноги не ходять (Укр.. присл.); Мені потрібні люди розумні, а без голови і так є, та ніхто на них не зважає (З газети).

171. ДО ГОЛОВІ. Цілком, повністю, без залишку. Розметаєм коadlo змієве Ми до пня, до голови .. Славен будь довічно, Києве! Україно, вік живи! (М. Рильський).

172. З (від) ГОЛОВІ [АЖ] ДО НІГ (до стіп). 1. Повністю, цілком. Емене, яка досі скося поглядала на чужиню, підступила ближче і почала оглядати їх з голови до ніг (М. Коцюбинський); Каваман втримає чашку, і це була помилка — вже перша черга вихлюпнула з денця псевдокофейний коричневий фонтан і щедро з голови до ніг вмила Дмитра (А. Крижанівський); Черговий зміряв Андрія оком з голови до стіп (І. Багрянний). 3 НІГ ДО ГОЛОВІ. Черниш уже був з ніг до голови в новому, вирядився, як до параду (О. Гончар).

2. Дуже. Хоч би був чистий як лід, а білий, як сніг, то тебе обмовлять від голови до ніг (Укр.. присл.).

3. У всьому (у думках, у вчинках і т. ін.). Поруч з оповіданнями Яновського мужньо лунали в дні війни оповідання Олександра Довженка, такого, як і Юрій Іванович, романтиста з голови до ніг (М. Рильський). 3 НІГ ДО ГОЛОВІ. Дівчина — одна на мільйони. Це авантюристка з ніг до голови (Ю. Яновський).

ГОЛОВІ

173. [І] НЕ В ГОЛОВІ кому, у кого. Хто-небудь не виявляє інтересу до когось, чогось. — Домні і не в голові наше гуляння. Знаю я добре, яка туга прийшла їй до серця (Марко Вовчок). У ГОЛОВІ. Не гулянки у Катрі в голові, та ходить — надія, бач, така: його там побачить (Марко Вовчок); — Клопіт з нею та й годі, — каже батько з невдоволенням... Хіба їй екзамену в голові? (О. Гончар).

ГОЛОВОЮ

174. З ГОЛОВОЮ. 1. Розумний, кмітливий. В громаді о. Гервасій був чоловік з головою (А. Свидницький); — Ти ж, Мироне, чоловік з головою, при начальстві ходив, надивився на всяку всячину, сам знаєш, що я не буду квасити заяви, мов огірки (М. Стельмах).

2. перев. зі сл. укрітитися, замотатися, пірнати і т. ін. Увесь, повністю. Христя .. кинулась, було, — та й пірнула з головою в сніг (Панас Мирний); Повернувся [Коробець] похмурий, ні на кого не глянувши, пробрався в свій кутюк, ліг, замотався з головою (Ю. Збанацький).

3. З лишком, цілком (перев. про гроші). Якби ти прислав в Одесу мені рублів з 10, то вже було б з головою доволі (Лєся Українка); — Невже така цяцяка [свічник] п'ятдесять карбованців коштує? Це ж добра корова з телицею... — Корова чи він, не знаю, а цілий рік тобі на хліб з головою вистачить (М. Стельмах).

4. зі сл. поринати, поринути, пірнати, пірнати і т. ін. Заглибившись, не відволікаючись ні на що. Він з головою поринає в фольклорно-етнографічні записи (З журналу); Він кинувся до сейфа, витяг креслення, розстелив їх на столі, замкнув двері кабінету, сів у крісло й з головою поринув у роботу (В. Собко).

175. НАД ГОЛОВОЮ (головами) чисто (чійми), перев. зі сл. скоїтися, трапитися і т. ін. З ким-небудь (про нещастя, біду). Цілий день тупцювалися та толкувалися одрадяни, не знаючи, як виплутатися з тієї біди, що негадано-несподівано скоїлася над їх головами (Панас Мирний).

ГОЛОВУ

176. ГОЛОВУ ЗА ГОЛОВУ. Обов'язкова відплата тим самим за заподіяну кривду, образу і

т. ін. Обвинували його [барона] в убивстві казди, а закон такий: око за око, зуб за зуб, голову за голову (Трн золоті сл.).

177. НА ГОЛОВУ чю, кого. 1. зі сл. мою, своєю, нашою. Уживається для вираження відчаю, розпачу. [Кукса:] *Ох-хо-хо! Так за що ж на мою голову звалилось таке горе?* (М. Кропивницький); [Риндя:] *Якби не той Шелест, то й ніякої діалектики не було б.. Вихопився він на нашу голову* (М. Зарудний).

2. зі сл. твою, в'ашу. Уживається для вираження співчуття чнім-небудь переживанням. *Час від часу навідувались сини, дочки, добрі сусіди.— Ох, яке нещастя на вашу голову, любий Чиріку! — співчували вони* (Ю. Збанацький).

3. На утримання кого-небудь. — *Ні, ви тільки скажіть — чи не здурів, не сказився чоловік? Чужу дитину брати, та ще й на мою голову* (М. Коцюбинський); *Прийшла і Христия на зиму додому, на материну голову прийшла* (К. Гордієнко).

178. НА СВОЮ ГОЛОВУ. На шкоду собі. *Пані гатувати її учить, шити; розумна, жвава вона, швидко й навчилася — на свою голову: пані зраділа та чужу роботу почала брати* (Марко Вовчок); — *От і дослужилася у людей, от і заробила добра на свою голову* (Панас Мирний); *Фельдшер узяв Чубенка за руку... — Та й у тебе, Чубенко, тиф, от і добігався на свою голову* (Ю. Яновський).

179. У ПЕРШУ ГОЛОВУ. Насамперед, спочатку. *Ходє [ходить] чутка, що одеська громада береться видати мої праці.. В першу голову вони постановили "Лихі люди" [повість] (Панас Мирний); На першій позовклій сторінці [зошн-та] стояло: "Перелік творів художньої літератури, які повинна прочитати в першу голову кожна порядна людина"* (І. Волошнн).

180. ЧЕРЕЗ ГОЛОВУ кого, чю. Без погодження з тм, через кого безпосередньо треба діяти. — *Товаришу гвардії лейтенант, — наполягає на своєму Денис, — ви ж не можете через мою голову касувати мої накази. Наказ бойовий...* (О. Гончар).

ГОЛОДНИЙ

181. ГОЛОДНИЙ І ГОЛИЙ. Дуже бідний. *Будуть з мене, молодого, Козаки сміятись. Оженився, вони скажуть, Голодний і голий, Занапастив, нерозумний, молодую волю* (Т. Шевченко).

ГОЛОМОЗОГО

182. ЯК У ГОЛОМОЗОГО ЧУПРИНИ, зі сл. баг'ято, ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (багато). *Багацько, як у голомозого чуприни* (Укр.. прнсл..).

ГОЛОМУ

183. ЯК ГОЛОМУ В ТЕРНУ, зі сл. добре, ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (добре). *Добре, як голому в терну* (Укр.. прнсл..).

184. ЯК ГОЛОМУ НА ВУЛИЦЮ, зі сл. хочеться, ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (хочеться). *Хочеться, як голому на вулицю* (Укр.. прнсл..).

ГОЛОС

185. ВОДИНГОЛОС. 1. Одночасно, разом. — *Дарма, мамо, ми додому хочемо вже, — кажуть в один голос сини* (Марко Вовчок); *3-поза сусіднього горбка вигулькинуло.. два шестирічних шибеники й дзвінко в один голос: — Здрастуйте, діду! (О. Довженко); — Добрий вечір, щедрівники! — привітався Гайдим. — Добрий вечір, Романе Яремовичу! — загукали вони в один голос* (І. Цюпа).

2. Одноставно. [Коваль:] *Усі в один голос радять виряджати Степана, не гаячись, і, певно, так воно і повинно бути* (М. Кропивницький).

186. ГОЛОС (глас) ВОЛІЮЮЧОГО (вопіючого) В ПУСТЕЛІ (в пустині), книжн. Даремні думки, поклнкн, що залишаються без відповіді, без уваги. *Усього два десятиліття тому голоси прихильників еруптивних [вулканічних] процесів на планетах були, так би мовити, голосам волаючого в пустелі* (З журналу); *Я в розпачі кричу: "Свисток, усе царство за свисток!".. Але і цей мій розпачливий поклнк зостається гласом вопіючого в пустелі...* (І. Драч); — *Вночі ворота Лаври не гостинні, даремно тут і возвишати глас. Глас вопіючого в пустині, напевно, був чутніший, як у нас* (Л. Костенко).

187. НА ВЕСЬ (на повний, у повний і т. ін.) ГОЛОС. 1. зі сл. крнч'ятн, співати і т. ін. Дуже голосно, з усієї сил. *Як крикнув десятник на весь голос: "На паничину!"* (Марко Вовчок); *Співали її всі — й ті, що знали пісню, і ті, що не знали її. На весь голос співали українці* (Л. Первомайський); *Василько почав шморгати носом, потім згадав, що цей дядько придавив йому руку, і заплакав уже на весь голос* (П. Панч); *Спохопився я, коли почув, що птахи співають на повний голос* (З журналу).

2. Нічого не приховуючн, з усією повнотою, переконливістю. [Зіна:] *Ви мене і так стільки часу в чорному тілі тримали. Дайте ж мені хоч раз загворити на повний голос* (Т. Фесенко). НЕ НА ПОВНИЙ ГОЛОС. Після смерті Драгоманова Кримський написав некролог, в якому гідно відзначив заслуги видатного вченого і публіциста,

але з огляду на царську цензуру сказав про це не на повний голос (З журіалу).

188. У СВИНІЯЧИЙ (у чортів) ГОЛОС. Дуже пізно, несвоєчасно. — Це ж родичи походилися [на толоку], а я в свинячий голос приплетався (Є. Гуцало); [Надія:] Якщо хочете, можете збиратися до моря. [Мотря:] Слава Богу, подумалися... У чортів голос... [Надія:] Нічого не в чортів. Саме сезон... (З. Мороз).

ГОЛОСОМ

189. НЕ СВОЇМ (нелюдським, песамовітним і т. ін.) ГОЛОСОМ, зі сл. кричати, верещати і под. Дуже голосно, надривно. — О жаж! — раптом скрикнув не своїм голосом письменник. — Що я написав? Та це ж найсправжнісінька халтура (М. Хвильовий); Хлопець знітився, загорлав не своїм голосом (О. Довженко); Нелюдським голосом закричала жінка, заломивши руки, кинулась уперед (М. Стельмах).

ГОЛОЧКИ

190. [ЯК] З ГОЛОЧКИ. 1. Новий, щойно і добротно пошитий, зроблений тощо. На йому сорочка — як сніг; каптанок — як з голочки (Панас Мирний); Скидається на те, що їдемо в новому вагоні. Все як з голочки (З газети). ЯК З ГОЛКИ. На дверях з'явився черговий офіцер в англійському, як з голки, френчі (О. Гончар); // Дуже, зовсім. З валізи Оксана дістала нові, як з голки, п'ять карбованців (С. Чорнобривець).

2. Причепурений. — А зараз — годину на різні приготування. Приїхав кореспондент центральної газети. Щоб усі були, як з голочки (П. Ігнатьєвський). 3. Модно, елегантно. Він рум'яний, одягнений з голочки, задоволений з свого пальта на хутрі (О. Кундзич).

ГОЛУБ

191. ЯК ГОЛУБ (голубка), зі сл. сивий, сівва. Зовсім, повністю. Гриць уже сивий, як голуб, був, а все ходив у Крим (Марко Вовчок); Довгий час пан бунчуковий жив удівцем і нарешті взяв шлюб удруге. Сивий, як голуб, він упадав біля жінки (М. Лазорський); Перед очима ненька. Некваплива, сумовита, вся сива, як голубка (Ю. Збанацький).

ГОЛУБКИ

192. ЯК (мов, наче і т. ін.) [ТІ] ГОЛУБКІ, зі сл. жити. У повній злагоді, дуже дружно. А подивись, як Бондаренко панькається тепер з своєю молодістю жінкою. Наче ті голубки живуть (Л. Яновська).

ГОНИ

193. ХОЧ ВОВКІВ (собак, псів) ГОНІ (ганяй). Дуже холодно. Ішов з сіней холод: у хаті хоч

вовків гони! (Панас Мирний); Один [фін] каже: "Ну й холодно ж у нашому бліндажі, хоч собак гони. Давай оцю сосонку звалимо та натопимо" (Григорій Тютюнник); — У людей чоловіки, як чоловіки, а цей... У хаті вже хоч собак ганяй, гості на підході, а він, бачте, розсівся (З газети).

ГОРА

194. ЯК (мов, наче і т. ін.) ГОРА З ПЛЕЧЕЙ (з пліч) ЗВАЛИЛАСЯ (спала, впала, зсунулася, зійшла і т. ін.) /ЗВАЛЮЄТЬСЯ (падає, зсувається, схобить і т. ін.) у кого, кому і без додатка. Хтось відчув полегшення, звільнившись від важких обов'язків, сумнівів, турбот тощо. [Химка:] Яка я після вашої розмови стала весела, — паче гора з плечей звалилася! (Панас Мирний); Артемові наче гора зсунулася з пліч. Усмінувся щасливий та мерцій до галушок (А. Головка); В Пантелея Потаповича наче гора з пліч зійшла..., то він тільки не докумекався, скільки треба вносити добрив у пари (П. Оровецький); Вже пройдено третину шляху.. У Маргіт ніби зваливалася гора з плечей (О. Гончар).

ГОРАМИ

195. НЕ ЗА ГОРАМИ. 1. У найближчому майбутньому, незабаром, скоро. Вже й зима не за горами... (Панас Мирний); Ще й не наїжися, здається, а вже шістдесят не за горами (М. Зарудний); Хліба вже скоро заколосяться. Не за горами — ось вже й кошовиця (М. Понеділок).

2. На невеликій відстані; недалеко, близько. — Дзвеняче [село] хоч і не за горами, та все-таки за двадцять кілометрів од Закариниччя (Є. Гуцало); Вже не за горами були передові сили німецької інтервенції (Л. Дмитерко). НЕ ЗА ГОРОЮ. Питаю: — "Як ви доскочили такого озгра?" — "Нам теє знати, батьку. Сідай да їдь собі з Богом: ляхи не за горою" (П. Куліш).

ГОРБАТИЙ

196. ЯК ГОРБАТИЙ ДО СТІНІ, зі сл. приставати, ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (пристав). Пристав, як горбатий до стіни (Укр. присл.).

ГОРБИ

197. НА СВОЄМУ ГОРБІ; СВОЇМ ГОРБОМ. Важкою працею, важкими власними зусиллями. — Оце, як бачиш, Гришо. Не робота, а шарапана нервів.. Сам один на своєму горбі всю газету тягну (А. Головка); Буде він платити [борг] чи своїм горбом одробляти (Грицько Григоренко).

198. НА ЧУЖОМУ ГОРБІ. Важкою працею, важкими зусиллями інших. — Хай їм хтось

інший плече підставляє, — сказав Жорка, — а то звикли на чужому горбі до раю (І. Муратов).

ГОРИ

199. **ЗОЛОТІ ГО́РИ**, зі сл. обіця́ти. Надто багато. *Твою [народу] хотіли душу полонити і князь, і гетьман, а ще й пан, .. що обіцяли гори золоті* (П. Тичина); *Потім умовляв Дмитра отямитися, обіцяв золоті гори* (М. Ю. Тарновський).

ГОРИТЬ

200. **[АЖ] ГОРІТЬ** (кипить) **У РУКА́Х** (під рука́ми) у кого, у чийх, під чийми, перев. зі сл. робі́та, діло і т. ін. Виконується, здійснюється і т. ін. швидко й успішно. *Тепер усе горіло в його руках. Йому вистачало сил і на лекції, і на біганину по всіляких комітетах, комісіях, зборах* (Ю. Бездик); *Сапери моталися все моторніше, робота горіла під їхніми руками* (О. Гончар); *Усе він знає, усе кипить в його руках* (М. Стельмах).

201. **НЕ ГОРІТЬ** кому і без додатка. У кого-небудь немає потреби, причин поспішати з чимсь. — *Нам не горить. Встигнемо* (Григорій Тютюнник); — *Через тиждень віддам [гроші], не раніше, — сказав Заруба. — Мені не горить, можна й пізніше, — знизав плечима Гнат* (В. Кучер).

202. **ХАЙ** (неха́й) **ВОНО́** (він, вона́) **[ЯСНИМ ВОГНЕМ (пóлум'ям)] ГОРІТЬ / ЗГОРІТЬ** (загорі́ться). Уживається для вираження великого незадоволення, роздратування, досади з якого-небудь приводу. — *Чуєш, матросе, — тихо сказав Альоша, — хай він згорить, самий Пуви́чка* (І. Микитенко); *ЩОБ ВІН ЯСНИМ ВОГНЕМ ГОРІВ. — Скільки перевернув [Карпець] скиб цього чортівому Созоненку, щоб він ясним озем горів, і тут на дурничку він вихитрував!* (М. Стельмах). **ВОГНЕМ БИ ЯСНИМ ГОРІВ**. Плачінда .. *прямує до кам'яниці, а красчком ока бачить на даху блаженські рами Поляруша, вознем би вони ясним горіли* (М. Стельмах).

ГОРИТИ

203. **ВОГНЕМ** (огне́м, по́лум'ям) **ГОРІ́ТИ**. 1. Дуже червоніти (про обличчя). *Річенко увесь піднявся: огнем горіло його обличчя, і на нє був тепер спосібний [здатний]* (Г. Хоткевич); *Єлька стояла перед ним і відчувала, як по́лум'ям горить її лице* (О. Гончар).

2. Мати високу температуру тіла, відчувати жар. *Гена лежав змучений .. від учора ще більше схуд, спав з лиця. Цілу ніч горів вогнем, хоча не хає і не кашляє* (О. Гончар).

204. **ГОРІТЬ** (горі́ло) **БІЛЯ СЕРЦЯ** у кого, безос. Хто-небудь дуже переймається чимсь з якогось приводу. *У нього горіло біля серця, і він хотів іти мери́цій додому. І швидко потюпав до*

своєї хати. — *А все ж кортить знати, за що така честь Розумам? — Он пан дяк іде, може, той знає* (М. Лазорський).

205. **НЕ ГОРІ́ТИ І НЕ КУРІ́ТИСЯ** до чо-го. Бути байдужим до чого-небудь. *Одне слово, до науки не горів і не курився* (Ю. Шовкопляс).

ГОРІШОК

206. **ГОРІШОК НЕ ПО ЗУБА́Х**. Дуже складна справа, не під силу кому-небудь. *Взявся Григорій за них [розрахунки] охоче, та швидко запал пропав: горішок виявився не по зубах* (З газети).

207. **ТВЕРДИЙ** (міцний) **ГОРІШОК**.

1. Людина зі складним характером. — *Ця дівчина — твердий горішок, з нею треба поводитися обачніше* (М. Івасюк); *Як свідчить досвід, тверді горішки завжди таять найбільші злочини* (Василь Шевчук).

2. Складний, важкий (для вивчення, виготовлення і т. ін.) — *Солдатська наука — горішок дуже міцний* (І. Стаднюк); *Кількапудова деталь плавучого крана для багатьох токарів виявилася "міцним горішком"* (З газети).

3. Складно, важко здійснити. — *Я вас веду не до легкої перемоги! Це буде досить твердий горішок* (Переклад С. Масляка).

ГОРЛА

208. **У ТРИ ГО́РЛА**, зі сл. їсти, п'яти і т. ін. Дуже багато, доскочу. *А сам у три горла їсть і п'є* (С. Ковалів); — *Одні живуть впроголодь, а декому вистачає у три горла* (І. Цюпа).

ГОРЛО

209. **В ОДНЄ ГО́РЛО**, зі сл. крича́ти, гука́ти і под. Одночасно, разом; одноставно. — *Благодійнику наш, кому хочеться тікати з раю, — загукали ми в одне горло* (В. Стус).

210. **НА ВСЕ ГО́РЛО**; **грубо НА ВСЮ ГОРЛЯ́НКУ**, зі сл. крича́ти, смія́тися, співа́ти і т. ін. Дуже голосно. *Кайдаш і Лаврін .. кричали на все горло .. і підняли .. гвалт на весь куток* (І. Нечуй-Левицький); *Катерина засміялася на все горло* (Ірина Вільде); *Оленка виспівувала на все горло* (К. Гордієнко); *Прийжджав, скажемо, ваш .. губерніяльний [губернський] секретар і кричить на всю горлянку* (М. Хвильовий); *// З найбільшою інтенсивністю, з повним задоволенням. НА ПОВНЕ ГО́РЛО. Вже третій день я п'ю життя на повне горло* (М. Коцюбинський).

211. **ПО [СА́МЕ] ГО́РЛО**. 1. Дуже багато. *Йому й так роботи по горло. Хліб давай, молоко і м'ясо вези* (В. Кучер); *Роботи [в полі] — по саме горло* (П. Інгульський).

2. У великій мірі, повиістю. — *Хоче суд над ближнім творити, Бувиш сам по горло у гріхах* (С. Караванський); *Він зайнятий по горло і тому не подає вістей* (3 газети).

ГОРНИ

212. **ХОЧ ЛОПАТОЮ ГОРНИЙ** (гребі, за-грібай і т. ін.). Дуже багато чого-небудь. Розуму — *хоч лопатою горни* (Укр. присл.); *Отоді Клим і приглянувся до Онисьчиного залицяльника. Дуже привабливий, працюватий .. А культури — хоч лопатою греби* (М. Рудь).

ГОРОБЕЦЬ

213. **І ГОРОБЕЦЬ У РОТІ НЕ НАСЛІДИВ** у кого. Хто-небудь дуже голодний, зовсім нічого не їв. *О. Василь .. цохвилини* [повторював]: — *Люди добрі! .. дайте мені чистий спокій. Бо ви .. [їли], .. а у мене ще й горобець у роті не наслідив* (Г. Хоткевич).

214. **СТРІЛЯНИЙ (старий) ГОРОБЕЦЬ** (вовк). Досвідчений, бувала людина, яку важко перехитрити, обдурити. — *Сам біс десь не злякає мене, — стріляний я вже горобець* (М. Стельмах); — *Не води мене за ніс, Федю. Я старий горобець* (П. Загребельний); *Дав виявився стріляним вовком, амлім політком, освіченим* (Л. Дмитерко); *Абдулас був старий вовк, він знав — "язика" взяти нелегко* (Григорій Тютюнник).

ГОРОБЦІ

215. **ГОРОБЦІ ЦВІРІНЬКАЮТЬ У ГОЛОВІ** (у макітрі) кому, чий. Хто-небудь легко-важкий, несерйозний або розумово обмежений. — *Тобі, чоловіче, на старість горобці в голові цвірінькають. Де то видано, де то чувано, аби зернина вміла говорити!* (Казки Буковини..).

216. **ЩОБ ТЕБЕ (його, її, вас, їх) ГОРОБЦІ ПОДЗЬОБАЛИ**, ірон. Уживається як жартівливе побажання. *Дід глянув на гай, степ і чомусь зітхнув. — Таки далеченько, мабуть, їхати треба буде аж до смерку, та й то на доброму коні. А куди пішов, попельастий [віл]! — зукнув старий, беручи терпугу. — Вертай назад, щоб тебе горобці подзьобали!* (М. Лазорський).

ГОРОДИТИ

217. **ГОРІД (рідше тин) ГОРОДИТИ**, який і без означення, перев. несхв. Починати якусь копітку справу. — *Перш за все, Мусію Степановичу, відібрати землю у поміщиків. Без цього нема чого і город городити* (А. Головки); — *Та чи варт тоді город городити? Чи не краще тоді вдома лишитися* (Г. Коцюба); *Мабуть, це викликало б у всіх посмішку — навіщо було город городити, навіщо затівати* (3 журналу); *Трапляється, що не збагнеш: навіщо все це, чого було отой тип городити?*

(3 газети). **ТИН ГОРОДИТЬСЯ**. Поки дочитаєш до кінця, часто забуваєш — що ж там було на самому початку, заради чого цей тин городився (3 журналу).

ГОРОХ

218. **ГОРІХ З КАПУСТОЮ**, жарт., ірон. Що-небудь таке, в чому важко розібратися; щось невпорядковане, незрозуміле, наплутане і т. ін. *Словом — горох з капустою, нічого не розбереш, що там діється* *Кипить, мов в горщику* (М. Коцюбинський).

219. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) [ТОЙ] ГОРІХ ПРИ ДОРІЗІ**. 1. зі сл. жити, поживати і т. ін. Погано, бідно, неспокійно тощо. [Вибірний:] *Помагай-бі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш?* [Наталка:] *Живемо і маємося як горох при дорозі* (І. Котляревський); [Старшина (до Пріськи):] *Як поживаєш, серденько?* [Пріська:] *Як горох при дорозі* (М. Кропивницький); — *Так і жили, Іване, — аби день до вечора. Як той горох при дорозі* (Д. Бедзик).

2. У скрутному становищі, у важких умовах; нещасний, знедолений і т. ін. *Колись він [Лев] скрізь страшив, тепер у верболозі, Як той горох, мовляли, при дорозі, Хіба не схоче хто, той тільки не всхубне* (Л. Глібов); *Відповідь була сподіваною: — Хіба не знаєте вдовиного життя? Як горох при дорозі* (В. Большак).

3. зі сл. сміяти, скубти і т. ін. Без будь-якої поваги, причини; безцеремонно, нахабно тощо. — *Чого ти мов з гарячки заговорила? Чому я нещасний?! — Бо різна погань смикає тебе, мов горох при дорозі* (М. Стельмах).

4. перев. зі сл. одійти, сам і т. ін. Який не має батьків, дітей чи близьких родичів; самотній. *І зосталася одним одна, як горох при дорозі, як билина в полі* (Панас Мирний); *Те, що вона там живе сама, як горох при дорозі, його, безумовно, аж ніяк не турбувало* (Ю. Збанацький). **ЯК ПРИ ШЛЯХУ ГОРІХ**. *От я так чисто сиротина, Росту, як при шляху горох: Без нені, без отця дитина* (І. Котляревський).

ГОРОХОМ

220. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ОБ СТИНУ (об стінку) ГОРІХОМ**, несхв. Ніщо не діє, не впливає на когось, не реагує хтось на що-небудь; безрезультатно. — *Чи я ж не вмовляла [Чіпку], чи я не благала?! — плаче Мотря. — Та що з того?.. Сказано: як об стину горохом* (Панас Мирний); *Що вже йому не робили, як не соромили, а все як горохом об стину* (В. Кучер); — *Що я наговорюся їм .. мов об стину горохом* (Г. Хоткевич); — *От бачиш, уже й до душі дійшло. .. А то було як об стінку горохом* (П. Панч); — *Вам кажи, не*

кажи — як об стінку горохом (А. Дімаров). ЯК У СТИНУ (у стінку) ГОРОХОМ. Та що ж? Як у стінку горохом (І. Стеценко); — Діти он у нас ростуть. Що ти, кажу йому, дітям після себе залишив?.. Так що ж? Як у стінку горохом!.. (Панас Мирний). ЩО ГОРІХ ОБ СТИНКУ. Підросли хлопчак. Тепер уже з ремінцем пізно, а бабине слово їм — що горох об стінку (С. Журахович); МОВ ГОРІХ НА СТИНУ. — Хоч що говори їм, усе мов горох на стінку (І. Франко). ГОРІХОМ ОБ СТИНУ. Хоч горохом об стінку, а він усе своє (М. Номис).

ГОРОЮ

221. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЗА КАМ'ЯНОЮ ГОРІОЮ (рідше стіною), зі сл. б'їти, ж'їти і т. ін. Під чийсь надійним захистом, без клопотів і т. ін.; позбавлений турбот, захищений. — Та ти сам не турбуйся, бо ти за мною, як за кам'яною горою (Марко Вовчок); — Тому-то й я позичила тебе в Мартохи, щоб бути за тобою, мов за кам'яною горою (Є. Гуцало); — Я за нею [Софією], можна сказати, як за кам'яною стіною живу (В. Собко). ЯК ЗА ГОРІОЮ. — Гарна ви жінка в Петра, — знову похвалив гість.. — Має шанувати своє щастя. Він за вами — як за горою! (Є. Гуцало).

ГОРУ

222. ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА КАМ'ЯНУ ГОРУ, зі сл. надіятися, покладатися, спертися і т. ін. Цілком, повністю, безсумнівно і т. ін. [Антон:] Ніхто вам так не потрапить догодити, як я: надіється на мене, як на кам'яну гору (М. Кропивницький); — Оце ти "тизри" і "фердинанди"! Оце на них.. надіються, як на кам'яну гору! (П. Автомонов); — А на хлопців своїх я покладаюсь, як на кам'яну гору: не підведуть! (А. Головка); Покладалися [на протекції], як на кам'яну гору (О. Полторацький); — На нашу Ольгу Степанівну, як на кам'яну гору, спертися можна (В. Собко). ЯК НА КАМІННУ ГОРУ. [Анна:] Я можу так на вас впеватися, як на каміну гору! — адже правда? (Леся Українка).

ГОРЯ

223. З ГОРЯ. Через обставини, пов'язані з переживаннями, несправедливістю, неприємностями, образою, неспокоєм і т. ін.; скривджений, ображений тощо. Ревнивий репортер, розгубившись остаточно і не знаючи, як він має припинити залицяння ревізора до дружини, "з горя" написав і лежав.., як то кажуть, без ніг (М. Хвильовий).

ГОСПОДАР

224. ГОСПОДАР (пан, хазяїн і т. ін.) СТАНОВИЩА. Той, хто має можливість активно впливати на щось, керувати чим-небудь і т. ін. на

власний розсуд; головний у чомусь. Упоєний радстю перших перемог, він уже вірив тоді, що сам є господарем становища (О. Гончар); Він вирішив обійти німця далеко з тилу, наблизитися до нього звідти, звідки той його не очікував, і самому стати господарем становища (П. Загребельний); У словах великого князя звучав глум, і Заремба завагався. .. Цей поганий, тупоумний ковбан був паном становища (Юліан Опільський).

ГОСПОДЬ

225. ГОСПОДЬ (хто, святий і т. ін.) [ЙОГО] РОЗБЕРЕ що і без додатка Ніхто не знає, не можна зрозуміти чого-небудь; невідомо, незрозуміло. Хто там правий, а хто винуватий — Господь його розбере (Панас Мирний); Господь розбере, що воно там робиться (З газети); А врешті, хто його розбере тепер, куди ми посуваємось, коли більшість наших людей і сама того не знає, а так якось бредє наважання (Леся Українка).

ГОСТРИЙ

226. ГОСТРИЙ НА ОКО (на б'їч). Спостережливий, уважний, пильний і т. ін. Гостра на око стара підгледіла, що вночі Зіна не сама прийшла до Луківни, — якийсь військовий приводив (Я. Баш); Гострий на очі наглядач все помічав, усе бачив. Повз його увагу ніщо не могло пройти (З журналу).

227. ГОСТРИЙ НА ЯЗЫК (на слово, на слова, на мову і т. ін.). Здатний влучно, дошкульно, різко, дотепно і т. ін. висловлюватися. Замолodu була [Мар'я] красива, швидка, весела... і на язык гостра (Панас Мирний); Надто гострий він на язык, не змовчить, не стерпить неправди (К. Гордієнко); Смішне найбільше впадало в очі спостережливій і гострій на язык Каті (В. Козаченко); А була в нас дівка, бідова така, на слово гостра, і рішила вона.. скупатись у тому ставу одної ночі (Легенди..); Гострий на слово, з доброю реакцією, з іронічною посмішкою, .. він спочатку багатьох буквально зачарував (Б. Олійник); [Іван:] Гострий ти на слова, та який то з тебе на ділі козак? (С. Васильченко); Два козаки виїхали наперед із запорозьких рядів. Один був молодий, другий старіший, обидва гострі на слова (О. Довженко); [Василь:] Ну й гостра ж на мову! На наших кутку таких дівчат і заводу нема (М. Кропивницький); І змалку росло воно хитре, прозозливе, гостре на речі (Дніпрова Чайка). БАДЬОРІЙ (проворний) НА ЯЗЫК. Навіть Тетяна, сусідка, нічого не могла вигадати про Ярину. Нащо вже на язык бадьора (О. Копиленко); Хай вже друга невістка, що була на язык проворна, кида їх... (Грицько Григоренко).

ГОСТРИТИ

228. **ГОСТРИТИ КІГТИ** на кого—що, нескх. Прагнути заволодіти ким-, чим-небудь, захопити когось, щось; зазіхати. *Гострили кігті на чуже багатство* (3 уси. мови). **ГОСТРИТИ НІГТИКИ**. *Досягнувши свого, химерна дівчина втрачала спортивний інтерес до упокорення об'єкта і починала гострити нігтики на іншу жертву* (Ірина Вільде).

229. **ГОСТРИТИ / НАГОСТРИТИ ПЕРО**, жарт. Готуватися до роботи, пов'язаної з писанням, а також писати взагалі. — *Пропонуватиму тебе одним з редакторів, .. пишеш ти непогано. Тож гостри, друже, перо* (М. Олійник); *Хтось пише тепер чимало всякого, .. хтось жалує, що не має стільки сили, як нормальні люди, а то б хтось так нагострив перо, що аж!* (Леся Українка); — *Пера нагострили?* — з усмішкою запитала учителька, готуючи клас до диктанту (3 журналу).

230. **ГОСТРИТИ / НАГОСТРИТИ ЯЗИК** (язиків), нескх. 1. на кого і без додатка. Збиратися влучно і дошкульно сказати щось, готуватися до якісь розмови (перев. непристойної для когось). *Язички на мене гострять* (Сл. Б. Грінченка); *Баба, кленучи тих, що злобу в серці замишляють і гострять язик.., сипала прокльони і на його голову* (Ю. Бедзик); *Нагострила свій язик лілея, Наче меч, задля докорів* (А. Кримський); *Нагострив добре язика й на перших зборах у промові Розпушисть вичент керівника* (С. Воскресенко). **ОСТРИТИ ЯЗИЧКІ**, діал. Таким, як я, ви [жінки] повинні би ще заплатити, щоби прийшли на ваше віче, .. щоб ви мали на кім свої язички острити (І. Франко).

2. Дотепно, дошкульно і т. ін. висловлюватися; говорити взагалі. *Шахтарі (щоб не дрімать!) все язички гострили, ось на старого вже летять коліччі їхні стріли* (П. Дорошко).

231. **ГОСТРИТИ ОЧІ** на кого, рідше на що, жарт. 1. Кокетливо поглядати на когось, намагаючись привернути його увагу. — *Катря на тебе так очі гострила, що мені тільки у ценці одна дорожа* (Н. Рибак).

2. Стежити за кимсь, приглядатися до кого-, чого-небудь, прагнучи здійснити щось. *І ворог мій на мене очі гострить* (Сл. Б. Грінченка).

232. **ГОСТРИТИ** (рідше точити) **ЗУБИ**, нескх. 1. на кого, рідше проти (супроти) кого. Прагнути заподіяти комусь прикрість, шкоду і т. ін.; гніватися на когось. — *Ну, вже я на того Стецька гострю зуби. Прохав бісового квакала зорати ниву ще з осені, — ніколи — каже* (Панас Мирний); — *На Полтавщину нема вороття. Там на мене управитель зуби гострить, закатує*

(П. Кочура); *Дійшло до його вух, що бояри знов гострять супроти нього зуби* (А. Хижняк); — *Я тебе наскрізь бачу. Давно ви точите зуби на Борзня, ось тепер і радісте, що звели з ним рахунки* (Ю. Бедзик). **ГОСТРИТИ ЗУБА**. *Здається, ніхто не гострив на нього зуба* (3 газети).

2. на кого—що і без додатка. Прагнути здобути чинись прихильність або заволодіти ким-, чим-небудь; посягати. *Батьки та матері гострили на його зуби, як на корисного жителя* (Панас Мирний); *Чи був же хоч один з них [парубків], щоб не гострив зубів на неї [дівчину]* (Г. Квітка-Осипов'яненко); *Не гостри зубів на чужес* (М. Номис); — *Ми підємо шарпати кримські береги, коли Жолкевський точить зуби на нашу волю!* (З. Тулуб); *Почулися слова [Христі]: — Ви, отче, як вояк. Де взгляните [побачите] овецьку, вже й зуби точите* (В. Речмедін). **ОСТРИТИ ЗУБИ**, діал. *Нехай собі не острив зуби на батькове добро* (І. Франко).

3. на що. Прагнути одержати вигоду з чогось. *В похоронному закладі .. не мають преїскуранта .. Для Клавди ясно, що вони вже п'ять днів гострять зуби на похорон у Річинських* (Ірина Вільде); *Керівництво "гострить зуби" на обчислювальну техніку, роздобути з неймовірними труднощами .. Можливості її використання уявляє туман, та дуже вже хочеться відрепортувати про виконання [чергової] постанови про впровадження комп'ютерів* (3 журналу).

233. **ГОСТРИТИ** (рідше точити, нагострювати і т. ін.) **НІЖ** (меч, сокиру тощо) на кого—що і без додатка, нескх. Виношувати якісь недобрі наміри щодо когось, чогось; замишляти щось. *А той нишком у куточку Гострив ніж на брата* (Т. Шевченко); *Тим часом над Європою насувалися хмари, вирувала буря. Вже рвався до влади Гітлер, Муссоліні гострив ніж на Абіссінію* (3 газети); [Зося:] *Сава його [Гната] так любить, а він на Саву ножа гострить* (І. Карпенко-Карий); [Моїтаньяр:] *Хто хоче бути республіканцем добрим, хай гострить меч на Брута перш за все* (Леся Українка); *Прожив життя тихе, богобоязливе, ні на кого він меча не гострив, не важили й сусіди на нього* (Б. Федорів); *Закликав [Т. Шевченко] громадою обух ставити, сокиру гострити на проклятих тиранів* (П. Тичина); *Гриб Боровик насупився .. і рубонує, як завше, без підтексту: — Нащо на добре діло гострити сокиру?* (М. Стельмах); [Яків:] *Не помічав, щоб Віктор точив на тебе ніж* (П. Автомоїнов); *Дарма палій війни нагострює сокиру і атомом своїм погрожує дарма* (І. Гончаренко).

ГОТОВЕ

234. **НА ВСЕ ГОТОВЕ**, зі сл. прнїтїй, уб-
ра́тис я і т. ін. На повне забезпечення всім необ-
хідним, підготовлене іншим. *Стала докоряти*
[сестра] йому, що він убрався на все готове та й
останні злидні пропиває (Панас Мирний). **НА ГО-**
ТОВЕ. — Сідай на готове та дивись, не відпусти
гайку, — повчав Сагайда Маркевича, передаючи
йому взвод. — З такими гренадерами тобі й море
до пуга (О. Гончар).

ГОТОВОМУ

235. **НА ВСЬОМУ ГОТОВОМУ**. При пов-
ному забезпеченні, здобутому іншим. — Чого
вам тут не вистачає? Утеплі, у добрі, на всьому
готовому (В. Дрозд). **НА ВСЬОМУ ГОТОВЕНЬ-**
КОМУ. — Ви, жінки, розумні на всьому готовень-
кому (І. Нечуй-Левницький).

ГОТУВАТИ

236. **ГОТУВАТИ** (підготовляти) / **ПІДГО-**
ТУВАТИ (підготівити) **ГРУНТ** для кого—чого,
до чого. Створювати необхідні умови для когось,
чогось, для здійснення чого-небудь. *Данило обе-*
режно готував ґрунт до переговорів (А. Хнж-
няк); *Підготували ґрунт для майбутніх до-*
сліджень (З журналу).

ГРА

237. **ГРА З ВІДКРИТИМИ КОЗИРЯМИ**.
Дії, розмова без приховування правди, справжніх
намірів, задумів і т. ін. — Ну, скажімо, засуджен-
ня до розстрілу. Було? — Багрича пересмикнуло.
Це вже гра з відкритими козирами. — Ви що —
ясновидиця? — Ні, я лікар (Л. Дмитерко).

238. **ГРА З ВОГНЕМ**. Дуже небезпечні дії
без урахування можливих наслідків; великий риз-
ик. Він вважає, що наші літературні забавки —
це небезпечне хлоп'яцтво, гра з вогнем, і така гра
до добра не веде (О. Гончар); Такі непродумані
дії — гра з вогнем (З газети).

239. **ГРА СЛОВАМИ**. Вислів, побудований
на вживанні різних за значенням слів однакового
звучання; каламбур. Дуже добре знаючи україн-
ську мову і тонко скоплюючи відтінки і змістові
можливості слова, І. Тобілевич іноді застосовує в
розглядуваних п'єсах так звану гру словами (Курс
іст. укр. літ. мови); При грї словами використовую-
ться як однозвучні слова чи вирази (омоніми),
так і близькозвучні, лише подібні за своїм звучан-
ням (пароніми) (Культура сл.). **ГРА СЛІВ**. Завдяки
доцільному, вмотивованому використанню тако-
го мовного явища, як гра слів, наша мова стає
влучнішою, гострішою (Культура сл.).

ГРАБЛІ

240. **ЯК** (мов, неначе і т. ін.) **ГРАБЛІ**. Заду-
блінні від холоду і позбавленні здатності рухатис-
я, діяти; нерухомі (про руки, пальці). *Пошукав*
[Кирило] у руки, розстібався давай. Сіпа ті гуд-
зики, сіпа — не розстебнеться: як граблі руки
(А. Тесленко); *Старі одубілі пальці, неначе граб-*
лі, не слухались і не гнулись (І. Нечуй-Левницький).

ГРАДУСОМ

241. **ПІД ГРАДУСОМ**, рідше **ПІД ГРАДУ-**
САМИ, жарт. У стані сп'яніння; напідпитку.
Відчиняються двері і з'являються два суб'єкти:
.. обидва під градусом (С. Васильченко); — *Залиш*
мене, Шарко, ти під градусом! — з несподіваною
різкістю кинув інженер (М. Хвильовий); — Бага-
тьом здається, що Братусь завжди під граду-
сом, завжди напідпитку, а воно просто я від при-
роди рухливий (О. Гончар); — Скромничаєш,
Петю! — Вчечивди я здоровенького лишняка
хльобнув і під градусами бовкнув (О. Ковінька);
Напідпитку сидіти на лекціях не личить, та й чи
втямить у фізиці людина під градусами (П. Ав-
томонов). **ПІД НЕВЕЛИЧКИМ ГРАДУСОМ**. — Мені
раптом здалося чомусь, що Чагар під невелич-
ким "градусом" (М. Хвильовий). **ПІД ПОВНИМ**
ГРАДУСОМ. Жигай.. зрозумів, що баба Зуйка вже
під повним градусом, і з опаскою накрив склянки
рукою (А. Шиян).

ГРАЙ

242. **ХОЧ КОНЕМ ГРАЙ**. 1. Досить велн-
кий, просторий і т. ін. — *Добра хата, хоч конем*
грай! Не такому бовкнунові, як дід Улас, вона ли-
чить; отже, хай і він попоточеться. Він зник на
просторі; — сказали одрадiani (Панас Мирний);
Дивитесь зовні — хата непатишна, зате всереди-
ні велика, хоч конем грай (С. Чорнобривець).
2. де. Багато вільного місця де; просторо. У дво-
рі хоч конем грай (З журналу).

3. перев. зі сл. просторний. Уживається для під-
силення супровідного слова; надто, дуже. *Минуло*
літо, й новий дім аж засміявся. Стіпи рублені, по-
міст високий, всередині просторий хоч конем
грай (С. Чорнобривець).

4. перев. зі сл. місця. Досить багато. *В такому*
арештантському вагоні було місця — хоч конем
грай (Переклад С. Масляка).

ГРАМА

243. **НІ ГРА́МА** чого і без додатка. Нема
зовсім. *Культури ні грама, А в шляпах велюрних!*..
— Нема, — свідчить дама, — Нема в нас культур-
них (С. Олійник); // із запереч. Нітрох, ніскільки,
зовсім. *До середини літа дощу не випало ні грама*
(З журналу). **Й ГРА́МА**. — Та-ак, значить, і для

речового доказу не лишили й грама [самогону],— гримнув Ілля Шумовик (І. Сочинцев).

ГРАМОТА

244. **КИТАЙСЬКА ГРАМОТА**, жарт. Щось недоступне для розуміння, таке, в чому важко розібратися; незрозуміле. — *Ми все сидимо .. і тільки філософствуємо: "Доля, випробування..."* Тільки для тебе сіє [це] — *китайська грамота*. Ні чорта ти не розуміси, дівко (П. Панч); — *Агрономія для нього .. китайська грамота* (М. Зарудний).

245. **ФІЛЬЧИНА ГРАМОТА**, неслх. Документ, що не має юридичної сили; папірець, який нічого не значить. *Ці папери ми бачили .. Та все це схоже на фільчину грамоту* — жоден з цих, з дозволу сказати, документів ніким не підписаний (З газети); Термін "новий центрзм" і легенда про злиття п'яти ідеологій [партій] в одну є, по суті, малозрозумілою фільчиною грамотою (З газети).

ГРАН

246. **НІ НА ГРАН** чого і без додатка. Нічого, нітрохи, ніскільки. *Мистецтво полягає в тому, щоб дати все необхідне, але ні на гран більше, інакше у нас або не лишиться ніякої поживи для фантазії, або ця фантазія вийвиться пригніченою* (З журналу); // *перев. чого. Нема зовсім. Недоброчливість чи там ще чогось ні на гран у неї, ні краплини* (З журналу). **АНІ ГРАНА**. Ні пихи, ні хвастоців *ані грана* (О. Іваненко); // зі сл. не м'я або при дієслові із запереч. Зовсім. **І ГРАНА**. Як бачимо, в усіх цих розумуваннях нема й грана нового (З журналу).

ГРАНІ

247. **НА ГРАНІ** чого і без додатка, перев. зі сл. б'утн. Близький до крайнього ступеня вияву чого-небудь (про стан людини). — *Скажи, хороша Оксана Кошик? — Бачу, що ти на грані. Ще трохи і влипнеш [закохася]* (П. Автомонов); *Вона була на грані тієї жіночої рішучості, після якої починаються сльози* (П. Колесник); *Сама Інна тяглася до сигарет у рідкісні хвилини, коли нерви були на грані* (В. Дрозд).

ГРАТИ

248. **В ОДНУ ДУДКУ ГРАТИ** з ким. Однково з кимось діяти; бути заодно. — *Той старий за столом в одну дудку грає з брехунцем і нашими панамі* (Г. Коцюба); — *А коли хочеш знати, Кіндрате, то він з Герасимом в одну дудку грає* (А. Ішук). **НА ОДНУ ДУДКУ ГРАТИ**. Він або нічого не бачить, або ж на одну дудку з тими байстрюками грає (М. Ю. Тарновський); // без додатка. Бути однаковими. *Однаково з нас драли, бо в одну дудку грали* (Укр.. прнс.); — *Чому все звалює*

на Сторожука? .. Ви, бестії, в одну дудку граєте!.. (П. Колесник).

249. **ГРАТИ** (гра́тися) **В ЛЯЛЬКІЙ** з ким і без додатка. Діяти несерйозно, бути нещирим з ким-небудь і т. ін. *Мені здалось, що редакція грає в ляльки з народом...* (Леся Українка). **ГРА В ЛЯЛЬКІЙ**. То була не робота, а якась незрозуміла гра в ляльки (З журналу).

250. **ГРАТИ** (гра́тися) **В МОВЧАНКУ** з ким і без додатка. Ухилятися від розмови, виступу і т. ін.; відмовчуватися, не розмовляти. [Ярніа:] *Я собі здумала: як ото наші хлопці грають в мовчанку* (Леся Українка); *Гра́ти в мовчанку з Кроковою після його галасу на зоринах було значно важче, ніж під час короточасних зустрічей із Сохацьким* (Л. Дмитерко); — *Я лікар. А гра́тись у мовчанку нема часу* (Л. Дмитерко). **ГРА В МОВЧАНКУ**. *Гра в мовчанку затяглася. Ніхто не хотів брати слово* (З газети).

251. **ГРАТИ / ЗІГРАТИ ДУРНІЯ** (дурни́ка) *перед ким і без додатка, неслх.* 1. Прикидатися таким, що не розуміє, не знає чогось. *Розумний дуріє в хмелю, Шахрай грає дурня* (Переклад В. Мисика); *Варава скривився, ще не знаючи, що йому робити з отцем Миколоєм: чи гра́ти перед ним дурника, чи наодиночі так пригрозити, щоб у нього надовго одпала охота строчити доноси* (М. Стельмах).

2. *перев. док.* Опиїтися в невідгідному, незручному становищі; допустити помилку. *Дорошук глянув на Ковальова якимось болісним поглядом. Знову забулдівся, зіграв дурня* (М. Ю. Тарновський).

252. **ГРАТИ / ЗІГРАТИ РОЛЬ**, перев. яку. 1. Мати певне значення, виконувати якісь функції. *На контраст до неї.. чоловік .. грав у господі другорядну роль* (М. Рильський); *В тих диспутах Олесь за дорученням окружкому грав неабияку роль* (О. Донченко); *Кирусові чорні [вуса] неодмінно грали свою роль* (В. Бабляк); *Писанка грала колись свою роль і при святанні* (З журналу); *Мама, напевно, вже й кається в душі, що влаштувала цю вечірку і дозволила Дарці зіграти роль дорослої .. Дарка осмішила себе перед усім товариством* (Ірнн Вільде).

2. *кого і без додатка.* Вивадати себе за когось. *Ви.. гра́єте роль обуреного і плетете нісенітницю* (І. Фрайко); — *Того вечора я грала зовсім іншу роль* (Леся Українка); *Хоч і як хотілось Галі Бу́ть твердою, мов скала, Та цієї ро́лі далі Гра́ть вона вже не могла* (С. Воскресенко).

253. **ГРАТИ НА БОЛЮЧІЙ СТРУНІ** чий, кого, рідше для кого, неслх. Завдавати комусь прикості, неприємностей, нагадуючи про недолік, помилку тощо; дошкуляти. — *Пані так милостиво довіряє всяким зайдам, що навіть не помічає:*

від кого тхне воском, а від кого тюрмою, — делікатно *грає* [Салоган] на *болочій струні* пана (М. Стельмах); *Ігоря легко "купити"*, *граючи на такій болочій* для кожного *малюка струні*, як питання *хоробрості* (І. Багмут).

254. **ГРА́ТИ НА НЕРВАХ** *чийх, кому і без додатка*. Дратувати, дражити кого-небудь, наивмисне спричиняти переживання комусь. — *Оженися, а там видно буде!* — пояснив Денис, ніби зумисне *граючи на нервах* [Дорошуків] (М. Ю. Тарновський); — *Васька! Досить мені на нервах грати* (Б. Айтонеико-Давидович). **ПОГРА́ТИ НА НЕРВАХ** (якийсь час). Він бачив, що їй хочеться щось утнути, подражнити свого *благовірного, пограти йому на нервах* (О. Гончар).

255. **ГРА́ТИ НА РУ́КУ** *кому*. Підтримувати когось, сприяти комусь у чому-небудь; допомагати. *Випадковість, а грала їм на руку* (Б. Харчук); *Він сприйняв це як дарунок долі, із вдячністю оцінюючи обставини, які грали йому на руку*, внаслідок чого *вдалося досягти результатів, про які не міг і мріяти* (З газети); *Відсутність чітких законів грає на руку нечистим на руку* (З газети).

256. **ГРА́ТИ ОЧІ́МА** *до кого і без додатка*. Грайливо поглядати на когось, прагнучи звернути на себе увагу, викликати до себе інтерес. *Грав [Йон] до неї очима та міцно тримав за руку* (М. Коцюбинський); *Віталікові, здається, не до сміху, бо Тоня все ще літає у вальсі.., грає очима до партнера, пускає бісики* (О. Гончар); *Як не грала очима [Настя], а він оминав її хату* (Ю. Мушкетик); // *Виявляти поглядом веселіє, грайливий настрій*. — *Хай дивиться — не поживиться!* — каже Марина, *граючи веселими очима* (Панас Мирний); *Стояла Мотря й, граючи очима, ласкаво всміхалася* (В. Винниченко); — *Іч, яка ти сьогодні!* — *Яка?* — *радіє, грає очима і соромиться дівчина* (М. Стельмах). **ГРА́ТИ СВОЇ́МИ ОЧІ́МА**. Особливо часто він *підходить до мене й грав своїми.. очима*. Ця "гра" робила з нього майже мавпу, але він цього не помічав (М. Хвильовий). **ВИГРА́ВАТИ ОЧІ́МА**. — *А то що буде?* — *виграє очима Северин* (Григорій Тютюнник). **ЗАГРА́ТИ ОЧІ́МА (очі́нями)** *для кого і без додатка*. Прикласти руку до грудей, зітхнула [Зінька] для Івана і *заграла очима* для Данила (М. Стельмах); — *Кавалер приїхав. — І [секретарка] лукаво заграла очимами* (Я. Баш).

257. **ГРА́ТИ ПЕРШУ СКРІ́ПКУ** *в чому і без додатка, рідше де*. Бути головним у якій-небудь справі. За плечима *багато років великої і високо оціненої народом спільної роботи*. Правда, *першу скрипку завжди грав Коваль* (В. Собко); *Тут [у розвитку економічного мислення трудівників] першу скрипку повинен грати інженерний*

корпус, який тримає екзамени на професійну компетентність (З журналу); І в нинішньому році механізатори, як то кажуть, гратимуть першу скрипку у вирощуванні зернових (З газети). ВЕСТІ (повісті) ПЕРШУ СКРІ́ПКУ. — Марисі все ж випадає вести першу скрипку, так велить їй діяльне й бурхливе "начало її вдачі" (О. Гончар); *Аркандію здалося, ніби він із своєю підвищеною інтелектуальністю і культурною взагалі відійшов на задній план.., а першу скрипку повила офіціантка* (В. Собко).

258. **ГРА́ТИ (рідше розі́гравати, ламати і т. ін.) КОМЕ́ДІЮ** *перед ким, кому і без додатка*. Удавати з себе когось, прикидатися кимсь, лицемірити і т. ін. *Він добре знав, що обурення пана комісара в значній мірі нещире, що він грає комедію* (І. Франко); — *Досить вам грати комедію, перейдемо до діла* (Ю. Бедзик); — *Я тобі говорив, щоб ти рано прийшов, без запізнення, а ти мені комедію граєш* (Григорій Тютюнник); *Ви тут комедії не розігруйте! Годасте, воно мені так мед?* (З газети); *До столу.. вийшов Тихін Фіялко. Він чулися.. і від хвилювання трохи збивався: — Комедію ти ламаєш, Трохиме* (В. Речмеді). **ГРА́ТИ КУМЕ́ДІЮ**, *розм.* *Хлопець бачив, що дедя [тато] грає комедію, і мовчав* (Г. Хоткевич). **НЕ ГРА́ТИ КОМЕ́ДІЙ**. *Та комедій Уринець не грав: до кімнати справді зайшов з дічною, одягнутою у плаття не для кухні* (В. Поліщук). **ГРАЄ́ТЬСЯ КОМЕ́ДІЯ**. *Не треба бути ясновидцем, щоб побачити, за чим сценарієм грається комедія* (В. Поліщук).

259. **У ВЛАС́НУ (свою) ДУ́ДКУ ГРА́ТИ**. Мати незалежні думки, погляди і чинити по-своєму, на свою користь. *Диктатора немає. То й кожний з них у власну дудку грає, І має кожний з них свою програму..* (Олександр Олесь); *Кожен дідько в свою дудку грає* (Укр.. присл..).

ГРАТИСЯ

260. **ГРА́ТИСЯ В КОТА́ І МІ́ШКУ** (*рідше мійшу*), *несхв., жарт.* Бути нещирим, хитрувати, лицемірити і т. ін. — *Не придурюйся, Остапе, ми з тобою люди дорослі і не годиться нам гратися в котів і мишку* (М. Ю. Тарновський). **ГРА́ТИСЯ В КОТА́-МІ́ШКИ**. — *І що ми вигадасмо? І далі гратимемося в котів-мишки? Адже коли-небудь змушені будемо розрубати цей гордіїв вузол!* (В. Малик).

261. **ГРА́ТИСЯ (рідше гра́ти, ба́витися і т. ін.) В ПІ́ЖМУРКИ (у жмурки), несхв.** Діяти нечесно, часом роблячи простакуватий вигляд; хитрувати, приховуючи щось. — *Його вигляд, м'яко висловлюючись, не загрозливий.. ми даремно граємося в піжмурки* (О. Донченко); — *Тепер вам, полковнику, нічого гратися в жмурки. Ви,*

надією, розкажете про все, що нас буде цікавити (В. Кучер); — Максиме. Не будемо грати у піжмурки. Поговоримо прямо (Д. Ткач); Його [сфрейтора] погляд наче говорить: якщо язык збреше, то очі скажуть правду. Машикарук і не збираєся грати в піжмурки (В. Поліщук); — Давайте покинемо бавитися в піжмурки. Так буде краще. А щирі відповіді ви дістали раніш (Ю. Шовкопляс).

262. ГРА́ТИСЯ (рідше гра́ти, бавитися і т. ін.) З ВОГНЕМ, несхв. Поводитися неостережливо, займатися чимось небезпечним, не думаючи про наслідки; ризикувати. — Я прийшов попередити, щоб ви .. покинули гра́тися з вогнем, бо потім пізно буде! (М. Стельмах); — Ой, хлопче, хлопче, — довірливо каже Роман, — не грайся з вогнем. І незчуєшся, як десь в капкан попадеш (О. Гончар); Він за ганебне діло взявся: з вогнем шпигун небесний грав (В. Сосюра); Пам'ять коротка у ворогів, грають з вогнем... (І. Цюпа); — Не грай, Оксано, з вогнем, бо ти, здається, їй досі не знаєш, що таке життя (М. Стельмах); — Коли скажеш йому, щоб забув стежку до твого подвір'я? Бави́шся, Марійко, з вогнем (А. Хорунжій). ОГНЕМ ГРА́ТИ. Почув, що Жука вже нема і не буде. — Таки здобувся свого... А й огнем же грав! — вимовив він, зітхнувши (Панас Мирний).

ГРАЧ

263. НІ ГРАЧ, НІ ПОМАГА́Ч, жарт. Той, хто не здатний до якоїсь роботи або не бажає її виконувати. — Так-то так, та я вам ні грач, ні помагач; шукайте собі деінде поради (О. Кониський).

ГРЕБІНЬ

264. ЯК ЛІСОМУ ГРЕ́БІНЬ, зі сл. трéба, потрібно, жарт., ірон. Уживається для вираження категоричного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не треба, не потрібно. Треба, як лисому гре́бінь (Укр.. присл..). ЯК ЛІСОМУ ГРЕ́БІНЬ, СЛІПОМУ ДЗЕРКАЛО. То йому так потрібно, як лисому гре́бінь, сліпому дзеркало (М. Номис).

ГРЕБЛЮ

265. ХОЧ ПІД ГРЕ́БЛЮ. Уживається для вираження досади, страждань, відчаю і т. ін. у зв'язку із важким становищем; безвихідь. Ще під будень с'як-так на роботі.. А як вечір настане або свято, або зостався хто який день без роботи... Хоч під гре́блю!.. (Панас Мирний).

ГРЕБТИ

266. ГРЕБТИ́ (загріба́ти, горну́ти і т. ін.) ГРО́ШІ ЛОПА́ТОЮ, зневажл. Без великих затрат праці дуже швидко багатіти; нажнватися. — Ну, там, Лесю, чоловік зразу багатіє .. Там гроші́

лопатою гребу́ть (М. Стельмах); Старший брат і ні гадки собі: лежить та загіба гроші́ лопатою — усе йому Бог дає (О. Стороженко); — Катанку купи́в. Так ви забрали собі в голову, що гроші́ в мене як ло́во́ва — лопатою гребу́ (М. Стельмах); — Сказано, діду, що ти великий багач, по сто мі́тлів [мітел] щотижня продаєш, гроші́ лопатою загібаєш (І. Франко).

267. ГРЕБТИ́ ПІД (до) СЕ́БЕ [ОБОМА́ РУКА́МИ (обіру́ч)] що і без додатка, зневажл. Бути зажерливим, збагачуватися, перев. нечесним шляхом. І в чому ж він помилився сам? .. Чому ж такий нещасливий? І вдома, й на роботі. Не грі́б під себе, не чіплявся в чужі горлянки (Ю. Мушкетик); Є такі, що обома руками гребу́ть до себе, і хоч би що. Ще й на інших спогорда поглядають (В. Дрозд).

ГРЕЦЬ

268. БОДА́Й (хай би, неха́й би) ГРЕЦЬ СПАЛІ́В У ДІ́ЖІ́ кого, що, лайл., перев. жарт. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги до когось, чогось, бажання позбутися когось, чогось. Бодай тебе грець спалив у ді́жі! (Укр.. присл..); — А те приключилось, що твій бойовий побратим усі мої нещудливі заощадження викрав із матраца, хай би його грець спалив у ді́жі! (Є. Гуцало).

269. ГРЕЦЬ З НИМ (з не́ю, з тобо́ю і т. ін.), лайл., перев. жарт. Ужнв. для вираження втрати інтересу до кого-, чого-небудь, вимушеної згоди з кимсь, поради не звертати уваги на когось, щось і т. ін.; хай буде так. Він зайняв якусь вичікувальну позицію. .. Ну, і грець з ним!.. (Ю. Шовкопляс); В голові майнула тверда думка: "Грець з ним! Піду! Що буде, те й буде" (В. Кучер); — Зупиніть експрес! — волав я. — Уб'ю лжедіда! — Та грець із ним! — умовляв голову. — Тримайте краще оце (А. Крижанівський); — Запхну [шпагу] та ще не туди — грець з нею (С. Ковалів); // з ким—чим. Уживається для вираження незадоволення кимсь, чимсь, несхвалення чого-небудь. — Ну, і грець із ним, з твоїм вівсом, — вилаялася старуватий, похмурий запорожець (С. Добровольський). ГРЕЦЬ ЙОГО. — А грець його з тією роботою, — махнув рукою Левко. — Сядемо, Маріє, послухасмо перепілку (І. Цюпа).

270. ГРЕЦЬ УХОПІ́В кого, що, зневажл. Хтось раптово захворів, зник або загинув, щось недобре трапилося з кимсь. — Де ти пропадав, новий боцмане? — зустрів їх вигуком Торба. — Я гадав, що тебе грець ухопив (М. Трублаїні); Коли б він знав, що дочка його там, у самісінькому вирі неподобних подій, навіть є їх активним учасником... — сердешного доктора, поза всяким

сумнівом, *ухопив би грець* (Ю. Смолич); *Губернаторша зразу ж зомліла... Губернатора теж мало не хопив [вхопив] грець* (Ю. Смолич).

271. НІЯКИЙ ГРЕЦЬ НЕ БЕРЕ / НЕ ВІЗЬМЕ *кого, що, жарт.* Нічого не трапляється з ким-, чим-небудь. *Такі вже ми, видно, .. що нас ніякий грець не бере — ні радіонукліди, ні нітрати* (З журналу). **ГРЕЦЬ ВІЗЬМЕ.** ...*І в пані Роксолани серце тьохнуло, бо їй здалося, буцім чоловіка грець візьме...* (О. Ільченко).

272. ХАЙ (нехай) БИ ГРЕЦЬ УЗЯВ (забрав, побив і т. ін.) *кого, що, лайл., перев. жарт.* Уживається для вираження незадоволення (перев. удаваного) ким-, чим-небудь, нехтування кимсь, чимсь, бажання побити когось, когось. — *Ні, Шуру, поїду. Господарство ж, хай би його грець забрав. Та й Андрійко сам гасатиме по вулицях...* (О. Копиленко). **ГРЕЦЬ БИ ВЗЯВ.** [Ярина:] *Один він в неї, грець би його взяв. Однісінький...* (О. Підсуха). **ГРЕЦЬ ПОБІВАЙ (побий).** *Грець тебе побивай* (Сл. Б. Грінченка); — *Ну й погода, грець її побий* (З газети).

273. ХАЙ (нехай) [ЙОМУ] ГРЕЦЬ *кому, з ким—чим і без додатка, лайл., перев. жарт.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення когось і т. ін. — *Хай йому грець з тим куривом! Давайте краче перекусимо* (Григорій Тютюнник); — *Отаке-то! Хай йому грець! Тепер зроду від колективу не відірвуся!* (О. Ковінька); *Нарешті згадав це прізвисьце, хай йому грець!* (В. Дрозд); — *Хай йому грець,— казав [тато], — так хмарувати* (В. Більшак); *А вітер такий, що цехай йому грець!..* (І. Нехода). — *..Рана гоїться добре? — Та гоїться, хай їй грець* (А. Шиян); *Хай грець тому, хто чинить зло* (З журналу). **ХАЙ БИ ГРЕЦЬ.** — *Як там Кащубенкова бригада — норму дає? — .. Штурмівщина і тут, хай би їй грець!* (О. Гончар).

ГРЕЦЯ

274. НА ГРЕЦЯ *кому, що і без додатка, жарт.* Навіщо, для чого. *Картав [дядько Семен] рідних: — Занапали Парасочку! На греця їй те багатство, хіба в ньому щастя?* (В. Минко); — *Можє, ви це й будете жаліти за своєю піччю, Василю,* — сказав Твердохліб. — *На греця вона здалася?* (І. Цюпа).

ГРЕЧКА

275. НЕХАЙ (хай) БУДЕ ГРЕЧКА, *жарт.* Уживається для вираження згоди; гаразд, добре. *Нехай буде гречка, аби не суперечка* (М. Номис); *Він не став заперечувати... Нехай буде гречка, виконає завдання* (З газети); — *Тільки не треба про смерть.* — *Хай буде гречка! Не будемо про смерть* (П. Автомонов).

ГРИБИ

276. ЯК (мов, неіа́че і т. ін.) **ГРИБИ ПІСЛЯ ДОЩУ,** *зі сл. рости, з'являтися, виникати і т. ін.* Швидко й у великій кількості. *Товариства виникали тоді по селах, буквально як гриби після дощу* (В. Минко); *Росли як гриби після дощу пенсіонати, звідусіль їхали сюди [у Трускавець] грошовиті люди* (З журналу). **ЯК ГРИБИ ПО ДОЩІ.** *Українські газети та журнали повискакують незабаром, як гриби по дощі* (М. Коцюбинський). **ЯК [НЕНА́ЧЕ] ГРИБИ.** *Полки партзанські ростуть як гриби...* (І. Нехода); *Невеличкі хатки кругом дворища неіа́че гриби виростали* (Панас Мирний); *Неіа́че гриби, підрастають онуки, і повніться ними — ніроку — мій рід* (О. Білаш); // *зі сл. швидко.* Дуже інтенсивно. *Не ростуть [будинки] так швидко, як гриби після дощу, однак .. ясно, що прогрес у цій важливій справі є* (З газети).

ГРИЗТИ

277. ГРИЗТИ/ПРОГРИЗТИ ГОЛОВУ *перев. кому, чю, рідко ким, чим, несхв.* 1. Набридати комусь якимись розмовами, вимагати що-исбудь і т. ін. *Почала баба дідові гризти голову: — Твоя дитина ледащо* (Укр. казки); *Спускайся з гори тихіше вниз, щоб ніхто голови не гриз* (М. Номис); *Жінка було гризе йому голову і уранці і увечері* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Перші глави почну переписувати. Тепер хоч уже ніхто не гризтиме моєї голови!* (Лєся Українка); — *Гетьте, не лїзьте! — скрикну Марина. — Он мені всі голову прогризли вами* (Панас Мирний); — *Я вже татові голову прогризла, щоб і дітям у школі молоко видавали. Без грошей* (В. Кучер). **ГОЛОВУ ГРИЗТИ ТА ГРИЗТИ.** *Палажка ж своє діло робила: за вгород Михайлові голову гризла та гризла* (А. Тесленко).

2. Турбувати, дуже непокоїти і т. ін. — *Щось дуже змурий пан гетьман, — тихо сказав Іскра Палієві. — Самота гризе йому стару голову, — тихо ж відмовив Палій* (Д. Мордовець).

ГРИМ

278. ГРІЯНУВ ГРИМ. *Щось сталося, відбулась якась подія. Це добре, що після того, як гріянув грім, усі так вболівало́че й емоційно стали захищати директора і себе* (З журналу); *Поки грім не гріянув, затрати на все оте нам завжди здаватимуться даремно викинутими грімами* (З журналу); // *з ким.* *Щось сталося з кимось.* *Хороша справа пліоралізм! Однак при ньому й покруч зріс, Жонглює терміном гучним, Бо знає: з ним не гріє грім* (З журналу).

279. ХАЙ (пехай) ГРИМ ПОБ'Є (уб'є, приб'є і т. ін.). 1. зі сл. м е н є. Уживається як заприяггання у правдивості своїх слів, щирості намірів, запевнення в чомусь. — *Хай мене грім поб'є, коли я їв чюю часть [частину], окроме [крім] своєї!* — клявся Попенко (Панас Мирний); — *Хай мене грім поб'є, коли брешу...* (І. Муратов); *Хай мене грім уб'є, коли я знаю, в чім виражається їх "політика"* (Леся Українка). ХАЙ ГРИМ СЄРЄД ЧІСТОГО ПОЛЯ ВДАРИТЬ. — *Хай мене грім серед чистого поля вдарить, як я тобі зла зичу...* (М. Зарудний) ГРИМ БИ ВДАРИВ НА ЦЬОМУ МІСЦІ. — *Грім би мене вдарив на цьому місці, коли брешу...* (В. Кучер). ГРИМ ПОБИЙ (бий). Що за славний рік новий! Отже, грім мене побий, Він сподобався мені, я складу йому пісні (В. Самійленко); — *Я вже вас так буду шанувати, як нікого в світі, побий мене грім!* (М. Стельмах); — *Дідові куплю [мотоцикл], грім мене бий, коли брешу!* (А. Крижанівський).

2. кого, що, лайл, перев. жарт. Уживається для вираження незадоволення кимсь, з приводу чого-небудь, недоброго побажання комусь. *Хай їх грім поб'є, отакі справи* (З журналу); — *Грім би їх побив .. з їх порядками!* — воркотів .. Бовдур (І. Франко). [ХОЧ] ГРИМ БИ ПОБИВ (прибив) [НАВІКИ] НА БІТІЙ ДОРОЗІ. — *Що зараз робити, Устино? Хоч би грім побив на битій дорозі і управителя, і пана* (М. Стельмах); — *Знову діло в бандитизм утирається .. То Шепель, то Гальчевський, то чорт, то біс, грім би їх на битій дорозі навіки прибив* (М. Стельмах).

280. ХАЙ (пехай) ХОЧ ГРИМ З ПІББА. За будь-яких обставин; обов'язково, неодмінно. — *Сподіваюся, до ранку .. прапор буде піднято на валу!* — Піднімемо, .. хай хоч грім з неба, а вал буде наш! (О. Гончар).

281. ЩОБ ГРИМ ПОБИВ (прнбів, убів і т. ін.) кого, що, лайл, перев. жарт. Уживається для вираження незадоволення кимсь, з приводу чого-небудь, недоброго побажання комусь. [Хнмка:] *Обдурив мене .. отой вражий сив, щоб його грім побив* (Панас Мирний). ЩОБ ГРИМ УБИВ І БЛИСКАВКА СПАЛИЛА. *Щоб тебе грім убив і блискавка спалила!* (Укр.. прнсл..).

282. ЯК (мов, ніче і т. ін.) ГРИМ З ЯСНОГО ПІББА ВПАВ (ударив) над ким—чим і без додатка. Щось несподівано, раптово прозвучало, пролунало, трапилось і т. ін. *Що ти говориш, люблю моя мила? Се паче грім з ясного неба впав! Чи я тебе не щиро покохав?* (Леся Українка); — *Пробачте, — паче грім з ясного неба ударив над Павловою головою: нечутно по килимі підійшла Людмила.* — *Я вас застала їждати* (А. Головка).

283. ЯК (мов, ніче і т. ін.) ГРИМ З (серед) ЯСНОГО (рідко чистого) НЕБА. 1. з дісл. Несподівано, раптово, зненацька і т. ін. *Однак новина впала, як грім з ясного неба* (М. Коцюбинський); *Спомин про обіцяну телицю того вечора вдарив, як грім із ясного неба* (С. Гуцало); *Замфіра, наче грім з ясного неба, вразила ця звістка* (М. Коцюбинський); — *Ми, тату, .. летимо.* — *Було це як грім серед ясного неба. Проте батько й виду не показав* (О. Гончар); — *Мов грім серед ясного неба, шмагонули наш слух його слова* (Ю. Збанацький); *Фарбувальники не люблять критики! Ці слова .. прозвучали, мов грім серед чистого неба* (М. Томчанин). ЯК ГРИМ З НЕБА. — *Жили ми з одинокою матір'ю, і ось на саму кутю, як грім з неба, — прийшли [поліцаї]* (Ю. Збанацький). ГРОМОМ ІЗ (серед) ЯСНОГО НЕБА. А якщо для Докії почуте прозвучить громом із ясного неба? (Ю. Збанацький); *Розкриття тієї змови було .. громом серед ясного неба* (В. Канівець).

2. Несподіваний, раптовий і т. ін. *Ватрич пішов працювати в цех, де .. довелося справу мати з людьми. Дуже швидко виявилось, що з ними порозумітися бригадир не вміє. Це відкриття було, мов грім з ясного неба* (З газети).

284. ЯК (мов, ніче і т. ін.) ГРИМ НА ГОЛОВУ. Несподівано, раптово, зненацька і т. ін. *Прийшов Павло вранці на заняття, а господиня і заявила, як грім на голову, що уроку не буде сьогодні* (А. Головка); *А влітку — вже почали до жнив збиратися — як раптом, паче грім на голову, німіці* (А. Головка).

285. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ГРИМ. Фізично втривалний, слякний, дужий (про людину). — *Ех, Даниле, ах, Даниле, Був же ти як грім! З молодим було б під силу Позмагатись їм* (А. Малншко); — *Панове! До Мартина Пушкаря тут посланець прибув із Січі... Ввійшов, як грім, обвітрений з дороги. Віддав чолом...* (Л. Костенко); // Міцний, ставний (про постать люднни). *Чуб кучерявий, сам [отець Олександр] красивий, постать, як грім* (І. Микитенко).

ГРІТИ

286. ГРІТИ ЗУБИ НА СОНЦІ, жарт. Проводити час у несерйозних розмовах (перев. надворі). *Гріють зуби на сонці* (сказано про жіноту, що весною, в свято, посідали під тиним і скрекоцуть собі) (Укр.. прнсл..); *Любить-бо моя Мартоха гріти зуби на сонці, якби могла, то свою балачку сороці на хвості пов'язала б, щоб сорока розносила* (С. Гуцало).

287. ГРІТИ КОЛО СЕРЦЯ що. Потаївнно шувати (якісь плани, наміри і т. ін.); заміншляти. *Гріє [чоловік] коло серця свої хижайські заміри*

(Панас Мирний); Він носив і грів коло серця свою найзаповітнішу мрію, сказати про яку не наважувався нікому (З журналу).

288. **ГРІТИ** (рідше **нагрівати**) / **НАГРІТИ** (погріти) **РУКИ**. 1. на (в) чому, при чому, біля (побіля) чого і без додатка. Нечесно, незаконно збагачуватися, наживатися. Віддавна вже **гріли руки** при бориславській нафті та при бориславському вогню (І. Франко); **Грїли руки** тишині дуки Побілля народу (М. Чернявський); **Грїла руки** на чужій праці, набивала кишені золотом розбещена княгиня (З газети); — **Дехто легкого життя забажав, є людиці, які руки нагрівають на труднощах** (Н. Рибак); **Катерина чула, за яку "ідею" карався до війни староста, — він добре нагрів руки в сільській кооперації** (Д. Бедзнь); **Не лишне [зайве] б у баби замки потрусить Та руки в калитці погріти** (Л. Боровнковський).

2. перев. на чому. Мати вноду. — **Ні! — передумав старший патрульний. — Підете ви обос! Ба-чу, тут одна сторона на цьому хоче нагріти руки** (П. Автомонов).

289. **ГРІТИ** / **НАГРІТИ ЧУБА** (рідше **чуприни**, **лбба**). 1. над чим, за чим і без додатка. Втрачати багато сил і енергії, старанно виконуючи якусь роботу; тяжко, виснажливо працювати. — **Тут [на цій дорозі] мені щоразу доводилося гріти чуба**. Вставай, бувало, з веломашини і пхайся на гору одинадцятим номером (О. Гончар); **Півдня [Мар'ян] довбав гору, вивертав каміння й пускав у долину, а дрібні камінці вигортав лопатою.. І грів чуба над омшаником, що, можливо, буде зовсім не потрібний** (С. Чорнобривець); **Доки вони гріють чуби за роботою, Кулик, свівши на порозі, голосно ділиться з селянами своїми думками** (О. Гончар); **Нащо, про що тобі над цим чуприну грить?** (П. Гулак-Артемівський); — **Ох, і понамітало ж! Це нам завтра доведеться чуба нагріти** (А. Головка); **Скрина була важка, неповоротка, і чоловіки добре нагріли чуби, поки установили її на місце** (Ю. Яновський); **Порався він, порався, поки добре чуприну нагрів** (Марко Вовчок); **Тож Олег та Степанко, а особливо сам від їжджаючий, нагріли лоби, поки втикнули все те до тісного купе** (Ю. Збанацький). **ПОПОГРІТИ ЧУБА** (тривалій час). Він таки **попогрів тут чуба**, чистячи колодязь (О. Гончар).

2. кому, перев. за що. Висловлювати осуд; лягати когось. — **Мені, мабуть, чуба грітимуть за недостатні темпи осінньої оранки...** (Ю. Яновський).

290. **ГРІТИ** / **ПОГРІТИ** **ЛОМАКОЮ, КИ-ЕМ** і т. ін.] **СПИНУ** (плечі, ребра тощо) кому. Бити, карати когось. Сівши на царство, **Грів [Петро] спину [нагайкою] вельможним** (П. Гулак-Артемівський); — **Двадцять літ я й за дубець не**

брався, а тепер би погрів її ломакою спишу, дак [так] син не дає (Ганна Барвінок); **Рад би я був, коли б Сомко за сей жарт звелів, жартуючи, погріти йому киями плечі!** (П. Куліш).

291. **ГРІТИ СЕРЦЕ** (душу) **чим** (чим). Тішнати, заспокоювати і т. ін. кого-небудь. **Будуть десь загинати [люди] по сибірських пустелях, а їхні серця грітиме віра...** (І. Багрянний); **Грїли душу спогади про дитинство, про рідний край, про ті далекі, щасливі роки...** (З журналу).

ГРІХ

292. **ГРІХ** (нема́ чого́, ні́чого і т. ін.) [П] **БОГА ГНІВИТИ**. Нема підстав, не варто марно нарікати на щось, бути незадоволеним чимсь. [Матушка-гуменя:] **У тебе чоловік недобрий?** [Кнуриха:] **Грїх Бога гнівити** (Панас Мирний); — **Тобі, Мар'яно, грїх і Бога гнівити**. Хіба ти не щаслива? (С. Васильченко); — **Тобі нема чого гнівити Бога** (М. Стельмах).

293. **ГРІХ** [СЛОВО (слова)] **СКАЗАТИ**. Нема підстав нарікати на щось, скаржитися на кого-, що-небудь. — **Не знають, де й ділася [Хрнста]. А шкода, добра була робітниця, добра, грїх слова сказати! — пожалів Рубець** (Панас Мирний); — **Ні, грїх сказати, в нас не б'ють** (Леся Українка); — **Ні, грїх сказати, — загомоніли всі разом. — Семен не такий. Він своїх жінок жалував** (М. Коцюбинський).

294. **НЕ ГРІХ**, перев. з інфін. Можна, варто, треба б і т. ін. **"Не грїх і так, — ще находжуся колись по-батьськи"**, — казала Дарка (Леся Українка); — **Приходьте ж .. Неділя, то не грїх і посидіти** (М. Зарудний); **Бреслау вміє в усьому бути небанальною, .. щораз хоче придумати щось нове. Ось цього в неї і не грїх повчитися** (М. Слабошпінський); — **Ну, Маріє, — сказав тоді майстер Пилип Васюта, — ми тобі таку хату встругали, що й весілля у ній зіграти не грїх** (І. Цюпа); — **Знаєш, чоловіче, — каже жінка, — завтра якраз мите двадцять п'ять років, як ми поженилися. Не грїх було б свиню зарізати. — А її ж навіщо? — дивується чоловік. — Хіба ж свиня випувата?** (Укр. анекдот); — **За правду й почувитись не грїх, — посміхнувся він** (М. Ю. Тарновський).

295. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **НА ГРІХ**. Наче навмисне, наче на зло; недоречно, невчасно і т. ін. **Йй довго не спалося, .. а геть далі йй так їсти захотілося. Вона аж здивувалася .. Ніколи сього зроду не було, а се — як на грїх** (Панас Мирний); [Нянька:] **Скоїлось, як на грїх, ще торік по весні** (М. Кропівницький); — **Порнайся в багинуці. Ще й спецівки, як на грїх, немає** (О. Снізопенко); **Досі дні стояли теплі, сонячні, .. а сьогодні, мов на грїх, задощило** (О. Гурейв).

296. **ЯК СМЕРТНИЙ ГРІХ**, зі сл. поганий, гидкий і т. ін., *зневажл.* Уживається для підсилення значення наведених слів; дуже, у великій мірі, надто. — Скажіть, як вам здається тая *Girod*? Правда ж, вона погана, як смертний *grіx*? (Леся Українка).

ГРІШ

297. **ЗА ЛАМАННИЙ ГРІШ**, зі сл. продати, купити, робити і т. ін. Дуже дешево, майже безкоштовно, задарма. *Отакі хитрі лисиці, як Бракватіста, рятуючи власну шкуру, продають .. за ламаний гріш* (Ю. Бедзик). **ЗА ГРІШ**. *Годі за гріш танцювати* (Укр.. присл..).

298. **НА [ЩЕРБАТИЙ] ГРІШ**. 1. Дуже мало; трохи. *На гріш вип'є, а на карбованець галасує* (Укр.. присл..).

2. із *запереч.* Зовсім, абсолютно і т. ін. *В очі вчитель їдкий, мов товчений перець, поважи до сани й на щербатий гріш не покаже, а зате який позаочі!* (М. Стельмах).

299. **НІ НА ГРІШ**. 1. чого. Відсутнє щось; немає зовсім чого-небудь. [Круть (розводить руками):] — Чи винен я, що в нього ні пучечка?.. Свідомості в старого ні на гріш (О. Підсуха).

2. із *запереч.* Ніскільки, зовсім, абсолютно. *Ваших панів-радикалів, окрім двох-трьох людей, я ні за що не вважася .. Правди у них нема ні на гріш, я в них не вірю* (Леся Українка). **І НА ГРІШ**. *Він же й на гріш чужого не взяв, а вже сам себе судить судом строго* (В. Дрозд).

300. **ЯК (мов, піби і т. ін.) ЗА (на) ГРІШ МА́КУ** кого, чого. Дуже багато. *Багато, як за гріш маку* (М. Номис); — *Оце добре! — перехопив Лука, — твоя Марія і моя Марія. Тих Марій на світі — як за гріш маку* (М. Коцюбинський); *Повиправляйте тільки собі друкарські помилки, бо їх там як за гріш маку* (М. Коцюбинський); *Міністрів отих .. зібралося, мов на гріш маку* (М. Стельмах).

ГРОБ

301. **ГРОБ (гріб) З МУ́ЗИКОЮ**. Дуже погано; безвихідь. — *Позичте нам Павла [тракториста], хоч на півдня, бо інакше гроб з музикою* (В. Кучер).

ГРОБУ

302. **ДО ГРÓБУ**. До кінця життя, до самої смерті; постійно, завжди. [Сергій:] *Ти ж колись говорив, що коли покохаєш, то любитимеш до гробу* (З. Мороз); — *Критикуй і не зважай, Каже, на особу! А про нього скажеш — край, Мститиме до гробу* (С. Воскресенко); // із *запереч.* Ніколи, взагалі. *Не було добра зроду, не буде й до гробу* (Укр.. присл.); *До гробу не забуду рідної мови* (І. Огієнко).

ГРОША

303. **НІ ГРОШÁ**. Зовсім немає (про гроші, кошти і т. ін.). *Баршша ні гроша, аби слово хороше* (Укр.. присл.); // із *запереч.* Зовсім нічого. *Не було ні гроша* (З усьм. мови). **АНІ ЗЛÁМАНОГО ГРОШÁ**. *Зачинає жалуватися перед нею, що тепер тяжкі часи, немає при душі ані зламано гроша* (Л. Мартович).

ГРОШІ

304. **ЗНОВ (зпóву) ЗА РИ́БУ ГРÓШІ**, *жарт.* Уперто наполягати на чомусь, настирливо повторювати те саме. — *Оце тобі й раз! — розвів руками Заруба — Я пожартував, а ти, Павле, знов за рибу гроші!* Починаєш усе спочатку (В. Кучер); *Він ревниво заступає князя від своїх антропосів, найперше ж — од Сивоока, боявся, видно, що Сивоок знов почне за рибу гроші* (П. Загребельний); *І знову ти за рибу гроші! — скипив Тарас. — Тобі все зразу хочеться, одним ударом...* (Василь Шевчук).

305. **НІ ЗА Я́КІ ГРÓШІ**, із *запереч.* 1. зі сл. не добути, не купити і т. ін. Нідє; ніяк. *Як тільки вийшла [книжка “Кобзар”], то наші земляки зразу її розхватали [розхапали], і тепер тії [тієї] книжки ні за які гроші не добудеш* (Панас Мирний); *Не їси [смачний борщ], було, а п'єш! Тут такого ні за які гроші не добудеш* (Панас Мирний); *Звісно, постараюся, що тільки зможу зробити для грошової допомоги, — але в цьому мала потіха — ні за які гроші Франка [твори] не купиш* (М. Коцюбинський).

2. Ні за яких обставин; нізащо, ніколи. — *Не поїду з вами ні за які гроші, — сумно обізвалась Тодозя* (І. Нечуй-Левицький); — *Такий же втішний хлопець. Якби не холода, я б ні за які гроші не розлучився з ним* (П. Панч).

306. **ПЛА́КАЛИ ГРÓШІ** (гро́шики), *перев. чий.* Не справдилися сподівання у зв'язку з затратами, на одержання прибутку, якихось коштів і т. ін. *Плакали ваші гроші. Цей невеселий вираз згадали тисячі харків'ян — передплатників альтернативного каналу* (З газети); — *Як же не підтримати в доброму ділі?! .. — Діло твоє. Твої грошкики плакатимуть, не мої* (А. Головко); *Він розгорнув куртку: виріб мав дуже непривабливий вигляд. Авжеж, плакали грошкики і, певно, чималі* (З журналу).

ГРУШІ

307. **НА ВЕРБІ ГРґ́ШІ**, *жарт.* 1. зі сл. наговорити, набалювати і т. ін. Нісенітниця, дурниці. [Івга:] *Наговорить [писар] на вербі груші! Та він .. рад Левка живого з'їсти, бо хоче, щоб я замість Левка та пішла за нього!* (Г. Квітка-Ос-

нов'яненко); — *Це, мабуть, свекрущице тобі наговорила на вербі груші..*, — говорила Мотря (І. Нечуй-Левицький); *Наказав на вербі груш* (Сл. Б. Грінченка). **НА ВЕРБІ ГРУШІ, А НА ОСИЦІ КИСЛИЦІ.** — *Вже ви, мамо, наговорите на вербі груші, а на осиці кислиці* (І. Нечуй-Левицький). **ЩО НА ВЕРБІ [Й] ГРУШІ РОСТУТЬ.** Він набалакає, що на вербі груші *ростуть!* (Укр.. присл.); — *Годі тобі, діточко; Шпак нісенітницю таку тобі розкаже, Що й груші на вербі ростуть!* (Л. Глібов). **ТАКОГО, ЩО НА ВЕРБІ ГРУШІ, А НА СОСНІ ЯБЛУКА РОСТУТЬ.** Ти розкажеш такого, що на вербі груші, а на сосні яблука *ростуть!* (Марко Вовчок); // *Неправда, брехня. А може, то така правда, Як на вербі груші* (Т. Шевченко).

2. зі сл. обіцяти. Щось нездійсненне, нереальне. *Нема ніде нічого, а вона якогось дуба смаленого править та обіцяє груші на вербі!* (Леся Українка).

308. НА ПОТРУШЕНІ ГРУШІ, зі сл. прийти, з'явитися і т. ін., жарт. Дуже пізно, під кінець. *Розмова почалася вже давно, і Гриша прийшов, як сказала б бабуся, на потрушені груші* (В. Більшак).

ГУБИ

309. [ЩЕ] ГУБИ В МОЛОЦІ (у кого, жарт. Хтось дуже молодий, недосвідчений. *А ви, ви звідки, молодці? У вас ще губи в молоці. Щоб кораблем державним керувати, — Навчіться носа утирати* (Олександр Олесь); *Губи ще в молоці, а вже таке розумне. Аж страшно* (З журналу).

ГУБИТИ

310. АЖ П'ЯТИ ГУБИТИ, зі сл. бігти, тікати і т. ін., жарт. Дуже швидко. *Бігли діти, аж, як кажуть, п'яти губили* (З журналу); *Як почув Василько про панського пса, то так тікав, аж п'яти губив* (Казка Буковини..).

311. ГУБИТИ / ЗГУБИТИ З ОЧЕЙ кого, що. Переставати бачити кого-, що-небудь. — *Ти помітив якусь рухливу цятку. Стеж уважніше, не губи її з очей* (Ю. Бедзнь); *Вже ж не міг я згубити її з очей* (Леся Українка); *Отак і стояв [Юсуп], аж доки й згубив з очей розталу в скелях та чагарниках загадку і мужню постать* (Іван Ле).

ГУБИТИСЯ

312. ГУБИТИСЯ (рідше плутатися, метатися і т. ін.). В ЗДБГДАКАХ (у догадках, у здогадах і т. ін.). Не бути впевненим у чомусь; не знати, на якому з припущень зупинитися; сумніватися, розмірковувати і т. ін. *Павла Андріївна ахала, охала, дивувалася, губилася в здогадках* (Марко Вовчок); *Жителі навколишніх сіл губляться у здогадках: чи в якомусь господарстві прискіплива ревізія виявила "зайву" худобу, чи ..*

конфіскували (З газети); — *Хочеш, щоб я тебе виділе?* — *Хочу, батьку!* — *твердо відповідає син ..* — *А ти вже собі дівчину знайшов?* — *не лютує .. батько, і Гнат губиться в догадках: що це означає?* (М. Стельмах); *Чогось допитувались [люди], щось мали на підозрі, радились, дошукувались і все ж губилися в гадках* (Л. Юхвід); *Парубок, плутаючись в догадках, повернув назад, додому* (Панас Мирний); *Стурбована дивною поведінкою подруги, Майя металася у здогадах* (О. Гурейв).

ГУБУ

313. НА ВСЮ ГУБУ (рідко губу). **1. зі сл. пан, госпбдар, п'яні і т. ін.** Великий, значний, справжній і т. ін. *На всю губу пан* (М. Номис); *Вже на всю губу пані буде!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Свою крамницю завів [Храпко], оженився, на всю губу господарем став...* (Панас Мирний); *Стала господинею на всю губу* (І. Нечуй-Левицький); *Тепер уже він багатир на всю губу: своєї землі скільки!* (Б. Грінченко); *Багато і ревню борюся за свою землю Карпо Салай, за право називатися справжнім таздою, хазяїном на всю губу* (В. Собко); *Жили тут .. багатії на всю губу* (І. Цюпа); *Вона була франтиха а на всю губу і дуже турбувалася про свою зовнішність* (С. Добровольський); // *Заможний, багатий і т. ін. Бачимо, хазяї тут на всю губу: хати жестю [жерстю] кріті, оборо, амбари, сади* (Нар. опов.). **ЦІЛОЮ ГУБОЮ, діал.** *Газда цілою губою* (М. Номис); // *Дуже добрий, найкращий і т. ін. (перев. про тварин).* — *Я й учкурнув туди з козакми, та у такому убранню, та на таких конях, що на усю губу...* (Д. Мордовець).

2. зі сл. жити, панувати і т. ін. У розкошах, багатстві, заможності. *Розжився [Білогруд] на всю губу, багатирем став...* (О. Кониський); *Живе в Дрогобичі [Сергій], видно ж, на всю губу* (М. Рудь). **НА ПОВНУ ГУБУ.** — *Можна позаздрити тобі, Семене.. На повну губу живеш* (Д. Бедзнь); // *зі сл. гуляти, робити і т. ін.* Без будь-яких обмежень; із задоволенням, з приємністю. *Відаю на тиждень вольну. Погуляй на всю губу* (Б. Олійник); *Фотографи .. Для всіх видай .. Тиражували [славослова] на всю губу!* (І. Драч); // *Повністю. Вірили, що тепер заможна сільська верхівка запанує на всю губу* (Г. Грингор'єв).

3. чого. Багато, повно і т. ін. *А мати Або батько як побачать, Що ви, мої любі, Таке диво читаєте, — Гріха на всю губу!* (Т. Шевченко).

4. зі сл. лаятися, лаяти, верещати і т. ін. Голосно, непристойно, дуже сільно. *Шпетить на всю губу* (М. Номис); *Пани .. погрозували комуся кулаками в повітрі і лаялись на всю губу* (Збірник

про М. Кропивницького); *Сидить посеред вулиці замурзаний хлопчина і верещить на всю губу* (П. Козланюк); *Циган спершу мовчки трохи подивився парубкові вслід, потім вилаявся на всю губу* (В. Винниченко).

5. зі сл. п'яти, зап'яти і под. Нестримно, дуже сильно. *Сів, заплакав ревно з горя, Та й в шинок подався од моря, Та й запив на всю губу, Та й забув свою журбу* (Л. Первомайський).

ГУ-ГУ

314. **НІ (ані) ГУ-ГҮ.** 1. кому, про що і без додатка. Нічого не говорити; мовчати. — *Кинь його, Оверку, к чорту! Та вмийся, .. і щоб ні гу-гу нікому! Чув?* (А. Головка); *Чоловічок дуже дивний. Він завжди мовчав, як пень: Ні гу-гу, анітелень* (П. Глазовий); *Повагавшись трохи, розповіла все про чоловіка, що в гречці їхній ховається. Дід замислився. Велів більш нікому — ні гу-гу* (А. Головка); *Зізнався я їй [Зіні] про нічного гостя і взяв з неї слово нікому про це ані гу-гу, навіть тітці* (В. Логвиненко); // *Нічого не могли сказати. Ні гу, ні ме. Ні гу, ні ме* [такий] (Б. Грінченко); // без додатка. Не виявляти себе, затаїтися. *І танки важко під заграву Пішли по м'ятому снігу, Де ворог ліг і ні гу-гу* (А. Малишко); // *Нема ніяких вістей від когось, звідкись. — Ждемо місяць, ждемо три місяці, ждемо півроку, ждемо рік — ні гу-гу! Мовчить..* (Ф. Маківчук).

2. до чого і без додатка. Нічого не робити, не братися до роботи. *Нач [начальник] сім'ю на пляж повів, .. А кріпильник — вдома... Другий день вже ні гу-гу й керівник ділянки* (С. Олійник); *На словах — як на органах, а як до діла — ані гу-гу!* (Укр. присл.); // *перев. де, куди. Не виконувати чогось кінце потрібного, не йти кудись і т. ін. Турн з серця скреготав зубами, Що в кріпості всі ні гу-гу; А стін не розіб'єш лобами* (І. Котляревський); *Діждали ми весни.. Сидять собі [люди] по садках.., а на поле ні гу-гу* (Нар. опов.).

3. про що. Нічого не знати, не здогадуватися про щось. *Юнона з Турном як шутила [жартувала], Еней про тес ні гу-гу; Бо на його туман пустила, Що був невидим нікому* (І. Котляревський).

ГУДКА

315. **ВІД ГУДКА ДО ГУДКА.** Від початку до кінця, весь час; повністю. *І Чинбас місяць — від гудка до гудка — одтарабанив у цеховій підсобці* (М. Рудь).

ГУМОРИ

316. **НЕ В ГУМОРИ.** У поганому настрої, невеселий, сердитий, засмучений і т. ін. [Пан Маркел:] *Не в гуморі я сьогодні, кохана пані* (С. Васильченко); *Уважаю, що Мирон був не в гуморі, тишучи лист* (У. Кравченко).

317. **У [ДОБРОМУ] ГУМОРИ.** У піднесеному настрої; усміхнений, життєрадісний, веселий і т. ін. *Блюм сьогодні саме в гуморі* (П. Колесник); *Відповідаю сміливо, бо тато, бачу, в гуморі* (М. Стельмах); *Володко тим часом був у добрім гуморі* (І. Франко); — *Приємно бачити вас у доброму гуморі* (Ю. Шовкопляс); *Бастило не був у доброму гуморі сьогодні, бо надовго замовк* (В. Дрозд); // *перен. Прихильний, щедрий і т. ін. Треба, щоб тобі просто пощастило, щоб сама фортуна помітила тебе, коли вона в доброму гуморі* (М. Слабошпицький).

ГУРТ

318. **НЕ ГУРТ** кого, чого. Небагато, мало. — *В тебе не гурт було розуму й змолоту* (І. Нечуй-Левицький); — *Щось тут і хат не гурт видно, — сказав Кайдаш* (І. Нечуй-Левицький); — *В нас зараз не гурт грошей, — сказав тато* (М. Стельмах); *Не гурт їх [робітників] там було* (З газети); // з інфін. *Нема людей, немає кому і т. ін. — Он бачиш, скільки вас [дітей] у мене! Їсти є кому, а робити — не гурт-то* (І. Нечуй-Левицький).

Г

ГВАЛТ

1. **НА ГВАЛТ.** 1. зі сл. дзвоніти, біти, кричати і т. ін. Оголошуючи тривогу, повідомляючи про небезпеку, благаяючи про допомогу і т. ін. — *Ви навіть дзвонили в дзвон на гвалт?* — крикнув Єремія (І. Нечуй-Левицький); *Коронний гетьман Потоцький був на гвалт про новий бунт, .. та цих накикувань не служано* (М. Гру-

шевський); *Драгуни вже з кількох боків оточували село. Парубок щосили ударив на гвалт* (М. Стельмах); *Зять побіг до тої господи, де вони вечеряли, і почав кричати на гвалт, благаяв рятувати старого* (М. Грушевський); *Схопився [Юхим], збуджений переляком. Відібрало йому спроможність крикнути на гвалт, навіть збагнути весь жах становища* (Іван Ле); *Одбивши во-*

рога, матрос зарепетував на гвалт (Олесь Досвітній). **ЯК (мов) НА ГВАЛТ.** "Цу-цу, Рябоко!" — тут всі, повибігавши з хат: "Цу-цу, Рябоко!.. на-на!.." — зукнули як на гвалт (П. Гулак-Артемівський); Мім, мімий раб, .. б'є клеветом по мідній дошці, сильно, різко, мов на гвалт (Лєся Українка). 2. зі сл. готувати, готуватися, підготувати і т. ін., діал. Швидко, поспішно, квапливо. Після розподілу [хати] треба було мені на гвалт готувати її вже на зиму, ставити вікна, двері, піч (П. Козланюк).

ГЕДЗИКОМ

2. **З ГЕДЗИКОМ**, ірон. Примхливий, вередливий; невірніоважений. — *То от я вам і скажу: що й ви, добродію... Тес-то, як його.. З гедзиком!..* (Панас Мирний).

ГЕДЗЬ

3. **[ЯК (мов, наче, начеб і т. ін.)] ГЕДЗЬ НАПАВ (укусів)** на кого, кого, несхв. У когось поганий настрій, хтось перебував в невірніоваженому стані, нервує, сердитий і т. ін. *Що се на тебе за гедзь напав?* (Панас Мирний); — *Чи ви подуріли, чи вас гедзь напав?!* — кричала Марія (І. Нечуй-Левицький); — *Гедзь напав хлопця*, — нарешті промовив десятник (С. Черкасенко); *Мав добрий намір поговорити з нею про гешифти, а стару сьогодні начеб гедзь укусив* (Гри-на Вільде); *І, спаленівши, кинувся він [Віталій] від них у парк, в гушавінь, хлопці не встигли й спитати, який його гедзь укусив* (О. Гончар); — *То й добре, що зараз почала комизитися, гірше, якби гедзь укусив її замужем, чуєш?* (Є. Гуцало). **ГЕДЗ НАПАДАВ.** Інколи ж його просто гедз нападав — і тоді він ставав нестерпучим (М. Коцюбинський).

ГРАТАМИ

4. **ЗА ГРАТАМИ**, зі сл. сидіти, бути, тримати і т. ін. У в'язниці. *Хто вони такі, оці всі стражі порядку, що тримають за ґратами дітей і спокійно дивляться в очі своїм дітям?* (А. Дімаров); *Велику частину свого життя їм [патріотам] довелося провести за ґратами* (З газети). **ЗА ТЮРЕМНИМИ ГРАТАМИ.** Я і мої товариші сиділи спокійно і смирно за тюремними ґратами (І. Франко); *І були думки, що ніде так не обсідають людину, як за тюремними ґратами.*

Коли залишається сам на сам: не на годину чи дві — на довгі роки (А. Дімаров).

ГРАТИ

5. **ЗА ГРАТИ**, зі сл. посадити, зачинити, кинути і т. ін. У в'язниці. *Хоч за пісні садовлять теж за ґрати. Але, звичайно, можна їх співати, Принаймні ті, що складені без слів...* (В. Самійленко); *Тебе зачинили за ґрати, а твоє слово ходить по світу* (М. Коцюбинський); *Інспектор Браун сказав: киньте його за ґрати!* (Переклад С. Масляка); — *Пишіть! підсудний визнає, що займався контрреволюційною агітацією .. І спровадили діда за ґрати* (А. Дімаров); *Тебе [слово], бунтарське, кидали за ґрати* (П. Дорошко). **ЗА ТЮРЕМНИ ГРАТИ.** *Кинули старого за тюремні ґрати* (З журналу).

ГРУНТ

6. **ГРУНТ (земля) ХИТАЄТЬСЯ** (повзе, сунеться і т. ін.) **ПІД НОГАМИ** у кого, чийми. Чись становище стає ненадійним, непевним і т. ін. *Кожний зрубаний Тиховичем виноградник накладав вагу на його сумління. Не ставало певності в корисності діла, ґрунт почав хитатися під ногами в Тиховича* (М. Коцюбинський). **ГРУНТ УСУВЛЯЄТЬСЯ** під ким. *Барвінський чує, що під ним ґрунт усувається, і збирає собі яку-небудь партію, хоч би клерикальну* (М. Коцюбинський). **ГРУНТ ПОПОВЗ З-ПІД НІГ** у кого. *Ласій побачив, як ґрунт поповз у нього з-під ніг, відчув, що втрачає точку опори. І почуття його не обдурило. Андрія Оболонського обрали головою* (Ю. Збанацький).

ГРУНТИ

7. **НА ГРУНТИ** якому, чого. Будучи пов'язаним із чимось; на якійсь основі. *Немало легенд і переказів вишикло в атмосфері життя кожного народу, на конкретному місцевому суспільно-історичному ґрунті* (Легенди.); *Серед населення Бойківщини жили децю адаптовані на місцевому ґрунті загальноукраїнські пісні про Байду, "Ой Морозе, Морозенку", "Засвістали козаченьки" та ін.* (Бойківщина); *Цілий ряд віршів-нісень Платона Воронька виріс безпосередньо на ґрунті народної пісні* (М. Рильський); *Що в них могло бути спільного .. На якому ґрунті вони подружились?* (А. Дімаров).

ДА В

1. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **П'ЯТАКА** ДАВ дарував), зі сл. глянув, подивився і т. ін. приязно, сердито, вороже. *Та нам же громада землю одсудила...* — *То що, що громада?* .. Сектар глянув як **п'ятака** дав (Паиса Мирний); так зиркнув на мене мов **п'ятака** подарував (Збанацький).

ДАВАТИ

2. **АЖ ВОГНІЮ ДАВАТИ**. Дуже гніватися, рюватися і т. ін. з якогось приводу. *А жінка ажню дає .. Нічого. Най там як хоче, а я як сказаво, то вже не перемию* (М. Коцюбинський).

3. **ДАВАТИ** (віддавати) / **ДАТИ** (віддати) **ЛЮДМ**, уроч. 1. кому і без додатка. На знак по-низько схилати голову, вітаючи кого-не-бо, дякуючи комусь і т. ін.; вклонятися. *Старий тько Сидить коло хати, Та вчить внука ма-ького Чолом оддавати* (Т. Шевченко); [Гиря:]

Йване! Оддай тобі свій застрашній пай іба], бо сам уже давно на порцях живу. [Сторка (чолом йому давши):] Спасибі вам!.. Спа-и!.. (М. Куліш); Входе [входить] в хату, розди-ся.., Та й хазяїці дав чолом (І. Манжура).

перед ким—чим. Високо шанувати чийсь за-ги, риси характеру і т. ін. — *Громада наша, юм даючи перед вашим [Макара Івановича] пріотизмом і заслугами, припоручила мені хати вас поїхати депутатом на похорон і езти вінок* (М. Коцюбинський).

4. **ДАВАТИ ГАСТРОЛІ**, жарт. Чинити-небудь незвичайне, відчайдушне. *Розвідники али давати гастролі, і одразу ж із весі про-ало кілька коротких черг* (О. Гончар).

5. **ДАВАТИ ГОРОБЦЯМ ДУЛІ**, жарт. цити без діла; тинятися, байдикувати. *З школи о витурили, спасибі, що у школу-інтернат правили, а то давав би по місту горобцям дулі* (Збанацький).

6. **ДАВАТИ** / **ДАТИ ВІДБІЙ**. Припиняти-ити що-небудь або відкладати, переносити ви-иення, розв'язання чогось на пізніший час. *Де ти гасаєш цілими днями? — Я тільки годину му прийшов з дивізійного суду .. — Якщо так, я сьогодні ж прийду поглянути на тебе. Дай бій* (Переклад С. Масляка).

7. **ДАВАТИ** / **ДАТИ ВІДКОША** (одкоша) гу. 1. Не погоджуватися виходити заміж чи трічатися з кимсь; відмовляти кому-небудь у

сватанні, залицянні. — *Кононенко, запримітв я, підсипається до Христі. Вона дівчина, сам знаєш, строга, дає йому відкоша. То він і рем-стеує* (Я. Гримайло); *“Треба йому знов дати одкоша. Надісь, не видержить, одчепиться! Дочка ще молода”, — думала Марта Кирилівна* (І. Нечуй-Левицький).

2. Відмовляти кому-небудь у чомусь взагалі. *На-чальство боїться надсилати бракоробам рекла-мації, бо вони розгніваються і завжди давати-муть відкоша. А працювати треба. От і розбираємо полагоджені двигуни, міняємо деталі* (З газети); — *Він [Яким] боїться, як би йому не по-шитися в дурні з своїм управительством. Бо вже чутка йде, що Ульяна Григорівна тебе хоче наста-новити за “хазяїна”, а Якимові дати одкоша* (С. Добровольський).

3. Рішуче виступати проти кого-небудь; вступати в боротьбу з кимсь у відповідь на його дії; протиді-яти кому-небудь. *Не те, щоби Радивон неспромож-ний дати одкоша коменданту.., та з остраху роз-зубився, знітився, ослаб* (К. Гордієнко); — *Товаришу Кусень,— звернувся до гурту Пла-тон,— дайте Баратові одкоша проти такої філо-софії* (Олесь Досвітній); // *Влучно, дотепно відпо-відати кому-небудь. Каверзних питань їй більше не ставили. Бо вчителька швидко зорієнтувалась, вміла дати одкоша розумникам* (Ю. Збанацький).

8. **ДАВАТИ** / **ДАТИ ВІДСІЧ** кому, чому.

1. Рішуче протидіяти кому-, чому-небудь. *Тоталітарна ідея — народити націю войовничих фана-тиків.., що вічно рухається вперед, вищує одна-кові заклик, однаково думає, “дає відсіч”, нічого не здобуває, проте незмінно “перемагає”* (З жур-налу); *Нам треба туркам і татарам за всі нальоту одсіч дати!* (В. Сосюра). *ДАТИ НА ОДСІЧ*. О, сором мовчків гинути й страждати, як маєш у ру-ках хоч заржавілий меч. Ні, краще ворогу на одсіч дати. Та так, щоб голова злетіла з плеч! (Леся Українка).

2. Рішуче відмовляти кому-небудь у залицянні. *Чому вона після Брянського, стількох обминувши, стільком давши відсіч, зупинилась саме на ньо-му?* (О. Гончар).

9. **ДАВАТИ** / **ДАТИ ВІДСТАВКУ**. 1. кому. Відмовляти кому-небудь у чомусь; позбавляти когось певного становища і т. ін. *Йому як орга-нізаторові туристичних поїздок дали відставку* (З усіх мови).

2. чому, перен. Витіснити що-небудь з ужитку, з використання. *На заводі віброактивізація дала відставку парі* (З журналу). *ДАНА ВІДСТАВКА*. Вибивачеві на .. заводі ремонту дизельних автомобілів дана відставка (З газети).

10. **ДАВАТИ / ДАТИ ВОЛЮ**. 1. кому. Не обмежувати кого-небудь у діях, вчинках і т. ін. *Як побачила, що він .. проїжджних обміряє, і обважусь, і облічусь, .. Горпина схаменулась, перестала йому волю давати* (Г. Квітка-Оснєв'яненко); — *Я, бачте, даю волю дочці і не сліdkую за нею, як інші матері* (І. Нечуй-Левицький); *Бугор.., на зло йому* [Кульбаці], *дав собі волю: стрибнувши на самий квітник, .. з похмурою радістю пустився танцювати по ньому* (О. Гончар).

2. чому. Не стримувати себе в чому-небудь. *Навроцька розсердилась. Вона була нервова й опришкувата, часто давала волю словам* (І. Нечуй-Левицький); *Під вічним гнітом чорних дум Сумному спієв дав я волю* (П. Грабовський).

11. **ДАВАТИ / ДАТИ ВОЛЮ НОГАМ**. 1. Тікати, швидко бігти, уникати якоїсь небезпеки. *Почула Лисия Вовчиків крик, побачила, який він біжить злочий та недобрый, — і не чекала довго. Дала волю ногам та до лісу* (І. Франко).

2. Завзято, запально танцювати. *На весь голос співали в таборі баяни, змагалися партизанські співаки, дали волю ногам танцюристи* (Ю. Збанацький).

12. **ДАВАТИ / ДАТИ ВОЛЮ РУКАМ**. 1. Битися. — *Рукам волі не давайте. Я в вас нічого не вкрав, — глухо відповідає Тимко* (Григорій Тютюнник); *Дай рукам волю, то сам підеш у неволю* (Укр.. присл..).

2. Не стримуватися, обіймати кого-небудь, виражаючи почуття симпатії, дружби і т. ін. *Ліна почувася, що відтепер їй бракуватиме Єгипетських злодійкуватих усмішок, грубуватих жартів і отих маленьких сутичок з ним, коли він дає волю рукам* (О. Гончар).

13. **ДАВАТИ / ДАТИ ВОЛЮ СЕРЦЮ**. 1. Дозволяти собі розчулюватися, віддаватися своїм почуттям. *Дай серцю волю — заведе в неволю* (Укр.. присл..).

2. Не стримувати свого гніву; обурюватися. *Чіпка витів другу чарку... Посоловіло в віччю; вдарило в голову... Він заходить по хаті; розпустив язик; дав волю серцю — став батькувати, лаятись...* (Панас Мирний).

14. **ДАВАТИ / ДАТИ ВОЛЮ СЛЪОЗАМ**. Нестримію, невітшию, гірко плакати; ридати. *Стоїть Катря серед поля, Дала слъозам волю* (Т. Шевченко); *Галя не стрималась, припала до Жени і дала волю слъозам* (А. Хижияк).

15. ДАВАТИ / ДАТИ ВОЛЮ ЯЗИКОВІ.

Не стримуватися, не контролювати себе у висловах; дозволяти собі говорити зайве. — *Не дуже лишень давай волю язикові, бо як почус Яремка, то й за це посмажить нас на вишкварки, — обізвався Лисенко* (І. Нечуй-Левицький); — *А я кажу, що думаю! — Думати думай, а язикові волю не давай, — мовив похмуро Пугало* (П. Панч); // *Висловлювати несадоволення; скаржитися. Навісні люди дають волю своїм язикам .. і списують стоси паперу. А тоді з них пил летить, і вже після того вони взагалі не скаржаються й нічого не пишуть* (І. Багряний).

16. **ДАВАТИ / ДАТИ (врізати) ДРАЛЯ** (драпак, дьбру і т. ін.), *зневажл. Швидко тікати, бігти. І до плуга, і до рала, і до хлопців дала драла* (Укр.. присл.); *Вовчуки стирливалися позади Вовчиці й Пелехатого, ладні щомиті врізати драла* (П. Загребельний); *Хлопчина ковзнув по стовбурі додолу, дав дьору, ніби його й не було тут* (Є. Гуцало). **ДАВАТИ ДРАПКА**. *Пан совітник скоро перечус, що вона [жінка] пошукус за ним, зараз дає драпка* (І. Франко). **ДАТИ ДЬОРКИ**. *Становий поїхав, а їх [Чіпка з товариством] звелів ще кріпше держати [в чорній], щоб не дали, бува, дьорки* (Панас Мирний).

17. **ДАВАТИ / ДАТИ (всіпати, задати і т. ін.) БОБУ** кому і без додатка. Бити кого-небудь. *Молодець врешті не витримував: забирав у жменю рештки Бідочиноного волосся, вникав голову межі гачі і давав доброго бобу* (Г. Хоткевич); *Дізнавшись про цю раду, хлопці вирішили "дати Федькові бобу"* (М. Ю. Тарновський); *Кинулися [господарі] на нього [вовка] і всіпали йому такого бобу, що пару день нікуди не ходив, тільки [тільки] лежав у лісі та вилизувався* (І. Франко).

18. **ДАВАТИ / ДАТИ ГАКУ** (гак). 1. Проходити або проїздити зайву відстань, рухаючися кружним шляхом. *Коли з поля вертав [Оксюта], то доводилось гак великий давати — от він проклав собі окремих об'їзд, щоб ближче* (Є. Гуцало); *За базаром .. видніються зчорнілі стріхи Курячих Лапок. До них можна було бігти.. через .. озимину та базарний майдан або, давши гаку, знову цвинтарем до Тернової балки і потім угору по балці* (В. Козаченко).

2. перен. Збочувати в своїх діях, вчинках; відходити від обраного в житті шляху, правильної лінії і т. ін. — *Розумієш, куди ти потрапив? Якого гака дає? У такий відповідальний момент відступився від своїх принципів — підтримав хабарників* (З журналу).

19. **ДАВАТИ / ДАТИ ГОЛОВУ** (рідше рұку) [НА ВІДРУБ (на відсік і т. ін.)] кому і без додатка. З повною відповідальністю ручатися за

кого-, що-небудь; переконаливо стверджувати щось. — *За Сева я даю голову. Коли тільки можливе в світі існування пари друзів, то це я і Сев* (Ю. Яновський); — *Чи ви повірили, що справді злодії перед вами?! Та голову на одруб даю, що це чиста провокація!* (А. Головка); — *Даю голову на відсік, це колгоспний Малишок [кошик]* (3 газети); — *Так от що я тобі скажу: дурниця все це, непорозуміння якесь. Руку на одруб даю* (А. Головка); *Я ніколи не бачив Севільї, Та на відсік вам голову дам — Саме так молоді й посивілі Карнавалата на вулиці там* (І. Муратов). ДАВАТИ ГОЛОВУ СОБІ ВІДРУБАТИ. *Чіпаріу дав би голову собі відрубати, що цей дзвін лише з-під коліс авто* (Ю. Смолич).

20. ДАВАТИ / ДАТИ ДОРОГУ (рідше стéжку). 1. кому. Сприяти кому-небудь у чомусь, створювати відповідні умови для здійснення, досягнення чогось. — *Треба сміливіше давати дорогу таким трудівникам з народу* (О. Гончар); — *Трудне діло — позви [позов], — почав [суддя] до нього. — Усе треба, щоб хтось руку тяг за тобою, давав стежку тобі* (А. Тесленко).

2. чому. Переходити від одного етапу, рівня розвитку до іншого, вищого; змінюватися. — *Вік мотузяного хазяйства зступає з шляху і дає дорогу машині, Азія дає дорогу Європі!* (В. Винниченко).

21. ДАВАТИ / ДАТИ ДРОЗДА. 1. кому і без додатка. Дуже лаяти, сварити кого-небудь. *Михайло підтримує пропозицію страйкарів, за що йому начальство пізніше дало дрозда і розгнівалося* (В. Винниченко).

2. кому. Бити, громити кого-небудь. — *Отаке то, товаришу кошовий отамане. Колись ти тут давав дрозда султанам, а ми, як бачиш, .. фонграфам* (М. Рудь).

3. без додатка. Чинити що-небудь незвичайне, відчайдушне. *Наталка після іменин каялася .. перед Костею.., бо знов, видно, підпивши, "давала дрозда"* (О. Гончар).

22. ДАВАТИ / ДАТИ ДУХУ кому і без додатка. 1. Дуже лаяти, сварити кого-небудь. *Вдаючи байдужого, Роман питає: Знову духу давали?.. Ні-ні.., — каже Андрій, дивлячись в бік села. — Постояла трошки та й пішла* (В. Бабяк).

2. бити, суворо карати кого-небудь. — *Вони селом навалюся на тебе, дадуть, скільки влізе, духу, а потім відправлять туди, де козам роги правлять* (М. Стельмах).

3. Розправлятися з ким-небудь, завдаючи поразки. — *Мінами як зачнуть швиргати [фашисти] — так навколо шкварчить, як на сковороді. Проте, біля Києва і ми їм духу дали* (Григорій Тютюнник).

23. ДАВАТИ / ДАТИ ЖИТТЯ кому, чому. Створювати умови, можливості для розвитку, розквіту чогось. *За своє п'ятдесятиріччя .. навчальний заклад .. відкрив і дав життя трьом тисячам талантів з народу* (3 газети).

24. ДАВАТИ / ДАТИ ЗАДНІЙ ХІД, жарт. 1. Відступати назад; відходити. *До Катрі кинулось аж п'ять парубків, але .. Кіндрат .. водночас розкидає їх ліктями, зухвало гукнувши: — Давай задній хід, браточки* (В. Кучер); — *Чого мене сюди принесло? Чи не дати задній хід, доки ще не пізно?* (М. Рудь).

2. Несподівано зникати, тікати звідки-небудь. *До якогось часу Яким Іванович вертівся тут .. і раптом як кризь землю провалився. — Мабуть, дав задній хід наш доповідач, — жартував Турган* (Ю. Збанацький).

3. Відступати від своїх слів, дій, змінювати свої думки, переконання, позицію і т. ін. *Замість того, щоб підтримувати добрим словом, він дав задній хід, звинувативши мене у всьому* (3 газети). ДАТИ ЗАДНЬОГО ХОДУ. — *Він [Пилип Васюта] уже вступив було раз до колгоспу, але, як відомо, передумав. І от знову проситися .. Як будемо рішати? — Хай скаже, чого тоді дав заднього ходу, — вихопився молодий голос* (І. Цюпа).

25. ДАВАТИ / ДАТИ ЗЕЛЕНУ ВУЛИЦЮ.

1. чому. Безперешкодно пропускати що-небудь (перев. про залізничний транспорт). *На Україну МТС поверталася залізницею. Ішла ще війна, а .. військові коменданти скрізь давали мирному солончанському ешелонові зелену вулицю* (О. Гончар); *І раптом старий німець здуріє! На станції, яка давала ешелонові зелену вулицю, він зупинив поїзд і заявив, що далі не поїде* (П. Загребельний).

2. кому. Створювати умови для швидкого просування кого-небудь по роботі, службі; сприяти кому-небудь у чомусь. *От ми заберемо його [голову колгоспу] од вас, — сказав Сагайдак, — і повеземо його туди, де його ніхто не спинятиме, а ще .. дадуть зелену вулицю* (В. Кучер).

3. чому. Створювати умови для безперешкодного розвитку, використання, впровадження і т. ін. чого-небудь. *Зелену вулицю горохові дають в кожному господарстві* (3 газети); — *Тепер інший час. Ізотопу [урану] скоро дадуть зелену вулицю* (Н. Рибак); *Подекуди вміст шкідливих речовин у продукції перевищує гранично допустимі норми. Отже, настав час дати зелену вулицю біологічним методам* (3 газети).

26. ДАВАТИ / ДАТИ ЗІВКА. 1. Не використовувати слушної для чого-небудь нагоди через некімтливність, недосвідченість, нерішучість і т. ін. — *Не шкодуй за тим, що обмина [життя] тебе; не давай зівка, коли воно само тобі дається до*

рук! (Панас Мирний); [Лукерія Степанівна:] *Дали б ми зівка, то другі ухопили б земельку* (М. Кропивницький).

2. Пропускати що-небудь через неувважисть. — *Санько! — гукнув Гриць. — Ти там зівка не давай... Придивись, де спатиме [пай], та ніччю і підберись до мундали [медалі]... (В. Винниченко); Траплялося, що цензор давав зівка (Ф. Бурлака).*

27. **ДАВАТИ / ДАТИ ЗНАТИ.** 1. кому і без додатка. Повідомляти, інформувати про що-небудь, сигналізувати щось. *На пасовищі пасли худобу, віви, кози на віддалі від лісу і обов'язково з собаками, котрі давали знати про наближення вівка (Нар. опов.); На селі десь знову заторохкали, мов із могили, тужні звуки вартового калатальника, давали знати, що прийшов час спочинку (Олесь Досвітій); Як поїдеш з кіними на ніч, то дай мені знати (Коломийки).*

2. про що. Свідчити про щось, бути ознакою чого-небудь. *Вогкість у повітрі, специфічний дух болота .. давали знати про близькість річки (М. Коцюбинський); Все дужчим, потужнішим гуркотом дає знати про себе фронт (О. Гончар).*

28. **ДАВАТИ / ДАТИ ЗРОЗУМІТИ** кому. Натякати про що-небудь якимсь чином. *Він [Йосип] делікатно дав Стадникові зрозуміти: добре було б, якби той забрав дружину з ферми (Є. Куртяк).*

29. **ДАВАТИ / ДАТИ ЗУБОТІЧИНУ** кому і без додатка, зеруб. Бити кого-небудь, розправлятися з кимсь. *Білоруські партизани дали добру зуботичину гітлерівцям (3 газети). ДАТИ ЗУБОТІЧИН. Москва й [фашистам] таких зуботичин дала, — Тікали, знамена покинувши, штаби (І. Нехода).*

30. **ДАВАТИ / ДАТИ КЛЮЧ [У РҮКИ]** кому. Сприятти комусь у розумінні чого-небудь. *Побуд у його селі дав мені ключ до розуміння його вдаті (І. Франко); Ми не відривалися від зусиль його розуму вимовити ще щось, що дало б нам ключ, хто він є — цей бурлака з моря (Ю. Яновський). ДАВАТИ В РҮКИ КЛЮЧ. Ідейна концепція твору, посилена емоційним ставленням постановників до зображуваного, дає їм в руки той ключ, за допомогою якого вишукується образ спектаклю (3 журналу).*

31. **ДАВАТИ / ДАТИ КОНЦЕРТИ.** Чинити, робити що-небудь незвичайне, відчайдушне, небезпечне і т. ін. *Він-бо [вихованець дитячої колонії] тільки зараз такий зразковий і командир загону, а в минулому давав концерти (О. Гончар). ДАТИ КОНЦЕРТ. — Мого пахана [батька] третій раз живосилом від алкоголізму лікують, а він знову звідти повернеться та знову як дасть концерт, — не знаєш, де діватися... (О. Гончар).*

32. **ДАВАТИ / ДАТИ КОПОТІ** кому, зневажл. 1. Лаяти, гостро критикувати кого-небудь. *Довелося вислухувати голові гірку правду. Дали йому односельці копоті, надовго запам'ятається... (3 газети). ЗАДАВАТИ КОПОТІ. — Оце задуть копоті нашим критикам! — зло усміхаючись, мовив Довбня (Панас Мирний).*

2. Бити, завдавати поразки кому-небудь. *Так пан Еней наш знаряджався. Щоб дружби Турну доказать; Напасть на ворогів збирався, Зненацька копоті їм дати (І. Котляревський).*

33. **ДАВАТИ / ДАТИ КРУГА** (круг). Проїздити, проходити зайву відстань, обминаючи що-небудь. — *Шляхбуд саме моста добудував. Не треба тепер круга давати (М. Стельмах).*

34. **ДАВАТИ / ДАТИ ЛІХА ЗАКАБЛУКАМ** (закабл'ам) [І ПЕРЕДАМ]. Запальню, темпераментно таїцювати. *Хлопці посеред вагона давали лиха закаблукам, бо як же ти не танцюватимеш, коли війни каюк і їдеш додому (П. Загребельний); Колись тут .. збиралася .. молодь і під тріоїсти музики давала лиха закаблукам і передам (С. Добровольський); Отак! Та ще й присіває козак: .. Дам лиха закаблукам, Дам лиха закабл'ам (Т. Шевченко).*

35. **ДАВАТИ / ДАТИ МАХУ.** 1. Помилатися, прораховуватися в чомусь; допускати помилку. *Випадки попадання у швидких пташок з рушниць .. були неймовірно рідкісними! .. І Тереську хотілося заплескати в долоні, коли брат давав маху (Т. Масенко); Скульптор зрозумів, що дав маху, що це безтактно і не треба .. про це питає (О. Гончар).*

2. перев. док. да́ти ма́ху. Прозівати, прогавити що-небудь. — *Хіба й Андрій тут? — аж похолонуло всередині в Чугая. — Аякже! .. То такі, що маху не дадуть (Григорій Тютюнник); Видно їм [поліціям] таки вчора перепало за те, що маху дали, де ж пак, з-під самого носа втік в'язень (Ю. Збанацький).*

36. **ДАВАТИ / ДАТИ НАГІНКУ** (нагап'яй) кому. Дуже сварити або гостро критикувати кого-небудь. — *Якщо ж ми вчора, скажімо, були з директором на третій фермі і Пахом Хрисантович давав там комусь нагінку, то треба ж його везти туди й сьогодні: хай перевірять, чи виконано його розпорядження (О. Гончар). ДАТИ НАГІНКИ. Старшина Багіров одного разу дав йому .. такої нагінки, що Хомі вона зосталася, видно, в пам'яті надовго (О. Гончар).*

37. **ДАВАТИ / ДАТИ (НАДАВАТИ) ДУХОПЕЛІВ** (духопеліків) кому. Сильно бити, карати кого-небудь. *Не стерпе [стерпить] мати і почне давати духопелів Солосі (Панас Мирний); Зі злості давав я духопеліків хлопчакам (М. Стельмах);*

Гляне [Зінько], аж вони [телята] давно в шкоді .. Побачити сторож або хазяїн, таких духопелів йому *падає* (Б. Грінченко). **ДАТИ ДУХОПЕЛУ.** — Я знаю про твою підлість. Чуси? За всіма правилами тобі б належало *дати* доброго духопелу (І. Цюпа).

38. ДАВАТИ / ДАТИ (надавати) ЧОРТІВ кому. 1. Критично оцінювати що-небудь, викриваючи вади, недоліки і т. ін. *Давав чортів* [Олег Павлович] лише всілякій містици, що вигулькувала як в ідеалістичній лінії Платона, так і в матеріалістичній лінії Демокріта (А. Крижанівський).

2. Бити, нещадно громити кого-небудь, розправлятися з кимсь. — *Таких чортів давав* [Марко] кайзером, .. *що аж тил курів* (Ю. Збанацький).

3. Висловлювати осуд, докори кому-небудь; ляяти. Ну, *та й давали ж йому дядьки на цих зборах чортів, але насіння таки одержав...* (М. Стельмах); *Не раз за той рік доводилося мені чути: "Приїздив сам Кисіль... Ну й чортів падавав!"* (І. Муратов).

39. ДАВАТИ / ДАТИ ПОЖИВУ чому. Сприяти виникненню, поширенню, розвитку чого-небудь. *Підійшов* [Іван] до бібліотеки, в якій працювала Ліда .. *Мав намір почекати біля будинку .. Не хотів давати поживу пліткам* (Л. Дмитерко); *Всі казки цікаві і дають поживу розумові, коли вони є оригінальні* (Олесь Досвітній).

40. ДАВАТИ / ДАТИ ПО РУКАХ кому. Перешкоджати, заважати здійсненню чого-небудь. *Замість роботи в масах — адміністрування, підприємлим дають по руках* (З газети); *Нам треба бути дуже пильними, треба дати по руках тим, хто веде шкідливу роботу на мовному фронті* (О. Корнійчук).

41. ДАВАТИ / ДАТИ ПОТЯЧКУ кому. Потурати чийм-небудь діям, вчинкам; попускати кому. *Собаки не дають вовкам потячку* (Л. Глібов); — *Почнемо ми з Миколою жити й учитись зовно. — Потячки йому не давайте* (Ю. Збанацький).

42. ДАВАТИ / ДАТИ ПО ШАПЦІ кому. Виганяти, проганяти кого-небудь звідкись; знімати з посади (звичайно з ганьбою) і т. ін. *Більше сидів [поміщик] у своєму родовому маєтку. Після того, як йому з армійського корпусу по шапці дали* (А. Головка). **ДАНО ПО ШАПЦІ.** *Знову з Веселої Кам'янки відходили люди: Улас Шевчик, гвардії сержант..., Карпо Цар, котрому дано по шапці за головування в сільраді* (Ю. Яновський).

43. ДАВАТИ / ДАТИ ПРИКУРІТИ кому і без додатка. 1. Сварити, гостро критикувати кого-небудь; не поступатися кому-небудь у чомусь, зміцнювати свій вплив на когось. — *А вона бойова, ця Ярина! Така мала, а вже .. дає прикурити*

Пережуді (В. Кучер); *Зранку лорд-висуванець давав прикурити своїм підлеглим ньютонам і відбував у яблуневий сад для проведення експериментів* (А. Крижанівський); *Ну, що? — запитує Телюков, — Дав, ой дав прикурити! — натягав технік шапку на голову. — На все життя запам'ятаю* (І. Гребенюк).

2. Завдавати поразки кому-небудь. — *Що ж ти наміняєш на просячи на кукурудзу? — А нічого, окрім звістки від німецьких солдатів, що в Сталінграді таки дають прикурити!* (П. Автомонов); *Коли ж наша команда перемогла — радість боляльнички сяєє найвищого ступеня .. — Молодчики! Голубчики! Дали прикурити! Два — нуль!* (О. Ковінька).

44. ДАВАТИ / ДАТИ ПРОЧУХАНКИ (про-чухана) кому і без додатка. 1. Дуже ляяти кого-небудь. *Дала мені мама доброї прочуханки й заборонила зовсім виходити з двору* (І. Нечуй-Левицький). 2. Бити, суворо карати кого-небудь; громити, розправлятися з кимсь. — *Така ж і мати її була — або плаче, або докоряє [батькові]: нащо п'єш .. Давав їй він доброго прочухана, як під п'яну руку* (Б. Грінченко). — *Дали нам греки прочухана, і самого Енея-пана В три вирви вигнали відтіля* (І. Котляревський); *Із дворів виходили селяни і вдоволено кивали головами: — Бачили, бачили, якого ви [партизани] їм [ворогам] прочухана дали* (П. Панч).

3. Гостро критикувати, сварити кого-небудь, виявляючи надмірну вимогливість. *Перед начальником стояв не хто інший, як посильний з канцелярії, отой похмурий червоноармієць, якому щодня доводилось давати прочухана* (Ю. Збанацький); *Шольц саме увійшов до лейтенанта Боша — комендант викликав його, щоб дати прочухана після поїздки в сусіднє село* (С. Голованівський).

45. ДАВАТИ / ДАТИ РАДУ. 1. кому, чому. З успіхом поратися, порядкувати біля кого-, чого-небудь; справлятися з кимсь, чимсь. *Вона дуже проворна, сама всьому раду дає* (Є. Гуцало); — *Мирозпочали вироблювати .. килим і ніяк не дамо ради цій роботі* (І. Нечуй-Левицький); [Кукса:] *Ну, як ти даси їм [дочкам] ради? Це ж не те, що там, як буває у мліні, що-небудь поламається..: цюк раз, цюк удруге й полагодив* (М. Кропивницький); — *Ви ось ніяк ради своєму Кульбаці не даєте.., а я вже його своїми орнаментами зацікавив...* (О. Гончар); // *Розпоряджатися ким-, чим-небудь. Як господиня й мати, що всьому дає раду та совіт, вона за стіл не сідала, а плавала, як лебедича, то в хатину, то в комору* (Григорій Тютюнник).

2. кому, з ким і без додатка. Розправлятися з ким-небудь. — *Не бийте вовка, бо ви мені Сірка*

уб'єте! Він і сам йому раду дасть (Укр.. казки); Якби ти бачив діло, то .. там досить і без очних ставок, щоб з тобою дати раду (І. Багрянний); Переймають [поліцаї] голодних на дорогах, тягнуть в управу, а тут уже дадуть раду (К. Гордієнко).

46. ДАВАТИ / ДАТИ РЕЦЕНЗИТИ кому. Рекомендувати, радити комусь що-небудь, підказувати, як діяти в конкретній ситуації. Чомусь дедалі частіше [сни] .. кудись біжить, спішить, матері за всі турботи відповідає грубоцями... А ти повинен ось тут давати рецензи, поради іншим... (О. Гончар).

47. ДАВАТИ / ДАТИ СЕБЕ ЗНАТИ (взнак). 1. Бути помітним, відчутним, нагадувати чимсь про себе; відчуватися. Біля штабу Козаков зустрів своїх розвідників. Їх любов увесь полк, і це з часом давало себе знати в незалежній упевненості поведінки (О. Гончар); Чи дівочькі очі, чи ясні зорі зворушили його душу.., а чи, може, де-в'ятнадцята весна дає себе узник (Л. Яновська).

2. Неприємно виявлятися в чомусь; дошкуляти. Їм давали трудніші диктанти, більш заплутані арифметичні задачі; їх мучили й мордували довше, ніж інших, — одне слово, сердечна опіка давала себе знати на кожному кроці (Г. Хоткевич); Максим лежав, підпливши водою, і помаху його озорвав відчай, тупий відчай.. Також давала себе знати пропасниця (І. Багрянний); Лихо не спало і чатувало на них [селян] і спідтиха та, як прийшла пора, дало себе взнаки, як і слід, тому лихові (І. Франко).

48. ДАВАТИ / ДАТИ СЛОВО кому і без додатка. 1. Надавати можливість, дозволяти висловитися, виступити десь. — Мирославо Наумівно, дай мені слово, — звівся з місця і випростався на весь свій гвардійський зріст солдат (А. Головка); — Не гарячкуйте, — мовив Сторожук. — Збори йдуть так, як і годиться. Кожному дамо слово (Є. Гуцало).

2. Обіцяти що-небудь комусь. — Ну, як такі так: дав слово бути в 8 годин, увечері, а зовсім його не було (Панас Мирний); // Запевняти когонебудь у чомусь. — Відверто не визнає [Джмеліку] ідеї, за яку ти ладен в любов [будь-яку] хвилину віддати життя, і обіцяє тобі присмну зустріч в темному завулочку? Даю тобі слово, що в такій зустрічі переможцем буде він, а не ти (Григорій Тютюнник).

49. ДАВАТИ / ДАТИ СЛОВО ЧЕСТІ кому і без додатка. Урочисто клястися, присягати. [Острияниця:] Присягай іменем короля... забуди ворожнечу.. Потоцький повторює. [Гуія:] А тепер дай слово честі (О. Довженко).

50. ДАВАТИ / ДАТИ СОБІ РАДУ (ради) з чим і без додатка. Самостійно, без допомоги

справлятися з труднощами, турботами, клопатами. Кілька разів Остап вскакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалась на куш верболозу, але кожен раз вони давали собі раду і знов мчали вперед (М. Коцюбинський); — Може, я чимось .. вам допоможу? — Я звикла сама собі давати раду (С. Журахович); Дівчина не дає собі ради з таким великим хором (О. Маркуш); А нащо нам здалась та волюсть! .. Хіба таки самі собі не дамо ради? (І. Нечуй-Левицький).

51. ДАВАТИ / ДАТИ СТУСАНІВ (буханів, штовханів) кому і без додатка. Бити, боляче штовхаючи когонебудь. Прожогом вискочили козаки..; хто рубав, хлю стріляв, а хто просто давав добрих стусанів у печінки (О. Стороженко); На вулиці хлопцеві дали буханів і прогнали геть (Зусн. мови); Бурчисько й Скубло підвели бідалаху. Під бік штурханів йому трохи дали (Л. Первомайський). ДАВАТИ / ДАТИ СТУСАНІ. Він цілу ніч лаяв жінку, а коли лайка не допомогла, давав доброго стусану на додачу (П. Колесник).

52. ДАВАТИ / ДАТИ СУБІТКИ кому, заст., жарт. Бити, карати, переважно різками, когонебудь за щось. Еней від них не одступався, Тройчаткою всіх приганяв; А хто хоть трохи ліновався [лінувався]. Тому субітки і давав (І. Котляревський); І Псалтиря забув [Симеон] читати. Тільки й вмів школярам субітки давати (Г. Квітка-Основ'яненко).

53. ДАВАТИ / ДАТИ ТЯГУ. Швидко, поспішно йти, бігти куди-небудь, утікати звідкись. — Правий фланг, перебіжкою до казарми! Лівий — перебіжкою! В сірому тумані тепер усі бачили, як гайдамаки .. давали тягу до своєї казарми (П. Панч); Меркурій низько поклонився, Перед Зевесом бриль ізняв, Через поріг перевалився, До стайні швидше тягу дав (І. Котляревський); Воно б то й тягу дати, п'ятами пакивати, — та як глянуть вони [селяни] на свої хати, .. шкода їм стане рідної стілопи (Панас Мирний).

54. ДАВАТИ / ДАТИ ХОДУ. Йти, бігти кудись. Чого ж ти нас кидаєш? Куди ти так швидко ходу даєш, та й не озирасишся на нас? (Ганна Барвінюк).

55. ДАВАТИ / ДАТИ ЧУБРОВКИ (почубеньків, матланків) кому і без додатка, жарт. Бити когонебудь, переважно тягачи за чуба. За невдачу серце зривав [дяк] на наймиті. Для того не було, щоб не давав чубровки або ляца (С. Васильченко); Тоді [тоді] почувється.., як хто з роду скриєдить .. чи почувеньків дасть (М. Номис); Корній почав лаяти дочку. — От як попаде він її за коси, та як дасть їй матланки (Б. Грінченко).

56. ДАВАТИ (задавати, давити, зневажат. дёрти) / ДАТИ (зада́ти) ХРОПАКА. Міцно

спати. На полиці напроти — два підлітки в робочих спеціалках. Підмостили під голови грубі черевки й дають хropaка (І. Муратов); — Спи, спи, — вичитувала Явдоха, човгаючи по хаті, — Дрова не нарубані, води не принесено, а він — пузо на черін та й давить хropaка (Григорій Тютюнник); Радисти це “деруть хropaка”, бо вночі була якась заваруха, то не виспалися (Григорій Тютюнник).

57. ДАВАТИ (задавати) / ДАТИ (задати), всіпати і т. ін.) ХЛЮСТУ (хлюсту, хлюбу і т. ін.) кому і без додатка. Бити кого-небудь, жорстоко розправлятися з ким-небудь. — Що там? Бунт? .. не бійся, Валу, — зараз будуть козаки... О, вже там дають їм хлюсту... що за дикі крики?! (Лесья Українка); Ось привезли і малювання [малювання]: .. як Александр цареві Пору Давав із військом добру хлюбу; Чернець Мамая як побив (І. Котляревський). ДАТИ ХЛЮСТИ. Запорожці витягли дуків надвір і дали їм доброї хлюсти (М. Прингара).

58. ДАВАТИ (задавати) / ДАТИ (задати) ЖАРУ кому і без додатка. 1. Дуже лаяти, сварити кого-небудь. Дружина дала жару [чоловікові], запідозривши його в амурих стосунках із сусідкою (З газети); Чутно голоси з народу: “Ага! піймалися! Задасть тепер вам гуменя жару” (Панас Мирний).

2. Бити, громити кого-небудь. “Катюші” добре тут давали жару їм [фашистам] (В. Сосюра); Бився [полк] .. по-простому, по-донбасівському, слюсарі слюсарили з гармат, шахтарі довбали шабельками, газівники давали жару з гвинтівкою (Ю. Яновський); Билися [білогрудівці], як личить червоним воякам: не раз і німцям давали жару, не раз і самі з тяжкими втратами виривалися з оточення (Ю. Бедзнь).

59. ДАВАТИ (задавати) / ДАТИ (задати) ПЕРЦЮ кому і без додатка. 1. Дуже лаяти, сварити кого-небудь, дошкулят криткою. — І йому [Шоповалові], й Денису Панасовичу я давав перцю, незважаючи ні на ордени, ні на роки! (П. Автомонов); — Вишкарив оце листа додому, щоб костюм пошили .. Дав їм такого перцю, що, може, й розсердяться... (С. Олійник).

2. Розправлятися з ким-небудь, громити когось. [Голос:] Ганяй їх! Бий їх! От такого перцю дали (І. Нечуй-Левницький); — Далі, — знизав плечима сержант, — далі взагалі нічого особливого не було. Дали їм [фашистам] перцю, танки майже всі спалили, тільки двом вдалося втекти... (В. Собко). 3. рідше, жарити. Завдавати клопоту, прикрощів, дошкулят кому-небудь. Нехай би де у дистанції так розташувались, дали б їм зараз перцю, хоч би й що: зараз би потаскали у поліцію та за-тасували б у холодну (Г. Квітка-Основ'яненко).

ЗАДАТИ ПЕРЦЮ З МАКОМ. — Тепер він [хлопчик] нам задасть перцю з маком! — сміялася Юлія Цезарівна. — Горластий! (П. Дорошко).

60. ДАВАТИ (задавати) / ДАТИ (задати) ПРАСУ кому і без додатка, заст. Бити кого-небудь. Тут на бігу поймав [спіймав] [Еней] за ясу Попа Рутульського полку, смертельного задавши прасу, Як пса, покинув на піску (І. Котляревський).

61. ДАВАТИ (задавати) / ДАТИ (задати) ЧОСУ (джосу) кому і без додатка. 1. Бити кого-небудь. Пробували було нападати на малюка, але він давав їм такого чосу, що всі охочі до легких перемог стали його сахатися (О. Ільченко); — А, ви, сякі-такі! попалися? А злязте сюди! Я тепер вам дам джосу, — гукала бабуня (І. Нечуй-Левницький).

2. Громити кого-небудь, завдаючи поразки. — Зі всього видно, — закінчив .. Савка, — що десь там наші дають доброго чосу .. гітлерівцям (Д. Бедзнь).

3. Гостро сварити, критикувати кого-небудь. До столу вихався Тихін Фіалко .. Ну, цей щось скаже .. Вміє давати чосу гитайні (В. Речмедін); Набридло людям. Вони все у полі та в полі, а парторг їхній біля телефону .. керує через вікно... Це мало йому дають чосу (В. Кучер).

62. ДАВАТИ (задавати, підносити) / ДАТИ (задати, піднести) ПИХХВІ кому, заст.

1. Бити, карати кого-небудь. Вони [парубки] усею громадою не раз і самому писарю давали такої пиххви, що насилу прочухався (Г. Квітка-Основ'яненко); — А тобі, мабуть, треба такої [жінки], щоб давала щодня стусанів у потилицю... — Ого-го. Нехай спробує! Я задам їй такої .. пиххви, що вона не потрапить кудюю втікати (І. Нечуй-Левницький).

2. Учиняти кому-небудь якусь каверзу, щось підступне, неприємне. Чухають [іноді] собі потилицю, та плямкають, та нищечком лають усе-таки того ж Тихона, що їм таку пиххву дав! (Г. Квітка-Основ'яненко). ПІДНІСТИ ПИХХВУ. Йому [Халавському] Хіверя і піднесла пиххву (Г. Квітка-Основ'яненко).

63. ДАВАТИ (ловити, хапати і т. ін.) / ДАТИ (зловити, вхопити і т. ін.) СТОРЧАКА (рідше стовбула). Падати вніз головою. Чи й у вас, як у нас, На леваді стичаки? Чи й у вас, як у нас, Ловлять хлопці сторчаки (Укр. пісні); Яків розгарячився — то — аж у дверях шуміло. Одні стовбула давали, другі перелітали через лежачих, і всі лаялись, батькувались... (Панас Мирний); — Чого ти тут бродиш вночі? .. — крикнув писар і штовхнув чоловічка в груди кулаком. Чоловічок дав сторчака додолу (І. Нечуй-Левницький); Що то вже за їзда, коли те й думаєш, як не впасти, як не вхопити сторчака... (П. Загребельний).

64. **ДАВАТИ** (рідше **накладати**, **одважувати**) / **ДАТИ** (рідше **накласти**, **одважити**) **ЗДАЧИ** кому і без додатка. Відповідати ударом на удар, образою на образ і т. ін. *Парамон Пархомович наслідав на сина, а той давав задачі й до кишені по відповіді не лавив* (Ю. Яновський); *Дав мені один пан у пику, а я причинив двері, щоб свідки не нагодилися, та тоді й наклав йому задачі* (Л. Яновська); *Підстеріг він мене в темному місці й дав по шиї. Замість того, щоб одважити задачі, я пустився навтьоки* (Ю. Яновський); *// Грубо відповідатн кому-небудь на питання або звертання. — Ви мене не проженете? — спитав він. — Ні, не проженемо: ми не вдалися в вас... — різко дала задачі Саня* (І. Нечуй-Левницький).

65. **ДАВАТИ** (підіосити) / **ДАТИ** (піднести) (**ПЕЧЕНОГО**) **ГАРБУЗА** кому, жарт. Відмовляти кому-небудь у сватанні. *Гарна була дівчина, на все село. Сватало її багато парубків, так вона всім гарбуза давала* (Укр. казкн); *Маринка наша довго ховалася, та син старости виказав, — він до неї колись сватався, а вона йому гарбуза піднесла* (О. Іваненко); [Відьма:] *Знаю, знаю про твою біду, якого тобі [сотннку] муророго печеного гарбуза піднесла Йосипова Олена* (Г. Квітка-Основ'яненко). **РОЗДАВАТИ** **ГАРБУЗИ** (про багатьох або багатьом). *Можє, з десятих жєнихів залітало на обійстя Вариводи, щоб одержати Ярику та пару добрячих волів з млином на підпряжку, так скажєна дівка всім жєнихам роздала гарбузи* (В. Речмедін).

66. **ДАВАТИ** (подавати) / **ДАТИ** (подати) **ЗНАК** кому і без додатка. Повідомляти, інформувати кого-небудь про щось якнм-небудь рухом, звуком і т. ін.; сигналізувати. *Змахнув рукою Ти-миш — теж дав знак своїм* (О. Довженко); *Вороз іде. А Дмитрій спокійний, знає, що не полізуть татари зразу, та й вартові пильно стежать, помітять щось, то знак дадуть* (А. Хнжнєк).

67. **ДИХАТИ** (жити, жити) **НЕ ДАВАТИ** кому і без додатка. Створювати тяжкі, нестерпні умови для кого-небудь, настїрливо докучаючи, набрндаючи чнмсь. [Секлета Семенівна:] *Ну за що ти мене образив..? За віщо? Ти справді дихати спокійно не даєш!* (М. Куліш); *— А як не дають жити? Що тоді?* (Панас Мирний); *Видима смерть гналась за ними. Землею чечєнськї шаблі та броньовики, а з неба життя не давали французькї аероплани* (О. Гончар).

68. **ДИХНУТИ** **НЕ ДАВАТИ** / **НЕ ДАТИ** кому і без додатка. 1. Дуже обтяжувати кого-небудь чнмсь (обов'язкамн, роботою, опікою і т. ін.). *Нїкому так не гірко, як мені, бо стара .. й дихнути мені не дає: роби, та й роби, та й роби!* (Марко Вовчок); *П. Ольга і її родичі .. дуже сердечно*

мене приймають, але без тої галицько-польської грєчностї, що вже й дихнуть гостей не дає (Леся Українка).

2. Неволнтн, гнїтити. *О, порвітєся ті кайдани, Що й дихнуть не даєтє; Вдругє, знайтє, злі ти-рани, Їх ужє не скутєтє!* (П. Грабовський).

69. **НЕ ДАВАТИ** / **НЕ ДАТИ** І **ВГОРУ** **ГЛЯНУТИ** кому. 1. Дуже завантажувати, обтяжувати кого-небудь якоюсь роботою, обов'язками, зовсім не залишаючи вільного часу. *Савинський обіцяв мені принести свої переклади.., а на сім тиждні йому п. Антоновичка не дала і вгору глянути* (Леся Українка).

2. без додатка. Дуже швидко, відразу, не гаючиє. *Ухату вскочили два лакеї, схопивши Федора під руки, не дали, як кажуть, і вгору глянути — повели в дїр* (Панас Мирний).

70. **НЕ ДАВАТИ** / **НЕ ДАТИ** [І] **ВОЛОСКУ** (волосу, волосїні і т. ін.) **ВПАСТИ** З **ГОЛОВИ** чїсї. Дбайливо доглядати, обєрігати кого-небудь; піклуватися про когось. *Жили вони [Андрїян та Мальва] тихо, красиво, дядько не давав волоску впасти з її голови* (В. Земляк); *— Їх хвалилися [варяги], що їхній бог найсильнїший і не даєтє і волосу з їхньої голови впасти* (П. Загребельний).

71. **НЕ ДАВАТИ** / **НЕ ДАТИ** [І (шї, анї)] **КРЇКУ** **СТУПІТИ** кому. Надмірно контролювати, опікати кого-небудь, позбавляючи свободи дії; постїйно переслїдувати когось, утримуючи в своїй залежностї. *Пригадалось мені, як я .. стра-тив "гарну" лекцію, полаявшись із псевдоїнтєлігентною родиною, бо там буквально не давали кроку мені ступити без цензорського підглядан-ня* (Г. Хоткевич). **СТУПІТИ** **НЕ ДАТИ**. *Почала бр-това знов мене допїкати. Вжє тепер і ступити мені не даєтє..: та те не добре, та се не гаразд* (Марко Вовчок).

72. **НЕ ДАВАТИ** / **НЕ ДАТИ** [І] **ПИЛИНИ** (порошинї, порошиниці, пилиниці і т. ін.) **ВПАСТИ** (сісти). 1. на кого. Дбайливо доглядати, опікати кого-небудь, піклуватися про когось, щось. *Він знав Іру за білоручку, на яку мати не давала впасти пилиниці* (П. Панч); *— Хїба моя Марина мала? Хїба в неї руки чужї, щоб вона сина не виняньчила та не виносила?.. Не дала і порошини на нього впасти!* (Панас Мирний).

2. на що. Дуже оберегати, захищаючи від кого-, чого-небудь; зберігати щось. *Він порошиниці не дав би впасти на її біле личко* (Ю. Бєдзєнєк). І **КРАПЛИ** **НЕ ДАТИ** **УПАСТИ**. *— Берегтиму [лїста], як ока, і краплї не дам упати* (Панас Мирний).

73. **НЕ ДАВАТИ** / **НЕ ДАТИ** І **ПОНЮХАТИ** кому чого. Зовсім не пригощати когось чнм-небудь (перев. напоями). *— Я думаю, архїмандрит не давав вам і понюхати горїлки* (О. Довженко);

Піткнувся було [писар], так йому і чарки понюхати не дали (Г. Квітка-Оснот'яненко).

74. НЕ ДАВАТИ / НЕ ДАТИ І РОТА РОЗЗ'ЯВИТИ (розтулити) кому і без додатка. Позбавляти кого-небудь можливості висловитися. — Як же мені розказувати, — сердито озвався дід, — коли не даєте й рота роззявить (О. Стороженко); Як тут говорити, коли не дають і рота розтулити (Укр.. присл.).

75. НЕ ДАВАТИ / НЕ ДАТИ НА ПОТАЛУ кого. Не допускати кривди, злуцання з кого-небудь; захищати когось. Ще малим він не раз бився з хлопцями за Марусю й не давав їй на поталу (Г. Хоткевич); З першого знайомства вони знайшли спільну мову — Ткачук “не підводив начальства”, а начальство не давало на поталу Ткачука (Ю. Збанацький); Дарма, що він [батько] старий, а ще нікому не дасть на поталу дитини! (М. Коцюбинський); [Середа:] Я свого товариша на поталу не дам (І. Микитенко).

76. НЕ ДАВАТИ / НЕ ДАТИ ПРОДІХУ кому і без додатка. Постійно докучати, набридати кому-небудь. — Навіть сорочки на переїзді немає. Нудьга продику не дає (С. Добровольський).

77. НЕ ДАВАТИ / НЕ ДАТИ ПРОСВІТКУ кому і без додатка. 1. Створювати нестерпні умови життя, лайкою, доріканнями і т. ін., допікати комусь. [Одарка:] Бог його знає, може, я й винувата, що не попускала їй [доцці] ні в чім... Щодня гризла, просвітку не давала (Панас Мирний); — День настане — старі просвітку не дають.. і не там сяду, і не там стану, і руки б мені покорчили... (Григорій Тютюнник).

2. Невідступно переслідувати кого-небудь (проханнями, питаннями і т. ін.). Я не хотіла за нього йти, а бачиш, пішла... просвітку не давав (М. Томчанин).

78. НЕ ДАВАТИ / НЕ ДАТИ ПРОХОДУ кому і без додатка. 1. Наполегливо, невідступно переслідувати кого-небудь (проханнями, розмовами, залицяннями і т. ін.). — Коли хочете знати, — проходу не дає [Наталка], щоб я написав до їхньої шкільної стінгазети спогади про громадянську війну (Ю. Яновський); Годиться з'ясувати стосунки, бо він мені проходу не даватиме (Є. Гуцало).

2. Виводити кого-небудь з терпіння, з рівноваги, досаждаючи словами, діями. Покойові їй проходу не дають: пройде вона — очима так і проводять, за стиною регочуть (Панас Мирний); Багачі своїми поглумками проходу не давали (О. Гончар); [Павло:] От же ні Панько, ні Клим, ні Терешко не тікають додому, а ми вернемося, і там, серед своїх людей, засміють, проходу не дадуть! (І. Карпенко-Карий).

79. НЕ ДАВАТИ / НЕ ДАТИ СОБІ ПО НОСІ ГРАТИ. Не дозволяти нечемно чи зверхньо поводитися з собою. — Він до мене остро, знаєш, ставиться так, мов він тут пан.. Ну, сим разом я не дав собі по носі грасти (І. Франко).

80. НЕ ДАВАТИ / НЕ ДАТИ СПОКОЮ (покою, супокію і под.) кому і без додатка. Спонукувати до постійної діяльності. Ні собі, ні підлеглим Брянський не давав у горах спокою. Навіть Сагайда і Черниша він тренував годинами (О. Гончар); Від рання до вечора копирсається [мати] в землі сама, не дає спокою й іншим (Ю. Мушкетик); Заховані на Кокосі коштовності не дають спокою багатьом шукачам наживи. Хто тільки не мріяв стати казковим графом Монте-Крісто (Цікава географія); // Спонукувати до певних роздумів, дій; пам'ятати. Ось уже три роки корабелям і судовласникам не дають спокою лаври “Шин Айтоку-Мару” (З журналу).

81. НЕ ДАВАТИ / НЕ ДАТИ СПУСКУ кому і без додатка. Бути надзвичайно вимогливим до кого-небудь, не прощати комусь провини, не залишати кого-небудь безкарним за непорядні дії, вчинки тощо. [Третій молодий ткач:] Ось ходить лишень, дядьку, з нами! Ми їм спуску не даємо (Леся Українка); На фермі присікувався [Кирик] до всіх дрібниць — і за доярками стежив, і зоотехніку та ветеринару не давав спуску (Є. Гуцало); Найменше порушення трудової дисципліни [на машинобудівному виробничому об'єднанні] не лишається нерозглянутим. Ніколи не даємо спуску — ні робітничкові, ні керівникові (З газети); Приїхав голова на поле, бо за всім має устехити, бо господар він справжній, тямковитий, нікому спуску не дасть (Ю. Бедзик).

82. НЕ ДАВАТИ / НЕ ДАТИ ХОДУ кому. Перешкоджати кому-небудь виявити свої здібності у навчанні, у просуванні по службі і т. ін. — Біда! — посміхнувся Остап. — Не дають нам ходу, дядьку Мусію, забивають (А. Головка); — А ходу мені не дають через дружину.. Вона, бачте, в мене поївна... (Ю. Збанацький).

83. НЕ ДАВАТИ (не дозволяти) / НЕ ДАТИ (не дозволяти) НАПЛЮВАТИ (плюнути) [СОБІ] В КАШУ (в борщ) кому і без додатка. Вміти відстоювати, захищати себе. Діти.. не дуже гарно обходилися з сиротою, а надто ще за те, що він не давав наплювати собі в кашу (М. Коцюбинський); [Кукса:] Я так думаю, що цей [отаман] не дасть у кашу наплювати, дарма що молодий! (М. Кропивницький); В Заріччю він не одного знав: народ тямущий! В кашу плюнути не дасть нікому (П. Резніков); Завадка серцем відчував, що Бронко не занехав справи. Не такий характер в його сина, щоб дозволити собі

наплювати в кашу (Ірина Вільде); Звичайно, тесунки з молодим і недосвідченим парторгом треба налагоджувати, але плювати собі в борщ він не дозволяти нікому (В. Собко).

84. НЕ ДАВА́ТИ (не подава́ти) / НЕ ДА́ТИ (не пода́ти) ЗНАКУ́ (взна́ки) про що. Не показувати, не виявляти своїх почуттів, думок, ставлення до чогось і т. ін. *І хоч серденько його [Юрасика] завмирало, він і взники не давав, як йому боязо (З. Тулуб); Впізнав царя селянин, тільки не подає про це знаку (І. Волошин); Бойться [Галя] поворухнутися, щоб не дати знаку, що вона ще жива, що вона все чує (Панас Мирний); Канцлер Замойський навіть і взники не дав, що помітив сотникову помилку (Іван Ле).*

85. [ЯК (мов, ніби і т. ін.)] ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВІДЧІПНО́ГО кому і без додатка. 1. Виконувати з неохотою чиясь настирливе бажання, прохання. — *О, наче маленький! — так цілує [Василина чоловіка], ніби дає одчипного і одвертас од нього обличчя (М. Стельмах).* 2. Домагатися чогось за рахунок якої-небудь послуги, винагороди і т. ін. — *Та йди вже, Василю, — каже старий. І щоб збутися напасті та лиха, дає одчипного (І. Нечуй-Левицький).*

ДАВАТИСЯ

86. ДАВА́ТИСЯ / ДА́ТИСЯ ВЗНА́КІ (зна́ти) кому, чому і без додатка. 1. Ставати відчутним, виразно помітним; добре відчуватися, проявлятися. *Цимбал не відставав, та відсутність тренажу давалася взники: він важко хекав... весь спітніє (І. Багмут); Страшний він [Дніпро] у чорну бурю... Це добре далось знати в дні громадянської війни (М. Рильський).*

2. Неприємно нагадувати про себе. *Сам [коваль] був неписьменний і дуже жалкував з того .. І завжди і скрізь неписьменність прикро давалася взники (А. Головка).*

3. Завдавати прикростей, дошкуляти кому-небудь. *Вимушена полярна зимівля давалася взники слабшим організмам (М. Трубіані); Друзуланку косарів повів голова колодоспу Василь Яремчук. Важкувато йому було, давалися взники рани на носі (І. Цюпа); Вона, як уміла, варила їсти. Не зазігди [завжди] їй щастило, а найбільш отой борщ дався їй узники, — ніяк, звичайно, не хоче бути добрий на смак! (Б. Гріщенко); Стогнання його [панотця] тривало допізна. А це далось взники найдужче Славкові (Л. Мартович).*

4. Надовго запам'ятовуватися (перев. про щось неприємне). *Ох, приязнь, приязнь! Товариство! Далось ти мені гірко взники, не забуду я тебе до смерті! (І. Франко); Оксані ця зима найбільше далася взники. Нема кому дровець постарати, нема*

кому одінничка [одягу] придбати (М. Черемшина); Микола згадував окремі епізоди, які, мабуть, дались найбільш йому взники (П. Панч).

87. ДАВА́ТИСЯ / ДА́ТИСЯ В РУ́КИ (до рук). 1. кому і без додатка. Здаватися, не чинити опору кому-небудь. *А воно, оте мале [хлоп'я]... знов вив'юнювалось, виривалося... ніяк не даючись до рук (О. Гончар); — Цур тобі! .. Де ж ти бачив, щоб турок без ніякої бійки сам тобі в руки дався? (С. Добровольський); // Ловитися. Коло носа в'ється, а в руки не дається (Укр.. присл.); Чайка, видно, визолоталась, бо далеко не втікала, відразу далася в руки (Ю. Збанацький).*

2. кому, чому. Підпадати під чий-небудь вплив. *Виряджала мати [Петра], наказуючи, щоб стеріг себе, не давався в руки лихим людям (Панас Мирний); Злостився на себе за те, що дався в руки якійсь сліпій силі і дозволив їй помститися над собою (М. Ю. Тарновський).*

3. кому. Потрапляти в залежність від когось, перебувати під чиймось впливом; підкорятися. *Радить [Чіпка] кожному себе стерегти, громаду, а не даватися знову панам у руки (Панас Мирний).*

4. кому і без додатка. Переходити в чиясь користування, ставати чияюсь власністю; діставатися комусь. *Ось воно слово: одберім землю! .. Ту саму землю, що, як мрія далеко, тільки манила, а не давалась у руки, що грала перед очима, як марево в спеку (М. Коцюбинський); // Ставати доступним для оволодіння, легко здійснюватися. Вже третій рік я дяркою. Справа ніби сама в руки дається (З журіалу); // Ставати чийм-небудь досягненням. Він [Чіпка] .. кляне земство, котре йому не далось в руки (Панас Мирний).*

88. ДАВА́ТИСЯ / ДА́ТИСЯ ЯК ГОРОБЕ́ЦЬ НА ПОЛÓВУ. Дозволяти себе ошукувати, піддаватися обману. *Нічого було робити: тра [треба] було із дідом знов ладити, поки вибереться час, щоб його знов піддурити .. Тільки "білий дідок" вже не давався як горобець на полюву (Грицько Григоренко).*

89. НЕ ДАВА́ТИСЯ (не здава́тися) / НЕ ДА́ТИСЯ НА МÓВУ, зневажл. Не бажати спілкуватися, вступати в розмову з ким-небудь. *Ониська не заходила в хату і не давалася на мову ніяк (Л. Яновська); Недавно приїхала до неї дочка Галка: тиша така, що й на мову не здається (Д. Косарик).*

ДАВИТИ

90. ДАВИ́ТИ КА́МЕНЕМ [НА СЕР́ЦЕ (груді)]. Викликати тяжкий душевний стан, невеселий, гнітючий настрій; гнітити. *Гірко йому [Петрусеви] на душі, важким каменем давили слова Шестірного, та й нікому і розважити,*

нікому одвести думки від глибокої образи (Паис Мирний); *Безрадісні події на фронтах, туга по Україні, яку вже топтали німецькі фашисти, каменем давили на серце* (П. Паич); *Якесь важке, гнітюче почуття каменем давило груди* (О. Донченко).

91. **ДАВИТИ НА ВСІ ГАЇЛЬМА.** Внкористовувати без обмеження будь-які засоби і методи для досягнення чогось; діяти надзвичайно рішуче. *Робимо справу великої ваги, а його одне слово, одна яка-небудь дурна витівка зможе зіпсувати все. Дави на всі гайльма. Хай він відчує, що ми не збираємось потурати його неподобствам* (Григорій Тютюнник).

ДАВИТИСЯ

92. **ДАВИТИСЯ СЛІЗЬМИ** (сльозами, плічем і т. ін.). Грко, невтішно плакати, марию намагаючись стримуватися, тамувати плач. *Параска Тихонівна, давлячись слізьми, кусала подушку* (Ю. Яновський); — *Кий, Іваночку, свою думку, — давилась плічем і одночасно намагалася стримати сльози* [Ганна]. — *Невже ти душою бом станиш?* (М. Стельмах).

93. **ДАВИТИСЯ СМІХОМ** (від сміху, від реготу і т. ін.). Безуспішно намагатися стримувати сміх. *Женя пирснула, давлячись сміхом* (Л. Сміляський); *Чохов схопив зубами рукав гімнастюрки [гімнастерки], давився від сміху, дивлячись як Чумаченко .. борониться від діда* (Григорій Тютюнник); *Сміх [геші] був роблений, сухий, з якимись істеричними вилясками. Степан ладен був заткнути їй горло, щоб утихло оте ляцання, а вона давилася від реготу і заливалася, заливалася* (П. Загребельний).

ДАВНО

94. **ДАВНО Б ТАК.** Уживається на знак схвалення чий-небудь дій, вчників; правильно, добре. [Муза]: *Прощай. Тепер ти вільний, Живи собі по моді! (Зникає).* [Поет:] *Давно б так! .. Я в пригоді поможу й сам собі* (Леся Українка). **ОТАК БИ Й ДАВНО.** — *От... Отак би й давно. А то наче справді, яка велика пані — її кличуть, а вона уклалась спати* (Паис Мирний).

ДАЄ

95. **АЖ ВОГНІЮ ДАЄ.** Хто-небудь сильною гнівається, дуже сердитися з якогось приводу. — *А жінка аж возню дає .. Нічого, най [нехай] там як хоче, а я як сказав слово, то вже не переміню* (М. Коцюбинський).

ДАЙ

96. **ДАЙ БОЖЕ** (Бог, Гбсподи), вставн. словоспол. 1. *що.* Уживається для вираження побажання кому-небудь чогось доброго. *В тому гаю*

два Голуби були І як брати милесенько жили — Дай Боже так і людям жити (Л. Глібов); — *Дай Боже щастя вашим діточкам! — хрипить старик* (Ю. Смолич); — *Прощай, друже! Дай Господи, щоб мали силу чесно й сміливо сповнити свій довг [обов'язок] .. — Дай Боже!* (М. Коцюбинський). 2. Уживається для вираження схвальної оцінки кого-, чого-небудь щодо розміру, кількості, якості, ступеня вияву і т. ін. *У старого Лук'яна Хомутенка сімєсчка дай Боже: він з жінкою та восьмеро дітей* (Григорій Тютюнник); — *Те, що Оксана Кульбачка посадила, — росте дай Бог! Ось у кого нам треба вчитись...* (О. Гончар). **ПОДАЙ БОЖЕ** (Гбсподи). — *Що ж? Ви жених такий, що подай Господи!* (О. Маковей).

97. **ДАЙ БОЖЕ** (Бог) **ПАМ'ЯТЬ.** Уживається для вираження бажання, зусилля пригадати що-небудь. — *Вона [Наташка] загадує щось мені знайоме, — знову почав Проценко. — Я десь на неї схожу бачив. — О-о, дай Боже пам'ять* (Панас Мирний).

98. **ДАЙ / ДАВАЙ БОЖЕ** (Бог) **НОГИ** [А ЧОРТ КОЛЕСА]. Уживається для вираження необхідності раптової втечі звідкись. *Як почув оте змагання, то у мене аж мороз поза спиною посилав, і — дай Боже ноги! — мерщій хильки та хильки* (Паис Мирний); *Опісля треба було роззброїти всіх коридорних, вивести в'язнів на подвір'я, відчинити двері тюрми і... дай Бог ноги* (Ю. Збанацький); *Руки засвербіли скрутити голову тут пану Енгельгардту, а потім давай Бог ноги, а чорт колеса* (Д. Косарик).

99. **НЕ ДАЙ БОЖЕ** (Бог, Гбсподи, Мати Ббжа) *чого і без додатка, вставн. словоспол.* Уживається для вираження бажання уникнути чого-небудь небажаного, застерегтися від чогось. *Не дай Боже вмирати під тином* (Укр.. присл.); — *Тихше, — просить співрозмовників господарка, — він [фашистський офіцер] по-нашому насобачився, не дай Бог, підслухає* (Ю. Яновський); *Треба людей попитати, чи не лиха, чи робоча Соломія. Не дай Господи, як ще буде сердита, лінєва та лиха* (І. Нечуй-Левицький); *Взяв він та й женився вдруге .. Випало йому на долю таке щастя, що й не дай Мати Божя хрещеному чоловікові* (Г. Хоткевич).

100. **ТІЛЬКИ ДАЙ НА ОЧІ** кому. Покажи. Тамань кипіла від зорепадів, а людям тільки дай на очі, кажуть: *"Ото бомби кидають"* (Григорій Тютюнник).

101. **ХОЧ В ОКО ДАЙ.** Нічого не видно. *Клятий туман, хоч в око дай* (Я. Качура).

ДАЛЕКО

102. **ДАЛЕКО КУЦОМУ ДО ЗАЙЦЯ.** Велика різниця між ким-небудь. [Ясь:] *Шляхтич — то велика річ! У своїх добрах він — король! .. Правами рівний Вишневецьким та Сопігам...* [На- таля:] *Ну, далеко куцому до зайця!* (Б. Грінченко).

ДАЛІ

103. **ДАЛІ (подалі) ВІД ЛІХА (від гріха).**
1. Відсторонюватися від якихось дій, від участі в якій-небудь справі, розмові і т. ін.; уникати чого-небудь неприємного, небезпечного і т. ін. *Він [пан] знов був сильний та хитрий ворог, з яким трудно було боротись.. Краще далі од пана і од гріха* (М. Коцюбинський).
2. зі сл. триматися, держатися і под. *Остеронь, на віддалі. Первоцвіт облік Горечького лю- тим поглядом.., але повернув мовчки до тих, що стояли під явором, — просто відійшов подалі від гріха* (М. Ю. Тарновський); *Раніше, коли, бувало, на маршах або вночі під час тісняви на перепра- вах виникали звичайні в таких випадках сутички між їздовими різних частин, Хома тримався по- далі від гріха* (О. Гончар).

ДАЛО

104. **ЩОБ [ТОБІ (йому, їм і т. ін.)] ДІХА-ТИ НЕ ДАЛО,** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, зневаги до кого-небудь, побажання чогось поганого. *І тут неприємно вдарило Ган- нине побажання: "Щоб йому дихати не дало! Хіба я води не даю?"* (З журналу).

ДАМА

105. **ДАМА СЕРЦЯ** *перев. чийого.* Кохана жінка. — *Я чую над нами подих середніх віків: сей лицар грає на бандурі, дама його серця виходить на замкову башту* (І. Нечуй-Левицький); *Олек- сандро Вікторівно! Ви мене ображаєте! Ви добре знаєте, що у мене тепер одна-єдина дама сер- ця* (Леся Українка).

ДАРУЙТЕ

106. **ДАРУЙТЕ НА СЛОВО** *кому і без до- датка.* Уживається як стала форма вибачення; ви- бачайте. [Гусак:] *Даруйте на слові, але ви більш як помиляєтесь* (І. Микитенко).

ДАТИ

107. **ДАТИ [БЕРЕЗОВОЇ] ПРИПАРКИ** *кому.* 1. Побити, суворо покарати кого-небудь. *Колись за це дадуть тобі березової припарки такої, що й правнучатам будеш наказувати* (І. Котляревський).

2. Дуже вилаяти, гостро покритувати кого-не- будь. *Дали ж припарки Мончукові. За все — хо-*

лодність, безініціативність. Перепало, довіку пам'ятати (Є. Куртяк).

108. **ДАТИ (всіпати) БЕРЕЗОВОЇ КАШІ** *кому.* 1. Побити кого-небудь (перев. різками), су- воро покарати. *Крикнув [Дуу Кни-дзин] — радцям каші Березової дати* (П. Грабовський); — *Всіпа- ти б такої березової каші, щоб не хитувала, на- че циганка на ярмарку* (М. Стельмах); *Вона їм всіпале березової каші. Вони пам'ятатимуть, як треба матір слухати й поважати* (В. Кучер).

2. Дуже вилаяти, гостро покритувати кого-не- будь. — *А ми свого командира.. привезли Поране- ний. Хотіли вдома лікувати, та генерал Петрен- ко дізнався. Дав мені березової каші!* (В. Кучер).

109. **ДАТИ (втерти) / ДАВАТИ КАБАКИ** *кому, заст.* Бити, карати кого-небудь. *Турна розби- шаки, Вам більше рясту не топтати! Вам дасть Еней міцної [міцної] кабаки* (І. Котляревський); *!! Знищити. Доглядайтеся, хлоп'ята, Щоб як ча- сом вам завзята, Хитра птиця, той орляка, Та не втер, бува, кабаки* (І. Манжура).

110. **ДАТИ В ТРИ ШИЇ** *кому.* Побити ко- го-небудь. — *Чого ти прийшов до мене? Лаяти- ся? То йди собі заздальгидь, бо тільки нам'ятаю- чи давнє, я не велю тобі в три шиї дати* (Панас Мирний); *ДАТИ ТРИШИЯ. Чи бач, у мене розходи- лись! Я дам вам зараз тришия* (І. Котляревський).

111. **ДАТИ / ДАВАТИ ЗАПОТИЛИЧНИ- КА (потіличника)** *кому.* Боляче вдарити кого- небудь (перев. по голові). *Про людське око, він трусонув Степана, дав йому запотиличника* (М. Стельмах); *Мартоха .. дала потиличника Прісії* (Леся Українка); *Ніколи його не били, а ба- тько й поготів. Дідусь в дитинстві любив дати потиличника, але то була не кара, а ласка* (З журналу).

112. **ДАТИ / ДАВАТИ ЛЯПАСА** *кому і без додатка.* Завдати сорому, образи кому-небудь; зганьбити когось. — *Дали ляпаса [багачі] всій на- шій родині* (Ірина Вільде).

113. **ДАТИ ДМУХАЧА,** *фам. Утекти.* — *Вдарив така страшна тривога, Що я міцно заціпив зуби, Натиснув на голову крисаню і дав дмухача* (І. Франко); *Коли в кишені було вже кіль- ка фунтів, я дав дмухача* (Я. Галан).

114. **ДАТИ ДРАНКИ** *кому і без додатка.* Побити когось. *Бог — високо, пан — далеко, а під- панки дадуть дранки* (Укр.. присл..).

115. **ДАТИ ДУБА,** *зневажл. Померти. Го- ворили стара, поки й дуба дала* (Укр.. присл..); [Пріська:] *Думають, що мати прикидається не- дужою... Повірять тільки, як колись дуба дасть мати* (С. Васильченко); *Він прийде, мабуть, зля- же і помер між добрих справ, і, напевне, хтось там скаже: — Дід Данило дуба дав* (А. Малишко).

116. ДАТИ (зада́ти, завда́ти) ГАРТУ.

1. кому і без додатка. Дуже побити кого-небудь; жорстоко розправитися з ким-небудь. — Треба [конокрадів] живцем узяти та дати такого гарту, щоб острог їх живими взяв, та живими не випустив (Б. Грінченко); Ми з Толькою завдали таки доброго гарту Генці Климовському. Грали в російсько-японську війну: Генка був за японця, а ми — руські (Б. Антоненко-Давидович).

2. кому. Покарати, провчити кого-небудь за щось. — Ви бушуєте, поки нема мого Антося, а хай-но прийде, то дасть він вам гарту! (А. Свидницький).

3. кому і без додатка. Дуже вилаяти, гостро покритикувати кого-небудь. Бач, спробував би йї хто 2 місяці не писати, задала б гарту... (Леся Українка).

4. чому. Дуже пошкодити, поламати, понівечити що-небудь. Лаврінові діти дали б їм [грушам] гарту (І. Нечуй-Левицький); Всього за один тиждень він дав гарту черевикам (З газети).

117. ДАТИ КУЧМУ. Завдати кому-небудь багато клопоту, неприємностей і т. ін. Як пан Еней так забавлявся, То лиха він собі не ждав, Не думав і не сподівався, Щоб хто з Олімпа кучму дав (І. Котляревський).

118. ДАТИ ЛЙГИ, жарт. Утекти. Під кінець вечора заварилася каша. Кожен напідпитку доводив своє. Довелося Богданові дати лизи ні з чим (З журналу).

119. ДАТИ МЕДУ кому, жарт. Ужалити кого-небудь (про бджолу, осу, джмеля). — Он сьогодні Іван підобрав уранці джмеля, так він йому меду й дав (Панас Мирний).

120. ДАТИ НАГАНУ кому. Засудити чий-небудь дії, вчинки. Тобі нагани не дадуть, ти сам багатий (Марко Вовчок); // Застерегти кого-небудь від певних дій, вчинків. Тож відпустити дівчину негайно і скасувати вирока того. А суд-дям я таку даю пазапу: щоб наперед без відома мого не важились на страти самочинні, передовсім освідчили мене (Л. Костеико).

121. ДАТИ НА ГОРІХІ кому. Дуже вилаяти, покритикувати кого-небудь. Кожне слово б'є обухам .. Єзуїтам тут [в статті] найперше Добре дав я на горіхи (В. Самійленко); — Тепер держись. Зараз вона [Текля] дасть і нам на горіхи. Ось тільки побачить (В. Кучер).

122. ДАТИ (надава́ти) / ДАВА́ТИ ПО ШІЇ (по гамалику) кому і без додатка, грубо. 1. Побити кого-небудь. Підстеріг він мене в темному місці й дав по шиї (Ю. Яновський); [Платон Гаврилович (до Дороша):] Ей ти.., хочеш, щоб я тобі по шиї надавав? (С. Васильченко); Дала йому по гамалику та й на тім кінець (І. Франко).

2. Гаєбно проганяти кого-небудь звідкись. — Ви куди? — Ми до Сомкового табору.. — Шкода ж і до табору. Козаки самі там пораються, а нашому братові дають оглобленю по гамалику (П. Куліш).

123. ДАТИ НАМИНА́ЧКИ кому. Сильно побити, жорстоко розправитися з ким-небудь. А потім кинулись [собаки] на вовчика гуртом. Дали йому такої наминачки, Що аж шматки посипались кругом (Л. Глібов).

124. ДАТИ НОГА́М ЗНА́ТИ. Швидко втекти, побігти. Ботушканові в носі закрутило. Він постояв трохи, а потім схопив капелюха і дав ногам знати (Казки Буковини.); Панича вже не було. Він дав ногам знати .. з самого почину суперечки (Л. Мартович).

125. ДАТИ НУРКА́ (нурця́), діал. Різно, раптово пригнутися, сховатися куди-небудь; пірнути. Прошу отця професора! — блавав ученик [учень], крутячись на місці, а далі дав нурка й сховався під лавку (І. Франко).

126. ДАТИ ОСІ́ЧКУ. Виявитися неспроможним у якій-небудь справі; не спрацювати. Логіка Самійла Овсійовича в чомусь дала осічку: Федір Іполитович іще не такий, яким хочеться його мати Євечкому (Ю. Шовкопляс).

127. ДАТИ ПАМ'Я́ТНОГО (пам'ятко́вого, в пам'яті, пам'ятку) кому і без додатка. Добре вибити, покарати кого-небудь, щоб надовго запам'яталося. — Йй-богу, — кажу до Левадихи, — наведу кропиви, та простягнімо Палажку коло криниці та даймо .. пам'ятного, щоб не забувала відер (І. Нечуй-Левицький); Дали в пам'яті, що й до нових вінників не забуде! (Укр. присл.); — Не завадило б йому [злодієві] дати пам'ятку, — каже один соляр (І. Франко).

128. ДАТИ ПЕРЕГОНУ кому, заст. Побити, покарати кого-небудь, демонструючи свою силу, владу і т. ін. Сим двом .. Потіха ж голови зривать. Давно їм в голові роїлось... Рутульцям перегону дасть (І. Котляревський).

129. ДАТИ ПИ́ТИ кому. Довести свою перевагу над ким-небудь, показати свій характер. Браконе́ріє брати за жабри — це, звичайно, діло, і.. ти їм ще даси пити (О. Гончар); [Гаврило:] Ми сьогодні з Трошею дали усім пити. Рубапули стільки, що аби вивезли за три зміни (Я. Качура).

130. ДАТИ ПІД [СЬО́МЕ] РЕБРО́ кому. Боляче побити, покарати кого-небудь. Козаки .. дали йому .. під сьоме ребро, напутили двома прикладами (Я. Качура).

131. ДАТИ ПО ЗУБА́Х кому. Побити кого-небудь, розправитися з кимсь. Знали вже [військовополонені],.. як дали наші по зубах фашистам під Москвою (В. Козаченко).

132. **ДАТИ СТРЕКАЧА́**, фам. Швидко втекти. *Дуга хотів дати стрекача та відчув, що мішок з місця не пускає* (І. Сочивець).

133. **ДАТИ ХЛІБ У РУКИ** кому. Допомогти здобути кому-небудь засоби для існування (про освіту, спеціальність, роботу тощо). *Через тиждень почнуться курси трактористів. Відпусти свого Петра на курси. Даси йому хороший хліб у руки* (М. Томчанин).

134. **ДАТИ ХУКА** на кого і без додатка, фам. Промахинутися, помилитися, прорахуватися. *Раз на вовка хука дав* [Мирон]; *удруге схибив, за третім разом заряд у пеньок всадив* (Панас Мирний); *Хтось так сильно двигонув пана Деміда під лікоть, що меткий стрілець дав на цей раз хука* (О. Ільченко).

135. **ДАТИ ЧЕРЕЗ КРАЙ**. Перевищити міру в чому-небудь. *Кіндрат, збагнувши, що дав через край, почав запобігливо виправдовуватись* (А. Ішук).

136. **ДАТИ ШВАБУ** (шкварки) кому і без додатка. Побити, завдати неприємностей. *Еней, ізбувши сучу бабу, Якмога швидше на човни, Щоб не дала Юнона швабу* (І. Котляревський); *Як дам шкварки, то буде тобі жарко* (Укр., присл..).

137. **ІІ ГАДКИ НЕ ДАТИ**. Не зрозуміти, не збагнути. *Що б це сталося з моїми добрими та щирими земляками? Міркую, міркую і гадки не дам, що воно таке!* (Т. Шевченко).

138. **НЕ ДАТИ РАХУБИ** кому, чому. Не зарадити кому-, чому-небудь. *Жив [сирота] у тітки — не любила: своїм рахуби не дасть, а ще й він зайвим ротом* (А. Головка).

139. **НІ (ані) ДАТИ НІ ВЗЯТИ**, ірон. Абсолютно точно, достеменно. *Оксен Гамалія ні дасть ні взять у свого батька вдавця* (Григорій Тютюнник); *За ними ж ані дасть ні взять Окружних їхало на конях пар із п'ять* (І. Франко).

140. **ЯК ПИТИ ДАТИ**, прост. Безумовно, без усякого сумніву, абсолютно точно. — *А що це ствердять — то як пить дасть! Бо дуже вже оті верховоди .. залили усім за шкуру сала* (Панас Мирний); — *За два-три оні пшеничку зріжемо як пить дасть* (А. Головка); — *Іній, брат, перво-сортний... На урожай, брат, на урожай іній, це вже як пить дати* (Ю. Збанацький); *Забувши надіти шапку, пішов* [Макар] *простоволосий надвір*. — *Пропали ми як пити дати* (П. Кочура).

ДАТИСЯ

141. **ДАТИСЯ В НАУКУ** кому. Добре запам'ятатися, залишити надовго про себе пам'ять. *Далось багатьом у науку Дівча — не забудуть повік* (В. Бичко); *Далася в науку тобі та поїзка до міста, що і досі забути не можеш* (З газети).

142. **ДАТИСЯ / ДАВА́ТИСЯ В ПА́М'ЯТЬ** (в пам'ятки, впо́мки, втя́мки) перев. кому. Надовго, добре запам'ятатися, вразивши чимсь. *Дався він Галині Горленко в пам'ять, отой "січений", і тепер ось так наявно постав перед нею...* (Є. Кротевич); — *Я змалку тут живу і пам'ятаю все .. Найбільше в пам'ятки далися воєнні роки* (Нар. опов.); *Дався той день упомки Кирилові Івановичу: і досі він його без того, щоб не заскреготати зубами, згадати не може* (Панас Мирний); — *Ми маленькі людиці, то тим вашій милості, князю, і не далися втямки*, — сказала Тодозя (І. Нечуй-Левицький).

ДБАТИ

143. **ДБАТИ [ТІЛЬКИ] ПРО СВОЮ ШКУ́РУ**. Намагатися робити що-небудь лише для себе; піклуватися про власні інтереси. — *На кого не глянеш — усяке, мов звіряка, про свою тільки шкуру .. дбає* (П. Куліш).

144. **[ІЙ] НА ПОДЗВІН НЕ ДБАТИ**. Ні про що не думати, не турбуватися про своє майбутнє. *Коло возног турбарий циган з люлькою куняє. Позирає на прибуду й на подзвін не дбає* (Т. Шевченко).

ДВЕРІ

145. **ДВЕРІ НЕ ЗАЧИНЯЮТЬСЯ** у кого—чого, чий, де і без додатка. До когось, кудись постійно приходять відвідувачі. *Цілий день тривав суд... Увесь день навірні двері .. не зачинялись* (А. Головка); *Відвідувачів багато, двері обкому майже не зачиняються* (О. Гончар).

ДВІ

146. **НІ В ДВІ НІ В ТРИ** (в п'ять). 1. Перебувати в нерішучості, розгубитися, знітатися. *Чувшиш вільним, лис за курку Та й махнув, куди вийде, Чоловік став наче дурень, Жінка теж ні в дві ні в п'ять* (І. Фраико); // зі сл. с т а т и. Розгублений, нерішучий. — *А ти чого тут хочеш, заволоко? — Леон став ні в дві ні в три на таке привітання* (І. Фраико).

2. Зовсім несподівано. — *А сьогодні рано приходить Борух та й ні в дві ні в три каже, що мені ґрунт зліцитує* (Л. Мартович).

ДВІР

147. **ПРОХІДНИЙ ДВІР**, зневажл. Місце, установа і т. ін., куди може будь-хто вільно заходити і так само звідти вийти. — *До вас врываються прямо з вулиці, пробачте, як з перону у залу для транзитних пасажирів. От як я, приміром... — Це точно. Конюшня. Прохідний двір, — раптом завівся Стратон Стратонович* (О. Чорногуз).

ДВОЇТЬСЯ

148. **ДВОЇТЬСЯ В ОЧАХ** у кого і без до-
датка. Хто-небудь сприймає навколишнє нечіт-
ко, невизначено (перев. від виснаження, хвороби і
т. ін.). *Степан хотів підвести голову, але вона бу-
ла важка, не слухалась, в очах двоїлося* (В. Кучер);
*Руки [Гандзінні] починали боліти. Від напруги
двоїлося в очах* (М. Трублаїні).

ДВОРУ

149. **НІ ДВОРУ НІ ТІНУ** у кого. Хто-не-
будь бідний, нічого не має. — *Куди підемо з то-
бою [з Орисею], коли в нас ні двору ні тину?* (Грн-
горій Тютюнник).

ДВОХ

150. **ЗА ДВОХ**, перев. зі сл. працювати.н.
Дуже багато. *Планинда недолюблює Давида, од-
наче терпить його, бо парубок робить за двох*
(М. Стельмах).

ДЕ

151. **ДЕ Ж** (вже) **ПАК**, ірон. 1. Уживається
для вираження незадоволення ким-, чим-небудь,
несхвалення чогось. — *Он куди наше добро іде!*
Де ж пак: кріпаків обібрали, гроші .. повернули на
довги [борги] (Панас Мирний); *Знову невдоволен-
ня ворухнулося у серці .. на Діденка. Де ж пак, бу-
ло йому до цього! У нього ж бач справи держав-
ної ваги. Фігура!* (А. Головка).

2. Уживається для ствердження чого-небудь у
значенні: само собою зрозуміло, звичайно. — *Але
ж дорого, сину, ти заплатив за їх [кнжжкн]! Де ж
пак, аж десять карбованців. Ова! Чималі гроші!*
(І. Нечуй-Левницький); — *Де ж пак!* Скільки ми
таборів [військовополонених] врятували (О. Гон-
чар); — *Хіба ви не чули, не бачили, як поганий Ко-
нецьпольський обтикав тичками з козацькими го-
ловами окопи на Кодаку..? — Де вже пак не чули!*
Чули! — тихо загав народ (І. Нечуй-Левицький).

152. **ДЕ ТОБІ**. Уживається для повного за-
перечення попередньої думки; зовсім ні. *Він [Пет-
ро] думав, що сей пройдисвіт ізробивсь тепер та-
ким паном, що й через губу не плюне, думав, що
весь в золоті .. аж де тобі* (П. Куліш).

153. **[ТА] ДЕ [ВЖЕ] ТАМ** (тут, тобі).
1. Уживається для повного заперечення; аж ніяк.
*Пішов брат випроводити бабу. Баба й слухати не
хоче... Пішла мама: де там* (М. Коцюбинський);
*Надбій [Лис] до калюжі, скочив у воду, щоб обми-
тися з фарби, де тобі! Фарба олійна, через ніч у
теплі засохла добре, не пускає* (І. Франко); *Щодня
в подівр'я наше заліта Упертий дятел .. Мурко
вже закрадався до хвоста. І так і ськ, неначе
справжній злодій, — Та де там! Раз — і знявся, й
полетів* (М. Рильський).

2. Уживається для вираження сумніву в реаль-
ності або можливості здійснення чого-небудь.
*Вийшов з хати карбівничий, щоб ліс оглядати,
Та де тобі! Таке лихо, що не видно й світа*
(Т. Шевченко); — *А як багатшими станемо, то,
гляди, і в школу пошлем [сина]. — Де вже там
нашому про школу думати... — махає рукою Яв-
доха* (М. Стельмах).

154. **ХОЧ [БИ] ДЕ**. У будь-якому місці; скрізь,
усюди. *Біда біду хоч де, то знайде* (Укр.. присл.).

ДЕННО

155. **ДЕННО І НОЩНО** (рідше і нічно),
заст. Постійно, весь час, цілодобово. — *Я тебе
спроваджую назад до камери і кожної хвилини
можу викликати знову. Ти про це пам'ятай .. Ду-
май над цим денно і поночі* (І. Багрянний); [Катря:]
*Дивлюся я на вас, діду, і дивом дивуюся. Такий ви
вже давній, а трудитесь денно і поночі* (З. Мороз);
*Розпочав [господарювати] я енергійно, .. усюди
сам ходив, і все вглядав, ганявся денно й нічно*
(І. Франко).

ДЕНЬ

156. **АБИ ДЕНЬ ДО ВЕЧОРА**. 1. зі сл. ро-
біти, працювати і под. Недбало, абияк, мляво.
Найдужче скаржилася тітка на своїх наймитів:
*— Роблять аби день до вечора, а ідять, як ті чер-
ви* (В. Минко); — *Го, Мар'яне... І ти вже махаш
косою аби день до вечора* (М. Стельмах).

2. зі сл. жити. Безрадісно, без будь-яких перспек-
тив на майбутнє. *Живє аби день до вечора* (Укр..
присл.); — *Так і жили [мн], Іване, — аби день до
вечора, Як той горох при дорозі. Хто не йде, той
скупне* (Д. Бедзін).

3. рідко. Недбайливий, ледачий. *Я так гляну на
село і вгадую, які тут люди живуть — працюви-
ті чи так собі — аби день до вечора* (В. Кучер).

157. **БЕЗ ТИЖНЯ ДЕНЬ**, жарт. Дуже мал-
ий, короткий термін. — *Без тижня день живе-
мо, а він уже із бродячим каторжанином зв'язав-
ся* (Грнгорій Тютюнник).

158. **В ОДИН ПРЕКРАСНИЙ ДЕНЬ**.
Якось, колись. [Лікар:] *В один прекрасний день
прийде [дівчина] і скаже: подивіться, тіточко,
чи гарно на мені шлюбна сукня лежить? Мені се
треба знати, бо завтра має вінчання* (Леся Укра-
їнка); *В один прекрасний день опришки прокида-
лися, а Юрчика серед них не було* (Г. Хоткевич).

159. **ВЧОРАШНІЙ ДЕНЬ**. Минуле, віджи-
ле з познції сьогодення. *В цеху є люди, які вважа-
ють сьогодинню перемогу вчорашнім днем*
(П. Автомонов).

160. **ДЕНЬ ВІД ДНЯ** (за днем, по дню).
Поступово, неухильно; з кожним разом. *Він ро-
бився день від дня якийсь похмуріший та пону-*

рішій (І. Франко); *День за днем, за тижнем тижні — непомітно лине час* (Л. Забашта); *Весела, вродлива, тямуща була молодичя!.. І так день по дню все більше подобалася Іванові* (О. Гончар).

161. **ДЕНЬ І НІЧ.** Постійно, весь час. *День і ніч палає доменна піч* (З журналу).

162. **ДЕНЬ У ДЕНЬ** (крізь день, при дні). Щодоби, весь час. *На високій бессарабській полонині день у день котиться брудна хвиля овечої отари* (М. Коцюбинський); *Шторми б'ють майже день крізь день* (О. Гончар); — *Мій лірику сумний! Скажи мені, Невже печаль з тобою День при дні?* (А. Крижанівський); // Постійно. *з дня у день. Непривітне воно само по собі, — те сидіння з дня у день над столом* (Панас Мирний).

163. **ЗАВТРАШНІЙ ДЕНЬ.** Найближче майбутнє. — *Ой, Никаноре, не смійся над людським горем, бо й свого завтрашнього дня не вгадаєш* (М. Стельмах); *Йдеться про те, .. яким буде завтрашній день люدتва* (З газети).

164. **НЕ ДЕНЬ НЕ ГОДИНУ.** Дуже довго. *Плив корабель, роздираючи хвилі, не день не годину* (Леся Українка).

165. **НЕ ПЕРШИЙ ДЕНЬ.** Давно. *Не перший день ми знаємо одне одного по роботі* (З усн. мови).

166. **ПО ЦЕЙ ДЕНЬ.** Досі, до цього часу або назавжди. *Дід лишився, бо хотів умерти на своїй стороні, а дядько Панас як пішов, так і по сей день* (М. Коцюбинський); *Тяжко вдарив [Роланд] Тим своїм мечем Дюрандо В скелю, що сліди zostалися і по сей день на каміні* (Леся Українка).

167. **ПРО (НА) ЧОРНИЙ ДЕНЬ; ПРО (НА) ЧОРНУ ГОДИНУ.** На випадок крайньої скрути; про запас. *Сестра .. вийняла з скрині тридцять карбованців, останні гроші, які вона про чорний день ховала від свого небалого чоловіка, оддала братові* (Панас Мирний); — *У мене там про чорний день збереглося трошечки картопельки* (В. Речмеді); *Він [Варчук] переселився на хутір, обріс земелькою, грошенят на чорний день в землі схоронив* (М. Стельмах); — *Ті гроші я берегла про чорну годину* (І. Франко); — *У бабів є гроші! Ще допевне з тих, що собі наскладали крадьки...* *на чорну годину* (Л. Мартович).

168. **СУДНИЙ ДЕНЬ; СУДНА ГОДИНА.**
1. Час страшиної кари; кінець світу. *Хвилинами мені здавалось навіть, що цей вечір буде судним днем мого неспокоїного життя* (М. Хвильовий); *Від спалахів ракет і вибухів бомб ніч здавалась зеленим судним днем* (Ірина Вільде).

2. Справедливе покарання, відплата. [Молодий хлопець:] *Чому ж ти їм не кинув просто в вічі, що і на їх ще прийде судний день?* (Леся Українка); *Коли навіть такі, як Лаврін, вкинулися у політику,*

то скоро настане судний день і над Гітлером (М. Стельмах).

169. **ЩО НЕ ДЕНЬ; ЩО БОЖИЙ ДЕНЬ.** Постійно, весь час. *Що не день — нові Переक्ликаються з гостями гості* (М. Рильський); *Що божий день, коханий друже, Мені спогадується ти...* (П. Грабовський). *ЩО БОЖОГО ДНЯ. Що божого дня о. Мойсей зарікався пити й курити* (І. Нечуй-Левицький).

170. **ЯК [БОЖИЙ] ДЕНЬ,** зі сл. *я с и о, з р о з у м і л о і п о д.* Цілком, абсолютно. *Що вдарити треба неодмінно першими — це Боженкові .. було ясно як день* (Ю. Смолич).

171. **ЯК ДЕНЬ, ТАК НІЧ.** Безперервно; весь час. *Ось забудуть ненароком (Все я сам, як день, так ніч) і дивлюсь надійним оком На розвалену вже піч* (П. Грабовський); *Гнали кінми як день, так ніч* (Г. Хоткевич).

172. **ЯК ОДИН ДЕНЬ.** Дуже швидко, непомітно. — *Нічого, Степане, чотири роки як один день промайнуть* (Ю. Збанацький); *П'ятдесят літ нашої дружби прошуміли в тайзі як один день* (О. Довженко); // *Щасливо, безтурботно. — Наче ті голуби [молоді] живуть. Зазнають і щастя на своєму віку, і розкоші, — як один день вік проживуть!* — мовив Максим (Л. Яновська).

ДЕРЕ

173. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ПО ДУШІ ДЕРЕ.** Неприємно вражає, викликає дразливі почуття. *Добре тому дати, хто не хоче брати; а той, хто бере, як по душі дере* (Укр. присл.). *АЖ ПО ДУШІ ДЕРЕ. Хто з нею [скрипкою] .. добре знається, До того обзивається, А хто не в лад її бере, Аж по душі вона дере* (Л. Глібов).

ДЕРЖАТИ

174. **ДЕРЖАТИ (гнути) ФАСОН.** 1. Триматиш впевнено; не виказувати своїх почуттів (побояванню, сумніву, непевненості і т. ін.). *"Дурень, ще й усміхасться!.. Певно, кішки по душі шкребуть, а він фасон гне..", — думав про свого супутника Чаленко* (О. Слісаренко).

2. Гідно поводитися, підтримуючи репутацію когось, чого-небудь; виправдовувати чийсь довір'я; не підводити когось. *Обступивши зняжковлого Віталія, стали давати хлопцеві різні поради. — Ти ж там не осором нас! Держи фасон!* (О. Гончар).

175. **ДЕРЖАТИ КОМПАНІЮ.** Бути компанійським, товариським; не відсторонюватися, не відмовлятися від того, що роблять інші. *Весела баба!.. І компанію держати добре; дудлить вино таки гаразд..* — думав Бичковський (І. Нечуй-Левицький).

176. **ДЕРЖАТИ ПЕРЕД.** 1. Верховодити ким-небудь або в чомусь; бути на чолі когось,

чогось. Знов *держить* вона *перед* чи на *вєсл-лях*, чи на *музиках*. *Хлопці* *липнуть* до неї (І. Нечуй-Левицький).

2. чого. Бути першим у чому-небудь; очолювати процесію, колону і т. ін. *Мати з дочкою сіли в ридван, а Черевань не покидав таки козаковання [козакування] — поїхав на прощу верхи. Шрам із ним держав перед того поїзду* (П. Куліш).

177. ДЕРЖАТИ РОЗУМ В ГОЛОВІ. Бути розсудливим, розважливим; обмірковувати, контролювати свої дії, вчинки. *Недарма в народі кажуть: "Держи розум в голові — скарб мати-меш"* (3 журналу). ДЕРЖАТИ РОЗУМ ТА УМ В СВОЇЙ ГОЛОВОНЬЦІ. *Не потурай, дівчинонько, та моїй розмовоньці, держи розум та ум добрий в своїй головоньці* (Сл. Б. Грінченка).

178. ДЕРЖАТИ (тримати) ВІЖКИ В РУКАХ. Володіти ситуацією, керувати чим-небудь. *Секретар повіткому виявився говіркою, сердечною дівчиною. За п'ять хвилин вона вже, як кажуть, тримала віжки в руках і спрямовувала хід розмови, куди їй хотілося* (В. Речмедін).

179. ДЕРЖАТИ (тримати) В КУЛАКУ (в кулаці) кого, що. Ставити кого-, що-небудь у повну залежність, позбавляти свободи дій; підкоряти. *Вони [бензиниові магнати] держать у своєму кулаку всю державу* (3 газети); *Наш тутешній душолюб, Мефодій Кравець, некоронованим царком почувався, всіх у кулаку тримав* (І. Головченко і О. Мусієнко); [Ромодан:] *А чого ви мовчали, чого не виступили тут або в Києві?* [Дремлюга:] *Легко сказати! А потім що? Він таку атмосферу створив, усіх у кулаці тримав* (О. Корнійчук).

180. ДЕРЖАТИ (тримати) В РУКАХ (в шбрах, в поводах). 1. кого. Утримувати кого-небудь у залежності, в покорі, позбавляти волі, свободи дій; підкоряти. *Старий Бородавкін держав у руках село і сім'ю, неначе в залізних кігтях з гострими пазурами* (І. Нечуй-Левицький); *Дмитро додав сестрі поради, як найкраще тримати Дениса в руках* (М. Ю. Тарновський); *Начальник зміни [на фабриці] був принциповою і вимогливою людиною, своїх підлеглих у поводах тримав* (3 журналу); // кого, що. Мати владу над ким-, чим-небудь; поводити. *В своїх дужих руках тримав [Юра] сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржени й людини* (М. Коцюбинський). ТРИМАТИ В ЗАЛІЗНИХ РУКАХ. *Але зараз, як ніколи, треба тримати всіх в залізних руках...* (П. Автомонов).

2. що. Контролювати що-небудь, керувати чимсь. *Він [Снігур] ходить, бувало, літо й зиму в старому козушку, годується юшкою та кашею і держить в своїх жилих руках величезне заводське діло* (М. Рильський); — *Ах, те, се все мрії, чуття*

легкокрилі, барвистії діти. — Але тверда їх рука в поводах цупко держить (І. Франко).

181. ДЕРЖАТИ (тримати) В СВОЇЙ КИШЕНІ кого. Утримувати кого-небудь у повній (перев. матеріальній) залежності від себе. *Що йому [Власову] дивитися на його [Василя], коли він усіх держить у своїй кишені? Дука та й годі* (Панас Мирний).

182. ДЕРЖАТИ (тримати) В [СВОЇХ] ЛАБЕТАХ кого, що. 1. Ставити в повну залежність, неволити кого-, що-небудь; підкоряти. *Не можна допускати, щоб бюрократ у своїх лабетах держав усю владу* (3 газети).

2. Повністю оволодівати ким-небудь, охоплювати когось (про почуття, настрої, душевний стан і т. ін.). *Мене знову рвонуло встати. Аж хижий сон уже держав мене в своїх лабетах* (С. Васильченко). ДЕРЖАТИ В СВОЇХ ЛАБАХ, діал. *Здалося йому.. що якась важка змора, котра досі держала його в своїх лабах, відступила від нього і дозволила йому відіхнути свобідно* (І. Франко).

183. ДЕРЖАТИ (тримати) В ЧОРНОМУ ТІЛІ кого. Суворо поводитися з ким-небудь, позбавляти волі, свободи дій. *Куррадо велів ув'язнити винуватців у різних місцях, наказавши держати їх у чорному тілі* (Переклад М. Лукаша); *Їх [узбеків] не вчили, забороняли, не давали можливості вчитись, тримали в чорному тілі, бо темну людину краще обдурювати* (Іван Ле). ТРИМАТИ В НАЙЧОРНІШОМУ ТІЛІ. *Тримав [Юхим] її в найчорнішому тілі і водночас тремтів і божеволів від однієї думки, що хтось зазіхне на єдине його багатство — на вроду дружини* (В. Речмедін).

184. ДЕРЖАТИ (тримати) / ЗДЕРЖАТИ СЛОВО. 1. Виконувати обіцяне. *Петько всміхнувся: — Одначе ти, Ониську, жартівник! Зумію я віддячити. Держати слово звик* (В. Бичко); *Ніяк не могла зловити сих пісень, що тепер посилаю, а ж Вам їх давно обіцяла, і хоч, може, вони Вам і не дуже потрібні, однак, слово завжди треба тримати* (Леся Українка). ДЕРЖАТИСЯ СЛОВА. *Настя положила за рік якнайчастіше навідуватися до хрещениці. Вона завжди держалася слова* (Панас Мирний). ЗДЕРЖАТИ СЛОВА. *Краще не обіцяти, як слова не здержати* (Укр. присл.). СТРИМАТИ СЛОВА. *Ти просиш приїхати до вашого виїзду, але я не можу цього зробити, бо обіцяла нашим поїхати їх тут і тепер можу їх змутити, а може, й образити, коли не стримаю слова* (Леся Українка).

2. тільки недов. держати слово до кого, перед ким і без додатка, книжн. Виступати, виголошувати промову перед ким-небудь. *Була в гурті маленька Жанна д'Арк: вона держала слово, і багато великих слів у ньому помічалось: братерство, рівність,*

воля, рідний край (Леся Українка); *Ледве зайшли під склепіння, і дано їм слово держати.* Ліоней, найстаріший з усіх, починає лагідно (М. Зеров); // Звертатися до кого-небудь з промовою, з проханням і т. ін. *Сотник Михайло Завістний зняв шапку, обернувся тихою мовою: — Панове, товариство-громадо! Дозвольте до вас слово держати!* (М. Старицький).

185. **ДЕРЖАТИ** (тримати) **КАМІНЬ ЗА ПАЗУХОЮ.** Приховувати злобу, ненависть до кого-небудь; бути готовим зробити прикрість комусь, вчинити помсту над кимсь. *Говорить, як лисця, а за пазухою камінь держить* (Укр. присл.); *Настя вчора якось сказала, що раніше з тобою гуляла, от я й вирішив поговорити...* *Нащо камінь за пазухою тримати?* (М. Ю. Тарновський). **ДЕРЖАТИ КАМЕНЮКУ ЗА ПАЗУХОЮ.** [Герцик:] *Котрий лисичить, умизгається, лебезує, .. чи не частіше всього держе [держить] за пазухою каменюку* (М. Кропивницький).

186. **ДЕРЖАТИ** (тримати) **КОЛО СВОГО ПОЯСА** кого. Дуже пильнувати, оберігати кого-небудь, не відпускаючи від себе. — *Чим же я винна? — з плачем вимовила вона [Горпина]. — Не держати ж мені його [сина] коло свого пояса, не водити на уривочку, мов щеня* (Панас Мирний).

187. **ДЕРЖАТИ** (тримати) **ЛІНІЮ** на ко-го—що. Орієнтуватися на когось, щось, визначаючи мету своєї діяльності. — *Були раніше і в мене промахи, — вів далі Гаркуша, — але батько, спасибі їм, навчили, як треба ярмаркувати...* *Тепер я держу лінію не на мужиків, а більше на дічат та підлітків* (О. Гончар).

188. **ДЕРЖАТИ** (тримати) **НА ГОЛОДНОМУ СТОЛІ** кого, рідко. Погано харчувати, не годувати кого-небудь. — *Ясь вів аж дві тарілки борщу, а мама сміється та каже: мабуть, тебе жінка держить на голодному столі* (І. Нечуй-Левицький).

189. **ДЕРЖАТИ** (тримати) **НА ПРИВ'ЯЗІ** (на прип'юні). 1. кого і без додатка. Позбавляти кого-небудь свободи в діях, вчинках. — *Я просвічена [освічена] людиною, маю право на свободу, самостійність. Хто має право держати мене на прип'юні?* (І. Нечуй-Левицький); — *Радо би те бідацтво [панночка без мастку] і між людей показатися, а тут обставини на прип'юні держать* (І. Франко); // Стримувати. *Іван засміявся. Він не впізнавав Павлика. Того Павлика, якого завжди треба було тримати на прив'язі, щоб не вискакував як Пилип з конопель* (П. Колесник).

2. що і без додатка. Не допускати вияву чого-небудь (перев. про почуття). — *Таж сильні ви, то знаєте! Таж ви встид На прив'язі тримаєте*

(І. Франко); *Що ж це ти, мати?.. Журбу на прип'юні треба тримати* (О. Левада).

190. **ДЕРЖАТИ** (тримати) **НА СВІТІ** кого, рідко що. Забезпечувати матеріально кого-, що-небудь; бути комусь опорою в житті. *Микола .. заробляв потроху — тим себе й матір .. на світі держав* (Б. Грінченко); *Кальтенберг наступав далі: — Чи, може, я не заслужив у тебе такої честі? Може, не я тримаю твою сім'ю на світі? Може, й роботу тобі даю не я?* (А. Хорунжий).

191. **ДЕРЖАТИ** (тримати) **ПІД СУКНОМ** що. Залишати без уваги, відкладати виконання, здійснення чого-небудь; нічого не робити або не розглядати чогось на даному етапі. *Написав я і третю п'єсу та вже держу її під сукном* (М. Кропивницький).

192. **ДЕРЖАТИ** (тримати) **РУКУ** чю, за ким, за кого. Підтримувати, обстоювати інтереси кого-небудь. — *Так-то, сину, держи руку за жінкою, а матері не можна буде в своїй хаті й слова промовити* (І. Нечуй-Левицький); *На його боці була тільки одна частина втікачів. Друга ж держала руку Залстаєва, котрий пропонував вести цей підкоп далі* (В. Винниченко); *Підійшов до гурту і Онисько Кривий, і одразу ж до Микити Гордійовича звернувся: — А по-твостму, Микито, як? За кого нам руку держати? За цих чи за тих?* (М. Хвильовий); *Хмельницький шляхетного роду, то відомо, але руку черні тримає* (Н. Рибак).

193. **ДЕРЖАТИ** (тримати) **ЯЗЫК ДАЛЄКО ВІД РОЗУМУ.** Говорити що-небудь безглуздо, непродумане. — *А ти [Харитоне] язика далеко від розуму не держи!* — *вже замирливо кинув Боженко, добуваючи кашку, щоб перекурити, після хвилювання* (Ю. Смолич).

194. **ДЕРЖАТИ** (тримати) **[ЯК (на́че)] НА ЦЕПУ** (на ланцюгу) кого. Позбавляти кого-небудь свободи в діях; підкоряти когось. *Надія — велика дурисвітка, наче на цепу держить чоловіка* (Панас Мирний).

195. **ДЕРЖАТИ ШКАЛИКИ**, заст. Бути корчмарем, шинкарувати. — *Брат його, Василя нашого, шкалики держить, то горілка для весілля дешева буде* (Грицько Григоренко).

ДЕРЖАТИСЯ

196. **ДЕРЖАТИСЯ ПЛ҃УГА.** Займатися хліборобською працею, не покидати хліборобства. *Держіться, діти, плуга, то якось будете жити на світі* (М. Стельмах).

197. **ДЕРЖАТИСЯ РУК҃Й** чиєї, кого. Бути на чиємусь боці, підтримувати когось. *Чіпка й собі, хоч і бачив, що мати ні в чому не винна, держався руки жінки, а за нею — й теці* (Панас Мирний).

198. **ДЕРЖАТИСЯ** (триматися) **ЗА СПІДНИЦЮ**, ірон. Не виявляти самостійності, підкорятися впливу якої-небудь жінки (про чоловіків). — *Він з її волі ніяк не виїде: мов тая дитина, за спідницю держиться, зовсім свого глузду рішився* (Дніпрова Чайка). **ДЕРЖАТИСЯ ЗАПАСКИ**, заст. — *Ви любите держатися бабської запаски,* — сміявся [Краньцовський] до Славка. — *А такі мужчини мають послух у жінок* (Л. Мартович).

199. **ДЕРЖАТИСЯ** (триматися) **НА СВІТІ**. 1. чим, з чого. Мати що-небудь джерелом засобів існування. *На світі держались вони з будування: то й нині стояли поверх риштування* (П. Грабовський).

2. за ким, через кого. Жити, існувати завдяки підтримці кого-небудь. *Уляна Гречучиха .. за Якимом .. тільки й на світі держиться* (Лєся Українка); — *Через них [дітей], через дитську [дитячу] славу вона [мати] держиться на світі* (Г. Квітка-Основ'яненко).

200. **ДЕРЖАТИСЯ** (триматися) **[СВОГО] БЕРЕГА**. Дотримуватися своїх принципів, не збочувати; діяти розважливо, помірковано. — *Мені здається, що Соломія з таких, що крутяться, вертяться й берега не держиться* (І. Нечуй-Левицький); *Усяк до чого-небудь вдався, Той робить те, другий — друге; Всяк свого берега й держався* (Л. Глібов).

201. **ДЕРЖАТИСЯ** (триматися) **ХАТИ**. Сидіти вдома, нікуди не ходити; займатися домашніми справами. *Нимидора наймичка. Коли найнялася [на роботу], то нехай держиться хати* (І. Нечуй-Левицький); [Химка:] *Іван хати не держиться: будень прийде — зранку і до пізнього вечора на роботі; а в неділю чи в свято — з трактиру не витягнеш* (Панас Мирний).

ДЕРЖИ

202. **ДЕРЖИ В ОБИДВІ ЖМЕНИ**, грубо. Не сподівайся, не розраховуй на що-небудь. *Нарізьку власть [влада] йому зробить! Якраз! — держи в обидві жмені. Треба самовільно брати її, землю* (А. Головка).

ДЕРЖИСЬ

203. **ТІЛЬКИ ДЕРЖИСЬ**. Уживається для підкреслення великої сили вияву чого-небудь як у позитивному, так і в негативному плані (про енергію, почуття, емоції тощо). *Роздратус [дід Мирон] її чим-небудь, і тоді тільки держись: Марина так почне в'язати, що два косарі не вспівають за нею косити* (Грицько Григоренко); — *Ну вже й характер! Як що придумас, так тільки держись* (Григорій Тютюнник).

ДЕРЖКИЙ

204. **ДЕРЖКИЙ НА ЯЗЫК**. Який уміє мовчати, не розголошувати таємниць. — *Гляди же, жінко, держи язык за зубами, та ще й добре, бо .. ти таки язичка й не держка на язык зроду* (І. Нечуй-Левицький); [Оля:] *Скажіть же хоч мені, тату, що ви думаєте зробити?* [Микита:] *Тобі не скажу, бо ти не держка на язык* (В. Самійленко).

ДЕРТИ

205. **ДЕРТИ ГОРЛО** (горлянку), зневажл. 1. з великим напруженням кричати, галасувати, співати. [Шкорупський:] *Так музика ревла і півці горло дерли за обідом, що й досі в вуха лунає* (М. Кропивницький); [Никодим:] *Люде [люди] діло роблять, а ви, як півень той, раз у раз горлянку дерете!* (І. Карпенко-Карий); — *Чого дерете горлянку?! Жінки, ошелешені несподіваною вихваткою Оксена, відхлинули назад* (Григорій Тютюнник). 2. кому і без додатка. Бути неприємним комусь, прикро вражати кого-небудь. *Проханий кусок горло дере* (М. Номис).

206. **ДЕРТИ** (драти) / **НАДЕРТИ** (надрати) **ЛІЙКО** (ліка) з кого і без додатка. Бити, карати кого-небудь, розправлятися з кимсь. [Рогач:] *Може, є цікавий повчитись, як lika деруть, з'явись!* [Козаки:] *Виходь, виходь котрий, пора!..* (М. Кропивницький); — *Карпо .. отаборився з ручним кулеметом, так що дивиться, щоб із ваших хлопців lika не надер* (Григорій Тютюнник); — *Був би ти, діду, молодшим — я надрав би з тебе lika!* — *костеніс злоба на синьому виду* [Октава] (М. Стельмах).

207. **ДЕРТИ КОСЯКА** на кого. Неприязно, сердито поглядати на кого-небудь. *Отець Василь сердиться та косяка на нього дере, а Майстро наче й не бачить* (Г. Хоткевич).

208. **ДЕРТИ МОВЧАКА**, зневажл. Не протестувати, не заперечувати; мовчати. [Передерій:] *Як не крути, як не верти, а хвіст підгори під себе та й дери мовчак* (Панас Мирний).

209. **ДЕРТИ НОСА** (глову) [ВГОРУ] перед ким, рідше проти кого і без додатка. Поводити себе пихато, гоїоровито; чванитися, зазнаватися. *Становий .. хвалився, що він добрячого підвіз возка [візка] отим "лівшукам", щоб не дуже зазнавуся та вгору носу дерли* (Панас Мирний); *З парубком поважно здоровались статечні дядьки .. наказували шанувати батька-матір і не дерти носа перед людьми* (М. Стельмах); *Дере голову, як попова кобила* (Укр. присл.); *Максим Іванович геть високо дере голову проти "нетесаного мужичья"* (Панас Мирний).

210. **ДЕРТИ ОЧІ.** 1. кому. Неприємно вражати, дратувати кого-небудь своїм виглядом. *Максим знав, за кого віддав дочку. Не дуже дерла йому очі вбога Чипчина хата* (Панас Мирний).

2. кому і без додатка. Докоряти кому-небудь чимсь. *Дари, та очі не дері* (Укр., присл.).

3. на кого—що. Задрісно чи з великим зацікавленням дивитися на кого-, що-небудь. — *Та годі вам.. на чужих зозуль очі дерти* (Панас Мирний).

211. **ДЕРТИ ПАСІЙ** (ремени) з кого. Мучити, катувати кого-небудь. *Верещала [баба], як би з неї хто паси дер* (В. Стефаник); — *Якщо ваше високородіє скажуть: "Швейку, ні в чому не признавайтесь", я буду викручуватись, коли б з мене і паси дерли* (Переклад С. Масляка).

212. **ДЕРТИ РОТА** (пельку), *зневажл.* Голосно, надривно кричати, горлаїнити. — *Справді, хто б то був, чий то міг бути голос? — Чого це ти задала.? — запитав Данько. — Просто хтось із хутірських рота дер* (О. Гончар); // Голосно, з великим напруженням співати. — *Гниють вони [мевільники] ажисво від ран та голоду, а ви тут пиячите та пельки дерете* (З. Тулуб).

213. **ДЕРТИ ШКУРУ** (шкіру) з кого. 1. Бити, карати кого-небудь. *Кого слова не беруть, з того шкуру деруть* (Укр., присл.); — *А якби й загубив [ножа], то що? — лукаво задирався хлопець. — Я би з тебе тоді шкуру пасами на гамани дер би!.. От що* (О. Гончар).

2. Оббирати, жорстоко експлуатувати кого-небудь. — *Чого ж він, Дарино, шкуру дере з людей? Де це видано, за карбованець брати карбованець проценту?* (М. Стельмах); — *Я тут знаю одного панка, — сказав Микита. — Він дере з людей шкіру так, як липову кору* (Казки Буковини..). **ДЕРТИ ОСТАЇННО ШКУРУ.** — *Отсе так! — загула громада: — Коли чоловікові біда, так з нього остайню шкуру дері!* (Г. Квітка-Основ'яненко). **ДЕРТИ [ПО] ТРИ ШКУРИ.** — *А млин паровий наш же, неможливіцький, компанією в оренду собі взяв [Матюха].., а тепер і дере з бідного по три шкури за помол* (А. Головка). **ДЕРТИ СІМ ШКУР.** *Ксьондзи і монахи закликають уярмлений народ до смирення.., а колонізатори дерли з нього сім шкур* (П. Козланюк).

ДЕРТИСЯ

214. **ДЕРТИСЯ ВГОРУ**, *зневажл.* Прагнути зайняти високе або вище становище в суспільстві. [Вибірний:] *Ой, ви, письменні! Вгору деретесь, а під носом нічого не бачите* (І. Котляревський).

215. **ДЕРТИСЯ НА СТИНУ** (на стіни). Бути в стані сильного збудження, відчаю і т. ін. Так.. відьма наробила, що бідна дівка аж на стіну дереться та пробі бажса пана сотника Уласовича *Забрюху* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Кожесі як*

можже шукає виходу з цього пекла [фашистської неволі]. *Одні бачать вірний шлях, а деякі на стіни деруться* (О. Гончар). **ДЕРТИСЯ ПО СТИНАХ.** *Уже дідовід [Гриць] одною ногою в ямі, а ще як залле собі пельку, то мало що.. по стінах не дереться* (Панас Мирний).

ДЕСЯТКА

216. **НЕ З ДУРНОГО ДЕСЯТКА.** Розумний, кмітливий. — *Ви, Іполіте Савичу, не відвертайтеся, я не з дурного десятка. В керівництво не обирався, але добре бачу, як не по-хазайськи розтринькуємо народну копійку* (В. Логвищенко).

217. **НЕ [З] ПОЛОХЛІВОГО** (лякливого, боязкого і т. ін.) **ДЕСЯТКА** (роду). Хоробрий, сміливий, небоязкий. — *Хлопець не полахливого десятка. А що поранило його, це ж не його провина* (А. Головка); *Видно, людина має свою думку і вдачею не з полахливого десятка* (О. Гончар); *Ми не лякливого десятка.. Є в нас міцна народна хватка* (В. Іванович); — *А ми не боїмось.. — Знаю, не полахливого роду* (О. Гончар).

218. **НЕ З ТОГО ДЕСЯТКА.** Інакший, інший; не такий, як хтось. — *Ні, дочко, обвести кругом пальця я не дам себе, не з того десятка, — .. роздумував батько* (В. Сологуб).

219. **НЕ З ХОРОБРОГО ДЕСЯТКА.** Несміливий, боязкий. *Олександр III був не з хороброго десятка, що всі помітили ще під час турецької війни. Вбивство терористами його батька ще більш посилює природне боягузтво* (В. Капівець).

ДЕШЕВО

220. **ДЕШЕВО Й СЕРДІТО**, *жарт.* Легко, просто, нескладно; вигідно. — *Спробуйте ви на мому місці, товаришу Лебединець, перевезти з одного місця на інше бурову. І так, щоб швидко, і дешево й сердито* (І. Цюпа); *Шлю собі чоботи тільки на одну ногу, а другий завжди тепло. Дешево й сердито, правда?* (Є. Гуцало).

ДЕШЕВШИЙ

221. **ДЕШЕВШИЙ ВІД ГРИБІВ.** Недорогий, дуже дешевий. — *Там землі не міряно, а людей жменя. А де людей мало, там земля дешева від грибів* (М. Стельмах).

ДЖМЕЛЕМ

222. **ПІД ДЖМЕЛЕМ**, *жарт.* У нетверезому стані, напідпитку. *Не раз і не два сам Сміт, бувши під джемелем, устрягає поміж танцюристів* (Ю. Яновський); *Ще мати Єльці розповідала про один гучний випадок, коли Ягор, спровадивши якось у місті багатющий урожай полуниці і добре будучи під джемелем, на весь виторе найняв духовий оркестр, — до самої Зачіплянки грали* (О. Гончар).

ДЖМЕЛІ

223. **ДЖМЕЛІ ГУДУТЬ У ГОЛОВІ** чий і без додатка, несхв. Хто-небудь перебуває в стані сп'яніння, запаморочення і т. ін. — *Не йдуть бісові ноги, наче їх відібрало! І в голові джмелі гудуть, хоч горілки не пив і не нюхав* (М. Пригара); — *Ідїть собі, тітка Ярино, додому та лягайте спати, бо у вашій голові джмелі гудуть, а проститесь, очуняєте, тоді й порозумнішаєте* (Є. Гуцало).

ДЗВІН

224. **ЯК ДЗВІН.** Дуже міцний, надійний. Вже один корівник стоїть такий! *Як дзвін! Ми коли вимурували його, то спершу випробували на міць* (О. Гончар).

ДЗВІНКА

225. **ВІД ДЗВІНКА ДО ДЗВІНКА.** Повністю, без будь-якої перерви; від початку до кінця. — *Ви мало не вбили людини, відсиділи за це двароки від дзвінка до дзвінка* (В. Собко); *10 років у таборах Іван Дмитрович [Мельник] відбув од дзвінка до дзвінка* (З газети).

ДЗВОНІТИ

226. **ДЗВОНІТИ** (видзвонювати) В УСІ ДЗВОНІ. Розповідати про що-небудь буквально всім; широко розголошувати щось. *Іще й великий дзвін не бовкнув, а у вдовиному дворі... уво всі дзвони дзвонили. Ведуть Ігната під руки до розправи* (П. Куліш); *Та не буває, скажете ви, щоб село не довідалось, бо село то завжди все знає, завжди в усі дзвони видзвонює* (Є. Гуцало). **ЯК У ДЗВОНІ ДЗВОНІТИ.** А скрізь по селу як у дзвони дзвонять про крадіжку [пшениці], про сторожа (Панас Мирний).

227. **ДЗВОНІТИ ЗУБАМИ**, фам. 1. Тремтіти від холоду, страху. *Дзвоню зубами, бо мені зимно* (М. Коцюбинський); — *Мокрий, змерзлий вершник держиться за гриву та дзвонить зубами* (Ю. Опільський); *Вона [Анна] плакала голосно, а він [Михайло] смертельно перелякався. — Ходи! — кликнув, хрестячись та дзвонячи зубами* (О. Кобилянська).

2. Не мати чого їсти, голодувати. *Погана парафія, де під зубами дзвонить* (Укр.. прнс.).

ДИБУ

228. **ХОЧ НА ДИБУ**, зі сл. готівний. На будь-які випробування, непрямиості; на все. *Заради своєї Ліни батько готовий хоч на дибу, нічого для неї не шкодує* (О. Гончар).

ДИВА

229. **З ДОБРОГО ДИВА.** Невідомо чому, без будь-якої причини. — *Отакий сором на старість, як бачите, з доброго дива!* (І. Нечуй-Ле-

внцький); — *Ти думаєш, що оце мене так — з доброго дива — взяли й випустили на волю?* (Панас Мирний); *Біля борсукової нори до мене з доброго дива вчепилось запитання: чи бачить борсук сонце?* (М. Стельмах).

230. **З ЯКОГО ДИВА.** Чому, з якої причини? *Поставив [Павло] повний глечик молока на стіл .. — На фермі дали. — З якого дива? — Завferмою розпорядився* (Григорій Тютюнник).

231. **З ЯКОГОСЬ ДИВА.** З невідомих, незрозумілих причин; чомусь. *Іздалося раптом Орлюку, що впав він з якогось дива не на землю, а в дідов човен* (О. Довженко).

ДИВИВСЯ

232. **[І] НА СВІТ [БІЛИЙ (Ббжий)] НЕ ДИВИВСЯ Б.** Життя не мле, не хочеться жити від туги, горя і т. ін. *Часом так погано, що й на світ не дивився б* (М. Коцюбинський). **НА СВІТ БІЛИЙ НЕ ХОЧЕТЬСЯ ДИВИТИСЯ.** У мене .. недує жінка на нерви, то таке горе та клопіт, що іноді і на світ білий не хочеться дивитись! (Панас Мирний).

ДИВИТИСЯ

233. **В СТО ОЧЕЙ ДИВИТИСЯ** за ким. Уважно стежити за ким-небудь, контролюючи дії, вчинки; старанно пильнувати. — *За такими треба було в сто очей дивитись .. От і догрались* (О. Гончар).

234. **ДИВИТИСЯ БІСОМ** на кого—що і без додатка. Бути незадоволеним ким-, чим-небудь; сердитися на когось, щось. *Плив-плив [Еней], що аж обридло, І море так йому огидло, Що бісом на його [нього] дививсь* (І. Котляревський); *Йому [Гіатові] не вгодиш: переступиш — зле, недоступиш — зле; все бісом дивиться!* (М. Коцюбинський).

235. **ДИВИТИСЯ В ЗУБИ** кому, фам. Виявляти зайву поблажливість, церемонність, запобігливість у поводженні з ким-небудь. — *Ви нас газами душите, баржами в морі пускаєте на дно, а ми, думаєте, будемо вам в зуби дивитися?* (О. Гончар); *Тітка Мокрина, як у селі казали, нікому в зуби не дивилася* (О. Ковінька).

236. **ДИВИТИСЯ В ЛІС.** Бутн невдячним, виявляти незадоволення своїм становником, намагаючись змінити його. — *Ах ви ж, казанські сироти! Земство вас виховує, зодягає, а ви все в ліс дивитесь* (О. Гончар).

237. **ДИВИТИСЯ В ОЧІ** (у вічі). 1. кому. Зустрічатися, не відчувуючи перед ким-небудь сорому, провини за щось. *Тітка може вернутись .. цохвиляни. Що тоді буде? Як мені дивитись їй в вічі* (І. Нечуй-Левнцький); *Його [Дороша] охотило*

почуття палючого сорому, і він довго не міг дивитися в очі людям (Григорій Тютюнник).

2. кому. Запобігати перед ким-небудь, намагатися догодити комусь. Одно другому дивиться у вічі, як би вгодити, як би розвеселити (Г. Квітка-Основ'яненко); [Юда:] Він зник, щоб ми, як песики, лагідно йому дивились в вічі та ловили його слова (Леся Українка).

3. чому. Не відчувати страху перед чим-небудь, не боятися чогось. [Долон:] .. Я люблю дивитись долі в вічі (Леся Українка); Не страх смерті керував у цю ніч фельдшером Щорсом, — прийде час, і він сміливо дивитиметься смерті в очі, він просто зневажатиме її (Ф. Скляр).

238. ДИВИТИСЯ В РОТ кому і без додатка. 1. Занадто уважно або улесливо слухати когонебудь; прислухатися до чийх-небудь слів. — А в кого ж було питати [поради]? У Катрі? .. А від Зойки з Захаром теж мала користь. Дивляться в рот, кожному слову підкакують (І. Муратов). 2. Уважно, з великим інтересом стежити, як хто-небудь їсть. Як захає жінка, його стара обайлива Соня, заметушиться Савка, і всі будуть дивитися йому в рот. Він [Аркадій Петрович] так рідко апетит має (М. Коцюбинський).

239. ДИВИТИСЯ В РУКИ кому. Бути у повній матеріальній залежності від когонебудь; сподіватися на чиюсь матеріальну підтримку, допомогу. — Ти сама проповідуєш, що жєнщина [жінка] повинна бути вольна [вільна], повинна сама на себе заробляти. Служи до смерті і до смерті будеш вольна, ні од кого не залежна, не будеш дивитися в руки якомусь там егоїстові (І. Нечуй-Левицький).

240. ДИВИТИСЯ / ГЛЯНУТИ В КОРІНЬ чого і без додатка. Глибоко вникати в суть чогонебудь, звертати увагу на головне, істотне, суттєве. [Назар:] Людям треба говорити правду, а не малювати іділічні картинки .. Секретар парторганізації! Ти ж у корінь мусиш дивитись, Якове (М. Зарудний); Ніхто з учених не зміг глянути в корінь поетового родооводу [Шевченкового походження] бодай на сторіччя (3 газети).

241. ДИВИТИСЯ / ГЛЯНУТИ ВОВКОМ на кого і без додатка. Виявляти неприязне, вороже ставлення до когонебудь. Никін .. не грима, не лас, а проте все вовком дивиться (Л. Яновська); Тільки одна Докія бачить та знає Катринє горе, вона єдина може її втішати і заспокоювати. Але вони [Чумаки] і на неї вже вовком дивляться (В. Кучер); Я встражд до розмови, а він .. так на мене вовком глянув (Д. Косарик). ДИВИТИСЯ ВОВКАМИ. Тетяна читала про голову там і про кооперацію .. Цього вони [вороги кооперації] не подають. І так вовками дивляться (А. Головко).

242. ДИВИТИСЯ / ГЛЯНУТИ ІНШИМИ ОЧИМА на кого—що. Інакше сприймати, оцінювати когочого, щонебудь; по-іншому ставитися до когочого, чогочого. Грицько тепер зовсім іншими очима дивився на людей: до багачів горнувся, а на голоту дивився згорда (Панас Мирний); Тепер Яків іншими очима дивився на перегнуту поставу братової, на її спину, руки, голову і дивовижну косу (М. Стельмах); На хвилину я спробував глянути на нього [капітана] іншими очима: адже він, що не кажи, а врятував-таки батальйон! (Н. Тихий). ГЛЯНУТИ ІНШИМ ОКОМ. Те добро, що він людям робив, примусило його людей глянути на його [нього] іншим оком (Б. Грінченко).

243. ДИВИТИСЯ / ГЛЯНУТИ ПРАВДІ В ОЧІ (в лице). Тверезо, об'єктивно оцінювати дійсність, справжній стан речей. Нема чого тішити себе надаремне, він не дитина, може дивитись гіркій правді в вічі (О. Гончар); Зростання тарифів на перевезення вантажів залізницями України є вимушеним заходом .. Треба дивитись правді в лице, що при обороті залізниць 6 млрд. грн. за 1999 рік збитки лише від пасажирських перевезень становили 1,4 млрд. грн. (3 газети).

244. ДИВИТИСЯ ДАЛІ СВОГО НОСА. Мислити масштабно, з перспективою на майбутнє; не бути обмеженим у своїх поглядах, діях і т. ін. Себе передусім .. мала [Ольга] на думці, коли говорила, що багато наших молодих колгоспників ще не навчилися дивитись далі свого носа (Ірина Вільде). ДАЛЬШЕ СВОГО НОСА НЕ ДИВИТИСЬ. В політиці не годиться далеко заскакувати фантазією, та не годиться й даліше .. свого носа не дивитись! (М. Драгоманов).

245. ДИВИТИСЯ ЗАШМОРГОМ. Виявляти неприязне, вороже ставлення до когонебудь; мати сердитий вигляд. Як вість така прийшла до Турна, То так мерзенно іскрививсь, Що твар зробилась нечепурна, І косо, зашморгом дививсь (І. Котляревський); [Дзвоняриха:] Вже перед смертю тільки примирились .. а наш [батько] .. і до цього часу зашморгом дивиться (О. Стороженко).

246. ДИВИТИСЯ КОЗИРЕМ. Мати хвацький, молодецький або гордовитий вигляд. Люблю, щоб хустка на голові козирем дивилась (Укр.. присл.); Ходиш ребром, дивишся козирем (Укр.. присл.).

247. ДИВИТИСЯ КОСО (криво, боком) на кого—що і без додатка. Виявляти незадоволення ким-, чим-небудь, недовіру, відразу у ставленні до когочого, чогочого. Бачу, уже на мене всі косо дивляться: то чого дитина кричить, то нікому пшона стовкти, то печі вимазати... (Панас Мирний); — До багачів не йди, бо на тебе зразу почне дивитися косо (М. Стельмах); Мушу

замітити, що більшість духовенства дивилася все криво на всякі бодай трохи ясніші проблуски свобідної думки (І. Франко); — *Най би тато не фундулвся [не сердився] на Григорія, а то все на нього боком дивився.., а той і роззубився* (О. Кобилянська). ПОГЛЯДАТИ КРИВИМ ОКОМ (час від часу). — *Думаю я, що не треба заходити [до хати] цілими роями, а по одному, по двос. Для чого привертати увагу недремного жандармського ока? Та вже й хазяйка моя щось ніби кривим оком поглядає* (М. Сиротюк).

248. ДИВИТИСЯ КРИЗЬ ПАЛЬЦІ. 1. на що і без додатка. Свідомо не звертати уваги на щонебудь недозволене; навмисно не помічати чогось недозволеного в чийх-небудь діях, вчинках. *Василь узиму вивіз дерево з лісу. Знайомий лісник не поспушився, та й Йосипенко дивився кризь пальці* (Панас Мирний); *Комендант Бом на бешкети своїх підлеглих не тільки дивився кризь пальці, а й заохочував їх до того цілком одверто* (С. Голованівський). ГЛЯДІТИ КРИЗЬ ПАЛЬЦІ. Підплачував [Мендель] лісничих і лісних, щоб глядіти кризь пальці на те, яке .. дерево він вивозить (І. Франко).

2. на кого—що. Нехтувати ким-, чим-небудь, ігнорувати, не брати до уваги когось, щось. *Він знав, що незабаром Бальзак стане чоловіком пані Ганської, і тому не міг дозволити собі дивитися на його хворобу кризь пальці* (Н. Рибак); *Водні ресурси республіки обмежені. Не можна кризь пальці дивитися на кубічні кілометри ґрунтових вод малих річок* (З газети).

249. ДИВИТИСЯ КРИЗЬ РОЖЄВІ ОКУЛЯРИ на що, рідко на кого. Не помічати вад, недоліків у чому-, кому-небудь; ідеалізувати щось, когось. *Не можна на життя дивитися кризь рожєві окуляри* (З усн. мови).

250. ДИВИТИСЯ КРИЗЬ ТЕМНІ ОКУЛЯРИ на що, рідко на кого. Надмірно перебільшувати вади чого-, кого-небудь; бачити в чомусь, комусь тільки негативне. *Після тяжкого розлучення Оксана дивилася на всіх чоловіків кризь темні окуляри* (З усн. мови). ДИВИТИСЯ КРИЗЬ ТЕМНЕ СКЕЛЬЦЕ. — *На другій ділянці якийсь бригадир шахрайські приписки в нарядах робив .. Ну і що ж? Через оцих негідників я маю на весь світ дивитися кризь темне скельце?* (С. Журахович).

251. ДИВИТИСЯ НЕМА НА ЩО (ні на що). Нікуди не годиться; не вартий уваги. *Побудували сусіди будинок — дивитися нема на що* (З газети).

252. ДИВИТИСЯ ОБОМА. Бути уважним, дуже обережним, пильним, обачним. *Обиратимуть комітет на волосному сході. Отам треба*

буде дивитись обома. Щоб не поміняти шило на швайку (А. Головка).

253. ДИВИТИСЯ ОСКІЛКАМИ на кого, заст. Виявляти неприязнь, ворожість і т. ін. до когонебудь. *Харон, таких гостей уздрівши, оскілками на їх дививсь* (І. Котляревський).

254. ДИВИТИСЯ ОЧИМА кого, чийми, на кого—що. Ставитися до кого-, чогонебудь з позицій іншої людини. *Я знаю, що то він дивиться моїми очима, що то він ненажерливою пам'яттю письменника всичує в себе всю цю картину смерті на світланні життя...* (М. Коцюбинський).

255. ДИВИТИСЯ (поглядати) ЗГОРІ (звєрху) ВНИЗ (звисока, звєрхньо) на кого. Зневажливо, зверхньо ставитися до когонебудь. *Голову завжди несла [мама] якось високо, немов дивилася на всякого згори вниз* (Панас Мирний); *За шість років перебування в російській армії Фуль не вивчив жодного російського слова, на всіх дивився звисока* (П. Кочура); *Аристократи-письменники згори вниз гордо поглядали на різночинців і семінаристів, а про письменників із народу—просто уже й говорити не доводиться!* (П. Тичина); — *Бачу й тебе, горда паніматко: чи так поглядатимеш звисока і тоді на нашого брата, як твій гетьман .. просити молоду* (П. Куліш). ДИВИТИСЯ ЗГОРДА. Описі здалося, що Балабуха дивиться на неї згорда й сміється з неї (І. Нечуй-Левицький).

256. ДИВИТИСЯ ПРЯМО (зі спокійною совістю, сміливо і т. ін.) В ОЧІ кому—чому. Не відчувати своєї провини перед кимсь, не соромитися за свої дії, вчинки. [Мандрика:] *Я зразу хотів сказати .. вам, що я дуже радий, що можу чесно дивитися вам в очі* (О. Довженко); *Кожен повинен працювати так, щоб не було соромно перед самим собою, щоб можна було з спокійною совістю дивитися в очі товаришам* (З газети).

257. ДИВИТИСЯ ТВЕРЄЗИМИ ОЧИМА (тверєзо) на кого—що. Сприймати, оцінювати когонебудь об'єктивно, реально. *На оточуючий світ варто дивитися тверезими очима* (З усн. мови).

258. ДИВИТИСЯ ЧОРТОМ, зневажл. 1. на кого і без додатка. Виявляти неприязнь, ворожість до когонебудь, підозріло ставитися до когось. *Хоч кума, але чортом дивиться* (Укр. присл.); — *Лошаков той великий пан — базато зможе і давно чортом на мене дивиться* (Панас Мирний); *Не любить невістка свекруху. Гиркас на неї. Чортом дивиться на стару* (Остап Вишня).

2. без додатка. Напускати на себе суворість, неприступність. *Матрос Шурка Понеділок намагався дивитися чортом, блискаючи очима, люту наморщуючи лоба* (Ю. Смолич); *Хома .. проінст-*

руктував іздових, як їм належить триматися. На Каленика насварився: — Чортом мені дивись! — Ссть! — промириш Каленик (О. Гончар).

259. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **У ВОДУ ДИВИТИСЯ** / **ГЛЯНУТИ**. Безпідставно передбачати що-небудь, пророкувати. — *Правильно написано, — озвалася тітка, — писав чоловік як у воду дивився* (І. Муратов). — *Відправте його, мучителя, та тільки в таку установу, що .. добре охороняється. Бо втече! І як у воду дивилась* (О. Гончар); *Сказав, як у воду глянув* (Укр.. прнсл..).

260. **ЯК СЛІПІЙ ДИВИТЬСЯ**, зі сл. горіть. Дуже слабо, погано. *Горить, як сліпий дивиться* (Укр.. прнсл..).

ДИВО

261. **НА ДИВО**. 1. Гарний, чудовий, незвичайний. *І виросла я на диво: Кароока, чорнобрива, Білолиця* (Т. Шевченко); *Улиця — справді на диво*. По обидва боки цілим муром витяглися у струнку височезні палаци (Панас Мирний). **АЖ НА ДИВО**. *Шкіра в нього біла, аж на диво, Але — чорна варшавська душа* (Л. Дмнтерко).

2. з дісл. Дуже гарно, добре; незвичайно. — *Куплю собі нову квітчасту хустку на голову та вив'яжу собі голову на диво! Отак-о, — сказала Соломія* (І. Нечуй-Левницький); *Сад розцвіта наш на диво — Все в цвіту та в меду!* (І. Вирган); *Одна із них [крниці] мурована на диво, Що не кажси, з усіх боків красива* (В. Іванович).

3. Всупереч сподіванням. *Іван стрів її [Палагну] звісткою, що здохла ягничка. Але, на диво, її анітрошки не жалко було ягнички* (М. Коцюбинський); *Переглядаючи підручник з арифметики, він знайшов задачу, що на ній спиткувся на іспитах. На диво, дещо поплутавшись в ходах, він тепер розв'язав її* (Г. Коцюба).

ДИВОМ

262. **ВЕЛИКИМ (дівним) ДИВОМ**, зі сл. дивуватися. Дуже, надто. *Ускочивши в хату, він [Попенко] мав щось сказати Жукові — і великим дивом дивувався, як почув, що Жука вже немає і не буде* (Панас Мирний); *Бенедьо сидів в куті на своїм нетеку і дивувався дивним дивом, що се мало значитися* (І. Франко).

ДИКТОВКУ

263. **ПІД ДИКТОВКУ** чути. Не з власної волі, за ченюся настановою, вказівкою. *Офіцерський денщик був у найближчих стосунках з польовою кухнею, дуже радо крутився біля котла і під диктовку свого хазяїна подавав страви на стіл, немов у ресторані* (З журналу); // чого. Керуючись чим-небудь. *В той момент він справді не думав про себе особисто — житиме чи ні. Він діяв*

під диктовку прекрасного почуття, що направляло і спрямовувало його кожен крок (О. Гончар).

ДИКТУВАТИ

264. **ДИКТУВАТИ СВОЮ ВОЛЮ** кому. Нав'язувати кому-небудь свої погляди і змушувати його діяти відповідно до них. *Голі ступи за ним [червоним парламентом], ніяких укріплень, і все ж не Дяконов йому, а він Дяконову диктує тут волю свою і своїх військ* (О. Гончар).

ДИМ

265. **АЖ ДИМ ІДЄ**, з дісл., перев. зі словоспол. так що. Дуже завзято, інтенсивно. *[Іван:] Працювала наша бригада на прекрасному хімічному заводі, і працювала так, що аж дим ішов* (І. Мнктенко); *Василина прискорила нишком темп, вихопилася наперед і починає сапати, аж дим іде* (В. Бабляк).

266. **В ДИМ**, зневажл. 1. зі сл. п'яний. Дуже сильно, до безпам'ятства. *У казармі було порожньо. Кілька п'яних у дим хропло по кутках, днювальний зовсім десь зник* (З. Тулуб); *Горобець хромовими чобітьми вибивав польку — п'яний в дим* (М. Зарудиний).

2. Вщент, повністю, до краю. *Перед кожним із нас кулемет, що розстрілює ворога в дим* (В. Сосюра); *Полк зірвався з позиції і пре на Житомир. Розклався в дим* (О. Довженко).

267. **ДИМ КОРОМИСЛОМ** (стовпóm).

1. Шум, гамір, безладдя, колотнеча. *Там таку бучу зняли були [солдати] — дим коромислом!* (А. Головки).

2. Уживається для підкреслення інтенсивності вняву чого-небудь. *Принесли пилку, сокири, заступ, дерев'яний ящик з інструментом. Прийшов дід Хома Дягіль із своїм напарником .. — Ого, та у вас уже тут дим коромислом! — вдоволено настовбурчив на лобі вицвілі брови* (Ю. Збанацький).

268. **ЯК ДИМ**. 1. зі сл. п'яний. Дуже сильно, до безпам'ятства. *Ех, той Саврадим, п'яний як дим* (Укр.. прнсл..).

2. зі сл. зійкнутн, розвіятнся, щезнути і т. ін. Безслідно, невідомо кудн. *Хлопці за палієм погналися. Та де! Не спіймали, не надознали. Розвіявся, щез як дим* (С. Журахович).

ДИТИНІ

269. **ЯК МАЛІЙ ДИТИНІ**, зі сл. годітн, догоджати і под. Дуже, надто, надмірно. *Тільки братова багачко гордувала. Вже ж я їй годила як малій дитині, та ні, не вгодила!* (Марко Вовчок); *Де б він [наймнт] так іншим разом стернів панотцєєв?! А тепер мусив. Годив як малій дитині* (Л. Мартович).

ДИТЯ

270. **ДИТЯ** (дитина, син) **ПРИРОДИ**. Людина, якої не торкнулися цивілізація, культура, виховання. *Ще перед двома роками був [Янош], можна сказати, дикул, дитя природи, а нині в жаднім [жоднім] салоні не повстидається* (І. Франко); *З цими дітьми природи треба було політикувати* (В. Винниченко); *Кров приливає гуцулові до тіла, і святкують сини природи спільне свято з матір'ю природою* (Г. Хоткевич).

ДИХАВ

271. **ЩОБ ТАК ПО ПРАВДІ ДИХАВ**, *перев. з особ. займ., лайл*. Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, зневаги до когось, побажання чогось поганого та лихого. — *Козаки сидять згорнувши руки! — каже Шрам. — Щоб ви так по правді дихали. Коли б не козаки, то давно б вас чорт ізливав* (П. Куліш).

ДИХАЄ

272. **ЧИМ ДИХАЄ** (дйше). Які настрої, погляди, інтереси і т. ін. у кого-небудь. *При кожній нагоді все промацував [Гмиря] хлопця, чим він таки справді дихає, що воно за один* (А. Головка); *Кожного Оленка добре знає, дає влучну характеристику, бачить, хто чим дише* (В. Кучер).

273. **ЯКІМ ДУХОМ ДИХАЄ** (дйше).
1. Які настрої, погляди, інтереси і т. ін. у кого-небудь. *Приходить до мене, значить, замовник.. а я вже й приглядаюсь до нього: хто він і що він, яким духом дихає і чи варто йому вручити.. листівку* (В. Логвиненко); *Невістка разів з п'ять облатала і сорочки попраля, а то вже й бачу, яким духом дише* (Ганна Барвінок).

2. на кого. Як ставиться хто-небудь до когось (перев. про негативне ставлення). — *Ні, мамо, до Плачинди я не піду, — хмурніє парубок, — самі знаєте, яким він духом дихає на мене* (М. Стельмах); — *Не йми, — кажуть йому [старшини], — віри за-порощам.. Хіба не знаєш, яким вони духом на городову старшину дишуть?* (П. Куліш).

ДИХАННІ

274. **НА ЄДИНОМУ** (одному) **ДИХАННІ**. Не відволікаючись, швидко, при повній узгодженості всіх ланок, компонентів. *Режисер побудував спектакль на єдиному диханні* (З журналу).

ДИХАННЯ

275. **ВІДКРИВАЄТЬСЯ / ВІДКРИЛОСЯ** **ДРУГЕ ДИХАННЯ** у кого і без додатка. Відчувається приплив нових сил. *І сам працює, й іншим дає викистися стовна.. В такий атмосфері.. відкривається друге дихання* (З журналу); *У мене*

друге дихання відкрилось — ледь пошивочну майстерню не проскочив (А. Крижанівський).

ДИХАТИ

276. **ВАЖКИМ** (недобрим) **ДУХОМ ДИХАТИ** на кого і без додатка. Дуже сердитися, гніватися, злитися на когось. *Пан бачить, що вже жінка важким духом дише, а все не важиться він бабусю наляпати* (Марко Вовчок); [Нечипоренко:] *Я багато не прошу, нам би тільки хати освітити. А то колгоспники вже й так дишуть на мене важким духом: що ж ми, кажуть, гірші за інших* (О. Левада); — *Ну, а Васюта ж? І той поклонивсь Іванцеві? — Ні, мабуть, .. бо.. запорощці і на Васюту похвалялись, да й на всю городову старшину недобрим духом дишуть* (П. Куліш).

277. **ВОГНЕМ** (пблум'ям, пеклом і т.ін.) **ДИХАТИ** на кого, рідше проти кого, чого і без додатка. Дуже сердитися, гніватися, виявляти недоброчинність до когось. [Харитина:] *Серцем чую, що тут всі проти мене вознем дишуть* (І. Карпенко-Карий); — *В мене свекруха люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише* (І. Нечуй-Левицький); — *Треба тікати звідси! — говорив Остап Соломій... — Раду на мене пеклом дише за свою — чур їй! — носату циганку* (М. Коцюбинський); *Він [Козак Мамай] чортот дихав проти всякого панства, проти кривди, проти горя людського* (О. Ільченко); — *Як бачу, що хтось до мене з ширим серцем, там я до його [нього]; ну, вже коли я бачу, що злом дихає, так і я не кохатиму...* (В. Винниченко); // *Бути дуже розлюченим, роздратованим і т. ін.* *Бісом дише Агамемнон* (Галес і бистрим бігом все колише, неначе в гніві сам Зевес (І. Котляревський); [Цокуль:] *Ну, Мелашка, то прямо чортот дише!.. Треба і її чим-небудь загодити* (І. Карпенко-Карий).

278. **ЛЄДВЕ** (лєдвє-лєдвє) **ДИХАТИ**.

1. Дуже хворіти, тяжко нездужати. *Вона [Уляна] бачила сама, що Івась лєдвє дише... Надія.. стала застигати, холонути в її серці* (Панас Мирний); *Нездужає Катерина, лєдвє-лєдвє дише* (Т. Шевченко); // *Бути слабим, безсилим.* [Маруся (сїдає на камені):] *Я втомилась... Я лєдвє дишу. Сила моя дєсь відвєстась* (І. Нечуй-Левицький).

2. Причаївшись, не виявляти себе. *А я все мовчу та лєдвє дишу, а вони стукають у двері, аж двері тріщать* (І. Нечуй-Левицький).

279. **НА ЛАДАН ДИХАТИ**. 1. Бути безнадійно хворим, близьким до смерті; помирати. [Флорентієць:] *Він вже старий. Він дихає на ладан* (М. Костомаров); [Тарас:] *Багато вже не стало тих, що воювали вмісті [разом] вул.. Один Кадило ще живий, та й той на ладан дише* (І. Карпенко-Карий); *Знає толк на травах [зна-*

харка]. *Колись мій батько на ладан дихав, а вона дала йому настойку на якомусь корені — і пішов старий* (М. Стельмах). **НА ЧАСНИК ДИХАТИ.** *Давно уже говорили, що Лисун [дід] на часник дише, а він усе хрипів у землянці своїй* (В. Дрозд).

2. Бути зношеним, ветхим; розвалюватися, розпадатися від довгого корнстування. *А в лаві колія стара на ладан просто дише. От і виходить — на-гора півнорми і не більше* (П. Дорошко).

3. Бути близьким до припинення свого існування. *Австрія на ладан дихає .. Скрізь нас молотять, аж пір'я летить* (Переклад С. Масляка).

280. **НЕ ТАК (не тим духом) ДИХАТИ.** Дивно, не так, як звичайно, поводитися. — *Я давно помічаю, що він [фельдфебель] не так дише. Мені давно доводило, що він хвалився: коли б знайти яку заможну міщанку — оженився б* (Панас Мирний).

281. **ОДНИМ ДУХОМ ДИХАТИ.** Бути одностайними, однаково настроєними, мати спільні наміри; дотримуватися спільних поглядів, думок і т. ін. — *Та й у дворі [панському], ваше благородіє, небезпечно. І там вони [кріпаки] одним духом дишуть. Учора контору обікрадено* (Панас Мирний); — *Одно у нас товариство, одним дишемо духом* (Б. Грінченко).

282. **ХОЛОДОМ ДИХАТИ** на кого і без додатка. Бути занадто суворим у поведженні з ким-небудь. *Третій брат, що ніби вас покривдив, Хоч він не дише холодом ніколи, Іде до вас, бо чув, що вам так прикро* (А. Кримський); // Виразити надмірну суворість, недоброзичливість (про погляд, очі). *Очі в обох [сестер] голубі.., але в Магди вони порожні і холодом дихають на людей* (М. Томчанин).

ДИХНУТИ

283. **[І] ДИХНУТИ НІКОЛИ** (немає колі) кому. Хто-небудь дуже зайнятий. *Горбенко прийняв мене неохоче: дихнути йому ніколи* (Я. Гримайло); *Тарасові ніколи було й дихнути, так завалив його роботою хазяїн* (О. Іваненко).

ДІВАТИСЯ

284. **ДЕ (куди) ДІВАТИСЯ / ДІТИ (подітн) СЕБЕ**, зі сл. не знати. Як уникнути нудьги, бездіяльності, відчуття тривоги, біди і т. ін. *Не знаючи, де себе подіти, Вихор брів навмання гамірними вулицями* (В. Кучер); *Не знаючи... куди себе подіти, Раїса бігла до своєї матушки* (М. Коцюбинський).

285. **НІДЕ (нікуди, нема куди і т. ін.) ПРАВДИ ДІВАТИ / ДІТИ.** Треба сказати відверто; безперечно. [Вибірний:] *Нізде [ніде] правди дівати, труденько тепер убогій дівці замуж [заміж] вийти без приданого* (І. Котляревський); — *Нема де правди діти, а до роботи я не дуже то здатна* .. —

жартувала Тодозя (І. Нечуй-Левницький). **НІДЕ ПРАВДИ СХОВАТИ.** Батько завжди казав, що як довчусь я в нашої школі, то віддасть мене ще в місто вчитися. *Ніде правди сховати, мені не дуже це подобалося* (Б. Грінченко).

ДІВАТИСЯ

286. **ДЕ (куди) ДІВАТИСЯ / ДІТИСЯ** (подітнся), зі сл. не знати. Чим зайнятися, щоб уникнути нудьги, апатії, почуття самотності і т. ін. *Розійшлася моя фантазія до того, що не знав куди діватися, особливо вечорами, просто не міг сидіти дома і виходив на вулицю* (В. Внннченко); *Максим не знав де подітися, що з собою робити в таким клопоті* (В. Стефаник); *Першу зиму Олені було так тяжко і так сумно, що вона не знала, куди подітися* (Григорій Тютюнник).

287. **НІДЕ (немає куди, нікуди і т. ін.) ДІВАТИСЯ / ДІТИСЯ.** 1. Немає іншого виходу; не можна інакше. — *Він [Гальванеску] має робити вам операцію? — .. Дійсно, маленьку операцію... Однаково ж більше нікуди діватися* (Ю. Смолич); *Всі кажуть: треба заплатити. Віддав я копу — ніде дітись* (Л. Глібов). *Найшли [сестри] зілля, накололи і стали варити. Заплакали, заридали... А нема де дітись, Треба варити* (Т. Шевченко).

2. Треба сказати, визнати правду, істинно так. — *Нікуди діватись, випиваю, бо як тебе частують, то треба ж не по-песьки, по-чеськи* (Марко Вовчок); — *Що ж будем діяти: злякався, нігде дітись. Ніколи тепер переполох виливати* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ДІВКА

288. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЗАСВЯТАНА ДІВКА** (дівка на виданні), зі сл. стояти, сидіти і т. ін. 1. Ніяково, несміливо, сором'язливо. — *Товаришу П'ятниця, чому ж ти стоїш наче засватана дівка?* (В. Кучер); *Чого стоїш мов дівка на виданні? Соломія мовчки подавала чоловікові кулики* (І. Цюпа).

2. Гордо, піднесено, з почуттям власної гідності. *Данилко почував себе мов засватана дівка, він брав уже по-справжньому участь у страйку* (П. Панч).

ДІДА-ПРАДІДА

289. **З ДІДА-ПРАДІДА** (з діда й прадіда). 1. Споконвіку, одвічно. *Прийшли двоногі звірі — убили матір, пограбували, спалили, в руїни перетворили його з діда-прадіда рідну землю* (А. Голівко); *Хлібом-сіллю ми зустрічаємо дорогих гостей. Така вже в нас традиція з діда-прадіда* (3 газети); *Це ж земля наша, з діда й прадіда* (Б. Грінченко); *З ДІДІВ І ПРАДІДІВ. — Ми таки кривдянські Посмітьохи з дідів і прадідів, — знов*

сказав Микола (І. Нечуй-Левицький). з ПРЁДКА, з ДІДА. Недалеко від Полтави, Де широкими гіллями Ліс над Ворсклою гуде, — Зиредка, з дїда.. Незавидний жив козак (Л. Боровиковський).

2. Спадковий, уроджений. Багатирика була Марусина мати з дїда-прадїда (П. Куліш); Іван Темний з дїда-прадїда — селянин, все життя по господарству порався (Остап Вишня).

ДІДІВ-ПРАДІДІВ

290. ДУЖЕ ДІДІВ-ПРАДІДІВ. У незапам'ятні часи, дуже давно. Промайнула воля, поламала ланцюги віковічні, на котрих ще за дідів-прадідів прикували до панів колись вільні хутори, села (Панас Мирний).

ДІДЬКА

291. ДІДЬКА ЛІСОГО, грубо. 1. Уживається для повного заперечення чого-небудь; нізачо, ніколи. — До чого ж вигадливі капосні пани, — міркував [Архип] угомос. — Звісно, маючи таке зручне ліско, дідька лисого захочеш вставати (С. Добровольський); — Хай людина створить отаке яблуко. Без землі, без повітря, без сонця. В лабораторії.. Створить? Дідька лисого! (Л. Дмитерко).

2. Нічого; зовсім, абсолютно нічого. — Клим, зривай скоріше оці кругляки! — Для чого тату? — оstownів син. — Зривай, кажу. Нечиста попа несе. Як він зробить почин, то дідька лисого заробимо тут! (М. Стельмах). ДІДА ЛІСОГО. [Карпо:] От іще й він нехай прочита! Дайте йому! Він там розбере дїда лисого (М. Костомаров).

292. ДО ДІДЬКА В ЗУБІ, грубо 1. зі сл потрапити, ускочити і под. У небезпеку, в халепу. По всьому було видно, що ми потрапили до дідька в зуби (З уст. мови).

2. зі сл. іти, їхати і т. ін. У найвіддаленіше і найнісбезпечніше місце; будь-куди. — Я не можу тобі заборонити їхати куди ти захочеш, — .. люто вигукнув Петро, — не тільки в бухту Хрестову, але навіть до дідька в зуби! (В. Собко).

293. ДО ДІДЬКА [ЛІСОГО] кого, що, грубо 1. Уживається для висловлення невдоволення число-небудь поведінкою, чиймись діям, вчинками і т. ін.; бажання позбутися кого-, чого-небудь. — Ну тебе, Тимофію, до дідька! — сердиться Мирошніченко — Ти .. можеш забити голову всяким зіллям, що про головне забудеш (М. Стельмах); // Геть, будь-куди. — Як же хтось скаже, — думав він [Дументій], що це коза — не ляха, віддам їй до дідька запердурно Най люди не сміються (Казки Буковини..); // Геть (про повпу відмову від чогось). — Ану, враз всі думки до дідька! Беріть у зуби люльки, та закуймо, та полетимо так, щоб і птиця не догнала (О. Довженко).

2. Дуже багато. Тебе змалечку хвалять: талант... стоси книжок перечитав, до лисого дідька різних п'єс та опер передивися (І. Муратов).

294. НА ДІДЬКА ЛІСОГО, грубо. Навіщо, для чого. — На дідька б лисого сидів я тут — вже краще у Менделя... (М. Коцюбинський); — На дідька лисого, люди, нам здалася ця Америка?! — вилаявся Лесь Якубенко (М. Стельмах). ІА ЯКОГО ДІДЬКА. ІА якого дідька ми живемо?. Розтлумач мені, для чого ми живемо? (О. Довженко). ІА ЯКОГО ДІДЬКА ЛІСОГО. — Що ж пропити?.. О, знайшов, — постолі! На якого дідька лисого вони мені? (С. Добровольський).

295. ЯКОГО ДІДЬКА. 1. вульг. Чому, з якої причини. [Маша:] Чого ви стали над душою? Водоп'яне! Майнуй бетон, . якого дідька будемо мокнути без діла? (І. Микитенко); В Дрошуківій бригаді велися журливі розмови: — Шкода часу на таку роботу .. — А якого дідька поспішати? Не втече ж нікуди... (М. Ю. Тарновський); — І якого ти дідька, розумнику, все лізеш .. на рожен (М. Стельмах).

2. кому, лайл, зі сл трéба, потрібний. Чого, що. — Люди живуть ще й гірше нас. Нам ще дякувати та ще раз дякувати Богові треба... Істи-пти є що і в чім сходити — якого ж їй ще .. дідька треба? (Г. Хотківсвич).

ДІДЬКО

296. ДІДЬКО Б ТЕБЕ́ (його́, її́ і т. ін.) ВЗЯВ (забрав), лайл. Уживається для висловлення невдоволення, обурення, досади чи захоплення, здивування і т. ін. ким-, чим-небудь. — Нема роботи отій багатириці, то вона вигадала собі розвагу — оту романтичну поему, само по собі для себе, але на мій кошт... Дідько б її взяв (І. Нечуй-Левицький). НЕХАЙ ЙОГО́ ДІДЬКО ВІЗЬМЕ. — Відтягніть його [Йойну] від ями! Живо! А нехай його́ дідько візьме! — буркнув, не рушаючись з місця, той [ріпник], що дістав... ляпаса (І. Франко). АБИ ТЕБЕ́ ДІДЬКО СКОЛОВ. — Аби тебе дідько сколов! — лаявся він [Прокопчук], вибираючи з голови пір'я (Григорій Тютюнник).

297. ДІДЬКО ВЗЯВ (забрав, вхопив і т. ін.) кого, грубо. Хто-небудь раптово помер, загинув. Ніхто тебе не проводжав, Не плакав над труною: Якусь старчиху дідько взяв... що ж? Менше хоч одною! (П. Грабовський); — Напчихати мені на все! Завтра або позавтра [позавтра], може, дідько вхопить мене. Гуляймо, хлопці, поки час, поки наше! (І. Франко).

298. ДІДЬКО (днiявол) [ЙОГО́ (тебе́, їх і т. ін.)] ЗНАЄ що і без додатка, лайл Невідомо, незрозуміло. — Хто ж винен?.. — дивувався Петрук. — Дідько його знає... (В. Бабляк); — Дідько їх

знає, що вони там телочуть своїм волам! — сердилися гармаші. — Можє, тпрукають... (О. Гончар); Еней Сивіліі говорив: — *Диявол знає, хто з вас бреше* (І. Котляревський); Коли ведмедя четверо гайдуків водили по вулицях, люди.. дітей на горича ховали: *диявол його знає, чого йому заманеться* (Н. Рибак).

299. **ДІДЬКО НОГУ ЗВИХНІЄ**. Уживається для підкреслення надзвичайної складності, важкої доступності або заплутаності, незрозумілості чого-небудь. — *Скільки цифр, що їм і електронна машина ладу не дасть — дідько в них позу звихне* (О. Гончар).

300. **САМ ДІДЬКО**, із запереченням. Ніхто, ніщо. *Неждано Христину шпигонує здогад, що, може, чоловік навмисне лізе на небезпеку, бо ж він такий, що сам дідько не розбереться в ньому* (М. Стельмах); *Хорунжий ще по-справжньому не нюхав пороху, але намагався триматися з гідністю бувалого запорожця, якому сам дідько не страшний* (С. Добровольський).

ДІЙ

301. **ДІЙ ЙОГО МАТЕРІ**, лайл., заст. Уживається для вираження незадоволення, досади з приводу певних дій, вчинків чийх-небудь. — *От і стукає мені в голову: дій його матері! Та вони ж тепер сплять, а Шавканів Іван ночний [нічний] сторож, визукує своє* (П. Куліш).

ДІЙМАТИ

302. **ДІЙМАТИ / ДІЙНЯТИ ХОЛОДОМ ДУШУ** кому і без додатка. Боляче вражати ко-го-небудь, завдавати душевного болю. *Хто має матір, тому не страшна образа товаришів, у кого немає — найменша кривда холодом діймає душу* (О. Іваненко).

303. **НЕ ДІЙМАТИ / НЕ ДІЙНЯТИ ВІРИ** кому, чому і без додатка. Піддавати сумніву чий-небудь слова, не вірити комусь, чомусь. [Домаха:] *Даруй мені, коли я тебе образила... Тільки серце мос болить і не діймає віри ніколи* (М. Старицький); *Сам собі віри не діймаю: ніколи я не сподівався знайти в цьому селякові такої гарячої жаги до науки* (С. Васильченко).

ДІЙТИ

304. **ДІЙТИ [ДО] ЛІТ [СВОЇХ]**. Стати дорослим, вирости. *Як дійшла вона літ своїх, то я без клопоту хліб їла: вона і зробить усе, й доглядить усього* (Марко Вовчок); *По інших сторонах то навіть підлітків по школах учать про те, .. які вони матимуть права і обов'язки, коли дійдуть до літ* (Лєся Українка).

ДІЛА

305. **БЕЗ ДІЛА**. 1. кому. Непотрібний. — *Мовчи й ковтай повітря, — сказав йому Чубенко, — я саме переправляю через річку поранених і полкове майно, а ввечері і я рушатиму слідом, і підмога мені без діла* (Ю. Яновський); *Постувати чи не постувати — все це було йому без діла* (3 журналу); // *Без будь-якої потреби. — Пізніше, коли дорогу узнали в поле та в ліс, то й не вилазили з їх і за ділом, і без діла* (С. Васильченко). 2. Вільний, незайнятий. *Все, що я на себе взяла, я зробила. Правда, я людина без діла., але зате у мене єсть такі перешкоди, яких ви не маєте* (Лєся Українка).

306. **ДО ДІЛА**. 1. Доречний, доладний. Чоловік дослухав, потім.. сказав: — *Все оце дуже чуло сказано, але не до речі, а от саме перше слово було до діла* (Лєся Українка); *Фраза була не до діла, в ній не було ні запитання, ні наказу* (Ю. Смолич).

2. Доречно. *Коли ж що скаже [Галочка], то усе до діла, усе розумно та з порядком* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Щоб приховати свій настрій, намагався [під-розстрига] бути невимушеним, лихо-словив до діла і без діла* (П. Папч).

3. рідко. Насправді, точно. *Що вони [козаки] там замишляють? Ніхто навіть до діла й не знав* (А. Головко).

4. що, зі сл. привесті, довести. У відповідний стан. *Поралася з тістом довго.. Тихін галушки був собі замісив. Призвела їх до діла* (А. Головко).

ДІЛИТИ

307. **ДІЛИТИ ХЛІБ-СІЛЬ** (хліб і сіль) з ким і без додатка. 1. Спільно харчуватися з ким-небудь (перев. в умовах матеріальної скрути). *По від'їзді Тасі Раїса умовилася столуватись у старої матушки. Щодня утрюх вони ділили хліб-сіль* (М. Коцюбинський).

2. Жити спільними інтересами, турботами. *Одного села люди, однаково жили, вкупі хліб-сіль ділили, вкупі робили!.. а тепер одні — вільні, другі — невольні!* (Панас Мирний). **ДІЛИТИ ХЛІБ-СІЛЬ ПО ПОЛАМ** (порівну). — *Павло Тимофійович! Знову прийшлося зустрітись нам, ділити хліб-сіль по лапам* (І. Гончаренко).

308. **ДІЛИТИ ШКУ́РУ НЕВБИ́ТОГО ВЕДМЕ́ДЯ**. Планувати, заздалегідь розподіляючи те, чого ще немає; розпоряджатися чимсь ще не досягнутим. *От уже невагомна людська натура, — навкруги колючий дріт..., кулемети..., а вони споряться між собою й ділять шкуру невбитого ведмедя* (Ю. Яновський). **ДІЛИТИ ЗВІРА**, **ЯКОГО ЩЕ НЕ ВБИЛИ**. Довго збиралась Русь — *кувала зброю, думала, ділила звіра, якого ще не*

вбили.., нарешті, рушила в похід у Поле, виявилось, що половини князів нема (В. Шевчук).

ДІЛИТИСЯ

309. ДІЛИТИСЯ ОСТАННІМ (заст. посліднім) [ШМАТКОМ ХЛІБА] з ким і без додатка. Виявляти співчуття, доброту, людяність у ставленні до когось. *Брати завжди жили дружно: в біді ділилися останнім* (З усн. мови); — *От добрячий цей Карпо? Посліднім ділиться..* — відказав перший усач (Панас Мирний). РОЗДІЛИТИСЯ ПОСЛІДНІМ КУСКОМ ХЛІБА. — Вони [тесть і теща Нечипора].. усе старцям подавали, та бідних зодягали, та з наймушка посліднім куском хліба розділялись (Г. Квітка-Оснів'янецько).

ДІЛІ

310. НА ДІЛІ. 1. Фактично, насправді. *На словах городá [міста] бере, а на ділі жаби боїться* (Укр., присл.); *Наче вже й блокаду була готова зняти [Антанта], а на ділі...* Кажуть, он, що знов замишляють похід (О. Гончар).

2. В роботі, на практиці. *На словах, як на цимбалах, а на ділі, як на балайці* (Укр., присл.); — *Признайтесь, на зборах артілі Ніхто мене досі не чув. Я звик ото більше на ділі...* Та й прізвисьце в мене — Мовчун (С. Олійник).

311. ПРИ ДІЛІ. 1. зі сл. б'ути. Мати постійне заняття, роботу; бути влаштованим. — *То як, небоже? — пові бровами Павло. — Доки тепло, пастиме свині.. Й при ділі будеш* (В. Шевчук); *У Євдокії Гнатівні і Йосипа Івановича.. три дочки. Хвалити долю, поворостили, дві вже при ділі, а третя в школі* (З газети).

2. У роботі, в діяльності. — *Для вас, Степане Киріловичу, буде подвійна користь на передовій: ви побачите наших славних бійців при ділі і водночас розпізнаєте ворога* (В. Кучер); // *Під час роботи. — Я, Василю, при ділі не п'ю, — одвіч чарку Тимофій. — Чарка любить вільну годину* (М. Стельмах).

ДІЛО

312. ВЕЛІКЕ ДІЛО. Уживається для вираження важливості, значущості чого-небудь. *Прикинув [Варчук], що мати в губернії таку руку — велике діло й, мало не зітхаючи, промовив: "Прямо і не знаю, чим, Яремо Івановичу, вам віддячити"* (М. Стельмах); // *ірон. Уживається для вираження чого-небудь не вартого уваги. А Щука на своє хилила: Ет, вигадки! Велике діло — миші* (Л. Глібов).

313. ГРІШНЕ ДІЛО, заст., жарт. Що-небудь осудливе, не зовсім законне або узвичаєне. *Впіймавшись десь на грішному ділі, старшина намагався будь-що перейняти всю вину на себе, вигоридити свого командира* (О. Гончар).

314. ДІЛО ВІГОРІЛО; СПРАВА ВІГОРІЛА, прост. Усе успішно завершилося; все буде гаразд, добре. *Я рада Вашим звісткам.. Сподіваюсь, що із "Хліборобом" [газетою] діло вигорить* (Леся Українка); — *Гаразд, гаразд, Андрійку! А, може, раптом твоє діло й вигорить, — сказав Бойчук* (О. Бойченко); [Залеський:] *Дивись ти, яка гонориста. Люблю таких. Але ваша справа, добродію Савуляк, тьо-тьо-тьо — не вигоріла* (В. Собко).

315. ДІЛО В ШЛЯПІ, фам., рідко. Усе гаразд, як слід; все йде успішно. *Лисицю з курника Осел до себе кличе: — Ну, як діла на даному етапі? Лисиця каже: — Діло в шляпі!* (В. Іванович).

316. ДІЛО ЙДЕ / ПІДЕ. Що-небудь успішно вирішується. *От і перша гілляка. Тепер уже діло піде швидше. За хвилину він уже на вершечку [дерева]* (Ю. Смолич); *В системі виховання він [Гнат], звичайно, нічого не тямить, зате переконаний, що без нього там діло не піде* (Григорій Тютюнник).

317. ДІЛО МАЛЕНЬКЕ (зневажл. теляче) чис. Що-небудь не стосується когось; хто-небудь не повинен втручатися в якісь справи. — *А твоє діло маленьке, — сердито озвався хтось із.. кутка* (Ю. Збанацький); — *А чого мені радіти.., — огризнувся старий Касан.. — Мос діло маленьке, мірошиницьке, — підкрути та й сядь* (Л. Цюпа); — *Нехай про це, пане підполковнику, думас політичний відділ, а наше діло — теляче* (М. Стельмах).

318. ДІЛО НЕ ВТЕКЛІО РУК чийх. Хто-небудь причетний до чогось. *Як стали гомоніти по селу про голову й писаря, Грицько.. перший сповістив про це Христю й.. присягався, що те діло не втекло Чіпчиних рук* (Панас Мирний).

319. ДІЛО НЕ СТАНЕ за ким-чим. Затримки не буде. — *Який же в нас батюшка розумний.. Хоч в архирей висвячує його. — Прийде час — і висвятять, за чим діло не стане, — байдуже говорять господар* (М. Стельмах); — *За реманентом діло не стане, тільки вузілья малувато* (Григорій Тютюнник); — *За платою діло не стане, — сказав Юрій* (Ф. Бурлака).

320. ДІЛО НЕХІТРЕ. Немає нічого складного; дуже легко. — *Оце в них кулемет, — показав пальцем дядя Гриша. — Якби вдалось: Митько ось береться його зіпсувати. — А діло нехитре, — вставив партизан. — Непомітно у дуло запхнув щось і готово!* (А. Головка); — *Сама знаю, що борг не легке діло, позичити — діло нехитре, хитріше віддавати* (М. Стельмах).

321. ДІЛО РУК чийх. Хто-небудь причетний до якої-небудь справи, події і т. ін., винен у чомусь. [Комендайт:] *Горожани! Смерть короля Завойовника — діло ваших рук. Не може бути, щоби в цілому місті нікому не був би відомий*

злочинець (Я. Мамонтов); // Хто-небудь є творцем чогось. Місто, що розсипалось по долині над морем, не здавалось мені ділом людських рук, а просто пейзажем (Лєся Українка).

322. **ДІЛО ТРУБА** (табák, вáкса) *чис, ірон.* Комуś зовсім погано; у когось дуже погані, зовсім безнадійні справи. Кукса хоч і п'яний був, але подумав трохи і бачить, що діло його труба (В. Кучер); [Хма:] Ваші бороняться. Тільки табак діло їхнє: стрілять нічим! (Я. Мамонтов); — Який перший потяг, з тим і їду. — Хм. Діло вакса,— кінчив Черв'як (І. Микитенко). **ДІЛО ТЮТЮНОМ ПАХНЕ.** Він раніше за нас... пронохав, що його діло тютюном пахне (Д. Припюк).

323. **ДІЛО ХАЗАЙСЬКЕ.** Байдуже; роби (робіть), як знаєш (знаєте). — Прошу вас! З чого ж почнемо? — То вже діло хазайське (Остап Вишня).

324. **ЗА ЧИМ ДІЛО СТАЇЛО?** У чому причини затримки, що заважає. [Любов:] Мені власне сі діти подобаються. Я б навіть готова взяти їх до себе. [Орест:] За чим же діло стало? (Лєся Українка); Неодмінно треба звільнити [заарештованого]. І — негайно. — Ну, то за чим же діло стало,— перший озвався вусатий солдат (А. Головка).

325. **КАЇНОВЕ ДІЛО**, *книжн.* Підступні, лукаві вчинки; зрада, убивство. [Іван:] Для неї [батьківщини] і про рідного сина забудеш, коли цей син зів'яв нінащо й каїнове діло чинить (Я. Галай).

326. **КУДИ ТВОЄ** (рідко вáше) **ДІЛО**, *ірон.* Уживається для вираження захоплення чи здивування ким-, чим-небудь. — Вишла в тамбур подихати, коли бачу — він на пероні. Не у спецівці..., а в гарному коверкотовому костюмі, в сірій кепці, з чемоданчиком — куди твоє діло! (Ю. Мушкетик); Купив [Юхим] лоша .. І вже так його кохав, так доглядав, що куди твоє діло (Григорій Тютюнник); — Е,— скажете ви, то ж боляшак [великий шлях]. Шлях, куди ваше діло. Ви спробуйте попід вербичками, по отій крутій дорозі проїхати. Ото штука! (О. Ковінька).

327. **МОЄ** (вáше, йогó і т. ін.) **ДІЛО СТОРОНА.** Що-небудь зовсім не стосується когось; хтось не має ніякого відношення до чогось. — А ти тут при чім? — Як при чім? — енергійно підхопився з ослона Яцуба. — Тут хати палитимуть, а моє діло сторона? (О. Гончар); Кажан .. цідив крізь зуби... — Звісно, ваше діло сторона, а мосні! (М. Хвильовий). **МОЄ** (нáше) **ДІЛО ЗБОКУ.** Посланець здиґав раменами — не знаю, мовляв, наше діло збоку (Г. Хоткевич).

328. **НЕ ДІЛО.** Не варто, не годиться, не слід. *Не діло багато говорити* (Укр. присл.); *Так працювати не діло, пошкодиш і собі* (В. Сосюра).

329. **НЕ ТВОГО** (могó, йогó і т. ін.) **РÓЗУ-МУ** (умá, нóса) **ДІЛО.** Хто-небудь не повинен втручатися; кого-небудь не стосується щось. Коли дівчина зрозуміла, що то з торгу продають її молодість, ускачила в хату з плачем. — Тату .. Нікуди я не піду від вас... — А це не твого розуму діло! (М. Стельмах); — Послано тебе орати, так ори. — Ти розумний вказувати, а поспробуй сам. Норми такі поспридумували, що доки віл виконає, сам ляже в борозну. — Не твого розуму діло (Григорій Тютюнник); — Доки вже вони [багатії] будуть і драги? — Не нашого то ума діло .. Сказано — дай, то й віддай (Панас Мирний); [Семен:] Ти даремно ображаєш Оксану. [Андрій:] Не твого носа це діло (З. Мороз); // Хто-небудь не розуміє, не здатний розібратися в чомусь. — Ет, одчепись! Не твого розуму діло. Неблагочестиво для мене голитись та чепуритись,— одказував Соломій Роман (І. Нечуй-Левицький).

330. **НЕЧІСТЕ ДІЛО.** Щось підозріле, пов'язане з порушенням узвичаєних норм, законів і т. ін. — Він відвів мене в сосни й каже: "Хочеш Троянівку побачити." Я насторожився, думаю: "Тут .. діло нечисте" (Григорій Тютюнник).

331. **ПÁНОМ ДІЛО**, *заст.* Дуже добре, розкішно, безтурботно. Мірошник паном діло живе (П. Грабовський); — Їхали собі тисячу кілометрів паном діло, аж тут мало не одубіла (В. Земляк); // Жити дуже добре. — Господи, які то діти в людей! .. То золото, а не Іван. Він того й батька піддержує добре, та й сам паном діло (А. Тесленко).

332. **ПЕРШЕ ДІЛО.** Найкраще. — Сирок — перше діло для мозкової діяльності... — Пивка б для мозкової... (А. Крижанівський).

333. **СВЯТЄ ДІЛО. 1.** Найкраще. — В вас такі нікчемні кубки, що ні в віщо гаразд і налити. Св'яте діло наші січові коряки (П. Куліш); [Маруся:] Хто його вигадав — спати влітку в хаті. Св'яте діло — в садочку, та й під вишеньками (С. Васильченко); — Нудьга.. Ненавиджу оці оборони! Копай і копай без кінця Св'яте діло наступ (О. Гончар).

2. Благородна, добра справа. — Не турбуйтеся,— сказав він. — Все буде добре. — А я й не турбуюсь .. За св'яте діло й умерти легко... (О. Гончар).

3. Добре, прекрасно. — Ось гляньте, які молодці! На Січ їх скоро пошлю!.. — Св'яте діло (О. Дожкевич).

334. **ТЄМНЕ ДІЛО.** Щось незрозуміле, надто заплутане. То все.., звичайно, темне діло, щоб відвести очі. Але про це ж домовились вони (А. Головка); // Погані вчинки, дії, які викликають осуд. Здається, саме тоді Кметь і рішив піти на це темне діло (М. Хвильовий).

335. **ЦЕ ДІЛО.** Уживається на знак згоди з чим-небудь, підтвердження чийх-небудь слів, думок, перекопань і т. ін. — *А я женитися не думаю, — відповів Рубін з серйозністю .. — До тридцяти років не оженися — І це діло, — відповів Каленик Романович. — Поспішати нікуди (І. Сенченко).*

336. **ЧОРНЕ ДІЛО; ЧОРНА СПРАВА.** Підступні вчинки, які викликають огиду, осуд. *Коли малярі хотіли підпалити село, почали партизани по них стріляти .. Малярські катуни не встигли зробити своє чорне діло (Нар. опов.); Аж кров мені в обличчя пахнула, як здавав, на яке чорне діло мало згоди не дав (Ю. Мушкетик).*

337. **ЯКЕ (що за) ДІЛО** кому, чис, грубо. Кого-небудь це зовсім не стосується. — *Що ж ти й справді знущася над жіночкою? — А твоє яке діло? — тільки й міг сказати Степан (Г. Хоткевич); — Галочко!.. чого ти боса вийшла?.. — А тобі що за діло! (Панас Мирний). КОМУ ЯКЕ ДІЛО. Найдорожче їм [селянам] земля, і кому яке діло, чи буде на ній ще одна людина (М. Стельмах).*

ДІЛОМ

338. **ГРІШНИМ ДІЛОМ, розм. 1.** Уживається як визнання власної чи чийсь провини, допущеної помилки і т. ін. — *Я, коли прочитав копію твого зізнання, грішним ділом, гадав, що ти щось думаєш (М. Стельмах); — А я, грішним ділом, думаю, що ти малий ще, а виходить, що маю сына — активного культурного діяча сільської просвіти (А. Ішук).*

2. Уживається як форма вибачення (вибачайте, перепрошую). *Мій Діденко не витримав, та таки, грішним ділом, — як лаїється (Ю. Яновський); — Їзте, пийте, та не подумайте, грішним ділом, що таке може тривати цядня (В. Земляк).*

339. **ЗА ДІЛОМ.** При необхідності, коли треба. *Молодиці повбігали в гостинну за ділом і без діла і вештались по покоях (І. Нечуй-Левицький); — Коли дорогу узнали в поле та в ліс, — то й не вилзли з їх [них]. І за ділом і без діла (С. Васильченко).*

340. **МІЖ (побіж, прбміж) ДІЛОМ.** Принагідно, без спеціальної мети, користуючись нагодою. *Потім так, прбміж ділом, навіть не підіймаючи голови, спитав [кочегар] у бородатого чоловіка...: — Продаси? — Продам (Д. Бедзик).*

341. **ПЕРШИМ ДІЛОМ.** Передусім, насамперед. *Зробивши як слід контракт у нотаря, Зозда першим ділом пішла до Незгоди (І. Франко).*

ДІМ

342. **КАЗЕПНИЙ ДІМ, ірон.** В'язниця. — *Ці листівки можуть прискорити вам арешт. — А може, вони якось відтягнуть його? — засміявся Степан Васильович, іще не дуже вірячи, що*

йому доведеться потрапити в казенний дім (М. Стельмах).

ДІРА

343. **ЯК ДІРА (діал. дзюра) В (на) МОСТІ,** зі сл. трéба, потрібен і под. Уживається для повного заперечення зазначеного слова; зовсім не (потрібен). *Ти так тут [на весіллі] треба, як діра в мості (Зусн. мови); То так потрібне, як дзюра в мосні (Укр. присл.).*

ДІРКА

344. **ДІРКА З (від) БУБЛИКА.** Абсолютно нічого. — *Мовчи, Марино... — не вгавав Левко. — Що я там маю з того шоферування? Дірку з бублика (В. Кучер); — Ця справа не варта дірки з бублика (М. Зарудний); Начальству — ордену, а споживачеві — дірка від бублика (З газети).*

345. **ДІРКА НА ДІРЦІ.** Дуже порваний, пошматований (про одяг). *Кривоніс натяг на чупришу яломок без верха, підбитий вітром, в котрому була дірка на дірці (І. Нечуй-Левицький).*

ДІРОК

346. **ДО ДІРОК,** зі сл. зачі́тувати. До зовсім пошарпаного, затертого вигляду. — *Знаєш, — даси кому газетку — зачитують до дірок. Незручно, коли газета неохайна (Остап Вишня).*

ДІСТАВАТИ

347. **ДІСТАВА́ТИ / ДІСТА́ТИ ЗО́РІ (зір-кй) [З ПЕ́БА].** Робити щось незвичайне, надприродне, нездійсненне. *Секретар райкому не надлюдина, не той, хто зірки з пеба діснає, але він повинен .. бути найпершим серед перших (Ю. Збанацький). ДІСТАВА́ТИ / ДІСТА́ТИ МІ́СЯЦЬ З ПЕ́БА. "Діснати місяць з пеба" — цей вислів був синонімом абсолютно нездійсненого бажання (З журналу).*

348. **ДІСТАВА́ТИ (добува́ти, видира́ти і т. ін.) / ДІСТА́ТИ (добу́ти, ви́дерти і т. ін.) З-ПІ́Д ЗЕМЛІ́.** Робити що-небудь неймовірне; досягати чогось майже неможливого; здійснювати що-небудь будь-якими засобами. — *А хто для тебе всякий матеріал з-під землі добував: книжки, газети, журнали? (С. Добровольський); Вже як товариш попросить об чім, то він [Кармель], здається, з-під землі дістане, а не odmовиться (Марко Вовчок); [Кирило:] Хіба такий [як Храпко] не одкопав [діла]? — Ого! З-під землі видере,— бідовий (Панас Мирний). ПІ́Д ЗЕМЛІ́Ю ВІ́Р-ВЕ. — Заруба дістане [мотор]. То такий, що під землею вирве (В. Кучер).*

ДІСТАВАТИСЯ

349. **ДІСТАВА́ТИСЯ / ДІСТА́ТИСЯ В РҮ́-КИ** чий, кому. Переходити під чию-небудь владу;

ставати чисюся власністю. 1648 р. Високий Замок *дістався в українські руки*. Через те ціле місто [Львів] було на ласці Хмельницького і зложило йому викуп (І. Крип'якевич).

ДІСТАЛОСЯ

350. ДІСТАЛОСЯ ПЕРЦЮ З КВАСОМ кому. Хто-небудь зазнав багато горя, страждань, перебував у скрутному становищі. — Я, Юхим Петрович Басов, на германській був війні. Ну, і звісно, перцю з квасом Там дісталось мені... (В. Бичко).

ДІСТАНЕТЬСЯ

351. ДІСТАНЕТЬСЯ НА ГОРІХИ (на кислочки, на бублики) кому і без додатка. Хто-небудь буде покараний за якусь провину. — Іди сюди, волоцюго..! З тебе все лихо встас. Іди й ти [Василію] за нами. І тобі дістанеться на горіхи, — сказав він (Панас Мирний); Він, замість олій, підлив гасу — переплутав пляшки. Дісталось на горіхи (В. Микко); — Це вірно, — підтримав інший селянин. — Бува Костур повернеться, то дістанеться нам на кислочки (Л. Юхвід); Я й мамі не казав за гадюку, бо знав, що мені б досталось [дісталось] би на бублики (І. Нечуй-Левицький).

ДІСТАНЕШ

352. СНІГУ ЗИМОЮ (посеред зими, взимку) НЕ ДІСТАНЕШ у кого. Хто-небудь дуже скуйпий. — Не йди до Мотрі позичати хліба, бо ноги рогачем поперебиваю! В неї снігу зимою не дістанеш (І. Нечуй-Левицький); — Це б попросити [Шуряка], щоб дав [коня] поїздити, але хіба дасть? У нього снігу посеред зими не дістанеш (С. Гуцало).

ДІСТАТИ

353. ДІСТАТИ / ДІСТАВАТИ НАГІНКИ від кого і без додатка. Бути виляним, гостро по-критикованим ким-небудь за щось. Чесно трудиться Порфир.., не дає лінуватись і своєму подручному.., і найменша спроба ухилитись від чесно́ї праці не минається йому без того, щоб він не дістав нагінки від комишанця (О. Гончар).

354. ДІСТАТИ / ДІСТАВАТИ ПО ЗУБАХ від кого і без додатка, грубо. Зазнати невдачі, поразки у боротьбі, у бою тощо. Повторити наступ вони [фашисти] наважились аж через півтора місяця і знову, як відомо, дістали по зубах (З газети).

355. ДІСТАТИ / ДІСТАВАТИ ПРОЧУХАНА від кого і без додатка. Бути битим, покараним за якусь провину. Дістаючи прочухана від Гриценка, він крикнув йому: "Обшарпанець ти..". (І. Сенченко); Отут і дістає він [школяр] такого прочухана, що весь у смугах додому іде (Ю. Мушкетик).

356. ДІСТАТИ / ДІСТАВАТИ СТУСАНА́ (штурханá, тумакá і т. ін.) від кого і без додатка, грубо. Бути побитим. Ніхто не сміється. Тільки малий Лука чмихнув і враз замовк, дістаючи стусана від матері (І. Багмут); Мені наступили на ногу, і я на когось крикнув, але в ту ж мить дістав тумака під ребра (О. Сизоненко).

357. ДІСТАТИ (одержати) / ДІСТАВАТИ (одержувати) ОБЛИЗНЯ від кого і без додатка. Зазнати невдачі у тому, на що розраховував, сподівався, чого домагався. — Я боюсь дістати облизня, я хворобливо боюсь показатись смішним перед жінкою, яку люблю (В. Гжицький); Дістаючи облизня, фашист тікає, як не перерветься, намагається притиснутись до землі і забувись на тлі зелених дерев (Ю. Яновський).

358. ДІСТАТИ (одержати) / ДІСТАВАТИ (одержувати) ОДКОША́ (відкоша́) від кого і без додатка. 1. Зазнати невдачі у сватанні, жениханні, залицянні. Його мати була ще молода, й .. Семен підсилався до неї, дістав одкоша й от тепер мстився й на матері, й на синові (Г. Хоткевич); Маленька тендітна руса красуня [Марія Башкирцева] у центрі уваги напоєних кавалерів, що з них уже не один одержав від неї одкоша (З журналу); Таміла не подобалася Іванові .. Подобалася чи ні, а напідпитку таки не раз чіплявся до неї. Й завжди діставав одкоша (Л. Дмитерко).

2. Зазнати невдачі у якій-небудь справі. — Наскільки ми [грецькі василіки] розуміємо, княгиня Ольга, дістаючи одкоша в Константинополі, мріє і хоче нав'язати Болгарії те, що вона хотіла б нав'язати Візантії... (С. Скіяренко); Дістаючи одкоша від племінниці, Сердюки пробували були видурити капітал у найменшого з заробітчан — у Данька Яреська (О. Гончар); Бібліотека Оксфордського університету ніколи не видавала книг додому. Відомо, що навіть слуга короля Карла I одержав відкоша (З журналу).

359. ДІСТАТИ (покуштувати) (ПЕЧЕНОГО) ГАРБУЗА́ від кого і без додатка, жарт. Одержати відмову під час сватання, женихання, залицяння. Оріся при першій же розмові нагадала йому Настю з Пісок. — Дістав гарбуза від дочки хазяйської, то тепер уже й біднjackою не грєбуси! (А. Головка); Не один з магнатів і князів .. залицявся [до княжної], .. і кожному довелось .. покошувати [покуштувати] гарбуза (О. Стороженко). СХОПИТИ ГАРБУЗА́. [Назар Петрович:] Так що тобі, хлопче, мабуть доведеться схопити гарбуза. [Сергій:] Хай так. Я хочу почути це від неї самої (Л. Дмитерко).

360. ДІСТАТИ РУКОЮ. Дуже близько. — А небо яке там, ех, Наталонько! Сипіє зовсім ніби над тобою — стань на стремєна і рукою

дістанеш! (О. Гончар). **МОЖНА РУКОЮ ДІСТАТИ.** До нашої резиденції вже можна було рукою дістати. Вона десь тут, поряд (З газет).

361. **[ДО] НОСА [Й] КОЦЮБОЮ** (кочергою) **НЕ ДІСТАТИ** *перев. чийого.* Хто-небудь надмірно чваниться, пишається. Коли "майстер гумору" з естради видасть перлину..., він взагалі на коні і до його носа коцюбою не дістанеш (З журналу). **ПОСОЧКА Й КОЦЮБОЮ НЕ ДІСТАТИ.** Вона... чванькувата — носочка й коцюбою не дістати (Марко Вовчок).

ДІТИ

362. **АДАМОВІ ДІТИ**, *книжн.* Людн. Схаченіться: Усі на сім світі — І царята і старчата — **Адамові діти** (Т. Шевченко).

363. **БІСОВІ** (вразі, сучі і т. ін.) **ДІТИ**, *лайл.* Уживається як лайливий або добродушно-лайливий вислів на чнюсь адресу. *Позад себе він чує приглушений регіт — з нього ж, бісові діти, насміхаються* (М. Стельмах); — *По їх січовому розуму, ніщо на світі не стоїть [не варте] ні радості, ні печалі. Філософи, вразі діти!* (П. Куліш). **БІСОВА ДИТИНА.** — *Заснеш ти сьогодні чи ні, бісова дитино? — накричала на неї [дівчинку] Олена (Григорій Тютюнник).*

364. **ДІТИ ОБСІЛИ** *кого і без додатка.* Хто-небудь має велику сім'ю, багато дітей. *Ожешчишся — тебе обсядуть діти* (П. Колесник). **ДІТВОРА ОБСІЛА.** Як дитвора обсіла, то перше про неї треба клопотатися (Панас Мирний).

ДМЕ

365. **АЖ НОСОМ БАНЬКИ ДМЕ**, *зі сл. дурній.* Дуже, надто. *Дурне, аж носом баньки дме* (Укр.. прнсл..).

ДМУХАТИ

366. **ДМУХАТИ** (дутьн) **ПРОТИ ВІТРУ.** Робити яку-небудь безнадійну справу, не сподіваючись на успішне її завершення. [Дід з ціпком:] *А ти кинь цигарку, кажу! (Та й замірився на Копистку ціпком).* [Копистка (не зворухнувся):] *.. Не дмухайте, діду, проти вітру* (М. Куліш).

367. **І НА ХОЛІДНЕ ДМУХАТИ** (дутьн) *перев. зі словоспол. такий, що.* Бути занадто обережним. — *Мій чоловік .. такий вже був обережний, що й на холодне дмухав* (Переклад С. Масляка).

ДМУХНИ

368. **ДМУХНИ І РОЗСІПЛЕТЬСЯ** (похилиться, полетить і т. ін.) *на кого і без додатка.* Уживається для підкреслення надмірної фізичної слабості, виснаженості кого-небудь. [Тарас:] *.. Худенька [Лєся], кволенька... Дмухни — і похилиться* (Л. Смілянський). **ДМУХНУТИ І РОЗСІП-**

ЛЕТЬСЯ. [Павло:] *А ти [тестю] вже так презрів, дмухнути на тебе, і розсиплешся* (О. Корнійчук). **ДМУХНИ І ПОЛЕТІТЬ ЗА ВІТРОМ.** Якубі просто душа болить дивитися, яка його донька худа, — дмухни — й полетить за вітром (О. Гончар).

ДНА

369. **ДО ДНА.** 1. Повністю, зовсім. *Попівни налітали на ті крамниці, як горобці на рясну вишню; попід усе до дна перевертала, усім перебирала* (Марко Вовчок); *Треба було аж подій 1848 року, щоб до дна сколихнути і його [Калнновича] тихе, самотнє життя* (І. Франко); // *Внечерпно, до кіпця. У повітрі грають ворони. Значить — от уже й весна...* Скільки це разів говорене, А не сказане до дна (М. Рнльський).

2. До глибини (про почуття). *Є жінка, що її ми зовемо: Паша... Такою книжкою озвалася вона, що чесні всі серця зворушували до дна* (М. Рнльський). **ДО ДНА ДУШІ.** — *Кожда [кожна] найдрібніша звістка про вас, усяка дрібниця бентежила мене до дна душі* (І. Франко).

370. **З ДНА ДУШІ МОЄЇ** (серця мого). З найглибших почуттів, що приховані від стороннього ока. [Нартал:] *Щодня вони [патріції] презирством викликали зо дна душі моєї знову і знову я ставав номадом диким* (Лєся Українка).

371. **ЩОБ (БОДАЙ) НІ ДНА НІ ПОКРИШКИ** *кому, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, обурення, досад з приводу чогось. — *Ти вихорської породи не показуй. Жмикрути нещазя. Усе мало, щоб вам ні дна ні покришки* (Григорій Тютюнник); [Параска:] *І коли їх [дідів] домовина візьме, щоб вам ні дна ні покришки* (О. Корнійчук); — *Ну й щастя вхопила, щоб тобі ні дна ні покришки* (М. Зарудний).

ДНІ¹

372. **НА ДНІ ДУШІ** (серця) *перев. чийого.* У глибинні почуттів. *Десь на дні душі ворухнувся і влігся тгар лихої несправедливості* (М. Стельмах); *Десь на дні моего серця заплепа дивну казку любов* (П. Тичина). **НА САМЕ ДНО ДУШІ.** *Що ти ловив голодними очима й ховав на саме дно душі?* (А. Головка).

ДНІ²

373. **ВО ДНІ ОНИ**, *заст., ірон.* Колнсь, дуже давно. *Старенька сестро Аполлона, Якби ви часом хоч на час Придубали-таки до нас Та, як бувало во дні они, возвисили б свій Божий глас До оди тишно-чепурної* (Т. Шевченко); [Ярослав:] *Вже знялася бранная тривога, І мущу знов трудити хвору погу І брати меч, як в они бурнії дні* (І. Кочерга). **ВО ВРЄМЯ ОНО.** *Колись-то ще, вє время оно, Помпіїлі Нума, римський цар, Тихень*

кий, кроткий господар, Втомившись пишучи закони, Пішов любенько погулять (Т. Шевченко).

374. **ДНІ І (ТА) НОЧІ.** Безперервно, постійно, безупинно, весь час. *І знає, як дні і ночі Бомби граніт кришили (М. Нагнибіда); Матерів сувора доля: серце ние дні і ночі (О. Гурейв); Працюєм дні та ночі, Страшне трикляття, скільки в нас є мочі, Тчемо, тчемо! (П. Грабовський). ДНІЯМИ І НОЧАМИ.* Висока, худа, .. вона днями й ночами засала по селу, рознюхуючи новини (М. Чабанівський).

375. **ДНІ ПОЛІЧЕНІ (лічені) чий.** Кому-небудь залишилося дуже мало жити. *Кожному збоку видно було, що пані конає, що дні її полічені (Л. Яновська). ДНІ ПОРАХОВАНО.* Родіон Костецький добре розумів свою хворобу і краще, ніж хто інший, знав, що дні його пораховано (Л. Первомайський).

376. **МЕДОВІ ДНІ чий, жарт.** Щасливий час, найкраща пора у чиемусь житті. *Хлопці саме переживали свята медові три дні, три дні розгульної волі, що їх діставали від "хазяїна" кожного разу після того, як приводили важливого "язика" (О. Гончар).*

377. **ЧОРНІ ДНІ.** Дуже важкий час, сповнений неприємних клопотів, страждань, нужди і т. ін. *Чорні дні переживав плацдарм. Кожен з бійців знав, що небезпека подвоїлася (О. Гончар); Для Терентія Павловича настали чорні дні. По цілій добі лежав він непритомний (В. Москалец). ЧОРНИЙ ДЕНЬ.* Не сама я ходила, Водив мене чорний день .. Завдав мені три жури (Укр.. пісні).

ДНО

378. **ЗОЛОТЄ ДНО.** Невнучерпне джерело прибутків або дуже багате на що-небудь місце. *Середня Азія — золоте дно для торгівлі. Недурно англіїці так тягнуться сюди (З. Тулуб); Торфово-болотні землі справедливо в народі називають... золотим дном (З журналу); Берегам річки нададуть плавного заокруглення. Для аматорів-рибалок це буде справжнє золоте дно (З газети).*

379. **ПОДВІЙНЕ ДНО у кого.** Хто-небудь приховує справжні думки, почуття, наміри і т. ін.; нещирний, лицемірний. *Хитрий чумак, мастак на всякі вчинки, життя його — подвійне дно (М. Стельмах).*

ДНЮВАТИ

380. **ДНЮВАТИ І НОЧУВАТИ у кого, де.** Постійно, весь час перебувати де-небудь; дуже часто бувати десь, у когось. *Село ще спало, як у вікно сльради, де тепер днював і ночував Опришко — його хата розвалилася ще восени, — постукали (Р. Іваннчук); Ляоня днював і ночував у невеличкій, заваленій бруктом комірчині на подвір'ї Залізних (В. Козаченко).*

ДНЯ

381. **ДО [САМОГО] СЎДНОГО ДНЯ.** До кінця світу, довіку. *Тяжко, тяжко, що на гробі До судного дня не прийде ніхто в жалобі (Пісні та романси); Чоловік вирядився.., а тут заліз в такі гноїща, прийдеться ними до судного дня смердіти (С. Ковалів); Щоб ти сміявся й не переставав до самого судного дня! — стає на поріг Василина і вся аж пашисть гнівом (М. Стельмах).*

382. **З ДНЯ НА ДЕНЬ.** 1. Весь час, постійно. *Чого було питати, коли з дня на день чув, як люди підносять його ім'я (Ю. Бедзнь); Зо дня на день ростуть твої будови, Людської праці й розуму дива (М. Рильський).*

2. Скоро, найближчим часом. *З дня на день ждали в село землемірів (А. Головка); Охорона табору чекала з дня на день вагонів, щоб вивезти невільників далі на захід (О. Гончар).*

383. **НІ ДНЯ НІ НОЧІ кому, у кого.** Хто-небудь дуже завантажений роботою, не має вільного часу. *І працює було [матуся]! І мишка підіймає, і це, й те. І ні дня їй, ні ночі (А. Тесленко); — Де ж це мати беруться? — Її завжди [завжди] так — ні дня ні ночі, — старує Шурко. — Мабуть, і сьогодні прийде пізно (Ю. Мушкетик).*

384. **СЕРЕД БІЛОГО ДНЯ (білої днини).** 1. Відкрито, неприховано, не соромлячись. *Там, де раніше функції посередника між виробником і споживачем виконувало одне державне управління, зараз діють безліч всіляких фірм, бірж, які нічого не додають, окрім накручування цін, грабують людей серед білого дня (З газети); — Фе, бабцю! Встидали би-сте ся [соромилися б] таке серед білої днини говорити (Г. Хоткевич).*

2. Відкритий, неприхований. *— Не лише в панів відберуть землю, але й в тих, хто має більше восьми десятин. Це ж грабіж, розбій серед білої днини (М. Стельмах).*

ДОБА

385. **ЗОЛОТА ДОБА.** Найплототворніший період, який сприяє успішному розвитку чогонебудь або благотворно впливає на когось. *Тими годинами він міг найкраще зосереджуватись, його думки були й плодючі. То була золота доба (В. Підмогильний).*

ДОБ'ЄШ

386. **[І (ще й)] ДОВБНЕЮ (поліном) НЕ ДОБ'ЄШ кого, ірон.** Хто-небудь має міцне здоров'я; живучий. *— Вас ще, тату, довбнею не доб'єш, а ви про Божу дорогу торочите (М. Стельмах); [Іван Степанович:] Пропадаю. Се моя [смерть] за мною прийшла! [Захарченко:] Та не бреш, тебе ще й поліном не доб'єш*

(М. Кропивницький). **ЧОРТ ДОВБНЕЮ НЕ ДОБ'Є.** — Такого діда й чорт довбнею не доб'є, — і Данилко сам дивується — отаким він прадіда ніколи не бачив (Ю. Яновський).

ДОБИВАТИ

387. **ДОБИВАТИ / ДОБИТИ ДО КОПИЛА** що. До краю заєдбувати що-небудь. — При Осташкові кінці з кінцями не зводили, а при Гаркуші останній лад загинув. До копила добивас колгосп (Ю. Мушкетик).

ДОБИРАТИ

388. **ДОБИРАТИ / ДОБРАТИ ДІЛА** (ла́ду). Розбиратися в чомусь. В хаті справили такий крик, що трудно було добрати діла, хто що говорить і до чого (Грицько Григоренко); — Так от .. тут я щось одразу не розібрала і тепер не доберу ладу! — одповіла Люба (Олена Пчілка); // Розв'язувати щось, знаходити відповідь на якесь завдання. — Оце тобі, Антоне, книжка, — сказав Василь Семенович, подаючи йому задачника. — Тут усяка тобі задача — немов загадав: поморочили голову, поки ладу добереш (С. Васильченко).

389. **ДОБИРАТИ (доходити) / ДОБРАТИ (дійти) СМАКУ**. 1. в чому і без додатка. Відчувати задоволення від їжі, питва. Він хоч і хильнує удвоє більше за двох, але тільки зараз оце починає смаку добирати (Я. Баш); Проценко мовчав, ковтаючи чай .. Він ніяк не доходив смаку (Панас Мирний). **ДОБИРАТИСЯ СМАКУ**. В роті в його від випивки мов потерпало — німіло, він уже не добивався ніякого смаку ні в чому (Панас Мирний). 2. в чому. Поступово захоплюватися чим-небудь; виявляти інтерес, любов до чогось. Любов Прохорівна добрала смаку в науковій праці свого Женічки (Іван Ле).

ДОБИРАТИСЯ

390. **ДОБИРАТИСЯ / ДОБРАТИСЯ ДО [САМИХ] ПЕЧІНОК** (до живо́го). Завдавати прикросів, дуже дошкуляти. Нас проймав нестямний жаль і добивався аж до живого (Панас Мирний); То Січкарадкий на такі штуки, а він [Варчук] і без них обійшовся б, коли б не чіпали його, не добиралися до печінок (М. Стельмах); — Куди, руда? — кричить Грицько на овечку, що одрізнялась від отари .. вхопити свіжої травиці та хоч крапельку проквасити душу од тієї страшенної пилуги, що до самих печінок добиралася, давила (Панас Мирний); Потім слова швидшають, грубішають .. і знову добрішають, щоб згодом .. добратися до печінок (М. Стельмах).

391. **ДОБИРАТИСЯ / ДОБРАТИСЯ ДО СЕРЦЯ** (до душі). 1. чим і без додатка. Глибоко вражати, хвилювати, зворушувати, бентежити.

Вона [Христя] чула, як той прикрий погляд пронизував її наскрізь, добивався до серця (Панас Мирний). **ДОБИРАТИСЯ / ДОБРАТИСЯ ДО САМОГО СЕРЦЯ**. Байда говорив з ним, мов старший брат, заглядав у вічі, добивався своїми теплими словами до самого серця (Д. Бедзик).

2. Добрим ставленням, увагою заслуговувати чись довір'я, викликати на відвертість. Бачура відчув: до душі цієї людини добратися можна (М. Чабанівський).

3. Лестощами, догоджаннями, вихваляннями і т. ін. добиватися від когось доброго ставлення, уваги; підлещуватися. — Образи образами, а церква церквою — лисицею добивався до єсиного серця [управитель]. — Який тепер у нас батюшка розумний (М. Стельмах); Отак пританцювуючи і посміхаючись, проголошуючи тости і випиваючи без тостів, Лизун добивався до серця дівчини (М. Чабанівський).

ДОБИТИСЯ

392. **НЕ ДОБИТИСЯ СЛОВА** від кого. Не можна, не вдається викликати на розмову когонебудь, отримати відповідь від когонебудь. [Ганна:] Ти ходиш сама, блукаєш, як сирітка, не доб'єшся від тебе слова... Скажи-бо, що з тобою? (М. Кропивницький).

ДОБРА

393. **НЕ З ДОБРА**. Через важкі умови, несприятливі життєві обставини. — Оце було, коли не з добра, а з лихого години заведеш пісню, то зараз і репетусь. — .. Геть з оселі! (Ганна Барвінок); Бурлаки трохи помовчали, а Микола промовив: — .. Не з добра стали бурлакувати (І. Нечуй-Левицький); Оповідати мені твій помарнілий вид Про те, як не з добра ти занедбала стид (В. Самійленко).

ДОБРАТИ

394. **ДОБРАТИ [ДО] РОЗУМУ** (глу́зду, то́лку, у́мá і т. ін.) у чому і без додатка. Додуматися до чого-небудь, зробити певний висновок. Певні були [селяни], що ті [коноводи] не втечуть.., але не могли добрати розуму, як їх узяти (Б. Грінченко); Він і зараз ніяк до розуму не добере — хто б таки його листа міг віднайти? (А. Головка); — Не доберу я толку в твоїх речах, — каже Петро (П. Куліш); // Незрозуміло. А воно й місто зараз — до ума не добереш: завод же стоїть і тютюнові фабрики — бастують робітники (А. Головка).

ДОБУВАТИ

395. **ДОБУВАТИ / ДОБУТИ [СВОЇМ] ГОРБОМ** що. Наживати що-небудь тяжкою працею. — Так то ж які землі? — перебив мене Ли-

цимуха.— Рангові, а не ти, що кожен своїм горбам добував! (Панас Мирний).

396. **ДОБУВАТИ** (здобувати) / **ДОБУТИ** (здобути) **КРІВ'Ю** [ТА **КІСТКАМИ**] *що*. 1. Досягати чого-небудь, докладаючи великих зусиль, ціною великих жертв. *Потомки козаці копалися в сирій землі, понівечені.., якісь каліки, а не люди, без пам'яті про булавину дідів своїх, котрі добували кров'ю .. славу та волю* (Панас Мирний); — *Хто ж її [землю] їм наділяв, як вони своєю кров'ю та кістками її добували?* — злюче увернув *Пицимуха* (Панас Мирний).

2. Завоювати у боротьбі. — *Що діди та батьки кров'ю здобули, те нерушимо* (М. Коцюбинський). **ЗДОБУТИ** **КРІВ'Ю**. — *Ви думаєте, що буде ще колись війна?* — запитала, хмурачись, *Ясногорська*. — *Я цього не хотів би... Але наш досвід, здобутий кров'ю, варто зберегти* (О. Гончар).

397. **ДОБУВАТИ** (здобувати) / **ДОБУТИ** (здобути) [**СОБІ**] **ЛАВРІВ** (лаври). Досягати успіхів, слави, визнання. — *Я буду давати концерти на фортепіані .. Добудемо собі лаврів* (І. Нечуй-Левицький); *При недавніх виборах .. він .. здобув собі нові лаври* (І. Франко).

398. **ДОБУВАТИ** **ХЛІБ** [**СВІЙ**]. Заробляти собі на прожиття важкою працею. — *Я все думаю, що хліб майбутнього — не пшениця, а горіх. Коли людство це зрозуміє, кінчиться прокляття Адама — “в поті лица добувати хліб свій”* (О. Довженко).

ДОВБНЯ

399. **ДОВБНЯ** **НЕОТІСАНА**, *зневажл., грубо*. Уживається для вираження незадоволення чийми-небудь діями, вчинками. *Почув [Захар], як Харитон Павлович .. гримув, стримуючи голос і гнів: — Та замовкни ти, довбне неотесана!* (Іван Ле).

ДОВЕДИ

400. **НЕ ДОВЕДИ** (не приведи) **ГОСПОДИ** (Бже, Бог, Господь). Уживається для вираження небажання чогось, застереження від чогось або жалю з приводу чого-небудь. — *“Що за історія? — думаю. — Невже вбив? Та стріляв же, здається, по дровах .. А як, не доведи Господи, вбив?”* — аж у серці похолонуло (Г. Хоткевич); — *Не доведи Бже, коли б усі були такі, як отой Грицько: поїли б, здається, одне одного* (Панас Мирний); — *Як оце вип'є [чоловік], то й не приведи Господи...* Хоч тікай на край світа (М. Коцюбинський).

ДОВІДКИ

401. **НА ДОВІДКИ**. Щоб дізнатися про кого-, що-небудь. *Прийшла [Тетяна] до Андрія Марковича по книжки: десь, певне, прочула, що*

прибув новий учитель, — прийшла на довідки (С. Васильченко).

ДОВІДНИК

402. **ХОДЯЧИЙ ДОВІДНИК**. Той, хто має різнобічні знання і може завжди відповісти на будь-яке питання. У нього була *дивовижна пам'ять*. Дільничий обліковець називав його “*ходячим довідником*” і не раз звертався до Сої, коли треба було уточнити якусь цифру чи день якоїсь події (Д. Ткач).

ДОВОДИТИ

403. **ДОВОДИТИ** / **ДОВЕСТИ** **ДО ГРІХА** *кого і без додатка*. Бути причиною чий-небудь нехвальних вчинків; провокувати кого-небудь на погані вчинки. — *Люблю бісове коріння [жінок], хоч воно й до гріха доводить..*, — бормотав *Пицимуха* (Панас Мирний); — *Йдіть собі, папове-молоді. І ти йди, — тихо й спокійно сказав Бульба козакові з виїннятою шаблею — Іди, не доведь мене до гріха* (О. Довженко); [Роман:] *Чи така вже невагомна, дика натура чоловіка, що не властен він боротися з жагою, котра раптом .. обхопе [обхопить] його і доведе до гріха!*.. (М. Кропивницький).

404. **ДОВОДИТИ** / **ДОВЕСТИ** **ДО КРАЙНОЩІВ** (до крайності) *кого*. Викликати в кого-небудь стан надмірного збудження, напруження. *Кордесвич зблід і вхопився за меч .. Противники, які довели його до крайності, позникали в товті [иятовпі]* (Юліан Опільський).

405. **ДОВОДИТИ** / **ДОВЕСТИ** **ДО КРАЮ** (до кінця) *що*. Завершувати яку-небудь справу. — *За що не візьметься [Лошаков], то вже доведе його до краю* (Панас Мирний); *Коли .. я захворів, я нестерпно страждав від думки, що, може, мені не вдасться вже довести свою роботу до кінця* (О. Довженко). **ДОВОДИТИ** **КРАЮ**. *Старий каже: “Тепер, щоб ви знали, Треба краю доводити”* (Т. Шевченко). **ДОВЕСТИ** **КІНЕЦЬ**. *Куди його [Кармеля] послати, то найде дорогу, за що візьметься, усьому кінець доведе* (Марко Вовчок).

406. **ДОВОДИТИ** / **ДОВЕСТИ** **ДО ЛАДУ** *що і без додатка*. 1. Справлятися з чим-небудь, виконувати, робити щось на належному рівні. — *Ой, помру, Давиде, а ти перебирайся на мій ґрунт, доведь його до ладу* (М. Стельмах); — *Бачте, — казав .. Василь Іванович .. — сміється .. А я знаю, що ні один із вас не доведе до ладу задачу* (С. Васильченко); — *Посіяти [кукурудзи] треба стільки, скільки вони [колгоспники] зможуть довести до ладу* (Ю. Мушкетик).

2. Завершувати що-небудь. — *Ото, моє серце, гарну невісточку матиму, коли дасть Господь милосердний довести діло до ладу, — заговорила*

Кайдашиха (І. Нечуй-Левницький); *Вона* [Мотря] *обіцяла побалакати з Явдохю, але не скоріш як у неділю, бо тепер .. заходила коло мазання — треба ж довести його до ладу* (М. Коцюбинський).

407. **ДОВОДИТИ / ДОВЕСТИ ДО ЛІТ** ко-го. Виховувати, ростити кого-небудь до повноліття (про дітей). *Дядина .. мене, сироту, до літ довела* (Ганна Барвінок).

408. **ДОВОДИТИ / ДОВЕСТИ ДО ПУТЯ**. 1. *що*. Здійснювати якусь роботу на належному рівні до її повного завершення. *Кидався [управитель] робити двадцять справ і хоч не все довів до пуття, проте створював враження страшенної занятості* (С. Добровольський); *Та-то приносить йоржів та окунів, чистить сам на тертушці, а мати доводить усе до пуття* (Є. Гуцало); *Дід Харко роздав більшу частину пасіки по колгоспних дворищах, кожного вулика сам довів до пуття* (Ю. Яновський).

2. *кого*. Ростити, виховувати кого-небудь; допомагати комусь досягти певного становлення в суспільстві. *Зоставиши удовою, вона [Зінка] сама хазяйнувала не гірше свого чоловіка, довела до пуття дітей, вже оженила старших .. синів.., поставила кожному нову хату* (І. Нечуй-Левницький); *Добрий був з діда різьбяр. Своє вміння він потроху передавав улюбленцеві Борису Ганущакові, якого виховав та до пуття довів* (Л. Дмитерко).

409. **ДОВОДИТИ / ДОВЕСТИ ДО РОЗУМУ** (до ума, до глузду). 1. *кого і без додатка*. Виховувати, ростити (про дітей). — *Щоб вам [Галі і Чіпці], мої рідні, часливо вік звікувати та своїх діток до розуму довести!* (Панас Мирний); *Тепла хвиля підмиває серце матері, як вода калину, часливою сльозю очі кривуться: усіх же виходувала та виняньчила, та й до розуму довела* (Григорій Тютюнник); *Не той батько, що зродив, а той, що до ума довів* (Укр.. присл.); *Няньчить її й доглядає [ненька].., Обчісує й одягає, До глузду доводить* (П. Гулак-Артемовський).

2. *що*. Здійснювати, успішно виконувати що-небудь, справлятися з чимсь. — *Базацько таких, що на готовеньке зазіхають, та мало таких, що до ума що-небудь доводять* (Л. Яновська); — *Позичити [насіньня] не штука, — відповів голова, — та дивіться, щоб до ума довели* (М. Рудь).

3. *кого*. Наставляти, повчати кого-небудь. *Параска ще довго корила хатніх, до ума доводила невістку* (К. Гордієнко).

410. **ДОВОДИТИ / ДОВЕСТИ ДО РҮЧКИ**. 1. *що*. Заведувати, занегаювати що-небудь. *Тваринництво в господарстві довели до ручки* (3 усн. мовн).

2. *кого*. Вилкати в кого-небудь стан надмірного збудження, напруження, незадоволення і т. ін.

— *Знають же добре, кляті, що по-їхньому ніколи не виїде, що буде так, як загальні збори постановили, .. а от .. доводять бригадира до ручки* (В. Кучер).

411. **НЕ ДОВОДИТИ / НЕ ДОВЕСТИ ДО ДОБРА** *кого і без додатка*. 1. Бути, ставати причиною чийх-небудь невдач, неприємностей. *Баловство [пустощі] ніколи до добра не доводить* (Укр.. присл.); [Хуса:] *Сабіно! Гей, не будь така лукава! Не доведе тебе се до добра* (Лесь Українка); *Супрун повчає: — Пропадеши, хлопче, як потягнешися за совістю свого тата. Не доведе він тебе до добра. Маму, маму свою слухай* (М. Стельмах).

2. Не впорядковувати щось, не завершувати чого-небудь. **НЕ ДОВЕДЕНИЙ ДО ДОБРА**. *Колгосп .. у великім боргу перед колгоспниками. Що вродило, і те до добра не доведене* (М. Рудь).

ДОВОЛОКТИ

412. **ЛЕДВЕ (насилу) ДОВОЛОКТИ НОГИ**. Важко, з великими труднощами та зусиллями добратися куди-небудь. *А із Криму чоловік ледве ноги доволик* (Т. Шевченко).

ДОГОРИ

413. **ДОГОРИ ДРИГОМ** (ногами). У повернутому, перекинутому вигляді. *Хтось через плече зазирнув йому [Мишкові] в книжку і знову — в регіт. — В його й книжка догори дригом* (С. Васильченко); *Раптом один самолёт [літак] .. скрутився на крило і приземлився догори дригом* (Ю. Яновський).

ДОДАВАТИ

414. **ДОДАВАТИ / ДОДАТИ ДУХУ** *кому*. Підтримувати настрій кому-небудь, надавати бадьорості. *Радість в келихах шумує, Плин іскристий виграс, Канібалів лютє гамує, Кволим духу додає* (Переклад М. Лукаша).

415. **ДОДАВАТИ / ДОДАТИ ЖАРУ** (палу) *кому, чому*. Посилювати враження від чого-небудь, розпалювати якісь почуття. *Не раз йому [Гаві] лучалися і страсти в його тешетах, але ті страсти додавали палу його голові* (І. Франко); *А тут іще хтось із молодих і додав дядькові Йванові жару. — Е, що ж це ви, дядьку Йване, сьогодні здали!* (А. Головка).

416. **ДОДАВАТИ / ДОДАТИ КУТІ МЁДУ**. Підсилювати якість враження, навмисно підбурювати кого-небудь. — *А здирилий [о. Артемії], а запонадний, крий Боже! І до княгині підскочить, і до пана підплигне! — додавав писар куті меду* (І. Нечуй-Левницький).

417. **ДОДАВАТИ / ДОДАТИ РУК** *до чого*. Сприяти чому-небудь, допомагати у чомусь. *Писар помаленьку та потихеньку викопав під*

о. Артемія цілу яму. Але й сам необережний о. Артемій самохіть додав рук, щоб розширити під собою ту яму (І. Нечуй-Левицький).

418. ДОДАВАТИ / ДОДАТИ СОЛІ (пéрцю). Робити дотепнішим, гострішим, дошкульнішим, уїдливішим (про висловлювання). Треба їм [байки] не тільки гаразденько виглядити, а деякі зовсім переробити, розмову в їх розширити, солі та перцю додати (Панас Мирний). ДОДАВАТИ ТАКОГО ПЕРЦЮ. Молодички аж з реготу падають, а самі то одна, то друга додадуть такого перцю, що замалим гори не регочуть (Г. Хоткевич).

ДОДЕРЖУВАТИ

419. ДОДЕРЖУВАТИ (дотримува́ти) / ДОДЕРЖАТИ (дотримати) [СВОГО] СЛОВА. Внконувати свої обіцянки, зобов'язання. Курс теоретичної фізики він [Максим] здав на "відмінно", хоч Федір додержав свого слова і ганяв Максима, як говорили студенти, по спіралі (Н. Рибак); — Я свого слова дотримав. Наші хористи ждуть вас, Іване Івановичу (Ю. Збанацький).

ДОЖЕНЕШ

420. [П] КОНЁМ НЕ ДОЖЕНЕШ. 1. зі сл. тика́ти, бігти і т. ін. Дуже швидко. Біжать літа й конем не доженеш (Легендн.). КОНЁМ НЕ ДОГНА́ТИ. Тікає [фашист] — конем не догнати (О. Гончар).

2. кого. Хто-небудь дуже швидкий, прудкий, швидко бігає. Сина держать коло неї [вдовн], щоб не влизнав, бо знало все село, що його й конем не доженеш (П. Куліш); Він [Балабуха] почував, що й Горацій кудись утік, Аристотеля й конем не доженеш (І. Нечуй-Левицький).

ДОЖИВАТИ

421. ДОЖИВА́ТИ / ДОЖИ́ТИ [СВОГО] ВІКУ. Бути в похилому віці, закінчувати життєвий шлях. — Доживаєш [Андрію] віку? А де твоєї молоді літа, де твоя сила, покажи свою працю (М. Коцюбинський); — Смола кипить .. Старі корабельні майстри, що вже доживають свого віку, могли іноді побачити майбутнє корабля в тих смоляних бульках і хвилях (Ю. Яновський); Степан матрац розпотрошив і грубку в старій хатині, де теща віку доживала, по цеглині розбірав (В. Дрозд); Минув рік. Просить Тимоша стару мати: — Сину мій, сину! Одружись, мій голубе! .. Втіш мене старую, нехай я свого віку доживу в радості (Марко Вовчок). ДОЖИВА́ТИ / ДОЖИ́ТИ ВІК. Вона глуха, століття й тихо доживає вік (М. Хвильовий); — До живого обшмугляли шию всякі хомути, — він [Мефодій Кулик] вдарив себе по шиї! — На волі хоч вік дожити! (О. Гончар).

ДОЗА

422. КОНЯ́ЧА ДО́ЗА, жарт. Велика порція (перев. про ліки). В ті часи [у XVI ст.] аж до XVIII ст. ліки протиувались справді в конячих дозах — у 20–60 разів більших, ніж тепер (З журналу).

ДОЇХАТИ

423. ДОЇХАТИ КІНЦЯ́, діал. 1. кому. Завдати великих непрямностей кому-небудь, ставити в безвихідне становище кого-небудь. А вже ж я тобі дойду кінця! (Укр. присл.); — Вже ми тобі потому живо кінця доїдемо. Зазнаси розкошів у сина і невістки (І. Франко); // Призводити до смерті, покінчити з ким-небудь. Каже Біда: — Лиш помалу! Доберу я причадалу: Тут доносів, там винця, Та й дойду їм кінця (І. Франко). 2. чому. Поривати, покінчувати з чим-небудь; закінчувати щось. Він [Петро] не находив пари замолоду, аж по стільки [стількох] роках на неї [Анну] наважился, а вона з розуму сходила, доки доїхала кінця своїй дівочій долі (О. Кобилянська).

ДОКАЗАТИ

424. ДОКАЗА́ТИ СВОГО́. Зробити по-своєму, добитися здійснення своєї мети. Брюховецький доказав таки свого, хоч після й прийняв слушну кару од гетьмана Дорошенка (П. Куліш); Якось глянула [Хнма] в чисту воду та й не пізнала самої себе.. "Чи се я? Де ж моя краса дівоча поділася?.. Нехай гине, аби я свого доказала" (Марко Вовчок); І вона [Хрнстя] рішилася, як тільки Марина докаже свого, розказати про дівку і вдівця (Панас Мирний).

ДОКИДАТИ

425. ДОКИДА́ТИ / ДОКИ́НУТИ ХМІЗУ В ЖАР. Підсилювати, навмисно розпалювати які-небудь почуття, настрої і т. ін. Вислухавши розповідь Лукії Овдіївни, [Марія Афрканівна] теж докинула хмизу в жар: — Взагалі у Леоніда Максимовича якісь дивовижні погляди на виховання (Ю. Збанацький).

ДОКИНУТИ

426. ПА́ЛИЦЕЮ (шáпкою) ДОКИ́НУТИ до чого. Дуже близько. Шахло спочатку сидів спокійно, гадаючи, що Павлентій хоче висадити його якнайближче до села, однак, коли до перекату лишилися вже палицею докинути.., став навколішки і закричав: — .. Верни до берега! (Григорій Тютюнник).

ДОКЛАДАТИ

427. ДОКЛАДА́ТИ / ДОКЛА́СТИ ДУШІ́ (сёрця) до чого і без додатка. Ставитися до чого-небудь з особливою увагою, любов'ю, старанністю; робити щось щиро, самовіддано. — Цікаво, а

якби дикий мак тут посіяти? — запитує Порфир. — Він би прийнявся?.. — Все прийметься, аби тільки з любов'ю, — весело каже інструктор — Женьшень і той виросте, якщо душі докладеши (О. Гончар); Такі гарні рушники на стінах у баби Івги. До кожного вона серця свого доклала (З усн. мови).

428. ДОКЛАДАТИ / ДОКЛАСТИ [СВОЇХ] РУК до чого. 1. Старатися серйозно, багато працювати над чим-небудь. *".. Як звернеться [повернеться] додому [паніч], та подивиться, що так всюди чисто та гарно, хай догадається: хто то до того своїх рук докладав!"* — подумала вона [Христя] (Панас Мирний); *Як сама не докладаєш до всього рук, то нічого й не буде* (І. Нечуй-Левицький); *Коли б вона, Катерина, мала свій родючий ґрунт, то шанувала б його і пестила. Вона б доклала до нього своїх роботящих рук* (С. Чорнобривець); // *Брати участь у якій-небудь роботі, у створенні чогось. Не було в селі жодної людини, яка б не доклала своїх рук до цієї [електричної] станції* (В. Кучер). **ДОКЛАСТИ РҮКИ.** Він [Грицько] .. і в революцію не спав на печі, і в громадянську воював .. *Та до всього руки доклав* (Є. Гуцало). 2. Займатися чим-небудь. [Руфін:] .. *Иди, руйнуй, що хочеш і як хочеш. Та не змушуй мене до того докладати рук — се понад силу, я того не можу...* (Лесь Українка); *Дома взимку .. не було до чого й рук докласти, оце .. перша справжня робота* (А. Головка); *Роками тисячі людей у місті не знали, куди руки докласти* (І. Сенченко); // *Втручати в що-небудь. Навіть до набору робочої сили доводилось докладати рук тим першим уже кадровим інженерам, серед яких був і Клименко* (Іван Ле).

429. ДОКЛАДАТИ / ДОКЛАСТИ СВОЇХ СЛІВ. Втручатися в розмову, висловлюватися з приводу чого-небудь. — *А ви, стара, такі і своїх слів докладіть, як часом Лукина носа вгору заде-ре* (І. Нечуй-Левицький).

ДОКЛАСТИ

430. ДОКЛАСТИ ВОЗА кому, ірон. Вибити, побити кого-небудь. [Михайло:] *Якби я свою [дружину] підстеріг в чім, тут би їй і доклав воза* (І. Котляревський).

ДОКОПУВАТИСЯ

431. ДОКОПУВАТИСЯ / ДОКОПАТИСЯ ДО КОРЕННЯ (до коріння). Глибоко, вдумливо аналізуючи що-небудь, з'ясовувати його суть. Він ніколи не буде ні письменником, ні інженером, бо не здатний серйозно вчитись і докопуватися до коріння (О. Донченко).

ДОЛОНІ

432. ЯК (мов, немов і т. ін.) НА ДОЛОНІ.

1. *перев. зі сл. в і ді о.* Дуже добре, чітко, виразно. Вони мене не бачать, а мені їх обох видно як на долоні (І. Нечуй-Левицький); *Із куреня видно було долину як на долоні* (Панас Мирний); // Виднітися дуже добре. Звідси, з високої кручі Дніпра, добре видно широку стрічку могутньої ріки .. і промислова Дарниця немов на долоні (З газети).

2. Зрозумілий, виразний, чіткий. *Життя Маріїне як на долоні стояло перед нею* [Христею], *гірке та непривітне, зламане панськими вчинками* (Панас Мирний); — *Ану, викладай, Артеме, що там уже вимудрував?* — *Яке там мудрування! Картина як на долоні* (А. Головка); *Манжос зараз був перед Павлом як на долоні; бачив його хижку на-туру до найдрібнішої шпаринки в душі* (Є. Гуцало); // *Незаперечний. На це переконання мав Славко видні докази як на долоні* (Л. Мартович).

3. Абсолютно ясно, чітко, зрозуміло. *Пам'ятаю все як на долоні* (Нар. опов.); *Семен почне розказувати.., що робиться на світі .., так усю правду й викладає, так усе й показує як на долоні* (М. Коцюбинський); *Ясно як на долоні, що Юрко не винен* (Л. Мартович); *Навіть Тимошак, котрий завжди кепкував з доморожених стратегів, раптом загорівся пристрастю пророкування. — Тут же все як на долоні! .. Ось побачиш, знімемось ще цієї ночі* (Григорій Тютюнник).

4. *перев. зі сл. б́ути, лежа́ти і т. ін.* На видному місці або так, щоб можна було бачити. *Палаючий Будапешт був перед ним як на долоні* (О. Гончар); *Місто [Париж], оповите легким бузковим світанком, лежить мов на долоні* (З газети).

5. Щиро, відверто, нічого не приховуючи. [Олеся:] *Я тобі всі як на долоні виложу свої думки* (М. Кропивницький); *Він не стримався і як на долоні поклав усього себе передо мною .. — йому ні з ким було поділитися своїми думками і своїм життям* (Л. Первомайський); // *Якому нічого таїти, приховувати; відвертий, щирий. — А що мені приховувати? — привітно посміхнулася .. Калерія. — Я перед тобою як на долоні* (В. Собко).

ДОЛОНЮ

433. ЯК ВЛАСНУ (свою) ДОЛОНЮ, зі сл. зна́ти. Дуже добре. *Ліс свій він [Марусяк] знав, як власну долоню* (Г. Хоткевич).

ДОЛОНЯ

434. ЯК ДОЛОНЯ, зі сл. го́лий. Зовсім, абсолютно без нічого. *Степ, битий осінніми вітрами, лежав голий як долоня* (З усн. мови).

ДОЛЯ

435. **ДОЛЯ ВИПАЛА** кому. Кому-небудь судилося щось. — *Та коли б він [лікар] був багатий та вельможий, я б і гадки не мала! Давно б уже була б за ним! Та коли ж таке базтання моє! Така доля мені випала* (Марко Вовчок); — *З домовини слізьми нікого не піднімеш, — тихо говорить Семен Новак. — Така вже Дем'янові випала доля* (І. Цюпа).

436. **ДОЛЯ (фортюна) ПОСЛУЖИЛА** (послужить) кому і без додатка. Пощастило, поталанило в житті кому-небудь. — *Я в свого пана вже третій рік добуваю, останній. Як послужить доля, то сього року буде велика добич* (Марко Вовчок); — *Не послужила фортуна горопасі. Тільки стялись на шаблях, зараз так і положив його вражий кармазин* (П. Куліш).

437. **ДОЛЯ (фортюна) УСМІХАЄТЬСЯ** (посміхається) / **УСМІХНУЛАСЯ** (посміхнулася) кому. Кому-небудь таланить, щастить в житті. *А оце був поїхав на заробітки в Одесу, і там йому посміхнулася доля* (М. Стельмах); *Фортуна таки раз усміхнулася йому* (І. Франко).

438. **ЛИХА** (гіркі, щербата і т. ін.) **ДОЛЯ** 1. чий. Хто-небудь нещасливий, безталанний. — *А давно ж вони [Ляці] померли, бабусю? — Давенько, моє серце ..— Се, мабуть, чи не до них [до Ляців] ішла? — До їх, бабусю, та лиха моя доля* (Марко Вовчок). **ЛИХАЯ ДОЛЕНЬКА**. *Над Іквою було село, У тім селі на безталанна та на погубель виріс я. Лихая доленька моя!* (Т. Шевченко). 2. Горе, нещастя. — *Рідний брат мій в Америці, Марко. Ще до визволення Галичини пішов світ за очі. Лиха доля погнала* (І. Цюпа); *Тоді [тоді] найбільш нам допікає, коли зла доля однімає, Що в нас всього миліше сть* (І. Котляревський).

ДОМА

439. **ЯК** (мов, наче і т. ін.) **[У СЕБЕ] ДОМА**. 1. зі сл. житт, повдтнся, почувати себе і т. ін. Добре, безтурботно, безпечно. *Зажила вона [Хрнтя] в Перепелиху як у себе дома* (Панас Мирний); // *Впевнено. Не сподобалося Рубінові те, що біля горна він [Лукиїченко] поводить як дома, все знав і змів, а Рубін ще нічого не знав і нічого не змів* (І. Сенченко); *Горбат хазяїновито наче в себе дома подався до хлівця., а невдовзі з'явився, перегнувшись під вагою стовпця* (С. Гуцало).

2. зі сл. б'ути. Почувати себе невимушено, вільно, нескучно. *Санига підходив до кожного, діловито потискуючи руки. — Роздягайся, — сказав Льюня ..— Буди як дома* (О. Гончар); — *Та чого ж ви стоїте? Сідайте в коло, дорогі наші браття, і будьте як дома* (Григорій Тютюнник).

3. Безцеремонно, нахабно. *Небезпеки були близько, під боком. Про них хоразу нагадували стрело-*

тання ворожих гідропланів, що ходили по небу над Хорлами як дома (О. Гончар).

ДОМОВИНИ

440. **ДО [САМОЇ] ДОМОВИНИ**. До кінця життя, до смерті. *Все буде, як було: довіку буде убогий на чужім марнувати свою силу, до домовини не зазнає Маланка кращої долі* (М. Коцюбинський); *Побрались: і тихо, весело прийшли, Душею-серцем неповинні, Аж до самої домовини* (Т. Шевченко). **ДО ТРУНИ**. *Поробляй, поробляй, труни не спочити сіромі* (П. Грабовський).

ДОМОВИНИ

441. **ЯК У ДОМОВИНИ**. Тісно, сумно; безлюдно. *А в Чигирині як у домовині, Сумно-сумно. Людей не чуть* (Т. Шевченко).

ДОНЕЧКА

442. **МАМИНА ДОНЕЧКА** (дочка). Зніжена, примхлива, розпещена дівчина. *Ксеня не була маминою донечкою, вона мала й свої погляди і досить певний і своєрідний характер* (С. Голованівський).

ДОНОСИТИ

443. **ДОНОСИТИ / ДОНЕСТИ У ВУХА** (до вух). 1. кому, кого, чийого, чийх. Повідомляти когось про що-небудь (перев. таємно — з метою обмови і т. ін.). — *Але ж я панові у вуха про все доносив* не люблю (І. Манжура); *Кожне слово Гаріфуліна повинен він, Юлдаш, доносити баві у вуха* (О. Донченко); *Коли став Микола завідувачем кафедри, то всі дрібниці, — що треба і не треба — доносили до його вух* (З журналу).

2. чийх. Робити чутним, доступним для слухового сприймання що-небудь. *Мікрофони збирали всі привітання й доносили їх до вух Травиці* (Ю. Яновський).

ДОНОСИТИСЯ

444. **ДОНОСИТИСЯ** (долітати) / **ДОНЕСТИСЯ** (долетіти) **ДО ВУХА** (до вух) чийого, чийх, кого. 1. Ставати чутним, доступним для слухового сприймання. *Хвиля дзвінких голосів доноситься до її вуха* (Панас Мирний); *Останнє слово команди донеслося до вух Ярини ніби в тумані* (В. Собко); *Раптом до вух долітає давно згаданий поклик трембіти* (М. Коцюбинський).

2. Ставати відомим кому-небудь. *Донеслося до його вуха, що Марину святати приходили* (З усн. мови).

ДОПІКАТИ

445. **ДОПІКАТИ** (дошкуляти, діймати і т. ін.) / **ДОПЕКТІ** (дошкулити, дійняти і т. ін.) **ДО ЖИВИХ ПЕЧІНОК** (до живого, до [живого] серця і т. ін.) когось і без додатка. *Дуже зачіпати, боляче вражати когось-небудь, торкаючись чогось*

найболючішого. За візком уїдливі Копитькові діти бігли, допікали до живого серця (Я. Качура); Допік, дозволів до живих печінок (Укр. присл.); От тільки покійна свекруха було не раз допече до живого, та й то: я було змовчу (Лесья Українка); [Параска:] Хочу сердитися й буду!.. Бо ви мене до живих печінок дошкулили!.. (Б. Грінченко); — Слова Ступакової дійняли Сиволана до живого (Д. Ткач); — Доїли ж ви мене до живих печінок! ..— сварила [Мася] (А. Свидницький); Тут Демчиху, мабуть, допекло до серця, бо аж засичала (Марко Вовчок).

ДОРОГА

446. ДОРО́ГА, ВКРИ́ТА (устéлена) ТЁ́Р-НАМИ чия і без додатка. Великі труднощі, злигодні, страждання в чиемусь житті. Перед ним лежить дорога. Вкрита тернами, убога, Повна крем'яка, курна, І далека, і страшна (Я. Щоголів).

447. ДОРО́ГА (сте́жка) ТЁ́РНОМ (ожі-ною, кропивію і т. ін.) ПОРОСЛА́ (заросла́) до чого, куди. Неможливо повернутися, добратися куди-небудь, досягти чогось бажаного. Була я щаслива, але терном поросла моя дорога до того частя (І. Нечуй-Левицький); Клену щоденнес життя, Та тільки в храм святий і стежка кропивою Вся поросла: немас вороття! (Діпрова Чайка). ДОРО́ГА ТЁ́РНОМ ТА ОЖІ́ПОЮ ЗАРОСЛА́. — Здасться мені, що до моєї матінки й дорога терном та колючою ожиною заросла, — сказала Мелашка (І. Нечуй-Левицький).

448. ПРЯМА́ ДОРО́ГА (сте́жка). Правильна, несхибна лінія у житті, діяльності. — Прямих доріг, пане сотнику, нема. Вони тільки в тумані молодості (М. Стельмах); Той правий, хто йде прямою стежкою, а не збоку (Панас Мирний). ПРЯМА́ МАГІСТРА́ЛЬ. Він і в останню передсмертну хвилину дякуватиме долі за те, що вона не водила його манівцями, а поставила .. на пряму магістраль (О. Гончар).

449. ТУДИ́ Й ДОРО́ГА, зневажл. 1. кому. Уживається для вираження згоди, схвалення того, що хтось заслуговує свою долю і нічого шкодувати за ним. Принц... розповів, як старий цар загинув. — Туди йому й дорога! — погодилися судді (Три золоті сл.); Коли було побачить [Тихон], що чоловік .. йде в шинок., то і скаже: — Туди ледачому і дорога! (Г. Квітка-Основ'яненко); — А Хлопська — ти чув? — зник, кажуть, уночі. В олеківські плавні, мабуть, до Гаркуші подався. — Туди йому й дорога (О. Гончар).

2. чому. Так тому й бути, не варто про це журитися, шкодувати. — Не в хаті діло, — глибокодумно зауважував Свербиус. — А в чому ж? — дивувався Коритний. — В тому, що її спалили. — Туди їй і

дорога, — жартував Коритний, — нема чого шкодувати (М. Ю. Тарновський).

450. УТО́РОВА́НА (уте́рта, уто́птана, бі́та і т. ін.) ДОРО́ГА (сте́жка); УТО́РОВАНІ́Й (уте́ртий, уто́паний, бі́тий і т. ін.) ШЛЯ́Х. Легкий, звичний, випробуваний спосіб життя. Він любив сина, але надто сильно привик [звик] ходити утертою стежкою, жити в старім традиційнім ладі і світогляді, щоб зрозуміти подуви нового часу (І. Франко); Хіба шлях цього великого майстра [Олександра Довженка] був рівний, як бита дорога. ? Звичайно, ні. Та битою дороги Довженко й не шукав (М. Рильський); Не йди утоптаним шляхом, Віддай життя на вищі цілі (П. Грабовський). ПРОТО́РОВА́НА ДОРО́ГА. У нас тепер чимало появилось архівних дослідців, та на лихо праця їх або безсистемна, або йде по проторованій уже дорозі (І. Драч).

ДОРОГИ

451. ДОРО́ГИ РОЗХО́ДЯТЬСЯ / РОЗІ́Й-ШЛИ́СЯ чи́ї. Хто-небудь припиняє взаємостосунки з ким-небудь через життєві обставини, розбіжність поглядів, інтересів і т. ін. Можє, .. на-завжди розійдуться їхні [Тані й Богдана] дороги і ніколи вже не буде їхнього солодкого вимріяного частя (О. Гончар).

452. ДОРО́ГИ СХО́ДЯТЬСЯ (схре́щують-ся) / ЗІ́ЙШЛИ́СЯ (схре́стилися) ко́го, чи́ї. Хто-небудь зустрічається з кимсь у житті, має спільні інтереси, вступає в певні стосунки. Кобзар Білорусії — Янка Купала читав "Заповіт" нашого Тараса в своєму перекладі. І тут сходились дороги щирих народних поетів (Т. Масеико); — Ми ще стрінемось, пане сотнику! .. Ще зійдуться наші дороги (М. Стельмах); В цім місті вишневім колись Дороги наші схрестились (І. Вирган). ДО́РІЖКИ СХРЕ́СТИЛИ́СЬ. — Аж ось де схрестились наші доріжки. Тільки ти не вмирай. Дай мені помучити тебе... (Григорій Тютюнник).

453. З ШИ́РОКО́Ю ДОРО́ГО́Ю, зі сл. б а н д і т, розбі́йни́к і под. Запеклий, невинуватий (про злочинця). — Бандит він із широкої дороги! — А коли бандит, чого зв'язалась? (С. Гуцало).

ДОРОЗІ

454. НА БО́ЖІ́Й (оста́нній) ДОРО́ЗІ. У передсмертному стані. Аж здивувався [панотець], що така здорова дівка, у три дні, як занедужала, а вже й на Божій дорозі (Г. Квітка-Основ'яненко); Робила й не спала [Катря], поки аж .. сон її обняв коло коліски. Прокинеться, — до дитини, а дитинка вже на Божій дорозі (Марко Вовчок).

455. НА СЛИ́ЗЬКІ́Й ДОРО́ЗІ. За ризикованих, небезпечних, незаконних обставин. Допорався [Чіпка в коморі] як знав; вирнув — та й

наткнувся на сторожа... Чи пан, чи пропав?.. На слизькій дорозі більше пропадає під такий час (Панас Мирний).

456. ПО ДОРՔЗІ кому, з ким. 1. Хто-небудь поділяє чиїсь погляди, переконання, прагнення і т. ін. — *Тепер вся наша Чаплинка*, — пояснює старий Килигей синові, — *вважай, що мобілізована... — Проти кого? — Проти біляків, і проти французів, і проти греків...* — *Тоді нам з вами по дорозі* (О. Гончар); *Про себе він давно вирішив, що з Дмитром йому не по дорозі* (М. Ю. Тарновський). 2. У тому самому напрямку, туди ж. *І просить він [Кармель] дівчину: — Сідай, дівчино, на мій віз, я підвезу тебе до Ланів, мені по дорозі* (Марко Вовчок); *Разом вийшли на вулицю. Виявилось, що їм по дорозі* (А. Головка).

457. ПРИ БИТІЙ ДОРՔЗІ. На людині місці, на місці великого руху, скупчення людей. *Пішла селом, Плаче Катерина.. Як тополя стала в полі При битій дорозі; Як роса та до схід сонця, Показали сльози* (Т. Шевченко); — *Він [Денис] подав Тимкові мозолясту руку і .. пішов вайлуватою ходою .. Ні туги, ні суму не було в його очах, немовби він розпрощався не з односельчанами, а з випадковими супутниками при битій дорозі* (Григорій Тютюнник).

ДОСАДА

458. ДОСАДА БЕРЁ (хапáе) / ВЗЯЛÁ (вхо-пíла) кого і без додатка. Хто-небудь відчуває душевний біль, переймається почуттям невдоволення, образи і т. ін. *Досада брала Гната, що він не похопиться бистрим словом, як Петро* (М. Коцюбинський); — *Кричиш! — образився Шумило. — І без тебе досада бере за вбогий технікум* (О. Довженко); — *Я думала, що у вас ще й на третій [рік в наймах] зостануся. — Та й я б то, Варко, — одкажує [господиня], не від того, та що ж? У тебе мале .. І така мене досада за серце вхопила!* (Панас Мирний). ДОСАДА ГРИЗЁ. А стара пані.. прислухається, що вони там між собою говорять.., та вже така їй досада гризе, що вони вкупочі (Марко Вовчок). ЗАПЕКЛÁ ДОСАДА. День отемнів мені, узяв жаль, запекла досада: — *Поїхала! — лист писаний учора* (С. Васильченко).

459. ДОСАДА НАХОДИТЬ / НАЙШЛÁ на кого. Хто-небудь починає відчувати невдоволення, роздратованість, образи і т. ін. — *Звісно, як досада пайде на господаря, то на кому ж її зрівати, як тільки на своїх близьких* (Панас Мирний).

ДОСЯГНУТИ

460. ДОСЯГНУТИ (досягті) ОКОМ. Побачити. Небо синє, чисте — ні плямочки .. Не продивитись його глибини, не досягнути оком до краю! (Панас Мирний).

ДОТОРКАТИСЯ

461. ЗЕМЛІ (дорѳги) НЕ ДОТОРКАТИСЯ (не доторкуватися). 1. зі сл. бігти, тікати і под. Дуже легко, швидко. *Вітер жене, шумить, вона біжить, не оглядаючись і не доторкаючись землі* (Н. Кобринська).

2. зі сл. ходити, іти і под. З почуттям власної гідності; гордо, пишаючись. *Діла йшли дуже добре. Леон Гаммершляг ходив, землі не дотикаючи з гордості і радості* (І. Франко); *Буйна радість хвиля за хвилю стала огортати його* [Грицька] .. *Йшов він і здавалося йому, що дороги він не доторкається* (С. Васильченко).

462. ПІ ПАЛЬЦЕМ (пучкою) НЕ ДОТОРКАТИСЯ / НЕ ДОТОРКНУТИСЯ до кого і без додатка. Не зачіпати, не кривдити кого-небудь. *Який би сердитий не був [батько], ніколи і пальцем не доторкувався до Василька* (Григорій Тютюнник); — *Таке диво, — говорить сусіда.., забачать [розбійники] — ти вбогий, бідний чоловік, так іди собі цілий, як був — І пучкою не доторкнеться* (Марко Вовчок).

ДОТЯТИ

463. ДОТЯТИ [ГОСТРИМ] ЯЗИКОМ кому. Сказати, відповісти гостро, дошкулюю будь-кому. *Жарту або якось іншого радаго та щирого слова не чув від неї* [Лесихи] ніхто. *Кожному, аби хто, вміла дотяти острим* [гострим] язиком (І. Франко).

ДОХОДИТИ

464. ДОХОДИТИ / ДІЙТИ ДО ВУХ (до вуха) чийх (чийого), кого. Ставати відомим кому-небудь. *Данило хоче докладно знати, що діється в Галічі. Дійшло до його вух, що бояри знов гостять супроти нього зуби* (А. Хижняк); — *Як скажу, що служба мені не до вподоби, то це часом може дійти до вуха начальника* (І. Нечуй-Левицький).

465. ДОХОДИТИ / ДІЙТИ ДО ЖИВОГО (до [саміх] живих) печіно́к кому і без додатка. Дуже діямати кого-небудь чимсь; дошкуляти комусь. *До живого нікому не доходило: чужа болячка не болить, чужа потилиця не свербить — тільки бідній матері допекло* (А. Свидницький); *Вони [папи] собі повбчирались в управу, луцтити-муть з нас грошики та й ні гадки! — А нашому братові дошкуля, до самих печіно́к доходить, — веде річ перший* (Панас Мирний); *Вона не чула ще від нього приязного слова, не мала поради! І так вже їй остогидло, так остобісіло, до живих печіно́к дійшло!* (М. Коцюбинський).

466. ДОХОДИТИ / ДІЙТИ ДО КЛУБО́ЧКА. З'ясувати що-небудь, розкривати щось заплутане. Тут усе явиться, усе відкриться по

ниточці, як кажуть, дійде і до клубочка (Г. Квіт-ка-Основ'яненко); Поліз [Чижик] у шафу з старими ділами. Перекинув одно, перев'язав друге, заглянув у третє, в п'яте, в десяте — натрапив на слід, піймав нитку — та разом з Шавкуном дійшли до клубочка (Панас Мирний).

467. ДОХОДИТИ / ДІЙТИ ДО КРАЙНОЩІВ. Переступати межу, перевисувати міру в чому-нсьбд, діючи заподадливо, необдумано і т. ін. До крайнощів, як то кажуть, не дійшло. Але. наші хлопці не одмовили собі в приємності побешкетувати з радощів (Ю. Яновський).

468. ДОХОДИТИ / ДІЙТИ [ДО] КРАЮ. 1. Досягати найвищого рівня, виявлятися найбільшою мірою. Зима тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року була сніжна й дуже сувора. Люті морози доходили краю й не пускали (О. Довженко); Повинно щось статися. Напруження дійшло до краю. Наближається гроза (О. Довженко).

2. Закінчуватися, завершуватися. Осінь виразно конала вже, доходила краю, та ще пручалася з останніх сил (О. Левада). ДОХОДИТИ КІНЦЯ. Ще палаців зали високі Розцвічує пензель митця, Але вже кінчаються строки і праця доходить кінця (М. Бажан).

3. Винчерпувати усі свої можливості; опинятися в безвихідному становищі. Часом після такої гарячки вся енергія його [Гнатова] спадала, і якийсь голос говорив в нім: "Навіщо?.. кінце! Дійшов до краю!" (М. Коцюбинський).

469. ДОХОДИТИ / ДІЙТИ [ДО] ЛАДУ. 1. з ким. Залагоджувати яку-небудь справу з ким-небудь; досягати повного розуміння, домовленості з кимсь. Так само і з урядами не міг [пан Трацький] ніколи дійти до ладу (І. Франко); З Когеном я ще раз поважно перебалакаю, хоч чи вийде що з цього? З тим брехуном не дійдеш до ладу (М. Коцюбинський).

2. з чим і без додатка. Розуміти щось, розбиратися в чому-небудь. — Якось воно так порізано, що я й ладу не дійду... В нас не так шийот, як у панів, — мовила... Дарка (Лєся Українка); Омелян дивувався, що дзвони.. так висіли, що ніякий дзвонар не зумів би з ними дійти ладу (О. Ільченко).

3. Набувати чіткості, ясності; впорядковуватися. Тепер думки в його [Андрієвій] голові поступово доходили ладу. Він починав розуміти: машина, певно, підірвалася на міні (Ю. Бедзнь).

470. ДОХОДИТИ / ДІЙТИ ДО ПУТТЯ. Успішно вирішуватися, завершуватися. З надходженням холодів мало не цілком припинилися й.. геолого-свердловні роботи.. Це давало привід місцевим людям робити свої висновки.. — Чи воно жс до пуття коли дійде, чи так, пововтузились на

воді, нарobili скрізь у скелях дір — та на тому й кінце? (Г. Коцюба).

471. ДОХОДИТИ / ДІЙТИ ДО РУК чийх, кому і без додатка. Ставати чнім-небудь надбанням, діставатися комусь. [Храпко:] Батьки тут по домівках із сили лізуть, збирають ту копійку до копійчини та засилають дітям..; а вони он як тринькають добро родительське [батьківське]!.. А то все, що нашармака воно доводиться, нетружжена копійка до рук доходить (Панас Мирний).

472. ДОХОДИТИ / ДІЙТИ ДО СЕРЦЯ (до душі) кому, чийого (чисі) і без додатка. Хвнювати, зворушувати, боляче вражати, тривожити когось-небудь. Та жалібна пісня доходила до серця, вимовляла якусь втрату, якийсь смуток та жалє (І. Нечуй-Левицький); — Коли вода камінь проби-ває, а то щоб живе слово не дійшло до душі, — од-казав Петро (Панас Мирний).

473. ДОХОДИТИ / ДІЙТИ [ДО] ТЯМИ. Усвідомлювати, розуміти що-небудь. Свіжоспе-чений помічник кока Андрій Стурчак ніяк не дохо-див до нями.. і.. вірив своїй удачі і не вірив (В. Логвищенко); Боб так отетерів, що не міг дійти тями. Огогтавшись трохи.., мовив дещо зневажливо.. — Ану зійдїть із дороги..! (Є. Гу-цало); Володимирові Бистрику аж тепер дійшло до тями: зустрівся з молодим робітником, про якого вчора пророчила сестра (С. Чорнобрнвець).

474. ДОХОДИТИ / ДІЙТИ СВОЇМ (влас-ним) РОЗУМОМ чого, до чого. Осягати, усвідом-лювати зміст, значення і т. ін. чого-небудь само-стійно, без сторонньої допомоги. Спати більше Гордій не міг. Він боявся щось прогагати, а все не-обхідно бачити на власні очі і дійти всього своїм розумом (О. Копиленко); Любить Іван Іванович до всього власним розумом дійши, руки своєї до-класти (З газети).

ДОХОДИТЬ

475. ДОХОДИТЬ / ДІЙДЕ ДО ДІЛА. На-стає момент діяти. — Турма... отара... — думає він [Семен], — а не громада. — Сес-теє, теє-сєє, а як дійде до діла, то й розтечуться, розпо-вуться, як тая купа черваків [чер'яків] на сонці (М. Коцюбинський).

ДОШКИ

476. ВІД ДОШКИ ДО ДОШКИ, перев. зі сл. прочитати, читати і под. Нічого не пропу-скаючи, від початку до кінця; повністю. Хоча в них [часописах] не було нічого цікавого.., проте він [ка-пітан] прочитав їх від дошки до дошки (І. Фран-ко); Читаю ваш журнал від дошки до дошки. Ціка-вить мене все (З журналу); // Абсолютно все, в деталях. "Цікаво було б розворушити роман і самої Марти Кирилівни. Я ж знаю її давній роман з

Бичковським, як-то кажуть, од дошки до дошки... — подумала Христина (І. Нечуй-Левицький).

477. **ДО ГРОВОВОЇ** (рідше до судної) **ДОШКИ**. До кінця життя, до смерті. Мати ще й до нині плаче, а в мене й до **гробової дошки** не перестане боліти (І. Франко); Пам'ятатиме до нових віників і до **судної дошки**, поки аж порохи на очі насиплють (Укр.. прнсл.).

ДОШКУ

478. **В ДОШКУ**, фам. Дуже сильно. Хлопці довго і вперто опрацьовували текст і позаморювалися «у дошку» (І. Микнтенко).

ДОЩ

479. **ЗОЛОТИЙ ДОЩ**. Великі прибутки; гроші. Кривдоно було слухати Валериків, що Мурашкова велика вода проллється золотим дощем насамперед на довокoliшніх степових магнатів (О. Гончар).

ДОЩУ

480. **З ДОЩУ ТА ПІД РИНВУ**. Від однієї небезпеки, біди до ще гіршої. З наймів довелося повернутися до сварливої мачухи, не краще, як з дощу та під ринву (З усн. мови).

ДРАЖНИТИ

481. **ДРАЖНИТИ** (дратувати) **СОБАК**. 1. заст. Старцювати, жебракувати. Се [ті], що з порожніми сумками Жили голодні під тинами, Собак **дражнили** по дворах (І. Котляревський); [Відьма:] Я **собак дражнила** попід вікнами з старцями (Т. Шевченко); Не знають [брати] сердеши, що їм і чинить: ні за що купить і шматка хліба, а попід вікнами **собак дратують** — сором (О. Стороженко).

2. ірон. Ходити по чужих дворах з якими-небудь справами, проханнями. — Свириде Яковлевичу, пособите мені [вчителю] зібрати учнів до школи? **Дражню собак** по селі, записую школярів, а батьки їх утаюють від мене (М. Стельмах).

ДРИЖАКИ

482. **ДРИЖАКИ ПРОБИРАЮТЬ** (беруть, хапають і т. ін.) / **ПРОБРАЛИ** (взяли, вхопили і т. ін.) кого і без додатка. Хто-небудь тремтить, трясеться від холоду, страху, нервового напруження, хворобливого стану і т. ін. Стомлений, я заснув, але швидко прокинувся від холоду. Мене всього **пробирали дрижаки** (І. Багмут); Зайду! Хоч погріюсь, бо вже з холоду **дрижаки беруть**. Доки дійду до Черкас, геть задубію (М. Пригара); Дівчину **хапали дрижаки** — як це страшно: вдягтися в чорну одіж, .. замість співів — молитви (О. Донченко); Семен **загорнувся в свиту**, але його **взяли дрижаки** (М. Коцюбинський).

483. **ДРИЖАКИ ПРОБІГАЮТЬ** (ходять) / **ПРОБІГЛИ** (пішли) **ПО СПИНІ** (по шкірі, по тілу і т. ін.) чийсь, у кого і без додатка. Хто-небудь тремтить від холоду, страху, хворобливого стану, нервового напруження і т. ін. Несподівана туга за чимось невимовно дорогим **струшувала діда, аж дрижаки пробігали по шкірі** (С. Гуцало); Тіні **насправді воруються**. Вони хутко **пробігають** від одного стовбура до другого. В цей час щось **зашкряботило** під вікном. По його тілу **пробігли дрижаки** (П. Панч); — **Зачепить-но тільки**, — не відступив Савка, хоч від Кузьменкової **загрози пішли по його спині дрижаки** (З. Тулуб). **ХОДИЛИ ДРИЖАКИ**. У Маріки теж уже сині від холоду губи, під благою сорочиною хвилями **ходили дрижаки** (С. Васнльченко).

ДРИЗГ

484. **В ДРИЗГ**, **ЗНЕВАЖЛ.**, **ПЕРЕВ.** зі сл. п'яний. Дуже сильно. П'яний у **дризг** голова. А таки **підвів важку розкуйовджену голову** й очима **ворухнувся важко**, як двома двопудовими гирями (А. Головка).

ДРІБКИ

485. **ДО ДРІБКИ**. Повністю, цілком, усе. *Тато ваш, хлопці, ходив на зарібки .. Що заробив де у лісі — до дрібки Все віддавав мені. Гріш до гроша* (Д. Павличко). **ДО ДРІБОЧКИ**. Та збирайте до **дрібочки** [сіль], бо як часом лине ливцем тучний дощ, то **щезне уся риба в Сулі** (І. Нечуй-Левицький).

ДРІБКУ

486. **НІ НА ДРІБКУ**. Анітрохи, ніскільки. Він [Іван Дума] .. **був переконаний, що перед Батьківщиною не згрішив ні на дрібку** (В. Гжицький). **АНІ ДРІБОЧКИ**. [Камілла:] **Невже ти так-таки зовсім, ані крихітки, ані дрібочки не любиш мене?** (І. Франко).

ДРІБНИЦЬ

487. **ДО ДРІБНИЦЬ**. Повністю. Усе **хімерне до дрібниць**: .. І **дрантя вбожества страшне, Терпким пропахле потом, І красномовство мовчазне При каві за табльдотом** (М. Рильський). **ДО ДРІБНИЦЬ**. Зайчики, ведмедики, лисиці, перші ляльки, перші книжечки... **Згадаю тепер я до дрібниць все дитинство сонячне дочки** (Д. Луценко).

ДРІЖДЖАХ

488. **ЯК** (мов, немів і т. ін.) **НА ДРІЖДЖАХ**, зі сл. рости. Дуже швидко. **Засів і засадить Паміра своєю рукою город, все сходить та росте як на дріжджах** (І. Нечуй-Левицький); — **Глянь, мов на дріжджах росте повстанське військо** (О. Гончар); // **Помітно, відчутно. Хлопи дуже похнюпились, а шляхтичі мов на дріжджах**

росли (І. Франко); // Дуже швидко поширюватися. *Добра слава про молодих немов на дріжджах .. піднімалася все вище та вище й незабаром доходила до кого слід* (Л. Яновська).

ДРІЗКИ

489. **НА (в) ДРІЗКИ** (дру́зки), зі сл. розбі- тися, розлетітися і т. ін. Повністю, дощенту, на дрібні шматочки. *Коли дівчина почала приби- рати, .. вислизнула ваза з квітами і розбилася на дрізки* (В. Козаченко); *Мала [Інна] перед собою поверженого ворога і вже остаточно розбиту на друзки ту останню краплю надії, яка... все ще бриніла на споді душі* (В. Дрозд); *Рушниця розле- тилася в друзки* (С. Васильченко).

ДРІМАТИ

490. **НЕ ДРІМАТИ**. Бути пиливим, діяль- ним, уважним; постійно перебувати у стані готов- ності, діяти певним чином. *Галя сама не дрімала, .. вона кинулась до матері і стала її сльозами бла- гати, щоб не губила її краси, сили* (Панас Мир- ний); *Пан не дрімав. Масток свій так укріпив, що й миша не прослизне туди* (Легенди..).

ДРОЖ

491. **ДРОЖ ПРОБИРАЄ** (проймає, проби- ває і т. ін.) / **ПРОБІРАЄ** (проявляє, пробив і т. ін.) кого. Хто-небудь тремтить від холоду, страху, хвилювання, нервового напруження і т. ін. *За кожним [кожним] шелестом дрозд його [Спориша] проби- рас* (І. Франко); *Дрозд пробив Андрійка. "Заремба не в горді, значить, він може бути і тут! — А як- що він тут, то, певно, задумує щось погане..."* (Юліан Опільський); *Дрозд сіпає. Його [Гвоздзя- сва] сіпає дрозд. По мертвотно пополотнілому обличчю градом котиться піт* (Наум Тихий).

492. **ДРОЖ ПРОБІГАЄ** / **ПРОБІГ ПО СПІНІ** (по тілі, поза спиною і т. ін.) у кого, чий і без додатка. Хто-небудь тремтить від холоду, страху, хвилювання, нервового напруження і т. ін. *Владек чекав і хвилювався. Намагався бути спо- киним, але по тілі пробігав дрозд* (Р. Іванчук); — *Офіцери, — сказав головнокомандуючий, і холодо- ний дрозд пробіг по офіцерських спинах, до того невпізнаний був голос генерала і вся його пригніче- на фігура. — Офіцери... імператора немає* (О. Дов- женко); *Школа шикувалась на урочисту лінійку. За- стівала сурма, водив дрібно барабан. В Миколи дрозд пробіг поза спиною* (Ю. Збанацький).

ДУБИТИ

493. **ЛИНТВАРІ ДУБИТИ** з кого, діал. Жорстоко бити, карати кого-небудь. — *Як згадав, як з мене мій рідний батько линтварі дубив ні за що ні про що, — опустив батіг. Хай, думаю, хоч мої діти небитими ростуть* (Григорій Тютюнник).

ДУГУ

494. **В ДУГУ**, зі сл. зігну́ти, зігну́тися і т. ін. Дуже, надто. *За столом три писарчуки, зігнувшись у дугу, скрипіли перами* (М. Коцюбин- ський); *Дід Прокіп, зігнутий в дугу, так як би чо- гось пильнуючи під ногами, з'являвся у завулку* (П. Панч). **В ТРИ ДУГИ**. *Колись-то розігнеться Зігнута в три дуги спина* (Еллаи).

ДУДКУ

495. **В ОДНУ ДУДКУ** з ким. Бути заодно з ким-небудь; разом. *І ти в одну дудку з ними? А ще кажуть про тебе, Іване, що делікатний ти, чу- лий, культурний чоловік...* (О. Гончар).

ДУЛЯ

496. **ДУЛЯ З МАКОМ** [під ніс] кому і без додатка, зневажл. 1. Абсолютно, зовсім нічого. *Старшина без сорому хлебає [хлебче горілку], а козакам дуля з маком* (С. Добровольський); — *Він [Заруба] .. здоров'я своє коло нас поклав, а ви йому за це дулю з маком?* (В. Кучер); *Радість його побільшується ще й тим, що медаль, яка дісталася Ліні, вислизнула з рук іншого претен- дента — Лукиного сина, який .. має не медаль, а дулю під ніс!* (О. Гончар).

2. Уживається для вираження заперечення, незго- ди і т. ін.; не буде так, зовсім ні. — *Хоче [писар], щоб я замість Левка та пішла за нього! Нехай со- бі і в голові свого не покладає! Дуля йому під ніс, от що* (Г. Квітка-Оспов'яненко); [Рябина:] *Дуля вам усім під ніс! Не боюся я вас* (І. Франко); — *Ти думаєш, що тебе Райський любить? Дулю під ніс...* (М. Хвильовий).

497. **МАТЕРІ ТВОЇЙ ДУЛЯ**, лайл. Ужива- ється для вираження незадоволення, обурення з приводу чого-небудь. — *Матері твоєї дуля! — ударивши по зашийковій воловика, сказав коваль і .. поволік його за собою на гору* (Панас Мирний).

ДУМАТИ

498. **І НЕ ДУМАТИ**. Не мати наміру, не зби- ратися. *Вдома і не думали подавати вечерю* (М. Коцюбинський).

ДУМАЮЧИ

499. **НЕ ДОВГО ДУМАЮЧИ**. Швидко, без вагаль; відразу. *Не довго думаючи, я пориваюсь до двору. За ворітними чути скажене сюрчання .. вартового* (П. Колесник).

ДУМКА

500. **ДУМКА** (гáдка) **ЗАПАДАЄ** (лізе, при- ходить і т. ін.) / **ЗАПАЛА** (влізла, прийшла і т. ін.) [В ГОЛОВУ (до голови)] кому, чію (чий) і без додатка. Хто-небудь починає думати над чимсь. *Не раз йому [Федорові] западала думка:*

втекти куди-небудь... світ за очі (Панас Мирний); Мимоволі приходила у голову думка: "Ну, як устане, то розвернеться..!" (Г. Хоткевич); — Отже, що я тобі, Федоре, скажу, — почав Олексій Іванович, — щоб ти не думав про мене такого, щоб часом і гадка ніколи не западала про те в твою голову, то я тебе навіки від паничини увільняю (Панас Мирний); Очі Маруська наливалися сльоз'ю. В перший раз прийшла йому до голови гадка, що дійсно: захотіла — пішла [Маруся].., захотіла — назад вернула си [вернулася] (Г. Хоткевич); Одного дня попові прийшла гадка: полетіти з воронами аж під саме небо і подивитися, яке воно є (Казки Буковини..). В ГОЛОВУ СТУКАЛА ДУМКА. Віталій.., припає до ілюмінатора, напружено дослухався до неба, а в голову стукала .. думка: "Ми — ціль!.. Нас летять бомбити!" (О. Гончар).

501. ДУМКА ГВІЗДКОМ (колом) СТРИМИТЬ (стирчить, сидить і т. ін.) У ГОЛОВІ у кого, чий і без додатка. Хто-небудь весь час думає про щось. Гвіздом стирчала там [у голові] одна думка .. — як мога швидше вирватися від сеї причепи (Панас Мирний); Якщо щастя нема ні на землі, ані на небі, то треба ж все-таки якось знайти, де воно є... Думка ця гвіздом сиділа в голові філософа (П. Тичина).

502. ДУМКА (дума) НЕ ВИХОДИТЬ З ГОЛОВИ чий, у кого. Хто-небудь постійно думає про когось—щось. Дума про Нимидору не виходила з його [Миколиної] голови (І. Нечуй-Левицький).

503. ДУМКА КРУТИТЬСЯ (вертиться) В ГОЛОВІ у кого і без додатка. Хто-небудь постійно думає про когось—щось. Петру .. хочеться щось спитати в Іона, але він не наважується. А думка крутиться в голові, не дає спокою (М. Чабанівський); Я дивився на хату, розглядав оселю, а в мене все вертілася в голові думка, через що пропала та земля, як Свікліцький з дідица став наймитом (І. Нечуй-Левицький).

504. ДУМКА МАЙНУЛА (сяйнула, блиснула, пробігла і т. ін.) [В ГОЛОВІ] у кого, чий. Хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось. Майнула думка повернути просто степом до Карасу (Іван Ле); — Ой! Ще стеля завалиться та й мене вб'є! — блиснула в мене думка (І. Нечуй-Левицький); І раptom пекельна думка пробігла в голові Маруська (Г. Хоткевич). ДУМКА БЛИСКАВКОЮ МИГНУЛА В ГОЛОВІ. Думка про волю, про своє добро, ба й про життя власне блискавкою мигнула в голові кожного (М. Коцюбинський). ДУМКА ПРОНИЗЛА ГОЛОВИ чий (про всіх або багатьох). Зрозуміли. До них ішов офіцер.. Всі голови пронизала та сама думка (П. Загребельний).

505. ДУМКА НАВЕРТАЄТЬСЯ / НАВЕРНУЛАСЯ до кого—чого. Хто-небудь починає думати про когось, про щось. Килина, як побачила вчителя, то зразу ж її думки навернулись до нього (С. Гуцало).

506. ДУМКА НЕ ПОКИДАЄ кого. Хто-небудь постійно думає про щось. Гречкун зрештою погодився, що першопричину [фашизму] треба шукати в галузі соціальних стосунків, однак і після його не покидала думка про гуманітарне убожество фашистів (Ю. Бедзик).

507. ДУМКА СПАЛА / СПАДАЄ [НА РОЗУМ] кому. Хто-небудь додумався до чогось. — Я і сам додумався, і з стариками радився, так нікому така думка не спала на розум (Г. Квітка-Основ'яненко); Одній Марині спала думка на розум повернутися якнайшвидше додому (З газети); Хто б міг подумати, що.. доведеться воювати не лише з армією, а з цілою Росією. Ні, такі думки не спадали Наполеонові (П. Кочура).

508. ЖИВА ДУМКА. Новизна, свіжість, оригінальність. Рідко можна тепер бачити балетні вистави, а ті, що бувають, такі жасливі, без смаку й організації, без живої думки (Ю. Яновський).

509. ЗАДНЯ ДУМКА. Прихований, потаємний, іноді підступний намір. — А чому ви про це запитали? — все ще насторожувався й підозрівав якусь задню думку Білозуб (В. Собко); — Вітко, а він, що, дуже тяжко поранений був? Віктор а аж пересмикнуло. — От застряв у голові! — Це я так, без всякої задньої думки. Просто цікаво (А. Головкин); Кузьма Власович .. не бачив біля себе нікого, хто брав би .. від нього будь-що просто, як належне, — без подиву і, тим більше, без задніх думок (Наум Тихий).

ДУМКИ

510. ВИСОКОЇ ДУМКИ про кого—що, перев. зі сл. бути. Схвально, дуже позитивно оцінювати кого-, що-небудь. Козуваті були ці дядьки-капітани, і хоч без великої освіти, але .. були високої думки про своє морехідницьке вміння (О. Гончар); Про цю, на перший погляд, просту жінку із сухавато-зів'ялим обличчям Марія Антонівна була високої думки (З журналу).

511. ТІЛЬКИ Й ДУМКИ у кого. Хто-небудь має якесь постійне бажання. Сказано, як молоде, то .. тільки й думки, як би погулять весело (Марко Вовчок). ТІЛЬКИ Й НА ДУМЦІ кому, що. Спокійно живе [графиня] серед панських вигод, її тільки й на думці пишнота (Леся Українка).

ДУМКИ

512. ДУМКИ (гадкі) БЕРУТЬ (обсідують) / ВЗЯЛИ (обсїли) кого і без додатка. Хто-

небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань. *Взагалі всякі думки брали [Марусю].. Про Маруська нема чого й говорити: в нім наживала собі .. страшного ворога (Г. Хоткевич); Це знов обсіли мене дурні думки .. І що мені робити з ними, навіщо вони мені?.. (М. Коцюбинський). ДУМКІЙ ОБСІДАЮТЬ / ОБСІЛІ ГОЛОВУ. — Сидів він [дервіш] .. в глибокій жалобі, .. думки обсіли стару його голову (М. Коцюбинський); Ще важчі думки обсіли Даринці голову (І. Вирган). ДУМКІЙ ТА ГАДКІЙ ВЗЯЛІЙ. Вона [Катря] й сіла коло вербового кореня..; взяли її думки та гадки (Марко Вовчок). ДУМКІЙ ТА ГАДКІЙ ОБСІДАЮТЬ ГОЛОВУ. — Чого пан сотник зажурився? — ударом руки прибив усі спомини підполковник. — Думки та гадки обсідають голову? (М. Стельмах). ДУМКИ-ГАДКІ ОБСІЛІ ГОЛОВУ. *Думки-гадки обсіли його [Антоніву] голову (С. Чорнобривець). ДУМКІЙ ГРИЗУТЬ ГОЛОВУ. Текля не спала ніч, думки гризли голову (К. Гордієнко).**

513. **ДУМКІЙ (гадкій, думи) СНУЮТЬСЯ В ГОЛОВІ** чий. Хто-небудь напружено думає про щось (перев. тривожне або неприємне). *Тяжкі думки снувались у його [Зінківій] хворій голові .. Що він лихого зробив людям? (Б. Грінченко); Андрій Гордійович збирався зразу ж заснути .. Але, як на те, сон не брав його. Тривожні думки одна за одною снувались в його голові (М. Трублаїні); Він [Тарас] не проводив сестри до кошари, в його голові снувались інші гадки (С. Ковалів); Хима лежала на полу, розплющивши очі: і в її голові снувались думи (М. Коцюбинський). ДУМА ЗА ДУМОЮ СНУЮТЬСЯ В ГОЛОВІ. *Дума за думою снуються в голові у Платона. В хаті тихо, ніхто не заважав думати про найдорожче для солдата (І. Цюпа).**

514. **ДУМКІЙ ЗАБІГАЮТЬ ВПЕРЕД** чий. Хто-небудь мріє про щось, уявляє те, що має настати, відбутися пізніше. *Думки [Йосипа] забігали вперед і малювали перед ним утішні речі (Панас Мирний). ДУМКА ЗАБІГАЄ ВПЕРЕД. Прудка Петрова думка забігає вперед (Панас Мирний).*

515. **ДУМКІЙ КОЛЕСОМ ЗАХОДІЛИ (закрутілися) [В ГОЛОВІ]** чий, у кого і без додатка. Хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення. *Думки колесом заходили, серце затріпалося.., та так засоромили, немов хто мене уперше на крадіжці піймав (Панас Мирний). думкiй ходо́ром заходи́ли чи́. Чітка стояв, як зачумлений .. Думки його ходо́ром заходили (Панас Мирний). пішла́ ходо́ром думка́ за думко́ю. Максимові хотілося самому битись, рубатись... З ким же його?.. Де його?.. Пішла ходо́ром думка́ за думко́ю (Панас Мирний). думи́н ко́лесом закру́тілися в голо́ві.*

Думи колесом закрутілися в голові Романовій, він почув, що ним починає тіпати пропасниця (М. Коцюбинський).

516. **ДУМКІЙ СТРИБАЮТЬ / ЗАСТРИБАЛИ У ГОЛОВІ** в кого, чий і без додатка. Хто-небудь втрачає спокій, впевненість у чомусь, перебуває в стані першого напруження, збудження і т. ін. *Орест тільки зовні здавався спокійним. В середині у нього все кипіло, і блискавичні думки стрибали в голові (Олесь Досвітній). ДУМКІЙ ЗАКРУЖЛЯЛИ В ГОЛОВІ. Думки закружляли в голові, шукаючи виходу. Бігли божесвільні хвилини (Д. Бузько).*

ДУМКУ

517. **НА ДУМКУ** чий, кого. Відповідно до чийогось погляду, переконання, міркування. *На думку Федоренка, до ворожої застави лишилося яких-небудь півтора-два кроків (Я. Качура); Він [Капдзюба] випалоє слово, яке, на його думку, може зразу оглушити (Ю. Яновський).*

ДУМЦІ

518. **НА ДУМЦІ** у кого. Хто-небудь думає про когось—щось. *В цій [Химі] на думці тільки Тиміш чорнобривий, його виглядає рано й вечір (Марко Вовчок); Хима знала, чого він сумує, що в нього на думці (М. Коцюбинський).*

ДУР

519. **[АЖ] ДУР ГОЛОВІ БЕРЕТЬСЯ** кому і без додатка. Хто-небудь перебуває в стані розгубленості, розпачу, приголомшення через важкі клопоти, турботи і т. ін. — *Треба бакиши [хабар] готувати та визволяти Остапа, а де грошей взяти? де? кажіть! Аж дур голови береться... (М. Коцюбинський).*

520. **ДУР ЗАХОДІТЬ / ЗАЙШОВ У ГОЛОВУ** кому і без додатка. Хто-небудь у своїх діях відхиляється від норм поведінки, необдуманно, безглуздо поводить. *Через тиждень-другий йому [Рубінові] знову заходить дур у голову (І. Сенченко).*

521. **ДУР [УВЕСЬ] СПАВ** з кого. Хто-небудь став нормально поводитися, тверезо оцінювати свої вчинки. *Як тільки я зостався сам, переможу, — з мене відразу спав увесь дур (Мое життя в мист.).*

ДУРЕНЬ

522. **НАБІТИЙ (безнадійний) ДУРЕНЬ**, грубо. Дуже обмежена, нерозумна людина. *Контричка нема, а той, що сидить у конторі, — дурень набитий (М. Коцюбинський); Поява хазарів у Чернігові стурбувала не тільки Чорного та княжну — Амбалові теж не спалося... Дурень набитий! Не міг об'явитися тут під іншим ім'ям*

(Д. Міщенко); *Найбільший сором — стояти за грубою. Туди ставлять тільки безнадійних дурців* (І. Микитенко).

523. ЯК ДУРЕНЬ (дурний) **З ДУБА** (з печі), *перев. зі сл. ляпнути, б'ювнути і т. ін. зневажл.* Недоречно. [Юрко:] *Оце вже ти ляпнув як дурень з дуба!* (М. Кропивницький); *Яків мій зрадив та як дурень з печі — в ноги їй ген!* Дякус, бач, що його ж салом та по його шкурі! (Марко Вовчок); [Ліна:] *Я так і думала, що ви бовкнете щось як дурний з печі* (Я. Мамонтов).

ДУРИТИ

524. ДУРИТИ ГОЛОВУ кому. Вводити в оману кого-небудь. [Домаха:] *Кажуть, що Степанида дурить йому голову... Невже таки у неї стида нема? (М. Кропивницький); Нехай стара не дурить голови ні собі, ані дівці: хазяйський син не візьме убогої, — не такий світ тепер* (М. Коцюбинський); — *Не вигадуй, Кирушо.. Не дурі мені голови* (В. Кучер).

525. ДУРИТИ СВІТОМ. Легковажити, несерйозно ставитися до життя. [Химка:] *Хай, поки ще сам був, — дурив світом; а тепер, — .. пора і за розум узятись...* (Панас Мирний).

ДУРІТИ

526. ДУРІТИ З ЖИРУ. Поводити себе нестримано, порушуючи моральні норми (перев. від достатків, високого суспільного становища і т. ін.). [Микита:] *Я можу так зробити, що Семен і дутеля з їсть.* (Морозиха:) *.. Оце вигадав! Певно, ти, парубче, з жиру дурієш! Одно слово: дука, багатири!* (М. Кропивницький); *Не паразит я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про процент* (І. Франко).

ДУРНИЧКУ

527. НА ДУРНИЧКУ (на дурняка), *зневажл.* Задарма, безкоштовно. А були й інші думки в Сідалковського: а чому б і не повечеряти на дурничку? Тим більше є запрошення (О. Чорногуз); — *Слухай! — гукаю чмуру... — Свайба [весілля] у нас. Треба вишибалу. Чи не підеш за п'ятірку? І випивон [випивка] на дурняка...* (А. Крижанівський). **НА ДУРНИЦЮ.** — *Тоді кортіло Мухаммеда [султанові] Мать на дурницю діжку меду. А Січ на тес домагання Прислала з першком "вітанья"* (О. Іваненко).

ДУСІ

528. В ДУСІ чого. Відповідно до певних вимог, настанов; у певному напрямку. *Працювати в дусі часу* (З усн. мови); *Полк присягнув на вірність Україні і це було в дусі подій 90-х років 20-го століття* (З газети).

529. В ЦЬОМУ ДУСІ. Подібне. — *Що вчинене зло з закопомірністю бумеранга має до лиходійника повернутись, то це, я гадаю, й наука з часом пояснить... Невідомі ще якісь біоструми відкриє чи щось у цьому дусі* (О. Гончар).

530. НЕ В ДУСІ. У поганому настрої; сердитий. *Я засвоїв стару мудрість: якщо жінка не в дусі., то тоді краще мовчати* (Нар. опов.); — *А що ж твій початок?* — *Та сильно не в дусі, Бо справи прийняти довелося бабусі!* (С. Олійник); — *Жаль.., що наша Марися Павлівна сьогодні чомусь не в дусі* (О. Гончар).

ДУТИ

531. ДУТИ ГУБИ. Сердитися, ображатися на кого-небудь. *Федір пішов на квартиру. Мати сердилась, сестри дули губи., а він не звертав на те уваги* (Ю. Збанацький). **ДУТИ ГУБКИ.** *Що зачехлиться Катрусі, Зроблять тьоті та бабусі. А Катруся губки дує Та все більше вередус* (С. Воскресенко).

532. ДУТИ ГУБУ (морду). Чванитися, пишато поводитися. *Новими чванились шапками, І ратник всякий зубу дує* (І. Котляревський); *Дме морду, що й граблями носа не дістанеш!* (Укр. присл.). **ВІДСТАВЛЯТИ ГУБУ.** *Дивіться, скільки пошани має в селі голова Петрюк!.. А директор товариш Журак!.. Але ж вони не відставляють губу!..* (В. Бабляк).

533. ДУТИ НА ХОЛІДНЕ, *ірон.* Виявляти надмірну обачність, обережність. *Ти [Савко] чоловік, звісно, обачний — дуси на холодие* (В. Коівісар).

534. ДУТИ / ПОДУТИ ТІЧОК (тічка), фольк. Боротися, пробувати силу в боротьбі. *"Дми ж тічок", — Загрімав Змії (І. Манжура); — Чи не хотілось тобі, козаче, тічка подуть? — спитав чоловік* (О. Стороженко).

535. І В ВУС НЕ ДУТИ. Бути байдужим до всього, не турбуватися ні про що. *Сидіти собі Сава в теплі та добрі й у вус не дутиме* (С. Чорнобривець); *Ви ганьбите підлизу всує! Він слуха вас і в вус не дує. Мовля, усякому своє...* (С. Воскресенко); *Оберемок в думці лаяв Кошика: "Все через нього такі душевні страждання! А він, мабуть, і у вус не дме"* (П. Автомонов).

ДУХ

536. В ОДИН ДУХ. Дуже швидко, миттю. *Як до столу покликали, в один дух прибіг* (З усн. мови). **У ДУХ.** [Килина:] *Якби хто перевесла крутив, то я б у дух сю нивку вижала* (Леся Українка).

537. ДУХ ВІЙШОВ (віскочив, грубо впер) з кого. Хто-небудь помер, загинув. — *Я б п'ятох бояр підняв та об землю вдарив, щоб*

дух з них вискочив (А. Хижняк); [Микита:] Гляди, щоб я тебе не підперезав так, що й дух з тебе випре!.. [Семен (спокійно):] Не хвались! (М. Кропивницький). МАЛО ДУХ З ГРУДЕЙ НЕ ВИЙДЕ. Побігли ми... Біжимо, мало дух з грудей не вийде (Ю. Яновський).

538. ДУХ ЗАЙМАЄТЬСЯ (забивається, затинається і т. ін.) / ЗАЙНЯВСЯ (забився, затиувся і т. ін.) в кого, кому і без додатка. Стає важко дихати від хвилювання, сильного душевного потрясіння і т. ін. — Коли душа її уся порушалася, серденько колотилося і дух займався ..— вона починала ходити .. по луці (Марко Вовчок); [Нартал:] Ти [Лацио] став мені показувати зараз .. красу Італії, багатство Рима, — у мене дух зайнявся (Леся Українка); Олеся затрусилась і ледве встояла на ногах; вона аж зблідла; дух забився; вона .. нічого не бачила перед собою (І. Нечуй-Левицький); Серце його, як у невеличкої пташки, стукало, билось, дух затинався у грудях (Панас Мирний). ДУХ У ГРУДЯХ ЗАТНУВСЯ. Вона [Христя] почувала, як її серце забилося, як дух у грудях затнувся (Панас Мирний).

539. ДУХ ПАДАЄ (западає) / УПАВ (запав) чий, у кого і без додатка. Хто-небудь втрачає бадьорість, віру в себе, в свої сили. Бив грім, натискала буря, валилося десь поблизу двадцять п'ять смерек відразу — і падав дух чоловіка в навалі вічностей .. і всесильностей сил (Г. Хоткевич); Його [Наполеона] дуже хвилювало останній час, що армія поволі танула, що великі втрати живою силою, запевняв дух (П. Кочура).

540. ДУХ ПІДНИМАЄТЬСЯ (підніситься) / ПІДНЯВСЯ (піднісся) у кого, чий і без додатка. У кого-небудь зростає віра в себе, в свої можливості; хто-небудь відчуває в собі силу, упевненість. Піднімався дух у в'язні, вони відчували себе людьми, здатними боротися (А. Хижняк).

541. ДУХ У П'ЯТИ ХОВАЄТЬСЯ (лізе, заходить і т. ін.) / СХОВАВСЯ (заліз, зайшов і т. ін.) у кого і без додатка. Хто-небудь дуже боїться, втрачає від страху здатність реально мислити. — Як піймав мене [постоялець] в лабеті, як придивив, то в мене й дух у п'яти заліз! (Панас Мирний). уйшов аж в п'яти дух, діал. Глядів [панотчик] тривожно та несміло, обличчя зблідло, побіліло, Мов весь уйшов аж в п'яти дух (І. Франко).

542. ДУХ ЧАСУ (епіхи, добі). Погляди, потреби, смаки суспільства певного періоду. Ви боїтесь, що я не піду разом з духом часу, а зостанусь позаду, — не думаю я сього (Леся Українка).

543. НА ВЕСЬ ДУХ. Дуже швидко, щосили. Він ухотив Андрія за руку, і вони на весь дух помчали назад у двір (Д. Бедзик); Яка то була втіха

вибратись на самісіньку маківку пагорба.., всістись на свого самоката і — гайда .. на весь дух донизу (М. Стельмах).

544. ЩОБ І ДУХ НЕ ПАХ (не смердів) чий, де, зневажл. Уживається на означення іастійної вимоги до кого-небудь літи звідкись, перестати бувати де-небудь. — Швандюру .. вижени із села, щоб його і дух тут не пах (Г. Квітка-Осинов'яненко); — Геть з мого двора, щоб і твій дух не смердів! — крикнула Ониса до Прокопа (І. Нечуй-Левицький).

ДУХОМ

545. ОДНІМ (єдиним) ДУХОМ. 1. Відразу, без затримки. Він аж задихався, наговоривши стільки [стільки] одним духом (І. Франко); Прибігши додому, він [співробітник газети] зараз же написав одним духом замітку на цілі два газетні стовпчики (В. Самійленко); // зі сл. в'їти. Не переводячи подиху, залпом. Рішуче й швидко налив собі [Прохор] повну склянку .. і єдиним духом випив до дна (А. Шия); // Не відпочиваючи. Одним духом махнув Андрон сорок верст путівцем, поспішаючи до рідного села (Леся Українка); Лише двадцять кілометрів! Господи! Якщо б добре побігти, то можна б за пару годин і добігти, одним духом (Іван Багряний). ЗА ОДНІМ ДУХОМ. Гонта .. за одним духом викикував свою роллю [роль], котру знав, як Отченаш (В. Винниченко). 2. Дуже швидко, миттю, не вагаючись. Гармаші, вправні, дебелі хлопці, одним духом викинули німецьку зенітку з кругляка й поставили на її місце свою (О. Гончар); Недавно, здається, був [Твердохліб] молодий та кучерявий.., тиряв мішки, одним духом злітав на коня і не знав .. утоми (І. Цюпа).

ДУХУ

546. БЕЗ ДУХУ, зі сл. бігти. Не пам'ятаючи себе; безтямно. Було побачать коло мене муху — І вже з усіх боків біжать без духу. Тепер хоч би мене взяли ординці, Я б залишився з горем на одинці (В. Мисик).

547. З УСЬОГО ДУХУ, зі сл. б'їтися. З максимальним напруженням; щосили. Латин зрадливий п'є сивуху, А ми б'ємось зо всього духу (І. Котляревський).

548. НІ (і) ДУХУ (заст. дұха) [ЖИВОГО]. Абсолютно нікого. Крім мене — ні духу. Часом нагляне учителька (С. Васильченко); Ми як ішли зимою по Україні, зайдоме було в село — нема ні духу. Все спалено, все розбите (О. Гончар); В хаті — ні духу живого (А. Свидницький); На полі ні живого духу, лише де-не-де появляється смілива птиця, пролетить над полем (Я. Качура); Сумно тут усюди, так пусто, так глухо, У цілому замку немає ні духа (Леся Українка).

549. **ОДНОГО ДУХУ** з ким і без додатка. Однакових поглядів, переконань і т. ін. *Я знаю... Одного ми духу, і мати усім нам — блакить. Та розуму серце не слуха* (В. Сосюра).

550. **СКІЛЬКИ [Є] ДУХУ; ЩО [Є] ДУХУ**, з дієсл. З максимальним напруженням; щосили. Тільки й чути, що корови скільки є духу ревути, з тим, що хазяйки не йдуть їх доїти (Г. Квітка-Основ'яненко); *Дві баби.. лаялися скільки було духу, і далеко розносилися їх міцні.. голоси* (Г. Хоткевич); // Дуже швидко, з максимальною швидкістю. *Біжу скільки духу, шпичаки колють у ноги, я падаю, але встаю й ще прудкіше біжу* (О. Ковінька); *Тікай, що.. є духу!* (І. Нечуй-Левицький); *Марина що є духу біжить левадами* (Г. Епик).

ДУХУ

551. **ЯК** (мов, наче і т. ін.) **НА ДУХУ**, зі сл. розповідати, говорити і т. ін. Щиро, відверто, нічого не приховуючи. — *Та ви бжете, поправляйте своє городське здоров'я, а я вам усю історію переповам як на духу* (А. Крижанівський); *Коли.. Підгіригора.. закінчив свою розповідь, Клименко запитав:.. — З головного нічого не забули?.. — Я все сказав мов на духу* (М. Стельмах); — *Ласкавий наш Аркадій Валеріанович говорив із нами, люди добрі, наче на духу* (М. Стельмах).

ДУШ

552. **ЯК** (мов, наче і т. ін.) **ХОЛОДНИЙ ДУШ** [НА ГОЛОВУ], зі сл. подіяти. Несподівано, приголомшливо. *На Дрюпіна це подіяло, мов холодний душ: вмить утратив воєвничий запал* (В. Канівець); *Слова на Якова — як холодний душ на голову: він притих одразу й одійшов до вікна* (А. Головка).

ДУША

553. **АЖ ДУША БОЛІТЬ**, зі сл. їсти. Нестерпно, дуже хочеться. [Денис:] *.. Коли б швидше розговлятися... Їсти, аж душа болить* (М. Кропивницький); — *Може, знайдеться що-небудь перекусити? — спитав.. співав... — Бо, їй-право, аж душа болить.. З самого ранку рісочки в роті не мали* (О. Сизоненко).

554. **[АЖ] ДУША (серце) РАДІЄ** (радується) у кого і без додатка. Хто-небудь дуже задоволений чимсь, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось. — *Як стрінуся з просвіченим [освіченим] чоловіком, то в мене аж душа радіє* (І. Нечуй-Левицький); *Надворі лютує зима-лихоманка, А в мене у хаті щецбе веснянка, Аж серце радіє* (Л. Глібов); *Ой як вона заспіває, — село розлягає... Ой як вона засміється, душа радується* (Нар. лірика).

555. **БІСОВА** (проклята, собача і т. ін.) **ДУША**. Уживається для вираження крайнього незадоволення кимсь; роздратування, обурення з приводу чого-небудь. *Він [Варчук].. повертає додому, обдумуючи дорогою, як найкраще віддячити Трояну. Бісова душа!.. Господарів рівняє до нечистої сили* (М. Стельмах); *Він [Чіпка] стискував зуби. "Прокляті душі!.. На вас трохи такої муки, трохи каторги."* (Панас Мирний).

556. **ВІДКРИТА** (розкрита) **ДУША** у кого, чия. 1. для кого. Хто-небудь прихильно, щиро ставиться до кого-небудь. — *По гроші найясніший [князь] велів звернутися до вас... — Для вас, Антоне Андрійовичу, завжди відкрита в мене душа* (С. Добровольський).

2. для чого. Хто-небудь чулий, чуйний до чогось. *Хоч душа моя розкрита для чужого горя, як квітка для роси, а проте.. я чую — встає з глибини, як вічне прокляття: — .. Ти все ж самотній!..* (М. Коцюбинський).

557. **ДУША БОЛІТЬ** (щемить, ятриться і т. ін.) / **ЗАБОЛІЛА** (защеміла, зайтрїлася і т. ін.) у кого, чия і без додатка. Хто-небудь дуже переживав, страждає з якогось приводу. *А сон минав, розтанув. І натомість раптовим болем обпекла свідомість. Єдине слово виникло: неважко?!* *Душа болить і тіло як чуже.. Все так як є. Приречена. Одна. Стіна. І трати* (Л. Костенко); *Треба, щоб у людей боліла душа, коли вони бачать, як простояють дороги агрегати (З газети); [Джавоїра:] Різні клопоти є. Від одних розцвіта, а від інших ятриться душа, ніби рана* (О. Левада); *Полїлась по срібній ночі Срібна пісня солов'я.. Защеміла, заболіла вся душа моя* (Олександр Олесь). **ДУША БЕРЕТЬСЯ БОЛЕМ**. — *Може, Степане Васильовичу, зумієте чимось пособити.. — Треба подумати, хлопче, — болем береться душа вчителя* (М. Стельмах).

558. **ДУША В ДУШУ**. 1. зі сл. жити. Дружно, у злагоді. *Він [Семен Іванович].. частенько заглядав до брата на вечірній вогник. Брати жили, як то кажуть, душа в душу* (М. Рильський); *Коли б вони [брати] трималися один одного, коли б вони жили душа в душу, усе село вклонилось б їм, визнало б їх своїми панамі* (М. Стельмах); *Катерині стало тепло й затишно... Їй здавалось, що у їх [них] з Дмитром немає ніяких непорозумін, що вони з ним живуть душа в душу* (Ю. Збанацький). 2. зі сл. говорити, розмовляти і под. Щиро, відверто. *Під час практичних занять.. можна було поговорити [з учителями] про все відкрито, душа в душу* (О. Гончар); *Стара заметушилася. Хутко накрила стіл. Скоро ми вже розмовляли душа в душу* (З журналу).

559. **ДУША ВІЛІТАЄ** (відлітає, тікає і т. ін.) / **ВІЛЕТІЛА** (відлетіла, втекла і т. ін.) **З ТІЛА** чия і без додатка. Хто-небудь помрає, гнє. Вслід [Низ] .. стрілу пускає і просто Тагові в висок; Душа із тіла вилітає, На жовтий пада трун пісок (І. Котляревський); Взяк думав, що зробила ця безздорова .. дівчина людям, що вони збираються її катувати, її, котрій не достас злегка похитнутися.., щоб душа вилетіла з тіла (Панас Мирний). **ДУША МАЛО НЕ ВТЕКЛА З ТІЛА**. Правда, дав [Маланці] панич Льольо два злоти, та один бабі Мар'яні оддала, бо як схопила колька, то мало душа не втекла з тіла (М. Коцюбинський). **ДОБРА ДУША ВІДЛІТІЛА В НЕБО**. Почувши близьку смерть, [Балаба] тихо промовив: — Здасться мені, пани-браття, помираю славною смертю .. Відлетіла в небо добра Балабанова душа (О. Довженко). **ДУША ПОКІНУЛА КОГО**. Увійшов Дорофтей і став коло порога. — Що, покинула душа вашого Микиту! — Ой, покинула! (Казкн Буковини).

560. **ДУША В П'ЯТИ** (п'ятки) **ТІКАЄ** (опускається, ховається і т. ін.) / **ВТЕКЛА** (опустилася, сховалася і т. ін.) чия, у кого і без додатка. Хто-небудь раптово відчуває сильний переляк; комусь стає страшно. На кожній вибоїні, коли віз було перекинувся .. вся душа шікає в п'яти і він часом аж стітніє зі страху (В. Гжнцький); У лисиці душа в п'яшки виступала, а йти [до лева] треба було (Укр. казки); Не один Микола перелякався Фредова душа теж пішла в п'ятки (Ю. Збанацький); Тарган глянув на дебелистого солдата, на його мудові кулаки, і його душа вскопчила в п'яти (С. Добровольський). **ДУША АЖ (вже й) В П'ЯТАХ** (у п'ятках). Як замахнеться було мати [книжкою], так у мене душа аж у п'ятах (Остап Вишня); — Мій татусь — буркотун, а насправді добряк! .. А в тебе, певно, вже й душа в п'ятках (Ю. Збанацький). **ДУША ЗАГЛЯДАЄ В П'ЯТКИ**. — Хто себе почувас кволим, у кого душа часто заглядає в п'ятки — той може відійти убік (Д. Бедзик).

561. **ДУША (губа) НЕ З ЛОПУЦЬКА** в кого, чия. Хто-небудь наділений позитивними рисами; сміливий, принциповий. Люблю я таких людей, завязятих і проклятих, щоб душа в них була не з лопуцька (Ю. Яновський); — Спи спокійно, хлопче! — додав він [дяк], трохи помовчавши... Ми теж не ликом шиті, і душа в нас не з лопуцька (В. Шевчук). **ДУША ІЗ ЛОПУЦЬКА**. Невже він [Даннло] такий боягуз, неже його душа із лопуцька? (М. Стельмах); Маковею, — спокійно вів Роман. — .. Ти .. в боях авторитет здобув. Але ж молодий та ласий на все, що в очі б'є! — А що ж, по-твоему, в мене душа з лопуцька? (О. Гончар).

562. **ДУША ДЕРЖИТЬСЯ** (тримається) **В ТІЛІ** чим, у кого, чия і без додатка. Хто-небудь ледве живнотіє, підтримуючи своє існування чим-небудь. Передачі [в тюрму] приносили дуже рідко. Милосердніші роздавали одержану паляницю на всіх — по иматочку. Тим і шрималась душа в тілі (Ю. Збанацький).

563. **ДУША ЗАМУТИЛАСЯ** чия, у кого і без додатка. Хто-небудь втратив душевну рівновагу, спокій, стриманість і т. ін. Чи могла Варвара слухати нестерпну, пристрасну річ дівчини? Замутилась душа, аж потемніло в очах. Як вона сміє ставати матері наперекір? (К. Гордієнко).

564. **ДУША НАВСТІЖ** (набóзхрист) чия, у кого і без додатка. Хто-небудь відвертий, щирий у поводженні з іншими. Добре, мабуть, оцьому Тимошеві — душа навстіж (С. Журахович); Тоня думав про старшу свою сестру. Невже і її попадеться такий .. — симпатыга чоловік, душа нарозхрист... (О. Гончар).

565. **ДУША НЕ ПРИЙМАЄ** чого і без додатка. Не хочеться чого-небудь (істн, пнти і т. ін.). Їв би очима, та душа не приймає (Укр.. прнсл.); [Солдат:] Як надивився зранку, як знуцаються з бідних людей, то повір, що не те що обіду, а навіть махорки не приймає душа (О. Левада).

566. **ДУША НЕСЄ ТЯГАР** чия. Хто-небудь болісно переживає, тужить, страждає; комусь дуже важко. Про що він [Хмельницький] думав, сам на сам з собою, отвочі, напередодні бою? Який душа несла його тягар, про що тоді він радився із Богом? Тезнає лиш перо і каламар (Л. Костенко).

567. **ДУША ОБЛИВАЄТЬСЯ КРÓВ'Ю** у кого, чия і без додатка. Хто-небудь дуже страждає з якогось приводу. Душа його [Ладенкова] обливалася кров'ю від переживань за невдачі на фронтах (П. Автомонов).

568. **ДУША ОГОРТАЄТЬСЯ** (протримасться) **ЖАЛЄМ** (түгою) чия. Хто-небудь сповнений якимсь почуттям, глибоко вражений, схвилюваний. Важким жалем озориулась Михайлова душа при звістці, що комісар Антоненко зовсім зліг (Ю. Збанацький); [Василь:] Коли б ти [Марусю] знала, .. яким жалем протримасться душа моя, що так безневинно спокошено життя твоє (Панас Мирний).

569. **ДУША ПЕРЕСТАВІЛАСЯ** (преставилася) чия, заст. Хто-небудь помер. Як зірочка покотиться, то душа переставилася (Панас Мирний); Сильською вулицею [поліцаї] пройшли в суворій мовчанці. До людей не віталися. — То вже чиясь душа сьогодні преставилася, — гомоніли люди, визируючи з-за тинів (Григорій Тютюнник).

570. **ДУША ПЕРЕТЛІЛА** (перемліла) у кого і без додатка. Хто-небудь настраждався, зне-

мігся від почуття тривоги, страху, туги і т. ін. — *А мене не зобидили? Душа перетліла. Найкрайшу земельку як язиком корова злизала* (М. Стельмах); — *Ой сину мій, сину, — думала мати, — Як же в мене за тебе душа перетліла, та й зараз спокою немає* (І. Цюпа).

571. ДУША ПОРИВАЄТЬСЯ *чия, до кого—чого, куди і без додатка.* Хто-небудь відчуває нестримний потяг, прагнення до кого-, чого-небудь, бажання чогось. *Опуцнені з полудрабка босі ноги самі ворухнулись під стеливо далеких дівочих пісень, а душа поривалась до них, бажуючи співати* (М. Стельмах); *Душа його звідуєсь поривалась саме сюди [в село], саме тут завжди знаходила затишок, дружбу, любов* (О. Гончар).

572. ДУША ПРИСТАЛА *чия; СЕРЦЕ ПРИСТАЛО* *чис, до кого—чого і без додатка.* Хто-небудь уподобав, полюбив когось, щось. *Навіки пристала душа моя до тієї жінки, — на зріст невисокої, тихої і лагідної за вдачею, великої трудолюбиві, яка мала велике серце і любила всіх людей* (З газети). **ПРИСТАЛА** *ДУШКА.* Полюбила такого, *Що не має нічого: Нема свитки, ні козюшка, Та пристала моя душа* (Укр. пісні). **ДУШЕЮ ПРИСТАТИ.** Роман зразу пристав душею до тих книжок, любив їх читати і докладно розказував потім у школі те, про що читав (І. Нечуй-Левницький).

573. ДУША ПРОЩАЄТЬСЯ (розлучається) / **ПОПРОЩАЛАСЯ** (розлучилася) **З ТІЛОМ.** Хто-небудь помирає. *Панський сторож .. тяжко дише.. Ось розкривав очі... То ними світить доко-ра? Чи посилася прокляти?.. Ні, то душа прощається з тілом* (Панас Мирний).

574. ДУША РОЗМ'ЯКЛА *чия, у кого і без додатка.* Хто-небудь подобішав, став податливим, згідливим, не чинить опору. *Я поки міг, то якийсь відгризався, А в неї ж [матері], знаєш, не язик — жало, Що я намучивсь, що я натерзався! А потім здався, ради не було. Душа розм'якла якийсь, заморилась, хоч коники ліпи, як з м'якуша. До всього звикла, із усім змирилась* (Л. Костенко).

575. ДУША (серце) НЕ ЛЕЖИТЬ *чия (чис), до кого—чого і без додатка.* Хто-небудь не має інтересу, не відчуває прихильності, симпатії і т. ін. до кого-, чого-небудь; хтось або щось не подобається. *Не скрию [не приховую] від Вас, — підходили до мене тутешні знайомі запитувати про святкування. Я одповів, що це все дурниця, до якої не лежить .. моя душа* (Панас Мирний); — *Ініціативний інженер, — похвалив [Сахацького] Колодуб. — Не лежала спочатку моя душа до нього, — в задумі вимовив Степан Гаврилович* (Л. Дмитерко); // *Хто-небудь не має бажання робити щось через антипатію до когось—чогось або відсутність*

внутрішнього спонування. — Ти повинен піти [на заручини], Миколо. — Душа не лежить, — одбивався Микола (В. Кучер). **ДУША (серце) ЛЕЖИТЬ** *до кого—чого.* Змалечку в Гната душа лежала до машин (С. Чорнобривець); *Вона любила обох синів, але серце її чомусь більше лежало до молодшого сина Уліба* (С. Скляренко); — *Допомагати можна тому, у кого серце лежить до роботи! — втрутився Оладько* (П. Автомонов).

576. ДУША (серце) НЕ НА МІСЦІ *чия (чис), у кого і без додатка.* Хто-небудь перебував в стані тривоги, занепокоєння, дуже хвилюється, переживає. *Іде Федір за паном у двір — серце тремтить, душа не на місці* (Панас Мирний); — *Сказав ти — до Варивона йдеш, а серце мов не покоїлось .. Примічала перед цим: не на місці душа твоя* (М. Стельмах); — *Пішов і я, — каже Михайло, — три кілометри пройду, а там Савка дасть мотоцикл, миттю буду на МТС... У мене серце не на місці* (Ю. Яновський); — *Та скажи ж ти мені, нарешті, чортів пакі!, — раптом вибухнув Кочерга, — я ж бачу, що в тебе серце не на місці* (В. Собко). **ДУША НА МІСЦІ.** *Вся сім'я вмісті [разом] й душа на місці* (Укр. присл.).

577. ДУША (серце) ПЕРЕВЕРТАЄТЬСЯ / ПЕРЕВЕРНУЛАСЯ (серце перевернулося) *чия (чис), у кого.* 1. Хто-небудь відчуває гострий біль, переживає співчуттям до когось—чогось. [Ганна:] *І повіриш, Арсенюку, у мене так просто душа перевертається од усього цього. І давно уже я пішла б од них, коли б не Оля* (З. Мороз); *Хведір став навпроти неї, прикро подивився своїми засмученими очима .. У Христі серце перевернулося, сльози затремтіли на очах* (Панас Мирний).

2. *від чого.* У кого-небудь виникає гостре відчуття огиди до когось—чогось. — *Як бридко ти промовив ці слова! Душа моя од їх [них] перевернулася!* (Леся Українка).

578. ДУША (серце) РВЕТЬСЯ. 1. *чия (чис), у кого і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає за щось, страждає від чогось. Разом з піснею [Вутанька] *вже мовби переливалася в інший, неутешний світ. Ллються сльози, рветься душа; а вона виводить все вище і вище* (О. Гончар). **СЕРЦЕ РВЕТЬСЯ З ЖАЛІЮ** (від розпуки). — *Сльози течуть по його обличчю, серце маленьке рветься з жалю, а Дмитрик біжить усе далі і нічого не бачить перед собою* (М. Коцюбинський); *Андрій стояв ні живий ні мертвий, видно було, що серце його рвалося від розпуки* (Ю. Збанацький).

2. *куди, за ким—чим, до кого—чого.* Хто-небудь нестримно прагне кудись, до когось—чогось. *Душа його [художника] рветься на південь* (М. Коцюбинський); *Серце мліє, смутні думки летять у невідомий край, а за ними рветься й душа, бо*

немає для неї притулку на землі (О. Стороженко); Те, що вчора здавалось особливо принадним, сьогодні втрачало свою красу, і вже до іншого рвалась юна душа (І. Цюпа).

3. з кого. Хто-небудь помирає. Така таємниця агави: вона цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти. Закаменіла на каменистому ґрунті і прислухається з жахом, як росте, стигне і рветься з неї душа (М. Коцюбинський).

579. ДУША́ (сérце) РОЗРИВАЄТЬСЯ (рвeтьcя) НАДВО́Є (навпiл) у кого, чия (чий) і без додатка. Хто-небудь дуже страждає від суперечливих почуттів, від неможливості вирішити щось, допомогти чимсь і т. ін. — Куди мені притатити? — крикнув Саїб, — що маю робити? Душа моя розривається надвоє! (І. Нечуй-Левницький); Вона [Пріська] чує голос Пилипі; вона баче [бачить] його безпомічного [безпомічного], як він ховає одубілу голову в сніг .. *серце її рветься надвоє* (Панас Мирний); душа *розривається на дві половини*. У цю ніч Добрич відчув, .. що душа його розривається на дві половини (С. Скляренко). АЖ РОЗРИВАЄТЬСЯ ДУША́ НАДВО́Є. [Пріцилла:] Руфінє, годі! догадуєш .. і се мені так тяжко... мішаються всі почуття... так трудно... аж розривається душа надвоє... (Леся Українка).

580. ДУША́ (сérце) СКНІ́Є чия (чий), у кого, за кого і без додатка. Хто-небудь переживає, хвилюється за когось, тяжко страждає, охоплений почуттям жалю, туги і т. ін. Хвора, серед самоти, уперше пізнала [Солоха], що їй тяжко: душа .. *скніла*, *серце нудилося* (Панас Мирний); Немає в Середи тії радости, душа чогось *скніє*, аз голови не сходять тривожні думки (Д. Бедзін); Ще в степу за селом все думав [Давид] про Тихона, і *скніло серце* за нього (А. Головка).

581. ДУША́ (сérце) СПІВА́Є чия (чий), у кого і без додатка. Хто-небудь перебуває в доброму, піднесеному настрої; радіє. Батько Дніпро тече собі спокійно, і ліси на горах стоять, як на картині художника, — *просто душа співає од такої краси...* (Ю. Яновський); Вона [Настуся] *празнула* говорити якнайділовитіше, .. а в самої співала душа, оченята так і бризкали захопленням (Ю. Збанацький); *Серце старого гірника співало, солодко щеміло від радісного передчуття* (Д. Ткач). ДУША́ ТІШИ́ТЬСЯ. Та втома солодка, після неї *тішиться душа*, а натружене тіло *красе спочине* (І. Цюпа).

582. ДУША́ СО́ХНЕ у кого, від чого. Кому-небудь щось дуже не подобається. [Лінда:] Слухай, Вацеку .. Ти мені подобасися .. Але не говори зі мною про науку і вчених. У мене *сохне душа*, коли я чую про атоми чи про ту твою протоплазму (О. Левада).

583. ДУША́ СТА́ЛА НА МІ́СЦЕ чия. Хто-небудь заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися. Тільки тепер, коли він [Єгипта] повернувся і з ним нічого не сталося, Ліна відчула, що *душа її стала на місце і спатиме вона спокійно* (О. Гончар).

584. ЖИВА́ ДУША́. 1. Людина. *Єсть у мене діти, та де їх подіти? Заховать з собою? — гріх, душа жива* (Т. Шевченко); Іноді *занишкне в кузові, навантаженим табуретками, що їх вихованці роблять в майстернях, щоправда, на прохідній .. втікача неодмінно виявлять, і вахтер наказує: "Ану, вилазь, чоловіче! Ти ж таки жива душа, а не табуретка"* (О. Гончар).

2. Живий, з ознаками життя. Став [Чіпка] *одбирати своє й у свого брата, заможного козака: одбере, як липку, тільки живу душу на світ пустить* (Панас Мирний).

585. ЗА́ЯЧА ДУША́. 1. Боязка, полохлива людина. Нічого, крім презирства, в неї [Ольги] до цих паненят нема, всі вони *заячі душі* (Я. Качура). 2. Уживається для вираження незадоволення, роздратування з приводу чого-небудь. [Ковшник:] Як же ти [Кандиба] *смієш так ставитись до заслужених матерів, заяча твоя душа* (О. Корнійчук).

586. КА́ІНОВА ДУША́. Зрадлива, підступна людина. Люди *зневажали його і називали кайновою душею за підлий характер* (З усн. мови).

587. КИПІ́ТЬ (закипа́є) ДУША́ (сérце) / ЗАКИ́ПІЛА (скипiла) ДУША́; СКИ́ПІЛО (обкипiло) СÉРЦЕ у кого, чия (чий), від чого. 1. Хто-небудь перебуває в стані сильного нервового збудження, хвилювання. — Душа в мене *кипить* од безчесної гадки! Через якісь погані .. халупи хочать [хочуть] *оддати на руїну осередок держави!* (І. Нечуй-Левницький); Чи не *вперше так за всі роки закипіла зібгана наймитська душа* (М. Стельмах); Йосип мовчав, доки *кипіло його серце*, доки було *мочі мовчати* (Панас Мирний). 2. на кого—що, проти кого—чого і без додатка. Хто-небудь гнівається, сердиться на когось—щось, обурюється з приводу чогось. Йдемо в оперу. *Наталка мовчить. Почуваю, що душа її аж до самого дна кипить на мене та на мою професію* (Ю. Яновський); *Закипала гнівом Маркова душа проти ситих і кровожадних... Не раз шкодував, що залишив рідну землю* (І. Цюпа); — *Я так і обімліла. Відьма ж вона, відьма! Скипіло моє серце* (М. Коцюбинський).

588. КУДІ́ [ТІ́ЛЬКИ] ДУША́ ЗАБАЖА́Є (захоче), зі сл. піті. Будь-куди, куди завгодно. — А після лиману? *Ще кудись були наміри [податися]? — Без намірів. Куди душа забажася...* Гала-світа (О. Гончар); — *Ти ж, Марино, не паниданна, ти московка, вольна. Знялася б з місця й полетіла,*

як та птиця, куди тільки душа забажася (І. Нечуй-Левицький).

589. ЛЕДВЕ (насилу) ДУША ДЕРЖИТЬСЯ (тримається) В ТІЛІ у кого, чия. Хто-небудь дуже слабкий, кволий, ледве живий. Значить, Ви ще пам'ятаєте, що десь далеко... живе прихильна до Вас душа. Правда, та душа ледве держиться в тілі (М. Коцюбинський); Вже насилу душа моя [Палажчина] держиться в тілі (І. Нечуй-Левицький).

590. МЙША ЧА ДУША. Боязка, похлива людина з дріб'язковою, підлою вдачею. — Великий Докучасє!.. Мишачі душі з департаментів, скупі й лясливі (М. Рудь).

591. НІ ОДНА [ЖИВА] ДУША. Ніхто. Лановий уже доповів прикажчикові, що з Проценкового двору ні одна душа на панцину не вийшла (Панас Мирний); Густі ліси вкривали гори й яри.. В ті пущі не заходила ніколи ні одна жива душа (І. Нечуй-Левицький).

592. ПОРІЖНЯ ДУША; ПОРІЖНЕ СЕРЦЕ. Хто-небудь відчуває душевну спустошеність, байдужість до навколишнього світу, перебуває у стані депресії. Я тільки з рейду... Губи, мов крейда, порожня душа (В. Сосюра); Тепер на світі він — один. З порожньою душею він На камінь надмогильний сів, Рукою по чолі провів (Переклад М. Рильського).

593. СКІЛЬКИ ДУША ЗАБАЖАЄ (запрагне, захоче і т. ін.). 1. чия. Дуже багато, у великій кількості. [Юсуф:] В мене срібла-золота скільки твоя душа забажася. Я всю тебе обсягну золотом, тільки будь весела! (І. Нечуй-Левицький). 2. чия і без додатка. Досхочу, без будь-яких обмежень. [Куче:] Там .. [у холодній] співайте собі.. скільки душа забажася (Леся Українка); Тут саме.. прийшла чутка, що .. дають там [в Сибіру] землі, скільки душа схоче (Грицько Григоренко); — Ти мені махорки дай, скільки душа моя потребує. Без махорки я не воїн (О. Довженко). — Гей, куме! — гукає Хома до Романа Блаженка. — Ходить-но до мене персиків їсти. Їзте, скільки душа ваша запрагне (О. Гончар). СКІЛЬКИ ДУШІ (душеньці) ЗАБАЖАЄТЬСЯ. — Він [Захар] міг над нею [жіркою] куражитись, скільки душі забажася (Грицько Григоренко); Корова здоїлася без вибриків. Йонька продмухав у піні дірочку і цмолив, скільки душеньці забажалося (Григорій Тютюнник).

594. ТІЛЬКИ ДУША В ТІЛІ. Бідний, убогий. — Отак увесь вік свій прожила, — дума.. баба Сикліта, — тільки душа в тілі! (Грицько Григоренко).

595. ТІЛЬКИ [САМА (одна)] ДУША ЗАЛИШИЛАСЯ (лишилася) у кого. Хто-небудь

зовсім зубожів, збіднів. — Хоч би ще троячку накинули, — .. кидася фурман. — Май, Онуфрію, совість! — гримнула на нього Петрівна. — Бачиш, що у чоловіка тільки сама душа залишилася (М. Стельмах).

596. ЧЕРСТВА ДУША; ЧЕРСТВЕ СЕРЦЕ в кого. Хто-небудь нечуйний, байдужий. [Прохор:] Ти.. брат, а душа в тебе черства (І. Микитенко); — Фесенко людина з черствим серцем, людина з матеріальним поглядом на все (І. Нечуй-Левицький).

597. ЧОГО [ТІЛЬКИ] ДУША БАЖАЄ (хоче, прагне і т. ін.) / ЗАБАЖАЄ (захоче, запрагне і т. ін.). 1. У достатній кількості, доволі. Нічого Бога гнєвити, досі ми гарздо малися. Було всього, чого тільки душа бажала (І. Чендей); Все йому [Федорові] с, чого душа забажася (Панас Мирний).

2. Те, до чого хто-небудь має потяг або чого хоче досягти. Все, чого душа запрагне, Я створю в одну хвилину (Леся Українка).

598. ЧОРНИЛНА ДУША у кого, зневажл. Хто-небудь обмежений у своїй діяльності вузькими службовими обов'язками, інтересами; бюрократ, канцелярист. — Не таючись, скажуть тобі: чорнильна душа була в мене. Опріч казенщини — там губернських та сенатських відомостей — і в руки нічого не хотілося узяти (М. Коцюбинський).

599. ШИРОКА ДУША; ШИРОКЕ СЕРЦЕ у кого і без додатка. 1. Хто-небудь чуйний, щедрий, щирий. [Вася:] Що тобі відомо? Мені відомо тільки, що в нього широка і щира душа (І. Микитенко).

2. Чуйна, щедра, щира вдача у кого-небудь. Мабуть, мені доведеться читати самому. Оці думи? Боже милий! Тяжко мені жити! Маю серце широкее — Ні з ким поділити! (Т. Шевченко).

600. ЩІРА (золотá) ДУША; ЩІРЕ (золотé) СЕРЦЕ в кому, в кого, чия (чис). Чесна, відверта, щедра, доброзичлива людина. Прохор Осауленко був козак не з величних, щира душа, себе на посміх не подасть (П. Куліш); Щира душа цей мартенівець (О. Гончар); — Лариска в мене золота душа, вона мені найдорожча людина (Є. Гуцало); Там [в Україні] знайдете щире серце і слово ласкаве (Т. Шевченко); // Чесність, відвертість, доброзичливість, сердечність. Подруги в Улянці душі не чули... Любили в Улянці щирю душу (Панас Мирний).

601. ЯК ДУША ДО ДУШІ, зі сл. говоріти, сказати і т. ін. Щиро, відверто, правдиво. Дівчино-серденько! Скажи нам усю щирю правду, як душа до душі (Марко Вовчок).

602. ЯК ОДНА ДУША, зі сл. жити. Дружно, в злагоді. І зажили молоді як одна душа — дружно, весело (З усн. мови).

ДУШАХ

603. ПО ДУШАХ, зі сл. говорити, розмовляти і под. Широ, відверто, широсердно. Інші, мовляв, по кабінетах, на телефонах сидять, а він не з таких.. Звук отут, на місці, .. настрій маси вивчати. Тут з роботами побесідуєш по душах, щось їм цікаве підкинеш... (О. Гончар); [Бондар:] Це й погано, що .. викликають [у райком]. [Яків:] Погано. Хочеться інколи просто прийти, по душах поговорити, пам'ятати (М. Зарудний).

ДУШЕЮ

604. ДУШЕЮ І СЕРЦЕМ. Самовіддано, щиро. Душею і серцем до Вас прихильний П. Рудченко (Панас Мирний).

605. ДУШЕЮ І ТІЛОМ. 1. Повністю, до кінця, всім єством. Душею і тілом був [Глухенький] відданий армії (О. Гончар).

2. Широ, самовіддано. Знов вона [Тізба] йде і шукаюнка і душею і тілом, Пильно бажав розказати про свої небезпеки засахливі (М. Зеров).

3. У всіх відношеннях. — Ось у тому житті..., де не пізмієв побачиш, а квітучих атлетів, людей, прекрасних душею і тілом, для кого почуття стало нормою існування... Уяви себе там! (О. Гончар).

606. ЗА ДУШЕЮ У КОГО, зі сл. б'ути, мати і т. ін. 1. При собі, у власності, у наявності. — Сердюки спробували були видурити капітал .. у Данька Яреська. Знали вони, що при капіталі хлопець, має за душею срібного полтинника (О. Гончар). 2. зі сл. затаїти, мати і под. У собі. [Петро:] Ну, сестро, ну! Викадай, викадай, що затаїла за душею (Панас Мирний); — Ви йому про це сказали? — Так, я йому все виклав, що мав за душею (М. Ю. Тарновський).

607. З ВІДКРИТОЮ (розкритою) ДУШЕЮ; З ВІДКРИТИМ (розкритим) СЕРЦЕМ, зі сл. зустрічати. Широ, радісно. — Знаєш, як тебе там зустрінуть? Бачи, як нас зустрічала Словакія? З дзвонами, квітами, з відкритою душею! (О. Гончар); Вони [індійці] зустрічали нас з відкритою душею, з осміяним лицем (В. Мишко); Ну, — вигукнув Брюллов... — Розквітайте, Тарасе, для свого народу, зустрічайте нове життя з розкритим серцем (Л. Смілянський); // Без будь-яких упереджень, хитрощів, підступів. Татліп любив людей. Йшов до них з відкритою душею: мав багато друзів (З журналу).

608. З ДОРОГОЮ ДУШЕЮ. Охоче, з великим задоволенням, з радістю. [Храпко:] Нуте лиш, я вам оце дільце припоручу. [Печарниця:] Я з дорогою душею, та чи втну його? (Панас Мирний); А я б і справді з дорогою душею зараз би до вас вибралася, дарма, що тепер північ і надворі негода (Лєся Українка); Артем розповів Христі,

що це за родичі, що за люди: щирі, привітні. З дорогою душею приймуть її (А. Головка); // З готовністю. Викристю з дорогою душею дав би експедиції все, що просять, а то й більше, але ж така невправка по господарству (О. Гончар).

609. З ДУШЕЮ, зі сл. погубити, зніщити, з'їсти і т. ін. Повністю, до кінця. Ви, може, читали [поетові] вірші і переклади в "Правді". З'їли хлопця, схрупали з душею (Лєся Українка).

610. ПАД ДУШЕЮ, зі сл. стояти, сидіти і т. ін. Набридливо, невідступно перебувати біля кого-небудь. Йому [Миколі] заманулося піти до неї [Нимидори], .. хоч подивитися на неї, та гугменний стовбичив пад душею (І. Нечуй-Лєвицький); Горді Кошара із зєнкою сумно .. стоять біля гарби, на якій .. лежить Денис. — Ішли б додому. Чого стримите пад душею? (Григорій Тютюнник); — Зовсім не слід сидіти у хворого пад душею, — повчав Ковалишин (Ю. Шовкопляс).

ДУШІ

611. БЕЗ ДУШІ. 1. Дуже сильно, до самозабуття. [Вибірний:] Наталка без душі його [Петра] любить, через його всім жєнихам одказує (І. Котляревський).

2. заст. Мертвий. Латинєць старший по породі К Енею рацію начав... "Не ворог, хто уже дублений.. На полі без душі лежить" (І. Котляревський); Зразу ж біля діброви побачив Микула трьох турків на землі; два з них лежали без душі, один ще стогнав (О. Маковей).

3. Дуже переляканий. Латин старий був не рубака і воювати не любив, Од слова смерть — він, неборака, Був без душі і мов нежив [неживий] (І. Котляревський).

4. Сухо, формально, по-казенному. [Яків:] Казенного ще в нашій роботі багато. Наказують, вимагають — і все без душі (М. Зарудний).

612. В ДУШІ. Приховано, иишком, не виявляючи зовні своїх почуттів. — Я розскрекоталась, як сорока, а ви .. мовчите. Певне, сміється в душі наді мною, що так безнастанно говорю! (Л. Мартович); — Ви, Тадею Станіславовичу, зволіте сміятися в душі, що я трупотно думаю про багатство (М. Стельмах).

613. ВІД [УСІЄЇ] ДУШІ. 1. Широ, глибоко, сердечно. Оп'ять [знову] біда гне в сук Латина, Сердешний каявся од душі, Що тестем не зробивсь Енею (І. Котляревський); Антін від усієї душі співчував лиху Семків (С. Чорнобривець). З ДУШІ, рідко. Що чорняву з душі люблю, На біляву залицяюся, А з рудою препоганою хіба піду розпрощаюся (Укр.. лір. пісні); // На всю силу почуттів; до самозабуття. Він [Бачура] любить, коли не навидять — то від усієї душі (М. Чабанівський);

// Щедро. На площах малеча... плуталась поміж машинами і кіньми, тягаючи за собою повні відра, напередбій простягаючи кожному квартиру, зачерпнуту від душі по самі вінця! (О. Гончар); Я Одісея у дім свій привів і прийнявши, гостинно Став від душі частувати (Переклад Б. Тена).

2. Нестримно, невмущено; з великим задоволенням. Данько сміявся від душі: навчилися [французькі матроси] від чорноморців, як із своїми офіцерами розмовляти (О. Гончар); Панночка сміялася від усієї душі (О. Довженко).

3. Відверто, нічого не приховуючи. — От, мій друже, кінце потрібно мені від душі поговорити з тобою про неї [Інну]. Все збиралася, та якось .. не вистачало ніби часу (Є. Кротевич); І справді, міністр заговорив від душі. Головне — не прикрасив дійсність, охарактеризував наше сільгоспвиробництво як дуже хворе (3 газети).

4. Дуже сумлінно, з надзвичайною старанністю. Дзеєніла [пісня] в зоряній тиші, у простірмісячний лилася про тів дівчат, що на Донбасі усе робили від душі (О. Гончар); Згадав [Антон] себе завзятим парубком, першим комбайнером .. Працював він тоді від душі (Д. Бедзик). ВІД САМОЇ ДУШІ. А вже чим я захоплююся, дорогі товариші, Те роблю я не абияк, а від самої душі (С. Воскресакенко).

614. ДЛІЯ ДУШІ. Для задоволення власних духовних запитів, потреб. Для душі художник писав не респектабельних чиновників чи їхніх .. друзин. Своїх натурщиків він шукав на вулицях.. на .. базарах і в маленьких шинках (3 журналу).

615. ДО (по) ДУШІ. 1. Подобається. — А ти той... бідний. Їй-бо, це мені до душі. А то пришлють недоріку, зайде до сільради не директор, а прохач (Ю. Збанацький); Марися Павлівна навіть пошкодувала, що нема зараз тут Кульбаки: от би хто порадувався! От кому буде до душі, що той шкільний мур .. тут замінятиме всього лиш смужка нескошеної травички... (О. Гончар).

2. Відповідний чнім-небудь уподобанням, смакам. Іван Михалчевський був нежонатий. Йому вже минуло двадцять шість років, і він не міг знайти собі дівчину до душі (І. Нечуй-Левницький); Воїстину, коли професію обрав до душі, її [роботу] виконуєш, як пісню, з насолодою (3 газети).

616. [ЖОДНОЇ] ЖИВОЇ ДУШІ, зі сл. не-має, не було, не видно, не зустрічалося і т. ін. Нікого. Поглянула [Хима] навкруги — нема живої душі, тільки шумить кучерява верба (Марко Вовчок); Настала така тиша, наче на всьому дворі не було живої душі (І. Нечуй-Левницький); — Відкрив двері — темно. Тихо. Живої душі не було (Григорій Тютюнник); До самого села не зустрічалося жодної живої душі (О. Гончар).

617. НА ДУШІ у кого. Хто-небудь сповнений якимись почуттями, відчуває щось. Нікого не цікавить, що було у вас на душі або дома, коли ви робили фільм .. Ви мусите показати товар лицем (О. Довженко); Коли ми бачили, як наші молодята про щось розмовляють у долах біля колодязя, .. всім нам стало гарно, теплішало на душі (О. Гончар).

618. НІ [ЖИВОЇ] ДУШІ, перев. зі сл. не ма, не було і т. ін. Абсолютно нікого, жодної людини. Хоч ні душі нема близько, а їй здається, буцімто усі люди так на неї і дивляться (Г. Квітка-Основ'яненко); Лінійний плюскіт хвиля... Суха морська трава чорніє, шелестить під ногами. Навіть Віталік торопіє: ні живої душі ніде (О. Гончар). НІ ДУШЕЧКИ. Навколо ні душечки .. Туман стояв густий, мов кисіль (М. Коцюбинський).

ДУШУ

619. В ОДНУ ДУШУ. Настирливо, набридливо; невідступно вимагати що-небудь. Важко було заспокоїти дитину, що верещала в одну душу (Грицько Григоренко); — На сьому ото ніч пішов я, а за мною ще онук мій учився в одну душу: піду та й піду (Г. Хоткевич); Шила [мати заробітчанську торбу] дочці Вусті, що була вже на виданні, а Данько найменший пристав, ув'язався в одну душу: — Пошійте й мені (О. Гончар); [Кіндрат Антонович:] Ніяк не відкараскаюся від Леоніда Петровича: пий, в одну душу з ним та й годі! (М. Кропивницький).

620. ЗА МИЛУ ДУШУ. 1. З великим задоволенням; охоче. — Всі на мене злі, а я ще зліший, — засміявся Джмелік, наливаючи Гошці самогону. — Пий, Гошко, бо ти дурний .. Я б тобі вліпив кулю в потилицю за милу душу (Григорій Тютюнник).

2. зі сл. працювати, робити і т. ін. Добре, прекрасно, надійно. Джулай запропонував замінити чавун резиною. Підняли було на сміх, але завжди сміється той, хто сміється останнім .. Резина працює за милу душу (П. Інгальський).

621. ЗА ПУХЛУ ДУШУ (пухлого) ДУШУ, зі сл. працювати, робити і т. ін. Марно, даром. Робить за пухлого душу (Укр.. присл.).

622. З ГОРОБИНУ ДУШУ. Дуже мало. Там у нього [у турка] війська було з горобишу душу (С. Добровольський).

623. НІ ЗА ЦАПОВУ (пухлу) ДУШУ, зі сл. загинути, пропасти і т. ін. Марно, даром; ні за що. Пропаєш ні за ципову душу (Укр.. присл.); — Дурний Кирило, наклав голову ні за ципову душу (М. Рудь); [Прохор:] Краще піду кудись, де більше світу. Бо тут пропадеш ні за пухлу душу (І. Микитенко).

624. ЯК СВОЮ ДУШУ, зі сл. любити. Дуже. Поважав же і він [Наум] її [дружину], скільки

міг, і любив її як свою душу (Г. Квітка-Основ'яненко); *Лаврін докоряє її* [Мелашку] *за те, що він любив її як свою душу, жалував її, як мати дитину, а вона покинула його* (І. Нечуй-Левницький).

ДЯКУВАТИ

625. ДЯКУВАТИ БОГОВІ (Богу, Господові, Господеві), *вставн. словоспол.* Уживається для вираження заспокоєння, морального

полегшення у зв'язку з чим-небудь. [Пріська:] *Ось годі, дочко, себе неволити, та давай трохи спочиньмо. Що це ми — найнялися..? У нас, дякувати Богові, пригінчих немає* (С. Васильченко); [Груїчева:] *А що, хіба вона* [Любочка] *слаба?* [Олімпіада Іванівна:] *Та ні, Богу дякувати* (Лесья Українка); — *Годі побиватись, дочко, — каже старий свекор, — дякувати Господові, втихла* [дитина] (Марко Вовчок).

Е

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

1. ХОДЯЧА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ, *жарт.* Люднна, що має різнобічні знання і може дати довідку з багатьох питань. *Михайло Францович Блюменфельд — це ходяча енциклопедія.* Він знав всі європейські мови, математику, фізику (Думки про театр).

ЕТАП

2. ПЕРЕЙДЕНИЙ (пройденний) ЕТАП. Що-небудь здійснене, опрацьоване, завершене. — *Що*

ж тобі прочитати? Книжок я з собою не захопив.. Кожна книжка, розумієш, — це вже перейдений етап (І. Цюпа); *Жартував* [Борнс], *що коли Лялю обернуть ще кудись, то попередню її посаду обов'язково доручать йому, як Лялин "перейдений етап"* (О. Гончар).

ЕТАПУ

3. ПО ЕТАПУ, *іст.* У супроводі озброєного загону; під конвоем. *Двічі його.. по етапу приганяли в рідне село, до матері* (О. Гончар).

Є

Є

1. ЯК Є. Зовсім, абсолютно, повністю. — *Мабуть, гречку як є витовкла?* (А. Головка).

2. ЯКИЙ НЕ Є. Хоч і поганий; хоч який-небудь. — *Буде тут, буде ділов [діла]! — покрикує Миша, поглядаючи підбадьорливо на нас, хлопчаків. — Які не є, а діждемось свого менту [моменту]!* (О. Гончар). *ЯКИЙ Є. Аж тепер задала Олександра Гната, задала й свою хату. Яка є, то є, а все-таки свій куток* (М. Коцюбинський).

3. ЯК НЕ Є, *перев. з наступним протиставленням.* За будь-яких умов, незважаючи ні на що.

— *Он посіяли дві десятини кукурудзи, роботи багато, а невістка, як не є, все-таки поміч* (С. Олійник); — *Як там не є, однак тут справді відроджується, — мовила Тамара. — Цей ваш степ, заболотний, він має дивовижну властивість повертати людині щось втрачене, напівзабуте* (О. Гончар); // *Враховуючи що-небудь, зважаючи на щось; все ж такн. — Виходить, Василю, тут найнявся?.. Мірошиникуєш? — Ні, даю лад снастям. Як не є, а три вітряки* (М. Стельмах).

Ж

ЖАБА

1. [І] ЖА́БА ЦИ́ЦЬКИ (ци́ці, пи́ти) ДАСТЬ кому і без додатка. 1. Хто-небудь загине, потрапивши в складні, незвичайні умови. — Ну й доро́га! Дума́в, що жа́ба ци́цьки дасть у клятих яру́гах (В. Речмедін); Напирають козаки на село, але гребля вся встелена бородами, зуб'ями догори, й по вулицях навалено гіллястих дерев, — доберись! — Отут їм, харцизякам, браття, й жа́ба ци́ці дасть! — скінчив піщанський чоловік (А. Головко); [Семен:] На середині [річки] як підхотило мене бистрею [бистриною], — я аж злякався.. Думаю: закрутить, потягне на дно, тут мені жа́ба і пить дасть... (М. Кропивницький).

2. Кому-небудь буде дуже важко, хто-небудь не зможе домогтись чогось. — Німці все тут спалили дощенту. Якби держава не допомогла, жа́ба ци́цьки дала б лю́дям (В. Москалец); — Одружимось, бо так у бурлаках нам і жа́ба ци́цьки дасть (П. Страшнова).

2. [ХОЛО́ДНА] ЖА́БА СИДИ́ТЬ ПІД СЕ́РЦЕМ у кого. Кого-небудь охоплює передчуття чогось поганого, неприємного. — Навіть самі слова — прокурор, тюрма, слідчі — все життя викликали в усьому моєму естві дріж і страх. А тепер у мене якась холодна жа́ба сидить під серцем... (В. Собко).

3. Я́К ЖА́БА НА КУ́ПИНІ. 1. зі сл. розсісти́ся, розпо́стобі́тися і под. Дуже зручно, вільно, займаючи багато місця; не стримуючись, без обмеження. — Ото ще розпо́стобі́вся наш полковник — як жа́ба на купині! — сам до себе каже з серцем подорожній (М. Пригара).

2. зі сл. наду́тнися, напри́ндитися і под. Дуже, надто (про пихату, набундючену людину). Наду́вся, як жа́ба на купині (Укр.. присл..).

ЖАК

4. БИ́ТИЙ ЖА́К (жу́к), фам. Бувала, з великим життєвим досвідом людина, яку важко перехитрити, обманути. Шовкун — битий жа́к! Недаром він посивів, сидячи над бумагами [паперами] (Панас Мирний); Роман Васильович, хоч і битий жу́к, а очевидно, пішов теж на поводу в різних Леусів та Яхуненків (Ю. Збанацький).

ЖАЛІТИ

5. НЕ ЖАЛІ́ТИ (не жалкува́ти) [СВОЇ́Х] НІГ. Дуже багато ходити, бігати, незважаючи на втому. Катря не жалі́ла своїх ніг: скільки хапало

духу, мчалася, спотикалася об грудку, падала у високі кучугури снігу (Панас Мирний); Попереду в'ється дорога, якою судилося йти, не жалкуючи ніг (М. Упенник).

6. НЕ ЖАЛІ́ТИ РУК (сил). Працювати, робити що-небудь з великим напруженням, з найбільшою віддачею. Як вона [Пріська] рук не жалі́ла, обмазуючи та обліплюючи хату, щоб і холод не заходив зимою (Панас Мирний); Он уже помітили його роботу розумні люди, уже й молоком дарують, бо він таки рук не жалі́є і не з лінивих (Григорій Тютюнник); П'єса пройшла з таким успіхом, що після завіси глядачі кинулись на сцену й почали, не жаліючи рук, качати своїх перших артистів (М. Стельмах).

ЖАРИНАХ

7. Я́К (мов, ні́би і т. ін.) НА ЖА́РІНАХ (на жарі́ні, на жару́). 1. перев. зі сл. сидіти, стояти і под. Неспокійно, тривожно, нетерпляче. — Брешуть, брешуть, що не буває так на світі: раз подивився — вже й закохався. Сиджу як на жарі́нах біля нього, відсунулась би, так плаття жалко, а доторкнусь його плеча — голова йде обертом (І. Муратов); Він і снідає похапцем, не дуже-то пережовуючи, і за столом сидить мов на жарі́нах — крутиться, вертиться (І. Рябокляч); Сидить як на жару́ (М. Номис).

2. Неспокійний, схвилюваний, нетерплячий. Смутний та нетерплячий, та неспокійний ту рідку хвилину, як посидить [Чайченко] дома. Куди він уже поспішається? Чого він як на жарі́ні? (Марко Вовчок).

ЖАРКО

8. [АЖ (і)] НЕ́БУ (рідко не́бові) [БУ́ДЕ (ста́не)] ЖАРКО. Уживається для вираження найвищого ступеня інтенсивності якоїсь дії, діяльності; активніше, енергійніше і т. ін. вже не може бути. Знов пост [охорона] біжить, клене, аж небу жарко (І. Франко); Пили — аж небові жарко! (Панас Мирний); Захар же, навпаки, зрадів: оце школярка! Якщо і подруги такі, то буде й небу жарко (П. Дорошко); — Бігли, мабуть, так, що небу жарко стало! (О. Довженко).

ЖАРТ

9. НЕ ЖАРТ; НЕ ЖА́РТИ. 1. Нелегко, дуже складно, важко. Ковальство — тяжка робота, бити кле́вцем цілий день — то не жарт (Н. Кобринська); Васи́ля Наза́ровича Бо́женка любили всі

.. В п'ятдесят чотири роки починали з хлопчача-ми революцію та ще командувати полком, не знаючи навіть карти, — це не жарти (О. Довженко).
 2. Дуже багато. [О. Ю. Есаулов:] Ну а потім загорівся графіт. Це вже ближче до вечора, заграва була, звичайно, ого-го. Там графіту стільки... Не жарти (Ю. Щербак); — А вона несподівано діло мені радить: грошей чортма, в кишені ані шага. Десять тисяч — це не жарти! Надходить старість. Треба ж жити, треба чимсь жити... (І. Нечуй-Левницький).

3. Серйозно, важливо, не дрібниці. Мотря витягла з своєї скрипи десять товстих починків, взяла мотовило й хотіла мотати. Кайдашища побачила, що то не жарти, і спихнула (І. Нечуй-Левницький); Юрипа заява мала ефект. З суворого тону, яким її було виголошено, всі зрозуміли, що це не жарти, і коли відмовити, то може бути скандал (Ю. Смолич).

10. НЕ НА (в) ЖАРТ. 1. По-справжньому, цілком серйозно. Командир полку, зустрічаючи Сагайду, не на жарти сварився на нього своїм кулаком (О. Гончар); — Закохався він у мою Анну не в жарти (А. Хорунжий).

2. З великою інтенсивністю; дуже. Надвечір розвітрилося не на жарти (М. Павленко); Не на жарти стривожені обличчя зняли навісону грайливість (Б. Олійник); А за вікнами уже не в жарти бешкетує метелиця: безтямно вис, стелить замети, рве ніч (В. Логвиненко).

ЖАРТИ

11. ЖАРТИ ЖАРТАМИ; рідше ЖАРТ ЖАРТОМ. Незважаючи ні на що, за будь-яких умов (уживається перев. як протиставлення наступному висловлюванню). — Жарти жартами, я оце поїду в Бендери та причепою причеплюся, реп'яхом пристану до Бичковського, — обізвалась Христина (І. Нечуй-Левницький); — Жарти жартами, Леоніде, але, крім шкурних мотивів, повинні бути й моральні (А. Головка); [Префект:] Наш Меценат .. коли б іще не відділив од Риму Коринфської республіки. [Прокурор:] Жарти жартам, а Римові .. все ж може вийти шкода (Лісся Українка).

12. ЖАРТИ ПОГАНІ (короткі) з ким—чим і без додатка. Необачність, непоступливість, необережність у діях і вчинках може призвести до поганих наслідків. Він прийшов до простого висновку: щоб бути на висоті, щоб тебе не підводили, треба міцно триматися і дати всім зрозуміти, що з ним жарти погані (М. Ю. Тарновський); Бувають дні, коли сюди приносить вітер дзвін дзигарів із Петропавлівської фортеці. Це ніби їм нагадування про те, що їх чекає, що з владою погані жарти (Василь Шевчук); — Мало що може

трапитись, коли людина не зовсім твереза... Всяке може статися Це ж шахта. Тут жарти короткі... (Д. Ткач).

ЖАРТІВ

13. НЕ ДО ЖАРТІВ. 1. кому. Хто-небудь стурбований, засмучений і т. ін., потрапивши у скрутні становище; комусь скрутило, неспокійно. Не до жартів риби, коли її під жабри зачепили (Укр.. присл.); Гаврилові було не до жартів. — Через його [Тимка] дурацькі [дурні] витребеньки на роботу не пішов і дома нічого не зроблю (Григорій Тютюнник).

2. Складна ситуація, яка вимагає відповідальності, пильності, обережності. — Тут не до жартів. Ти повинен до губернатора їхати... (М. Коцюбинський); — Тобі сапери будуватимуть мости. Радити тебе потягнуться обози всіма шляхами. А хто про тебе, рядового Ягідку, забуде в цей напружений час, то, чого доброго, ще й під трибунал піде... Тут не до жартів... (О. Гончар).

ЖДАТИ

14. ЖДАТИ (чекати, виглядати, сподіватися) З МОРЯ ПОГОДИ. Даремно надіятися на кого-, що-небудь, чекати чогось, залишаючись пасивним. — Чого ж ти сердишся? — звернувся він обережно. — Ти почекай. Я буду інженером. Ми ще не так заживемо. — Жди з моря погоди, — відрізала вона коротко (Г. Коцюба); — Тепер чекай з моря погоди, — зауважив Павло, коли підходили до камери. — Дарма радісте .. Вони м'яко стелять, але спати твердо (М. Спротюк); Насос не встигав відкачувати воду, а як від переважання зіпсується? Прибуде вода, заліз трансформатор — та й по ньому. Будемо тоді кукурікати, виглядаючи з моря погоди (З газети); — Сиди й сподівайся з моря погоди! Ти не міг раніше щось придумати? (М. Стельмах).

ЖЕСТ

15. ШИРОКИЙ (благорідний) ЖЕСТ. Вчинок, розрахований на те, щоб справити позитивне враження. Через місяць в'язні були присмодно змивані — начальник тюрми Вуль дозволив приносити з дому передачі. Чим можна пояснити такий благородний жест, ніхто не здогадувався (А. Хижняк).

ЖИВИЙ

16. ЛЕДВЕ (ледь, тільки) ЖИВИЙ [ТА ТІПЛИЙ]. У дуже важкому фізичному стані. Розраховували її якось хлопці на вулиці, схотіла вона одного в такі обійми, що ледве живого та теплого із рук вирвали (Григорій Тютюнник); Не раз привозив я його додому ледь живого (Ю. Збанацький); Біда тая зовсім його скрутила;

у голові йому завернуло наче, почне говорити, то путанину таку, що й не розбереш. Занедужав тяжче, гірше, — тільки живий та теплий (Марко Вовчок); — А чого ти молочка не даси? га? А тая корівка стоїть, похнюпилась, — тільки [тільки] жива (Б. Грінченко).

17. НІ ЖИВІЙ НІ МЕРТВІЙ. 1. Дуже наляканий, вражений, приголомшений і т. ін. — Кинула вона в воду, вхопила мене за чуб та й винесла на берег. Дивлюсь я, пастушки стоять ці живі ні мертві, тільки очі повитріщали та роти пороззявляли (І. Нечуй-Левицький); Коли зиркнув згодом, бачу, підвіся мій Семенко на ніжки, ні живий ні мертвий стоїть. А так, кроків за двадцять від нього, Косованів чорний бугай Жук (І. Муратов).

2. Дуже схвилюваний, стурбований. [Зося:] Яке там лихो? Я чую тривогу; скажи, що сталося? Я ці жива ні мертва! (І. Карпенко-Карий); Ксеня чекала на Федора ні жива ні мертва. Перехвилювалася, передумала найстрашніше (С. Головаївський).

3. Сповнений горя, засмучений. Роман стояв коло домовини ні живий ні мертвий. У йому неначе серце запеклося од несподіваного горя (І. Нечуй-Левицький); Оріся сиділа позаду Василя ні жива ні мертва. Вона сама не знала, куди вони йдуть (П. Автомонов).

4. Дуже ослаблений фізично. Ні жива ні мертва вернулася Пріська додому... У голові в неї гуде, у вухах дзвоне [дзвонить], в очах жовто (Панас Мирний); Ні жива ні мертва Марія важко переводила подих і ледве трималася на ногах (С. Чорнобривець).

18. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЖИВІЙ, з дієсл. Чітко, яскраво, виразно. Ставав легінь перед очима як живий — і все закручувалося в непримиримім танці, шаленім, запіненім. Не дишучи, розкривала очі в тьму (Г. Хоткевич).

ЖИВІТ

19. ЖИВІТ ПРИСОХ ДО СПІНИ (до хребта) у кого і без додатка. 1. Хто-небудь дуже худий. — Чого ти чванишися? Старці, злидні, животи з голоду присохли до спини, а воно приндилося... (М. Коцюбинський); — Оце знайшли пузатого. Живіт до спини присох! Ходить як з хреста знятий... (О. Гончар).

2. Хто-небудь дуже голодний. — Бач, зголоднів! — з співчуттям обізвалася Соломія. — Ая!.. ая... ще й не такої засніваси, як живіт присохне до спини (М. Коцюбинський); — А чи не розжирівся б я у вас на шматочок хліба. Вже живіт до хребта присох... (Ю. Збанацький).

20. [ЯК (мов, ніби і т. ін.)] НА ЖИВІТ, зі сл. галасувати, репетувати і т. ін. Дуже

голосно, сильно. Осатаніла вража баба і крикнула як на живіт (І. Котляревський); [Деревіцький:] Ти чого ж, Петре, так галаснув, мов на живіт? Спокійніше не вмієш розмовлять? (М. Кропивницький); Житці виходили подивитися, хто там так на живіт репетує (Панас Мирний).

ЖИВЧИКОМ

21. З ЖИВЧИКОМ ТА З ПЕРЧИКОМ. Запальний, гарячий, відважний; гострий на язик. — Як ви там казали? Цей вовка за вухо вхопить? А таки вхопить... Одне слово, з живчиком та з перчиком хлопеч, — посміхнувся Валерій Іванович (О. Гончар).

ЖИЖКИ

22. [АЖ] ЖИЖКИ ТРЯСЬТЬСЯ (трюсять, тремтять, дрижять і т. ін.) / ЗАТРАС-ЛІСЯ (затрусілися, затремтіли, задримали і т. ін.) у кого і без додатка. 1. Хто-небудь має сильне бажання до чогось. [Іван:] Аж жижки трусяться, так хочу танцювати (М. Кропивницький); У Тимоша аж жижки затраслися — так кортіло поквитатися з п'яницями (М. Колесников); На всю Горнилівку буйним хмелем розливаються пісні, а троїсті музики витинають таких, що і в старого мимоволі жижки запірусяться (В. Речмедін); — Годі, бабо, смутних! Співай нам веселих, — таких, щоб жижки задримали (І. Нечуй-Левицький).

2. У кого-небудь з'являється почуття страху перед кимсь — чимсь. — Ведіть ухату... — сказав замість відповіді хлопеч. — Прошу, прошу, — затурбувався господар, а у самого почали жижки тряситися (В. Гжицький); — Ви все жартуйте... — непохвально похитав головою старий фельдшер. — А в мене аж жижки трусяться (Ю. Смолич); Щось його вразило. Чи не та незалежність, з якою повів себе Боровий. Наче б йому почхати, що з ним зустрівся і розмовляв сам Опанас Батюга, перед ким дрижати жижки і не в таких жевжжів (Я. Гримайло); — Тільки ж що перейшов через місток у лиман, а тут щось як замахав крилами над головою та пугукне, так у мене і затрусілися жижки, незчувсь, як і присів у траві (О. Стороженко); Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі жижки задримали і у душі похолонуло (Г. Квітка-Основ'яненко).

ЖИЛА

23. ЗОЛОТА ЖИЛА. Хто-небудь здібний, обдарований, гідний поваги. — Не дід, а золота жила, — затрусився я. — Інтелектуал ріллі (А. Крижанівський); // Щось дуже цінне, пайкраще. Живе народне слово — це золота жила літературної мови (З газети).

ЖИЛЕЦЬ

24. **НЕ ЖИЛІЄЦЬ** (не житієць) [НА ЦЬОМУ СВІТІ]. Хтось довго не проживе через слабке здоров'я, хвороби і т. ін. — *Учись! Ой, учись, Олег! — сказала [мати] гаряче, схвилювано, пильно дивлячись на нього. — Чус мот серце: не жилець уже я на цьому світі* (І. Рябокляч); — *Не жилець, — голосила, — батько наш на цьому світі, ой не жилець!..* (В. Чумак); — *Доведеться ділитися з ними роботою. Щоправда, дід Омелько не робітник і навіть не житиєць на світі, зате Павло та Остап...* (З. Тулуб); *Курило скрипів зубами від болю і благально повторяв: — Добий мене, друже, я вже не житиєць...* (Д. Бедзик).

ЖИЛКА

25. **КОЖНА ЖИЛКА** (жілочка) **ДРИЖИТЬ** (грас, говорить, бринить, тремтить і т. ін.) / **ЗАДРИЖАЛА** (заграла, заговорила, забриніла, затремтіла і т. ін.) у кого, рідше на кому, в кому. Хто-небудь відчуває приплив сил, енергії, завзяття, позитивних емоцій і т. ін. *В Саїда дрижала кожна жилка, кров грала в жилах, кипіла* (І. Нечуй-Левицький); — *Молодий, здоровий, свіжошочкий, та в такому віці на тобі кожна жилка б грати повинна, а він сидить хмурка хмурить* (О. Гончар); *Красна [Олена] — як зізвіда, як співає, — то з вигуком, як гуляє, то з викрутом та ще так, що кожна жилочка в ній говорить* (Г. Хоткевич); *У Галі кожна жилочка забриніла від тії похвали* (Панас Мирний). **ЖИЛОЧКА БРИНИТЬ** (затремтіла) яка. [Петро:] *А в батька молодеча жилочка й досі бринить?* (Панас Мирний); [Петро:] *Ну, а скажи по правді: тобто у тебе дівоча жилочка не затремтіла?* (Панас Мирний).

ЖИЛКОЮ

26. **КОЖНОЮ ЖИЛКОЮ**. Дуже сильно, всім еством. *Деся у центрі села, так як над волостю, вставав дим. Гаркуша аж молодів, дивлячись на той дим. Губами б роздмухував, щоб дужче горіло! Кожною жилкою ненавидів він їх усіх з усіма їхніми законами, схожками* (О. Гончар).

ЖИРУ

27. **З ЖИРУ**. Від забезпеченого, пересиченого життя; з розкошів та неробства. *Знаємо ми таких панів! Що їм з жиру робити? Лютували одрадяни страх як!* (Панас Мирний); *Лиха сама на себе казала, що більше так не буде, що то від безділля, з жиру. Казала собі, що з завтрашнього ж дня почне працювати по господарству і забуде дурні хвилювання* (Г. Хоткевич); — *Ах, Любове Прохорівно! Навіщо так картати молоді почуття? Тобі похвартувати з жиру закортіло* (Іван Ле).

ЖИТИ

28. **ЖИТИ ЗДІПНІМ УМОМ** (розумом). Правильно оцінювати свої дії та вчинки лише після їх звершення, здійснення. — *І отак я все життя — заднім умом живу. Ну, чого я з дому поїхала?! І куди мене лиха година несе!* (А. Головка).

29. **ЖИТИ НЕ ХЛІБОМ ЄДИНИМ** (однім), книжн. Крім матеріальних, мати й духовні інтереси. *Не дав і поїсти хлопцеві гаразд. Аж розсердилася Мотузиха, а Якимові сміх: — Не хлібом єдиним живе буде чоловік, тільки Марино* (А. Головка); *Істинно, люди: живемо не хлібом єдиним. Істинно так... коли маємо хліб на столі* (Б. Олійник); *Усвідомлення духовних цінностей вже здавен відкарбувалося в мудру й лаконічну формулу: не єдиним хлібом живе людина* (З газети).

30. **ЖИТИ ОДНІМ** (сьогоднішнім) **ДНЕМ**. Задовольняти тільки свої найближчі інтереси, нічого не думати про майбутнє, не мати перспектив. — *Є люди, — сказав нарешті [Тригузний], — що мало чим цікавляться, а їх дрібнодухами чи й зовсім пустодухами назвав би... Одним днем живе, як та качка: ряски нахапавсь, воло набив і чого йому ще...* (О. Гончар); *Дрібносерійний характер виробництва призводив до того, що плани складалися відповідно до поточної потреби в тих чи інших деталях. Образно кажучи, завод жив одним днем* (З журналу).

31. **ЖИТИ СВОЇМ РОЗУМОМ** (умом). Дотримуватися власних поглядів, переконань і т. ін. — *Не майте гнібу на мене, коли не так щось. Думаєш порадиш, допоможеш, а кому ті поради потрібні. Кожен живе своїм розумом, на чужий не зваяс* (С. Гуцало); — *Оце накрутив, — промовив Килигей увіголоса, прочитавши Куликів меморандум. — І складно й жалібно. Хто це тобі так — чи не до дяка ходив? Кулик несподівано обривався: — Своїм умом живу* (О. Гончар).

32. **ЖИТИ ЧУЖИМ РОЗУМОМ**. Дотримуватися не власних, а чийсь поглядів, переконань і т. ін. — *Ні, нічого не скажу зараз. Бо нічого ще до пуття не знаю. А чужим розумом жити не хочу. Розберуся трохи в цьому сам, тоді й поговоримо* (А. Головка); [Алік:] *Я хочу вчитися і буду вчитися. Щоб знати все, розумієте, все! Більше за вас, більше за всіх... за всіх отих безмозгих нічем, які живуть чужим розумом* (Л. Дмитерко).

ЖИТТЯ

33. **НЕ НА ЖИТТЯ, А НА СМЕРТЬ**. 1. Не шкодуючи власних сил, не боячись за своє існування. *Здавалося, що весь ярмарок, від старого до малого, розділився надвояк — багаті за Грицька Святоху, а бідні з Андрієм Забарою, — і билися не на життя, а на смерть* (П. Резніков).

2. Непримиренний, жорстокий, нещадний (про боротьбу, битву і т. ін.). *Боротьба* [з фашизмом] *іде не на життя, а на смерть*, і чимало вилетить, очевидно, з цього життя недоброго, дурнів і пошляків (О. Довженко); *Це була небачена в історії самовіддана боротьба не на життя, а на смерть*. Тільки в партизанські загони, що діяли на території Білорусії, вступило понад сорок тисяч мінчан (З журналу). **НА ЖИТТЯ І СМЕРТЬ**. Вона бачила, що тепер настала рішуча хвиля, що на тій вузькій кам'яній плиті мусить розігратися *боротьба на життя і смерть* (І. Франко); Все [в печі] тріщало, ламалось і бухало полум'ям, немов там на *життя і смерть* бились розпечені дракони (М. Коцюбинський).

ЖНИВА

34. **ГАРЯЧІ ЖНИВА**. Час напруженої роботи. *А в Антона Глуцукі пізньої осені почалися гарячі жнива* (С. Чорнобривець).

ЖОВТІЄ

35. **В ОЧАХ ЖОВТІЄ** (жовкне, темніє і т. ін.) / **ПОЖОВТІЛО** (пожовкло, потемніло і т. ін.) кому, у кого і без додатка. Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити, комусь стає погано від фізичного болю, втоми, хвилювання і т. ін. *Вона стоїть, як дерев'яна, труситься, в очах жовтіє*. Ледве промовила: — *Що се ти наробив?* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Секлети Семенівна:] *Ну за що ти мене образив гергепою? За віщо? Ти справді дихати спокійно не даси! Мені уже жовкне в очах!..* (М. Куліш); *В ньому прокинувся голод, дикий, невагомий, незборливий голод, від якого темніє в очах* (П. Загребельний); *У мене так мурав'ї [мурашки] й заходили поза спиною від отих Омелькових речей; аж дух у грудях сперло, в очах пожовтіло!..* (Панас Мирний); *Світ мені темний зробився: пожовкло, позеленіло в очах*

(Ганна Барвінок); *Замфірові потемніло в очах*. Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові (М. Коцюбинський); — *Ну, а коли сказала [дочка] про булочника — залицявся там один хвіндрик до неї — то в мене й у очах позеленіло* (Ю. Збанацький).

ЖУВАТИ

36. **ЖУВАТИ** (пережовувати) **ЖУЙКУ**, зневажл. 1. Нудно і настирливо повторювати те саме. *Я не випадково зупинився на громадській діяльності молодого композитора, бо й досі міщанин жує жуйку про його якусь "богемність"* (З газети); — *Дуже багато у нас слів, та мало діла, .. досить пережовувати жуйку, треба серйозно братися за роботу* (З газети).

2. Невизначено, незрозуміло говорити; вестн. пусто, нецікаву розмову. — *Та помовчуже, Трохима, — не втерпіла бабуся. — Таких мимрачів гідко й слухати: не говорить, а жуйку жує* (М. Стельмах).

37. **[ЯК (мов, ніби і т. ін.) КЛОЧЧЯ ЖУВАТИ]**. 1. зі сл. говорити. Невизначено, незрозуміло. *Говорить мов клоччя жує* (Укр.. присл.); — *Що він говорить мов клоччя жує?* — тіпнуло Мартохою (Є. Гуцало).

2. Нудно і настирливо повторювати те саме. — *Ти знов-таки своєї? От ліпше заберуся до роботи, як маю тут жувати клоччя!* (Леся Українка).

ЖУКИ

38. **ЖУКИ У ГОЛОВІ** у кого. Хтось не дуже розумний, недоумкуватий або неадекватно сприймає дійсність. *Нехай, дурні, собі пустують; У них, видно, жуки у голові* (Л. Глібов). **З ЖУКОМ У ГОЛОВІ** хто. *Та вони всі вчені з жуком у голові, робота ж клята — думай і думай, от і морочиться в голові* (В. Підмогильний).

3

ЗА

1. **ЗА І ПРОТИ**. Мотиви, що підтверджують, обґрунтовують певне рішення, у зіставленні з тими, що заперечують його. *Зваживши отак усі "за" і "проти", Марко дійшов висновку, що справи в нього йдуть непогано* (І. Кириленко); *Хоч, може, і не всі Ти зважив "за" і "проти", Раненько, по росі, Берися до роботи* (П. Снягівецький).

ЗАБИВАТИ

2. **ЗАБИВАТИ / ЗАБИТИ БАКИ** кому і без додатка. 1. Розмовами, балачками відвертати чиясь увагу від кого-, чого-небудь. *Нема чого забивати баки тривіальними фразами та банальностями, непотрібними думками* (Леся Українка); [Панас (до Сокуренька):] *Читав? Чи це насправжє, чи, може, туману напускаєш? Може, так тільки хочеш.. баки забить?* (М. Кропивницький).

2. Не давати кому-небудь сказати щось; доводити до отупіння, затуркувати. *З себе Микита був здоровий, червонопикий, а на язык гострий,— кожному забиває баки* (Б. Грінченко); *Попробував би [хто-небудь] що брехнути, так так баки і заб'ють, і вже з брехунів ніяк не вийдеш* (Г. Квітка-Осинов'яненко).

3. ЗАБИВАТИ / ЗАБИТИ ГОЛОВУ чим.

1. Обтяжувати себе пікуванням, турботою і т. ін. про когось—щось. [Дубов:] *Я пробуду у відрадженьні не більше тижня, а ви дивіться, щоб у нас тут було все гаразд. А більше нічим не забивайте собі голову* (М. Ю. Тарновський).

2. Перевантажувати думки, пам'ять, свідомість чим-небудь зайвим, непотрібним. *До кінофабрики я прийшов молодий і простий, як солдат з булавою маршала в ранці. Я, підскакуючи, ходив по місту, дивився на море й забивав голову різною романтикою* (Ю. Яновський).

4. ЗАБИВАТИ / ЗАБИТИ ДУХ (дихання)

кому і без додатка. Заважати вільно дихати (про вітер, запахи і т. ін.). *Небо заволоклося сніговими хмарами, рвачкий вітер забивав дух* (М. Коцюбинський); *Руки їй боліли від важких пожиць, сморід овечого поту, гною і бруду з дрібним сухим пилом від вовни забивали їй дух* (З. Тулуб); *// Спричиняти важке дихання (від надміру почуттів або через певний душевний стан). Яресько ще дуже-чуже пустив коня і чув, як лютя забиває дихання, чув, як біль і сльози клеочуть у грудях* (О. Гончар).

5. ЗАБИВАТИ / ЗАБИТИ КОЗЛА.

Грати в доміно. *Всі любили на Дніпропетровському агрегатному заводі .. "забивати козла"* (З газети); *— Ходімо до мене,— запропонував Серпень ..— Я в купе сам. Козла заб'ємо* (Ю. Мушкетик). **КОЗЛА ПОЗАБИВАТИ** (якийсь час). [Василь Панасович:] *До пенсії лишилось кілька днів... [Печений:] Козла позабивати захотіли?* (О. Підсуха).

6. ЗАБИВАТИ / ЗАБИТИ ПАМОРОКИ

кому і без додатка 1. Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось, вводити в оману. — *Що ви, добродію, памороки забиваєте темним селянам!* — вигукнув він із запалом до Барацького. — Самі поводитесь, як злодій, і хочете в своє злодійство селян впутати (О. Слісаренко); [Морозиха:] *Бачу, парубче, що твоє багатство тобі вже зовсім забило памороки. Жируєш ти!* (М. Кропивницький); *// Знесилювати фізично. Моя робота зовсім забиває мені памороки, бо дуже її багато* (В. Самійленко); *Хіба ж є бідній жінці не заб'ють памороки? Як воно ж і курча, і кача, і поросля, і теля... і натопа, і наварі...* (О. Ковінька).

2. тільки док., кому, безос. Хто-небудь втрачає здатність нормально мислити або сприймати щось. *Віталій вмить зустрів серед натовпу саме особу,*

яку уздріти хотів. Аж пекло Віталіка, аж памороки йому забило від того, що він побачив (О. Гончар); *Ось і Ковалиха поряд і зразу починає: — Чи мені памороки забило? Чи вже з розуму вижила?* (С. Журахович).

3. Завдаючи ударів, побоїв, позбавляти кого-небудь розуму, притомності і т. ін. *Там п'яний батько, .. прийшовши із шинку, що єсть сили лупить по голові свого хлопця, геть заб'є йому памороки, навіки придуркуватим зробить* (М. Коцюбинський); *Я,— сказав Туркевич,— забив йому памороки, стукнув двічі по тім'ю* (М. Рудь). **ПАМОРОКИ ЗАБИТО** кому. *Ех братчики! Мені памороки забито клями, а в вас, мабуть, ізроду в голові ключчя. Коли ж се в світі видано, щоб випроводити гостя з коша патцесерце?* (П. Куліш).

4. Дурманити, п'янити (про пахощі, випарі і т. ін.). *Густий березовий дух дьогтю памороки забиває* (К. Гордієнко); *— Оці рожі в бутлі забили памороки,— сказав отець Мельхиссдек* (І. Нечуй-Левицький); *// Знеболювати; приводити до втрати больових відчуттів. — Одразу не ковтай,— давали інструкції цілителі,— а положи зуб. Буде тобі дезінфекція .. А потім ковтнеш — памороки заб'є, і порядок* (А. Крижанівський).

ЗАБИЛО

7. **[АЖ] ДУХ (підих) ЗАБІЛО** кому. Хто-небудь дуже вражений; у когось перехоплює дихання (від збудження, хвилювання і т. ін.). *Демисові знову забило дух, але вже не з страху, а з думки, що то зараз буде, що то він довідається?* (Б. Грінченко); *Орися розв'язала пакунок. Наче обсермок барвистих квіток польових розсипався у неї на колінах. Дівчині аж подих забило* (А. Головка).

ЗАБИТИ

8. **ЗАБИТИ В КАЙДАНИ** (в колодку) кого і без додатка, заст. Позбавити кого-небудь волі, наклавши кайдани (колодку). *Поляки ввіймали й молодого Кизима і забили в кайдани. Але козацька справа ще не загинула* (І. Нечуй-Левицький); *Він, Чорний, не мав наміру поступатися. Та й вої його не з тих, що хилять голови: ліпше впадуть на полі ратнім, аніж дадуть в колодку себе забити* (Д. Міщенко).

9. **ЗАБИТИ КЛИН У ГОЛОВУ** (у тім'я) кому. Викликати у когось певні думки, прагнення, бажання і т. ін. *Своїми словами "Ви мусите щось написати про гуцулів" забили Ви мені клин у голову, вони не дають мені спокою, тільки що я зробіть годе за 10 днів* (М. Коцюбинський); *Питання же [відібрати землю] забило клин у тім'я Романові, але він .. заспокоїв себе: "Якось воно буде! Не кабак же в мене на плечах, а голова, та ще й псабьяка!"* (М. Коцюбинський).

10. **ЗАБІТИ [СОБІ] В ГОЛОВУ** *що*. Прийшовши до якихось переконань, поглядів, намірів і т. ін. (перев. неправильних), вперто дотримуватися їх. Він [Гриць] був не з тих, *що, раз забивши що в голову, довіку тому слугують, готові стати проти всього світу за те, що вони думають, у що вірять* (Паиас Мирний); *Ще забила* [Горпина] *собі в голову, що вже не побачить на цьому світі сина* (Грицько Григоренко).

ЗАБІГАТИ

11. **ЗАБІГАТИ / ЗАБІГТИ НАПЕРЁД** (вперёд). 1. Порушувати послідовність, логічний хід розповіді, викладу чого-небудь і т. ін. *І ще... і ще одна причина не давала стати Касію. Та не будемо забігати наперед* (І. Микитенко); *А втім, додому Іван Іванович дійде тільки за якісь півгодини, і тому дозволяйте забігти вперед і одрекомендувати його сім'ю* (М. Хвильовий).

2. Робити що-небудь, намагатися дізнатися про щось передчасно, випереджаючи події. *Захоплений, невтомний, він уперто перемагав труднощі, добре засвоював предмет, нетерпеливо забігав наперед, базжаючи більше знати* (Г. Коцюба); Він [Андрій] не хотів знати про це [про розстріли] з двох причин: перша — *страшно забігати наперед* (І. Багряний). **ЗАБІГАТИ ДАЛЁКО** (наперёд) **РОЗУМОМ**. [Юлія:] *Ех, пане, занадто далеко ви своїм розумом забігаєте. Буде з вас і того, що досі сказала* (І. Франко); [Хаїм:] *Чи хоче пан, щоб я вже йому потанцював?* [Пан:] *Не забігати наперед розумом, щоб не звихнувся* (М. Кропивницький).

ЗАБІЙ

12. **ЯК НА ЗАБІЙ**, *зі сл. годувати, харчувати і под.* Дуже ситно, калорійно, надмірно. — *То як Вам відпочивалося?* — *Добре. Годували як на забій* (З усп. мови).

ЗАБРАКЛО

13. **ЗАБРАКЛО МОВИ** *кому, безос.* Хто-небудь не може нічого сказати через відсутність аргументів і т. ін. [Парис:] *Спитав би й я: Кассандро, де твій меч? Адже в твоїх руках він був сьогодні, чи ти ним запобігла честі й слави? Мовчиш, проречиста, забракло мови!* (Леся Українка).

14. **ЗАБРАКЛО ПОВІТРЯ** *кому, безос.* Кому стало важко дихати від несподіванки, хвилювання, неприємних переживань і т. ін. — *Ви що, хочете назвати мос прізвище? Мені раптом забракло повітря.* — *А це буде залежати од вас, до-рогенський* (А. Дімаров).

ЗАБРИТИ

15. **ЗАБРИТИ ЛОБ** (лоба, чуба) *кому, іст.* Узяти в солдати. *Завтра ж йому лоб забриють, так поспішас сьогодні нагулятися* (Г. Квітка-Ос-

нов'янеико); *Танцювали весело і любо Хлопці, аж рипіли постолі, А на ранок їм забрили чуба І в прийом жовнірський повели* (П. Воронько).

ЗАБУТИ

16. **ЗАБУТИ [І] ДОРОГУ**. Перестати відвідувати кого-, що-небудь; довго не бувати десь. *Наш шановний зоотехнік забув і дорогу на ферму* (Я. Гримайло); — *Я ж і кажу — дорогу забув до нас. Скоро й рідного брата не пізнаватимеш* (В. Захарченко).

17. **ЗАБУТИ ЯЗИКА В РОТІ**. Втратити здатність говорити (через переляк, розгубленість тощо). *Андрій з ляком дивився на Гудзя. Він навіть язика забув у роті* (М. Коцюбинський).

ЗАВАРИТИ

18. **ЗАВАРИТИ КАШУ** (піво, халéпу). За-тіяти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками. *Наймичка Килина, побачивши, яку кашу заварив Яків, побігла сказати Насті* (Паиас Мирний); — *За що ж вам така покута чи кара?* — *Спитайте в Сагайдака. Він заварив цю кашу* (М. Стельмах); *Поївав я до батька і розказав йому всю подію; він одмовив:* — *Сам заварив пиво, сам і хлебчи його!* (Збірник про М. Кропивницького); — *Так чому ж мовчав?* — *промовив нарешті той самий Тур, що заварив усю халепу* (С. Складенко).

ЗАВЕДЕНИЙ

19. **ЯК** (мов, *на́че і т. ін.*) **ЗАВЕДЕНИЙ**, *з дієсл.* Безперервно, невинно, безуважно. *Гармоністи розпалилися і грали й грали як заведені* (А. Хорунжий); *Я розкрив рота, хотів щось сказати. Куди тобі! Як засипала* [Пріська], *як затарабанила мов заведена* (Є. Кравченко); *Серце зупнуло глухо й тривожно. А потім застукотіло наче заведене* (А. Дімаров).

ЗАВЕРТКИ

20. **НА ВСІ ЗАВЕРТКИ**, *зі сл. хропіти.* Дуже голосно, нестримно. — *А хропе ото хто так?* — *Грицю, штовхни його, чого він ото на всі завертки?* — *звернувся Шельменко до Гриця* (Остап Вишня).

ЗАВИСНУТИ

21. **ЗАВІСНУТИ / ЗАВИСАТИ НА СЕРЕДІНІ**. Опинитися у невизначеному становищі. *Від бідних відірвалися* [Чуплаки], *до багатих не прибилися, та так і зависли на середині* (С. Чорнобривець); *Мамина хвороба зупинила всі мої справи. Поїздка до Німеччини на стажування зависла на середині* (З журналу).

ЗАВИТИ

22. **ЗАВИТИ ВОВКОМ.** Впасти у відчай. — Мисяць у казенці та на цегляних ребрах спати, — туг, діду, чоловік вовком завис (І. Франко).

ЗАВМИРАННЯМ

23. **ІЗ ЗАВМИРАННЯМ СЕРЦЯ.** Дуже схвильовано, збентежено. Андрій із завмиранням серця стежив за полем, над яким, мов гайвороння, кружляли літаки (П. Автомонов); // Захоплено, уважно. Розповідь діда Галактіона Бицук слухав із завмиранням серця, з роззявленим ротом (О. Донченко); І йому пригадується, як десь тут стояв він босонозим семикласником з русокою Наталочкою, з завмиранням серця лічив подаровані зозулею роки (Ю. Мушкетик).

ЗАВМИРАТИ

24. **ЗАВМИРАТИ / ЗАВМЕРТИ СЕРЦЕМ** (душєю). Дуже хвилюватися, переживати (з переляку, від захоплення, тривоги і т. ін.). Андрій зайшов на танок і, завмираючи серцем, натиснув на клямку (І. Багряний); Він знав напам'ять майже всього "Кобзаря", читав його, коли на душі було важко, читав і.. замирив душу, весь налав і хвилювався (Ю. Збаицький).

ЗАВОРОЖЕНИЙ

25. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ЗАВОРОЖЕНИЙ.** 1. Мовчазний, задуманий, глибоко зосереджений. Аж заслухасться Катря [пісень] і сидить як заворожена (А. Головка); Вони [брати] стоять мов заворожені, бо ще перебувають під чаром іншої ночі, минулої ночі (І. Багряний). 2. перев. зі сл. дивитися, слухати і т. ін. Пильно, уважно, зацікавлено. Володька.. вмочив перо в чорнильницю, застиг. Всі замерли: дивилися як заворожені на те гостре перо, нависле над чистим поки ще папером, боялися дихнути (А. Дімаров); Причавівшись у малині за смородину, я слухав бабiniх молитов як заворожений (О. Довженко).

ЗАВ'ЯЗАТИ

26. **ЗАВ'ЯЗАТИ ГОЛОВУ.** 1. Вийти заміж, вступити в шлюб. Уляна дуже молодою зав'язала голову (Грицько Григоренко); — Не зав'язуй, Тусю, собі голову, — заговорили дівчата хором. — Ти вродлива. Хіба ще такого жениха знайдеш (П. Гуріненко). **ЗАВ'ЯЗАТИ ГОЛІВОНЬКУ.** — Якби не Лаврін, то я б, здається, ладна й до вас вернутись. — Не можна, дочко! Зав'язала голівоньку, не розв'яжеш довіку, — сказала Балашиха (І. Нечуй-Левицький). 2. чим. Бути дуже зайнятим, заклопотаним чим-небудь. Така показна жінка, вам би й про себе не гріх подумати. От Іван Григорович об'явився,

може б, своя родина знову склеїлася... А ви зав'язали собі голову службою, та ще й такою, що ні дня тобі ні ночі (О. Левада).

27. **ЗАВ'ЯЗАТИ ДОРОГУ** кому. Перешкодити рухові кого-небудь кудись. Гуси, гуси! Зав'яжу вам дорогу, щоб не втратили додому (М. Момис).

28. **ЗАВ'ЯЗАТИ / ЗАВ'ЯЗУВАТИ СВІТ** (рідко вік) кому і без додатка. 1. Зробити когонебудь нещасним, позбавити радості і т. ін. — Коли ж вони, кумцю, дуже любляться, Гнат із Настею! Як ви їх розлучите, то дочка плакатиме на вас, а у вас одна дитина, не годиться їй світ зав'язувати! (М. Кочобинський); Хай суджений.. не зав'яже дівчині світ ні позаним словом, ні гризною, ні важким кулаком, ні лихою чаркою (М. Стельмах). **СВІТ ЗАВ'ЯЗАНИЙ.** [Тітка:] Ти, дякувати Господові, не кріпачка: твоя праця не загине дурно. [Олесь:] — Не кріпачка! Нібито вже, як кріпачка, то й світ зав'язаний! Живуть же люди (Марко Вовчок). **ЗАВ'ЯЗАТИ СВІТУ.** Вона [Маруся] в Полтаві світу зав'язала хіба Грицькові тільки одному?! (Л. Костенко).

2. чий. Змарнувати комусь кращі роки життя, зробити їх безрадисними (перев. через нещасливе заміжжя, одруження). Вона [свекруха] з першого ж дня вважала, що її син "зав'язав собі світ" і цей шлюб довго не протягнеться (О. Ткачук); В ньому [листі] касирова дочка писала, що фельдшер Роттер зав'язав її молодий вік, що він замкнув її в чотирьох стінах на селі, що він занастив її юність, зрадницьки звів її (В. Підмогильний). **ЗАВ'ЯЗАНО БІЛИЙ СВІТ.** Дуже мене молоденькою засватано, світ білий, як-то кажуть, зав'язано, не довелося мені як слід і подівувати, косою по-світить (Д. Мордовець).

29. **ЗАВ'ЯЗАТИ КОСУ** (хустку), заст. 1. Вийти заміж, одружитися. Не знати, що рік Дівчатам скаже... Може, не одна Косу зав'яже... (С. Руданський).

2. Взяти заміж. Не вернеться чорнобривий Та й не привітає, Не розплете довгу косу, Хустку не зав'яже... (Т. Шевченко).

30. **ЗАВ'ЯЗАТИ ЯЗІК** (язикá, рота і т. ін.) кому. Примусити когонебудь замовкнути, позбавити мовчливості висловлюватися. Людям язика не зав'яжеш (Укр.. присл.); Я жінці язика не зав'яжу (І. Франко); Такий несподіваний випадок зав'язав рота свекрусі й невістіці (І. Нечуй-Левицький).

ЗАВ'ЯЗКУ

31. **ПО** (під) **[САМУ (самісіньку)] ЗАВ'ЯЗКУ.** Сповна, дуже багато, достатньо. Нам перша ж перевірка по зав'язку всипле (З журналу);

*Дипломатам роботи по зав'язку (І. Драч); Напо-
зичався [грошей] вже й так по саму зав'язку
(М. Кропивницький); Квіточка, пташечка, чисте
повітря... Він наївся того чистого повітря по са-
місіньку зав'язку (А. Дімаров); Анекдотів про
Павла Павловича Гуляйвітра наслухається під
саму зав'язку (В. Дрозд).*

ЗАВ'ЯЗНУТИ

32. ЗАВ'ЯЗНУТИ (зав'язати, нав'язати і
т. ін.) В ЗУБИ (в зубах) кому. 1. Стати об'єктом
постійних розмов, думок і т. ін. — *Е-е, коли б ви
розказали про замчице, діду. — Зав'язло тобі в зу-
би те замчице! Дивись, і з голови не виходить
(Панас Мирний).*

2. Дуже сподобатися комусь. — *Он Петро Гор-
батюк... — не слухала, бубоніла своє стара. —
Чим не пара? Так ні — зав'яз їй у зубах той На-
умчик (І. Рябокляч); [Терпниха:] Знаю, чом то-
бі всі не люб'язні; Петро нав'яз тобі в зуби
(І. Котляревський).*

ЗАГАНЯТИ

33. ЗАГАНЯТИ (звбдити) / ЗАГНІТИ
(звесті) НА СЛИЗЬКЕ кого. Ставити у скрутне
становище, у безвихідну ситуацію. *Нікуди не го-
диться для твоєї .., Лелюше. На слизке загнали
тебе .. звідки майже немає виходу (М. Рудь);
— Перед ним треба так триматися, щоб ніяке
запитання не застало тебе зненацька, не загнало
на слизке (О. Гончар); — Ой, кажу, Якове, ди-
вись лиш за своїм товаришем, щоб тебе на слиз-
ке не зівів (Панас Мирний). НАГАНЯТИ НА СЛИЗЬ-
КЕ. Раптові запитання наганяли Масла на
слизке. Прокурор умів захопити його зненацька
(А. Хижняк).*

ЗАГИНАТИ

34. ЗАГИНАТИ (заламувати) / ЗАГНУТИ
(заламати) ЦІНУ (суму) за кого—що. Вимагати
дуже багато грошей. *Петро Оболенський з жар-
тами і примовками торгувався за кожен свій гор-
щик, зацінюючи таку ціну, щоб не збути товару з
рук (Ю. Збанацький); — Ось ви скаржитесь, ніби-
то шляхта заламує казна-яку ціну за шкіру. А без
шкір вам не прожити (З. Тулуб); За Тараса він
[пан Ейгельгардт] загнав величезну, як на той час,
суму — дві тисячі п'ятсот карбованців (П. Ко-
лесси); — Ціну за похорон заламав, мабуть, неа-
бияку, — підкарався Левко (І. Цюпа).*

ЗАГЛАДЖУВАТИ

35. ЗАГЛАДЖУВАТИ (згладжувати) / ЗА-
ГЛІДАТИ (згладити) ГІСТРИ КУТІ. Свідомо
уникати конфліктних ситуацій, пом'якшувати су-
перечності, розбіжності у поглядах, думках і т. ін.
— *Серйозна сварка завжди на користь. .. Біда*

*тільки, що ми часто уникаємо цього. Не хочемо
полатись, де треба і як треба. Загладжуємо
гострі кути (С. Журавович); Життя вчить нас
незгладжувати гострих кутів, не тікати від пи-
тань, які вважаються нібито дрібними (З газети).*

ЗАГЛЯДАТИ

36. ЗАГЛЯДАТИ В ЛОЖКУ кому. Уважно,
з цікавістю стежити, як хто-небудь їсть, що він
їсть і т. ін. *Герман любив обідати сам, так, щоб
ніхто інший не сидів при його столі і .. не заглядав
йому в ложку (І. Франко); — Трохи зачекаймо. —
Люди саме обідують. Незручно заважати і за-
глядати їм у ложку (З усн. мови).*

37. ЗАГЛЯДАТИ В РОТ кому. Запобігати
перед ким-небудь, підлещуватися до когось, до-
гідливо прислухаючись до кожного його слова.
*Керівник духу не терпів людей, які забували загля-
дати йому в рот (З журналу); Залишилися горді,
незалежні люди, які мають свою думку. Вони й
тепер у рот начальству не заглядають і не ви-
знають найвищих авторитетів (З газети).*

38. ЗАГЛЯДАТИ (зазірати) В ГОРШКІ
чиї. Виявляти зайву, надмірну цікавість до осо-
бистого, родинного життя когось-небудь, втручатися
без потреби в чужі справи. — *Яке тобі діло до
того, що в нашій хаті робиться? Нащо тобі за-
глядати в наші горшки? (І. Нечуй-Левницький);
Ніхто з сусідів більше не зважувався зазірати в
Микитині горшки, ніхто не сікався з порадами,
ніхто не каламутив спокою (Л. Яновська).*

39. ЗАГЛЯДАТИ (зазірати) В КИШЕНЮ
чию. Жити на чиемусь утриманні, залежати мате-
ріально від когось. *Вона, вирушивши в далеку
життєву путь, матиме такий же духовний ба-
гаж, як чоловік, і не зазіртиме в його кишеню
(С. Добровольський); — І тобі не соромно в тако-
му віці заглядати в батькову кишеню? (З усн.
мови).*

40. ЗАГЛЯДАТИ (зазірати) В РУКИ (до
рук) кому. Розраховувати на чию-небудь допомо-
гу, чекати від когось матеріальної підтримки. *Дух
народу — незборима сила, коли не ждуть манну з
неба, а товчуть просо, не заглядають комусь до
рук, а діють (Ю. Яновський); Чи довго я тут буду
зазірати людям в руки — за грішми (В. Стефаник).*

41. ЗАГЛЯДАТИ (зазірати) В ЧАРКУ.
Випивати; зловживати алкогольними напоями.
*Після обіду .. Корнієва молодичя налила-таки
[Варі] шикалик, дарма що свого Корнія вона струн-
чить весь час, щоб не заглядав у чарку... (О. Гон-
чар). ЗАЗІРАТИ В ЧАРОЧКУ. Іван Кісочка, ніде
правди діти, на старість підлінився та .. і в ча-
рочку зазірав, та ще й у глибоченьку (Григо-
рій Тютюнник).*

42. **ЗАГЛЯДАТИ** (зазирати) / **ЗАГЛЯНУТИ** (зазирнути) **В ДУШУ** (в серце) *кого, кому, чію (чис).* Намагатися зрозуміти почуття, думки, сутність і т. ін. кого-небудь. *Схотілось мені заглянути в душу старого, чи справді охолодили їй так літа..., чи усе... справді вже заглухло, висохло і порепалось, як той степ в довгу засуху* (О. Стороженко); *А хочеш любові людям — то в серце їм заглянь* (А. Малишко); [Грицько:] *Ще раз у власне серце зазирну; І якщо там Маруся переважить, Зроблю, як кажеш, відсахнуся Галі І до Марусі старостів зашлю* (В. Самійленко). **ПОДІВІТИСЯ У ДУШУ.** [Лео Ерліх:] *Тепер ви бачите, панове, що значить талант. .. І ніхто зрячий не побачив цього таланту. Бо зрячі дивились на шкіру, а сліпий подивився в душу* (І. Кочерга).

ЗАГНАТИ

43. **ЗАГНАТИ** / **ЗАГАНЯТИ** **В ТІСНИЙ** (глухий) **КУТ.** 1. *кого.* Поставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище. *Скалічили, розпотрошили І всіх [челядників] в тісний загнали кут* (І. Котляревський); *Загнав Лукавого в глухий кут, припер до муру й... так сильно по голові черкнув, що цей... простягнувся як і довгий* (Б. Лепкий); *Ми аж ніяк не можемо примиритися з тим, що нас заганяють у глухий кут національного небуття* (З газети); // *тільки недок.* Ставити перед ким-небудь складні, нерозв'язні проблеми. *Загадки літопису [Величка] продовжують вабити, драгувати і заганяти в тісний кут дослідників* (Наука і культура...).

2. *Переважити кого-небудь у чомусь, вигідно вирізнитися (за силою впливу, талантом і т. ін.).* [Тиміш:] *Ніпроку собі, добрий з тебе теоретик. — Який там не є, а такого, як ти, в куті зажегу,* — відрізав Сашко (Д. Бедзник); *Тепер у Вас в Галичині такі таланти появились, що заганяють у кут наших* (М. Коцюбинський); // *тільки док.* Перемогти, збороти. [Ейнштейн:] *Правда людська завжди не оборна, її ніколи не загнали в кут* (О. Левада).

44. **ЗАГНАТИ** / **ЗАГАНЯТИ** (загнати) **У МОГИЛУ** (до могили, на той світ і т. ін.) *кого.* Довести до передчасної загибелі, прискорити чию-небудь смерть. *Оліні сірі очі набирають настороженого виразу: — Я тобі кажу, Мотре, що ти своїми вибриками, своїми фантазіями заженеш маму до могили* (Ірина Вільде); *Його родичі страшенний народ, вони можуть просто на той світ загнати* (Леся Українка); *Приходить на посиденьки і Андрій Блатулін-Латочка. Переступивши поріг, скаржився, що діти заженуть його в трупу* (Григорій Тютюнник); *Тато робить мені гіркі докори, що, каже, через твоє радикальство та арешти ти матір загониш у гріб* (В. Стефанік).

ПОЗАГОНІТИ (позаганяти) **НА ТОЙ СВІТ** (про багатьох). *Хто скаже, що я чоловіка вбив? Можє, вони на своїм віку десятки, сотні на той світ позагнали...* А тепер шкода: нема волі (Панас Мирний); *Площа буряків і особливо кукурудзи збільшилась удвоє, а робочі руки одні... Не впорасмоє, Павлушо. А жінок і дівчат позаганяємо на той світ* (В. Кучер).

45. **ЗАГНАТИ У СЛІПУ ВУЛИЦЮ** *кого.* Поставити кого-небудь у безвихідне становище, здобувши перемогу в суперечці, розмові і т. ін. *На Бронка дивились всі, і здавалося, що Філіпчук своєю логікою загнав його у сліпу вулицю* (Ірина Вільде).

ЗАГНАТИСЯ

46. **ЗАГНАТИСЯ В ЛІТА.** *Постаршати, постаріти, стати немолодим. Вона була в них одиначка, тож родичі були певні, що ще лучиться [тратиться] їй якийсь королевич А то ніхто не лучався. Зашкодило їй те, що загналає в літа* (Л. Мартович).

ЗАГРІБАТИ

47. **ЧУЖИМИ РУКАМИ ЖАР ЗАГРІБАТИ** (вигортати). Використовувати працю, зусилля інших у своїх інтересах, часто там, де небезпечно. — *А ти [Василіо] розумний? — уїдливо, гірко спитала Галя. — Ти розумний свою вину на чужих складали, чужими руками жар загрібали* (Панас Мирний); *Я зостаюся при своїй думці про "Громадський голос", себто, що дати на нього гроші, то все одно, що кинути їх у піч, сі панове, очевидно, хочуть чужими руками жар загрібати, та ще щоб ті руки їм же платили* (Леся Українка); *Розумні люди завжди чужими руками жар вигортають, а дурні поперед батька в пекло лізуть...* (М. Стельмах).

ЗАГУБИТИ

48. **ЗАГУБИТИ ВІК** *чий.* Змарнувати кращі роки життя, зробити їх безрадісними, нещасливими. [Лукаш:] *Тимоше, друже! Не забути свого віку веселого, а ще гірш чужого... Не вернеш...* (Марко Вовчок); *Лиш інколи прокидалась в ній свідомість свого стану, і моді серце обливалося жалем до тих, через кого вона загубила свій вік молодий* (М. Коцюбинський). **ЗАГУБИТИ ЖИТТЯ** *чис.* *Я не знаю нічого в світі і не читав нічого, і не чув нічого дурнішого, ніж державні методи і практика виробництва кінокартин в нашій великій країні. Я марно загубив своє життя* (О. Довженко).

49. **ЗАГУБИТИ** / *рідше* **ГУБИТИ** **РІЗУМ** (тїму). Втратити здатність логічно, обдуманно діяти; стати несамовитим, не контролювати своїх

вчинків. Солдат був напідпитку, знов мазнув Анрі-Жака по всіх вусах і заіржав, а коли той, забувши тям, поліз битися, схотив його в обережок (Ю. Яновський); З ним ніхто не хотів сидати за стіл, тому що від чарки Псякревський губив розум (Казки Буковини.); // Бунт психічно хворим, божевільним. Я ходив по лісі і збирав дрова для куховарні. Підмітав і прибирав колії разом з дурником-ченцем, що давно вже забув був свій розум (Ю. Яновський). ПОГУБИТИ РОЗУМ. Страх вона його любила, Аж розум ввесь свій погубила (І. Котляревський); Коли ж я знаю, що сьому не можна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила, полюбивши тебе, .. вона тепер рада за тобою хоч на край світу (Г. Квітка-Оснів'яненко).

ЗАДАВАТИ

50. ЗАДАВАТИ / ЗАДАТИ ТОН *перев. кому.*

1. Показувати приклад у чому-небудь, впливати на інших своєю поведінкою, вести за собою. Загрібний, той, що сидить ближче до корми, задає тон усій команді. Це на нього рівняються інші гребці (В. Собко); Сини Ферапонтові поженшилися з українськими дівчатами, розселилися цілим куточком, але суворий дід усе задавав тон у роду (О. Кундзич).

2. чому. Впливати певним чином на хід подій, розвиток чого-небудь. — Франція зараз задає тон усій Західній Європі. І відгомін її революцій розхитус і пруський, і австрійський абсолютизм (З. Тулуб); Роза-Нейні сердилася на Терезку за те, що вона почала задавати тон усьому двору і наводити нові порядки (М. Томчаків).

ЗАДЕРТИ

51. ЗАДЕРТИ НОГИ, *зневажл.* 1. Померти. [Гніт:] Слисесй тепер тільки спить і бачить, коли б батько швидше задер ноги! (М. Кропивницький). 2. Упасти. — Дай сюди, — бо як гхну, то й ноги задереш! — кричала Кайдашиха й сіпала до себе мотвило (І. Нечуй-Левицький); Ринг — це місце, де вам можуть задерти руку догори і оголосити вас чемпіоном або ви самостійно задерете ноги. В цьому випадку чемпіоном не оголосять (М. Білкун). 3. *перев. зі сл. лежати.* Ледарювати, нічого не робити. Люди працюють, а цей лежить, задерши ноги, телевизор дивиться (З усн. мови).

ЗАДИРАТИ

52. ЗАДИРАТИ (піднімати) / ЗАДЕРТИ (підняти) ХВІСТ (хвоста) [УГОРУ] *зневажл.* Поводитися гойористо, самовпевнено, ставлячись до всіх зверхньо, з презирством. Мальований уважно слухав і весь час кивав головою. — Був я на вашому складі. Ти вже занадто хвіст підняв. На роботі не сидиш, за тебе завідоуючий облік

продукції веде (А. Хижняк); — Не дуже-то задирай хвоста, невісточко! Ти ще молода, прислухайся, що старші тобі радять! (З усн. мови).

ЗАЖИВАТИ

53. ЗАЖИВАТИ ЧУЖОГО ВІКУ. Дуже довго жити. Гапця .. і собі вкинула: — Бач, яка! Чужого віку заживає! Хай би вже вмирала собі! (Грицько Григоренко).

ЗАЇДЖАЙ

54. ХОЧ ВОЗОМ (фірою) ЗАЇДЖАЙ. Дуже широко, навстіж (про що-небудь розчищене, розкрите). — Двері відчинили, хоч возом заїжджай (З усн. мови); — Чого роти пороззяляли, хоч фірою заїжджай? — говорив він (Григорій Тютюнник).

ЗАЇХАТИ

55. НЕ В ТІ ВОРОТА ЗАЇХАТИ. Зробити, сказати не те, що треба, не так, як треба. Не в ті ворота заїхали. Пустіть! (А. Головка); — Ну що ви таке говорите! Щось не в ті ворота заїхали зі своїми висновками (З усн. мови).

56. У ВУХО ЗАЇХАТИ кому і без додатка, *вульг.* Ударити кого-небудь. — Слухай, Луко! Без жартів кажу: ще один раз лайнешся отак і незчуєшся, як у вухо заїду (А. Головка).

ЗАЙМАТИСЯ

57. ЗАЙМАТИСЯ / ЗАЙНЯТИСЯ НА СВІТ (на зорю, на день і т. ін.). Світати, розвиднятися. Тільки що стало на світ займатися, закрипіли залізні ворота під баитою (О. Стороженко); Ранісінько-ранісінько піднялася. Усі сплять: іще й на зорю не займається, — імла. Востаннє глянула на діток, на брата (Марко Вовчок); Як на світ зайнялося, виїшов Чмир на подвір'я й почав ладнати воза (О. Слісаренко). ЗАВОДИТИСЯ НА СВІТ, *безос.* Заводилось на світ, коли прокинувся Повчанський будити хлопців (З. Тулуб).

ЗАЙТИСЯ

58. ЗАЙТИСЯ (залітисся) РУМ'ЯНЦЕМ. Почервоніти від хвилювання, сорому, збудження і т. ін. — Що ж ти здавала? — Твір .. — І писала його, мабуть, азбукою морзе? — весело зауважив брат. Тоня зайшлася рум'янцем: — Ти вгадав (О. Гоичар); — Я стільки чув про тебе, капітане, що, коли накажеш — в огонь для тебе скочу, — вигукнув голубокий Юра, заливаючись рум'янцем (Я. Галан).

ЗАЙЦЯ

59. ЯК (мов, піби і т. ін.) СОЛОНОГО ЗАЙЦЯ, *зі сл. ганяти, гонити.* Без перепочинок, весь час. — Клопінна тільки служба. Інколи і на місці не посидиш, ганяють тебе, як солонного

зайця (Панас Мирний); *Іван гонить kota, як солоного зайця* (М. Білкуи).

ЗАЙЧИКИ

60. **ЗАЙЧИКИ В ГОЛОВІ СТИБАЮТЬ** у кого. Хто-небудь легковажний, безтурботний або дурний, недоумкуватий. *Дівчина вона гарненька, гудить не буду. Тільки у неї, здається, трохи зайчики в голові стрибають* (С. Васильченко). **ЗАЄЦЬ У ГОЛОВІ.** — *Чи в його всі вдома? Зайця, часом, в голові немає?* (М. Коцюбинський).

ЗАКАЗАТИ

61. **ЗАКАЗАТИ ДОРОГУ** кому. Робити недоступним що-небудь, закрити доступ кудись. *Макуха запевняв, що бояться нема чого, що це свої місця, куди німчура й ноги не суне. Одного разу наскочили, так їм до третіх віників заказали сюди дорогу* (Ю. Бедзик). **ДОРОГА ЗАКАЗАНА.** *Йому в цей дім дорога заказана* (З журналу).

ЗАКАЧУВАТИ

62. **ЗАКАЧУВАТИ** (засукувати) / **ЗАКАЧАТИ** (засукати) **РУКАВА** (рукави). Ревіо брати до роботи. *Почалися жнива — закачай рукава,* — каже одне з багатьох народних прислів'їв (З газети); — *Одне слово, час засукувати рукава, брати,* — сказав Петренко, проводжаючи гостей (А. Крижанівський); *Хочеш добра своєму народові — не плач, не заламуй рук, а засукай рукава і ставай до тієї роботи, на яку здаден* (З газети).

ЗАКВАСКА

63. **СТАРА ЗАКВАСКА.** Риси вдачі, поведінка, притаманні представникам старшого або попереднього покоління. — *О, безперечно! — скрикнув Шарко. — „Старої інтелігентської закваски ви не найдете й духу* (М. Хвильовий); *Дід Горобець старої закваски, з мовчунів, з отих, котрі довго тупцюють коло порога* (М. Чабанівський).

ЗАКІДАТИ

64. **ЗАКІДАТИ КАМІННЯМ** кого. Прилюдно гостро осудити, затарувати кого-небудь. — *Ви перші закидаєте мене камінням, якщо я піду на цей компроміс* (З газети).

65. **ЗАКІДАТИ ШАПКАМИ** кого. Уживається як хвалькувате, безпідставне запевнення без труднощів перемогти кого-небудь. *Козаки випивають, наливають повні баклажки у дорогу. Заспокоюють спантелчених хлопців: „Австріяків шапками закидаєм...”* (А. Малишко); *Шапками тут не закидаєш, гаслами не закликаєш. Недарма на освоєння відведено вісімнадцять місяців* (В. Попов).

ЗАКИДАТИ

66. **ЗАКИДАТИ / ЗАКІНУТИ ВУДОЧКУ** (гачок, гачка і т. ін.). 1. Обережно, натяками

розвідувати, з'ясовувати щось. *Здалека почала [Уляна]: „Хоч би з батьками познайомив мене. Якось незручно”. Знала, що батьки його [Тараса] чомусь проти мене; отож і закинула вудочку* (І. Муратов); — *І давно ви тут живете? — обережно закинула вудочку Інеса* (Ю. Збанацький). 2. *на кого—що, для чого.* Домагатися кого-, чогоньбудь, намагатися здійснити щось, заволодіти чимсь. *Як і інші, комуністичні нетерпляче жде цього табору, вже наперед закидав вудочку, щоб його призначили „організатором вогнища”* (О. Гончар); *Едвінові грожала руїна, і він, очевидно, закинув гачок на Ніну, котру вважав великою багаткою* (І. Фрайко); [Степан:] *Недарма на магазин закидаєш гачка, недарма! Руки погріти хочеш? Не вдається* (М. Старицький).

67. **ЗАКИДАТИ / ЗАКІНУТИ ОКОМ** на кого. Поглядати, звертати увагу на кого-небудь, залипятися до когось. *Лише зараз усвідомив [Філько], що Клара не від сьогодні закидала оком на нього (Ірина Вільде); Хотів [хоч] хто на неї ненароком Закине молодецьким оком, То так її і вподобав* (І. Котляревський).

68. **ЗАКИДАТИ** (пускати) / **ЗАКІНУТИ** (пустити) **ГАДЮЧКУ** на кого і без додатка. Натяками зачіпати, ображати кого-небудь. *Се так на мене закидала [Одарка] гадючку, а я... наче мені невямки* (Марко Вовчок); *Здається і дружить, а гадючку пустив* (Укр., присл.).

69. **ЗАКИДАТИ СЛОВОМ** кому. Спонукаючи когось до розмови на бажану тему. *Наздогнали [чоловіки] його на вулиці і йшли юрбою за ним. Спершу мовчки, потім стали словом закидати йому, допитуватися знов. Але Гордій і тепер нічого не розповідав важливого* (А. Головка).

ЗАКИНУТИ

70. **ЗАКІНУТИ ГАДКУ** про кого—що. Перестати думати про кого-, що-небудь; забути. *Та цур йому, власному лихові, я про нього давно гадку закинула* (Леся Українка).

71. **ЗАКІНУТИ ПЕРО.** Перестати писати, займатися письменницькою чи журналістською діяльністю. *Нових творів поки що не маю, та й не сподіваюся до зими мати, бо, поставлений в неможливі для літературної праці умови, мушу закинути перо на ціле літо* (М. Коцюбинський).

ЗАКИПАТИ

72. **В ДУШІ ЗАКИПАТИ / ЗАКИПІТИ.** Надмірно хвилюватися від припливу якогось почуття (гніву, незадоволення, роздратування тощо). *Терентій, закипаючи в душі, прислухається ще якусь хвилику до музики, яку видобувають з інструмента темні циганські руки* (М. Стельмах). *В душі закипіло чийй. — Кинь оту зброю додолу!*

Вона молодіці не личить, — сказав князь вже сердито. Єремія не знає суперечності, і в душі його вже закипіло (І. Нечуй-Левицький).

ЗАКЛАДАТИ

73. **ЗАКЛАДАТИ / ЗАКЛАСТИ ЗА ГАЛ-СТУК, жарст.** Уживати спиртні напої; напиватися. — *Мабуть, Тит Назарович заклав за галстук, ось вона й потягла його додому* (Ю. Збанацький).

74. **ЗАКЛАДАТИ / ЗАКЛАСТИ ПЕРШИЙ КАМІНЬ** чого і без додатка. Розпочинати будівництво. *Де тільки не закладали наші будівельники перший камінь велетенських споруд!* (І. Цюпа); *І біла помста налітає на закуту в бетон набережну, на той святий берег, де двісті років тому було закладено перший камінь Бережанська* (І. Григурко).

75. **ЗАКЛАДАТИ / ЗАКЛАСТИ ПІДВАЛИНИ** (основі) чого. Давати початок чому-небудь. *Ми зростали і мужніли, коли закладали підвалини нового життя* (З газети); *Не можна забувати, що два роки тому в Україні вперше за останні десятиріччя були закладені підвалини дійсно національної системи освіти* (З журналу); *Академік Микола Холодний... заклав основи вчення про фітогормони* (З журналу).

ЗАКЛИНАТИ

76. **ЗАКЛИНАТИ БОГОМ** (усім святим на світі). Пристрасно переконувати, уклібно просити, благати. — *Богом Вас закликаю! Збережіть ці скарби духу народного [вилучену з бібліотек літературу] для нащадків* (З журналу); — *Отаке має щастя, Христе! Заклинаю усім святим на світі: будеш їти заміж — не йди за крамаря, не йди за городянина* (Панас Мирний).

ЗАКОЛОТИ

77. **У НІС ЗАКОЛОТИ.** Стати не до вподоби, не до смаку. — *Як їла хліб з остюками, то й усе добре було, а як перейшла на буханці, то й у ній закололи* (Панас Мирний).

ЗАКОН

78. **ЗАКОН НЕ ПИСАНИЙ** кому, для кого. Хто-небудь не рахується з існуючими нормами, правилами поведінки, моралі, нехтує будь-якими зауваженнями. *Дурням закон не писаний!* (Укр. присл.); *Для багатьох наших технократів закон не писаний. Дивина — усім підприємствам, що забруднюють Десну, заборонено спецкористування з річки, але вони спокійнісінько ігнорують заборону* (З газети).

79. **СУХИЙ ЗАКОН.** 1. Заборона вживати алкогольні напої. — *У штаті Бомбей — сухий закон. Пити спиртні напої заборонено* (В. Мияко); *Сухого закону в прилеглих [до ЧАЕС] районах*

нема (Ю. Щербак); *В Малайзії — сухий закон, і його ніхто не порушує. Як виняток з винятків, у готелі гостей можуть подати пляшку пива або келих сухого вина* (Ю. Мушкетик).

2. у кого. Хто-небудь утримується від уживання алкогольних напоїв. *У водіїв, як відомо, сухий закон* (З газети).

ЗАКОПАТИ

80. **ЗАКОПАТИ / ЗАКОПУВАТИ ЖИВЦЕМ** (живого, живою і т. ін.) **У ЗЕМЛЮ** кого. У важких муках згубити, довести до загибелі, нещадно покарати кого-небудь. — *А Кульбабина Мотря так сказала: "Хай пан хоч живцем закопає нас у землю, а ми не подвоїм свого слова"* (М. Стельмах); — *Ти ладен, мабуть, мене живою в землю закопати!* — *говорила Кайдашиха* (І. Нечуй-Левицький); // *тільки недок. Розправлятися з ким-небудь, прирікаючи його на тяжкі моральні і фізичні страждання. Важко мені жити. Нащо мені жити? Дивитися роками, як закопують мене живого в землю?* (О. Довженко).

ЗАКОПУВАТИ

81. **ЗАКОПУВАТИ (заривати) / ЗАКОПАТИ (заріти) [У ЗЕМЛЮ] СВІЙ ТАЛАНТ.** Занедбувати, не розвивати свої здібності. — *Ви, батечку, свій талант закопуйте. Мости мостами, а талант — фізика. Облиште мости, ідіть на кафедру фізики* (Н. Рибак); *Артемівський виконував дуже добре ролі драматичні, і не раз йому говорили, що він зариває цей свій талант, мало приділяє уваги драматичним п'єсам* (М. Рильський); *Я певно свій талант не закопаю, Добром своїм рад другим я служу* (І. Франко).

ЗАКРИТИ

82. **ЗАКРИТИ ОЧІ** кому. Перебувати біля вмираючого до останньої його хвилини. *Сиротина й безродний, десь загину в чужині. І ніхто очей холодних не закрит стам мені* (С. Руданський); *Он там .. мучилась одинока, як палець, вчителька і, коли б не старі матушки, не було б кому й очі закрити* (М. Коцюбинський); [Сотникова:] *Я знаю, вона [чорниця Марія] поховала свого чоловіка в Сибіру. [Пан осавула:] Так, панно, пішла за ним і в Сибір, там закрила йому очі* (М. Лазорський).

ЗАКРИТИСЯ

83. **ЗАКРИТИСЯ [Й] ПЛЕЧИМА Й ОЧИ-** **МА** від кого-чого і без додатка. Відгородившись, відійшовши від усього навколишнього, не втручатися ні в що, не помічати нікого, нічого. *Він мене забуде, насміється з мене .. — Як піде [піде] з села, так і закритися плечима й очима* (Ганна Барвінок); *Вона рада була б умерти, закритися*

од усього й плечима, й очима; та смерть її не приходила (Панас Мирний).

ЗАКРОПИТИ

84. **ЗАКРОПИТИ ДУШУ** чим. 1. Вгамувати голод, спрагу невеликою кількістю їжі або рідини. — *Закроти душу ягідками, ковалюха дала* (М. Коцюбинський); *Залилась слізьми бідна жінка, уявляючи собі тих нещасних, що мруть попідтинню, не маючи й картоплини, щоб закрити душу* (В. Речмедін).

2. ірон. Вдатися до спиртного; напиться. *Найбільш слабкодушним.. хотілося, безнадійно махнувши на все рукою, закрити душу горілкою* (М. Стельмах).

ЗАКРУТИЛО

85. **[АЖ] ЗАКРУТИЛО В НОСІ** кому і без додатка, безос. Що-небудь не сподобалося комусь, неприємно вразило когось. — *Зараз народ почне ділити панське майно. Що, Корнію, чи в носі закрутило?* — *Антрохи!* — відповів Чумак, не знаючи, чи тільки прикидаючись таким байдужим (А. Головка); *Ач, закрутило в носі їм від поеми "Сон"!* Образилися (Василь Шевчук).

ЗАКРУТИТИ

86. **ЗАКРУТИТИ СВІТ** кому. Привабити до себе, закохати в себе когось, позбавивши його здатності тверезо сприймати дійсність. — *Закохався хлопець у дівчину, аж раптом якийсь зайда — гульк і закрутив тій дівчині світ* (В. Речмедін).

ЗАКУРИТЬ

87. **АЖ (тільки) ЗАКУРИТЬ (закуриться)**, з дієсл., безос. Дуже швидко. *Мати стращає, що я змерзну. І чого б я змерз? Та я як чкурну, аж закуристь!* (Панас Мирний); — *Переночуйте ви тут, а завтра.. курнемо в село так, що аж закуристься* (І. Франко); // *Дуже швидко зникнути. От він і сів на бричку: "торкай" — і тільки закурилось* (А. Свидницький).

ЗАКУСИТИ

88. **ЗАКУСИТИ ВУДІЛА**. Робити або говорити що-небудь, не стримуючи, не контролюючи себе, своїх вчинків. *А я, дурний, мчав, закусивши вудила, уперед, верхи на всіх своїх давніх акторських помилках* (Мос життя в мист.); — *Я за здоровий глузд, — відповів Христич.* — Ну, знаєш, — *норовисто закусив вудила* Деркач. — *Ділом треба займатися, товаришу Христич, а не мудрувати* (І. Цюпа).

ЗАКУСКУ

89. **НА ЗАКУСКУ**. На закінчення, на завершення, під кінець. [Ревака (бере гвинтіку):] *Давай. Ударю на закуску.* (Стріляс) (І. Микитенко);

Іван почав сатаніти: — Або ще синемаграф цей вигадали, проклятутий: "Зигомара" якогось дивляться, шість серій, а потім ще, на закуску, сьома (Ю. Смолич); *На закуску — початківці. Накидаю оком: вірші — слабо-тонічні, біценси — титанічні* (А. Крижанівський).

ЗАЛИВАТИ

90. **ЗАЛИВАТИ ГУСЛАРА**. Дотепно розповідати, вдало поєднуючи реальне з вигаданим. *В'язні пересміюються, Іван підморгує мені — мастак, мовляв, цей староста, вміє гусара заливати* (Ю. Збанацький).

91. **ЗАЛИВАТИ / ЗАЛИТИ ЗА КОМІР**, фам. Випивати, зловживати алкогольними напоями. *Всі були сердиті на нього: розвалив роботу, заливав за комір* (С. Журахович).

92. **ЗАЛИВАТИ / ЗАЛИТИ ОЧІ** (вульг. сліпи) [ГОРІЛКОЮ]. 1. Дуже напиватися. — *Чому ж ти навчиш? Ти б ще дужче залив очі, то більше б побачив, — не витерпіла Приська, налякаючи на те, що Грицько прийшов випивши* (Панас Мирний); — *А ви, уряднику,.. очі свої залили горілкою і дивитесь на світ Божий, як індик. Посоромилися б людей* (А. Шиян). **ПОЗАЛИВАТИ ОЧІ** (вульг. сліпаки) (про багатьох або у великій мірі). *А горілку пити, гуляти — Махамед усім п'яногам привід дає. Позаливають очі та шкоду, капості людям роблять...* (Панас Мирний); — *Та що ти верзеш? — сердито буркнула Килина. — Позаливав сліпаки, верзеш казна-що* (Є. Гуцало). 2. *перев. кому. Споювати кого-небудь (щоб затуманити свідомість). І наливав [Степан] чарки. Й заливав сліпи й сватам, і молодому князеві, й дружині своїй Софії* (В. Міняйло). **ОЧІ ГОРІЛКОЮ ПОЗАЛИВАТИ** (перев. про багатьох). *А писарчук та староста крутять так, щоб.. грошей обчеських [громадських] добнути, а після, як виявиться, та не долічаться грошей, то вони своїх сватів та кумів позбирають, .. всім роти позатулюють або просто очі горілкою позаливають* (Грицько Григоренко).

ЗАЛИВАТИСЯ

93. **ЗАЛИВАТИСЯ / ЗАЛИТИСЯ** (заллятися) **ПОТОМ**. Дуже напружуватися, важко працювати, докладаючи до чогось багато зусиль. *Бійці.. вже другий день заливалися потом під важкими в'юками з матеріальною частиною мінометів* (О. Гончар).

ЗАЛИТИ

94. **ЗАЛИТИ (залляти, наліти) САЛА ЗА (поба) ШКУРУ** кому і без додатка. Завдати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошкулити комусь. — *Та всі вони, всі йому за шкуру*

сала залили!.. Всі ці мужлаї кляті! (Б. Грінченко); — Ще вона мало натерпілася від тих панів, ще вони мало залили їй сала за шкуру за часів панцизних?! (М. Коцюбинський); — Хі! І чого вони такі люті, оці грубані? — спитала стривожено Печериця — А біс їх знає... — здвигнув Гриб плечима. — Видно, хтось налив їм сала за шкуру, чи що (П. Козланюк); Та вже ніхто такого поза шкуру сала не залив, як ті прокляті офіцери. От уже намучили народ! (Нар. опов.).

ЗАЛИШАТИ

95. ЗАЛИША́ТИ (зоставля́ти, лишáти) / ЗАЛИШІ́ТИ (зоста́вити, лиші́ти) В ДУ́РНЯХ кого. Ошукувати, перехитрювати кого-небудь, ставлячи його в незручне, смішне становище. Він [герой мандрівного театру] хитрий, винахідливий і завжди залишає в дурнях усіх своїх ворогів (Ю. Мартич); Парубки ззаду реготали. — Молодець Тимошко! отак зостав панів у дурнях! (Панас Мирний).

96. ЗАЛИША́ТИ (лишáти) / ЗАЛИШІ́ТИ (лиші́ти) НА СЛИЗЬКО́МУ. Не підтримувати кого-небудь у скрутному становищі. Зализили [залицяльники] в нові борги, плекаючи надію виборсатися після вінчання. Потім знічев'я поверталась [Клавда] до них спиною, залишаючи на слизькому (Грига Вільде).

97. ЗАЛИША́ТИ (лишáти) / ЗАЛИШІ́ТИ (лиші́ти) ПОЗÁДУ (за собою, поза́д себе) кого. Випереджати, перевершувати кого-небудь у досягненні чогось. Поет [Т. Шевченко], який виїшов з кріпаків, яскравістю свого таланту, ніжністю ліричних почуттів залишив позаду багатьох видатних майстрів серпейської лірики (З журналу); Іноді здавалося, що учень лишає за собою вчителя (З газети).

ЗАЛИШАТИСЯ

98. ЗАЛИША́ТИСЯ (лишáтися) / ЗАЛИШІ́ТИСЯ (лиші́тися) ПОЗÁДУ. Відставати в чомусь від кого-небудь. — Я старий. Але поки я живий — я йду вперед. Пам'ятайте, хто не йде вперед, той неминує залишається позаду (О. Довженко); Він [Салжар] хлопцями пишався, його улюбленець Захар позаду не лишався (П. Дорошко); Вона — на другому плані! Тепер Ніна Коробейник лишилася позаду (О. Донченко).

ЗАЛИШИТИ

99. І МО́КРОГО МІ́СЦЯ НЕ ЗАЛИШІ́ТИ (не лиші́ти, не зоста́вити і т. ін.) від кого і без додатка. Вщент розгромити, знищити кого-небудь. Завтра, брат, знову двинем на гайдамаків. Та вже такою силою, що й мокрого місця не залишимо! (А. Ішук).

ЗАЛИШИТИСЯ

100. ЗАЛИШІ́ТИСЯ (лиші́тися, зоста́тися) БЕЗ СОРО́ЧКИ. Дійти до крайнього зубожіння, до тижкої скрути. Як у матері три дочки, так зостанеться без сорочки (М. Номис); А там, може, і таксу прибавлять. — А поки прибавлять, то ми без сорочки зостанемося (Панас Мирний).

ЗАЛИШИТЬСЯ

101. [І] ДУ́ХУ НЕ ЗАЛІ́ШИТЬСЯ (не лиші́ться, не зоста́неться і т. ін.) від кого. Хтось буде вщент розбитий, знищений. — Ей, не впору... Якби вони припізналися на яку годину, — од них, проклятих, духу б не залишилось (М. Стельмах).

102. МО́КРОГО МІ́СЦЯ НЕ ЗАЛІ́ШИТЬСЯ (не лиші́ться, не зоста́неться) від кого і без додатка. Хтось буде вщент розбитий, знищений. — Як шваркону з автомата — мокрого місця не залишилось! (П. Загребельний). МО́КРЕ МІ́СЦЕ ЗОСТА́НЕТЬСЯ. — Згинь, маро, — стиснув кулаки Одноконь. — Відійди, бо як повторю, то мокре місце од тебе зостанеться (М. Олійник).

ЗАЛОСКОТАЛО

103. ЗАЛОСКОТА́ЛО КО́ЛО СЕ́РЦЯ ко-го. Комуś стало приємно, радісно від чогось. Вони [привітання] такі щирі й хороші, що мене аж коло серця залоскотало, коли вичитав їх (М. Коцюбинський).

ЗАМАЗУВАТИ

104. ЗАМА́ЗУВАТИ / ЗАМА́ЗАТИ О́ЧІ ко-му. Відвертати, відволікати чию-небудь увагу від чогось, переводити розмову на іншу тему; обманувати когось. [Смик:] А ти, Гнате, не знущайся з темного люду! Кого дуриш? Кому очі замазують? (П. Куліш); [Роман:] Скажіть, Бога ради, від чого це, як тільки балачка наша доходить [доходить] до краю, до діла, ви [писар] зразу починаєте замазувати мені очі чорт батька зна чим (М. Кропивницький).

105. ЗАМА́ЗУВАТИ / ЗАМА́ЗАТИ РО́Т (ро́та) ко-му. Підкупом, обіцянками і т. ін. примушувати когось мовчати. Хотів сказати ще більше я, Та перебила доленька моя: Даремна, каже, річ, і рот тобі замажуть, Сиди собі, не лизь, Бо золотий обушок, люди кажуть, Відчинити двері скрізь (Л. Глібов); — Лестоцями та приязню ви мені тепер рота не замажете! — сказав він (Переклад С. Ковганюка).

ЗАМАКІТРИТИ

106. ЗАМАКІ́ТРИТИ ГО́ЛОВУ (сві́т) ко-му. Позбавити кого-небудь здатності розумно, логічно мислити. — Як стануть тебе відсилати від

дверей до дверей, від номера до номера, то в кінці так замакіплять тобі голову, що вже сама не знаєш, чого від тебе хочуть і чого тобі від них треба (Ірина Вільде); // Вікликати почуття любові у кого-небудь, закохати когось у себе. [Тетяна:] Аж ось на тім тижні і з'явився він [борець] у нас; як тільки з'явився, так зразу і заковерзував миром, а дівчатам прямо замакіптив світі! (М. Кропивницький).

ЗАМАНИТИ

107. ЗАМАНИТИ В СВОЇ СІТІ кого. Зваблюючи чимось, змусити підкоритися, піддатися. Він [Борис] зовсім ясно почував відразу до тої кокетки і розпусниці, котра, очевидно, всіма способами старалась замастити його в свої сіті (І. Франко).

108. [І (пійким)] КАЛАЧЕМ (мédом) НЕ ЗАМАНИТИ кого і без додатка. Не можна вмовити, споукати кого-небудь до чогось ийякими принадами, обіцянками і т. ін. Тепер мене на такий обід ніхто й калачем не замастить! — думав Леонід Семенович, годуючись димом папіроски (І. Нечуй-Левицький); — А я думав, що скаржисий й прописиш до райцентру... — Калачем не замастииш, товаришу начальник! (Ю. Яновський); Знелюднів торг... покупців тепер і медом не замастииш (А. Хижняк); — .. Отак поморочиться-поморочиться дехто — та й маже п'яти у ту ж Городнявку або Шепетівку, чи ще куди далі. І вже його назад ніяким калачем не замастииш (З журналу).

ЗАМИЛЮВАТИ

109. ЗАМИЛЮВАТИ / ЗАМИЛИТИ ОЧІ кому і без додатка. Обдурювати кого-небудь, хитрувати, приховуючи хиби, недоліки, справжній стан речей. — Ти мені, старій, очі не замилуй, — підвищила раптом голос мадам, аж усі притихли (О. Гончар); — А то так. Бо такі, як наш Ласій, хіба правду скажуть? — Еге, гляди, щоб не сказав. Він тобі так очі замилить, такого наговорить (Ю. Збанацький). ЗАМИЛЮВАННЯ ОЧЕЙ. Що впадало в око на цьому засіданні? По-перше. Ніякого прикрашування дійсності, ніякого замилування очей (Остап Вишня). МИЛИТИ ОЧІ. Ніколи не попадає у таке фальшиве положення, де би мусив крутити, вибріхуватись, як то кажуть, милити очі (І. Франко).

ЗАМІТАТИ

110. ЗАМІТАТИ / ЗАМЕСТІ СЛІДІ чий, чого і без додатка. Знищувати, приховувати все, що може викривати які-небудь таємні або нехвалені дії, вчинки і т. ін. Практичний рахівник узяв собі добре правило: бути обережним і своєчасно

замітати сліди (І. Кириленко); Мені прийшла мисль [думка], що Чагар побачив, як він далеко забрів у розмовах зі мною, і поспішив замести сліди (М. Хвильовий).

ЗАМКАМИ

111. ПІД (за) СІМОМ (трьома) ЗАМКАМИ, зі сл. тримати, ховати і под. 1. що. Дуже надійно. — Ховають мужицьку правду, за сімома замками ховануть, — зітхав хтось біля воріт (М. Стельмах); Добрий господар не той, хто тримає гроші під трьома замками, а той, хто вкладає їх у діло (З газети).

2. Під особливим наглядом, охороною. Він [цар] їх триматиме в полоні під трьома замками (О. Донченко); Зле і кату, але і жертві, а щастливого нема. Всім судилося померти за замками сімома (В. Стус).

3. зі сл. бути, знаходитися, перебувати і под. У повній ізоляції, в таємниці. Ще донедавна регулярна публікація в газеті даних про .. аварійні ситуації на атомних електростанціях була просто немислима — вони знаходилися за сімома замками (З газети).

4. Приховуваний, не доведений до відома широкого загалу. Минуло знову літо, а воля все ще за сімома замками (Василь Шевчук); Правда про голод 1933 року понад півстоліття утримувалась під сімома замками (З газети).

5. Недоступний для пізнання. Ще порівняно недавно одержання штучних алмазів було таємницею за сімома замками (З газети).

ЗАМКНУТИСЯ

112. ЗАМКНУТИСЯ (закритися) / ЗАМИКАТИСЯ (закриватися) В СОБІ. Заглибитися у власні думки, переживання, стати мовчазним, відлюдкуватим. Кілька днів .. Іраклій не озивався словом ні до кого. І майже не відкривав очей .. — отак замкнувшись в собі, в мовчанні, тужив за своїм другом (А. Головок); Арсен закрився в собі, мов слимак у мушлі (Л. Дмитерко); Андрій не приймав тих повчань, він або огризався, або істерично кричав і замикався в собі (Ю. Мушкетик). ЗАМКНЕНИЙ (замкнутий) У СОБІ. Серед дітей одиначок є два типи: один — меланхолік, мовчазний, суворо, замкнена в собі дитина, як квітка, що в бур'яні виростає, другий — жвава, весела, всталолюбива, примхувата, що походить на реп'ях .. чіпляється за кожного (Грицько Григоренко); Замкнута в собі, недовірлива — вона всі справи своєї сім'ї вирішувала сама (Ірина Вільде).

ЗАМОВИТИ

113. ЗАМОВИТИ (закінчити) ДОБРЕ (прихильно) СЛОВО (словечко) кому, за кого.

Звернутися до когось із клопотанням про кого-небудь, посприяти комусь. *Моє прохання до Вас: замовте за мене д. Уманцеві прихильне слово* (М. Коцюбинський); [Зеленський:] *Дурно ніхто нічого не робе [робить]; ви для мене, я для вас. (Дає гроші).* *Замовте добре словечко, ви найближчий до хазяїна чоловік* (І. Карпенко-Карий); *Перед виконробом та кухарками замовив [батько] за неї словечко, Ліні аж незручно було за цю його непотрібну протекцію* (О. Гончар). ЗАКІЙНУТИ (замовити) СЛІВЦЕ. — *Хочеш, я за тебе [матері] слівце закину?* — *Не треба* (Ю. Збанацький); — *Оце ж недавно приходили люди, хотіли замовити слівце, щоб його обрали старостою села* (М. Стельмах).

ЗАМОВЛЯТИ

114. ЗАМОВЛЯТИ (заговорювати) / ЗАМОВИТИ (заговорити) ЗУБИ кому і без додатка. 1. Відвертати увагу кого-небудь від чогось, переводити розмову на щось інше. *Дядько Янко, щоб заспокоїти родичок, напевно, щось розказує, заговорює зуби* (М. Ю. Тарновський); *Ідеаліст нещасний. Заговорив зуби, а я знову збився* (І. Микитенко). ЗАБАЛІКУВАТИ ЗУБИ. — *Ти мені зуби не забалакуй, я без твого Аристофана коників чула* (О. Гончар).

2. Вводити в оману, дурити когось. — *У нас її [філоксери] нема! Старі люди скільки живуть, а такого не бачили. Не вірте, це він зуби нам замовля! Це брехня* (М. Коцюбинський); — *Умієш ти [цигане] замовити зуби, та щоб після цього в печинці не кололо* (М. Стельмах).

ЗАМОРИТИ

115. ЗАМОРІТИ ЧЕРВ'ЯКА. Вгамувати голод, перекусити. *Заморивши черв'яка, козацтво запалило люльки і повело розмову* (О. Стожаренко); *Тимко стояв осторонь за дверима. В нього зовсім не було чим заморити черв'яка. А їсти так хотілося* (І. Цюпа). ЗАМОРІТИ ЧЕРВ'ЯКА (гробачка). [Суржик:] *А як у них, щоб перекусити черв'яка?* [Нептуневич:] *Заморить черв'ячка* (А. Крижанівський); [Дорош:] *Сідай лиш отут поруч, поговоримо та гробачка заморимо, та й рушимо далі* (М. Кропивницький).

ЗАМОРОЖУВАТИ

116. ЗАМОРОЖУВАТИ / ЗАМОРОЗИТИ КРОВ [У ЖИЛАХ] у кого, кому. Викликати почуття жаху. *Все більше і більше впежнялася [Параскіца], що люди не поміняються, що вона відьма — і ця свідомість заморозжувала кров у неї* (М. Коцюбинський); *Мертва душа гляне в очі марою, в жилах мені заморозить всю кров* (Лєся Українка).

ЗАМУЛЮВАТИ

117. ЗАМУЛЮВАТИ / ЗАМУЇТИ ОЧІ кому. 1. Вводити в оману, дурити кого-небудь. [Варка:] *Познав [чоловік] у ярмарок телицю... продав за вісімнадцять карбованців і всі гроші против...* [Харько:] *Що ж ти очі людям замулюєш? А очіпка хіба я тобі не кутив?* (М. Кропивницький). 2. Непокоїти когось, викликати заздрість. — *Замулила їм очі та щербата копійка, що лежить в кишені бідного чоловіка... Заздро стало, що в рибалки в кишечку тріпається деколи жива осетрина [осетрина] або стерлядь...* (Панас Мирний).

ЗАМУТИТИ

118. ЗАМУТИТИ ГОЛОВУ (розум) чію (чий), кому. Позбавити кого-небудь здатності логічно мислити, тверезо сприймати та оцінювати дійсність. *Замутили любощі та ревнощі йому голову, запив-загуляв воїн і забув, по якій землі ходити* (І. Волошин); — *Прости, Рустеме, за ті необачні слова, що я досі писала й говорила. Шайтан замутив тоді мій розум* (М. Коцюбинський).

119. ЗАМУТИТИ СЕРЦЕ (душу) чіе (чію). Вивести когось зі стану рівноваги, дуже збентежити. *Воснна буря закрутила, Латинське серце замутила, Завязатість всякого бере* (І. Котляревський).

ЗАМУТИТЬ

120. І ВОДИ НЕ ЗАМУТИТЬ, перев. зі словосп. такий й, що. Дуже лагідний, скромний, суворий. *Вона [жінка] в нього така тиха, що і води не замутишь* (М. Стельмах).

ЗАНЕПАДАТИ

121. ЗАНЕПАДАТИ (підати) / ЗАНЕПАСАТИ (упасти) ДУХОМ. Зневірятися в чомусь, втрачати надію. — *На помилках часом учимось, і нема чого тобі злитися чи занепадати духом* (О. Донченко); *Нічого, Антоне Герасимовичу, духом не падайте,* — сказав Комишанець, — *все ж таки за вами друге місце!* (О. Гончар); *Вже дехто встиг з утоми озринутись, А інші духом занепади вкрай* (Л. Костенко).

ЗАОРАТИ

122. ЗАОРАТИ (зарити) НОСОМ, фам. Упасти обличчям куди-небудь, у щось; перекинутися. *Шарко прудко подався вперед, а Василькові крамарчук підставив ніжку, і він заорав носом у землю* (П. Панч); *Так осліп, нещасний [Михайлик], від тої отрути кохання, що й рівачка перед собою не вздрів і так заорав туди носом, аж кров пішла* (О. Ільченко); *Вийшов з дрюком дід Улас: — Ну, то як тобі у нас? — За коротким цим опросом [запитанням] Аж зарила біда носом* (С. Воскресенко); *Навмання кинувся Петрик*

до Дашковців. *Прожогом вскочив у двері і зарив носом: за куцем порічок пережогом скалив зуби Олесь (Є. Куртяк). ЗАПОРІТИ НОСОМ. Підвішавшись з задньої лави, як завжди, з-між молодичь, щоб іти наперед, він [Проць] чомусь плямисто почервонів, що рідко траплялось, а зустрівшись поглядом з Ловачем, не до добра спіткнувся, мало не **запоров носом** (В. Бабляк). **ЗУБІАМИ ЗАОРІАТИ**. — *Стій! ні з місця! — крикнув той [паніч] і шпорнув [шпурнув] першого з рундука так, що аж той зубами заорав* (Панас Мирний).*

ЗАПАДАТИ

123. ЗАПАДАТИ / ЗАПІСТИ В ГОЛОВУ кому і без додатка **1.** З'являтися, виникати у когось у свідомості (про думки, мрії і т. ін.). *Якщо Вам **западала** у голову така думка, то ген **жени**ть її від себе* (Панас Мирний); *Так і лежала [Оленка], **заплющивши очі**, — різні присмії згадки **западали** в голову* (К. Гордієнко).

2. Надовго запам'ятовуватися, зберігатися в пам'яті. *Комендант говорив фразами, які **запали** йому в голову ще з часів навчання в університеті* (Ю. Бедзик).

124. ЗАПАДАТИ / ЗАПІСТИ В [САМУ] ДУШУ (в серце) *чию (чье), кому і без додатка*
1. Глибоко вражати когось, надовго лишаючись у пам'яті. — *Запам'яталось мені слово вашого маршала, розумне слово, — в саму душу **запало**...* (О. Гончар); — *Ну що ж, **рости**, **вчись** та до мене в театр, **будеш** актором. Ця випадково сказана фраза глибоко **запала** в моє серце* (Минуле укр. театру); *Його обступили роси усі, хто **запав** йому в душу й жив у ній життям безсмертних* (І. Багрянний).

2. Дуже подобатися комусь, запам'ятовуватися. *Ольга Річинська, яка так неждано .. **запала** йому в серце, дійсно була для нього нічим більше, як фата-морганою* (Ірина Вільде).

ЗАПАЛЮВАТИ

125. ЗАПАЛЮВАТИ / ЗАПАЛІТИ ДУШУ (серце) *чию (чье), кому і без додатка.* Збуджувати в когось сильні почуття або захоплювати кого-небудь. *Помолившись, і я **заснув**. Так думи прокляті **Рвуться** душу **запалити**, **серце розірвати** (Т. Шевченко); **Чорні брови, чорні буса** [Миколи] **запалили** **серце** **молодої дівчини** (І. Нечуй-Левицький); *Якась шалена злість засвітила її очі і **запалити** **серце*** (М. Коцюбинський).*

ЗАПАМОРОЧИТИ

126. ЗАПАМОРОЧИТИ ГОЛОВУ кому, *перев* зі сл. успіх. **1.** Призвести до переоцінювання своїх чи чужих досягнень, можливостей і т. ін. *Успіх цей не **запаморочив** юнакові голови. Надто добре знав: перша робота ще не дає йому*

права пишатися своїм хистом (Ю. Шовкопляс); *Синові успіхи **запаморочили** голову* *Лукерці Василені* (І. Сенченко).

2. Вікликати в когось почуття любові, закохати в себе, позбавивши здатності тверезо сприймати та оцінювати дійсність. — *Що з тобою сталося, **Тетяно?** .. **Бачу, що Сагайдак** **тобі** **остаточно** **запаморочив** **голову*** (С. Добровольський).

ЗАПАСТИ

127. ЗАПАСТИ В ОКО кому. Дуже сподобатися. [Текля (до Степана):] *Знаю я, що й **тобі** **Оксана** **запала** в око, **через** **те** **ти** **тепер** і **заступаєшся** **за** **неї** (М. Кропивницький); **Запала** **тоді** **мені** **в око** **Настя** **Походив** **я** **до** **неї** **весну** **й** **літо**, **а** **після** **Покрови** **і** **весілля*** (М. Олійник).

ЗАПИСАТИ

128. ЗАПИСАТИ НА СВІЙ РАХУНОК що. Вважати своїм здобутком, досягненням що-небудь. — *Ось так, **товаришу** **камісар**, **можеш** **записати** **на** **свій** **рахунок** **перший** **похід**, — **обернувся** **до** **мене** **Олександр** **Васильович*** (В. Логвиненко).

129. ЗАПИСАТИ СОБІ НА ЛОБІ що, *зневажл.* Дуже добре, надовго запам'ятати щось. — *Скажи: "Я й цього не забуду!"* *Хай вона це **запише** **собі** **на** **лобі**!* (Панас Мирний).

ЗАПЛИВАТИ

130. ЗАПЛИВАТИ / ЗАПЛИВТИ ЖИРОМ, *зневажл.* Ставати гладким, повніти. — *У тому місті не всі .. такі худі, як ти. Багато з них **запливло** **жиром**, бо майже нічого .. не роблять* (О. Іваненко); // *Здаватися маленькими, ледь помітними на розповнілому обличчі (про очі). — **Шия** **в** **нього** — **хоч** **обіддя** **гни**, **ника** — **як** **не** **лусне**, **очі** **жиром** **запливають**, **сам** **у** **шкуру** **не** **втворюється!** — **кажуть** **про** **нього** **дворові*** (Панас Мирний). **ПОЗАПЛИВАТИ ЖИРОМ.** *Так уївся, чортів хлопець, що й очіци, круглі, жовті, **позапливали** **жиром*** (Ю. Збанацький).

ЗАПЛУТУВАТИ

131. ЗАПЛУТУВАТИ / ЗАПЛУТАТИ У [СВОЙ] ТЕНЕТА кого. Хитрощами, підступністю підпорядковувати кого-небудь своєму впливові, підкоряти своїй волі. — *Так, так, **сидите**, **значить**, **дівчатка** **А** **ваша** **подружка** **вас** **завела** **суди**, **заплутала** **в** **тенета**, **та** **й** **навіть** **забулася** **про** **своїх** **спільниць*** (Ю. Збанацький); — *.. **Без** **освіти** **років** **за** **двадцять-тридцять** **від** **вас** **лишиться** **один** **спогад** **та**, **мабуть**, **руїни** **кількох** **хуторів**. **Все** **захоплять** **непажери-пани**, **все** **заплутують** **у** **свої** **тенета** **вчені** **та** **хитрі** **отці-сзуті*** (З. Тулуб).

ЗАПЛЮЩУВАТИ

132. **ЗАПЛЮЩУВАТИ** (рідше *закривати, замика́ти* і *т. ін.*) / **ЗАПЛЮЩИТИ** (рідше *закри́ти, замкну́ти* і *т. ін.*) **ОЧІ**. 1. *на що*. Навмисне не помічати чого-небудь, не звертати уваги на щось. *Отож люди жили в основному із власних городів, що зеленіли при кожній хатині, на що герой наш, совіслива людина, поки що заплющував очі* (А. Дімаров); *Багато на що заплющували очі, і діяв "закон" загальної амністії* (З газети); *Гадають, певно, що він заплющує очі на те шкідництво або навіть й потурав йому* (М. Ю. Тарновський). 2. *перев. зі сл. закрити, замкнути. Умерти.* — *Хіба ж ти не бачиш, яка я стара? Мені в домовину лягати пора Як очі закрию, що буде з тобою?* (Є. Гребінка); — *Я все більше та більше ослабаю .. і що з тебе буде, як я замкну очі?..* (О. Кобилянська).

ЗАПОРОШИТИ

133. **НІЧИМ** (нема́ чим) **ОКА ЗАПОРОШИТИ**. Немає чого їсти. — *Обріс ними [боргами], ну як ото, повірите, синій камінь мохом .. Як не роблю гірко, а зимою, дивись, ізнов нічим ока запорошити. Ні в мішку, ні в горшку* (М. Олійник).

ЗАПРЯГТИ

134. **ЗАПРЯГТИ** / **ЗАПРЯГАТИ** в [ТЯЖКЕ] **ЯРМО** когось. Поневолити, примусити працювати на себе. *Трикляття королю, полигачеві дуків, Що нас запріг облюдою в ярмо* (П. Грабовський); [Дяк:] *Горить душа помститись на ляхах за наш скривджений народ: запрягли в тяжке ярмо нашого козака, одібрали усе, а тепереньки відбирають і дідівську віру* (М. Лазорський); *Чи вже собі миради не дамо, що й Вишневецький, виродок Ярема, свій власний кат, запріг тебе [Україну] в ярмо?!* (Л. Костенко); *Людей запрягають В тяжкі ярма, Орють лихо, лихом засівають, А що вродить, побачите, Які будуть жнива!* (Т. Шевченко).

ЗАПУСКАТИ

135. **ЗАПУСКА́ТИ** / **ЗАПУСТИ́ТИ** **РУ́КУ** (ла́пу) в *що*. Посягати на чиню-небудь власність, привласнювати щось чуже. — *Ну от не можу спокійно дивитися, коли якась бісова душа хвостом починає крутити, носа од роботи верне чи запускає руку в народне добро* (В. Кучер); — *Все гаразд, минуло лихо, — Дума так цей молодець, Запустивши лапу тихо у державний гаманець* (С. Воскресенко).

ЗАРАЗ

136. **ЯК ЗА́РАЗ**, зі сл. пам'ятати, ба́чити і под. Дуже добре, чітко, виразно. *Сиджу в медсанчастині. Як зараз пам'ятаю: блок як на долоні. Поруч, просто перед нами* (Ю. Щербак).

ЗАРІЗ

137. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **НА ЗАРІЗ**, зі сл. годува́ти. Дуже ситно, щедро. *Найме йому кухаря, щоб годувати Славка як на заріз* (Л. Мартович).

ЗАРІЗУ

138. **ДО ЗАРІЗУ**, зі сл. потрі́бний, трéба і т. ін. Дуже, конче. — *О, гранати!.. Потрібні до зарізу. Ми вже п'ять контратак відбили!..* (О. Гончар); *Полковникові був потрібен "язик". Як кажуть — до зарізу* (І. Гребенюк); — *Нам його зараз на заводі просто до зарізу треба, — Зоя ніби не почула слів Малахової. — Він і спеціаліст хороший* (В. Собко).

ЗАРОБИТИ

139. **ЗАРОБИТИ** **НА ГОРІХИ**. Провинившись у чомусь, бути покараним. — *Рубін, здається, заробив на горіхи, спокутує* (І. Сенченко); *Як будеш погано поводитись, то заробиш у мене на горіхи!* (З усн. мови).

ЗАРУБАТИ

140. **ЗАРУБА́ТИ** [СОБІ] **НА НО́СІ**. Добре, надовго запам'ятати. — *Передусім ти от що зарубай на носі, Сергію: всяка щаслива в шлюбі жінка активно зичить такого ж щастя усім своїм подругам та чоловіковим друзям* (Ю. Шовкоп'яс); — *Дивіться всі на їхні муки — і зарубайте собі на носі: така смерть жде кожного* (В. Малик); // *Укріпитися в певному намірі. "Не я буду, а панування добуду!" — зарубала [Параска] на носі і ніколи не викидала з голови* (Панас Мирний).

ЗАСВАТАНИЙ

141. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ЗАСВА́ТАНИЙ**. Несміливий, сором'язливий, нерішучий або такий, що трохи пишається. — *І вже до Калинки, який все ще стояв, голий до пояса — Чого стоїш як засватаний? Гарячку ще хочеш схотити?* (А. Дімаров).

ЗАСЛІПЛЮВАТИ

142. **ЗАСЛІПЛЮВАТИ** / **ЗАСЛПІ́ТИ** **О́ЧІ** *чий, кому*. Позбавляти кого-небудь здатності чітко мислити, правильно сприймати і оцінювати дійсність. *Що затьмарює їм душу, що засліплює очі? Те саме, що й до війни. Якийсь дефект виховання і стилю нашого життя. Холод формалізму* (О. Довженко); *Але Роман не зрозумів [Петра]. Гнів*

очі хлопця засліпив, гірку, важку образу відчув він. Холод у душі ліг каменем зневіри (П. Дорошко).

ЗАСПІВАТИ

143. **ІНШОЇ** (не тієї) **ЗАСПІВАТИ**. Думати, поводитися, говорити за певних обставин не так, як раніше. — *Одружитесь, Іване Олександровичу, розживетесь на діток — іншої заспіваєте, бо в роти треба щось кидати. А поки що зривайте квіти кохання! (М. Стельмах); — Хіба б мені руки повсихали, щоб я не витягла тебе [Настю] за коси прилюдно з моєї хати! Тоді ти не тиєї заспіваєш, голубко! — думала Олександр (М. Коцюбинський).*

144. **ЯКОЇ** (що) **ЗАСПІВАТИ**? Як поводитися, що робити за певних обставин. *Настане заповітна хвилинка, я помахаю Терехівці рукою з автобусного вікна, якої ви заспіваєте? (В. Дрозд); [Храпко:] Училися вони [діти] добре, до науки придалися; а ось, як вивчаться, то що заспівають? (Панас Мирний).*

ЗАСТАВКИ

145. **НА ВСІ ЗАСТАВКИ**. Скільки є сили (дуже голосно, гучно, швидко і т. ін.). *А Соловей аж горло надриває І на всі заставки співає (Л. Глібов); Він [сусіда] мені магнітофон знову крутить, я йому приймач зверху вмикаю на всі заставки (А. Крижанівський); Хлопчик мчав на всі заставки, його широкі шаровари з хуркотом тремтіли від бігу (Олесь Досвітній); // зі сл. їсти, уплітати і т. ін. Жадібно, з апетитом. Голодні бурлаки уплітали свіжу жуку, осетрину й білугу на всі заставки (І. Нечуй-Левицький).*

ЗАСТУПИТИ

146. **ЗАСТУПИТИ СВІТ** кому і без додатка. 1. Повністю захопити кого-небудь, оволодіти кимсь. — *Отак я жив. Отаким був. Ділятво живий світ було заступило ..., людей не помічав, себе не бачив (О. Гончар); // Заволодіти чиймись почуттями (про кого-небудь). Маруся ще не придбала собі знайомих у Слободзеї, але вона зараз і не потребувала їх. Степан заступив їй увесь світ (С. Добровольський); — Знаю, тобі весь світ заступив цей Лепаж (М. Слабошпицький).* 2. чим і без додатка. Внаслідок тяжких переживань, втрат і т. ін. стати безрадісним, немилим (про життя). — *Як тобі? — Тяжко, Зіно. — Знаю, серденько. Знаю. Мені теж чорнотою світ заступило. Тепер ми обоє вдовиці (Я. Баш); Ярина вийшла з хати На світ Божий глянуть, — Ледве вийшла... А лютеє лихо .. В самім серці повернулось І світ заступило (Т. Шевченко).*

ЗАТАЇТИ

147. **ЗАТАЇТИ** (рідше **притаїти**) **ДУХ** (діхання). Припинити, замовити. *Христия аж дух затаїла, щоб не пропустити і слова, що про неї будуть казати (Панас Мирний); Теодосій переминався з ноги на ногу, затаїв дихання, тихо ковтав повітря (А. Хижняк); Увійшов Прокіп. Микола й дух притаїв. Сів і то почервонів, то побілів (А. Тесленко); Всі попадали на землю, притаїли дух (Григорій Тютюнник).*

ЗАТЕМНЮВАТИ

148. **ЗАТЕМНЮВАТИ** / **ЗАТЕМНИТИ** **СВІДОМІСТЬ** (розум) **чию** (чий), **кому** і **без** додатка. Позбавляти кого-небудь здатності реально сприймати дійсність. — *Не дивувався б я, якби ця гадюча краса затемнила свідомість вісімнадцятилітньому отрокові (Юліан Опільський); Жак скував всі інші її почуття, затемнив розум (В. Собко).*

ЗАТИКАТИ

149. **ЗАТИКАТИ** / **ЗАТКНУТИ** **ВУХА** (**ВІАТОЮ**). Не реагувати, не звертати уваги на кого-, що-небудь. *Чіпка не чув нічого такого, а Мотря, хоч і чула, та затикала вуха (Панас Мирний); Може, і не треба тривожити наш спокій, може краще жити, заткнувши вуха ватою, одягнувши рожжіві окуляри? (З газети).*

150. **ЗАТИКАТИ** / **ЗАТКНУТИ** **ЗА ПОЯС** **кого**. Перевершувати кого-небудь у чомусь. — *Кулеметник був, — батька за пояс затикав (М. Рудь); — Ти молодець! — обняв Тарас товариша. — Професор .. Заткну усіх за пояс, щоб знали наших (Василь Шевчук); Вже тепер, хоч який молодий, він [Гава] чув у собі доволі сили, щоб заткнути за пояс свого наставника (І. Франко).*

151. **ЗАТИКАТИ** (затуляти) / **ЗАТКНУТИ** (затуляти) **ДІРКУ** (**дірку**). 1. чим. Наспіх, частково заповнювати нестачу в чому-небудь. *А проте є, кажу, у мене обрисків зо два .., може, Ви ними заткнете дірку замість другої частини "Повії" (Панас Мирний); Важко було заткнути всі дірки в бюджетній мізерною зарплатою оркестранта (Л. Дмитерко).*

2. чим. Використовувати кого-небудь з корисливою метою там, де виявляється на те потреба. — *Подивися хоч раз навколо себе і побачиш, чого ти вартий. Адже тобою завжди дірки затикають, а ти — задоволений, радий! (М. Ю. Тарновський); — Не ставай за пасічника в Гриця! Чувеш? Він кепкуватиме з тебе .. Затуляє мною дірку на один місяць, а на ціле літо не просить до себе за пасічника (І. Нечуй-Левицький).*

ЗАТИСНУТИ

152. ЗАТІСНУТИ В КУЛАК кого. Позбавити когось прав, волі, поставити в залежне становище, утвердити свою владу над кимось. *Гузир — людина зажерлива .. В кулак затиснує і дітей* (С. Чорнобривець).

ЗАТОПЛЮВАТИ

153. ЗАТОПЛЮВАТИ / ЗАТОПІТИ ЛІХО (розум, горе, біді і т. ін.) В ЧАРЦІ (в горліці). Тамувати, приглушувати важкі почуття, думки, притупляти свідомість, надмірно вживаючи алкогольні напої. — *Що ж робив він в ті скривджені дні? Можє, в чарці затоплював лихо?* (П. Воронько); *І гарний сел чоловік, .. зате як загуляє, — роботу .. кинув та й розум затопє* [затопить] в горліці (Панас Мирний). У ЧАРЦІ ГОРЕНЬКО ТОПИТИ. Роби на других дні та ночі. На хвилю праці не засни; А візьме сум, заплачуть очі — У чарці горенько топни... (П. Грабовський). ТОПИТИ ГОРЕ в чому. Пива він не любив і топив своє горе в абстрактних розмовах про беззахисність людського кохання (Л. Первомайський).

ЗАТУЛЯТИ

154. ЗАТУЛЯТИ (закривати, замика́ти, затика́ти і т. ін.) / ЗАТУЛИТИ (закри́ти, замкн́ути, заткн́ути і т. ін.) РОТ (рота, уста, грубо пельку і т. ін.). 1. Замовкати, мовчати. *Не зітхай, моя дівчино, Скорбних уст не замикай, Рук не складуй безнадійно, Від життя не утікай* (П. Грабовський); [Демко:] *Приказую тобі: затули рота!* (М. Кропивницький); — *Ану закрій пельку!* — *густим басом просив із темряви Микифор* (Григорій Тютюнник); [Аврелія:] *І ти б хотів, щоб я уста замкнула, а тільки серцем Богові молилась?* (Леся Українка). ЗАЦПІТИ ПІСОК. Нічого іншого [Мотрі] не лишилося, як "заципити писк" і, шморгаючи носом, тихо хлипати собі в кулак (У. Самчук).

2. кому і без додатка. Примушувати кого-небудь замовкати, не давати змоги висловлювати свою думку. *Не можна затулити уста народові* (М. Рильський); *Хто міг замкнути уста Шевченкові навіть під рекрутським ранцем і капральським буком?* (І. Франко); *Здавалося б, почуй, збагни, одумайся, — ні, затуляють вуха й велять заткнути рота, замкнути уста безстрашні, що мовлять слово правди* (Василь Шевчук). РОТІ ПОЗАТУЛЯТИ (позакривати, позамазувати) (про всіх або багатьох). [Галя (до дівчат):] *То що се ви до мене причепились? Я вам роти позатуляю зараз* (В. Самійленко); *Знову реготнули, та враз стихли, мовби хтось разом усім роти позакривав* (Р. Іванчук); *Хай собі довгі язика що*

хочуть говорити: ротів людям не позамазуєш і слухати — не переслухаєш (Панас Мирний).

3. Задобровати кого-небудь з метою застереження від розголошення якоїсь справи, таємниці і т. ін. — *Тільки ось що, — зам'явся Головатий, — нам потрібні гроші на дорожні витрати, часом, може, й на те, щоб заткнути пельку якомусь не в міру запонадливому справникові чи бургомистрові* (С. Добровольський). ЗАПХНУТИ ПЕЛЬКУ. — *Пошлеш титарям два вози горщиків: сунеш благочинному в зуби горщика, а благочинний макітру, то запхнеш пельку й благочинному, й благочинний!* (І. Нечуй-Левицький).

ЗАТУМАНЮВАТИ

155. ЗАТУМАНЮВАТИ / ЗАТУМАНІТИ ГОЛОВУ (розум, рідше бчі) кому і без додатка. 1. Позбавляти кого-небудь ясності мислення, затмарювати комусь свідомість. *Злість усе не минала, затоплювала всі груди, затуманювала голову* (В. Кучер); *Страх затуманює очі, і горобець лякає заляканого зайця* (М. Трубіані); // *Запаморочувати різким, п'яним запахом. У відкрите вікно війнули пахощі прив'ялого листя, дурманом затуманили голову гауптманові* (Ю. Бедзик). НЕНАЧЕ ЗАТУМАНІЛО В ГОЛОВІ РОЗУМ, безос. Як Стефан заколовився був їхати світ за очі, то Євстафієві неначе затуманіло в голові розум (С. Чорнобривець). ЗАТУМАНІЛОСЯ В ГОЛОВІ, безос. Затуманилося Остапові в голові. Не міле ніщо йому (К. Гордієнко).

2. Вводити в оману, дурити кого-небудь. І чого йому було з тими бандитами зв'язуватись? Що він, багач, дука? Підбили, голову затуманили чоловікові, пішов і сам не радий, і їй світ зав'язав (І. Цюпа); *Намагався бай запламувати нове будівництво, брехнею затуманити бідноті очі* (О. Донченко).

ЗАТЯВСЯ

156. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЗАТЯВСЯ. 1. Уперто відмовлятися щось робити; стійко, непохитно наполягати на своєму. *Сказав [Павло] як затявся, що більше і зустрічатися не бажає...* (В. Кучер); — *Ще тільки на полудень сонце зверне, а вони вже сипи на плечі і гайда додому. Прошу їх, молю, ну ще три рядки пройдемо, а вони як затялися* (А. Хижняк). МОВ ЗАТЯГТИ. Три-чотири в материній душі, ой, як тривожно! А Настя мов затяга — мовчить. І не плаче, а тільки зітхає та нудить світом (В. Речмеді). 2. Тривати довгий час, безперервно. *Доці — як затяглися: щодня та й щодня...* (Панас Мирний).

ЗАТЯГАТИ

157. ЗАТЯГАТИ (затя́гувати) / ЗАТЯГТИ (затягну́ти) ПЕТЛЮ (за́шмор) [НА ШІЙ].

Ставити кого-, що-небудь у безвихідне становище; вдаватися до утисків, обмежень і т. ін. *Знову народ у панській неволі опинився. Я думаю, що воно так: якщо відразу смикнути, то воно чуть, а якщо потрошку затягати петлю, то його мало й помітно* (Б. Грінченко); *Знала вже глитайську вдачу жінка — чим привітніший Кочубей, тим міцніше затягає петлю на шії* (О. Донченко); *Хитрий Гилак затягував зашморг на Дорошківій шії і переконував, що польський папак робив би те значно гірше* (М. Ю. Тарновський). **ЗАТЯГУЄТЬСЯ ПЕТЛЯ** (зашморг). — *Значить, затягується петля, — говорив Аркадій Павлович, думаючи зараз про своїх залятих ворогів* (А. Шиян).

158. ЗАТЯГАТИ (затягувати) / **ЗАТЯГТИ** (затягнути) **СВОЄЇ** (своє). Настирливо повторювати те саме. — *Так що ж ми будемо робити з цими... як їх? з мозаїками? — знову затяг своєї власник кабінету* (П. Загребельний); *Схаменіться, доки не пізно. Схаменіться, коли не бажасте, щоб Баржак у петлю вас завів, — знову затягнув своє* Хлопешка. *Ще вихід є!* (О. Гончар).

ЗАТЯГНЕШ

159. НЕ ЗАТЯГНЕШ ВОЛОКОМ (налигачем, на мотузці і т. ін.) *кого і без додатка. Хто-небудь неподатливий на умовляння бувати десь; дуже сором'язливий; упертий і т. ін. — От кому щастить! — підморгнув [Юхим]. — Самі дівчата в хату приїдять! А тут і волоком не затягнеш...* (М. Зарудний).

ЗАХОВАТИ

160. ЗАХОВАТИ В ГОЛОВІ (у пам'яті) *що. Запам'ятати. Спасибі, дідусю, що ти заховав В голові столітній ту славу козача: Я її онукам тепер розказав* (Т. Шевченко); *Він бачив і Відень, і Венецію, і Колошвар, і Арад, і Прагу, та не одно з гарнізонного життя заховав у пам'яті та змів цікаво оповісти* (І. Франко). **ЗАХОВАТИ ПАМ'ЯТЬ** *про кого. Про Дибка заховала [жінка] пам'ять і до сьогодні. Нагадувала собі його завсіди [завжди]* (Л. Мартович).

ЗАХОДИТИ

161. ЗАХОДИТИ / ЗАЙТИ В ГЛУХИЙ КУТ (закуток). **1.** Опинятися в складному, безвихідному становищі. *Його стосунки з Варварою Олексіївною зайшли в глухий закуток, а Васса щодень ставала непримиренніша* (Г. Епик). **ЗАХОДИТИ В КУТ.** *Чим більше я розмірковувала про своє становище, тим більше заходила в кут, не знаходячи виходу* (П. Колесник).

2. Припиняти свій розвиток, не мати логічного продовження. *[Життя] зайшло в глухий кут, зупинилося, а це гірше за смерть* (П. Загребельний);

Аби не художній керівник, якому Віктор сподобався, стосунки між молодим режисером і трупою взагалі зайшли б у глухий кут (В. Гужва).

162. ЗАХОДИТИ / ЗАЙТИ В ГОЛОВУ.

1. *кому. З'являтися, виникати (про думки, запитання і т. ін.). Маланці заходило в голову, що сталося з Гафійкою? Наврочив хто? Налякав? (М. Коцюбинський); Нічого там не горить То місяць .. Що це тобі в голову зайшло? Спи! (С. Васильченко).*

2. *Втрачати здатність чітко мислити, розумно діяти; божеволіти. — Василю! ти з великого розуму та в голову заходиш! Ті філософські книжки не доведуть тебе до пуття (І. Нечуй-Левницький); [Клинина:] Проби, чоловіче, чи ти вже в голову зайшов, чи що? (Леся Українка).*

3. *Напружено думати над чим-небудь, шукаючи виходу; згадувати щось. Що робити з біди? Тра [треба] в голову заходити (М. Номис); Семен заходить у голову, з якого села може бути цей молодий чоловік (Л. Мартович).*

163. ЗАХОДИТИ / ЗАЙТИ В ДУШУ (в серце).

Глибоко хвилювати, викликати відгук у кого-небудь. Всі, перехиливши голови і затаївши дух, слухають... Кожне слово, наче зірчок у стіну, заходить у душу (Панас Мирний).

164. ЗАХОДИТИ / ЗАЙТИ ДАЛЕКО.

Виходити за межі допустимого, звичного, прийнятого і т. ін. Не будьте похмурим. Частіше посміхайтесь, будьте привітним, але не заходьте надто далеко: вам важко відштовхнути людей (З журналу); Знов упертість моя зайшла так далеко, що мене довелося прочити (Мос життя в мист.). ЗАЙХАТИ ДАЛЕКО. [Гофман:] — Е... ви зайшли дуже далеко. Так можна й того... з партії (М. Хвильовий).

165. ЗАХОДИТИ / ЗАЙТИ ЗБОКУ.

Говорити про суть справи натяками, репліками. [Храпок:] А чого ж ти їдеш від моїх ворогів лихих?.. До мене прямо не знають, як підступити, та збоку заходять... (Панас Мирний).

ЗАХОДОМ

166. ЗА ОДНИМ ЗАХОДОМ. *Одночасно з чим-небудь. От замісив він діжку і став разом на ступу пішою товкти; а щоб за одним заходом сколотити і масло, прив'язав до пояса горщик з сметаною (Україна сміється); На берег ставка випішла гладка баба-жаба... — Ква-ква! А кажучи це, язик вона викинула, і вже за одним заходом ковтнула і якогось комарика на сніданок (О. Іваненко); Він [Павло] налив Олексію і "за одним заходом" усім гостям, не забув і за себе (М. Лазорський).*

ЗАХОПИШ

167. У ДВІ ПРИГОРІЩІ НЕ ЗАХОПИШ, *жарт. Дуже багато чого-небудь. [Карпо:] Цокотуха! Достометна [достеменна] сорока-білобока: наскрекотала, наскрекотала, що й в дві пригоріщі не захопиш* (М. Кропивницький).

ЗАХОПЛЮЄ

168. АЖ (просто) ДУХ ЗАХОПЛЮЄ, *безос. Уживається для вираження надміру почуттів, вражень людини (перев. приемних). А коли станеш за Маріїнським палацом [у м. Києві] на високому правому березі, то відкривається такий красвид на величавий Дніпро, що аж дух захоплює* (З журналу); — *А таке з'явище, як контраст?.. Наприклад, цинізм і святість, поруч одно з одним. Тут просто дух захоплює* (В. Винниченко).

ЗАЦІПИЛО

169. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЗАЦІПИЛО [РОТ] кому, *безос., зневажл. Хто-небудь раптово замовк, утратив здатність говорити. Як натякнув я за гроші, зараз мій Берчись як рот заціпило. Вже й не гримас, й не сердиться!* (І. Нечуй-Левицький). ЗАЦІПИЛО ЯЗЫК. *Заціпило йому язык* (М. Номис).

ЗАЧЕПИТИ

170. НІ ЗА ЩО (ні за віщо) РҮКИ (рук) ЗАЧЕПИТИ. *Нема ніякої бази, основи для дальшої роботи, діяльності тощо. Ні за віщо і рук зачепити, щоб було як жити* (Укр. присл.). ОБ ВІЩО РҮКИ ЗАЧЕПИТИ. — *Поганенький ґрунт можна купити, так до ґрунту ще багато треба. Де ти, об віщо руки зачепиш?..* (Панас Мирний).

ЗАЧЕПИТЬ

171. [НАВІТЬ] МҮХИ НЕ ЗАЧЕПИТЬ [МІЗИНЦЕМ]. *Не завдасть нікому ні найменшої шкоди, неприємності, образи. За свій вік я навіть мухи не зачепив мизинцем* (В. Логвиненко); *Чудова людина. Роботу веде, як по нотах. Акуратист. А тихий — мухи не зачепить* (А. Крижайівський).

ЗАЧИНЯТИ

172. ЗАЧИНЯТИ / ЗАЧИНІТИ ДВЕРІ *перед ким. Позбавляти когось змоги користуватися, займатися чим-небудь. Неприступний, гордий університет вдруге зачинив перед Сергієм свої високі двері* (О. Гурейв). ДВЕРІ ЗАЧИНЕНІ. *Колісь .. він мріяв про гімназію, але двері школи перед ним були наглухо зачинені* (С. Чорнобривець).

ЗАЧІПАТИ

173. ЗАЧІПАТИ / ЗАЧЕПИТИ ЗА ЖИВЕ *кого. 1. Дошкульно ображати, вражати когось. Холодний голос співрозмовника зачепив його за*

живе, змусив задуматись, насторожитись (І. Рябокляч); *Часто в цих — попервах безневинних — забавках вона [Марія] втрачає міру і вже зачіпає Лепажу за живе* (М. Слабошпицький).

2. *Дуже хвилювати, тривожити. Полонені зацікавлено дослухалися до .. розмови. Видно, вона їх зачепила за живе, розворушила душу* (Ю. Збанацький); *Емоційні виступи зачепили, як кажуть, за живе кожного* (З газети).

174. ЗАЧІПАТИ / ЗАЧЕПИТИ ЗА [САМУ] ДУШУ (за серце) *кого і без додатка. 1. Глибоко вражати, розчулювати, зворушувати. Ласкавий голос [Миколи] зачепив Нимидору за саму душу* (І. Нечуй-Левицький).

2. *Виклика́ти у кого-небудь якісь почуття, відгук на щось. В Оксани з'явилось спокусливе бажання посперечатися з Гнатом, зачепити за душу* (С. Чорнобривець); *Він [Холод] говорив і бачив, що слова його пролітають повз сина, не зачіпають за душу, за серце* (Ю. Мушкетик). ЗАЧЕПИТИ СЕРЦЕ. *Раніше не міг пройти [Сеспель] спокійно, коли чув ту пісню .. Тепер вона якось пролетіла повз його вуха, не зачепила серця* (Ю. Збанацький).

ЗБАВЛЯТИ

175. ЗБАВЛЯТИ / ЗБАВИТИ ВІКУ (життя). 1. *Убивати, губити кого-небудь. — Мій латанний талане! Чому мене не сховаєш Отут серед лану? Чому мене не задавиш, У землю не вдавиш? Чому мені злої долі Чом віку не збавиш?* (Т. Шевченко); *Ліде [ведмідь], було, по лісі і душисть та роздирає все, що здибле: одно з ість, а десятеро й так покине, тільки дарма життя збавить* (І. Франко).

2. *Нівечити, робити безраднішим і коротким чиесь існування. І прожили ми з жінкою. І, дякувати, живемо й понині. А ось ти... Ти збавиш Сяңці віку* (Г. Колісник); *Даремну кинь турботу і прийми се горе, якого розум твій ні воля не поборе, — бо дарма тільки той життя збавляє, хто побивається, де ради більш немає* (Уляна Кравченко).

ЗБЕРЕШ

176. НЕ ЗБЕРЕШ ДОКУ́ПИ. *Немає зв'язку, логіки, порядку в чомусь. [Захарко:] Якась чудна у тебе сьогодні балачка: з одного на друге перескакуєш, тільки докупи не збереш!* (М. Кропивницький).

ЗБИВАТИ

177. ЗБИВА́ТИ / ЗБИТИ З ПАНТЕЛІ́КУ *кого. 1. дезорієнтувати, заплутувати кого-небудь. Зайчиха як почала петляти по лісі туди-сюди, — і зовсім збила їх з пантелику. Цього разу мисливці нікого не вбили* (О. Іващенко); *Турки знали, що умовним сигналом до штурму в росіяни має бути*

червона ракета. Але, щоб збити їх з пантелику, Суворов наказав пускати ракети цюночі (С. Добровольський).

2. Вклякати розгубленість, збентеження, подив у когось, спонукаючи до зміни поведінки. Тут багато вдумованих досвідом мовчальників, .. Дехто з них знає про Ірину те, що й він [Майдан], і це збиває їх з пантелику (Ю. Мушкетник); Мої господині так зєхли до моєї появи в суботні вечори, що прихід у середу збив їх з пантелику (М. Ю. Тарновський); — Можже, якимсь питанням збити її з пантелику, не дати першій заговорити... (М. Стельмах). ЗБИТИЙ З ПАНТЕЛІКУ. — Ну, добре, — мимрить збитий з пантелику Валя, — хай буде так (С. Васильченко). ЗБИТО З ПАНТЕЛІКУ. Матвій скося позирнув на Дорину і по очах побачив, що її трохи збито з пантелику (І. Микитенко).

3. Морально псувати, підбурювати на негідні вчинки. — Мокрино! Йди додому. Твій батько буде сердитись на тебе й на мене, скаже, що я тебе зводжу з розуму, збиваю з пантелику (І. Нечуй-Левницький); — То непутяща людина: добра він тобі не принесе, а тільки зіб'є з пантелику (Панас Мирний).

178. ЗБИВАТИ / ЗБИТИ З РОЗУМУ (з глузду) кого. Зваблювати, спокушати, підштовхувати на нерозумні дії. Хто ж, як не він, отой дука прославлений, Сю сироту загубив? Хто, як не він, стида, честі позбавлений, дівчину з розуму збив? (П. Грабовський); [Наталя:] То спитайте його: чи я йому що роблю? [Шкандибиха:] Буде й того... Обпоїла чимсь, з глузду збила, та це мало? (Панас Мирний).

179. ЗБИВАТИ / ЗБИТИ З ШЛЯХУ (з дорogi, з курсу і т. ін.) кого. Впливаючи якимсь чином, змушувати кого-небудь відходити від власних переконань, намірів, дій. Людину, котра вірить у правоту своєї справи, збити з обраного шляху неможливо (З журналу); В обох нас вітрами засмалені лиця. Ніщо нас із курсу в труді не зіб'є (С. Олійник).

180. ЗБИВАТИ / ЗБИТИ КОПІЙКУ. Відкладаючи, заощаджувати гроші. [Петро:] Скитався на чужині і зароблену копію збивав до купи, щоб розбагатіти і назвати Наталку своєю вічно! (І. Котляревський). ЗБИТИ КОПІЙЧИНУ. Він зіб'є якусь копієчину бувало й чотири сеанси просидить в кіно (Л. Первомайський).

181. ЗБИВАТИ / ЗБИТИ ОСКОМУ (оскoм-мину). 1. тільки док. Втратити інтерес, потяг до чого-небудь, охолонутися. — Знаєш, Зінко, ми тебе в бригаді все чекаємо. Коли повернешся? Збила вже оскому. Пора! Скільки ж разом працювали (Г. Коцюба).

2. кому. Позбавляти бажання робити щось. [Микита:] Ач, який митець! Мабуть, не всім перезутиє, та швиди [швидко] до Одарки?.. Гляди, щоб я тебе не підперезав, що й дух з тебе випре! Я тобі оскомишу зіб'ю... (М. Кропивницький).

182. ЗБИВАТИ / ЗБИТИ ПИХУ кому, з ко-го. Позбавляти кого-небудь зарозумілості, чванливості, погордливості і т. ін. Й самовпевненому ляху дісталось козацького перцю. Не один раз братчики збивали пиху шляхетному панству (З журналу); — Цієї моя дочка не багато хліба перейла, сидючи дома, — одказав Лоза старостам. Це трохи збило пиху Грицькові (Панас Мирний); Він не від того, щоб Опанас не тільки збив пиху, а й витряс душу цьому гордовитому чубарьку (Я. Гримайло). ПИХУ ЗБИТИ. Мо [може], хоч трохи пиху з нього зіб'є, бо вже такий, трясця його мамі, гордовитий (Л. Пнсьменна).

183. ЗБИВАТИ (збoдити) / ЗБИТИ (звес-ті) З ПУТТЯ кого. Морально псувати, підбурювати на негідні вчинки. Можже, справді, чийсь соллоді уста збили з пуття отого вбивцю, для якого вбивство вже навіть не ремесло [ремесло], а звичка? (Л. Первомайський); — Я трохи винен перед вами, бо Пасикевич увесь час збивав з пуття. Але більше не зіб'є (М. Стельмах).

ЗБИВАТИСЯ

184. ЗБИВАТИСЯ / ЗБИТИСЯ З ДОРОГИ (з путі, з шляху і т. ін.). Втрачати правильний напрямок у діяльності, поведінці; збocувати. Та не сама я на шляху тяжкому, Я не сама манрую в світ широкий. Самій не довго збитися з путі, Та трудно з неї збитися у гурті (Лесья Українка). ЗБИВАТИСЯ З ДОРІЖКИ. — Мене, Соломону, от що пече: здається, з прямої доріжки ми збиватися стали (А. Дімаров).

185. ЗБИВАТИСЯ / ЗБИТИСЯ З НІГ. 1. тільки док. Дуже втомитися, набігавшись, находившись або від різних клопотів. Вона [Марія], звичайно, тепер нітрохи не шкодує, що .. вистояла біля мольберта тоді, коли її родина з нїг збивалася, аби встигнути [на прийом] від однієї графині до другої (М. Слабошпицький); — Хоч би ти, Софійко, допомогла мамі справлятися, а то вона зовсім з нїг збилась сьогодні, — каже пан старший дочці (Лесья Українка); Ішла спішна евакуація, ішла чітка перестрілка, і я остаточно збився з нїг! (М. Хвильовий).

2. Знесилюватися в пошуках кого-, чого-небудь. Данило й Григорій з нїг збилися, розшукуючи старшого, а потім попленталися назад, бо ж повинен Левко нарешті з'явитися до воза (М. Стельмах); Салашистські штики збилися з нїг, шукаючи цього

невідомого патріота, що, ризикуючи життям, мужньо звертався до народу з ефіру (О. Гончар).

186. ЗБИВАТИСЯ (східити) / **ЗБИТИСЯ** (зійти) **НА МАНІВЦІ**. Втрачати правильний напрям у поведінці, діяльності; збочувати. *Хто придивлявся до життя, той не раз бачив, як сягають вершин сильні і як збиваються на манівці слабодухи* (З журналу); — *Та що з тобою сталося, Петре? — Зі мною нічого, а от ти, бачу, зовсім уже .. на манівці зійшов* (М. Ю. Тарновський).

ЗБИРАЙ

187. ХОЧ ГОЛКИ ЗБИРАЙ, зі сл. видно, ясно. Дуже, надзвичайно. Ніч яка, Господи! місячна, зоряна: *Ясно, хоч голки збирай* (М. Старицький); *Вони сіли вечеряти на призьбі. Місяць уже високо підбився вгору, і було ясно, хоч голки збирай* (Б. Грінченко); // Ясний, світлий. *Ніч місячна, хоч голки збирай* (Нар. опов.). **ХОЧ ГОЛКИ ВИБИРАЙ**. А ніч, як день, *хоч голки вибирай*, ані шелесне ніщо, собаки й ті замовкли, поснули (Дніпрова Чайка).

ЗБИРАТИ

188. ЗБИРАТИ ВЕРШКІ [НА МОЛОЦІ]. Брати собі все найкраще, першим користуватися чиймись здобутками. — *Я бачу, що ви любите вершки на молоці збирати*, кинув напівжартома Майстренко (І. Цюпа). **ЗБИРАТИ / ЗІБРАТИ СМЕТАНКУ**. *Збирають* [бездарні автори] *сметанку* з усіх спеціальних праць, дають по правді тільки [тільки] якусь бовтанку, препаровану для їх власного смаку (І. Франко); — *Я своїм товаром не набиваюся — він сам за себе говорить. Але глядіть, скажу вам, щоб потім не калялись: хтось сметанку збере, а вам і сироватки не дістанеться* (М. Стельмах).

ЗБИРАТИСЯ

189. ЗБИРАТИСЯ (складатися) / **ЗІБРАТИСЯ** (скластися) **В [ОДИН] КУЛАК**. Напружувати, концентрувати всі сили, волю, витримку; згуртовуватися. *Іноді Чернишеві здавалося, що ворогові зараз видно все, до зірки на його пілотці .. А переборовши химеру, зачувши поблизу знайоме сопіння, знову збирався весь у напружений кулак і повз далі* (О. Гончар); *У наше життя ввійшла якась свіжа хвиля, розрізнений колектив почав складатися в один кулак* (Ю. Збанацький).

ЗБИТИЙ

190. МІЦНО ЗБИТИЙ. Здоровий на вигляд; дебелий, кремезний. *Міцно збитий* руський солдат стояв і бив об землю м'ячем (Валер'ян Поліщук); *Він [парубок] мав рацію бажати зустрічі лицем до лица: плечі широкі, важкі, шия жилиста, сам кремезний, міцно збитий, весь як з*

чавуну (В. Вишниченко). **НАЧЕ ЗБИТИЙ**. — *Хіба не сподівалася? — запитала Приська, зазіхаючи на здорову, наче збиту дівку* (Л. Яновська). **МІЦНО ЗБУДОВАНИЙ**. *Зросту Матвій великого... Постать його потужна, міцно збудована, "яких сьогодні вже немає"* (У. Самчук).

ЗБИТИСЯ

191. ЗБИТИСЯ З ПАНТЕЛІКУ. 1. Заплутатися, розгубитися. *Що ж я розказувала?.. Забула.. Що за напасть така!.. Почну, почну та й тес... і зіб'юся з пантелику...* (О. Стороженко); — *Хочете — в суд дамо справу, а хочете, — хай громада в селі скаже вам про своє слово... Кають так збився з пантелику, що не знав уже, що й сказати на це* (П. Козланюк).

2. Втратити здоровий глузд, повести себе нерозумно, нерозсудливо. — *Тепер час нам направити молодого раджу на прямий і добрий путь, бо через ту свою селянку він зовсім збився з пантелику*, — сказала цариця (І. Нечуй-Левицький); [Роман:] *.. Наважася спершу все їй [Хведосці] розказати, а зустрівся з батьком її, не вмовчав і виявив серце! Чи я ошалів, чи з пантелику збився?* (М. Кропивницький).

192. ЗБИТИСЯ З ПУТТЯ (з шляху). Стати розбещеним, морально нестійким, здатним на погані вчинки; розпуститися. — *Тобі так легко збитися з пуття в твоїх літах*, — говорила стара Михальчевська на прощанні з Василюю (І. Нечуй-Левицький); *Всі ж вони для неї, як рідні сини, а якщо котрий збився з пуття, то за такого серце болить ще більше* (О. Гончар); [Іван:] *Я збився з шляху, я потеряв [втратив] смак до чистого життя* (І. Карпенко-Карний).

ЗБІГЛО

193. ЗБІГЛО (набігло) **НА ДУМКУ** *кому і без додатка, безос.* Хто-небудь раптово про щось подумав, відчув якесь бажання і т. ін. *Збігло мені на думку, чи не лісовичку я вгледів* (Марко Вовчок); *"Шикарний мужчина", збігло на думку Снявкіна, і тій усмішки сковзнула по вустах* (Іван Ле); — *Та я, бач, тільки спитала, — так набігло на думку: чи паймити гній вивозитимуть, чи повезуть мливо до млина* (І. Нечуй-Левицький).

ЗБОЧУВАТИ

194. ЗБОЧУВАТИ / ЗБОЧИТИ З ШЛЯХУ. Відхилятися від правильного напрямку в діяльності, поведінці, поглядах. *Вона [Регіна] домагається зміни напрямку [газети]... Та ні! Було б підло збочити з вибраного шляху* (І. Франко); *Система гріхів створює також свосвідну "огорожу", що оберігає віруючого від небезпеки збочити з оптимального шляху самовдосконалення* (З журналу).

ЗБУВАТИ

195. **ЗБУВА́ТИ** (спуска́ти) / **ЗБУ́ТИ** (спустити) **З РУК** кого, що і без додатка. Позбуватися когось, чого-небудь або продавати щось. [Гнат:] *Так от, учора їздив я в місто на ярмарок: треба було збути з рук одну шапку* (М. Стельмах); *Він залюбки збув би його [панський одяг] з рук, але що як ститас пан: "А чого це, Корнюшо, не бачу на тобі своїх брюк?"* (М. Стельмах); — *Не пропив я [добро], не прогайнував... усе спустив з рук, аби тільки як-небудь прикрити ваші злидні* (П. Куліш).

ЗВАЛИТИСЯ

196. **ЗВАЛИ́ТИСЯ** / **ЗВА́ЛЮВА́ТИСЯ** **НА ГО́ЛОВУ** (ру́ки, плече́) чий (чий). 1. Несподівано стати для когось-небудь об'єктом турбот, клопоту і т. ін. *Тепер знову звідкись звалився [Іван] на їхню голову* (О. Гончар); [Назар:] *Стільки роботи завалилось на твої руки*. [Катерина:] *Мені не звикати* (М. Зарудний); *На його плечі, крім теці, мали завалившись ще чотири дорослих дівиці, яким у свою чергу треба буде дати посаг і поводити заміж* (Ірина Вільде).

2. Зненацька початися, наступити (про явища, події і т. ін.). *Війна завалилася на голову зовсім неждано* (В. Козаченко); *Надто вже вони ваговиті ["подарунки" — лібсралізація цін, приватизація], щоб отак просто завалюватися на наші голови* (З газети).

ЗВАРИШ

197. **КА́ШІ** (пйва) **НЕ ЗВА́РИШ** (не навба́риш) з ким. Не домовився, не дійдеш згоди, взаєморозуміння з кимсь. — *Ні, з вами каші не звариш!* — *промовив голосно панич, закриваючи книжку* (Панас Мирний); — *Він, — каже [Гриць до Івана], — гордий. З ним не звариш каші* (Л. Костенко); *З дурнем пива не звариш* (Укр. присл.); [Копач:] *З вами каші не павариш. Піду краще до криниці* (І. Карпенко-Карий). **ЗВАРІ́ТИ КА́ШУ**. Безбородько відчув, що з Марком сьогодні можна буде зварити кашу (М. Стельмах).

ЗВЕРНУТИ

198. **ЗВЕРНУ́ТИ** (збі́гти) **НА СВОЮ** (на ту ж, діал. на тую ж) **СТЕ́ЖКУ**. 1. Вертатися до попередніх роздумів, думок. — *Чому се так, що пан має необмежені грунта [грунти], а мені не дав Бог і клаттика землі? — непомітно для себе звернув Семен на тую ж стежку* (М. Коцюбинський). 2. Знову починати діяти в певному, властивому для себе напрямку. — *От дурів-дурів [Чіпка], та таки й збіє на свою стежку!*... — Так казали люди (Панас Мирний).

ЗВЕРТАТИ

199. **ЗВЕРТА́ТИ** / **ЗВЕРНУ́ТИ** **З ДОРО́ГИ** (з шля́ху). Відходити від своїх переконань, поглядів, принципів, змінювати їх. *З раз обраної на поетичній і на життєвій ниві дороги Шевченко вже ніколи не звертав* (Слово про Кобзаря); *Ти [В. Сосяра] теплу ніжність до людини Уззя, як хліб, у творчу путь. Хто шлях обрав собі сдиний, Тому із нього [з шляху] не звернуть* (М. Рильський).

ЗВЕСТИ

200. **ЗВЕСТИ́ ДУХ**. Трохи перепочити. — *Слухай лишень, що я тобі скажу, а ви дайте мені дух звести, — чого насупились усі разом? Сідайте ж бо кружжя та й слухайте* (Марко Вовчок); *Запорожці палили, не зводячи духу. Задні заряджали рушницю переднім* (О. Довженко).

ЗВИТИ

201. **ЗВІ́ТИ** / **ЗВІВА́ТИ** (ві́ти) **ГНІЗД́О** (кубл́о). 1. тільки гніздб. Влаштувати особисте життя, створити сім'ю. *Думав я — зійдемося із Орисею, зів'єм своє гніздо, а виходить як у тій пісні: "Ой ти, дівчино, моє ти зерня, дорога наша — колюче терня..."* (Григорій Тютюнник); *Не знати тобі, Свириде, того цястія, не мати тобі ніколи свого добра, не винути свого гнізда тобі* (Панас Мирний). **ЗВІ́ТИ ГНІЗД́ЕЧКО**. [Кембл:] *Річард молодий... Одружиться колись, зів'є гніздечко, то й іграшки забуде* (Леся Українка). **ЗВІ́ТИ / ЗВІВА́ТИ КУБЕ́ЛЬЦЕ**. *Звила [Катря] собі затинище домашнє кубельце, пародила дитину, та, проте, не могла вийти дома* (Л. Дмитерко); *Йй [Марусі], як і кожний молоденький жіночці, хотілося звити власнє кубельце. Щоб і хата своя була, і двір, і город* (А. Дімаров); *У хлопця.. турбот вистачає: незабаром весілля, своє кубельце звивати* (І. Муратов). 2. Зосередитися, утвердитися (про щось негативне). — *Од пана до пана... з гуральні в сахарню... з кубла в кубло [йшли палити селяни]. Скрізь, де людська кривда гніздо собі звила* (М. Коцюбинський); *Прощання перейде колись у картини мої, розлука зів'є собі гніздо в моєму серці* (О. Довженко); *В людських душах звивали кубла темного царства сили: лиха заздрість, глуха віра та безнадійність довічна* (Панас Мирний).

3. зневажл. Організуватися в групу, що займається антигромадською злочинною діяльністю; укоренитися де-небудь. — *Справа, брат, серйозна. Вони ж там таке гніздо в "Тракторзбути" були звили...* *Думав — серйозні люди, чисті і на совість, і на руки, а вони — пройди* (Ю. Збанацький); *Ставили цей мур графи Браніцькі, щоб звити торговельне кубло для своїх улюблених крамарів та ходячих банкірів* (І. Нечуй-Левницький).

ЗВОДИТИ

202. **ЗВОДИТИ** (збивати) / **ЗВЕСТИЙ** (збивати) **НА МАНІВЦІ**. 1. кого. Викликати замішання; бентежити. *Безсоння і розпачливі думки гнітили його і збивали на манівці* (Н. Рибак).

2. що. Навмисне заплутувати щось, дезорієнтувати кого-, що-небудь. *Сам він не раз .. помагав заплутувати найпростіші справи, .. щоб цісарське правосуддя зводити на манівці* (І. Франко); — *З'ясу стисло свідкам звинувачення, щоб не збивали суд на манівці* (Л. Костенко).

203. **ЗВОДИТИ** / **ЗВЕСТИЙ** **В МОГІЛУ** (в труну) кого. Доводити до загибелі, до смерті. [Тамара:] *Господи! Ця анатолія зведе мене в могилу* (І. Кочерга); — *Не плач, Анно, нічого не вдиш, стара людина князь Мстислав, хвороба його в могилу звела* (А. Хижняк); *У тій церквочці кам'яній .. Пом'яну і попелом розвіяного батька... і матір, що звела я у труну* (Л. Костенко).

204. **ЗВОДИТИ** / **ЗВЕСТИЙ** **ДО СПІЛЬНОГО** (до одного) **ЗНАМ'ЕННИКА** що. Прирівнювати кого-, що-небудь одне до одного; уподібнювати. Треба було "вживатися" в життя підприємства, звикати, "притиратися" і зводити до одного знаменника колишні уявлення з дійсністю (В. Козаченко). **ПРІВОДИТИ** **ДО СПІЛЬНОГО ЗНАМ'ЕННИКА**. — Тільки чотири типчики виявились "проти". Та ми приведемо і їх до спільного знаменника (В. Речмедін).

205. **ЗВОДИТИ** / **ЗВЕСТИЙ** **З РОЗУМУ** (з ума) кого. 1. Негативно впливаючи на психіку, викликати в когось почуття роздратування, гніву і т. ін.; доводити кого-небудь до божевілья. *Племінничок звів з ума сестру, — сестра божевільна* (Панас Мирний); [Софія:] *Іди, іди з очей моїх, чарівниця лукава! Іди! Не пали мене своїм поглядом східним — ти гірше сатани, ти мене з ума звела, ти одбила у мене чоловіка* (І. Карпенко-Карий).

2. Бути причиною невиважених, нерозумних вчинків. *Голод зводив з розуму, солдати раді були їти на фронт, щоб тільки одержати нову, кращу одягу і похідний пайок* (В. Гжицький); [Яцько:] *Казав тобі раз, Казав тобі два, Ой, не пий ти горілочку, Бо зведе з ума!* (М. Кропивницький).

3. Захоплювати, полювати кого-небудь; викликати почуття великого кохання. — *Яксь така повернулася, що з розуму зведе, забаламутить [сина], і де вже йому тоді про інститут, про науку...* (О. Гончар); *Ашичка своїм дзвінком і бентежливим сміхом та умінням літати на танцях метеликом від парубка до парубка звела з розуму багатьох* (М. Івасюк); // Викликати почуття захоплення, схвилюваності, неспокою і т. ін. *О зорі, зорі, кого*

ви не зводили з ума! Навіть Матвій Прибиймуха не може заснути такої .. ночі! (І. Цюпа); // Спокушати. [Лицар:] *Спізнаються по волі молодята і вже присяги прагнуть — знов неволі...* [Службка:] *А ти би як хотів? Звесни з ума, та й кинути? Ти мудрий "без присяги", це кожний захотів би!* (Леся Українка). **ПОЗВОДИТИ** **З УМА** (про багатьох). *Ми тут позоводили з ума усіх наших хutorянок* (І. Нечуй-Левицький).

206. **ЗВОДИТИ** / **ЗВЕСТИЙ** **КІНЦІ** **З КІНЦЯМИ**. 1. Ледве справлятися з матеріальними труднощами, нестатками. *Сім'я ледь-ледь зводила кінці з кінцями, тягнучи напівголодне життя* (З глибини душі); *Усіх людей ділив [Григорій] на базачів, злидарів і тих, що сьак-так крутяться на землі, зводячи кінці з кінцями* (М. Стельмах). **КІНЦІ ДОКУПИ ЗВЕСТИЙ**. *І справді, — думав я, — що чоловік заробив — то його вистача тільки на те, щоб сьак-так прохарчуватися та кінці докупити*... (Панас Мирний).

2. Узгоджувати сторони якоїсь справи; справлятися з труднощами у чому-небудь. [Бондар:] *У мене є ваші зведення, товаришу Скарбун. Чому ви не червоністе, дивлячись на них? Ви ж самі не можете звести кінці з кінцями у цих папірцях* (М. Зарудний); — *Нам треба помовчувати. Зводиши кінці з кінцями, не ображаючи й нічим не принижуючи одне одного* (М. Рудь). **КІНЦІ З КІНЦЯМИ ПОЗВОДИТИ**. *Однаково тяжко буде, я вже себе пізнав трохи, а тільки ж оце надумав кінці з кінцями позоводити, щоб совість не так гнітила* (Є. Гуцало). *І не зійшлися кінці з кінцями. — Комору в порядку передав? — Та трохи не зійшлися кінці з кінцями. Нестачу завтра ж донесу* (М. Стельмах).

207. **ЗВОДИТИ** / **ЗВЕСТИЙ** **РАХУНКИ** з ким і без додатка. Мстити кому-небудь, караючи його, розправляючись з ним за що-небудь. *Наймити, біднота зводили рахунки з своїми господарями, а потім йшли у війсьکو до Наливайка* (Іван Ле); *В думці він уже торжествував: "Іди, іди, товаришу Яремчук, одержуй директиви. Та назад ти не повертайся: тут тобі й лежати на доорозі з діркою в черепі. Зведемо старі рахунки до кінця..."* (І. Цюпа). **ПОЗВОДИТИ** **РАХУНКИ** (з багатьма). *І тепер він прийшов. У всякому разі треба позоводити рахунки* (Б. Гріченко).

208. **ЗВОДИТИ** (зганяти) / **ЗВЕСТИЙ** (зігнати) **ЗІ СВІТУ** кого. Доводити кого-небудь до загибелі, до смерті. [Ярина:] *Мамо! Тату! За віщо ж ви мене згаїєте зі світу?* (І. Карпенко-Карий); — *Хіба ж таке забудем? — голос Демиди затремтів. — Бачиш, яка доля наша однакова, твого батька і мого шляхта з світу звела* (Н. Рибак); *Бо всі оті нероби й базіки, забачивши такого*

чоловіка, ганятимуться за ним, аж поки зведуть зі світу (П. Загребельний); — Коли видужила і стала здорова, знала сама, що він [чоловік] добре робив. Загадую тепер, як підозрівала його, ніби хоче з світу звести (В. Барка); Нехай їй біс. Тій гаспидській горілиці! Вона мене з світу зжене (П. Гулак-Артемовський).

209. НЕ ЗВОДИТИ ПОГЛЯДУ з кого—чого. Пильно дивитися на кого-, що-небудь; стежити, спостерігати за кимсь, чимсь. [Роман] не зводиш погляду з картини, де з ніжних відтінків фарб прямо відслюються [відшаровуються] береза і забутий стіжок сіна, ніби говорять, що вони теж живі (М. Стельмах); А красуня, кругловида і рум'яна, не зводила погляду з свого коханого (М. Чабанівський).

З В У К

210. ПУСТІЙ (порожній) ЗВУК. Нічого не вартний. — В цій кривавій боротьбі, Папо, з поступом наук, Ти пустий сьогодні звук! (І. Франко); Він зрозумів, що .. всі переконливі мотиви для цієї людини — порожній звук (Я. Баш).

З В У К У

211. ІНІ ЗВ'УКУ. 1. Абсолютна тиша, мовчання. На кораблях — ні поруху, ні звуку. Матроси стоять на юті, мов статуї (В. Кучер).

2. Мовчати, не відповідати на що-небудь. — Будем їсти, говори?.. — Муж на те ні звуку. А по звичці, догори Піднімас руку (С. Олійник).

З В'ЯЗАТИ

212. НЕ [ВМІТИ (могти і т. ін.)] ЗВ'ЯЗАТИ ДВОХ СЛІВ (два слова) [ДОКУПИ]. Бути неспроможним чітко, логічно, зв'язно висловлювати свої думки. Каландріно, виснажений .. втрапив, як йому здавалось, своє частя, негоден був і двох слів докупити зв'язати, щоб дати якусь відповідь товаришам (Переклад М. Лукаша); Сахно .. довго не могла опанувати свого хвилювання й зв'язати два слова для відповіді (Ю. Смолич).

З В'ЯЗУВАТИ

213. ЗВ'ЯЗУВАТИ / ЗВ'ЯЗАТИ РҀКИ кому, чий і без додатка. 1. Одружувати; вінчати. — О-ох сину, сину! .. Кожна дівка, поки не вийшла заміж, то й добра; а як зв'язали руки, то зараз і почне витребенькувати (Панас Мирний); Аби вірно кохались, а там, чи зв'язав піп руки, чи не зв'язав — однаково (М. Коцюбинський).

2. Позбавляти кого-небудь можливості вільно діяти. Але вона нічим допомогти не була в силі. Навпаки: перешкоджала самою вже своєю присутністю, зв'язуючи опришкам руки. І на неї дивилися вороже, навіть з ненавистю (Г. Хоткевич); Давно

б я утік з того міста, .. так Владек мені руки зв'язав: зовсім хлопця скрутила хвороба (І. Муратов). ЗВ'ЯЗАТИ РҀКИ. А поміч подати — даремна турбота: розв'язаний розум — так зв'язані руки (М. Коцюбинський); Багато ми маємо прав, тільки, на жаль, багато з них лише декларація. Руки, як і раніше, зв'язані (З журналу).

214. ЗВ'ЯЗУВАТИ / ЗВ'ЯЗАТИ РҀКИ й НОГИ кому. Не давати змоги вільно діяти, заважати комусь. — Дівчина тобі руки й ноги зв'язе (Марко Вовчок); — Хто більше любить волю, хто не зв'язав собі руки й ноги жінкою та дітьми — той тікає на Січ або в Дике Поле (З. Тулуб). СПҀТАТИ РҀКИ й НОГИ. Вдова лежить недужа: тяжка слабість спинала руки й ноги, прикувала до постелі (М. Коцюбинський). СПЕЛЕНАТИ ПО РУКАХ І НОГАХ кого. По руках і ногах, немов немовля, спеленало колектив таке держсмавлення (З газети).

215. ЗВ'ЯЗУВАТИ / ЗВ'ЯЗАТИ СВОЄ ЖИТТЯ (себе, свою долю) з ким. Вступати до шлюбу, одружуватися з ким-небудь. Чи кохала його, йдучи до шлюбу, зв'язуючи з ним своє життя, чи знала тоді це почуття? Мабуть, що ні (Г. Коцюба); Відтоді, як вона зв'язала себе з тим пияком, вигляд у неї стає дедалі згорьованіший, змучений (О. Гончар); Не вдалося [Уляні] колись з ним зв'язати своєї долі, то хоч зараз посидить коло нього (Д. Бедзін).

З Г А Н Я Т И

216. ЗГАНЯТИ (згнати) / ЗІГНАТИ ЗЛІСТЬ (зло, досаду, серце і т. ін.) на кому. Мститися не тому, хто викликав роздратування, невдоволення, гнів, а кому-небудь іншому. — Оце було її діти пустують, вона на них сердиться, а на мені згонить злість (І. Нечуй-Левницький); Її, як дівку, відкілясь здалека взяту, поїдмо їли, .. би-ли і всяку досаду на її зганяли (Грицько Григоренко); [Катерина:] Пан сотник дуже свариться, як углядить твої сльози, і на нас .. зганя своє серце (О. Стороженко); Сьогодні в Тимка був такий настрій, що йому хотілося придиратися за дрібниці, і він вирішив зачепити Сергія, щоб зігнати на ньому своє зло (Григорій Тютюнник).

217. ЗГАНЯТИ (згнати) / ЗІГНАТИ ОСКОМУ (оскормити) на кому—чому. Переносити гнів, роздратування за щось на кого-, що-небудь. [Бурятинський:] З батьком, видно, знов за щось посварився, а на організації оскому прийшов зганяти (О. Гончар); — Ти, мамо, гра чогось сьогодні. На батька маси гнів, а на мені оскому зганяєш (І. Цюпа); — Лежу й не встаю. Так усе болить. А тут ще батько сердиться, що ти в тюрмі, я нездужаю. Згонить оскому на мені, лас мене

(А. Тесленко); // Мститися кому-небудь за щось. *Хотілося б зогнати оскому На коронованих гл'вах, На тих помазаниках Божих* (Т. Шевченко).

ЗГОРТАТИ

218. ЗГОРТАТИ (складати) / ЗГОРНУТИ (скласти) РУКИ. 1. Переставати щось робити, ставати пасивним. *Старість білим волосом припорошила його голову, але він не згортав рук, не кидав праці* (М. Коцюбинський); *Зінька взяла кухоль і, обхлюпуючи руки над цеберкою, сказала через плече: — Бачите — не сиджу, не згорнула ж руки* (А. Головка).

2. тільки док. Умерти. — *Божже мій! Як же він житиме?.. Ще такі хоч поки я [мати] це ворочаюсь [пораюсь], біля печі хоч, а згорну я руки?* (А. Тесленко). ЗГОРНУТИ РУЧЕНЬКИ. *Ой, як я прийду, Тебе не застану, Згорну я рученьки, Згорну я біленькі Та й нежив я стаю* (Пісні та романси...). СКЛАСТИ РУКИ НА ГРґДЯХ. *Як складу на грудях руки, За тюрмою на шпиль, Під хрестом (ознака муки) Поховайте у гіллі* (П. Грабовський).

ЗГОРЯТИ

219. ЗГОРЯТИ (згорати) / ЗГОРІТИ (спопеліти) ВІД (з) СОРОМУ. Дуже бентежитися, ніяковіти, червоніти. [Іван:] *Не ждав я, щоб і мені, старому, прийшлося згорати від сорому перед добрими людьми за тебе!* (С. Васильченко); *Коропов стояв, згоряючи з сорому, кліпав очима й ладен був іти геть* (В. Земляк); — *Я думала спопелію від сорому, коли мені сказали* (Ірина Вільде).

ЗГУБИТИ

220. ЗГУБИТИ З СВІТУ (з світа) кого. Довести до загибелі, смерті. *Дуже хотіла мачуха згубити з світу невістку, але ніяк це не вдавалось їй* (Укр.. казки); *Будеш знати, козаченьку, Як русалка любить, — Скоро ж тебе те кохання З цього світа згубить* (Лєся Українка).

221. ЗГУБИТИ ОЧІ. 1. Втратити зір, осліпнути. — *А може, це я згубив очі на грєблі? Нічого ісінько не бачу! Їй-богу, нічого ісінько!.. — говорив Кайдаш сам до себе* (І. Нечуй-Левицький); *Мені відчинив сліпий дідок, що колись згубив очі на музичній фабриці* (Олесь Досвітній).

2. Дуже засоромитися, зніяковіти. — *Як твої справи? — сказав мені Олекса. — Тезиси [тези] готові? Я, згубивши очі, почав нишпорити по кишнях, шукаючи міфічні тезиси* (Л. Первомайський).

ЗГУЩУВАТИ

222. ЗГУЩУВАТИ (згущати) / ЗГУСТИТИ ФАРБИ (бáрви). Надмірно перебільшувати що-небудь. [Канцлер:] *Я фарби згущую? Так ні ж! Картина в нас іще чорніш* (Переклад М. Лукаша);

Хлопець розповідав друзям про своє життя, не згущуючи барв (М. Зарудний); — *Я навмисне згустив фарби, щоб акцентувати на головній небезпеці* (І. Муратов). ЗГУЩЕНО ФАРБН. *Тритувний, відчувши, що переборщив, спробував згладити враження: — Може, в чому й згущено фарби, але ж диму без вогню не буває. Чи такі вже ми святенські?* (О. Гончар).

ЗДАВАТИ

223. ЗДАВАТИ / ЗДАТИ В АРХІВ (до архіву). 1. кого. Визнавати кого-небудь непридатним для чогось. [Орест:] *Коли пропало, то вже не поправиш...* [Острожин:] *Як ви можете так спокійно? Се ж значить здати себе в архів?* (Лєся Українка).

2. що. Відкидати, забувати що-небудь як застаріле, непотрібне. [Божко:] *Е, Гришо, рано ви здаєте до архіву свій скальпель. Поки що операція — радикальна допомога* (С. Голованівський); *Щоб дідько взяв злобу й ненависть, А лють і заздрість здав в архів* (С. Караванський). ЗДАВАТИ НА СКЛАД. *Тяжко було розставатися із мрією стільки літ... здавати на склад уся свою діяльність* (Г. Хоткевич).

224. ЗДАВАТИ / ЗДАТИ ПОЗИЦІЇ. Поступатися перед ким-, чим-небудь, не бути наполегливим у чомусь, відступати. *Будівельники не думали здавати свої позиції ні на день, ні навіть на годину* (М. Ю. Тарновський); *Здає позиції стара гвардія...* *А треба рухатися вперед* (В. Гужва).

225. ЗДАВАТИ / ЗДАТИ СОБІ СПРАВУ в чому і без додатка. Усвідомлювати що-небудь, здогадуватися про щось, розбиратися в чомусь. *Він не здавав собі справи, він не пам'ятав себе, клеотів і тіпався весь, як божжевільний, спостерігаючи, як Великін намагався звести і не міг, оглушений, з розбитим об плінтус обличчям* (І. Багряний); *"Так, так..."* — шепотіла вона, не здаючи собі справи в тому, що десь уже сходилася публіка на її концерт, що на вулиці чекало на неї авто... (Л. Смілянський); *Вона чогось мусила згадувати про Дарку, не раз навіть плакала при тому — чи за лялькою, чи за Даркою, вона якось сама не могла собі здати справи в таму* (Лєся Українка).

ЗДАВАТИСЯ

226. ЗДАВАТИСЯ / ЗДАТИСЯ НА СЛОВО чис, яке. Погоджуватися з чимсь, слухати чієї-небудь поради, піддаватися на що-небудь. — *Отсе зять, а то дочка... Розсудить їх, як ваша ласка, по правді... Я вже здаюся на ваше слово, як розсудите, так і буде...* (М. Коцюбинський); [Маруся (падає перед гуменю):] *Матушко! простіть мене! грішна я, грішна... Здалася на слово улєсливе, здалася на речі лукаві...* (Панас Мирний).

ЗДЕРЕ

227. **ЗДЕРЕ [З ЖИВОГО] Й З МЕРТВОГО**, зі словоспол. такий і, що. Дуже спритний у хабарництві. [Панас:] *Бідові у нас були чиновники там такі були, що й з мертвого здеруть!* (М. Кропивницький); — *Дай цьому дерилуду си-
неньку, бо він такий, що здере з живого й мерт-
вого* (М. Стельмах).

ЗДИРАТИ

228. **ЗДИРАТИ** (зня́ти, зді́ймати, лу́нити і т. ін.) / **ЗІДРАТИ** (зня́ти, зді́йняти, злу́пити і т. ін.) **ШКУРУ** (по три шку́ри, сім шку́р і т. ін.) з кого і без додатка. 1. Оббирати кого-небудь; вни-
зискувати, експлуатувати. Вони [поміщики] *зди-
рали по три шкури з українського селянина* (І. Цюпа); — *Вони [багачі] на людей капкани
ставлять, як на вовка. Спіймавсь, — здерунь із
тебе шкуру; оббілюють дочиста, а те, що їм не-
потрібне, викинуть в гній* (М. Коцюбинський); — *Прийдуть до нього [багатія] селяни зерна пози-
чать, меду на кутю дасть, а прийдеться до від-
дачі — десяту шкуру здере* (Григорій Тютюнник); *Все думав: "Та й жартівливий же який наш
пан, пошили йому, Боже, здоров'я — жартуючи й
шкуру зді́йме!"* (Панас Мирний); // Брати високу
плату за щось. Князь був на торговині, скаржи-
лись-бо йому повгородці, що купці захожі лу-
плять по три шкури за все (П. Загребельний); — *Яка ваша ціна? — Шкури не здери. Християнин
же я. Думаю, що вам не першина чути, які ціни на
такі куски [землі]* (У. Самчук).

2. Нешадно бити, карати когось. Скільки знали
Протасія, він усе робив не так, як люди... Ще ма-
лим *здирав* із нього шкуру батько за оту вісячу
упертість (А. Дімаров); [Івга:] *Приходить, Мусієч-
ку, голубчику, любий! [Мусій:] Та я б на крилах ра-
дій летіти, дак коли ж Мартин сказав, що й
шкуру здере* (Б. Грінченко); *Закипіло в мене сер-
це — сім шкур би з них зідрав за таку шкоду* (Гри-
горій Тютюнник).

ЗДІЙМАТИ

229. **ЗДІЙМАТИ / ЗДІЙНЯТИ** (зня́ти)
[ВАЖКИЙ] **КАМІНЬ** (тяга́р) **З СЕРЦЯ** (з ду-
ші). Звільняти від того, що гнітить, мучить кого-
небудь. Злість душила його за горло, а прокльони,
які посилав він усім законам, що не дають бід-
ним людям спокійно жити, не здіймали важкого
каменя з серця, не зменшали злості (М. Коцю-
бинський); *Христі наче хто камінь зняв з душі:
разу стало і вільно, і легко* (Панас Мирний).

ЗДУЛО

230. **ЯК** (мов, на́че і т. ін.) **ВІТРОМ ЗДУЛО**
(змело́) кого, що, безос. Хтось або щось несподівано

або безслідно зник чи зникло. Мене з печі як віт-
ром здуло (М. Стельмах); — *Усмішку з Толиного
обличчя наче вітром здуло* (С. Журавич); *Ко-
місар пожвавішав: його поганий настрої немов
вітром здуло* (Ю. Бедзик); *Касириша зникла, наче
її вітром змело* (В. Винниченко).

ЗЕМЛЕЮ

231. [І (хоч)] **ПІД ЗЕМЛЄЮ**, зі сл. знайти́, відшукати́ і под. Де завгодно, скрізь, всюди;
будь-якими засобами. [Івга:] *Та я б його, бісового
сина, і під землею знайшла! Я б з його оті гроші
видрала разом з його ненажерливими очима* (Па-
нас Мирний); [Випочерпець:] *Немає кубка з яш-
ми!* [Хуса (єрізю):] *Як нема? Хіба хто вкрав? Я
зłodія знайду хоч під землею!* (Леся Українка); — *Ну, я їм цього не подарую! Я їх під землею знай-
ду* (Григорій Тютюнник).

ЗЕМЛІ

232. **ЯК** (мов, на́че і т. ін.) **З-ПІД ЗЕМЛІ**.
1. зі сл. з'явля́тися, вігу́лькнути і т. ін. Рап-
тово, несподівано. *Дідуть вони [дядьки], балака-
ють..., коли чи як з-під землі перед ними з'явився
сам пан полковник* (Пар. опов.); *Всі три хлопці
з'явилися, як би з-під землі виринули* (Л. Марто-
вич); *Попереду наче з-під землі вигу́лькнуло щось
сіре, чим далі воно збільшувалося, росло — вітряк*
(З журналу).
2. зі сл. го́лос. Дуже глухий, далекий. — *Еге! Та
ви он як — спати?! — доноситься до вас голос
Якимів, мов з-під землі* (Панас Мирний).

ЗЕМЛЯ

233. **ЗЕМЛЯ ГОРИТЬ ПІД НОГАМИ**.
1. чийми, в кого. Для кого-небудь становище стає
критичним, безвихідним. *Наші війська розгроми-
ли фашистів під Москвою і пруть їх далі. Вся зем-
ля горить під їх ногами* (Григорій Тютюнник); — *Ви закінчуйте свою роботу, захистите канди-
датську, .. хіба у вас горить земля під ногами?*
(Н. Рибак); *Положення [становище] жахливе,
земля горить під ногами* (Б. Лепкий); *Народні
дружинники борються за зміцнення правопоря-
ду, і там, де вони діють активно, земля горить
під ногами у злочинців* (З газети). **ГОРИТЬ ЗЕМЛЯ**
під ким. Треба, щоб під окупантами горіла земля
(О. Гончар).

2. перев. зі словоспол. такий і, що. Хто-небудь
спритний, вправний, здатний перев. на погані
вчинки. — *У мене два дружки працюють на заво-
ді. Такі хлопці — земля під ногами горить. Я їх
підмогоричу. Вони підуть у ліс, зустрінуть прав-
дошукача і дадуть йому такої духопелки, той про
все на світі забуде* (В. Сологуб). **ЗЕМЛЯ ГОРИТЬ**
під ким. *Тато тихцем розповідав, що Заволока*

був до революції таким конокрадом, що й земля під ним горіла (А. Дімаров).

234. **ЗЕМЛЯ НЕ ПРИЙМАЄ** кого і без додатка. 1. Хто-небудь не може бути похованням через велику кількість загинлих. — *Нас тут трис-та, як скло, товариства лягло! І земля не приймає* (Т. Шевченко).

2. Хто-небудь не може бути похованням через великі гріхн, злочини. *А ворогам народу, тим, що обдурюють його в газетах і оббивають пороги німецьких гестапо,— живодерам передай, що краще було б їм на світ не родитись, ... що їх не прийме земля наша* (О. Довженко).

235. **ЗЕМЛЯ ОБІТОВАНА**. 1. Благодатний край, де панує повний достаток. Велична Асканія Нова, як обітована земля, а навколо неї степ, одноманітний сірий простір (Н. Рибак); Брели [заробітчани], зігнувшись під клунками, виснажені, худі, почорнілі від гарячих супротивних вітрів, пробиваючись на Каховку, як у землю обітовану (О. Гончар).

2. Місце заповітної мрії, пристанище; сподівана мета. *Невже приходить край його мандрма? Боже праведний, доведи його на обітовану землю* (Ю. Яновський); *Все своє життя йшов він крутими стежками науки до храму всезнання, наче палігрим до землі обітованої* (З журналу).

236. **ЗЕМЛЯ ТІКАЄ З-ПІД НІГ** у кого і без додатка. 1. Хто-небудь втрачає рівновагу, падає. *Земля тікала з-під ніг, і Хмельницький упав горілиць, ут'явшись в чорні сволоки з стелі .. розплющеними очима* (Н. Рибак).

2. Хтось втрачає свої позиції, зазнає краху в чому-небудь. *Міцно стояв на землі Степан Куреня, і раптом — земля тікає з-під ніг! Караул, рятуйте, кривне однімають, рубають під корінь* (В. Дрозд).

237. **[ХАЙ, НЕХАЙ] ЗЕМЛЯ [БУДЕ] ПУХОМ** (пером) кому. 1. Усталена формула прощання з покійним при похованні. — *Ну, що ж, до-но! — промовив дядько з сльозою в голосі. — Земля йому пухом. Така не повернеш* (В. Речмедін). **НЕХАЙ ЗЕМЛЯ [БУДЕ] ПУХКЕНЬКОЮ** (легка) кому. Поминальники .. хуленько потягнулися до чарок. — *Нехай же йому земля пухкенькою буде,* — сказала котрась молодиця і скорботно зітхнула (Григорій Тютюнник); *Нехай йому земля легка!* (Укр.. присл..).

2. Уживається як добра згадка про небіжчика. — *В покійника вашого батька, князя Михайла, нехай буде земля йому пером, була мені служба дуже важка* (І. Нечуй-Левницький); *Що за людина був цей Павло Васильович! Хай пухом йому земля. Ну, як дитина, добрий та чулий* (О. Сизоненко);

Вони з братом (земля йому соловецька пером!) забрели туди, з полювання йдучи (І. Багрянний).

ЗЕРНИНИ

238. **НІ ЗЕРНИНИ НІ ПИЛИНИ** у кого. Хто-небудь абсолютно нічого не має (про запасні продуктів, зерна і т. ін.). — *Гей, Антоне, Антоне, мій невдалий господарю?! Весна прийшла, а в нас ні зернини ні пилини* (С. Чорнобривець).

ЗЕРНО

239. **НА МАКОВЕ ЗЕРНО** (зернятко).

1. зі сл. хоч. Дуже мало, хоч трохи; скільки-не-будь. — *Ба, коли б то прожив, а то проблукав по всіх усядах і ніде не залишив сліду: хоч би тобі на макове зерно що зробив з того, що замолоду мізкував* (О. Коннський); [Настя:] *Хоч на макове зерно оддачу за горе України! (Прожогом виривас ключі з Марусиних рук). Одчиняйтесь, тюрми! вилітайте, орли, на волю!* (І. Нечуй-Левницький); *Що я зробив поганого — або хоч на макове зернятко — для своєї користі* (Р. Іваннчук).

2. зі сл. і, ні. Зовсім, ніскільки. *Михайло і на макове зерно не боявся панів, бо знав: на ньому не знайдуть і крихти провини* (І. Чендей); *Був [Карпо] чоловік чесний дуже, правдивий, ніколи нікого й на макове зернятко не одури, сам .. робив по правді, а тепер он що вигадав!* (Б. Гринченко); *Я тим судовим лікарям і на макове зернятко не вірю, — зауважив чоловік інтелігентного вигляду* (Переклад С. Масляка).

240. **РАЦІОНАЛЬНЕ ЗЕРНО**. Щось суттєве, доцільне, конструктивне. *Іван читав Хаблаків нарис. ... А прочитавши, подумав, що раціональне зерно в матеріалі є* (В. Дрозд).

241. **ЯК МАКОВЕ ЗЕРНО** (зерня). Зовсім малий. Одна маленька вигода, друга — теж невеличка, з пучку, третя — як макове зерно (Є. Гуцало). **З МАКОВЕ ЗЕРНО**. — *Бачу, орач з тебе вийшов у світовому масштабі. А моя садиба — з макове зерно. Тобі тут і розійтися ніде* (М. Рудь).

ЗЖИВАТИ

242. **ЗЖИВАТИ / ЗЖИТИ ЗІ СВІТУ** (зі світа) кого. 1. Створювати кому-небудь нестерпні умови для існування. [Тиміш:] *Зате Хороську чоловік не б'є. [Софія:] Її свекруха скоро з світу живе* (М. Кропивницький); *Поїде [Віктор] звідси на радість тим, хто хотів би зжити його зі світу* (П. Автомонов).

2. Доводити до загибелі, до смерті. *Батька твого за землю з світа зжив Козут* (І. Цюпа); — *Все одно, — буркнула Катря. — І сама втоплюся, але й ту шльондру ізживу із світу* (В. Кучер).

243. **ЗЖИВАТИ / ЗЖИТИ СЕБЕ**. Внчеплуватися, ставати непотрібним. *В новій обстановці і*

керівники держав почали розуміти, що "холодна війна" зжила себе, що потрібна нова, більш розумна і реалістична політика (З газети).

ЗІГНУТИ

244. **ЗІГНУТИ** (скрутити) **В БАРАНЯЧИЙ РІГ** кого. Примусити бути сумирним, слухняним, покірним. — *А що може вдіяти Нехльода, коли ми всі згуртуємось? — Доки згуртуємось, то він тебе в баранячий ріг зігне* (А. Шиян); [Бобочка:] *Дама з таким характером в одну мить скрутить вас у баранячий ріг* (В. Собко).

ЗІГРАТИ

245. **ЗІГРАТИ В ЯЩИК**, *зневажл.* Померти. — *А-а! Пригадую, пригадую. Був колись такий тип у Сміянах. Та вже давно, як кажуть сучасні дотепники, зіграв у ящик. Помер, царство йому небесне* (О. Бердник).

ЗІГРИТИ

246. **ЗІГРИТИ СЕРЦЕ** (душу) кому і без додатка. Порадувати, звеселити кого-небудь чимсь. *Купила пучечок схололих квітів... та вони не зігріли їй серця, чомусь не розчулили своєю красою* (З газети); *Хочеться зігріти душу гарною музикою* (З усн. мови).

ЗІЙТИ

247. **ЗІЙТИ** (звестися, перевестися і т. ін.) / **СХОДИТИ** (зв'одитися, перев'одитися) **ПІНАЦЮ** (пінавіщо). 1. Утратити все, розоритися. *Довелося телицю спродати і новий кожух. Зів'яв [Карпо] пінацю, а довгів [боргів] не сплатив...* (М. Коцюбинський); *Був собі хазяїн заможнений, була й скотина, було і усяке господарство, а тепер зів'яв чоловік пінавицю!* (Г. Квітка-Основ'яненко). 2. Втратити свої якості, властивості, характерні риси. *Тепер душа, тепер серце звелюся пінавицю: "Буде добре, аби гроші. Хоть [хоч] ти і ледацю"* (Укр. поети-романтики...); *Журиться й жінка його роботяця: Перевелись огороди пінавицю* (І. Манжура).

248. **ЗІЙТИ ЗІ СЦЕНИ** (з арени). Припинити якусь діяльність, перестати чимсь займатися. — *Коли так, то нам залишилося тільки зійти з сцени, — сказав Фесенко і з тими словами театралью оступився й сів на лавці трохи оддалік од панів* (І. Нечуй-Левицький); *Поразки безслідно не проходять. Особливо політичні. Сильних вони загартовують.. Слабких примушують рано чи пізно зійти з арени* (З газети).

249. **ЗІЙТИ З РІВНОЇ** (прямой) **ДОРОГИ**. Відхилитися від правильного напрямку в поведінці, діяльності, поглядах і т. ін. *Він уболював тепер за своїх ковальських, щоб не дати їм знову зійти з рівної дороги* (В. Кучер).

250. **ЗІЙТИ** (зслизнути) / **СХОДИТИ** **З ОЧЕЙ**. Перестати з'являтися де-небудь, перед кимсь; зникнути. [Служебка:] *Невже ти не подякуєш мене? Невже забудеш?* [Ліцар:] *Ох, забути трудно... Скажу тобі по правді, не забуду і все віддам, аби зійшла з очей* (Леся Українка); *Вона була рада, що панночка десь зслизла з її очей* (І. Нечуй-Левицький).

251. **ЗІЙТИ** (перевестися) **НА ПСИ**. 1. Поступово втратити свою силу, значення. *Тепер наш Борислав зовсім на пси зійшов!* (І. Франко); *Без церкви усяке благе діло зійде на пси* (Василь Шевчук).

2. Втратити свої риси, характерні якості; занепасти. — *Хіба то дівка? То ж таки ледацю, Усе б співала. Боже упаси! Ми вже й без неї з їхали нінащо. А з нею геть вже зійдемо на пси* (Л. Костенко); — *Знаю, знаю, — нетерпляче постукав ногою Хмельницький, — перевівся на пси ти, Лавріне, шептухами почав цікавитися* (Н. Рибак).

252. **ЗІЙТИ** / **СХОДИТИ** **В МОГИЛУ** (в з'ємлю). Умерти. *Із славнозвісних іудейських законотворителів своєї доби Ісус, очевидно, не знався ні з ким. Гіллель і Шаммая уже зійшли в могилу* (З журналу); [Андромаха:] *Задля мене було б вже корисніш В землю зійти, як тебе [Гектора] я утрату, бо вже ніякої втіхи для мене не буде, як ти свою долю настигнеш, Тільки журба...* (Ант. літ.); *Один за одним сходяють у могилу Ті, з ким топтали ми життєвську путь* (Л. Дмитерко).

253. **ЗІЙТИ** / **СХОДИТИ** **З УМА** (з розуму, з глузду). 1. Стати психічно хворим, збожеволіти. *Час давно б зрозуміти жандармським чинам, що коли б він і був симулянт насправді, то в лікарні давно вже зійшов би з ума* (О. Левада); *Ти дала мені тільки розхитані нерви, — і от тепер я чую, що зійду з глузду...* (Г. Хоткевич); // Поводитися безглуздо, нерозумно. — *Де кришниця, а де я? Чи я з ума зійшла, чи що?..* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *От, видите, бігме, я вже забула, так мені баки забили. З розуму сходжу* (Л. Мартович).

2. за ким, рідше по чому. Виявляти надмірне захоплення, полонившись ким-, чим-небудь; упадати за кимсь. *Панянки з ума сходили по його красі, то його порову веселою-сміхотворному* (Панас Мирний); *Славка... якраз в ту пору буквально з розуму сходила за тим гульвісою* (Ірина Вільде).

ЗІЛЛЯ

254. **ЧОРТОВЕ ЗІЛЛЯ**, *несхв.* 1. Міцне куриво; птотон. *Край міста зупинився чоловік, за туманом, скошеним поглядом змряв далину і за звичкою поліз до кишені за люлькою Чортове зілля і... дим трохи втихомирили старого* (М. Стельмах).

2. Міцний алкогольний напій; горілка. *І знаєш, товаришу, оті сто грамів прийшлися якраз в пору. Розв'язали вони мені язика. Якби я не хильнув того чортового зілля, то ніколи не розказав би секретареві про свої ходіння по муках* (В. Логвиненко).

ЗІНИЦЮ

255. **ЯК ЗІНИЦЮ ОКА**, зі сл. берегті, ховати і под. Дуже пишно. *Ще більше будемо .. берегти як зіницю ока, берегти й вивчати безцінну спадщину нашу прекрасну* (П. Тичина); *Сам не знаю, як те сталося, а загадав я собі: "Якщо не забулю сопліку, то живий буду!"* І беріг її як зіницю ока (І. Цюпа); *Люба мамочко! .. Розтирка у мене єсть — ховаю, "як зіницю ока"* (Леся Українка).

ЗІР

256. **ДО ЗІР**. Дуже високо. *Вставав завод з руйн. Високі труби сягали хмар, підводились до зір* (Я. Шпорта).

257. **ЗІР** (погляд) **ТОНЕ** в чому і без додатка. Відкривається щось безмежне, неосяжне, дуже віддалене. *Вільний степ передо мною. Тоне зір — не осягти.* (Б. Грінченко); *Над ним [полем] синім шатром розіп'ялось небо — ні плямочки, ні хмарочки, чисте, прозоре — погляд так і тоне...* (Панас Мирний). **ОЧІ ТОНУТЬ**. Там далеко під горами смужкою блищить Дніпро. А за Дніпром очі тонуть в безкрайї далечі, вкритій лісами (І. Нечуй-Левицький).

ЗІРВАВСЯ

258. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **З ЛАНЦЮГА** (з цєпу, з налігача) **ЗІРВАВСЯ**. 1. Хто-небудь не володіє собою (про поведінку, дії, рухи і т. ін.). *Салагатово не було — той останнім часом ніби з ланцюга зірвався ..* То він у морі, мов нерпа, годинами брѳохається, то йшов умісто (Ю. Збанацький). **ЯК** з ГІЛЛІ **ЗІРВАВСЯ**. Дознався [дізнався] ж [пан], що Оксана вже звінчана. Побіг до отця Андрія, як з гіллі зірвався (Марко Вовчок).

2. Дуже швидко побігти; зникнути, втекти. *Як з цєпу зірвався Максим, так помчався додому* (Панас Мирний); — *Що за диво? — Що за крик? — Був жених. — І раптово — зник! Погуляв. Натанцювався. Й мов з налігача зірвався* (В. Іванович).

ЗІРОК

259. **ЯК ЗІРОК НА НЕБІ**. Дуже багато, велика кількість. — *В мене буде дівчат, як зірок на небі; в мене буде хлопців, як макового цвіту на городі* (І. Нечуй-Левицький).

З'ІВ

260. **ВОЛА Б З'ІВ**. Дуже голодний. *Здається, вола б з'їв... і черствий хліб здавався смачним!* (Панас Мирний).

261. **МАЛО КАШІ З'ІВ**. Дуже молодий, недосвідчений. — *А я в бригаду вашу!.. — Ще мало з'їла каші, їще рости, рости, Оленко, Бо зовсім ти маленька!* (М. Стельмах); — *Назару Івановичу ще рано таку відповідальність на себе брати, молодий ще, зелений, як кажуть, мало каші з'їв* (Ю. Збанацький). **МАЛО КВАСУ ВІПІВ**. — *Добрим наждаком треба тебе терти, хлопче... Чуба на лоба начесав, перстень носиш, а що з тебе в житті? Мало ще ти нашого квасу випив...* (О. Гончар).

262. **МОВ КИСЛІЦЮ З'ІВ**, зі сл. подивітися, глянути і под. Скоса, неприємно. *Подивився мов кислицю з'їв* (Укр.. присл.).

З'ІСТИ

263. **ДУЛЮ З'ІСТИ**, вульг. Нічого не одержати, не дістати. [Герцель:] *Зробиш діло — візьмеш сто червінців, не зробиш — з'їси дулю* (І. Карпеико-Карий); [Галя:] *Ще і не дума він [Василь] про мене, а ви вже...* — [Настя:] *Ого! Не думав би! Полатати свої дірки нашим добром заміря...* тільки дулю з'їсть: у мене єсть тобі краший жених (М. Старицький); — *Ну, то вже дулю з'їв би!* — *гордо блиснула очима Мотря.* — *То вже чорта пухлого!* (В. Винниченко).

264. **ДУТЕЛЯ З'ІСТИ**, заст., зневажл. Умерти. *Паллант Евандрович наскоком Якраз Гібсона і насів, Шмигнув в висок над правим оком. Гібсон і дутеля із'їв* (І. Котляревський); [Микита:] *Я вгадав: а з чаду я можу так зробити, що Семен і дутеля з'їсть* (М. Кропивницький).

265. **З'ІСТИ СОБАКУ** (вівка, мұху) на чому, в чому. Набути великого досвіду в якійсь справі; ґрунтовно, до тонкощів вивчити що-небудь. *Хіба же Ласіве позичати того досвіду? Та за стільки років головування він собаку на роботі з'їв* (Ю. Збанацький); — *І це я знаю, — поблажливо промовив він, мовляв: молодий ти ще, а ми на чім ділі собаку з'їли* (П. Загребельний); *Михайло Степанович таки поганенький рибалка. А ви в цій справі вже з'їли вівка* (З журналу); *У всіх тих штуках Герико Гольдкремер здавна, як то кажуть, з'їв мұху* (І. Фрайко).

266. **З'ІСТИ ХЛІБА** чийого. Пожити на чийому-небудь утриманні. — *Мені, старій, довелося його хліба з'їсти* (Панас Мирний).

267. **З'ІСТИ** (проїсти) на чому. Мати великий досвід у чомусь; ґрунтовно вивчити що-небудь. *Мій тато зуби з'їв на паламарстві, а на долю не нарікає* (А. Свидицький); [Бригадир:] *Я зернини не висію по культивациї. Я зуби на гречці з'їв* (М. Рудь); — *Я, хлопче, на цьому ділі, сказати б, зуби з'їв* (М. Олійник); *Молодий агроном не*

чурався старих людей, які зуби пройли на тій землі, все випитував їхній досвід (Ю. Яновський).

268. **МАЛО НЕ З'ІСТИ** кого. Бути дуже лютым, розгніваним; накинута на когось з лайкою, криком і т. ін. — *Я її [Дарку] кликала, як добру, а вона мене мало не з'їла!* (Леся Українка).

269. **[НЕ ОДИН (добрій)] ПУД СОЛІ З'ІСТИ** з ким. Довго жити з ким-небудь, зазнати чималих випробувань у спільних діях, пізнати, вивчити когось і т. ін. *Мораль: раніш, як братися за роман, треба з'їсти з сучасними героями ще не один пуд солі* (М. Хвильовий); *Йому шкода стало старого узбека, з яким він із'їв уже не один пуд солі* (С. Голованівський); *Хлопець ходив сам не свій Цього, може, й не помітив би Багрич, але майор Єфимов спостеріг відразу. Він таки з'їв з цими хлоп'ятами добрий пуд солі* (Л. Дмитерко); — *Буду напово малювати. А для цього, мабуть, доведеться пожити в селі та з'їсти з людьми пуд солі, та зробити чимало етюдів* (І. Цюпа).

270. **У БОГА ТЕЛЯ З'ІСТИ, жарт.** Провинитися у чомусь; бути гіршим за інших. *Позвали [поклікали] Лисичу, Ведмідь і каже: — Лисичко, треба тобі йти до Лева побалакати з ним.. — А що ж, я хіба у Бога теля з'їла, чи що? Хай хто-небудь інший піде* (Укр. дит. фолькл.); [Аблакат:] *Що ж то я у Бога теля з'їв, чи як, що мені гріх за труди взяти?* (І. Карпенко-Карий); *В один із своїх виходів Спартак, заглядавши.. Духновича, був щиро цим здивований: — І ти тут? — А що ж, як я: в Бога теля з'їв?* (О. Гончар); — *Дай, — думаю, — і я поїду на стадіон. Що я гірший за інших чи в Бога теля з'їв?* (І. Сочивець).

З'ІХАТИ

271. **ЗГЛУЗДУ** (з розуму) **З'ІХАТИ** (зсунути, спасти і т. ін.). Збожеволіти, стати психічно хворим, несамовитим. — *Ти що, з глузду з'їхав?* — *лається жінка [з чоловіком]* (Нар. опов.); — *Хіба я таки сказався чи з глузду з'їхав, щоб одрізувати землю,* — *сказав Карпо* (І. Незчуй-Левицький); — *Схаменися, Мико! Ти ж статечна людина: Ніколи не водилось такого за тобою, хлопець розсудливий, а зараз мов би з глузду з'їхав* (М. Лазорський); — *Та я бачу, що ви вже зовсім з'їхали з розуму, а не тільки трохи, як мені казали...* (Ірина Вільде); — *Немає в мене більше дочки, як Явдох! А вона ще не зсунулася з глузду, щоб проти батька йти!* (Панас Мирний); *Ні, наші козаки ще з розуму не спали, Щоб Вовка од біди сховали!* (Л. Глібов); [Рябнина:] *Чи ти, старий, одурів, чи з розуму силув?* *Та за що дерево путаєш?* (І. Франко).

ЗЛАЗИТИ

272. **ЗЛАЗИТИ** (злізати) / **ЗЛІЗТИ** з ший чисті. Переставати бути на чьомусь утриманні. *Треба було б йому, скінчивши школу, злазити з батькової ший* (Панас Мирний).

273. **ЗЛАЗИТИ З СВОГО КОНІКА.** Залишати розмову на улюблену тему; не наполягати на чому-небудь (на своїх поглядах, переконаннях і т. ін.). — *Е-е, ні! — не хотів злазити зі свого коника Донат Озерний. — Коли вже почали, то давайте й далі говорити відверто* (Є. Гуцало).

ЗЛАМАЄШ

274. **[І] ЯЗИКА** (язик) **ЗЛАМАЄШ.** Дуже важко вимовити (слово, фразу тощо). — *Дре-дред-древ... Дрепер! — аж скрикнув становий, читаючи далі, і сплюнув. — Ну й прізвище?! І язика зламаєш* (Панас Мирний).

ЗЛАМАТИ

275. **ЗЛАМАТИ** (зломити) **ЗУБИ** на чому і без додатка. Зазнати поразки, невдачі у чому-небудь. *Під Москвою зломив [фашист] зуби, в Ленінград не йде без шуби! В Сталінограді все покинув, До Харкова дер без шину* (Укр. думи.); — *Нас підтримують київські міщани й ремісники. А коли корона зламає зуби на такому дружному опорі, — підемо на Буг* (Іван Ле); // *Затративши чимало праці, зусиль, не справитися з чим-небудь. Невже він може повірити, що ця дівчина, практикантка, розв'язала проблему, на якій зламали зуби видатні інженери? Смішно навіть про це думати* (В. Собко).

276. **ЗЛАМАТИ [СОБІ] ШИЮ.** Зазнати поразки, невдачі в чому-небудь або загинути в боротьбі. *Доживу віка, докалічу. Допоки жили не зіру чи не зламаю ший* (В. Стус).

ЗЛИЗАЛО

277. **ЯК** (мов, пібн і т. ін.) **ЯЗИКОМ ЗЛИЗАЛО** кого, що, жарт. Хтось або щось швидко, непомітно чи безслідно зник (зникло). *Рік, другий — і хатку, повітку, бичків та кобилу як язиком злизало* (Л. Яновська); *Баба обійшла всі чотири кімнати, заглянула навіть у комору, але ніч мов язиком злизало* (В. Бабляк).

ЗЛІПЛЕНИЙ

278. **З ОДНІЄІ ГЛІНИ ЗЛІПЛЕНИЙ.** Однаковий з ким-, чим-небудь; подібний, схожий, такий же. — *Не минеш ти цього.. Бо й ти з однієї глини зліплена, що й усі* (В. Винниченко).

279. **ЯК** (мов, немов і т. ін.) **З ВОСКУ ЗЛІПЛЕНИЙ.** Дуже виснажений, блідий, змарнілий. *Він [батько] такий був замучений, жовтий, як з воску зліплений* (Нар. опов.); *На нього чекала Іринчина*

мати, мов з воску зліплена Доротея Адамівна Ковальська (М. Ю. Тарновський); [Тіпка:] *Перш якби були з себе показні, тілесні [барня], а тепер немов з воску зліплені...* (М. Кропивницький).

ЗЛО

280. **ЯК** (мов, *паче і т. ін.*) **НА ЗЛО** (на злість). Наче навмисно; недоречно. *Він побіг через двір, щоб вискочити в інший квартал, але, як на зло, в темряві об щось спіткнувся і упав* (І. Цюпа); *Я почав латати дірки. Та їх, паче на зло, було безліч* (Ю. Яновський); *Погода тут, як на злість, брідка — іде сніг і зараз розтає, вітер противний* (Леся Українка).

ЗЛОБУ

281. **НА ЗЛОБУ ДНЯ**, *перев. зі сл. пнс атн*, відгукуватися і т. ін. На важливі, актуальні темн. *Ось, брате, справжній тобі випадок по свіжих слідах. Спробуй зробити з нього яку-небудь драматургічну сценку на злобу дня* (Ю. Яновський); *Леся Мартович сміливо брався за висвітлення гострих проблем, він любив писати на злобу дня* (З журналу).

ЗЛОЖИТИ

282. **ЗЛОЖИТИ** (покласти) **ГОЛОВУ** за що і без додатка. Загинути в боротьбі. *Та нерівні сили були. Не один славний легінь голову за волю зложив* (Легендн.); *Недарма голови зложили брати мої серед полів* (І. Гончаренко); *Було полковник так Лубенський Колись к Полтаві полк веде, Під земляні Полтавські вали* (Де шведи голови поклали) (І. Котляревський); *Рідне мені все, що українське, і я готовий покласти голову за свій народ, за його звичай* (Р. Іванчук).

283. **ЗЛОЖИТИ** (покласти) **ЖИТТЯ** за кого—що і без додатка. Загинути, борючись за кого—що-небудь, захищаючи когось, щось. *Я неокриту голову свою схилив низько.— Спіть, мої герої, ви полягли в кривавому бою, зложили ви життя своє недаром* (І. Гончаренко); [Ряженко:] *За наше всенародне життя вони своє життя поклали* (І. Микитенко).

284. **КІСТКИ ЗЛОЖИТИ**. Померти, загинути. *Тепер, мабуть, у наймах прийдеться і кістки зложити* (Панас Мирний).

ЗМЕСТИ

285. **ЗМЕСТИ** (стерти) **З ЛИЦЯ ЗЕМЛІ** кого, що. Знищити, розгромити. — *Вони б мали й один одного в ложці води втопити, з лиця землі змести!*.. (Панас Мирний); — *Боже милосердний!.. не дай розпалитися пожежі!.. змети з лиця землі схизматичську нечисть!.. Утверди нашу святу віру* (Я. Стецюк); — *А як зітруть з лиця землі?* — *Народ не можна стерти. Царя, панів не*

стане, а люди будуть вічно! (Василь Шевчук). **ЗМЕСТИ З ЗЕМЛІ**. — *Вона буде моя, повинна бути моя, хоч би мені довелося змести з землі її хату, і її оселю, і тітку Мавру, і брата...* — *думав Єремія, стискаючи кулаки* (І. Нечуй-Левницький).

ЗМИКАТИ

286. **ЗМИКАТИ** / **ЗІМКНУТИ** **ЛАВИ** (ряди). Тісно згуртовуватися, об'єднуватися для здійснення якоїсь мети; досягати однотайності у рішеннях, діях. *Дедалі щільніше змикають свої лави демократичні сили* (З газети).

287. **НЕ ЗМИКАТИ** (не стуляти) / **НЕ ЗІМКНУТИ** (не стуляти) **ОЧЕЙ** (повік). Зовсім не спати. *Цієї ночі він не змикав повік і до самісного ранку писав* (Н. Рибак); *Гафія до других піснів не зімкнула очей* (В. Бабляк); *В довгу, темну нічку невидну Не стулю ні на хвилюк очей* (Леся Українка).

ЗМИТИ

288. **ЗМИТИ КРІВ'Ю** *що*. Власним жнт-тям або тяжким пораненням спокутувати щось. *Він мусить змити кров'ю свій пекучий сором* (М. Коцюбинський); *Він кров'ю повинен змити ту ганьбу, яку збагнув лише перед лицем смерті* (Л. Дмитерко).

ЗМІЙ

289. **ЗЕЛЕНИЙ ЗМІЙ**, *жарт*. Спиртні напої. — *Ну як там наш Петро Федорович? Воює з зеленим змієм? Чи, може, задумав стати свитим?* (Василь Шевчук); *Півсотні мужиків записані до чорної книги ганьби. Потонули в горіліці. Жертви зеленого змія* (В. Захарченко); *В організмі практично немає органів і систем, які б “зелений змій” не руйнував* (З журналу).

ЗМІРЯТИ

290. **ЗМІРЯТИ** (зімірити) / **ЗМІРЮВАТИ** (зіміряти) **ОЧИМА** (оком, поглядом) *кого, що*. Пильно, уважно оглянути кого—що-небудь. *Голубенко постояв трохи, повернувся і зімряв очима безконечну порожню палубу другого та першого класу* (Г. Епік); — *Жінку маси? — цікавився старий, зімрявши оком Василя, ніби намагаючись сам вгадати.* — *Парубку, — відповів Василь неохоче, піднімаючи склянку з вином* (М. Томчанин); *Становий здивованим поглядом зімряв Семена від голови до п'ят, наче не сподівався такої упертості* (М. Коцюбинський); — *Але ми ще стрінемося, пане сотнику!* — *не вдячними, а непримиренними очима зімрює [Погиба] Підпирогору.* — *Ще зійдуться наші дороги* (М. Стельмах).

291. **НІ ЗМІРЯТИ, НІ ЗЛІЧИТИ** *чого*. Дуже багато. — *Добро б, коли б добра того ні зіміряти, ні злічити,* — *а то хата хилиється та тільки*

що не холодні й не голодні самі сидимо (Панас Мирний).

ЗМІШАТИ

292. ЗМІШАТИ З ЗЕМЛЄЮ (з болотом) кого. 1. Жорстоко розправитися з ким-небудь, знищити когось. Дяконов, навалюючись на нього [на Фальцфейна] конем, з усього розмаху оперіцив його арапником.. Затоптав би конем, змішав би з землею, яби не стали на заваді (О. Гончар). ПЕРЕМІШАТИ З ЗЕМЛЄЮ. — То чого ж їх не б'єте? — Бо ти перешкоджаси. Коли б не ти, Володю, я б їх із землею перемішав. Скалічив би. Та осиротити тебе не хочу (М. Понеділок).

2. Припизити, зганьбити кого-небудь, заплямувати чинось гідність. Він знав наперед, що пан мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посміятися (В. Стефанн).

ЗМІЯ

293. ДО ЗЕЛЁНОГО (блакитного) ЗМІЯ, зі сл. допитися, упитися і под. Надміру, до нестями. — Та що це ти, в білій гарячці, допився до зеленого змія? (М. Понеділок); Раз попилися опришки до блакитного змія (Г. Хоткевич).

ЗМОТУВАТИ

294. ЗМОТУВАТИ / ЗМОТАТИ ВУДКИ (вудочки). Швидко іти геть, тікати. — Ну, змотуй вудки, — сказав Штукаренко телефоністу. — А ти, Петренко, станеш внизу біля входу і всіх направлятимеш на берег (С. Голованівський); — Отак кожного разу. Вигепаєш [вкопаш] окоп по шию, цілу ніч сорочка не просихає, а вранці команда: "Відступати". Змотуй, значить, вудочки (Григорій Тютюнник); — Змотуєш вудочки? — прискалив він [Кривцун] око. — А хто називав мене обивателем, цікаво б знати? А тепер обиватель зостається вколювати, а передова частина дає драла (П. Загребельний).

ЗНАЙ

295. ЗНАЙ НАШИХ! Уживається для враження почуття задоволення, гордості за себе і за своїх прихильників. Ярошенко тикнув у руку Євгена Папасовича сіруватий лист паперу, в якому вгадувалася газета. — На всю республіку розписав [Мусій]. Знай наших! (В. Речмедін); // ірон. Уживається як вираження осуду чий-небудь дій. — В Сибіру холодно, тату, тут тепліше, а коли й змерзне хто, то канчуком підігрівують — знай наших! (Р. Чумак).

ЗНАЙТИ

296. [ВДЕНЬ] З ВОГНЁМ (зі свічкою, зі свічками) НЕ ЗНАЙТИ кого, чого. 1. Важко чи неможливо щось відшукати. — Ой, не знаєте ви

отця Софронія! — крутив головою Ярошенко. — Побачите, половину скарбів запахторить так, що і з свічками не знайдеш (В. Речмедін).

2. Що-небудь дуже рідкісне, виняткове. Цієї книжки сьогодні вдень з вогнем не знайти (З усн. мови). ХОЧ УДЕНЬ ІЗ СВІЧКОЮ ШУКАЙ — НЕ ЗНАЙДЕШ. — Я й справді робітник, яких хоч удень зі свічкою шукай — не знайдеш (Є. Гуцало).

297. ЗНАЙТИ КНІЄЦЬ (могілу, вічний спочинок). Загинуті, померті. Він чекав, що раз розступиться земля й поглине зухвалого Септара або грішник знайде собі могилу під руїнами бапти (М. Коцюбинський); Лежи, Олечко! Лежи на своїй смертній постелі. Знайшла ти вічний спочинок далеко від рідної матері (А. Хнжняк); // Скінчити життя самогубством. — То ж він завтра із другою Пиде під вінець.. А я собі під водою Знайду вже кінець! (Леся Українка).

298. ЗНАЙТИ СЕБЕ. Визначити своє поклонання, проявити себе в чому-небудь. І. Драч весь час прагне знайти себе у мистецтві: свою тематику, образи, поетику, стиль (З журналу); Творча доля художника [І. П. Похитонов] була складною і не зовсім звичайною. Довго він не міг знайти себе, свого справжнього поклонання (З журналу).

299. ЗНАЙТИ СУД на кого. Приборкати кого-небудь, вкорнювати певні засоби впливу. — Та я не подивлюсь тобі у вічі, сякий-не-такий сину! Я на тебе знайду суд, я тобі покажу, як підмовляти жінок на гріх!.. (М. Коцюбинський).

ЗНАЙШОВ

300. ЗНАЙШОВ ДУРНЯ, ірон. Уживається для вираження незгоди, небажання діяти, виконувати що-небудь. — Ти думаєш, я стану тягтись та скаредничати [скупитися] так, як другі там скаредничать! Як же? Знайшли дурня (Панас Мирний); — Знайшов дурнів! Так оце живцем і дамося йому в руки, — обізвався один бурлака (І. Нечуй-Левницький).

ЗНАКОМ

301. ПІД ЗНАКОМ ЗАПИТАННЯ що. Що-небудь залишається невідомим, нез'ясованим, нерозв'язаним. Що ж до Семена Івановича Пальохи, то все стояло під знаком запитання (Б. Антоненко-Давидович); // Доля чого-небудь залишається невирішеною. — Рано радіти, собор той і сьогодні залишається ще під великим знаком запитання (О. Гончар).

ЗНАМЕННЯ

302. ЗНАМЕННЯ ЧАСУ, книжн. Щось тнпове, символічне; основна подія, що провіщає

величкі зміни. З'явився .. герой, який став знамен-
ням часу, але якого література тільки почала
відкривати (Б. Буряк); *Знамення часу* — тісний
творчий союз науки з виробництвом (З газетні).

ЗНАТИ

303. [АЖ] ПАЛЬЦІ ЗНАТИ. Що-небудь
невправно, невміло зроблеє, невдало приховане;
відчутно, помітно. *Бреше, аж пальці знати*
(Укр. присл.); *Пархім орав. У плуг молодичків він*
здумав попитати: Пішли Бички вихриць — аж
пальці знати (Л. Боровниковськнй); Він "білий
вірш" писав, А читачі сказали: — *Щось дуже па-*
льці знать... І як це друкували? (О. Ющенко).

304. АЖ РЕБРА ЗНАТИ на кому. Хто-не-
будь дуже худий. — *Чого ви колись були сухі, аж*
ребра на вас було знати, а тепер от ситі, трохи
не луснете? — питає кішечка в собак
(І. Нечуй-Левницькнй).

305. ЗНАТИ, ДЕ РАКИ ЗИМУЮТЬ. Маю-
чи неабиякнй досвід, вміти добре розбиратися в
ситуації; бутн хитрим, спритним. *Мабуть, всі*
чорти — бурлаки, Та ще й розум мають, Знають,
де зимують раки, — Од жіночок втікають
(П. Гулак-Артемовськнй); А се такі два гайдама-
ки, Як їх і в світі не було: Сі знають, де зимують
раки, І komponують тільки зло (П. Куліш); Жур-
наліста Хому Бідного весь світ знає. Але й хит-
рий, куди примостився! Знає, де раки зимують!
(Є. Кротевич); — Ти був би не маляром, а — про-
бач за вираз — дешевим фуріозо! Так-то, брате!
Пора вже знати, де раки зимують (М. Хви-
льовий). ПОЧУТИ, ДЕ РАКИ ЗИМУЮТЬ. Голова
[волості] зараз почує, де раки зимують, і почав з
писарем потроху обкрадати громадський скарб
(І. Нечуй-Левницькнй).

306. ЗНАТИ МІРУ. Дотрмнуватися певних
норм, меж у чому-небудь. — *Ви вже, Іване, жар-*
туйте там собі з дівчатками, але не з всіма:
жартуйте, але й міру знайте! — гордо обізвався
Клим (І. Нечуй-Левницькнй); *Хоч і полюбляв Михай*
чарку, але знав міру (М. Зарудний).

307. ЗНАТИ СВОЄ МІСЦЕ. Поводитися,
діяти згідно зі своїм становищем. — *Вона [Катря] йї*
так розмалює нігтями писка, що доведє в свою шко-
лу не покажеться. Хай знає своє місце (В. Кучер).

308. ЗНАТИ СОБІ ЦІНУ. Мати гідність, са-
моповагу. На обличчі її не було розгубленості, во-
но мало той вираз збудженої розбишацької весе-
лості, властивої для жіночок, що знають собі ціну і
звикли покоряти (Григорій Тютюнник); У това-
ристві Наталія поводитися просто. Дружила од-
наково зі всіма .. дівчатами, не цуралася хлопців,
але ціну собі знала, уміла кожного поставити в
належні рамки (Ю. Збанацькнй).

309. ЗНАТИ [ТІЛЬКИ] З МІСКИ (з носа)
ТА В РОТ. Нічого не вміти робити, бутн дармої-
дом. *Ти тільки знаєш, що з миски та в рот*
(М. Номнс); [Павло:] *Та він знає в книжці, а коло*
землі знає з носа та в рот і приїхав нас учити
(І. Карпенко-Карнй).

310. ЗНАТИ ЦІНУ кому, чому. 1. Визна-
вати, цінувати кого-, що-небудь. [З-й вартовий
(від храму):] *Не стало Гектора, не стало й глузду.*
О, той не марнував би часу нам, Не збиткувався б
над підвладним людом, — Сам був герой, та й ін-
шим ціну знає, а сі... (Леся Українка).

2. Дорожнтн чим-небудь, берегнтн щось. *Максим*
тепер уже знає ціну життю, не кидався так, як
замолоду, в саме, мовля, пекло (Панас Мирннй);
Любий дядьку! Та от бачу, що і я не знала ціни ча-
сові та марнувала його без пуття, а тепер мені
все здається, що він від мене втікає, і не знаю, як
би його затримати (Леся Українка); *Трудовий він*
знає ціну хвилині; у всі дні — як на передовій...
(П. Дорошко).

311. НЕ ЗНАТИ, ДЕ ПОСАДИТИ (посадо-
вїтн) кого і без додатка. Шануючи, поважаючи,
дуже люб'язно, прихильно приймати кого-не-
будь. *Що вже раді були йому [Давидові] всі — не*
знали, де посадити, з чого почати розпитувати
та з чого про свої новини розповідати
(А. Головка); *Пакришень не знає, де посадовити*
гостя, які знайти для нього найласкавіші слова,
чим частувати (Ю. Збанацькнй).

312. НЕ ЗНАТИ, КУДИ ДІВАТИ / ПО-
ДІТИ (дітн) ОЧІ [ВІД СОРОМУ]. Дуже сороми-
тися, перебувати в незручному становищі перед
ким-небудь у зв'язку з провинною, осудом і т. ін.
Жартам і сміху не було кінця. Центром їх, розу-
міється, була Маруся; вона, бідна, буквально не
знала, куди очі дівати (Г. Хоткевич); *Він і не знає,*
куди йому очі діти: заморзав, поблід та швидше
меж [між] народ... (Г. Квітка-Оснвов'яненко).

313. НЕ ЗНАТИ, НА ЯКИЙ СТІЛЕЦЬ
СІСТИ. Бутн нерішучим, розгубленим, відчувати
сором. *Харкевич був певен: Рудь через те й не*
знає, на який стілець сісти, що вважає себе
неправим, але не має можності визнати цього
(С. Головаївськнй).

ЗНАТЬ

314. НЕ ЗНАТЬ І СЛІДУ кого, чого. Немає
кого-, чого-небудь, не можна знайти когось, щось.
Кругом бори та болота, туман, туман і пустота.
Людей не чує, не знає і сліду Людської страш-
ної ноги (Т. Шевченко); *Свікліцький засміявся*
дрібним щиросердним сміхом. Білі рівні зуби бли-
нули з-під вусів, в веселих очах не було знати і
сліду журби (І. Нечуй-Левницькнй).

ЗНАХОДИТИ

315. **ЗНАХОДИТИ / ЗНАЙТИ СОКІРУ** (сокірку) **ПІД** (за) **ЛАВКОЮ**, ірон. Відкривати для себе те, що для інших (для більшості людей) давно відоме. — *Знайшли?* — скептично глянув на дітей бакенцик. — *Сокиру під лавкою! Та про цей будинок я вже стільки років знаю! Бачив, як його й будувати починали!* (Ю. Мокрієв).

316. **ЗНАХОДИТИ / ЗНАЙТИ СПІЛЬНУ МОВУ** з ким. Досягати взаємного розуміння, згоди і т. ін. *Яка вона була щаслива, коли між двома сварками, хоч на хвилину, їй вдавалось знайти спільну з Антоном мову!* (М. Коцюбинський); *Зневажену й самотню Гільду з розкішних хоромів воєводи тягне на убогий і обшарпаний Поділ, де в темряві живуть кийські трударі та її земляки — ремісники. З ними вона знаходить спільну мову, серед них відчуває лояльність, щирість* (З журналу); *З першого знайомства вони знайшли спільну мову. Ткачук "не підводив начальства", а начальство не давало на поталу Ткачука* (Ю. Збанацький).

317. **НЕ ЗНАХОДИТИ / НЕ ЗНАЙТИ ПОПАРУ**, заст. Не мати спокою, перепочинку; уживається також для вираження інтенсивності якоїсь дії. *В цій тиші Григорко виразно чув биття свого серця, що попару не знаходило в грудях, наче хлопцеві снівся кошмар...* (Ю. Яновський); [Риндичка:] *Та за мною парубки, було, так мордуються, що аж попару не знайдуть, аж тини тріщать* (М. Кропивницький).

318. **НЕ ЗНАХОДИТИ / НЕ ЗНАЙТИ [СОБІ] МІСЦЯ**. 1. Бути дуже схвилюваним, втрачати душевну рівновагу, самовладання, спокій. *Дорогий пане Володимире [Гнатюк]! Ваша звістка зовсім прибила мене, ходжу сам не свій, не знайду місця собі* (М. Коцюбинський); *Заборона "України в огні" сильно пригнобила мене. Ходжу засмучений і місця собі не знаходжу* (О. Довженко).

2. без чого. Нудьгувати, ходити без діла. *Кожного місяця листоноша приносив Кучугурі додому пенсійні гроші. Чого ще треба? Але... Без роботи, до якої звук за багато років, ні вдома, ні між людьми не знаходив собі місця* (С. Чорнобривець). **НЕ ПРИБРАТИ СОБІ МІСЦЯ**. *Івашко нудиться, місця собі, сердешний, не прибере* (О. Стороженко).

3. Фізично страждати від чого-небудь, тяжко переносити щось (спеку, біль і т. ін.). *Хлопці не знаходили собі місця. Навіть в холодку не вдавалось сховатись від сонця, воно всюди дошкуляло, парило неймовірно* (Ю. Збанацький); *До города дорога й недалеко, Не забариться б перейти. Та як на те така стояла спека, Що місця не знайти* (Л. Глібов); *Як тільки циганка сотворила тес*

ворожбитство, в баби лице почорніло, з рота виступила піна і стало її так трясати, що місця собі не знайде (Григорій Тютюнник).

ЗНАЮ

319. **ЗНАЮ** (знаємо) **[Я (ми)] ВАС** (його, тебе, їх і т. ін.), ірон. Уживається для вираження недовіри, сумніву у правдивості слів чи вчинків співрозмовника. — *Ти тільки не лови тав. А то я тебе знаю. Перед німцями орлом був, а перед дівчиною ягням зробишся* (Григорій Тютюнник); — *Куди розігналась? — До сестри! — Ха-ха! До сестри! Знаєш вас! Від Шляхового, мабуть, підіслана? На розвідини прийшла?* (О. Гончар).

ЗНИКНУТИ

320. **ЗНИКНУТИ** (щезнути) **З ГОРИЗОНТУ** якого. Перестати з'являтися десь. — *Так ти якось ні з сього ні з того щез із нашого горизонту, так безслідно пропав...* (І. Франко); *Ім'я юної чемпіонки надовго зникло з спортивного горизонту* (В ім'я Вітч.).

ЗНІМАТИ

321. **ЗНІМАТИ / ЗНЯТИ ГОЛОВУ** каму. Суворо карати кого-небудь. *Чого то вже вони на Бруса не наговорили? Хоч голову йому зараз знімай* (Г. Квітка-Основ'яненко); *За цю газету тобі голову знімуть* (П. Панч).

322. **ЗНІМАТИ / ЗНЯТИ ПОЛЇДУ** (більма) **З ОЧЕЙ** чийх, у кого і без додатка Роз'яснювати кому-небудь справжню сутність чогось, повідомляти правду. *А він [Тарас] писав, .. вперто знімав з очей полуду в тих, хто прагнув бачити народ і край свій істинно, а не в тумані казки й замишування його історією* (Василь Шевчук); *Це вже мені десь так Бог дав, знявши більма з очей, щоб я других, розумніших та сильніших за себе, навів на стежку* (М. Коцюбинський).

323. **ЗНІМАТИ / ЗНЯТИ СТРУЖКУ** з ко- го Суворо докоряти, лаяти, пробирати кого-небудь за щось. *Послано механіка з наказом: знайти Гаркавенка, передати, що начальство зніме з нього залізну стружку, й привести за всяку ціну на господарство* (Є. Гуцало); *Був оце в голови... Годину стружку з мене знімав* (З журналу).

324. **ЗНІМАТИ** (стягати) **/ ЗНЯТИ** (стягати) **ОСТАННІЮ СОРОЧКУ** з кого. Доводити ко-го-небудь до крайнього зубожіння, залишати без засобів існування. *Хоч з бідного багатий остати сорочку зніме, ніхто не посміє заступитись* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Щоб і нога в школі!.. Старцюго, щоб і нога не була!.. Школа останню сорочку стягне з тебе* (А. Тесленко). **ОСТАВЛЯТИ / ОСТАВИТИ БЕЗ СОРОЧКИ**. *Дочки оставляють без сорочки* (М. Номис).

ЗНОСИТИ

325. НЕ ЗНОСИТИ / НЕ ЗНЕСТІ ГОЛОВИ каму. Бути жорстоко покараним чи убитим. — *Підв'язка язика, жіно, бо не зносиш тобі голови, — кинув Панас, підводячись з лави (З. Тупуб); — Іди, — каже [княгиня], — .. до Івана зараз же, і приведи його.., бо інакше [інакше] й тобі голови не знести (Легенди..).*

ЗНЯЛО

326. ЯК (мов, немів і т. ін.) РУКОЮ ЗНЯЛО що, безос. Дуже швидко, раптово минуло, зникло щось. — *На, вражий сину, приложи оце листя, так завтра мов рукою зніме (П. Куліш); З Одарки весь хміль мов рукою зняло (В. Міняйло); Із Яся сон немов зняло рукою (Василь Шевчук).*

ЗНЯТИЙ

327. ЯК (мов, ніби і т. ін.) З ХРЕСТА ЗНЯТИЙ. Дуже блідий, змучений, з хворобливим виглядом. Тільки я в хату — суне Карпо до нас, а сам скуд, зчорнів, як з хреста знятий (М. Коцюбинський); — *Та ти ж як з хреста знята. Чи тебе мати не годує? (А. Хижняк); // Хто-небудь дуже переживає, переляканий чим-небудь. Походив він [інспектор] так важко по школі, посидів на уроках. А ми, мов мишенята, — нічирик. Учителі наші, мов з хреста зняті — авторитет (Ю. Збанацький).*

ЗОБИДИТЬ

328. М҃УХИ НЕ ЗОБИДИТЬ (не скривдить). Хто-небудь дуже добрий, сумирний, лагідний. *Передерій зроду-віку мухи не зобидив (З журналу); Тато був добряк-добряк (мухи не скривдить, ніколи голосу не підвищував, тільки на скрипці грав) (В. Нестайко). М҃УХУ ЗОБИДИТЬ БИ НЕ ЗМІГ. [Валерій:] Василько щастя людям хотів зробить. Він муху — й ту зобидить би не зміг (Є. Кротевич).*

ЗОГЛЯНЕШСЯ

329. НЕ ЗОГЛЯНЕШСЯ (не зглянешся), **ЯК [П]...** Дуже швидко, непомітно (настане, відбудеться, починється щось). — *Оце й не зоглянешся, Дмитре, як орати почнемо... (М. Стельмах); — Сухо, тепло, — умовляє далі водій, — чого ще треба? Дощ перейде, дорога протряхне, не зглянемось, як і доїдемо (Ю. Яновський).*

ЗОЛОТИТИ

330. ЗОЛОТИТИ / ПОЗОЛОТИТИ ПІЛЛО-ЛЮ. Зм'якшувати, згладжувати заподіяну кому-небудь прикрість, образу. *Гетьман хитро позолотив піллюлю і, нібито вгадуючи архимандритові заперечення, додає: — Та й братство у нас буде трохи відмінне від Львівського (З. Тупуб).*

ЗОНДУВАТИ

331. ЗОНДУВАТИ / ПРОЗОНДУВАТИ ҐРУНТ. Попередньо розвідувати, з'ясовувати що-небудь. *Він почав зондувати ґрунти, щоб пробратися до Києва (П. Колесник); І все ж, Катричу почало здаватися, що їхні стосунки вийшли за межі дружби й вступили в ту фазу, коли можна прозондувати ґрунт (В. Попов).*

ЗОРІ

332. ВІД ЗОРІ ДО ЗОРІ. 1. З раннього ранку до пізнього вечора; цілий день. *Рішив Василь найнятися у робітники.. Це означало роботу від зорі до зорі, але цього не боявся Василь (Г. Хоткевич). 2. Постійно, весь час. За милих виплакали очі Дружини, матері; Скрізь ллються слізючки жіночі Від зорі до зорі (П. Грабовський).*

333. ВІД (од) [САМОЇ] ЗОРІ. Від самого ранку, зрання. *Уже ж, бач, думав він [Рябко], не дурно це в дворі Од самої тобі зорі Всі панькаються коло мене (П. Гулак-Артемівський).*

334. ДО [САМОЇ] ЗОРІ. 1. До пізнього вечора, до ночі. *Хотілося.. до самої зорі тесати, стругати дзвінке дерево (М. Стельмах). ДО ЗІРКА. У смугастих тільниках джмелі Чорнобровцям голови морочать, А замурані бешкетники малі До зірок додому йти не хочуть (Г. Гайворонська). 2. До ранку. Цілу ніч до зорі я не спала, Прислухалась, як море шуміло (Леся Українка); Одне одному світ як зав'язали, в осокомах стояли до зорі (Л. Костенко).*

335. НА ЗОРІ. Дуже рано, на світанку. *Та врода, як саронська розса, — розквітне на зорі, а вже в полудні осиплеться.. (Леся Українка); Нарівні з досвідченими криничанськими сівачами Яреско вийшов на зорі засівати материну ниву (О. Гончар).*

ЗОРІ

336. НА ЯСНІ ЗОРІ, НА ТІХІ ВОДИ, фольк. В Україні; додому, в рідні краї. *Не сьогодні завтра прибуде Селім, і ми помандруємо на тихі води, на ясні зорі, у край веселий та мирхрепний. Я теж уже так скучив за Україною, що далі терпіти не можу (В. Кулаковський).*

ЗОРЯ

337. ПРОВІДНА ЗОРЯ (зірка). Хтось або щось, що визначає напрям у житті, скеровує чиюсь діяльність. *Багато дала ти [музо] мені підмоги на сьому широкому світі — В моїм непривітнім житті ти була провідною зорею (Панас Мирний); Все своє творче життя Марія Костянтинівна [Заньковецька] була зразком і провідною зорею для молодого покоління акторів (Минуле укр. театру); Уроки дитинства я розкривав перед дітьми яскраві образи людей, імена яких стали*

для багатьох поколінь *провідиюю зіркою* (В. Сухомлинський).

ЗРИВАТИ

338. БОКИ ЗРИВАТИ. Нестримно, безгавно сміятися, реготати; надриватися від реготу. *Ми, бувало, боки зриваємо, регочучись із тих Опанасових вигадок* (І. Франко); *Поліз і Прутик під стіл, шпортас щось руками коло писаря, а люди, слухаючи, як Ван бідкається, сміються по кутках, боки зривають* (С. Ковалів).

339. ЗРИВАТИ / ЗІРВАТИ ЗЛІСТЬ (зло, серце) на кому. Спрямовувати на кого-небудь свій гнів, роздратування, невдоволення і т. ін. *Вона цілий день од роботи не одірветься, а Василь — одно знає: блукає по взгорді та свище, побіжить на вулицю з хлопцями битись, а додому прийде — на Галі усе зло зриває* (Панас Мирний); *Грина втомилася хатньою роботою, а втомлена, завжди намагалася на когось зірвати злість* (Ю. Мушкетик); *І мати зривала серце на дочці: — Вихохала таку короу та на свою шию!* (М. Грушевський).

340. ЗРИВАТИ / ЗІРВАТИ МАСКУ (машкару) з кого—чого і без додатка. Викривати кого-небудь, показуючи його справжню сутність, істинні наміри і т. ін. *Мирний по-щедрінському зриває маску з українських дерунових і разуваєвих* (З журналу); *Князь [в поемі Шевченка "Княжна"] вважасться в поміщицьких колах лібералом, але поет зриває цю машкару* (З газети). ЗРИВАТИ МАСКУ І ПЕРУКУ. Біда навчить, кому подати руку і від кого прийняти сіль і хліб. З брехні зривати маску і перуку (Д. Павличко).

341. ЗРИВАТИ ОЧІ. 1. собі. Захоплено дивитися на когось, щось. *Пойхав і кутив три корови. Таких не було на все місто. Як ішли на пашу, люди очі собі зривали, лице викривляло їм із заздрості* (А. Крушельницький); // з кого—чого. Постійно дивитися на кого-, що-небудь. *З колиски матуся очей не зривала; Колишучи журно, пісеньку співала* (П. Грабовський).

2. кому і без додатка. Привертати чийось увагу, приваблювати. — *Ти, — каже він, — молодичко, зриваєш мені очі, ріжеш моє серце. У чім, — каже, — красна квітко, та личко своє іскунала, що воно мене з розуму ізводить?* (Марко Черемшина); *Поруч з бананами та ананасами зривали очі різні солодкі принади в барвистих обгортках* (С. Майданська).

ЗРИВАТИСЯ

342. ЗРИВАТИСЯ / ЗІРВАТИСЯ З ГОЛОСУ. Втрачати голос, замовкати від надмірного крику або хвилювання. *Безхатньо зірвався з голосу і, пополотнівши, ніби заморожений, застиг*

посеред хати з роззявленим ротом (Л. Юхвід); *Бояри загомоніли. Судислав, намагаючись перекричати їх, зірвався з голосу* (А. Хижняк).

343. ЗРИВАТИСЯ / ЗІРВАТИСЯ (скібчати) З ЯЗИКА (з вуст). 1. Швидко, спонтанно промовлятися (про слова). *Але Балабуха заговорився, й од старого, академічного звичаю з його языка почали зриватися латинські слова* (І. Нечуй-Левицький); *Але голос йому не зрадив, і слова все так само впевнено зривалися з уст* (Іван Ле).

2. Раптово, мимоволі з'являтися, звучати (про думки, пропозиції і т. ін.). *Пропозиція моя виникла якось несподівано для мене самого і зірвалася з языка, наче з власної своєї ініціативи* (Л. Яновська).

ЗРІВНЯТИ

344. ЗРІВНЯТИ З ЗЕМЛЄЮ що. Зруйнувати повністю, знищити щент. *Ні, коли хочеш робити, то роби так, щоб віні [пан] не мав охоти вертати, щоб йому пуста смерділа. Викури димом і вогнем... Зрівняй усе з землею, щоб було голе, наче долоня...* (М. Коцюбинський); *Перед атакою потрібно зрівняти з землею всі, без винятку, вузли оборони противника* (Іван Ле і О. Левада); *Вологі вітри океану зруйнували цю фортецю, перетворили на руїни, .. зрівняли з землею могили тих, хто володів цією фортецею, чим світом, і все зникло...* (Ю. Мушкетик).

ЗРІСТ

345. НА ВЕСЬ (півен, півний) ЗРІСТ.

1. зі сл. стати, підвестися і т. ін. Випроставшись, не згинаючись. *Піхота, що лежала по берегах, підвелася на весь зріст, оповита хмарами диму* (О. Гончар); *Іди, синку. Не гнися. На півен зріст іди* (А. Крижанівський).

2. зі сл. змалювати, відтворити, зобразити і под. У всій повноті, повністю; дуже чітко, виразно. *Уважно вивчають [письменники] економічні, соціальні, культурні проблеми життя суспільства, щоб на півен зріси змалювати людину нашого часу* (З журналу).

ЗРОБИТИ

346. ЗРОБИТИ ВІШКВАРКИ з кого Суворо покарати кого-небудь. *От князь і розлютувався: — Ти, — каже, — усіх вилючував, а моєї дочки не хочеш? От тобі строку одні сутки [одна доба]. Як не виженеш чорта, то я з тебе зроблю вишкварки* (О. Стороженко).

347. ЗРОБИТИ З ЛЕМЕША ШВАЙКУ (пшик). Досягти мізерних результатів при великих можливостях, затратах. [Старшина перший:] *Ох, старі голови та розумні; химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку* (Т. Шевченко); *Зробив з лемеша пшик* (Укр. присл.).

348. **ЗРОБИТИ ЛЮДИНУ** з кого. Допомогти кому-небудь зайняти певне становище в суспільстві, навчити чомусь, виховати когось. *Йону-бессарабця Хасцький взяв до себе в їздові, пообіцявши "зробити з нього людину" (О. Гончар); Аби він був одружений на одній з його дочок — навчився б усьому людськино. О, доньки його хоч з кого зроблять людину (М. Стельмах).*

349. **ЗРОБИТИ ЮШКУ** з кого. Жорстоко розправитися з кимось, знищити когось. *І тепер Левко, більше, ніж будь-коли, крутився на людях, дослухався до всяких чуток про землю, обростав гуртком своїх однодумців і похмуро твердив своє: — Зробимо з панів юшку (М. Стельмах).*

ЗРОШУВАТИ

350. **ЗРОШУВАТИ / ЗРОСИТИ [СВОЇМ] ПОТОМ ЗЕМЛЮ**. Важко працювати, затрачувати чимало зусиль, праці, обробляючи землю. *Виріс [Оленчук] на цій землі, зросив її своїм потом і вважає себе законним господарем цього краю (О. Гончар).*

351. **ЗРОШУВАТИ / ЗРОСИТИ (скропіти) [ВЛАСНОЮ (своєю)] КРІВ'Ю ЗЕМЛЮ** (шлях). Бути пораєним або вбитим у боротьбі з ким-, чим-небудь. Хоч химерні були ті юнацькі мрії, а тепер двадцятишестирічному Максиму, котрий сьорбнув і лиха, і кривди, власною кров'ю зросив рідну землю, вони видалися звабними (Н. Рибак); Ми йшли по кинутих полях і вперто з боєм виступали, скропили кров'ю зимний шлях, але чужинця не благали (М. Упенник).

352. **ЗРУШИТИ З МІСЦЯ**. 1. що. Вплинути на щось, зробити що-небудь для здійснення якоїсь справи. *Можє, тоді хто й збазнув, що Михайло Качан своїм бунтом похитав і зрушив з місця дикунські порядки, що вкорінилися в отих непомітних хуторах (І. Микитенко); Отже, підряд зрушив з місця все в господарстві. Де був застій, повіяв свіжій вітерець змін (З газети).*

2. кого. Спонукає, заохотити кого-небудь до якоїсь дії. *Всюди тільки й розмови — здешевити продукцію, а Осадчий ніби затявся, стоїть на своєму, не зрушив його з місця (М. Чабанівський).*

353. **ЗРУШИТИ (рушити) З МЕРТВОЇ ТОЧКИ**. Почати розглядатися, розв'язуватися, виконуватися. *Денисович був радий, що справа, нарешті, зрушила з мертвої точки (М. Білкун); [Харчук:] Я думаю, діло з будівництвом повинно рушити з мертвої точки (В. Кучер).*

ЗРУШИТИСЯ

354. **ЗРУШИТИСЯ З МІЛИНИ**. Вийти зі скрутного становища. *В душі Сергія радість. О, тепер їхній колгосп зрушиться з мілини! (Ю. Мушкетик).*

ЗСАДИТИ

355. **ЗСАДИТИ З ХМАР НА ЗЕМЛЮ** кого. Повернути до дійсності, реальності; отверзти кого-небудь. *Я вирішив зсадити її [Сану] з хмар на землю та зитовхнути лицем до лица з справжньою дійсністю (Ю. Збанацький).*

ЗУБ

356. **ЗУБ ЗА ЗУБ**. Відплата, помста образою за образу. *Він рад був, що може відплатити Рифці зуб за зуб (І. Франко); — Колись я був добрий, а вони мене зробили злим. Що ж? Нехай так і буде. Я їм свого не подарую. Око за око, зуб за зуб (Григорій Тютюнник); — А що ж, вони наших рубатимуть, на розжні підійматимуть, а ми з ними цяцькатимось? — говорили бійці загону. — Ні, зуб за зуб! Кров за кров! (О. Гончар).*

357. **ЗУБ НА ЗУБ НЕ ПОПАДАЄ** (не потрапляє). Хто-небудь дуже тремтить від великого холоду або з переляку. *— Вовки в лісі з'явилися. Не чує? Думаси, мені тепер не страшно на хутір їхати? Зуб на зуб не попадає! (М. Стельмах); Дячок хвилювався. Робилося зимно і трясло: зуб на зуб не попадає (М. Хвильовий); Тепер на горішніх поверхах вікна доводиться відчиняти — так спекотно, а ось на нижніх — зуб на зуб не потрапляє (З газети).*

358. **НА ОДИН ЗУБ; НА ОДНОГО ЗУБА**. Дуже мало (про їжу). *— Боюся поїсти, бо тоді з голоду загину: се мені лиш на одного зуба (Три золоті сл.).*

359. **НІ (ані) В ЗУБ [НОГІЮ]**, перев. зі сл. не знати, не розуміти і т. ін.. *Анітрохи, аніскільки, зовсім. Він математики ні в зуб не знає (Леся Українка); Все те був мій план, якого ти ні в зуб не розумієш (І. Франко); З людиною бувало часто так, що, добре знаючи колишнього події, Вона сучасності ні в зуб не розуміє (М. Рильський); [Дудар:] Не з того кінця береш. Не розумієш української культури. [Книш:] Я? Не розумію? [Дудар:] Ані в зуб (І. Микитенко); // Зовсім не розумітися на чомусь. Я в латині — ні в зуб ногою (З газети).*

ЗУБАХ

360. **НЕ ПО ЗУБАХ** кому, чийх. Не під силу кому-небудь; надмірно важкий для когось. *— А ти як думає? Кажу, буду слухати, значить буду. — Та вона ж [лекція] для тебе непідходяща, не по твоїх, як то кажуть, зубах, — говорив глузливым тоном парубок (Г. Коцюба); Тільки без дурацій: не хапати здобич, що не по зубах (М. Стельмах). ПО ЗУБАХ. — Гадний горішок, тільки шкода — не наш, — гивнув Потьомкін на острів... — Думаю,*

що Антонові Андрійовичу з його козаками цей горішок буде цілком по зубах (С. Добровольський).

ЗУБИ

361. В ЗУБИ кому, фам. Безпосередньо, особисто комусь (давати, тицяти, совати що-небудь). — Пошлеш титарям два вози горшків: сунеш благочинному в зуби горшка, а благочинний макітру (І. Нечуй-Левицький); Мені в зуби — диплом і розподілення в незабутній край босоногого дитинства (А. Крижанівський).

362. ЗУБИ ПРОРІЖУТЬСЯ у кого. Хто-небудь набереться сили, стане владним, грізним. [Гаркуша:] Проріжуться і в нас зуби, зачекай [Насте] ...Не завжди нам по чужих прикажчикувати.. (О. Гончар).

363. ЗУБИ СКРИПЛЯТЬ у кого і без додатка. Хтось дуже розлючений, сповнений гніву, ненависті. [Варка:] Оце ж у свахи Кондашихи аж зуби скрипітимуть від заздрості (М. Кропивницький).

364. КРІЗЬ ЗУБИ. Неохоче, невразно, ледве розтуляючи рота; з незадоволенням. Воно, власне, було замінне вже й в останні дні перед моїм від'їздом, уже тоді у мами був неприсмно холодний вираз в його присутності, одвертання очей, відповіди крізь зуби (Леся Українка).

365. НА ЗУБИ (на зуба), зі сл. м а т и, д а в а т и і т. ін. Поїсти, перекусити. [Сліпий:] Гей, ти, де ти, балагуло, маси ти там що на зуби? Горбатий провідник, почувши таку бесіду, навпростець шморгнув рукою в торби сліпого, виїняв добрий хліб, сіль і .. фляжку горілки (І. Франко); — Ну, добре, — сказав Павло. — Давайте-но щось там на зуби, та треба бігти до машини (В. Кучер).

ЗУБІВ

366. ДО ЗУБІВ, зі сл. озбрóєний, озбрóївшись і под. Дуже добре, у достатній мірі. Перед танком попового будинку Сафрона зупинив озбрóсний до зубів вартовий (М. Стельмах); Уночі Карапетян і Гаркавий, озбрóївшись до зубів, вивозили з траншеї і зникли у підземеллі (В. Собко).

ЗУБОК

367. НА ЗУБОК, зі сл. вйвчити, знати і т. ін. Дуже добре, ґрунтовно. Твір побудувати можна правильно лише тоді, якщо той, хто пише

та добре знає, добре вивчив, на зубок простудіював техніку писання (П. Тичина); Технічна вправність, вивчені на зубок слова — все це допомагає акторові триматись в "чужій шкурі", ні разу не схиливши з неї (Думки про театр).

ЗУПИНЯТИСЯ

368. ЗУПИНЯТИСЯ (спиня́тися) / ЗУПИНИТИСЯ (спини́тися) НА ПІВДОРÓЗІ. Не доводити до завершення, не закінчувати розпочату справу. Певне, його [Фільчин] намір розгадано, але Філька, тепер уже не міг зупинитися на півдорозі (А. Шиян); Ні, ви мене знаєте, Іване Семеновичу, я на півдорозі не спинюся (Ю. Яновський).

ЗУСТРІЧАТИСЯ

369. ЗУСТРІЧА́ТИСЯ / ЗУСТРІ́ТИСЯ З ОЧІМА (з по́глядом) чийми (чийм). Дивитися один одному в очі, переймати, перехоплювати чий-небудь погляд. Пархоменко звів голову й зустрівся з колючими очима молодого чоловіка з тонкими губами (П. Панч); Зустрівшись несподівано з настороженим поглядом Федора Івановича, він так знітився, що відразу не догадався і сірник загасити (А. Головко).

ЗЦІПИВШИ

370. ЗЦІПИВШИ ЗУБИ. Стримуючи свої почуття, бажання; напруживши всі сили. [Юда:] Учитель мав улюблених між нами, — ми, зуби зціпивши, їм догоджали (Леся Українка); Ольга, зціпивши зуби, тамувала гнів (Я. Качура); Він [Олаф] сам дрижав і працював з несамовитістю, зціпивши уперто зуби й майже не спочиваючи (В. Винниченко).

З'ЯВИТИСЯ

371. З'ЯВІ́ТИСЯ (появи́тися) НА ГОРИЗОН́ТІ. Стати відомим, помітним де-небудь (у певному середовищі, серед певного кола людей і т. ін.). Вони [мамонтовські спектаклі] зацікавили талановитих художників, і з цього часу на горизонті появилися справжні живописці (Мое життя в мист.); Це була маленька на зріст, підстрижена по-хлоп'ячому дівчинка, яка лише минулого літа з'явилася на горизонті (В. Земляк).

І

ІГРАШКИ

1. **НЕ ІГРАШКИ.** Нелегко, дуже складно, тяжко. *Не іграшки, не жарт — В зубах собачих побувати* (Л. Глібов).

ІГРАШКУ

2. **ЗА ІГРАШКУ** кому, що. 1. зі сл. дітис. Дуже легко. *Йосипові і грамота за іграшку дала-ся...* (Панас Мирний).

2. зі сл. бути. Як розвага. *Став ходити [Івась] біля волів, додивлятися до плуга, до борони. Спершу й це все було хлопцеві за іграшку, а далі увійшло в його щоденні звичаї* (Панас Мирний).

3. **НЕ В ІГРАШКУ.** Цілком серйозно, насправді. [Сербин:] *А вона, здається, не в іграшку закохалась у мене* (С. Васильченко).

ІДЕТЬСЯ

4. **ІДЕТЬСЯ В РУКУ** кому. Кому-небудь частити, таланити у чомусь. *Так усе тепер [тепер] чогось Хведорові в руку йшлося: урожай був добрий, щепи поприймались чисто всі, два ловких стригуни вигодувались* (Б. Грінченко).

ІДИ

5. **ІДИ [СОБІ] ДО ЧОРТА** (до біса, до дідька, під три чорті і т. ін.), лайл. Уживається для вираження злості, обурення, незадоволення чим-небудь, роздратування з приводу чогось, небажання бачити кого-небудь. — *Иди ти під три чорти!* — обурюється Роман. — *Найшов чим хвалитися — безстыдством* (М. Стельмах); — *Та йди ти під три чорти!* — Славчук замахнувся, готовий ударити Рудя (С. Голованівський). **ІДІТЬ СОБІ ДО ЛІХА.** — *Тут не можна пасти коні... Примар звелів, щоб... — А йдіть ви собі до лиха з вашим хабарником примарем та з докторами! — вибухнув Замфір* (М. Коцюбинський).

6. **ІДИ [СОБІ] З БОГОМ.** Форма прощання з побажанням благополуччя, успіху, щастя і т. ін. — *Ну, то йдіть собі з Богом...* — *Ходім,* — торкнув Соцький Семена, відчиняючи двері (М. Коцюбинський); // Уживається для вираження бажання позбутися чийсь присутності. [Храпко (до молодий):] *Ну, ото розикуй його [чоловіка] та й прав з його [нього]. А до мене чого ти прийшла? Що я тобі допоможу? У мене свої діти... Йди собі з Богом!* (Панас Мирний); *Як тільки він [Михей] переступав поріг чийсь хати, чоловік або жінка зразу: — О, добре, що зайшли, Михею, може,*

чарочку? — хай, мовляв, краще вип'є та йде з Богом, ніж на язика колись візьме... (М. Зарудний).

7. **ІДИ [СОБІ] К БІСОВОМУ БАТЬКОВІ** (к нечистій матері), лайл. Уживається для вираження почуття гніву на кого-небудь, незадоволення кимось, обурення з приводу чогось, бажання позбутися когось. — *По коп з шагом... більше не можна дати [за хліб]...* — *Иди ти к бісовому батькові,* — одрубав Чіпка та й пішов сам до хати (Панас Мирний); — *Тільки [тільки] наш чернецький устав кращий од монастирського. У нас скоро чоловіка спантеличить мирська суєта, то в хуку [в'язицю] або до кози не саджають, а зараз — йди собі к нечистій матері* (П. Куліш).

8. **ІДИ [СОБІ] НА ВСІ ЧОТИРИ ВІТРИ** (на чотири ббки), лайл. Уживається для вираження злості, обурення, незадоволення, роздратування з приводу чогось, небажання бачити кого-небудь. [Карпо:] *Що Домаха! Домаха — пустяк!* [Мар'я:] *Еге! Добрий пустяк — стілько [стільки] літ у його жила! Мало чого не буває!* Звичайне, в кавалерійським стані... [Карпо:] *Так що з того, що жила! А оженився — на чорта ж вона йому? Иди, голубонько, на всі чотири вітри!* (Олена Пчілка); *Старшина пильно глянув на них [Гната та Олександру]. — А йдіть ви собі на всі чотири вітри, бо, їй же боже, битиму!* — крикнув він (М. Коцюбинський).

9. **ІДИ ТА ЗНАЙ.** Наперед невідомо, що буде. *Мати занедужала і тепер жаскує, що дочку з дому пустила. Иди та знай, де спіткнешся* (В. Кучер).

ІМЕНІ

10. **ВІД ІМЕНІ** кого, чого. За чийм-небудь дорученням, проханням. *Я, від імені нашого "літературного комітету", звертаюся до Вас з великим проханням прислати до того альманаха яке-небудь оповідання своє* (М. Коцюбинський).

ІМ'Я

11. **ІМ'Я [—] ЛЕГІОН** чис, кому, книжн. Кого-небудь надзвичайно багато, величезна кількість. *Исус.. спитав його: "яке ім'я твоє?" А той відповів: "Легіон ім'я моє"* (З Біблії).

ІНДИК

12. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ІНДІК**, зі сл. наприйдитися, надутися і т. ін. Сильно, дуже. *Управитель сидить, напириндівсь як індик* (П. Панч); *А Карпо й собі надувся мов індик* (М. Коцюбинський).

ІНЕРЦІЄЮ

13. ЗА ІНЕРЦІЄЮ. Несвідомо, машинально — за звичкою. *Огей механічно, за інерцією хутко вдягається* (Олесь Досвітній); *Цигарку [капітан] за інерцією по-нічному ховав у долоні, а пальцями другої руки ненастанно м'яв заросле підборіддя* (І. Тихий).

ІРЖА

14. ЯК ІРЖА ЗАЛІЗО, зі сл. їсти, гризти, точити і т. ін. Дуже сильно; весь час. — *Не злюбила вона нас .. Було так і їсть як іржа залізо* (Марко Вовчок); — *Кавун чоловік добрий, та зате Кавуниха дуже лиха: гризе мене як іржа залізо* (І. Нечуй-Левицький); — *Нічого — добрі люди. Коли б не стара.. всіх як іржа залізо точить...* (Панас Мирний).

ІРОНІЯ

15. ІРОНІЯ ДОЛІ, книжн. Безглуздий, передбачений, часто небажаний збіг обставин. *Хіба ж не іронія долі: в той час, коли маси досвід, знання, жсдання діяльності.., опинитися раптом тут, в тихій заводі* (О. Гончар).

ІСКОРКИ

16. [АЖ] ІСКОРКИ В ОЧАХ ЗАМИГОТІЛИ у кого, чийх. Хто-небудь раптом став веселим, життєрадісним і т. ін. *Мар'я кинулась у горниці за дзеркалом. — Дивися! — сказала, підносячи. Марина присвітила. У Христі аж іскорки в очах замиготіли* (Панас Мирний); *Вперше за весь час [бесіди] академік усміхнувся. В очах його замиготіли веселі ясні іскорки* (В. Собко).

ІСКРА

17. ІСКРА БОЖА. 1. Талант, видатні здібності, природне обдарування. *Панночка була (їсть) гарна.., мас душу живу, і навіть іскру Божу* (Леся Українка); *Бувала коло заповітного каменю й Меланочка.., з душею, що горіла гаряче від тієї Божої іскри, яку тільки й залишила їй у спадщину нещасна мати* (Ю. Яновський). 2. Почуття благородного поривання; високі прагнення. *Який би я був щасливий, якби міг віддати тобі свій вогонь, свою «іскру Божу»* (Леся Українка); *Чого їй бракувало — це іскри Божої, що запалює людину на великі діла* (С. Добровольський).

ІСКРИ

18. [АЖ] ІСКРИ З ОЧЕЙ СИПЛЮТЬСЯ (летять, скачуть і т. ін.) / ПОСИПАЛИСЬ (полетіли, поскакали і т. ін.). 1. Дуже сильно. *Шість чоловік беремось і «бараном» таранимо, б'ємо, б'ємо, аж іскри з очей сиплються, доки лом сталевий зазаняємо, щоб лютку проломити* (О. Гончар); *Іде [Гаврило] вулицею поміж ти-*

нами — голова то визирне, то заховається; собаки брешуть, аж з очей іскри сиплються (Григорій Тютюшник); *Злий [Антосьо] іде, аж іскри з очей скачуть* (А. Свидницький); *Гуцул так розгнівався, що аж іскри з очей поскакали* (Казки Буковини..).

2. Уживається для підкреслення чийогось гніву, обурення, злості і т. ін. [4-й повстанець:] *Чудний той Степан. Як говорить, то аж іскри з очей сиплються* (Мирослав Ірчан); *А пані як гляне на його [пана], — аж іскри з очей скакнули, на місці миніться* (Марко Вовчок); *І мовила [Марія].. — Йому я стану за дитину. — І кинула кругом очима. Аж іскри сипнули з очей* (Т. Шевченко).

3. Відчувати запаморочення від гострого фізичного болю, від напливу сильних непередбачених почуттів і т. ін. *І вухо мос покрутив [дід Григорій] раз, та тільки хіба ж він уміє так, як отець Олександр? Щоб аж іскри з очей посипались* (І. Микитечко); *Розсердився [Епітел] і роз'явився .. В висок Дареса затопив: З очей аж іскри полетіли* (І. Котляревський). *ІСКОРКИ ПОСИПАЛИСЯ З ОЧЕЙ. Лиличко .. затих, наче заснув. Що се таке? Він почув, наче що стрільнуло..; голова ходором заходила, посипались іскорки з очей* (Панас Мирний).

19. АЖ ІСКРИ ЛЕТЯТЬ. Дуже енергійно, завзято, запально, докладаючи всіх зусиль. [Бабуся:] *Ну, вже коли й заведуться за що, то аж іскри лешашь* (І. Микитечко). *ІСКРИ З РУК ЛЕТЯТЬ. Не може не бути [медалі "Золота зірка"], бо і Катя-ланкова, і вся її ланка працюють так, що «іскри з рук летять»* (Остан Вишня).

ІСТИНА

20. ПРОПИСНА (азбучна) ІСТИНА. Загальновідома, загальнозрозуміла, елементарна річ. — *Нема чого надто гарячитися, — низив плечима Черкашин і почав довгу розмову про надлімітні і нижчелімітні асигнування. — Невже такі прописні істини не відомі начальнику шахти?* (І. Волошин); *Людина мусить уміти застосовувати свої знання до конкретного діла. Це — прописна істина* (З журналу); *В хімічній лабораторії повинна бути чистота — це ж азбучна істина* (Ю. Шовкопляс).

ІТИ

21. ДАЛЁКО ІТИ (їти) / ПІТИ. Добиватися, досягати великих успіхів у чому-небудь; ставати відомим. *Докопалася чутка до Нечуйвітра, ніби син його скоро мас піти на підвищення. Буvas, що такі далеко йдуть* (О. Гончар); *Декотрі з твоїх [Лободи] ровесників зуміли вище сягнути, але ж і ти.. Не дозматиж який-небудь, це можеш далеко піти...* (О. Гончар).

22. **З ЛІТ ІТІ.** Старіти. — *Та дай же роздивитися на тебе... Сідай де-небудь! Голос молодий І очі теж, а чуб таки посівів... І ти вже з літ ідеши* (І. Вирган).

23. **ІТИ БОЄМ** проти кого. Рішуче виступати проти кого-небудь, відстоювати певну думку. *При одній лише думці про те, що донька могла б не пройти по конкурсу, що якісь там інститутські книгогризи могли б завалити її при вступі, майора кидало в лют, і він готовий був хоч зараз іти боєм проти кривдників* (О. Гончар).

24. **ІТИ (бути, ходити і т. ін.) НА ПОВОДКУ** (на поводі, на прип'юні, на прив'язі і т. ін.) у кого, чого, рідше за ким, чиему. Діяти за чиею-небудь вказівкою, сліпо підкорюючись чийсь волі; бути залежним у своїх вчинках від кого-, чого-небудь. *Я знаю: не можна йти на прип'юні враження читача. Читач не завжди правий* (Ю. Смолич); *Палко засуджуючи в присутності Маринки гризотівський спосіб життя, нечесне обивательське життєвотіння своїх батьків, ти [Дмитро Гризота] продовжував йти в них на прив'язі* (В. Речмедін); — *Ти мій авторитет підриваєш! На поводку в Гайворона ходиш!* (М. Зарудий); — *Я теж винен у цьому, товариші, коли хочете знати. Так, винен, бо ходив за Перегудою на поводку, потурав йому всі ці роки* (В. Кучер). **ІТИ НА ПОВОРІЗЦІ.** — *Про Данилка не йде мова, — перебив секретар — Можливо, він іде на поворізці в когось іншого, який прикривається маскою нейтральності* (Р. Іваничук).

25. **ІТИ В ДАЛІЄКУ ДОРОГУ** (путь). Умирати. — *Я вже, братику, — обернувся Кирило Турізов до Петра, — покидав зовсім сей світ, уже був і ногу поставив на поріг, щоб йти в далеку дорогу, та що ж? Училились за мене добрі люди і таки вернули назад* (П. Куліш); — *Ні, дочко, — промовив задумливо. — Не лагідний твій батько. І не хоче бути таким. Не до цього нам тепер. Залишимо лагідність старим бабусям, що зібралися йти в далеку путь* (М. Стельмах).

26. **ІТИ В НОГУ** з ким—чим. 1. Погоджувати з ким-, чим-небудь свої дії, погляди і т. ін. *Азбукою стало, що письменники повинні вивчити життя, йти в ногу з життям, брати участь у житті і т. ін.* (М. Рильський); *З тобою вийшов я в дорогу, о краю мій, за тебе б'юся! Йти завжди з братами в ногу в цей день народіві клянусь* (В. Сосюра); *Критика і теорія повинні були йти в ногу з художньою творчістю, ініціативно втручаючись у її процес* (З журналу).

2. Рівнятися на кого-, що-небудь, не відставати від когось, чогось. *Коли вже став [Іван] до роботи в цеху, то так і йтиме з усіма в ногу, не зіб'ється* (В. Кучер); *І все-таки любити цей занедбаний*

завод можна! Ну, він занехаяний, але ж це зовсім не означає, що не здатний йти в ногу з усією країною (Ю. Шовкоп'яс); *Лікар, якщо він хоче йти в ногу з життям, повинен користуватись послугами бібліотеки* (З газети).

27. **ІТИ В ОДНІЙ УПРЯЖЦІ** перев. кому. Спільно діяти, докладаючи певних зусиль у досягненні чого-небудь. — *Як там не с, а нам йти в одній упряжці, Олексію Гнатовичу* (І. Цюпа); *Що ж, братенику, видно, нам удвох в одній упряжці не йти — доведеться ділитися* (М. Стельмах).

28. **ІТИ ВРІЗРІЗ** з чим. Суперечити чому-небудь, не погоджуватися з чимсь. *У поодиноких випадках він не може цілком згодитися з усталеною думкою і висловлює свої міркування, що йдуть з нею децю врозріз* (З журналу).

29. **ІТИ (зникати) / ПІТИ (зникнути, відійти) В НЕП'АМ'ЯТЬ.** Забуватися, не згадуватися. [Співець:] *Ісая пророцтво не справдилось, — мир не настав, Месія не з'явився, пісні його нехай ідуть в непам'яті, нехай не дразнять нас...* (Лесья Українка); *Він спинявся проти розчиненого вікна в сад, і все, про що думав, зникало у непам'яті* (П. Колесник); *Слова ті давно пішли в непам'яті* (І. Микитейко); *Про тую жалобу за продажу Денисові землю ніхто тепер і не згадував, — вона вже пішла в непам'яті* (Б. Грінченко); *Здається, недавно все це було, і вже немає його, розвіялося за вітром. Все забувається, відходить в непам'яті...* (П. Гурінченко).

30. **ІТИ (летіти) / ПІТИ (полетіти) ДО ЧОРТА** (к чорту, під три чорти, к бісу і т. ін.), грубо. Зазнавати цілковитого провалу, краху; пропадати, гинути. *Такий маю здоровий вигляд (хоч, знаєш, не завжди, один день, одна тривога — і все летить до чорта) — а в дорозі загублю все* (М. Коцюбинський); *Я тільки жду програми галицької газети, щоб фінал до німецької статті написати на тему: ось зерно нової партії слов'янськосвропейської. Коли це бац! При допомозі двох Ваших же делегатів летить к бісу прогресивна газета* (М. Драгоманов); *Коли жінки де замішались і їм ворочати [керувати] дадуть, .. Проціяйся навік тоді [тоді] з порядком, Пішло все к чорту неоглядаю* (І. Котляревський).

31. **ІТИ (лізти) / ПІТИ (полізти) ПРОБІО-ЕМ** (на пробій). 1. Силою проникати або намагатися проникнути куди-небудь. [Свиіельд:] *Нарешті місто загорілося, і тоді знали ми, що все пропало. Тому повернули коні і пішли пробієм туди* (Ю. Опільський); *Старшину Векленка було вбито саме в ті хвилини, коли німці полізли на пробій* (Ю. Яновський).

2. Добиватися, досягати настіяливо чого-небудь, долаючи будь-які перешкоди, докладаючи великих

зусиль. — *Таке життя, тату, що треба в нього пробосм іти, живохватом! Тільки тоді чогось досягнеш..* (О. Гончар); *В умінні йти до наміченої мети пробосм Ользі з Олею не зрівнятися* (Ю. Шовкопляс).

32. ІТИ (лягати) / ПІТИ (лягти) В (СИР)У ЗЕМЛЮ. Умирати. — *Йди собі, мале дитя, у сиру землю, поки не зазнало лиха, йди малим — і краще, і легше* (Панас Мирний); [Наум:] *Не остав мене, Господи.. Цілий вік ти мене митував, а на старості, як мені треба було у землю лягати, послав ти мені таке горенько!..* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Олексій:] *Через моє страждання, через людські поприкопи [докори], через неспорядки у господарстві... і не оглянемось, як ляже вона [Галочка], моя голубочка, у сиру землю* (Г. Квітка-Основ'яненко).

33. ІТИ НА ВИ, заст. Виступати війною проти кого-небудь. *Благородний і простосердий слов'янин, він [князь Святослав] завжди попереджав про свій похід: "хочу йти на ви"* (О. Довженко); *Тисячі років тому, коли воїни на своїх бенкетах черпали вино черепами своїх противників, навіть тоді перед нападом попереджували ворога чесно й відкрито: йду на ви!* (О. Гончар).

34. ІТИ НАВПОМАЦКИ. Вирішувати, робити що-небудь, не маючи точних знань, не знаючи твердо чого-небудь. — *Без широкої освіти в житті доводиться йти навромацки* (С. Добровольський).

35. ІТИ НА ВСЕ. Не рахуватися ні з чим, не зважати ні на які перешкоди. *Свідомо йдемо на все.. І може, тому вона, Батьківщина, для нас стає тим дорожча, тим прекрасніша* (О. Гончар); *Дівчі вираваши у македонку, .. олімпійська команда українок [з гандболу] вийшла на амбітних росіянок, які йшли на все, аби перемогти у поединку* (З газети).

36. ІТИ ПАЗУСТРІЧ СМЕРТІ. Бути готовим померти за когось, щось. — *Не тут твоє місце, а з ними, що смерті пазустріч ідуть* (І. Франко).

37. ІТИ (переходити) / ПІТИ (перейти) НА ТОЙ СВІТ. Умирати. [Служебка (виймає з клунка якийсь шмаття):] *От шмаття перебралось вам [в'язню] за старця, все жь буде ліше.. хто побачить — не пізнає.. Але краще, якби ніхто ніде вас не побачив. [В'язень (одягаючись, спинився):] Ніхто, ніде? Хіба я йду на той світ? [Лєся Українка]: Подай же нам, всецедрий Боже! Отак цвісти, отак рости, Так одружитися і йти, Не сварячись в тяжкій дорозі, На той світ тихий перейти* (Т. Шевченко).

38. ІТИ / ПІТИ ВА-БАНК. Діяти, ризикувати всім. *Із ста шансів на перемогу у нього не більше одного. Один! Але він вірив у цей свій один і тому йшов ва-банк* (О. Гончар); *Він [отаман*

розумів небезпеку надуманої операції, але, як невдаха-картяр, мабуть, вирішив уже йти ва-банк! (П. Панч).

39. ІТИ / ПІТИ ВГОРУ. 1. Добиватися вищого становища, положення в суспільстві. *"Тепер козаки побиті,— думав Єремія, їдучи до Варшави.. Час мені ставати до свого діла. Час мені йти вгору, підніматися високо, як тільки мога [тілкнути можна]!"* (І. Нечуй-Левицький); *Інший би гордився твоїми успіхами, становищем, тим, що йдеш угору, а цей? Рідний батько при людях наклеп на тебе зводить, ГЕСи якісь приліпив, затоплення Скарбного* (О. Гончар). **ІТИ УГОРУ ВСЕ ТА ВГОРУ.** *Вишняк йшов угору все та вгору. Вишнячка йшла ушір усе та ушір* (Л. Костенко).

2. Успішно розвиватися, поліпшуватися і т. ін. *На базі сучасної техніки швидко йдуть вгору галузі легкої й харчової промисловості* (З журналу); *В кінці 50-х років садівництво в Донбасі швидко йде вгору* (З журналу); *Діла бідняків швидко пішли вгору* (Г. Григор'єв).

3. Підвищуватися в ціні; дорожчати. *Віск земний не мав конкуренції. Віск пішов угору* (І. Франко).

40. ІТИ / ПІТИ В ДІЛО. Знаходити застосування; використовуватися, не пропадати. *Відходи лісопилки йдуть в діло* (З газети).

41. ІТИ / ПІТИ В ЗАКЛАД. Сперечатися на гроші, на яку-небудь річ і т. ін. — *Може, води в рот понабираємо, Маріє? Понабираємо і в заклад підемо, хто більше вимовчить* (В. Кучер); *"Я як свисну, дак ще не так,— Остап почав мовити,— Ніхто в світі, в заклад пійду [під], На ногах не встоїть!"* (Укр. поети-романтики..).

42. ІТИ / ПІТИ ВІЙНОЮ на кого. Гаряче, запально сперечатися з ким-небудь. *О. Василь боронив свої права і йшов війною на Раїсу, обертуючись раптом з слуги Божого в слугу Марса* (М. Коцюбинський).

43. ІТИ / ПІТИ В НАРІД, іст. Вести просвітницьку діяльність. *Коли Жука звільнили з школи за читання нелегальної літератури, він пішов у народ; вів трудове життя* (Укр. літ.).

44. ІТИ / ПІТИ В ХІД. Використовуватися, застосовуватися. *Залітали комарі й до палат.. Світлилося світло, і починалася затека війна, йшли в хід рушники, сорочки, простирала* (Ю. Збанацький); *Лютю сперечаються солдати. Тут уже все пішло в хід: крики, гамір, погрози, лайка* (О. Довженко).

45. ІТИ / ПІТИ ДАЛІ. Не зупинятися на чому-небудь, не обмежуватися чим-небудь. *І син, і мати догоджали синові багатого дуки: один ждав через його одібрати тепле місце, друга — далі йшла — хотіла поріднитися* (Панас Мирний); — *Тут би варто школу зробити,— говорив Прокіп.*

Але Гуца йшов далі. — Школу маємо вже, зробім краще народний університет (М. Коцюбинський).

46. **ІТІ / ПІТІ ДО ВІНЦЯ.** Одружуватися. Так спали довгими ночами по хатах і клунях старші степові дівчата з хлопцями на досвітках. Аж поки не йшли до вінця (Т. Масеко); Після Великодня .. і до вінця підемо (М. Стельмах).

47. **ІТІ / ПІТІ ДО РУК (у рўки, рідко у рўку) кому.** Легко діставатися, здійснюватися і т. ін. — На лови він їздив удень і вночі, риба йому йшла до рук, як приворожена. Так він проживав — цей сліпий дід (Ю. Яновський); [Нечипоренко:] Фортунить вам, Маріє Кирилівно, просто інший раз аж не віряться. Кожна справа ніби сама в руки вам іде (О. Левада); — А! Який той Терешко щасливий! Йому все йдеться! Все йому йде в руку! І сливи швидко ростуть! (І. Нечуй-Левицький); Наука в Остапа Тура Гнатів Яворському пішла в руку (С. Чорнобривець).

48. **ІТІ / ПІТІ ЗА ВОДОЮ.** Безслідно зникати, пропадати. З чорними бровами іду за дровами, а з рудою бороною іду за водою (Укр.. пісії).

49. **ІТІ / ПІТІ З ДИМОМ.** Горіти, пропадати. Не один вельможний магнат хапався за золоту, бачачи, як іде з димом його добро (М. Пригара); Стара батьківська хата ще в вогні з димом пішла (М. Олійник); Увесь кількатисячний маєток, нагарбаний за кілька літ, пішов з димом (І. Франко).

50. **ІТІ / ПІТІ З [ЦЬОГО] СВІТУ.** Умирати. Прощай, ряба кобило! Через тебе з світу іду (Укр.. присл..). **ПІТІ З СЬОГО СВІТА.** Поставили громадою Хрест над сиротою й розійшлися... Як билина, Як лист за водою, Пішов козак з цього світа (Т. Шевченко).

51. **ІТІ / ПІТІ КОЛЕСОМ.** Різко і швидко змінюватися. — Ще батько мій .. перекочував із села в Пітер, поступив на цей завод; так і пішло потім — колесом: чотирнадцяти років я вже працював на заводі (А. Головка); [Риндя:] А я не знаю, Антоне Тимофійовичу, як без вас на світі жити буду. [Кряж:] Так, як і жив .. [Риндя:] Не до сміху мені. Вся моя біографія може зараз колесом піти... (М. Зарудний).

52. **ІТІ / ПІТІ КУРСОМ** яким. Бути послідовником кого-небудь, відстоювати, пропагувати чийсь ідеї. Він був щасливий, що і йому несподівано випала місія йти тим же курсом, нести правду до далеких берегів чужого світу (Л. Дмитерко).

53. **ІТІ / ПІТІ НАВПРОСТЕЦЬ** (навпрошки). Говорити, діяти прямо, відверто. — А що ж Самко? Хоть він і розумом, і славою узяв над усіма, да й йому не дають гетьманувати. — Як же се так?.. — А Самко, бачте, навпростець іде, не хоче нікому придіти поклонімося (П. Куліш);

Кроква спитав: — Чому вас так цікавить Леонід Потапович? Данило вирішив іти навпростець: — Я поважася людей щирих (Л. Дмитерко); На .. зборах він пішов навпрошки, бо підготувався й був упевнений у перемозі (Ю. Мушкетик).

54. **ІТІ / ПІТІ НАЗУСТРІЧ.** 1. кому і без додатка. Виявляти увагу до кого-небудь, задовольняти чимсь бажанням. Наші індійські друзі завжди йшли нам назустріч. Хотіте подивитися фабрику? Будь ласка. Хочете заїхати в село? Просимо (В. Мийко); У нашому господарстві йдуть назустріч тим випускникам шкіл, які прагнуть продовжувати навчання (З журналу).

2. чому. Не зупинятися, не відступати перед чим-небудь. Завдання, які сьогодні стоять перед нами, вимагають не відступати перед труднощами, невдачами, а сміливо йти назустріч їм для того, щоб перемагати їх (З газети).

55. **ІТІ / ПІТІ НА НЕБО.** Умирати. [Семпроній:] Про віру я перечитав не буду, але ж гадаю, що не всі готові на небо йти... (Лесь Українка).

56. **ІТІ / ПІТІ НАПРОЛОМ.** Переборюючи всі перешкоди, діяти рішуче, всупереч кому-, чому-небудь. Коли Катерина щось вирішувала — ніщо вже не могло її зупинити. Вона не визнавала ніяких перешкод, йшла напролом і добивалася свого (Л. Первомайський).

57. **ІТІ / ПІТІ НА ПРОПІЩЕ.** Діяти відчайдушно, не задумуючись про наслідки. [Кай Летіцій:] От сам ти [Руфін] бачиш — даремне проти цезарства змагатися. Чи друг йому, чи ні, — миритися мусиш, — ти ж не одважишися йти на пропаше, то краще йти на щирий мир, як я, та вже й служить республіці чим можеш (Лесь Українка).

58. **ІТІ / ПІТІ НА ПРЮ** з ким—чим, уроч. Вступати у боротьбу, в бій з ким-, чим-небудь. На прю їдемо Ми з ворогом проклятим (М. Рильський). **ВІСТУПИТИ НА ПРЮ.** Впустити в Полтаву військо його мосці? Е, ні, даруйте, тут нема дурних. Якщо їм зараз в руки не дамося, то згодом звідси й вдаримо на них.. Але ж полковник не веде вухом. Невже ж так і не виступити на прю? (Л. Костенко); // Суперечити. — Та хіба ж це качки? .. Одно воображення [уявлення].. Умалює свій гріх Дмитрик Хекало, племінник .. тих самих, що з ними рідко хто в Козачому Валу ішов на прю (М. Рудь).

59. **ІТІ / ПІТІ НА РҮКУ** кому. Бути корисним, вигідним для когось, підтримувати когось, допомагати кому-небудь у чомусь. Та громадська рада була в цілیم повіті найтвердіша та й при жадних [жодних] виборах не йшла старості на руку (Л. Мартович); — Ревая мій середущий у

трактористи? Що ж, колгосп і туп мені пішов па руку (П. Козланюк).

60. **ІТІ / ПІТІ ПА СМЕРТЬ.** Не боятися загинути, бути готовим на самовідданий вчинок заради кого-, чого-небудь. — *На смерть ішов, ну, а такого ще не бачив. І що його робити, то вбий-те мене — не скажу* (І. Микитейко); *Я вас [батьків] люблю великою любов'ю. Бо добре знаю вашу міць і твердь, бо знаю, що за правду ви готові! Самі піти на муки і на смерть* (Д. Павличко); // Бути приреченим до страти. — *Знімати шапку?! Себто перед ким? Перед цією.., що отруїла власною рукою? Та щоб над нею обвалилась твердь!* — *Побійся Бога, вона йде па смерть* (Л. Костенко).

61. **ІТІ / ПІТІ СВОЄЮ ДОРОГОЮ.** Діяти самостійно, незалежно, не піддаючись чужому впливові. — *Не хочу наслідувати своїх батьків, піду своєю дорогою* (З журналу).

62. **ІТІ / ПІТІ СЛІДОМ** за ким (по слідях чийх). Діяти, робити що-небудь так, як хтось інший, наслідувати кого-небудь. *Не хочу йти слідом за своїм двоюрідним братом* (М. Стельмах).

63. **ІТІ / ПІТІ УВІДКРИТИ.** Нічого не таїти, не приховувати від когось. *Якби не вона, він пішов би у відкриття, ну тоді — чи пан, чи пропав* (З газети).

64. **ІТІ / ПІТІ ШКЕРЕБЕРТЬ.** 1. Складатися не так як треба, різко змінюватися; відбуватися всупереч звичаєвому порядку. *На станції в цей день панувала повна анархія, все йшло шкереберть* (О. Гончар); *Неприсмно Катерині Петрівні, що через неї бухгалтерія шкереберть іде* (Остап Вишня); *Пішло життя шкереберть* (Панас Мирний).

2. Не здійснюватися, порушуватися, руйнуватися. *При зустрічі всі докори якось вилетіли їй з голови. Все заготоване пішло шкереберть* (О. Гончар); *Кохалася з Ясенем.. Либонь, і на весілля заносилося. І раптом все пішло у них шкереберть* (Ю. Бедзик); *І всі його [Дорошука] помисли підуть шкереберть* (М. Ю. Тарновський).

65. **ІТІ ПО ВИСХІДНІЙ.** Добиватися вищого становища в суспільстві, зайняти значне місце у певній сфері діяльності. *Цінять тебе [Володько] й за твої особисті заслуги. Шлюб тобі не зашкодить, навіть Елька не приспить у тобі жадобу їти по висхідній, брати штурмом Ельбруси життя* (О. Гончар).

66. **ІТІ ПО ГАРЯЧИХ СЛІДАХ.** Реагувати, відгукуватися на що-небудь, не гаючи часу, відразу після того, як щось відбулося, сталося. *Щоб не відстати від вимог часу, письменники повинні були йти по гарячих слідах життєвих подій* (З журналу).

67. **ІТІ ПОПЕРЕДУ.** 1. чого і без додатка. Бути першим, випереджати когось. *В турнірній таблиці футболісти "Динамо" йшли попереду* (З газети).

2. у чому. Бути передовим у чому-небудь. *Досвідчені майстри повинні йти попереду в виробничо-му житті* (З газети).

68. **ІТІ (поступатися) НАЗАД.** Повертатися до старого, віджигати; регресувати. *Хто не йде вперед, той пошухавиться назад!* (Панас Мирний).

69. **ІТІ (походити) З ГЛИБИНІ ДУШІ (сérця).** Відзначатися щирістю, відвертістю, проникливістю і т. ін. *Татасв вдивлявся в ці знайомі риси суворих, зморщуватих облич, він знав, що слова промовців йдуть з глибини серця, знав, що додержать залізничники своєї обіцянки* (О. Доиченко); *Я [Нестор] обережний [обережний] і не люблю на не підготований відповідно ґрунт класти те, що мені дороге й цінне й походить з глибини душі* (О. Кобиляцька).

70. **ІТІ (розлітатися) / ПІТІ (розлетітися) ПРАХОМ.** 1. Пропадати, руйнуватися, зникати і т. ін. [Ганжа:] *Оскуділа земля, усохло вим'я для нас, недостойних... бо загалом усе йде прахом* (І. Волошин); [Кобзар:] *Була в мене своя сім'я, худоба, — та все те прахом пішло!* (Панас Мирний); *Нема добра. Прахом пішло. Стоять одні кам'яні черева* (Григорій Тютюнник).

2. Не здійснюватися, не збуватися (про мрії, сподівання і т. ін.). *Прахом пішли сподівання Борухі стати дворянином* (Ю. Мартич); — *Як поборалися ми з своєю старою, хороше було. Ех, скільки ми тоді пережміли. І ось воно все пішло прахом* (П. Колесник); — *Мріяла Надійка, малювала майбутнє, красиве життя — і раптом чорний вибух... Все розлетілося прахом* (З газети).

71. **ІТІ (ходити) / ПІТІ ВТОРОВАНИМИ (протоптаними) СТЕЖКАМИ.** Діяти так, як хтось раніше діяв; наслідувати, повторювати дії, вчинки, погляди і т. ін. своїх попередників. *Леся Українка не намагається йти второваними стежками, вона шукає нових шляхів і власне тому не використовує вже готових перекладів* (З журналу); *Сьогодні четвертий дослід. Або друга фракція буде без шкідливих домішок... або йому, Розенбергу, доведеться ходити слідом за Русевичем тими ж второваними стежками* (Ю. Шовкопляс). **ПІТІ ПРОТЕРТОЮ СТЕЖКОЮ.** — *Мабуть, як і дід, прадід та батько, покрутишся, поки молодий, а там — і собі протертою ними стежкою підеш...* (Панас Мирний).

72. **ІТІ (ходити) / ПІТІ З ТОРБАМИ** (з торбою). Жебрати, просити милостиню. *Бодай пани панували, бодай пани жили, Бодай вони межі люди з торбами ходили* (Україна сміється);

— Не дав вдовиці утопиться, Не дам же й з торбою ходити, — Сказав Максим (Т. Шевченко); Все доконечно треба знати і наперед з кожним [кожним] крейцаром обчислитися, коли тато не хочуть піти з торбами (І. Франко). З ТОРБОЮ ПІТИ ПО ХАТАХ. Текля.. сама залишилася з дитиною на руках, і коли б не такі сусіди, як родина Крикливця, то давно б уже з торбою пішла по хатах (І. Муратов).

73. ІТИ (ходити) / ПІТИ ОДНІЄЮ (цією ж) СТЕЖКОЮ з ким і без додатка. Займатися тією ж справою, що й хто-небудь інший, наслідувати когось. *Її батько не раз і не двічі нахилив [схилив] зятя, щоб той ішов з їм [ним] однією стежкою* (Б. Грінченко); *Мій брат був літературним працівником, а теж, напевне, піду цією ж стежкою...* (І. Волошин).

І

ІВ

1. ЯК (мов, на́че і т. ін.) ТРИ ДНІ (тіждень) [ХЛІБА] НЕ ІВ. 1. Дуже повільно, мляво. *Увала, як три дні не ів* (Укр.. присл.); — *Працює ця наволоч, паче не їли тиждень!* — промовив раптом оберст, рукою кинувши на яр (П. Автомонов).

2. Тихо, неголосно. *Говорить так, як три дні хліба не ів* (М. Номис).

ІВШИ

2. НЕ ІВШИ, НЕ ПІВШИ. Голодний. — *Куди це так рано? Не ївши, не пивши* (Ю. Мушкетик).

ІДЕН

3. ІДЕН ДУХ з ким, діал. Одне, єдине ціле (про сильне кохання). — *Якщо загинеш, буду я вдовою. Чи й ти, не знаю, любиш так мене. А я вже, Грицю, їдеи дух з тобою, хай ми вже й тілом будемо одне* (Л. Костенко).

ІДЯТЬ

4. З ЧИМ ЙОГО (її) ІДЯТЬ. Не знати, що це таке. — *Візьміть мене. За Миколи я й не чув про газету, не знав, з чим її їдять, а тепер от — читаю* (В. Речмедін).

ІЖ

5. ХОЧ ЗЕМЛЮ ІЖ. Що не роби, незважаючи ні на що, не переконати когось. — *Паспорт — це, Єлько, сключається [виключа-*

74. ІТИ (ходити) / ПІТИ ПІД РҮКУ чію (під рукою чією). Слухатися кого-небудь; рахуватися з чієюсь думкою; коритися комусь. *Та й не лише панни, а й кавалери радо йдуть під мою руку: "Як панна Маня скаже, так і буде"* (І. Франко); *Доки живє старий Швайка, сини ходили під його рукою, як воли в плугі* (П. Панч).

75. ІТИ ШЛЯХОМ (по лінії, лінійкою) НАЙМЕНШОГО ОПОРУ. Діяти, уникаючи будь-яких труднощів, перешкод. *Деякі хореографи йдуть шляхом найменшого опору, ігнорують специфічні умовності балету, механічно зображають у ньому життєві ситуації* (З журналу); *Мислити і відчувати сьогодні так само, як і вчора, по-старому, — найлегше, бо це означає йти шляхом найменшого опору* (З газети).

ється], — категорично сказав [бухгалтер] .. Безпачпортною [безпаспортною], дівчино, не далеко зайдеш .. аніяк. *Хоч землю отут їж. І не видав* (О. Гончар); — *А ти знаєш мою Ганну: сказала, як одрубала! Хоч землю їж — все одно не вступить! Характер у неї...* (П. Резніков).

ІЖАКОМ

6. ІЖАКОМ УСЕ. Недовіжливо, підозріливо, вороже і т. ін. ставитися до кого-небудь; виражати недовіру до когось. — *Давно не бачив тебе, Миколо. Ну а твої димовловлювачі? Де вони? — Під сукном. — У кого? — У вашого брата. — Бач, ти який. Іжаком усе. А я ж тебе ще на шії катав* (О. Гончар).

ІЗДИТИ

7. ІЗДИТИ (кататися) НА ГОРБІ чієму. Піддавати експлуатації когось, повністю підкоряти кого-небудь своїй волі, владі. *Ледачий він [кінничий] був, усе на моїм горбі їдив* (І. Муратов); *Відчитав [Хома Варю] за Луценка, дав здачі й за Кузьму. Доки шуряк їздитиме на його горбі? Ні! Так не буде!* (Я. Гримайло). ВЕРХИ ІЗДИТИ на кому. Вони на нас скоро верхи їздитимуть! .. Не можна їм попускати!.. (Б. Грінченко).

ІСТИ

8. ЗА СІМ ВЕРСТ КИСЕЛЮ ІСТИ. Витрачати багато зусиль на незначну справу, яка того не варта, не має суттєвого значення, не приносить бажаного результату. *Виступити на семінарі не*

довелося, тому і вийшло за сім верст киселю їсти (З газети).

9. **ІСТИ БІДУ.** Жити в нужді, в неволі; терпіти нестатки, утиски. *Вашими б, д. Франко, устами та мед пити! Але ми дивимось на стан речей сумніше і думаєм, що нам ще не рік, не два їсти біду, поки здобудемо .. політичну волю...* (Леся Українка).

10. **ІСТИ / З'ІСТИ ЖИВЦЕМ** кого і без додатка. Присипуватись до когось постійними доріканнями, лайкою допікати когось. — *Живцем мене їсть свекруха* (З усн. мови); // Не давати кому-небудь спокою, настирливо домагаючись чогось. — *В кінці вересня маю платити до банку. Як не заплачу, то з'їдять мене живцем!* (М. Коцюбинський).

11. **ІСТИ КАЗЕННИЙ ХЛІБ.** Жити за рахунок держави. *Довелося їй на старість казенний хліб їсти* (М. Коцюбинський).

12. **ІСТИ (ловити, хапати) ДРИЖАКІ / ПАЇСТІЯ** (наловитися, нахапатися) ДРИЖАКІВ. Тремтіти від холоду, страху. *А Пархім ходить та голодний дрижаки їсть по холодній зорі, не маючи у віщо і одягтися* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *На дорогу не дала [жінка] мені теплої одєжі, так і випхнула в одній сорочці, а тепер хапай дрижаки* (І. Нечуй-Левицький); *Перебрів [Тарас Демидович] усе озеро — води всього по шию. Виліз, одягався, ловлячи дрижаків* (Ю. Збанацький); — *А ти замерз, либонь? — плескав по плечі Заруба. — Наївся дрижаків у кабінеті?* (В. Кучер). **ЛОВИТИ ДРИЖАКІ.** Лежати, не дихати і не спати — *дрижака ловля* (О. Ковінька).

13. **ІСТИ МОРДАЧІ** (духоп'єли) від кого і без додатка. Діставати стусани від кого-небудь. Люди почали умоляти старосту, щоб змилостивився над чоловіком. Але начальство вперлося на свосму, бо йому не хочеться їсти мордачі від станового (М. Стельмах); — *От побачиш, що ї далі духоп'єли від нас їстимуть, та таки ї не дамо нам у кашу наплювати* (Б. Грінченко).

14. **ІСТИ ОБЛИЗНІ.** Заздрісно дивитися на що-небудь принале, але недоступне. [Юда:] *Я дбає про харч, про хату для гурту цілого і про старців, що меткою за нами волочились, а сам голодний, збіданий, як пес, їв облизні та думкою, як дурень, мав багатіти...* (Леся Українка).

15. **ІСТИ (поїдати, жерти, пожирати і т. ін.) ОЧИМА** (оком). 1. кого. Невідривно, пильно дивитися на кого-небудь, виявляючи при цьому певні почуття (любові, неприязні, ненависті і т. ін.). *Парубки мовчки одійшли.., стали один проти одного, схрестили похмурі погляди. — Кажу, що маши, — Дзвонар їсть очима Щербину і мимоволі стискає кулаки* (М. Стельмах); *І знайшли*

царю дівчину з іорданських берегів, Прехорошу, мов картину, Цар її очима їв (С. Чорнобровець); — *Уже всі помітили, як заспіваши, він стає сам не свій. Очима тебе їсть* (В. Речмедін); — *Стань, Олесью! Вона раптово зупинилася, дивуючись з його забаванки, а він поїдав її очима* (М. Ю. Тарновський); — *Він мене буде .. брати за руки, — думала Балабушиха, жеручи Гануша очима* (І. Нечуй-Левицький).

2. кого—що. Дуже уважно, з великим інтересом, відданістю розглядати кого-, що-небудь, стежити за ким-небудь. *Емене так і їла очима провідника. А він, круто упершись рукою в бік, випинав золотом шиті груди* (М. Коцюбинський); *Урядник порівнявся, придержав коня, пригнувся до людей. — Винічого не знаходили сьогодні? — їсть очима і Мар'яна, і Матвія* (М. Стельмах); *Захекані від бігу, ми спинились поодаль, зачудованими очима буквально їли і небачену машину, і панів* (В. Минко); *Комісар не зводив з Уляни водяний очей, Грабовський шепотів на вухо йому переклад і так само жер ї очима* (О. Довженко); *Виявилось, що він [фельдфебель] уміє хвацько стукати закаблуками, в одну мить ховати свою люльку в кишеню шинелі, викидати вперед руку, позжирати очима начальство* (П. Загребельний).

16. **ІСТИ СУХИЙ ХЛІБ.** Жити у нестатках, у бідності, нужді. *Люди зі своєї роботи щось мають, а ти весь вік сухий хліб їси* (Григорій Тютюнник).

17. **ІСТИ ХЛІБ.** 1. Мати все необхідне для життя. *Я торгую яблуками і з того хліб їм* (М. Старицький).

2. чий. Бути на чиемусь утриманні, забезпеченні. — *Я краще кози доїтиму.., а не буду їсти його хліба!* (М. Коцюбинський); *Він аж плечі розправив від гордоців за сина.., його син .. недаром їсть хліб народний* (О. Гончар).

18. **ІСТИ ЧУЖИЙ ХЛІБ.** Бути на чиемусь утриманні. Незвичним було для нього їсти чужий хліб (З газети).

19. **НА ПРИПІЧКУ КАШУ** їСТИ. Бути в дитячому віці. — *Я ще на припечку кашу їла та гусенята пасла, а вона [Параска] вже ганяла по вулицях та по довітках за хлопцями* (І. Нечуй-Левицький); *Про одруження ніколи ї мови не заводив [Грицько] .. А якщо дівчина сама, бувало, підведе його до цієї теми, признавався одверто: "Моя молода ще на припечку кашу їсть!"* (А. Головка).

20. **ПОЇДОМ** (їдмá, їдóм) їСТИ кого і без додатка. 1. Не давати кому-небудь спокою нестримними доріканнями, лайкою; допікати. *Марина ця була взаємжсжо у великій та лихій сім'ї, де її, як дівку, відкілясь здалеку взяту, поїдом їли* (Грицько Григоренко); *Що вже боялася*

[Зінька] після тієї ночі: думала, прожсене Матюха. Коли ж ні. Тільки поїдом їсть, слова не скаже без образи (А. Головко); Невістка їдма їсть бабу та діда (Ганна Барвінок); // Висловлювати незадоволення ким-небудь. Деякі з моїх личних [особистих] приятелів-суперечників українофілів почали поїдом їсти мене, нащо я, будучи космополітом, берусь до такого щиро національного діла, як виховання народних учителів (М. Драгоманов).

2. Завдавати моральних страждань, мучити (про думки, почуття і т. ін.). Поїдом їла нудьга, бо відчував [Микоша] у собі якісь сили й не знав, до чого їх докласти (О. Полторацький).

3. Дуже дошкуляти, подразнювати. Нам остогидли переднівки .. в невимолочених скиртах, де весь день над самим вухом шарудять, трублять зерно миші і від того не можна заснути, а потім ще кілька днів поїдом їдять остюки (В. Земляк).

Й

ЙДЕ

1. ЙДЕ В РУКИ. Що-небудь дістається дуже легко, без будь-яких зусиль. Тепер твої всі Гальки й всі Маруськи, бо хлопець ти, нівроку, показний .. Як хочеш, сину, Маш розум теж. Але ж подумай, щастя йде у руки. Невже від себе щастя одіпхнеш? (Л. Костеико).

2. НЕ ЙДЕ В ГОЛОВУ кому. Хто-небудь не засвоює, не сприймає, не запам'ятовує що-небудь. [Галя:] Не всякому, папочко [таточку], та наука дається. Інший, Бог знає, як трудиться, а воно не йде та й не йде в голову (Панас Мирний).

3. НЕ ЙДЕ З ДУМКИ (з голови, з ума) кому і без додатка. Хто-небудь не може забути, постійно думає, згадує про когось, щось. Веселим, з гостинцями, з жартівливими приспівками — таким зараз пригадався Данько і, пригадавшись, все чомусь не йшов з думки (О. Гончар); Дівчина з ума не йде. Перебув день Кармель з своїми думками важко і солодко; перебув другий день — ще важче, ще солодше; перебув третій день — зовсім вже несила (Марко Вовчок).

4. НЕ ЙДЕ НА (в) ДУШУ кому і без додатка. Хто-небудь не має бажання до чогось; комусь не хочеться чого-небудь, не подобається щось. [Кобзар:] Та воно коли на душу не йде, то ти й не силюй. [Герасим:] А що тобі жалко [горілки]? (Панас Мирний); — Чогось не їсться мені, бра-

21. СЕРЦЕ ЇСТИ. Переживати, журитися, каратися, мучитися і т. ін. — Я сама на себе гніваюсь... — Ото вже й не варт, — вихопилась Соломія. — Нащо тобі серце їсти (В. Кучер).

ІХАТИ

22. ІХАТИ (повертати) з ЯРМАРКУ (з торгів). Ставати немолодим; старіти. Безнадійні думки, що не на ярмарок він їде, а з ярмарку — отже, ні на що більше сподіватися, бо все найкраще, всі творчі вершини лишилися десь далеко позаду... (Ю. Шовкопляс); [Марина:] Але ж годя твої такі, що не на ярмарок їдеш, Прокоте, а вже порядно, як з ярмарку повертаєш (О. Корнійчук).

23. ІХАТИ ПО НАУКУ до кого-чого, фам. Запозичувати, переймати досвід у когось. Аж не віриться, що тепер Новоселиця до Ковалівки по науку їздить. Диво та й годі (В. Кучер).

те... — А ти все-таки їж... — Не йде на душу... (М. Рудь); Сів сотник Костомара обідати, да й страва йому в душу не йде (П. Куліш). ЙДЕ НА ДУШУ. Тихий та смирний дівчині йшла на душу пісня (І. Нечуй-Левицький).

5. НЕ ЙДЕ НА ДУМКУ кому. Хто-небудь не думає, не хоче думати, згадувати про кого-, що-небудь. Рано звечора погасили світло син з матір'ю. Рано звечора вони полягали спати, натомлені денними пригодами. Отже сон не йшов обом їм на думку (Панас Мирний); Дівчатка поспули, чекаючи вечери: старі сумували, і їжа не йшла їм на думку (М. Коцюбинський). ЙДЕ НА ДУМКУ. Він милувався зеленим зіллям та квітками, і разом з тим йому на думку йшла молитва, бо він був дуже богомільний, як і його мати (І. Нечуй-Левицький).

ІНЯТИ

6. НЕ ІНЯТИ / НЕ ПОІНЯТИ ВІРІ кому, чому і без додатка. Піддавати сумніву чиї-небудь слова, не вірити кому-, чому-небудь. — А ти не дуже їми віри людям. Я страшний тільки для ворогів (І. Нечуй-Левицький); Почав я пояснити бабам, по що я прийхав і що то за машина, але де там! Не їмуть віри, все своє плещуть (М. Коцюбинський). ВІРОПЬКИ НЕ ІНЯТИ. У ворота хтось возом уїжджас. Глянула, та й очам своїм віропьяки не їму. Се ж мій братічок ріднесенький!

(Марко Вовчок). **ЙНЯТИ / ПОЙНЯТИ ВІРН.** — *Хі! Та я Грицькові йму віри більше, ніж собі! Коли мені вірите, то йому й поговіте!* — *одказав він (Б. Грінченко); Василь пригадав слова Кабанцеві і поймав йому віри (Папас Мирний).*

ЙОГО

7. НЕ ПО ЙОГО́ (ї́). Не так, як хто-небудь бажає, хоче, планує і т. ін.; не подобається комусь. — *А що, дідусю,— перервав я мовчанку.— .. А чи не траплялося вам, у лісі живучи, зі справжніми злодіями стяватися [стрічатися], з такими, що не позаслує й ножасаку в спину встро-мити, як діло не по його?* (Г. Хоткевич); *Наталя стиха скаржилася, що їй жити важко у княгині, скучно. Ніяк вона тій княгині не догодить, ніяк не втрапить зробити по її (С. Васильченко). НЕ ПО ЙОМУ́.* Еней похнюпився, дослухався, Сивіла що йому верзла, Стояв, за голову узявся, *Не по йому ся річ була (І. Котляревський).*

8. ІУ ЙОГО́. Уживається для вираження осуду чиїх-небудь дій, вчинків, незадоволення кимось. *До кошового підбіг запорожець, облитий окропом, з запорошеними очима. — Ну його з такою війною! Поливають гарячими помиями та піском, начебто не козаки ми, а шершні, прости Господи! (О. Довженко).*

ЙОМУ

9. ХАЙ (пехай) ЙОМУ́ (ї́, тобі, вам і т. ін.). Уживається для вираження осуду чиїх-небудь дій, вчинків, незадоволення кимось, чимось. *У Карпа заболіли руки від щирого вибивання [в двері]. А кругом тихо, як у могилі. — Хай йому! Тільки руки поб'єш,— сказав він і сів коло порога (Папас Мирний); Жінка тягне з переділки нитку тонку й безкраю, самотня в непередумних удовиних думках. Хіба що тінь на стіні .. хитається тихо, а спитати поради, тільки журу розведе. Хай їй! Узе краще самій (А. Головка); — Хай вам, як ви мене залякали: я думав, що це ваша, Настуню, мати (С. Васильченко).*

ЙОТУ

10. І (ні, ані) НА ЙОТУ. Ніскільки, нітрохи, зовсім. *А казав, що і на йоту не відступить від Святого Письма, хоч би його на розжні пекли, хоч би його тюрмували (І. Чеидей); Стогнав він [двір] під напасницьким бичем, .. від різновірних мучився примар, на міліон [мільйон] часток він поділився і все ж він ні на йоту не змінився (Леся Українка); В успіхові .. Дерміцель не сумнівався ні на йоту (П. Гурінченко); Вишукувані слова чи терміни, якими б принадлившими вони не були, ані на йоту не змінюють суті (З журналу).*

ЙТИ

11. НЕ ЙТИ / НЕ ПІТИ ДА́ЛІ ВУХ чийх. Не ставати відомим багатьом, не поширюватися серед багатьох. *Глядіть же, братчики, що я казав: тимущу зараз, дак [так] щоб воно не йшло далі вух ваших,— промовив згодом Карпо (Б. Грінченко).*

12. У ГО́ПКИ ЙТИ. Таїцювати. *Тут циган якийсь ув'язався, набивається нам зі своєю шапою, старою, злиденною.— Купуй, брате! — Але ж вона крива... — А що, вона має тобі в гопки йти? (О. Гончар).*

13. ХОЧ КРІ́ЗЬ (скрі́зь) ЗЕ́МЛЮ ЙТИ. Безвихідне становище. *Тепер наші й їзди прийшло хоч скрізь землю йти! (Г. Квітка-Основ'яненко).*

14. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЗА ВОДО́Ю ЙТИ. Поступово занепадати, розорятися, зникати. *Як умер батько, зараз почав Микола пити, покинув коло хазяйства впадати .. І пішло пияцтво, ледарство,— батьківщина як за водою йшла (Б. Грінченко).*

15. ЯК (мов, ніби і т. ін.) З ВОДИ́ ЙТИ, *перев. зі сл. рости.* Дуже швидко. *А Трьомсин собі росте Мов, як кажуть, з води йде (І. Маижура); Зоглянулася св. Пятниця на слізні благання матері, й ось двоє червоновидих діток ростуть — як із води йдуть (Л. Яновська).*

К

КАДИЛО

1. ЯК (мов, ніби і т. ін.) МЕРТВОМУ КАДИ́ЛО, зі сл. допомагати, помагати і под. Уживається для вираження повного заперечення змісту слова; зовсім не (допомагати). *Піп відпра-*

вив кілька молебнів во здравіє болячого раба Божого Єфремія, але .. йому те допомогло як мертвому кадило... (В. Речмедін). ЯК УМЕРЛОМУ КАДИ́ЛО. Так помагає як умерлому кадило (Укр.. присл..).

КАДИТИ

2. **КАДІТИ** (паліти, куріти і т. ін.) **ФІМІАМ** кому, *перед ким*. Дуже вихваляти когонебудь, лестити комусь. *Щоб запобігти в неї ласки, треба було безперестану кадити перед нею фіміамаи лестощів* (І. Нечуй-Левицький); *Раби і підніжки всякої влади палять фіміамаи навіть земським начальникам* (М. Коцюбинський); *Вони всіма силами курили йому* [М. К. Садовському] *фіміамаи* (Минуле укр. театру).

КАЖИ

3. **НЕ КАЖИ** “ГОП”. Не будь завчасно випненим у здійсненні чого-небудь раніше наміченого. — *Мине кілька днів і ви перестанете радіти. Я вам це гарантую...* — *Не кажіть “гоп”, товаришу Каргат* (Ю. Шовкопляс); [Голос із мегафона:] *Товариші! Шановні громадяни! В нас історичний похорон сьогодні. Від нас іде Сокирочка Іван. І ми його затримувати не будемо...* [Голос з юрби:] *Іще хай піде. Не кажіть-бо “гоп”* (О. Підсуха).

4. **ЩО (як) [ТАМ] НЕ КАЖИ** (не говорі). Уживається для вираження запевнення, переконання когось у чому-небудь; безперечно, звичайно. — *Що не кажи — дірка! — напірзотуляються щовсті уста парубка* (М. Стельмах); *Ми щасливі, що там не кажи* (П. Дорошко); — *Як не кажи, а він — Антонович — теж чесно протоптав свою тисячу кілометрів, щоби визволити оцю Грінаву...* (О. Гончар); — *А Пашина мати, як там не кажи, а сестрою рідною йому доводилася* (Г. Хоткевич).

КАЗАНКОВІ

5. **ЯК** (мов, піби і т. ін.) **МІДНОМУ КАЗАНКОВІ** (казанку), ірон. перев. зі сл. служити, працювати і под. Дуже довго. — *Але я, напевне, залишусь в армії. — Звісно, тобі ще, як мідному казанкові. Треба ж буде комусь на кордоні стояти* (О. Гончар).

КАЗАНОК

6. **КАЗАНОК** (баняк, макітра) **ВАРИТЬ** у кого, чий (чия), фам. Хто-небудь розумний, кмітливий і т. ін., добре орієнтується в чомусь. — *Казанок твій варить, інших критикувати вже змієш, а ось як ти сам зжитимеш?* (О. Гончар); *І в них [дорослих] теж чогось .. губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі* (М. Стельмах).

КАЗАТИ

7. **ЩО Й КАЗАТИ**. Уживається для підтвердження певної думки, висловлення відсутності сумніву в чому-небудь; не можна заперечувати.

Свободолюби — що й казати, Свободу бідну захищать Приїхали з-за океану (Д. Павличко); *Обід тягнувся, як здавалося Надіїці, дуже довго. І, що й казати, досить нудно* (В. Козаченко).

КАЗИТИСЯ

8. **КАЗИТИСЯ З ЖІРУ**. Вередувати, верзувати, дуріти з розкошів. [Тетяна:] *І що вигадали: вари їм косарський куліш та ще неодмінно в саду!* [Галька:] *З жиру казяться!* (Я. Мамонтов); — *Із жиру вони в тебе казяться...* *Ах, лобурі! Майор лаявся, проте злості не чулося в його словах* (О. Гончар).

КАЗКА

9. **КАЗКА ПРО БІЛОГО** (солomé'яного, ряббого) **БИЧКА**. Що-небудь вигадане, надумане, нереальне. *Артем надавав великої ваги в розвитку свесвітньої революції технічному винаходіві. .. Чмир називав це казкою про білого бичка* (О. Слісаренко); *Скільки можна отак зустріти ерудитів, краснословів, дотепників, тонких натур, вільнодумців! Але з переважною більшістю добра того стає лиш на один раз. Це мовби ви-віска, за якою нічого нема. Казка про солом'яного бичка* (П. Загребельний).

КАЛАМУТИТИ

10. **КАЛАМУТИТИ** / **СКАЛАМУТИТИ** **ВОДУ** кому і без додатка. Вносити розлад, неспокій у що-небудь. — *Та я ж тебе до хати покликав! .. Думав, зрозуміси, не будеш воду каламутити* (Є. Гуцало). **НЕ ЗАКАЛАМУТИТИ ВОДИ**. *Мій батько не довго пожив (поживе), а хоч і пожив, то .. нікому води не закаламутить* (І. Франко); // *Підбурювати, підмовляти когонебудь до якихось протиправних, незаконних дій*. [Галина (до Штіці):] *Ви ж раніше самі обіцяли клуб збудувати!..* [Шпіця:] *Зараз не збори. Негайно всі в поле! (до Сокола) — А ти води не каламуть* (М. Зарудний); — *Не раз доводилося показувати їм дорогу з нашої фабрики. Вони вже й тут воду каламутять. Отаманичину відстоюють, Червону Армію готові б поділити* (О. Гончар).

КАЛАТАТИ

11. **ВІК КАЛАТАТИ** / **СКАЛАТАТИ**. Жити в біді, без любові, миру і злагоди; горювати. — *Ні, мамо, Галя буде жінка якраз по мені. — Я не забороняю. Не жскауй тільки, дитино моя, на матір, як — не приведи, Господи — прийдеться вік калатати...* (Панас Мирний); // *Проживати поневіряючись. — Чудна ся Марія — думалося їй .. Кинула чоловіка, кинула господарство, щоб у наймах вік свій скалатати* (Панас Мирний).

КАЛЕНД

12. **ДО ГРЕЦЬКИХ КАЛЕНД**, книжн., ірон., зі сл. відкладатн. На невизначений термін, надовго. *І знову дискусії, говоріння, а вирішення справ відкладається до грецьких календ* (З газети).

КАЛІКИ

13. **ПІВТОРІ КАЛІКИ** кого і без додатка, ірон. Дуже мало. — *Через десять хвилин дзвінок, а дітей — самі бачите, — півтори каліки* (Ю. Збанацький).

КАМЕНЕМ

14. **З КАМЕНЕМ ЗА ПІЗУХОЮ**. Хто-небудь вороже настроєний проти когось, нещирий, лицемірний, з лхнхмн намірами. *Тих, хто живе з каменем за пазухою, не висувають, не посиляють до науково-дослідних закладів на стажування* (Ю. Шовкопляс).

15. **З КАМЕНЕМ НА ДУШІ** (в грудях). У гнітточому, поганому настрої. *З каменем на душі працює* [Прися] на курятнику, день у день вичищає гній (О. Гончар). **З КАМЕНЮКОЮ В ГРґДЯХ**. За вікном сірів похмурий ранок. Але Гриша не міг усидіти в хаті з важкою каменюкою в грудях (В. Більшак).

КАМІННЯ

16. **ПІДВІДНЕ КАМІННЯ**. Прихована небезпека, перешкода при досягненні мети. *Непокоїть мене те, що є сила-силенна небезпек і підводного каміння, серед якого треба пролавірувати* (В. Еллан-Блакитний); *Чує Хо, як сільський учитель обіцяє хитро-мудро керувати поміж підводними каміннями сучасних порядків, а такі доплити куди треба* (М. Коцюбинський).

17. **ХАЙ (ХОЧ) КАМІННЯ З НЕБА** [ПІДАЄ]. За будь-яких умов, обставин, незважаючи ні на що. *Макар Описимович* [Посмітний] спокійно сказав: — *Хай каміння з неба падає, а в колгоспі врожай буде!* (Остап Вишня); *На неділю, хоч каміння з неба, а хлопці його мусять бути в Гуляйполі* (О. Гончар).

КАМІНЬ

18. **[ВАЖКИЙ] КАМІНЬ ДАВИТЬ ДУШУ** (серце) кому. Хтось перебуває в гнітточому настрої, дуже страждає, переживає і т. ін.; кому-небудь дуже важко. *Вона нічого і не спитала у доньки. Важкий камінь давив їй душу* (Я. Баш). **КАМІНЬ НА СЕРЦЕ ДАВИТЬ**. Камінь на серце давить, вночі тривожні сні (І. Гончаренко).

19. **КАМІНЬ ЗА ПІЗУХОЮ [ЛЕЖИТЬ]** у кого. Хто-небудь вороже настроєний проти когось, нещирий, лицемірний, з лхнхмн, недобримн

намірами. — *Були друзі щирі і нерозлучні, вірні до гроба, але були й недруги, у яких тільки камінь за пазухою* (В. Москалець). **КАМЕНЮКА ЗА ПІЗУХОЮ ЛЕЖИТЬ**. [Приблуда (до Горпини):] *Як тільки хто персдо мною почне лисичити, то мені здається, що у того чоловіка лежить каменюка за пазухою* (М. Кропивницький).

20. **КАМІНЬ НА ШІІ** (на шійі) кому, для кого. Тягар, зайві, обтяжливі турботи, проблеми. — *Вам* [Семену Івановичу] *і скучно... явилися би меж* [між] *людей: так бо я вам камінь на шійі...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Досі вважав Порфир, що він для матері тільки сама досада, тягар, камінь на шійі* (О. Гончар).

21. **КАМІНЬ СПОТИКАННЯ**. Велика перешкода, перепона, зайвий тягар для когось. [Валент:] *Ми в тебе в домі тільки бути смієм, а жити нам не можна, щоб не стати для тебе каменем спотикання на трудному шляху* (Лесь Українка).

22. **КАМІНЬ У ГОРІД** чий. Недоброзичливий натяк кому-небудь; що-небудь стосується когось. — *Мене ж не вчили колись, як декого, на казенний рахунок. Це вже камінь у мій горід — я вчився у школі за рахунок держави* (Ю. Збанацький). **КАМІНЕЦЬ У ГОРІД**. Дівчина .. глянула на стареньку і, нітрохи не змішавшись, голосно промовила: — *Це вже в мій горід камінець!* (Г. Хоткевич); *Всіх розсмішило це його "мілейший", бо знають, в чий горід камінець, одна Ліна, ображена за батька, глянула на Штереверю гостро, серйозно* (О. Гончар). **КАМІНЧИК У ГОРІД**. *І Василина знає, в чий це горід камінчик* (Г. Хоткевич).

23. **НАРІЗНИЙ КАМІНЬ** чого, книжн. Основа, найсуттєвіша частина чого-небудь. *Нарізним каменем дослідження сільськогосподарської науки є комплексна розробка шляхів підвищення родючості земель* (З журналу); *Постановка спектаклю .. стала нарізним каменем нової системи роботи в будинку культури* *Вистава по-справжньому захопила глядача вдалою режисерською трактовкою* (З журналу).

24. **ПРОБНИЙ КАМІНЬ** чого. Сутність, основа чого-небудь. *Любов і пошана до мови — це пробний камінь інтелектуальної високості кожної культури* (З газети).

25. **ТЯЖКИЙ КАМІНЬ ЛІГ НА ГРґДИ** (на дүшу, на серце) кому, кого, чий (чию, чие) і без додатка. Кого-небудь спіткало нещастя, горе, втпрбування і т. ін. *Тяжкий камінь ліг на груди дітей. Мало того, що вони не вчилися, — їм довелося ставати до торгівлі* (Ю. Яновський). **ЗВАЛИВСЯ КАМІНЬ ТЯЖКИЙ НА ГРґДИ**. *З тої години щастя уплило, І слід недоля замела, Звалився*

камінь тяжкий на груди. На серце туга залягла (С. Руданський).

26. **ЯК** (мов, *на́че і т. ін.*) **КА́МІНЬ З ДУШІ** (з груде́й) **СПАВ** (звали́вся, упав і т. ін.) *кому, в кого і без додатка*. Кому-небудь стало легко, спокійно; хто-небудь відчуває душевну полегкість, заспокоївся. *Йонові наче камінь з грудей спав. Легше якось зробилося на серці* (М. Коцюбинський); *Почувся зумер — дзвонив майор Терещенко. Він доповів, .. що вибух стався не на греблі.. Шумаков коротко буркнув "дякую" і поклав трубку. Камінь звалився з душі* (С. Голованівський); — *Нічого, налагодилося усе, — мати втомлено відкинула з чола мокрого волосся і пішла в хату. В Сергія наче камінь скотився з душі* (Ю. Мушкетик).

27. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **КА́МІНЬ ЛІГ НА ДУ́ШУ** (на се́рце) *кому і без додатка*. Кому-небудь дуже важко; хтось перебуває в гнітючому настрої, страждає, переживає і т. ін. *Як виходила з хати [Хрнста], спіткнулась на порозі, і з того часу як камінь ліг їй на душу* (П. Панч). **НА СЕРЦЕ КА́МІНЬ ЛЯЖЕ**. *А згадає [Лукія] мужа Василя Чупера — на серце камінь ляже* (С. Чорнобривець).

28. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **КА́МІНЬ У ВО́ДУ**, *перев. зі сл. пропа́сти, зийкнути і т. ін.* 1. Безслідно. *Ніхто, ніхто не знатиме, як він [Василь] тут загине. Напишуть додому, що безвісти пропав! Безвісти, як камінь у воду..* (П. Автомонов).

2. Нічого не відомо. — *Ще як забрали, бідолашно-го [чоловіка], австрійці, так відтоді мов камінь у воду* (Д. Бедзик).

КАНУТИ

29. **КА́НУТИ В ЛЕ́ТУ**. Зникнути безслідно. *І знову ім'я талановитого публіциста Василя Чечев'яньського .. кануло в Лету* (З журналу).

30. **КА́НУТИ У БЕЗВІСТЬ** (у небу́ття, у ві́чність). Зникнути назавжди, безповоротно. *Радісно розуміти, що книжки Юрія Шовкопляса в безвість не канули* (З газети); *Довкола панувала могильна тиша, немов земля вся канула в небу́ття* (В. Гжницький).

КАПАЄ

31. **ЗА КО́МІР НЕ КА́ПАЄ** *кому і без додатка*. 1. Добре, безтурботно живеться кому-небудь; хто-небудь не має непрямностей, нужди і т. ін. — *Найшов, Терешку, з ким радитись! Кухтам і при Дарієвому старостуванні за комір не капало* (А. Ішук).

2. Нема чого поспішати комусь із чим-небудь. [Хома (ніби до баронеси):] *Пардон, мадама! Можете подождати: за комір не капа* (Я. Мамонтов). **НЕ КА́ПАЄ** *над ким*. *Я маю можливість*

чекати. Наді мною, як говориться, не капас.. (Ф. Бурлака).

КАПЕЛЬКИ

32. **АНІ** (ні) **КА́ПЕЛЬКИ** (кра́пельки). Ніскільки, анітрохи. — *І вам не шкода було кидати свого добра? — спитала Хрестя. — Ані капельки, — одказала Марія спокійно* (Панас Мирний); *А жалості в нього [Грицька] — ці капельки* (Панас Мирний).

КАПІТАЛ

33. **МЕ́РТВИЙ КАПІТА́Л**, *книжн.* Цінність, яка не вкористовується ким-небудь, не знаходить застосування. *Сотні тонн риби, так потрібні країні, лежатимуть мертвим капіталом на березі* (І. Багмут); *Життєвий досвід і освіта можуть бути мертвим капіталом* (З журналу).

КАПУСТУ

34. **НА КАПУ́СТУ** (сі́чку), *зі сл. бі́тн, зісі́тн і под.* 1. Дуже, надзвичайно. — *Геть.. додому, бо як візьму отсю [цю] качалку, то поб'ю тебе на капусту* (М. Коцюбинський).

2. Нещадно, вщент. — *Вони [міномети] страшні? — Січуть німців на січку* (О. Гончар); *Він [Бжеський] бачив, що .. півсотні дужих козаків порубають його з почтом на капусту* (З Тулуб).

КАРА

35. **КА́РА БО́ЖА** (Госпо́дня). Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь або здивування. *Кара Божя з тими листами та й годі!* (Леся Українка); — *А от і не покину [співатн], — розсерився Терентій. — Що за кара Господня. Не ходи, не грюкай, не дихай, не співай, не витивай!* (О. Довженко). **ЧІСТА КА́РА БО́ЖА**. — *Бачу, що справді ліпше вже тобі все розказати, а то ж се чиста кара Божя!* (Леся Українка).

КАРАСЬ

36. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **КАРА́СЬ У ВЕ́РШУ**, *зі сл. суну́тнся, лі́зти і т. ін.* Необачно, необережно. — *Придумає казна-що і сунеться як карась у вершу* (І. Рябокляч).

КАРБОВАНЕЦЬ

37. **ДОВГІЙ КАРБОВАНЕЦЬ**. Великий і легкнй заробіток. — *У своїх, значить, набридло, до чужих повістесь? В татарщину за довгим карбованцем?* (О. Гончар); *І язык не повертається звинувачувати всіх у тому, що женуться за довгим карбованцем* (З газети).

38. **СЛИЗЬКИЙ КАРБОВАНЕЦЬ**. Нечесно здобуті гроші. *Біда твоя навіть не в цьому, а в тому, що руки у тебе липкі од цього слизького карбованця* (М. Стельмах).

КАРБОВАНЦІ

39. **КАРБОВАНЦІ БРЯЖЧАТЬ** у кого, чий. Хто-небудь має гроші. *Поки бряжчали ще тітчині карбованці [у Карпа], було й за холодної воду не візьметься* (М. Коцюбинський).

КАРБУВАТИ

40. **КАРБУВАТИ В ПЛМ'ЯТІ**. Добре, міцно запам'ятовувати. *Це були очі людини, якій треба і яка вмів все бачити й помічати, все карбувати в своїй пам'яті, очі розвідниці* (С. Журахович).

КАРБУВАТИСЯ

41. **КАРБУВАТИСЯ НА ДУШІ** (на серці). Назавжди чи надовго залишатися в пам'яті, в свідомості. *А діти все прощалися й не могли розлучитися... І Прісине серце солодко щемить, перший біль розставання карбується на душі* (Ю. Яновський).

КАРКАЙ

42. **НЕ КАРКАЙ**. Уживається в розмові як застереження від чогось небажаного. — *Ой, погосподарює він [пан] лозою по наших спинах. — Не каркай!* — *Минулось панське царство* (М. Стельмах); — *Тут усі мокрі, пане поручику, а як наб'ють морду, то ще мокріші будуть. — А ти не каркай* (П. Панч).

КАРТА

43. **КАРТА** (ставка) **БІТА / ПОБІТА** чия. Хто-небудь зазнав повної поразки в чомусь. *Не сренєньтесь, молодий чоловіче, не накидайтесь на добрих людей. Ваша карта бита!* (М. Стельмах); *Гестапівська карта була бита, як і вся стратегія і тактика Гітлера* (І. Цюпа).

44. **ОСТАННЯ КАРТА**. Єдина, вирішальна можливість для досягнення поставленої мети, бажаного результату. — *Кажу вам [о. Несторові] ясно і виразно, що вважаю ті гроші, всі, кілька їх є, за власність вашого і могого [мого] сина... Се була її [пані Олімпії] остання карта в тій смілій грі* (І. Франко); — *Ми повинні за всяку ціну наздогнати сучасних богів золота. Мій батько при гостях, жартуючи, напував шампанським своїх ризаків, а я таким трунком частую не кожного гостя. Це не скарденість, а наша остання карта* (М. Стельмах).

КАРТИ

45. **[І] КАРТИ В РУКИ** кому. Хто-небудь має чи отримує всі можливості для здійснення чогось (про досвідчену, обізнану в чомусь людину). — *Ти ж влада, — солопів рибінспектор. — Тобі й карти в руки...* (О. Гончар); — *Ви фізики, вам карти в руки* (Н. Рибак); *Ну що ж, Ілля Гавриловичу..*

В цій операції ви головна особа. Вам і карти в руки (П. Автомонов).

46. **КАРТИ НА СТІЛІ**. Уживається для захоплення кого-небудь бути відвертим, виявити свої приховані пам'іри, справжню суть справи. [Слідчий:] *Признаюся одверто: партнер ви достойний.. Тож зіграєм без хитроців: карти на стіл* (О. Левада).

КАРТИНА

47. **ЯК КАРТИНА**. Дуже гарний, вродливий. — *Як зараз чую голос ковала Спиридона. — Он у тебе дочка як картина: не дасть в образі! Викупить перед паном* (Панас Мирний).

КАТ

48. **КАТ ЗНА ЩО** (як, куді́ і т. ін.), *зневажл.* Не те, що треба; не таке як треба; не так як треба; те, що викликає осуд, подив і т. ін. — *Ти кат зна що верзеш, — сказала Олеся* (І. Нечуй-Левицький); *Гнат не хотів, щоб кат зна що варіякали про нього. Тому вирішив усе нишком владнати* [висватати Марту] (М. Стельмах); *Ану, думаю, зв'яжу я його [півня] краще, бо та Варка.. кат зна як зв'язала* (Марко Вовчок).

49. **КАТ ІЗ НИМ** (їми). Уживається для вираження примирення, вимушеної згоди з чим-небудь, невдоволення чимсь, втрати інтересу до чого-небудь; нехай буде так, як є. *Кат із ним. Що буде, те й буде* (В. Кучер); — *Діло й на тебе є. — А кат із ним, із тим ділом, — відмахнувся Дорошенко* (О. Гончар); *З кошика потроху вилітали й розбивалися яєчка, і до нього веселими очима сміялися жєвотки. Ну, й кат із ними. Кузьма вже не заздрив на таку закуску* (М. Стельмах).

50. **КАТ ЙОГО** (ї, їх і т. ін.) [**БАТЬКА** (голову)] **ЗНАЄ**, *зневажл.* Невідомо, незрозуміло. *Почне щось снуватися в голові — снується та й снується, а на який кінець, то й кат його голову знає...* (С. Васильченко); *Кат їх батька зна, над чим таким важким Дихтовіні животи вони понадривали?* (П. Гулак-Артемівський); — *Де бруксок? — Ну, мантачка... — А кат тебе знає, де ти все діваєш* (Григорій Тютюнник).

51. **КАТ ЙОГО** (ї) [**МАМУ**] **БЕРІ** (забира́й) / **ВЗЯВ** (побрав, забрав). 1. *лайл.* Уживається для вираження досади з приводу чогось, незадоволення ким-, чим-небудь. — *Ага! От чого мені шкода, кат би його взяв, — піджака забув* (О. Довженко); — *Такий вовчисько, кат би його побрав. Жаль, що немає рушниці* (Ю. Збанацький). 2. Уживається для вираження зневажливого ставлення до кого-, чого-небудь, незадоволення ким-, чим-небудь. *"Хазяї, кат його маму бери", — сам не знає на кого сердиться* [Левко], *різко б'є віжками по конях* (М. Стельмах). **КАТ ЙОГО ВІЗЬМЕ.**

Знають [Івана], *кат його не візьме, допкі він їм, майстрам, ще будучи фабзайцем* (О. Гончар).

3. Уживається для вираження примирення, вимушеної згоди з чимось; нехай буде так, як є. *Теличка залишається вдома. Заберуть [німці], кат її бери, не доїтьсся. А корову відвести на Василів кут, до далекої рідні* (Григорій Тютюнник).

52. **КАТ КАТОМ**; **КАТ З КАТІВ**. Дуже жорстокий, немилосердний (про людину). — *Різні є люди: пан теж себе людиною вважас. А Пігловський навіть вище людей.. а сам кат катом* (М. Стельмах); *Допиту справжнього ще не було, бо комендант вечеряє! А кат з катів був! Що він виробляв з людьми!* (А. Головки).

53. **КАТ МАЄ** чого. Немає. [Пріська:] *Думають, що мати робити не хоче, .. ледача мати, прикидається недужою.. Не бачать, що тут здоровля [здоров'я] того давно кат має* (С. Васильченко); *Зітхас Дзвонар, — зима, а рукавиць кат має* (М. Стельмах).

54. **НЕ ВЗЯВ ЙОГО** (її, їх і т. ін.) **КАТ**. Уживається для вираження захоплення ким-, чим-небудь, здивування з якого-небудь приводу або незадоволення кимсь, чимсь. *Та й сам Гава — не взяв його кат — догадливий удався* (І. Франко); *Вона, кат її не взяв, претишна молодиця* (Марко Вовчок).

КАТА

55. **ДО КАТА**. Дуже багато. *В складку хлопці та дівчата Назнесуть хурчат до ката* (І. Манжура); [Явдох:] *Вона дівка-козир.. а худоби і грошей до ката* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Я їх [дрова] уже й смалю добре, а про те ще до ката в сараї* (Л. Яновська).

56. **У КАТА**, **згруб**. Уживається при вираженні незадоволення чим-небудь. *Де ти в ката забарилась з своїми лучами?* (Т. Шевченко); [Тиберій:] *Та куди ж він у ката щез той шлях?* (М. Кропивницький).

КАТОРЖНИЙ

57. **ЯК КАТОРЖНИЙ**, зі сл. працювати, турбуватися і т. ін. Дуже, надмірно, надто багато. [Храпко:] *Я вже старий.. а я як той каторжний день у день турбуюсь та клопочусь* (Панас Мирний); *Нікуди я не поспішаю, ніхто мене не викликає на фабрику телефоном, я працюю, як каторжний* (Ю. Яновський).

КАЧАН

58. **НА КАЧАН**, зі сл. змерзнути, задубіти і под. Дуже, сильно. *Бігала по селу, змокла, на качан змерзла, поки не випрохала десь паляниці* (М. Коцюбинський).

КАЧКА

59. **ЩОБ ТЕБЕ (її, його і т. ін.) КАЧКА [НІЖКОЮ] БРИКНУЛА** (кóпнула), *жарт*. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось і т. ін. *Обізвався голос Величка: — А сучого сина перелякав уже як! Щоб тебе качка брикнула* (М. Стельмах); — *Віршує на вухо всю ніч, щоб її качка ніжкою коннула!* (В. Бабляк).

КАША

60. **БЕРЕЗОВА КАША** (припáрка), *жарт*. Різкі для покарання. *Як буде добре вчитись, то я їй і намисто, і серги, і перстень привезу, а як же ні, то привезу березової каші* (Т. Шевченко).

61. **ЗАВАРИЛАСЯ КАША**. 1. Почалася якась складна і клопітна, переважно неприємна справа. *Дивно, що й Кузьма Власович сполошився. Під вечір оце зайшов — пригнічений, винуватий якийсь. — Неприємна заварилася каша* (Н. Тихий). 2. Зчинилася сварка, бійка, сталося цілковите безладдя. — *Одного разу в Пауздорфі .. заварилася каша. Ми зразу ж тарах пляшкою у висячу лампу* (Переклад С. Масляка); — *Така каша заварилася на полі бою* (Ю. Яновський).

62. **КАША СКІСЛА** кому. Кому-небудь не вдалося успішно здійснити свій план, свої наміри, задуми і т. ін. — *Ми йтимемо .. через усю .. Україну, і після кожного селища нас ставатиме більше.. — Тепер [нашим ворогам] .. каша скисла* (Ю. Смолич).

КВАДРАТИ

63. **У КВАДРАТІ**. Подвійно. *Справді можна почувати себе якимось в квадраті* (одиноким.., коли навколо всі давні друзі позамуровуються в своїх родинних твердинях [Леся Українка]; // *Значно більший, подвійний. Формалізм — велике зло.. Але це — зло в квадраті, якщо йдеться про роботу з молоддю* (З газети).

КВАСИТИ

64. **КВАСИТИ ГУБИ**, *зневажл.* Виявляти незадоволення, засмучуватися, плакати від чогонбудь. *Не квасити Добрість губ, бо із її очей Палає ласка до людей* (П. Гулак-Артемовський); *Жінкам та дітям можна квасити губи, А не такому гайдуку, як ти* (М. Костомаров).

КВАЦАТИ

65. **КВАСИТИ (квасити) ДЬОГТЕМ** кого, що, згруб. Ганьбити, обмовляти і т. ін. *Колись він умів гнути чи пригинати добрих майстрів.., а тепер доводилося задовольнятися тим, що їхню славу квасив дьогтем...* (М. Стельмах).

КВАЧ

66. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **КВАЧ**, зі сл. п'яний. Дуже, надто. Коли це опівночі з'являється [Валер'я]... П'яний як квач!.. (Є. Кравченко).

КВИТ

67. **І** (та й) **КВИТ**. І все; та й годі. Хоч як утішали діда, хоч як умовляли його, — він затявся на своєму: буду помирати і квити (А. Дімаров); Фамільярним тоном обірава його присадкуватий офіцер і рубонув у повітрі рукою. — Стояти й квити (Ю. Бедзик); — Таке й скажеш! — одмахується од Гнатових слів Христя. — Будь як дома та й квити! (І. Вирган).

68. **КВИТ ЗА КВИТ**. Еквівалентно, рівноцінно (про обмін). [Тиміш:] Ти як же це — піший? [Микита:] Отут і ввесь! [Тиміш:] Стій, будем кінними! Ти мені — пістоля, я тобі — коня, — квити за квити! (М. Кропивницький).

КВІТОЧКА

69. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **[ТА] КВІТОЧКА** (квітка). Дуже гарна. У хаті в неї, як у віночку: хліб випечений, як сонце; сама сидить як квіточка (П. Куліш); А дівчинка, справді як та квіточка (Марко Вовчок).

КВОЛИЙ

70. **НА РОЗУМ КВОЛИЙ**. Розумово обмежений, недоумкуватий. Царський [син] серцем був, як звір.. Незугарний, низькочолый І на розум вельми кволий (Л. Первомайський).

КВОЧКА

71. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **КВЮЧКА В ОБИЧАЙЦІ**, зі сл. сидіти. Самотньо, ізольовано від інших. — Йди до світлиці та побалакай з нами, — почала говорити Соломія, — зачиниться, замкнеться отут в хатині та й сидить мов квочка в обичайці (І. Нечуй-Левицький).

72. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **КВЮЧКА НА ЯЙЦЯХ**, зі сл. сидіти. Невідступно, старанно, дбайливо. — Ну, годі скизлити, стара, — сказав Бульба. — Козак не на те, щоб возитися з бабами, Ти б сховала їх [синів] собі під стідицю та й сиділа на них як квочка на яйцях! (О. Довженко).

КЕБЕТА

73. **В ГОЛОВІ КЕБЕТА ДОГОРІ ДРИГОМ СТАЛА** у кого. Хто-небудь збожеволів, утратив здатність чітко мислити. Одного разу серед ночі.. він будить тих, що поспули, і наказує хутко вдягатись. Коли б він не підморгнув до кожного, можна було б подумати, що в нього в голові кебета догори дригом стала (Олесь Досвітній).

КЕРМА

74. **БЕЗ КЕРМА І БЕЗ ВІТРИЛ**. Не маючи певного спрямування, визначеної мети. Молодий Кримський йшов в українську літературу з чистими намірами патріотично настроєного цеофіта, але, як кажуть, без керма і без вітрил (3 журналу).

75. **НІ КЕРМА, НІ ВІТРИЛ** у кого. Хто-небудь не контролює своїх дій, учинків, зовсім не керує ними. Розумний, здібний з нього хлопець. От тільки витримки завжди було малувато. А тепер і зовсім роззубив її — наче ні керма в нього, ні вітрил (Ю. Шовкопляс).

КИВАТИ

76. **КИВАТИ ГОЛОВОЮ** на кого. Засуджувати чию-небудь поведінку, не схвалювати чийхось вчинків. І громада тебе [нечесну] осудила, Підняла, мов ледащо, на сміх. І регочеться, пальцями тиче, Головою на тебе кива (І. Майжура). **ПОКИВАТИ ГОЛОВОЮ** (про багатьох). Ох, якби те сталося, щоб ви [недолюди] не вертались, Щоб там і здихали, де ви поросли! І люди б не знали, що ви за орли, і не покивали б на вас головою (Т. Шевченко).

77. **КИВАТИ ПАЛЬЦЕМ У ЧОБОТІ**. Нишком, крадькома погрожувати кому-небудь; гудити когось, не виявляючи відкрито свого невдоволення. Останнім часом постійно критикували нашого агронома на правлінні, а він слухав і кивав пальцем у чоботі (З усіх. мови).

КИБНУТИ

78. **[І (навіть)] ПАЛЬЦЕМ НЕ КИБНУТИ** (не ворухнути, не поворухити і т. ін.). Зовсім нічого не зробити для здійснення чого-небудь. В коридорі її ждали Петрусеві батьки. — Що? Що нам робити?.. Їх же виключать зі школи.. — Робіть, що знаєте, — вона прискорила ходу. — А я — пальцем не кивну (П. Дорошко); Удача привалила до рук Гайдукові. Сама привалила — не ворухнув навіть пальцем (А. Дімаров); [Поет:] Ти мусиш помагати! [Муза (байдужо):] Нічого не мушу і пальцем, знай, не рушу. Не я тобі служу, а ти мій раб (Леся Українка). **І ПАЛЬЦЕМ ВОРУХНУТИ**. Йому доручено порятувати цінні папери, але ніхто й пальцем ворухнути не хоче (Ю. Бедзик). **ХОЧ (НАВІТЬ) ПАЛЬЦЕМ КИБНУТИ** (поворухнути). Оглянувся я й на власне життя. Чи мав я хоч одну чисту радість, .. хоч пальцем, наприклад, кивнув для того, аби в тій темній безодні .. хоч трохи розвиднілось? (М. Коцюбинський); Чумак полінувався навіть пальцем поворухнути. А ще й господарем величають його (М. Стельмах).

КИДАЄ

79. **КИДАЄ / КИНУЛО В ЖАР** (в пал) кого, безос. 1. Хто-небудь червоніє від ніяковості, сором'язливості і т. ін. Підходили [дівчата] до Черниша і Брянського, .. ласкаво полягували юнків-офіцерів по щоках. Йов! Усі приязно сміялись, старі і молоді, не осуджуючи дівчат за їх вільність, від якої обох офіцерів кидало в жар (О. Гончар).

2. Хто-небудь неприменно вражений, дуже хвилюється, переживає, вболіває і т. ін. Розпухле вухо Тимка, на якому засохла кров, кинуло Орісю в жар (Григорій Тютюнник); Те, що Оленка на власні очі побачить його самого за штурвалом, кинуло його просто в жар (Д. Бедзін); // Кого-небудь охоплює жах, комуся стає страшно. Тут [в шинку] в одну ніч .. миналися такі грощі, що хлібороба в жар кинуло б при одному їх називанні (Г. Хоткевич).

3. У кого-небудь піднялась температура. Мабуть, прохопило [Максима] в поїзді, бо на ранок у жар кинуло, руками-ногами не ворухиш, а язик і зовсім одняло (С. Гуцало).

80. **КИДАЄ / КИНУЛО В КРАСКУ** кого, безос. Хто-небудь червоніє від хвилювання, збудження, сорому і т. ін. Галя глянула на хлопця, В краску кинуло її, Й задулила, мов від сонця, Очі дівчина свої (С. Воскресенко).

81. **КИДАЄ / КИНУЛО ТО В ЖАР, ТО В ХОЛОД** кого, безос. Хто-небудь раптово відчуває сильне хвилювання, велике нервове напруження, збудження і т. ін. Серце її бралось негладковими ревнощами, розпалювався розум, малювалися в уяві такі подробиці, від яких Віру кидало то в жар, то в холод (А. Шиян). **КИНУТИ В ЖАР І ХОЛОД**. В обителі ця звістка [приїзд Саїда] просто в жар і холод кинула ішанів (Іван Ле).

КИДАТИ

82. **[АЖ] У ПІТ КИДАТИ (вдаряти) / КИНУТИ (вдарити)**. 1. Викликати у кого-небудь сильне хвилювання, стан великого нервового напруження. — Єсть номери на п'ять, на три, на два карбованці .. Панові слова аж у п'ят кинули сіромашиного Дінеку (С. Добровольський).

2. кого, безос. Хто-небудь починає дуже хвилюватися, внутрішньо напружуватися. [Казнібрід:] Громада все знає, Проконе. І вітівства зараз зречися. А то по хвилі Божій може вже бути запізно. [Рябнина:] Так ось воно як! Аж в п'ят мене вдарило (І. Франко).

83. **КИДАТИ / КИНУТИ БОЛОТОМ** (болото, грязню і т. ін.) у кого—що, на кого—що. Ганьбити, гудити, гостро картати кого-, що-небудь. [Горнов (до Воронова):] Ви кидаєте болотом у

моє чесне діло (М. Кропивницький); — Батьку, оцей недоносок грязню кидає на героя. У нас Петлюра — це все одно, що в Італії Гарібальді (М. Стельмах).

84. **КИДАТИ / КИНУТИ В ДРОЖ** (в трісцю) кого. Викликати в кого-небудь стан нервового збудження, надмірного хвилювання, страху і т. ін. Глухе голосіння, що доходило, немов із могили, навіть мене, людину, яка побувала в самому пеклі, кинуло в дрож (Ю. Збанацький); — Братку .. Проклятий прочухан зачинає кидати мене в трясцю (П. Куліш).

85. **КИДАТИ / КИНУТИ В ОЧІ** (в обличчя) кому. Говорити відкрито, відверто, сміливо. Підмайстри виступали один за одним. Одні сміливо кидали майстрам у вічі свої обвинувачення (З. Труб).

86. **КИДАТИ / КИНУТИ ГЕДЗЯ** (гедзя). 1. кому і без додатка. Говорити кому-небудь щось обурливе, неприменне. — Розбери нас: хто з нас правий, хто винуватий? Хто кого займав? Хто кому перший гедзя кинув? (Панас Мирний). **ВИКЛИКАТИ ГЕДЗЯ**. Луштя виправляється, й тут же, між тихим словом, дивись, і вкише якого гедзика (Панас Мирний).

2. на кого. Грайливо дивитися на кого-небудь. — У вас, справді, пальчики — чудо! .. Пані кинула на нього гедзя і ще утішніше усміхнулася (Панас Мирний).

87. **КИДАТИ / КИНУТИ ЖАРІНУ В СЕРЦЕ** (в груді) кому і без додатка. Викликати в кого-небудь хвилювання; тривожити когось. [Лучицька:] Як ви вмісте людину збентежити .. жарину кинути в серце (М. Старницький); — Чи не забагато [хлопців], дівко? — знову так говорити мати, що в душі Христини починають ворухитися різні здогадки .. А мати хоч би тобі що: кинула, неначе ненароком, жарину в груди й порастає біля мисника (М. Стельмах).

88. **КИДАТИ / КИНУТИ КАМІНЬ** (каменем, каменя) на кого, в кого. Звнувачувати, ганити, ганьбити і т. ін. кого-небудь. — Чи осмілишся кинути каменем на мене за те, що я покинула тебе? (І. Франко); [Теофіл:] Ти, Люцію, даремно сам розпочинаєш ту розмову. Встрявати в неї не хотів я досі, бо каменя на ближнього свого я кидати не люблю, хоч і за діло (Леся Українка).

89. **КИДАТИ / КИНУТИ НА ЧАШКУ ТЕРЕЗІВ**. Робити все можливе, докладати всіх зусиль, щоб добитися успіху, вигрального становища і т. ін. Ще раз пригадав [командир] особіста й подивувався щиро, як можуть люди в оцій ситуації [війни], коли все кинуте на чашу терезів, займатися нікчемною справою (А. Дімаров).

90. **КІДАТИ / КІНУТИ НЕДОБРИМ ОКОМ** на кого—що. Поглядом виражати осуд кого-небудь за певні вчинки, дії, поведінку і т. ін. *Старі й правовірні кидали на неї [молодь] недобрим оком* (М. Коцюбинський).

91. **КІДАТИ / КІНУТИ ОКОМ** (очіма, погляд, зір і т. ін.) на кого—що. 1. Час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь. *Кидав [Вініус] усе оком на господиню* (Н. Рибак); *Він [Денис] зрідка кидав на масток пильний погляд, немов сподіваючись побачити там брата* (О. Гончар); // *перев. док. Швидко, мимохідь оглянути кого-, що-небудь. Він [Димеико] обійшов машину, бігцем кинув оком, чи чогось не пошкодили, і підійшов до Химочки* (Г. Епик); — *Це ж куди ви? — хтось звернувся й на покляжу кинув зір* (С. Олійник). **ДОКІНУТИ ОЧІМА.** *До маленьких, низеньких [квіток] Сама нахилилась, До високих очима докипу* (Леся Українка).

2. Оглядати, роздивлятися навколо, кругом себе і т. ін. *От підійшов [сотник] до ставка, кинув оком сюди-туди та й крикнув грізно: — А що?* (Г. Квітка-Осноп'яненко); *Роман, не гаючись, рішучим стрибком вискочив з окопу, кинув оком туди-сюди й одразу ж наткнувся на свого командира* (О. Гончар).

3. *на кого.* Звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до когось. *Якось, повернувшись з ярмарку, батько застав у хаті далекого материного родича — Мirona Вихристюка, який нібито колись кидав оком на Ганну* (В. Речмедій); *Батько і каже мені: — Іване, поїдемо вдвох на храм. Ти ще ж і між людьми не був. Побачиш дядьків... І може, яка дівка на тебе оком кине чи ти на неї* (С. Кравченко); *Зо Славком хотіла [Пиза] лиш часом пожартувати, а як довідалася, що й Варвара кинула оком на нього, то була б їй очі видерла, якби так сила* (Л. Мартович).

4. *тільки док., рідко.* Постерегти що-небудь. *Прочитав [Василь] Матвія: — Матвію, ви киште оком на мою скриньку, доки я вернуся... Бо всякий народ їде* (Мирослав Ірчан).

92. **КІДАТИ / КІНУТИ ОСТАННЬОГО КОЗІРЯ.** Звертатися до крайніх засобів для здійснення чого-небудь. — *Хай цікавляться, — уперто буркнула непокірна. Тоді [я] кинув останнього козира. — Що ж, Парасю. Видно, тобі вчитись заважас вишивання. Доведеться сказати Ярні Іванівні, щоб виключила з свого гуртка* (Ю. Збанацький).

93. **КІДАТИ / КІНУТИ ПЛЯМУ** на кого—що. Ганьбити, неславити кого-, що-небудь. — *І отак діс ворог, — сказав він .. Кинути пляму*

на газетяра-партійця, викликати підозру до нього — ось чого вони хочуть (С. Журахович).

94. **КІДАТИ / КІНУТИ РУКАВИЧКУ** (рукавицю) кому, чому. Вступати в боротьбу з ким-, чим-небудь; викликати когось на поєдинок. *Коли журбі не піддалась душа, ні серце в грудях не закаменіло, ні впає ти п'яний у безпутне діло, ні думка не пошизилась твоя; ні світові не кинув рукавиці, щоб стати в бій з ним... а тільки духом линеш до зірниць по силу й світло... тоді сси великий справді ти* (У. Кравченко).

95. **КІДАТИ / КІНУТИ СВІТЛО** на що. Розкривати, з'ясовувати, робити ясним, зрозумілим що-небудь. *Його [Драгоманова] критичні статті... кидали нове світло на нашу минувшину* (М. Коцюбинський); *Може, ці спогади з минулого вірних друзів кинуть світло на дорогу йому поstattь батька* (З газети).

96. **КІДАТИ / КІНУТИ ЯКІР** (якоря). Знаходити собі притулок, місце для проживання. *Де ж кінець чим вічним мандрам? Де той порт, в якому кине він свій важкий життєвий якір, де знайде він свою сім'ю, жінку, діток?* (З. Тулуб). **КІНУТО ЯКІР.** *Не знає мати всього, тяжко й самому думати про це. Кинуто якір, і, здається, надовго* (О. Гончар); // *Зупиняється тимчасово, розташовуватися де-небудь. Купимо все в гастрономі і в Сімферополі на вокзалі якоря кинемо, — пояснював Павло* (В. Кучер); — *Розумієте, все якось так вийшло .. Хайдар не дасть збрехати: перед боем я ж у його гнізді якір кинув. Після підризу мосту ми мали вдвох ударити есесам у спину* (І. Головаченко і О. Мусієнко).

97. **КІДАТИ (клясти) / КІНУТИ (покласти) НА ЗУБ** (на зуби). Їсти, з'їдати. — *От матінку маю, — скаржився Денис, мотузуючи торбу. — Де що в хазяйстві найласіше — зараз же кида собі на зуби* (Григорій Тютюнник).

98. **КІДАТИ (накидати, клясти) / КІНУТИ (накинути, накласти) ТІНЬ** на кого—що. 1. Поширювати погану славу про кого-, що-небудь, наговорювати на когось, щось; ганьбити. *Справжнім ліриком сьогодні я схвилювано кажу: — Хто посміє його пустити Разом з вами на Парнас? Верхосгляд той дловити — Тінь лиш кидає на вас!* (С. Олійник); — *На панському харчі святі не виростають .. Чи так, до слова, сказав це Корнюша, чи навмисне кинув тінь на Любу, яка й досі працювала покоївкою в пані...* (М. Стельмах); *Він не хотів і припускати, що за всім цим стоять люди, які навмисно, з брудною метою, волюють накинути на його ім'я зловісну тінь* (Н. Рибак).

2. Негативно позначатися, відбиватися на кому-, чому-небудь, впливати на когось, щось і т. ін.

Коли ж що у моїх літературних виступах могло Вам не подобатись, то се не повинно кидати тині на наші відносини (Леся Українка); У нас тепер погано жити, бо дядькове здоров'я значно погіршало, а се кладе тинь на всіх і на все (Леся Українка).

99. КИДАТИ (пуска́ти, розкида́ти) / КИ́НУТИ (пусти́ти, розки́нути) НА ВІТЕР, зі сл. грбші. Даремно, марно, необдуманно втратити. — Берегти треба кожну копійку, а ми тисячі карбованців на вітер кидаємо (З газетн); [Герміона:] Немає за що ганити тебе, хіба за те, що ти свій заробіток пускаєш так на вітер (Леся Українка); — Дорош за нашу артіль дбає, не хоче розкидати на вітер трудовні (К. Гордієнко).

100. КИДАТИ (шпурля́ти, жбурля́ти і т. ін.) / КИ́НУТИ (шпури́ути, жбури́ути і т. ін.) КАМІНЦІ (камінія, грудкою і т. ін.) В ГОРІД кого, чий. Зачіпатн кого-небудь словамн, розмовамн, натякаючн на щось. — Оце жінка. Вогонь! — підморгували, перемішували у гурті, не зле кидаючи камінці у город чоловіка (Я. Баш); Олеся догадалась, що Онися шпурляла грудкою просто таки в їх город, схопилась з стільця і почала ходити по світлиці (І. Нечуй-Левицький); — Це він [Сохацький] жбурнув камінця в мій город! — сміючись, пояснила його дружина (Л. Дмитерко). КАМІШЬ КИ́НУТО В ОГОРІД. Він добре втямив, що камінь кинуте в його огорог, одначе стерпів і вдержав знів (І. Нечуй-Левицький).

101. НЕ КИДАТИ СЛІВ НА ВІТЕР. Не говорити що-небудь безпідставно, безвідповідально, необгрунтовано; бутн обов'язковим. [Кембель (до Джонатана):] Не бійсь, я слів не кидаю на вітер (Леся Українка); Глухов добре знав секретаря обкому. Він слів на вітер не кидає (І. Рябкляч). ВИПУСКА́ТИ СЛОВА́ НА ВІТЕР. Відомо всім, що Пронька не звук випускати слова на вітер (О. Донченко).

102. ЩО (як) ГОРІХОМ ОБ СТІНКУ (о стіну) КИДАТИ, перев. зі сл. говорити, казати і под. Дарма, безрезультатно. — Я не раз говорила Михайлові, але до нього говорити, — однаково, що горохом об стіну кидати (Ірина Вільде). ГОРІХОМ О СТІНУ КИДА́ТИ. — Ет, з тобою говорити, то однако горохом о стіну кидати, — буркнув Мошко (І. Фрашко).

103. ЯК (мов, наче і т. ін.) ЗА СЕБЕ КИДАТИ / КИ́НУТИ, зі сл. їстн. Жадібно, з апетитом, дуже швидко й енергійно. Ще ніколи не бачила мати Мишка таким збудженим і щасливим. Він їв так, наче кидав за себе (Ю. Збанацький).

КИДАТИСЯ

104. КИДАТИСЯ / КИ́НУТИСЯ В БЕЗІДНЮ. Доводити себе до загибелі, гнути. З того дня ходила [Маруса], мов затроєна [затруєна]. Чула, що вже не має волі, що вже мусить іти, кидатися в якусь безодню з закритими очима (Г. Хоткевич).

105. КИДАТИСЯ / КИ́НУТИСЯ СТОРЧ ГОЛОВОЮ. Діяти, робити що-небудь необдуманно, нерозсудливо і т. ін. А тут оці щизлики, трясця їхній тітці, сторч головою, мов дурні пуголовки, кидаются в політику (М. Стельмах).

106. КИДАТИСЯ НА ВСІ БОКИ. Діяти непослідовно, роблячи одночасно кілька справ і не завершуючи жодної. Він [Романчук] щиро бажав добра своєму краю, але не знає за що ухопитись і на яку ступиць, через те кидається на всі боки (Леся Українка).

107. КИДАТИСЯ СЛОВА́МИ (словом, фразами і т. ін.). Говорити, обіцяти що-небудь безвідповідально, несерйозно, необдуманно. Ніяка поважуюча себе людина, до якої прийшли на раду, не буде поспішати й кидатись нерозважним словом (Ю. Яновський).

КИЄМ

108. НЕ КИЄМ (не кийком), ТО ПА́ЛИЦЕЮ. Все одно, все-таки; однаково. Як буду житись, то покличу дивитись і віддячу не кийком, то палицею (Укр.. присл..).

КИНЕШ

109. СКІ́ЛЬКИ ОКОМ КИ́НЕШ (кинь, докинеш, захопиш і т. ін.). На просторі, який можна побачити; скрізь до самого обрію. Навколо них [переселенців], скільки оком кинеш, підіймаються засніжені поля (М. Стельмах); Геть-чисто вся ріка, скільки оком киш, праворуч і ліворуч, рясніла бійцями (О. Довженко); Окруж, скільки оком докинеш, рівний, білий степ (Л. Яновська); Справа і зліва, скільки оком захопиш, чорнілі свіжою ріллею зорані на зяблю гори (М. Коцюбинський); Скільки оком скинеш — леліє Дніпро (М. Коцюбинський); І дивись: скинув [Мирон] рушницю на плече та й потяг подовж поля, скільки оком зглянеш (Панас Мирний). СКІ́ЛЬКИ [МОЖНА БУЛО] СКІ́НУТИ (засягти, осягти і т. ін.) ОКОМ. Кругом, скільки [скільки] оком скинути, гототіла пожжежа (Панас Мирний); Польський табір розташувався над річкою понад берегами та по невисоких горбах, скільки можна було засягти оком (І. Нечуй-Левицький); Понад потоком зеленіли зусті очерети, скільки можна було осягти оком (І. Нечуй-Левицький).

КИНУТИ

110. **КІНУТИ У НЕБУТТЯ**. Забути що-небудь. *А кинеш у небуття батьківське, силу, то й власне життя безплідно впаде* (О. Гончар).

111. **ПАЛІЦЕЮ** (палкою) **КИНУТИ**. Близько, зовсім недалеко. *Недалеко вже й до базару — палицею кинути. Уже й вози видно* (Панас Мирний); — *Чого нам, Христю, гибіти отак на вітрі, під завірюхою? Тікаймо в затишок! — А де? — Та ось же. Палицею кинути — ожедер* (А. Головка); *До хутора зовсім палкою кинути. Гонів з п'ять, мабуть, буде* (І. Цюпа).

112. **ЩУКУ КИНУТИ У РІЧКУ**. Замість покарання створити для кого-, чого-небудь кращі умови, ніж були. *Зараз повсюди створюється безліч комісій, підкомісій, комітетів тощо. Отже, так проводиться боротьба з економічним розвалом. Щуку кинули у річку!* (З газети).

113. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ЧОРТОВИ В ЗУБИ КІНУТИ** кого, що. Невідомо куди подіти кого-, що-небудь. *Саранчук помовчав хвилинку, що зітхнув і додав затаєм: — Краще б, мабуть, було й зовсім туди не вириватися. А то й чоловіка одвезли — як чортів в зуби кинули* (А. Головка).

КИНУТИСЯ

114. **КИНУТИСЯ В ГОЛОВУ** кому. Хто-небудь несподівано, раптово пригадав щось. *Товариська зрада, докору — разом кинулися йому в голову, схопили за серце...* (Панас Мирний).

КИНУТО

115. **ЖЕРЕБÓК** (же́реб) **КІНУТО**, книжн. Остаточне рішення прийнято, вирішальний крок у якій-небудь справі, в якомусь заході і т. ін. зроблено. [Ральф:] *Справа ясна, і жеребок кинуто. Ходімо, Гібсон* (В. Собко); [Інгігерда:] *Так... жереб кинуто... Що обіцяє він?* (І. Кочерга).

КИНЬ

116. **КУДИ НЕ КИНЬ** (не глянь). У всіх відношеннях, з усіх боків, у всьому. *І війська мав свого чимало, і грошників таки бряжчало, Куди не кинь був Турн царьок* (І. Котляревський); — *Городок наш — так собі городок, нічого. Мій батько казав, що колись по ньому проходили полковники та сотники, — так куди не глянь, славне військо, як той мак червоний* (Марко Вовчок).

117. **КУДИ НЕ КИНЬ / НЕ СКИНЬ** (не глянеш, не окінеш і т. ін.) **ОКОМ**. Кругом, скрізь, усюди, де тільки видно. *Куди не кинь оком — степ, голій, дзвінкий і вітряний* (М. Чабанівський); — *Оце й Московщина починається, — сказав хтось. — Оце?! Та й невесела ж яка вона!.. все ліси та бори, куди оком не скинь* (Панас Мирний); *І куди не глянеш оком, біло все кругом*

(В. Сосюра); *Веселяться гори, аж лунають від співачок, аж мліються, куди оком не окінеш, маковим цвітом — запасками, фустками* [хустками] *жінок та дівчат, білими сорочками косарів* (Г. Хоткевич).

КИНЬСЯ

118. **КУДИ НЕ КИНЬСЯ**. У кожному місці, всюди. *До самого вечора бігала Марія в клопотах. Куди не кинься — скрізь треба просити, позичати, благувати* (І. Цюпа).

КИПИТЬ

119. **АЖ КИПІТЬ**. Відбувається, здійснюється і т. ін. дуже жваво, на повну силу. *Ярмарок аж кипів. Вирюються і гомонять люди* (Марко Вовчок); *Скрізь аж кипить торгівля й купівля* (І. Нечуй-Левицький).

120. **КИПІТЬ ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **У КАЗАНІ**. Відбувається сварка, велика суперечка і т. ін. *Квасюк прогавля старих* [наймишок] *так саме, як вона* [дружина] *молодих. І через те в їх у хаті завжди* [завжди] *кип'яло як у казані* (Б. Грінченко).

121. **НА СЕРЦІ КИПІТЬ** чийм, у кого. Хто-небудь хвилюється, переживає і т. ін. *Я умію більше мовчати, у собі знітити, ніж розказувати перед людьми. Що їм до того, — що на моїм серці кипить* (Пайас Мирний).

122. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **В ОКОРПІ КИПІТЬ**. Інтенсивно, жваво, енергійно виконується яка-небудь робота, здійснюється якась справа і т. ін. *День у день тобі як в окропі кипить. Полагодив* [Чіпка] *хату, давав погріб обчищати* (Панас Мирний).

КИПІТИ

123. **КИПІТИ В РУКАХ** *перев. чийх*. Хто-небудь вправно, швидко і т. ін. виконує, здійснює щось. *Баби мастили стіни, Семен пошивав покрівлю, — робота кипіла, горіла в руках* (М. Коцюбинський); *У неспокійного діда завжди знайдеться якась робота, усе він знає, усе кипить в його руках* (М. Стельмах).

124. **КІПНЕМ** (кйпепем) **КИПІТИ**.
1. Здійснюватися, відбуватися дуже енергійно, з великою силою, інтенсивністю. *А на безмежних лавах колгоспу-мільонера "Нове життя" насправді кипієм киплять не вибухаючи найрізноманітніші роботи* (Є. Кротович).
2. Вирувати, клекотіти. *Вік короткий, треба жити! Хай гуде земля під нами й Січа кипенем кипить* (Я. Щоголів).

КИРПА

125. **КІРПА ВГОРУ** у кого і без додатка. Хто-небудь тримається з погордою, зарозуміло, зверхньо дивиться на кого-небудь. *Тепер, бачиш,*

у багачі він лізе, **кирпа** вгору й вітатися не хоче (3 усн. мовн). **КІРПОНЬКА ВГОРУ**. Приходжу. Кум дома — рад, вітає.. Вітає і кумова жінка — вітає, а **кирпонець** вгору (Марко Вовчок).

КИСНУТИ

126. **В ГОРІЛЦІ КИСНУТИ**, несхв. Постійно пиячити. По панських дворах вони [дворові] позивали в **горілці киснути** (Панас Мирний).

КИШЕНІ

127. **НЕ ПО КИШЕНІ**. 1. кому. Дуже дорогий, невідповідний заробіткам, прибуткам. [Реджі:] Ти втрачаєш посаду. Такий секретар тепер мені не по **кишені** (І. Кочерга); Артилеристам бунт був не по **кишені** (А. Головка). 2. зі сл. жий ти, ірон. Невідповідно до своїх можливостей, достатків. Пан Г. дуже багато програв грошей в карти і взагалі живе не по **кишені**.. (М. Кропивницький).

КИШЕНЯ

128. **КИШЕНЯ НЕ СХОДИТЬСЯ**, зі сл. грошей. Дуже багато. Грошей — і **кишеня** не сходиться (Укр.. прнсл..).

129. **НЕ ВИДЕРЖИТЬ** (не витримає) **КИШЕНЯ**. Мало коштів для чого-небудь. Дуже б нам цікаво дістати од Вас оповідання про артистів, це якраз підходить до нашого збірника, та 12 аркушів трохи страшно, не **видержить кишеня** (М. Кцюбинський).

130. **ПОВНА** (непорожня, набита і т. ін.) **КИШЕНЯ** (калітка) у кого і без додатка. Багато грошей. У Панька завжди повна **кишеня** (3 газети); І дає ж Бог таке щастя людям! Хоч не панського роду, зате **непорожня кишеня** (Панас Мирний).

131. **ПОРОЖНЯ** (пуста) **КИШЕНЯ** (калітка) у кого і без додатка. Хто-небудь бідний, не має грошей. В молодого господаря **порожня кишеня** (І. Нечуй-Левницький); Золото, золото, вшавлене по світу! Все продаси ти, все купиш без розпиту. Добре тому, хто гребе тебе жменю; важко без тебе — з пустою **кишенею** (П. Грабовський).

КИШИТЬ

132. **АЖ** (так і) **КИШИТЬ** кого, чого. Дуже багато. — Ну, не кендох! Сидить собі у хаті. А там баришень аж **кишить**. Збираєш та ходімо (Панас Мирний); — На галявині попід дубами безліч слуг, аж **кишить** (І. Нечуй-Левницький).

КИШКА

133. **КИШКА ТОНКА** (коротка, слабкі і т. ін.) у кого і без додатка. Не вистачає сил, здібностей, умінь, рішучості і т. ін. для виконання,

здійснення чогось. Вийшов [Герасим] назустріч прибулим [партизанам], запитав, що сталося, та у відповідь почув багатоголосе і грізне: — Хочеш, командире, п'ятами накивати? — Що, **кишка тонка**?! (А. Ішук); — У тебе був один наказ: **стояти на смерті**! Так і стій! А ти ворота ворогові навстіж і **гайда**! Навоювався! **Кишка коротка**!.. (І. Цюпа); — Гехне раз молотом, а півгодини на долоні студить. А вже десь під обід як зареве. Еге, — кажу, **топка кишка** в тебе до науки, сину (Ю. Збаицький).

КИШКИ

134. **АЖ КИШКІ БОЛЯТЬ**, перев. з дісл. Надзвичайно, дуже. Того вечора я **смілася багато, аж кишки боліли** (3 усн. мовн). **АЖ КИШКА БОЛІТЬ**. — Давайте краще **повечеряєм**, бо їсти хочеться, **аж кишка болить** (І. Микнтенко).

135. **КИШКІ ГРАЮТЬ / ЗАГРАЮТЬ** [МАРШ] у кого. Хто-небудь дуже голодний. Блукання по тайзі, коли **кишки марш грають**, життя в тайзі серед бродяг, не здавалися для мене страшними та поганими (3 журналу). **КИШКІ ГРАЮТЬ**. А поки що в Корнія **кишки грають і настрій** у нього явно **підупадає** (О. Гончар).

КІВШ

136. **ПОЧОМУ** (почім) **КІВШ** (фунт, корець і т. ін.) **ЛІХА**, зі сл. знати, узнати і под. Багато горя, бідн, неприємностей і т. ін. — Доведеться вам тут **узнати, почому ківш лиха**, — ніби про щось звичайне й необхідне ліниво говорить Шухновський (Ю. Збаицький); Я ще тоді не знав, **почому фунт лиха**, мені було двадцять років (М. Чабанівський); Молодий, енергійний гірник [Юрій Мерер] не один рік працював у забої, знав, як то **кажуть, почому корець лиха** (П. Інгальський); [Коваль:] Зробимо, мабуть, так, що нехай років зо два по світу [сни] погуля, спізна, **почім ківш лиха** (М. Кропивницький); Убити б того **независного управителя**. — Та й графиню отак, як вона тебе за коси та по підлозі, хай знала б, **почім фунт лиха** (Н. Рибак).

КІЛКА

137. **ДО ОСІКОВОГО КІЛКА**. До кінця життя, до смерті. **Лиха-бо** [панських слуг] **батьківщина** — то лакейські передпокої в панських палацах! Там вони **житимуть аж до осикового кілка** (Остап Вншия).

138. **З ПЕРШОГО КІЛКА**, зі сл. починати. З самого початку, з нічого. Великої промисловості в Білорусії до революції не було, все доводилось **починати, як кажуть, з першого кілка** (3 газети).

139. **НІ КІЛКА, НІ ДРЮЧКА**, *перев. зі сл. м. атн.* Нічого. — Я з колишньої шляхти, що не має ні кілка, ні дрючка (З. Тулуб).

КІЛКУ

140. **ЯК (мов, пеначе і т. ін.) НА КІЛКУ**, *зі сл. теліпатнся, висіти і под.* Дуже вільно (пекати на кому-небудь — про одяг). — А на кого ж вони там міряти [костюм] будуть, коли шитимуть? — На кого-небудь! — Що значить — на кого-небудь? Ну пошито, а ти одягнеш, і висітиме він як на кілку! (С. Олійник); “Але ж талія моя не кругла — сукня пообвисала й теліпається пеначе на кілку”, — подумала Балабушиха, й вона вийшла з зали (І. Нечуй-Левицький).

141. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) КІЛОК У ТИН**, *зі сл. упертися.* Дуже, надто. — Інші всюди заробляють, а ти всюди проробляєш, — підвищує голос Марійка. — Бо уперся мов кілок у тин і навіть за медом не нагнешся. — Хе, — знаю твоїй мед, — підсміюється Іван (М. Стельмах).

КІЛОЧКА

142. **ЯК З КІЛОЧКА**. Несподівано, раптово, швидко. — Авжеж, — як з кілочка випалила Оксана (В. Логвиненко); Це в під'їзді чекає на нас .. бабця і відразу як з кілочка: .. — Це я вас викликала [швидко допомогу]. До сусіда... (М. Білкус).

КІЛОЧКАХ

143. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА КІЛОЧКАХ**. Дуже занепокоєний, украй схвилюваний, збуджений і т. ін. Уста сиділа як на кілочках, чужа й непотрібна (М. Коцюбинський).

КІНДРАТИКОМ

144. **З КІНДРАТИКОМ У ГОЛОВІ**. Недоумкуватий, психічно хворий. — Грамотний чоловік і на глигата шию гне. А може, він тес... з кіндратиком у голові (В. Речмедін).

КІНЕЦЬ

145. **КІНЕЦЬ КІНЦЕМ**. Після всього, нарешті, зрештою. Після неминучих в таких випадках вагань та церемоній учасники вечора кінець кінцем розсідаються (О. Гончар).

146. **НА ЯКИЙ КІНЕЦЬ**. Для чого, навіщо. — Ах, я сама не знаю, на який кінець я люблю його! Чи любить то він мене? (Олена Пчілка).

КІНЦІ

147. **В ОБИДВА КІНЦІ**. Туди й назад. — Скільки ж це буде верстов? — запитав Григорія наш дід Семен. — А хто їх там лічив, — стримано відповів мандрівник. — Кажуть, двадцять тисяч в обидва кінці? (О. Довженко).

148. **І КІНЦІ В ВОДУ**. 1. Не залишатися слідів злочину, негідного вчинку і т. ін. [Хома:] Отрута подіє не зразу — й кінці в воду! (М. Старницький); — Давида й де-небудь підстергти можна. А чи й просто в хаті [вбиті] — завжди читає кінець стола проти вікна, — і кінці у воду. Хто? А ясно хто: в кого жінку одбив: з ревности (А. Головко).

2. Усе вирішено. [Наталка:] Не довго з ним розв'язатися: не хочу, не піду [заміж], та й кінці [кінці] в воду! (І. Котляревський).

149. **КІНЦІ [З КІНЦЯМИ] НЕ СХОДЯТЬСЯ / НЕ ЗІЙШЛИСЯ**. Важко справлятися з труднощами, нестатками, не вистачає коштів. Мене дуже тягне на Різдво поїхати на Русь, та якось не сходяться кінці (В. Стефаннік).

150. **КІНЦІ З КІНЦЯМИ СХОДЯТЬСЯ / ЗІЙШЛИСЯ**. Наявна відповідність між різними частинами чого-небудь, немає розбіжності у чомусь. — Ти ж Василю Тримайводи комору в порядку передає? — Та трохи не зійшлися кінці з кінцями. Нестачу я завтра ж донесу (М. Стельмах).

151. **НА (у) ВСІ (різні) КІНЦІ**, *з дієсл.* Скрізь, усюди, в кожному напрямі. У нас зійшло вже сонце, його вогні ми шлем на всі кінці... (В. Сосюра); В повітрі вже, видно, щось прочули, раз дозори оце порозсилали в усі кінці (О. Гончар); Вершники на момент круто збили коней і потім з .. криком кинулись у різні кінці (П. Панч).

152. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА КІНЦІ СВІТУ (світа)**. Дуже далеко. — На кого ж ти нас покидаєш? Та як і сам таку даль пройдеш? Се мов на кінці світа (Г. Квітка-Основ'яненко).

КІНЦІВ

153. **З РІЗНИХ (з усіх) КІНЦІВ**, *з дієсл.* Звідусіль. Дзвін загудів. По дворі почали мигітати ченці молоді, як мухи, з усіх кінців (Марко Вовчок).

КІНЦЯ

154. **БЕЗ КІНЦЯ**, *з дієсл.* Весь час, безперервно. Курив [Яшко] без кінця (А. Головко); Шляхом перепошкым без кінця рухаються червоні війська — ті сюди, ті туди (О. Гончар); // Постійно. Пишуть хлопці і дівчата, просять досвід передати, хвалять жінку без кінця (С. Олійник).

155. **БЕЗ КІНЦЯ І [БЕЗ] КРАЮ; БЕЗ КІНЦЯ-КРАЮ**, *з дієсл.* 1. Безмежно, безконечно. По обидва боки шляху без кінця і краю колосилися пшениці (П. Панч); Дівчина була як у гарячці. П'яти її немов прикипали до землі; серце кололо, в голові була одна думка, одне бажання, щоб ця дорога розтяглася без кінця-краю... (М. Коцюбинський).

2. Дуже довго. Йому здавалося, що їхатимуть цілу вічність без кінця і краю (Олесь Досвітній); // Безупинно, весь час. Ї так і підмивас говорити. Балакала б [Христя], здається, без кінця і без краю (Папас Мирний); Без тачки йти було легше, та Анрі-Жаку більш хотілося лежати, ніж ото без кінця-краю переставляти ноги (Ю. Яновський). БЕЗ КРАЮ І КІНЦЯ. Я писав би тобі без краю і кінця, та вже пізно (М. Коцюбинський). 3. Дуже багато. А в небі летіли гуси з далекого краю.., а нижче летіли і крутилися чорногузи, качки і багато різного дрібного птаства без кінця й краю (О. Довженко).

156. ДО КІНЦЯ, з дієсл. Зовсім, повністю. Щоб вас [В. М. Гнатюка] до кінця розсердити, то попрохаю ще вислати і пр. "Кобзаря" Шевченка (М. Коцюбинський); Сильний віриш [Л. Дмитерка] "Круті шляхи буремної пори" .. про тих, хто до кінця віддав себе боротьбі за крашу долю рідного народу (З газети).

157. З КІНЦЯ В КІНЕЦЬ; ВІД КІНЦЯ ДО КІНЦЯ, з дієсл. У різні боки. Шатнулась-мотнулась [Оксана] із кінця в кінець, веде низку дівчат і приговорює: "Та чого ви будете сидіти по хатах?" (Г. Квітка-Основ'яненко); З гір, із далеких лісів ринуть в долину вітри, шарпаються з кінця в кінець (П. Колесник); // Повністю, весь; по всьому простору. Він ще раз проходить його [двір] од кінця до кінця, самотній і безпомічний (М. Коцюбинський).

158. КІНЧАТИ / КІНЧИТИ [ЖИТТЯ] НА ШИБЕНИЦІ. Бутн покарання на смерть через повішення. Вона весь час була впевнена, що Гриша неодмінно, обов'язково кінчить на шибениці (А. Головка).

159. НЕ З ТОГО КІНЦЯ, зі сл. брати, починаєти і т. ін. Не так як слід, як потрібно. [Дудар:] Не з того кінця береш. Не розумієш української культури. [Книш:] Я? Не розумію? [Дудар:] Ані в зуб (І. Микитенко); — Ти думаєш, син Стадницького буде кращим від батька? Не з того кінця, хлопче, берешся, не з того. — З якого не берусь, а панові уже не жити (М. Стельмах).

160. НІ КІНЦЯ НІ КРАЮ чому. Що-небудь безмежне, безконечне. Людство... Людство... Яке слово широке! Ні кінця йому, ні краю (І. Муратов). НІ КРАЮ НІ КІНЦЯ. Світ який — мереживо казок! Світ який — ні краю ні кінця! Зорі й трави, мрево світанкове, Магія коханого лица (В. Сноненко).

КІНЬ

161. ЗАЛІЗНИЙ (сталевий) КІНЬ. Трактор. Їде Олесь Кулик на тракторі, а за нею жінки

правують залізними кінями, вся ланка гуркотить (О. Ковінька).

КІСТКА

162. СВОЯ КІСТКА. Кровию рідний; рідня. Надивовижку всім дворовим, винесла та течія і панську горничну Катрю з двору на волю!.. Сказано: своя кістка (Панас Мирний).

163. ЧУЖА КІСТКА. Кровию ієрідний. Ой прийшла я та до брата, а брат мені рад, рад, А невістка — чужа кістка, а я відти назад (Коломнийки); Катерина не та свекруха, котрій невістка — чужа кістка (С. Чорнобривець).

КІСТКАХ

164. НА (по) КІСТКАХ чийх. Ціною життя або великих жертв. Але я певен .. Що щастя всіх — по ваших аж кістках — На землю ступить вільною ногою (М. Рильський).

КІСТКИ

165. АЖ КІСТКИ (кбсті) ТРІЩАТЬ (луцають) / ЗАТРИЩАЛИ (залуцали), зі сл. стиска́ти, обійма́ти і т. ін. 1. Дуже сильно, міцно. Вони обіймали Анрі-Жака, аж кістки йому луцали (Ю. Яновський); Худий, злий Брун стиснув пальці, аж кістки затріщали (А. Хнжняк).

2. Дуже завзято. Боролися [опришкн], що аж кості тріщали (Г. Хоткевич).

166. АЖ КІСТКИ ТОРОХТЯТЬ, зі сл. худі́й. Надто, дуже. — Худюща [невістка], аж кістки торохтять, — журилася мати (М. Стельмах); // з дієсл. Дуже швидко. — Чеше, втікаючи, аж кістки торохтять (О. Гончар).

167. КІСТКИ ТРАВЮЮ ПОРОСТУТЬ чий. Хтось помре і мине багато часу. [Кармелюк:] Не чекайте ж, люди, добра од них [панів], бо й кістки ваші травую поростуть, а ви його не діждаетесь (С. Васильченко).

168. [САМІ (тільки)] КІСТКИ ТА ШКІРА (шкура). Дуже, надто худий. — Не здужають [підпанкн]! Сухі, як хорти: самі кістки та шкура (З. Тулуб); З тим Павлом її ще буде клопоту. Геть занехав себе, кістки самі та шкіра (Ю. Бедзик). [САМА] ШКУРА (шкіра) ТА КОСТІ. От назбиралися прохані гості, Бліді, намучені — шкура та кості (П. Грабовський); Були вони [партизани] — сама шкіра та кості (О. Гончар). ОДНІ КОСТІ, ШКІРОЮ ОБШИТИ. — Та його ж вітром занесе аж у Сумську область. Одні ж кості, шкірою обшиті (Григорій Тютюнник).

КІСТКУ

169. НА КІСТКУ (кість), зі сл. зме́рзнути, заме́рзнати і под. Дуже сильно. — Бувало, збудуєш ранком, заговориш до товариша, він

лежить, мов довбня. Замерз на кість (Юліан Опільський).

КІСТОК

170. ДО [САМИХ] КІСТОК, зі сл. про-мóкнути, пройма́ти і т. ін. Дуже сильно, иаскрізь, повністю. Дівчата промокли до кісток (Ю. Збанацький); Вітер пронизував тіло, проймав до кісток (С. Чорнобривець); Додому пішов [Боровий], коли вже до самих кісток пробрало його холодом та вологістю (Я. Гримайло).

2. Усім еством (бути кимось); справжній. Афіноген Максимович педагог, як кажуть, до самих кісток: найулюбленішою його справою є математика (Ю. Мельничук).

171. [ТРОХИ НЕ] ПО КІСТОЧКІЙ. 1. чого. Дуже багато. В хаті було сміття трохи не по кісточки (І. Нечуй-Левицький).

2. Дуже мілко. — Та де ж глибоко, коли тут по кісточки? (Остап Вишня).

КІСТЬ

172. БІЛА КІСТЬ, зневажл. Люди знатного походження, привілейованого стану. Ось і розбіглися всі по степу, і Оверко переміг. Його чорний шлик віявся по плечах. "Рубай, брати, білу кість!" (Ю. Яновський); О, то все біла кість наїздить над Збруч! (Д. Косарик).

173. КІСТЬ ВІД КОСТІ кого, чого. Дитя; те, що породжене кимсь. Олексій Штепа, молодий козак, кість від кості козацького племені (Л. Первомайський).

КІТ

174. І (ще й) КІТ НЕ ВАЛЯВСЯ у кого. Хто-небудь ще нічого не робив. Он люди вже горди копають та орють, а в нас ще й кіт не валявся... — бубоніла стара Кухтиха (А. Ішук).

175. ЯК КІТ ТАБАКУ, ірон., зі сл. лю́б ити. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (любити). Дід знав, що смерть його за плечима, і думав своєю смертю спасти від смерті міщан. Вишневецького він ненавидів, а польську панцину любив, .. як кіт табаку (І. Нечуй-Левицький).

176. ЯК (мов, ніби і т. ін.) КІТ ДО МЙШІ, зі сл. кидати́ся. Жадібно, пристрасно. Кинувся він до Солохи, як кіт до миші, обняв, пригорнув до себе (Панас Мирний); — Я глип назад себе, аж коло мене парубок молодий. Весело позираючи, кинувся до мене як кіт до миші (Панас Мирний).

177. ЯК (мов, ніби і т. ін.) КІТ ДО СА́ЛА, зі сл. допа́стися, на́кинути́ся і под. Жадібно, дуже енергійно. Допавсь, як кіт до сала (Укр.. присл..).

178. ЯК (мов, ніби і т. ін.) КІТ (кішка) З СОБА́КОЮ, зі сл. жі́ти. Без злагоди, постійно ворогуючи, сварячись і т. ін. Живуть як кішка з собакою (Укр.. присл..); — Ви тільки, бува, нічого не скажіть Давиду Онопрійовичу, бо ми й так живемо з ним, як кішка з собакою (С. Добровольський).

179. ЯК (мов, ніби і т. ін.) КІТ НАПЛА́КАВ. Дуже мало. Там і цукерок тих, як кіт наплакав (В. Кучер); В самих, правда, їжі тієї — мов кіт наплакав (С. Гуцало). КІТ НАПЛА́КАВ. В Мотрі й трудоднів тих — кіт наплакав (М. Рудь); // Дуже незначний, невеликий. — Така земля! А які нині врожаї дає? Ніби кіт наплакав (І. Цюпа).

180. ЯК (мов, ніби і т. ін.) КІТ НА СА́ЛО, зі сл. погляда́ти, позира́ти і т. ін. Ласо, пожадливо, заздрісно. Коли хто в простенькій одежі, то він на тих і не дивиться, а все поглядає як кіт на сало тільки на зжупаних (Г. Квітка-Оснот'яєнко); У політику бавиться [підсудний] та все на тоті [ті] панські ґрунти як кіт на сало позирає (Д. Бедзик).

КІШКА

181. ЧИ́Я КІШКА СА́ЛО З'ЇЛА, зі сл. зна́ти. Хто винен. Поспіхом переписував [управитель] конторські книги набіло, та, знаючи добре, чия кішка сало з'їла, заздалегідь збирався тікати (Діпирова Чайка).

182. [ЧО́РНА] КІШКА ПРОБІ́ГЛА; [ЧО́РНИЙ] КІТ ПРОБІ́Г між (поміж) ким. Хто-небудь посварився з кимсь, між ким-небудь виникла незгода, склалися напружені стосунки. Побачивши Колу, він повернув у хвіртку, — давно між ними чорна кішка пробігла (О. Кундич); — Скажіть, Євгене Панасовичу... чому Настя мене цурається?.. Який це кіт пробіг поміж нами? (В. Речмедін); [Семен (тихим голосом):] Між мною і вами, учителю, пробіг чорний кіт (Я. Галан).

КЛАДЕ

183. ЯК (мов, ніби і т. ін.) У РОТ КЛАДЕ́, зі сл. гово́рити, по́яснювати і под. Дуже чітко, зрозуміло. Говорить як у рот кладе! (Укр.. присл..); Ніколи не ображався батько, все, було, розказує. А говорить як у рот кладе (З газети).

КЛАДИ

184. ПА́ЛЬЦЯ В РОТ НЕ КЛАДІ́ кому і без додатка. 1. Хто-небудь кмітливий, дотепний, тямущий: такий, з яким слід бути обережним, бо може скористатися помилкою, промахом іншого. Гострий розум у Кузьми Харитоновича: пальця в рот не клади. Не кожний отак швидко зметукує,

що й до чого (Я. Гримайло). **НЕ КЛАДІ ПАЛЬЦЯ НА ЗУБИ.** Піп у мене — я думаю перше — так собі прищелюватий чоловічок, коли, здається, я помилюся — не клади йому пальця на зуби (С. Васильченко).

2. Хто-небудь уміє обстоювати свою думку, позицію, свій погляд, захистити свої інтереси і т. ін. “Зубата тітка, — подумав [Сагайдак], — цій пальця в рот не клади” (С. Добровольський); [Заболотний:] Де ж це Ярошенко? [Віктор:] Заява на нього надійшла. Серйозні справи викриваються. [Заболотний:] Он воно що!.. І все ж ти йому пальця в рот не клади. Він брат, — ого! Я його знаю... (О. Левада).

185. **ХОЧ ДО РАНИ** (до болячки, до зубів і т. ін.) **КЛАДІ** (прикладай, притуляй і т. ін.) / **ПРИКЛАДІ** (притулі). 1. Надзвичайно дуже, занадто. [Лицар:] Поки мене сюди не заманила, була ти добра, хоч клади до рани (Лесь Українка); Дивитися [Латка] такий добрий, улесливий, хоч до болячки клади його (С. Васильченко); Такий любий отой Василь, хоч до рани приклади його (Мирослав Ірчан).

2. зі сл. такий. Добрий, лагідний, податливий і т. ін. Мати у неї така, хоч до рани прикладай (З усн. мови); Іван Семенович Підкова Такий, хоч до зубів клади... Насупроти нікому й слова, Лише підтакує завжди (С. Воскресенко).

186. **ХОЧ ЗА РАМУ КЛАДІ.** Дуже гарний, вродливий. А тут ще й жінка (ви ж знаєте, як деякі жінки хорошиють після перших родів), розцвіла, мов польова рожечка, хоч живу за раму клади (Ірина Вільде).

КЛАЛОСЯ

187. **І В ГОЛОВУ НЕ КЛАЛОСЯ** кому. Хто-небудь не передбачає, не сподівається чогось. І в голову йому не клалось, Щоб з ним так бачитись мельком (І. Котляревський).

КЛАСТИ

188. **І В ГОЛОВУ** (в голови, в думці, в думках) **[СОБІ] НЕ КЛАСТИ** (не покладати) що. Не передбачати, не сподіватися і т. ін. чогонбудь, не здогадуватися про щось. Сите та п'яне лицарство стало покатом, ніхто й у голову не клав, що на кінцях мужицьких кіс тихим, котячим ходом вривається поміж них смерть (Юліан Опільський); А гайдамаки мовчки ждали, Поки поганці ляжуть спати. Лягли, і в голови не клали, Що вже їм завтра не встават (Т. Шевченко); Він, ясна річ, не міг і в думці класти собі, що перед ним той самий хлоп'як, який колись врізав його сирицею по мармизі (П. Загребельний); — Винуватий, товаришу комісар. Дозвольте доповісти, — ми собі й у голови не покладали, що ви почувте

(Ю. Яновський); Коли товариш, Здавалося, що спав, та міг щохвилини Прокинутись, — “дід” зняв бекешу з нього, Щоб навіть той в думках не покладав, Що дбас “дід” про нього (М. Рильський).

189. **КЛАСТИ** (вкладати) / **ПОКЛАСТИ** (вкласти) **В ДОМОВИНУ** (у могилу і т. ін.) ко-го. Ховати, хоронити (померлого). Жаль і батька, жаль і матір, І вірну дружину, Молодую, веселую, класти в домовину (Т. Шевченко); // Призводити кого-небудь до смерті. Голод та холод, та ще важкі хвороби безсердечно клали людей у могилу (Ю. Збанацький); — Коли ти .. ще покладеш мені дитя в нещяки, то я тебе в домовину вкладаю! (М. Стельмах); — Приятелю мій, Кондрате Іванович! Роби, що знаєш, тільки не погуби мого дитяти! не положи мене живого у яму! (Г. Квітка-Основ'яненко); — Ти хочеш, щоб рана й тебе в гроб положила? — сердито сказав Потреба (І. Микитейко). **ПХАТИ В ДОМОВИНУ.** Трагедія Харитини виникла на соціальному ґрунті. Ми бачимо невидиму руку Цокуля, яка пхає наймичку в домовину (Життя І. Карпенка-Карого).

190. **КЛАСТИ НА УМ.** Запам'ятовувати, усвідомлювати що-небудь з певною метою. Хто величається і других зневажас, Нехай про Дуба казочку читас, На ум собі кладе: Наука в ліс не заведе (Л. Глібов).

191. **КЛАСТИ** / **ПОКЛАСТИ ГОЛОВУ** (душу) за кого—що і без додатка. Гинути, вмирати в боротьбі, на війні і т. ін. Горіли ті прапориціки в пеклі війни тисячами, горіли, як солома, разом зі своїми взводами, самі не знаючи толком за віщо довелося їм покласти свої голови (О. Левада); — Боронь Боже, затягнеться ця бійка [війна], то ще й нашим дітям доведеться класти голови... — жорно мовила Уляна Григорівна (С. Добровольський); Я тільки прагну швидше могили. А колись... Боже... Невже минуло? Бажав покласти за других душу... (П. Грабовський).

192. **КЛАСТИ** / **ПОКЛАСТИ ГОЛОВУ** [НА ПЛАХУ]. 1. З повною відповідальністю ручатися за кого-, що-небудь, запевняючи когось, стверджувати щось. — Такого батальйону, як наш, ніде нема. Кладу голову на плаху, що нема... (В. Кучер); При мені привезено було в Львів 8 т[исяч] рублів.. Але я голову кладу, коли Львівська типографія, котру мені показано в 1876 р., варта й 1/2 тих грошей (М. Драгоманов).

2. Нести відповідальність за кого-, що-небудь. — Можете тепер сказати точно: син!.. — А як що — дочка?.. — Тоді.. вину складете на мене.. Я вгадував, мені й голову на плаху класти (І. Рябокляч).

193. **КЛАСТИ / ПОКЛАСТИ ЖИТТЯ** (живіт). Гинути, вмирати, захищаючи, відстоюючи кого-, що-небудь. *Грізний баритонний голос його набирив сили, — Тоді ще й про таких, як ми, згадаєш. Що життя клали* (О. Гончар); [Ряженко:] *Погиб мій близький сусіда, Гнат Чорнобривець, погнали й ваші сусіди, люди добрі. За наше всенародне життя вони своє життя поктали* (І. Микитенко); *Боярин Семен Олусевич підніс руку з мечем, і галас ушух. — Клянуся живіт покласти за князя Данила* (А. Хижияк).

194. **КЛАСТИ / ПОКЛАСТИ ЗУБИ НА ПОЛІЦІЮ** (на мисник). Голодувати. *Там [у степу], коли зародить, то возами ту пшеницю возять, але вже коли й недорід уцелюється [трапляється] .. отоді вже, чоловіче добрий, клади зуби на полицю* (Ю. Збанацький); *Що те папське жалування: сьогодні воно сяк-так годує тебе, а завтра, схоже пап, і покладає зуби на полицю...* (М. Стельмах). *Хоч зуби кладі на полицю. Іще раз вона спече коржі, а тоді хоч зуби кладі на полицю* (С. Чорнобривець). **ЗУБИ НА КЛИНОК**. *Козу зарівав, .. м'ясо з їмо, а тоді зуби на клинок* (Р. Іваничук).

195. **КЛАСТИ / ПОКЛАСТИ КРАЙ** чому. Припиняти що-небудь. *Нескінченний балаканині .. кладе край командир* (П. Панч); — *Так далі не можна, — вголос сказав Василь. — Треба цьому покласти край* (О. Донченко).

196. **КЛАСТИ / ПОКЛАСТИ НА ПАПІР**. 1. Писати, записувати що-небудь. — *Правду мовиш, кум мій нічого сам на папір не клав; але були добрі люди, що, вислухавши було його казання або співання, записували* (Укр. поети-романтики..); *Ти можеш душу випити в рядках, Жагучу мрію на папір покласти* (Л. Дмитерко).

2. тільки док. **покласти на папір**. Нанести на папір зображення чого-небудь; намалювати щось. *Мені хочеться покласти сю картину на папір і знов придивитись до неї ближче* (Леся Українка).

197. **КЛАСТИ / ПОКЛАСТИ ПІД СОКІРУ**. Рубати, вирубувати що-небудь. *Лежить він [ліс] на межі трьох сіл, і жодне з них не мислює його: кладе під сокиру* (М. Стельмах).

198. **КЛАСТИ / ПОКЛАСТИ ПІД СУКНО**. Відкладати розв'язання якої-небудь справи на невизначений термін. [Галушка:] *Писав я вже про це в район, але там поктали під сукно в канцелярії* (О. Корнійчук).

199. **КЛАСТИ / ПОКЛАСТИ** (покласти, розкласти) **НА МУЗИКУ** (на інструмент). Писати музичний твір на який-небудь текст. — *Я, голубчику, вчепий, бачиш, усіякі пісні записую, на інструмент, значить, клади* (М. Стельмах); *Депо з своїх вражень вона пробувала навіть покласти на музику*

(М. Олійник); *Були ці пісні у пам'яті, поки пощастило стрінути пана Е. Мертке, що оце тепер половісв їх на інструмент* (Марко Вовчок); *Та й купер'яни ніби вже живуть лише у пісні, що розклав на інструмент Лисенко* (М. Рильський). **ПОЛОЖЕНО НА ГОЛОС**. *Ліричні вірші Франка просяться часто в музику. Деякі з них справді положено на голос Лисенком* (М. Коцюбинський).

200. **КЛАСТИ / ПОКЛАСТИ ТРУПОМ** кого і без додатка. Убивати, нищити. Тільки воля в них міцна *Десь напасти, трупом клати, Грабувати, мордувати* (І. Франко); *Умить вибігло двоє других з двох ворожих таборів і обох на місці трупом поктали* (Н. Кобринська); *Курінний лежав тепер у снігу непорушно і далеко гукав жандармам, підриваючи їх до атаки. Жандарми не наважувалися. Мабуть, добре розуміли, що поки доб'їжати, прикордонник покладе їх трупом* (П. Загребельний).

201. **ЯК ЛОПАТОЮ КЛАСТИ**. Пояснювати, розповідати і т. ін. щось повільно, не поспішаючи. *Йому треба так, як лопатою клати* (не хутко розбирає діло) (М. Номис).

КЛАЦАТИ

202. **КЛАЦАТИ ЗУБАМИ**. 1. Дуже мерзнути. — *Як ти себе вночі почуваш... Зубами здорово клацаш?* — *Що ти!.. Буває навіть жарко* (О. Гончар).

2. на кого, грубо. Вороже, недобррозичливо і т. ін. ставитися до кого-небудь. *Не живуть [люди], а по-вовчому бродять по світу і клацають один на одного зубами...* (О. Гончар).

3. фам. Прагнути домогтися, досягти і т. ін. чого-небудь. [Острожин:] *Такий молодий, в такий короткий час ви завоювали собі таке становище в літературі.. Та змилюйтесь! Чи один же цілий вік клацав зубами даремно, ви одразу такий шматок урвали...* (Леся Українка).

КЛЕЇТИ

203. **КЛЕЇТИ** (кóрчити, стрóгти) **ДУРНЯ**.

1. Робити дурниці, безглузді вчинки. *Петрусь сів. Просто на вогкий, холодний гравій. — Хлопчики, викидайте мене разом з добром. — Кинь дурня клеїти!* — розсердився, аж викрикнув Валет (П. Дорошко); — *Тільки от що, Маріє, — затримав її Давид, — хай Тихін дурня не стрóїть, нехай лікується* (А. Головка).

2. Прикидатися таким, що нічого не розуміє, не знає. — *А ти, — звернувся він [пристав] до Шевченка, — зарубай собі на носі: зашмагаю, коли будеш клеїти дурня* (З. Тулуб); *Ясно, що ця руда баба клеїть дурня* (І. Багрянний).

3. Нічого не робити, байдикувати. — *Йди до печей [на завод]. Там дурня не будеш клеїти* (М. Рудь).

КЛЕПАНИЙ

204. **КЛЄПАНИЙ НА ЯЗЫК.** Здатний до-тепно і влучно говорити. Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така клепа на язык (Укр., казки); Дарма, що малий, а на язык клепа-ний (З газети).

КЛЕПАТИ

205. **КЛЕПАТИ ЯЗЫКОМ.** Вести пусті, не-серйозні, беззмстовні розмови; говорити все, про що думається. Языком що хоч кледай, а руки при собі тримай (М. Номис); — Мене тутечки в Києві усякі старосвітські лисини .. вже обсудили, об-бrehали, бо ти сам знаєш добре, що їм в Києві нема ж про що языком в салонах клепати (І. Не-чуй-Левицький); Чимало жінок з дітьми посідало тут [коло волості] таки поблизу, лузали насіння та клепали язиками (Б. Грінченко).

КЛЕПКИ

206. **БЕЗ [ТРЕТЬОЇ (сьомої)] КЛЄПКИ [В ГОЛОВІ (у тім"ї)]; БЕЗ КЛЄПОК [У ГОЛОВІ (у тім"ї)], зневажл.** Хто-небудь дурний, розумово обмежений, недоумкуватий. — Він став якийсь, мов без сьомої клепки у тім"ї, змарнів геть (П. Козланюк); — Хто б подумах: Гриня і в акаде-мію! — кинула одна з конторниць, а чабан Бун-тій .. мовив неголосно: — Нема таких академій, щоб набирали без клепок, а випускали з усіма клепками (О. Гончар).

207. **РОЗОСХЛИСЯ КЛЄПКИ** у кого, зне-важл. Хтось поводить себе нерозумно, видається розумово обмеженим. [Прокіп:] У Ярини дійсно трошки клепки розсохлись. Обруч треба зроби-ти і воно зразу пройде (О. Корнійчук).

КЛІПАТИ

208. **КЛІПАТИ (блімати) ОЧИМА.** 1. пе-ред ким. Почувати себе ніяково перед ким-не-будь, відчувати сором, провини і т. ін. перед кимсь. Мені старому не годиться перед районним секре-тарем очима кліпати (В. Козаченко); — Та й що ж оце, з-за нього [батька] нам перед людьми очима блимати? (Григорій Тютюнник). ПОПОКЛІ-ПАТИ ОЧИМА (тривалий час). Добре, що я ще гро-шей од книжника не взяв. Попоклінав би очима, проциндривши чужі гроші (Т. Шевченко).

2. Мовчати, нічого не розуміючи або не знаючи, що відповісти. Зміркувавши, що Юрко тільки кліпає очима, Луць пояснив йому справу (П. Коз-ланюк); — Ну, Левонтію Кириловичу, ти очима не блимай, а поясний, як і що (О. Донченко).

КЛОПІТ

209. **НЕ ТВІЙ** (не його, не ваш і т. ін.) **КЛОПІТ.** Не стосується кого-небудь, не повинно

турбувати когось. — Бачу я, що кортить вам їх [сорочки] пропити, дурні все [завжди] нещасні. — Це вже не твій клопіт (З. Тулуб).

КЛОПОТАТИ

210. **КЛОПОТАТИ ГОЛОВУ** кому, чию. Турбувати, хвилювати кого-небудь. Вийшли [за-робітчани] з міста в поле на битий шлях. Тут уже інші речі клопочуть Грицькову голову (Панас Мирний); — Як зробив, так хай і одвічас [від-повідає], а ти [мати] начальникам голови не кло-почи (Б. Грінченко).

211. **КЛОПОТАТИ СОБІ** (свою) **ГОЛО-ВУ** чим. Думати про що-небудь, обтяжуючи себе. Чортзна-чим ти клопочеш свою голову, Карпе! (М. Коцюбинський); Маруся, раз рішивши собі уся оту справу, більше не клопотає собі нею го-ловою (Г. Хоткевич). **КЛОПОТАТИ СВОЮ ГО-ЛОВОНЬКУ.** — А що ж ми завтра будемо їсти!.. "Боже мій, у такі літа та чим свою голівоньку він клопоче?!" — подумала вона (Панас Мирний).

КЛОПОТИ

212. **ОБСІДАЮТЬ / ОБСІЛИ КЛОПОТИ** кого. Хто-небудь дуже зайнятий, обтяжений різ-ними справами, турботами. — Вдень мене обсіда-ли клопоти — доводилось сперечатися з дипло-мованими фахівцями (Я. Баш).

КЛОЧЧЯ

213. **НА КЛОЧЧЯ**, зі сл. рв'яти, рв'атися і под. Вщент або на шматки. Минали дні і ночі, все ближче грім гармат, все ближче йшла війна, що рвала армії денікінців на клоччя... (В. Сосюра); [Лучицька:] Я почуваю, що .. моя воля рветься на клоччя (М. Старицький).

214. **НЕ З КЛОЧЧЯ.** Який має сильну волю і вміє відстоювати щось; наполегливий, заповзя-тий (про риси характеру). Старишина розсердився. Вони затялися — і він не з клоччя. Най же ко-пають окопи, коли охота, та ночують у "холодній" (М. Коцюбинський).

КЛУБОК

215. **КЛУБОК ПІДКОЧУЄТЬСЯ** (підсту-пає) / **ПІДКОТИВСЯ** (підступів) **ДО ГОРЛА** кому. Кому-небудь спазми стискають горло від сильного хвилювання, переживання і т. ін. Брон-кові підкотилися клубок до горла. Адже це він за-палив їх [селян] словом, .. а сам так ганебно по-трапив до рук отим штикам (Ірина Вільде); Гіркий клубок підкотився Платонові до горла, й він тихо вийшов на подвір'я (М. Зарудний).

КЛЮВАТИ

216. **КЛЮВАТИ НОСОМ.** Дрімати, заси-нати сидячи, час від часу опускаючи на мить

голову. В кабіні біля шофера сидів якийсь неголений, худий інтендант і **клював носом** від довгого недосипання (В. Кучер); **Відбило північ. Треба подивитися, що робиться в коридорі. Правда, ще рано але .. вартовий дуже любить подрімати. Можже, він уже клює носом?** (Д. Бузько). **ПОКЛЬОВУВАТИ НОСОМ** (час від часу). **Микола підпер важку голову руками, покльовує носом** (В. Кучер).

КЛЮНУТИ

217. **[Й] КЎРЦІ НІДЕ КЛЮНУТИ.** 1. Дуже тісно, мало місця. **Весь стіл завалений, ніде курці клюнути, ще не переглянутими .. книжками** (Леся Українка); // **Немає вільного або чистого місця. — Панічко.., не женіть тільки Мар'ї з двору. — Та що ж там з нею? — Збита вся — курці ніде клюнути!** (Панас Мирний).

2. Дуже багато. — **Приходимо в Зінків, а там війська — курці ніде клюнути!** (Григорій Тютюнник); **Диких качок було стільки, що ніде курці клюнути** (З газети).

3. Дуже мало. **По землі ходив [селянин] і землі не мав. Або мав, що й курці ніде було клюнути** (П. Резніков).

218. **КЛЮНУТИ НА ПРИМАНКУ.** Піддається на обман, навімисне підготовлений ким-небудь з підступними (недобрими) намірами. **При самій думці, що "пугачі" клюнуть на приманку й сміливий задум може здійснитися, Ксьондза починала тіпати пропасниця** (І. Головченко і О. Мусієнко).

219. **КЛЮНУТИ НОСОМ** у що. Упасти обличчям вниз. **Як пихоне його руками своїми, так Чіпка й клюнув носом у зелену траву** (Панас Мирний); — **Прицілювся я — бабах! З одного пострілу поклав усі п'ятьох. Ключули фашисти у сніг носом усі підряд** (Ю. Мокрієв).

КНИШ

220. **НЕ ТОГО ТІСТА КНИШ.** Не такий, як хтось, не схожий на інших. **Знав я і таких, що в живій очі тобі бреше, як шовком шиє — хоч би моргнув, вражий син! Та Свирид Костомаха не того тіста книш** (Марко Вовчок).

КОВАНІЙ

221. **КОВАНІЙ НА ВСІ ЧОТИРИ НОГІ** (копита). Дуже досвідчений, бувалий. — **Мені поперед усього треба людей розумних, енергічних [енергійних], смілих, кованих на всі чотири ноги** (І. Франко); **Був [шеф] чоловік мудрий, бувалий .. кований остро на всі чотири копита** (І. Франко). **КОВАНІЙ НА ВСІ НОГІ.** Давнього Густава, заведіяки [заводія] .. скандалів, вже не було на світі, а був холодний, на всі ноги кований політик

і адміністратор (І. Франко). **КОВАНІЙ НА ОБИД-ВІ. Еге! Ся на обидві кована** (Укр.. присл..).

КОВЗАТИ

222. **КОВЗАТИ / КОВЗНУТИ ПОГЛЯДОМ** (очима) по кому—чому. Дивитися, поглядати на кого-, що-небудь. **"Однаке обжився тут", — подумав Микита, ковзаючи поглядом по цілих горах награваного майна** (Григорій Тютюнник); **Матрос і капрал ковзули по ній поглядами і говорили далі** (Ю. Смолич); **Підвів [завідуючий] голову і наче спросоння ковзує очима по обличчю прибулого** (В. Речмедін).

КОВІНЬКА

223. **МАТЕРІ (БІСОВІ) ЙОГО (їх, її і т. ін.) КОВІНЬКА** (кобрінь). 1. **лайл.** Уживається для вираження незадоволення, обурення, досади і т. ін. з приводу чого-небудь. — **Так не годиться голіві [співати]. — Ова! Люде почують, будуть тюткати. Ви ж голова, — здержував Чабанця десяцький. — А матері їх ковінька! А що мені до того? (І. Нечуй-Левицький); — Що, дячку? — Орчки роблю мат-тері його ковінька! Я, Никодим Динька, роблю орчки** (М. Зарудний).

2. Уживається для вираження захоплення з якого-небудь приводу. [Марко:] **От я й був парубком повного калібру, бісові його ковінька. Ге, та що там згадувати!** (З. Мороз).

КОВПАКОМ

224. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ПІД [СКЛЯНИМ] КОВПАКОМ**, зі сл. ж і т. Відірвано, ізольовано від реального життя. — **Що ви можете знати про це, коли все життя прожили уаче під скляним ковпаком?** (Ірина Вільде).

КОВТАТИ

225. **КОВТАТИ ПІЛЮЛІ.** Мовчки терпіти образ, вислуховувати щось неприємне. **Часто по почерку я пізнавав авторів [аіонічних записок], але мусив ковтати пілюлі** (М. Кропивницький); **"Дай такому волю, то він назавтра тобі колгосп організує** [в Словакії], — думав Воронцов про подоляна. — **А ти мав в дивізії за нього пілюлі ковтати..."** (О. Гончар).

226. **КОВАТИ СЛІНУ** (слінку). 1. Заздрісно, пожадливо, дивитися на кого-, що-небудь. — **Закрутила [Ганна] Максимові голову. Сидить козак біля неї, як цуцик на ланцюгу, та сліщу коватиє** (З. Тулуб).

2. Заздрити кому-небудь у чомусь. **А ти шепти Олені й Варці, Що я од жінки вкрав калганної по чарці .. Заберемося собі в куток, Згадаємо свою родину Та й зукнемо, вони ж нехай ковають слину!** (П. Гулак-Артемівський); **Гиготів [Дусик] з кабінки [автомашини] до стрічних молодич,**

заманював дівчат — “Сідай, підвезу”, однією рукою крутив руля, а другою норовив до недозволеного .. Хлопці тільки слину ковтали, спостерігаючи за вихватками свого шофера (П. Загребельний). **КОВТАТИ СЛІНКИ.** [Іван Степанович:] Збігаєм до тебе .. та такий задамо банкет, що аж у Полтаві всі судейські ковтатимуть слинки!.. (М. Кропивницький).

3. З жадовою дивитися на щось істівне, дуже бажаючи його з’їсти. Яблука й груші, справді, були такі манливі, що .. хлопці сиділи в куцах неподалеку від саду та ковтали слину (Ю. Збанацький).

227. **КОВТАТИ СЛОВА.** Нерозбірливо, нечітко, скоромовкою говорити, читати і т. ін. — Як ти читася? Чому ти ковтаєш слова? (Ю. Збанацький); Він заговорив уривчасто, ковтаючи слова, кваплячись, щоб звільнити серце від того гарячого потоку, який бив через край... (С. Журахович); Й Килина, ковтаючи слова, розказала, як то воно все було насправді (Є. Гуцало).

228. **КОВТАТИ СЛЮЗІ.** Стримувати, такувати плач. — Будьте здорові, мамо, — тихо прощався він, ковтаючи слюзи (Д. Бедзик); // По-тай плакати. Він навіть не уявляв собі, як це можна скривдити дівчину, щоб потім гірко слюзи ковтала, дорікаючи за обман та наругу (А. Голковко); Вона [смерть] в роз’їзді батька пострічала Клиновим свистом збила на ріллю, і мати слюзи уночі ковтала Та все просила: лю-лі, сти, лю-лю... (М. Гірник).

КОВТНУВ

229. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ГІВУ КОВТНУВ.** Хто-небудь дуже мовчазний, сумний. — Нам весело, а тобі сумно? — тихо спитала Наталія Миколаївна, підскачавши до нього [Проценка]. — Бач, який він гарний! — додала уголос, кинувши очима на Довбню. — Веселий, балакучий. Уж не тебе — мов гаву ковтнув! (Панас Мирний).

230. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **МІЛА КОВТНУВ** (з’їв). У поганому настрої. Почувши відповідь, пішов і пішов, — мов мила ковтнув (З усн. мови); — Чого це ти, Чіпко, як мила з’їв? — титас [Лушня]. — Чого ти журишся? (Панас Мирний).

КОЗАК

231. **ВІЛЬНИЙ КОЗАК.** Парубок, неодружений чоловік. Григорій майже з презирством дивиться на кожну дівчину. Він уважав себе вільним козаком (М. Стельмах).

КОЗЕЛ

232. **КОЗЕЛІ ВІДПУЩЕННЯ** (рідше офірний). Той, на кого звалюють чужу провину, відповідальність за інших. — То що ж, Корнію

Кириловичу, я, виходить, за козла відпущення? (Ю. Збанацький); — Я бачу, що мені хочуть відвести роль козла офірного, — намагаючись стримувати голос, сказав він (П. Загребельний).

КОЗИ

233. **І КОЗИ СІТІ, І СІНО ЦІЛЕ.** Ніхто не зазнав збитків, шкоди. Його натура була слаба: він хотів, як кажуть, щоб упасти і не забитися; щоб і кози були ситі, і сіно ціле (Панас Мирний).

234. **УСІ КОЗИ В ЗОЛОТІ** кому. Все здається, сприймається кращим, ніж є насправді. П’яному — всі кози в золоті (В. Речмедін). **І КОЗИ В ЗОЛОТІ ХОДЯТЬ.** — Еге ж, там [в Америці] і кози в золоті ходять, — безневинно каже Лесь Якубенко, і дядьки починають реготати (М. Стельмах).

КОЗИР

235. **БІТИЙ КОЗИР.** Бувала, з великим життєвим досвідом людина. Батуллі гаразд обміркував свою розмову з [Молюканом]. Він битий козир і на слові не промахнеться (Іван Ле).

236. **КОЗИР** (усі козири) **У РУКИ** (до рук) кому, кого і без додатка. 1. У кого-небудь є можливість показати свої знання, уміння, здібності і т. ін. — Ви хоч би шаховий [гурток] узяли на себе. У вас же, здається, третя категорія, Леоніде Артемовичу? .. Вам усі козири до рук (Ю. Мушкетик).

2. Перевага у чому-небудь. Дочасне виготовлення днища [при будівлянні Дніпрельстану] дає деякий козир у руки (Г. Коцюба). **КОЗИР У РУКАХ.** Швидкісний режим роботи, на який перейшли майже всі ткачі, — ось козир у руках шовковиків для підвищення продуктивності праці (З газети).

КОЗУ

237. **ЯК СІДОРОВУ КОЗУ,** зі сл. біти, лупцювати, чихвостити і под. Дуже сильно, нещадно. [Митька:] І били ж мене батько за се, драли як сидорову козу!.. (М. Кропивницький); — Так мене мій покійний чоловіченько лупцював як сидорову козу (П. Резніков); Ідуть [дегустатори] звідси, ідуть звідти, ведеш їх у підвали, пригощаси, а декотрий ще й каністру підмостить — наточи й додому! А тоді на всіх активих ще тебе ж і чихвостять як сидорову козу (О. Гончар).

КОЛА

238. **ДО КОЛА.** Абсолютно все, повністю. — Хм! — гірко мукнув дід і помовчав. — Ні, вже не ждати добра від Якова. Отак і пuste [пустить] усю худобу — коли не казати, то .. німці розтаскають усе до кола (Панас Мирний).

239. **НІ КОЛА, НІ ДВОРА** в кого і без додатка. 1. Хто-небудь дуже бідний, злиденний. То ледар, волоцюга. Йому [Василеві] теряти [втрачати]

нічого, у його ні кола, ні двора, а в мене — он город... вибудував хату (Панас Мирний); // Ніякого господарства, нічого. *Ні кола, ні двора, ні рога того вола* (Укр. присл.); — *Як ми з тобою побралися: не було в нас ні кола, ні двора* (Г. Квітка-Основ'яненко).

2. Хто-небудь самотній, одинокий. — *Як же між по-сезону [батьракувати], бо... безродний. Ні кола, ні двора* (О. Гончар); *Що ж ти рвалася з дула, Що ж мене ти минула, куле лята, розпроклята, ти розводниче стара! В друга — ненька старенька! В нього жінка молоденька. А що в мене молодого — ні кола, ні двора* (А. Малишко).

КОЛЕ

240. У НІС КОЛЕ. Не подобається кому-небудь, не задовольняє когось. *Чуєте, йому [Якову] моя трава у нів коле?* (Панас Мирний); *Попідросли [діти] — в голові туманіє. Тому чоботи, тому кранні штани, тому картуза.. Одежда домашньої роботи вже, бач, у нів коле...* (А. Ішук).

КОЛЕСАХ

241. НА КОЛЕСАХ. 1. зі сл. б'ути, перебувати, жити і т. ін. У дорозі, в переїздах з одного місця на інше. *Полк Самієва.. робив по півсотні й більше кілометрів на добу, — жоден босць не відставав. Всі підрозділи були на колесах* (О. Гончар); *Микола Козловський [фотокореспондент] майже постійно перебуває "на колесах"* (З газети).

2. Який характеризується постійними переїздами з одного місця мешкання на інше; мандрівний. — *Звикла вже, Василенко, до життя на колесах* (О. Гончар).

КОЛЕСО

242. ЗАКРУТИЛОСЯ КОЛЕСО. Розпочалося що-небудь (про справу, діяльність і т. ін.). — *Йди у кам'яницю і нехай сюди зараз же прийде Катря, а Охрім у корчму нехай піде. Сурина підвієся. Капуста простягнув йому руку і теж встав. — Закрутилося колесо, — тихо мовив він* (Н. Рибак).

243. ПОВЕРНУЛОСЯ КОЛЕСО ІСТОРИЇ, книжн. Сталася зміна в чому-небудь. [Назар Петрович:] *Що зробиш? Повернулося колесо історії. Так що тобі, хлопче, мабуть, доведеться схопити гарбуза. [Сергій:] Хай так. Я хочу почути це від неї самої* (Л. Дмитерко).

244. П'ЯТЕ КОЛЕСО ДО ВОЗА (у вбзі, біля вбзі і т. ін.), ірон. Зайвий, непотрібний. *Герман увесь віддався тій погоні за багатством; Рифка тепер стала для нього п'ятим колесом до воза* (І. Франко); *З кожним днем все більше і більше переконував себе, що він у МТС — п'яте*

колесо у возі (Ю. Збанацький); — *Та п'яте колесо біля воза! — страждаючи, мовив механік* (Є. Гуцало).

245. ЯК (мов, ніби і т. ін.) КОЛЕСО БЕЗ БУКШІ, діал., з дісл. Безупинно, безперервно. — *От тава стара [жінка] розмолосась мов колесо без букші* (М. Стельмах).

246. ЯК (мов, ніби і т. ін.) П'ЯТЕ КОЛЕСО ДО ВОЗА (у вбзі), ірон., зі сл. потрібний, перев. зі сл. так. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова потрібний; зовсім не (потрібний). — *Потрібний він мені як п'яте колесо до воза* (М. Стельмах); *Він говорить скрипучим незадоволеним голосом: — Тобі фізика так потрібна, як п'яте колесо до воза* (О. Іваненко); — *А може буду так потрібна як п'яте колесо в возі* (І. Нечуй-Левицький).

КОЛИСКИ

247. З КОЛІСКИ. З дитячих років, з раиних літ. *Прощай, дівчинонько вірненька, З коліски подруга моя* (І. Манжура); — *Виходить, чумаче, в ранню дорогу зібрався?.. — Атож.. — понуро відповів Чайченко. — Нам з коліски уготована і рання робота, і рання дорога..* (М. Стельмах).

КОЛИСЦІ

248. У КОЛІСЦІ. 1. Ще зовсім дитина, малолітній. — *Можє, деє і виглядає тебе твоя яворина, а, можє, ще тільки росте. Сказано: хлопець на коні, а дівка в колісці* (М. Стельмах).

2. На початковій стадії заснування, організації, підготовки і т. ін. чого-небудь. *Устим.. глянув у синові очі, тихо сказав: — Болить, синку. Скрізь болить. Щоб її, ту війну, в колісці задушило!* (В. Кучер).

КОЛІНА

249. ВЕЛИКОГО (високого) КОЛІНА. Знатного роду. У жіночій громаді не йшла в лад ота княгиня, жєна Гвинтовчина, .. пані великого коліна (П. Куліш).

250. ДО СЬОМОГО (десятого, третього і т. ін.) КОЛІНА. 1. зі сл. карати, клясти і т. ін. Дуже гостро, нестримно, жорстоко. *Обріза я не боюсь! — блиснули завзяттям батькові очі. — Опасаюсь [побоююсь] рідні, яка почне тебе клясти до сьомого коліна* (М. Стельмах); *Фальшива присяга, кажуть, аж до третього коліна карас* (Ірина Вільде).

2. зі сл. не забувати. Тривалий час, дуже довго. *До десятого коліна в селі не забували крадіжки* *Хай дід твій колісь прокрався, але й ти, онук, мусив на собі нести ганебну печать злодійського роду* (Ю. Збанацький).

251. **ПО КОЛІНА; В КОЛІНО.** 1. чого. Багато. У хаті райно-багно, сміття по коліна (Панас Мирний); Снігу насипало в коліно (І. Франко); Лютий налітає на його [ліс] вітер, рве його, смиче з усіх боків. По ровах, по ярках в коліно лежить того кольорового шмаття (С. Васильченко). 2. Глибоко. — Місце те, де стояли [економії], в коліно зоре. Щоб не зосталося й пам'яті... (А. Головок).

252. **[СТАРІЙ] ЖАБІ** (горобцеві, горобцю) **ПО КОЛІНА.** Неглибоко, зовсім мало. — В Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках старій жабі по коліна, — сказав Карпо (І. Нечуй-Левицький); — Далі не заходь, .. ось тут і хлюпочись на мілкому, де горобцю по коліна... (О. Гончар); — Коли приїхав [Вовченко] до мене, то кепкував над тобою, казав, що в тому ставку горобцеві по коліна буде (М. Чабанівський).

КОЛІНИ

253. **В ДЕСЯТОМУ КОЛІНІ**, *перев. зі сл. рідич, нащадок і под.* Який перебуває в дуже далеких родинних зв'язках. [Гострохвостий:] Для Вас, Єфросино Сидорівно, я готовий познакомитись [познайомитись] з вашими родичами, хоч би й в десятому коліні (І. Нечуй-Левицький). НЕ З ДЕСЯТОГО КОЛІНА. — А як розколувають, що ми зовсім не з десятого коліна нащадки? (Григорій Тютюнник).

КОЛІНО

254. **КОЛІНО В КОЛІНО.** Поряд, дуже близько (про вершників). З кілометр їхали мовчки, коліно в коліно. І навіть це суворе мовчання зближувало їх (О. Гончар).

КОЛО

255. **ЗАЧАРОВАНЕ КОЛО.** Скрутне, безвихідне становище. Він менше пив з випадковими знайомими по буфетах .. Але згодом знову взявся за своє .. Створилося зачароване коло, з якого він з своєю слабкою волею не міг вийти (Д. Ткач); Працювати вона хоче за фахом, а щоб одержати зах, професію, треба раніш здобути вищу освіту. Зачароване коло! (Л. Дмитерко).

КОЛОДА

256. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **КОЛОДА.** 1. зі сл. лежати. Нерухомо (перев. про недомагання, лінощі тощо). Голова болить, ходором ходить, не можна мені ні піднятися, ні підвестися .. Лежу як колода (Панас Мирний).

2. Дуже опухлий. Хоч Кузьма після того таки перехворів, температура йому нагнала, і нога була як колода, але, бач, вижив (О. Гончар). **ЯК КОЛОДКА.** Далі скинув чобіт. Підвівся я на лікоть, глянув... нога як колодка (А. Тесленко).

257. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **КОЛОДА** (ступа), зі сл. дурний й. Дуже, надто. — Де ви мене в лісі бачили? Де? — з викликом глянув на полісовщика. — Дурний ти мов колода... (М. Стельмах); І не приведи Господи, подумують про неї: "Дурна вона як ступа!" Соромно ж буде (3 уст. мови).

КОЛОНА

258. **П'ЯТА КОЛОНА**, *книжн.* Люди, які займаються підривною, антидержавною діяльністю в країні. П'ятою колоною було названо агентуру генерала Франко (3 газети).

КОЛОТИ

259. **КОЛОТИ** (випікати) **ОЧІ** кому. 1. В'їдливо дорікати, докоряти кому-небудь чимсь, кимсь. Хотілося стати, вивернути свої долоні всьому майданові напоказ — гляньте: в мо- зольях, порепані, чорні, як шкуртки! Наймичку тримає? Ще будуть нею очі йому колоти (О. Гончар); — Чого ж цьому не бути? — розгублено запитав [Дмитро] Мар'яну. — Ти мені не рівня. Я не хочу, щоб тобі мною хтось колов очі (М. Стельмах); Випікають йому очі, що син його ледащо (3 уст. мови).

2. Дратувати когось, не давати комусь спокою. Нам тільки сакля очі коле; Чого вона стоїть у вас, Не нами дає (Т. Шевченко); Не доглянута хата коле всім очі, кожне думає: а чому ця господа обдертими стінами чорніє (Є. Гуцало).

260. **КОЛОТІ ОЧИМА** кого, що. Уважно розглядати (перев. підозріло, недоброчинливо і т. ін.). Вреши Лазар з'явився. Його обступили, питали, кололи очима (М. Коцюбинський); На цареві був важкий коштовний одяг; .. його кололи очима явні і приховані змовники (Л. Дмитерко).

КОЛОТИСЯ

261. **КОЛОТИСЯ З ЛІХОМ.** Жити в нестатках; злидарювати, постійно стикатися з бідною. Прийшлося [Орищі] нужду терпіти, прийшлося зах з лихом колотися (Панас Мирний).

КОЛОТИТИ

262. **КОЛОТИТИ ДУШУ** чію. Викликати неспокій, роздратування, обурення тощо. — Господар над господарем .. це може інколи позбиткуватися, але щоб наймит комизував і колотив мою душу — це вже погибеллю пахне (М. Стельмах).

КОЛУПАЙ

263. **ХОЧ ПАЛЬЦЯМИ КОЛУПАЙ.** Густий, крутий (перев. про їжу). — Сметани чверть гладущика.., а кисляк такий, .. хоч пальцями колупай (М. Стельмах).

КОЛУПАТИ

264. **КОЛУПАТИ ДУШУ** (сёрце) кому. В-кликати у кого-небудь душевний біль, страждання, переживання. [Іван:] *Правда, веселих [пісень] мало зосталось у голові, а ті, що йдуть до самого серця, то раз у раз так і колупають тобі душу...* (М. Кропивницький).

КОЛУПНУТИ

265. **КОЛУПНУТИ В КАРТОЧКУ**, вульг. Ударити по обличчю. — *Ух, ти ж. Пустя, я його колупну в карточку* (І. Микитенко).

КОЛЬКИ

266. **[АЖ] КОЛЬКИ КОЛЮТЬ** (спірають); **[АЖ] КОЛЬКА КОЛЕ** (спірає) кого. Хто-небудь страждає від заздрощів. *Та я тебе по-цільно із правого боку, Най ворогів кольки колють хоть півтора року!* (Коломийки). **АЖ КОЛЬКА СПЕРЛА**. В мене жінка дуже красна .. Не одного аж колька сперла, що його жінка та не така (Л. Мартович).

КОМАНДИ

267. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ПО КОМАНДИ** (за командою, на команду). Разом, водночас, дружно. *Денис несподівано рвонув "соб" .. Хропіння на возі затихло. Хлопці як по команді кинулися наведьори [навтікача] (Григорій Тютюнник); В цьому мов за командою вздовж цілої валки заторохтіли постріли (Олесь Досвітній); Хвилю сиділи, як остовпілі, і тільки [тільки] опісля мов на команду обі жінки заридали вголос (І. Франко); Ченці наче по команді підвелися, перехрестилися до образів (І. Нечуй-Левицький).*

КОМАР

268. **[І] КОМАР НОСА НЕ ПІДТОЧИТЬ**. Не буде до чого причепитися, прискпатися. — *Я з своїм активом зроблю все так, що комар носа не підточить* (В. Речмедін); — *Не в тім питання, що з ним [Давидом] зробити, а як зробити? Щоб і комар носа не підточив* (А. Головка); *Документи різні підготуйте, щоб і комар носа не підточив* (М. Стельмах).

КОМАШКИ

269. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **КОМАШКИ ПОЛІЗЛИ** (поповзли) **ПО СПИНІ** у кого. Хто-небудь відчув страх, сильне збентеження і т. ін. *Крик Соломії пронизав його .. В Романа ніби полізли по спині комашки* (І. Нечуй-Левицький); *Мати тихо застогнала, розплющила очі, ледь чутно вимовила: — Сирітки мої... У Гриші немов комашки холодні поповзли по спині* (В. Боляшак). **КОМАШКИ ЗАБІГАЛИ ПІД ШКІРОЮ**. Нараз він відчув на своїй спині чийсь пильний погляд.

Неприємні холодні комашки забігали під шкірою. Але Джавадов не поворухнувся (О. Донченко).

КОМБІНАЦІЯ

270. **КОМБІНАЦІЯ З ТРЬОХ ПАЛЬЦІВ**, жаргт. Дуля. *Анарх .. ледве стримав себе, щоб не сказати: "А чи не хочете ви комбінації з трьох пальців?"* (М. Хвильовий).

КОМІТЬ

271. **КОМІТЬ ГОЛОВОЮ**, зі сл. па́дати, провалі́тися, леті́ти і под. Сторч, устоячому положенні. *Ось-ось впаде [Панталаха] вниз коміть головою* (І. Франко); *Чимало-таки поганих [печенігів] повалилося коміть головою у траву* (Юліан Опільський).

КОМПАНІЮ

272. **ЗА КОМПАНІЮ**. Разом, заодно з іншими; тільки тому, що інші роблять те саме. — *Цього гривастого, — кивнув він на Василя, — краще зв'яжіть, безпечніше... Ну, а хлопчик хай біжить за компанію!* (Д. Косарик); *За компанію пішли б з вами, але зараз маємо їхати в панський ліс* (М. Стельмах).

КОМПАНІЯ

273. **ТЕПЛА КОМПАНІЯ**, ірон. Група знайомих людей, які разом пиячать, гуляють, розважаються і т. ін. *Пережуда все ходив та ходив, поки й приткнувся біля якоїсь теплої компанії* (В. Кучер); *А ввечері таки зібралася тепла компанія, сиділи майже до ранку* (З усн. мови).

КОНДАЧКА

274. **З КОНДАЧКА**, фам Не подумавши, без підготовки, зненацька. *До вченого прийшла покійного дочка: — Скажіть на панахиді двоє слів про тата. — Без підготовки? — Вчений здивувався. — З кондачка?* (С. Воскресенко).

КОНІ

275. **НА КОНІ**, зі сл. бу́ти, почувáти себ́е і т. ін. У виграшному становищі. *Сьогодні Жог не без підстав почував себе на коні* (Я. Баш); *Влучивши в зайця, мисливець почував себе на коні* (З газети).

КОНЦЕРТ

276. **КОТЯЧИЙ КОНЦЕРТ**. Безладні спів, музика. У вуличних збіговищах .. *та котячих концертах* [Калинович] участі не брав (І. Франко).

КОНЯ

277. **НА КОНЯ**, зі сл. пі́ти. За благополучну, щасливу дорогу. — *На коня, Сенько, пий-мемо на станції* (О. Сизоненко); — *Тоді, вважай, про все й умовились*. Ну, а тепер, як кажуть, на

коня,— і Артем наповнив чарки (І. Головченко і О. Мусієнко).

КОПАТИ

278. **КОПАТИ ЯМУ** (могілу) кому, на ко-го, під кого. Підступно, таємно готувати кому-небудь неприємність, шкодити. *З молодим агрономом Семен ніяк не міг порозумітися і потайки почав йому копати яму* (М. Стельмах); *По службі ти високо підеш. Хороше жити будеш. Вороги на тебе копають яму, та самі туди впадуть* (Григорій Тютюнник); [Яремчук:] *Поки Розуля домагався високої посади, під .. директором яму копав, то скрізь доводив, що .. реконструкція до зарізу потрібна* (І. Муратов).

КОПИЛ

279. **НА ОДИН КОПІЛ**. 1. зі сл. робіти, кроїти і т. ін. За одним зразком, однаково. *В Січі .. курені побудовані всі на один копил* (П. Панч). 2. ірон. Однакові між собою. [Коноплицький:] *Оченята на діви хочуть повистрибувати — всі вони [дівчата] на один копил* (О. Коломієць).

КОПИЛИТИ

280. **КОПИЛИТИ / ЗАКОПИЛИТИ** (скопйлити) ГУБУ (губи, носа, нс і т. ін.). 1. Пишатися, зазнаватися. — *Підростає дітвора, ще материне молоко на губах не обсохло, а воно вже губу копилисть* (І. Цюпа); *Декому здавалося, що молодий інженер почав копилити губи. Але ж хіба на всіх догодить?* (І. Сенченко); *І зразу видно, що людина має освіту, бо не копилисть носа перед іншими і душевна простота в ньому є* (С. Чорнобривець).

2. Ображатися, сердитися. Один Охрім сновизгав, понурий і сердитий, розшукуючи барок, який хлопці навмисне десь заховали.., всі сміялися, тільки Охрім світив очима і презирливо копилив губи (Григорій Тютюнник); *Хай же носа не копилисть Любий мій читець, коли він в Атта Тролевій печері Не згада арабських спецій* (Лєся Українка).

КОПИТА

281. **З КОПИТА** (з копінт). 1. Без підготовки, відразу робити що-небудь (рушати, їхати, бігти і т. ін.). *Вийшли на двір. Сіли в бричку .. Прощь верескнув. Кобили хвости — вгору, і з копита — в провулок!*.. (В. Бабляк); *Пувичка здвигнув ліктем, зачепивши Альошу по голові. — Ну... Починай... Пускай слику. Почекають, він так із копита не може. Йому треба подумати* (І. Микитенко). 2. тільки мн. з копінт. П'яніючи, ставати безсилим. — *Мене важко споїти. Це ваші солдатики вип'ють ковток-два — і вже з копит* (П. Автомонов).

КОПИТО

282. **НА СВОЄ КОПИТО**, зневажл. На свій лад, по-своєму. *Агент прийнявся оброблювати Шеффеля на своє копито* (І. Франко); *Виховала мати дочку на своє копито* (З усн. мови).

КОПІЙКА

283. **КОПІЙКА В КИШЕНІО ПЛИВЕ**. Є гроші, прибуток від чогось. — *Такі, — повторив Кость, — то, дядьку Миколо, живе діло. Колесо крутиться — копійка в кишеню пливе..* (М. Рудь).

284. **СВІЖА** (жива) **КОПІЙКА**. Дрібний грошовий прибуток з продажу чого-небудь. *Любить [тютья Фрося] свіжку копіяку, все перепродує в містечку на ярмарку і складає гроші в паночку* (В. Земляк); — *Чим я віддячу вам за молоко? От ніяк не дочекаємось своєї годувальниці, тоді б ви вже перестали носити... Продали б та свіжку копіяку мали за це молоко* (С. Гуцало).

285. **ЩЕРБАТА КОПІЙКА; ЩЕРБАТИ КОПІЙКИ**. Дуже малі, мізерні гроші. — *Замулила їм очі та щербата копійка, що лежить в кишені бідного чоловіка* (Панас Мирний); *Митець на свої щербаті копійки та на кошти друзів побував у Києві й на Чернечій горі* (З газети).

286. **ЯК НОВА КОПІЙКА**. Чепурний, охайно одягнений, чистий. *Він був увесь як нова копійка* (Л. Первомайський); *На радіоща Семен Федорович купив собі нового костюма, зайшов до перукарні і вийшов звідти як нова копійка* (М. Зарудний).

КОПІЙКИ

287. **БЕЗ КОПІЙКИ**. Не маючи зовсім грошей. [Жанна:] *Ну, ваш милий Петрусь дуже швидко повернеться до вас, як блудний син, без копійки* (О. Корнійчук); *Досить було тільки вповісті проникливу легенду про те, як їхали вони зі своїм ремісничим училищем десь на екскурсію та ненароком відстали, відбилися від своїх без копійки в кишені* (О. Гончар).

288. **ДО КОПІЙКИ** (копієчки). Повністю, все, нічого не залишаючи (про гроші). *Посилає [Багіров дружині] усе, до копійки, що платила йому армія* (О. Гончар); — *Ні, я звідси не піду, поки мені до копієчки не буде заплачено* (Панас Мирний). **ДО ЩЕРБАТОЇ КОПІЙКИ**. Він вивернув усі шістнадцять кишень.., виклав усе, до щербатої копійки (В. Бабляк).

289. **НІ КОПІЙКИ** (ні копієчки, фам. ні коп'я). Зовсім нічого (про гроші). *Приказчик вилаяв його на всі боки і при роцоті [розрахунку] не дав ні копійки* (С. Васильченко); [Химка:] *Він, — Бог його знає! — де свої заробітки діває, додому ні копієчки не приносить*... (Панас

Мирний); [Дудар:] *Моя пропозиція така: записати до протоколу, щоб не брати від них ні коп'я* (І. Микитенко).

290. **ЩЕРБАТОЇ** (зламаної, ламаної і т. ін.) **КОПІЙКИ**, зі сл. не да́ти, не запла́тити, не ма́, не ма́ти і т. ін. Зовсім нічого (про гроші). — *Заплатіть мені, — каже наймит — Заплати-ти? Та я тобі, злодюго, щербатої копійки не дам!* (Марко Вовчок); *Годі тепер вчитись! Буде... і так розуму набрався [син]. Копійки щербатої не дам* (Панас Мирний).

КОПІЙКУ

291. **НА КОПІЙКУ**, із дієсл. Зовсім мало, трохи. *На копійку вип'є, а прийде додому — усе догори дном переверне...* (Панас Мирний).

292. **ІІІ ЗА КОПІЙКУ**, зі сл. пропа́дати, згі́нути і т. ін. Даремно, марно, ні за що. *Пропадеши ці за копійку* (Укр.. присл.); — *Лячно стало. Не хотілося саме зараз [в кінці війни] згинуть ці за копійку* (З усн. мови).

293. **ІІІ (і) НА КОПІЙКУ**, перев. із запереч. Зовсім, абсолютно. — *Фашистам і на копійку вірити не треба, — промовив Віктор* (П. Автомонов); — *Ех, Денисе, Денисе! Нема в тебе розуму і на копійку* (Тригорій Тютюнник); // Зовсім немає. *В нього ні на копійку авторитету* (Д. Бедзик).

КОПТИТИ

294. **НЕ́БО КОПТИ́ТИ**, зневажл. Жити без певної мети, без користі для людей, для суспільства. *Без діла жить — тільки небо коптить* (Укр.. присл.); — *Князь Куракін, думаєте, чого кулю собі в лоб пустив?.. вийшов порох увесь, чого йому було небо коптити?!* (А. Головка); — *Для чого ти сам небо коптиши?* — *О, це питання складне, над ним я саме роздумую в ці дні* (О. Гончар).

КОРАБЛЯ

295. **З КОРАБЛЯ [ТА] НА БАЛ**. Відразу, без затримки, не зволікаючи. — *Вчора приїхав та й знову у дорогу? А хто буде сталь катать?* — *Підіймимо. — Отаке! З корабля та на бал, — бурчав Радивон* (В. Кучер); *Я приїхав до Куп'яńska 9 травня.. Справа йде в тому, що я прибув, як то мовлять, прямо з корабля на бал* (Т. Масенко).

КОРЕНІ

296. **В КОРЕНІ**. У самій основі, суті. *Такі думки і погляди в корені чужі мені* (З усн. мови).

КОРЕНЮ

297. **НА КОРЕНЮ**. На самому початку, на першій стадії розвитку. *В Європі таланти не гинуть на кореню, а ростуть, особливо вже коли раз стануть видними* (І. Драч).

КОРЕНЯ

298. **ДО КОРЕНЯ**, зі сл. зні́щити. Повністю, остаточно. *Всі були згодні, що її [банду] якнайшвидше треба до кореня знищити* (І. Головаченко і О. Мусієнко).

КОРИТА

299. **КО́ЛО РОЗБИТОГО КОРИ́ТА**, зі сл. зоста́тися, залиши́тися і т. ін. Без того, на що розраховував, на що сподівався; ні з чим. — *Ну, тоді хай вона одбивас в тебе Павла, хай тішитися, а ти.. зостанешся, коло розбитого корита, — з серцем кинула Соломія* (В. Кучер).

КОРОВА

300. **ДІЙНА КОРОВА**, ірон. Джерело прибутку. *Часто батьки дітям стають дійною коровою* (З усн. мови).

301. **ЯК (мов, пеня́че і т. ін.) КОРОВА ЯЗЫКО́М ЗЛИЗА́ЛА** кого, що. Хто- або що-небудь безслідно зник (зникло), пропав (пропало) і т. ін. *Покарали в тресті Сагуру карбованцем. Місячну зарплату як корова язиком злизала* (І. Цюпа); *Коли вибухла радісна буря зустрічі з давнім другом, Ярошенко обернувся, щоб далі наступати на ворога, але отця Софронія мов корова язиком злизала* (В. Речмедін); *"Я погорів: Уся худібонька пропала, Непаче язиком корова ізлизала..."* (Л. Глібов).

КОРОТАТИ

302. **КОРОТА́ТИ ВІ́К** (літа́). Жити в журбі, безрадісно, без інтересу до життя і т. ін. *Лучче [краще] ж мені, мати, тяжкий камінь зняти, Ніж за нелюбом та вік коротати* (Укр. лір. пісні); *Та не дай, Господи, нікому, Як мені тепер, старому, У неволі пропадати, Марне ліна коротати* (Т. Шевченко).

КОРЧИТИ

303. **КО́РЧИТИ [З СЕ́БЕ] ДУ́РНЯ** (дурни́ка, бля́зня і т. ін.). Робити вигляд, що нічого не розумієш, не знаєш. *Хлопчина дивиться в небо, усміхається й не поспішас...* *"Та що ти дурника з себе корчиш? До сховища!" — гукає йому під саме вухо редактор* (Т. Масенко); — *Це тип хитрий і підступний.. Він і раніше на весіллях, на хрестинах блязня з себе корчив* (П. Автомонов).

КОСИ

304. **ДО СИ́ВОЇ КОСИ́**. До старості. — *Я ждати́му Йвана хоч до сивої коси* (Леся Українка). **ДО СІ́ДОЇ КОСИ́**. — *Тепер ти [Марусе] людей цураєшся, а там стануть і тебе люди цуратись, і досиди́шся до сідої коси* (Г. Квітка-Основ'яненко).

КОТИ¹

305. **КОТІЙ ШКРЕБУТЬ НА СЕРЦІ** *в кого і без додатка. Хто-небудь хвнюється, перебуває в стані тривоги, неспокою. Ніби все правда і все правильно, а десь на серці коті шкребуть* (В. Собко); *Як то було слухати Марусякові? На лиці застигла усмішка — жарти, мовляв, жартуєте — а на серці коті скребли* (Г. Хоткевич).

КОТИ²

306. **ХОЧ ГАРМАТИ КОТІЙ**, *зі сл. сп'я́тн, а також зі словоспол. такій, що. Дуже міцно. Вже підпилий як засне, То хоч коті гармати* (Т. Шевченко); *Заснула [Варвара] на полі таким твердим сном, що хоч гармати коті* (Л. Мартович); // *Дуже міцний. Лід кріпкий, хоч гармати коті* (М. Номис).

КОТИСЯ

307. **КОТІСЯ КОВБАСОЮ** (ковбаскою), *грубо. 1. Ужнвається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь і побажання позбутися його. — Херсонський катюга, англійської королеви холуй, .. — відчалуй, поки не пізно! — неслись веселі погрози на море. — Котись ковбасою за горизонт!* (О. Гончар).

2. *Поспішати кудись, не затримуючись. [Дудка (до Хатчука):] Сенька! А ти йди за ним [машиністом] та дивись, щоб він там часу не гаяв. Ну, марш! [Хатчука:] Кочуся ковбасою!* (І. Микитенко).

308. **ХОЧ КОТІСЯ**. 1. *Пусто. Зайдеш Часом до хатини — Хоч котись, не знайдеш Ані стебелини* (П. Грабовський).

2. *Рівний, гладенький. Тепер дорога гарна, хоч котись* (Панас Мирний).

КОТИТИ

309. **КОТИТИ / ПОКОТИТИ БОЧКУ** *на кого. Наговорювати щось на кого-небудь, безпідставно звинувачувати когось у чомусь. Начальник управління котив на нього, Грека, бочку. Це спочатку здивувало Василя Федоровича, а далі обурило* (Ю. Мушкетик); *Стосенко вдачі був доброї, товариської: коли ти з ним ладком, то й він на тебе не покотить бочку* (Є. Гуцало).

КОТИТИСЯ

310. **КОТИТИСЯ / ПОКОТИТИСЯ УНІЗ**. *Втрачати авторитет, визнання і т. ін. — Мене прорвало, що якийсь Вовчик робить нову погоду на всю "Розситу", а я покотився униз* (М. Рудь).

КОТУШКУ

311. **НА ВСЮ (на півну) КОТУШКУ**, *з дісл. 1. По-справжньому, зі всією вимогливістю, строгістю і т. ін. Щоранку майор Швечик*

виводив свою групу на берег затоки .. і муштрував на повну катушку (Ю. Збанацький).

2. *Найбільше з можливого, дуже суворо. — Мав відбувати двадцять п'ять літ, відміряли мені тоді на всю катушку* [катушку] (М. Ю. Тарновський).

КОЦЮБИ

312. **НА ДВІ КОЦЮБИ**. *Досить високо. Поки Іван дігнав худобу з села до ліса [лісу], вже сонічко [сонечко] на небі підійшло на дві коцюби* (І. Франко).

КРАЄМ

313. **КРАЄМ (краєчком) ВУХА**. 1. *зі сл. чу́ти, почу́ти і под. Трохн, не повністю. Збігалися [люди] до того місця, де маячили вершини, щоб хоч краєм вуха почути слова, що провіщали волю козацькому роду* (С. Добровольський); *Газди топталися один одному по ногах, аби йти ближче до нового попа та хоч краєм вуха чути, що там він таке говорить* (Г. Хоткевич); *Хлопці .. скрадливо шастали попід вікнами з надією хоч краєм вуха почути, які-то вісті приніс із країв брянських Мудрак* (І. Головченко і О. Мусієнко).

2. *зі сл. чу́ти, почу́ти і под. Мнмохідь або випадково. Коли хлопчик краєм вуха почув, що командування училища має намір присвоїти Маслюку звання віце-сержанта, Ігор щиро зрадів* (І. Багмут); *Він якось навіть чув слова (краєчком вуха — це бува), що він Тамарі пара* (П. Дорошко).

3. *зі сл. слухати. Неуважно, незосереджено. Русевич слухав лише краєм вуха* (Ю. Шовкопляс).

314. **КРАЄМ (краєчком) ОКА**. 1. *зі сл. поміча́ти. Між іншим, мнмохідь. Ставлячи вечерю на стіл, мати помітила краєм ока, як загорілись у нього очі на гарячу траву* (О. Гончар); *Краєчком ока помічаю, що в моєї Віти, як і в мене, вже викинули сивини з волосся* (З газети).

2. *зі сл. ба́читн, поміча́ти і под. Не повертаючи головн до об'єкта, що знаходиться збоку. Глухенький дивився в поле, проте бачив Марину краєм ока* (О. Гончар); *Марія шанобливо, але з гідністю здоровкається з Терентієм і краєчком ока помічає, що в другій кімнаті сидить над книгами Яків* (М. Стельмах).

3. *зі сл. гляну́ти, позирáти і под. Непомітно для інших, крадькома. Німкеня .. краєчком ока глянула в дзеркальце і, не виявляючи ніяких ознак неспокою, повільно потягла до себе дверцята* (П. Загребельний); *Оляга ніби непритомна, а сама краєчком ока позирає, а серденько трохи з грудей не вискочить* (Григорій Тютюнник); // *Хоч трохн. От би Крайнюкові чайні крила хоч на день! Полинув би він у Севастополь краєм ока глянути, що там діється на полях битви* (В. Кучер).

КРАЇ

315. **НА ПЕРЕДНЬОМУ КРАЇ.** Серед найактивніших учасників чого-небудь; попереду. *Недавній волжанин був завжди на передньому краї, вів за собою перші ударні бригади (П. Інгульський); Леся Українка до останнього подиху була на передньому краї битви ідей свого часу (З журналу).*

КРАЙ

316. **[АЖ (хоч, геть)] НА КРАЙ СВІТУ** (світа), зі сл. заслати, піти, заїхати і т. ін. 1. Дуже далеко. *Невже ніхто не відзукнеться? Маковей раптом відчує себе закинутим геть на край світу (О. Гончар); — Ти, Гризельдо, не думай, що ми оце заїхали аж на край світа (І. Нечуй-Левицький); [Максим:] А я їду на край світа: на чужій сторонці Знайду долю або згину, Як той лист на сонці! (М. Кропивницький).*

2. зі сл. далёко та словоспол. як м о ж на д а л і. Дуже, надзвичайно (далеко). *Вона й подумати б не могла про те, щоб запалювати в печі вогонь. Вже ніч, то це було б видно гай-ген далеко, аж на край світу! (С. Гуцало); Їм [бурлакам] так допекли пани, що вони були ладні втекти од їх як можна далі, хоч на край світу (І. Нечуй-Левицький).* 3. з ким, за ким, зі сл. піти, іти і под. Будь-куди, куди завгодно. [Світлана:] Він [батько] хороший... Я з ним і на край світу їду... (М. Зарудний); — Благослови мене, матусю, іти за ним на край світа (П. Куліш). **НА КРАЙ ЗЕМЛІ.** Боже милий, ніхто ще в житті ні разу не поцілував її в руку... і тільки за цю велику жалість вона могла б піти за Свиридом на край землі (М. Стельмах).

317. **І (та й) КРАЙ,** з дісл. Більше нічого, і все. *Тямуций, чортяка, а от не хоче вчитися. Казав йому, казав: як горохом об стіну. Ірже, як же-ребець, та й край (В. Логвиненко); Дід усе впевняв Гайнку, а вона все не зважувалася. Якби це вона хвора була, то зараз би хильнула та й край,— і не думала б! (Б. Грінченко).*

318. **НЕПОЧАТИЙ КРАЙ** чого. Дуже багато. *В одному Кам'яному Броді непочатий край роботи (В. Земляк); Матеріалу для критичного дослідження, для теоретичних узагальнень непочатий край (З журналу).*

319. **ПРИХОДИТЬ (настає) / ПРИЙШОВ (настав) КРАЙ** (кінець). 1. кому. Що-небудь закінчується. *Роби і роби, а що заробила?.. Та не вічна ж вона йому полонянка, коли-небудь мусить таки прийти цьому краї! (О. Гончар); Невже усім моїм материнським стражданням настав край? (В. Логвиненко).*

2. кому. Хто-небудь помирає. *Вже не раз важка хвороба валила комісара в ліжко. Іноді злі язика*

плескали, що це вже прийшов йому кінець (Ю. Збанацький); — Тоді певний був, що мені настав край, бо машина моя вся взялася вогнем (Ю. Яновський).

3. кому. Хто-небудь опиняється в скрутному або безвихідному становищі. — *Час мені, мамо... подаватись десь із Вітрової Балки. На завод чи на шахту. — .. Думася, туди люди йдуть щастя шукати? Ідуть, як уже край прийде (А. Головка).*

320. **ЧЕРЕЗ КРАЙ.** Понад міру, дуже багато. *Горілки не вживав [Кузьма Трохимович] так, щоб через край (Г. Квітка-Осинов'яненко); [Виборний:] Не стидно, хоть на сватанні і через край смикнув окуляної варенухи (І. Котляревський); Співай [поете], та тільки щоб несумно, Бо в вік наш поступу журились через край і непрактично, й нерозумно (В. Самійленко).*

КРАПКА

321. **НА ЦЬОМУ КРАПКА.** Все, кінець. *В той липневий ранок 1945 року, коли всі радіостанції світу все ще вели мову про капітуляцію Німеччини, старший лейтенант Максим Нерчин спокійно виключив приймача. Досить! На цьому крапка (Н. Рибак).*

КРАПКИ

322. **ДО ОСТАННЬОЇ КРАПКИ.** Абсолютно, зовсім. — *Цей тиждень я багато їздила по околицях Мілана.. з одним італійцем, красивим і дурним до останньої крапки (Ю. Яновський).*

КРАПЛИНКУ

323. **НА КРАПЛІНКУ.** Трохи, зовсім мало. *Мати гаряче молилася, щоб хоч на краплинку радості й щастя послала доля її дорогим, далеким від неї, синам (З журналу).*

КРАПЛИНУ

324. **НІ НА КРАПЛІНУ.** Зовсім, ніскільки. [Шевченко:] *Караюсь, мучусь я, але не каюсь. І не змінивсь ні на краплину (П. Тичина).*

КРАПЛІ

325. **ДО ОСТАННЬОЇ КРАПЛІ [КАПЛІ] КРОВІ,** зі сл. б'їтис'я, боротис'я, захищатис'я і т. ін. До кінця життя, поки живий. — *Висловлюємо повну готовність стояти до останньої краплі крові за Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів (М. Стельмах); Були готові [тройці] до останньої каплі крові своєю свободою боронити І нову Трою захищати (І. Котляревський).*

326. **ДО [ОСТАННЬОЇ] КРАПЛІ [КРАПЛІНИ].** Повністю. *Кавун заплакав, але в його вже сліз не було: його слізи висохли, бо вже його життя висохло до решти, до останньої краплі (І. Нечуй-Левицький); Олександра розумів тракториста.*

Не раз йому самому доводилося відчувати, що таке сон. Це тоді, коли солдатом сидів у шанцях, коли безперервні атаки ворога виснажували до краплі всю силу (С. Добровольський); І любов, і надію, і ніжність, Ірено, переллю до краплини в серденько твоє (М. Упеник).

327. **НІ КРАПЛІ (краплини)** чого і без додатка. Анітрохи, ніскільки, зовсім. Вони все-таки мають людські ідеї, добрі заміри і ні краплі кривдистства (Леся Українка); [Кряж:] Думаси, я шкодую, що мене не обрали головою? Ні краплини (М. Зарудний). **АНІ КРАПЕЛЬКИ**. — Мене мати жде: в нас же нема в діжці води ані крапельки (І. Нечуй-Левицький). **НІ КРАПЛИНОЧКИ**. — А якщо вона [народиться] — так само любитиму. Ні краплиночки не менше (П. Дорошко).

328. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ДВІ КРАПЛІ (каплі) ВОДИ; ЯК КРАПЛЯ (капля) ВОДИ**. 1. зі сл. схóжий. Дуже, зовсім, абсолютно. Тюремний [фашистський] ескулап.. був як дві краплі води схожий на нашого Хлипала (Ю. Збанацький); [Березня:] Ти молодим як крапля води на нього схожий був (Є. Кротович). **ЯК ТРИ КРАПЛІ ВОДИ**. З фотокарток дивилося троє як три краплі води схожих між собою Настиних синів (Я. Качура). **ЯК ДВІ КРАПЛИНИ**. Стенка, — як дві краплини схожа з обличчя на свою безпугну матір (М. Зарудний).

2. Такий же, як хтось інший; копія когось. Та таке [дитинча], кажуть, чорнюче, волосате, точнісінько мов дві краплі води зайжджкий фотограф (І. Головченко і О. Мусієнко); Та вже ж і синок у Василя Семеновича.. — батько як дві краплі води (Панас Мирний).

КРАПЛЯ

329. **КРАПЛЯ В КРАПЛЮ; КАПЛЯ В КАПЛЮ**, зі сл. схóжий на кого, до кого; піти, в дати ся у кого. Повністю, дуже. Ні його сила, ні його прості риси обличчя не передалися дітям — обоє, крапля у краплю, пішли в матір (М. Стельмах); У Василя три сини, — парубки, що маків цвіт. Здорові... капля в каплю у вітця вдалися (І. Франко). **КРАПЛИНА В КРАПЛИНУ**. Якби йому ще зняти зо три десятки років, — став би він краплина в краплину схожий на Боба (Є. Гуцало). **КРАПЕЛЬКА В КРАПЕЛЬКУ**. Одного разу він наснився мені крапелька в крапельку схожим на дядька Ничипора (Н. Тихий).

330. **КРАПЛЯ (капля) В МОРІ**. Дуже мізерна, незначна частина чогось великого, цілого. Усе те [культурна робота в народі] крапля в морі, та все ж, може, і ся крапля камінь точить (Леся Українка); Величезні сьогодні вигоди від приручення.. [женьшеня] видаються краплею в

морі (3 журналу). **КРАПЛИНА В МОРІ**. Останніми роками вишили невеличкі за форматом.. збірки коломийок.. Ці видання — краплина в морі пісенної поезії Закарпаття (3 журналу); — Десять п'ятсот-шістсот примірників [листівок] друкуємо щоразу. Але це — краплина в морі (І. Головченко і О. Мусієнко).

331. **КРАПЛЯ ПО КРАПЛІ**. Потроху. У грудях, на самому дні, зерно по зерні, крапля по краплі, збирається сила (М. Коцюбинський).

КРАЮ

332. **БЕЗ КРАЮ**. 1. Дуже, надзвичайно. Тодозя вгадала, що її краса втратила силу, втратила чари, котрими вона колись.. без краю так чарувала князя (І. Нечуй-Левицький); Ну, будьте здорові [Драгоманов], а то я розбазікалась без краю (Леся Українка); Панно Анельо... Скажу відразу: я вас кохаю... кохаю щиро, без краю, цілим серцем кохаю... (М. Коцюбинський).

2. Суцільний, безконечний. І ти, білолиций. По синьому небу вийдеш погулять —.. і будеш сіять, Як над Вавилоном, над його садами І над тим, що буде з нашими синами. Ти вічний без краю!.. (Т. Шевченко); Нудьга без краю, серце гасне (П. Грабовський); Найкрасномовніший із Ромулових чад.. Мій Марку Туллію! Хвала тобі без краю (М. Зеров).

3. Безперестанку, безперервно. З неба темного невпинно лється дощ без краю (Леся Українка).

4. Який не має видимих меж (у просторі); безмежний. Синь і синь над полями, без краю (В. Сосюра).

333. **ВІД КРАЮ [і] ДО КРАЮ**. 1. з дієсл. По всій території, на всьому просторі; скрізь. Богдан пройшов по тій землі від краю і до краю (Леся Українка); І дивлюсь я округ себе Од краю до краю (Я. Щоголів); // Звідусіль, з усіх місць. Кругом, од краю і до краю ідуть полки богатирів (В. Сосюра). 2. Повністю весь (вся, все). Загавалувало село від краю до краю (Панас Мирний); Плацдарм закупів на десятки кілометрів, забульбівся від краю до краю вибухами (О. Гончар); Та вперто я тебе [медсестру] шукаю й шукатиму ще безліч літ, Пройду від краю і до краю Усю Москву і цілий світ (Л. Дмитерко); // Абсолютно, без винятку. Від краю до краю усім добра бажая (Укр.. присл..).

334. **ДО КРАЮ**. 1. Зовсім, повністю, остаточно. Перший грім, цей весняний будило, після нього земля розмерзається до краю (Ю. Яновський); — Та й не до краю я певен, що ми утекли від зачину (М. Зеров).

2. Дуже сильно, надзвичайно. В цей ранок тривога в старовірському селі зросла до краю. Багато хто не склепив очей у цю ніч (О. Довженко); Нерви

напружені до краю, рука міцна, погляд ясний (О. Гончар); Я був стомлений до краю (Ю. Яновський); // Обов'язково, конче. Йому до краю треба було сходити до Марини (П. Резніков).

3. зі сл. поговоріти, порозмовляти і под. Остаточю. Все над світом .. повернула Гашиця додому, твердо поклавши побачитись конче з Йоном та розмовитись з ним по щирості, до краю... (М. Коцюбинський).

4. Скільки стає сил. Він беззбройний! Вона те знала. Ну, а коли придуть до них? Що ж, коли придуть, захищатись до краю (М. Коцюбинський).

335. ІЗ КРАЮ В КРАЙ. По всій території, на всьому просторі; скрізь. Вкраїну з краю в край проходили з боями, Червоню танув сніг в пожжях барикад (В. Сосюра); З цього, лівого, високого берега річки видно було ген навкруги, на цілу широчінь річної низини, навіть неозброєним оком, з краю в край (Ю. Смолич); — Всі на Сиваш! Море гатити! — лунало з краю в край села по нічних вулицях, по дворах (О. Гончар). З КРАЮ І ДО КРАЮ. Пішли простори з краю і до краю, Дороги довгі, гони не прості... (М. Бажан).

336. [ЯК (мов, паче і т. ін.)] З ГОЛІДНОГО КРАЮ. Дуже голодний. Для мене, здається, готувався .. справжній бенкет, так паче я.. приїхав з голодного краю (М. Коцюбинський).

К Р А Ю

337. [І] НА КРАЮ СВІТУ. 1. У дуже віддаленому, глухому, необжитому місці. Коли б у нього скінчилися патрони, він сконав би тут [у горах] страшною повільною смертю .. Кому спало б на думку шукати живу людину тут, на краю світу? (О. Гончар).

2. Де завгодно, всюди, скрізь. — Є в одній державі золотолоса дівка. Мені ту дівку приведиш, то я тобі одпушу вину, не приведиш, то я тебе знайду і на краю світу (Казки Буковини..).

338. НА КРАЮ МОГИЛИ. Перед смертю, близько до смерті. І не бачив він [сліпець] нічого особливого в тому, що, будучи сам на краю могили, почав рятувати чужу якусь людину (Г. Хоткевич); Стародуб мимоволі, сам не бажаючи цього, носив у душі якийсь дивне почуття невисловленого жалю. Надто довго він писав цей твір, початий ще в дні юних мрій і закінчений вже на краю могили (Л. Дмитерко).

339. НА КРАЮ ПРІРВИ. Під загрозою загибелі, краху. Він, хоч і сильна людина, але злою іронією долі його викинуто з життя, і він раптом опинився на краю прірви (З газети).

К Р А Я Т И

340. КРАЯТИ РЕМЕНІ ЗІ ШКІРИ. Нещадно, жорстко карати. І сам він [отаман] якийсь

опустився. Вислухав мовчки такі речі, такі слова, за одного з котрих давніше реміні би зі шкіри краяв (Г. Хоткевич).

341. КРАЯТИ (різати) / РОЗКРАЯТИ (розрізати) СЕРЦЕ (душу) кому, чим, чим і без додатка. Завдавати кому-небудь страждання, муки, душевного болю. — От краєце помириться з Олександром та живе, як люди, у згоді! Не крайте мого серця на старість (М. Коцюбинський); — Не говори так, Андрійку, не різь мого серця (Л. Мартович); Часом, буває, давні втрати і болі різьнуть душу солдатську неблаганно (Д. Луценко). КРАЯТИ НА ШМАТКІ СЕРЦЕ. Кімнату огортала зловісна тиша, туга безжально краляла на шматки серце (А. Хижняк). КРАЯТИ ПОЖЕМ ПО СЕРЦІ. Вітер починає грати на далеких вершинах .. Невгазуче, безперестанку. Висотус жили і крас пожем по серці (М. Коцюбинський). РОЗКРАЯТИ І СЕРЦЕ, І ДУШУ. А втім, може, й справді се якась невідома сила розкраляла мені і серце, і душу надвоє (Леся Українка). РІЗОНУТИ ПО СЕРЦЮ кого і без додатка, безос. Як подумую, що вижджати треба, так по серцю й різоне (Григорій Тютюнник).

342. КРАЯТИ СОБІ МОЗОК. Думати, дельно розмірковуючи над чимось. Я довго краяв собі мозок; ну, а звідки ж цей хамелеон [Хома Леонтійович] міг перейняти риси мого рідного брата? (І. Волошин).

К Р Е С А Т И

343. КРЕСАТИ / КРЕСОНУТИ ОЧІМА. Гнівно, сердито дивитись, поглядати. Павло кресону очима на Чумачиху, стиснув кулаки під столом (В. Кучер); А на сходці в селі Він піднявся, похмурий і грізний. Кресонувши очима, .. хрипло сказав: — Отака моя, хлопці, пісня: Признавайтесь, де хліб (Б. Олійник).

344. КРЕСАТИ ПІДКІВКАМИ (підкілками, чобітьми і т. ін.). 1. Тацювати з запалом, з натхненням. Танцювали вже із добру годину, а Чайченко усе сидів собі та тільки дививсь, як другі підкілками кресуть (Марко Вовчок).

2. Енергійно, бадьоро йти. Всі найтяжчі хлоп'ячі речі — на возі; за возом — креше чобітьми сільська ватага (С. Васильченко).

345. КРЕСАТИ СЛОВАМИ на кого, кому. Лаяти кого-небудь, гримати на когось. — Щось, чути, на наймичку голова креше словами (П. Козланюк).

К Р Е Ш Е

346. АЖ ВОГНІЮ КРЕШЕ. Дуже, надто сердиться. Жінка була така лиха, що часом аж вогнію креше, як не по ній (М. Коцюбинський).

КРИВИТИ

347. **КРИВИТИ** / **ПОКРИВИТИ** ДУШЕЮ. Бути нещирим; лицемірити. Дівчина, не звикнувши *кривити* душею, нічого не відповіла настирливому залицяльникові (С. Добровольський); Ніколи я у ріднім слові *Не кривив* душею у житті (А. Малишко); Вони [батьки] не *покривлять* душею, а скажуть чесно свою думку про все (В. Кучер). **СКРИВИТИ** ДУШЕЮ. В цей час вона не могла *скривити* душею і розповіла усе про своє прохання (М. Стельмах).

348. **КРИВИТИ** РОТ (губи, уста) на кого—що. Ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, зверхньо і т. ін. Вона ходила змалку на завод і на хліб свій чорний не *кривила рот* (Д. Павличко).

КРИГА

349. **КРІГА** СКРІСЛА (зрушила). Почалася якась робота, діяльність; є певні зрушення в якійсь давній справі, роботі і т. ін. Ухвалено створити.. довідник, який включатиме всі назви населених пунктів [України] .. Це свідчить про те, що наразі *крига скресла* (3 газети); *Крига*, як мовиться, зрушила, старе й мале повсюдно ладне стати на смертний двобій із ворогом (І. Головченко і О. Мусієнко).

КРИЙ

350. **КРИЙ** БОЖЕ (Господи, Матір Бója, Мати Бója і т. ін.). Уживається для вираження застереження від чого-небудь лихого, поганого, небажаного. *Замфір сидів і думав.. про жінку слабу, про діток дрібних, що, крий Божже, посиротіють ще...* (М. Коцюбинський); *Мати бачила, що з сином щось коїться незвичайне, і допитувалася, чи не вкрав він чого, крий Божже* (Григорій Тютюнник); *У Петра Степановича — сини, у Василя Семеновича — дочки... Та ба! Така вороженча піднялася... крий Господи!* (Панас Мирний).

КРИК

351. **КРИК** (лемент) ДУШІ. Крайній вияв тривоги, душевного болю і т. ін. *Кияла вона [Мотря] свою долю; проклинала людей.. То був болісний лемент душі, глибока враз серця* (Панас Мирний).

352. **[ОСТАННІЙ] КРИК** МОДИ. Новинка в одязі, у взутті і т. ін., що привертає до себе увагу. Дівчина своїм платтям гордовито демонструвала *останній крик моди* (3 усн. мови).

КРИКУ

353. **ДО КРИКУ**. Дуже сильно, боляче. *Стиснулось серце до крику...* (В. Сосюра); *А мені до крику хочеться додому* (3 усн. мови).

КРИЛА

354. **РОСТУТЬ** / **ВІРОСЛИ** КРІЛА в кого. Хто-небудь перебуває у стані піднесення, відчуває прилив сили, енергії, натхнення і т. ін. *Тремтячими руками він почав відмикати замок, відчуючи, що його істота перероджується, що в нього ростуть крила* (Олесь Досвітний); *Вдруге ти на світ народилася, на широкий, ясний світ. Не ті в йому смутки, не ті й радощі, що знала ти змалку. Вирастають у тебе щодня крила, більшають, ширшають, дужчають* (П. Куліш); [Куниця:] *Яка схвилюваність, щирість,— ти, мабуть, і сам не знаєш, що в тебе крила вирости* (І. Кочерга). **НІБИ** КРІЛА ВІРОСЛИ. Він почував себе заговореним від смерті.. Тоді командири могли посылати його на які завгодно завдання. В нього *ніби крила виростили* (О. Довженко).

КРИЛАХ

355. **[ЯК (мов, немов і т. ін.) НА КРІЛАХ]**. 1. зі сл. летіти, спускатися і под. Дуже швидко. *Час летів немов на крилах* (Леся Українка); *Не чуючи сходів під ногами він наче на крилах спустився на тротуар* (А. Головка). 2. У доброму настрої, у стані піднесення. З міському Максим *вертався на крилах*. Слова Гречаного: *"Підемо тобі назустріч"* лунали у вухах (Н. Рибак); *Під шал оплесків сходилла Вутанька — сяюча, розпашіла — з трибуни.. Легко мов на крилах ішла поміж рядами* (О. Гончар).

КРИЛО

356. **ПІД СВОЄ КРИЛО**, зі сл. брати, збирати і под. 1. Під командування, керівництво. Тоді він зібрав під своє крило розпорошену піхоту, зайняв кругову оборону біля гармат і вів цілу ніч і цілий день нерівний бій з німцями (В. Кучер).

2. Для захисту, опікування. — *Не повинні б союзники їх [фашистів] під своє крило приймати. Як-не-як союзники* (О. Гончар).

КРИЛОМ

357. **ПІД КРИЛОМ** чийм, кого. Під опікою, під захистом кого-небудь. *Путя.. виросла під крилом гувернанток* (Леся Українка); *Молодий тоді Козут навчався під крилом батька бути хижак* (І. Цюпа). **ПІД КРИЛЬЦЯМИ**. Він боявся, що буденність, невлаштованість сільського життя *признічуватимуть Наталку, яка всі роки прожила під материними крильцями* (М. Зарудний).

КРИТИ

358. **НІЧИМ** (нема́ чим) **КРИТИ**. Нема чого сказати у відповідь; немає аргументів. *Шум знявся в залі, почувилися вигук:* "... Чого ж ти

мовчиш, Гудзію? Нічим крити? (А. Головка); Розмова пішла так, що Чумакові нічим було крити (В. Речмедін); Павло Михайлович нахилився до Заруби, щось йому шепнув, але той глухо сказав: — Правда. І нема чим крити... (В. Кучер).

КРИХТИ

359. ДО [ОСТАННЬОЇ] КРІХТИ. 1. Повністю, геть усе. [Сестра Мархва:] Уже, либонь, своїй матері усе розказала, до крихти відкрила (Панас Мирний); І все до крихти розказала (княжна), Мені і Ксенії сестрі (Т. Шевченко). ДО КРИХТОНЬКИ. — Розкажу я все до крихтоньки Завтра матері твої... (Олександр Олесь); // Усі, до одного. Тепер тільки розумний та хитрий здолає жити, а дурні мусять геть до крихти вигинути... (М. Коцюбинський).

2. Дуже, надзвичайно. — Чув, як ганьбив мене цей празник [чоловік] на людях? — Бо чесний він до останньої крихти (М. Стельмах).

360. НІ (ані, і) КРІХТИ (крішки), із запереч. не. Анітрохн, ніскільки, зовсім. Не міг ні крихти задрімати (І. Котляревський); — І тобі не жаль [косн] Соломі? — Ані крихти .. Різь! (М. Коцюбинський); За дітей своїх я й крихти не боюся (І. Франко); Щодо панни Анелі, то я певний, що вона плаче десь по кутках. А мені її ані кришки не жаль (М. Коцюбинський). АНІ КРИХТОЧКИ. [Ада (підходить і дивиться йому в вічі):] Невже у вас нема ані крихіточки прихильності до мене? (Мирослав Грчан). АНІ КРИХТОЧКИ. Марта не була на їх [батьків] схожа .. ані крихточки (Грицько Грингоренко). АНІ КРИШЕЧКИ. Одні утрати та утрати виводила перед нею [Марією] її споминка, а щастя та вітих — ані кришечки (Панас Мирний).

КРИХТУ

361. НА КРІХТУ. Трохн, незначною мірою. Один Чіпка не спить .. Йому ввижається Галя. Така ж весела, хороша, хоч би на крихту змінилася (Панас Мирний).

362. НІ (і) НА КРІХТУ із запереч. не. Зовсім, ніскільки, анітрохн. В його чесності та порядності вона ні на крихту не сумнівалася (Григорій Тютюнник). І НА КРІХІТКУ. Барометр уперто показував "дощ" .. Старий, непотрібний струмент [інструмент], він і на крихітку не хоче посунутись на сухеньке (М. Коцюбинський).

КРИЧАТИ

363. КРИЧАТИ (гукати) / КРИКНУТИ (гукувати) [НА] ПРОБІ. Кликати на допомогу. Став пан Уласович не своїм голосом пробі кричати та за боки хвататись... (Г. Квітка-Основ'яненко); — Мовчки, заложивши руки, сидіти не годиться.

Треба пробі гукати (Панас Мирний); Якби хто крикнув на пробі, .. люди вибігли б з хат та кинулись осліп одні на одних (М. Коцюбинський).

КРИЧИ

364. ХОЧ ГВАЛТ (пробі) КРИЧИ. Ужнвається для вираження надзвичайно скрутного або безвихідного становнища, відчаю і т. ін. Часу не вистачає хоч гвалт кричи (З усн. мовн); [Бабуся:] Так її ж тепер до завтра не добудуєшся, хоч пробі кричи (І. Кочерга); Залишився під кінець самотнім, хоч пробі кричи (І. Сочинець). МАЛО НЕ ПРОБІ КРИЧИ. Маланка мало не пробі кричала, щоб швидше ділили землю (М. Коцюбинський).

365. ХОЧ КРИКОМ КРИЧИ. Ужнвається для вираження надзвичайного або безвихідного становнища, відчаю і т. ін. Стіна була гола і гладенька .. Зачепитись не було за що, хоч кричи криком (С. Голованівський); А тут, як назло, хоч криком кричи, усі рани занили, запекли, ніякого терпіння (В. Логвиненко); Одне лише у нас [у клубі] не ладиться — з танцями. Нема кому навчити молодь, хоч криком кричи! (С. Кравченко). ХОЧ КРИЧИ. Зима, морози, а в його топить нічим... Ну, хоч кричи — нічим (А. Тесленко).

КРОВ

366. [АЖ] КРОВ КИНУЛАСЯ ДО ОБЛИЧЧЯ (в обличчя, в лице і т. ін.) кому. Хто-небудь раптово почервонів. Софія знала добре той дзвінок, він вразив її, аж кров кинулась їй до обличчя (Леся Українка); Настя зірвалася з лави. Кров кинулась їй в лице, залила його аж до хустки (М. Коцюбинський).

367. КРОВ ВІД КРОВО. Рідна дитина. Сино-ва лайка горіла у ньому .. "Хуліган... оселедець..." І хто? Кістка од його кості і кров од крові (М. Коцюбинський).

368. КРОВ ГРАЄ / КРОВ ЗАГРІЛА у кому, у кого і без додатка. 1. Хто-небудь відчуває приплив сил, енергії і т. ін. — Часом так погано, що й на світ не дивився б, а часом чую, як кров у мені грає (М. Коцюбинський); [Храпко (сам):] Так кров грає, у голову б'є... І дума чоловік: от-от щастя запопаду, он де воно криється (Панас Мирний); Булося серце і грала кров од передчуття чогось в житті радісного, могочого (С. Васильченко).

2. чия. У кого-небудь виявляються натура, характер, звички, погляди і т. ін. (перев. батьків чи інших кровних родичів). [Баба Олена (перехрестилася):] Свят, свят, свят! Ага!.. Ось воно! Ось воно! Заграла й у тобі Петричева кров (Я. Галан).

369. КРОВ ЗАГОВОРІЛА (обізналася) чия. У кого-небудь виявляються натура, звички, характер, погляди і т. ін., притаманні комусь.

Аркадій Петрович уже сміявся над собою: Ха-ха! Заговорила дворянська кров... (М. Коцюбинський); А наймолодший [снн] — мій вогник, .. як він востаннє спалахнув! вся батьківська кров обізвалась! (Леся Українка).

370. КРОВ ЗА КРОВ. Відплата, помста вбвнством за вбвнство. "Уб'єм брата! спалим хату!" — Сказали, і сталося. Все б, здається, ні, на кару Сироті осталися. В сльозах росли, та й вирости; Замучені руки Розв'язались — і кров за кров (Т. Шевченко); — А що ж, вони наших рубатимуть, на розжн підніматимуть, а ми з ними цяцкаться? — говорили бійці загону. — Ні, зуб за зуб! Кров за кров! (О. Гончар); Девізом нескорених було: "Кров за кров!" (З газети).

371. КРОВ ЗАЛИВАЄ / ЗАЛИЛА ОБЛИЧЧЯ (лице) кому. Хто-небудь червоніє від чогось. Богдан відчув, як жарка кров вогнем заливає йому обличчя .. Ти син репресованого, син людини, яку названо ворогом народу (О. Гончар); Зачує кроки Юхимові до клуні. Тоді кинеться враз, лице їй заливає кров (А. Головка).

372. КРОВ З МОЛОКОМ. Здоровий, рожево-вишній, рум'яний (про людину та її обличчя). Гриць .. був хлопець незвичайної вроди, кров з молоком (І. Франко); — Якраз мені одна підвернулася.., продавцем у крамниці працювала, кров з молоком (Ю. Збанацький).

373. КРОВ І ПЛОТЬ. 1. Рідна дитина. Їм так і не дали виплакаться як .. належить матерям, коли виряджають діточок на самостійне життя .. Без молитви, без хреста благословляли вони кров і плоть свою у стражденну життєву путь... (Ю. Смолич).

2. Єство, сутність. Неси в щільник свій мозок, кров і плоть. Таких, як ти, купці міліони [мільйони] (М. Рильський); І вперше він синам сказав: — Товариші, Товариші мої, мої великі діти, Моя і кров і плоть, продаванка моя! (М. Бажан). ПЛОТЬ І КРОВ. Особистий досвід, пережиті роки разом з рідним народом .. дають поетові той життєвий матеріал, що робить його поезію конкретно і правдивою у своїй плоти і крові (З газети).

374. КРОВ КИПІТЬ (закипає, виріє і т. ін.) / ЗАКИПІЛА (завирувала) [У ЖИЛАХ (у скрбнях)] у кому, у кого і без додатка. Хто-небудь перебуває в стані сильного збентеження, гніву, обурення і т. ін. Темної ночі припадали вони до синовніх могил... , кров закипала в благородних бідняцьких жилах (О. Довженко); Козак скажено крикнув [на мене] і підкинув нагай. Вся кров закипіла в мені (Ю. Яновський); Темними ночами, туманними болотами та ярами пробіралися вони до Щорса .. Розповісти всю правду про придушені повстання крапців синів України,

та так розповісти, щоб кров завирувала в нього [солдата] у скронях (О. Довженко).

375. КРОВ [РІКАМИ] ЛЛЕТЬСЯ (тече) / ПОЛИЛАСЯ (потекла) чия і без додатка. Гинуть люди. — На фронті кров ріками ллється. Самі подумайте, Варваро Гнатівно... (В. Кучер); Для чого ллється словацька кров тут, на Поліссі, в горах Кавказу чи на берегах Волги? (І. Головаченко і О. Мусієнко); Горить Корсунь, горить Канів .. чорним шляхом запалало, і кров полилася (Т. Шевченко); Настане — вірю я — година: Загибне розбрат на землі... Воскреснуть правда і любов, зберуть докупі всі народи, Не потече вже більше кров (П. Грабовський).

376. КРОВ УДАРІЛА В ЛИЦЕ (в обличчя, до лиця і т. ін.) кому і без додатка. Хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження і т. ін. Серце [Сеспеля] переповнилось радістю, в лице вдарила гаряча кров, очі засяяли (Ю. Збанацький); Остаткові вдарила кров до лица. Несила йому слухати синові речі (К. Гордієнко); Марії в обличчя вдарила кров, зіниці стали великі, як дві чорні пасльонини (А. Головка).

377. КРОВ УДАРЯЄ (б'є) / УДАРІЛА (заб'є) В ГОЛОВУ (до голови) кому і без додатка. Хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження і т. ін. Кров бухала йому до голови, як морська хвиля (М. Коцюбинський); Петро Федорович устав; кров ударила в голову; потемніло в очах (Панас Мирний); Отемнений кінь, спотикаючись, ніс його далі та й далі. І кров уже вдарила в голову (О. Ільченко).

378. КРОВ ХОЛОНЕ (крижаний, застигає) / ЗАХОЛІЛА (застігла) У ЖИЛАХ. Кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно і т. ін. Не переказати тобі, товаришу, усіх нещасть .. Як згадаю — кров у жилах холоне (В. Логвиненко); Юсуп якус хвилину стояв, немов заляканий. Батулі, виходить, сам "домовляється" в ДПУ! .. Кров крижанила в жилах (Іван Ле); Модель здригнулась у повітрі й клінула. Серце мов обірвалось, застигла на мить кров у жилах (О. Донченко).

379. ТЕЧЕ ДВОРЯНСЬКА (голуба, блакитна і т. ін.) КРОВ У ЖИЛАХ чий, кого. Хто-небудь має аристократичне, родовите походження. — Іване Юхимовичу, ви ж благородний; у ваших жилах тече дворянська кров (Панас Мирний); Приймаючи рапорт, Врангель обернувся до юнкерів, .. вони довірливо вручають нині свою долю йому, обруслому шведові, в жилах якого тече голуба кров вікінгів (О. Гончар).

380. [ХОЧ] КРОВ З НОСА. Незважаючи ні на що, ні на які обставини, за будь-яких умов і т. ін. — Кров з носа, а водокачка буде (А. Головка);

— Треба нам, **кров з носа**, командира — в сільраду (І. Микитейко); *До сходу сонця ми кров з носа повинні бути в таборі* (І. Головченко і О. Мусієнко); [Халаяв:] *Коли б ми оце були на Подолі, вже б хоч кров з носа, а добули б хоч по невеликій чарчині* (М. Кропивницький).

КРОВИНКИ

381. **БЕЗ [ЖОДНОЇ] КРОВІНКИ**. Дуже блідий (перев. про обличчя, губи і т. ін.). Його смагляве обличчя без жодної кровинки (Ю. Збанацький).

КРОВ'Ю

382. **КРІВ'Ю Й** (та) **ПІТОМ**, зі сл. здобувати, заробляти і т. ін. Важкими зусиллями, непосильною працею; тяжко. [Кіндрат Антонович:] *То цебто я мушу віддати те, що кров'ю та потом увесь вік здобував?* (М. Кропивницький); [Тіцца:] *Чи се ж не та земля, що здобували для нас батьки своєю крів'ю* [кров'ю] *й потом?* (Леся Українка).

383. **КРІВ'Ю СЕРЦЯ**, зі сл. писаний. Щиро, з глибокою проинкливою. *Знаю я: потрібні читачеві Кров'ю серця писані рядки* (Л. Дмитерко); // зі сл. проїнятий. Щирістю, глибокою проинкливою. *Як спорожніла б наша музична спадщина, коли б не було в ній Шопена, його творчості, проїнятої кров'ю серця багатостраждального польського народу* (З журналу).

КРОК

384. **КРОК ЗА КРОКОМ**. 1. Дуже повільно, помалу. *Гарячковим поглядом стежить він за "противником", що крок за кроком підповзав до лінії оборони* (І. Багмут); *Витягав [Данько] якесь багвиння... крок за кроком посуваючись далі: потоплених ніде не було* (О. Гончар); // Поступово, у певній послідовності. *Марта почала розповідати Крок за кроком, слово за словом, нічого не приховуючи* (В. Собко).

385. **КРОК ПАЗАД**. Відхід, відступ від досягнутого. *Сьогодні жс доведе [головний інженер], що міняти проект недоцільно. Навіщо йому мучитися, ризикувати, підставляти свою чесну голову під небезпеку, коли простіше зробити крок назад і мати спокій* (М. Ю. Тарновський).

386. **КРОК У КРОК** за ким, зі сл. іти, ступати і т. ін. Невідступно, на близькій відстані. *Жандарм... ішов за мною крок у крок* (І. Франко).

387. **КРОК УПЕРЕД**, перев. у чому. Певний поступ, успіх у чому-небудь. *Не поминув своєю увагою Франко і п'сси Котляревського. Дослідник розглядав їх як великий крок вперед у розвитку української драматургії* (З журналу). **СТРИБОК**

УПЕРЕД. Це мусив бути блискучий успіх, справжній стрибок уперед (О. Донченко).

388. **НА КРОК** від чого, зі сл. бути, опинятися і т. ін. Дуже близько. *Вона була на крок від смерті* (З усн. мови).

389. **НІ НА [ОДИН] КРОК**. 1. Нітрохи, ніскільки, зовсім. *Справа поки що не посувалася ні на крок* (Л. Дмитерко); *Вистояли сталінградці хоробрі й мужньо, не похитнувшись, не відступивши ні на крок* (І. Цюпа); *Тінь від старого лежача білувата і ні на один крок не подавалася ні назад, ні вперед* (Панас Мирний).

2. Нікуди. *Слуги її ні на крок не відпускають* (Григорій Тютюнник); *Він ні на крок не відходив од свого визволителя* (І. Головченко і О. Мусієнко).

390. **ОДИН КРОК** від чого до чого. Зовсім мало, щоб перейти межу чого-небудь. — *Звідки я знаю, що ти в калганівку отрути не підсилав... Що за розмови, Александр?! — Від безпринципності в політиці до цього — один крок* (А. Головка); *Ліма, як і все Перу, — місто контрастів. Від неймовірного багатства до неймовірної бідності тут один крок* (З журналу).

391. **ЩО НІ КРОК**. Всюди, скрізь. *І справді це було, що в далях Антарктиди, де що ні крок — людей стрічають біди* (В. Бичко).

КРОКИ

392. **ЗА ДВА КРОКИ; ЗА ДЕСЯТЬ КРОКІВ**. Зовсім близько, на невеликій відстані. — *Темно зробилося, як під кобеняком, за два кроки поперед себе нічого не видно* (Григорій Тютюнник); *Кінь його.. не пішов до стайні, даром що вона за десять кроків* (Л. Первомайський).

393. **ПЕРШІ КРОКИ**. Самий початок, початковий період чого-небудь. *Землі 38 десятин. Є де розмахнутися. Дві пари волів. Трос коней. От флігель другий на зиму одремонтують. Як хліба вродить. А життя — спереду все, це — перші кроки* (А. Головка); // Ранній стан творчої, трудової і т. ін. діяльності когось-небудь. *Улюбительському театрі починалися перші кроки Кропивницького* (З журналу).

КРОКІВ

394. **З ПЕРШИХ КРОКІВ; З ПЕРШОГО КРОКУ**. З самого початку. *Важливо й те, щоб старший письменник, який взяв "шефство" над молодим талантом з перших кроків, продовжив його і надалі* (З газети); *З першого ж кроку Київ вразив їх своєю метушенню* (А. Головка).

КРОКУ

395. **НІ (АНІ) КРОКУ**. 1. чого. Зовсім, нітрохи. *Лані їх [кріпаків] держала у якихсь приятелів*

своїх, бо в неї, окрім свого двору, не було ні садиби, ані кроку землі своєї (Марко Вовчок).
 2. зі сл. на зад. Не поступатися ні в чому, не відступати. Ми для того й вийшли на цю путь широку. Щоб іти вперед нам — і назад ні кроку (П. Тичина).

КРОЦІ

396. **НА КОЖНОМУ КРОЦІ.** 1. Скрізь, усюди. Треба, звичайно, пам'ятати, що небезпека нас підстерігає на кожному кроці (З газети).

2. Весь час, постійно. — Велике поклонання матері народити людину, але найвеличніше — народити їй виховати не вовка, а друга, не хижаса, а брата. Хто, як не ми, спізнали це, справджуючи свій історичний похід і бачачи на кожному кроці, як жорстоко кривдила війна радянську матір (О. Довженко); — Ти його просто мало знаси, — заперечив Сагайда. — Він лише на вигляд теоретика, а насправді задушевний хлопець. А що любить на кожному кроці світові проблеми вирішувати, то це вже в людини такий характер (О. Гончар).

КРУГИ

397. **КРУГІ ЛІТАЮТЬ (ідуть) / ЗАЛІТАЛИ (пішли) ПЕРЕД ОЧИМА (в очіх)** у кого і без додатка. Хто-небудь перебуває у стані запаморочення від чогось (болю, втоми і т. ін.). Змерз [Іван] одразу, безсило опустив бартку і поснувся далі. Червоні круги літали перед його очима (М. Коцюбинський); — Чую вже, що й руки мліють, і в очах круги пішли (Г. Хоткевич).

КРУТИ

398. **КРУТИ, ГАВРІЛО, фам.** Уживається для спонування, заохочення і т. ін. до дії. А поїзд мчить на всіх парах прямісінько на Київ. З уклону пішов поїзд [лопнули гальма], тільки ніхто поки що про це не знає, — ні в ешелоні, ні на паровозі. — Крути, Гаврило! (О. Довженко).

399. **ХОЧ МОТУЗКІ (мотуззя) КРУТИ** з кого. Хто-небудь дуже, надто податливий, розчулений; піддається будь-якому впливу, будь-яким вимогам. І почала Хіверя Наталю розважати й голубити. Розумна дитина зараз розібрала, що тепер з матері хоч мотузки крути (Грицько Григоренко); — Та поїдемо, діду, бо я спішу. Губи її витягувалися в шворочку. І така вона була свята та божжа, що хоч мотуззя з неї крути (Є. Гуцало).

400. **ЯК НЕ КРУТИ [ЯК НЕ ВЕРТИ].** Що не роби, нічого не можна вдіяти. [Коваль:] А з Степана буде козак завзятий, чує моє серце, що буде! Не раз подякує Січ-мати старому Ковалеві, що виховував такого молодця... як не крути, як не верти, а не вдержити дома (М. Кропивницький);

Як не крути, а головою муру не проб'єш (В. Козаченко). **КРУТИ НЕ ВЕРТИ.** Крути не верти, та треба вмерти (Укр. присл.).

КРУТИСЯ

401. **ЯК НЕ КРУТИСЯ.** Що не роби, нічого не вдієш. — Що ж, братику рідненький, як не крутисся, а видно, нам удвох в одній упряжці не йти — доведеться ділитися [спадщиною] (М. Стельмах).

КРУТИТИ

402. **ВОЛАМ (бикам) ХВОСТІ КРУТИТИ,** зневажл. Виконувати примітивну, часто брудну, непростяжну роботу. — Думав хоч тебе вивести в люди. Ну, раз не хочеш [вчитися] — іди волам хвості крутити (П. Панч); — "Оце до весни повчиться [Гришко] та й все. Та й буде тоді волам хвості крутити" (А. Головка); Не розуміючи того, що це втома і що ця втома ослабила пам'ять, він .. закладав книжки, брав у руки вила і обіцяв сам собі, що краще буде крутити бикам хвості, чим поїде .. поступати [вчитися] (Григорій Тютюнник).

403. **КРУТИТИ (вертіти) НА ВСІ БОКИ.** Довго роздумувати, міркувати над чим-небудь, змінюючи щось. Довго роздумував Антон, крутив на всі боки, поки прилаштував деталь на місце (З усіх мови). **КРУТИТИ, ВЕРТИТИ НА ВСІ БОКИ.** Увесь вечір складав розклад лекцій, крутив, вертів на всі боки — нічого не виходить (С. Васильченко).

404. **КРУТИТИ (вертіти) ХВОСТОМ.**

1. Хитрувати, лукавити, лицемірити. Любить [Оксен] хвостом крутити. І перед районною владою хоче бути хороший, і перед людьми (Григорій Тютюнник).

2. Говорити неправду, ухиляючись від прямої відповіді і т. ін., уникаючи чогось. — Не крути хвостом, дядьку! — загорлав Гречка. — Раз ви власть — давайте мені відповідь (Ю. Смолич); — А ти хвостом не крути... — засвітив на нього оком Латошка. — Як Оксена не було — до гурту підпрягався [підтримував розмову], а побачив — зараз тобі язик у петлю скрутило (Григорій Тютюнник).

3. Поводити себе легкоковажно. [Платон Гаврилович:] Дівчина вона гарненька, гудить не буду. Тільки .. хвостом дуже крутить (С. Васильченко); — Ото приходимо ми в один чималий дім та й дзвонимо. Вибігає якась вертка горнична, крутить хвостом, показала нам квартири в дамі (І. Нечуй-Левицький); // від кого. Бути невірним у подружньому житті. — В нашому роду такого не було, щоб чоловік крутив хвостом од жінки. І не буде, чуєш, сину? (В. Кучер).

405. **КРУТИТИ В НОСІ** кому і без додатка. Кому-небудь дуже не подобається щось, надовго запам'ятовується комусь або що-небудь неприємно вражає когось. Годувалася вона [Оришка] тим, що у місяць видавали .. Спершу все те **крутило** у носі.., а як не стало чого збувати, .. почала і не таке їсти (Панас Мирний); Всім колективом скажемо .. таке слово, від якого б їм до самого сну в носі **крутило** (М. Ю. Тарновський).

406. **КРУТИТИ / ЗАКРУТИТИ ВЕРЕ-МІЮ** (веремія). Здіймати колотнечу, спричиняти неспокій; галасувати, вередувати, навмисне шукати причини для сварки, скандалу і т. ін. — *Сагайдакові що? Йому шалій-валій, крути веремію*, — хіба він за щось відповідає?.. (С. Добровольський); *Марта Кирилівна просто крутила веремія*; вона не хотіла розлучатись з дочкою (І. Нечуй-Левицький); — *Учепився він: дайте та дайте [жому] .. Не дай — це ж Мамій!.. Таку веремію закрутить*, що хоч з хати тікай (С. Добровольський).

407. **КРУТИТИ / ЗАКРУТИТИ ГОЛОВУ** кому. 1. Закохувати в себе. Їй одне задоволення — **крутити** голови хлопцям (О. Гончар). **ПОКРУТИТИ ГОЛОВУ** (тривалий час). — *Ти такий, що тобі все одно, — образилася Орися .. — Покрутиши одній дівчині голову, а тоді іншіх бісики пускаши* (Григорій Тютюнник). **ПОКРУТИТИ ГОЛОВИ** (про всіх або багатьох). [Пшемєнський (підходить до неї):] *Я гадаю, що пані зовсім покрутила голови всім ніжнїнським паничам* (І. Кочерга).

2. Поводити себе нечесно відносно кого-небудь; дурити, обдурювати. *Адже правда, що він уже чимало часу крутить голову дівчині, все село знає про це, але весілля він не влаштовує* (М. Чабайівський); *Треба поговорити з Христею, щоб не дозволяла всякому крутити собі голову* (М. Ю. Тарновський).

408. **КРУТИТИ МІЗКИ** кому і без додатка. Морочити, дурити кого-небудь чимсь. *Дунав [Остап], що це завжди так: коли збираються піднести гарбуза і не мають сміливості зробити це відверто.. — тоді шукають якусь прикличку, крутять мізки всімаки вигадками* (М. Ю. Тарновський).

409. **КРУТИТИ / ПОКРУТИТИ МІЗКАМИ** (мізком, головою, розумом і т. ін.). Думати, мислити, міркувати. *Виходить, ще краще треба крутити мізками, щоб когось перехитрити* (М. Стельмах); — *Тут треба багато міркування, треба добре головою крутить!* (І. Нечуй-Левицький).

410. **КРУТИТИ / ПОКРУТИТИ НОСОМ**. Виразити незадоволення ким-, чим-небудь, відмовлятися від когось, чогось; вередувати. — *Так от, сину .. Ліпшої дівки, як у Тупала, тобі не*

знайти. Завтра їдьте, і не думай крутити носом (Є. Кравченко); *Тадик схотівся на ноги і пішов до поліцаїв. — Щось староста носом крутить. Можже, ми службу погано несемо? — засумнівався Гошка* (Григорій Тютюнник). **ПОПОКРУТИТИ НОСОМ** (якийсь час). — *Так розсердилася, що вже ж, думаю, і обзиватися не буду. Так він попокрутив носом днів зо два* (А. Тесленко).

411. **КРУТИТИ РОМАН** з ким. Перебувати в інтимних стосунках з ким-небудь або фліртувати з кимсь. — *В полтавській гімнізі ївчлася* [Нонна], *з офіцерами романи крутила* (О. Гончар).

412. **КРУТИТИ СЛОВАМИ**. Говорити неправду, не те, що треба, ухилитися від прямої відповіді. — *Ей, дівчино, щось ти крутиши словами*, — гірко заговорив Корній (Лєся Українка).

413. **КРУТИТИ** (сука́ти) **МОТУЗКІЙ** (мотуззя) з кого. Пови́стію підпорядковувати кого-небудь своїй волі, змушувати виконувати все відповідно до своїх бажань. *Гнат Сторожук не з тих покірних і хлипких людей, з яких можна мотуззя сукаати* (П. Колесник).

КРУТИТИСЯ

414. **КРУТИТИСЯ / ПОКРУТИТИСЯ НА СЛИЗЬКОМУ**. Перебувати в скрутному становищі, зазнавати труднощів. — *Торгових людей татарських за Перекоп не пускали. Нехай покрутяться на слизкому, гаспиди* (Н. Рибак).

415. **КРУТИТИСЯ ЯК** (мов, наче і т. ін.) **БІЛКА В КОЛЕСІ**. Бути весь час заклопотаним; мати багато роботи, турбот і т. ін. — *Лемех крутиться наче білка в колесі, незважаючи на погане здоров'я* (В. Москалець).

КРУТНУТИ

416. **КРУТНУТИ ХВОСТОМ**. Втекти, уникнути небезпеки. *Дуже хитра* [лисиця], *любить красти курей, вмє вчасно крутнути хвостом* (З журіалу).

КРУТЬ

417. **КУДІ КРУТЬ, КУДІ Й ВЕРТЬ**. Дуже непослідовний, нестійкий. *Реалізм .. автора куди круть, куди й верть, та й заїхав назад до старого ідеалізму* (І. Франко).

418. **ТО КРУТЬ, ТО ВЕРТЬ**. Хитруючи, уникати праці, ледарювати. *Спекулюючи званням [шахтаря], Вимагає він повсюди, Щоб йому годили люди. Ну, а сам — то круть, то верть — людям робить .. лиш на чверть* (С. Олійник).

КУВАТИ

419. **[АЖ] ВУХНАЛІ КУВАТИ ЗУБАМИ**, *жарт*. Дуже тремтіти (від холоду, переляку і т. ін.). *Тільки змерз чомусь, хоч і була ніч тепла, — аж вухналі кував зубами ковалисько* (О. Ільченко);

Загорнувся він у перетку [у сіть], сидить, ухнали зубами кує (Україна сміється).

420. **НІ (НЕ) КУВА́ТИ, НІ (НЕ) МОЛО́ТИ.** Нічого не робити, не вживати ніяких заходів. — *А ти знаєш, що твій чоловік і досі не додав мені за вінчання три рублі.. А ось восьме літо йде, а він ні кує, ні меле (Панас Мирний); — Звечора домовилися: удосвіта за карасями. На світ благословилося, давай я свою рибалку будити. Еге, куди там! Не кує, не меле. Муркоче собі щось під ніс, а вставати й не думас (В. Москалець).*

КУДИ

421. **КУДИ Ж ПАК.** Уживається як категоричне заперечення висловленого. — *Чого ти скубезишся? — з плачем вимовив Чіпка. — Постій, я бабусі скажу — вона тобі дасть! — Боюся я твоєї бабусі,— куди ж пак! (Панас Мирний); — Змалечку не вчилися, бо не до наук було, а виросли, уже б і вчитись — так куди ж пак (Ю. Збанацький).*

422. **КУДИ [Ж] ТОБІ,** ірон. Уживається для вираження подиву, захоплення або роздратування і т. ін. — *Шкода з тобою розмовляти, Даремно час теряти,— Ти — Жук, а я — Бджола, Прощай! — і загула. “Куди тобі! Яке казання вдрала,— Промовив Жук: — розумна дуже стала!” (Л. Глібов).*

423. **КУДИ ТАМ.** Уживається для вираження захоплення ким-, чим-небудь. — *Ну, Харитоне Макаровичу, як наші дошки? Пригодилися? — Ого, ще й як! Такі двері поробили! Куди там! (Ю. Мокрієв); // Уживається для вираження незрівняності, високої оцінки кого-, чого-небудь. Та сама прикарпатська погода, яка вельми багата на різні сюрпризи, а що вже норовлива — куди там найхимернішій жінці (М. Ю. Таривський).*

424. **ХОЧ КУДИ.** Гарний, чудовий, прекрасний. *Івась парубок — хоч куди! (Панас Мирний); Однак дійшла [Бондариха] до думки, що вона це молодича хоч куди (М. Стельмах).*

КУКУ

425. **КУ́КУ ВРУ́КУ,** фам., зі сл. да́ти, підно́сити, ті́кати і т. ін. Хабар. Бакиши треба дати... ви не знаєте, що то бакиши? Куку в руку... хабар... як не дамо, одвезуть раба Божого [Остапа] у Рені (М. Коцюбинський).

КУЛАК

426. **В КУЛА́К,** зі сл. хлі́пати, смі́ятися і т. ін. Нишком, крадькома, потай. *І Ганна що їй не робила, Ніякої ради не дала. Сама з царицею горювала, І сльози рукавом втирала, І хлипала собі в кулак (І. Котляревський); Михайло сміявся в кулак, одержнувшись назад (Олесь Досвітний).*

427. **В [ОДІН] КУЛА́К,** зі сл. зби́рати. Докупи, разом. *Петлюра зібрав свої кращі сили в один кулак і сам повів їх на Бердичів (О. Довженко); — За Батьківщину! Вперед! Ніколи, ні до, ні після цього, Черниш не чув цієї фрази так. З якоюсь особливою силою й значимістю прозвучала вона їм тут, збираючи всіх в кулак (О. Гончар).* **У КРИЦЕВИЙ КУЛА́К.** Єдине, що лишилося для них нерозв'язаною проблемою, це як проникнути за колючі дроти в середовище полонених, аби згуртувати там найнадійніших бранців у крицевий кулак і при першій же нагоді вдарити ним по ворогові із середини (І. Головченко і О. Мусієнко).

КУЛЮ

428. **ХОЧ КУ́ЛЮ В ЛОБ.** Уживається для вираження скрутного або безвихідного становища, відчаю і т. ін. — *Нічого мені тепер не соромно,— з серцем мовила Ганна,— ..Погуляла, а на похмілья тепер хоч і кулю в лоб! (О. Гончар).*

КУМ

429. **КУМ КОРОЛЮ́,** зі сл. бу́ти. У виґрашному становищі. — *Це ж сім десятин. Тоді я кум королю,— вголос міркує Євдоким Юренко (М. Стельмах).*

КУПА

430. **КУ́ПА (ку́пою) НА КУ́ПІ.** У великій кількості. *Не сумуйте, що купа на купі Всі поляжем за діло святе (П. Грабовський); Скрізь по селах шибениці; Навішано трупів — Тільки старших, а так шляхта — Купою на купі (Т. Шевченко).*

КУПАЙСЯ

431. **ХОЧ КУПА́ЙСЯ.** Досхочу, доволі чого-небудь (про напoл). *Цілий тиждень музики грали, ..варена та запікана річкою лилася, а що вже простої, то хоч купайся... (Панас Мирний).*

КУПАНИЙ

432. **КУ́ПАНИЙ В ОКО́РШІ.** Дуже запальний, невитриманий. *Хіба він не знає тих шибайголів, купаних в окорі!.. (М. Коцюбинський).*

КУПАТИСЯ

433. **КУПА́ТИСЯ В ЗО́ЛОТІ** (в розко́шах, в ро́зкоші). Жити в багатстві, щасливо, мати всього вдосталь. *Купались далі в золоті князі, А закуті і смерди, як до того, В землі греблись (Д. Павличко); Явдоха [в офіцера] з півроку .. в розкошах купалася (Панас Мирний); // Бути добре доглянутим. Минає рік. Росте Марко — І дійна корова у розкоші купається (Т. Шевченко).*

434. **КУПА́ТИСЯ ЯК СІР У МА́СЛІ.** Жити у достатках, у розкошах, безтурботно. — *Чого їй [Христі] не достас? — думав він, бродячи*

одинокий по саду.— Як сир у маслі купається, а ще й плаче (Панас Мирний).

КУПИЛО

435. КУПИЛО ПРИТУПИЛО. Немає грошей. Купив би, та купило притупило (М. Номис); [Полікарп Іванович:] Купи... пиріжків, тільки парочка й зосталась. [Єфрем:] Купило притупило (М. Кропивницький).

КУПИТЬ

436. КУПИТЬ І ПРОДАСТЬ, зі словоспол. такий, що. Підступний, неіадиїний, лицемірний. Лушня такий чоловік, що купить і продасть (Панас Мирний).

КУПУВАТИ

437. ВІТРИШКИ КУПУВАТИ, зневажл. Роздивлятися на щось без мети, нічого не роблячи. Іде на ярмарок витрішки купувати (Укр. присл.); — Навіщо нам туди йти? Витрішки купувати я не хочу. Іди сам (В. Кучер). ВІТРИШКІВ КУПУВАТИ. — А за ділом же вони [дівчата] й вийшли? — А як же? Витрішків купувати, та щоб чи не пожартують парубки з ними (Г. Квітка-Основ'яненко).

438. КУПУВАТИ І КУПИТИ КОТА В МІШКУ. Діставати у власність невідомо що, не бачачи й не знаючи його суті, властивостей. [Шрамак:] Кожний, хто чує її гру.., каже: панно Шрамак, ви своєю скрипою королів покорите.. Ходив я до Імпресаріїв, але ця наволоч тільки посміхається... Ми не дурні кота в мішку купувати, — відповіли мені (Я. Галан); Майже в усіх анотаціях можна прочитати приблизно такі слова: "Книжка яскраво оформлена, з гарними ілюстраціями". А коли магазини її одержують, то виявляється, що вона оформлена без смаку.. От і виходить: купили, як то кажуть, кота в мішку (3 газети).

КУРИ

439. [І] КҀРИ ЗАГРЕБҀТЬ (заклюють) кого. Хто-небудь може пропасти, безслідно загинути або опинитися в скрутному становищі. — А як ти дивишся, Саїд Алі, на те, щоб Маїсєвського, Карімбая і ще кількох чоловік прийняти.. Мухтаров пожвавішав: — О, така розмова мені подобається! Бо нас тут і кури загребуть з тобою (Іван Ле); Комірік Гнат вболіває душою, взиває до людей: — Без Радивона кури загребуть нас! (К. Гордієнко); "Мене тут і кури заклюють", — подумав Балабуха (І. Нечуй-Левицький). КҀРКА ЛҀПОЮ ЗАГРЕБҀ, без додатка. А чи не високо ти, Андрію, літаєш? Бо можна сісти низько-низько, що й курка лапою загребе (М. Стельмах).

440. [І] КҀРИ НЕ КҀЮЮТЬ у кого, зі сл. грóше ѝ, а також зі словоспол. та к, що. Дуже багато, велика кількість. В нього грошей кури не клюють (М. Стельмах); У нього оце тепер — несподівано й тимчасово — так багато грошей, що їх і кури не клюють... (Т. Масеико).

441. КҀРИ ЗАСМҀЮТЬ кого. Хто-небудь своїми діями, вчинками і т. ін. викликає засудження, обурення, зневагу тощо. — Треба відступати геть... — Та краще втритися в Дністрі, ніж відступати з такою "перемогою"... Нас же кури засміють (С. Добровольський). КҀРИ БҀДУТЬ СМҀЯТИСЯ. — Соромно, баде Петру, потурати брехням. Не раджу — кури будуть сміятися (М. Чабанівський); — Чого це ти вирядилась, як.. на Великодню неділю? — запитав. — Бо вирядилась, — відказала Василянка.. — Та можна... Тільки ж і кури сміятимуться, що з доброго дива (Є. Гуцало).

КУРИТЬ

442. АЖ КУРИТЬ. 1. Бути в розпалі, в стані найвищого напруження. Вітром майнула [Катерина] до гурту, де аж куріла гульня (С. Васильченко). 2. Дуже завзято, уперто. Ото вискакує з води проклятий ірод, і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою луп та луп, аж луна йде. Бились-бились — аж курить (Укр. казки).

КУРКА

443. СЛҀПІ ЛҀРКА. Людина, яка погано бачить. Сліпою куркою не прикидайся, а читай уважно (3 газети).

444. ЯК (мов, ніби і т. ін.) КҀРКА ЛҀПОЮ, перев. зі сл. писати. Недбало, неохайно, неакуратно і т. ін. Оце я так пишу — дивіться? гарно? Як курка лапою (Ю. Яновський).

445. [ЯК (мов, ніби і т. ін.)] МҀКРА КҀРКА. Безвольна, нерішуча, жалюгідна на вигляд людина. [Катерина:] Така дівчина була [Джультета], а ти мокра курка (О. Корнійчук). ЯК ЗМҀКЛІ КҀРИ. [Веселовський:] Товариші, ви пробачте мені, але сьогодні всі ви, як змоклі кури. Що наступила тяжка хвиля, це так, але що саме тепер треба доказати витривалість, це тричі так (Мирослав Ірчай).

КУРСІ

446. В КҀРСІ чого. Добре обізнаний з чим-небудь, поінформований про щось і т. ін. Келембет знову став такий, як і був, припинивши цим співчутливі балачки й порадувавши тих, які не були в курсі справи (Ю. Яновський); Медсестра в курсі складного родинного життя головного хірурга (Л. Дмитерко).

КУРЯВА

447. АЖ КУРЯВА ВСТАЄ, з дієсл. Дуже, надто. [Копистка (до Ганни, до Васі):] *От же брешуть [черниці], аж курява встає* (М. Куліш).

КУСАТИ

448. КУСАТИ ГУБИ. Виявляти почуття досади, заздрощів і т. ін. [Пузир:] *Восени поїдемо .. в земський банк — нехай всі ті, що сміялися з мого козуха, губи кусають!* (І. Карпенко-Карий); *Піти ще по двору проходитись, хай дивляться та губи кусають!* (М. Старицький).

449. КУСАТИ ЗА П'ЯТИ кого і без додатка. Таємно чинити зло, робити комусь підлість і т. ін. *Пан обозний — псяюха з тих псяюх, які в ноги не тільки панам і гетьманам, а й простому людові кланяються, щоб кусати за п'яти...* (О. Ільченко).

450. КУСАТИ ЛІКТИ. Виявляти велику досаду, шкодуючи з якого-небудь приводу; жалкувати. *Багатії вже й лікті кусають, що мене обрали [головою сільради], та пізно* (Ю. Збанацький); — *Ех, Зінку, Зінку, — зітхнув сторож. — Допарубкуєтесь ви, що прогавите Тетяну. Будете кусати лікті* (С. Добровольський); *Катря йому законна дружина, все старе давно минулося й більше не повернеться. Хай шаленіс Соломія та кусає собі лікті* (В. Кучер).

КУТ

451. КУТ ЗОРУ. Певний погляд на ті чи інші явища, певне розуміння чогось, певна позиція в чомусь. *У кращих творах першої збірки В. Симоненка вже є вагома поетична думка, певна позиція, свій кут зору на описуване* (З журналу). *Під кутом зору яким, чого. Світову філософію художник засвоює для того, щоб розглядати явища дійсності під іншим кутом зору* (З журналу).

452. НІ В КУТ НІ В ДВЕРІ кому. Хто-небудь опинився у безвихідному становищі. *Послухав цар Лев тої мови [звірів].., то й каже: — Цю ж, мої вірні піддані, правда ваша! Сам бачу, що вам ні в кут ні в двері, коли кождий [кожний] Вовк і кождий Шуліка схоче над вами збиткуватися* (І. Франко).

КУТКА

453. ІЗ КУТКА В КУТОК; ІЗ КУТА В КУТ, зі сл. тинятися, ходити, бігати і т. ін. 1. У різних напрямках. *Кремеznий та рвучкий юнак то сідав на табурет, то бігав з кутка в кут* (О. Ільченко); *Він ходив по кімнаті із кута в кут, про щось пильно думуючи* (В. Гжицький). 2. Усюди, скрізь. *То був мовчущий, сердитий чоловік, якийсь невдачник, котрого доля весь вік гонила з кута в кут* (І. Франко).

КУЦОМУ

454. ЯК (мов, ніби і т. ін.) КУЦОМУ ДО ЗАЙЦЯ. Дуже далеко, зовсім недоступно. *Здатні [економи] й дітей вчити в гімназії. А нам далеко тепер до гімназії як куцому до зайця* (І. Нечуй-Левицький).

КУЩІ

455. В КУЩІ; ПО КУЩАХ. Подалі від відповідальності, безпосередньої участі у справі. — *Хто, як не ти, перед районом .. розпинався, що Троянівська сільрада виконає й перевиконає [заготівлю зерна]? Тепер сам у кущі, а на мені хочеш виїхати?* (Григорій Тютюнник); — *Цілий рік трубили про ту кукурудзу, а як до діла прийшлося, то всі по кущах!* (В. Кучер).

КШТАЛТ

456. НА КШТАЛТ чого. Подібний до чогонебудь, схожий на щось; за зразком. *Щілина між грубою і стіною, коли з боків завісити ряднами, являла собою щось на кшталт кімнатки* (Думки про театр).

457. НА ОДИН КШТАЛТ, перев. з дієсл. За тим самим зразком; однаково. *Пан розглядає на один кшталт змайстрованих близнят, його темне обличчя веселіс* (М. Стельмах).

458. НА СВІЙ КШТАЛТ, перев. з дієсл. По-своєму. *Марію він полюбив теж на свій кшталт. Жадібним оком назириє її, як бездоглядний самородок, по-гендлярському визначив йому справжню ціну* (І. Волошин).

Л

ЛАБЕТАХ

1. У ЛАБЕТАХ, зі сл. опийитися, бўти і т. ін. 1. У скрутиому, безвихідному становищі; в небезпеці. *Всяка ж забара дасть Богуну змогу стягти потуги, скріпитися силою; тоді ми опинимось в лабетах* (М. Старицький).

2. чий, у кого, чого. Під владою, під гнітом, під впливом і т. ін. кого-, чого-небудь. *Так він опинився в лабетах у сусіда* (З газети); *Мої любі читачі!.. Ви в лабетах просвітянської літератури* (М. Хвильовий); *Його серце впало і причайлось в лабетах лихого передчуття* (О. Гурейв).

ЛАБЕТИ

2. У ЛАБЕТИ, зі сл. потра́пити, попа́с-тися, кінуги і т. ін. 1. У скрути, безвихідне становище; в небезпеку. *Потрапив [партизан] в лабети — мусить умерти мовчки* (Ю. Збанацький); *Вколо рук моїх гадюками метався Густо-зелений ліс водорослин і трав — І врешті у такі лабети я попався, Що далі ні пливати, ні вирватись ніяк* (М. Рильський); *Було виснажена душа — кинемо її знову в лабети... Ша!.. Серце мос, де ти?* (М. Хвильовий).

2. чий, кому, до кого, чого. Під владу, під гніт, під вплив і т. ін. кого-, чого-небудь; до когось, у щось. — *Живи на здоров'я... Та більше не попадайся людоловам у лабети!..* (О. Гончар); *Швидше до зурту, за труд ... Не даймось більше в лабети облуд* (П. Грабовський).

ЛАВАХ

3. У ПЕРШИХ ЛАВАХ (рядáх) кого, чого і без додатка, зі сл. бўти, ітй і т. ін. Серед найкращих, найактивніших; попереду. — *Зрозуміло. Хочеш бути, Романе, в перших лавах оборонців країни* (Є. Кротевич); *Як і на фронті, в навчанні У перших лавах буду* (І. Воскресенко). У ПЕРШІЙ ЛАВІ. *Бажаю Вам здоров'я, сили та віку довгого, щоб ми ще довго бачили Вас на роботі в першій лаві працівників [працівників] наших* (Леся Українка). В ПЕРШІМ РЯДҀ. — *Ми повинні знати, де наше місце в поході і в нічному бою. Наше місце — в першій ряду* (О. Гончар).

ЛАВИ

4. НА ЛАВІ. Померлий, але ще не похований; небіжчик. *Щоб застати нам рідненьку Не на лаві, а живеньку...* (І. Маижура).

ЛАВКОЮ

5. ЯК ПІД ЛАВКОЮ, зі сл. співати, горіти і т. ін., ірон. Неголосно, невизразно, негариотощо. *Співає, як під лавкою* (Укр.-присл.).

ЛАВРИ

6. ЛАВРИ ГЕРОСТРАТА; ГЕРОСТРАТОВІ ЛАВРИ, книжн. Слава, пов'язана із злочином; ганебна, сумна слава.

7. ЛАВРИ НЕ ДАЮТЬ СПАТИ (спокію, покію і т. ін.) кому і без додатка, жарт. 1. Хтось дуже пишається своєю славою, досягнутими успіхами. *В навчанні виявляв великі успіхи і радіє, коли його хвалили. Зі шкільної парти лаври не давали спати* (З журналу).

2. Хтось наполегливо трудиться, не заспокоюється на досягнутому, весь час у роботі, прагне до чогось. *Лаври не давали спати, хотілось досягти більшого* (З газети); // чого. Хтось захоплюється чим-небудь, перебуває під впливом чого-небудь. *Маруся каже: "Раніш досить порядні вірші ти сав. А тепер лаври імажинізму не дають покою... Пороть треба"* (М. Хвильовий).

3. чий, чого. Хтось заздрить чужим успіхам, чийїс славі. *Писав він [князь] і на старості літ значно краще, ніж Валусь, якому не давали спокою лаври романіста* (В. Кавівець); *Корабелам і судновласникам не дають спокою лаври "Шин Айтоку-Мару"* (З журналу).

ЛАД

8. НА ІНШИЙ ЛАД, зі сл. піті, перевести і т. ін. Змінивши що-небудь; інакше, по-іншому. *Дід .. з тривогою розмову Перевів на інший лад* (А. Малишко); *Тепер уже всім було видно, що справа пішла на інший лад* (З газети).

9. НА ЛАД. 1. зі сл. ітй, складатися і т. ін. Так як треба; добре, успішно і т. ін. Зразу [хлопці] *якось почули, що діло на лад йде, що в них щось вийде* (С. Васильченко); — *Учора діло пішло було на лад, да [та] й розв'язалось із твоєї ласки* (П. Куліш); *Гармаш помітив, що сьогодні не все іде на лад у Василя Пулиповича* (О. Донченко); *Складалось усе у них на лад* (З газети).

2. чий, зі сл. бўти, виходити і т. ін. Так, як хтось хоче; за чийїс бажанням, уподобанням. *Характер у неї [Катрі] неупослухий, крутий, вічно хоче, щоб на її лад виходило* (Ю. Бедзик).

10. НА ОДИН ЛАД. 1. За тим самим зразком, без відмінностей; однаково. *Наші літературні*

редактори .. іноді надмірно захоплюються "причисуванням" мови на один лад (М. Рильський). В ОДИН ЛАД. — Та ви вже хоч дражніть в один лад, — звернувся до них [дівчат] возій (С. Добровольський).

2. Дуже схожі між собою; подібні, однакові. Уздовж вулиці вишикувались хати, усі на один лад були (3 газети).

11. НА СВІЙ ЛАД. За власним уподобанням; по-своєму. А хто годує нас і поїть, Той нам навів передає Обличчя світлеє своє І на свій лад серця нам стройть (В. Бичко); Згадаймо, як за часів німої кінематографії глядачі читали у фільмах написи. Глядачі читали титри кожен на свій лад, кожен із своїми інтонаціями (О. Довженко).

12. НЕ В ЛАД. 1. Погапо, невдало, несправно і т. ін. Хвастун і дурень од природи, що ні робив, то все не в лад (І. Котляревський); І літом їм було не в лад, як ніч надійде. — "Страшно", — кажуть (Леся Українка); Та що ж кохання? Лялечка, яку Знічев'я панькають і пестять, зване По-різному — і все не в лад (О. Мисик).

2. зі сл. співати, виконувати і т. ін. Незлагоджено, фальшиво і т. ін. [1-й вартовий (співає грубий голосом і не в лад):] Понад берегом Кокіта ходять смутні герої (Леся Українка).

3. зі сл. говорити, повторювати і т. ін. Недоречно, невпадат тощо. — А, всі ви скептики, — відмахнулася Вірунька Івановою примовкою, яку вона часто повторює — і в лад і не в лад (О. Гончар).

4. чому. Не відповідно до чогось, у супереч чомусь і т. ін. Дорош, горблячись у сідлі і гуцаючи тілом не в лад конячий ступі, пройшов мимо Оксена (Григорій Тютюнник); І він, як лис на виноград, залізши у сусідський сад, сказав думкам своїм не в лад: Зелене, скажем прямо (П. Дорошко).

5. що, кому і без додатка. Не годиться; поганий, несподобаний і т. ін. (про що-небудь). Коли наше не в лад, то ми з своїм назад (Укр. присл.); [Службівка:] Не доки ж панькатись мені з тобою! І се тобі не в лад, і те не в лад (Леся Українка).

13. У ЛАД. 1. Так як треба; добре, успішно і т. ін. Розмова не йшла в лад (І. Франко).

2. зі сл. співати, виконувати і т. ін. Гарно, злагоджено, співзвучно і т. ін. В термах орґія... Дівчата Трохи не голії стоять Перед Кіпрідою і в лад Співають гімн (Т. Шевченко).

3. Тоді, коли треба, або там, де треба; доречно. Вона [це] часто повторює — і в лад і не в лад (О. Гончар).

4. чому. Згідно з чим-небудь, відповідно до чогось. Коло важко притупувало в лад музиці (Леся

Українка); Варвара похитувалася в лад своїм думкам (Л. Первомайський).

5. Такий як треба; гармонійний, відповідний і т. ін. (про голоси, музику тощо). Голоси не геть то й у лад, зате голосні аж занадто (А. Головка); // Доречий, потрібний і т. ін. Дурень багатий, та й слово його в лад (М. Номис).

ЛАДАХ

14. НЕ В ЛАДАХ з ким—чим і без додатка, зі сл. б'ути, жити і т. ін. У поганих стосунках, не в злагоді і т. ін. — Чи ти думаєш, що я хочу бути не в ладах з тобов [з тобою]... — засміялася й дала тихо: — І з твоїми дітьми... і з цілим нашим краєм?.. (О. Кундзич); Та існує свій закон тяжіння І в страшому царстві зла: З небесами не в ладах пороки, Пекло ж любить злі діла (Переклад М. Лукаша).

ЛАДИ

15. НА ВСІ (всілякі, різні і т. ін.) ЛАДІ. 1. По-різному, всіляко і т. ін. Ходив Грицько.., мав на всілякі лади, пригадуючи колись перечитані романи (С. Васильченко); Коли хто помилявся в читанню, .. підхоплював [о. Телесницький] помилку, повторював її на різні лади (І. Франко); // зі сл. обмірковувати, обговорювати і под. З усіх сторін, всебічно. Він [головком] зовсім не почував утоми, і його голова на всі лади варіювала план загальної наступу і кривавої атаки (Ю. Яновський); За столом тривало позавчання, відгадка була справді дотепною, і її обмірковували на всі лади (Л. Дмитерко).

2. зі сл. хвалити, просити і т. ін. Дуже, сильно. Вони, бач, кесаря хвалили На всі лади (Т. Шевченко); Скочив Засць на ослі, "Що робить?" — міркує він.. Просить [Рись] на всі лади — Йди Ведмедя розбуду! (Д. Павличко). НА ВСЯКИЙ ЛАД. Нам привіз його [керівника] й наравдив Навесні "районний сват".. Вихваляв на всякий лад: Це вам клад (С. Олійник).

3. зі сл. розповідати, говорити і т. ін. Із захопленням, багато, жваво і т. ін. Ревна громадянка, вона потім до самої грізничкарні на всі лади розповідатиме, як перша помітила цього малого злочинця (О. Гончар); На усякі лади про це балакали (Марко Вовчок).

4. зі сл. густі, співати і т. ін. Видаючи різноманітні звуки; різноголосно. На околицях міста на всі лади загули фабрики й заводи (П. Панч); Немовби там [у музичному інструменті] .. сиділо щонайменше з півсотні солов'їв та з десяток жайворонків, і виспівували вони на всі лади (І. Цюпа); В стегу .. стрекотали коники, співали на різні лади пташки (П. Панч).

5. Різноголосий, всілякий і т. ін. (перев. про звуки). *Писар .. нероздзягнений спить щасливим сном із присвистами на всі лади* (Ф. Малицький).

ЛАДНИЙ

16. ЛАДНИЙ (ладен, готівий і т. ін.) [ТРИЧІ] ПРОВАЛИТИСЯ КРІЗЬ ЗЕМЛЮ. Виникає бажання у когось якомога швидше звідкись зникнути (через сором, ніяковість і т. ін.); дуже незручно, неприємно комусь. *Я стояв біля неї спантеличений і роззублений, ладний провалитися крізь землю* (М. Чабанівський); *Ми стояли червоні, мов два помідори. Ми ладні були крізь землю провалитися* (В. Нестайко); *Йому було так соромно, що він ладен був тричі провалитися крізь землю* (О. Довженко); *Браві [сержантин] такі, що куди там Віталісві з ними тягаться, він одразу відчув своє жальогіддя, готівий був крізь землю провалитися* (О. Гончар).

ЛАДУ

17. БЕЗ [БУДЬ-ЯКОГО (усякого, рідше ніякого і т. ін.)] ЛАДУ. 1. Нескладно, погано, безсистемно і т. ін. *Хто каже до ладу, то вуха наставлял, а хто і без ладу, то теж не затикай* (Укр.. присл.); *Спершу вона нікого, нічого не бачила навкруги себе, і власні думки снувались без ладу в голові* (Леся Українка).

2. зі сл. тіка́ти, маха́ти і т. ін. В усі боки, безладно, неорганізовано, хаотично і т. ін. *Тікали [турки] без ладу, куди попало, аби тільки чим скоріше добратися до свого табору або в ліс* (О. Маковей); *Бездумним поглядом обвів о. Ананій.. обличчя парафіян і без будь-якого ладу замахав кадилом* (П. Панч); *Руки .. знову метались сюди і туди без усякого ладу* (Ю. Смолич).

3. Необдуманно, нерозумно і т. ін. *Вбоветнувся в річ без ладу* (М. Номис); *Без ладу живе* (Сл. Б. Грінченка).

18. БЕЗ ЛАДУ І СКЛАДУ. 1. зі сл. говори́ти, каза́ти і под. Нескладно, плутано і т. ін. *Говорили довго, без ладу і складу* (З журналу).

2. Негарний, непоказний, непривабливий і т. ін. *Хоч ти [кобила] крива, без ладу й складу, Хоч я на тебе вже чи й сяду, Але тоді .. Ти йшла, лишаючи позаду Усіх сусід* (Переклад О. Мисика).

19. ДО ЛАДУ. 1. Так як треба; добре. *Йти хіба до вас в найми? чи до ладу буде?* (Т. Шевченко); *— Яка з тебе хазяйка буде, що ні ступити, ні зробити до ладу не годна?* (М. Коцюбинський); *Вона дуже клопоталася про сьогоднішній вечір — треба ж, щоб усе було до ладу* (В. Підмогильний); *// Гарно, красиво, чудово і т. ін. — Мені б якраз бути модисткою, .. ось дивіться, як я вам до ладу поправила* (Леся Українка); *Струнка, вродлива жінка. Завжди акуратно причесана, до ладу*

одягнена (З журналу); *// зі сл. скінчі́тися, закінчі́тися, обійті́ся і под. Благополучно. Семен радий був, що все скінчилось до ладу* (М. Коцюбинський); *// Вправно. Робота в його руках якось йшла сама собою, швидко й до ладу* (О. Гончар).

2. зі сл. говори́ти, писа́ти, pojaснювати і под. Переконливо, зрозуміло, ясно і т. ін. *Закіпів же й я тоді: — Да ти, — кажу, — Якове, говори до ладу!* (Марко Вовчок); *— Та й не знаю, чи зможу до ладу розповісти?* (М. Стельмах); *Оскільки сам він йй до ладу написати не вміс, то писаря собі знайшов* (О. Гончар); *Язик мій заплітався, я нічого не міг до ладу пояснити йй і вже сердився сам на себе* (Є. Гуцало).

3. перев. зі сл. зна́ти. Точно, достеменно. *Довгенько розшукував художню школу. Кого не питає — ніхто до ладу не знає, де міститься та школа* (Ю. Збанацький); *Йв, не знаючи до ладу, що він їсть* (А. Дімаров).

4. Тоді, коли треба, або там, де треба; доречно. *— Вводити співи треба до ладу, щоб вони випливали з ходу п'єси* (В. Самійленко); *// Нормально. [Поет:] Та ні, читати не потрібно, Воно написано так дрібно, а тут і світло гасне... Все до ладу* (Леся Українка).

5. Такий як треба; гарний, добрий і т. ін. *Хоч рябе на виду, так маслаки до ладу* (Укр.. присл.); *// Потрібний, доречний. Василь Парфенович .. може ще не таке встругнати, коли побачить: його думка — до шмиги, його слово — до ладу* (В. Большак).

20. НЕ ДО ЛАДУ. 1. Погано, невправно, невдало і т. ін. *Йти не хочу і zostаватись дома не хочу, і все це до ладу, і нічого мені не треба* (Марко Вовчок); *Був собі батько та й мати, та був у них син. Тільки що не зробить, — то все, по-їхньому, не до ладу* (П. Тичина); *Парубок ударив креслом по кремню, .. а губка не жевріє. Чи зволожіла, чи вим'ята це до ладу* (Д. Косарик).

2. зі сл. говори́ти, сказа́ти і под. Не те, що треба; недоречно, невпаді і т. ін. *Говорила небіжска до самої смерті, а все це до ладу* (М. Номис); *[Прісцилла (стискає руку):] Вибачай! Я справді щось це до ладу сказала* (Леся Українка); *На людях молодий вчений був неуважний, відповідав не до ладу* (О. Іваненко); *Буду йй говорить не до ладу, що йй так не любить ніхто...* (В. Сосюра); *На уроках він завжди про щось своє думав, а як стипають, завжди скаже не до речі, не до ладу, — як Пилип з конопель вистрибне* (О. Іваненко). НЕ ДО СКЛАДУ — НЕ ДО ЛАДУ. *Може, я й помилюсь або й позичусь, не до складу — не до ладу.. — дарма!* (Марко Вовчок).

3. Уживається для вираження незадоволення чимось; не таке як треба. — *О бодай вас!.. Що то літа? Ні, вже не до ладу...* Минулося (Т. Шевченко).

21. **НІ ДО ЛАДУ НІ ДО ПРИКЛАДУ**. 1. Не здатний ні до чого; недотеп, нікчемний, незугарний і т. ін. *Керівник він поганенький. Як кажуть, ні до ладу ні до прикладу* (3 газети).

2. Недоречно, невпопад і т. ін. *В цьому балеті був ні до ладу ні до прикладу вставлений номер танків* (Моє життя в мист.).

22. **НІ ЛАДУ НІ СКЛАДУ**. 1. Безладдя, безпорядки і т. ін. [Пан Зефірій:] *Ви [слуги] тут навалили, накопчили, ні ладу ні складу* (І. Франко); [Микита:] *Там отак-то на гетьманщині все переплуталося та заборсалось, як волосіння у повсті: ні ладу ні складу* (М. Кропивницький).

2. зі сл. немá, не було і т. ін. Ніякого порядку, зв'язку і т. ін. *Не було в тих її намаганнях, як то кажуть, ні ладу ні складу* (3 журналу). **НІ ЛАДУ НІ ПОЛАДУ** (перелáду). *Ні ладу ні поладу нема* (М. Номис); *Понаписували .. таке, що книжка б то товста, та немає в ній ні ладу ні перелáду* (Г. Квітка-Осиков'яненко).

3. Негарний, непоказний, непривабливий і т. ін. *Господарство — ні ладу ні складу* (3 усн. мови). **НІ СКЛАДУ НІ ЛАДУ**. *Вона [Марта] й зроду така. Як то кажуть: ні складу ні ладу* (І. Рябокляч).

23. **ТОНКОГО ЛАДУ**. 1. Високоосвічений, вихований, культурний, з хорошими манерами і т. ін. *Тонкого ладу жінка, Леся Українка і героїнь своїх виводила надзвичайно жіночними, привабливими, з активним розумом, діями* (3 журналу). 2. Витончений, вишуканий, досконалий і т. ін. *То була тонкого ладу робота* (3 журналу).

24. **У ЛАДУ**. 1. Так, як і повинно бути; добре, успішно і т. ін. *Все твоє буде в ладу, як у меду* (Укр., присл.).

2. з ким і без додатка, зі сл. жити, пожити, прожити і под. У добрих стосунках, мирно, дружно і т. ін. *І пану Халаському з його жінкою не минулося; не пожили у ладу* (Г. Квітка-Осиков'яненко); *Цілу зиму й весну Кайдашенки прожили в ладу* (І. Нечуй-Левицький); *Живіть, дітки, в ладу та не забувайте батька!* (М. Полторацький).

ЛАЗИТИ

25. **РАЧКИ ЛАЗИТИ**. 1. Бути малою дитиною. 3 Дем'яном Тимофій народився мало не в один день, разом рачки лазив, разом гуся пас (Ю. Смолич).

2. Дуже сміятися. Коли ж свої витівки показував клоун, усі так сміялися, рачки лазили (3 газети). **АЖ РАКА ЛАЗИТИ**. Кілька разів так дурили хлопці

Йойлу, а самі сміються, аж рака лазять (І. Франко).

26. **У НОГАХ ЛАЗИТИ** (пóвзати, валя́тися і т. ін.) у кого, чийх, перед ким і без додатка, зневажл. Дуже принижуватися перед ким-небудь, просячи щось або дякуючи за щось. — *Допоможи він [батько] мені крихту, каплю... і я б тепер багач на всю губу був. І не приходилося б у чужих людей в ногах лазити, чужих прохати...* (Панас Мирний); [Зінька:] *Перед ким я скорилася, жєбрала, у ногах лазила? — Перед катом своїм...* (М. Кропивницький); *Він ось.. повинен у ногах лазити та дякувати, що подушне все до копійки заплатив* (Панас Мирний); [Степан:] *Не жінка то, котра в ногах повза без провини, не подружжя вона* (М. Кропивницький); *Смерті він боявся, Енея у ногах валявся. Просив живцем в неволю взять* (І. Котляревський).

27. **У [ЧУЖІ] КИШЕНІ ЛАЗИТИ**. Красти гроші; бути кишеньковим злодієм. — *То, може, в кишені чужі лазили...* (Панас Мирний). **ЛАЗИТИ ПО КИШЕНЯХ**. — *Здається, довгий час ти мав справу з кишеньковими злодіями.., але ж сам по кишнях лазити не навчивсь?* (О. Гончар).

ЛАМАТИ

28. **КАРК ЛАМАТИ / ЗЛАМАТИ** (скрутіти). 1. Ризикувати життям; гинути. — *Що ти не надіявся, то ще не рація, щоб я кидався, карк ламає, аби рятувати інших* (І. Франко).

2. на чому. Не діставати бажаного результату, зазнавати невдачі, поразки і т. ін. [Омеля:] *Але на таких речах він може карк скрутити* (І. Франко).

29. **ЛАМАТИ** (залáмувати, ломі́ти) / **ЗАЛАМАТИ** (заломі́ти) **РУКИ**. Жестами, виглядом виражати переживання, страждання, хвилювання і т. ін.; побиватися, плакати. *Я ніби бачив, як старий батько ходить по садку й ламає з горя руки* (І. Нечуй-Левицький); *Жужжом лежить на позаливаній землі всяке добро, ламає руки дружина, як смерть ходить мати...* (М. Коцюбинський); *І заставляло [життя] заламувати руки і битися, битися об землю, в дикому бажанні згинутися, зникнути з цього світа [світу], де щастя і горе так божєвільно сплелись...* (Леся Українка); *Глухі його слова приводять дружину до розпуки. Вона ломить руки, вибухас шаленим плачем* (А. Крушельницький); — *Любить... любить, — вимовляє Віра в безсильній злобі своїй, заламуючи руки* (А. Шиян); *Матері в печалі-горі скорбно руки заламили* (О. Гурейв); *Деся за піччю мовчки заламила руки мати, а Мусій затиснув муку зімкнутими до скреготу зубами і крізь якийсь туман дивився на каганець* (В. Речмеді). **БІЛІ РУКИ**

(ручки) ЛАМА́ТИ (ломі́ти) *по кому і без додатка*. Катря аж білі руки ламле [ламає] (Марко Вовчок); Білих ручок не ламай, Карих очей не стирай (І. Кропивницький); Ходить дівка по бережку, білі руки ломле [ломить] (Сл. Б. Грінченка); Рибалочка по бережку та рибоньку ловить, А милая по милому білі ручки ломить (Коломійки). РУЧЕ́НЬКИ ЛАМА́ТИ (ломі́ти). Ти, дівчино засмучена, Скажи, що думаєш: Щодня нудиш білим світом, Руче́ньки ламаєш? (М. Кропивницький); По садочку ходила, руче́ньки ломила (Укр.. пісні).

30. ЛАМА́ТИ / ЗЛАМА́ТИ (перелама́ти, полама́ти і т. ін.) ХРЕБЕ́Т кому. 1. Бити кого-небудь або нахвалитися, погрозувати розправитися з кимсь. Він такий хребет поламає тому, хто так ставиться до всенародної власності (З журналу). 2. Долати, знешкоджувати, перемагати, знищувати когось. Ламати хребет звірю [ворогу] в його власній барлозі доводиться з труднощами (З газети); Багато прольється крові, але ми повинні зламати і зламаємо хребет фашистам (О. Довженко). ПЕРЕЛАМА́ТИ ХРЕБТА́. — Настас рік "великого перелому". Мабуть, переламають нам хребта, як ото переламали декому (І. Цюпа); // Примушувати когось коритися; позбавляти сили, енергії, волі і т. ін. Страх ламає хребет одини і полішає їй сдине почуття — самозбереження (З журналу); Сказав батькові із скрутою: — Понівечили ви мені життя. Хребет переламали (В. Боляшак).

31. ЛАМА́ТИ / ЗЛАМА́ТИ (полама́ти, облама́ти і т. ін.) ЗУ́БИ на кому—чому, об когочо—що і без додатка. Не одержувати бажаного результату; зазнавати невдачі, поразки і т. ін. Невже він може повірити, що ця дівчина, практикантка, розв'язала проблему, на якій зламали зуби видатні інженери? (В. Собко); — Нас підтримують київські міщани й ремісники. А коли корона зламає зуби на такому дружньому опорі,— підемо на Буг (Іван Ле). ПОПОЛАМА́ТИ СОБІ ЗУ́БИ (багато разів, тривалий час). [Сотник:] Пішли на твалт, та з'їли гарбуза. Об нас собі пополамали зуби! (М. Старницький).

32. ЛАМА́ТИ / ПОЛАМА́ТИ (злама́ти, розлама́ти і т. ін.) ПУ́ТА. Звільнитися від того, що обмежує, сковує, гнітить і т. ін. кого-, що-небудь. Земле, моя всеплодюча мати... Силу руками дай, щоб пута ламати (І. Франко); Якби знав я чари, що спляють хмари... Що ламають пута, де душа закута (І. Франко).

33. ЛАМА́ТИ / ПОЛАМА́ТИ [СОБІ] ЯЗЫ́К (язи́ка). 1. З труднощами вимовляти незрозумілі або незрозбірливо написані слова, фрази. Тямлю, як я не раз цілими вечорами ламав собі язик, вичучуючи ті фрази (І. Франко); Невже не

можна краще писати?.. поки вимовиш — то й язика поламаєш! (Панас Мирний).

2. Навмисне неправильно вимовляти слова. Часом юнаки і юнки штучно ламають язика і вигадливо, але недоречно починають гаркавити (О. Ковінька).

3. чим і без додатка, ірон. Внвчати іноземну мову; говортити іноземною мовою. Нащо б, здавалося, тріпати мозок, ламати язик такого мало-відамою в світі мовою? А ось, бач (Іван Ле).

34. ЛАМА́ТИ (пору́шувати) / ЗЛАМА́ТИ (полама́ти, пору́шити) [СВОЄ] СЛОВО́. Відмовлятися від раніше сказаного, відступатися від обцяного; не виконувати обцянок. Хто ламає слово, той віру ламає (М. Номіс); — Воно, звісно, дурне діло заклад, але ж не ламати слова (М. Стельмах); Сахно не хотіла ні порушувати свого слова, ні ризкувати [ризкувати] своєю персоною (Ю. Смолчак); — Царю Латине неправдивий! Ти слово царське зламав (І. Котляревський); — Кажуть, що вже пообіцяв він видати свою дочку Інзігерду за норвезького короля Олафа Товстого. Але хай поламає своє слово, раз до нього засилає послів руський князь (П. Загребельний); Вона, Івга, мусить порушити слово, яке дала подрузі (О. Донченко). НЕ ПЕРЕЛАМА́ТИ СЛОВА́. [Панас:] Я вже поблагословив, то слова не переламаю, бо то гріх! (М. Кропивницький); // кому і без додатка. Зраджувати. — Тримайся мене, Анно... я тобі також слова не зломлю [не зламаю]! Скоро поверну, зробимо весілля! (О. Кобилянська); "Як слово зламає [коханій], нехай покарас Його Твоя сила святая!" (П. Куліш).

35. ЛАМА́ТИ РА́МКИ чого. Виходити за межі чого-небудь; розповсюджуватися, набувати поширення. Сувенір усе більше ламає рамки рідного, особистого побутування (З журналу).

36. ЛАМА́ТИ (прола́мувати, розбива́ти і т. ін.) / ЗЛАМА́ТИ (пролама́ти, розбити і т. ін.) ЛІ́Д (кри́гу). 1. перев. зі сл. першій. Мати успішний початок, досягати успіху в чому-небудь. [Омелян:] Тут би я, проламавши перший лід, здохнувши собі довір'я людей, міг би був зробити чимало доброго (І. Франко).

2. Долаючи великі перешкоди, значні труднощі, досягати вирішальних змін у чому-небудь. Лід треба ламати. Треба Гната прикрутити так, щоб він визнав свої помилки і притинив чинити неподобства! Хлопець він, дасться, непоганий (Григорій Тютюнник); Щоб великі труднощі, то й ні. Просто непорозуміння з комунальним господарством міста. Доведеться ще ламати кригу (Іван Ле).

3. перев. чого. Боротися проти чого-небудь небажаного, неприємного в людських стосунках.

Разом з усіма миролюбними людьми народи обох країн будуть .. розбивати лід недовір'я і скептицизму, напelegливо йти вперед до загального миру й дружби між народами (З газети).

37. ЛАМАТИ (рідко ломіти) [СОБІ] ГОЛОВУ над чим, рідше про що і без додатка. 1. Напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь. Сам собі ламав голову над тим — що ж такі трапилося? (А. Голловко); Хлопець часом починав вірити в ті пророкування, відчував себе "науковцем", марно ламаючи голову над з'ясуванням суті такої наукової професії (Іван Ле); Василь .. ламав собі голову, чому не сподобалися Петрові такі мудрування про любов (О. Маркуш); Про це [з'ясування] нічого й голову ламати (І. Нечуй-Левицький); // Розмірковувати над чимсь, гадати про що-небудь. Дід ще довго стояв серед хати, ламаючи голову, який саме з двадцяти запечатаних млинів поруши заборону, але так і не дійшов якогось певного висновку (І. Кириленко); — А я ламаю дурно голову. Десь бачив ніби, а де... (Василь Шевчук); Вона ломилася собі голову над іншою загадкою: — Мені лише цікаво, яку штуку втне нам тітка Клавда (Прина Вільде). ЛАМАТИ [В ГАДКАХ] ГОЛОВИ (про всіх або багатьох). В дебатах приймає участь і Варвара.. — А я так скажу оце: недостойні мужики, щоб над ними голови стільки ламали. Не розуміє свого інтересу — цур йому пек (М. Хвильовий); Дядьки гомоніли собі та ламали голови, куди то їм випаде їхати (Григорій Тютюнник); Дивувалися пастухи, ламали в гадках голови: — Хто він? Був, мабуть, важною птицею (О. Гончар); // Перейматися турботами, переживати, шукаючи розв'язання якогось питання, здійснення чого-небудь. Мелашка з матір'ю перешиптувалися, ламали голову, як вишнувати дорогого гостя (К. Гордієнко); Не день, не два .. ламав він собі голову, роздумуючи над тим, як мені викаркатися [вибратися] з того скрутного становища (Я. Гримайло); — А зараз ламайте голову над тим, як узяти ці висоти хитрістю, розумом (П. Гуриненко).

2. Напружено працювати над розв'язанням якогось складного питання; робити щось. А Шавкун ламав уже голову, нишпорив по товстелезних томах законів (Панас Мирний); Вчені ламають голову над тим, як людям епохи НТР найдоцільніше використовувати дозвілля (П. Загребельний); Став би я заради грошей голову ламати! (Ю. Яновський); Цілий колектив досвідчених інженерів ламав голову над проблемою дамби! (Я. Баш). ПОПОЛАМАТИ ГОЛОВУ (тривалий час). Господи, скільки я голову пополамав, поки дошпортався, в чім діло... (І. Нечуй-Левицький).

38. ЛАМАТИ СПИСИ. 1. за що, навколо чого, у чому і без додатка. Гаряче сперечатися за що-небудь, відстоювати щось, боротися за щось. Сагайдак пішов подивитись на колоди. Може, вони й не варті того, щоб за них ламати списи (С. Добровольський); Почали виступати по одному. Головним чином ламали списи навколо конкретних кандидатур (І. Микитенко); Ще довго довелось Наливайкові та присутнім ламати списи у запальних розмовах з Камулесом (Іван Ле). БАГАТО СПИСІВ ПОЛАМАТИ. Тоді питання це .. стояло дуже гостро. Багато списів поламали прихильники однієї і другої групи (Ю. Яновський). ЛАМАЛИСЯ СПИСИ. Він устав .. і, не мовивши й слова, ніби, окрім нього, нікого тут не було, наче щойно і не ламалися списи через його неслухняність і непоступливість, пішов до своєї кімнати (М. Олійник); // над чим. Пристрасно обговорювати що-небудь, шукати правильного розв'язання якоїсь справи. І доки на педагогічних радах в дискусіях ламають списи над тим, який шлях доцільніший: через працю — до знань чи через знання — до праці? — Кульбака дає по півтори, а то й по дві норми щодня (О. Гончар).

2. у чому, іст. Битися з ворогами. ПОЛАМАТИ СПИСА. Ігор жадає Дону, ліпше йому загинути, ніж повернути коней, не поламавши списа у битві з половцями!.. (Василь Шевчук).

39. ЛАМАТИ / НАЛАМАТИ ХРЕБТІ. Важко працювати, надирватися на роботі. — Послала до нього [до багача] сина. Ламав там хребта (О. Гончар); — Любить цивілізацію, — подумав Гуменний, — то хай же хоч раз наламає хребта заради неї. Хіба мішок з снарядами такий уже важкий ради цієї високої мети (О. Гончар).

40. ЛАМАТИ ЦІНУ за що, яку. Оцінювати що-небудь дуже дорого або просити за щось набагато більше його вартості. Зараз він .. скаже, що я шкуродер, бо ламаю таку безбожну ціну за пустакову роботу (М. Чабанівський).

41. ЛАМАТИ (рідко ломіти) ШАПКУ перед ким і без додатка. 1. Вітаючись, запобігливо, улесливо вклонятися комусь (перев. знявши головний убір); підлецуватися до когось. — Іде значний козак уличко, нікто й шапки не ламає (П. Куліш); А бакалярів розігнали За те, що шапки не ламали У Острій брамі (Т. Шевченко); Ні перед ким не ламав шапки Кифір Авдюк (В. Бабляк); Жоден із них не ламав шапки перед паном (А. Дімаров). М'ЯТИ ШАПКУ. [Сокіл:] Діду Терешко, хіба ж так можна розмовляти?.. [Терешко:] Я ж дипломатично... Не буду ж я перед ним шапку м'яти (М. Зарудний). ЛАМАТИ БРИЛЬ. Всяк бріль лама перед старим [владиною] (П. Грабовський).

2. Приижуючись, просити когось про що-небудь. *Перед ним ламай шапку так, що аж у крижах болить. Може, змінується Шемена, борг відстрочить* (Н. Рибак); *Уже другий день він тягне чарку, закушує... і ні перед ким не ломить шапки* (М. Стельмах).

42. МУР ЛАМАТИ / ЗЛАМАТИ чого і без додатка. 1. Долаючи перешкоди, прагнути до чогось, досягати чого-небудь. *Треба було знаходити спільну мову з дітьми і перш за все зламати мур недовір'я* (З газети).

2. зі сл. гробіш і, зóлото і т. ін. Сприяти в досягненні чого-небудь. — *Іду зараз і виручу* [Оксаю]; *Гроші мур ламають* (Т. Шевченко); *Сказано: золото мур ламас!* (Панас Мирний).

43. НА ПНІ ЛАМАТИ кого, що. Докоринно змінювати когось, щось або руйнувати що-небудь. *Докіль [доки] життя тяжким нас давить валом, На пні ламас силою страшною... Ох, загніздись на дні душі мосі, Важкая думо!* (І. Франко).

ЛАМАТИСЯ

44. ЛАМАТИСЯ, ЯК (мов, шбіи і т. ін.) ГРЕЧАНІЙ БУБЛИК. Неспішно реагувати на чийсь прохання, чийсь пропозицію і т. ін.; навмисне вагатися, упиралися, зволікати. — *Ти не чуєш, що тебе старші питають?.. — Чую, Левку, не оглухла, — з серцем напівобернулась до нього.. — То чого тоді ламасися, мов гречаний бублик? — ще більше похмурнів Левко. — Ціни собі не можеш скласти?* (М. Стельмах).

45. ЛАМАТИСЯ, ЯК (мов, ніби і т. ін.) ДІВКА НА ВИДАННІ. Прикидатися, упираючись, відмовляючись від чогось, приховуючи свої бажання. *А він не хоче. Ламається, як дівка на виданні...* (А. Крижанівський).

ЛАМПОЧКИ

46. ДО ЛАМПОЧКИ що, кому і без додатка, фам. Щось для когось не потрібне або не має значення; байдуже комусь до кого-, чого-небудь. — *Те, що ти пролетар — то до лампочки* (І. Багрянний); *Всі твої лекції до лампочки мені* (М. Стельмах); *Ігор штовхнув Махова ліктем і сказав: — Слухай, кінчай цю волинку. До лампочки тепер* (Ю. Щербак); — *Слухай, ти не чув, хто спалив Карфаген? — До лампочки мені ваш Карфаген* (А. Крижанівський).

ЛАНКА

47. СПОЛУЧНА (зв'язуюча, жива і т. ін.) ЛАНКА між чим, чого. Те, що об'єднує, з'єднує кого-, що-небудь з чимсь, з чимсь; місток. *Одне слово, в християнським віровченні Ісус відвів Іоанну роль сполучної ланки між Ветхим [Старим] Заветом та новим Царством, що гряде*

(З журналу); *Важливою зв'язуючою ланкою між героями п'єси та їх односельчанами з гуцульський характер інтонацій* (З газети); *Ми міцно тримаємося за руки, наче жива ланка поколінь, і, здається, ніяка сила не зможе розірвати і розокремити нас* (Ю. Щербак).

ЛАНТУХ

48. ЛАНТУХ (мішок) ІЗ КІСТКАМИ (з маслаками), ірон. Дуже худа, виснажена людина. *Черевний тиф, туберкульоз і жовтуха перетворили її дужого, вродливого сина на чорний лантух з маслаками, в якому ледве тліла іскра життя* (Л. Первомайський).

ЛАНЦЮГ

49. ЛАНЦЮГ (ланцюг, п'ята) ГІМЕНЕЯ, книжн., жарт. Подружні стосунки; шлюб. *Тут і ті диваки, котрі зопалу, здуру порвали ланцюг Гіменея, покинули дружин своїх* (М. Рудь); *Носив [Йої] на пальці мідяну каблучку від неї — це перше з п'ят.* Гіменея (М. Коцюбинський).

ЛАПАХ

50. У ЛАПАХ чий, у кого. У повній залежності від когось; під владою, під гнітом і т. ін. кого-небудь. *Вони побували в лапах ворога і ледве вирвалися звідти, з фашистського рабства* (З газети).

51. У ЛАПІ чий, кому, до кого, зі сл. по п'а-стися, потрапити, кинути і т. ін. У залежності від когось; під гніт, під вплив і т. ін. кого-небудь. *І ввіймали [Григорія], бузувіри [вороги]. Сам попався їм у лапи* (Є. Кравченко); *Проданий і кинутий в 1939 р. потворному Гітлеру в лапи, він [польський народ] опинився на краю повної загибелі* (П. Козланок); *Солод потрапив у лапи Колородова* (М. Руденко).

ЛАПКАХ

52. НА ЗАДНІХ ЛАПКАХ, перев. зі сл. ходіти, повзти, лізти і т. ін., зневажл. Услесливо, запопадливо, приижуючись і т. ін. — *Подивіться хоч би на всіх тих, що тікали за кордон і звідтіля паплюжили республіку. З якою солоденькою усмішкою повзуть вони сюди на задніх лапках. Де їхнє почуття своєї людської гідності? Це ж кошмар!* (М. Хвильовий).

ЛАПКАХ

53. У ЛАПКАХ. Не в прямому розумінні слова, а іронічно, з насмішкою (про написане, рідше — сказане щось). — *Ще й теорійку, в лапках, пустили: не за нас воно стало, не за нас і перестане* (В. Кучер).

ЛАПУ

54. **НА (у) ЛА́ПУ** кому, зі сл. да́тн, покла́стн і под., фам. Плата за які-небудь послуги або винагорода за щось; хабар. *Спершу — дай йому на лапу... Не даси, то походи* (С. Олійник).

ЛАСКА

55. **БУДЬ ЛА́СКА.** 1. Усталена форма чемного звертання при проханні, запрошенні, пропозиції і т. ін.; прошу́. — *Скажіть, будь ласка, де знаходиться военком? — зупинив її Підпригора* (М. Стельмах); — *Купуйте квіти! Ну, купіть, будь ласка! — І вже букетик у моїх руках* (Л. Дмитерко); — *Ластівка своїх малят .. доглядає, поки крила їм відростуть, а коли крила є, тоді, будь ласка: дарую вам небо, дарую вам простір* (О. Гончар); — *Якщо ви хочете йти зі мною, — будь ласка* (Григорій Тютюнник).

2. Усталена форма вираження згоди, чемної відповіді на слова вдячності і т. ін.; прошу́. [Співбесідник (до Карташова):] *Киньмо цю розмову.* [Карташов:] *Будь ласка* (О. Довженко); — *Трусити, так усіх трусити, піряд. — О, будь ласка!* (А. Головка); — *Облиште ваші жарти. — Будь ласка* (Василь Шевчук).

56. **ЩО ЛА́СКА** чия. 1. Те, що можна; щонебудь. — *Подайте, ясновельможний князю, що ваша ласка, бідному каліці за спасення своєї душі, за Рай пресвітлий...* — *тяг далі Кривоніс старечим дрижачим голосом* (І. Нечуй-Левицький). 2. Все, що загодно, що хочеться. — *Вибирайте, що ваша ласка, — лагідно запрошував продавець, показуючи товари* (3 газети).

ЛАСКАВИЙ

57. **БУДЬ ЛАСКА́ВИЙ** (рідше ласка́в). Усталена форма чемного звертання при проханні, запрошенні, пропозиції і т. ін.; прошу́. *Він до друга Рогози: — Будь ласкавий, підвези!* (С. Олійник); *Ой ти, милий, чорнобривий, та будь же ти ласкав: Та не стреляй [стріляй] моїх утят, як полетять на став* (П. Чубинський); — *То встань, будь ласкав, пане свату* (І. Котляревський); — *Допишеш, пришли мені, ласкав будь* (Василь Шевчук); — *Скажіть Василю, будьте ласкаві, нехай вона вертається додому* (І. Нечуй-Левицький); — *Пустіть, будьте ласкаві* (Т. Шевченко).

ЛАСТІВКА

58. **ПЕ́РША ЛА́СТІВКА** чого і без додатка. Початок у появі, становленні чого-небудь. — *Так от вже створено з південних і далекосхідного тайгового північний виноград. От, погляньте: перша ластівка* (О. Довженко); — *Ну, Федю, вітаю! Перша ластівка і така прекрасна! — захоплено вигукнув Ляшенко, дивлячись на відбиток*

відтиснутої на ротаторі листівки, яку він тримав у витягнутій руці (І. Головенко і О. Мусієнко); *Нарешті маємо першу ластівку повернення — книжку, на обкладинці якої знову стоїть ім'я автора — Валер'ян Підмогильний* (3 газети).

ЛАТАТИ

59. **ЛАТА́ТИ (залатувати) / ЗАЛАТА́ТИ** (полата́ти) ДІРКІЙ (діри) чий, чим, у чому і без додатка. Частково задовольняти потреби в чомусь у край необхідному. *Коли то він уже позбудеться цих боргів, щоб міг працювати на себе, не на те, щоб латати дірки..* (А. Крушельницький); *Якщо ми не ліквідуємо дефіцит бюджету, не перейдемо на нові методи управління, ми постійно лататимемо дірки і ніколи не пошлемо костюма, гідного такої великої країни* (3 газети); *Гітлерівці змушені все частіше залатувати дірки на східному фронті, перекидаючи дивізії з Франції, Голландії, Бельгії* (І. Цюпа); *Орали, сіяли, сподівалися, що літо полатає ті дірки, яких набрала довга, голодна і холодна зима* (О. Кониський); — *Хіба ти забула, що я своїми крейццарами полатав твої діри?* (І. Франко). **ЗАЛАТА́ТИ** [ХОЧ ОДНУ] ДІРКУ (діру). — *Завдаток же взяв у економії?.. — Яку тільки дірку ним залатали? — зітхав Василина* (М. Стельмах); *Гроші — невеликі, правда, але все-таки можна залатати ними хоч одну діру в господарській потребі...* (М. Коцюбинський). **ЛАТА́ННЯ** (залатування) ДІР (дірок). *В його голові дозріла геніальна думка: „повернути готові гроші хлопської каси на латання дір вічно голодної “великої власності”* (І. Франко); *Чому в наших фільмах і досі дикторський текст існує для залатування дірок?* (О. Довженко).

ЛАТКА

60. **ЛА́ТКА НА ЛА́ТЦІ** (лата на латі). 1. Дуже старий, зношений, позашиваний у багатьох місцях (перев. про одяг, взуття і т. ін.); полатаний. *Одежа — латка на латці в кожного, чоботи — носки так і позадиралися* (А. Тесленко); [Чоловік:] *А у тебе плахта Витерта, подерта.. Латка скрізь на латці...* (Олександр Олесь); *Цей невеличкий сухенький дідок у свитці — латка на латці.. — був жвавий і непосидючий* (Я. Баш); *Сорочки на блідих дітях та на Грицькові були чорні, повмазувані, а Грицькова жилетка — лата на латі* (Б. Грінченко). В **ЛАТКА́Х**. *Свистина вся була в латках* (І. Котляревський). 2. Дуже бідний хтось. *Може, дівчина не любить За те, що убогий? І дівчина його любить, Хоч лата на латі* (Т. Шевченко).

ЛЕГЕНДА

61. **ЖИВА ЛЕГЕНДА.** Людина, яка зробила щось особливе, надзвичайне, а також героїчний вчинок, подвиг, нерідко пов'язаний із смертельною небезпекою і т. ін. *І слово, і діло героїв — нетлінні — легендою стали живою* (М. Упеник).

ЛЕГКИЙ

62. **ЛЕГКИЙ НА ГРОШІ.** 1. Той, кому гроші дістаються без затрати великих зусиль. — *Вчені, вони теж, бачиш, різні. Одні вчені на гроші легкі, інші — на мозолі* (О. Довженко).

2. Недорогий, порівняно дешевий. *Сирій хліб, твердила мати, корисний для здоров'я та й на гроші легкий* (М. Рудь).

63. **ЛЕГКИЙ НА РУКУ.** Той, хто досягає успіху в якомусь починанні, в усякій справі, за яку береться; той, кому щастить. *Веселий на вдачу, легкий на руку, рівно став перед командиром, поблизкуючи розумними сірими очима* (М. Стельмах); — *Невезучий я... Програвся... Один ти оце, мабуть, щастливий об'явився на всю Каховку... Двічі підряд [виграв]... — Я на руку легкий, — упевнено пояснив Данько* (О. Гончар); // Той, хто охоче допомагає іншим. — *Ілько легкий на руку. — Правильно, Ілько поміг, — підхопив Петро. — Він взагалі парубок справний* (А. Хорунжій).

64. **ЛЕГКИЙ НА СЛОВО, жарт.** Який любить поговорити; говіркий, дотепний і т. ін. *Легкий на слово, веселий, він любить, зібравши гурт цікавих, брехнути їм з свого вовцякого ж минулого що-небудь приголомшливе, розгонисто-неймовірно* (О. Гончар).

65. **ЛЕГКИЙ НА СПОМІН** (на спомині). Якні з'являється або дає звістку про себе тоді, коли його згадують. — *Осюди б Дмитра Косарика.. Я ще не закінчив думки, як нас обігнала машина.. — Косарик! Слово честі, Косарик! — От уже дійсно легкий на спомин!* (П. Панч); *Виття повторилось. — Ти диви, — пробурмотів від Жарнокльов, — про вовка промова, а вовк легкий на спомини...* (Ю. Збанацький).

ЛЕГКО

66. **ЛЄГКО** (любо, весело і т. ін.) **НА ДУШІ** (на серці) *кому, у кого і без додатка.* Пріємно, спокійно, радісно комусь. *Софії так легко, так весело на душі...* (Леся Українка); *Чого воно люблю так стає на душі, легко на серці, як побачиш з-під снігу зелену травичку?* (Панас Мирний); [Ганна Андріївна:] *Ні, сину, мені легко на серці. Я спокійно відходжу в небуття, бо знаю кінець... Перемогу нашу бачу над ворогом* (Ю. Мокрієв); *Маковейчиківі радісно і легко на серці, бо сонця так багато, що небо аж побіліло від нього*

(О. Гончар); *Йому стало легше на душі* (І. Нечуй-Левицький); *Йонові неначе камінь з грудей став. Легше якось зробилось на серці* (М. Коцюбинський).

ЛЕГШЕ

67. **ЛЄГШЕ НА ГОЛОВУ** *кому і без додатка.* Менше у когось турбот, переживань і т. ін.; спокійніше, пріємніше комусь. — *Нехай там казяться! Нехай трохи побрикаються, то на голову буде легше, — шепотіла Настуся* (І. Нечуй-Левицький).

68. **ЛЄГШЕ НА ПОВОРОТАХ.** Уживається як застереження, погроза, попередження або порада поводити себе по-іншому, краще, не говорити зайвого і т. ін. — *Може б, ви легше на поворотах, товаришу Кульчицький, — скипів Мірошніченко. — Ця дрібнобуржуазна стихія вас хлібом годувє і кров'ю своє зерно захищає* (М. Стельмах); — *Ти гляди мені! Бо я теж гарячий... Ти легше на поворотах!* (А. Головка). **ПОЛЄГШЕ НА ПОВОРОТАХ.** — *Може, ти й стрільнув тоді навмисне коло моєї хати. — Ну-ну! Полегше на поворотах, — чмихнув Кукса* (В. Кучер).

ЛЕДАЦО

69. **ЛЕДАЦО НЄСИТЬ** *кого, фам.* Уживається для вираження незадоволення тим, хто невчасно або довго десь ходить, їздить, перебуває. [Мар'яна:] *Де вас ледащо носить? Уже і гуляти нема коли: скоро буде північ!* (С. Васильченко).

70. **НЕХАЙ** (хай, бодай і т. ін.) **ЛЕДАЦО** *кому, чому, лайл.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, чимсь, несхвалення чого-небудь. *Нехай тобі ледащо!* (Укр.. присл.).

ЛЕЖАТИ

71. **ДАЛЄКО ЛЄЖАТИ** *від чого, жарт.* Відрізнятись від чогось. — *Ото придумали машину — ручну кукурудзосаджалку! — продовжувала молода калі: скільки ж... Чи далеко вона від сати лежала?* (П. Автомонов).

72. **ЛЄЖАТИ В ЗЕМЛІ** (в могилі). Бути мертвим, похованим; покійня. *Перед її очима в круговороті виринали рідні обличчя, і поруч з живими воскресали й ті, що вже давно лежали в землі* (М. Стельмах); *У могилі... Лежить мій друг, що вмер за Ленінград* (М. Рильський).

73. **ЛЄЖАТИ В НЕДУЗІ.** Бути неспроможним ходити через хворобу; хворіти. *Де ж то він, Голубчик мій? Серед чужих долин Лежить в недозі, може, плаче?* (Л. Глібов); *Трістан у недозі лежить, ослаб, мов дитина* (Леся Українка).

74. **ЛЄЖАТИ В РУІНАХ.** Бути зруйнованим, ущент розбитим (про будівлі, населені пункти, місцевість і т. ін.). *Січ лежить у руїнах, неначе давня Троя* (І. Нечуй-Левицький); *Він полишив*

у себе за плечима Європу, яка ще лежала в руїнах (П. Загребельний); *А тридцятилітня війна у Європі, вона ж тільки щойно закінчилась, коли почалася наша національно-визвольна під проводом Богдана Хмельницького. Європа лежала в руїнах, собаки вили на попилицях* (Л. Костенко).

75. ЛЕЖАТИ ЛОСКОМ. 1. Бути непробранним, невпорядкованим і т. ін. (Степан:) *У Трохи́ма лежить все лоском у полі, так я оце йду прохати допомоги у добрих хазяїнів* (М. Кропивницький). 2. Нічого не робити, байдкувати якийсь час. [Хівря:] *Всі лоском лежали аж до другого півдня* (Г. Квітка-Осиков'яненко).

76. ЛЕЖАТИ НА ДУШІ (на серці). 1. у ко-го і без додатка. Бути предметом постійних роздумів, переживань, страждань і т. ін.; турбувати, гнітити когось. *Я знаю, що в сього Кирила Тура щось на душі важке лежить* (П. Куліш); *На серці ж у Надії лежала печаль. ..Юрій від одинокого пострілу недобитого фашиста назавжди залишився у чужій землі* (С. Чорнобривець). **ВАЖКИМ КАМЕНЕМ** (тягарем) **ЛЕЖАТИ НА СЕРЦІ.** Першою найболючішою втратою для нього була смерть Юрія Бряньського. *Важким, фізично відчутним каменем вона тепер лежала на серці...* (О. Гончар); *Він умів не просто слухати, а викликати у свого співрозмовника басання висловити все, що важким тягарем лежало на серці* (З. Тулуб).

2. кому. Викликати чнось прихильність, подобатися комусь і т. ін.; схвалювати щось. *Грабунок, як такий, ніколи не лежав йому [Довбушу] на серці, і тепер та обставина, що він виступав лише як [як] месник, ..се окрилювало* (Г. Хоткевич).

77. ЛЕЖАТИ НА ПЕРИНАХ (на печі, на подушках і т. ін.), ірон. Нічого не робити, не перетруджуватися; ледарювати. — *Хіба б і ми не лежали на перинах так само, як вони, коли б у нас такі достатки?..* (Панас Мирний).

78. ЛЕЖАТИ НА ПЛЕЧАХ чийх, кого. 1. Бути чнім-небудь обов'язком. *На його плечах лежало забезпечення безквартирних житлом* (Ю. Збанацький); *Скільки важливих справ лежить зараз на його плечах* (В. Дрозд).

2. Бути предметом чийх-небудь турбот, піклувань і т. ін. *Він почав молоти щось про тягар відповідальності, який лежить на його плечах* (Ю. Яновський).

79. ЛЕЖАТИ НА ПОВЕРХНІ. Бути легким, доступним для розуміння, пізнання і т. ін.; бути очевидним. *Сприймання картин завдяки відсутності глибоких і тонких підтекстів та багатоплановості вичерпуються незвичайно швидко, як і все, що лежить на поверхні* (О. Довженко); *А розгадка всього лежала на поверхні, тільки її*

ніхто не помічав (З журналу); *Нелегко відповісти на ці запитання, хоч істина тут, як кажуть, лежить на поверхні* (З журналу).

80. ЛЕЖАТИ НА СМЕРТНОМУ (смертнім) **ЛОЖІ** (одрі), книжн., уроч. 1. Бути безнадійно хворим; помирати. [Йоганна:] *То ж він мене зцілю, як я лежала на смертнім ложі!* (Леся Українка).

2. Померти, бути покійником. *На ложі смертню лежить* [покійний] (Ю. Яновський).

81. ЛЕЖАТИ ПІД СПУДОМ. Залишатися тривалий час без уваги; бути забутим. *Повісті* [Т. Г. Шевченка, написані російською мовою на заслання] *лежали під спудом аж до 1888 року і лише потім були надруковані* (Від давнини...); *// Не використовуватися. Довгий час лежали під спудом великі запаси руди поблизу села* (З газети).

82. ЛЕЖАТИ ПІД СУКНОМ. Залишатися без уваги, бути відкладенням, навмисно затриманим (перев. про те, що потребує термінового розгляду, використання і т. ін.); не розглядатися. *Справа, що потребувала негайного вирішення, лежала під сукном* (З газети).

83. ЛЕЖАТИ ПЛАСТОМ. Тяжко хворіти, не підніматися через слабкість; не вставати. *Дід Омелько так заслаб від побоїв, що лежав пластом* (З. Тулуб); *Лежить хлопець пластом, тільки губами спраглими ворухить, тільки дише важко* (Ю. Збанацький).

84. ЛЕЖАТИ ТРУПОМ. 1. Погано себе почувати, відпочивати після великої втоми, виснажливої роботи, хвороби тощо. *Лежали трупою цілий день, братися за роботу було несила* (З газети).

2. Тривалий час не використовуватися, бути розкиданим або ставати непродатним (про речі). *Серпи, коси, вози, зброя — все трупою лежить коло хат* (С. Васильченко).

85. ЛІГМА (лѣжнем, лѣжма і т. ін.) **ЛЕЖАТИ.** Нічого не робити; ледарювати, байдкувати. *День і ніч трудились То на полі, то в городі, лігма не лежали, Зароблене туго, цупко про запас держали* (Укр. поети-романтики...); *// Не діят, не включатися в активне життя; бути пасивним. Час такий, що нікому лежнем лежати не годиться!* (П. Панч).

86. НА ЛАВІ ЛЕЖАТИ. Померти, бути покійником. [Сава:] *"Не дочекаєш ти того... — тицала вона [матн]. — Скорше буду на лаві лежати! Ти заженеш мене в сиру землю!"* та й з тим луснула мене в лице... (О. Кобилянська); *Правдів наказував зірвати його [ряст] швиденько і топтати... а хто не встигне — тому на той рік рясту не топтати, на лаві лежати* (Ю. Яновський). **НА ЛАВЦІ ЛЕЖАТИ.** *І жив — не любила, і вмер — не*

тужила, і на лавці лежить — і не буду любити (Укр.. присл.).

87. НЕДАЛЕКО ЛЕЖАТИ від чого, жарт. Бути чимось схожим на щось інше, але трохи поступатися своїми якостями, властивостями і т. ін. Серп від коси, як кажуть, недалеко лежав. Тепер і для серпа є діло (3 газети).

ЛЕЖИТЬ

88. ЛЕГКО (погано, недобре і т. ін.) ЛЕЖИТЬ. Не дуже оберігається, не охороняється; можна красти. — Усе, каже, крадь, де тільки легко лежить... (Панас Мирний); — От скажіть, тату, а коли ми не брали того, що погано лежало? (М. Стельмах); Іноді просто прибирав, де погано лежало, а то й крав (П. Загребельний); Він змалку такий. Що погано лежить, так і липне до його рук (В. Дрозд); Тітка ж Ялосовета ніколи не зазіхала і не посягала на те, що погано лежить (П. Загребельний).

ЛЕЛЕ

89. ОЙ, ЛЕЛЕ. Уживається для вираження здивування, захоплення, страху, жалю і т. ін.; ох. Зазирнув [Макар Іванович] у передпояк .. і охолов. Ой, леле! Офіцер... (М. Коцюбинський); Ой, леле, Христия вже пішла, а я ще сиджу (С. Васильченко); О (і) ЛЕЛЕ. І раптом він — о леле! — у стіні Побачив двері ще якісь чудні (М. Бажан); Читаю. І леле! Від збірки оповідань тільки мокре місце лишилося (3 газети). ОЙ, ЛЕЛЕ-ЛЕЛЕ. Ой, леле-леле, чого тільки не чували ми тут (Остап Вишня).

ЛЕЛЕНЬКО

90. ЛЕЛЕНЬКО МОЯ. Уживається для вираження здивування, захоплення, страху, жалю і т. ін.; ох. Дивилась на Сеспеля і не впізнавала його. Леленько моя, як то висушила людину хвороба, як змудила! (Ю. Збанацький).

ЛЕПЕТЛИВИЙ

91. ЛЕПЕТЛИВИЙ НА ЯЗЫК. Той, який любить багато говорити; балакучий, язикатий. — Зануда на язык лепетливий, а ми люди убогі: боїмося поговору (І. Нечуй-Левицький); // Який може почуте переказати іншим, розголосити таємниці. — А Паладій лепетливий на язык, скаже ще комуся, а хтось довідається (І. Нечуй-Левицький).

ЛЕПТА

92. ЛЕПТА ВДОВИЦІ. Порівняно невеликий, сильний вклад у що-небудь спільне. Це б то, бачиш, лепта удовиці (М. Номис); Будь ти й мені за ознаку надії, Що не потоне народ наш без сліду в народностях інших, Що до скарбниці, до

вічного поступу інших народів Він хоч убогу лепту удовиці успіє вложити (В. Самійленко).

ЛЕПТУ

93. НІ НА ЛЕПТУ. Анітрохи, зовсім, ніскільки, ніяк. Такий, що ні на лепту не поступиться, ні на лепту (3 газети).

ЛЕТІТИ

94. ЛЕТІТИ (іти) / ПОЛЕТІТИ (піти) ДОГОРИ ДНОМ (дрігом, ногами і т. ін.). Зазнавати краху, втрачати будь-яке значення, силу і т. ін.; рушитися. Усі плани летіли догори дном (3 газети); — Коли б і зовсім всі наші наміри не полетіли догори дригом (А. Головка); — А приїхав оцей задовський [Заруба], і все пішло догори дном (В. Кучер).

95. ЛЕТІТИ / НАЛЕТІТИ, ЯК МУХИ НА МЕД. Охоче поспішати кудись з намірами одержати задоволення, насолоду і т. ін. Ленять, як мухи на мед (Укр.. присл.); Курити хочеться. Кращої принади не вигадаси. Налетять, як мухи на мед (3 газети).

96. ЛЕТІТИ / ПОЛЕТІТИ ВІТРОМ (як вітер) перев. куди. Дуже швидко бігти, їхати, йти (перев. нічого навкруги не помічаючи); мчати, поспішати. [Михайло:] Куди ж ти, мов вітер?.. Іванко справді вітром летів в оселище (А. Хижняк); — Я, як зачула, то й полетіла вітром, не тямлячись, тільки одна молитва у серці стояла — тебе застати, тебе рятувати (М. Старицький).

97. ЛЕТІТИ / ПОЛЕТІТИ ДО ДІДЬКА (до біса, к бісу і т. ін.). Зазнавати краху, переставати існувати, діяти; рушитися. Ці настанови мають силу лише до певних меж, досить створиться у дорозі гострій ситуації, як одразу всі вони летять до дідька (О. Гончар); При помочі [за допомогою] двох Ваших же делегатів летить к бісу прогресивна газета (М. Драгоманов).

98. ЛЕТІТИ / ПОЛЕТІТИ СТОРЧАКА (сторч, сторч головою і т. ін.), ірон. 1. до когось-чого, куди. Дуже швидко бігти, йти (перев. нічого навкруги не помічаючи); мчати, поспішати. Сторчача летів додому (П. Куліш); Сторч головою лечу до хатиш.. і, розпашилий, зупиняюсь на порозі (М. Стельмах). ВЛІТАТИ СТОРЧА ГОВОЮ. Беру листа і вже сторч головою. влітаю в хату (М. Стельмах).

2. Падати. — Геть мені з очей, бо матимеш таку виправу, що через поріг сторчача летітимеш (М. Стельмах); Він перекидався, орав носом сніг, летів сторч (І. Сеиченко); Наткнувся [чоловік] на Івася.. поточився і сторчача полетів через хлопця (Панас Мирний); Хуліган не дав Любчику відповісти, шарпонував його і так штовхнув, що той полетів сторчача (А. Хижняк).

99. **ЛЕТІТИ / ПОЛЕТІТИ СТРІЛОЮ** (як стріла). Дуже швидко бігти, їхати (перев. прямо, нікуди не звертаючи). Тоненьким голоском він по-нукає собаку, і той *летить стрілою* (В. Гжицький); Кінь *летить стрілою* з-за гори в село (С. Голованівський); Собаки аж за п'яти хапають, а Кирило Іванович як *стріла летить* (Панас Мирний).

100. **ЛЕТІТИ / ПОЛЕТІТИ У ПРІРВУ**. Зазнавати повного краху, невдачі; рушитися. [Терлецький:] Ні, Ірино! Не можу я, щоб всі мої надії, Майбутнє наше через цей обрубок Дірявої якоїсь каменюки *Летіли в прірву* (Л. Дмитерко).

101. **ЛЕТІТИ / ПОЛЕТІТИ ШКЕРЕБЕРТЬ**. Зазнавати краху; рушитися, пропадати і т. ін. — *Все летіло шкереберть, все на очах мінялося, і тільки твоя любов ні?* (О. Гончар); Думалося, ось вона прийшла пора, і раптом *полетіло все шкереберть...* (І. Цюпа); — *Це ж твої плани полетять шкереберть?* (П. Автомонов); // Не давати результату; не виходити. — *Отак здається, наче все знаю і вмію, а почну щось робити — шкереберть летить* (М. Тарновський).

102. **ЯК** (мов, немов і т. ін.) **НА КРИЛАХ ЛЕТІТИ**. Швидко, легко йти, бігти (перев. у стані збудження). Люда немов на крилах *летіла по сходах* (М. Зарудий). **НА КРИЛАХ ЛЕТІТИ**. *Не йшла Оленка — на крилах летіла* (П. Куліш). **НІБИ НА КРИЛАХ ЛІТАТИ**. Дівчина як вогонь *палахкотливий* — усе в неї в руках горить, і сама вона *ніби на крилах літає* (П. Гуріненко); // до кого, куди. З радістю поспішати. — *Хоч круть-верть, хоч верть-круть, а кореспонденти до нас як на крилах летять* (В. Большак); *І Настя летіла до своєї крихітки як на крилах* (З газети).

ЛЕТУ

103. **НА ЛЕТУ** (на льоту), з дісл. 1. Дуже швидко, відразу, тут же. *Лиш відійдеш від них — гримне тобі услід вибух реготу. То, певно, вже щось підмітили в тобі і влучним, вразливим дотепом схарактеризували на лету* (Г. Хоткевич).

2. Поспішати, мимохідь, побіжно і т. ін. Син... *щось на лету гукнув батькові, але за гулом, за тупотом Оленчук нічого не розібрав* (О. Гончар).

ЛИГИ

104. **І** (та й) **ЛИГІЙ, фам.** Швидко йнаправитися куди-небудь або залишити якесь місце; піти. *Ломаку під руку та й лиги!* (Укр.. присл..).

ЛИЗАТИ

105. **ЛИЗАТИ ГУБИ** (губки). 1. Бажати чого-небудь приємного, перев. без можливості його дістати, мати. “Що за удаля, що за сила!” —

парубки казали, і дівчата тишувалися [шепталися] і губки лизали (Сл. Б. Грінченка).

2. *кому, рідше до кого*. Виявляти свої почуття, прихильність. *Не тоді мені лизги губи, як солодкі, тоді мені лизги [губи], як гіркі* (М. Номис); *Лизав до молодого губки, буркотав, як голуб до голубки* (Сл. Б. Грінченка).

106. **ЛИЗАТИ П'ЯТИ** (п'ятки) *кому, зневажл.* 1. Підлабузюватися до когось, принижуючи власну гідність; підлещуватися. *Нестор Довговух, що його так немилосердно товк Геллерфорт,.. і після побоїв знов лизав йому п'яти, ніби нічого й не сталося* (А. Хижияк).

2. Служити комусь, працювати на чийсь користь. *Галицькі бояри чужинцям п'яти лизуть, продають рідну землю* (А. Хижияк); *Є і такі, що впали ниць і лизуть п'яти ворогам...* (М. Гіринь); // *Вислужуватися перед кимсь. — Відомо, кому поталанить.. Хто Степану п'ятки лизе...* (В. Дрозд).

107. **ЛИЗАТИ РҮКИ** *кому, рідше у кого і без додатка.* 1. ірон. За надто виявляти прихильність, велику увагу до когось. *Йй було досадно. Бач, дома готовий руки лизати, а на вулиці стріне — одвертається* (Панас Мирний); [Крамарюк:] *Тобі треба мати при собі базня, над яким ти будеш сміятися, кепкуват,.. а він лизатиме у тебе руки* (І. Карпенко-Карий). **ЛИЗАТИ ПО РУКАХ**. *Все корилось перед ним, шанувало, поважало і лизало по руках* (І. Франко).

2. *зневажл.* Підлабузюватися до когось, принижуючи власну гідність; підлещуватися. — *Засіяла лани свої? Багато тобі наміряли? Де ж ті пани, що ти їм руки лизала?* (М. Коцюбинський); [Герасим:] *Ах ти ж погань! Мужєва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапки скидала* (І. Карпенко-Карий); *Перед панамі любив у три погібелі згинатися та руки їм лизати* (Л. Дем'ян). **ЛИЗАТИ РҮКУ**. — *Сидіть,.. голодуйте, лизайте руку, що випадково кине вам кістку, і за всі ваші муки й рани не смійте просити скибки хліба чи сорочки* (З. Тулуб).

108. **ЛИЗАТИ ХАЛЯВУ** (чоботи, черевіки і т. ін.) *кому, у кого, зневажл.* Підлабузюватися до когось, догоджати комусь, принижуючи власну гідність; підлещуватися. *Стояли ліктори, а цар.. Самодержавний государ! Лизав у ліктора халяву, Щоб той йому на те, на се...* *Хоч півдина-рія позичив* (Т. Шевченко); — *Завжди так: поки їм треба, вклоняються, чоботи лизуть, а потім за собаку мають* (З. Тулуб); — *Ще будеш мені в ноги надати, будеш чоботи лизати* (М. Стельмах); — *Ех... Таких, як він, дуже й дуже мало на світі. Ти сьогодні побачила. Вечірком черевіки йому лизав* (Ю. Мушкетик); — *Свої пани ще*

гірші! Брат поневолив брата, козак такого ж козачка і, щоб не втратити цих привілеїв, патинки лижже кожному, хто дав йому те право!.. (Василь Шевчук).

109. ЛІЗАТИ [ЯЗИКОМ] ДВА БОКІ, ірон., зневажл. Служити одночасно двом протилежним сторонам, групам, ворогуючим особам і т. ін.; підтримувати протилежні погляди. — *А-а, — ревіє на нього Інокентій. — Смирнений. Язиком два боки лижжеш? І ти поцезнеш! Поцезнеш!* (Григорій Тютюнник).

ЛИЗЕНЬ

110. НЕХАЙ (хай) ЛІЗЕНЬ (лиз, рідше лизь і т. ін.) ЗЛИЖЕ (лизіє) кого, що, лайл. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги до когось, недоброго побажання комусь. *Нехай тебе лизень злижє!* (М. Номис). *Лизень тебе лизень лизне* (Сл. Б. Гріченко).

111. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЛІЗЕНЬ (лиз, рідше лизь і т. ін.) ЗЛИЗАВ, жарт. 1. кого. Хтось швидко, непомітно, безслідно зник. *Немовби й не було його тут. Як лизень злизав Козака* (О. Ільченко); *Почали у Вужачому пропадати вівці, телята, кози. Відіб'ється якесь од гурту, і як лиз його злизав* (Л. Юхвід); *До Стьопки, — як його лизь злизав. Що вже було Петрові та Йванові, що випустили Стьопку* (Панас Мирний); *Шукали, шукали Феньки — як лизь злизав!* (Панас Мирний). ЛІЗЕНЬ ЛІЗНУВ, А землевпорядників лизень лизнув! (Ю. Яновський). ЛІЗЯ ЗЛИЗАЛА. — *Нема [телиці], лизя злизала* (Є. Гуцало); // *Хтось згинув, пропав, щез. Як лизом злижє, безос. — З них аж пір'я полетить! Всю цю прокляту гітлерню як лизом злижє...* (О. Гончар). 2. що. Щось безслідно зникло, перестало існувати і т. ін. *Ні цурочки, ні цеглини мало!*... *Все мов лизень злизав* (Олена Пчілка); [Лікар:] *Я зварю тобі такого декокту [відвару з лікарських рослин], доброго на смак: поп'єш його три дні і все мов лизень злижє, будеш ізнов здоровий як бик* (Переклад М. Лукаша). ЛІЗЕНЬ ЗЛИЗАВ. Контрольно-слідове смугу давно лизень злизав (П. Загребельний).

ЛИЗНУТИ

112. ЛИЗНУТИ СКЛЯНОГО БОГА, ірон., заст. Випити хмільного, напиться, бути п'яним. — *А що, лизнула скляного бога?* — *питався він, нахилившись над її лице, заглядаючи у закриті очі.* — *Дурочка!* (Панас Мирний).

ЛИЙ

113. ХОЧ НА СОБАКУ (на хвіст собаці) ЛИЙ (вілий), вульг. Дуже несмачний (про рідкі

страви та напої). — *Це, — каже, — не борщ, а кислоюшка, хоч на хвіст лий собаці!* (П. Козланюк); *Бульйон такий подали, такий, хоч на собаку вилий* (3 газети).

ЛИКО

114. ЯК З ГРІЧКИ ЛІКО, жарт. Поганий, нікчемний, нікудишній і т. ін. (перев. про кого-небудь). — *Що ж робити?* — *звернувся Дорошук до виконроба. — Орієнтуйтеся, ви бригадир, — кинув той. — „З мене такий бригадир, як з гречки лико“* (М. Ю. Таривський).

ЛИМОН

115. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ВІЧАВЛЕНИЙ ЛИМОН. Людина, яка має поганий вигляд через хворобу, переживання, втому тощо; змучений, знесилений, худий і т. ін. *Після хвороби тепер був як вичавлений лимон, важко було впізнати* [чоловіка] (3 газети).

ЛИН

116. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЛИН МУЛУ, зі сл. наїстися, набратися і т. ін., ірон. Доскоchu, вволю, багато. *Набрався, як лин мулу!* (Укр. присл.).

117. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЛИН ПО ДНУ, перев. зі сл. ходити. Спокійно, вільно, безпечно і т. ін. *Ходить, як лин по дну* (М. Номис).

ЛИНВІ

118. ЯК (мов, немов і т. ін.) ПО ЛІНВІ, перев. зі сл. ходити. Відчуваючи постійну небезпеку, тривогу, повсякчас ризикуючи; дуже обережно. *О, скільки прикрозців завад йому Рубан! Сергій увесь час ходив перед ним, немов по линві, кожнунуть почувався насторожі* (Ю. Мушкетик).

ЛИНУЛИ

119. ЯК (мов, паче і т. ін.) ЛИНУЛИ (хто линув) КИП'ЯТКОМ (кип'ятку) на кого. 1. Хтось почервонів або скрикнув тощо від почуття, побаченого і т. ін. — *Можє, москаль який зайде.. — Чого ж вони сюди зайдуть? — дивується Христя. — А може, до тебе! На Христю паче хто кип'ятку линув!* (Панас Мирний).

2. зі сл. крикнути, збійкнути і т. ін. Дуже голосно, сильно, різко і т. ін. *Кайдашиха крикнула так, неначе на неї хто линув кип'ятком* (І. Нечуй-Левицький).

120. ЧУЮ, неначе і т. ін.) ЛИНУЛИ (хто линув) ХОЛІДНОЮ ВОДОЮ (водбою з льобом) на кого. Хтось дуже вражений, приголомшений чимось, раптом став смутним, мовчазним і т. ін. — *Адже ж ото моя мати!.. А ондечки й моя свекруха... На Мелашку неначе хто линув*

водою з льодом. Вона одхилилась за ворота (І. Нечуй-Левицький).

ЛИНУТИ

121. ДУМКОЮ (мріямн, серцем і т. ін.) ЛИНУТИ (летіти) до кого—чого, куди. Пориватися, прагнути до кого-, чого-небудь, кудись. Добру хвилину стояли вони мовчазні .. і линули думкою в майбутнє (О. Довженко); Хоч де б він був, чи з цього, чи з протилежного боку земної кулі, він і звідти линув думками сюди (О. Гончар); Думкою лине до сина (М. Стельмах); Галя звернула до хутора. Думкою летіла поперед себе. Нарешті вона довідається, де її рідні (Ю. Збаицький); Кожне дитя Мріями лине в широке життя! (С. Олійник); А я дивлюся... і серцем лину В темний садочок на Україну (Т. Шевченко). ВСІМА ДУМАМИ ЛЕТІТИ. Він солодко вкладається на ліжку, всіма думами летячи до Ульяні (М. Стельмах). В ДУМЦІ ЛИНУТИ. Летить, хмари, вкрай південний, Там у мене рідна хата; .. Сам туди я в думці лину, Хоч мене там і забули (П. Грабовський).

ЛИПКУ

122. ЯК ЛІПКУ, перев. зі сл. обібра́ти. Не залишивши нічого; дочиста, повністю, безосвісно і т. ін. — Злигались удвох [пан і прикажчик], доки головище, обібрати нас, як липку (Панас Мирний); Багато хто глибоко переконаний, що.. їх оббирають, як липку, рідні конторські крючкотвори, вступаючи у кричущу невідповідність із кримінальним кодексом (З журналу).

ЛИПНУТИ

123. ЛІПНУТИ ДО ЖІНОЧИХ СПІДНИЦЬ, жарт. Любити жінок, часто залицятися. Слова від них зайвого не почувш, на чуже навіть оком не поведуть, до жіночих спідниць не липнуть (І. Голубченко і О. Мусієнко).

124. ЛІПНУТИ (прилипа́ти) / ПРИЛІПНУТИ ДО РУК чийх, яких, кому. Незаконно привласнюватися ким-небудь. Що погано лежить, так і липне до його рук (В. Дрозд); Міцно липнуть вони [дукати] до посольських і сенаторських рук (З. Тулуб); — Саливон з Гнатом заправляють хазяйством, в їх руках зерно, мука, мед.. — все прилипає їм до рук, вже давно по них плаче тюрма (К. Гордієнко). ПРИЛІПНУТИ ДО РУКІЙ. І чого Кобзарка, Серідоко заповзялися так проти нього? Що там щось до його руки прилипло? (Ю. Мушкетик).

125. ЛІПНУТИ, ЯК (мов, ніби і т. ін.) БДЖО́ЛИ (му́хи) ДО МЕ́ДУ до кого—чого. Виявляти свою приязнь до когось або великий інтерес до кого-, чого-небудь; намагатися бути біля

об'єкта своєї уваги. Дівчата липли до його [нього], як бджоли до меду (І. Нечуй-Левицький); Цікаві панночки посаг розглядають.. Так вони і липнуть до того, як мухи до меду! (Марко Вовчок); На вечорниці почала ходити [Оленка]. Парубки липли до неї, як мухи до меду (Р. Іваничук).

126. ЛІПНУТИ, ЯК (мов, ніби і т. ін.) СМО́ЛА [ДО ПІДІ́СКА] до кого, нескх. Нав'язливо виявляти свою прихильність, набридливо звертатися до когось у яких-небудь справах; приставати до когось. [Драйко:] Відчепіться ви від мене! Раз по раз липнете до мене, мов смола до підіска (М. Кропивницький); До гетьмана, як смола, липли старшини (Іван Ле).

127. ЛІПНУТИ, ЯК (мов, ніби і т. ін.) [ТОЙ] РЕП'Я́Х до кого і без додатка, жарт. Набридливо виявляти свою приязнь, нав'язувати кому-небудь своє товариство; чіплятися до когось. [Павло:] Друга б, здається, бачивши, що я від неї, і собі б від мене, і чудово б було; так ні, липне, як той реп'ях! (М. Кропивницький); — Знаєш, Альберт, не липни до мене, як реп'ях. Що ти від мене хочеш? (П. Автомонов).

ЛИС

128. СТАРИЙ ЛИС; СТАРА ЛИСИ́ЦЯ.

1. жарт. Бувала, досвідчена людина. — У вас, молодий чоловіче, мудрість мужа, а хитрість змія-искусителя [спокусника]. Мене [декана], старого лиса, кругом пальця обкрутити (П. Колесник); Генрі бере дочкувати мої мемуари, а я, хитрий старий лис, виходжу на балкон (Ю. Яновський). 2. зневажл. Лукава, нещира, хитра і т. ін. людина. Завідуючий був старий лис, з медом на устах (С. Васильченко); В сусідах живе його суперник, старий лис. Що тільки може — гарбас до себе (О. Маркуш); В серці її все аж кипіло від гніву. В таку мить цей старий лис .. тікає від роботи (В. Собко); Юнона, козир-молодиця, Юнітеру не піддалась, Бо знала, що стара лисиця На всякі штуки удалась (І. Котляревський); — Стара лисиця той Турковський! А я? де мої очі були?! (Лесь Українка); // Літній чоловік, який залицяється до дівчат, молодих жінок; спокусник. [Гнат:] Дурив тебе, старий лис! Ой, та я йому ноги поламаю, аби знав, як лисим чолом перед молодими дівчатами світити (І. Франко).

ЛИСТ

129. ЯК (мов, наче і т. ін.) ЛИ́СТ ЗА ВОДО́Ю, зі сл. пі́ти, спли́вти і т. ін. Безслідно, безповоротно, назавжди. Знов пливуть дні, плывуть ночі — царинин же гнів не спливає за днями, як лист за водою (Дніпрова Чайка); — Пішла моя краса марно, наче лист за водою, — сказала Василина (І. Нечуй-Левицький).

ЛИСТОК

130. ФІГОВИЙ ЛИСТОК чого і без додатка, книжн. Те, чим прикривають, маскують що-небудь (перев. щось нечесне, ганебне і т. ін.); лицемірне маскування. *Треба так прямо й говорити, а не прикриватися фіговим листком* (З газети); *Тему творчості, тему призначення митця розвиває в комедії ["Золота рама" Л. Дмитерка] й образ Тимофія, який прикриває своє внутрішнє убожество та нікчемність фіговим листком неоніцизму* (З газети); — *Він, даруйте, не прикриваючись нашими фіговими листками, сказав своїм сучасникам і нащадкам, що жага наживи, жага власності — не гріх, а необхідність* (М. Стельмах).

ЛИСТУ

131. ЯК ЛИСТУ НА ДЕРЕВІ кого, чого. Велика, незліченна кількість кого-, чого-небудь; дуже багато. — *То вже й нема гайдамаків у вас там? — Чому нема? Ого!.. Нас як листу на дереві* (Г. Хоткевич).

ЛИТИ

132. ЛИТИ ВОДУ, ірон. Говорити або писати неконкретно, безмістовно, нецікаво і т. ін.; вести розмови замість того, щоб робити щось. *Сподіваюся, що в новому році письменники будуть менше "лити воду", а більше писати* (З газети). **ЛИТИ ВОДИЦЮ**. Досить уже лити водицю, слід переходити від слів до діла (З газети).

133. ЛИТИ ВОДУ НА МЛИН чий, кого, кому. Діяти на чію-небудь користь, допомагати комусь. — *Бачимо, на чий ти млин воду ллси* (А. Головка); *В гіршому [випадку] означає, що ми всі ллємо воду не на той млин...* (Н. Рибак); *Навіщо ж лити воду на млин всіляких .. переродженців?* (В. Дрозд); — *Бачите, як часом можна несеєдому лити воду на млин нашим ворогам. Добре, що Канушевич вчасно опам'ятався* (Г. Коцюба).

134. ЛИТИ КРОКОДІЛЯЧІ СЛІЗОБИ, ірон. Нешироко болівати за кого-, що-небудь; лицемірно. *Клаус Менерт очолив усю підступну систему ідеологічних диверсій.. Тепер Менерт ллє крокоділячі слізи* (З газети). **ЛИТИ РЯСНІ КРОКОДІЛЯЧІ СЛІЗОБИ**. Органи масової дезінформації.. виступають на захист грибка-маслюка, ллючи рясні крокоділячі слізи (Є. Гуцало).

135. ЛИТИ (ЛІТИСЯ) ЛИВЦЕМ. Іти (про великий, сильний дощ). — *Оце недавно лили ливцем місяцями страшні наглі дощі* (І. Нечуй-Левицький); *Дощ ливцем лив усю ніч* (З газети). **ЛИНУТИ (ПОЛІТИСЯ) ЛИВЦЕМ**. Заберіть собі оцю сіль. Та забирайте до дрібочки, бо як часом лине ливцем тучний дощ, то щезне уся риба в Сулі

(І. Нечуй-Левицький); *Наступає хмара.., з неї ливцем полється наглий тучний дощ* (І. Нечуй-Левицький).

136. ЛИТИ МЕДОВІ РЕЧІ. Говорити облесливо, нешироко і т. ін.; підлезуватися до когось. *Ліз людям у душу, лукавив, просив дати в борг грошей, без утипу лив медові речі* (З журналу).

137. ЛИТИ (ПРОЛИВАТИ) / ПРОЛИТИ [КРИВАВИЙ (СОЛОНІЙ, СЬОМІЙ і т. ін.)] ПІТ. Вконувати важку, складну роботу, докладаючи великих зусиль; надриватися, перевтомлюватися. *Бідний піт ллє, а багатий його кров п'є* (Укр. присл.); *Все віддай на вжиток люду, Цю, ллючи кривавий піт, Не жалів для тебе труду* (П. Грабовський); *Вранці вийшли на роботу.. І не стидались лити поту На лоні братньої землі* (Олександр Олесь); *Піт солоний пролива* [перекладач] — *Ну й попалися слова! Аж розпухла голова...* (О. Ющенко); *Груша росте собі.., а на виноградниках людини треба пролити сьомий піт* (М. Томчак); *// ущо. Вкладати в щось свою працю. Честь тому, хто в землю чорну В спеку, в холід піт свій ллє!* (П. Грабовський).

138. ЛИТИ (ПРОЛИВАТИ) / ПРОЛИТИ СЛІЗОБИ. 1. Плакати. — *А що ж маю робити? Хіба сяду та буду слізи лити?* — сказала байдужим тоном *Опися* (І. Нечуй-Левицький); *Довелось на чужині Тільки [тілєкн] слізи лити* (Т. Шевченко); *[Анна:] Якби я кожен раз, відкоша даючи, лила ще слізи, то в мене б очі випляли досі!* (Леся Українка); *Марися сумувала, Мліла, слізи проливала* (Л. Первомайський); *Скільки сліз пролила [матн] потаємці ночами, коли Вутанька повернулася з Таврії ні дівчиною, ні вдовою* (О. Гончар). **СЛІЗОБИ ГРАДОМ ЛЛЮТЬ З ОЧЕЙ**. Івась зціпив зуби; слізи з очей градом лили, він мовчав (Панас Мирний); *// Бідуючи, страждати і т. ін. Сиротою жити — слізи лити* (Укр. присл.). **ЛИТИ СЛІЗКИ**. *Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють* (Укр. присл.).

2. чий, які. Завдавати комусь страждань, горя. **РОЗЛИВАТИ СЛІЗОБИ**. Один у неволі скіє, а другий п'є, розливає слізи людські (Панас Мирний).

139. ЛИТИ ХОЛОДНУ ВОДУ [ЗА КОМІР] кому, на кого. Приголомшувати, лякати і т. ін. когось чимось сказанним. *Командуючий фронтом змикнув у трубку і сердито сказав: — Ти мені, Рагузін, не лий холодну воду за комір. Скажи краще, що будете робити?* (П. Гуриченко). **ЛИНУТИ ХОЛОДНОЮ ВОДОЮ**, зі сл. згадки, слова і т. ін. Згадки линули на нього холодною водою і скували вільність рухів (М. Коцюбинський).

ЛИТИСЯ

140. **ЛИТИСЯ / ПОЛИТИСЯ РІЧКОЮ** (річка́ми, ріко́ю і т. ін.), зі сл. горі́лка, вно́ і т. ін. Затрачатися, використовуватися і т. ін. у великій кількості. *Весілля було пишне та бучне...; горілка річкою лилася...* (Панас Мирний); *Забахкали затишки, полилось рікою дороге вино* (І. Нечуй-Левницький); // зі сл. хлі́б, зерно́ і т. ін. Надходити у великій кількості. *І полився рікою хліб на станцію* (В. Мннко).

ЛИХА

141. **ДО ЛІХА**. 1. чого. Велика кількість; багато, чимало. [Лев:] *Та вже тих сопілок до лиха маси!* (Леся Українка); — *Ходженою стежкою людина іде й не озирається, хоч і вибоїн під ногами до лиха* (І. Муратов); — *В мене було до лиха бажань і замало конкретності* (В. Дрозд).

2. перев. з дієсл. Уживається для підсилення внословованої думки; неодмінно, обов'язково. — *Про неї — нехай або вб'є її, або вона сама покине його до лиха!* (М. Коцюбинський)

3. з прикм. Дуже, надзвичайно. *Саме такою вилетіла у своїй уяві майбутню дружину. Гарною, до лиха гарною, щоб її красою обпікалися всі* (Ю. Мушкетик).

142. **КОЛИ Б (ЯКБІ) ТІЛЬКИ Й ЛІХА** (горя́, біди́ і т. ін.). Уживається для заспокоєння когось; не варто персиквати, перейматися чимсь; поре, дрібниці. — *Якось воно буде. Обійдеться. — Не турбуйтеся, якби тільки й лиха* (З газети); *Все це [переживання] здалося занадто перебільшеним. — Коли б тільки й горя, — кинув хтось з гурту* (В. Козаченко).

143. **ТУДИ ДО ЛІХА!**, нехв. Уживається для вираження незадоволення, розчарування, здивування, обурення з приводу чогось неприємного, несподіваного і т. ін.; погано. [Хуса:] *Швидше йди вдягайся..* [Йоганна:] *А маю тільки сю одяжку.* [Хуса:] *Туди до лиха!* (Леся Українка).

ЛИХВОЮ

144. **З ЛИХВОЮ**. Сповна, сторнцю і т. ін. — *Ще діждуть свого. Пригадаємо їм борг...* — *З лихвою* (З. Тулуб); *Заплатять [гітлерівці] з лихвою по зрізному рахунку нашої кари* (О. Левада); *Він добре знав, що йти бригаді ще дуже далеко, але ці витрачені на купання двадцять хвилин з лихвою окуляться вночі, коли доведеться йти* (В. Собко); *Довелося спостерігати такі драматичні й жорстокі події, яких з лихвою вистачило б на життя* (З газети); *Безумовно, зрошення потребує додаткових затрат, але вони з лихвою окупаються врожаєм* (З журналу).

ЛИХИЙ

145. **БОДАЙ (щоб) ЛИХИЙ УЗЯВ** (зли́зав, побра́в і т. ін.) кого, що, лайл. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, нехвалення когось. — *Щоб їх [запорожців] лихий злизав із їх юродством!* — каже Шрам. — *Ім усе смішки! Не раз і самому Хмельницькому підносили вони гіркої* (П. Куліш).

146. **ЛИХИЙ ЗНАЄ** кого, що. 1. Уживається для вираження необізнаності, невпевненості в чомусь і т. ін.; невідомо, незрозуміло. *Лихий їх знає, Чого вони з тим позаним Ляхом поспішають* (Т. Шевченко); — *Ховай, бабо, ховай [п'ятнзлотник]! Заховаєш лихий знає кому!..* (М. Коцюбинський); *Лихий їх зна, що там робили, — Було не видно з-за могили* (І. Котляревський).

2. Уживається для вираження незадоволення кимсь, осуду когось і т. ін. *Забандорилось старому Самому в дурнях побувати [одружитися з дівчиною]. ..А жіночки... лихий їх знає! Уже сміялися над ним! Вони цю справу носом чують* (Т. Шевченко).

147. **ЛИХИЙ НА ЇЖУ**. Той, хто любить добре і багато їсти, хто швидко їсть. *Лихий на їжу. Коли б до роботи такий прудкий* (О. Копиленко).

148. **ЛИХИЙ НА ЯЗІК**, нехв. Якій дошкульно висловлюється, говорить неприємні, непристойні речі і т. ін. *Такий був лихий на язик чоловік, що з ним краще не вести розмови* (З газети).

149. **ЛИХИЙ НЕ ВІЗЬМЕ** кого, жарт. Нічого поганого не станеться з ким-небудь. — *От, дурів, дурів, та такі й збіг на свою стежку! Тепер його [Чіпку] лихий не візьме! піде собі жити...* (Панас Мирний). **ЯКИЙ ЛИХИЙ ВІЗЬМЕ?** — *Живий-здоровий? — А який мене лихий візьме, товаришу генерал?* (Ю. Бедзнь).

150. **ЛИХИЙ НЕСЄ / ПРИНІС** (по́ніс) кого, що, зневажл. Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи когось, чого-небудь або небажаного руху кудись; іде хтось. *Аж ось лихий царя несе З законами, з мечем, з катанами* (Т. Шевченко); [Марнє:] *Хотіла вчора увечері вийти до Миколи, аж тут лихий приніс письменодителя* (І. Карпенко-Карний).

151. **ЛИХИЙ (рідше нечистий, дідько і т. ін.) ПОПУТАВ** кого і без додатка. Хто-небудь зробив щось погане, допустив помилку, не передбачивши небажаного результату; піддався спокусі. *Гуменя того монастиря, де я була, казала: зробила ти гріх тяжкий.. То тебе, каже, лихий попутав* (Панас Мирний); — *Можє, й справді звір який хлопця доп'яв або лихий попутав* (П. Колесник); — *Не прикидайся, Левку, овечкою. Хто мої ліси обкрадає? Левко похнюпився: — Був гріх, милостивий пане, в минулому році, попутав*

печистий (М. Стельмах); — *А вже найбільша моя провина — що дідько попутав мене, параяв чи напоумив мене одружитися* (Т. Масенко); // з інфін. Хтось необдуманно вирішив щось зробити, зважнвся, спокунсвся на щось. *Та лихий його попутав провідати* [дізнатися] *про Хруща* (Панас Мирний); *І попутав же його [чоловіка] печистий зв'язатися з тими пасажирами* (В. Собко). **ЛИХИЙ ПОПЛУТАВ.** Цього гріха Артем і сам собі не міг дарувати. — *Лихий поплутав, — говорив він, виправдуючись* (В. Гжницький).

152. [НЕ] ВЗЯВ БИ ЛИХИЙ кого, що. 1. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, неспхвалення чогось. *Лихий узяв би таку ситуацію* (3 газети); *А не взяв би лихий оті рекомендації та поради, які ні до чого доброго не привели* (3 журналу).

2. *жарт.* Уживається для вираження задоволення, захоплення ким-, чим-небудь і т. ін.; хороший. — *Ой, добра ж оця настосчка, взяв би її лихий!* (І. Нечуй-Левницький); — *Такий розумник, не взяв би його лихий* (3 журналу).

153. ЯК (мов, ніби і т. ін.) **ЛИХИЙ** (рідше пчистий, біс і т. ін.) **ПОПУТАВ** кого і без додатка. Сталося з ким-небудь щось неприємне, небажане; не пощастило комусь. *Думалось, хоч дочка не буде такою. Аж воно, бач, мов лихий попутав. І вона Богдановою дорогою пішла* (І. Цюпа).

ЛИХО

154. АБИ ЛІХО ТІХО. 1. Ні в що не втручаючись, виявляючи до всього байдужість; байдуже комусь. *Хто мовчить, “аби лихо тихо”, той хоч ні до чого доброго не домовиться, та зате сам буде цілий* (Леся Українка); // Тільки б усе було гаразд, благополучно. *На Хом'яка нагнав таке він лихо, Що той і приказку у норку заховав, Аби, як кажуть, лихо тихо* (Л. Глібов); — *Знов кручусь, як муха в окропі, аби, гадаю, лихо тихо* (М. Олійник).

155. ЛІХО [ЙОГО] ЗНАЄ що. Уживається для вираження необізнаності, невпевненості в чомусь і т. ін.; невідомо, незрозуміло (перев. про неприємну, небажану ситуацію). [Павлусь:] *Я сів і почав дожидати хазяїна. Лихо його знає, куди він подівся* (Леся Українка); *Лихо його знає, може, скрізь шведняють польські штики, і коли вони нас побачать... — то ми хутко вскочимо в біду* (Олесь Досвітній).

156. ЛІХО НЕСЄ / ПРИНЕСЛІ кого, що, *зневажл.* Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-, чого-небудь або небажаного руху кудись; іде хтось. — *Лихо несе їх. Уже близько. Всім залишатись на своїх місцях. І ні звуку!* (3 журналу). **ЛІХО НАД-**

ПОСИТЬ. *Аж тут лихо надносить комісара. Панотець його знає* (Л. Мартович).

157. ЛІХО ТА ЙГОДІ. Уживається для вираження досади, жалю, незадоволення тощо; погано, неприємно і т. ін. *Ніяк не розбере, що йому товкуєш [пояснюєш] Лихо та й годі!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Мені не спалося; лихо та й годі дожидатися було!* (Марко Вовчок).

158. НА ЛІХО. Уживається для вираження шкодування, жалю з якогось приводу; шкода. *Парубок гарний, чепурний, та на лихо хазяйства в нього зовсім не було* (Б. Грінченко); *На лихо, світив тоді повний місяць* (В. Самійленко); // кому, *перев.* зі сл. собі. Уживається для вираження незадоволення чим-небудь, співчуття комусь і т. ін. *На лихо собі був [Нечнпир] такий невеличкий* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Юда:] *Я пішов шукать того промовця. Та я знайшов його собі на лихо* (Леся Українка).

159. НА ЯКЕСЬ ЛІХО, зі сл. здатися, згодітися і т. ін., *фам.* Для чого-небудь, навіщо. — *Боржій, боржій, жінко!.. Докажи, що твоя висока порада на якесь таки лихо здалася. Давай нам якої-небудь настоянки чи запіканки, тільки такої, щоб і старе помолодішало* (П. Куліш).

160. ОХ (ой), **[МЕНІ] ЛІХО!** Уживається для вираження хвилювання, заклопотаності, страху, відчаю, досади, здивування і т. ін. (перев. в неприємних, небажаних ситуаціях). — *Ох, мені лихо! — аж крикнула Оксана, оглядівшись, — куди ж я оце йду?* (Г. Квітка-Основ'яненко). *Ой (ох), ЛИШЕНЬКО (лишечко) [МЕНІ (МОБ)]! — Ой, лишенько! — забідалася мати* (А. Головка); [Шельменко:] *Ой, лишечко! пропав я на світі!* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Ох, мені лишенько! — жаснулася Олександра* (М. Коцюбинський); — *Дивись, не здумай любов закрутити! — Ой, лишенько моє! Почав учити* (П. Автомопов).

161. [ЩО] АЖ ЛІХО. Уживається для підсилення характерності кого-, чого-небудь; дуже добрий, хороший або дуже поганий; дуже добре або дуже погано. — *Так говорить [пан], що аж лихо! Що мужиків треба й наукам учити, і жалувати, і невідь-що! Десь його мудро дуже навчено!* (Марко Вовчок).

162. ЯК (мов, ніби і т. ін.) **НА ЛІХО.** Уживається для вираження незадоволення чим-небудь небажаним, непотрібним і т. ін.; недоречно. *Треба практикуватися, а тут, як на лихо, прийхав Мишанецький.. Заважася* (М. Коцюбинський).

ЛИХОМ

163. ЛІХОМ ОБ ЗЕМЛЮ, *жарт.* Немає ніяких турбот; байдуже. — *Чого мовчиш? —*

шттовхнула вона Макара — Замислився, наче на місяць задумав летіти. — Тобі що, подоїла своїх корів та лихом об землю (С. Добровольський).

ЛИХОМАНКА

164. [ЯК (мов, ніби і т.ін.)] ЛИХОМАНКА Б'Є кого. 1. Хтось тремтить, здригається і т. ін. Крик, лемент заходить по двору, і кого минула та лиха година — стояв як з хреста знятий, дрижаки їв, лихоманка його була, і хто там побував — то як рак червоний стояв, заплаканий (Панас Мирний). АЖ ЛИХОРАДКА Б'Є ким. Ним аж теліпало щось, аж була лихорадка з великої нетерплячки (І. Франко).

2. зі сл. трусїтнся, тремтіти і т. ін. Дуже погано комуся. Ускочила [Оксана] у хату... блідна [блїда], труситься, мов лихоманка її б'є... (Г. Квітка-Основ'яненко).

165. [ЯК (мов, ніби і т.ін.)] ЛИХОМАНКА СТРЕПЕНУЛА (взяла і т. ін.) кого. Хтось відчув озноб, здригнувся, затремтів; комуся раптом стало моторошно, страшно і т. ін. Мов лихоманка стрепенула Василя; поблїд, як полотно, та аж руками схопився за коляску (Г. Квітка-Основ'яненко). МОВ ЛИХОРАДКА ТАК ІЗ-ЗА ПЛЕЧЕЙ І ВІЗЬМЕ. Як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка так із-за плечей і озьме [взьме], і все б вона плакала (Г. Квітка-Основ'яненко).

ЛИХОМАНЦІ

166. ЯК (мов, неіначе і т.ін.) У ЛИХОМАНЦІ. 1. Хто-небудь тремтить, здригається і т. ін. Сама як у лихоманці, так і труситься (Г. Квітка-Основ'яненко).

2. зі сл. трусїтнся, тремтіти і т. ін. (перев. у препозитиві). Дуже, сильно. Вона забилася у самий куток печі; трусилася як в лихоманці (Панас Мирний); А далі як затруситься [Халєвський] неіначе у лихоманці (Г. Квітка-Основ'яненко); Староста тіпався як у лихоманці (Я. Баш).

3. зі сл. жітн, бўтн і т. ін. У постійній тривозі; неспокійно. Жили, як у лихоманці (З газети).

ЛИЦАР

167. ЛИЦАР БЕЗ СТРАХУ І ДОГАНІ, книжн. Людина великої силн волі і високх моральних якостей. [Орест:] Я знаю, що ви лицар без страху і догани (Лєся Українка). ЛИЦАР БЕЗ ДОГАНІ Й СТРАХУ. Милицарі всі без догани й страху, Ми в серці ховали не марну пиху, а цноти, що зрошує слава (Лєся Українка).

168. ЛИЦАР ПЕЧАЛЬНОГО (сумного) ОБРАЗУ, книжн. Наївна людина, пустий мрійник, що нагадує відомого літературного персонажа. — Ти й сама у нас, як Дон Кіхот! Що він мав на увазі? Що довга вона та худа, як лицар печально-

го образу? Чи вважає, що самотійне життя своє вона починає боротьбою з вітряками? (О. Гончар).

169. ЛИЦАР СЕРЦЯ чийого, жарт. Об'єкт кохання; коханий чоловік. [Семен:] І, може, Надійка знайшла вже лицаря свого серця? (З. Мороз).

ЛИЦЕ

170. ЛИЦЕ (обліччя) ГОРІТЬ ([аж] пашїть) чие, у кого, від чого і без додатка. Хтось почервонів, дуже червоний з якоїсь причини. У Галі лице горіло.. Василь, прижмурившись, прикро подивився. — Де це ти так розпалилася? (Панас Мирний); Хоч лице її горіло від сорому, серце радісно тріпало в грудях (М. Коцюбинський); Закус кроки Юхимові.. тоді кинеться враз, лице її заливає кров — аж пашить лице (А. Головка); // чим. Чийсь вигляд виражає якісь почуття, переживання тощо. Лице її горітиме іншими хвилюваннями: тут! Все сталося тут (О. Гончар); То говорив Грицько... Очі в нього гралі, лице радістю пашіло (Панас Мирний); Від співу дівчина зашарілася, обліччя її пашіло пристрастю, вогнем (В. Мнїко).

171. НА ОДНЄ ЛИЦЕ. Такі, що майже нічим не відрізняються; дуже схожі, однакові. Поміж істинними поетами не існує різниці вікових і рангових, існує лише одвічна різниця між поетами хорошими й різними, і між віршарями сірими й на одне лице (З газети).

172. У ЛИЦЕ (в обліччя). 1. зі сл. говоріти, сказати і под. Прямо, безпосередньо комуся, відверто і т. ін. — Зрадник! Хай йому скажуть се у лице! Тоді побачать... (М. Коцюбинський); Коли їй у лице говорять образливі речі, то лиш сміється (Г. Хоткевич); Хотів [Отто] кинути Таубенфельдові в лице якесь їдке слово (Ю. Бєдзнь). 2. перев. зі сл. з н а т н. Зовні, за зовнішнім виглядом. Декотрих з них [білїців] Блаженко знав у обліччя, більшість була незнайома (О. Гончар).

ЛИЦЕМ

173. З КАМ'ЯНИМ ЛИЦЕМ, з дісл. Дуже серйозно, суворо і т. ін. — Я прошу не перебивати мене, панове, — з незмінним кам'яним лицем продовжував генерал (Ю. Бєдзнь).

174. З ЯКИМ ЛИЦЕМ, з дісл. Ужнвається для вираження почуття сорому, незручності, ніяковості і т. ін.; як. [Жірондист:] З яким лицем я буду завтра їхати на гільйотину? Сором всій Жіронді.. буде (Лєся Українка).

175. ЛИЦЕМ В ЛИЦЕ (до лиця), перев. з дісл. Дуже близько, впритул, вічна-віч і т. ін. Черниш ніколи й не думав, що він так спокійно сприйме першу зустріч з ворогом лицем в лице

(О. Гончар); Сана була дуже обурена підступністю шпигуна. І я вирішив зсадити її з хмар на землю та зшитовхнути лицем до лица з справжньою дійсністю (Ю. Збанацький); Він мав рацію бажати зустрічі лицем до лица (В. Винниченко). ЛИЦЕ В ЛИЦЕ. Я .. їду просто на нього, лице в лице (М. Коцюбинський); Вони стояли на подвір'ї тишим збратаним колом, лице в лице (З газети).

176. ПЕРЕД ЛИЦЕМ. 1. кого, чого. У присутності когось, безпосередньо перед ким-, чим-небудь; при комусь. — Коли хто хоче зробити яку-небудь заяву, .. виходь ось тут на лінійці і перед лицем товариства відкрито говори (О. Гончар).

2. чого. Перед настанням чого-небудь; при загрозі чогось. Прокладається вона [між людини] лише перед лицем смертельної небезпеки (О. Гончар); — Яке це має значення перед лицем смерті? — простогнав лікар (П. Загребельний); — Зараз, перед лицем нових грізних випробувань, щоб ваш полк був іще міцнішим (О. Гончар).

3. чого. Керуючись чим-небудь, діючи відповідно до чогось. — Перед лицем закону .. ми, Іван Дмитрович Орлюк і Уляна Василівна Рясна, виявляємо свою волю на спільне життя... (О. Довженко).

ЛИЦЯ

177. ДО ЛИЦЯ кому. 1. що. Личить, пасує що-небудь комусь (про одяг, предмети туалету і т. ін.); гарно в чомусь, із чимсь. Та Парасці великі срібні сережки і до лица були (Нар. опов.); Улька падала на Гриця бриля і зазначила, що він хлопцеві до лица (С. Добровольський); Записка і хустка. Щоб усе їм [жінкам] — до лица (С. Олійник); // без додатка. Красивий, підходить для когось. Марина в платті до лица. Плаття коротке з корсажем, білий хвартух, пов'язана платком, колір до лица (І. Карпенко-Карий); // Додає щось до зовнішнього вигляду когось-небудь, несподівано прикрашаючи його. [Тетяна:] І той рубець у другого [іншого] б був ганджею, у нього ж він красою служить і до лица, як лицарю, йому!.. (І. Карпенко-Карий); Вона поглянула з суворістю знавця (суворість їй була так само до лица) (М. Рильський); // Відповідає чиемусь характерові, станову і т. ін.; підходить. — Не вдавайте з себе поета! Се вам дуже не до лица (І. Франко); Та нам не до лица забобони! (Ю. Яновський).

2. хто. Хтось підходить на вигляд комусь. Молодий наречений до лица, такий же гарний (З газети). ПІД ЛИЦЕ. [Степан:] Що не говори, а Роман Хведосі під лице! (І. Кропивницький); // з ким. Гарно кому-небудь із кимсь. Сам бачить — Ганні до лица все ж з парубком високом (П. Дорошко).

3. перев. з інфін. Варто, слід, годиться. Вони докоряли йому, говорили, що йому не до лица

зубитися перед труднощами (Григорій Тютюнник); Плакати було пізно та й не до лица такий, як він, людині (Л. Первомайський); То що вже говорити про купця? Йому сидіти геть не до лица (Л. Костенко).

178. З ЛИЦЯ ЗЕМЛІ, зі сл. зникати, щезнути і под. Назавжди, зовсім, безслідно, повністю. Без мови немає народу. Він зникає з лица землі, як древні цутеки (П. Загребельний); Чума, віспа, холера. Від їхніх ударів гинули цивілізації, розвалювалися імперії, зникали з лица землі цілі народи (З журналу); За расовою теорією нацистів, як відомо, слов'янство в майбутньому взагалі повинне зникнути з лица землі (І. Головченко і О. Мусієнко).

179. НІ З ЛИЦЯ, НІ З РОСТУ, жарт. Такий, що зовні нічим не відзначається; непримітний, звичайний і т. ін. (про людину). [Текля (одна):] Певно, що вона [Оксана] відьомського кодала і що вона панича якимсь зіллям причарувала. Бо що в неї хорошого. Ні з лица, ні з росту (М. Кропивницький).

ЛИЧИНА

180. ЛИХА (бісова, вража і т. ін.) ЛИЧІНА. 1. лайл. Недобра, підступна і т. ін. людина або інша істота. [Личак:] А я, розумієш, так думаю: Загуба чи не Загуба, а якась лиха личина в нашій окрузі завелася.., хтось комору запалив (Я. Мамонов); — Ач, меле, бісова личина! — аж шумириться дехто. Та Невкипілий уже подибає до іншого гурту (А. Головка); [Настуся:] Та пропадай, вража личина! Коли б вже й давно щез! (Г. Квітка-Основ'яненко); — Ну покись хлипати, нехай краще та вража личина хлипас, котра тебе зобидила (Л. Письменна); Скріпивсь [хлопча], стоїть, як твердий дуб, І жде, яка то зла личина Йому пом'яти хоче чуб (І. Котляревський); Поки пташка літає і корму добуває, зозуленька повикидає усіх маленьких пташенят з гнізда. Отакуютавасію в чужому гнізді окаянна личина робить (А. Хижняк); Хитра лукава личина. Ой, хитрюча! (О. Ковінька); // грубо. Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, досади, обурення з якогось приводу; погань. [Сагайдак (зриваючи п'явки):] Десять років не був у вас. Тоді чи не було їх, чи не помічав. Бісові личини... (Л. Дмитерко). БІСОВА ЛИЧІНКА. — Та, йди-бо, бісова личинко! Бандите клятий! (М. Хвильовий). 2. жарт. Уживається для вираження задоволення, захоплення ким-, чим-небудь і т. ін. — Люблю й я смажене сало. Держиш його на вогні, а воно, лиха личина, шкварчить, та на паляницю тільки кап, кап (Остап Вишня); — Марто... — Ще не забувся, як мене звати? — дивується дівчина. —

Ну й бісова ти личина, — похитує головою (М. Стельмах).

ЛИЧИТЬ

181. **ЯК ЛИЧИТЬ**. Відповідно до звичаю, певного становища і т. ін.; достойно, добре. *Від ранку й до ранку — стук, грюк.. Треба як личить стрінути дорогих гостей!* (Панас Мирний).

ЛИШАЄТЬСЯ

182. **НІЧОГО [БІЛЬШЕ] НЕ ЛИШАЄТЬСЯ** (не залишається, рідше не остається і т. ін.) / **НЕ ЛИШИЛОСЯ** (не залишилося, рідше не осталося і т. ін.) [ЯК] кому, перев. з інфін. Немає іншого виходу; треба, слід. *Павлові нічого більше не лишалось, як потиснути руку дівчині, вклонитись господині й піти* (А. Головка); *Ім нічого не лишалось, як тільки погодитися* (І. Головченко і О. Мусієнко); *І нічого тобі не лишається, як йти отак самотньо вулицею* (О. Гончар); *Таки він піде. Нічого більше не лишається* (З газети); *Наполеон розумів, що.. Баркласів нічого не залишилося, як одмовитись від подальшої боротьби* (П. Кочура).

ЛИШАТИ

183. **ЛИШАТИ** (залишати, оставляти і т. ін.) / **ЛИШИТИ** (залишити, оставити і т. ін.) **ГЛИБОКИЙ СЛІД У ДУШІ** перев. чий. Дуже вражати когось, впливати на когось, надовго запам'ятовуватися. *Відвідини цвинтаря і.. одверті бесіди з солдатами-гробарями лишили глибокий слід у душі, надовго закарбовувались у мій пам'яті* (Д. Бедзнь).

184. **ЛИШАТИ** (залишати, полишати і т. ін.) / **ЛИШИТИ** (залишити, полишити і т. ін.) **[ЗА СОБОЮ] СЛІД**. Робити значний внесок у якусь справу. — *Як по-вашому? Що залишає слід?..* — *Найперше робота така, як ваша, лишає слід, — мовив розважно професор* (О. Гончар); // *Запам'ятовуватися якнайкраще вчинкам, справам. Там, де.. кипіло життя та радість, там буде гола, дика пустеля без тіні, без билички... Чи не такий слід лишив за собою Аттила?* (М. Коцюбинський).

185. **ЛИШАТИ / ЛИШИТИ [ЗА СОБОЮ] НИТОЧКУ**. Давати можливість продовжити щось, налагодити зв'язок з чимсь, розібратися в чомусь і т. ін. *Ясне діло, хтось із яковичан пристав до них [партизанів], підвищен був пристати. Ну, а значить, і ниточка за собою лишиши* (І. Головченко і О. Мусієнко). **НЕ ЛИШАТИ БОДАЙ ПАЙТОНШОЇ НИТОЧКИ**. Він так і пішов, не зрозумівши нічого. *..Що ж, це, може, й краще. Рвати так рвати одразу, не лишаючи бодай пайтоншої ниточки* (А. Дімаров).

186. **ЛИШАТИ / ЛИШИТИ З НОСОМ** кого, жарт. Обдурювати, перехитрювати когось. *Іноколи дядя Живак брав її в розвідку, удаючи себе за сліпого, а Зою — за поводиря. Лишав "з носом" зайди-картелів* (В. Земляк); — *Страх не люблю, коли мене лишають з носом..* (Василь Шевчук); — *Ні, не дурні були ви з Еппелкросом, Що не дали себе лишиши з носом Отим обшарпанцям!* (Переклад М. Лукаша і О. Мисика).

ЛИШАТИСЯ

187. **НЕ ЛИШАТИСЯ** (не залишатися, рідше не оставатися і т. ін.) / **НЕ ЛИШИТИСЯ** (не залишитися, не остатися і т. ін.) **В БОРГУ**.

1. Не поступатися кому-небудь у чомусь; вестися так, як хтось інший. *Задирався Валет, що відчував Юркову незалежність, гордовитість і навіть перевагу в знаннях. Юрко в боргу не лишався* (П. Дорошко); *І один поперед одним Не лишалися в боргу* (І. Воскресенко).

2. Відповідати добром або злом кому-небудь за щось; віддячувати. — *Вируч, у боргу не лишишся!* (І. Головченко і О. Мусієнко); — *Я теж у боргу не лишишся; гостей вам повну хату накликав!* (А. Головка); *Якщо люди зарадять Андрієві, то він не залишиться у боргу, відробить* (С. Чорнобривець).

ЛИШЕНЬКО

188. **ЛИШЕНЬКО НАПАЛО** на кого і без додатка, нар.-поет. Хтось перебуває у скрутному становищі, у когось непереможності, нещастя і т. ін. [Жаби:] *Ой, Доле, змилюйся в пригоді! Напало лишенько та й годі. Король просвітку не дає. Ключ нас та й ключ!* (Л. Глібов).

ЛИШИЛОСЯ

189. **І СЛІДУ НЕ ЛИШИЛОСЯ** (не залишилося, не зосталося і т. ін.). 1. **ЧОГО, ВІД ЧОГО**. Щось безслідно зникло, назавжди забулося і т. ін. *За один день викопали нові котловани, а від старих і сліду не лишилося* (Іван Ле); *В золотому труді віддамо ми Вітчизні всі сили, щоб і сліду руйн не лишилося на нашій землі* (В. Сосюра); — *З хатою нашою — зараз від неї й сліду не лишилось — пов'язаний у мене перший спогад про Григорія Тютюнника* (Григор Тютюнник); *Усі гілля [дерева] стерло і зм'яло, так що і сліду їх не зосталося* (Г. Квітка-Основ'яненко).

2. **ВІД КОГО**. Хтось безслідно зник, загинув, пропав. *Ось самотня хата. Чи повернеться до неї син або онук?.. Чи розлетяться прахом на грізних мінах і сліду від них не лишисться?* (О. Довженко); *Не піду, доки в дворі не лишисться й сліду від шептук* (Іван Ле); *Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучуєра кризи, зітре, зімне, й сліду не зостанеться од комахинки-хлопчика* (В. Винниченко).

190. **КАМЕНЯ НА КАМЕНІ НЕ ЛИШИЛОСЯ** (не залишилося, не зосталося *і т. ін.*) від чого і без додатка. Щось зникло зовсім, повністю загинуло, зруйноване, вщент знищене і т. ін. *Все місто в руїнах. Каменя на камені не лишилося* (В. Вільний); *Фортеця була зруйнована, не лишилось, як кажуть, каменя на камені* (З журналу); *Від неї [теорії] не лишилося каменя на камені* (З газети); — *Я сюди ще прийду. Тоді не буде вам пощоди, каменя на камені не зостається* (Легенди..).

191. **ЛИШИЛОСЯ НЕДОВГО РЯСТ ТОПТАТИ** кому. Хтось скоро помре, загине. *Ну, та недовго йому лишилося топтати рясні. Підє, як миленкий, дорогою Підіпригори [буде вбитий]* (М. Стельмах).

ЛИШИТИ

192. **І ДУМКУ ЛИШИТИ** (облішити) про кого—що. Перестати згадувати кого-, що-небудь; забути. *А Ганна? Ганна, що ж — дівча.. Про неї й думку він лишив* (П. Дорошко).

193. **КАМЕНЯ НА КАМЕНІ НЕ ЛИШИТИ** (не залишити, не оставити *і т. ін.*) / **НЕ ЛИШАТИ** (не залишати, не оставляти *і т. ін.*) від чого. 1. Розбити щось ущент, перетворити в руїни; знищити. *Фашистські орди буквально не залишили від міста [Варшави] каменя на камені* (З журналу).

2. Гостро, нещадно критикувати що-небудь. — Звичайно, — *Микола Ілліч хитро посміхнувся, — в цьому дискусійному клубі ми каменя на камені не лишасмо від програм [інших партій]* (Ю. Смолич); *Він [оратор] каменя на камені не залишив від.. теорії, що заперечують вирішальну роль народу в історії* (З журналу).

194. **МОКРЕ МІСЦЕ ЛИШИТИ** від чого. Зруйнувати, знищити що-небудь дощенту. — *Грізна зброя артилерія.. Ви вкажіть нам ціль за п'ять, за три версти — мокре місце від неї лишимо* (А. Головко).

195. **НЕ ЛИШИТИ** (не залишити, не оставити *і т. ін.*) **ЖИВОГО МІСЦЯ** на кому. Дуже побити кого-небудь. *А мати Федькова так і спалахнула: .. Та батько ж з тебе три шкури здере, та він же на тобі живого місця не оставить* (В. Винниченко); // *Завдати непоправної шкоди чиемусь здоров'ю. — Частіше дають знати про себе фронтіві рани. Адже війна не лишила на мені живого місця* (З газети); // *Завдати комусь душевного болю, горя, великих неприємностей і т. ін. Вона [панна Аиеля]! вона! моя іржа — а я залізо. Вона мене всього сточила. Не лишила живого місця* (М. Коцюбинський).

196. **НЕ ЛИШИТИ** (не залишити, не оставити *і т. ін.*) / **НЕ ЛИШАТИ** (не залишати, не оставляти *і т. ін.*) **І** НА ПАСІННЯ. Знищити всіх повністю. *Хама має завжди готову відповідь: — Як що робити? Бити. Не лишити і на пасіння* (М. Коцюбинський); — *Що ж, ми так і дамо їм втекти? — вигукнув Яресько.. — По конях! Доженемо! Не зоставимо на пасіння!* (О. Гончар).

ЛИШИТИСЯ

197. **ЛИШИТИСЯ** (залишитися, зостатися *і т. ін.*) В ДУРНЯХ. Дати себе ошукати, бути ошуканим, одуреним. [Демид:] *Ще кілька хвилин, і я б зоснявся в дуриях!* (І. Карпенко-Карий).

198. **ЛИШИТИСЯ** (залишитися, зостатися *і т. ін.*) ПРИ ПІКОВОМУ ІНТЕРЕСІ, жарт. Зазнати невдачі, поразки і т. ін., утративши кого-, що-небудь. Тільки тепер вони збагнули — *лишилися при піковому інтересі* (В. Большак). *Залишитися при пікових інтересах. Чумак звернув увагу не на Ріту, а на її подругу Катерину. Через якийсь час вони одружились, а Ріта залишилася.. при пікових інтересах* (Ю. Збанацький).

199. **ЛИШИТИСЯ** (залишитися, остатися *і т. ін.*) З ПОСОМ, жарт. Зазнати невдачі, неприємності і т. ін. *Він підійшов до Мухи і звично небалим рухом запросив до танцю. Він ждав, що Муха легко спурхне з стільця.. А Володя лишиється з посом. Але сталося трохи не так* (Д. Ткач); — *Будинок не аварійний, зноситимуть його в наступній п'ятирічці. — З цим зносом, — сказав Вадик, — ми залишилися з посом* (В. Добровольський).

ЛИШИТЬСЯ

200. **І НАСІННЯ НЕ ЛІШИТЬСЯ** (не залишиться, не останеться *і т. ін.*) від кого. Хтось повністю зникне, пропаде, згине. [Коритний:] *Гей, люди, чи ви подуріли? Як невинного чоловіка бити, то не боялися, а того гниддя боїтеся! Та ж ми всі як візьмемося, то й насіння не лишиється від них...* (М. Тарновський).

ЛІБРЕТО

201. **З ІНШОГО ЛІБРЕТО**, книжн., жарт. Те, що безпосередньо не стосується справи, теми, розмови і т. ін. *"До батьків укоханой дочки такого листа не пишуть..." Все це слова з іншого лібрето, аніж ми гадаємо* (Іван Ле).

ЛІГ

202. **ХОЧ (хоча) БИ ТРУПОМ ЛІГ**. За будь-яких обставин (намагатися досягти чого-небудь); будь-якою ціною, будь-що. *Він такий, що доб'ється свого, хоч би, як говориться, трупом ліг, хоч і дорогою ціною* (З журналу). **ХОЧА БИ ТРУПОМ** всі ляглий. *Таку побачивши утрату,*

Аркадії галас підняли, Клялися учинить одплату,
Хоча би трупом всі лягли (І. Котляревський).

ЛІД

203. ЛІД РҮШИВ. З'явився перші досягнення, наслідки в якійсь справі; подолано якусь перешкоду. *Лід рушив, знайомість зав'язалася* (М. Коцюбинський).

204. ЛІД ТАНЕ між ким і без додатка. Налягоджуються добрі, теплі стосунки. *Поступово лід між ними тоне, у поглядах і голосі вже звучить доброзичливість* (З газети). *ЛІД ПОЧАВ ТАНУТИ.* — *Наш,* — відповіла вчителька і помітила, що Толя вже не зводить з неї великих голубих очей. *Лід почав танути, і Наталя Василівна говорила далі* (В. Кучер).

205. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЛІД. Дуже холодний. *Руки й ноги були в мене як лід* (Панас Мирний).

ЛІЗЕ

206. [АЖ] ІЗ ГОРЛА ЛІЗЕ (грубо преться) у кого, зневажл., перев. безос. 1. Хтось дуже багатий. *Отож якраз він такий злидар.. Не бійсь, в нього з горла лізе...* (Ю. Збанацький).

2. У когось дуже багато чого-небудь. *У нас з багато молока немає, а в них аж із горла преться* (Ю. Збанацький).

207. НЕ ЛІЗЕ (не йде) В РОТ (у горло, грубо в пельку) кому і без додатка. 1. У когось зовсім немає апетиту, хтось не хоче їсти, кому-небудь не хочеться їсти, не їється. [Микола:] *Ходи й ти обидати. Мені якось самому трава в рот не лізе* (І. Франко); *Принесли їй і хліба, і паляниці, і якої то трави не понаносили! Так нічого їй і в рот не йде!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Винесла нехитру вечерю, заходилася спроквола їсти. А воно чомусь і надворі їй не лізло в горло* (Є. Гуцало); *Маруся.. мовчки вертала кулешу Юрчиківі.. — Не маюж, голубчику. В горло не йде* (Г. Хоткевич); *Чим я тебе маю годувати, коли тобі навіть мій рис не лізе в пельку?* (Ю. Збанацький); *Черствий хліб не йшов йому в пельку* (І. Нечуй-Левицький). *НЕ ЙДЕ ДО ГОРЛА. Обід не йде* [Іванові] *до горла* (М. Коцюбинський). *НЕ ПОЛІЗЕ В ГОРЛО. І сон не приїде, і хліба шматок не полізе в горло, коли чекаєш, що ось-ось на тебе впаде град куль і свинцю* (Ю. Збанацький).

2. У когось дуже багато чого-небудь. *Такий багатир, що й свої [гроші] в пельку йому не лізуть* (В. Самійленко).

208. НЕ ЛІЗЕ (не йде) З ГОЛОВИ кому і без додатка. Хто-небудь весь час думає, згадує про когось, щось; постійно згадується, не забувається хто-, що-небудь. [Семен:] *Одна думка не лізе мені з голови: якось чудно* [Одарка] *спитала:*

“А чи ж будемо ми щасливі?” (М. Кропивницький); *Не йшла з голови та остання зустріч* (З газети).

209. НЕ ЛІЗЕ / НЕ ПОЛІЗЕ В ГОЛОВУ кому і без додатка. Хтось не може засвоїти, запам'ятати і т. ін. чого-небудь; не сприймається, не запам'ятовується і т. ін. щось. *Місце, де їх [курсантів] кинув Гладун, було відкрите, спека палила нестерпно, і ніщо не лізло в голову* (О. Гончар); *Такий настрій.. Сьогодні ніщо не полізе в голову* (З журналу).

210. НІ В ЯКІ ВОРОТА (двері) НЕ ЛІЗЕ. Зовсім безглузде, иєлогічне, непристойне і т. ін. що-небудь. *Розмова дістала інший напрямок.. Курат почав патякати таке, що аж ні в які ворота не лізло* (Переклад С. Масляка); // *Не годиться; негарно, непристойно, непристойно і т. ін. Ти ще й смієшся?.. Ні, ти жартуєш! Це ні в які двері не лізе* (М. Стельмах).

ЛІЗТИ

211. ЖИВИМ ДО БОГА (на небо) ЛІЗТИ / ПОЛІЗТИ. 1. Часто згадувати Бога (і навіть прикриваючи так свої недобрі наміри або вчинки). *Агресор, їй-бо,— чистої води християнська душа. Живим до Бога лізе та все клятви дає* (О. Ковінька).

2. Дуже погано себе почувати, страждаючи від болю, втрачаючи будь-яке терпіння; ледве витримувати, ледь не вмирати. — *Ніколи в мене не боліли зуби, а тут на тобі.. — Зробіть щось,— прошу [лікаря], — а то живим на небо полізу* (Ф. Мавічук).

212. ЗА СЛОВОМ ДО КИШЕНІ (у кишеню) НЕ ЛІЗТИ (не лазити, не полізти). Бути до теплим і метким у розмові. — *А ви, дядьку, бачу, із тих, що за словом у кишеню не лізуть* (Григор Тютюнник); *Був.. Гнат із таких, Що не лізуть в кишеню за словом* (С. Олійник); *Та й сам дідуся був не промах: за словом у кишеню не лавив* (О. Ковінька); *Всякому відріже, за словом до кишені не полізе* (Укр. присл.); *Возонь — не дівка. За словом до кишені не полізе* (М. Руденко); *О, той за словом у кишеню не полізе* (С. Журахович). *ПО СЛОВО ДО КИШЕНІ НЕ ЛІЗТИ.* — *Язик маси гострий, по слово до кишені не лізем* (І. Муратов); // *Уміти підтримувати розмову; любити поговорити.* — *Побачила я його, так ніби нічого чоловік, за словом до кишені не лізе, правда, перекошений трохи на війні, але всі форми є...* *І пішла за нього* (М. Зарудний). *ЗА СЛОВАМИ НЕ ЛАЗИТИ ДО КИШЕНІ. Він.. над усе любив веселі теревені. І за словами сам не лавив до кишені* (М. Рильський). *НЕ ПОЛІЗТИ ЗА СЛОВОМ В КАРМАН.* — *Та ти за словом в карман не полізеши,— весело промовила Ольга Семенівна.. — Побачи-*

мо. — Ну, й побачимо (Г. Хоткевич). НЕ ПОЛІЗТИ ЗА СЛОВОМ у ПАЗУХУ. [Марко:] Та й ти не полізеши у пазуху за словом (З. Мороз).

213. ІЗ ШКУРИ ЛІЗТИ (рідше вилазити).

1. Докладати великих, надмірних зусиль для досягнення чого-небудь; дуже важко працювати, дуже старатися і т. ін. Сокіл не любив відставати. Побачивши поперед себе коня, із шкури ліз, аби порівнятися, випередити, іти тільки першим (Д. Мішенко); Він справді зі шкури ліз та старався... І до сходу сонця приправив такі своїх пасажирів до табору (І. Головченко і О. Мусієнко); Він уже свого доскочив. Чого ж йому з шкури вилазити (Панас Мирний); Той із шкури лізе, та голодний сидить, а той і пальцем не кивне, та кабаком діло живе (А. Тесленко); — Чи не уявляєте ви мене одним з тих йолонів, що .. з головою навантажуються працею, лізуть із шкури, щоб висунутися, заробити грошей, одне слово — досягти становища й заможності, як тепер кажуть? (В. Підмогильний). ЛІЗТИ ІЗ ШКІРИ. — Батьки, будучи самі малописьменними, з шкури лізли, щоб дати нам, дітям, якесь ремесло в руки... Шматок хліба... (П. Ігульський). ВИЛАЗИТИ ІЗ ШКІРИ. Всі ревуться, вилазять з шкури, аби скінчити роботу до 1-го (М. Коцюбинський).

2. Запопадливо вислуговуватися перед ким-небудь, догоджати комусь. Посилав своїх лакуз, і ті з шкури вилазили, щоб виправдати і возвеличити образ свого брістольського господаря (М. Стельмах). ЛІЗТИ З ШКІРИ. І хай не лізуть братовбивці з шкури — ..Не вийде з ката й холюя поет! (Д. Павличко).

214. ЛІЗТИ В ГОЛОВУ кому і без додатка. Настирливо з'являтися у свідомості; ставати предметом думки. Чого тільки у ту ніч не передумав, чого не перегадав? Та все якесь таке у голові лізе неподобне (Панас Мирний); Одганяючи нехорошу, страшну, божевільну догадку, що настирливо лізла в голову, постукав [Олег] втретє (І. Рябокляч); Відгонить од себе такі крамольні думки — дивись, що лізе в голову (М. Чабанівський); Ще вчора на ковзанці він був їй не кращим і не гіршим від інших, а це так і лізе в голову (М. Стельмах); — Хмуришся... — Та-а, всяке лізе в голову... (Василь Шевчук). ЛІЗТИ ДО ГОЛОВИ. Чи не скучас.. Все це мимохідь лізе до голови (М. Коцюбинський). ЛІЗТИ В ПАМОРОКИ. [Марфа Варфоломеївна:] Це все від байдиків лізе тобі таке в памороки (М. Кропивницький); // Згадуватися. А потім звертася до онука: — Яка буква?.. виплював [Гриць] те, що першим лізло в голову: Добро... (Ю. Збанацький).

215. ЛІЗТИ В ОЧІ. 1. Настирливо поставати в уяві; ввижатися. Тільки що очі заплющу, вареник

так, так тобі і лізе в очі, перехрестившись, заплющившись, а він знову (Т. Шевченко); Цілісіньку ніч трясця його била, а кобила усе в вічі лізла (Г. Квітка-Основ'яненко). ЛІЗТИ ПЕРЕД ОЧІ. Полягали старі спати, та не спалося; окрась хліба з полиці ліз перед очі (М. Коцюбинський).

2. кому, до кого і без додатка, фам. Набридати комусь чим-небудь; приставати, чіплятися. Як слото у очі лізе (М. Номис); — Варняка, лізе тобі у вічі... Тьфу! так з душі й верне (Панас Мирний); [Данило:] То це я мушу на гвалт зукати, чи що, щоб тебе здихатись? Чого лізеши в вічі? (М. Кропивницький). ЛІЗТИ МЕЖИ ОЧІ. — Отак'завжди. Вип'є та й лізе межі очі! (Панас Мирний); Без тебе, мовляв, гірко, а тут ще ти межі очі лізеши! (О. Гончар). ЛІЗТИ ОСОЮ В ОЧІ. — Ну й люди — газети не дадуть почитати. Рік газети не читав — тільки взяв до рук, а вони [сусіди] осою в очі лізуть (Ю. Збанацький); [Пріська:] Не лізьте, бабо, осою в вічі, бо при людях вилаю (М. Кропивницький); // Набридливо вимагати чогось. [Цокуль:] Не піду я [в шинок]. Там набереться усякої голоти та й лізуть у вічі, щоб поставив горілки (І. Карпенко-Карий); // також з ким, з чим. Турбувати когось, створювати комусь незручності. [Старшина:] Та що ти мені з Параскою лізеши у вічі? (І. Карпенко-Карий); Щойно людина прийшла до села, незнайома, чужа, а їй відразу ж лізуть у очі з своїми болячками (Ю. Збанацький); Віконниці, бачите, позакривані: ні сонце у вічі не лізе, ні мухи не кусають (О. Стороженко). ЛІЗТИ ДО ОЧЕЙ. Оце! наче жаба до очей лізе (М. Номис). 3. Привертати до себе увагу, виділятися серед чогось. ПОЛІЗТИ В ОЧІ. У очі полізло різне зілья: копитник і ракова шийка, материнка і чорнобіл (М. Стельмах). ПЕРТИ В ОЧІ чим. Хіба .. будинок Плачиди не пре в очі ситим достатком і силою? (М. Стельмах).

216. ЛІЗТИ В ПАНІЙ, зневажл. Намагатися будь-що розбагатіти, посісти видне місце в суспільстві. І про Колісника пішла по городу недобра чутка: накрав земських грошей, .. Он тепер хто посяде добро панське, хто у пани лізе (Панас Мирний); // Ставати експлуататором. — По-моєму, не лізь у пани, не висисай з народу крові (Панас Мирний).

217. ЛІЗТИ В ПАЗУХУ (в пазурі, в пельку і т. ін.) [до] кого, [до] чого, кому, чому і без додатка. Наражатн себе на велику неприємність, смертельну небезпеку. — Я не проти поїздки.., але лізти в пазуху, в пазурі Третього відділення... Даруй, не бачу ніякого глузду (М. Олійник); — На біса було лізти в пельку?! Нехай би собі тікали [шведи], скільки влізе (Ю. Яновський).

218. **ЛІЗТИ В ПЕЧІНКІЙ** кому і без додатка, грубо. Завдавати комусь прикростей. — *Аж, нічогосінько, — одмовив Пищимуха [стаювому], похнюпившись. — І чого б їм [виборам] у ті печінки лізти? (Паіас Мирний).*

219. **ЛІЗТИ В ЧУЖИЙ ГОРІХ**, жарт. Втручатися в чий-небудь особисті справи. [Баби:] *От так йому, от так йому треба! Най [ісхай] не лізе в чужий горіх! (І. Франко).*

220. **ЛІЗТИ ДО НЕБА**. Звертатися з проханням до Бога; молитися. *В нудзі притьмом не лізь до неба! Людей питає, свій розум май! (П. Гулак-Артемівський); До неба ліземо в задумі (М. Хвильовий).*

221. **ЛІЗТИ (забігати, спішити і т. ін.) ПОПЕРЕД БАТЬКА В ПЕКЛО**, жарт. 1. Випереджати інших у чому-небудь; вириватися, вискакувати наперед. *Сердито запитав її: — Чого поперед батька лізеш у пекло? (М. Стельмах); З сили-силенної порад і настанов [материних] Валентиніві запам'ятався одна, мабуть, найголовніша: не лізти поперед батька в пекло (П. Ігнатьєвський); [Микола:] Не треба ніколи забігати поперед батька в пекло (І. Франко); — Не спіши поперед батька в пекло, — сказав він. — Я сам тобі скажу, коли це треба зробити (Л. Смілянський). ВИХОП'ЛЮВАТИСЯ ПОПЕРЕД БАТЬКА з чим. — Навряд чи той, хто поперед батька вихоплюється з цими графіками, сіяв колись хліб (М. Стельмах); // Виявляти нетерплячість у розмові, перебувати, не дослуховувати до кінця співрозмовника. — Ти й дурити вмієш? — Не лізь поперед батька в пекло (Паіас Мирний); — Це той — у шкірному кашкеті? — А хоч би й у шкірному? Не поспішай поперед батька в пекло — познайомишся, то й узнаєш (Ю. Збанацький).*

2. Не розібравшись у чомусь, діяти необережно, зопалу, необачно. — *Не треба поперед батька в пекло лізти. Почекаємо, побачимо, що і як (З. Тулуб); Мирон .. хоче застерегти молодшого [брата], що тепер треба обережніше жити між людьми. Буря дуби на цурпалки трощить, а травичку тільки нагинає. Тому й не спіши, Олександр, поперед батька в пекло (М. Стельмах); [Марк:] Можє, треба зараз їти. [Ряженко:] Не поспішай поперед батька в пекло (І. Микитенко). ЗАБІГАТИ ПОПЕРЕД БАТЬКА. — Ні, ні, не забігайте поперед батька... — перечив агроном. — Я за конвеєр (С. Добровольський).*

222. **ЛІЗТИ (рідше залізти) / ЗАЛІЗТИ В ДУШУ** кому, чий, до кого і без додатка. 1. Виявляючи удавану любов'язність, приязнь до когось, добиватися його довір'я, прихильності. *П. Ольга ідеальна товаришка, з тих, що не лізуть силоміць в душу (Леся Українка); В душі господарям лізуть,*

*щоб потім самим панувати (М. Зеров); Спритний, чіпкий, він [Тимошка] розпустив жадяючі щупальці .. Кожному заліз у душу непомітно (П. Резніков). ЛІЗТИ ЗМІЄЮ В ДУШУ. — Прикидається сердечним другом, лізе змією в душу!.. (Василь Шевчук); // Всіляко намагатися сподобатися комусь; закохувати когось в себе. [Андрій:] *Не залазь ти їй в душу, чуєш, не залазь. Не для тебе вона! (З. Мороз); [Гнат (один):] А очі, очі як горіли в неї!.. Бач, як залізла знов у душу! (І. Карпенко-Карий).**

2. Спонукаючи когось до відвертості всупереч його бажанню. — *К чорту всі ваші сподіванки, — ввічливо прозачав Анрі-Жак, — з якої речі ви лізете до мене в душу? (Ю. Яновський); Буває, лізуть до тебе в душу з хамовитими допитками (О. Гончар); Розпитувати так і не наважисся — бо то ж лізти людині в душу (З газети); Пан прокурор залазив у душу обвинувачуваних (І. Франко).*

3. Втручатися в чийсь особисті справи. — *Та чи я в твою душу лізу? — сказала тітка Майорчик. — Можє, воно й справді все не так (Є. Гуцало); А хай не намагається до неї в душу залізти! Вона цього нікому не дозволить (В. Собко); // Намагатися зрозуміти когось, дізнатися про його наміри, думки, бажання і т. ін. Як він тільки прилягається, як хитро залазить у душу (Ю. Бедзик); Декого вже розкусив Марія і її порадики, та всім не залізеш у душу (А. Хижняк); — Хто ж його знає. Хіба до чужого залізеш у душу? (Григорій Тютюнник).*

4. Турбувати, дошкулити і т. ін. (про що-небудь). *Облесний бабин голосок залазив Насті в душу (Я. Качура). ЗАЛІЗТИ В САМУ ДУШУ. Як той ірод, залізло [лихо] в саму душу (Паіас Мирний).*

223. **ЛІЗТИ (рідше залізти) З ЧОБІТЬМИ В ДУШУ** чий, кому і без додатка. Грубо, безцеремонно втручатися в чийсь справи, в особисте життя. *Число співчуваючих .. Виросло до незрозумілих розмірів, і все то [те] приїздило, лізло з чобітьми в душу, задавало нескромні питання (Г. Хоткевич); І кинулись цілою сворою по всіх усядах, .. одні одним з чобітьми в душу залазять (І. Франко).*

224. **ЛІЗТИ / ЗАЛІЗТИ (полізти) В ПЕТЛЮ**. 1. Наражати себе на смертельну небезпеку, свідомо ризикувати своїм життям. — *Нащо самим у петлю лізти? .. Пропадем, усі пропадем (О. Гончар); Хуторянини думалось одне: розсипав він свої дні, як темнорусу, і заліз у петлю (М. Стельмах).* 2. Гинуть, потрапивши у безвихідне становище. — *Тобі, з твоїм характером, треба стати на одному. А то заробиш чахотку. Чи й... — обірвала, прикусила язика. Ірина сама доказала в думці: "Полізеш у петлю" (Ю. Мушкетик).*

3. до кого. Потрапляти в залежність до когось. На такому наділі не розженешся, хіба що в петлю до панів та глитаїв залізеши (І. Цюпа).

225. ЛІЗТИ НА ДУМКУ кому і без додатка. Згадуватися, бути предметом роздумів. І господиш, мов сова, лізе в очі... Проклята! — думаю я, — і чого ти лізеши на думку з своїм хижим поглядом?.. (Пайас Мирний).

226. ЛІЗТИ НА ОЧІ кому і без додатка. Часто з'являтися перед ким-небудь, набридливо перебувати біля когось; бути на видноті. — Обійдеться, — заспокоював її [Ксеню] Гнат. — Головне, не лізти на очі (С. Голованівський).

227. ЛІЗТИ НЕ В СВОЄ ДІЛО. Втручатися в що-небудь, не будучи компетентним або викликаючи чиєсь незадоволення. [Черепань (Лисенку):] Не лізь не в своє діло! На таких метких у нас теж вуздечка знайдеться (Ю. Мокрієв). ЛІЗТИ НЕ В СВОЄ. Той же чабанський гонор не дозволяє йому бути причепливим, лізти не в своє (О. Гончар).

228. ЛІЗТИ (грубо) пёрти, пёртиса і т. ін.) / ПОЛІЗТИ НА РОЖЕН (прóти рожня́). 1. Наражатися на небезпеку, бути необережним у своїх діях; ризикувати. — Інші поміщики, навпаки, тікають тепер із своїх маєтків, шкуру своєю рятуючи. А він сам на рожен лізе (А. Головка); — За праве діло і смерті не страшно. — Воно-то так, але навіщо на рожен лізти? (І. Цюпа); — Тут жарти кепські. Нема дурних на рожен перти (М. Олійник); Великі втрати. А могло ж їх і не бути... — Видно, на рожен полізли... (В. Кучер); // Вдаватися до крайніх заходів, діяти, не задумуючись про наслідки. — Ти вбив [Левчицу], гадюко?.. — Нехай не лізе на рожен (О. Довженко); Він, забуваючи про всяку обережність, міг сліпма полізти на рожен (О. Гончар); // Наражати себе на неприємність. — Скажи, Бовдюг, що ти про мене думаєш? — тихо запитав Оксен, згортаючи цигарку. — А ти не розгніваєшся? — За що? Адже сам на рожен лізу (Григорій Тютюнник); — Ну, чого йому треба було на той рожен лізти? От і напоровсь! (А. Головка); — Не треба на рожен лізти, краще хитрістю. Досі вона мені часто ставала в пригоді (Я. Стецюк). ЛІЗТИ НА РОГИ. Марко сам нав'язується на біду. З дурного запалу сам на роги лізе. І звідки в нього той бадьор узявся? (К. Гордієнко).

2. Діяти наперекір кому-небудь; чинити щось у суперечку комусь. — Не лізь на рожен. Дивись кризь пальці на її можливі художества (А. Головка); [Андрій:] Не твого носа це діло. [Семен:] Ну от, я до тебе з душою, а ти на рожен лізеши (З. Мороз); — На рожен пертись не слід.. — Скрізь треба з толком та з розумом... (Є. Гуцало); Так, все

життя він лізтиме проти рожня, буде обстоювати те, у що вірить (І. Муратов); Проти рожня перни, Проти хвиля плести, Сміло аж до смерті Хрест важкий нести! (І. Франко).

229. ЛІЗТИ ПІД НОГИ кому. Ходити, бігати і т. ін. біля когось; заважати. Тут летить.. тяжкий батьківський кулак і з сердитим криком опускається на спину дитини: — Чого під ноги лізеши..?! (М. Коцюбинський); — Як будеш дурним, будеш їм усе лізти під ноги.., то певно будуть тебе лякати (О. Кобилянська).

230. ЛІЗТИ / ПОЛІЗТИ РАЧКИ. 1. Ледве йти (через сп'яніння, погане самопочуття і т. ін.). А вже Охрім, На глум усім, П'янький лізе рачки! (П. Гулак-Артемовський); — Так нахлюпався, що додому рачки ліз (Ю. Збанацький); Виходь же завтра навкулачки, Відтінь полізеши, мабуть, рачки (І. Котляревський).

2. до кого. Прийжуватися перед ким-небудь; плазувати. ЛІЗТИ РАКОМ. Так лізьте ж до Енея раком, Плазуйте перед сим трояком (І. Котляревський).

3. Докладати всіх зусиль, щоб домогтися чогось. Та вже хоч і рачки ліз, а свого доконав! (Укр. присл..).

231. ЛІЗТИ / ПОЛІЗТИ У ПЛЯШКУ, жарт. Сердитися, гніватися (нерідко без достатніх на те підстав). Сагайда не дав розулятися своєму самолюбству.. Зрештою, сам собі винен, і нічого тепер лізти в пляшку (О. Гончар); — Сколюсь те, що в пляшку поліз чоловік. І сказати б.. так ні, статечний, розумний чоловік, а так, наче вожжизна йому під хвіст попала (А. Головка); // Виявляти незадоволення у зв'язку з чим-небудь. — О, вже й у пляшку поліз! Чого з весілля тікаєш? Ну, любиш Наталку, то й люби (Є. Гуцало); — Не пори ерунди [дуриць], Женю, — несподівано м'яко заговорив Федір. — Не треба лізти в пляшку (Р. Іваничук).

232. ЛІЗТИ ПО ТРУПАХ, зневажл. Не зважаючи ні на що, не рахуючись ні з ким, намагатися досягти своєї корисливої мети, робити все для власної вигоди. Якби хотів, — чув би крик тої боротьби, і.. тих, що програли, і тих, що лізуть по трупах (Г. Хоткевич).

233. ЛІЗТИ У ВОДУ, НЕ ЗНАЮЧИ БРОДУ. Робити щось без попереднього обмірковування, зважування; бути необачним. [Ніна:] Хіба ж такі можна лізти в воду, не знаючи броду? Під снігом валуни... (І. Гребенюк).

234. ЛІЗТИ У ЗАШМОРГ (в ярмі) до кого і без додатка. Потрапляти в економічну залежність до когось. Мав пристойну хатину, двадцять соток орного поля, а найголовніше — коня, яким міг гнут обробити, не лізучи у зашморг до глитаїв (І. Муратов); — Так, людоньки, так. Лізьте в

ярмо, жніть за тринадцятий сніп. Послужіть панові (М. Коцюбинський). **ВЛАЗИТИ В ЯРМО.** — Не хочеться взимку в наймитське ярмо влати. Страх як не хочеться (М. Стельмах).

235. ЛІЗТИ ЧОРТОВІ НА РОГИ (в зуби), фам. Наражатися на небезпеку; ризикувати потрапити у складну ситуацію. — *Завжди сам лізеши чортів на роги!* (О. Гончар). *Льотчик провів друга на дорожку, сказав на прощання: — То гляди друга, Найдю, не лізь чортів в зуби. Будь обережний!* (В. Мийко). **ЛІЗТИ (наскобчити) САМОМУ ЧОРТОВІ НА РОГИ.** — Якби для того, щоб урятувати товариша, треба було не те що на вила, а й самому чортів на роги лізти, то й тоді ми не повинні задумуватися! — гнівно крикнув Кармелюк (М. Старицький); *Бігти в ліс — значить наскобчити самому чортів на роги! Будемо тут!* — вирішив командир (П. Автомонов).

236. НА ГОЛОВУ ЛІЗТИ кому і без додатка, грубо. Безцеремонно, без належної поваги поводитися з ким-небудь, використовувати когось, підкоряти своїй волі і т. ін. — *Тьху!* — удавано плюнув Копистка, — *..Планета нині така, що вся позань її голову мені лізе.* Бригадир Кононенко суворо зауважив: — *Відкоша отаким не даси* (Я. Гримайло).

237. НАЗ'ЯД ЛІЗТИ. Відмовлятися, відступати від рішення, прийнятого раніше, від слова, даного комусь, і т. ін. — *Тепер якось ніяково назад лізти... А їхати не можу... І не поїду, нізачо не поїду...* (М. Коцюбинський).

238. НА СТИНУ (на стіні, на стінку і т. ін.) ЛІЗТИ / ПОЛІЗТИ. 1. Бути дуже збудженим, неспокійно себе поводити, наполягаючи на чомусь. [Одарка:] *Так і я не хотіла за свого Прокота, на стіну лізла* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Місяць тому ти ліз на стінку, вимагаючи миру.., а тепер співаєш щось зовсім іншої!* (З. Тулуб).

2. Доходити до стану одуріння, бути у відчаї; шаленіти. — *Чи не напоїли ви нас таким, що, може, й на стіні поліземо?* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Нагодувати його солоним, а тоді не давати води. ..на стіну полізе, скажиться!* (М. Старицький).

ТРОХИ НЕ ЛІЗТИ НА СТИНІ. Єремія репетував, кричав не своїм голосом. Голос його дійшов до найвищих нот. Він бігав по світлиці, трохи не ліз на стіни (І. Нечуй-Левицький).

239. У [САМЕ] ПЕКЛО ЛІЗТИ / ПОЛІЗТИ. 1. Намагатися бути там, де найважче, де найбільша небезпека; ризикувати життям. *І треба ж було в саме пекло лізти. От і наслідки* (З газети).

2. Заради кого-, чого-небудь бути готовим на будь-які випробування; робити неможливе. — *Аби молодийця слово сказала, в пекло полізе* (М. Коцюбин-

ський); — *Я так вас люблю, що, як скажете ви, Я в пекло полізу без слова* (В. Самійленко); — *За десяти-тини не тільки в ярмо, — а й у пекло можна полізти, — повчаючи, сказав Гнат* (М. Стельмах).

ЛІЗЬ

240. ХОЧ ЖИВИМ (живцем, живому і т. ін.) **У ЗЕМЛЮ** (у могилу, у гроб і т. ін.) **ЛІЗЬ.** Уживається для вираження відчаю у дуже скрутному, безвихідному становищі; безвихідь. — *А тут, Омеляне, така біда, що хоч живим у землю лізь* (М. Стельмах); — *Тут живому хоч у могилу лізь* (П. Колесник). **ХОЧ БЕРІ ТА ЛІЗЬ ЖИВЦЕМ У ЗЕМЛЮ.** — *Так мені остогидла хата-пустка, .. що хоч бери, старий діду, та лізь живцем у землю...* (М. Коцюбинський). **ХОЧ ЖИВИМ ДО БОГА ЛІЗЬ.** *Що було грошень з дому, з'їли, а тепер хоч живим до Бога лізь* (В. Винниченко).

241. ХОЧ У ПЕТЛЮ (у зашморг) **ЛІЗЬ.** Уживається для вираження відчаю у дуже скрутному, безвихідному становищі; немає виходу. *Потрапив у таку халепу, що хоч у петлю лізь* (З журналу); — *Я мислю собі так, же [що] як доскочать сюди гайдамаки, ото ж буде... Місіонери, можливі колеганти розбіжяться хто куди, а мені хоч у зашморг лізь* (М. Сиротюк).

ЛІЙ

242. Є ЛІЙ У ГОЛОВІ чий, у кого і без додатка, жарт. Хтось розумний, здібний, кмітливий і т. ін. — *Були нагнали його з школи, так він подав начальству трактат. І так написав, що архімандрит змінив свою постанову. Є лій в голові злотця* (М. Стельмах). **НЕ БУЛО ЛІОЮ ПІД ЧУПРИНОЮ.** *І в них [дорослих] теж чогось вискакували клепки, розсихалися обручі, .. не було лою під чуприною* (М. Стельмах).

ЛІКОТЬ

243. ЛІКОТЬ У ЛІКОТЬ. Один біля одного; поруч. *Твердохліб зрадів, знайшовши у натовпі Сміливця. Тепер вони трималися лікоть в лікоть, щоб не загубитися* (А. Хижияк).

ЛІКУ

244. БЕЗ ЛІКУ (рідше лічбй) *кого, чого і без додатка.* Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. *А людей, людей! без ліку, та все чужі — минають і не глянуть на тебе* (Марко Вовчок); *Гуркочуть льотчики, змитаючи з лиця землі ворогів без ліку* (О. Довженко); *Тут землі щедри, Тут річок без ліку* (Л. Костенко); *І так уже нашого брата-козака без лічби помучено* (П. Панч). **НЕ ЛІЧБОЮ.** *Дам ті [тобі] злата не лічбою* (Сп. Б. Грінченка).

ЛІНЬ

245. КОМУ [ТІЛЬКИ] НЕ ЛІНЬ (рідше ліньки), *перев. зі сл. ус і, ус який і т. ін.* Хто хоче, хто може; будь-хто, кожен. *Нехай не грабують його [мужика] всі, кому це лінь (М. Стельмах); Обивателя смівав усякий, кому це лінь. Смікали.. більше без потреби, щоб вселити повагу до себе, а то й просто, щоб одвести душу (О. Слісаренко); — Зібралися усі кому не ліньки — Весело було? — Ні, трохи сумно (З газети).*

ЛІПИ

246. ХОЧ КОНИКИ ЛІПІ з чого і без додатка, *ірон.* Погано печений, глевкий, срий (про хліб). — *Але й хліб спекла, хоч коники ліпи! — скачала сердито Кайдашиха (І. Нечуй-Левицький); Часто нас ганяли, муштрували, били та голодом морили.., а з хліба хоч коники ліпи (Нар. опов.).*

247. ХОЧ СВІЧКІ ЛІПІ з кого і без додатка М'якнй, не дуже приципковий, слабохарактерний і т. ін. (про людину). Було видно: не характер в Антоніні Никонівні — віск. З неї хоч свічки ліпи (Ю. Збанацький).

ЛІС

248. ТЕМНИЙ ЛІС. 1. Щось незрозуміле, невідоме, заплутане і т. ін. *Справді, надруковані в різні часи і різними мовами — німецькою, угорською, румунською, — ті карти являли собою темний ліс (О. Гончар); Далі й темний ліс для Богдана, бо, мабуть, тільки вузький спеціаліст розжусь, розшолопас .. оте "виготовлення набивної монолітної футеровки.." (В. Більшак).*

2. зі сл. душа, людина і т. ін. Такий, якого не можна або дуже важко зрозуміти; скритний, потайний, незрозумілий. *Чужі люди — темний ліс (Укр. присл.); Чужа душа — темний ліс, каже прислів'я. Але ні, с душі прозорі, як кришталі (Л. Первомайський).*

ЛІТА

249. [НА] МНОГІІ (мно́гая) ЛІТА, *уроч. 1. перев. кому, рідше чому і без додатка.* Уживається для вираження побажання довгого віку, довголіття. *Многая літа Вам і Вашій музі, і пам'ятайте сказане мить тому: слово працює (З газети). МНОГІ, МНОГІ ЛІТА. Щастя дай, Боже, народу, І мнозі, мнозі літа (З журналу).*

2. *перев. зі сл. жити, трудитися і под.* Протягом тривалого часу; довго. — *Будь здоров на мнозі літа! (Г. Квітка-Основ'яненко); — Тепер треба людей грамотних.. Так що приймай діла і голову у многая літа. Отак і став головою троянівської артілі Оксен Гамалія (Григорій Тютюнник).*

ЛІТА

250. ЛІТА (ро́кі) ВИХОДЯТЬ / ВІЙШЛИ кому і без додатка. Хтось досягає певного віку (про повноліття, зрілість тощо). — *Я б тебе, каже, і сватав, коли б ти не крива.. Так і крас мені серце.. А тут літа виходять (Ганна Барвінок); А літа, хто ж їх відає, чи вони вийшли, чи вони не вийшли? Про те ніп знає (Лєся Українка); — Її, певно, й роки не вийшли? — Почекаю. І чекав її.. восени збирались побратися (М. Стельмах).*

251. НА ЛІТА. За кількістю прожитих років; віком. *В старості беруть двох родичів молодого, на літа не молодих (Сл. Б. Грінченка).*

ЛІТАТИ

252. ВІСОКО ЛІТАТИ, *ірон. 1.* Займатися значну посаду, помітне становище в суспільстві. [Сторчак:] *Страшний він був учора на бюро. Ще не бачив таким. [Качан:] Високо літав, та низько сів.. (М. Зарудний).*

2. Перебільшувати свої здібності, можливості і т. ін.; зазнаватися, чванитися. *Хто високо літає, той низько сяде (М. Номис); — А чи не високо ти, Андрію, літаєш? Бо можна сісти низько-низько, що й курка лапою загребе (М. Стельмах).*

3. Мріяти про щось нереальне, нездійсненне і т. ін. *Молоде подружжя часом високо літало, думаючи про майбутнє своєї сім'ї (З журналу).*

253. ДУМКАМИ (гадка́ми, думко́ю і т. ін.) ЛІТАТИ, *нар.-поет. 1.* за ким. Часто згадувати кого-небудь, думати про когось. — *Я тільки думками літатиму за тобою по твоїх слідочках. Ото моє усе щастя (І. Нечуй-Левицький).*

2. *де, Мріяти про щось. Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи Тримала їх у жмені і далеко гадками літала (В. Стефаник); І мислю хто зна де літая (літаючи), Під носом бачить [Еней] коровод [хоровод] (І. Котляревський). ЗАЛІТАТИ В ДУМКАХ. Залітала в думках далеченьку і Явдоха, поспішаючи за синовю долею (О. Ільченко). МІСЛІ ВИТАЮТЬ ДАЛЕКО ЧІЙ. Мстислав сидів мовчазний, .. мислі його витали далеко (А. Хижняк).*

254. МҀХОЮ (мҀшко́ю, бджі́лкою і т. ін.) ЛІТАТИ, *жарт.* Швидко ходити, бути проворним. Вона [Христя] мҀхою літала, щоб усюди поспіти (Паіас Мнрний); *Бджі́лкою літала мала поштарка, щоб якомога швидше принести радість у кожен двір (З газети).*

ЛІТАХ

255. НЕ ПО ЛІТАХ *перев. чийх, кому.* Не відповідно до чийогось віку. *Олег жив у тривозі, в шуканні, в тяжких, не по літах йому думках (Д. Бедзнь). ПО ЛІТАХ. Добре Чинці у діда підпа-*

сичем. Робота .. по його літах (Панас Мирний); // без додатка. Уживається для підсилення характеристик кого-небудь; надто, дуже. Йому сподобалась дівчина — отака не по літах серйозенька (А. Головка); — Головної проблеми передо мною вже нема. Я її не розв'язав. Не вистачило життя. Я розмахнувся не по літах. Але залишилась мрія... (О. Довженко).

256. У ЛІТАХ. Немолодий, похилого віку. Марко Лукич тоді був уже людиною в літах, у труті його дуже шанували й прозивали "батьком" (Збірник про М. Кропивницького); — Е-е, Хомо, хоч і в літах з тобою, та такі слабкі, як мотуз учотверо (Є. Гуцало); А Батій, звісно, вже чоловік у літах, не хотів тинятись по світу (Легендн...), ПІД ЛІТАМИ. [Андрій:] Знаєте ви його усі: він чоловік і під літами, і розумний, і хоробрий (М. Костомаров); Баба Оксана була під літами, та ще кріпка собі жінка (Б. Грінченко).

ЛІТЕРИ

257. З ВЕЛІКОЇ ЛІТЕРИ. Такий, що прославився добрими справами і гідний високої поваги (про людину). Є речі, яких не забудеш. Наприклад, почуття гордості за наших .. людей. За Людей з великої літери (Л. Дмнтерко); Учитель з великої літери (З усн. мови); // Щось, усіма шановане, дороге кожному. Український степ є Степом з великої літери з погляду неповторності його витворення. ..Задаймо тут, з яким захватом описував Степ у своїй "Тарас Бульба" Микола Гоголь. Нічого в природі не могло бути кращого, зауважує письменник (З журналу).

ЛІТО

258. БАБИНЕ ЛІТО. 1. Теплі, сонячні дні восени. Бабине літо до Петра тільки [тільки] (Укр.. присл.); День був ясний, сонячний та теплий. Починалось бабине літо (Іван Ле).

2. Павутиння, що літає в повітрі в теплі осінні дні. "Бабине літо" висіло по віттях, як прядиво (Леся Українка); В'яже [вдова Марта] свої думки, мов осіннє сонце бабине літо по стерні (Д. Косарнк); Прозорі мережива бабиного літа летіли на табір (Д. Бедзнк). БАБИНІ ЛІТА. Задумалась верба, мов по вінці дівчина, І літа бабині летять кудись, летять... (В. Поліщук).

ЛІЧЕНО

259. НЕ ЛІЧЕНО (не злічено) кого, чого, нар.-поет. Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. [Чабан:] А ти ж зівідки знаєш, що я сірома? А може, в мене лану не міряно, добра не лічено? (С. Васильченко); Добре тому Башкиреві, на весь повіт добре! Земель у нього — не міряно, слуг у нього — не злічено (Панас Мирний). НЕ

ЛІЧИТИ (не злічити). Розказували, що багато народу померзло; того вже й не лічити, хто ногу або руку, або ніс одморозив... (Панас Мирний); Не злічити, як багато нарубав вугілля тато (М. Упеинк).

ЛІЧИТИ

260. ВОРО́Н (гálкi, гáлoк і т. ін.) ЛІЧИТИ, зневажл. Нічого не робити, не працювати, ледарювати. — Матері можна й .. галки лічити, бо вона стара та підтоптана, а дочка повинна працювати. Роби, бо ти ще молода (І. Нечуй-Левицький).

261. КУРЧА́Т ЛІЧИТИ, жарт. Підводити підсумки, оцінювати результати. Що й казати, не скупилися новояричівські керівники на обіцянки. А от коли пробив час, як кажуть, курчат лічити, виявилось — куди не кинь, всюди клин (З газети).

ЛЛЕ

262. ЗА ШИ́Ю (за спіну, за комі́р і т. ін.) НЕ ЛЛЕ кому і без додатка. Нема потреби поспішати щось робити; ніщо не турбує, не хвилює і т. ін. когось. Починається балачка з приводу прочитаного, балачка нехалива, спокійна, що ведеться тоді, коли, кажуть, за шию не лле (С. Васильченко); — Ну, та нічого — за спину не лле, починай [грати] знову (С. Васильченко).

ЛЛЕТЬСЯ

263. ВУ́ХАМИ ЛЛЕТЬСЯ кому, безос. Дуже набридло комусь, дратує когось (про що-небудь). [Хоростіль:] І мені се вчителство давно вже вухами ллеться! (І. Франко).

264. ЗА КОМІ́Р (за ши́ю, за спіну і т. ін.) ЛЛЕТЬСЯ кому і без додатка. Треба негайно робити щось, поспішати з чимсь. Уже за комі́р ллеться, треба, щоб робота була зроблена якісно (З газети); // Терміново потрібен хтось, потрібне щось. — Де ж ти її зловиш, коли вже ось за комі́р ллеться! (Є. Гуцало).

ЛОБ

265. В ЛОБ. 1. зі сл. говорити, сказати і т. ін. Прямо, без натяків; відкрито, відверто. — Що сказати? Що ставиться з любов'ю, з пошаною? Надто в лоб. А як висловиш це інакше? (Л. Дмнтерко); Те, що він викладає думки трохи по-газетному, "в лоб", не заперечує їх безсумнівної щирості (І. Муратов); [Кружнло:] Так ми ж не прямо в лоб. Скажемо, що сигаретний дим забруднює атмосферу (З журналу).

2. зі сл. і ті, і ті й під. Не вдаючись до обхідного маневру; безпосередньо, назустріч. — Ліва сторона в обхід! Підтягнути батальйон! Риссю! — Нецадименко! Підеш в лоб (О. Довженко); Ось

його знову випередили кілька дружинників і пішли на нього в лоб (А. Хнжняк).

3. *перев. зі сл. взятн.* З передньої частини чогонебудь; спереду. *Про те, щоб взяти перевал в лоб, не могло бути й мови* (О. Гончар); *Через те, що в лоб "тигра" не могла взяти його рушниця, він [боєць] стріляв по тих танках, що йшли боком до нього* (Л. Первомайський).

266. **ЗОЛОТИЙ ЛОБ** у кого і без додатка. Хтось дуже розумний, мудрий, здібний і т. ін. *Мудрують [люди]. Ми, бачте, сила, ми — стовби [стовпн]. У нас, мов, золоті лоби* (Б. Грінченко).

267. **ЛОБ** (лббом) **У ЛОБ**, *перев. з дієсл.* 1. Дуже близько один біля одного; віч-на-віч. *Зустрілися лоб у лоб, та не впізнав батько сина* (3 газети). **ЛОБ ДО ЛОБА.** *Вмить опинився лоб до лоба із фріцом дужим, молодим* (І. Воскресенко).

2. Безпосередньо, впритул і т. ін. *Лоб у лоб стикаються поїзди. Одна за другою вибухають шахти* (Б. Олійник); *Колосальний виграш в енергії дають так звані колайдери, або прискорювачі на зустрічних пучках, в яких частинки стикаються, як то кажуть, лоб у лоб* (3 журналу); *По фронту в тридцять кілометрів йшли лісом тапк на танк, лобом в лоб, і — горіли* (О. Гончар).

268. **МІДНИЙ ЛОБ** у кого і без додатка, ірон. Хтось не дуже розумний; упертий, нерозсудливий і т. ін. — *Мідний лоб у нього, як говориться, не золотий. Що з нього візьмеш?* (3 газети); // *чий.* *Нерозсудливість. Розламано навіпл напасників мідні лоби, застиглим очам вже не видяться слава й паради* (С. Голованівський).

269. **НЕ В ЛОБ, ТАК ПО ЛОБІ** (по лобу), *жарт.* Нема ніякої різниці; все одно, однаково. — *Не з релігією кепсько, а з боротьбою проти релігійного впливу... — поправив Михайло. — Не в лоб, так по лобі...* (П. Автомонов).

270. **ПОВНИЙ ЛОБ** у кого, *жарт.* Хтось розумний, тямущий, здібний і т. ін. *Ні, не забути чого до зроба, коли бовбав мене йолоп за те, що в мене повний лоб, а в нього порожньо у лобі* (В. Сосюра).

271. **ПУСТІЙ ЛОБ** у кого, *жарт.* Хтось нерозумний, петямущий і т. ін. *Живіт товстий, а лоб пустий* (М. Номнс).

ЛОБА

272. **З-ПІД ЛОБА**, *зі сл. поглядатн, днівтнся і т. ін.* Непривітно, недружелюбно, недовірно, сердито і т. ін. — *Чого ти мовчиш та тільки поглядаєш з-під лоба на мене? — спитав Єремія* (І. Нечуй-Левицький); — *Ця маленька, семи років, дівчинка й разу не глянула на неї [мачуху] по-людському, а все з-під лоба* (Б. Грінченко);

Андрій з-під лоба дивився на начальника штабу (Ю. Бедзньк).

ЛОВИСЬ

273. **ОТАКА́ (от така́) ЛОВІ́СЬ!** *Ужнвається для вираження здивування, радості, захоплення і т. ін. — Отака ловись! — каже голова. — Був Чіпка, а став Никихвор Іванович... Що то значить гроші!* (Панас Мирний); *Глянули на мене сірі очі.. Тільки очі — от така ловись! — Очі хлопчачі, а дівочі* (І. Вирган). **ОТТАКА́ ЛОВІ́СЯ!** *За правду б'ють, за брехню віри не дають. Отипка ловися!* (Сл. Б. Грінченка).

ЛОВИТИ

274. **ВИТРИШКИ ЛОВІТИ** *перев. де, жарт, зневажл.* *Блукаючи, гуляючи, розглядати все навкруги; байдикувати. — Казав, що зараз прийду, а сам зачепився за пень та стояв увесь день, витрішки ловлячи* (Б. Грінченко); *В третій [чверті] — майже й на урок не ходив, Бо на вулиці він витрішки ловив* (Д. Білоус); // *Дивитися, намагуючись розгледіти когось, щось, побачити когось. — Я сьогодні бігла на роботу немов ошпарена і за кожного фіранкою витрішки ловила* (В. Дрозд).

275. **ГАВ** (гáви) **ЛОВІТИ**, *фам. 1.* Марно витрачати час, нічим не займаючись; нічого не робити, байдикувати. *Сама працювала не розгинаючись і других підганяла, щоб гав не ловили, не байдикували* (В. Кучер); — *Спасибі вам за гостину! — Дасть Бог, віддячиш тим же...* *Якщо не будеш ловити гав...* (Василь Шевчук); *Цілу чверть ловив наш Петя в класі гав* (Д. Білоус); — *Вона [дочка] в тебе увесь день Божий сидить та гави ловить, і за холодною водою не візьметься* (Марко Вовчок). **ГРАКІЙ** (ворон) **ЛОВІТИ.** — *Наймичка й небога тут реуться, а він стоїть, да [та].. граки ловить* (Ганна Барвінок); [Халява:] *Одначе чого це я ворон ловлю?* (М. Кропивницький); // *Тиняться без діла, перебувати де-небудь без потреби. — Слухайте, Павле, — мабуть, нічого тут усім гав ловити* (І. Головченко і О. Мусієнко).

2. Розглядати все навколо з зайвою цікавістю. [Внборний:] *Та що його питати: він по городу гав ловив та витрішки продавав* (І. Котляревський); *Ще ж до того звичайний був [ігнат] і богобоязливий, справді йшов до церкви молитись, а не гави поміж людьми ловити* (П. Куліш); *Захопилась [мати] повчати, щоб я у церкві не лобуряси́чав, не шморгав, не крутився дзгою, не ловив гав* (М. Стельмах).

3. *Виявляти не уважність, бутн неуважним. — Ей, Піню, чого гав ловиш? Миску давай* (В. Внниченко); — *Та чого ж ото гав ловиш, коли людина тобі думки свої звіряє?* (М. Чабанівський); — *Та сюди дивись, чого ти гав ловиш. Про що ти*

думаси? (А. Хижняк); Вони, впередзорці,.. Не ловили гав, зірко стояли на чатах (О. Гончар).

4. Не використовувати якоїсь можливості, упустити слушну нагоду. І це я з моїм розумом ловив гави, коли таке, .. ціпов'яз, з зубів видер мені ну-ву!.. (М. Коцюбинський); Мати кидається до печі, щоб чимсь погостувати гостя. Я теж не ловлю гав: підходжу до припичка і благально дивлюсь в подобрілі материні очі (М. Стельмах); Сестра гав не ловила, доки я терся-м'явся, за суботу та неділю випхала Ориську заміж (М. Рудь); — А в клубі як діла? — А там таки не пусто, Бо не ловив я гав, У клуб заклав капусту і гарбузи заклав (А. Крижанівський). ГІВУ ПІЙМАТИ. — Я вкрав у них чавунчика на дріб до розатки. .. Сам і гаву піймав: треба було зразу ж його й потроцюти... (Григорій Тютюнник); // Допускати помилки, бути нерозторопним. Але чи Явдошка та Софійка ловили гав, чи то в нетяжк жевріла мрія про волю, проте недовго затримувалися парубки в Повчанського (З. Тулуб); // Не вникати в що-небудь; не займатися вчасно чимсь потрібним. — Схоже, що під носом у нас орудує група, а ми гав ловимо, — кинув Степан (М. Олійник); — Молодець, гав не ловиш. Була б моя воля, я б у нашій області створив експериментальну або дослідно-виробничу базу тишениної станції (В. Бодьшак).

276. ДУРНІХ У РІШЕТО ЛОВИТИ, фам. Нічого не робити; байдикувати. [Максим:] Е, ні! Коли їхать, то всім разом. Що я там без вас робитиму? Дурних у решето ловитиму, чи що? (Я. Мамонтов).

277. ЗІВАК ЛОВИТИ, зневажл. 1. Бути неуважним, роззявлюватим і т. ін. Траплялось, що й зівак дехто ловив, коли вчитель пояснював новий матеріал. А потім (хоч і малі) шкодували (З журналу).

2. Блукаючи, розглядати все навколо. На базар ходила та зівак ловила (Укр.. прнсл.).

278. ЛОВИТИ ВІТРІВ, жарт. Розглядати все навколо, оглядатися, повертатися в різні боки. Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а не ловив вітрів, не розглядав туди і сюди (Г. Квітка-Основ'яненко).

279. ЛОВИТИ ЗА ПОЛІ кого, ірон. Переслідувати кого-небудь; намагатися привернути до себе чинось увагу. [Домаха (сама):] Так де ж тут не ловити женихів за поли, та ще багатириві!.. Ну, вже ж хоч гола, так зате ж, бачиш, красавиця [красуня] (Олена Пчілка).

280. ЛОВИТИ / ЗЛОВИТИ (піймати, спійматн, взяти і т. ін.) НА ГАЧОК кого. 1. Намагатися ошукати, перехитрити, ввести в оману когось. — Знаємо вас. Ловите довірливих дурників на гачок (І. Цюпа); Макар Іванович осміхнувся.

Нема дурнів! На сей гачок його не зловиш! (М. Коцюбинський); — За весь час [агент] піймав на гачок лише одного (Переклад С. Масляка); — Дай слово, що нікому не скажеш! — Та на цей гачок спіймати Костю було важко (І. Багмут). ВЗЯТИ НА КРЮКА. Богачеві на одній з господарських нарад закинули: — Агроном. І беручий... Коли б не взяв тебе самого на крюка! (П. Орецький).

2. Дуже захоплювати, полонити чим-небудь (про якісь заняття, інтереси і т. ін.). О, медицина! Жаль до неї сидить, як в дереві сучок, Коли ж непрошені хорє! Мене впіймали на гачок (А. Малишко).

281. ЛОВИТИ / ЗЛОВИТИ СЕБЕ на чому. Пересвідчуватися в чому-небудь, усвідомлювати щось. Я часто ловив себе на тому, що мені до всього байдуже (Ю. Яновський); Він .. частіше ловив себе на тому, що думас про неї (Д. Ткач); На одному лише ловив себе, що вже постарів (А. Хорунжий); Він все ж таки ловив себе на тому, що такий-то розділ знає гірше, ніж іншіш (Григорій Тютюнник); Я зловив себе на тому, що зовсім не слухаю [перекладача] (Ю. Яновський); Рогов зловив себе на тому, що радий за похвалу (І. Волошин).

282. ЛОВИТИ / ЗЛОВИТИ (рідше упіймати, піймати і под.) СЕБЕ НА ДУМЦІ якії. Усвідомлювати, розуміти щось. Ловила себе на думці, що пишасться сином. Але на те вона й мати (І. Цюпа); Дивні діла! То він [Бачура] поспішас в Білоцерківку, то ловить себе на думці, що весь час думас про Бабаї (М. Чабанівський); І Степан, .. чи не вперше, сидиця з Юлькою, зловив себе на думці, що і йому вже пора обзавестися сім'єю і дітьми (М. Стельмах); // Робити несподіваний висновок щодо чого-небудь. Не раз ловиш себе на думці, що вік Миколи Миколайовича виявився закоротким для повного вивершення справи (З газети); "Ой, щось занадто мені усе красиве!" — зловила себе на думці Надія (Я. Баш); Він упіймав себе на цій думці — світла! Щоб кожнурису, кожний злом і лінію його твору було освітлено (О. Донченко).

283. ЛОВИТИ КОЖНЕ СЛОВО перев. чис. Дуже уважно, з цікавістю слухати когось. Од неї не одступали паничі, бігали просили на танці, ловили кожне її слово, сліdkували очима за нею (І. Нечуй-Левницький); Марія Антонівна не спускала з племінника очей, ловила кожне його слово (А. Дімаров); Жінка після щойно пережитого .. в жадібній надії ловила кожне слово вчительки (О. Гончар); Він жадібно ловить кожне Михайлово слово і не може второпати (А. Хижняк). ЛОВИТИ УХОМ КОЖНЕ СЛОВО. Білий, як крейда, стас Гнат за тратками, .. уважно ловить ухом кожне слово (М. Коцюбинський).

284. **ЛОВИТИ КОЖНУ ХВИЛИНУ** (мить). Рационально використувувати час; дорожити часом. *Чи до хати тут, .. коли сніг такий по-весняному ласкавий, а сонце по-літньому сміється з неба .. Тут треба ловити кожну хвилину* (Ю. Збанацький).

285. **ЛОВИТИ МОМЕНТ** (мент). Використовувати слушну нагоду; не упускати якоїсь можливості. *Я ловлю момент і вирізую з картини цілу сцену на декілька метрів. Режисер злякано на мене зиркає, але я не чую заперечень* (Ю. Яновський); *Мусив [Алі] ловити мент, коли човен отускався врівень з його плечем, щоб зручно було прийняти важкий мішок* (М. Коцюбинський).

286. **ЛОВИТИ МУХ, жарт, ірон.** Марно втратити час; байдкувати, гуляти. — *Ти не п'єш [чаю], значить? — чернець до його [до нього]. — Ні... — Ну, то вбирайся. .. Убирайся, тобі сказано! У нас даром не ловлять мух! — згукнув пузатий* (А. Тесленко).

287. **ЛОВИТИ НА ХОДУ** що. Відразу сприймати, засвоювати щось. *Пігловський на ходу ловить панську думку і одразу ж приноровляється до неї: — Можє бути, ясновельможний пане* (М. Стельмах).

288. **ЛОВИТИ [НОСОМ] ОКУНІВ** (окуні), жарт. Дрімати, кунятн, схиливши голову вниз. *Стоять [люди] з позасвічуваними свічками, хто слуха, а хто й окунів ловить, слухаючи* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Пилип-з-конопель уже носом ловив окунів, хоч досі й умів начебто випити чарку горілки* (О. Ільченко). **ЛОВИТИ НОСОМ ОКУНЦІВ.** Звикає в селі лягати разом з курми, прокидатися з першими півнями, вона сиділа в кухні і ловила носом "окунців" (З газет).

289. **ЛОВИТИ / ПІЙМАТИ** (впіймати, зловити і т. ін.) В СІТІ кого. Намагатися заплутати когось у розмові, дізнатися про кого-, що-небудь, вивідати якісь відомості, свідчення і т. ін. *Вони [слідчі] й мене ловили в сіті* (Т. Масенко).

290. **ЛОВИТИ / ПІЙМАТИ** (впіймати, зловити і т. ін.) НА СЛОВО кого, якому. Виявляти суперечності в чніх-небудь висловлюваннях. — *Ти ж сам говорив сьогодні про ходячі шлунки... — Не лови мене на слові* (О. Гончар); [Мічурін:] *Слухайте, не ловіть мене на слові.. Не забувайте, що, крім гніву, існує ще священна непримиренність* (О. Довженко); *Денис і сюди, і туди, і відбіруватися би то, так справник на усякому слові так його і пійма* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Е, Романи!.. — сказав Хома, маючи, певно, на думці впіймати його на якомусь слові* (О. Довженко).

2. Скориставшись ненароком сказаним ким-небудь (намірами, обіцянками і т. ін.), домагатися

його здійснення. *І Мамайчук, впіймавши його на слові, заявив, що не голитиметься доти, доки перукарня не буде-таки відкрита* (О. Гончар).

291. **ЛОВИТИ / ПІЙМАТИ** (спіймати, зловити і т. ін.) ПОГЛЯД (рідше очі) чий (чий), який (які). 1. Дивитися на когось, намагаючись привертнути до себе його увагу. *Біжить назустріч дівча... і ловить мій погляд з таким запалом, з таким відданям, на які здатні лиш ті, що стрілись на мить, а розстались навіки* (М. Коцюбинський); — *Кожна ловила його погляд, намагаючись повернути увагу до себе* (О. Гурейв); *Марина Хамівна піймала Тамарин погляд* (А. Хнжняк); *А я піймав Олюшин погляд і мовчки запитав у нього: неже правда, що вони чекають другої дитини?* (Є. Гуцало); *Чорні Данилові очі глибоко запали, й важко було спіймати його погляд* (А. Хнжняк).

2. *перев. зі сл. на собі.* Помічати, відчувати, що хтось дивиться на нього, розглядає його. *Він часто ловив на собі погляд Марти* (В. Собко); *Іноді тільки ловив несподівано на собі її очі — глибокі, пильні* (С. Васильченко); *Кузнецов, спіймавши на собі її погляд, поспішив сказати: — У мене, товариші, є пропозиція зробити перерву* (А. Головка); *Омелько, зловивши на собі уважний погляд Гуляй-Дня, спитав: .. Скучив, мабуть, небоже Іване* (Н. Рибак). **ЛОВИТИ ПОГЛЯДИ.** Люда інколи ловила на собі запитливі погляди Расникових знайомих і червоніла (М. Зарудний); *Марися раз у раз ловила на собі погляди відвідувачки і сама уважно розглядала її* (О. Гончар).

292. **ЛОВИТИ РИБКУ** в чому, ірон. Мати користь, вигоду з чого-небудь; наживатися. *У військовому складі на Погоржельці за вироком військового суду було повішено шість кицьок. Уявляю собі, як лукаво посміхалися тоді собі у вус усі ті, хто ловив рибку у тому військовому складі* (Переклад С. Масляка). **ЛОВИТИ ЗОЛОТУ РИБКУ.** *Не в гардій самотності ловила Красникова свою "золоту рибку"* (З газет).

293. **ЛОВИТИ РИБУ** (рибку) В КАЛАМУТНІЙ (рідше мутній) ВОДІ, ірон. Використовувати будь-які обставини, всіляко хитрувати для власної вигоди, намагаючись приховати свої дії. [Ярчук:] *Абстрактного добра і зла не існує. Все на світі відносно.* [Наталя:] *Це називається — в каламутній воді ловити рибу* (І. Микитенко); *Можє статись, що деякі елементи спробують зводити наклеп на чесних колгоспників, ловити рибу в каламутній воді* (О. Гурейв); *Експедиторський нахил у Жори виявився неабиякий. Підхід рибальський — хвацько ловив рибу в каламутній воді* (О. Ковінька); *У каламутній воді рибу ловить, а хоче з води вийти сухим* (Є. Гуцало); *В мутній воді рибу ловить* (Укр.. присл..).

294. **ЛОВИТИ СЛОВА [ІЗ РОТА]** *чий, рідше кому.* Уважно, з цікавістю слухати когонебудь. *Прокій вмовляє: Держіться. Як будемо разом стояти, наш буде верх. Йому ловлять слова із рота* (М. Коцюбинський).

295. **ЛОВИТИ** (хапати, схоплювати і т. ін.) **НА ЛЬОТУ** (на лету) *що.* Дуже швидко, легко сприймати, засвоювати і т. ін. щонебудь. *Валю кожну мою пораду ловила якось на льоту, вміла її реалізувати* (Ю. Збанацький); *Кожне слово його аудиторія хапає на льоту* (О. Гончар); *Те, за що рядовий студент платив наполегливим щоденним студіюванням, безсонними ночами перед екзаменами, Федь Шостенко схоплював на льоту* (Ю. Шовкопляс); *Парубок зразу прив'язався до лейтенанта і кожне його слово перехоплював на льоту* (М. Стельмах); *Недаремно думка сипувалася ловити на лету сей або той образ, .. прослідити його зв'язок з іншими* (І. Франко); *Грицько не читав, а жер ті книжки; хапав на лету все, що розносилось .. течією друкованого слова* (Панас Мирний).

296. **[НІБИ] ЛОВИТИ ОЧІМА** (поглядом, зором і т. ін.) *кого, що.* Пильно дивитися на когонебудь. *Роман зістався [зостався] далеко позаду і тільки .. ніби ловив очима кінці червоних стрічок на Солом'яних плечах* (І. Нечуй-Левицький).

297. **РІШЕТОМ У ВОДІ ЗІРКИ ЛОВИТИ**, *жарт.* Марно витрачати час; байдикувати. *Він дуже розумний: решетом у воді зірки ловить* (Укр. присл.); *[Баба Деисиха:] Та ти, правда, замолоду сонько. Замолоду решетом у воді зірки ловив...* (В. Більшак); *Навіщо решетом у воді зірки ловити, коли треба телицю шукати...* (Є. Гуцало).

298. **РОТОМ МУХ ЛОВИТИ**, *зневажл.* Бути неуважним, роззявлюватим і т. ін. *Він ротом мух ловить* (Укр. присл.).

ЛОВИТИСЯ

299. **ЛОВИТИСЯ** (попадати, потрапляти і т. ін.) / **УПІЙМАТИСЯ** (пійматися, попастися і т. ін.) **НА ГАЧОК** *чий, який і без означення.* Давати, дозволяти себе ошукати, обдурити (перев. довірливо ставлячись до когонебудь). *Сташка наче ненароком натякала облюбованій нею "жертві", що вона "щось знає" про нього. При цьому Стаха робила таку таємничу міну, що навіть серйозний хлопець ловився на цей гачок* (Ірина Вільде); *Богдан уловлює [все] .. а Хворостенко зразу ж ловиться на гачок* (М. Стельмах); *Пані Шульжєвич тільки тепер зрозуміла, що вона проговорилась, сама впіймалась на гачок* (Ю. Збанацький); *Не піймався на гачок [полковник Богун], а сам винищив аж два полки* (П. Паич);

Обережна, розумна людина не піймається на гачок пройдисвіта чи підлабузника (З газети); *Він жив удома, допомагав справжнім французам, але не вберігся, попав на гачок* (Ю. Яновський). **ПОПІАСТИСЯ НА ВУДОЧКУ.** *На цю вудочку попався Красін* (Ф. Бурлака).

ЛОЖЕ

300. **ПРОКРЇСТОВЕ ЛОЖЕ**, *книжн.* Те, що виступає мірилом, під яке штучно, насильно підганяють щонебудь, пристосовуючи до нього. *Історичний підхід до вияснення причин і всіх можливих граней того чи того конфлікту не прокрустове ложе, не порятунковий рівень всіх і вся* (З газети); *Удачі автора йдуть за рахунок подолання штампів, що перетворилися в прокрустове ложе для письменника* (З журналу); *// Надто серйозні, суворі вимоги, правила чогонебудь. — А душі людей, загублених, замучених .. їхні страждання не вкладаються в прокрустове ложе законів контрапункту, їхні стогони дужчі за урагани над материками й морями* (П. Загребельний); *// Вузькі рамки, які щось обмежують. Велич Довженка не втиснути ні в яке групове прокрустове ложе, він належить всьому нашому мистецтву, всій літературі* (О. Левада); *Дехто навіть нарікає на жанрову умовність, називаючи її "прокрустовим ложем"* (З журналу); *Чому ж наші фільми втискують у прокрустове ложе демонстраційного часу?* (З газети).

301. **СМЕРТНЕ ЛОЖЕ**, *уроч.* Місце, на якому людина помирає або лежить мертва. *Заметься сержант на своєму смертному ложі.. Не помирати хотілось Орлюкові — жити!* (О. Довженко).

302. **ЦВИНТАРНЕ ЛОЖЕ**, *уроч.* Могила. *Пісеньку зложу.. І братчику мому [моєму] на цвинтарнім ложу [ложі] На струнах шовкових заграю* (Пісні та романси..).

ЛОЖІ

303. **НА СМЕРТНОМУ (смертнім) ЛОЖІ** (одрі), *уроч.* 1. Перед самою смертю, при смерті; помираючи. *Кнут Гамсун теж казав, що все про себе міг би розповісти хіба тільки на смертному ложі* (С. Васильченко).

2. Той, який помирає, або померлий, мертвий. *Художник протисся в натовпі до його дому і нищечком, причаївшись поміж людьми, змалював поета на смертнім одрі* (О. Ільченко).

ЛОЖКА

304. **ЛОЖКА ДЬОГТЮ** [В БОЧЦІ МІДУ]. Те невелике, що псує якусь справу, вигляд чогонебудь і т. ін. *Отой озріх дійсно виявився ложкою дьогтю, бо прокинулася вона наступного*

дня з думкою про латку з бур'янів і докір Нікі (З газети).

ЛОМАКА

305. **ЛОМАКА ПОХОДИТЬ** по кому, фам. Хто-небудь буде побитий, покарааний, дістанеться комусь. *Верзе [пан] притьмом: .. Що буцим ти, Рярко, так гавкав,— як собака, Що буцим по тобі походить ще й ломака* (П. Гулак-Артемівський).

ЛОМИТИСЯ

306. **ЛОМИТИСЯ У ВІДЧИНЕНІ ДВЕРІ**, ірон. Твердити, доводити загальновідоме, те, чого ніхто не заперечує. *Доводити, що останнім часом зросла громадянська активність киян, починає ломитися у відчинені двері* (З газети); *Доводити, що наша інтелігенція в абсолютній більшості — плоть від плоті народної, значить ломитися у відчинені двері* (З журналу). **ЛОМИТИСЯ У ВІДКРИТІ ДВЕРІ**. — *Ти, Нерчин, просто лопиєся у відкриті двері. Спочатку ти зайівся з Куцєвичем (Н. Рибак); // Вникати у щось загально-відоме, прагнути краще розібратися в ньому, зрозуміти його. Мені не соромно ломитися у відчинені двері! Є певна кількість дверей, в які .. кожен мусить вломитися сам. І я лоплюся! Я хочу знати, що скажуть людям ті відзвучалі імена [полеглих у бою]* (Н. Тихий).

ЛОПАТИСЯ

307. **ЛОПАТИСЯ / ЛОПНУТИ, ЯК** (мов, піби і т. ін.) **МИЛЬНА БУЛЬКА** (бульбашка, банька і т. ін.), жарт. Зазивати невдачі, краху, руйнування і т. ін. *Міф про те місто .. лопається, як мильна булька* (З газети); *Винаходжуючи різні заходи та ремесла, він, правда, часто терпів аварії, і будова валилася .. або лопалась, мов мильні бульбашки, бо споруди ці швець фундаментував на піску* (В. Бабляк); *А сьогодні ці ув'язнені лопнули, як мильна банька, ще раз зіткнувшись з дійсністю* (Р. Іванчук). **ТРІСНУТИ, ЯК БУЛЬКА З МИЛА**. *А Пилип йому й каже: — .. і вся твоя кар'єра трісне, як булька з мила* (В. Кучер); // *Раптом зникнути, пропасти. ЛОПНУТИ, ЯК БУЛЬКА НА ВОДІ*. *Сіверяниціні не тільки печеніги-хазари погрожують походом ратним. І стриманість лопнула, як булька на воді* (Д. Міщенко).

ЛОПАТИ

308. **ЯК НА ЛОПАТІ**, зі сл. вікласти, по-дати і под. Повністю, до кінця і т. ін. *Дати йому очну ставку з Донцем. І там він викладе їм все, як на лопаті* (І. Багряний).

ЛОПАТКИ

309. **НА ВСІ ЛОПАТКИ**, зі сл. бігти, мчати і под., жарт. Дуже швидко. — *Питан-*

ня є? — Нема! — Тоді шуруй додому — на всі лопатки! (В. Москалець).

ЛОПНУТИ

310. **ЛОПНУТИ, ЯК ОБРУЧ НА ДІЖЦІ**, жарт. Виявитися несподіваним, нетривким, сумнівним; зазіяти краху, невдачі і т. ін. *Але коміжник навіть не підозрював, що його план лопне, як обруч на діжці* (В. Логвищенко).

311. **МАЛО** (ледь, ледве і т. ін.) **НЕ ЛОПНУТИ** (не покотитися [покатом], не падати і т. ін.) **ВІД** (зі) **СМІХУ** (від реготу). Дуже сміятися; реготати. *Весь базар мало не покотився покотом зі сміху* (О. Довженко); — *І сам мало не падаю від реготу* (П. Колесник). **МАЛО НЕ ПОЛЮПАТИ ЗО СМІХУ** (про всіх або багатьох). *З дядька Дем'яна в танці злетіла спідниця — мало не полупали зо сміху* (С. Кравченко).

ЛОПОТІТИ

312. **ЛОПОТІТИ ЯЗИКОМ**, зневажл. Багато і безцільно говорити, говорити зайве; базікати. [Іван Андрійович (до Анни Петрівни):] *Тільки ж я вас прошу .. не лопотіть язиком багато, бо спортите [зіпсуєте] діло* (М. Старицький).

ЛОПУЦЬКА

313. **НЕ З ЛОПУЦЬКА**. Здатний до чогось серйозного, вартий уваги і т. ін. *Сказано: кожна душа не з лопуцька, того ж хоче, що й людська* (Марко Вовчок); — *Ну та ми теж не з лопуцька* (Ю. Мушкетик); *Тільки дядьки теж не з лопуцька, дядьки теж навчилися дечому .. Навчилися, не забули* (А. Дімаров).

ЛОСКОТАТИ

314. **ЛОСКОТАТИ НЕРВИ** (рідше душу, серце і т. ін.) кому, чим. Впливати, діяти на когонебудь; бентежити, хвилювати і т. ін. когось. *Мода — це умовна, дуже умовна красивість — чи потворність, яка лоскоче нерви тим, кому такого лоскоту хочеться* (М. Рильський); *Хрести на кладовищі видовжувалися аж до пасмурних хмар на обрії і лоскотали душу страхом* (В. Дрозд); *Ті привітні дівочі голоси лоскотали їй серце* (Панас Мирний). **ПОЛОСКОТАТИ НЕРВИ** (якийсь час). *Є ще такі книжки, є. Полоскоче письменник читачеві нерви, а в кінці твору — всі одужують, одружуються, вселяються в нові квартири* (Ю. Мушкетик).

315. **ЛОСКОТАТИ ОЧІ** чиї, кому, які. Привертати до себе увагу; дивувати або дратувати своїм виглядом. *Страшне й прокляте [Чіпчине дворище], стало воно тепер надивовижно всім людям, лоскотало їх заздрі очі* (Панас Мирний).

316. **ЛОСКОТАТИ П'ЯТИ** кому, чим. Задобрювати, улашувати когось. *Він звик, щоб ..*

п'яти йому лоскотали віршиками, щоб бавили йому ніжний зір тихими лиялими фарбочками? (В. Винниченко).

ЛОСКОЧЕ

317. **АЖ У НОГИ ЛОСКОЧЕ**, *перев. зі сл. хочеться, кортить і т. ін.* Уживається для підсилення значення слів; дуже, надзвичайно. — *Знаєш, так якось кортить побачити людей у щасті, що й сказати не вмію. Слово честі, не вмію. Ну, кортить, аж у ноги лоскоче* (П. Козланюк).

ЛУБА

318. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **З ЛУБА**, *зі сл. лїтн.* Дуже сильно (про дощ). *Дощ лє як з луба* (М. Номис); *Часом дощ лє як з луба, а Кметик лазить по квітнику і вибирує щось по стежках* (С. Ковалів); *Насунули такі хмари, що лило як з луба* (В. Логвиненко).

ЛУБ'Я

319. **СТАРЕ ЛУБ'Я**, *жарт., рідше зневажл.* Людина похилого віку. — *Жило б, старе луб'я, коли зодягнене, не голодне й не холодне... Так ні! Це й кирту гне...* (Панас Мирний); *Ще старе луб'я й на вулицю піде вкупі з парубками* (І. Нечуй-Левицький); [Савка:] *Шкода вже нам молодіти, старенька моя!.. (Жартома обгортає жінку).* [Василина (сміється):] *Ось геть! Дивись, що вигадав, старе луб'я* (С. Васильченко); — *Старе луб'я, куди йому дівку приспати* (Є. Гуцало).

ЛУДА

320. **ЛУДА** (полуда) **РОЗПАДІЄТЬСЯ / РОЗПАДІТЬСЯ НА ОЧАХ** *чийх, яких.* Хто-небудь почнає розуміти, усвідомлювати щось. *Розпадеться луда на очах ваших неситих, Побачите славу, Живу славу дідів своїх І батьків лукавих* (Т. Шевченко).

ЛУДИТИ

321. **ЛУДИТИ ОЧІ** *кому, чий.* Дурити, обманювати кого-небудь, приховувати правду від когось. *Слухають одного з тих, що цілими десятиріччями .. обдурювали їх, залякували, лудили їхні очі* (Остап Вишня).

ЛУЗАТИ

322. **ЯК** (мов, що, ніби і т. ін.) **НАСІННЯ ЛУЗАТИ** (рідше *лускати*), *перев. з дісл.* Легко, просто (виконувати що-небудь, досягати чогось). *Він змалку такий відчайдуш. Це для нього ніби насіння лузати — красти. Що погано лежить, так і литне до його рук* (В. Дрозд).

ЛУКА

323. **ЯК З ЛУКА**, *зі сл. летіти, іти і т. ін.* Дуже швидко, легко. [Ярош:] *Чудово, Любо! Чудово!* [Шумейко:] *Дивись, Андрію Васильовичу. Як з лука пішла [машинна] (І. Микитенко); Рудик шльогає [шмагає] коні ложиною і гукає: — Лети мені, кров чортова, як з лука!* (Григорій Косинка).

ЛУКАВИЙ

324. **ЛУКАВИЙ ПІДКУСІВ** (напутів, підбів і т. ін.) *кого і без додатка.* Хтось зробив хибний, необдуманий або небажаний для когось вчинок. *Череваниха .. боялась, щоб лукавий не підкусив паливом на яку пакость* (П. Куліш); [Степанида і Оксана:] *Що ж таке трапилось?* [Панас:] *Хоч і не питайте!* (Зітхас). *Лукавий напутів...* [Степанида:] *Ця горілка ніколи до пуття не доведе* (М. Кропивницький).

ЛУКАВОГО

325. **ВІД ЛУКАВОГО**, *ірон.* Те, що суперечить певним нормам, канонам і т. ін.; щось не таке як прийнято, як треба. — *Не люблю, як ти з книжок почнеш верзти всячину. То все від лукавого* (Б. Грінченко); — *Політика в нього, може, й від лукавого, але ж яка Божя іскра сяє в багатьох його творах!* (М. Стельмах); *Коваль — його професія, решта — від лукавого, як кажуть* (З газети); — *Під оселедець [випити]. А кава, лимон.. — то від лукавого, від заграничної [закордонної] темноти* (А. Крижанівський).

ЛУНА

326. **АЖ ЛУНА ЙДЕ** (розлягається, рідше гоготить і т. ін.) / **ПІШЛА** (розляглася, рідше загоготіла і т. ін.), *перев. зі сл. гукати, співати і т. ін.* Так, що далеко чути; дуже голосно, сильно. *Щебечуть солов'ї, аж луна розлягається* (П. Куліш); *І справді, молодіці жартували, сміялись, співали пісень, аж луна розлягалась по полю* (М. Коцюбинський); *Вона — то була гопка.., аж луна кругом готіла, то тиркала, то висвистувала* (Панас Мирний); — *І ще одне, друзі... — гукнув Жук, аж луна пішла лісом* (П. Козланюк). **ТІЛЬКИ ЛУНА ЙДЕ.** *Як заспівають "Реве та стогне..." , то тільки луна йде* (Нар. опов.).

ЛУНЬ

327. **ЛУНЬ УХОПІВ** (рідше *ухопіла*) *кого, фам.* Хтось помер. *Лунь його вхопив* (Сл. Б. Грінченка); *Як піонесуть із оцтом фіги, То зараз вхопить тебе лунь* (І. Котляревський); — *Щоб тебе лунь ухопила!* (Укр.. присл.).

328. **ЯК ЛУНЬ**, *зі сл. сівни, білий і т. ін.* Уживається для підсилення супровідних слів; дуже,

зовсім. — *Та буде вам! — Годі! — гукав чоловік з чорними усамі, а з сивою, як лунь, головою. — Знайшли коли реготатися!* (Панас Мирний); *Марія Бучачка, сива, як лунь, вижсовкла з лиця* (Г. Колісник); *Дзвонить старий попик, білий, як лунь* (О. Довженко); *Вкине слово [Денис] та таке, що й десять стариків, сидих [сивих], як лунь, .. так не видумують* (Г. Квітка-Оснів'яненко).

ЛУПАТИ

329. ЛУПАТИ ОЧІМА на кого—що і без додатка. 1. Кліпаючи, мовчки дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, не відповідати. *А все не важиться він бабусю наляяти; лупа очима та кашляє, та ходить,— не знає, що вже йому й робити* (Марко Вовчок); — *А дівчата, якби ви бачили, які тоді були! .. гляне на тебе, то неначе по коліна в землю вгонить; стоїш, як теплень, та тільки очима лупаси* (О. Стороженко); *Гидкий отой корчмар усе лупас на неї гострими очима* (М. Чабанівський). ЛУПАТИ БАНЬКАМИ, вульг. Мій супутник сидить, тільки баньками лупас (Ю. Збанацький).

2. Виявляти поглядом зацікавленість, дивуватися. *Стоїть [зайча] і лупас очима: — Та що ж це сталося вночі!* (Н. Забіла); // Передавати поглядом якусь інформацію. — *Панич тут ззаду їх лупа на мене очима: нічого, мов, нічого, тільки не признавайся* (Панас Мирний).

3. перед ким і без додатка. Переживати почуття неприємності, сорому і т. ін. *Батько помовчав трохи, далі промовив: — Ну, що ж, спасибі, сину: дуже присмно було батькові лупати очима* (А. Головка); — *Перед ким провинився, перед тим й лупай тепер очима* (А. Хорунжий); — *Чорти б їх побрали, — невідомо кого лаяв Коляда, — а тепер мені лупай очима* (М. Зарудний); *Нехай розбираються, перевіряють.. Навчився красти, нехай уміє й очима лупати* (З газети).

4. Марно витратити час; сидіти без діла. [Голос:] *А ми тим часом що робити маєм?* [Голос (іронічно):] *Очіма лупати!* (Лісся Українка); — *Хоч би зенітку дали, — знову порушив мовчання Таранець. — Сидимо, як кроти в норі, та очима лупаємо* (Д. Ткач); — *То що ж нам, братику, сидіти й лупати очима, мов барани? Хай гине все?* (Василь Шевчук).

5. рідко. Не мати чого їсти; голодувати; бути голодним. *Приробили хлібця — їмо, а ні, то очима лупаємо* (Укр.. присл..).

ЛУПИТИ

330. ЛУПИТИ / ПОЛУПИТИ ЗУБИ. 1. грубо. Сміятися, реготати. — *Нічого зуби лупить. Я, може, смерть перед собою бачив* (Григорій Тютюнник).

2. з ким і без додатка, жарт. Проводити час у веселих розмовах з ким-небудь; розмовляти. *Не швидко прибіг лакей на генеральшин крик. Не де ж він був, як не лупив зуби з Уляною* (Панас Мирний); *Можна й біля ганку зуби полупити* (Ю. Збанацький).

331. ЛУПИТИ [СВОЇ] ОЧІ, фам. 1. на (рідше в) кого—що і без додатка. Пильно дивитися на кого-, що-небудь, вдивлятися в кого-, що-небудь, розглядати когось, щось. *Луплю очі на книжку: ..що воно за книжка!* (С. Васильченко); *І лупить Чіпка свої очі в темну темноту* (Панас Мирний). ЛУПИТИ БАЛУХИ, вульг. *Вона [Варя] аж цвіте, коли на неї хтось з чоловіків балухи лупить* (Я. Гримайло).

2. Марно витрачати час; байдикувати. ЛУПИТИ БАНЬКІЙ, вульг. — *А ви чого баньки тут лупите? — визвірився на стетеріх хлопців Дришпак* (І. Головченко і О. Мусієнко).

ЛУПНУТИ

332. ЛУПНУТИ ОЧІМА. 1. куди, на кого—що і без додатка. Глянути, зирнути на кого-, що-небудь. *Лупнеш очима вгору — над тобою, між темним гіллям... висять спілі груші* (Сл. Б. Грінченка); *Він сів, лупнув очима на світло* (Панас Мирний); *Левко тільки лупнув очима на Юрка* (М. Стельмах). ЛУПНУТИ ОЧІМА, діал. *Роман лупнув на його [нього] очима і знов втирів [утупив] очі у вікно* (І. Нечуй-Левицький).

2. Прокнутися або опритоміти, розтуливши повіки. *Лупнув очима [Максим], підвів із постелі голову, прислухається* (С. Васильченко); *"Матіночко! рідненька... Чи се ж ти?.." Стара лупнула очима, бистро подивилася на Оксану* (Г. Квітка-Оснів'яненко).

ЛУСКАТИ

333. ЛУСКАТИ / ЛУСНУТИ ВІД (зі) СМІХУ. Дуже сміятися, реготати. *Там, де інші дівчата лускали зо сміху, .. вона соромилася до сліз* (О. Кобилянська); *Лускали [дівчата] зо сміху, штовхаючи одна одну ліктем* (О. Кобилянська); — *Мадам Трюше в Ментоні лусне од сміху, як прочитас про цей наш .. вчинок у газетах* (І. Нечуй-Левицький).

334. ЯК (мов, що, ніби і т. ін.) ГОРІХИ ЛУСКАТИ (лушити), перев. з дієсл. Легко, просто (виконувати що-небудь, досягати чогось). *Йому ж невидовищу дівчат цілувати, мов горіхи лускали* (Г. Квітка-Оснів'яненко); *Вечори просиджу над замітками, які інші лускають, мов горіхи* (В. Дрозд); — *Подумаєш, — запально відповідає Вітя, — ці задачки мені — що горіхи луцяти* (О. Іваненко). МОВ ГОРІШКИ ЛУЩИТИ. — *А задачі рішає, мов горішки лущить. От аби їй*

повчитись років з п'ять або шість. Їй-бо, на вчительку вивчилась би (М. Стельмах).

ЛУСКИ

335. **НІ ЛУСКИЙ НІ ЗЯБРИ** (рідше хвостá), жарт. Уживається як побажання удачі, успіху (перев. у риболовлі). — *Ні пуху ні пера!* — сказав.. заядлий мисливець. — *Ні луски ні зябри!* — відзукнувся і старий рибалка Петро Васильович Птаха (Ю. Смолич); — *Вперед на отакенну рибу, котра завжди чомусь у нас зривається! Ні луски ні хвоста!* (Ф. Маківчук).

ЛУСНЕ

336. **ЯК НЕ ЛУСНЕ**, зневажл. Гладкий, товстий і т. ін. — *Поглянь на нього, чорнобородого — як не лусне!* (О. Доиченко); // зі сл. м'орда, п'яка і т. ін. Сита, гладка, велика і т. ін. *Морда як не лусне* (Укр.. присл.); *"Шия в нього — хоч обіддя гни, ника — як не лусне..!"* — кажуть про нього [Федора] дворові (Панас Мирний).

ЛУСНИ

337. **ХОЧ [ТИ] ЛУСНИ**. 1. За будь-яких обставин, умов; неодмінно, обов'язково. — *Як же поляже кармазин, тоді дочку нам подавай, хоч лусни! Не сховаєшся од нас* (П. Куліш); Було так: як оце прийдуть жнива, то всіх жінок повигонять на степ жати. І ото як вигонять, .. то .. *хоч лусни, а до вечора щоб вижвав* (Нар. опов.).

2. із запереч. дієсл. Незважаючи ні на які старання, зусилля; ні за яких умов, обставин; нізачо. — *Ніяка собака до помочі не стала, хоч ти лусни* (Дніпрова Чайка); — *Не пуць! Хоч ти тут лусни!* (Я. Мамогтов); — *Більше того, що дають наші прилади, вони не дадуть, хоч лусни* (Ю. Шовкопляс).

ЛУСНУЛИ

338. **ЯК (мов, ніче і т. ін.) ОБУХОМ ЛУС-НУЛИ** (хто луснув, вульг. хто лигнув і т. ін.) **ПО ГОЛОВІ** кого і без додатка. Хтось дуже вражений, приголомшений чим-небудь. — *Приїхав я вчора .. ні живий ні мертвий, а тут нове лихо. Наче хто обухом по голові луснув* (В. Кучер); *Чіпка, як почув про діло, мов хто його обухом лигнув по голові* (Панас Мирний).

ЛУСНУТИ

339. **ЛУСНУТИ ЗІ ЗЛОСТІ** (з серця). Дуже розсердитися. — *Нехай тоді Олекса узнає, що я йому родич: скажиться, лусне з серця!..* (С. Васильченко).

ЛЬОДУ

340. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА ЛЬОДУ**. Дуже непевно. Почували себе як на льоду, але тримались (З журналу); *Навчаючись в інституті, ми не раз відбували педагогічну практику.. а*

ось почався справжній перший урок, і я почуваю себе непевно, мов на льоду (О. Гурейв).

ЛЬОТУ

341. **ВИСОКОГО (великого) ЛЬОТУ** (лєту), зі сл. людїа, діяч і т. ін. Який займає значне становище в суспільстві; визначний, відомий і т. ін. *Людина високого льоту* відповідно проявляє себе, здебільшого, вже в молоді роки (З газети); В. І. Вернадський — *учений великого лету* (З журналу).

342. **З ЛЬОТУ**, перев. з дієсл. Не роздумуючи; швидко, відразу і т. ін. — *Ти чого? — спитав її, коли вже мовчати далі було б негречно. — А нічого, — відповіла вона з льоту* (П. Загребельний).

343. **НИЗЬКОГО (невисокого, дрібного і т. ін.) ЛЬОТУ** (лєту), зі сл. людїа, працівник і т. ін. Який займає незначне становище в суспільстві. *Був той хлопець такого ж дрібного льоту, як і вона, — розносив од свого хазяїна-ткача вовну прями* (Переклад М. Лукаша).

ЛЮБОВІ

344. **ДО ЛЮБОВІ** кому і без додатка Дуже подобається, любий хтось кому-небудь. *Мені Бог уже послав такого, що й до любові, й до пари* (Марко Вовчок); *Батько мій закохався в моїй матері і взяв її, як казав не раз: "в одній льолі та до любові"* (Збірник про М. Кропивницького); — *Я з нею не можу жити... вона мені не до любові...* (М. Коцюбинський); *Оженила мати сина. Не до любові невістку взяла* (Легеиди..).

ЛЮДЕЙ

345. **НЕ З ЛЮДЕЙ**. 1. Не такий, як усі; особливий. — *Якийсь він у вас не з людей трохи* (З газети).

2. кому. Не так, як іншим; погано (перев. у чий-небудь присутності). — *Чи тобі, молодиче, не з людей, що ти все мовчиш і до мене, старої, й словом не обізвешся?* (Григорій Тютюнник).

346. **ЯК У ЛЮДЕЙ**. 1. Такий як треба; звичайний. *І сорочка на ньому — не як у людей; замість білої, як закон повеліла, вона в нього або червона, або синя* (Г. Квітка-Осинов'яненко); // *Пристойний, хороший, краший*. [Килина:] *Та я б і цілий ліс продати рада, .. Був би ґрунт як у людей, не ся чортівська пуца* (Леся Українка).

2. Як звичайно має бути; так як треба, добре. — *У нас ніколи так, як у людей* (Панас Мирний); — *Якось посеред літа вирішили ми всім сімейством прибудувати до хати веранду — "щоб було, як у людей"* (Григорій Тютюнник).

ЛЮДИ

347. **БЇДУТЬ (вийдуть) ЛЮДИ** з кого. Хтось виросте порядним, гідним і т. ін., досягне

певного становища в суспільстві. З нього вже не будуть люди (Укр. присл.); — *Можє, з нас щось вийде, можє, з нас люди будуть, давайть учитись* (С. Васильченко); — *Та нічого, обітрьеться — люди з нього будуть* (О. Сизоненко); — *Дивись, із тебе ще й люди вийдуть* (П. Панч); — *Ну, вже гаразд... Можє, з мене й справді вийдуть люди...* (П. Загребельний); — *Дружба, брате, велике діло... А як же інакше? Вся рота хоче, щоб із тебе люди були* (О. Гончар). **ВИЙДЕ ЛЮДИНА.** З його вийде людина (Сл. Б. Грінченка); — *Треба ж, голубко, — каже стара, — її на розум навчити. Я скажу те, а ти що друге [інше], то й вийде з неї людина* (Марко Вовчок). **ЛЮДИ БУВАЮТЬ.** — З цього будуть люди. З таких завжди люди бувають (І. Сенченко).

348. ЛЮДИ НІЧ [ПО ШМАТКАХ] РОЗІБРАЛИ. Настав ранок; розвиднілося. — *І де це ти, чоловіче, чапиш ото до такої пори? — незлобливо, більше з співчуттям, запитала вона. — Вже люди ніч розібрали, а ти ніяк з тою зборнею не розпроцаєсишся... (А. Ішук); Коли місяць переплив через середину неба, Юрій Дзвонар .. вклонився гулянню: — Чутє, добрі люди вже ніч по шматках розібрали, а півні нагогошуютьєся, щоб ранок проспівати. То не час вам, сякі не такі, додому летіти? (М. Стельмах).*

349. НА ЛЮДИ. 1. зі сл. піті, вийти, т'ягнє і т. ін. В людське середовище; до когось. *Хочеш піти скоріше на люди, де багато народу, але почуваш себе ще більш самотньо (Ю. Яновський); Не сиділося зараз у штабі, тягнуло на люди (П. Кочура); Був натурою, одкритою навстіж. Його завжди тягло на люди (З журналу); Хіба .. історія знає хоч один приклад, щоб бюрократ вийшов на люди і розкався в тому, що він — бюрократ? (З газети).*

2. зі сл. з'яв'їтися, показ'їтися і т. ін. Щоб бачили, знали інші; серед когось. *Сам хазяїн з'явився на люди в якомусь арештантському сіряку.., а наймичку врядив у чобітки та в білу пухову хустку (О. Гончар); — А жінка дама сидить: дохазяйнувалися, що і на люди вже нема в чім показатися (П. Панч); — Така вже доля наша... — А може, ми такі, як наша доля? Слабких ніхто не любить, не поважас. А ми ще й тішимося своєю слабкістю та м'якотістю, пускаємо її на люди, на посміховисько (Василь Шевчук).*

350. У ЛЮДИ. 1. зі сл. і ті, в'їд'їти і т. ін. На заробітки, для навчання чому-небудь і т. ін.; навчатися, працювати. *Наче маю рушити з батькового волинського горба, з хутора — в люди. В науку. До світла... (І. Колісник); Як піростала дитина, віддавали її в люди (З журналу).*

2. зі сл. в'їти, піті і под. В оточення інших, сторонніх осіб; до когось. [Жінка:] *Та що отсе [оце] ти вигадав? А у чім же я або дівчата на празник [свято] вийдемо у люди (Г. Квітка-Осипов'яненко).* 3. зі сл. нест'ї, понест'ї і т. ін. Для ознайомлення багатьох, використання багатьма; до всіх. *Пісня та йому прошила серце Райдужно-солодкою стрілою; І поніс її хлопчина в люди (М. Рильський).*

ЛЮДИНА

351. БОЖА ЛЮДИНА. Угодний Богу (про кобзарів, ліриків, співців і т. ін.). *У народі кобзарів називали Божими людьми, вони були у великій пошані (Наука і культура.); Біля воріт стинився старий кобзар... Ні, лірник... Та все ж людина Божя, бродячий бард! (Василь Шевчук).*

352. НАША (своя) ЛЮДИНА. Той, хто чимсь підходить комусь; близький, схожий, потрібний і т. ін. *Якби хтось пильнував за молодикам, відразу здогадався б — не наша людина (А. Крижанівський); Встряне [агент] в компанію, скрізь він своя людина (М. Коцюбинський); Ефект "своїх людей" посилюється також за рахунок будь-якої іншої схожості: біографічних подробиць, обставин життя, вживаної лексики, стилю поведінки, навіть одягу (З журналу); Товканець мав на кожному селі своїх людей. Єдиним [одним] давав гроші, других гостив (Нар. опов.).*

353. ХОЧ БИ ТОБІ [ОДНА] ЖИВА ЛЮДИНА [ПОКАЗ'ЯЛАСЯ]. Нікого ніде не видно; абсолютно нікого немає. *Через півгоди хоч би тобі жива людина показалася на вулиці (Панас Мирний).*

ЛЮДЯХ

354. НА ЛЮДЯХ. У присутності когось-будь; при комусь. *Почуваю себе так собі.., але на людях забуваю свої слабості (М. Коцюбинський); На людях Богуна всі бачили спокійним і щасливим (Я. Качура); Не міг [Кузьмін] зараз бути на людях, пішов до моря (Ю. Збанацький); Ну, що вони йому зроблять? На людях не заїмуть (А. Головка); Не тільки на людях, а й поміж собою вони увесь вік були делікатні, уважені, привітні (М. Стельмах); Вони [Черниш і Ясногорська] теж поцілувалися — довго і міцно, видно — вперше, на людях, при всіх (О. Гончар); Лишившись на людях тим самим славним і лагідним хлопцем, він наодинці щораз глибше поринав у самоспоглядання (В. Підмогильний). В ЛЮДЯХ. Шануй одержу в дворі, вона тебе — в людях (М. Номис).*

ЛЯГАЙ

355. ХОЧ [ЖИВЦЕМ (живім)] У ДОМОВИЙНУ (у яму, у могилу і т. ін.) ЛЯГАЙ. Уживається для вираження відчаю у дуже скрутному,

безвихідному становищі; надто тяжко. — *Ні шага за душею нема: хоч в домовину лягай, — дрібнотів дід Грицай* (І. Нечуй-Левицький); *Ні з ким порадитись, ні з ким словом перекинутись, — таке, що хоч живцем лягай у домовину* (Д. Бедзик); — *На цього [коня] вже як і трудно стягалися, не дай Бог, заведуть, хоч тоді у яму лягай* (А. Головка); *Про одне тільки мова — про своє убожество, свою нужду, що їсти дома нічого, що з дітьми хоч у могили лягай* (І. Цюпа). **ХОЧ У ЯМУ.** — *Хоч в яму, гірше не буде.* — *Народ зголоднів, а ніхто не подбає, їсти ніхто не дасть* (М. Коцюбинський).

356. ХОЧ ЛЯГАЙ ТА [Й] ПОМИРАЙ (вмирай). Уживається для вираження відчаю у дуже скрутному, безвихідному становищі; надто тяжко. — *Голі й босі, хоч лягай та помирай* (Григорій Тютюнник). **ХОЧ ЛЯГАЙ ТА ВМИРАЙ І "ПРОБІ" НЕ КРИЧИ.** — *Поля в іншого скибка, а в іншого й нічого, випасу нема, ліс дорогий!.. Тоді хоч лягай та вмирай і "проби" не кричи* (М. Коцюбинський). **ХОЧ ЛЯЖ ТА Й ВМИРАЙ.** — *Хоч ляж та й вмирай! — каже ця молодиця, як вони узялися полоти.* — *.. Ні, ні! — каже Галя, — ви не горойте!* (Марко Вовчок); // *Немає сил терпіти, витримувати щось; дуже боляче. Коли міняється погода, то крутить усе тіло Нечипорове, ниють рани. Як застануть бригадари оці болі на полях — хоч лягай та помирай* (М. Зарудний); — *Ріжте мене і пече попід боками.. Так мене мучить, голубчику, що хоч лягай та помирай* (Григорій Тютюнник).

ЛЯГАТИ

357. [АЖ] ЛЯГАТИ [ПÓКОТОМ] (па́дати) **ВІД СМІХУ** (зі сміху, з реготу і т. ін.). Дуже сміятися, реготати. *Молодиці аж лягали від сміху* (М. Коцюбинський); *Іван присів, засичав, а далі давай ревити так удатно та химерно, що всі аж лягали од сміху* (І. Нечуй-Левицький); *Протаз .. витворяє такі кумедні штуkenції, що всі до одного лягали покотом од сміху* (Олесь Досвітній); *Він почервонів, аж посинів. Червоніє, червоніє та дметься, як той індик. А хлопці лягають зо сміху* (І. Микитенко); *А всі падали зі сміху* (Н. Кобринська); *Спекулянтка запуталася у ситі, репетувала, сипала прокльони, а юрба лягала з реготу* (І. Микитенко); *Бреде дядько, а молодиці лягають з реготу. Піддурили дядька, бо глибше, як по кісточки, нема в тім місці* (Остап Вишня). **МАЛО НЕ ЛЯГТИ ЗО СМІХУ.** *Весь базар мало не ліг зо сміху* (О. Довженко). **ПОЛЯГТИ ОД РЕГОТУ.** *Компанія аж полягла од реготу* (Дніпрова Чайка).

358. ЖИВІЙМ У ЯМУ (в домовину, в могилу, в землю і т. ін.) **ЛЯГАТИ.** Не маючи виходу із якогось становища, бути у відчаї; помирати, гинути. *Живим у яму лягати не хочеться, а не*

придумують нічого, що робити, щоб пропитатись [прохарчуватися] (Г. Квітка-Основ'яненко); *Коли мені їхати звідсіля, то краще живю в домовину лягати* (С. Васильченко). **ЖИВА Б У ЗЕМЛЮ ПІШЛА.** — *Як згадаю про матіночку мою, жива буземлю пішла...* (Г. Квітка-Основ'яненко).

359. ЛОСКОМ ЛЯГАТИ. Дуже сміятися. *Крик реготу знявся кругом неї і розкотився по всіх хатах. Люди — лоском лягають, аж за животу беруться* (Панас Мирний).

360. ЛЯГАТИ / ЛЯГТИ [ВАЖКИМ] (усім, непосильним і т. ін.) **ТЯГАРЕМ НА ПЛІЧІ** *чий, кому.* Ставати предметом чийх-небудь великих турбот, переживань і т. ін.; постійно непокоїти когось. *І велика, досі незнана відповідальність — чує — лягає йому на плечі нещадним тягарем* (О. Гончар); *Гіркота втрати важким тягарем лягла на плечі молодого командира* (З газети); *Панична ж, своє господарство і діти усім тягарем лягли на одні материні плечі* (М. Стельмах).

361. ЛЯГАТИ / ЛЯГТИ ДО НІГ (під ноги, в ноги і т. ін.) *чийх (чий), кому, кого і без додатка.* 1. Скорятися кому-, чому-небудь. *Складні ворожі укріплення лягали до ніг* [нашим бійцям] (О. Гончар).

2. Виявляти шану до когось, вшановувати когось. *Як упав же він з коня та й на білий сніг. — Слава! Слава! — докотилося і лягло до ніг* (П. Тичина).

362. ЛЯГАТИ / ЛЯГТИ НА КУРС (курсом). 1. Рухатися вперед у певному напрямку (про судна, літаки і т. ін.). *Вертоліт стрімко піднявся в біле небо, описав над нами коло і ліг на курс понад сталеве-мертвою гладінню озера* (Р. Іваничук); *Він злетів у найкращому настрої, швидко досяг висоти двадцяти тисяч метрів, ліг на свій курс* (В. Собко); *Повітряний лайнер злітає в голубу височину і лягає курсом на Москву* (З газети).

2. Ґрунтовно займатися якоюсь справою; домагтися успіхів у чомусь. *Одержуючи з рук завогоспа лабораторний халат.., почув [Максим] від нього напутні слова: — Ну і ну! Лягайте на курс* (Н. Рибак).

363. ЛЯГАТИ / ЛЯГТИ НА ПЛІЧІ *кого, кому, чий і без додатка.* Ставати предметом чийх-небудь обов'язків, клопотів, переживань і т. ін.; *Старість лягає на плечі, а років йому ніяк не зупинити* (М. Томчанин); — *Велика відповідальність лягає на плечі саперів, — сказав Волинський* (П. Гуріненко); *Відповідальність, лігши йому на плечі, мовби напнула всі його мускули й нерви і залишила їх надвоє в такому стані* (О. Гончар); // *чий, кого, чого.* Виконуватися, здійснюватися ким-, чим-небудь (про роботу, робочі процеси, обов'язки і т. ін.). *Експедицію було закінчено, але сила роботи лягла на плечі її учасників* (З. Тулуб).

364. МАЛО НЕ ТРУПОМ ЛЯГАТИ. Дуже погано себе почувати; бути ледве живим. — *Декому на морі від хитання зле робиться. Навіть дивувався: як то люди здорові й ситі мало не трупом лягають* (І. Муратов).

ЛЯГАЮЧИ

365. І ЛЯГАЮЧИ, І УСТАЮЧИ. Весь час, постійно, завжди. *Хвали .. Бога і лягаючи, і устаючи, а їх [рідних] шануй і кохай* (Г. Квітка-Оснoв'яненко).

ЛЯГТИ

366. КАМЕНЕМ ЛЯГТИ НА ДНО (на дні). Потонути. *Корабель каменем ліг на дно, але людей пощастило врятувати* (З журналу). КАМЕНЕМ ЛЯГТИ ПО ДНУ (про всіх або багатьох). *І всі шубовість у воду! Да [та] й ні один не переплив, усі каменем лягли по дну* (П. Куліш).

367. КАМЕНЕМ ЛЯГТИ НА СЕРЦЕ (на серці) кому і без додатка. Негативно вплинути на когось, тяжко приголомшити, пригнітити когось. *Перша образа каменем лягла мені на серце* (П. Панч); *За все своє життя ніколи він не оповідав того, що каменем лягло на серці* (Ю. Збанацький).

368. ЛЯГТИ ВЗДОВЖ ЛАВИ (на лаву). Померти. *З такої страви ляжеш вздовж лави!* (Укр.. присл.); *Того з мене прич не візьмуть, тим поспівдаюся і на лаву ляжу* (Ю. Яновський).

369. ЛЯГТИ В МОГИЛУ (в домовину, в гріб, в яму і т. ін.). Померти, загинути. *Гравовський .. залишився до кінця незламним, хоча й передчасно ліг у могилу!* (З журналу); *Ніяк не збагну, що воно за людина. Коли так про себе турбуватиметься та дбатиме — ляже в домовину...* (Ю. Збанацький); *Чи я знайду спочинок за життя, А чи тоді, як ляжу в домовину..?* (М. Вороний); — *Уб'ють тебе, вона [мати] в гріб ляже; живи для неї, я прошу* (І. Котляревський); *Недалеко моя яма, Та я в яму ще не ліг* (С. Руданський); — *Як ляжу у ямі, тоді вже загадаю, — я знаю, — Й мене словом теплим та щирим!* (М. Старицький); *Нехай ще раз усміхнеться Серце на чужині, Поки ляже в чужу землю. В чужій домовині* (Т. Шевченко). ЛЯГАТИ В ТРУНУ. *Лягала молодь у труну .. з одважним усміхом, немов байдужа* (Леся Українка); // *Бути знищеним, розгромленим* (перев. про ворогів). *В могилу ляже проклята звірота. І смерть її — нам золоті ворота* (П. Тичина).

370. ЛЯГТИ ГОЛОВОЮ, уроч. Загинути в бою, в боротьбі, відстоюючи, захищаючи кого-, що-небудь. В далекій дорозі *Найду або долю, або за Дніпром Ляжу головою* (Т. Шевченко); [Муза:] *Співаймо поважно Про те, як одважно Герой умира на війні. Він рад серед бою Лягти головою, Аби не впустив короги* (Леся Українка); *Там мужність зламано, там щонайкращі лави, Наш*

щонайкращий цвіт там головою ліг (М. Зеров). ЛЯГТИ ГОЛОВАМИ (про багатьох). [Воеслав:] *У битві з печенігами лягла головами мало не вся дружина князя, але ворогів розбив князь впрах* (Юліан Опільський).

371. ЛЯГТИ КІСТЬМИ. Загинути, відстоюючи, захищаючи кого-, що-небудь, домагачись чогось і т. ін. *Лучче [краще] на своїй стороні кістками лягти, ніж на чужині слави натягти* (Укр.. присл.); — *Хто повернеться [з війни], а хто й кістками ляже* (Григорій Тютюнник); *Ми втрамимо себе як нація, за яку лягли кістками цілі покоління крапих із крапих синів України* (Б. Олійник). ЛЯГТИ КОСТЬМИ (кістками). *Лягло костями людей муштрованих чимало* (Т. Шевченко); — *Кістками ляжемо, а прокладемо шлях на Київ* (Л. Дмитерко). ПОЛЯГТИ КІСТЬМИ. — *Войни не посоромно землі Руської, поляжемо тут кістками. Мертві сорому не ймуть* (О. Довженко). КІСТЬМИ ЛЯГАТИ. *І не знати, чим скінчиться пир сей кривавий, кому з них судилося сватів пригощати, а .. кому кістками лягати* (Д. Міщенко); // *Бути знищеним, розгромленим* (перев. про ворогів). *І хто нам неспокій цей творчий, великий порушить — На наших порозі той ляже кістками!* (М. Гірник); *Лягли кістками незвані гості В той день гарячий...* (Л. Забашта).

372. ЛЯГТИ / ЛЯГАТИ НА ДУШУ чію, кому і без додатка. 1. Тяжко вразити, негативно вплинути на кого-небудь; приголомшити, пригнітити когось. *Мотря чула, що на її душу лягло щось важке, але ні одна сльоза не виступила на її очах* (І. Нечуй-Левицький); *Елька йде, не вириваючись, бо весь час почуває тягар провини, що важко на душу ліг* (О. Гончар).

2. Бути до вподоби, сподобатись комусь. *Декому заходи Морозова теж не лягли на душу* (Я. Баш); [Квітка до Шевченка:] *Я його ["Кобзар"] притулив до серця, бо дуже шаную Вас і ваші думки кріпко лягають на душу* (Г. Квітка-Оснoв'яненко).

373. ЛЯГТИ НА СОВІСТЬ чію, кого і без додатка. Викликати почуття провини, сорому, ніяковості і т. ін. за що-небудь. *Цей квітчастий шовк не оповив голову, а глибоким докором ліг на совість*. *Галя ніяково заховала хустину* (М. Стельмах).

374. НІ ЛЯГТИ, НІ СІСТИ. 1. Дуже тісно де-небудь. *У кімнаті ні лягти, ні сісти. А повітря? Хоч ковток би, чистого, цілющого* (З журналу).

2. перев. зі сл. тісноті. Уживається для підсилення висловлення; дуже велика, страшна і т. ін. *Попойшов [етапом] щось місяців коло двох в тісноті, що ні лягти, ні сісти* (А. Тесленко).

3. Дуже болять (щось або все у когось); боляче ко-
мусь. *Узяли його лакеї на стайню, та так оджа-
рили, що ні лягти, ні сісти* (Панас Мирний).

375. **ТРУПОМ ЛЯГТИ**. 1. Загинутн, помер-
ти. *Йон став коло дверей, готовий краще трупом
лягти, ніж випустити дочку з хати* (М. Коцю-
бинський); *Видно, хотіли, сердешну, зганьбити,
Та не давалися — трупом лягла...* (Д. Павличко).
ПОЛЯГТИ ТРУПОМ (про всіх або багатьох). *Ідуть,
щоб побідить [перемогти] успішно, Або щоб
трупом полягти* (І. Котляревський); // *Зникнути,
пропасти* (про що-небудь). *Хай по всіх світах роз-
верзеться земля, .. хай у тих проваллях трупом
ляже людське нещастя* (Є. Гуцало).

2. Докласти всіх зусиль для досягнення чого-не-
будь; все зробити. [2-й запорожець:] *Веди нас, Та-
расе, куди хочеш, ми трупом ляжемо* (І. Кар-
пенко-Карний); — *Ні, не віддам, трупом ляжу, а
не віддам* (В. Собко).

Л Я Д

376. **НА ЯКИЙ ЛЯД**, фам. Навіщо, для чо-
го. — *Як же це, справді, щоб отак-от шість тан-
ків [зничити]? .. Та на який ляд тоді кувати їх,
залізо переводити, коли отак!* (О. Довженко).

Л Я Л Е Ч К А

377. **ХОЧ БИ ТОБІ ЛЯЛЕЧКА**, жарт. Аб-
солютно нікого немає, жодної людини. *А на вули-
ці хоч би тобі лялечка* (3 газети). **ХОЧ БИ ТОБІ
ЛЯЛЕЧКА ОЗВАЛАСЯ**. — *Оце раз як обпали бджо-
ли.., гукав-гукав — анітелень! Хоч би лялечка то-
бі озвалася!* (Дніпрова Чайка).

378. **ЯК** (мов, наче і т. ін.). **ЛЯЛЕЧКА**.
1. Дуже гарний, вродливий (про людину). [Пав-
ло:] *Ну, й дівчинка ж, як лялечка* (М. Кроп-
ницький); — *А донечка, як лялечка* (М. Заруд-
ний); — *Я займаю твоїм гардеробом, Ти у мене
ходиш, як лялечка* (П. Гурінченко).

2. Дуже гарне, красне, привабливе і т. ін. що-не-
будь. *Столяр із нього душевний, можна сказати,
вже коли зладнає річ — мов лялечка!* (Є. Гуцало).
3. зі сл. прибрати, повбрати, в порядку-
вати і под. Гарно, красиво і т. ін. *Прибрали сад,
як лялечку* (Ю. Яновський). **ЯК ЛЯЛКА**. *Матері
повбирали своїх дочок, як ляльок* (І. Нечуй-Ле-
вицький); *Острижок у парку, як ляльку, впорядко-
вано* (Іван Ле).

Л Я Л Е Ч К И

379. **НІ (ані) ЛЯЛЕЧКИ**. Немає жодної лю-
дини; абсолютно нікого. *Густе, в гарячих промвах
мареву приколисє спраглу потріскану землю. На-
коло ні лялечки, всі живуть в полі* (М. Стель-
мах); *Село спустіло. Ані лялечки* (Є. Куртяк); *Ані
лялечки не видно!* (Укр.. присл.); *Стелу, сонця*

*кругом повнісінько. Вітерець лоскоче ковил-тра-
ву, колошакс полини, щоб вони дужче пахли. І ніде
ані лялечки* (Григор Тютюнник); *А по дорозі, що
іде до села, ані лялечки* (В. Винниченко).

Л Я П А Т И

380. **ЛЯПАТИ ГРЯЗІЮКОЮ** (грязью, бо-
лботом і т. ін.) *на кого*. Несправедливо звну-
вачувати, ганьбити, бруднити і т. ін. кого-небудь.
— *Для чого ви так, пане підполковнику? — з доко-
ром промовив сотник. — А чого ж розпустив язи-
ка, мов халеву? Не знає, а ляпає грязюкою на нас*
(М. Стельмах).

381. **ЛЯПАТИ** (ляскати, махати і т. ін.)
ЯЗИКОМ *що і без додатка, зневажл.* Говорити
(перев. що-небудь нерозумне, недоречне,
нецікаве і т. ін.); базікати. *Не ляпай язиком!* (Сл.
Б. Грінченка); *Ім що не ляпав язиком, аби ля-
пав. Та ще й іржуть собі! І що там вони знайш-
ли такого смішного?* (С. Васильченко); [Ліна:] *Ти
мені, задрипанко, дивися: перед паничами зуби не
скаль і язиком не ляскай!* (Я. Мамонтов); *Як со-
бака з утіхи відчуває непереможну потребу ма-
хати хвостом, так він відчував потребу махати
язиком* (Л. Мартович); // *Витрачати час для зай-
вних, непотрібних розмов; займатися пустослів'ям.*
— *Працювати треба, а не ляпати язиком* (М. За-
рудний); *Вони тільки язиком ляскають* (Сл.
Б. Грінченка); — *А... йди від гріха... Чого так язи-
ком ляскає?* (М. Хвильовий).

382. **ЛЯПАТИ** (хляпати) **ВУХАМИ**, *зне-
важл.* Бути неуважним, незібраним, не зважати на
що-небудь і т. ін. — *Тільки ж ви глядіть тут, не
вухами ляпати прийшли. Голосуватимемо чи що,
глядіть же й ви!* (А. Головка); *Вона вже прикидає
собі.. А поки що каже будівельникам: — Поправ-
лятимем. Тільки ви теж вухами не хляпайте.*
Разом з вами будемо поправляти (О. Гончар).

383. **ТІЛЬКИ ВУХАМИ ЛЯПНУТИ**, *несхв.*
Зазнати непередбачених неприємностей. — *Сур-
йозний [серйозний] чоловік той Давид.. Може
таку свиню підкласти, що тільки вухами ляпне-
мо* (А. Головка).

Л Я С Н Е

384. **ТІЛЬКИ ЛЯСНЕ**. Зникне, безслідно
пропаде щось; перестане існувати. — *Як не сьо-
годні, то завтра когтне [річка] вашу хавіру [ха-
тину], тільки лясне. Перебиралися б до дітей*
(Є. Гуцало).

Л Я С Н У В

385. **ЯК [БИ] БАТОГОМ ЛЯСНУВ** (лус-
нув), *перев. з дісл.* Дуже швидко. *Три роки, як
батогом ляснув, пішли на школу* (Г. Хоткевич);
Отак літа спливали... Прожив, як батогом ляснув

(М. Зарудний); — *Минули роки, як би батогом луснує!* — *погоджується Михайло* (І. Чендей).

Л Я Щ И Т Ь

386. АЖ ЗА (пóза) ВУ́ХАМИ (рідше уша́ми) ЛЯЩИ́ТЬ, зі сл. їсти, рідше уми́яти, уби́рати і под., жарт. Жадібно, з великим апетитом; швидко. — *Кинулись на гуску, як вовки на віцю. Терелять аж за вухами лящить* (І. Нечуй-Левицький); [Явдоха:] *Думаєш, не знаю, що ти щовечора запихаєшся солодким, аж за вухами лящить* (М. Кропивницький); *Він .. уминав яєшню, аж за вухами лящало* (Панас Мирний); *Хлопці уминали [рибу], аж за вухами лящало* (В. Поліщук); — *Буде юшка. І їстимемо її — аж за вухами лящатиме* (П. Автомонов); — *Своє сало в торбі тримає, а моїх курей їдять, аж за вухами лящить* (Григорій Тютюнник); *Ізліз пан Коцький на стіл та й почав їсти, аж за ушами лящить* (Укр. дит. фольк.); *Тепер тільки справжнє свято і наступило: .. той п'є, той убирас, аж за вухами лящить, довго дожидали, зате ж і діждалися* (Панас Мирний); *З яким смаком троцьється їстівне! Аж за ушами лящить...* (М. Коцюбинський); *Все військо добре убирало, Аж поза вухами лящало, Один перед другим хватав* (І. Котляревський); *Оце їсть! аж поза ухами лящить* (М. Номис).

АЖ ЗА ВУ́ХАМИ ТРИ́ЩІТЬ. *Їв Іван, аж за вухами тріщало* (І. Франко). ТАК., ЩО АЖ ЗА ВУ́ХАМИ ЛЯЩА́ЛО. *Варивон так уминав пиріжки, що аж за вухами лящало* (М. Стельмах).

387. АЖ У ВУ́ХАХ ЛЯЩИ́ТЬ. 1. Який сильно діє на слух; дуже голосний, гучний і т. ін. *З парубками йдуть і дівчата. Вони теж співають, і пісня аж лящить у вухах, луною відбивається в левадках* (П. Пауч).

2. зі сл. шумі́ти, вигу́кувати і т. ін. Дуже голосно, гучно, сильно і т. ін. *Як заговорять разом усі ув один голос, так нічого і не второпаш: мов на потоках вода шумить, аж у вухах лящить!* (Г. Квітка-Осинов'яненко); *Малий хлопчик, Матвійко, .. жирує на подушках та визукує, аж у вухах лящить* (С. Васильченко). ТАК, ЩО [АЖ] У ВУ́ХАХ ЛЯЩИ́ТЬ. *Веселий барабанчик так брязкотів мідними тарілками, що аж у вухах лящало* (Д. Ткач); *Заливався [песик] так, що у вухах лящало* (Ю. Збанацький).

3. у кого, від чого. Когось дратують якісь голосні, гучні, різкі і т. ін. звуки, комусь стає неприємно від почутого. — *Та годі вже верещать! В мене вже аж в вухах лящить од твоїх пісень* (І. Нечуй-Левицький); *У Лукії аж у вухах лящало від цього стоголового хору. Вона потратила в невідому жаб'ячу країну* (О. Донченко).

М

МАГ

1. МАГ І ЧАРОДІЙ (чарівник, заст. чудо-дій), жарт. Людина, яка робить щось дуже легко, вправно, спритно, красиво і т. ін. *Карцев, не поспішаючи, вправа за вправою, день за днем учив обох Ольг, і робота давала наслідки. Одного разу .. зустрів їх біля трибуни [підполковник] і задоволено сказав: — Ваш Карцев — маг і чародій* (В. Собко). МАГ, ЧАРІВНИК. *Коли ж наступала пора полювання на дичину, ніхто не міг зрівнятися з Ніколає. — Маг, чарівник! — говорили люди, коли юнак ніс на плечах десяток добрих качок* (М. Чабанівський).

МАЄШ

2. ОТ (рідше ось) ТОБІ [Й] МАЄШ. Уживається для вираження подиву, незадоволення і т. ін. з приводу чогось несподіваного, неприємного тощо; отак. — *От тобі й маєш!* — *покликнула Софія. — А як же буде сьогодні? Гості теж будуть мерзнути, чи що?* (Леся Українка); *Роман*

позивав Семена за позичені гроші. Семен так і вдарився руками об поли. — От тобі маєш! — Що ж це за диво?.. (М. Коцюбинський); — *А може, той... може, таки, Мар'яно, підемо до кого?.. До Порфирія...* — *От тобі й маєш,* — *посміхається Мар'яно* (І. Вирга). ОТ МАЄШ. *Графік плавання втримувано, команда сподівалася на успіх, і от маєш — надзвичайна подія* (А. Хорунжий).

3. ЩО МАЄШ (має, мав і т. ін.) СЙЛИ (сил, дүху), з дієсл. З усією енергією, з максимальним напруженням, завзяттям; дуже сильно. *Бий тільки об камінь [мурену] що маєш сили, бо вкусить, наче собака* (М. Коцюбинський); *А ти пляшки, Грицьку, й чарки Троци, що маєш духу!* (П. Гулак-Артемовський).

4. ЯК СЯ МАЄШ (ма́сте, ма́є і т. ін.). Усталена форма запитування про здоров'я, життя (при зустрічі, вітанні з кимсь). [Вибірний:] *Помагай-бі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш?*

(І. Котляревський); — *А-а-а, чумаченько винозорий, — мертво проскрипів Гарматій. Як ся маши?* — *Хвалити Бога.* — *..Молодець, молодець!* Козарлюга з тебе хоч куди, справжнє чумацька кров (М. Стельмах); Іван підійшов до старого гуцула і голосно привітався: — *Здоровенькі були, діду Лукіяне! Як ся маєте?* (І. Муратов); [Орлеїко:] *Як ся має твоя небога — як її? Еге, Настя!* (І. Кочерга).

МАЗАНІ

5. **ОДНІЙМ МІРОМ МАЗАНІ** (рідше помазані), *ірон.* Дуже схожі між собою в чомусь (перев. негативному); з однаковим ставленням до кого-, чого-небудь, з однаковими рисами; однако-ві (про людей). [Параска:] *Що стражник, що становий — всі вони одного поля ягода, одним миром мазані!* (Панас Мирний); *І не подумав ко-вач [коваль], що бояри скрізь одним миром мазані, скрізь на смердів однаково дивляться* (А. Хижняк); — *Всі ви, баби, одним миром мазані, — безнадійно махнув рукою чоловік.* — *Це ж треба з-за дурних ревнощів глупої ночі прителю-читись у степ* (М. Стельмах); *Були великі прия-чильки й, як кажуть, помазані одним миром; вони читали ті самі наукові книжки* (І. Нечуй-Левицький). **ОДНІЙМ МІРОМ МАЗАНА.** — *А я тільки хотів сказати, що Матвійова компанія — то вона одним миром мазана і одним духом дихає* (І. Микитенко).

МАЗАТИ

6. **МАЗАТИ** (мастити, намазувати і т. ін.) / **НАМАЗАТИ** (намастити, помастити і т. ін.) **САЛОМ П'ЯТИ** (рідше п'ятки). 1. Готуватися до втечі або втікати звідки-небудь. *І держава не вдержалася і "помазанник" мусив п'яти салом мазати та втікати з України* (В. Еллаї-Блакитний); [Хома (до Даші):] *Сьогодні наші пани щось невесело газети читали. Мабуть, доведеться са-лом п'яти мазать...* (Я. Мамонтов); — *А чого нам боятися окупантів! Ми дома, нехай вони бо-ються, бо не сьогодні-завтра, а доведеться п'яти салом намазувати* (П. Панч); — *Я не з тих, хто, потрапивши в оточення чи ще в якусь скру-ту, намазують п'ятки салом і кидають своїх* (П. Автомонов); // *Поспішати. МАСТИТИ* (підма-зувати) **П'ЯТИ.** — *Не фортунить. Видко, треба мастити п'яти, — підвез до нього Северин.* — *Почекаємо ще трохи* (М. Стельмах); *Вже остан-ні [фашисти], котрі найдужче п'яти підмазува-ли, — заскочили в хату* (Ю. Бездик); // *Непомітно зникати звідки-небудь. — Що ж нам робити? .. намастити п'яти салом, поки не заскочив наш шановний професор?* (Ю. Смолич); // *жарт.* Від'їз-джати звідки-небудь. [Долгін:] *Здав ти [Максим]*

трохи. Змарнів. Ото і кажу, захищай свій диплом і намазуй п'яти салом (Н. Рибак); // *куди. Повер-татися кудись. МАЗАТИ П'ЯТИ.* *Отак поморо-читься-поморочиться дехто — та й маже п'я-ти у ту ж Городнявку або Шепетівку, чи ще куди далі. І вже його назад ніяким калачем не заманиш* (3 журналу).

2. *рідше.* Відступатися від чогось задуманого, ор-ганізованого і т. ін.; боятися. **МАЗАТИ П'ЯТИ.** — *Аркадій Павлович сказав... Налякати треба. — Єсть. Ходімо. Куди? — Без мене, — твердо вимо-вив Василь.* — *П'яти мажеш?* — *дихнув на нього горілчанним перегаром Женька* (А. Хижняк). **МАС-ТИТИ СМАЛЬЦЕМ П'ЯТИ.** — *А я, батьку, не збира-юся мастити смальцем п'яти. Хай [інші].. мас-тятъ* (М. Стельмах).

7. **МАЗАТИ МЕДОМ ПО ГУБАХ** *кого.* 1. Говорити комусь що-небудь приємне (перев. з корисливою метою). *Краще говорити людині гір-ку правду, ніж мазати медом по губах* (3 газети). **МАЗНУТИ МЕДОМ ПО ГУБІ.** — *Життя солодкого бажая Я всім так саме, як собі, І через те вас поспішаю Мазнути медом по губі* (В. Самійленко). 2. Викликати в кого-небудь почуття задоволення, радості, втіхи (перев. похвалою, лестощами і т. ін.); бути приємним комусь. **МЕДОМ МАЗАТИ.** *Він осаджує біля мене ложат і киває на них бро-вами й вусищами.* — *Ну, як?!* — *Змії!* — *кажущає одне слово. Моя відповідь медом маже дядька Миколу* (М. Стельмах).

8. **МАЗАТИ МЕДОМ РЕЧІ** (слова), *зне-важл.* Говорити облесливо, нещиро; підлещува-тися до когось. *Там пан-ганан по сто рублів дас Пройдисвіту, що речі медом маже* (Л. Глібов).

9. **МАЗАТИ ПИРОГОМ** (пирогами) **ЗВЕР-ХУ** *кого.* Балувати, розлещувати кого-небудь. — *Цить, блазню! Ти, видно, не був ні в кого в ру-ках, видно, не державно тебе як слід... Мазали те-бе зверху пирогом...* (Панас Мирний).

МАЗІ

10. **НА МАЗІ**, *перев. зі сл. діло, справа і т. ін.* Відбувається, проходить добре; так, як тре-ба, у порядку і т. ін. — *От воно тепер, панове, се діло й на мазі* (Д. Мордовець); *І діло в нього — на мазі! У кандидати, в храм наук Пробрався Жук* (С. Олійник); *Справа зовсім була вже на мазі* (О. Кундзич); // *Майже підготовлений.* — *Страйк на мазі, тільки ж потрібна твоя допомога* (Ю. Смолич).

МАЗНИЦЯ

11. **ЯК МАЗНИЦЯ** (мазничка). 1. *несхв.* Хтось брудний, неохайний; що-небудь брудне. *Спідонія на ній [жінці] як мазниця і дитина коло неї; простягнуті руки тремтять* (3 газети).

2. зі сл. чепурне́нький, чістий і т. ін., ірон. Уживається для вираження заперечення значення слів; зовсім не (чепурне́нький, чістий і т. ін.). *Чепурне́нький, як мазничка* (Укр.. присл.); — *Чого ж ти такий веселий? Та й чепурне́нький сьогодні, як мазничка* (О. Ільченко).

МАЗНУЛИ

12. **ЯК** (мов, на́че і т. ін.) **МЕДОМ ПО ГУБА́Х** **МАЗНУ́ЛИ** кого. Від почутого у когось виникає почуття надії, задоволення, радості і т. ін.; присмню комусь. — *Знайте, що жінки не терплять неуваги до себе. Кіндрата наче медом по губах мазнули* (А. Ішук).

МАЙНУЛО

13. **МАЙНУ́ЛО** (мелькну́ло, мигну́ло і т. ін.) **В ГОЛОВІ** чий, кого, у кого, рідше кому, безос. Хтось раптом подумав про що-небудь. *"Значить, висота наша!" — майнуло в голові Черниша* (О. Гончар); *"Ану ж би туди [тудн] зайти", — мелькнуло Панькові в голові* (Л. Мартович); *"А чи знаєш, — мигнуло в Захаровій голові, — може, й при ротному він на свій розсуд розставляє бійців, керував обороною мосту"* (Іван Ле).

МАЙНУТИ

14. **МАЙНУ́ТИ ДУ́МКОЮ** куди, в що. Подумати про що-небудь, згадати щось, уявити себе десь. *Потім [Косинський] думкою майнув на вал фортеці, згадався посланець у ворожий табір* (Іван Ле); *Майнула думкою в дитинство, в юність. Як прекрасно було, як все добре складалося* (З газети).

МАЙСТЕР

15. **МАЙСТЕР** (маста́к) **НА ВСІ РУ́КИ**. 1. Людина, яка все вміє робити, вправна, тямуща у будь-якій справі. *Лаврін був розумака і майстер на всі руки — і косити, і молотити, і навіть сам шив чоботи* (О. Донченко); — *Панас Юхимович на всі руки майстер. Як кажуть: і швець, і жнець, і на дуду зречь* (Ю. Збанацький); *Батько її Сила Гаврилович — майстер на всі руки: і швець, і столяр, і скляр* (О. Гончар); *І мастак на всі руки, та часу на все не вистачає* (З журналу). **МАЙСТЕР НА ВСЕ**. *І-і хлопець же був!.. Куди б ти його не повернув, — на все майстер. Чи на співи, чи на іграшки, чи на вигадки* (Г. Хоткевич); *І перен., жарт. Машина, пристрій і т. ін., що може виконувати різні види роботи. Цей велет [КрАЗ-260] — на всі руки майстер. Він годиться для перевезення вантажів і людей, монтажу обладнання і спеціальної техніки, буксирування різноманітних причіпних систем на будь-яких дорогах* (З журналу).

2. *Ірон.* Людина, яка за все береться, але робить невправно, неякісно і т. ін. *Мастак на всі руки. Одна лиш біда — Сіромі ніколи ніщо не вдається* (С. Воскресенко).

16. **МАЙСТЕР** (маста́к) **НА ВСЯ́КІ** (всі) **ШТУ́КИ**. 1. Дотепна, вигадлива і т. ін. людина. *Який це чудесний і симпатичний хлопець! Веселий, жартівливий і на всі штуки майстер* (О. Ковінька).

2. *зневажл.* Той, хто здатний на погані, підступні, нечесні і т. ін. учинки. *Напівешепотом Джо відкрив таємницю: „Цей тип хвостом повівся з фашистами з Києва, коли вони тікали, і мастак на всякі штуки* (А. Хнжіяк).

17. **МАЙСТЕР СВОЄЇ СПРА́ВИ** (свого діла). Людина, що досягла високої майстерності, досконалості в чому-небудь; кваліфікований фахівець, виконавець, професіонал і т. ін. *Нести культуру в побут на високому професіональному рівні можуть лише майстри своєї справи* (З журналу); *Чудовий майстер своєї справи. Він досконало оволодів технікою, знав всі "секрети" виробництва* (З газети); *А секретар знову заговорив про батька, .. про те, який це був майстер свого діла* (О. Гончар); *На весіллях як танцюристи, так і музиканти були майстрами свого діла* (Весілля).

МАК

18. **ЩЕ МАК** **РОСТЕ́** (цвіте́, сходить і т. ін.) **У ГОЛОВІ** у кого. Хтось молодий, недосвідчений, нерозумний і т. ін. *Ну, що йому скажеш, коли в нього в голові ще мак росте?* (Ю. Бездик).

19. **ЯК МАК ЦВІТЕ́** (процвіта́є, розцвіта́є і т. ін.). Гарний, вродливий, здоровий (про людей, людей). *Такий зробився неспівливий, мовчазний, аж жаль бере: чолов'яга, як мур, як мак цвіте, ще краще, ніж парубком був, а якийсь приголомшений* (Дніпрова Чайка); *На розпутті кобзар сидить Та на кобзі грас; Кругом хлопці та дівчата — Як мак процвітає* (Т. Шевченко).

20. **ЯК [ТОЙ] МАК НАЧЕ́ТВЕРО**, *перев. зі сл. бі́дний*. Уживається для підсилення значення слова; дуже, надзвичайно (бідний). [Настя:] *Ой бідний ти, кумочку, бідний!* [Микола:] *Ой бідний, кумочко, бідний, як той мак начештеро!* (І. Франко); *Гивні батьки дуже хотіли бути багатими, але так, щоб усім людям здавалося, що вони бідні, як мак начештеро* (М. Стельмах); *Такий багатий, як той мак начештеро* (З усн. мови).

МАКАР

21. **[ТАМ (тудн, в ті місця і т. ін.)], ДЕ МАКА́Р ТЕЛЯ́Т ПАСЕ́**, *ірон.* Там або тудн, де важкі умови життя, кудн потрапляють, як правило, не з власного бажання; дуже далеко. *Скільки-то*

люду .. пішло на казенні хліба, а дехто попхався аж туди, де Макар телят пасе (Панас Мирний). ДЕ МАКАР ТЕЛЯТ НЕ ПАС. Опинились в грізний час, Де Макар телят не пас (В. Іванович).

22. [ТАМ (туди, в ті місця і т. ін.),] КУДИ МАКАР ТЕЛЯТ НЕ ГАНЯВ (рідше не ганяє, не гонить і т. ін.), ірон. Туди або там, де важкі умови життя, куди потрапляють, як правило, не з власного бажання; далеко. *Підеш туди, куди Макар телят не ганяв* (Укр.. присл.); [Синявін:] *Зрадить він вас, зажене туди, куди Макар телят не ганяв, клянусь, зажене* (Івай Ле); *Стражник продовжував уперто дивитися на Лук'яна, а губи мало не казали: "Малописьменні! Мене не проведеш. Уже не одного такого спровадив, куди Макар телят не гонить!"* (П. Паич); — *Все платформи та програми шукають.., за яку, трясця їхній тітці, туди йдуть, куди Макар телят не гнав* (М. Стельмах).

МАКІВКИ

23. ВІД МА́КІВКИ ДО П'ЯТ. 1. Увесь, повністю. *Прибігли діти, мокрі від маківок до п'ят, щебечуть* (З журналу). 2. зі сл. почервоніти, словосп. ста́ти черво́ним і под. Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже. *Андрій .. відчув, як кров прилинула йому до обличчя, як він увесь почервонів від маківки до п'ят, а губи затремтіли й на пальцях рук виступив піт* (І. Багряний).

24. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ПІСЛЯ МА́КІВКИ (маківок, ма́ку), перев. зі сл. спа́ти, засну́ти і т. ін. Міцно, несподіюно, дуже добре. Він [Перегуда] *наряд на роботу дає вчора, а вранці, коли той наряд починають виконувати на господарстві і зчиняється лайка, Перегуда спить, як після маківки* (В. Кучер); — *Вночі спала?* — *Мов після маківки.* — *То все буде гаразд* (М. Стельмах); *Кажуть, що в дощову ніч спиться, мов після маківки* (Ю. Збанацький); *Снав, як після маківок* (З газети); *Переживши наліт, всі .. заснули, як після маку* (І. Муратов). ЯК ДИТИНА ПІСЛЯ МА́КІВКИ. Там Коваленко простелив газету, підклав під голову чемодан і заснув міцно й безтурботно, як дитина після маківки (П. Загребельний).

МАКІВКУ

25. ПО МА́КІВКУ. 1. у чому. У великій мірі, увесь, повністю. *Київ немолодий, і вік його по поясу землі та по маківку в спогадах, — він увесь — у славі часів* (З газети). 2. чого, жарт. Дуже багато (справ, клопотів, турбот і т. ін.). *Роботи в школах, як говориться, по маківку, а вже скоро дзвінок покличе дітей у класи* (З журналу).

МАКІТРА

26. МАКІТРА ЗВАРІЛА у кого і без додатка, жарт. Хтось правильно вирішив, учинив, подумався до чогось; кмітливий. — *А він таки й справді витяг [на дзвіницю дзвона], тільки не на плечах, а підоймою. Зварила макітра...* (Ю. Збанацький).

27. МАКІТРА РОЗУМУ в кого, жарт. Хтось розумний, розсудливий, кмітливий і т. ін. — *Ловко зметукував [бригадир].., в нього макітра розуму!* (Ю. Яновський). ДОБРА МАКІТРА РОЗУМУ. — *Давайте поради! В вас же розуму добра макітра* (І. Нечуй-Левицький).

МАКІТРИТЬСЯ

28. У ГОЛОВІ МАКІТРИТЬСЯ / ЗАМАКІТРИЛОСЯ, безос. Виникає стан запаморочення, стає недобре комусь. *В голові макітриться, стогнула на печі* (Ю. Яновський); *В голові макітриться, перед очима все танцює і крутиться. Але я йду* (Ю. Збанацький); // *від чого і без додатка*. Втрачається здатність нормально сприймати що-небудь (перев. від сильної дії, впливу чогось). *Від його [вина] найменшої крапельки макітрилося в голові* (О. Ільченко); [Катря:] *Професор таке говорить, що в голові макітриться, нічого не розумієш* (І. Микитенко); *А пташки співають так весело, що аж макітриться в голові* (М. Сиротюк); *У голові замакітрилося, в очах потемніло, землі під ногами не стало* (З журналу).

МАКОГІН

29. ЯК МАКОГІН НА НО́ЧВИ, перев. зі сл. схо́жий і, ірон. Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (схожий). *Авжеж, схожий, як макогін на ночви, як свиня на коня* (З журналу).

МАКОМ

30. З МА́КОМ ІЗ ТА́КОМ, перев. зі сл. б́ути, трапля́тися і т. ін. І краще, і гірше; всіляко, по-різному. — *Було з маком, було й з таким!* Та ніколи не було без віри в перемогу, без любові (Остап Вишня).

31. НЕ З МА́КОМ кому і без додатка, перев. зі сл. б́ути, ста́ти. Тяжко, погано, сутужно і т. ін. Вони [люди] *так і кажуть: — Ну що, пане капітане, не з маком було?* (І. Микитенко).

МАКУ

32. ЯК МА́КУ кого, чого, жарт. Дуже багато. Він *мав дітей як маку і ані клаттика поля* (М. Коцюбинський); *Здоровенькі були, люди! Та тут вас як маку* (Олександр Олесь); *На вулиці дітвори — як маку...* (Остап Вишня); *Родимих цяточок на ній було як маку* (З газети).

МАКУХУ

33. **НА МАКУХУ**, зі сл. за́йти, по́йти і т. ін. Ущент, цілком, нещадно. *Які не повтікали яхи, то всіх забили на макуху* (О. Стороженко).

МАЛЕ

34. **[І] МАЛЁ Ї ВЕЛІКЕ** (старё). Усі люди незалежно від віку; діти й дорослі; всі. — *Його мале й велике знає.. По всіх усядах він буває* (Л. Глібов). **[І] СТАРЁ Ї МАЛЁ**. Оповідисть батюшка.., *щоб і старе і мале, щоб усі зібралися до церкви* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Усі, старе й мале, виходили зустрічати князя* (Г. Хоткевич); — *Хазяїн там є, — і старе й мале так говорить про Степана Петровича довкола* (В. Большак). **[І] СТАРІ Ї МАЛІ**. — *А в селі, як побачили наше авто, так і старі й малі, й гусята й поросята.. — все геть-чисто повискакувало на вулицю* (Остап Вишня); *Під високим тином коло сільради ніде яблуку впасти. Збіглися старі й малі з усього кутка* (В. Кучер).

МАЛЕЧКУ

35. **З (від) САМОГО МАЛЕЧКУ** (мáлку). З раннього віку; з дитинства; змалку, завжди. *З самого малечку хлопець зник* в центрі уваги (А. Головка); *Все, що було Миронове, те й було Оксаніне, — це Оксана знала від самого малечку* (Грицько Григоренко); *У хліборобів діти з самого малку призиваються до важкої роботи* (Панас Мирний); *Скривджене з самого малку її сирітське серце догадалося, що Чіпка не такий* (Панас Мирний); *// із заперечними дієсл. Ніколи. З самого малечку не знав він* [Іван] *ні догляду, ні материнської ласки* (С. Чорнобривець).

МАЛО

36. **[І] ГОРЯ (нужді) МА́ЛО** кому і без додатка. 1. Хто-небудь не дуже переживає з приводу чогось, задоволений усім; добре комусь. — *Зженеш нахабу [муху] з носа, а їй і горя мало — перейде на лоба* (О. Ковінька); *Деся притупився на припічку [цвіркун], пригрівся — й горя мало* (О. Мисик); *Чи будуть дощі іти, чи ні, йому [сотнику] нужди мало: не стане свого хліба, йому принесуть* (Г. Квітка-Основ'яненко). 2. Хтось не звертає ні на що уваги; байдуже кому-небудь до чогось. — *Усяка б дівка побоялась прийти сюди нічю одна, а мені і горя мало!* (С. Васильченко); *Що ж стоять, не скаржаться, мов горя мало!* (Ліся Українка); *Щира любов не приглядається, чи карі, чи чорні очі, .. чи біла шия, чи довга коса: їй до сього нужди мало* (Г. Квітка-Основ'яненко).

37. **МА́ЛО (ЩО) НЕ...** Майже, майже повністю. *Гнуться мало що не до землі струнки, білі*

берези (І. Франко); *Краде [музик], та ще як краде! Мало що не все село панським лісом опалюється* (М. Коцюбинський); — *Я прожив тут мало не двадцять років — всю свою молодість* (О. Слісаренко); *// Можливо, навіть. Хоч Тритузний і підозрює в Порфірові мало що не стільника браконьєрів.., але щодо Кульбаки, то все це тільки випадки та припущення* (О. Гончар).

МАЛОГО

38. **ВІД МАЛОГО ДО СТАРОВОГО**. Усі люди незалежно від віку; діти й дорослі; всі. *Весь аул від малого до старого збігся до саней* (З. Тулуб); *Сонячний осінній день... Коло клубу — від малого до старого* (З журналу). **ВІД СТАРОВОГО ДО МАЛОГО**. *Іван Оленчук.. підняв усіх жителів свого кутка — від старого до малого — рятувати броди* (О. Гончар).

МАЛЮЙ

39. **ХОЧ КАРТИНУ МАЛЮЙ** з кого і без додатка. Хтось дуже гарний, вродливий і т. ін. *Молодий [хлопець]. А гарний — хоч картину малюй* (І. Сочивець); *Йому подобається і їхня [близнят] ніяковість, і їхня упертість, і молода сила, що проглядає навіть крізь незграбну одягу. "Одягни їх по-людськи — і хоч картину малюй"* (М. Стельмах); *ХОЧ ІКОНУ МАЛЮЙ ТА В ЦЕРКВУ НЕЇСИ. От і почав свою скриню перебирати, і таким вийшов, хоч ікону малюй та в церкву неси* (М. Стельмах).

40. **ХОЧ МАЛЮЙ** кого і без додатка. Хтось дуже гарний, вродливий і т. ін. *Ну й дитина. Хоч малюй. Дивився і не надивився* (З журналу). **ХОЧ НА КАРТУ МАЛЮЙ**. *Які діти в людей бувають! Хоч на карту його малюй* (О. Кундич). **ХОЧ МАЛЮЙ, ХОЧ ЦЛҀЙ, жарт.** *У зніву, зопалу не завважила [молодиця], що коло дверей стоїть такий галанець [елегантний хлопець] — хоч малюй, хоч цлҀлуй* (Марко Вовчок).

МАНІТИ

41. **МАНІТИ [ДО СЕБЕ] О́ЧІ** чий, кого, чим і без додатка. 1. Приваблювати своїм виглядом, красою, свіжістю і т. ін. *Узькі глибокі щілини темніли внизу, вкриті тінню, і манили до себе очі своєю чарівничою свіжіною та прохолодою* (І. Нечуй-Левицький).

2. Викликати інтерес; цікавити. *А поета манить не лише минуле.. Його очі манить світлий завтрашній день* (З журналу).

МАНІВЦІВ

42. **БЕЗ МАНІВЦІВ**, зі сл. сказа́ти, спи́тати і т. ін. Не вдаючись до натяків; прямо. — *Ти помітив, що Юрія Олександровича не було в нас уже місяць? — сухо і без манівців спитала Марія*

Миколаївна (В. Підмогильний); Підняти руку на старшого — це смертний гріх! — промовив Кошиць прямо, без манівців (Василь Шевчук).

МАНІР

43. **НА МАНІР**. 1. *чого*. Подібно до чого-небудь; так, як щось, як у чомусь. *Перед репродуктором стоїть кумова мама (сімдесят три їй), підібгала спідничку на манір трусиків, держиться за стільця і підсакує: — Раз-два-три (Остап Вишня); — Узяв та й помер! На манір тої пісні: Ой мій милий умер, умер, А в коморі дуду запер... (Остап Вишня).*

2. *кого, чий*. За певним зразком або наслідуючи кого-небудь; так, як хтось. *Сам він [учитель] прямий, як дошка, був і підстригав свою борідку на манір Ісуса (П. Тичина); Мартин засвистів на манір маленької пташки волосянки (П. Панч); Заціску вона носила майже на хлоп'ячий манір (О. Гурейв).*

44. **НА ОДИН МАНІР**. 1. *перев. з дієсл.* За тим самим зразком; однаково. *Формений одяг шили на один манір (З журналу).*

2. *Дуже схожі між собою; однакові. Будинки світлі, багатоповерхові, хоча всі, як близнюки, на один манір (О. Гончар).*

45. **НА СВІЙ МАНІР**, *з дієсл.* Відповідно до своїх уподобань; по-своєму. — *Гарні в тебе коси, Нонно. Та ще ти їх якось заплітаєш на свій, на особливий манір (О. Гончар).*

46. **НА ТАКИЙ МАНІР**, *з дієсл.* Таким способом; так. — *Дай мені, батю, в зуби. Це він на такий манір просить у батька закурити (О. Гончар).*

МАННА

47. **МАННА З НЕБА** (з небес) **ПАДАЄ**, *перев. з запереч., жарт.* Що-небудь дістається дуже легко, без особливих зусиль. — *Ви повинні нам допомагати: тепер манна з неба не падає (Є. Куртяк). НЕ ПАДАЄ З НЕБЕС СОЛОДКА МАННА. Не падала з небес солодка манна. — Я подолав десятки тисяч миль в розбурханих морях і океанах (Д. Луценко).*

48. **МАННА НЕБЕСНА** (з неба, з небес), *жарт.* Те, що легко дістається; щось бажане, приємне і т. ін. — *Не дивуйтеся, що вони вам так дякують. Ваше щире подання для них як манна небесна (В. Канівець); Успіхи передовиків — не манна небесна, вони з надхмарних висот не падають (З газети); — А поки що, дорогі брати й сестри, не сидіть склавши руки, не очікуйте манни з неба (Д. Бедзик); — То ви... розбагатіти надумали?... Чекаєте манни з неба? — поститав оторопільний Тиміш Пірнач. — Ждете, коли звалиться просто на голову (Є. Гуцало); Манни з небес не*

буде, багатство товарів треба створювати самим (З газети).

МАННИ

49. **ЯК** (мов, *на́че і т. ін.*) **МАННИ НЕБЕСНОЇ** (з неба, з небес), *зі сл. чека́ти, жда́ти і под.* Дуже сильно, з нетерпінням, з надією і т. ін. *Літа чекав, як манни небесної: дома хоч хліба та риби можна було досхочу наїстися (В. Канівець); Він сік нас по литках пугою, коли заставав у колгоспному горосі, а часи переживалися голодні, і ми чекали того гороху, як манни небесної (В. Дрозд); На дні [моря] завжди є живі істоти, які живляться органічними залишками, чекають їх, як "манни небесної", і розкошують там, де її випадає більше (Наука і культура..). НА́ЧЕ МАННИ. Бравого молодика Жадає [дівчина], *наче манни (О. Мисик).**

МАРА

50. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **[ТА] МАРА́**.

1. *Уживається для вираження неприязні до когось. Дмитренко, як мара та, сидів над його [Чіпчиною] душею, чизав, як шуліка, коли Чіпка пристане на його раду (Панас Мирний).*

2. *Хто-небудь дуже брудний, неохайний і т. ін. Після гри він був як мара. Швидше б під душ. Відпочити (З газети).*

51. **ЯКОЇ МАРІ́**, *фам.* Уживається для вираження незадоволення чиймись діями, намірами і т. ін.; чому, навіщо, з якої причини. — *До коваля? Серед ночі? Якої мари? — здивувався Юрко (П. Козланюк); [Микола (до Штефана):] Де Варвара? [Штефан:] Як і цюранку, не знати якої мари в ліс на коні повяса! (Я. Галан).*

МАРКИ

52. **ВИСО́КОЇ** (найкращої, першої і т. ін.) **МА́РКИ**. 1. *Досвідчений, висококваліфікований, прекрасний і т. ін. [Преображенський:] — Ви от, спеціаліст високої марки, спокійнісінько працюєте в цій дірі, хоч могли б працювати й у значно пристойніших умовах (Іван Ле).*

2. *Дуже добрий, висоякісний і т. ін. Це коньяк найкращої марки, і його мали використати для цукрової глазури (Переклад С. Масляка).*

МАРКО

53. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **МА́РКО З ПАС-ЛЬО́НУ**, *зі сл. виска́кувати, виліта́ти і т. ін., жарт.* Раптово, несподівано, недоречно і т. ін. *Відчиняються з гуркотом двері, з яких пробкою вилітає Круть. ..Мов Марко з пасльону... (О. Підсуха).*

54. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **МА́РКО** (Хомá, *отбій і т. ін.*) **НА ВО́ВНІ**, *зі сл. заробі́ти, під-робі́ти і т. ін., жарт.* Абсолютно нічого (не

заробити). Коли потяг разів зо два цигарку, сплюнув і сказав невідомо до кого: — Заробив, як Марко на вовні... (Д. Косарнк).

55. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **[ТОЙ] МАРКО** (рідше **Сивко**) **У ПЕКЛІ** (по **пеклу**, рідше по **пеклі**), зі сл. товк'їся, гасати і т. ін., ірон. Невпнино, безугавно, без потреби і т. ін. *А вночі парубок не заснув жодної хвилини. Він товкся на своєму твердому ложі, як Марко в пеклі, виходив надвір, тинявся* (С. Добровольський); *Товчеться, як Сивко у пеклі* (Укр.. присл.); *А сама [пані] товчеться, як Марко по пеклу* (Марко Вовчок); *Говорили поміж себе люди, що дід зовсім розум втрапив, .. гасас, як той Марко по пеклу* (Ю. Яновський); *Вона вставала, будила наймичок та наймитів і товклася в пекарні, як Марко по пеклі* (І. Нечуй-Левицький); *Мов Марко по пеклі, товкся бідний канцелярист по нескінченних, темних ратушевих коридорах* (І. Франко).

МАРКОЮ

56. **ПІД МАРКОЮ** чого. Маскуючись під що-небудь; у вигляді чогось. Використовуючи всі її [мови] надбані віками скарги, треба очищати її від архайзмів, провінціалізмів і того хвацького словесного "новаторства", яке під маркою побутових словечок засмічує нашу мову (О. Довженко).

МАРНОТА

57. **МАРНОТА МАРНОТ**. Те, що не має ніякого значення, цінності; щось неважливе, другорядне, не потрібне, дріб'язкове і т. ін. *Усе то марнота марнот, а час іде, і немає сподіваних результатів* (3 газети).

МАРНУВАТИ

58. **МАРНУВАТИ МОВУ** (слова). Говорити безпредметно, без потреби і т. ін. [Дейфоб:] *Я, сестрице, не зник даремне марнувати мову* (Леся Українка).

МАРТИН

59. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **МАРТИН** (дурний, дурень і т. ін.) **МІЛА**, зі сл. набратися, наїстися, налигати і т. ін., зневажл. Без почуття міри; дуже багато, більше, ніж треба. *Налигався, як Мартин мила* (Укр.. присл.); *Розсердився я, плюнув і пішов до торби з харчами — не міг більше терпіти. ..Наївся як дурень мила* (В. Нестайко). **ЯК МАРТИН МІЛО**, зі сл. лнгаті і под. *Отже, все поїсть: там і пелька, мов прітва... Бач, лигас, як Мартин мило...* (М. Старицький). *Мов той дурний Мартин, що мила об'ївся*. [Марко:] *Бігас, метушиться, мов той дурний Мартин, що мила об'ївся* (З. Мороз).

60. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **МАРТИН** (дурний, отой і т. ін.) **ДО МІЛА**, зі сл. допастися,

припастися і т. ін., зневажл. Без почуття міри; жадібно. *До смачного борщу допався, як Мартин до мила* (С. Чорнобривець); *Припав пастух до приватної власності, як дурний до мила* (В. Бабляк).

МАСЛОМ

61. **ЯК З МАСЛОМ**, перев. зі сл. ітї, пітї і т. ін. Легко, успішно, чітко, без перешкод і т. ін.; дуже добре. *Богу дякувати, все нам як з маслом іде! За півгодини і зложили [січкарию]* (І. Франко).

62. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **МАСЛОМ ПО ДУШІ** кому і без додатка. Уживається для передачі відчуття великого задоволення; приємно комусь, а також приємне що-небудь комусь. *Як по душі маслом* (Укр.. присл.); *Такі слова були їй як маслом по душі. Хотілося зробити більше і краще* (З газетн).

МАСЛУ

63. **ЯК ПО МАСЛУ** (рідше по **маслі**), перев. зі сл. ітї, пітї і т. ін. Легко, успішно, чітко, без перешкод і т. ін.; дуже добре. *Якщо знайдеш сюжет, далі все йде як по маслу* (О. Доиченко); [Цокуль:] *О, я знаю, що коли ти візьмешся за діло, то воно піде як по маслу* (І. Карпенко-Карий); *Здавалося, що все буде йти, як по маслі: там він позичить, там оддасть, там купить* (Грицько Григоренко). *ПО МАСЛУ. Все йде по маслу* (Укр.. присл.).

МАСНИЦЯ

64. **НЕ ВСЕ** (не завжди, минула і т. ін.) **КОТУ** (котів) **МАСНИЦЯ**, жарт. Закінчилось для когось безтурботне життя; не завжди комусь щастить. *Не щодня брідня, не все коту масниця!* (О. Стороженко); — *Так їх, Вовче... Не все котів масниця*, — з-за плеча тонкобрового гукнув *Ховрах* (І. Муратов); *Не завжди коту масниця* (Укр.. присл.); — *Це тобі не за Перегуди, злодюго. Минула коту масниця* (В. Кучер). **НЕ ВСЕ Ж КОТОВІ МАСНИЦЯ**. — *Треба і Варці скуштувати хоч трохи гіркого, не все ж котів масниця* (І. Муратов). **ЗАКІНЧИЛАСЬ КОТУ МАСЛЯНА**. *Кесар — от диwak — на курси крапових пішов, крутий тепер стрілу в небі... Закінчилась коту масляна* (Ю. Збанацький).

МАСТЕЙ

65. **УСІХ** (усяких, всіляких і т. ін.) **МАС-ТЕЙ**, зневажл. Різні за напрямками, поглядами, переконаннями і т. ін. (про людей). *Нещадній критиці було піддано шахраїв усіх мастей* (3 газети); — *Видно й так уже, що за хлост... Бачив їх на своєму віку всяких мастей* (А. Головки); *Мафія всіляких мастей значно краще забезпечена матеріально-технічними засобами, ніж міліція, її охоронці одержують платню в десятки разів*

більшу, ніж наші "люди в сірих шинелях" (З журпалу). РІЗНОЇ МАСТІ. Дорога до Винників іде через ліси, а в лісах вештаються в цей переломний час різної масті підозрілі людиці (Ірина Вільде).

МАСТИ

66. ХОЧ МЁДОМ МАСТІЙ кого. Як не догоджай комусь, усе безрезультатно; не задобрити. Мاستи хлопа хоч медом, він вкусить, наче гадюка (М. Коцюбинський); — Покривав декого, думав покаються, та мужика хоч медом масти, а він вкусить (М. Стельмах).

МАСТИТИ

67. МАСТИТИ СЛОВАМИ. Говорити (перев. неширо) приємні речі; утешувати. Як стали говорити, словами мастити, мусив же я з коня встати, горілки купити (Сл. Б. Гринченка).

68. ЯК (мов, неп'яче і т. ін.) МЁДОМ (с'алом) ПО ГУБАХ МАСТИТИ (м'азати) перев. чийх. 1. Говорити з кимсь улесливо, неширо і т. ін. — Чи дозволите? — і далі неначе с'алом по моїх губах мастити (Є. Гуцало).

2. зі сл. каз'ати, говорити і т. ін. Улесливо, догідливо, неширо. Гарно, хитро баба каже, По губах мов медом маже (Л. Глібов). ЯК МЁДОМ МАСТИТИ. Говорить Одарка, як медом мастить, що не слово — то медяник (Є. Гуцало).

МАСТІ

69. ОДНОЇ (однієї) МАСТІ. Дуже схожі між собою в чому-небудь (перев. негативному); однакові (про людей). [Андрій:] Не звертай уваги на бабські примхи. Всі вони [баби] одної масті... (З. Мороз).

МАСТЬ

70. ПІД МАСТЬ (рідше до масті). 1. перев. кому. Підходить кому-небудь. — А все-таки шкода, що мені нема пари за столом.. Один гетьман Потоцький був мені під мась (І. Нечуй-Левицький); [Демко:] Це ти чи не про Марину знає?.. Я тобі раз сказав, що вона тобі тепер не під мась, то й годі про це (М. Кропивницький); Це йому, здається, не подобається, не до масті (З газети). 2. кому, чому і без додатка. Схожий на когось, щось, однаковий з кимсь, з чимсь або подібний до когось, чогось з певними ознаками. Під мась прозі "Зорі" вишляла її наука, котра репрезентується "Історією літератури руської" з Огоновського (М. Драгоманов); Почав підкидати дітей... Дівчат до дівчат кидати, хлопців до хлопців: — До масті! — кричить... (Остап Вишня).

МАТЕРІ

71. ДО БІСОВОЇ (лихобі, чортової і т. ін.) МАТЕРІ; К БІСОВІЙ (лихий, чортовий і т. ін.)

МАТЕРІ кого, що і без додатка, лайл. 1. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення, гніву і т. ін. з якогось приводу. — О, я знаю, ти од цього [вчинку] відмовишся й під петлю. Але це правда. І до бісової матері всі теорії. Я практик. Знаси, скільки вже на моєму рахунку... (Ю. Мушкетик); З хати димом, з двору вітром к чортовій матері (Укр.. присл.); Невкиптий сказав гаряче: — Правильно каже Юхим. І к чортовій матері! Сидиш у кругу, так кругову й пий! А хитрувати нічого. (А. Головка). НУ К ЛИХІЙ (нечистій) МАТЕРІ кого. [Копистка:] Випий, зіронько!.. Та випий, ну тебе к лихій матері! [Параска:] От сатана, такі спокуси (М. Куліш); — Та ну тебе к нечистій матері! — скрикнув Лушня, як увірвав його по плечу Чіпка (Панас Мирний).

2. з дієсл. Уживається для підсилення висловлюваного; дотла, напівець, неодмінно і т. ін. Ти дома тільки спала та вилежувалася... У тебе обиду не діждешся; у тебе і хліб глевкий, і з хати к бісовій матері тепло випустиш (Паис Мирний); // Без сліду, геть. Через мить вода вирвала к нечистій матері у нього [Йовики] люльку з зубів і змила з голови бриля. — Переймай! — загорланів він, вигрібаючись із води (Григорій Тютюнник). К БІСОВІЙ (лихий) МАМІ, — От взяв би — р-раз, р-раз, розвалив би [гуральню] к бісовій мамі, зрівняв би з землею, щоб і пам'ять пропала на віки вічні [вічні] (М. Коцюбинський); Мати розповіла, що складав старий стіжок соломи за хлівом і вже вершити почав, як прийшов йому в голову чогось у хату сходити. Тільки він туди зайшов, бачить у вікно: зірвало вихором вершник, закрутило понад садом і понесло к лихій мамі (Григорій Тютюнник); — Е, синок, — мовив старий, не зводячи на нього очей, — якби я за кожним словом у кишеню ліз, то вже б давно кишені пообдирав к лихій мамі... (Григорій Тютюнник).

3. перев. зі сл. забира́тися, йти, ги́яти і т. ін. Уживається для вираження небажання терпіти чийсь присутність; геть, подалі звідси і т. ін. — А як не хоче [Ярина], то забирайтесь собі всі к чортовій матері, я знайду інших! (Леся Українка); — Цить, підла, — крикнув на неї [Уляну] пап. — Не реви, а не то убираюся к бісовій матері (Паис Мирний); — Та ж би там, у столиці, побачивши таке диво, зараз би назвали і к лихій матері: "Ачу, невмиване, на село до ціна!.." (М. Коцюбинський); [Івга:] Коли б ви, паниченьку, зділали [зробили] мильос [милість] та швидше допросили мого Левка! — Якого там Левка? Піді собі к нечистій матері з ним!.. (Г. Квітка-Основ'яненко); — Гетьте к нечистій матері! — Крикне жорстокий запорожець. — Якого біса лазите передо

мною? (П. Куліш); [Гайда (по телефону до Крикуна):] *Негайно забирайтесь звідси до чортової матері* (О. Корнійчук); — *Інспекція з штабу армії! — Доловів черговий.* — *Жени їх до чорпивої машини!* — Розсердився Боженко. — *Мені не інспекція потрібна, а люди!* (О. Довженко).

4. тільки до бісової матері кого, чого, фам. Дуже багато кого-, чого-небудь. *Розвелось їх ["зірок", "зірочок"] до бісової матері, та все неяскраві* (3 газети).

72. **ЯКОЇ БІСОВОЇ** (вražої, лихобі і т. ін.) **МАТЕРІ**, фам, лайл. Уживається для вираження обурення, незадоволення діями, намірами когонебудь і т. ін.; чого, що. — *Якої бісової матері їм треба? Чого вони так себе поводять? Заспокойте. Розберіться* (3 газети); // з дієсл. Чому, через що, з якої причини. — *Якої вражої ти матері сумуш?* (П. Гулак-Артемівський).

МАТЕРІЇ

73. **ВИСОКІ МАТЕРІЇ**. Складні для розуміння поняття. — *Та що ж це з вами сталося так, Лука Семеновичу? То ви б навипередки бігали, то вам об високих матеріях балакати хочеться?* (Панас Мирний); — *Ти говориш так, ніби справді розумієшся на хімії.. Тобі ще рано судити про такі високі матерії* (В. Собко); // Незвичайні, небуденні темн розмов. Тільки вони [Явдох] *трохи прості. Якби вони були учсніші, щоб часом з ними можна і об високих матеріях побалакати* (Панас Мирний); *Став і почав розвивати високі машинії про те, яким можна було б проектувати цей вузол...* (М. Білкун)

МАТИ¹

74. **ВРАЖА** (лихā, хрінова і т. ін.) **МАТИ**, лайл. 1. Уживається для вираження незадоволення чим-небудь, діями когось. — *От вража матери, знову дощ почався! — почулося з-за вікна* (3 газети). 2. з дієсл. Якесь небажані, незвичайні обставини, щось незрозуміле. *Чи я ж тобі [Еисеві] та не годила? Хіба ріжна ти захотів? Деся вража матери підкусила, Щоб хирний тут ти не сидів* (І. Котляревський); *Нечиста матери понаносила до нас тих панів, та й стали вони захоплювати наші землі* (О. Стороженко); // зі сл. бодāй, щоб і т. ін. Уживається як побажання чого-небудь недоброго, неприємного. — *Я, бачте, такий чоловік — м'якушка.. Отже ж і пожалував, бодай його хрінова матери жалувала!* (Марко Вовчок).

75. **І РІДІНА** **МАТИ НЕ ВПІЗНАЄ** (не пізнає) / **НЕ ВПІЗНАЄ** (не пізнає) кого і без додатка. Хтось дуже змінився на вигляд, зовні. *В нас і таке бува: поїде дівка з села, потиняється рік два, а потім повертається такою, що й рідна матери її не пізнає. Моді всякої повигадує...* Та

обріже косу, накрутить на голові таку фурделю, кури лякаються (Ю. Мокрієв).

76. **ЛИХА** (вražога, вража і т. ін.) **МАТИ** (рідше **МАТИР**) **ЗНАЄ** кого, що, фам. 1. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. *Врагова його матери зна!* (Укр.. присл.); *Лиха матери знає ті правила і чим воно все закінчиться* (3 газети).

2. Уживається для вираження непевненості, неознаності в чомусь, невідомо, незрозуміло. — *І чого йому [Сербинові] треба тут? — Лиха його матір знає; ходить по садах, ярах, левадах, дітей лякає* (С. Васильченко); *Вража матери його знає, нащо він моргас* (Укр.. пісні).

77. **МАТИ БОЖА** (Ужж). Уживається для вираження позитивних або негативних емоцій: радості, здивування, захоплення, переляку і т. ін. *Вона була здалека взята, і така-то вже хороша, чорноброва, а горда та пишна — Мати Божжа!* (Марко Вовчок); — *Ой, Мати Божжа! І розказувати боязно!* (Марко Вовчок); *Рано, на сході сонця видуть хазяйки з сіней умиватись, глянуть на розквітлі соняшники й маки, яких не торкнула ще перша бджола, і вигукнуть протяжно в зачудованні: — Мати Божжа, що сталося в городі за ніч!* (О. Довженко). **МАТИ БОЖА МІЛОСТИВА**. *Братова на мене й накинцувалась. Як почала, як почала докоряти... Мати Божжа милостива! Я тільки слізьми вмиваюсь...* (Марко Вовчок).

78. **ХАЙ** (нехай) **МАТИ БОЖА МІЛУЄ** (прощає, боронить, помилує і т. ін.) кого. Уживається для вираження побажання когонебудь добра, безпеки, благополуччя і т. ін.; кому було все добре. *Може, справді се йому мої слізьми одливаються. Нехай же Мати Божжа прощає мене, грішну, що я... рідному братику лихо наплакала* (Марко Вовчок); — *Ну, хай тебе боронить і хова од лиха Мати Божжа... Прощай!* (М. Коцюбинський); *Мати обняла дітей, надівши їм невеличкі образки на шию. — Хай боронить вас... Мати Божжа... Не забувайте, синки* (О. Довженко); *Старий схопив її за голову: — Катре, дочко моя нещаслива! Нехай тебе Мати Божжа помилує!* (Марко Вовчок).

79. **ЩО ЗА ВРАЖА** (лихā і т. ін.) **МАТИ**, фам. Уживається для вираження здивування, досади, незадоволення і т. ін. — *Що за вража матери! — каже тоді Шрам, протираючи очі.* — *Да се ж ти, бачу, сам і отаман!* (П. Куліш); — *Чи не видко ще сухого дуба? — Ні, — каже [хлопець], — ще не видко. Що за вража матери? Наче вже давенько й ідемо, а дуба того нема та й нема* (Г. Хоткевич); *Зума не сходить моя дівчина: .. що за нечиста матери? — думаю. — От тобі й напився води!* (Панас Мирний).

80. **ЯК** (у чому, у чім і т. ін.) **МАТИ** [НА СВІТ] **НАРОДИЛА** (породила). Зовсім голий, без одягу. *Краще б я гола, як мати народила, по полю носилася, ніж мені в цій тюрмі мучитися* (Панас Мирний); *Перед людьми явився Плачинда в чому на світ мати породила...* (М. Стельмах); — *Там [у лазні] — кам'яний ослин, і сиди, в чому мати народила* (Б. Харчук); *Голі — як мати родила — бійці милися на сонці, стриглися* (О. Гончар). **У ЧІМ МАМА НАРОДИЛА**. *Поки Софія діставала шмаття, він уже стояв по той бік коня у чім мама народила* (В. Бабляк). **ЯК МАМА ВРОДИЛА**. *Хамі й самому було трохи незвично стояти отак, не маскуючись, немов з'явився на людях голій-голісінький, як мама вродила* (О. Гончар).

МАТИ²

81. **І В ГАДЦІ** (в думці, на думці і т. ін.) **[СОБІ] НЕ МАТИ**. 1. чого. Зовсім, ніколи не думати про що-небудь. *Ні, і в гадці не мав собі, що коли-небудь переступлю цю страшну браму [тюрми]. Вона ж тільки для злочинців, для людей нечесних* (Ю. Збанацький); *То тепер тільки стали городи обгороджувати, а тоді — ніхто цього й на думці не мав* (Панас Мирний); *Він і на думці не мав, що Жакліна — поетеса* (І. Муратов); *Не кажіть мені про те, не люблю. Я й в мислі не мав такого* (М. Коцюбинський). **НАВІТЬ У ГАДЦІ НЕ МАТИ**. *Самусь розкошував, нахабнів і возносився в гордині, навіть у гадці не маючи, що ця ласкава й гостинна циганочка може завдати йому такого удару в спину, якого ще не завдавав ніхто* (П. Загребельний).

2. чого, рідше про що. Зовсім не знати чогось, не здогадуватися про що-небудь. *Цей Спартак, цей ультратильний факультетський діяч, мабуть, і в гадці не має, якої глибокої кровоточивої рани в серці Богдановім торкнувся* (О. Гончар); *Йому закортіло щось сказати таке, про що й у гадці не мали ні князі, ні сам глибокомудрий Дулібі!* (П. Загребельний); *В той день Ерік і на думці не мав, що незабаром Олесь стане найближчим його другом* (П. Панч).

3. *перев. з інфін.* Не виявляти наміру, бажання, не збиратися щось робити. *Бачи ж Отава і в гадці не мав утратити ці рятуватися* (П. Загребельний); *Він і в думці не мав її сватати* (І. Нечуй-Левицький); // *Не чекати чогось, не сподіватися на щось. Вона ніколи і в думці не мала почути таке від сина. Тепер вона радніша б смерті, ніж такому* (Панас Мирний).

82. **[І] ГАДКИ НЕ МАТИ**. 1. Бути усім задоволеним, ні про що не турбуватися; не журитися, не переживати. [Трохим:] *Діточок приодягну; на зиму дровець роздобуду і усього придбаю, і будемо*

жити, гадки не маючи (Г. Квітка-Основ'яненко); *Антосьо нічого не знав, що дома діється, жив собі у Волоської і гадки не мав* (А. Свидницький); *Зумів збити собі копійчину..., не то, що ми, дурні; тепер і гадки не має...* (С. Васильченко). **І ГАДКИ НЕ МАТИ** **НІ ПРО ЩО**. — *Нам, панам, треба збільшувати своє двірське військо. Тоді король нас боїтиметься.. Тоді ми, усі пани, й гадки не матимемо ні про що! Будемо королями* (І. Нечуй-Левицький); — *Поки в мене в таборі козаки да [та] гармати, я ні про що й гадки не маю* (П. Куліш). **І ГАДКИ-ГАДОНЬКИ НЕ МАТИ**. *І гадки-гадоньки не має [чабаш], Пасе, і доїть, і стрижє* Свою худобу та співає (Т. Шевченко). **ДУМКИ-ГАДКИ** (думки-гадоньки) **НЕ МАТИ**. *Повбирані, завічані [заквітчані] Та з таланом заручені, Думки-гадки не мають* (Т. Шевченко); *А калина з ялиною.. Думки-гадоньки не мають, В'ються-гнуться та співають* (Т. Шевченко). **НЕ МАТИ СОБІ НІЯКОЇ ГАДКИ**. — *Прокурор викликає Гузира до Дрогобича, а він, мов кавалер, ходить по вулиці та й не має собі ніякої гадки* (С. Чорнобривець).

2. *про кого—що*. Зовсім, ніколи не думати про кого-, що-небудь. — *Князю! Що вийде з нашого кохання? Ви, князі, про це й гадки не маєте* (І. Нечуй-Левицький); *І гадки не мала [Тоня] про якогось там Віталіка* (О. Гончар). **І ГАДКИ НІЯКОЇ НЕ МАТИ**. *Про такі ж речі, як доля або неволя, щастя або безталання, вона й гадки ніякої не мала* (Панас Мирний). **І ГАДКИ Й ДУМКИ НЕ МАТИ**. *І старий запорожець, і гадки й думки не маючи про свою неминучу смерть, зареготався щирим реготом* (І. Нечуй-Левицький); // *Не задумуватися над чим-небудь, не здогадуватися про щось. Куліш був певний, що робить велику честь Тарасові, запрошуючи його бути боярином на своєму весіллі, а Тарас про це й гадки не мав!* (О. Іваненко); *Вони [молоді референтки] й гадки не мали, що за красноріччям залицяльника ховалася дрібна душа* (В. Большак); // *Не сподіватися на що-небудь. Ніколи й гадки не мала, що їй доведеться працювати разом з ним* (О. Донченко); // *Не уявляти, не могли уявити чогось. Чимало прочитала такого в газетах, але чомусь і гадки не мала, що воно може стосуватися й її* (С. Голванівський); *Ніхто навіть і гадки не мав, що командир вагається або хвилюється* (Ю. Яновський); // *Забути про щось. І гадки не має, що до хати треба принести води* (М. Стельмах).

3. *про що*. Нічого не знати про щось. *Андрій від несподіванки розкрив рота. Про санбат він гадки не мав* (Ю. Бедзик); *Теперішні молоді женяться та віддаються, а як то заведено — і гадки не мають. Хіба колись дівка йшла заміж і не знала, як то весілля грати?* (Є. Гуцало); *Він, малий Меркурій*

[хлопчик], *це й гадки не мав про політику, що так схожа на людюдку* (М. Стельмах); Циклотрон значно розширив можливості експерименту і дав змогу вивчати фізичні ефекти, про які досі науковці й гадки не мали (З журналу).

4. *перев. з інфін* Не виявляти наміру, бажання, не збиратися щось робити. Папи постерсгли [зрозуміли], що вони пошилися в дурні, що Богдан і гадки не має миритися (І. Нечуй-Левицький); Сумні почуття [Сохацького] підігрівалися натяками й докорами матері та, зрештою, й повсякденною поведінкою дружини, яка й гадки не мала міняти свої звички та уподобання (Л. Дмитерко). І ДУМКИ НЕ МАТИ. — Я й думки не маю тікати од тебе, коли я сама сюди прийшла (І. Нечуй-Левицький); Щоб не мав і думки вбивця потай навіть поради з свого ганебного злочину, ..прошу вас: коли вже загинув мій Василь за нове життя, поховайте його теж по-новому (О. Довженко).

83. [І (ні, жбдоної)] РІСКИ (рісочки, макової краплини і т. ін.) В РОТІ НЕ МАТИ, *перев. відколи, скільки часу*. Нічого не їсти, не пити; бути голодним. Старий бідався, що вона [інженерка] зрання ріски в роті не мала (В. Минко); Й ріски в роті не мав від самого ранку (Василь Шевчук); З учорашиного дня не мав у роті ні ріски (П. Гуріпенко); Уже два дні не мав він у роті жбдоної ріски (О. Донченко); — З самого ранку рісочки в роті не мали... (О. Сизоненко); Він був дуже голодний, бо вчора в роті не мав і рісочки (Є. Гуцало); — Вже обідня пора, а ти ще жси рісочки в роті не мав сьогодні (М. Тарновський); — З учорашиного дня і макової краплини в роті не мав (Є. Гуцало); Рісочки жс у роті не мав від самого ранку (З. Мороз); — Другий день росишки в роті не мали, — додав найстаріший і неспіливо простяг руки (П. Панч).

84. МАТИ БОГА В СЕРЦІ (в душі, в животі і т. ін.). Бути милосердним, добрим, совісним, справедливим і т. ін. — Не хочу я краденого добра. Я Бога маю в серці (І. Нечуй-Левицький); — Але ж, пане.., майте Бога в серці! Що я вам винен? (І. Франко); — Майте Бога в животі: поможіть рибу виводити (М. Стельмах); — Людина ти чи не людина? Бога за пазухою маєш?! (В. Дрозд). МАТИ БОГА. — Понімаєш [розумієш]: не худоба [ми], а люди. О!.. А чого? Бо ти ще Бога маєш (В. Винниченко).

85. МАТИ [ВЕЛИКИЙ] ХИСТ до чого. Уміти вправно, гарно, майстерно зробити щонебудь. І здатна вона була до всякого діла, до всякої роботи, мала великий хист до всього (Панас Мирний); [Настя:] На кого не гляну, то всі дурні, хисту не мають ні до чого. [Хома:]

Еге... Поки, знаєш, розчовпають, що воно і як... (І. Карпенко-Карий).

86. МАТИ ВЕРХ над ким — чим, рідше в чому. Бути головним у чомусь; керувати. Щоб на Крутогорі хтось верх мав над ними або хтось прогнав їх звідси, — та ви що, з кого смієтесь? (М. Ю. Тарповський). МАТИ СВІЙ ВЕРХ. Невістка уміє цілковито задобрити воркотливу свекруху, бажуючи мати у всім і все свій верх у хаті (І. Франко).

87. МАТИ ВІЛЬНІ РУКИ. Бути не зайнятим, не обтяженим роботою, якими-небудь обов'язками і т. ін. Нарешті вона мала вільні руки і могла зайнятися улюбленою справою. МАТИ БІЛЬШ ВІЛЬНУ РУКУ. З державної служби перейшов на приватну адвокатуру, обманюючи себе тим, що, мовляв, на цьому полі матиме більш вільну руку (Ірина Вільде).

88. МАТИ [ВСІ] КЛЄПКИ В ГОЛОВІ, *жарт*. Бути розумним, розсудливим і т. ін. [Перший старий ткач (увіходить):] От кручені! Де тут розум?... Хто ще має всі клєпки в голові, зроду з вами [ткачами] не піде (Леся Українка). МАТИ КЛЄПКУ В ГОЛОВІ. — Правда, дуже розумним я ніколи не був, але клєпку в голові мав (М. Полторацький).

89. МАТИ В ТІЯМЦІ що. Знати, пам'ятати щось. — Але ти ще собі тото [те] май у тямці, що ти найліпша таздиня в селі (Л. Мартович).

90. МАТИ ГОЛОВУ НА ПЛЄЧАХ (на в'язах, на кáрку і т. ін.). Розважливо, розсудливо міркувати і діяти; бути розумним, кмітливим. — Маю клєпоти батьківської землі, маю освіту, маю голову на плечах, і якось проживемо з Марусею на світі, — сказав Ломицький (І. Нечуй-Левицький); — Перемогти — для цього треба мати голову на плечах, — уїдливо каже Кость (І. Багмут); Якщо Бракватіста намагається вислизнути із капканка, то й він, комісар Олів'єро, має голову на в'язах (Ю. Бедзик); [Ланкова:] Він за все наше господарство обас... Тут добру треба голову мати на в'язах (В. Большак); Колись-то Василь сказав, що вона [Зоня] має голову на карку (Ірина Вільде). МАТИ ГОЛОВУ. — Ти, небого, не складайся на мене, сама голову маєш (Леся Українка). МАТИ ДОБРУ ГОЛОВУ НА ПЛЄЧАХ (на в'язах). — А все-таки, мабуть, добру голову на плечах має [Перекуда], — міркував уголос Сагайдак (В. Кучер). МАТИ ГОЛОВИ НА ПЛЄЧАХ (про багатьох). Люди, яких він послав сюди, мають голови на плечах і здатні самі розібратися, що і як (П. Автомонов).

91. МАТИ ГОСТРЕ ОКО (гострі бчі). Бути спостережливим, дуже уважним, пильним і т. ін. Око.. мав [Дмитро] гостре (М. Стельмах);

Прикордонник повинен мати гостре око (З газети); **Невесело зустрів його Арсенал. Начальник заводу — полковник — має гострі очі.** Він пильний, безсердечний (О. Довженко); **Максим мав очі дуже гострі, а головне — він мав величезний досвід нічних мандрів, набутий у постійних .. походеньках** (І. Багрянний).

92. МАТИ ДОБРОГО ЯЗИКА (добрний язик), *жарт.* Уміти доладо, влучно, переконливо, дотепно висловлюватися або багато говорити. — *Або ми з тобою в голодний край, а не поміж людей йдемо? — не втрачав надії Прокопчук. — Говорить. Гаразд, що язика маєте доброго* (Григорій Тютюнник); — *Намолос сім мішків... — пробурчав нахешти кооператор. — Язика доброго має,* — сказав Дмитро (В. Підмогильний).

93. МАТИ ДОВГІ ВУХА, *жарт.* Уміти дізнаватися, довідуватися про що-небудь мало-відоме, приховуване, таємне і т. ін. [Другий голос:] *Що ж ти там почуєш?* [Третій голос:] *Він має довгі вуха, не журиться* (Леся Українка).

94. МАТИ ДОВГІ РУКИ. Привласнювати, брати чуже, зазіхати на чуже. *Мав довгі руки, а тому й попав на лаву підсудних* (З газети).

95. МАТИ ДОВГОГО ЯЗИКА (довгий язик), *зневажл.* Не стримуватися у розмовах, говорити багато зайвого, розголошувати таємниці. [Золотницький:] *Ти скажи спершу, чи довгого язика маєш?* [Яким:] *Як до чого. До таємниць — короткого* (Б. Грінченко); — *Вона ж лепетлива і сама ж таки рознесе по сусідах недобру славу про мене. Нехай лепече язиком, коли довгий язик має* (І. Нечуй-Левицький).

96. МАТИ ДУЛЮ ([лиху] трясцю, дірку від бублика і т. ін.), *зневажл.* Нічого не досягти, не одержати, нічим не володіти і т. ін. — *Де голова добрий, там і посіється, і вироститься. А позаний, то скільки не кажи — дулю матимеш* (З журналу); *За таким чоловіком лиху трясцю матимеш, а не черевки* (М. Стельмах).

97. МАТИ ДУМКУ (гадку). 1. яку, *перев. з інфін.* Виявляти іамір, бажання що-небудь зробити. — *Не думайте, Антоне Дем'яновичу, що я зовсім не мала думки видати за вас Марусю. Брони Боже!* (І. Нечуй-Левицький); — *А не говорили вам, що мужики мають думку подишати панську землю? — Ні, цього я не чув* (М. Стельмах).

2. *про козо* — що, яку. Плекати які-небудь мрії, виіошувати якісь плани, розмірковувати над чимсь і т. ін.; думати про когось, щось. *Олександра Браніцька мала думку про народні школи й про банки для селян* (І. Нечуй-Левицький); *По синьому морю Лебідь поринає; Не простацьку Голка Думку собі має...* (П. Куліш); — *Робіть так, аби моїм дітям*

кривди не було, бо я маю таку гадку, що відси [звідси] я вже не годен вийти (В. Стефайик); *А тут ніхто, навіть мої хлопці не знають, що я за гадку маю* (І. Франко).

98. МАТИ ДУШУ. Бути чуйним, доброзичливим, сердечним і т. ін. — *Не гони, — кричить, — машину. Май же душу, не тряси! Не лети* (С. Олійник).

99. МАТИ ЗА ДУРНЯ (за дурника) *кого.* Не зважати на когось, не рахуватися з кимсь; вважати когось нерозумним. *Роман як Роман, а в класі Романа всі за дурня мають. Догадується він, що є тут якась кривда, а яка саме — не зрозуміє, тільки на вчительку серце має* (С. Васильченко); — *Зібрався курс, хоче допомогти йому, а він ніби має нас усіх за дурників* (Є. Гуцало).

100. МАТИ ЗА ДУШЕЮ *що.* 1. Володіти чимсь, якимсь багатством. — *Чи має що за душею й [Мелашки] батько? — А чом же? Балаш, здається, людина з достатками* (І. Нечуй-Левицький).

2. Думати, говорити, знати і т. ін. що-небудь. — *Ви йому про це сказали? Так, я йому все викав, що мав за душею* (М. Ю. Таривовський); — *Називаєш плетухою... Ну, називай, коли кращих слів за душею не маєш для мене* (Є. Гуцало).

101. МАТИ ЗА ПЛЕЧІМЯ (за спиною) *що.* 1. із сл. рокі, літа, десятиліття і под. *Прожити якусь частину життя. В цей час [1903 р.] Марія Костянтинівна вже мала за плечима понад 40 років, але на сцені здавалася ще зовсім юною* (Минуле укр. театру).

2. *перев. зі сл. д. б. с. в. д.* Набути, здобути і т. ін. *Молоді наводчики Бойко і Шестаков уже мали за плечима досвід форсування Дунаю* (О. Гончар); *Трибузний, мабуть, теж мав за спиною неабиякий досвід цієї складної ходьби, бо почувався аж надто впевнено* (О. Гончар).

102. МАТИ ЗА ЩОСЬ *кого.* Поважати, цінувати когось. *Дуже йому було прикро, що люди його мають за щось, коли він у своїй думці не варт був нічого* (Л. Мартович). **МАТИ ЗА НІЩО.** *Часом мають за ніщо, принижують і ображають саме кращих ті, що нічим самі не є, але дуже схильні до знищання над іншими* (З газети).

103. МАТИ ЗУБ (зуба) *на кого.* Сердитися, гніватися на кого-небудь. *Гнат і, мабуть, деякі з присутніх, може, отой композитор або отой поет... — всі вони мали на мене зуб за Вероніку* (П. Загребельний); *Пан Андрій мав зуба на Кишівського за його завжди зухвалі і гвалтовні виступи* (Г. Хоткевич); [Андрій:] *Белін мав на неї зуба: він женився, і — не вийшло* (Я. Галай). **МАТИ ВЕЛИКИЙ ЗУБ.** *Особливо великий зуб на нього [Ярошеика] має Пилип Варивода* (В. Речмедін). **МАТИ ЗУБИ.** *Та-ак... Хм... От тобі*

й Маринка... І вона зуби має... (В. Винниченко); // проти кого. Бути незадоволеним, затаїти злість проти когось. *Вже першого дня помітили козак, що турки передусім мають зуб проти них* (О. Маковей); [Смола:] *Брехня. Ти просто маєш проти мене зуб* (І. Микитенко); — *Здрастуйте, — Данило й Харитон відповіли стримано, як і належить делегатам, та й мали вони проти цієї дівчини .. зуб* (Ю. Смолич); *Тільки проти Назарка зуб мав... А вишло...* (П. Загребельний).

104. **МАТИ КАМ'ЯНІ** (камінне) **СЕРЦЕ**. Бути печуниним, жорстоким, бездушним і т. ін. *Камініше серце має чоловік — рідного батька за копітку продав* (М. Стельмах).

105. **МАТИ КЕБЕТУ**, *жарт*. 1. Бути розумним, здібним, кмітливим і т. ін. *Чи так, батьку-отамане? Чи гарно співаю? Ех, якби то!.. Та що й казати? Кебети не маю* (Т. Шевченко); *Нічого не скажеш. Мав кебету* (З журналу). **МАТИ КЕБЕТУ НА ПЛІЧАХ**. — *Вона [Маруся] його іднолітка [однолітка], панове. Пора кебету мати на плечах* (Л. Костенко).

2. *перев. до чого (заст. к чому)*. Уміти добре робити щось, розумітися на чомусь. *Козак Мамай, сам до малювання маючи кебету, встиг визначити руку якогось великого й свосрідного живописця...* (О. Ільченко); *Хто мав к чому яку кебету, Такого той шукав бенкету, Всі веремію підняли* (І. Котляревський); *Якщо вдасться мені добре ця проба, то писатиму більш, якщо ні, то значить — "кебети не маю!"* (Лесь Українка); — *Тепер він працює зоотехніком... Що ж, так тому й бути, коли має до того кебету* (В. Вільний).

106. **МАТИ КОНТРИ** з ким. Бути з ким-небудь у поганих стосунках. *В консисторії був тоді Лев Кордасевич, який ще з давніших літ мав якісь контри з о. Квінтіліаном* (І. Франко).

107. **МАТИ КОРОТКУ** (куцу) **ПАМ'ЯТЬ**. Швидко забувати про кого-, що-небудь. [Юлія:] *Так? То таку коротку пам'ять маєте?* (І. Франко); *Бракує вам міцного духу, пане Гармаш, — тихо заговорив шляхтич, — та й пам'ять маєте коротку...* (Н. Рибак); *Наївно було б нашим недругам гадати, що український народ має настільки вже куцу пам'ять* (З газети).

108. **МАТИ ЛЕДАЧУ ПАМ'ЯТЬ**, *ірон*. Не запам'ятовувати чого-небудь, не виявляти здатності згадати когось, щось. *В якійсь далекій стороні... В Німеччині... В Туреччині... Та ні! Таку ледачу пам'ять маю, Що й не згадаю* (Л. Глібов).

109. **МАТИ МІСЦЕ**. Бути, траплятися і т. ін. — *Мені з достовірних джерел відомо, з якою гідністю відстояли ви свою любов проти натиску декотрих ..чорнильних душ, які ще подекуди мають місце* (О. Гончар); *Це було здорово, хоч і*

мала місце окрема граматична помилка (А. Крижанівський); *Знищення старих дерев, лісостанів, які не мають господарського значення, але дороги нам як пам'ятники природи, історії і культури, не повинно мати місця* (З журналу).

110. **МАТИ МІЦНИЙ** (твердий, добрий і т. ін.) **ГРУНТ ПІД НОГАМИ**. Почувати себе твердо, впевнено, незалежно і т. ін. *Можє, на той рік поцастить мені зібрати більше матеріалу і тоді матиму міцніший ґрунт під ногами* (М. Коцюбинський); *Хоч навчаються у вузах і мають під ногами твердий ґрунт, впевненості в завтрашньому дні [молоді люди] здебільшого не мають* (З газети).

111. **МАТИ М҄ХИ** (м҄ху) **В НОСІ**, *жарт*. Бути неврівноваженим, вередливим і т. ін. *Мама її трохи дженджурилася: емігрант, мовляв, бабій... Її мама взагалі мала м҄хи в носі* (В. Бабляк).

112. **МАТИ М'ЯКЕ СЕРЦЕ**. Бути добрим, поступливим, лагідним і т. ін. *Їм здавалося, що сором'язливість почуттів найкраще прикрити від чужого ока шкаралупиною наслішки чи й масним словом, щоб ніхто не подумав, що парубок має м'яке серце* (М. Стельмах).

113. **МАТИ НА ГОРІХИ** (на рибку) *від кого і без додатка*. Зазнавати несприємностей, кривди і т. ін. *Незважаючи на статки, на високі показники, недавно заморозили найвищу нагороду [Богданові]. Тепер маєш на горіхи, не послушав молоду та зелену голову, хотів і тут пальму першої...* (В. Большак); // Бути виляним, покараним. *Мама стоять біля печі зажурені й зустрічають мене такими-о словами: — Довчився? Матимеш тепер від батька на рибку. Ой шибенику ти неслухняний* (І. Микитенко).

114. **МАТИ НА Д҄МЦІ** (рідше на гадці, на мйслі, у д҄мці і т. ін.). 1. *кого, що*. Думати про кого-, що-небудь. *З ранку до вечора залюбки розповідав би їй про все, що мав на думці* (І. Муратов); *Скажи мені, серце моє, що маєш на гадці* (П. Чубинський); *Він ще тоді добре втямив, .. що небезпечно говорити те, що думає чоловік, що має на мйслі...* (І. Нечуй-Левицький); // *кого*. Сподіватися на одруження з кимсь; кохати когось. — *Сватає тебе князь Єремій. Чи підеш ти за його [нього] заміж, чи, може, маєш на думці кого іншого?* (І. Нечуй-Левицький); // *що*. Задумувати, замисляти що-небудь. — *А може, .. знов має на думці недобрий замір, — тихо обізвалась Тодозя* (І. Нечуй-Левицький); *Можє, щось інше має на думці? Можє, .. вирішила вестись з нею отут свої останні рахунки?* (О. Гончар). **МАЄТЬСЯ НА Д҄МЦІ**. *Малося на думці, що всі озброєні захисники фортеці [Бастилії] повинні перейти у розпорядження повсталого міста* (З журналу).

2. кого, що. Бути впевненим у чомусь, розуміти, усвідомлювати щось. *Бурлаки стояли ні живі ні мертві... і кожний мав на думці, що їх хитро дурять* (І. Нечуй-Левицький).

3. з інфін. Виявляти намір, бажання що-небудь робити, зробити. *Соломія потихеньку сказала матері, що Роман має на думці її сватати* (І. Нечуй-Левицький); — *Значить, стріляти в полоненого ви не збиралися? — питає [Андрій] уже примирливим тоном. — На думці не мав!* (Ю. Бедзик); *Король [тривожився]... чи не має він [Єремія] часом на думці одбити його рід од польської корони і його самого скинути з престолу* (І. Нечуй-Левицький).

115. **МАТИ НА ОЦІ** (рідше на оча́х). 1. кого, що. Спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь; постійно бачити когось, щось, зважати на когось, що-небудь. [Савич:] *Нам би варто на оці мати парубка цього* (С. Голованівський); *Залиштесь, будь ласка, коло палати... Я весь час матиму вас на оці* (Ю. Шовкопляс); — *Домагаймось, щоб на хутір сюди виселитись, до землі ближче. Хоч у землянках жили б, та завжди б її під руками на очах мали* (А. Головка).

2. кого, що. Думати про кого-, що-небудь перед висловлюванням. — *Про нього, про агронома, про кого ж іще, — тепер уже відкрито сказала, кого мала на оці* (Є. Гуцало); *Бажавши, щоб поезії Руданського увійшли в друк, я мав на оці інтереси етнографів, фольклористів* (А. Кримський). **МАЄТЬСЯ НА ОЦІ**. Подібних нам'яток немало, а проте бодай згадаймо серед них ще одну. *Мається на оці дев'ятикуповний Троїцький собор у м. Новомосковську Дніпропетровської області* (З журналу).

3. кого, що. Виявляти інтерес, приглядатися до кого-, чого-небудь. *Я його давно маю на оці, най [нехай] і то [те] знає* (І. Франко); [Чопорій:] *Я завжди вашу Ольгу мав на своїм оці, вона буде добра невістка* (М. Кропивницький). **Є НА ОЦІ**. — *Вже, певно, є на оці якась чорнявка?* (Василь Шевчук).

4. що. Пам'ятати, не забувати, знати. Цю характеристику Шевченкового правопису треба завжди мати на оці кожному, хто хоче досліджувати Шевченкову мову (І. Огієнко).

5. що і без додатка. Надіятися, сподіватися на щось, чекати чого-небудь, враховувати щось і т. ін. — *Любка надійде, — я маю на оці й місце лишаю на правому боці* (А. Кримський).

6. з інфін. Виявляти намір, збиратися зробити, здійснити щось. *Мав на оці побувати в інституті, дізнатися про істину* (Г. Коцюба).

116. **МАТИ НА УВАЗІ**, 1. кого, що. Думати, знати про кого-, що-небудь, не називаючи, не згадуючи у висловленні. — *Чи мав на увазі*

Котляревський яке-небудь село, писавши "Наталку Полтаву"; — *трудно сказати* (Панас Мирний); *"Закохана"*; — *каже він про неї. Певне, має на увазі її прогулянки із Степанком* (О. Гончар); — *Що ж там було? — запитав я, маючи на увазі міліцію.* — *Все з'ясували?* (Є. Гуцало).

2. що. Говорити, намагаючись уточнити що-небудь. — *Я маю на увазі створення запланованих спадкових змін* (О. Довженко); // *Натякати на щось.* — *Ти й сама у нас, як Дон Кіхот! Що він мав на увазі? Що довга вона та худя..?* (О. Гончар).

3. Зважати на що-небудь, враховувати щось. [Парвус:] *Май на увазі: відступникам немає воріття* (Леся Українка); *Тут хочеться сказати кілька слів про редагування класиків... Передусім треба мати на увазі тип видання* (М. Рильський); — *Майте на увазі, товариші, що на плацдармі нам не минути зустрічі з танком* (О. Гончар). **МАЄТЬСЯ НА УВАЗІ**. Педагогічне чуття — *родич музичного слуху. В його основі завжди мається на увазі талант, поклонник* (З газети).

4. з інфін. Виявляти намір, збиратися зробити, здійснити що-небудь. — *Можливо, інженер Сиявін має на увазі скористатися деякими заоцядженнями на дільницях* (Іван Ле).

117. **МАТИ НЕРУШ У РУКАХ**, діал., жарт. Брати, привласнювати чуже, виявляти похоть до крадіжки. — *Як говориться, "має неруш у руках", любив потягнути все, що лежало без догляду* (І. Франко).

118. **МАТИ НЮХ**, жарт. Добре орієнтуватися в будь-якій ситуації, в різних обставинах. — *О-о! та він нюх має: зна, що кому треба; догодить всякому зможе* (Панас Мирний).

119. **МАТИ ОКО** перев. на що, до чого, рідше на кого. 1. Приглядатися до чого-небудь, зацікавлюватися чимсь. *Особливо на дві речі мали вони око* (І. Франко).

2. Бути здатним до чого-небудь, уміти робити щось. — *Та я що... Я до всякої роботи маю око...* — скромно сказав Марко Крутояр (А. Шиян).

3. Наглядати, стежити за ким-небудь, за чиймись учинками. *До міста доніс пан, що має на селі такого чоловіка, що громаду бунтує, та просив, щоб на нього жандарми мали око* (Б. Лепкий).

120. **МАТИ ОЛІЮ** (лій, рідше смалець і т. ін.) В ГОЛОВІ, жарт. Бути розумним, кмітливим, розсудливим і т. ін. *От як може чоловік жити, коли має олію в голові!* (М. Стельмах); *Батько похвалив свого нащадка, що він має олію в голові, хоч син і не був у тому певен* (В. Болшак); *Це ж треба мати в голові олію, щоб після цього вірити в святе* (Л. Костенко); — *Що ж там робиться? — хотів дотатись Мар'ян.* — *Коли маєш лій в голові, сам розговнаєш, — відпові*

Лесь. — *Іди, чоловіче* (М. Стельмах). **МАТИ ОЛІЇ НЕ ТРОХІ В ГОЛОВІ.** Був він чоловік сердечний, у голові *мав олії не трохи та й питуцим не був* (Є. Гуцало). **МАТИ ЛІЙ ПІД ЧУБОМ.** — *Не вчи ученого!* — спогорда відповів Чорноволенко. — *Самі під чубом лій маємо* (М. Стельмах). **МАТИ БАГАТО СМАЇЦЮ В ГОЛОВІ.** *Таке тоді* [в революцію] *в наших краях каламутилось, що багато смальцю в голові треба було мати, щоб щось розібрати* (Л. Гроха). **НЕ МАТИ ОЛІЇ В ГОЛОВІ АНІ КРИХІТКИ.** — *Ви такий старий чоловік, а в голові, бігме ж то, ну, ані крихітки олію не маєте* (І. Франко).

121. МАТИ ПАМ'ЯТКЕ ОКО. Бути спостережливим, надовго запам'ятовувати побачене. *Око.. мав* [Дмитро] *гостре і пам'ятке.* *Кине думкою на якийсь шматок землі — і вже він спливає перед ним зі своїми неповторними обрисами* (М. Стельмах).

122. МАТИ ПІД СОБОЮ ҐРУНТ. Бути зумовленим, виправданим чим-небудь; пояснюватися чимсь. *Задержуватість та зухвалість багатоматних галицьких бояр мали під собою ґрунт* (А. Хижняк); [Джаліп:] *Якщо скосити люцерну, то сарана сяде на бавовник... Розпорядження директора не має під собою ґрунту* (Л. Первомайський).

123. МАТИ ПЛІЧІ, *перев. де.* Бути під чимсь захистом, протекцією, спиратися у житті, в своїх діях на чийсь підтримку. *Мошко має всюди плечі* (І. Франко); *На жаль, не мала вона в родині дужих плечей, які були б і опорою, і надією, і розрадою* (З журналу).

124. МАТИ ПОРІЖНЮ МАКІТРУ НА ПЛІЧАХ, *зневажл.* Бути нерозумним, нерозсудливим і т. ін. — *Як маєш поріжню макітру на плечах, стріляй!* — бунтувався професор. — *На твоєму [бандитовому] боці сила, на моєму — правда. Сила розвіється, а правда — ніколи!* (О. Гончар).

125. МАТИ ПРИСТРІЛЯНЕ ОКО. Розбиратися в чомусь, бути досвідченим, обізнаним. *Незнайомець розглядає Шаміля. Має, видно, око пристріляне,* — *такого не обдурити* (О. Гончар).

126. МАТИ РАХУНКИ з ким, які. Бути в поганих стосунках, у неладах і т. ін. з ким-небудь. *Мундзьо.. говорив до Шарлоти дого, а притім бив кулаком об кулак, буцім грозив їй бійкою.* *Певне, мав з нею якісь домашні рахунки* (Л. Мартович).

127. МАТИ РАЦІЮ (сенси). 1. Правильно, слушно вважати, думати, говорити. — *Ви абсолютно маєте рацію. Наша Батьківщина повинна ж колись перетворитися на.. сад* (О. Довженко); — *У суперечці народжується істина.* — *Знов ти маєш рацію,* — *згодився Васюта* (Ю. Шовкопляс); — *Шевченко має рацію,* — *сказав Гулак.* —

Найбільше зло — кріпаччина, і бити треба в неї (Василь Шевчук); — *Маєш рацію, дитино.* *Але ніхто з вас не винен, бо має рацію й учитель,* — *він навчас за шкільною граматику, і не він винен, що та шкутильгас на всі чотири* (Рідна мова); — *Літератор має сенс, але це суть не його справа,* — *подумав і ще раз підкреслив* (Н. Рибак).

2. Виявлятися слухним, правильним; бути ґрунтованим, переконливим (про думку, слова і т. ін.). *Ваша догадка має рацію, і я раджу вам піти шляхом, відзначеним мною на карті* (Н. Рибак). **МАТИ ЦІЛКОВИТУ РАЦІЮ.** *Цілковський мав цілковиту рацію, коли висловив думку про майбутнє підкорення людиною наволоосоняного простору* (З журналу); *Її міркування мали цілковиту рацію. Вона так щиро і з таким чуттям лаяла Діденка.., що я не міг їй не повірити* (Ю. Яновський).

128. МАТИ РОЗУМ [У ГОЛОВІ]. Бути кмітливим, розумним, розважливим і т. ін. *Коли ти маєш Перли, То й розум май і перед Свинями не розсилай* (Л. Глібов); — *Я не сказав би, — кохати не заборониш... Але ж батьки повинні мати розум у голові — то річ інша* (Ю. Яновський); // *Не робити необдуманих вчинків.* *Дорога кепська: чи сьаньми, чи возом — не розбереш. Подекуди й човном Не вадило б... Розуми — майте розум, Сидить удома* (М. Рильський).

129. МАТИ РҮКУ, *перев. де.* Користуватися чимось підтримкою, допомогою, протекцією і т. ін. (перев. впливової, знаної людини). [Дід:] *Він скрізь руку має, а ми що?* (І. Карпенко-Карий); *В районі він свій чоловік, руку має...* (К. Гордієнко); *Не такого вона роду, щоб їй вислали. Вона скрізь руку має* (І. Микитенко); *Але прикинув [Варчук], що мати в губернії таку руку — велике діло* (М. Стельмах). — *Важко правди добитися, коли не маєш там руки* (О. Гончар). **МАТИ ДОСИТЬ СИЛЬНУ РҮКУ.** *Він має там досить сильну руку в особі одного свого колишнього товариша по службі* (Олена Пчілка). **МАТИ СВОЮ РҮКУ.** *Та все-таки він [князь] підозрівав, що Іван сьак чи так мав у тім "случаю" [випадку] свою руку* (І. Франко).

130. МАТИ СВЕРБЛЯЧІ (липки) РҮКИ, *жарт.* Виявляти потяг до крадіжки; брати, привласнювати чуже. *Не май рук сверблячих* (Укр. присл.); *Надто липкі руки мали деякі можливаці, от і обікрали державу* (З газети).

131. МАТИ СВІЙ РОЗУМ [У ГОЛОВІ]. 1. Діяти по-своєму, на власний розсуд, незалежно від інших. *Людей питай, а свій розум май* (М. Номис); [Робітник:] *Ти гадаєш, небоже, що то мала робота — сімсот овець! Адже то живе, адже то кожде [кожне] свій розум має* (І. Франко).

2. для чого і без додатка. Приймати самостійно рішення, вважаючи їх правильними. *Волосний сказав, що Мелашка не маленька, а коли зосталась у Києві, то вона мала свій розум у голові для того* (І. Нечуй-Левицький).

132. **МАТИ СВОЄ ОБЛИЧЧЯ** (лице). Відрізнятися від інших людей, подібних предметів, явищ і т. ін.; бути оригінальним. *Сувенір, присвячений українському селу та сільській місцевості, має своє обличчя* (З газети).

133. **МАТИ СВОЄ ОКО** *перев. де.* Бути обізнаним з чимсь, поінформованим про щось, постійно дістаючи відомості від кого-небудь. *Всюди мали [молоді] своє око й критикували, не зважаючи на чини й посади* (В. Собко).

134. **МАТИ СЕБЕ** (матися) **НА БАЧНОСТІ** (на обачності, на обережності і т. ін.). Бути обачним, насторожі; остерігатися, пильнувати. *Воно [нешастя] приходить і відходить, а коли не маєш себе на бачності.., то відтак приходять інші і кажуть тобі, що ти є.., і ти є пропавший* (О. Кобилянська); *Максим шепнув.. деяким із своїх товаришів, щоб малися на бачності* (І. Франко); *Зрадлива дівчина, очевидячки, тільки й чатувала, аби стягти хустину з ший. Та Йон мався на обережності* (М. Коцюбинський).

135. **МАТИ СЕРЦЕ**. 1. Бути чуйним, добрим, доброзичливим, порядним і т. ін. *Я винен в тім лише, що серце, серце мав* (М. Зеров). **МАТИ ХОЧ ТРОХИ СЕРЦЯ**. *Коли б, коли б ви мали, голуби, хоч трохи серця — ви б його на крила взяли до себе і перенесли на Україну* (В. Стус).

2. на кого—що. Бути незадоволенням ким-, чим-небудь. *Козаки давно вже серце на султана мали за татар: скільки того ясиру перетягали бусурмани* (П. Паич); // *Ображатися, гніватися, сердитися на кого-небудь. — Оце, сусідо, маю на вас серце, — скаржиться жартом Петриха своїй матері* (С. Васильченко); — *Я б на того приймаю не мала серця, якби ж то людина. Ніколи тверезий не приходить* (Є. Гуцало); — *Ти не май серця на матір.. Вона має право гримати на тебе, вона тебе виховала* (Є. Куртяк); *Хоч бувало й обзивав мене.., а я на нього серця не мав* (І. Муратов).

136. **МАТИ СЕРЦЕ З ПЕРЦЕМ**. Бути запальним, гострим, дотепним і т. ін. — *Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем, — сказав Карпо* (І. Нечуй-Левицький).

137. **МАТИ СИЛУ**. 1. *перев. де.* Бути відомим, впливовим і т. ін. (про людину). *Мав силу в колективі, до нього прислухалися, у нього вчилися* (З журналу). **МАТИ ВЕЛИКУ СИЛУ**. [Хуса:] *Публій сам не так мені потрібен, як горда Марція, його жона, — вона з родини цезаря і має велику силу там, у Палатині* (Леся Українка).

2. *перев. де.* Бути вагомим, значним, авторитетним (про слово, виступ, статтю і т. ін.). — *А там, у районі, голос його [сількора] силу має* (О. Гончар).

3. *над ким—чим.* Впливати на кого-, що-небудь, керувати чиймись діями. *Слава й ганьба не повинні над Гафизом мати силу* (А. Кримський); *Не мав директор сили над колективом* (З журналу). **МАТИ НАСТІЛКИ СИЛИ**. *Що з того, що батько і мати хоч і відпустили дочку.., але дорого дали б, щоби не відпускати, щоби мати частішки сили над нею?* (Г. Хоткевич).

4. *з інфін.* Могти, бути спроможним зробити щось. — *Коли Ви маєте силу до осені подождати, то зашліть — у жовтні або в листопаді* (Панас Мирний); — *Почула, що автомобіль поїхав, і я довго не мала сили подзвонити біля дверей* (Ю. Яновський).

5. Бути дійсним, чинним. — *Завітрюжить, видно, завтра, — каже Корній. — А ось для нас ці прикмети вже не дійсні, — зауважує льотчик трохи сумовито.. — Лише до цього обрію, доки око хочоті, ці прикмети мають силу* (О. Гончар); *В керівництві університету появилася нова особа.. на правах першого проректора, без санкції якого накази ректора не мали сили* (Ф. Бурлака).

138. **МАТИ СИНІЦЮ В ЖМЕНИ**, *жарт.* Задовольнятися тим, що є; не претендувати на щось більше. *За синіми птахами ніхто не гнався, — гадає, лише я волів синицю в жмені мати?* (В. Дрозд).

139. **МАТИ СЛІБІСТЬ** (слабінку, слабкість і т. ін.) *до кого—чого, жарт.* Захоплюватися ким-, чим-небудь, не бути байдужим до когось, до чогось; любити когось, щось. *У кожного свої пристрасті, свої дивацтва: один збирає марки, другий монети, третій колекціонує листівки. Твердохліб же мав слабкість до снопів* (І. Цюпа); *Мав слабинку [чоловік] до різних красивих і чимось незвичайних речей, здебільшого дрібничок* (П. Козланюк); *Мав слабкість до представниць жіночої статі. Таки мав* (З журналу).

140. **МАТИ СЛІВУ**. 1. Бути широковідомим, популярним. [Руфін:] *Видно, любий тестю, що ти давно вже в Римі не бував, а то ти б знав, хто має славу в Римі* (Леся Українка).

2. *кого, яку.* Вважатися ким-небудь. *Мав [Владко] славу дуже забавного [дотепного] оповідача* (І. Франко); *Цей молодик має славу талановитого науковця. Але слава та — скоростигла і роздута* (Ю. Шовкопляс).

141. **МАТИ [СОБІ] НА ПРИКМЕТІ** (на приміті). 1. *кого.* Виявляти інтерес, придивлятися до когось, виділяючи його серед інших. — *Нехай Улас та Іван до тебе не чіпляються, бо для тебе маємо на прикметі когось кращого од тих двох лобурів* (І. Нечуй-Левицький); — *З нього був би*

неабиякий наводчик. Я мав його на прикметі (О. Гончар); — Не хочуть сватать Варки, — сказав Микола, — бо маю собі дівчину на приміті (І. Нечуй-Левицький).

2. кого. Спостерігати, стежити за ким-небудь, постійно пам'ятати про когось. Од того часу пан мав на прикметі Миколу й звав його бунтарем (І. Нечуй-Левицький); // Запідозрювати когось у чому-небудь. Кожний легінь, котрий ксмував [розумів], що його мають на приміті, — уже був насторожі (Г. Хоткевич); Килина так говорила, ніби когось і на приміті мала. Бо що там не плещи, а стіну ж таки повалив хтось (Є. Гуцало).

3. що. Не розголошувати, думати про що-небудь, намічати щось. — Судір собі мав на приміті ще один план (А. Хорунжий).

142. МАТИ [СОБІ] НА УМІ що і без додатка. 1. Думати про щось, розмірковувати над чимсь, не виявляючи своїх думок, намірів. "І як-таки за такого ланця [Чіпка] та виїшла така багачка, як Галя?" Старі діди та баби все те собі на умі мали (Панас Мирний); "Мовчання — золото, — мав Григор на умі. — Тому й мовчать усі глухонімі..." (В. Симоненко).

2. Збиратися щось робити, замишляти що-небудь. "Мати зумисне втекла з гостинної. Вона має щось на умі. Це неспроста. Що це за знак?.." (І. Нечуй-Левицький).

МАТИ СВОЄ НА УМІ. — Ти не про нас думай, ти своє май на умі (Ю. Бедзик); — Е-е, ні! Це тип хитрий і підступний. Скоріше він прикидається дурником. Він і раніше на весіллях, на хрестинах блазень з себе корчив, а нишком мав своє на умі (П. Автомонов).

143. МАТИ СПІЧКУ В НОСІ, жарт. Бути тямущим, кмітливим, розсудливим. — Еге, Дмитре, видать, що мати тебе в голову не била, маєш спичку в носі (Є. Гуцало).

144. МАТИ СПРАВУ (діло). 1. з ким-чим. Вступати в якісь стосунки з ким-небудь, підтримувати зв'язки з кимсь, з чимсь. — Я з Оленкою буду справу мати. Ми вже з нею якось порозуміємось, — хитро підморзнув Гнат (В. Кучер); Ватаг був з нього перший на всі гори, приймав на увагу [він] не людей, з котрими буде мати діло, а полонину (Г. Хоткевич); Кожний вам скаже, що то хата Ілька Чубатого, .. з яким мають діло тільки його приятелі (В. Винниченко); — От ще новина: я вже не маю ніякого діла з "Дзвінком" (Леся Українка); // з ким. Зустрічатися, стикатися з ким-небудь. Він зрозумів, з ким має справу. Знітився, зів'яв під твердим полядком дівчини (Д. Ткач); — Ти знаєш, з ким нам доведеться мати справу на цьому плацдармі (О. Гончар); Гиря остаточно переконався, з ким має діло. Він

глянув на Миколу спідлоба (В. Гжицький); Бач, уявив, поганець, що має діло з тетерваком, якого легко можна накрить сільцем підступності (Василь Шевчук).

2. з чим, рідше з ким. Займатися чим-, ким-небудь. — Чис? — ..голосно запитав Хома, хоч добре знав, з чийми речами має справу (О. Гончар); — Я з мислевськими [собаками] мало справ мав... У війську я два роки порався біля вівчарок (В. Дрозд); В літературній практиці завжди маємо справу з певним романом — історичним, філософським, родинно-побутовим і т. д. (З журналу); // Користуватися чимсь. Ми тепер не маєм діла з тими казанцями: світло яснеє палає сонечком над нами (Коломийки).

145. МАТИ СТРАХ [НА ДУШІ]. Відчувати тривогу, неспокій; хвилюватися, переживати. — Люди добрі! Питав тут Дмитро, хто має страх на душі. Я маю страх на душі. Ну, куди я з оцією гирлигою та проти їхніх дредноутів? (О. Гончар); // перед ким-чим. Боятися, побоюватися когось, чого-небудь. Пестив жінку, а зрідка й дітей, щоб не розбалувались та мали страх перед батьком (М. Стельмах).

146. МАТИ ТЯМУ (тямку) [В ГОЛОВІ]. 1. Бути розумним, здібним, розсудливим. — Хто має тямку в голові, той пристане на це. А як ні, то нам нема про що й балачку точити, — крикнув Єремія й вхопив у руки шапку (І. Нечуй-Левицький). 2. до чого. Розумітися на чому-небудь, розбиратися в чомусь. Має тяму до римарства (Сл. Б. Грінченка).

147. МАТИ У РУКАХ що. 1. перев. зі сл. ремесло, спеціальність і т. ін. Бути фахівцем у чомусь. Не один хотів би мати у руках таке ремесло, як я тепер маю (Л. Мартович).

2. Розпоряджатися, володіти, керувати чим-небудь. Мав у руках великі капітали, та вкласти їх нікуди не встиг (З журналу). МАТИ В РУЦІ. За величній оди Король сам співцем видавав нагороди. Він долю їх мав у руці (Леся Українка).

148. МАТИ ХАЛЕПУ. Зазнати неприємностей. — Не послухав ти мене, от і маєш халепу (А. Хорунжий); Далі чумака каже погоничеві: "Вийми казан. Та гляди, не вишкрібай решток з казана на дні, бо матимеш халепу" (І. Цюпа).

149. МАТИ ХРАП, фам. 1. на кого. Сердитися, злоститися на когось. Каже, же [що] на нього отаман має храп (Сл. Б. Грінченка); Тільки краси ока його [майстра] бачив, а одразу ж зненавидів так, що, мабуть, і сам мій батько не мав на нього такої храп, як я тоді (Б. Антоненко-Давидович). 2. на кого-що. Зазіхати на кого-, що-небудь, намагатися заволодіти чимсь. Він мав храп на той лісок (З журналу).

150. МАТИ ХРИСТА́ В ДУШІ́ (в серці).

Бути справедливим, милосердним, порядним, доброзичливим і т. ін. — Коли ваша ласка, обми-нули б, може, — болісно вговоряла стара. — Хри-ста в душі́ не маєте? — знову допитувалася (Іван Ле); Від хати до хати пішов позолот: полковник людина добра, має Христа в серці. Другий би по світу з торбою пустим, а він, гляди, гроші ще дав, землю повернув (Н. Рибак).

151. МАТИ ЧЕСТЬ (щастя), з інфін. Ужи-вається для вираження гордості за щось, задоволення від чогось; бути удостойним чого-небудь, із задоволенням здійснювати щось. — Я вже мав честь бути в вашому домі. — почав Ломицький (І. Нечуй-Левицький); "Товаришу листоноша, — сказав тоді й артист. — Тоді дозвольте мені ма-ти честь — бути вашим добрим знайомим" (Ю. Яновський); Я мав щастя бути учнем доро-гої Ганни Антонівни... (Ю. Яновський). МАТИ ЗА ЧЕСТЬ. — Мав за честь бути присутнім на тому засіданні (3 газети).

152. МАТИ (чу́ти) ЖАЛЬ до кого, заст. Від-чувати незадоволення ким-небудь; нарікати, обра-жатися, сердитися на когось. Схудла [дівка], мов-чить і до батька жаль має. А він чим винен? (М. Коцюбинський); — Я чув жаль до себе, до вас, до матері (О. Кобилянська); Марта чула жаль до Антона: він її обдуриє. Затаїв скарб, цінне щось, на що мала і вона право (М. Коцюбинський).

153. МАТИ ШМАТО́К (кусець, кусок і т. ін.) ХЛІ́БА. 1. Добувати засоби до існування, заробляти на прожиття. Схпивсь Мірошник, да [та] пізенько, Що поки йшла вода маленька, Щодня він хліба мав шматок (Є. Гребілка); — Я б раділа, коли б мені трапилось таке місце, як у вас. Та, що казати, я дякую Богові, що маю собі певний шматок хліба (Леся Українка).

2. Жити, не відчуваючи значних нестатків. Вона бралась за будь-яку роботу, щоб хоч постійно ку-сень хліба мати (3 газети).

154. НЕ МАТИ БО́ГА В ДУШІ́ (в серці, в животі). Бути жорстоким, бездушним, неспра-ведливим і т. ін. — Ну, де це так видано, Супру-не?.. Хіба ми Бога в душі́, а дітей в хаті не ма-ємо? (М. Стельмах); Такі ж, як і він, злодії: .. весь той люд, що не має в душі́ Бога й не боїться ні тучі, ні грому (В. Винниченко); Тато його [діда] дуже не любив, називав босяком та волоцюгою і, що найстрашніше, казав, що він Бога не має в серці (А. Дімаров); — Бога в животі не мають, серця не мають [пани]! Дитина недужа, вмирає, а ти, мати, на роботу йди? (Панас Мирний). НЕ МАТИ БО́ГА Й СЕРЦЯ́ В ЖИВО́ТІ. — Та й чув я, що в таборі одчайдушні люципери, не мають Бога й серця́ в животі (Ю. Яновський).

155. НЕ МАТИ ВІДБ́ОЮ від кого—чого.

Часто, багато разів бути, ставати об'єктом яких-небудь дій, домагань і т. ін. Йон не мав одбою од настирливих людей: вони .. вкладали йому всі по-голоски, що котилися по кутку про його дочку (М. Коцюбинський); Не дивно, що Катря не мала одбою од улесливих речей та здивованих очей (Па-нас Мирний); Від женихів [молоді лаборантки] не мали відбою (3 журналу).

156. НЕ МАТИ ГАРА́ЗДУ В ГОЛОВІ́. Ро-бити невинуваті вчинки; бути нерозумними, несерйозними. Тому занесли до хати, а юрба ви-йшла за ворота і почала судити по-своєму. — Ба-сароби знов починають вішатися, не мають га-разду в голові́ (В. Стефаник).

157. НЕ МАТИ ДЕ ЃОЛОВУ (голові́) ПРИХИ́ЛИТИ. Бути самотнім, залишитися без рідних і близьких. Тепер, на старість, не має де голову прихилити (М. Томчаків); Тітка Мотря оповідала, як їй було добре за покойником третім чоловіком і як вона тепер бідує, не маючи де голо-ви прихилити на старості літ... (М. Коцюбин-ський). НЕ МАТИ КУ́ДІ (до ко́го) ПРИХИ́ЛИТИСЯ (ѓолову прихили́ти). На старості не мала до кого голову прихилити, куди прихилитися (3 газети).

158. НЕ МАТИ ДУШІ́. Бути непорядним, недобррозичливим, жорстоким і т. ін. Гей, а хто в кохання грає, Той приносить людям зло, Той душі́, мабуть, не має (С. Воскресенко). нічо́го НЕ МА́ТИ ЗА ДУШЕ́Ю. Байдукий чиновник, холодна й пуста істота, яка нічого не має за душею (О. Полторацький).

159. НЕ МАТИ ЖИТТ́Я. 1. від кого, через кого—що і без додатка. Жити неспокійно, нер-вувати, зазнаючи великих неприємностей від когось, від чогось; не бути спокійним. На Шуку хтось бомазу [бумагу] в суд подав, Що буцімби вона такеє виробляла, Що у ставу ніхто життя не має (Лі. Глібов).

2. без кого—чого. Тяжко переживати відсутність кого-, чого-небудь. Не мали вони життя без дітей, без щоденних батьківських клопотів (3 газети).

160. НЕ МАТИ [ї] ЗА Б́ОЖЕ ПОШИ́ТТЯ́ кого, зневажл. Вважати когось ні на що не здат-ним; зневажати. Його ображає задка про те, що молодший брат, которого [якого] він не мав і за Божє пошиття, знищив усі його заміри (М. Ко-цюбинський); Спогорда дивився на оточення, де-кого не мав і за Божє пошиття, як мовиться (3 газети).

161. НЕ МА́ТИ [ї] (на́віть, жо́диного і т. ін.) ПОНЯ́ТТЯ́ (у́явлення) про кого—що і без додат-ка. Зовсім нічого не знати про кого-, що-небудь. Ви не маєте поняття, яка тут страшенна

спекота (Леся Українка); *Ставало трохи страшно, коли починала [Маруся] ближче гадати про втечу. Куди йти, скільки часу, — не мала поняття* (Г. Хоткевич); *Не мав Бородавка жодного уявлення про тактику і стратегію* (З. Тулуб); *Багато його товаришів бачили .. тисячі речей, про які Гриша й уявлення не мав* (В. Собко); // *Не бути обізнаним з чимсь. Навчити хоч би й "Господи помилуй" хлоп'ят, що не мають жодного поняття ні про ноти, ні про гуртовий спів, річ не легка* (Леся Українка).

162. НЕ МАТИ [ЙІ] КОПІЙКИ (грошів, нічого і т. ін.) **ЗА ДУШЕЮ**. Бути бідним, без грошей, без засобів до існування. *Ця компанія нагадала ті дні, коли він, не маючи копійки за душею, плавав з Казані до Астрахані на вакації* (В. Канівець); *Помітивши до себе увагу, старий скупі посміхнувся: — То й гроша не мав за душею, а тепер — двадцятьп'ятьтисячником [двадцятип'ятитисячником] став. Чув про такі? (П. Панч); — Ви знали, що я учитель, а не землевласник чи фабрикант, у мене тільки й всього, що ота нужденна місячна платня та борги, за душею гроша не маю про чорний день* (О. Ткачук). **НЕ МАТИ ГРОШІВ ЩЕРБАТОГО В КИШЕНІ**. — *Він трошки випив... — догадується з гурту хтось. — За що? Гроші щербатого в кишені не має!* (В. Бабляк).

163. НЕ МАТИ КОЛИ [ЙІ] УГОРУ (на небі, на стелі і т. ін.) **ГЛЯНУТИ**. Бути дуже зайнятим, заклопотаним. — *Я так і казав, що не там нечисту руку шукають, — знову обзивався тато якимось провинним, вибачливим голосом. — Та вони: "Ми не маємо коли й на стелю глянути, зовсім запарилися з тим комплексом, он просимо студентів на поміч"* (3 газети).

164. НЕ МАТИ (не знати) **ПРОСВІТКУ**. 1. *перев. за ким—чим*. Бути постійно зайнятим чим-, ким-небудь, заклопотаним. *Варвара не мала просвітку за дітьми, сім'я зав'язала їй світ* (К. Гордієнко); *То він — Гиат — нероба, він, що так тяжко працював у своїм житті, що за роботою не знав просвітку!* (М. Коцюбинський).

2. Бути позбавленим спокійного життя, душевно спокою; переживати, страждати. *Все життя не мали [горяні] просвітку. Думалось: ось-ось стане спокійніше і легше. Та де там* (3 газети).

165. НЕ МАТИ (не знати) **УПИНУ**. Бути нестримним у вияві чого-небудь, в якихось діях; не можна зупинити когось, чогось. *Розхидившись, Олдрідж, як дитина, вже не мав упину* (О. Ільченко); *Людська радість сильніша за повідь. Вона не знає упину* (С. Чорнобривець).

166. НЕ МАТИ [НІ (ані)] НАЙМЕНШОГО РОЗУМІННЯ про що. Зовсім не розбиратися

в чому-небудь; не бути обізнаним з чимсь. Нічого не знати про щось. [Ені:] *Ви не маєте найменшого розуміння про хорошиий тон і ввічливість* (В. Собко).

167. НЕ МАТИ НІ КІНЦЯ НІ КРАЮ (кінця-краю). Бути довгим, великим, тривалим, безконечним і т. ін. *Карнавал не мав ні кінця ні краю. Радість не визнає часу. Вона сміливо і щедро витрачає його, бо знає, що час — найдешевше річ на світі, дається зовсім даром* (П. Загребельний); *Вузька стежка, що вела до сусіднього села, пролягала між високим житом, виляса понад обміжками й, здавалося, кінця-краю не мала* (Л. Яновська); — *Я степовик, і моя стихія — вільний рух по відстані, що не має кінця-краю* (Т. Масенко).

168. НЕ МАТИ НІЧОГО ПРОТИ кого, чого і без додатка. Бути згодним з ким-, чим-небудь; не заперечувати чогось. *Я не маю і не матиму нічого проти Вашого заміру пустити в люди "Серед степів" .. в збірникові (Панас Мирний); — То ви ж не проти? — Зрозумійте, я не маю нічого проти наших суперсучасних рок-груп, чи то пак "гуртів". Кожному своє* (3 газети).

169. НЕ МАТИ [НІЯКОГО] ВІХОДУ. Бути в дуже скрутному становищі. *Не маючи ніякого виходу, жінка звернулася до незнайомих людей із проханням допомогти їй* (3 журналу).

170. НЕ МАТИ [НІЯКОГО] ДІЛА до чого—чого. Не цікавитися ким-, чим-небудь. *Часом батьки не мають ніякого діла до того, чим займаються у вільний час їхні діти* (3 газети).

171. НЕ МАТИ [ОДНІЄІ] (третьої, дев'ятої і т. ін.) КЛІПКИ [В ГОЛОВІ], *жарт.*, *зневажл.* Бути нерозумним, діяти нерозсудливо, несерйозно і т. ін. *Еге! та хоч наш пан сотник, Микита Уласович, і не мав дев'ятої клепки, та ще таки стільки глуду стало, щоб розібрати, що коли, каже, не піп, то й не микайся в ризи* (Г. Квітка-Осноров'яненко).

172. НЕ МАТИ [СВОЄІ] ВОЛІ (сили волі). Легко піддаватися різним впливам; бути нестійким, нерішучим, безвольним. *Отже-таки вкінці послушав [Славко] просьби. Не мав своєї волі. Перед котрим чоловіком почував пошану, то не міг опертися його намові* (Л. Мартович). **МАТИ ВЕЛИКУ СИЛУ ДУХА**. [Матушка гуменя:] *Треба, кажу, дуже берегтися, велику силу духа мати, щоб від його [лукавого] захиститися* (Панас Мирний).

173. НЕ МАТИ СЕРЦЯ. 1. Бути жорстоким, непорядним і т. ін. — *Серця не мають [пани!]* Дитина небужа, вмирає, а ти, мати, на роботу іди?! (Панас Мирний).

2. до кого—чого. Не ображатися на когось; бути байдужим до когось, до чогось. *Хоч бувало й*

обзивав мене пан Казимир "дурним бидлом", а я на нього серця не мав (І. Муратов); Вона [Кобри-ська], певно, сердиться на мене за те, що я ухили-лася від бібліотеки сеї [цієї], але щось я не маю серця до цього видання, і така се вже вузька річечка, сі жіночі видання (Леся Українка).

174. НЕ МАТИ СОБІ РІВНОГО (рівних, подібних), перев. де. Виділятися за якимись пока-зниками; бути найкращим, найбільшим і т. ін. з-поміж усіх інших. [Гелен:] Я рівного собі не маю тут з-поміж усіх владарів і героїв (Леся Ук-раїнка); Слухаючи Хому, можна було подумати, що цей гвардійський стрілецький полк .. не має со-бі взагалі ніде рівного. Виходило так, що склада-ється він всуціль з виняткових людей, з добірних героїв-богатирів (О. Гончар); За кількістю ви-дань і тиражами Біблія не має собі рівних у світі (З журналу); А ось щодо верб, що ними увітчане Бабине, то вони не мають собі подібних ніде в світі (П. Інгульський).

175. НЕ МАТИ СПОКІЮ від кого—чого і без додатка. Постійно перебувати в стані триво-ги, напруження і т. ін.; переживати. Маланка не мала спокою. Чутки про землю ожили з весною, наче походили з зілля, укуті з ним розростались (М. Коцюбинський).

176. НЕ МАТИ УСІХ ДОМА, жарт. Неро-зумио себе поводити, бути дуриуватим. У однієї жінки був чоловік, та такий собі вахлакуватий та неповороткий, та ще і не мав усіх дома (Ук-раїна сміється).

177. НЕ МАТИ ЦАРЯ В ГОЛОВІ, жарт., зневажл. Допускати невиправдані вчинки; діяти нерозумно, несерйозно і т. ін. Царя в голові, як мовиться, не мають, а туди ж, керувати (З га-зети). НЕ МАТИ БОГА В ЖИВОТІ, А ЦАРЯ В ГО-ЛОВІ. — Хай тільки [пан] одбере... Я йому такого пущу півня!... — грізно каже Чіпка. Дід аж не стя-мився. — Що це ти кажеш, сину? Чи ти не маєш Бога в животі, а царя в голові? (Панас Мирний).

178. НЕ МАТИ ЦІНИ. 1. Бути позбавленим будь-якої вартості, значення і т. ін.; вважати нічого не вартим. Він [шейх] подумав: "Ся жінка ціни в нашім краю не має, Але безумні джаври заплатять безумні гроші" (Леся Українка); Та-кий робітник, що невесело дивиться, може собі робити й найліпше, але для господаря його робо-та не має ціни: сам його вид, його лінії рухи та його бурчання роблять йому більше шкоди, бо знеохочують других, заражають їх лінивством, бунтують їх (І. Франко); [Диякон:] З нас кожен певен, що ціни не має в твоїх [єпископа] очах життя наземне, марне, що дух твій поривається на волю в горішні високості (Леся Українка).

2. Бути важливим, дуже цінним, потрібним, знач-ним, дорогим і т. ін. Лікарські сили, зосереджені навколо Свиридова, все нароцувались і нароцувал-ись, немов життя цього веснянкуватого учня ремісничого училища не мало ціни (Ю. Янов-ський); Дружня допомога у скрутний час не має ціни (З газети).

179. НЕ МАТИ ЧИМ ХРЕБТА́ (хребёт, тіло і т. ін.) ПРИКРИТИ. Бути дуже бідним, по-гано одягненим; обіоснтися. Я не маю хребта чим прикрити (І. Франко); Не мають чим тіло прикрити, шматка хліба не мають — страшно, що й таким є в декого життя (З газети).

180. НІЧОГО І В ДУМЦІ НЕ МАТИ до ко-го і без додатка. Добре, нормально ставитися до кого-небудь, не висувати ніяких претензій. Ні до кого нічого і в думці не мати (З газети); // Не виявляти серйозних намірів щодо когось, не зби-ратися одружуватися з ким-небудь. Ще в Крини-чках вони якось тязлися одне до одного, хоч нічого, крім жартів, і в думці до неї не мав Данько (О. Гончар).

МАТИСЯ

181. МАТИСЯ (мати себе) ГАРА́ЗД. Добре себе почувати, бути здоровим і щасливим. — Майтеся гаразд, дітки. Майтеся гаразд, люди добрі (М. Стельмах).

МАТІНКО

182. [ОЙ (ох)] МАТІНКО [Ж] МОЯ [РІД-НА]! Уживається для вираження захоплення, зди-вування, радості, незадоволення і т. ін. — Через три-чотири місяці завернеш в цей же колгосп. Ідеш прямо на ферму. Думаєш, що тут усе пере-мінилось за цей час. В корівник — а там, матінко моя! Все залишилось, як і було (А. Хорунжий); Півнівська Галька пальцем колупала вже стіну біля вікна, так цілий шмат глини й обпав. Кричала до дівчат: — Ой, матінко ж моя! Та ви поди-віться! (А. Головка). ОЙ, МАТІНКО. — Ганну сьо-годні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга. Ой, матінко, коли б там не огледілись іще за мене! (Марко Вовчок). МАТІНКО ТИ МОЯ. Товстотийкий був [Карпо], товстоногий. І рудий — матінко ти моя.. Як стара солома (Грінгір Тютюнник).

МАХАТИ

183. НЕ ЦІПОМ МАХА́ТИ. Треба вміти, просто (робити, виконувати щось). — Ото, яка наука страшна, то це ціпом махати (В. Стефа-ник); // жарт. Легко, просто, нескладно. — Іване, а ти мастак брехати? — несподівано запитав я Кульбабенка. — Умію, — збентежився він, а по-тім, подумавши, що це треба в розвідницьких

справах, веселіше відповів: — Брехати — не цілом махати (М. Стельмах).

МАХНУТИ

184. МАХНУТИ / рідше МАХАТИ РУКОЮ. 1. на кого—що і без додатка. Перестати займатися ким-, чим-небудь, турбуватися про когось, щось, збайдужіти до когось, чогось. За її поняттями, до лікарні іде той, хто вже махнув на себе рукою або кому робити нічого (М. Ю. Тарновський); Але ні разу й думки не майнуло махнути на батька рукою; ну, що, мовляв, я можу..? (Ю. Шовкопляс); Скільки часу ведуться пошуки цієї сировини для виробництва алюмінію — все марно. Інший би махнув рукою: значить, нема, коли ніхто не знайшов. Та не така людина Бас (З газети); // Перестати говорити про щось, обірвати розмову. — Не гнівись, кумо, Бога,— почала було говорити сусідка, та потім махнула рукою,— досить їй було й свого (Леся Українка); // Залишити, покинути когось, щось. — Махнути б на неї [тару] рукою, та тільки й діла! Однак Хома непохитно стояв на своєму. — Як-то махнути рукою? Як-то — війна спливе. Проти такої безгосподарності волато все його нутро (О. Гончар). МАХНУТИ РУКАМИ. Зося вже махнула на його [нього] руками (І. Нечуй-Левицький). 2. на кого. Не турбувати, не чіпати когось. Зустрів [Рубін] лише Женю Індиченка, але Женя був по вуха закоханий, ходив незрозумілий, дивний і все зіпхав. ..Рубін махнув рукою на Індиченка (І. Сенченко); Мартинюк не скористався з запрошення .. й на параді не пішов. На нього махнули рукою (Л. Дмитерко); // Відмовитися від кого-, чого-небудь. Втративши надію.., махнув рукою на свої плани й оповів свою біду Борецькому (М. Грушевський); Активно використовуються відходи виробництва, на які колись махнули рукою (З журналу); Був із цим звернувся до повіткому, а там тільки рукою махнули (М. Стельмах). 3. на що і без додатка. Перестати сподіватися на щось, чекати чогось. Пробував упіймати таксі. Нічого не вийшло. Махнув на все рукою і подався додому пішки (Я. Гримайло); // Втратити віру; зневіритися. — Довго я спав? — питаю я [діда]. — Спали! Місяць уже... Між життям і смертю. Вчора доктор узяв рукою махнув... (І. Франко); // Примиритися з чимсь; заспокоїтися. Прокіп Кирпа мав п'ятеро дітей — і всі, як одне, дівчата. Спочатку, було, навіть сумував, а з часом рукою махнув: зяті — теж народ непоганий (В. Сологуб); Раз по раз наштотвхуючись на монотонні бюрократичні перепони, талант врешті-решт махне рукою, "заспокоїться" надовго,

якщо не пазаєжди. А така ситуація згубна і для таланту, і для прогресу (З журналу).

МАХОМ

185. ЗА ОДНИМ МАХОМ, перев. з дієсл. 1. Відразу, тут же і т. ін. А я вийму горілочку.. А він [Петро] возьме [взьме], браття, покуштує, Та за одним махом аж до дна! (Пісні та романси.); В дворі нікого не було, тільки собака вискочила з-під хати і кинулась, загарчавши, просто на Яроша [кошовода]. Він убив її за одним махом, розбивши їй голову шворнем (Б. Гріпченко). 2. За короткий час, дуже швидко. За одним махом зробив [Панталаха] порядок (І. Франко); Потрібен був форсований рецепт, щоб за одним махом убити прокляту заразу (В. Минко). ЗА ОДИН МАХ. — А це ножі, хоч на ведмеда з ними, хоч на тура йди — ребра розпашують, голову відбатовують за один мах! (П. Загребельний). 3. з інфін. У той же самий час; разом, одночасно з чимось. Я маю написати тепер теж Дорі й Оксані, тільки з інтервалами, а не за одним махом (Леся Українка); // Принагідно. Василь захотів за одним махом залагодити ще одну справу (П. Ігульський). 186. ОДНИМ МАХОМ, перев. з дієсл. 1. Відразу, тут же і т. ін. Хома одним махом замазав картину. Він вхопив кіл, замахнувся і спустив на роля. А-ах! (М. Коцюбинський); — Знай, дочко, що я міг би одним махом всю твою хитрість розбити (Ф. Бурлака); Коники так і бризкають з-під ніг. Йому [хлопчиків] хотілося всіх їх одним махом спіймати (В. Канівцев). 2. За короткий час, дуже швидко. [Лука:] До району кіними, а там пішки .. Одним махом обернуся! (І. Кулик); — Як на мене, я оці хутори одним махом із лиця землі стер би!.. Саме по таких хуторах оті вовкулаки розводяться (А. Головка); До зими недалеко. А по льоду — річ ясна — одним махом вискочимо на гору (Ю. Бедзик). ЄДИНИМ МАХОМ. А буває ж: приїде хтось — І єдиним махом Опонанить ту красу (П. Глазовий). 3. з інфін. Не звлікаючи, негайно і т. ін. Коцюбинський вирішив розрубати вузол одним махом (Л. Смілянський); Вона хотіла вихтати тємно від нього [Кузьміна], порвати все одним махом (Ю. Збанацький).

МАХУ

187. З ОДНОГО МАХУ, перев. з дієсл. 1. Відразу, тут же і т. ін. [Глоба:] Тиміш .. завдав нам сорому: з одного маху опинився під борцем, як кошеня! (М. Кропивницький); Тітка цапнула її [Ольгу] в свої шорсткі долоні й кинула (з одного маху) на нове, холодне крижмо (Я. Качура); // Одним ударом. Поганяв [дід] лівою [рукою], бо праву

ще колись, у чотирнадцятому, з одного маху від-
трав йому козак під Перемишлем (Д. Бедзик).
з МАХУ. Хрін з квасом, редьку, буряки; Рябка, те-
терю, саламаху — Як не було: поїли з маху І всі
строжили сухарі (І. Котляревський).

2. Несподівано, рішуче і т. ін. Тут Федько з одно-
го маху з нього [цапа] стриб і хлів закрив!
(С. Олійник); Он з тої гілочки, згори, стрибне з
одного маху і в тебе хизіє назури запусить ро-
сомаха (І. Гончаренко); Не завжди можливий
шлях найбільш простий і радикальний — з одного
маху відкинути все старе і поставити на його
місце нове (З газети). ВІД ОДНОГО МАХУ. А "Ру-
салька Дністровая" якраз ударила від одного маху
на всі три точки. Вона поставила і обговорювала
предмети зовсім світські (І. Фрайко).

188. з УСЬОГО МАХУ. 1. зі сл. ударити,
наткну́тися і т. ін. Дуже сильно, щосилн. Ва-
силь., розпалившись, з усього маху ударив сестру
(Панас Мирний); Макар ухопив з коми́на дощечку,
що Титарчиха коле на тріски, і ляснув зо всього
маху Піхтіра ззаду (С. Васильченко). з УСЬОГО
МАХУ-РОЗГОНУ. Раптом з усього маху-розгону
Паршецький наткнувся на кам'яну стіну. Набив
гулю і спинився (М. Ю. Тарновський).

2. Дуже швидко. Вовк покинув костомаху — Й до
кона зі всього маху. Мчить і вие по долині — Буде
кінь в моїй торбині! (М. Стельмах).

МАШИНА

189. ЗАВЕРТІЛАСЯ (закрутілася, пішла
вертітися і т. ін.) МАШИ́НА. Почалось щось
(якась робота, справа і т. ін.). Домовля́ться, бува-
ло, удвох чи втрох у керівній верхівці, і пішла
верті́тися машина: по ланцюжку, по ланцюжку,
... і, гляди, вже за годину-півтори вся міська ор-
ганізація на ногах (Ю. Збанацький).

МАЮ

190. МА́Ю ЧЕСТЬ, уроч. 1. з інфін. Ужива-
ється як шаноблива форма при звертанні до ко-
гось, у розмові з кимсь; удостоєний, уповноваже-
ний, бажано і т. ін. — Виба́чте, будьте ласкаві!
Професор Карташов з Петербурга. Маю́ честь
осві́дитись, — сказав прибулий (О. Довженко).
2. Уживається як шаноблива форма прощання з
ким-небудь. [Вадим:] Дозвольте йти. [Ярослав:]
Проща́йте. [Вадим:] Маю́ честь (Іван Ле).

МАЯТИСЯ

191. МА́ЯТИСЯ ПО СВІ́ТУ (на світі). Жити
нешапливо, неспокійно, зазнаючи всіляких трудно-
щів, злигоднів і т. ін. Тиміш не довго мая́вся по
світу: нудьга його з'їла (Марко Вовчок); І батько
мій... там же в Нових Кодаках жив і мая́вся на
світі сто і п'ятнадцять літ (О. Стороженко).

МАЯЧИТИ

192. МА́ЯЧИТИ У ВІ́ЧІ (пéред очі́ма) ко-
му і без додатка. 1. Перебувати на видному місці;
бути помітним, привертати увагу. [Одарка:] Чи се
ж тобі, дівко, звичайно середу [серед] дня з па-
рубком на вулиці стояти? — мая́че [маячить]
усім у ві́чі, як та верства! (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Поставати в уяві; ввижатися, згадуватися. Хоч
би маленький шматочок м'яса! Явдоху відчу-
ває — м'ясо віджи́вило б її. Воно мая́чить перед
очі́ма — рум'яне, піджарене... (О. Донченко).

МЕБЛІВ

193. ЗА́ДЛЯ (для) МЕ́БЛІВ, ірон. 1. перев.
зі сл. сидіти, рідше перебува́ти і т. ін. Без
будь-якої потреби, даремно, просто так і т. ін.
— Це ви розпорядилися продовжувати роботи? —
А хіба тут задля меблів сиджу? (Д. Ткач); — Во-
ни [делегати], виходить, тут не для меблів сиділи
(З газети).

2. Нічого не вартий; непотрібний, зайвий. Він там
як для меблів (З газети).

МЕД

194. НЕ МЕД. 1. Тяжкий, суворий і т. ін.
— Служба в сина не мед. Та й часи пішли не мед
(З газети).

2. кому і без додатка. Тяжко, погано і т. ін. ко-
мусь. Озлوبيлась шляхта, бачить, що не мед,
офіцеру в п'ятки проситься душа (А. Малишко);
Ось і цієї весни. Усім не мед, але ж не всі надго-
лодь (В. Дрозд).

195. НІ МЕД НІ КУТЯ́ кому і без додатка.
Тяжко, погано і т. ін. комусь. — Дядька під корінь
війна підрубала. А коли підрубала, значить, селян-
ське господарство, то тут тобі й робочому ні
мед ні кутя́, і тим, що пишуть ото та на рахів-
ницях клацають (Ю. Збанацький).

196. Я́К (коли) МЕД, ТО Й ЛО́ЖКОЮ.
Уживається для вираження надмірного прагнення
до чогось, як вияв надмірності в чому-небудь; за-
надто. — Не все разом. На перший раз буде й цьо-
го. Як мед, то й ложкою, — промовив отець Ха-
ритін (І. Нечуй-Левицький); Що се виходить,
"коли мед, то й ложкою", але я не маю до кого
вдатись і сподіваюсь, що ви мені вибачите мою
напасність (Лесья Українка).

МЕДОМ

197. [АЖ] З МЕ́ДОМ ТА [З] МА́КОМ, зі сл.
пробовити, сказа́ти і т. ін. Облесливо, нещиро,
удавано доброзичливо і т. ін. — І чого б пак
нам гніватись? Я оце стояла в церкві, та все про
те думала. Правда моя, Парасю? — промовила
вона аж з медом та маком (І. Нечуй-Левицький).

198. **З МЁДОМ НА ВУСТА́Х.** Який нешироко говорить приємні речі; облесливий, неширий. *Завідуючий був старий лис, з медом на вустах, якого, проте, радили мені стерегтися* (С. Васильченко).

199. **НЕ З МЁДОМ.** 1. *кому і без додатка.* Нелегко, погано і т. ін. живе́ться комусь. *Понева́ряється* [Марія] *десь бідна, у наймах, і їй не з медом...* (М. Коцюбинський); — *Погано там?* — *Не з медом* (М. Стельмах); — *Ой, видно, там їй [Варці] не з медом у того Манжоса, та хіба признається тепер?* (Є. Гуцало); — *Йому не з медом, але й нам — це правда — дорога не килимами була вистелена* (О. Гончар); — *Чесній людині скрізь не з медом* (Василь Шевчук).

2. *з дієсл. живе́ться, дова́диться і т. ін.* Скрути́ти, тяжко і т. ін. [Ларивои:] *Скрізь, виходить, бідноті не з медом живе́ться?* (М. Кропивницький); — *Сино́ві не з медом доводиться, оно й сюди не гуляти при́хав* (Дніпрова Чайка); — *Прогнали мене, старий став. Не з медом було мені* (А. Хижняк); — *Нащо вже дідові Йосцю́ було не з медом і під дев'ятий десяток підбиралося, а не хотів із чого світу їти, ой, не хотів!* (В. Дрозд). 3. *Щось непри́ємне, погана́е і т. ін.* *Не забувайте, що життя — найкращий вчитель. Якби вам щось трапилося не з медом, не бійтеся і не падайте духом* (Р. Іванчук).

200. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) МЁДОМ ПО ГУБА́Х** *кому.* Дуже подобається, при́ємне що-небудь комусь. — *Розплановано дуже добре. Мені такий ва́ріант просто як медом по губах* (С. Добровольський); — *Яке ж тут кепкування? Хіба я неправду говорив? Тим більше, що Якиму Івановичу все це мов медом по губах. Для чого ж позбавляти людину того, що їй так тішить?* (Ю. Збанацький).

МЕДУ

201. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) У МЕДУ́,** *перев. зі сл. бу́ти, жи́ти.* У достатках, у розкошах. *Ой, багато злата в Царгороді! Козаки були там, мов в меду...* (В. Сосюра).

МЕЖА

202. **ОСТА́ННЯ МЕЖА́.** Кінець, край, крах і т. ін. чого-небудь *То вже було в її [актриси] злеті останньою межею, після чого почався неминучий спад, а потім — творчий занепад. Відчайдушні намагання повернути втрачене, на жаль, не мали сили. В'янули врода, майстерність і талант* (З газети).

МЕЖІ

203. **НА [ТІЙ] ОСТА́ННІЙ МЕЖІ́.** Перед смертю. *Молодий мрійник розлучився з життям під гуркіт і шал нашого протесту, хотів би я*

знати — яку музику сприйму я на тій останній межі? (Ю. Яновський).

МЕЛЬКНУТИ

* 204. **ТІ́ЛЬКИ ХВО́СТОМ МЕЛЬКНУ́ТИ,** *ірон.* Дуже швидко пі́ти, поїхати, побігти, втекти, зішкнутути і т. ін. звідкись. — *Весною, як написнуть наші невичерпні резерви, — німець тільки хвостом мелькне* (А. Хорунжий). **ТІ́ЛЬКИ ХВО́СТИКОМ МЕЛЬКНУ́ТИ.** — *Прибор чаю... живо! — скамандував Проценко. Прислужник тільки хвостиком мелькнув і сразу скрився* (Панас Мирний); — *Дурне мишеня, — сказала Тоня і так перелякала її цим, що та тільки хвостиком мелькнула* (Г. Епів).

МЕНЕ

205. **ПРО МЕНЕ́.** Байдуже з погляду і перекопання того, хто говорить. *Бери собі, синку, про мене, хоч свинку: тобі буде жінка, мені — невістка* (Укр.. присл.); — *Я, правду кажучи, від жіночого роду далекий. Про мене, хоч би їх зовсім не було* (Панас Мирний); *Вона, невидна в темряві, всміхнулася, а мовила, удавано жажнувшись: — Ой, та чур вам, напосіли на матір. Та про мене, робіть, як собі знаєте* (А. Головка); *Про мене, хоч би її й зовсім не було!* (Ю. Яновський); // *Не зважає на що-небудь той, хто говорять. — Про мене, й топиться, й вішайтесь, а я за князя Заславського зроду-віку не підуду* (І. Нечуй-Левницький).

206. **ЯК (рідше якби́) НА МЕНЕ́.** На думку, розсуд і т. ін. того, хто говорять. [Аквіла:] *Ет, хоч куди подайся — вмерти треба, як не тепер, то згодом.* [Ремісник:] *Як на мене, то вже краще згодом* (Леся Українка); — *Як на мене, я оці хутори одним махом із лиця землі стер би!.. Саме по таких хуторах оті вовкулаки розводяться* (А. Головка); — *Якби на мене, я б його [весілля] справляв тільки один день — в неділю* (І. Нечуй-Левницький). **НА МЕНЕ́.** — *А на мене, — говорю, — то я б із малою дитиною розмовляв* (Марко Вовчок).

МЕНІ

207. **ТЕЖ МЕНІ́,** *ірон.* Уживається для вираження іронії, скептичного ставлення до кого, чого-небудь; оце так. — *Навіть "на добраніч" не сказав. Теж мені парубок* (М. Стельмах); — *Задурманиш памороки горілкою, от воно вже якось легше, не думається про горе. — Теж мені радіці...* (Є. Гуцало).

МЕРЕХТИТЬ

208. **[АЖ] В ОЧА́Х МЕРЕХТИ́ТЬ** (*мгн-ти́ть, мнготі́ть і т. ін.*) *кому, у кого і без додатка, безос.* У когось дещо непри́ємні зорові відчуття від швидкої зміни об'єктів сприймання, їх яскравості і т. ін. Від.. *яскравих кольорів, посмішок,*

потисків рук багатьох незнайомих людей мерехтять в очах і паморочиться голова (П. Козлянюк); *Орися не стускає очей з покосу, інколи аж мерехтять їй в очах від одномоїтної пшеничної стежки* (Д. Бедзик); *В очах мигтять, а в голові свистить* (Укр. присл.); *А всякого зілля, квіток!.. Аж в очах мигтять!* (Марко Вовчок); *Люди метушаться, — ті сюди, ті туди, аж в очах миготять!* (Леся Українка); *У Христі аж в очах миготіло, голова кругом ходила, дивлячись, як швидко пані мідяним прутиком хапала нитку, в'язала петельчку* (Панас Мирний).

МЕРЗЛОГО

209. МЕРЗЛОГО В ПЕТРІВКУ кому, зі сл. хочеться, кортіть і т. ін. Чогось неможливого, нездійсненого, нереального. — *Знайшли квітки! Та то бур'ян, а не квітки! Захотілось вам в Петрівку мерзлого* (І. Нечуй-Левицький); [Ганна:] *Люди он гроші заробляють, а тобі кортіть мерзлого в Петрівку* (М. Ю. Тарновський); — *Кожеш душу свою рятує, як може. — Питай мерзлого в Петрівку, а як і була в тебе душа — за три гривеники продає* (В. Дрозд). НЕНАЧЕ В ПЕТРІВКУ МЕРЗЛОГО. — *Не знаєш, що оце заманулось тій князівні, неначе в Петрівку мерзлого!* — обізвався Улас (І. Нечуй-Левицький).

МЕРТВІЙ

210. [І] МЕРТВІЙ УСТАВ БИ З ДОМОВИНИ (прокинувся б, проснувся б і т. ін.). 1. перев. зі словоспол. такий і, що, жарт. Уживається для підкреслення позитивних якостей чого-небудь; дуже хороший, приємний, надзвичайний і т. ін. — *Се, бгатиці [братці], — каже, — така в мене настойка, що мертвий устав би з домовини, якби витів добру чарку* (П. Куліш).

2. перев. із словоспол. так, що. Дуже сильно, гучно і т. ін. *Закалатав у четверте вікно так, що й мертвий проснувся б* (Є. Гуцало).

211. ЯК (мов, ніби і т. ін.) МЕРТВІЙ.

1. Дуже стомлений, млявий і т. ін. *Після змагань всі були як мертві* (З журналу); *Як меривий повертався додому він майже ні з чим* (З газети).

2. Блідий, перухомий і т. ін. *Галя вже водою підвела її [Параску] знову на ноги, а то як мертва лежала та тільки [тільки] зубами цокотіла* (Панас Мирний); // *Чимось приголомшений, стурбований і т. ін. Після пережитого вона ходила як мертва* (З усн. мови).

3. зі сл. спати. Міцно, непробудно. *Вже й будить їх, а вони [діти] сплять, як мертві...* (М. Коцюбинський); [Річард:] *Я сам про себе забував не раз: вдень працював, вночі, як мертвий, спав* (Леся Українка); *Два сусіди по камері сплять, мов мертві. Вони лежать скорчившись* (П. Колесник).

МЕРТВОМУ

212. ЯК (мов, наче і т. ін.) ПО МЕРТВОМУ (по вмерлому, по мерлому і т. ін.), зі сл. голосіти, заводити і т. ін. Дуже сильно, голосно, нестримно і т. ін. *Ігната під руки до розправи.., а мати ж то, бідна мати, за ним наче по мертвоу голосить!* (П. Куліш); *Аж стіни ревнули плачем. Баби заводили, як по мерлому* (Г. Хоткевич). ЯК НАД МЕРЦЕМ. Вітер осінній заводить над ними [травами], як над мерцем (М. Коцюбинський).

МЕСТИ

213. МЕСТІ ЯК (мов, ніби і т. ін.) ПОМЕЛІОМ (мітлою) що і без додатка. Брати, забирали, знищувати і т. ін. все підряд; нічого не залишати. *Наїзниця скакала і військо немале вела, Собою всіх людей лякала і все, мов помелом, мела* (І. Котляревський).

МЕТАЛ

214. ПРЕЗРЕННИЙ (погорджений) МЕТАЛІ, зневажл. Гроші. — *В поті чола мушу добувати свій хліб, щоденно мушу виборювати той презрениий метал, якого мені, братці, часто бракує...* (О. Гончар); [Сімон:] *Він і досі не хоче сказати, відки [звідки] черпав той погорджений метал...* (І. Франко).

МЕТАТИ

215. МЕТАТИ ГРОМІ І (та) БЛИСКАВКИ на кого—що, проти кого—чого і без додатка. 1. Гнівно, роздратовано говорити, писати про кого, що-небудь; критикувати, лягти когось. *Преса метала громи і блискавки на "недоварених студентів", що посміли зняти руку на громадський спокій* (П. Колесник); *І Панас Максимович знову почав метати громи й блискавки на непокірного сина...* (В. Минко); *Отець Хрисантій і досі метав громи та блискавки на клятвовідступника Поцілуйка* (М. Стельмах). БЛИСКАВКИ МЕТАТИ. Він блискавки метав, Повчав мене сердито (В. Іванович). МЕТАТИ ГРІМ І БЛИСКАВКУ. Губернатор метав грім і блискавку. Таким Обух ще не знав його (Я. Стецюк); *Чи варто було мешати грім і блискавку проти... всього вчення про гормони рослин у цілому..?* (Вибр. праці М. Г. Холодного). 2. Поглядом виражати гнів, обурення, незадоволення; сердито дивитися. *Закидайло войовниче поблискував хворобливими оченятами, метав громи й блискавки* (Ю. Збанацький). МЕТАТИ ГРОМІ З ОЧЕЙ. Чув [Юра] у грудях силу, мешав громи з очей, здіймав руки угору і закликав хмару (М. Коцюбинський). МЕТАТИ БЛИСКАВКИ З ОЧЕЙ. Як ворожити, він блискавки метав і мав суворий аскетичний профіль (Б. Олійник); *Хаджі-Бекірове серце*

спахнуло гнівом праведним, і, мечучи блискавки з очей, він гримнув на Сентара (М. Кошобинський).

216. **МЕТА́ТИ ОЧІ́МА** (з очей) **ІСКРИ** на кого—що і без додатка. Сердито, зі злістю дивитися.—*Мовчите, значить, правду мовлю: негодні ми супроти.. князів Шуйських?* — знову запитав Болотніков, уже метаючи очима іскри (Іван Ле). **МЕТНУ́ТИ ЛЮ́ТИ ІСКРИ** з очей. Сашко тільки мети́в лю́ті іскри з очей (С. Журахович). **МЕТА́ТИ ІСКРИ**. Чорноволий студент з очима і поштаттю бунтаря тримав у руці затиснутий камінь і, розмахуючи ним, *метав іскри на терасу і своїх супутників* (М. Стельмах).

217. **МЕТА́ТИ** (розкида́ти, розсипа́ти і т. ін.) **БІ́СЕР** (пе́рли) **СВІ́ННЯМ** (пе́ред сві́н-ям). Марно говорити, доводити щось тому, хто не може збагнути, не здатний або не хоче зрозуміти того, що йому кажуть. *Я не раз попід хмарилітав І сідав, як ламалися крила. Я не раз свиням бісер мешав, Та нічого життя не навчили* (С. Пушик); [Ярослав:] *Ти правду кажеш — писано бо єсть, Щоб бісеру свиням не розкидали* (І. Кочерга); *Коли ти маєш Перли, То й розум май І перед Свинями не розсилай...* (Л. Глібов). **МЕТА́ТИ БІ́СЕР**. Видимо, він задовольнився з розмови, вирішивши, що його бесідник дурень і нема чого "метати бісер", а краще спати (О. Слісаренко).

МЕТЕЛИКИ

218. **В ОЧА́Х ЗАМИГТІ́ЛИ** (замиготі́ли) **[БІ́ЛІ]** (всесі́лі, грайли́ві і т. ін.) **МЕТЕ́ЛИКИ** у кого і без додатка. Хтось тимчасово втратив здатність звичайного зорового сприйняття через слабкість, сп'яніння, втому тощо. *Вихилив повний корячок сирівцю. Огняне питво збудоражило хлопця, дивно заграв світ, пішла обертом земля, в очах замигіли веселі метелики* (К. Гордієнко); *В нього почала крутитися голова, а в очах замиготіли білі метелики* (М. Чернявський).

МЕТИ

219. **ХОЧ ВІ́НИКОМ МЕТІ́Й**. Нема нікого, нічого, зовсім порожньо десь. *Пусто було і на Ринковій площі, хоч мети віником* (П. Козланюк).

МЕТКИЙ

220. **МЕТКИЙ НА ВІ́ГАДКИ** (на ві́тві-ки). Вигадливий, кмітливий і т. ін. *Меткі на вигадки дівчата заводили пісень, що мутили душу Нестерові* (К. Гордієнко); *Кирило меткий на витівки* (О. Копилейко).

221. **МЕТКИЙ НА О́КО**. Такий, що все помічає; спостережливий, зіркий і т. ін. *Слідом за вчителем виступав Юзеф П'єтак — рудуватий селянин середніх років — жвавий, балакучий і меткий на око* (С. Журахович).

222. **МЕТКИЙ НА СЛÓВО** (до слóва). Який любить поговорити, уміє влучно сказати, відповісти і т. ін.; дотепний. *Бистра в руках, метка на слово, Тетяна, як світлий промінь, влітала в двір* (О. Копиленко); *Ідуть з кіно призовники-білці, Рожевеючки і меткі до слова* (А. Малишко). **МЕТКИЙ НА СЛОВА́**. Потраплять ці сторінки до рук меткого на слова критика.., тоді не обберешся біди, особливо по службовій лінії (В. Дрозд).

МЕТНУВ

223. **КУДІ́ МЕТНУ́В!** Уживається для вираження здивування, сумніву щодо здійснення якихось намірів, досягнення успіху і т. ін. [Староста:] *Всіх чортів зібрать.. щоб допомогли мені причарувати до себе Бондарівну!* [Герцель:] *Ой, ой, ой! Куди метиш!* (І. Карпенко-Карий); // Уживається для вираження захоплення чийми-небудь намірами або вчинками. *Таку посаду посів! Чи бач куди метиш!* (З газети).

МЕТНУТИ

224. **МЕТНУ́ТИ ОЧІ́МА** (о́ком) на ко-го—що, куди. Швидко глянути на кого-, що-небудь, кудись. *Од несподіванки й крику люди здригнулись в тривозі і мети́ли очима угору* (М. Кошобинський); *Вихор мети́в оком на чертурний садок* (В. Кучер). **МЕТНУ́ТИ КОЛЮ́ЧИ О́ЧІ**. *Мети́в [Левко] на Карпа колючі очі* (І. Цюпа); // *по чому*. Швидко оглянути щось. *Він зразу схопився, мети́в очима по хаті* (Панас Мирний).

МЕЧ

225. **ДАМО́КЛІВ МЕЧ** (рі́дше меч Дамо́кла), книжн. Небезпека або неприємність, що постійно загрожувє комусь. *Чому в їхньому домі з'явився саме Гаркуша, а не хтось інший. Це не доля, не фатум, не збіг обставин. Це — дамоклів меч!* (Л. Дмитерко); *Не знайдуть спільної мови, залишиться над Катериною висіти, мов клятий дамоклів меч, важка підозра, і... життя в них не буде* (Ю. Збанацький); *Дамокловим мечем нависає брак кваліфікованих кадрів* (З журналу); *Мас ходити [Гонта] під дамокловим мечем, кожної миті сподіваючись смертельного удару* (Я. Стецюк); *Під постійним питанням, як під дамокловим мечем, саме існування національної мови* (З газети); *Над Україною завис меч Дамокла* — Чорнобиль (З журналу).

МЕШКА́ННЯ

226. **ДАРМОВЕ́ МЕШКА́ННЯ**, ірон., заст. В'язниця, тюрма. *Утвердився вислів: оселитись на дармовім мешканні, тобто потрапити до в'язниці* (З журналу); *Перебувати в дармовому мешканні* (З усн. мови).

МИГ

227. **В ОДИН МИГ** (мент), *перев. з дієсл.* Дуже швидко, мнтттю. Її жаль перекинувся в один миг у велику радість (Л. Мартович); В один мент відчув він усі кривди й знуцання, які зазнав у покинутому краї (М. Коцюбинський); Кореспондент.. покрутив чорного гудзика у фотоапараті. — Тепер присядьте.. Я вас в один мент візьму на приціл (Ю. Мушкетнк). В ОДИН МЕТ. Кармель в один мет, як її забачив, скочив з воза і опинився коло дівчини (Марко Вовчок).

228. **У МИГ** (мить) **ОКА**, *перев. з дієсл.* Дуже швидко, мнттево. Відбулося все у миг ока (З газети); Марійка метнулася до потайного ходу, владно потягла за собою Івана... В мить ока вони опинилися за стодолаю (Г. Колісник). В ОДИН МИГ ОКА. Вони почали стиха підгарчувати один на одного і в один миг ока розлітувалися (І. Нечуй-Левницький).

МИГАХ

229. **НА МИГАХ**, зі сл. говорітн, розмовлятн, пояснюватн, показувати і т. ін. За допомогою жестів, міміки і т. ін. Він зачав уже на мигах З нею говорити (С. Руданський); Дівчата щось поясняли старій на мигах, .. але все надаремне: стара не розуміла (М. Коцюбинський); Золотаренко показав писареві на мигах, що не треба турбувати гетьмана (П. Панч); — Мови не розуміють.. Проте, може б, хоч на мигах якось порозумілися (А. Головка); Батько перемовляється з ними на мигах: помахав шапкою, — донька Надія подас краном металеві вузли братам Вікторові та Іванові (З газети).

МИГНУТИ

230. **І [ОКОМ] НЕ МИГНУТИ**. Дивитися на кого-, що-небудь дуже уважно, пильно, не відриваючись. Тесляр на наймичку свою, Неначе на свою дитину, дивиться; і час мине, А він і оком не мигне (Т. Шевченко); Застигла Ганна й не мигне (П. Дорошко).

231. **МИГНУТИ** (мелькнути) **П'ЯТАМИ**, *жарт.* Швидко побігти. Половина пластунів мигнула п'ятами й понеслась за тракторами (М. Трубіаїні).

МИЙ

232. **ХОЧ ГОЛОВУ МИЙ**. Дуже рідкий, пісний, несмачний і т. ін. (про страву). Бори, як кажуть, хоч голову мий (З усн. мовн).

МИКАТИ

233. **ГОРЕ [СВОЄ] МИКАТИ**, *нар.-поет.* Бідувати, поневірятися і т. ін. — Батько його з

матір'ю рано померли, і залишився він сиротою микати своє горе на білому світі (Укр.. казкн).

МИЛЕНЬКИЙ

234. **ЯК МИЛЕНЬКИЙ**, з дієсл., *жарт.* Обов'язково, неодмінно, без сумніву і т. ін. Коли б оце Мірошніченкові самому довелося поносити дитя, не задавав би їй дурного питання, а різав би норму [землі], як миленький, ще й па гак не поспутився б (М. Стельмах); — Оце сядемо з тобою, де-що доробимо — і піде вона [робота] як миленька... (З журналу).

МИЛИТИ

235. **МИЛИТИ ШИЮ** (чуба, холку і т. ін.) кому, зневажл. Робити зауваження, дорікати кому-небудь за щось; лаяти, картати когось. — Та ти ж поет! — вижує Корольок, а Павлик спокійно зауважує: — Це він тут поетом став, а в нас йому, пригадує, скільки разів шию милили за грубості в повітрі... (О. Гончар); Тузиться, журиється Петро, нудиться і нис: — Будуть милити шию... (З журналу); — Я знаю, що ти будеш милити мені холку, — додав Логвин. — Адже ж будеш? (Г. Епк).

МИЛІСТЬ

236. **ВАША** (їх) **МИЛІСТЬ** (мільость), *уроч., заст.* 1. Шанобливе названня кого-небудь; ви, вони. — З Богом, — кажу, — завтра рушаймо до панії, а потім і до вашої милості за рушниками (Марко Вовчок); — У Варшаві тільки й мови, що про вашу милість, князю (І. Нечуй-Левницький); — Дуже приємно мені. пересвідчитися, що ваша милість правильно молоточка в руках тримає (О. Донченко); Пішла вона [Мнша] звичайненько прохати, Цоб Лев в дуслі дозволив їй, Самотній та старій, Хазяйство завести маленьке Біля їх милості близенько (Л. Глібов); // ірон. Ужнвається для вираження незадоволення кимсь, несхвалення чнїх-небудь дій, учннків, поведінки і т. ін. — Насилу діждалися вашої милості!.. — неласкаво привітав він її (Панас Мирний).

2. тільки **ваша мільість** (мільость). Шанобливе звертання до поважної особи, до люднни, що займає високе становище в суспільстві; високошановний. — Вже як хочете, ваша милость, а без вас, князю, ми не розпочнемо битви з козаками (І. Нечуй-Левницький); Патронеса считала по черзі в кількох вихованок: — Ти сирота? І за кожну матушка Раїса відповідала: — Сирота, ваша милость (О. Донченко).

237. **НА МИЛІСТЬ** (мільость) **[БОЖУ]** (Господню, Бoga і т. ін.), *перев. у сполученні зі скажи [мені], скажіть [мені].* Ужнвається при шанобливому запитуванні; прошу, будь ласка.

— Скажи мені на милосні, Ригорович,— питає Микита Уласович,— хто се нам таку пакость укрутив? (Г. Квітка-Основ'яненко); — Люди добрі! Скажіть на милость, чого він [Олекса] від мене хоче? (С. Васильченко); — І скажи ти, на милосні Божу! І нащо ти граши в карти.? — спитала вона (І. Нечуй-Левицький); — Як вона, скажіть мені на милосні Господню, придбала його [дитя]? — допитується дядина (Панас Мирний); [Олімпіада Іванівна:] Що се тут таке? (Побачивши дітей) Ну, скажіть на милосні Бога! Ви сюди як влізли? (Леся Українка).

МИЛО

238. [АЖ] МЙЛО ПАДАЄ (і клубка́ми) ко́титься, летить і т. ін.) з кого. Хтось дуже стомився, заморився від важкої роботи, великого напруження і т. ін. — Куди така робота годиться? Поглянь: з тебе он уже мило на́дає. Ні, хлопці, так далі не піде (Д. Ткач); [Кирило:] Як почну хвайдою маніжсити [відьму], аж мило з неї клубками ко́пнеться!.. (М. Кропивницький). АЖ МЙЛО ВСТАЛО на кому. Він одно поганяв свого Гнідка, на котрому аж мило устало (Панас Мирний).

МИЛУВАТИ

239. МИЛУВА́ТИ О́КО (о́чі, зі́р) чим і без додатка. 1. Викликати відчуття радості, задоволення, захоплення і т. ін. Рухи її легкі і плавні, крізь дитячу незграбність їх вже пробивається та чаруюча грація, яка так і милує око (П. Колесник); Після душевного, тісного горота найбільш захоплювала ця широта красвиду; після пороку й диму особливо милували око зелені хліба та шпориш, що поріс край дороги (В. Винниченко); Природа може милувати око, але нам'ятки культури повертають думку до людини, що їх створила (З журналу).

2. Привертати увагу, приваблювати своїм виглядом. Будинки дерев'яні, рублені, з різьбленими наличниками на вікнах. Колись вони, мабуть, милували око, але з роками — постаріли, посіріли, скособочилися (П. Панч); Трійце-Сергієва лавра милувала око чистотою й доглянутістю, пишністю архітектури, мальовничістю храмів (З журналу); Віддавали чолом [люди] тим чудовим горам, вкритим лісами, що від дитинства милували їхні очі (В. Гжицький); Прекрасну вау.. створила художниця Криворучкова. Милувала зір м'яка, ніжна гама її барв (І. Волошин); Поле завжди милує зір буйним колосом (З газети).

МИЛЮ

240. ЗА МЙЛЮ, перев. зі сл. чу́ти, чу́тно і под. На значній відстані; далеко, здала. — Та ж від неї [жінки] за мильо чути стухлим димом! (Леся Українка).

МИНЕТЬСЯ

241. [ТАК] НЕ МИНЁ́ТЬСЯ кому, що і без додатка. Не уникнути чогось (перев. небажано-го); відстанеться комусь. Що у людях ведеться, то й нам не минеться (М. Номис); Це їм ніяк не минеться (З усн. мови).

МИНУТИ

242. НЕ МИНУ́ТИ ГРІХА. Вчинити щось недозволене, що має погані наслідки. Мабуть, якби попалося що хлопцеві під руку, то й гріха не минути, всь міг би зробити за таку тяжку образу... (О. Гончар).

243. НЕ МИНУ́ТИ ЛІХА (біді). Потрапити в скрутне, безвихідне становище. Не минули тоді лиха птахи, які не встигли відлетіти в теплі краї (З газети); // Загинути. Не минує лиха і Гуска. Підлетіли до нього четверо ляхів і підняли його на списи (О. Довженко); // Зазнати неприємностей. Не минує лиха автор статті (З газети).

244. НЕ МИНУ́ТИ РУК чийї, кого. 1. Бути схопленим ким-небудь, не уникнути когось, потрапити комусь. Він [Роман] зовсім не сподівався, що Левантина буде така вперта.. Але хай не брикає! Його рук не мине (Б. Грінченко); — Ми вже розшукуємо його.. А коли він штучка, наших рук не мине (М. Стельмах); // Бути побитим кимсь. — Ну, цяста твоє, але це наших рук не минеш! — посварився [Левко] кулаком на Юрка (М. Стельмах); Хоч так, бабо, сядь, хоч так... а моїх, мовляв, рук не минеш... (В. Винниченко). 2. Потрапити до кого-небудь (про предмети). Не минула рук пристава й книжка (М. Стельмах). НЕ МИНІ́ТИ РУК. — Жодна путяця залізяка, що потрапила в село, не минала його рук (М. Стельмах).

МИР

245. І́НШИЙ МИР, уроч., заст. Загробне, потойбічне життя. Нече навішано гирі, Вся зайнялась головою... Думка об іншому мирі [про інший світ] Тільки осталась жива! (П. Грабовський).

246. МИР ДУШІ чийї, уроч. Уживається як усталена форма прощання з померлим та для вираження прихильного ставлення до покійного при згадуванні його. Мир душі твоєї, Богдане! (Т. Шевченко); Мир душі його, хай спить спокійно (З усн. мови).

МИРОМ

247. З МЙРОМ. 1. зі сл. іті, прийті і под. З добрими намірами; по-доброму. Гей ти, степ угорський, пушта зелена! Чи ти бачила грізне руське військо, що до тебе з миром прийшло? (А. Хижняк).

2. перев. зі сл. відпустити. Не караючи, не чинячи перешкод; мирно. *Повстанці виділили їм [грецьким матросам] старий рибальський баркас на веслах і, побажавши вдрузе не понадатись, з миром відпустили в море, до своїх* (О. Гончар).

3. зі сл. ідї (ідїть), зостав'яйся (зостав'яється) і т. ін. Уживається для вираження доброго побажання (перев. при прощанні, розставанні); щасливо. [Годвінсон (*береться за шапку*):] *Зостаньте [зоставайтеся] з миром!* (Леся Українка).

248. **УСІМ МИРОМ.** Гуртом, спільно, разом. *Усім миром ідуть на страшу війну, на ворога лютого* (Григорій Тютюнник); *Усім миром пололи, усім миром збирали врожай* (3 газети).

МІРУ

249. **З МІРУ ПО НИТЦІ,** зі сл. збирати, допомогти, вийти і т. ін. Завдяки багатьом людям; по trochu, помалу. *Воно годило б ся [годилося б] допомогти, бо ситий голодному не вірить, як кажуть, з миру по нитці* (М. Коцюбинський); *Книжечка вийшла за принципом "з миру по нитці"* (В. Більшак); *З миру по нитці збирали Семеренко і Кошель лабораторію* (3 газети).

250. **НЕ ВІД МИРУ СЬОГО,** заст. Не такий, як усі; особливий, незвичайний, дивний і т. ін. — *Людей і питаєте, а я чоловік не от мира [не від миру] сього!* (О. Кониський); *У моїй юній селянській уяві письменник поставав не від миру сього. Малювався в образі не менше двокрилого ангела небесного* (С. Ковалів).

МИРУ

251. **НА МИРУ.** У присутності людей; серед людей, при людях. — *Бачу, він один залишатись боїться. Недарма ще старі люди казали: на миру і смерть красна* (Ю. Збанацький); *У кутках тиснуть руку небагатьом, що відважились кинути виклик темній раті, а на миру тремтячими голосками підспівують її вовчому виттю* (Б. Олійник).

252. **У МИРУ.** У світському житті (про духовну особу). *Усталеною є думка, що саме Брюс і був найпершим астрономом у Росії. Та насправді він мав попередника — архієпископа Холмогорського Афанасія, у миру — Олексій Артеміович Любимов!* (3 журналу); *Ми обіцяли репрезентувати читачеві особу владики Мстислава (в миру Степана Івановича Скрипника), обраного патріархом Київським і всієї України* (3 журналу).

МИСЛІ

253. **БЕЗ ЗАДНЬОЇ МИСЛІ.** Не маючи ніяких поганих намірів; ненавмисне. *Весь час поривався випередити Ваню, але Ваня без усякої*

задньої мислі заступав йому дорогу [на стежці] (Л. Первомайський).

254. **НЕ ДО МИСЛІ** кому і без додатка, заст. Не подобається комусь хто-, що-небудь. *Було б не рубати Зеленої вишні. Було б не сватати, Коли не до мислі* (Укр. пісні); *Бач... їм така невістка не до мислі...* (Леся Українка); [Парубок:] *Ну й що, що висватав? А як їй не до мислі?* (О. Мисик). **ДО МИСЛІ.** "Тепер я стала тобі рідною духом і ніколи од тебе не одступлюсь: ти мені до мислі, ти мені й до серця", — подумала Саня (І. Нечуй-Левицький); [Гапка:] *Сватай її. Степанида найбільш мені до мислі* (М. Кропивницький).

МИТИ

255. **МИТИ СЛЮЗАМИ ЛНЦЕ** (обліччя, бороду і т. ін.). Плакати. *Як красться батькове серце... Він схуд і щодня мис слюзами бороду* (М. Коцюбинський); *Вона [Маланка] б'ється головою об стіл, голосить і мис слюзами поді вже чорні руки* (М. Коцюбинський). **ГАРЯЧИМИ СЛЮЗАМИ** личко мити. Збирала його в далеку дорогу молода дружина, гарячими слюзами личко мила (Григорій Тютюнник).

256. **НОГІ МИТИ** кому, жарт. З радістю виконувати чинсь волю, бути відданим комусь; прислужуватися, годити. — *Вона молода в мене ще. Їй ще тільки сорок дев'ять і два місяці, а мені оце восени п'ятдесят сім буде. Ну, як на іншу, то вона б мені хоч і лисий там, і все — ноги мила б* (Григір Тютюнник).

МИТИ

257. **ТИЄЖ МИТИ,** перев. з дісл. Відразу ж, зараз же; одночасно з чимсь. *Несподівано виділявся дівочий голос. Тієї ж мити він побачив Ясногорську* (О. Гончар).

МИТЬ

258. **В ОДНУ МИТЬ,** перев. з дісл. Дуже швидко, миттєво; враз. *Василь напруг усі сили і в одну мить, то зігнувшись, то вигнувшись, штовхнув по стині Габелка (Панас Мирний); За димом палахнуло полум'я й обхопило клуню в одну мить* (І. Нечуй-Левицький); *Вихор в одну мить зсунувся на дно чашарника і швидко побіг проваллям до містка* (В. Кучер). **В ЄДИНУ МИТЬ.** *В єдину мить відійшло вбік усе, про що мріялось* (О. Гончар); *// За дуже короткий час. Вона поприбирала, повимила, повичищала все чисто в хаті в одну мить* (І. Нечуй-Левицький); *Кожне серйозне рішення в бізнесі може в одну мить призвести до процвітання чи зробити банкрутом, як уже пощастить* (3 газети).

259. **ЗА [ЯКУСЬ]** (одиу, коротку і т. ін.) **МИТЬ,** перев. з дісл. 1. Протягом короткого

відрізку часу; дуже швидко. *Скочив на сноповий віз Щербини, та й за якусь мить рапня курява покрила і віз, і хлопця* (М. Стельмах); — *Так цей дядя Коля велосипед за одну мить зробить* (С. Тельнюк); *Грозова хмара вихлюпнула зливу За мить одну* (П. Воронько).

2. Через короткий відрізок часу, відразу після чого-небудь; тут же. *Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові* (М. Коцюбинський).

3. Безпосередньо перед чим-небудь; тільки що, щойно. *Ось підійшла вона — і зір у зорі тоне. А перед цим, за мить, я кляв її за муки* (В. Сосюра).

260. ПА ЯКУЇСЬ (одну, невелику і т. ін.) **МИТЬ**, *перев. з дісл.* На короткий час; ненадовго. *Дайте повітря на мить! Раз до цілющої хвилі Злізла мене підніміть* (П. Грабовський); *Ось і зупилка — всього лиш на мить* (Д. Павличко); *На якусь мить Глухов роззубився* (І. Рябокляч); *На одну мить майнула думка: а може, піти в садок, на вулицю* (О. Донченко); [Жирондист:] *Я часом тут оживав на невелику мить, і серце билось так, мов у живого* (Леся Українка).

261. НІ НА МИТЬ, *перев. з дісл.* Зовсім, ніяк. *Затлівся присок дрібними зірками, та вогник не спалахнув ні на мить* (Леся Українка); *Він не спускав автомата ні на мить* (В. Собко); [Ніколі. *Забути я не зможу Тебе до смерті ні на мить* (Л. Забашта); *Не досягти... І не здолати свою розпуку ні на мить* (Грицько Григоренко).

262. У ТУ Ж МИТЬ, *перев. з дісл.* Відразу ж, зараз же; одночасно з чимсь. *Як тільки вихилив Панько голову понад браму, в ту ж мить пустився руками й зіскачав на землю, як кіт* (Л. Мартович). *ТУ Ж МИТЬ*. Враз музика увірвалась. Коло зробило ще по інерції рух, але *ту ж мить* розірвалось (М. Коцюбинський).

МИЧ

263. ХОЧ МІЧКИ МИЧ з кого, *жарт.* Хтось добрий, покірний, слабохарактерний, безвольний і т. ін. *Такий, хоч мички з нього мич* (З усп. мови).

МИША

264. [І] МІША НЕ ПРОЛІЗЕ (не проскочить, не пробіжить і т. ін.) *перев. де.* Ніхто не пройде; надійно (оберігається щось). — *Одначе за Арабатську Стрілку ми теж спокійні... Там і миша не пролізе, — прохрипів полковник Уоли* (О. Гончар); — *В мене тут миша не проскочить, — ображено відповів капітан. — А втім, можете обстежити* (О. Гончар); *Коли він стоїть на варті, миша не пробіжить...* (І. Цюпа). **МІШИ НЕ ПРОЛІЗТИ**. Замкнули браму, .. *подвоїли*

вартових і ще кінних послали в роз'їзди... Ну, одно слово, — *миші не пролізти* (М. Старицький).

265. ЯК (мов, піби і т. ін.) **МІША В ПАЇСТЦІ**. 1. зі сл. б'юти, опиїтися і т. ін. У безвихідному становищі; в небезпеці. *Оточений з усіх сторін бандит був як миша у пастиці* (З газети). **НАЧЕ В ПАЇСТКУ** [БІДНА] **МІШ**, зі сл. поп'ястися, поп'ясти і т. ін. *Тож, коли вже раз попався, наче в пастику бідна миш, то сиди, немов нанявся [найнявся], не рушай, мовчи та диш!* (Леся Українка).

2. зі сл. метушитися, крутитися і т. ін. Безладно, розгублено, панічно і т. ін. *Стара метушиться в темряві, як миша в пастиці* (Григорій Тютюнник); — *Отинишся вночі між ярмом і посадкою і крутишся, як миша в пастиці...* (А. Хоружий); *Маланка товчється у п'яній, як миша у пастиці, а що хотіла зробити — не знає* (М. Коцюбинський); *Шастає, мов миша у пастиці* (Укр.. присл.).

266. ЯК (мов, піби і т. ін.) **РУДА МІША** [ЗИМОЮ]. 1. зі сл. заг'їнути, пропасти і т. ін. Напевне, неодмінно, обов'язково і т. ін. — *Кажи, — наймаши Гафійку? Ні? Волієш з голоду згинуть, як руда миша зимою?* (М. Коцюбинський); // *Без сліду. Загинув, як руда миша* (Укр.. присл.); — *Коли з тобою щось трапиться, то всі менші пропадуть, як руді миші* (Ф. Бурлака). **ЯК РУДА МІШ**. *Пропав, як руда миш* (Укр.. присл.); *Згинеш, як руда миш* (М. Номис).

2. зі сл. лишитися, зостатися і т. ін. У скрутному становищі, без ніяких запасів, речей і т. ін.; без нічого. — *Добре, що хоч кожущка та чоботи напомило вдягти! У вулиці ще дещо захопила. А то лишилась би на зиму, як руда миша* (Ю. Збанацький).

267. ЯК (мов, піби і т. ін.) **ЦЕРКОВНА МІША**, *перев. зі сл. біди и й, жарт.* Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже бідний. *Журився чоловік, що йому робити з діточками, бо був такий бідний, як церковна миша* (Три золоті сл.); — *І нащо він тобі здався? Він же бідний, мов церковна миша* (М. Стельмах). **ЯК МІША**. *Була [жінка] бідна, як миша, .. але зате була гарненька* (Г. Хоткевич).

МИШИ

268. АНІ (ні) **РУДОЇ МІШИ**. 1. Нікого немає; зовсім безлюдно, порожньо. *Навкруги — ані рудої миші* (З усп. мови).

2. зі сл. не ма, не бул і т. ін. Абсолютно нікого. — *Ані рудої миші там немає, — привітно відповіла стара* (В. Собко).

269. **НА СЕРЦІ** [НАЧЕ] **МІШИ ШКРЕБ'УТЬ** (шкрябають, скребуть і т. ін.) / **ЗАШКРЕБЛІ** (зашкрябали, заскреблі і т. ін.) у

кого і без додатка. У когось поганий, гнітючий і т. ін. настрої; комусь тривожно, неспокійно. Воно *якось не пристало .. вірити в сни, як вірить у них темна, неосвічена баба на селі... А проте на серці иаче миші шкрябають* (М. Коцюбинський); *В голові в мене забриніло вже, а на серці заскребли такі миші* (Марко Вовчок).

270. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **МЙШІ В НОРІ**, *перев. зі сл. сидіти*. Ніяким чином не виявляючи себе; тихо. *Не можна ж сидіти як миші в норі* (3 усн. мови). **ЯК МЙШКА В НІРЦІ**. *Стисни кулак міцніше, щоб аж пальці побіліли — сидітиме твоя совість, як мишка в нірці* (В. Дрозд).

МІЗИНЕЦЬ

271. **І (ні) НА МІЗЙНЕЦЬ**, із заперечними дієсл. Дуже мало, трохи. — *Інший сотню років проживе, а й на мізищець мого не побаче* [не побачить] (О. Левада). **НІ НА МІЗИНЧИК**. *Ні на мізинчик не збреше* (3 усн. мови).

МІЗИНЦЕМ

272. **ОДНІЙМ МІЗИНЦЕМ**, з дієсл., *жарт*. Без затрати зусиль, дуже легко. *Вона ж розсипас тюрми, сказати б, — одним мізищем, І сіє червоні квіти на чорних губах неволь* (А. Малишко).

МІЗИНЧИК

273. **МАМІН МІЗИНЧИК**, *жарт*. Наймолодша в сім'ї дитина. *Дитину називали маминим мізинчиком* (3 усн. мови); // Малий на зріст. *Я на брата схожий із обличчя, тільки зуся досі "мамин мізинчик", бо я ніяк не росту* (Ю. Яновський).

МІНА

274. **ДОБРА МІНА ПРИ ПОГАНІЙ ГРІ**. Приховування за зовнішнім спокоєм, веселим настроям незадоволення, страху і т. ін.; маскування. *То вже була добра міна при поганій грі. І приховувала вона реальний страх перед реальною силою* (3 журналу); *То вже було не що інше, як добра міна при поганій грі* (3 газети).

275. **КІСЛА МІНА**, *перев. зі сл. на обличчя, на лиці, на фізіономії* і т. ін. Невеселий, незадоволений і т. ін. вигляд, вираз (обличчя). *Аркадій жваво аплодує. З кислою міною на лиці починає аплодувати і Круть* (О. Підсуха); *Помічник начальника пристані виразив на своїй фізіономії .. цілком кисту міну* (Ю. Смолич); — *Який же ти після цього друг? — докфливо спитав Лукачук, зробивши при цьому кисту міну* (О. Гурейв); *Віталій і не підозрював, що зараз сидять у клубі сержанти з досить-таки кислими мінами, бо те місце, де мусила б сидіти між ними Тоня, безнадійно гуляє* (О. Гончар).

МІНИТИСЯ

276. **[АЖ] МІНИТИСЯ / ПЕРЕМІНИТИСЯ В ЛИЦІ** (на лиці, на обличчя і т. ін.). Набувати незадоволеного, часом нездорового і т. ін. виразу (обличчя) у зв'язку з чим-небудь; переживати, нервувати, червоніти, бліднути і т. ін. [Любка:] *Він її [Хведоску] очима пече, а вона аж міниться в лиці* (М. Кропивницький); *А як [Гелена] мінилася в лиці, коли сорочка перкалева згоріла в мене у руці!* (Л. Костенко); *Машина явно глузував з панка, допікаючи кожним словом, а той аж мінився на лиці, але не подавав виду* (Олена Пчілка); *Роман стояв оддалік і мінився на обличчя. Він якось чудно усміхався під вусом, слухаючи палку бесіду Семенову* (М. Коцюбинський); *Шестірний перемінився в лиці — поблід, задрижав і, одвернувшись від Жука, почав тихо сьорбати борщ* (Панас Мирний).

МІНИТЬСЯ

277. **АЖ В ОЧАХ МІНИТЬСЯ**, *безос.* У когось неприємні зорові відчуття від чого-небудь дуже яскравого, від швидкої зміни об'єктів і т. ін. *Таке синє поле, аж в очах міниється...* (Д. Косарик).

МІНІАТЮРИ

278. **У МІНІАТЮРІ**. Малий за розміром, у зменшеному вигляді; невеличкий. *А у донечки в руках — лялька, неначе портретик її в мініатюрі* (О. Довженко); *Грязьові вулкани — імітація в мініатюрі справжніх вулканів* (Незвич. і грізне.); *Насипав гору в мініатюрі і почав садити на ній цінні лікарські рослини* (3 газети).

МІНЯТИ

279. **МІНЯТИ ЛИЧІНУ** (шкіру), *зневажл.* Інакше себе поводити й набувати іншого вигляду; маскуватися, пристосовуватися. — *Міняють [недраги] личини, братовбивчу ворожнечу між ними посяяти хочуть...* (О. Гончар); *Нітрохи не збентежився [Ясь], коли Василь став на порозі. Сміх ще не зійшов з його товстих губ, тільки малі очі часто забігали. "Вміє гусінь міняти личину", — подумав Василь і привітався* (Р. Іванчук); *Фашизм не так-то просто здає позиції. Міняє шкіру, заповзає в нори* (О. Гончар). **МІНЯТИ ШКІРУ**, *як одягу*. *Лютість така в серці була .. на всіх тих людей, які шкіру міняють, як одягу. І нашим і вашим* (3 газети).

280. **МІНЯТИ / ПОМІНЯТИ** (проміняти, виміняти і т. ін.) **ШІЛО НА ШВАЙКУ** (на мило, на мотовіло), *жарт*. Замість того, що було, одержувати майже таке саме, не краще або ще гірше; прогадувати, програвати. — *Куди переводиться? До іншої сільської школи? Це все одно, що*

мінняни шило на швайку (О. Гурейв); — *Не на те втекли ми від пана Бжеського, щоб шило на швайку міняти. Проживемо й без панів* (З. Тупуб); *І платять пани непогано, і годують терпимо. Нічого мінняни шило на мило* (М. Слабошипський); *Обиратимуть комітет. треба буде дивитись обома. Щоб не помінняли шило на швайку* (А. Головка); *Проміння шило на мило* (М. Номис); *Проміння шило на мотушило* (Укр. присл.); [Марфуша:]; *Довідаюсь, чи правда ж тому, що вона покохала якогось простого парубка? Ну, якщо тому правда, то.. виміняла шило на швайку* (М. Кропивницький).

281. МІНІЯТИ, ЯК (мов, наче і т. ін.) РУКАВИЧКИ (рукавички) кого, що, жарт. Легко розставатися з ким-, чим-небудь, натомість маючи когось іншого, щось інше; бути дуже неспостійним. [Лицар:] *А, ти зрадлива! Женхів міняси, мов рукавички! Був король, був лицар, раніше, певне, був пастух чи конюх, — тепер хто?* (Леся Українка); // *Час від часу признавати когось іншого замість попереднього. Їх міняли тут, як рукавички. Що не рік, то й новий голова* (З газети).

МІРИ

282. БЕЗ МІРИ. 1. *перев. чого.* Дуже багато, велика кількість чого-небудь. — *Багато сонця, без міри чистого повітря, навкруги добро — і чоловік добрішає* (М. Коцюбинський); *Чудна ваша природа, земляки, лісу без міри, народ простий та довірливий*. (Ю. Яновський); // *зі сл. їстн, пітн і т. ін.* Велику кількість; надмір. У них —..і їдять, і п'ють без міри (А. Хижняк); // *Повністю, до кінця. Вона [Леся] без краю і без міри Талан і серце віддала, І ні хвилиночки в розваги, І ні краплиночки собі* (П. Воронько).

2. *перев. з дісл. або з прикм.* Уживається для підсилення висловлення; дуже, дуже сильно. *І тільки що човни уздріли [аркадяни], То всі злякалися без міри* (І. Котляревський); [Іван (один):] *Чудний парубок: дівка без міри його любить, а його бере туга!..* (М. Кропивницький); *Вірили ми свято, Вірили без міри: І любові-ласці, І бабиній казці* (П. Грабовський); *І в мудрість книг людських залюблений без міри, Павік затаврував він живо-тіння сіре* (М. Рильський). БЕЗ МІР. *Повів карателів у бір, Два дні гуло побойце. І всяк радів уже без мір — Хоч згине це потворище* (П. Воронько); // *Надзвичайно. Батько без міри гордився обдарованим сином* (І. Волошин); *Ії [дівчини] обличчя було без міри радісне та схвильоване* (Ю. Яновський); *А зараз без міри рада, сиджу в аудиторній тиші, І слово крайнське, рідне, професор на дошці пише* (Л. Забашта); // *Незрівнянно, набагато і т. ін. Надивившись на усякі дива в Європі, без*

міри вищої в усьому і за Польщу, і за Україну, Єремія вернувся 1632 року додому (І. Нечуй-Левицький); *Луснути або перетравити горе.., то вже почесніше, хоч і тяжче без міри, власне перетравити, не лускаючи* (Леся Українка).

3. *Що-небудь велике, безмежне, неосяжне і т. ін. Ти [серце] щастя прагнуло, без міри щастя, Чи туги, — теж без міри* (Леся Українка); *Всю душу землі цій віддати щасливій, Бо топчуть її твої ніжки, сдина! За щастя без міри, за муку без міри, За те, що ти, може, — лиш вицвіти уяви!* (М. Рильський).

283. ДО ПЕВНОЇ (якобсь, дєякої і т. ін.) МІРИ. Частково, трохи, все-таки і т. ін. — *Ну, ви, прапорику, теж, до певної міри, військова людина* (А. Головка); *Відай парадокс: "чим гірше, тим ліпше" має до певної міри свою рацію* (Леся Українка); — *Можливо, до певної міри, Володько, ти й маси рацію!* — *погодився Брянський* (О. Гончар); *Він [літератор] береже "спадщину" не як "архівариус": для нього в ній цінні ті риси, які до певної міри зв'язують її з новим часом, з нашою епохою* (З журналу).

МІРИ

284. ІН В ЯКІЙ МІРІ, *перев. із заперечними дісл.* Уживається для підсилення при запереченні; нізачо, аж ніяк, зовсім, ніколи і т. ін. *Листи ж, моя поезія, всеред і звуків рій навій моїх ти ліри, Щоб був він, як живий, — не силуст, не повторитись щоб ні в якій мірі* (В. Сосюра); *Орієнтація науковців на посилення роботи в галузі конкретних досліджень ні в якій мірі не повинна вести до послаблення розробки кардинальних проблем історичного розвитку* (З газети); *Зосереджує [автор] увагу на тому, що ні в якій мірі не персуюється з сучасністю* (З журналу).

285. У ВЕЛИКІЙ (значній, більшій і т. ін.) МІРІ. *Персважно, здебільшого тощо. Тут [у гірських умовах] загальний успіх у великій мірі залежав від ініціативи, винахідливості, бойового настрою кожного окремого бійця* (О. Гончар); *Заробляючи, аби тільки не вмерти з голоду, Франко за цей період в значній мірі одірваний був од української літератури* (М. Коцюбинський); *Не виїде з неї [людини] генія — це вже в більшій мірі її власна справа...* (Є. Гуцало).

286. У ВИЩІЙ МІРІ, *перев. з прикм.* Уживається для підсилення певного ступеня вияву чого-небудь; дуже, надзвичайно. *Лице його було таким мокрим від поту і таким у вищій мірі напруженим, що викладач без жалу не могла дивитися на нього* (Григорій Тютюнник).

287. У ПОВНІЙ МІРІ. Цілком, повністю. — *Ви відмінно знищили греблю.. і поновили в пов-*

ній мірі висушене калось болото, зробивши не-
прохідною для фашистських танків цю ділянку
(Ю. Яновський).

288. У ТІЙ ЧИ ІНШІЙ (деякій, певній і
т. ін.) МІРІ. Частково, трохи, все-таки тощо. За-
писував . *все, що йому було відомо про тих людей,*
яких він в тій чи іншій мірі вважав підозрілими
(Григорій Тютюнник); *Писалося ж це в ім'я доб-*
рого звичаю і з поваги до свого роду, а в деякій
мірі на пораду артистам (О. Довженко); — *Ну...*
служили в певній мірі... — *Он як!* — *відповів*
Щорс (О. Довженко); *Із багатьох українських го-*
ворів за основу літературної мови ліг говір головно
південнокиївський .. і тільки в малій мірі —
полтавський (І. Огієнко).

МІРОЮ

289. ВЕЛІКОЮ (значною, більшою і
т. ін.) МІРОЮ. Переважно, здебільшого тощо.
О. В. Капіст з дитинства перебував в оточенні,
яке великою мірою сприяло формуванню во-
лелюбних поглядів (З журналу); Ефективність
розвитку народногосподарського комплексу ..
значною мірою зумовлюється раціональною сис-
темою розселення трудящих (Вісник АН Укра-
їни); Фундаментальним [дослідженням] *найбіль-*
шою мірою притаманна наукова невизначеність,
тобто відсутність однозначного зв'язку між за-
тратами і результатами (Вісник НАН).

290. ВИЩОЮ МІРОЮ, *перев. з прикм.*
Уживається для підсилення певного ступеня вия-
ву чого-небудь; дуже, надзвичайно. Картини Ма-
рії Овксентіївни Примаченко та рушники Ганни
Іванівни Верес удостоювались вищою мірою за-
хоплених вигуків і присмислих епітетів найвибагли-
вішої публіки в Києві та Москві, в Парижі та
Лондоні (З газети).

291. ЖОДНОЮ МІРОЮ, *перев. із запереч.*
Уживається для підсилення висловлення; ніяк,
нізачо, зовсім і т. ін. — *Бачте, як наші бурсаки-*
студеї біжать за ворота? Жодною мірою не
вдержити їх, як зачуть запорожців (П. Ку-
ліш); — *Попали мене у свої руки прощальники,*
сиплють срібло-золото, не одпускають од себе
жодною мірою (П. Куліш).

292. ПЄВНОЮ (якоюсь, тією чи іншою і
т. ін.) МІРОЮ. Частково, трохи, все-таки і т. ін.
І не гадай, що кольори, якими оздоблено речі,
Певною мірою відповідають забарвленню влас-
них Первопочатків, з яких утворилася матерія
їхня (М. Зеров); *Це певною мірою породило бла-*
годушні настрої як у місцевих органів влади, так
і в населення (З газети); *Велич наростаючих по-*
дій і усвідомлення того, що ці неймовірні події
якоюсь мірою залежать від нього безпосередньо,

сповнювало Хому новою, не звіданою досі гордіс-
тю (О. Гончар); *Майже в кожному нормативному*
словнику сучасної мови відображені більшою чи
меншою мірою діалектизми або області слова
(Рідкі сл.).

293. ПОВНОЮ МІРОЮ. 1. Цілком, повніс-
тю. Поліпшення якісних показників економіки по-
в'язане з пошуком нових рішень, які б дали змогу
повною мірою використати досягнення науки і
техніки (З газети); Слід підкреслити, що пробле-
ма забруднення довкілля набула планетарного ха-
рактеру і не може бути повною мірою розв'язана
ні в межах окремого регіону, ні навіть в межах
окремої країни (Вісник НАН).

2. Сповня. Але за ваші шакальки зрадницькі кусання
ми відмірямо повною мірою (В. Еллан-Блакитний).

МІРУ

294. В МІРУ. 1. Стільки, скільки треба; дос-
татньо. “*Читаси, Романе, багато?*” — “*Пі, в*
міру” (А. Головка); Легка колонида [ресторану]
підтримувала покрівлю, відкрите повітря, бла-
китно-білі фарби, як хмарки. В міру скла, і всюди
квіти! (Іван Ле); Він [Нерчин] був в міру ввічливий
(Н. Рибак).

2. Так як треба; нормально, добре, гаразд. У кише-
ні були гроші. *Небагато, але це якраз і добре, все*
буде в міру... (П. Дорошко). В САМУ МІРУ. *То як*
часом майстер напився в саму міру, ні замало, ні
забагато, то розказував одну подію зі свого жит-
тя (В. Стефаник).

3. чого. Відповідно до чого-небудь, залежно від
чогось. — *Зімкнеться новий цикл людського жит-*
тя — і благородне трудове виховання дитини, і
відрадне, трудове в міру сил, буття старості
(О. Довженко); *Кожен художник творить у міру*
свого таланту, розуміння дійсності, характеру
зв'язків зі своєю епохою (З журналу).

295. НАД (понад, чéрез, не в) МІРУ. Біль-
ше, ніж треба; багато, забагато. Їй начальник гріз-
ний роботи дав над міру (В. Сосюра); *Щоби він*
коли засміявся, чи переступив корчемний поріг,
або у людей випив понад міру — сього [цього]
ніхто ніколи не бачив (Г. Хоткевич); *Через міру і*
свина не з їсть (Укр.- присл.); — *У мене так*
завжди буває, коли я покручуся не в міру (Панас
Мирний); // Дуже, занадто і т. ін. [Антоніо:] *Се*
[це] ж критика, а критика звичайно усмілива ча-
сами то й над міру... (Леся Українка); — *Ось,*
слава тобі, Господи! Хоч одного земляка бачу!..—
над міру гузно пролунали по чайхані (Б. Антонен-
ко-Давидович); *Всі роз'ярилися через міру* (І. Кот-
ляревський); *Все це з першого погляду здалося йо-*
му через міру надзвичайним (М. Хвильовий); *Одні*
не в міру хвалили, другі не в міру ганили (Леся

Українка); *На подвір'ї управитель саме сидлає жереба і незлобно пересварюється зі своєю не в міру ревнивою дружиною* (М. Стельмах).

296. У МІРУ СИЛ *перев. чийх. Як хтось може, міг і т. ін.; наскільки можливо, по змозі. Всю ніч чесно, в міру своїх сил, виконував він [дід] з молоддю свої вироки, розбиваючи німецькі каски березовим прикладом* (О. Довженко).

МІРЯНО

297. НЕ МІРЯНО *чого. Щось дуже велике, багато чого-небудь. — А ти ж зірки знаєш, що я сірама? А може, в мене лану не міряно, добра не лічено* (С. Васильченко); *Там землі не міряно, а людей жменя. А де людей мало, там земля дешевша від грибів* (М. Стельмах).

МІРЯТИ

298. МІРЯТИ ВЕЛИКОЮ МІРОЮ *що. Дуже відповідально ставитися до чогось. — Перед ними [солдатами] Київ. Скажіть їм, що сьогодні в усьому світі нема людей ні прекрасніших, ні чистіших, ніж вони. Міряйте життя й смерть великою мірою* (О. Довженко).

299. МІРЯТИ КРОКАМИ *що. Іти, ходити по чомусь. Командир Рубан.. міряв велике місто кроками, а хтось у передмісті.. терзав свою гітару* (Ю. Яновський); *Опізо міряє кроками світилицю з одного кутка в інший* (А. Хижняк); *Міряючи кроками з кутка в куток спорожнілу кімнату, Обухиний думав про партизана Мотору* (І. Кириленко); *Міряти кроки. Біля воріт міряє кроки вартовий* (А. Хижняк). МІРЯТИ ДОРОГУ *куди.. Знайомих нікого, доведеться самому в село дорогу міряти* (Л. Дем'ян).

300. МІРЯТИ МІРКАМИ (міркою, ковшем) ГРОШІ. Бути дуже багатим, мати великий капітал. — *Звідки ж ти, безтолоч, знаєш, що дядечко гроші мірками міряє?* (М. Стельмах); — *Чи ти де бачив таких панів, щоб їм гроші були не милі?.. — Е-е, дядечку! вона [пані], мабуть, чи не ковшем їх [гроші] міряє!* (Марко Вовчок).

301. МІРЯТИ НА СВІЙ АРШИН (свою міркою, на свою мірку і т. ін.) *кого, що і без додатка. Оцінювати, характеризувати і т. ін. кого-, що-небудь із свого погляду, за власними критеріями, суб'єктивно. Як він, цей брудний, підлий Боровик, сміє міряти всіх людей на свій аршин?* (В. Собко); — *Що тут замішаний мужик — для мене це факт безперечний. — На свій аршин не міряй* (А. Головка); *Петро Петрович .. з посмішкою сказав: — Левицький, не міряй на свій аршин. У тебе всі корисні думки вилітають у дірку в капелюсі* (П. Панч); — *Він отак скося глянув на ваші ніжки... ото знаєте, коли ви на стільця ставте папери з шафи діставати. Я теж, каюсь,*

грішу іноді. — Ви все міряєте на свій аршин (В. Підмогильний); *Вона всіх людей міряла своєю міркою і, сама нездатна на підлість, не допускала її і в інших людях* (В. Собко). ЗМІРИТИ СВОЇМ ЛІКТЕМ. *Один мій вчинок своїм ліктем змірив І мовиш: "Всякий це розчовпа"* (І. Франко). МІРЯТИ НА СВОЮ КЇЦУ МІРКУ. — *От не люблю, коли баби починають усе на свою куцу мірку міряти* (М. Стельмах).

302. МІРЯТИ ОДНІЄЮ МІРКОЮ (на одну мірку, на один аршин і т. ін.) *кого, рідше що. Оцінювати, характеризувати і т. ін. кого-, що-небудь однаково, без урахування індивідуальних особливостей; вважати однаковими. Він міряв усіх однією міркою, усіх вважав споживацькими, не-свідомими елементами* (Ю. Збанацький); — *От якого старого чоловіка — і то не пожалів... всіх на одну мірку міряєш* (Григорій Тютюнник). ВИМІРЯТИСЯ ОДНІЄЮ МІРКОЮ, І чесність теж повинна *вимірятися однією міркою* (С. Сартаков).

303. МІРЯТИ ОЧИМА (оком, поглядом) *кого, що. 1. Оглядати кого-, що-небудь, вдивляючись або оцінюючи. — Не пізнаєш мене? — міряючи очима, спитався Улас. — Господь тебе знає, хто ти* (Панас Мирний); — *Але погане ваше діло: не проїдете ярком. Парубок безпорадно міряє очима принаду далечні, що хвилясто простягалась за гнилою долиною* (М. Стельмах); *Старі жартують шахтарі, Новеньких оком міряючи: — От це нам три богатирі!* (П. Дорошко); *Партизани міряли малого поглядом і співчутливо раділи підрості* (Ю. Яновський); *Маковей міряв полядом шлях, стиха усміхався йому* (О. Гончар). МІРЯТИ ОЧИМА З ПІГ ДО ГОЛОВИ *кого. Селезньов спідлоба дивився на нього, міряв з пів до голови очима* (Панас Мирний).

2. якими (яким). Дивитися на кого-, що-небудь, виражаючи певні емоції (перв. негативні). *Тоді вона [Антопіна] міряла його злими очима. — Осел! Ви нічого не розумієте...* (М. Коцюбинський); *Сповненим ненависті поглядом міряє [Планида] парубка і всю лють свого тіла виштовхує в короткі шипіння: — Вишкребок! Злидень із битого шляху!* (М. Стельмах); *Мати повертається Вона міряє доньку довгим, нищівним поглядом* (3 газети).

304. МІРЯТИ ПО СОБІ *що і без додатка. Оцінювати, характеризувати і т. ін. кого-, що-небудь із свого погляду, за своїми критеріями, суб'єктивно. Друзі міряли по собі: хіба б вони соромилися ото співати, коли б мали який-такий слух?* (Ю. Яновський); *В тому, що Таня відразу ж поїде з ним, Федько не сумнівався й хвилини* *Міряв усе по собі* (А. Дімаров); — *Чого спекулянткою обзиває, чого по собі міряє?* (Є. Гуцало).

МІРЯТИСЯ

305. **МІРЯТИСЯ / ПОМІРЯТИСЯ СІЛОЮ** (силами) *перев. з ким.* Змагатися в чомусь з ким-небудь. Яснозорівська [футболіст] команда в останні роки була чемпіоном у районі і навіть їздила міряться силами у Черкаси (В. Минко); [Лотоцький:] Я хотів чесно міряться з тобою силами (І. Микитенко); На батьківщині Шекспіра ще не з'явилось драматургів, які могли б помірятися силою з великим предком і учителем (З журналу); [Норма:] Я готова помірятися силами з вашими шпигунами, містер Петерсон (Я. Галан); // Боротися, битися з ким-небудь. І не раз мірявся [Антоша] силою з найміцнішими парубками (М. Коцюбинський); Він пригадавав найтяжчі бої, в яких йому доводилося міряться силами з ворогом (С. Добровольський); Ці думки не лякали Козакова, а тільки заохочували, під'юджували швидше видертися туди [на висоту] і помірятися силами з ворогом (О. Гончар); // без додатка. Перевіряти свою спроможність у чомусь порівняно з іншими; випробувати себе. Вони, оці [двопудові] гирі, лежали на площі, і кожної неділі парубки ходили сюди міряться силою (М. Чабанівський); Нерідко на майдан .. сходилася молодь — випробувати себе, помірятися силами (З журналу). **МІРЯТИ СІЛИ.** Інші [юнаки] потому в борні виснажливим міряли сили, — В ньому найкращих борців переміг Ееріал нездоланний (Переклад Бориса Тепа).

306. **МІРЯТИСЯ / ПОМІРЯТИСЯ ЧУБАМИ, жарт.** Битися, не завдаючи противнику тілесних ушкоджень; боротися, чубитися. Надворі хлопці міряться чубами — хто кого переможе (З уси. мови).

МІСИТИ

307. **КРУТО ЗАМІС МІСИТИ.** Суворо, жорстоко діяти; вживати рішучих заходів. — Я змушений буду про його попередні вчинки сьогодні ж повідомити Наливайка. — Ох, пане... Як круто заміс місцете. Викликали-сте на рівну розмову, а погрожуєте підступами? (Іван Ле).

308. **МІСИТИ БОЛОТО** (багиб, багнюку і т. ін.). Йти, йхати, ходити по розмитій дорозі, по бездоріжжю. Підводи, за наказом фельдфебеля, перемістилися у хвіст колони і тепер поволеньки місили болото позаду (П. Козланюк); Хай знає, що всю зиму ці чоботи міситимуть тут багнюку (О. Гончар). **МІСИТИ НОГАМИ БАГНЮКУ.** Після відпочинку люди побадьорішали, дружесно місили ногами багнюку (Григорій Тютюнник).

309. **МІСИТИ В ГРЯЗЮЦІ** (в грязі, в болоті і т. ін.) кого. Несправедливо звинувачувати кого-небудь у чомусь, зводити наклепи на когось;

обмовляти, ганьбити і т. ін. Ось і почнуть дурні язики до небес піднімати Марка, а його місити в грязюці (М. Стельмах). **МІШАТИ З ГРЯЗЮКОЮ.** А коли якийсь горе-керівник мішає з грязюкою підлеглих.., цього іноді просто не помічають (Є. Дудар).

МІСТОК

310. **ПРОЛІГ МІСТОК** *перев. чого, який, між ким—чим.* Склалися, налагодилися якісь стосунки між ким-, чим-небудь. По-різному складася життя у цих двох таких несхожих зовні людей, і характером вони були наче несхожі, та чомусь проліг між ними місток взаємної довіри і симпатії (Ю. Бедзик).

МІСЦЕ

311. **БОЛЮЧЕ** (живіє, найбільючіше і т. ін.) **МІСЦЕ** *чис, у кого і без додатка.* Те, що найбільше турбує когось, що є причиною чийх-небудь переживань, неприємностей і т. ін. Ксьондз старався повернути бесіду на інше поле, бо йому неприємно було чути нарікання на члена корпорації, але гуцули попали на своє болюче місце (Г. Хоткевич); — Не дай Боже з хлопца пана! — примівка муляра вразила його в саме болюче місце: він був з хлопського роду і тепер, ставши "паном підмайстром", дуже стидався свого походження (І. Франко); Збори гудуть, як схвильований вулик: попала молодичка на болюче місце (В. Бабляк); — Ага, бачиш, що мої слова попали тобі в живе місце! — кричав він, сміючись (І. Франко); Земля була .. дошкулним місцем старого Плачиди (М. Стельмах).

312. **ВУЗЬКЕ МІСЦЕ** *перев. чого, в чому, на чому.* Найбільш слабка, відстала ділянка в чомусь, що потребує зусиль, посиленої уваги і т. ін. Дмитро знав добре роботу — на фрезерних верстатах, знав і вузькі місця цієї професії (П. Автимонов). **Висінництво** багаторічних трав є вузьким місцем розвитку кормової бази (З газети); Незважаючи на деякі вдосконалення, підземний транспорт на базатах шахтах все ще залишається вузьким місцем (З газети); Почали надходити замовлення в основному на вдосконалення існуючої техніки і технології, на розширення "вузьких місць" (З журналу).

313. **[І] МІСЦЕ ЗАСТИГЛО** *за ким—чим, по каму—чому.* Хтось безслідно зник, щось зникло. — Кумо, чогось ваш півень сьогодні не півя [не співав], чи не захворів? — Не півя і вже не запів, голубонько. Встаю рано, а за ним і за курми місце застигло (Ю. Мельничук); Вернули діти на селище, а по зозулі й місце застигло (С. Ковалів).

314. **МІСЦЕ ПІД СОНЦЕМ.** Певне стає вище в житті, в суспільстві і т. ін. — Як же так? —

вразжено допитувався Денисович.— А отак: раз сип попа, так немає тобі місця під сонцем! (А. Дімаров); Очевидно, саме цим [возвеличенням військових діянь Бонапарта] пояснюється секрет блискавичного вивіщення Мейсоньс, те, як легко йому вдалося зайняти місце під сонцем (М. Слабошпицький); Поезія Янки Купали змалювала величний образ працелюбного білоруського народу, який усвідомив свою роль в історичному процесі, своє право на місце під сонцем (3 газети); Місце під сонцем, яке вони посідають, їх поки що влаштує (3 журналу); Чим ближче фініш чемпіонату з футболу, тим цікавішою стає боротьба за "місце під сонцем" (3 газети).

315. НАСИДЖЕНЕ МІСЦЕ. 1. Будинок, квартира, населений пункт і т. ін., де хтось живе протягом тривалого часу. Іван Кіндратович давно міг переселитися... Та все якось жаль було розставатися з насидженим місцем (Д. Ткач); — Доживемо тут [на хуторі], Андрію, — радить Кирило, — чого міняти насиджене місце? (М. Олійник); Активізується й відчуває наближення весни в 'язь: не кваплячись, та все ж залишає "насиджені" місця. В цей час його можна, хоч і не без труднощів, підняти на закидачку з берега (3 газети).

2. жарт. Робота, на якій давно працюють, посада, яку тривалий час займають, і т. ін. Зрозуміти нове можна, лише змінюючи звичні позиції, точки зору. Але для цього необхідно знайти в собі сили й бажання полишити насиджене місце, з якого все, що відбувається довкруг, оцінюється в разі і назавжди утверджених масштабах (3 журналу). НАСИДЖЕНЕ МІСТЕЧКО. Іванові неохота кидати насиджене містечко, де перепадає фураж або жива котійка! (М. Рудь).

316. НЕ МІСЦЕ. 1. кому. Хто-небудь не повинен перебувати десь, серед когось. Йому тут не місце (3 усн. мови).

2. для чого, чому. Не годиться, не можна (говорити, робити щось, перебувати десь і т. ін.) [Саня:] Гарзд, гарзд, тут не місце для таких розмов... (Леся Українка).

317. ПОРОЖНЄ (пусте) МІСЦЕ, зневажл Той, від кого мало користі в роботі, з ким не рахуються і т. ін. Та він у колективі — порожнє місце (3 усн. мови).

318. СЛАБКЕ (слабє, вразливе і т. ін.) МІСЦЕ чис, кого, у кого і без додатка. Вада, слабкість. Цей мерзотник доти провокував Загайчука, ..поки не нациував слабого місця (Ірина Вільдс); Важко намацати у нього вразливе місце: хабарів не бере, .. закони та накази виконує (3 Тулуб); Не ідеал, с в нього свої вразливі місця. Але тим і приваблює цей герой, що він мовби вихоплений із життя (3 газети); Він намацував

хиткі місця партієрки, та ось вона зробила передбачений хід і разом зайшла переможним сміхом. — Шах! (Г. Коцюба); // у чому, чого Якийсь недолік у чомусь; брак. Батарей смилівише пристрілюються до гусениць [танка], ..шукають слабого місця в броні (Ю. Яновський); До замку сховалося кілька тисяч персидіан зі спалених передмість, але командант замку з огляду на недостатчу харчів вигнав їх. .. Вони дали знати облягаючим про слабі місця замку (І. Крип'якевич).

319. ТІПЛЕ МІСЦЕ, ірон. Порівняно легка або вигідна робота. Тепер кожен шукає собі теплого місця, з великими грішми (Панас Мирний); Вже другий рік десь їдуть [Варка], теплого місця шукає (Є. Кравченко); — Не можу ж я .. стати їхнім ворогом, або ж у мене є і тепле місце, і старі батьки (М. Стельмах); [Терешко:] А Грибок знайшов тепле місце — продавцем у кооперації влаштувався (М. Зарудний); [Дід Влас:] Байда-зайда. Сьогодні, Петре, він тут, а завтра повіявся шукати собі теплішого місця (Д. Бедзик). ТЕПЛЕНЬКЕ МІСЦЕ. Подбала [Лукія] про свого синочка: при конторі влаштує. Хіба ж не тепленьке місце? (О. Гончар); // Вигідна посада. ТІПЛЕ МІСТЕЧКО. Знають хотіли Зайця з теплого містечка (В. Іванович).

320. [ТІЛЬКИ] МІКРЕ МІСЦЕ ЛІШІЙЛОСЯ (залішнілося, зосталося і т. ін.). 1. від чого, рідше з чого. Що-небудь зникло, перестало існувати. — Загинеш ні за ципову душу, прикине якийсь шваб багнетом до землі, та й тільки мокре місце залишиться від того "патріотизму" (Ю. Збанацький); // Щось втратило цінність, вигляд і т. ін., зазнавши згубної дії кого-, чого-небудь. Ледь торкнулась [праскою] мереживної оздобы, — від неї лишилося мокре місце (3 газети); Від збірки оповідань тільки мокре місце лишилося. Бомбит її рецензент і зліва, і справа (3 газети); З їхньої схованки тільки мокре місце лишилося (3 усн. мови).

2. від кого. Хто-небудь зазнав поразки або загинув; перспало комусь. — А продовжуватиме баламутити людей, то викличемо з заводу робітників, і від вас тільки мокре місце залишиться (П. Кочура); — Згинь, маро, — стиснув зуби Одноконь. — Відійди, бо як повторю, то мокре місце од тебе зоспанеться (М. Олійник). МІКРОГО МІСЦЯ НЕ ЗАЛІШНІТЬСЯ. — Як шваркну з автомата — микрого місця не залишиться! (П. Загребський).

321. ТІЛЬКИ ТІПЛЕ МІСЦЕ ЛІШІЙЛОСЯ від кого—чого, жарт. Хтось несподівано, безслідно зник, щось зникло. Від зайця тільки тепле місце лишилося. В чоловіка образу затерпла душа (М. Стельмах); Чужі руки хазяйнували в

батьківському домі. Тільки місце тепле лишилось від коштовних скульптур (Ю. Збанацький). **ТІЛЬКИ МІСЦЕ ТІПЛЕ ЧИС.** Яків став у другій хаті, а Йосина... тільки місце його тепле! (Панас Мирний).

МІСЦІ

322. НА МІСЦІ. 1. Там, де постійно, звичайно перебуває, знаходиться або має бути хто-, що-небудь; там, де треба. Дарка збирала малину панам, ну, то вже, певне, й собі брала якийсь відсоток натурою на місці (Леся Українка); *Всі були на місці* (3 уси. мови). **НА СВОЄМУ МІСЦІ.** Ефективність мовлення багато в чому залежить від доречно, на своєму місці вжитого слова (Культура сл.).

2. зі сл. загинути, околіти і т. ін. Відразу, там же. — А молодиця як була, так і околіла на місці (Панас Мирний); *І раптом Маковейчик як біг, так і вкляк на місці* (О. Гончар). **3. чісму.** У чісмує становищі. — А я б на твоєму місці уже б мовчала, — обізвався Надя (Леся Українка); *Я б на твоєму місці добру скибку житняка вмовов з гарячою стравою...* (О. Гончар); *Пігловський на його [Матвія] місці за милу душу пригостив би [недруга] свинцевою начинкою, а Матвій чогось похажів* (М. Стельмах).

323. НА ПОРІЖНЬОМУ (пустому, голому) **МІСЦІ**, *перев. з дісл.* Не маючи бази, основи і т. ін. під собою; з нічого. Автор історичного роману *творить не на порожньому місці*, — він *залежить від свого матеріалу, реального ходу історичних подій* (3 журналу); Як і інші галузі економіки, електроенергетику більшість афризатських країн доводиться *створювати на пустому місці* (3 газети); *Тут все треба починати спочатку, на голому місці* (Ю. Збанацький); — *Не переживай, Артеме, миз з Клавою теж починали на голому місці, не було в нас, як кажуть, ні кола ні двора, а тепер нівроку* (П. Гуриєнко); *Хірокітійська культура з'являється на острові [на Кіпрі] розвинутою. Немас жодних ознак її еволюції. "На голому місці" одразу ж виникають великі поселення на багато тисяч чоловік* (3 журналу).

324. НА РІВНОМУ МІСЦІ. Без якихось видимих причин; безпідставно. Буквально "на рівному місці" важкий сухогруз в лоб, за нормальної видимості, таранить теплохід "Нахімов". Гинуть сотні людей (Б. Олійник); *Та що вже там говорити про високі конституційні норми, коли діючий закон змушує спотикатись, здавалося б, і на зовсім рівному місці* (3 журналу); // *Без труднощів; легко. На рівному місці нагрів державу на 276 карбованців* (3 журналу).

325. НА СВОЄМУ МІСЦІ. Хтось займається справою, відповідною його знанням, діловим якостям; розбирається в чомусь. *Всі вони на своєму місці, всі знають своє діло* (О. Гончар); — *А може, ви не на своєму місці?* Ольга відчула, що блідне. Це було жорстоко. Несправедливо. Образливо (П. Дорошко); — *Але й Рябокляч не на своєму місці, .. напівець зійшов чоловік* (А. Головка).

МІСЦЯ

326. З МІСЦЯ В КАР'ЄР. Не роздумуючи, не готуючись; відразу ж, негайно. *Іван, з місця в кар'єр, почав заповзято доводити Королевичу, що соціал-демократія це є партія* (Ю. Смолич); — *Звідси і почну — сказав собі Танюшкін. — Прямо з місця в кар'єр* (Ф. Бурлака); — *Що вам подобається? — не зрозумів мене Кук. — А от те, що ви з місця в кар'єр приступили до діла. — З місця в кар'єр? Гм... Цю справу, як той казав, треба розжувати* (М. Хвильовий); *Певеличкі новонароджені червоні клітини із кісткового мозку одразу ж потрапляють у центр судини і звідси з місця в кар'єр починають свій швидкий обертальний рух* (3 журналу).

327. НЕ ДО МІСЦЯ. 1. Не годиться, не підходить що-небудь; недоречний. *З твоїх листів я бачу, що ти тепло до мене ставишся. Мені здається, хоч слово — тепло — тут не до місця* (Ю. Яновський).

2. з дісл. Недоречно. — *Вас не дивус, що я напросилася у супутниці? — не до місця веселим голосям спитала вона* (Н. Тихий); *На дверях було намальовано якимсь "братухою" похабне обличчя, це було не до місця й різало очі* (М. Хвильовий).

328. НІ З МІСЦЯ. 1. Перухомий, переляканий і т. ін. Стала [Оксана] як укопана, як приросла до землі, ні з місця (Г. Квітка-Осноп'яніско); — *Ліворуч! Праворуч! А вони [учні] ні з місця, стоять наче вкопані, а потім враз вибухають реготом* (О. Гончар); // *Уживається як наказ не рухатись; стояти! — Ні з місця, кажу, — крикнув чоловік* (Панас Мирний); — *Ні з місця, гад! — кричить Рева* (Григорій Тютюнник).

2. Щось лишається в тому ж стані, що й раніше; не посувається ніяк. *Впряглися Лебідь, Рак і Щука Та й тягнуть воза хто куди. А віз — ні з місця, звісна штука, Даремні їхні всі труди* (А. Гарматюк); *Одне слово, ще рік, як день, пролетів, а справа ні з місця* (3 газети).

3. кого і без додатка. Неможливо примусити, умовити кого-небудь робити щось. — *Упертий він, ні з місця його, тільки головою крутить і знай одне мимрить: ні та й ні* (І. Цюпа).

МІСЯЦЬ

329. МЕДОВИЙ МІСЯЦЬ. 1. *перев. у кого, чий* Початок подружнього життя. Сказано: *медовий місяць* — солодище від усього на світі, — *пояснив Пацюк* (Паиас Мириий); — *Медовий місяць* нашого щасливого подружнього життя, і я .. в такому настрої (Г. Квітка-Осиков'яеико); *Пан Купа з Роксоланою* побралися недавно, — *тривав іще .. медовий місяць* (О. Ільченко); — *Як не кажить, а місяць у вас* [Катрі та Павла] *медовий*... (В. Кучер); // *Приємний, радісний і т. ін.* період у житті кого-небудь. — *Ти дуже радів, .. що життя твоє родинне — суцільний медовий місяць* (П. Колесник); *Настав тоді Нокентісві медовий місяць. Як вечір, так він і в хату* [до вдови] (Ю. Збанацький).

2. *чого.* Найкраща пора чого-небудь; період розквіту. — *Масмо медовий місяць українства, панно Софіє, га?* (Ю. Смолич); *Газет і журналів у медові місяці гетьманського захоплення владою було, мабуть, не менш, ніж у столиці світу — Парижі* (Грицько Григоренко); *Веселиться Гуляй-поле, справляє медовий місяць своєї свободи* (О. Гончар).

330. ЯК МІСЯЦЬ У НЕБІ, зі сл. одін. Уживається для підсилення зазначеного слова; зовсім один, самотній. — *Ми — це я, один, як місяць у небі* (М. Стельмах).

МІТЛУ

331. [ЯК] ПІД МІТЛУ, зі сл. забира́ти, підби́рати і т. ін. Нічого не залишаючи, акуратно, все підірва́. *І справді, машина беззвідмовно корилася людській волі, .. як під мітлу, забирала руду* (С. Чорнобривець); *Підбиралося з городів усе, як під мітлу* (З усн. мови); *В 1932 році хліб вивезли під мітлу. .. В 1933-му .. почався масовий мор людей* (З газети).

МІХ

332. ЯК (мов, на́че і т. ін.) КОВА́ЛЬСЬКИЙ МІХ, зі сл. сопі́ти, диха́ти і т. ін. Дуже шумно, важко і т. ін. *Він сопів, як ковальський міх, і ледве постіпав за Маланкою* (М. Коцюбинський); [Лейтенант:] *Ви промахнетесь, бо ви дихаєте, як ковальський міх* (І. Багмут); *Аж ось і підмайстер надійшов, фукаючи чогось, як ковальський міх* (І. Франко). — *Та й Сусана Уласівна не легенька. Чиста ступа! Йде по хаті, то аж поміст двигтить, а перейде через хату, то аж сопє, мов ковальський міх, — обізвалася писарша* (І. Нечуй-Левицький); *Перебіжить греблю* [Гадючиха] — *вже й сопє, паче ковальський міх!* (О. Коииский); *Як говорить [дячиха], то сопє, паче ковальський міх* (І. Нечуй-Левицький). ЯК

ТРИ МІХИ. *Гонить Аниця сліпу кобилу, кобила сопє, як три міхи* (Л. Мартович).

МІШКА

333. ЯК (мов, ні́би і т. ін.) З МІШКА́ (з ла́н-туха), зі сл. сипа́ти, сипа́тися. Невпинно, безперервно, щедро і т. ін.; у великій кількості. [Канупірі:] *Слухаш-слухаш його, .. а він сипє* [сипле] *та й сипє* [слова], *як з мішка* (М. Кропивницький); *У той день вони [рекорди] сипалися, як із мішка* (В. Собко); *А питання так і сиплються, мов з мішка, і не всяк їм дасть раду* (І. Цюпа); *Де-не-де тротуар чистили від снігу, хоч згорі, мов з мішка, сипався новий* (М. Томчаний); — *Доведу він тебе цими віршами, сипле, як із лантуха* (З газети). НІ́БИ ГОРІ́Х З МІШКА́. *Ідеї сипалися з Бориса Павловича, ніби горох з мішка* (В. Дрозд).

МІШКИ

334. ТРИ МІШКІ ГРЕЧА́НОЇ ВО́ВНИ [і та] ВСІ НЕПОВ́НІ. 1. зі сл. наговори́ти, на́казати і т. ін., *жарт.* Багато зайвого, несерйозного, несуттєвого і т. ін.; небилиці. — *Оцеї панчи наговорить три мішки гречаної вовни!* (І. Нечуй-Левицький); [Проня:] *Що ви мене соромите? Що ви тут наказали, — три мішки гречаної вовни?* (М. Старицький); — *Ну, годі вже мені пацуквати: наговорив гречаної я вовни аж три мішки...* (М. Драй-Хмара); *Хай нічого путнього не сказано, хай наверзли вони один одному по три мішки гречаної вовни, то хіба ж Федір Іполитович не побадьорішав од цього?* (Ю. Шовкопляс); — *Та не слухайте гомонську бабу!* Вона вам наговорить три мішки гречаної вовни і всі неповні! — *гримнув на жінку Іван Бондар* (М. Стельмах). ТРИ МІШКІ УСЯ́ЧИНИ. — *Наговорили, набалакали вам три мішки усячини про мене?* (М. Стельмах). АЖ СТО МІШКІВ ТІЄЇ ВО́ВНИ. *Ввірвався, наговорив аж сто мішків тієї вовни...* (Василь Шевчук).

2. зі сл. добра́, бага́тства і под., *зневажл.* Зовсім небагато. *Багатства там — три мішки гречаної вовни* (І. Микитейко). ТРИ МІШКІ ГРЕЧА́НОЇ ВО́ВНИ, ТА ВСІ ТРИ ТЕПЕ́Р НЕПОВ́НІ. — *Він же злидар. А в мене — всякого добра...* — *Ото то...* Три мішки гречаної вовни, та всі три тепер неповні (І. Микитенко).

МІШОК

335. ГРОШОВИ́Й (золоті́й) МІШО́К. Капітал, багатство. *Пишна галерея прихильників і служок грошового мішка, .. фанатиків збагачення* вийшли з-під пера Тобілевича (М. Рильський); *Поет-демократ славить вільні взаємини між людьми, не залежні .. від грошового мішка* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка); — *За їхніми*

стинами стоять господарі золотих мішків (В. Більшак).

336. **МІШОК МІШКОМ**, *жарт. 1. ірон.* Огрядна, неповоротка і т. ін. постать люднини. Ну й фігура, мішок мішком іде (3 усьн. мови).

2. Завеликий одяг, що не прилягає до тіла і робить постать незграбною. Не сукня, а мішок мішком (3 усьн. мови); Пальто — мішок мішком (3 усьн. мови).

3. зі сл. шійти, пошійти і т. ін. Незугарно, погано, досить просто і т. ін. — Ось подивіться!.. матерія гарна, а пошита [блужка] — мішок мішком (Лесья Українка).

337. **ЯК (мов, немів і т. ін.) МІШОК РОЗВ'ЯЗВСЯ** *перев. з чим, жарт.* Дуже багато чого-небудь. Мов розв'язався мішок із гамором: крик, зик, пискотня... (С. Васильченко); Немов мішок розв'язався з усякими виговорами і іншими прикростями, що так і сипалися (І. Франко).

МЛИН

338. **ЯК МЛИН МЕЛЕ**, зі сл. говорити, таратбрити і под., *зневажл.* Не думаючи, не розбираючись, швидко, беззмістовно і т. ін. — Скоріше Тересва попливе назад, аніж якась інша партія, крім аграрної, вам [селянам] допоможе... — Говорить, як млин меле! — звідкись почув Яків. Пронісся сміх (І. Чендей).

МЛІТИ

339. **МЛІТИ ДУШЕЮ** (серцем). 1. за кого—що і без додатка. Уболівати за кого-, що-небудь; переживати. — Сюди, туди — аж воли мої в гречці. І, лихо!.. що ж це буде! — млію душею (А. Тесленко); Вночі не спить [Катря], його [дитя] дозглядає, ведень серцем за його [нього] мліє, коли робота одірве від його на яку хвилину (Панас Мирний). **ПОМЛІТИ** (попомліти) **ДУШЕЮ** (тривалий час). Скільки наплакалась [Надія], потім набідувалась, скільки душею помліла (Я. Баш); Попомлів же він тоді за них [пісні] душею (Панас Мирний).

2. Відчувати страх; боятися. Мала пацієнтка мліла душею перед дверима лікаря (3 усьн. мови); попомліти душею від СТРАХУ (тривалий час). Хай трохи попомліє [Пнлипка] душею від страху, а як засне, перестиге (Панас Мирний).

МОВА

340. **ЕЗОПІВСЬКА МОВА**, *книжн.* Замаскований спосіб висловлення думок з натяжками і недомовками. Побіг [Крайнюк] дзвонити до Гортищенка. Ледве знайшов його і езопівською мовою, натяжками домігся згоди, що полковник вислухас наодинці обох своїх розвідників і прихильно поставиться до їхнього прохання (В. Кучер);

— Здається, вчорашній запис треба більше прикрити езопівською мовою (М. Стельмах); Здавлений цензурними лежачими, Чернишевський змушений був вдаватися до езопівської мови (Життя і тв. Т. Г. Шевченка); Прийоми езопівської мови в підцензурних творах класиків дуже різноманітні і гнучкі (3 журналу). **ЕЗОПОВА МОВА**. У наш час, звичайно, відпала потреба в езопівській мові. Але в байці зберігаються вироблені народною творчістю гнучкі алегоричні засоби (3 газети).

341. **ЗАХОДИТЬ / ЗАЙШЛА МОВА** *про кого—що.* Починають говорити про кого-, що-небудь. Як де заходила мова про віру, то він не ховав своїх думок (Лесья Українка); Між братами ще ніколи серйозно не заходила мова про дічат (М. Стельмах); Сперечався [Артем] з Павлом, про що б не зайшла мова (А. Головка); Зайшла мова про неї, про Вутаньку. — Красовита молодиця, — почав хухорбастиий .. інженер з електростанції (О. Гончар).

342. **ІНША МОВА**. Уживається для враження схвалення чогось; зовсім не те, що було; не так, як було, а краще. — Гаразд, на завтра вивчу. — Оце інша мова. Це слово мужчини (О. Гончар). **ІНШИЙ МАКАР**, *жарт.* — А скажеш, де золото? — Скажу! — Оце інший Макар! — зрадів високий (А. Дімаров).

343. **МОВА (розмова) КОРОТКА** *перев. у кого, з ким.* Хтось рішуче діє в певних обставинах; не церемониться, не рахується з ким-небудь. — У нас, знаєте, мова коротка, — креснув офіцера поглядом Баржак. — Хто не схили голову перед працею — тому нахилимо (О. Гончар). — Треба, щоб так боялись нас всі оті спекулянти та проїди різні, щоб аж дух із них геть. З спекулянтами розмова коротка (Ю. Збанацький).

344. **[НАЧЕ (неначе, ніби і т. ін.)] ВІДНЯЛАСЯ МОВА** *у кого.* Хтось від хвнювання, радості і т. ін. не може говорити; мовчнть, замовк. Якійсь час він мовчав, паче в нього віднялася мова (Д. Бедзик).

345. **СПІЛЬНА МОВА**. Взаєморозуміння між ким-небудь. Між ними не було спільної мови (3 усьн. мови); // Те, що зближує, з'єднує людей. [Черинця:] У всіх людей одна є спільна мова — Братерська любов (Лесья Українка).

МОВИ

346. **ТІЛЬКИ Й МОВИ** *перев. у кого, про кого—що, за кого—що.* Хто-небудь говорить виключно про когось або про щось. — Дам тебе [панночку] за князя чи за графа. Та тільки в них і мови було, що князі та пани вельможні (Марко Вовчок); Тільки й мови було, що про ту кралю мальовану (Переклад М. Лукаша). **ТІЛЬКИ Й**

РОЗМОВИ. У селі... тепер — тільки й було розмови, що за церквю, за монастирі (І. Нечуй-Левицький).

МОВИТИ

347. ДО СЛОВА МОВИТИ. Уживається для вираження наміру принагідно щось сказати; варто зазначити. *До слова мовити, як не прикро, але сучасні драматурги, за невеликим виключенням [винятком], ще не створили в своїх п'єсах образів, рівних творінням наших класиків за силою соціального викривлення й художньої виразності* (З глибини душі).

348. ПІЧОГО МОВИТИ. Уживається для вираження незадоволення, обурення, захоплення і т. ін. з приводу чого-небудь; безперечно. — *Від самого рання пічого не їв, а тепер чкай на стелі, поки тебе пустять у хату! Пічого мовити — миле життя* (М. Коцюбинський).

349. ПРАВДУ МОВИТИ (мовлячи). Уживається для підкреслення істинності того, про що йдеться, правдивості висловлювання; насправді. — *Та й сам я — мовити правду — не хотів би більш підійматись на ноги. Бог знає, чи трапиться вдруге так гарно вкласитись спати* (П. Куліш); — *Правду мовити, я не від того, щоб показати вам дещо* (Ю. Смолич); *Він, правду мовлячи, не почував ніякої охоти вчитися гри на фортеп'яні [фортепіано]* (І. Франко).

МОВЧАНКА

350. ГРОБОВА́ (могільна, мертва) МОВЧАНКА. Відсутність звуків людської мови; абсолютна тиша. *Кілька хвиль стояла в залі гробова мовчанка* (І. Франко); — *Восьма камера зустрічає нас [в'язнів] могильною мовчанкою. Вона порожня* (Ю. Збанацький); *Мертва мовчанка залягла над усім товариством після твоєї пісні* (І. Франко).

МОВЧИ

351. МОВЧІЙ ТА ДНІШ, жарт. Уживається як порада кому-небудь вести себе спокійно, нічим не виявляти себе; сиди тихо. — *Викинь лиш дур з голови; удар лихом об землю, — мовчи та днш!* (І. Котляревський); — *Ні, козаче, викинь із голови, щоб відсіля втекти Мовчи та днш, а то щоб й тебе на покишту не покришили* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Пішла між рибами про неї [Щуку] всюди слава. Сміються всі, карасики найбільш: "Догрлася! Тепер мовчи та днш, Безхвостая проява!"* (Л. Глібов). **ЦНЬ ТА ДНШ.** Є ситуація, коли краще тійно усмішки прикритись, прикусити язика, або, як дехто каже з камишанських: *цить та днш* (О. Гончар).

МОГИЛА

352. [СНРА́] МОГІЛА УЗЯЛА́ (прийняла, забрала і т. ін.) кого. Когось нема вже серед живих; хтось помер. *Гей, одполітки, чи й вам так болить часом серце? Та дс! — Тих узяла могила, а ршита замкнулася в багтах поважної старості* (Ю. Яновський); *Дуже мучилась Маруся, бо вірно любила, Прийняла, сердсину, скоро Сиряя могила* (Укр. поети-романтики..).

353. ХІБА́ ЩО (тільки) МОГІЛА ВІПРАВІТЬ кого. Хтось залишиться таким, як є, не стане кращим; ніщо не змінить когось. *Михайло спохмурнів. "Ні, таки цього Івана, мабуть, хіба що могила виправить"* (Ю. Збанацький); — *Ні, його, мабуть, тільки могила виправить, — зітхнув Цигай* (Я. Баш). **ГОРБАТОГО [ЛІШНІ] МОГІЛА ВІПРАВІТЬ** (справить, віпростас). Люди дивились на таке життя [Чіпки] та хитали головами. — *Ні вже: не буде добра з такого! Горбатого могила виправить...* (Панас Мирний); *Ну ж і пришпарили йому.. Але боюсь, що горбатого могила справить* (В. Речмедін); *Ігор заходився визнавати зашкарбулу батькову душу з прірви старечого песимізму. ..Ні рази й думки не майнуло махнути на батька рукою: ну, що, мовляв, я можу, коли горбатого лише могила випростас?* (Ю. Шовкопляс). **[ГОРБАТОГО] І МОГІЛА НЕ ВІПРАВІТЬ** (не справить). Негідника, мабуть, і могила не виправить (Зусн. мови); — *Горбатого і могила не виправить, — похитала головою Кульбачиха* (О. Іваненко); [Нечніпр:] — *Горбатого і могила не справить. ..Дівчача натура усяди однаковісенька* (Г. Квітка-Основ'яненко).

354. ЯК МОГІЛА, зі сл. мовчати. Уживається для підсилення значення слова; стійко. [Адам:] *Жадного [жодного] слова не можуть видобути з нього. Мовчить, як могила* (Мирослав Ірчан); — *Женю, ти нас знаєш: раз мовчати, то будемо, як могила, ге? — відповів за всіх Тарас* (Ю. Мокрієв).

МОГИЛИ

355. [АЖ] ДО [САМОЇ] МОГІЛИ. Протягом усього життя, до кінця свого життя; завжди. — *Я Омеляну Овсійовичу завдячувавиму до могили, — бив себе кулаком у груди Федір* (В. Логвиненко); *За юних літ Нам видиться видимий світ Так свіжо, як його б хотіли Ми бачити аж до могили* (М. Рильський); *// із запереч. Ніколи. — Взяти ми, Мар'яно, мос серце, і не буде йому покою до самої могили* (С. Васильченко); *Дитина навчався книжної мови з свого журналу, памалу звикав до цієї мови, вона потроху стає йому "його мовою", і ця мова не забувається аж до могили* (Рідна мова).

МОГИЛІ

356. ОБОМА НОГАМИ ВЖЕ В МОГИЛІ.

Такий, що скоро помре; безнадійно хворий, немичний. [Мати:] *Петро он обома ногами вже в могили, а й той перед ними [фашинстамн] шапки не зняв, не схилив голови* (Ю. Збанацький).

357. ЯК (мов, неначе і т. ін.) У МОГИЛІ.

1. Тихо, сумно і т. ін. *Сиділи мовчки, у хаті було як у могилі* (3 газети).

2. зі сл. тїх о. Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже, надзвичайно тихо. *У Карпа заболіли руки від щирого вибивання [у двері]... А кругом тихо, як у могилі* (Панас Мирний); *На якусь мить стало тихо, як у могилі* (О. Гончар); *Ось він [співець] руку здійняв, в ту ж хвилину стало тихо, неначе в могилі* (Леся Українка).

МОГТИ

358. НЕ МОГТИ ВІДІРВАТИ ОЧЕЙ від

кого—чого. Пильно, з інтересом дивитися на кого-, що-небудь; милуватися кимсь, чимсь. *І доки дівчина розмовляла з Герасимом, Ярема не міг відірвати від неї очей* (П. Кочура); *Не могла [Варвара] одірвати очей від гамірливої вулиці* (В. Кучер).

359. НЕ МОГТИ [Й] ХАТИ ПЕРЕЙТИ.

Бути дуже слабим, хворим, немичним. *Годі, я не можу й хати перейти* (Олександр Олесь).

МОДА

360. ЩО [ЦЕ] ЗА МОДА [ПШЛІ].

Уживається для вираження несхвалення чогось, незадоволення ким-, чим-небудь. *І що це за мода пішла: не встигнеш босоніж вискокочити з хати, як одразу сварять, а то й духопелять тебе* (М. Стельмах).

МОДІ

361. У МОДІ. Має загальне визнання хто-,

що-небудь; популярний, поширений. *Видно, справді, у вас в Галичині "жіноче питання" дуже в моді тепер* (Леся Українка); *У нас тепер в моді "Пісня капітанів"* (Ю. Яновський); *у великій моді* (Г. Квітка-Основ'яненко); // *Цінується щось. — Це колись, коли людям робити не було часу, кохання в моді було... Лицарі там одне одного списали за дам штрикали, а тепер якби хто за дівчину побився — сама дурнем назвала б! Не та доба* (В. Підмогильний).

МОЖЕ

362. МІСЦЯ СОБІ ЗІГРІТИ НЕ МОЖЕ,

жарт. Не затримується довго десь, на чомусь, у чомусь (про кого-небудь). *З'ясуємо, що таке "невстояний" автор. Це такий автор, що в жодному жанрі місця собі зігріти не може* (3 газети).

363. МОЖЕ ВОЛІВІ (волу) РОГІ СКРУ-

ТИТИ, фам. Дужий, сильний і т. ін. (про людину). *Наталка глянула на свої худі, тоненькі руки і зітхнула. Справді, їй не рівнятися з дужою і відчайдушною Параскою, що може воліві роги скрутити* (С. Добровольський).

364. НЕ МОЖЕ БУТИ [Й] МОВИ про що.

Уживається для вираження неможливості здійснити, досягти і т. ін. чогось; не варто говорити і навіть думати про щось. — *Про марш до першопрестольної [першопрестольної] поки що не може бути й мови. Ждіть* (О. Гончар); *Про те, щоб взяти перевал в лоб, не могло бути й мови* (О. Гончар); *Здіймали [комарі] такий дзвін, .. що ні про який сон не могло бути й мови* (Ю. Збанацький).

МОЗОК

365. КУРЯЧИЙ МОЗОК у кого, ірон.

Хтось нерозумний, нетямущий і т. ін. — *А ви й не розібрали? Бодай же вас, який у вас курячий мозок!* (Б. Грінченко); — *Курячий же в тебе, пане Петре, мозок: не зовсім ти пішов по батькові* (П. Куліш).

МОЗОЛИТИ

366. МОЗОЛИТИ ОЧІ кому.

1. Постійно або часто перебувати десь; набридати кому-небудь своєю присутністю. *Навіть і очей вам своєю персоною не буду мозолити! ..Прощавайте, Настасіє Андріївно!* (Олена Пчілка); *Мозолить там очі усім, набрида* (С. Олійник); [Боб (салахнує):] *Я не мозолитиму вам більше очей, прекрасна леді!* (Я. Галан); [Мокрнна:] *Хтось заколе ворога вилами або пришибне [прнб'є] колом. А на тобі все скротиться [позначиться], коли будеш мозолити їм очі в селі* (П. Козланюк); // *З'являться де-небудь, зустрічатися з кимсь. Він, як видно, не має наміру мозолити людям очі. Сидить дома* (А. Голловко); *Головне ж, не часто з людьми зустрічався, не мозолив без потреби їм очі* (І. Гончаренко). 2. Набридати своїм виглядом, заважати (про речі). *Стільці так мозолять йому [дідку] очі, що він кричить до Оксани* (І. Драч).

367. МОЗОЛИТИ РҮКИ, зневажл.

Займатися фізичною працею; працювати. *ПОМОЗОЛИТИ СВОЇ НІЖНІ РҮЧКИ.* — *Чули? ..Наш зоотехнік сам доглядає і доїть корову. — Нехай помозолить свої ніжні ручки, — кепкувала Химка* (С. Добровольський).

368. МОЗОЛИТИ [СВІЙ (свог)] ЯЗІК

(язнкá), зневажл. Говорити багато зайвого, несуттєвого; базікати. *Даремно язик свій мозолив оратор* (3 газети); *Як би там не мозолили свої язики, але політика .. і далі йтиме* (Ю. Мельничук)!

МОЗОЛЯМИ

369. КРИВАВИМИ МОЗОЛЯМИ, зі сл. заробляти, зводити і т. ін. Важкою, наполегливою, виснажливою працею; тяжко. [Кряж:] *На що плонує? На що? На те, що кривавими мозолями, серцем зводили на своїй землі?* (М. Зарудний).

МОКРЕ

370. ЯК (на́че, пі́би і т. ін.) МО́КРЕ (рі́дше ме́рзле) ГОРІ́ТЬ, перев. з дісл. 1. Дуже повільно, мляво, не поспішаючи і т. ін. (робити що-небудь). *"Катре! — кажу їй, — так ти діло робиш, голубко, як мокре горить!"* (Марко Вовчок); *І на полі .. жне — як мокре горить: вже й я, жінка, а понажинаю більше* (А. Кримський); *Працювали вони, як мокре горить, а вільний від роботи час витрачали на якісь комбінації* (С. Тельнюк); *В тому ж темпі, як мерзле горить, — взялися заводу лагодити риштовання* (О. Гончар).

2. Без бажання, неохоче, абияк, погано (робити щось). Вчилась [Настуся], як мокре горить; вчилась коли сама хотіла (І. Нечуй-Левицький); *Запвзятий та ретельний колись, тепер він домашню роботу .. робить, як мокре горить* (А. Ішук); *На лісозаводі Станіслава Крапивницького нічна зміна працювала, як мерзле горить* (С. Чорнобривець). ЯК МО́КРЕ ГОРІ́ЛО, Почав свою трудову біографію Карпов не блискуче. Працював, як мокре горіло (3 газети).

3. Повільно, погано і т. ін. (щось відбувається, проходить, робиться тощо). Чогось у нас робота йде мляво, як мокре горить (І. Нечуй-Левицький); *— Щось у вас робота йде, як мокре горить, — зауважив він* (Г. Коцюба); *— І не гоїться? — Потроху, як мокре горить* (С. Добровольський); *Справи .. ідуть так, як мокре горить* (Ю. Збанацький).

4. перев. зі сл. робіт а. Без затрати належних зусиль; повільний, недбалий і т. ін. Юнак уже почав роботу, вже щось фрезерував, але хіба то була робота: ніби мокре горить (3 газети).

МОЛИТИ

371. СЛЮ́ЗО́АМИ (слі́зьми, слі́зно) МО́ЛИТИ кого і без додатка. Дуже просити кого-небудь про щось. Він радніший би був просити.., слю́зами мо́лити, аби тільки забути те, що було (Панас Мирний).

МОЛИТИСЯ

372. МО́ЛИТИСЯ СКЛЯ́НОМУ БО́ГОВИ (бо́гу), жарт. Випивати, пиячити. Підіріс [бурсак] — давай мо́литися скля́ному бо́гові... (Панас Мирний).

373. Я́К БО́ГУ (Бо́гові) МО́ЛИТИСЯ / ПОМО́ЛИТИСЯ. Приємно, радісно, легко і т. ін.

(щось робити). *Та це їй як Богові мо́литися* (3 журналу).

МОЛОДИЙ

374. МОЛОДИ́Й ТА ЗЕЛЁ́НИЙ, жарт. Який не пабув ще життєвого досвіду; недосвідчений, юний і т. ін. Секретар зміряв його [Чіпку] з голови до ніг своїм мишачим поглядом, котрий, здавалось, казав: *"Ой, який же ти молодий та зелений!"* (Панас Мирний); *— Ви ж ще молодіця хоч куди! — Та вже ж! Молода та зелена!* (Дніпрова Чайка); *Недавно заморозили найвищу нагороду. .. не послухав* (Богдан) *молоду та зелену головоху* (В. Большак). МОЛОДИ́Й [ЩЕ], ЗЕЛЁ́НИЙ. [Горнов:] *Ти скрізь бачиш одні квіточки та ясне сонечко. Сказано: молоде, зелене!* (М. Кропивницький); *— Назару Івановичу ще рано таку відповідальність на себе брати, молодий ще, зелений* (Ю. Збанацький).

375. МОЛОДИ́Й, ТА РА́ННІЙ. Не за віком досвідчений, знаючий, здібний і т. ін. — *Файні хлопці, — зауважує один, дивлячись услід офіцерам — Замолоді тільки. — Молоді, та ранні* (О. Гончар); *— Гайворон у вас молодий, та ранній. За словом у кишеню не лізе, — сказав Бунчук* (М. Зарудний).

МОЛОДІСТЬ

376. ДРУ́ГА МО́ЛОДІСТЬ. 1. Приплив нових сил, творче піднесення у людини поважного віку. *То були щасливі дні її другої молодості* (3 газети).

2. перен. Новий період розквіту чого-небудь. Стародавня наука — хімія зараз переживає другу молодість, яка вже ознаменувалася каскадом справді фантастичних відкриттів (3 журналу); *3 пуском швидкісної лінії до патріарха електричного транспорту [трамвая] ніби прийде друга молодість* (3 газети); *// Оновлення чогось. Обробка різними хімічними сумішами в спеціальних автоматах, як чарівна паличка, приносить речам "другу молодість"* (3 газети).

377. МО́ЛОДІСТЬ ГРА́Є у кого і без додатка, жарт. Хтось дуже енергійний, непосидячий, перозсудливий і т. ін. Його [чоловіка] ніколи ніщо не задовольняло. Спершу думала — молодість грає, з часом усе вляжеться. Еге ж! Он уже за сорок п'ятий перевалило, а він аніскілечки не змінився (М. Ю. Тарновський).

МОЛОДОСТІ

378. НЕ ПЕРШО́Ї МО́ЛОДОСТІ, жарт. Не дуже молодий. Ця Парася Георгіївна — особа не першої молодості, мріє про шлюб, якого досі чомусь так і не звідала.., сидить, як мишка, у тім відгородженім блазенькою ширмою закутку,

поклашує на рахівниці... (О. Гончар); Вона була вже не першою молодості (З усн. мови).

МОЛОКО

379. АЖ МОЛОКО КІСНЕ, *перев. зі сл. глянути, дивитися і т. ін.* Стає неприємно, моторошно. Гляне, аж молоко кисне (Укр. присл.); — Яка вона гарна! — закинула молодичка. — Поможеться, що гарна! — гукнув Назар, — коли дивиться так, що аж молоко кисне! (Марко Вовчок); Ну, та й погань, Боже крий!.. Глянеш — молоко аж кисне... (І. Франко); — О, дивиться жалібно, аж молоко кисне (Є. Гуцало). МОЛОКО КІСНЕ ВІД ОЧЕЙ ЧИХ. — В мене свекруха люта змія... як гляне, то од її очей молоко кисне (І. Нечуй-Левицький).

380. ПО МОЛОКО, *перев. зі сл. ітй, пітй і под.* Мимо цілі. [Маша:] Промазала? [Валя (коло мішені, махнула прапорцем):] По молоко! (І. Микитенко); [Комаренко:] — Ну, хто стане зараз заздрити Ковалю? Три ракети пішли по молоко (В. Собко); Ще сантиметр ліворуч — і куля пішла б "по молоко" (І. Багмут); Гатила куля за кулею в чисте небо, "по молоко" (Ю. Смолич).

381. ПТАШИНЕ (рідше пташ'яче) МОЛОКО, *жарт.* 1. Щось найсмачніше, найприємніше, найбільш бажане. На його весіллі, розповідали гостроязикі, навіть пташине молоко було (М. Стелмак); // зі сл. дістати, доб'ути і т. ін. Все, що завгодно; будь-що. Все їй дістане [батько], все добуде, хоч пташиного молока (О. Гончар); — У вас такі друзі, що й пташиного молока дістануть (В. Речмедін).

2. з дісл. за бажа́ти, захоті́ти і т. ін. Те, чого й на світі немає; щось зовсім неможливе. [Андрійко (до Анички):] А я тобі подам усе.., аби ти й пташачого молока забажала (Л. Мартович).

382. [ЩЕ] [МАТЕРИНЕ] МОЛОКО НА ГУБАХ НЕ ОБСОХЛО (рідше не висохло) *у кого, рідко кому і без додатка, зневажл. або жарт.* Хтось дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін. Ще молоко на губах не обсохло, а він жени́тися задумав! (Укр. присл.); В іншого материне молоко на губах не обсохло, а воно верзе: "Пекла нема.." (О. Кониський); [Харлампій:] Ще у вас, панно, молоко на губах не обсохло, щоб на мене лаяти (М. Старицький); — Молоко ще у вас на губах не обсохло, а збираєтесь учити мене! (О. Донченко); Почала з того, що Залужний, мовляв, молодий.., що в нього ще молоко на губах не обсохло, а він вигадає якусь свою "педагогіку" та "методику" (Ю. Збанацький); — Не хочемо Кукубенка. Рано йому ще! — Молоко ще на губах не висохло (О. Довженко); — Теж мені хазяїн! Ще материне молоко на губах не висохло, а вже й собі свого носа сунеш

(П. Резніков). [ЩЕ] [МАТЕРИНЕ (матерне)] МОЛОКО НЕ ОБСОХЛО КОЛО ГУБІВ. Мирон, аби згадали про невістку, каже: "Ще молоко не обсохло коло губів" (Панас Мирний); Молоко материне коло губів ще не обсохло, а вона [Наталія] вже й з паничами (Панас Мирний); [Павук:] Матерне молоко коло губів не обсохло, блазнем блазень, а базіка (Панас Мирний). ПІД ВУСАМИ НЕ ОБСОХЛО МОЛОКО. А в самого під вусами не обсохло молоко (В. Бичко). [ЩЕ] [МАТЕРИНЕ] МОЛОКО НА ГУБАХ. Хто його послухає? Як у нього материне молоко на губах (І. Микитенко); Жених! Молоко на губах (Л. Дмитерко); — Прийде, бувало, з курсів — ще молоко на губах, і роби з нього людину, спеціаліста (Б. Олійник). [ЩЕ] З МОЛОКОМ НА ГУБАХ. Йосель не тільки студентка з молоком на губах між поставити руба в питаннях філософії (Г. Хоткевич); — Ти що, лайдаку такий, ще з молоком на губах і вже грашися з вогнем? (П. Козланок).

383. ЯК МОЛОКО ТА КРОВ. Здоровий, з рум'янцем на щоках (про людину). Я рад сердечно, Що бачу пана, як молоко та кров, Глянь, як поглаждали... (Д. Білоус).

МОЛОКОМ

384. З МОЛОКОМ МАТЕРІ, з дісл. Від народження, з перших днів життя. Пісня входить в духовне єство з молоком матері (А. Малишко); Я — українець. З молоком своєї матері, з коліски Я мову взяв (І. Нехода); Набагато ціліснішими, яснішими бачаться М. Славинському етичні начала молододі прози, бо те, що передається з молоком матері, виховується з дитинства (З газети). З МОЛОКОМ. Що мати з молоком .. передає нам, те й понесемо ми в світ (Рідна мова).

МОЛОТИ

385. МОЛОТИ ЯЗИКОМ, *зневажл.* 1. Говорити, висловлюватися, розбалакувати. А Лушня за те, що добре вміє язиком молоти, частує товариство, примовляючи: "Щоб пани здорові були, щоб нам худібки прибдали!" (Панас Мирний); Язиком уміє, мабуть, той телячень молоти (В. Більшак); — Та що тут розповідати, — змахує рукою дід. — Самі пусті слова. Даремно тільки молоти язиком (Ю. Збанацький). ЗАМОЛО́ТИ ЯЗИКОМ. — Я вже так дбаю, так дбаю про ваше добро, що й Господи! — замолов язиком Юруш (І. Нечуй-Левицький); // Багато, довго говорити. І ляскають, доки язик не стане колом. І не тільки жінки — у них, кажуть, звичка молоти язиком природжена, — а й чоловіки (М. Рудь); [Одарка (підвела очі):] Та хоч ти собі що хочеш вигадаєш, мели собі язиком, скільки влізе, а мені аж нічого сінько!.. (М. Кропивницький). НАМОЛО́ТИ ЯЗИКОМ.

Памоловши *язиком* досхочу, він, нарешті, пішов нагору до канцелярії, де знайшов поручника Лукаша (Переклад С. Масляка). **ПОМОЛОТІТИ** *язиком*. Обидві вони, і Люда й Аниська, люблять помолотити *язиком*... (Л. Первомайський).

2. Вести несерйозні розмови, займатися пустими балачками; базікати. В житті потрібно щось уміти, *А не молотити язиком* (С. Воскресенко); — *Знаю, що ти не з добра мелеш язиком*, не хочеш згадувати про дот (З газети). **МОЛОТІТИ** *язиком* **НЕБИЛІЦІ**. — Він уже другий день *меле язиком небиліці у хаті* (П. Козланюк). **МОЛОТІТИ**, *ЩО ПІА ЯЗІК ПАВЕРІЄТЬСЯ*. Не перевелись ще люди, у котрих слово українське не на те тільки, щоб *молотити* ні в дрова, ні в тріски, *що на язик паверієнься* (І. Франко).

3. Говорити швидко, безупинно і т. ін. *Шарлота* .. голосно *молотила язиком* [по-французьки], розкидала руками, вигиналася (Л. Мартович). **МОЛОТІТИ** *язиком*, **ПІБНІ** **МЛІНИ**. Вальчиха розгортала стрічки, *молотила язиком, піби млини*, та вихвалювала свій крам (І. Нечуй-Левицький).

МОЛОТИТИ

386. МОЛОТІТИ **ЗУБАМИ** (язиком), *зневажл.* Говорити непотрібне. — *Йі за тоту [ту] політику вигнали з гімназії, а вона .. молотить і далі язиком* (Д. Бедзик). **ЗУБОМ** **МОЛОТІТИ**. — *Раз робити, так робити, а не зубом молотити...* Кидай свою сигару та берімося за пилку... (В. Кучер). **МОЛОТІТИ** *язиком*, *як ціпом*. Вона, як ціпом, *молотить і далі язиком* (Д. Бедзик).

МОЛОТКА

387. З МОЛОТКА, *зі сл. піті, продати і т. ін.* Прилюдним, публічним торгом, з аукціону і т. ін. *Все пішло з молотка за несплачені данини й податки* (П. Козланюк); Художник [Рембрандт] (як і всі великі митці), *бідуючи й поневіряючись, коли всі його картини продали з молотка*, безслідно канує десь (О. Ільченко); Окремі підприємства *продаються з молотка* (З газети).

МОЛОТНИК

388. МОЛОТНИК **ІЗ МІСКИ**, *ірон.* Той, хто їсть з великим апетитом, жадібно, і з кого мало користі в роботі. *Не працівник, а молотник із миски* (З усн. мови).

МОЛОТОЧКА

389. [ЯК] З МОЛОТОЧКА, *жарт.* Новий або оновлений, чистий, гарний і т. ін. (перев. про взуття). *Черевички як з молоточка* (З усн. мови).

МОНЕТУ

390. ЗА ЧИСТУ МОНЕТУ, *зі сл. прийма́ти, сприйма́ти і т. ін.* Як істину, як щирю правду,

всерйоз і т. ін. — *Мій глупенький Савонаролочко!* — *усміхалась Майя, нарочито приймаючи за чисту монету його слова.* — *..Йй-богу, ти доісторичний екземпляр!* (М. Хвильовий); *Музичко тричі виконував свій твір.. Люди прийняли те за чисту монету, радо вітали появу нового світила* (М. Ю. Тарновський); — *Надто він, як би сказати... тупуватий і односторонній, а намагається виїти в герої. Ну, й приймась все за чисту монету* (Г. Коцюба); *А високі слова, якими Ромео прикрашають свої вельми непоказні вчинки, .. часто сприймають за чисту монету* (З журналу).

МОРГНІШ

391. [І] ОКОМ (вусом) НЕ МОРГНІШ. Дуже швидко, миттю. *Ніч у Севастополі коротка, пролетить, і оком не моргнеш* (В. Кучер); — *Я повернусь — оком не моргнеш!* (Ю. Шовкопляс); — *Попомни [запам'ятай] моє слово — і вусом не моргнеш, як Микита всіх обжсене* (Ю. Збанацький).

МОРГНУВ

392. ХОЧ БИ [ТОБІ] БРОВОЮ (вусом) МОРГНУВ. Не звертає уваги хто-небудь, ніяк не реагує на щось; байдужий, спокійний. — *Дівчина закохана в нього, а він хоч би бровою моргнув* (С. Добровольський); [Горпина:] *Я таки, щоб запевнити себе, чи й справді заснув батько, взяла соломинку та й полоскотала його по щоці, а він хоч би шобі вусом моргнув,— хрпел...* (М. Кропивницький).

МОРГНУВШИ

393. НЕ МОРГНУВШИ (рідше не зморгнувши) [ОКОМ (бровою)], з дієсл. 1. Дуже швидко, відразу, не вагаючись, не задумуючись і т. ін. — *Чого це тебе так радус? — підозріло спитала Антоніна Павлівна.* — *Бо буде весело, — не моргнувши оком, відповів Володимир* (В. Собко); — *Брехні повірила! — не моргнувши оком, заперечив, щоправда не дуже упевнено, Грицько* (А. Головка).

2. Не бентежачись, не ніяковіючи, не соромлячись; упевнено. — *Та мені це все легше було зробити, ніж зайця на ходу підкувати, — не моргнувши оком, продовжував Харитон Макарович* (Ю. Мокрісв); *А він [Хома Хасцький], бровою не зморгнувши, поважно обходив шеренгу і, нікроку його, знав, з чого почати* (О. Гончар); // *Без почуття страху; спокійно, рішуче і т. ін.* *Дай же, Боже, так спокійно і мені в труну зійти... Знавши втіхи, знавши втрати,— Горі й радість заодно,— Не моргнувши споглядати На могильне полотно* (П. Грабовський); — *Прибिति, чи що хочеш? — не*

рухаючись з місця, не зморгнувши оком, питала вона (Переклад С. Ковганюка та ін.).

МОРГНУТИ

394. **І (рідше ані, навіть) ОКОМ НЕ МОРГНУТИ.** 1. Відразу зробити щось; не роздумати, не вагатися. — *Ти б допоміг? — Звичайно. І оком не моргнув би* (3 усн. мови).

2. Не звертати (не звернути) ніякої уваги на щонебудь; не (з)реагувати. *Це й був той третій, .. що незадоволено скривився, коли їм не подали пива, в той час як інші й оком не моргнули* (Л. Первомайський); *Сухі хімічні формули, повз які звичайна людина пройде, навіть оком не моргнувши, у сталеварів викликали бурю найгостріших почуттів* (В. Собко).

3. Впевнено вести, повести себе, приховуючи щонебудь. *Певне, тільки тепер розшилопав, як по-дурному повівся. Мусив би й оком не моргнути, нічого, ніякої Лізи не знає й не відає* (Я. Гримайло); — *Так чуши же, Маринко? Завтра ані оком не моргни, коли знайдуть у Андрія* (В. Винниченко); *Брехати треба буде для цього, — брехатиме. І оком не моргне* (А. Головка); // Не відчувати ніяковості, не бентежитися. *А він і оком не моргне, наче йому не первина сусіду з біди рятувати* (І. Муратов).

4. Не поворухнутися, завмерти. *А хитра мишва так іноді морочить, Що треба бути мудрованим котом, Щоб висидіть, неначе неживому, І оком не моргнути* (Л. Глібов).

395. **І (рідше ні, навіть) ВУСОМ (бровію) НЕ МОРГНУТИ.** Не звертати (не звернути) ніякої уваги на щонебудь; не (з)реагувати. *Приговорює [Охрім]: "Кабака гарна, терла жінка Ганна.." Солдат нічичирк! і усом не моргне* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Гей ти, проклятий стариганю! На землю з неба не зиркнеш. Не чуши, як тебе я ганю, Зевес! — ні усом не моргнею...* (І. Котляревський); *Щохвили ціле зібрання переривало його оповідання грімким реготом, але бесідник навіть вусом не моргнув* (І. Франко); *Юрко й бровою не моргнув* (Л. Мартович). **І УСОМ НЕ МОРГАТИ.** *"Цу-цу, Рябко!.. — тут всі, повибігавши з хат: — Цу-цу, Рябко... на-на!.." — гукнули, як на твалт. А наш Рябко тобі і вусом не моргає* (П. Гулак-Артемовський).

396. **ЯК (рідше тільки) ОКОМ МОРГНУТИ** (мигнути, кліпнути і т. ін.). Дуже швидко, миттєво. *Огненна стріла прорізала усе небо і, як оком моргнути, вдарила у те саме дерево, під котрим попереду стояв Денис* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Отаман Голий раптом вихопив свої обидва кольти, як моргнути оком, висадив у короб генеральського авта [автомобіля] всі свої двадцять*

куль... (Я. Качура); *Як сполохнута перепілка, вона [дівчина] відскочила від його [Чіпки] і, тільки оком моргнути, майнула подовж життя* (Панас Мирний); *І Наумиха, як оком мигнувши, вхопила граматику та вкинула її в піч* (М. Коцюбинський); *Як оком кліпнути, вихопив [Грицько] лук і вмиг зіскочив на землю* (Юліан Опільський).

МОРЕ

397. **ЖИТІЙСЬКЕ МОРЕ**, уроч. Життя з його турботами, неспокоєм і т. ін. [Іван:] *Скрізь хвилює "море життєське", а мій човен без весел і без стерня: куди і як мені пливати і чим мені грести, та й до якого берега причалити?* (І. Карпейко-Карий); *Дивиться мати вслід [Уласові], плаче: чи вистачить у нього сили вигрестися..? Чи піднесе вона [хвиля життя] його та й полине він з нею до невідомого щастя, чи замота в життєвському морі, як мотає не одного на цьому білому світі* (Григорій Тютюнник).

398. **[І] МОРЕ ПО КОЛІНА** (рідше по коліно) кому. 1. Хтось нічого не боїться, ніщо не лякає кого-небудь; не страшно комусь. *Смілому й море по коліна* (Укр., присл.); *Нічого не страшно [Потапові] і по коліна море* (М. Коцюбинський); — *Коли ти з колем — тобі й море по коліна! Можна з ким завгодно балакати* (М. Рудь); *Отакий може й полетіти. Їм що, жевсжикам. Їм і в космос — море по коліна* (Ю. Мокрієв); *Їм, як кажуть, море по коліна, зовсім незнає почуття страху* (3 газети).

2. Усе видається комусь легким, доступним, простим і т. ін. — *Що ж це ти, дорогий сынок? Думаєш, інститут закінчив, то вже й море по коліна?* (С. Журахович); — *Що ж, мрійникам море по коліна...* (В. Підмогильний); // Все можна, все дозволено комусь. *Дурневі ж, якийсь казав, море по коліна* (Л. Мартович); *Перші вдалі запровадження в механічному цеху запаморочили йому голову, і він гадає, що тепер йому море по коліна* (П. Автомонов); *Теперішні дівки нічого не бояться, море їм по коліна, а потім на старість каятимуться, та пізно буде* (Є. Гуцало). **УСЕ МОРЕ ПО КОЛІНО.** — *А я хіба що кажу. Тільки дивіться, хлопці, вам усе море по коліно* (П. Панч). **Й МОРЕ ПО ПУПА.** — *З такими гренадерами тобі й море по пупа* (О. Гончар).

3. Ніщо не бентежить, не турбує когось; усе байдуже комусь. — *Йому що? Гульня, море по коліна, а вам біда, вам горе, вам смерть!* (М. Старицький); *Їм немає діла до Олечки. І нікому нема. Всі гуляють, веселяться, кожному море по коліна* (В. Кучер); — *Мені воно чомусь було байдуже, — зізнався Андрій. — Бо молодий, що тобі? Море по коліна* (М. Олійник); *Деякі остерігаються, а*

деяким — *море по коліно* (І. Муратов); // Ніщо не стримує кого-небудь, не контролює хтось себе. *П'яному і море по коліна* (Укр.. присл.); *Допомагають своїй міліції — замувати і тамувати отих, кому море по коліна* (О. Ковінька).

МОРЕМ

399. [І] ЗА СІНИМ МОРЕМ, нар.-поет.

1. У далеких краях; дуже далеко. *Якби то далися орлині крила, За синім би морем милого знайшла* (Т. Шевченко). І ЗА МОРЕМ. [Галочка:] *Я знайму, що і за морем ви за мною скучатимете* (Г. Квітка-Основ'яненко).

2. Де завгодно; скрізь. *Вона така, що й за синім морем правду шукатиме* (З газет). ЗА СІНЕ МОРЕ. — *Микола, коли ти мене любиш, то я піду за тобою за сине море* (І. Нечуй-Левницький).

МОРИТЬ

400. МОРИТЬ ПІА СОН кого, безос. Хочеться спати, дрімається комусь. *Днинка була сьогоні ясна й тепла, то старого трохи морило піа сон* (О. Маковей).

МОРКВА

401. ХАТНЯ МОРКВА, ірон. Сварка між подружжям, у сім'ї; лайка. — *А там [на базарі] купами капуста, буряки, морква городня, — а хатиної [морквн] наші жінки не продають, держать про нужду, на нашу голову!* (Г. Квітка-Основ'яненко).

МОРОЗ

402. [АЖ] МОРОЗ ДЕРЕ (подирає, пробірає і т. ін.) / ПОДІР (подрав, пробрав і т. ін.) ПО СПІЙНІ (по шкірі, за плечі і т. ін.) кого, у кого і без додатка. 1. Хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін. — *Я пам'ятаю ті люті муки! Ще досі волосся догори стає та мороз по шкірі подирає* (М. Коцюбинський); *Калинович перший раз почув у офіційній канцелярії, як мороз подер його за плечі* (І. Франко); *У Чіпки аж мороз подрав по спині: він ніколи не чув такого дідового голосу...* (Панас Мирний); *Мороз подрав Христю поза спиною, серце так трудно заколотилося...* (Панас Мирний). МОРОЗЕЦЬ ДЕРЕ ПОМІЖ ЛОПАТКАМИ. Виїхав у поле — і виїнуло на мене духом землі, .. й раптом весь я набубнявів свіжою радістю, такою прохолодною втіхою, од якої морозець дер поміж лопатками (Є. Гуцало). 2. Комусь стає непрємно, моторошно, страшно і т. ін. від чогось. *Що се за страхітлива балакаєш? У мене аж мороз По шкірі дре [дере]!* (І. Франко); *У неї мороз поза спиною драв від тих злиднів та убожества, яке вона тут стріла* (Панас Мирний); *Подирає мороз поза шкурою веселих гуляк, як глянуть вони на хрест, що геть-геть здалека*

чорніс над Ромоданом (Панас Мирний); *Одійшов я подаї від мерців, від жаху мороз по шкірі пробирає, швидше б утекти звідсіль* (В. Собко). МОРОЗЕЦЬ ДЕРЕ ПО СПІЙНІ. Дивися на Музичука, ..й морозець дере тебе по спині, бо жартує не хто-небудь, а дядько, що звів смерть (Є. Гуцало). АЖ ХОЛОДОК ДЕРЕ ЗА ШКІРУ. *Аж холодок дере за шкіру, коли подумає, що доведеться завтра сказати Атанасу* (М. Стельмах). АЖ ХОЛОДОК ПОДРАВ ПО СПІЙНІ. *Соломію аж холодок подрав по спині від того погляду* (В. Кучер).

403. [АЖ] МОРОЗ ДІЄ (проходить, пробігає і т. ін.) / ПІШОВ (пройшов, пробіг і т. ін.) ПОЗА ШКІРОЮ (поза спиною, по спині і т. ін.) кому, у кого, від чого і без додатка. 1. Хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, раптового впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін. *Холодно було, і мороз йшов поза шкуру, коли вилітали перші свистячі звуки* (М. Коцюбинський); — *Стівав про князя Ігоря, — мороз йшов по спині.* — *Чарівна пісня* (Василь Шевчук); *І хоч мороз проходив по спині, Сергій Коляда стримував тремтіння і стояв непорушно* (І. Багмут); *Скрикнув таким диким голосом, що мені мороз пішов поза шкірою* (О. Досвітній); — *Де вона там тепла? Аж мороз поза шкурою пішов, як черкнувся погості!* — *каже Яким і якимсь неймовірно поглядає на воду* (Панас Мирний); *Роздягли братчики Кирила Тура, а в Петра аж мороз пішов поза шкурою, як побачив він білу його сорочку.. в крові* (П. Куліш); *Гнатові аж мороз пішов поза спину. А й справді стало холодніше в повітрі* (М. Коцюбинський); — *А він як глянув на мене, так аж мороз пішов поза плечима* (М. Ю. Тарновський); *Від того сміху [дівчат] .. аж мороз поза шкурою пройшов у пана Роздобудька* (О. Ільченко); — *Я як подумаю, що мою Галю зіп'євчить який пан, то аж мороз пройде поза спиною...* (С. Васильченко); [Назаренко:] *Знаєш, Василю, коли вчора Сокіл сказав своє слово до демобілізованих, у мене аж мороз по спині пройшов* (М. Зарудний); *У Христі мороз пробіг поза спиною від того реготу* (Панас Мирний); *Чи то від сонячної спеки, чи від вогкості в хаті — йому пробіг мороз поза плечима* (І. Франко); *Буває, сотник з незнацька зловить на собі погляд, та такий, що й мороз пробіжить поза шкірою* (З газети). ХОЛОДОК ПЕРЕБІГ ПОЗА ШКІРОЮ. З хвилювання в мене поза шкірою перебіг холодок (Н. Тихий). МОРОЗ ПРОЙШОВ ВІД ГОЛОВИ ДО П'ЯТ. *Передні раптом пристанули і задеревіли. А за ними всі. І гаряч облила все тіло, і мороз пройшов від голови до п'ят* (Мирослав Ірчан).

2. Комусь стає дуже непрємно, моторошно, страшно і т. ін. З острахом поглядає я на неї, і мороз

ішов поза шкірою (Ю. Збанацький); *А тії окаянні... хваляться такими добрими вчинками, що аж мороз іде поза спиною* (П. Куліш); *Хіба забудеш рядки Шевченка, пройняті таким гострим почуттям самоти, що аж серце стискується і мороз іде по шкірі* (С. Крижанівський); *Від такого сміху мороз проходить поза шкірою* (М. Полторацький); *Оповідання й повісті Івана Франка з селянського та робітничого побуту — це ж такі, мовляв автор, "образи з життя робочого люду", від яких мороз пробігає по шкірі* (М. Рильський); *І знову Панько. Аж мороз пробігає поза плечима. Та що воно за напасть така — оцей Панько? Все життя він ніби невмолима кара, ніби пугало якесь стоїть над матір'ю* (Ю. Збанацький); *У Петра од таких речей аж мороз ішов поза шкурою* (П. Куліш); *Посидівши трохи й не зводячи очей з Остапа, він [вовк] раптом витяг шию, подався наперед і так жеслібно завив, що Остапові аж мороз ішов поза шкуру* (М. Коцюбинський); *Погляд якийсь собачий — як глянє, то аж мороз по кожні [шкірі] піде* (С. Васильченко); *Коли це зразу — щось загуло коло двору і стихло. Поза спиною у Петра Федоровича пробіг мороз* (Панас Мирний). **МОРОЗЕЦЬ ПРОБІГ ПО СПИНИ** (поза шкірою). Він стріляв по таких машинах в повітрі... не раз чув, як поряд рвалися снаряди, випущені з їхніх гармат. *Морозець пробіг по спині* (А. Хорунжий); — *Я хоч і не страхополох, але й у мене морозець поза шкірою пробіг, коли вибухнула вода* (О. Донченко). **ХОЛОД ПРОБІГ ПО СПИНИ**. *Якийсь непримисний холод пробіг по спині, у голову закралася підозра. — Куди ви мене завели? — считав інженер* (В. Гжицький). **АЖ ХОЛОДОК ПРОЙШОВ ПОЗА СПИНОЮ**. Він подивився на мене важким поглядом, од якого аж холодок пройшов мені поза спиною (П. Панч).

404. МОРОЗ ІЗ-ЗА ПЛЕЧЕЙ БЕРЕ кого і без додатка. 1. Комусь стає холодно, хтось починає мерзнути. *Мороз брав з-за плечей, і мерзли ноги* (3 усн. мови).

2. Комусь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін. *Було й слухати, як ваш батько-покійничок розказує, то мороз з-за плечей бере* (Марко Вовчок); — *Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже мороз з-за плечей бере* (Г. Квітка-Основ'яненко).

405. МОРОЗ ПОЗА (за) СПИНОЮ (за плечима, поза шкірою і т. ін.). **ХОДИТЬ** (бігає і т. ін.) у кого і без додатка. 1. Комусь холодно, хтось мерзне. *Христя задумалася. Поза спиною у неї мороз ходє [ходить]* (Панас Мирний); *За плечима бігає мороз. І втома чеше волос посивілий* (М. Рильський); // *Хтось відчуває озноб, когось трясє від збудження, хвилювання і т. ін. Грицько*

замовк; у Івася мороз ходив поза спиною, і він боязко струшувався (Панас Мирний). **АЖ ХОЛОДОК ХОДИТЬ ПІД СОРОЧКОЮ**. *Там під сорочкою аж холодок ходив, а Хома грів руками землю і, обламуючи нігті, шепотів: — Пронеси!* (О. Гончар).

2. Комусь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін. *Як.. стануть вони розкривати один одному свої думки та виявляти темні свої діла — мороз ходє [ходить] за спиною* (С. Васильченко); — *Як згадаю оті кулачні бої парубочькі, то й тепер мороз поза шкірою ходиш* (3 газети); *Навколо якісь куці, хаці і холод могильний, аж мороз поза шкурою ходить* (Григорій Тютюнник). **МОРОЗ ПОЗА ШКІРОЮ**. *І от пройшла війна. Страшна. Грізна. Згадати, і то мороз поза шкірою...* (В. Собко).

406. МОРОЗ ПРОБІГАЄ / ПРОБІГ по кому—чому. 1. Комусь раптом стає холодно, когось охоплює озноб. *Ось перший сумний, мінорний акорд. Якийсь мороз пробіг по всій істоті Миколи, він здригнувся навіть...* (Г. Хоткевич).

2. Хтось завмирає, ціпнені від несподіванки, страху, хвилювання і т. ін. *Рвонули коні! Каміння, болото бризнули з-під копит. По товпі [юрбі] мороз пробіг* (Г. Хоткевич).

407. МОРОЗ ХАПАЄ / ВХОПІВ ЗА ПЛЕЧІ кого і без додатка. 1. Комусь стає холодно, хтось починає мерзнути. *Надворі мороз хав за плечі* (3 усн. мови).

2. Комусь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін. *Мороз хав за його за плечі од одної думки, що його рідна донька — відьма* (М. Коцюбинський); — *Витріщали на мене очі, аж мене мороз захопив за плечі* (М. Коцюбинський).

408. МОРОЗ (холод) ПРОБИРАЄТЬСЯ / ПРОБРАВСЯ ДО ТІЛА (до [сáмих] кісток, за плечі і т. ін.) кому і без додатка. Комусь стає холодно, хтось мерзне. *Мороз пробирається.. до тіла* (В. Кучер); *Холод пробирався за плечі, руки свидко буряковіли* (Ю. Збанацький); *Холод, дається, пробирає вже до самих кісток* (І. Багмут).

МОРОКА

409. БОДАЙ (нехàй, хай і т. ін.) **МОРОКА** кому, лайл. Уживається для вираження незадоволення, досади з приводу чого-небудь, несхвалення чогось і т. ін. — *А бабу бурчить, викладаючи факти: — Все тишуть і тишуть, бодай їм морока, А ти по конторах літай, як сорока!* (С. Олійник).

410. МОРОКА [його] **ЗНАЄ** що, нехв. Уживається для вираження невпевненості, неознаності в чомусь; незрозуміло, невідомо і т. ін. *Таки й справді морока його знає, що воно за молодича* (С. Васильченко); // *Уживається для вираження захоплення, подиву з приводу чого-небудь. Був собі колись-то якийсь-то маляр...*

Там *морока* його зна, як то гарно малював! (Г. Квітка-Основ'яненко).

411. **МОРО́КА НЕСЕ́** кого, *зневажл.* Уживається для вираження незадоволення у зв'язку з небажаною появою кого-небудь або недоречністю чийось намірів іти, їхати, збиратися кудись. — *Куди тебе морока несе опівночі?* — *Ятери хоч потрусити* (Григорій Пютюнник).

412. **ХАЙ (неха́й) ПОБ'Є МОРО́КА** кого, що, *лайл* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, недоброго побажання комусь. *Хай поб'є морока тих, хто чинить зло* (З усн. мови). **ПОБИ́ЛА Б МОРО́КА.** *Побила б їх морока!* (Укр.. присл..).

МОРОЧИТИ

413. **МОРО́ЧИТИ ГО́ЛОВУ.** 1. чим, *над чим і без додатка, часто зі сл. собі, своєю.* Розмірковувати, роздумувати над чим-небудь, намагачись розібратися в чомусь, з'ясувати, зрозуміти щось. — *Розлігся проклятий псс і всю ниву прикрив, а ти ходи, мороч голову та шукай її* (Україна сміється); — *Хто ж то молодого Гризоту порятує?* — *морочу собі голову.* — *Не вікувати ж йому в стилигах, у паразитах* (В. Речмедін); *Я не став морочити собі голову цією явною маячню чи подотспним жартом* (І. Кулик). **МОРО́ЧИТИ ПА́МОРОКИ.** [Марфа Варфоломеївна:] *А ти б замість того, щоб морочити памороки такими загадками — від чого та через що — краще б майнула оце хуленько та й допомогла їй прати сорочок* (М. Кропивницький). **ПОМОРО́ЧИТИ ГО́ЛОВУ** (тривалий час). — *Тут усяка тобі задача — немов загадка: поморочити голову, поки ладу добереш* (С. Васильченко).

2. чим, *над чим і без додатка, часто зі сл. собі, своєю.* Займатися якоюсь копіткою, клопітливою справою; робити щось. — *Нащо ти, дочко, над тим свою голову морочити та очі збавляєш?* *Помережжала б як-небудь та й годі!* (Панас Мирний); // *Обтяжувати себе чим-небудь. Волосся стригла коротко, не морочила собі голови зачісуванням, і тому була* [Марина] *переважно розпатлана — з чубчиком на лобі* (Ю. Смолич); — *Коли б однаково, то ніхто не морочив би ї голови, щоб учити солдата стріляти* (І. Багмут). **ПОМОРО́ЧИТИ ГО́ЛОВУ.** — *Та що вам клопіт [вести справу]? — ..А помороч голову, поки й в уставі знайдеш; та ще попотверди, щоб запам'ятати й не помилитися* (Панас Мирний).

3. *часто зі сл. собі, своєю.* Перейматися якимись турботами; переживати. — *Наробили якихось перегородок, помежували людей та й душаться у тих тісних суточках; морочать свою голову, нівечать серце* (Панас Мирний); — *А що, тут і*

залишились?.. Прсебєрились б до дітей і голови собі не морочили б (С. Гуцало).

4. *перев. кому, чий, чим.* Завдавати кому-небудь клопотів, турбот; заважати, набридати. *Я посилав сей лист і дивувався, як можна комусь так голову морочити, як Вам* (В. Стефаник); *У неділі вечорами.. — ні душі. Ніхто не відривав тебе від праці, не морочить голови* (Ю. Шовкопляс); — *І не мороч мені голову! І людсь з пантелику не збивай!* (Л. Дмитерко); // *із сл. дума, клопіт і т. ін.* *покоїти, турбувати. А що ж то за дума морочила генеральшину голову, щоб надбати аж трьом генсральським дочкам?* (Панас Мирний); *Усякий клопіт голову морочить, А руки відпочити ніяк не хочуть...* (М. Рильський); // *Заводити непотрібні розмови. Причвалас щовечора й морочить голову...* *Патякас щось таке, що воно мені зовсім не потрібно!* (С. Васильченко); — *Та що ви, діду, нам голову морочите! Ковбаса без часнику! На те ось самі пересвідчитесь!* (Остап Вишня); — *Що це означає? З чого ця метушня? Прощу говорити відверто й не морочити мені голови* (О. Слісаренко); // *Зволікати з чимсь. — Не морочте мені, Хамо, голови — кажіть зараз — буде фабрика?* (М. Коцюбинський); *В земстві довго морочили голову, поки жалування ваше видали, бо спізнився був трохи* (С. Васильченко); — *Що ж там таке? Кажіть вже, не мороч мосі голови!* (Панас Мирний).

5. *кому і без додатка.* Дурити, обманювати когось; хитрувати. [Сміхотвор (клянється):] *Я штуками людей звеселяю і тим собі хліб заробляю; нісенітницї торочу і розумним голови морочу* (М. Кропивницький); [Дудка:] *Тягніть сюди машиніста! Ми йому, сучому синові, покажемо, як нам голови морочити* (Я. Мамонтов); *Нам один морочив голову цілий рік, доки розкусили, що він і в коногони не годиться* (П. Панч); *Часом здавалось, той просто морочить голову. Розповідає, а в самого лукаві очі так і бігають* (Ю. Збанацький).

6. *кому, жарт.* Несерйозно, легковажно ставитися до когось, приваблювати до себе, захохувати в себе. Ну, зрозуміло, що молодій, цікавій жінці присмно морочити голови джєнджикувати панкам (З. Тулуб); — *А нащо ж морочити голову отому кучерявому?* — *Нікому я не морочу голови,* — тихо каже Ольга (В. Кучер).

МОРОЧИТИСЯ

414. **[АЖ] У ГОЛОВІ МОРО́ЧИТЬСЯ** від чого і без додатка. Виникає стан запаморочення у когось (перев. від сильної дії, впливу чого-небудь). *Хто ж видає, насадити таку силу сих лелій, та ще й білих! А пахнуть як, аж в голові*

морочиться, жадної делікатності нема в тих квітках (Леся Українка); *Аж у голові морочилось від утоми* (З усн. мови).

МОРЩИТИ

415. **МОРЩИТИ ІЗ СЕБЕ СИРОТУ**, *зневажл.* Видавати себе за бідного, нещасного; прибіднятися. Особливо ж смішна була величезна, могутча [могутня] *стать Вовкуна, коли він кулився, і кривився, і морицею із себе сироту* (І. Франко).

МОРЯ

416. **3-ЗА МОРЯ**, *жарт.* З далеких країн; здалека. — *Се ми таке для любезних [люб'язних] сватів з-за моря придбали, — каже Наум* (Г. Квітка-Основ'яненко).

МОРЯМИ

417. **ІІЕ ЗА МОРЯМИ**. Недалеко, близько. *Леонід насторожився. — Де це Шишаки? — Не за морями, — продовжував Сорока* (О. Гончар). **ЗА МОРЯМИ**. Той блукає за морями, Світ перепливає, Шука долі (Т. Шевченко); Кузьмі здавалося, що Донбас за морями десь (Григорій Тютюнник).

МОСТУ

418. **ХОЧ З МОСТУ ТА В ВОДУ** кому і без додатка. У когось дуже скрутне, безвихідне становище; хтось у відчаї, комусь дуже тяжко. *Сироті хоч з мосту та в воду!* (Укр. присл.); — *А що я робитиму, як ти вмирати, а я зостанусь удовою, та ще з дітьми?.. Хоч з мосту та в воду* (І. Нечуй-Левицький); *Зі служби господар прогнав, домітку забрали... хоч з мосту мені та у воду* (М. Олійник). **КРАЩЕ** (все одно, що) **З МОСТУ ТА В ВОДУ**. Як такого ходу, то краще [краще] з мосту та в воду (Укр. присл.); *Мені краще з мосту та в воду, ніж годинку побалакати серйозно* (Г. Хоткевич); — *Ой, лишенько, пропала ж я тепер... Тепер же мені все одно, що з мосту та в воду!* (Панас Мирний). **ХОЧ З ГОРІ ТА В ВОДУ**. Тяжко, важко в світі жити Сироті без роду: *Нема куди прихилитися, — Хоч з гори та в воду!* (Т. Шевченко). **ХОЧ У ДНІПРІ З МОСТУ**. *Отинився Шавкун серед великого города з одною бідною — "вовчим білетом" в кишені. Сказано: хоч у Дніпро з мосту* (Панас Мирний); // *Важко зарадити чому-небудь, неможливо досягти чогось і т. ін.* *Пішов поголо про нього й Маланка. Хоч з мосту та у воду, бо людям роти не позатикаєш* (М. Зарудний); — *Для чого тільки я вас зустріла? — питає сама в себе крізь сльози. — Вчинась би, жила б... А тепер хоч з мосту та в воду* (Ю. Збанацький).

МОТАТИ

419. **МОТАТИ** (рідше *намотувати*) / **НАМОТАТИ** [СОБІ] **НА ВУС** (на вуса) *що і без*

додатка. 1. Придивлятися, прислухатися до чого-небудь; помічати. — *Так що ти, Кириле, мотай на вус та вчися, як з підлеглими поводити себе, може, пригодиться* (Ю. Збанацький); — *Я людина військова, все мотаю на вус* (С. Голованівський); *Ти все на вус мотай собі годяще й непуцяще* (С. Воскресаксеико); *Він не міг очей відвести, хоч розумів, що чим нашкодять Феодосії в селі все бачать, усе на вус намотують...* (Василь Шевчук); // *Запам'ятовувати, брати до уваги що-небудь. Хто що говорить добре, а ти на вус мотай* (М. Номис); *Увесь вечір хазяйка усе розказувала, як поводить у панів, а Ієза все, як там кажуть, на вус мотала* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Вчись тобі треба, багато вчитися та придивлятися, та мотати на вус* (Ю. Збанацький); *Уляна Григорівна точно інформувала гостей про свої достатки, а обачливий ротмістр все мотав на вуса* (С. Добровольський); *Радивон усе примічає, .. все намотує на вуса, хмарії, киди неприязні погляди* (К. Гордієнко); — *У погребі в нього [багача] скриня стоїть, залізним цепом до стовпа прикована. Парубок намотав на вус* (Укр. казк.). **НАМОТАТИ СОБІ**. — *Ну, щастя твоє, що ти не знаєш! І намотай собі — знайдеш листок який, не тиць свою морду, а хазяїнам оддай!.. І цюб ні гу-гу нікому! Чув?* (А. Головка).

2. Робити висновки з чого-небудь; враховувати. [Хома:] *О, друзі, браті! Міркуйте та на вус мотайте* (М. Кропивницький); *І між людьми такі ж бувають, Як і на яворі, Шелестуни; Нехай же баску воли На вус собі мотаять* (Л. Глібов); — *Найперше робота отака, як ваша, лишає слід, — мовив розважно професор. — Мотай на вус, Кузьмо, — підморгнув до хлопця Левко Іванович* (О. Гончар); — *Староста дав Радивонові виговоритися, хоч дещо і намотав на вус* (К. Гордієнко); *Розповідав йому якось про тебе, сміється, каже: "Отких нам і треба, енергійних, завзятих". Ти, Павлушо, намотай собі це на вус!* (А. Головка). **ЗАКРУТИТИ НА УС**. [Филимон (дворецький):] *Знаю панову думку: він подума тільки, а я вже й зробив. От він тільки спитав та й годі, а я зараз і на ус закрутив, треба услужити* (І. Карпенко-Карий). **НАМОТАТИ НА СВОЇ ВУСА**. *Вони, бач, уже намотали на свої завжди наставлені в бік вищих інстанцій вуса, уже роблять відповідні висновки* (А. Дімаров).

3. Розбиратися в чомусь, з'ясовувати що-небудь. *Вся інформація в книгах, бери, вичитуй, мотай на вус* (Ю. Збанацький); *На вус уважай і на вус собі мотай* (М. Номис); *Ласточкін таки щось намотав на вус, і в очах його блимнули іскорки* (Ю. Смолич); // *Розмірковувати над чимсь, прикидати, обдумувати що-небудь. Дідона зараз одгадала, Чого*

сумує пан Еней, *І все на ус собі мотала* (І. Котляревський); *Він кому підтакує, кого підбадьорює, а то все прислухатся і на вус мотав* (Д. Прилюк); — *Земство прислало дужче вченого чоловіка, пана Тугаєвича. Послухайте його і на вус памотайте, що воно, як, чому і до чого* (М. Стельмах).

МОТОВИЛО

420. **ЯК МОТОВИЛО**, *жарт*. 1. Дуже жвавий, неспокійний, енергійний, метушливий і т. ін. *Хлопчик і хвилини не сидів на місці, як мотовило* (З усн. мови).

2. зі сл. мотатися, крутітися і т. ін. Неспокійно, метушливо, швидко і т. ін. *Я все ходив по хаті з кутка в кут, мотався, як мотовило, та все думав, усе міркував своє...* (Олена Пчілка).

МОХ

421. **УЖЕ Й МОХ ПОРІС** *на кому*. Хтось дуже постарів, комусь цедового залишилось жити. *Вже на ньому й мох поріс* (Укр.. присл..).

МОЧІ

422. **З УСІЄЇ** (що є, скільки [є] і т. ін.) **МОЧІ**, *з дісл.* Наскільки можливо; дуже сильно. *Параска так вихваляє його і з усієї мочі тягнеться стати нарівні з сином багатого одкупника* (Панас Мирний); *Одбивав й мене хвиля І з усієї [з усієї] мочі* (Пісіні та романси..); — *Та дерить дужче! — крикнув що є мочі сам пан сотник конопотський* (Г. Квітка-Осінов'яненко); // *тільки скільки мочі*. Дуже багато. *Випивали скільки [скільки] мочі аж до самої півночі...* (І. Манжура).

МОЩІ

423. **ЯК** (мов, *на́че і т. ін.*) **МОЩІ**. 1. Хтось дуже худий, виснажений і т. ін. *НА́ЧЕ ЖИВІ МОЩІ*. — *Підходжу я до цього сухого, як тараня [чоловіка], .. ну, наче живі мощі тобі, аж дивитися незручно* (М. Стельмах).

2. зі сл. худий, схуднути і т. ін. Уживається для підсилення зазначених слів; дуже. *Вихудла, як мощі* (Ганна Барвінок).

МРЕЦЬ

424. **ХОДЯЧИЙ** (живій) **МРЕЦЬ** (мертвєць). 1. Дуже худа, виснажена, немінна і т. ін. людина. *У мене перед очима стоять привиди — київські звільнені з неволі громадяни, живі мерці* (О. Довженко).

2. Людина, що втратила інтерес до життя, байдужа до всього. *Не було вже, мабуть, нічого на світі, що могло би вразити бідного Хайма. Це був ходячий мертваець* (Г. Хотківськ).

МУДРЕЦЬ

425. **МУДРЕЦЬ ЗА ЧУЖОЮ СПІНОЮ**, *жарт., ірон.* Той, хто вважає себе розумнішим за

інших, повчає всіх. — *Посіяти на піщаниках пшеницю, вона там зроду не родила. Посадили б кавунів...* — *Ви, я бачу, також мудрець за чужою спиною* (Григорій Тютюнник).

МУДРИЙ

426. **МУДРИЙ ПО ШКОДІ**, *жарт*. Той, хто, зазнавши втрат, збитків, невдач, став дуже обачним і далекоглядним; той, хто пізно став розумним. *Мудрий шляхтич по шкоді, як коня вкрали, то стаїно замкнув* (Укр.. присл..); *Виявився він мудрим по шкоді, як кажуть. Стільки помилок допущено* (З газети).

МУЗИКА

427. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **ГЛУХОМУ МУЗІКА**, *зі сл. треба, потрібно і т. ін., жарт*. Уживається для вираження заперечення зазначених слів; зовсім не треба, не потрібно і т. ін.; аж ніяк. *Тєє му [йому] так потрібно, як лисому гребінь, сліпому дзеркало, глухому музика* (Укр.. присл..).

МУКИ

428. **МУКИ ТАНТАЛА**; **ТАНТАЛОВІ МУКИ**, *книжн.* Страждання, спричинені великим прагненням до чого-небудь і неможливістю його здійснення. *Замість любові знайшов погорду, .. замість щастя — муки Тантала!* (І. Франко); *Коли вона [мати] буде їх [дітей] обділяти, якби-то скоріш, Муки Тантала, здасться, не згірш* (І. Манжура).

МУЛЬКО

429. **МУЛЬКО НА СЕРЦІ**. Неспокійно, бентежно, невесело і т. ін. *Надвечір Дмитрик помічає, що йому чогось мультко на серці* (М. Коцюбинський).

МУЛЯТИ

430. **МУЛЯТИ НА СЕРЦІ** (*на душі*) *кому, у кого і без додатка*. Непокоїти, бентежити, хвилювати кого-небудь (про думки, переживання і т. ін.). *Видно було, що на серці йому щось муляє* (О. Гончар); — *Йому таки важко було, йому таки й зараз муляло на душі* (Є. Гуцало). **МУЛІТИ НА СЕРЦІ** (серце). *Щось мулило на серці. Надаремно намагався я розважити себе в гостях* (М. Коцюбинський); *Ця думка мулила йому серце, йшла за ним усюди, як тінь* (М. Коцюбинський).

431. **МУЛЯТИ ОЧІ** *чиї, кому і без додатка*. 1. Перебувати в такому місці, щоб бути видимим; привертати до себе чийось увагу (про когось). *Якби не муляти людям очей, сів у пшениці, поклавши рушницю напохвати* (Є. Гуцало); *Аби даром не їсти чужого хліба та не муляти чийось очей, Павло зранку брав косу, ішов на далекі мочарі*

(М. Олійник); // *чим*. Демонструвати що-небудь перед кимсь. *Не будемо їм [людям] очі муляти своїм коханням* (Василь Шевчук).

2. Набридати своєю присутністю, заважати (про людей, тварин). *Тиша, ніхто не турчить про свої клопоти, ніхто не муляє очей, і Санько подумав, що добре було б вивчитися десь на лісника та в лісі й жити* (Григорій Тютюнник); *До вечора він то так, то ськ опинявся біля дівчини, але, видно, не муляв їй очі* (М. Стельмах); *Грицька марно було переконувати, і Василь відходив, кидаючи роздратовано: "Хоч очей не муляй..."* (Я. Стецюк); // Викликати незадоволення, дратувати і т. ін. — *Корову я заберу, якщо вона так уже вам очі муляє* (С. Добровольський); — *Поки ми в Польщі жили, тен [цей] панський звичай нам очі не муляв* (З. Тулуб). **НАМУЛЯТИ ОЧІ.** — *Ой, шануйся, Левку, бо дуже вже і пан, і полісовицьки в'їлися на тебе, намуляв їм очі* (М. Стельмах).

3. *перев. без додатка.* Бути на видному місці; виділитися (про що-небудь). *Ідем, їдем, а він усе є. Відсунути б його [собор] куди-небудь з горизонту, щоб очі не муляв...* (О. Гончар); // Бути особливо помітним; недоречно виділятися серед чогось (про речі, предмети). *Серед усіх будівель один він [сарай] стояв на замку й муляв очі* (А. Головко); *То місячне сяйво одягас його [село] у святешний одяг, кудись ховає все убожество, лахміття, що муляє очі вдень* (М. Стельмах). **МУЛЯТИ ОКО.** *А там, де має бути шкільний сад, ще муляють око купи битої цегли, піску, трісок та різного сміття* (Ю. Збанацький); *На фасадах нових споруд не повинні з'являтися малохудожні твори: кераміка — матеріал довговічний, і кожна помилка мулятиме око впродовж багатьох років* (З журналу).

4. Бути предметом чіпх-небудь зазіхань, заздрощів. *Земля, що її з давніх-давен запосів український народ, була надзвичайно родючою, ..вона завше муляла очі ворогам нашим і вабила їх до себе* (З журналу).

МУНДИРАХ

432. **У МУНДІРАХ**, *жарт.* Нечищений, із шкіркою (про варену або печену картоплю). *Картопля в мундирах лежала на столі, у череп'яній мисці* (В. Кучер).

МУРАШВИ

433. **ЯК МУРАШВИ**, *зневажл.* Дуже багато кого-небудь. — *Там покупців — як мурашви. Туди-сюди кидаються, а брати не поспішають, бо за все треба дати справну копійчину* (Є. Гуцало).

МУРАШКИ

434. **[АЖ] МУРАШКИ БІГАЮТЬ** (пробігають, лізуть і т. ін.) / **ПОБІГЛИ** (пробігли,

забігали, полізли і т. ін.) **ПО СПІНІ** (по тілу, за плечима і т. ін.) *чий* (чисту, чийми), *у кого, кому і без додатка.* 1. Хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін. *Слухаші — і трепетливі мурашки по спині бігають* (О. Ковінька); *Єлка і слів його не чула, їй аж мурашки бігали по тілі від його фальшивих нот, все боялась, що він таки на півня зів'ється* (О. Гончар); *Вовк [пес] одійшов убік, але не втих, — він жалибіно й тривожно по-вискував, аж мурашки в людей нишпорили по спинах* (Є. Гуцало); *Іван .. ще раз проказав ці рядки з таким жаром, з таким піднесенням, що по спині його пробігли мурашки* (П. Колесник); *Аж мурашки забігали по Даниловій спині. Він не міг усидіти спокійно в сидлі від обурення* (А. Хижняк); *Гриць побачив вперті в нього гадючі очі генерала і знову почув, як мурашки забігали у нього за плечима* (І. Франко); *В Жежері поза плечі забігали мурашки. Ще не вистачало, щоб за наймита був вішалник!* (В. Ремедин); *Синявін .. від тих мажорних, сильних акордів здригнувся, відчув, як мурашки полізли по тілу* (Іван Ле); — *Я пишу, а він [Ауер] підходить і зеленими очима дивиться, дивиться, аж мурашки по спині поповзли* (А. Хижняк); *Вони співали так гарно, що у Терезки мурашки пішли спиною* (М. Томчацій).

2. Комуś стає моторошно, страшно, неспокійно і т. ін. *Мурашки бігали по спині, але цікавість перемогла страх* (В. Гжицький); *При одній думці про те, що на його шії може знеацька затягнути зашморг, по спині Паршецького пробігають мурашки* (М. Ю. Тарновський); *Надворі щораз темніше, Михась добачає тут і там ніби зайців, ніби якихось страхопудів — аж мурашки йдуть йому поза плечі* (О. Маковей); *Темін дихнула глибоко, безнадійно. Порожнеча стисла серце, аж мурашки побігли по спині* (Ю. Мушкетик); *Коли ці ставелі громади [танки] з'явилися зі степу перед лінією укріплень, не одному з бійців мурашки пробігли по тілу* (О. Гончар); *Глянув з високості вниз, і голова йому пішла обертом, а по тілу пробігли мурашки. Він схопився за граніт* (П. Панч); *Коли Маруся підходила до цього місяця, їй стало моторошно, по тілу забігали мурашки* (Ф. Бурлака); — *Ні, Сашко, мені здалося, що хтось тихенько, нишком пройшов на горіщі недалеко від нас. В мене знову по спині сипули мурашки* (Л. Сміляський). **МУРАШВА ПОБІГЛА СПІНОЮ.** *Юрко глянув на сестру такими очима, що в неї мурашва побігла спиною* (М. Томчацій). **ЗА ПЛЕЧІМА — МУРАХИ.** *Андрієві очі лізуть на лоб, а за плечима — мурахи. Хома божевільний... Цю він говорить?* (М. Коцюбинський); // *зі сл. страшно, моторошно і т. ін.* Уживається

для підсилення зазначених слів; дуже, надзвичайно. АЖ ХОЛІДНІ МУРАШКИ ЛАЇЛИ ПО СПІНАХ. Навкруги було темно, моторошно, азіс холодні мурашки лазили хлопцям по спинах (П. Козланюк).

МУР-МУР

435. ІІІ (рідше ані) МУР-МУР. 1. Нічого не говорити, мовчати. *Петя при цих словах червоніє і ні мур-мур* (О. Ковінька); *Раптом стало тихо, тихо. Всі ні мур-мур!* (Д. Бузько); // Нічим себе не виявляти. — *Ванько, племінничок.. Приїхав на Донбас.. — і ні мур-мур. Висидів, вивчивсь, а тоді вже здумав про дядька* (М. Рудь); // Ніяк не реагувати на що-небудь. — *Мене зло розібрало — упрощувати її. Ти, кажусь, по золоту ходитимеш, а вона ні мур-мур* (Є. Гуцало); *На вулиці всі хатки було вимазано.. в розжеве, а сонечко сиділо собі за горбоком і ні мур-мур!* — *Ніби й не його це робота* (Д. Бузько).

2. у чаму і без додатка. Не розбиратися в чомусь, не знати зовсім, не вміти чогось. [Куць:] *А ти читав?* [Маруда:] *Та дещо...* [Куць:] *А я ж — ані мур-мур!* (Я. Мамонтов); *Та вони в цьому питанні ні мур-мур* (З усн. мови).

МУСІ

436. ЯК М҃СІ В МЕД҃У кому, жарт. Дуже добре комусь. *От їй, голубочці, як мусі в меду!* (Г. Квітка-Основ'яненко).

МУТИТИ

437. МУТИТИ ГОЛОВУ (душу) кому, чийо. Завдавати комусь переживань; хвилювати, бентежити когось. *«Він [Чіпка], мабуть, мене не любить, що не йде...» Такі думки мутили її голову, ображали серце, і Галя сумувала...* (Панас Мирний); *Мепки на вигадки дівчата заводили пісень, що мутили душу Несторові* (К. Гордієнко).

МУХА

438. І М҃ХА КРИЛОМ УБ'Є кого, ірон. Когось легко здолати; хтось фізично слабкий, безсилий. *Його й муха крилом уб'є* (Укр.. присл.); *Там такий, що й муха крилом уб'є, як мовиться, зовсім слабкий* (З газети).

439. ЩОБ (бодай, хай би і т. ін.) М҃ХА ВБРИКУЇЛА кого, жарт. Уживається для вираження удаваного незадоволення кимсь, несхвалення чого-небудь. — *А щоб же тебе муха вбрикнула, що ти вигадала!* — *повеселішав Остап* (М. Коцюбинський); *Хай би тебе муха вбрикнула!* (Укр.. присл.).

440. [ЯКАСЬ] М҃ХА ВКУСІЛА кого, ірон. Що-небудь спричинило комусь поганий настрій, хтось дивно себе поводить, розсердився, нервує і т. ін.; сердитий. [Бабуся (входить):] *Буря, а*

не чоловік. Це вже, мабуть, якась муха вкусила (І. Микитенко); *Почав [Павлик] свої теревені? Чи він забув, до кого прийшов, чи його знов якась муха вкусила* (В. Кучер); — *Чи ви чули таке? Ще мене й муха вкусила. Сам щоденно тягас дитину в море, морить голодом, виснажує, а мене ще й муха вкусила* (Ю. Збанацький). ЯКА М҃ХА ВКУСІЛА? [Лизя:] *Диви, який сердитий!* — *Яка це муха тебе вкусила?* (І. Кулик); — *Ігу, яка вас муха сьогодні вкусила, що ви такий неможливий?* (А. Ішук); *Яка це вас муха вкусила?* — *посварився Товкач.* — *Прошу уваги. Ша!* (О. Бердник).

441. ЯК (мов, паче і т. ін.) М҃ХА (рідше м҃хп) В ОКРОПІ, жарт. 1. Хтось постійно зайнятий роботою, перебував весь час у турботах; проворний, швидкий і т. ін. *Від ранку до ночі як муха в окропі* (З усн. мови).

2. зі сл. про в́орний і, швидкій і т. ін. Уживається для підсилення зазначених слів; дуже, надто, надзвичайно (проворний, швидкий і т. ін). *Добрі родичі за нею [жінкою], усні на мене. А я проворний, як муха в окропі: хоч не вискочу, та кручусь* (Марко Вовчок).

3. з дісл. на позначення руху. Проворно, швидко, невтомно. *Дочка Лавися — чепуруха.. Вертілась, як в окропі муха, В верцадло очі все п'яла* (І. Котляревський); *Як муха в окропі, бувало, вертілись цілий день* (Панас Мирний); *Невістка вешталась, паче муха в окропі, скрізь встигала* (І. Нечуй-Левицький); // Неспокійно, нервово і т. ін. *На великому шляху панство заметушилося, як мухи в окропі* (С. Чорнобривець).

442. ЯК (мов, піби і т. ін.) М҃ХА В СМЕТАНІ, зі сл. дібати, іті і под., ірон. Повільно, незграбно і т. ін. — *Я швидко, ваше преосвященство, — відповів отець Зосим.* — *Дива, як муха в сметані, — сердито буркнув Глек* (О. Ільченко).

443. ЯК (мов, піби і т. ін.) М҃ХА ДО М҃ДУ, зі сл. прип'ясти, приліпнути і под. Без почуття міри; жадібно. *Припав до води, як муха до меду* (Укр.. присл.).

444. ЯК (мов, піби і т. ін.) М҃ХА КРИЛОМ ЗАЧЕПІЛА, зі сл. уд'ярити, стукнути і т. ін, жарт. Ледве відчутно, злегенька. *Ударив, як муха крилом зачепила* (Укр.. присл.).

445. ЯК (мов, піби і т. ін.) М҃ХА (м҃хп) У СПАСІВКУ; ЯК (мов, піби і т. ін.) СПАСІВСЬКА (спасівчапа) М҃ХА, жарт. 1. Хтось злий, сердитий, уїдливи́й і т. ін. *Мов спасівська муха, усім очі виїдає* (Укр.. присл.).

2. зі сл. злий, сердитий, кусливий і т. ін. Уживається для підсилення зазначених слів; дуже, надто, надзвичайно. *На тому місці, де щойно стояла ота мордяка, зла, як муха у Спасівку, вже нічогосінько не стояло, а тільки валився*

велетенський ремінь (Є. Гуцало); — *То ти, бачу, не біла голубка? Ти .. ще й куслива, як мухи в Спасівку. А я вважав на тебе, як на голубку* (І. Нечуй-Левицький).

3. зі сл. діймати, дратувати, дзижчати і т. ін. Набридливо, невідступно, уїдливо і т. ін. *Ох, ці настирливі думки діймають, як мухи в Спасівку, і нічим не відженеш їх* (М. Старицький); *І сьогодні з голови Терентія майже цілий день не виходила циганська скрипка. Вона дратувала його, мов спасівчана муха, вона ж і грала йому, наче на весіллі* (М. Стельмах). **ЯК ГЕДЗІ В СПАСІВКУ.** *Старий фортеп'яніст [старе фортепіано] швидко зрадив Олеси: через рік нитки порозмотувались, молоточки поодскакували, струни почали рватися і дзижчали, як гедзі в Спасівку* (І. Нечуй-Левицький).

446. **ЯК** (мов. ніби і т. ін.) **СОБАЦІ М҃УХА**, фам. Дуже мало, недостатньо (перев. про їжу). *Це йому як собаці муха* (3 усн. мови).

447. **ЯК** (мов. ніби і т. ін.) **СОННА М҃УХА**, ірон. Млявий, інертний, байдужий і т. ін. *На дворі лаяють, мов сонні мухи, ченці* (М. Коцюбинський).

МУХИ

448. **БІЛІ М҃УХИ**, жарт. Сніг, сніжинки. *Без крил, без ніг білі мухи літають* (Загадка). *З лісу вишивав дід Данило — Бліх мух літає рій!* (А. Малишко).

449. **ІДЯТЬ [ЙОГО] М҃УХИ [З КОМАРАМИ]** кого, що. 1. лайл. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, роздратування, досади і т. ін. *А, ідять вас мухи!* (Укр. присл.); *А та грамота, ідять її мухи, не подбається колишньому панському пастухові, хоч голову об стінку!..* (В. Бабляк); — *Без мене ви тут, хлопці, нічого не зробите, ідять його мухи з комарами* (М. Зарудний). **ЇЛІ Б М҃УХИ.** — *Самі винуваті, їли б нас мухи!* (Є. Гуцало). **НЕ ІДЯТЬ ЙОГО М҃УХИ.** Він .. скоріше почув, ніж побачив у сірій імлі, як орачі погейкували на своїх пругах. — *Та не ідять його мухи,* — ображено лягнув він по штанях і ще більше напосів на трактористів: — *Дітки, дітки, рушайте в добру годину!* (П. Панч). 2. жарт. Уживається для вираження захоплення чим-небудь. — *Рахубиста товариша [верблюд], — засміявся Кузь. — Їсть і н'є раз на місяць. Отаку б, ідять його мухи, до нас у артілі!* (Григорій Тютюнник); *Мої думи заклопотаними горобцями, — за сніжжинками, за летючими... Ех, ідять його мухи з комарями!..* (В. Сосюра).

450. **М҃УХИ В НОСІ ГРАЮТЬ** у кого, жарт. Хтось гордовитий, пихатий, задикуватий і т. ін. *Сит Бассім — то хлоп не швайка! Гордий трохи, та се байка — Грають мухи в носі, бач* (І. Франко).

451. **ЯК М҃УХИ.** 1. зі сл. гинути, мерти і т. ін. У великій кількості; багато. *І справді, хлопці гинули, як мухи* (З. Тулуб); *Мре малеча, як мухи* (Леся Українка); // Безневинно, ні за що, швидко і т. ін. — *Тікайте на ніч, бо вигинете, як мухи!* — зукнув на дівочу Іван Побиваний (І. Чендей).

2. зі сл. лізти. Настирливо, набридливо, безперервно і т. ін. [Бабуся:] *А про сватів уже — що й казати? Лізли, як мухи, до нашої хати!* (Я. Щоголів).

МУХОЮ

452. **ПІД М҃УХОЮ**, жарт. У нетверезому стані; напідпитку. — *Дивуюсь — з якого це часу.. з'являються на роботу під мухою?* (Ю. Збанацький); *Йому сподобалося, що голова під мухою: значить, свій чоловік — негордий* (Григорій Тютюнник); *Можна б і ці однаманітні коробки [будинки] чимось оживити, а то вночі, як добре під мухою чоловік, то й додому не потратить* (О. Гончар); *І вчора під доброю мухою був...* (Н. Кашук).

МУХУ

453. **НА М҃УХУ З ОБ҃УХОМ**, жарт. Затрата великих зусиль на що-небудь незначне, не варте уваги; ціною невинуватих зусиль, затрат; нерозумно. *Витрачати значні кошти на сумнівної користі справи — це ж на муху з обухом* (3 газети).

МУЧИТИ

454. **МУЧИТИ** (терзати, рвати і т. ін.) **СЕР҃ЦЕ** (душу) чим (чию). Завдавати комусь горя, страждань, прикроців і т. ін.; спричиняти переживання. — *Що се [це] я? що се я? ..Геть, геть від мене... Не муч мого серця* (Панас Мирний); — *Не муч, не терзай мого серця... Я люблю тебе* (А. Шиян).

МУШКА

455. **[НІ (І)] М҃УШКА** (рідше м҃уха) **НЕ ЗАБРИНИТЬ** де. 1. Нема ніяких звуків, дуже тихо; тиша. *В хаті ні мушка не забрищить* (О. Кобилянська); *Тихо-тихо. Ніде й мушка не забрищить* (3 газети).

2. зі сл. тіша, тишина і под. Уживається для підсилення значення слова; абсолютна, повна тиша. *В хаті тишина, мушка не забрищить* (О. Кобилянська).

М'ЯКИЙ

456. **М'ЯКИЙ СЕР҃ЦЕМ.** Добрий, доброзичливий, лагідний, довірливий і т. ін. *Типово український склад обличчя, рівне високе чоло, а найбільше — то довгі сиві вуса... завжди ввирили в*

обман м'якого серцем любителя української старовини (Г. Хоткевич).

М'ЯСО

457. **ГАРМАТНЕ М'ЯСО.** Той, ті, кого посилають на несправедливу, загарбницьку війну, а очевидну загибель. *А раб безмовний — не людина, Гарматне м'ясо тільки він... І жруть його гармата й міна* (М. Чернявський); *Злидарі усіх країн не хочуть бути гарматним м'ясом, але мети свідомим класом* (В. Сосюра); // ірон. Солдат. — *Ми не дамо своїх дітей на гарматне м'ясо!* — *лунає з уст матерів усього світу* (Остап Вишня); — *Я хоч і хворий на ноги, проте чим я не гарматне м'ясо? А в таку пору.. кожний каліка повинен бути на своєму посту* (Переклад С. Масляка). **ВОЄННЕ М'ЯСО.** — *З нього [селянина] добре тільки вості м'ясо!* — *в прозелені очей Стадницького блиснула злоба* (М. Стельмах).

М'ЯСОМ

458. **З М'ЯСОМ,** із сл. відривати, видирати і т. ін. Разом із тканиною, шкірою і т. ін., до якої було щось пришите, прикріплене; неакуртно. *Два хрести було за хоробрість. Одірав з м'ясом від гімнастерки* (А. Головка); *Скільки смислу можна вкласти в отакий от собі відірваний з м'ясом гудзик!* (І. Багрянний); *Помітив [Хома] у неї на рукаві жовту нашивку з коротким словом на ньому. Вхопив нашивку, видер її з м'ясом і люто кинув під ноги* (О. Гончар); // перен. Насильно, не церемонячись і т. ін. — *Якби ти не дав [характеристики], я б з м'ясом видрав її* (М. Стельмах).

М'ЯТИ

459. **НЕ М'ЯТИ ТРАВ** кому. Уже не довго жити комусь, хтось помирає, скоро помре. *Навколо зеленню одягнуті гаї; Виспівують дзвінки, чудові солов'ї; Мені ж не м'ять трави, не бачить*

вас, лани. *О, як не хочеться так рано до труни!* (П. Грабовський).

460. **ХАНЬКІ М'ЯТИ,** жарт. 1. Нічого не робити; гуляти, ледарювати. — *Треба діло робити, а не ханьки м'яти* [м'яти] (Г. Квітка-Основ'яненко); *Хома Прищепи, лукаво стрельнувши очима, сказав: — Та що це я ханьки м'ю, так наче діла немає?* (Є. Гуцало); // Відпочивати. *Йому б тільки на лавці ханьки м'яти* (Сл. Б. Гринченка); — *Нехай відпочине після такої бані. Нехай тепер ханьки м'є, ми ще доберемося до неї* (Г. Квітка-Основ'яненко).

2. Гаяти час, зволікати з чимсь; не квапитися. — *Молода з друзками давно жде, а вони тут ханьки м'ють* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Сидять.. на Чортотлику та з нудьги ханьки м'ють* (Д. Мордовець). **М'ЯТИ БАГАТО ХЛІПЬКИ.** — *Не хочу я, батечку, ні пана, ні попа. — А кого ж? — запитав старий грізно. Дівчина почервоніла. — Не м'ни багато ханьки, а скажи, що хочеш Василя Зарічука, та й годі!* (А. Федькович).

3. біля кого—чого, де. Перебувати біля кого-, чого-небудь, де. — *Та й тобі, Олексію, чого тут ханьки м'яти?* Вже вона [Уляна] мов просватана; відрізана скиба. *Шукай собі другу...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Коло Галиної хвіртки щось двох ханьки м'є, рукавами затуляється* (С. Васильченко); // Домагатися чийсь прихильності. *Софрон, дивіться, почав ханьки м'яти біля якогось есерів* (Ю. Смолич).

4. за ким. Виявляти особливу увагу, приязнь, залицятися до когось; упадати за кимось. [Хівря:] *Там ще у нас новина. Кажуть, що нібито Павло за Варкою Гупаленковою почав ханьки м'яти* [м'яти]?.. (М. Кропивницький); [Полковник:] *За дочкою полковника почав ханьки м'яти* [м'яти]?.. (М. Кропивницький).

Н

НАБИВАТИ

1. **НАБИВАТИ / НАБИТИ ГОЛОВУ** кому, чим. Примушувати себе чи кого-небудь сприймати, запам'ятовувати якусь інформацію, перев. не-потрібну, зайву. Він умисно хотів *набити собі голову цифрами та рахунками, щоби прогнати другі, погані думки* (І. Фраико). **НАБИВАТИ / НАБИТИ В ГОЛОВУ** кому що. — *Все ти їй набивала в голову: у миру немає щастя, у миру немає долі*

(Панас Мирний); *Не те діло поета, щоб багато всякої науки набити собі в голову* (І. Фраико). **НАБИВАТИ ГОЛОВУ КЛЮЧЧЯМ.** — *Ось прийде літо, попроси яблукка, то я тебе до твого язикатого Семена Семеновича пошлю! Щоб він ключчям голови вам не набивав* (В. Дрозд).

2. **НАБИВАТИ / НАБИТИ ЦІНУ** кому. Підносити себе (рідше когось) в очах інших; перебільшувати свої заслуги. *Ще більше набивав собі*

ціну, видаючи себе мало чи не рятівником (А. Хижняк); — *То чого ж маєш бити чоботи на наш куток? Тільки жєниха мого, коли трапиться, відіб'єш?* — *А може, я тобі наб'ю більшу ціну?* (М. Стельмах).

3. НАБИВАТИ (напихати) / НАБИТИ (напхати) ПЕЛЬКУ (кєндюх, чєрево і т. ін.), вульг. **1.** чим і без додатка. Їсти що-небудь; наїдатися. Той борщ був такий смачний, що вербівські бурлаки .. через велику силу **набивали** ним пельку (І. Нечуй-Лєвицький); — *Ти тільки їж, набивай кєндюх...* (О. Гончар); *Поки він та у панський їдальні набивав собі чєрево румунським "гратаром", ми на стайні готували коней напоказ* (І. Муратов). **НАПХАТИ КИШКУ.** — *Я, пане обер-лейтенант, не вибавивши, мені аби чимось кишку напхати, щоб не кавкала* (Переклад С. Масляка). **2.** чию. Працювати на когось; своєю працею створювати матеріальні блага для інших. — *Таке собаке життя маємо. Таж то висотали з мене всі жили .. Цілий вік свій напихав я чужу пельку* (М. Коцюбинський).

4. НАБИВАТИ (напихати) / НАБИТИ (напхати) [СОБІ] КИШЕНІ чим і без додатка, зневажл. Багатіти, наживатися (перев. нечесним шляхом). *Писар писав усім бумаги та набивав кишені* (І. Нечуй-Лєвицький); — *Чужою працею, товариші, не шукати набивати собі кишені* (Д. Бедзик); *Занедбали сини рідну мовоньку. Не туди бо вони гнуть головоньку, На пожитки густі позіхаючи, Та кишені товсті Напихаючи* (П. Грабовський). **ПОНАБИВАТИ КИШЕНІ** (про багатьох) чий, кого. *По багатьох школах вчителі .. пояснювали школярам усю нікчемність сицилійських пригод, вигадавши, щоб понабивати кишені хитрих, пожадливих видавців та ремісників-авторів* (Грицько Григоренко).

НАБИРАТИ

5. НАБИРАТИ / НАБРАТИ ВОДИ В РОТ. Уперто мовчати; нічого не говорити. *Вже я й мовчу, вже я й набираю води в рот — все одно .. він виведе тебе з останнього терпіння* (Ю. Збанацький); *Писали Насті, аякже, тільки чи листи не доходять, чи води в рот набрала* (Є. Гуцало); *І твій тато злякався, заховав листа в шухляду, набрав води в рот* (О. Мінковський).

НАБИРАТИСЯ

6. НАБИРАТИСЯ / НАБРАТИСЯ ГРІХА. Робити те, що заборонеє нормами християнської моралі. *До таких непутящих, як оцей бусурман (вона ткнула пальцем на чоловіка), я не придивляюся, гріха не набираюся* (Л. Яновська); *З отцем, з ненькою полаяюся, Гріха наберуся* (Укр.. пісні).

7. НАБИРА́ТИСЯ / НАБРА́ТИСЯ ДУХУ.

1. Переборюючи страх, сором'язливість і т. ін., ставати рішучим, сміливим. — *Тамара набирається духу і сміливо відбиває удар: — Я не сиділа за спиною... Я помагала мамі...* (А. Хижняк); [Горніг:] *Там, майстре, неабиякі новинки. Оце Петеревальдіці набрались духу та й вигнали фабриканта* (Леся Українка).

2. Відпочиваючи, відновлювати сили, міцніти. — *А поки що набирайся духу після походу* (О. Гончар).

3. якого. Перейматися певними поглядами, думками, ідеями і т. ін.; набувати певних властивостей. — *Се ти, ходивши по всіх усяодах, набрався такого духу* (Г. Квітка-Осиков'яненко); *Хлопці були ще в таких літах, коли вони ще не огрубіли, не постовбуріли, не набрались духу чоловічої самостійності* (Грицько Григоренко).

8. НАБИРА́ТИСЯ / НАБРА́ТИСЯ РОЗУМУ (ума, уму-розуму). Поповнювати свої знання, набувати життєвого досвіду. — *Це наша школа, .. де наша дівтора навчається всьому та набирається розуму* (Панас Мирний); *Як віз ламається, чумак ума набирається* (Укр.. присл.); — *Нам треба хати-читальні, щоб .. уму-розуму набиратися* (В. Речмедін); *З розумним розуму наберешся, а з дурнем і останній згубиш* (Укр.. присл.); — *Що вже розумний, то розумний, бо набрався розуму од розумних людей* (І. Нечуй-Лєвицький).

9. НАБИРА́ТИ[СЯ] НА СІЛІ. **1.** Міцніти, розвиватися. *Деякі зони заповідника [Поліського] є місцями осінніх скупчень журавлів: тут вони набирають на силі перед відльотом у вирій* (3 журналу).

2. Набувати більшого вияву, зростати; ставати досконалішим. *"Атомна артилерія" УФТТ набирається на силі, народжується плеяда потужних атомних машин* (3 журналу); *Північний вітер набрав на силі* (3 журналу).

НАБИТИ

10. НАБИ́ТИ / НАБИВА́ТИ ОСКОМУ.

1. перев. зі сл. собі. Пересичуватися чим-небудь; втрачати інтерес до чогось. — *Я сам колись там служив, — мовив Степан. — Та й оскому набив — засміялась Пріська* (Л. Яновська); *Миронець хихикнув у кулак, сказав з єхидним смішком: — Баба з воза — кобилі легше. Хай забавляються діти, поки оскоми не наб'ють собі* (Д. Бедзик).

2. Ставати буденним, нецікавим; приїдатися, набридати, викликати роздратування. *Поезія не набиває оскоми — приїдається одноманітність творчості письменника* (3 газети). **НАБИТИ ОСКОМІНУ.** Штучне обмеження заробітку, "стеля",

що вже *набила оскомину*, — серйозне гальмо на шляху підвищення продуктивності праці (3 газети).

3. зі сл тільки, лиш є і под. Досягати дуже незначних результатів у здійсненні чогось; вимушено задовольнятися чим-небудь малым, незначним. Своїми словами: *"Ви мусите щось написати про гуцулів"* *забили* Ви мені клин у голову, вони не дають мені спокою, тільки що я зробить годе за 10 днів. Тільки *оскому наб'ю* (М. Коцюбинський); [Горков:] *А тсрпкою я здався їй кислцею: вже вона пробувала кусати мене з усіх боків, та тільки оскому набила* (М. Кропивницький).

11. **НАБИТИ / НАБИВАТИ [СОБІ] РҮКУ** на (в) чому і без додатка. Набути досвіду, уміння, вправності, майстерності і т. ін. в чому-небудь. *Кріпки дід були, руку на житні набили* (Остап Вишня); *Є загроза, що після війни з'явиться.. багато письменників, ..що наб'ють собі руку на нарисах* (О. Довженко); Він [поет], як кваліфікований ремісник, *"набив собі руку"* і пише зразу, швидко (Деякі пєт. поет. майстерн.); — *Руку набив*, можна сказати, на ремонті машин, а хотілося більшого — щоб не підправляти, а обновляти машини (3 журналу). **НАЛАМАТИ РҮКИ.** По очах Марко знав, чому скотина нудиться, доглядав, годив, *паламав руки*, вміло роздоював (К. Гордієнко). **НАБИТА РУКА** у кого. *Оте кіно у нас буває щонеділі, 3 району приїздить.* Ну, я при цьому ділі *Допомагаю їм: у мене.. На всяке майстерство набита, бач, рука* (М. Рильський).

НАБИТИЙ

12. **БИТКОМ НАБИТИЙ** ким і без додатка. Переповнений. Була *Грицева стодола вишком набита*. Зійшлися майже цілі *Тунівці* (Л. Мартович); До початку вечора ще лишалося години півтори, а червоний кутюк уже *набитий битком* (О. Гурєв). **БИТКОМ НАБИТО.** *А народу набралось..— всюди повно, битком набито* (Панас Мирний).

НАБРАТИ

13. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ВОДИ В РОТ НАБРАТИ**, *перев* зі сл. замówкнути, мовчати і под. Втративши здатність або бажання говорити; мовчати. *Замовк, як води в рот набрав* (Л. Мартович); [Ганна:] *Відтоді замовкла я, мов в рот води набрала!* (М. Кропивницький); // *Мовчати.* І вони довго сиділи, *ніби набравши в рот води.* Мовчала переможно і Марія, задоволена тим, що так їм дошкулила (М. Слабошпицький); *Макар не був мовчуном, але тепер сидів, неначе в рот води набрав* (С. Добровольський).

НАБРАТИСЯ

14. **НАБРА́ТИСЯ ЮШКИ** (юхї) від кого, чийсї, зневажл. *Переїнятися чийми-небудь*

поглядами, думками, настроями і т. ін.; засвоїти чийсї манери, звичаї і т. ін. — *Все одно не послухаться. Все по-своєму зробить. А це вже і Ярина від нього юшки набралась, кирпу гне* (І. Цюпа); *Школярської юхи набрався* (М. Номис).

НАВАРИТИ

15. **НАВАРИТИ КАШІ** (пїва, гіркої і т. ін.) кому і без додатка. Зробити щось небажане, неприємне і т. ін.; наробити лиха, завдати клопоту. *Одні лише співчували йому пошенки.. Другі уникали розмови з ним. Мовляв, сам наварив каші, сам і їж* (Д. Ткач); — *Дай спокій, заступило мені, що я не бачив його перший. Наварив я собі пива* (Ірина Вільде); *Такий-то був той гадюка, що наварив нам гіркої на довгі роки!* (П. Куліш).

НАВЕРТАТИ

16. **І НО́СА (очейі) НЕ НАВЕРТА́ТИ / НЕ НАВЕРНУ́ТИ.** 1. Не з'являтися десь, не приходити куди-небудь. [Грива:] *Сюди ніхто і носа не наверне!* Одно — далеко від двора, .. а друге — пуста (І. Карпенко-Карний); — *Мотора встановили, а механік і носа не навернув*, — бурчав *Никанор Павлович* (О. Сизоненко).

2. до чого. Не братися за щось, не приступати до якої-небудь роботи. — *Зовсім відбилась від рук моя Сова. Певно, вже ви з неї виучите вчительку, бо все читас та й читас. А то раніше до книги й носа, бувало, не навертала* (Ю. Збанацький).

17. **НАВЕРТА́ТИ / НАВЕРНУ́ТИ СЕРЦЕ** чис до кого. Пробуджувати в кого-небудь почуття кохання, дружи до когось. — *Можє, один Бог наверне їй серце до мого Романа* (І. Нечуй-Левицький).

НАВЕРТАТИСЯ

18. **НАВЕРТА́ТИСЯ / НАВЕРНУ́ТИСЯ НА ЯЗЫК** кому і без додатка. 1. Мимохіть вимовлятися. *Слова навертали на язык безвартні і жалюгідні* (Н. Рибак); — *Чого тобі це слово перше навернулось на язык?* (І. Нечуй-Левицький); *Можє, якби не вишла, то й не навернулось таке на язык* (Є. Гуцало).

2. Хто-небудь хоче сказати щось *перев*. неприємне для співрозмовника або те, що раптово пригадалось, прийшло на думку. *Князєві так і наверталося на язык нагадати, що Костянтин теж недалеко відійшов од простого люду* (П. Загребельний); *Дас йому раду — перчу-лішу, яка їй навернулася на язык* (І. Франко).

НАВИСНУТИ

19. **НАВІ́СНУТИ / НАВИСА́ТИ НА О́ЧИ** кому. Привернути чию-небудь увагу, зацікавити когось. [Горпина:] *Як ти почнеш балакати про те, як ти мене любиш, то мені здається, що тобі*

нависло на очі моє хазяйство та худоба... (М. Кропивницький); // Зустрітися, сподобатися кому-небудь. [Вибірний:] Так чом же ви не одружитесь?.. Чи ще, може, сужена на очі не нависла? (І. Котляревський); — Це вже хтось тобі навис на очі. Щось таке та є! — обізвався Роман. — Ніхто мені не навис на очі. Я тебе полюбила і більше нікого в світі не буду любити (І. Нечуй-Левицький).

НАВОДИТИ

20. НАВОДИТИ (навертати) / НАВЕСТИ (навернути) НА РОЗУМ (на ум) кого і без додатка. Навчати когось не робити безглузких вчинків, діяти розважливо, обдуманно; наставляти. — *Це дяка така матері, що тебе на розум наводила? (Панас Мирний); Хто спішить, той людей смішить, а хто тихо ходить, той на ум наводить (Укр.. присл.); Піп Наум бабу навів на ум: вона пороса продавала, а гроші попові віддала (Укр.. присл.); [Дрейсігер:] Нехай вже тепер хто приїде та наверне його на розум (Леся Українка); Чому не видно ніде євшан-зілля, яке наvertsає людину на розум...? (М. Чабайівський).*

21. НАВОДИТИ (навертати, нашоїхувати) / НАВЕСТИ (навернути, нашоїхнути) НА ДУМКУ кого і без додатка. Спонукаати когось або думати певним чином про когось або про щось; переконувати когось-небудь у чомусь. — *Я вже в листах своїх наvertsає її на таку думку про себе (П. Колесник); Вивчення розподілу яскравості світла по диску планети [Венери] нашоїхнує на думку, що поверхня її має різко виражені дзеркальні властивості (З журналу); — Отже ж ти, Тодозю, навела мене на думку, що тепер в садку краше обідати, ніж в хаті (І. Нечуй-Левицький).* **НАВОДИТИ ДУМКУ** на кого. Романові ясні, тихі очі чогось наводили на неї думку про ясний місяць, про тихий вечір (І. Нечуй-Левицький).

22. НАВОДИТИ / НАВЕСТИ НА ГРІХ кого і без додатка. Спонукаати когось-небудь до аморальних вчинків. *Навели на гріх та й покинули на сміх (Укр.. присл.).*

23. НАВОДИТИ / НАВЕСТИ НА СЛІД кого, чий і без додатка. Підказувати розгадку якої-небудь таємниці, давати можливість виявити щось. — *До райкому раджу поки що не звертатися, щоб не навести шукачів на слід (Ю. Яновський); — Двох здохляків, що підчепив він їх у Києві..., зоставляти не можна, дуже метиковані та гостроокі — наведуть на наш слід... (П. Загребельний).*

24. НАВОДИТИ / НАВЕСТИ ОЧІ (око, оком) на кого—що і без додатка. Пильно дивитися, поглядати на кого-, що-небудь. *Тимко щільніше*

тулється до стіни і наводить очі на двері (Григорій Тютюнник); Стрибас, наче дурне теля, і скоса наводить червоне око (М. Коцюбинський); Як тільки оком наведу, То і вгадаю, де співака (П. Грабовський).

25. НАВОДИТИ / НАВЕСТИ ПОЛУДУ (більмо) НА ОЧІ кому і без додатка. Заважати правильному розумінню, сприйманню чого-небудь. *Щось страшне туманило мій розум, навололо полуду на очі (І. Нечуй-Левицький); // Затуманювати чийось свідомість. [Річард:] Нехай не вабить грішная краса твоїх очей. Ох, Джонатане! І хто більмо тобі навів на очі? (Леся Українка).*

26. НАВОДИТИ / НАВЕСТИ ТУМАН на кого. Позбавляти можливості правильно сприймати дійсність, навколишній світ. *Земляче! Бог з тобою! На тебе десь туман у Литві навели (Є. Гребіка).*

НАВПРИСЯДКИ

27. ЧЕРЕЗ ДОРОГУ (в'улицю, тни) НАВПРИСЯДКИ, зі сл. рідич, рідія і под, ірон. Дуже далекий або зовсім ніякий. — *Погукали й мене на весілля, спасибі. Хоч я й в рідичка яка: навприсядки через дорогу (О. Ковінька); — А звати мене Микола Єгипта, хоч з єгиптянами я рідич такий.. через вулицю навприсядки! (О. Гончар); — Ну ж і рідня ми з Вами — через тиш навприсядки (В. Земляк).*

НАВЧАТИ

28. НАВЧАТИ (вчити) / НАВЧИТИ РОЗУМУ [доброму] розумові, уму-розуму) кого. Виховувати когось відповідно до ustalених норм, правил, звичаїв і т. ін. *І книжки читатимеш, скільки захочеться, і людських дітей розуму будеш навчати (М. Стельмах); Хіба ж я її не гляділа, хіба не ростила, доброму розумові не навчала? (Паіас Мирний); — Хіря з серця почала Наталю бити — уму-розуму вчити (Грицько Григоренко); Подумав, подумав [горобчик] та й почав просити курку: — Навчіть мене розуму, пані матусю! (Леся Українка).* **НАВЧИТИ НА ДОБРИЙ РОЗУМ.** — *А дитина наша,— каже,— ще молоденька, нехай ми ще самі її покохаємо та навчимо на розум добрий (Марко Вовчок).* **НАВЧАТИ ДОБРУ І РОЗУМУ.** *Доглядала ж [мати] сама його, сама й навчала Добру і розуму (Т. Шевченко).*

НАГАНЯТИ

29. НАГАНЯТИ (нагоняти) / НАГНАТИ ХОЛОДУ кому, на кого. Викликати страх, переляк, занепокоєння і т. ін. у когось з певною метою. *Такого бідному хлоп'яті холоду нагнав, що тільки*

ще Трохим погляне на нього грізно, так він уже й труситься (Г. Квітка-Оснoв'яненко); — Ви на мене нагнали холоду, Андрію. Я вже просто боюся... Ви щось знаєте, і це мене лякає... (О. Слісаренко).

30. НАГАНЯТИ (нагбнити) / **НАГНАТИ** **ЧОРНУ ХМАРУ** на кого. Псувати настрій кому-небудь; засмучувати когось. Було видно, що старий Коваль не в настрої..., оцей виїзд молодих нагнав на нього чорну хмару (В. Кучер).

НАГНАТИ

31. НАГНАТИ ДРИЖАКІВ (трісу) на кого, кому. Дуже налякати когось. Такий .. тихенький горбатий дідусь на нічній галлявині міг би нагнати дрижкаві і на хороброго (О. Донченко); Такого трусу нагнали йому (Сл. Б. Грінченка).

НАГОДУВАТИ

32. НАГОДУВАТИ ДРИЖАКАМИ кого і без додатка. Дуже налякати когось. Приснитися жс таке, змордус, нагодус дрижаками (М. Коцюбинський).

33. НАГОДУВАТИ ЦИБУЛЬКОЮ кого, жсарт. Побити кого-небудь. Подивитися жс, яка з неї молодиця, що вона виробляє з бідолашним чоловіком! І моркву скрадають, і кирпу гне..., і цибулькою нагодус (О. Стороженко).

НАГОТИ

34. У ВСІЙ [СВОЇЙ, ЇЇ і т. ін.] НАГОТІ. Без прикрас, у справжньому вигляді; таким, як є. Факт бунту [селян] .. став перед уявою слухачів у всій наготі (І. Франко); Художник стикається з дійсністю у всій її наготі (Деякі пит. поет. майстри.).

НАГРІВАТИ

35. НАГРІВАТИ / **НАГРІТИ** (рідше зігріти) [СОБІ] МІСЦЕ. Звикати жити, працювати і т. ін. якніш час на одному місці; приживатися, освоюватися десь. — Взяв каганець, пішов дивитися у клас .. Думаю: знову починати, знову привикать, нагрівати собі місце в цьому сумному закутку?.. (С. Васильченко); [Домаха:] Ходім, дитино моя, з таткової хати. Не нагріли ми тут місця, пошукаємо деінде... (М. Кропивницький); За останній рік він і вулиці мостив... і мурував печі .. І ніде місця не зігріє (М. Ю. Тарновський).

НАГРІТИ

36. НАГРІТИ БОКІ кому, зневажл. Побити когось. — Сьому вже треба так боки нагріти, щоб не діждав більш рясту топтати! (П. Куліш).

НАДРИВАТИ

37. НАДРИВАТИ / **НАДІРВАТИ ПУПА** (нуп), фам. Перевтомлюватися, знесилюватися

від надмірного фізичного напруження, тяжкої роботи. — Але в колгоспі люди не надривають пупа, — говорив Антон, крокуючи за Багатирем. — Залюдей працює моторова сила (С. Чорнобривець).

38. НАДРИВАТИ / **НАДІРВАТИ СЕРЦЕ** (душу) кому і без додатка. Викликати в когось душевні страждання, муки, переживання і т. ін. Туга і горе Глібовому синові серце надриває (Панас Мирний); Пісня надриває душу (З журналу).

НАДУВАТИ

39. НАДУВАТИ (надимати) / **НАДУТИ** **ГУБИ**, фам. 1. Гніваючись, ображаючись і т. ін., надавати обличчю незадоволеного вигляду. Він морщить лоба, надимає губи, поглядає скося на княжого двірського (А. Хижияк); Галина Потівна надула губи, бо на педраді дали їй останній підписати протокол (М. Рильський). **НАДУТИ** **ГУБКИ** (губенія). Женья надула губки й пестливо насупилася (С. Васильченко); — А що за прелінії дівчата, — дума собі [Галя], надувши губенята з серця (Г. Квітка-Оснoв'яненко).

2. Виразити зверхність, поважність; пишатися, зазнаватися. Вийшов судячий, на всіх позирнув, Ретязь начеплює, губи надує (Я. Щоголів); Відчувши небувалу увагу, він надує губи й мовчки стежив за дідом (Д. Косарик).

НАДУРИТИ

40. НАДУРИТИ ГОЛОВУ кому і без додатка. Позбавити кого-небудь здатності розсудливо, спокійно міркувати; втомити постійними клопотами. За цілий день надувають діти голову (Сл. Б. Грінченка).

НАДЯГАТИ

41. НАДЯГАТИ (надівати, натягати і т. ін.) / **НАДЯГНУТИ** (надіти, надягти, натягти і т. ін.) **ОВЕЧУ ШКУРУ**. Лицсмійно приховувати під виглядом доброзичливості свої підступні наміри, дії. Вмів [дипломат] точити кізти гострі й хижі, Вмів овечу шкуру надягати, П'ять років підряд брехав в Парижі, Він, мовляв, за мир і благодать (А. Малишко); Сірі вовчики наділи овечу шкуру та такі тихі стали... (Панас Мирний). **ВЛІЗТИ** В **ОВЕЧУ ШКУРУ**. — Коли б були [докази], ми трусонули б так ті губернії, що тільки пух!... — розкрився лише на мить і знову вліз в овечу шкуру слідчий (Василь Шевчук).

НАЖЕНЕШ

42. [І] ЦІПОМ (дрючкoм) **НЕ НАЖЕНЕШ** кого, куди. Хто-небудь ні за яких умов не буде жити десь. — Тебе в село і ціпом не наженеш. Ти будеш тертися біля вчених, де-небудь у великому місті (Григорій Тютюнник).

НАЗВА

43. САМА́ [ТІЛЬКИ] НА́ЗВА, ірон. Щось або хто-небудь не відповідає тому, що має бути насправді. — *Хіба це реферат? Сама тільки назва. Недоладний набір цитат* (З журіалу). ОДНЄ НА́ЗВИСЬКО. Глянеш на той капелюх — сміх і горе. *Одне назвисько. Засмальцьований від поту, облізлий, одним словом — ганчірка* (І. Цюпа).

НАЗДОГАД

44. НАЗДОГА́Д (навдога́д, рідко надб́гад) БУ́РЯКІВ [ЩОБ ДА́ЛИ КАПУ́СТИ], *перев. зі сл. говорити, сказа́ти і т. ін.* Говорячи про одне, натякати на щось інше. — *Одно знаю, хоч не з їм солодко і напрацюєся гіркенько, так ніхто мене не напас..* — *говорила Мотря наздогад буряків, поглядаючи на Семена* (М. Коцюбинський); — *Багато, чоловіче, не прошу, але поверни мені з казенної хоч пучку солі, яку вдома взяв. Іван хекнув, засміявся, обернувся міцною спокійною постанткою до Степана: — Це сказала наздогад буряків, щоб дали капусту* (М. Стельмах); [Горпина:] *Котрий любий, той не свата, а од нелюбих не втпсхи зачиняти хату. [Приблуда:] Цебто і мені навдогад буряків?* [Горпина:] *Та ні, не про вас річ, добродію* (М. Кропивницький); — *Стій, я його зачеплю розмовою. А ти піддержуй. Можє, що вичитаємо. Я буду закидати надогад буряків, а ти помічай* (Панас Мирний); [Возний:] *Ох, ох!.. Стара не страшна, так молода кирпу гне. Я уже їй говорив, як то кажуть, надогад [на догад] буряків.. так де! — ні приступу!* (І. Котляревський). НАЗДОГА́Д БУ́РЯКІВ, КО́ЛИ МО́РКВИ ТРЕ́БА. — *Мені якось ніяково... і трудно це зробити... Але іншого жадного [жодного] способу нема; — говорив Ломицький, як то кажуть, наздогад буряків, коли моркви треба* (І. Нечуй-Левицький).

НАЗИВАЄТЬСЯ

45. ЩО (як) НАЗИВАЄТЬСЯ. Дійсно, по-справжньому. *Етажерка, здавалося, от-от має тріснути від книг, вона була, що називається, набита ними* (О. Сизоненко); // Як потрібно, як належить. *Марина.. дала мені виговоритись, а потім спокійно і логічно, як називається, виклала свої думки переді мною* (Ірина Вільде).

НАЗИВАТИ

46. НАЗИВА́ТИ / НАЗВА́ТИ РЕ́ЧІ ЇХ (сво́їми, вла́сними, спра́вжніми і т. ін.) ІМЕНА́МИ. Говорити про кого-, що-небудь прямо, відверто, недвозначно і т. ін., не добираючи делікатних слів чи виразів. *Він саме оповідав тепер подробиці любовних своїх авантур, називаючи речі їх іменами* (Г. Хоткевич); — *Ви ображаєте мене, молодий*

чоловіче! — Зовсім ні. Я називаю речі своїми іменами (В. Речмедін).

НАЇВНІСТЬ

47. СВА́ТА НАЇВНІСТЬ (простота́). Надто довірлива, щира, прямодушна і т. ін. людина. — *Не вдавайте, отче, з себе святу наївність. Все ви добре знаєте* (М. Стельмах); — *Яка краса! Який вечір! — вдаючи святу наївність, захоплювався Сидір Сидорович* (Л. Дмитерко); — *О, свята простота!.. Ти й досі, мов дитина, наївний* (Ю. Шовкопляс).

НАЇДАТИ

48. НАЇДА́ТИ / НАЇ́СТИ ЧЕ́РЕВО (пу́зо, пі́ку, мо́рду), грубо. Ставати гладким від безтурботного і ситого життя за рахунок інших. — *Мій чоловік за вас кров проливав, а ви тут пики наїдаєте* (Ю. Мушкетик); — *Наїв черево на чужому горі, ще й співає* (М. Стельмах); *Благально склав [чоловік] руки: — Я бідний хлоп! — Брешиш, таке пузо цаїє!* (П. Паич); *Розчинилися двері, і до нашої камери не зайшов, а влетів якийсь чоловік. — Наволоч! Наїв морду!* (Ю. Збанацький).

НАЇСТИСЯ

49. [КРА́ЩЕ (тре́ба)] НАЇ́СТИСЯ ГОРО́ХУ, зневажл., грубо. Уживається для вираження неможливості переконати кого-небудь у чомусь, довести щось; не можна. *З вами говорити — гороху наїстись!* (М. Старицький); *З тобою говорити, то треба б, бачу, Наїстися гороху!* (І. Франко).

НАЙНЯВСЯ

50. ЯК (мов, непаче і т. ін.) НАЙНЯ́ВСЯ. Дуже інтенсивно; сильно. *А дощ переїщить, як найнявся* (В. Кучер); *Що ти кричиш, як найнявся* (Укр. присл.); *Рубав [дрова] до самого вечора, мов найнявся* (Леся Українка); *Сонце непаче найнялось, так немилосердно пече* (А. Хижняк).

НАКАЗАТИ

51. НАКА́ЗАТИ ДОВГО ЖИ́ТИ. 1. Умерти. — *А чизнеш, брате, ось що? Брат Павлусь наказав.. довго жити* (Г. Квітка-Основ'яненко). 2. ірон. Перестати існувати, вийти з ужитку (про щось). — *Боже ж мій, Корній Іванович? А борода, а вуси?.. — Е! Тю-тю, можна сказати, борідка. Наказала довго жити* (В. Чечвянський); *А ще кажуть, що "контактна комісія" наказала довго жити. Зовсім ні, панове! Довладдя залишилось* (3 газети); *Чоботи наказали довго жити* (3 усн. мови).

НАКИВАТИ

52. НАКИВА́ТИ (рідше закива́ти) / КИВА́ТИ П'Я́ТАМИ. 1. куди і без додатка. Утекти, швидко виїхати куди-небудь, залишивши місце

проживання. Зніметься оце чоловік, майне на вільні степи Катеринославські або Херсонські .. Багато моді накивало п'ятами й одиноких і цілими сім'ями... (Панас Мирний); — *Доповідайте, як ви там у млині порядкували..— Мусив! Бо власник того млина в Австрію п'ятами пакивав, а в людей мливо кінчилось...* (О. Гончар); *Марнуємо час, батьку .. Коли б не довелося накивати п'ятами на ці капосні Бендери (С. Добровольський); // Швидко кинутися иавтіки. Дехто вже позадкував, ховаючись за спину передніх, щоб, коли треба буде, вчасно накивати п'ятами (А. Ішук); Нічого старостам робити, мерцій за шапки та .. з хати! Закивали п'ятами, скільки видно! (Г. Квітка-Осноров'янеко); Їх оборонці збили всіх до ноги, а хто встиг, кивав п'ятами (О. Ільченко).*

2. звідки, від кого. Залишити місце роботи, навчання, вийти із складу чогось і т. ін. *Одне слово, з медичного інституту Геннадій теж накивав п'ятами (І. Волошин); А коли граф відповів, що .. вже накивав від неї [Державної думи] п'ятами, то кореспондент .. мало не заподіяв собі смерті з великого горя (В. Самійленко).*

НАКИДАТИ

53. НАКИДА́ТИ / НАКІ́НУТИ ОКОМ.

1. на кого—що Уважно дивитися, поглядати на кого-, що-небудь або приглядатися до когось, чогось. *Софія накидала оком на кожну пані.— Ото вирядилась! Видно, що слаба! А ся!.. І чого таким їздити на воді? (Леся Українка); Лише скоса ще раз накинув [водій] оком на гестапівця, розквашеного на сидінні в солодкій дрімоті (Іван Ле); Згяяв майор Яцуба тут часу чимало. Однак за роботою це забував раз у раз накинути оком і на дочку (О. Гончар).*

2. на кого—що. Звертати увагу на кого-, що-небудь з певною метою, розраховуючи на когось, щось. *Вона давненько накидала на Ярину оком (М. Стельмах); Від революції, звичайно, і він почав накидати оком на поміщицькі розлогі трути (Ю. Смолич); — Коли б ти знав, як тяжко було мені його дістати. Два місяці морозива не їла — гроші приберігала. Я на цього ножа давно вже оком накидала. Дивися, який він гарний, як лялечка (М. Понеділок).*

3. на кого, рідко кого. Цікавитись кимсь, подобатися кому-небудь, залицятися до когось. *Коли помітиш, що парубок оком на тебе накидає, не лупи до його [нього] зразу (С. Васильченко); — ..Та ясно,— сміялася Настя,— ти більше оком накидаєш на інших дівчаток — трохи більшеньких (О. Бердник); — Та він тебе, раз уже оком накинув, під землею знайде (А. Головка); Ішла дівка*

понад током, Накипула хлопця оком. Там-то хлопець, там-то гарний, їще, к таму, кучерявий (Укр., пісні).

54. НАКИДА́ТИ (накладати, надівати і т. ін.) / НАКІ́НУТИ (накласти, надіти і т. ін.) ЯРМО́ (петлю́) [НА [СВОЮ́] ШІ́Ю (на карк, на себе)] кому і без додатка. 1. Ставити когось у залежність, підкоряти своїй владі; поневолювати. *Чув він, яке ярмо накладе йому Гава на шию, але не бачив змоги обминути його і, певного думавши, згодився на те, що виложив йому Гава (І. Франко); — А це ж усе люди, яких власть на ноги землею поставила, то що за інтерес їм накидати петлю? (М. Стельмах); Люди дурні. Дали на себе ярмо накинута, а скинути нема кебети (Панас Мирний); Життя наложило ярмо на карк і казало орати (Б. Лепкий).*

2. Братися за важку роботу, за виконання обтяжливих обов'язків і т. ін. *Горпина за молодих літ була не гуляка, не хотілось їй і тепер сорому: одне те, що чоловіка боялась... а друге те, що не хотілось і ярма на свою шию накладати (Грицько Григоренко); Куди ж їти? В попи? Накласти на себе вічне ярмо, що його ні скинути, ні послабити? (Г. Хоткевич); — Чом же мені не вийти заміж? — сказала Маруся.— І не думай. Надінеш ярмо на шию, то й будеш каятись цілий вік (І. Печуй-Левицький).*

НАКИПІТИ

55. НАКИПІ́ТИ / НАКИПА́ТИ на душі́ (у душі́, на серці́, у серці́) у кого і без додатка. Хвилювати, непокоїти (про неприємні почуття, переживання і т. ін.), нагромаджуючись до критичної межі. *Йому треба було висловити те, що накипіло на душі (С. Журавич); Цю про се говорити, коли все одно не pomoжеться, та так уже на серці накипіло, що невидержка! (Леся Українка); // Поступово відкладатися, збиратися (про злість, ненависть і т. ін.). Злість, що накипала останніми часами в його душі, шукала виходу (П. Колесник); В серці у Гната накипала ненависть до целюбоїзніки (М. Коцюбинський).*

НАКЛАДАТИ

56. НАКЛАДА́ТИ (класти) / НАКЛАС́ТИ (покласти) ТАВРО́ (клеймо́, печатъ, знак, відбиток) на кого—що і без додатка. Впливати, діяти на кого-, що-небудь, позначатися на комусь, чомусь. *Казенна обмеженість науки та крайній клерикалізм кладуть видиме клеймо на молодих людей (Леся Українка); Звичайно ж, тінь десятиків літ боротьби наклала своє тавро і на вдачу, і на зовнішність (Іван Ле); Роки в тюрмах та колоніях наклали свою печатъ на Кесаря уже, мабуть, незмивну (З газети); Все знову нагадало про*

себе: і холодна клуня, і вартовий за дверима, і смерть, що вже наклала свій знак на пожовтіле обличчя льотчика (Ю. Бедзнк); Дитинство наклало відбиток на всю творчість О. Довженка (З журналу); На вигляд її років за тридцять. І час поклав уже своє тавро: втома в очах і ледве помітні зморшки в куточках різко окресленого рта (Д. Головка).

57. НАКЛАДАТИ / НАКЛАСТИ в ПОТІЛЛИЦЮ кому і без додатка. Дуже бити кого-небудь (перев. по голові). Демонстранти змішались і тікали. Їх наздоганяли, наклали в потилицю, накручували вуха (Ю. Смолнч).

58. НАКЛАДАТИ / НАКЛАСТИ (наложити) ГОЛОВОЮ. Гнати в боротьбі, в бою і т. ін. Щодня, щогодини наш брат накладає головою у війні з ворогом (П. Колесинк); Колись у цьому монастирі жила й тут таки померла .. черниця Марія, в мирі Мотрона Кочубей, донька того Кочубея, генерального судді, що наклав головою на пласі в Борцагівці (М. Лазорський); І за це вони... наклали головою ось в цих мурах (І. Багрянний); Порозмітала їх козацька сила. Багато шляхти наложило головою (Я. Качура). ЖИТТЯМ НАЛОЖИТИ. Та й громадянином, певно, не був, щоби думку подавши, Твердо устояти в ній і за правду життям наложити (М. Зеров).

59. НАКЛАДАТИ / НАКЛАСТИ (наложити) НА СЕБЕ РУКИ. Заподіювати собі смерть. [Антон:] Нехай накладають на себе руки ті, за котрими є кому жалувати (М. Кропивицький); Не накласти ж на себе руки, не лягати ж заживо в землю (І. Цюпа); А другого дня вся камера піднялася на ноги: отой чоловік наклав на себе руки (А. Дімаров); — Від різок, діду, і в печі не сховасишся! Вже коли їх присуджено, так і доведеться або прийняти, або руки на себе наложити (О. Кониський).

60. НАКЛАДАТИ / НАКЛАСТИ (наложити) РҮКУ (грубо лапу) на що. Привласнювати щось, заволодівати чим-небудь. Я починав виразніше бачити обличчя режиму, що так не по-людському жорстоко накладає руку на найсвітліше почуття людини — бажання знати (Г. Хоткевич); А на решту [грошей] вона наклала руку (С. Чорнобривець); — Наші опікуни .. хочуть тепер наложити руку на ті ваші гроші (І. Фрайко); Яким правом безбожна влада "наклала лапу" на святі храми, де віруючі спілкуються з Творцем неба і землі? (З журналу).

НАКЛАСТИ

61. НАКЛАСТИ РҮКИ на кого. Ударити, вбити кого-небудь або досягнути на когось. — Батько мій не скривдить тебе, не накладе на тебе

свої руки (І. Нечуй-Левницький); — Я з Денисенком накладу руки на Горицвіта (М. Стельмах).

НАКОЛОТИТИ

62. НАКОЛОТИТИ ГОРІХУ з КАПУСОЮ. Змішати все до купи, наплутати. [Петро:] Сю штуку написав москаль по-нашому і дуже перевертав слова. [Вибірний:] Москаль? Нічого ж і говорити! Мабуть, вельми нашкодив і наколопив гороху з капустою (І. Котляревський).

НАКРИТИ

63. НАКРИТИ (вкрити, напати, напнути, обпати і т. ін) МОКРИМ РЯДНОМ кого. 1. Вилаяти когось (звичайно раптово, зненацька) або різко висловити своє незадоволення, сказати щось непримне. Батько знов накрив її мокрим рядном. — І де ти в іродового батька волочишся! (І. Нечуй-Левницький); — Повертайте, хлопці, сьогоднішній виторг! — одразу ж накрив мокрим рядном своїх вірних помічників (М. Стельмах); Не доведи Боже Галі що лишне сказати, лишній раз устати, по хаті пройти — так мати і вкрис мокрим рядном (Панас Мирний); Друкарю! Не дрімай: де треба, точку [крапку] став, Щоб мокрим нас рядном злий критик не напав (Л. Боровиковський); Стара напнула її [Настю] мокрим рядном. Най вона виб'є собі з голови і Гната, і любощі, бо то дурниця! (М. Коцюбинський); Обпала [дружина] мокрим рядном свого чоловіка за його нехтування приписами лікарів (Ю. Яновський). МОВ РЯДНОМ НАКРИТИ. Гордо [Настя] глянула!.. І знов, мов рядном накрила. — Хто з нас чорний, говорять? (С. Олійник).

2. Піймати, захопити зненацька. — Ага, піймалась! .. накрили вас мокрим рядном (Д. Бедзнк); — Ще два-три тижні — і буде пізно. А тепер ще можна накрити Каффу мокрим рядном. Війська там катма (З. Тулуб); Проштовхуючись до виходу, я гарячково мізкував, як накрити мокрим рядном брехунця-сусіду (А. Кривжанівський); — Ти, дурню, не шукай собі хвороби. Не накликай нещастя. Воно ось-ось із-за горба само присуне й мокрим рядном тебе накрис (М. Поедидок).

НАКРУЧУВАТИ

64. НАКРУЧУВАТИ / НАКРУТИТИ (наламати) ХВОСТА кому. Карпати, лаяти когось за щось. Бухгалтерії накручував хвоста в широкому масштабі, щоб не грали в робочий час у шахи (Є. Кравченко); — Давай, давай, а то прийде дядько Прокіп, він нам за таку оранку наламає хвоста (Григорій Тютюнник); — За скиртування соломи .. їм хвоста наламали (О. Сизоненко).

НАКУПИТИСЯ

65. **ЯК** (мов, пібн і т. ін.) **НАКУПІТИСЯ**. Дуже активно, настирливо робити щось (перев. негативіс), діяти певним чином. *А воно [сэрце], як накупилося, голосно й часто калатало в грудях, стискувалося до болю* (В. Кучер); *Оттой Палько.., мов накупився, .. знуцатися над моєю матір'ю* (Ю. Збанацький).

НАЛАМАТИ

66. **НАЛАМАТИ** (нарубати) **ДРОВ / ЛАМАТИ ДРОВА**. Повестися необдуманно, допустити багато помилок, завдати шкоди. — *Вони дійсно там наламали дров, .. Силою дітей загнали до школи* (Ю. Збанацький); — *Нарубав ти дров, Мостовий, у цих питаннях* (М. Зарудний); — *Що ти там дров нарубав? Дуже мені присмню одержувати з редакції листи про твою поведінку* (Григорій Тютюнник); — *А коли розумієш, так навіщо ж ламася дрова? Навіщо штучно розпалюєш незадоволення?! (П. Рєзніков).*

67. **НАЛАМАТИ ЯЗИК**. Навчитися добре говорити. — *Думаю, коли відаласте в армії стільки, скільки я, то й ви не гірше язика наламате* (Переклад С. Масляка).

НАЛИВАТИСЯ

68. **НАЛИВАТИСЯ / НАЛІТИСЯ ЖАРОМ** (фáрбою). Червоніти від сорому, збудження і т. ін. *Оторопіло помітив [Лісовський], як мінився, наливаючись жаром, тонкий вид молодичі* (М. Стельмах); — *Я думала, ти хотів мені щось сказати. — І скажу, — наливається фарбою Омелько* (І. Цюпа).

69. **НАЛИВАТИСЯ / НАЛІТИСЯ КРОВОЮ**. Червоніти від злості, напруження і т. ін. *Обличчя товстого Онукія наливалось кров'ю* (І. Багмут); *Стадницький налився кров'ю, та сказати нічого не міг* (М. Стельмах); — *Н-п-о!! — прошипів він [Трохим], дрижачи всь і наливаючись кров'ю* (В. Винниченко).

НАЛІЗЕ

70. **І НА ГОЛОВУ** (на вуха) **НЕ НАЛІЗЕ**, зі сл. **говоріти, робити і т. ін.** Що-небудь неспроможне, неспроможне, недоречне або зовсім безглузде. — *Верзе таке, що й на голову не налізе, — сказала вона збентежено* (П. Панч); — *Дурноверхий Вітя витів таке, що й на голову не налізе: вимагає завтра піти записатись у загс* (С. Васильченко); [Кость:] *Стара якась не при умі: плела таке, що й на вуха не налізе* (З. Мороз).

НАЛЬОТУ

71. **З НАЛЬОТУ**. 1. Не зупиняючись, на повному ході, з розгону. *З нальоту пішли топтатися*

[білогвардійці] *кіньми по живих тілах, хвацько дорубуючи з сидів тяжкопоранених, не здатних навіть звестися бійців* (О. Гончар).

2. Дуже швидко, легко, без труднощів, без великих зусиль. — *А вона, дружба, не народжується з нальоту* (О. Донченко); *Щоб пізнати село, треба б довше пожити в селянській гузі, а так, з нальоту, нічого не вийде* (В. Гжицький).

НАЛЯГАТИ

72. **НАЛЯГАТИ / НАЛЯГТИ НА ПОГН**. Прискорювати ходу, швидше йти. — *От якби-то так сталося! — забігас вперед думкою Пилипо та знай налягас на ноги, поспішаючи до лісу* (Панас Мприй); *І Максим поспішав, одчайдушно налягаючи на ноги* (І. Багрянний); *Коли наближались до села, дитина почала кричати. Грицько і Катерина налягли на ноги* (Д. Косарик).

НАМАЛЬОВАНИЙ

73. **ЯК** (мов, паче і т. ін.) **НАМАЛЬОВАНИЙ**. 1. Дуже вродливий, гарний. *А з виду [Василь] як намальований: очі йому як зірочки* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Вона [дівчина] стояла навпроти нарубка як намальована* (Панас Мприй).

2. Дуже яскраво, чітко. *Перед очима, мов намальовані, встають і обриси хати, і дерев'яний віз* (М. Стельмах); *Наче намальовані, встають передо мною всі картини, всі місця* (І. Нечуй-Левицький).

НАМИЛИТИ

74. **НАМИЛИТИ ШІЮ** (голову, в'язн) **кому і без додатка**. 1. Покарати кого-небудь за якусь провинну. — *Погано! — зітхнув Бракватіста. — Якщо дізнається генерал, тобі намилиють шию* (Ю. Бєдзик); — *Обіцяю вам, що мій допис в десятках примірників буде розісланий по всіх газетах, і будьте певні, що до нього прислухаються, зроблять .. висновки і намилиють вам шию* (Григорій Тютюнник).

2. Виразивши незадоволення, добре вилаяти кого-небудь. *Піде [дівчина] до хати сама або й покликають її, а там ще й голову намилиють: чого сидиш, посидільнице? (А. Свєдницький); Вихід першого номера "Землі і Волі" викликав оскаженіння в офіційних колах. Розповідали, що цар, коли йому про це доповіли, побагровів, затрясся від злоби, викликав Дрєстельна і Зурова і добре намилив їм голови* (М. Олійник).

3. Побити кого-небудь за щось. [Шклянка (до Тихона):] *Ти чого сюди приперся? От же я тобі сьогодні [сьогодні] таки шию намилию!* (М. Кропивницький); — *Ну-ну, не займай, а то намилимо в'язи!* — *Це слобідські свого захищають* (А. Шиян).

НАМИНАТИ

75. **НАМИНАТИ / НАМ'ЯТИ ПАРШІ** кому, грубо. Бити, карати кого-небудь. У них хто хитрий, то і старший, І знай всім наминає парші, Чуприну всякому скубе (І. Котляревський).

НАМОЗОЛИТИ

76. **НАМОЗОЛИТИ** (наму́лити, наму́ляти) **ОЧІ** кому і без додатка. Набридиуги своєю присутністю, виглядом або неодноразовим нагадуванням про що-небудь. [Горніг:] Нехай би вони до мене прийшли, ті панки з уряду, коли вони не вірять, що тут голод. Я б їм дешицу показав. Я б їм очі намозолив отими всіма голодними пустками (Леся Українка); Дурно Маланка збирала на сіння, дурно плекала надії. Вузлики з зерном так довго висіли під образами в хаті, аж намулили очі. Нарешті зняла та винесла в хижу (М. Коцюбинський); // Привертати до себе увагу, нагадувати про щось. Дмитро входить засніжений, з недобрим поглядом, міцно стуленими вустами.— Знову хутір очі намулює, нагадає усю кривду! — зітхає [мати] (М. Стельмах). **НАМОЗОЛЮВАТИ** **ОЧІ**, із запереч. Не слід намозолювати очей людям (М. Руденко).

НАМОЧЕНИЙ

77. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) У **ВОДІ** (у воду) **НАМОЧЕНИЙ**. Незадоволений, сумний, зажурений, злий і т. ін. Мирон був сердитий сам на себе: цілий тиждень ходив як у воді намочений; він і в шинку, як зять його та громаду частував, сидів сумний та пив мовчки (Грицько Григоренко); [Домка:] Що це ти сьогодні якась мов у воду намочена? (М. Кропивницький).

НАМ'ЯТИ

78. **НАМ'ЯТИ** (фам. наклепа́ти) / **НАМИНА́ТИ** **ШІЙО** (потілицю) кому. Побити кого-небудь за щось. Намну я тобі шию, коли зустрінемося (Ю. Яновський); [Горпина:] Якби моя дочка Оленка так коверзувала, то я б їй .. так наклепала потилицю отим кошиком, що вона нам'ятала б до нових віників (І. Нечуй-Левицький).

79. **НАМ'ЯТИ** (накру́тити, наску́бті і т. ін.) / **НАМИНА́ТИ** (накру́чувати, ску́бті і т. ін.) **ВУХА** кому і без додатка. Покарати, побити кого-небудь за якусь провину. [Поліна Карпівна:] От коли твій Льонька ще раз покаже сюди свій товстий ніс., я йому намиу вуха, будь певна (І. Кочерга); — Треба накрутити мені вуха за те, що ви досі не в ліжку (Ю. Шовкопляс); Демонстранти змішались і тікали. Їх наздоганяли, наклали в потилицю, накручували вуха (Ю. Смолич).

80. **НАМ'ЯТИ / НАМИНА́ТИ БО́КИ** кому. 1. Побити, покарати кого-небудь за щось. — Чекай!

Я Вікторові розкажу, як ти воркуєш отут біля дівчини. Він побіт памне боки (П. Автомонов); — Мабуть, така вже доля філософів, бо й Сократова жінка не раз наминала йому боки (І. Нечуй-Левицький).

2. Завдати поразки кому-небудь, перемагати ворога в бою, на війні. — Старісте, Антоне Андрійовичу, — зауважила Ульяна Григорівна, .. Нічого не відси, матінко; вважай, за половину шостого десятиятка перевалило. Але ми ще повоюємо, матінко. Ще намнемо туркові боки (С. Добровольський).

81. **НАМ'ЯТИ** (наску́бті) / **НАМИНА́ТИ** (ску́бті) **ЧУБ** (чуба, чупріну) кому і без додатка. 1. Побити, покарати (перев. тягаючи за волосся) кого-небудь за провини. Лаллант, любесенький хлопчина, Скріпивсь, стоїть, як твердий дуб, І жде, яка то зла личина Йому пам'яти хоче чуб (І. Котляревський); Дивлюсь — до мене суне Гася... Ну, чуба, думаю, памне!.. І відкіля вона взялася? Неначе стерегла мене (Л. Глібов); Оце було зачеплю їй [сестру] або штовхнув так, що вона й ноги заде, то вона зараз біжить до матері жаліться; а мати мені .. було добре памне чуба або наскубе вуха (І. Нечуй-Левицький); — А скоро вже біда прийшла, То обороннику од нас бува ще й лихо: Всі лихословити почнуть, І якщо чуба не намушту, То ще й тихо! (М. Старицький); За Катерину та й нам'яли чуприну (Укр.. присл.); Микита ледве стримував себе, щоб не бурчати. Кілька разів таки підіймав бучу, погрожував спіймати Сапуна і наскубти чуприну (І. Рябокляч). 2. Дуже вилаяти, покритикувати кого-небудь за яку-небудь провини, невиконання чогось і т. ін. — То вам ніколи, то вас .. немає... То, — з неприхованою іронією додав він, — хтось інший чуба памне і вже не хочеться за другою порцією ходити (С. Журахович); У них хто хитрий, то і старший, І знай всім наминає парші, Чуприну всякому скубе (І. Котляревський).

НАПАВ

82. **НЕ НА ТАКОГО** (того) **НАП'АВ** (нап'ра́пнв, грубо на́рва́всь). Хто-небудь не такий найвний, некмітливий, нерозумний і т. ін., як це здається. [Гиря:] Ну, йди, доно, до нього... Та гляди лишень, щоб не обдурив!.. [Лизя:] Пхи! Ще що вигадасте! Не на таку напав... (М. Куліш); — Сеньйор Помідор кинувся хапати порушишка, та не на такого напав, щоб дався в руки (О. Гончар); — Мовчить? — усміхнувся Сагайдак. — А ви хочете, щоб він одразу свої карти виклав на столі? Дзуськи! Не на такого напавалися (В. Кучер).

НАПАСЕШСЯ

83. **НЕ НАПАСЕШСЯ** на кого, розм. Не можна настачити кого-небудь чимсь, задовольнити

чий-небудь потреби в чомусь. — Не знаю, як емаль, а штани ти стер.. На тебе не напасешся! (А. Крижанівський).

НАПАСТИ

84. **НАПА́СТИ** (натра́пити, попа́сти і т. ін.) / **рідше НАПАДА́ТИ** (иатрапля́ти, попада́ти і т. ін.) **НА СЛІД** (сліді) *перев. чий (чий)*. Знайти, виявити ознаки чийогось злочину або перебування чи переміщення кого-небудь. Ой то не сороки скрекотали: То Гза та Кончак на слід Ігорів напали (Панас Мирний); Я не буду, як інші, висолопивши язика, гасати вночі по селу, — вирішив Колозуб. — Головне напаси на слід (І. Соичевець); Соломія ладна була за що-небудь учепитися, аби напаси на Остапові сліди (М. Коцюбинський); На третій день повернулися [міліціонери] в район і доповіли начальству, що цигани нагло загубилися серед лісостепу і що на їхні сліди **натрапити** не вдалося (Григорій Тютюнник); Як заходила небезпека, що поліція **попала на слід** злодіїв, то вони передавали йому речі на сховок (Л. Мартович).

НАПЕРСТОК

85. **З НАПЕ́РСТОК**. 1. Дуже малий на зріст або величиною, розміром і т. ін. Євпашка був завбільшки з **наперсток**, хоч йому йшов сімнадцятий рік (І. Мнкитейко). **ЯК НАПЕ́РСТОК**. Коли б же добра чарка, не така, як **наперсток**, — подумав Балабуха, поглядаючи на малесеньку чарку (І. Нечуй-Левицький).

2. Дуже мало, трохи. Всього [м'яса] не доїдай, а **трішки залиш на тарілці** .. Ну хоч з **наперсток** (І. Багмут).

НАПИ́ЙСЯ

86. **ХОЧ З ЛИЦЯ ВОДИ НАПИ́ЙСЯ** (вб́ду пий). Дуже гарний, вродливий. **Хоч води з лиця напи́йся**, така пристойна молодиця! (Ганна Барвінок); [Пузир:] **Та ти ж його [жениха] ще не бачила, подивися перше: з лиця хоч воду пий**, Бова королевич! (І. Карпенко-Карий); — Коли б у того чоловіка та жінка була якась **нетіпаха**, то вже Бог з ним **А то ж писана краля, хоч з лиця воду пий** (В. Кучер); // зі сл. **гáрний, вродл́вий і под.** Дуже, надзвичайно. **ХОЧ ВОДИ НАПИ́ЙСЯ**. — От Петро — багатир, хазяйська дитина, не тинявся по наймах... Ще до того веселий, моторний і з лиця гарний, **хоч води напи́йся** (М. Коцюбинський). **ХОЧ З ЛИЦЯ ВОДУ ПІТИ**. Парубок на все село: гарний, **хоч з лиця воду пити**, жвавий, веселий і роботячий (Марко Вовчок).

НАПИСАНО

87. **НА ЛО́БІ (на чо́лі) НАПІ́САНО** у кого. Відразу видно, помітно що-небудь із зовнішнього

вигляду когось. — **І тут уже я не міг стерпіти** Адже в Боба **й на лобі написано** було, що то його батько, то чого ж це він привселюдно називає його "оцим чоловіком", чому не зізнається, що він син Мусіїв? (Є. Гуцало); **Хоч на лобі в неї не написано** було, що вона старша, але Порфир одразу це вловив із самого її милостивого тону розмови, з підкресленої чемності (О. Гончар); Заходимо, а там сидить... товариш інженер. Ну, хто він такий, на **чолі в нього не написано** (М. Ю. Таривовський).

88. **НА РОДУ́ (рідше на ві́ку) НАПІ́САНО** кому і без додатка. Кому-небудь судилося щось заздальгідь або від народження. [Наталка:] **Так йому на роду написано**, щоб жити багатим до старості, а умерти бідним (І. Котляревський); **Так що ж воно таке — покликання?** Схоже ніби на те, що кожній людині **на роду написано**, як говоритись в народі, ким бути (В. Сухомлинський); — **Оце поїдемо до превражого сина Гвинтовки та вкрадемо ще раз Череванивну**. Мабуть, **йй на віку написано** моїх рук не минути (П. Куліш). **НА РОДУ́ НАПІ́САНИЙ**. — Ой **сестриці!** **І Ясь мені сподобавсь**, а бідність, здається, **вже на роду мені написана** — і дома не зазнала я розкоші (І. Нечуй-Левицький); **Малювати, творити прекрасне — це, він вважав, написане йому на роду**, заповідане від матері (О. Гончар).

89. **ЯК (мов, пі́би і т. ін.) НА ДОЛО́НІ НАПІ́САНО** кому. Відразу зрозуміло, помітно. — **Доживе!** — глибоко переконаним голосом завіря Козолуп. — **„Це ж, брат, як на долоні тобі написано** (В. Винниченко).

НАПРА́ВО

90. **НАПРА́ВО Й НАЛІ́ВО**. Не розбираючись, не вибираючи; усім підряд; на всі боки. **Овсій Колодідь .. у чашках і в пляшках святу воду, направо і наліво**, хвацько за грошики роздавав (О. Ковінька); // **Усіх підряд**. Павло Гречаний, **у подертій сорочці і з розбитою бровою, гатив розкуркулених направо й наліво**, косився буряковим оком на здорового Гощу, що маячив, як скеля вгорі (Григорій Тютюнник). **НАПРА́ВО, НАЛІ́ВО**. Чи не те ж саме в сфері нашої психіки? Хіба не так само сліпо й завзято, всякими способами, сіємо "я", **штуряємо направо, наліво**, де тільки можна, **готові до всього вчепити** (М. Коцюбинський). **НАЛІ́ВО Й НАПРА́ВО**. Крокуючи вулицю, **подаляк метав жартами наліво й направо**, а словаки, весело юрмляючись довкола, на ходу зазирали йому в рота (О. Гончар).

НАПУСКА́ТИ

91. **НАПУСКА́ТИ / НАПУСТИ́ТИ ДУР-МАНУ́**. Змушувати вірити в що-небудь нереальне; обманювати. [Петя:] **Стривайте**. Ніби **хрест**

поворухнувся. [Коваль:] Облиш. Дурману напускаш (І. Микитенко); Тамара Микитівна з качалкою в руках безцеремонно смикнула його [Гайсина] за рукав і погрозово сказала: — Гляньте, який знайшовся. Напустив дурману, та й уже. Ні, голубе, любив кататися, люби і саночки возити! (П. Панч).

92. НАПУСКАТИ / НАПУСТИТИ ТУМАНУ на кого і без додатка. 1. Робити що-небудь незрозумілим, заплутаним і т. ін. Чому ж автори раптом “напускають туману”? (З журналу); Щось базато цей молодий колега напустив туману (М. Стельмах).

2. на кого. Обманювати, зваблювати когось. При світлі такого возника [гордості] важко “напустити туману” на дівчину пошляку, зухвісі, любителів скороминущих насолод (З газети).

НАРІЗАТИ

93. НАРІЗАТИ (утяти) СІЧКИ. Зробити щось недоречно, безглуздо; допустити грубі помилки при здійсненні чогось. Дорош.. шетнув Оксенові на вухо: — Чує мое серце — наріже він січки. Наглядай там за нам січкі (Григорій Тютюнник); Ну, вже утять ти нам січки: Є чим пом'янути! (П. Гулак-Артемівський).

НАРОБИТИ

94. НАРОБИТИ ШУМУ. Привернути до себе загальну увагу, стати предметом обговорення, дискусії і т. ін. Уже перша збірка “Лірики”, видана ще в Славгороді, наробила шуму, принесла йому і славу, й гроші (А. Головка).

НАРОДИВСЯ

95. НАРОДИВСЯ В СОРОЧЦІ. Везучий, удачливий, щасливий. Він народився в сорочці. Він досяг усього, чого тільки може побажати собі найвищадливіший честолюбець. Так гадають усі (Ю. Шовкопляс); Василь народився в сорочці. Інакше, як пояснити, що з першого й до останнього дня війни провоював у піхоті й відбувся лише легкою контузєю? (О. Підсуха); Я, мабуть, унікал, народився в сорочці. І ви знаєте, я абсолютно певний, що доживу до глибокої старості (Ю. Смолян). В СОРОЧЦІ ВРОДИВСЯ. Вони саме ставили підписи під актом, коли до кімнати вбігла молоденька сестра, сповістила дзвінко: все пройшло добре!.. Просто-таки в сорочці вродився! (О. Гончар). **НАРОДИВСЯ БЕЗ СОРОЧКИ** (нещасливий). Не для мене був той пишний цвіт [любов], Обсипались на інших пелюсточки... Але не скаржусь, що на білий шит я народився, як кажуть, без сорочки (Д. Павличко).

96. НАРОДИВСЯ (родився) ПІД ЩАСЛИВОЮ ЗІРКОЮ (зорею). Щасливий, везучий,

удачливий і т. ін. Недаремно сусіди й родичі завжди заздрили моїй удачі. Ти — казали вони, — народився хоч і без сорочки, але під щасливою зіркою (О. Черногуз); — І вип'ю, бо годиться невелику чарочку солодкої за солодке життя всіх Розумів: вони ж бо всі народилися під щасливою зіркою (М. Лазорський); Про удачливих кажуть: народився під щасливою зіркою (З газети); На прощання сказав пораненому Василю старший лейтенант: — Під щасливою зорею ти родився... (К. Гордієнко).

97. ЯК (мов, немов і т. ін.) [УДРУГЕ (знову)] НА СВІТ НАРОДИВСЯ. Хто-небудь відчуває душевний спокій чи має добре самопочуття після страждань, переживань, фізичних мук і т. ін. Вчора зробив собі операцію — вирвав зуба — почувую себе добре, мов на світ народився (М. Коцюбинський); На тебе я, мов на святу, дивився, Твоїм умом і серцем просвітився, Немов на світ удруге народився (П. Куліш); Обмінили хліб, а в неділю й весілля зарзли. Як уступила Мотря в свою хату, то немов знову на світ народилася (Панас Мирний); [Кряж:] Хороше тут! Наче на світ народився. Душею і тілом спочиваю, Омельку (М. Зарудний).

НАСИПАТИ

98. НАСИПАТИ СОЛІ НА ХВІСТ кому, грубо. 1. Не мати змоги заподіяти кому-небудь щось неприємне у відповідь на його дії. — Що він тобі зможе зробити? На хвіст, значить, солі насипати?.. (М. Стельмах); — Зроблю! Вже я йому зроблю! — вимахував руками Шугалія. — А він мені хай солі на хвіст насипле (В. Кучер); — Тепер всіх крию без жалю — Насиплять солі хай на хвіст! (З журналу).

2. Надто досадити комусь, завдати неприємностей і т. ін. Начальник розвідки сказав жарту: “Тепер треба насипати їм солі на хвіст” (П. Панч); — А що він вам, Устиме Григоровичу, на хвіст солі насипав? — сміявся Грибов (М. Олішник).

НАСІДАТИ

99. НАСІДАТИ НА П'ЯТИ (на шийі) кому. Наздоганяти кого-небудь, бути дуже близько від когось. В куточку серця.. щось тихенько заніло, але на мить, бо не пора було роздумувати, — ворог насідав на п'яти (В. Жилицький); Вони насідали на шийі коноводам, ось-ось наздоганяли їх (Б. Грінченко).

НАСТАВЛЯЙ

100. НАСТАВЛЯЙ КИШЕНЮ (обидві жмені), ірон. Не розраховуй на щось, не сподівайся чогось. [Антон:] Поїде вона з тобою в глухі ліси, на річку.. слухати жаб'ячі концерти? На-

ставляй кишеню! (Л. Дмитерко); — *Підводи?* — *знову обізвався низенький, в пілотці.* — *Це будуть підвозити тих, що приставатимуть.* *Високий, з сердитими очима сіпнувся від обурення:* — *Наставляй обидві жмені!* (В. Козаченко).

НАСТАВЛЯТИ

101. НАСТАВЛЯТИ (направляти, напучувати і т. ін.) / НАСТАВІТИ (направити, напутити і т. ін.) НА [ДОБРУ (на́ведну)] ПУТЬ (дорóгу, стéжку) *кого* і без додатка. Корисними порадами, доброзичливими настановами скеровувати чий-небудь дії в правильному напрямку; грати позитивну роль у професійному чи моральному становленні когось. *Показуємо став... виногради...* *Вчимо, наставляєм на путь.* *Записують гості поради* (С. Олійник); — *Бачу, ти молодець,* — усміхнувся Андрій до Коровая. — *Уже й сестру наставляєш на добру путь* (М. Колесников); *Тітки та дядини силкувалися наставляти її* [Настусю] *на добру путь* (І. Нечуй-Левицький); *Батько — велике слово, велика річ! Він тебе годовав, ростив...* *на добру путь напучував...* (Панас Мирний); *Не набув її батько ні майна, ні грошей про запас, хоч як роздирався в роботі.. Зате... на добру дорогу наставляє синів* (І. Муратов); *Вернувся Чіпка додому радий, що довелося направити громаду на добру стежку* (Панас Мирний); *Сошенко залучив Тараса до малярської школи й напунтив його на добру путь* (І. Нечуй-Левицький); *Сьогодні він прийшов, щоб спрямувати свого колегу... на праведну путь і настановити його на добрий розум* (Переклад С. Масляка). НАПРАВЛЯТИ НА ПУТЬ істинні. — *От лаяв мене [панотець], йй-бо, славно, все направляв на путь істинні і, головне, злості не таїв* (М. Стельмах). НАПРАВІТИ НА ДОБРИЙ ШЛЯХ. *От мати Річардова — чесна жінка, богобоязна, чей [може] направить сина на добрий шлях* (Леся Українка). СПРЯМУВАТИ НА ЧИСТУ ЛЮДСЬКУ ДОРÓГУ. Судитимуть її, що не зуміла бути йому наступником і порадиником, не спрямувала його на чисту людську дорогу (П. Дорошко). НАСТАВІТИ НА ПУТЬ. [Чирва:] *Усіх хазяїв, усе село, кожну хату ми повинні врозумити, наставити на путь* (І. Микитенко).

102. НАСТАВЛЯТИ (направляти) / НАСТАВІТИ (направити) НА [ДОБРИЙ] РОЗУМ *кого*. Навчати кого-небудь дотримуватися певних норм, традицій у поведінці, діяч та вчинках; скеровувати в правильному напрямку. *Тихий був Василько, розсудливий.* — *Хто його на розум наставляв, Господь його знає* (Марко Вовчок); *Вони [дочки] ходили на роботу в колгосп, а мати поралася дома й на добрий розум їх наставляла*

(І. Вирган); *Хто собою керував не вміє, той і другого на розум не наставить* (Укр.. присл.); *Падала Мотря перед пречистою на коліна й молила її тихим гарячим словом, щоб вона берегла її дитину од лихої години, щоб направила його на добрий розум* (Панас Мирний).

103. НАСТАВЛЯТИ / НАСТАВІТИ РОГІ КОМУ. 1. Зраджувати свого чоловіка. — *Янечку, ти — золото,* — захоплювався пан Бжельський — *Спритний, як чорт, і рахубний, як краківський ляхвар.* *Певно, твоя мама наставляла роги померлому Адаму Свенницькому з якимось Шмультком чи то Янкем* (З. Тулуб); *Хто вона? Прихлипа донька когось солідного таточка? А може, з тих, що вискакують заміж за стареньких академіків, а потім наставляють їм роги?* (М. Зарудний). 2. Стати коханцем чиєїсь дружини. [Харько:] *Невже ви хочете, щоб я радий був до послуги чоловікові, котрий хоче мені роги наставити?* (М. Кропивницький).

104. НАСТАВЛЯТИ (нащүлювати, нащүрювати) / НАСТАВІТИ (нащүлити, нащүрити) ВУ́ХА (ву́хо). 1. Напружено, уважно прислухатися до чогось. *Я скрізь лазив, на все очима назирив, як піп, до всього уха наставляв* (Марко Вовчок); *Батько підходить до дверей спальні, наставляє туди вуха, наслухається* (Д. Бедзінк); *Заплющувався [хлопець] і сторожко наставляв ухо.* *Тиша.* *Тоді взявся за гриву й став ногою коневі на коліно.* *Мить — верхи вже* (А. Головка); // 3 напруженою увагою, з великим інтересом готуватися до слухання чого-небудь. *Гайдамацький старшина окремої чоти допитливо нащүлює вуха* (Я. Качура); — *Слухайте,* — сказав він .. *Парубки нащүрили вуха* (Н. Кобринська).

2. Звертати увагу, зважати на що-небудь, урахувувати щось, звертатися до чогось. *Хто каже до ладу, то вуха наставляй, а хто і без ладу, то теж не затикай* (Укр.. присл.); — *От сівозміну загальну громадську заведемо. До агрономії вуха наставити треба. Заводити гуртовий обробіток землі* (А. Головка).

105. НАСТАВЛЯТИ (розкида́ти, розставля́ти, плесці́ і т. ін.) / НАСТАВІТИ (розкину́ти, розста́вити і т. ін.) [СВОЇ] ТЕПЕ́ТА (сі́ти, пасткі́, сі́льця і т. ін.) *на кого* і без додатка, із спол. що б. Підступними діями, хитрощами, лестощами і т. ін. намагатися підкорити собі кого-небудь, заволодіти кимсь, домогтися свого. [Кай Лєтіцій:] *Друзе, ми не знаєм, які та секта наставляє тепєта на неофітів* (Леся Українка); *Помовчав трохи і знову плете хитро тепєта, щоб спіймати довірливу жінку* (І. Цюпа); *Дряпїжники, сутяжники, всякі військові товариші розкинули свої тепєта* (Панас Мирний); *Він роз-*

кинув свої сіті так широко, що щастя, коли не тут, то там мусило попастися в них (І. Франко); Можливо, поліція так діяла з якимось наміром, хитро розставляючи пастки, щоб вислідити його [Дорошенка] на волі і напасти на слід (І. Цюпа); Василь втямив, звістки гроза насувається. Виходить, знову ксьондз якісь сильця розсилавляє (І. Головиченко і О. Мусієнко).

НАСТОРОЖУВАТИ

106. НАСТОРОЖУВАТИ (нагострювати, нашорбшувати і т. ін.) / НАСТОРОЖИТИ (нагострити, нашорбіжити і т. ін.) ВУХА. Напружено, уважно прислухатися до чогось. Простягають [селяни] шиї, вирячують очі і насторожують вуха, щоб хоч трохи почути з того, що говориться в коршмі [корчмі] (І. Франко); Він [парубок] притамів дух; насторожив уха, слуха... (Панас Мирний); Хто балака, Хто кобзаря слуха. А Залізняк попереду Нашорошив уха (Т. Шевченко); При цих словах Бичковський насторожив вуха і покрутив вуса. (І. Нечуй-Левицький); // З напруженою увагою, з великим інтересом готуватися до слухання чогось. Воловик насторожив уши, увесь потонув в увазі, в чеканні, що скаже Марина (Г. Епик); — Молодице, нашорошуйте вуха, бо новина буде (Б. Грінченко).

НАСТУПАТИ

107. НАСТУПАТИ / НАСТУПИТИ НА ГОРЛЯ (розм. на горлянку) кому і без додатка. Настирливо вимагати від когось чого-небудь або спонукати, примушувати до чогось. [Нартал:] Га, мовчиш, мовчиш? Ага, я наступав тобі на горло? (Леся Українка); Славка наступала батькові на горло — кинь торгівлю (С. Чорнобривець); Цей несподіваний обшук врятує його від сварки з отим чужим гуртоправом і чабаном, що просто наступав на горлянку (В. Кучер); [Варка:] А скільки нам винні?... [Демко:] Ну що ж як винні? На горлянку кожному не наступиш — віддадуть... (М. Кропивницький).

108. НАСТУПАТИ / НАСТУПИТИ НА МОЗОЛЮ (на мозоль, на мозолі) кому і без додатка. Торкатися в розмові того, що кого-небудь найбільш непокоїть, турбує. — Мислимо, такі втрати! Конструкторів варто викликати, хай подивилися б. — Та знають вони! — глухо гриміла трубка. — Не одні ми на мозолі їм наступасмо (З газети); [Палажка:] Та що це ти, Іване, такий злий сьогодні? [Хвєнька (режоче):] На мозоль наступили! (Панас Мирний); Яворському стало незручно слухати роздратованого Сашка. Він вибачився й пішов на греблю, Колодуб відверто запитав у товариша: — Хто тобі сьогодні на мозоль наступив? Зізнайся! (Ю. Бедзик).

109. НАСТУПАТИ / НАСТУПИТИ НА ПАЛЬЦІ кому. Кривдити когось, не рахуватися з ким-небудь. — Ви не пійковійте, будьте задиракою, тримайтеся зухваліше, — повчав він [Самієв] Черниша, — а то вам будуть наступати на пальці (О. Гончар); [Панько:] В життїю, як на ярмарку, не можна без того, щоб один одному на пальці не наступив (І. Франко).

110. НАСТУПАТИ / РІДИШЕ НАСТУПИТИ НА ХВОСТА (на п'яті) кому і без додатка.

1. тільки недок. Наздоганяючи, переслідуючи, йти, рухатися і т. ін. дуже близько від кого-небудь. Ой, що коїлось у Закриниччі, як цимцеві вже почали на хвоста наступати, як його почали викурювати, мов лиса з щори! (Є. Гуцало); — За мною, трохи не наступаючи мені на п'яти, жандар [жандарм] цокає своїми острогами (Панас Мирний).
2. Досягати таких же успіхів, як хто-небудь інший. — Ми й на змаганні викличемо одна одну. — Давайте дієвчатка, щоб аж дим пішов! — Фігуряк потряс кулаком. — А я завтра своїх підніму. Ще, може, вам і на хвоста наступлю (О. Сизоненко).

НАТИРАТИ

111. НАТИРАТИ (НАБИВАТИ) МОЗОЛІ. Багато й наполегливо працювати. Важко людям обробляти свої городи. Але треба працювати; може хоч якась картоплина буде. Набивати мозолі до полудня (В. Лисенко). ПАТЕРТИ НЕ ОДНОГО МОЗОЛЯ. — Такого таланту, як у Павла, ще не було в нашій роду. Проте нехай він не здасться. Йому ще патерти не одного мозоля, доки видряпається на ту свою поетичну гору (Ю. Мушкетик).

112. НАТИРАТИ / ПАТЕРТИ ПЕРЦЮ В НІС кому, жарт. Карати кого-небудь; досадити кому-небудь. Писали [солдати] депутатам у Відень, щоб оступилися за них, а ті вже почали патирати перцю в ніс, кому треба (Переклад С. Масляка); Натер йому перцю в ніс (М. Номис).

НАТИСКАТИ

113. ПАТИСКАТИ / НАТИСНУТИ КНОПКУ. Віддавати необхідні розпорядження. Вона [державка] контролює все суспільство: досить натиснути кнопку — і могутні державні важелі зразу ж починають діяти, захоплюючи і підкоряючи своїй механічній волі будь-які частини соціального тіла (Вісник НАН).

114. НАТИСКАТИ / НАТИСНУТИ НА ВСІ ПЕДАЛІ. Докладати всіх зусиль для швидкого досягнення, здійснення чого-небудь; поспішати. — Ми тут без вас часу не марнували. На всі педалі натиснули, щоб розконсервувати будівництво (Ю. Шовкопляс); — А може, там [у

Празі] уже союзники? — висловив припущення наймолодший з розвідників. — Можуть, звісно, і вони вдертися, як цапишуть на всі недалі, — погодився в'язистий сфрейтор Павлюга (О. Гончар).

НАТРАПИТЬ

115. **ЩО ТІЛЬКИ ЯЗИКОМ НАТРА́-ПИТЬ**, зі сл. говорити, молотити і под. Будь-що, не задумуючись, не обдумуючи. І починає Цур молотити, що тільки язиком натрапить (С. Васильченко).

НАТУРКАТИ

116. **НАТУ́РКАТИ** (натурча́ти) **У ВУ́ХА** (у голову) кому. Наговорити комусь щось погане про кого-, що-небудь. — Гарифуліна отруїла лікарі... Аж очима сердито блиснув Меджішов. — Уже й тобі встиг Ходжісєв у вуха натуркати? (О. Донченко); — Ну, скажіть мені, будьте ласкаві, — обернувся до нього Євгеній, — що се за дурниці натуркав вам хтось у голову? (І. Франко); — Це ти про Голуба? — різко повернувся до Кайдашенка Бачура. — Так і знав, що тобі натурчали у вуха про нього (М. Чабанівський).

НАТУРКУВАТИ

117. **НАТУ́РКУВАТИ / НАТУ́РКАТИ ГО́ЛОВУ** кому. Стомлювати кого-небудь розмовами. — І ти питаєш себе: чого вона хоче?.. І чи довіку думає натуркувати мені голову своїми... чи тямить? чи знаєш? (І. Франко); — Іди собі додому: оттакую мені голову натуркала!.. Йди, йди собі; ми і самі зрозуміємо, що треба робити (Г. Квітка-Основ'яненко).

НАУКУ

118. **У (на) НАУ́КУ** кому. Для застереження від прикрих помилок у майбутньому або щоб провчити когось. — Не гавкав ти, Рябко! За те ми, бач, в науку, із ласки, з милості панів, Вліпили сотеньок із п'ять тобі кийв (П. Гулак-Артемовський); Сестри ходили Що день божий вранці-рано Плакати над Іваном, Поки самі потрупились Тим зіллям поганим. А Бог людям на науку поставив їх в полі На мозилі тополями (Т. Шевченко). **ДЛЯ НАУ́КИ.** — Все село гомонить про тебе, а ти сам [про сватання] ні пари з уст... — Про нас завжди щось таки говорять... Я таки вже комусь для науки поставлю язика навсторч рота! (М. Стельмах).

НАША

119. **НА́ША [ВЕРХ] БЕРЕ́ / ВЗЯЛА́.** Ми перемагасмо. До війська обернувся [Еней] .. І річ таку їм уджитиув: «Козацтво! Рицарі! Трояни! Храбруйте! Наша, бач, бере (І. Котляревський); — То що? Фронт тримаємо міцно? Наша

бере? — Не зовсім, — відповів похмуро Ваденін (Г. Коцюба); [Герцог:] О, наче впала з пліч у нас гора! Ха-ха! Так, значить, наша верх взяла! (Є. Кротевич).

НАШЕ

120. **ДЕ ПА́ШЕ** (ва́ше, його́ і т. ін.) **НЕ ПРОПАДА́ЛО** (не пропадає). Уживається для вираження чіткої готовності зазнати збитків, утрат і т. ін. — Де його не пропадало! Він подарує борг і Карпцю, і Підпригорі, аби лише вони відмовились від його землі (М. Стельмах); — Сими днями сподіваюся бочку [риби] розпродати; а там коли з півбочки й пропаде — невелика утрата, де наше не пропадає (Паїас Мирикий).

НАШИМ

121. **І НА́ШИМ І ВА́ШИМ.** 1. Одночасно одним та іншим, різним за поглядами сторонам, особам (годождати, прислужувати); усім. — Боягузи. — гарчався Невкипіль. — Жаток поляка-лися! Жатка — що? Вона і нашим і вашим: скаже пан жни — жатиме, мужик тпрукне, теж послухає — стане! (Л. Головка). **І ВА́ШИМ І НА́ШИМ.** Достанеться і вашим і нашим (Укр., присл.); Як він [злодій] пішов, господар каже: отакий Потан! — і вашим і нашим, прийшов замок обдивляється (В. Барка).

2. Безвідмовний, безпринципний; догідливий, хитрий. Полозенко щось хитрує. Хоче бути добреньким — і нашим і вашим (І. Цюпа).

122. **НІ ВА́ШИМ, НІ НА́ШИМ.** Ні одним, ні іншим, різним за поглядами сторонам, особам; нікому. Єсть такі в нас, і досі нікому не служили: ні вашим, ні нашим. І не хитрі — фортуна, кажуть (М. Хвильовий).

НЕБА

123. **ПРО́СТО НЕ́БА [НА ЗЕМЛІ́].** Не в приміщенні, надворі, без усякої покрівлі. — Сідай, чоловіче, коло багаття та грійся, коли хочеш. Ми й самі думасмо ночувати отутечки просто неба на землі (І. Нечуй-Левицький); На галеві лежу я просто неба В кущах зівоваті, в щасливій тишині Шляхетних зел (М. Орест); Один з таких музеїв просто неба знаходиться в Денвері, штат Колорадо (З журналу). **ПРО́СТО ГО́ЛОГО НЕ́БА.** Мітинг відбувався у заводському дворі, просто голого неба (Ю. Смолич).

НЕБІ

124. **НА СЬО́МОМУ НЕ́БІ**, *перев. зі сл. бу́ти, відчувати себе і т. ін.* Дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий; у стані небувалого піднесення. Олег уже двічі балотувався в депутати і завжди обирався односторонньо. Никодим Динька [батько] був на сьомому небі (М. Зарудний);

Коли Маркевич заграв з скрипачем Стером концерт Ліпінського, Тарас відчув себе на сьомому небі (О. Іваненко); По всьому видно було, що він зараз перебував на сьомому небі. Аж вилиці на змарнілому, обтягнутому шкірою обличчі засянили (В. Речмедін).

НЕБО

125. **НЕБО В КЛІТИНКУ** кому, ірон. Хто-небудь перебуває в ув'язненні, в тюрмі. Дуже нині кусається дармовиця, довго буде небо тобі в клітинку (В. Дрозд).

126. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **НЕБО ВІД ЗЕМЛІ**. 1. зі сл. далекій, віддалений і под. Дуже. Цілі цих партій далекі, як небо від землі (З газети). 2. Дуже велика різниця; цілковита протилежність. — Та куди ж нам до вас рівнятися? Як небо від землі (Г. Квітка-Оснóв'яненко).

НЕБОМ

127. **ПІД ГОЛИМ НЕБОМ**. Не в приміщенні, надворі, без усякої покрівлі. Посеред табору в одній хвилі виставлено шатри для старшин, — решта війська мала ночувати під голим небом (І. Франко); // Без житла. Родина Зайченків, втрапивши через німців житло й опинившись цілою великою громадою під голим небом, сподівалася дістати дозвіл правління на хату (Ю. Яновський).

НЕДОРІЗАНИЙ

128. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **НЕДОРІЗАНИЙ**, зі сл. кричати, верещати, галасувати і т. ін. Дуже сильно, пронизливо і т. ін. Вражений запорозькою тактикою, французький інженер Боплан верещав як недорізаний, намагаючись налагодити артилерійський вогонь (О. Довженко); Офіцер скочив на дорогу й став галасувати мов недорізаний (Ю. Яновський).

НЕДОСИПАТИ

129. **НЕДОСИПАТИ** (недосипляти) / **НЕДОСПАТИ** (ночѣй), [і (та)] **НЕДОДАТИ** / **НЕДОЇСТИ** (хліба [шматка хліба]). Довго і тяжко працювати, відмовляючи собі в найнеобхіднішому. [Кіндрат Антонович:] Хіба то безсовісно, що я недосипав ночей, недоїдав шматка хліба та все працював, щоб себе і сім'ю свою зрятувати від злиднів (М. Кропивницький); День і ніч Антон і Катерина недосипаючи та недоїдаючи, мов пекельні, товклися на своєму шматку поля (С. Чорнобривець); — Для кого ж я побиваюся?.. Хліба недоїдаю, ночей недосипляю?.. все ж для вас... для сім'ї (Панас Мирний).

НЕЖИВИЙ

130. **ЯК** (мов, неніче і т. ін.) **НЕЖИВИЙ**. 1. зі сл. ходити, йти і под. Дуже повільно, мляво

без жвавості, без бадьорості. — Ну, хвалить Бога, що Настя знайшла собі роботу! — думала баба Зінька, поглядаючи на дочку, — а то ходє [ходить] як нежива, робє [робить] діло, мов сонна (І. Нечуй-Левицький).

2. Позбавлений життєвої енергії, бадьорості, дуже слабкий фізично. Прийшли жнива, ходить жінка як нежива; а як прийшли Покрова, то й жінка здорова (Укр. присл.); І де ті в Господа взялися Усякі штучніі іства? Сама ж [жінка] неначе нежива На плечі пада... Напоїла, І нагодувала, І спат' його, веселого, В коморі поклала!.. (Т. Шевченко).

3. Нерухомо, без зміни положення. А хитрая мишва так іноді морочить, Що треба бут' мудрованим котом, Щоб висидить, неначе неживому, І оком не моргнуть (Л. Глібов); // Нерухомий, блідий і т. ін. Я теж плакав, особливо коли труну опускали в яму, а мати спочатку щось кричала й ридала, а потім зробилась як нежива, і на неї брызкали водою (Л. Смілянський).

4. Приголомшенний чимсь, дуже наляканий, вражений, заціпенілий. В палаті світлій ліжко біле, на нього Зою положили. І я стояв мов неживий... (В. Сосюра); Юрко сам прийшов до хати, і дівчина мов нежива застигла біля столу, не знаючи що сказати йому (М. Стельмах).

НЕМА

131. **І ГАДКИ** (думки) **НЕМА** (немає, не було) у кого, рідше кому і без додатка. Хто-небудь і не думав про когось, про щось, не має намірів, не збирається щось робити. — В інших радгоспах чабанам уже газові плити збираються ставити, а нашому начальству про це й гадки нема (О. Гончар); Про те, щоб пускатись в дорогу у таку нітьму в невідомій стороні, не було й гадки. Треба було дочекатися світу (М. Коцюбинський); І Гризельда, і усі двірські панки ходили, як неприкаяні. Ні в кого й думки не було сісти за роботу (І. Нечуй-Левицький).

132. **І ГОРЯ** (нужди) **НЕМА** (немає) кому. Хто-небудь нічим не турбується, нічого не боїться; комусь байдуже до всього. А вони [наймички] — неначе їм і горя ніякого немає — гулявим охриплим голосом перегукуються, жартують, усміхаються... (Панас Мирний); Ввійшли у велику хату... Шинкар не виходить, а Юдуну і нужди нема (Г. Квітка-Оснóв'яненко).

133. **І ДУХУ НЕМА** (немає, не було, не чуті і т. ін.) кого, чого. Хто-небудь зник (що-небудь зникло) або його й зовсім не було. Почав [хазяїн] кликати Дениса, а Дениса й духу нема (Г. Квітка-Оснóв'яненко); Ведуть [некрутів] снідати каші з салом, а того сала — і духу нема (Панас

Мирний); *І хоч зачіплянських і близько нікого не було, не було й духу того дошкульника Багласнка, але виразно вчулося.., продзвеніло в повітрі: "Батькопродавець" (О. Гончар); Тим часом Бурко прибіг до липи, шукає, нюхас, порпас — нема ані каменя, ані глини, а ковбаси й духу не чуши (І. Франко).*

134. [І] КОТОВІ ПІА СЛБЌЗИ НЕМА́ (нема́с, не вистачить і т. ін.). Дуже мало. — В них там орної землі і кошові на слбози нема, єдиний заробіток біля колії (І. Муратов).

135. [І (ні, ані)] КОПІЙКИ [ЗЛЌМАНОЇ (мідної, щербатої)] (шеляга) НЕМА́ (нема́с, не було) ЗА ДУШЕЮ у кого і без додатка. Хто-небудь не має грошей, дуже бідний. — Куди я піду, коли в мене копійки нема за душею, — сказала Василина (І. Нечуй-Левицький); — Та що ж ви візьмете, коли в мене й копійки зламаної нема за душею! (М. Коцюбинський); — Віддай хоч попереду те, що винні zostалися. — Копійки мідної за душею немає, батюшка (Панас Мирний); Навіть у 1921 році, коли в нас люди орудували мільйонами, в дядька Володимира, як він казав, не було за душею і щербатої копійки (М. Стельмах); — Не клясти я тебе прийшла, я за своїм прийшла. Зглянься ти на Бога... Празник святий іде... Ти ж будеш і їсти, і пити, а тут за душею шеляга немає (Панас Мирний).

136. [І] ЦІНІЙ НЕМА́ (нема́с, не було) кому, чому. Хто-небудь (або що-небудь) має дуже високу вартість за своїми якостями, властивостями, особливостями. Вся [Маруся] в золоті, в шовках. Там одна плахта .. пар двох волів чумацьких стояла [коштувала], а коралля і ціни нема (П. Куліш); Хоч мало коштує хлібина, Насправді ж їй ціни нема! (М. Гірник); В тебе, Луко, голова — то й ціни їй немає! (Панас Мирний); Коли б .. коню не лисинка, і ціни б йому не було (Укр.. присл.).

137. ЛІЦІЙ НЕМА́ (нема́с, не знати, не було) / НЕ СТА́ЛО на кому. Хто-небудь змінюється на виду, стає дуже блідим від раптового сильного хвилювання, приступу хвороби і т. ін. Глянула мати на сина — жаснулася! Глянув батько — розгубився! — Що сталося, сину? На тобі лица нема! (З газети); Одійкнула скриню Марія. Яків порився в ній і .. щось на ходу сказав Марії. А на ній лица немає, як із воску виліплене (А. Головка); Уляна стояла по один бік хати, .. лица на ній не знали! (Панас Мирний); На скуювдовженому загоспові лица не було: — Біжіть до медпункту! Там... (В. Бабляк); Як почувла таке Мотря, то й лица на їй не стало: побігла, як крейда, затряслась, як лист на осині (Панас Мирний).

138. МІСЦЯ ЖІВОВОГО НЕМА́ (нема́с, не було і т. ін.) на кому, в чому. Хто-небудь весь побитий, поранений. — Аж сусіди позбігались на мій

вереск... геть мене потовк, місця живого нема, — скрізь сивяки... гляньте... (М. Коцюбинський); Коли листоношу роздягли — на ньому не було живого місця, і п'явки купами поприсмоктувалися до тіла (Ю. Яновський); // Хто-небудь принижений, ображений. — А хто ж лічив, скільки панських стріл попало в серце діда Дуная? Надійсь, в тому серці живого місця нема (М. Стельмах); // де. Що-небудь висірт заповнище. В камері стало трохи видніше, і, оглянувшись, я побачив, що тут місця не було живого — вся підлога, поприрушена перетертою чорною соломою, покрита людськими тілами (Ю. Збанацький).

139. [НЕМА́ (не було)] АНІ́ (ні, і) КРОВІЙНИКИ в чому. Що-небудь дуже бліде (псрв. про обличчя, губи і т. ін.). В губах не було ані крові, і вони тремтіли (І. Франко); Виснажлива хвороба зробила його якимось крихким, тендітним — в обличчі ні кровинки (О. Гончар); Двір наповнився дітьми з блідими личками, в яких не було й кровинки (С. Чорнобривець); ІНІ КРОВІНОЧКИ. Голівка спущена додолу, у лиці ні кровиночки, замість уст лиш чорна смужечка якась (Г. Хоткевич).

140. НЕМА́ (нема́с, бракує, не стало) КЕБЕ́ТНІ кому і без додатка. У кого-небудь не вистає розумових здібностей. Де ж пак! Такі очевидні речі, а витлумачити людям нема кебетти (А. Головка); [Тірта:] Справді, коли бракує ватагам кебетти, хай встане жінка, як нова Дебора, і скрикне: "Встань, Ізраїлю, повстань!" (Леся Українка); [Маруся:] І на се, мабуть, кебетти не стало! І самі не знають, чого прийшли (М. Костомаров).

141. НЕМА́ (нема́с) ДУРНІ́Х. Уживається для вираження відмови, незгоди кого-небудь щось робити; хто-небудь не такий наївний, не-кмітливий і т. ін., як можна було б сподіватися. Артилеристи випускали приділену норму снарядів, але ніхота — нема дурних! — тепер вже не виходила з шансів (Ю. Смолич); — Хто ж признається? Це ж треба, щоб людина сама на себе до несла. Тепер дурних, Кирино, нема! (Є. Гуцало); Впустить в Полтаву військо його москці? Е, ні, даруйте, тут нема дурних (Л. Костенко). НЕМА́ ДУРНІ́В. Макар Іванович осміхнувся Нема дурніє! На сей гачок його не зловиш! (М. Коцюбинський).

142. НЕМА́ (нема́с) Ї́ ЧУ́ТКИ про кого. Хто-небудь зник, пропав безслідно; нічого не відомо про кого-небудь. Бабуся живе, терпить, а про Назара нема й чулки (Марко Вовчок); [Семен (до Микити):] Як пішов ти з села, то лобонь через місяць .. Маруся збожеволіла й .. підпалила вашу хату, а сама деє помандрувала та й чулки про неї нема (М. Кропивницький).

143. **НЕМА́** (нема́є) **ЛІКУ** (чнслá) кому, чому. Кого-, чого-небудь дуже багато. *Летять [павучки] бездумно, мовчазливо, Самі не знаючи до-різ, і націпляються квапливо На все, що зустрічає їх. Над синім холодом Дніпровим Нема їм ліку і кінця* (М. Рильський); — *Вишневецькі роду княжого. Їх землям, селам, містам та грошам і ліку нема*, — сказала *Гризельда* (І. Нечуй-Левицький); *З мороку минулого проступають обличчя, жевріють очі, розмикаються уста, бажаючи сказати щось... Як багато їх.. Нема їм числа* (Є. Гуцало). **НЕСТЬ ЧИСЛА**, книжн., заст. У роки хрущовської "відлиги", коли перед свідомим громадянством постала картина страшної руйнації нашої культури, боєм відізналася відсутність у ній першорядних імен (Грушевський, Лепкий, Винниченко, Хвильовий, Курбас, Бойчук, Маланюк, Грінчак — несть їм числа!) (3 газети).

144. **НЕМА́** (нема́є, не було) **ВІДБІЮ** від кого. 1. Надто багато тих, хто чимсь цікавиться, чогось домогається. — *Хорошіємо, Таню? Від на-речених, мабуть, вже й одбою немає?* (А. Дімаров); *Старші [школярі], ті стояли осторонь, а від малюків не було відбою*. Вони, як бджоли, обліплювали автогенний апарат, почервоніли очима дивилися на сліпучі спалахи електрозварки (М. Зарудий); — *Ми не можемо його [вино] тут дер-жати. Он, бачите, вже ходять, посвистують*. Коли в підвалах стояло, то й тоді відбою від них [матросів] не було. А тепер і поготів (В. Кучер). 2. Не можна позбутися кого-небудь. — *Ти бачив у нас дівку Марину?.. І — лиха її година знає: — під-вернулася, брат, п'яною під руку. — А тепер од-бою немає...* (Панас Мирний); — *Сам заїду послу-хати, як співає товариш Горобець. — Та й заїжджав: — Оdboю не було. Прийдуть із стар-шиною, принесуть ящик розморожених яєць, щоб я, значить, із голосу не звихнувся* (Григорій Тютюнник).

145. **НЕМА́** (нема́є, не було) **ЗНОСУ** чому. Що-небудь довго не рветься, не псується, не лама-ється і т. ін. *Хай усі знають, що у нього тепер є такий добрий кожух, що йому й зносу не буде!* (М. Чабайівський); *Витираючи руки, Максим ка-зав: — Машину любити треба! Обходься з нею, як з конем, її зносу не буде* (П. Автомопов).

146. **НЕМА́** (нема́є, не було) **ЗУПІНУ** (упіну, спіну і т. ін.) кому, чому і без додатка. Неможна спинити, стримати, угамувати і т. ін. ко-го-, що-небудь у діях, вчинках, вияві чогось. *Біжить воркуючи струмки До повноводної ріки І там збиваючи жовту піну, — З зори струмкам нема зупину* (М. Шпак); *Нема впину вдовиному сину* (М. Номис); *Усі знали, що Єремії нема ви-ну, нема закону.., коли він розлютується* (І. Не-

чуй-Левицький); [Мар'яна:] *Козаки не так люб-лять! Козак коли побажить, то нема йому спину на світі, на все готов для тісі, котору [котру] по-кохав* (С. Васильченко); *Летять огні у чорну путь, немає тим огням упину* (В. Сосюра).

147. **НЕМА́** (нема́є, не було) **[І] ПРОСВІТ-КУ** (просвітлої годни́н) кому. 1. Хто-небудь дуже зайнятий чимсь, у когось зовсім мало вільного часу. *Левантини просвітку не було за роботою, зalayкою та за штурханцями* (Б. Грінченко); *Мо-лодий господар будівництво гуті й винокурні за-ходився на весну почати, то тепер і взимку не бу-де людям просвітку* (П. Кочура).

2. Хто-небудь позбавлений спокійного життя, ду-шевного спокою, перебуває в нестерпних умовах. *Жінка напада, так що бідному Тихонові і про-світку нема* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Баба свою дочку ждала, а ту дівчину зненавиділа так, що й просвітку їй нема* (О. Іваненко); [Параска:] *Не-хай же тільки [тільки] Роман жениться на Пу-зирівні — не буде їй просвітлої години: я її займ* (І. Карпенко-Карий).

3. без додатка. Хто-небудь потрапив у скрутне, безвихідне становище. [Молодший лікар:] *Гнила, каламутна задуха підступає до горла. Просвітку нема...* (О. Левада); *Думка її билася, ніби спійма-ний птах, і годі було знайти вихід, і здавалося, що просвітку немає* (В. Собко).

148. **НЕМА́** (нема́є, не було, не видно) **[І] КІНЦЯ-КРАЮ** (ні кінця ні краю, кінця, кра́ю) чому. 1. Щось простягнулося дуже далеко або ви-соко. Весна застелила степ зеленим нескончим килимом. *Нема йому кінця-краю* (Я. Качура); *Він давно вже вскочив у його [ліс] і повинний би був перейти, а от йому кінця-краю немає* (Панас Мирний); *Золотисті лани пшениць такі, що їм кінця-краю не видно* (В. Гжицький); *Чорна буря йде, валус, і все небо від неї чорне, і здається, кі-нця немає у височині цієї куряві* (О. Гончар).

2. Щось дуже довго триває, існує, не закінчується. *Це якась ідіотська проблема, і їй нема ні кінця ні краю* (М. Хвильовий); — *Ніколи мені, — зітхнула Кульжсан. — Стрижусь, стрижусь і кінця-краю не видно...* Руки геть у моголів (З. Тулуб); — *Іване Семеновичу, припиняйте позачергові дебати, бо їм не буде ні кінця ні краю* (М. Чабайівський); *Злидні невситуці: були вони і вчора, є й сьогодні, і завтра будуть, і нема їм краю* (Леся Українка). **І КРА́Ю НЕМА́Є**. *Все йде, все минає — і краю немає* (Т. Шевченко).

3. Чого-небудь є дуже багато або щось виявляєть-ся великою мірою. *У вдови два норози, а у вдівця нема й кінця* (Укр. присл.); *Був у нас чоловік Петро і такий веселий та на вигадки здатний, що й краю нема* (Україна сміється); — *Немає краю*

моєму гніву! Немає сили знести муки серця! (І. Нечуй-Левицький); Варвара Сухорада клопочеться в хаті, у хліві, у городі, бо все просить її рук.. Шис, пере, мете, копас, пече, смажить,— і краю не видно роботі (Є. Гуцало).

149. НЕМА́ (нема́є, не було́, не видно́, не ста́ло і т. ін.) І СЛІ́ДУ. 1. від кого—чого, рідше з кого—чого і без додатка. Хтось (щось) перестав (перестало) існувати, зник (зникло), пропав (пропало). І сліду вже нема з тої столярні на бориславським тракті в Дрогобичі, де мені довелося пробути перші три роки .. міського життя (І. Франко); На другий день рано діти кинулися до пиріжків... — пиріжків і сліду немає... (М. Коцюбинський); Під горою стояла ще друга хата, але вона була засипана глиною тоді, як обвалився бік гори. Тепер не видно і сліду того провалля (І. Нечуй-Левицький); Оглянувся — Галайди немає... — Де Галайда? — Максим кличе. І сліду не стало... (Т. Шевченко).

2. кого, чого. Хтось (щось) абсолютно відсутній (відсутнє). В тих віршах нема й сліду поезії (І. Франко); Вже в душі зростає до нього [батька] недобре почуття, а вдячності нема й сліду (Моє життя в мнст.); Пес виполохував лише із трави птахів і зайців, але людей ніде не було й сліду (О. Маковей).

150. НЕМА́ (нема́є, не було́, не вистача́є, браку́є і т. ін.) [ОДНІ́ЄІ (третьо́й, десято́й і т. ін.)] КЛЕ́ПКИ У ГОЛОВІ́ у кого, кому, зневажл. Хто-небудь розумово обмежений, ненормальний. Він і справді трохи якийсь чудний, неначе в його [нього] нема однієї клепки в голові (І. Нечуй-Левицький); — Я ходив скаржитись на Лисицю, а сказали, що в мене нема клепки в голові (З газети); Немає претвої клепки в голові (Укр. прнсл.). ДЕСЯТО́Й КЛЕ́ПКИ НЕ ВИСТАЧА́Є. — Як на що інше, так у нього десятої клепки не вистачає, а на це вистачило (О. Гончар).

151. НЕМА́ (нема́є, не було́, не залішнілося і т. ін.) [НІ́ (і)] НИ́ТКИ СУХО́І (рубця́ сухо́го) на кому. Хто-небудь наскрізь промок. Лихо та й годі нашій Марусі! Нитки сухої на ній нема, а нігде [ніде] обсушитись (Г. Квітка-Основ'яненко); На ньому вже не було сухої нитки... ніючі плечі опали, розкисла шапка припала до чола й затуляла очі (А. Хорунжий); Поки Алтон переніс через ріку свою дружину, на ній не залишилося й сухого рубця (С. Чорнобривець).

152. НЕМА́ (нема́є, не було́, не ста́ло і т. ін.) ЖИ́ТТЯ́ перев. кому. 1. через кого, від кого. Хто-небудь дуже докучає, завдає величких неприємностей комусь, заважає нормальному плінну життя. — Собаки й вічарі твої, Усі ви — вороги мої, Од вас мені життя немає (Л. Глібов); Він

сердито жалівся: і так од голоти життя не стало, а тут ще Гуцу пустили (М. Коцюбинський).

2. перев. без кого—чого. Хто-небудь позбавлений душевного спокою; комусь дуже погано. А тепер я ходжу, світом нуджу, нема мені життя без Насті... Як не буду з нею жити, то буду в сирій землі гнити (М. Коцюбинський); — Так-так,— підхопили двораки,— без землі що?.. Без землі життя нема! (Панас Мирний); — Дотягну до осені, а там подамся на шахти або на заводи. Все рівно дома життя не буде (Григорій Тютюнник).

153. НЕМА́ (нема́є, не було́) РА́ДИ на що і без додатка. Відсутня будь-яка можливість вправити становище. З переляку Вмерла Катерина. А Максим на пожарище, Та на попелище Подивився. Нема ради! Тільки вітер свище. У димарі та в комині. Що на світі діять? (Т. Шевченко); До життя треба ідеалів, інакше чоловік худобі. На те нема ради (Б. Лепкий).

154. НЕМА́ (нема́є, не було́) РІВНО́ГО кому. Хто-небудь найкращий своїми якостями, властивостями і т. ін. Кожен козак обертався в .. думках на лицаря, визволителя бідних невільників, ставав героєм, якому нема рівного в світі (З. Тулуб); Серед одполтків не було йому рівного в силі, спритності і відвазі, а найперше — в розумі (З журналу).

155. НЕМА́ (нема́є) ПРОМИ́ТОЇ ВО́ДИ кому. Хто-небудь зазнає багато неприємностей, переслідувань, докорів і т. ін. від когось. То було батько тихий, тихий, а тепер мені промитої води нема ні від матері, ні від батька (Ганна Барвінок); Вже тепер і ступити мені не дасть; уже нема мені промитої води: то те недобре, то це негаразд (Марко Вовчок).

156. НИ́ЧО́ГО НЕМА́ ЗА ДУШЕ́Ю у кого. 1. Хто-небудь дуже бідний. Така біднота — нічого за душею нема (З усп. мови).

2. Хто-небудь духовно обмежений, негуманний і т. ін. Вона не раз докоряла собі: як могла захопитися легковажним молодиком, у котрого нема абсолютно нічого за душею? (М. Слабошпільський).

157. ТІ́ЛЬКИ (хіба́, лиш) ПТА́ШИНО́ГО МОЛО́КА НЕМА́ (не вистача́є, браку́є і т. ін.) кому, у кого і без додатка. Хто-небудь має абсолютно все (про повний достаток, заможне життя). В одній [кімнаті] золота було стільки, що лиш посередині залилася вузька доріжка, в другій — одесь, у третій — хліба, муки — всього, що треба. Лиш пташиного молока нема (Казка Буковини.); Дехто в цей час на порядний костюм не може стягтися, а тобі тільки пташиного молока не вистачає (Д. Ткач); Живу я в дуже милій, дуже добрій старшій челяднички, керівнички

майстерні панни Місі, де мені хіба пташиного молока бракує (Ірина Вільде).

НЕПРИКАЯНИЙ

158. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **НЕПРИКЛЯНИЙ**, *перев. зі сл. ходіти, вештатись і т. ін.* Не знаходячи собі місця, не знаючи, чим зайнятися. І Гризельда, і усі двірські ходили, як неприкаяні. Ні в кого й думки не було сісти за роботу (І. Нечуй-Левицький); — Лізь у погрібник! Чого вештаєшся, як неприкаяний? — командував старий Кухта, заганяючи до сховища дітей (А. Ішук); До відходу поїзда було ще досить часу, і Антон, як неприкаяний, тинявся по станції (С. Чорнобривець); // У стані душевного розладу. Явдоха, як неприкаяна, йде на роботу, покшунуши своїх малят напризволяще вдома (Д. Бедзик).

НЕРВИ

159. **НЕРВИ ЗДАЮТЬ / ЗДАЛИ** *чий, у кого.* Хто-небудь втрачає спокій, рівновагу, хвилюється, непокоїться. Оця несподівана підтримка незнайомої людини, довіра комісара .. так вразили Колосовського, що він відчув, як нерви його здають, і він тільки крайнім зусиллям волі стримав себе, щоб не розридатися (О. Гончар); Вперше за багато днів нерви здали у .. Марка Грицишина (Н. Рибак).

НЕСАМОВИТИЙ

160. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **НЕСАМОВИТИЙ**. У такому стані, що не здатний контролювати свої вчинки, дії. Увійшли [люди] у хату, засвітили каганець, чоловік стоїть, як несамовитий (О. Стопроженко); В кедрових палатах, мов несамовитий, Давид похочає [походжає] (Т. Шевченко).

НЕСПОВНА

161. **НЕСПОВНА РОЗУМУ**. Розумово обмежений, ненормальний і т. ін.; дурнуватий. — Нічого не можу збагнути, ти або хворий, або несповна розуму, або просто граєш чергову комедію — вже гнівалася Ганка (В. Собко); Вона була — немов несповна розуму. Накручувала на руку косу, дивилася осклянілими очима в куток (Ю. Мушкетик); — Еге, згадають!.. — неусмішлива Григорівна пробує всміхнутися. — Скажуть: "От баба, несповна розуму, задурно хату віддала" (С. Журавович).

НЕСТИ

162. **ВІСОКО НЕСТИ** (тримати) **ГОЛОВУ**. Поводити себе гордо, впевнено, з почуттям власної гідності. Біля воріт фабрики товчуться люди .. Вони лагідно зазирають у вічі всім, хто впевнено ходить, хто твердо ставить ногу і високо несе голову: то, мабуть, хазяї, службовці

(Ю. Яновський); — Аджє ти.. — великий чоловік! На тебе світ очима пряде, стежить, як ти сів, як устав, як рушив, як пішов!.. Все це мусиш собі на завжди взяти втямки та й тримати голову високо (О. Гончар).

163. **ЛЁДВЕ** (насилу) **НОГИ НЕСТИ** (нести). Не мати змоги нормально йти (від старості, втоми, переживань і т. ін.). А так утомилася... Ледве, ледве несую ноги! (Т. Шевченко); — Ху! — зіпхнув Іван і поплентався до попаді, ледве ноги несе (Україна сміється).

164. **НЕСТИ** (всирнути, гонити і т. ін.) **АХІНЕЮ**, *фам.* Говорити нісенітницю, висловлювати нерозумні, беззмістовні і т. ін. — А все-таки про кого це він ахінею ніс? — Та розхвалював твою нову повість (Ф. Маківчук); Верне всяку ахінею, Аж шипить чорний гад... (Д. Білоус); А то сидить в брлі, в кері, З товстою книжкою в руках, І всім, бач, гонить ахінею І спорить о своїх правах! (І. Котлярський).

165. **НЕСТИ** (класти, кидати і т. ін.) / **ПРИНІСТИ** (покласти, кинути і т. ін.) *що* **НА ВІВТАР** *чого, уроч.* Жертвувати чим-небудь, самовіддано працювати в ім'я чогось. Сорок літ, все життя, тіло й душу свою несла. [артистка] на вівтар того, що "так безмежно любила" (Остап Вишня); Звання присвоєне промисловцеві Гаврошу Кюмакі, який поклав так багато сил на вівтар Вітчизни (С. Скляренко); У серці народнім не стихають біль і туга за синами й дочками, що поклали своє життя на вівтар Вітчизни в ім'я великої Перемоги (З газети).

166. **НЕСТИ СВІЙ** (важкий, тяжкий) **ХРЕСТ**. Терпляче зносити труднощі, все, що судилось і стало неминучим у чьомусь житті; виконувати свій обов'язок до кінця. Йому навіть приємно було уявляти себе убогим, забутим, стертим великим процесом. Він мученик і добровільно несе свій хрест (М. Коцюбинський); — Кожному дано нести свій хрест — терпіння і надію (Б. Харчук); Проти рожна перти, Проти хвиль плисти, Сміло аж до смерті Хрест важкий нести (І. Франко); Тяжкий свій хрест мовчки несли жіночество у війну (М. Стельмах).

167. **НЕСТИ** [СВОЄ] **ЯРМО**. Покірно й терпляче витримувати життєві незгоди, випробування і т. ін. І коли що полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу, як руський народ, хоч він згноблений.. все-таки поволі підноситься, відчуває .. жсдобу світла, правди та справедливості (І. Франко); Після цього Павло сказав Явдосі: "Хай ти скажиш, більше і пальцем не торкнуй". І справді, більше не чіпав і покірно, без ремства ніс своє ярмо (Григорій Тютюнник).

168. **НЕСТІЙ ТЯГАР НА СВОЇХ ПЛІЧАХ** (на собі). Мати обтяжливі обов'язки, викопувати важку, велику за обсягом роботу, здійснювати якусь дуже складну справу. — *Я оце щойно прийшов з роботи і трохи втомлений... — О, розумію, .. розумію... Такий тягар нести на своїх плечах, такий тягар... (М. Ю. Тарновський); Баця сама несла весь тягар на собі, не допускаючи Марусю навіть до дрібниць (Г. Хоткевич).*

НЕСТИСЯ

169. **ВЙСОКО НЕСТІСЯ**. Поводітись за-розуміло, погордливо, зверхньо, зневажливо ставлячись до інших. *Юруш, сміючись, простяг свою пухку білу долоню. .. Циганка подивилась та й каже: "Ти високо несеєшся, але швидко низько впадеш, бо живеш неправдою" (І. Нечуй-Левицький); Він [Іван Федорович] собі не пієся високо і коли прийшов час одружитися, то вибрав собі дружину не з панського або попівського роду, а з простого козачого (Папас Мирний).*

НЕСТЯМИ

170. **ДО НЕСТЯМИ**. Дуже, надзвичайно сильно. *Закохався я в вас до нестями... Як се сталося? — Ви знати бажали (П. Грабовський); До нестями хотілося побути на самоті (З. Тупуб); Не б'ють зенітки в синь громами у Ботанічному саду... І я, щасливий до нестями, по бруку рідному іду (В. Сосюра); Він [пан Юзеф] до нестями захоплювався полюванням на дичину, збирав опудала всіляких птахів (С. Чорнобривець).*

НЕТЕЧА

171. **НЕТЕЧА НЕСЕ** кого, зневажл. Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-, чого-небудь. [Катря:] *Тьфу! До людей саме сватів засилають, а до нас нетеча Зілю несе (С. Васильченко).*

НЕТЕЧІ

172. **ЯКОЇ НЕТЕЧІ?** Уживається для вираження незадоволення чим-небудь; чому, чого, навіть. *Чого мені журитися? Якої нетечі? Що не чув я ізмалечку Ласкавої речі? (І. Манжура).*

НЕЧИСТИЙ

173. **НЕЧИСТИЙ НА РҀКУ**. Схильний до злодійства, шахрайства, хабарництва і т. ін. — *Шануйтеся, хлопці. Знаю: всі ви нечисті на руку. Спіймаю, позбудетеся останньої сорочки (М. Стельмах); Ніла, що саме крутилася на своєму підвір'ї, порадила постояльцям остерігатися цього відвідувача, бо він на руку нечистий (Є. Гуцало); Нагляд за Тессьс показав, що він велими нечистий на руку, а застави від своїх клієнтів бере в підвалі (З журналу). ХАПКІЙ НА РҀКУ.*

[Олімпіада:] *Наглядай за нею, щоб часом чого не вкрала з комори. Щось вона мені здається халкою на руку (М. Кропивницький).*

НЕШИРОКИЙ

174. **ЛОБОМ НЕШИРОКИЙ**. Не здатний добре мислити; нерозумний. *В багрянці довгоплій ходив по хramині, ходив, Аж поки, лобом неширокий, В своїм гаремі одинокий, Саул сердега одурів (Т. Шевченко).*

НИЗАТИ

175. **НИЗАТИ ОЧІМА**. 1. кого. Пильно, уважно обдивлятися кого-небудь. *Дівчата прилишили і тремтіли. А хлопці оступили Гаврила й низали його очима (І. Микитенко).* 2. що. Читати. *Сидить [Андрій Маркович] над книжкою, як муровина, непорушний, мовчки пише рядки очима (С. Васильченко).*

НИТКА

176. **АРІАДНИЦА** (провідна) **НИТКА**, книжн. Те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний вихід з якоїсь ситуації. *Система — це аріаднина нитка ботаніки, без якої ботанічна наука перетворюється на хаос (Наука і культура.); Я вже трохи стратила провідну нитку серед лабіринту різних "консолідацій" і не знаю, що мені про них думати (Леся Українка); Що ж тут найголовніше, де провідна нитка виховання людяності? Головне, на мій погляд, — в культурі людських бажань (В. Сухомлинський).*

177. **НИТКА УВІРВАЛАСЯ** (урвалася, обірвалася) чия, кому і без додатка. Настав кінець чому-небудь; нема того, що було. *Вічно терпіння... та всьому с край; Не дігнати літ, як пташиних зеряй; Не вернутя надій, хоч кладись — вмирай... Нитка прядена увірвалася (П. Грабовський). НИТОЧКА ОБІРВАЛАСЯ. Карпо Джмелик із Северином засаджували на гарбу віялку. — Що ж ти робиш? — підійшов до нього Тетеря. — Це колгоспне майно, а не твоя. — Тепер усе наше .. Твоя вже ниточка обірвалася (Григорій Тютюнник).*

178. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) НИТКА ЗА ГОЛКОЮ**. Невідступно. — *Ти давно тут? — Та кажу ж: услід за тобою. Як нитка за голкою. Нудно мені стало в Криничках, як ви пішли (О. Гончар); Кожен вважає би за щастя мати таку дружину, як вона. Ні, потяглася ж, нерозумна, як нитка за голкою, услід за своїм Батожчуком (Ю. Збанацький); І снувала вона за ним від станції до станції, від міста до міста, як нитка за голкою (З журналу).*

НИТКИ

179. **ДО [ОСТАННЬОЇ] НИТКИ**. 1. зі сл промókнути; мókрий, промókлий і т. ін.

Наскрізь, повністю, зовсім. *Там така сльота, що годі добитися до станції на простім возі, промокнеш до нитки* (Л. Мартович); *Джмелик, весь мокрий до нитки, шмигнув під воза* (Григорій Тютюнник); — *По обіді, коли ми вже встигли накататися на човнах..., намокнути до останньої нитки під раптовим дощем, почали з'їжджати гості* (П. Панч). **ДО ОСТАННЬОЇ НИТОЧКИ.** Заскреготавши буферами, відійшов поїзд, а жінки все гинули під дощем, промокли *до останньої ниточки* (А. Хижняк).

2. перев. зі сл. обіра́ти, обде́рти, пропи́ти і т. ін. Повністю все, до останнього. — *Ти — приятель? Май якийсь лице, боярине? Ти ж обдирав нас до нитки.* Бреши, але знай міру (М. Івасюк); *Пишнотіла Катерина .. оббирала клієнтів до нитки, зваблюючи при цьому всміхаючись* (М. Слабошпицький); *Мадюдя цього разу грав [у доміно] неухважно: як генерал не смикав бровами, програлись до нитки* (А. Дімаров); *Напівзруйновану й пограбовану до нитки церкву перетворили на клуб* (З журналу); // Цілком, абсолютно, остаточно. *Його [Іванова] танкієська форма на той час зносилася до ципки* (Ю. Мушкетик); — *А тепер роздягайтеся до ципки!* (М. Ю. Тарновський). **ДО НИТОЧКИ.** — *Здибав мене у лісі Кармелюк, пограбував до ниточки, тільки що пустив з душею* (С. Васильченко).

НИТКУ

180. НА ЖИВУ НИТКУ. **1.** зі сл. зш́йти, зметáти, стягну́ти і под. Як-небудь, аби було з'єднане до купи, щоб не розпалося. — *Сукня пообвисала й теліпається, непаче на кілку,— подумала Балабушиха, й вона вийшла з зали, вбігла в кабінет, розпоролла підпійку в сукні, підмостила вати, зашила на живу нитку й знов наділа* (І. Нечуй-Левицький); *А при тім .. виникають різні [різні] проекти про те, щоб зовсім розібрати сю велику, але слабосилу, на живу нитку шиту державу* [Польщу] (М. Грушевський).

2. Нашвидку; приблизно, неточно. *Ось давайте грубо, на живу нитку, прикинемо, що нам дасть гектар баклажанів* (М. Стельмах); — *Тільки ж врахуйте, Павле Івановичу, в мене все на живу нитку, планшетів не буде — самі робочі начерки і розрахунки — як зміг* (В. Гужва).

НИТОЧЦІ

181. ПО НИТОЧЦІ, *перев.* зі сл. зби́рати. Невеличкими порціями, частками; старанно, скрупульозно. *Раніше я тебе [чоловіка] шанувала, музей твоїй по ниточці збираючи, а тепер ти сам себе величаєш* (Є. Гуцало).

НИГ

182. БЕЗ ЗАДНІХ НИГ, *перев.* зі сл. спáти. Дуже міцно. *Потім [після роботи], наче мертвий, падаєш на покіє і до самого ранку спиш без задніх ніг, навіть на вечерю не дивився* (М. Стельмах); *Невже Мартоха забула, який ниньки [нині] день святковий, невже спить без задніх ніг чи по сусідах повилася?* (Є. Гуцало). **БЕЗ НИГ.** *Репортер .. "з горя" напився і лежав в Бергмановому саду, як то кажуть, без ніг* (М. Хвильовий).

183. З УСІХ НИГ. Дуже швидко; спрожого. *Перелякана Зоя кинулася з усіх ніг тікати на набережну, але Гайсин і не думав гнатись* (П. Панч); *Вона крутнулася і, шелестячи спідницею, зі всіх ніг летить у темряву* (М. Стельмах); // Стрімголов. — *Я — смик! — А волосін — дзень! А я в воду з усіх ніг — лясь! І — по шию!* (Остап Вишня).

НИГОТЬ

184. [І] НА НИГОТЬ. Ніскільки, нітрохи, зовсім. *Він стискував зуби — Волоцюги, п'яниці, а не люди! У них доброго на ніготь не було* (Панас Мирний); *Він нікому й на ніготь не заподіяв лиха, не завдав гіркоти* (Є. Гуцало). **І НА НИГТИК.** *Челядників, челядок держав, свої плугатарі були, а нам і на нігтик нічого не залишив* (Сл. Б. Гринченка).

НИГТЯ

185. ДО НИГТЯ. **1.** Знищити, ліквідувати, притиснути і т. ін. — *Треба тільки за діло дружно братися, урожай вирости, голод перемогти, спекулянтів — до нігтя* (Ю. Збанацький); — *А я примусив би їх [хазяїв крамниць] халандри скакати... До нігтя... всіх до одного... — люто блиснув очима Ярошенко* (В. Речмедін), *під ніготь.* — *Ти дивись мені, командуй як слід! — Добре, добре, — відповів Цюрс. — Щоб порядок був, чуєш? Коли хто не так — під ніготь* (О. Довженко).

2. Повністю, цілком, до кінця. *Все тут було до його. До нігтя* (З усн. мови). **ДО НИГТІВ.** *Очі в неї блакитні .. на півобличчя очі. Отут природа потрудилася. До нігтів. Хоч би якась вада ..* (З газети). **ДО ОСТАННЬОГО НИГТИКА.** *Тато весь належить тобі, весь, до останнього нігтика: ні з ким не було Васькові так цікаво, як із татом* (А. Дімаров).

НИГТЯМИ

186. ЯК ЗА НИГТЯМИ, зі сл. земл́і. Дуже мало, незначна кількість. *Будувати було ні на чому — в селі про Дудашів казали: стільки землі мають, як за нігтями* (В. Поліщук).

НИЖ

187. НИЖ У СПІНУ. Зрадницька підступна поведінка щодо кого-, чого-небудь. *У тому світі, де вона живе, людина може розраховувати тіль-*

ки на саму себе, а від інших має чекати лиш підступності, отрути, ножка в спину (З газети).

188. ПІД ПІЖ. 1. На заріз, на забій, на смерть. *Аж тут хазяїн шасть у хлів І, взявши за роги, Вола під піж повів* (Є. Грєбінка); *Але робиться це все по звичці, і, здається, заревуть зараз усі, як бики, що їх женуть — женуть під піж* (Ю. Яновський).

2. *перев зі сл. яг'а тн.* На операцію. — *Коли лягасте під піж, то не можна бути певним за завтра* (Ю. Смолиць), *Дивуюсь їще, як вистарчило [вистачило] мені сил дорогу цю витримати! Але про неї занотую докладніше згодом, після операції. Так от — завтра під піж. Поможі, Боже!* (А. Любченко).

189. [ЯК (мов, пібн і т. ін.)] ПІЖ ГОСТРИЙ У СЕРЦЕ *перев. кому, для кого.* Що-небудь дуже неприємне, дуже вражає, спричиняє душевний біль або взагалі викликає негативні емоції у когось. — *Прощайте! — промовила дівчина. А Кармелю з нею прощаватися усе одно, що піж гострий у серце* (Марко Вовчок); — *Хіба ти... зовсім відіуралася мене? Вона мовчала. Це мовчання було для хлопця, як гострий піж у серце* (О. Донченко).

НІЖКА

190. КОЗЯЧА (козіна) ПІЖКА. Велика цигарка-самокрутка, загнута грубим кінцем догори. Коли генерал під їхав ближче, він побачив шофера в засмалцьованому кошуку, що розкурював козячу піжку (Григорій Тютюнник); *Маруну підходить ближче, подає свого кисета сусідові, закурчує козячу піжку* (М. Чабанівський); *Борис скрутив козину піжку, насипав у неї махорку* (В. Земляк).

НІЖЦІ

191. НА КУРЯЧІЙ ПІЖЦІ, зі сл. хатка, хатні і т. ін. Малєнька, вбога, стара. Він вернеться, як уже його хата буде в воді. Аби вода була добра, то їйзовим розваляє, бо то хатка на курячій піжці (Б. Грінченко); *Безрідні — і вона, і Прокіп. Усе їй горе од того. А була б у них хоч на курячій піжці хатина — о, жили б!* (А. Головка). НА КУРЯЧІХ ПІЖКАХ. Кілька голубих ракет похмуро освітили частину гірської дороги, безлюдне узлісся, лісникову хату на курячих піжках (О. Гончар).

НІЗАЩО

192. НІЗАЩО В (на) СВІТІ. Ні за яких обставин, ніколи. [Даншло:] *За торішню ціну я нізащо на світі [не працюватиму]* (М. Кропивницький); *Нам ніколи юними не бути... І того, що втрачено колись, Вже нізащо в світі не вернути* (Л. Дмитерко).

НІКОЛИ

193. НІКОЛИ В СВІТІ (в житті). Ні в який час, ні за яких обставин; зовсім. *Маруся маленька... має надію, що як собі затулити хоч одне очко (обох вона ніколи в світі не затулить, — хоче усе бачити) — то їй не знайде ніхто* (Марко Вовчок); *Ви вже, дорослі, поясніть, що це воно таке — син одиначки? Що це, коли батька ні разу й у вічі не бачив. І слова ніколи в житті не чув! Як це буде по-вашому?* (О. Гончар).

НІКУДИ

194. ДАЛІ (більше) [Й (вже)] НІКУДИ. Уживається для вираження найбільшої міри вияву чого-небудь. Так він коло його впадає, так йому догоджас, що вже далі й нікуди (Б. Грінченко); *Тихо й пудно і спека печельна... Нікуди вже далі — ось-ось має щось трапитись* (С. Васильченко); — *Одне слово, забила [дочка шевця] мені баки — далі нікуди. Та й оженила таки ж на собі* (Ю. Збанацький); *На старість зробився Хорошун скупий далі нікуди: струхла дошка в паркані — нової не вставить, хоч дощок має досить, навіть дубових* (Григорій Тютюнник); *Дивуватися мені було більше нікуди. Я роззублено, ошарашений такою кількістю книжок, подивився на Професора* (Ю. Яновський).

195. ПО САМЕ (до) НІКУДИ. 1. Дуже сильно, надзвичайно, найвищою мірою. — *Ну, а ти ж як?* — *Як бачиш...* — показав Шмалько на свою подрану сорочку, на засмалцьовані до нікуди штани (С. Добровольський); *Вагон напояний пасажирами до нікуди* (І. Багрянний); *Вона стріла недалеко від села у вибалку три підводи... павантажені по саме нікуди хатніми речами* (Ю. Яновський); — *В нас тут, крім Сутули, час від часу з'являються ще й інші дописувачі. Серед них по саме нікуди набрид нам одноокий занудько із Сулиминих хуторів, якого Микола чомусь прозвав Лжедмитрієм* (О. Гончар). 2. Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. — *Ти кого шукаси? Венеру, ха-ха-ха?! Нащо ти Венері здався, в неї других зальотників по саме нікуди!* (Є. Гуцало).

3. Уживається для вираження крайньої межі в чому-небудь; до кінця, до краю. — *І справді, хіба ж можна по саме нікуди орати узбіччя, розорювати схили на балках? Доці підуть — все розмиють* (І. Цюпа); — *Не вчіть жити, ситий навчанням по саме нікуди* (О. Гончар).

НІС

196. В НІС, зі сл. говоріти, балакати і т. ін. З посовним відтінком, гугняво. *Якщо пана гетьмана долав з остуди нежить і Однокрил*

ставав на час зугнявим, починали балакати в ніс і полизачі (О. Ільченко).

197. **НА КОМАРІНИЙ НІС.** Дуже мало, незвичайною мірою. Минало красне літо, а до мети наблизилися, вважай, лише на комариний ніс (Василь Шевчук).

198. **НІС ПІД СЕБЕ.** Засоромитися, злякатися. Наче й чоловік щирий, а як прийдеться до діла, то й ніс під себе (Сл. Б. Гріпченка).

199. **НІС У НІС (до носа).** Впритул; дуже близько один до одного. Ще раз по вулиці пройшла вона в задумі і незнацька зіткнулася майже ніс у ніс із хлопцем (М. Рильський); Неквапно повернувшись [Дмитро] назад, ступив з десяток кроків і ніс до носа зіткнувся з Голоблею (Ю. Збапачкий).

200. **ПІД НІС,** зі сл. говорити, бурмотіти і под. тихо, перозбірливо, невиразно. — Здорові, тітко! — веселенько привіталася Христя. — Здорова, — під ніс охриплим голосом мовила Мар'я (Панас Мирний); Зараз він важко дихав і щось бурмотів собі під ніс (Ю. Бедзик); По дереві фугаюк майже співає. Власне, підспівує. Бо співає щось собі під ніс той, хто працює (Ю. Яновський).

201. **СИНІЙ НІС, жарт.** П'яниця. Веде пару сіреньких, невеличких бичків .. дядечко.. з таким носом, що здавалося, .. ще змалечку не цурався чарочки. — Що за бички, "синій ніс"! (В. Вишніченко).

НІЧ

202. **ВАЛЬПґґІЄВА НІЧ,** книжн. Гучна, весела гулянка. — Доброго ранку, Сашо! Як спалося? — Дякую, друже! Ніяк не спалося. А ти хіба спав? — Куди там спав! Сьогодні ж у нас вальпґґієва ніч! (О. Гончар).

203. **ВАРФОЛОМІЇВСЬКА НІЧ,** книжн. Жорстока розправа, масове підступне винищення політичних противників; кровопролиття. Тактика варфоломійських ночей була властива гітлерівцям (В. Коптілов).

204. **ГЛУПА НІЧ (північ).** Пізній час ночі. Кажуть, що в глузу ніч бувала така година, коли засипає все на світі (І. Нечуй-Левицький); Хай не святеїниці, недоторка, — а так шалатися в глузу ніч! (Л. Костенко); Стужа осінньої глибокої півночі Просто ступить не дає (П. Грабовський).

205. **НА НІЧ.** Для використання вночі. — Повірши, беру на ніч повний кисет і не вистачає, — поскаржився він, згортаючи цигарку завтовшки в гвинтовочний патрон (Григорій Тютюнник).

206. **ЯК НІЧ.** 1. Смутний, насуплений, похмурий. Хома ходив, як ніч, нічого й не говорив до Хими (М. Коцюбинський).

2. зі сл. п'яний. Дуже, надзвичайно. По обіді Хома з церковним регентом ішов селом п'яний як ніч і, притопуючи лакованим чоботом, горлав на всю вулицю (О. Довженко). Як осіння ніч. Шляхтичі, п'яні як осіння ніч, насилу доплентались до повітки і попадали (І. Нечуй-Левицький).

НІЧОГО

207. **НІЧОГО ПОДІБНОГО.** Уживається для вираження незгоди з ким-, чим-небудь або заперечення чогось. — Чи думаєш, що я справді такий уже відсталий, отак загруз у пережитках? Нічого подібного (А. Голівко).

208. **НІЧОГО СОБІ.** 1. Непоганий, пристойний, досить добрий; такий як треба. Тітка, ласкаво дивлячись на неї [молодичку], сказала: — Нічого собі, дорідна ягода... (Є. Гуцало).

2. з дієсл. Непогано, пристойно, досить добре. Я перше училася грати і вже нічого собі грала, але тепер через руку перестала (Леся Українка); — Я хоч і знаю, що мій Хаїм учиться... нічого собі, а все ж просто серце в мене упало при твоїх словах (Г. Хоткевич).

НОГА

209. **[НОГІ] В ПОГУ.** 1. Одночасно, в такт з іншими. І хоч солдати були стомлені великим переходом, але йшли бадьоро, нога в ногу (С. Чорнобривець); Горять веселі оченята, не в ногу ще й під барабан на площі, прямо до міськради, за пацаном іде пацан (В. Сосюра); // Один за одним. Рівною лавою, неігаче по шнурку витягненою, піднімаються москалі на гору, нога в ногу ступаючи (Панас Мирний);

2. з ким-чим, перен. Нарівні з ким-небудь, злагоджено в діях та поглядах, відповідно до чогось. Юність проходить із пісню в ногу. В ногу із часом, у ногу з життям (П. Воронько); Сунули в ногу з віком: міні-чоботи плюс дідівські кошушки, кастровані до пан'європейського рівня; тейхаські джинси одеського пошиву плюс максі-окулярні "очі, як очі" (А. Крижанівський).

210. **ПОГІ ЗА ПОГІО.** Повільно, неквапливо, ледве-ледве. Ішов захожий тихо, нога за ногою, й роздивлявся на всі боки (Панас Мирний); Хлопці поверталися назад понад шляхом поволенки, нога за ногою (В. Козаченко); Ідуть повільно, нога за ногою плетуться (Р. Чумак).

211. **НОГІ ЛЮДСЬКІ НЕ СТУПАЛА** пер. де. Ніхто ніколи не ходив, не бував, не жив і т. ін. де, нікого не було де-небудь. — Смішно говорити — це біла пляма! — Еге ж, нога людська не ступала, — загав громоподібним басом високий геолог (О. Донченко); Здається, що від того часу, коли весною на косогорах і видолінках від-

гуркотили трактори й сівалки, тут більше й нога людська не ступала (Ю. Збанацький).

212. НОГІ [НІКОЛИ (більше)] НЕ СТУ- ПИТЬ (не буде) чия. Хто-небудь більше не при- йде до когось або кудись (уживається перев. при погрозі). — *Весною житиму без вікон і дверей, а до того шкуродера нога моя не ступить* (М. Стельмах); *Віддавши ті гроші, що старий залишив Йо- сипові, залявся [Яків], що його нога ніколи не бу- де у невістичному дворі!* (Панас Мирний); *Він того [насмішок] не дозволить, він зараз же забере своє манаття, і нога його більше не буде між отих насмішуватих людей* (Ю. Збанацький).

213. ОДНІА НОГІ ТАТУ, А ДРУГА ТАМ. Уживається для вираження наказу, прохання або обіцянки дуже швидко сходити, збігати і т. ін. куди-небудь. *Кукса незадоволено чихнув, кинув дідові в спину: — Одна нога тут, а друга там! Ясно?.. — Ясно! — гукнув дід за порогом* (В. Ку- чер); *До кабінету зайшов вайлуватий парубі- ко. — Оце! — подав Діденко йому листа. — І щоб одна нога тут, а друга там* (А. Головка).

214. ЯК СОБАЦІ П'ЯТА НОГІ, перев. зі сл. потрібний, грубо Уживається як категорич- не заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (потрібний). *На свій пост Сидір вже ніколи не повернеться, .. те чинування Сидорові було по- трібне, як собаци п'ята нога* (М. Рудь); — *А в'юни їсть [пан], як простий, — додав Григорій. — Чи ж знає він, як з них толокно робити? — Потрібне воно йому, як собаци п'ята нога, — хмикнув Левко* (М. Стельмах).

НОГАХ

215. НА НОГІХ, перев. зі сл. спати, за- сипати і т. ін. 1. Не лягаючи. *Всього натерпіло- ся хлоп'я [в лакейчуках]. Іноді доводо стоячи, на ногах засипало, падало додолу* (Панас Мирний). 2. перев. зі сл. переходити, переносити і т. ін. Не лежачи в ліжку, без постільного режиму. *Дехто на ногах переносить грип* (З журналу). 3. Здоровий. *Затримавшись поглядом на Яресько- ві, білому, схудлому, раптом визукує [Андріяка] з жалем: — Ех, брате! Був би ти оце на ногах, запрагли б ми тебе з першого дня!* (О. Гончар); *Поки ще хоч трохи на ногах, буде [Меланія] у своїй хаті* (З газети). 4. перев. зі сл. б'юти. Піднятися з ліжка, не спати. *Ще поїзд ішов повним ходом, а вже всі були на но- гах, стояли біля дверей* (Іван Ле); *Звістка, що йдуть козаки, розійшлася блискавкою поміж вій- ськом і, ще сонце не зійшло, як цілий табір був уже на ногах* (О. Маковей). 5. Не лягати спати, займатися якимись справами, бути в турботах. *Вже день скінчився, засвітилася*

ніч, а я ще на ногах (М. Коцюбинський); *Скоро зник [Артем] і до овець, і до степу, де пасли, і до діда-чабана. Трудно було з до світку до смерку все на ногах: на вигорілій толоці вівці голодні, — тільки присів, а вони вже й у шкоді* (А. Головка).

НОГИ

216. КУДІН НОГН НЕСУТЬ / ПОНЕ- СУТЬ, перев. зі сл. піти, втікати і т. ін. У будь-якому напрямку, куди-небудь, не вибираю- чи дороги. *Я був битий і словами і своїми власни- ми думками! Отож утікав від цих побоїв, куди ноги несли* (Л. Мартович); *Ледве дочекавшись зміни, Надійка вибігла на вулицю і пішла тротуа- ром так, без мети, просто куди ноги несли* (В. Козаченко); *Кожний тільки й думав, щоб ви- хопитися з оцього жахливого крутіжса й втекти, куди його ноги понесуть* (Б. Лепкий).

217. ЛЕДВЕ (насилу) НОГИ НЕСУТЬ (но- сять) кого і без додатка Хто-небудь дуже втомле- ний, виснажений від роботи, старості, переживань і т. ін. *Іде [козак] сумний, невеселий, Ледве не- сунуть ноги* (Т. Шевченко); *Старий батько з усієї сили з молодичками танцює Та двір вичитає .. Знай бігас, а самого Ледве ноги носять* (Т. Шевченко); *Настала Петрівка Нимидора насилу одговілася, вже її насилу посили ноги* (І. Нечуй-Левицький).

218. НОГИ НА ПЛЕЧІ. Уживається для ви- раження чнєї-небудь готовності йти кудись. — *Мабуть, уже час мені, мамо, ноги на плечі та й подаватись десь із Вітрової Балки* *На завод чи на шахту* (А. Головка); — *Як куди швидко треба термінового або телеграму, так я ноги на плечі і прудкіше за машину доставлю* (О. Іваненко); // Почати швидко йти, бігти. *А товариство — Па- цюк, Лушня та Матія, — як побачило, що за ба- талія піднімається в Пісках, та мерції ноги на плечі, та поза хатами, та поза огородами аж у Крутий Яр, та й засіло в шинку* (Панас Мирний).

219. НОГИ НЕ СЛІХАЮТЬ (не слуха- ються) кого і без додатка. Хто-небудь втрачає здатність нормально рухатися або стояти через утому, виснаження, старість, переживання і т. ін. *За столом тупо пропиває свою данину з куркулів Кузьма Василенко. Він теж дивується, побачив- ши Супруна, хоче підвестися, щось розумне ска- зати, але вже ні язик, ні ноги не слухають його* (М. Стельмах); *Йшли під дощем, по роз'їждже- ній, грузькій дорозі, а все ж було краще, ніж у тих клятих вагонах. Хоч і не слухалися ноги, але віль- но можна дихати* (А. Хижняк).

220. НОГИ (п'яті) СВЕРБЛЯТЬ у кого, кому і без додатка. Кому-небудь дуже хочеться йти, тікати і т. ін. кудись чи від когось, чогось. — *Давай утікати, — сказав Лучук Сивооку. —*

Давно вже *сверблять мені ноги дати драла від цього кендюха* [купця] (П. Загребельний); — *Що ж, в кого сверблять п'яти, може йти й до біскупа, але я знаю, що з того нічого не буде* (І. Фрайко).

221. **НОГИ** (п'яти, ступні) **ПРИКИПАЮТЬ** (приростають) / **ПРИКИПІЛИ** (приросли) *перев. чий до чого. Хто-небудь не може зрушити з якогось місця, йти далі або уповільнює ходу. — А про рідний край ти мені не нагадує. Мимо дому проходив — ноги до землі прикипали, трохи було на Троянівку не звернув* (Григорій Тютюнник); *Вона [Мелашка] хоче кинутися у воду, рятувати його, а її ноги приросли до каменя, ніби пустили вербові коріння* (І. Нечуй-Левицький).

222. **ПОКИ** (дóки) **НОСЯТЬ** (служать) **НОГИ** *кого і без додатка. До того часу, поки є сила рухатися, працювати і т. ін. Щороку приїздять [сини] і вмовляють, щоб їхала з котримсь. Мати послушає-послухає, зітхне й скаже: — Спасибі, синочки, що запрошуєте, але не можу поїхати. Поки носять ноги, буду вас тут приймати* (З газети); *На селі почався переполюх. Знаючи це, Онохрій Литка поклявся не кинути Багви, доки його носитимуть ноги* (Г. Епик); *Гей, чого ти засмутився, Став серед дороги? Тягни, друже, поки тягнеш, поки служать ноги!* (П. Грабовський).

223. **САМІ НОГИ НЕСУТЬ** (носять) / **ПОНЕСЛИ** *кого, куди і без додатка. 1. Хто-небудь рухається в якомусь напрямку, не контролюючи себе. — Тягне було мене .. на той шлях, кудого понесли її на кладовище. Вийду на шлях, а самі ноги несуть мене на ту гору, де кладовище* (І. Нечуй-Левицький); *Він [Семен] чув, що ноги самі, без його волі, носять його по повітр'ю, руки самохіть підіймають усяке манаття* (М. Коцюбинський); *Ноги самі понесли [Сеспеля] нерівним, ковзким тротуаром до вокзалу* (Ю. Збаїнацький). 2. Хто-небудь іде, рухається надзвичайно легко, залюбки, з бажанням. — *То, сину, так завжди: до рідного дому ноги людину самі несуть...* (О. Гончар); *Як заграє у дуду — лист танцює на дубу, батько й мати "годі" — просять, самі ноги так і носять* (П. Тичина).

224. **У НОГИ**. 1. Швидко тікати, втекти звідкись, від кого-, чого-небудь. *Ми збирали ягоди, нараз заревіло щось за нами, я в ноги* (І. Фрайко); *Мігайчук Василь, другий депутат, бачачи, яка депутатам шана й від пана, й від громади, не чекав, поки його зачеплять, і собі в ноги* (Г. Хоткевич). 2. зі сл. поклонитися, кланятися і под. Дуже низько, до землі, шаюбливо. *Хочу .. поїхати до того діда, поклонитися йому в ноги за науку* (О. Довженко).

НОГІ

225. **ДО НОГІ**, *перев. зі сл. поб'ити, потрошити, зийшити і т. ін. Повністю, остаточно, вщент, до кінця. Проти військ князів ми сміло, просто йдемо, Твердо певні, що вас до ноги поб'ємо...* (П. Грабовський); *Руїни скрізь чорніють навкруги: всі хатинки, всі будинки потрошило до ноги* (Н. Забіла); *Після короткої кривавої сутички замок був узятий, а польський гарнізон — знищений до ноги* (Легенди ..).

НОГОЮ

226. **НИ НОГОЮ** *куди, звідки. Зовсім не ходити куди-небудь, не виходити звідкись, не бувати, не з'являтися десь. Гукнув [Микола] до своїх ремісників: — Грицю, Лаврін, сюди! Слухайте, щоб у школу ці ногою* (П. Паич); — *Адже інші ходять, не обминають весіль, бо це ж так цікаво, радісно. А ви з хати ці ногою, самі й самі* (Є. Гуцало).

НОГУ

227. **НА ШИРОКУ НОГУ**. 1. *перев. зі сл. жити. 1. Розкішно, багато, без будь-яких обмежень. Юрій дослужиться до полковника, вийде у відставку з пенсією, одружиться на Огієвській і житиме на широку ногу* (П. Кочура); *Батько живе справді на широку ногу. Найсучасніші меблі, бронза, севрська і саксонська порцеляна* (М. Слабошпицький).

2. *перев. зі сл. постівити. На найвищий рівень. Терешко Тягниряднодосебе .. горілчане виробництво поставив на досить широку ногу* (О. Ковінька); *І незабаром Сідалковський справді поставив розповсюдження лотерей на широку ногу* (О. Чорногуз); *Виявляється, діло було поставлено на широку ногу* (З газети).

НОЖАХ

228. **[ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА НОЖАХ]**. 1. У ворожих стосунках. — *Три годи [роки] не пив з багачами за одним столом, три годи з родом не зуляв, як на ножках був, а сьогодні, виходить, поїду колядувати?.. Не годиться наче так* (Д. Косарик); — *Як же воно так випадає, що ми ніяк не можемо з ним вжитися? З першого дня на ножках...* (О. Гончар).

2. У напруженому стані; охоплений хвилюванням, тривогою. — *Почин хороший, — каже Наум, а сам і видно, що як на ножках сидить* (Г. Квітка-Осинов'яненко); *Лодку [човен] раптово наклонить, — очі у тебе — на жках... Милі тримаю долоні, серце моє на ножках...* (В. Сосюра).

НОЗІ

229. **НА КОРОТКІЙ** (на дружній) **НОЗІ** *з ким, перев. зі сл. бути. У приятельських, това-*

риських стосунках. Він був на короткій позі з усіма працівниками фабрики, між усіх, без винятку, пробрати на зборах (М. Ю. Тарпівський); — Буде Оладько на стадіоні Його інколи й з роботи забирають Та й з дівчатами він на дружній позі, ті теж можуть запросити його в парк (П. Автомонов).

230 НА РІВНІЙ ПОЗІ з ким, перев. зі сл. триматися. Як рівний з рівним. Мама з донькою були добрі приятелі й трималися цілком на рівній позі (Ю. Яновський); Діденка він мав за молодососа і вискокчу, але разом з тим і трохи побоювався. Тим-то тримався з ним на рівній позі (А. Головка).

НОМЕР

231. НОМЕР ОДИН. Головний, найбільший. Після твого повернення для нас проблемою номер один буде твоє здоров'я (Л. Дмитерко); Протягом багатьох десятиліть "старий світ" з його традиціями розглядався офіційною політикою як ворог номер один. Він заслуговує тільки одного — бути знищеним, бути зруйнованим "до основань" (Вісник НАН); // Найвизначніший. Критичком номер один за минулий рік вважаю і І. Дзюбу (3 газети).

232. ПУСТИЙ НОМЕР. Марна, безнадійна справа. Потратити на виставу, на концерт, не маючи заздалегідь купленого квитка, — пустий номер (3 газети).

233. [ЦЕЙ] НОМЕР НЕ ПРОЙДЕ (не вийде) у кого, кому і без додатка. Так не буде, не вдасться що-небудь; цього не станеться. Ні, брат Цей номер вам [ледарям] не пройде (В. Кучер), — А ми не віддамо [хлопчика]! — ршуче заявив кашовар — Ні, ні, цей номер не пройде! (Є Кравченко), — Вважайте, номер не вийшов. У нас тильність, як на кордоні! (3 журналу).

НОМЕРОМ

234. ОДИНАДЦЯТИМ НОМЕРОМ (на одинадцятим номері), жарт. Пішки. — Тут мені щоразу доводилося гріти чуба. Вставай, було, з веломашини і пхай на гору одинадцятим номером (О. Гончар); За день, як набігася по полю, то ноги хоч поодрубуй Та й не встигнеш, як кажуть мої хлопці, на одинадцятим номері всюди (3 журналу).

НОСА

235. З НОСА, жарт. Від кожної людини. — Коштуватиме це три карбованці з носа, ого лошує він далі (В Собко); Плата за вхід скромніша — троячка з носа (О Ковінька).

236 З-ПІД (з-пéред) [САМОГО] НОСА у кого, кого. 1. З дуже близької відстані від кого-

небудь. Олена з-під носа чоловіка вихоплює миску., а потім завзято вихлопує в помийницю всю страву (М. Стельмах); У перекутки з-перед самого носа хтось із безпритульних потяг картопляника (Ю. Збанацький).

2. перен. Безпосередньо, у когось. А Навроцький вихопив у нього ініціативу з-під носа (І. Микитси́н); — Таку красуню з-під носа поцупив, забути не можу (А. Крижанівський). З-ПІД САМІСІНЬКОГО НОСА. — Ти навіть цю Марту протавиш ..., її з-під самісінького носа у тебе, тухтія, вихопить Коваль (В Собко).

НОСИТИ

237 ЗА ПЛЕЧІЙМА (за сніпною) НЕ ПОСІТІТИ чого, що і без додатка Згодиться в житті, не буде зайвим. Що знати, те за плечима не носили, — казав старий [батько] (Панас Мирний); Де ви це слово [бізнес] перейняли? — Воно давно при мені... Науку за плечима не носити... Тільки й досі не дуже второпав, що воно має значати? (О. Гончар); — Механізація — то знання, а його, як відомо, за сніпною не носять (3 газети). НЕ ЗА СОБОЮ ПОСІТІТИ. Ремесло не за собою носити (М. Номіс).

238. ПОСІТІТИ В (на) СЕРЦІ кого, що Завжди зберігати в пам'яті когось, щось. Те, що я створив собі культ моєї дружини і пошу його в серці, може видасться тобі нудним і нецікавим (М. Коцюбинський); Треба тільки [тільки] її [правду] мати в душі, носити в серці своєму (Панас Мирний). ПОСІТІТИ В СЕРДЕНЬКУ чісму. Прийде той, чий образ я носила з піснями вкупи в серденьку своєму [своєму] (Леся Українка).

239. ПОСІТІТИ МАСКУ (личіппу). 1. Приховувати свої справжні думки, наміри, свою справжню сутність Рік служби у почтах Поточного навчив його носити личищу (З. Тулуб); Завше носили маску, завше себе загнздувати — та хіба ж то мислиме? (Г. Хоткевич).

2. чого, яку Виступати в певній ролі. Конфлікт ускладнюється тим, що Маркові вдасться тривалий час носити маску "добропорядної" людини (3 журналу).

240. ПОСІТІТИ (міряти) ВОДУ РЕШЕТОМ, ірон. Даремно, безрезультатно робити щось, марно витратити час на що-небудь. Богуна ловити, що воду решеном носили (Я. Качура). МІРЯТИ ВОДУ. Щасливий, хто вірить! А я таки думаю, що ми просто воду міряємо... (М. Коцюбинський)

241. ПОСІТІТИ НА РУКАХ кого. Дуже добре ставитися, виявляти велику прихильність, увагу до кого-небудь; потурати комусь у його бажаннях і примхах Коли б тебе, Полінашко, Як я, знали люди, коли б знали хист і сили Розуму й

серденька, *На руках тебе б носили* (П. Гулак-Артемівський); — *Можє, кращє майнути до Надійки, яку на руках носить чоловік?* (М. Стельмах). **ТРОХИ** (мало) **НА РУКАХ НЕ ПОСИТИ**. *Кабанцевого Івася всі трохи на руках не посять* (Панас Мирний); — *Коли б воно так було, як тоді до весілля, коли Княжевичі мало на руках її не носили* (В. Кучер).

242. ПОСИТИ (нести) **НА СОБІ СЛІДИ** чого. Мати, зберігати ознаки, вплив чого-небудь. *Хто б що не робив і як його не робив на користь народові — все то буде посити на собі сліди всевітнього поступу та розвою* (Панас Мирний); *Українська поезія середини XIX ст. (50–70 рр.) несла на собі сліди могутнього впливу Тараса Шевченка, і навіть саме її існування певною мірою пов'язано з його ім'ям, з гучною славою "Кобзаря"* (З журналу).

243. ПОСИТИ СМІТТЯ ПІД ЧУЖУ ХАТУ. Піддавати розголосові непорозуміння, суперечки в родині, в колективі і т. ін. *Не носи сміття під чужу хату* (Укр., присл.).

НОСИТИСЯ

244. ПОСИТИСЯ В ПОВІТРІ. Набувати поширення, відчуватися (про виникнення, появу якоїсь ідеї, про якусь подію тощо). *Ідея подібних структур належить до тих, що буквально "носяться в повітрі"* (З журналу); *Ідея відродження малих сіл почала посипитися в повітрі* (З журналу); *Історична тематика цих творів, імпульсована українським народним епосом і раннім Шевченком, "носилися в повітрі"* (З журналу).

245. ПОСИТИСЯ / РОЗНОСИТИСЯ ЯК (мов, піби і т. ін.) **ДУРЕНЬ ІЗ СТУПОЮ** з ким—чим. Приділяти надмірну увагу тому, хто не вартий, що не варте її. *Безпальчиха аж розсердилася: носить як дурень із ступою* [Наталя] з своїм отцем Симоном як дурень із ступою (А. Головка); — *Що ви з своїм Михайлом Васильовичем розносилися як дурень із ступою!* — кричав він (Д. Ткач); **ПОСИТИСЯ** як БАБА ЗІ СТУПОЮ. — *Ото не носися зі своєю славою, як баба зі ступою, а бережи* (Є. Гуцало).

246. ПОСИТИСЯ / РОЗНОСИТИСЯ ЯК (мов, піби і т. ін.) **[ДУРЕНЬ (циган, старець)] З ПИСАНОЮ ТОРБОЮ** з ким—чим. Приділяти велику або більшу, ніж треба, увагу тому, хто її не вартий, що її не варте, не заслуговує. — *Від такого приятеля поли вірж та цикай, а ви з його приятельством носитеся як цикап з писаною торбою* (Панас Мирний); — *Чваниться раз у раз своїм розумом та носить з тою наукою як старець з писаною торбою* (І. Неуч-Левицький); *Носився я з тими листами як із писаною*

торбою, щиро пишався ними, перечитував (М. Ю. Тарновський).

247. ПОСИТИСЯ ЯК (мов, пачє і т. ін.) **КУРКА З ЯЙЦЕМ** з чим. Виявляти надмірну турботу про щось, приділяти надто багато уваги чомусь (перев. незначному). *Моя баба носить як курка з яйцем* (Г. Хоткевич); — *Прости мені, Григорію. Це ж не злість, а мій біль вихлюпнувся наверх. Кому він тільки потрібний? Носишся з ним пачє курка з яйцем* (М. Стельмах).

248. ПОСИТИСЯ ЯК (мов, піби і т. ін.) **З ПИСАНОЮ** з ким—чим. Приділяти надмірну увагу комусь, чомусь. — *І ти, хлопче, з тою Оленою носишся як з писаною* (М. Томчанин).

249. ПОСИТИСЯ ЯК (мов, піби і т. ін.) **ЧОРТ ІЗ ГРІШНОЮ ДУШЕЮ** перев. з ким. Приділяти надмірну увагу чомусь незначному. *Василинка вислухала, як ластівка потратила до твоїх рук, і поспитала: — А чого ти носишся з нею як чорт із грішною душею?* (Є. Гуцало).

НОСІ

250. НА НОСІ. Скоро, незабаром. *Он свято на носі: багата кутя, Різдво* (Панас Мирний); — *Даю вам відпустку на тиждень. Тим більше, що іспити у вас на носі* (Н. Рибак).

НОСОМ

251. НЕ З НАШИМ НОСОМ. Неможливо через відсутність відповідних засобів, коштів, здібностей і т. ін. — *Учителя, — сказав батько, — з тебе не вийде. Це не з нашим носом* (Є. Кравченко).

252. ПІД (пéред) [СА́МИМ] НОСОМ. 1. Поруч з ким-небудь, дуже близько від когось. *Чуже бачимо під носом, а свого не бачимо під носом* (Укр., присл.); *Шукають життя, а воно у них перед носом* (В. Винниченко); — *Знову листівки! .. Це вже занадто, справді під самим носом хтось .. діє* (І. Цюпа). **ПІД САМІСІНЬКИМ НОСОМ**. *Не помітив того, що робилося в нього під самісіньким носом* (М. Ю. Тарновський).

2. тільки під носом, зі сл. говорити, мимрити і под. Тихо, нерозбірливо. *Ставав на дорозі, щось мимрив під носом, щось міркував...* (М. Коцюбинський); *Гапка й собі бурчала щось під носом* (І. Франко); *Стояв Петро такий високий, крутив головою на всі боки та й щось мимрив під носом* (Л. Мартович).

НОТА

253. ФАЛЬШІВА НОТА. Що-небудь нещире, неправдиве, лицемірне. [Ярчук:] *Прошу перебувати мене лише в тому разі, коли почуєте якусь фальшиву ноту* [у сказаному] (І. Микитенко).

НОТАХ

254. **НА ВИСОКИХ НОТАХ.** Підвищеним голосом від обурення, незадоволення, радості і т. ін. — *Кинь ти його, Валька, — відповів інший голос на високих нотах* (О. Гончар); — *Увага! Кухня першого батальйону на горизонті! Взвод загудів на високих нотах, наче великий рій* (І. Багмут); **НА НАЙВИЩІЙ НОТІ.** Коли людям неясно, що саме вони збираються сказати, вони не замовкають. *Навпаки, вони висловлюють свої почуття на найвищій ноті, тобто — кричать* (Вісник НАН).

255. **ЯК** (мов, наче і т. ін.) **ПО НОТАХ.** Легко, без ускладнень, як слід; ніби за наперед продуманою схемою. *Все добре йшло. Сказати не гріх, як в пісні, як по нотах* (П. Дорошко); *У головних над труною схилилась Легейдиha .. і тужно, наче по нотах, виводить одвічну жалобу* (А. Головка); — *Ач, як співає!.. Як по нотах!* (В. Винниченко).

НОТІ

256. **НА ОДНІЙ НОТІ.** Одноманітно, монотонно. *Вранці мрячило й тосчно гудів над головою телефонний дріт на одній ноті* (А. Головка).

ПОЧУВАВ

257. **І НЕ ПОЧУВАВ.** Зовсім немає і не було кого-, чого-небудь. [Ільченко:] *Про культуру питаєте? І не почувала.* Культура, мабуть, теж не дура — любить жити там, де достатки є (М. Куліш); — *Кундель! — А мені казали — сестер! — Значить, сестеркундель! — кидас дядя. — А як із ним далі?.. — Повісьте на простій шворці. Ні в його папи, ні в його мами сестер у крові й не почував!* Кундель! (Остап Вишня); *Учений А. Хрдічка довів, що в Америці людиноподібна мавпа і не почувала* (З журналу).

НУДИТИ

258. **НУДІТИ / ЗАНУДІТИ** (БІЛИМ СВІТОМ. 1. Персбувати в стані апатії, знемагати від бездіяльності; нудьгувати. *Сидиш ти світом нудиш* (Укр.. присл.); — *Що робити? Як бути? Нудьку світом.* То в цей куток загляну, то в той (А. Тесленко); — *Князь Домінік, певно, занудив світом без молоді компанії* (І. Нечуй-Левницький); *Засумував же тяжко наш Осауленко після сього, занудив світом несказанно* (П. Куліш). **НУДІТИ СЕРДІНЬКОМ.** — *Чого вночі блудиш і серденьком нудиш?* (П. Куліш).

2. *по кому, за ким, без кого-чого і без додатка.* Перебувати в стані тривоги, неспокою, втомлюватися від журби, туги за ким-, чим-небудь, без когось, чогось. [Чумак:] *Зірко моя, серце моє. Я ж по тобі світом нудьку* (С. Руданський); [Маруся:]

Ох, Микито,.. Нудиш світом за Одаркою, а вона й дивиться не хоче на тебе!.. (М. Кропивницький); — *Та й він мене так само любив та й отак світом нудив без мене. А ти цього не знаєш* (Л. Мартович); *Не співає чорнобрива, .. Білим світом нудить. Без милого батько, мати — як чужії люде* (Т. Шевченко).

3. *Жити в тяжких умовах, не відчувачи сенсу життя; животіти. В час, як ти* [про Т. Г. Шевченка] *в неволі нудив світом На чужині, В твоїй душі все квітло пишином цвітом Твої пісні* (В. Самійленко); — *Як світом нудити, то краще й не жити!* (М. Вороний).

4. *Бути незадоволеним життям, відчувати нехоть до життя. Вона мала шматок хліба, теплу хату,..чого ж сумувати їй, чого нудити світом?* (Л. Яновська). **НУДІТИСЯ СВІТОМ.** *Він журився, вибухаючи кашлюком під коминим, та нудився світом, думаючи, що без долі пропаде* (Д. Косарик).

НУДОТИ

259. **ДО НУДОТИ.** Дуже, надзвичайно, великою мірою (про те, що набридло, приїлось, викликає роздратування). *Щодня було те саме. Нози, немов непотрібні, .. і очі, теж наче зайві, байдужно приймали все до нудоти знайоме* (М. Коцюбинський); *До нудоти одноманітно повторювалась та ж сама сцена* (Ю. Шовкопляс).

НУЛЬ

260. **АБСОЛЮТНИЙ НУЛЬ.** Нікчемна і непотрібна людина. *Пояснив [Лаврін Тесля] — Я — ніщо. Розумієте, абсолютний нуль. Навіть не перекотиполе* (Л. Дмитерко).

261. **НУЛЬ БЕЗ ПАЛІЧКИ.** Нічого не вартий, не має ніякої ваги, ніякого значення; ніщо. — *Преображенський мені зараз нуль без палички, є значно серйозніші герої дня* (Іван Ле); *А проти гурту навіть Кваша — нуль без палички* (П. Резников); *Без документа й людина не людина. Нуль без палички — ось вона хто!* (А. Дімаров); — *Надій домовленості ціна — нуль без палички!* (Д. Ткач). **ЯК НУЛЬ БЕЗ ПАЛІЧКИ.** — *Батожчук усе переживе. Наказ той для нього, як нуль без палички* (Ю. Збанацький).

НУЛЯ

262. **ДО НУЛЯ,** зі сл. зв'єстися. Зовсім, абсолютно, цілком. *Інтерес до сенсацій звівся до нуля* (З газети).

263. **З НУЛЯ.** З нічого, без попередньої основи; від самого початку. *Подружжє життя починали з нуля, якщо не рахувати .. кількох золотих монет* (П. Гуріненко); — *Невже знову доведеться починати з нуля? Невже не піднімуться, захирють рослини і праця* (М. Олійник); — *Потроху*

працюю. А робота цікава. Все з нуля, місто молоде. А з нуля — завжди цікаво (Ю. Мушкетик); Доведеться все починати з нуля, оскільки промисловості, що випускала парові котли, більше не існує (3 журналу).

НУТРО

264. ЗАГОВОРІЛО НУТРО́ чис, яке. Ставати відчутним, виявлятися у кого-небудь (про сутність, звички і т. ін.). *Заговорило, значить, біляцьке цуширо! Своїх зустрічати зостався* (О. Гончар). *НУТРО ПАВЕРХ ВІЛІЗЛО чис.* — Ну, голуб'ята, — думаю, — *вилізло ваше цуширо наверх. Прикро, але я вас возвеличив, я вас повинен і на землю опустити* (3 газети).

НУТРУ

265. ПО НУТРУ́ кому. Подобатися, відповідати чийм-небудь бажанням, смакам і т. ін. *Отара ж попаски попхалась навмання. Орлу се по нутру* (Є. Гребінка); — *А більш, — каже [кобзар], — мені не по нутру ота мізерна тиха, що розвелась усюди по Гетьманищині. Почали значні козаки жити на людський кшталт із великої розкоші* (П. Куліш); *Не по нутру виявився новий закон лише відрубникам-хуторянам* (О. Гончар).

НЮХ

266. СОБАЧИЙ НЮХ у кого. Хто-небудь має здатність легко схоплювати, підмічати, розуміти, знаходити і т. ін. щось приховане, таємне.

[Циганка (вибігла на танок, озирнувшись):] *І сьогодні Герцик увесь день зорить за мною .. О, у нього собачий нюх!..* (М. Кропивницький).

НЮХАТИ

267. [І] НЕ НІОХАТИ / НЕ ПОНІОХАТИ ПО́РОХУ. 1. Не бути на війні, не брати участі у воєнних діях. — *Ваші жовніри, князю, вже вишутровані, а наші ще й пороху не нюхали* (І. Нечуй-Левицький); — *Ха! Знайшов, де шукати наші війська! Змоталися всі. Нами дірку заткнули, — сердито сплюнув напарник. — Ти, я бачу, й пороху не нюхав?* (А. Дімаров); *Війна вже скінчилася: хто їхав у відпустку побачитися з кривими, хто зовсім повертався додому, так і не нюхавши пороху* (Ю. Мокрієв); *Старші [сини] порубані та постріляні з-під Конотопу вернулися, тільки наймолодший ще пороху не нюхав, хіба що на ловах* (Б. Лєпкий).

2. Не мати досвіду в чому-небудь. — *Іюнь, юнь! Завзята, беручка, але куди з ними — пороху ще ніхто з них не нюхав* (О. Гончар); — *Згодьтесь, що молодому спеціалістові, який, так би мовити, ще не нюхав пороху, але відчувася свого заборгованість перед народом за науку, так само незручно йти на все готове, як бідному женихові у прийми до багатой нареченої* (С. Добровольський); — *Ну й наробив Самійло руху! А він же ж пороху й не нюхав. Микиті закрутило в носі: життєвого не мав ще досвіду* (С. Караванський).

ОБАГРИТИ

1. ОБАГРИТИ / ОБАГРЯТИ [СВОЇ] РҮ́КИ КРÓВ'Ю́ перев. число, якою. Учинити вбивство; стати вбивцею. *На Кальварію йде велика громада різунів.., що в лютім [місяці] обагрили свої руки кров'ю* (І. Франко); *Сплять мертвецьким сном .. ті, хто сьогодні ще й дитячою кров'ю руки свої обагрияв* (О. Гончар); *Обагрияли свої руки людською кров'ю поліцаї, що служили .. гітлерівським катам. Та не вдалося їм уникнути розплати* (3 газети).

ОБАГРИТИСЯ

2. ОБАГРИ́ТИСЯ / ОБАГРЯ́ТИСЯ КРÓВ'Ю́. Мати багато жертв, зазнати втрат від убивств, війни; постраждати. *Не вправі [не можемо] ми забувати і того, що .. то одна, то інша країна, а іноді й цілі райони світу обагрялися*

кров'ю, ставали ареною воєнних дій, які забирали життя мільйонів людей (3 газети).

ОББЕРЕШЬСЯ

3. НЕ ОББЕРЕШЬСЯ (не оберешся, не обібрáтися і т. ін.) ЛІ́ХА (біді, кло́поту і т. ін.) з ким—чим і без додатка Будеш мати багато турбот, неприємностей через когось, щось. — *Ну що його робить? — Сказала Ведмедиха. — Пустив свиню за стіл, Не обберешся лиха* (В. Іванович); *Знали ж, кого покликали.. Тепер не обберешся лиха з ним* (М. Стельмах); *Потраплять ці сторінки до рук меткого на слова критика.., тоді не обберешся бід* (В. Дрозд); *Тільки пальцем торкни, бід не оберешся* (Н. Рибак); — *І нащо він пустив його в сад?.. Тепер клопоту не оберешся* (В. Кучер). НЕ ОБЖЕНІ́ШСЯ БІДІ. — Будь обережний,

бо не обженешся біди,— пошепки порадила Гафійка (Л. Юхвід).

ОББИВАТИ

4. **ОББИВАТИ КАБЛУКІЙ**, жарт. Енергійно, темпераментно, багато танцювати. Музика. Однотіпки весело оббивали каблукі на дискотеці. А їй було сумно (З газети). **ПООББИВАТИ КАБЛУКІЙ** (про багатьох). — Заходьте, не цурайтеся, . скоро дружки в вінках на весілля вас поличуть .. — **Пооббивасмо каблукі на весіллі** (В. Большак).

5. **ОББИВАТИ ПОРІГНІ**. 1. *перев у кого, чого, кому, чий, де*. Постійно ходити, багато разів приходити до кого-небудь, кудись; часто бувати у когось, десь. [Олена:] *Не часто ви нам пороги оббивасте* (І. Франко); — *Я вашого сина не силувала мене брати, я до вас з хлібом з сіллю не ходила, пороги ваших не оббивала* (І. Нечуй-Левницький); Розрахонок був дуже простий: набридло людині пороги оббивати — поїде геть. Так воно й сталося (В. Капівець). **ОБЧОВГУВАТИ ПОРІГНІ**, фам. А що сама вона любила обчовгувати чужі пороги, то скоро вся вулиця, далі куток, потім і село знала (Є. Гуцало); // *Настирливо з'являтися десь, турбувати когось. — Що це таке повелось: кожен тобі лізе в квартиру. На роботі не відіб'єшся від них, та ще й тут пороги оббивають...* (Іван Ле). **ОББИТИ ПОРІГНІ**. Так Аткинс оббив пороги, аж клерки всі в гамі й гомі: Цей безпритульний Томмі — Дуже настирний Томмі; Голову всім морочить (М. Бажан); // *Перебувати подовгу десь. — Доки будемо оббивати тут чужі пороги, коли рідна земля чекає нас, своїх господарів!* (Іван Ле). 2. *кого, чого, кому, біля чого і без додатка, чий, де*. Багато разів звертатися до когось, кудись у якій-небудь справі, домагаючись її вирішення; просити когось, доводити щось. — *То так і ходитимеш, чужі пороги оббиватимеш*. Воно ж тобі нічого — тільки чоботи топчеш, а другим — час гаси (Панас Мирний); — *Ми щодня оббивали пороги у військкоматі*. Настирливо, доки не набридло. І нас записали (Л. Дмитерко); — *Важко було дістати дозвіл на виставу. Понад місяць оббивали пороги панам цензорам* (Я. Гримайло); *Ходити, клянчити, оббивати пороги не в характері Максима* (І. Цюпа); *Так, поки дехто оббивав високі пороги, виходжуючи собі премії, Ліна Костенко взагалі мовчала, і це мовчання її було громадянськи значимішим за сотні декларативно-успевальовальних книжок* (З газети). **ОББИВАТИ ПОРІГ**. Іван обурився. — *Хай найкращі місця захоплюють мамині смоктунчики. Оце порадуєш їх і їхню рідню, що вже давно оббиває ректорський поріг* (М. Стельмах).

ОББИВАННЯ ПОРІГІВ. *Се справжній наш хрест оте оббивання чужих порогів* (Леся Українка); *На прийом до владики [митрополита А. Шептицького] було дуже просто потрапити, це не вимагало багатоденних оббивань порогів та годинних очікувань у приймальні* (З журналу); *Вони [глядачі] немовби звільняли автора [В. Вісоцького].. від укладення договорів, від оббивання порогів редакцій — вони самі тиражували й розповсюджували пісні* (З газети); Три роки [минуло] *намарного оббивання порогів найрізноманітніших інстанцій* (З журналу).

ОББИТИ

6. **ОББИТИ / ОББИВАТИ ПІР'Я** з кого, кому, на кому і без додатка, *зневажл.* Покарати когось, примушуючи дотримуватися порядку, бути покірним і т. ін.; приборкати, побити когось. — *Не тинялися з транзисторами по парках до півночі! Бо одне й друге знало: не прийде вчасно додому, то дістане по м'якишу, — все пір'я з нього оббі'ю!.. А цього, бач, пальцем не торкни!* (О. Гончар).

7. **ОББИТИ / ОББИВАТИ ШКУРУ** на кому і без додатка, *зневажл.* Дуже побити когось або погрожувати фізичною розправою. *Коли Миша оперіював її [кобилу], вона у відповідь давай кидати задки.. Забризканий весь, шмагає [тварину] та лається: — Звірюга, сто бісів тобі в ребра!.. Шкуру оббі'ю!* (О. Гончар).

ОББИГТИ

8. **ОББИГТИ / ОББИГАТИ ОЧИМА** (оком, поглядом). 1. *кого, що*. Швидко оглянути когось, що-небудь. *Хутко очима оббіг натовп* (А. Головоко); *Він швидко оббіг очима велосипед* (А. Хорунжий); *Вдова оббігла все оком, .. усміхнулась* (В. Бабляк); *Дівчина зняквовіла і ще прикрише почервоніла. Вона оббігла поглядом кімнату, розшукуючи свої речі* (Ю. Яновський); *Він оббігав поглядом своїх дивно сивих очей тісний форум, різнуло його по самому серцю буйністю барв на святкових шатах* (П. Загребельний).

2. *що*. Швидко прочитати, проглянути щось написане. *Ориська оббігла записку очима й перелякана зміняла [зім'яла] її, мало що не проковтнула* (Ірина Вільдс).

ОБВЕСТИ

9. **ОБВЕСТИ / ОБВІДИТИ ЗА ПІС** кого Перехитрити, обманити когось. *Не міг просто повірити, що отой гонимітер .. здатен перехитрити, обвести за піс вимуштруваного гестапівського вовулаку* (І. Головченко і О. Мусієнко); — *Нащо гарячкувати? Може, й справді нас за піс обвели, то треба послухати людей. Люди завжди*

правду кажуть (Ю. Бедзнк); Їх, малих [дітей], не раз обводили за ніс, добре, що вони цього ще не розуміли (3 газети).

10. ОБВЕСТИЙ (обкрутити, обернути і т. ін.) / рідше **ОБВОДИТИ** (обкручувати, обертати і т. ін.) **КРУГ** (навколо, довкола і т. ін.) **ПАЛЬЦЯ** кого. **1.** Спритно перехитрити, обдурити когось. — Так їх, Тимофію! — задоволено вигукнув Бондар.. — Думали нас круг пальця обвести! (М. Стельмах); — Стою собі та й думаю: а дулі, щоб ви мене круг пальця обвели (Л. Костенко); — Отже, вас, Алевтина, ошукали, як кажуть, обвели навколо пальця (П. Гуріненко); Розповідав [Гнат] своїй Ганні — як він обскакав, обвів навколо пальця навіть бессарабця Манойла (М. Стельмах); Лютило те, що він, цар, дав обвести себе навколо пальця, як хлопчика (Ю. Мушкетик); Ви ж подумайте, яка ото хитра лисиця, а він і цю звіряку довкола пальця обвів (О. Ковінька); — Ніколи собі цього не прощу! Отак подарунок дали себе круг пальця обкрутити (А. Головка); Мене, старого лиса, кругом пальця обкрутити, ще й висміяти! (П. Колесник); Всім соромно було визнавати, що їх, мов малих дітей, обкрутив навколо пальця отой довготелесий рідкобубий істерик (П. Загребельний); [Микита (набик):] І не собака ж наш кошовий, яке коліно викинув, усіх як кругом пальця обмотав? (М. Кропивницький); Обводячи іншого навколо пальця, не заблукай сам (3 журналу). **ОБЕРНУТИ КРУГОМ** пучки. — Та я всіх кругом пучки оберну, ось що (Б. Грінченко).

2. Кмітливістю, хитрощами і т. ін. вклинати до себе прихильність, приязнь (перев. про жінок); закохати в себе. — Вийшло так, що нікому не потрібна. Був же хтось у тебе? А був! То чого не обдурила, чого круг пальця не обвела? (Є. Гуцало); Тоді постала в ньому прихована злість на Рифку: чому не може подарувати йому сина? Чому не має стільки сили в собі, щоб обкрутити його довкола свого пальця? Чому не має стільки чар..? (Ірина Вільде); Йому подобалося велике суперництво, .. подобалася ще більше гра, яку вела його Котя з ними обома і з ним самим. Він бачив, як Котя обкручує довкола пальця обох хлопців (П. Загребельний).

ОБВОДИТИ

11. ОБВОДИТИ / **ОБВЕСТИ ОЧИМА** (поглядом, зором і т. ін.) кого, що, де. Оглядати когось, що-небудь, дивитися на когось, на щось; роздивлятися. *Настя обводить очима шкільні стінки. В очах — сльози. Прощається* (С. Васильченко); — Чи не завадив я вам? Так неждано і негадано потрапив, — обводить очима і людей, і

стіни кімнатки (М. Стельмах); Вона обводить поглядом усіх присутніх (Д. Ткач); Інколи він відривається від книжки, обводить поглядом величезну кімнату (І. Багмут); — Скажіть мені, що це? Правда? — Правда, — сказав Щорс і повільно обвів очима всіх. — Раз у тисячу років куля не повинна брати людину. Це безсмертя (О. Довженко); Привітавшись з матір'ю, він обвів очима рідну хату (А. Шняк); Стулила [Толя] злісно губи, обвела навкруги тоскним поглядом (С. Васильченко); Збігла [дівчина] по східцях униз, обвела поглядом зал і замерла (Л. Дмнтерко); Данило обвів поглядом навколо (А. Хижняк); Рустем .. обвів слухачів оком (М. Коцюбинський); Сльоза, лишившись внизу, ще раз обвів оком навколо (П. Паич); — Алі... Алі... тут десь... — він обвів зором порожні лавки (М. Коцюбинський). **ОБВОДИТИ** **ВЕЛИКИМИ** **ОЧИМА**. *Великими .. очима* Рубанок обводить усіх, ніби запрошуючи тісніше збітись до гурту (І. Цюпа). **ОГОРТАТИ** **ЗОРОМ**. *Андрій підходить. Він хвилюю Стоїть, всіх зором огортає* (М. Ю. Тарновський).

ОБГОЛИТИ

12. ОБГОЛИТИ **ЛОБА** кому, іст. Забрати в солдати когось. Вона безперестанку розказувала.., як її коханого Петра взяли в москалі, як обголили лоба (І. Нечуй-Левицький); — Пан хоче нас оддати в москалі, як він нам обголить лоби, то ми тоді пропащі навіки; а тим часом ми втечемо на сахарні, перебудемо цей важкий час (І. Нечуй-Левицький).

ОБГОРНУЛО

13. ЯК (мов, ніби і т. ін.) **ПОЛУМ'ЯМ** **ОБГОРНУЛО** / **ОБГОРТАЄ** кого, безос. Хтось дуже вражений чимсь, раптом відчув сильне збентеження, хвилювання і т. ін. Мене мов полум'ям обгорнуло, і я витріщив очі. Чи я був справді такий короткозорий, що не бачив відразу того, за чим так тужливо визирає дожидав? (О. Кобилянська).

ОБГОРТАТИ

14. ОБГОРТАТИ (огортати) / **ОБГОРНУТИ** (огорнути) **ДУШУ** (серце) **ТУГОЮ** (смутом, сьмом і т. ін.). Вклинати переживання, душевні страждання, неспокій і т. ін. Не несли вони [дні] у моє серце ніякої одради, нічого доброго, а обгортали душу тугою .. Топтали мою єдину надію (Панас Мирний); Вдруге осиротів Левко. Того, першого, ганебного сирітства він не знав. А друге огорнуло серце важким смутком (3 газети).

ОБДАВАТИ

15. ОБДАВАТИ / **ОБДАТИ** **ЖАРОМ** (морозом, холодом і т. ін.) кого. Вклинати у когось

стан сильного хвилювання, збентеження, переляку і т. ін. *Настя вдячно глянула на хлопця, і Омелько знітився від погляду темно-карих очей, що обдали його жаром* (І. Цюпа); *Мене острах бере, морозом обдає* (Ганна Барвінок); *На редуті збилося тихо. І ця зловісна тиша холодом обдала Назара* (П. Кочура). **ОБДАВАТИ МОРОЗОМ СПІНИ** (все тіло) *чиї (чис)*. *І тільки думка про те, що знайдуть їх [хитрачі] і силоміць повернуть до колишніх панів, обдавала морозом їх спини* (З. Тулуб); *І ця посмішка морозом обдає все тіло Марії* (М. Стельмах).

16. ОБДАВАТИ / ОБДАТИ ОЧИМА (поглядом) *кого, перев. яким (яким)*. Промовисто дивитися на когось, передаючи певні почуття. *Він усміхнувся їй з вітанням, а вона ясно обдала очима парубка* (А. Головка); *Пувичка .. підійшов ще ближче до Альоші, обдаючи його нахабним, зневажливим поглядом* (І. Микитенко).

ОБДАЛО

17. ЯК (мов, *на́че і т. ін.*) **ЖАРОМ** (кип'ятком, пріском і т. ін.) **ОБДАЛО** *кого, безос.* Хтось дуже вражений чимсь, раптом відчув збентеження, хвилювання, переляк і т. ін. *Слова батькові сплили їй на думку, і на́че її кип'ятком обдало...* (Панас Мирний); *Ваш лист нагадав мені, що сьогодні уже і той день, котрий Ви виставили у нашій умові. Як пріском мене обдало* (Панас Мирний); — *Він не повернеться? Мене як окропом обдало* (З журналу). **ТАК ЖАРОМ І ОБДАЛО**. *При згадці .. усього так жаром і обдало* (А. Дімаров). **ОБДАЛО ХОЛОДОМ** (жаром і холодом). *Македонську обдало холодом, тисло від ущільненого болю серце* (А. Шиян); *Помітив своє прізвище. Мене враз обдало жаром і холодом. Побачив фатальне слово — звільнити* (Ю. Збанацький). **ПЕПНА́ЧЕ ХТО ЖАРОМ ОБДАВ**. — *А се що за вечірна пташка? — пита він [паніч], уставивши очі на Христа. Христю пепна́че хню жаром обдав...* (Панас Мирний).

ОБДАРОВУВАТИ

18. ОБДАРОВУВАТИ / ОБДАРУВАТИ ПОГЛЯДОМ (усмішкою, посмішкою і т. ін.) *кого, перев. яким (якою)*. Дивитися на кого-небудь, виражаючи певні почуття. *Текля .. ясною усмішкою обдаровувала запрошеного Сенья [тракториста]* (К. Гордієнко); *Журба посміхнувся, обдарував офіцера не дуже люб'язним поглядом* (Г. Епик); *Меккінець підвів голову і обдарував Ре-мо присмною усмішкою* (Олесь Досвітній).

ОБДАТИ

19. ЯК (мов, *на́че і т. ін.*) **ХОЛОДНОЮ ВОДОЮ ОБДАТИ** (обліти) *кого і без додатка.*

1. Раптово викликати у когось сильне збентеження, хвилювання і т. ін.; приголомшити кого-небудь. — *І не подумай [народити]! — каже.. — Як же се так? — питаю. — Де ж мені його діти? — Де хоч .. — Повіриш, як сказав він мені те, то на́че холодною водою обдав мене!*. (Панас Мирний); *Василинка й справді збентежилась. Якийсь страх папав на неї, пепна́че облив її холодною водою* (І. Нечуй-Левичкий). **НА́ЧЕ ХОЛОДНИМ ДУШЕМ ОБДАТИ**. — *Сталося це саме тоді, коли вийшов декрет.., який отих цвиндриків, що звикли цотижня жінок міняти, на́че холодним душем обдав* (Ю. Мокрієв); // *Відразу вплинути, подіяти на кого-небудь. Господи, як тяжко розлучатися з солодким ранішнім сном! Та своре батькове слово мов водою холодною обліле і прожжене сон...* (М. Коцюбинський).

2. зі сл. прийняти, глянути і т. ін. Сердито, неприязно, непривітно і т. ін. *Часом і Яків grim-не — де швендяс. Часом і невістка прийме, мов холодною водою обдасть, — дарма* (Панас Мирний).

3. зі сл. погляд, вигляд і под. Сердитий, неприязний, непривітний і т. ін. *Зарічний окинув майстра таким поглядом, мовби облив його з ніг до голови холодною водою* (М. Ю. Гарновський).

ОБДЕРТИ

20. ОБДЕРТИ (обідрати) / **ОБДІРАТИ ДО ПІТКИ** (до ніточки) *кого і без додатка.* Позбавити майна, засобів існування тощо; обідрати, пограбувати когось. — *Ви, захисник народу, .. обдерли народ до пиники, кинули на голодну смерть* (Л. Смілянський). **ОБДЕРТИ ДО ПІТКИ, ДО ШАГА**. [Юда:] *А я ж обдерни дався до пиники, до шага — і що ж я мав?..* (Леся Українка).

21. ОБДЕРТИ (обідрати, облупити і т. ін.) / **ОБДІРАТИ** (облуплювати і т. ін.), **ЯК** (мов, *на́че і т. ін.*) **[ТУ, МОЛОДЕНЬКУ і т. ін.] ЛІПКУ** *кого, що*. Забрати у когось гроші, майно, коштовності і т. ін., довівши до цілковитого зuboжіння; обідрати, обікрати, пограбувати кого-, що-небудь. *Наша пані журилась.. — Обдеруць мене тепереньки [тепер], як липку! Мос око всього не доглядить* (Марко Вовчок); *Просто на вулиці грають у карти шулери .. заманоють до гри простачка, щоб обдерни його, як липку* (З газети); — *Добре! — провадять усі в один голос. — Як липку облупимо [голову] ... та й писаря завряд [заодно]* (Панас Мирний); *Покотилася чутка про Гайдука, що організував банду та й став грабувати і багатих, і бідних: обдирав усіх підряд, на́че липку* (А. Дімаров); *Не від сьогодні ходить чутка, що Володко з Гриньком та обдирають нашу касу, як молоденьку липку* (Л. Мартович); *Не*

раз подорожніх багатих панів, Як липку сиру, обдирали (Л. Боровиковський). **ОБІДРАНИЙ** (обдёртий), як ЛІПКА. Горішня частина села вже обідрана [фашистами], як липка. І Йонька заметушився: треба рятувати добро (Григорій Тютюнник); Бідний і так обдёртий, як липка (Укр. присл.); // Змусити когось витратити багато грошей. Дуже важко збудувати колодязь, бо ніде практично придбати залізобетонні кільця, нікому копати. Якщо й найдуться якісь шабашники, то обдёруть замовника, як липку (3 журналу).

ОБЕРНЕШСЯ

22. **ДЕ (куди) НЕ ОБЕРНЕШСЯ** (не обернётся, не обернётся і т. ін.). Скрізь, усюди. *Де не обернешся — все на тебе незнакомі [незнайомі] очі блискотять...* (Марко Вовчок); — *Як змінився світ. Вже куди не гляну, куди не обернуся, чую: все міняється* (О. Довженко).

ОБЕРНУТИ

23. **ОБЕРНУТИ / ОБЕРТАТИ НА ПРАХ** (на пил) *перев. що.* Повністю знищити, розбити що-небудь (рідко кого-небудь), спричинити зникнення чогось, когось. *Життя і кров, а не сюжет і тему Він [Коцюбинський] залишив на білих сторінках — І слів його не обернуть на прах* (М. Рильський); *Скільки турбот.., любові батьківської може потрощити, обернути на пил, змішати з багном один недобрий син!* (І. Волошин). **ОБЕРНУТИ У ПОПІЛ**. — *Краще б зарево пожжемі світнуло на їх [на них]; краще б воно обняло їх в огненному вихрові світа, обернуло у попіл* (Панас Мирний).

ОБЕРНУТИСЯ

24. **ОБЕРНУТИСЯ В НІЩО**. Безслідно зникнути, зовсім перестати існувати; пропасти. *Із нічого .. ніщо виникати не може: Що ж народилось, не може так само в ніщо обернутись* (М. Зеров).

25. **ОБЕРНУТИСЯ НАНІВЕЦЬ** (виівець). Втратити значення, силу, виявитися марним, перестати існувати, пропасти і т. ін. *Недавня надія знову обернулася наівець, страх зігнав радість* (Панас Мирний); *Нежсатії ниви Виівець обернулись: Тяжке лихо тим судилось, Що з війни [війни] вернулись!* (П. Куліш).

26. **ОБЕРНУТИСЯ / ОБЕРТАТИСЯ ДРУГИМ** (іншим, тёмним і т. ін.) **БОКОМ** до кого. Різко змінитися (перев. на гірше), стати тяжким, нестерпним і т. ін. *Обернулось життя до неї другим, темним, неприбраним, буденним боком* (І. Нечуй-Левицький). **ОБЕРНУТИСЯ СВОЇМ СТРАШНИМ БОКОМ**. Багатство — сила. Бідність — слабкість. Ми виховували слабкість. І

вона обернулася до нас своїм страшним боком (О. Довженко).

27. **ОБЕРНУТИСЯ / ОБЕРТАТИСЯ ЛИЦЕМ** (обліччям) до кого—чого. 1. Приділити кому-, чому-небудь належну увагу. *Сам Петровський говорив, що до села треба обернутися.. обліччям* (М. Стельмах).

2. Розпочати якусь справу, взятися за щось. — *Хай вам Господь помагає де тільки лицем обернеться...* (М. Коцюбинський); // Принести користь, послужити комусь. *Поки ботанічний сад [Гришка] іще здатен обернутися лицем до свого творця, годиться.. обати про те, щоб пам'ятник ботанікові не заростав кропивою* (3 газети).

28. **ОБЕРНУТИСЯ / ОБЕРТАТИСЯ НА (в) СЛУХ**, *перев. зі сл. увесь, все і под.* Почати уважно слухати, прислухатися до чого-небудь. *Величезна казарма солдатів вся обернулася на слух, не ворухнеться. Один тільки солдат весь час піднімає руку. Підніме і опустить* (О. Довженко); *В камері 49-й все обернулося в слух* (І. Багрянний).

29. **ОБЕРНУТИСЯ / ОБЕРТАТИСЯ НА (в) УВАГУ**, *перев. зі сл. увесь*. Стати уважним, зосередитися на чомусь. *Микола Петрович пояснив: — „Якщо зрозумієте — буду радий. — Василь увесь обернувся на увагу* (В. Владко); *Спинивши дух у грудях, Гнат увесь обертався в увагу...* (М. Коцюбинський).

ОБЕРТАЄТЬСЯ

30. **АЖ У СЕРЕДІНИ [ВСЕ] ОБЕРТАЄТЬСЯ** у кого і без додатка. Стає сумно, важко, неприємно і т. ін. комусь. [Шміт:] *Та ще й співи заводять: такі, що аж все в середині обертасється, просто хоч гинь* (Леся Українка).

ОБЕРТАТИ

31. **ОБЕРТАТИ / ОБЕРНУТИ НА СВІЙ ЛАД** (стрій) *що.* Робити так, як хочеться, зручно, вигідно; змінювати по-своєму або для власної вигоди. — *Моя мати не така, як твоя. Вони все на свій стрій обертають* (Леся Українка).

32. **ОБЕРТАТИ / ОБЕРНУТИ [СВОЇ] ОЧІ** (погляд, збори і т. ін.) до кого—чого, на кого—що, куди. 1. Дивитися на кого-, що-небудь або в якомусь напрямку. *Вони все-таки дожидали, що вернуться [брати], та й обертали очі .. у всі боки* (Марко Вовчок); *Глухо зітхнув Панас Петрович і обернув очі до дверей* (Г. Епік).

2. Покладатися на когось, сподіватися на щось. *Був один... Він все до неба Свої зори обертав, .. Але голод своє діяв, Спиняв мрії запальні* (П. Грабовський).

ОБЕРТАТИСЯ

33. **ОБЕРТАЇТСЯ / ОБЕРНУТИСЯ СПИНОЮ** до кого—чого. 1. Зневажливо, зверхньо ставитися до когось, ігнорувати когось, щось; не зважати на кого-, що-небудь. — *Само! Не обертайся спиною до людей!* — *вслід гукнув Гура* (С. Чорнобривець).

2. *перен.* Переставати сприяти, не допомагати кому-небудь у чомусь; відвертатися від когось, від чогось. *Військове щастя обернулося спиною до німців* *через Люботин проходять на захід обози, лазарети, .. комендатури покинутих міст* (Д. Бедзик).

ОБЗИВАТИСЯ

34. **[І] СЛОВОМ НЕ ОБЗІВАТИСЯ** (не озиватися) / **НЕ ОБІЗВАТИСЯ** (не озв'ятися) до кого і без додатка. Не розмовляти, не говорити з ким-небудь; мовчати. *За цілий день або вечір ні до кого й словом не обзивався* (Панас Мирний); — *Чого се ти усе думаєш? .. Він [Павло] і словом не озветься, а наче од сну прокинеться* (Марко Вовчок).

35. **ОБЗІВАТИСЯ** (озиватися) / **ОБІЗВАТИСЯ** (озв'ятися) **СЛОВОМ** до кого і без додатка. Вступати в розмову, говорити з кимсь. *Ніхто не смів обзиватися до цього словом у тій страшній хвили* (І. Франко); *Софія не зважилась, а може, й не хотіла озиватися до баронеси словом* (Леся Українка); *Старий Супрун весело зустрів удову, обзивався привітним словом* (О. Донченко); // Вступати в якісь стосунки з кимсь, бути чиймсь однодумцем, побратимом і т. ін. *Ти [Україна] йшла на пана, на магната, І з татарських синів полонин Озивавсь до тебе словом брата Непокірий польський селянин* (М. Рильський).

ОБИНЯКІВ

36. **БЕЗ ОБИНЯКІВ**, *заст.* 1. зі сл. *говоріти, сказати і т. ін.* Не вдаючись до натяків, недомовок і т. ін.; прямо, відкрито. *Говорили щиро, без обиняків* (З газети).

2. зі сл. *робіти, виконувати і под.* Беззастережно, без будь-яких вагань і т. ін. *Вона без всякого обману І щиро без обиняків Робила грішним добру шану, Ремнями драла, мов биків* (І. Котляревський).

ОБИХІДКУ

37. **НА ВСЮ (свою) ОБИХІДКУ**, зі сл. *брехати, верзти і т. ін.* зневажл. Без будь-яких обмежень; надмірно, дуже, нахабно. — *Мабуть, бреше на всю обихідку,* — *промовив один дід* (І. Нечуй-Левницький); — *Верзи, верзи на свою обихідку!* *Може, на душі полегшас,* — *сказав Ончик* (І. Нечуй-Левницький).

ОБІДРАТИ

38. **ОБІДРАТИ ДО ГОЛОЇ КІСТІ** *перев.* *кого* Забрати в кого-небудь геть усе, довести до цілковитого зубожіння; повністю пограбувати когось. *Обідрати [чоловіка] до голої кості* (Укр присл.).

39. **ОБІДРАТИ / ОБДИРАТИ ШКУРУ** з кого, *зневажл.* Забрати усе в кого-небудь; обідрати когось. — *Куди вигідніше заманити їх у двір, у пастку, та й обідрати з них шкуру:* *обеззброїти, коней забрати.* *А самих — межі плечі — на всі чотири сторони* (А. Головка).

40. **ОБІДРАТИ** (обчистити, оббілювати і т. ін.), **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **БІЛОЧКУ** (білку) *кого.* Забрати в кого-небудь якесь майно, багатство, гроші; відібрати все у когось. *Покрала вона срібло та золото в офіцера .. Прогнав її офіцер, обідравши, як білочку* (Панас Мирний); // Привласнити чуже, збагатитися за чийсь рахунок. *Обчистиши вона пана, як білочку, хай тільки очі закрис, всі гроші перейдуть до її рук* (Панас Мирний); // Змусити кого-небудь дуже витратитися; розорити когось. *То ж не бачити Чулакові своєї рябої коро-ви. Вилікус вона [лікар] його чи ні, а оббілує, як білку* (С. Чорнобривець).

ОБІЙМАМИ

41. **З РОЗКРИТИМИ** (розиростертими, рідше відкритими і т. ін.) **ОБІЙМАМИ**, зі сл. *зустрічатися, приймати і т. ін.* Дуже привітно, гостинно, з радістю. — *Я цілком серйозно запитую: ви що, усіх тут із розкритими обіймами зустрічаєте й проводжаєте?* (І. Головенко і О. Мусієнко); *Головний отаман зустрів його з розкритими обіймами* (М. Стельмах); *Дійшло до нього, мабуть, що приймають його тут не з розкритими обіймами, і враз набрав тиховитого вигляду* (Ю. Шовкопляс); *Чужина зустріла білогвардійців не з розиростертими обіймами і не так, як батько стрічас блудного сина, вона ввійшла в душу кожного мертвим холодом* (П. Гурієнко); *Зоя зустріла її з розиростертими обіймами* (Н. Рибак). **З ШІРОКО ВІДКРИТИМИ ОБІЙМАМИ.** *Тут її з широко відкритими обіймами прийняли на посаду завідувача повітової бібліотеки* (Ю. Збанацький).

ОБІЙМАТИ

42. **ОБІЙМАТИ** (обнімати) / **ОБІЙНЯТИ** (обняти) **ПОГЛЯДОМ** (бком, очима і т. ін.) *кого, рідше що, перев.* *яким (якими).* 1. Оглядати кого-, що-небудь, дивитися на когось, на щось, виявляючи почуття симпатії, любові, ніжності і т. ін. *І кожного [бійця] обіймає* [Воронцов] *теплим поглядом, і кожним гордиться* (О. Гончар); *Прокін*

обіймає оком Гафійку (М. Коцюбинський); *Тепер, коли йому, хай навіть жартوما, було заборонено дивитись на неї [Марію], він просто обляв її поглядом* (Ю. Бедзик); *І обляла щасливим оком сіру фігурку сина* (М. Коцюбинський).

2. Оглядаючи або згадуючи щось, одночасно бачити його на широкому просторі. *Ліна й зараз звідси, зі степу, мовби обіймає поглядом всю ту недавню подорож, де все повите чарами* (О. Гончар).

ОБІРВАТИ

43. **ОБІРВАТИ ЖИТТЯ** *чис.* Призвести до смерті, до загибелі; згубити, убити когось. *Фашистська бомба в перший день віроломного нападу гітлерівської Німеччини... — 22 червня 1941 року — обірвала життя письменника-патріота [С. Тудора] (Іст. укр. літ.); Невблаганна смерть обірвала життя майстра. Але продовжують жити його твори (3 газети); Тяжка хвороба обірвала життя людини. І все (3 журналу).*

ОБ'ЇВСЯ

44. **ЯК** (мов, ніби, неіаче і т. ін.) **БЛЕКОТИ ОБ'ЇВСЯ** (наївся), *зневажл.* 1. Хто-небудь дивно, безглуздо поводить себе; нерозумний. *Що діється, що твориться! Село ніби блекоти об'їлося: галасус, метушиться, тишиться чогось (Д. Прилюк); — Він у нас трохи тес... ніби як блекоти об'ївся (Григорій Тютюнник); — Вона .. й слухати нічого не хоче, неіаче блекоти наїлася (І. Нечуй-Левицький). НЕІАЧЕ СОБАЧОЇ БЛЕКОТИ НАЇЛАСЯ. — Цур тобі, лек тобі! Ти неіаче собачої блекоти наїлася (І. Нечуй-Левицький). БЛЕКОТИ НАЇЛАСЯ. [Світлана:] Я... за нього заміж вийду! [Кряж:] Ти що, блекоти наїлася? (М. Зарудний).*

2. зі сл. говорити, висловлюватися і под. Так, що нічого не можна зрозуміти; беззмістовно, нерозбірливо і т. ін. *Говорить, мов блекоти об'ївся! (Укр. присл.).*

ОБ'ЇДЕШ

45. **[І] КОНЕМ** (на коні) **НЕ ОБ'ЇДЕШ** *кого, чого.* 1. Не обминеш, не уникнеш когось, чогось, чого. — *От несподіванка! Видно, справді-таки судженої конем не об'їдеш! (А. Головка); Доля й конем не об'їдеш (Укр. присл.); — Доля химерна, мої панове! Ї й конем не об'їдеш (Б. Лепкий); Доля й на коні не об'їдеш, не знаси, звідки й що впаде на тебе (Є. Гуцало).*

2. жарт. Дуже товстий, огрядний і т. ін. (перев. про людину). *Зловили сома великого та товстого, і конем не об'їдеш (3 газети). ТАКИЙ, ЩО Й КОНЕМ ЗА ДЕНЬ НЕ ОБ'ЇДЕШ. — Сам [батько], як гачок, слабосилий, сухенький. А бабу собі роздобув —*

років сорока, огрядну, таку, що й конем за день не об'їдеш (Ю. Збанацький); // Великий (перев. про щось). ВІЗОМ НЕ ОБ'ЇДЕШ. Пика — возом не об'їдеш. Солодка така й нахабна водночас (А. Крижанівський).

ОБ'ЇСТИ

46. **ОБ'ЇСТИ ВУХА** *кому і без додатка, жарт.* Спожити, використати багато чийсь харчових запасів, з'їсти все у когось. — *Візьми, панотче, та одвези оцих циганок до їх родича, бо вони нам вуха об'їдуть... (І. Нечуй-Левицький); [Іван Степанович:] Знайдеться чим ушанувати дорогих гостей... не об'їсте вух (М. Кропивницький); [Настя:] А лопає бісова дітора так, що й харчів на них не настанчиш, скоро й вуха об'їдять (І. Карпенко-Карий).*

47. **ОБ'ЇСТИ ГОЛОВУ** *кому, фам.* Дуже набридути кому-небудь якимись розмовами (перев. вимогами, нагадуванням і т. ін.). *Не маю часу переглянути його [оповідання] і одіслати, хоч мені вже редакція голову об'їла, що не присилаю (М. Коцюбинський).*

ОБКИДАЄШСЯ

48. **НЕ ОБКИДАЄШСЯ** *чого, зі сл. діло, клобіт і т. ін.* Дуже багато. — *У мене, може, свого діла не обкидаєшся: щодня за вас, чортів, у волость тягають (Панас Мирний).*

ОБКИПІТИ

49. **ОБКИПІТИ / ОБКИПАТИ КРІВ'Ю.** Дістатися тяжкою працею, великими зусиллями, стражданням і т. ін. *Служу, наймаюся, заробляю. Що наша копійка? Крив'ю обкипіла! (Марко Вовчок); Воно [добро] в нас крив'ю обкипіло (Марко Вовчок); І скаже суд: — Чи у твоїм добробку хоч одна Сторінка є, що крив'ю обкипіла? (М. Рильський); Хоч би він [Василько] виріс на своїй землі, хоч би йому не обкипав крив'ю тугий, мов з каменю випечений, наймитський хліб... (М. Стельмах).*

ОБКРУТИТИ

50. **ОБКРУТИТИ ДОВКОЛА НОСА** *кого.* Перехитрити, спритно обдурити когось. — *Ну, Крумке просто молодець. Отак обкрутив довкола носа англійців (Ю. Бедзик).*

51. **ОБКРУТИТИ** (облагодити, обробити і т. ін.) **ДІЛЬЦЕ** (рідше діло, справу). Вигідно здійснити, уладнати що-небудь; спритно, вміло досягти успіху в чомусь. *Вийшовши з хати Онисі, Корній Корито, занепокоєний, зупинився на вулиці. Ну, здається, обкрутив він дільце. Не випорне вона з його рук (І. Цюпа); І він [Федір] відчув, що заздрить Максимові. Бач, як облагодив дільце! Тут справжні трагедії відбуваються, а він*

тим часом робить своє (Д. Ткач); Можна впрохати тітку Мотрю, вона це діло облагодити (М. Коцюбинський); В цій же Карпівці Боровець обробив таке діляче, що прославився як аферист вищої гільдії (Ю. Мельничук). ОБТЯПАТИ СПРАВУ, зневажл. Потьомкін самовдоволено прошикрював своїми масивними штиблетами по світлиці, як ліверант, що добре обтяпав справу і сподівастись гарних барисів (С. Добровольський).

ОБЛАМАТИ

52. ОБЛАМАТИ / ОБЛАМУВАТИ КИЙ (п'ялицю, вінник і т. ін.) на кому, об кого Побити кого-небудь (уживається персважно як погроза). Хоч кий на ньому обламують, проте нічого в них не вийде .. Нічого він не скаже. Нічого (З журналу); — От побіжи-но мені ще раз до ліса [до лісу] з папюю, то я об тебе вінника обламаю! (Леся Українка); Палицю на бідліні тварині обламують, та вона вже не реагує (З газети).

53. ОБЛАМАТИ / ОБЛАМУВАТИ РЕБРА (бок) кому. 1. чим і без додатка. Дуже побити, покалічити кого-небудь чимсь. ОБЛОМІТИ РЕБРА. — От вишлемо завтра наймитів, а дядьки їм дрючками обломлять ребра. Тоді не буде живих ні у вас, ні у нас (М. Стельмах).

2. Змусити когось припинити свою діяльність, мовчати; покарати, приборкати когось. — Нахваляються [мужики], ласкавий пане, — що ніяк на ваше не вийде, кажуть, до сенату і самого царя будуть добиватися, і таки будуть, коли декому не обламать ребра (М. Стельмах).

3. Завдати комусь непримностей. Як же спокійному бути? У Галичі тепер буря схватиться, нам боки обламас (А. Хижняк).

54. ОБЛАМАТИ / ОБЛАМУВАТИ РОГН кому, зневажл. Примусити кого-небудь підкоритися; приборкати, здолати когось. — І доки ми будемо панський гніт і паругу терпіти? — Прийде час, Харитоненкові роги обламасмо! — твердить Сильвестр (К. Гордієнко); Оксюта дивився, як околицю села віддаляється Кирик. .. Але краще з ним не стикатися, тут не вгадаєш, хто кому роги обламас (Є. Гуцало); — Ти занадто самовпевнений, козаче, .. Але ми й не таким роги обламували (В. Малик); І не таким роги обламували, та на цей раз, здається, нічого не вийде (З газети).

55. ОБЛАМАТИ / ОБЛАМУВАТИ РУКИ кому. Припинити чий-небудь дії, вчинки (перев. небажаний); домогтися послуху. — Гляди, щоб за баламутство і розбій не забряжчав іржавими кайдапами до самого Сибіру. Ще й не таким розумникам обламували руки (М. Стельмах).

56. ОБЛАМАТИ (обтяти, обрізати і т. ін.) / ОБЛАМУВАТИ (ламати, обтинати і т. ін.)

КРИЛА кому і без додатка. Позбавити кого-небудь високих прагнень, поривань, мрій, змусивши скоритися; приборкати когось. — Обламали крила, ще й мусив дякувати за науку, — стояв [Корнюша] перед Романом широкий і незграбний (М. Стельмах); Вони мріяли обламати крила кріпацькому поету, приручити його, зробити своїм (П. Колесник); — І пам'ятай: усякій людини, при охоті, можна обламати крила (М. Стельмах); Людська заздрість обтяла крила не одному соколу, який міг би ширяти у вищих сферах... (А. Крижанівський); Хто зна, до якого б високого ступеня загальнолюдських ідей добра людського і поступу розвивався б Шевченків талант і в які б високохудожницькі форми він виливався б, коли б не обтяла йому крила рука "III отделения" (О. Кониський). ОБЛАМАТИ КРИЛА. Вісім років думав Гуляка про цю землю, вісім років бачив її уві сні, і вісім років .. накопичувалася в серці гіркота за свою долю, за обламани крила (М. Ю. Тарновський).

ОБЛАТАТИ

57. ОБЛАТАТИ БОКІ кому, зневажл. 1. чим і без додатка. Побити когось. Мене виганяють, ким боки облатають (Сл. Б. Гріченка).

2. Суворими заходами перешкодити кому-небудь робити щось, припинити чий-небудь дії, вчинки; дати відсіч комусь. Сидоров мовив твердо: — Любителю веселенького життя треба одразу облатати боки (З газети).

ОБЛЕЖУВАТИ

58. ОБЛЕЖУВАТИ БОКІ, зневажл. Нічого не робити, ледарювати. [Тетяна:] Де вже воно буде робити, коли в нього тільки й думки, щоб їсти-пити та боки облежувати! (Я. Мамонтов).

ОБЛИВАТИ

59. ОБЛИВАТИ (обкидати, поливати і т. ін.) / ОБЛИТИ (обкидати, політи і т. ін.) БРУДОМ (болотом, грязіюкою і т. ін.) кого. Несправедливо звинувачувати когось у чомусь; обмовляти, неславити, ганьбити. Майже в кожному номері .. газетки обливає [запроданець] брудом українську землю (Ю. Збанацький); — Адресок прийли хоч, де ти будеш... Буду там, де ніхто мене не падлючить! Не обливатимуть брудом такі, як ваша ротата супружниця! (О. Гончар); [Юрко:] Ну, це вже нахабство! Дівчина в запалі образила його, і він ладен зараз же обкидати її брудом (Я. Мамонтов); Відбувалися збори, оба [обидва] кандидати обкидали болотом один одного (І. Франко); Поцілуйко зводить розмову на інше. Та господар сам наворачтає її на своїх недругів, озлоблюючись, обкидає гряззю Безсмертного і Задніпровського (М. Стельмах);

Бригадирова проходу не давала [Єльці]. До клубу не показуєсь — викиляне, обкидає багном привселюдно. — Байстріючка! Оце вас такого в школі вчили? Як чоловіків чужих відбивати? (О. Гончар); Крім неписьменного базікання про поезію, він [Фотій] намагався облити брудом весь мій рід (Т. Масенко); Як все просто виходить у цієї людини! Схотіла — облила брудом матір і дітей, зробила їх наклепниками і скандалістами; відчула, що запахло паленим, — зажадала лист назад (З газети); — Неможливо собі уявити, щоб він [обвишувач] перший, ні сіло ні впало, узяв та й облив грязькою ні в чім не винну людину (І. Муратов); — Ти ще відповіси за такі слова і за те, що дівчину облив помями (В. Вільний) ОБЛИТИЙ БРҀДОМ. Вже в нашій літературі немає більш-менш помітної постаті, яка б не була облила брудом (Л. Костенко). ПОЛИВАННЯ БРҀДОМ. Він уже мало звертав уваги на те, що говорять про нього. А почалося поливання брудом давно. Скільки воно забрало сил і здоров'я (З газети).

60. ОБЛИВА́ТИ / ОБЛИ́ТИ СОЛО́ДКИМ МЕ́ДОМ кого. Говорити щось дуже приємне кому-небудь; улещувати когось. Мелашка прийшла додому, і сєкєруха справдила своє слово: од того часу вона знов облила Мелашку солодким медом, а полин неначе сховала десь у комору для Мотрі (І. Нечуй-Левицький).

61. ОБЛИВА́ТИ (рідше обмива́ти) / ОБЛИ́ТИ (рідше обми́ти) [ГІРКІ́МИ (гаря́чими, рясні́ми і т. ін.)] СЛІ́ЗЬМИ́ (сльоза́ми) що, рідше кого. Плакати над ким-, чим-небудь; через щось. — Припала я до ніг того пана, цілую їх та обливаю слізьми. — Годі, — каже він, — годі! (Панас Мирний); "Буду в руки златоглави, Китайки хаяти, І знаки твої криваві Слізьми обливані..." (П. Куліш); Такто ручку доні цілував і гіркими сльозами обливав (Леся Українка); Раптом убіг до кімнати Поет Тарас Григорович Шевченко, Стискас Олдріджа в міцних обіймах, Гарячими сльозами обливає (М. Рильський). ОБЛИВА́ТИ РЯСНІ́МИ СЛІ́ЗЬМИ́ [НЕ ТІ́ЛЬКИ] ЛІ́ЦЄ. Живий жаль брав дівчину за серце, рясними слізьми обливала вона не тільки лице (М. Коцюбинський). ОБЛИ́ТИ СВОЮ́ ДУ́ШУ СЛІ́ЗЬМИ́. — Я ж облила свою душу слізьми..., тебе шукаючи! (І. Нечуй-Левицький). ОБМИ́ТИ СЛІ́ЗОНЬКА́МИ. Хотіла — не хотіла Мелася, а відпустила братика, обмивши слізоньками (Г. Квітка-Основ'яненко). ОБЛИ́ТИЙ ГА́РЯЧИ́МИ СЛІ́ЗЬМИ́. То лист від милої, облитий Колись гарячими слізьми (Я. Щоголів).

ОБЛИВАТИСЯ

62. ОБЛИВА́ТИСЯ (рідше залива́тися, обсипа́тися і т. ін.) / ОБЛИ́ТИСЯ (рідше зали́тисся, обсипа́тися і т. ін.) [ГІРКІ́МИ (гаря́чими, буйні́ми і т. ін.)] СЛІ́ЗЬМИ́ (сльоза́ми). Гірко, невтішно плакати. Вона [мати] плаче, теж слізьми обливається над своїм дитям (Олепа Пчілка); — Хіба ж не сама я, — казала далі дівчина, вже обливаючись слізьми, — не сама одвадила од себе всіх хлопців?... (С. Васильченко); "Чужі... чужі... Що їм? у них воля?... їм шкода [мого си-на]?..." — думала вона [Мотря], обливаючись гіркими слізьми (Панас Мирний); Та брехня пекла її, скорпала її за серце нестерпучими болями, яких Параскіца не могла втишити, б'ючись головою об землю та обливаючись гарячими слізьми (М. Коцюбинський); Веде Олександра діток, обливаючись сльозами, та все тільки благословляє їх (Марко Вовчок); Вона посадовила його на покуті, як дорогого гостя, а тоді, обливаючись буйними сльозами, почала розпитувати (І. Багрянний); — Порятуй мене, таточку, голубчику! — аж закричала Галочка, заливаючись сльозами (Г. Квітка-Основ'яненко); Мелашка стояла коло печі й заливалася слізьми (І. Нечуй-Левицький); А сама [Настя] слізьми обси-нається, наче й горює, і радіє чогось разом (Марко Вовчок); Мася і призналась одній товаришці і облилась слізьми. — Порадимо, — каже тая, — не сумуй (А. Свидницький); Було побачить мене мати і обилілась гіркими сльозами (О. Стороженко); Застогне Мотря, обилілась гарячими сльозами та й замовкне (Панас Мирний); Стара мама обсилається слізьми (В. Стефаник). ОБЛИВА́ТИСЯ (облі́тисся) СЛІ́ЗОНЬКА́МИ. Та від таких думок аж з ніг звалилася, прилягла на ліжку, слізоньками обливаючись... (Г. Квітка-Основ'яненко); [Коновалиха:] Подивлюся я на людське прожівання та й обіллюся слізоньками... (М. Кропивницький). ЗАЛИ́ТИСЯ ГІРКІ́МИ. До-відавшись, в чім річ, вона спершу хваталась за віник, потім за рогача .. далі залилася гіркими (С. Васильченко). МІ́ТИСЯ СЛЬО́ЗОЮ. Як калина при долині Вранці під россою, Так Ганнуса черво-ніла, Милася сльозою (Т. Шевченко).

63. ОБЛИВА́ТИСЯ КРІ́В'Ю. 1. над чим і без додатка. Мучитися, страждати, виконуючи тяжку, непосильну роботу. Бачив я, .. Я сірома попідпінню Згорблена тулялась; Над роботою за скибку Крив'ю обливалась (Я. Щоголів). 2. Бути місцем кривавих сутичок, жорстоких боїв і т. ін. — Київ крив'ю обливається... А війська в нас малувато... (О. Левада).

64. **ОБЛИВА́ТИСЯ** / **ОБЛИ́ТИСЯ** **ХОЛО́ДНИМ ПО́ТОМ**. Дуже хвилюватися, переживати (від почуття страху, несподіваного переляку, у передчутті чогось невідомого, несприємного і т. ін.) *Холодним потом обливається Маланка, вся терпла і гострим оком вдивлялась у тітьму, наче питала: як буде?* (М. Коцюбинський); *Калинович стояв, обливаючись холодним потом, і ждав, що буде далі* (І. Франко); *Тут завченим рухом [крамар] виймас з божниці кольорову пачку перев'язаних розписок.., митуться своїм дрібним письмом. Від цього письма не раз холодним потом обливалися нахмурені триаршинні дядьки* (М. Стельмах); *Осатанів [Турні] і затрусився, Холодним потом весь облився, Од гніву сумно застогнав* (І. Котляревський). **ОБЛИВА́ТИСЯ ПО́ТОМ**. [Сухарик:] *Клизи!.. В обливаєтесь потом, коли який-небудь невіглас мусолить брудними пальцями вашого "Фауста"* (І. Кочерга). **ОБЛИ́ТИЙ ХОЛО́ДНИМ ПО́ТОМ**. *Став тривожно. Від жахливих кошмарів, загадкових снів він раптом прокидався, весь облитий холодним потом* (Ю. Збанацький); *"Катерино!" — каже він з жалем, весь облитий холодним потом* (І. Багрянний).

65. **ОБЛИВА́ТИСЯ** (рідше **умпва́тися**, **обмива́тися** і т. ін.) / **ОБЛИ́ТИСЯ** (вмійтисся, **обмійтисся** і т. ін.) [**КРИВА́ВИМ** (гірким, сьомим і т. ін.)] **ПО́ТОМ**. Дуже важко працювати, дуже втомлюватися працюючи. *Наймити та невільники обливались потом, аж стогнали од важкої роботи* (І. Нечуй-Левицький); *— Двадцять п'ять років отут обливаюся потом, і в очах лиш полин* (Мирослав Ірчан); *Їхньою волею, їхньою силою здійснюється пареші те, про що не раз, обливаючись гірким вантажницьким потом, мріяли вони потасмки в роки своєї молодості* (О. Гончар); *Вливалася [Явтух] потом, усіх навколо себе трусив, як чорт грушу* (Ю. Яновський); *Вийшов коваль з новенької кузні. Не мнються потом у ній ковальчуки, не хукає прокіптявленою утробою ковальський міх* (Ю. Мушкетик); [Ганна:] *Попогнула б спину на спеці та влилася б кривавим потом, — не зажирувала б* (М. Кропивницький); *Ще сонце не купалося у водах яруж, а Василь вже облився сьомим потом* (І. Чендеї); *// Тяжко, з великим напруженням виконувати, витримувати що-небудь. Батальйон обливався потом [у поході], .. все гнітило, важчало з кожним кілометром* (О. Гончар).

ОБЛИЖЕ

66. **ХІБА́** (тільки) **ПА́ЛЬЦІ ОБЛИ́ЖЕ**, ірон. Пічого не дістанеться або дуже мало дістанеться чого-небудь комусь. — *Нехай буде шість відер*

[горілки], бо як лиш три, то багачі вперед розхапують, а бідний хіба пальці оближе (Л. Мартович).

ОБЛИЖЕШ

67. **[ТІЛЬКИ] ПА́ЛЬЧИКИ** (рідше **пальці**) **ОБЛИ́ЖЕШ**, жарт. 1. Що-небудь дуже смачне. — *Там як що зготує [кухар], то тільки пальчики оближеш*, — говорив він, улітаючи печену курку після поросятини (І. Нечуй-Левицький); — *Коропів таких, як тут, ніде не знайдеш. За день відра два наловити можна. Така юшка буде — пальці оближеш* (З. Тулуб).

2. Хтось дуже гарний, вродливий. *А на них [арф'янок] глянеш — пальчики оближеш* (Панас Мирний).

3. Гарно, цікаво і т. ін. — *Про нас, господарів, пишеться. Та як пишеться — пальці оближеш, сказав гордовито, розминаючи.. плечі* (М. Стельмах).

ОБЛИЗАВ

68. **ЯК** (мов, **паче** і т. ін.) **М'ЯЛО** (макогона) **ОБЛИ́ЗАВ**, ірон. Хтось у поганому настрої, невеселий після якоїсь невдачі. *Сердитий, паче м'яло облизав, як кажуть люди* (З журналу).

ОБЛИЗАТИ

69. **ОБЛИ́ЗАТИ** **МАКОГОНА** (макогін, м'яло), ірон. Зазнати невдачі. *Облизавши макогону, як кажуть, він повернувся ні з чим додому* (З усн. мови); *// Мовчки знести образу, глузування. — Тебе дурають! З тебе глузують! А ти? Облизав макогону!* (О. Ільченко).

ОБЛИЗУВАТИ

70. **[АЖ] ГУ́БИ ОБЛИ́ЗУВАТИ** / **ОБЛИ́ЗАТИ**. Бути дуже задоволеним чим-небудь. — *А бу-де за це могорич? А вже я вам цю справу так вироблю, що аж губи оближесє* (І. Нечуй-Левицький).

71. **ОБЛИ́ЗУВАТИ ПЕРЕДКІ** кому, ірон. Догодзати кому-небудь, плазувати перед кимсь. — *Ви бачите, що робить цей роззнузданий елемент. Раніше він облизував царському стражникові передки, а тепер.. чинить просто повстання* (Г. Епів).

72. **ПА́ЛЬЧИКИ ОБЛИ́ЗУВАТИ** / **ОБЛИ́ЗАТИ**, жарт. 1. Бути дуже задоволеним чим-небудь (перев. їжею, питвом). — *А що? Я і с кок! У флоті на "Святому Владимиrowi" плавав, — хвалився дід Карась. — Всі пальчики облизували* (В. Вільний); — *Я там таких карасів наловив — тільки їж та пальчики оближуй* (В. Минько).

2. Бути в захопленні від кого-, чого-небудь. — *Висватаю тобі таку молоду. З освітою, ніяк не нижчою гімназичної. Пальчики оближеш* (А. Головка); *// Заздрити комусь. Такий гарний, такий гарний [женінх], .. аж Росолінчанки пальчики облизуватимуть* (А. Свидницький).

ОБЛИТИ

73. ОБЛИТИ / ОБЛИВАТИ [СВОЄ] СЕРЦЕ КРІВ'Ю. Багато витерпіти горя; натерпітися, настраждатися. — *Я ж .. облила серце кров'ю, тебе шукаючи! Я ж виплакала очі, тебе виглядаючи!* (І. Нечуй-Левицький). ОБЛИТЕ КРІВ'Ю СЕРЦЕ. — *З таким, кров'ю облитим серцем, зумий стати вище всіх кривд і образ!* (О. Гончар).

ОБЛИТИЙ

74. ЯК (мов, наче і т. ін.) [ХОЛІДНОЮ] ВОДОЮ ОБЛИТИЙ. Розгублений, пригнічений, приголомшений і т. ін. *Денис стояв покірливий, як водою облитий, і тільки холодний погляд очей говорив про те, що він не збирається когось слухати* (М. Ю. Тарновський); *Вона повернулася до дому наче водою облила* (Я. Баш). МОВ ОБЛИТИЙ ЗИМНОЮ ВОДОЮ. *Петрусь стояв перед нею, мов облитий зимною водою* (І. Франко).

ОБЛУПИТИ

75. ЖИВЦЕМ ОБЛУПИТИ кого і без додатка. Безжалісно розорити кого-небудь, завдати величезних збитків комусь; обізнати. — *Добрий ти чоловік, Йосипе, тільки не попадайся тобі в руки, — живцем облупиш! Та допомагав мені... Доки не скрутив мене, мов налигачем, твоєю позикою!* (М. Кропивницький).

76. ОБЛУПИТИ ШКУРУ на кому, кому і без додатка, фам. Покарати, провчити кого-небудь; розправитися з кимсь. *А він [десятник] як крикне: "Мужицюга! Мерщій тікай!.. До самого Поліцеймейстера доставлю! Облупе [облупить] шкуру на тобі!"* (Панас Мирний); *Такий шкуру облупить кожному, хто посміє говорити про його темні діла* (З газети).

ОБЛУПЛЕНОГО

77. ЯК ОБЛУПЛЕНОГО, зі сл. з'я́ти, зневажл. Дуже добре, до найменших дрібниць. Його всякий знає як облупленого (Укр. присл.); — *Ви мене знаєте. — Як облупленого, — вставила бабуня* (П. Панч); *Ворона знала кожного з нас як облупленого, бачила — хто чим дише і чого хоче* (О. Довженко); *Він знає [Варку] "як облуплену" .., мідного п'ятак не варта* (М. Хвильовий); — *Я їх мушу знати як облуплених...* (П. Автомонов). ЯК ОБЛУПЛЕНО ОВІЧКУ. — *Ми його [чиновника] знаємо, як облуплену овечку...* (Панас Мирний).

ОБЛЯГТИ

78. ОБЛЯГТИ (бу́ти, лежа́ти і т. ін.) НА СМЕРТНІЙ ПОСТЕЛІ, заст. Тяжко захворіти без надії на одужання; помирати. *У панському дворі було неблагополучно! Маленький, 5 років,*

паничик Вітнюню обліг на смертній постелі (Дніпрова Чайка).

ОБМАЦУВАТИ

79. ОБМАЦУВАТИ (ма́цати) / ОБМАЦАТИ (пома́цати) ОЧИ́МА (по́блядом, зо́ром і т. ін.) кого, що, якими (яким). Пильно, уважно, з неприхованим інтересом оглядати кого-, що-небудь. *Люди зупиняються й обмацують меєс очима, нємов дефіцитний крам* (Я. Качура); *На танку вже стояв Антон Кужель і допитливо обмацував очима прибулєх* (П. Панч); — *Не стояли ж мєні на зруйнованому тропуарі, де тебє коєхєс обмацєс цікавими очима* (П. Колесник); *Купці в сукняних чумарках і чоботях пляшками обмацували поглядом в'юки* (З. Тулуб); *Пройшов річковик у білому кітелі. І так само цахабно обмацає очима Іринину статуру* (Ю. Мушкетик); *Володимир Вікторович глянув Олєксєєві у вічі, обмацає усього хлопця одним поглядом* (В. Логвиненко); *Пряхін потис руку Баєричу, помацавши його настороєсними очима* (Л. Дмитерко).

ОБМИНАТИ

80. ОБМИНАТИ ГІСТРІ КУТІ. 1. Уникати суперечок, проблемних питань, принципового вирішення чого-небудь; нічого не чинити всупереч комусь. — *Ти цупко тримасиєс за рятівне коло, на якому начертано: "Не псувати стосунки, дотримуватиєс зі всіма згоди.. обминатиєс гострі кути..."* (Н. Рибак); *Юнак, чия непокладливівєстє здатна викликати роздратування в людей недалекоглядних, схильних обминатиєс гострі кути, він усією силою прямої і чесної натури повстає проти несправедливості* (З журналу).

2. Бути далеким від істини (про що-небудь). *Напівправда, яка сорамливо обминає гострі кути, .. заважає нашому рухові всеред* (З газети).

81. ОБМИНАТИ (обхо́дити, оббіга́ти і т. ін.) / ОБМИНУТИ (обійти́, оббігти́ і т. ін.) ДЕСЯТОЮ ДОРО́ГОЮ (ву́лицею). 1. кого. Уникати зустрічі з ким-небудь. *Воно [обличчя] стало недобре, лихе, наче жінка побачила перед собою найзатеклішого ворога, якого збиралась обминати десятою дорогою* (Є. Гуцало); *Про те, що він лакує, знали всі, а тому гидували з ним стрічатися і завжди обминати десятою дорогою* (В. Нестайко); — *Чого ти мєне десятою дорогою обходиєс? — запитав Тимко* (Григорій Тютюнник); — *Обходь лишєс ти Уласа десятою вулицею й не говори до його [до нього]* (І. Нечуй-Левицький); // Уникати будь-яких контактів з кимсь. — *Бридке дівча, ота Харитя. Обминатиєс її десятою дорогою* (М. Чабанівський); — *Батюшка Софроній?! Тато ж його не любили, десятою дорогою обходили* (В. Речмедін); — *Кожний*

вам скаже, що то хата .. злодія, якого сам батько одиурався, а добрі люди десятою вулицею обми-
нають (В. Винниченко); — Коли б же то знаття!
Десятою дорогою обминула б тебе, .. знівечив усе
моє життя (І. Цюпа); // що. Всіляко уникати чо-
го-небудь. Він радить, які книжки читати, а які
обминати десятою дорогою (Є. Гуцало); Коли б
знав чоловік, що доля готує йому через якийсь про-
міжок часу, тоді б десятою дорогою обминав не-
певні стежки (М. Стельмах); Вони жили мирно, в
конфлікти не дуже вступали, всілякі жаховиська
обходили десятою дорогою (В. Большак).

2. що. Не бувати десь, не заходити, не заїжджати
кудиш. З того часу ресторани обминав десятою
дорогою (Я. Гримайло); Держав обходив панський
двір десятою вулицею (І. Нечуй-Левницький); Як-
би не безвихідь, то обминув би сестринку лісничів-
ку десятою дорогою (П. Загребельний); // Навми-
сно проходити, проїжджати іншим шляхом, далеко
від чогось. Уже з місяць Семен Федорович Коляда
десятою дорогою обходив Маланчину хату
(М. Зарудний); Я обійшов свій рідний завод деся-
тою вулицею (Ю. Яновський); // перен. Не віднов-
люватися, не повертатися. Спорожніла, прищухла
Семенютина хата, проте сон і спокій обминали її
десятою дорогою (І. Головаченко і О. Мусієнко).
3. кого, що. Боятися, побоюватися когось, чогось.
Дунав [Микола] над одним — як виявити отого
мерзотника та провчити так, щоб до нових віни-
ків пам'ятав та десятою дорогою обходив
(Ю. Збанацький); — Установу нашу обходять де-
сятою дорогою лише люди нечесні (П. Кочура).

ОБМИРАТИ

82. ОБМИРАТИ / ОБМЕРТИ ЗІ СТРАХУ.
Дуже лякатися, боятися; ціпеніти. Горпина, слуша-
ючи прокльони дідові, обмирала з страху (Панас
Мирний).

ОБМІНЮВАТИСЯ

83. ОБМІНЮВАТИСЯ / ОБМІНІЯТИСЯ
(рідше обмінитися) ДУМКАМИ (словом, слова-
ми і т. ін.) з ким про що і без додатка. Говорити з
кимсь про що-небудь; обговорювати, висловлювати
щось. Присутні, обмінюючись думками про фільм
[“Повість полум'яних літ”], одностайно казали, що
подібного якрасквітю і глибиною твору про Другу
світову війну наше мистецтво ще не бачило
(М. Рильський); Не було нікого При нім, щоб з ним
хоч словом обмінявся (І. Франко). ОБМІН ДУМ-
КАМИ. Що ж таке письмо? Це додатковий до зву-
кової мови засіб обміну думками (Укр. мова).

ОБМІНЯТИ

84. ОБМІНЯТИ (обмінити) ХЛІБ [СВЯ-
ТИЙ], *етн.* Дати або дістати згоду на шлюб;

домовитися про одруження. А Терешко з Мотрею
Запотиною хліб святий уже обміняли, й мало
бути весілля (М. Грушевський); Обміняли хліб, а
в неділю й весілля заграли (Панас Мирний); Самен
Скоряк дочки не віддав. Хвалились старости, що
навіть був й похвалив молодого Остапа.., а хліба
таки й не обмінив (А. Головка).

ОБМІРЮВАТИ

85. ОБМІРЮВАТИ (обміряти) / ОБМІРЯ-
ТИ ОЧИМА (оком, поглядом) кого, що. Уваж-
но, пильно розглядати кого-, що-небудь; огляда-
ти. Двоє військових сидять на лавці в сквері. Мій
друг сідає коло них, обмірюючи очима храм
(Ю. Яновський); Там береза висока Зводить
голову тихо, Ліс обмірює оком Сизокрила дрозди-
ха (А. Малишко); Проценко сидів сумний, мовчаз-
ний; він тільки коли-не-коли обміряв Христу
якимсь жалісливим поглядом (Панас Мирний);
Тільки обміряв очима сухеньку постать старого
(Григорій Тютюнник). ОБМІРЯТИ ОЧИМА З НІГ
ДО ГОЛОВИ. Гнат підозріло глянув на Дорошеєву
окуляри, обміряв його очима з ніг до голови (Гри-
горій Тютюнник).

ОБМОВИТИСЯ

86. І (ні, жодним і т. ін.) СЛОВОМ НЕ
ОБМОВИТИСЯ. 1. без додатка. Зовсім нічого
не говорити, не сказати; мовчати. Закам'яніла на
стілці Франка Данилівна, сидить, зітхає і сло-
вом не обмовився (А. Хижняк); — Ти чого мою
доньку габзусиш [неславиш]? — скинів Окунь. —
Більше ні словом не обмовлюся, то я спересердя
(М. Стельмах). СЛОВОМ НЕ ОБМОВИТИСЯ. Не
без хитрощів хлопець знає, де як поведеться, зай-
вим словом не обмовиться (В. Дрозд).

2. до кого, з ким. Не розмовляти, не заговорити з
кимсь. Павло чув, що жінка говорить нікчемне,
тому більше не обмовився з нею й словом (Григо-
рій Тютюнник); До Сергія так і не обмовилися
[хлопці] ні словом, наче забули про його присут-
ність (О. Гурейв).

3. про кого—що. Нічого не сказати, не спитати і
т. ін. про кого-, що-небудь. Про свій “сон” хло-
пець не обмовився й словом (І. Волошин); Потім
Іван про все питає, тільки про Ярину й словом не
обмовився (М. Зарудний); Коли Ніна підійшла до
вогнища, ніхто й словом не обмовився, що вона
відстала від усіх... (О. Донченко); Ковальчук .. ли-
шився таким же простим і скромним, як і був, і
тому ні словом не обмовився про свої успіхи
(О. Гурейв); Вона цікавилася всіма подіями в Клеані,
але жодним словом не обмовилася про Василя
Герберу (С. Складенко); Видання .. УРЕ, подаючи
загальну характеристику жуїних ссавців з роди-
ни бичачих, жодним словом не обмовилося, що с

вони і в нашій республіці (Наука і культура..). СЛОВЕЧКОМ НЕ ОБМОВИТИСЯ. Сімейне життя не дуже витанцювалося, матері це видно аж надто ясно, та син навіть словечком не обмовиться про тебе (О. Бердник).

ОБМОВЛЯТИСЯ

87. ОБМОВЛЯТИСЯ / ОБМОВИТИСЯ ДВОМА-ТРЬОМА СЛОВАМИ з ким і без додатка. Недовго говорити, коротко перемовлятися з ким-небудь. *Обмовлявся двома-трьома словами і, похмурий, неговіркий, ішов на свій перелаз* (Григорій Тютюнник). ОБМОВИТИСЯ ХОЧ СЛОВОМ. Він так і не дав Іванові Кириловичу обмовитися хоч словом, у трубіці затукало (В. Дрозд).

ОБОЄ

88. ОБОЄ РЯБОЄ, зневажл. Схожі між собою якимись рисами характеру, поведінкою і т. ін.; однакові в чомусь. [Шило:] *Та цур йому здадувати: обоє рябоє* (М. Старицький); *Про це скупе подружжя кажуть, що вони обоє рябоє* (М. Стельмах); — *А Христина його ждала? — Де вже. Як повіялася в ту евакуацію, так вернула, переказували, з іншим. Обоє рябоє* (П. Дорошко); *Обоє рябоє* — і населення, і ми. Всі однаково зuboгенькими душевними габаритами. Міщанин на міщанині (О. Довженко); // *жарт. Зайняті однією справою. — Я нічого не хочу, але чого ти приндишся? Ми тепер обоє рябоє. Я колгоспник, і ти тракторист* (Б. Харчук).

ОБПАЛИТИ

89. ОБПАЛИТИ / ОБПАЛЮВАТИ (СОБІ (своїй) КРИЛА. Зазнати невдачі; не досягти чогось бажаного. В житті вона бачила трагедії багатьох сердець, які кидалися на перший обманливий спалах і обпалювали собі крила на довгі роки (М. Ю. Тарновський); // *Загинути. Скільки ж їх по селах-містах наших, цих праведниць-великомучениць... У полум'ї війни обпалили крила їхні суджені, залишивши самих вік вікувати* (З газети).

ОБПАРЕНО

90. ЯК (мов, пеняче і т. ін.) КИП'ЯЧЕМ ОБПАРЕНО кого, безос. Хтось раптом став смутний, мовчазний, пригломшений і т. ін. Дівчина ковтала слози. *Як кип'ячем її обпарено на цій очікуваній зустрічі* (З журналу); — *Да що на тебе найшло, Якове? Вийшов і здоровий, і веселий.., а тут разом пеняче тебе кип'ячем обпарено. Грошей не погубив?* (Марко Вовчок).

ОБПІКАТИ

91. ОБПІКАТИ (обпалювати, опікати і т. ін.) / ОБПЕКТИ (обпалити, опекти і т. ін.) [СВОЇМ] ПОГЛЯДОМ (очима, збром) яким

(якими), кого, рідше що. Пильно дивитися на когось, на щось, виражаючи своє ставлення (перев. негативне). Його обминали з острахом, обпікали недружесливими поглядами (Ю. Збанацький); *Степан постояв ще трохи на порозі, обпікаючи їх гарячими очима* (В. Кучер); *Козаки знов зиркнули на Бжеського, опалюючи його важким від зненависті поглядом* (З. Тулуб); *Вони [полонені вороги] ідуть понуро, звисивши голови додолу, відчують, що десятки очей опікають їх своїм грізним зором* (П. Воронько); *Підійшла до нього [чоловіка] впритул, поставила чемоданчик на дорожку, мовчки обпекла його поглядом* (П. Загребельний); — *Крадена [хустка]? — стипав дядько. — Підіди ти тепер украдь! — обпекла його злим поглядом циганка й пішла геть* (Григорій Тютюнник); *Опустив [сержант] голову і, обпаливши через плече лютим поглядом свого товариша, незграбно пересмикнув плечима* (Ю. Бедзик); *Обернувшись до Йона, онекла його [дівчина] палким поглядом чорних очей* (М. Коцюбинський).

ОБПЛЬОВАНИЙ

92. ЯК (мов, піби і т. ін.) ОБПЛЬОВАНИЙ (опльований). Несправедливо принижений, ображений, зганьблений і т. ін. *Посипав тости, .. із мосою училкою [вчителькою] встиг перемовитись тиць-а-тиць [тет-а-тет]. А я сиджу, як обпльований* (А. Крижанівський); *Встане, мов обпльований, на людей не гляне, зараз за шатку і.. мерщій з хати* (Г. Квітка-Оснєв'яненко); *Галя так і залишилася стояти серед вулиці, піби обпльована* (В. Козаченко); *Я, немов обпльований, затиснувся в свою кімнатуку* (Ю. Збанацький); — *Та кого вона назвала? — допитувався Рубець у Проценка, що після того [невдалого залицяння], наче опльований, ходив по садку* (Панас Мирний).

ОБРАТИ

93. ОБРАТИ / ОБИРАТИ [СВОЮ] СТЕЖКУ (стежину, доріжку і т. ін.) яку, чого і без додатка. Визначити, вирішити, чим займатися, як жити. Так і здавалося, що доки він справді обере свою стежку життя, черкаські події наздоженуть його, в дорозі застануть (Іван Ле); *Можже, надаремне відсахнувся той брата.., може, брат вірнішу дорогу обрав? Як далеко розійшлися відтоді їхні дороги* (О. Гончар).

ОБРИВАТИ

94. ОБРИВАТИ / ОБИРВАТИ з ПУПОВІНОЮ що. Рішуче, безповоротно відмовлятися від чогось, припиняти щось, поривати з чимось. Невже він такий боягуз, невже його душа ізлопуцька? Ні, сьогодні ж треба обривати все з пуповиною (М. Стельмах).

95. **ОБРИВА́ТИ / ОБИРВА́ТИ** (пообрива́ти) **РУ́КИ**. 1. кому і без додатка. Переобтяжувати, дуже стомлювати кого-небудь (про фізичну працю або важку іошу). *За день труд руки обірвав, Не міг здрігнути я до рана* (П. Грабовський); *Дівчатка зовсім обірвали їй руки, вона стомилась, її ноги стали важкі* (Ю. Збанацький).

2. Виконувати важку фізичну роботу, іосити важке; дуже стомлюватися від фізичної праці або важкої іоші; надриватися. *Ще нерідко наші жінки обривають руки на важких, нежіночих роботах* (3 газети); — *Руки пообриваси, носячи! Нема того, щоб хурку найняти; як на того коня вальть — носи!* (Папас Мирний).

ОБРИЗ

96. **В ОБРІ́З** чого, *рідше* кого. Ледве вистачає, дуже мало чогось, когось. — *Людей не вистачає, тракторів мало, насіння в обрі́з* (В. Кучер); — *Часу в обрі́з...* — *Батальйонний комісар, чути, через силу долас одишку [задишку]* (Н. Тихий); — *Грошей в обрі́з*. *Вся надія на буряки* (М. Руденко); *І грошей саме в обрі́з, і квартира .. тісна* (Н. Рибак); *Води на територі́й республіки в обрі́з* (3 газети); — *Їхати йому далеко, — продовжував Умган, — а оленів у нього в обрі́з* (І. Багмут).

ОБРИЗАЛО

97. **ЯК ОБРІ́ЗАЛО**, *безос*. Припи́нилося, не діє, не відбувається і т. ін. щось. — *Що вона, може, знову до тебе підсипалась? .. — .. Присягаюсь, Тетяно, що з того врем'я [часу] як обрі́зало!* (В. Підмогильний).

ОБРИЗУВАТИ

98. **ОБРІ́ЗУВАТИ** (обрі́зати) / **ОБРІ́ЗАТИ** **ШЛЯ́Х** (шля́х) кому, до чого. Не давати комусь можливості для здійснення його намірів; не допускати когось до чого-небудь. *Гітлерівських посіпак викривали й обрі́зали їм шляхи до потаємного життя міста* (Ю. Яновський).

ОБРИ́К

99. **ОБРИ́К ГРА́Є** в кому, *жарт*. Хтось занадто веселий, бадьорий, життєрадісний і т. ін. — *Робота в тебе, як в огні горить, тільки наймити чогось з тіла спали. — Ото й добре!.. — Не буде в них обрі́к грати, будуть слухняніші та смиренніші* (І. Нечуй-Левицький).

ОБРОСТАТИ

100. **ОБРОСТА́ТИ / ОБРОСТІ́Й** **ЖИ́РОМ** (*рідше* са́лом), *несхв*. Ставати ієртним, байдужим і т. ін. до всього. *Сказано: своя кістка, своя кров [дитина]! Не обросте вона жиром у розкошах* (Папас Мирний). **ОБРОСТІ́Й** **ЖИРКО́М**, *жарт*. *Оженишся — тебе обсядуть діти, ти обростеш*

жирком і в тридцять літ плюнеш на всі свої юнацькі мрії-ідеали (П. Колесник).

101. **ОБРОСТА́ТИ / ОБРОСТІ́Й** **ПІР'Я́М**, *жарт*. Набувати сили, впевненості в собі; мужцїти, міцїити і т. ін. *Юрко швидко відчув під собою деякий ґрунт, набрав громадської ваги і починав обростати пір'ям* (С. Чорнобривець).

ОБРОСТИ

102. **ОБРОСТІ́Й** **МО́ХОМ**, *жарт*. Постаїти, зістаритися, ставши байдужим до всього (перев. про неодруження). *Арсен Іванович .. порадив, що пора б уже Андрієві й за розум братися і не чекати, коли він обросте .. мохом...* (Д. Бедзик).

ОБРУЧІ

103. **ОБРУЧІ́ РОЗСИ́ХАЮТЬСЯ / РОЗСО́ХЛИСЯ** у кого, *зневажл*. Хто-небудь втрачає здатність розбиратися в чомусь, діяти розумно, розсудливо. *І в них [дорослих] теж чогось вискакували клепки, розсіхалися обручі, .. не родило в черепку, не було лою під чуприною* (М. Стельмах).

ОБСИПАЄ

104. **ОБСИПА́Є** (осипа́є) / **ОБСИ́ПАЛО** (осі́пало) **ЖА́РОМ** ([га́рйчїм] прїско́м) *кого, безос*. 1. *перев. недок*. Хтось відчуває значне підвищення температури тіла; когось палить (у зв'язку з хворобою). *Лікар спитав: — Морозить? — То морозить, то обси́пає жаром. Серце ніби зупиняється, — скаржився Григорій* (П. Автомонов); *Настунею тіпала пропасниця, її то жаром обсіпало, то проймало холодом, а чому, вона й сама не знала* (Ю. Збанацький).

2. *перев. док*. Хтось раптово відчуває сильне хвилювання, збентеження і т. ін. від чогось. *В її очах світилися сині вогники, і коли він уловлював їх, його обсіпало жаром* (Ю. Мушкетик); *Від цих думок враз обсіпало [Данила] жаром* (Ю. Смолич); — *Мамо, а хто мій тато? — ..ждала цього запитання. Ждала, й боялась, ..застало воно її зненацька, жаром обсіпало всю* (О. Гончар); *Марту аж прїско́м осіпало: невже-таки прїйшов за її приданим?* (М. Стельмах). **ЖА́РОМ ТАК І ОБСИ́ПАЛО**. *Нахилилась [Тоня] до Віталіка і в темряві раптом хоп його за руку. Жаром його так і обсіпало! І фільму вже не бачив, і не чув нічого...* (О. Гончар).

105. **ОБСИПА́Є** (осипа́є, сїпле) / **ОБСИ́ПАЛО** (осі́пало) **МОРО́ЗОМ** (дрижака́ми) *кого, рідше* що, *по чому, перев. безос*. 1. Когось проймає дрож (перев. від хвороби). *То морозом її осипає, вона біліє, то у жар укине* (Папас Мирний); *Чи не напосіла на мене ота пропасниця, що голову прїско́м пече, а по тілу морозом сїпле, аж зуби цокотять* (Папас Мирний).

2. Хтось відчуває озиб від хвилювання, несподіванки і т. ін.; хтось хвилюється, дуже вражений чимсь. — *Примарилося, наче хтось у вікно стукає...* Мене морозом усю обсипало — думаю, батько (Є. Гуцало); — *Знаєш: як розказала мені твоя мати, яку ви нужду, яке лишецько замолоду терпіли, то мене то в огонь укине, то морозом обсили* (Панас Мирний); *Остовіла [Катря] й замерла від несподіванки, злякано притулившись до чийогось тину. Так і обсипало всю дрижкаками* (В. Кучер). АЖ МОРОЗЦЕМ ОБСИПАЛО. Чоловіка аж морозцем обсипало від наглої радості (Є. Гуцало). МОРОЗОМ ОБСИПАЛО ВСЮ СПИНУ чію, кому. Друзеві [лікарю] всю спину морозом обсипало: так одверто визирала з очей хворого раптова віра в його всемогутність (Ю. Шовкопляс). ПО ПЛЕЧАХ ТАК І СИПЛЕ МОРОЗОМ. Добре співав! Як було заспіває Нечая.. По плечах так і сипле морозом (Марко Вовчок).

ОБСИПАТИ

106. **ЯК** (мов, іна́че і т. ін.) **ПРИСКОМ** (жа́ром) **ОБСИПАТИ** (осипати) / **ОБСИПА́ТИ** (осипа́ти) кого. 1. Викликати відчуття жару у когось-небудь. *Опівдня [опівдні] сонячний промінь гарячий перекине через хату ясну стягу трепечущу [тремтливую]... наче мене жаром обсипле. Душно мені, дрімота, а спу немає* (Марко Вовчок). АЖ НА́ЧЕ ЖА́РОМ СИПОНУ́ЛО ПО СПИ́НІ, БЕЗОС. *Повірте, аж наче жаром сипонуло по спині* (О. Довженко).

2. Раптово вразити, схвилювати, засоромити, розсердити і т. ін. когось-небудь. *Мов приском старостів та молодого вража дівка обсипала, стало їм і соромно, і сердито на гасидську дівку за таку одповідь* (Укр.. казки); *Соломія підвела голову, вдруге блиснула очима на Романа.. Той блиск гарячих очей пеначе обсилав його жаром* (І. Нечуй-Левницький); *Мене тривожить рокіт літаків. Він серце наче обсилав приском* (О. Коломієць). **НІБИ ХТО ЖА́РОМ ОБСИПАВ**. *І раптом Платона ніби хто жаром обсилав* (З газети). **НА́ЧЕ ЖА́РОМ ВСИПА́ЛО, БЕЗОС**. *Мене наче жаром всипало* (Марко Вовчок). **МОВ ОБСИПАНИЙ ПРИСКОМ**. *Я весь тремтів, стояв, мов обсипаний приском* (І. Фраїко).

ОБСИПА́ТИ

107. **ОБСИПА́ТИ** (осипа́ти) / **ОБСИПАТИ** (осипати) **ПО́ГЛЯДОМ** *перев.* яким, кого. Пильно, уважно дивитися на когось, виражаючи певні почуття. *Василько крутився біля.. хат з переможним виглядом, обсилав усіх вогнистим поглядом* (А. Турчинська); *Кинулась панна Соня до Антоніни Павліни, хапаючи її за руки та заглядаючи в очі. Та враз одняла свої руки, а її знепачка*

обсипала таким поглядом, що в бідної дівчини пропала всяка охота до сміху (Дніпрова Чайка); *І вже як хто їй потрібен, то так і осяйне! Так і осипле поглядом* (Дніпрова Чайка).

ОБСНОВУВАТИ

108. **ОБСНОВУВАТИ** (обпліта́ти, опліта́ти і т. ін.) / **ОБСНУВА́ТИ** (обплести́, оплести́ і т. ін.), **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ПАВУ́К** кого. Позбавляти когось-небудь свободи дій; поступово підкоряти когось, ставлячи у скрутне або безвихідне становище. *Вже вона не даремно так довгі літа до мене прилещувалась, обсновувала мене, мов павук* (І. Франко); *Ти обспуш чоловіка, як павук, та й висисаєш із нього кров* (Л. Мартович). **ОПЛЕСТИ́, МОВ МУ́ХУ ПАВУТИ́НОЮ**. [Василь:] *Оплели мене, мов муху павутиною! Коли я тепер відвернусь від Домахи, коли я зречусь того єдиного сина, то нехай мене Господь покара* (М. Кропивницький). **ОБСНУВА́ТИ ПАВУТИ́НКОЮ**. *Обснували тебе Павутишкою, Отрули тебе Міщанинкою* (М. Гірник).

ОБСТРІЛОМ

109. **ПІД ОБСТРІЛОМ**. У ставовищі людних, яку за щось критикують, лають, яка зазнає різних нападок. *Панас Мирний завжди був під обстрілом, і тільки.. літературознавству під силу було по-справжньому і вірно поцінувати його* (В. Козаченко).

ОБСУШИТИ

110. **ОБСУШИ́ТИ** (обте́рти, осуши́ти і т. ін.) [**ГІРКІ** (гарячі)] **СЛІ́ЗОБИ** (рідше **бчі**) чію, кому і без додатка. Заспокоїти, втішити когось-небудь; повернути комусь радість. *Як йому хотілося утішити її, хотілося обсушити гіркі слізои* (Панас Мирний); — *Те бажання — братом допомогти і їх слізои обтерти* (І. Франко); *Була хвилина, що він так і хотів кинутись до неї, обітерти, осушити гарячі слізои, та якось здержався* (Панас Мирний); *А може, ще вернеться син із боїв і очі [матері] обітре, і жито посіє* (М. Стельмах).

ОБСЯ́ЗІ

111. **У ПОВ́НОМУ ОБСЯ́ЗІ**. Нічого не вилпочаючи; цілком, повністю. *Життя постійно вимагас, щоб проблеми наукової організації праці розв'язувались на кожному підприємстві і в повному обсязі* (З журналу).

ОБТИРАТИ

112. **ОБТИРА́ТИ НО́СА** кому, *фам.* Ростити, виховувати когось. — *Ви мені поса не обтирали, а на мою бесіду можете так потакувати.. Сварка починала вже ставати бійкою* (В. Стефаник).

113. ОБТИРА́ТИ (отирáти, витирáти і т. ін.) **КУТКІЙ** де, у кого, біля кого, чий, зневажл. 1. Жити, перебувати де-небудь, у когось (перев. нічого не роблячи). *А чого ж справді ви отираєте кутки? Тепер мужчини не повинні сидіти вдома!* (С. Васильченко); *А що можна сказати про волоцюг і пройдисвітів, які .. піде не можуть нагріти місця, витирають чужі кутки?* (П. Загребський). **ОБТИРА́ТИ** (ПОТИРА́ТИ) **ВУГЛІ**, діал. Заходив якийсь тип, що вже двадцять років *обтирає вуглі в Нью-Йорку* (А. Хижняк); *Чого мені журитися? ..Що я вік свій потираю Вуглі в чужих атаках?* (І. Манжура).

2. Часто або подовгу бувати десь, у когось, біля кого-небудь. *Тоді були вони з нею приятелями й разом обтирали кутки в батьюшиних кімнатах* (С. Васильченко); *Він хоч уже і не такий собі великий панище, але служебник, коло панів кутки обтирає* (І. Чендей).

114. ОБТИРА́ТИ / ПООБТИРА́ТИ СПІ́-НОЮ СТИ́ННІ (крéйду, гліну і т. ін.), несхв. Стояти або сидіти без діла у приміщенні чи біля нього; гуляти. *Хлопці й дівчата обтирають у фойє спинами крeйду, плюхають насіння* (Ю. Мушкетик); *Старші жінки сидять на призьбі, обтираючи спинами гліну* (З журналу); *Ще трохи — і всі рушать до клубу .. пообтирають спинами стіни і розбредуться* (Ю. Мушкетик).

ОБУХ

115. ЯК ОБУ́Х НАД ГОЛОВО́Ю, перев. зі сл. вісіти. Постійна загроза життю, безпеці, спокою і т. ін. — *Оті півмільйона, як обух над головою, висять, — каже Чорногуз* (М. Руденко).

ОБУХОМ

116. ЯК (мов, на́че і т. ін.) **ОБУ́ХОМ** (обу́х) **ПО ГОЛОВІ́**, зі сл. удáрити, сту́кнути і под. Уживається для підсилення висловлювання (про враження, яке справили на когось чийсь слова); сильно, дуже. *Василя наче по голові хто обухом ударив від тих слів* (Панас Мирний); — *Ну та й телепнув же ти, Лацу, пеначе обухом по голові!* — сказав князь Домінік (І. Нечуй-Левицький); — *Своєю жасливою новиною ти мене ніби обухом по голові вдарив. Не знаю, що й робити* (М. Старицький). **НА́ЧЕ** (пенáче) **ОБУ́ХОМ** (обу́х). *Наче обухом ударила ця звістка Грицька* (А. Головка); — *Ці слова, пеначе обух, приголомшили матір* (М. Стельмах).

ОБХОДИТИ

117. ОБХО́ДИТИ (обділя́ти) / **ОБІ́ЙТИ** (обділі́ти) **[СВОЄЮ] ЛА́СКОЮ** кого. Ставити-ся неприхильно, недоброзичливо, з суворістю і т. ін. до кого-небудь. *Пораднице наша! Зглянься*

на нас, горопашних, не обійди нас своєю ласкою (Панас Мирний); *Ми певні, що Ваша завжди прихильна до слави рідного краю душа не обділе [не обділить] нас своєю ласкою* (Панас Мирний).

118. ОБХО́ДИТИ / ОБІ́ЙТИ **МОВЧА́Н-НЯМ** кого, що. Не згадувати, не говорити, не писати і т. ін. про кого-, що-небудь. *Журнал ["Літературно-науковий вісник"] обходив мовчанням російських декадентів і популяризував реалістів кінця XIX — початку XX ст.* (З журналу).

119. ОБХО́ДИТИ (обмíнати) / **ОБІ́ЙТИ** (обмíну́ти) **СТОРО́НОЮ** кого, що. 1. Залишати кого-, що-небудь поза увагою; не зачіпати когось, чогось. *Художник слова бачить зародки нового і допомагає його розвитку, але він не обходить стороною і залишки старого* (А. Малишко).

2. Не виявлятися, не відчуватися. *Велика й щедра любов давно обійшла його стороною* (О. Сизоненко); *Дітей Миронових любитиме [Христя], як його самого, материнські почуття не сьогодні, то завтра народяться, не обминуть стороною* (Є. Гуцало).

ОБЧЕРКНУТИЙ

120. ЯК (мов, немóв і т. ін.) **КУ́РЯЧИМ ЗУ́БОМ ОБЧЕРКНУ́ТИЙ**, жарт. Такий, до якого не можна підступитися, спіймати на чому-небудь, звинуватити в чомусь і т. ін. *Де який ярмарок, базар, яка okazія — там вже й єсть її, тільки стережи краму .. От і всі знають, а немов курячим зубом обчеркнути: не доступляйся до неї, не впіймаєш* (Дніпрова Чайка).

ОВОЧ

121. ЗАКА́ЗАНИЙ ОВОЧ. Щось привабливе, але недозволене, чуже, недосяжне і т. ін. *З майором Кларком усе заповідалося на гру. Трохи лежоважності, трохи кокетства, трохи недозволеного (заказаний овоч завжди солодкий)* (П. Загребельний).

ОГЛЯДАТИСЯ

122. ОГЛЯДА́ТИСЯ (обертáтися) / **ОГЛЯ́-НУТИСЯ** (оберну́тися) **НА ЗАДНІ КОЛÉСА**, перев. жарт. 1. Повертатися в думках до минулого, зважати на те, що було раніше. *Старші [учні], яким скоро випуск, змушені час від часу оглядатись на задні колеса* (О. Гончар); — *Дадуть мені перцю. Ох і дадуть! Бо в Храпчука все-таки справи кращі, ніж у мене... Отак ідеш і на задні колеса оглядаєшся...* (С. Журахович); // *Дивитися на себе збоку. — Ти диви на нього — от опудало!* — *А ти! Обернись на задні колеса! На себе глянь!* (В. Нестайко).

2. Діяти обережно, обдуманно, розумно; роздумувати над чим-небудь, враховувати все. [Русалов-

ський:] *Так, отже, я й оглядаюся на задні колеса. Яка радість синові моєму брать тепер у голого Хоми дочку?* (І. Карпенко-Карий). **ОГЛЯДАТИСЯ І НА ПЕРЕДНІ Й НА ЗДІДНІ.** — *Він оглядався і на передні й на задні, та й прогавив час* (М. Грушевський).

123. ОГЛЯДАТИСЯ / ОГЛЯНУТИСЯ НАЗАД. Пригадувати минуле, прожити, оцінюючи його з погляду сучасності. *Сей день [роковини] завжди якось неприємний, бо мимоволі оглядаюсь назад* (Лесь Українка).

ОГЛЯДИ

124. ЗА ТРИ ОГЛЯДИ, зі сл. придбати, роздобути, купити і т. ін., несхв. Шляхом крадіжки; укравши. *І придбала циганка ту курку за три, як кажуть, огляди* (З усн. мови). **ЗА ОГЛЯДИ ТРИ ХОРОШІ.** *На кобилу роздобувся .. не за гроші, За огляди три хороші* (І. Манжура).

ОГЛЯДИНИ

125. НА ОГЛЯДИНИ (на обзирини, на розглядини), зі сл. поїхати, відправитися і т. ін., етн. Подивитися, як живе родина дівчини, що має стати невісткою. [Тетяна:] *То ти ж її [молоду] привезеш до нас, покажеш? Може б, ми з старим поїхали на оглядини: так годиться* (І. Карпенко-Карий); *Існував звичай перед сватанням дівчини йти до неї на "обзирини"* (Гуцульщина); // Подивитися, як живе хтось, який вигляд чого-небудь і т. ін. *Ходив я туди [до газдів] не на обзирини, ані з якогось ніби патрістичного обов'язку, а просто тому, що мені там було добре, бо пригадувалися якісь давні щасливі часи, що там не було облуди* (Б. Лепкий); — *Якщо ви приїхали на розглядини, то дивіться самі і судіть, як велить совість, — і Марина повела гостя по своєму господарстві* (С. Чорнобривець).

ОГЛЯДКИ

126. БЕЗ ОГЛЯДКИ, перев. зі сл. мчати, бігти, тікати і т. ін. 1. Дуже швидко, поспішно і т. ін. *Мужик оторопів .. Він мерицій вернувся додому і всю дорогу мчався без оглядки* (Укр. казки.); — *Зчинилася справжня паніка .. Загін тікав у гори без оглядки* (П. Панч). **БЕЗ ОГЛЯДКУ, діал.** — *Ой, покинув Петро хатку і жінку небогу, Помандрував без оглядку в Полтаву-дорогу* (П. Гулак-Артемовський).

2. Без будь-яких вагань, не роздумуючи і т. ін. — *Я хочу розділити його долю цілком, ущерть і без оглядки* (О. Довженко); *І хоч знала, що шлюбний він, без оглядки пішла за його вродою* (О. Гончар). **БЕЗ ОГЛЯДОК.** *Як на Сльчину вдачу, то коли вже любов — так щоб з вогнем, без оглядок* (О. Гончар).

ОГЛЯДКОЮ

127. З ОГЛЯДКОЮ, перев. з дієсл. Обережно, обачно і т. ін. *Говорила [Наталка] з оглядкою, зважуючи кожне слово, боячись, як би не сказати чогось зайвого* (С. Добровольський); *Потрапляла [газета] до них через десять руки, з такою оглядкою.., наче оця похмура в'язниця була суверенною державою* (А. Дімаров); *Поки що боязко, з оглядкою використовується право контролю* (З газети). **З ОГЛЯДОМ.** [Марина:] *Як бачиш, не зуміла похотати з оглядом, не знаю, в кого така вдалась* (М. Кропивницький); // *на кого—що. Остерігаючись кого-, чого-небудь, зважаючи на когось, на щось. З'явилися тут у Марії і три амури .. Всі трое фліртують обережно, з оглядкою на Степана Бабаніна, свого начальника* (М. Слабошпицький).

ОГЛЯДОМ

128. НІ ПІД ЯКИМ ОГЛЯДОМ, із запереч. Ні за яких умов, обставин; ніколи, нізащо. *Ні під яким оглядом не відступатися від наміченого. Чи завжди спрацьовує це правило?* (З газети).

ОГЛЯДУ

129. БЕЗ ОГЛЯДУ. 1. *на кого—що.* Не звертаючи уваги, не зважаючи на кого-, що-небудь. *Без огляду на себе, сміло і щиро .. Стояв ти за громадське діло* (І. Франко); *Цей старець .. і хотів насильно здійснити свої бажання, без огляду на частя власної дитини* (Юліан Опільський). 2. *зі сл. питій, податися і под.* Не роздумуючи, необачно, зопалу і т. ін. *Пам'ятаєш мудру раду — Не пускатись в згубний мир? Ти ж подався без огляду і налучив просто в вир* (П. Грабовський); [Мелашка:] *Хоч би й про себе скажу. Віддалась [пішла заміж] я без огляду, похапком, ніби здуріла на той момент...* Звісно, молода була — дурна... (М. Кропивницький).

ОГЛЯНУСЯ

130. І НЕ ОГЛЯНУСЯ (не огледівшись, не огледімося і т. ін.). *Мине небагато часу; дуже швидко. Так мені якось час збігає по-дурному, що й не оглянуся, коли день минеться* (М. Коцюбинський); — *Се добрий тобі десь сон приснився, — каже свекруха. — Треба визирати Данила І не огледімося, як притягнуть* (Марко Вовчок).

ОДВАЖИТИ

131. ОДВАЖИТИ СОЛІ кому. Поставити когось у незручне становище, відповісти комусь уїдливо, грубо, зробити неприємність тощо. — *Здається, Сомко налає Іванця свинею чи що? — Не свинею, а собакою.. — Га-га-га! — засміявся Черевань. — Одважлив солі добре* (П. Куліш).

ОДВІТУ

132. **НІ ОДВІТУ, НІ ПРИВІТУ**, *перев. зі сл. нема́, не ма́ти і т. ін., жарт.* Ніякої відповіді, жодної реакції з боку когось на що-небудь; нічого. *Просила я ще літом одного його університетського товариша прислати мені які спомини, але досі не маю "ні одвіту, ні привіту"* (Лєся Українка); *Кілька місяців тому редакція надіслала .. лист Ні одвіту, ні привіту* (З газети).

ОДИН

133. **НЕ ОДИН [І НЕ ДВА (не два)]** *кого, чого.* Значна кількість кого-, чого-небудь; багато. *Старезний самотній прагуб, що шумів віттям не один вік, похилився над Дніпром вже майже без гілля* (О. Довженко); *Ярослав Галай став героєм нашого народу, а його послідовників піпів не один і не два* (Ю. Мельничук).

134. **ОДИН БЕЗ ОДНОГО ДИХНУТИ НЕ МОЖУТЬ** (не може), *жарт.* Багато часу проводять разом; нерозлучні. *А вже школа, навчання так зблизили хлопців, що стали вони, як то кажуть, нерозливнодою, дихнути один без одного не могли* (І. Власенко).

135. **ОДИН ВІД ОДНОГО НЕДАЛІКО ВІДБІГЛИ** (відскочили, відбіг і т. ін.), *ірон.* Велика різниця між ким-небудь у чомусь; схожі чимсь, однакові. *Вони один від одного недалеко відбігли* (З усн. мови).

136. **ОДИН В ОДИН. 1.** Чимось дуже схожі між собою, хороші зовні, характеризуються позитивними якостями, рисами; дуже гарні, показні і т. ін. *Як затихло, то новий цар .. звелів нову [гвардію] набирати. Та щоб був один у один: високий, .. показний (Панас Мирний); Зуби в нього [Івана] один в один, як намисто (Ю. Смолич); — Гляньте-но, скільки в 'юнів наловили. Та все один в один (М. Стельмах); Рівними рядочками вишикувались це недобудовані і вже, видно, зовсім готові, навіть заселені, піби брати-близнюки, один в один, новісінькі, мов перемиті, будинки (Ю. Збанацький); — Ось крашанки. Одна в одну. Карбованець за десятько (Григорі Тютюнник); — Боже мій! Яке зерно, одне в одне (М. Чабанівський). ОДИН У ОДНОГО.* І вродилися ті дев'ять синів, як дев'ять соколів, один у одного: голос у голос, волос у волос (Марко Вовчок).

2. Усі без винятку. Двадцять два зали [в палаці Терсценка] йшли анфіладою — коли б відчинити двері, їх видно було б один в один (Ю. Смолич); Дівчата в неї завжди такі чисті, та вбрані, та гарні — одна в одну (Нар. опов.).

3. зі сл. стояти, йти і т. ін. Поряд, впритул. Пло-ти стояли один в один до самої затоки (О. Десняк).

137. **ОДИН НА ОДИН** *з ким і без додатка.* Удвох з ким-небудь, наодинці з кимсь; віч-на-віч. *Зваживши, що поки він один на один, жсахатися нічого, Остап зупинився, очікуючи й вдивляючись у подорожнього (М. Коцюбинський); Ото як зчепляться з Павлом. Один на один. З присутніх навмисне ніхто не встряє (А. Головка); // з чим. Сам з чим-небудь. Так піду я в поля неозорі із піснями один на один (А. Малишко).*

138. **ОДИН НА ОДНОМУ СИДЯТЬ** (сидять), *жарт.* Багато когось, чогось; дуже тісно, густо. *За ложі ми вже нічого не кажемо: там, як ото говорять, один на одному сидять* (З журналу).

139. **ОДИН (одне) З-ПЕРЕД** (пéред, попере́д) **ОДНОГО.** Не дотримуючись порядку, черговості; навперебій. *Усі були збуджені, рухливі і один з-перед одного викладали почуті новини (П. Панч); Люди, що товпилися біля віконця, .. почали пхатися один з-перед одного, і той, що опинився першим, .. прогук: — Мені, батьку, он той шмат (Григорі Тютюнник); Ті [люди] сунули з хати, один перед одного, аж штовхався в дверях (Панас Мирний); Одне поперед одного хотіли [діти] чимось прислужитись офіцерам (О. Гончар). ОДНІ ПЕРЕД ДРУГОЮ.* Жаби в очереті одна перед другою поспішалися виявити, що й вони дотепні заспівати назустріч золотому сонечкові (С. Черкасенко).

140. **ОДИН ОДНОГО ВАРТИ** (вартний). У чомусь схожі, однакові. [Верба:] *А я питає Вакуленка, і він її [Ганну] так хвалив...* [Ковшник:] *А ви коло неї Вакуленка намалюйте, один одного варти* (О. Корнійчук).

141. **ОДИН ОДНОМУ [ПРЯМО] НА ГОЛОВУ ЛІЗУТЬ** (лізе), *зневажл.* Велика кількість кого-небудь; багато. — *Людство до біса розплодилось, аж страх бере. Один одному прямо на голову лізе* (Переклад С. Масляка).

142. **ОДИН ОДИН. 1.** Зовсім без нікого; одинокий, самотній, сам. *Трохи боязка дівчина тільки тепер зогляділась, що вона одним одна в глузу ніч блукає між скелями над морем (І. Нечуй-Лєвицький); Одним одна на старості літ зосталася (Панас Мирний). ОДИН ОДНІСЬКЕ.* Одним однісіньке [хлоп'я] під тином сидить собі в старій рядниці (Т. Шевченко).

2. Лише один, єдиний. *Над Трахтемировим високо стоїть одним одна хатчина...* (Т. Шевченко); — *В нас одним одна дочка, єдинця (І. Нечуй-Лєвицький). ОДИН ОДНІСЬКА.* Одним однісінька пухка хмарина (Ю. Яновський). **ОДИН ОДИНЦЕМ.** Може, в окопах уже ні душі, може, Маковей залишився вже один одинцем на всю дамбу? (О. Гончар).

143. **ЩО ЗА ОДИН.** Хто такий. — *Що ти за один?* — питаю закостенілого товариша (І. Франко); *Тут [на ярмарку] затопчуть, навіть не помітивши, що ти за один* (О. Гончар); *Ці люди сподобались Данилкові, хоч він і не став їх розпитувати, що вони за одні* (П. Панч); // *Які погляди, інтереси і т. ін. у когось; яка людина. Що воно за один той Віллі, визначити, звичайно, важко* (В. Козаченко).

144. **ЯК ОДИН.** 1. *перев. з дієсл. Одностайно, дружно. — Тисяча солдатів, як один, зірвали гвинтівки з плеч і приставили їх до ноги* (Ю. Смолич); *Як один, всією громадою постановили Піски не пустити козаків у село* (А. Головка); *І б'ють гармати як один!* (Ю. Яновський). **ЯК ОДИН ЧОЛОВІК.** *Ще хвилину — і враз, як один чоловік, ринула [купка чумаків] на розбишак* (М. Коцюбинський).

2. *Без винятку, всі. Всі полягли як один, тільки зброя та диски лишились* (Леся Українка); *Русалки, вбрані мов на свято, Постали — гожі як одна* (П. Грабовський); *Разом усміхнулися всі одинадцять співробітниць, усі як одна..* (В. Логвиненко); *Ці [бійці] — як один — в новому обмундированні* (О. Гончар). **ЯК ОДИН ЧОЛОВІК.** *Козаки заступились і за народ, і за свою віру.. І козаки піднялись як один чоловік* (І. Нечуй-Левницький). 3. *Чимсь схожі між собою (перев. позитивними якостями, рисами); однакові. Усе парубоцтво — як один.* *Усіх знаємо, усі чесні, усі добрі* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ОДКОТИЛИ

145. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) КАМІНЬ З ДУШІ ОДКОТИЛИ** (знялі) *перев. числ.* Хтось допоміг кому-небудь у неприємному, скрутному і т. ін. становищі, врятував від чогось небажаного. [Солдат:] *Це ж виходить, що вдруге на світ народився і тепер тільки сонце побачив ясне! Ніби камінь з душі одкотили ці люди* (О. Левада).

ОДНЕ

146. **ОДНЁ (оди́б) ДО ОДНОГО.** Уживається при вказуванні на поступове наріст, нагромадження чого-небудь, перев. неприємного, небажаного. *Народжуються ж люди: усе одне до одного — і постає типового невдахи, і прізвище — знахідка для гумориста* (В. Дрозд); *Одно до одного — й журба Христіна ширшала, вищала, глибишала...* (Панас Мирний).

ОДНО

147. **В ОДНО́ (в одні́).** 1. *зі сл. запевняти, переконувати. Одностайно, дружно і т. ін. Вітали її, руки стискували і всі в одно впевняли, що у неї — талант...* (С. Васильченко).

2. *зі сл. скійглити, твёрдити і т. ін. Настирливо, вперто і т. ін. — Додому, — скиглили [якути] в одно, але втікали — не посміли* (Леся Українка); — *Я її не люблю, — твердив він в одно* (М. Коцюбинський); — *Е-е! Слухайте теревені!.. Намоглася в одне та й годі: ірод, ірод* (Ю. Бедзик). 3. *зі сл. говоріти, брехати і под. Так само, однаково або однакове. Не в одно бреше* (М. Номис); *З кожної сім'ї усяк ув одно говорить: "Знать не знаємо! Бачили усі, що я дома не був"* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ОДНОГО

148. **ДО ОДНОГО,** *перев. зі сл. в сі. Без винятку, абсолютно всі. Пани до одного спеклись. Неначе добрі поросята* (Т. Шевченко); *І всі козаки до одного піднесли й випили вино за славу* (О. Довженко); *Темної ночі невідомий звір чи двоногий зловісник забрався на пасіку і всі до одного вулики поперекидав* (О. Гончар); — *Що, багато зайців вб'є? — ..Я їх так нажахав, що всі до одного геть з лісу повтікали..* (Укр. анекдот).

ОДУР

149. **ОДУР БЕРЁ (хапáє) / ВЗЯВ (ухопів)** *кого, грубо.* 1. Хтось не знає, не може вирішити, що йому робити, як діяти. — *Отсе [оце] шукаю вже півгодини і не можу в сьому числі знайти нічого.. Адже ж тут одур хапáє чоловіка!* (І. Франко).

2. Хтось втрачає свідомість, комусь стає погано. *Не бачивши ж Рутульців, Турна, Вся кров скипілася зашкурна, І вмиг царяню одур взяв* (І. Котляревський).

ОЗИРКАМИ

150. **З ОЗИРКАМИ.** 1. *Поглядаючи кругом; оглядаючись. Помітивши Семка.. дівчина з озирками поспішає до нього* (О. Гончар).

2. *зі сл. розказувати, кивну́ти, зверну́тися і т. ін.* Так, щоб ніхто не бачив і не чув; обережно, обачно. *Ледь помітно, з озирками вона кивнула на знак згоди* (З газети); *з тривожними озирками* *розказували мені страшні повісті про його [вуйка] лютість* (І. Франко).

ОЗУТИ

151. **ОЗУ́ТИ (взу́ти, обу́ти і т. ін.) В ПОСТО́ЛІ (в ла́пті) кого, заст., зневажл.** Довести когось до злиднів, залишити без майна, позбавити багатства; розорити. — *Народ зголоднів, а ніхто не подбає, їсти ніхто не дасть.. — Один розкошусь, а другий.. — Озуть пана у постолі* (М. Коцюбинський); *Горілка і гулі не одного в постолі вузули* (Укр.. присл.); *Минуло днів і вечорів немало З тих пір, ..як, в постолі обувши свого пана,*

Спалили дві зуральні спозарана (А. Малишко); Гулі не одного в лапті обули (М. Номіс).

ОКА

152. З [ЛИХОГО] ОКА; З [ЛИХІХ] ОЧЕЙ, зі сл. трапитися, статися і т. ін., перев. із запереч. Від погляду недоброзичливої людини; наврочення. *Остерігалися, щоб чогось не трапилося коням чи волам "з ока" (М. Стельмах); — Їхали в місто на нараду, можна сказати, справжнім героєм, а повернулися в такому стані. — Чи не з лихого ока? — пробувала жартувати лікарка (І. Цюпа); Явдоху узятя води, .. збризнула його [сотники] тою водою, далі злизала язиком хрестнахрест через вид, щоб з очей чого не сталося (Г. Квітка-Основ'яненко).*

153. НА ЧОТИРИ ОКА, зі сл. говорити, сказати, опинитися і т. ін. Удвох з ким-небудь, наодинці з кимсь; віч-на-віч. — *Чую, мої хлопці за дверима шепчуться. "Ану, думано, відсунуся у тінь, цікаво, про віщо брати між собою на чошири ока говорять?" (І. Муратов). У ЧОТИРИ ОЧІ, dial. — Один спосіб я знаю, — мовив Каркайло, — але сей можу сказати тільки тобі самому в чошири очі (І. Франко); Славко мусив довго бити погами, заки спинився з Потурайчином у чошири очі (Л. Мартович); — Я би хотів так, в чошири очі поговорити, — зам'явся Порадюк (І. Чендей).*

154. У [ВСІ СВОЇ] ЧОТИРИ ОКА; В ЧЕТВЕРО ОЧЕЙ, зі сл. дивитися, стежити і т. ін. 1. Дуже пильно, уважно; постійно, невідступно. *Тепер уже для Марусі ясно було, що треба.. тікати. Але й Марусякові се було ясно, і він стежив за своєю попадею в чошири ока (Г. Хоткевич); За роботою він стежив у всі свої чошири ока: коли в кого траплялася помилка чи затримка, він одразу підходить... (Ю. Шовкопляс).*

2. Удвох, обос. *Коли хтось бере в руки макітру чи горщик [на базарі], то чоловік із жінкою затихають, в чешверо очей дивляться на покупця та свій товар у його руках (Є. Гуцало).*

155. ЯК (РІДШЕ МОВ, ПІБІ І Т. ІН.) ОКА В ЛОБІ (в голові), зі сл. берегти, глядіти, пильнувати і под. Дуже старанно, пильно і т. ін. *Бережи, як ока в лобі (Укр.. присл.); Перше чумаки кременя дуже гляділи, як ока в лобі, бо без вогню не можна прожити (Нар. опов.); — Повдавалися [дочки] в матір: усі чепурні, шанують одержу, усі глядять одержу, як ока в лобі (І. Нечуй-Левицький); Які старі зв'язки були, то тих я бережу, як ока в голові (В. Стефанік); — Перемога залежить від проходів крізь Балкани. Тому пильний їх, як ока в голові (Юліан Опільський). БІЛЬШ, НІЖ ОКА В ЛОБІ. Матір*

[парубок] поважав, а стара гляділа й пильнувала його більш, ніжс ока в лобі (Марко Вовчок). ЯК ОКА. — *Хазяйського добра гляжу як ока (Г. Квітка-Основ'яненко).*

156. ЯК (РІДШЕ МОВ, ПІБІ І Т. ІН.) [СВОГО] ОКА, зі сл. берегти, доглядати і под. Дуже старанно, дбайливо і т. ін. — *Буду, — каже [Василь], — тебе, моя зозуленько, як ока берегти (Г. Квітка-Основ'яненко); Вмер горобчик милої моєї. Вмер горобчик, що вона любила і як свого ока доглядала (М. Зсров); — Дайте [воза], дядьку, на степ з їздить, Не бійтеся обиди, Бо як ока берегтиму, В сохрани доставлю (І. Манжура); — А вже що за вірний лісник був з нього, так і не сказати; лісу доглядав, наче свого ока (О. Кониський).*

ОКИДАТИ

157. ОКИДАТИ / ОКИНУТИ ДУМКОЮ. Роздумувати над чимсь, обдумувати, обмірковувати щось. *Спокійно окинув думкою: — Ні, тепер уже ніщо не стане на заваді... (С. Васильченко).*

158. ОКИДАТИ / ОКИНУТИ ОКОМ (очіма, поглядом і т. ін.) кого, що, де. Швидко, побіжно оглядати, розглядати кого-, що-нібудь або обдівлятися навкруги. *Через плече товариша окидаю оком нову камеру (Ю. Збанацький); Хлопці вийшли з залу, окидаючи її скося очима (І. Нечуй-Левицький); Підозріливо [староста] окидає очима Гната (М. Стельмах); Він [Тимофій] окидає поглядом подвір'я і вулицю, але ніде нікого (М. Стельмах); Вишневецький окинув оком усю ту пишну околицю (І. Нечуй-Левицький); Глянув [Снігавін] назад, окинув оком навкруги, і раптом якась догадка блиснула в очах (Іван Ле); Окину, бувало, оком оте поле — здавалось би: що в ньому за зміна?.. не панська вона [зємля] тепер, а наша, народна (І. Муратов); Яреско окинув очима степи: яка земля! (О. Гончар); Окинула зором все своє тіло, од грудей до пальців ніг. "Хіба я стара?" (М. Коцюбинський); Майор окинув зором місцевість. Міношукачі тут не допоможуть (Л. Дмитерко). ОБКИДАТИ ОКОМ (поглядом). — *Се наша Тухольщина, наш рай! — сказав Максим, обкидаючи оком долину, і гори, і водопад (І. Франко); — Карту! — зукнув Колісник, .. обкидаючи .. поглядом усю вокзалію [увесь вокзал] (Панас Мирний).**

ОКО

159. АЖ ОКО В'ЯПЕ від чого і без додатка. Стає страшно, моторошно і т. ін. від чого-небудь. *Вовки витягали соло, аж око в'язуло (І. Франко).*

160. БІТЕ ОКО у кого. Хтось досвідчений, все відразу помічас, добре орієнтується в чомусь. *У нього око бите, не помиляється (З усп. мови); // Здатність швидко все помічати, оцінювати і т. ін.*

Катя Шубіна багато чого перебачила в цій закордонній стороні, бачила біженців, полонників, невольників, у неї виробилось бите око й вірна реакція на все (Ю. Яновський).

161. ВІРНЕ (півне) ОКО [В ЛОБІ] у кого. Хто-небудь добре орієнтується на місцевості, вмів правильно оцінювати, визначати щось. — У мене в лобі око вірне. Я будь-яку ділянку прикину здвоєм та поперек на око і скажу, скільки якої породи буде в ній (М. Стельмах); Око в нього було певне, серце міцне. Долав він шляхи невтомно (Л. Первомайський).

162. ВСЕВИДЮЩЕ (всевидяче, видюче і т. ін.) ОКО. 1. чие. Здатність все помічати, бачити, про все швидко дізнаватися, знати. *Всевидюще око* двадцятирічного командира слідувало за всіма розрахунками (М. Стельмах); *Всевидяче око* його вже проникало в глибину шеренг, когось невтомно шукало (О. Гончар); Тут його [Франка] рятує від смерті один з його товаришів і забирає з собою на село. Але й там видюче око адміністрації постерегло небезпечного злочинця (М. Коцюбинський).

2. уроч., заст. Всевищий. *А ти, Всевидящее око! Чи ти дивилося звисока...? Та чур їм, тим царям поганям! Нехай вертуть їм кайдани* (Т. Шевченко).

163. ГОСТРЕ ОКО у кого. Хтось добре бачить; спостережливий, кмітливий, пильний і т. ін. Від адмірала заслужив окремої подяки старшина сигнальників Разувєв. Око у хлопця гостре (В. Логвиненко).

164. КУДІЙ (рідше де) ОКО (зір) СЯГАЄ (дістає, сягне і т. ін.). На всьому видимому просторі, скрізь, до самого обрію. *Широкою панорамою — куди око сягає — сади. Кілька сот гектарів* (А. Головка); *Оглянувся навколо. В полі, куди й око сягало, лежали глибокі сніги* (Ю. Збанацький); *Навколо, куди сягає зір, — все степ і степ, рівний, далекий, неосяжний* (З газети); // Скільки можна побачити, розгледіти; далеко. *І видно: аж-аж-аж ген до того ліса, куди око дістає, дорогою вози потяглися...* (Остап Вишня); *Перед нею наче сізла якась далечина, де око сягає без краю* (І. Нечуй-Левицький). **ЯК ДАЛЕКО ОКО СЯГАЄ.** Як далеко око сягало, стрічало найбільше спустошення, а .. нагота вершин будила жаль у серці (О. Кобилянська). **КУДИ ОКО НЕ СЯГНЕ.** Десь далі там, куди око звідси не сягне, на всіх напрямках ця суперпробка з кожною хвилиною тільки росте й росте (О. Гончар).

165. КУДИЙ [ТІЛЬКИ (лиш)] [НЕ] ГЛЯНЕ ОКО. Скрізь, усюди. Про великий трагічний відхід наших армій з України буде написано багато томів історичних книг. Як горіло жито, куди око гляне, і толочилося людьми, машинами і мільйо-

нами бездомних коней і корів (О. Довженко); *Довелося [опришкам] лежати на чистій пологині, де куди око лиш гляне — все трава, трава, Ні горбочка, ні корчика* (Г. Хоткевич); *Розбила щука лід у ріках, і крига пливла в море. Все, куди тільки не гляне око, рухалось, пливало, летіло* (О. Довженко).

166. ЛИХЕ (погане, зле і т. ін.) ОКО.

1. Той, хто здатний зробити неприємність, вчинити зло; недобра, недоброзичлива людина. *Старий зітхнув і тихіше додав: ..— До мене тихцем, щоб лихе око не бачило, приходь* (М. Стельмах); *Предовга валка клеотливо посувалася в безмовні ліси, геть від людських осель, від лихого ока* (П. Загребельний); — Ну, ти цього не кажси. Смілий [Юмелян]! *А коли до мене приїжджає, то ніяке погане око не побачить* (М. Стельмах); *На дерев'яній обшивці [вітряків] іноді викарбовувалися й магічні знаки, які начебто оберігали від "дурного ока"* (З журналу).

2. у кого і без додатка. Погляд людини, з яким пов'язують неприємність, нещастя і т. ін. *Іх [гроїна винограду] стережуть від лихого ока та всяких пригод начеплені на кілки овеці, коров'ячі та кінські черепи* (М. Коцюбинський); *Він на пасіці як у дозорі: здатен-бо ж оберегти бджолу від злого ока* (О. Гончар); *Старші люди, які вміють "шептати на добро", замовляють на Кузьму й Дем'яна пристрій — наврочування педобриим оком, заздрістю, надмірним здивуванням тощо* (З журналу). **ЛИХІ ОЧІ.** — *Не витріщайся на дитину... — Хіба в мене такі вже лихі очі? — зітнено каже Христоробенко та й відходить од коляски* (Є. Гуцало).

167. НА ОКО. 1. перев. зі сл. визначати, прикидати, рахувати і т. ін. Без точного підрахунку, обчислення, вимірювання і т. ін.; приблизно. *Старший лейтенант заборонив і собі, і своїм підлеглим визначати дистанції на око* (О. Гончар); — Можна не раз і при тім ошукатися: *торгуєш на око, худобина показна, а прийде до ваги, а вона легка* (І. Франко); *Чепіга прикинув на око яничарську орду, що вийшла з фортеці, і прийшов до висновку, що в її лавах не менше двох тисяч бійців* (С. Добровольський); *Визначив на око, скільки могло бути там води. Три-чотири відра, не більше* (В. Поліщук); — *Тепер ти поки останній квіш набереш, з першого вже апаліз маєш, а тоді все на око, на око* (О. Гончар); *Агрохімія не терпить мірки "на око", "приблизно". Це досить складна наука. Вона дає користь лише тому, хто оволодіє нею* (З газети).

2. Не пов'язаний з точними розрахунками; не такий як треба. Були зібрані і узагальнені куховарські рецептури в єдині "Збірники розкладок", вони давали можливість перейти від роботи на око

до точного дозування продуктів (Технол. пригот. їжі).

3. За зовнішнім виглядом. Добре, просто "на око" вміють вибирати спілі кавуни і тато Терешка, і дядько Оврам Остапенко (Т. Масенко); Одяз на них [дітях] незугарний, мішкуватий — .. на око, з дорослих (В. Яворівський); Отак і йшло життя — в тоненькій якійсь гармонії... Все було, мов порцеляна, дококала: на око приємне, а опертися не вільно (Г. Хоткевич); Ватяний килим [хмари], горбистий і м'який на око, здавався безкінечним, як сніжна пустеля (Ю. Бедзик); Неможливо на око визначити вік цієї приємної літньої людини (О. Бердник).

168. НА ПЕРШЕ ОКО. При поверховому ознайомленні з ким-, чим-небудь; спочатку. На колгоспному подвір'ї, попри надто ранній час, селянського люду було стільки, що зборище це на перше око можна було взяти за звичайний сільський ярмарок (Г. Епик).

169. НА СВІЖЕ ОКО, зі сл. помітити, побачити і т. ін. Не бачивши кого-, чого-небудь ніколи або тривалий час. Коли Павло Забрда прийшов весною прощатися з Сухюю Калиною [селом], то й не впізнав її, так вона змінилася.. Павло на свіжє око одразу те все помітив (В. Кучер).

170. НЕ ВІДНЕ ОКО кому і без додатка. Не годиться, не можна. Казав же мені отой солдат з трудармії, що обмотки подарував: "Ти, синюк, за фронтом іди..." Правильно казав! Так що вертати назад мені не видне око (Григорій Тютюнник); Пробували обійняти її за плечі, а то й за стан, знаючи, що Палажечка нічия й тому гоноритися їй не видне око (Григорій Тютюнник).

171. НЕДРЕМНЕ ОКО чис. Постійний нагляд, спостереження з боку кого-небудь. Значні заслуги також має Грабовський як перекладач, публіцист, літературний критик. Цей різноманітний і значний доробок поета з'явився за якихось півтора десятка років — на степах, під недремним оком тюремного наглядача (З журналу); Для них обох, засланих, які постійно перебували під недремним оком жандармських лакіз, було небезпечно (З газети); // Той, хто вірно служить комусь, надто пильний; наглядач. — Думаю я, що не треба заходити [до хати] цілими роями, а по одному, по двох. Для чого привертати увагу недремного жандармського ока? (М. Сиротюк); А-а, вартових міняють! Жандармам теж не спить Недремне око його величності государя!.. (Василь Шевчук).

172. ОКО В ОКО. 1. Дуже схожий на когось; такий самий, як хтось інший. Око в око наш брат Хвалько, як небитий вертається з служби

та тішитися з себе (Марко Вовчок); // зі сл. схожий, скидається і т. ін. Дуже, надзвичайно. Магаферіда породила не хлопчика, а дівчинку, що око в око скидалась на Іреджа (А. Крипський).

2. перев. зі словоспол. такий самий, все те і под. Нічим не відрізняється від іншого; точно, абсолютно, повністю і т. ін. Кожен рік око в око такий самий, як попередній (І. Франко); — Побачив у ній [статті] майже око в око все те, що ми колись-то балакали про літературні "принципи" і "ідеали" (І. Франко).

3. перев. з ким, зі сл. зустрічатися, говорити і т. ін. Наодици з кимсь, без інших людей; вічна-віч. В додатку ще й те важке почуття, яке озортас нас, коли станемо око в око з кимсь, що не хоче говорити з нами, а нам треба сказати щось (І. Франко); Старий не любив сходитися з Ковалевським, стріватися з ним око в око уникав (Леся Українка); Йому теж іноді хотілося знайти боярина й поговорити з ним око в око (П. Загребельний); // зі сл. стояти, залишатися і т. ін. У безпосередній близькості. Стояли око в око, як колись під верандою під час тризни по Аркадію Річинським (Ірина Вільде); Сцена — велика трибуна, і автор п'єси залишається на ній око в око з глядачем... (О. Корніїчук).

4. зі сл. стати, виступити і т. ін. Відкрито, чесно і т. ін. Хоч око в око ви не сміли стати, Не сміли свої правди нам сказати, Ви підступом побили м'я [мене] без бою! (І. Франко).

173. ОКО ВПАЛО чис, на кого, на що. Хтось глянув, звернув увагу на когось, на щось. — Цей нечестивий князь куди йде, то лихо веде за собою. Впало його око на тебе, і ти тонеш в сльозах (І. Нечуй-Левицький); На що б око не впало, що б не сталося на світі: чи пропала овечка, полюбовив леїнь, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека — все виливалось у пісню (М. Коцюбинський); Андрієве око впало на папір розкритої течки, й серце йому тьохнуло (І. Багрянний).

174. ОКО ЗА ОКО [, ЗУБ ЗА ЗУБ]. Уживається для вираження прагнення помститися за вчинене зло, несправедливості, образу і т. ін.; відплата тим самим. "Так, — думає він [Тимко] тепер, лежачи під куцем терну... Що ж? Нехай так і буде. Я їм свого не подарую. Око за око, зуб за зуб" (Григорій Тютюнник); За мораллю й за законами кримінальних за все мусить бути тяжка відплата. Око за око (І. Багрянний). ОКО ЗА ОКО І ЗУБ ЗА ЗУБ. Ви чули, що сказано: "Око за око і зуб за зуб". А я вам кажу не противитись злому (Біблія).

175. ОКО НА ОКО, зі сл. зустрітися, опийитися, поговорити, зігланутися і т. ін. Один з одним; удвох, віч-на-віч. З граком ми

зіглянулись *око на око* (Л. Боровиковський). З *ОКА* на *ОКО*. Запорожець виходив, щоб погомоніти з *ока на око*. — *Каїк, ти не переживай. Рік пролетить швидко* (Г. Колісник).

176. **ОКО НЕ ДРІМАЄ** (не спить) *чис, у кого і без додатка*. Хтось уважний, дбайливий, спостережливий і т. ін. *Кожна з гектарниць без нагадувань знає, коли й що і як їй робити, бо шкілька на те й шкілька, щоб око тут не дрімало, найніжніший сорт повинен у цих пісках прийнятися, вкоренитися* (О. Гончар).

177. **ОКО СПИНЯЄТЬСЯ / СПИНІЛОСЯ** на кому—чому, *чис, кого*. Хтось починає уважно дивитися, звертати увагу на кого-, що-небудь. *Око відвідувачів виставки спиняється на сенсаційному експонаті* (З журналу); // *Хто-небудь помічає, оцінює і т. ін. когось, щось з-поміж інших. На перших кроках молодого підмайстра уважно спинилося любовне око досвідченого майстра* (М. Рнльський).

178. **ПРАВЕ ОКО** *чис, жарт*. Найближча комусь, найнадійніша для когось людина у справі, що вимагає пильності, спостережливості, обачності і т. ін. *То його праве око* (Укр. прнсл.); *Він [снн] був його правим оком, помічником у всьому і завжди* (З газети).

179. **ПРО ЛЮДСЬКЕ (рідше чуже) ОКО; ДЛЯ ЛЮДСЬКОГО ОКА**. 1. Відповідно до норм поведінки, моралі; заради пристойності, для порядку. *І, як це не дивно, ніхто, навіть про людське око, в силу звичаю, не ойкав, не плакав, не виказував співчуття Даріям* (А. Ішук); *Оксен батькове жєнихання не заперечував. Але старий не вірив у те і вважав, що син схвалює жєнихання тільки про людське око, а в душі ненавидить і осуджує його* (Григорій Тютюнник); — *Ну, начувайся!* — *Шаблій погрожував для годиться, про людське око* (Д. Бедзнь); — *Прийшов [батько]... про людське око*. Він усе робить про людське око .. *Аби люди думали, що наша сім'я не розпалась, що в нас усе добре* (Є. Гуцало); *Михайлові так здавалося: тільки-но помер Франко, як австрійський уряд цілком перестав, хоча б для людського ока, рахуватися з українцями* (Р. Іванчук). **ПРО ОКО**. Він про око також сидів при гостях, забившись у кутку на своїм кріслі (І. Франко).

2. Для створення, підтримання певного враження, думки про кого-, що-небудь; удавано, напоказ. [Свояк:] *Та се ж про людське око тільки буде, не справді ж ти зламаєш віру* (Леся Українка); — *Лисячий він хвіст, а не людина. Сам за старшину тягне, а про людське око з голотою приятелює* (З. Тулуб); *Відбуде своє такий тип, повернувшись, влаштується десь на роботу про людське*

око, а насправді нічним життям живе (О. Гончар); — *Що вона [дружнина], не зможе без тебе прохи пожити? .. Зроби про людське око із нею розлучення, кудись відішли* (А. Дімаров); *Тим часом Максим Кривоніс .. про чуже око одягся в свиту, зайшов до хати* (П. Панч). **ПРО ОКО**. Він рад був удавати про око вільнодумного чоловіка, але в глибині серця .. був заборонний (І. Франко); *Сагайдачний гартував козацьке військо в боях та походах, але про око залишався вірний підданаць короля Зігмунда* (З. Тулуб). **ПРО ЛЮДСЬКІ ОЧІ**. *І вже знов весела (про людські очі), а про себе — ні-ні та й гляне на Давида, задумана* (А. Головка); // *З метою притупити чню-небудь пильність, приховати щось. Про людське око [бандити] одразу ж заарештували старосту і поліцаїв. Насправді разом тили* (В. Полішук); *Мар'ян, лише для людського ока, промацує руками перший мішок. З нього вибиваються важкі форми полумисків, глечиків, горнят* (М. Стельмах). **ДЛЯ ОКА**. *Гюлле для ока й надалі була замкнута у своїй кімнаті* (Олесь Досвітній); *Він для ока поставив січку мукою, а клунок кинув на віз у солому... І не знатиме [Галька], що в Марушки для нього уже запасено* (В. Дрозд). **ПРО ЛЮДСЬКІ ОЧІ**. *"А може, і не тиф зовсім? Може, це тільки про людські очі, а насправді..."* Він аж скрипнув зубами і таки не дав прорватися в свідомості отій жєхливій думці (А. Головка).

3. Удаваний, несправжній і т. ін. *Якими Демченка в лісі знайдено з розтятою головою... а всі подумали, що це татарка справила... а не той, хто був йому про людське око приятелем*... (Б. Гринченко); *Ліс стояв безкрай і мовчазний. Але та мовчанка була лише про людське око*. Лісом йшла весна, тепла, ніжна (Ю. Збанацький).

180. **СВІЖЕ ОКО**. Той, хто бачить когось, щось уперше. *Певне, дуже вже страшними були ми [військовополонені] для свіжого ока* (В. Козаченко); // *Сприймання кнм-небудь того, чого він не бачив раніше. У свіжє око все тіньове впадає швидко* (З газети); *І часто думка товариша — "свіжє око" — буває вирішальною* (З газети).

181. **СВІТЛЕ ОКО** у кого. Хтось порядний, чесний, безкомпромісний, справедливий і т. ін. — *Правда, що вклали ми в землю Всі сили й уміння, Світле в нас око за себе І чисте сумління* (І. Вирган).

182. **СКІЛЬКИ СЯГАЄ** (бачить, обхоплює, захопить і т. ін.) **ОКО**. На всьому видному просторі; скрізь, до самого обрію. *За садком в бережині спалися зелені луки, блищали плеса мочарів, зеленіла осока та високі очерети, скільки сягало око* (І. Нечуй-Левницький); *Хліб! Скільки сягає око, хвилями перекочується, гоїдається важке*

колосься (Д. Ткач); *Внизу, скільки бачинь око, виднілися освітлені сонцем просторі луки* (Ю. Мокрієв); *Скільки око обхоплювало — всюди рівний, трохи вже припечений сонцем жовтий простір* (Г. Хоткевич); *Перед нами, скільки брало око, простиралася [простягалася] степ* (Н. Тихий); *Скільки око сягне, розкинулось біле безмежжя донецького степу* (З газети); *Земля лежить, скільки око сягне, розмерзла й чорна* (В. Козаченко); *Скільки око осягне — біліс Гречка переливом сніговим* (О. Мисик); *Ці похилі спадисті гори, скільки захопили око, пишчі од Бріярки і через це вони засіяні житом, ячменем, вівсом* (І. Нечуй-Левицький). **СКІЛЬКИ ОКО МОЄ СЯГАЛО.** Далеко внизу був берег, а далі — скільки око моє сягало — виліскувало синє море (Ю. Яновський). **СКІЛЬКИ МОЖНА БУЛО ОсягТИ ОКОМ.** Попад потоком зеленіли густі очерети, скільки можна було осягти оком (І. Нечуй-Левицький); **СКІЛЬКИ ЗІР СЯГНІЄ.** Ковилі, ковилі, ковилі... За сонцем сталево-тьмянні, а там, під сонцем, — скільки зір сягне, — сяючи, молючні, як шумовиння (О. Гончар). **ДОКИ ОКО ВХОПНЬ.** Хіба вже не віриш [у прикмети]? — Не в тім річ. Лише до цього обрїю, доки око вхопнє, ці прикмети мають силу (О. Гончар). **СКІЛЬКИ Й ОКУ.** — *Ото, скільки й оку, усе-усе ваше! Допоки рів* (В. Дрозд). **СКІЛЬКИ ОКА.** Скільки ока — Дніпро перед нами лелів і байдуже котив свої хвилі (М. Старицький).

183. СТОРОННЄ (людськє) ОКО. Чужа людина, чужі люди. Телеграма була .. заплутана і для *стороннього* ока зовсім не зрозуміла (О. Іваненко); *З усім криється від стороннього ока* (Є. Гуцало); *На вузлових станціях його [санітарний поїзд] заганяли на далекі запасні колії, про нього, як могло здатися сторонньому оку, забували* (Д. Бедзін); *Дві ночі мчались, ховаючись від людського ока* (М. Коцюбинський); **СТОРОННІ (людські) ОЧІ.** *Осьень, почувши цокіт брички, присів у житі, щоб сховатися від сторонніх очей* (І. Цюпа); — *Чом я не зосталась у матері? Мене б мати сховала од людських очей* (І. Нечуй-Левицький).

184. ХАЗЯЙСЬКЕ ОКО. Господарський, дбайливий нагляд, догляд. *Пропало добро без хазяйського ока* (М. Коцюбинський).

185. ЯК (мов, ніби і т. ін.) РИБ'ЯЧЕ ОКО.
1. Чистий, вимитий і т. ін. *Підлога як риб'яче око, ніде ні порошинки, все як виплизане* (З журналу).
2. *перев. зі сл. чістий* і т. ін. Уживається для підсилення запозиченого слова; дуже, надзвичайно. *Чиста, як риб'яче око* (Укр., присл..).

186. ЯК [СВОЄ] ОКО; ЯК [СВОЇ] ОЧІ, зі сл. берегти, стерігти і т. ін. Так, як ніщо інше; ретельно, пильно і т. ін. *Як очі свої стереже*

вона синів, та хіба встережеш від такого, як Наливайко? (Іван Ле); // зі сл. доглядати, пильнувати, ховати і т. ін. Дуже старанно, дбайливо і т. ін. *Хима відчинила скриню, вийняла ганчірку з п'ятизлотником, розгорнула її, оглянула свій скарб, що тридцять літ ховала, як око, і знов загорнула* (М. Коцюбинський); *Цілий гай молодих дарувань, що виростають з року в рік, тішить наш погляд, і ми, старші письменники, як око своє, повинні пильнувати, берегти й доглядати цей гай* (М. Рильський).

ОКОМ

187. ВОВЧИМ ОКОМ, зі сл. дивітися, слідувати і т. ін. Жадібно, хтиво і т. ін. *Тимко слідував за нею вовчим оком і слухав по двору, щоб застукати її де-небудь один на один та хоч обняти по-парубоцькому* (Григорій Тютюнник).

188. ЗИЗИМ ОКОМ, зі сл. дивітися, оглядати і т. ін. Виявляючи незадоволення; недобррозичливо, сердито і т. ін. *День у день назидять [паничі] до нас, одно одного попереджаючи та зизим оком накриваючи* (Марко Вовчок).

189. КРИТИЧНИМ ОКОМ, зі сл. оглядати, дивітися і т. ін. Вимогливо, прискіплюю, дуже уважно (перев. з метою виявити вади, хиби). *Інколи він [завідувач кав'ярні] проходив по довжелезній веранді, критичним оком оглядаючи підлогу, стільці й білі скатерки на столах* (В. Собко).

190. ЛАСИМ ОКОМ, зі сл. поглядати, дивітися і т. ін. З корисливими намірами, хтиво. *Ласим оком поглядав на молоденьких кріпачок* (Легенди.); *Віддавна вже поглядав на неї [кухарку] ласим оком. Отже, не міг зважитися навіть на ніякий натяк* (Л. Мартович).

191. ЛИХИМ (злим) ОКОМ, зі сл. поглядати, дивітися і т. ін. Сердито, з неприязню, зі злістю і т. ін. *А тим часом Роман, орючи свою півку, скося поглядав на брата лихим оком* (М. Коцюбинський); *Гості з-поза столиків не вгавають іззиратися лихим оком на мене, винувати!* (Л. Мартович); *Гайдуз засопів, порипів ліжком, блимував лихим оком: — Ти що, мо, продават менє зібрався?* (А. Дімаров); *Перш пізн на батька оглянутися, хлопчик відчув, — той різонує лихим оком. Крадькома оглянувся...* (Г. Колісник); *Батько все-таки на його [на нього] злим оком дивиться* (Сл. Б. Грінченка).

192. НЕВЕСЕЛИМ (сумовитим, сумним і т. ін.) ОКОМ, зі сл. дивітися, поглядати і т. ін. Безрадісно, з сумом, журячись і т. ін. *Невеселим оком дивилася й її стара мати на тую селю, на лхий той захист...* (Панас Мирний); *До Христини підійшов лелека — тихо, нечутно по-*

терся головою об її коліно, поглянув сумовитим оком знизу вгору (О. Бердиик).

193. НЕОЗБРОСЕНИМ ОКОМ, зі сл. відно, мѳжиа побачити і т. ін. Легко, просто, відразу і т. ін. Навіть незбросним оком видно все безглуздя 99 відсотків "справ" цих усіх "ворогів народу" (І. Багряний); Вже незбросним оком можна було розрізнити людей у шлюпці (М. Трублаїні); Як існує, безперечно, яєсь біополь особистості, так існує й аура цілої нації, хоч незбросним оком її й не видно (Л. Костенко); Інтереси Заходу видно незбросним оком: країну хочуть бачити скоріш сировинним додатком (З газети).

194. НЕСИТИМ ОКОМ, зі сл. заглядати, дивітися і т. ін. Жадібно, заздрісно, недоволено і т. ін. Той мурує, той руйнує, Той неситим оком За край світа [світу] зазирає (Т. Шевченко); Григорій Сковорода співав про те саме, про що писав свої філософські твори. Пізнавай себе, не дивися неситим оком на край світу і на свого сусіда (З журналу).

195. ОДНИМ ОКОМ, зі сл. поглядати, дивітися, глянути, заглянути і т. ін. 1. Трохи, побіжно, між іншим і т. ін. Я ж святі слова кажу, — прогрес вимагає одним оком і на Захід позирає (О. Ковінька); Якщо я тільки рік почиваю, якщо тільки одним оком зміг заглянути в інший світ — то й цього досить, щоб я на завжди залишився сформованою людиною (Р. Іванчук); Максим виглянув одним оком. Перед ним було двоє військових.. Один кінний, а другий піший (І. Багряний).

2. Без поваги; зверхньо, непривітно і т. ін. Вийшов пан. Він був гарний на лиці, ставний такий і дуже гордовитий. Коли й гляне на тебе, то все одним оком, через плече (Марко Вовчок).

196. СВІЖИМ ОКОМ, зі сл. глянути, поглянути і т. ін. Не так, як раніше, як іншій; по-новому. Висловила [Надійка] думки та міркування людини, яка поглянула на виробництво свіжним оком (В. Козаченко).

197. ХАЗЯЙСЬКИМ ОКОМ, перев. зі сл. оглянути. Дбайливо, уважно, по-господарськи і т. ін. Хазяйським оком Віктор оглянув кімнату, придивляючись, чи все на місці, потім звернувся до братів (П. Автомонов).

198. ХОЧ ОДНИМ ОКОМ, зі сл. подивітися, глянути, поглянути, побачити і т. ін. Протягом короткого часу; побіжно, мимохідь. Хотілось б мені хоч на одну хвилину у своє село, хоч одним оком подивитися на його [на нього] (Панас Мирний); Ми, тоді ще зовсім маленькі, з хвилюванням проходили повз садиби Короленка, щоб хоч одним оком глянути на усіма нами ша-

нованого письменника-правдолюбця (О. Ковінька); Хочеться мені хоч одним оком поглянути ще на Італію (М. Коцюбинський); — Так оце жортьє святів побачити хоч одним оком (Григорій Тютюнник).

199. ЯК ЗА СВОЇМ ОКОМ, зі сл. доглядати, дивітися і под. Дуже старанно, дбайливо, постійно і т. ін. Дуже хотіла мачуха згубити з світу невістку, але ніяк це не вдавалось їй, бо царський син дуже кохав жінку і доглядав за нею, як за своїм оком (Укр. казки).

ОПАНОВУВАТИ

200. ОПАНОВУВАТИ / ОПАНУВАТИ СЕБЕ (рідко собою). Долати вияв почуттів, емоційне піднесення, переживання і т. ін.; заспокоюватися. [Евфрозія:] Та що ти кажеш?! (На хвилину німіє з дива та обурення, потім опановує собою) (Леся Українка); — Так сидіти і не тікати... — Постояв якусь мить, опанував себе й повернувся на своє місце (І. Багряний); Катерина повагом сіла, сердита на саму себе, що відразу не опанувала себе (С. Журахович).

ОПЕРИ

201. З ІНШОЇ (з другої, не з тієї і т. ін.) ОПЕРИ, жарт. Те, що безпосередньо не стосується справи, теми розмови і т. ін. Дуже мене цікавлять — се вже з другої опери — Ваші українські оповідання (М. Коцюбинський); — Сподіваюсь, зрозуміло? — Та це ж уже не з тої опери (З журналу).

ОПЕЧЕНИЙ

202. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ОПЕЧЕНИЙ (рідше обпечений). 1. Дуже збуджений, сердитий, переляканий і т. ін. Сагайдачний, як опечений, забігав по кімнаті (З. Тулуб); В цій контратаці бійці мали славу перемогу... Німці бігли од них як опечені (О. Довженко).

2. зі сл. схопитися, скочити і т. ін. Швидко, різко, несподівано, відразу і т. ін. Мірошник, як опечений, скочив з канати (І. Нечуй-Левицький); Прокладає од чийогось доброго штурхана. Як опечений, схоплює і спочатку нічого не розумію (П. Колесник); Він перший і побачив [ковалів] у вікно. Схотівся, як опечений, .. боязко подався лавою поза столом (А. Головка); Друцький, як опечений, схопився на ноги. Перед ним стояло якесь страховисько (А. Кашенко); Раїса, мов опечена, скочила з постелі й застукала в вікно (М. Коцюбинський); Він схопився, піби опечений, протер очі, позіхнув і пішов вмигати (І. Нечуй-Левицький); Графиня шартнула, наче опечена. Вона ще не розуміла, в чому річ (О. Донченко); Його жінка, як обпечена, схотілася з місця (Па-

нас Мирний). *МОВ КРОПИВОЮ ПОПЕЧЕНИЙ. Га-ва, під впливом тих слів, мов кропивою попечений, і собі ж схопився на рівні ноги* (І. Франко).

ОПИНІТИСЯ

203. ОПИНІТИСЯ / ОПИНЯТИСЯ В ДУРНИХ (у дурнях). Виявитися в становищі одуреного, ошуканого і т. ін.; допустити помилки, промахи. *Швидко біг: боявся спізнитись, Щоб в дурних не опинитись* (Олександр Олесь); *На жаль, не раз доводилось йому опинятися в дурнях. Але минав час, і знову брався за своє* (З газети).

204. ОПИНІТИСЯ / ОПИНЯТИСЯ НА БОЖІЙ ПОСТЕЛІ. Померти. Помічено, що, коли черговий віконт Горманстон опиняється на божій постелі, довкруги замку з'являються лиси, аби вишанувати пам'ять того, хто був для них "своєм" поміж людей (З журналу).

205. ОПИНІТИСЯ / ОПИНЯТИСЯ НАД ПРІРВОЮ. Потрапити в безвихідне становище, бути на краю загибелі. *Це, очевидно, .. сильна людина, але її викинуто з життя, вона раптом опинилася над прірвою в незрозумілих обставинах* (Ю. Яновський).

206. ОПИНІТИСЯ / ОПИНЯТИСЯ НА СЛИЗЬКОМУ. Вести нечесний, протиправний спосіб життя; потрапити в скрутне, непримне становище і т. ін. *Рідкодуб .. мовчки сидів, зрідка зиркаючи на замислене обличчя парубка, що опинився на слизькому* (І. Кириленко); *Не вчаться, не працюють, невідомо чим займаються, опинившись на слизькому* (З газети).

ОПОЛОНКУ

207. ХОЧ В ОПОЛОНКУ. Немає ніякого виходу, дуже погано; безвихідь. *Кого було Василь Семенович "подарує" ласкою — той немов виросте... А на кого Василь Семенович гнів положить, — прямо хоч в ополонку...* (Панас Мирний). **КРАЩЕ В ОПОЛОНКУ ГОЛОВОЮ.** [Василь:] *Без Горпини мені краще в ополонку головою!* (М. Кропивницький).

ОПУСТИТИ

208. ОПУСТИТИ / ОПУСКАТИ ВУХА. Впасти у відчай, засмутитися, зневіритися і т. ін. — *Так і сказав.., неначе вистрелив.. Я й вуха опустив, — сказав Добриловський* (І. Нечуй-Левицький); — *Погомони ще з моїм старим.. Наполохали, смирим став, опустив вуха, як лотух на дощ* (Я. Стецюк).

2. Зів'язнути через брак вологи (про рослини). *Дощу нема, все вуха опустило* (З газети).

209. ОПУСТИТИ / ОПУСКАТИ ГОЛОВУ. Втратити радість, добрий настрій; зажуритися. *Він [Микола] пішов додому, не промовивши ні*

одного слова, ходив цілий день, опустивши голову (І. Нечуй-Левицький).

210. ОПУСТИТИ / ОПУСКАТИ КРИЛА. Втратити впевненість у собі, засумніватися, примиритися з чимсь або стати пасивним, бездіяльним, зневірившись у своїх силах. — *А ти був крила опустив: не журися, козаче, отаманом будеш* (Ю. Збанацький); *Синіє день, як пізні капуста. Приходив дощ, а потім було зимно. Біднесенький мій ліс! — він крила опустив. Нема грибів, хоч би який мізинюк* (Л. Костенко).

211. ОПУСТИТИ / ОПУСКАТИ ОЧІ [В ЗЕМЛЮ, ДОДОЛУ]. Відчуваючи незручність, сором, збентеження і т. ін., дивитися вниз; засоромитися, зититися. *Умовила хвора, і черниця тихо Сиділа, очі в землю опустивши...* (Лєся Українка); *Гашіца.., опустивши очі додолу, червоніла* (М. Коцюбинський); *Підберезов хотів щось сказати, але тільки ворухнув язиком і розгублено опустив очі* (З газети). **ОПУСТИТИ ЗІР.** — *Сьогодні до одної [дівчини] ходять, а завтра до другої. — Я до одної ходжу, — сказала я й опустив зір* (Є. Гуцало). **ОПУСТИТИ ОЧИЦІ В ЗЕМЛЮ.** Тільки добіга [дівчина] до якої кучі, де вже зна, що на неї пильніші усіх дивляться, тут вона очіци опустить в землю (Г. Квітка-Основ'яненко). **СПУСКАТИ ОЧІ ДОДОЛУ.** Дівчата соромливо спускали очі додолу (І. Нечуй-Левицький).

212. ОПУСТИТИ / ОПУСКАТИ РУКИ. Стати бездіяльним, байдужим до всього; збайдужіти. *З натури нечепурна, неохайна, Олександра зовсім опустила руки* (М. Коцюбинський); *Молода вдова лишилась сама з двома дрібними дітьми. Та не опустила рук вона* (І. Франко); *Глянути правді у вічі, сказати самим собі хай навіть і гостре слово правди не означає опустити руки* (В. Козаченко); *Не з тих був [чоловік], що, зазнавши поразки, опускали руки* (А. Головка). **ОПУСТИТИ ЛАПКИ.** — *Ти гадаєш, що гетьман уже й лапки опустив?* (П. Панч); *// Розгубитися. От як оддали [сина в москалі], то я вже зовсім і руки опустила, не знаю, що робить і що почать* (Нар. опов.); *Вона .. вмовляє себе не опускати руки, не панікувати...* (М. Слабошпицький); *// Втратити інтерес до чого-небудь, віру в щось; засмутитися, зневіритися. — Виходить, моя дисертація не годиться? — О, вже й руки опустив. Заспокойся. Нічим вона не гірша за інші* (З журналу).

ОПУЩЕНИЙ

213. ЯК (мов, нічє і т. ін.) У ВОДУ ОПУЩЕНИЙ. Дуже похмурий, зажурений, сумний і т. ін. хто-небудь; приголомшений, засмучений. [Перун:] *Пане начальнику, чого ж ви стали, як у воду опущений?* (І. Франко); *Мама цілий день*

ходить як у воду опущена. Плакати, щоправда, не плаче, .. а все ж дуже засмучена (А. Дімаров); Останнім часом Чохов ходив як у воду опущений. Над головою сяяло весняне сонце, ...а він нічого не бачив, не помічав (П. Гуріненко); — Чого ти, до- лю, така невесела, мов у воду опущена? (Г. Квітка-Основ'яненко); Василь, мов у воду опу- щений, ходить коло матері (Панас Мирний); У хаті zostалися Власів і Галя. Галя сумна, иаче у воду опущена (Панас Мирний); Стояв на- че в воду опущений і Канцер, похнюпивши свій тонкий довгий ніс (В. Канівець).

ОРАТИ

214. МІЛКО ОРА́ТИ, зневажл. Поверхово виконувати, розуміти і т. ін. що-небудь. Тому го- ре, хто мілко оре (Укр.. присл.); Серед них [кни- жок] немало таких, що їх до друку не варто було рекомендувати: занадто вже мілко орють наші ратаї та й про дріб'язкове пишуть (З газети).

215. ОРА́ТИ НО́СОМ, жарт. 1. Бути неве- селим; журитися, сумувати. — А чого, козачко, ореш носом? Мо, відома що сталося? — допиту- вався дід (Я. Качура).

2. що і без додатка. Падати обличчям вниз у що- небудь, на щось. Він перекидався, орав носом сніг, летів сторч (І. Сепченко).

ОРГІЯ

216. КРИВА́ВА ОРГІ́Я, книжн. Битва, по- боїще і т. ін. [Неофіт-раб:] Так чи не ліпше зали- шити мрії про вічне і піти .. на оргію криваву? (Леся Українка); Простою випадковістю можна пояснити те, що Герцен лишився в живих після кривавої оргії, яку вчинила .. французька буржуа- зія (З журналу).

ОСА

217. ЯК (мов, на́че і т. ін.) ОСА́. 1. Сердитий, роздратований і т. ін. Чогось вона сьогодні, як оса. Не підступитися (З газети).

2. зі сл. лізти, вчепитися, роїтися і т. ін. В'їдливо, невідступно (переслідувати, дошкуляти, набридати і т. ін. кому-небудь). — Що ж бо ви, мамо, мене [до мене] нині вчепилися, як оса? — відрекла вона, зібравшись якось на відвазу (І. Фран- ко); Лізе у вічі, мов оса (Укр.. присл.); В голові мов осі, заройлись триожні думки (І. Цюпа); Прич- тилась, иаче оса. Аж непристмно (З журналу).

ОСЕЛЕДЦІВ

218. ЯК ОСЕЛЕ́ДЦІВ у БО́ЧЦІ. Дуже ба- гато когось, тісно десь (про велику кількість лю- дей у якомусь приміщенні). Набилось їх там як оселедців у бочці. Ніде стати, нічого не чути (З газети). ЯК ОСЕЛЕ́ДЦІВ. — Погано у нас, Тамаро.

Як оселедців, напхали. Тут для шістьох місця ма- ло, а нас тут шістнадцять (А. Хижняк).

ОСИКА

219. ЯК (мов, ні́би і т. ін.) ОСІ́КА НА ВІ́ТРІ, зі сл. тремтіти, затремтіти і под. Ду- же сильно. Вона боялась подумати, що тоді буде, і лише тремтіла, як осика на вітру [на вітрі] (М. Коцюбинський); Гнат затремтів увесь, як осика на вітрі (М. Коцюбинський).

ОСІБ

220. ЧЕ́РЕЗ ТРЕ́ТІХ ОСІ́Б, зі сл. бра́ти, дава́ти, дізнава́тися і т. ін. За чиймсь посе- редництвом. Хабарі беруть тонко, обачно, через третіх осіб,— про таких він читав у газетах і чув не раз (О. Гончар).

ОСІДЛАТИ

221. ОСІДЛА́ТИ ПЕГА́СА, книжн., жарт. Навчитися писати поетичні твори, стати поетом. Думається мені: коли такий наш [поетів] фатум неминучий, то даремне й тікати від нього, а хто не хоче коритись, нехай осідлає .. Пегаса (Леся Українка).

ОСКОМА

222. [АЖ] ОСКО́МА БЕРЕ́ / УЗЯ́ЛІА кого, жарт. Хтось заздрісно, хтнво або із злістю, сердито і т. ін. поглядає на кого-небудь. Як вздрів [сотник] Пазьку, що прийшла на весілля дивитися, так .. аж оскома його узяла... (Г. Квітка-Основ'яненко).

223. ОСКО́МА НА ЗУБА́Х від чого, перев. у кого. У когось виникає відрза до чого-небудь; непременно, брідко від когось. — Ох, які ми сьо- годні благородні,— зітхнує Христоробенко,— аж нудно, аж оскома на зубах од благородних слів (Є. Гуцало).

224. ОСКО́МА СПАДА́Є / СПАДЕ́ у кого. У когось зникає бажання чинити непристмність, зло і т. ін. кому-небудь. Про що вони там? Ясно, що про нього .. Попав їм Заруба на гострі зуби. Те- пер не скоро оскома спаде (В. Кучер).

ОСЛИЦЯ

225. ВАЛА́АМОВА ОСЛІ́ЦЯ, книжн. По- кірлива, мовчазна людина, що несподівано ви- словлює протест, чинить опір. — Добре вам гово- рити про Валаамову ослицю, але коли кожен .. почне вчити свого хазяїна і керувати людськими вчинками, ми самі перетворимось на .. табуна (З. Тулуб).

ОСТАВАЙСЯ

226. ОСТАВА́ЙСЯ ЗДОРО́В. Уживається як усталена форма прощання з ким-, чим-небудь. Знову затуркотав барабан. — Прощайте!.. — Оставайтесь здорові!.. (Панас Мирний); [Насту-

ся:] *Оставайтесь здорові, мої високії тополі і хрещатий мій барвіночку* (Т. Шевченко).

ОСТАВИТИ

227. [І] **КІСТКИ ЖИВОЇ** (цілої) **НЕ ОСТАВИТИ** (не зоставити, не лишити і т. ін.). 1. зі сл. побіти, понівечити і т. ін. Дуже сильно, надмірно, жорстоко і т. ін. — *Мабуть, тебе, сину, там так понівечили, що кістки цілої не оставили?* — сказала вона, з жалем дивлячись на його блідий вид (Панас Мирний).

2. зі сл. обмовити, обсудити і под. До найменших дрібниць; повністю. *З ніг до голови обсудили: сказано, й кістки живої не оставили* (М. Номнс).

228. **НЕ ОСТАВИТИ ЛАСКОЮ** кого, перев. чисто, заст. Виявити піклування про когось, прихильність до когось, підтримку комусь. *Випив Кирило Тур горілки й каже: — Уже ж, пане вельмишановний, не остав твоєю ласкою і мого побратима* (П. Куліш); *Кланяюсь, прошу: — Не оставте ласкою вашою, добродію, і моїх синів!* (Марко Вовчок).

ОСТАНКУ

229. **БЕЗ ОСТАЊКУ**. 1. Цілком, повністю, до кінця. [Присцілла:] *Не вимагас віра сеї [цієї] жертви, але душа моя забороняє мені сей шлюб, поки твоя душа не може злитися з моєю без останку* (Леся Українка); *Любів і боріться за щастя безкрас, згорів без останку за край дорогий* (В. Сосюра); *Рідні заї і кручі, Рідні весняні ранки! — В праці, в житті кипучім Ваш я весь, без останку* (М. Гірник). **БЕЗ ОСТАТКУ**, заст. Сулій, тикви, баклажки, *Все висушили без останку, Посуду потовкли в шматки* (І. Котляревський). 2. зі сл. зникати, пропадати і т. ін. Нічого не лишаючи після себе; безслідно. *Не пропадає ніщо без останку: всі речі, розпавшись, Тільки вертаються знов до запасів матерії вічних* (М. Зеров).

230. **ДО ОСТАЊКУ**. 1. зі сл. зійщити, згоріти, спалити і т. ін. Повністю, цілком, дощенту. *Повстанці попалили палаци й оселі польських магнатів і знищили до останку все їх добро* (І. Нечуй-Левицький); *День до останку згорів і лишилися нічка біда* (Леся Українка). **ДО ОСТАТКУ**, заст. *Чи не справді се татари Людей позаймали, Все спаливши до остатку, У полон погнали* (П. Куліш); // зі сл. засоромитися, знітитися і под. Остаточо, зовсім. *Якось збоку лукаво подивилась [Явдох] на мене, перевернула сіль, кинулась її збирати й, до останку засоромившись, притямом вибігла з кімнати* (М. Коцюбинський).

2. зі сл. б'итися, захищати і т. ін. До останньої можливості, скільки стане зусиль, витримки і т. ін.; до кінця. *В ланцюгах неволі Гинучи заранку, Жваво проти долі Бийся до останку!* (П. Гра-

бовський); *А на фронті Весь пал, усе кипіння серця, все завзяття Вона людським стражданням оддавала, Їм я сестра виправдуючи чесно І до останку* (М. Рильський); [Орлик:] *Прийшов наказ, щоб наш підрозділ .. аж до останку захищав село* (О. Левада).

3. перев. зі сл. бути, йти і т. ін. До кінця життя, до смерті. *Не було добра змалку, не буде й до останку* (Укр.. присл.); *Поруч йти до прохідних воріт І так усе життя, аж до останку* (Л. Забашта).

231. **НА ОСТАЊКУ**. У кінці, під кінець, на завершенні і т. ін. *Достав [дістав] з полиці горщик, наляв у нього води з коновки, накришив буряків та зеленої закришки на смак та й кинув туди гриби на останку* (П. Козлянюк); — *Що ж це буде далі? — грінів він на останку, — нас кривдять, нас б'ють поодиночі* (С. Васильченко). **НА ОСТАТКУ**, заст. — *Безні! Нікчемники!.. пепьки головаті!! — закричить на останку Мирін та й затихне...* (Панас Мирний). **НА ОСТАЊОК**, *На останок зазначу цікавий факт* (Леся Українка); *Прокіп Журба залишав бій у ворожих окопах на останок* (В. Кучер).

ОСТАННЬОГО

232. **ДО ОСТАЊНЬОГО**. 1. зі сл. б'итися, одбиватися, боротися, захищати і т. ін. Скільки стане зусиль, витримки і т. ін.; до кінця. *Розповідав про Піски .. та про їхню постанову — до останнього одбиватися од козаків* (А. Головка); *Ну, і приходилось тоді Кармалюковим хлопцям круто. Окружать їх зо всіх боків. Ті відстрілюються, як можуть, до останнього* (Легенди.); — *А ви не належите до тих, хто буде боротися до останнього. Душа у вас м'якувата* (М. Стельмах); *Бійці потиснули один одному руки. Це була мовчазна взаємоприсяга, взаємонадія на те, що вони битимуться до останнього* (О. Гончар); *Завдання було просте і ясне. Захистити дамбу до останнього, поки екскаватор не проб'є канал* (Г. Коцюба).

2. зі сл. оббирати, забрати, витратити і т. ін. Нічого не лишаючи; повністю, цілком. *Війна завжди одних збагачує і робить щасливими, а других оббичає до останнього* (П. Кочура).

ОСТАТИСЯ

233. **ОСТАЊТИСЯ** (лишитися, бути і т. ін.) **З ГАРБУЗОМ**, жарт. Дістати відмову під час сватання. *Не один слав їй старостів, Та з гарбузом остався* (П. Грабовський).

234. **ОСТАЊТИСЯ** (лишитися, опинитися і т. ін.) **НІ В СИХ, НІ В ТИХ**. Потрапити в незручне, неприємне і т. ін. становище. *А Гвинтовка ос-*

тався тепер перед Шрамом ні в сих, ні в тих. Бачить, що вже Шрам розкусив його (П. Куліш).

ОСТРАХ

235. **ОСТРАХ БЕРЕ** (обіймає, охоплює і т. ін.) / **УЗЯВ** (обійняв, охопив і т. ін.) *кого*. Стає неспокоїю, страшно і т. ін. комусь. — *Поки Самко був Самком, я ставав на його [на нього] сміливо, а тепер мене якийсь страх бере...* (П. Куліш); *Михайлик так і заїмів. Острах обняв його такий, що він і слова не міг вимовити* (Б. Грінченко); [Харько:] *Сумно в хаті .. Острах обійняв мене, і я швидиш [швидше] з хати драла* (М. Кропивницький).

ОТО

236. **ОТО** (оце, от і т. ін.) **ЩЕ**, *несхв.* Уживається для вираження осуду чий-небудь дій, учинків, докору комусь. [Клієнт:] *А що? Він присягнув? [Римляни у далматії:] Ні, відступився і руки заложив. Ото ще дурість!* (Леся Українка); *Чи захоче Тоня із ним дружити?.. Адже їй одне задоволення — крутити голови хлопцям, про неї навіть самі дівчата кажуть: Оце ще наш вихор!* (О. Гончар); — *Ну, сину, як маєш охоту, то я тебе в школу віддам...* — *Ні, не хочу...* — *О, се ще...* *ціпов'яз!* (М. Коцюбинський).

ОТУДИ

237. **ОТУДИ КЛИХІЙ ГОДИНИ!** (до біса! і т. ін.), *лайл.* Уживається при висловленні здивування, невдоволення, досади і т. ін. — *Галя... — знову [Христя] перехрестилася: — повисилась... — Отуди к лихій годині! — виторопиши очі, сказав Грицько та й замовк* (Панас Мирний); *Ви не маєте вже ліса [лісу]? Отуди до біса!* (Леся Українка); — *Паровоз негодящий. — Отуди к бісу!* — *прогудів у тиші густий бас* (А. Головка).

ОХОЛОДИТИ

238. **ОХОЛОДИТИ** (остудити) **СЕРЦЕ** (голову, душу і т. ін.) *чим*. Збавити силу вияву почуттів, вгамувати запал. Дивився з страхом і надією, бо почував і якусь свою провину, ніби ї не існуючу, але яка могла зараз пригасити оцей його порив, .. *охолодити серце* (Ю. Мушкетик).

ОХОПИТИ

239. **ОХОПИТИ** (охопити, осягнути і т. ін.) **ОКОМ** (поглядом і т. ін.) *що*. Оглянути, побачити перед собою що-небудь повністю, на всю широчінь. *Берег щодалі більше можна охопити оком. Чим далі вони в море, тим ширше відкривається їм надбережжя* (О. Гончар); *Була смужка вузька — Не було де ступити, А тепер — важко оком Поля охопити!* (Ю. Гойда); *Гори і гори навколо, не охопити їх зором* (М. Шеремет); *Ліси й ліси .. Скільки їх! Ні*

поглядом осягнути, ні перейти (М. Олійник); *Іноді.. залягувались у голові невеличкі ростки якихся [якихось] тасмних гадок, чогось такого, що не давалося ні думкою охопити, ні очима осягнути* (Панас Мирний). **ОХОПИТИ БИСТРИМ ОКОМ.** *Бистрим оком охопив Замфір страшну картину* (М. Коцюбинський).

ОХОТА

240. **ОХОТА БЕРЕ** *кого і без додатка* У кого-небудь з'являється, випливає якесь бажання, прагнення і т. ін., комусь хочеться щось здійснити. *Якось не завжди навіть маю час і охоту читати, та й до листів щось не дуже охота бере* (Леся Українка). **ПРИПАЛА ОХОТА** *кому*. *Соломії чогось припала охота співати пісню про місяця-місяченька* (І. Нечуй-Левицький).

ОХОТУ

241. **В ОХОТУ**, з дієсл. Із задоволенням, добре і т. ін. *Як попоробиш до поту, то їстимеш в охоту* (Сл. Б. Грінченка); *В охоту попрацювали, в охоту й відпочили* (З газети).

ОЧАХ

242. **В ОЧАХ.** 1. *чийх, рідше кого, чого.* Як вважає хтось, за чий-небудь переконанням, враженням і т. ін. [Мохаммед:] *В моїх очах вона ні гарною, ні молодого ніколи не здавалась* (Леся Українка); *Акції молодого батюшки в очах отця Миколая одразу пішли вгору* (М. Стельмах); *Особливо драгує декого, що Шевченко в очах українців — пророк* (Л. Костенко); *Ми вже держава. Тож чи не час замислитись, хто ми в очах світу і яку маємо ауру, а якщо не маємо, то чому?* (Л. Костенко).

2. з дієсл. На вигляд, помітно і т. ін. *Всі кажуть, що хтось в очах поправився за сей тиждень, та хтось навіть сам се почуває,— став сильніший* (Леся Українка); — *І все мені починає подобатися тут: дівчина, і теця, і скриня, навіть волики в очах здалися більшими* (М. Стельмах).

243. **НА ОЧАХ.** 1. *перев. зі сл. б'ути, у кого, кого і без додатка.* Відкритий, доступний для огляду, спостереження, контролю і т. ін.; видний, видно комусь. *Він жив подвійним життям. Одне було у всіх на очах. Але було у нього ще інше, таємне й глибоке життя* (З. Тулуб); *При такому освітленні кожен був на очах, і це мимоволі змушувало триматися гідно й поважно* (В. Кучер); *Шукаю очима якнайвищого місця, звідки б усіх можна було спостерігати, а самому не бути на очах інших* (П. Колесник); *І я, і моя невелика праця перед вами. Усе на очах!* (М. Стельмах).

2. з дієсл. Дуже швидко, помітно і т. ін. *Ряба коро- ва на очах худла і все менше та менше давала*

подою [иадою] (М. Коцюбинський); *Рішучість, відвага та все інше тікали й зникали просто на очах* (Ю. Смолич); *І відновлює села, будує міста, І столиця твоя на очах вироста* (М. Рильський); *Усе росло та допівало на очах!* (Б. Лепкий); *Мати натішитись не могла: на очах оживас син!* (О. Гончар); *// Відразу. Очі заблищали гарячково — як стій та бач, на очах захворів чоловік!* (Ю. Збанацький); *Не дочекавшись від нас жодного слова у відповідь, [юнак] раптом на очах змінився — поспутнів* (В. Козаченко).

3. перев. у кого, кого, чийх. У чийсь присутності, при комусь. — *Він зріс на наших очах; ми його добре знаємо* (І. Нечуй-Левицький); *Він відчув: ось-ось засне посеред дороги на очах у молочарниць* (І. Головаченко і О. Мусієнко); *Поцілував у щоку. Вона злякалася, тому що це робилося на очах усіх парубків і дівчат* (Григорій Тютюнник); *Кульжас вже лежала осторонь, а Жайсек робив їй штучне дихання, так, як на його очах колись робили його яйцькі козаки утопленому* (З. Тулуб); *Потонули партизани на очах, .. а її схопили поліцаї-хизяки* (О. Довженко).

4. чийх, кого. За життя, за час діяльності кого-небудь. *Але з часом, на очах Франка, відбувається важкий соціальний процес. Процес росту капіталізму* (В. Речмеді); *На очах поета відбулися великі події* (А. Хорушиж).

ОЧЕЙ

244. З ДРУГИХ ОЧЕЙ, перев. зі сл. діз'я́тис'я, поб'ачити і т. ін. Не із власного спостереження, а за чийсь свідченням; від людей, через когось. — *Пойдіть в Ковалівку і все самі побачите, а не з других очей...* (В. Кучер).

245. З (з-пéред) ОЧЕЙ. 1. зі сл. і ті́, гня́ти, прога́яти і т. ін. Геть, від себе. *І між людей Отак подеколи бувас: Хоч корисніша річ, а як ціни не знас їй неук — то й жене з очей!* (М. Старицький); *Ховрах допитує куму. А та йому: "Наставили мене суддею до курей, .. Ні з кого по цей день не брала я й пір'їнки. А що ж за те кумі твоєї? З очей прогнали!! Боже мій!"* (Л. Глібов).

2. перев. зі сл. зникати. Перестаючи бути видимим; зовсім. *Лукія Назарівна сідала з бульдозеристом поруч під тент, і бульдозер одразу ж із скреготом зникав з очей в куряві, в бушовинні розритої траси* (О. Гончар).

246. З ПЕРШИХ ОЧЕЙ. За власними враженнями, спостереженнями. *Картини трудових буднів села він малює, так би мовити, з перших очей. В цьому його сила, запорука невичерпаності тих вражень, які ще не раз прислужаться авторові* (З газети).

247. З П'ЯНИХ ОЧЕЙ. У стані сп'яніння; напідпитку, п'яний. *Як підпили вже, то той заспівав з п'яних очей, той бідався* (Панас Мирний); *З п'яних очей він уявляв себе графом, великим начальником* (М. Коцюбинський); *З п'яних очей повінчався, а коли оглядівся — поруч сиділа підстаркувата Хмелівна — хазяйська долька* (В. Речмеді); — *Денисе, ти чув останню повину?* — *Яку?* — *Цю наш головний отаман утікας до Угорщини?* — *Та що ти?* *З п'яних очей?* — *оторопів Бараболя* (М. Стельмах); — *З п'яних очей жєних через паркан перекинули. Ледь у кропиві не спікся* (А. Крижанівський).

248. З СОННИХ ОЧЕЙ. Недоспавши, щойно прокинувшись, не розібравшись; сплосня. — *Сам Бог нас тішить, — промовили декотрі надуті й легкодухі пани: вони й справді з сонних очей поійняли віри* (І. Нечуй-Левицький).

ОЧИМА

249. ІЗ ЗАВ'ЯЗАНИМИ ОЧИМА. 1. Такий, що погано орієнтується в життєвих ситуаціях; неосвічений, необізнаний, недосвідчений і т. ін. *Треба було жорстоко відплатити за ті смерті, відплатити тому класу, що виховав мене із зав'язаними очима й зробив мене спільником ганебного діла* (О. Слісаренко); [Марко:] *Ну, й подумав: куди краще, як не в свої краї, де мене ще, може, знають, та й я буду не з зав'язаними очима* (М. Куліш); *В Андрія було таке відчуття, немов це говорить з ним не Артем Григорович, а рідний батько, який зичить йому добра і хоче послати його в люди не з зав'язаними очима* (О. Гурейв). **2. зі сл. знайти, відшукати, побачити і т. ін.** За будь-яких умов, обставин; обов'язково, неодмінно і т. ін. — *Земля наша міряна, перемирювати її вдруге нам не треба; межуми з зав'язаними очима знайдемо* (О. Кониський).

250. НІ ПÉРЕД ОЧИМА, НІ ЗА ПЛЕЧИ-МА, зі сл. не́ма́, не бу́ло і т. ін. Ні в якому місці; ніде. — *Своя земля, наче дитина, здається найкращою, .. як не було поля ці перед очима, ці за плечима, не було з чого й радості взятися* (М. Стельмах).

251. НОВИМИ (іншими) ОЧИМА, зі сл. диві́тися, чита́ти і т. ін. Не так, як раніше; по-іншому. *Брів [Кирило] серед жита і дивився новими очима, .. як скипало молоде жито синім шумовинням колосся, як било хвилями у чорний ліс* (М. Коцюбинський); *Тичину щоразу читаєш новими очима, і в цьому, власне, один із секретів довговічності усіх справді мистецьких творів* (З журналу); *Грицько тепер зовсім іншими очима дивився на людей: до багачів горнувся* (Панас Мирний). **ІНШИМ ОКОМ.** Кілька розмов .. *приму-*

сили й людей глянути на його [на нього] іншим оком (Б. Грінченко).

252. ПЕРЕД ОЧИМА *перев. чийми*. 1. Зовсім близько від когось, поряд. Теперішній час може вживатися замість минулого часу, коли треба показати, що дії ніби відбуваються перед очима читача або слухача (Укр. мова); *Перед очима виднівся ліс* (3 газети).

2. Наяву, в дійсності. Яків з переполоху зліз. Чи такого Гортина коли на себе ждала? А тепер воно перед очима, ссе серце, гнітить душу (Панас Мирний).

3. у кого і без додатка. Уявляється, згадується щось кому-небудь. Ті події весь час перед очима, їх неможливо забути, викинути з пам'яті (3 газети).

253. ПОЗА ОЧИМА, *перев. зі сл. говорити, патякатн і под.* За умов відсутності того, про кого йдеться. — Я до челяді піду. — Ще чого бракувало? Побачить хто з гостей, то й патякатиме поза очима! (М. Стелмак).

254. СВОЇМИ (власними) ОЧИМА, *зі сл. бачити, побачити і т. ін.* Безпосередньо, особисто, в дійсності; сам. — Хто казав? Відки [звідки] знаєте? — Сам бачу своїми очима (І. Франко); — Я сама, своїми очима бачила, як твій кум прехороший, отой Цимбаленко витрішкуватий, ту ніч торює [ніс] щось на плечах (Л. Яновська). ВЛАСНИМ ОКОМ. О, якби ж ми побачили могли власним оком хоч раз того Бога (Леся Українка).

255. СОБАЧИМИ ОЧИМА, *зі сл. дивитися, поглядати і т. ін.* Віддано, покірно і т. ін. Ситник дивився на князя ясними собачими очима (П. Загребельний).

256. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ІЗ ЗАВ'ЯЗАНИМИ ОЧИМА, *зі сл. ходити, блукати і т. ін.* Не розбираючись, не орієнтуючись у чомусь, не маючи потрібних знань, потрібного досвіду; наважання. — Припам'ятайте собі: скільки ви ночей не доспали, скільки праці збурили через те, що ходите, здається, і вдень, а мов з зав'язаними очима — во тьмі?! (М. Коцюбинський); То бувало ніби з зав'язаними очима блукали, танцювали на одному місці, за своїм горем і світу ясного не бачили (І. Цюпа).

О Ч І

257. [АЖ (і)] ОЧІ НА ЛОБ (на лоба, рідше догорі і т. ін.) ЛІЗУТЬ / ПОЛІЗЛИ *у кого, кому, чий*. 1. Хтось виявляє велике здивування, дуже вражений чимсь. Дід руку до вуха наставляє, так, ніби він недочува. А тоді хоп рукою за бороду, хоп за шапку — в Оксена аж очі на лоб полізли (Григорій Тютюнник); Мій попутник слухав, роззявив-

ши рота, зеленкуваті недовірливі очі аж на лоб полізли (3 газети); У Чорного й очі полізли на лоба. Ушам своїм не йняв віри. Що це, випадковість? (Д. Міщенко); — А ось йому! — весело викрикнув Йонька і вихопив з-під соломи маленький кавалерійський карабін. Очі у Гаврила полізли догори (Григорій Тютюнник); Меметові очі полізли наверх (М. Коцюбинський). ОЧІ МАЛО НЕ ВИЛІЗЛИ НА ЛОБ. Від здивування Іванові очі мало не вилізли на лоб. Зрозуміти, чому стала такою люб'язною баба Анастасія, він не міг (В. Собко).

2. Хтось дуже напружується, важко працює, стомлюється. — Бувало, роби хоч перерви, очі на лоба лізуть (А. Головка). ОЧІ НА ЛОБА ВИЛІЗАЮТЬ. — Поки дійдеш [на поле], то очі на лоба вилізять, а робиш як я і коли? (В. Кучер); // *перев. від чого*. Щось таке, від чого комусь стає погано, непрємно, боляче і т. ін. — Сів він [солдат] оце вчора на лаві, закуїв тої махорки, що від неї аж очі на лоба лізуть, і ні з цього, ні з того каже: "Бідно живеє" (В. Гриньків).

3. Хтось відчуває страх, переляк і т. ін.; стає страшно комусь. Андрієві очі лізуть на лоб, а за плечима мурахи. .. Хома божевільний... Що він говорить? (М. Коцюбинський); Морозів [директор] публікує такою тонкою політикою, що всім аж очі лізли на лоб (М. Коцюбинський).

258. [АЖ] ОЧІ З ЛОБА (з голови) ВИЛІЗАЮТЬ (лізуть) *кому, у кого і без додатка, фам.* 1. Хтось надмірно напружується, через снлу робить що-небудь, надривається і т. ін.; дуже важко комусь. — Цей як візьме [заміж], то на весь вік, до іншої не перекинеться. В машині їздитимеш на базар і з базару, клунків не тягатимеш, що аж очі з лоба вилізять!.. (О. Гончар); Тягар на його [Івана] хребті був страшний. Очі вилізли йому з голови, кров у пульсах товклася так сильно, що, бачилось, ось-ось потріскають жили (І. Франко); [Бабиц]: Гарував чоловік, весь вік робив, аж очі з голови лізли, мучився, тернів (І. Франко).

2. Комусь стає погано, непрємно і т. ін. від чогось. Від свіжого хрону аж очі з лоба лізли (Зусн. мови). АЖ ОЧІ ВИЛІЗАЮТЬ. Борц був голий, а такий квасний, що аж очі вилізли (Н. Кобринська). ОЧІ З ЛОБА РОГОМ ВИЛІЗУТЬ. — Міценька [горілка]? — Така міцна, що, думає, очі з лоба рогом вилізуть. — І я кажу — добра (Д. Мордовець).

259. [АЖ] ОЧІ ОБАРАНИЛИ *чий, у кого і без додатка*. Хтось має вигляд утомленої, не уважної, нетямущої й т. ін. люднин. — То оце так ти учиш історію? — обурився на його [на нього] Макар. — Бач, як начитався, аж очі обараніли!.. (С. Васильченко).

260. [АЖ] **ОЧИ РОГОМ** кому і без додатка. У когось дуже незадоволений, наспулений, сердитий вигляд. — *Хіба цей "Мручко" не сидів того року у сватовій хаті? Бізме, сидів. І людей не лякався... Такого плів, аж йому очі рогом* (Ю. Яновський); — *А трохи перегода наливає знов. І очі рогом: пий!* (Ю. Мушкетик). **ОЧИ ДРАКОНОМ.** Товариш Жучок *очі драконом*: — *..І вам не соромно?* (М. Хвильовий).

261. [АЖ] **ОЧИ РОГОМ ЛІЗУТЬ / ПОЛІЗЛИ** *перев у кого, кому, чий*. 1. Хтось виявляє здивування, дуже вражений чим-небудь. У дядька *Барака очі лізуть рогом*. — *Молодих коней на м'ясо? Та вони що, почманіли?* (Ю. Збанацький); *Очі їй полізли рогом від здивування: "Куди ти, молодийце? Що ти надумала?"* (О. Гончар); *В мене аж очі рогом полізли від несподіванки, аж дух перехопило, коли я вдихнув незрівняний запах лісових полуниць* (Ю. Збанацький). **ІЙ ОЧИ РОГОМ СТАЛИ.** — *У розпал веселощів дістає томик Гегеля..., примоується в кутку, читає. У мене й очі рогом стали* (В. Дрозд); // *Комусь дуже подобається хто-, що-небудь. Як глянув на неї [дівчину] дід, аж очі йому рогом лізуть — така гарна* (О. Стороженко); *Тут, брати, такого треба на стору виставку приставити, щоб у всіх очі рогом полізли* (Остап Вишня).

2. Хтось надмірно напружується, через силу робить що-небудь; дуже важко комусь. *Дерево ломиться, все, що йде-їде дорогою, стає осторонь: то значить Харук з Якіб'юком женуть! Але як!.. Очі рогом у коней лізуть* (Г. Хоткевич); *Грбарювали, аж очі рогом лізли, возили землю, за три роки й завод виріс* (А. Хижияк); — *Кермо кріпше! "Кріпше"!? Коли воно [морє] виривас, вибивас, висмикує?! Держу, аж очі рогом лізуть!* (Остап Вишня).

3. Стає погано, неприємно, моторошно і т. ін. комусь. *Вона так наїдалася того незносного чаду, що очі рогом лізли. Але зате, як привчилася трохи, дивувала усіх своїми писанками* (Г. Хоткевич); — *А сльози так і заливають! Аж очі рогом лізуть!.. Ох, лишенько!..* (Г. Квітка-Основ'яненко). **ОЧИ ПОЧИНАЮТЬ ЛІЗТИ РОГОМ.** — *Тільки-но розмова з нею наблизиться до висновків,— і своїм, і стороннім очі починають лізти рогом* (Ю. Шовкопляс).

262. **В ЖИВІ ОЧИ.** 1. зі сл. обби́рати, окра́дати і т. ін. Явно, відкрито, вочевидь. [Пані Трацька:] *В живі очі окрадають... а він [пан] нічого собі!* (І. Франко).

2. зі сл. говоріти, брехати і т. ін. Безсоромно, безсовісно. *Знав я таких, що в живі очі тобі бреше, як шовком шие — хоч би моргнув, вражий син!* (Марко Вовчок).

263. **ВІДКРИЛИСЯ / ВІДКРИВАЮТЬСЯ ОЧИ** кому, на кого—що. Хтось позбувся помилкової думки про кого-, що-небудь, хибного сприймання чогось; стало зрозумілим щось. [Курінний:] *Я радився з Риппоком...* [Мирон:] *Ви б з людьми більше радились... вам би очі відкрились...* (М. Зарудний); *По-справжньому відкрились Ганні очі на них [бандитів] під час наскоку* (О. Гончар); *Тепер.. відкривались йому очі, починав бачити і розуміти* (І. Франко). **НАЧЕ ОЧИ ВІДКРИЛИСЯ.** *Шевченко на власні очі побачив таке страшне пригноблення трудящих, що він ніби прозрів, наче очі йому відкрилися на сувору дійсність* (П. Колесник); — *Слухай,— мовив я, бо мені раптом наче відкрились очі на те, що я досі бачив* (Є. Гуцало). **ОЧИ РОЗКРИЛИСЯ** у кого. *Тільки що відправив [молесбен Божої Матері], а у мене очі й розкрились. Воно, бачиться, молитва й одоліла дияволову силу* (М. Костомаров).

264. **В ОЧИ.** 1. У присутності того, про кого йдеться. *Прозвали мене Мудрагелем; Павло Мудрагель та й годі! Звичайно, не в очі. Але мені байдуже!* (Л. Мартович); // *При безпосередньому спілкуванні. — В очі добра — поза очі відьма!* (Григорій Тютюнник); *В очі вчитель їдкий, мов товчений перець, поваги до сану й на щербатий гріш не покаже, а зате який позаочі!* (М. Стельмах). 2. зі сл. говоріти, сказа́ти і под. Прямо, відверто і т. ін. *Я прилюдно і в очі назвав учинки тих добродіїв некультурністю, чим викликав на себе великий гнів* (М. Коцюбинський); — *Таке безстыдство в очі говорить і ні крапельки не соромиться* (М. Стельмах); [Назар:] *Тільки я нашіптувати не буду, я все в очі скажу* (М. Зарудний); *В очі жсадне [жодне] ані слово не писне, бо боїться* (Б. Лепкий). 3. *перев. зі сл. не бачити.* Уживається для підсилення зазначеного слова; зовсім, ніколи. *В Одесі думаю ще й нове що-небудь почать... Там уже й Гейне знов буду писать, а то я тут його і в очі не бачу* (Леся Українка).

265. **ЗА КРАСИВІ (прекрасні, прегарні і т. ін.) ОЧИ.** Заради симпатії, особистої приязні до когось; задарма, ні за що. *Є такі добрі люди, що чини за красиві очі роздають,— підморгнув до Чепіги Головатий* (С. Добровольський); — *Танки теж, знаєш, народне добро і за так не даються, за красиві очі* (І. Малишевський).

266. **ЗА ОЧИ,** *перев. зі сл. говоріти, сміятися, обзивати і т. ін.* У відсутності того, про кого йдеться. [Олексій:] *У вічі будуть шанувати, а за очі проклинати* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Чого, брате, іноді не кажеться? Аби за очі, а не в вічі! Кажеться, брат, одно, а робиться друге...* (Панас Мирний).

267. [І] КУДИ ЇЇ ДИВИЛИСЯ *чиї, ірон.* Уживається для вираження незадоволення, досади з приводу допущеної помилки; як могло статися. — *Покуту несучи. І куди мої очі дивилися на той час, що не бачили, куди рука лізе, а нога ступає?* (Григорій Тютюнник).

268. [І] ОЧІ ПОВИЛІЗЯТЬ (вилізуть) *кому і без додатка, зневажл.* Хтось помре, загине. *Коли по справедливості розберуться — випустять [з тюрми], коли не доберуться до правди — сидитимеш, поки й очі повилазять* (Ю. Збанацький); — *Добре знаю, що треба жити по правді. Але знаю і друге: роби по правді — очі вилізуть. Того й бредеш поміж двома берегами, рятуючи тіло і топлячи душу* (М. Стельмах).

269. КУДИ ОЧІ ІБАЧАТЬ (дівляться, спіля і т. ін.), *зі сл. іті, бігти, тікати і т. ін.* Не вибираючи шляху, в будь-якому напрямку; будь-куди, навмання. *Я був за селом, ішов куди очі, як у тумані* (Олена Пчілка); *Надворі мороз лютий; Хлопчик пленяв куди очі, Вєсь поспині та тремтів* (П. Грабовський); *Він [Еней], швидко поробивши човни, На синє море попускав, Троянців насаджавши повні, І куди очі почухрав* (І. Котляревський); — *Я проведу тебе додому, — сказав Микола. — Не хочу додому. Ходімо, куди очі бачать, — відповіла Софія* (В. Москалец); *З диким гиком ударився [Марко] тікати, куди бачили очі* (С. Васильченко); *Він правильно вирішив: треба збирати лахи і тікати, не оглядаючись, куди очі бачать* (В. Дрозд); [Кирина:] *Я крадькома вийшла з кімнати і пішла куди очі дивилися...* (М. Кропивницький); *Іноді після роботи я не пішла додому, а йшла куди очі дивляться. Тоді городяни здивовано оглядали мене* (М. Хвильовий); *Як побачила вона, що вже на волю пускають, — бігти кинулася, куди очі спали, — насили її зловили* (Марко Вовчок); *В важкій хвилині скорбі [скорботи] та недугу Я тихо йшов, куди гляділи очі* (А. Кримський); *Я, не довго думавши, зараз навтіки, куди очі зирнули, а ноги понесли* (Марко Вовчок).

270. КУДИ ОЧІ ПОВЕДУТЬ (покажуть) *кого (кому) і без додатка, перев. зі сл. іті, піти і под.* У будь-якому напрямі, не вибираючи шляху; навмання, будь-куди. — *Іду я собі геть, куди мене очі поведуть* (Казки Буковини.); *Закликав його [батько] і сказав: — Більше тебе не хочу і видіти [бачити]. Йди, куди очі поведуть... І прогнав сина* (Три золоті сл.); [Микита:] *Ну, Марусе, коли й ти вже не ймеш мені віри, то піду я, куди очі поведуть...* (М. Кропивницький); *Так попростуйте і ви, куди очі покажуть* (М. Зеров).

271. НА ВЛАСНІ (свої) ОЧІ, *зі сл. бачити, побачити і под.* Безпосередньо, особисто, в дійсності; сам. — *Хіба ти з нами не був? — Я? Бо-*

рони Боже! Я сидів вдома. — От так. Я ж тебе бачив на власні очі (М. Коцюбинський); *Із морських тварин, що я їх бачив на власні очі, зазначу таких-о: дельфін, султанка, камбала* (Остап Вишня); — *Я на свої очі бачила, як воно [полоз] плазувало в бур'яні* (І. Нечуй-Левицький); *Не впевнюсь, поки не побачу дива на свої очі* (П. Куліш).

272. НА ПОВНІ ОЧІ чого. Дуже багато, вдосталь (чого-небудь цікавого, дивовижного і т. ін.). *І саме близько Чумакового хutora під старими вербами, на шляху біля .. колодязя, привал бувало роблять. Отут уже хлопцям дива на повні очі* (А. Головако).

273. НЕХАЙ (хай) ПОВИЛІЗЯТЬ ОЧІ *кому, лайл., перев. жарт.* Уживається для висловлення незадоволення ким-небудь, недоброго побажання комусь. *Нехай вашим ворогам очі повилазять, а наші рачки лазять* (Укр. присл.); *НЕХ ПОВИЛІЗЯТЬ ОЧІ, діал. І Дмитро чує, як старий з серцем шепоче: — Сіль та печина з поганими очима. Хто уроче — цех йому повилазять очі* (М. Стельмах).

274. ОЧІ [АЖ] ЗЛИПІАЮТЬСЯ *у кого і без додатка.* Комусь дуже хочеться спати, відпочити. *Марія їде доньку на воротах. — Ну, як там було? — питає вона. — Сапалі, — втомлено каже Ксеня, бо очі аж злипаються* (В. Бабляк).

275. ОЧІ БІГАЮТЬ / ЗАБІГАЛИ *чиї, у кого і без додатка.* 1. Хто-небудь, швидко змінюючи об'єкт спостереження, оглядає відразу багато чого-небудь. *Очі його [панича], як миші, бігали, шукаючи куточка, де б заховатися, або вільного проходу, куди б можна б було драпа дати* (Панас Мирний); // Швидко читати. *Обома руками тримає перед очима книгу, і очі його шпарко бігали з рядка на рядок* (Ю. Смолич).

2. Хтось виявляє неспокій, схвилюваність, роздратування, провини і т. ін. Тільки вицепене лице начальника було, як і завжди, сухе, дерев'яне, а в'їдливі очі неспокійно бігали (С. Васильченко); — *Багачики галасують, а в самих очі бігають, в голові тривога і хвости попідгинали, як ото цуцики* (В. Большак); *Збентежено забігали очі в старо.. Протрикнула вона недовірливим поглядом Марію* (Р. Іванчук). *Очі забігали, як у сірка. — Що ж я там нашкодив, ану скажіть? — Ага! Бач — забігали очі, як у сірка* (С. Васильченко).

276. ОЧІ БЛІСНУЛИ [ГНІВОМ] *чиї.* Хтось глянув дуже сердито, суворо, зі злістю і т. ін. *Голос Щорса задзвенів, як метал, очі блиснули гнівом* (О. Довженко).

277. ОЧІ БЛУКАЮТЬ (лізуть, лазять і т. ін.) *чиї, по кому—чому, рідко поза кого.* Хтось повільно, прискіпливо, уважно і т. ін. оглядає кого-, що-небудь. *Я бачив, як той добродій кілька*

раз проходив через вагон і кожен раз його неспокійні очі блукали по мені та по моїх речах (М. Коцюбинський); *Стискаємо руки й схилиємо голови, але я чую, як його [хазяїна] очі лізуть десь поза мене* (М. Коцюбинський).

278. **ОЧІ ВЕЛИКІ** в кого. Хтось занадто цікавий (персв. до чужих справ); безцеремонний. *У кожного очі великі: всякому до мене діло, всяк хоче покопирсатися у чужому серці* (М. Старицький).

279. **ОЧІ ВИЛАЗЯТЬ** у кого, кому, від чого. Комусь неприємно, незручно, совісно і т. ін. *Давно вже в мене очі вилазять од того сорому за шляхетне панство* (С. Васильченко).

280. **ОЧІ ВПАЛИ** чиї, на кого—що. Хто-небудь помітив когось, щось, зупинив погляд на комусь, на чомусь, звернув увагу на когось, на щось. *Він зирнув через одчинені двері в кімнату і його очі впали на Тодозю* (І. Нечуй-Левицький); *Яків ще раз обвів хату. Очі його упали на бабу Оришку* (Панас Мирний); *А тут мур розвалений од саду. На латку подзьобану очі впали, отут розстрілювали* (А. Головка).

281. **ОЧІ ВП'ЯЛИСЯ** чиї, в кого—що. Хтось дуже пильно, невідривно дивиться на кого-, що-небудь. *Всі очі вп'ялися в нього, а він [Прокіп] спокійно все наближався* (М. Коцюбинський); *Очі вп'ялися в знакоми [знайомі] школярські сторінки* (С. Васильченко); *Очі його вп'ялися в постать механіка, що кинувся на видиму, неблаганну, жорстоку смерть* (А. Шиян); *Очі Романа Петровича вп'ялися в обличчя дівчини* (В. Козаченко).

282. **ОЧІ ГОРЯТЬ** (палють) чиї, у кого, рідше кому. 1. Чий-небудь вигляд виражає хворобливий стан, погане самопочуття. *Очі її дико палали, біде обличчя було скривлене від болю* (М. Коцюбинський). **ОЧІ ГОРЯТЬ ОГНЕМ.** *Біле лице її [Горпини] як крейда стало, очі горіли огнем, уста тремтіли* (Панас Мирний).

2. чий і без додатка. Чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття, емоції (збудження, гнів, радість і т. ін.). *Очі [Галі] горіли коханням, одрадою, вид осяв, як сонячний ранок весняного дня* (Панас Мирний); *Борис зірвався з місця. Очі йому горіли, кулаки затискалися* (Б. Лепкий).

283. **ОЧІ ГРАЮТЬ / ЗАГРЯЛИ** у кого, чиї, рідко кому, які. Хтось перебуває у радісному настрої, збудженому стані і т. ін.; веселий. *Вернувся Тимофій уже другим чоловіком: вирівнявся-випрямився, очі грають* (Панас Мирний); *І що ж? Юнак як юнак, але справжній Стенька: очі йому, як невійськовому коникові, грають...* (М. Хвильовий); *В Дарки щоки спалахнули й очі заграли* (Леся Українка). **ОЧІ ЯК ГРАЮТЬ.** — *Чого се ти так розширилася? І очі як грають, щоки аж пахнуть* (Панас Мирний). **ОЧІЩІ ТАК І ГРАЮТЬ.** *То*

закрис [татарочка] личко, то відкрис,— А очіці.. Так і грають з-під брівок темних! (Леся Українка). **ОЧІЩІ ЗАГРЯЛИ.** — *Ти вже встав, проснувся? — спитала вона таким любим голосом, що у хлопчика очіці заграли* (Панас Мирний).

2. Чий-небудь погляд, вигляд виражає хороший настрій, доброзичливе ставлення до когось і т. ін. *Дитячі очі грали радістю і щастям* (З газети). **ОЧІ ГРАЮТЬ ДОБРИМ БЛИСКОМ.** *Він виходить з гурту і зустрічається з Олександром Палійчуком.— Чого, Євдокиме, зажурився? — посміхаються смагли уста, а.. очі грають добрим блиском* (М. Стельмах).

284. **ОЧІ ЗАВИДЮЩІ.** 1. у кого, чиї. Хтось дуже заздрісний, жадібний, ненаситний і т. ін. — *Панські очі завидющі, а руки загребуші* (Б. Грінченко); *Здавна вже відомо, що панські очі завидющі* (А. Шиян).

2. зі сл. див'ячися, поглядати і т. ін. *Заздро, жадібно і т. ін. Маріора завидющими очима поглядала на золото* (Г. Коцюба).

285. **ОЧІ ЗАГОРІЛИСЯ** чиї, у кого, кому і без додатка. 1. Чий-небудь погляд, вигляд став виражати якесь бажання або почуття (радість, схвилюваність і т. ін.); збуджений хтось. — *Брат ти мій! — скрикнув Грицько.— Що, коли б я там був? — І його очі загорілися* (Панас Мирний); *Очі Ласточкина загорілися. Страйк! Все своє життя він вірив у страйк, як в один з кращих способів гуртування сил* (Ю. Смолич); *За мить він став невпізнаним.. очі його загорілися, рухи стали гарячкові, мова уривчаста* (Ю. Збанацький). **ОЧІ ЗАІСКРИЛІСЯ.** *Очі його заіскрилися.— Знаєш що, Дашо, їдьмо разом. Ти така хороша* (С. Журахович).

2. на що. Кому-небудь дуже хочеться, захотілося чогось. *Ставлячи вечерю на стіл, мати помітила краєм ока, як загорілись у нього очі на гарячу страву* (О. Гончар); *Запалали князівські уособиці Загоріли очі на Галич і у чернігівських князів, і у київського князя Рюрика* (А. Хижняк).

286. **ОЧІ ЗАЙШЛИ** (закипіли) **СЛІЗЬМИ** (сльозами) чиї, у кого і без додатка. Хтось ледве стримує плач або почав плакати, плаче. — *Чого ви, Марусю, так задумались? Ваші очі зайшли слезами. От-от заплачете!* — спитала Христина (І. Нечуй-Левицький); — *Брехня! Ти оце наважилась од мене втекти.— Що ви говорите? — сказала Маруся, і в неї очі зайшли слезами* (І. Нечуй-Левицький); *У цю хвилину на стару жінку, сиве волосся якої вибилось з-під чорної хустки, а очі закипили слізьми, страшно було дивитись* (С. Скляренко).

287. **ОЧІ ЗАПАЛАЛИ** чиї, у кого, кому. Чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття (гнів, рішучість і т. ін.); хтось обурений, сердитий і т. ін.

Енея очі запалили... Ввесь зашарівсь, мов жар в печі (І. Котляревський); — За що ти мене в'яжеш? — визвірився на голову Чіпка. Соцькі з вірьовкою до Чіпки. Запалили в його [у нього] очі (Панас Мирний); Йому запалили очі, він нервово притиснув рушницю, поцілюючи в табунець... (Олесь Досвітній). ОЧІ МОВ ЗАПАЛАЛИ. Бачить, що се Трохим, як заскрегоче зубами, а очі мов запалили (Г. Квітка-Основ'яненко). ОЧІ ЗАПАЛАЛИ [ГАРЯЧИМ] ВОГНЕМ. — Ба, не тушу! — ї собі крикнула Олександра; очі її запалили вогнем, як у голодної овечки (М. Коцюбинський); — Я українець! — При тім слові його гарні очі запалили гарячим вогнем. — Заінтернаціоналізований українець, котрому були всі крaї родичами (О. Кобилянська).

288. ОЧІ ЗАСВІТІЛИ (заіскрили, засвітілися і т. ін.) чий, у кого і без додатка. Чий-небудь погляд, вигляд вражає якісь почуття (радість, задоволення і т. ін.). Трохи не застрибало хлоп'я з радощів, очі засвітили, заіскрили (Панас Мирний); Очі в Галі засвітилися якоюсь рішучістю (С. Васильченко).

289. ОЧІ МАЛО (як) НЕ ВІСКОЧАТЬ (не вискакують) З ГОЛОВИ (з орбіт, з лоба і т. ін.) у кого, кому і без додатка. Хтось дуже сильно, напружено, збуджено і т. ін. дивиться на кого-, що-небудь. — У мене очі мало з голови не вискочають, так призираюся, щоб вицілити йому [ведмедеві] просто під ліву лопатку (І. Франко); — Солдат!.. — рывакс, схоплюючись, лейтенант, і очі мало не вискакують йому з орбіт (П. Колесник).

290. ОЧІ МЕТАЮТЬ ІСКРИ перев. чий, куди, на кого і без додатка. Хтось дивиться, поглядає сердито, гнівно, люто і т. ін. Очі її гнівно метали іскри в бік Палянички, який, очевидно, чимось насолою ланковій (М. Чабанівський); Голос його тремтів і зривався на високі ноти. Жести ставали різкими, очі метали іскри (І. Кириленко). ОЧІ МЕЧУТЬ ІСКРИ. Хомчині очі теж мечуть іскри (М. Коцюбинський).

291. ОЧІ НА МОКРОМУ МІСЦІ у кого. Хтось плаксивий, часто плаче. Марко не полюбляв жінок, у яких очі були на мокрому місці (С. Чорнобривець); — А в мене очі від природи на мокрому місці, — відповідає він і сміється. — Бувало, мама ще не встигне заміритись на мене рукою, а я як заголошу, то вся вулиця збігається (М. Стельмах). ОЧІ НА СОЛОНЦІ. Хіба ж вам невідомо, що в нашої шановної добродійки очі завжди на солонці: аби потягло туманом — вже й одволюги (Дніпрова Чайка); // Хтось заплаканий або плаче. — Я не плачу, — одмовив батько, — то у мене очі на мокрому місці (М. Кропивницький); — А ти чого

плачеш? Скільки радості навколо на світі, а в тебе очі на мокрому місці. Ну і дівчина... (С. Масляк).

292. ОЧІ НЕ ВИСИХАЮТЬ (не просихають) [ВІД СЛІЗ] чий, у кого, рідко кому. Хтось часто, постійно плаче. Очі її [Юзі] днів три не висихали від сліз перед Зониним від'їздом (Леся Українка); — На війні до всього звикнем. Нашого брата стільки перемолотило, що якби за кожного плакав — очі б не просихали (Григорій Тютюнник). ОЧІ НЕ ЗАВЖДІ БУВАЮТЬ СУХИМИ. Відвертався, щоб не бачила Докія, що і в нього [у старого] очі не завжди бувають сухими... (М. Стельмах).

293. ОЧІ ОББІГЛИ / ОББИГЛИЮТЬ чий, кого, що. Хтось швидко оглянув кого-, що-небудь. Його очі живо оббігли кімнату — чистеньку, веселу світличку (І. Франко).

294. ОЧІ ПОВИЛАЗИЛИ у кого, кому, чий, грубо. Хтось не бачить, не помічає або не хоче бачити, помічати кого-, чого-небудь. — У тебе що, очі повилазили? Не бачиш, куди їдеш! — почулося гніве (З журналу). БАНЬКІ ПОВИЛАЗИЛИ, вульг. Мабуть, тільки [тільки] Парасці повилазили баньки, прибігла і почала брехати тому пихатому битливному панові (І. Нечуй-Левницький).

295. ОЧІ ПРИПАЛИ (прикипіли) до кого-чого, перев. чий, які. Хтось невідривно, пильно, довго і т. ін. дивиться на кого-, що-небудь. Костя знову сміється, а очі несамохіть так і припали до Христі (А. Головка); На якусь хвилину всі скам'яніли, і тільки очі, сповнені жаху, прикипіли до вікон (А. Шиян).

296. ОЧІ ПРОПІКАЮТЬ [НАСКРІЗЬ (до кісток)] кого. Хто-небудь дивиться на когось дуже пильно, прискіпливо і т. ін. "Оце, — думаю, — так. Оце справжній гіпноз". Очі, знаєте, наскрізь тебе пропікають. Стою, як потороча, ні пари з уст (І. Муратов).

297. ОЧІ ПРОСОХЛИ у кого. Хтось перестав плакати, у когось настало краще життя. А тим часом Просохли очі у вдови. Неначе в Бога за дверима, Узята та в сина Стара собі спочиває (Т. Шевченко).

298. ОЧІ РОЗБІГАЮТЬСЯ / РОЗБІГЛИСЯ чий, у кого, кому і без додатка. 1. Хтось не може зосередити увагу на чомусь одному, дивиться то на одне, то на інше. Вийдеш на вулицю — повно всюди, народ як плав пливе... та всі в дорогах празникових святкових уборах.. Очі розбігаються, дивлячись! (Панас Мирний) / У юнаків розбігаються очі... Ще не прочитано й третини об'яв [оголошень] московських інститутів та технікумів, а вони вже губляться від розбіжності бажань... (П. Панч); — Ходім зі мною до бібліотеки. Глянеш на ті полиці — очі розбігаються

(С. Журахович); *Марія окинула зал. Очі розбігалися, і тільки згодом вона помітила серед багатьох обранців народу якихось жінок, зодягнених у національну одіж (І. Цюпа); Тут [на ярмарку] раз у раз надбігають жваві та веселі дівчата, вже гроші у них у руці наготовлені платить крамарю, та очі розбіглися — що його в бога купити (Марко Вовчок); — У нас аж очі розбіглися. Он віз чумацький справжній... А он карета Золота, у якій митрополитів київських возили (В. Нестайко).*

2. по чому, поміж чого. Хто-небудь швидко, блискавично, без певної послідовності оглядає щось. Слуги нічого не казали, тільки їх очі жадібно розбігалися по наставлених на столі наїдках і напитках (І. Франко); *Очі в неї [Соломії] розбігалися поміж довгими рядями яток і рундуків із купами різної одежі (М. Коцюбинський); І wraz їх очі розбіглися по стінах кімнати, шукаючи здобичі (Л. Первомайський); Відвідувач з солідним виглядом пройшов у кабінет лікаря, але відразу очі в нього розбіглися по всіх стінах і кутках кабінету (О. Іваненко).*

3. Чийсь погляд, вигляд передає задоволення від чогось побаченого; хтось приємно вражений чимось побаченим. Дивиться мій Яків на село, аж йому очі розбігаються (Марко Вовчок); *Мар'я стояла, дивилася [на Христю] — і очі її розбігалися. — От бач! От що значить — до лиця (Панас Мирний); І люди з цікавістю поглядали на ці гарненькі, доладно збудовані приміщення. Особливо розбігалися очі Канушевича (Г. Коцюба); Він напивався на багато дивовижних чудових речей, яких ніколи не бачив раніше і від яких у нього тепер розбігалися очі (О. Гончар); Коли Антон побачив коней, вгороданих, як лини, в нього розбіглися очі (С. Чорнобривець).*

299. ОЧІ РОЗГОРЯЮТЬСЯ / РОЗГОРІЛИСЯ у кого. **1.** Чий-небудь погляд, вигляд виражає почуття задоволення, захоплення і т. ін.; хтось радіє або стає збудженим. Треба бачити, як розгоряються у Костя очі, коли зайде мова про голубів! (О. Донченко); *У Марії розгорілись .. очі. Вона бігала кругом Василини і не могла надивитись на тухустку (І. Нечуй-Левицький).*

2. на кого—що. Хтось з інтересом розглядає кого, що-небудь. — Тільки очі зупинились на ярмарку, у мене розгорілись очі на коней (Збірник про М. Кропивницького).

300. ОЧІ СЛЮЗОЗМН (слізьмні) СХОДЯТЬ чий, кому. Хтось часто плаче. Сирітські очі не раз слюзами сходили. Де шукати порятунку, захисту? Нема відповіді (З газети). *Очі слізеньками зіходять. Зна вже, .. кому під вишнею*

рай, а кому під другою очі зіслізеньками зіходять (Марко Вовчок).

301. ОЧІ СТРІЛЯЮТЬ чий, у кого, в що, куди. Хтось періодично швидко поглядає на кого-, що-небудь, кудись. — *Що це у вас таке веселе? — питає ніби знехочу, а в самого очі так і стріляють — то в мене, то в Тетяну (С. Васильченко); Та не туди стріляли його очі .. не на непочатий моріжок польових квіток, а на підпущену грядочку озгородних лілій (Панас Мирний); Іде [Юрко] прямо по стежці, .. косить десь ліворуч та ліворуч — туди очі стріляють, туди увага скерована... (І. Рябокляч).*

302. ОЧІ [ТАК І] СВІТЯТЬСЯ у кого, чий. Чийсь погляд, вигляд передає радість, задоволення тощо; хтось веселий, радісний, збуджений і т. ін. *Вона [Параска] підвелася, усміхнулася і прикро-прикро подивилася на Власова, у котрого очі так і світилися (Панас Мирний).*

303. ОЧІ ТУМАННО ЗАХОДЯТЬ перев чий Хтось стає зажуреним, смутним. Семенові очі туманом заходять (Леся Українка).

304. ОЧІ ТУМАНИЯТЬСЯ СЛІЗЬМИ (слюзіми) чий, які. Хтось готовий заплакати, починає плакати. *Орися зіскакує з лави, очі її туманяться слізьми. Вона швидко підходить до Тимка (Григорій Тютюнник); Старі козацькі очі не раз туманилися слюзами (С. Васильченко).*

305. ОЧІ ХАПІЮТЬ що, перев. чий. Хтось швидко, блискавично помічає що-небудь. *Несподівано мої очі хапають казенний пакет на столі (С. Васильченко); // Хтось раз у раз дивиться, поглядає на що-небудь. Диккур'єр умирав. Його очі хапають стіни (Ю. Яновський).*

306. ПО ОЧІ, зі сл. роботи, турбот і т. ін. Дуже багато. — *Роботи було по очі, що тут згадувати. Головне, з якою любов'ю ти до неї ставиш (З газети).*

307. РОЗВИДІЛИСЯ ОЧІ перев. чий, які, у кого. Хто-небудь став розуміти, зрозумів щось. — *От недавно текла [Василинка] до вас — і очі всі розвиділилися. Ви до неї добром-ладком, вона й побігла... (Є. Гуцало).*

308. ТІЛЬКИ ОЧІ РОСТУТЬ у кого і без додатка. Хтось дуже худий, схуд або худіє. Схудла, спала з лиця [Тамара], тільки очі роснуть (О. Гончар).

309. ЩОБ [І] ОЧІ НЕ БАЧИЛИ кого, чого і без додатка, несхв., перев. зі сл. м ої. Уживається для вираження незадоволення кимсь, з приводу чогось; геть. *Викинула туріч, щоб і очі не бачили, щоб і згадки не було (З газети). АБІ Й ОЧІ НЕ ВИДІЛИ, ДІАЛ. — А йди ти від мене, аби те [тебе] й очі мої не виділи (Г. Хоткевич).*

310. **ЩОБ ОЧІ НЕ ЗАПАДАЛИ**, *перев. зі сл. п'їтн, жарт.* Ужнвається перев. як побажання здоров'я при вживанні міцних напоїв та порада не залишатися недопитого; на здоров'я. *Мотрона гостинно припрошувала Остапа їсти, пити, причім пити до дна, щоб очі не западали* (К. Гордієнко); *З великої сулії чоловікам налили повні склянки, а жінкам — повні чари, "щоб не западали очі"* (С. Чорнобривець).

311. **ЩОБ ОЧІ ПОВИЛАЗИЛИ**. 1. *кому, чий, лайлі, перев. жарт.* Ужнвається для висловлення незадоволення ким-небудь, як недобре побажання комусь. *Щоб старі вороги рачки лазили, а молодим очі повилазили* (Укр. присл.); — *І щоб тому й очі повилазили, хто їх [малі чарки] кукус, — відповідає зять* (Укр. анекдот). **ПОВИЛАЗИЛИ Б ОЧІ**. *Та повилазили б йому очі, хто це побачити може* (Остап Вншня).

2. *зі сл. мені*. Ужнвається для запевнення у правдивості того, про що йдеться. — *Щоб мені очі повилазили, коли, каже, не зроблю так* (Г. Квітка-Основ'яненко). **АБІ ОЧІ ПОВИЛАЗИЛИ**. — *Правдувам кажучи, аби мені очі повилазили, як брешу* (Л. Мартович).

ОЧКУР

312. **ЯК ОЧКУР НА ШІЮ**, *зі сл. потрібний, треба і т. ін., ірон., жарт.* Ужнвається для вираження заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (потрібний, треба). *Воно, те підслухування, правду кажучи, йому потрібне, як очкур на шию* (М. Сиротюк).

ПАВА

1. **НІ ПАВА [Й] НІ ГАВА** (ні ворона). Якні нічим не виділяється; посередній, ніякий (про людину). — *Вона ні пави й ні гава, ні до села й ні до міста, ні до ліса й ні до біса, то хай тепер сама спробує покалантити на цьому світі* (Є. Гуцало); *Наш герой — такий собі сіруватий тип "середньої людини", про яку можна передусім сказати, що вона — ні се ні те, ні пави ні ворона в моральному розумінні* (З журналу).

2. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.). **ПАВА**. 1. У яскравому, барвистому або багатому вбранні. *Кричить ї собі ж червоний від біганини, рослий .. та як пави вбраний парубок* (І. Франко); *Багато живе*

ОШПАРЕНИЙ

313. **ЯК** (мов, паче і т. ін.) **ОШПАРЕНИЙ** (обпáренний, опáрений і т. ін.) [ОКРОПОМ].

1. Дуже збуджений, знервованний, розгніваний і т. ін. *Стрілець, мов ошпарений, ускочив у світлицю* (А. Хнжняк); *І як тільки підполковник Онопрієнко й ад'ютант вискочили з кабінету паче ошпарені, Потапов знеможено впав у крісло* (В. Канівець); *Юлька відійшла, паче ошпарена окропом* (М. Томчанин); *Довгошия, білява дівчина вибігла, як опарена, їй пазустріч* (Панас Мирний); *Мов опарений, кидався він сюди і туди, не знаючи, що діяти* (І. Франко).

2. *зі сл. зіскóчнтн, скопїтнтся і т. ін.* Дуже швидко, несподівано, рвучко і т. ін. *Омелян, мов ошпарений, зіскочив з стільця* (М. Стельмах); *Іван Матвійович скинувся, мов ошпарений, слово "горить" на нього діяло магічно, рефлекс умовний на нього виробився* (Ю. Збанацький); *Я сьогодні бігла на роботу, немов ошпарена* (В. Дрозд); *Мов обпарена, вона схопилась на ноги і .. кинулась бігти додому* (Ю. Збанацький).

ОШПАРИЛО

314. **ЯК** (мов, паче і т. ін.) **ОКРОПОМ ОШПАРИЛО** кого, *перев. від чого, безос.* Хтось раптово відчув сильне збентеження, хвилювання, сором і т. ін.; дуже вражений чимсь (перев. несподіваним, небажаним), почервонів. *Дівчину паче окропом ошпарило від сорому та образи* (В. Речмедін). **НЕМОВБИ ХТО ОБІЛЛЯВ ОКРОПОМ**. *Те питання страшенно перепудило мене, немовби хто обілляв мене окропом* (І. Франко).

П

Станіслав Кривчицький. Людмила вичепурена, вся в шовках як пави (С. Чорнобривець); — *Вирядив [чоловік] дівку як паву, син гоголем ходить, жінка у хустці такий, що всі баби очі реють од заздрощів, а в самого чоботи з рипом* (А. Дімаров). 2. З надмірним почуттям власної гідності; гордовито, поважно. *Походжав як пави* (Укр. присл.); // *Гордний, поважний*. — *Хведора йшла до церкви. Найменшого несла на руках. Виступала попереду, огрядна, червонощока, як пави* (А. Дімаров).

ПАДАТИ

3. **ПÁДАТИ / ВПÁСТИ В БЕЗÓДНЮ**.

1. Безслідно мінати, щезати. *В безодню Падали, як олово, віки* (В. Сосюра).

2. Потрапляти в дуже скрутне, безвихідне становище. *Ігор цоховилі глибше розумів, у яку безодню падає. Та вороття не було. Треба врятувати Тамілу, будь-що врятувати* (Л. Дмитерко).

4. ПАДАТИ / ВПАСТИ В ОЧАХ кого, чийх. Втрачати авторитет і повагу до себе з боку інших або потрапляти у становище, яке заслуговує осуду. *Чим нижче падає в очах військ Денікін, тим вище піднісся він, Врангель, в своєму ореолі вигнанця* (О. Гончар).

5. ПАДАТИ / ВПАСТИ З НЕБА, перев. із запереч. Діставатися кому-небудь дуже легко, без зусиль, труднощів і т. ін. *Нове не падає з неба в готовому вигляді. Воно завойовує свої права поступово* (Л. Дмитерко); *Наші перемоги не падали нам з неба, а здобувалися у важкій боротьбі з ворожими оточеннями* (В. Козаченко); *У нас поки що так: хто робить, той і має. З неба не падає нікому* (В. Дрозд).

6. ПАДАТИ / ВПАСТИ З П'ЄДЕСТАЛУ. Втрачати авторитет, повагу, високе громадське становище і т. ін. *Не ідеалізуйте мене, я насправді скажу, що я сьогодні боюся, я вже раз падала з п'єдесталу, .. удруге цього не хотіла б* (Лєся Українка).

7. ПАДАТИ / ВПАСТИ НА ГОЛОВУ кого, кому, чий і без додатка. Несподівано з'являється, виникати у кого-небудь внаслідок важких обставин (про труднощі, випробування і т. ін.). *Та не скоро ще ця виснажлива праця принесла радість своїм трудівникам. Важкі випробування падали на їх голови одне за одним* (О. Довженко); *Лихо, що несподівано впало їй на голову, зламало, придало бідну жінку* (Б. Грінченко). СПАДАТИ НА ГОЛОВУ. — *Іноді величезне горе, що спадає на голову, менше вражає, як дрібничкова неприємність* (Олесь Досвітній).

8. ПАДАТИ / ВПАСТИ НА КОЛІНА (на-в-кблїшки, ниць) перед ким і без додатка. 1. Виявляти кому-небудь велику шану. *Гірко, принизливо було Ганні відчутти себе відстороненою. Чи давно це падали перед нею ниць, пісень про неї співали* (О. Гончар).

2. Підкорятися чий-небудь волі, чиему впливу і т. ін.; скорятися. *Вдихну у груди пламінь блискавиць, — Щоб перед ворогом не падає ниць, Щоб дихати в його лице вогнем!* (Д. Павличко).

3. Припинюючись, просити у кого-небудь про щось. — *Кирило не з тих, що падають на коліна. Степан Кирило — герой!* (Д. Бедзик). ПАДАТИ НА ВСІ ЧОТИРИ. — *У нас і кращі падають на всі чотири й лижуть Орлову чоботи!* — зловтішно мовив слідчий (Валерій Шевчук).

4. Виявляти до кого-небудь почуття великої вдячності. — *Ти ще після всього повинен впасти на*

колїна, що з тобою так привітно обходяться, що не гордують тобою (З газети).

9. ПАДАТИ (кидатися) / УПАСТИ (кинутися) В НОГИ (під ноги, до ніг і т. ін.) кому, ко-го, до кого і без додатка. 1. Усіляко припинюючись, просити пощади, помилування і т. ін., перев. стаючи на коліна. *Закусив [Гєрвасій] нижню губу, рвонує угору арапник, але .. одразу ж опустив його на гриву коня, загігикав: — Ще будеш мені в ноги падати, будеш чоботи лизати, щоб найняв у економію* (М. Стельмах); — *А нуте, провчіть її, щоб знала — як барину обдурю...* — *Паніюко! голубонько!* — не дала договорити Уляна і кинулась у ноги (Панас Мирний); // Звертатися до кого-небудь з уклінним проханням. *Починаючи з середини тижня, ходили по вулицях молодичі з розпущеними косами і падали в ноги, прохаючи на весілля* (М. Коцюбинський).

2. Виявляти до кого-небудь почуття великої вдячності. — *Та ти мені в ноги падай за те, що я твою вишкрєбка весь вік годую* (Григорій Тютюнник). ПАДАТИ ДО НІЖКО. [Служєбка:] *Цілую руки, пане, і падаю до ніжок, красна дяка, що пан дозволили мені, служєбці підлії, витягнути пана з гнилої ями за шляхетні вушка* (Лєся Українка).

3. Підкорятися чий-небудь волі, чиему впливові і т. ін.; скорятися. *Київ. Тут з особливою жорстокістю лютує ворог. Та столиця України не падає до ніг хижих завойовників* (Д. Бедзик).

4. Виявляти кому-небудь велику шану. — *Не чули про Роксолану? Таж вона стала турецькою султаницею! Була дружина Сулеймана Пишного. Уся Європа їй до ніг падала* (П. Загребельний).

ПАДІЛ

10. ЗЕМНІЙ ПАДІЛ, книжн., поет. Земля як місце перебування людини з її турботами, стражданнями і т. ін. *Я блукав колись по ріднім краю Раю. І шукав на сім земнім падолі Доли* (Лєся Українка); *В горах — не слід забувати падалу земного! Серед каміння, між скель — пам'ятай про людину!* (М. Рильський).

ПАДЬ

11. ПАДЬ ПАЛА (напала), заст. 1. Випали у великій кількості (перев. опади). *Падь пала (шкідлива [шкідлива] на хліб роса)* (М. Номис). 2. на кого. У кого-небудь з'явилася бажання вчинити щось безглузде, осудливе. У всіх дружечок плетена коса, а на мене така падь пала, що я свою косу розчесала (Сл. Б. Грінченка); *Як паде на нього [паніча] падь, то зроду по-доброму ні в кого не візьме [їжу], а все з кулаками кидається* (Переклад М. Лукаша).

ПАЙКА

12. **ЛЄВОВА ПАЙКА** (ча́стка) чого. Дуже багато або велика частина. За великих швидкостей на подолаття хвильового опору витрачається до третини або й більше суднового потужностей. Отож левова пайка пального згоряє сьогодні у машинах лише задля того, щоб "розхитати" океан (З журналу); Виправляти помилки інших — значить брати на себе левову пайку труднощів (З газети); Ага, інтелегент. Левову частку премії згріб. Разом з вами (А. Крижанівський).

ПАК

13. **ЧИ [ТО] ПАК**. 1. Уживається для вираження уточнення або виправлення сказаного; точніше. [Річард:] Простіть, панове... час мені до школи... Чи пак до церкви... Я піду... прощавайте (Леся Українка); Та от — до старості дійшов, Чи то пак... до її порогу... (М. Рильський).

2. Уживається для іронічного або в'дливого уточнення; тобто. Порфир вишуркнув з-під руки Боцмана — чи то пак — Бориса Савовича — вихователя, і, мов очманілий, кинувся до вікна (О. Гончар).

14. **ЩЕ (іще) Б ПАК**. 1. Уживається для підтвердження чого-небудь; звичайно. Він ходив зосереджений, задуманий і, здавалось, приборканий. Ще б пак! Стільки перетерпіти, висіти на волосині від смерті! (В. Козаченко); — Що? Таки не витримає? Ще б пак. Само добро в руки тече, а ти відвертаєшся (Григорій Тютюнник); Щоб холодно не було, накрилися [п'яні велотуристи] своїми велосипедами. Невдовзі один каже: — Щось мені холодно. — Ще б пак, — одказує другий, — у тебе ж на задньому колесі трьох стиць немає (Укр. анекдот); [2-й з прохачів:] Якби ж то визволить [з темниці]! Ти б їх скрушив, тих вражих монтанівців, стер би на порох! [3-й з прохачів:] Іще б пак! Сказано, живеє слово не те, що листи! (Леся Українка).

2. із запереч. Не підлягає сумніву; інакше й бути не може, так, авжеж. — Чи ти пак, Тодозю, вмієш килими ткати? — спитала в Тодозі Гризельда. — Атож! Ще б пак не вміла, — сказала Тодозя (І. Нечуй-Левицький); — Мені однаково, — промовила Жабі. — Ще б пак не однаково, — іронічно, але ласкаво промовив Михайло. — Вам зовсім не потрібно сушити собі голови, бо про все турбуватиметься Люся (Олесь Досвітній).

ПАЛЕЦЬ

15. **[Й] НА ПАЛЕЦЬ**. 1. Зовсім, ніскільки. Вона й на мізинний палець не вважає на Їхнє благородство і не потребує Їхнього товариства (В. Винниченко).

2. чого. Мало, небагато. — Лягай, синку, там гасу на палець, а не сьогодні-завтра корова розтелиться, треба буде світло (В. Дрозд).

16. **ЯК (мов, піби і т. ін.) ПАЛЕЦЬ** (перст). 1. зі сл. о дин о́ к и й, о д и н і под. Без сім'ї, без рідних, без близьких і т. ін. Назбирав він і грошей, і одержі... Навіщо? Хоч би сім'я, — тоді інша річ! А то сам як палець (Панас Мирний); Жив він [дід Устим] у напіврозваленій халупі, не мав ні їсинок, ні дітей, був один як перст (Л. Первомайський); — Та нема [жінки], нема, — затаився Павло.. Самісінький, мов перст (Є. Гуцало); // Сам, наодинці, самотою; без нікого. Вона вже хотіла сказати дочці: йди, дочко, за того, кого вірно любиш, і будеш щаслива. Але вона задала, що зістанеться в хаті одним одна, як палець, і її серце знов стало каменем (І. Нечуй-Левицький); — Встаєш уранці — самотою, обідаєш — так само; лягаєш спати — знов. Сам раз у раз, як палець (В. Винниченко); Там, де здимає хвилині сині Серед простору тихий Дін, Мов перст повинен в самотині Я побиватися один (І. Манжура); // Зовсім одинока, бездомна людина. — Нема в мене... дому... — Як нема? — Як палець... У наймах родивсь, у наймах ріс, у наймах... батько й мати померли (А. Тесленко). 2. рідко. Уживається для вираження підсилення якоїсь негативної ознаки, якості і т. ін.; зовсім. Голый, як палець (М. Номис).

ПАЛИТИ

17. **ПАЛІТИ ВОГНЕМ**. 1. Викликати жар, значне підвищення температури тіла (про хворобу). Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду (М. Коцюбинський).

2. Завдавати моральних страждань; дуже мучити. Я думаю про те, що я навік нещасна: поки живе кохання, воно палить вогнем (Леся Українка).

18. **ПАЛІТИ ДУШУ**. Дуже хвилювати, непокоїти, завдавати болю, муки і т. ін. Ох, сльози палкі — вони душу палили, сліди полишили огнисті навіки (Леся Українка).

ПАЛИТИСЯ

19. **ПАЛІТИСЯ ВОГНЕМ**. 1. чого. Дуже непокоїтися, страждати від чогось. Пішов блукать по світу молодик І палився огнем розлуки цілий вік (А. Кримський).

2. Виразити сильні почуття (про очі, погляд і т. ін.). Тадик рветься до батька, кричить, очі його паляться вовчим вогнем (Григорій Тютюнник).

ПАЛИЦІ

20. **З-ПІД ПАЛИЦІ** (палки, батогá). Проти власного бажання, з примусу. Запорізькі козаки наганяли такий жах на турецьких моряків, що на

галери, котрі вирушали проти козаків, вони йшли буквально з-під палиці (З журналу); Його [чеха] знайшли і хотіли знов забрати, певне, щоб він їхнім дамам з-під батюга грав на скрипці (Іван Ле).

ПАЛИЦЯ

21. ПАЛІНЦЯ (палка) З ДВОМА КІНЦЯМИ (на два кінці). Те, що може мати одночасно як позитивні, так і негативні наслідки. — Я тільки показав, що ваша достославна "вербовка" — .. це палка на два кінці (І. Багрянний).

22. ПАЛІНЦЯ ПЛІЧЕ за ким. Хто-небудь заслуговує покарання, когось треба побити. — Це найбільший шибеник на нашій вулиці, за ним палиця давно вже плаче (З усн. мови).

ПАЛИЧКА

23. ЯК ЧАРІВІНА (чарівнича, чародійна і т. ін.) ПАЛИЧКА. Дуже легко, просто, швидко і т. ін. Обробка різними хімічними сумішами в спеціальних автоматах як чарівна паличка приносить речам "дружу молодість" (З газети).

ПАЛІТУРКИ

24. ВІД ПАЛІТУРКИ ДО ПАЛІТУРКИ, зі сл прочтати. Повністю, від початку до кінця, нічого не пропускаючи. — Ото сідай на велосипед і гайда, бо, як захочу, — ще й прочитаю тебе всього, від палітурки до палітурки, побачу, що там у твоєї душі написано (Є. Гуцало).

ПАЛЬМА

25. ПАЛЬМА ПЕРШОСТІ. Перше місце або перемога як наслідок переваги когось, чого-небудь над іншими у чомусь. Пайпиріш його [Сохацького] передчуття справдилися. Харківський завод вирвав у нього пальму першості (Л. Дмитерко); Генетичною обдарованістю зумовлена й феноменальна витривалість мисливців первісних племен, пальма першості серед яких безумовно належить зулусам та бушменам (З журналу). ПАЛЬМА ПЕРШЕНСТВА, рідко. — Потоцький зрозумів, що час заговорити, бо Кособудський вирве в нього пальму першештва (З. Тулуб).

ПАЛЬЦЯХ

26. НА ПАЛЬЦЯХ, зі сл іті, піті і под. Дуже тихо, обережно, щоб не створювати шуму. Вийшов [Микола] з кухні до сіней і пішов на пальцях через перуку кімнату (Л. Мартович); Товариші по роботі приймали мою коротку задуму за хвилини натхнення, ходили тоді на пальцях і прищипували голоси (Ю. Яновський).

ПАМОРОЧИТИ

27. ПАМОРОЧИТИ / ЗАПАМОРОЧИТИ ГОЛОВУ (розум, свідомість і т. ін.). 1. Позбавляти когось-небудь здатності чітко мислити або

заважати тверезо і реально сприймати щось. Хатня задуха паморочить голову, руки мимохіть простягаються до вікна (Дніпрова Чайка). Вулиця здавалася тісною, а тиша, глибока й тривожна, беитежила серця, паморочила розум (С. Воскресенко); // Викликати стає, схожий на сп'яніння; п'янити. Її [весні] додають сили й краси не самі солов'їні співі, але й пахощі, що забувають дух, тамують биття серця і паморочать свідомість (Ю. Смолич).

2. кому. Зваблювати когось-небудь, закохувати у себе. — Що з тобою сталося Тетяно?.. Бачу, що Сагайдак тобі остаточно запаморочив голову (С. Добровольський).

3. чим. Зацікавлюючи когось-небудь чимсь, ошукувати, обманювати, розраховуючи на наївність, довірливість і т. ін. — Так ось що, — Ковалів підійшов до Батури впритул, — не обіцяйте їм золотих гір. Не паморочіть голови великими надіями, .. не кожну річку можна відновити (М. Чабанівський).

ПАМ'ЯТІ

28. БЕЗ ПАМ'ЯТІ. 1. Дуже, сильно, надзвичайно. Хворий лежить та без пам'яті хліб їсть (Укр. присл.); Баба Яличка хвалиться: жере [пін] без пам'яті (М. Коцюбинський); Місцевий куркуль, у котрого Іван батрачив, тулив йому за дружину свою придуркувату доньку, яка закохалася в наймита без пам'яті (Ю. Яновський); // зі сл. сп'яти. Міщю. — Я повертався з роботи... натомлений і голодний... Лягав долі і спав без пам'яті (Ю. Яновський).

2. зі сл бігти, мчати і под. Дуже швидко, стрімко, ні на що не звертаючи уваги. От дурна псина. Очі заплющила, голову вбік .. і без пам'яті мчить-ся наосліп (М. Коцюбинський).

3. Не розуміючи нічого; не усвідомлюючи. Настя іде до чоловіка і веде за руку Марусю. Маруся без пам'яті йде за нею і сідає у човен (І. Нечуй-Левицький); Сонми хмар скотилися, тисячею гармат ударив грім, блискавиця весь світ осліпила, і, крикнувши без пам'яті: "Мамо!! Мамо!!" — впала нещасна жєнцина [жінка] на землю (Г. Хоткевич). 4. зі сл. бути, перебувати і под. У несприятельному стані. Чайченка тоді гарячка палила; без пам'яті сливе був він (Марко Вовчок); Я бачу образ матері моєї... Так на землі без пам'яті лежала, Як вирвано дитину з рук у неї (П. Куліш).

5. від когось-чого. У великому захопленні. — Соню, за що він вас так любить, цей ваш Заболотний? Чим ви його заповнили?.. Чому після стількох літ він ще й досі без пам'яті від вас? (О. Гончар).

29. ЗА ПАМ'ЯТІ чиєї, кого. У період чийого-небудь життя, коли він був свідком чогось. — Колись-то давно, не за нашої пам'яті, — ма-

буть, ще й батьків і дідів наших не було на світі, жив собі убогий чоловік з жінкою, а у них був один син, та й той не такий, як треба... (Укр. казки); За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта (М. Коцюбинський); Ще за моєї пам'яті сайгаки, тарпани у степах водились, а зараз де вони?.. (О. Гончар).

30. НЕ ПРИ ПАМ'ЯТІ (пам'ятку), зі сл. б́ути, перебувати і под. Непритомний. — Кинь-те його, одійдіть усі геть, бо він не при собі, він не при пам'ятку (Панас Мирний).

31. ПО (з) ПАМ'ЯТІ, зі сл. чита́ти, малюва́ти і т. ін. Так, як запам'яталося; не звертаючись до тексту, до оригіналу чи до іншого джерела. Прочитавши "Сонячні кларнети" і "Плуг" [збірки П. Г. Тичини], вони потім по пам'яті читали всі вірші, від рядка до рядка (Т. Масеико); Якось прийшов [Янек] до пана .. і, озброївшись гусячим пером та папером, з пам'яті склав повний реманент володінь пана Бжеського (З. Тулуб); Не давали [в тюрмах] книг і газет і взагалі суворо забороняли будь-що читати, і .. люди насичували духовний голод "з пам'яті" (І. Багрянний); // Не дослівно, не з оригіналу, а передаючи лише зміст або не читаючи тексту. Коли бесіди́ник вичитав усе з того паперу, що в руках тримав, говорив далі з пам'яті, сварив і картав людей, що вони самі [у] тій кривді винні (Л. Мартович).

32. ПО СТАРІЙ (давні́й) ПАМ'ЯТІ. Під впливом колишніх звичок; за звичкою. Постійні відвідувачі по старій пам'яті продовжували відвідувати знайомі місця і тут, за чаркою, говорили про життєві перебіги (М. Ю. Тарновський); Людям всього радісно, всіх відділки (що вона їх по давній пам'яті ще зве хуторами) доводиться вічно жити під цим бенкетливим гуркотом [літаків] (О. Гончар).

33. СУМНО́Й (лихо́й, недобро́й і т. ін.) ПАМ'ЯТІ. Уживається для вираження негативних емоцій при згадці про кого-, що-небудь, при оцінці когось, чогось. Церква Богородиці Пирогової зникла в сумно́й пам'яті тридцять років (З газети); Шкідливу, руйнівну роботу провадили в нашій мові лихо́й пам'яті футуристи (М. Рильський); Людям ставлення до засланого поета [Т. Г. Шевченка] дорого коштувало Бутаків. Він попав під нагляд чорно́й пам'яті III відділу (З газети).

ПАМ'ЯТКУ

34. У ПАМ'ЯТКУ кому, прост. Хто-небудь добре щось запам'ятав. Дуже мені в пам'ятку одна дальша мандрівка моя того ж літа з Михайлом (Олеся Пчілка); — Більше всього в пам'ятку мені, як уже ніп при́хав ховати (Сл. Б. Гріченка).

ПАМ'ЯТЬ

35. В ПАМ'ЯТЬ кого, про кого, чий. На честь кого-небудь. Під фрескою мозаїка, що зображає цілу плетеницю містерій в пам'ять Адо́ніса (Леся Українка); Мистецькі твори треба складати в пам'ять мертвих і в ім'я ненароджених. Тільки таким чином ми замикатимем життєве коло, беручи участь у тім, що було, є і буде (О. Довженко).

36. КОРО́ТКА (закоро́тка, ку́ряча) ПАМ'ЯТЬ у кого і без додатка. Хто-небудь швидко щось забуває. Пам'ять коротка у ворогів, грають з вогнем... Та не вдається їм обдурити народ, познати його на нову війну (І. Цюпа); — Свирид стояв на своєму: золота у них не було і немає... — Не було, кажеш? — перепитав високий і посміхнувся недобре. — У тебе, хазяїне, закоротка пам'ять, прийде́ться порушувати її... (А. Дімаров); І все-таки Женя ніяк не могла пригадати. От уже куряча пам'ять — бачити людину і не задати, де й коли... (Л. Смілянський).

37. НА ПАМ'ЯТЬ (на пам'ятку). 1. Для того, щоб пам'ятати, не забувати про кого-, що-небудь; на згадку. Яко́сь Хома виявив бажання, щоб Ференц змалював його на пам'ять нащадкам.. Художник охоче згодився і за кілька хвилин увічнив Хому на аркуші цупкого паперу (О. Гончар); Ой зніму ж я срібний перстень з мізинного пальця, — Буду носить на пам'ятку Васи́ля-коханця (Нар. пісня..); Покі́лий гетьман подарував мені його [перстень] на пам'ятку (П. Куліш).

2. кому і без додатка. На честь того, хто вже помер. Громадою при долині його поховали і долину і криницю На пам'ять назвали Москалевою (Т. Шевченко); Прилучаю до сього й "Декілька пісень про Гайявату", що поміщено у збірникові на пам'ять Котляревському (Панас Мирний).

38. ПАМ'ЯТЬ ЗРА́ДЖУЄ кому. Хто-небудь забуває, не може пригадати щось. — Подумайте ще й скажіть правду і про себе, і про Палилю́ку. — Я ні разу не бачив його! — А, може, вам зраджує пам'ять? — рівно допитувався слідчий (М. Стельмах).

39. ПАМ'ЯТЬ СЕ́РЦЯ. Спогади про щось дороге, близьке, незабутнє. Не почує тиша ця глибока Голосу твогого [твого], друже мій... Пам'ять серця, — о, вона жорстока, Та без неї тяжче, як при ній! (М. Рильський).

40. СВІТЛА (доб́ра) ПАМ'ЯТЬ. Уживається для вираження позитивного ставлення до померлого (при згадці про нього). З світлою пам'яттю про чарівний образ Мате Залка прийшов тепер Юрко до мене (Ю. Смолич); Доброму доб́ра й пам'ять (М. Номис).

ПАН

41. [АБО (чи, хоч)] ПАН АБО (чи, хоч) ПРОПАВ. Ризикуючи, домогтися усього бажаного або все втратити. *Било козацтво в ту війну на те, що або пан, або пропав, то не кожен писався власним прізвищем* (П. Куліш); — *Чи добудемо волі, чи ні, а гіршого пекла, як у нас дома, і на тому світі не зазнаємо! ..* — *Істинно: голій дощу боїться! Пан чи пропав, нам вибирати нема з чого, — провадив уже різко фурман* (М. Старицький); — *А-а, ризикну. Пан чи пропав, а підпишусь так, як того деякі альтернативники бажать* (3 журналу); — *Візьмемо коси на плечі і в саму Таврію чи в Молдову. Там хоч пан, хоч пропав* (М. Стельмах).

42. ВЕЛИКИЙ ПАН; ВЕЛИКА ПАНІ, *перев. ірон.* Поважна особа, яка має великий вплив і з якою треба рахуватися. *Дума* [Василева мати], як з *ратівської дворні, так і велика пані* (Панас Мирний); — *Не мети до порога, бо мені треба через поріг ходити! — ляснула Мотря. — Авжеж, велика пані. Покаляш, княгине, золоті підківки, — сказала Мелашка* (І. Нечуй-Левицький).

43. НЕВЕЛИКИЙ ПАН; НЕВЕЛИКА ПАНІ, *перев. ірон.* Незначна особа, яка не має впливу і з якою можна не рахуватися. *Черевиків таки вона не діждеться, невелика пані, — пообіцяв Мирон* (М. Стельмах); — *Секретарка розводить руками, — немає міністра. — То ми взаєт-ра приїдемо. Невеликі папи. — Та хоч би й великі були... У відпустці міністр* (В. Більшак).

44. ПАН НАД (між) ПАНАМИ. Який має велику силу, дуже могутній або дуже щасливий. *Можє, найдеться дівоче Серце, карі очі, Що заплачуть на сі думи. — Я більше не хочу. Одну слів-зу з очей карих — І... пан над панамі!..* (Т. Шевченко); — *Сядем укупи ми тут під калиною — І над панамі я пан... Глянь, моя рибонько, — срібною хвилею Стелеться полем туман* (М. Старицький); *Хоч сила всім страшна твоя, Хоч па-ти, — каже, — між панамі, Та хто зна, що ще бу-де з нами* (Л. Глібов).

ПАНТЕЛИКУ

45. З ПАНТЕЛІКУ. Несподіваний, рапто-вий. *Тільки прибдюрився старий, ввійшов у фор-му — і раптом така смерть з пантелику* (І. Драч).

ПАНЧОХА

46. СІНЯ ПАНЧОХА, *зневажл.* Незаміж-ня жінка, позбавлена жіночності, чарівності і ціл-ком віддана виробничим і под. інтересам, певній діяльності тощо. *Не любить Ліночка "синіх пан-чіх", хоч і самій, між нами кажучи, трьох десят-ків доходить* (Я. Мамонтов).

ПАПЕРІ

47. НА ПАПЕРІ. Лише по написаному, а не насправді, не в дійсності. *Ох, тії поети мудріші на папері, як у житті* (Лесь Українка); *Однак на-мічене, схоже, поки що залишається тільки на папері* (3 газети).

ПАПІР

48. ЛАКМУСОВИЙ ПАПІР (папірець), *чо-го.* Те, що визначає що-небудь або є показником чогось. *Нині трансплантація органів і тканини — лакмусовий папір і ахілессова п'ята медичної науки наших днів* (3 журналу); *Лакмусовим па-пірем "м'язового тонусу" виявилось емоційне самовідчуття* (3 журналу); *Загалом же доробок М. Д. Леонтовича став своєрідним лакмусовим папірцем для кожного учасника конкурсу хороших колективів* (3 газети).

ПАРА

49. НЕ ПАРА кому. Не підходять, неоднако-вий. — *Е, добродію мій! — каже, зачервонішившись з сорому, Гвинтовка. Запорожець запорожцеві не пара* (П. Куліш); *Коло них* [Соломії та Уляни] *худа і довготелеса Текля Барилова, вимахує рука-ми, щось своє доказує .. Оразу видно, що вона їм не пара* (В. Кучер).

50. ПАРА П'ЯТАК. Схожі між собою яки-мись, *перев. негативними рисами, ознаками і т. ін.*; *варті один одного. Значить, ми з вами — па-ра п'ятак?* (І. Муратов). П'ЯТАК ПАРА. *Та й то сказати: п'ятак пара! либонь мають спільних секретів чимало!* (Лесь Українка).

ПАРАГРАФ

51. ПАРАГРАФ БЕЗСЛОВЕСНИЙ, *зне-важл.* Службова особа, яка виконує свої обов'яз-ки формально, на шкоду справі; бюрократ. *Часом хотілося заволати по-армійському: "Встать!" Крикнути у заклопотану і вгодовану тику: "Пацюк ти канцелярський, параграф безсловес-ний, чорнильна душа!"* (В. Більшак).

ПАРАДІ

52. У [ПОВНОМУ] ПАРАДІ. В ошатному, святковому або офіційному одязі, вбранні. *Ла-тин, як цар, в своїй наряді йшов в кругу своїх вель-мож, которі [котрі] всі були в параді* (І. Кот-ляревський); *Комбайнер із емтеесу — молодий сидить на лаві, А навколо трактористи, хлопці в повному параді* (Л. Первомайський).

ПАРАФІЇ

53. НЕ [З] НАШОЇ ПАРАФІЇ. Який відрі-зняється від якого-небудь кола людей світоглядом, переконаннями і т. ін. *Я чомусь відразу відчу-та,*

що це людина не з нашої парафії, як ото кажуть (Прина Вільде).

ПАРАХ

54. НА ВСІХ (півних) ПАРАХ, зі сл. бігти, мчати і под. Дуже швидко. Побігли на всіх парах голова з агрономом, а дід Левко, вичекавши, поки стихнуть їхні голоси, обережно підходить до вікна контори (І. Драч); Окрилений успіхом, він мчав на всіх парах (Ф. Бурлака); Насправді літо, наче його хтось підганяє, летить на всіх парах. Від того йому й жарко, що доводиться гнати щодуху (Н. Тихий); А поїзд мчить на всіх парах прямісінько на Київ (О. Довженко); Помчав поїзд на повних парах... Загуло, загриміло (Ю. Мокрієв); // Дуже інтенсивно. Сповіщаю Вас, що робота на борту йде на всіх парах: уже 18 сторін [сторінок] зовсім надруковано (Панас Мирний).

ПАРИ¹

55. БІСОВОЇ ПАРИ. 1. грубо. Уживається як лайка для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. [Платон Гаврилович:] *Нащо ж ти брешеш, бісової пари вилупок* (С. Васильченко). 2. Уживається для вираження фамільярності у ставленні до кого-, чого-небудь або захоплення кимсь, чимсь і т. ін. [Цокуль:] *Ну й бісової пари молодий!* Раз у раз на перешкоді мені стає (І. Карпенко-Карий); *А що вже за парубок був — то на всю станицю. Не одне дівоче серце, бісової пари, тремтіло, коли танцював* (В. Логвиненко).

56. ДО ПАРИ, зі сл. бути, жити і т. ін. 1. Разом або подружжям. *Чорт сім пар чобіт стоптав, поки до пари зібрав* (Укр. присл.); *Не судилось нам, серденько, Бути до пари* (А. Кримський).

2. кому і без додатка. Який підходить, годиться кому-небудь у подружжя. *Не допоможуть і чари, як хто кому не до пари* (Укр. присл.); [Євдокія Корніївна:] *Час [дочці] заміж, та все якісь неодоладні... трапляються: то незарні, то без грошей, хоч і гарні, то не дуже розумні. Зовсім не до пари мій Єфросині* (І. Нечуй-Левицький); — *Знайшов собі ти дівчину до пари, а я усковив під дурного греблю* (Л. Костенко).

3. кому, чому. Схожий на кого-небудь іншого або на щось інше. *Там же їв я і garbanzos [галушки]. Тверді й тяжкі, наче кулі... Ліжко теж було до пари Кухні тій.* Блощиць в нім сила (Лесь Українка); *В усьому вона була йому до пари, не дорікала, коли випадали нестатки, і не пишалася, коли в хаті заводилася якась зайва копійчина* (Б. Антоненко-Давидович); [Калина:] — *Хто у вас командир полку? — Полковник Осипов. Можже, чули? До пари Козюшевському. Такий же держиморда та*

егоїст (Д. Бедзик); // чому. Який є доповненням до чого-небудь. *Давав [абажур] світло тільки на стіл і вузьку просторінь коло нього... Довгий годинник червоного дерева з величезним вагадлом м'яко цокав до пари застиглому світлу над столом* (В. Підмогильний).

4. Кількість, яка становить парне число. *Смакує горілку Шкапонд, потім прополіскує нею рот і вже згодом вихиляє... — До пари, до пари треба, господарю* (М. Стельмах).

ПАРИ²

57. [Й] НІ ПАРИ. Зовсім нема. *Вибігає [малар], кругом глип, — Мужика й ні пари!* (С. Руданський).

ПАРИТИ

58. ПАРИТИ ПАРКА. Діяти з надзвичайною поспішністю, гарячково, нервуючи. — *Скажений! Парка парить, швендяє, аж попару не знайде, чогось товчється, ще й ображає шляхту докорями — додає Осінський...* (І. Нечуй-Левицький); *Хлопці бігали, цукали [Настю], парили парка — яку воду впала. Ні її, ні Соні* (С. Васильченко).

59. ПАРИТИ ЧУБА. Посилено, напружено працювати, виконувати що-небудь. — *А найпаче добре співає отрок Олексій, — вів своє пан дяк. — А хто парив чуба з ним, хто грюкав та галасував, як брати "фа" та "соль"... га? Дяк Саватій, он хто* (М. Лазорський).

ПАРИ

60. НА ПАРИ [ВЛАСНИХ]. Не користуючись транспортом; пішки. — *Не будеш тут ходити на парі, А зараз підеш чотирма* (І. Котляревський); [Юрко:] *Виряджасямо у подорож, на села та на хутори!* .. [Савка:] *А яким же способом: на велосипедах, поїздом, чи, може, аеропланом?* [Юрко:] *На парі власних!* [Савка:] *Значить — пішки* (Я. Мамонтов). НА [СВОЇХ] ВЛАСНИХ. Починали боліти ноги. *Власне, це вперше в житті Юра робив таку довгу прогулянку на своїх власних* (Ю. Смолич).

61. У ПАРИ. 1. зі сл. бути, жити і т. ін. Подружжям, разом. — *О дівчино! — каже Тиміш. — Мушу сповістити твою лиху годину: не бути нам у парі* (Марко Вовчок); *Як би то й назвати тес щастя, щоб жити з нею в парі* (П. Куліш); — *Сімсот овець дам з кошари, аби з ляхом була в парі* (Сл. Б. Грінченка); // Одружений. — *Плакала [Олена] коло криниці від злості, що ми вже законно в парі* (В. Кучер).

2. Удвох з ким-небудь. — *Вип'єм, Гонто, брате! Вип'єм, друже, погуляєм Укупочі, в парі* (Т. Шевченко); // Один поряд з іншим. *Сядьмо, старий, у парі, щоб гречка родила* (Укр. присл.).

ПАРТИ

62. **ЗІ ШКІЛЬНОЇ ПАРТИ.** З часів навчання в школі; з дитячих або юнацьких років. — *Здається, тепер йому [Данилові] спішити додому, як на пожежу, та, либонь, сьогодні в якісь інші ноги впрігся, ніж завжди, бо схарпанулись норавливими кінцями — й самі занесли в двір до Степана Химочки, друга-приятеля зі шкільної партії...* (Є. Гуцало).

ПАНУ

63. **НА ПАНУ.** Разом, удвох з ким-небудь. *На симпатичну ногу живемо [з товаришем]. На пану ходимо в кіно, у клуб (С. Ковалів); — Можже, це я вже останній окоп рюю, для історії залишу! — Давай на пану (О. Гончар).*

64. **НА ПАНУ СЛІВ.** Для короткої розмови, повідомлення тощо. — *Тебе на пану слів можна? — Нема у мене ні найменшого бажання з тобою говорити, — різко відрізала Оксана і відійшла від гурту дівчат (З журналу); — Маю справу до царевича .. Дозволь, мій пане, на пану слів (Переклад М. Лукаша).*

65. **ПАНУ СЛІВ (фраз), зі сл. написати, сказати і т. ін.** 1. Трохи, зовсім мало. *Дуже був би Вам вдячний, коли б написали хоч пану слів про себе (М. Коцюбинський); // Дещо. — Слід би було вже й сход зібрати, поговорити по душах із селянством .. Я пану слів сказав би (В. Речмедін); Як скінчу життя страждання, .. щоб не чути більш образ, — Киньте часом і про мене Пану цирх, теплих фраз (П. Грабовський).*

66. **ПІД ПАНУ.** 1. кому. Який годиться, підходить кому-небудь у подружжя. [Наталка:] *Ви пан, а я сирота; Ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не під пану (І. Котляревський).*

2. кому, чому. Схожий на когось іншого або на що-небудь інше; подібний до кого-, чого-небудь або такій, як хтось інший чи щось інше. — *Ба ні, голова в нас тямущий, хоч би й вам [Явтуху] під пану! — сміється жінка на возі (Ю. Яновський).*

ПАНУСАХ

67. **НА ПАНУСАХ (на всіх) ПАНУСАХ,** зі сл. мчати. Дуже швидко, на всю потужність (про водний транспорт). *Фрегат на панусах зайхав у свій же бриг, п'ять мачт [щогл] з вітрилами упали, мов зрізані (Ю. Яновський); По синіх валах океану, Лиш зорі зійдуть з небесих, Летить корабель одинокий, Летить він на всіх панусах (Переклад М. Рильського); Танкер "Горький", як то кажуть, на всіх панусах прямував з Японії до рідного порту (З журналу).*

ПАСКИ

68. **[П] ДО КИТАЙСЬКОЇ ПАСКИ,** ірон. Ніколи. — *З цієї роботи їм удвох не справитися і до китаїської Паски (Сл. Ужченків).*

69. **[П] ПАСКІ НЕ ПОСВЯТЯТЬСЯ** без кого. Ніщо не обійдеться без когось. [Голос:] *І сюди вскочила [Парасковія]! [Другий:] Аякже! Без неї й паски не посвяпляються (М. Куліш).*

ПАСТИ

70. **ПАСТИ ЗДІНІХ.** Відставати від когось або поступатися перед кимсь у чому-небудь. [Пріська:] *Що захоче Никодим, то так і буде, навіть і Пилип Дорофєйович при тих ежх став задніх насних (І. Карпенко-Карий); — Та й ти ж на недпрактиці не нас задніх (М. Стельмах); А я? Хвалитися не звик, але теж не нас задніх (А. Крижанівський). ПАСТИ ЗДІНІ. — То отже слухай, Христино батьківно, — жартує панчч. — Будь одиницю мою слугою і дай мені, будь ласка, умитися... Шабаш тепер, Маріє Іванівно! Пасишь задні (Панас Мирний).*

71. **ПАСТИ ЛАСТІВ'ЯТ** (пташбк). Бездумно вдивлятися у кого-, що-небудь, думаючи про щось інше. — *Не можу терпіти людей, що з ідіотською усмішкою пасушь ластів'яч, в той час коли йдеться про такі речі (О. Гончар).*

72. **ПАСТИ ОЧИМА** (оком, збром, поглядом) кого, що, на кого—що, за ким—чим, в що і без додатка. Дуже пильно стежити за ким-, чим-небудь або здійснювати контроль, нагляд за кимсь. *Все нишпорить [в'язень] очима по стінах загорожі. Так і паси його очима, бо незчуєшся, як не стане (В. Вишниченко); Після першої спроби більше не приставав [слідчий], лише нас очима оддалік та дослухався до розмов одним вухом (І. Багрянний); Полю просо за током, а він мене нас оком (Укр. присл.); Хоч оба [обидва] ми з братом Митродором і день і ніч довкола пасли зором, В монастирі ще панував спокій (І. Франко); Він би й пішов звідси з великою охотою, та як підеш, коли, здається, кожне так і дивиться на тебе, не спускає очей, а найперше — Пистипа Майорчик нас поглядом (Є. Гуцало); // Дивитися на що-небудь, розглядати. Держачи руки під козжухом, очима пасу на всі боки (І. Франко); Ступаючи з ломакою попереду, він зухвало нас очима в глитайські двори (О. Гончар); Вадим вродливий надзвичайно, дівчата так і пасушь його очима (Ю. Мушкетик). ПОПАСАТИ ОЧИМА (час від часу). Я часто вже кризь тин очима попасав. Який чудовий плід там .. скрізь понависав (І. Франко).*

73. **ПАСТИ ОЧІ** перев. на чому. 1. Пильно дивитися. Сльоза, похнюпившись, потайки спідлоба нас очі на Катриних колінах (П. Панч); Варто

йому [учителю] відвернутися — і вже Конопельський **пасе очі** під партою (Ю. Збанацький).

2. на що. Зазіхати на що-небудь, прагнути заволодіти чимсь. — *А ти, Микито, трунтика не продавай, бо вже отой Петренко **пасе** на його [нього] очі* (С. Васильченко).

74. **ПАСТИ СВИНІ** з ким, *перев.* із запереч. Бути з ким-небудь у товариських, приятельських, родинних стосунках. — *Чого ти кричиш на мене! Ну, я з тобою свиней не пас!* Ну, коли хочеш мене слугувати, то не тикай на мене, бо я тут пан, — промовив вже сердито Бродовський (І. Нечуй-Левицький); — *От, скажемо для близьку, посади тебе за фісгармонію. Бачив фісгармонію? — Я з вами свиней не пас, — раптом несподівано, з хмурою зневагою кидася Кавун* (В. Винниченко); *Ганна виворювала чоловікові: — Сидився би, Тимофію! Як ти до дядька Оксентія кажеш? Що ти з ним .. разом свині пас?* (Ю. Смолич).

ПАХНЕ

75. [І] [БЛИЗЬКО] **НЕ ПАХНЕ** ким, чим. Кого-, чого-небудь зовсім нема. *От і виходить — на-гора півнорми і не більше. А він десяток-півтора тих вагонеток тягне. От і виходить — на-гора рекордом і не пахне* (П. Дорошко); *Відпочиваючих [на дачі] не було. Санінспекторами і близько не пахло. І тому всі три пси, вільно розтягнувшись на піску, .. мирно і солодко дрімали на сонці* (В. Козаченко); — *Я й кажу, — духи дороги, культурні, а культурою, вибачаюсь, не пахне* (А. Крижанівський).

76. **ПАХНЕ СМАЛЕНИМ** (смаженим, гірчицею, тютюнoм). Наближається або передбачається якась небезпека чи неприємність. *Зачуючи войовничі вигуки Одарки, лікар здогадався, що пахне смаленим. Не гаючись, замкнувся у своїй кімнаті* (Ю. Збанацький); [Залеський:] *Справа у мене до тебе є. [Ганна:] Справа? [Залеський:] Ого, як стрепенулася. Видно, добре чуєш, де смаженим пахне* (В. Собко); *Переляк добре витвердів хмельні голови. Більшість бандитів, зрозумівши, що тут пахне гірчицею, рачки поповзли назад* (В. Вільний). **ПАХНЕ СМАЛЕНИМ ВОВКОМ.** *Боровець брав за камінь не тільки гроші, але й натуроплату .. Потім прийшла дружина Боровця і, відчувши, що тут пахне смаленим вовком, позбавила паню секвестраторку можливості трудитися разом з Боровцем* (Ю. Мельничук). **В ПОВІТРІ ПАХНЕ СМАЛЕНИМ.** *Вихопивши із ярма занозу, відскакує [Тимко] вбік, чекає, коли Прокіп зробить до нього перший крок. Але той, мабуть, розуміє, що в повітрі пахне смаленим, стоїть, не рухаючись, тяжко сапає* (Григорій Тютюнник).

77. **ПАХНЕ (смердить) ЗЕМЛЮ** від кого. Хто-небудь близький до смерті. *Од неї пахне вже землею, Уже й мене не пізнає!* (Т. Шевченко); *Чи вам же пристало балакати про кохання?.. Від вас же землею смердить!* (М. Кропивницький).

78. **ЧИМ** (яким духом) **ПАХНЕ.** Що буде, яка ситуація або що загрожує і т. ін. (перев. про щось неприємне). *Волосний писар, що вже двадцять і один рік писарює, пройшов крізь сито й решето і знає добре, де чим пахне* (Б. Грінченко); *Ціла родина знає дуже добре, чим пахне, коли збудити у батькові, їх могутньому, .. великоголовому батькові, його звірячий гнів* (У. Самчук); — *Ага! — розсміявся Василенко. Відразу почули, яким духом пахне. То добре, що бояться* (Ю. Збанацький).

ПАЧЕ

79. **ПАЧЕ ОКА**, *заст.*, зі сл. берегти, стерегти і под. Дуже пильно, дуже старанно. *Не перший рік лісок цей пану Я паче ока стережу* (І. Манжура); — *Важко тобі, коханий? .. Нічого, звикнеш. Лишаю тобі, замість себе, Люсю. Пильнуй її паче ока й прости свою вільнолюбиву Ніну* (С. Черкасенко).

80. **ПАЧЕ ЧАЯННЯ**, *заст.* Понад сподівання, всупереч сподіванням. — *Ти про життя думай. І в першу чергу — про своє завдання. Повинно б удалося. Все за це. Ну, а коли зірветься, паче чаяння, не лізьте згарячу. Бережи хлопців і себе* (А. Головка).

ПАШІТИ

81. [АЖ] **ПАШІТИ ВОГНІМ** (полум'ям). Бути дуже розгаряченим, рум'яним і т. ін. через сильне збудження, хвилювання тощо. *Сьогодні бачив я в церкві три дами, — почав Леонід Семенович, — вони усі три чогось були червоні, аж пашіли огнем* (І. Нечуй-Левицький); *Припухлі гарячі губи, дотик яких ще кілька хвилин тому Юрко відчував на своїх щоках, пашіли вогнем, чутливі ніздрі нервово здригались, а в глибоких темних очах — і радість якась, і туга* (І. Цюпа); *Схилився [Чіпка] біля неї трохи на лікоть та скопа поглядав на її личко, що від такої несподіваної тривоги зашарілось .. — пашіло полум'ям* (Панас Мирний).

ПЕКЛО

82. **ХОЧ [ДО БІСА] У ПЕКЛО**, *грубо.* Куди завгодно, у найнебезпечніше місце. *Останній фотокореспондент, якого бачив генерал, був молодим, привабливим хлопцем у розкішній кубанці, його можна було послати хоч до біса в пекло* (Л. Первомайський).

ПЕКТИ

83. **ПЕКТИ [АЖ] ДО ЖИВОГО [СЕРЦЯ]** кого і без додатка. Дуже дорікати кому-небудь, лягати когось. [Юда:] *І все такі слова вразливі, гострі, що краще б він уже налягав просто, ніж так пекти аж до живого серця* (Леся Українка); *Скоро Гопченко втратив всяку владу над нею. Він підозрівав, що винен у всьому Коропов, пік її до живого* (В. Земляк).

84. **ПЕКТИ В САМІ ПЕЧІНКИ** кого. Дуже дошкуляти комусь чим-небудь надзвичайно вразливим. — *Набрехала Параска, що в мене [Палажки] голова лиса. Це ж вона пече мене в самі печінки* (І. Нечуй-Левицький).

85. **ПЕКТИ ДУШУ (сэрце)** кому і без додатка. Завдавати кому-небудь великих моральних страждань; мучити, непокоїти. *Я в тюрмі. І не сором пече мені душу, а — жаль* (Ю. Збанацький); *Аж скорчилася від болю — так той лист пік її душу* (В. Речмедін); *Він не міг витримати, що всі так вітають Сашка. Заздротці пекли серце* (О. Доиченко).

86. **ПЕКТИ П'ЯТИ** кому. Настигати, наздоганяти кого-небудь (при косінні). *Відпочивши, знову зайняли ручки. Тепер уже Оксен віє перед, а Василева коса пекла йому п'яти* (А. Дімаров).

87. **ПЕКТИ РУКУ (руки)**. Викликати докори сумління, почуття сорому, переживання і т. ін. *Жебраний хліб, кажуть, руку пече, але жебране слово кохання — душу морозить* (Леся Українка).

88. **ПЕКТИ / СПЕКТИ РАКІВ (раки, рака)**. Червоніти перев. від сорому, ніяковіти і т. ін. *Червоній, Колодо, печи раків, коли не послунав старших, як картоплю казатував* (В. Кучер); *Куропатенко почервонів, .. звичайно, заслужено спік раків — законів конспірації треба суворо додержувати і між собою* (Ю. Смолич); — *Ти бачила, Оленко, як Сава раки пік? Не знав, куди очі діти* (О. Копиленко); *Чорнокнижний не уважно, за звичкою, перехрестився на розкішний, з червоного дерева кіот, потер лівою рукою щоку, оту, яка й досі пекла рака, та й почав потихеньку класти в торбину клитці своєї бороди* (М. Стельмах); *Государ всяя Русі спік рака, обличчя хутко спаліло плямами* (О. Ільченко).

ПЕКТІСЯ

89. **ЯК (мов, наче і т. ін.) ЖИВЦЕМ ПЕКТІСЯ НА РОЖНІ**. Хвилюватися, переживати, почувати себе дуже ніяково, тривожно від сорому, ганьби і т. ін. — *Еге, хай постоїть собі з краденою довбнею, — почулося звідуєсь.. Кавун слухав і наче живцем пікся на рожні. Він люто зиркав спідлоба на людей і не знав, що з ним діється* (П. Козланюк).

ПЕЛЬКУ

90. **НА ВСЮ ПЕЛЬКУ**, вульг. 1. зі сл. кричати, репетувати і под. Дуже голосно, щосили. *Вдома вона кричала й репетувала на всю пельку: там вона забувала, що вона свята та божжа...* (І. Нечуй-Левицький); *З полум'я... несподівано схопився вихор, непаче клуя роззявила рота, позіхнула й засопла на всю пельку* (І. Нечуй-Левицький).

2. зі сл. п'їти. Дуже багато. *Медосолодким вином одурманений ти. Воно шкодить Кожному, хто його п'є на всю пельку, не знаючи міри* (Переклад Бориса Тена).

ПЕЛЮШОК

91. **З ПЕЛЮШОК**. З раннього дитинства; змалку. [Кнур:] *Чого ж ти хотіла, щоб те щастя змалечку за нею ходило, з пелюшок її стерегло. Вона тільки [тільки] що на ноги знялася, світа ще не бачила* (Панас Мирний); *Вродилась [Віра] ніби королева, так само, як і її сини — з пелюшок великі паненята* (М. Лазорський); *То скілки [скільки] ж мовчати? Доки всіх пересадять та по тормах погноять?.. От за дітей уже взялися. Це що, уже й діти ворогами народу стали? Скоро й з пелюшок хапати почнемо* (А. Дімаров). **ВІД ПЕЛЮШОК**. — *Ірай і пекло — все в тобі, людино. Від пелюшок — до смерті, до загину* (Л. Скирда).

ПЕНЬ

92. **ЧЕРЕЗ ПЕНЬ-КОЛОДУ**. Аби як, не так як треба. — *Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився через пень-колоду, з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде* (Григорій Тютюнник); — *Чоловік тоді правильний, коли своє місце знаходить на Землі. Дивись, інший і не дурний, і учений, а все у нього через пень-колоду виходить, бо свого не найшов* (М. Стельмах); *Адже намагаюся робити все найкраще, весь напружуюся.., а виходить через пень-колоду* (М. Ю. Тарновський). **ЧЕРЕЗ ПЕНЬ У КОЛОДУ**. *Парубок був той як парубок: усіх веселив, умів сказати й приказати, робота горіла в руках. А зараз ходить, як чорная хмара: не говіркий, робить через пень у колоду* (М. Лазорський).

93. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ПЕНЬ**. 1. Уживається для підсилення, підкреслення якої-небудь ознаки, дії, якогось стану і т. ін.; дуже. *Даремно прислухався [дуб]. Однаково нічого не почує, бо вже глухий як пень* (Ю. Збанацький); // Зовсім. — *Сидиш, Катюшо, і ласиєся — запросив у гості, а сам, старий чорт, мовчить як пень* (В. Собко); *Зажурився дяк, немає порадників, сидить на призьбі сам як пень* (М. Лазорський).

2. зі сл. стоять, сидіти і т. ін. Бездумно, бездіяльно, нічого не розуміючи. *Рибалка трусить-ся, стоїть як пень. Не розшолонає — чи ніч, чи день* (Л. Глібов); *Гнат не пручався — він стояв, як покірпа дитина, або, краще, як пень, з котрим можна все зробити* (М. Коцюбинський).
ЯК ПЕНЬОК. — *А я чогось не вмію плакати, — довірливо признався вчитель. — Ще малим, коли мене били, мовчав як пеньок* (М. Стельмах); — *О, та у вас тут і помічники є!.. Тільки чого це він сидить як пеньок?* (Григорій Тютюнник).

ПЕНЬОК

94. **ПЕНЬОК** (пень) **З ОЧІМА**, грубо, фам. Нетямущий, безтолковий, дурнуватий. — *Що ж ти, старий пеньок з очима, і далі мене не зрозумів. Репетував багато, а що й до чого — ніяк не збагнеш* (З журналу).

95. **ЧОРТІВ ПЕНЬОК**, лайл. Уживається для вираження незадоволення ким-небудь. — *Ти що? — витягнув шию Плачинда. — Ти як, чортів пеньок, говориш з господарем!* (М. Стельмах).

ПЕРЕБИВАТИ

96. **ПЕРЕБИВАТИ** / **ПЕРЕБИТИ** **ДОРОГУ** кому. Перешкоджати кому-небудь здійснити якийсь намір, переважно вперсиджаючи кого-небудь у чомусь. — *Уже як пани зуби нагострили на ту [хлопську] касу, то її з'їдять.., а ми перебиймо їм дорогу* (І. Франко).

ПЕРЕБИВАТИСЯ

97. **ПЕРЕБИВАТИСЯ** **З КОПІЙКИ НА КОПІЙКУ**. Жити дуже бідно, терпіти нестатки. — *Так .. заробітки нікчемні. Перебиваєшся, як Аллахові угодні, — з копійки на копійку* (Іван Ле).

98. **ПЕРЕБИВАТИСЯ** **З ХЛІБА** (з їшки) **НА ВОДУ** (на сіль, на квас). Бідувати, терпіти нестатки. Коли батько так-таки і не розбагатів... Та, ну хіба воно зберешся, коли з хліба на воду перебиваєшся (Нар. опов.); *Так і жили Гулуцуки — з хліба на воду перебиваючись* (С. Чорнобривець); *Мусіла [мусила], значить, його дружина перебиватися з хліба на сіль та жити в неможливих злиднях* (М. Хвильовий); *Жив я в часи мого студентства, як водиться, на краю міста і, як і більшість моїх товаришів, перебивався з хліба на квас* (Г. Хоткевич); *Не вірилося, що тут жили споконвічні наймити і бідарі, перебиваючись з їшки на воду* (В. Кучер). **ПЕРЕБИВАТИСЯ** **НА ЧОРНОМУ ХЛІБІ**. Він неохоче брав з собою дружину, бо знав, що вона розкидає всю свою і його платню на всілякі непотрібні речі та ще й боргів наберить, а потім півроку треба буде перебиватися на чорному хлібі і сплачувати крамрям за їхні залежані, браковані товари (О. Ткачук).

ПЕРЕБИРАТИ

99. **ПЕРЕБИРАТИ** / **ПЕРЕБРАТИ** **У ПАМ'ЯТІ** (в голові, у думці) кого, що. Обдумувати щось, пригадувати або уявляючи у точній послідовності. *Навколо була тиша. Дівчина перебирала в пам'яті своє життя* (Л. Дмитерко); *Катруся почала в голові перебирати тих нарубків, які могли б її посватати* (Н. Кобринська); *Андрій тривожно й швидко перебрав у пам'яті все, що будь-коли й будь-кому писав на теми політичні* (І. Багрянний); *Він перебрав у думці усі діла, які траплялись в волості за останні часи* (І. Нечуй-Левицький); **ПЕРЕГОРНУТИ** **У ПАМ'ЯТІ**. *Я перегорнув у пам'яті всі дрібниці нашого приїзду, перебування у Варшаві — і холодний піт висипав мені на чолі* (Олесь Досвітний). **ПЕРЕТРУШУВАТИ** **У ПАМ'ЯТІ**. *Поки вона спокійно йде селом, ще й ще перетрушує в пам'яті всі оповідання, принесені людьми з скитка* (М. Стельмах).

100. **ПЕРЕБИРАТИ** (перетирати) / **ПЕРЕБРАТИ** (перетертти) **ЯЗИКОМ** (язиками) кого, що, несхв. Детально обговорювати, всебічно оцінювати кого-, що-небудь або обмовляти когось. *Молодичі перебрали язиком усіх дівчат на селі, пересудили і багатих, і бідних* (І. Нечуй-Левицький); — *От ви, баби, — без злості говорить Нечипір, — кого хочеш перетрут язиками. Дівчина як дівчина* (М. Зарудиний).

101. **ПЕРЕБИРАТИ** (розбирати) / **ПЕРЕБРАТИ** (розібрати) **ПО КІСТОЧКАХ** ([усі] кісточкі, [усі] жійлочки) кого, що, зневажл. 1. До дрібниць характеризувати, оцінювати кого-, що-небудь, займаючись пересудами. *"Та замовчіть ви, язикамі!" — жбурляє цизарку Петро і береться за лопату. — "Звикли всіх по кісточках перебирати"* (М. Чабанівський); — *Перебирають один одного по кісточках — то із заздрощів, то з власної неприязні* (І. Цюпа); *Наперед уже уявляв їхню зустріч .. Перебравши кісточки однокурсників, перейдуть до викладачів, згадуватимуть їхні дивацтва* (Є. Гуцало); *Безжалісні дівчатка почали по кісточках розбирати нового вчителя* (О. Іваненко); // *Дуже лаяти, ганьбити когось-небудь. І не було того дня, щоб не було суду над Яковом; вона .. перебирала усі жійочки його, — так не ворожуть чужі, так не гризуться запеклі вороги* (Панас Мирний). **РОЗБИРАЛОСЯ ПО КІСТОЧКАХ**, безос. *І далі вже розбиралося по кісточках Уласа. Наприкінці із усіма подробицями описувалося, як і при яких обставинах Улас піднімав авторитет Гната і які слова говорив при цьому* (Григорій Тютюнник).

2. Глибоко обдумуючи, детально аналізувати що-небудь. *Скільки раз за ці два місяці перебрав*

по кісточках Іван Федорович своє життя (З газети); — *Перш ніж почати працювати із цим приладдям, мусимо оцю роботу — показав Петро Михайлович малюнок на папері — розібрати по кісточках* (С. Васильченко).

ПЕРЕБІГАТИ

102. ПЕРЕБІГАТИ / ПЕРЕБІГТИ ОЧІ-МА (поглядом). Нашвидку перелічувати, проглядати якийсь текст. *Михайло шелестів газетними аркушами, перебігав поглядом по заголовках* (П. Загребельний); *Я хутко перебіг очима усі об'яви й незабаром знайшов .. ту, що була мені потрібна* (Олесь Досвітній).

ПЕРЕБОЛІТИ

103. ПЕРЕБОЛІТИ ДУШЕЮ (серцем) за кого і без додатка. Пережити велику тривогу, заняти страждань. *От тільки переболів душею за тебе, голубочко моя* (М. Коцюбинський); [Параска:] *Зніметься [Мар'яна], піде та гляди — аж до півночі нема .. а тут ждеши, ждеши, передумаси, переболіши серцем, поки прийде* (С. Васильченко).

ПЕРЕБРАТИ

104. ПЕРЕБРАТИ / ПЕРЕБИРАТИ ЧЕРЕЗ МІРУ (через край). 1. Перевищити усталену норму, прийняті правила чого-небудь; перебільшити що-небудь. *Коли питали про білок або горностаїв чи лисиць, — у Міке була одна відповідь: — Мало, мало стало звіра. Спитав [хлопець] Міке .., чи вистачає води в Охотському морі. Міке .. відповів: Мало, мало стало води. Різкі орочіє з рибальської артілі, які чули цю розмову, ясно показав Міке, що він перебрав через край* (І. Багмут). ПЕРЕБРАТИ МІРУ (мірку). *Коли найстарший син Ростислав склав атестат зрілості, Орест Білинський схаменився, що перебрав міру, націпивши синів на надто односторонні інтереси* (Ірина Вільде); — *Дорога моя, зважайтеся — публіка на вас розгнівана: ви перебравли міру, примусивши її стільки чекати* (Л. Смілянський); *Гердлічка стоїть на порозі, сопє й тягне: — Та вдарти його, ради Бога .. Але Гердлічка .. пам'ятав, що зв'язаного гуцула бити не вільно. Чув, що і так уже перебрав якусь мірку, пора було уже відступати* (Г. Хоткевич); *Базьо і сам побачив, що трохи перебрав мірку* (В. Стефаник).

2. Випити зайву кількість хмільного. *Раз тільки, перебравши через міру, .. завів [піп] про те [легковажність попаді] розмову з нею, прохав, аж плакав, кинути таке життя* (Панас Мирний); *Дехто з шляхетства, що бенкетували, порозходились, а другі, перебравши через край, поснули під лавками* (О. Стороженко).

ПЕРЕВЕРНУТИ

105. ПЕРЕВЕРНУТИ (зрушити) / ВЕРНУТИ ГОРИ. Виконати велику, навіть неможливу роботу; зробити дуже багато. [Трохим:] *Рівні і парні [воли], як соколи: чи в плузі, чи в возі — ідуть, як вода, тільки покеруй ними, то й гори перевернеш* (М. Кропивницький); — *Думав, білоручки тільки до писання здатні. А вони, дивись, гори перевернули* (В. Речмедін); — *Закваска в неї [вчительки] крута, робоча. Уся в батька .. Отак би їм учителів, то б Кочубей з ними ще гори вернув* (В. Кучер).

106. ПЕРЕВЕРНУТИ [УВЕСЬ] СВІТ. Змінити все, зробивши щось неможливе, незвичайне, важкодійсненне. [1-й гість:] *Ви, сваток, така голова. [Гості:] Золота голова! Світ перевернемо з такою головою!* (І. Микитенко); — *Ось твій Петро хоче сам весь світ перевернути. Не переверне, Спробує гіркого — порозумнішас* (С. Журахович).

ПЕРЕВЕРТАЄТЬСЯ

107. ПЕРЕВЕРТАЄТЬСЯ / ПЕРЕВЕРНУЛОСЯ В ДУШІ у кого, кому. Кого-небудь дуже вражає щось; хтось дуже хвилюється, страждає і т. ін. *Глянув [Данько] у її широко відкриті, такі довірливі очі, і в душі все йому перевернулося од болю* (О. Гончар).

ПЕРЕВЕРТАТИ

108. ПЕРЕВЕРТАТИ / ПЕРЕВЕРНУТИ ГОЛОВОЮ (головами) ВНИЗ. Різко змінювати що-небудь, робити зовсім іншим, не таким, як було. *Десь проявились якісь нігілісти — Кажуть, що се людодіди, Хотять .. Все перевернуть униз головами: Учні професора будуть навчать, А як азбуки не вміє — різками, Як він їх нині, будуть його прать* (І. Франко).

109. ПЕРЕВЕРТАТИ / ПЕРЕВЕРНУТИ ДОГОРІ ДНОМ (ногами, коренем) кого, що. 1. Учиняти безладдя, хаос, розгартяш. *З Катєю вони завжди регочуть, перевертаючи у хаті все догори дном* (В. Козаченко); *На копійку вип'є, а прийде додому — усе догори дном переверне* (Панас Мирний).

2. Дуже старанно, ретельно перешукати десь що-небудь. *У царському палаці рано шукають молоду — ходять, бігають. Перевернули догори ногами всі світлиці, а дівчини нема* (Три золоті сл.).

3. Різко змінювати що-небудь, робити зовсім іншим, не таким, як було. *Партецькому зараз дуже потрібні вірні люди. Здавалось, коли б він мав десяток вірних людей, то перевернув би догори ногами весь Галичин* (М. Ю. Тарновський); *Ота шепелява .. тютя якимись чином перетворилась в силу, яка спроможна перевернути догори коренем*

все Зонине життя (Ірина Вільде). **ПЕРЕВЕРТАТИ** УГОРЮ НОГАМИ. Але щоб не здавалося, що ми якщо парадоксально **перевертасмо** угору ногами усе питання про літературні відносини між Галичиною і Росією, ми мусимо обернутися до позитивного перебору питання: що таке, справді, література російська, великоруська і малоруська у Росії (М. Драгоманов). **ПЕРЕВЕРТАТИ** ВВЕРХ ДНОМ. Був він хлопцем, то збирався до Америки пікати. Став студентом — намагався Світ **вверх дном перевертати** (С. Чорнобривець); **ОБЕРНУТИ** ДОГОРІ ПОГАМИ. Чи старий, чи новий режим так налякав тебе, діду? Але нащо ж ти, діду, мої поняття благородно-демократичні догори **погами обернув**? (Г. Хоткевич). **ПЕРЕВЕРНУТИ** ДОГОРІ. — Що? Можє, думаси, ваша візьме? — крикнє .. його батько Пугач. — Чортового батька візьме!.. **Переве́рнемо** ми догори усю вашу старшину! (П. Куліш).

110. ПЕРЕВЕРТАТИ / ПЕРЕВЕРНУТИ [ВСЮ] ДУШУ (сэрце) кому і без додатка. Виклика́ти в кого-небудь якесь сильне почуття (тривоги, хвилювання, захоплення і т. ін.). Вночі йому спитьсь сон, який **перевертас** душу; з темного кутка дивляться на нього батькові очі, а під стелею **зримить** голос: "Ти зробив те, що я тобі заповідав?" (Григорій Тютюнник); І ось раптом, через якийсь проміжок часу, тобі **перевернули** душу давно почута п'єса чи пісня (М. Стельмах); Відповіда [Дмитрик] лиш "так" і "ні". Зате як усміхнється — **серце переверне** (М. Рильський).

111. ПЕРЕВЕРТАТИ / ПЕРЕВЕРНУТИ З НІГ НА ГОЛОВУ (з голови на ноги). Різко змінювати, робити що-небудь зовсім іншим, навіть протилежним. Я не міг заснути. З **маніакальною** **впертістю** **перевертас** з ніг на голову і знову з голови на ноги одну думку. Ні, любов моя, думав я, ніколи по справжньому радісною не буде (Я. Гримайло).

ПЕРЕВІРЯТИ

112. ПЕРЕВІРЯТИ / ПЕРЕВІРИТИ КИШЕНІ кому. Красти щось у кого-небудь. — **Пляжним** роззявам, мабуть, не раз **кишені** **перевіряв**... — І це брехня! — злісно викрикнув **хлопець**... — Як не бачили, не кажіть! (О. Гончар).

ПЕРЕВІШАЄШ

113. ЗА ДЕНЬ НЕ ПЕРЕВІШАЄШ кого, чого Кого-, чого-небудь дуже багато, велика кількість. — Там їх, **зальотників**, біля неї такого, що **за день не перевішаси** (Марко Вовчок).

ПЕРЕВІЮВАТИ

114. ПЕРЕВІЮВАТИ ПОЛÓВУ. Без потреби повторювати те саме. **Навіщо** **перевіювати**

полову? Хіба не ясно й так, чиє воно — чоловікове (О. Гурєв).

ПЕРЕВОДИТИ

115. [ДУРНО (дарémно, ма́рно і т. ін.) ХЛІБ (харч) ПЕРЕВО́ДИТИ (істи). Не приносити ніякої користі. Батько й **мати** **журяться**: — Що нам з тобою, сину, **робиш**, що ти ні до чого не **дотепний**? Чужі діти своїм батькам у **поміч** **стають**, а ти тільки **дурно хліб переводиш**! (Укр.. казки); — А збирайся **лишень**, Чітко, на **завтра** в **пайми**, — **каже** .. **Мотря**. — **Годі** **вдома** **сидіти** **та хліб переводити**, — **пора** **й самому** **забляти** (Панас Мирний); — Нічого не **робиш**, **ледащо**! **Дурно** **мій хліб їси**! (Марко Вовчок); — **Бійці** .. **стали** **стиняти** **жартами** **своїх артилеристів**. **Даром**, **мовляв**, **хліб їсте** (О. Гончар).

116. ЛЕ́ДВЕ (наси́лу) ПЕРЕВО́ДИТИ / ПЕРЕВЕ́СТИ ДУХ (пóдих). Дуже важко дихати. **Запити** **пóтом**, **ледве** **переводячи** **дух**, **метася** [Юра] в **нестямі** (М. Кропивницький); **Двома** **словами** **він** **пояснив**, **хапаючись**, **ледве** **переводячи** **дух**, **яке** **нещастя** **трапилося** з **Чернясвою** (О. Доиченко); **Від** **бігу** **дівчина** **ледве** **переводила** **подих** (С. Чорнобривець); **Макар** **Іванович** **ледве** **перевів** **дух**. **Тремтячий**, **блідий**, **він** **привітався** до **доктора**, **попросив** **його** **сісти** (М. Коцюбинський); **Так** **бігли** [хлопці], **що** **аж** **ледве** **дух** **перевели** (Грицько Григоренко). **ЛЕ́ДВЕ ПЕРЕВО́ДИТИ** ДУ́ХА, **діал.** [Явдоха (*ледве* *переводячи* *духа*):] **А** **я** **ж** **так** **і** **казала**, **що** **в** **пасіці** **його** **шукаймо**... **біля** **діда** (Панас Мирний).

117. ПЕРЕВО́ДИТИ / ПЕРЕВЕ́СТИ О́ЧИ (пóгляд) на кого—що. Поглядати, почати дивитися на кого-небудь іншого, на щось інше. **Дівчата** **винувато** і **злякано** **переводили** **очі** з **одного** [чоловіка] на **другого** (С. Васильченко); **Уляна** **крадькома** **переводила** **свій боязливий погляд** з **дитини** на [Федора].. і **серце** **її** **замирало** (Панас Мирний); **Матушка** **перевела** **очі** [на Гавриїла], **оглядівши** з **ніг** до **голови**, **стала** **питати**: — **Як** **звуть**? (І. Микитенко); **Аптіп** **перевів** **погляд** на **ліжко**, **де** **старше** **дівча** з **усієї** **сили** **теліпало** **колицку** з **малым** (С. Чорнобривець).

118. ПЕРЕВО́ДИТИ / ПЕРЕВЕ́СТИ ПÓДИХ (дух, ві́ддих). Робити коротку перерву, короткий перепочинок в чому-небудь. **Глушці** .. **тягли** .. **воза** з **зноєм** .. **Катерина** **підкладала** **під** **колесо** **камінь**, **щоб** **не** **котився** **він** **донизу**, **перепочивали**, **переводили** **подих** і **знову** **тягли** **на** **гору** (С. Чорнобривець); **Хлопці** **мовчки** **постіпали** **за** **своїм командиром**. **З** **години** **ще** **куштелили**, **не** **переводячи**, **вважсай**, **подиху** (І. Головченко і О. Мусяєнко); **Про** **свою** **руйнуцію** **я** **забув** **одразу**, **бо** **ми** **дремнули** **далі**. **Подих** **перевели** **аж** **біля** **озера**

(З журналу); Вони разом із Шарком побігли на гору і зупинилися, щоб *перевести дух* (П. Панч); Він дійшов до зобидженої Тетяниної могили, *перевів віддих і сторожко оглянув .. світ* (М. Стельмах). **ВІДВЕСТИ ДУХ.** Вже як стала в лісі, то аж тоді *дух одвела* (Леся Українка).

119. ПЕРЕВОДИТИ / ПЕРЕВЕСТИ РОЗМОВУ (мову) на що. Починати говорити про що-небудь інше, спрямувавши увагу в інший бік. Він почав .. *переводити її [розмову] на другі речі* (Панас Мирний); — Ну, а як справи, хлопці? — *помітивши Іванову збентеженість, перевів* [Петро Федорович] *на інше мову* (А. Головка).

120. ПЕРЕВОДИТИ (ставити) / ПЕРЕВЕСТИ (поставити) НА РЕЙКИ які, чого. Надавати чому-небудь певного спрямування; організовувати, спрямовувати, перетворювати і т. ін. що-небудь певним чином. Ми з Адаменком дві ночі сиділи в соляній шахті, *радилися, сперечалися й вираховували, .. план того бою цілком постав у його голові, я лише коригував і переводив на практичні рейки* (Ю. Яновський); — Це кустарщина, а не сад, — сказав Рябов. — Що? — Ви не іритуйте. Це кустарщина. Це треба *поставити на державні рейки* (О. Довженко).

ПЕРЕВОДИТИСЯ

121. НЕ ПЕРЕВОДИТИСЯ / НЕ ПЕРЕВЕСТИСЯ. Бути завжди, ніколи не зникати. З того часу, як Єремія осадився на життя в Вишневецькій, гості ні на часинку *не переводились* (О. Стороженко); *Ось уже видно журавель над тією криницею, де ніколи не переводилась вода* (М. Стельмах); *Ще, бачте, в нас інквізитори не перевелись!* (Леся Українка).

122. ПЕРЕВОДИТИСЯ / ПЕРЕВЕСТИСЯ НІНАЩО (на ніщо). 1. Втрачати попереднє значення, вагу і т. ін. [Іван:] *Отакі тепер козаки на світі...* *Нінащо переведеться* Запорожжя. Де ж пак — там похід задумали, а він по селі байдки б'є (С. Васильченко); **ПЕРЕВЕСТИСЯ НІПРАВІЩО.** — Багато вашого брата туди [на Амур] *пішло*; були люди із достатками, та *й ті знищились, перевелись ніпавіщо* (Панас Мирний). **ПЕРЕВЕСТИСЯ НІ НА СЕ, НІ НА ТЕ.** Не буде .. з таких хазяїнів добра; *переведуться ні на се, ні на те* (Г. Квітка-Основ'яненко).

2. Ставати набагато гіршим. Мартин і справді став сторонитися людей і нікого не зачіпав, а сам *перевівся нінащо* (Нар. опов.); Сам [Кирик] на себе став не схожий, і цю переміну помітили люди: *яксь гризота гризе Кирика, бач, перевівся чоловік на ніщо* (Є. Гуцало); // Ставати непридатним. Журиться й жінка його роботяща: *Перевелись огороди нінащо* (І. Манжура).

ПЕРЕВОДЯЧИ

123. НЕ ПЕРЕВОДЯЧИ / НЕ ПЕРЕВІВШИ ДУХУ (дух, по́диху, подих), зі сл. в и п и в а - т и. Відразу, за один прийом; залпом. Григорію, *що запізнився на гулянку, запропонували склянку горілки. Той, не переводячи духу, випив її до дна* (З усіх мови).

ПЕРЕВЧИТИСЯ

124. ПЕРЕВЧИТИСЯ НА ОДИН БІК. Здобувши освіту, стати зарозумілим, пихатим і т. ін. або, незважаючи на освіту, не мати належного культурного рівня. Вона часто *нарікала матері на Грицька, казала, що він перевчився на одиш бік, так що навіть не хоче її вклонитися* (С. Васильченко); *Заморочений і спантеличений батько писав: "Чи ти там на одиш бік перевчився, чи що з тобою? Зараз же напиши толком, бо мама плаче!"* (С. Олійник).

ПЕРЕГАНЯТИ

125. ПЕРЕГАНЯТИ / ПЕРЕГНАТИ НА ГРІЧКУ. Виражаючи своє незадоволення або лаючи кого-небудь, примушувати робити щось, як належить. Ніхто нічим не *вгодить Олексієві Івановичу: і те не так, і друге навиворот [навиворіт] .. Перешивав Олексій Іванович дівчат — на гречку, як кажуть, переганяє* (Панас Мирний) **ПЕРЕГНАТИ ЧЕРЕЗ ГРІЧКУ.** — Я не буду *вважати, що він пан писар, а через таку його гречку переганю* [пережену], *що своїх двох ніг не дорахується* (І. Франко).

ПЕРЕГІНАТИ

126. ПЕРЕГІНАТИ / ПЕРЕГНУТИ ЛІНЮ яку, чий і без додатка. Будучи занадто ретельним, діяти неправильно, виявляючи надмірність, крайність у діях, вчинках і т. ін. — *Треба вести себе так мудро, щоб .. не перегнути бригадирської лінії. Таку вести лінію, щоб і бригадир залишився хорошим і людям було добре* (С. Чорнобривець); *Воронцов .. серйозно попередив, щоб надалі Хома не брався розподіляти землю, яка йому не належить. Хома запевнив, що.. лінії не перегне* (О. Гончар).

127. ПЕРЕГІНАТИ / ПЕРЕГНУТИ ПАЛИЦЮ (пáлку). Допускати надмірну крайність у вчинках, діях, поведінці і т. ін. — *Це глибока думка, — обережно сказав Іван Павлович .. Ніколи не треба перегибати палицю, узагальнювати. Що дуже добре в одному випадку, принесе шкоду в іншому* (В. Собко); — *А Маслюк! Хіба він не називав мене боягузом!* — *А ще хто? Хто ще?* — *Ігор зрозумів, що перегнув палицю. Справді, ніхто, крім Маслюка, його не ображав цим словом* (І. Багмут). *Гулька перехопив його погляд, збагнув, що*

перегнув палку, посміхнувся: — Горілка починає водити язиком. Давай на цьому поставимо крапку (М. Ю. Тарновський); — Будемо самокритичні, Муравйов, ми перегнули трохи палку (І. Цюпа).

ПЕРЕГНЕТЬСЯ

128. [П] ЧЕРЕЗ ТИН НЕ ПЕРЕГНЕТЬСЯ. Дуже ледачий. — *Та він такий, що й через тин не перегнеться (Сл. В. Ужченка); Батько і через тин не перегнеться, зовсім не дбає про заробітки для своєї багатодітної сім'ї, яка невідомо, як існує і з чого живе (З журналу).*

ПЕРЕГРИЗАТИ

129. ПЕРЕГРИЗАТИ / ПЕРЕГРИЗТИ ГОРЛЮ (горлянку) кому і без додатка. 1. Непримиренно сваритися між собою або жорстоко розправлятися з ким-небудь, перев. у стані гніву, озлоблення і т. ін. — *Ой, що тепер роблять люди... Горло один одному перегризають за шматок хліба... (З. Тулуб); Він також уже знав про втечу опришки і чекав.. Ой чекав! Як звір у клітці, бігав по хаті — мало!.. Вибіг напевр, крутився .. поміж смереками. Попадися йому тепер хто під руки — горло перегриз би (Г. Хоткевич); Годину тому він готовий був перегризти горло кожному, хто б сказав, що оунівці наміляться сунути-ся на Круту гору (М. Ю. Тарновський); А ти ж гадав, він за бідноту вболіватиме? Та це такий вовк, що всім би нам горлянку перегриз (А. Шиян). ПОПЕРЕГРИЗАТИ ГОРЛЯНКИ (про всіх або багатьох). І Каргатові твоєму, і тобі разом з ним горлянки попередерижаю, якщо в Лори хоч одна сльозинка впаде через нього (Ю. Шовкопляс); — Вони сподіваються, що ми на Україні попередерижаємо самі собі горлянки, щоб голими руками тоді нас патрати (Іван Ле). ПЕРЕРВАТИ ГОРЛЯНКУ. Сання любила брата з ревністю ведмедиці. Кожному, хто смів його ображати, вона ладна була перервати горлянку (Григорій Тютюнник).*

2. Настирливо, наполегливо, часто не гребуючи будь-якими засобами, домогтися свого. Я буду крутий за правду і за інтереси нашого колегосту, коли треба, горло перегризу, а спуску не дам (В. Кучер); Багрич вірив Алієву. Так, цей справді доведе, переконає, доб'ється правди. Він перегризе горло, відстоюючи — не своє особисте, а інтереси народу, держави (Л. Дмитерко); Ех, коли б вернути час розподілу, він би вже не ховався за стіни, очікуючи, коли його покличуть та скажуть: "Ось що лишилося, вибирайте!.." Він би розитовхав їх ліктями, горло перегриз... (В. Дрозд).

ПЕРЕДАВАТИ

130. ПЕРЕДАВАТИ / ПЕРЕДАТИ ЕСТАФЕТУ кому. Доручати кому-небудь продовжити

розпочату справу. *Іштван-пролетар підвів до старшини літню змарнілу жінку в рогових окулярах. — Моя сестра... Естафету [проведення бійців через підземний хід] передаю їй... (О. Гончар); — Кукуріку! .. — Луна котиться порожніми вулицями — Кукуріку! — відлунується на іншій вулиці. І пішло — далі й далі півні передають естафету (А. Камінчук).*

131. ПЕРЕДАВАТИ / ПЕРЕДАТИ КУТІ МЁДУ. Перевищувати норму, міру в чому-небудь або перебільшувати що-небудь. *Кожжен [козак] говорив відверто, як дужий владар, сміявся щиросердечно, залицявся і підморгував на очах всього .. панства, але ж ніколи не передаючи куті меду, ставлячи самому собі межу, за яку годі переступати (М. Лазорський); Лукавий бісик під'юджує мене на пошуки нових важелів піднесення богготовності особового складу, але я рішуче відганяю його далі, щоб не передати куті меду (М. Ю. Тарновський); Узв'я [Микита Павлович] у руки шматки пружини і почав розглядати блиску на зламах сталі. Гартон не догодили, передали куті меду. Пружина має бути трохи м'якшою (П. Ігульський); Віктор задав пророцтво інститутського професора. В дечому має рацію Яків Степанович, хоча, звичайно, передає тоді куті меду (В. Гужва).*

ПЕРЕЖИТИ

132. ПЕРЕЖИТИ СЕБЕ (свій вік). 1. Зберегти своє значення після смерті. *Хто цілком на послугу народу Віддає своє життя слабе В боротьбі за щастя, за свободу — Тільки той переживе себе! (М. Старицький).* 2. Втратити своє значення; ставати непотрібним, зайвим, застарілим. *Багато чого у промисловості трималося на традиціях, які давно пережили себе, а не на здоровому глузді (З газети); [Криштоф:] Упадають останки середньовіччя [середньовіччя], дрібна продукція пережила свій вік — капітал концентрується (І. Франко).*

ПЕРЕЇДАТИ

133. ПЕРЕЇДАТИ / ПЕРЕЇСТИ СЕРЦЕ з ким. Зазнавати прикросів від кого-небудь, мучитися з кимсь. — *З усіма наймитом треба переїдати серце, але строкаря з економії від хазяйського за версту по духу почуши. Хліб з тобою почне жувати і господаря очима жертиме (М. Стельмах). РОЗ'ЇСТИ СЕРЦЕ. — Роз'їм серце з тими новобранцями, бо не беруться науки (Л. Мартович).*

134. ПЕРЕЇДАТИ / ПЕРЕЇСТИ ХЛІБ чий. Занадто довго бути на чьомусь утриманні. *Пожитки взяла [Василинка] з собою, — гоїднула рогатим вузликом, — а більше мені від матері нічого*

це треба. Ви не думайте, що я ваш хліб переїдати чи без роботи сидітиму. Кину школу й піду в ланку або до худоби (Є. Гуцало).

ПЕРЕЇДЬ

135. **ХОЧ ВОЗОМ ПЕРЕЇДЬ** кого і без додатка. Неможливо переконати кого-небудь в чомусь. [Кряж:] *Не здавалось тобі ніколи, що ти надто почав учацати сюди?* [Роман:] *Ні, а хіба що?* [Кряж:] *А мені здавалось.* [Роман:] *Оце й йому батькові часом як здається, то хоч возом переїдь* (М. Зарудний).

ПЕРЕЙТИ

136. **НІ ПЕРЕЙТИ НІ ПЕРЕЛЕТІТИ** чого. Що-небудь дуже велике (перев. про простір, обсяг якоїсь перешкоди, що стоїть на шляху кого-, чого-небудь). *Небо сходило зорями. Темрява, глибока й студена, розлилася над світом, і, здавалося, ні перейити її ні перелетіти* (О. Гончар).

137. **ПЕРЕЙТИ СВІТ**. Побувати у багатьох місцях, дуже багато побачити. *Хоть [хоч] би я світи перейшов, то такого приятеля я собі не найду* (Марко Черемшина).

ПЕРЕКИДАТИСЯ

138. **ПЕРЕКИДА́ТИСЯ / ПЕРЕКИ́НУТИСЯ** ДУМКОЮ (думка́ми, уявою і т. ін.) до кого—чого, на кого—що, у що. Починати думати про кого-, що-небудь, уявляти когось, щось. *А Гриця недовів після цього вже перекинувся думкою на ті, ніколи не бачені ним, архіпелаги, де буцімто й піли люди живуть за первісними законами* (О. Гончар); *Коли ж Оксана перекинулася думками від далекого і неосязного до справ знаних і близьких, то .. чомусь і Савку згадала* (Я. Гримайло); *В одну мить перекинувся [Кузьмін] уявою до минулих днів, повернувся до тих часів, коли він .. довівся про Жовтневу революцію* (Ю. Збанацький).

139. **ПЕРЕКИ́ДАТИСЯ / ПЕРЕКИ́НУТИСЯ** СЛОВА́МИ (сло́вом). Вести коротку розмову; час від часу говорити, повідомляти що-небудь один одному. *Сиділи [горничні] кругом столу й грали в короля. Кругом густою лавою обступили їх хлопці і перекидалися жартівливими словами* (Панас Мирний); *З правого боку жінки голосно троцили нашіня, часто перекидалися словами, з їхніх реплік Микола Чубук зроби висновок, що сьогодні на зборх буде жара* (Г. Епик); *Семен Омелянович любив перекинутися словом і про те, що не стосувалося агрономії* (Д. Бедзик). **ПЕРЕКИ́НУТИСЯ** КІЛЬКОМА́ СЛОВА́МИ. Щоразу .. *встигав [Хома Хасцький] перекинутися з чехами бодай кількома словами* (О. Гончар).

ПЕРЕКИНУЛОСЬ

140. **У ГОЛОВІ ПЕРЕКИНУЛОСЬ** у кого, кому. Хто-небудь став розумово обмеженим, недоумкуватим. [Голос старих ткачів:] *Он там .. єсть один такий, що цілий день сидить над водою та й полощеться, голісінький, як мати породила Йому вже зовсім в голові перекинулось* (Леся Українка).

ПЕРЕКИНУТИСЯ

141. **І СЛОВОМ НЕ ПЕРЕКИ́НУТИСЯ**. Зовсім не розмовляти, не говорити з ким-небудь; мовчати. *Часом мине цілий тиждень, а воли й словом не перекинуться, як імі* (М. Коцюбинський); *Чому так неприязно відповів шофер, з яким він ще не перекинувся й словом?* (А. Хорунжий); *Тимофій аж тремтів за Свиридом, але ніде й ніколи, навіть за доброю чаркою, не перекинувся й словом про це зі своїм другом* (М. Стельмах).

ПЕРЕКЛАДАТИ

142. **ПЕРЕКЛА́ДАТИ / ПЕРЕКЛА́СТИ** НА ЧУЖІ́ (на чи́сь) ПЛЕ́ЧІ (ру́ки). Змушувати когось іншого виконувати свою роботу, свої обов'язки. [Дремлюга:] *Ех, Пилипе, Пилипе... Ніколи і мені здається, чи не краще жити, як інші: перекладай на чужі плечі роботу і живи на свою втіху .. Не такого я гарту!* (О. Корнійчук); *Своєму коханому синочкові [Оксана] раду дати так і не змогла, змушена була його виховання перекласти на чийсь руки* (О. Гончар).

ПЕРЕКОВУВАТИ

143. **ПЕРЕКО́ВУВАТИ / ПЕРЕКУВА́ТИ** МЕ́ЧІ НА ОРА́ЛА, книжн. Перетворювати воєнні засоби, ресурси і т. ін. у мирні. *Не в ті часи ми живемо, щоб мечі на орала перековувати .. Бо ніхто землі нам просто так не віддасть. Без боротьби* (А. Головка); *Ми завжди готові перекувати мечі на орала* (З газети).

ПЕРЕЛАЗИ

144. **АЖ ПЕРЕЛА́ЗИ** ТРИЩА́ЛНІ, зі сл. бігти, вибігати і под. Уживається для вираження інтенсивності дії. *Вона знала, що всі діччата водили очима слідком за Миколою, а він йшов вулицею, то вибігали дивитись на його, аж перелазити тріщали* (І. Нечуй-Левницький).

ПЕРЕЛАЗИТИ

145. **ЧЕ́РЕЗ ПОРІ́Г НЕ ПЕРЕЛА́ЗИТИ**. Перебувати в дитячому віці; бути малим. *Ой, летять же літа! Чи давно це й через поріг не перелазив [син], а тепер он який* (А. Головка).

ПЕРЕЛАМУВАТИ

146. ПЕРЕЛАМУВАТИ / ПЕРЕЛАМАТИ ХАРАКТЕР чий, кого. Примушувати кого-небудь стати іншим, змінити звички, вдачу. Єдиного комісара він терпів біля себе — Данила. І цьому доводилось день по дню переламувати Шведів характер, щодня наражатися на опір командира (Ю. Яновський).

147. ПЕРЕЛАМУВАТИ (переломлювати) / ПЕРЕЛАМАТИ (переломити) [САМОГО] СЕБЕ. Виявляти стійкість, непохитність всупереч своїм бажанням, прагненням, звичкам і т. ін. Коли вже Євген не може переламати себе, коли це для нього "перша й остання" ... Коли й вона його щиро серцем обрала ... То тут потрібен інший підхід (О. Гончар); І все-таки він дуже змінився за ці роки. Адже вистачило в нього витримки не потрапляти на очі Любі, переламати себе (В. Собко).

ПЕРЕЛЕЖИТЬ

148. ХАТИ (місця) НЕ ПЕРЕЛЁЖИТЬ (не пересідить). Уживається на знак згоди на чие-небудь перебування у когось або десь. — Що там думати, — м'яко втрутилася Меланія. — Коли вже до мене приїхали, то хай у мене зупиняються. Хати не перележать! (О. Гончар).

ПЕРЕЛЕТІТИ

149. ПЕРЕЛЕТІТИ НА КРИЛАХ. Дуже швидко перейти що-небудь або подолати якусь відстань. Штурмом захопили радгосп, поле перелетіли на крилах. — "Оце, — гукає .. Ярославцев, глянувши на карту, — уже Україна!" (О. Гончар).

ПЕРЕЛИВАТИ

150. ПЕРЕЛИВАТИ З ПУСТОГО [ТА] В ПОРІЖНЕ. 1. Повторювати те саме, ведучи непотрібні або малозмістовні розмови. Фрази лились, зчіплювались, і він переливав з пустого та в порожнє, говорячи те ж саме, тільки іншими словами (І. Нечуй-Левицький); — Кажуть, що жінки люблять поговорити. А ви, мужичини, переливаєте з пустого в порожнє ось уже чималий час (Ю. Яновський). СІПАТИ З ПОРІЖНЬОГО В ПУСТЕ. Сип, сип, із порожнього в пусте! (Укр. присл.).

2. Займатися непотрібною, марною справою, звичайно багато говорячи. — У гостях тільки [тільки] б марно стратили день, переливаючи з пустого в порожнє, а дома сидючи, з сьогодні "Кобзаря" дочитати (Панас Мирний); — Я, звичайно, мало розумію в твоїх справах .. Але чомусь хочеться вірити в Снігура. З пустого в порожнє він переливати не стане, не такий він (П. Автомонов); — Ти ж обіцяла. — Іди геть! Чого присікалась. Подумай — обіцяла... — Ти ж...

слово честі. — Слухай, не переливай з пустого в порожнє. Не галдидай, не допоможе (М. Понеділок). ПЕРЕЛИВАТИ З ПОРІЖНЬОГО В НЕПОВНЕ. Ідм, куме, з сього пекла, най собі тут переливають [пани] з порожнього в неповне! — напівпошепки, напівголосно мовив Петро Дорунда до Михайла Савули (І. Чендей).

151. ПЕРЕЛИВАТИ / ПЕРЕЛИТИ [ЧАШУ] ЧЕРЕЗ КРАЙ (через віниця і т. ін.). 1. Позбавляти кого-небудь сил, можливості терпіти, переносити щось. На про! Без ляку і зиевіри — За правду, волю, за наш край! Перелили вже бузіври Скорботи чашу через край (М. Старицький). 2. Досягати найвищого рівня, найбільшої міри. І мовив Щорс: — Нароуду гнів Переливає через віниця, бо вже до краю придушив Той чобіт кований чужинця (М. Шеремет). ПЕРЕЛИВАТИСЯ / ПЕРЕЛИТИСЯ ЧЕРЕЗ КРАЙ (через віниця). У кімнаті стихло, тільки годинник настирливо цокав, доливав смутку до того, що переливалось вже через віниця (В. Гжицький); Всі газети переповнено описанням таких жорстоких фактів.., що надлюдське горе уже давно перелилося через край в кожній людській душі (О. Довженко).

ПЕРЕЛІТАТИ

152. ПЕРЕЛІТАТИ (залітати) / ПЕРЕЛЕТІТИ (залетіти) ДУМКОЮ (в думці, в думках). Уявляти або згадувати що-небудь. Залітала в думках далеченько і Явдоха, постіпаючи за синовю долею (О. Ільченко); Вона глянула на верби, на вишині, на огородині, й перелетіла думкою у батьків садок (І. Нечуй-Левицький); І, взявши карту, щоб на її Писать спомини дорогий, Я в думці враз перелетів Ряди похованих годів (Я. Щоголів).

ПЕРЕЛІЧИТИ

153. НА (по) ПАЛЬЦЯХ [МОЖНА (легко)] ПЕРЕЛІЧИТИ (порахувати) кого, що. Кого, чого-небудь дуже мала кількість. Вони [кращі люди] .. замінили свій хатній халат на службовий каптан. То, правда, були ще тільки стовни, одинокі рядочки, що їх по пальцях перелічиш (Панас Мирний). ЛЕГКО ПЕРЕЛІЧИТИ НА ПАЛЬЦЯХ ОДНІЄ РУК. Богдан Любомирович добре знав, що фахівців, котрі розуміються на цій проблемі, легко перелічити на пальцях однієї руки (З газети).

154. НЕ [МОЖНА] ПЕРЕЛІЧИТИ чого. Дуже велика кількість; багато. Привіз Онисько молоду жінку у свій зимовник, тутечки у його [нього] була рублена хата на дві половини, усякої худоби не перелічити і наймитів, і наймичок (О. Стороженко).

155. ПЕРЕЛІЧИТИ (полічити) ЗУБИ кому і без додатка. Побити, ударити кого-небудь, перев. по зубах. — Встане не на ту ногу пан управитель —

і зуби перелічить, і служби позбавить (М. Стельмах); — *Чом ти йому зубів не полічив?* — *загомонили кругом* (Панас Мирний).

ПЕРЕЛОГИ

156. **ПЕРЕЛОГИ НАПАЛИ** на кого. Хто-небудь перебуває у стані депресії, має поганий настрій. *На Остапа напали перелогі, ні до чого у нього не здійснюються руки, тільки мовчки никає по хаті* (З журпалу); — *Знову на тебе перелогі напали, никаєш туди-сюди по хаті* (Сл. В. Ужченко).

ПЕРЕМАГАТИ

157. **ПЕРЕМАГАТИ / ПЕРЕМОГТИ СЕБЕ** (своє серце). Тамувати в собі які-небудь почуття, емоції і т. ін., боротися з якимсь станом. *Борис, перемагаючи себе, дивлячись не на друга, а на вулицю, на тіні, на одиноких перехожих, сказав: — Ти пам'ятаєш, я тобі колись говорив, що збираюся одружитися* (В. Собко); *Вона перемогла себе й почала казати далі: — Я... сама підпала хату* (Б. Грінченко); *Став шинкар свою жінку неважати... а Чайченко не переміг свого серця, уступився [заступився]* (Марко Вовчок).

ПЕРЕМІВАТИ

158. **ПЕРЕМІВАТИ (міти) / ПЕРЕМІТИ [УСІ] КІСТОЧКІ** (кісткі) кому, кого, чиї і без додатка. Займатися пересудами, обмовляти кого-небудь. *Проте жінки якось одразу облишили перемівати кісточки дружині колгоспного бухгалтера* (М. Колесников); *Від одного того, що з ним сиджу на очах у всіх, не по собі робиться, всі дивляться, хоч провалися з сорому, будуть кісточки потім перемівати* (А. Хнжняк); *Федір пішов на квартиру... люди мили та перемівали всім Покришням кістки, а він не звертав на те уваги* (Ю. Збанацький); *Вже вони встигли переміти кісточку коханця когось дивізійного начальника* (О. Гончар); — *От візьми подивись, якими наші баби стали. То раніше зберуться — усі кісточки одна одній переміють, усі брехні в одне рядно стягнуть, за яйце одна одній очі видряпає* (М. Стельмах); — *Баба поки не переміє кісточку всієї Тернівці, не одпустить* (І. Грингурко). **ПЕРЕМІВАННЯ КІСТОЧОК**. *Здається мені, користі мало з... перемівання кісточок померлих поетів* (Леся Українка). **ПЕРЕМІЛЮВАТИ КІСТОЧКІ**. — *Перемелюєте мої кісточки?* — сказав [шеф-кухар] незлобивим баском і опромінив хлопця таким добрим, батьківським усміхом, що їм від сорому позаціплювало (Ю. Бездик). **ПЕРЕТІРАТИ [УСІ] КІСТОЧКІ**. *І не було того дня, щоб не було суду над Яковом; вона перетирала усі кісточки... його, — так не ворозують чужі, так не гризуться запеклі вороги між собою!* (Панас Мирний).

ПЕРЕМІНАТИСЯ

159. **ПЕРЕМІНАТИСЯ (переступати) / ПЕРЕСТУПАТИ З НОГІ НА НОГУ**. Тупцюючи, внявляти свою ніяковість, нерішучість, збен-теження, розгубленість і т. ін. — *Мадяри деякий час стояли мовчки... Показлювали, переміналися з ноги на ногу і мовчали* (О. Гончар); *З кожним його словом дівчина все більше дивувалася і вже розгублено переміналася з ноги на ногу* (П. Панч); *Усміхається Марина, і звичайно хороше і неспокійно стає хлопцеві. Перемінастся з ноги на ногу, вила то на плече перекаде, то зубцями в землю зажене* (М. Стельмах); *Панас Гичка переступав з ноги на ногу, наставляє старого батька, що слухає сина, сумно похнюпивши голову* (Григорій Тютюнник). **ПЕРЕСТУПАТИ З ОДНІЄЙ НОГІ НА ДРУГУ**. *Джержиха розказувала десятий раз, як її син цієї неділі перший раз читав апостола в церкві, як розгортав книжку, .. і як став, і як переступав з однієї ноги на другу, як засоромився й почервонів* (І. Нечуй-Левницький).

ПЕРЕМІТИЙ

160. **ЯК (мов, немов і т. ін.) ПЕРЕМІТИЙ**. Дуже гарний. *А на нашій та вулиці Насипано життя, Ой як виїде челядь гулять — Так як переміта* (Укр. пісні); *Дівчата там як переміти, прості, ніяких примх не знають* (С. Васильченко); *Металурги наші гордовиті, Гарні, душі, всі як переміти* (Ю. Яновський); — *Гарнес житице, помнож його, Боже! Колос немов перемитий, Щіткою густо зивився пригоже, Божою ласкою ввитий* (І. Мажура).

ПЕРЕМІНИТИ

161. **ПЕРЕМІНИТИ (змінити) ГНІВ НА МІЛИСТЬ** (на ласку). Перестати гніватися, сердитися. *Городиський гордо кивне головою на знак, що перемінив гнів на милість* (І. Франко); *Лідія Овдіївна змінила гнів на милість — Ану тебе, Конюльський. Тобі в цирк піти або на сцену... Завжди він наслідив до сліз* (Ю. Збанацький); *Гінзбург ще деякий час насторожено й холодно ставився до Ляндера. Та згодом змінив гнів на ласку: забув про сутичку* (А. Дімаров). **ПОВЕРНУТИ ГНІВ НА МІЛИСТЬ**. — *Та вже і гнів свій до вас на милість поверну — попоїм трохи, — додав [Пищнмуха], беручись за ложку* (Панас Мирний).

ПЕРЕНЕСЛО

162. **ЯК (мов, немов і т. ін.) ВІТРОМ ПЕРЕНЕСЛО** кого. Хто-небудь дуже швидко прибув (пришов, приїхав, прибіг і т. ін.) кудись. [Суховій:] *Либонь ще й четверті півні не співали, а я вже і в Конотопі... Немов вітром мене перенесло* (М. Кропівницький).

ПЕРЕОРАТИ

163. **ПЕРЕОРА́ТИ МЕЖУ́** кому. Перешкодити кому-небудь у його справах. *Чи я йому межую переорав!* (Укр.. присл.); *Тішитись з себе [хвалько], який то він здатний в Бога вродився: і пану догодив, і собі межі не переорав* (Марко Вовчок).

ПЕРЕОЦІНЮВАТИ

164. **ПЕРЕОЦІ́НЮВАТИ / ПЕРЕОЦІ́НЬТИ [ВСІ] ЦІ́ННОСТІ.** Серйозно переосмислювати і змінювати погляди, уявлення і т. ін. — *Зараз усі ми опинилися в однаковому, дуже важкому стані,— говорив цей погляд,— доводиться переоцінювати цінності, а це процес дуже болючий, нагадує перев'язку спеченого тіла, коли тобі повільно віддирають присохлі бинти* (В. Собко). **ПЕРЕОЦІ́НКА ЦІ́ННОСТЕЙ.** [Терень:] *А з Сльозкіним у нього давно порвано. Переоцінка цінностей* (І. Микитейко).

ПЕРЕПАДАТИ

165. **ПЕРЕПАДА́ТИ / ПЕРЕПА́СТИ НА ГОРІ́ХИ** (на гостінці) кому і без додатка, безос. Попадати, діставатися від когось за якусь провину. *Звісно, найбільше при тих переговорах [сина і дружини] перепало на горіхи старому Трацькому* (І. Франко); *Іноді мені обридла служба, і я кидав все і завіювався куди-небудь в повіт тижнів на два і більше; часом сходило це мені з рук, а часом перепало на горіхи* (Збірник про М. Кропивницького); *Сашко подумав, що Гені таки справді перепав на горіхи. Йому стало навіть жаль цього товстого хлопця...* (Д. Ткач); *Вітька час від часу позирав на зачинені двері. Стукати він боїться, бо якщо дома лишилась Юркова сестра Настя, то Вітьці перепав на горіхи: Настя сердита* (О. Сизоєнко). **ПЕРЕПА́СТИ НА ГАЛУ́ШКІ** (на бублики і т. ін.). — *Та що це ви, Прокопе... А то дійсно заробите від мене,— виправдувалась Віра.— О-о, я ж казав тобі, Ілюша, що од цієї ланкової легко може перепастись й на галушки* (А. Хорунжий); — *Ой гляди, дівчино, перепав тобі на бублики.. Ти ж знаєш вдачу нашої попаді: все шкварчить, наче яєчня на сковороді* (М. Стельмах).

166. **ПЕРЕПАДА́ТИ / ПЕРЕПА́СТИ НА ХЛІ́Б** кому і без додатка, безос. Мати мізерний зарібок. — *Піду до кого або хто покличе [попра-ти] — може, хоч на хліб перепав* (Панас Мирний).

167. **ПЕРЕПАДА́ТИ / ПЕРЕПА́СТИ У КИ́ШЕНЮ** кому і без додатка. Мати грошовий прибуток. — *Радий, бач, що взяли [на роботу], — каже один.— Еге,— каже другий,— показний, бач.. Та це й прохарчиться він, і в кишеню перепав* (А. Теслеико).

ПЕРЕПАСТИСЯ

168. **ПЕРЕПА́СТИСЯ НА СМІ́К** (на сухар). Дуже схуднути, охлянути, виснажитися. — *Що з тобою? Де ти зник? Чого перепався на смик?* (М. Стельмах); *Уздівіши чоловіка, Олена обривала спів і починала докоряти, що він, Марко, і не обідав, і забувся за жінку, і сам перепався на смик* (М. Стельмах); *Третій тиждень і на ногу не стає* [кобила]. *Перепалась — ну на сухар* (А. Головка).

ПЕРЕПЛУТУВАТИ

169. **ПЕРЕПЛУ́ТУВАТИ** (плутати) / **ПЕРЕПЛУ́ТАТИ** (сплутати) **ГРІ́ШНЕ З ПРА́ВЕДНИМ.** Змішувати все хороше і погане; неправильно розуміти що-небудь. *Це, шановний Анатолію Филімоновичу, ви сплутали грішні з праведним. З "Мальмо" грає чехословацький "Спартак" на Кубок чемпіонів* (М. Білкуи). **ПЕРЕПЛУ́ТАТИ ПРА́ВЕДНЕ З ГРІ́ШНИМ.** Сказався .. старий, переплутав праведне з грішним. *Замість дробовиком бекасів по болоті ганяти, почав угодників глушити в хаті* (О. Ковінька).

ПЕРЕПОВНЮВАТИ

170. **ПЕРЕПОВ́НЮВАТИ / ПЕРЕПОВ́НИТИ ЧА́ШУ ТЕРПІ́ННЯ** кого, чію. Позбавляти когось сил, можливостей терпіти, зносити що-небудь. *Поситалися з моєї пазухи [яйця] на Глафірину голову... Це були останні краплі, що переповнили чашу її терпіння* (І. Микитейко).

ПЕРЕПУСКАТИ

171. **ПЕРЕПУ́СКА́ТИ / ПЕРЕПУ́СТИТИ ЧЕ́РЕЗ СВОЌ РУ́КИ.** Самому збувати, продавати щось або бути причетним до чого-небудь. — *Сорок років зимозорю,— зітхає старий.— Стільки золота перепустив через свої руки, що тобі і не приснитися... І все прогуляв* (О. Донченко).

ПЕРЕРВЕТЬСЯ

172. **ЯК НЕ ПЕРЕРВЕ́ТЬСЯ.** Дуже сильно, активно. *Жайворонки як не перервуться щебетуть* (Панас Мирний); *// Дуже швидко. Діставши облизня, фашист тікає як не перерветься* (Ю. Яновський).

ПЕРЕРИВАТИ

173. **ПЕРЕРИВА́ТИ / ПЕРЕРИ́ТИ МІ́ШАЧІ НО́РИ.** Дуже ретельно переглядати все, заглядати в найпотаємніші закутки в пошуках когось, чого-небудь. — *Вони [чоловіки] й вас уб'ють. Давайте краще обидві сховаємось.— Що ти кажеш таке? То вони моді всі мишачі нори переривають* (Г. Хоткевич).

ПЕРЕРИВАТИСЯ

174. **ПЕРЕРИВА́ТИСЯ / ПЕРЕРВА́ТИСЯ** **НАДВОС** (напопола́м). Виконувати надмірну роботу або виявляти надмірні зусилля. *Напополам перерувсь, а таки доб'юся свого* (А. Головка).

ПЕРЕРІЗАТИ

175. **ПЕРЕРІЗАТИ ХЛІБ**, *етн.* Дати згоду на одруження. — *Наталка не гуляє. Вже хліб перерізали — ще на тому тижні* (Сл. В. Ужченка).

ПЕРЕСАДКИ

176. **БЕЗ ПЕРЕСА́ДКИ** Прямо, не зупиняючись або не затримуючись. *Було сядеш на саночки на розі Шулявської й Тарасівської, відитовхнешся ногою та й їдеш без пересадки аж до Жилинської вулиці* (В. Самійленко); *Він допоміг нам хутенько знайти в Корчуватому справжню гідру фашизму із списком наших людей, складених для царства небесного, куди й потрапив без пересадки сам той писар за нашою допомогою* (Ю. Яновський); *Як інколи буває? Набив порушник колективові оскому — і його позбавляються. А він без пересадки в інший цех* (З газети).

ПЕРЕСМИКУВАТИ

177. **ПЕРЕСМІ́КУВАТИ (пересмика́ти) / ПЕРЕСМІ́КАТИ КАРТИ.** Намагаючись перехитрити, обдурити кого-небудь, представляти щось спотворено, перекручено; вводити в оману когось. [Чирва:] *Я пропоную: підтримати [владу] добровільно ..* [Небаба:] *Він хоче перечирвити сходку. Пересмикує карти* (І. Микитенко).

ПЕРЕСТАВИТИСЯ

178. **ПЕРЕСТА́ВИТИСЯ (переступі́ти) НА ТОЙ СВІТ**, *заст.* Померти. *На ранок він [Улас] затих, а об обідній годині й на той світ переставився* (Панас Мирний); *Отак вони любилися! На той світ хотіли Обнявшись переступити* (Т. Шевченко).

ПЕРЕСТАВЛЯТИ

179. **ЛЕ́ДВЕ (ледь, насі́лу) ПЕРЕСТАВЛЯ́ТИ НО́ГН.** 1. Іти дуже повільно (від втоми, хвороби, старості і т. ін.). *Сердешний Наум ледве ноги переставля* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Обливаючись потом, Іван ледве переставляв ноги* (П. Колесник).

2. зі сл. і ті, плéнтатися і под. Дуже повільно. *Дошкульний дощ .. січе і січе стомлених і голодних січовиків, що плетуться, ледь переставляючи ноги* (І. Цюпа).

ЛЕ́ДВЕ (ледь, насі́лу) ПЕРЕСТУПА́ТИ НОГА́МН. *Ми помитили, що вона ледве переступала ногами з виснаження й розпачу* (Л. Смілянський); *Галочка*

увійшла до батька, насилу ногами переступа (Г. Квітка-Основ'яненко).

ПЕРЕСТУПАТИ

180. **[І] ПОРО́ГА (порі́г) НЕ ПЕРЕСТУПА́ТИ / НЕ ПЕРЕСТУПІ́ТИ** *чого, чийого.* Зовсім не бути, не бувати де-небудь, у когось і т. ін. *Не наважувалася сказати вголос, що про себе вже вирішила ніколи не переступати порога цього дому* (А. Дімаров); — *Останній раз нога моя в твоїй хаті, — промовила Ганна. — Не переступлю я, Марино, твого порога!* (І. Нечуй-Левицький); *Познаходилися й такі, які начебто бачили, як я вчащу до Христі, хоча, правду кажучи, я раніше ніколи й порога її хати не переступив* (Є. Гуцало).

181. **ПЕРЕСТУПА́ТИ / ПЕРЕСТУПІ́ТИ [ЧЕ́РЕЗ] ПОРІ́Г.** 1. Заходити до якого-небудь приміщення. *Шевченко перішуче зупинився, не переступаючи порога, і мимоволі відсахнувся від смороду, який війнув йому в обличчя* (З. Тулуб); *Що це було саме її місце, я зрозумів із того, як швидко воно звільнилося, ледве Леночка переступила поріг* (Ю. Яновський).

2. Виходити з якого-небудь приміщення, вирушати. *Так хотілося переступити через поріг у витку метелицю* (М. Стельмах); // *Вибувати звідки-небудь. Я цілком одужав. Ще кілька днів, і я переступлю поріг лікувальної установи* (Ю. Яновський). **ПЕРЕСТУПА́ТИ ПОРО́ГН.** *А в світлиці вже лаштувалися [їхати до столиці]. Панотець Сильвестр правив молебень, кропив святою водою і давав цілувати хреста. Пан сотник глянув на ясновельможну: — Здається, пора переступати пороги* (М. Лазорський).

3. *чого, у що.* Потрапляти куди-небудь. *Діти, що народилися тої незабутньої осені.., сьогодні.. переступають поріг Львівського університету* (І. Цюпа); *Зроду-зівку не тиялася я по шинках, я швидше ладна вмерти, ніж переступлю поріг у той ваш рай, — сказала Галецька* (І. Нечуй-Левицький); *Він диктував свої умови, ще тільки переступивши поріг, але найдивніше, що його слухали* (П. Загребський).

ПЕРЕТВОРЮВАТИ

182. **ПЕРЕТВО́РЮВАТИ (обертáти) / ПЕРЕТВО́РИТИ (оберта́ти) У (на) ПО́ПІЛ.** Повністю спалити або знищити що-небудь. [Кривопис:] *Армаду кораблів султана, що розбивала великий флот венеціанців, ми скільки разів на попіл перетворювали* (О. Корнійчук); *Краще б зарево пожже світнуло на їх [них]; краще б воно обняло їх [жителів] в огненному вихрові світа, обернуло у попіл* (Панас Мирний).

ПЕРЕТИРАТИ

183. ПЕРЕТИРА́ТИ (перебира́ти, переми́пати і т. ін.) / ПЕРЕТЕ́РТИ (перебра́ти, переми́яти і т. ін.) НА ЗУБА́Х кого. Пліткувати, ляхословити про кого-небудь. *А в гостинній панійки скрекотять, як ті сороки: без сорому [сорому] кожного на зубах перетирають* (Панас Мирний); *Кожного з своїх перебирали та перетирали пани на зубах і всякий раз верталися вони до тієї проклятої волі, котра гострим ножем стала впоперек їх горла* (Панас Мирний); *Знову почав Грицько гукати на зов хату, перепираючи та перемишаючи на зубах не тільки Пріську з Христею, а й увесь рід їх* (Панас Мирний).

ПЕРЕТЛІТИ

184. ПЕРЕТЛІ́ТИ ДУШЕ́Ю (серцем). Тяжко пережити, перестраждати від тривоги, страху, туги і т. ін. *Невже .. загинув Любчик? Не віриться. Скільки переїлів душею Юрій за ці години* (А. Хижняк); *Ще більше перетіла серцем за Данька, доки він там десь з ворогом рубався* (О. Гончар).

185. ПЕРЕТЛІ́ТИ НА ВУГІ́ЛЬ (на попіл).
1. Дуже памучитися, знемогтися від тяжких думок, неспокою, хвилювань, страху і т. ін. — *Нічого, нічого, не схуднеш, — поплескав її по плечу Микола. — Йди скоріше, бо Максим перетліє на попіл* (А. Хижняк).

2. Пройти, зникнути (про почуття). [Кряж:] *Отут (б'є себе в груди) все на вугіль перетіло* (М. Зарудний).

ПЕРЕТЯГАТИ

186. ПЕРЕТЯЃАТИ (перетя́гувати) / ПЕРЕТЯЃТИ (перетя́гнути) НА СТО́РОНУ (на бік) кого, чийо (чий). Робити кого-небудь чиймсь прибічником, прихильником і т. ін. *Погляди на книжки, фільми — це пусте! Ні, й це не пусте... Тут вона поволі перетягувала його на свій бік, аж поки не перетягнула зовсім* (Ю. Мушкетик); *Жила у діда .. Я надіюсь перетягати знов на його сторону дядьку* (Лесь Українка); — *Затягати по судах він [пан] зможе. Зуміє дістати брехливих свідків, суддів перетягнути на свій бік* (М. Стелмах). ПЕРЕВА́ЖИТИ НА БІК. У моїй школі вони [учні] *були чотири години, а дома цілих двадцять. І я не всіх міг переважити на свій бік* (В. Кучер).

187. ПЕРЕТЯЃАТИ (перетя́гувати) / ПЕРЕТЯЃТИ (перетя́гнути) СТРУНУ́. Вдаватися до крайніх заходів. [Петерсон:] *Макаров! Я вам не раджу перетягати струну .. Я вас ще раз питаю: де список?* (Я. Галан); *Перетяг струну опришок. Рвонув сорочку на грудях — і, мов ужаслена змія, скочила Маруся на ноги* (Г. Хоткевич).

ПЕРЕХВАЛЮВАТИ

188. ПЕРЕХВА́ЛЮВАТИ / ПЕРЕХВА́ЛІТИ НА ОДИ́Н БІК. Псувати кого-небудь надмірно похвалою. *Усі тітки, дядини .. пестили Настусю, мазали її та хвалили, аж перехвалювали на оди́н бік* (І. Нечуй-Левицький); [Іван:] *Та ну-бо вже, не хваліть, а то перехвалите на оди́н бік!* (М. Кропивницький).

ПЕРЕХИЛЯТИ

189. ПЕРЕХИЛ́ЯТИ (перекида́ти) / ПЕРЕХИЛ́ТИ (перекі́нути) ЧАРКУ (по чарці), фам. Пити алкогольні напої. На Смика він *прицілювся. Що любить Смик? Перехиляє чарку чи ні?* (М. Руденко); *Перепочити коням слід було, А мандрівцям перехилить по чарці і закусити щучкою* (М. Рильський). ПЕРЕКІ́НУТИ (хильну́ти) ЧАРЧІ́НУ. [Галушка:] *Галю, винось-бо щось перекусити — чоловік з дороги .. та й нам не завадить чарчину перекіннути* (О. Корнійчук); — *Вип'ю, — кивнув Омелян, бо таки й справді йому скортіло хильнути чарчину* (О. Ільченко).

190. ПЕРЕХИЛ́ЯТИ / ПЕРЕХИЛ́ІТИ [АЖ] ДО ДНА. Випивати все повністю. *Український чоловік ніколи не квапиться випити. Він перед тим, як це зробити, любить сказати щось таке жартівливе, присмне, а вже потім перехилить аж до дна, не залишить ні краплі* (І. Шаповал).

ПЕРЕХИТРИТИ

191. ПЕРЕХИТ́РИТИ САМО́ГО СЕБЕ́. Хитруючи, виявити свої наміри або помилитися в розрахунках. — *Так, тату! Ти дуже хитрий, такий хитрий, що аж самого себе перехитрив* (І. Франко).

ПЕРЕХОДИТИ

192. ПЕРЕХО́ДИТИ / ПЕРЕЙ́ТИ ДОРО́ГУ УПОВ́НІ. Приносити удачу, успіх, щастя. — *Ти задивилась з порога І посміхнулась мені; Певно, на щастя дорогу Дощ перейшов уповні* (П. Снягівецький).

193. ПЕРЕХО́ДИТИ / ПЕРЕЙ́ТИ МЕЖУ́ (мі́ру, че́рез край і т. ін.). 1. Не відповідати допустимій нормі чого-небудь дозволеного. *Його жарты й шуткарство часом переходили через край і були трохи грубуваті й навіть вульгарні* (І. Нечуй-Левицький).

2. Виявляти надмірність, втрачати почуття міри у чомусь. *Офіцер збавнув, що перейшов межу потрібного такту в допиті* (Г. Епик). ПЕРЕХО́ПИТИ ЧЕ́РЕЗ КРА́Й. Якек надто пізно зрозумів, що справді *перехопив через край* (З. Тулуб).

3. Виявлятися найвищою мірою; досягати найбільшої інтенсивності. *Безсильна [шаманова] лютя перейшла всякі межі. Він шмагав коня, щоб хоть*

[хоч] *трохи вилити її з переповнених грудей* (В Гжицький).

194. **ПЕРЕХОДИТИ** (переступати) / **ПЕРЕЙТИ** (переступити) **РУБІКОН**, книжн. Робити рішучий крок, приймаючи остаточне рішення, яке має важливе значення і впливає на подальші події. — *Нацькований і підбаворений Англією та Францією, султан перейшов рубікон, не бувши підготовлений до війни...* (С. Добровольський).

195. **ПЕРЕХОДИТИ** (перетинати, перепиняти і т. ін.) / **ПЕРЕЙТИ** (перетяти, перетнути, перепинити і т. ін.) **ДОРОГУ** (шлях, стіжку і т. ін.) кому, чому. 1. Ставати перешкодою у здійсненні, розв'язанні чого-небудь. — *Де не сунеш — скрізь ці лайдаци перешиняють нам шлях. Пове-зеш збіжжя на ярмарок, .. старшини навезуть удвоє і так збивають ціну, що хоч повертай валку додому* (З. Тулуб); *Було б негідним з мого боку переступати шлях достойному з найдостойніших, нашому високоповажаному Захару Олексійовичу* (С. Добровольський); — *Не бійся, я тобі більше не перейду дороги, не докучу тобі ані не докорю* (І. Франко); *Тиміш — людина дуже високої душі, адже за весь цей час не перейшов нікому дороги, не поламав життя ні навіть настрою* (Ю. Мушкетик); *Він став на шляху тобі й таким, як ти, перетяг вали сніжку* (В. Собко); *"Жаль мені тебе, золота голово, хоть [хоч] ти й перепинив мені дорогу!" Так думав Шраменко, стоячи позад Гвинтовки* (П. Куліш).

2. тільки док. *перейти дорогу* (шлях). Спричинити кому-небудь нещастя, принести горе і т. ін. — *Нашому малому хтось дорогу перейшов!*.. (Ю. Яновський).

196. **ПЕРЕХОДИТИ** (ставати) / **ПЕРЕЙТИ** (стати) **НА РЕЙКИ** які, чого. Змінювати певний спосіб життя, напрям діяльності і т. ін. — *Як там у вас діла на фермі? — На нові рейки переходимо, діду* (С. Добровольський); *Країна перейшла на мирні рейки будівництва нового життя* (Вісник НАНУ); *Ви заявляєте, що хочете стати на рейки трудового життя? Хочете працювати на користь державі? Прекрасно* (І. Микитенко). **ПЕРЕХІД НА РЕЙКИ**. Усім .. *треба нам'ятати, що від зусиль кожного залежатиме надійність фундаменту, на якому зараз відбувається перехід всього народного господарства країни на інтенсивні рейки* (З журналу).

ПЕРЕХОПЛЮЄ

197. **ПЕРЕХОПЛЮЄ** / **ПЕРЕХОПІЛО** **ДУХ** кому, у кого. Когось охоплює сильне почуття хвилювання, захоплення і т. ін. *Радісний дріж пробігав по тілу, дух тобі перехоплює...* Так і є: *дядько Роман .. шугав рукою в загадковий свій*

вузол... і парешті з'являється з вузла... яблуко, та яке! (О. Гончар).

ПЕРЕХРЕСТЯХ

198. **НА ВСІХ ПЕРЕХРЕСТЯХ**, зі сл. кричати, говорити і под. *Скрізь, повсюди. Нехай впаде він безсилий на великій дорозі життя, нехай підуть потоптом по ньому ті, кого він збудить...* — *він кричатиме проти байдужих на всіх перехрестях* (П. Колесник).

ПЕРЕЦЬ

199. **ДЕ [ВЖЕ] І ПЕРЕЦЬ НЕ РОСТЕ**. Дуже далеко, у складні, важкі умови життя. *Якби моя воля, то я б цього пана не то з партії вигнала, а зазнала б там, де вже й перець не росте* (Лесь Українка).

ПЕРСОНОЮ

200. **ВЛАСНОЮ ПЕРСОНОЮ**. Сам, особисто. *З'явився на порозі власною персоною Костя Степашко .. підтягнутий, сухолиций, в доброму гуморі* (О. Гончар); *А той перший зліва — не хто інший, як мій батько власною персоною* (З газети).

ПЕРТИ

201. **ПЕРТІ ПЛ҃҃ГА**, розм. Наполегливо працювати. *Репліка з аудиторії: Вміла жінка готувати, та не вміла подавати!* (Сміх). Єва: *Одне діло гавкати, інше — плуга перти!* (Тривалі оплески) (А. Крижанівський).

ПЕРЦЕМ

202. **З ПЕРЦЕМ**. Дуже запальний, гарячий або гострий на язик. — *Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем, — сказав Карпо* (І. Нечуй-Левницький); [Дівчина:] *Ану, уципи ще раз, то так ляпаса і дам!* [Хома:] *Ого, з перцем!* (М. Кропивницький); *Краще жінка з вознем, перцем і жадобою, аніж якась покірна розмазня* (М. Стельмах).

ПЕС

203. **ІН ПЕС ІН БАРА́Н**. Не здатний ні на що. — *А як я не вмію зиску злупити зі своєї слави, то, може, я справді ні врізати ні доточити, ні пес ні баран, ні взад ні вперед — лишаюся посеред* (Є. Гуцало).

204. **ЯК (мов, піби і т. ін.) ПЕС ПІСЛЯ МАКОГО́НА**, зневажл. Усвідомлюючи свою провину; зніяковіло, винувато. *Спідлоба глянула [жінка] на чоловіка й метулася до кабінету. А той, мов нес після макогона плівся позаду* (З газети).

205. **ЯК (мов, піби і т. ін.) ПЕС САНД-ЖАРІ́ВСЬКИЙ**, зі сл. злий, лютий і под. Дуже, надзвичайно. *Учора з Глухова примчав кошовий.*

Лютий, як пес санджарівський, і не підступи (М. Лазорський).

ПЕСТУН

206. ПЕСТУН (пестій) ДОЛІ (фортуні). Той, кого дбайливо дглядають, якому потурають у бажаннях і примхах або кому таланить у житті. Мати всім керувала, старші сини заробляли, а меншенький був пестуном долі й надією сім'ї (Л. Дмитерко); Не приходила ніколи панотцеві думка про смерть. Як же? Він — "пестій долі" — та мав би вмирати?! (Л. Мартович). ПЕСТУНЧИК ФОРТУНИ. Кость за обідом не мав вигляду пестунчика фортуни, навпаки, він був далеко блідшим [бліднішим], ніж завжди (Л. Яновська).

ПЕТЛЮ

207. ПЕТЛЮ НА ШІЮ. Повіситися через безвихідне становище. Нелегко без грошей. Саме легше петлю на шию або з мосту та в воду (А. Тесленко).

208. ХОЧ ПЕТЛЮ НА ШІЮ кому і без додатка. Хто-небудь у відчаї, у безвихідному становищі, комусь дуже тяжко. — Думка така була: пораджуся з матір'ю, та ноги на плечі — і світ за очі. Десь та пристану до людей, а тут мені невагомоту: прямо — хоч петлю на шию (О. Кониський).

ПЕТЛЯ

209. ЗАТЯГУЄТЬСЯ ПЕТЛЯ (зашмор). Стає дедалі гірше, тяжче, безвихідніше (про становище). — Значить, затягується петля, — говорить Аркадій Павлович, думаючи зараз про своїх заклятих ворогів (А. Шиян).

ПЕТРА

210. НЕ ДО ПЕТРА, А ДО РІЗДВА кому. Хто-небудь немолодий, похилого віку. І ми з вами, Сергію Петровичу, не молодішає! Вже й нам, як то кажуть, не до Петра, а до Різдва! (Леся Українка).

ПЕЧАТКАМИ

211. ЗА СІМОМ ПЕЧАТКАМИ (печятями). Недоступний для розуміння; незрозумілий, прихований. Виробничий процес "свого" цеху, а відтак і цілої фабрики .. не був для неї якоюсь повинною, ні загатою за сімома печатками (В. Козаченко); — Ці хлопці, — зауважила вона в бік юнаків, — для мене за сімома печатками, емоції приглушені, загнані вглиб (О. Гончар). [МОВ]КНІ-ГА ЗА СІМОМ ПЕЧАТКАМИ. — Підходила Артемова черга, а він поки що не вирішив, який [напій] вибрати. Всі вони були для нього мов книга за сімома печатками (П. Гурінченко).

ПЕЧАТЬ

212. КАЇНОВА ПЕЧАТЬ. Тавро зради, злочину. Звістка про пійманого перекинчика швидко облетіла всі човни, і козаки один поперед одного лізли, щоб зазирнути на того, хто навік затаврував себе каїновою печаткою (С. Добровольський).

ПЕЧЕ

213. [АЖ] ПІД П'ЯТИ ПЕЧЕ кого, кому і без додатка. Хто-небудь не може встояти на місці від нетерпіння; комусь не терпиться. Підкралась під новухату. Гриць свиснув; переждав трохи, свиснув удруге... утретє... Все нічого не чути. А мене аж під п'яти пече (Марко Вовчок); [Кулішевич:] То що з нею станеться? Прийде — надивитесь... А коли під п'яти пече, то біжіть і провідайте... (М. Старицький).

214. ЯК (мов, піби і т ін.) ВОГНЕМ ПЕЧЕ кого. Хто-небудь дуже страждає морально; хтось занепокоєний чимсь. — Розкажи ж нам, Одарочко, усі пригоди своєї, любко, — кажу їй. — Та розкажи ж бо, розкажи! Нехай послухають! — каже брат та й вийшов з хати, мов його огнем пече (Марко Вовчок).

ПЕЧЕНЕ

215. [І] ПЕЧЕНЕ Й ВАРЕНЕ. 1. зі сл. кїдати, покінити і под. Все або взагалі будь-яка робота. Обидві сестри, тільки-но брат переступав поріг, кидали печене і варене і заклопотано квапились подати йому то свіжої води напиться та вмитись, то рушника (Б. Антоненко-Давидович); Як тільки покажеться орда, зараз віха і повернеться у той бік, куди орда йде — зараз усі тікають у ліс, кидають і печене і варене (Легенди.); То нападе на неї таке, що вона всю хату переверне, прибираючи та чепуривши її.. А то знов загуляє, заведе, покине все печене й варене і грає, як метелик (Грицько Григоренко); Покидали люди печене й варене, поспішили на похорон (В. Чумак). 2. Всілякі страви. Заходжу сьогодні до нього. А в нього, голубчики, — рай... На столі печене й варене, а грамофон все божественне виспіває (В. Чечвяський). [І] ВАРЕНЕ І ПЕЧЕНЕ. Гей до мене! Є мене і варене і печене: Буде людям, буде й вам (Л. Глібов).

ПЕЧЕРИЦЯ

216. ЯК ПЕЧЕРИЦЯ. Нерухомо. — То все, голубонько, дурниці! Нам літечко святе Судилося не на те, Щоб у гнізді сидіть як печериці (Л. Глібов).

ПЕЧИ

217. ХОЧ НА ВОГНІ (вогнем) ПЕЧІ кого. Що не роби кому-небудь. Такий уже чоловік був

той Назар: усе йому жарти. Здається, хоч його на огні печи, він жартуватиме (Марко Вовчок); — І годі! Ні слова не скажеш більш, Хоч ти мене вогнем печи (А. Головка).

ПЕЧІНКИ

218. **ЯК** (мов, *паче і т. ін.*) **НА ПЕЧІНКІЙ**, зі сл. кричати. Дуже сильно. Кричить паче на печінки (Укр., присл.).

П'ЄТЬСЯ

219. **НЕ ДО ТЁБЕ** (не до ньбо, не до неї і т. ін.) **П'ЄТЬСЯ** (п'ють). Це не стосується присутнього при розмові або того, до кого звертаються. — Чого ж ти мовчиш, неначе не до тебе п'ється? — говорила Навроцька до мужа. — Бо так не до мене... — обізвався Навроцький (І. Нечуй-Левицький); [Пилип:] А тобі що? — Ні волика, ні корівки!.. Що ти за пашею бідкався, чияк?.. [Денис:] Не до тебе п'ють! (М. Кропивницький).

ПИЛ

220. **АЖ ПИЛ** (пилюка) **КУРІТЬ**. Дуже інтенсивно, напружено, сильно. — А Ласій таки курник буде. — Буде? — Аж пил курить (Ю. Збанацький); За віком [Конопельський] — теж не жовторотий підліток. Можна було вже й у вечірній [школі] вчитись і працювати так, щоб аж пилюка куріла (Ю. Збанацький). **АЖ КУРІТЬ**. Бились-бились — аж курить, аж іскри скачуть (Укр., казки).

221. **АЖ** (тільки) **ПИЛ** **ІДЁ** (клубочить-ся) **ХМАРОЮ** за ким і без додатка. Дуже швидко. Явдоха посадила її [Солоху] верхи на палички, .. палички чкурнули скільки духу, аж пил за ними хмарю (Г. Квітка-Основ'яненко); Івась побіг до хати. — Тільки пил пішов (П. Воронько).

ПИЛИНИ

222. **НІ** (ані) **ПИЛИНИ**. Зовсім, абсолютно нічого немає. За чумаком добре жити, .. с що їсти, с що й пити .. Нічим борщу посолити, На оборі ні шерстини, .. А в коморі ні пилини (Укр. лір. пісні).

ПИНДЮЧИТИ

223. **ПИНДЮЧИТИ** **НІС** (вульг. морду), зневажл. Поводитися чванливо, бундючно. Пиндючить ніс Остапова Горпина І, знай, все маюс на шиї свій дукач (П. Гулак-Артемівський); [Герасим:] Ах ти ж погань! Мужьва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапки скидала, а тепер розжислася, кумпанію [компанію] з панам водить і зараз морду пиндючить перед своїм братом! (І. Карпенко-Карий).

ПИРОГИ

224. **НА ПИРОГІЙ**. У гості. Часом влітку заїжджас у колгосп на пироги Син бажаний, доयोगий (М. Шпак).

ПИСАНКА

225. **ЯК** (мов, *паче і т. ін.*) **ПИСАНКА**. 1. Який вражас надзвичайною гармонією барв, ліній і т. ін.; дуже гарний. Як писанка лани (В. Сосяра); — Коли на такий крик мчить зачарований селезень... — прекрасний, як казка, в своєму весняному вбранні, як писанка, всіма кольорами розмальований, — я завмираю (Остап Вишня); Який чудовий хвартух! Йй-богу, паче писанка (І. Нечуй-Левицький); Село на нашій Україні — пеначе писанка село, Зеленим газм поросло (Т. Шевченко); // Дуже гарно. — Масте ще тиждень строку: щоб за цей час замок мені був розмальований як писанка (Леґенди.).

2. Гарний на вроду; дуже вродливий (персв. про жінку, дівчину). — Гарна [молодия] як писанка, дідько б її взяв, — промовив Єрєнія (І. Нечуй-Левицький); Приходь, найду тобі дівчину як писанку (М. Стельмах).

ПИСАНО

226. **ВІЛАМИ ПО ВОДІ ПИСАНО**. Невідомо, як буде. І цей про Олексу... Ніби йому самому не видно, на кого зазіхає зазнайкуватий бригадир. Але це ще вилами по воді писано... У Тетяні вередлива вдача (С. Добровольський); — Квартиру вам однаково дали б, — заважис Байдачний... — Е, це ще вилами по воді писано... (О. Лук'яненко). **ВІЛАМИ ПИСАНО**. Чи не прийдемо до вас ось такими силами: я, Садовський, Левицький... Але це ще вилами писано (Збірник про М. Кропивницького). **ВІЛАМИ ПО ВОДІ**. — Слушайте, діти, що я вам раджу, — встряла в розмову Бондариха, — те все, що ви кажете, може, воно удасться вам, а може, й ні, а більше того, що вилами по воді (С. Васильченко); // Сумнівний щодо здійснення. **ВІЛАМИ ПИСАНИЙ**. А щоб я пішла за тебе, то навряд .. наше сватання ще вилами писане (Г. Квітка-Основ'яненко).

ПИСАНОМУ

227. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **ПО ПИСАНОМУ**. 1. зі сл. говорити, відповідати і под. Дуже чітко, не збиваючись. Бригадири відповідали як по писаному. Один лише Сидір Підпара . переплутав усі цифри (М. Зарудний); Не роби з верховинців великих промовців, що говорять як по писаному (В. Поліщук); — А ти добре завчив усі скарги нобілітованих [титолованих]. Як по писаному шпарити (Іван Ле).

2. Легко, безпомилково. За вісімнадцять літ свого подружнього життя Марія навчилася читати найдрібніші факти як по писаному (Грина Вільде);— Що мені там кожна стежечка, кожний кушчик знайомісінькі, дивлюсь туди, та дитство [дитинство] й дієвання своє розкішне, і замужжє-жє щасливе, й вдівство гірке — все мов по писаному вичитую (Марко Вовчок).

3. Ніби за наперед продуманим планом або схемою. Пообіцяла тьотя! Ну, значить: "Обіцянка-цяцянка, а дурневі радість!" Усе значить, як слід. Як по писаному... (Остап Вишня); Одімкнув [заступник коменданта] хвіртку в огорожі корівника. За цим, як по писаному, рудий Цункер відчинив, нарешті, двері "салону смерті" [концтабору] (В. Козаченко).

ПИСАТИ

228. ПИСА́ТИ (випі́сувати) МИСЛІ́ТЕ, жарт. Іти нетвердою ногою, хитаючись, плутаючи ногами (про п'яного). Піп, поспішаючи за кимсь, пи́сав мислі́те і щось розмовляв сам з собою (Панас Мирний).

ПИСК

229. У СВИ́НІЙЧИЙ ПИСК, зневажл., фам. Дуже п'яний. — Марино, як твої чоловік? — Та прийшов учора весь у свинячий писк (Сл. В. Ужженка).

ПИСКОМ

230. НЕ З НА́ШИМ ПІСКОМ, фам. Недостойний братися за що-небудь, виконувати щось або робити що-небудь нижче чийсь гідності. — Не з нашим писком! — гордо одказав Василь. — Як йому прохати... — і так як-небудь переб'ємося (Панас Мирний); З НЕВМИ́ТИМ ПІСКОМ. — Хочеш на гілляку за такі слова?.. То це недовга річ. Ви тільки гляньте на нього. З невмитим писком, а й собі до політики пнеться (С. Журахович).

ПИСНУВ

231. ЩОБ І НЕ ПІСНУВ, з дієсл. Надзвичайно суворо. — Наустив вражий дід піхоту да хотів так придавити у Батурині старшину, щоб і не писнула (П. Куліш); — Ти візьми їх до рук, .. так візьми, щоб і не писнули (Ю. Яновський).

ПИСНУТИ

232. І (а́н) СЛОВА́ (сло́вом) НЕ ПІСНУ́ТИ кому і без додатка Не видати якої-небудь таємниці, зовсім нічого не розповісти про щось. Усі .. замовкли. Про архієреїв ніхто вже й слова не писнув (І. Нечуй-Левицький); І я побожжу [побожусь] й жінка моя, й діти мої, що я Борухові за прунт ані словом не писнув (Л. Мартович).

2. Зовсім нічого не сказати, не промовити; промовчати. Кулаки посипались на його [муляра] плечі .. Інші робітники, що бачили цілу ту справу, мовчки працювали, похилені над цеглою і закускуючи зуби. Ніхто з них не писнув ані слова (І. Франко).

233. СЛОВО́ ПІСНУТИ кому і без додатка. Розказати кому-нсьбуть щось. — Тільки слово писнеш кому, стара... Задушу, спалю й душу чортів на виграшки віддам! Чула? — кинув [Андрій] і побіг (Іван Ле).

ПИСЬМЕНСТВО

234. КРА́СНЕ ПИСЬМЕ́НСТВО, уроч. Художня література. З отаких хлопців, що приходять до красеного письменства не крізь літературні амбіції, а крізь працю, .. бувас толк (В. Коротич); В "Енеїди" і в "Наталці Полтавці" виразно можна було побачити, як починає формуватися українське красне письменство (Культура сл.).

ПИТАЙ

235. [І] НЕ ПИТА́Й (не пита́йте), розм. 1. чого, про що. Поготив, тим більше. Озиме увосени через засуху не сходило .. Видно.., що коли не помилус Господь милосердний, то не буде з нього пуття. А яровини й не питай! (Г. Квітка-Основ'яненко). 2. Уживається для підтвердження, підсилення сказаного (перев. при відповіді). — І не питайте, пане, біда: від полісовщиків тікаємо, — прогунів Левко (М. Стельмах).

ПИТАННЯ

236. БОЛІО́ЧЕ (го́стре) ПИТА́ННЯ. На-зріла, складна для розв'язання проблема. Мені щеміло серце за Жабі .. "Що з нею?" Одного дня це болюче питання було розв'язане: з контори тюрми сповістили, що мені дозволено побачитися з нею (Олесь Досвітній); Тепер ніхто вже не знімав гострих, пекучих питань, як першого дня, коли Кирило приїхав на дачу (М. Коцюбинський).

237. ЩО ЗА ПИТА́ННЯ! Уживається для вираження беззаперечного ствердження чого-небудь (перев. при непотрібному чи недоречному запитанні). Чи правда, що простий селянин .. може .. стати депутатом парламенту? Що за питання! Звичайно, правда! (О. Гончар).

ПИТАТИ

238. ПИТА́ТИ РОЗУ́МУ в кого. Сподіватися на розумні дії кого-нсьбуть, на чинись розважливість і т. ін. Одважилось [щєня] вхопить Шматок м'яся, щоб не кортіло. Лев бачить, що воно зробило, Та змилосердився — мовчить, Бо у цєняти якого розуму питати?.. (Л. Глібов).

239. ПИТА́ТИ / СПИТА́ТИ БРО́ДУ. Дізнатися про кого-, що-небудь перед тим, як починати щось робити, певним чином діяти. — *Про мене, мамо, спитайте броду, — не будете жалкувати на Нимидору: вона дівчина здорова, робота* (Л. Нечуй-Левицький).

ПИТАТИСЯ

240. ПИТА́ТИСЯ ЧУЖО́ГО РОЗУМУ. Звертатися до кого-небудь за настановою, порадою. *Щоб часом дарма не блудить, чужого розуму питайся* (Укр. присл.).

ПИТИ

241. ПИ́ТИ (запи́вати) / ВИ́ПНТИ (запи́ти) МИ́РОВУ (зми́рщину). Миритися, уживаючи спиртне з цього приводу. — *Зчистилася бійка! .. Крик... гвалт... Насилу розборонили люди (супротивників), та й ведуть знову в шинок "мирову пити"* (Панас Мирний); *Простила мені теця, та й змирщину пили: по чарці, по другій* (Укр. казки, легенди.); *Вони скоро помирилися, але на весілля так і не пішли — вдома випили мирову* (В. Земляк); *Устим приніс четверть самогону, запив мирову і наказав усім парубкам Оксена не зобижати* (Григорій Тютюнник).

242. ПИ́ТИ (смокта́ти, сса́ти і т. ін.) КРОВ з кого, чий. 1. Тяжко визискувати, експлуатувати кого-небудь. *У селі упрავа колишня: поміщик панствує, п'є кров з бідняків* (Нар. опов.); *Як ссав [панич Льольо] народну кров, так буде і далі ссати* (М. Коцюбинський). ПОПИ́ТИ КРОВО́ (по́ту) з кого, чий (тривалий час). — *Що ж, напанувались, попили .. людської крові, пора й честь знати. Під ці слова в усіх закапелках вагона дрібно подзвонювали збиті заробітчаські коси, що тупились у чужих .. степах* (М. Стельмах); *Минулося з снопа восьмого чи десятого, попили [багатії] нашого поту — годі!* (А. Головка).

2. Знущатися з кого-небудь, кривдити, мучити когось. *Мучилася [Горпина], а далі й схаменилася: "Чи я їм справді на глум далася? Один кат кров мою п'є, а та глуха потороча — горілку"* (Л. Яновська).

243. ЯК МЕД ПИ́ТИ, зі сл. жи́ти. Дуже добре, в достатках, заможнo. *Землю оре [Іван], добро складає. Мотря порядкує з свекрухою в хаті. Живуть, як мед п'ють* (Панас Мирний).

ПИШИ

244. ПИ́ШИ [ВСЕ] ПРОПА́ЛО. Буде немиуча невдача, втрата і т. ін.; нічого не вийде, на успіх нічого сподіватися. *Якщо під час похорону прилюдно візьме [доктор Безбородько] її під руку і поведе за катафалком, то цим признає себе нареченим, якщо ні, — то — пиши пропало!* (Ірина Вільде); — *Земля від морозу тріскає, корінь у*

пшениці рве. А порвало корінь, пиши пропало. Пересівай (В. Кучер); *Все намагаюся не відстати від вас, молодих. Бо як відстану — пиши пропало!* (В. Речмедін); — *Це це якийсь чорт перехопить Данила з оружжєм [зброєю] на дорозі, а тоді, пиши все пропало* (М. Стельмах).

ПИЩАТИ

245. АЖ ПИ́ЩАТИ. 1. Перебувати у дуже скрутному становищі. *Він [народ] під гнітом тяжким аж пищить* (В. Самійленко).

2. Здійснюватися, робитися і т. ін. дуже швидко, інтенсивно. *Вона зивчалася, як муха на окропі; робота аж пищала в її руках* (М. Коцюбинський).

3. Дуже хотіти. — *Вона заміж — аж пищить! — понизивши голос, таємниче повідомив Василь Сидорович* (Ю. Збанацький).

ПИЩИКИ

246. У ЖИВО́ТІ [АЖ] ПИ́ЩИКИ ГРА́ЮТЬ у кого і без додатк. Кому-небудь дуже хочеться їсти. *Та й їсти ж таки! В животі аж пищики грають* (А. Тесленко).

ПІВЕНЬ

247. ПІВЕНЬ УБРИ́Д ПЕРЕХО́ДІТЬ. Дуже мілко. Там, куди раніше можна було загнати цілий табун коней, тепер у липневу спеку півень переходив убрід (М. Руденко).

248. ЧЕРВО́НИЙ ПІВЕ́НЬ. Пожежа. — *Чи не Левко .. Подарував пану червоного півня? — розгадували деякі дядьки. — Можє, й Левко. Пан розчавував його свинцем, а він віддячує вогнем* (М. Стельмах); *Сигналом для захоплення влади має бути червоний півень над панським палацом* (Д. Бедзик); — *Червоні півні тоді здійснювали не тільки над панськими мастками, але й до хуторів залітали* (А. Шиян). ВОГНЯ́НИЙ ПІВЕ́НЬ. Ріс, грізним ставав гнів каховців, танцювали вогняні півні над білими панськими мастками (З газети).

249. ЯК ПІВЕНЬ РОЗМА́ЛЬОВАНИЙ. Погано, без смаку, строкато вдягнений. — *Чого це ти сьогодні вирядився як півень розмальований* (З усн. мови); *Ішов по вулиці хлопець. Як півень розмальований* (Сл. В. Ужченко).

ПІВМІЗИНЦЯ

250. [АНІ] НА ПІВМІЗІ́НЦЯ, перев. із запереч. Зовсім, абсолютно. *Я, добродію, артист, перш усього артист, і не схибив я перед українським театром ані на півмізинця...* (Збірник про М. Кропивницького).

ПІВНІВ

251. ДО ДРУ́ГИХ ПІВНІВ. За північ, до середини ночі. *Розтривожена вчечора Гафія до других півнів не зімкнула очей* (В. Бабляк); *Просиділи*

до других півнів. Діти давно вже спали покотом (Василь Шевчук).

252. **ДО [ПЕРШИХ] ПІВНІВ.** Близько до півночі. Перший раз засиділись хлопці до півнів (С. Васильченко); Докія прокидається до перших півнів (М. Стельмах); Він міг завести старого, що так зганьбив його, чорта, у тавань і протримати до перших півнів, щоб скрупило його в клубок, міг би наслати на нього безум (В. Дрозд); Можже, тому, що стояла хата над цляхом, чи тому, що в дворі був колодязь, сдиний на весь куток Гасанівку..., вона стала найзручнішим місцем для посиденьок, — “закурцій”, а отже і для балачки часом аж до перших півнів (Григор Тютюнник).

253. **ДО ТРІТІХ ПІВНІВ.** До ранку, до світанку. За вечерею ми [члени делегації] засиділись, як то кажуть, до трітїх півнів, потім усім товариством поїхали в аеропорт і в літак сіли, не спавши (П. Козланюк); Пізними вечорами хлопець сів за книги, і він до трітїх півнів просиджував над такими книгами (М. Стельмах); Яко ж, бувало, засиджувались [дівчата й хлопці] аж до трітїх півнів, то це були досвітки (О. Воропай).

254. **ПІСЛЯ ДРУГИХ ПІВНІВ.** Перед світанком. Кухти не спали, будучи стурбованими раптовим зникненням напівродича. Христя вже кілька разів до хвіртки виходила.. Після других півнів — знову до хвіртки прийшла (А. Ішук).

255. **ПІСЛЯ ТРІТІХ ПІВНІВ.** На світанку. Не міг заснути Гнат. Після трітїх півнів, скрадаючись, він бережно відчинив хатні й сінешні двері, вийшов з хати (М. Стельмах).

ПІВНЯМИ

256. **З [ПЕРШИМИ] ПІВНЯМИ.** Надзвичайно рано, відразу після півночі. Що Божий день ми встасмо з півнями; Ще світяться по мосту лхтарі (П. Грабовський); — Тільки в чорні ночі злі Я встаю так само; як і в нашому селі — з першими півнями (Г. Гайворонська).

257. **З ТРІТІМИ ПІВНЯМИ; У ТРІТІ ПІВ-ПІ.** Надзвичайно рано, вдосвіта. Схотлювався [Тимко] разом з трітїми півнями, приходив до матері, що топила піч... скаржився, що йому марилося вночі (Григорій Тютюнник); Стукне гость [гість] в першї чи в третї півні,— Встанемо, кинемо сон і роботу, Встанем, відчинимо гостю ворота (Укр. поети-романтики...); ТРІТІ ПІВНІ НЕ СПІВАЛИ, нар.-поет. Ще третї півні не співали, Ніхто ніде не гомонів. Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко).

ПІВПАЛЬЦЯ

258. **НА ПІВПАЛЬЦЯ.** Зовсім мало, трохи. Хоч ти на півпальця збрешеш, а лиха наробиш на весь вік (Г. Квітка-Основ'яненко).

ПІВ СЛОВА

259. **З ПІВСЛОВА,** зі сл. розуміти. Відразу, без довгих пояснень. І за в'язалась та переривчаста розмова, коли розуміш одне одного з півслова (М. Стельмах); З ним легко говорити, і він завжди з півслова розуміє (П. Рибак).

260. **НІ ПІВСЛОВА,** зі сл. не говорити, не сказати і под. Зовсім нічого. — Певже ти не підеш за мене? — одразу жахається Левко і тільки тепер згадує, що він же перед цим ні півслова не говорив Христині (М. Стельмах). ПІ СЛОВА, НІ ПІВСЛОВА. — Та ні! Звичайно ж, ні! І я нічого йому не скажу, ні слова, ні півслова. Хай думас, що я ні про що не догадуюсь (В. Нестайко).

ПІВ СЛОВІ

261. **НА ПІВСЛОВІ** (рідко на сліві), перев. зі сл. обривати, замовкати, залишати, осіктися і т. ін. Раптово, несподівано зупинитися, припиняючи розмову, яку-небудь дію. Він на півслові урива півню (М. Коцюбинський); Він [Ісус] уривав їх [людей] на півслові, кажучи, що його релігія без добрих справ — ніщо (З журналу); Язуба непароком стрівся очима з долькою і враз на півслові осікся (О. Гончар); Нема в Рабів облич, лишень тіла.. — Чому ж творець [Мікеланджело] покинув на півслові Свій труд.. Невже забракло генію тепла, Щоб оживити очі мармурові? (Д. Павличко).

ПІВТОРА

262. **ПІВТОРА ЛЮДСЬКОГО,** зі сл. сказати, наговорити і т. ін. Що-небудь нерозумне; дурниця. Що скаже, то півтора людського (М. Номис); Наговорив [Зінько] сім мішків гречаної вовни, а все півтора людського, що й купи не держиться! (Б. Грішченко).

ПІДБИВАТИ

263. **ПІДБИВАТИ / ПІДБИТИ КЛИНЦІ** (клїна, колодочки і т. ін.). 1. до кого і без додатка. Упадати біля кого-небудь, виявляти знаки уваги; залицятися. Ванько чув від робітників, .. що .. головний інженер підбивав клинці до хімічки Ольги (П. Автомонов); — Можже, він просто не байдужий до вас? — Та пробував підбивати клина, поганець (О. Гончар).

2. під кого, кому. Здійснювати інтриги проти кого-небудь. — Цей підлеглий не підбивав під мене клинці, не говорив, що в нього все гурчало б дні й ночі, аби він став директором МТС? (М. Стельмах); — Ну, як же так! Приїжджає польська делегація.. Ждемо, ждемо, а вони в тебе... Знову ти мені, Степане Антоновичу, колодочки підбиваєш (С. Журахович).

264. ПІДБИВАТИ / ПІДБИТИ НА СВОЮ РҮКУ (руч) кого, що. Робити кого-небудь своїм прибічником у переконаннях, вчинках, діях і т. ін. З усіх усюд неслися чутки, що й скрізь отак — не жнуть панського хліба, домагаються більшої ціни.. То й легко вже було "забастовщикам" усе село на свою руч підбити (А. Головка).

265. ПІДБИВАТИ / ПІДБИТИ ПІД СВОЮ РҮКУ кого, що. Змушувати кого-небудь коритися чийсь волі, владі; підкоряти кого-небудь. Загордився купецький Новгород, сам хотів жити, а його хотіли підбити під свою руку владимирозудальські князі (А. Хижняк).

ПІДБИРАТИ

266. ПІДБИРАТИ (добирати) / ПІДБРАТИ (добрати) КЛЮЧ ДО ДУШІ (до серця) чиєї (чийого), кого. Знаходити підхід до кого-небудь, входити в довір'я до когось. Гори педагогічної літератури написано.. про те, як підбирати ключі до їхніх [дитячих] розхристаних душ, а постане ось такий Кульбака перед тобою, і раптом бачиш, що ніякий стандартний ключик до нього не підходить (О. Гончар).

267. ПІДБИРАТИ (знаходити) / ПІДБРАТИ (знайти) КЛЮЧ (ключі) до кого—чого. Знаходити певний спосіб розгадування, розв'язання і т. ін. чогось. Учених, котрі десятиріччями б'ються над загадками нерозшифрованих написів, не полишас віра, що вони врешті таки підберуть до них ключа (Н. Тихий). ПІДБИРАТИ КЛЮЧНИКА. Мені випало "провозити" французів навчальним ЯКом. До кожного з них доводилося підбирати ключик (А. Хорунжий).

268. ПІДБИРАТИ / ПІДБРАТИ ВІЖКИ. Посилити вимоги до кого-небудь, бути суворішим у ставленні до когось. Мало, що сам [Павло Антонович] від рук одбивається, ще й Кужеля за собою тягне. Ні, треба, мабуть, трохи підібрати віжки (С. Добровольський).

ПІДБИТИЙ

269. ПІДБИТИЙ (підбитий) ВІТРОМ. Старий, виношений, блаженський (про одяг). Зодягнуті червоногвардійці були хто як. В кого стріпана солдатська шинеля, в кого — вітром підбитий пальтишко (Ю. Смолич); О, скільки гіркоти в псевдонімі [Кузьма Бездомний] отім, Редакторе з бензинної колонки, Коли на вулиці сьогодні в тебе дім, Підбитий вітром макінтошик тонкий (Р. Братунь).

270. РІБ'ЯЧИМ ПУХОМ ПІДБИТИЙ, ірон. Який не тримає тепла, погано гріє; старий, виношений (про одяг). Де ті кожухи? Усі в шинелях, риб'ячим пухом підбитих (А. Хорунжий).

ПІДБІР

271. [ЯК (мов, ніби і т. ін.)] НА ПІДБІР. Найкращий (за якимись позитивними ознаками, рисами і т. ін.). Мій батальйон на підбір: це юні фанатики комуні (М. Хвильовий); Матроси, На підбір — красиві, молоді, — З берега Дівчата русокосі Їм бажають щастя у труді (М. Гіриньк); Вулицею міста йдуть хлопці. Ставні, дуся, ну, як на підбір! (З газети).

ПІДВЕЗТИ

272. ПІДВЕЗТИ ВІЗКА кому. Нишком зробити прикрий, неприємний кому-небудь. Вчителька вона хороша, лагідна..., а я їй підвез такого візка (Л. Смілянський).

ПІДВЕЛО

273. ПІДВЕЛО ЖИВІТ (животі, животі) кому і без додатка. Хочеться їсти. От аби у добру пору Закотилась Грушка в нору, Мав би крім Собі обід. А тим часом Чує крім — Підвело йому живіт (М. Стельмах); — Пора, братику [їсти]. Животи підвело, — мовив він, скривившись (Панас Мирний).

ПІДВЕРНУТИ

274. ПІДВЕРНУТИ ПІД КОРИТО кого. 1. Випіти заміж раніше, ніж старша сестра. — Хороші твої дочки, Стехо! Тільки, Стехо, підверне Катруся під корито твою Ганусю (Ганна Барвінок).

2. Позбавити кого-небудь привілеїв, влади і т. ін. — Підвернемо тепер ми під корито ваших полковників та гетьманів; заведемо на Вкраїні інший порядок; не буде в нас ні пана, ні мужика, ні багатого, ні вбогого (П. Кіліш).

275. ПІДВЕРНУТИ ПІД СПІД кого. Оволодіти насильно ким-, чим-небудь, підкоряючи своїй волі, владі; завойовувати. Всім світом буде управляти [Еней], По всіх усюдах воювати, Підверне всіх собі під спід (І. Котлярський).

ПІДВЕРТАТИСЯ

276. ПІДВЕРТАТИСЯ (попадати, попадатися, потрапляти і т. ін.) / ПІДВЕРНУТИСЯ (попасти, потрапитися, потрапати і т. ін.) ПІД РҮКУ (в руки). Випадково опинитися поблизу, поруч кого-, чого-небудь або так, що можна легко взяти, дістати, використати і т. ін. Частував [Чіпка] кожного, хто підвертався під руку (Панас Мирний); Їли жадібно, їли все, що кому попадало під руку (Ю. Збанацький); Він [Франко] читав усе, що попадало в руки (М. Коцюбинський); Громадяни хапають, де тільки під руку попадається, все належне до скульптури: ескізи, бюсти і т. ін. (Лісся Українка); Ганяв [Роман Васильович] усіх, хто потрапляв під руку, як сидорових кіз

(Ю. Збаиначський); *Взяла [Софія] й собі газету, яка попалась під руку, і почала читати її (Леся Українка); Коли починався бій, тоді тримайся .. Біда якомусь вайлові, якщо він поцупить Багірову під руку в таку мить!* (О. Гончар).

ПІДВЕСТИ

277. [І] ГОЛОВІ НЕ ПІДВЕСТИ. Стати фізично знесиленим, нездоровим, кволим і т. ін. *Я захирів так, що й голови не підведу* (П. Гулак-Артемовський).

278. ПІДВЕСТИ / ПІДВІДТИ ПІД ДУРНОГО ХАТУ кого. Ввести кого-небудь в оману діями чи словами; ошукати когось. *Поліція бізцем рушила в напрямі до райцентру. Дідові очі молодод сміялись. Другого дня поліція повернулася у село.., всі знали, що то дід Макар підвів їх під дуриного хату* (Ю. Збаиначський).

279. ПІДВЕСТИ / ПІДВІДТИ ПІД МОНАСТІР кого і без додатка. Діями, словами чи обманом поставити кого-небудь в скрутне або незручне становище; одурити. — *Вони — хитрі жінки, і мати і дочка, вони вам наговорять такого меду, що обіруч не піднести, а нинішом підведуть під монастир — такі вони* (Марко Вовчок); *Різні думки клопотали її голову. Що як він [панич] не прийде? Скаже: під монастир підвести хочете* (Панас Мирний).

ПІДВОДИТИ

280. ЛЕДВЕ ГОЛОВУ ПІДВОДИТИ / ПІДВЕСТИ. Бути фізично знесиленим, нездоровим. [Жінка]: *Моя найменше [дитя] лежить в пропасниці, а я сама над ранок ледве голову підвожжу* (Леся Українка).

281. ПІДВОДИТИ (підбивати) / ПІДВЕСТИ (підбити) НА ГРІХ кого. 1. Спонукаати кого-небудь до якогось поганого, непорядного вчинку. *Щоки терли [жінки] манією [суриком], А блейвасам [білилами] і ніс, І лоб, Щоб краскою, хоч не своєю. Причарувать к собі кого б; Із ріпи підставляли зуби, Язозили все смальцем губи, Щоб підвесити на гріх людей* (І. Котляревський); — *То запасне сідло! .. Святкове! Не викидай, Хомо! .. Не підбивай мене, Маковею, на гріх* (О. Гончар).

2. Схиляти до інтимних стосунків, взаємин. А зводницям [у пеклі] *таке робили, Що цур йому вже і казати, На гріх дівок що підводили і сим учились промишляти* (І. Котляревський); *Зводив собі на думку [відлюдник], яка вона гарна та молода дівчина, та почав уже й способом прибирати, як би її на гріх підвести* (Переклад М. Лукаша).

282. ПІДВОДИТИ / ПІДВЕСТИ ПІД ОДНУ ГРАФУ кого, що. Прирівнювати кого-, що-небудь у чомусь, не враховуючи різниці між ними. — *Рідний син — і то якось після чарки давай*

шпигати: а ви, тату, тоді такі дров наламали, кого слід і кого не слід — під одну графу підвели (О. Гончар).

283. ПІДВОДИТИ / ПІДВЕСТИ ПІД СТУП під кого. Зловмисно готувати неприємність, прикрість кому-небудь. — *Це Коцюбенко підвів під мене підступ!* — сказав о. Артемій і постановив виселити Коцюбенка з села (І. Нечуй-Левицький).

284. ПІДВОДИТИ / ПІДВЕСТИ ПІД ХАЛЛЕПУ кого Завдавати клопоту, неприємностей, несподіваної біди кому-небудь. — *Якова не слухайте. Баламут він. Собі погано зробить і вас під халену підведе...* (Ю. Смолиць).

285. ПІДВОДИТИ / ПІДВЕСТИ РИСКУ. Закінчувати, припиняти що-небудь (перев. при обговоренні). — *Як, товариші? Підведемо ризку, чи хай ще виступлять бажанчі?* (О. Ковінька); *Увечері підвів своїм митарством ризку* (З усн. мови).

ПІДГОРТАТИ

286. ПІДГОРТАТИ / ПІДГОРНУТИ ПІД ЧОБІТ кого. Ставити кого-небудь у повну залежність, підлеглість. *Завзята, енергійна жінка може будь-якого чоловіка підгорнути під чобіт* (З газети). ПІДГОРНУТИ ПІД ЧОБІТОК. — *Оце сердешний Охрім ускочив! Так, виходе [виходить] вона його добре під чобіток підгориула?* — озвлася пані (Діпрова Чайка).

ПІДДАВАТИ

287. ПІДДАВАТИ / ПІДДАТИ ЖАРУ (вогню, духу і т. ін.) кому і без додатка. Спонукаати кого-небудь до інтенсивнішої дії, викликати, посилювати запал у когось і т. ін. *Бідкалися тільки жінки, а чоловіки навіть піддавали жару: — Нехай горить. Отак би всіх панів за димом пустить* (П. Панч); *У наших повіті надто люди запалюються до кожної спільної роботи, але як нема кому далі піддавати вогню, то ціла робота поволі затихає* (В. Стефаник); *Поспішають [прочани], щоб до клечальної суботи прибути на прощу. Тарасик налягав на ноги і духу піддає усім* (Д. Косарик); *А тут ще піддала жару й Педоря; з зрюкотом відчинивши двері, вона.. кинулась до самовару [самовара]* (Панас Мирний).

288. ПІДДАВАТИ / ПІДДАТИ ЖАРУ У ВОГОНЬ. Підсилювати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, суперечку, ворожнечу і т. ін. — *Володимире, я прошу тебе!* — морщилась шокована тітка Ніна і чим тільки піддавала жару в вогонь (А. Дімаров).

ПІДДАВАТИСЯ

289. ПІДДАВА́ТИСЯ / ПІДДА́ТИСЯ НА ВУ́ДКУ (на вудочку) кого, чий і без додатка. Дозволяти себе перехитрити, ошукати, обдурити. — Ти, братіку [братнику], не ображайся, бо і я колись був не розумніший, та вже тепер не піддамся на вудку (З. Тулуб).

ПІДЖИМАТИ

290. ПІДЖИМА́ТИ (підгортати, підгінати і т. ін.) / ПІДЖА́ТИ (підгортати, підгінати, підіграти і т. ін.) ХВІСТ (хвоста́). 1. Втрачати впевненість, пиху, злякавшись чи засоромившись наслідком своїх дій, вчинків або відчуваючи свою провинку. Почував себе [Гнида] не зовсім добре, винувато підгортав хвоста й віддано лащився до Онохрія Литки (Г. Епик); — Скоро ми, Василю, такого перцю фашистам всиплемо, що вони хвости підіжмуть і аж до самого Берліна тікатимуть без оглядки (І. Цюпа); В сірому тумані тепер усі бачили, як гайдамаки, підігравши хвости, давали тягу до своєї казарми (П. Панч).

2. Угамовувати свій запал, зятятість і т. ін. в чому-небудь; утихомирюватися, заспокоюватися. У Бачури підував настрій. Дивна ця людина — Ковалів. То він рветься у бій, то підгинає хвоста (М. Чабанівський); [Пріська:] Ви плюньте йому межі очі, чого він чіпляється? [Марина:] О, у мене недовго! Такого дам одкоша, що зараз хвоста підгорне (І. Карпенко-Карий).

ПІД'ІДЕШ

291. НА КОНІ́ (на козі́) НЕ ПІД'ІДЕШ до кого. Хто-небудь дуже гордовитий, пихатий; до кого-небудь неможливо знайти підхід. Прочита вона, що її похвалили, .. уже до неї і на коні не під'їдеш (М. Старішський); [Красовська:] Поки ти у мене не будеш як слід пристросна, не буде моя душа спокійна! .. Люди знайшлись би, звісно, коли б не пішла чутка про твою гордість, що до тебе і на козі не під'їдеш! (Олена Пчілка).

ПІД'ІЖДАТИ

292. НЕ НА ТІ́Й КОЗІ́ ПІД'ІЖДЖА́ТИ / ПІД'ІХА́ТИ до кого. Не знаходити належного, потрібного підходу до кого-небудь. Хан винувато пошкріб за вухом. — Виховував [водія]. А от, виходить, не на тій козі під'їжджав до нього (В. Дарда).

ПІДКИДАЄ

293. ТАК І ПІДКИДА́Є кого, з дієсл. Кому-небудь дуже хочеться, кортить зробити щось. Оленку так і підкидало побігти до них [дівчат], взятись за руки й самій заспівати разом з ними (В. Кучер).

ПІДКИДАТИ

294. ПІДКИДА́ТИ (підсипати) / ПІДКІ́НУТИ (підсипати) ЖА́РУ. 1. Викликати, посилювати запал у кого-небудь, спокукати когось до інтенсивнішої дії. Коли скрипка починала підсипати жару й лоскотати танцюристці жили, молодиця не витримувала .. і кидалась в танець (М. Коцюбинський); Кривий мій дибас Пегас. А як підкинуть жару, Сюди-туди сіпне — і враз Підскочить аж під хмару! (Переклад М. Лукаша і В. Мисика).

2. Говорити про кого-, що-небудь з іронією, глуфом, осудом і т. ін. аби ускладнювати стосунки з кимсь, сприяти посиленню неприємних емоцій. Довгенько мовчали по тому. Іронічний Василь Сіромаха немов не хотів підкидати жару. А воно само собою склалося (В. Большак).

ПІДКЛАДАТИ

295. ПІДКЛАДА́ТИ / ПІДКЛА́СТИ ВОГНІ́Ю (хмі́зу, дров і т. ін.). Підсилювати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, переживання, суперечку і т. ін. — Злодіїв, розкрадачів .. хочеш узяти під захист! — підкладає хмізу Степан Оксентійович (Ю. Мушкетик).

296. ПІДКЛАДА́ТИ / ПІДКЛА́СТИ (підложити) РУ́КИ кому, під кого і без додатка. Допомогати кому-небудь; робити все можливе для когось. Треба руки підкладати, а не дарма теплотати (Укр.. присл.); — Мені дитина помирає, розумієте? — крикнула пані [до управителя]. — А мені що? Руки під неї підкласти? (Дніпрова Чайка); — Та я б руки під нього підложив, щоб вуджав, та вік би весь не спала, за ним би дивилась, аби прочував (Ю. Збанацький).

297. ПІДКЛАДА́ТИ (підсувати, підставляти і т. ін.) / ПІДКЛА́СТИ (підсувати, підставити і т. ін.) СВИНІ́Ю кому. Навмисне чи непароком завдавати кому-небудь прикрощів, чинити підлість або діяти підступно проти когось. Була [вихователька] сувора, ображена. — Що ж це, хлопчики, виходить? Я до вас якнайкраще, я вас всюди відстоюю, хвалю, а ви мені свиню підкладаете (Ю. Збанацький); Як хотілося Маценкові зараз вилаяти Снігура, щоб не підставляв він "свиню" своєму старому другу (П. Автомопов); Конопельський зі'яв: — Та бачу ж — Курила висунув. Ну нічого, поживемо — побачимо. Але свиню ти мені підсуває добру (Ю. Збанацький).

298. ПІДКЛАДА́ТИ (прикладати) / ПІДКЛА́СТИ (прикладати) ВОГНІ́Ю ДО ПЕЧЕ́НОГО. Погіршувати становище, ускладнювати що-небудь чимсь. — Казала ж тобі: не вір, не йди .. А таки поліз. Хома невірний! До печеного та ще огню підкладаєш! (Паис Мирний); До

лиха — та ще лихо; до печеного — та ще вогню прикладають... (Панас Мирний).

ПІДКОВУВАТИ

299. ПІДКОВУВАТИ / ПІДКУВАТИ НА ВСІ ЧОТИРИ *кого*. 1. Добре вивчати кого-небудь, даючи глибокі знання. *Підкував на всі чотири дядька, підкуш і татка* (Укр. присл.).

2. Карати за які-небудь вчинки. — *Гляди мені, гляди, — в тон йому сказав Артем. — Підведи тільки нас! Я тебе підкую! На всі чотири!* (А. Головка).

ПІДКОВУВАТИСЯ

300. ПІДКОВУВАТИСЯ / ПІДКУВАТИСЯ НА ВСІ ЧОТИРИ. Добре вивчатися чогось, набувати глибоких знань. [Вітровий:] *Там у мене в курені ціла бібліотека, читаю, вчуся, веду бесіди в ланках як агітатор.. Одним словом, підковуюсь на всі чотири* (О. Корнійчук).

ПІДКРУЧУВАТИ

301. ПІДКРУЧУВАТИ (закручувати, підгвинчувати і т. ін.) / ПІДКРУТИТИ (закрутити, підгвинтити і т. ін.) ГАЙКУ (гайки) *кому*. 1. Посилувати вимоги до кого-небудь, підтягувати в роботі когось, вдаючись до суворох заходів. *Раз він підкручував усім гайку, то не міг же обминути Барилу* (В. Кучер); *Я буду крутий за правду і за інтереси нашого колегосту, коли треба, горло перегризю, а спуску не дам. І прошу не образжатися, коли комусь і закручу гайку* (В. Кучер). 2. Напружуючи сили, підтягуватися в роботі. — *Не турбуйтеся! Ось намацаємо слабкі місця, підкрутимо з вашою допомогою гайки і візьмемо темпи* (Г. Коцюба); [Майстер:] *Книш, підвигни гайку і покріпись. Дивись на мене: я вже старий чорт, а не здаюся* (І. Микитейко).

ПІДКУРЮВАТИ

302. ПІДКУРЮВАТИ / ПІДКУРІТИ ЛАДАНОМ *кого*. Надмірно вихваляючи, підлещуватися до кого-небудь. — *Я його [Романа] зненавиділа. Годі вже йому підкурювати мене ладаном* (І. Нечуй-Левицький).

ПІДЛАТАТИ

303. ПІДЛАТАТИ НІС *кому*. Побити кого-небудь, пошкодивши обличчя. — *Гляньте-бо, хлопці, як лашки-панки сковзаються! — сміявся сотник... — Посковзайтесь трішечки ще, а ми вам поси підлатамо* (М. Старицький).

ПІДЛИВАТИ

304. ПІДЛИВАТИ (доливати) / ПІДЛІТИ (долити) МАСЛА (олії, заст. оліви, лóю і т. ін.) У ВОГОНЬ (до вогню). Підсилувати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, переживання, суперечку і т. ін. — *Товаришу Грак. Я вас*

попереджую, — суворо глянув на нього Палазутенко. — Не буду більше... Не буду масла в огонь підливати (А. Хижняк); — *Поява тут Калашника для нас надто небажана, — зумисне підливав олії в огонь ксьондз* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Сидять [спекулянти] зараз у нашій хаті за столом та підливають лóю у вогонь твоєї рідної матері* (В. Кучер); *Цей оклик вояків доливав оливи до огню. Обличчя ключника набігло кров'ю, зуби заскреготали* (І. Фрайко); // *Посварити між собою кого-небудь. — А як же Дмитро з Полею? Якщо ти їх не помириш, то не приходить і додому. Ти ж підливи масла у вогонь* (П. Автомонов).

ПІДМОЧУВАТИ

305. ПІДМОЧУВАТИ (хитати) / ПІДМОЧИТИ (розхитати) РЕПУТАЦІЮ (авторитет). Певими вчинками, діями і т. ін. створювати негативну думку про кого-небудь, запламувувати когось. *Народжена дитина не захотіла підмочувати чисту репутацію святого отця і вирішила стати янголятком — умерти* (Ф. Малицький); *Треба, щоб це було недозвеною річчю — хитати репутації тих, чия творчістю ми хочемо збагатити нашу духовну скарбницю* (О. Кундзич); *Історія з капустою сильно підмочила репутацію Миколи Проця* (В. Бабяк); *Знову п'ятірня [Авксентія Веремійовича] повеза по лисині.. — Підмочив Василь свій авторитет. Оце чаркування...* (В. Большак). ПІДМОЧЕНА РЕПУТАЦІЯ. — *Репутація в мене підмочена, Дмитре Івановичу, — згодом озвався Бубон.. Всі вважають мене якимсь... баламутом* (Ю. Збанацький).

ПІДНЕСТИ

306. ОБІРҀЧ НЕ ПІДНЕСТИ. Дуже багато, велика кількість чогось. Вони хитрі жінки, і мати, і дочка, вони вам наговорять такого меду, що обірҀч не піднести (Марко Вовчок). Й НЕ ПІДНЕСЕШ. — *Дурний би я був виступати.. Відразу пришиють тобі стільки гріхів, що й не піднесеш!* (О. Копилеико).

ПІДНІМАТИ

307. ПІДНІМАТИ (брати) / ПІДНЯТИ (взяти) ЩО ЛЕГКО ЛЕЖИТЬ. Привласнювати чуже; красти. *Як же випадав коли такий нещасний день, що ні роботи, ні в шинку нікого, а в самого ні крихти хліба, .. не гріх тоді й підняти що легко лежить!*.. (Панас Мирний).

308. ПІДНІМАТИ (орати, збювати і т. ін.) ЦЛІННУ. Працюючи над чим-небудь, прокладати нові шляхи, виробляти нові підходи до чого-небудь. *Звичайний критик.. мусить сам вироблювати перспективу, вгадувати значення, вияснювати*

прикмети даного автора, мусить .. **орани** цілину (І. Франко).

309. **ПІДНІМАТИ** (підіймати, зводити і т. ін.) / **ПІДІЯТИ** (підійняти, звести і т. ін.) **НА ПОГН** кого, що. 1. Мобілізувати, організовувати, примушувати кого-небудь активно діяти. Уривчасті дзвінки внутрішньої сигналізації вмиг **підіймають** усіх [підводників] **на поги** (В. Логвиненко); Варчук **ще** **піднявся** **на хід** мирноосиць .. Треба ж якось **підіймати** чудом **на поги** грішне село (М. Стельмах); **На** правах помічника комбайнера [Орися] **підняла** **на поги** всю бригаду (Д. Бедзик). **ПОПІДНІМАТИ НА ПОГН** (усіх або багатьох). *І пішла та звістка по всьому селу від хати до хати, поніжняла людей на поги* (Панас Мирний).

2. Будити, розбуджувати від сну. Розпучливий брязкіт чавунних затулук, дух житньої соломки .. **підняли на поги** сім'ю. **Навіть** найменший хлопчик виринув десь з-під материчої ковдри (М. Кошобинський); **Мало** **не** **опівночі** **підняв на поги** [бригадир] **Ліду** і **Марину**, посадив у сани і повіз показати, якого **перегною** **роздобув** (Я. Гримайло).

3. Сприяти одужанню, виліковувати кого-небудь. **Ледве** **дійшла** **я** **додо**му. **Лягла** і **довго** **хворіла**. Ну, **потім** **тиха** **наша** **обстанова**, **тихе** **життя** **підняли мене на поги** (Г. Хоткевич).

4. що. Зміцнювати; укріплювати. **Гарно** **послужив** **людям** **Степан** **Кучер**, **теж** **шахтар**. **І** **землю** **розділив** **по справедливості**, і **владу** **підняв на поги**, **щоб** **твердо** **стояла** (Д. Прилюк).

310. **ПІДНІМАТИ** (підіймати, підводити, зводити і т. ін.) / **ПІДІЯТИ** (підійняти, підвести, звести і т. ін.) **З РУЙН** (з посплу, із згрішч і т. ін.) **що**. Відбудовувати, відновлювати що-небудь зруйноване. **Міста** **з руйн** **підводимо**, **Сади** **саджасм** **людям** (І. Нехода); **Оту** **емтеес** **власними** **руками** **будував** [Микола] — **цеглинку** **до цеглинки**. **А після** **війни** **з руйн** **її зводив...** (С. Журахович); **Шахтар** **каже**: — **Ми** **самі** **були** **й** **будівельниками**, **підняли** **шахту** **з руйн** (Ю. Яновський); **Я** **словом**, **міцнішим** **сталі**, **Буду** **свій** **дім** **захистити**, **Живу** **я** **в** **новім** **квартилі**, **Що** **з** **понелу** **встиг** **підняти** (3 газети). **ПІДІЯТИ** **З ПОНЕЛУ** і **РУЙН**. **Здавалося**, **потрібно** **буде** **багато** **десятиріч**, **щоб** **підняти** **країну** **з понелу** і **руйн**, **загоїти** **тяжкі** **рани** (3 газети).

311. **ПІДНІМАТИ** (підіймати, підводити, знімати і т. ін.) / **ПІДІЯТИ** (підійняти, підвести, зняти і т. ін.) **РҮКУ** (руки) **на** **кого**. 1. Бити кого-небудь. **Старий** **пригадав**, **як** **Тимко** **увірвав** **його** **по боку** **за** **Ташанню** .. — **А** **бодай** **би** **тебе** **так** **уперічили**, **щоб** **ти** **й** **до** **рідного** **порога** **не** **доліз**, **аби** **знав**, **як** **на** **старого** **чоловіка** **руку** **піднімати**

(Григорій Тютюнник); **Невже** **він** і **досі** **не** **міг** **розкусити** **цієї** **сумирної** **християнської** **вдачі**, **чого** **робочого** **вола**, **який** і **на** **дитину** **ніколи** **не** **підіймає** **ні** **голосу**, **ні** **руки** (М. Стельмах); **Юнак**, **що** **поважас** **сбсе**, **ніколи**, **ні** **за** **яких** **обставин** **не** **підніме** **руку** **на** **жінку**, **не** **образить** **її** (3 журналу). 2. **зі** **сл.** **на** **себе**. **Кінчат** **життя** **самогубством**. **Самі** **б** **на** **сбсе** **руки** **підняла**, **слухаючи**, **до** **якої** **бід** **довела** **вона** **матір** (Г. Квітка-Основ'яненко); **Де** **мені** **подітись** **з** **лютою** **нудьгою**, **Чим** **мені** **розбити** **злую** **тугу-муку**? **Ох**, **давно** **я** **знав** **би** **вже** **на** **себе** **руку**, **Та** **жаль** **груди** **давить**, **серце**, **за** **тобою** (М. Старицький).

3. Чинити **замах** **на** **кого-небудь**, **намагатися** **убити** **когось**. **Пальці** [Трохима Івановича] **намацали** **відточений** **підж** .. **Але** **в** **цю** **останню** **хвилину** .. **з'явилася** **думка**: “**Зупинися**, **безумцю!** **На** **кого** **руку** **підіймаси?**” (А. Шиян); **Дивилися** **мовчки** **на** **нас** **козаки**, **та** **ось** **несподівано** **й** **дзвінко** **один** **з** **них** **звернувся** **до** **пониклих** **бійців**: — **Брати!** **Що** **ми** **робим?** **На** **кого** **ми** **руки** **підносим?** (В. Сосюра).

4. **Вступати** **в** **боротьбу** **з** **ким-**, **чим-небудь**, **засуджувати**, **ганьбити** і т. ін. **когось** **за** **щось**. **А** **інші** **кричали**: — **Сором!** .. **Хам** **підвів** **голову!** **Неслухняний** **раб** **збутигувався!** **Підніс** **руку** **на** **свого** **пана!** **О** **сором!** .. **Місто** [на ранок] **було** **в** **руках** **бунтарів** (Мирослав Ірчак).

312. **ПІДНІМАТИ** (підіймати, підносити, підводити і т. ін.) / **ПІДІЯТИ** (підійняти, піднести, підвести і т. ін.) **ГОЛОВУ**. **Починати** **активно**, **упевнено** **діяти**. **Гордий** і **сміливий** [Микола Джеря] **представив** **нового** **молодого** **покоління** **селян**, **що** **вже** **не** **мириться** **з** **кривдою**, **піднімас** **голову** **проти** **гнобителів** (3 журналу); — **Знову**, **значить**, **підіймають** [пилышки та матроси] **голову**, — **нахмурився** **Гаркуша** (О. Гончар); **Вся** **Таврія** **в** **цей** **час** **була** **вже** **в** **тривозі** .. **Підводила** **голову** **контрреволюцію** **по** **містах**, **нахабило** **в** **степ** **куркульство** (О. Гончар).

313. **ПІДНІМАТИ** (підіймати, підносити і т. ін.) / **ПІДІЯТИ** (підійняти, піднести і т. ін.) **ГОЛОС**. 1. **Починати** **говорити**, **висловлювати** **свої** **думки**. [Сестра Серахвіма (**піднімас** **голос** **до** **людей**):] **Чого** **ви** **зібрались?** (Панас Мирний); — **Наберетесь** **число** **хлопоту**, **поки** **добудете** **свою** **царівну** **з** **зачарованого** **замку**... — **Чому** **так?** — **підняв** **голос** **Ляницький** (І. Печуй-Левицький); **Ми** **помітили**, **що** **Поля** **хоче** **говорити** .. **проте** **піднести** **свій** **голос** **не** **наважувалась**. **Сев** **її** **підбадьорив**, і **вона** **розповіла** **свою** **коротку** **історію** (Ю. Яновський); — **А** **цю**, **коли** **б** **узятися** **за** **затоплену** **Карпатівську** **рудню**? — **тихо**, **несміливо** **підніс** **голос** **худий** **високий** **дідок** (Олесь Досвітний).

2. **Говорити** **голосніше**, **підвищувати** **тон**, **перев.** **сердечись**; **сварити** **кого-небудь**, **дорікати** **комусь**.

— Цить мені, анхтем! — підіймає голос Дорохтей (М. Стельмах); — Але заспокойтесь, — кінчаю я, — я не хочу підносити свого голосу, я сваритися не буду (Ю. Яновський); — А на кого ж ці руки від віку робили, гей! .. І баба піднесла голос. В ній закипіло довго стримуване ремство (В. Бабляк); // Заявляти про себе, про свої права. — Не диво, що рідний брат гарчить, мов собака з-під ворітні, але щоб наймит підняв голос! (М. Стельмах). 3. Виступати, закликаючи до певних дій, відстоювати кого-, що-небудь. Мені доводиться підносити голос на захист балету, як видовища здорового й потрібного (Ю. Яновський); Мільйони, мільйони, мільйони! Підносять голос: За мир! (П. Дорошко).

314. ПІДНІМАТИ (підіймати, піднісати і т. ін.) / ПІДНЯТИ (підійняти, піднести і т. ін.) [ДОГОРІ] НОСА (ніс). Гордовито, самовпевнено триматися, ставитися до інших зневажливо. Від таких розмов батька з матір'ю Кирилко .. ще дужче носа піднімав (Пауас Мирний); [Варка:] Бундючилися супроти нас люде [люди], і тепер і ми підіймемо догори носа (М. Кропивницький).

315. ПІДНІМАТИ (підіймати, піднісати і т. ін.) / ПІДНЯТИ (підійняти, піднести і т. ін.) ДУХ кому і без додатка. Надихати, підбадьорювати кого-небудь. [Хрипун:] Яка це достойна річ приголубити людину. Людське ставлення підіймає дух і дає силу рукам (Ю. Яновський); Висока гордість дух підносить нам На згадку про новітній Севастополь, Цю блими грудьми протистояв Фашистській ненажерливій навалі... (М. Рильський). підняти ДУХ УГОРУ. Ой чи в нас же в рідній хаті Нічого згадаєти, Нічим тузу розіграти. Вгору дух підняти? (П. Куліш).

316. ПІДНІМАТИ (підіймати, піднісати і т. ін.) / ПІДНЯТИ (підійняти, піднести і т. ін.) ЗБРЮЮ (меч, сокиру і т. ін.) проти кого, за кого — що і без додатка. Воювати з ким-небудь, наміряться вбити когось. Покаялися Бела і Данило не піднімати зброї один проти одного (А. Хижняк); Щасливий воїн, що в ім'я миру Свою підносить бойову сокиру, Во ім'я правди кривду тне з плеча (М. Рильський); Хто меч підійме, від меча загине (Лесья Українка).

317. ПІДНІМАТИ (підіймати, піднісати і т. ін.) / ПІДНЯТИ (піднести, підійняти і т. ін.) НА ЩИТ [СЛАВИ] кого, що. 1. Звеличувати, вихвалити кого-, що-небудь. Ми повинні піднімати на щит всенародної слави людину праці (3 газети); Ливарний цех і весь наш завод чекають від вас чогось... Цюб можна було підняти на щит... (І. Муратов); Важко стало працювати в газеті! І все ж він напише, обтрунтує свій задум — піднести на щит Цидибразу [голову колгоспу] (П. Автомонов).

2. що. Наголошувати на чому-небудь, звертати увагу на що-небудь. Підносячи на щит слабіші сторони Достоевського, москвофіли замовчували викривальну силу його художніх творів (3 газети).

318. ПІДНІМАТИ (підіймати, піднісати і т. ін.) / ПІДНЯТИ (підійняти, піднести і т. ін.) ПРАПОР (стяг, знамено і т. ін.) чого. Вести боротьбу за що-небудь, в ім'я чогось; виступати з якоюсь ідеєю, відстоювати її. Поневолені народи підносили прапор боротьби за свою свободу (3 газети); Тарас Шевченко високо підняв прапор боротьби усіх пригноблених народів (3 журналу).

319. ПІДНІМАТИ (підіймати) / ПІДНЯТИ (підійняти) ВУХА. 1. Наважуватися, намагатися протидіяти кому-небудь. — Правильно Данюша каже: "Коли це в мене було, щоб проти голосував хто?" А то аж сім! Підняли вуха (А. Головка).

2. Активізуватися в рості (про рослини). Найвища ефективність боронування — знищується близько 90—95 процентів сходів бур'янів.., коли вони ще не вкорінилися і тільки-но .. піднімають вуха (3 журналу).

320. ПІДНІМАТИ (підіймати) / ПІДНЯТИ (підійняти) ЗАВІСУ (край завіси). Розкривати що-небудь приховане. Еней сплився, як вийшов з лісу. На сонці скулився, мов кріт, — Неначе хто підняв завісу В безмежний, невідомий світ (С. Воскресенко); // Передбачати що-небудь. — Нас і не дивус, що класний керівник підійняв край завіси над ближчим майбутнім однієї з своїх учениць (О. Донченко).

321. ПІДНІМАТИ (підіймати) / ПІДНЯТИ (підійняти) ЧОЛЮ, уроч. Відроджуватися. Степи квітчасті Сонце залило, Син землі у сонці-щасті Піднімає чоло (Т. Масенко).

ПІДНІМАТИСЯ

322. ПІДНІМАТИСЯ (підійматися, підвдигатися і т. ін.) / ПІДНЯТИСЯ (підійнятися, підвестися і т. ін.) З РУЙН (з попелу, із згарищ і т. ін.). Відбудовуватися, відроджуватися. Один за одним піднімалися з руїн заводи, шахти, залізниці (3 газети). піднятися з руїн і ПОПЕЛУ. Сплондрований колись фашистами, піднявся з руїн і попелу Київ — квітуче місто над Дніпром-Славутичем (3 газети).

323. ПІДНІМАТИСЯ (підійматися, піднісатися і т. ін.) / ПІДНЯТИСЯ (підійнятися, піднести і т. ін.) НА ГОЛОВУ (на багато голів) [ВИЩЕ] кого, від кого, над ким. Ставати набагато кращим від кого-небудь, значно перевершувати кого-небудь у чомусь. Талант молодого вчительки на голову вище піднімався від усіх просвітян волості (С. Васильченко); Агроном у своїх доводах і твердженнях на голову вище піднявся від усіх

тих, хто йому давав поради (З журналу); Тільки щасливим поколінням судилося піднятися на багаторічній вище своїх предків, а може й правників (О. Довжиско).

324. ПІДНІМАТИСЯ (підійматися, підніс-
ситися і т. ін.) / ПІДНІЯТИСЯ (підійнятися, під-
нестися і т. ін.) ПІА РІВЕНЬ (до рівня) кого, чо-
го. Ставати таким, як хтось інший у чому-небудь.
Розширюється оптова торгівля, підвищується
роль прямих зв'язків, посилюється вплив споживача на виробника продукції. Тому й надалі треба
намагатися піднятися до рівня кращих якостей
продукції (З журналу).

ПІДНОСИТИ

325. ПІДНІСИТИ / ПІДНЕСТИ В ОЧІХ
(рідше перед очима) кого, чийх. Поліпшувати чи-
юсь думку про кого-небудь. Проміня тої слави
осявали й її... Це її підносило у власних очах
(М. Коцюбинській); Меланія залишалася однако-
вою, тією некрасивою, скованою, незграбною, яку
він зустрів сьогодні в конторі. Даремно тепер
сикувався Іван Федорович якось поправити ста-
новище і знову піднести свою колгоспницю в очах
скульптора (О. Гончар).

326. ПІДНІСИТИ / ПІДНЕСТИ ПІЛЮ-
ЛЮ кому. Робити або говорити кому-небудь
щось неприємне, прикре, образливе і т. ін. — Кар-
гат, видно, підніс Валентині Модестовичу
якусь нову пілюлю (Ю. Шовкопляс).

327. ПІДНІСИТИ / ПІДНЕСТИ [ТЕРТО-
ГО] ХРІПУ (хрону, п'єрцу) кому. Робити або го-
ворити кому-небудь щось неприємне, прикре, об-
разливе і т. ін. Мартоха частує свою
супротивницю залізним бобом, а Дармограйха
своїй суперниці від щирої душі підносить терто-
го хрону (С. Гуцало);— А що, Карне,— казав Ва-
сюта, ідучи з громади,— от же бачиш, що не все
воли [багатирі] нам, а й ми їм можемо вкрутити
хвоста. З землею облизив вже піймали, а й тепер
знову тертого хрону піднесли їм такого, що дов-
го в носі крутитиме (Б. Гріщенко); // Лаяти, кри-
тикуючи кого-небудь. Явух візьме вас за пете-
льки й вимагатиме, щоб розповіли колгоспникам
про новітні течії в мистецтві... Які художники,
хто що малює, кого по голівці гладять, а кому
перцю підносять (Ю. Яновський).

328. ПІДНІСИТИ (піднімати, підіймати
і т. ін.) / ПІДНЕСТИ (підняти, підійняти і т. ін.)
ДО НЕБЕС кого. Надмірно вихвалити кого-не-
будь. Зоя одразу атакувала Катрю десятками за-
питань, .. скажачись водночас на головного ре-
жисера, що "затирає" молодь, і підносячи його
до небес за те, що краще нього ніхто в театрі не
розуміє реалістичної манери відтворення образу

(Н. Рибак); Через кілька тижнів після перших вис-
тав мене, як організатора й режисера, згідні були
піднести до небес (С. Васильченко).

329. ПІДНІСИТИ (піднімати, підіймати
і т. ін.) / ПІДНЕСТИ (підняти, підійняти і т. ін.)
ПІА [ЩЕ ОДИН] ВІЙСЬКИЙ (новий) СТУПІНЬ
(щабель) що. Поліпшувати, удосконалювати що-
небудь порівняно з попереднім станом. Справжня
автоматизація вносить корінний перелом у ви-
робництво, підіймаючи його на новий, вищий
ступінь (З газети); Велика Вітчизняна війна з її
небувалим масовим героїзмом, дорогою ціною здо-
бутою, але ж такою всесвітньоозначимою пере-
могою піднесла на вищий щабель рівень історич-
ного самоусвідомлення нашого народу і людисті
(З журналу).

330. ПІДНІСИТИ (подавати) / ПІДНЕС-
ТИ (подати) ПІА БЛЮДЕЧКУ (на тарілочки).
Давати можливість кому-небудь мати, одержу-
вати щось без будь-яких затрат, зусиль. Всяка ро-
бота вимагає старанності й зусиль і до всього
треба рук прикласти. Бо ніхто не піднесе нам го-
тового на тарілочки (З журналу); — То що ж, мо-
же, партійна організація на блюдечку подасть
цьому перозгаданому сфінксові [Прображенсько-
му] свою згоду (Іван Ле). ПІДНІСИТИ (піднести)
ПІА БЛЮДІ. — Хіба мало ще серед нас отаких, що
ждуть, сподіваються: десь хтось за нас і цю ре-
волюцію зробить. На блюді піднесе (А. Головко).

ПІДНОСИТИСЯ

331. ПІДНІСИТИСЯ / ПІДНЕСТІСЯ ДУ-
ХОМ. Відчувати в собі силу, впевненість, віру в
свої можливості; ставати веселішим, бадьорішим,
спергійнішим. Одним душевним тільки рухом
[П. М. Ужвій] примусив їх [людей] підвестись
духом, змістовним стати у житті (П. Тичина).
Коли з'ясувалося, що йому [управителю] не загро-
жує ніяка небезпека, заспокоївся і піднісся духом
(С. Добровольський).

ПІДНЯТИ

332. ПІДНЯТИ НА КОТЇРНИ. Безпідстав-
но, невинуватно звеличувати кого-, що-небудь.
Виявилось, що деяких вчених незаслужено підня-
ли на котурни (З уст. мови). ПІДНЯТИЙ НА КО-
ТЇРНИ. Художні засоби [М. Рильського] природ-
но-емоційні, а не штучно піднятий на котурни
(А. Малишко); Зі сторінок наших книг майже зов-
сім зник піднятий на котурни герой, така собі хо-
дзяча "ідеальна схема", герой-надлюдина (З газети).

ПІДПИРАТИ

333. ПІДПИРАТИ [ПЛЕЧІМА (головною)]
СТЕЛЮ. Мати дуже високий зріст. Увійшов

[Назар] і стоїть перед нами, стелю підпираючи (Марко Вовчок).

334. ПІДПІРАТИ (СПІЙНОЮ (плечіма)) СТІНИ (стовпі, одвірок і т. ін.). Не мати певного заняття; стояти, намагаючись не заважати комусь; не привертати чийсь уваги, перев. з певною метою. — *Слухай, хлопче, — звернувся він [Мусій] до Данилка, — надінь шапку та погуляй біля землянки. Може, там хто стовпи підпиратиме, увійдеш, скажеш* (П. Панч).

ПІДПИСУВАТИСЯ

335. ПІДПІСУВАТИСЯ (розписуватися) / ПІДПИСАТИСЯ (розписатися) ОБОМА РУКАМИ *під чим*. Охоче і повністю погоджуватися з чим-небудь, внявляти свою повну згоду. Я з задоволенням прочитав дисертацію і обома руками підписуюсь під її науковими висновками (З усн. мовн.).

ПІДРІЗАТИ

336. ПІДРІЗАТИ (підтіяти, підтінути, притіяти, зламати і т. ін.) / ПІДРІЗУВАТИ (підрізати, підтинати, зламувати і т. ін.) КРИЛА кому. Позбавити кого-небудь можливості здійснювати щось; підірвати міць, знесилити когось або обмежити поле його діяльності. *Усіх нас єднала свята любов до революції і люта ненависть до контрреволюції. Кожен з нас мріяв учитися, а Денікін підірвав крила* (В. Минко); [Овлур:] *Ось бояр приборкав він [князь], се правда! Всім восводам, дукам крил [крила] притяв* (І. Франко); — *Навіщо ж Валентинові Модестовичу підрізувати вам крила зараз, коли ви самі чимдуж мчите до своєї загибелі?* (Ю. Шовкопляс); *І знов у Кульчицького прокидається несамовита самовпевненість і образа: керувати б йому щонайменше округою, але нечуй-вітри щоразу підрізають крила* (М. Стельмах). ПІДРІЗАТИ КРИЛЬЦЯ. Залишати його [паровий млин] й надалі Шумейкові теж не можна. Наживається він, багатіє. Пора вже йому підрізати крильця (А. Шнян).

ПІДРОСТАТИ

337. АЖ [НІБИ] ПІДРОСТАТИ. Ставати задоволеним, гордим, побачивши, почувши, спостерігши чи сказавши що-небудь приємне. — *У мене ж нема того приданого, яке потрібно тобі, — дивується і непокоїться дівчина. — Дарма, наживемо якість, — аж підростає Левко в своїй щедрості* (М. Стельмах); *Неважко вгадати серед натовпу того, чий саме прізвище в цю мить оголошується: аж ніби підростає одразу, світлішає обличчя* (О. Гончар).

ПІДРУБУВАТИ

338. ПІДРУБУВАТИ (підрізувати, підрізати, підкосити і т. ін.) / ПІДРУБАТИ (підрізати, підкосити і т. ін.) НА ПНІ кого. Створювати кому-небудь великі перешкоди для здійснення чогось; підірвати чинсь економічне становище. — *Тепер на самому хлібі землевласник не проживе: американська пшениця і високе німецьке мито на хліб підрубали нас на пні* (М. Стельмах).

ПІДСИПАТИ

339. ПІДСИПАТИ / ПІДСИПАТИ ПЕРЦЮ. Сприяти посиленню неприємних почуттів, настроїв і т. ін, говорячи про кого-, що-небудь з іронією, з глумом; ускладнювати стосунки з кимсь. — *Іди та й лайся, про мене, хоч до самого вечора.. Підсилай, підсилай перцю, — насмішувато сказав Карпо* (І. Нечуй-Левницький); // *Гостро критикувати кого-, що-небудь. — Поляк цей — молодець! Підсилав перцю під кінець.., — говорить в першому ряду інспектор Гак Свирид, сміючись в бороду руду. — Цю й говорить, як слід за зябра взяв доктрину ту, — відказує в одвіт Омелько, сторож-дід* (І. Гончаренко).

ПІДСТАВЛЯТИ

340. ПІДСТАВЛЯТИ (давати) / ПІДСТАВЛЯТИ (дати) ШИЮ [В ЯРМО (під ярмо)]. 1. Брати на себе чийсь обов'язки, обтяжуючи себе. — *Уже тепер годі за вас підставляти шию, годі!* (Марко Вовчок); 3 керівними кадрами треба постійно працювати, що називається, возитися. Коли треба, допомагати їм, підставляти шию, створюючи надійні резерви (З газети). 2. Ставити себе у цілковиту залежність від кого-небудь. *А генерал.. не дожидає, поки піщанська громада самохіть підставить під ярмо шию* (Панас Мирний).

341. ПІДСТАВЛЯТИ / ПІДСТАВЛЯТИ ГОЛОВУ (лоб, лоба і т. ін.) ПІД КУЛЮ. Ставити себе під загрозу, ризикувати буттям; наражатися на небезпеку. *Ніколи й голови за віру й батьківщину Під кулю ти не підставляє* (Я. Щоголів); *Та і навіть тобі лоба під кулю підставляти? Краще проберись до наших і передай* (І. Голівченко і О. Мусієнко). ПІДСТАВЛЯТИ СЕБЕ ПІД СОКІРУ. Запекло пробивалися рицарі, вони.. підставляли себе під сокири (А. Хижняк).

342. ПІДСТАВЛЯТИ / ПІДСТАВЛЯТИ НОГУ (піджку) кому і без додатка. Перешкоджати кому-небудь у чомусь, завдаючи неприємності. *Кожному [старшому] бажалося вискочити перед начальством, .. через те кожен на кожного клепає, наговорює, всяк підставляє ногу другому* (Панас Мирний); *Все йшло б гаразд, якби..*

колеги .. не підставляли Вікторові ніжку (П. Автомонов); *Не схильний [індивідуаліст] радіти успіху товариша, а часто навіть прагне підставити товаришеві ногу* (З журналу). ПІДСТАВЛЯТИ КОЛІНЦЯ. Мало не всі, за винятком корифеїв, почали завидувати моему поспіху, почали, як кажуть, підставляючи коліниця (Збірник про М. Кропивницького).

343. ПІДСТАВЛЯТИ / ПІДСТАВІТИ ПЛЕЧЕ кому. Допомогати кому-небудь, підтримувати когось. *В найскрутніших ситуаціях мені неодмінно хтось простягував руку допомоги, підставляв плече* (І. Головаченко і О. Мусієнко).

344. ПІДСТАВЛЯТИ / ПІДСТАВІТИ [СВОЮ] ГОЛОВУ (ПІД ОБУХ). Ризикуючи, наражатися на небезпеку. — *Бувай здоровий, щасливо тобі залишатися. Бережись і даром голови не підставляй* (Григорій Тютюнник); — *Що ж, боїтесь голову підставляючи, хай хтось інший жсар вигрібас?* (Л. Дмитерко). *Опришків цей аргумент .. не переконував, і підставляючи свою голову під обух ради того [вчинку] нікому не хотілося* (Г. Хоткевич).

345. ПІДСТАВЛЯТИ / ПІДСТАВІТИ СТИЛІЦЬ (стильця) кому, рідко. Робити кому-небудь неприємність, підлість, перешкоджати в чомусь. — *Підставляють вони [папи] стильця тому, хто не годить їм!* (І. Печуй-Левицький). ПІДСТАВІТИ СТИЛЬЩИКА. — *От тепереньки протоп підсиавив мені стильщика, — говорив отець Харитин, бідкаючись* (І. Печуй-Левицький).

ПІДСТУПАЙ

346. БЕЗ П'АЛНИЦІ (без б'юка) І НЕ ПІДСТУПАЇЇ (заст. ані пріступ) до кого і без додатка Хто-небудь дуже гордовитий, пихатий, сердитий і т. ін. — *А до Одарки так без п'аллиці і не підступаєш.., нарядиться, напишдочиться, он яка пані!* (Панас Мирний); — *Е, до неї тспер без б'юка і не підступаєш, — додав газда. Спаніла так, що годі* (М. Яцків); *І чого се, бабо, усі сердити такі сьогодні? Сказано, без п'аллиці ані пріступи, — обізвався він до баби* (Панас Мирний).

ПІДСУВАТИ

347. ПІДСУВАТИ (підсвувати) / ПІДСУНУТИ ХАЛЁПУ кому. Завдавати кому-небудь неприємностей, клопоту і т. ін. — *Хитра ти людина, Семене, — каже старий комісарові, — ніколи не знаєш, яку ти мені халену підсуєш* (Ю. Яновський).

ПІДСУНУТИ

348. ПІДСУНУТИ ГОЛОВУ ПІД КОЛЕСО. Завдавати собі якогось лиха, нещастя. [Бсбех:]

Не бійсь: Гаркуша не який-небудь дурень — голову під колесо не підсує (О. Стороженко).

ПІДТОЧИШ

349. ПІДТОЧИШ ГІЛКИ НЕ ПІДТОЧИШ, зі сл. зроби́ти. Дуже якісно, так, щоб не було претензій. *Мінери — народ спритний та меткий, зроблять — голки не підточаєш* (С. Голованівський).

ПІДТРИМУВАТИ

350. ПІДТРИМУВАТИ / ПІДТРИМАТИ КОМП'АНІЮ. Брати участь в тому, що задумали чи роблять інші. — *Як же се? — запротестувала вона, затримуючи мою руку, — а я думала, що ви підтримасіє мені компанію в саду* (Леся Українка); *Він вибачився, що підтримати компанію [піти з товаришами до театру] не може* (Н. Рибак).

ПІДТЯГАТИ

351. ПІДТЯГАТИ (підтягувати) / ПІДТЯГТИ (підтягнути) ЖИВІТ. Бути напівголодним, обмежувати себе в їжі; недоїдати. *Там кухонь польових немає. В тилу владас інших світ. Згубив картки свої в трамваї, — Сиди і піднягай живіт* (А. Малишко); *От тільки з харчами та з водою у нас тузують. Що ж, уріжемо пайок, іншого виходу немає. Піднягнемо животи* (Д. Ткач).

ПІДТЯГУВАТИ

352. ПІДТЯГУВАТИ (стіягувати, зати́гувати і т. ін.) / ПІДТЯГТИ (стягнати, зати́гати і т. ін.) П'АСКИ (п'асок, ремініці, очкурі, пояскі і т. ін.). Бути напівголодним; недоїдати. *Ти в армії був на всьому готовому, а ми паски підтягували* (С. Чорнобривець); — *Люди довго підтягували ремініці, на картках перебивалися, і якщо вони витворюють зараз собі .. культ .. шлу́нка, — то невже ти їх станеш осуждати [осуджувати] за це?* (О. Гончар); *Гітлер нікому не давав вільно дихати. Він усе підпорядковував війні .. Німці тільки й знали, що зашягували пояски дедалі тугіше* (П. Загребельний).

ПІДХОДИТИ

353. ПІДХОДИТИ / ПІДІЙТИ ПІД ПЛЕЧЕ кому. Бути рівнею кому-небудь. [Козубська:] *Ніколи хам панові під плече не підійде!* (М. Кропивницький).

ПІЙМА

354. ЯК (мов, п'їби і т. ін.) ПІЙМА ПОЙНЯЛІА кого, заст. Хто-небудь безслідно зник, когось ніде немає. *Ми ще було по весіллях, а Чайченка — як пійма поиняла — нема, ніде не бувас* (Марко Вовчок).

ПІЙМАТИ

355. [І] З СОБАКАМИ НЕ ПІЙМАТИ (не спіймати) кого і без додатка. Надійно сховатися. — Ну, по сій же мові та будьмо здорові! — каже Назар .. — Тепер я вільний хоч на пірроку: з собаками не піймають (Марко Вовчок).

356. ПІЙМАТИ / ЛОВИТИ НА СЛИЗЬ-КОМУ кого. Вкрити кого-небудь, підстерігти його на місці злочину або на чомусь осудливому, протизаконному і т. ін. Розмова [з Кайтом] мене вкрай збентежила .. Я не можу без сорому дивитися Кайтові в очі. Він буквально піймав мене на слизкому (П. Колесник).

357. ПІЙМАТИ НИТКУ (нитки) чого. Встановити зв'язок, послідовність, виявити основне в чому-небудь. Перекинув [Чижик] одно [діло], перевернув друге, заглянув у третє, в п'яте, в десяте — натрапив слід, піймав нитку (Панас Мирний).

358. ПІЙМАТИ (спіймати) СИНІЦЮ В РУКУ. Досягти чогось важливого, бажаного. Енею глузливо сказав [Турп]: "Я ставлю річ твою в дурницю, Ти в руку не піймав сицицю, Не тебе, дalebі, боюсь" (І. Котляревський).

ПІЙМАТИСЯ

359. ПІЙМАТИСЯ (спійматися) У ЛАБІ-ТИ (у лапи) кому. Потрапити в залежність до кого-небудь. — Одного ірода здихалася, другому [жандармові] в лабети піймалася! (Панас Мирний); [2-й чоловік:] Мартин .. горілки не вживав, а як піймався у лапи глитасві, розпився і звівся ні на що! (М. Кропивницький).

ПІЛОЧКИ

360. ДО ПІЛОЧКИ, зі сл. оббнратн. Повністю, не залишаючи нічого. Робітниця оббирав [хазяїн] до пілочки (А. Малншко).

ПІНА

361. АЖ ПІНА З РОТА (на губах) СКАЧЕ (летить, виступає і т. ін.). Дуже сильно, у великій мірі. Кортіло .. Овксентових синів упіймати. Так кортіло, що аж піна на губах виступала (С. Ковалів).

ПІНОЮ

362. З ПІНОЮ В РОТІ (біля рота, на губах), зневажл. Гаряче, з великим запалом. Галчан поривався першим увійти в хату, але молодиці не пускали його .. Це доводило Йона до лютості, ображало, як автора ідеї, і він з піною в роті, лаючись та розштовхуючи всіх, перся до дверей (М. Коцюбинський); Коли я мав сумнівну присмність бачити тебе востаннє, ти з піною на губах

стверджував, немов саме з моєї вини всі в інституті почали тупцювати на місці (Ю. Шовкопляс).

ПІП

363. ЯК ПІП НА РІЗИ, зі сл. дивітнся. Гордо, з гідністю. На свою .. латану свитину він [старець] дивився, як піп на ризи, й ставив себе коли не нижче дяка, то ніяк не нижче диякона (І. Нечуй-Левницький).

ПІР'Ю

364. ПО СВОЄМУ ПІР'Ю. Відповідно до власних уподобань, можливостей або потреб. Кожний вишукував товариша по своєму пір'ю (Панас Мирний); — Коли тобі так [захотілося] .. женитись — візьми дружину по своєму пір'ю (Ю. Збанацький).

ПІР'Я

365. АЖ (що й, тільки і т. ін.) ПІР'Я ЛЕТИТЬ (розлітається, сиплється і т. ін.) / ПОЛЕТІТЬ (розсіплється, посиплється і т. ін.). Дуже сильно, завзято. Б'ють козаки панську челядь, аж пір'я летить (С. Васильченко); [Хмельницький:] Сьогодні ми переможемо... Дивись, козаки почали рубати крилатих [гусар]. Ох, і дають, аж пір'я сиплється (О. Корнійчук); — От в Росії та на східній Україні, так там багатіїв скубули, що й пір'я полетіло (С. Чорнобривець).

ПІСЕНЬКА

366. ПРОСПІВАНА (доспівана, скінчена) ПІСЕНЬКА (рідше пісня) чия. Настав кінець кому-, чому-небудь, чиясь діяльність закінчилась. — Ну, .. Корнію, проспівана твоя пісенька. Хоч би вже смерть, та не така паскудна (Ю. Збанацький); Отаман нахмурих брови .. — Зануримося в глухі кутки, а повесні, як сніг на голову... — Ні, пане отаман, наша пісенька вже доспівана! (П. Панч); Очі [Симона та Оксани] наповнилися радістю, жасем і смуткою: їхня пісня вже проспівана, і ніколи ніхто з них вже не розкуйовдить одне одному зачіску так, як це зробили Левко і Еля (М. Рудь).

ПІСНЯ

367. ДОВГА ПІСНЯ. Те, що вимагає багато часу для завершення, здійснення, розповіді і т. ін. — Ага, що це у вас тут з Ганною скоїлося? — дивлячись на сестру, запитав Данько. — Довга пісня, — жваво заговорила Вутанька (О. Гончар); Коли він напише її [дисертацію], коли захистить. Кандидатський мінімум, аспірантура... Довга, дуже довга пісня! (М. Рудь).

368. ЛЕБЕДИНА ПІСНЯ; ЛЕБЕДИНИЙ СПІВ чия, чий, кого. Останній (перев. найзначніший) твір, вняв таланту або здібностей кого-

небудь. [Світловидов:] Я всю душу вклав у цей проект!.. Він мені навіть уві сні вижжасться: чи тому, що старість, чи, може, це вже моя лебедина пісня?.. (Я. Баш).

369. СТАРА ПІСНЯ. Що-небудь давно всім відоме. — *Весь зал раптом завирував: — Годі! Чули! Геть! — неслося з усіх кінців. — Старі пісні!* (О. Гончар).

ПІТ

370. [АЖ] ПІТ ОЧІ ЗАЛИВАЄ, *перев. зі сл. працювати, трудітися і т. ін.* Дуже важко, з великим напруженням. *Лише по хвилі Тихін подав із підземелля нетвердий голос: — Кого збачиш зі склепу, як працюєш, аж тіні очі заливає?* (З газети).

371. ЦИГАНСЬКИЙ (холодний) ПІТ ПРОЙМАЄ (охоплює, пробирас і т. ін.) / ПРОЙНЯВ (охопив, пробрав і т. ін.) кого і без додатка. Хто-небудь дрижить від нервового збудження, страху, холоду і т. ін.; когось лихоманить. — *Зосю, циганський піт не проймас тебе? — гукають подруги* (М. Стельмах); *Холодний піт його проймає, Затіпавсь весь плечима, Що хоче пити... сил нема... Мана перед очима* (П. Грабовський); *Танцює без чобіт* [Роман], умився так умився! *Оце пробрав циганський піт, оце протверезився!* (П. Дорошко).

ПІТИ

372. ВІСОКО ПІТИ [ВГОРУ]. Зайняти визначне становище в суспільстві, в певній сфері діяльності. — *По службі ти високо підеш, хороше жити будеш* (Григорій Тютюнник); — *Подякуй за це від мене Шестіртному, скажи йому, що він не забариться високо піти вгору* (Панас Мирний).

373. ДАЛЕКО ПІТИ. Добитися, досягти великих успіхів, слави. В захопленні дивився на нього Дорош, милуючись його військовою виправкою. *Такий піде далеко* (Григорій Тютюнник).

374. ПІТИ В МОГІЛУ (з життя, від нас, до Бога і т. ін.). 1. Померти. При мені вже тоді з діток Марушка четверта в могилу пішла (А. Тесленко); Молодий і запальний поет Ярослав Шпорта .. був поранений і молодим пішов із життя (Т. Масенко); *Де вони поділи побратима? Чи живий він, чи пішов до Бога?* (Леся Українка).

2. тільки док. піти в могилу. Залишитися невідомим, таємним. — *Ніхто й слова не почув про тебе. Що було між нами — в могилу піде!* (М. Стельмах).

375. ПІТИ (збігти) ЗА ВІТРОМ (по вітру, за водою). 1. Пропасти марно, перев. нерационально кимсь витрачаючись, використовуючись і т. ін. Якби все купляти, що нам треба, то газдівство швидко пішло би за вітром (М. Томчакій); *Тако гніваються: це ж два з половиною карбованці*

пішли за водою (М. Стельмах); // Зникнути безслідно. — *Бачиш, Олександро, твої чоловік, а моя жінка пішли десь за водою...* (М. Коцюбинський).

2. Минути, пройти без вороття. Так якраз і с: .. добра слава — усе пішло за вітром (Г. Квітка-Основ'яненко); *Нехай піде за вітром мослихо!* (І. Нечуй-Левицький); *Минає день, тиждень, місяць, і півроку збігло за водою* (Марко Вовчок).

376. ПІТИ З ГАРБУЗОМ (з гарбузів). Дістати відмову при сватанні. — *Ну що? Будемо сватами, чи з гарбузали додому підеш?* (М. Стельмах).

377. ПІТИ / ІТИ СТЄЖКОЮ кого, якою, чісно. Зайнятися тією самою справою, як і хтось інший; наслідувати когось. — *Мій брат був літературним працівником, я теж, напевне, піду цією ж стєжкою...* (І. Волошин); *Її батько не раз та й не двічі нахилив зятя, щоб той ішов з їм [ним] однією стєжкою* (Б. Грінченко).

378. ПІТИ [НА ДНО] РАКІВ (раки) ЛЮВИТИ. Утопитися. Фашист думав Дніпро проплити — *пішов на дно раків ловити* (Укр. присл.); *Чом би з такого дива не потрапили й інші.. ті, що вчора чи позавчора дуба дали, кого вода змила, хто пішов на дно раків ловити* (Є. Гуцало).

379. ПІТИ НАНІВЕЦЬ (внівєць). 1. Виявитися марним, даремним; закінчуватися безрезультатно. *Невже пішло все нанівєць: бесіди, розмови, читання, робота в гуртках, піонерські збори?* (О. Донченко); *Хвилина розгубленості надто дорого обійшлася козацькій старшині! Адже ж все пішло нанівєць...* (З. Тулуб); // Пропасти марно. [Рябина:] *Не дайте внівєць піти моїй праці і господарству* (І. Фрайко).

2. Стати непридатним для чого-небудь; зруйнуватися. *Невже через мене оцей палац, оця тишина садиба, оця уся тишина, оце усе добро стане руїною, піде внівєць?* (І. Нечуй-Левицький).

380. ПІТИ НАПЕРЕКИР кому, чому. Не погодитися з ким-, чим-небудь, виступити проти когось—чогось. — *Е, буде тягачина!.. — мовив Півненко понуро. — А що ти хотів, Тихоне, як така сила наперекір пішла* (А. Головка).

381. ПІТИ НА ПСИ. Пропасти марно, безрезультатно. *Васюта стояв перед Ганною Матвійною ні в сих, ні в тих. Тринадцять років жєнихання — і все, здається, пішло на пси* (О. Полторацький).

382. ПІТИ ПОПІДВІКОННО. Стати жебраком. *Жінка, одно те, що не мала нічого, а друге, не вміла робити, пішла попідвіконню* (Г. Квітка-Основ'яненко).

383. ПІТИ У ВІЧНІСТЬ. Зникнути, минути безповоротно. *Віра в безвір'я, Золото й зряжика..*

Сила і немічність, — *Все тут* [на кладовищі] уляглося, *Все пішло у вічність* (Я. Щоголів).

384. ПІТІ У ВОДУ. Зникнути безслідно. *Та ще, чуши, не хрестися, Бо все піде в воду...* (Т. Шевченко).

385. ПІТІ / ХОДИТИ ПО НІШПОРКАХ. Ретельно, старанно вшукувати що-небудь. *Блаженко сам пішов по нишпорках. Він натикався на багато дивовижних чудових речей* (О. Гончар); *Гнат все ходить і ходить по нишпоркам, шукає чогось* (З усн. мовн.).

386. ПІТІ ХОДОРОМ. Дуже захтатися, задвигітн, задрижатн. *Зашумів такий вітер, що пішла ходором хата* (С. Васнльченко).

ПІШКИ

387. ДО ТОГО (до цього) ТОРГУ І ПІШКИ. Дуже раднй тому, що є, із задоволенням погоджується з цим. [Хнмка:] *Гості ж, певно, не обманять — прийдуть. [Палажка:] О-о, вони до того торгу і пішки!* (Панас Мирний); — *От і добре братіку* [братіку], — *сказав Кочубей*, — *як оддаси чолом ясновельможному панові гетьманові .. та зараз прихोдь до мене з товариством .. У нас христини ... Спасибі, братіку* [братіку] *Василу, я до цього торгу й пішки, як ото кажуть*, — *осміхнувся Палій* (Д. Мордовець).

ПІШЛО

388. БОДАЙ ПРОПАДОМ ПІШЛО. Уживається для вираження крайнього незадоволення, великого обурення чим-небудь. *Чукали нове вигадали. Катрі в районі захотілося пожити. А бодай воно пропадом пішло* (В. Кучер).

389. КОЛІ (як, раз, якщб) [ВЖЕ] НА ТЕ ПІШЛО / ІДЁТЬСЯ. За таких, цих умов, колн так склалося. — *Не осуди, жінко, не осуди, любко! Пускаю твої вишивані соловейки на високі гори! Летім, коли вже на те пішло!* (О. Гончар); *А вже як на те пішло, щоб умирати, то нікому з них не доведеться так умирати!* (О. Довженко); — *Твої збитки, раз на те пішло, на себе беру*, — *розщедрився Плачинда* (М. Стельмах); *Якщо вже на те пішло, то я згоден відповідальність за прапор взяти на себе* (О. Гончар); — *А як уже воювати, так воювати — хай же і я, старий, щось до добра причинюся, коли на те йдеться* (П. Козланюк). КОЛІ ВЖЕ ТАК ПІШЛОСЯ. Коли вже так пішлося, що придбав собі верещуху, що проти тебе не мовчить, то навчи, щоб мовчала (Марко Вовчок).

390. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЗГОРІ ПІШЛО кому. Перестало статити кому-небудь; не везе. *Мов згори пішло Марусякові з того часу, як утекла попадя. Ну, от наче відрізала, неначе все щастя, всю удачу з собою забрала* (Г. Хоткевич).

ПЛАВАТИ

391. ПЛАВАТИ МІЛКО (на мілкому). Не мати достатніх здібностей, знань, сил, досвіду і т. ін. для якої-небудь справи. — *В агротехніці ти плаваєш мілко. А без агрономічних знань бригадир рілничої бригади не бригадир* (В. Логвиненко); *Все робив як треба, як має бути, а "нагортав" купу браку. Лише після обіду вже трохи пішло, як у Вілі. Гаврюшка теж плаває на мілкому* (З газетн.).

ПЛАНІ

392. НА ПЕРШОМУ ПЛАНІ. Найголовніший, найважливіший; найголовніше, найважливіше. *На першому плані у Довженка, крім справ людини, — її духовний світ, широта її ідейного кругозору, її здатність "відкриватися" всенародному і вселюдському* (Л. Новиченко).

ПЛАТИТИ

393. ПЛАТИТИ / ВІДПЛАТИТИ ТАКОЮ (тією, рідко тєю) САМОЮ МОНЕТОЮ кому. Відповідати кому-небудь на щось подібним вчинком, ставленням і т. ін. *Йойна зависливим оком дивився на Нуту, іходя базжав, щоб його ями позавалювалися .. Здається, що й Нута платив Йойні такою самою монетою* (І. Франко); *Легіник ображався і платив тою ж самою монетою, негrecно вдаючися в подробиці, чіпаючи навіть таку делікатну матерію, як питання літ* (Г. Хоткевич).

ПЛАХУ

394. НА ПЛАХУ, зі сл. засудити, послати і т. ін. До страти. [Шевченко:] *Та як простить вельможним тим катам, Що вас було на плаху засудили і все життя згубили!* (І. Кочерга).

ПЛАЧ

395. ХОЧ ПЛАЧ, ХОЧ СКАЧ. 1. Уживається для вираження марності чийхось зусиль, неможливості, безсилля зробити, вдіяти що-небудь; що не робн. *Як стане було той Гонченко гонки, то вже не зіб'єш його нічим*, — *хоч плач, хоч скач, а зробиь, як сказав* (Ю. Яновський).

2. Уживається для вираження скрутного або безвихідного становнща, колн не можна щось змінити, переінакшити. *Машину цю створили винахідники .. Склали договір на роботу, а тепер хоч плач, хоч скач!* (П. Автомонов).

396. ХОЧ [СЯДЬ ТА Й] ПЛАЧ. Уживається для вираження скрутного або безвихідного становнща, відчаю, досадн і т. ін. *Поривається бігти Катря, а ноги мов самі прикипіли до землі. Ніжк не несуть, хоч плач* (В. Кучер); [Федір:] *Тепер з одною конячкою ніхто в суплягу не*

приймюс — хоч сядь та й плач (І. Карпенко-Карий); *Знову.. дощ. Хоч ти плач* (В. Мисик).

ПЛЕМ'Я

397. **ЮДИНЕ** (юдине) **ПЛЁМ'Я** (поріддя, коріння і т. ін.), *зневажл., лайл* Зрадник. *І все 'дно [всеодно] юдиному корінню недовго зиватися* (М. Стельмах).

ПЛЕСКАТИ

398. **ПЛЕСКА́ТИ** (п'ят'якати, плесті) **ЯЗІКО́М** (язика́ми). 1. Багато говорити про щось неістотне, пусте; базікати, теревенити. — *Перестань-те плескати язиком! Мужчина називоється!* — з презирством кинула Оксана (П. Автомонов); — *Перестань!* — прикрикнув на Даню Льошка — *Треба працювати, а не язиком пан'якати* (Ю. Мокрісв); *Його підтримали й інші. Нема чого, мовляв, доремно плесни язиком* (Ю. Збанацький). **ПОПЛЕСКА́ТИ** **ЯЗІКО́М** (певний час). *Вона подумала, що син поплесче язиком про поле та насіння і замовкне, як було досі* (С. Чорнобривець). 2. Говорити, поширювати плітки, вигадувати таке, чого немає і не було. *Подумало [Зоя], що в містечку завтра про неї плесканимунь язиками бознащо, але це враз і забулося* (А. Хоруужий); — *Верзеш ти щось, хлопче. Де ти був, що бачив — нас то не стосується: наше діло теляче.. Його [Михайла Івановича] підтримали й інші. Нема чого, мовляв, даремно плести язиком* (Ю. Збанацький). **ПОПЛЕСКА́ТИ** **ЯЗІКА́МИ** (певний час). *Тижнів два тому Віктор і Люда повернулися з відпустки і минулої неділі справили своє весілля. В селищі з цього приводу трохи поплескали язиками і замовкли* (Є. Журахович).

ПЛЕСТИ

399. **ПЛЕСТІ** **БАНЕЛІО́КИ** (плетёніки), *зневажл.* Говорити щось пусте, неістотне. *Що ти мені банелю́ки плетеш?* (Гал.-руськ.., приповідки); *І ледарем обізвали, і безсовісним охрестили.. Усе мужньо я стерпів. Плетіть, думаю, свої плетеники* (3 газети).

400. **ПЛЕСТІ** **ІНТРИ́ГИ**. Діяти підступно, прагнути досягти певної мети. *Стільки безглуз-дих інтриг плели кумонькі довкола його особи* (Ірина Вільде).

401. **ПЛЕСТІ** **ЛІ́КО**. Говорити нескладно, безладно, плутано. — *Послухайте, що завів п'яний Андрон. Нализався й лико плете* (В. Земляк).

402. **ПЛЕСТІ** **МАНДРО́НИ**, *діал.* Говорити нісенітницю, дурниці. *А Михайло коло кварти У шинку сидів і сміявся, строїв жарти Та мандрони плів* (І. Франко).

403. **ПЛЕСТІ** (писати, виписувати і т. ін.) **КРЕНДЕ́ЛІ** **НОГА́МИ**, *жарт.* 1. Іти нетвердою

ходою, хитаючись, плутаючи ногами (про п'яного). *Дві постаті, обнявшись, плели кренделі по грязюці ногами* (А. Головка).

2. Танцюючи, робити незвичні па. **ВІ́ПИСАТИ** **НОГА́МИ** **КРЕНДЕ́ЛЯ**. *Танцювов весь клас.. Він саме збировався виписати ногами якогось кренделя* (Є. Кравченко).

404. **ПЛЕСТІ** (п'равити) **СУХО́ГО** (сма-леного) **ДУ́БА**. Говорити дурниці, нісенітницю, обдурюючи кого-нсьбудь. — *Вона вірить сьому шорлатанові, а він їй плене сухого дуба* (І. Франко); *Вона якогось дуба смаленого править та обіцяє груші на вербі* (Леся Українка).

405. **ПЛЕСТІ** (снува́ти, спліта́ти і т. ін.) **ПАВУ́ТИННЯ** (павути́ну). Підступними, хитримі діями примушувати підкорятися своєму впливові. *Неофіційні дипломати пленунь тонке павути́ння зокулєсних змов* (Н. Рибак); *Мойже всі вони були бойськими боржниками, залежали від нього, а бой хитро плів навколо них свою павути́ну* (О. Донченко); *Та обоє вони не знали й не видали, як уже почав снуванн своє чорне павути́ння Матюша Жигай* (А. Шиян). **МО́ТАТИ** **ПАВУ́ТИ́НУ**. *Глтай павути́ну мотав, та сам від того сконав* (Укр.. присл..). **ЗАВО́ДИТИ** **ПАВУ́ТИ́НУ**. *Він.. знав кожного вдачу, душу й заводив свою.. павути́ну на цілу околицю* (І. Нечуй-Левицький).

ПЛЕЧА

406. **З ПЛЕЧА́**. 1. *зі сл.* вдаря́ти, б'їти і т. ін. Уклавши всю силу, з розмаху; навідліг. *Замахнувши з плеча, пустила [дівчина склянку] дзвінко в голову сержанта* (С. Тудор); *Це — ми, колишня дівтора, .. рубали ворога з плеча по заво-йованих містах...* (В. Сосюра).

2. *зі сл.* говорі́ти, вирі́шувати і т. ін. Не подумавши, відразу. — *Як ти все швидко і з плеча вирішувш, — поморщився Дончак* (М. Стельмах); — *Дуже ви нестримана людино. Усе з плеча, усе з плеча* (Ю. Мушкетик).

407. **З ЧУ́ЖО́ГО ПЛЕЧА́**. Невідповідний за розміром або вже пошений ким-небудь іншим (про одяг). *Похиливши голову, брот ішов мені назустріч. На ньому був одяг з чужого плеча* (З усн. мови).

ПЛЕЧАХ

408. **НА ПЛЕ́ЧА́Х** *чи́х, у кого, зі сл.* лежа́-ти, бу́ти і т. ін. 1. На чий-небудь відповідальності. *На його [Кузьміна] плечах лежало забезпечення безквартирних житлом* (Ю. Збанацький); *У чоловіка стільки клопоту, весь район на його плечах, жнива на носі, а воно нодумалась* (М. Олійник).

2. *зі сл.* уві́йті, вступі́ти і т. ін. Безпосередньо за ким-небудь (тим, хто відступає). *Пам'ятайте,*

що треба, що б там не було, на плечах противника ввійти в Крим (О. Гончар); *Німці біжать з усіх сил.. Добре було б на їхніх плечах ускочити в ті окопи, що за старим бліндажем, і знову закріпитися в них* (Н. Тихий).

ПЛЕЧЕ

409. ПЛЕЧЕ́ В ПЛЕЧЕ́ (до плеча́, з плечём). 1. Поруч, близько, впритул один до одного. *Раманов сидів [на санях] зліва, плече в плече з Дмитром Івановичем* (О. Сизониско); Вони [Качалов і Саксаганський] *йду́ть повільно, плече до плеча* (Ю. Мартич); *Всі збилися укупу, ходили одно біля одного, плече з плечем, а проте кожний вишукував товариша по своєму пірю* (Панас Мирний).

2. Дружно, одностайно, в тісному єдианні. *За правду [доведеться] твердо стати Хлоп в хлопа і плече в плече* (І. Франко).

3. тільки плечé в плечé. Однакові (перев. за певними позитивними якостями, ознаками і т. ін.). *Зібралися хлопці: лице у лице, плече у плече, дужі, відважні та гарні* (Діипрова Чайка); — *Боже мій! А парубки плече в плече, засмаглі, кароокі!* (З журналу).

ПЛЕЧЕЙ

410. НІ З ПЛЕЧЕ́Й, НІ З ОЧЕ́Й. Зовні непривабливий, непоказний (про людину). *Хоч хлопець і був ні з плечей, ні з очей, але всі його любили за лагідну вдачу* (З усьм. мови).

ПЛЕЧЕМ

411. ПЛЕЧЕ́М ДО ПЛЕЧА́ (повз плечé).

1. Поруч, впритул один до одного. *Ми просувалися плечем до плеча* (М. Коцюбинський); *Самкова старшина бачить, що лихо, скүпилась тісно, плечем повз плече, да назад до намету* (П. Куліш).

2. Дружи, одностайно, в тісному єдианні. *Україна почула слова, Щоб стали народи плечем до плеча* (М. Рильський).

ПЛЕЧИМА

412. ЗА ПЛЕЧІ́МА. 1. у кого, за чийми і без додатка. У доробку, маючи досвід. У літературу [А. І. Шиян] *прийшов не з порожніми руками. За плечима у юнака уже був чималий життєвий і трудовий досвід* (В. Козаченко); У більшості монтажників досвіду і вміння вистачас. *За їхніми плечима вже не одна .. електростанція* (З газети); // У минулому. *Всі знали, що за його [парторга] плечима довгі роки царської каторги, рани громадянської війни* (В. Собко); *Хоч сивина й припорошила скроні. Хоч за плечима вже півстотні літ, — Ми й досі комсомольці! Не холоне Вогонь сердець. Душі не в'яне цвіт* (І. Нехода).

2. Зовсім близько, поруч. *Смерть за плечима, а біді весілля* (Укр.. присл.); *Закручено руки в реміні,*

і ноги в колодки забиті, Червона китайка прим'ята, біда за плечима стоїть (А. Малишко).

413. ЗА ПЛЕЧІ́МА ТА ЗА ОЧІ́МА. Далеко позаду. — *Тільки що була Вербівка, а тут уже Grünerberg! .. Еге ж, маєте собі так! Вербівка давно зосталася за плечима та за очима* (Олена Пчілка).

ПЛЕЧІ

414. РОЗПРАВЛЯЮТЬСЯ / РОЗПРАВЛЯ́ТЬСЯ ПЛЕЧІ́ у кого і без додатка. Хто-небудь почуває себе впевнено, діє сміливо, рішуче. *Розправляються плечі, в грудях росте високе почуття гордості* (Д. Ткач).

ПЛИВТИ

415. ПЛА́ВОМ ПЛИВТИ́ (плисті́, ліпнути́ і т. ін.) / ПОПЛИВТИ́ (поплисті́, поплинути́ і т. ін.). 1. Рухатися безперервним потоком (про людей). *Все більшало людей на вулицях. Плавом плыва колона. Вона все зростала* (Ю. Збанацький); // Прибувати у великій кількості кудись або відбувати звідкись. [Яким:] *Народ так плавом і пливе до Хмельницького* (Б. Грінченко); *Пізньої осені та з першими сніговими з Харкова на Полтавщину плавом попливли голодуючі* (О. Гончар); *Плавом поплив людський наповн з шкільного подвір'я* (Ю. Збанацький). ЯК ПЛАВ ПЛИВЕ́. *Народ як плав пливе; його [Тихона] сини і батраки знай відважують, а він тільки роздає* (Г. Квітка-Оснів'яненко).

2. Безперервно збільшуватися, надходячи у великій кількості. *Багатство садів, безмежного поля, лісів плавом плывло до князів .. сусіків* (С. Скляренко); *Війна принесла великі прибутки, і до Макарової кишені плавом плывли гроші* (І. Кочерга).

416. ПЛИВТИ́ (іті́, текті́ і т. ін.) / ПРИПЛИВТИ́ (прийті́, притекті́ і т. ін.) ДО РУК (у ру́ки), *перев. зі сл. сам, сам а́, сам о́*. Легко, без труднощів діставатися кому-небудь. *Матеріал для стінгазети сам плыв до рук* (О. Гурєв); *Він таки ж господар, і гріх йому .. не брати того добра, що само в руки пливе* (Григорій Тютюнник); *На лови він їздив удень і вночі, риба йому йшла до рук, як приворожена* (Ю. Яновський); — *Що?!* Таки не витримував? *Ще б пак. Само добро в руки тече, а ти відвертаєси* (Григорій Тютюнник); Він, помовчавши, спитав, чи не зустрічала того чолов'ягу із запорозькою люлькою *Тож, відповідаючи на запитання, підкреслила* [Флора], *що він має цими днями зайти до них. — Я ж казав, що люлька таки припливе до моїх рук* (Г. Коцюба).

417. ПЛИВТИ́ (плисті́, іті́ і т. ін.) / ПОПЛИВТИ́ (поплисті́, іті́ і т. ін.) ЗА ТЕЧІ́ЄЮ (по течі́ї). Пасивно підкорятися обставинам,

нічого не роблячи, щоб змінити їх; не протидіяти. Сидір Сидорович тим часом уже втягнувся [у крадіжку], зав'язав сумнівні знайомства, заплутався .. і *поплив за течією* (В. Козаченко); [Олеся:] *Я закохана в свою думку, і якщо і ця думка не спевниться [сповниться], тоді опуцу руки і попливу по течії* (М. Кропивницький). ПЛИВТИ, КУДИ ВОДА НЕСЕ. — Ні порадою, ні силою не переможеш нашого товариства. Лучче [краще] *пливи, куди вода несе* (П. Куліш).

418. ПЛИВТИ (плисти, іти і т. ін.) / ПОПЛИВТИ (поплисти, піти і т. ін.) ПРОТИ ТЕЧІЇ (проти води). Діяти всупереч усталеним поглядам, зразкам і традиціям. Я два роки після інституту .. [працював] чесно. Ну, якось заступився за одного ... *пішов проти течії*. Й одразу — чотири анонімки (Ю. Мушкетик).

ПЛИГАТИ

419. ПЛИГАТИ У ВІЧІ. Не стримуючись, говорити кому-небудь грубі, дошкульні слова. Не зовсім дарма нападлася [свекруха] на Оксану, бо та таки мало що в хазайстві уміла, та тільки чого ж вона так і кипіла, так і *плигала в вічі*, так страшно лаялась замість того, щоб показати або розказати (Грицько Григоренко).

ПЛІТ

420. НАШОМУ ТІНОВІ ДВОЮРІДНИЙ ПЛІТ. Далекий родич. Одного прекрасного вечора приходив у гості до Скоробагатьків якась далека їх родичка, того ступеня родичання, що називається .. — *нашому тинові двоюрідний пліт* (Г. Хоткевич).

ПЛОТЬ

421. ОДНА (єдина) ПЛОТЬ. Нерозривне ціле. Мені здається, що ми — одне ціле: одна думка, одна *плоть*. І вже не лише у неї болить вивихнута нога, а біль і жаль пронизує всього мене (Ю. Збанацький); Його [В. Маяковського] рядки, немов бичі свистічі, Пекли й разили, щоб навкзбороть, Проти ворожої ставав він тучі, Бо знав, що Клас і він — єдина *плоть* (М. Рильський).

422. ПЛОТЬ ВІД ПЛОТІ кого, чого. 1. Рідна дитина. Геннадій відтворив статую Лаокоона з удавом. Права рука .. *здирає гада з шиї*; ліва — *одривав його від стегна*. А все в цілому явилося перед очі батька уже не сином, — *плоть від плоті*, — а пластичним образом скам'ялілої молодості і трагічно скованої сили (І. Волошин).

2. Невід'ємна, органічна частина чого-небудь. Наші письменники, наші митці — діти *трудового народу, плоть од плоті* його (М. Рильський).

ПЛУТАТИ

423. ПЛУТАТИ (заплутувати, сплутувати) / ЗАПЛУТАТИ (сплутати) [СВОЇ] СЛІДИ.

1. Неодноразово змінювати напрям руху, дезорієнтуючи кого-небудь. Глухими вулицями *втїкали вони, плутаючи сліди* (І. Цюпа); На Поліцейській вулиці він *побіг через наскрізний двір і заплутав свої сліди* (П. Папч).

2. Хитрувати, намагаючись відвести підозру. *Плутали свої сліди й говорили безглузді речі* — в цьому Самійло Овсійович був великим майстром (Ю. Шовкопляс); — *Щоб плутали сліди на випадок провокації, я й прийшов сюди раніше призначеного часу* (І. Цюпа).

424. ПЛУТАТИ НОГАМИ. Іти повільно, важко, через силу, ледве рухаючись. *Плунав Федір ногами, мов не своїми, а тут ззаду Марипа ще хлипа* (Панас Мирний); *Іде вона, тая людина старша, йде вулицею, ногами плунаючи, на ціпок спираючись* (Остап Вишня).

425. ПЛУТАТИ (переплутувати) / СПЛУТАТИ (переплутати) [ВСІ] КАРТИ чий, кому і без додатка Розладиувати чий-небудь плани, наміри, розрахунки, сподівання. Дроздовський полк тим часом *мавав місцевість, до них ходила різна тамошня наволоч, з усіх кутків збиралися відомості, і наші люди ходили до них виказувати й плутати карти* (Ю. Яновський); *Козацька тактика переплутувала йому всі карти* (З. Тулуб). ВСІ КАРТИ ПЕРЕПЛУТАНО. Він ледве стримувався від злості за те, що *пришлепуватий Кукса своїм дурним пострілом так несподівано зірвав усю операцію. Тепер всі карти переплутано* (В. Кучер).

ПЛУТАТИСЯ

426. ПЛУТАТИСЯ (вертїтися) ПІД НОГАМИ в кого і без додатка. Заважати, набридати кому-небудь своєю присутністю, своїми діями. З насолодою *посідали* [Іван з Максимом] на *призбі перепочити та щоб не плуталися під ногами в жіноцтва* (Ю. Смолич); // Не спати, бути в русі. — *Вже скоро треті півні заспівають, а ти ще вертїтишся під ногами*. Чи не час би спати без задніх ніг? (М. Стельмах).

ПЛЮВАТИ

427. ПЛЮВАТИ ДІЛО. Дуже проста, легка справа. — *Я тепер за отрока при їх благословенні. Так що тепер мені і в вітар зайти — плювати діло* (І. Микитенко).

428. ПЛЮВАТИ МЕНІ (йому, їм і т. ін.) на кого — що, безос. Хто-небудь *нхстус кимсь*. — *Плювати мені на тебе та на твого преосвященного*.

Як жила, так і житиму! — відказала вона (Панас Мирний).

429. **ПЛЮВА́ТИ НА ВСЕ** (на всіх) **І ВСЯ**, рідко. Нехтувати ким-, чим-небудь, не зважати ні на кого, ні на що. *Ця ж, остання [жінка], продає на бульварі булбики (мухи загадили) або гнилі вишні: на фунт півфунта хвостиків, і плює на все і вся* (М. Хвильовий); *І на трибуні — як в бою. Буває, чую в залі свист, Та я на всіх і вся плюю! Я — плюраліст!* (З журналу).

430. **ПЛЮВА́ТИ / НАПЛЮВА́ТИ З ВИСО́КОГО ДЁРЕВА**. Не варто зважати на що-небудь. — *Це лукаве дівчисько не може нічого цікавого знати про нього, а якщо й знає, то напевно якесь бабське плітки, а якби йому плювати з високого дерева* (Ірина Вільде).

431. **ПЛЮВА́ТИ / ПЛЮ́НУТИ** (наплюва́ти) **В БОРЩ** (в кашу) кому. Робити комусь щось неприємне, прикрі і т. ін., чинити кривду, ображати. — *Ти чого, відьмо недошмалана [недосмалена], язика, мов халеву, розпустила? Що, тобі Пігловський в борщ плюєш?* (М. Стельмах).

432. **ПЛЮВА́ТИ / ПЛЮ́НУТИ** (наплюва́ти) **В ВІ́ЧІ** (в б́чі, межі б́чі і т. ін.) кому. Виразити зневагу, презирство до кого-небудь; ображати. [Явдоха (до Грицька):] *Що ж мені плювати тобі у вічі, коли ні ти мені, ні я тобі не заподіяли нічого лихого?* (Панас Мирний); *Всі ми плекали тебе, хотіли в люди вивести. А ти плюнув нам у вічі* (М. Ю. Тарновський); — *Коли ж пан сотник до тебе підійде, щоб шлюб приймати [приймати], то тут і відкинись.— Отсе справді, що так,— каже Олена,— таки тут йому межі очі і плюну* (Г. Квітка-Осинов'янсько); *А цехай мене така лиха година, коли .. б діти їм у вічі наплювали* (Ю. Яновський).

433. **ПЛЮВА́ТИ / ПЛЮ́НУТИ** (наплюва́ти) **В ДУ́ШУ** кому. Кого-небудь ображати, торкаючись найдорожчого, заповітного. *Погрозював [вчитель], що так цього не залишить, не дозволить собі в душу плювати* (О. Гончар); — *Покажіть того, хто на старість плює мені в душу! Хто зробив з мене злодія?!* (М. Зарудий); — *Так, але за що він мені наплював у душу? — пригадав він розмову з Кузем [Григорій Тютюнник].*

434. **ПЛЮВА́ТИ / ПЛЮ́НУТИ** (наплюва́ти) **В КРИ́НЦЮ** кому, чію. Виявляти неповагу до кого-небудь. *Потім деякі Стадницькі почали писатися Стадніковими, .. бо для чого згадувати того хлопця, шляхетність якого починалася з козацьких квіт...* *І ось тепер далекий нащадок простого стадника плює в криницю своїх пращурів* (М. Стельмах).

435. **ПЛЮВА́ТИ / ПЛЮ́НУТИ** (наплюва́ти) **В ОБЛИ́ЧЧЯ** (в лн́цє, в пі́ку і т. ін.) кому.

Зневажати, ображати, принижувати когось. — *Це не критика, а наклеп,— сказав Максим.— Мені плюють в обличчя, а я повинен усміхатися!* (М. Зарудий); — *Німці в піку плюють, а я витрись рукавом і знову зуби скалю* (І. Цюпа).

ПЛЮВОК

436. **ПЛЮВО́К У ДУ́ШУ**. Образа, зневага, що зачіпає найдорожче. *Криві посмішки одного, другого, косий погляд головного агронома — це було для нього, як плювок у душу* (Є. Журахович).

ПЛЮНЕ

437. **[І] ЧЕ́РЕЗ ГУБУ́ НЕ ПЛЮ́НЕ**. Хто-небудь дуже гордовитий, пишний, зарозумілий. *Він думає, що сей пройдисвіт ізробивсь тепер таким паном, що й через губу не плює* (П. Куліш); *Із палати гордо суне [цар], через губу вже не плює. Руки в пах вгородив* (І. Франко).

ПЛЮНУТИ

438. **ПЛЮ́НУТИ НА ВСЕ**, грубо. Відмовитися від чого-небудь суттєвого, залишити щось у такому стані, як є. *Видно було Корнієві, що не мед-таки Павлові на дачі і в достить-таки міцних словах товариша свого і "розпікає", і розважав трохи, а кінець-кінцем, радив плюнути на все та приїздити додому* (А. Головка); — *А панунця хай гамуються і не викрикують тут на мене, бо як мені того буде забагато, то візьму й плюну на все* (Ірина Вільде).

439. **ПЛЮ́НУТИ** (наплюва́ти) **І РОЗТЕ́РТИ**, грубо. Не звертати уваги на що-небудь. — *Люди добрі, на цю хитрість Варчука і Денисенка треба наплювати і розтерти!* (М. Стельмах).

440. **ПЛЮ́НУТИ ЧЕ́РЕЗ ПОРІ́Г**. Дуже мало побуди де-небудь, погостювати у когось. [Аделаїда:] *П'єр! Їдем!* [Тетяна:] *Що це ти, невісточко моя золота? Плюнула через поріг та й з хати?* (І. Карпенко-Карий).

441. **ЯК (раз) ПЛЮ́НУТИ**. Дуже просто, легко, швидко. *Тепер такий час, такі умови, що як плюнути — підпасти під категорію українофілів* (М. Коцюбинський); *Розсердити його — як раз плюнути* (О. Іваненко). — *Шкода, що тато зараз у командировці [відрадженні], а то можна було б його попросити винайти [машину], це б йому, напевне, раз плюнути* (Панас Мирний). **ЯК ПЛЮ́НУТИ НА ВОДУ**. І як плюнути на воду — Він душі лишився! (С. Руданський).

ПЛЯМА

442. **БІЛА ПЛЯ́МА**. 1. Непізнаний, невивчений район, край, необжита місцевість і т. ін. *Охоплює висока гордість... Коли згадаєш чесних і відважних Російських відкривателів земель, Що в парусниках випливали у небезпечну*

далечінь шумливу І плями білі на всесвітній карті Веселчастими барвами вкривали (М. Рильський); Майже до кінця ХІХ століття кряж [Овруцько-Словечанський] залишався білою плямою на карті України (З газети).

2. Недосліджене, маловивчене питання. Сьогодні повернувся до глядача відреставрований фільм "Вечір напередодні Івана Купала", поставлений ІО Ілленком двадцять років тому. Зникла ще одна біла пляма в українському кіно (З журналу); Історики літератури розкрили частину білих плям у біографії письменника [Леся Мартовича]. Проте, ще й досі їх лишається немало (З газети).

443. ТЕМНА (чорна) ПЛЯМА. Що-небудь негативне, яке ганьбить кого-, що-небудь. Пригода, який був досі темною плямою на совісті бригади, так раптово зробив крутий поворот і, мовби нічого не трапилось, став поряд з усіма, як рівний з рівним (М. ІО. Тарновський).

ПНІ

444. НА ПНІ. 1. У нескошеному, незрізаному вигляді (про хліб, траву, дерево і т. ін.). План же у Бердника був такий: пробравшись на верховині, купити на пні за дешеву ціну в знайомих гуцулів лісу на хату (І. Муратов); Вболівав [Твердохліб] серцем, коли не було дощу і нещадний суховій палив на пні пшеницю під час наливу зерна (І. Цюпа); // Незірваний, незібраний і т. ін. (про овочі, плоди і под.). Коли плоди дозрівали, їх продавали на пні крамарів (В. Кучер); Виноград було зібрано лише частково. Решта пріла на пні (О. Гончар).

2. перен., зі сл. посівити, залишитися і т. ін. Незайманий. — Я стою на тім, щоб усі панни не йшли заміж. Нехай лучче [краще] посивіють на пні, як мають терпіти од деспотизму мужчин (І. Нечуй-Левицький).

ПНЯ

445. ДО ПНЯ. Зовсім, повністю, дощенту. [Ярослав:] Встає полків залізная стіна, щоб нашу Русь од хижаків південних Оборонить і знищить їх до пня (І. Кочерга); Зайнялась і згоріла до пня хата (З журналу). ДО ПЕНЬКА. Хома послав Луку в свій ліс надрати лика; А мій Лука за ликом увесь ліс очистив, до пенька! (Л. Боровиковський).

ПОБАЧИТИ

446. ПОБАЧІТИ ВІКУ. Бути дуже старим, давнім. В тітці Секлети Воропай коло криниці росла тополя. Хата в тітці уже похилилась, видно, побачила віку (Є. Гуцало).

447. ПОБАЧІТИ НА [СВОЇ (власні)] ОЧІ. Переконатися, упевнитися особисто в чому-небудь. [Асцій Панса:] Щось там гомоніли немовби

ви розлуку мали брати Тепер я бачу: брешуть. Найкраще так, побачити на очі, тоді ніяким брехням не повіриш (Леся Українка); Мені, може, що й трапиться... Децю побачу на свої очі... (Марко Вовчок). ПОБАЧІТИ СВОЇМИ ОЧИМА. Як доля коли-небудь понесе Вас до Полтави, то своїми очима побачите, чи здатна та "Лимерівна" на що-небудь (Панас Мирний).

448. ПОБАЧІТИ (повидати) СВІТА (світ, світ). Побувати в багатьох місцях, в різних країнах, багато чого пізнати. [Голуб:] "Я хочу, братіку [братіку], летіть, побачити світа; у нас іще багато буде літа" (Л. Глібов); — Хіба вже тебе ніхто не посвата, що ти за такого мандра підеш. Найдуться люде [люди]! .. — А я хоч із ним світа побачу (Грицько Григоренко); Світу Солонько побачити вже трохи встиг (П. Автомонов); Вона була попередунаньмишкою [наймишкою]... так знала усякі порядки і світу повилада (Г. Квітка-Основ'яненко). НАБАЧІТИСЯ СВІТУ. — Попитався б ти у Лискотуна: той чого вже не зна? усе зна. Та й світу таки набачився (Г. Квітка-Основ'яненко).

449. ПОБАЧІТИ (помітити, постерегти і т. ін.) ЛОПАТКІ В ГОРОСІ. Зазнати прикросі, виявити, відчувти щось неприємне, прикре, звичайно приховуване. Ага, побачила лопатки в горосі (Укр.. присл.); Слава рознеслася по всьому повіту.. Секретар постеріг лопатки в горосі. Він тільки шморгнув носом і нічого нікому не сказав (Панас Мирний).

450. ПОБАЧІТИ СВІТ. 1. Народитися. Там, в тих суворих тундрових просторах, в ночах табірному тяжкого існування побачили світ його крихітні доньки (О. Гончар); Він [Т. Г. Шевченко] побачив світ 9 березня 1814 року в селі Моринцях (Слово про Кобзаря).

2. перен. Бути опублікованим, надрукованим. Хотілося б, щоб Ваша прегарна "Битва" побачила світ іменно [саме] у тому збірнику (М. Коцюбинський); Нещодавно побачила світ хронобіографія О. П. Довженка (З журналу); У видавництві "Дніпро" побачив світ роман В. Кучера "Голод" (З газети).

451. ЩОБ СВІТУ БОЖОГО (своїх діточок і т. ін.) НЕ ПОБАЧІТИ. Уживається для вираження запевнення в правдивості чого-небудь. — Добродію! — każde до його циган .. — Щоб світу Божого не побачив, коли я знаю де я (П. Куліш); — Душа ніжна, як вода в Дунаї, серце добре, хоч до рани прикладай: добро робить, образу забуває, правду кажу, щоб своїх діточок не побачила (Григорій Тютюнник).

ПОБИВАТИ

452. **ПОБИВАТИ КАМІННЯМ** кого. Засуджувати кого-небудь. Коли приходить у світ митець, що промовляє тільки для людей із певним нахилом смаку та мислення, то чи треба за це побивати його камінням? (М. Рильський).

ПОБИТИ

453. **ПОБИТИ РЕКОРД**. Зайняти перше місце, перемогти в чому-небудь. Уперта боротьба за першість розгорілась на гарбузах. Рекорд побив здоровенний дядько Ананій (Є. Кравченко).

ПОБИТОМ

454. **НІЯКИМ ПОБИТОМ**, розм. 1. Ніяк. Вже Василь ніяким побитом і не відчепиться від неї (Г. Квітка-Основ'яненко); А вернутись без горілки ніяким побитом не можна... (М. Коцюбинський); — Ану ступай сюди, шибенику! І вже по тому "ступай" я розумію, що кари не запобігти ніяким побитом... (Григор Тютюнник). 2. Не можна, зовсім неможливо. Кинулась ранком Пріська вийти з хати — ніяким побитом дверей відчинити! (Панас Мирний).

455. **ЯКИМ ПОБИТОМ?** Як потрапив (хто-небудь) сюди, опинився тут? — Здорові були, свате! — Здорові будьте й ви! Яким це побитом? — здивувався Хома (М. Коцюбинський).

ПОБИТУ

456. **З ЯКОГО ПОБИТУ?**, розм. Чому? З якої причини? [Ганна:] Та що з тобою сталося, Трохиме? З якого це побиту ти зволікаєшся і людей багатьох відсуваєш від своєї дочки? (М. Кропивницький).

ПОБІГТИ

457. **ПОБІГТИ ОЧИМА** (поглядом). Швидко оглянути що-небудь. Василина побігла очима схилом, до Бистрої (І. Чендей).

ПОБУВАТИ

458. **ПОБУВАТИ В ДУРНЯХ**. Опинитися у неігнормальному, смішному становищі. — Не сина з нею [дівчиною] посподать, А забандюрилось старому Самому в дурнях побувань (Т. Шевченко).

459. **ПОБУВАТИ В РУКАХ** чийх. 1. Бути відремонтованим. Я розгвинчував електропатрон, знімав гнізда для пробок запобіжника. В моїх руках побували м'ясорубка, знятий з дверей замок (П. Автомонов).

2. Бути побитим. Видно у добрих руках побував Грицько — весь у синцях (З усн. мови).

ПОВАРИТИСЯ

460. **ПОВАРИТИСЯ / ВАРИТИСЯ В КОТЛІ** Побути тривалий час у якому-небудь складному

становищі, зазнаючи його впливу. — Поваритись він в заводському котлі з півроку, — прийде до тебе, а то й до мене, рекомендацію просити (Ю. Шовкопляс).

ПОВЕРГАТИ

461. **ПОВЕРГАТИ / ПОВЕРГНУТИ В ПРАХ** (у поро́х) кого, що. Розбивати, знищувати кого-, що-небудь. Він сп'янілий від люті, все троцив і повергав у прах на своєму шляху (С. Добровольський); Хіба не ми в боях під Сталінградом, Повергли в прах нападників орду! (І. Гончаренко); Він чув за плечем рівне дихання сина і писав захоплено, переможно, немов ведучи важкий бій і повергаючи в порох сильного й запеклого ворога (В. Собко).

ПОВЕРНЕСЬ

462. **[ЩО І] ШИЛОМ НЕ ПОВЕРНЕСЬ**. Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. — Там людей біля клубу, що й шилом не повернеш (З газети).

ПОВЕРНУТИ

463. **ПОВЕРНУТИ** (верну́ти, привесті́) ДО ТІЯМИ. Змусити кого-небудь свідомо мислити, нормально сприймати дійсність. Видно, так її розморило, що ні поштовхи сина, ні лайка таке-лажника не могли повернути до тіями (Я. Баш); // кого. Опам'ятовуватися, опритомнювати. Рип возів, притишені балачки привели його до тіями (П. Паич). **ПОВЕРНУТИ ДО СТЯМУ**. Міцний, твердий Гризельдин голос, незляканий, сміливий погляд очей зразу повернув його до стяму (І. Нечуй-Левицький).

464. **ПОВЕРНУТИ ПОСА В ТОЙ** (цей, інший) БІК. Різко змінити попередні погляди, переконання і т. ін. Одразу носи повернули в той бік. Взяму за Радянську владу розпиналися, а насправді, видно, тільки й ждали, доки ліси листям вкриються (О. Гончар).

465. **ПОВЕРНУТИ / РІДКО ПОВЕРГАТИ НА ПУТЬ ПРАВЕДНИХ**, заст. Почати жити відповідно до прийнятих норм поведінки, моралі і т. ін. Яків почав з сином гратися і все думав: що б це воно значило? Що поробилося з невісткою? Чи не хоче повернути на путь праведних, чи не спокутує свої гріхи? (Панас Мирний).

466. **ПОВЕРНУТИ / ПОВЕРГАТИ НА СВОЄ**. Наполегливо намагатися спрямувати розмову або яку-исбудь дію у потрібному для себе напрямі. — От мені дивно, що ви її не пам'ятаєте? — знову вона повернула на своє. — А вона вас добре знає (Панас Мирний).

ПОВЕРНУТИСЯ

467. ДЕ (куді) НЕ ПОВЕРНУТИСЯ. Скрізь, усюди. *Де не повернеться* [козак заможний Клим]; *вона [доля] усюди з ним* (Л. Глібов); *Ти пишні великі очі так і сяють передо мною, як вечірня зоря, куди не повернуся* (І. Нечуй-Левицький); *Вже ворог оточив дороги, куди не повернись...* (В. Сосюра).

468. НІДЕ (ніяк) [БУЛО] ПОВЕРНУТИСЯ. 1. Дуже тісно. *Коли вперше з Петром Здором зайшов [Тиміш] до гуртожитку в призначену для них кімнату, Шпак накинувся на новачків: — Самим повернутися ніде* (М. Колесник); *За ними прийшли ще люди, так що в хаті ніде було повернутися* (Григорій Тютюнник).

2. Дуже багато. *Кругом їх набилось народу — повернутися ніяк* (Панас Мирний).

469. ПОВЕРНУТИСЯ / рідко ПОВЕРТАТИСЯ СПІНОЮ (спинами, плечима і т. ін.) до кого—чого. Виявити байдужість, зневагу і т. ін. до кого-, чого-небудь, знехтувати ким-, чим-небудь. *Раніше, щоб не допустити втрат урожаю, залучали шефів. З переходом на самофінансування і самоокупність шефи повернулися до нас спиною* (З газети); *— Люди повернулися до них спинами.. А оті запродавці нічого не бачать із своїх нір і гадають, що вони мають на людей вплив...* (М. Ю. Тарновський).

ПОВЕРТАТИ

470. ПОВЕРТАТИ НА КИСЛЕ. Розладнуватися, розпадатися, не удаватися. *Перша половина вечірки .. повертала зовсім на кисле* (Ю. Мушкетик).

471. ПОВЕРТАТИ / ПОВЕРНУТИ ГОЛОБЛІ (оглоблі) [НАЗАД]. 1. Змінювати напрямку руху, рухатися в зворотному напрямку; вертатися. *Піди ти до свого генерала, — сказав робітник в окулярах, — і скажи йому, що робітники вимагають, щоб начальство сюди прийшло .. Ну, повертай глоблі!* (П. Панч); *— А я, знаєте, ледве втримався, щоб назад додому не повернути глоблі* (Н. Рибак); *Уже хотіли назад оглоблі повернути, аж із крайнього коледжа чолов'яга вибієс (З газети); // Іти звідкись геть, покидати, залишати кого-, що-небудь. Варчук скривився, махнув їм рукою: — Нічого, баби, не виїде! Повертайте глоблі!* (М. Стельмах).

2. Діяти в певному напрямі. *Коли б то знаття, яка власть установиться, тоді б Мирон знав, куди і як повернути глоблі...* (М. Стельмах).

472. ПОВЕРТАТИ / ПОВЕРНУТИ ДО ЖИТТЯ. 1. Відновлювати кому-небудь сили, бадьорість після душевного занепаду, переживань і т. ін. *То гусли кров, то, повна дзвона [дзвону] й*

гула [гулу], у жилих клекотіла і текла... І до життя мене ти повернула любов'ю, що в душі твоєї жила (В. Сосюра); *// Наповнювати життям, оживляти (про ґрунти, землі і т. ін.). — Оце людина! Мертві піски повертає до життя кучугурні наші. Каракуми виноградниками вкрила* (О. Гончар).

2. Виліковувати важкохвору людину. *— Мене підібрали санітари, відвезли до шпиталю, а там хірурги зшили, .. і, як бачите, повернули до життя* (В. Гжицький).

473. ПОВЕРТАТИ / ПОВЕРНУТИ ДУШУ. Глибоко тривожити, хвилювати. *Як болізно [болісно] роздавалася шепелява вимова Берка, як вона доходила до самого її серця, повертала душу!* (Панас Мирний).

474. ПОВЕРТАТИ / ПОВЕРНУТИ ОЧІ. 1. Дивитися на кого-, що-небудь. *Захекані дівчата здивовано під одним кутом повертають очі на отця Вікентія* (М. Стельмах). 2. Звертати увагу на що-небудь. *— От і ви в Кисві живете, і людьми освіченими зветесь! Здається б, повинні повернути очі на громадські справи* (Панас Мирний).

475. ПОВЕРТАТИ / ПОВЕРНУТИ [СВОЇМ] РОЗУМОМ (мозком). Думати, міркувати, міркувати. *Він мусив тепер повертати своїм розумом: взяв у одного дуже багатого польського графа в посесію село Журавку і став посесором* (І. Нечуй-Левицький); *В стороні від людей, од життя, не знаючи ні нужди, ні клопоту.., привикла [Галя] сама повертати своїм розумом* (Панас Мирний).

476. ПОВЕРТАТИ / ПОВЕРНУТИ СЛОВО [НАЗАД] кому, етн. Відмовлятися від погодженого раніше, перев. від обіцянки одружитися з ким-небудь. *— Коли твій нелюб до тебе такий ласкавий, щоб уважив твоє прохання, то й я повертаю тобі назад твоє слово* (О. Стороженко); *— Ярино, — він враз упав на коліна, — єдина моя, невже ти не бачиш, що я тебе покохав, кохаю безмірно. Ще не пізно, поверни Максимові слово, стань зі мною під вінець* (П. Панч).

477. ПОВЕРТАТИ / ПОВЕРНУТИ ХЛІБ кому, етн. Відмовлятися тому, хто сватається. *Невдоволено хмуриться мати, знівню докоряє батько доньці, але дівчина без вагань повертає старостам хліб* (З усн. мови).

478. ПОВЕРТАТИ / ПОВЕРНУТИ ЯЗИКОМ (язык). Бути спроможним говорити; примушувати себе сказати що-небудь. *Смикнули гості [горілки] таки добре, але так, що спромоглись ще повертати язиком* (І. Нечуй-Левицький); *Від Аркадія Павловича тхнуло міцним горілчанам перезаром. Він ледве повертав язиком* (А. Шняп); *Найгірший був йому посел [посол] з Юрка, а проте*

мусив повернутися язика, прощаючись (П. Куліш); Мусить [Нечипір] щось-то і сказати, так і... язика не поверне (Г. Квітка-Основа-Яненко).

ПОВЕРТАТИСЯ

480. **ПОВЕРТАТИСЯ** (обертатися, ставати) / **ПОВЕРНУТИСЯ** (обернутися, стати) **ОБЛИЧЧЯМ** (лицем) до кого—чого. Спрямовувати свою увагу на кого-, що-небудь. Тим відрадніше пам'ятати, що скрізь у світі є люди, подібні Луї Арагону, що відійшов від сюрреалізму і повернувся обличчям до живого життя (М. Рильський); Сам Петровський говорив, що до села треба обернутися обличчям (М. Стельмах).

479. **ПОВЕРТАТИСЯ** / **ПОВЕРНУТИСЯ** **ДО ЖИТТЯ**. Ставати знову здоровим. Він дихав якось переривчасто, з натугою, і лице його відсвічувало незбагну радості людини, що повертається до життя (Григорій Тютюнник).

ПОВЕСТИ

481. **ХОЧ БИ** [ТОВІ (собі, вам)] **ВУСОМ** (у́сом, вухом, брово́ю і т. ін.) **ПОВЕСТИ**. Не зважати ні на що, не реагувати на кого-, що-небудь. — Та я ж, — каже [Омелько], — скільки разів і сам довідувався, і Параску засилав. Разом гукали на вас: "Пане! пора вставати!" А ви хоч би собі усом повели (Панас Мирний).

ПОВЗАТИ

482. **ПОВЗАТИ** (ла́зити) **НА КОЛІНАХ** перед ким—чим, рідко у кого і без додатка, зневажливі. Припинюватися перед ким-небудь, просячи щось. Все село бачило, як повзала вона перед доччиною тачанкою на колінах., щоб та не веліла палити святий хліб (О. Гончар); Той, хто злетів раз до сонця, хто відчув силу своїх крил і радість польоту, той не буде повзати на колінах (І. Цюпа); [Колісник:] Тепер ви тихі, як піймалися мені до рук. Тепер ви от на колінах у мене лазите, а тоді?.. (Панас Мирний).

ПОВИВАЧА

483. **З ПОВІВЧАЧА**. З раннього дитинства, з наймолодшого віку. Клим, як усі барачні діти, порпався у попелі і копав свою шахту ще з повивача (В. Логвиненко).

ПОВИЛАЗИЛО

484. **ХІБА** [Ж] (чи) [ТОВІ (йому́, їй і т. ін.)] **ПОВИЛАЗИЛО**. Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, злості з приводу чогось; осліп (осліпила і т. ін.) чи що? [Дід Юхим (до Ганни):] А сонечко вже за сніданок! Чи нема у тебе там?.. [Ганна:] Істи? Учора ж і послідки вишкребла — хіба повилазило? (М. Куліш); — Гей, гей, товаришу Пихтур, — кричав ще здалеку дід

Олексій, — хіба ж тобі повилазило, що ти не бачиш нашого випела? (М. Чабанівський); — А хто ж цей шофер? Як же це так? Хіба йому повилазило, не бачив, що на людину їде, — бідкалася мати (А. Хижняк).

ПОВІННОЮ

485. **З ПОВІННОЮ**, зі сл. і тій, приходить і т. ін. Каятися перед ким-небудь у чомусь. Мені довелося бачити, як з лісів виходили дорослі, патлаті люди, щоб іти з повиною до органів радянської влади (М. Рильський); — Тим, хто прийде з повинною, — буде зменшено кару (І. Муратов).

ПОВИСАТИ

486. **ПОВИСАТИ** / **ПОВІСНУТИ НА ШІЙІ** (иа шійю) у кого, кому. Радо, гаряче обіймати кого-небудь. Василько схоплюється з свого ліжечка, гарячими ручками тягнеться до мами, і повиса на ший... (І. Рябокляч); Хотілося [Марусі] .. повиснути старій їмості [дружині священника] на ший, нестистися (Г. Хоткевич).

ПОВИСНУТИ

487. **ПОВІСНУТИ НА ГІЛЛЯЦІ** (иа вербі). 1. Заподіяти собі смерть; повіситися. [Домаха:] Коли б одна була, може б у річку кинулася або повисла на гілляці; а тепер мушу жити, хоч важко..! (М. Кропивницький); Коли б повиснув на вербі котрийсь з Мартинчуків чи Загайчиків, то й дитина вказала б пальцем на Аркадія як морального призви́дцю злочину (Ірина Вільде). 2. Бути страченим через повішення. — А ти забула, що я давно на смерть вирокований [приречений], що коли б утіямали зараз, то вже завтра, може, повис би на гілляці (В. Жицький).

ПОВИТИ

488. **СТИДОМ ПОВІТИ** / **ПОВИВАТИ ГОЛОВУ** чийо. Осоромити, зганьбити кого-небудь. — І мати твоя, і бабка твої були чесного роду, а ти стидом повила мою голову сиву! Геть додому! — кричала вона до Насті (М. Коцюбинський).

ПОВИТОЧКУ

489. **З ПОВІТОЧКУ**. З раннього дитинства, з наймолодшого віку. Як цілком правдива душа, з повиточки зучена до правди, вона не знала тепер, як їй перебути цю першу кривду? (Л. Яновська).

ПОВІНЧАТИСЯ

490. **ІЗ СИРІОЮ ЗЕМЛІО ПОВІНЧАТИСЯ**. Померти. Саливон співістив урочисту новину, що вже деякі дівчата в Німеччині насправляли повні скрині одержі, повиходили заміж... — Із сиріою землею повінчалися!.. — гнівними голосами визукували дівчата (К. Гордієнко).

ПОВІРЯТИ

491. **СВОЮ ДУШУ ПОВІРЯТИ** каму. Розповідати, довіряти кому-небудь щось потаємне, інтимне. [Тетяна:] Як Тарас поїхав, .. здається — год минас! .. Другому б я цього і не сказала, а вас не соромлюсь; так вже привикла вам свою я душу повірять (І. Карпенко-Карий).

ПОВІТРЯ

492. **ЯК ПОВІТРЯ**, зі сл. потрібний. Дуже, надзвичайно. Через сваволю і честолубство Потьомкіна лишився без діла один із пайталановитіших полководців Росії [Суворов] — саме тоді, коли він їй був потрібний як повітря (С. Добровольський).

ПОВІЯЛО

493. **ІНШИМ (не тим) ВІТРОМ ПОВІЯЛО**. Відчутно змінилися обставини, настрої, погляди і т. ін. Всі [в Кухтінній сім'ї] повірили, що іншим вітром повіяло і що жде їх щось нове, цікаве, нечуване досі (А. Ішук); — А ви ж торік казали, що Заруба такий, як всі... — Всі казали, а тепер бачу, що не тим вітром повіяло (В. Кучер).

494. **СВІЖИМ ВІТРОМ ПОВІЯЛО**. Змінилися обставини, настрої і т. ін. на краще. Від її щирого голосу повіяло на Миколу свіжим вітром (В. Кучер); Торік з двома подругами прийшла вона на ферму і тут відразу повіяло свіжим вітром.. Примищення побілили, причепурили (Я. Гримайло).

495. **ХОЛОДНИМ ВІТРОМ ПОВІЯЛО**. Змінилися обставини, настрої і т. ін. на гірше. Минули літа молодії, Холодним вітром од надії Уже повіяло (Т. Шевченко); То йому привиджується удача: земля знову його, він такий радий.. Аж ось повіяло холодним вітром з другого боку... Нема землі!.. (Панас Мирний).

496. **ХОЛОДОМ ПОВІЯЛО**. 1. від кого. Хто-небудь дуже стримано повівся з кимсь, неприязно поставився і т. ін. до кого-небудь. [Оксана:] Він попікає мене тобою. Зразу, коли прийшов, зустрів мене ласкаво, а коли взяв, що ти тут, так холодом од нього і повіяло (З. Мороз). 2. від чого. Хто-небудь неприємно вражений чим-небудь. Микола задумався. Холодом повіяло на нього від тої думки, але виходу не було (І. Франко).

ПОВНИЙ

497. **ПОВНИЙ ВПЕРЕД**, перев. зі сл. діти. 1. Дуже велика, максимальна швидкість. Механік-водій давав повний вперед, збиваючи полум'я зустрічним вітром і надіючись випорснути з вогняного мішка (О. Гончар).

2. Рухатися швидко, поспішно. — В одну мить знімасмося і повний вперед: на колесах же (О. Сизоненко).

ПОВНО

498. **АЖ ГОЛОМУ ПОЗА ПАЗУХОЮ ПОВНО**. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного речення; нічого. Набрав, що аж голому поза пазухою повно (Укр.. присл.).

499. **НЕ ПОВНО РОЗУМУ (ума)** у кого Хто-небудь розумово обмежений, не може правильно мислити, діяти, оцінювати щось. — Хіба ти не помітиш по ній, що вона й здавну навіжена була?... — І справді, — вхопився пав за те слово, — не повно в неї ума було! (Марко Вовчок).

ПОВОДИТИ

500. **ПОВОДИТИ / ПОВОДИТИ (новесті) ОЧІЙМА** (боком, поглядом і т. ін.). 1. по кому—чому, на кого—що і без додатка Дивитися, спрямовувати зір на кого-, що-небудь. Парубки розгостилися, позасідали коло дівок, сміються, жартують, а на Маршуні один й оком не поведе (Н. Кобринська); Вже він вважав грекиню удовою, волосся стало стовбула — царича з гострою бровою на нього оком повела (Л. Костенко); // по кому—чому. Оглядатися когось, щось. Ось він [лейтенант] зупиняється на відстані десяти кроків, мовчки поводив по солдатському гурті байдужим поглядом (П. Колесник); // тільки док. повести оком. Подивитися на когось, щось. Повів [Філіпчук] оком по цеху, по людях, по косах, по машині: все це було його (Ірина Вільде).

2. за ким—чим. Спостерігати за ким-, чим-небудь. Тухольські громадяни, видячи її, .. з уподобою поводили за нею очима (І. Франко).

ПОВОЛОКА

501. **[МРІЙНА] ПОВОЛОКА СПАЛА З ОЧЕЙ**. Хто-небудь правильно зрозумів те, що раніше усвідомлювалось по-іншому. Присмне марево раптом розвіялось, мрійна поволока спала з очей — дівоче серце розкрилося іншому, — прийшла твереза думка, хлопець охляв, осунувся (К. Гордієнко).

ПОВОЛОКТИ

502. **ПОВОЛОКТИ КАЙДАНИ**, заст. Піти на каторгу. Його не довго мордували в тюрмі, в суді, а в добрий час.. Перегодили про запас; .. І поволок Петрусь кайдани Ажу Сибір (Т. Шевченко).

ПОВОЛОЧИТИ

503. **ПОВОЛОЧИТИ ПО ТЮРМАХ**. Тримати довгий час в ув'язненні, переводячи з однієї тюрми до іншої. — Вже скільки по тюрмах

поволочили, то він і лік тому згубив (М. Коцюбинський).

ПОВОРОТИ

504. **КРУТІ ПОВОРОТИ**. Різкі зміни в суспільстві, в житті, в поведінці кого-небудь і т. ін. *Міялися владі. Круті повороти робило життя* (О. Гоичар); — *Я-то вийму [руки з галіфе], а от подивимось, що з тебе вийде. На крутих поворотах люди носи розбивають* (Григорій Тютюнник).

ПОВОРУШИТИ

505. **ПОВОРУШИТИ ПАМ'ЯТТЮ**. Подумати, поміркувати. *Містер Ейбл трохи поворушив своєю пам'яттю й примусив себе згадати, що ж їще знає він про ці .. країни* (Ю. Смолич).

ПОГАНІЙ

506. **ПОГАНІЙ (лихий) НА ОКО** (на бачі), *етн.* За народними прикметами, людина, що поглядом може зурочити, завдати шкоди. *Моя сусіда позана на око, на що не гляне — все призводить до втрати* (З уст. мови).

ПОГАНІТИ

507. **РУК (руки) НЕ ПОГАНІТИ** об ко-го—що. Не зачіпати когось, не встрявати у неприємну історію. — *Не погань руки об те падло. Слизю гадючою забруднився* (М. Стельмах).

ПОГАНЯТИ

508. **ПОГАНЯТИ ДО ЯМИ**. Помирати. *Як принести води та мочити сухарі, то краще [краще] поганяй до ями* (Укр.. присл.); *Колись за Франца Йосифа та польського панства бідак все життя пнувся на свою хатинку, витягав з себе соки й з нової хати поганяв до ями...* (С. Чорнобривець); // *Чекати смерті. Думка одна вже в мене тепер: поганяй до ями!* (А.Тесленко).

ПОГИБАЙ

509. **ХОЧ НА МІСЦІ ПОГИБАЙ**. Уживається для вираження досади, незадоволення з приводу дуже важкого чи безвихідного становища. — *Але оте "молоде покоління" — Господи, се вже такі собаки, такі дзякуни, що хоч на місці погубай!* (І. Фрайко).

ПОГИБЕЛІ

510. **В ТРИ ПОГИБЕЛІ**, зі сл. зігну́тися, згорбі́тися, скроби́тися, скрути́тися і т. ін. 1. *Дуже сильно; низько. Відкатні штреки [в шахті] низенькі, і коногон згинається в три погубелі, пошви́туючи на коника, який тягне вагонетки* (Ю. Яновський); *Глушук, згинаючись в три погубелі, тягли шляхом на гору воза з зносом* (С. Чорнобривець); *Навіть коли вгледіли згорбле-*

ного в три погубелі чоловіка на сосновому окоренку біля входу до землянки, не відчували біди (І. Головченко і О. Мусієнко).

2. *Догідливо, улесливо, шаюбливо. Слуга .. вийшов до послів і, зігнувшись у три погубелі, мовчки показав обома руками на двері* (О. Іваненко); *Янкель і Тарас підійшли до дверей, Янкель скорчився в три погубелі і майже боком підкотився до гайдука* (О. Довженко).

ПОГЛИНАТИ

511. **ПОГЛИНАТИ ОЧИМА** (поглядом, зором і т. ін.) кого, що. *Жадібно, з напруженою увагою дивитися на кого-, що-небудь. Кузь аж ахнув, побачивши таку розкіш [тютюну]. Поглинав багатство очима та все промовляв: — Божже ж мій, які добрі люди є на світі!* (Григорій Тютюнник).

ПОГЛЯД

512. **ЗАТРИМУЄТЬСЯ / ЗАТРИМАЄТЬСЯ ПОГЛЯД** чий, кого. Хто-небудь задивляється на кого-, що-небудь. *Ганні тепер лише тридцять і на ній завжди затримуються погляди зустрічних* (Ю. Шовкопляс).

513. **КРИВИЙ ПОГЛЯД**. Підозра, неприязнь. *На криві погляди він волів не зважати* (С. Журахович).

514. **НА ПЕРШИЙ ПОГЛЯД** (позір). На основі поверхового ознайомлення з чимсь, не виікаючи в суть. *Ішов справді парубок. На перший погляд, йому, може, літ до двадцятка добиралося* (Панас Мирний); *Всі ці люди [члени приймальної комісії] здавалися спокійними тільки на перший погляд і лише тому, що вміли себе тримати* (Григорій Тютюнник); *Перша увійшла Зоя, а за нею він. Змінився на перший погляд не дуже* (О. Кобилянська).

515. **НА ПОГЛЯД**. 1. *кого, чий*. Відповідно до чий-небудь думки, чийогось переконання. *На її погляд, він був гарний* (М. Коцюбинський); *Нічого аморального в його одруженні з Жанною, на погляд Сидора Сидоровича, не було* (Л. Дмитерко).

2. *На основі першого враження, поверхового ознайомлення. Була [Орися] навіть трохи старша на погляд од своїх літ* (Б. Грінченко).

516. **ПОГЛЯД (зір) ПРИКИПАЄ / ПРИКИПІВ** чий, до кого—чого. Хто-небудь невідступно, пильно дивиться на кого-, що-небудь. *Ганна Іванівна злісно закусила губу. Її погляд прикипів до .. Лариних очей* (Ю. Шовкопляс).

ПОГЛЯДАТИ

517. **ПОГЛЯДАТИ СКІСО** (зізом, скріва і т. ін.) на кого—що. Ставляться недобррозачливо

або з підозрою до кого-небудь, виявляти своє незадоволення кимось. — *Старий Навроцький — людина проста, чесна, він одразу полюбив мене, а мачуха й досі скоса поглядає на мене* (І. Нечуй-Левицький); *Гаряча пора на полі давно перейшла, і хазяїн скоса поглядає на своїх наймитів, ніби шукаючи нагоди потурити з двору* (І. Муратов); — *Не до смаку це припало Мамаєві. Бачу, зисом поглядає на самого князя* (О. Ільченко); *Ой іду до брата... Брат мене приймає, А братова жінка Скрива поглядає* (Нар. пісня..).

ПОГУБИВ

518. **ЯК** (мов, *на́че і т. ін.*) **КУРЧА́Т** (усі *шля́х*) **ПОГУБИ́В**. Хто-небудь розгублений, має розпачливий вигляд і т. ін. *Коли дощ або робота пильна не дасть нам побачитись, то журби не оббережися; ходиш, як курчат погубила* (Панас Мирний); *Він сумно дивився, вона ж наче усі шляхи погубила, тільки усе до його ближче горнулася* (Марко Вовчок).

ПОГУБИТИ

519. **ПОГУБИ́ТИ ДУ́МКИ** (мо́ву, слова́ і т. ін.). 1. Втратити на якийсь час здатність логічно мислити, говорити. — *Та ви справді мене зведете на постіль!.. — І присів [генерал], погубивши всю мову* (Б. Грінченко).

2. Обдумавши що-небудь з усіх боків, не прийти ні до якого висновку. — *Та й забарився ж ти! Де ти блукав так довго? Я вже й думки погубила...* (Л. Яновська).

520. **ПОГУБИ́ТИ ДУ́ШУ** [з **ТІЛОМ** (і **ті́ло**)], *заст.* 1. Померти, загинути. *Я так люблю мою Україну убогу, Що проклену [прокляну] святого Бога, За неї душу погублю!* (Т. Шевченко); *Із дерева сього зломити ти мусиш гілку хоть [хоч] одну; Без неї бо ні підступити Не можна перед сатану; Без гілки і назад не будеш І душу з тілом ти погубиш, Плутон тебе закабалить* (І. Котляревський). 2. *чию, кого*. Призвести до смерті кого-небудь. *Добро той вдіє, хто... у тюрму не посадове [посадовить мужика], Щоб душу погубить* (Панас Мирний).

521. **ПОГУБИ́ТИ КІНЦІ́** (кінéць). Забути те, про що йшлося, чулося, що здійснювалося і т. ін. раніше. *Отець Харитін знов починає читати, але Онисія Степанівна вже давно погубила кінці й нічого не розуміла* (І. Нечуй-Левицький).

ПОДАВАЙ

522. **ТІЛЬКИ** [ТАК (і)] **ПОДАВА́Й** / **ПОДА́Й**. Уживається для підкреслення чиєї-небудь можливості, потреби, чийогось бажання робити щось. — *Це хлопці навмисно придумали вам для*

буксира танка послати. А Єгипті цього тільки подавай... (О. Гончар).

ПОДАВАТИ

523. **НЕ ПОДАВА́ТИ** (не *пока́зувати*) / **НЕ ПОДА́ТИ** (не *пока́зати*) **ВИГЛЯ́ДУ** (виду). Не виявляти своїх почуттів, думок, ставлення до чогось і т. ін. *Вони хотіли б мати отаку проворну невістку.. Знає це й Дмитро, але, звісно, й вигляду не подає* (М. Стельмах); — *Натерпілася [Вулянька] від багачів. Виду не подавала, а скільки тих сліз потасмці ночами виплакала,— одна лиш подушка знає* (О. Гончар); *Він був злий і нарочито мовчав. Павло помітив це зразу, як тільки в хату зайшов, але не показував виду* (В. Кучер); *Виду не подала Тамара, що присмню їй було це почути* (А. Хижняк).

524. **ПОДАВА́ТИ** (дава́ти, *протяга́ти і под.*) / **ПОДА́ТИ** (да́ти, *протяга́ти і под.*) [**БРА́ТНЮ, ПОМІ́ЧНУ** і т. ін.] **РУ́КУ** [**ДОПОМО́ГИ**] *кому і без додатка*. Підтримувати когось, допомагати кому-небудь у скрутний для нього час. *Не знаєш ти [чехословацький вчений] мене, і я тебе не знаю, Та руку мій народ твоєму подавав* (Д. Павличко); *Тратять наші громади свої права, свої грунти, свої ліси і тратитимуть до останку, якщо ніхто не подасть їм помічної руки* (І. Франко).

525. **ПОДАВА́ТИ** / **ПОДА́ТИ** [**СВІ́Й**] **ГО́ЛОС**. 1. Вивдати певні звуки, обзиватися. *Наливайка пекли у мідному бику: уся Варшава збіглася послухати, як зареве бик, та нічого не почули — істлів, сердешний, а голосу не подав* (О. Стороженко); — *Ви! Жовтороті! — несподівано подав голос Левченко. — Та як ви так смієте про неї?* (О. Гончар); — *А чому на Різдво активізується нечиста сила? — подала голос.. красива сусідка справа* (А. Крижанівський).

2. *за кого—що*. Висловлюватися на захист когось, чого-небудь, на чиюсь користь. *Подаю свій авторський голос за участь Лілі і Оксани Ст. [Стещенко] в моїй драмі [Леся Українка]; Я голос подаю за людськість і людину, За міста цвіт гіркий, за красний зріст села* (М. Рильський).

ПОДАЙСЯ

526. **КУДІ НЕ ПОДА́ЙСЯ**. Скрізь, з усіх боків. — *І чеберяв би далі, та, куди не подайся — усюди стіни заважають [на печі]!* (М. Стельмах).

ПОДАРУВАТИ

527. **ПОДАРУВА́ТИ ЖИТТЯ́** (*рі́дше жит-тя́м*) *кому*. Залишати живим, помилювати кого-небудь. *Лев прокинувся, зловив її [Мишу] і хотів з їсти. Але Миша стала багати його відпустити її і навіть обіцяла віддячити йому, якщо він*

подарує їй життя (Переклад М. Лукаша); *Пройшли літа. Мужніє ліра. А все в уяві зір жовніра над змевлим боем, шумом трав і над похмурою рікою, коли я твердою рукою йому життя подарував* (В. Сосюра); *Ткачі здебільшого стоять, мов на суді, наче ждуть, чи їх на смерть засудять, чи життям подарують* (Леся Українка).

ПОДАТИ

528. ПОДАТИ / рідко ПОДАВАТИ ДУМКУ. Запропонувати що-небудь, висловити пропозицію. *Думку тоді подала ясноока богиня Афіна Мудрій Ікарія доньці... Лук жєнихам принести для змагань в Одиссєєві домі...* (Переклад Б. Тєна); *Підійшло ще кілька селищанських, оглядали пляму — слід від зниклої таблиці. Семко Дейнека подав думку, що треба б і міліціонера покликати* (О. Гоичар).

529. ПОДАТИ / ПОДАВАТИ ПРАВИЦЮ. Духовно поєднатися, побрататися з ким-небудь. *Однокровному народу Наш народ подав правицю На єднання, на помогу* (М. Рильський).

530. РУКОЮ ПОДАТИ. Зовсім близько, недалеко. *Від Солоних Хуторів уже рукою подати до містечка* (О. Донченко); *Від Сімферополя до Євпаторії рукою подати* (Ю. Збанацький).

ПОДИХОВІ

531. НА ОДНІМУ ПОДИХОВІ (пóдиху). Легко, швидко, без труднощів. *Не така вже й близька відстань од Семенютиного подвір'я до Змієвого валу, але Масюта здолав її, як мовиться, на одному подихові* (І. Головаченко і О. Мусяєнко); *Повість захоплює гострим сюжетом, барвистістю одмін [частин дії], вона читається на одному подиху* (3 газети).

ПОДИХОМ

532. ОДНІМ ПОДИХОМ. 1. Дуже швидко, миттю, блискавично. *Чутка про те, що побито іскрівців і що командир "Іскри" не хто інший, як колишній голова троянівської артілі Оксен, облетіла район одним подихом* (Григорій Тютюнін).

2. Дружно, злагоджено. — *Хороше було б, коли б уся Руська земля одним подихом жила* (А. Хижняк).

ПОДИХУ

533. ДО ОСТАННЬОГО ПОДИХУ (зітхання). До кінця життя, до смерті. — *Він до останнього подиху зберіг вірність присязі, вірність прапорові, вірність своїй Батьківщині, — говорив гвардії майор* (О. Гоичар); *Мов книга ти, моє кохання, але на книзі цій печать. Я до останнього зітхання її не зможу прочитати* (В. Сосюра).

ПОДІЛИЛИ

534. НЕ ПОДІЛИЛИ чого. Не дійшли згоди; посварилися. *Дві молодички гарненько цокотять, а тут дівтора змагається — чогось не поділили* (Марко Вовчок); — *Чого ви такий злий на всіх, Мино Омельковичу? — раптом звертається вона [Надька] до нього. — Разом з нашим татом колись по заробітках ходили, а тепер... Ну що ви з ним не поділили?* (Марко Вовчок).

ПОДІЯТИ

535. ПОДІЯТИ З СОБОЮ ЩО-НЕБУДЬ. Покінчити життя самогубством. — *Василію.. Одумайся лиш краще. Пожалій і себе, і її [Мотрю]. Вона всю ніч тільки про тебе і балакала. Тебе візьмуть — вона з собою що-небудь подіє* (Панас Мирний).

ПОДЛУБАТИ

536. В ГОЛОВІ ПОДЛУБАТИ, жарт. Розмірковувати, обдумати. [Нечипір:] *Легко сказати, Тяжко зробити: Перш треба подумати, в голові подлубати!* (М. Кропивницький).

ПОДРАЛО

537. МОРОЗОМ ПОДРАЛО ПО ШКУРІ кого, у кого. Кого-небудь охопило неприсмне відчуття холоду від сильноного переляку, переживання і т. ін. *Усіх [панів] морозом подрало по шкурі від тієї речі і всі, глибоко зітхнувши, замолились: "Одверни і спаси нас, святий Владико!"* (Панас Мирний). **АЖ ПОЗА ШКУРОЮ ПОДРАЛО.** — *"Дурні! — крикнув гайдамака. — Ви б зробили так, як наші роблять, — вирізали та й годі!"* — Як сказав це, то в мене аж поза шкурою подрало (Панас Мирний).

ПОДРОБИЦЬ

538. ДО НАЙМЕНШИХ ПОДРОБИЦЬ. 1. зі сл. з і а ти. Досконально, ґрунтовно. — *Він.. знав кожен цех до найменших подробиць, наче свій дім* (В. Кучер). **2.** Дуже чітко, виразно, детально. *Тиждень цілий перемучилася Маруся, .. не йшла до потоку. Уявляла собі до найменших подробиць, як сидить тепер Дмитрик* (Г. Хоткевич).

ПОДУМАТИ

539. МОЖНА ПОДУМАТИ. Уживається для вираження сумніву в правдоподібності чого-небудь. *Можна подумати, що ці виродки народу не читали Шевченкового "Щоденника"* (М. Рильський).

ПОДУМАЮ

540. І НЕ ПОДУМАЮ (не подумали). Не вважати за потрібне зробити щось. — *Ти приходи*

до нас на свято. Баранину будемо їсти.— *І не подумую,*— жартував Шевченко (З. Тулуб); [Невідомий:] *Звичайно, ви арештованої не випустили?* [Пані Люба:] *І не подумали!* (С. Васильченко).

ПОДУШКИ

541. **ДО ПОДУШКИ** (до подушок). У постіль, на відпочинок, спати. *Не поцурайтесь хліба-солі, Годуйтеся, кушайте доволі, А там з труда до подушок* (І. Котляревський).

ПОДУШНЕ

542. **ЯК** (мов, піби і т. ін.) **ЗА ПОДУШНЕ**. Невідступно, настирливо. *Настане ніч,— думки як за подушине оступлять...* (Панас Мирний); *Мов за подушине оступили Оце мені на чужині Нудьга і осінь* (Т. Шевченко).

ПОЖЕЖІ

543. **ЯК** (мов, піби і т. ін.) **ІЗ ПОЖЕЖІ** (з пожару), зі сл. ускочити, влетіти і т. ін. Дуже швидко, зиснацька і т. ін. *Уже він [Йоцька] і коси помантачив, уже й попробував, чи добре косять, уже дві люльки викурив, а в хаті й не думали прокидатися. Тоді він ускочив у хатину, як із пожежі:* — *Ти йтимеш сьогодні корову доїти чи ні?* (Григорій Тютюнник).

544. **ЯК** (мов, піби і т. ін.) **НА ПОЖЕЖІ** (на пожарі), зі сл. бігати. В усі бокі, в різних напрямках. — *Здурів! здурів! Ій-богу, здурів...*— кричала Маланка, бігаючи по хаті, як на пожежі (М. Коцюбинський).

545. **ЯК** (мов, піби і т. ін.) **ПІСЛЯ ПОЖЕЖІ** (після пожару). Зруйнований, занедбаний. [Семен Мельниченко:] *Я покинув тебе [країну] ранньою весною; тоді ти була якась сумна, невесела, мов після пожежі* (М. Кропивницький).

ПОЖЕЖУ

546. **ЯК** (мов, піби і т. ін.) **НА ПОЖЕЖУ** (на пожар), зі сл. поспішати, бігти, пробігти і т. ін. 1. Дуже швидко. *Початок тропаря він добре знав, що ж до кінця, то був трохи невпевнений, що скаже вірно, тому й поспішав мов на пожежу, щоб не дати очуматись законовчителю* (О. Добровольський); — *Голуб жінку б'є!* — *дзвоне [дзвонить] чутка від хати до хати, і люди біжать немов на пожежу* (Панас Мирний); *Заполіт послав ординарця покликати сюди Сперанського. Ад'ютант пробіг як на пожежу, важко брязкаючи блискучими трофейними шпорами* (О. Гончар).

2. зі сл. кричати, скликати, ударяти і т. ін. Дуже голосно. *Обертався [Мемет] на всі сторони і скликав як на пожежу:* — *Усеїн! .. Мстафа-а-а!..* (М. Коцюбинський); *Ось стоїть він [Петро Синичка] напідпитуку На порозі гуртожитку І*

кричить мов на пожежу: "Я вибійник! Я шахтар!" (С. Олійник).

ПОЖИВОК

547. **НА ПОЖИВОК**. Для їжі, споживання. — *Нащо вам, мамо, ключі? Я буду видавати харч до пекарні на поживок для всіх!* (І. Нечуй-Левицький).

ПОЖИВУ

548. **НА (у) ПОЖИВУ**. Для харчування, споживання. *Орав [Іван] поле, сів, косив, жав, молотив, складав зерно тс на посів, те на поживу* (Панас Мирний); — *Люди чужії велять у поживу собі приганяти нашу худобу* (Переклад Б. Тена).

ПОЖИНАТИ

549. **ПОЖИНАТИ / ПОЖАТИ ЛАВРИ**. Користуватися наслідками успіхів, досягнень і т. ін. *Хай книжка лежить собі, а ми, братко, давай пожинати лаври* (С. Васильченко); *Кров залила професорове обличчя. Здогадався: операція на випадок успіху — відкриття в науці. Городенко не хоче пожинати лаври сама* (Л. Дмитерко); *Завдяки збігові обставин Коротун уперше пожив чужі лаври* (З газети).

550. **ПОЖИНАТИ / ПОЖАТИ ПЛОДИ** чого. Користуватися наслідками праці, діяльності і т. ін. *Микола часто запізнавався, іноді не відвідував занять, прийшла пора екзаменів — пожинай плоди* (З усн. мови). **ПОЖИНАТИ ПЛОДИ ПЕРШОСТІ**. *Козакова розбирали ніхотинські ревності... А танкісти, пожинаючидесь поблизу плоди першості, стрімко йдучи вперед, залишали.. свіжі сліди своєї роботи* (О. Гончар).

ПОЗАКЛАДАЛО

551. **ПОЗАКЛАДАЛО ВУХА** каму, безос., згруб. Хто-небудь утратив слух, не чує. *Кричить, мов скажений, наче нам позакладало вуха* (І. Нечуй-Левицький); — *Та вже ж чую: не позакладало мені вух,*— обізвалась Мокрина (І. Нечуй-Левицький).

ПОЗБАВЛЯТИ

552. **ПОЗБАВЛЯТИ / ПОЗБАВИТИ ЖИТТЯ (віку)**. Умертвляти, убивати кого-небудь. *Удвох із .. дружжиною залишились одного разу без обіду, бо шкода було позбавляти життя коропа, який плавав у них у відрі...* (Ю. Яновський); *Через якусь дурну вигадку, якусь нісенітну легенду він ладен був розбити мені дорогий апарат, скалічити або й позбавити мене життя* (М. Коцюбинський); — *Мав би я силу, то враз і душі б тебе, й віку позбавив І відіслав би в оселю Аїда* (Переклад Б. Тена).

553. **ПОЗБАВЛЯТИ / ПОЗБАВИТИ (ПРАВА) ГОЛОСУ** кого. Забороняти кому-небудь брати

участь у голосуванні. [Коваль:] *Я пропоную конфіскувати майно. Заарештувати Чирву та ще кількох. Позбавити їх голосу* (І. Микитенко).

ПОЗБИРАТИ

554. **І ЗУБІВ НЕ ПОЗБИРА́ТИ**, зі сл. у дари́ти. Дуже сильно. — *В Черешні [корови] вдача норовлива, хвицнути може ратицею так, що й зубів не позбираєш* (Є. Гуцало).

555. **І КІСТОК [СВОЇХ] НЕ ПОЗБИРА́ТИ**. 1. Уживається як погроза і виражає побажання жорстоко розправитися з ким-небудь, вчинити помсту. — *Зась, пани, до нашої землі! Зась, бо й кісток своїх не позбираєте!* — підіймає [Гончар] кулака (М. Стельмах). **Й КІСТОЧОК НЕ ПОЗБИРА́ТИ**. [Орина:] *А як зловлять .. [Петро:] Хай ловлять, нас таких уже сотня в лісі є. Так зустрінемо, що й кісточок не позбирають* (В. Собко).

2. Загинути. — *Хіба ж оця яма від бомби врятує?.. Як торохне, то й кісток не позбираємо. Справжня домовина!* (Д. Ткач). **КІСТОК НЕ ПОЗБИРА́ТИ**. *Вже скоро фашисти не позбирають кісток!* (К. Гордієнко).

ПОЗБУВАТИ

556. **ПОЗБУВА́ТИ / ПОЗБУ́ТИ ЖИР** (жіру). Худнути. [Храпко:] *Йй-Богу пострижу [Дуню]! Хай лиш там свого жиру позбуде* (Панас Мирний).

ПОЗБУТИСЯ

557. **ПОЗБУ́ТИСЯ ВІНКА́**. Втратити дівоучесть. — *Що хочеш дам. Найкращу хустку привезу.* — *За вашу хустку не одна дівчина вінка позбулася* (М. Стельмах).

558. **ПОЗБУ́ТИСЯ ГОЛОВИ́**. Загинути. Черниш думає про це. *Справді, що понесло його в ті ворота, де він — дуже ймовірно — міг позбутися голови?* (О. Гончар).

559. **ПОЗБУ́ТИСЯ ЖИТТЯ́**. Померти, загинути. — *Коли хочеш позбутися життя, то вийди з хати, — понуро перший відказав і змовк* (Леся Українка).

560. **ПОЗБУ́ТИСЯ КЛЕ́ПКИ**. Втратити розсудливість, стати нерозумним, дурним. *Щось тільки скажеш чи зробиш не так, зараз і соромлять: "Такий великий, а що витворяє. Чи ти сорому і клепки заодно позбувся?"* (М. Стельмах).

ПОЗДОРОВ

561. **ПОЗДОРОВ БО́ЖЕ**, заст. 1. *кого*. Уживається для вираження побажання здоров'я, добра, благополуччя. — *Та як ваша рука, поздоров Божє, Олексію Івановичу, то й з тисячами вправиться!* — казали панки (Панас Мирний).

2. *кого, кому*. Уживається для вираження подяки з побажанням всього доброго. *Я тепер (поздоров*

Божє вас) хоч і багатий на папір, а все-таки на клаптику пищу, бо, сказано, пустиня, де я візьму, як потрачу (Т. Шевченко); — *Це поздоров Божє Насті,* — сказав старий, коли що хвалила Параска .. — *Це все вона у нас мастикує* (Панас Мирний).

3. *з кого*. Уживається як відповідь на вітання. [Зарудний:] *Здрастуйте, діду.* [Ярослав:] *Поздоров вас Божє...* (Ю. Мокрієв).

ПОЗИРКОМ

562. **ЗА ПЕРШИМ ПО́ЗИРКОМ**, діал. Одразу. *Пізнав [Зам'ятальський] мене за першим позирком і простягнув мені руку* (І. Франко).

ПОЗИЧАТИ

563. **НЕ ПОЗИЧА́ТИ чо́го**. Є щось у когонебудь. — *Не в їх тільки робота, і в других є, а мені рук не позичати* (Панас Мирний); *Нашому народові не позичати талантів* (З журналу).

564. **ОЧЕ́Й У СІРКА́** (Рябка́, вівка) **ПОЗИЧА́ТИ / ПОЗИ́ЧИТИ**. Втратити почуття сорому, власної гідності. *Такії очей у вівка Позичать не стануть: Вони сорому ізроду Не мали й не мають* (Укр. поети-романтики..); — *І Павло пішов [до Заруби], очей у Сірка позичивши? Де ж твоя совість, чоловіче?* (В. Кучер); // *Постійно відчувати сором, негідність свого вчинку.* [Бичок:] *І краці від твоєї дочки живуть без шлюбу та ще й як живуть!* .. [Стеха:] *Живуть та цілісінький вік у Сірка очей позичають!* (М. Кропивницький).

565. **РО́ЗУМУ НЕ ПОЗИЧА́ТИ кому**. Хтонебудь дуже розумний, ятмущий. *Ще рік і вона закінчить текстильний інститут, буде працювати на фабриці. Видно й тепер дочці не позичати розуму* (П. Автомонов).

ПОЗІР

566. **НА ПОЗІ́Р**, рідко. 1. На основі першого враження, поверхового ознайомлення і т. ін. *До розбудження гордості в його душі причинилося багато [багато] малих і на позір невинних обставин* [обставин] (І. Франко); *Думитрашко за тогочасними звичками був на позір побожною людиною* (З журналу).

2. зі сл. не ма́є. Зовсім, абсолютно. *І на позір немає кавунів, а сіяє густо* (Сл. Б. Грінченка).

3. Напоказ. *З відчинених дверей на подвір'я падало світло, і ми вчотирьох стояли, наче навмисне, на позір людям, які — хто злякано, а хто здивовано — дивились на нас* (І. Муратов).

ПОЗОЛОТИТИ

567. **ПОЗОЛОТИ́ТИ РУ́КУ** (ру́чку). Дати гроші за ворожіння або просто подати милостиню. *Мені циганка ворожити хоче, Лиш просить руку й позолотить* (Д. Павличко); *Веселий напови*

громадян .. оточив обідраних, схожих на бісент циганчуків, які витанцювують перед ними, простягаючи складені в ложечки долоні: "Красивий, багатий, позолоти ручку!" (А. Дімаров); Від нас "цигани" не йшли без пригощення .. І того разу "позолотив ручку", хоч на весіллі ні в молодой, ні в молодого не був (В. Дрозд).

ПОЗОРУ

568. ДЛЯ ПОЗОРУ, діал. Для створення певного враження, потрібної думки про кого-, що-небудь. Поцілував старий Марусяк сина, благословив і пішов на Косів: купити що для позору, .. аби не будити підозрін (Г. Хоткевич).

ПОЇДЕШ

569. ДАЛЁКО НЕ ПОЇДЕШ (заїдеш) на кому, на чому. Не досягнеш потрібного успіху в чому-небудь. Більше простору для нововведень, для різних обрядів сучасних... На самих вікторинах далеко не поїдеш (О. Гончар); Побачимо, як ти порядкуватимеш. На старих дідах далеко не поїдеш, а молоді на шахти беруть та на заводи (Григорій Тютюнник). ДАЛЁКО НЕ ЗАЇХАТИ. Павлуша розумів, що на одному вірші, та й то чужому, далеко не заїхати, треба все нові та нові (А. Головка).

ПОЇСТИ

570. ВСІ РОЗУМИ ПОЇСТИ. Стати дуже розумним. [Рябина:] Ще молоко на губах не обсохло, а воно гадає, що всі розуми поїло (І. Франко).

571. ЖДЇЛНИКИ (жданки) ПОЇСТИ (розгубити). Втратити надію на можливість дочекатися кого-, чого-небудь. — Добрий вечір, — привітався Шамрай. — Добрий, — відгукнулася Мар'яна. — Я вже й жданники поїла, а тебе все немає (В. Собко); Ми ждали, ждали твоєї помочі, та й жданники поїли! (Є. Гуцало); Ждали, ждали, та й жданки розгубили (М. Номис).

572. ЛОЖКОЮ НЕ ПОЇСТИ. Дуже багато, велика кількість чого-небудь. — То він справді стільки грошви приніс, що ложкою не поїсть, доки жити буде? — поцікавився Жменяк (М. Томчанин).

573. ЯК (мов, наче і т. ін.) ВСІ РОЗУМИ ПОЇСТИ. Ужнвається для підсилення ознаки; дуже, надто, занадто. Мудрий, як би всі розуми поїв (М. Номис); Наші — такі всі розумні, паче всі розуми поїли (Марко Вовчок).

ПОКАЗАТИ

574. ПОКАЗА́ТИ, ДЕ КО́ЗАМ РО́ГИ ПРА́ВЛЯТЬ. Провчити кого-небудь, завдаючи йому неприємностей, прикросів і т. ін. Терентій

сердито сплюнує .. Шкода, що немає Бабака. Він би показав, де козам роги правлять! (М. Рудь).

575. ПОКАЗА́ТИ, ДЕ РА́КИ ЗИМУЮ́ТЬ. Провчити кого-небудь, завдаючи йому неприємностей, прикросів і т. ін. — Брешиш, вражий си-ну... Ось коли б тільки мені до тебе добратися, я б тобі показав, де раки зимують (Панас Мирний); — Ось пехай він [німець] у наступ перейде на землі, а не під мхарами. Отут ми йому й покажемо, де раки зимують (В. Кучер). — Немає на тебе, товаришу Чубарю, Бабака в обласному центрі! Він би тобі показав, де раки зимують! (М. Рудь).

576. ПОКАЗА́ТИ ДУ́ЛЮ (фі́гу), вульг. Відмовити кому-небудь у чомусь, нічого не дати, не допомогти і т. ін. — В базарі він нам покаже дулю та й тим одбуде: хай зараз дає [гроші] (С. Васильченко); — А що? — сказав [Латин], — чи поживились? От з Діомидом ви носились, А він вам фігу показав (І. Котляревський).

577. ПОКАЗА́ТИ КЛАС чого і без додатка. Зробити, виконати що-небудь з великою майстерністю, з великим успіхом. Лягла зима! На лижах би! Та часу в нас нема, А то б могла я клас тут показати (М. Рильський); — Ти пласт не силою бери, а вмінням та підходом. — І все. Так ніби й не було це жодного подію, Та серце дідове цвіло, тишалося надією: мовляв, Захар покаже клас (П. Дорошко); Снігур давно б уже переобладнав верстати по-своєму і показав би справжній клас роботи (П. Автомонов).

578. ПОКАЗА́ТИ, НА ЧО́МУ ГОРІ́ХН РОСТУ́ТЬ. Довести свою здатність, спроможність і т. ін. у чому-небудь. — Ми, Саво, ще покажемо панству, на чому горіхи ростуть! (С. Чорнобривець).

579. ПОКАЗА́ТИ / рідко ПОКА́ЗУВАТИ [СВОЇ] ЗУ́БИ (ро́ги, па́зури). Виявити свою злостиву вдачу, свій характер, злі наміри і т. ін. — Хіба ти сама змалку не виврила? Не дався він тобі ще узнаки? Підожди трохи, він покаже свої зуби ще гостріші, ніж колись... (Панас Мирний); Тепер [після пожежі] настала для них гірка година. Батько до нестями марнувався, мати їла себе, свого чоловіка і дітей. Тоді й батько показав роги... (А. Крушельницький); Влецюючи однією рукою постільство, пан Бжеський незабаром показав свої пазури (З. Тулуб); — Ось же написано чорним по білому — неблагонадійний! .. Це значить, що новий лад не може на вас покластися, що ви в любий момент можете показати свої пазури (Ю. Збанацький).

580. ПОКАЗА́ТИ / ПОКА́ЗУВАТИ СЕБЕ НА ДІ́ЛІ. Виявити діяльністю свої здібності, можливості, позитивні якості і т. ін. [Галія:] Ні! Ти спочатку вивчи та покажи себе на ділі, а тоді

вже й давай декламацію (І. Микитенко); З нальоту кожен, сто чортів, до праці взявся завзято, бо кожен сам себе хотів на ділі показати (П. Дорошко).

581. ПОКАЗА́ТИ, ПОЧО́МУ ЛІКО́ТЬ КВА́ШІ. Довести свою здатність, спроможність і т. ін. у чому-небудь. — *Бачиш, виграла страйк... Показали Гельці, чому лікоть кваші...* (І. Муратов).

582. ПОКАЗА́ТИ СВОЄ. Виявити свої здібності, можливості і т. ін. — *Мене ніщо не лякає, — говорила Катерина. — От станемо в колгоспі на ноги, і моя ланка покаже своє* (С. Журахович); // Виявити, підтвердити і т. ін. що-небудь. *На півмісяця він їде до Каховки, а час і тривалі, спокійні роздуми своє показують* (І. Волошин).

583. ПОКАЗА́ТИ СЕБЕ́. 1. Виявити свої здібності, можливості, позитивні якості і т. ін. — *Григорію Петровичу, будемо говорити прямо. Ви зробили багато дурниць — і на роботі, і в особистому житті. Тепер вам дають змогу показати себе* (Д. Ткач); — *Не знаєш Юрка? Він же в нас ні се, ні те... Вайлуватий, нерішучий!.. Не вміє показати себе...* (І. Рябокляч). 2. Видати себе за людину з високими якостями моралі, працездатності. *Не жили старші в миру й між собою: кожному бажалося вискочити перед начальством, показати себе за найкращого* (Панас Мирний); *Мені хочеться... показати себе веселим і цікавим, і... красивим* (Ю. Яновський); *Кожна полонянка старастя показати себе здоровою, ні на що не скаржиться* (А. Хижняк).

584. ПОКАЗА́ТИ ТОВА́Р (крам) ЛИЦЕ́М. Представити що-небудь з кращого боку, в найкращій якості. *Нікого не цікавить, що було у Вас на душі або дома, коли ви робили фільм. Ви мусите показати товар лицем* (О. Довженко).

ПОКАЗУВАТИ

585. ДУ́ШУ ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ. Щиро, з прихильністю ставитися до кого-небудь. — *Він сирота, — хто без мене його привітає? Хто про долю, про долю, Як я, розпитає? Хто обійме, як я, його? Хто душу покаже?* (Т. Шевченко).

586. ЗУ́БИ ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ, ірон. Посміхатися до кого-небудь. *Мій Омелько й собі.. до неї [дячихи] через тин: зі, зі, зі! і собі показує зуби* (І. Нечуй-Левицький); *А вулицею їде дядько Микола й питає: чи я сплю на пні, чи дримаю? Я йому показую зуби й кажу: не сплю і не дримаю* (М. Стельмах).

587. НЕ ПОКА́ЗУВАТИ НА СВИ́Т кого. Ховати кого-, що-небудь від сторонніх. *На зиму в степ перевів [Улас Марину], у землянці цілу зиму*

держав, на світ не показував, поки в неї коси не одросли (Панас Мирний).

588. НЕ ПОКА́ЗУВАТИ / НЕ ПОКАЗА́ТИ НОГІ. Не приходити, не повертатися кудись, до кого-небудь. *Вийшов [Василь] з подвір'я рішучо, з твердим бажанням ніколи сюди не показувати ноги* (І. Чендей).

589. НЕ ПОКА́ЗУВАТИ (не явля́ти, не показу́вати і т. ін.) / НЕ ПОКАЗА́ТИ (не явля́ти, не поткну́ти і т. ін.) НО́СА. Не приходити, не з'являтися і т. ін. куди-небудь, до когось. — *А Клава Бережкова носа не показувала? — намагаючись надати своєму голосу цілковитої байдужості, запитував Андрій* (В. Собко); — *Не розумію я тебе, що ти за людина. Рая за тобою сохне, а ти й носа не показуєш* (П. Кочура); [Мальванов:] *Де ж мій Спичаковський? Давно пора одвезти на станцію ці ящики, а він пропав і третій день носа не являє* (І. Кочерга).

590. ОЧЕ́Й НЕ ПОКА́ЗУВАТИ / НЕ ПОКАЗА́ТИ. Не приходити, не з'являтися і т. ін. куди-небудь, до когось. *Часом цілі дні й тижні Єрмія не показував очей в своїй господі, їздячи по своїх мастностях* (І. Нечуй-Левицький); [Пріська:] *Ну й сусідочки кругом обсіли. Тут такі тобі.. обсудливі, що хоч у свій двір очей не показуй* (С. Васильченко); *Не можна Мотрі нікуди очей показати, щоб на неї пальцями не тикали* (Панас Мирний).

591. ПОКА́ЗУВАТИ (відкрива́ти) / ПОКАЗА́ТИ (відкрити) СВОЄ СПРА́ВЖНЄ (дійсне) ОБЛИ́ЧЧЯ. Розкривати свої справжні погляди, наміри, риси характеру і т. ін. — *Годі! — прошепотів я крізь зуби. — Кричиш? Ось ти й показав своє справжнє обличчя! — мало не плачучи, мовила Настка* (П. Автомонов); *Я порішив чекати доказів своєї правоти.. Ждати довелося недовго. Ванновський скоро показав своє дійсне обличчя* (Г. Хоткевич).

592. ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ ДОРО́ГУ [ДА́ЛІ] кому. Відмовляти, не задовольняти прохання кого-небудь; проганяти. *На що вже Нестір був майстер проситися, але і йому раз у раз показували дорогу далі* (О. Гончар).

593. ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ КУ́ЛІАК. 1. Погрожувати кому-небудь. *Охоплений нових надій тремтінням — А смерть уже на чоло клала знак, — Він небу, гордий, показав кулак* (М. Рильський).

2. Бути невдячним, платити за зроблене добро поганими вчинками. *Ти його борони від собак, а він тобі покаже кулак* (Укр.. присл..).

594. ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ НА ДВЕ́РІ кому. Проганяти кого-небудь. *Друга б на її*

місці давно йому [чоловікові] на двері показала, раз він такий... (В. Кучер).

595. ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗÁТИ ПОРІГ (дорóгу, одвірок, одвірка, шлях і т. ін.). Вигаляти кого-небудь. — Ага, покосили, помолотили, то зараз мені дорóгу показуєте? Вигаляєте, як пса коростявого?! (М. Томчаний); [Руфін:] Не можу я їм показати порога, коли їх сам в хату кликав (Леся Українка); [Степаніда:] Коли вам, добродію, честю сказали, щоб ви минали нашу хату, так хіба хочете, щоб вам одвірка показали? (М. Кропивницький); Я був певний, що на понеділок Семен знайде іншого наймита, а Степанові покаже широкий шлях (Д. Бузько); // Відмовляти кому-небудь у чомусь. — Роксана казала, що ви надумали віддати її [заміж] у Коломию, боявся я, прийдемо до вас, а ви нам поріг покажете (А. Хижняк).

596. ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗÁТИ П'ЯТИ. Швидко йти геть, тікати. [Славко (грізно):] Чого стовбичиш під чужим вікном? Підслухуєш? Ану показуй п'яти! (О. Підсуха). **ПОКА́ЗУВАТИ П'ЯТКИ.** Гнат узяв у здорову руку олівець. — Давайте розберемо, хто в нас є такий на прикметі, щоб накрити, доки він сам п'яток не показав (Григорій Тютюнник).

597. ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗÁТИ [СВОЇ] РЕ́БРА. Бути худим, виснаженим. Огорожа погана, у дворі мало будівлі, ще менше живого: тільки коняка показувала там свої ребра (Б. Грінченко).

598. ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗÁТИ СПІ́НУ (потилицю) кому. 1. Відступати, тікати, виявляючи своє боягузтво. Мав [Савка] святе правило — ніколи не показувати ворогові спину (Д. Бедзик); Князь Ігор був мудрий і сміливий. Княгиня Ольга пригадує, як рішуче і безжально судив він дружину свою, коли хто перед ворогом показував спину (С. Скляренко); Суворов знав генерала Река як людину, що не звикла показувати потилиці ворогові (С. Добровольський).

2. Відвертатися або йти геть, виявляючи зневагу до кого-небудь. — От народжуєш типів епоха, — сказав Баглай до архітектора і з неприхованою, якоюсь навіть брідливою зневагою відвернувся від Лободи. І військкоменко теж одразу спину показав на знак презирства (О. Гончар).

599. ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗАТИ ХА́РКТЕР. Виявляти перпстість, стійкість і т. ін. у чому-небудь. — Тимофію! — начальницьким голо- сом гукнув старшина. — Ти перед людьми свого характеру не показуй! Іди простись! (Ю. Смолич); Та .. злагода, що жила колись у дідовій оселі, далеко відійшла від спадкоємців. Найбільше показувала характер братова (М. Стельмах); Викликали

його один раз на допит — мовчить, викликали другий — знову мовчить, показує характер (М. Ю. Тарновський).

600. ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗÁТИ ХВІСТ (хвостá) кому. Тікати від кого-небудь. Гурт хлопчаків грізно обступив нашого Кличка, але, побачивши його батка, який ніс воду, хлопці швидко показали хвіст (З журналу)

ПОКАЗУВАТИСЯ

601. ПОКА́ЗУВАТИСЯ / ПОКАЗÁТІСЯ НА О́ЧІ. 1. З'являтися, приходити до кого-небудь, кудись. Лсвенець не був винятком Його світлоярівська дружина Сашка викрила обман і негайно вигнала землеміра, заборонивши будь-коли показуватися на очі (П. Загребельний); Потім раптово Юрко .. місяців зо два не показувався на очі, і їй стало неспокійно на душі (М. Стельмах); Ганна, як на зло, так і не показувалася на очі. Відкрито ж розшукувати її не наважувався (В. Козаченко).

2. кому і без додатка. Зустрічатися з ким-небудь. Тільки непокоїла його та думка, як він покажеться дома родичам на очі? (Л. Мартович); — А не приходила [жішка]? — Ні, — сказав Тихін і поклав ложку, — не приходила, і сам ходив до неї, то не показалась і на очі (А. Головка).

ПОКИДА́ТИ

602. ПОКИДА́ТИ / ПОКІ́НУТИ БІ́лий (цей) СВІТ. Помирати. — Я вже, братику, — обернувся Кирило Тур ізнов до Петра, — покидав зовсім сей світ (П. Куліш); Запровадь мене додому Меж мою родину: Там без жалю і без скарги Білий світ покину (С. Руданський); — Так ще мати робила, коли діувала. І в тіпки такі ж — з прошвою. Давно вони з матір'ю покинули цей світ, а рушники на згадку їй — Гальці (З газети).

603. ПОКИДА́ТИ / ПОКІ́НУТИ ГРІ́Ш-НУ ЗЕМЛЮ́. Помирати. Нануєска [отець Миколай] на свос досить земне обличчя святість і так підіймас руки, наче збирається покидати грішну землю (М. Стельмах).

ПОКІ́ДАТИ

604. ПОКІ́ДАТИ ЧУ́БІ, заст., рідко. Стати солдатами. Хлопці покидали чуби та пішли в рекрути (З усн. мови).

ПОКІ́НЧИТИ

605. ПОКІ́НЧИТИ З СОБЮ́. Позбавити себе життя, вчинити самогубство. І саме там, що — на випадок катастрофи — у нього було тепер чим покінчити з собою, він почував себе майже в цілковитій безпеці (О. Гончар).

ПОКЛАДАТИ

606. **НЕ ПОКЛАДАТИ РУК.** 1. зі сл. робіти, працювати і т. ін. Дуже важко, завзято. Було у неї одно добро, задля якого вона [Пріська] *робила-працювала, рук не покладала* (Панас Мирний); // Дуже старанно. *Юруш розказував, як то він піклується та па́доє коло князівського добра, .. рук не покладає* (І. Нечуй-Левицький). 2. Працювати, трудитися. *Ніхто її не побачить нігде [ніде] і ні з ким, усе за роботою по господарству, цілий день рук не поклада* (Г. Квітка-Осинов'якейко). 607. **ПОКЛАДАТИ ГРІХ** на кого. Звинувачувати кого-небудь у чомусь. *Я ні на кого не покладаю гріха, як на Петра* (Сл. Б. Гринчеика).

ПОКЛАДАЮЧИ

608. **НЕ ПОКЛАДАЮЧИ РУК**, зі сл. працювати. Невтомно, з великим ентузіазмом. *Робітники, інженери, вчені, академіки, майстри мистецтва і майстри плавок, забой, верстатів — всі працюють не покладаючи рук* (О. Довженко); *Євген Вікторович, не покладаючи рук, працює над великою науковою працею по хірургії* (Іван Ле); *Не покладаючи рук, трудяться [металурги] над здійсненням своїх планів* (З журналу).

ПОКЛАДУТЬ

609. **ЯК (колі) ПОКЛАДУТЬ НА ЛАВУ.** Як помре хто-небудь. [Майстер:] *Що ж тепер? Лежатиеш?.. [Дудар:] Га? Я лежатишу? (Підводиться).* [Голос:] *Мабуть, як на лаву покладуть, аж тоді...* (І. Микитейко).

ПОКЛАСТИ

610. **І ЛАПКИ ПОКЛАСТИ.** Утратити пильність, необачно довіритися кому-небудь. *Держав [Шовкуи] тепер цілий повіт у своїх руках, заправляючи ним по своїй хімі, замість недалекого й ледачого "предводительського синка". Той і лапки поклав: роби, мов, що хоч, що знаєш!* (Панас Мирний); [Василина:] *Не роби так, як, буває, інші, що тільки парубок моргне їй, вона вже й лапки покладе* (С. Васильченко).

611. **[І] НА ЗУБ НІЧОГО ПОКЛАСТИ** кому, у кого. Хто-небудь зовсім не має чого їсти. *Заробітчани довго мовчали. Лук'ян, худий, сірий, злий, сказав: — Ви собі дома, може, хоч який сухар маєте, а нам і на зуб нічого покласти* (П. Панч).

612. **ПОКЛАСТИ В СЕРЦІ** (до серця). Запам'ятати що-небудь. *Ті малі кияни, які гасють на роликівших самокатах київськими вулицями, нехай замисляться і покладуть до серця імена двох своїх товаришів, яким було разом не більше, ніж півтора десятка років* (Ю. Яновський).

613. **ПОКЛАСТИ КРАЙ.** Покіяти з чимось, дійти до якого-небудь висновку; вирішити.

Андрій вирішив рятувати свою душу, що не знала спокою, й якось з тим Донцем покласти край (І. Багряний).

614. **ПОКЛАСТИ НА [ОБІДВІ] ЛОПАТКИ** кого. Перемогти в дискусії, полеміці, суперечці кого-небудь. *Після натяку Башкуєва він просто не знав, що говорити, почуваючи, що його поклали на обидві лопатки* (С. Добровольський).

615. **ПОКЛАСТИ ОКО** на кого. Виявити свою увагу, симпатії до кого-небудь. *Та й Фанас раніше за інших .. поклав око на Бурлаєву, підбивав клінци, вторував свою стежку до грушки над балкою* (М. Рудь); *Бо де ж є такий чоловік у Яблунівці, щоб на вродливу жінку, та не поклав свого ока* (С. Гуцало); // Намагатися привласнити що-небудь. *Губернатор поклав око на чуже зерно* (З газети).

616. **ПОКЛАСТИ ОСНОВУ** чому, книжн. Створити те, що є вихідним, початковим, основним для чого-небудь. *Саме І. І. Срезневський поклав основу історичному вивченню російської мови в її зв'язку з іншими слов'янськими мовами, насамперед з українською і білоруською* (З журналу).

617. **ПОКЛАСТИ ПОЧАТОК** чому, у чому. Виявитися, стати зачинателем у чому-небудь; розпочинати щось. *Політ Юрія Гагаріна у квітні 1961 року поклав початок практичному освоєнню людиною космічного простору* (З газети); *Зводлячи стіни першого добротного будинку на центральній вулиці, Свирид Карпович поклав початок у відбудові рідного села, порушеного фашистами* (З газети).

618. **ПОКЛАСТИ РУКУ НА СЕРЦЕ.** Щиро, відверто. *Поклавши руку на серце, давайте відразу скажемо, що виступ цей мав у собі від Дмитра Череди хіба що темперамент і стрімлість у читанні* (П. Загребельний).

ПОКЛИКОМ

619. **ЗА ПОКЛИКОМ СЕРЦЯ.** Відповідно до своїх прагнень, бажань, почуттів і т. ін. *Серед робітників [80-х років ХХ ст.] народився чудовий рух — наставництво. Кадрові виробничники з власної волі, за покликом серця навчають молодь працелюбності, майстерності* (З газети).

ПОКОПАТИСЯ

620. **ПОКОПАТИСЯ В СВОЇЙ ГОЛОВІ.** Подумати, обміркувавши все, зважити на що-небудь. *Сама у своїй голові закопайся, у своїй душі порийся та й спитай себе: чи винувата ти, чи ні?* (Панас Мирний).

621. **ПОКОПАТИСЯ В СВОЇЙ ПАМ'ЯТІ.** Змусити себе згадати що-небудь. *Він глянув на*

Таню здивовано, мить покопався у своїй пам'яті, нічого там не знайшов (В. Собко).

ПОКОПИРСАТИСЯ

622. ПОКОПИРСАТИСЯ в ДУШІ чий (у серці чьому). Виявлявши надмірний інтерес до кого-, чого-небудь, намагатися дізнатися про щось інтимне, потаємне і т. ін. Він покликав цього хлопчину, щоб трохи покопирсатися в його душі наодинці (П. Колесник); [Лучницька (ніжково):] Всякому до мене діло, всяк хоче покопирсатися в чужому серці... (М. Старницький).

ПОКОРЯТИ

623. ПОКОРЯТИ / ПОКОРИТИ СЕРЦЕ чие. Вникати у кого-небудь пошану, любов до себе. Ви, пані,— ангел, Ви покорили моє серце (І. Франко).

ПОКОТИ

624. ХОЧ ПОКОТИ, зі сл. нем а. Абсолютно, зовсім. — Спробуй .. купити в нашому районі соснову або дубову дошку! Нема ніде, хоч покоти (П. Автомонов).

ПОКОТИСЯ

625. ХОЧ ПОКОТИСЯ. Дуже чисто, начисто. "Ви вже, татусю, своє одробили, годі вам поратись". Та й попорас [Василь], і повичищає всьоді, двір вичистить, вимете, хоч покотись (Ганна Барвінок).

ПОКОТИТИ

626. І ГОРИ ПОКОТИТИ. Справитися з найважчою роботою, з найскладнішими завданнями. Коли б то Іван схаменився Та з Дону вернувся! Я б ні о чім не тужила Й гори б покотила! (Укр. поети-романтики..).

ПОКРИВАЛОМ

627. ПІД ПОКРИВАЛОМ чого. Маскуючи чимсь що-небудь, вкорнстовуючи щось як прикриття, як захист і т. ін. Отакий чоловік мій зять! Під покривалом віри хова всі свої безсовісні діла (Панас Мирний); Геть брехню під покривалом прав! (М. Рильський).

ПОКРИВАТИ

628. ПОКРИВАТИ / ПОКРИТИ ГОЛОВУ (голівоньку, ко́су), етл., заст. 1. Одружуватися (про дівчину). — Свята Покрівонько, покрий мені голівоньку (М. Номн).

2. Стати покритою. — Ховайся, ховайся, дівчино! Час тобі скидати квітки та покривати голову хусткою! — крикнув Василь (І. Нечуй-Левницький). ПОКРИТА КОСА. Прийшли вісті недобрії — В похід затрубили. Пішов москаль в Туреччину; Катрусу накрили. Незчулася та й байдууже, Що коса

покрита: За милого, як співати, Любо й потужити (Т. Шевченко).

ПОКРИЙ

629. ПОКРИЙ СИРА ЗЕМЛЯ кого. Уживається для вираження побажання смерті кому-небудь. Обернулася [Оксана] до землі, заплакала навзрид і каже: "Покрий мене, сира земля, нехай я не бачу!.." (Г. Квітка-Осноров'яненко).

ПОКРИТИСЯ

630. ПОКРИТИСЯ ЗЕМЛЮ. Померти. Легше, мої любі, покритись землею, Ніж бач[нть], як другий, багатий, старий, Цілує за гроші, вінчається з нею... (Т. Шевченко).

ПОКРИШКУ

631. ПІД ПОКРИШКУ, зі сл. стрігти, стрігтися, обчиркрити і т. ін., жарт. Суцільною рівною лінією на лобі й на потилиці, навкруг. Тато, обчиркрити його "під покрішку", та надивившись на той череп'яний комір, казав: "Знімай, Марку, сорочину, хай баби виперуть, а мою надінеш" (Григорій Тютюнник).

ПОКРОПИТИ

632. ПОКРОПИТИ КРІВ'Ю (пóтом, слізьми і т. ін.). Здобути великими зусиллями, тяжкою працею і т. ін. Город над Дунаєм, де кожен камінь покроплений кров'ю, мусив ще раз рятувати людей від смерті (С. Скляренко). ПОКРОПЛЕНИЙ КРІВ'Ю [й ПОТОМ]. [Мамай:] Ось яка вона, значить, наша земля... кров'ю й потом покроплена (Ю. Яновський).

ПОЛАМАНИЙ

633. ЯК (мов, наче і т. ін.) ПОЛАМАНИЙ. 1. зі сл. та кні. Болісно змучений; розбитий. Він від хвороби був такий, як поламаний (О. Кобилянська). 2. що. Дуже. Все тіло нис, наче поламане (І. Багмут).

ПОЛАМАТИ

634. ПОЛАМАТИ (переломити) / рідко ЛАМАТИ РЕБРА (кістки). Сильно побити кого-небудь. Всі обурювались вчинком невідомого, шофери нахвально ребра поламати (О. Гончар); Всі з його сміються, діти дразнять, а він [Хомка] їм сварище кістки переломити (Панас Мирний); Ще й досі тонче землю Інокентій Гамалія, на старість бороду викохав, як просяний віпик, а замолоду парубкам ребра ламав (Григорій Тютюнник).

ПОЛАТАТИ

635. ПОЛАТАТИ ЗЛІДНІ (убігість, убіжество і т. ін.). Налагодити чні-небудь фінансові

справи. *Що генеральша придбала, те й уплило за дочками. Треба, значить, знову складати, своє убожество полатати* (Панас Мирний).

636. ПОЛАТАТИ / ЛАТАТИ БОКИ (рідко рёбра). 1. Сильно побити кого-небудь. — *Козацтво тепер стоятьме усі в одно; полатають нам боки, та з тим і додому вернемось* (П. Куліш); — *Як побачу тебе ще раз коло Василю, то так полатаю тобі рёбра оцими кулаками, що ти й додому не дійдеш* (І. Нечуй-Левицький).

2. перен. Карати когось. *Тепер мені погуляти, заки мені споки. Та й заки мі лиха доля не ламає боки* (Коломийки).

637. ПОЛАТАТИ ЛІТКИ кому, жарт. Покусати (про собак). [Прокіп Свиридович:] *Піймай, Химко, собаку та прив'яжи на ланцюг, щоб часом не кинулась на кого та не полатала литок* (М. Старицький); [Старшина:] *А клятий рябий пес трохи литок не полатав начальникові* (М. Кропивницький).

638. ПОЛАТАТИ ШТАНІ (жупан, каптан і т. ін.) кому. 1. Сильно побити кого-небудь. — *Чуєш, корчмарю, опришки чекають. Як маєш гроші, то давай сюди, бо відберуть та ще й каптан тобі полатають* (Казки Буковини..).

2. Покусати кого-небудь (про собак). *Повертався парубок від дівки пізно, собаки напали і штани полатали* (3 усн. мови).

ПОЛЕ

639. ПЇЛЕ ЗОРУ. 1. Простір, який можна охопити поглядом; видимість. *Дуб зникає з поля зору* (І. Багмут); *Я з цікавістю розглядає птахів. Та він змахнув джусими крильми і впаде до землі. Я відразу загубив його з поля зору* (А. Хоруижий).

2. Коло інтересів, предмет діяльності. *Чому в цій ліриці таке звужене поле зору автора..?* (Л. Новиченко). *У ПОЛІ ЗОРУ. Справа навчання працюючої молоді завжди має бути в полі зору держави* (3 газети); *Питання пропаганди передового досвіду завжди в полі зору працівників міністерства* (3 журналу).

ПОЛЕТІТИ

640. ПОЛЕТІТИ В ПОВІТРЯ. 1. Розлетітися на шматки від вибуху; вибухнути. *Пароплав, на якому він мав повезти міни, полетів у повітря біля турецьких берегів* (Ю. Яновський).

2. Даремно пропасти. *Художник [Ференц] непокоївся, що будинок зрівнує, і вся праця його полетить у повітря* (О. Гончар).

641. [ЯК (мов, ніби і т. ін.)] ПОЛЕТІТИ ЗА (із) ВІТРОМ. 1. Набути розголосу, поширитися. *За вітром слава полетіла. По всіх усяодах і кутках* (Л. Глібов).

2. Безслідно зникнути, пропасти. *Її честь, яку здобула собі довгою службою у своєї пані, тепер розвіялася, немов із вітром полетіла* (О. Кобилянська).

ПОЛИ

642. З-ПІД ПОЛІЙ. 1. зі сл. купувати, продавати і т. ін. Таємно, крадькома, незаконно. — *Нічого ані купити, ані тобі продати, — хіба з-під поли, крадькома* (В. Блакитний); — *Тихцем з-під поли продавав* [Марченко] *чоботи на базарі* (М. Стельмах).

2. Нелегально, таємно. *Водився* [Яресько Матвій] *з кременчуцькими бунтарями і читав з-під поли селянам протицарські афішки* (О. Гончар); — *Чому вашу працю студенти читають з-під поли?* *Сам бачив — засмальцьовану, потріпану* (Р. Іванчук).

643. ІЗ ПОЛІ В ПОЛҀ, зі сл. віддати, передати і т. ін. Безпосередньо від одного до іншого. *Не довго торгувались .. і стризун [кінь] із поли в полу перейшов до мене* (Збірник про М. Кропивницького).

ПОЛИВАТИ

644. ПОЛИВАТИ / ПОЛІТИ ПОТОМ, зі сл. з'ємлю, п'є і т. ін. Важко працювати, трудитися, обробляючи землю. *Сидить смерд на землі, та не він господар; оре землю, поливає її своїм потом, та бояриніві і князеві крашу частку врожаю мусить давати* (А. Хижняк); *Перебивався* [Гордіїв рід] *тим, що абияк орав, скоротив, засівав, поливав потом запорізькі волелюбні степи* (Л. Дмитерко). *ПОЛІТИЙ ПОТОМ. — Вся земля наша, одвіку, бо кожна грудка, кожесн упруг политий потом* (М. Коцюбинський).

645. ПОЛИВАТИ / ПОЛІТИ СЛҀЗОЇМИ (слізьми, слізьою і т. ін.) що. Плакати не втішно; плакати, страждаючи. *Не сон-трава на могилі Вночі процвітає, То дівчина заручена Калину сажас, І слізьоми поливає, І Господа просить* (Т. Шевченко); *Він* [Т. Г. Шевченко] *писав і не знав, що тисячі жінок поливатимуть слізьоми його щирі, його гнівні рядки, його "Катерину"* (О. Іваненко); *Він читав його ["Кобзар"], коли на душі було важко, читав і поливав слізьою читане* (Ю. Збанацький). *ПОЛИВАТИ ГРІКІМИ СЛІЗЬМИ. Гомоніли одрадяни про несподіване Федорове щастя .. Коли б це не довелось Федорові грікими слізьми поливати те покумання...* (Панас Мирний). *ПОЛІТИЙ СЛҀЗОЇМИ (слізьми). [Мамай:] Ось яка вона, значить, наша земля... Слізьми полита* (Ю. Яновський).

ПОЛИНУТИ

646. ПОЛІНУТИ ДҀМКОЮ (думками, мріями) куди, поет. Уявляти себе де-небудь в

іншому місці. Правда нам світитиме крізь хмари, Ми ж далеко думкою полинемо (Леся Українка); Михайло мимоволі полинув думками в Каховку (М. Зарудний); Онук, закинувши руки за потилицю, полинув мріями своїми знову до Індії... (І. Волошин).

ПОЛІТИЙ

647. ПОЛІТИЙ КРІВ'Ю. 1. Який зазнав багато горя, страждань; згорьований. *І постане на згадищах, на руїнах, на кладовищах, на політій кров'ю благородній землі нова наша Україна ще прекрасніша, ще дорожча на радість усьому світові* (О. Довженко); *Кров'ю залицька земля полина, Вся — неначе згадище одно* (Д. Павличко); *Рясно полита кров'ю земля Європи за роки двох світових воєн* (З газети).

2. кого. Відвойований, здобутий важкою боротьбою. *Порослі травою окопи не дають забути, що земля ця полита кров'ю наших солдатів, які стояли на смерть* (З журналу).

ПОЛІЗТИ

648. ПОЛІЗТИ ДО ЧОРТА НА РОГІ. Перебороти будь-які перешкоди, труднощі і т. ін. для досягнення своєї мети. *Він за бабою й на роги до чорта полізе* (Укр. присл.); *Так любив [Кирило] молодичь та удовиць, що не побоявся б полізти й до чорта на роги* (Є. Гуцало).

649. ПОЛІЗТИ (рідко лізти) ЖИВЦЕМ (живійм) У МОГІЛУ (в яму). Заподіяти собі смерть; позбавити себе життя, померти. *Молоде, одважне, В бою як буде необачне, То може згинуть неборак; Тоді [тоді] не буду жити чрез [чрез] силу, Живцем полізу я в могилу, Ізгину* (І. Котляревський); *Лишалося одне — або живцем у могилу лізти, або протестувати, битись за життя* (З журналу). **ЖИВІЙ У ЯМУ (у могилу) ПОЛІЗЕШ.** Було б здоров'я, а то вийшов од папа й од вітру хилюсь. Блідий, очі запали: нічого не зробиш, не полізеши у яму живий (А. Тесленко); *Якби не Яковець, то може, сама б жила, за ним [Петрусем] у могилу полізла* (Грицько Григоренко).

650. ПОЛІЗТИ ЧОРТОВІ В ЗУБИ. Перебороти будь-які перешкоди, труднощі і т. ін. для досягнення своєї мети. *Василь був сміливцем, відчайдушно-хоробним хлопцем, який би самому чортові в зуби поліз* (Ю. Бедзик).

651. РОГОМ ПОЛІЗТИ. Збільшитися, посилитися. *Увесь день були замуrowані вікна, і к вечеру мороз рогом поліз* (С. Васильченко).

ПОЛІЧИТИ

652. ПОЛІЧИТИ (порахувати, полоскотати, потовкати і т. ін.) РІБРА кому. 1. Дуже сильно побити кого-небудь. — *Ми йому, сучому синові,*

зараз полічимо ребра, — підвелось вгору кілька важких кулаків (М. Стельмах); *Скавав [Псякревський] з воза на віз, .. поки не перебив усі горшки на ярмарку. Торговці у відповідь порахували йому ребра* (Казки Буковини.); — *Ти що, парубче, може, товчеників захотів?* — *нарешилі вирвалося у Левка.* — *А то нам втрощ не довго ребра полоскотати* (М. Стельмах).

2. перен. Розгромити, перемагти в бою кого-нсьбд. *Сповістив подругу, що Червона Армія під Москвою потовкла фашистам ребра* (К. Гордієнко).

ПОЛОВИНА

653. ПРЕКРАСНА ПОЛОВИНА (стать) [РОДУ ЛЮДСЬКОГО]. Жінки. — *Отож нічого не відказала [хазяйка], а тільки плюнула, так-таки й плюнула на вічний сором прекрасній половині роду людського...* (М. Коцюбинський).

ПОЛОЖИТИ

654. ПОЛОЖИТИ ГРІХ НА ДУШУ. Зробити який-небудь непорядний вчинок або злочин. *Душе моя! .. Таки зрослася зо мною нерозривно, Чи гріх, чи два на душу положу,* — *Ну що ж, коли не можу та й не можу Тебе віддерти* (І. Франко).

655. ПОЛОЖИТИ ЗАРІК. Поклястися, взяти на себе який-небудь обов'язок. *Настя положила зарік якнайчастіше навідуватися до хрещениці* (Панас Мирний).

656. ПОЛОЖИТИ НА ЛІВІ (на лаву, на лавку) кого. Справляти обряд поховання; ховати, хоронити кого-небудь. *Чоловіче Миколаю. І жив — не любила, і умер — не тужила, тільки трошки потужила, як на лаві положила* (Укр. присл.); *Ой женися, мій зрадливий, та бери білявку, чей тебе ще до весілля положать на лавку* (У. Кравченко).

ПОЛОН

657. ЄГІПЕТСЬКИЙ ПОЛОН; ЄГІПЕТСЬКА НЕВОЛЯ, книжн. Важке, нужденне, підневільне життя. *І знов настав єгипетський полон, та не в чужій землі, а в нашій власній* (Леся Українка); — *Роз'єднаність і хатокрайство тримають нас, Іване, в єгипетському полоні шляхти та єзуїтів* (Валерій Шевчук).

ПОЛОНИК

658. ЯК ПОЛОНІК МІЖ ЛОЖКАМИ, зі сл. замішатися, потрапляти і т. ін. Певсьос середовище, між чужих. *Замішався, як полоник між ложками* (Укр. присл.).

ПОЛОНИТИ

659. ПОЛОНІТИ СЕРЦЕ чие, кого. Дуже сподобатися кому-нсьбд. *Ось молодий Ацамаз і побачив красуню. Серце юнацьке одразу вона*

полонила (Л. Первомайський); Багатотисячна аудиторія з нетерпінням чекала початку концерту. Адже співак встиг пологити серця слухачів (З журналу).

ПОЛОСКАТИ

660. ПОЛОСКА́ТИ ПОВІВАЧ, *етн.* Пити спиртне після хрестин. *Того ж таки дня Карпа й Мотрю покликав їх кум у шинок полоскати повивач після похрестин* (І. Нечуй-Левицький).

ПОЛОСКАТИСЯ

661. ПОЛОСКА́ТИСЯ В ГОРІЛЦІ (у ви́ні). Надмірно пити спиртне. — *Учора наїхала до пана погибель наша — мирові посередники. До третіх півнів полоסקались у горілиці і винах* (М. Стельмах).

ПОЛОСНУТИ

662. ПОЛОСНУ́ТИ ПОГЛЯДОМ кого. Пронизливо подивитися на кого-, що-небудь. *Дівчина кинулася, полоснула непроханого свідка гнівним гострим поглядом заплаканих очей* (В. Козаченко).

663. ЯК (мов, *на́че і т. ін.*) **НОЖЕМ ПО СЕРЦЮ ПОЛОСНУ́ТИ**. Глибоко вразити когонебудь, завдати болю, страждання і т. ін. *Мов ножем по серцю полоснули* [Сеспеля] *оті слова...* *Поховали чужі люди В чужій домовині...* (Ю. Збанацький); *Наче ножем по серцю полоснув батька божевільний крик його дитини* (С. Воскресенко).

ПОЛОХЛИВИХ

664. НЕ З ПОЛОХЛІВХИХ (полохлі́хх). Сміливий, не боязкий. *Парубок був не з полохливих. — Та що це таке .. Бити будете мене? — сміливо казав він* (С. Васильченко); — *Не з полохлих я, пане мій, Ниць чолом не хились...* (П. Грабовський).

ПОЛОЮ

665. ПІД ПОЛЮ́Ю. Потай від інших, крадькома, таємно. — *Хоч Дорош і городянин, а, бач, поділився хлібом-сіллю, а ми, селюки, під полюю жжували* (Григорій Тютюнник); *Та горе тим, хто зброю потайну Ховаючи, як злодій, під полюю, Дерзне ступити на мости священні* (М. Рильський).

ПОЛУДА

666. ПОЛУ́ДА НА О́ЧИ ВПА́ЛА кому. Хто-небудь неправильно розуміє, сприймає, усвідомлює певні явища дійсності. *Вона нічого не чула, не розуміла, полуда впала їй на очі* (З усн. мови).

667. [ЯК (мов, *на́че і т. ін.*)] ПОЛУ́ДА (ріди́ше лүда) З ОЧЕ́Й СПА́ЛА (опала́, спливлá і т. ін.) у кого, кому і без додатка. Хтось правильно зрозумів, усвідомив що-небудь; прозрів. *Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей*

спала. Та ж се Лис! (І. Франко); *За один день та за ніч важких роздумів у багатьох вітробалчан наче полуда з очей спала* (А. Головка); *Мені зараз мов луда з очей спала* (І. Франко); *Мені наче опала полуда з очей: я з сірого побачила раптом світ кольоровим* (Ірина Вільде); *Але настали дні! Спливла з очей полуда, і ми побачили, де ворог і де брат* (В. Сосюра). ПОЛУ́ДА З ОЧЕ́Й СПАДА́Є. В людей спадає з очей полуда і прокидаються ті здорові думки, які дрімали в голові (С. Васильченко).

ПОМАЗАТИСЯ

668. ПОМА́ЗАТИСЯ В ПА́НІ (на́ном), *ірон.* Вести себе так, як люди привілейованого класу. — *Колись сільські дівчата обминали того, хто в пані помазався* (Ю. Збанацький); [Микола:] *Він живе тільки [тільки] тут, бач, возний — так і бундючиться, що помазався паном* (І. Котляревський).

ПОМЕНШАЄ

669. НЕ ПОМЕ́НШАЄ кого, *жарт.* Не трапляється нічого поганого з кимсь, не зазнає втрат хтось. *Чому його називають Мишунею? Та тому, що ніяке інше ім'я до нього не пасувало — ні Михайло, ні Мишко, ні Михась. Лише — Мишуня. Гарзд, нехай звать, як хочуть, його од цього не помешає* (Ю. Яновський).

ПОМИЛИТИСЯ

670. ПОМИЛИ́ТИСЯ / ПОМИЛЯ́ТИСЯ АДРЕ́СОЮ. Звернутися не до того, до кого слід. — *Ви бачите, що... — він на мить замовк, підшукуючи потрібні слова, — що ви трохи помилилися адресою* (О. Донченко).

ПОМИНАЙ

671. ПОМИНА́Й ЯК ЗВА́ЛИ кого і без додатка, *жарт.* Хто-небудь швидко або безслідно зник. *Накинув [Чіпка] на плече сірячину і хутко вийшов з хати. — Куди ти, сину? — питає його навздогін Мотря. Та сина — поминай як звали!* (Панас Мирний); [Націєвський:] *Давай Бог ноги від такого шлюбу. Піду наче у проходку — і — поминай як звали!* (І. Карпенко-Карий); — *Настю поминай як звали. На другий рік по Коліївщині татари як погнали її в ясир, так і слід захолов* (С. Добровольський).

ПОМИНАТИ

672. НЕ ПОМИНА́ТИ ЛІ́ХОМ (ріди́ше ли́хйм слóвом) кого і без додатка. Згадуючи когось, не говорити про нього нічого поганого. — *Жінко моя кохана! не поминай лихом мене, безчасного* (Марко Вовчок); — *Матір побачиш — кланяйся Хай не поминає лихом дочку свою непутящу* (О. Гончар).

673. ПОМИНА́ТИ / ПОМ'ЯНУ́ТИ ДОБРИМ (незлим, тихим і т. ін.) **СЛОВОМ** кого. Говорити про когось з повагою, шанобливо згадувати когось. *Хто вік по-божому прожив, Ніколи зла і кривди не чинив, Того до смерті будуть поважати і добрим словом поминати* (Л. Глібов); *Щоб там [на могилах загиблих воїнів] і клумби були, і квіти були, і лавочки, щоб можна було посидіти та добрим словом героїв пом'янути* (Остап Вишня); *І мене в сім'ї великий, в сім'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути незлим, тихим словом* (Т. Шевченко).

ПОМИНИ

674. І В ПОМИ́НІ, зі сл. немá, не бу́ло і т. ін. Зовсім, абсолютно, ніколи. *Хата, звісно, ніколи не замикалася, а що в печі давно не топилось і взимку тепла в хаті не було і в помині, то двері розчинялись навстіж — так, як залишав їх Юз* (Є. Гуцало).

ПОМІНЯ́ТИСЯ

675. ПОМІНЯ́ТИСЯ / МІНЯ́ТИСЯ РО́ЛЯМИ. Заступити один одного в чомусь. — Ну, їй-богу, — не переставала Віра Павлівна, — збоку можна подумати, що ми помінялися ролями, що тепер ви — дама, а я — ваш кавалер (Г. Хоткевич).

ПОМІР'Я́ТИСЯ

676. ПОМІР'Я́ТИСЯ / МІР'Я́ТИСЯ З ПЛЕЧЕ́М чийм. Перевірити свої сили, свою спроможність у боротьбі, змаганні і т. ін. з кимсь; помага́тися з ким-небудь. — *Нехай хоч [хоч] стане він Бовою, Не наляка мене собою, Поміряюсь з його плечем* (І. Котляревський). **ПОРІВНЯ́ТИ ПЛЕЧА́** з ким. — *Нехай лиш Тури, що верховодить і всіх панів за кири водить, з Енесом порівня плеча* (І. Котляревський).

ПОМІША́ТИ

677. ПОМІША́ТИ (зміша́ти, переміша́ти і т. ін.) / **МІША́ТИ [ВСІ] КАР́ТИ** кому і без додатка. Перешкодити здійсненню чого-небудь; не дати змоги зробити щось. *Діла сьогодні у Кузьми йшли по-божому, але знову ж нечистий помішав усі карти* (М. Стельмах).

ПОМОГТИ

678. ПОМОГТИ́ (допомогти́, зара́дити і т. ін.) **БІ́ДІ** (го́рну, ли́ху і т. ін.), *перев. чийй (чиму).* Посприяти комусь позбутися неприємностей, труднощів і т. ін.; виручити когось. *Він до повстанців вибігає, туди, де блискають ножі... Але спізнився. Уже несила, уже біди не допомогти...* (В. Сосюра).

ПОМОЖИ

679. БО́ЖЕ ПОМОЖИ́ (помага́й) кому і без додатка. Уживається як побажання успіхів у роботі або в якійсь справі. — *Я, мамо, — каже Чіпка, — піду .. на ярмарок: — чи не куплю коняки. — Боже тобі помози, сину!* (Панас Мирний); *Жінки .. здалеку укають Яреськам: — Боже помози!* (О. Гончар); *Паничам низенько поклонилась [Ївга] і сказала: — Боже вам помагай* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Коли чую: — Боже помагай, і день вам добрий!* — *Дивлюсь — се наша сусіда* (Марко Вовчок). **ПОМАГА́Й БІГ.** — *Помагай Біг!* — *зукнув вищий [чоловік] з пронизливими очима. — А може б самі помогли! — відказав Саливон* (П. Панч); *Антон стояв біля будинку .. і гукав: — Помагай Біг, куме!* (С. Чорнобривець).

ПОМУТИ́ЛОСЯ

680. У ГОЛОВІ ПОМУТИ́ЛОСЯ у кого і без додатка, *перев. безос.* Хто-небудь перебував в стані запаморочення, близькому до непритомності; недобре комусь. *У голові в Уляни зовсім помутилося, — вона не знає, що робить, забуває, чого виходила в сні* (Панас Мирний); *Щось несподіване трапилось з Іваном: у голові помутілося, зачервоніло у вічню [в очах] (Л. Яновська).* **ПОМУТИ́ЛОСЯ В ОЧА́Х** чийх. *Все помутілося в очах Віри, здійнявши в душі її страшенну бурю* (А. Шиян).

ПОМУТНІ́ЛО

681. ПОМУТНІ́ЛО / МУТНІ́Є В ОЧА́Х у кого, кому і без додатка, *безос.* Хтось перебував в стані запаморочення, близькому до непритомності; недобре комусь. *Коли побачив [Кузьма], що Василька нема вже в балці і попереду вже не видно, у нього помутніло в очах* (П. Панч); *Тетяна Павлівна зблідла. В очах помутніло* (І. Цюпа). **ПОМУТНІ́ЛО В ГОЛОВІ.** *Остаткові помутніло в голові, корчі зводили руки, забило дух* (К. Гордієнко).

ПОМ'Я́ТИ

682. ПОМ'Я́ТИ / М'Я́ТИ БОКІ́ (ре́бра) кому. 1. Завдати комусь ударів; побити когось. [Бурлака (за лаштунками співає):] *"Ой не йди туди, превражний сину, Де золота н'є!"* *Еге, іменно — не йди! Мабуть, старшина догадався, що не прийшов на весілля, бо пом'яв би [Бурлака йому] боки* (І. Карпенко-Карий); — *Може, ти мене заведеш у такий двір, що й коляки скуштує. — Та в такий же то й думка завести, — жартур Чіпка, — бо однак нікто тобі боки не мнее...* (Панас Мирний). **ПОПОМ'Я́ТИ БОКІ́** (тривалий час). — *Та постійте, постійте трохи. Буде й вам [піщанам] те, що ведмедівцям! Попомнуть і вам боки, як подільцям!..* (Панас Мирний).

2. Перемогти противника в бою, в боротьбі, у змаганні і т. ін.; завдати поразки комусь. *Мов із гранитних глибин козацької Хортиці, виходить на безголов'я ворогам бозатир Влас Харитонович* [герой роману Я. Баша], *що самому Піддубному колись м'яв ребра* (3 газети).

ПОНЕСЛО

683. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **НА КРІЛАХ ПОНЕСЛО** кого і без додатка, безос. Хто-небудь дуже швидко пішов, побіг і т. ін.; поспішив кудись. [Коваль:] *Молода вже у фаті, а молодий баняки носить. Іди, Семене, бо дружки в хату не пустять.* [Хима Стратонівна:] *Ото ж бо. (Семен вийшов).* **Як на крилах понесло.** *Сказано, любов (М. Зарудний).*

ПОНЕСТИ

684. **БАЛЯНДРАСИ ПОНЕСТИ / НЕСТИ**, *жарт.* Почати розповідати, говорити про щось несерйозне, неважливе і т. ін. *І молодіці-цокотухи Тут баяндраси понесли* (І. Котляревський).

685. **ПОНЕСТИ / НЕСТИ НА СВОЇХ ПЛЕЧАХ** що. Пережити, витерпіти багато неприємностей, лиха, клопотів тощо. *Багато горя бачила Гнила Липа на своєму віку, багато поту, крові і сліз українців понесла вона на своїх плечах* (3 журналу).

686. **ПОНЕСТИ / НЕСТИ НА ЯЗИКАХ** (на язик) кого, що. Поширювати якісь відомості (перев. негативні) про когось—щось; осудити, обмовити кого-, що-небудь. *Вже зранку старого Кавуна понесли баби на язиках,— скрізь розливалася повіддю масна новина: "Старого Кавуна приловили на крадіжці"* (П. Козланюк).

ПОНЮХАВ

687. **ЯК** (мов, неначе і т. ін.) **ЧЕМЕРИЦІ** (тёртого хріну і т. ін.) **ПОНЮХАВ**. Хто-небудь неприємно вражений чимсь, приголомшений, очманілий і т. ін. *Заграв, заспівав, як мов до своєї [дівчини]. А вона мені як відповідала у вікно, то я мов чемеріци понюхав* (Укр. поети-романтики...); *Та й закрутив же носом наш Кузьма Трохимович, неначе тертого хріну понюхав* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Передайте свою колекцію в музей, це буде краще грамоти. Купець закрутив носом, неначе тертого хріну понюхав* (І. Шаповал).

ПОНЮШКУ

688. **НА ОДНУ ПОНЮШКУ** чого, рідко кого, *жарт.* Небагато, трохи або зовсім мало. *Ніколи не тужив за втраченим добром Ганжа. Можже, тому, що й добра завжди було в нього на одну, як-то кажуть, понюшку* (А. Дімаров); *За солдатів ручався Хоменко, як за себе, що не підуть вони проти своїх. А самих козаків на всі*

села й по п'ятеро не хватить. "На одну понюшку!" — сміявся Хоменко (А. Головка).

689. **НІЗА ПОНЮШКУ** (за пніюх, за нюх) **ТАБАКИ** (рідше тютюну), зі сл. пропасти, згинути і т. ін. Ніза що, даремно. *Обсмалили б, як кабана, .. пропала б душа християнська ні за понюшку табаки...* (М. Коцюбинський); — *Занівечили людину ні за понюх табаки* (О. Кониський); [Бичок:] *А хіба я мало передавав старій грошима та хлібом? Та щоб так мого добро і пропало ні за понюх табаки?* (М. Кропивницький); *Після балачки з зоотехніком подався я полуднувати, й так на душі чувся, наче пропала моя доля ні за нюх табаки* (Є. Гуцало); // зі словоспол. пішов в час, пішло все і т. ін. Не зрозуміло як; марно. *А що, як і Пилип прогайнує, пробайдикує найкращі літа свої так, як і він, Микита. Ні тиєниці не намово, ні чавуну не на топив...* *І пішов час ні за понюшку табаки* (М. Рудь).

ПОПАДИСЬ

690. **ПОПАДИСЬ** (попади) **ПІД РУКУ**. Уживається для вираження застереження або погрози. — *Ну, негіднику,— прирозив, розтираючи око.— Попадись ти мені під руку в наступному кварталі* (3 газети).

ПОПАЛО

691. **ДЕ ПОПАЛО**. У різних місцях; всюди, скрізь. *Поки молода — вона .. віється де попало, з ким попало* (Панас Мирний).

692. **КОЛИ ПОПАЛО**. У невизначений час; будь-коли. *Газета була "Селянською біднотою" не тільки в заголовку, а й справді такою біднотою .. Папір давали, розуміється, який попало і кольором, і розміром і коли попало* (3 журналу).

693. **КУДИ ПОПАЛО**. Не обираючи місця; будь-куди. *Мемет колов куди попало, з нестямною смертельною ображеною і з байдужістю різника* (М. Коцюбинський); *Вони не раз падали долілиць куди попало, рятуючись від авіації* (О. Довженко); *Заверецить [Кость] тоненько-тоненько, зажмуритись і біжить куди попало. А все-таки не плаче!* (В. Винниченко); // У всі боки; врзнібач. *Вершники вже бігли там і там, куди попало* (А. Хорунжий).

694. **ЯКИЙ ПОПАЛО**. Спеціально не вибраний, не дібраний і т. ін.; будь-який. [Поет:] *Та гарні тії мрії.. (Не стямився, як узяв до рук перо і став писати на яких попало клептиках, шпарко, ретельно, з радісним блиском в очах)* (Леся Українка).

695. **ЯК ПОПАЛО**. Без ніякого порядку, без певної системи і т. ін.; будь-як. — *Які ж ліки підуть на користь, коли їх пити як попало?* (Леся

Українка); Туристи випадкові й кумедні, зібрані як попало (Т. Масенко); Навколо трибуни маса дівчор, вдягнутої як попало (О. Довженко).

ПОПАСТИ

696. ПЕ В ТІ ДВЕРІ ПОПА́СТИ (попа́стися, втра́пити і т. ін.), жарт. Не те зробити, сказати і т. ін. *Легітимий тон намісника знов збудив деяку падію. Та бідолаха [Калинович] знов не в ті двері попався* (І. Франко).

697. ПОПА́СТИ (наскóчити, потра́пити і т. ін.) / ПОПАДА́ТИ (наскáкувати, потра́пляти і т. ін.) НА СЛИЗЬКЕ́. Опинитися у скрутному становищі. — *А мені здалось, що ти, Андроне Потаповичу, понав на слизке, а признається не хотів, — засміявся Броварник (М. Стельмах); — Треба довідатися, куди ті гроші йдуть. Старшина побачив, що наскочив на слизке, і зразу звернув убік: — Гроші всі цілі (Б. Грінченко); Товстоніг почервонів, зрозумівши, що потрапив на слизке, і почав виправдовуватись: — Це ви мене неправильно зрозуміли (В. Вільний); Пришлось децю тільки вранці, Та й то певне та страшиє: .. Що я боюся вийти з хати, Щоб не загнатись на слизке (В. Самійленко). ПОПА́СТИ НА СЛИЗЬКУ́. Агу! Троянці схаменились, Та всі до Турна і сунулись; Пан Турн тут на слизку понав! (І. Котляревський).*

698. ПОПА́СТИ ПА́ЛЬЦЕМ У НЕ́БО, жарт. Сказати або зробити що-небудь невлад, недоречно, помилитися у поясненні або визначенні чогось. [Любов:] *От уже понали, вибачайте, пальцем в небо* (Леся Українка); [Усі:] *Ха-ха-ха! Попав [Гнат] пальцем в небо! Тю!* (М. Старицький); *Як дійшла [Катря] до того, що Дорошенко про заробітчан казав, крекнув [Коваль] і перепинив мову. — Еге ж, якраз понав пальцем у небо! — аж сплюнув Юхим (А. Головка).*

699. ПОПА́СТИ / ПОПАДА́ТИ В ЖИВЕ́ МІ́СЦЕ кому. Дошкулити комусь словами або діями; вразити когось. — *Ага, бачиш, що мої слова понали тобі в живе місце! — кричав він [Вовкун], сміючись (І. Франко).*

700. ПОПА́СТИ / ПОПАДА́ТИ В НЕЛАС́КУ (рідше в опа́лу). Втратити чиню-небудь прихильність, відчувати недоброзичливе до себе ставлення і т. ін. — *Але через свою прихильність до тебе [царя Сов], через свою раду я понав у неласку (І. Франко); Скульптор створив погруддя деспота й понав у неласку .. Його вислали до кінця життя в безлюдні гори (Наука і культура); — У нас же так: досить один раз попастися в опа-лу, як ходитимеш у неблагонадійних усе життя (В. Канівець); Буває, правда, що й такого маси-*

табу працівники нападають у неласку, летять ізгори шкереберть (О. Гончар).

701. ПОПА́СТИ / ПОПАДА́ТИ В ТОН чий, кому і без додатка. Догідливо підтримати сказане кимсь. Він не любить панів, мабуть, то за то [за те], що сам не вмів в їх тон попастися (І. Франко); Лише той, кого Таця назвала Левицьким, стояв у куточку, замислений, і не пробував попастися в тон іншим (П. Панч); — *В наш час, ваше превосходительство, все возможно-с... — намагаючись попастися в тон, мовив письменоводитель. — Не хочуть сини йти стопами своїх батьків. В цьому їх і трагедія-с... (В. Канівець).*

702. ПОПА́СТИ (попа́стися, потра́пити і т. ін.) / ПОПАДА́ТИ (попада́тися, потра́пляти і т. ін.) В ТЕНЕ́ТА (у па́стку, в хо́мут, у сильце́, в капка́н, у павути́ну і т. ін.), перев. чий (чий, чий, чис), які (яку, який, яке). Опинитися у скрутному становищі, в несприятливих умовах. Не втечеш неминучої долі! Її я не втекла її: пісні співала, а у тенета, як сарна, понала (Я. Щоголів); *За свій труд понав у хомути (Укр.. присл.); Ой, хлопче, хлопче, — докірливо каже Рамап, — не грайся з вогнем. І незчусь, як десь в канкан попадеши (О. Гончар); Після Вільшани фашисти відкотились до сусіднього села Шендерівки і понали в мішок (Нар. опов.); Ви [каменоломи] стали іграшкою в їх руках, поналися в їхні сильця (Г. Коцюба); Василина поналась у ту павутину несподівано (І. Нечуй-Левицький); На квартирі .. поліція влаштувала засаду, і .. [він] потрапив у пастку (В. Канівець).*

703. ПОПА́СТИ (попа́стися, потра́пити і т. ін.) / ПОПАДА́ТИ (попада́тися, потра́пляти і т. ін.) ЧО́РТУ В ЗУ́БН, грубо. Опинитися у скрутному становищі, бути в біді. *Пройшовши мідні труби, понав чорту в зуби (Укр.. присл.); — Уже всртався у Паволоч, думав, що ти понався навіки чорту в зуби, так їхав рятувати (П. Куліш). ПОПА́СТИ В ЗУ́БН БІ́ДІ. Мосму поможи Еленю, Щоб він з ватагою своєю Щасливо їдив по воді; Уже і так пополякали, Насилу баби одицептали, Попався в зуби був біді (І. Котляревський).*

ПОПАСТИСЯ

704. ПОПА́СТИСЯ (попа́стися, потра́пити) / ПОПАДА́ТИСЯ (попада́ти, потра́пляти і т. ін.) В ЛЕ́ЩАТА, перев. чий, чого. Опинитися у скрутному, безвихідному становищі, в залежності від когось. [2-й чоловік (до 1-го чоловіка):] *Хто раз понався у його [Бичка] лещата, годі вже пручатись!* (М. Кропивницький). ПОПА́СТИ В ЗАЛІ́ЗН ЛЕ́ЩАТА. Світлим піжним юнаком я понав у залізні лещата фронту (П. Колесник).

705. ПОПАСТИСЯ (попасти, пиймáтнся і т. ін.) / **ПОПАДАТИСЯ** (попада́ти, потрапля́ти і т. ін.) **В РУКИ** (до рук) кому, чиї (чийх), до кого. 1. Бути схопленим, спійманим кимсь, позбавленим волі і т. ін. *Татари саме посідали в лісі полуднувати, далеко спереду поставили варту. От той парубок і попався їм у руки* (Легенди.); — *А чи він би тебе пожалів, коли б ти йому тоді в руки попався?* (О. Гончар); *Він більш за все потерпас, аби не попасти в руки своїх колишніх полічників* (І. Головенченко і О. Мусієнко); *За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотки [сотні], тисячі нещасних [втікачів] попадалися до рук козакам* (М. Коцюбинський).

2. Опинитися в чинемусь розпорядженні, в залежності від когось. *Стефко бачив, як брати попалися в руки господаря* (І. Франко); [Анна:] *Я знаю! ви надіялись на те, .. що ганьбою підбита, я з одчаю до рук вам попаду, як легка здобич?* (Лесь Українка).

3. Бути в чинемусь корнстуванні, у когось. *Наша книжка як попадається у їх руки, то вони аж репетують та хвалять те, що найпоганіше* (Т. Шевченко); *У Ваші руки попалися перші мої роботи* (М. Коцюбинський). **ПОПАСТИ** у вірні РУКИ. Він накрив рукавом листівку, потягнув її до себе і шаснув рукою в кишеню. “Значить, у вірні руки попала листівка”, раділа Тамара (А. Хижняк).

706. ПОПАСТИСЯ (попасти, пиймáтнся і т. ін.) / **ПОПАДАТИСЯ** (попада́ти, лови́тися і т. ін.) **НА МУШКУ**. Стати об’єктом особливої уваги, контролю, нагляду і т. ін. — *Я думаю, що такі, як ти, ніколи не попадаються на мушку. Що ж там у тебе, Федоре?* (В. Кучер).

ПОПЕРХНУТИСЯ

707. ПОПЕРХНУТИСЯ СЛОВОМ яким і без означення. Раптово замовкнути, не закінчивши якоїсь думки; не договорити. *А бандит питає: — Який там плужок? Він не стріляє часом? Чую: поперхнувся тако словом — мабуть, хотів удати посмішку* (О. Донченко); *Панна Ярина аж поперхнулася тим сердитим і зневажливим словом, котрим хотіла була дати одкоша молоденькому нахабі* (О. Ільченко).

ПОПИРАТИ

708. ПОПИРАТИ ВСЕ СВЯТЄ. Бути незадоволеним усім, лаяти всіх і все, що є дорогим для кого-небудь, шанованим кимсь і т. ін. — *Що ти кажеш? Боже мій! Ти попираєш усе святе: ми так жили два роки... Ах, Боже мій! Зою, мені темніє в очах* (М. Хвильовий).

ПОПИТАТИ

709. ПОПИТАТИ ДОЛІ (щастя). Спробувати зробити що-небудь нове, розраховуючи на успіх; відважитися, ризикнути. — *Завтра рушаймо до панії, а потім і до вашої милості за рушниками. — З Богом, — каже старий, — попитайте долі* (Марко Вовчок). **ПОПИТАТИ ЩАСТЯ-ДОЛІ**. Поїхав .. *Хоче ще раз попитати щастя-долі* (З газети).

ПОПИТИ

710. ОБМОЛОТИНИ ПОПИТИ, ети. Святково відзначити закінчення молотьби; обмолотитися. *Всі обмолотини попили, а вдова ще й не починала молотити* (Ганна Барвінок); — *Саме обмолотини попили...* Коли це — *щось у хату. Прибився парубок хтосія й звідки* (Ю. Яновський).

ПОПЛАТИТИСЯ

711. ПОПЛАТИТИСЯ ЖИТТЯМ (головою) за що і без додатка. Загинути, вмерти за щось скоєне, допущену помилку і т. ін. [Молодший лікар:] *Несила мені... розв’язати це зразу. Адже ж за невдачу доведеться життям поплатитись обом...* (О. Левада); *Вона .. вийшла на партизанів і за це поплатилася життям* (І. Головенченко і О. Мусієнко). **ПОПЛАТИТИСЯ ВЛАСНОЮ ГОЛОВОЮ**. За свій промах йому довелося би поплатитися першому, може, навіть власною головою (О. Гончар).

ПОПЛИВТИ

712. ПОПЛИВТИ / ПЛИВТИ ІЗ РУК чийх. Швидко втрачатися, втрачатися, зменшуватися (про кошти, майно, маєток і т. ін.). *Він і достатками давніше володів, та за бенкетами .. поплив із щедрих рук його масток* (Переклад М. Рильського).

713. ПОПЛИВТИ / ПЛИВТИ У КИШЕНЮ (до кишені, у руки і т. ін.) чийо (чий, чий), кому. Легко, без труднощів дістатися, потрапити комусь (про гроші, майно і т. ін.). *Він тепер заживе так, як ніколи ще не жив. Вибудує завод і гроші самі попливуть у його кишеню* (Панас Мирний); — *Здається, і наші коні та воли попливуть панам у кишені* (М. Стельмах); — *Відрізали [землю]. — Скільки я на ту землю стався. Тягнувся до того достатку, і попливло моє щастя старцям у руки* (М. Стельмах).

ПОПОЛАМ

714. З ГОРЕМ (з ліхом) **ПОПОЛАМ**. З великими труднощами; ледве, насилу. *В минулому тиждні з горем пополам засіяв Василь свою нивку* (І. Цюпа); *З новим бульдозером Кузьма освоївся*

ще не зовсім, владарює над ним з горем пополам (О. Гончар); Змерзла ж [Маруся] то так, що зуб з зубом не веде... З лихом пополам прибігла додому (Г. Квітка-Оснєв'яненко); Бравий гусар Йоганн Шмідт, з лихом пополам відвоювавши на італійському фронті, .. втік із кавалерійського полку (З газети).

715. З ГРІХОМ ПОПОЛАМ. Не зовсім добре, не зовсім так, як годилося би, не без помилок. — З гріхом пополам закінчив церковнопарафіяльну школу (С. Ковалів); Софія Карлівна і тут [у зоосаді] сама давала пояснення, хоча це й виходило в неї з гріхом пополам (О. Гончар); — Город засадили? — Засадили з гріхом пополам (В. Гжицький).

ПОПОЛОСКАТИ

716. ПОПОЛОСКАТИ / ПОЛОСКАТИ В РОТІ (зуби, горло і т. ін.) чим і без додатка, жарт. Випити незначну кількість алкогольного напою; трохи випити. Та й де їм [молодим], вишкваркам, горілку ту кружлять [пити] .. Не вспіють квартию в ротах пополоскать, — Вже й по-індичому в шинку затерготали! (П. Гулак-Артемівський); [Деїс:] Ото либонь Гарасим кладе стіжок, чи нема в нього хоч капелини [горілки], щоб хоч зуби пополоскать? (М. Кропивницький).

ПОПУСКАТИ

717. НЕ ПОПУСКАТИ / НЕ ПОПУСТИТИ СВОГО. Домагатися здійснення якогось задуму, рішення і т. ін.; не поступатися. Марко хоче грати молодого й Терешко хоче, той свого не попускає, і другий не попускає... (С. Васильченко); — А ви, пане, вважайте, аби-сте голос [при голосуванні] не вкрали, бо як кара, то кара, як кримінал, то кримінал, а я свого не попуцую! (Л. Мартович).

718. ПОПУСКАТИ / ПОПУСТИТИ ВІЖКИ (поводі, уздечку і т. ін.) кому і без додатка. 1. Послаблювати гніт, визискування когось, змінивши умови праці і т. ін. Піцанам спершу начебто й поводи попустили. Пан навіть на новім хазяйстві подарував на сім'ю по дню поля (Панас Мирний); — Не можна терпіти, щоб князь довше точив зуби на опришків, плював на їх вимоги попустити узду селянам (В. Гжицький). 2. Послаблювати вимоги до когось, нагляд за кимсь, керівництво ким-небудь. Мати все переказала синові й радила, щоб він таки держав Олесю в руках і не попускав віжок (І. Нечуй-Левицький); Передерій розгнівався: "Я, — каже, — начальник територіального виробничого управління. Я за весь район .. відповідаю. А ви раді, що вам віжки попустили" (І. Цюпа).

ПОРА

719. ПОРА І ЧЕСТЬ ЗНАТИ кому і без додатка. Настав час залишити когось, йти звідкись, закінчити, припинити щось. [Марина:] Третій день гостюють, пора б вже й честь знати (М. Кропивницький); Хтось кинув з гостей: — Чи не пора вже нам і честь знати? Старицький підтакнув: — Авжеж, авжеж! — І перший підвівся з-за столу (М. Олійник). **ПОРА Й СОВІСТЬ ЗНАТИ.** Ну, годі вже мені пащекувати .. Пора вже й совість знати. Прощай, моє ластовенятко любе! (М. Драй-Хмара).

ПОРАХ

720. НА ПЕРШИХ ПОРАХ (початках). У період виникнення чогось, задуму створення чого-небудь, на самому початку, спочатку. [Загуба:] Тут же свої люди ще лишилися. Допоможуть на перших порах... (Я. Мамонтов); Буде трудно, правда. А надто на перших початках — ну, то що? (Г. Хоткевич).

ПОРІВІ

721. У ПОРІВІ чого і без додатка. У стані сильного збудження, піднесення і т. ін. У поріві безстрашні, з гранатами в руках кидалися з окопів бійці на громихаючі на залізних гусеницях танки (О. Гончар); // Пристрасти, схвилювано і т. ін. І, в поріві, підняла Маруся руки назустріч сонцю, обліялась першим золотим його потоком, мов піднялася над землею, — і заспівала... (Г. Хоткевич); Хлопець в поріві припадає до її красиво викреслених вогуватих губ (М. Стельмах). З ПОРІВОМ. [Деві (з поривом):] Се я зробив! Зовсім не дядько Річард! (Леся Українка).

ПОРІНАТИ

722. ПОРІНУТИ (пірну́ти) / **ПОРІНАТИ** (пірнати) **З ГОЛОВОЮ** в що. Повиїсттю, цілком віддатися чому-небудь, захопитися чимсь. Я поринув з головою в театр, вбираючи в себе багато народних мелодій (Минуле укр. театру); Він кинувся до сейфа, витяг креслення, розстелив їх на столі, замкнув двері кабінету, сів у крісло й з головою поринув у роботу (В. Собко); Отупілий, з головою поринувши в муку, .. просидів Калинка не годину чи дві, а, як йому здавалося, вічність (А. Дімаров); Змушений жити в місті, далеко од народу, я часом з головою пірнаю в етнографічні записи (М. Коцюбинський).

ПОРІ

723. НА ПОРІ. 1. У розквіті молодості, сил (про юнаків і дівчат, яким час створювати власну родину). Дівка на порі — жєнихи у дворі (Укр. присл.); За столом чотири сини, — Разом з їхались

в гостину; Всі змужнілі, на порі, Як один — богатирі! (М. Шпак).

2. з дієсл. Навстав час (робити, зробити щось). Давно на порі створити посібник словесної майстерності публіциста (3 газети).

ПОРІВНЯТИ

724. **ПОРІВНЯТИ ПЛЕЧА́** з ким. Перевірити свої сили, свою спроможність у боротьбі, у змаганні і т. ін. з кимсь. — *Нехай лиш Тур, що верховодить І всіх панів за курти водить, з Енесом порівня плеча* (І. Котляревський).

ПОРОГИ

725. **ВИСОКІ ПОРОГІ** чий, в кого, для кого. Непроступний хто-небудь для когось за своїм високим суспільним становищем; досить заможний, багатий і т. ін. — *Молодий, білявий, високий, тонкий і говорить дуже несміливо та тихо, — шепотіла Онися матері під самісіньким вухом, — але чорта за два: за дяка не піду; в нас високі пороги для дяків* (І. Нечуй-Левицький).

ПОРОЖНЬО

726. **ПÓРОЖНЬО В ГОЛОВІ** (у лобі) в кого і без додатка. 1. Хто-небудь не може думати про щось, зосередитися на чомусь, згадати щось (від перевтоми, душевного спустошення і т. ін.). (Олена (здавлює голову руками):) *Що таке? Де я? Мозок висох! .. Порожньо в голові!* Давить мене, стискає кліцями залізними! (М. Кропивницький). **ПОРОЖНЄЧА В ГОЛОВІ**. Від втрати крові він страшенно ослаб. Дивна порожнеча була в голові: ні думок, ні почувань (З. Тулуб).

2. Хтось нерозумний, нетямущий і т. ін. *Побив мене йолоп за те, що в мене повний лоб, а в нього порожньо у лобі* (В. Сосюра).

727. **ПÓРОЖНЬО В СЕРЦІ** (на душі, в душі і т. ін.), перев. чісму (чий). Відчувається байдужість до всього; байдуже комусь. [Киур:] *Давно вже порожньо в моєму серці, як серед тії [тієї] пустки* (Панас Мирний); *Прощально киваю головою товаришам по камері. А на душі — порожньо, в голові гуляють важкі молоти: от і все* (Ю. Збанацький).

ПОРОЗІ

728. **НА КРАЙНІМ** (крайньому) **ПОРÓЗІ ЖИТТЯ**. Перед смертю. *На крайнім порозі життя оддав старий своє, літами та негодами побите, серце малій дитині!* (Панас Мирний).

729. **НА ПОРÓЗІ** чого. Безпосередньо перед приходом, настанням чого-небудь. *Присмню було лягти на лавці на спокійний сточнок на порозі нових гадок і інтересів, що принесе новий день* (М. Грушевський); *Здавалось би, на порозі кожного нового століття, погортавши сторінки історії,*

людство мало б відповідно .. готуватись до подібних потрясінь, коригуючи, згідно з попереднім досвідом, і свої дії, і політику (Б. Олійник); *На порозі третього тисячоліття природоохоронна робота стає якісно іншою. Нині чи не головне завдання — навчитися підтримувати рівновагу в екосистемах* (З журналу).

ПОРОСТИ

730. **ПОРОСТІЙ МÓХОМ**. 1. Давно минути, забутись, зникнути і т. ін. *Що було, те мохом поросло* (Укр.. присл.).

2. Зістарітися, постаріти (про людину). *Одна на другу [ворони] позирали; Неначе три сестри старі, Що діявали, діявали, Аж поки мохом поросли* (Т. Шевченко).

3. Стати бездушним, черствим і т. ін. *Коли б могли Вони збудити луну і розтриють рани В серцях людей, що мохом поросли .. Тоді б замовкли вже самі собою Кайданів брязкіт і такі слова...* (Леся Українка).

731. **ПОРОСТІЙ ТРАВÓЮ** (тёрном, биллям і т. ін.). Давно перестати існувати; щежити навіки, забутись. *Багато хто із цих панів соромить свого становища, .. шукають навіть виходу — хто в "мочеморді", хто у збиранні та виданні народних старих пісень (як Лукашевич!), хто у журбі за тим, що вже минуло і поросло травною...* (Василь Шевчук); *Було та минуло — вже й порохом припало й терном поросло, — думає Ломичський, — небагато часу минуло, а вже мені обридло життя, монотонне та безцітне...* (І. Нечуй-Левицький); *Повставай із могил, що було та биллям поросло* (Л. Первомайський); *// тільки порості травною*. Давно умерти, загинути. — *Нема Кирдяги. — А Прокопович? — І Прокоповича, і Череватого, і Нареченого, і Деміда .. — Поросли травною* (О. Довженко).

ПОРОСЯ

732. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ПОРОСЯ НА ОРЧИКУ**, зі сл. запишатися, величатися і т. ін., жарт. Дуже, надто і т. ін. — *Чого ж ти записалась як поросля на орчику? — підштовхнув її трьома пальцями Карпо* (М. Стельмах).

ПОРОТИ

733. **ПОРÓТИ ГАРЯЧКУ**. Діяти поспіхом, необдуманно, нестримано і т. ін.; гарячкувати. — *Тут гарячки, товариство, пороти нічого. Треба з усіх боків обміркувати* (А. Головка); *А через тиждень знов почав гарячку пороти наш сусіда. День і ніч бігає, як навіжений* (Є. Кравченко).

ПОРОХ

734. **Є ЩЕ ПÓРОХ У ПОРОХІВНИЦЯХ**. Ще не витрачено енергію, сили, творчі можливості

і т. ін. *Квасолею годують, а м'язи ще грають, значить, не так просто висмоктати з мене силу мою, є ще, думаю, порох у порохівницях* (І. Муратов); *Куліш примовк, нахмурився. Його щось гризло, мучило, й Тарас прийшов на поміч: — Ну, як тут, брате, є ще порох в порохівницях?* (Василь Шевчук); *— За господарську лілію я не боюся, — вів далі батько. — Хоч мені вже й шістдесят, а є ще порох у порохівницях* (В. Минко).

735. НА ПОРОХ кого. Розправитися з кимось, зніщити когось. — *Як ти сказав? Обрадили? — раптом вдався в амбіцію Дрюпіл. — Це мене, представника влади? Та знаєш що? Я .. Я кожного з вас на порох...* (В. Капівець).

736. ЯК (мов, п'яче і т. ін.) **ПОРОХ В ОЦІ**. 1. кому і без додатка. Те, що (рідше той, хто) заважає комусь, завдає прикроців і т. ін.; непотрібний, небажаний. *Ці неприємності їм вже як порох в оці* (З газети).

2. *перев. зі сл. любити* т. н. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (любити). *Так любить, як порох в оці* (Укр.. присл..).

ПОРОХНЯ

737. ПОРОХНЯ (рідше *пброх, порохню* і т. ін.) **СИПЛЕТЬСЯ** з кого, *перев. жарт*. Хтось дуже старий. — *А це і піп у вас — порохня з нього сиплеться*, — кинув Безпалько, переглядаючи грамофонні пластинки (А. Головка); [Дідок:] *Можже, ти й підтоптався, а я ще потанцював би*. [Баба:] *Ігу, подуптайте! Та з тебе ж порох сиплеться!* (Я. Мамоптов); *А з нього, кажуть люди, вже сипався пісок* (М. Вороний); // *зі сл. старий, підтоптаний і под*. Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже, зовсім. — *Він був низький, присадкуватий, як печериця, старий, аж порохня з його [з нього] сипалась* (І. Нечуй-Левицький); — *Він уже підтоптаний, вже порохню з нього сиплеться*, — не звертав уваги на .. запитання рудий — *Він тільки те й робить, що троянди вирощує* (Є. Гуцало).

ПОРОШИНА

738. ЯК (мов, п'яче і т. ін.) **[ТА] ПОРОШИНА** (порошинка) **В ОЦІ**, *перев. зі сл. одійн*. Уживається для підсилення зазначеного слова; зовсім, абсолютно. — *Він у мене один, як порохина в оці!* (Панас Мирний); [Оксана:] *Я ж знаю, що і я в тебе одна, як та порохинка у оці* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Як вона [Уляна] мучиться бідна, як боліє нещасна! Одна ж, як та порохинка у оці* (Панас Мирний).

ПОРОШИНКИ

739. ДО [найменшої] **ПОРОШИНКИ**, *перев. зі сл. прибірати, прибрано і под*. Уживається для підсилення супровідного слова; якнайакuratніше. *Прибрано до порохинки*. Скрізь чисто, красиво, затишно (З газети); *Хіба не почував він іноді солодкої приємності лягти спати, покинувши на столі гамузом папери й книжки, а вранці йти з хати, лишивши позад себе неприбрану постіль? І тим суворіша була його радість, коли він .. ретельно прибирав по собі все до найменшої порохинки* (В. Підмогильний).

ПОРУКА

740. КРУГОВА ПОРУКА. 1. Взаємна відповідальність у певному соціальному середовищі, колективі, групі людей за кого-, що-небудь. *Селяни були зв'язані круговою порукою, тобто відповідали один за одного своїм майном за сплату податків* (З навчальної літератури).

2. Взаємна домовленість про утримання від чесного зізнання, про приховування чогось і т. ін. (*перев. з корисливою метою*). [Возний:] *Всі грішні, та ще й як! І оди другого так обманюють, як того треба, і як не верти, а виходить кругова порука* (І. Котляревський); *Сатиричному зображенню кругової поруки нижчих і вищих інстанцій бюрократично-чиновницького апарату присвячено байку [Гребінки] "Рибалка"* (Іст. укр. літ.).

ПОРЯДКУ

741. ДЛЯ ПОРЯДКУ, *зі сл. сказати, запитати і т. ін.* Так, як вимагають обставини, відповідно до ситуації. *На подвір'я неквапом в'їхав вершник. Невидимий серед підвід, вартовий окликнув його суворим голосом: — Хто йде? Вершник, знаючи, видно, що вартовий уже впізнав його і запитус більше для порядку, відгукувся хмуро, неохоче: — Свої* (О. Гончар).

742. ПОВНИЙ ПОРЯДОК *де, у кого і без додатка*. Усе як слід, без порушень, цілком безпечно і т. ін. — *Я ляжу спати, Стецьку, — сказав, вмищуючись у своєму логові, Козут, — а ти вартуй, та гляди мені, щоб був повний порядок* (І. Цюпа).

743. У ПОЖЕЖНОМУ (пожежнім) **ПОРЯДКУ**. Дуже швидко, поспішно, терміново. — *В пожежному порядку вже організовано кілька ватаг* (А. Головка).

744. У ПОРЯДКУ. В доброму стані, вигляді і т. ін. *Збрюя на ньому вже була в порядку, сидло — на місці* (О. Гончар); // *зі сл. у с.е.* Так, як слід, належним чином, добре, правильно і т. ін. *Віечарки нюхають вітер і одним оком скося поглядають*

на вівці, чи все в порядку (М. Коцюбинський);
— Здорово, комбриг! Як справи? Все в порядку?
(О. Довженко).

ПОСАДИТИ

745. ПОСАДИТИ В КАЛІОШУ кого. Поставити когось у незручне становище, перевершивши своїми успіхами, результатами тощо. *Аж нетерпеливився [Павлусь] — в класі ще хлопцям розповісти і в дворі теж. От посадить Славку в каліошу, задаваку (А. Головка); — Ну, до вас, ба-чу, треба підступати у всеозброєнні, а то, чого доброго, в галюшу [калошу] посадите, — пожартував комісар дивізіону (М. Ю. Тарновський).*

746. ПОСАДИТИ НА ЛІД кого. Поставити когось у скрутне становище. — *Прийміть, човни погалім, Тоді [тоді] і мусять тут остаться [чоловіки] і нехотя до нас прижаться; Ось так на лід їх посадім (І. Котляревський); Коли б ти кожиди [кожним] був стручком подавився! .. Коли б що тріснув був од його [од нього] живіт, ніж мав оце мене та посадить на лід! (П. Гулак-Артемовський).*

ПОСВІТЛІШАЛО

747. [НАЧЕ] ПОСВІТЛІШАЛО В ГОЛОВІ у кого, кому і без додатка. Хто-небудь став краще розуміти, сприймати щось. — *Внизу під скелею був один Хома, а піднявся на скелю, то це вже зовсім інший Хома! І бачить далі, і чуже далі. І в голові наче посвітлішало (О. Гончар).*

748. ПОСВІТЛІШАЛО НА ДУШІ (на серці) в кого, кому, перев. від чого. Стало комусь приємно, легко, спокійно і т. ін. *В Новонікуліно приїхали завидна. Ілля Миколайович уже здалеку побачив новий будинок школи, і на душі в нього посвітлішало (В. Канівець); Закрутилась, глин свій стишила Хмарина, як гора. Та від неї посвітлішало на серці в трударя (П. Дорошко). Парубкові посвітлішало, полегшало на душі і від свого рішення, і від своєї несподіваної великодушності (М. Стельмах).*

ПОСВЯТИТИ

749. ПОСВЯТИТИ ЛОЗІННОЮ кого, жарт. Побити когось різкою. [Матн:] *Він сьогодні таки доспіваєтьсЯ, поки я посвячу його лозиною (С. Васнльченко).*

ПОСИЛАТИ

750. ПОСИЛАТИ БІСИКИ кому. Грайливо дивитися на когось. *Меркурій Юхримович непомітно посилав і посилав їй бісики і все пив і пив за красунечку, що справді мала гарний вигин брів (М. Стельмах).*

751. ПОСИЛАТИ [ВСІ] ГРОМІ І БЛІСКАВКИ на кого—що. Із роздратуванням, гнівом говорити про кого-, що-небудь; ляяти когось, щось. *ПОСИЛАТИ ВСІ ГРОМИ І БЛІСКАВКИ НА ГОЛОВУ чію, кому. Марія у своїй кімнаті посилає всі громи і блискавки на голову П'єтро Антонеллі. ... Негідник! Дурень! .. І де були її очі, коли слухала цього пустомота (М. Слабошпицький).*

752. ПОСИЛАТИ / ПОСЛАТИ ДО БІСОВОГО БАТЬКА (до всіх чортів) кого, лайл. Висловлювати в різкій формі своє незадоволення кимсь, небажання спілкуватися з ким-небудь; ляяти когось. — *Ти ніколи путнього слова не скажеш! До тебе з ласкою, а ти — з серцем! Тебе просиш, а ти до бісового батька посилаєш! (Панас Мнрний); Олександра (з злістю штурляла що було в руках, хрюпала дверима та посилала всіх до всіх чортів (М. Коцюбинський).*

753. [ТІЛЬКИ] ПО СМЕРТЬ ПОСИЛАТИ Б кого, жарт. Дуже довго хто-небудь виконує певне доручення, прохання і т. ін.; непроворний, повільний, млявий хтось. *Коли ось і Демчиха з оковитою... — Ой, жінко, — стріча Демко, — тебе б по смерть посилать, то б нажився чоловік (Марко Вовчок); Ті ж і Горпина з галушками у двох мисках. [Всі:] Чого так довго там барилась? Тебе б тільки по смерть посилати (М. Кропивницький).*

ПОСИПАТИ

754. ПОСИПАТИ (присипати) / ПОСІПАТИ (присіпати) ГОЛОВУ ПОПЕЛОМ, книжн. Вдаватися в тугу, в розпач, втрачати мужність, надію; картати себе, журитися і т. ін. *Надзвучивши траур і волоссяниці, посипали голову попелом бідні батьки і голосно кричали (П. Загребельний); Нині, стоячи на руїні з жебрацькою торбою, посипаємо голову попелом, волаючи: нас обдурили — плану перебудови не було! Та в тому ж і сіль, що був він! Тільки не той (Б. Олійник); — Ну, друзі! — кивнув бадьоро вусами [Жук]. — Не казав я вам, що немає чого попелом голови присипати?.. Не говорив, що справа не загине на Затишній? (П. Козланюк).*

ПОСІДАТИ

755. ПОСІДАТИ / ПОСІСТИ ЧІЛЬНЕ (почесне, провідне і т. ін.) МІСЦЕ в чому. Бути досить важливим, передовим серед чогось і т. ін.; мати велике значення. *В житті і духовному розвитку сучасної людини відіграють величезну роль різні ідеологічні фактори. Серед них чільне місце посідають мистецтво і література (З журналу); Україна прагне посісти чільне місце у загальноєвропейському процесі, підтримувати з усіма, перш за все, сусідніми, державами відносини*

взаємоповаги, дружби і ділового співробітництва (З газети); З початку свого існування Києво-братська школа *посіла* *провідні* місце на Україні і набула значення вищого навчального закладу (З журналу).

ПОСІСТИ

756. **ПОСІСТИ / ПОСІДАТИ СВОЄ** (якесь, належне і т. ін.) **МІСЦЕ** в чому. Досягти певного становища. — *Мова йде про те, як допомогти учениці знову посісти своє місце в колективі* (О. Донченко); *Чи не мудріше було б спершу якесь місце в житті посісти, а вже потім брати на себе відповідальність за сім'ю?* (М. Ю. Тарновський).

ПОСКУПИТИСЯ

757. **НЕ ПОСКУПИТИСЯ / НЕ СКУПИТИСЯ ПІА ФАРБИ**, *книжк.* Висвітлювати, зображувати кого-, що-небудь дуже виразно (перев. з перебільшенням). *Ще тільки вчора Роман читав у газеті про нього захоплюючий нарис. Автор нарису не поскупився на фарби, використав усю свою палітру* (В. Минко).

ПОСЛАТИ

758. **ПОСЛАТИ ДО БІСА** (до чорта), *лайл.* 1. *кого.* Виляти або прогнати геть когось. Звичайно, всіх можна *послати до біса*, а з ким же тоді *залишатися?* (З журналу).

2. *що.* Відкинути якусь пропозицію; відмовитися від чогось. — *Що ви можете сказати, крім жальогідних "так судилося" і "так вийшло"? Але "так судилося" разом з призначенням, фатумом та іншим .. на зразок вроджених ідей, здібностей, характеру, — я вже послав до чорта* (В. Підмогильний).

759. **ПОСЛАТИ ПОДАЛІ** (геть, під три чорти і т. ін.) *кого, лайл.* Нечемно, сердито сказати, відповісти комусь. — *А як ішов у гості, то дорогою справив малу нужду .. у скверку за рогом, і послав міліціонера подаль (З журналу); Дельфіни контактують з людьми На вимогу науковця Акульчика дістати червінця до полочки дельфін Аванс послав його під три чорти азбукою Морзе* (А. Крижанівський); *Вербуна .. він зустрів надто холодно і гуляти відмовився, за що той послав його під три чорти і вилив на нього всю свою зневагу* (В. Підмогильний).

ПОСТАВИЛО

760. **[ЯК (мов, ніби і т. ін.)] У ПРАВЕЦЬ** (прямець, правісць і т. ін.) **ПОСТАВИЛО** (хто поставив) *кого, безос.* Хтось заціпенів на місці; остовпів. *Пищимуху так прямцем і поставило, наче хто шпигонував гострим ножем у серце* (Панас Мирний); *Христю мов хто у правець поставив*

від такого питання, вона аж скорчилася (Панас Мирний).

ПОСТАВИТИ

761. **ПОСТАВИТИ НА КАРБ** *кому, що.* Звинуватити кого-небудь у чомусь або вважати винним у чомусь. *Дошукувався [Павло] своєї вини на роботі і не знаходив. Йому .. поставили на карб і масло, і округлення цифр, і закупівлю корів у колгоспників* (Ю. Мушкетик).

762. **ПОСТАВИТИ НА МІСЦЕ** *кого.* Певними діями, зауваженнями змусити когось опам'ятатися від зарозумілості, нескромності і т. ін. *Чумакова мова починала тішити Обухова. Він розумів, що в кожну хвилину може поставити цього зарозумілого юнака на місце* (Ю. Збанацький).

763. **ПОСТАВИТИ НА НОГИ**. 1. *кого.* Виростити, виховати і т. ін. когось. — *Я круглий сирота: ні роду, ні плоду, ви мене на ноги поставили, ви мене до розуму довели* (Г. Квітка-Осип'яненко); *Каленик Романович і Ганна Сильвестрівна усновили спочатку трьох хлопців-братів, потім ще двох, а разом з рідними синами поставили на ноги сім чоловік* (І. Сенченко); // *Допомогти кому-небудь утвердитися, підтримати когось.* **ПОСТАВИТИ НА РІВНІ НОГИ.** *На флоті Павло був веселий, кмітливий і швидкий, як чайка в польоті. Це з ним тут щось сталося. Треба його поставити на рівні ноги, розбудити, щоб прокинувся назавжди* (В. Кучер).

2. *кого.* Виходити після хвороби, вилікувати когось. *Дбайливі лікарі поставили її на ноги після перенесеного жахливого голодування, після запалення легенів* (А. Хижняк); // *Допомогати чимусь одужанню, оздоровити когось.* — *Ні, мамо, ви вистудились, не гляділи себе... І тільки сильні ліки зможуть вас поставити на ноги...* (З газети).

3. *що.* Закласти основу для розвитку чого-небудь; відбудувати щось. *Все господарство [молоді] на ноги поставили, і люди зажили* (З газети).

4. *кого, перев. зі сл. в сіх.* Спонукає до якоїсь діяльності, викликати зацікавлення чимсь і т. ін. *Чутка про скликання загальних зборів горохом розкотилася по селу ще зрання і враз поставила всіх на ноги* (Г. Епик); *Всіх поставив [Яцуба] на ноги, щоб тільки захистити дочку і викрити злочинне кубло, якщо воно там, в інституті, завелося* (О. Гончар).

764. **ПОСТАВИТИ НА ПЛЮС** *кому, що, книжк.* Вважати щось зроблене хорошою справою; позитивно оцінити чийсь учинок. — *Все-таки образливо, що цього маленького героїства ніколи й ніхто не помітить і не поставить тобі на плюс* (М. Хвильовий).

765. ПОСТАВІТИ ПОЗА ЗАКОНОМ ко-го. Позбавити когось прав громадянства, заступництва з боку державних органів. *Куди діватися? Власті нас не признають, поставили поза законом* (І. Цюпа); [Адмірал:] *Хто піде проти наказу, хто не виконає ультиматуму, той поставить себе поза законом* (О. Корнійчук).

766. ПОСТАВІТИ / СТАВІТИ КРА́ПКУ (всі крапки) НАД “І”. 1. З’ясовувати все остаточ-но, до кінця. *Поговорити було про що. І то негай-но, зараз, щоб поставити всі крапки над “і”* (В. Кучер).

2. Завершувати, закінчувати що-небудь; оста-точно вирішувати щось. *Поставити крапку над “і” — то неабияке мистецтво у житті* (Н. Рибак). РОЗСТАВІТИ КРА́ПКИ І ЗНА́КИ ОКЛИКУ. *Данило розповідав про агрегат, а Василь Васильович думав своє. Несподівано для себе скрізь швидко і точно розставив крапки і знаки оклику* (Ю. Мушкетик).

767. ПОСТАВІТИ / СТАВІТИ ДОГОРІ НОГАМИ що. 1. Докорінно змінити що-небудь, зробити зовсім не таким, як було. [Зуб:] *Винахід на винахід не скидається, вельмишановна Варва-ро Павлівно. Зараз мова йде про справу, яка всю нашу техніку взагалі догори ногами поставити може* (В. Собко).

2. По-іншому розтлумачити, висвітлити щось, на-дати чому-небудь нового (часом протилежного) змісту, значення. *Нова інформація, що надійшла, все поставила догори ногами* (3 газети).

768. ПОСТАВІТИ / СТАВІТИ НА СЛУ́ЖБУ що, кому, чому. Використати, застосу-вати що-небудь в інтересах когось, чогось; змуси-ти служити кому-, чому-небудь. *Треба постави-ти на службу [людям] всю силу народної мудрості, весь життєвий досвід* (О. Гончар); *Справа честі — повністю відмобілізувати і по-ставити на службу науково-технічному прогресу великий науковий потенціал* (3 газети).

ПОСТАВИТЬ

769. ПРАВИ́ЦЕМ ПОСТАВІТЬ кого, безос., зневажл. Помре хтось. *Був би він рядовим — давно б лежав на операційному столі. А велике начальс-тво само командує. Козирство, поки його прав-цем поставити* (С. Голованівський).

ПОСТРІЛ

770. [І] НА ГАРМА́ТНИЙ ПО́СТРІЛ, зі сл. не допуска́ти, не пуска́ти і под. Ні за яких обставин, ні в якому разі; нізащо. *Людей, які за-ймаються господарством поверхово, без знання справи, .. і на гарматний постріл не можна до-пускати до керівництва* (3 газети).

ПОТАЛУ

771. НА ПОТА́ЛУ. 1. кому і без додатка, перев. зі сл. кинути, відда́ти і т. ін. Для зну-щання комусь, на приниження кимсь і т. ін. *Хоч кинуто нас на поталу, Роздерто нас безбожно на шматки, Ми вернемось к єдиності началу* [до єдності початку], *Не пратимем* [не будемо чини-ти] *природі навпаки* (П. Куліш); *Що ж до білого коня, .. не може віддати* [приват-доцент] *його на поталу* *якомусь незграбному кулеметникові* (Ю. Щербак); *Був цей гетьман хитрий, криводуш-ний і сам грабив* [грабував] *народ, і продавав його на поталу панам* (Легенди..).

2. чому, перев. зі сл. да́ти[ся], відда́ти[ся] і т. ін. Для недоброго впливу, знищення, випробу-вання і т. ін. *Коли твоя любов зазнає руйнації, не дайся, людино, на поталу відчаю* (3 газети); *Він де-монстративно віддав своє унікальне дітище* [оче-ретяє судно] *на поталу вогню* (3 журналу); *Воїс-тину треба було мати мужнє серце і непохитну волю, щоб, як безстрашні вікінги, віддалися на по-талу сліпій океанській стихії* (3 журналу).

ПОТАНЦЮВАТИ

772. ПОТАНЦЮВА́ТИ ЦИГА́НСЬКОЇ ХАЛЯ́НДРИ, зневажл. Зазнати неприємностей. — *Йй-богу, сину, не гай часу, їдь до Києва! Нехай тоді Ониська потанцює з своєю чехонею циган-ської халандри* (І. Нечуй-Левицький). ПОТАН-ЦЮВА́ТИ І ПОСКАКА́ТИ ЦИГА́НСЬКОЇ ХАЛЯ́НД-РИ. “*Тепер ти, голубчику, .. потанцюєш і поска-чеш у мене циганської халандри*”, — звертався [Планинда] в думках до Романа (М. Стельмах).

ПОТЕПЛІШАЛО

773. ПОТЕПЛІ́ШАЛО НА СЕР́ЦІ (на ду-ші) чиему (чийй), у кого, безос. З’явилися приємні відчуття, стало легше комусь. *Потеплішало тро-хи на серці Тараса Григоровича при думці, що скрізь є добрі люди* (З. Тулуб); *На душі* [у Надії] *потеплішало, і все довкола набрало вже призабу-тої товариської святковості* (Я. Баш).

ПОТИ

774. У ТРИ ПОТІ́Й, зі сл. робі́ти, труди́-ти ся і т. ін. Докладаючи великих зусиль; надмір-но, тяжко. *Прийшов управитель. Спершу був кри-ком напустився на них, але вгамували його одразу. Самі на нього напали. “Доки знуцання терпіти отак: в три поти робили, а червою годуєш!”* (А. Головка).

ПОТИКАТИ

775. НЕ ПОТИКА́ТИ НО́СА, перев. куди, жарт. Не з’являтися, не бувати де-небудь; не за-ходити кудись. — *А там ще зима: сніг, морози. І*

знову сиди в хаті, не потикай носа (Панас Мирний); — Хіба я влада? Так, заложник якийсь. Лице за дня сьак-так. А вночі й носа не потикай. От і доводиться хитрувати (П. Колесник). ПОТКНУТИ НОСА. — Полізли жевжсики у таку страшну печеру, що я, старий, побоюєся б у неї носа поткнути, — пояснює учительці Харитон Макарович (Ю. Мокрієв).

ПОТИКАТИСЯ

776. НЕ ПОТИКА́ТИСЯ НА О́ЧІ кому. Унікати зустрічі, не зустрічатися з кимсь, не з'являтися до когось, де-небудь. Я цілісінккий день не їла і нікому на очі не потикалася (Ганна Барвінок); Може, вона ще стільки ж не попикалася їй на очі, коли б не тратилася щаслива нагода (Л. Юхвід); поткну́тися на очі. Попикнешся панові на очі: — Хто сінокіс ізгарцював? (І. Манжура).

ПОТИЛИЦЮ

777. У ПОТІ́ЛИЦЮ, зі сл. гна́ти, вй́гнати і под. Дуже грубо, з лайкою або з бійкою. "Та ви б його, сучого сина, у попилицю гнали!.. Доженіть його, сучого сина, та дайте йому.!" (Нар. опов.); Пістряка лаяв-лаяв [сотник] на всі боки та в потилицю і вигнав його з хати (Г. Квітка-Основ'яненко); — Жени його в потилицю з свого обійстя, бо й тобі вкине за пазуху таку жарину, що душа спопеліє (М. Стельмах).

ПОТІ

778. У ПО́ТІ ЧОЛА́. Докладаючи великих зусиль; напружено, самовіддано і т. ін. Цілісінкку ніч носили й носили в поті чола землю й насипали гору (Легенди.); Франко oddae своє серце і всі свої симпатії тим, хто "в поті чола" добуває хліб (М. Коцюбинський); Микола з Андрієм трудились в поті чола (Ю. Збанацький). У ПО́ТІ ЧОЛА́ СВОГО́. Величезна кількість же малих людей, отих, що здобували у поті чола свого хліб, .. позбавлена зараз перспективи і жодної надії (О. Довженко); Буде живою душа — зможемо і хліб виростити на своїй землі, хоч і в поті свого чола! (З журналу). В ПОТУ́ ЛИЦЯ́. Як праотець Адам, ходжу я тут за плугом, В поту лица свій хліб насущний їм (П. Куліш).

ПОТОВКТИ

779. ПОТОВЌТИ НА ПШОНО́ що. Розбити вщент. А тут ще ліс почали німці [фашисти] прострілювати. Намацають нас, як забаримось. Потовчуть стоячий танк на пшоно (Ю. Яновський).

ПОТОМ

780. [КРИВА́ВИМ] ПО́ТОМ І МОЗО́ЛЯМИ, перев. зі сл. здобува́ти, добу́тний і под.

Важкою, непосильною працею; тяжко. Вчені вважають, що біля добутого селянським потім і мозолями пирога годуватися орда чиновників чисельністю у три мільйони чоловік (З газети); Кривавим потім і мозолями заробляв чоловік на життя (З усн. мови).

ПОТОП

781. ПІ́СЛЯ НАС (а там) ХО́Ч ПОТО́П. Байдуже, що буде потім, майбутнє не цікавить когось. Яничарність — це ідеологія й настрої тимчасовців, безвідного перекотиполя: після нас — хоч потоп! (З газети); — Вона, мені здається, далі свого носа не бачить. Аби їй було добре та тепло, а там хоч потоп (В. Кучер).

ПОТОПАЮЧИЙ

782. Я́К (мов, ніби і т. ін.) ПОТО́ПАЮ́ЧИЙ ЗА СОЛОМІ́ЙНКУ, зі сл. схопі́тися, хапа́тися і под. З останньою надією. — Дозвольте вас супроводжувати, — сховився [Тарас], як попопаючий за соломинку. — Прощу! Ми будемо вам дуже вдячні (Василь Шевчук). МОВ ПОТО́ПАЮ́ЧИЙ ЗА ДО́ШКУ. Тепер Мирон зрозумів, що вона говорить. Сховився за її руки, мов попопаючий за дошку: він усвідомив, що означають Вірині слова (Р. Іванчук).

ПОТОПУ

783. ВІ́Д ПОТО́ПУ. З сивої давнини, з давніх-давен. У джунглях Бразилії плодилися [гадюкн] від потопу (І. Муратов).

784. [І] ДО ПОТО́ПУ, жарт. 1. Дуже довго. — Ужє люди й додому поїхали, а тут, мабуть, до .. потопу сидитимем (Григорій Тютюнник). 2. із запереч. Ніколи. І до потопу не закінчити роботи (З усн. мови); Не розбірається нам з законами життя до потопу (З журналу).

ПОТРАПИТИ

785. ПОТРА́ПИТИ (попа́сти, наверну́тися і т. ін.) / ПОТРА́ПЛЯТИ (попада́ти, наверта́тися і т. ін.) НА О́ЧІ. 1. чи́й, кому. З'явитися перед ким-небудь, зустрітися з кимсь. В казармі Ярьєско, як і сподівався, одразу потрапив на очі командирові загону Шляховому (О. Гончар); А дитина після пригоди з Січкарем не дуже охоче попадала батькові на очі, бо він таки нагрімав на неї (М. Стельмах); Розмови з ним не шукала [Маруся], не наверталася йому на очі — хто б пізнав, що кохас його! (Марко Вовчок); // перев. док. Випадково зустрітися комусь. [Сперанський] за будь-здоров вибанітував свого ординарія, який перший попався йому на очі (О. Гончар).

2. перев. без додатка. Бути помітним, на видноті; привертати увагу. А Чіпка одно гуляє, з шинку до шинку сновигас, та знай тягне з господи все, що

тільки на очі навернуться (Панас Мирний); Нічого він [горобець] не тямив, ані гніздечка звити, ані зерна доброго найти, — де сяде, там і засне; що на очі навернуться, те і з'їсть (Леся Українка); Був у неї і собака з міді кований, і зайчик череп'яний, мережані ушка. Все те ні до чого, а вкуті воно блищить і на очі навертається, і рябіє — аж б'є (Марко Вовчок).

786. ПОТРАПІТИ (попа́сти, попада́тися і т. ін.) НА ГО́СТРІ (го́лбоді) ЗУ́БИ кому і без додатка. Стати об'єктом лихослів'я, пліток і т. ін. Уся сім'я Глушуків потрапила на голодні зуби, і хто тільки не хотів, той і не перемивав їй кісток (С. Чорнобривець); Попав їм [сусідам] Заруба на гострі зуби (В. Кучер). ПОПА́СТИСЯ (попа́сти) НА ЗУБО́К. [Іван:] Вже він мені попадеться на зубок: я йому допечу, коли не кулаком, то язиком (М. Кропивницький); — Ну, бережись, Миколо, попав Тарасу на зубок! — сказав Гулак господареві (Василь Шевчук).

787. ПОТРАПІТИ (попа́сти, попада́тися і т. ін.) НА ЯЗЫ́К кому. Стати об'єктом розмов, пересудів, дотепів, жартів і т. ін. — Вам вже й потрап на язык, Ярино Іванівно, — посміхнувся я (Ю. Збаицький); Потрапила їм сьогодні на язык незлобива тітка Іваниха, що ніколи й ні про кого не сказала лихого слова (З газети); Тільки попади їй на язык. На весь куток іде слава (О. Копиленко); Жінкам тільки попади на язык, засічуть, мов ті осу! (К. Гордієнко).

788. ПОТРАПІТИ (попа́сти, улучи́ти і т. ін.) В ЦІ́ЛЬ (у [са́му] то́чку). 1. Сказати, зробити саме те, що треба. — Вони [селяни] мене бояться... — З якої речі? — У мене таке враження. — О-о, — зрадів Сергій. — Потрапили у саму точку (Григорій Тютюнник).

2. виявитися, бути доречним у певній ситуації. Натяк її [Ольги] одразу потрапив у ціль, породивши в ньому страх (А. Шиян).

ПОТРАПЛЯТИ

789. ПОТРАПЛЯ́ТИ (втра́пляти) / ПОТРА́ПИТИ (утра́пити) В РИ́ТМ чого, який. Діяти так, як інші, за певними правилами, канонами, стилем, порядком і т. ін. Захар мужнів духом, .. потрапляючи в дужий ритм великої перебудови країни (Іван Ле). ПОТРА́ПИТИ В ТО́Н. Леночка розповідала, вживаючи книжних зворотів мови, вона все хотіла потрапити в газетний тон (Ю. Яновський).

ПОТРУСИТИ

790. ПОТРУСИ́ТИ КАЛІ́ТКУ (калі́ткою, кише́ні і т. ін.) чийо (чисю, чий), у кого, яку (якою, які). Примусити когось витратитися або насильно забрати в кого-небудь гроші. — Ходімо, —

згодився Довбня. — Потрусимо трохи попівську калитку... (Панас Мирний); Найшли [козаки] льохи, скарб забрали. У ляхів кишені потрусили (Т. Шевченко); Довбуш завжди радився [з опришком] перед кожним походом на доли, чи то мав карати пана за збиткування над кріпаками, чи потрусити кишені орендаря-кровопивці або сільського дуки (В. Гжицький).

ПОТРУХАМИ

791. З ПОТРУХА́МИ (з по́трухом), зневажа́л. З усім, що є; цілком, повністю. — Та я тебе з потрухами продам (І. Цюпа); — А ви, що Евруся ззубили, Щоб ваш пропав собачий рід! Щоб ваші ж діти вас побили. Щоб з потрухом погиб [загнув] ваш плід! (І. Котляревський).

ПОТУ

792. ДО СЬО́МОГО (деся́того, крива́вого і т. ін.) ПО́ТУ, зі сл. працюва́ти, труді́тися і т. ін. Дуже виснажливо, понад силу; тяжко. Гармаші капітана Заруби працюють до сьомого поту, установлюючи гаубиці в .. котлованах, відбитих у противника ще вночі (П. Автомонов); Хаблак трудиться до сьомого поту, вечори просиджує над замітками (В. Дрозд); Порався найзаповзятливіше, до сьомого поту, до самозабуття (З журналу); — Я ще на панських плантаціях до десятого поту прополювала буряки, кров'ю руки сходили — знаю ціну отим клятим зайвим росткам (З журналу); Хіба закон працював на тих виноградниках до поту кривавого?.. (М. Коцюбинський).

ПОТУПИТИ

793. ПОТУ́ПИТИ О́ЧІ [В ЗЕМ́ЛЮ]. Дивитися вниз від сорому, цікавості і т. ін.; засоромитися, зніяковіти. Він замовк, потупив очі в землю (Панас Мирний); Стояв [Андрій], потупивши очі в землю (О. Довженко).

ПОТУРАТИ

794. ПОТУРА́ТИ СЕ́РЦЮ (се́рцеві). Діяти за власним бажанням, довірятися тільки своїм почуттям. Святе Писа́нє читай, Читай, читай та слухай дзвона, А серцеві не потурай (Т. Шевченко); Хай і моєму серцю тяжко Сказати тобі: навік прощай! Нехай і так, нехай і важко, А серцеві не потурай! (Олена Пчілка). ПОТУРА́ТИ СОБІ. Правда, нині рано служби не маю, ну, але потурати собі не треба (І. Франко).

ПОТЬМАРИТИ

795. ПОТЬМА́РИТИ РО́ЗУМ (ум, мо́зок і т. ін.) чий, кому і без додатка. Позбавити когось чіткості сприйняття, розуміння і т. ін.; запаморочити когось. [Лицар:] Мені темни́ця очі

засліпила, мені неволя розум потьмарила (Леся Українка); *Хвилювання потьмарило мозок, він [Харкевич] мало не зірвався і ледве встиг перехопитися за інший гак [на стіні] залякляю рукою* (С. Голованівський).

ПОТЯГЛО

796. ПОТЯГЛО́ (потягну́ло, похили́ло і т. ін.) НА СОН (до сну) кого, безос. Комусь захотілося спати. [Дід Саливон:] *Чуєш, а мене потягнуло на сон* (М. Стельмах); *Запашний дух розпуклої верби, берези .. зламав дитяче завзяття, Марфу потягло до сну* (К. Гордієнко); *Очі посоловіли, він розігрівся біля вогню, і його похилило на сон* (Григорій Тютюнник).

ПОТЯГНЕ

797. НЕДОВГО ПОТЯГНЕ (протя́гне). Мало залишилося жити комусь; скоро помре. *Снилося мені таке страшне-страшне: серце віщує, що вже недовго [Гриць] потягне* (Л. Мартович).

ПОТЯГНУТИ

798. НЕ ПОТЯГНУ́ТИ НІГ, *перев. звідки.* Не зрушити з місця; не вийти. — *А бий тебе лиха година, — думаю, — зараз я покажу тобі дорогу, що й ніг не потягнеш з мого двору* (Д. Ткач).

799. ПОТЯГНУ́ТИ НО́ГИ (чоботи) куди. Повільно, ледве переступаючи, піти. *Хто таки й потягне ноги до хати чи в клуню на ночівлю, а хто .. тут на землю біля призвби повалиться у втомі* (А. Головка). ПОТЯГНУ́ТИ СВОЇ ВАЖКІ ЧОБОТИ. Андрій Перекат мить постояв, потім повільно, вже відчувуючи втому, *потягнув додому свої важкі чоботи* (В. Собко).

ПОХОВАТИ

800. ПОХОВА́ТИ ЖИВЦЕ́М (живи́м) кого. 1. Позбавити радощів життя, чогось важливого, необхідного і т. ін.; довести когось до смерті. — *Ти чого до мене прийшов? — закричав, багровіючи від люті, Шумейко. — Вчити, як моїм добром розпоряджатися, кому що підписувати? Чи ти хочеш мене живцем поховати?* (А. Шиян). НА́ЧЕ ПОХОВА́НА ЖИВЦЕ́М. Найважче було те, що не було .. з ким перекинутися звичайнісіньким словом. У Сифара хоч бранки-козачки. А тут лежи, мовчи, *наче похована живцем* (З. Тулуб). 2. зі сл. себ́е. Відмовитися від звичайного способу життя, вести позбавлене радощів життя. *Треба в широкий світ, там, може, знов у люди вийду. А ні, то хоч знатиму, що не засниділа я у Ведмежо-му Куті (от іще назва!), не поховала себе живою* (Леся Українка).

ПОХОЛОЛО

801. [І (аж)] В (на) ДУШІ́ (на се́рці, у гру́дях, у п'ятах і т. ін.) ПОХОЛО́ЛО (похолону́ло) у кого, кому, безос. Стало комусь страшно, моторошно від сильного хвилювання, раптового переляку тощо. *Як сказала вона це — в мене в душі похололо* (І. Нечуй-Левицький); *А в мого сіромахи і на душі похололо. "Пропав", — дума собі, а далі опам'ятався та й міркує* (Легенди.); *Далекий шлях, пани-брати, Знаю його, знаю! Аж на серці похолоне, Як його згадаю* (Т. Шевченко); *У грудях Зінки похололо. Їй здалось, що збитий з ніг чоловік уже мертвий* (А. Шиян); *Макарові Івановичу аж у очас потемніло, аж у п'ятах похололо... От і справділося його передчуття. От і нечиста...* (М. Коцюбинський); *У Христі аж у душі похолопуло від того реготу. Вона зразу догадалася, що Оришка тільки замина правду* (Панас Мирний); *Тут Денис так глянув на Трохима, що у того жижки задрижали, і у душі похолопуло* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Як уздрів його Трохим, так і руки і ноги опустилися, і у животі похолопуло* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Герасим:] *Думав, що довідалась за гроші, аж всередині похолонуло* (І. Карпенко-Карий).

ПОЦІЛУВАТИ

802. ПОЦІЛУВА́ТИ ЗАМО́К, *жарт.* Побачити замкнені двері; нікого не застати десь. *У 120-му кабінеті, де юрмиски багато людей, порадили звернутися до 32-го .. Пошкандибав до 32-го, але й там поцілував замок* (З журіалу). ПОЦІЛУВА́ТИ У ЛОМА́КУ. — *Приходимо до Христі — аж у неї і хата закручена. Поцілувала Химка у ломаку, та й назад вернулася* (Панас Мирний).

ПОЧАТОК

803. ПОЧА́ТОК І КНІ́НЕЦЬ чого. Суть, основа чого-небудь; усе. [Єпископ:] *Те слово — Бог. Він альфа і омега, початок і кінець* (Леся Українка).

ПОЧЕСАТИ

804. ПОЧЕСА́ТИ БЕРЕ́ЗОВИМ ВІ́НИКОМ кого. Побити, відшмагати кого-небудь різками. — *Он учора нахвальнося [пані], що як ще раз ви будете отак зачісані, то мене на конюшню одішлють. — А то ж задля чого? — зацікавившись, допитуєся я. — Щоб конюх Тришка березовим віником почесав* (Панас Мирний).

805. ПОЧЕСА́ТИ СПИ́НУ (ре́бра, плечі і т. ін.) кому, яку (які). Побити когось, завдати ударів комусь. *Життя вам дарують, за вашу ж вину Почешуть лиш гечно подлячу спину* (М. Старицький); *Коли сверблять із вас у кого Чи спина, ребра, чи боки, Нащо просити вам чужого?*

Мої великі кулаки *Почешуть ребра вам і спину* (І. Котляревський).

ПОЧИНАТИ

806. ПОЧИНАТИ / ПОЧАТИ ЗДАЛЕКА (здаля). Не розкривати одразу своїх думок, намірів; говорити натяками. — *Да [так], кожного з нас щось жде у житті, — далеко і загадково починає Терентій і цим одразу насторожує допитливі очі Омеляна* (М. Стельмах); *Михайло Гнатівич хотів почати здаля, спочатку вивідати, чи не запропонував хто якогось кращого способу* (В. Собко).

ПОЧУВАТИ

807. ПОЧУВАТИ СЕБЕ БОГОМ. Бути впевненим у своїх діях, маючи добру підготовку, міцні знання тощо. — *Хоч ти, Єгипто, й механізатор широкого профілю, на всіх машинах богом почувати себе, але шануйся: ще один лівак — і вилетиш аж за космос!* (О. Гончар).

ПОЧУЄШ

808. ЗА ВЕРСТУ ПОЧУЄШ (чути, можна почути) кого, що. Відразу можна розпізнати, відрізнити від інших кого-, що-небудь. — *Строکارя з економії від хазяйського за версту по духу почувеш* (М. Стельмах).

809. [І] СЛОВА НЕ ПОЧУЄШ (не почувсте, не чують і т. ін.) від кого. Хто-небудь мовчазний, сором'язливий, неговіркий і т. ін. [Гебрей:] *Я мушу знати, що я тут раб рабів, що він мені чужий, сей край неволі, що тут мені товаришів нема. Більш ти від мене й слова не почувеш!* (Леся Українка).

ПОЧУХАТИСЯ

810. ПОЧУХАТИСЯ (почухати), ДЕ [Й] НЕ СВЕРБИТЬ, жарт. Пережити несподівану невдачу, прикрість, неприємність і т. ін. *Почухався [чоловік], де й не свербить* (М. Номис).

ПОШИТИ

811. ПОШИТИ В ДУРНІ кого, грубо. Показати когось у незручне, комічне становище; обдурити когось. *Став [Писар] її пильно прохати, щоб як би того пана Микиту зовсім у дурні пошити* (Г. Квітка-Осіов'яненко); — *Тепер він буде мститися за те, що ви його пошили в дурні* (Василь Шевчук). У ДУРНІ ОБУТИ. У дурні німчики обули Великомудрого гетьмана (Т. Шевченко). В ДУРНІ ШИТИ. Вчора йому на ковзанці... Левку, миленький... співала, а сьогодні вже в дурні шие (М. Стельмах); // чим. Обдурити за допомогою чого-небудь. — *Ви мене вважатимете за простачка, якого можна пошити в дурні баєчкою* (Василь Шевчук); // Продемонструвати свою перевагу,

показати себе розумнішим від інших. *Тарас приліг. Стомив його цей "дружній" диспут. Кожен себе вважав мудрим, прагне пошити в дурні іншого...* (Василь Шевчук).

ПОШИТИСЯ

812. ПОШИТИСЯ В ДУРНІ, несхв. Дати себе обманути; бути ошуканим. *Аж тепер зрозуміли всі, що пошилися у дурні, але було вже пізно* (Нар. опов.); [Кукса:] *Пошилися в дурні обоє, треба вже мовчати* (М. Кропивницький); — *Дозвольте, дозвольте, — заспішив Фрей, почервонівши .. від того, що так пошився в дурні* (І. Багряний); *І хоча справді щось святешине обізналося в ньому, однак насторожився, щоб не пошитися у дурні* (М. Стельмах); *Розум — це уміння не пошитися в дурні* (З журналу). ЗАПИСАТИСЯ У ДУРНІ. Може, інший сподобався, Той тобі любішим став? Я ж у дурні записався, Що тебе одну бажав! (Пісні та романи..).

813. ПОШИТИСЯ В СОБАЧУ ШКУРУ, грубо. Стати злим, недобррозичливим, несправедливим і т. ін. *Пошився [чоловік] в собачу шкуру* (Укр. присл..).

ПОШУКАТИ

814. ПОШУКАТИ ТАКОГО кого, чого. Немає подібного до кого-, чого-небудь; хтось незвичайний, щось рідкісне. *Я сказав лиш, що в тебе краса Чарівна, пошукати такої* (І. Франко); *Та нехай би там хоч і сто невісток було, а я Дарки не дам, бо я без неї як без рук. Пошукай-но ще такої дівки* (Леся Українка). ТАКОЇ ПОШУКАТИ ТРЕБА. Такої сливи, як у нас, пошукати треба (С. Журавич). ТАКИЙ, що ПОШУКАТИ, перев. де. — *А той Василь Коваленко, каже [Пріська], такий гарний, що по всьому світу пошукати...* Як картина... (Панас Мирний); *Скажу тобі, Демиде, такий кожух, що по всій Таврії пошукати* (О. Гончар).

815. ТАКИХ УДЕНЬ З ВОГНЕМ (та ще зі світлом, при сонці і т. ін.) ПОШУКАТИ, жарт. Немає подібного до кого-небудь; хтось особливий, надзвичайний. *Торохтів Шаблистий, розливаючи портвейн. — Із Закриниччя хлопець, таких у районі удень з огнем пошукати* (Є. Гуцало); *Такий був син, що пошукати таких удень, та ще з світлом* (М. Коцюбинський). ТАКОГО ПОШУКАТИ УДЕНЬ, ПРИ ЯСНОМУ СОНЦЕВІ ТА ЩЕ ІЗ СВІЧЕЮ. Смільчака такого .. пошукати удень, при ясному сонцеві та ще із свічею (Марко Вовчок).

ПОЯВИТИ

816. ОЧІ ПОЯВИТИ (показати) де, куди, до кого. З'явитися десь, навідатися кудись, до когось. *Тепер стидно в селі і очі появити: довіку*

будуть дражнити чорною радою! (П. Куліш); Такий мені сором, що вже швидко не можна буде далі мені між люди і очей **поаявить** (І. Нечуй-Левицький); [Храпок:] *А двісті рублів узав* [Тихоненко], як одну копійчку *взяв, та три роки ні кує, ні меле. Хоч би очі коли **поаявив*** (Панас Мирний).

ПОЯСОК

817. **ПО МАРУСИН ПОЯСОК**, *жарт*. До смужки на келихові, чарці, скляниці і т. ін.; трохи неповний. *Випий по Марусин поясок* (Укр.. присл..).

ПРАВАХ

818. **НА ПТАШИННИХ ПРАВАХ**, *зі сл. б'ути, жити і т. ін.* Не маючи законних підстав, надійного становища і т. ін. *Ця людина без батьківщини знайшла притулок у Римі без дозволу італійських властей і живе на пташинних правах* (З газети).

ПРАВДА

819. **ПРАВДА ОЧІ КОЛЕ** *кому і без додатка*. Неприємно комусь визнавати себе винним, слухати істину; соромно комусь. *Він просто говорив усюди правду... А правда.. очі коле* (І. Цюпа). **ГІРКА ПРАВДА КОЛЕ ОЧІ**. *Шахун на лайку мовчав як у рот йому води налило. Гірка правда, мабуть, дуже колола йому очі* (Панас Мирний).

ПРАВДАМИ

820. **[УСЯКИМИ] ПРАВДАМИ Й НЕПРАВДАМИ**. Різними засобами, навіть порушуючи певні норми, етикет і т. ін.; будь-що. *Не ждав, поки міністерство пришло йому гарних працівників: він сам їх.. шукав і правдами й неправдами перетягав на свій завод* (П. Загребельний); *Дехто з підліцан усякими правдами й неправдами видряпувався із злиднів* (Є. Кротевич).

ПРАВДІ

821. **ПО ПРАВДІ**. 1. з дісл. Дотримуючись справедливості, не відступаючи від істини; дійсно, справді. *Йшли [чумаки] по правді, і про це всі знали й вірили чумакам, бо він як скаже, так воно й є* (Нар. опов.); *Я ворожбу такую знаю, хто що, по правді одгадаю, і вже ніколи не збрешу* (І. Котляревський); *Та й живе ти не в трояндовім вінку, Лаврового по правді заслуживши* (М. Рильський). 2. зі сл. *говорити, жити і т. ін.* Чесно, справедливо і т. ін. — *Говори ж, сукни си, по правді: служив?* (В. Винниченко); *Завжди він говорив їм: "Живіть з правдою і по правді"* (М. Стельмах). **ПО ЧИСТІЙ ПРАВДІ**. — *Дурень Терень, от що я тобі скажу по чистій правді* (В. Винниченко).

ПРАВЕЦЬ

822. **ПРАВЕЦЬ УДАРІВ** (виправив) *кого*. Хтось помер; не стало когось. — *Чудесний рейс-курант! Почив на лаврах дід Василь Хуряк. Гукас в небо Шабанов. Проповідника правець ударив* (О. Довженко); *Взнав, що крокодила дітки Лупляться з ясу:* — *Їх під квочку — і сусідку Виправить правець!* (А. Крижанівський).

ПРАВИЙ

823. **ПРАВІЙ І ВИПУВАТИЙ**. Усі без винятку (про кого-небудь); кожен. — *Куля лукава: кладе правого й виноватого [винуватого]* (П. Куліш); *Тимашов ловить правого й випуватого* (В. Собко).

ПРАВИЛАХ

824. **НЕ В ПРАВІЛАХ** *чийх, що*. Що-небудь не властиве комусь, не характерне для когось. [Андрій:] *Доносити на вас я, звичайно, не збираюсь. Це не в моїх правилах* (З. Мороз).

ПРАВИЛО

825. **ЗАЛІЗНЕ ПРАВИЛО** *перев. чис. Те, що обов'язково хтось постійно виконує, чого завжди дотримується* (про усталені звички, принципи і т. ін.). *Дарина дуже добре знала залізні Комаренкові правила,— все, що він говорив, завжди було перевірене до найменшої рисочки* (В. Собко).

826. **ЗОЛОТЕ ПРАВИЛО** *яке, зі сл. при-матися, дотримуватися і под.* Випробуваний спосіб здійснення чого-небудь, досягнення кращих результатів тощо. *Сава Петрович.. в'яло відповів, що, звичайно, і в цьому треба триматися золотого правила — "краще як краще"* (А. Головка); *У своїй журналістській практиці Ішук дотримувався золотого правила: ще перед відродженням, заздалегідь вивчав матеріал* (В. Полішук).

827. **ЯК ПРАВИЛО**, *перев. з дісл.* Здебільшого, неодмінно, завжди і т. ін. *Грейпфрути подають, як правило, розрізаними впоперек надвос. Ми спочатку присмачуємо їх поданим цукровим піском, пудрою, медом чи варенням і їмо ложкою* (З журналу); *Займенники, як правило, змінюються за відмінками* (З навчальної літератури); *Нова техніка, як правило, дуже складна* (З журналу).

ПРАВИТИ

828. **ВІДСЕБЕНЬКИ ПРАВИТИ**, *фам.* Самовільно чинити щось, поводитися на власний розсуд, доводити щось своє, особливе. — *Що ви там одсебеньки правите?* — *весело прощобетала Жабі до Михайла.* — *Це не відсебеньки, а життя,— відповів він і спроквола пішов стежкою в напрямку села* (Олесь Досвітній).

829. ПАНАХІДУ (заупокійну) ПРА́ВИТИ по кому—чому і без додатка. Не сподіватися на щасливий кінець чого-небудь, повернення когось і т. ін. — Гей! А що додам переказати? — гукають слідом останні. — Коли панахиди правити? — По своєму батькові прав! — озиваються задні з мартинівців (В. Винниченко); — Хоч ви, мамо, заупокійної не правте. Вистачає й без вас (В. Яворівський).

830. ПРА́ВИТИ БАЛ. Керувати, господарювати, владарювати і т. ін. Коли трудомісткість править бал, непевно почувається і виробничник, і покупець (3 газети); У період, який зараз називають застійним, тоді, коли, "вал правив бал", .. модним був лозунг "Давай! Давай! Давай!" (3 газети).

831. ПРА́ВИТИ СВОЄ (своєї). Відстоювати свій погляд, настигливо дотримуватися власної думки, наполягати на чомусь і т. ін. Хоч як Платон умовляв її, малюючи звабливі картини миського життя, Галина правила своє (М. Зарудний); — Одне діло робити, приміром, у затишку, у котловані, інше діло мерзнути під вітром, — правив своєї Тугай (Г. Коцюба); — Нешліфованим?! — знову підкинуло дідуса. — А так! — правлю своє. .. Є дещо гірше — штамп антиштампів: молоді чомусь із залисинами, а старші люди — патлаті (А. Крижанівський).

832. ТЕРЕВЕНІ ПРА́ВИТИ (рідше розв'одити, розпускати і т. ін.) / **РОЗВЕСТИ** (розпустити), **зневажл.** 1. Говорити дурниці, нісенітницю; базікати. Почав теревені правити і до людей скаржитись: — Ото, знаєте, Ратушнюк та оженився на Присяжнюк, та вже мені й не хочуть коритися (Нар. опов.); Причём тут зяб? — нахмурилася Маріяна: — А ні причём. Ніколи мені теревені правити (А. Крижанівський); Нестор дивився на неї поблажливими, спокійними очима, як на дитину, що породить теревені (Ірина Вільде); — Пішла! Бач, теревені розпустила! Тікай, поки ще ціла! (Л. Глібов).

2. про що і без додатка. Розмовляти про щось незначне, дріб'язкове і т. ін., марнуючи час; займатися балаканиною. Їм [жінкам] хоч цілий день, зібравшись у кучу, теревені правити, а що мужики їм та діти без обіду, так то їм і дарма (Г. Квітка-Основ'яненко); Всі вони [художники] молоді, цілеспрямовані. Їм ніколи правити теревені чи вдаватися в якісь сантименти. Вони приїхали завоювати Париж (М. Слабошпицький); Пасажери точили теревені про що станцію, про поїзд, про ціни на борошно й залізничні квитки (Олесь Досвітній); Дівчата .. то співають, то гризуться, то як розведуть теревені, так не зупинити, ні переслухати (Ю. Збанацький); // Багато,

довго говорити (здебільшого про те саме). Тут треба щось робити, а не теревені правити (М. Коцюбинський); Отакі теревені високом, піднесеним голосом правив Іван Іванович хвилини з двадцять (В. Дрозд); // про що. Говорити, поширювати чутки і т. ін. про що-небудь, згадувати щось. Він був відомий і як гангстер-хуліган, та ніхто про це теревені не правив, щоб не наблизити свій неминучий енд (кінець) (А. Крижанівський); Мітинг тягся недовго. Новий комісар багато не балакав. Партизани теж не любили теревені розводити (Ю. Яновський).

ПРАВЛЯТЬ

833. [ТАМ (туді, звідти і т. ін.)], ДЕ КО́ЗАМ РО́ГИ ПРАВЛЯТЬ. Там, де важкі умови життя, де перебувають, куди потрапляють перш, не з власного бажання; далеко. Збирається [Івга] на весілля, а жених там, де козам роги правлять! (Г. Квітка-Основ'яненко); Як то кажуть, протрубив від дзвінка до дзвінка там, де козам роги правлять, і разом з дружиною .. повернувся на Україну (3 газети); — Досталося ж Денисові Лискотуну за усі його діла... .. і спроваджено .. до товариства, туди, де козам роги правлять (Г. Квітка-Основ'яненко); — Комашко заведе твою Саню туди, де козам роги правлять (І. Нечуй-Левицький); — Рубонеш одного, а вони селом наваляться на тебе, дадуть, скільки влізе духу, а потім відправлять туди, де козам роги правлять (М. Стельмах); [Гужій:] Здоров, Романе! Відкіля це з'явився? [Лаювий:] Відтіля, де козам роги правлять (Я. Мамонтов). **ТАМ, ДЕ СІДІР КО́ЗАМ РО́ГИ ПРА́ВИТЬ.** — Я думаю так: попадись ти оце кому-небудь з такими думками, то й тобі буде на горіхи... Гулятимеш там, де Сидір козам роги править! (Папас Мирний).

ПРАВОМ

834. [ЗА] ЯКІМ ПРА́ВОМ? За чияго вимогою, чийм наказом і т. ін.; на яких підставах; чому? Яким правом ти будеш мене розуму вчити? (І. Франко); Він хоче спитати бургомістра, за яким правом у магістраті знову засіли нацисти? (П. Загребельний). **ПО ЯКОМУ ПРА́ВУ?** [Панна:] Ну, то кажи, по якому праву не даш проїзду чесним людям? (С. Васильченко).

835. З ПОВНИМ ПРА́ВОМ. На цілком законних підставах; правильно, справедливо. Новелу "Сміх" [М. Коцюбинського] можна з повним правом зарахувати до зразків революційної сатири (3 журналу); Павло Тичина з повним правом свого часу сказав: "Не той тепер Миргород, Хорол-річка не та" (М. Рильський); Донбас з повним правом називають індустріальною перлиною України (3 журналу).

ПРАВУ

836. **ПО ПРА́ВУ**, з дієсл. Дійсно, насправді, безперечно, справедливо і т. ін. Гейне сказав, і по праву сказав, це й другі слова, яких я не важуся сказати (Лесь Українка); Життя минає, кращі роки і кращі сили пішли... на боротьбу з мерзотою і справжніми ворогами українського народу і його паразитами, словом, на все те, про що я по праву міг би й не думати зовсім (О. Довженко).

ПРАЗНУВАТИ

837. **ЛЁДА́РЯ ПРА́ЗНУВАТИ**, жарт. Нічого не робити; байдикувати, гуляти. — Посиділи з Олькою-сторожихою, пограли в мовчаники, і подався собі під кожухом ледаря празнувати... (А. Крижанівський).

838. **ТРУ́СА ПРА́ЗНУВАТИ**, жарт. Відчувати страх; лякатися, боятися. — Тільки я ніколи не їздив по морю на вітрилах... Чи не заколихас часом? А буває, що перекидаються? — Що, вже труса празнує? (Остап Вишня).

ПРАХ

839. **НА ПРАХ** (у прах), зі сл. розбивати, розсипати і т. ін. Доценту, зовсім. Йому здавалося, що удари важкого обуха на прах розбивають ті алтари, перед котрими він довгі літа молився (І. Франко); Чернець нахмурих брови й пробурмотів: — Коли б, не приведи Господь, були лише такі стовпи, не то друкарня, вся Лавра вже давно б розсипалася на прах... (Василь Шевчук); А коли Тимоха здуру ще й кришталь розбив у прах, Я на цього мацапуру Розізлилась; просто жах (З журналу); Гітлерівський фашизм — це породження чорних сил... концентрований вияв варварства і злочинів проти людства — був розгромлений в прах (З газети).

ПРАЦЯ

840. **СІЗІ́ФОВА ПРА́ЦЯ** (робота), книжн. Надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чогось, які не дають бажаних результатів; непосильне щось. Ріка то затихла, то знов шуміла, сповняючи [виконуючи] сізифову працю (Г. Хоткевич); Унікальні явища природи, довго не знаходячи пояснення, нерідко так обростають легендами, що згодом виколупати з них зернятко істини коштує багатьох років майже сізифової праці (З журналу); — Та будь ласка! Робіть собі на здоров'я. Коли вам до смаку сізифова робота! — спохмурнів трохи Макар Іванович (А. Головка).

ПРЕ

841. **[АЖ] З ДУШІ ПРЕ** у кого і без додатка, безос., грубо. 1. Комусь стає неприємно, гидко

і т. ін. Як не бачу — душа мре, а побачу — з душі пре (Укр.. присл.).

2. зі сл. наїстися, поїсти і под. Вволю, досита, занадто багато і т. ін. — Накуплю усього, що побачу, та й наїмся, щоб аж з душі перло!.. (Г. Квітка-Основ'яненко).

842. **З ГОРЛА ПРЕ** у кого і без додатка, безос., грубо. Усього вистаєш у когось, хтось дуже багатий. Тепер не проживеш, як не вкрадеши... Подумаєш, на якийсь там маторжаник украде. На зуба покласти. Так не від того, що з горла пре, а голод диктує (В. Дрозд); — Наче крохмаль картопля. Біла-біла всередині. Казала Уляна, що на сушню виміняє. У кого з горла пре, тому і Бог дає (В. Дрозд).

ПРЕДМЕТ

843. **НА ПРЕДМЁТ** чого, книжн. Стосовно чого-небудь, з якоюсь метою і т. ін. — Обійди зараз хутір і скажи од мого імені, щоб усі збиралися на майдан. Мітинг буде. Дядько поправив шапку і недовіріливо перехнябив плечима: — Якщо на предмет хлібозакупки або про м'ясо, то трудно. Не зійдуться (Григорій Тютюнник); Зайшов [комірник] до голови в кімнату на предмет роз'яснення деяких питань (Остап Вишня).

ПРИБИЛО

844. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ГРӨМӨМ ПРИБІЛО** кого, безос. Дуже вразило, приголомшило когось що-небудь (несподіване, непередбачене і т. ін.). Як громом прибило Мاسю, так цими словами: їй не жаль було за о. Гервасієм, як за батьком (А. Свидницький).

ПРИБИРАТИ

845. **ПРИБИРА́ТИ / ПРИБРА́ТИ ДО [СВОЇХ] РУК**. 1. кого. Ставити когось у залежність від себе, примушувати слухатися, підкорятися і т. ін. Ощадлива Векла почала потроху прибирати його до рук. Нашила десяток кофтин і послала Василя торгувати на базар (М. Чабанівський); [Старицький:] Майбутній мільйонер [Черепань]. [Андрій:] Все прибирає до рук: і дворян, і цих голодних людей (Ю. Мокрієв); Нічого. Ми їх усіх приберемо до рук, усіх, — мовив Павук (Панас Мирний); Вона знала, що батько не від того, щоб поріднитися з Конашевичем, але старий часто бурчав про гетьмана: "Так і лізе на вогонь, як метелик... Треба його прибрати до рук і до пуття наставити" (З. Тулуб); Дівчина у рожевому кімоно належала чорному токійському магу. А того, у свою чергу, прибрав до рук Тривушний, теж маг і чарівник (А. Крижанівський).

2. що. Захоплювати, забирати щось, заволодівати чим-небудь. — Карто програє останній спадко-

емний хутір, стоїть значно вище людини, котра розумно **прибирає** цей хутір до своїх рук (М. Стельмах); За зовнішнім демократичним антуражем він не зміг побачити, як поступово владу до рук **прибирає** адміністрація (З журналу); Та ще коли б Єдиний хліб Вони бажали мати, То ще б нехай, А то весь край Хотять [хочуть] до рук **прибрати** (В. Самійленко). **ПРИБРАТИ ДО СВОЇХ ЛАП**. Як квочка курчат збирає під крила, так Василь Семенович **прибрав** до своїх лап цілий повіт (Панас Мирний).

846. **ПРИБИРАТИ / ПРИБРАТИ ІЗ ШЛЯХУ** що. Усувати які-небудь перешкоди, створюючи необхідні умови для розвитку, функціонування і т. ін. чого-небудь. Сюжет — це струмочок. Йдеш за течією цього струмочка і копітко **прибираєш** із шляху все, що заважає його швидкому й вільному рухові (О. Донченко).

ПРИБИТИ

847. **ЯК ГВІЗДКОМ (цвяхом) ПРИБИТИ**, зі сл. сказати, додати і т. ін. Чітко, категорично, твердо, переконаливо і т. ін. Сказав, як **гвіздом прибив** (Укр.. присл.); — Ні! нема добра... немає — додати [Мирої]; як **гвіздом прибі'є**, та й замовкне (Панас Мирний).

ПРИБИТИЙ

848. **ПРИБИТИЙ (ЩЕ) НА ЦВІТУ**. Розумово обмежений, психічно нездоровий; дуриуваний, недоумкуватий. Се був чоловік **прибитий ще на цвіт**, плохий, похилий (Марко Вовчок); // несхв. Такий, що робить невинправдані вчинки. — Ви на неї не заважайте. Вона же на **цвіту прибита**. Раніше Василеві Прокоповичу жити не давала. Віру Андріївну гризла (Ю. Мушкетик).

849. **ЯК (мов, наче і т. ін.) ГРОМОМ ПРИБИТИЙ** (рідше приглушений). Приголомшений якоюсь звісткою, дуже вражений чим-небудь; остовпілий (від якоїсь події, переяку і т. ін.). — Дякую тобі за пиво, а до роботи в понеділок не маєш чого приходити, я вже прийняв [прийняв] другого. Несчастливий муляр став **мов громом прибитий** на ті слова (І. Франко); Отець Харитін **приїхав** додому, **мов прибитий громом** (І. Нечуй-Левицький); Приська, що досі стояла коло печі, **наче громом прибита**, при тім слові Грицьковім уся затіпалася (Панас Мирний); Вийшли з палацу, **неначе громом прибиті**. Йшли до графа дідачми, а вийшли од його [од нього] старцями: хоч бері торбу та йди на жєбри (І. Нечуй-Левицький); Вона стоїть серед хати, **мов заворожена**, **мов громом приглушена** (Ю. Збанацький); Дівчинка стояла **наче приглушена громом** (О. Донченко).

850. **ЯК (мов, наче і т. ін.) ДО ЗЕМЛІ ПРИБИТИЙ**. Невеселий, зажурений, мовчазний,

з похилою головою тощо. З-під насуплених брів засвітив гострий погляд, то окудав він [Чіпка] ним станового, то позирав на людей, що стояли мовчки, як до землі **прибиті** (Панас Мирний).

851. **[ЯК (мов, наче і т. ін.) З-ЗА РОГУ (вугла) [МІШКОМ] ПРИБИТИЙ**. Дуже вражений, приголомшений чим-небудь, схожий на причинного, недоумкуватого; нерозумний. — Я — дурень, ідіот, .. **пришелепкуватий, прицюцькуватий, з-за рогу мішком прибитий** (З журналу); — Все ходить та сумує, **мов з-за угла прибитий**. Шкода сина, шкода й себе! (І. Нечуй-Левицький); На Христю — як найшло що: **безпам'ятна, наче з-за угла прибита**, вона вешталася поміж людьми (Панас Мирний); [Коваль:] Чого ти такий, **мов із-за вугла мішком прибитий**?.. Хворий, чи що?.. (М. Кропивницький); // З дивацтвами. — А я вам скажу, друзі: не спішіть **кепкувати**! Хай я трохи **з-за рогу мішком прибитий**, шукаю вітра в полі, а люди? (Д. Прилюк). **НАЧЕ НАМАХАНИЙ ІЗ-ЗА РОГУ МІШКОМ**. — Чого він такий? — **Наче намаханий із-за рогу мішком** (П. Паич).

ПРИБОРКАТИ

852. **ПРИБОРКАТИ / ПРИБОРКУВАТИ КРІЛА**, перев. кому, чиї, які. 1. Вплинути на кого-небудь своєю силою, авторитетом тощо; угамувати когось. [Чоловік 3-й:] Он Бурлака **іде і люди з ним**. [Петро:] Може, хоч трохи **приборкає крила** нашому Михайлові Михайловичу (І. Карпенко-Карий).

2. Позбавити когось віри в себе, у свої сили, можливості. Гей, куди ж **подівались так швидко вони**, Палкі пориви, мрії юнацькі!..? **Що приборкало крила** козацькі? (П. Грабовський); **І синів ти [Україна] відважених ростила** не для горя, **тортур і ярма**. Од крові і од сліз **ошаліла**, твоїх **крил не приборкає** тьма (В. Сосюра); // Позбавити когось волі, свободи. Воля в житті **найдорожча**, Але мені ти **милий**: Сам я **приборкав би крила**, Тінню твоєю б я став (Олександр Олесь).

ПРИБРАТИ

853. **МІСЦЯ [СОБІ] НЕ ПРИБРАТИ**. Втратити душевну рівновагу, спокій, самовладання; переживати. **Івашко нудиться, місця собі, сердеший, не набере** (О. Стороженко).

854. **НЕ ПРИБРАТИ ГЛУЗДУ** (розуму, ума і т. ін.) щодо чого. Не знайти якогось певного рішення, не збагнути чогось. — **Тепер не прибору** більш **глузду**, Як тут **сих поселить** прочан (І. Котляревський); [Дзюба:] Коли б ти знала, **Лесечко**, яке мене **лихо спіткало**. **Розуму не прибору**, що й **робити** (І. Кочерга); [Кіндрат Антонович:] Я вже й **ума не прибору**, як на це діло **дивитись** (М. Кропивницький).

855. **ПРИБРАТИ СЕБЕ ДО РУК.** Зусиллям волі заспокоїтися, повернутися до стану нормального сприйняття навколишнього світу. *Відсутність рівноваги захопила його на одну мить: Марченко вже знову встиг прибрати себе до рук* (М. Хвильовий); *Нічого не чув [Андрій], що говорила сестра, так гуділа йому голова. Але він прибрав себе до рук* (І. Багряний).

ПРИБУЛО

856. **ПÓЛКУ ПРИБУЛО́** чийого, кого. Збільшилася, зросла кількість людей (у якомусь колективі, групі, родині тощо з приходом, появою інших); побільшало когось. — *І я з вами. А як же! Воювали разом, тепер працюватимемо разом. — Значить, нашого полку прибуло, — весело сказав Сидорчук (С. Журахович); Юхим відклав баяна, обнявся з Гайвороном: — Нашого полку прибуло! (М. Зарудний); Кількість передплатників "Вечірки" зросла .. Отже, полку наших читачів прибуло (3 газети); // 3'явився на світ, народився хто-небудь. — Онук? — Парубок, — відповів батько. Старий весело мигнув сивими бровами: — Нашого полку прибуло (Г. Коцюба).*

ПРИВЕЗЕНИЙ

857. **ЯК** (мов, і́би і т. ін.) **СЬОГОДНІ** (учбра, щбйно і т. ін.) **ПРИВЕ́ЗЕНИЙ**, несхе. 1. з дієсл. Відчужено, осторонь, ніяковіючи і т. ін. — *Чого ти стоїш, і́би сьогодні привезена? Он залилось тісто на руках на цілий хліб. Пообширябу́й ножем тісто в діжку та порайся коло печі* (І. Нечуй-Левицький). 2. Як чужий, пасивний і т. ін. Він звернувся хмурий до наймишки, .. гримнув на неї: — *Ти паче вчора привезена: приїхали, значить, випрягти треба!* (А. Головка).

ПРИВЕРНУТИ

858. **ПРИВЕРНУ́ТИ СЕР́ЦЕ** чис, до кого, перев. зі словоспол. до себе. Вікликати у когось прихильність, почуття любові, симпатії і т. ін. *На мою журбу й зітхання Я відповіді не маю. Чим я маю привернути Серце милої, — не знаю! (Леся Українка); Роман став ласкавіший і вважливіший [уважніший] до Соломії, але не привернув до себе її серце (І. Нечуй-Левицький); Голда бачила, що батько робив усе, щоб привернути до себе її серце (Д. Ткач).*

ПРИВЕСТИ

859. **ПРИВЕ́СТИ / ПРИВО́ДНИ** до ЛА́ДУ (до порядку, до пуття і т. ін.). 1. кого. Подбати про свій або чийсь пристойний вигляд. *Тарас швидко переодягся, привів себе до ладу, спустився вниз і вийшов у парк (О. Іваненко).*

2. що. Надати належного вигляду чому-небудь. *Славко не тільки привів своє волосся до порядку і підстриг вуса, але навіть купив собі пляшечку [пляшку] з водою для волосся (Л. Мартович); Після .. весілля цілісний тиждень поралася дякова сім'я, приводячи до пуття хату й подвір'я (А. Дімаров).*

ПРИВОДИТИ

860. **ПРИВО́ДИТИ / ПРИВЕ́СТИ** до ПА́М'ЯТІ (до тмн, до притомності і т. ін.) кого. 1. Виводити із стану непритомності. *Сташка і стара .. почали приводити зам'яну до пам'яті (Ірина Вільде); Коли його привели до пам'яті, він був блідий, мов труп (І. Франко).* 2. Допомогати комусь повернутися до реальності, схаменутися, опам'ятатися і т. ін. *Данило сидів і думав: "Отак і слід з боярами, щоб круте слово, мов вода холодна, до пам'яті приводили" (А. Хижняк); Параска намагалася привести чоловіка до пам'яті — верзе не знати що, хай отямиться (К. Гордієнко); Він був заклопотаний якимись думками і не звертав уваги, що час спливає. Рип возів, притишені балачки привели його до пам'яті (П. Панч); Лукуні наказ "по дамівках" привів мене до припоминанні (Олесь Досвітній).*

861. **ПРИВО́ДИТИ / ПРИВЕ́СТИ** НА СВІ́Т [БО́ЖИЙ] кого. Давати життя комусь; народжувати дитину. *Пані .. віддалася вчасно і від того часу жила буквально на те, щоб приводити дітей на світ і плекати їх (О. Кобилянська); А дівчина гине... Якби сама, ще б нічого, А то й стара мати, Що привела на світ Божий, Мусить погибати [гнути] (Т. Шевченко); Іванова мати привела на світ дванадцятьох дітей (М. Томчанин); // що. Бути причиною появи чого-небудь; породжувати. Земля, натамившись до краю, Тільки дрібноту приводить на світ, земля, що раніше Творам своїм надавати могла велетенського зросту (М. Зеров).*

ПРИВ'ЯЗАНИЙ

862. **ЯК** (мов, немóв і т. ін.) **ПРИВ'Я́ЗАНИЙ**. 1. Нерухомий, заціпенілий і т. ін. *Петро хотів їхати поруч із верховим, да [та] й сам не знав, як остався коло ридвана, мов прив'язаний (П. Куліш); Позираю на сонце, а воно, як прив'язав, на місці стоїть, не хоче на захід схилитися (І. Муратов).* 2. зі сл. і тй, б'ути і т. ін. На невеликій відстані від когось; близько, поруч. *Андрій, не стиснувши кроку, наближався до дідуся, а Микола йшов за ним, немов прив'язаний (Ю. Збанацький).* 3. до кого-чого. Близький до когось, чого-небудь. *[Олімпіада Іванівна:] Се ж не тільки я, а й чужі люди бачать, що Орест мов прив'язаний до нашого дому (Леся Українка).*

ПРИГНУТИ

863. **ПРИГНУТИ / ПРИГІНАТИ ДО ЗЕМЛІ** кого, що. Примусити кого-небудь коритися, зробити когось, щось безсилим, податливим і т. ін. [Храпко:] *Зять — мировим! га? Тоді держіться у мене всі лиходії, що на мене брехню точите, проти мене зле замишляєте! Я вас — до землі пригну!* (Панас Мирний); [Коваль:] *Вони хочуть [хочуть], щоб страх і чорна туга пригнули наші душі до землі... Та не тужити я прийшов, а мститися і помста наша громом пролуна!* (О. Левада).

ПРИГОСТИТИ

864. **ПРИГОСТИТИ / ПРИГОЩАТИ БЕРЕЗОВОЮ КАШЕЮ** кого, жарт. Відшмагати різкою, лозиною когось. З березових гілочок в'язуються добрячі мітли, а також гнучкі віники, з котрих легко можна висмикнути лозину, щоб пригостити неслухняних дітей березовою кашею (О. Левада).

ПРИГРІТИ

865. **ПРИГРІТИ ГАДЮКУ** (гадину, гада і т. ін.) **НА ГРґДЯХ** (у пазусі, за пазухою і т. ін.), грубо. Виявити турботу, піклування про того, хто потім віддячує злом; помилитися в когось. Оленчук, що стояв осторонь, піймав на собі гострий Кулигєїв погляд: *"Так оце воно таке, твоє благородіє? Пригрів на грудях гадюку?"* (О. Гончар); [Андрій:] *Не оступавсь би за його [за нього]. А то, бач, пригрів гадюку у пазусі, вона й укусила* (М. Костомаров); *Вихор сплюнув і гірко вилаявся: — Пригріли гада за пазухою!* (В. Кучер). **ПРИГРІТИ ГАДИНУ**. Це гадина, котру ми пригріли, — мовив, зітхнувши, кооператор (В. Підмогильний).

ПРИДАВИТИ

866. **ПРИДАВИТИ КОМАРА** (комарика), жарт. Відпочити лежачи, задрімати, заснути. Дід Козак з поміччю своїх онуків-парубчаків стежив, щоб ми часом не чкурнули десь у комо́ру на примістку чи придавили комара і на возі з сіном, посеред двору (М. Рудь); — *Коли ти ненароком придавиш комарика, звалишиш спомом на дорогу, .. не заб'єшся!..* (М. Рудь); — *Трохи комарика придавив... Зараз подамся на скиртовище. Мо' [може], корові насмичу* (В. Дрозд).

ПРИДЕРЖАТИ

867. **ПРИДЕРЖАТИ / ПРИДЕРЖУВАТИ ЯЗІК** (свого) язика) **[ЗА ЗУБАМИ]**. Утриматися від висловлення; змовчати. Але на цей раз я таки *придержав свого язика і не розповів нічого* (Л. Смілянський); — *І ти, Павле Григоровичу, придержав язика за зубами* (П. Панч).

ПРИЗВОДИТИ

868. **ПРИЗВОДИТИ / ПРИЗВЕСТИ ДО ГРІХА** кого. Штовхати кого-небудь на якнісь поганій учинок, спонукати до чогось недоброго. *Раз і каже батько: — Як ти такий, що нас, старих, до гріха призводиш — іди собі, а ми вже якось самі* (П. Тичина); *Вона так вжахнулася, немов то хотіли її призвести до страшного гріха, до вічного сорому* (Л. Яновська).

ПРИЗМУ

869. **КРИЗЬ (через) ПРИЗМУ**, перев. чого, чию, книжн. 1. зі сл. давати, подавати, дивитися і т. ін. З певного погляду. Оцінку значення класичної поеми ["Енеїди" І. Котляревського] Шевченко дає *крізь призму усної народної творчості, сприймання твору народом* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка); *Найбільш новаторські театри раз у раз вертаються до Софокла, Евріпіда, Шекспіра, Лопе де Вега. При цьому вони, звісно, податують глядачам ціл геніальних драматургів у новому трактуванні, крізь призму сучасності* (М. Рильський); *Та ще такий тепер час настав, що кожен .. може все розглядати крізь свою призму* (Л. Костенко).

2. *перев. зі сл. сприймати*. Під впливом чогось-небудь, у зв'язку з чимсь. *В моїй уяві крізь призму довгих літ і трагічної смерті того хлопчика його постать виросла понад свій дійсний розмір* (І. Франко); *Душа моя вицвєрть виповнена тим коханням, і тому світ і людей, ба навіть природу, сприймаю через призму свого кохання* (Ірина Вільде).

ПРИЗОВУ

870. **ПЕРШОГО ПРИЗОВУ** якого і без означення. Один із перших учасників чогось-небудь, а також зачинатель, фундатор чогось. В Українському республіканському будинку літераторів зібралися письменники, науковці, студентська молодь, щоб *вшанувати пам'ять одного з поетів першого призову — Володимира Сосюри* (З журналу).

ПРИЙДЕТЬСЯ

871. **ЯК ПРИЙДЕТЬСЯ**. Відповідно до обставин; абияк, с'як-так. *Дівчата, було, подоять то пізно, то рано, а увечері як прийдеться. Молоді! Вони спішають погуляти* (Нар. опов.).

ПРИЙМАТИ

872. **ПРИЙМАТИ / ПРИЙНЯТИ БІЙ**. Вступати в гарячу суперечку, в полеміку з кимсь; сперечатися, боротися і т. ін. [Ольга Антонівна:] *Я скажу, що тебе нема, що ти хворий*. [Лисенко:] *Ні, не треба... Я приймаю бій. Все одно з ними треба колись схрестити мечі* (Ю. Мокрієв).

873. ПРИЙМАТИ / ПРИЙНЯТИ ВСЕРЬОЗ кого, що. Надавати значення чому-небудь, вважати щось вартим уваги, цінувати когось і т. ін. Чого-чого, але наскоку звідси адмірал Янікоста зовсім не сподівався... Чи можна було приймати всерйоз отой напівлегендарний загін таврійської вольниці? Що вони могли значити проти нього? (О. Гончар).

874. ПРИЙМАТИ / ПРИЙНЯТИ НА СЕБЕ що. 1. Зазнавати якогось впливу, перев. чогоненбудь непрямим. Весь шквал обурення за простий приймас на себе виконроб товариш Красуля (О. Гончар); Завили й загавкали спущені з цєпу собаки. Їхню злобну навалу прийняв на себе парубок, який відступав останнім... (О. Донченко). 2. Розділяти чийсь переживання, переймаючись його болями, бідами і т. ін. Часто згадую ті легенди, де одна людина приймас на себе чужу біду і слабкість, і жаль мені, що се можливо тільки в казці! (Леся Українка); Сам нахилився над крихітним тільцем, що змалалося за життя, і мовчки приймав на себе той біль, той крик, той вибираючий душу доньчин плач (О. Гончар).

3. Вважати щось таким, що стосується особисто когось. Моя байка — Ні бійка, ні лайка: Нехай ніхто на себе не приймас, А всяк на вус собі мотас (Л. Боровиковський).

875. ПРИЙМАТИ / ПРИЙНЯТИ СЕРЦЕМ (до серця) що. Глибоко відчувати, розуміти, усвідомлювати що-небудь. Що гарячіше прийматимемо до серця чужі страждання, то частіше звертатимемося до вічності, до зірок (З журналу); Тож не журайтесь видом бідним, нескладним гомоном її [пісні], А серцем .. Приймай і полюбай її (І. Франко); Летіли вдаль думки, немов осінні листя, і серцем прийняла Оксана жах війни (В. Сосюра). ЩИРИМ СЕРДЕНЬКОМ ПРИЙНЯТИ. Я віру Щирим серденьком прийняв (Леся Українка).

ПРИЙНЯТИ

876. ПРИЙНЯТИ В СЕРЦЕ (в душу). 1. кого. Прихильно, з любов'ю зустріти когось, поставитися до когось. За час майже шестирічної розлуки до неспівзнання змінило його життя, змінило для інших, але не для неї, не для матері! Прийняла його в серце, яким с, здається, таким і ждала (О. Гончар).

2. що. Лагідно сприйняти щось, погодитися з чим-небудь. [Руфін:] Присілло, .. ти вимовила слово, якого я не смів промовити перший, бо думав, — ти його не приймеш в душу (Леся Українка).

877. ПРИЙНЯТИ [НА СЕБЕ] УДАР (від-ше вогонь). Прикрити, уберегти кого-небудь від небезпек, неперемностей, ганьби і т. ін.; заступ-

пнтися за когось. [Богушова:] Певно, Марійка прийняла на себе удар, який мав упасти на Ганю (В. Собко); Артем залишився один, прийнявши на себе вогонь, щоб дати можливість Миколі вислизнути з пастки і донести до своїх карту (М. Ю. Тарновський); Довелося йому прийняти на себе вогонь критики (З газети).

878. ПРИЙНЯТИ / ПРИЙМАТИ ЕСТАФЕТУ чого, від кого, книжн. Продовжити чийсь починання, традиції і т. ін. Письменник повинен бути гідним своїх великих попередників, з рук яких він прийняв естафету боротьби за людину, людину нової епохи (Ю. Смолич). ПЕРЕЙНЯТИ ЕСТАФЕТУ. Від таких майстрів, як Ф. Юхименко та Я. Халабудний, перейняли естафету творчості різьбярі молодшого покоління (З журналу).

879. ПРИЙНЯТИ СМЕРТЬ. Загинути, померти. — Я ладна прийняти смерть у твоєму вогні за твою ласку, за один поцілунок (І. Нечуй-Левницький). ПРИЙМАТИ СМЕРТЬ. Коли Тимко, мокрий, посинілий, ляскаючи зубами, виліз на берег, Джмелік повеселів очима: — А ти, видаєть, хлопець кріпкий. Смерть мовчки приймав (Григорій Тютюнник).

880. ПРИЙНЯТИ СТАРОСТІВ від кого і без додатка, етн. Погоднитися вдати заміж дочку за того, хто сватається. [Марися:] Чом батько від Миколи старостів не прийняв? Я ж вам давно казала, що люблю його (І. Карпенко-Карий).

ПРИЙТИ

881. ПРИЙТИ / ПРИХОДИТИ В ГОЛОВУ (на розум, на ум і т. ін.) кому, що. 1. перев. безос. Задумати, вирішити щось зробити (про план, дію і т. ін.). Йому чогось прийшло в голову: треба переховати халавки, щоб дяк не вкрав часом (С. Васильченко); Складав старий стіжок солами за хлівом, цілий день старався і вже вершито почав, як прийшло йому в голову чогось у хату сходити (Григорій Тютюнник).

2. З'явитися, виникнути (про думки, здогади і т. ін.). О зміні [про зміну] годин і о їх порядку [про їх порядок] не мав [Тимофій] найменшого поняття, тому ляпнув мені першу-ліпшу цифру, котра прийшла йому на розум (Г. Хоткевич); Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла од страшної думки. Їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги (М. Коцюбинський); // Згадатися, пригадатися. Як-то часто приходять мені на ум молоді літа: де що було, як... (Марко Вовчок).

882. ПРИЙТИ / ПРИХОДИТИ В СЕБЕ. 1. Повернутися до свідомості після непритомності, наркозу і т. ін. Останнє вприскування прийшлося дуже тяжко, я наштул прийшла в себе і вже

більш не дам робить експериментів (Леся Українка); Після операції хвора прийшла в себе через кілька годин (З журналу).

2. Опам'ятатися, заспокоїтися, отямитися (після страху, хвилювання і т. ін.). Усі кинулись, поторопіли. Поки прийшли в себе, до їх [до них] убігає Пріська (Панас Мирний); // Повернутися до звичайного, спокійного життя. ПРИХОДИТИ ДО СЕБЕ. — Від тої ночі я почав приходити до себе (І. Франко).

883. ПРИЙТИ / ПРИХОДИТИ ДО ПАМ'ЯТІ (до тьми, до тямку і т. ін.). 1. тільки док. Опам'ятатися, заспокоїтися (після збентеження, хвилювання і т. ін.). Пригорнув Іван до серця Олеся востаннє та й побіг. Тоді Олеся, як до пам'яті прийшла, схотілась — уже нема, далеко, тільки піл слідом клубочиться (Марко Вовчок); Стара так перелякалася, що й досі не могла прийти до пам'яті (П. Автомонов); На якусь мить навіть непритомніси у польоті, приладів не бачиш, а тоді прийдеш до тямі — глядь: є швидкість! (О. Гончар); Машина рушила, а Андрій все ще ніяк не міг прийти до тямку, і все здавалося йому, ніби він чує жартівливий голос: "Гаряча голова..." (Ю. Бедзик).

2. Усвідомивши хибність своєї поведінки, повернутися до нормального способу життя; отямитися. — Дякувати добрим людям, на правильну стежку став. Прийшов до пам'яті. Ні світ ні зоря, а він уже на ногах, на роботу поспішає (І. Цюпа).

884. ПРИЙТИ / ПРИХОДИТИ НА (У) СВІТ (в життя). Народитися. Відколи Гапка прийшла на світ, Мартоха загоднімла [злагідніла] до чоловіка (Леся Українка); Сні Амор Діонин, кажуть, серед нив прийшов у світ (М. Зеров); Батько новонародженого був просто на сьомому небі, що в життя приходив ще один Мамайчук (О. Гончар).

ПРИЙТИСЯ

885. ПРИЙТИСЯ ДО ДУШІ (до смаку) кому. Відповідати чимсь нахилам, природним здібностям, інтересам і т. ін.; сподобатися комусь (перев. про що-небудь). Якщо робота прийшлася до душі, людина .. віддається їй уся, вболіває за додручену справу (П. Оровецький); Потім їй попалась в руки історія і так само не прийшлася їй до смаку (І. Нечуй-Левицький). ПРИХОДИТИСЯ ДО СМАКУ. Життя [міське] ще менше приходилось йому до смаку (І. Франко). ПРИЙТИ ДО ДУШІ. Чи так вона всім до душі прийшла, чи не було їм тоді чого іншого розважитись, тільки так комахою й налазять [паничі] і налазять (Марко Вовчок). ПРИЙТИСЯ ПО ДУШІ. Випили [гості] й варенухи. Посмакували. По душі прийшлась (Д. Мордовець).

886. ПРИЙТИСЯ ДО ПАРИ. Сподобатися одне одному; покохатися. — Будемо ж добре та й добре гуляти на весіллі! Нехай Господь парує, коли собі прийшлись до пари! (П. Куліш).

887. ПРИЙТИСЯ ДО СЕРЦЯ (рідше по норову) кому. Дуже сподобатися (про кого-небудь). І Чайці, і Соколову майор Савченко відразу ж прийшовся до серця (В. Собко); Поїхали у Дубинівку святатись: там, бачите, хлопцю дівчина прийшлась по норову. Батько і не перечив (Нар. опов.).

ПРИЙШЛОСЯ

888. ДО СЛОВА ПРИЙШЛОСЯ, безос. Випала нагода сказати щось, додати що-небудь до сказаного. За вечерею розмови точилися всякі, а далі якось до слова прийшлося — похвалився Андрійко, які ковзани в подарунок на свято прислав Павлушці вчителевому дядько його з міста (А. Головка); — Та я хіба що? — зайкуючись, виправдувався знічений Харитон. — Хіба ж я проти? То тільки до слова прийшлося. Язик не туди повернувся, казавши... (Ю. Смолич).

ПРИКИДАТИ

889. ПРИКИДАТИ / ПРИКІНУТИ В ГОЛОВІ (в думках, думкою і т. ін.) що. 1. Уявляти план якоїсь дії, розмірковувати над чимсь. Дзєлендзік прикидав собі в голові, як краще замінювати ту дорогу, щоб не пропустити жодного фашиста (Ю. Збанацький); Вигрівались [селяни] на нежаркаму осонні і прикидали в думках, до чого братися тепер, з якого діла розпочинати своє трудне життя на великому згарищі війни (Ю. Бедзик); Прочитавши половину книжки, вона думкою прикидала, хто кого зрадить, хто з ким побереться, і рідко коли помилялась! (В. Підмогильний); В саду Мічуріна він уледів великий бізнес і вже навіть прикинув у думках усі можливості цього сміливого починання (О. Довженко). 2. Визначати приблизну кількість чого-небудь без точного підрахунку. Омелян мимоволі прикидає в голові, скільки є грошей в калитці, і відсовує її до Терентія (М. Стельмах); // Визначати якісь можливості чого-небудь. Вона мимохідь зазирнула всередину їхнього вагончика, на їхні кубла холостяцькі. Видно, полічила ліжка і прикинула в умі, що далеко не на всіх вистачає навіть цих спартанських ліжок (О. Гончар).

ПРИКИНУТИ

890. ПРИКИНУТИ / ПРИКИДАТИ ОКОМ на кого—що. Оглянути когось, щось з метою визначення обсягу, розміру, кількості і т. ін. Коли закінчили вчитувати і я прикинув оком на тих, кого викликали, то побачив, що мало хто залишився в тій конурі (Ю. Збанацький).

ПРИКИПАТИ

891. **ПРИКИПА́ТИ / ПРИКИПІ́ТИ ОЧІ́-**
МА (по́глядом, зо́ром) до ко́го—чо́го. Пильно,
уважно дивитися на ко́го-, що-небу́дь. *Настя*
швидко присіла на траву, обережно взяла фото,
поклала його на долоню і прикипíла поглядом до
Наталіного обличчя (В. Собко); *Роксолана, обер-*
нувшись до порога, зразу зрозуміла, до кого зором
прикипів цей велетень. Бо ж дивились на Ярина
Подольну всі (О. Ільченко); // тільки до чого. Зо-
среджено читати щось. Інколи він відривається
від книжки, обводять поглядом величезну кімна-
ту спальні і знову прикипає очима до сторінки
(І. Багмут); Бсручи до рук газету, він одразу ж
прикипав очима не до того широкого розділу, де
писалось про міжнародні події. Його, мов магі-
нітом, тягли відомості під заголовком "Бороть-
ба з голодом" (Ю. Збанацький). ПРИКИПІ́ТИ Я́Н-
ГО́ЛЬСЬКИМИ ОЧІ́МА. *Всі вступилися поглядами*
у цю маленьку блискучу кульку, навіть престарий
Лаверін Червінка прикипів до неї .. янгольськими
очима (Ю. Щербак).

ПРИКИПІВ

892. **Я́К** (мов, на́че і т. ін.) **ПРИКИПІ́В.**
1. до чо́го. Залишнвся хтось у тії́ самій позі, на то-
му ж місці́. *Степан .. поліз на піч спати, а Пріська*
немов прикипíла до лави й не рушила з неї до
світанку (Л. Яновська); // Щільно притулився до
чогось. Пріська, хитаючись, підвелася, та як при-
пала до кухля — цецає її уста до нього прики-
пили (Панас Мирний).
2. до ко́го. Закріпився за кимсь, пристав до когось
(про прізви́ско, кли́чку і т. ін.). *Виріс, нарубком*
став, одружився [Пилип], а прізви́ще Клешня так
і залишилось, мов прикипíло до нього (І. Цюпа);
Пуп'янок і Пуп'янок! Відтоді прізви́сько це, не
зовсім сказати б яке розумне і поважне, па́че
прикипíло до хлопця (І. Волошин).

ПРИКИПІТИ

893. **ПРИКИПІ́ТИ ДО ЗЕМЛІ́.** Завмерти,
вклякнути на місці́ від чогось несподівано почу-
того, побаченого, подуманого і т. ін. — *Марії не-*
ма. Може, пішла до дівчат... А може... я так і
прикипів до землі́, жаснувшись несподіваної дум-
ки (М. Коцюбинський). Я́К ПРИКИПА́ТИ ДО ЗЕМ-
ЛІ́. *Спускаючись, ми вже майже не балакали, чуй-*
но слухаючи й до болю в очах придивляючись до
кожної тіні. Часом, злякана нами, з дерева з шар-
котом стурхувала пташка. Ми тоді як прикипали
до землі́ (В. Винниченко).

894. **ПРИКИПІ́ТИ ДО СЕ́РЦЯ** ко́му і без
до́датка. Полюбитися, дуже сподобатися. — *Еге,*
навчив мене чернечий дід пісням та думкам, і які

ж гарні були ті пісні й думки! Так до серця і при-
кипíли (О. Стороженко).

895. **ПРИКИПІ́ТИ НА МІ́СЦІ́** (до мі́сця).
Стати нерухомим; завмерти, остовпíти і т. ін. *Як*
засвітив, глянув, так і прикипів на місці́. Стоїть
серед хати Горпина, аж почорніла і страшно ди-
виться, а на руках у неї мертва дитина (Марко
Вовчок); У старої серце похолонуло; як сиділа —
так і прикипіла на місці́ (Панас Мирний); Коли
раптом щось — лусь! Стрельнув хтось з рушниці
Так по селу і покотилось. Сестра прикипíла до
місця́, тільки руками вхопи́лась за груди (М. Ко-
цюбинський); // Різно зупинитися. Тільки встиг
Максим дійти до середини річки, як раптом:
— Гальт! — і клац-клац зброєю. Максим прикипів
на місці́ (І. Багрянний). ПРИКИПА́ТИ ДО МІ́СЦЯ. 3-за
хати вискакує німецький патруль і прикипає до
місця́, як .. по команді "струнко" (Ю. Яновський).

896. **ПРИКИПІ́ТИ СЕ́РЦЕМ** (душе́ю). 1. до
ко́го. Відчути велику прихильність, широко прив'я-
затися до когось. *Отакі́ був наш Гриша. Він усім*
подобався, навіть Шлюсаренко прикипів до нього
серцем (М. Чабанівський); Вони якось відразу
прикипíли серцем до нової виховательки, поба-
чили в ній не тільки учительку, але й матір, лоди-
ну близьку і рідну (Ю. Збанацький); // Покохати
когось. От і тепер прикипíла Горпина вже ду-
шею до Петруся, бо вже ніхто в цілім світі не був
для неї рідніший, ніж він (Грицько Григоренко).
2. до чо́го. Захопитися чимсь, полюбитися щось.
Подруга Марійка тільки рік проробила, пішла з
трактора. А Докія прикипíла серцем до справи
(З журналу); Хто, як кажуть, прикипів душею до
поля, той не зраджував йому (З журналу).

ПРИКЛАДАТИ

897. **ПРИКЛА́ДАТИ / ПРИКЛА́СТИ ВОГ-**
НІ́Ю ДО ЖА́РУ, перев. чим. Дошкуляти чим-не-
будь комусь, посилювати біль, переживання то-
що. *Якби Василь знав, що в ці роки кої́лося в серці*
Луки́, то співанкою не прикладав би до жару вог-
ню (С. Чорнобривець).

ПРИКЛАСТИ

898. **ГО́ЛОВІ́** (ро́зуму, у́мá і т. ін.) **НЕ**
ПРИКЛА́СТИ. Не можна зрозуміти, збагнути,
знайти причину чого-небудь, розв'язати, виріши-
ти щось. — *Ніяк голови́ не прикладу́, де ти міг са-*
ло дістати? (М. Стельмах); Кривоніс думав і не
міг прикласти розуму, де б дістав її [Ярину] Єре-
мія в походи? (П. Папч); — І чого ви полізли до нас,
ума не прикладу? У вас же своя ланка, свої буря-
ки (В. Кучер). РО́ЗУМУ (у́мá) НЕ ПРИЛОЖІ́ТИ.
Стояв-стояв пан Уласович довгенько і розуму не
приложити́, що йому теперечки на світі робити

(Г. Квітка-Осиков'яненко); [Олекса:] *Я ума не приложу, що тут коїлось?* (І. Карпенко-Карий).

ПРИКОВАНИЙ

899. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **прикований** (прикутий) **[ДО МІСЦЯ]**, зі сл. стояти, сидіти, зупинитися і т. ін. *Нерухомих. З переполоше-ним видом, блідий і ніби прикований .. стояв [Стоколоса] на розі вулиці* (І. Франко); *Вона сиділа, мов прикована до місця, і великими гарячими очима дивилася перед собою* (П. Колесник); *І враз він знову зупинився, наче прикутий до місця* (О. Донченко).

ПРИКОВУВАТИ

900. **ПРИКОВУВАТИ / ПРИКУВАТИ [ДО СЕБЕ] ОЧІ** (зір) *чиї? (чий)*. Привертати чийось увагу, приваблюючи своїм виглядом. *Простягся кучерявий гай вербовий і стоїть на сторожі поміж річкою та шипчастими горами, що блакитними тінями лягли на блакитному небі і приковують до себе очі* (М. Коцюбинський); *Дивився [Пасюга], як вона йде поміж високих старих осокорів. Щось було в її поставі таке, що подобалось, що приваблювало, що приковувало його зір...* (Є. Гуцало).

ПРИКРУЧУВАТИ

901. **ПРИКРУЧУВАТИ / ПРИКРУТИТИ ГАЙКИ** *кому і без додатка*. Не бути поблажливим до когось, посилити вимоги тощо. *Більшість працівників ринку, яким свого часу директор "прикрутив" гайки, згадали усі "кривди" і .. проголосували за його звільнення* (З журіалу).

ПРИКУВАТИ

902. **ПРИКУВАТИ / ПРИКОВУВАТИ ДО ЛІЖКА** *кого*. Позбавити когось можливості рухатися, ходити (перев. про хворобу). *Ще в дитинстві Леся Українка тяжко захворіла на туберкульоз, який прикував її на довгі місяці до ліжка* (З журналу); *Палія хвороба надовго прикувала до ліжка. Пив горілку з порохом — не помагало* (Ю. Мушкетик); *Трохи не все місто висипало на вулицю. Тільки ті, кого лиха хвороба приковує до ліжка, зостаються у хатах* (Панас Мирний); // *Приписати постільний режим комусь* (перев. про лікарів). *Мене прикували до ліжка і не кажуть, коли дозволять навіть сидіти* (М. Коцюбинський). **ПРИКОВАНИЙ ДО ЛІЖКА**. *Наум Харитонович, хоч і хворів останній час і часто лежав, прикований до ліжка, цікавився громадськими справами, як і раніш* (А. Головка).

ПРИКУПИВШИ

903. **ЛІХА ПРИКУПИВШИ**, зі сл. жити, зібрати і т. ін. З труднощами, зазнаючи важких

випробувань; *илегко. Жили тепер, лиха прикупивши, — доїдали останні кріхти* (Л. Юхвід); *Перший раз ледве зібрав [Іван] людей. Та все ж, лиха прикупивши, зібрав якось кілька чоловік* (Д. Ткач).

ПРИКУСИТИ

904. **ПРИКУСИТИ ЯЗИКА**, *жарт*. Утриматися від висловлювань; замовкнути. *А що хочеш збрехать, языка прикуси* (М. Номис); *Вона догадалась, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни, й прикусила языка* (І. Нечуй-Левицький); *Хвала альтруїстам, меценатам, шейлокам і гобсекам! — волила трійця, окуповуючи затишний столик. І прикусила языка, засліплена чародійною посмішкою феї* (А. Крижанівський). **ПРИКУШУВАТИ ЯЗИКА**. *Олена завжди вміла гостро відповісти Михасеві, і йому часто доводилось прикушувати языка* (О. Донченко). **ПРИКУСИТИ ЯЗИЧКИ** (про багатьох). — *Язички там!.. А далі не сказала, щоб прикусили язички*. Дівчата одразу примовкли (В. Кучер).

ПРИЛИПНУТИ

905. **ПРИЛИПНУТИ [ВСІМ] СЕРЦЕМ** ([всією] душею) *до кого—чого*. Зрідинитися з кимсь, полюбити когось, щось. *Серцем Микола вже прилип до свого острова* (Ю. Збанацький); *Усім серцем і всією душею прилип був [Опаіас] до своєї батьківщини, жив у ній думками і жив нею* (І. Франко).

906. **ПРИЛИПНУТИ ОЧІМА**. 1. *до кого—чого*. Пильно дивитися на кого-, що-небудь; здивуватися в щось. [Бентлі:] *Більше жодних коштовностей у вас там не було?* [Фрау Мільх (розгублено мовчить)]. *Белін (прилип до неї очима і ледве помітним рухом голови підказує їй відповідь)* (Я. Галан).

2. *до чого*. Уважно читати; вчитуватися в щось. *Сопливе книжки перегортає і, Боже, Боже, прилипло очима — читає!* (О. Ковінька).

ПРИМІРИТИСЯ

907. **ПРИМІРИТИСЯ / ПРИМІРЯТИСЯ ОКОМ** (очіма) *до чого і без додатка*. Ретельно оглянути щось, намагаючись визначити розмір, обсяг і т. ін. чого-небудь. — *Вікна будуть великі, їй би такі теж згодилися, примірилася оком Катерина* (Л. Первомайський); *Дідусь замислено почував борідку, помахуючи мотузкою, що тримав у руках, примірюючись очима до речей, як їх краще взяти* (О. Копилеико). **ПРИМІРЯТИ ОКОМ**. *Окинувши поглядом місцевість, він .. ще раз приміряв оком, ніби пересвідчуючись у своєму висновку. — Так, — сказав він комусь узелос. — Отут найкраще місце...* (С. Журахович).

ПРИНЕСТИ

908. ПРИНЕСІТИ В ПЕЛЕНІ (у принобі) кого, несьх. Народити позашлюбну дитину. Бага-чі своїм поглумками проходу не давали: — До-ждалася? Ждала мати червінців таєрійських, а дочка натомисть байстра в пелені принесла! (О. Гончар); Офіцерик потім кудись завівся..., а бідна повіна принесла оцього студента в при-полі (Ю. Збанацький).

ПРИНОСИТИ

909. ПРИНОСИТИ (складати) / ПРИ-НЕСІТИ (скласти) НА ВІВТАР (на олтар) чого, чий, що, уроч. Віддавати, не шкодуючи, найдо-рожче в ім'я великої мети, суспільних ідеалів то-що. У передсмертній записці вони [герої-пан-філовці] писали: "Ми приносимо своє життя на олтар Вітчизни" (З газети); Тобі [Україні] несуть сили всі, що маю; І працю тиху, і мої пісні На вів-тар твій побожно я складаю (В. Самійленко).

ПРИПАДАТИ

910. ПИЛОМ (пилюкою, порохом і т. ін.) ПРИПАДАТИ / ПРИПАСТИ. 1. Залишатися без ужитку, не використовуватися. Боже, він не слу-ха! Його робітня пилом припада. Флоренції за-грожує розруха, а він на карнавалах пропада! (Л. Костенко); Результати нелегкої праці геологів припадають пилюкою на полицях (З газети); // Бути забутим, далеким і т. ін. Принесла мені вес-на Те, що пилом вже припало. Знов земля мені тісна, Знов повітря мені мало (Олександр Олесь). ПИЛКОМ ПРИПАСТИ. Ідесь за тропою за голу-бою Дитинство і юність пилом припадає (А. Малишко).

2. Перестати існувати; щезнути, забутися. Було та минуло — вже й порохом припало..., — думав Ломицький, — небагато часу минуло, а вже об-ридлило життя (І. Нечуй-Левицький).

3. Старіючи, ставати кволим, безсилим. Живу... Дивлюсь, як хата валиться; чую, що й сама я пи-лом припадаю — якось дурнішаю, якось туманію, наче жива у землю входжу... (Марко Вовчок).

911. ПРИПАДАТИ ДО ГОРІЛКИ (до чар-ки, до пляшки і т. ін.). Виявляти пристрасть до алкогольних напоїв; пиячити. І почав був Андрій-столяр до горілки припадати — заливав нею свої образи (Є. Кротевич); — Він .. не дуже припадає до чарки. Він буде судити не за могоричі, а буде судити по правді (І. Нечуй-Левицький).

912. ПРИПАДАТИ ДО СЛІДУ чийого. Постійно ждати, виглядати кого-небудь, бажаючи швидкого повернення. Що то вона робить тепер, чи дума про нього? Ой, певно, сумує за

молодим козаком, певно, припадає до його сліду... (М. Коцюбинський).

ПРИПАСТИ

913. ПРИПАСТИ ГУБАМИ. 1. перев зі сл. вод а, скл я н к а і т. ін. Спрагло пити щось. Ухо-пишу давню мідну квартиру, що стояла на лаві, Ілля зачерпнув води й жадібно припав губами (І. Сочинець).

2. до кого—чого. Цілувати кого-, що-небудь. Іпо-лит поклав дорогу пелюстку на долоню й припав до неї губами (В. Канівець).

914. ПРИПАСТИ ДО МИСЛІ кому. Заціка-вити кого-небудь; сподобатися комусь. [Тетяна:] Помічаю я, що ти йому неабияк до мислі припала (М. Кропивницький); [Маруся (до Галі):] Щасли-ва ти, що ти така весела. А з ким же більш ти любиш танцювати? Хто більш усіх припав тобі до мислі? (В. Самійленко).

915. ПРИПАСТИ ОЧИМА (зором, погля-дом) до кого—чого. Задивитися на когось—щось, замилюватися ким-, чим-небудь. Жінка підійшла до великої карти на стіні і зором припала до я-сної зірки (В. Кучер); Перевів [Сахновський] на На-талку погляд.— Трохи лутка виглядає в ажурній панчішці,— припав до неї поглядом (А. Головка).

916. ПРИПАСТИ / ПРИПАДАТИ ДО СЕР-ЦЯ (до душі) кому. 1. Викликати у когось симпа-тію, почуття кохання, сподобатися кому-небудь. Чоловіка її було вбито десь у бойовищу. І ніхто їй більше не припав до серця. Так і вікувала сама (Легенди..); Настя якось зразу припала йому до серця (М. Коцюбинський); Уболіває за нього так, неначе рідна мати або дружина... Чим він при-пав до серця цій мудрій чистій дівчині?... (Василь Шевчук); — Кажуть, тобі дуже припала до ду-ші моя половина і ти наче б хочеш відбити її в ме-не? (З газети); А дівчата шукали свого щастя пере-бірливо, ніхто із місцевих парубків не припадав їм до серця (Легенди..).

2. Зворушити кого-небудь, сподобатися комусь (про художні твори, музику і т. ін.). Лісту була знайома і припала до серця українська народна музика; про це свідчать дві фортепіанні п'єси..., для яких тематичним матеріалом послужили по-пулярні народні пісні "Віють вітри" та "Ой не ходи, Грицю" (З журналу); — Раз чув, як ти ко-мусь читала вголос мою повість... — так можна читати тільки те, що до душі припадає (Леся Українка); // Видатися комусь приємним, бажан-ним, відповідати чимось думкам, сподіванням, нахилом, здібностям і т. ін.; імпонувати комусь. Висловлена Бовдюгом премудрість припала до серця всім запорожцям (О. Довженко); Правда, з містечком Вадим ще не встиг ознайомитись, але

робота йому *припала до душі* (П. Кочура). **ПРИПАСТИ ДО СЕРДЕНЬКА.** Чим я маю привернути Серце милої — не знаю! Може б, краще їй *припали до серденька серенади?*.. (Лєся Українка); **ПРИСТАТИ ДО ДУШІ.** Мені це дуже *пристало до душі* (Нар. опов.). **ПРИЛЯГТИ ДО СЕРЦЯ.** Гулянки на вулиці не *прилягли* йому до серця, бо дикі, п'яні витівки були противні його тихій вдачі (Дніпрова Чайка).

917. ПРИПАСТИ / ПРИПАДАТИ ДО СМАКУ кому. 1. Виявитися співзвучним чиймсь думкам, роздумам, сподіванням і т. ін.; зацікавити когось (про що-небудь). *Олеся знала з романів про того Купідона та Амура, й ті слова дуже припали їй до смаку* (І. Нечуй-Левицький); — *Розмова припадає мені до смаку* (І. Нечуй-Левицький). 2. Захопити кого-небудь, сподобатися комусь. — *Шукаю відповіді на запитання: чому ви припали до смаку отій Катерині?* (Н. Рибак).

918. ПРИПАСТИ СЕРЦЕМ до чого. Дуже захопитися чим-небудь, віддаючи свої сили, здібності, талант і т. ін.; полюбити щось. *Дмитрова наречена залишилась у селі, ланковою призначили, до роботи серцем припала* (П. Інгульський); // *Виявити велику шану, щире відданість чому-небудь. Краю мій зелений, вічна дорога, .. Припаду я серцем до твого порога, Як твоя кровинка, як твоя сльоза* (М. Стельмах).

919. ЯК (мов, піби і т. ін.) **ЗЕМЛЮ** (пільом) **ПРИПАСТИ / ПРИПАДАТИ**, *перев. зі сл. лице, обличчя*. Потемніти, набути сірого кольору; змарніти. *Ніс йому загострився, обличчя мов пильом припало, сам трясеться, худий* (Лєся Українка); *Пролежав він [старий Джеря] тиждень, навіть не стогнав, а лице в нього стало піби припадати землю* (І. Нечуй-Левицький).

ПРИПЕКТИ

920. ПРИПЕКТИ ДО ЖИВОГО. Вікликати у когось страждання, глибоку образу (несправедливими докорами, репліками і т. ін.). *Ті зауваження вивели її з терпіння, бо припекли до живого. Не зреагувати було вже несила* (3 газети); // *Дуже набридли. — Так бути вилазці чи ні? — спитав по хвили Горностай, якого безділля у замку припекло до живого* (Юліан Опільський).

ПРИПЛИВТИ

921. ПРИПЛИВТИ ДО ГОЛОВИ кому. З'явитися в уяві (про думки, задуми і т. ін.). [Казибрід:] *Тобі що до голови приплило? Іди геть! Не дурій!* (І. Фрашко).

ПРИП'ЯТИ

922. ПРИП'ЯТИ (прип'ясті, прикувати і т. ін.) **ДО ГАНЕБНОГО СТОВПА** кого. Осудити,

затаврувати, викрити і т. ін. кого-небудь. *Історично важливо об'єднати всі миролюбні сили, прип'яти до ганебного стовпа тих, хто загрожував людству атомною бомбою* (Н. Рибак); *Своїм яскравим памфлетом [автор] прикував до ганебного стовпа .. усіх недоброзичливих* (3 газети).

ПРИП'ЯТИЙ

923. ЯК ПРИП'ЯТИЙ до чого, зі сл. сидіти, стояти і т. ін. Непорушно, тихо і т. ін. *Андрій лишився один. Він сидів, як прип'ятий, навіть не здатний відірвати щокі від молодого топольки* (О. Гурейв).

ПРИРІС

924. ЯК (мов, пеняче і т. ін.) **ПРИРІС ДО ЗЕМЛІ.** Хтось не може зрушити, зійти з місця; остовпів, нерухомий. *А у Оксани і руки, і ноги затрусились, стала, як укопана, як приросла до землі, ні з місця, ні пари з уст...* (Г. Квітка-Оснот'яненко); *Тодозя оступилась од князя й почувала, що в неї не стас сили рушити з місця: вона од жалю та горя неначе приросла до землі* (І. Нечуй-Левицький).

ПРИРОСТИ

925. ПРИРОСТИ ДО СЕРЦЯ кому, чийого. 1. Стати близьким, дорогим, рідним комусь. *Баба відвернулася — їй самій серце кралялось, а ся дитина чужа, "панська" дитина, за одинадцять літ успіла прирости їй до серця* (І. Франко); — *Сава вже не Михайло! І він мій син! Адить, Докійко, тут приріс мені до серця змаку, як грудка* (О. Кобилянська).

2. Оволодіти кимсь, захопити, полонити когось (про думки, спогади, мрії). [Сотник:] *Ні, трохи треба подождати. Воно б то так! та от що, брате: літа не ждуть! літа летять, А думка проклята марою до серця так і приросла...* (Т. Шевченко).

926. СЕРЦЕМ (душєю) **ПРИРОСТИ** до чого. Відчувати прихильність, прив'язатися до когось; полюбити когось, зрішитися з кимсь. *Легідна зовиця з першого ж дня серцем приросла до своєї молоденької невісточки* (А. Дімаров); *У рідну хату повела дівчина бійця, душею приросла до нього, рада поєднати свою долю з ним* (К. Гордієнко).

ПРИСИПЛЯТИ

927. ПРИСИПЛЯТИ / ПРИСПАТИ ПІЛЬНІСТЬ чийо. Хитрощами не давати змоги комусь розібратися в чомусь; перехитрувати, обманювати когось. *Там вони [Параска і Северин] вже й вечеряли смачненько, і милувалися гарненько, і сміялися досхочу, що так просто присипляли пильність сусідів* (І. Сочинець).

ПРИСІДОМ

928. **ЗА ОДНІЙМ ПРИСІДОМ.** 1. Однотимчасно, разом. *За одним присідом вечеря з обідом* (Укр. присл.).

2. Дуже швидко, відразу, тут же і т. ін. *Пішов [В. Стефанік] прямо до редакції, сказав дати паперу і за одним присідом написав свій "Підпис"* (Л. Письменна).

ПРИСНИТИСЯ

929. **І [УВІ] (у) СНИ] НЕ ПРИСНИТИСЯ** (не приснилось) *кому, що.* Щось дуже дивне, незвичайне, таке, чого не можна й уявити. — *А що, панове, вам і не приснилось там бути, де я побував* (Г. Квітка-Осипов'яненко); — *Моя душа сміє і зможе таке, що іншому й не присниться...* (П. Куліш); — *Заходьте до мене. Я щось таке надумав, що вам і не приснилось!* (П. Панч).

ПРИСОХНЕ

930. **ПРИСОХНЕ, ЯК НА СОБАЦІ** *на ко-муні без додатка, грубо.* 1. *перев. безос.* Загоїться, зникне (про виразки, хвороби і т. ін.); одужає хтось. — *А що, Варко, полегшало тобі?* — *Та присохне, як на собаці* (Панас Мирний); — *Лягайте завтра в військовий лазарет, — зрадів Лазаревський ..* — *Ні, — відрубав Шевченко. — Якось викручуватись — це не для мене. Потрусить трохи і минеться, присохне, як на собаці* (З. Тулуб).

2. Не набуває розголосу, забудеться (про щось неприємне). *Сумна повернула додому Маланка й нікому не похвалилась, що бачила й чула. Нехай вже воно присохне на ній, як на собаці* (М. Коцюбинський); *Він подумав, що ніхто не бачив, ніхто не знає і все присохне, як на собаці* (С. Чорнобривець).

ПРИСОХНУТИ

931. **ПРИСОХНУТИ НА ЯЗИЦІ.** Залишитися невисловленим (про слова, думки і т. ін.). *Міг би сказати Порфир, як матір не слухався, з двійок не вилазив, як тинявся цілими днями по пристанях, що аж у порт його занесло... Міг би, міг, одначе відповість чомусь так і присохла на язиці* (О. Гончар).

ПРИСТАВАТИ

932. **ПРИСТАВАТИ / ПРИСТАТИ ДО ЛИЦЯ** *кому.* Личити, пасувати комусь. *Ясно-синій колір дуже приставав їй до лиця* (І. Нечуй-Левицький); *Чорний здоровий платок, котрим була її голова і плечі аж до пояса прикриті, так пристав їй до лиця* (Панас Мирний).

933. **ПРИСТАВАТИ / ПРИСТАТИ ДО [ЯКОГОСЬ] БЕРЕГА.** Знаходити, визначати свій життєвий шлях, своє місце в житті, покликання і

т. ін. *Дорогою він запитав у Савки: — Що ж ти, брат, на одному місці не тримаєшся? Електрозварником тобі не подобається, муляром — теж. Приставай до якогось берега* (Д. Ткач); — *Час тобі, дитино, вже приставати до якогось берега, — говорила [мати] доньці спокійно та розважливо, — бо закрутить тебе хвиля, закаламуть голову і пропадеш* (М. Ю. Тарновський); *Пора й тобі пристати десь до берега. Немолодий. Це ж котрий [рік] тобі пішов?* (Василь Шевчук). **ДО ЯКОГО БЕРЕГА ПРИСТАТИ?** [Коваль:] *То до якого ж берега пристанемо?* [Цар:] *Зараз нічого не скажу вам... На роздоріжжі я... Все думаю...* (М. Зарудиний).

934. **ПРИСТАВАТИ / ПРИСТАТИ РЕП'ЯХОМ** (смолою, як [шівська] смола і т. ін.) *до кого і без додатка.* Настирливо вимагати чого-небудь від когось. — *Що ти від мене хочеш? — Дивись який! Сам смолою пристає, а потім ще й запитує* (П. Автомонов); — *Жарти жартами, а я оце поїду в Бендери та причепю причеплю, реп'яхом пристану до Бичковського, — обізвався Христина. — Я вже знаю, з якого боку приступити* (І. Нечуй-Левицький); *Як шівська смола пристав був. Аж мусила з дому пікати через нього* (А. Головка); *Уступи та й уступи* [мундир], *каже, я заплачу тобі добре .. Пристав як смола* (Я. Баш); [Голос Кража:] *Та відчепиш ти, пристала як муха у Спасівку!* (М. Зарудиний).

ПРИСТАВИТИ

935. **ПРИСТАВИТИ (приліпити, прилатати і т. ін.) ЛАТКУ** *кому і без додатка.* Сказати комусь щось дошкульне або дотепне, смішне. — *О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а латку й приставить* (Г. Квітка-Осипов'яненко); *На кожного [кожного] знайде, що сказати, кожному [кожному] приліпить латку* (І. Франко).

ПРИСТАНОВИЩЕ

936. **ОСТАННЄ ПРИСТАНОВИЩЕ** *чис, кого.* 1. Місце, де хто-небудь похований, де знаходяться чийсь останки. *Він думав про Люду, і жаль стискає його серце... Хоч би знати, де саме її останки пристановище* (М. Трубаїні); // Місце, де загинуло щось. *Останнє пристановище легендарного корвета ["Витязь"] — морські глибини біля східного узбережжя Корейського півострова* (З журналу).

2. Те, що є місцем перебування, якоюсь опорою і т. ін. для когось. [Шервуд:] *Як бачите, життя знову насміялося з мене. Ідея спокути через власне страждання була моїм останнім пристановищем* (О. Левада); *Так, на Підляшші її ["бороду"] — недожате колосся] називають перепілка, а*

на Поліссі “перепелиця” — це ніби останнє пристановище для цього птаха (Звичай нашого нар.).

ПРИСТАНЬ

937. ВІЧНА ПРИСТАНЬ чия, уроч. Місце, де хтось похований, де покоїться чийсь прах; могила. За два кілометри, біля Карлюжини, — цвинтар, вічна пристань видатного драматурга [І. Карпенка-Карого] (3 газети).

ПРИСТАТИ

938. ПРИСТА́ТИ / ПРИСТАВА́ТИ з НОЖЕМ ДО ГО́РЛА. Настирливо вимагати чогонебудь від когось. — Дід собі в комірчині овес видає, а баба в хатині ніяк від циганок не відчепить-ся: пристали з позем до горла, де золоті дукачі заховані (Григорій Тютюнник). ПРИСТУПІТИ з ГО́СТРИМ НОЖЕМ ДО ГО́РЛА. — А от як ці брати приступлять з гострим позем до горла, то тоді й пізнають, що воно за брати (Панас Мирний).

ПРИСТРАСТІ

939. ПРИ́СТРАСТІ ВГАМО́ВУЮТЬСЯ (влягаються, вшухають і т. ін.) / ВГАМУВА́ЛИСЯ (уляглися, ушухли і т. ін.). Зникає, спадає збудження, піднесення, захоплення чимсь і т. ін. Зникають денні сварки, вгамовуються пристрасті, всі стають ближчі між собою, одвертіші, мирніші, тихіші (О. Гончар); Пристрасті в нас уляглися, скороспілки ілюзій обпали. З ран, що життя завдало, ще хіба шрами болять (І. Франко); Побойвались, що й ця нарада проходитиме неспокійно. Доба надто короткий строк, щоб прохолонули розбурхані вчора пристрасті (Ю. Шовкопляс).

940. ПРИ́СТРАСТІ СПАЛÁХУЮ́ТЬ (розпалюються, киплять і т. ін.) навколо чого і без додатка. Збудження, піднесення, захоплення чимсь і т. ін. зростає, може досягти великого напруження. Сенько був із тих людей, у яких пристрасті спалахували скоро (І. Франко); Хома бачив, що розпалюються пристрасті, і не знав, як угамувати їх (З. Тулуб); Майже протягом року кипіли пристрасті навколо проблеми, яку порушив “Вечірній Київ”, — привілеї для номенклатурних працівників (3 газети).

ПРИСТУПАЙ СЯ

941. І НЕ ПРИСТУПА́ЙСЯ (не приступай, не підходь і т. ін.). І. до кого і без додатка. Дуже гордий, сердитий і т. ін. Мотря думала теж про Галю. “Може, там така, що й не приставайся” (Панас Мирний); Гарна була дівка. А горда та ташна, що й не приставай (М. Коцюбинський). АНІ ПРИСТУПІТИ. Дивиться [Варка], наче зараз тебе з’їсть, не соливши, словами і січе, і руба, ані приступити... (Марко Вовчок).

2. до чого. Занедбаний, захаращений, майже непридатний. ХОЧ І НЕ ПРИСТУПА́ЙСЯ. Колись новісінькі дощані ноші, тепер уквітчані небайливими латками та наліпленими шарами цементу, лякали, хоч і не приставайся до них (Іван Ле).

ПРИСТУПНИЙ

942. НА ВСІ БОКИ ПРИСТУ́ПНИЙ, жарт. Такій, що всього доб’ється; спритний меткий і т. ін. Жвавий, на всі боки приступний, він надумався поширити свої комерційні справи виданням... книжок (С. Васильченко).

ПРИСТУПУ

943. НІ (ані) ПРИ́СТУПУ до кого. 1. Хтось не може бути подоланий, захоплений і т. ін.; надійно захищений. — Вже двічі набідали козакі, а нічого не вдіють: обіклалися боронами та засіками озеряни, і ні приступу до них (А. Головка).

2. Не можна побачити когось, зустрітись з кимсь; загордився хтось. — Оце вже Роман так замурується в своїй хатині з книжками, що до його [до нього] ані приступу! — говорила Соламія до матері (І. Нечуй-Левицький).

ПРИТЕРТИ

944. ПРИТЕ́РТИ / ПРИТИРА́ТИ РО́ГН ко-му. Зробити когось покірним, примусити підкорятися комусь; приборкати. Вже ми їм [хлопам] притремо роги! (І. Франко); — От ми тут трохи і притрем їм [сусідам] роги (Л. Костенко).

ПРИТИСКАТИ

945. ПРИТИСКА́ТИ (припира́ти) / ПРИ-ТІ́СНУТИ (припе́рти) ДО СТИ́НІ (до сті́нки) кого. Ставити когось у безвихідне становище, домагаючись зізнання, здійснення чогонебудь і т. ін. — Бог з вами, не притискати вас до стіни... (Леся Українка); Все перемішалось в старому, як перемішується лише в тому, кого вперше в житті припирають до стінки (Ю. Шовкопляс); [Арсен:] Мені якби ще отого шахрая, Геннадія, до стінки притиснути! (З. Мороз); Вона тут же вирішила рішуче “приперти до стіни” свого супротивника (М. Хвильовий); — Що ж воно оце робиться, га? — приперли вони нас до стінки сердитими запитаннями (3 журналу). ПРИПЕ́РТИЙ ДО СТИ́НІ. Припертий до стіни., чи не щодень до сповіді стаю, та жодної нема мені покути (В. Стус).

ПРИТИСКОМ

946. з ПРИ́ТИСКОМ, зі сл. сказа́ти, мо́вити і под. Твердо, категорично, суворо, незадоволено і т. ін. — Мамо, присунь мені цукор, — з притиском сказала Ірен (В. Підмогильний); — Хай собі п’ють, — з притиском сказав бать-

ко,— а ми не будемо! Не забувай, що я дав собі слово: в рот не брати цієї гидоти (П. Гуріненко); Сидоров підскакнув чортом .. і мовив хмуρο, з притиском: — Вперед! (Василь Шевчук); — Ти для чого ж це силоміць витягнув з хати горіхівську красуню і завіз її аж у темний гай? — з притиском запитала дружина (І. Сочинець).

ПРИТКНУТИ

947. ПРИТКНУТИ ГОЛОВУ (себе). 1. де. Знайти якийсь притулок, пристановище; зупинитися десь. — Я бажав собі гніздо звести, щоб було, де голову приткнути (Панас Мирний); Хіба мало таких, як я? Хіба трохи тиняється по світу, де б свою голову прихилити, де б себе приткнути?!. (Панас Мирний).

2. перев. куди. Використати здібності, знання, нахили і т. ін. у певній галузі діяльності. Вона [старша] стільки ж знає, як і всі — куди їх везуть, де сплять їхні долі, куди приткнуться дівочі голови (Іван Ле).

ПРИТУЛЯТИ

948. ПРИТУЛЯТИ / ПРИТУЛЯТИ ГОРБАТОГО ДО СТІНИ, жарт. Говорити щось недоречно, нелогічне і т. ін. або робити щось не те, що треба. [Маруся:] Ти вже почнеш чорт батька зна що вигадувати та притулять горбатого до стіни! (М. Кропивницький).

ПРИТЧА

949. ПРИТЧА ВО ЯЗІЦЕХ чия, кого і без додатка, перев. зі сл. ста́ти, бу́ти, книжн. Те (рідше той), про що (про кого) всі говорять; предмет розмов. Довелось самому розкидати [добро] .. І притчею во язицех стати Добрим людям (Т. Шевченко); У розпал веселощів дістає томик Гегеля, який уже став притчею во язицех терехівчан, примоується в кутку, читає (В. Дрозд); Зростає кількість протиправних дій .. Ну, а рекет став мало не притчею во язицех (З журналу).

ПРИТЯГАТИ

950. ПРИТЯГА́ТИ (притя́гувати) [ДО СЕБЕ] О́ЧИ (по́гляд, зі́р і т. ін.) чи́й (чий), які (який), кого і без додатка. Привертати чинось увагу, вабити. Оселедець, бринза притягували голодні очі косарів (К. Гордієнко); Любов Прохорівна притягала до себе заздрі погляди (Іван Ле); Непароком зелене вікно притягає зір (Н. Рибак).

951. ПРИТЯГА́ТИ (притя́гувати) / ПРИТЯГТИ́ (притя́гну́ти) ЗА ВОЛО́ССЯ (за ву́ха) що. Невиправдаю, безпідставно виставляти, показувати що-небудь. Мене люди зовсім не за самий вірш лають, а за те, що я мало ідейна, чи то пак — мало тенденційна, але мені здається, що коли я буду тенденцію за волосся притягати, то

всім буде чутно, як її волос тріщатиме нещасний (Леся Українка).

ПРИТЯГУЄ

952. ПРИТЯГУЄ / ПРИТЯГЛО́ ЖИВІТ (живо́та) ДО СПИ́НИ в кого, кому і без додатка, безос. Дуже хочеться їсти комусь; хтось зголоднів. Хтось помішує ложечкою в склянці чай. Скло дзвенить тонко, знайомо, і від того ще більше присягує живіт до спини (Ю. Збанацький); Хіба ж і не щастя після пісної дороги, після сухарів та цибулі, від яких йому вже до спини прилягло живіт, натьопатися парешні смачного гарячого борщу (О. Гончар).

ПРИХИЛИТИ

953. ГОЛОВУ [СВОЮ] ПРИХИЛИ́ТИ де. Знайти якийсь притулок, пристановище; влаштуватися десь. Прийдеш над сю гору, — пустиня, спалена сонцем, ні прутика, ні гіллячки, щоб хоч де голову прихилиш від палу... (Панас Мирний); — Доки живу — земля моя, я господар на ній. Гичак поділив, а тепер, на старість, не має де голову прихилити (М. Томчаний); — Куди ж нам, Деписе, найкраще податися, де голову прихилиши..? (М. Стельмах); Хіба мало таких .. тиняється по світу, де б свою голову прихилити..? (Панас Мирний).

954. ПРИХИЛИ́ТИ НЕ́БА (со́нце, сві́т і т. ін.) для кого, кому, зі сл. ра́дий, зда́тний і т. ін. Зробити для когось усе, навіть неможливе. Гірко було Маланці. От, зрослила дитину, берегла, доглядала, рада була неба їй прихилити та зорями вкрити, а тепер оддай між люди на неовіряння (М. Коцюбинський); [Косяк:] Оленько, кохана моя. Та я радий для тебе сонце прихилити (М. Зарудний); Шаблистий розмахував не руками, а голоблями — здатними, здається, прихилиши весь світ для Павла Жабокрика (Є. Гуцало).

ПРИХИЛЯТИ

955. ПРИХИЛЯ́ТИ / ПРИХИЛИ́ТИ ДО СЕБЕ СЕ́РЦЕ (сері́й) чие (чий), кого і без додатка. Викликати до себе чинось приятнь, чийсь симпатії. Маленька, кругловиденька, з терновими мрійними очима, вона зразу прихилила до себе серце всякої людини (С. Васильченко); Там, на чужині, вони зуміли прихилиш до себе серця. Народи увінчували лаврами, підносили на Парнас їх, видатних співаків України (З журналу).

ПРИХИЛЯТИСЯ

956. ПРИХИЛЯ́ТИСЯ / ПРИХИЛИ́ТИСЯ СЕ́РЦЕМ (душе́ю) до кого. Приятелювати з кимсь, симпатизувати комусь, любити когось. Олег все більше зближав і прихилився серцем до Люди, а Люда сміялася, пусувала й хто зна, що було у неї на

думці (Л. Дмитерко); *Не хотіла [татарочка] підсобляти в будь-якій підступі супроти Подолянки, до котрої татарочка, в неволі зів'явши, чомусь прихилилась душено* (О. Ільченко).

ПРИХОДИТИ

957. ПРИХОДИТИ / ПРИЙТИ ДО РОЗУМУ. Ставати розумним, кмітливим, розважливим і т. ін. *От і почав наш горобчик до розуму приходити,— годі сваритися!* (Леся Українка); // Ставати старшим, дорослішим, досягати певного віку. *Кожній дитині він [батько] справляв примірик Біблії, коли та [дитина] приходила до розуму* (М. Грушевський).

958. ПРИХОДИТИ / ПРИЙТИ НА ПАМ'ЯТЬ (на думку) кому і без додатка. Поставати в уяві; пригадуватися, згадуватися. *Хочеться що-небудь доброго зробити... і покійний тато, Царство їм небесне, приходять на пам'ять...* (М. Коцюбинський); *Ти його речі до одного слова задуєш; і ввісні вони тобі сняться, і прокинешся ранком — перше всього вони тобі на пам'ять приходять* (П. Куліш); *А він [Дмитро] і приходив до думки, точнісінько таким, як з Варивом приходив* (М. Стельмах).

ПРИХОДИТЬ

959. [І] В ГОЛОВУ (в думку) НЕ ПРИХОДИТЬ / НЕ ПРИЙДЕ кому і без додатка, що. Зовсім не думається, не гадається (про щось переконливо). *Про те, що я можу програти усі свої три копійки, мені і в голову не приходило* (П. Пауч); *Гризельда навіть не заздівала, щоб Тодозя кохала князя, й поважний суворий князь кохав Тодозю: це їй і в думку не приходило* (І. Нечуй-Левицький); *Покрили мертве збите поле, немовби чорна сарана! Чорна сарана... Більш красномовний образ і в голову не прийде* (І. Волошин).

ПРИХОДИТЬСЯ

960. СОЛОНО ПРИХОДИТЬСЯ / ПРИЙШЛОСЯ кому, безос. Хтось перебуває у важких умовах, у скрутному становищі; нелегко комусь. У Галичині років з п'ятсот тому назад .. солоно приходилось руському народові, котрий звали вони [хиязі та бояри] смердами (М. Драгоманов); *Вийшли [солдати] до ротного, сміються, дякують Максимові, що, коли б не він, дуже б солоно прийшлося...* (Панас Мирний).

961. ЯК (коли) ПРИХОДИТЬСЯ / ПРИЙШЛОСЯ ДО ЧОГО (до діла), безос. За умови, що треба діяти, робити щось; при потребі, при можливості. *Треба, щоб і ми любили один одного .. коли до чого приходиться, один за одного страждали і біду терпіли* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Спитасяшня й колоди, як прийдеться до*

чого (М. Номис); *От наші критики не такі лицарі і коли приходиться до діла, то ставлять в одну лінію і поетів і поетес* (Леся Українка); — *Цілий рік трубили про ту кукурудзу, а як до діла прийшлося, то всі по куцах!*.. (В. Кучер).

ПРИЦІЛЮВАТИСЯ

962. ПРИЦІЛЮВАТИСЯ / ПРИЦІЛИТИСЯ ОКОМ. 1. Оглядаючи щось, міркувати про його місце, розмір, вагу і т. ін. *Розставляла [Устина] пляшки з вином, ставила блюдечка з паюсною ікрою та дорогі рибні консерви, прицілювалась оком, де б краще поставити власного виготовлення салат* (Д. Бедзик).

2. на кого—що. Спрямовувати погляд на кого, що-небудь, при цьому зважуючи, оцінюючи щось. — *А тобі не спиться, Маріє? — спитав Жменяк, примруживши одне око, а другим [оком] прицілювшись на молоду ще вдовицю* (М. Томчанин).

ПРИШЕСТЯ

963. ДО ДРУГОГО ПРИШЕСТЯ, *перев.* із запереч. н.е. Дуже довго або ніколи, взагалі, зовсім і т. ін. — *Куди ти тютюн ламаєш .. А бодай ти не виліз з того тютюну до другого пришествя!* (О. Довжиско).

ПРИШИВАТИ

964. ПРИШИВАТИ (пришпильовати) КВІТКІЙ / ПРИШИТИ (пришпилити) КВІТКУ кому, яку. Ображати когось в'їдливими репліками, дошкульними словами; обзивати когось, давати прізвиська, насміхатися над кимсь. *З кожного насміхається [Печерця], кожному квітки пришиває, а сам же то? Якби глянув у воду на свою вроду* (Панас Мирний); *Ятрівка таку квітку пришпилить, що і через тиждень сорому не збудешся* (Г. Квітка-Основ'яненко). ПРИШПІЛЮВАТИ ЛАТКІЙ. — *Усякий думає: "Пришпилюють мені латки, давай буду й я пришпилювати іншим!"* (І. Франко).

ПРИШИЙ

965. ПРИШИЙ КОБИЛІ ХВІСТ, *несхв.* жарт. Зайвий, непотрібний. Була й новинка Карпенкова — "Суєта". Перші три акти добрі, а четвертий — *приший кобилі хвіст* (Панас Мирний); — *Хто я в "Сукаллі"?* Голова чи, може, *приший кобилі хвіст?* (С. Добровольський); // Не вартий уваги. [Максим:] *Цілісінський день ви собі удвох балакаєте, а за вами слідком човгає щось таке, ніби теж скидається на людину, а ви його вважаєте чи за приший хвіст кобилі, чи за німого?..* (М. Кропивницький).

ПРИШИТИ

966. **ІНІ ПРИШИЙТИ, НІ ПРИЛАТАТИ**, зі сл. сказати, говорити і т. ін. Недоладно, недоречно, дурниці і т. ін. *Дивний чоловік, то мій товариш на правім боці .. Все думає, а Бог знає над чим, а часом якщо скаже, то ні пришити, ні прилатати* (І. Франко).

967. **ПРИШИТИ [СВОЮ] ПРИШВУ (ПРИШВИ)**. 1. до чого. Не досить тактовно доповісти сказане кимсь, втрутитися в чужу розмову. *А молоденькі панночки раді, що їм вільно пришити свою пришву до розмови, напередими почали згадувати та декламувати уривочки з деклентських віршів* (Дніпрова Чайка).

2. кому, рідко. Дати комусь прізвисько, поглузувати з когось. *О! Що то вже за дівка!.. Вона не зміла, як кому пришви пришити? Ну, ну! І проворна, і жартовлива [жартівлива] була* (Г. Квітка-Основ'яненко).

968. **ПРИШИТИ СПРАВУ** кому. Несправедливо, безпідставно сплиувати когось у чомусь. *Твою Анничку, ті от... засудили. Якусь там справу дівчині пришили, Вона в тюрмі згоріла, як свіча* (Л. Забашта).

ПРИШИТИЙ

969. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ПРИШИТИЙ** на ко-му—чому і без додатка. 1. Добре, міцно триматися на чомусь; вправний, красивий і т. ін. (про кого-небудь). *Але він вже на коні — на коні як пришитий...* (Д. Мордовець).

2. зі сл. сидіти, ходити і т. ін. Не відступаючи від когось, не виходячи звідкись; постійно. [Дранко (кричить у себе на дворі):] *І слухати не хочу! Знаю, які печериці підеш збирати! Сиди мені у хаті, як пришита!* (М. Кропивницький); *Поївши, Софія заходилася прибирати в кімнаті. Микола ходив за нею, як пришитий* (А. Дімаров); *Їй не страшно було, коло неї, мов пришитий... провожаний, що не один чи два вечори знай проводив її до самої хати* (Панас Мирний).

ПРИЩЕМИТИ

970. **ПРИЩЕМИТИ ХВІСТ (хвостá) кому**, несхв. Обмежити чиєсь дії, поставити когось у невигідне, скрутне становище. *Він давно мені хоче прищемити хвіст* (М. Стельмах); *Поставили на місце [хапугу], прищемили, як говориться, хвоста, щоб не був таким розумним* (З журналу).

ПРИЩИКНУТИ

971. **ПРИЩИКНУТИ ЯЗИКА** кому і без додатка. Змусити когось перестати говорити про кого-, що-небудь; обірвати на слові. *Прищикнула, як то кажуть, язика та й замовкла* (З усн. мови); *ПРИЩИКНУТИ ЯЗИКА*. *Посидинок цей про-*

довжувався в затаєних намірах, що їх викохував про себе Гнат, настирливо шукаючи такого випадку, щоб прищикнути Уласові язичка (Григорій Тютюнник).

ПРОБА

972. **ПРІББА (рідше спроба) ПЕРА**. Перший твір, перша наукова праця і т. ін. *Пригадую собі таке перше оповідання — "Страшний свідок", чистої води пробу пера, на цілком пусту романтичну тему* (М. Грушевський); *У Ваші руки попалися перші мої роботи, спроба пера* (М. Коцюбинський).

ПРОБИ

973. **ВИСОКОЇ ПРІББИ**. 1. Що-небудь досконале, майстерно зроблене, якісне і т. ін. *Про-за Петра Панча — література високої проби* (З газети).

2. перен. Обдарований, талаовитий у чомусь. *Франко — лірик високої проби, і його ліричні вірші просяться часто в музику* (М. Коцюбинський); *Це були люди високої проби. Богдан почував, що таким людям можна в усьому довіритись* (О. Гончар); *Радіоелектроніка. Хто і що може подвинути її? Високої проби професіонали...* (З журналу).

974. **НИЗЬКОЇ (невисокої) ПРІББИ**. 1. Щось недосконале, недозвершене, примітивне і т. ін. *Не завжди щастить журналам приходити на зустріч з читачем з повноцінним "багажем", трапляються.. і твори невисокої проби* (З журналу).

2. перен. Некультурний, має погану вдачу і т. ін. *Він переконався, що молодий граф Едвін — чоловік дуже низької проби, картяр і розпусник* (І. Франко).

ПРОБИВАТИ

975. **ПРОБИВАТИ / ПРОБИТИ СОБІ ДОРОГУ**. Утверджуватися (про що-небудь). — Ну, це вступ. А далі — самокритика. *Весела, щира, непідробна. Можети використати для часопису, якщо ідея самосміху проб'є дорогою* (О. Бердник); *І все ж нові засади насилу пробивають собі дорогу*. *Заваждає насамперед — консерватизм мислення* (З газети).

ПРОБИРАТИ

976. **ПРОБИРАТИ / ПРОБРАТИ [АЖ] ДО КІСТОК** кого і без додатка. Викликати у когось відчуття сильного холоду. *Вночі знову йшов дощ, дув пронизливий сирий вітер, пробирав до кісток* (О. Сизоненко); *Міцний мороз пробирав аж до кісток* (Я. Качура); *Осіння вже тора по-вовчи закрадалась. І холод до кісток рибалок пробирав* (М. Рильський). **ПРОБИРАТИ ДО КОСТЕЙ, діал.** *Дощ перестав, стало ніби ясніше, але вітер пробирав до костей і ліс голосніше шумів, шепотів*

(Мирослав Ірчан). **ПРОБРА́ЛО ДО СА́МИХ КІСТО́К** чим, *безос. До самих кісток пробрало його холодом та вологістю* (Я. Гримайло).

977. ПРОБИРА́ТИ / ПРОБРА́ТИ [АЖ] ДО СЛІЗ кого і без додатка. Справляти велике враження на когось; розчулювати. *Приспів пробирас аж до сліз* (П. Тичина).

978. ПРОБИРА́ТИ / ПРОБРА́ТИ ДО ПЕЧІНО́К кого і без додатка. Сильно впливати, діяти на кого-небудь. *Добрий тютюнець — до печінок пробирас...* (Ю. Збанацький).

ПРОБИТИ

979. ПРОБИТИ [ГРУДЬМІ] ДОРО́ГУ кому. Ціною великих зусиль домогтися чого-небудь або допомогти комусь у досягненні якоїсь мети. *Любити своє дитя — це ще не все, ти зумій грудьми пробити йому дорогу* (О. Гончар).

980. ПРОБИ́ТИ СТИ́НУ чого, яку. Ціною великих зусиль здолати опір, добиваючись чогось. *Саме представники .. неформальних об'єднань провели величезну роботу, аби .. пробити стіну бюрократичного перестрахувальництва й байдужості* (З журналу); *І першою наважилася пробити цю стіну газета "Молода гвардія"*. Ця стаття мала наслідки вибуху бомби (З журналу).

ПРОБІГАТИ

981. ПРОБІГА́ТИ / ПРОБІ́ГТИ ОЧИ́МА що, по чому і без додатка. Швидко читати або оглядати що-небудь. *Мазепа почав читати лист, по тому, як пробігав очима все далі, його обличчя мінялося* (Ю. Мушкетик).

ПРОБЛЕМ

982. НІЯ́КИХ (жодних, без і т. ін.) ПРОБЛЕ́М у кого, з чим і без додатка. Усе добре, прекрасно, спокійно і т. ін.; все вирішилось — *Тепер, здається, не тільки у вас, а й у решти членів київської делегації з виступами ніяких проблем?* (З газети).

ПРОБЛЕМА

983. ПРОБЛЕ́МА НО́МЕР ОДИ́Н для кого, чого і без додатка. Завдання, що має першочергове значення для кого-небудь; головне, найважливіше. *Розвідувачі надр проникають у найглухіші і найпестливіші місця, де проблемою номер один стає добування води* (З газети); *Після твого повернення для нас проблемою номер один буде твоє здоров'я* (Л. Дмитерко); *Проблема номер один сьогоднішнього господарювання — комплексна механізація* (З журналу).

ПРОБУВАТИ

984. ПРÓБУВАТИ / ПОПРÓБУВАТИ КИСЛІ́ЙЦЬ від кого і без додатка. Зазнавати по-

карання, докорів, тиску і т. ін.; терпіти. *Через неї [сестру] мені часто доводилось од матері пробувати кислійць: оце було зачехлю її або штовхну, .. то вона зараз біжить до матері жалітися, а мати мені зараз .. було добре намне чуба або наскубе вуха* (Л. Нечуй-Левицький).

985. ПРÓБУВАТИ [СВОЄ] ПЕ́РО в чому. Починати писати художні твори, замітки і т. ін. *Не поодинокі в літературі випадки, коли поет звертається до прози чи пробус своє перо в якомусь іншому, новому для нього жанрі* (З газети).

986. ПРÓБУВАТИ [СВОЇ] СИ́ЛИ (рідше себе) в чому. Починати займатися чимсь, перевіряти свої здібності, можливості, талант у чомусь. *Зовсім самостійною мостою роботою, де я пробував свої сили як сценарист, режисер і актор одночасно, був фільм "За стіною"* (А. Бучма); *Наші молоді прозаїки пробують свої сили і в надзвичайно важливому жанрі — в літературі для дітей* (Ю. Смолич); *Під впливом свого приятеля Федькович і сам почав пробувати сили в літературі* (Леся Українка); *Крім поезій ліричних і гумористичних пробував себе [поет] й у драматичному роді* (В. Самійленко).

ПРОВАЛИВСЯ

987. МА́ЛО КРІ́ЗЬ ЗЕ́МЛЮ НЕ ПРОВАЛІ́ВСЯ. Хтось відчув великий сором, незручність у зв'язку з чимсь. *Мало крізь землю не провалився хлопець, зиркнув на свої давно не миті, геть покращені незажисливими подряпинами ноги, постояв якусь мить остовпіло, а тоді враз чкурнув з сусідського городу* (Ю. Збанацький). **МА́ЛО КРІ́ЗЬ ЗЕ́МЛЮ ПРОВАЛІ́ТИСЯ.** [Галина:] *Відчепись! Говорила я тобі. Бачиш, як незручно вийшло. Мало крізь землю провалитися* (В. Собко).

988. Я́К (мов, на́че і т. ін.) КРІ́ЗЬ ЗЕ́МЛЮ ПРОВАЛІ́ВСЯ. Раптово, безслідно і т. ін. зник хтось, зникло що-небудь. *І зник [чоловік] так само несподівано, як і появився. Я .. все хотів побачити його знову, щоб розпитати добре про тих багатирів, але він як крізь землю провалився* (Легенди.); *— Людапський тільки що був тут і дець дівся, мов крізь землю провалився* (М. Кропивницький); *— Авторучка випала, мацав-мацав, наче крізь землю провалилась* (В. Дрозд); *Кума дець ділась, наче крізь землю провалилась* (Л. Нечуй-Левицький); *Цілий день шукав дід ту ниву, а вона ніби крізь землю провалилася* (З журналу). **Я́К КРІ́ЗЬ ЗЕ́МЛЮ ПІШЛИ.** — *І коней не знайшли? — Ні, як крізь землю пішли всі семеро* (А. Головка). **НА́ЧЕ КРІ́ЗЬ ЗЕ́МЛЮ ПРОПА́ЛИ.** Треба вам сказати, що як тільки прокотив возик з писарем, то усі наче крізь землю пропали (Марко Вовчок).

ПРОВАЛИСЯ

989. **ХОЧ ПРОВАЛИСЯ**. 1. з ким—чим і без додатка. Уживається на означення невміння, несправності в чому-небудь, безпорадності і т. ін. *А от худобі ніяк ради не вміла дати, хоч провались з нею* (А. Головка).

2. Уживається для вираження бажання зникнути звідкись. *Неприсмно, хоч провались* (З усн. мови).

ПРОВАЛИТИСЯ

990. **ЩОБ [КРИЗЬ ЗЕМЛЮ] ПРОВАЛИТИСЯ**. 1. Уживається для вираження записнення у правдивості сказаного. — *Щоб мені кризь землю провалитись, щоб я з міста того не зійшла, як тому правда, що Хівря набрехала* (Грицько Григоренко).

2. *лайл* Уживається для вираження незадоволення кимсь, як погдобре побажання комусь. — *Щоб тебе перша куля не минула! Гидкий! Осоружний! Щоб тобі провалитись, проклятому!* (С. Васильченко).

ПРОВАЛЮЙСЯ

991. **ХОЧ КРИЗЬ ЗЕМЛЮ ПРОВАЛЮЙСЯ** (провалився). Дуже неприємно, незручно, соромно і т. ін. комусь. *Йому так неприємна була вся ця історія. .. Складається таке неприсмне враження, що прямо хоч кризь землю провалюйсь* (М. Хвильовий); *А як щось поламається? Та ще й на Віриний ділянці! Тоді хоч кризь землю провалися* (А. Хорунжий); [Любов:] *Коли б ви знали, як мені часом буває сором при спогадах, просто хоч кризь землю провалитись!..* (Леся Українка).

ПРОВОДЖАТИ

992. **ПРОВОДЖАТИ** (проводити) / **ПРОВЕСТИ** В ОСТАННІЙ ПУТЬ (доріг) кого. Ховати кого-небудь. *Вранці небіжчика перенесли на козацький байдак, і вся флотилія вирушила до Кінбурна, проводжаючи бойового отамана в останній путь* (П. Дорошко); *Спершу везли Тарасову домовину чоловіки, однак за давнім звичаєм неодруженого чоловіка повинні проводити в останній доріг дівчата* (З газети).

ПРОВОДИТИ

993. **ПРОВОДИТИ** / **ПРОВЕСТИ** В ЖИТТЯ що. Здійснювати, втілювати на практиці щонебудь. *Директори пробували проводити в життя нові реформи* (З газети); [Огнев:] *Чекаю на запитання. [Горлов:] А чого чекати? Розкажи, чому оперативний план не провів у життя?* (О. Корнійчук).

994. **ПРОВОДИТИ** / **ПРОВЕСТИ** ЛІНІЮ чію. Діяти відповідно до чого-небудь, згідно з чимсь. *Письменники України готові проводити*

лінію Верховної Ради республіки на розбудову суверенної України (З газети).

995. **ПРОВОДИТИ** / **ПРОВЕСТИ** МЕЖУ між ким—чим. Відокремлювати, розглядати як не рівноцінне, не рівнозначне за сутністю, значенням і т. ін. *Я і сам знаю, що не можна провести межю між живим і мертвим; що не тільки живуть, а на життя мають таке саме право рослини і навіть каміні...* (М. Коцюбинський).

996. **ПРОВОДИТИ** / **ПРОВЕСТИ** ОЧИ-МА (поглядом) кого. Довго, не відриваючись, дивитися на кого-небудь, услід комусь. *Горпина стоїть на хатньому порозі біла, як хустка, і проводить того москаля очима* (Марко Вовчок); *Учні молодших класів Мартин Іванович проводить поглядом до самої роздягальні* (О. Копиленко).

997. **ПРОВОДИТИ** (робіти, наводити) / **ПРОВЕСТИ** (зробіти, навести) ПАРАЛІЛЬ. Порівнювати, зіставляти (однакові або однорідні) явища. [Майстер:] *Зробімо паралель: вам дорогий ваш хист, мені — наука* (Леся Українка).

ПРОВОРНИЙ

998. **ПРОВОРНИЙ** (швидкий) НА ЯЗИК. Говіркий, балакучий. *Хай же друга невістка, що була тільки на язик проворна, кида їх разом з своєю короною* (Грицько Григоренко); *І гарна б жінка була Хвеська, усім гарна, та тільки на язик швидка* (З журналу).

ПРОГЛЕДІТИ

999. **ПРОГЛЕДІТИ** (проглядіти, продинитися) [ВСІ] ОЧІ. Втомитися від виглядання, очікування когонебудь звідкись. *В той день Оксана прогледіла на доріг всі очі* (П. Панч); *Впала ніч... шакали виють... Вітер... Мов зима! Я всі очі прогледіла,— Милого нема* (А. Кримський).

ПРОГЛЯНУТИ

1000. **І ОКОМ НЕ ПРОГЛЯНУТИ** чого, куди. Дуже густий, темний, високий (про хаші, зарості і т. ін.). *А он і гуси: їм колись у нас Жилося нічогенько. В таких пиццати комишах їх виводки, що й оком не проглянуть* (М. Рильський).

ПРОГРАВАТИСЬ

1001. **ПРОГРАВАТИСЬ** / **ПРОГРАТИСЬ** ДО НИТКИ. Втрачати повністю щонебудь, зазнаючи поразки в азартних іграх. *Мадюдя цього разу грав не уважно: як генерал не смикав брови, програлись до нитки. Генерал і кричав на Мадюдю, і жбуриля на стіл доміно — того наче обмарило* (А. Дімаров).

ПРОДАВАТИ

1002. **ПРОДАВАТИ** ВІТРИШКИ, зневажл. Блукаючи без діла, бездумно роздивлятися на кого-,

що-небудь. — А я більше не піду до їх сидіти в кутку та **випірки продавати**, — сказала писарша (І. Нечуй-Левицький); — *Ти чого сюди прийшов? Випірки продавати?* (В. Більшак).

1003. ПРОДАВАТИ ЗУБИ, *зневажл.* Сміятися, реготати (перев. без причини). Між людьми чесними **зубів не продавай** (Укр.. присл.); Але одного дня таки не **втримав**: він сказав їй, що взяв її не на те, щоб вона **продавала зуби** та *реготалась з парубками* (М. Коцюбинський); — *Ой! — зареготала вона [дівчина]. — А чого так? — Щоб менше зуби продавала...* (В. Винниченко); — *О, гляньте! Це наш мельник вийшов на гатку та продає зуби!* (М. Стельмах).

1004. ПРОДАВАТИ / ПРОДАТИ ДУШУ кому. Втрачати свою гідність, даючи згоду служити комусь; зраджувати. — *Мені злодій давав пісестні карбованців, щоб я нікому не казав, а я йому; і за сто не продам душі своєї!* (М. Рильський); Для науки я і до чорта пішов би, як один німецький учений, тільки так, щоб душі не **продати** (М. Стельмах); *І напевне жб таки, не зачеплять вони [гасла й заклики "Піяцтву — бій"] і тих, хто вже продав свою душу зеленому змієві* (З журналу). **ПРОДАВАТИ ДУШУ** дияволу. Диваки, вбивають себе над рукописом, фарбами, **продають душу дияволу** за какофонію звуків..., *пнуться до безсмертя...*, а воно, безсмертя, поруч (В. Дрозд).

ПРОДАСТЬ

1005. РІДНОГО БАТЬКА ПРОДАСТЬ. Хто-небудь непорядний, здатний зрадити, вчинити підлість. — *Знаємо ми таких приятелів [станового]. Вони вам за медалю рідного батька продадуть!* — *тикаючи пальцем, гукав Пищиму-ха* (Панас Мирний).

ПРОДАТИ

1006. ПРОДАТИ ОЧІ ПСОВІ. Втратити гідність задля якоїсь вигоди, користі. — *Розспівався. Найшов час!.. — Не чіпайте його, хлопці, — подалі від лиха. — Усе скутив, бо псові очі продає!..* — *Наїв черево на чужому горі* (М. Стельмах).

ПРОДЗВОНИТИ

1007. ПРОДЗВОНИТИ ПО ДУШІ, *церк.* Оповістити про чиюсь смерть ударами у дзвони. *Пособорували генеральшу в обідню годину, а на ранок і по душі продзвонили...* (Панас Мирний).

ПРОДИВЛЯТИ

1008. ПРОДИВЛЯТИ / ПРОДИВИТИ ОЧІ. Напружено виглядати, чекати кого-небудь. Як голуб сивенький не верне до ночі, За ним друг миленький **продивляє очі** (Пісні та романи..);

Прислухалась наша мати Біля спаленої хати, Де чорніє яворина, Прислухалася три днини, Видивлялася три ночі, Продивляла мати очі (М. Стельмах).

ПРОДИРАЄ

1009. МОРОЗ ПО ШКІРІ ПРОДИРАЄ. Хтось відчуває неприємний холод від несподіваного сильного переляку, збудження і т. ін. *Чи височить вам сміливості взяти в руки живу дво-метрову кобру? У більшості людей, вихованих в європейських традиціях, від самої думки про це мороз по шкірі продирає* (З журналу).

1010. ПРОДИРАТИ / ПРОДЕРТИ ОЧІ.

1. Прокидатися. *Перевертався з боку на бік й Ілько. Звечора начебто задрімав, а потім продер очі, і вже ніяк сон його не брав* (І. Чендей).
2. Розривати, розуміти що-небудь. *Промайнула воля, Задурманений неволею люд почав продира-ти очі...* (Панас Мирний).

ПРОДИХНУТИ

1011. НЕ ПРОДИХНУТИ, *перев. зі сл. ро-бóта*. Дуже багато. *Степці телер роботи було — не продихнеш. Прала бинти, чергувала ночами* (Ю. Бездик).

ПРОДИХУ

1012. БЕЗ ПРОДИХУ. Не зупиняючись, не відступити. — *Знаєте, як ми там наступали!.. Не до писання було!.. День і ніч без продиху!.. Кілометрами, а не ярдами!..* (О. Гончар).

ПРОЇХАТИСЯ

1013. ПРОЇХАТИСЯ НА ВОРОНІХ. Бути забалотованим на виборах. — *Як доходить діло до звітно-виборних зборів, то не їсть і не п'є Кіндрат Дорофійович. Не хоче, як кажуть, проїхати-ся на вороних* (В. Логвиненко).

ПРОЙМАЄ

1014. МОРОЗОМ (дрбжем, дрбжжю) **ПРОЙМАЄ / ПРОЙНЯЛО** кого. Хто-небудь відчув холод, судомне тремтіння від великого хвилювання, несподіванки, переляку і т. ін. *Мене морозом пройняло. Чи знаєш, Галю, що відтоді я не можу чути пісні з сими словами* (Леся Українка).

1015. ПРОЙМАТИ ДО ЖИВЦЯ. Дуже хвилювати, турбувати, дошкуляти. *До самого живця тими словами проймає* (Панас Мирний).

1016. ПРОЙМАТИ / ПРОЙНЯТИ ОКОМ (очіма, збóром, по́глядом) кого. Суворо, різко дивитися на кого-небудь. *Очіма проймає!.. Коли б міг, то очима лизнув* (Укр.. присл.); Там ангел помсти злий, суворий дух темниці, *Проймав мене знов зором огневим* (Леся Українка); *Іван підсунув під лавку кошик, і машиністу нема куди ноги*

поставити. Але він лише подивився на Івана, *проніс* його оком наскрізь (С. Чорнобривець).

1017. ПРОЙМАТИ / ПРОЙНЯТИ СЕРЦЕ (душу). 1. Глибоко зворушувати, розчулювати кого-небудь. *Огненне слово його [Т. Шевченка] наскрізь проймало серце* (Панас Мирний); *Сосна шуміла, шуміла. Іздавалося хлопцеві, що то ридас його рідна мати, і плач цей проймає йому серце* (С. Воскресенко). **ПРОЙМАТИ Й ДУШУ Й СЕРЦЕ.** Мені пані уже як напише лист до мого сина, дак уже тес слово проречисте *прійме й душу й серце* (Ганна Барвінок).

2. Викликає сили, перев. неприємні відчуття. Зголюючи заробітчани запалили очима суворо поглядали на панські сади, гори. Мстиве почуття *пріймало душу* (К. Гордієнко); *Хай би серце вразила стріла, Аніж покора серце прійняла* (М. Бажан).

1018. ПРОЙМАТИ СЛЮЗОЮ кого. Глибоко вражати, розчулювати кого-небудь, доводячи до плачу. — *Проповіді так говорити [батюшка], неначе Златоуст. Не то що бабів, а й черствий чоловічий рід слюзою доброти і каяття пріймає* (М. Стельмах).

ПРОЙНЯТИ

1019. ПРОЙНЯТИ АЖ ДО [САМОГО] СЕРЦЯ (до [самої] душі). Глибоко вражати кого-небудь. *Несамовита печія, жалюча урза прійняла [Чіпку] аж до серця* (Панас Мирний).

ПРОЙТИ

1020. ІТИ (ані) ПРОЙТИ НІ (ані) ПРОЇХАТИ. 1. Не можна дістатися кудись-небудь (перев. через розгрозність ґрунтової дороги в дощі). *Чи коли виухне слюта-мряка? Земля роз'юшилась у непрохідне драговиння. Ані пройти ані проїхати* (М. Понеділок).

2. Про велику кількість кого-, чого-небудь. — *Такого вояка розплодилося, що ні проїхати лісом, ні пройти* (Остап Вишня).

1021. ПРОЙТИ [І] КРИМ І РИМ [І МІДНІ ТРУБИ], ірон. Побувати всюди, надивитися всього, зазнати всіляких випробувань (перев. сто-сується осіб з поганою репутацією, низькою культурою поведінки). — *Беремо ж сюди [в спецшколу] найтрудоїших, тих, що вже пройшли Крим і Рим, — інший і дорослий не бачив такого, що воно вже встигло пережити* (О. Гончар); *Я ж [мав справу] з однією, зате із справжньою бестією, яка пройшла Крим і Рим і всі мідні труби. Так що невідомо, кому із нас було важче* (А. Дімаров).

1022. ПРОЙТИ [КРИЗЬ] ВОГОНЬ І ВОДУ [І МІДНІ ТРУБИ]. Зазнати всіляких випробувань, виявитися дуже спритним, мужнім, витривалим. [Кость:] *Страх не люблю отих "глибоко-*

розумних", надто спритних, що пройшли вогонь і воду (З. Мороз); *Навіть він, Пушкар'єв, що пройшов, як говориться, крізь вогонь, воду і мідні труби, не зміг би заробити собі на прожиток* (Ф. Бурлака). **ОГОНЬ І ВОДУ ПРОЙТИ.** *А візьміть ось Корнелюка, начальника нашого, спитайте, де тільки не бувас чоловік. Огонь і воду пройшов!* (М. Олійник).

1023. ПРОЙТИ [КРИЗЬ] ЧИСТІЛІЩЕ. Зазнаючи всліпих випробувань, позбутися багатьох вад, недоліків. *Як хотіла б вона стати іншою... Але яким зіллям її змити з себе ганьбу, які чистилища пройти, щоб виринути перед ним оновленою, гідною його кохання* (О. Гончар).

1024. ПРОЙТИ (перейти) КРИЗЬ СИТО І РІШЕТО. Зазнати всіляких випробувань, набуття чималого досвіду у чомусь. *Волосний писар, що вже двадцять і один рік писарює, пройшов крізь сито і решето і знає добре, де чим пахне* (Б. Грінченко); *Він знав, що статечні господарі суворо осуджують оту "відьомську бабу", котра на своєму віку перейшла крізь сито й решето* (В. Речмедін).

1025. ПРОЙТИ (перейти) / ПРОХОДИТИ (переходити) ЧЕРЕЗ РУКИ чий, кого. Опинитися на певний час у чиемусь розпорядженні, користуванні, побувати під чийсь впливом, зазнати чийогось втручання, дії і т. ін. *Через руки Марка Вовчка пройшла не одна кореспонденція, надіслана за кордон Герцену для опублікування в "Колоколе"* (З газети); *Виявилось, які порядки заведено в земстві, скільки перейшло через Колісникові руки грошей* (Панас Мирний); *Через руки словникаря проходить великий фактичний матеріал* (З журналу).

1026. ПРОЙТИ / ПРОХОДИТИ ПЕРЕД ОЧИМА (збром). Зримо поставати в уяві, детально уявлятися (про образи, персжиті події й т. ін.). *Йому пригадалися давні літа. Перед очима пройшло власне життя — в огні, в тривогах, .. в статках* (І. Микитенко).

1027. ПРОЙТИ / ПРОХОДИТИ ШКОЛУ [ЖИТТЯ]. Набуття досвіду, змужніти, загартуватися в чомусь. *Десятки українських літераторів добру школу життя проходили на будівництві Дніпрогесу, де кожен працював не місяць, не два, влітку і взимку* (З газети).

1028. ЯК ДУХ КРИЗЬ ПАЛЬЦІ ПРОЙТИ. Буття непомітним, невлесним для когось. *Перш усього, він [Хома Прядка] був невлесним. Десять літ його ловила поліція — не могла піймати. Віійсько кликали, засідки робили, — як дух крізь пальці пройде, і нема* (В. Винниченко).

ПРОКВАСИТИ

1029. **ПРОКВАСИТИ ДУШУ**. З'їсти, випити чого-небудь кислого, гострого. — *Оце вам м'яка палиниця, а це і язідок привезла, — може, схочете проквасити душу* (Паіас Мирний).

ПРОКЛАДАТИ

1030. **ПРОКЛАДАТИ** (пробивати) / **ПРОКЛАСТИ** (пробити) **ДОРОГУ** (шлях, стежку і т. ін.) **ДО СЕРЦЯ** чийого. Домагатися розуміння, прихильності, любові в кого-небудь. *Мені хочеться так підібрати акторів, дати їм такі ролі, щоб їм найменше довелося пробивати дорогу до .. серця* [глядач] (О. Довженко).

1031. **ПРОКЛАДАТИ** (пробивати) / **ПРОКЛАСТИ** (пробити) **ШЛЯХ** (шлях, доріжку, стежку, путь) в чому і без додатка. 1. Бути зачинателем, провідником чого-небудь. *Олександр Петрович Довженко завжди був серед тих, хто прокладав нові шляхи в мистецтві* (З журналу); *Життя таке коротке, що неможливо віддаватися всім земним утіхам і водночас прокладати нові шляхи, скажімо, в науці* (В. Канівець).

2. зі сл. о бі. Здобувати визнання; поширюватися. *Нове прокладає собі шлях, чимраз більше входить у практику* (З журналу); // *Добиватися певних успіхів у житті, утверджуватися. Воздвиженський не любив науки, не поважав її, мав її тільки за спосіб прокласти собі стежку в житті* (І. Нечуй-Левицький). **ПРОКЛАДАТИ КОЛІЮ**. *Життя не проходить повз нього, Микола Біденко сам його крутить, піднімає, прокладає свою колію мужності* (З журналу).

ПРОКЛЯТИЙ

1032. **ЯК ПРОКЛЯТИЙ**. 1. зі сл. робіти, працювати. Самовіддано, самозречено. *Коли вона спала, я майже не бачив. З рання і до вечора ганяла своїх наймитів і сама працювала, як проклята* (В. Мико).

2. Який втратив самовладання, не усвідомлює своїх вчинків, дій і т. ін. *Вернулася додому — місця собі не знаходила. Як проклята — Останка ні за що вибила. Сама плакала потім* (А. Головка).

3. зі сл. мотати, трясти і т. ін. Дуже сильно. *До гатки хлопці добралися благополучно. Стали спускатися до Ташані; Дениса мотало в голоблях, як проклятого. — Держіть, хлопці, бо напир, — просив він, з трудом стримуючи воза* (Григорій Тютюнник).

ПРОКОВТНУВ

1033. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **АРШІЙН** (паліцію, багнет) **ПРОКОВТНУВ**. 1. Неприродно прямо, дуже виструнчено. *Олексій ішов, випрошавиш так, як Юрко, мов проковтнув палицю*

(П. Куліш); *Волосся було старанно зачесане. Обличчя начебто застигло. А тримався він так, ніби аршиш проковтнув* (Ю. Шовкопляс).

2. Дуже виструнчений, стрункий. *В попереку був прямий, як багнета проковтнув* (Є. Гуцало).

ПРОКОВТНУТИ

1034. **ПРОКОВТНУТИ БЕЗ СОЛІ** кого, що і без додатка. Знищити, погубити когось. *Козацтво гукало... — Не подаруємо ляхам кривди! — Москаль обсаджус нас фортецями, — кричав Явтух, наче той, що зістарився у січовиках. — Поки заселимо своїми хуторами паланки, поки виростуть на тих хуторах молоді козаки, — москаль проковтне нас без солі! — Потерпимо трохи! — кричали й старі* (М. Лазорський).

1035. **ПРОКОВТНУТИ** (затягти, затягнути) **ЯЗИКА** (язик). Зробитися мовчазним, замовкнути. *Вчений музикант тут-таки пожалувався, що не проковтнув язика, а язик тим часом зовсім розперезався і наплів сім мішків вовни щодо експансії глухих музикантів, яких породив і розбестив мікрофон* (А. Крижанівський); *Ярипа злякано глянула на нього [міліціонера], примкнула сполонхана вії, притулилася до коня. — Ви, громадянко, може проковтнули язик?* (М. Стельмах); *Хоч би слово сказав, а то затягнув язик і мовчить* (І. Цюпа). **ПРОКОВТНУТИ ЯЗИКИ**. — *Цить-бо, — урвав пісню бандит. — Сказав же: проковтніть язики* (І. Муратов). **ЗАТЯГНУЛО ЯЗИКА** кому, безос. *Затихли тости і промови, Всім затягнуло язика* (С. Воскресенко).

1036. **ЩО** [й] [МОЖНА] **ЯЗИК** (язик) **ПРОКОВТНУТИ**. Дуже смачне що-небудь. [Явдоким:] *Мабуть, смачна [горілка], що й язика з нею проковтнеш, як покуштуєш?..* (М. Кропивницький); *А тут грибне місце, назбираю боровиків своїй жінці. Вона їх так смажить на сметані, що можна і язика проковтнути* (М. Стельмах). **ЯЗИКА ПРОКОВТНУВ** би хто. *Якби мені хоч одну ложку теї цирби, яку я тоді їв з галушками, здається, що аж поздоровився би. То ж я вам кажу, така була цирба, що язика проковтнув би* (Нар. опов.).

ПРОКОТИТИ

1037. **ПРОКОТИТИ** (прокатати) **НА ВОРОНИХ** (з вітерцем) кого. Не проголосувати за когось, не обрати кого-небудь кудись. *Люди почали говорити про те, щоб на наступних зборах прокотити Гризоту на вороних, а замість нього поставити свого тата* (В. Речмедін); *Колгоспники з нетерпінням чекали на звітно-виборчі збори і готували для голови "вороних". Хапунця прокотили з вітерцем* (Остап Вишня); *На звітно-виборчих зборах прокатили його на вороних, біль-*

ше йому не довелося висувати свою кандидатуру (З газети).

ПРОКРИЧАТИ

1038. ПРОКРИЧАТИ (прогудіти) ВУХА кому, про кого—що. Надокучити, набриднути комусь постійними розмовами, настирливими вимогами і т. ін. про щось одне й те саме. *Сідаючи до столу, Федір ще раз засоромив Настюсю.— Ну, от і повернувся наш Михайло, а то вже вона мені тут вуха прогуділа — коли повернеться, та коли повернеться. Як молодого ждала...* (Ю. Збанацький).

ПРОЛАЗИТИ

1039. ПРОЛАЗИТИ / ПРОЛІЗТИ В ШПАРКУ. Хитрощами, улесливістю і т. ін. поступово, непомітно домагатися чого-небудь, проникати куди-небудь. *Справжній митець увіходить у мистецтво не потихеньку, не пролазить у шпарку, прикриваючись вигаданим прізвиськом, а йде сміливо, відверто, через головний вхід* (П. Загребельний).

ПРОЛИВАТИ

1040. ПРОЛИВАТИ / ПРОЛІТИ КРОВ. 1. за кого—що і без додатка. Гинути, вмирати або мужньо воювати, боротися, відстоюючи щось, захищаючи кого-, що-небудь. *Не раз, Україно, в жорстокій бою Ти кров проливала священну свою* (М. Рильський); *Задумались одчайдушні козацькі голови. І зашуміли полковники. — За що гинули, проливали кров наші смілячки?* (Легенди.); *Я боротись за правду готов, Рад за волю пролить свою кров* (І. Франко).

2. кого, чий. Вбивати когось, воювати з кимсь. [Жірндист:] *Кров Цезаря проливши, Брут обмив усе болото цезарських тріумфів* (Леся Українка). РОЗЛИВАТИ КРОВ. *Ти знов благословиш розливати кров твого народу! Слухай, віддай мені моїх синів...* (М. Коцюбинський).

1041. ПРОЛИВАТИ / ПРОЛІТИ СВІТЛО на що. Прояснювати, робити щось зрозумілим, умотивованим. *Фольклорно-етнографічні записи Гоголя проливають світло на ті перші джерела, з яких письменник черпав натхнення у своїй творчості* (І. Волошин); *Однак зіставлення окремих символів і елементів обрядовості все-таки проливають світло на основні світогляди і тенденції працюрів* (З журналу); *Вивчення властивостей античастинок та їх взаємодії з речовиною може пролити світло на гіпотези, що висувуються тепер для з'ясування деяких явищ, спостережуваних у всесвіті* (З журналу); *Тур Хейердал зумів пролити світло на питання про першовідкриття американського континенту* (З журналу).

ПРОЛІЗТИ

1042. ПРОЛІЗТИ (пройти) КРИЗЬ ВУШКО ГОЛКИ. Зробити щось неймовірне, винятково складне. *Наш Іван, коли хочеш знати, і кризь вушко голки пролізе* (Д. Бедзик).

ПРОМАЗАТИ

1043. ПРОМАЗАТИ СПРАВУ, фам. Знайти невдачі, втратити щось. *По-моєму, не гаразд відкладати твою "Світову річ" на Великдень,— тепер кращий сезон, а тоді дехто роз'їдеться, дехто з любителів замотається, то ще й знов промажуть справу* (Леся Українка).

ПРОМАХ

1044. НЕ ПРОМАХ. Кмітливий, спритний. [Вибірний:] *Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!* (І. Котляревський); *Сам дідусь був не промах: за словом у кишеню не лавив* (О. Ковінька); — *А ти, видно, хлопче,— не промах.* — *Це як коли,— відповів я так, як воно в мене виходило, а ніпосміхнувся* (М. Стельмах).

ПРОМАХУ

1045. БЕЗ ПРОМАХУ (без промáшки). 1. Влучно, в ціль (стріляти, кидати і т. ін.). — *Не здумай тікати,— суворо сказав Андрій і поплескав рукою по чорному стволу гвинтівки. Німецька, б'є без промаху* (Григорій Тютюнник); *Комісар висуне перископа, гляне,— і знову смалить без промашки* (Ю. Яновський). 2. Точно, безпомилково. *Я не знаю села Горбачів, так щоб без промаху. Не знаю, чи зможе воно дати стільки, як тут ухвалили* (І. Микитенко).

ПРОМАЦУВАТИ

1046. ПРОМАЦУВАТИ / ПРОМАЦАТИ ОЧИМА (поглядом) кого, що. Вдивляючись, вивчати кого-, що-небудь. *Данило помітив, як його промацував очима здоровий дядько* (М. Стельмах); *Редактор довго промацував Ярослава поглядом* (Ю. Мушкетик); *Лукаш обома руками розгладив куцики вицвілого волосся, .. рудими очима промацав клас* (Ю. Збанацький).

ПРОМИСЕЛ

1047. ПРОМИСЕЛ БОЖИЙ. Заступництво, дії Божої сили, Бога. *Стріляв у царя якийсь Соловійов. — Кажуть, п'ять куль випустив,— говорив Арсен Федорович.— І воістину лише промисел Божий врятував государя* (В. Канівець); — *Хоч ми і щиро віруючі, та в цих ділах керуємося не Божим промислом, а тільки власним розумом та волею государя,— прорік Попов сердито* (Василь Шевчук).

ПРОМИТИ

1048. **ПРОМИТИ ОЧІ** кому. Допомогти кому-небудь зрозуміти, усвідомити реальні факти; розкрити перед кимось сутність явищ, подій тощо. *На душі його почало робитися легше .. при самій думці, що його капітал не .. піде в руки неробів, котрі швидко зуміють промити йому очі* (І. Франко).

ПРОМІРЯТИ

1049. **ПРОМІРЯТИ [СВІЙ] ШЛЯХ**, уроч. Прожити життя. *От уже шлях свій промірявши, батько помер мій спокійно: Дев'ять десятків прошив він на своєму віку* (М. Зеров).

ПРОМОЧИТИ

1050. **ПРОМОЧИТИ / ПРОМОЧУВАТИ** ГОРЛО (гортань). Випити (перев. про алкогольні напої). *Навіть під час богослужіння вмів [пип] викроїти невеличкий "антракт", вийти в різницю і промочити горло* (Ю. Мельничук); *Пісня зміняла пісню, аж доки всі стомилися і хтось сказав, що треба вже промочити горло. Випили, а потім враз загомоніли про давнину... про запорожців* (Василь Шевчук); — *Пострибай, пане гетьмане, розкажу все, дай перше промочити гортань* (П. Куліш); *Зійдуться в шинок людиці розважитись, візьмуть півкварти, квартиру, щоб було чим горло промочувати* (Панас Мирний).

ПРОНЕСТИ

1051. **ПРОНЕСТИ В СЕРЦІ** кого, що. Зберегти пам'ять про кого-, що-небудь; незмінно любити когось, плакаючи надії на майбутнє. *Через фронти в серці Людмилу, як мрію, проніс, а тепер біля самого, скажуть би, порога — в першій-ліпшій спідниці заплутатись?* (А. Головка).

ПРОНИЗУВАТИ

1052. **ПРОНИЗУВАТИ** (прошивати) / **ПРОНИЗАТИ** (прошити) ОЧИМА (поглядом) кого. Суворо, пильно оглядати кого-небудь. — *Драстуйте... Спокійно й поважно відповідає Корній, пронизуючи його своїми маленькими очима* (В. Винниченко); — *Чи не кур'єр? — спитала вона [Марфа Галактіонівна], пронизуючи поглядом дальню фігуру, що самотньо сиділа на останньому ряду* (М. Хвильовий); *Довбуш мовчки прошивав його [Блоху] очима, поки той не опустив своїх* (В. Гжицький); *Пронизала [Галина] сірими сердитими очима хлопця і пішла не оглядаючись* (М. Чабанівський).

ПРОНИКАТИ

1053. **ПРОНИКАТИ / ПРОНИКНУТИ В [САМУ] ДУШУ** (в серце, до серця) кого, кому і

без додатка. 1. Доходить до розуміння стану, почуттів, думок кого-небудь. *Верхня губа її, вкрита золотистим пушком, ледь помітно дригала, а очі, здавалося, проникали Прохорові в саму душу* (А. Шиян); *Не здатні [примітивні твори] проникнути в серце читача, торкнутися живих струн його душі* (З газети).

2. Викликати хвилювання, зворушувати. *Козак Гаркуша у М. Л. Кропивницького був сповнений шляхетності, чарівності у поведінці і духовної краси. Голос його проникав у душу* (Минуле укр. театру); *Піднявся страшний крик попечених, що проникав до серця тих людей, котрі дивились на ту страшну смерть* (І. Нечуй-Левицький).

ПРОПАДАТИ

1054. **ПРОПАДАТИ** (пропасти) З ОЧЕЙ. Переставати бути видимим, ідучи звідкись, непомітно залишаючи яке-небудь місце. *Нараз [Яків Сова] завернув за ріг й пропав з очей* (М. Лазорський).

1055. **ПРОПАДАТИ** (пропасти) ПРОПАДОМ. Терпіти страшні нестатки, злидні; жити тяжко, нуждено. — *Плакала я, плакала, гірко горювала, п'ять літ пропадом пропадала* (Грицько Григоренко).

ПРОПАДИ

1056. **ПРОПАДІ / рідше ПРОПАДАЙ ТИ** (ви, він, вона і т. ін.) ПРОПАДОМ (рідше прахом). Уживається для вираження крайнього незадоволення, великого обурення ким-, чим-небудь; згинь, хай згине. — *Іди он до свого верстата й працюй. — А пропади ти пропадом! — махнув рукою Максим* (Д. Ткач); — *Х-х-х! — зітхнув дякон і погасив недогарок. — А пропади ти пропадом! Отак і вдома, хоч цілий вечір рота не роззявляй... Ох-хо-х-х...* (Василь Шевчук); *..Кому череву наросте аж вище носа, а тобі жили тягтима, пропади воно прахом* (М. Коцюбинський).

ПРОПАСНИЦІ

1057. **ЯК** (мов, наче і т. ін.) У ПРОПАСНИЦІ, зі сл. тремтіти, труситися і т. ін. Дуже сильно. *Жінка стоїть з заціпленими устами і від того все тіло тремтить, як у пропасниці* (А. Головка); *Жорна м'яко шамотіли по зерну: кіш трясся, як у пропасниці* (М. Коцюбинський); *В його руки трусилися, наче в пропасниці* (І. Нечуй-Левицький).

ПРОПАСТИ

1058. **ПРОПАСТИ НА ПНІ**. Не зібрати (про врожай). *Пішли дощі і морква вся пропала на пні* (З усн. мови). **ПРОПАЛО НА ПНІ**, безос. *Сяк-так, з горем пополам, а порою з бідом, посіяли ми. А як прийшлося врожай збирати (а вродив він у нас*

добрий!) — хоч плач! Не йдуть робити і край! Так і пропало на нії (Нар. опов.).

ПРОПІКАТИ

1059. ПРОПІКА́ТИ / ПРОПЕКТИ́ ДО ЖИВО́ГО кого і без додатка. Глибоко вражати, зачіпати кого-небудь чимсь; дошкуляти кому-небудь (перев. про слова). У мене весь час було таке відчуття, наче мене б'ють по щоках... Що ж тоді казати про юні душі, до рук яких попаде страшний оцей рукопис, коли й мене, смаленого вовка, пропекло до живого! (А. Дімаров).

1060. ПРОПІКА́ТИ / ПРОПЕКТИ́ ДО СЕРЦЯ. Глибоко вражати, зворушувати і т. ін. Це все було, не може бути й мови!.. І вогких уст сердите надування, І усміх, що до серця пропикав, І досить легкодумне розставання (М. Рильський).

1061. ПРОПІКА́ТИ / ПРОПЕКТИ́ ОЧІ-МА (поглядом) кого. Дивитися на кого-небудь гостро, проинокливо, з осудом і т. ін. Переді мною Борис Стоян з рудим їжачкуватим чубом. — Ти чому не був на першій парі? — пропикає він мене своїми гострими очима (Ю. Бедзик); Роман спересердя пропик сестру поглядом, чортихнувся (М. Стельмах).

ПРОПОЛОСКАТИ

1062. ПРОПОЛОСКА́ТИ / ПРОПОЛІСКУВАТИ ГОРЛО чим (перев. про алкогольн. напої). Випити. [Степан Демидович:] Гаюко! Не забудь положити.. в повозку сальця й ковбаску. Та принеси нам чого-небудь горло прополоскати (В. Самійленко); Іван прополіскував горло горілкою і знов, як та качка, жбурляв вареники в пельку та глитав похопцем (І. Нечуй-Левицький).

ПРОПУСКАТИ

1063. НЕ ПРОПУСКА́ТИ / НЕ ПРОПУСТИ́ТИ СВОГО. Уміти скористатися з чого-небудь у власних інтересах. Павло з Катрею запросили Барила й Домну на весілля, посадовили на воза до музики. — От клятий Барилья! І тут свого не пропустить. Таки напросився (В. Кучер).

1064. ПРОПУСКА́ТИ / ПРОПУСТИ́ТИ КРИ́З ГОРЛО що. Витрачати гроші, майно на алкогольн. напої. — Радше все кри́з горло пропу-чу — і худобу, і господарство, і землю! (І. Франко).

1065. ПРОПУСКА́ТИ (пуска́ти) / ПРОПУСТИ́ТИ (пустіти) ПОВЗ ВУ́ХА (мимо вух, повз слух і т. ін.) що. Не реагувати на те, що говорять. Петро пропускав повз вуха медоточиві слова. Йому огишний цей невисокий, з невеличким черевцем, білоголовий чоловік (Д. Бедзик); Смерть!.. Вона байдуже пропускала його [слово "смерть"] повз свій слух (Г. Коцюба); Марусяк нібито пускав усе те мимо вух., але всередині у нього все

кипіло й варилося (Г. Хоткевич); Корях пропустив мимо вух вигук опонента, вів далі (Р. Іваничук); — Загоряєш, Петя? Шофер пропустив мимо уваги цей стертий вираз, відчинив гараж (М. Ю. Тарновський).

ПРОПХАТИСЯ

1066. [І] ПЕРЕПЕЛИ́ЦІ НІКУДИ ПРОПХА́ТИСЯ, зі сл. густій, буйний. У великій мірі, дуже. Біля нього простирався жовтий і синій лубин [люпин],.. боками буйний та густий, що й перепилиці нікуди пропхатися (Л. Мартович).

ПРОРВАЛО

1067. ЯК ПРОРВА́ЛО, безос. Хто-небудь несподівано почав висловлюватися, говорити (звичайно після тривалого мовчання). Як він [Микола Петрович] міг розпустити свого язика! Мовчав, мовчав, і як прорвало (А. Дімаров).

ПРОРИВ

1068. НА ПРОРИ́В. 1. У наступ з метою вийти з ворожого оточення (ламаючи опір противника). Йшов партизанський загін на прорив. У чорнім гранатнім диму (І. Муратов). 2. На допомогу. — Чи надовго до нас приїхав товариш із заводу? Чи тільки на прорив, як то кажуть? (В. Кучер).

ПРОРІЗАТИ

1069. БЛІСКАВКОЮ ПРОРІЗА́ТИ МО́ЗОК що. Швидко промайнати в свідомості (про думку, здогад і т. ін.). "Снігова людина"! — блискавкою прорізала мозок Дуги страшна догадка і дибом підняла волосся на голові (І. Сочивець).

ПРОРУБАТИ

1070. ПРОРУБА́ТИ ВІКНО́ В ЄВРО́ПУ. Успішно зайнятися якоюсь діяльністю за кордоном. Юрій Глеба, очоливши лабораторію, вже попрацював за кордоном.. Втім, я погрішив би проти істини, сказавши, що вікно в наукову Європу Юрій силкувався прорубати сам. Йому допомагав академік Ситник (З журналу). ПРОРУБА́ТИ У СКІ́ФНО ВІКНО́. У цих краях торгуючи давно, грек прорубав у Скіфію вікно (Л. Костенко).

ПРОСВІТИЛО

1071. ПРОСВІ́ТИЛО В ГОЛОВІ́ кому, у кого, безос. У кого-небудь раптом виникла якась думка або здогад про щось. Мені нараз, мов блискавкою, просвітило в голові й обняло холодом. Ось що, вона, очевидно, знаходилася під впливом.. моєї матері (О. Кобилянська).

ПРОСВІТКУ

1072. БЕЗ ПРО́СВІТКУ. 1. Не припиняючись і не подаючи ознак закінчення. Війна без просвітки

йде (Марко Вовчок); *Потечуть каламутні дні, без просвітку, сірі, одноманітні* (Д. Бедзик).

2. Без радості, душевного спокою. *Не без просвітку, оновлений, заглиблений Захар вертався до дому* (К. Гордієнко).

ПРОСВІТЛІЛО

1073. **ПРОСВІТЛІЛО НА ДУШІ** у кого, безос. Кому-небудь стало легше, радісніше, веселіше. *Від приємної звістки у дівчини просвітліло на душі* (3 газети).

ПРОСИПУ

1074. **БЕЗ ПРОСИПУ**, *перев. зі сл. піти*. Постійно, безперервно, не протвержуючись. — *Кирило Іванович.. тікав чимдужче у свою хату, запираючи її на крючок, і пив там без просипу днів три — п'ять, тиждень* (Панас Мирний); *Він виявився п'яницією, та таким, що п'є без просипу* (О. Гончар).

ПРОСИТИ

1075. **ПРОСИТИ РУКІ** в кого, кого, чиєї. Звертатися до дівчини (жінки) або до її батьків з проханням дати згоду на шлюб. — *Приходив Іценко, колишній женних Саші, докоря дівчині нестійкістю, освідчувався в любові і просив руки* (В. Гжицький); *Нарешті вирішив [Гарецький] поїхати до Огієвських освідчитись Любі і просити в батьків її руки* (П. Кочура).

ПРОСИТИСЯ

1076. **ПРОСИТИСЯ (ПРОХАТИСЯ) НА ПАПІР**. Заслуговувати на те, щоб бути записаним, описаним. *До людського зорювання Скрізь я прислухався, — сумний голос безталання На папір прохався* (П. Грабовський).

ПРОСИТЬ

1077. **ЇСТИ НЕ ПРОСИТЬ**. Що-небудь когось не заважає, не завдає турбот. *Нехай лежить: воно їсти не просить* (М. Номис); *Ліда слухала докори.. і відказувала: — Чого викидатиму, коли та макітра ціла? Хай стоїть, їсти не просить. А тільки борц у горчику смачніший, ніж у каструлі* (Є. Гуцало); *Всі речі, що [дідусь Марку] вірно служили, або акуратно на зізвездах розвішані, або складені на полицях. Он і хомут від коня.. приберіг ("Хай висить, їсти не просить")* (А. Дімаров).

1078. **КАШІ (ЇСТИ) ПРОСИТЬ**, *жарт*. Подертий і потребує лагодження (про взуття та одяг). *Він дав Дикуніві свою стару кирею і майже нові чоботи, бо козакове взуття вже давно просило каші* (С. Добровольський); *І чоботи в мене роти пороззявляли, їсти просять* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ПРОСИТЬСЯ

1079. **АЖ ПРОСИТЬСЯ**. 1. Дуже хочеться зробити щось. *Піднявся [заєць] на задніх лапах і стеріг вухами. Саме аж просилося гримнути в нього...* (О. Кобилянська).

2. Є велика потреба в чому-небудь. *Критика Словника 1948 р., широкі його обговорення допоможуть усунути недоліки і належно поповнити для нового видання. А це нове видання, як то кажуть, аж проситься* (М. Рильський).

1080. **ПРОСИТЬСЯ НА ЯЗІК**. Дуже хочеться сказати щось. — *Будеш тут контролювати слово, коли прокльони на язик просяться* (Іван Ле).

1081. **ТАК І ПРОСИТЬСЯ В РОТ** (на губу). Дуже смачний, такий, що хочеться з'їсти. *Без мене корова не спечуть.. Ужє як спечу, то так і сяє, як сонце. Як пух, як дух. Так і проситься на зубу* (Григорій Тютюнник).

ПРОСКОЧИТИ

1082. **СОБАЦІ НЕ ПРОСКОЧИТИ**. Такі перепони, що нікому не пройти, не пробратися куди-небудь. *Цілі села оточували москалями, собаці не можна проскочити, а Хома Прядка передодняється собі за пана, розляжеться в кареті й гайда.. Пропустять* (В. Винниченко).

ПРОСПАТИ

1083. **НЕ ПРОСПАТИ ГРІШКІ** в ПІПЕЛІ. Не пропустити чого-небудь, використати для себе все, що тільки можна. — *Я.. не дуже приязно поглядаю на хитреньку й задержувати тіточку, яка ніколи не проспить ні чужої, ні своєї грешки в попелі* (М. Стельмах).

1084. **ПРОСПАТИ [УСЕ] ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ**, *жарт*. Утратити, прогавити щось важливе, потрібне, не скористатися якоюсь можливістю. — *Бачите, проспали царство небесне, — сміється чоловік з рушницею. — І сотню свою проспали, і вістових, і коні* (В. Гжицький); *Гайворона розбудив високий зчиплювач вагонів з літарем у руках: — Проспиш усе царство небесне. Зараз ось автобус на Косопілля піде* (М. Зарудний).

ПРОСТРОМИТИ

1085. **КУРЦІ НІДЕ (НЕМАЄ ДЕ) ГОЛОВІ ПРОСТРОМИТИ**. Стає дуже тісно де-небудь. — *Он у Гордія Кошари, ото сім'я. Як сядуть навколо столу обідати — курці немає де голови простромити* (Григорій Тютюнник).

1086. **ПРОСТРОМИТИ ПОГЛЯДОМ** (очіма) кого. Подивитися на кого-небудь дуже неприязно, вороже. *Горбоносий Галабурда.. простромив гострим роз'ятреним поглядом кошового* (С. Добровольський); *Гаврило не скоро сптав:*

— Це ти, блазню, промовив? Кажу! Га? От саме тоді один одного *простягли* вони *ненависними очима* (І. Микитенко).

ПРОСТЯГАТИ

1087. **ПРОСТЯГА́ТИ / ПРОСТЯГТИ́** (прот-стягну́ти) **КА́МІНЬ** кому. Бути нещадним, суворим у ставленні до кого-небудь; замість розуміння виявляти ворожість до когось. *Не хліба, якого я просив у передмові, а камінь простягли мені, не пораду знайшов я у нього* [М. С.], *а суворий нещадний вивок* (О. Довженко).

1088. **ПРОСТЯГА́ТИ / ПРОСТЯГТИ́** (прот-стягну́ти) **РУ́КУ** (ру́ки) до чого, на що. 1. Намагатися заволодіти чим-небудь, захопити, привласнити щось. *Хай би вже поміщицьку [землю] ділили [селяни], а то до хазяйської руки простягають* (М. Стельмах); *Зі сходу — татари, та й тут, із заходу, ворогів вистачить*. Угорський король *руки простягас*. *Не жити нам спокійно, Дмитрію* (А. Хижняк); *Рубали [люди] ліси, робили землянки, а земля була добра, багата. Потому пани і сюди стали руки простягати, хотіли і тут всім заволодіти* (Легенди..).

2. Жебракувати, просити милостиню. — *Знов старцювати?.. — Ні, не буду, не хочу бачити того Гаврилка, що навчив мене руку простягати* (М. Коцюбинський).

1089. **ПРОСТЯГА́ТИ / ПРОСТЯГТИ́** **ПА́ЗУРИ** до кого—чого, рідко на кого—що. Намагатися підкорити собі, своєму впливові кого-, що-небудь, завдаючи болю, страждань. — *Сину, бачу, ти Знов сумніву гадуючі піддаєси! Знов пазури на ум твій простяга Той темний дух!* (І. Франко); *Її чиста душа не могла примиритися з мерзотністю тіуна. До неї він простяг свої паскудні пазури, хотів збезчестити* (А. Хижняк).

ПРОТИРАТИ

1090. **ПРОТИРА́ТИ (просі́джувати) / ПРОТЕ́РТИ (просі́дгти)** **ШТА́НІ**, *зневажл.* Довго перебувати де-небудь (перев. про навчання в школі або про сидячу роботу). *Ми протирали штани на шкільній парті* (І. Микитенко); *Всю війну я провів у Казахстані.., мамаша мала втіху, що я з бронєю в кишені просиджую штани в заводській лабораторії* (Н. Рибак).

1091. **ПРОТИРА́ТИ / ПРОТЕ́РТИ** **З ПІСО́ЧКОМ** кого. Суворо критикувати, лаяти кого-небудь. *На конференції треба буде протерти з пісочком [викладача математики], — зігнувся над столом Будяк* (Ю. Збанацький).

1092. **ПРОТИРА́ТИ / ПРОТЕ́РТИ** **О́ЧІ**. Прокидатися, вставати після сну. — *Даю тобі слово, Тимоше, — озвався він по якійсь хвилі, — що*

завтра ви ще й очей не протрете, як я вже упоруюсь з своїм [трактором] (Д. Бедзик).

ПРОТИСНУТИ

1093. **Й ДОЛО́НО ПРОТИ́СНУТИ НЕ МО́ЖНА**. Дуже тісно. *Й одразу ж пролунало вимовливе: — Ваш білет!.. Ваш білет!.. Ага, ревізори. Як завжди, заходилися ловити "зайців" саме тоді, коли й долоно протиснути не можна. Вгвинчуються в натовп, огризаяться* (А. Дімаров).

ПРОТКНУТИ

1094. **ПА́ЛЬЦЕМ (кі́см) НЕ ПРОТКНУ́ТИ; ПРОТКНУ́ТИ ПА́ЛЬЦЕМ НЕ МО́ЖНА**.

1. Дуже тісно. *Кругом народу — проткнути пальцем не можна* (Папас Мирний).

2. зі словоспол. та кій, що. Уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чогось; дуже великий. *Тут [на грядках] і жито, і картопля, і квасоля — така тіснота, що й кием не проткиєш* (І. Муратов).

ПРОТОПТАТИ

1095. **ПРОТОПТА́ТИ ДО́РІЖКУ ДО СЕ́РЦЯ** чийого. Завоювати чийось любов, довіру, симпатію. *Сестер вона не любила.., один лише тато зумів колись протоптати доріжку до її маленького серця* (А. Дімаров).

ПРОТОЧИТИ

1096. **ПРОТОЧИ́ТИ / РІ́ДКО ПРОТО́ЧУВАТИ** **ГО́ЛОВУ** кому. Набриднути кому-небудь, настирливо вимагаючи чогось. *Він проточив мені голову: єднайте та єднайте Оленку* (Ганна Барвінок).

ПРОТРУБИТИ

1097. **ПРОТРУБІ́ТИ (протуркоті́ти, протуркоті́ти, протурча́ти, проту́ркати)** **[ВСІ] ВУ́ХА** кому. Дуже надокучити кому-небудь постійними розмовами про одне і те саме. — *Та вже бачу, — зітхнула Ольга Павлівна. — Жінки всі вуха мені на буряха протрубили* (В. Кучер); — *Іван вже мені про вас вуха протуркотів* (В. Собко); *Не треба його дратувати. І так протурчує йому вуха всякими вигадками* (А. Головка); — *І вже ти протуркала мені уші [вуха] тим Максимом!* — сказав він (І. Франко).

ПРОХОДИТИ

1098. **ПРОХО́ДИТИ ЧЕРВО́НОЮ НИ́ТКОЮ** (стрі́чкою), *книжн.* Бути основним, провідним у чому-небудь, наскрізь пронизувати щось. *Червоною ниткою через усю книгу проходить заклик до збереження нашої планети від екологічної кризи* (З журналу); *Червоною ниткою на засіданні проходила думка: достаток на прилавках, .. якісні і швидко побутове обслуговування —*

питання політичне (З газети); Тема Батьківщини червоною стрічкою проходить крізь усі твори [художньої виставки] (З газети). ВИСТУПАТИ ЧЕРВОНОЮ НИТКОЮ. Часом у неї [О. Кобилянської] тенденція надто виступає червоною ниткою і разить очі, мов дисгармонія барв (Леся Українка).

ПРОХОПИТИСЯ

1099. І СЛОВОМ НЕ ПРОХОПІТИСЯ.

Не видати якої-небудь таємниці, утаїти, не сказати чогось. Сьогодні він і словом не прохопитися про те, що приїхав додому лише на кілька днів, що в кишені його гімнастерки лежить суворий припис до першого квітня прибути на місце подальшої служби (Б. Гурієнко).

ПРОЩАТИСЯ

1100. ПРОЩАТИСЯ / РОЗПРОЩАТИСЯ (попрощатися) З ЖИТТЯМ (з [блним] світом). Умирати, гинути. І не думайте втікати: кругом драгуни! — Хто не вийде — прощайся з життям! — По списках будуть вишукати! (М. Стельмах); То була стріла в слину гадячу обмочена. І запекло Івана під серцем, і чує він, що з світом прощається (Легенди.); Скрипаленчиха вже давно б із життям розпрощалась, коли б не трималася поки що душа в тілі надією на побачення з сином (Ю. Збанацький); Всіх барон від того часу вільними зробив, На розп'ятті в тім поклявся Та й зо світом розпрощався (П. Грабовський).

ПРОЩУПАТИ

1101. ПРОЩУПАТИ (промацати) ГРУНТ. З'ясувати, перевірити, вивідати що-небудь; дізнатися про щось. Бронко зразу зміркував, що через цю дівчину можна було б прощупати ґрунт на фабриці Гольдштрона (Ірина Вільде); Мамій вирішив ретельно промацати ґрунт щодо можливості одруження з Тетяною (С. Добровольський).

ПРУЖИНАХ

1102. ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА ПРУЖИНАХ (на пружині). 1. Легко, швидко. Самієв, підскачавши, як на пружинах, енергійно махнув кулачком офіцерам-артилеристам: давай (О. Гончар); Ще раз крутнувшись перед дзеркалом, він, мов на пружинах, вийшов з хати (М. Стельмах). 2. Стати високом, надиривим (про голос). Голос пані Бровко підскачів угору, як на пружині (Ірина Вільде).

ПРУЗІ

1103. НА ВЕЧІРНЬОМУ ПРУЗІ. На заході сонця. — Другого дня стояли вже на вечірньому прюзі, коли Мотря з Софією увійшли в Семенів двір (М. Коцюбинський).

ПРЯСТИ

1104. НА ОСТАННІЙ ПРЯСТИ. Бути близьким до смерті, вмирати. Дивиться [Губрій], аж його дочка побігла, мов рутонька в'яла: замліла, мов на останній пряде (Гайна Барвінок); Хто на ліженьку конас, На останній вже пряде, В Бозі й той надію має, До Благого в руці йде (П. Куліш).

1105. ПРЯСТИ НА ТОНКУ (на тонкє).

1. Бути тяжко хворим; бути при смерті. Не забув [Клим] про хвору Соломію. Вже ні за що не береється, на тонке пряде (М. Рудь). 2. Ставати несприятим для використання. — У тебе вже кофта на тонку пряде, а у Василя сорочка розлізлася (З журналу).

1106. ПРЯСТИ НИТКУ. Одноманітно, надокучливо говорити про одне і те ж. — Розв'язували в класі задачу, — вперто пряла свою нитку математичка. — Безумовно, вдома ніхто не розв'язав, почали морочитися з нею в класі (Ю. Збанацький).

1107. ПРЯСТИ ОЧИМА. Швидко оглядати кого-, що-небудь або раз у раз поглядати на кого-, що-небудь, швидко переводячи погляд. А інспектор підходить до неї та очима так і пряде по ній (С. Васильченко); Поздоровкався [бандит], правда, а очима на всі боки пряде (Л. Гроха); Помічник став у дверях і швидко прями очима по вишикуваних шерехах на рівні рук, пильно слідкуючи за тими руками (Л. Багрянний).

1108. ТОНКО ПРЯСТИ. Робити що-небудь не так, як слід, нерозумно, необдуманно. — Тонко ж ти прядеш, голубе, коли на позичені гроші такі коні купуєш (М. Коцюбинський).

ПСІВ

1109. ЯК ПСІВ (собак). Дуже багато. Панів як псів (М. Номис).

ПСУВАТИ

1110. ПСУВАТИ / ПОПСУВАТИ (зіпсувати) КРОВ кому. 1. зі сл. собі. Нервувати, дратуватися. Всі ці причепки редактора я передбачив, але мені від того не легше і мушу псувати собі кров (М. Коцюбинський); [Кіттельгавс:] Щоб не псувати собі крові ще більше, то чи не доладніше було б, пане начальнику, поспробувати якось миром влагодити? (Леся Українка); Там [у степах] нема хапливості. Там кожний знає, що скільки не хапайся, а все тобі буде небо, та степ, та могили. І тому чоловік собі йде, не псуючи крові хапливістю, і, нарешті, прийржає туди, куди йому треба (В. Винниченко).

2. кому. Завдавати кому-небудь багато неприємностей, клопоту; примушувати нервувати, дратувати когось. Характером своїм свавільна Орина

немало попсувала крові батькам (М. Стельмах); Був у нас в ті роки такий собі вайшіль житомирський, клоп грушевий, скільки він мені крові зіпсував... та цур йому! (О. Гончар).

1111. ПСУВАТИ / ЗІПСУВАТИ ОБІДНЮ кому і без додатка. Заважати, шкодити кому-небудь у якійсь справі. Тадей Станіславович торкнувся рукою плеча Левченка: — Зіпсував обідню старий донощик. І чарки по-людськи не допив (М. Стельмах).

1112. ПСУВАТИ (шарпати) НЕРВИ. 1. кому, чи і без додатка. Дратувати, непокоїти, вводити із спокійного, урівноваженого стану когонебудь. Люба мамочко!.. Хоч літературна робота, каже він [п. Держанов], і псує нерви, та не настільки, як шарваркове життя в великому місті (Леся Українка).

2. зі сл. собі. Хвилюватися, роздратовуватися, збуджуватися. Маму поцілуй за її поцілунок і попроси, щоб не застуджувалась та не псувала собі нервів (М. Коцюбинський); Чи варто псувати собі через нього нерви? (О. Донченко).

ПТАХ

1113. ВАЖЛИВИЙ (рідше ВАЖНИЙ, великий) ПТАХ; ВАЖЛИВА (рідше ВАЖНА, велика, не проста) ПТИЦЯ. Людина, яка займає високе становище в суспільстві й має владу, вагу, великий вплив. Якщо і вам трапляється десь на шосе "хорх", знищуйте його, не цікавлячись тим, хто в ньому їде. В ста випадках зі ста ви знищите якого-небудь надзвичайно важливого фашистського птаха (П. Загребельний); Люди знають, який то важний птах був землемір (С. Чорнобривець); Колись він [голова] був унтером і забрав у голову, що він дуже великий птах (П. Куліш); Язик [полоненний], що привів він разом з товаришами, виявився важливою птицею (Н. Рибак); — Де ж, ми великий пан — кадильницю за попом треба нести, а ми — не робітниця, не наймичка, ми — важна птиця — паламарка! (Панас Мирний); Йонька зрозумів, що бородань не проста птиця і що від нього тепер залежить, відпустять Йоньку чи ні (Григорій Тютюнник).

1114. ВІЛЬНИЙ ПТАХ; ВІЛЬНА ПТАХА (пташка, птіця). Людина, незалежна у своїх вчинках, поведінці. Мені нічого боятися. Я вільна птаха (З газети); // Людина, не зв'язана шлюбом. — Нема в мене чоловіка... І не було!.. Я — дівчина.. Вільна птаха (І. Рябокляч); [Варка:] Ха-ха-ха! Який сердитий! У тебе жінка є, а я вільна пташка, поки Степан не вернеться: що захочу, те й зроблю (І. Карпенко-Карний); В чарах кохання мого дікування, вільною пташкою хотіла б прожити

(З романсу); — Ти одружений? Діти в тебе є? — Я вільна птиця. А що? (Л. Первомайський).

1115. НЕ НАШОГО ПЕРА (п'р'я) ПТАХ (пташка). Людина іншого кола, іншої суспільної ваги. У дверях будинку показалася господиня. Ще була молода і хороша, тільки [тільки] білонолика пані. Разом було видно, що се не нашого пера пташка. Не та в неї хода, .. не та й постань, да й українська одежа якось їй не припадала (П. Куліш); — Забив: як ведмедя жолудь! — засокотів Кудлатий. — Зразу видно: не нашого п'р'я птах! (О. Льченко).

1116. ПЕРЕЛІТНИЙ ПТАХ; ПЕРЕЛІТНА ПТАХА (птіця). Людина, яка не затримується довго на одному місці. — Така "перелітна птаха", якою я була і мусила бути по умовах нашої сцени, могла заробляти тільки "перельотами" (Леся Українка); — Ну, а я, що я, — продовжував Марко. — Птиця перелітна, яка шукає пристановища і хоч якої-небудь поживи, щоб не здохнути (І. Цюпа).

1117. ПІЗНИЙ ПТАХ; ПІЗНЯ ПТИЦЯ. Людина, яка пізно прибуває куди-небудь або пізно розпочинає якусь роботу. До оселі заходить невідомий чоловіч'яга, високий, кривonosий, і одразу розтягує в посмішці повні уста... — До вас можна пізньою птаху? (М. Стельмах).

1118. ПТАХ (птіця) ВИСОКОГО ПОЛЬОТУ. Людина, яка займає значне становище в суспільстві і має владу, вагу, великий вплив у якомусь колективі. — Там серед послів сьогодні якийсь птах високого польоту завітав до нас у коло, — згадав Шаула, виходячи на майдан (Іван Ле).

1119. ПТАХ (птіця) НЕ НАШОГО ПОЛЬОТУ. Той, хто не належить до певного кола. І тут же раду давав Павлові щодо Людмили — плюнути їй ногою розітерти. "Раз те, що не нашого польоту птиця, та й нарішити — не в цьому щастя" (А. Головка).

1120. РАНИЙ ПТАХ; РАННЯ ПТИЦЯ (пташка). 1. Людина, яка рано прибуває куди-небудь або рано розпочинає працювати. — Не думала я, що ви такий ранній птах, — сказала Густя (І. Франко); — Ну, та й рання ж птиця оця молода матушка .. будить нас до півночі, — не дала волю виспатись (І. Нечуй-Левницький); Іван Максимович [Сошенко] у нас із ранніх пташок (Василь Шевчук).

2. Невтримана, нетерпляча людина, дії якої не завжди продумані. — І не гарячкуй, Іване Артемівичу, бо опечешся. Ти ранній птах, а я стріляна птиця (М. Стельмах).

1121. СИНИЙ ПТАХ; СІНЯ ПТИЦЯ чого. Символ щастя, ідеалу; те, що втілює для кого-

небудь найзаповітніші мрії, прагнення. — Вам не здається, — обізвалася сусідка, — що тепер море як синій птах щастя (М. Коцюбинський); — Ти надто близько, щоб мені наснитися, Ти надто поруч, щоб в мій сон прийти. І нашого кохання синя птиця Збентежено співає з висоти (В. Маліншко); На літературних ловах, в полюванні за синьою птицею істини, перед судом історії і читача, Остан Вишня лишився невмирущим (З газети).

1122. СТРІЛЯНИЙ (обстріляний) ПТАХ; СТРІЛЯНА ПТИЦЯ. Досвідчена, бувала людина, яка багато дечого бачила, зазнала. Герус був стріляною птицею, його вже раз судив революційний трибунал, але все якось при допомозі друзів обійшлося (М. Стельмах); — Не всі ж "чительники" [чнтачі] такі "обстріляні птахи" в літературі всякої школи, як я, то може, іншому й книжка випадає з рук (Леся Українка); — І не гарячкуй, Іване Абрамовичу, бо опечешся. Ти ранній птах, а я стріляна птиця (М. Стельмах).

ПТАШЕНЯ

1123. ЖОВТОРІТЕ ПТАШЕНЯ (пташа́). Молода, недосвідчена людина. Полюбуйся на цього майбутнього доктора наук, котрому забракло сил впоратися з жовторотим пташеням (Ю. Бедзик); Марічка відчувала себе жовторотим пташеням (В. Вакуленко); Не могла зрозуміти, як отакі жовтороті пташенята наважуються суперечити самому Ковалеві, не рахуючись з його славою й авторитетом (В. Собко); Призначають у середню школу пташка жовтороте, а потім беруться за голови, — бурмотів він сам до себе, походяючи по кабінету (Ю. Збанацький).

ПТАШКА

1124. БОЖА ПТАШКА. Той, хто не відчуває труднощів життя, вільний від них; безтурботна людина. Такою зросла ця, так би мовити, божья пташка під .. батьківськими крилами (Іван Ле).

1125. ДРІБНА ПТАШКА. Той, хто не займає значного становнича в суспільстві. Пивовар.. окидає гостя досвідченим оком, яке його ніколи не зраджувало. — Дрібна пташка (З журналу).

1126. ЯК ВІЛЬНА ПТАШКА, зі сл. жітн. Незалежно, самостійно, безтурботно. Не маючи дітей, вона згодом .. продала землю, поклала гроші в банк і жила собі як вільна пташка (І. Нечуй-Левницький).

ПТИЦІ

1127. ОДНОГО ГНІЗДІЧКА ПТИЦІ. Однакові у чому-небудь. Поміщик та піп були одного гніздечка птиці (Укр.. присл..).

ПТИЦЯ

1128. ЗАЛІТНА (рідше зальотна) ПТИЦЯ (пта́шка). Нетутешня, прибула звідкись людина. — Кого ж святатимемо? — Варку Лунівну. — Еге, це заїжджа, пташка залітна! (Марко Вовчок).

1129. ЗАЛЬОТНА ПТИЦЯ, рідко. Людина, яка любить зальоти, залітання, кокетування. Дочка була зальотна птиця і ззаду, спереду — кругом (І. Котляревський).

1130. ЗНАТНА ПТИЦЯ, зневажл. Заможна людина, поважна особа. З усіх боків дівчата так і пострілювали поглядами на цю знатну, в картатому костюмі, птицю, що не вміла навіть сидіти до ладу на траві (О. Гончар).

1131. НЕВЕЛИКА ПТИЦЯ. Особа, яка не має значного становнича, нічим не визначна, не дуже важлива за своїм значенням. — Сиділа у печі хороша Паляниця; На господиню стала гомонить: — А щоб йі так і сяк! І докіль тут сидить? У очі вилаю, бо невелика птиця!.. (Л. Глібов); — Як ви наслідились вийти з табору?!.. — Не галасуйте, пане майстре, невелика птиця! (Ю. Яновський).

1132. РІДКА ПТИЦЯ. Той, хто зустрічається, трапляється і т. ін. нечасто. Ворожили Ядзі старе дівоцтво, бо в теперішніх часах шляхтич з яким-таким мастком, — то рідка птиця і, певне, не хотів би брати панничку з невеликим і непевним мастком (Н. Кобрицька).

1133. ЩО ЗА ПТИЦЯ? 1. Хто такий; яка людина. [Гнат:] — Якийсь новий [прокурор] і, кажуть, молодий... У Ковалівці не бував... Хто його знає, що за птиця? (В. Кучер).

2. Уживається для вираження зневаги, приниження і т. ін. кого-небудь. — Цить, капосне! Либонь не знає... Ще й огризається, щеня! Що ти за птиця!? Ти — Ягня! (Л. Глібов).

ПУЗА

1134. ВІД (од) ПУЗА, зі сл. їстн, годува́тн, нагуля́тнся і т. ін. Досхочу. — На фронт би швидше. Там хоч годуватимуть від пуза, — висловлював він [Дennis] заповітну думку (Григорій Тютюнник); — Ну чого ж це ти такий сумний? Дружок твій жениться, нагулявся ти на весіллі від пуза (С. Гуцало); — От понаїдалися кавунів! Що називається, од пуза. Далі їсти вже нема змоги — нікуди (В. Нестайко); Іван старався [рубати дрова й допомагати поварові] з усіх сил, тим більше, що годували од пуза: скільки живе, не їв Іван стільки м'яса та сала (А. Дімаров).

ПУП

1135. ПУПЗЕМЛІ, ірон. Центр, основа всього. Чимало цікавого є у Вашингтоні. Загалом

столиця вражає надмірною бундючністю. Це місто державних чиновників, які твердо переконані, що саме тут пуп землі, що саме вони вершать сучасне й майбутнє людства (Л. Дмитерко); // Людина, що вважає себе найважливішою серед усіх інших. — Та тільки вдумайся, що він меле! Це ж якесь марення. Я... я пуп землі!.. (С. Добровольський); Увірував Єгор, що він якщо й не пуп землі, то принаймні щось подібне (К. Світличний).

1136. ПУП РОЗВ'ЯЖЕТЬСЯ кому, у кого і без додатка. 1. Хто-небудь надірветься від важкої праці. — Змахни піт, Іоне, а то очі вийть... — Без звички не те, що очі вийть, а й пуп може розв'язатися (М. Чабанівський).

2. Уживається як погроза кому-небудь. Тут тобі й пуп розв'яжеться (М. Номис).

1137. ПУП ТРИЩІТЬ у кого. Хто-небудь дуже напружується, надривається. Несе таку валізу, що аж пуп тріщить (З газети); // Хто-небудь переживає складний період, великі труднощі. Вимагала держава хліба — йшов хліб, м'ясо було потрібне — і м'ясо давали олбінці... Тріщали пупи в багатецьких, їм Прокоша ніякого спуску не давав (Ю. Забанацький).

1138. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ПА ПУП, зі сл. кричати, репетувати. Дуже голосно, надривно. Все море зараз спузирило, Водою мов в ключі забило, Еней тут крикнув як на пуп (І. Котляревський); Хлопець ріс крикливий.. Як приходив час годування — кричав як на пуп (Григорій Тютюнник); — Суперечка була така псучка, що Рівка навіть не зважала на своє укохане "дитю" [днтя], що кричало мов на пуп, і намагалося їй вилізти на коліна... (М. Старицький); Аж ось поромик їх, проноза, На Землю впає, як міх із воза, І мов на пуп репетовав [репетував] (І. Котляревський).

1139. ЯК ПУП (бубон, буз), зі сл. сінній, посиілий і т. ін. Дуже. Заглянула [Горпина] в світлицю, де, як пуп синій, лежав Яків і спав мертвим сном, і повернула в кухню (Панас Мирний); — Тепер я [робітник] бачу теж: добра від вас не ждати. Не дивно, що й продукція у вас така. Не можна ж, бач, критикувати Вже навіть синього як пуп той гусака! (А. Косматенко); Тряслась [Сивилла], крехтала, побибалась, Як бубон синя стала вся (І. Котляревський).

ПУП'ЯНКА

1140. [І] З ПУП'ЯНКА (з пуп'янку). Від народження. І я ж, і я в Аркадії вродився, Природою й мені Із пуп'янка веселий вік судився (Переклад М. Лукаша). З ПУП'ЯНОЧКА. З пуп'яночка сирота, Захарко поневірявся по наймача (А. Кримський).

ПУСКАЄ

1141. [АЖ] СЛІНУ ПУСКАЄ / ПУСТИТЬ. Хто-небудь має сильне бажання придбати щось, оволодіти чим-небудь і т. ін. Бракониєри з мосту аж слину пускають, що стільки під ними пропливає весняного живого добра, а вихопувати не маєш права (О. Гончар); Тоді пан усміхнувся лукаво і показав попові торбу грошей. Піп аж слину пустив, углядівши стільки грошей (Україна сміється).

ПУСКАТИ

1142. БУЇЛКИ ПУСКАТИ / ПУСТИТИ. 1. Топути. — Вже й очі вирячив бідаха наш Максим, Ужс й буїлки пуска (М. Рильський); // Гинути. — Він [кіт] такий мій, як і твій! — відповів Павло. — Але твій уже буїлки з моря пускає, а мій це бігас... (В. Кучер).

2. Хто-небудь втрачає всі сили, надії, можливості; наближається чиєсь знищення, загибель, руйнація. Вже так доводувались [супротивники], що останні буїлки пускають (М. Стельмах).

1143. І НА ОЧІ НЕ ПУСКАТИ / НЕ ПУСТИТИ кого. Не хотіти бачити когось, категорично відмовляючись спілкуватися з ким-небудь. Пішли — коваль, Цигуля, Невкипілий і ще душ кілька. Але князь і на очі до себе не пустив (А. Головко).

1144. І НА ПОРІГ НЕ ПУСКАТИ / НЕ ПУСТИТИ кого. Забороняти кому-небудь приходити кудись, не хотіти бачити когось. — Я бі на поріг її [Марини] не пустив (Панас Мирний); — Колись нас сюди й на поріг не пустили б, а тепер тут, бачу, й закурити можна (О. Гончар).

1145. ПУСКАТИ (ловити) / ПУСТИТИ (зловити) ПІВНІЯ. Видавати фальшиві звуки під час співу чи декламації. Один соліст у хорі торгівців зірвався і пустив "півня" (М. Ю. Таривський).

1146. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ БІСНИКИ (гедзики) [ОЧІМА (бком)] кому, на кого. Кокетувати, загравати з ким-небудь. А то сама [Тонька] присіла на колеса біля нього, бісики очима пускала (О. Гончар); Як стрінеється де-небудь з Мариною; то знай пуска їй бісики очима (Панас Мирний); Сиджу я під образами.. очима на Тягну спідлоба гедзики пускаю. А вона червоніє і не знає, чи сміятися, чи ніяковіти (М. Стельмах); // Привертаючи до себе увагу, поглядати на когось. Не виглядають у.. вікна вигодовані обличчя горничних, не пускають гедзиків прохожим очима (Панас Мирний).

1147. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ В ОБІГ що. Віддавати для загального користування. Я взяв папку, і вона здалася мені такою важкою, наче там був не папір, а чавун. — Гарзд. А як на

а кафедрі дізнаються, що я пустив цю крамолу в обіг?.. Студентам же роти не зав'язеш... (А. Дімаров).

1148. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ В ОЧІДИМ (пиліюку) кому. Вводити в оману кого-небудь. — Кому ви дим пускаєте в очі? Хіба в цьому — в благополучній загальній цифрі — і є всі найзаповітніші інтереси району? (І. Рябокляч); До чого ж ми обросли корою байдужості до рідного коріння, звикли видавати бажане за дійсне, пускати пиліюку в очі! (З газети).

1149. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ В РОЗХІД (в розхід) кого. Розстрілювати, знищувати кого-небудь. — Не заривайся. А коли візьмеш [Жмеринку] — менше пускай в розхід [полюєних]. Це не завжди досягає мети (О. Довженко); — Будете чинити опір — пустимо в розхід! (А. Шияи).

1150. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ В СВІТ (в люди). Публікувати, видавати. Іконописець вкладав у роботу всю свою душу, досвід, уміння і пускав у світ, не видаючи його [твору] майбутнього (З журналу); А вже ж коли пускати у люди "Повію", то треба, щоб вона була не згірше тих перших двох частин, що вже побачили світа (Панас Мирний); — Франко ж казав, що се [повість "Жаль"] найкраща моя річ і що гріх було б не пустити її в світ (Лєся Українка).

1151. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ В СТАРЦІ кого. Доводити до зубожіння, злиднів. — Вороги хочать [хочуть] зіпхнути тебе з гетьманства, а нас усіх, твою рідню, твоїх дітей пустити в старці (М. Лазорський).

1152. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ В ХІД. Застосовувати, використовувати що-небудь. Протягом години мінометникам кілька разів доводилося пускати в хід гранати, іти врукопаш (О. Гончар); Кілька ударів ножем розпушили землю. Рубін вигорнув її на себе і знову пустив у хід ніж (І. Сеїченко).

1153. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ ІРУНТ 3-ПІД НІГ, рідко. Переставати бути впевненим у собі, в своїх силах, позбуватися того, на чому тримається становище, світогляд і т. ін. Промінь згас над рідним краєм; А ми, скільки кожен зміг, У правалі себе пхали. Грунт пускаємо 3-під ніг (П. Грабовський).

1154. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ ДУШУ НА ПОКУТУ. Залишати кого-небудь живим; помилювати кого-небудь. [Ігнат:] Ой простіть мене, батечки!.. Не будуй! Простіть!... [Павло:] Чорт! [Ігнат:] Ой пустіть душу на покуту!.. (М. Костомаров).

1155. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ З ДУШЕЮ кого. 1. Залишати живим кого-небудь; не вбивати, відпускати. [Пан Душечка:] Так і так, розкажу,

здибав мене в лісі Кармелюк, пограбував до ниточки, тільки що пустив із душею (С. Васильченко). 2. Залишати кого-небудь без будь-яких засобів існування. — В рік волі, коли одним землю ланцюгами наділяли, а інших з душею на волю пускали, побував у нас один старий благочестивий батюшка (М. Стельмах).

1156. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ МАНУ [В ВІЧІ]. Обдурювати, змушувати вірити в що-небудь нереальне. — Ходімо разом, — гукають перші. — Куди? — Та до пана ж. Волі правити. — Ідіть, коли його [пана] самого вже правцем поставило, — хтось одказав. Душ з п'ять зареготало. — Та то ману тільки пускають. Пріємо ми, — твердили перші (Панас Мирний); — Привезли якогось свого слідувателя [слідчого] з Мойсинець і хочуть слідство наводити на те вбивство. Ману пускають (Іван Ле); НАПУСТИТИ ОМАНУ. — Та хтось зумисне покопирсав ломакою, щоб напустити на нас оману, — сказала Гризельда, придивляючись до слідів (І. Нечуй-Левицький).

1157. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ НА ВІТЕР. 1. зі сл. гр об і, м ай н о і т. ін. Легковажно, марно витратити. Як тільки свято — в нього [Більграйфа] повно гостей, оперету розігрують, як у Відні, де він, бувши молодим, гроші на вітер пускав (І. Муратов); — Це ж треба уже зовсім розуму позбутися, щоб узяти та власною рукою пустити на вітер усе своє добро, загорьоване довгою, тяжкою працею... (Д. Бузько); [Герміона:] Ти свій заробіток пускаси так на вітер (Лєся Українка). 2. зі сл. сл о в а. Обіцяти щось нереальне; даремно говорити про щось. Хлопець не любив пускати слова на вітер (З газети).

3. зі сл. сл а в а. Не берегти, не примножувати, не оцінювати належним чином. Ярославову славу на вітер пускає [Всеслав] (Панас Мирний).

1158. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ НА ВОЛЮ БОЖУ кого. Не затримувати кого-небудь, відпускати. Вася Багіров ніколи не вдавався до ганебної для гвардійця втечі, а бився хоч один проти десятих, поки його не скидали з коня і пускали на волю Божу (О. Гончар).

1159. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ НА ПОРІГ кого. Дозволяти приходити кому-небудь кудись. — Хіба що постоїш на порозі палацу, та й то чи то пустять на поріг (М. Лазорський).

1160. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ ОКО (погляд) перев. на кого—що. Задивлятися на кого, що-небудь, кудись, виявляючи зацікавленість, інтерес. Робили що, а очі.. пускали в далечині тривожну (А. Головка); Він любощів співець. Овідій ніжний, він пускає погляди по обрію врозгін (Г. Кочур).

1161. ПУСКАТИ / ПУСТИТИ ПО КІЛЮ (по крігу) що. 1. Частувати присутніх по черзі

чим-небудь (перев. алкогольними і напоями). *Сілецьких, Варчиних родаків, привіз Стратон Дордоу, який одразу ж засадив гостей за стіл і пустив по колу першу чарку* (З газети).

2. Робити надбанням громадськості, віддавати (наприклад, читати) що-небудь усім без винятку, вибору. *Де гарантія, що переляканий студент не однесе його [рукопис] в деканат, замість того, щоб пустити читати по колу* (А. Дімаров).

1162. ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ ПО СВІТУ (по міру) кого. 1. перев. ким. Завдаючи кому-небудь страждань, горя, змушувати його ставати кимсь, вести певний спосіб життя (перев. про дівчат, жінок). *А що тих бідних покриток Пустиє по світу з байстрюками! Отже ї нічого. — А ежонатий І мас двок діточок, Як ангеляточок* (Т. Шевченко); *Ти мене знівечив, прогнав з своєї хати, з рідного краю, пустив по світу волоцюгою* (І. Нечуй-Левицький).

2. Доводити до зубожіння, злидиів. [Молодиця:] *Голова, бодай вона йому [чоловікові] луспула, як наробила мені отакого клопоту! Сам без вісті забіг, а мене з малими діточками по миру пускає* (Панас Мирний); *Йому байдуже, що.. і хазайство пограбують, і старцями по світу пустять* (Григорій Тютюнник).

1163. ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ СЛЮ́ЗУ (сльози). 1. Плакати. *Компаньйонка баронеси підпирала сидячою Швейка і також пускала слюзи* (Переклад С. Масляка); *От хай хтось хоч найменше словечко похвали викаже на його [Потопальського] адресу, одразу ж, як віск, розтопиться його душа, і вже він готовий слюзу пустити, готовий цілувати того, хто сказав те добре слово* (Ю. Збанацький).

2. Жалітися кому-небудь, викликаючи до себе співчуття. *Та слюзу пустив Невмії: — Я не вмію працювати, Це говорить навіть тато* (М. Стельмах); *— Про що це тобі Яцуба там наливає? За дочку все? Мабуть, і слюзу пустив?* (О. Гончар).

1164. ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ ТУМА́Н (туману) [У ВІСІ] кому. Навмисне заплутувати, перебільшувати, перебріхувати що-небудь. *Андрій знав, що вони лише ради нього пускають туману, до начальства ж вони про цей випадок не донесуть* (І. Багрянний); *— Не доберу я толку в твоїх речах, — каже Петро, — Що за охота тобі мене морочити? То заговоривши буцім щиро, то знов туман у вічі пустивши* (П. Куліш); *— Тут щось таки добре наплутано. Видно, він пустив туману не тільки мені, а й вам* (М. Стельмах). *ПЕРТИ ТУМАНА В ОЧІ. — Ну, не прить же мені тумана в очі, а говоріть по правді, — сказав Густав* (І. Фрайко).

1165. ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ ШПИ́ЛЬ-КІЙ (шпильку, стріли) кому і без додатка. Говорити щось дошкульне, неприємне або робити ущипливе зауваження кому-небудь. *Інколи.. його просто гедз нападав — і тоді він ставав нестерпучим, пускав Раїсі шпильки, глузував з її екзальтації* (М. Коцюбинський); *Тригузному тільки й лишається, що час від часу пускати.. стріли своїх сарказмів* (О. Гончар); *Христина пустила шпильку Бородавкіній. Бородавкіна втямила це. Її брови насутились, і між ними мигнули легенькі зморшки* (І. Нечуй-Левицький); *Їй так і кортіло пустити якусь чергову шпильку на адресу Лебеда* (Я. Баш). *ПІДПУСТИ́ТИ ШПИ́ЛЬКІЙ. Вона перемогла себе, щоб не підпустити шпильки о. Нестерові* (І. Фрайко).

1166. ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ ЯСУ. Поширювати неправдоподібні відомості про кого, що-небудь. *Хтось пустив ясу, що десь тут серед есесівських недобитків гасаять, маскуючись під рядових, відомі вояки злочинці* (О. Гончар).

ПУСКАТИСЯ

1167. ПУСКА́ТИСЯ / ПУСТИ́ТИСЯ БЕ́РЕГА. 1. Заїедбуючи себе, порушувати загальноприйнятні норми моралі, суспільної поведінки. *Володю не цікавлять події в інтернаті й труднощі Ліді. Йому видно одне: вона мало буває вдома. Він розбещується, пускається берега* (З газети); *Чіпка — наче таке собі діло вигадав — кожнісінький день гуля та гуля... Зовсім пустився берега...* (Панас Мирний); *Пустивсь, як кажуть, Богорський берега, запив, зненавидів усіх, що прагне знань і тягнеться до науки* (Василь Шевичук).

2. Втрачати спокій, холоднокрівність, рівновагу від хвилювання, страху, сорому і т. ін. *Шалений струс серця, удар крові в обличчя, знову шум у скронях і... Вже вона [Надійка] була впизу, стояла, не здаючи собі справи, остаточно пустившись берега, перед Сидором Сидоровичем* (В. Козаченко); *Люди пустились берега й у нестямі раптом осміливі, в одчайдушних запитаннях намагалися розгорнути всю свою безмежну трагедію* (І. Багрянний).

3. Робити що-небудь по-своєму, відповідно до власного бажання, розуміння, уподобання. *Ми спробували його спочатку патяками зговорити. Але він уже пустився берега і нікого не слухав* (В. Козаченко).

ПУСТИТИ

1168. ПУСТИ́ТИ ЖУКА́ кому, про що і без додатка. Зробити або сказати щось неприємне. *— Він може нам нашкодити, — міркую голосно. — Не зможе. Я йому такого жука пушу, що ураз заціпить* (Я. Качура); *Коли Красноярський пус-*

тив жука про биття, Георгіані .. ладен був учинити над доцентом власноручну розправу за наклепи й поругання органів ревзаконності (І. Багрянній).

1169. ПУСТИТИ [3] ДИМОМ ([з] вогнём, з вітром і димом). Знищити вогнем; спалити. [Стась:] Він [Кармелюк] ще, кажуть, нахвалювався перепороті різками всю комісію і димом пустити всі їх папери (С. Васильченко); **Пустили з димом вони** [повстанці] **панські мастки** (Нар. опов.); **Проклятий фашист все село під небо з вогнем пустив** (О. Копиленко); **Дорош обкульгав згарище .. і зняв кашкет. "Невже самі люди, що це творили, пустили з вітром і димом?"** (Григорій Тютюнник). **ДИМОМ ЗА ВІТРОМ ПУСТИТИ.** — **Та йому [панові] й ногою на нашу землю не дати ступити. Кубло димом за вітром пустити!** (А. Головка).

1170. ПУСТИТИ (з торбою) З ТОРБАМИ [ПО СВІТУ] **кого і без додатка.** Заллшити без мафна, довести до зубожіння, злндніти. **То була хлопська п'явка — не дай Господи! Кілько людей той чоловік з торбами пустив!..** (І. Франко); **Ярина лячно глянула на Олексу. — В печінках сидять різні податки, — еритувався [Олекса], — подимне, попасне, ралець, або індукта, евекта, скоро пустять з торбами по світу. Я мушу якось тікати від податків, від набору [в російські війська] (М. Лазорський); Коли госпрозрахунок запаує повсюдно, завязяті клієнти .. можуть пустити деякі наші підприємства по світу з торбою** (З журналу).

1171. ПУСТИТИ / РІДШЕ ПУСКАТИ КОРІННЯ (корінь) **в що, в чому.** 1. Прижитися, закріпитися, обжитися де-небудь. **Уявіть тих, хто залишив своє чисте, молоде, чудове місто, яким тишався, у якому вже пустив коріння, народжував дітей** (Ю. Щербак); **Пристав до вдовиці у прийми: двос дітей, батько старий, хазяйство не яке, зате млин оце. Якщо як, то, може, й зовсім коріння пуцу отут** (А. Головка); **Там ви пустили корінь, бо там ваша Василина .. до колиски клала та й співала вашим дітям** (І. Чендей).

2. Стати постійним; надійно, міцно утвердитися. **Розлад з Сніжкової сім'ї все глибше пускав корінь своє** (К. Гордієнко); **Ідея не задовольняється тим, що існує зараз, ні, вона прагне пустити коріння глибше, переконати вас, що вона вічна** (В. Підмогильний). **ПУСКАТИ КОРИНЦІ.** **Писар почув, що в йому запалюється злість, що вона пускає в його душі корінці** (І. Нечуй-Левницький).

1172. ПУСТИТИ ПІД УКІС **що.** Довести до занепаду. — **Ось куди Мусій Завірюха із Павлюком гнуть! Хоче перевести добро! Пустити артіль під укіс!** (К. Гордієнко); **Розиарпали колгосп, пустили під укіс** (З газети).

1173. ПУСТИТИ / ПУСКАТИ В ДІЛО (в рух). Застосувати, використати що-небудь. **Марина .. казала: — Бач, якби не я, то ви б і не догадалися горіле [борошно] в діло пустити! А тепер як літа діждемо, назад добрим вернемо** (Панас Мирний); **Слідчий пустив у діло свої кулаки...** (І. Багрянній); **Андрій зразу пустив у рух свій винахід з галошами, й цей винахід .. миттю прищепився** (І. Багрянній).

1174. ПУСТИТИ (розвіяти) ЗА ВІТРОМ. 1. зі сл. грбші, цінності і т. ін. Марно втратити (перев. легковажно). **Одержали [хлопці] першу зарплату і .. за три дні гроші пустили за вітром** (З газети); **Павлюк із Завірюхою .. воліли б ті добутки розвіяти за вітром** (К. Гордієнко).

2. Не доглянути, не зберегти кого-, що-небудь. — **Хвалився [старий] якось: "Ось привезуть курчат, збережеш усіх, поки не виростуть, баян тобі восени забезпечений. А пустиш за вітром, начувайся..."** (С. Добровольський).

3. Знищити вогнем; спалити. **Андрій нахилився старому до вуха, спитав таємниче: — А що якби і їх [уланів] отак? Щоб і їхні фільварки пустити за вітром?** (Д. Бедзик).

1175. ПУСТИТИ СОБІ КЇЛЮ В ЛОБ (в лоба, в голову, в скрбію). Застрелитися. **В бурхливому каятті він ладен був пустити собі кулю в лоб** (Ю. Бедзик); — **Да, коли б от немов сталося — всі діти вимерли за одну ніч на всій землі, .. я б, мабуть, на ранок пустив би собі кулю в голову** (А. Головка); **Я, поки й віку, не збавну, як Ничипір Безхлібний міг у тридцять шостому році пустити собі кулю в скрбію!** (Н. Тихий).

1176. ПУСТИТИ (спустити) / РІДШЕ ПУСКАТИ (пускаєти) ЮШКУ (кров, мазку) **[З НОСА]** **кому, рідко з кого.** Дуже побити кого-небудь, звичайно до крові, ран, або вбити когось. **"Насамперед треба йому пару разів затопити в пику, — думає поручик, — потім пуцу йому юшку з носа, відіреу вуха, а далі — побачимо"** (Переклад С. Масляка); — **Як тебе, Левку, скалічили. — Не плач.. Пустили пани з мене юшку, нута ще будем з них робити м'ясо** (М. Стельмах); — **Що, — каже, — пожив по-людському, одмінив кров? От нехай пуцу йому кров з носа, тоді побачу, яка вона в нього тепер** (М. Коцюбинський); — **Покиньмо кров врагам пускати. Пора нам відсіль уплітати, — Низ Евріалові сказав** (І. Котляревський); — **Я йому спустив кулаками чимало мазки** (І. Нечуй-Левницький).

1177. ПУСТИТИ / ПУСКАТИ ЧЕРВОНОГО ПІВНЯ **кому.** Підпалити що-небудь, викиндати пожежу з метою розплати, помсти. — **Хай-но тільки зачепить [пан], ми йому покажемо, що таке Дике Поле та сіверські козаки!** —

Червоного півня пустимо (З. Тулуб); *Я згадав наш вираз по селаш — "пустити червоного півня". Смуги страшенно були схожі на хвіст червоного півня, тільки вітром розкуйовджений* (В. Винниченко); *Сокало мотався по селаш, тильнуючи, щоб не лишилося в полях і клатлика хліба неспаленого.. "Німців ждете? Для ворога запастесь?!" — кричав, скаженіючи, .. і пускав червоного півня під стріхи гамазей та стаєнь* (А. Дімаров).

ПУСТИТИСЯ

1178. ПУСТИТИСЯ В ЛЕДАЦО. Почати робити вчинки, що викликають загальний осуд; уникати праці, вести себе безпутно, легковажно. *Батьки, які синів не вчили, .. Кипіли в нефті [нафті] в казанах; Що через їх синки в ледацю Пустилися, пішли в нінацо* (І. Котляревський).

1179. ПУСТИТИСЯ / рідше ПУСКАТИСЯ В ЗАБРІД, *прон.* Не стриматися у виявленні своїх почуттів, настрою і т. ін. *Там [в гаремі] зроду жевріє любов, І як порою запалає, То з толку хоч кого збиває, Се і Знеможенко дознає: Ет, як мудривсь, стерігся, штився, А все-таки в забрід пустився* (Укр. поети-романтики..).

1180. ПУСТИТИСЯ / рідше ПУСКАТИСЯ НА СВОЇ КРИЛА. Почати самостійно жити, турбуватися про себе. *Сів на могилу [сни] й думає, що тепер робити? Чи йти до школи й далі, чи пуститися уже на свої крила?* (Три золоті сл..).

ПУТІВКА

1181. ПУТІВКА В ЖИТТЯ. Те, що відкриває кому-, чому-небудь дорогу до чогось, дає можливість зайняти певне становище у суспільстві. *І вас завжди любитиму, бо ви мені дали путівку в шахтарське життя* (Ю. Яновський); *Буковинський ансамбль дає путівку в життя пісням сучасних композиторів* (З журналу); *Уже сьогодні дістає путівку в життя великовантажний самоскидний автопоїзд у складі тягача і причепа загальною вантажопідйомністю двадцять шість тонн* (З журналу).

ПУТТЯ

1182. ДО ПУТТЯ. Добре, як слід, достоєменно. *Молодиця не вміла до пуття спекти хліб та паляниця* (І. Нечуй-Левицький); *— Чого з язика не зірветься, коли не вмієш до пуття говорити* (М. Стельмах); *— Мені вже машини й не кортить — нехай їй абищо. А от якось не до пуття* (Григорій Тютюнник).

ПУХ

1183. В ПУХ І ПРАХ. 1. зі сл. розбивати, розб'яти. Вщент, остаточно, зовсім. *Ми ворога-*

ворога на кожній території знищимо — розіб'ємо в пух і прах (К. Герасименко).

2. зі сл. розіб'сити, рознести. Дуже, у великій мірі. *Розчервонівшись, немилосердно кублячи вже не дуже й пишну кучму, "головний" когось розносив у пух і прах по телефону* (Ю. Збанацький); *— Рознесуть нас, Тарасе Демидовичу, на зимовій конференції, — шкріб гостре підборіддя Шуховський. — Рознесуть в пух і прах* (Ю. Збанацький).

1184. ТІЛЬКИ ПУХ ПОЛЕТІТЬ. Безжалісно, немилосердно. *Діставши прочухана від Гриценка, він [Іван] крикнув йому: "Обшарпанець ти, і батько в тебе тільки Крути-Гаврило, а мій начальник, кишне твого старого чорта з роботи, тільки пух полетить"* (І. Сенченко).

ПУХУ

1185. НЕ З ЗАЯЧОГО ПУХУ. Небоязкий, хоробрий, сміливий. *— Ну, от що. Ти мене не лякай. І я не з заячого пуху* (Григорій Тютюнник).

1186. НІ ПУХУ НІ ПЕРА. Усталена форма побажання удачі, успіху в якійсь справі. *Берестовський поліз у кабину. — Ні пуху вам, ні пера, — побажала йому Варвара* (Л. Первомайський); *Ольга Карпівна побажала їй традиційного ні пуху ні пера, ласкавими очима провела дівчину, вказала дорогу до контори* (Ю. Збанацький); *— Іду захищати диплом. — ..Йдьте, рідненький, ні пуху вам, ні пера!* (А. Крижанівський).

ПУЧОК

1187. З ПУЧОК ТА З РУЧОК. Власною тяжкою працею. *Із пучок та з ручок живе* (М. Номис); *Батько розгнівався: "Я господарство тес з ручок та з пучок збирав, а ти будеш його руйнувати"* (С. Чорнобривець). **З ПУЧОК.** *Ми хоч бідні, але чесні. Хоч живемо з пучок, проте і для нас є місце в церкві* (М. Коцюбинський).

П'ЯВКИ

1188. П'ЯВКІ (п'явка) ССУТЬ (ссе) ЗА СЕРЦЕ (під серцем) *кого.* Хтось тривожиться, страждає. *— І знов знайомий холодок поплазував спиною гордовитого пана. І знов зассала п'явка під серцем* (З. Тулуб).

1189. ЯК (мов) П'ЯВКІ ЗА СЕРЦЕ ССУТЬ *кого.* Кому-небудь дуже погано. *За серце — мов п'явки ссуть, у грудях глухо і сухо, та жарко* (Панас Мирний).

П'ЯДЬ

1190. НІ НА П'ЯДЬ, *зі сл. не відступати, не відходити і т. ін.* 1. Нітрохи, ніскільки. *Тут кожен п'ять разів загине, А не відступить ні на п'ядь* (Д. Павличко).

2. Нікуди. Від матері ні на п'ядь і ні з ким вже нігде не водилась [Оксана] і не зналась (Г. Квітка-Основ'яненко).

П'ЯНИЙ

1191. **ЯК (мов) П'ЯНИЙ.** 1. Хто-небудь перебуває у стані напівсвідомості, запаморочення. [Маруся:] Чи ти знаєш, Марто, що я сеї ночі й очей не закривала? З самого досвітку ходжу та плутаюсь, як п'яна (С. Васильченко); Мчить Андрій, мов п'яний, у посвисті куль, у шабельно-му блиску (О. Довженко).

2. зі сл. і тй, хилітися і т. ін. У різні боки, сторони. Ідуть колонами, хитаючись, як п'яні, німецькі загони (О. Довженко); Лисав [Йосип] — куди краще від самого дяка, у того літери, мов п'яні, то сюди, то туди порозхилилися (Панас Мирний).

П'ЯТА

1192. **АХІЛЛЕСОВА П'ЯТА** кого, чого, чия і без додатка, книжн. Найвразливіше, найслабніше місце у когось. — Уміння виховувати словом було і — поки ще, на жаль, — залишається ахіллесовою п'ятою теорії і практики нашого виховання (В. Сухомлиний); Нині трансплантація органів і тканин — лакмусовий папір і ахіллесова п'ята медичної науки наших днів (З журналу); І берилій мас "ахіллесову п'яту". За високих температур стає ламким і кришиться (З журналу).

П'ЯТАК

1193. **ЗА П'ЯТАК** (за п'ятака). 1. зі сл. продавати, продаватися і под., зневажл. Не вагаючись, з готовністю. Вчинків його славних люди не знали. Драгів [друзів] мав, що раді б за п'ятак продати (П. Грабовський).

2. Даром, марно. Одні невмиті, .. босі й голі на смерть ідуть за п'ятака (В. Сосюра). **ЗА ЗЛАМАНІЙ П'ЯТАК.** Так усе майбутнє і минуле Пропадає за зламаний п'ятак (Л. Первомайський).

1194. **НА П'ЯТАК.** Зовсім мало, небагато. Придививсь пічник-мастак: Тяга йде не дуже, — Діла цього — на п'ятак, Любий ти наш друже... (А. Малишко).

П'ЯТЕ

1195. **П'ЯТЕ [ХОЧ] ЧЕРЕЗ ДЕС'ЯТЕ.** 1. Не все підряд, дещо; поверхово, вибірково. І знов .. силкувався Якимко постерегти тяму тієї чудної для українця мови, і знов він постережав тільки п'яте через десяте! (І. Нечуй-Левицький); [Максим:] Коли б.. ви по-нашому, по-простому балакали, то, може б, і я розумів там що п'яте, хоч через десяте (М. Кропивницький).

2. Не повністю, плутано. Касій п'яте через десяте розповів йому правду (І. Микитенко); — Нечистий, коли подумало, підвів, — і Левко, тремтячи й косуючи то на братів, то на хлібину, розповів п'яте через десяте про все (М. Стельмах).

3. Зовсім мало, трохи. Почав [Плужник] розшитувати: давно з колгоспу?.. Що там?.. Аж засмутився, що студент знає тільки п'яте через десяте, і то з хилитися (Я. Гримайло).

4. Поспіхом, похапцем. Поснідавши п'яте через десяте, Микола одягнувся, вхопив ранець з книжками і вибіг з хати (В. Гжицький).

П'ЯТИ

1196. **[АЖ] ПО [САМІ] П'ЯТИ; [АЖ] ДО [САМИХ] П'ЯТ.** Дуже довгий. — Дозволь мені, мати, Дівчину узяти, Що у неї русі коси Аж по самі п'яти (Л. Дмитерко); У двері просовується якась дивовижна фігура. Щось чибате, в довгій, аж до п'ят, свитині невизначного якогось кольору (Г. Хоткевич).

П'ЯТОЮ

1197. **ПІД П'ЯТОЮ** у кого, чия, зі сл. б'яти, сидіти, перебувати і т. ін. 1. У залежності від кого-небудь. Був же [Степан] такий тихий та боязкий, вічно під п'ятою у своєї Соломії сидів, а це бач як вирвався наперед (В. Кучер); Православний клерикалізм .. перебував під п'ятою російського самодержавства (З журналу).

2. Під гнітом, утиском кого-небудь. Листи.., хоч і з великим запізненням, але все ж одержували їх, а от ті, чий край був під п'ятою окупантів, гірко зітхали (В. Кучер); Разом з холодною зимою 1878 року сплила інша зима — зима майже п'ятивікового перебування [болгарського народу] в турецькій неволі, під п'ятою султанів, пашів (З журналу).

П'ЯТЬ

1198. **НІ В П'ЯТЬ НІ В ДЕВ'ЯТЬ** (десять), зі сл. стати, стояти і под. Зітнившись, розгубитися. Доктор стояв, як то кажуть, ні в п'ять і ні в дев'ять (І. Франко); Пани регочуть, мужики поставали, ні в п'ять, ні в десять. Вони постукали голови і не знають, що діяти (В. Стефаник).

1199. **ЯК СВОЇ (своїх) П'ЯТЬ ПАЛЬЦІВ**, зі сл. знати, вивчити і под. Дуже добре, досконалим. Знаю я вже їх [селян], як свої п'ять пальців (В. Винниченко); Він знав місто і прилеглі райони, як свої п'ять пальців (А. Хижняк); Санаторці — хитруючий народ, не довго тут жили, а новорозкожного, як свої п'ять пальців, вивчили (Ю. Збанацький).

Р

РАДА

1. **РАДА В РАДУ.** Спільно обговоривши які-небудь питання. — *Треба нам [птахам] вислати на звідини до ворожого табору, щоб ми знали, хто у них генерал.. Рада в раду, вислали Комаря, бо сей найменший і найхитріший (І. Франко); Рада в раду, та й порішили їхати (Переклад М. Лукаша).*

РАДІСТЬ

2. **СОБАЧА РАДІСТЬ, жарт.** Дешева ковбаса низької якості. *Через нестатки часто доводилось обідати бутербродами з собачою радістю (3 газети).*

РАДОСТІ

3. **З ЯКОЇ РАДОСТІ?** Чому, через що, для чого. — *Хочете, щоб і мені піднесли печеного чи сирого гарбуза. Батько засміявся: — Дурний, тобі не піднесе. — І чого це та з якої радості? Можже, я багатий за тих, що сватались до неї? (М. Стельмах). НА ЯКИХ ЦЕ РАДОЩАХ? Аж перед світом приплівся Чинка додому.. Як глянула Мотря на його, та й перелякалася. — Що це, сину?.. на яких це радощах? (Панас Мирний).*

РАДУВАТИ

4. **РАДУВАТИ ОКО.** Приємно хвилювати, вабити кого-небудь своїм виглядом. *Дивився Григорій на гостю, і серце кров'ю обливалось: невже це та Рута, що колись подобалася йому, радувала око й душу (В. Дрозд); Тече Псьол... Тече, на сонці вилискує, землю поїть, ліси годує і око радує.. (Остап Вишня).*

РАЗ

5. **В (за) ОДИН РАЗ.** 1. Раптово, за короткий час. *Хіба в земстві не ті люди, що й були?.. Хіба вони в один раз перемінилися?.. (Панас Мирний).* 2. Відразу, за один прийом. *Довго крутив Йонька той шматочок сала з усіх боків та прищмокував і вирішив з їсти за один раз (Григорій Тютюнник).*

6. **В САМІЙ РАЗ.** 1. Так, як потрібно, добре; саме так. *Як подивлюсь на твоє господарство, все в тебе виходить в самий раз: ти машинерію любиш, а жінка землі дає лад не гірше за якогось господаря (М. Стельмах); Коли б у нього була зайва сорочка або, скажімо, валянци — вони довго не втримались би в хаті, адже мав чимало друзів, яким би та сорочка чи взуття прийшлося в самий раз (Ю. Збанацький).*

2. Якраз, вчасно. *Мати його обох чоловіків пережила, а ще здавалась наче молодою, ще б заміж в самий раз їти (Грицько Грингоренко).*

7. **В СТО (в тисячу) РАЗ (разів).** Набагато, значно. *Душу неначе обвіяло якимись райськими пахощами, в сто раз приємнішими й солодшими за троянди та фіалки (І. Нечуй-Левицький); Все святкувало, все стало прекраснішим в тисячу разів (Г. Хоткевич).*

8. **І НА ЦЕЙ РАЗ.** Знову. *І на сей раз Мартоха через Гапку передала свій головний хатній обов'язок Дарці (Леся Українка).*

9. **ІНШИЙ РАЗ.** Іноді, часом. *На віку, як на довгій нитці: інший раз шисш, шисш — і нічого, а як коли, то одразу починають вузли в'язатись (Укр.. присл.); Мірошник той Хомою звався, І був він чоловік такий, Що негаразд за діло брався; А інший раз Буває дорогий і час (Л. Глібов).*

10. **КОЖНИЙ** (кожен, всякий і т. ін.) **РАЗ.** Завжди, постійно, повсякчас. *І коженний раз на голос того співу Із мого серця квіти виростають (Леся Українка); Кожен раз, як Іван прокидався по обіді з припухлими трохи очима, блідим обличчям.. — Кирило корчивсь якось та тікав з хати, щоб того не бачить... (М. Коцюбинський); Паромщик їх щонайглавніший З Енесм їздив всякий раз, Йому слуга був найвірніший — По-нашому він звався Тарас (І. Котляревський).*

11. **НА ПЕРШИЙ РАЗ.** Для початку. *Всьому знає [Галя] лад дати. А що вона має лише там, то то ще краще. Буде об віщо на перший раз руки зачепити (Панас Мирний).*

12. **НА ЦЕЙ РАЗ.** Зараз, тепер, у даний час, момент. *Простіть за короткий та безладний лист. На цей раз не можу і думок зібрати докупі (М. Коцюбинський).*

13. **НЕ РАЗ [І НЕ ДВА].** Часто, багатократно, протягом тривалого часу. *Не раз і не два марила Хима над цією думкою та звикла до неї (М. Коцюбинський); — Пам'ятаєш, я не раз казав тобі перед війною про свою жадабу до життя? (О. Довженко); — Оповідючи подумки не раз і не два цю химерну казочку малому Хомкові Хомовичу, я не втримувався від реготу, який гойдав моїм тілом, мов бадиллюю, — на вулиці гойдав, на фермі (Є. Гуцало). НЕ РАЗ, НЕ ДВА. — Я в пекло стежку протоптала, Я там не раз, не два бувала (І. Котляревський).*

14. **ОТ ТОБІ Й РАЗ!** Уживається для вираження здивування, занепокоєння, незадоволення

з приводу чогось небажаного, несподіваного, непередбаченого і т. ін. — *А за що продав [хліб], Чіпко? — Ні за що .. подарував. — От тобі й раз! от і прогуляємо... чортового батька!.. — чухаючи потилицю, блее Матня (Паіас Мирний); — А хто ж тобі давав розпорядження там пасти? — От тобі й раз! .. Хіба ж ви забули, як ми їхали степом і ви казали, що там сільрадська толока і щоб я тамечки пас (Григорій Тютюнник); — От тобі й раз! Справді, співи сьогодні... — роззубився Данило. — Що ж його робити? (Ю. Смолич).*

15. **РАЗ, ДВА І В ДАМКАХ**, фам. Уживається для підкреслення швидкості виконання чого-небудь, швидко, блискавично. — *Познайомтеся, — сказала, замилюючись, взявем відділом. — Товариш Тхір Методій Іванович. — Вам, Петре Петровичу, може, й товариш, — відказав Тхір. — Але не тим, хто гадає — раз, два і в дамках! (П. Панч).*

16. **РАЗ-ДВА — І ГОТОВО** (і кінець). Уживається для підкреслення швидкості дії. *А як же воно із свобідного та усе зробилося князем? — Та як?.. Воно легко робиться: раз-два — й готово (Г. Хоткевич); — Чуєш, зараз мені погодись з жінкою, — обернувся старшина до Гната, — щоб мені не було межі вами незгоди! В мене нема довго! Раз-два — і кінець (М. Коцюбинський). РАЗ-ДВА І ПОЇХАЛИ. Ні, щось тут у вас надто швидко вирішується. Раз-два і поїхали. Дивіться, щоб потім на такій же швидкості повертатись не довелося (В. Собко). РАЗ-ДВА. Отже, нехай до Хоми. Раз-два (В. Винниченко).*

17. **РАЗ ЗА РАЗОМ**. 1. Ритмічно, послідовно, повторюючись. Він косив повагом, *раз за разом* махаючи косою і майже не відчуваючи її в руках, така вона була легка (Григорій Тютюнник); *Снаряди прогули при самій землі. Гармати гатили раз за разом по тому же самому місці (О. Гончар).* 2. Один за одним. *Папа [тата] враз .. підбіг до вікна .. і раз за разом вистрілює (Ю. Смолич). ЗА РАЗОМ РАЗ. В пилу і гуркоті обози летять на схід за разом раз, і колабками по дорозі буханки котяться повз нас (В. Сосюра).*

18. **РАЗ [І] НАЗАВЖДИ**. 1. До кінця, остаточно. *Сидіє [Платон] у тязькій задумі. Треба вирішувати, раз і назавжди покласти край оцим сумнівам, що ятрили його душу (М. Зарудний); І єдине, що хоч трохи мене виправдовувало у власних очах, це те, що з Надією було раз і назавжди покинчено (А. Дімаров); Суспільно-історичні погляди Костомарова не були раз назавжди визначеними; вони змінювались, еволюціонували (З журналу).*

2. На весь час, навічно. *В яких би він відносинах не був до тебе, для мене він уже раз назавжди брат*

(Леся Українка); [Горецький:] — *От що, Славку, запам'ятай собі раз і назавжди: я за все своє життя не зробив нікому жодної підлості навмисне (М. Ю. Тарновський); — Або процес іде своїм ходом, або кінець твоєму адвокатству. Раз і назавжди. Ми це вміємо (Б. Харчук).*

19. **РАЗ НА ВІКУ**. Дуже рідко. *Геть-чисто всі поприбігали, бо таке ж тільки раз на віку трапляється (С. Гуцало).*

20. **РАЗ ОД РАЗУ**. Через певні проміжки часу; іноді. *Присущений паперами і чужою горілкою, писар .. щось вчитував з паперів і раз од разу питально поглядав на старшину (М. Стельмах).*

21. **РАЗ ТА ГАРЯЗД**. Хоч рідко, зате добре. *Любий Михайлику!.. не гнівайся, що так рідко пишу, але ж бачиш, — раз та гарязд (Леся Українка).*

22. **РАЗ У РАЗ**. 1. Через певні проміжки часу; періодично. *Ще треті півні не співали, Ніхто ніде не гомонів, Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко); Аксинья раз у раз вибігала на вулицю подивитися, чи не йде Тарас Гризорович, і бідалася, що перестойть печеня (З. Тулуб). РАЗ ПО РАЗ. Пораючись у хаті, Ганна раз по раз поглядає на них [паляниці] і радіє, що хліб удався (М. Зарудний).*

2. Весь час, постійно; щоразу, завжди. *Роботяца, тиха дівка [Параскіца] .. Чом вона хати не держиться? Чого раз у раз ховається десь од людей? (М. Коцюбинський); Я знов у Трускавіці. Якесь хороша згадка Мене сюди манила раз у раз (П. Воронько).*

3. В той же час, водночас. *Відомо, що хороші біологи й фенологи раз у раз і пристрасні мисливці. Але й хороші мисливці раз у раз вдумливі й ненаситно цікаві біологи та фенологи .. Допомога їх науці — неоціненна (М. Рильський).*

4. Через певну відстань; у деяких місцях. *Шосе .. проведено так нерозумно, що воно раз у раз лізе вгору (М. Коцюбинський); Раз у раз дорогу загороджував бурелом. Бійці, як білки, вправно перескакували по столітніх повалених деревах (О. Гончар).*

23. **ЯК РАЗ ТА ДВА**. Дуже швидко; вмить, миттю. — *Так і держи все під запором, а то як раз та два рознесуть [кріпаки]! (Паіас Мирний).*

РАЗІ

24. **В РАЗІ** чого. З істанням, з виникненням, з появою і т. ін. чого-небудь. *В разі потреби кожний співробітник має обняти репортерську службу, щоб обслужити газету (І. Франко); Промінь лазера допомагає в разі відшарування сітківки, при пухлинах всередині ока і деяких судинних захворюваннях органів зору (З газети).*

25. В УСЯКОМУ (в усякім) РА́ЗІ. У будь-якому випадку; принаймні. *Значна частина поетичної спадщини Шевченка написана силабічними, в усякому разі не силаботонічними в уживаному розумінні слова розмірами* (М. Рильський); *У всякому разі, була вже така пора, коли ніхто нікого на робочих пунктах не наймас і робітники лежать там сердиті та понурі, як мухи восени* (В. Винниченко).

26. НІ В ЯКОМУ (ні в якому) РА́ЗІ. В жодному випадку; ні за яких умов, ні за яких обставин; пізшо. *Ні в якому разі не треба брати дерев весняної рубки* (Ю. Яновський); [Йоганна:] *Може б, ти дозволив мені до них [гостей] сьогодні не виходити?* [Хуса (владно):] *Ні в якому разі! Маші їх вітати якнайкраще* (Леся Українка).

27. У КОЖНОМУ (у кожному) РА́ЗІ. У будь-якому випадку; принаймні. *В кожному разі ти будеш знати [коли приїду], з дороги писатиму тобі, хоч не листи, то одкртки [листівки]* (М. Коцюбинський); *В кожному разі, дід був дуже подібний до козака-чаклуна й характерника з "Страшної помсти" Гоголя* (І. Багряний); *Так і жив він, і збільшався [збільшувався] На вазі і на повазі, і кінця життю такому Не чекав у кожному разі* (В. Самійленко).

28. У КРАЙНЬОМУ (у крайньому) РА́ЗІ. 1. Якщо буде велика потреба, при відсутності іншого виходу. — *Ось тобі мій пістолет. Але стріляти не поспішай. Це вже в крайньому разі* (3 журналу).

2. Хоч би, принаймні, щонайменше. *Була така неймовірна спека, що я вирішив спочатку попити холодного молока чи квасу, чи, в крайньому разі, звичайної води* (3 журналу).

29. У ПРОТИВНЬОМУ РА́ЗІ, рідко. В іншому випадку; інакше. — *Ану, розтлумачте слова того Кушнірика.., бо в противнім разі ваші голови покотяться землею* (Казки Буковини..); — *Майбуття я собі уявляю не інакше як прекрасним запашиним садом, що в ній буде хазяїном сам чоловік. В противнім разі в житті, як в житті, нема ніякого сенсу* (М. Хвильовий).

30. У ТАКОМУ РА́ЗІ. За цих обставин, умов; тоді. — *Вам права старшини відомі?.. — Відомі. — То чому ж ви в такому разі своїх підлеглих повкладали спати, а самі стоїте над ними в ролі няньки?* (О. Гончар); — *Нам треба домогтися окремого клаття землі для осідку війська.. Тільки в такому разі ми зможемо захистити козацтво від усяких напасників і врятувати козацькі вільності* (С. Добровольський).

РАЗОМ

31. ЗА ОДНИМ РА́ЗОМ. Відразу, тут же; без перерви, не роблячи повторної спроби. *І лежить [колода] із цілою своєю великою силою й повагою, виміряє, щоб за одним разом вибити геть аж на вільне море. Ударив!..* (Г. Хоткевич); *Кати мені літ двадцять назад, .. то оцеї стакаї за одним разом до дна осушив, а тепер то невеличкими ковтками треба випивати* (Панас Мирний).

32. ІНШИМ (другим) РА́ЗОМ [КРАЩИМ ЧА́СОМ]. 1. Згодом, пізніше, колінь. *Христия зам'ялася. — Багато, бабусю, казати. — А багато, то хай іншим разом — кращим часом* (Панас Мирний); *Другим разом напишу тобі більше, а тепер бувай здоров* (Т. Шевченко). *Іншим ЧА́СОМ. Все бачила і чула... докладно описувати не буду, а то дуже довго вийде, нехай іншим часом напишу* (Леся Українка); [Галя:] *Прокажуй [пісню] далі. Слухайте, дівчата.* [Маруся:] *Хай іншим часом. Далі не зложила* (В. Самійленко).

2. Іноді, часом. Він усіх вважав за лєнінградців *Іншим разом починав: — Знаєш, друже... Ермітаж відбудували Саша добре знав, що це не так* (О. Гончар).

РАЗУ

33. З ПЕРШОГО РА́ЗУ (при́ступу). Відразу, з самого початку. — *Федоре, панів куме! Іди подивися, до якого шлюбу твою дочку наряджають! — гукала на весь садок приказчикова жінка, що з першого разу зненавиділа Федора* (Панас Мирний); *В той день все вдалося Залізнякаві з першого приступу: деталі наче самі припасовувалися одна до одної без жодного перекошу* (В. Собко).

РАК

34. БОДА́Й РАК УРА́ЧИВ кого, жарт. Уживається для вираження недоброго побажання кому-небудь. *Бодай тебе курка вбрикнула або рак урачив* (Укр.. присл.); *А бодай мене рак урачив, ніж я діждався такої тасмниці довідатися...* (Є. Гуцало).

35. НІ РАК НІ ЖА́БА, жарт. Дуже п'яний. Той Журавковський, якого [Петро] Апостол задував з сумом, що приїзз до Московії — *ні рак ні жаба* (М. Лазорський); *Прийшов уночі — ні рак ні жаба* (Сл. В. Ужченко).

36. ЯК (колії, до́ки, по́ки і т. ін.) РАК СВИ́СНЕ, ірон. 1. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного виразу; ніколи. *Це тоді буде, як рак свисне* (Укр.. присл.); [Денис:] *Коли ж настане той час?* [Палажка:] *Коли рак свисне* (М. Старицький); *Безбородько тоді ожениться з найстаршою з Річинських, коли рак*

свисне (Ірина Вільде). **ЯК РАК ЗАСВІЩЕ.** — Коли ж то ти збираєшся розкошувати? — Хіба що аж тоді, як рак засвище. З такою каліччо добра мені не знати (М. Понеділок).

2. Невідомо скількн, невідомо колн; дуже довго. [Варка (з дверей):] Віддав гроші? [Демко:] Не всі. [Варка:] Тепер і дождидайся..., доки рак свисне, аж тоді Конаш віддасть останні (М. Кропівницький).

37. **ЯК (мов, на́че і т. ін.) ПЕЧЕ́НИЙ (варе́ний)** РАК. Дуже червоний (перев. від сорому). Коли б видніше було, Власов побачив би, як Василь на́че рак став від тих слів його (Панас Мирний); Вуха стали як печені раки (З усн. мови).

38. **ЯК (мов, на́че і т. ін.) РАК НА МІЛ-КО́МУ (на мілі, на міліні), зі сл. лнші́тнся, зоста́тнся і т. ін.** Без засобів існування, без підтримки, без грошей. У тюрмі просидів він недовго, але вийшов з неї, лишившись буквально, як рак на мілці (М. Кропівницький); Лишившись на́че рак на міліні, він відправився в те село, де його батько був кілька років управителем (Минуле укр. театру).

39. **ЯК (мов, пі́би і т. ін.) РАК У ТО́РБІ,** зі сл. шепта́ти. Дуже тихо, невиразно, нечітко. Хто ж не знає, що Мар'ян не тямив ні бе, ні кукуріку, а це заглядає в книгу ще й шепоче щось, мов рак у торбі (М. Стельмах).

РАКИ

40. **ЯК (мов, пі́би і т. ін.) РА́КИ З МІШКА́.** У різні боки (розходитися, розтягатися і т. ін.). — І горілка, й пиріжки, й усякі витребеньки, — гульня йде, і спинити їх [Тодоську й Охріма] нікому. А хазяйствечко, як раки з мішка (Дніпрова Чайка).

РАНЖИР

41. **ПІД ОДИН РАНЖИ́Р,** перев. зі сл. рівня́ти. Нехтуючи індивідуальними рисами; однаково. Люди — різні, їх не можна рівняти під один ранжир (З журналу).

РАНЖИРОМ

42. **ЗА РАНЖИ́РОМ; заст. ПО РАНЖИ́РУ.**
1. За ступенем значущості, важливості і т. ін. Гості за суворим ранжиром посідали до пишного іменного столу (О. Полторацький).
2. За встановленою формою. Одежа у всіх запарожців була по ранжиру однакова і одного кольору (О. Стороженко).

РАНИТИ

43. **РА́НИТИ ДУ́ШУ (се́рце) кому, чийо (чий)** і без додатка. Завдавати кому-небудь душевного болю, страждань. Він любив її щиро, і кожда [кожна] звістка про неї, зла чи добра, ранила його

душу (І. Франко); Ті суди-пересуди, ясна річ, долинали й до слуху Івана і гостримі скалками болюсно ранили йому душу (І. Головченко і О. Мусієнко); Раїса чула в серці гостру й холодну крицю. Та криця різала її, ранила серце, доводила до розпуки (М. Коцюбинський).

РАНКУ

44. **ВІД (з) РА́НКУ [Й (та)] ДО РА́НКУ.** Протягом тривалого часу; весь час; цілодобово. Від ранку й до ранку — стук, грук, хлюпанина (Панас Мирний); А як з ранку та до ранку стали люди обридат, Ох зробив собі землянку, Оха більше не видать (Лєся Українка). ДО РА́ННЯ. Скільки правди в горлі, скільки мук — не переповісти й до рання (В. Стус).

45. **З (від) РА́НКУ (ра́ння) ДО [СА́МОГО] ВЕ́ЧОРА** (до смерку, до смеркання, дотемна, до ночі). Весь день; цілними днями, протягом довгого часу. Трудно буде в кузні день у день з ранку до вечора (А. Головоко); На́че й мотасяся по району з ранку до смерку, а все ж таки не косиш, не молотиш (І. Цюпа); [Шинкаря:] Крячуть, крячуть чорні галки з рання до смеркання; Брежуть, брежуть вражі хлопці, що є в них кохання (С. Руданський); Цілими днями сіялись крізь сіре сито осінні дощі, а коли їх не було, то над полем від ранку до самого вечора бродили тумани (О. Гончар); Під вознем бійці на переправі, і на тій — на правій стороні теж вогонь від ранку до смеркання (І. Гончаренко); Ну, а нам з весною стільки діла! Ми в труді від ранку дотемна, Щоб, як ліс, озимина шуміла, Щоб, як війсьکو, встала ярина (П. Дорошко); Білка сумочку свою Розстебила у гаю І від рання до смеркання В сумку зносить харчування (М. Стельмах); З ранку до ночі бачу твої очі (Пісня). З РА́НЬОГО РА́НКУ до ПІЗНЬОЇ НІЧЕНЬКИ. Рученьки терпнуть, злипаються віченьки... Боже, чи довго тягти? З раннього ранку до пізньої ніченьки Голкою денно верти (П. Грабовський).

РАНО

46. **РА́НО ЧИ ПІ́ЗНО.** Неодмінно, у будь-якому випадку (про те, що має обов'язково відбутися, здійснитися і т. ін.). Все жде його, все вірить, що рано чи пізно повернеться він і визволить її з Гаркушиного полону (О. Гончар); Серце Прохорове наливалось безсильною злістю на тих людей, які рано чи пізно, а, мабуть, спробують посягнути на його добро (А. Шнян); Тарас Шевченко передчував, знав і розумів, що, рано чи пізно, йому не минути сутички з царатом (З газетн). РА́НІШЕ ЧИ ПІ́ЗНІШЕ. Варвара розуміла, що .. її зустріч з Лажечниковим була

неминучою; *раніше чи пізніше* вона мала його зустріти (Л. Первوماйський).

РАХУБА

47. **РАХУБА** *Б* **УЗЯЛА** *кого, що.* Уживається для вираження великого незадоволення кимось або з приводу чогось. — *Сідайте, підвеземо!* — *Та я вже якось дійду і пішки.* *Рахуба* *б* *узьяла* *ті автобуси: дві години...* — *Ну, то сідайте!* (П. Панч); *Рахуба* *б* *тебе узьяла з твоїми витівками* (З усн. мовн).

РАХУНКУ

48. **НА РАХУНКУ** *у кого.* Хто-небудь має трудові, бойові та ін. здобутки. *На рахунку в Яшка був не один вправно змонтований шлюз* (Л. Дмитерко).

РАХУНОК

49. **В РАХУНОК** *чого.* 1. Відповідно до чого-небудь (про джерело або призначення грошей, ресурсів і т. ін.). [Флорентієць:] *Я не чекав, коли дадуть завдаток, і не в рахунок зарібку свого, Я навіть продав материнський спадок, щоб оплати бронзу і литво* (Л. Костенко); *В рахунок цього зобов'язання вже надійшло на заготівельні пункти 656 тисяч тонн молока* (З газетн).

2. За планами, зобов'язаннями якого-небудь періоду, часу. *Машинобудівники випускають продукцію в рахунок грудня* (З газетн).

50. **ЗА РАХУНОК.** 1. *кого, чого.* Внаслідок використання кого-, чого-небудь з певною метою. *Підвищується родючість ґрунтів за рахунок збільшення виробництва і внесення органічних добрив* (З журналу); *У країнах з тоталітарним режимом розцвітає спорудження палаців, пам'ятників...* — *і завжди за рахунок зниження рівня життя народу* (З газетн); *Так, до самофінансування й самоокупності треба прагнути, але не за рахунок споживача, тобто нас із вами* (З газетн). 2. *чого, який, чий.* На чнї-небудь кошти. *Багато клубних будинків споруджується за рахунок місцевих фінансових джерел і коштів колгоспів* (З журналу).

51. **НА РАХУНОК** *кого, чого, чий.* За чнї-небудь кошти. *А в коло в чорнім хороводі Сплелися всі, хто кат свободі, Кому вино солодить шлунок, Хто хоче на чужий рахунок Ходити в злоті, у шовках* (В. Сосюра); *Сміялись також, наприклад, з того, що Піня на рахунок комуни завіз собі гребінець і дзеркальце, перед яким щоранку ретельно зачісував своє іржаве волосся* (В. Вннннченко).

РАЮ

52. **ЯК** *(мов, ніби і т. ін.) У РАЮ,* *зі сл. жї-тн.* 1. Безтурботно, спокійно, добре. *Приїхавши, я три дні жила як у раю* (Леся Українка); *Ховрах ..*

допитує куму. А та йому: .. Наставили мене суддею до курей, Я їх кохала, як дітей; .. Всі добрість бачили мою, Бо всі жили мов у раю (Л. Глібов). 2. *У злагоді. Живуть [хто щиро любить] як у раю: не тільки сварки і лайки межі ними нема, та й думки протинної одно проти другого не зна* (Г. Квітка-Основ'яненко).

РВАТИ

53. **[АЖ] РВАТИ БОКІ** *(животі)* *з чого, від чого і без додатка.* 1. Дуже сміятися, реготати. *Та й заведе якої-небудь такої чудної казки, що діти аж боки рвуть, регочуться* (Дніпрова Чайка); *Тепер сміялися всі: .. качалися, рвали боки, душилися* (П. Загребельний); *Люди рвали животи з потіхи, насідали з усіх боків, щоб подивитись на Петра* (А. Хорунжий).

2. *зі сл. сміючись, регочучись і под.* Знемагати, знеслюватися. *Як скаже, як втне [Дунай] — боки рвеш сміючись* (І. Муратов).

54. **[АЖ] РВАТИ** *(дєрти, скубти і т. ін.) НА СОБІ* *(на голові)* **ВОЛОССЯ** *(чуба).* Впадати у великий відчай, розпач; дуже переживати, побиватися. *А він виковзне, мов в'юн, й під носом виставив собі такі авантюри, що панове мандатори [власники мандатів] волосся на собі рвуть* (Г. Хоткевич); *Якого ти бісового батька качасиця та рвеш на голові волосся?* (Панас Мирний); *Він аж дер на собі волосся* (А. Кримський); *А принц аж волосся на собі скубе, чому випустив дівчину й не спитав, де живе* (Три золоті сл.); *Стоїть "Кейс" ані руш. Уже й іржею почав братися. А пан чуба рве на собі: великі гроші віддали за ту машину* (В. Речмедін). **МАЛО НЕ РВАТИ НА СОБІ ВОЛОССЯ.** *Сеспель мало не рвав на собі волосся, адже він експлуатував товариша, безсовісно користувався безмежною добротою друга* (Ю. Збанацький).

55. **[АЖ] РВАТИ** *(ПОГІАМИ* *(копитами))* **ЗЕМЛЮ.** 1. Дуже швидко йти, бігти. *Антін не їде, а рве ногами землю* (С. Чорнобривець); — *Ждіть з перемогою!* — *крикнув він і оперічів эсеребита наглед. Той виніс його на шлях і полетів, рвучи копитами землю* (Григорій Тютюнник). 2. *зі словоспол. такій, що.* Швидко, баский (перев. про коней). — *Іздять вони [панн] у таких колясках, що хитас, як у колісці, возять їх такі коні, що аж землю рвуть* (Марко Вовчок).

56. **НА ХОДУ ПІДМЕТКИ РВАТИ** *(зривати).* Сміливо, рішуче, відчайдушно діяти; вміло, вправно робити що-небудь. — *Тільки не спи, Жоржюку, бо тут вештаються такі художники, що на ходу підметки рвуть* (В. Міняйло); — *Я.. знав чимало таких, що в тилу, як то кажуть, на ходу*

підметки зривали, а тут, перед лицем смерті, ставали жалюгідними блягузами (О. Гончар).

57. РВАТИ ВУДІЛА. Бути дуже злим, роздратованим кимсь, чимсь. І зараз він [Заболотний] уже *рве вудила*, *нервується*, його діяльну натуру *дратув* всіма визнаний *припис* триматись осторонь (О. Гончар).

58. РВАТИ ГОРЛО (горлянку). Дуже кричати, галасувати. *Справник з фаетона захрипів.. до громади зірваним голосом: видно, тепер кожного дня доводиться рвати горло* (М. Стельмах).

59. РВАТИ Й МЕТАТИ. Бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування (перев. перед підлеглими). Армія окупантів не виконувала наказу свого командування. Генерал Д'Ансельм — командує окупаційною армією — *мав підстави рвати й метати* (Ю. Смолич).

60. РВАТИ ОЧІ. 1. Різко виділятися чим-небудь. *Любив [Зігфрід] красивий, елегантний, але такий, що не рвав очей, одяг* (В. Козаченко).

2. на кого. Задивлятися на кого-небудь. — *Не рви очей на чужих друзин, Васю, — повчально промовив він. — Окрім того, ніколи не пробуй захокуватися на весіллях і взагалі на святах* (П. Загребельний).

3. кому. Привертати чию-небудь увагу; приваблювати кого-небудь. *Смаглявий красень в генеральських лампах, рвав очі він чулим до краси селищанським молодичам...* (О. Гончар).

61. РВАТИ ПОВІТРЯ (тішу) чим і без додатка. 1. Гучно лунати (про звуки). Від часу до часу музику *переривали* громовісні *вигуки* тисячі голосів, *що, зливаючись з нею на мить, рвали повітря* переможним зойком (Олесь Досвітній).

2. Голосно говорити, кричати. *Маркушевський не дає йому опам'ятатись і рве тишу* знервованим лихим голосом: — *Ви вдалися до непотрібних експериментів...* (Ю. Бедзик).

62. РВАТИ / ПОРВАТИ ДУШУ (серце) чию (чис), кому і без додатка. Викликати страждання, душевний біль; завдавати мук. *Спомини минулого коротенького щастя рвали душу* (Г. Хоткевич); *Зника північний гість, та погляд той і мова* *Лишають в серці слід кривавий і страшний, І вдені мені в очах стоїть той гість дивний, А душу рве і гнітить нескінчена розмова* (Леся Українка); — *Води!* — *попрохав* *ранений. Серце Соломії рвала та просьба Остапова* (М. Коцюбинський); [Лицар:] *Той порив порвав мені востаннє ржаву душу, її неволя ржею так посіла, а що порвало — героїзм чи розпач, сама ти зваж* (Леся Українка). СЕРЦЕ НА ШМАТКІ РВАТИ. *Бодай не діждати своє серце на шматки рвати* (Укр. присл.).

63. РВАТИ / ПОРВАТИ ЖИЛИ (руки, сїлу). Дуже важко, багато, з надмірним напруженням,

иад силу працювати. *Це вони [нинішні пенсіонери], живучи, по суті, в нужді, рвали жили заради "світлого майбутнього", що й не маячило на горизонті* (З газети); *Блукати по наймах — це добре знає кожен із них: гірко! Рвати руки на чужій праці, ламати стину, губити здоров'я* (А. Голівко); *Рве [хлопець] силу, аби догодить господареві* (К. Гордієнко); — *Ти звідки.. знаєш, що таке земля і чи дорожча вона за крові? Зароби її перше, порви спери свою жили на ній* (М. Стельмах). РВАТИ НА СОБІ ЖИЛИ. *Добру годину рвали на собі жили, пересаджуючи через ручиці важкі колоди* (Григорій Тютюнник).

64. РВАТИ / ПОРВАТИ КИШКІ [ЗО (від) СМІХУ (від реготу)]. Дуже, до знемоги, до зисилена сміятися. *А старий боярин, пан Бістряк, рве кишки зо сміху та біга по селу, та збира свій поїзд, щоб швидше на посаг молодих садовити* (Г. Квітка-Осинов'яненко); *Раз... (О! сміху було! Хлопці аж кишки порвали від реготу)* *змалював він таки нашого отця Микити кобилу, та як же живо вчистив — так навдивовижу!* (Г. Квітка-Осинов'яненко); *Хлоп'ята відповідають: "Ох, комік цей Цюпа, просто кишки можна порвати!"* (Ю. Яновський).

65. РВАТИ (розривати) / ПОРВАТИ КАЙДАНИ (пути, лацюги). 1. Визволятися від гніту. *Рве Африка одвічні кайдани* (В. Сосюра); *Сини Міцкевича, Словацького, Шопена, Сини Коперника, заковані сини! Рвіть лацюжки тяжкі!* (М. Рильський); *Поховайте та вставайте, Кайдани порвіть І вражою злою кров'ю Волю окропите* (Г. Шевченко); *Отож порви, порви всі пута, скинь ярмо, Що так тебе намучило; Насмійся бутт щасливим, геть покинь усе, що до землі пригнічує* (М. Зеров); [Неофіт-раб:] *Утомлені своїм довічним рабством, вони гадають розірвати пута і скинути ярмо з своєї шиї!* (Леся Українка).

2. чого і без додатка. Звільнятися від того, що заважає вільно діяти, мислити і т. ін. *Щоб жити — ні в кого права не питають. Щоб жити — всі кайдани розірву. Я стверджуюсь, я утверджуюсь, бо я живу* (П. Тичина); *"А справді, чи здаєш ти що-небудь зрозуміти з того, що сталося? — думав Дорошенко, дивлячись на примовклого, по-нуреного Яцубу. — Чи знайде в собі силу порвати пута минулого, розкуватись, випростатись?"* (О. Гончар).

66. РВАТИ СЛОВА. Говорити уривчасто, запинаючись. — *Чого ж ти стоїш, Хведоре? — ститала Пріська. — Сідай! Що скажеш доброго? — Та я се до вас... — рвучи слова, несміливо почав він* (Панас Мирний).

67. РВАТИ СЛУХ (вуха). Викликати неприємні відчуття, вражати (про звуки). *Вереск і гармидер, п'яні спів і завзяті "торги" рвали слух* (І. Франко); *Плач і стогін рвали вуха* (П. Панч).

РВИ

68. ХОЧ ЗУБИ РВИ кому, зі сл. п'яний. Дуже, у великій мірі. *Дідич такий п'яний, що хоч йому зуби рви, ліг тут же на лавочці й одразу захропів* (Казки Буковини..).

РЕБЕРЦЕ

69. АДАМОВЕ РЕБЕРЦЕ, жарт. Жінка. Місцеві "батьюшечки" дуже слабкі щодо "адамових реберців" і мало не щотижня за ту слабкість платять власними святими ребрами (Остап Вишня).

РЕБРА

70. [АЖ] РЕБРА СВІТЯТЬСЯ в кого. 1. Хто-небудь дуже худий. *При батькові і при матері є що їсти й пити, а ребра в дитини світяться проти сонця* (З газети). *АЖ РЕБРА ЗНАТИ на кому.* — Чого ви колись були сухі, аж ребра на вас було знати, а тепер от ситі, трохи не луснете? — питає кішечка в собаки (І. Нечуй-Левицький). 2. зі сл. худий. Дуже, у великій мірі. *Худий, аж ребра світяться* (М. Номис). 3. зі сл. голий. Абсолютно, зовсім. *Голий, аж ребра світяться* (Укр.. присл..).

РЕВИ

71. РЕВИ НАСІЛИ кого, зневажл. Хто-небудь голосно плаче. [Зіля:] *Обидили її, покривдили, то її й реви насіли* (С. Васильченко).

РЕГОТИ

72. [АЖ] РЕГОТИ БЕРУТЬ кого і без додатка. Кому-небудь дуже хочеться сміятися; хтось дуже сміється. — *Ану глянь у дзеркало, козак Китиця...* — Ой, гарно, аж реготи беруть, — хихикнула Дамка (В. Кучер). *РЕГІТ РОЗБИРАЄ.* — *Смійтеся, смійтеся!* — каже Пищимуха. — *Вас регіт розбирає, а мені не до смішки* (Панас Мирний).

РЕДЬКА

73. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ГІРКА (парена) РЕДЬКА, зі сл. набриднути, надокучити, обриднути і т. ін. Дуже, сильно, надзвичайно. *Сидять, розмовляють, такі все про свої шкільні справи. Така вже звичка у вчителів! От, здається, повинно б те все обриднути, як гірка редька. Ні, дивись, як зійдеться, зараз таки про своє* (Олена Пчілка); *За ці дні надокучив йому балакучий начальник як парена редька* (М. Стельмах).

ЯК СОБАЦІ РЕДЬКА. *Обрид як собаці редька* (Укр.. присл..).

РЕПЕРТУАРИ

74. У СВОЄМУ РЕПЕРТУАРІ. Зі своїми звичками, вчинками, рисами характеру, поведінки; як завжди. — *Гаразд, — погодився* [Кроква], *щоб закінчити розмову.* — *Добре, Леоніде Потемовичу. Не зважайте на мої підозри.. я, як завжди, в своєму репертуарі* (Л. Дмитерко); *Тепер я дивився з кутка, з канати і думав: "Такого, безперечно, треба було визволяти". Хтось вигукнув: "Майк у своєму репертуарі". Я струсив із себе спогади* (П. Панч).

РЕП'ЯХ

75. ЯК (мов, наче, і т. ін.) [ТОЙ] РЕП'ЯХ [ДО КОЖУХА (до штанів, у собачий хвіст і т. ін.)], зі сл. приста́вати, чіпля́тися, липнути і т. ін., жарт. Настирливо, уїдливо, настійно. *Гмиря аж скипів.* — *І чого ти до мене причепився як реп'ях!* (А. Головка); — *Друга б, здається, бачивши, що я від неї, і собі б від мене, і чудово б було; так ні, липне як той реп'ях* (М. Кропивницький); *Роями цілими вони глотилися [товпилися] по селу, швендяли по полю, по хатах. До кожного [кожного] тазди приставали мов реп'яхи до кожуха* (І. Франко); *Пізніше, правда, вже не покрикував [інженер], зате чіплявся, як реп'ях до штанів* (М. Ю. Тарновський); *От, думай собі, причепився [Квасоля] як реп'ях дурноголовий* (О. Донченко); — *Не кажи так, Федю... Який він мені жених? Чіпляється, мов реп'ях. Доброго слова не слухає, а плюнути межі очі не намію* (С. Добровольський); — *Ет, — втомлено махнув рукою Терентій.* — *Вчепився в дурне слово, наче реп'ях у собачий хвіст* (М. Стельмах). *МОВ РЕП'ЯХ КОЖУХА.* [Дід Семко:] *Для тебе знав би і сорочку з себе, Аби ото послухався. Так ні! Тримався місця, мов реп'ях кожуха* (О. Підсуха).

РЕП'ЯХАХ

76. ЯК У РЕП'ЯХАХ, зі словоспол. у боргах, жарт. Уживається для підкреслення великої кількості чого-небудь. *Панок це був задританий — в боргах як у реп'яхах, але тихатий, шкідливий і мстивий* (Б. Антоненко-Давидович).

РЕТЯЗЬ

77. УВІРВАВСЯ РЕТЯЗЬ. Вичерпалось терпіння. [Анна:] *Я тому замкнулася в твердиню неприступну, щоб не посмів ніхто сказати: "Ба, звісно, зраділа вдовонька, — вірвався ретязь!"* (Леся Українка).

РЕЧІ¹

78. **ДО РЕЧІ.** 1. У потрібний момент, вчасно. — *А чиї це коні, Тимоше? Не ваші часом? — А то ж чий? — Цо ти кажеш! — якось по-хлоп'ячому зрадів Артем. — І як же це до речі: саме цих саме мені не вистачає* (А. Головка); // *Потрібно, слід. Був собі одважний лицар, Нам його згадать до речі, Він робив походи довгі, — Від порога та до печі* (Леся Українка); — *Максимо, влізєс снігові, спочити б нам було до речі* (М. Нагнибіда).

2. Потрібний, своєчасний. — *А чого ж, це ідея, юні помічники були б нам якраз до речі* (О. Гончар).

3. зі сл. відповідати, говорити і т. ін., перев. із запереч. Так як треба. Він мало їв і на питання давав не до речі відповідь (М. Коцюбинський); *Маруся зрозуміла, що сказала щось не до речі* (Г. Хоткевич).

4. Принагідно, побіжно, між іншим. Хочу себе потішити, що літом буде нам краще і це заспіваємо з Вами разом у Криворівні. *До речі: коли Ви збираєтесь туди?* (М. Коцюбинський); — *До речі, де ви живете?* — *Біля деревообробного заводу* (Є. Кравченко).

79. **З ЯКОЇ РЕЧІ?** На якій підставі; чому, з якої причини? [Молодиця:] *З якої ж я речі своїм добром буду постачати?* [Храпко (сердито):] *З такої речі, що ти його жінка! Муж та жона — одна сатана* (Панас Мирний); [Писар:] *Нехай старшина [япився] на radoцax.., а вже я з якої речі пив — сам не знаю* (І. Карпенко-Карий); *Вони [селяни] мене бояться — спохмурнів Дорош. Сергій .. спідлоба глянув на Дороша веселим оком: — З якої речі?* (Григорій Тютюнник).

РЕЧІ²

80. **МЕДОВІ РЕЧІ.** Улеслива розмова, обіцяння. [Полковник:] *Медові твої речі, та, мабуть, не нашим зубам ними ласуватись...* (М. Кропивницький); [Чалий:] *Ти солодко говориш так, що вірить хочеться тобі, і боязко стає, щоб ти медовими речами не отруїв душі* (І. Карпенко-Карий).

РЕШТА

81. **ТА Й БУДЕ РЕШТА!** Уживається на означення остаточного розв'язання якоїсь справи. *Як мати лежать у пов'язках та пектись гарячим залізом, то краще похтати, куди там вже виберем, та зробить операцію та й буде решта!* (Леся Українка).

РЕШТИ

82. **ДО РЕШТИ.** 1. Доценту, до кінця, остаточно. Один загін захопив Самійла Лаца в його селі, куди він втік. *Козаки били його й зруйнували його палац до решти* (І. Нечуй-Левицький); *Поїхав*

[Стадницький] *відпочивати на чужинські цілющі води та й там вдруге одружився на чарівній панночці, батько якої з широким аристократичним умінням розтринькував до решти статки своїх дідів* (М. Стельмах).

2. Повністю, зовсім. *Вже міг би бути лист в відповідь на мій з Цюриха. Коли не отримаю нічого.., то пропаде до решти той веселий настрій, з яким я їхала до Неаполя* (Леся Українка); *Одяг Мстислава подерся до решти і замазався скальною олією* (Ю. Опільський); *Сивий волос почав укидатися. Дотліває душа до решти. А куди ж від себе податися?* (Л. Костенко). **ДО РЕШТКИ.** — *Хіба ж, мамо, у цій ляхманині можна виходити на вулицю?.. — Вже навіть лиштва посіклася до рештки.. — терблячки, піднімає вгору подолок спіднички* (М. Стельмах).

РИБА

83. **ВЕЛІКА РИБА.** Поважна особа, впливова людина. *Отець її — дуже велика риба, один з перших багачів в Бориславі і Дрогобичі* (І. Франко).

84. **НІ РИБА НІ М'ЯСО.** 1. Безвольна, безхарактерна людина; ніякий. *На світі .. страх багато тих людей, що мовляли Ви, ні риба ні м'ясо, а треба ж і їм десь подітись* (Леся Українка); — *Цей Безкоровайний ні риба ні м'ясо, а нам він пригодишся* (А. Хижняк); *Коли б я був через міру шанобливою людиною (зовсім без шанобливості — ні риба ні м'ясо), я міг би використати своє становище* (М. Хвильовий).

2. Щось невизначене, неясне, невизначене. *Ні риба ні м'ясо — і в раки не годиться* (Укр.. присл.); — *Прізвище в землячка змінене, не розбереш, якої він національності: ні риба ні м'ясо...* (Л. Богуславський); — *Ні риба ні м'ясо, а щось наче гриб маслючок!* — *нагадю* (Є. Гуцало).

85. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) РИБА З ВОДОЮ.**

1. зі сл. жити. Дружно, мирно, у злагоді. *Ой як вірно мене любиш, Будем жити з тобою Цілий вік, моє серденько, Як риба з водою* (Укр. поетиромантики..); *Одружувались, Кармель був зовсім поправився: суму того не було й віді, жінка в його пишнілась, як пишна рожжа, й жили вони з нею, як риба з водою* (Марко Вовчок).

2. Нерозлучний з ким-, чим-небудь. — *Ви з книжками, як риба з водою, — сказав Фесенко* (І. Нечуй-Левицький); [Гусак:] *Вже дійсно ми з тобою, як риба з водою* (О. Довженко); — *Відтепер ми з тобою, як риба з водою* (Є. Гуцало).

86. **ЯК РИБА,** зі сл. мовчати. Нічого не говорити. [Журавель:] *Та що ж тепер казати? Я мовчу, як риба* (І. Микитенко). **ЯК РИБА ПІД**

МОСТОМ. Я похитував головою і мовчав, як риба під мостом (Р. Федорів).

87. ЯК РИБА У ВОДІ. 1. *перев. зі словоспол.* почувати себе. Вільно, невимушено, добре. А от економгеографія та фінансові всякі справи мені ніяк не давалися, і я заздрих дівчатам і студентам, що в цих питаннях почували себе як риба у воді (В. Сосюра); Князь Трубецький.. почував себе як риба у воді в позалаштункових дипломатичних комбінаціях (Ю. Смолич); Тут, біля креслень, вона почувала себе як риба в воді (В. Собко).

2. Бути впевненим, обізнаним. Давно минув той час, коли вона, щойно ставши дружиною дипломата, перед кожним прийомом хвилювалась.. Ні, тепер вона тут як риба у воді (О. Гончар); Тепер у нас кожен школяр в електроніці — як риба у воді! (П. Загребельний).

РИБИ

88. ЯК (мов, піби і т. ін.) РИБІ ПАРАСОЛЬКА, *перев. зі сл. потрібний, необхідний і под.* Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не потрібен. — В мене ж дружина! — Нічого тій жабі не станеться. Їй так потрібен чоловік, як рибі парасолька. Проживе і без тебе (А. Дімаров).

РИЗ

89. ДО САМІСІНЬКИХ РИЗ, *зі сл. нап'итися, набратися і под.* Дуже сильно, до неприємності. Хіба ж він знав, що вчитель такий благородний чоловік? Сьогодні ж, сьогодні піде з ним на мирову і нап'ється до самісіньких риз (М. Стельмах).

РИЛЬЦЕ

90. РИЛЬЦЕ В ПУШКУ у кого, *чис.* Хто-небудь причетний до чогось ганебного, осудливого, злочинного. Згадавши, що в одного з її [трійки] членів теж було в минулому рильце в пушку, Толик намагався пом'якшити оревисновки (О. Довженко); Авантюрист, дурисвіт!.. Ого, чим тільки не називали його тоді люди, рильця яких були в пушку (Я. Гримайло); Їхали якусь часину мовчки. Тарас був прикро вражений пригодою в нічних Прилуках, а в Олександра рильце було в пушку (Василь Шевчук). **РІЛО В ПУХОВІ.** — Мовчи, мовчи, — забігалася Параска. — Обоє мовчать. Який там у дідька суд, коли у всіх рила в пухові (І. Сочивець).

РИПОМ

91. ЗА ОДНИМ РИПОМ. Одночасно з ким-, чим-небудь; разом, відразу. За одним рипом з Остапом і Мусій вийшов з хати (А. Головка); В клубі неодмінно побувайте. Та за одним рипом провідайте й нашу дослідницьку станцію

(О. Ковінька). **ОДНИМ РИПОМ.** Місцеві законодавці сподіваються на інше: пияки при вживанні алкоголю будуть обачнішими і стриманішими. Адже одним рипом втрачаєш геть усю компенсацію (З газети).

РІВНІ

92. НА РІВНІ. 1. Як слід, як належить, як і повинно бути. [Радіон (подивився на його годинник):] Точно! Ідіть, Антоне Лукичу. Щоб все було на рівні... (О. Корнійчук).

2. чого. У повній відповідності з чим-небудь. Вміти творити — це означає бути.. мислителем своєї епохи, свого часу, бути на рівні передових ідей свого часу, бути виразником інтересів свого суспільства (О. Довженко).

РІЖ

93. ХОЧ НОЖЕМ РІЖ. 1. Дуже густий. — Сметани чверть гладущика баба збирає, а кисляк такий, хоч ножем ріж (М. Стельмах).

2. що, зі сл. густий. Дуже, у великій мірі. Сметана густа, хоч ножем ріж (З усн. мови). **НОЖЕМ МІЖНА РІЗАТИ** що, *перен.* Густа, ножем її можна різати, ніч налягала на окільні ліси і на Городища (В. Яворівський).

94. ХОЧ РІЖ (ріжте) кого. Уживається для вираження впертості, непоступливості чи стійкості кого-небудь. — Не різь [верблюд]? — Спитав [чоловік]. — Хоч різь його, проклятого!.. (С. Олійник); — Не дам, каже, розписок, хоч ріжте, а то ще й на суді покажу, що нікому нічого не позичав (М. Старницький). **ХОЧ БИ РІЗАЛИ.** — От мовчав би! — озвався Корній до Семена тремтячим здавленим голосом, — і чого ти заводив, як тая баба? Хоч би мене різали, я б не плакав (Леся Українка). **ХОЧ РІЖ І ПЕЧИ НА ВОГНІ.** Кожен уповноважений у Веселоярську тепер заявляв, що не старший за тридцять років, хоч ти його ріж і печи на вогні (П. Загребельний).

РІЗАТИ

95. БЕЗ НОЖА РІЗАТИ кого і без додатка. Ставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище; завдавати кому-небудь великих неприємностей. — Бійся Бога, май серце, Борух! Чого мене ріжеш без ножа? (Ю. Мартович); — Ну, що тут у вас сьогодні? — спитав Левченко. Кадук без ентузіазму, похмуро глянув з-під насулених брів. — Те, що й учора, — буркнув він неохоче. — Шаблій без ножа нас ріже (Д. Бедзик); — Он ба який. Нас, можна сказати, ріжуть без ножа, а тут іще й кричати не велено. Оце слобода [свобода] (І. Цюпа); // Завдавати кому-небудь душевних страждань, мук, болю. — От би-с мовчав та не різав мене без ножа! — скрикнув чоловік і, знов

похиливши голову, захлипав, мов дитина (І. Фрайко).

96. **РІЗАТИ ВУХО** (вуха, слух) кому, чим і без додатка. 1. Неприємно вражати слух своїм грубим, різким або невправним звучанням. На розхрипаних вікнах сиділи хлопці й співали. А їхні голоси високі, неоднотайні, різали вухо дзвінким і гострим склом (І. Микитенко); *Різали вуха незвичні слова власників отих рундуків і крамничок: — Мадам, тільки для вас, справжнє "Коті" ...* (Н. Рибак); // Викликати негативні враження, дратувати своєю недосконалістю. Я не вбачаю ні одного виразу [в сонетах Грінченка], щоб різав уху та потребував зміни (В. Самійленко); *Поема до друку не годилася, а серед віршів були цікаві. Брунькати і важкі, вони трохи різали слух, але й будили думку* (Ю. Мушкетик). **РІЗОНУТИ** (різнюти) ВУХО (вуха) кому, що. — *Мухо, ти? — запитував [Федір] розгублено. На це прізвисько Муся раніше покійно і навіть охоче озивалася. Тепер воно різнуло їй вухо, прозвучало образливо і принизливо* (Д. Ткач); — *Від телефону відривається жвава дівчина в голубій косинці. — Ви до кого, бабуся? — різнуло вуха прикрє слово. — До секретаря...* (А. Хижияк).

2. без додатка. Виділятися серед чого-небудь, знижуючи його якість. У маленькому творі кожнa зайвина і неточність одразу впадає в око, різє слух, калічить художню тканину (3 газети).

97. **РІЗАТИ НОЖЕМ** кого. Завдавати комусь душевних мук, переживань; неприємно вражати, ображати кого-небудь. *Йдіть уже, тітко Ярино, йдіть!.. Хіба сліпі, що в неї [матері] душа болить, серце крається, що ви її .. ножєм різете?* (Є. Гуцало). **НОЖЕМ РІЗОНУТИ** кого. — *Ти що, молодичко, всім з яних з рову витягаєш? І чоловік не боронить? Га? Ха-ха-ха! Ножєм різонує Ганну той сміх* (Є. Куртяк). **РІЗОНУТИ** ДУШУ кому. Очам стало боляче дивитись на заляті сонцем будинки, а зневіра різнула йому душу, як батіг по голому тілу (В. Підмогильний). **РІЗОНУТИ** ПО ЖИВОМУ ТІЛІ. — *Краще хай буде гірше одному, а не всім, — промовив розсудливо і лише описав помітив, що різонує брата по живому тілі* (М. Стельмах).

98. **РІЗАТИ ОКО** (оці). 1. Бути дуже примітним, різко виділятися серед чогось чим-небудь незвичайним або недоречним. Здалеку ця мішанина стилів різала око, псувала архітектурний ансамбль. Але зблизка ті будинки виростали в усій величчї й красі (В. Кучер); *На дверях було намальовано .. нахабне обличчя буржуа з відповідним текстом під ним. Але й це було не до місця й різало очі* (М. Хвильовий).

2. Викликати болючі відчуття в очах своєю яскравістю або неестетичним поєднанням (перев. про кольори). *Білим сніговим килимом вкрита земля, і блиск цей різє очі* (А. Хижияк); *При розміщенні рослин у паркових насадженнях треба враховувати колір квітів, листя, стовбурів, плодів, не допускаючи сполучень, які різють око* (3 журналу). 3. кому. Викликати неприємні відчуття (тривогу, хвилювання), ієрвувати, бентежити кого-небудь. — *А тобі різє око, що я чужу людину в хату прийняв* (Григорій Тютюнник).

99. **РІЗАТИ ПРАВДУ** (В ОЧІ (у вічі)) кому і без додатка. Говорити про все кому-небудь прямо, відкрито; відверто критикувати кого-небудь. Як перед більшим меншим чоловік До правди повернуть язик *Одвaжиться, по стародавній мові, Що хлібець їж, А правду різє, Того й гляди — утнуть, як Комарові* (Л. Глібов); — *Мій приятель.. Роботящий і чесний чоловік.. У попереднього керівництва в немилої був. За критику і одвертість неодоблювали. Правду в вічі різав* (3 газети). **РІЗАТИ ПРАВДУ-МАТІНКУ**. *Видас себе* [Вечірко] *за правдолюба — різє правду-матінку* (Ю. Мушкетик). **РІЗАТИ ПРАВДУ-МАТКУ**. *Я підводжуся й різку правду-матку. — Вибачте, — кажу, — пропустив титри, та, мабуть, воно на краще. Бо як молодий режисер, робимо скидку: "Все попереду..."* (А. Крижанівський). **РІЗАТИ У ВІЧІ** що. *Таких [як Куцокін] ніде не люблять начальники, а самі вони в начальники не пнуться.. Не люблять неволі, напівправди.., крутіїства. Що думають, те й різють у вічі* (3 журналу).

100. **РІЗАТИ / РОЗРІЗАТИ ПОВІТРЯ** (тішу). 1. Різко, голосно лунати (про звуку). *Фю-ї-ї! Фю-ї!... знову різало повітря якесь гостре свистіння* (Б. Грінченко); *Розрізав густе повітря постріл рушничі* (М. Коцюбинський).

2. Порушувати тишу різкими звуками. *Ранішній кашель не давав йому спокою. Він бухкав, гавкав, вив, ричав, як цілий звіринець, і гострими звуками різав вранішню тишу* (М. Коцюбинський).

РІЗКИЙ

101. **РІЗКИЙ НА ЯЗЫК**. Здатний говорити грубо, з образливою прямою. *Різкий на язик, грубуватий, як усі сини півдня, Селаброс часом грубо різав правду в вічі* (І. Нечуй-Левицький).

РІЗНИЦЯ

102. **ВЕЛІКА РІЗНИЦЯ**. Зовсім інаша справа. — *Яка тобі, Іване, різниця: сьогодні чи завтра [хати]? Тепер день дорожчий року. — Велика різниця. Завтра я їду в тюрму. Ніяка тінь не впаде на мене* (М. Стельмах).

103. **ЯКА РІЗНИЦЯ?** Уживається для підкреслення відсутності розмежування, розрізнення

чого-небудь; абсолютно все одно. — Ну, хай я після певних видозмін стану якою-небудь іншою молекулою, хай уже не буду Григорієм Мамайчуком, а буду, скажімо, кавуном або динєю... — Або будяком, — пирскає одна з дівчат. — Або й будяком, яка різниця? (О. Гончар).

РІК

104. НЕ ПЕРШИЙ РІК. Давно, протягом тривалого часу. [Ткаля:] *Не перший рік живе вона [принцеса] між нами (Леся Українка); — Чути, Омеляне, не перший рік ми знаємо один одного (М. Стельмах).*

105. НЕ РІК, ПЕ ДВА. Тривалий відрізок часу, довго. *Ми дивимось на стан речей сумніше і думаєм, що нам ще не рік, не два їсти біду, поки здобудемо яку-небудь, куди не ідеальну політичну волю (Леся Українка).*

106. РІК У РІК. Постійно; протягом тривалого часу. *І, зрештою, не можна ріку в рік по-санаторськи бездіяльно жити, а треба навчатись "бути здоровою в умовах нормальних", себто в умовах не лежнє, а людини (Леся Українка). З РОКУ В РІК. З року в рік беззональними валками рухались суди зі степових економій ритучі чумацькі мажари, навантажені відбірним експортним зерном та тюками тонкорунної вовни (О. Гончар); Сняться сні мені восні з року в рік, з року в рік (М. Сом). РІК ЗА РОКОМ. Пригадуючи Юрія Васильовича Шумського, я занотував деякі зустрічі з ним, рік за роком (З журналу).*

107. ЯК (мов, ніби і т. ін.) РІК, зі сл. день, дні і под. Дуже довгий, тривалий. [Одарка:] *А день сьогодні як рік для мене (М. Зарудний); Дні — як рік (В. Сосюра).*

РІКИ

108. МЕДОВІ ТА МОЛОЧНІ РІКИ, нар. поет. Повний достаток, благополуччя, добробут. Україна — це тихії води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочні ріки (С. Васильченко).

109. МОЛОЧНІ РІКИ І КИСЕЛІВІ (масляні) БЕРЕГІ. Заможне, повне достатку, безтурботне життя. — Хай тобі сніться молочні ріки і масляні береги (С. Добровольський).

РІПИЦЮ

110. [АЖ] ПО САМУ РІПИЦЮ. Уживається для вираження крайньої межі в чому-небудь; повною мірою, повністю, до решти. — Іди, вони [німці] тобі приріжуть [землі]. Як одхвять, то аж по саму ріпицю (Григорій Тютюнник).

РІЧ

111. ВІДОМА (певна, природна, звісна) РІЧ. Зрозуміло; без сумніву. *Відома річ, кого оз-*

нем пече, тому скрізь вода мріється (Марко Вовчок); [Круста:] Та певна річ! Римлянин же порядний не пристане до секти бузувірної, що бо-гом собі осла назвала? (Леся Українка); І от саме.. в першу хвилину зустрічі, природна річ, в усіх них послабла пильність (А. Головка); Звісна річ, усім тяжка розлука з тим, що називається: життя (М. Рильський); Святополк — язичник, зненавистник християн, отже, звісна річ, вбивця (З журналу).

112. РІЧ У СОБІ, книжн. Нерозкритий, непізнаний. — Найгірше, коли ніхто не чує, який у тебе голос, ніхто не бачить, яке у тебе серце... — сказала раптом журно. — Ти є, а ніби тебе немає... Річ у собі (Василь Шевчук); Надзвичайно важливо, щоб усі відкриття науки не залишалися річчю в собі, а якомога швидше застосовувалися на практиці (З журналу); Серцевини матеріальних ресурсів становить промисловий потенціал. Сьогодні це "річ у собі", клубок багатьох суперечностей (З журналу).

113. ЯСНА (відійма) РІЧ. Очевидно, безумовно, без сумніву, зрозуміло. *Смолярчук підійде до клуні крадькома, тихо, мов той кіт... Ясна річ, він хоче застукати злодіїв на гарячому (Г. Косица); Ясна річ, що Шевченко серйозно ставився до своєї поетичної творчості, коли так точно датував свої рукописи (Життя і тв. Т. Г. Шевченка); Ясна річ — голова в мене працювала неабияк, і я допомагав багатьом дисертантам, не раз виручаючи колишніх колег (О. Бердник); Йдемо ми так, ледве ноги витягаємо. Видима річ, що заблудилися (Г. Хоткевич); Видима річ, наш організм пристосований не до мислення, а до м'язової роботи (В. Підмогильний).*

РІШИТИСЯ

114. РІШИТИСЯ (позбутися) РОЗУМУ (умі, глузду). Втратити здатність нормально мислити, діяти і т. ін.; збожеволіти. *Всі так ізвикли [звикли] бачити його без подружжя, що надзвичайно здивувалися, почувшись [почувши], що він має одружитися.. — От, на старість розуму рішиєся! (Б. Грінченко); — Цей Павло ума рішиєся: от сам на себе і зводить лихо — чуте? (Марко Вовчок); — Уже ж або обпоїла, або підкурила чимсь. А тільки він з її волі ніяк не вийде: мов та дитина, за спідницю держиться, зовсім свого глузду рішиєся! (Дніпрова Чайка); От вернувся [художник], відчинив лиш двері і — оговнявся!.. На полотні якісь химери, Строкати кола, плями... Наче хто топався [по картині].. Художник глузду не позбувся трохи (А. Косматенко).*

РОБИТИ

115. **ВІД (з) НІЧОГО РОБИТИ.** Через бездіяльність, маючи вільний час, знічев'я. *Пейсатий корчмар сидить на порозі своєї корчми і від нічого робити перебирає пальцями (Г. Хоткевич); Перебирали [актори] від нічого робити в пам'яті днів минулих анекдоти, спочатку напівголосно, потім, забувшись, голосніше (О. Полторацький); Од нічого робити швейцарка купує в просидженому старому кріслі (М. Колесников).*

116. **НІЧОГО РОБИТИ.** Треба примиритися з тим, що є. *Прибіг знов прикажчик. — Ставай-те на косовицю за плату! — Не хочемо за гроші. З копів давай!.. Нічого німцям робити, прийшлося віддати з копів (Панас Мирний); Купці підводять Січкариху до дверей, вона має рукою до клямки, а кругом ворухиться одна вовна, ворухиться, сопє і регоче. Перелякалася баба, та нічого робити (М. Стельмах). НЕМА́ ЩО РОБИТИ.* Прикро мені дуже, що прийдеться нудити по тих клініках, — се варто некла! — але вже нема що робити (Лєся Українка).

117. **РОБИТИ ДОБРУ МІНУ ПРИ ПОГАНІЙ (недобрій) ГРІ.** За зовнішнім спокоєм, веселістю приховувати тривогу, незадоволення, неприємності, прикрощі і т. ін. *Не вішати носи, коли в серці кішки скребуться, робити добру міну при зовсім недобрій грі, — на таке здатний не всякий (Ю. Шовкопляс). РОБИТИ ДОБРІ МІНИ.* Усі [в сім'ї] намагались робити добрі міни, а кожен про себе думав: чи доведеться ще зійтися усім хоч раз у житті? (В. Гжицький).

118. **РОБИТИ З ГУБІЙ (з п'яски) ХАЛЯВУ.** Не виконувати своєї обіцянки; обдурювати. — *Не годиться халяву з губи робити (М. Номис); — Коли хтось робить із губи халяву, тобто розминається з правдою, собачка мій завше гавкає (О. Ільченко); // Перебільшувати. — Чого ти чванлишся? Старці, злидні, животи з голоду присохли до стини, а воно приндиться. Кажу, наймай [Гайфійку], каятимеся потім. — Е, я такого не люблю. Нащо робити з п'яски халяву? (М. Коцюбинський).*

119. **РОБИТИ / ЗРОБИТИ ВЕЛИКІ ОЧІ.** Виявляти подив, здивування. *Оце так тасмніці мадридського двору! Чи тасмніці? А можливо, та реальність, якої ми .. намагались "не помічати". І не треба зараз робити великі очі (З газети); — А ти б не розкидала свої куделі по всіх кутках... Сусанна зробила великі очі (М. Коцюбинський).*

120. **РОБИТИ / ЗРОБИТИ ВИГЛЯД.** Удавати що-небудь, прикидатися. *У халаті голубому дамочка сиділа: То загляне у газету, То поп'є із фляги. Робить вигляд, що на Петю не зверта уваги (С. Олійник); Богдан стояв осторонь і ро-*

бив вигляд, ніби його зовсім не стосується вся гра (Ю. Яновський); Сербин зробив вигляд, що в нього щось випало з рук, і хутко нахилився (Ю. Смолич).

121. **РОБИТИ / ЗРОБИТИ ДУРНИКА (дурня) з кого.** Ставити кого-небудь у принизливе, смішнє становище. *Редактор пізнав жіночку, котра містифікувала його на полі, і розсердився. — І вам не совісно? Жарти жартама, а навіщо з людей дурників робити? (О. Бердник); — Що ти глузуєш? Що ти з мене дурника робиш? (З усн. мови).*

122. **РОБИТИ / ЗРОБИТИ З МУХИ СЛОНА (вола, бугая).** Дуже перебільшувати що-небудь, надавати великого значення чомусь незначимому. [Граф:] *Я не дивуюся нічому, бо всім [встиг] переконатись, що люди часто з мухи слона роблять (І. Карпенко-Карий); — І раджу тобі... візьми на всяк випадок зброю. — Ой, Єгоре, ти з мухи слона робиш! Я ж знаю: Матюша боягуз, яких мало (А. Шиян); — Навіщо ці збори, Борисе? — тихо спитав Данилюк. — Я не бачу потреби робити з мухи вола (Р. Іванчук); Поступово буря в ньому вищула, і він остаточно вирішив, що Рита зробила з мухи слона (Ю. Збанацький); Вони б усюди брехні рознесли, Зробили б бугая із мухи... (Л. Глібов).*

123. **РОБИТИ / ЗРОБИТИ ПОГІДУ.** Вирішально впливати на що-небудь, бути визначальним. *Вдалі вирішення, найкращі проробки, навіть окремі машини одного конструктора нині погоди в авіації не роблять (З журналу); І хоч не перевелися ще .. прогультники, все-таки не вони роблять погоду (З газети); — Яким би не був голова колгоспу, без вас, люди, без ваших рук, душевності і великодушності він погоди не зробить (М. Стельмах).*

124. **РОБИТИ / ЗРОБИТИ СВОЄ [ДІЛО].** Виконувати те, що належить, що потрібно, необхідно. *Старости робили своє діло: вони умовляли .. Сикліту Британову віддавати дочку за Василя Мітлу (Грицько Григоренко); // Давати відповідні наслідки. Зусилля наших шістьох рук, щира робота Тайах і наша, горілка в роті й шлункові — зробили своє діло. Незнайомий остаточно прокинувся (Ю. Яновський).*

125. **РОБИТИ / ЗРОБИТИ ТРАГЕДІЮ з чого.** Уявляти собі щось надто важким і безнадійним; безпідставно драматизувати щось. *Десятки тисяч наших дівчат воюють, і не тільки в медсанбатах, а й на передовій, і не роблять з того трагедії (Л. Первомайський).*

126. **РОБИТИ / ЗРОБИТИ ЧЕСТЬ.** 1. чому. Бути окрасою, гордістю чого-небудь. *Видавались з маси співу такі чисті та дужі голоси, котрі зробили б честь сцені у великих театрах*

(І. Нечуй-Левицький); У нашому інституті **вторік** [торік] відкрили картинну галерею.. Навіть не підозрювали, **яке багатство там лежить**. Такі твори зроблять **честь і столичному музеєві** (Є. Гуцало).

2. кому. Позитивно характеризувати кого-небудь. — **Такий погляд на виховання дітей робить вам честь**, — сказав **Ломицький** (І. Нечуй-Левицький); **Надзвичайна сумлінність у творчій роботі, напроцуд велика працьовитість, довіра до режисера робили честь талановитому російському акторові Белову** (О. Довженко).

3. кому, чому. Виявляти повагу, пошану до кого-, чого-небудь. **Уважав себе [співак] за найрозумнішого патріота.. Для того [тому], думав, що робить велику честь зборам своєю особою** (Л. Мартович); **Тепер же я маю тільки подякувати за честь, яку зробили мені Ви** [І. Франко] **і Ваша .. редакція, запрошуючи мене до роботи** (Леся Українка).

127. РОБИТИ З СЕБЕ ДУРНЯ (дурника). Прикидатися таким, що нічого не розуміє, не знає. — **Не робіть із себе дурня, Йойно! Адже при вас учора Нута возив кип'ячку [нафту] — свою, не вашу. Ще якраз під парканом одна бочка трісла. Ви самі бачили, самі сміялися!** (І. Франко).

128. РОБИТИ НАГОЛОС на чому. Зосереджувати увагу на чому-небудь, виділяти щось як головне серед інших, другорядних ознак; надавати перевагу чомусь. **Отже, навчання з шести років.. На цьому етапі розвитку дитини не варто робити наголос на формуванні суто спеціальних вмінь і навичок, таких як, наприклад, читання, писання, рахунок** (З журналу). **НАГОЛОС** (акцент) **РОБИТЬСЯ**. Акцент почав робитися на підвищенні ефективності природоохоронних заходів, виборі найбільш економічних варіантів розв'язання екологічних проблем (Вісник НАН).

129. РОБИТИ ПАРТІЮ, заст. Одружуватися. **Молодиша [Фесенківна] саме.. робила блискучу партію** — і в той момент старий Фесенко **вмер, лишивши масток** (М. Грушевський).

130. РОБИТИ СКИДКУ кому і без додатка. Ставити до кого-небудь поблажливо, з меншою вимогливістю. **Молодому працівникові, очевидно, можна робити якусь скидку на його недосвідченість, виховувати старанність і сумлінність** (З журналу).

131. РОБИТИ СТАВКУ на кого—що. Покладати великі надії на кого-небудь; розраховувати на щось. **Дорозі вирішив не йти ні на прохання, ні на приниження, а вибрав інше: сидіти і терпеливо чекати, що буде далі; тобто, він робив усю ставку на витримку** (Григорій Тютюнник); **Чимало тренерів роблять ставку на чужих, кимось**

підготовлених гравців. А добре б кожному мати своїх доморослих! (З газети).

132. РОБИТИ СЦЕНУ кому. Сваритися з ким-небудь, висловлювати своє незадоволення. **Коли він не прийшов відповіді або приніс коротку і бліду, вона робила йому сцену, називала його нездарою, міцанським убожеством** (М. Коцюбинський).

133. ЩО [Ж (тут)] РОБИТИ? Доводиться миритися з тим, що є. — **Що мої гроші! .. Чи можна ж на них піднятися!** — **Та на перший час буде й сих. Що ж робити, коли нема більш?** (Г. Квітка-Основ'яненко); **Що нині робити? Мусили ми чекати три години другого поїзда** (М. Коцюбинський).

РОБИТЬСЯ

134. ЩО [ТІЛЬКИ] РОБИТЬСЯ! Уживається для вираження здивування, захоплення, обурення і т. ін. чим-небудь. — **Господи! що тільки робиться на вигоні!** — **вскочивши в хату, замість привіту прокричала сусіда** (Панас Мирний).

РОБІНЗОН

135. РОБІНЗОН НА БЕЗЛЮДНОМУ ОСТРОВІ, книжн. Самотній, відірваний від інших людей, ізольований від світу. **Почуватися серед людей Робінзоном на безлюдному острові — так, це дуже прикро, болісно** (М. Слабошпицький).

РОГА

136. ЯК (мов, піби і т. ін.) З РОГА ДОСТАТКУ (Амальтєй), книжн. У великій кількості, щедро, рясно. **Розгорнувши блокнот, Зоя шпурнула цифрами, як з рога достатку** (Ірина Вільде); — **Для мого попередника союзники не шкодували нічого, — вів далі Врангель, — все на нього сипалося, як із рога достатку, а я за кожен патрон, за кожен снаряд мушу кланятись** (О. Гончар); **Осінній холодок над спраглою землею Шатро заповане широке розп'яв. Із рук його падають, як з рога Амальтєй, Плоди, налиті вицерт, і довгі пасма трав** (М. Рильський).

РОГУ

137. 3-ЗА РОГУ. Нишком, крадучись, тасм-но. **Чоловік.. стріляв з-за рогу, підло, по-зłodійському** (Л. Смілянський); **Відкрито не виходять, із-за рогу б'ють, і це ж тільки початок, .. а скільки їх ще буде, скільки ще куль із-за рогу просвітять, поки все ввійде в береги і життя потече, як широка течія Дніпрова** (О. Гончар).

РОДИТЬ

138. НЕ РОДИТЬ У ЧЕРЕПКУ в кого, зневажл. Хто-небудь розумово відсталий, недостатньо кмітливий. **І в них [у дорослих] теж чогось вискакували клепки, .. не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не**

родило в черенку, не було лою під чуприною (М. Стельмах).

РОДИЧ

139. **БІДНИЙ РОДИЧ.** Несчастий, невлаштований. — *Та що казати, коли ви усе це самі знаєте, тільки прикидаєтеся бідним родичем, я мусила б покликати вас до себе в кабінет, викласти всі папери* (В. Дрозд).

РОДУ

140. **БЕЗ РОДУ Й ПЛЕМЕНІ.** Абсолютно самотній, самотній. Кинув він усе та й утік до Києва, ізгоєм став, неприкаяною людиною, без роду й племені (А. Хижняк); Чи думає.. Федоровський, парубок, як кажуть, без роду й племені, що йому може всміхнутися таке щастя? (Б. Антоненко-Давидович); // Той, хто забув свої витоки, походження, історію. Ростуть манкурти без роду й племені (З газети). **БЕЗ РОДУ Й ПРАРОДУ.** "Сама я, дитино моя", — каже баба. — "Дев'ятьох дітей поховала, онуки в землю полягли, правнуку не задержалися, а ти, бабо, доживай віку без роду й прароду.." (Ю. Яновський). **НІ РОДУ НІ ПЛЕМЕНІ** у кого. [Петро:] Не убивайте мого сина! ..Бачите, у мене нема ні роду ні племені, він у мене один-одним (М. Костомаров).

141. **ВІД РОДУ ДО РОДУ.** Завжди, постійно, від покоління до покоління. В глибині між вербями дім [Рильського]. Нині вірші народилися в нім. Ті, що будуть від роду до роду йти по збуджених душах народу (П. Воронько). **З РОДУ В РІД.** — Слухайте і розкажіть про цю дружбу, хто живий зостанеться, дітям і онукам, — долітали слова Тараса. — Хай перейде її слава з роду в рід (О. Довженко).

142. **НІ РОДУ НІ ПЛОДУ** (ні приплоду) у кого і без додатка. Хто-небудь зовсім самотній, не має родичів. — Я круглий сирота: ні роду ні плоду, ви мене на ноги поставили, ви мене до розуму довели (Г. Квітка-Основ'яненко); Куди вона тепер подінеться, сліпа, хто її прийме назад до панського двору? У неї ж ні роду ні плоду (В. Кучер); Щось своє, щось рідне почула я в йому [ньому]; може, і в його [нього], як у мене, ні роду ні приплоду, та ніхто ні пригорне, ні привітає... (Панас Мирний).

143. **ОДНОГО РОДУ, ОДНОГО ПЛОДУ.** Дуже схожі між собою звичками, манерами, зовнішністю і т. ін. І той [Йосип], і цей [Яків] — одного поля ягода; одного роду, одного плоду... (Панас Мирний).

РОЗБЕРЕШ

144. **БЕЗ ПІВЛІТРИ** (без півлітра) **НЕ РОЗБЕРЕШ** (не розберешся), жарт. Дуже важко

що-небудь зрозуміти. — Діла, брат. Такі діла, що без півлітри не розбереш (Ю. Збанацький); — Хто ж винен?.. — дивувався Петрюк. — Дідько його знає... — Кифір чорним пальцем розгладжував брови, тер бороду, пропогоджувавсь. — Тут без півлітра не розберешся... (В. Бабляк).

РОЗБИВАТИ

145. **ЛОБОМ ГОРІХИ РОЗБИВАТИ.** Марно витрачати зусилля, час, займаючись справою, не вартою уваги. — А кажуть, що комендант до вас кожну ніч ходив. — Ну, досить лобом горіхи розбивати (Григорій Тютюнник).

146. **РОЗБИВАТИ / РОЗБИТИ КАЙДАНИ** (пути). Звільнитися від насильства, рабства; ставати вільним. Не насмілюються [люди] звести очі на Хо, глянути страхом в вічі... Хо знає, що тільки одиниці зважуються на це, а звязавшись, знаходять силу розбити кайдани (М. Коцюбинський); Там, де змагається Захід, Там, де прояснює Схід, — Треба, товаришу, брате, Пути порвати, розбити! (П. Усеїко).

147. **РОЗБИВАТИ / РОЗБИТИ ЛОБ** (лоба). 1. перед ким—чим, зневажл. Схилитися перед ким-, чим-небудь; поклонитися комусь, чомусь. — Створили собі ідола і давай перед ним розбивати лоби... (О. Гончар).

2. кому. Докладати максимум зусиль для здійснення чого-небудь. — Ех, — зітхнув Миня, — добре було б по чарочці. Скажи він це трохи раніше, Люда лоба собі розбила б, а чарочка стояла б на столі (Л. Первомайський).

148. **РОЗБИВАТИ / РОЗБИТИ НІС** (носа). Зазнавати поразки, невдач, неприємностей, намагачись зробити що-небудь. От подивимось, що з тебе вийде. На крутих поворотах люди носи розбивають (Григорій Тютюнник).

149. **РОЗБИВАТИ / РОЗБИТИ СЕРЦЕ** (душу) чим (чию), кому і без додатка. Завдавати кому-небудь душевного болю, страждань і т. ін. Свічки рясні в церкві тій палали, куривсь кадила запахуний дим, плачливі співі серце розбивали (І. Франко); За оцим роком підстеріг її [Оксану Сергіївну] знехтуваний поклонник і сказав, що вона розбила його серце (Ю. Яновський); Чи то не доля та неволя, чи то літа ті летячи Розбили душу (Т. Шевченко). **РОЗБИТИ СЕРЦЕ.** І тепер я розбиті Серце ядом гою... (Т. Шевченко); В розбитім серці не шукай снаги (П. Грабовський).

РОЗБИТИ

150. **РОЗБИТИ** (побити) **ГЛЕК** (глієка, горщик, горщика, макітру і т. ін.) з ким, рідше між ким і без додатка. 1. Розірвати, порушити дружні стосунки; посваритися. Чи вона сміється, чи просто знущастесь? Припровадила його сюди,

щоб морочити цим глеком. А, може, натяк? Мовляв, нічого не вийде з твоїх залищань, розбі'ємо глека? (П. Загребельний); Зі своєю свахою Марія Дмитрівна не стрічається: розбила глека під час першого ж знайомства (З журналу); Дівер з невісткою Розбив горщик з лемішкою (П. Чубинський); [Старшина:] За віщо там у вас взялося? З якого побиту горщика розбили? (М. Кропивницький); А це вже надвечір мама питає: "Що це за знак, що ні одна і в хату не наплює, чи не побили, бува, глеків?" (Панас Мирний); Вість, що голова колгоспу і директор школи розбили макітру між собою, безумовно, просочилася.. у маси (В. Бабяк). 2. Розірвати шлюбні зв'язки; розлучитися. Я, може, за день-другий і розпишусь з Христею, бо зі своєю бабою глека побив на друзки (Є. Гуцало). РОЗБІЙТИ ГЛІЧНИК. [Дід:] Паша головиха.. Вона таки голова! Одна тільки біда — чоловік їй підходящий не знаходиться. Років, мабуть, з вісім уже, як розбила глечик з своїм Іваном, та так і досі сама (О. Левада). РОЗБ'ЄТЬСЯ ГЛЕК який. Розб'ється сімейний глек, а потім нічим не склеїш (Є. Гуцало).

РОЗБІР

151. НА РОЗБІР ШАПОК, зі сл. прибути, з'являтися і т. ін. Під кінець, запізнившись, на завершення чого-небудь. — Спокійно, князю, поки що все йде, як треба, а деякі неполадки... Де їх не буває? — співчутливо говорив Олесь, потай радіючи, що до Різні "пугачі" прибудуть, як мовиться, на розбір шапок (І. Головаченко і О. Мусієнко). ПЕРЕД РОЗБОРОМ ШАПОК. Турецька армія, яка так і не воювала, вступивши в світову війну, за турецьким звичаєм, перед самісіньким розбором шапок, досі не демобілізується й існує в розмірі воєнного часу (Ю. Смолич).

РОЗБУДЖУВАТИ

152. РОЗБУДЖУВАТИ / РОЗБУДІТИ ЗВІРА в кому. Сприяти прояву первісних, грубих, жорстоких, хижацьких інстинктів. Запах свіжої крові подіяв на худобу зовсім разюче, розбудив у сумирних волах диких, роз'ялених звірів (О. Гончар).

РОЗВАРЕНИЙ

153. ЯК (мов, наче і т. ін.) РОЗВАРЕНИЙ. Який перебуває у розслабленому стані; розморожений, незібраний, втомлений. Біганина по різних районних установах та організаціях добре знайомила Зарубу й Кавуна, і вони сиділи за столом наче розварені (В. Кучер); [М. Драч:] Сплю по вісім-дванадцять, по чотирнадцять годин — і не висипляюсь. І став якийсь лінивий, наче розварений (Ю. Щербак).

РОЗВЕРНУТИСЯ

154. Є ДЕ РОЗВЕРНУТИСЯ. Вільно, просторо, розлого. Будинок вийшов красивий, добротний. Дві кімнати, веранда, кухня, є де розвернутися (З журналу).

РОЗВЕСЕЛИТИ

155. І МЕРТВОГО (і мертвих) РОЗВЕСЕЛИТИ. Бути дуже дотепним, сміхотливим, жартильним. В будь-яке товариство тебе приймуть, всюди ти бажаний, бо знають, який ти компанійський, вмєш і мертвих розвеселити! (О. Гончар).

РОЗВИДНІТИСЯ

156. РОЗВИДНІТИСЯ (розвиднитися) В ГОЛОВІ (в очі) у кого, кому. Хто-небудь став правильно, краще розуміти, усвідомлювати щонебудь. В голові у Соламії розвиднілось. Жак її щез без сліду. Вона знала, що робити (М. Коцюбинський); Тепер і решта косарів зрозуміла, до чого вів слово суворий запорожець, і вони загомонили всі разом. Розвиднілось трохи і Верзі в голові (П. Панч); Так от, щоб нам хоч трохи розвиднілось в очах, зємство прислало дуже вченого чоловіка, нана Тузасвича. Послухайте його і на вус намотайте, що воно, як, чому і до чого (М. Стельмах).

РОЗВИДНЯЙСЯ

157. А ТАМ ХОЧ [І] НЕ РОЗВИДНЯЙСЯ! Уживається для вираження повної байдужості до висловленого, здійсненого і т. ін. Його підняли на сміх: — Фальшивомонетчик! В кутузьку його. — Ну, як хочете, — образився Кулик, під загальний регіт сходячи з танку. — Мос таке: прокукуриків, а там хоч не розвидняйся! (О. Гончар).

РОЗВІШУВАТИ

158. РОЗВІШУВАТИ / РОЗВІШАТИ (розвісити) ВУХА (уха). 1. перев. зі сл. слухати, ірон. З непідробною цікавістю, з великим захопленням (хоч розповідь, інформація не варта уваги). Іноді почне [Грицько] верзти таке, як той москаль, що вернувся в рідне село по білету. Хлопці слухають, уха розвішавши, роти пороззявляючи (Панас Мирний); — Бабоньки, чого розвісили вуха, баламутство слухаючи? (М. Стельмах).

2. Виявляти великий інтерес до чогось. Я знов розвішував вуха, слухаючи їх отовідань, жартів, вигадок (І. Франко).

3. несхв. Заслухавшись, захопившись чимось розповіддю, розмовою з ким-небудь, забувати про все інше. — І тобі отсе [оце], запорожець, отишльникові [самітникові], не сором признатись? — каже Шрам, бо й він, старий, розвішав уши, як поніс той свої баландраси (П. Куліш); Кидас

[Герентій] шапку на лаву і одразу ж ошпарює Уляну невилитою злобою: — *А ти чого вуха, мов лопухи на смітнику, розвісила? Чом і досі не бачу сніданку на столі?* (М. Стельмах).

4. *перев. док. зневажл.* Довірливо слухаючи, повірити в почуте. [Юда:] *"Я заспокою вас... Я вас потішу..."* Аякже, сподівайся! Він [Месія] здалека спокоєм і потіхою мав, а скоро хто було розвісити вуха і справді піде з ним, як я дурний, тому таке ярмо він клав на шию, що аж додолу гнуло (Леся Українка); *Набрехав їм [Масло], а вони й вуха розвісили* (А. Хижняк); — Йому тут наплескали деякі, а він розвісити вуха, як лопухи, і слухає, — не здавалась Щуренко (А. М'ястківський).

РОЗВІЯЛО

159. **ЯК** (мов, немов і т. ін.) **ВІТРОМ РОЗВІЯЛО** що, безос. Зникнути безслідно. *Восени були два добрі прикладки [стіжки сина], а потім як вітром розвіяло. Зосталися самі з'їдини* (Григорій Тютюнник); *Кураторове обличчя розтяглося у широчезну посмішку. Та раптом страшна думка забила в голові. Його веселість немов вітром розвіяло: що буде, коли та баба заговорить* (О. Маркуш).

РОЗВІЯТИСЯ

160. **РОЗВІЯТИСЯ ПО СВІТУ** (по світі). 1. Зникнути, загубитися. *Щоб не розвіялось по світу те, як кажуть, фантастичне оповідання дідугана, я списав його для моїх земляків* (О. Стороженко). 2. Опинитися в різних місцях, далеко один від одного. *Засіяно поля жорстоких війн, Розвіялись по світі ветерани* (Ю. Яновський).

РОЗВОДИТИ

161. **РОЗВОДИТИ АНТИМОНІЇ** (антимонію), *несхв.* Займатися пустою балаканиною, непотрібним пишномовством. *Виступи робітників були короткими. Аматорам поговорити просто не давали розводити антимоній* (Ю. Шовкопляс); — *Не думати, а діяти треба, товаришу сержант! Діяти відповідно до вимог статутів, не розводити антимонію* (М. Ю. Тарновський); — *Батьку! Та що ми з ним антимонію розводимо?* — *колихнувся натовп* (О. Гончар).

162. **РОЗВОДИТИ БОБІЙ** (на бобях), *несхв.* Вести зайві, непотрібні розмови. [Хведір:] *Іван!.. Што [що] нам тут боби розводити?* (Панас Мирний); [Рябина:] *Ех, буду я з тобою тут на бобах розводити.., ваша читальня розв'язана та й годі!* (І. Франко).

163. **РОЗВОДИТИ ДИПЛОМАТІЮ**. Діяти обережно, приховувати свої справжні наміри. [Мотря:] *Піду-таки до них додому та у старої*

Заморенчихи розпитаю. І справді, чого ж тут дипломатію розводити? (З. Мороз).

164. **РОЗВОДИТИ / РОЗВЕСТИ ДЕМАГОБНО**. Тонко, цілеспрямовано грати на почуттях людей. — *А демагогію тут розводити тобі теж не слід, — уже гостріше відказав моторний* (Іван Ле).

165. **РОЗВОДИТИ / РОЗВЕСТИ ПАРИ** (пару). 1. Бути готовим у першу-ліпшу хвилину вирушити в дорогу. *Там же стояв, розводячи пари, другий парохід [пароплав] з вуглем [вугіллям]* (Леся Українка); *У депо блискучий, чистий паровоз розвів пари* (Н. Забіла).

2. *нак. сп.* Уживається як спонукування до якоїсь дії. *Жан пробасив раптом: — Ну, міноносце, розведи пару* (М. Коцюбинський); [Сашко:] *Ну, розведь пари, ось тобі дзвінок [свиснув], ось свисток, а ось [показує на хвіртку] зелена вулиця* (М. Зарудний).

166. **РОЗВОДИТИ / РОЗВЕСТИ РОЗВОДИ** з ким. Бути надто несміливим, делікатним, не виявляти належної рішучості, наполегливості в чому-небудь. — *Ну як так можна! — казала я товарищів, — і чого ти розводи розводиш з тим попом? Яке він має право видавати тобі твої заслужені гроші по н'ятаку.. ?* (Леся Українка).

167. **РОЗВОДИТИ / РОЗВЕСТИ РУКАМИ**. 1. Виразати здивування, захоплення, розгубленість і т. ін. *І досі ще Федір Іполитович руками розводить, пригадуючи, чим же, зрештою, заповонило те замурзане створіння переповненого самоповагою хірурга* (Ю. Шовкопляс); *Іноді ми ніби забуваємо, що в людей є й особисті.. інтереси, які не завжди збігаються з громадськими. А потім лише руками розводимо: звідки конфлікт, через що зчинилася буча?* (З газети); [Писар:] *От тільки статистика мені в печінках сидить — та нічого, не ударим в грязь лицем: таку статистику підведем, що тільки руками становий розведе* (І. Карпенко-Карий); *Побачивши Марусю, один з бородатих розвів руками й голосно сказав: — Ай да дівчина!* (Грицько Григоренко).

2. Виявляти свою неспроможність щось зробити, у чомусь розібратися і т. ін. *Одного разу десь загубилася теличка Любка. Де шукати? Статала [Оляна] одного пастуха, другого. Всі розводять руками: — Не бачили, не знаємо... (І. Шаповал); — Я певен, що тут [складаючи радіоприймач] навіть академік який-небудь розвів би руками* (О. Гончар); *Керівництво облагпрому при цьому теж широко розводив руками: нічого, мовляв, удіяти не можемо — така структура* (З газети).

3. Відмовлятися від участі в якій-небудь справі, виражати свою непричетність до чогось. *Оксен*

знав, що люди, яким він вказав на неполадки, замість того, щоб виправити їх, .. будуть виправдовуватися і присягатися, що вони в тому не винні, і розводитимуть руками (Григорій Тютюнник); — Чи визнаєш ти, що вкрали у сусіда півмишка картоплі, — питають у суді чоловіка. — Та не крава, — розводить руками він, — тим більш не півмишка, а чверть, бо ж там кожна друга була гнила (Укр. анекдот).

168. РОЗВОДИТИ / РОЗВЕСТИ СЕНТИМЕНТИ. Виявляти надмірну чутливість, делікатність; церемонитися з ким-небудь. — *Ось вона сидить тут і думає про нас. Не розводьте орам і сентиментів* (Ю. Яновський); Він справді знав, як Підпригори допоміг Нечуйвітер, і не раз насміхався над ним: "Найшов з ким сентименти розводити!" (М. Стельмах).

169. РОЗВОДИТИ / РОЗВЕСТИ ТЕОРІЮ (філософію), ірон. У своїх розмовах, міркуваннях бути дуже далеким від реальності; мудрувати. — *Хто ж буде їсти варить, наколи [коли] жінка стане до уряду ходити? Хто буде порядкувати, прати, шити? Невже ж мужчина? Ха-ха-ха! Чи жє се не чиста дурниця розводити такі теорії* (Н. Кобринська).

170. РОЗВОДИТИ / РОЗВЕСТИ ШУРИ-МҀРИ з ким і без додатка, жарт. Фліртувати з ким-небудь. [Фенька:] Вони [бузанівські міністри] об'явили його [Андрія Дудку] народним президентом! А він розводить шури-мури з Люською! (Я. Мамонтов); — Багато ти своєму недоліткові дозволяєш! Любовні шури-мури в ефірі розводять! Засмічувати ефір нікому не дозволимо (О. Гончар).

171. РОЗВОДИТИ (розсіпати) / РОЗВЕСТИ (розсіпати) КИСЛИЦІ. Скаржитись, плакати, піддаватися відчаю. — *У твої роки я на заводі працював по десять годин. А ти? Не розводь кислоти! — Віктор тер очі, схлипував* (П. Автомонов); — Яка ж у тебе любов, коли ти покохав гоноровиту панну, а зразу й кислоти розсіпав, тільки дістав одкоша! (О. Ільченко). **КВАСИТИ КИСЛИЦІ.** — На кризу? — жахається Миколка. — Еге ж — Не треба, Володимире, — кривиться Миколка й забуває, що він молодець. — О, ти ще зараз почни квасити кислоти, — набурмосився старшенький на меншенького і рвучко відвернувся від нього (М. Стельмах).

172. РОЗВОДИТИ ХИМИНИ КҀРИ, зневажл. Говорити про що-небудь пусте, не варте уваги. — *Ти мені, Бреус, не кажи, — визукнув тоненьким голоском Тягнирядно — ..Йому правду кажуть, а він химини кури розводить* (С. Добровольський).

РОЗВ'ЯЗАТИ

173. РОЗВ'ЯЗАТИ ГУБУ, згруб. Почати говорити (перев. щось в'їдливе, дошкульне). — *Ти вже й розв'язала губу, а заговорила мати. — Або ж не правду кажеш? — озвалась Маса* (А. Свидницький).

174. РОЗВ'ЯЗАТИ ДҀШУ кому, чийо. Позбавити кого-небудь мук, переживань, полегшити його душевний стан. [Галочка:] *Як я любила його, ти знаєш, Олено. Скажи йому се, що і вмерти хочу швидше, щоб розв'язати його душу* (Г. Квітка-Осипов'яненко).

175. РОЗВ'ЯЗАТИ / РОЗВ'ЯЗУВАТИ РҀКИ кому, чий. 1. Звільняти від родинних обов'язків. *І порадила тоді подружка моя .. віддати його [хлопчика] до неї в дитячий будинок. Не знала я, що інше замислено: аби розв'язати мої дівочі руки* (В. Логвиненко). **РОЗВ'ЯЗАТИ РҀКИ** у кого, В Лашевича руки розв'язані: ні свата, ні брата (П. Панч).

2. Звільняти від обмежень, проблем і т. ін.; давати можливість діяти вільно, на власний розсуд. *Сміливо відривайся від берега, заглиблюйся в ліс, виходь на оцю дамбу.. Тоді ти одразу відчужи себе вільніше, розв'яжеш собі руки для маневру* (О. Гончар); Обручов боявся відступити від букви закону. — Ну, гаразд. Пишіть резолюцію: "На розгляд бригадного генерала Федяєва". Цим самим ви знімете з себе будь-яку відповідальність, а мені розв'яжете руки, — сказав, нарешті, Федяєв (З. Тулуб). **РҀКИ РОЗВ'ЯЗАТИ** у кого і без додатка. *Як не с, Параска рада була — тепер вона вільніша, руки розв'язані, на хазяйстві невістка* (К. Гордієнко).

176. РОЗВ'ЯЗАТИ / РОЗВ'ЯЗУВАТИ ЯЗІК (язик), рота, мову і т. ін.). 1. Почати говорити після мовчання. *Я уперто мовчав і не хотів ні співати, ні казати вірші. Всі присутні ласкаво заохочували мене розв'язати язика* (Думки про театр); *Насилу розв'язав [Василь] рота! Не велика розмова та велика віха* (М. Кропивницький).

2. Почати давати якісь свідчення, зізнаватись в чомусь, розголошувати таємниці. — *Умова така: я розв'язую тобі руки, а ти — свого язика розв'яжеш* (В. Поліщук); — *Я знала, що моє тіло, моя ласка розв'яже вам язик, і .. до осені ви будете сидіти у підвалі* (М. Хвильовий); *Так гомонить [отаман]. Думаю — от коли язика старому розв'язало. Ну, прийшов нам край. Потім почолом-кався він з сусідом, і ми заним* (М. Грушевський).

3. Спонукаати до невимушеної розмови, бесіди. *Гульня розв'язала язика, розбуркала зомлілі, пригнічені душі* (Панас Мирний); *Перерва, на якій учасники засідань звичайно відпочивають від часу*

суперечок, на цей раз ще більше розв'язала язики (С. Добровольський); Нічна пізня доба, чарка горілки — розгортують душу, розв'язують мову (І. Нечуй-Левицький). ПОРОЗВ'ЯЗУВАТИ ЯЗИКІЙ (про всіх або багатьох). Горілка порозв'язувала язики. Той журиється голою. Той розказує про зрадливу дівчину (Панас Мирний).

4. Багато, без міри говорити. Що тільки не говорив йому той прощай!.. Мабуть, сп'яна розв'язав свій язык (І. Цюпа); Ах ночі! Вибач, що так охоче Я розв'язав свого языка! Це вже звичка в мене така — Поговорити! (С. Плужник). ПОРОЗВ'ЯЗУВАТИ ЯЗИКІЙ (про всіх або багатьох). Дисципліна в усьому була!.. А зараз порозв'язували язики! Мелють таке, за що раніш давно б уже на солов'ячих випасах білих ведмедів пасли (О. Гончар).

5. кому. Дати можливість кому-небудь вільно висловлювати свою думку. — Ми, інтелігенти, повинні вказати народові законні форми, розв'язати йому язык і старатися пізнати його потреби (І. Франко).

177. РОЗВ'ЯЗАТИ СВІТ кому. 1. Звільнити від шлюбних обов'язків. — Забудьте усе і не споминайте... я вам розв'язала світ... Ви знайдете своє щастя... ая... (Г. Квітка-Основ'яненко); [Параска:] А коли я вже тебе здихаюсь, руда сатана! Коли вже ти мені світ розв'язав! (М. Куліш).

2. зі сл. со бі. Позбутися душевних мук, переживань, стати щасливим. — Он, кажуть, помилювання уже оголосили для тих, хто добровільно вийде з лісів. — Ох, не для мене то, Вусте. Багато на душу взяла. — Не все ще пропало, Ганно. Ще не пізно світ собі розв'язати (О. Гончар).

3. Визволити з неволі. [Оля:] Але перш ніж його [Т. Г. Шевченка] вчити, треба було розв'язати йому світ. Треба було викупити його од пана на волю (С. Васильченко).

РОЗВ'ЯЗУВАТИ

178. РОЗВ'ЯЗУВАТИ / РОЗВ'ЯЗАТИ ВУ-ЗОЛІ. Остаточне вирішувати складне, заплутане питання, проблему. Вона хотіла вихити таємно від нього, порвати все одним махом, в одну мить розв'язати той тугий .. вузол (Ю. Збанацький). РОЗВ'ЯЗАТИ ВУЗЛИКИ. — Не знаю... Може, ти й правильно робиш. — Напевне правильно. — ..Тільки щось надто швидко. Ніби в кіно, коли до кінця лишилося хвилини три і всі вузлики розв'язати треба (В. Собко).

179. РОЗВ'ЯЗУВАТИ / РОЗВ'ЯЗАТИ КАП-ШУК. Щедро платити, не скупитися на гроші; заплатити. Син у неї — мов той панич, чистий да митий, мов озірок. І хата, кажуть, у неї, як віночок. То й певен був оточений, що вона зараз капшук розв'яже (П. Куліш).

РОЗГІНАТИ

180. НЕ РОЗГІНАТИ СПІЙНИ, перев. зі сл. працювати, робити і т. ін. Дуже важко, багато, без перепочинку. Від ночі до ночі чарував [Даннло] на господарстві багача. Спіїни не розгинав (Казки Буковини..); — Може, погуляєш з Ганнусею? Бо вона цілий день примочки всілякі мені робила, то й натомилася. Спіїни не розгинала (3 газети); Приведено її малою до дядька Максима та дядини Софії і з того часу працює вона, не спочиваючи, не розгинаючи спіїни (Л. Яновська); Завжди було важко дивитися [Тарасові], як від зорі до зорі, не розгинаючи спіїни, працюють люди на ланах (О. Іваненко). НЕ РОЗГІНАЮЧИСЬ. Сама [жінка] працювала не розгинаючись і других підганяла, щоб тав не ловили, не байдикували (В. Кучер).

РОЗГОНІ

181. У РОЗГОНІ (у розгбнах). Посланий, відраджений кудн-небудь. Жаль, що ви не застали "Волги", розмальованої акуратними шашечками: такі — в розгоні! (М. Зарудний); Батько зараз забіг на хвилинку додому і справді єсть, а не гасє в своїх вічних розгонах (О. Гончар).

РОЗГОНУ

182. З РОЗГОНУ. 1. На повній швидкості. Вовк лежав і чигав. Теля надбігло та з розгону скочило на вовка (М. Коцюбинський); Здається, за якийсь кілометр дорога скінчиться, ось-ось машини з розгону налетять одна за одною на скелі і розсиплються щент (О. Гончар); Матруню дубонів маленькими ніжками прямо до отвору в плоті. Пес за ним. Матруню спотикнувся й впав, а пес із розгону перескочив його (Л. Мартович).

2. Щосили. Він почоломкався з Климом, високо піднявши долоню і плеснувши нею з розгону по Климовій долоні (І. Нечуй-Левицький); — Ой мамочко! — охлила Христина, метнулася до скрині, з розгону підвела важке віко, перегнула, вихопила з прискринки тоненький разочок наміста (М. Стельмах).

3. зі сл. зупинитися. Раптово, різко. Спинилися [два хлопчики] з розгону на горі (М. Бажан); Мар'ян уже наближався до лісу... Перед ним з розгону зупинилися сани (М. Стельмах).

РОЗГОРНУТИСЯ

183. Є ДЕ РОЗГОРНУТИСЯ. Наявні відповідні умови для якої-небудь діяльності. Клуб абиякий, зате є де розгорнутися (В. Логвиненко). НІДЕ РОЗГОРНУТИСЯ. — Тісно нам стало в ланках. Нїде розгорнутися на тій землі, що для ланки відміряно (В. Кучер).

РОЗГОРТАТИ

184. **РОЗГОРТАТИ / РОЗГОРНУТИ ПАРУС.** Виходити в плавання. — *А ви, значить, знову в рейс? Знов розгортасте парус? — зверталися рибалки до капітана* (О. Гончар).

РОЗГУБИТИ

185. **РОЗГУБИТИ ОБРУЧІ ВІД МАКІТРИ, жарт.** Втратити здатність правильно думати, діяти. — *А що ж плакати? — скинув картуза син. — Краще б заплакав, дурноверхий, коли розгубив обручі від макітри* (М. Стельмах).

186. **РОЗГУБИТИ РОЛІКИ, згуб.** Втратити здатність правильно думати, діяти. *Женька циткує на них: "Ви що, ідіоти, зовсім ролики розгубили? Пізнають!"* (А. Хижияк).

187. **ЯК (мов, пеня́че і т. ін.) РОЗУМ РОЗГУБИТИ.** Втратити здатність діяти обдумано, помірковано. *На те лихо неначе розум розгубив він на порозі при зустрічі з графинєю* (Іван Ле).

РОЗГУБЛЮВАТИ

188. **РОЗГУБЛЮВАТИ / РОЗГУБИТИ СЛОВА.** Втратити здатність говорити; забувати про те, що хотілося сказати. — *А чого ж ти тут, біля хвіртки? — до решти розгублює* [Роман] *ті слова, якими не раз думалось зустріти дівчину* (М. Стельмах). **РОЗГУБЛЕНІ СЛОВА.** *Зараз її три-вожили скороминущі образи, летючий спогад, розгублені, невимовлені слова* (О. Донченко).

РОЗГУЛЯТИСЯ

189. **НІДЕ РОЗГУЛЯТИСЯ ОКУ.** Де-небудь немає можливості подивитися вдалину (про обмежений якиймись перешкодами простір). *На вулиці ніде було розгулятися оку. Погляд упирася в протилежні будинки, такі самі, як і той, що в ньому мешкав Кукулик* (П. Загребельний).

РОЗДАВИТИ

190. **РОЗДАВИТИ (роздушити) ПІВЛІТРУ** (чвѣртку, пляшку і т. ін.), *фам.* Розпити спиртне. *Шпилька підвієсь і мовить: — Може, почекаємо? Скоро Палажка на обід прийде. Півлітру роздаavimo... (Є. Кравченко); — А пошукай-но, жінко, чи не знайдеться в тебе погрітися нам чим-небудь після дороги? — сказав Матвій, скидаючи кожуха — Ми з Іванком не відмовимось чвѣртку роздушити* (В. Москалець).

191. **ЯК МУХУ (мух) РОЗДАВИТИ** (здавити) кого. Нещадно, не докладаючи зусиль, знищити; уживається також як погроза фізичної розправи. — *Бережись, — кричить Чіпка, — укладу! Як муху роздаавлю* (Панас Мирний); — *Шпак ти, а не командир! Вершників своїх, жменьку нечасну, в тил нам поставив. Щастя твоє, що ми*

догадалися: як мух би роздавили! (О. Левада); — *Та я тобі за сюю шкоду Ти знаси, що зробилю?.. Як муху задаавлю* (Л. Глібов).

РОЗДИРАТИ

192. **РОЗДИРАТИ / РОЗДЕРТИ СЕРЦЕ** (душу) [НА ШМАТКІЙ (по шматка́х)], *перев. чис (чию), кому і без додатка.* Глибоко засмучувати, хвилювати, беитежити. *Залізник попереду.. А за ним німий Ярема .. Тяжко йому, Тяжко, а не плаче, Ні, не плаче: змія люта.. Серце роздирає* (Т. Шевченко); *Степці той спів роздирав душу, навіював щось болісне, тугу наганяв на неї* (Ю. Бездик); *Думки по шматках роздирали сьогодні парубочу душу* (М. Стельмах).

РОЗДІЛЯТИ

193. **РОЗДІЛЯТИ (ділити) / РОЗДІЛИТИ ЛОЖЕ** (постіль) з ким і без додатка. Бути з ким-небудь в інтимних стосунках. [Кассандра:] *Троянки у неволі — і живі! Обходять кросна, розділяють ложе, дітей годують еллінам на вітиху...* (Леся Українка); *Параска-Роксолана, бач, саме й мріяла про те, щоб розділити свою постіль — не з озоружним Демидом, а з молоденьким сотником, з якого вона мала намір випестувати вправного коханця* (О. Ільченко).

РОЗДУХУВАТИ

194. **РОЗДУХУВАТИ (роздувати) / РОЗДУХАТИ (роздути) КАДИЛО.** 1. *зневажл.* Знімати навколо чогось галас, балачки і т. ін. *Пан радник таки хоче роздухати кадило* (Ну, що ж! Тим гірше для нього (І. Кулик)). 2. Розширювати яке-небудь починання, справу. *Богобоязливий Кіндрат .. господарське кадило почав роздувати з маленького* (О. Ковінька); — *Новий цех організовуватиму.. Спершу це не цех буде, а так — невеличка установка. А там подивимось. Проте мені вже видно: таке кадило роздухасмо...* (Ю. Шовкопляс); *Депутати мусять всім поклонитись, щоб виманити царицю до Києва. Не треба лякати петиціями, встигнете зробити усе те дома і в слухину годину; дома роздуємо кадило* (М. Лазорський).

РОЗДОРІЖЖИ

195. **НА РОЗДОРІЖЖІ** (на розп'утті), *перев. зі сл. б́ути, сто́яти.* У стані нерішучості, важких роздумів, вагань. *Після важкої розмови про батька почув [Рустем] себе краще. .. Чув, що стояв досі на роздоріжжі і врешті вибрав шлях* (М. Коцюбинський); [Коваль:] *То до якого ж берега пристанемо? [Цар:] Зараз нічого не скажу вам... На роздоріжжі я... Все думаю* (М. Зарудний); *Він сам був на роздоріжжі. Куди він віз її?*

Нащо йому було рятувати цю туземку? (Ю. Бедзик).

РОЗЖЕНЕШСЯ

196. НЕ РОЗЖЕНЕШСЯ *перев. на чому.* Неможливо що-небудь зробити, вдіяти за наявних обставин, умов. На такому наділі не розженешся, хіба що в петлю до панів та глитаїв залізеши, і зашморгнуть вони тебе, що й землиці тій не рад (І. Цюпа).

РОЗЖОВУВАТИ

197. РОЗЖОВУВАТИ / РОЗЖУВАТИ І В РОТ (до рота, в рота) КЛАСТИ / ПОКЛАСТИ (положити) кому. Дуже докладно, до найдрібніших деталей пояснювати, допомагати осмислити що-небудь. — Воно й так зрозуміло, — образився Сафат, якому здалось, що йому розжовують і до рота кладуть (Ю. Яновський); [Дранко:] Яні, я зовсім не догадливий! [Кукса:] А мені розжуйте і в рот положіть, то я й тоді не догадаюся (М. Кропивницький); Так ото я Кириловому сину й кажу: “А тоді, хлопче, бери цабе, цабе... Збоку будуть вербички. За вербами левада...” Словом, хлопцеві розжовув і в рота поклав. Збілоса хлопчя з дороги (О. Ковінька). РОЗЖУВАТИ ІСТИНУ. Як гіркувату язідку грудневої калини, розжувавши цю істину, сядьмо, товаришу читачу, рядком, поговорімо ладком (О. Ільченко).

РОЗЗЯВИТИ

198. АЖ РОТА РОЗЗЯВИТИ. Виявити сильне здивування, захоплення або великий інтерес до чогось. Взяли слуги Іванка й одягли в царську одіж. Коли його повели на полуденок, то і сам цар аж рота роззявив — ледве його впізнав (Три золоті сл.); “Кланяйся, — шепче мати, — це твій хазяїн”. Я аж рота роззявив. Оце хазяїн? Та він же на дурного Ілька схожий (Григорій Тютюнник). АЖ РОТІ ПОРОЗЗЯВЛЯЛИ (про всіх або багатьох). В хаті всі притихли. Чути було ззаду золоси: — Не вставай!.. Вухами слухайте! Дітвора біля стола — аж роти пороззявляли, зацікавлені (А. Головок).

199. РОЗЗЯВЛЯТИ / РОЗЗЯВИТИ ПАЩЕКУ (пільку) на кого і без додатка, вульг. Кричати, лаючи кого-небудь, скаржачись на когось і т. ін. [Русаловський:] Чого ти так пащеку роззявляєш? Та нехай тобі заціпить! (І. Карпенко-Карий). ПОРОЗЗЯВЛЯЛИ ПІЛЬКИ (про всіх або багатьох). — Коли б я не ходив у походи і не бачив турків... ніколи не був би я гетьманом, і наша січова сіромашина тоді на мене пільки пороззявляла б, вимагаючи, щоб мою землю залічили до земель, які цюроку розподіляють (З. Тулуб).

РОЗЗЯВЛЯТИ

200. РОЗЗЯВЛЯТИ (розкривати) / РОЗЗЯВИТИ (розкрити) РОТ (рота). 1. Починати говорити, висловлювати якість бажання. Добре йому [дуці] у палатах під кришею [дахом] Вина-горілочку пити. ..Рота як слід він не вніє роззявити, — Зараз готове усе (П. Грабовський). РОЗТУЛИТИ РОТА. Чубенко даром рота не розтулить, .. він зараз кричатиме про Донбас, про мету, про революцію (Ю. Яновський).

2. на кого і без додатка, грубо. Починати лягти кого-небудь, кричати на когось. Іду я по ризи [землі] та шукатильгаю. А Солов'їха вже й рота роззявила: “Покарав тебе Господи! Бодай була й другу ногу зломил!” (І. Нечуй-Левицький).

3. Виявляти велике зацікавлення, захоплення чи здивування, слухаючи когось або розглядаючи щось. [Сторож:] Тож як почне розказувать, де він тільки не бував і чого він не видав, так тільки рота роззявши (М. Кропивницький); Ухати слухали, роззявши роти, намагаючись не пропустити жодного слова (Я. Качура); Але вона нас конче дивувала, вона іноді вживала таких слів, вела такі промови, що ми лише роти роззявляли (М. Хвильовий); — Чого роззявив рота? — спитав двірник, наблизившись. — Чи приміряєси, кудюго легше влізти? (Василь Шевчук); Чоловік повертає голову і з подиву розкриває рота, а сокира сама вислизє з руки: вулицею, погойдуючись, .. плвли його воли (М. Стельмах); Андрій від несподіванки розкрив рота. Про санбат він гадки не мав. ..Виявляється, тут, в цих крайніх хатах розмістилася вся Гречкунова медицина (Ю. Бедзик). ПОРОЗЗЯВЛЯЛИ РОТІ (про всіх або багатьох). Наймити йшли слідом і пороззявляли роти, дивлячись на ту церемонію (І. Нечуй-Левицький).

4. Бути неухажним, неквапливим. Ну, чого ж ти рот роззявила? Мерцїй! (Т. Шевченко); Матрос кричав на Пувичку: — Подай! Чого роззявив рота? (І. Микитенко); — Ну, гони бівів, чого рота роззявляє? (Григорій Тютюнник).

5. на що і без додатка. Посягати, зазіхати на що-небудь чуже. А вертаючись додому [шляхтичі], осідалися на батьківських трунтах і роззявляли роти... (Панас Мирний); — Отже, капосна дитина — в голубник полізла... На чуже добро ще змалку рота роззявляє (С. Голованівський); — Ну, чого ж, і ти був хазяїном. П'ять моргів землі чужої мав. Широко розкривав рота на чуже добро (І. Цюпа).

6. Просити їсти, голодувати. ПОРОЗЗЯВЛЯТИ РОТІ (про всіх або багатьох). Яка земля, такі й

люди Вона сита, й вони ситі; вона голодна, й вони роши пороззяляли... (Панас Мирний).

7. Рватися, знюшуватися (про взуття); жарт. Свити мене катма!.. або ось і чоботи в мене ропи пороззяляли, їсти просять (Г. Квітка-Основ'яненко).

РОЗІПНИ

201. **РОЗІПНИЙ (розпний) ЙОГО (ї)** книжн. Уживається для вираження несправедливої вимоги розправитися над певною людиною. *Круг мене дика п'яна згряя, Запінувшись від слини, Готовить хрест, реве, горлає: Розпни його! Розпни, розпни!* (П. Карманський); *І знов горбатіла Голгота, Там, де всім халися лани, Вилазив ворог на ворота, Кричав: розпни її, розпни!* (М. Драй-Хмара).

РОЗІРВАТИСЯ

202. **ЯК НЕ РОЗІРВАЇТСЯ**. 1. Дуже голосно кричати, співати і т. ін. *Дуже закумали жаби в болоті, засвітали черепахи у сазі, а солов'ї — як не розіреву́сь* (Панас Мирний).

2. зі сл. кричати, співати і т. ін. Дуже голосно. *Курка в курнику кричить як не розіреветься: мабуть, яйце знесла* (3 укр. мови). **ЯК НЕ ПОРОЗРІВАЮТЬСЯ** (про всіх або багатьох). *За сонцем усе живло прокинулось. Там коники кричали та сюрчали, як не порозриваються; там перепели хававкали* (Панас Мирний).

РОЗІРВИСЯ

203. **ХОЧ (на́двоє) РОЗІРВІСЯ** (перерві́ся). 1. Забагато робити, клопоту і т. ін. для однієї людини. [Клинка:] *Ой, тітко, вдовиці — хоч надвоє розірвися!*.. (Леся Українка); — *Максime, як же ти двері навішуєш? — То покажіть, — просить Максим — Мені ж треба йти ліжечка робити, хоч розірвись...* (М. Зарудиний); — *А техніка ламається, а запчастин катма, а людей пучка, так що доводиться парити лоби, не скоро до хати приплентас. — Так, так, — підтакувала. — І Христия каже, що хоч розірвись* (Є. Гуцало). **ХОЧ РУКІ РОЗІРВІ**. *Хоч руки розірви! Тільки те й знай: тому їсти дай, того напувай* (О. Ковінька). 2. Що не роби, все марно, безрезультатно. *Так повелось на вічі — не захотіли слухати, хоч розірвися, не дають і рота роззявити* (А. Хижняк).

РОЗКВАСИТИ

204. **РОЗКВАСИТИ ГУБИ**. 1. Розплакатися. — *О, синочку мій! — аж руки бабуся ламас. — Ну, чого розквасила губи? — обзивається чернець з прихожой. — Молиться йди* (А. Тесленко); *Маруся ж розквасила губи, і з очей їй покотилися на червоні щоки великі, як дощові краплини, слюзи* (Л. Юхвід).

2. Задаватися, чванитися. [Маруся:] *Розквасить губи [Одарка] та й дума, що ось-то яка я красуня!.. Хороша, як курка задрипана!* (М. Кропивницький).

РОЗКИДАТИ

205. **РОЗКИДА́ТИ / РОЗКІ́ЙНУТИ КАРТАМИ** (карти, на карма́х). Займатися ворожінням, намагаючись передбачити майбутнє. *Сяде [пані] та все картами розкидає: се вже у неї перша була забавка* (Марко Вовчок). **КІ́НУТИ НА КАРТИ**. — *Адже ти киує на карти, що я зостанусь жива й здорова, і мій Павло гітлерівця поб'є й повернеться додому з перемогою* (Ю. Яновський).

206. **РОЗКИДА́ТИ / РОЗКІ́ЙНУТИ РО́ЗУМОМ** (умом, мі́зками, голово́ю і т. ін.). 1. Напружено, зосереджено думати, шукаючи виходу із якогось становища. *Чого він тільки не робив, як не розкидав своїм розумом... — ніщо не помагало!* (Панас Мирний); — *Невже ти не можеш нічого зробити?.. Ану ж бо розкинь розумом, ти ж міцний хлопець* (М. Ю. Таривський); *Присіли го [його] довги [борги], так нема що казати...* *Розкидав тепер головою на всі боки* (Г. Хоткевич).

2. Думати, розмірковувати над чимось. *Ми з моїм приятелем-італійцем довго вчилися механіки, довго розкидали розумом та роздивлялись, як зроблені дзигари на баштах, і.. самі наважились зробити такий годинник, тільки маленький* (М. Коцюбинський); *Хто вона така [Марта], щоб я нею милувалася? Артистка? Хазяйка? Та у неї і хвоста в хліві нема, не те що корови. ..Тепер візьміть і розкиньте умом: чи варто ж їй справляти іменини? Та ще такі.. на все село?..* (І. Рябокляч); *Ми ліниві думкою і не хочемо розкинути мізками, чому такий популярний двотомний роман В. Малика "Тасмний посол"* (3 газети).

РОЗКИДАТИСЯ

207. **РОЗКИДА́ТИСЯ СЛОВА́МИ**. Бути необачним у висловлюваннях. *Батька не на жарт стривожила ця мова дочки, бо він знав, що в неї не було звички розкидатися сильними словами* (А. Головка). **РОЗКИДА́ТИ СЛОВА́МИ**. [Теофіл:] *Сивизна ж то мені не дозволяє словами розкидатися необачно, я тільки те скажу, чого я певен* (Леся Українка).

РОЗКИНУТИ

208. **РОЗКІ́ЙНУТИ НА ПА́ЛЬЦЯХ**. Добре обміркувавши, визначити приблизну кількість чого-небудь. *Почував Тугокопий поперек, повернувся на правий бік і акуратенько розкинує на пальцях — копійок хватить! Одна каса в морі під бочкою зарита, друга — під грушею* (О. Ковінька).

РОЗКЛАСТИ

209. **РОЗКЛАСТИ / РОЗКЛАДАТИ ПО ПОЛИЧКАХ** що, рідко кого. Розібрати все до дрібниць, встановлюючи певну систему, логічну послідовність. *Любить чоловік [Кирик] дивитися за порядком не тільки на своєму обійсті, а й на чужому, і в сусідську душу прагне зазирнути, щоб розкласти все там по полицках* (Є. Гуцало).

РОЗКРИВАТИ

210. **[П] РОТА НЕ РОЗКРИВАТИ** (не розз'являти) / **НЕ РОЗКРИТИ** (не розз'явити). Мовчати, нічого не говорити. *Після цього баба вже й рота не розз'являла* (Грицько Григоренко); — *Стояли, кажуть, всі — як один, зіпівши зуби, і навіть рота ніхто не розкрив* (О. Гончар); — *Хоч голову скрути, Про мене!.. Я тепер і не розз'явлю рота* (П. Гулак-Артемівський).

211. **РОЗКРИВАТИ / РОЗКРИТИ КАРТИ** перед ким, кому і без додатка. Переставати приховувати свої (або чийсь) плани, наміри тощо; починає діяти відкрито. *За вечерею Семен Федорович розмовляв з дружиною. І тоді Фросина розкрила перед ним усі карти Макара Підігрітого: — Хочє стати на твоє місце* (М. Зарудий); *Що ж він робитиме при німцях? Розкривши карти мінувшини, зможе знову кинути у політичний крутіж, але політика має відносну стабільність лише в англіїців* (М. Стельмах). **РОЗКРИВАТИ ЧАСТИНУ КАРТ** чийх. *Сідлав коня і лаявся [Дмитро]: перспектива бічи [бігти] дорогою цілком не усміхалася йому, бо се значило розкривати частину своїх карт. Але з огляду на Марусю — годі було інакше* (Г. Хоткевич).

212. **РОЗКРИВАТИ / РОЗКРИТИ ОБІЙМИ**. Тепло, приязно, гостинно зустрічати, приймати когось. *Ти вернулась, прийшла, наче з дальніх країв, мов з холодного царства Валгалли. І назустріч тобі я обійми розкрив, — в серці тихо і сонячно стало* (В. Сосюра).

213. **РОЗКРИВАТИ / РОЗКРИТИ СЕБЕ**. Виявляти, реалізувати свої здібності, можливості у чому-небудь. *М. Рильський розкривав себе як майстер філологічного аналізу творів Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Гоголя та ін.* (З газети).

РОЗКУСИТИ

214. **РОЗКУСИТИ [МІЦНИЙ (твердий)] ГОРІХ** (горішок). Розв'язати якесь складне питання; пізнати щось. [С-р:] *Як ковбаса та добра чарка, — На який час минетсь й сварка.* [С-д:] *А може, й справді перекусим: Твердий оріх [горіх] ми ще розкусим* (Олександр Олесь); *Так споконвіку було. Одні упиралися з занчіркою в руки, а другі тяглися до стяга зорі і йшли за хвостами*

комет, горіх розкусивши буття (М. Хвильовий); *Вночі хлопець розкусив твердий "горішок": винайшов простісенький пристрій і обробив з товаришами всі деталі* (З газети).

РОЗЛИВАЙ

215. **ХОЧ ВОДОЮ РОЗЛИВАЙ** кого. Не можна спинити кого-небудь у сварці, бійці, суперечці і т. ін. *Мовчки слухала Орина сварки батька та дочки. Зчинили бучу, хоч водою їх розливай* (С. Чорнобривець); — *Дід Люкениша з батьком Святе Письмо читають. Біда з ними. Читають, а тоді як заведуться, так хоч водою розливай* (Григорій Тютюнник).

РОЗЛИТИ

216. **[П] ВОДОЮ НЕ РОЗЛИТИ** (не розліляти). 1. кого. Неможливо розлучити, роз'єднати кого-небудь із кимсь. *Про Валу та діда Маркіяна люди казали: "Злигався старий з малим, що їх і водою не розлілеш: скрізь удвох"* (С. Васильченко); *Утрат нам не уникнути в житті, Буває серце тугою повите, — Ти ми живемо в дружному чутті, І нас, мовляв, водою не розлити* (М. Рильський); *Сьогодні ж генетиків та хіміків водою не розлити, з їхнього творчого єднання народилася дивовижна наука — молекулярна біологія* (З журналу).

2. Нерозлучні, дружні. *І все ж таки диво-дивне. Отакі подруги були — водою не розлити* (А. Голловко); *Останнім часом Тимко з Віктором стали такими друзями, що, як кажуть, і водою не розлілеш* (Ю. Збанацький).

3. Міцний, щирий, приязний (про стосунки, почуття). — *А чого ж він у ту Америку виявився? — запитує Настя про панича. — Родичі там у нього чи, може, любовники? — Вгадала, Насте, — посміхнувся Гаркуша. — У Фальцфейнів з Америкою давня любов. Водою не розлілши* (О. Гончар); — *Пасічник береже для когось іншого дочку, тому й не поспішає віддати за Петра. — Та в них там така любов, що й водою не розлити...* (В. Сологуб).

РОЗЛІТАТИСЯ

217. **РОЗЛІТАТИСЯ** (розвіюватися) / **РОЗЛЕТІТИСЯ** (розвіятися) **ПІЛОМ** (в пил). Безслідно зникати. *Все старе розлітається в пил* (В. Сосюра); *Для чого ж були роки, наповнені солдатчиною...? Щоб пилом розвіятися всім твоїм ілюзіям* (О. Гончар).

РОЗЛУКА

218. **РОЗЛУКА З ДУШЕЮ**. Смерть. — *Якби не Максим, — каже, — була б тобі, вражий сину, з душею розлука!* (М. Пригара).

РОЗЛУЧИТИСЯ

219. **РОЗЛУЧИТИСЯ ЗІ СВІТОМ** (з жнт-т'ям). Умертн. [Таранець:] *Горе та лихо, лихо та горе, одно за одним іде., напада на чоловіка, душитъ його, а він не хоче розлучитися з світом* (Г. Квітка-Оснoв'яненко); *Його повісили сірим світанком під жахливі крики цілої тюрми. Молодий мрійник розлучився з життям під гуркотім і шал нашого протесту* (Ю. Яновський).

РОЗМАХУВАТИ

220. **РОЗМАХУВАТИ КУЛАКАМИ** [ПІСЛЯ БІЙКИ]. Доводити, говорити, відстоювати і т. ін. що-небудь, коли вже пізно. [Ольга:] *Тепер треба подумати про те, щоб підправити господарство, а розмахувати кулаками після бійки — чи варто?* (І. Микитенко); *Я не беру на себе роль судді чи обвинувачувача — тепер, через багато місяців після аварії [на ЧАЕС], легко розмахувати кулаками* (Ю. Щербак).

РОЗМИКАТИ

221. **РОЗМИКАТИ / РОЗІМКНУТИ УСТА**. Говорити, розмовляти. — *Де шукати [скарб]? — Та козак німував. — Чи, може, де в печері? Запорожець уст не розмикав* (О. Ільченко); — *У себе в кімнаті своїй обидві співають — нема вгаду, а в бесіді .. уста не вміють розімкинути, німіють* (Марко Вовчок); *Почувала [Гаїнка], що мусить щось сказати, відповісти на ці слова, та не могла розімкинути уста* (Б. Грінченко).

РОЗМИНАТИ

222. **РОЗМИНАТИ / РОЗІМ'ЯТИ КІСТІ** (кістки). За допомогою рухів, зміни положення тіла позбаватися відчуття втоми, скованості, оніміння суглобів і т. ін. *Люд, що, певне, зник до різних пригод у дорозі, поводить досить стримано, без нервовань: той гужку жує над кермом, той виїшов, розминає кості* (О. Гончар); *Дід Мусій зііз з свого воза. "Розім'яти старечі кості час", — подумав, пошукав очима Василя, попростував до нього* (Н. Рибак); — *Ти вирішив трохи кістки розім'яти? Як тут: усе спокійно?* (І. Головаченко і О. Мусієнко). **РОЗІМ'ЯТИ КІСТОЧКИ**. Після відбою козаків гомінком наповном поверталися на своє місце. — *Ну, трохи розім'яли кісточки? — допитувався генерал. — Не ремствуємо* (С. Добровольський).

РОЗМИНАТИСЯ

223. **НЕ РОЗМИНАТИСЯ / НЕ РОЗІМНУТИСЯ З ЧАРКОЮ**, жарт. Зловживати спиртним напоєм; випивати, пиячити. *І справді, поки був [Микола] уселі, то не пив. А як бував у місті, то*

там не розминався з чаркою, та про те ніхто не знав — ні Параска, ні батько її (Б. Грінченко).

РОЗМИНЕТЬСЯ

224. **НІ З ЧИМ НЕ РОЗМИНЕТЬСЯ**. Вчасно скористається будь-якою слушною нагодою, нічого не упустить. *У Нечипора була уся батькова натура. Злодіяка такий, що ні з чим не розминеться: і цигана обдурить, і старця обікраде* (І. Квітка-Оснoв'яненко).

РОЗМИНУТИСЯ

225. **НЕ РОЗМИНУТИСЯ З ГРІХОМ**. Допуститися помилки, непорядних вчинків і т. ін. *Ніякий чоловік з гріхом не розминеться, — І в селах так, і в городах* (Л. Глібов).

226. **НЕ РОЗМИНУТИСЯ З ЛОЖКОЮ**, жарт. Прийняти запрошення до частування, погодитися щось їсти. [Василіна:] *Годуйся ж, чим Бог дав!* [Яким:] *Та вже з ложкою не розминуся, бо таки виголодався* (Б. Грінченко).

227. **РОЗМИНУТИСЯ З ПРАВДОЮ**. 1. Нечесно, несправедливо поводитися. *Грамада сама почувала, що розминулася з правдою, продаючи Денисові землю* (Б. Грінченко).

2. Бути неправим, говорити неправду. *Та тільки чи правда те, що д. Чайченко каже, буцімто українці так-таки зовсім не читають галицьких потичних виробів? "Насмілюємось" не тільки бути певними, але й сказати ясно, що д. Чайченко грубо розминувся з правдою* (І. Франко).

РОЗМІНЮВАТИ

228. **РОЗМІНЮВАТИ / РОЗМІНІЯТИ ЧЕСТЬ НА П'ЯТАКІ** що. Бути дріб'язковим заради власної користі, вигоди. *Майор внутрішніх військ Яцуба не з тих, що по базарах свою честь розмінюють на п'ятаки, йому пенсії вистачає. Та ще ж і дружина вносить свій пай* (О. Гончар).

РОЗМІНЮВАТИСЯ

229. **РОЗМІНЮВАТИСЯ / РОЗМІНІЯТИСЯ НА ДРІБНИЦІ** (на дрібноту). Втрачати свої сили, життя, енергію на щось малозначиме, другорядне, не варте уваги. *Іван лежав і думав. Треба братися за велике, а не розмінюватися на дрібниці* (П. Колесник); *І скаже суд: "Чи виконав достоту Призначення своє ти на землі, Чи, може, розмінявся на дрібноту?"* (М. Рильський).

РОЗНОСИТИСЯ

230. **РОЗНОСИТИСЯ / РОЗНЕСТИСЯ ЗА ВІТРОМ**. Щезати, пропадати, зникати і т. ін. *Та сум бере, що без життя, без плоду, На рій дурниць моє життя звелось, Гадав служити рідному народу, Та чисто все за вітром рознеслось* (П. Грабовський).

РОЗПИРАТИ

231. **РОЗПИРАТИ ГРУДИ** (душу, серце) *чий (чию, чие), кому і без додатка*. Охоплювати, переповнювати кого-небудь (про певні почуття, переживання і т. ін.). *Вона живе в мені тепер якоюсь мрією, за котрою розпирає туга груди* (О. Кобилянська); *Радість розпирала хлопцеві груди, пронизувала, здавалось, кожну клітину його молодого тіла* (І. Кириленко); *Обурення і сміх разом розпирають дівочу душу, але вона .. насупилась, гримнула на парубка: "Безсовісний ти, Левку"* (М. Стельмах); *Глуха неприязнь уже не лише до господині, а й до господаря розпирала серце* (Ю. Збанацький).

РОЗПІКАТИ

232. **РОЗПІКАТИ / РОЗПЕКТИ ДУШУ** (серце) *чию (чие), кому*. Викликати у кого-небудь почуття гніву, душевного болю, страждання і т. ін. [Маруся:] *Мамо! ти розпекла мою душу, запалила поштою моє серце. Я ненавиджу ворогів, що зруйнували наш рідний край* (І. Нечуй-Левицький).

РОЗПЛАЧУВАТИСЯ

233. **РОЗПЛАЧУВАТИСЯ / РОЗПЛАТИТИСЯ КРІВ'Ю** *за що*. Зазнавати великих страждань; бути вбитим або пораним у боротьбі за що-небудь. — *А хто кров'ю розплачуватиметься за їхні вчинки? Жінки та діти?..* (І. Головченко і О. Мусієнко).

РОЗПЛИВАТИСЯ

234. **РОЗПЛИВАТИСЯ / РОЗПЛИВТИСЯ ВІД ЖИРУ**, *несхв.* Ставати дуже товстим, гладким. *Вона не була поганою, коли б не розпливалася від того жиру, що в молодому, свіжому організмі видавався як дегенерація* (Іван Ле).

РОЗПЛУТУВАТИ

235. **РОЗПЛУТУВАТИ** (розмóтувати) / **РОЗПЛУТАТИ** (розмотáти) **КЛУБÓК** (клубка́, клубки́) *чого і без додатка*. Розкривати, з'ясовувати суть складної, вигадливої справи; намагатися щось зрозуміти. — *Бачите, що робиться? Без ножа ріжуть. Я хочу завтра поїхати до вас, щоб разом з Божком розплутати цей клубок* (С. Журавич); *Він певен, що натрапив на кінець ниточки, але як розплутати клубка, не знає. Перше, що треба, — це розшифрувати таємний зміст цидулки* (О. Слісаренко); *У Василькові перебувають польські та російські судді, щоб розплутувати клубки прикордонних чвар, чимало товчеться купців, кипить торгівля, чути мову багатьох народів* (Р. Чумак); *Гандзюк уважав чомусь, що його будуть допитувати першого: старший же він, і з нього, виходить, треба роз-*

мотувати клубка! (Д. Косарик); *Якщо спробувати розмотати весь клубок останніх подій, то, здається мені, все почалося саме з приїзду Зізі* (П. Загребельний). **НИТОЧКУ РОЗПЛУТАТИ**. *Сирота глумливо змужнів. Добре, що одного запов [браконьєра], це ниточку розплутає* (Є. Гуцало).

РОЗПРАВЛЯТИ

236. **РОЗПРАВЛЯТИ** (розгортáти) / **РОЗПРÁВИТИ** (розгорнúти) **КРІЛА**. 1. Повною мірою виявляти свої сили, здібності, можливості і т. ін. *Після себе залишили [Дарина і Андрій Гайворони] добро. Добро і дітей... Старший з них розправляє крила...* (М. Зарудий); *Якби тому хлопцеві дати можливість розправити крила! Якими талантами, якою глибиною мислі, яким дотепом, яким генієм у винахідництві, якою красою мови й пісні блиснув би він перед світом* (Ірина Вільде); *І якщо розгорнути крила Вам допоможе цей кволий такт, Знаєш не дурно ти, серце, билось. І згоріло не просто так!* (С. Караванський); // *Діяти рішуче, сміливо, енергійно. Тут [у партизанському загоні] він розправив крила, і командир загону словак Ян Смерек сказав: — Ти став орлом, друже* (Н. Рибак).

2. Набирати сили, могутності, всебічно розвиватися. *Сти спокійно, поет! Україна твоя вже розправила крила орлині так, як мріяв колись ти в жгаучих піснях, на засланні, в тяжкій самотині* (В. Сосюра); *Йому лише за тридцять, але за його плечима вже розправляє крила слава* (М. Слабошпицький); // *Змінюватися, завойовуючи право на розквіт і т. ін. Розправляй же, мій народе, свої дужі крила* (Коломийки); *Молоде підприємство почало впевнено розправляти крила* (3 газети).

РОЗПУСКАТИ

237. **РОЗПУСКАТИ / РОЗПУСТИТИ ГОЛОС**, *несхв.* Не стримуючись, дуже голосно, на повну силу кричати, співати, лаятися і т. ін. *Ще тупаючи до погребя, вона завела пісню, а як опинилася в його темній самотині, то так розпустила свій голос — аж луна знялася* (Панас Мирний); *Ілько Панасович рукам волі не давав, але голос розпустив... — Та я тебе, вишкребуку...* (А. Крижанівський).

238. **РОЗПУСКАТИ / РОЗПУСТИТИ ГУБИ**, *зневажл.* Не стримуватися в розмові, говорити багато непристойного. *"Та чить, невістко, та не розпускай губи, Як бачиш коцюбу, то позбираєш губи". Я молоденька, уміла одвіт дати: "В коцюбі два кінці, будемо губи міряти"* (Укр., пісні); *Омельян думає: "Куди ж пак губи розпустив [Олексій]: «Сякі-такі, хриstopродавці...»"*, — *думав, що в старості пролізе.., а воно люди з вухами* (П. Панч).

239. РОЗПУСКАТИ / РОЗПУСТИТИ ЗА ВІТРОМ (по вітру) *що*. 1. Марно витратити гроші, заробіток, спадщину і т. ін.; не бути ощадливим. *Служивши чесно, без пороку, з боргів покійник батько живе, Три бали він давав щороку І все за вітром розпустив* (Переклад М. Рильського). 2. Знищувати, не залишаючи сліду. *Світ здається викінченим, як поема митця старого, — а буває часом, Коли хотілося би його зламати, Розвіяти, по вітру розпустити* (М. Рильський).

240. РОЗПУСКАТИ / РОЗПУСТИТИ ПІР'Я (хвіст), *жарт*. Пишатися, красуватися перед ким-небудь, намагаючись сподобатися комусь, привернути до себе увагу. *Та де ж так — пір'я розпустив, розкокохався* (Ю. Шовкопляс).

241. РОЗПУСКАТИ / РОЗПУСТИТИ СЛІ-НН (шніп, патьок, ріом, ріомси), *зневажл.* 1. Плакати. [Варка:] *Ти чого сліпи розпустив, як баба Горпина, що пасе панських гиндичат!* (І. Карпенко-Карий); [Василь:] *Верни її, братику! Покаяся, перед усім миром покайся!* [Митрохван:] *Ач, розпустив сліпи!* (М. Кропивницький); *Він закрав долонями обличчя.. — Знайшов де рюмса-ти. Ач, шніпи розпустив! Виходи!* (М. Понеділок); *І знову розпустила [баба] патьоки і заголосила на всю хату* (О. Стороженко); [Омелько:] *Ти ще тут ріомси розпустила... Геть!* (М. Кропивницький); [Пані (до Ярини):] *А ти чого тут рюмси розпустила?* (С. Васильченко).

2. Переставити стримувати себе у вияві почуттів, настрою і т. ін. — *„Ти говориш: „сліпи розпустив“. Підожди, дай мені сказати!.. Другі мають щось десь, що і прийме їх, куди вони можуть прихилитися при ліхій годині, де вони будуть почувати себе дама* (В. Винниченко); *Як Богданові хотілося обняти цю повненьку, пухленьку молодичку, сказати їй багато гарних слів, та не годилися шніпи розпустити* (В. Большак); *Більше він ніколи не буде писати Наталці, досить, а то розпустив шніпи. Любов, любов* (М. Зарудний); // *Виявляти слабкість, пасувати перед труднощами. — Я переконаний, що в так звані діри і треба посылати саме таких, як ми, бо ледаще там одразу розпустить патьоки й накиває п'ятами* (М. Стельмах).

242. РОЗПУСКАТИ / РОЗПУСТИТИ ЯЗИ-КА, *зневажл.* 1. Не стримуватися у розмові; багато говорити. *Онільки вже й не рада була, що з дурного розуму розпустила языка — все Явдосі розказала про діло* (Грицько Григоренко); *Зрозуміли одне — не розпускай языка навіть у казери* (Ю. Збанацький); — *Ну то й знай своє діло: сторожи, а не розпускай языка, — обізвалася Варка. — Декому дуже неприємно слухати ваші речі* (Л. Яновська); — *Ти от що, куме, розтягни рота і*

языка не розпускай. — Послав би я тебе, своячок, але боюся, що не повернешся (А. Крижанівський). 2. Говорити багато взагалі; ставати говірким. — *Кума сіла проти мене та й розпустила языка. Та вже й вміє балакати!* (І. Нечуй-Левицький); — *Він [Аква] не знав, що я з вами .. знайомий, і розпустив языка. Бо хвалиться він, звичайно, полюбляє* (В. Дрозд). **РОЗПУСТИТИ ЯЗИЧКИ**. Ніхто [з дівчат] за голосом спочатку й не помітив, що він [учитель] уже давненько стоїть у дверях. А вони так розпустили язички, що в порожньому залі луни ходили (В. Речмедін).

243. РОЗПУСКАТИ (розставляти) / РОЗПУСТИТИ (розставити) ВУХА (уха). 1. зі сл. слухати. Уважно, з цікавістю, з великим захопленням, забуваючи про все. *Слухаю його, вуха розпустила: умів, умів мене Тарас заспокоювати* (І. Муратов); *Слухав той, слухав, розпустивши вуха, і відчував себе на десятому небі* (І. Цюпа); [Храпко:] *Дурено! дурено! Він каже, а ти віриш? Розставляла вуха, слухався?* (Панас Мирний).

2. Довірили слухати. [Шельменко:] *Потурайте, Мотрюсю, — не знаю, як вас по батюшці, — що ми, служиві, вам, будучи, говоримо! Тільки розпустити вуха, то і заборжимося, що і на вербі є груші* (Г. Квітка-Основ'яненко). **ПОРОЗСТАВЛЯТИ ВУХА** (про всіх або багатьох). *Незабаром запал його вечернявся, хотілося плоннути на самого себе і на слухачів, що порозставляли вуха на його балаканину* (М. Ю. Тарновський).

РОЗПУСТИТИ

244. РОЗПУСТИТИ ХАНЬКІЙ, *грубо*. Розбалакатися. *Як розпустить свої ханьки, так і за день не переслухаєш* (Словник Б. Грінченка).

РОЗРИВАТИ

245. РОЗРИВАТИ (рвати) / РОЗІРВАТИ НА ШМАТКІЙ *кого і без додатка*. Нещадно розправлятися з ким-небудь, знищувати когось. *Він би хотів на шматки розірвати й тітку, й дядька, і дітей їх* (М. Коцюбинський). **РОЗІРВАТИ НА МАНІОСІНЬКІ КУСОЧКИ**. — *Гляди [чоловіче], щоб ти поділяв його [гостинця] на частини, щоб кожному — достало — коли ж гаразд не поділиш — то тут тобі й амінь! Таки тут тебе і розіремо на манюсінські кусочки* (Панас Мирний).

246. РОЗРИВАТИ / РОЗІРВАТИ ЗАШ-МОРГ який і без додатка. Долати труднощі; прориватися з ворожого оточення, з полону і т. ін. *Сам хід подій підказував: треба діяти рішуче і негайно, аби розірвати отой зашморг, поки він ще не такий тугий. Але що саме треба робити? Як перехитрити гітлерівців?* (І. Головченко і О. Мусієнко).

247. **РОЗРИВАТИ СЕРЦЕ** (душу, груди) *перев. чис (чию, чий)*. Примушувати страждати, переживати, мучитися. *В'ється вона [туга] коло серця, серце розриває* (С. Руданський); — *Скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих. От що мою душу розриває! От що моє серце розшарує!* (Марко Вовчок); *Розпач, відчай розривали її груди, хвилинами з'являвся такий жах, що ціпело серце* (О. Донченко).

РОЗРУБУВАТИ

248. **РОЗРҀБУВАТИ / РОЗРУБАТИ ВҀЗОЛ** (вузли) *чого і без додатка*. Рішуче й остаточно розв'язувати що-небудь складне, заплутане. *Зі сторінок наших книг майже зовсім зник герой-надлюдина, який з легкістю надзвичайною розрубав усі вузли найскладніших протиріч* (З газети); *Коцюбинський вирішив розрубати вузол одним махом* (Л. Сміляський).

249. **РОЗРҀБУВАТИ / РОЗРУБАТИ ГОРДЦІВ ВҀЗОЛ**, книжн. Швидко, рішуче й остаточно розв'язувати складну проблему. Тільки одне, тільки прихід Аркадія міг наразі розрубати оцей гордий вузол, та й після його приходу поведінка Валерії всім могла б видатися підозрілою (В. Собко); *Мстислав зарікався більше не стрітись з Настею, не морочити ні себе, ні її, раз і назавжди розрубати для них обох цей незручний гордий вузол* (В. Логвиненко).

РОЗРЯДИТИ

250. **РОЗРЯДИТИ АТМОСФЕРУ**. Зняти або послабити напруження в певній ситуації; змінити становище на краще. *Сев зрозумів, що треба розрядити атмосферу. Він голосно застівся, дістав з коробки два сірники, зломив у одного сірку і махнув рукою в повітрі. — Тепер тягнись, — звернувся він до Тайок* (Ю. Яновський); *Сварливу, затхлу атмосферу першою розрядила моя добренька рідненька матуся* (О. Ковінька).

РОЗСИПАТИСЯ

251. **РОЗСІПАТИСЯ** (розлетітись) **НА ПІРОХ** (на прах, пірохом, прахом). Зникнути без сліду; перестати існувати, загинути. *Прекрасний Києве, на предкобличних горах! ..За чорні всі діла Хай вороги твої розсиплються на порох!* (М. Рильський); — *Коли б, не приведи Господь, були такі стовпи [як маляр Мазинський], не то друкарня, вся Лавра вже давно б розсипалася на прах* (Василь Шевчук); *Жде [Хо] того сміливого, хто глане йому увічі, щоб самому навіки спочити, порохом розсипатися* (Панас Мирний); *Ось самотня хата. Чи повернеться до неї син або онук? Чи розлетяться прахом на різних мінах і сліду від них не залишиться* (О. Довженко).

РОЗСИПАТИСЯ

252. **РОЗСИПАТИСЯ / РОЗСІПАТИСЯ ГОРҀХОМ**. Уривчасто лунати (про звуки). *Хлопці збилися тісно в отару й, спотикаючись та пхаючи один одного в стину, сунули гуртом кругом ялинки. Горохом розсипалися голоси* (С. Васильченко).

РОЗСТАВЛЯТИ

253. **РОЗСТАВЛЯТИ / РОЗСТҀВІТИ ПО СВОЇХ МІСЦЯХ**. З'ясовувати, визначати суть чого-небудь, робити виразним щось. *Минуле раптом багато що розставило по своїх місцях у сучасному. Отак непомітно у творі ["Сьоме небо" Р. Іванчука] зростає важливість фактографії минулого* (Наука і культура..).

РОЗСУД

254. **НА РОЗСУД** чий. Згідно з рішенням, позицією, думкою кого-небудь. *Це вже, як на його, Яреми Дуги, розсуд, то кричуща безгосподарність* (І. Социвель); — *Терміново треба хлопцям доручити розповсюдження [лістівків]. Одну наклеїти на майдані. Одну — на твій розсуд* (Ю. Яновський); *Він тримався самовпевнено, все робив на свій розсуд і терпіти не міг ніякої критики* (В. Минко); *Переслідуючи здобич у норах, собаки керуються не командами мисливця, а діють на власний розсуд* (З журналу).

РОЗТИРАТИ

255. **РОЗТИРАТИ / РОЗТҀРТИ** (зігтерти, стҀрти) **НА ПІРОХ** (у пірох, на прах, у порошок) кого. 1. Знищувати, розбивати вщент. *Дошкульно тіло крапля вітри, пронизували грози ятаганні, — але мене хоч в порох розітри — я знов перемагатиму в змаганні* (Д. Луценко); *Гнів кипить в очах суворих, — Хай не лізе клятий ворог, — Розітрєм його на порох* (І. Нехода); [2-й з прохачів:] *Ти б їх скрушив, тих вражжх монтанівців, стер би в порох!* [Леся Українка]; // *Розправлялись з ким-небудь. [Аїня:] Ох, та й боюсь я його тепер! Боюсь, як найтяжчого ворога! І певно, що як він на нас зав'язався, то зітре на порох, знищить, зруйнує* (І. Фрайко).

2. Нищівно викривати, критикувати кого-небудь. *Але в думці Горецький не мовчав. Він нищив своїх противників, громив їх впень, розтирав на порох, але вони про це нічого не знали* (М. Ю. Тарновський); *Один хвалького шептав другому: — Ти ж тільки не кажи нікому, Як я піймав його на слові і трахнув у своїй промові! Я в порошок розтер його! — Кого? — Ну, та начальника ж свого* (С. Воскресенко).

РОЗТІКАТИСЯ

256. **РОЗТІКА́ТИСЯ МІСЛЯМИ** (міслю, мислю) **ПО ДРІ́ВУ**, книжн. Бути багатослівним, розповідати про що-небудь дуже детально, докладно. *Не збираюся розтікатись мислю по дереву, за влучним виразом древнього автора.. Що забулось — вибачайте* (В. Дрозд); *І не розтікайтеся мислю по дереву, бо через кілька хвилин має початися обхід* (Ю. Шовкопляс); *Розуміючи те, що я далеко не геній і розтікатися мислями по дереву мені нічого, я уперто думав над тим: що писати? Прозу чи п'єсу?* (Ю. Збанацький); *Бо коли Боян, бувало, пісню у натхненні віщому складав, розтікався він по дереву мислю, сірим вовком по землі шугав* (Н. Забіла).

РОЗТОПИТИ

257. **РОЗТО́ПИТИ ЛІД**. Зняти взаємну відчуженість, недовіру тощо. *Марта лежала. Вона чекала. Можє, він гляне на неї, заговорить, розтопить лід* (М. Коцюбинський); *Звідки взялася ця прірва між мною й ним? Невже нічим не повернути його, не розтопити лід?* (О. Гончар); *Публіка залишалась байдужою і холодною. Я не знав, що робити і як грати, щоб розтопити цей лід* (Думки про театр).

РОЗТРАВЛЮВАТИ

258. **РОЗТРА́ВЛЮВАТИ** (розвереджувати) / **РОЗТРА́ВІТИ** (розвередити) **ДУ́ШУ** (серце) кому. Викликати у кого-небудь тяжкі, болісні переживання, спогоди. — *Не розтравлюй мені душу цим Яковом, — одразу хмурніє Терентій. — Відщептєвся від нашого роду, мов тріска від дерева, і вже не прикладеши, не притулиши її* (М. Стельмах); — *Галя Вишняківна .. була про все розпитана дискретно і лагідно, як молода особа, з уникненням подробиць, що змогли б ще більше її розвередити душу* (Л. Костенко).

РОЗТУЛИТИ

259. **[І] РО́ТА** ([і] вуст) **НЕ РОЗТУ́ЛИТИ**. Промовчати, нічого не сказати. — *А чому так? Чому хлопець вибирає [дівчину], га? — казала з запалом, наче я сперечався з нею, хоч я й рота не розтулив. — А чому дівчина не має права?* (Є. Гуцало); *І все в ній [Роксолані] кричали ці слова зневаги, але дружинянка не розтулила її вуст* (О. Ільченко). **РО́ТА РОЗТУ́ЛИТИ**. *І не встиг Калінка рота розтулити, як налядач спритним ударом ухнув його до камери* (А. Дімаров).

РОЗУМ

260. **КУ́РЯЧИЙ** (короткий) **РО́ЗУМ** у кого і без додатка, зневажл. Хто-небудь розумово обмежений, неспроможний тверезо мислити. — *Правду*

казавши, я мала його [Лордена] за розумнішого чоловіка, а тепер переконаюсь, що в нього курячий розум (О. Кобилянська); — *Яка уже бісова натура! Недаром кажуть: "Волос довгий, та розум короткий"* (Панас Мирний).

261. **ТЪМА́РИТЬСЯ** (туманіє, мутиться і т. ін.) / **ПОТЬМА́РИВСЯ** (помутівся) **РО́ЗУМ** кому, у кого, чий і без додатка. Хто-небудь під впливом чогось втрачає ясність думки, мислення. *Сміх так вразив Свирида Яковлевича, що він, задихаючись, став біля воріт, не знаючи, чи не тъмариться йому розум* (М. Стельмах); *Страшні думки вставали в Зінковій голові, вони пекли його, палили, що аж розум його туманів* (Б. Грінченко); — *Як я здумав про те [минуле], то в мене розум мутиться, в очах плями закріють!..* (Панас Мирний); *Стис мені серце холод льодовий, розум потьмарився, і від тяжкого жаху я прокинувся* (Леся Українка); — *Бий мене! Карай мене, Романе. Мій злочин. Я заслужив. Сам не знаю, що зі мною робилося... Мабуть, розум помутівся у мене* (А. Шиян).

РОЗУМІ

262. **НЕ ПРИ СВО́ЕМУ** (при своїм) **РО́ЗУМІ** (умі). Розумово обмежений, не здатний правильно мислити, діяти, оцінювати щось. — *А що поробляси, чоловіче? — повторив, і знову мовчання. "А, та це дурний Тодосик, — догадався дід. — Від народження не при своєму розумі. Ох горе!"* (О. Донченко); [Одарка:] *Та що це ти плещеш таке? Мов не при своїм умі* (Панас Мирний). **НЕ ПРИ УМІ**. *Така вона [Горпина] стала якась не при умі* (Марко Вовчок).

263. **ЧИ ПРИ** (не, в) **[СВО́ЕМУ] РО́ЗУМІ** (розумові) хто. Уживається для вираження здивування, застерезення при необачних, необдуманих діях кого-небудь. [Матушка гуменя:] *Свят! Свят! Чи ти при своєму розумові, чоловіче?* (Панас Мирний); *Коли стурбована Христинка стала на порозі, він одразу пригорнув її до себе. — Чи ти, Левку, не в своєму розумі? — зашипіла дівчина, вислизнула з його рук* (М. Стельмах); [Мальванов:] *Та чи ти при розумі? Чого ти приїхала! Тобі ж не можна виходити, та ще в таку жахливу погоду!* (І. Кочерга). **ЧИ З РО́ЗУМОМ?** — *Чи ти з розумом, дівчино? Летить, женеться, наче її хто в спину штовха* (В. Вішніченко).

РОЗУМОМ

264. **З РО́ЗУМОМ**. 1. зі сл. жити, робити і т. ін. Так, як належить, як потрібно; обдуманно. *Апарат — велика річ. Апаратом, та ще й з розумом, все можна зробити. Це вже був одвертий цинізм, і він не міг не обурити товаришу Люсю* (М. Хвильовий); — *Мені здається, — відрубав Не-*

світайло, — що й директиву треба виконувати з розумом (В. Вільний).

2. Такий, як належить. — **3 розумом фата** [дівчина]! — **тріумфував Йон і приступивсь ближче до дівчини** (М. Коцюбинський).

3. Тямущий, розумий. **Новопризначеному голові проянівці були раді: хлопець молодий, з розумом, такий діло поведе** (Григорій Тютюнник); [Отаман:] **Я ціню смирливість і відвагу їх батьків. Та й вони хлопці з розумом, нехай живуть** (Легенди..).

РОЗУМУ

265. **З ВЕЛІКОГО РОЗУМУ**, ірон. Необдумано, легковажно. **Всілякі чутки і всякі люди баламутять теперечки громаду... Один баламутить по дурості своїй, а другий з великого розуму** (М. Стельмах).

266. **З ДУРНОГО РОЗУМУ**. 1. Не усвідомлюючи чого-небудь через молодість, недосвідченість і т. ін. [Сиклета:] **..Своїє землі ні борозни, ні ступня! Вийшла я з дурного розуму за безземельного** (Грицько Григоренко); — **Авжеж, яка я для них мати? Сиротами позалишала з дурного розуму, то немає мені прощення, їхня правда** (Є. Гуцало).

2. Легковажно, не подумавши і т. ін. [Лизя:] **Хай краще Пантелеймон Петрович поможє в печі розпалити. [Гиря:] Ще що скажи з дурного розуму! (М. Куліш); Вона з дурного розуму вдарилася в лірику.. Владислав оцінить її натяки як чергове захоплення легковажною жінкою** (Л. Дмитерко).

РОЗЧЕРКОМ

267. **[ОДНІМ] РОЗЧЕРКОМ ПЕРА**. Бездумним розпорядженням або ж рішуче, не вагаючись. **Можуть скинути з посади [у Чернігові] одним розчерком пера, скалічити нагайками або шаблями** (М. Коцюбинський); **Як легко й просто це, мій дорогий Андрію, Враз — розчерком пера — з історії змести Петрарки, Пушкіна, Міцкевича листи, У вічність — ковану в залізни ритми мрію!** (М. Рильський); **1946 року одним розчерком пера "возьмє усіх народів" знищив українську греко-католицьку церкву** (З журналу).

РОЗЧИСТИТИ

268. **РОЗЧИСТИТИ ПІД ГОРІХ** кого. Дуже виляяти, розкритикувати кого-небудь. **Він говорив відразу по двох телефонах, з кимсь лаявся, комусь дорікав і дивився на Василя з викликом, готовий щомиті спалахнути і розчистити інженера під горіх** (П. Загребельний).

269. **РОЗЧИСТИТИ ШЛЯХ** (путь) кому. Створити сприятливі умови для успіху кого-небудь. **Хабарів давати він не збирається, — за це судять, він зуміє інакше розчистити путь своїй медалістці, закутий в лати своїх заслуг, тараном**

підє вперед, залучить на підмогу впливові свої знайомства (О. Гоичар).

РОЇТИСЯ

270. **РОЄМ РОЇТИСЯ**. Бути, водитися де-небудь у великій кількості (про живі істоти). **Колісь, дуже давно, на землях, що розкинулися вздовж лісового берега Дніпра, були густі мішані ліси. В них роєм роїлося різноманітне птаство** (З журналу); **// Постійно перебувати біля кого-небудь. Школа була ще зачинена і дзвоник не дзвонив, а дівтора, проте, купчилися коло його [вчителя], роєм роїлася** (Дніпрова Чайка).

РОКАХ

271. **У РОКАХ**. Немолодий, літній. **Так ось у цій пущі, далеко від людського житла, оселився якийсь чоловік — на невисокому пагорбі, на краю Сірчаного Мочара, на невеличкій галявині під древнім дубом. Це був чоловік у роках. Їв він усяку лісову поживу, рибу, яку ловив у болоті** (Легенди..).

РОКУ

272. **З РОКУ ДО РОКУ**. Поступово, з часом. **Не раз, Україно, в жорстокім бою Ти кров проливала священну свою, Ти з року до року все вище росла** (М. Рильський). **РІК ОД РОКУ. Рік од року вертаючись із інституту, дуже запишна, гордовита стає панна Наталя** (С. Васильченко).

РОМАНИ

273. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **У РОМАНІ**, зі сл. л ю б и т и. Пристрасно, мрійливо, як рідко буває у реальному житті. **І справді, вона любила як у романі... Так, як у романі! Чи ж могла доля з неї гірше насміятися?** (В. Підмогильний).

РОСА

274. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **РОСА НА СОНЦІ**. 1. зі сл. з и й к н у т и, з г и н у т и і т. ін. Швидко, безслідно, безповоротно. **Згинуть наші воноженьки, як роса на сонці** (П. Чубинський). 2. зі сл. ш в и ї д к о. Дуже, надзвичайно. **Закоханість у доньку статського радника Бабаніна зникла [у Костянтина] швидко, як роса на сонці** (М. Слабошпицький).

РОСИ

275. **З РОСИ ТА З ВОДИ** кому. Уживається як побажання удачі, щастя, благополуччя. **Нехай же щастить нашому ювілярові! Нехай ніколи не цурається його творче патхнення! З роси йому та з води!** (З газети); **З роси та з води Вам, дорогий Володимире Кириловичу! Многая літа Вам і Вашій музі, і нам'ятайте сказане мить тому: слово працює** (З газети).

РОСИНУ

276. **І (ні, ані) НА МАКОВУ РОСИНУ.** Ніскільки, нітрохи; зовсім. У нього і на маківу росину не було почуття гумору (І. Волошин); — *А ти ніскільки й не журишся? — Ані на маківу росину* (М. Стельмах).

РОТ

277. **ЗАЙВИЙ РОТ.** Той, хто обтяжує когонебудь (перев. родину) матеріально. Вдома, у бідності, у великій сім'ї, де не було місця зайвому ротові, жилося невесело (М. Коцюбинський); *На життя в його роки вже належить дивитися по-філософськи: треба ж комусь і тут вчити дитвору, і це далеко ліпше, аніж з заборорою на вчителювання зайвим ротом повертатися в родину сільського шевця, де дітей, мов роси* (М. Стельмах); *Не сподівався і простий лісоруб Василь Павличко, що його син Дмитро буде не зайвим ротом у хаті, а закінчить університет, стане відомим українським поетом* (З газети).

278. **НА ВЕСЬ РОТ.** 1. зі сл. галасувати, гукати і т. ін. Дуже голосно. Рябо всю Божу ніч не спав Та гавкав на весь рот, злодій одганяв (П. Гулак-Артемовський); *Василь стоїть серед двору, приклав до рота рупором руку, гукає на весь рот* (С. Васильченко); // зі сл. позіхати. Широко, відкрито, голосно. На санаторному подвір'ї — якийсь рух, тріск сухого морського піщаника. Хтось там по-ранковому хрипло відкашлюється, позіхав на весь рот (Ю. Збанацький).

2. зі сл. їсти, глти і т. ін. З великим апетитом, зі смаком, жадібно. Вона сіла за стіл і, зачувши дух свіжих котлетів та горошку, зовсім забула про поезію і улітала котлети на весь рот (І. Нечуй-Левицький); *Тим часом убралась свиня в хату, звалила діжу з тістом, воно поплило по хаті, свиня глти його на весь рот* (Україна сміється).

279. **РОТ НА ЗАМОК.** Уживається для вираження заборони говорити, розмовляти, про щось розповідати. — *З'явився в Троянівку — рот на замок* (Григорій Тютюнник).

РОТОМ

280. **З РОЗКРИТИМ РОТОМ,** зі сл. слухати. Дуже уважно, з цікавістю, з великим захопленням. *З розкритим ротом слухав він свого опального приятеля* (О. Гончар); *Я слухаю Колумба з розкритим ротом* (З журналу).

РУБАТИ

281. **РУБАТИ ВПЕНЬ** кого. Повністю знищувати. *А козаки вже вихром летять за своїм улюбленим ватажком, ворогів шаблями упень рубають* (А. Кашенко).

282. **РУБАТИ ГІЛКУ, НА ЯКІЙ СИДИМО (ПІД СОБОЮ).** Підривати основи власного життя, добробуту, престижу тощо. *Невже у тих, хто псує нашу землю, немає дітей, онуків?.. Нехай прийдуть у Ковель, подивляться на водосховище .. з гнилою водою, на поля.., де нічого не родить. .. Досить рубати гілку, на якій сидимо* (З журналу); *По суті, однією рукою даємо селянинові, а другою забираємо. .. Отже, і далі рубаємо гілку під собою. Бо де бідне село, там і бідна країна* (З газети). **РУБАТИ СУЧКА, НА ЯКОМУ СИДИМО.** *Рубати сучка, на якому сидимо, ми вже вміємо з такою ретельністю, що аж нечиста сила нам заздрить* (І. Драч).

283. **РУБАТИ КАНАТИ.** Припиняти стосунки з ким-небудь, поривати з кимсь — чимсь. — *Я тут не зміг би працювати. Або повна довіра, або... рубати канати* (Ю. Мушкетик).

284. **РУБАТИ (РІЗАТИ) ПІД КОРІНЬ** кого, що. Підривати основи існування когочого-небудь. — *Мене [Задніпровський] різав під корінь* (М. Стельмах); *Міцно стояв на землі Степан Куреня. І раптом — земля з-під ніг! Караул, рятуйте, криве однімають, рубають під корінь* (В. Дрозд). **РУБАТИ ДЕРЕВО ПІД САМІЙ КОРІНЬ.** *Ісус узявся до діла набагато рішучіше, заходившись рубати дерево під самий корінь. Щоправда, й він часом звертається до свяченого тексту, спростовуючи.. фарисейські приписи* (З журналу).

285. РУБАТИ / РУБОНУТИ З ПЛЕЧА.

1. Говорити, діяти різко, категорично. — *Христе!.. — Така була тиха та слухняна, і на тобі — наче представник який, вже рубає з плеча* (В. Кучер); *Не рубаєте йому все з плеча, бо не з його, а з вашого плеча кривця потече* (М. Стельмах).

2. Робити що-небудь зопалу, не подумавши. *Ми значно ближче підійшли в ладу своєму життєвому До гармонійності — хоча не треба й тут рубати з плеча: Любов — це досить мудра штука* (М. Рильський); *Складний процес становлення керівника. Бувач, він спочатку ніби не виправдовує надій. Та це не значить, що можна рубати з плеча* (З газети).

286. **ЯК (мов, наче і т. ін.) СОКІРОЮ РУБАТИ,** зі сл. говорити. Різко, категорично, не добираючи слів. *А Логінов зовсім був позбавлений почуття обережності. Він говорив, наче сокирою рубає: завжди те, що думав* (В. Канівець).

РУБЕЦЬ

287. **РУБЕЦЬ НА РУБЦІ.** Латаний, дуже старий, зношений (про одяг). *Посадили мене зараз сорочки латати і духу перевести не дали. Рубець на рубцю [на рубці], латка на латці! (Ганна Барвінок).*

РУБЦЯ

288. **ДО РУБЦЯ**, зі сл. змóкнати, промóкнати і под. Дуже сильно, повністю. Якщо ж дощ захопив нас у стегу, то, промокні до рубця, ми в такий день маєм право знати худобу додому раніше (О. Гончар). **ДО РУБЧИКА**. Шукач вільного абсолюту, обкислий під зливою до рубчика, він все ж нічим від себе не відштовхує (О. Гончар).

РУК

289. **З ПЕРШИХ РУК**. Безпосередньо від кого-небудь. Очевидно, Оберлендер щось пронюхав, хоче одержати інформацію з перших рук (М. Далекій); Там, де є цікавий досвід, найцінніше одержати його з перших рук (З газети).

290. **З-ПІД РУК** чий, у кого. Спритно, з близької відстані від кого-небудь. З-під рук у батька вхопила [Тоня] його чабанські ножиці і вже замахнулася ними обстригувати, вкорочувати свої вії (О. Гончар).

291. **З РУК** чий. 1. Від кого-небудь. — Спачибі, дочко. І смачне, і з рук рідної дитини, та не за тим я прийшла (Григорій Тютюнник).

2. зі сл. купувати, продавати і под. Не через торгову мережу, не в крамниці. Купувати ковбасні вироби з рук безбездечно (З усн. мови).

292. **З РУК У РУКИ** (до рук). 1. зі сл. переходити. Від одного до іншого. Під час громадянської війни селище із разів двадцять переходило з рук до рук (П. Панч); Місто, яке лежало в степах України, стільки разів переходило з рук в руки, що там уже й брати не було чого .. однак і наші, й німці з такою затятою люттю чіплялися за руїни (А. Дімаров).

2. зі сл. віддавати, передавати і под. Безпосередньо від когось комусь. [Юда:] Так само продають їх [людей], як і все, як гуси, як худобу.. А потім з рук в руки віддають їх тому, хто купить (Лесь Українка).

293. **З ТРЕТІХ РУК**. Через когось, не безпосередньо, з чисюсь допомогою. Вони товарняком дісталися серед ночі до Харкова.. а вдень із третіх рук здобували квитки (С. Журахович); Прийдеши покоління не з третіх рук мають знати, якою ціною здобувалася перемога над Гітлером! (І. Головаченко і О. Мусієнко). **ЧЕРЕЗ ДРУГІ, ТРЕТІ РУКИ**. Основні збутники, діючи через друзі, треті руки, використовуючи неповнолітніх, залишаються практично неушкодженими для закону (З газети). **ЧЕРЕЗ ДЕСЯТІ РУКИ**. Своім звичаєм, він не брався до діла просто, але колесив, крутився, нюхав, провідував через десяти руки (І. Франко).

294. **ЯК** (мов. ніби і т. ін.) **БЕЗ РУК** без ко-го—чого. 1. Зовсім безпомічний, беспорядний і т. ін. Я Дарки не дам, бо я без неї як без рук (Ле-

ся Українка); Сулейман дуже зрадив, доставши чотки — без них він був як без рук (М. Коцюбинський); Я без рушничі як без рук. Без неї я боюся й мух! (Олександр Олесь).

2. Не можна обійтися без чого-небудь. — А в хазяйстві все ж, як не є, відрече мусить бути. — А звісно, без відра, як без рук, — погоджується Дорошко (І. Цюпа); Ремонтували [в кухні] всяку всячину, без якої в господарстві — як без рук (А. Іщук).

РУКА

295. **ВАЖКА РУКА**, у кого. Хто-небудь може дуже боляче вдарили. Так елинула [молодиця] .. на чоловіка, що він аж зіщулювся, бо — всі знали — рука в Корніїхи важка (О. Гончар); — Забудь сюди дорогу. Я тебе не знаю — ти не знаєш мене. Бо рука в мене важка (Є. Гуцало).

296. **ЛЕГКА РУКА**, у кого, чия і без додатка. 1. Хто-небудь приносить успіх іншим у будь-якій справі. Справді, у нона легка рука була! За ті десь карбованців купив я дерева та й прийнявся з хлопцями за роботу. Діло просто горить у нас! (О. Кониський); — Не хвилюйся, юначе! — обняв його [Дмитра Шостаковича] за плечі Микола Малько. — У мене легка рука. Певен, відсьогодні розпочнеться твої гастролі як піаніста-віртуоза (З журналу).

2. Вправність, умілість, висока професійна майстерність. Горленко була знана в місті як відомий хірург. Про її легку руку ходили вже легенди, і хворі хотіли оперуватися тільки в неї (П. Панч); Ото уже як вродилася [Палажка] із легкою рукою, то й з попелу пасок напече (А. Дімаров).

297. **НЕ ЗДРИГНЕТЬСЯ РУКА**, у кого і без додатка. Хто-небудь не відступить перед кимсь—чимсь, не злякається, ні перед чим не зупиниться. Бульдозеру на п'ять хвилин роботи було — кручу підрізати і прямий виїзд на полівку зробити. Ні, не додумалися — через пишичку [дорогу зробили], і рука не здригнулася! (В. Дрозд).

298. **ПРАВА РУКА** чия. Найидаїніший, найкращий помічник у кого-небудь. [Таранець:] Микола в мене така дитина, .. розумний, права рука моя по усьому торгу (Г. Квітка-Оснів'яненко); Селяни з цікавістю дивилися на Нечипора .. Хотіли підійти й полапати його. Це ж таки була права рука Буриса. А Буриса хто не знає? (М. Хвильовий); Княгиню Ольгу здивувало, що ця визначна особа імперії.. — права рука імператора, перший його боярин і воевода, розмовляє з нею руською мовою так, ніби він довго жив в Русі (С. Складенко).

299. **РУКА В РУКУ**, перев. зі сл. і т. ін. 1. Поряд, один біля одного. Петро, налягаючи на косу, порівнявся з старим Буканом, що виривався був

уперед. Тепер вони йдуть *рука в руку*, подзвонюючи косами (М. Чабанівський); *Та зате цікаві ті листи для характеристики самого Драгоманова, його гострого логічного розуму, що пішов рука в руку з безоглядним егоїзмом у поводженні з людьми* (І. Франко); // Узявшись за руки, разом. Від ранку до вечора на вільнім повітрі, *рука в руку*, в любих, тихих розмовах робили вони — зразу ближчі, а з часом щораз дальші прогулянки (І. Франко).

2. *перев. зі сл. працю в а ти*. Разом, спільно, у тісному єднанні. Дуже різні були вони — генерал-майор Талеман і генерал-полковник фон Штейніц — і в той же час вигідно доповнювали один одного, *працюючи рука в руку* (П. Гуріненко); З нинішнім контингентом читачів ми прожили пелегкий рік, пройшли його *рука в руку*, і ось прийшов час прощання (З газети). **РУКА ОБ РУКУ**. У давніх людей поезія і музика довго йшли *рука об руку*, поезія була пісню (І. Франко); Скепсис "Рівноваги" [Плужинка] йде здебільшого *рука об руку* з трагізмом, — а це вже куди змістовніше й серйозніше.. (Л. Новиченко). **РУЧ ОБ РУЧ**. Недарма осінь нас охопить До дії, *руку*, поривань. *Руч об руч* з нами вітер ходить, І спробуй хоч на хвилюк стань! (В. Бичко).

300. **РУКА В РУЦІ**. 1. Узявшись за руки, разом, одні біля одного. Подруги за вікнами проходять З нареченими *рука в руці* (Л. Дмитерко). **РУКА З РУКОЮ**. І у першотакі неділю після цього вечора Галя у свіжому вінку, *рука із рукою* з козаком Народою, пішла до церкви рано-ранесенько, .. і повінчалися собі любесенько (Марко Вовчок). 2. *перен.* Разом, дружно, в тісному єднанні. Ми нині народ, що проголосив Декларацію незалежності, і маємо стояти *рука в руці* (З журналу).

301. **РУКА НЕ ПІДНІМАЄТЬСЯ** (не здійсмається) / **НЕ ПІДНІМЕТЬСЯ** (не здійсметься). 1. у кого і без додатка. Не вистачає рішучості; сумління не дозволяє щось зробити. Ви так полицарськи говорите про жінок-критиків, що після цього якось *рука не здійсмається писати щось критичного проти Вас* [Маковей] (Леся Українка); Вчитель хай не побоюється доносів, молодий бачушка на нього не писатиме, на таке *рука не підніметься* (М. Стельмах); — *А де ж їй подіти?* — розводив я руками, хоч шафу ту, казати відверто, якось і шкода було. ..Поламати? *Руки не піднімаються* (З журналу).

2. на кого—що і без додатка. Не вистачає рішучості побити, покарати, убити когось. [Зінко:] Давно вже кортить мені віддубасити тебе, та *рука не здійсмається...* (М. Кропівницький); — *Щоб ви знали, ні на яку іншу птицю, крім качок, у Тихона не піднімалася рука* (О. Довженко).

РУКА НЕ ПІДНЕСЛАСЬ. Та весь час він, молячися, чув, як муха, мов дитя, сіпалась у павутині, і тицала, і вилпила. Серце в старця тріпоталось, та *рука не піднеслась* (І. Франко).

3. до чого. Не вистачає сил щось робити (від утоми, хвороби і т. ін.). *Сама не знаю, чого я тепер так втомилась...* днів три навіть *рука до листів не здійсмалась* (Леся Українка).

302. **СВОЯ РУКА** у кого. Підтримка, протекція. Сава Герасимович здавна в селі має вплив і авторитет, .. всі його поважають, скрізь у нього *своя рука*. (Ю. Бедзик); *А що ж місцева влада? А нічого, вона просто боїться зв'язуватися з відомствами, у яких свої "руки" і в Москві, і в Ленінграді* (З журналу).

303. **СИЛЬНА** (міцна) **РУКА**. Хто-небудь впливовий. — *Полтава бореться, друзі!.. Чиясь сильна рука підтримує нас!* (О. Гончар).

304. **ТВЕРДА РУКА**. 1. у кого. Хто-небудь має вольовий, сильний характер. — *Кошом настановити Захара Олексійовича...* Він добрий і простий, але *рука в нього тверда...* Таким має бути кошовий (С. Добровольський).

2. Вольова, сильна людина. А на давнім пожарищі Іскра братства тліла, Дотлівала, дожидала *Рук твердих та смілих*, — і дождалася (Т. Шевченко); — *Мені потрібна тверда рука*, — сказала вона Борисові, коли вони зустрілися вдруге (П. Загребельний); // Владно, рішуче (про вплив і т. ін. вольової, сильної людини, людей). Але ти директор, адміністратор. Ти повинен *твердою рукою*, коли бачиш неподобство, викорінювати його. І не тільки викорінювати, але й виправляти (Ю. Збанацький). **ЗАЛІЗНА РУКА**. Видать, що правду каже цей сзуйт: не вирватися йому [Гарасові] із їхніх залізних *рук!* (Василь Шевчук); *Ще вдавалося залізною рукою у замишеві рукавиці приборкувати локальній смерчі типу "компетентність", "мікроклімат", "прогнозування" й тому подібні інтелігентські витребеньки* (А. Кржанівський).

РУКАВА

305. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ІЗ РУКАВА**. 1. зі сл. сипати, сипатися і под. Дуже багато, у великій кількості. Обід був веселий, гомінкий. Кирило сипав як із *рукава*: про "барчину", .. про порошки для апетиту (С. Васильченко); Був якось день, коли мов з *рукава* .. морем летіли і летіли журавлі (М. Рильський).

2. Дуже великий, густий (про дощ, сніг). Сніг мов з *рукава* (Укр.. прнсл.).

РУКАВИЧКА

306. **ПЕРША РУКАВИЧКА**. Чемпіон з боксу. Дніпропетровець Віктор Савченко не приховував своїх намірів стати першою *рукавичкою* в

світі (3 газети); Після вчорашніх боїв лишилися четверо претендентів на звання *першої рукавички* (3 газети).

РУКАВИЧКИ

307. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **РУКАВИЧКИ**, зі сл. міняти. Часто, нерозсудливо, легковажно. [Лицар:] *А ти, зрадлива! ..Женихів міняєш, мов рукавички!* (Лєся Українка).

РУКАМИ

308. **ВЛАСНИМИ** (своїми) **РУКАМИ**. Особисто, сам. Того ж [1846] Божого року, написавши тобі лист і гарненько власними руками оддавши на пошту [пошту], поїхав собі в престольний град Москву (Г. Шевченко); Якби можна було весь обман... усю підлість... по всьому світу позбирати, то я власними руками вибирала б і спалила б на великому вогні (Є. Гуцало); — Не гордий [офіцер], *таки сам своїми руками* узяв та й посадив мене край себе (Г. Квітка-Основ'яненко).

309. **ГОЛИМИ РУКАМИ**. 1. Без спеціального знаряддя, пристрою тощо. На ній [продухвині] стоїть бовдур дерев'яний. Пробував його хитнути — де там! Що ж його робити? Якби киртчина [цеглина], може, збив би. А голими руками нічого не вдієш (Г. Хоткевич); Без тягла. — як без рук. А земля далеко, за десять верст. Що ти на ній робитимеш голими руками! (А. Головка); — Голими руками ввіймаєш в'юна? (М. Стельмах).

2. Без достатнього озброєння, бойової техніки тощо. В тяжкі ночі відступу, .. ледве не голими руками доводилось стримувати наслідуючого противника (О. Гончар).

310. **З ГОЛИМИ** (з порожніми, з пустими) **РУКАМИ**. 1. Без нічого, не маючи нічого при собі. На вулиці Іван часто бачив, що дехто з членів артілі повертався додому не з порожніми руками (С. Чорнобривець); Сердюки .. вернулись захекані і не з пустими руками: принесли в полах яблука, сухих кінських кізків — заздалегідь подбали про паливо на вечір (О. Гончар); // Нічого не маючи на гостинця для когось. — Стривайте, а як же їхати з голими руками? — раптом спитав Родивон. — Що там не говоріть, а ми ж таки шефи... (В. Кучер); — Ви вже не гнівайтеся, Горішню Карпівно, не знав же я.. Та от і з'явився з пустими руками, навіть подарунка не встиг купити (Д. Ткач).

2. зі сл. повернутися, прийти і под. Без нічого, зі чим; нічого не діставши, не придбавши. Бог хліба на Дону те літо не вродив — Вернувся Антін із голими руками (Л. Боровиковський); Комісари втямили, що їх тільки морочать, і вернулись до польського табору з порожніми руками (І. Нечуй-Левицький); У дорозі [мисливці] недо-

їдас й недосипляє, проходить пішки десятки кілометрів, ночує під кущем .. і звичайно повертається додому з порожніми руками, але щасливий (В. Мисик).

3. Не маючи засобів для існування, необхідних знарядь господарювання і т. ін. *Настав той день, коли я все роздав убогим, голоті керіотській цонайгіршій, а сам пішов з порожніми руками, .. шукать учителя* (Лєся Українка); *Першого ж року хліба вродило стільки, що Верига міг і себе забезпечити, і ще дати насіння сусідам, які прийшли на нові землі з голими руками* (П. Панч); // Дуже бідний. Не прийшла й вона у чужу хату з порожніми руками — скриня була повна жіночого добра. Одного полотна мала дві колодки (В. Поліщук).

4. тільки з часткою *и* *е*. Маючи певний досвід, якісь знання, знаряддя і т. ін. Почнімо з Ваших робіт. ..Ви, як видно, приступили до роботи не з голими, як-то кажуть, руками, бо трохи вчилися гармонії (Муз. праці); — Не лякай! Ми лякані. Ми — фронтовики. І не забувай — не з порожніми руками додому вернулись (Ю. Збанацький); Він прийшов у село сформованою людиною, не з порожніми руками й душею прийшов, а приніс себе наповненого в село (В. Дрозд).

311. **З РУКАМИ Й [З] НОГАМИ**, зі сл. забрати, взяти і под. Охоче, з великим бажанням, задоволенням. А в Ходаках з університетською освітою він не пропаде, і просто вчителювати можна, з руками, з ногами заберуть, бо на селах не так багато педагогів з університетськими дипломами (К. Басенко).

312. **ОБОМА РУКАМИ**. 1. зі сл. голосувати, підтримувати і под. Повністю, цілком. — Я обома руками голосую за них .. — Ми часто за узагальнення голосуємо обома руками, а від конкретного, буденного уміємо відмахнутись теж обома руками (М. Стельмах); — Візьми Мукузанського. Орел. .. Отож голосую за нього, як кажуть, обома руками (А. Крижанівський).

2. Охоче, без вагань, без роздумів. — Якби мені князь давав село, я б загарбала його обома руками (І. Нечуй-Левицький); Грицько .. глянув на Чумака. Ну й бідовий цей учитель! За все береться обома руками (В. Речмедін); Запропонуй їй [Шпачисі] на вибір — собор чи критий ринок? Обома руками буде за ринок. Що той собор для неї в житті? (О. Гончар).

313. **РУКАМИ Й НОГАМИ [Й ЗУБАМИ]**. 1. Всіма силами. Пручався руками і ногами, або, як вчить сучасна класика, чинили опір всіма засобами (С. Караванський); Та тепер кожес за землю руками й ногами, й зубами держиться! (Б. Грінченко).

2. Категорично відмовлятися, виявляти повне небажання робити що-небудь, виконувати чийсь наказ, прохання і т. ін. — *Годі вдома сидіти та хліб переводити, — пора й самому заробляти!* Чіпка — *руками й ногами! Та вже Оришка — давай його умовляти* (Панас Мирний).

314. **ЧУЖИМИ РУКАМИ.** Працею, зусиллями, енергією інших. *Багач .. любив робити чужими руками* (Казки Буковини.); *Усе то була ватага, вигодувана чужою працею, обута й зодягнена чужими руками* (Панас Мирний).

РУКАХ

315. **З ФАКТАМИ В РУКАХ.** Маючи переконливі докази; цілком вірогідно, точно. *З фактами в руках дослідники довели, що Леся Українка завжди була активним громадським діячем, ніколи не минала нагоди взяти особисту участь у практичній роботі прогресивних громадських організацій* (3 журналу).

316. **НА РУКАХ** чий, у кого. 1. На чиемусь утриманні. *Відтак батько помер, і на моїх руках опинилася вся сім'я* (М. Коцюбинський); // *Під чиймось доглядом, опікою. Так зріднилися з ним за ці кілька тижнів, що минули від того осіннього вечора, коли, зранений, обгорілий опинився на їхніх руках* (О. Гончар).

2. У чиемусь володінні, розпорядженні; у чий-небудь підпорядкованості. *Усі комори, усі інбари [амбари] і кладові — усе було в неї [Меласі] на руках, і від усього ключі у неї в руках* (Г. Квітка-Основ'яненко); *На його руках доволі скоту було* (Ганна Барвінок).

317. **ПО РУКАХ.** Вирішено, домовлено. — *Серце в тебе добре, хай труднощі не підірвуть його, хай недалеко люди не озлоблять його. То по руках? — Що тільки тепер буде і голові, і рукам?* (М. Стельмах); *Отаман знову посміхнувся. — Не бійся, якщо й доведеться стріляти, то лише на цьому боці. А там — з оркестром нас зустрінуть. То що? По руках? — І Щур простягнув свою руку* (В. Полішук).

318. **У НАДІЙНИХ РУКАХ.** 1. У повній безпеці, там, де ніщо не загрожує; у людей, які не підведуть. — *Листівки, говорите, в надійних руках? — В надійних* (М. Стельмах).

2. В оточенні, яке позитивно впливає на кого-, що-небудь, у сприятливих умовах. — *Міг би хлопець зовсім пропасти, збаламутитись, а зараз він у надійних руках, — запевнив Тритузний. — Тут [у спецшколі] до нього увага, тут за ним догляд і ведені й вночі* (О. Гончар).

319. **У РУКАХ** чий, у кого. 1. У залежності від кого-небудь; у чийш владі. *Василь колись вертів цілим повітом!.. У Василя всі були в руках — і*

комісар, і суддя, і сам предводитель (Панас Мирний); *Шкребтав старий Михайло в потилиці. Виходило ніби так, що він у сина в руках* (Г. Хоткевич); *Марта мало не вискочила з-за столу і, приховуючи радість, подала голос. — Уваших руках моє щастя* (М. Стельмах); — *Що за тон, Оленчук?.. Не забувай, однак, що я можу тебе, як комаху оту... І сучасне, й майбутнє твоє в моїх руках!* (О. Гончар).

2. У чиемусь розпорядженні, користуванні, володінні і т. ін. *В твоїх руках все на світі. Твоя свята воля! Нехай буде так, як буде, — Така моя доля!* (Г. Шевченко); — *То неважко, коли власть у твоїх руках, ти не можеш на моє ненароджене викроїти якусь скибку землі?* (М. Стельмах); *Маючи його [готель] в своїх руках, батальйон, власне, мав би своєрідний зручний трамплін для того, щоб оволодіти новим кварталом* (О. Гончар); *Почорнілі на дощках скирти соломи ще вранці були в руках противника* (О. Гончар).

РҰКИ

320. **[АЖ] РҰКИ СВЕРБЛЯТЬ / ЗАСВЕРБІЛИ.** 1. зі сл. в д а р и т и. Дуже хочеться (вдарити, побити когось). *Якщо, каже, руки сверблять битися — бий краще мене: я здоровий, витерплю* (О. Гончар); *Свербіли руки вдарити пихатого осавула, але треба було мовчати, хитрувати, шукати виходу* (З. Тулуб); — *Руки засвербіли скрутити голову тут пану Енгельгардту* (Д. Косарик).

2. *перев. до чого.* Комусь дуже хочеться робити що-небудь, займатися чимось. *Земля протряхля, заіржавілі плуги вже лежали на возах, а селянські руки свербіли до оранки* (Ю. Збанацький); *У хлібороба аж свербіли руки, тягнулись до коси. Замахнувся на весь захват, заспівала коса, і втали стебла рівним покосом* (І. Цюпа); *Треба ще буде кінця додати, бо воно колись, як свербіли руки, писалось* (Панас Мирний).

3. *до чого.* Комусь дуже хочеться привласнити, загарбати що-небудь. *Коваль звелів проорати по межах своєї землі глибокий рів і насипати високий вал, аби він на всі віки став суворого пересторогою для тих, кому будуть свербіти руки до полянських просторів* (І. Головченко і О. Мусієнко).

321. **ДОВГІ РҰКИ** в кого. Хто-небудь зазіхає на чуже, може вкрасти, привласнити що-небудь. — *Тобі вистачить місця в степу, Макзум, і мені досить. А генералам.., баям — мало. Ненажерливі вони, в них руки довгі* (О. Десняк); *Світ такий, що у рота пальця не клади. Нікому. Бо відкусить. А ти не чекай, вкуси перший. Хто перший кусає, тому легше прожити. У кого зуби. І руки. Довгі руки* (В. Дрозд).

322. ЗОЛОТІ РҰКИ. 1. Той, хто бездоганно знає свою справу, професіонал; вправна, уміла, здібна людина. *І коло корови уміє [Параска] ходити.. І вишиває, і панчохи плете... Золоті руки, та й годі!* (Панас Мирний); *Биб склав у діджку татові інструменти, загорнувши їх по одному в прамачені ганчірочки, й сказав: „Інструмент [інструмент] добрий, у золотих руках був..”* (Григорій Тютюнник).

2. у кого. Хто-небудь уміє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі. — *Софроніа наймичка Софія, — пізнає Дмитро. — Іч, сама горює на чужому полі. А жне — як вогонь. Золоті руки у дівчини (М. Стельмах); Кажуть, руки в мене золоті. Та й голова, повірте, не мідна. “Академічний розум!” — не раз відзначав мою скромну персону головінжк (А. Крижанівський).*

3. перев. зі сл. мати. Бути вправним, умілим в усякій роботі, виявляти кмітливості у ремеслах, високу професійну майстерність. [Самопал:] *Жив тут .. муляр Гордій. Золоті руки мав. Палаці і хати, церкви і мости мурував для людей.. Слава про нього йшла в усі землі (М. Зарудний); — Наш перший коваль ні золота, ні доларів не мав.. У нього була тільки купа дітей і хвора жінка... — Зате мав золоті руки!* (І. Чендей).

323. НА РҰКИ чий, кому. Під чийсь догляд, чинює опіку. *Покинув їх зять на дідові руки, просив доглянути малих (І. Микитенко).*

324. НЕ В ТІ РҰКИ, зі сл. потрапляти, давати і под. Не за призначенням. *На засіданні суду відзначалося, що в Законі про вибори чітко не сформульоване положення про контроль видачі, одержання і погашення виборчих бюлетенів. Не секрет, що вони нерідко потрапляли не в ті руки (3 газети).*

325. РҰКИ ЗАГРЕБУЇЦІ у кого. Хто-небудь дуже жадібний, ненаситний, прагне до наживи. *Така вже ото ненаситна натура [у людини], руки загребує, очі завидює (Ю. Збанацький).*

326. РҰКИ КОРОТКІ у кого і без додатка. 1. Хто-небудь має обмежену владу, можливості; неспроможний щось зробити. — *Ти знаєш, що значить сваритися з начальством. Або ти його зіпхнеш, або воно тебе з’їсть. Зіпхнути Маркушевіського тобі не вдасться. Руки короткі (Ю. Бедзик); Не вистачає сил добратися до глибини [землі]. Чує моє серце, що в девах є газ, а руки короткі, от і шастаю по верхах (І. Цюпа).*

2. Уживається як застереження, перев. при бійці; нічого не вийде. [Денис:] *Ой, Кононе, гляди, щоб я тебе не взяв за чуба. [Конон:] Короткі руки (М. Кропивницький); — Уб’ю! — простогнав осканджений від ревнощів та алкоголю хлопець. — Ру-*

ки короткі, — гнівно відповіла дівчина (Л. Дмитерко). МАЛІ РҰКИ. Можє, битимеш? Малі руки, не вирости! (Панас Мирний).

327. РҰКИ НЕ ДОХОДЯТЬ / НЕ ДІЙШЛИ у кого і без додатка. Хто-небудь не може займатися чимсь, робити щось, перев. через велику зайнятість, брак часу і т. ін. *Болгарська медична промисловість почала випускати домашню аптечку з 32 трав, які в різних сполученнях дають 140 рецептів від різних хвороб. Чому ж у нас руки не доходять до всього цього? (3 газети); Олена Левківна .. подалась до ставу, бо вже чимало набиравалося в неї непряної білизни, за різними клопотами все не доходили руки (Є. Гуцало); До сніданку порався [Приходько] по хазяйству: відкидав сніг, чистив у корівнику, навів нові двері, що їх змайстрував іще з осені, а повісити все не доходили руки (А. Дімаров); От ми все життя змінили, такі заводи, такі палаці збудували, а тут [у духовній сфері] нічого й не винайшли? Мабуть, тому, що не подумав про це ніхто, як то кажуть, руки не дійшли. А треба, щоб дійшли (В. Собко).*

328. РҰКИ НЕ ПІДІЙМАЮТЬСЯ (не піднімаються, не здіймаються і т. ін.). 1. до чого і без додатка. Кому-небудь не хочеться нічого робити (від поганого настрою, втоми і т. ін.). *Треба їй [Олені] поспішати, щоб вспіти, так щось руки не підіймаються (Г. Квітка-Основ’яненко); Їй [Марії] і не хочеться ні до чого прийматися; руки не здійснюються (Панас Мирний); Вечорами, коли [Надія] поверталася з роботи, в неї ні до чого не знімалися руки (С. Чорнобривець).*

2. Уживається для вираження безвихідного становища, безпорадності і т. ін. *Бився, бився він отак, а чим далі, лиш гірше. Таке безголів’я, що й руки не піднімаються. Взяв він та й женився удруге (Г. Хоткевич).*

329. РҰКИ НЕ СЛУХАЮТЬСЯ у кого і без додатка. Хто-небудь не в змозі щось зробити (від старості, квалості, втоми і т. ін.). [Кобзар:] *А помози мені, синашу, кобзу пересунути, а то старий уже став, руки не слухаються (Б. Грінченко). НЕ СЛУХАЮТЬ НІ РҰКИ, НІ НОГІ.* Як зачула я це, — і не знаю, що зо мною сталося. Ридати захотілося, вискочити до них усіх, кинутись... — і... не можу. Не слухають ні руки, ні ноги... і голосу немає... (Г. Хоткевич).

330. РҰКИ НЕ ТУДИ СТОЯТЬ у кого і без додатка. Хто-небудь невправно щось робить, не вміє робити чогось і т. ін. [Надія:] *Куди ж його приткнути? Нездатний ні до якої роботи. У нього й руки не туди стоять (О. Підсуха); — Баба, вона таки — баба! Тільки й почувши — то те, то се, то не туди руки стоять (О. Ковінька).*

331. **РҮКИ ОПУСКАЮТЬСЯ / ОПУСТИЛИСЯ** у кого. Хто-небудь впадає в апатію, стає байдужим, пасивним, бездіяльним; не хоче робити чогось. *Оксані було тяжко признати, що інший раз свекруха її права, що вона [Оксана] справді не вміє робити, і руки опускалися в неї* (Грицько Григоренко); *Скарга робить своє діло. Один, другий такий випадок, і в критика опускаються руки* (З газети); *Насоси працювали без зупинки дні й ночі, .. але в рудничних траншеях рівень анітрохи не знижувався. У декого з будівників опускалися руки, мовляв, не можна ложкою вичерпати моря.* (П. Інгульський); — *Ой, Панасе, Панасе, як тепер будемо жити? — зовсім опустилися руки в матері* (М. Стельмах).

332. **РҮКИ РОЗВ'ЯЗАЛИСЯ** кому і без додатка. Хто-небудь звільнився від чого-небудь (від роботи, обов'язків, проблем і т. ін.). — *А що, от і діждали волі, — казав він. — От і розв'язалися нам руки* (Панас Мирний); *А тепер, коли самі собою розв'язалися руки з телицею, я відчув .. відвагу в грудях, що навіть із мотикою не побоявся б на сонці кинутись* (Є. Гуцало).

333. **РҮКИ ФЕРТОМ**, заст. Узявшись у боки (перев. про самовдоволених, чванливих, безцеремонних людей). *Руки фертом, вираз строгий, Широко розкравив [розкрячив] ноги. Та й бурчить собі Бассім* (І. Франко).

334. **У ВЛАСНІ РҮКИ** чий, кого, зі сл. віддати, передати і т. ін. Особисто кому-небудь. *Уклінно прохаю віддати його [вірш] у власні руки Марії Костянтинівні на спомин* (Панас Мирний).

335. **У ДОБРІ РҮКИ**, зі сл. дістатися, потрапити і т. ін. До надійної, дбайливої людини, до хазяїна. Вони так зраділи, одібравши книжки.., і я ще більше запевнився, що книжки дістались у добрі руки (М. Коцюбинський); — *Тепер руїни, а колись? Чого там тільки не було! Та й тепер ще попадаєш вона [Ратівщина] у добрі руки — золото не місце* (Панас Мирний).

336. **УМІЛІ РҮКИ**. Працьовиті, вправні в роботі люди. *Неначе з сонця скована Умільми руками — аж іскриться та блискає. Оце так справді школа!* (В. Бичко); // *Ті, що розуміються на чомусь. І все-таки Словник Уманця в умільми руках міг давати свого часу певну користь; буває іноді, що в стилістичних шуканнях доводиться заглядати в нього й сьогодні* (М. Рильський).

337. **У РҮКИ** (до рук) кого, до кого. До кого-небудь; під контроль, володіння, владу когось. Коли панські маєтки пустошилися, економії занепадали, переходили в руки купців, .. не більшою їй не ширилося добро кріпацьке (Панас Мирний); *Вся колона кавалеристів .. спинилася і замерла. Літак сам ішов у руки ворожим кавалеристам*

(А. Хоруижий); — *Значить, просто йти на ліс? — Ая [аякже]. Просто на ліс, жовнірам у руки* (В. Виниченко); *Шанці один за одним переходили до рук атакуючих* (С. Добровольський).

338. **У СВОЇ РҮКИ**, зі сл. взяти. Стати власником чого-небудь. *Андрій поглядав на розвалені кам'яниці і радісно хитав головою. — Та! вже воно так довго не буде!.. вони .. [німці, чехи] як візьмуть [фабрику] у свої руки, то швидко пустять пару!* (М. Коцюбинський).

339. **ЧУЖІ РҮКИ**. 1. Хто-небудь інший. *Хто уникає всякої "панської" охоти, де все для тебе роблять чужі руки, а ти маєш тільки стріляти готовеньке і потім рахувати, скільки "взяв", — справжній мисливець* (М. Рильський). 2. Вороги, люди протилежного стану, поглядів. *Старший брат завладав батьківщиною, а його подав, як то кажуть, чужим рукам на пожирання* (Ганна Барвінок); *Туман обдав нас подихом солоним, і стало темно, наче уночі. Тепер ти не фортеця, Альбіоне, В чужих руках від брам твої ключі* (Л. Дмитерко).

РУКІЙ

340. **З ЛЕГКОЇ РУКІЙ** чиєї. За чиймось вдалим починанням, добрим прикладом. *Пишались мої друзі ще й своєю ініціативою, оскільки все від нас пішло, з нашої легкої руки змагання розгорнулося по всьому дивізіону* (М. Ю. Тарновський); *Чорнобильська катастрофа з легкої руки Юрія Щербака випустила в ужиток таке поняття, як Звізда Полин* (З газети); *Масив Крас* (німецькою — карст) — *дике кам'янисте нагір'я в Югославії. З легкої руки хорватських географів ця власна назва перетворилася на науковий термін* (З журналу).

341. **З РУКІЙ**. 1. кому. Зручно, доцільно, неважко. — *Я Вам, Богдане, і змелю, і привезу. Це мені з руки, — сказав Саливон. — Ідїть собі в село* (М. Стельмах); *На пляжі дикий кемпінг Виник ніні — Пливеш як не в мазуті, То в бензині, Тож запалити море Всім з руки...* *І відібрав* [Баклан] *в Синиці Сірники* (А. Крижанівський).

2. кому. Неважкий, нескладний, під силу кому-небудь. *Широкі плечі та стан стрункий, Та усмішка білозуба. Такому справи усі з руки, Роботи найважча люба* (М. Петренко).

3. чиєї. Від кого-небудь, з боку чогось. [Годвін сон:] *Коли його безчельний [безсоромний], ниці вчинок не знайде осуду з руки громади, то я приймаю собі се на ознаку, що час мені шукать деїнд місця, де б голову тружденну прихилити* (Лес Українка).

342. **НЕ З РУКІЙ** кому. 1. Незручно, невіді, но, не можна. — *Нїде правди діти, висапуєш щодня по дві норми, — наважилася чорнобри*

молодиця, — не з руки нам вас обманювати (О. Сн-зоненко); *Не з руки йому було .. княгиню про-сти, навіщо принижувати себе* (А. Хнжняк); *У нещасті й розумний подурніє, а нам, Хомо, дурнішати не з руки, накладно обійдеться* (Є. Гуцало). **НЕ РУКА.** [Явдоха:] *Хіба нам тепер тут погано? Але через Женю нам якось ніби не рука тут zostаватись* (М. Кропивницький); *Во-но, дійсно, письменникові не рука б, здавалось, по-ясняти [пояснювати] свою творчість, треба б його увільнити од цього, проте в деяких випадках це буває необхідне й потрібне* (С. Васильченко). 2. *перв. зі сл. і т. ін., і х а т н і под.* Не по дорозі. Чап-ля щодня проходив повз Григорів двір, хоч йому було це й не з руки (П. Панч); *Позаду заторохтіла підвода, на ній непорушно сидів Семен Мага-заник. — Сідайте, батюшко, підвезу! — це здалека гукнув він. — Тобі ж не з руки. — То й що?* (М. Стельмах).

343. ПЕРШОЇ РУКІ. Якні має найвніші професійні якості, здібності. Ніхто не куняв і не дрімав, ніхто не перебував у стані легкої сонливості чи прострації, — всі спали надійно й міцно, бо, видно, зайхав у Яблунівку справді гіпнотизер першої руки (Є. Гуцало); *Був він ковалем першої руки, а це значить, що йому доручали найвідпо-відальніші роботи* (З газети).

344. СЕРЕДНЬОЇ РУКІ. Якні нічим не вирізняється серед інших; звичайний або посередній. "Колос" трохи вередус, хоча й має два ба-рабани. А ось СК-4 [комбайн] геть захекується, як ото середньої руки косар, котрому вже до обіду всередині ріже (З газети).

345. У ДВІ РУКІ. Паралельно двома особа-м, прикладам тощо. У звичайному обчислюваль-ному центрі вихідні дані перфорується на папе-рові стрічки як перфокартки "у дві руки". Потім обидва примірники порівнюються з допомогою спеціальних пристроїв контрольного зчитування (З журналу).

346. У ЧОТИРИ РУКІ, *перв. зі сл. г р а т н.* Гратн удвох на одному музичному інструменті (перв. роялі, піаніно). Вони грали увертюру з "Норми" в чотири руки; грали вправно, старан-но, дотримували такту (З газети); В іншій кварти-рі нас зустріла музика. Павло Беляв та його дочка Ірина в чотири руки грали Бетховена (З журналу).

347. ЯК (мов, ніби і т. ін.) **З БОЖОЇ РУ-КІ.** Легко, без докладання величких зусиль. Зо-риста років [в Україні] лилася кров, величезні жертви клали без успіху, і раптом, як з Божої ру-ки, несподівано дано незалежність (В. Барка).

РУКОЮ

348. З ПРОСТЯГНУТОЮ РУКОЮ, *зі сл. ходітн, стоїтн.* Жебракуючн, просячн що-не-будь. Аспазія вийшла до столу з червоними очима, .. На Гайсина дивилася такими благальними очима, наче вона стояла під церквою з *протягнутою ру-кою* (П. Панч); *Тисячі колгоспів і радгоспів по вуха позалазили в борги, звикли ходити з протягнутою рукою до банку* (З газети). **З ДОВГОЮ РУКОЮ.** *Отже був я багатий, а тепер що? З довгою рукою ходжу, в людей прощу, а колись і я людям наділяв, колись і в мене засіки тріщали, та все загуло!..* (О. Кониський).

349. ПІД РУКОЮ; ПІД РУКАМИ, *зі сл. б'їти, м'ятн і т. ін.* Близько, поблизу; напихваті, поруч. — *Коли трапитесь наглий, нещасливий ви-падок, в селі є лікар зараз же на місці, під ру-кою, — то це велика справа* (Ірина Вільде); *По-людському треба! І в цьому весь Остап Вишня. Гумор хай буде смішним, сатира хай буде гост-рою, але людяність, душевність, доброта і спів-чуття теж мають бути під рукою, напихваті* (З газети); // При собі, з собою. Багато рядків з "Енеїди" Шевченко знав напам'ять і цитував у повістях, коли твору Котляревського в нього не було *під руками* (З журналу); // У своєму розпо-рядженні. Немає причин сумніватися, що в жер-ціві були *під рукою* дуже стародавні народні пере-кази про патріархів маює, навіть письмові джерела, і вони внесли їх до своєї копії май-же без змін (З журналу); // У наявності. Нині узвар здебільшого називають компотом, готують його з тих фруктів, які є *під рукою* (З журналу); За-вважте, нічого не хотів від життя: все було *під ру-кою* (З журналу).

2. чисю (чийми), в кого. Під чнім-небудь опіку-ванням, спираючнсь на підтримку кого-небудь. Можна і тут виявити себе, не обов'язково .. хо-дити в аспрантах, *під рукою* в маститих профе-сорів (І. Цюпа); *Брати на себе ініціативу — це і незвично, і клопітно. Куди певніше та затишніше бути під чисює рукою* (З газети).

350. ЩЕДРОЮ РУКОЮ. Не виявляючн скупості, не шкодуючн. *Житню щедрою рукою Ти з вієвною мукою Пересиплеш та піску Ниш-ком втрусиш до мішки* (Я. Щоголів); Він всюди сів *щедрою рукою* колядку, діалог і студний кант (М. Зеров); *Грається [сонце]... Воно горить сріб-но-золотим сльвом і бризки гарячого золота ки-дає щедрою рукою* (Остап Вишня).

РУКУ

351. НА РҮКУ (заст. руч). 1. кому. Вгід-ний, зручний для кого-небудь. *Пішла чутка, що до Межибожжя .. має незабаром прибути хтось із*

царської родини. Ця повина дуже була на руку Семенові (М. Коцюбинський); Люди не можуть жити кожен сам по собі, третяча їй остерігаючись усіх і вся. Це дикий, тваринний стан, який на руку тільки тим, хто при владі (Василь Шевчук).

2. для кого, кому. Вигідно, зручно кому-небудь. Марко зрозумів, чому Левкові так хочеться кататися з ним у човні Але це було і йому на руку (І. Цюпа). НА СВОЮ РУКУ. Вони [торемники] зловдікувато намагалися на свою руку якось поладити цей свій "злочин", виявляючи зразок "революційної пильності" (І. Багрянний).

3. чию зі сл. схилятися, переходити і т. ін. На чийсь бік, на чию-небудь сторону. Громада почала схилитися на руч Грицьченка (Панас Мирний); — Тимохо, ти .. на чию руч говориш? (Іван Ле).

352. НА ШВИДКУ (скору) РУКУ (заст. руч). Поспіхом, квапливо. О. Порфирій ханком вмився, причесав на швидку руку свої коси рідким металічним гребінцем (І. Нечуй-Левицький); На бригові є сліди ремонту на швидку руку (Ю. Яновський); Розуля на скору руку бере ножичи і рівно .. стриже великі, як стріхи, хлопські чуби (Ф. Малицький); А там поставлять закусити на скору руч чого-небудь (Сл. Б. Грінченка).

353. ПІД ВЕСЕЛУ РУКУ. У момент радісного збудження, піднесення; жартома. Разом з Марією Кошель в селі залишилися ще кілька знайомих селян. Побажав зостатися .. швець Микола Проць, прозваний під веселу руку на товариському обіді "американцем" (В. Бабляк).

354. ПІД ГАРЯЧУ РУКУ (заст. руч). У момент великого збудження, роздратування, тимчасового гніву. Домашні знали добре всі пороки Кирила Івановича .. всі куди можна ховалися, щоб не стрітись з ним, не підбігти під гарячу руку (Панас Мирний); Тарас [Шевченко] утік аж на горище, забився у найдаліший він кутік, бо не хотілось потрапити під гарячу руку своєму панові (Д. Косарик); Сказані колись під гарячу руку, ці слова Винниченка [про історію України, яку нібито не можна читати без броду] повторюються й тиражуються і заганяють співвітчизників у комплекс причетності до екслюзивних жасхатів нашої історії (Л. Костенко); Гляди, як підскаочиш під гарячу руч, то щоб була не попова тебе добре (Сл. Б. Грінченка).

355. ПІД СВОЮ РУКУ, зі сл. прийняти, брати і т. ін. До себе під захист, під своє опікування. — Прости нас, князю, що ми тебе зневажали і тебе не послушали: прийми нас під свою руку (І. Нечуй-Левицький); — А мені якраз і потрібні люди авантюристської вдачі. — Що ж, коли такі потрібні, беріть колодязенців під

свою руку. І, як кажуть, ні пуху, ні пера! (І. Головченко і О. Мусієнко); Дізнавшись про причину втечі Наталки, вона рішуче прийняла її під свою руку (С. Добровольський).

356. У РУКУ, зі сл. сон. Який справдився; віщий. То ж кум Нечай ще їв рибу-цукку, а ще ж приснився і сон у руку (Л. Костенко); Кажу вам щиро — сон піде в руку: Олекса буде паном у московській столиці (М. Лазорський); Ігор терпляче ждав інших розмислів Делоне. І Борис, ніби вгадавши намір свого товариша, повів далі — Сон, як кажуть, у руку (З журналу).

357. У РУКУ [ЙДЁТЬСЯ] кому. Що-небудь дається комусь легко, без особливих зусиль. — Ну, а як йому грамота, пане дяче? — Грамота йому — в руку. Пам'ять добра (С. Васильченко); Так усе тепер [тепер] чогось Хведорові в руку йшлося: урожай був добрий, щепи приймалися (Грицько Григоренко).

РУЧАТИСЯ

358. РУЧА́ТИСЯ (ручі́тися) ГОЛОВО́Ю за кого—що і без додатка Гарантувати що-небудь, будучи впевненим, переконаним у чомусь—комусь. — Так ви ручаєтесь головою, що в замку, крім вас, немає живої душі? — питає Ледеяник. — Є ще стара бабуся-ключниця (Мирослав Ірчан); — Злодія ми знайдемо, за це я вам головою ручусь, бо він здалека не приїхав. Він ковалівський (В. Кучер).

РУЧКИ

359. ДО РУЧКИ. Уживається для вираження крайньої негативної межі, міри чого-небудь; далі вже нікуди. — Доспівався ти, Йване, видно, до ручки (Ю. Збанацький); Поки він був відсутній, тут не тільки не подумали зняти питання як не-підготовлене, а добалакалися до ручки (П. Загребельний); І ореоли, і зірки, і тихі сльози, й стерті пучки... І враз — мов нагасм важким: чом дожилися ми до ручки (Н. Поклад).

РУШ

360. АПІ РУШ. 1. Неможливо примусити кого-небудь вийти зі стану нерухомості. [Лев:] Той клятий Водяник!.. Я, наловивши риби, .. хотів на той бік передатися — а він вчепився цупко лапою за дніще, та й апі руш! (Леся Українка); — Дорогою він [пес] витинав мені різні фортелі Коли переходив трамвайну лінію, ліг на рейки і апі руш (Переклад С. Масляка).

2. Не можна примусити кого-небудь щось зробити; стояти на своєму. Різдво із хати, а старости в хату, та нічого з того не вийшло. Затялась дівка і апі руш (М. Коцюбинський).

3. Зовсім, нітрохи. [Пан Пшестшельський:] Ну, Оришко, а як же там твій чоловік? Здоров? [Оришка:] Ніби здоров і їсти хоче, а на ноги не зведеться *ані руш* (І. Франко); Жабі мовчки тримала вудку і все знизувала плечима. Вреши! .. промовила: — Люсю, а чому ж у мене й досі *ані руш* не клеє? (Олесь Досвітній).

РУШИТИ

361. **З МІСЦЯ НЕ РҀШИТИ.** Перебувати в стані нерухомості, оціпеніння. *Очі витріщив* [Кажан], з місця не *рушиць* і так жалібно до дядка звернувся: — *Що ти наробиш, Нечипоре? Було б же зарання схватись куди-небудь* (М. Хвильовий).

362. **І ВҀСОМ НЕ РҀШИТИ.** Ніяк не реагувати; не звертати уваги на кого-, що-небудь. Почнеться яка бесіда, а Марина .. *засжартує*, то дівки сміються, а парубок і *вусом не рушиць* (Н. Кобринська).

РЯБІЄ

363. **[АЖ] В ОЧАХ РЯБІЄ** у кого, в чийх і без додатка, безос. 1. Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити щось через надмірність яскравих фарб, світла, строкатість і т. ін. *Всі були в своєму найповішому і найкращому вбранні. В очах рябіло від яскраво-зелених, жовтогарячих і червоних гарусових та шовкових хусток* (З. Тулуб); *А верби виблискують, аж у очах рябіє* (А. Тесленко); *Від різноманітності одягу аж рябіло в очах* (Ю. Смолич).

2. У кого-небудь настає стан перенапруження, перевтоми і т. ін. *Не стукаючи, вскочив* [Саїд] у кімнату й *захитався. В очах рябіло, в грудях бушувала буря* (Іван Ле).

РЯД

364. **РЯД У РЯД.** Один біля одного; одне за одним. *Проте не все сяяло в цій [Золотій] палаті .. На стінах ряд у ряд тьмяно поблискували поїдені прозеленню шоломи, кольчуги, щити, списи* (С. Скляренко). **РЯД ПО РЯДОЧКУ.** Маруся насіяла всячини, і усе проквітало.., сяяло усе окреміше, *ряд по рядочку, а зійшла така мішанина* (Марко Вовчок).

РЯДИ

365. **У ТРИ РЯДІ (ручаї).** Дуже сильно, у великій кількості, ясно литися (про піт, слюзи і

т. ін.). *Прибіг Меркурій засапавшись, В три ряди піт з його котив* (І. Котляревський); *Слюзи в три ручаї льються* (Панас Мирний).

РЯДКА

366. **ВІД РЯДКА ДО РЯДКА.** Все повиїстю, від початку до кінця. *Чари поезії молодого Тичини були чаклунськими. Можу судити по харківських поетах, ровесниках і молодих: раз прочитавши "Сонячні кларнети" і "Плуг", вони потім по пам'яті читали всі вірші, від рядка до рядка* (Т. Масенко).

РЯДУ

367. **В РЯДҀ** з ким, чого. Разом, поряд з кимось—чимось; серед чого-небудь. — *Живу, як і всі. І моя нива в ряду з усіма* (А. Хорунжий); *В ряду культурних закладів школа по праву повинна займати почесне місце* (З газети).

РЯТУВАТИ

368. **РЯТУВАТИ [ГРІШНУ] ДҀШУ** *перев.* чийо. За християнським віровченням — допомагати позбаватися від гріхів, звільнятися від вічних мук після смерті. [Єпископ:] *Не всі слова однакові, мій брате, Слова Господні більш рятують душу, ніж людські всі діла* (Леся Українка).

369. **РЯТУЙТЕ (рятуї) МОЮ ДҀШУ.** Уживається як заклик, прохання про допомогу, захист перед загрозою смертельної небезпеки. — *Онде вже їдуть! А, рятуйте мою душу... Справді, кілька машин під'їхало до хати. На порозі став Орлюк з бойовими товаришами* (О. Довженко); *Скупий титар, бачачи, що смерть заглянула йому в очі, благально протягує: — Рятуй мою душу, Трохиме .. Сто карбованців дам* (М. Стельмах).

370. **РЯТУВАТИ СВОЮ ШКУРУ**, *зневажл.* Оберігати лише своє життя, дбати про власне благополуччя, уникаючи смерті, небезпеки, неприємностей, що загрожують багатом. *Зрозумів візир, що треба рятувати свою шкуру, і кинувся нам навздогін, але знов йому не пощастило* (З. Тулуб); — *А де ж ти поділася? — винувато мовив старий, бо, тікаючи з майдану, чув, як гукала йому вслід Наталка. — А то ви не чули? Свою шкуру мерщій рятувати, мене там хай хоч і бомбою рознесе* (О. Гончар).

С

САДЖАТИ

1. САДЖАТИ (садити) / ПОСАДИТИ (посадовити) НА СТИЛ *кого, іст.* Надавати комусь князівську владу (в Давній Русі). Володимира Мономаха посадили на стіл у Києві під час народного повстання 1113 р. (З газети); // Наділяти когось-небудь владою. А запорожці .. Іванця.. на стіл саджають .. — Гетьман, гетьман Іван Мартинович! — кричать на все горло (П. Куліш).

САДИТИ

2. САДИТИ ЗАКАБЛУКАМИ. Завзято, із запалом танцювати. Садить Ванька закаблукками (Остап Вишня).

3. САДИТИ (садовити) / ПОСАДИТИ НА МІЛИНУ *кого, що.* Призводити до складних обставин, труднощів, спричинювати невдачі. В тебе глобальні ідеї, обширні плани, а щоденна логіка життя садить тебе на мілину (З газети); — Незручно йому [командиру корабля] такого досвідченого боцмана на мілину перед командою садовити (Д. Ткач); Йому [Тихошюку] відразу здалось, що цей випадок посадить на мілину всю добру славу Кленівської школи (Ю. Збанацький).

4. САДИТИ (садовити) / ПОСАДИТИ НА ХЛІБ ТА (і) [НА] ВОДУ *кого.* Карати когось-небудь голодом, обмежуючи найнеобхіднішим у їжі. Поодинокі він [слідчий] садовив їх [революціонерів] на хліб та на воду (С. Чорнобривець); Чи не посадили Вас .. На хліб і воду, на покуту за редакторські гріхи? (М. Коцюбинський).

5. САДИТИ ЧОРТАМИ. Лаятися, згадувати чорта. Садила [Маланка] чортами так обережно, так делікатно, як тільки можна було в неділю, по службі Божій (М. Коцюбинський).

САК

6. ЯК САК, зі сл. дурний. Дуже, надзвичайно. — Сирота [Прокіп] дурний як сак (І. Франко); Дзюнка й скаже .. і по селу ославить, що, мовляв, дурний як сак (Є. Гуцало).

САКА

7. НІ (ані) ДО САКА, НІ (ані) ДО БОВТА. Ні до чого не здатний. Ані до сака, ані до бовта: дурень вічний (Укр.. присл.).

САЛІ

8. НА КОМАРИННОМУ САЛІ, жарт. Пісний, немащений. — Яка тепер соломаха? Ти її в

пельку, а вона назад. На комаринному салі (С. Добровольський).

САЛО

9. ДУРНЄ САЛО БЕЗ ХЛІБА, лайл. Нерозумна, обмежена, ні до чого не здатна людина. — Дурне ти сало без хліба, — говорить жінка в свитині, — погань отака (М. Стельмах); Кинувши трубку, він .. вилаявся цього разу по-домашньому: — Ех ти... халепа! Дурне сало без хліба! (В. Козаченко).

10. ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА САЛО, зі сл. годувати. Досита, досхочу, надміру. Дивлюсь, як сказала моя баба .. Годус їх [монахів], мов на сало, а ті тому й раді (Г. Хоткевич).

САЛОМ

11. ЯК САЛОМ ПО ГУБАХ *кому.* Кому-небудь приємно, радісно. — Що на майдані робиться? — Мітингують, пане отаман. — Тур заявив, що годі .. А гайдамакам як салом по губах (П. Панч).

САМ

12. ГОВОРИТЬ САМ ЗА СЕБЕ. Не потребує доказів, пояснень. — Вільному воля, — знизав плечима агент. — Я своїм товаром не набиваюся — він сам за себе говорить (М. Стельмах); Те, що краці стрічки останніх років — це екранізації творів М. Коцюбинського, В. Стефаника та інших класиків красного письменства, — факт, який говорить сам за себе (З журналу).

13. ПЕРЕВЕРШИВ САМ СЕБЕ. Зробив що-небудь краще, ніж раніше; відзначився більше, ніж можна було чекати. Стефан Потоцький часто влаштовував урочисті бенкети, .. але на цей раз він перевершив сам себе (З. Тулуб).

14. САМ ЗА СЕБЕ. Тільки що-небудь одне. В боротьбі була сама за себе бутвина [ботвина] та квас (І. Нечуй-Левицький).

15. САМ НА САМ. 1. Один, без нікого. Наїтишившись учотою, .. цар повертав у покої і в самому темному там замикався сам на сам (Дніпрова Чайка).

2. Удвох з ким-небудь, без когось іншого. Поки ще сам на сам був [Йосип] з нею [Параскою] — все більше змовчував, мурився з своєю долею, — сам здобув — сам і зноси на здоров'я (Панас Мирний); Так баглося дуже поговорити йому з нею сам на сам (Грина Вільде); Крокують [товариші] кожен сам на сам із думою своєю. Цю жде їх

тут? Вірніше, там, у шахті, під землею? (П. Дорошко).

3. Своїми силами, без чийої-небудь допомоги, підтримки; самостійно. *Вовка він раз сам на сам відігнав від овець...* (Панас Мирний); *Славен той, .. хто сам на сам лихо зборе...* (С. Чорнобривець); *// Особисто. Зараз лист послав [Турн] к Енею, Щоб виїшов битись сам на сам* (І. Котляревський).

16. **САМ НЕ ПРИ СОБІ**. 1. Хто-небудь перебуває в стані сильного душевного потрясіння; дуже схвилюваний чимсь. *Увійшла та й стою сама не при собі. Чую, що стара за мене одповісас [відповідає]* (Марко Вовчок). **САМ ЯК НЕ ПРИ СОБІ**. Люди прибігли, говорять, вмовляють. Вона мене і не чує, і не одірвуть од дитини. Чоловік ходить сам як не при собі, свекор аж занедужав (Марко Вовчок). **НЕ ПРИ СОБІ**. Вона на когось нашоventhулася, хтось сердито зиркнув на неї, але решта, бачачи, що жінка не при собі, відступилася з дороги (В. Речмедін).

2. Не такий як завжди. — *А той бідолаха зовсім сторонів від такого доброго дива, а — додому приїхав сам не при собі, і привіз кашук грошей* (Марко Вовчок).

17. **САМ ОДИН**. Без нікого. *Волб'яка всі привітали, дістав ще раз вечерю, а потім він спав на широкій лаві під вікном у світлиці, сам один на цілу світлицю* (У. Самчук).

18. **САМ ПО СОБІ**. 1. Окремо. — *А як, Іване, краще [краще] живеється: чи гуртом, чи кожен сам по собі?* (Ганна Барвінок); *Цей найдрібніший пилко, відокремлено взятий від інших, Зовсім нічого не важить, бо часткою інших Завжди бувас — і сам по собі існують неспроможний* (М. Зеров); *Ті, що йшли поруч, одразу підхоплювали і не давали втонути. А якби поодинокі рушили, кожен сам по собі, то багато хто з нас накрився б* (О. Гончар).

2. Незалежно від чийої волі; мимовільно. *На його плескату обличчі самі по собі стиснулись заволохачені уста* (М. Стельмах); *// Без будь-якого втручання. В оселі, мов сам по собі, гасне каганчик, при місячному сяйві збільшуються, неначе виростають, пучки і снопики зілля, і густішає їхній настій* (М. Стельмах).

3. Власне; у власному розумінні цього слова. *Був це ліс високої ціни .. і сам по собі, деревиною, був величезним багатством — бж та grab* (Ю. Смолич); *Саме по собі імперське самозахоплення — явище досить відворотне для навколишнього світу, психологія його сумновідома, але воно живить амбіції затурканих громадян* (Л. Костенко).

19. **САМ СОБІ ПАН** (головá, хазяїн і т. ін.). Незалежна, вільна у своїх діях, вчинках людина. *Остогидло писарювання мені, оселився дома.*

Голодний, обірваний, та сам собі пан!.. (А. Тесленко); *А тут я сам собі пан: схочу — до частини якоїсь пристану, чиститиму картоплю, митиму машини або годуватиму коні, то й мене прогледують; а схочу — поживу в бабусі якоїсь немічної, носитиму їй воду, дрова рубатиму* (Григор Тютюнник); *Знаходилися й товариші на втечу, і Маруся на початках був зрадів, .. Але.., з другого боку, один — сам собі голова* (Г. Хоткевич); *Сам собі хазяїн, а добра усякого, хоч скотини, хоч поля, чимало* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Ніхто тепер до мене не мішайся... Я сама собі голова* (Панас Мирний). **САМ СВІЙ ПАН**. *Ось тут, у тім зашпінм кабінеті, обставленім хоч і не багато, та по моїй уподобі, я сам свій пан* (І. Франко).

20. **САМ СОБОЮ**. 1. Мимоволі; підсвідомо. *Очі самі собою упали на графин і залюбувалися тими непримітними голочками, якими грала біла горілка* (Панас Мирний).

2. Без стороннього втручання, спонукання, заохочування. *Полюбов [Горді] хлопця, як рідного сина, навіть дозволив себе називати татусем .. Власне, .. так воно якось само собою вишло* (Д. Бедзик).

21. **САМ У РОТ ЛІЗЕ** (пробіється). Такий, що хочеться з'їсти; апетитний. — *Може, ти в нас і пообідаси? У мене варенички — самі в рот лізуть* (О. Ковінька).

22. **[ЯК (мов, ніби і т. ін.) САМ НЕ СВІЙ]**. Хто-небудь втратив душевний спокій, дуже схвилюваний, приголомшений чимсь. *Ваша звістка зовсім прибила мене, ходжу сам не свій, не знайду місця собі* (М. Коцюбинський); *// Збентежений, засоромлений. Стоїть сам не свій Павло, дивиться на юрбу веселих, привітних ковалівців* (В. Кучер); *За столом, при батькові, Андрій сидить тихий та смирний, зняквовілий, ніби й сам не свій* (О. Сизоненко).

САМО

23. **САМ СОБОЮ**. Звичайно, безсумнівно. *Князь оповістив..: — Хто хоче добровільно [добровільно] переходити в моє підданство, нехай викине на воротах віху з сіна або соломи — Ну, само собою, усі повикидали* (Г. Хоткевич).

САПОЮ

24. **ТИХОЮ САПОЮ**, зі сл. діяти, чинити і т. ін. Приховано або таємно; спідтишка. — *Міняють [глитай] тактику. Хочуть діяти тихою сапою*. Не виїде, пане лиходію Ратушняк! (І. Цюпа); *Вона [опозиція] не загрожує зброєю, не пред'являє ультиматумів. Ні! Вона діє тихою сапою* (З газети); *Зло вони [Кучмієнки] чинять не з войовничих позицій, а тихою сапою: проникаючи до справжніх творців, обплутують останніх*

своєю запопадливістю (З газети). ТІХОЮ БРИТ-
ВОЮ, рідко. Як зіницю ока стерегла Франка свою
іконописної краси доньку Владиславу .. А що вже
моралі вичитувала своїй красуні, — та так ніжно,
люблячи, усе тихою бритвою брата (З газети).

САРАНА

25. ЯК (мов, паче і т. ін.) САРАНА. 1. зі сл.
лізти, сунути і т. ін. Великою масою, паваль-
но. — Ляхи запрягли нас у ярмо, живуть з нашої
праці, а москвини, як сарана, лізуть до нас, заво-
дять панцину (М. Лазорський); — Лізете, мов са-
рана, — сказав пан сотник. — А ви [козаки] не
стійте на дорозі. Сунуть монголи чи татари на
Європу, а на їхній дорозі — ви! (О. Ільченко); Зі всіх
боків, паче сарана, сунули [фашисти] (П. Рибак).
2. зі сл. їсти, об'їдати і т. ін. Доценту, повніс-
тю. — Твої родичі .. об'їдають нас, мов сарана! —
ледве стримує себе він (М. Стельмах); — І де ти
бачив доброго москаля! — вже гнівалася мати. —
Гетьманщина ледь спекалася тих постой, як са-
рана, все поїли і в додаток наробили стільки шко-
ди, що не затамуєш того і за сотню літ, і все те
робили прості жовніри (М. Лазорський).

САРАНИ

26. ЯК (мов) [ТІЄІ] САРАНИ. Дуже бага-
то, велика кількість. Ось і табір. Глянув [хлоп-
чик] — війська, Як тієі сарани! (Олександр Олесь);
[Семен:] — Дітей ми не будемо мати, .. тепер і
так тісно, поля обмалъ, а людей — як сарани
(М. Коцюбинський); — Вже й полковникують у
нас, і судять, і в церкві Божій свій лад роблять:
на Стародубщині порядкує якийсь Толстой, у
Полтаві — Хитрово, в Пирятині — Теплов, там
ще якийсь німець Вейсбах, на Прилуччині — Ба-
рятинський, в Гуджулах, під боком, Башкирцев,
Огньов. Налізло з цієї Московії того панства,
мов сарани (М. Лазорський).

СВАТ

27. НІ (ані) СВАТ ІІІ (ані) БРАТ. Зовсім чу-
жа людина. Він не був їм ані сват ані брат, ли-
шень сидів з ними через город. Баба Дмитриха все
носила йому обідати (В. Стефаник).

СВАХА

28. [ЯК] ПЕРЕЇДЖА СВАХА, зі сл. га-
сати, бігати, їздити і т. ін. Людина, що часто
міняє місце свого перебування. І став Максим
жити на два двори: місяць поживе в дружини,
місяць — у матері. Справжня переїзджа сваха
(З журналу); — Не гасай по селу та по обійстях, як
переїзджа сваха, не шибайся по хлівах, мов чорт
по пеклу, бо голови позакручуєш нам (Є. Гуцало).

СВАШКА

29. КИРПАТА СВАШКА, жарт. Смерть. А
там, козаче, зирк! ні відсіль, ні відтіль, — Кирпата
свашка — гульк у хату (П. Гулак-Артемівський).

СВЕКОР

30. ЯК СВЁКОР ПЕЛЮШКІІ (пелюшбк)
ПРАТН, зі сл. збиратися, брати і т. ін. З нео-
хотою; повільно, дуже довго. [Галина:] Та говори,
а то збирається, як свекор пелюшки прати
(М. Зарудний); Отак він діло в руки бере, як све-
кор пелюшки пере (Укр.. присл..).

СВЕРБИТЬ

31. І ЗА ВУХОМ НЕ СВЕРБІТЬ кому, у
кого. Кому-небудь байдуже, однаково, нема діла
до чогось; хтось не турбується ні про що. Мірош-
ник спить та спить. Вода ж біжить... Хомі й за
вухом не свербить (Л. Глібов); — Виходить, що
цілісінька свиня зникла з свинарні серед білого
дня, а нікому й за вухом не свербить
(С. Добровольський); Стрункий, біло-рожевий
юнак, якому й за вухом не свербіло від болісних
роздумів батька, тим часом стояв з гребінцем у
руці перед трюмо (І. Волошин). Й НЕ СВЕРБІТЬ
— А отже громада каже, що буде жаліться —
це лукавіше додав писар. — Нехай! Мені те й не
свербить (Б. Грінченко).

32. СВЕРБИТЬ НА КІНЦІ (на кінчику)
ЯЗІКА кому, у кого. Кому-небудь дуже хочеться
розповісти щось. По розпалених обличчях мо-
дуван [молдавін] видно було, що якась цікава нови-
на свербить їм на кінці язика (М. Коцюбинський).

СВЕРДЛИТИ

33. СВЕРДЛИТИ / ПОСВЕРДЛИТИ ОЧІ-
МА (поглядом) кого, що. Пильно, пронизливо
дивитися на кого-, що-небудь. Чарнецький цамор-
квив лоба і очима, повними ненависті, свердлив
козаків (П. Панч); За Юлькою стежить швець
Раздорш, і, коли повертається вона до своєї
кімнати, свердлили очима її струнку постать
(А. Шиян); Дивиться [Федір] на Реву, а той свер-
длило його поглядом (Ю. Мушкетик); Посверд-
ливши якусь хвилину Васька очима, я мовчки схи-
лився над столом (Ю. Збанацький).

СВІНІ

34. ЯК СВІНІ З ЧЕРЕДІ ЙТИМУТЬ, зі
сл. буде, ірон. Уживається для повного заперечення
змісту речення; ніколи. Тоді це буде, як сви-
ні з череди йтинуть (З усн. мови).

СВИНІ

35. ЯК СВИНІ НАРИТНІКНІ, зі сл. прис-
тало, ірон. Уживається для повного заперечення

зазначеного слова; зовсім не (пристало). *Їй ця сукня пристала, як свині напирттики* (З усн. мови).

СВИНЯ

36. **ЯК СВИНЯ В БАРЛОЗІ**, зі сл. величати́ся, ірон. Дуже, у великій мірі. *Пан бундючиться, величається, як свиня в барлозі* (З усн. мови).

37. **ЯК СВИНЯ В ДОЩ**, ірон. 1. зі сл. чепурний й. Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (чепурний). [Охрім (до Гордія):] *Чепурний, як свиня в дощі!* (М. Кропивницький).

2. зі сл. величати́ся. Дуже, у великій мірі. *Вона чваниться, величається, як свиня в дощі* (З усн. мови).

38. **ЯК СВИНЯ В ХОМУТІ**, зі сл. вигляда́ти, ірон. Негарно, недоладно. *Весь секрет метаморфози в тому, що він [Лубенець] перший пошив собі форму.. і, одягшись у неї, прибіг похвалитися. Виглядає, як свиня в хомуті* (М. Коцюбинський).

39. **ЯК СВИНЯ НА КОНЯ**, зі сл. схо́жий, ірон. Уживається для повного заперечення змісту речення; зовсім не (схожий). *Він так схожий на Гарібальді, як свиня на коня* (М. Стельмах).

СВИСТИТЬ

40. **[АЖ] СВИСТИТЬ** (гуді́, гуля́є і под.) У **КИШІ́НІ** (у кишéнях) у кого. У кого-небудь зовсім немає грошей. — *Я вже дійшов до того, що хочу десятину поля продати... — Та невже? — здивувався Матвій ..— А я собі міркую, що і вам варто над цим подумати... — Чув, знаєте, і думав. Але дума і є думаю, коли свистить у кишені. Що, зрештою, мені та одна десятина допоможе (У. Самчук); Нема і дома нічого [у Хоми], і у кишені гуде (Г. Квітка-Осноп'яненко); Після гусарської зими в отця Балабухи в кишенях аж свистіло (І. Нечуй-Левицький).*

СВИТА

41. **СІРА СВИТА**, заст., зневажл. Бідний селянин у дореволюційній Україні. — *Нам треба з цієї сірої свити готувати і культурного хазяїна, і справжнього вояку* (М. Стельмах).

СВИЩІ

42. **СВИЩІ В БОРЩІ** у кого. Хто-небудь дуже бідний. *У Панаса свищі в борщі* (З усн. мови).

СВІЖОСТІ

43. **НЕ ПЕРШОЇ СВІЖОСТІ**. 1. Не дуже чистий, трохи заношений (про одяг). *На ньому була сорочка не першої свіжості* (З усн. мови).

2. Вже відомий, не новий (про новини, вісті і т. ін.). *Прийшли Юхим з Мухого. Але нових ніяких не*

принесли вістей. Ото, що Дудка Панас із Митром виїздили, та й вже... Власне, і це вже не першої свіжості — ранішні вісті (А. Головко).

СВІЙ

44. **СВІЙ У ДОШКУ**, фам. Близький за переконаннями, поглядами, настроями і т. ін. — *Бойовий народ ваші кореспонденти... Я там у вас з одним познайомився, забув, як прізвище... Свій у дошку, дарма, що підполковник! (Л. Первомайський); // Простий. — Ось вам, будь ласка! — обернувся до глядачів Тимоцак. — Такий собі з вигляду свій в дошку, а не признається! (Н. Тихий).*

СВИНУТИ

45. **СВИНУТИ** (свіркопу́ти) **ОЧІ́МА**. Раптово глянути на кого-ісбудь, виявляючи поглядом якісь почуття (радість, гнів і т. ін.). *Вона повела плечима, .. гордо свінула очима (С. Васильченко); Тільки свіркопула [жінка] очима і замість зерняти розкусила лушпанину. І зо зла її виплюнула (Панас Мирний).*

СВІТ

46. **[АЖ (рідко білий)] СВІТ КРУ́ТИТЬСЯ** (вёрнётся, макі́триться, колиха́ється, іде) / **ЗАКРУ́ТИВСЯ** (заверті́вся, замакі́трився, заколи́хався, пішо́в) **О́БЕРТОМ** (перекидом, нерéкндьки, ходо́ром і т. ін.) [В **ОЧА́Х** (пéред очі́ма)] кому, у кого і без додатка. 1. Хто-небудь відчуває головокружіння від втоми, хвороби, болю і т. ін.; комусь погано. *Крутився світ в очах, цілий день носила [Оленка], забавляла дітей, хоч би хто шматок хліба дав (К. Гордієнко); Лежить наша Тетяна, вернеться їй світ (Ганна Барвінок); // Відчувати запаморочення. — Як махоне він мене в одні висок! а далі повернувся та в другий! .. — так мені світ і закрутився... (Панас Мирний); “Будеш зоставатися висіти рівно один місяць” — звідкілясь долинуло, і одразу завертівся світ, хутчіш і хутчіш, як суховій у степу, сліпучий блиск, сліпучий біль (Ю. Яновський); Пєборакові відразу світ замакітрився (І. Франко); Пожовкло в Мопірі в очах, заколихався світ, пішло все ходором (Панас Мирний); Куля пробила ногу вище коліна, в очах почорніло, світ пішов обертом (Іван Ле).*

2. Хто-небудь втрачає здатність чітко мислити, правильно сприймати дійсність через сильне хвилювання, радісні чи сумні події. *Дух спирається в Галинних грудях від щастя; світ крутиться перед очима (Панас Мирний); [Красовська:] Тут своя okazія, просто аж світ в очах макітриться, а вона ще з якимись там спектаклями! (Олена Пчілка); Сидів близько, говорив пошептам [пошепки], а*

в Марусі завертівся весь світ перед очима (Г. Хоткевич); Оженився — зажурився, аж світ замалітрився (Укр.. присл.); Розстрілювали чи й так штовхали [людей фашисти] з кручі в прірву. Володя відчув, як світи йому .. пішов обертом (Іван Ле); Синова відповідь приголомшила Лукерку Василену. Аж білий світ пішов перекидьки перед очима у неї (І. Сенченко); У Галі світ в очах пішов ходою, і товстою деревиною ложкою увірвала вона з усієї сили Василя по гуласто-му носі (Панас Мирний).

3. Хто-небудь сп'янів. [Вельцель:] Йому досить одну чарочку випити, щоб уже й світ замалітрився (Леся Українка); Іван (до Семена і Одарки): А як трапитися у вас зайвий карбованець, ви й прихиліть його мені, я зараз вип'ю, щоб світи мені замалітрилися (М. Кропивницький).

47. [АЖ (на́че, не́на́че і т. ін.) СВІТ (ВГО́РУ) ПІДНІ́ВСЯ кому. У кого-небудь поліпшився настрій, самопочуття і т. ін. Ясна річ, світи йому вгору піднявся, коли вздрів .. постаті козачтва (О. Ільченко); Ізві не́на́че світи піднявся! Віддихнувши трошки після сліз, пішла за жандармом (Г. Квітка-Основ'яненко); — Бабусечко моя, матінко! Дякую вам з душі, з серця! Аж світ мені піднявся вгору! Одродили ви мене, рідна матінко! (Марко Вовчок).

48. БІЛИЙ (Божий) СВІТ. 1. Життя у всіх його формах і виявах. Товаришів моїх немає. Давно від голоду й біди у білий світ із цього гаю ми розійшлися, хто куди... (В. Сосюра); Залишилась вона сама в старій глиняній хаті, сама на білому світі (Є. Гуцало); Уточни батько. — Зараз тобі й під білим світом кращої немає. Але мине час і все зміниться (О. Сизоненко); Защечебче [соловейко] на калині — Ніхто не минає. Мов батько та мати. Розпитують, розмовляють, — Серце б'ється, любо... І світи Божий, як Великдень (Г. Шевченко).

2. Все навколишнє. Зранку сніжок потроху почав падати .. І к [до] обіду таке схопилося, що світу білого не видно (Панас Мирний).

49. ДО [БІЛОГО (Божого)] СВІТА, нар-поет. До ранку, до світанку. Ой, десть би то, дівчинонько, Ти з паперу звита, Що ти мене додержала До білого світа (Укр.. пісні); Чінка знявся.. проходить по надвір'ю мало не до світа білого (Панас Мирний); Може, до хати зайдемо? — Е, ні, не буду колошкати твоїх — нехай сплять до світу Божого (М. Стельмах).

50. ДО СВІТ СОНЦЯ. Дуже рано, до ранку. — Грай, музико! До світ сонця Все проп'ю, щоб люди знали! (П. Грабовський).

51. [І (аж, на́че)] СВІТ ПОШІ́РШАВ (роз'ясні́вся, попросто́рі́шав) кому. Хто-небудь відчув радість, полегкість через приємні події,

обставини і т. ін. Я така вбога і безталанна дівчина, .. а він — Боже! Яким поглядом мене охрестив! Мов королівну. Мені іна́че світ поши́шав (Ганна Барвінок); — Мені аж світи роз'ясні́вся, як я його [Михайла] побачила! — тягла вона [мати] дальше (О. Кобилянська); [Домаха:] Ось бач, жива зосталася й діждалася-таки, що й світи мені попросто́рі́шав (Л. Яновська).

52. [І (що)] СВІТ [НІКО́ЛИ] НЕ БА́ЧИВ (діал. не вида́в, не віді́в). 1. Незвичайний; такий що дивує, вражає своєю рідкісністю. — Мовчіть! .. Ми вам дамо таке, що світ не бачив — два червінці (О. Довженко); // Який відрізняється від інших, особливий. Хлопці шкварили на своїй території "Яблучко" з такими аллюрами й копиками, яких світ ніколи не бачив (І. Микитенко).

2. Ніколи не було, не траплялося. Виймав з портфеля експонати і тут же всім під носом пхав, До хрипоти кричав, плумачив, Що ліпших цяцьок світ не бачив! (С. Олійник); І тепер [тепер] здається тобі, що вже й світ не видав стільки муки, скільки ти від народу прийняв за свої великомудрі науки (Леся Українка).

3. зі словоспол. такий, яких (як, що). Уживається для підкреслення вищої міри якості, властивості (перев. негативної). Бує [перекладач] такий проноза, яких світи не бачив (Ю. Збанацький); Ой, горе! Хто б говорив! Уже таких відьом, таких нехлюй, як ти, світи не видав! (Леся Українка); [Батько] її узяв другу жінку. Та не жінку, а відьму, .. що такої й світ не видів [бачив] (Г. Хоткевич).

53. НА БІЛИЙ (Божий) СВІТ, зі сл. виходи́ти, виводи́ти тощо. Надвір, пазовні; на свіже повітря. Він засів у своєму бліндажі і весь день не виходив на білий світи (О. Гончар); Катря впала коло тієї кам'яної постелі на коліна, розливається слізьми. Ледве я її вивела з тієї [тієї] печери на світ Божий (Марко Вовчок).

54. НА ВЕСЬ СВІТ. 1. зі сл. крича́ти, верещати́ і под. Несамовито. Вона кричала на весь світ (З усн. мови).

2. зі сл. розно́сити, розго́лошувати, розтру́бити і т. ін. Усім. То не була ненароком пущена чутка [про волю], перехоплена лакеєм від своїх панів і рознесена .. на увесь світ (Панас Мирний); Коли б мені така відповіла взаємністю, то я на весь світи розтрубив би... — А він удає з себе байдужого (О. Гончар).

55. НА ЧІМ (на чо́му) [ТІ́ЛЬКИ] СВІТ СТО́ЙТЬ. 1. зі сл. ля́гати, кла́стися, проклина́ти і т. ін. Не стримуючись, не соромлячись у виразах; дуже. Лас [Олекса] панів на чім світ стоїть. Так клене часом (Г. Хоткевич); Проклинаючи на чім світ стоїть і таку їзду, .. Мирон почав припасовувати домкрата (Ю. Збанацький);

Дрібцює Марія .. й кляне ту війну осоружну на чім тільки світ стоїть (Є. Гуцало).

2. зі сл. обманювати, брехати і т. ін. Безсоромно. Джемеліка тримали далі. На слідстві він брехав на чім світі стоїть, міняв показання, плутав, викручувався (Григорій Тютюнник).

3. зі сл. кричати, верещати і т. ін. Несамовито. В другім .. каравани Піджарьовали [піджарювали], як у бані, Що аж кричали [грішники] на чім світ (І. Котляревський); Безбоязно підбігала тоді вона до Кирила Івановича і кричала на чім світі стоїть (Панас Мирний); Баба верещала на чім світ стоїть. Пуцена по екзекуції на свободу, кидала горшками, ножем (Г. Хоткевич).

56. ПЕ БЛИЗЬКИЙ (далекій, такий) СВІТ. Дуже далеко. [Прочаин:] Світ це близький мені додому йти. Я з Галілеї (Лесья Українка); — Не близький світ, — озвалась Килина, — аж до столиці. Я питала панотця, каже: наказний гетьман Полуботок їхав берлиною аж чотири з половиною тижні. — Ото! — здивувався не на жарт пан Павло. — Далеченько... далі, як до Туреччини (М. Лазорський); — Баба Марійка усяк її [Поночівку] од тої мандрівки відговорювала: "Це ж не близький світ, не скраю живемо, а, вважай, через усе село пробиратися" (В. Дрозд); Небоже, їдь ти, мабуть, у Новосельці. Далекий світ, що правда, але байдуже. Візьмеш моїх пару коней (С. Добровольський); [Християн:] А звідки ти, хлопчику? [Хлопчик:] Я з Головичинців. [Християн:] Бідне, такий світ перло проти ночі! (С. Васильченко). БЛИЗЬКИЙ СВІТ. — Ох синочку ж, мій голубчику, чи близький же світ? Аж пітьомра верстов (Г. Квітка-Осинов'яненко); [Іван:] Що ж, далеко бує? [Семен:] Та запесло мене аж у Бассарабію [Бессарабію]! [Іван:] Еге, близенький світ! (М. Кропивницький).

57. НІ (чи) СВІТ НІ (чи) ЗОРЯ. Дуже рано. На другий день ще ні світ ні зоря, як одрадянй кинулися до Марининої хати (Панас Мирний); — Ні світ ні зоря, а Харитон поспішає на рибальство (Ю. Збанацький); Чи світ чи зоря, вже й повставали (Ганна Барвінок).

58. НОВИЙ СВІТ. Америка (на відміну від Старого світу — Європи, Азії, Африки). У Новому світі були свої закони (З газети).

59. СВІТ [БІЛИЙ] ЗАКРИВСЯ (замкнувся) кому, для кого і без додатка. Хто-небудь помер, загинув. Замахнувся він... Та раптом все навколо застогнало. Світ закрився (О. Гурейв); Тільки раз востом майнула. Наздогнала, проковтувала Бідолуху [Івана] риба-кит, і йому замкнувся світ (Л. Первомайський).

2. Хто-небудь втратив інтерес, став байдужим до життя. — Тепер сказала [Галочка], — усе покончила

[покіячила]. Закрився для мене білий світ (Г. Квітка-Осинов'яненко); Тут їй тоді й світ замкнувся. В тіткі тепер живе (О. Гончар).

60. СВІТ [В ОЧАХ (пéред очима)] ТЬМА-РИТЬСЯ (темніє, мёркне, мутиться) / ПОТЬ-МАРІВСЯ (потемнів, помёрк, помутівся). 1. кому і без додатка. Хто-небудь перебуває в стаї запаморочення, втрачає чіткість сприйняття дійсності (від удару, болю і т. ін.). В очах йому тьмариться світ. Він бачить засніжену кров на соломі (Л. Первомайський); Пішов Юріштан. Світи в очах мутівся, кров до горла підступала (Г. Хоткевич); Христю наче хто в груди пхнув, по голові вдарив, світ перед очима потемнів (Панас Мирний).

2. Хто-небудь дуже страждає, тужить; комусь надзвичайно важко. Довго сидів Опанас біля домовини забитого сина .. Увесь його нескладний світ потьмарився й потонув у скорботі (О. Довженко); Бігла полем, плакала. Потьмарився світи в очах. На сніг упала, вражена тяжкою звісткою (К. Гордієнко); Світ потемнів у її [Горпини] очах, .. на серці туга нерозважна, у душі сум темний (Панас Мирний).

61. СВІТ [ДОГОРІ ПОГАМИ] ПЕРЕВЕРТАЄТЬСЯ (перекидається) / ПЕРЕВЕРНУВСЯ (перекинувся). Усе змінюється на протилежне, стає іншим. Дивна тітка! Тут світ догори ногами перевертається, а її все це в "печінках" сидить... (Олесь Досвітній); — Кар-ра Божа! — хрестяться тепер побожні люди. — Світ перекидається догори ногами (П. Козлянюк); Зовсім світ перевернувся: .. Кривда всюди на покуті, А Правди чортмало (Укр. поети-романтики.); — Ковалиха сплеснула руками: — Людоньки! Світ перевернувся... Не бабуся онука, а онук стару до хати заганяє (С. Журахович); З'явилася фаланга молодих здібних людей... З'явилися свіжі голоси, залунали нові мелодії... Чудесно! Хоч світи тим часом від цього й не перевернувся, як то здається деяким гарячим головам (М. Рильський).

62. СВІТ ЗАВ'ЯЗУЄТЬСЯ / ЗАВ'ЯЗВСЯ кому. Хто-небудь стає нещасним (перев. у зв'язку з невадним одруженням). — Доню, Галочко! Коли так, іди за Миколу! — Добре, панотченьку, — разом сказала Галочка, а на серце мов кусок льоду впав, бачачи, що усе ближче, усе ближче зав'язується її світ (Г. Квітка-Осинов'яненко).

63. СВІТ ЗАМАЛИЙ кому. Комусь хочеться волі, простору, активного, діяльного життя. — Я, Михайло Подоляні, знову в подорож збираюся. — І коли вже ти вгамонишся? — Прискіпуться стара. — Голова біла, а йому світ замалий (С. Журахович).

64. **СВІТ ЗА ОЧІ**, зі сл. пітій, побрестій, побігти і т. ін. 1. Не вибираючи шляху, напрямку, без певної мети і т. ін. *Шевченко* .. *пройшов на вулицю і побрів світи за очі* (З. Тулуб); *Обличчя поліція пересмикнула посмішка, вірячи й не вірячи, він ступнув назад, потім скочив у куці й, петляючи, побіг світи за очі* (М. Стельмах); *Горобчик миттю як схопитись, полетів світи за очі, дець у гушавину заховавсь* (Леся Українка).

2. Невідомо куди; у безвість. [Орися:] *Обридла мені та хата, де мене хочуть живою втопити! Піду світи за очі* (І. Франко); *Зізнали [фашисти] у вагоні .. Повезли нашу Марипочку світи за очі* (О. Іваненко). **У СВІТ ЗА ОЧІ**. *У світи за очі прогнав мене батечко мій, Що тебе я кохала так налко* (П. Грабовський); — *Чи ти, бува, з глузду з'їхав?* — *сіпнулась Настя.* — *Чи ж би ми покинули наш край, та й поволоклися б кудись, мов цигани, у світи за очі?* (У. Самчук). **СВІТ ЗА ОЧІМА**. — *Улюбив Олену усім тілом і душею, і серцем, і усім життям, і бачу сач, що коли її не достану, то або утоплюсь, або удавлюсь, або світи за очима піду* (Г. Квітка-Основ'яненко).

65. **СВІТ ЗІВ'ЯВ** кому. Хто-небудь втрапив інтерес до життя, став байдужим до всього. — *А я тебе все .. чекала, .. світи мені зів'яв* (М. Коцюбинський).

66. **СВІТ НЕ МІЛИЙ** (не любий) кому. Хто-небудь зневірився, відчув байдужість, відразу до життя. *Одного часу став мені світи не милий. Так мені тяжко, так мені було важко, наче ота скеля лягла на мої груди* (І. Нечуй-Левицький); *Видно, Устим Сидорович за них, за Степанком, сумує, от йому й світи не милий* (Ю. Збанацький); *Ізвідки батечко завжди знав, чого тобі хочеться? Не питаючи, зробить саме те, без чого тобі світи не милий саме цієї миті* (О. Сизоненко); **СВІТ НЕ МІЛ**. *Тепер мені світи не мил без нього!*. (Г. Квітка-Основ'яненко). **ЖИТТЯ НЕ МІЛЕ**. *Обізвався побратим .. промовляв, — мов пожами крас: "Що минуло, те вже не вернеться. Вже мені тепер життя не миле, чи в темниці, чи на вільній волі"* (Леся Українка).

67. **СТАРІЙ СВІТ**. Європа, Азія, Африка (на відміну від Нового світу — Америки, що була відкрита пізніше). [Річард:] .. *Чому ж се ти в Голландії "не всидів"? Зарібку [заробітку] не було?* [Джонатан:] *Та ні, не те, а я зневірився в Старому світі* (Леся Українка).

68. **ТОЙ СВІТ**. Потойбічне, загробне життя як протиставлення земному. *Чи не покинуть нам, небого, Моя сусідньо убога, Вірші нікчемні віршувать, Та заходиться ришувать Вози в далеку дорогу, На той світи, друже мій, до Бога, Почимчикуєм спочивать* (Т. Шевченко); *Якби хто*

глянув на нього в ту пору, то, певно, подумав, що то упр прийшов з того світу і от-от цез лише заснівають треті півні (М. Коцюбинський [Козак (до Опанаса):] *Вмираси, полковнику Прощай, Опанасе, зустрінемось на тому світі* (О. Корнійчук); — *Я хочу так тебе любити, я, травні сонце — первоцвіт. Щоб не змогли розлучити Ні цей, ні той, ні інші світи* (О. Білаш).

69. **У БІЛИЙ СВІТ, ЯК У КОПІЙКУ**, зі стріляти. Не туди, куди слід; навмання. *Во [снаряди] стали вибухати по улововині і на її слах. Командуючий сказав, підморгнувши: — білий світи, як у копійку: нашої піхоти тут у давню немає* (Григорій Тютюнник). **У БІЛИЙ СВЯ** **У КОПІСЧКУ**. *Дець стріляли з пістолетів [д шисти], .. стріляли навмання, у білий світи, як копійчку* (П. Загребельний).

70. **У ДАЛІКІЙ СВІТ; У ДАЛІКІ** (далі) **СВІТІ**. 1. Дуже далеко. *Лети ж, сойко, в далекий світи!* (І. Франко); *Аза щодня сиділа на бер моря .., мабуть, [виглядала] свого судженого, як поплив у далекі світи* (Легенди.); *Досягши .. і ніс ясною височини, Вітрами гнаний в Даль світи, Він [Шопен] серце заповів переїзести У р ну землю рідної вітчизни* (Л. Забашта).

2. В оточення чужих людей; у самостійне житт — *Ото мати зрадіє, що дочка знов буде коло и. Де ж таки! Одиначку мають, та й відпустити світи, до чужих людей?* (В. Кучер); *Я зовсім рсердився: і в світи [світі] вже йти не хочу, і з ставатися дома не хочу* (Марко Вовчок).

71. **ЦЕЙ СВІТ**. Земне життя як протиставлення потойбічному, загробному. *Ще забла во [Горпина] собі в голову, що вже не побачить цім світи сина* (Грицько Григоренко); *Пішла внс до ворожки, Щоб поворожити: Чи доведо її на с світи Без милого жити?* (Т. Шевченко); — *С світи, як маків цвіт; як-то на тім буде!* — *каже ї ло стара, похитуючи головою* (Марко Вовчок).

72. **ЧУТЬ** (ледь, чим, як, рідше скі) і т. ін.) **СВІТ**. Дуже рано, на світанку. — *На другий день чуть світи пішов я до опікуна, сказав, и хочу викупитися на волю* (О. Кониський); *І хлопці! Сопечко заходить, розходьтєсь вечерят а завтра чим світи з косами косити мені* (Г. Квітка-Основ'яненко); *А завтра ж як світи на ст іти. Та треба ж рано-раненько .. встати* (А. Г ловко); *На другий день, скоро світи зібралися зв до походу* (І. Франко).

73. **ЯК (відкобли) СВІТ СВІТОМ**. Спокою, здавна. — *Цехи — то для міст, для ремісників, а у нас по селах, як світи світом, цехів ніяк не бувало та й не буде* (І. Франко); — *Відколи сві світом, .. ніхто не чув, щоб рубати та начили вин град* (М. Коцюбинський). **ЯК СВІТ-СВІТОМ**. Нікол

У четвер раненько виїхали. Хату замкнули, все замкнули і залишили зовсім без догляду. Злодіїв тут, як світ-світлом, ніхто не чув, а тому нема чого боятись (У. Самчук). **ВІД СВІТУ.** — Від світу не було такого і не буде! (З усп. мови).

74. ЯК (мов, піби і т. ін.) СВІТ СВИНУВ кому. Хто-небудь відразу здогадався про щось. Їй зразу як світ свінув — це ж вона і с, та золота гримота! (С. Васильченко).

75. ЯК СВІТ, зі сл. старий, давній, древній і т. ін. Дуже, надзвичайно. Але Хо не сьогоднішній, він старий, як світ, його не зведеш. Ох, багато він бачив на віку сьому! (М. Коцюбинський); [Мальованов:] Ну, на добраніч! [Хламуш-ка:] На добраніч. Старе, як світ, побажання (І. Кочерга); Він тихо іде, він повільно іде, У нього й чоло ще таке молоде! Хто скаже про нього: старий він, як світ? Він — Данте. Йому тільки тисяча літ (Л. Костенко); — Хто ви така? — знов спитав Бичковський; — Ваша давня, як світ, знайома (І. Нечуй-Левицький).

СВІТАНКУ

76. ВІД СВІТАНКУ (світання) ДО СМЕРКАННЯ (до смерку). З ранку до вечора; цілий день. Від світанку до смеркання стригла вона ярк і баранів, які лежали перед нею зі зв'язаними ногами (З. Тулуб); — Коли з добрим напарником, то копійок тридцять п'ять — сорок випиляю, це від світання до смерку (М. Стельмах); // Всь час. Чоловік кинув роботу, і від світання до смеркання корили та лаяли його (М. Коцюбинський).

СВІТАХ

77. ПО (у) [ВСІХ (широких, далєких)] СВІТАХ. Скрізь; у багатьох місцях. Не вагалась пані: .. поїхала з дорогою дитиною по світах (Дніпрова Чайка); Дядьки оповідають — Володько слухас... Олійник — що був "по світах", у Києві, в Одесі, десь там на шахтах вугіль копав, а після у Києві у якихсь там панів "за дворника состояв" (У. Самчук); Зібравши всю волю, вміння прикидатись, набуте за довгі роки блукань по світах, він раптом випростався, .. заговоривши французькою мовою (О. Довженко); — Якби не та панчина, .. і я не тинявся б у світах (І. Нечуй-Левицький); — Я ж би туу Україну кругом облітала, я ж би свого миленького в світах пізнавала (Б. Грінченко); Хоч і не був Василько по широких світах, зате певний: ніде немає більшої краси за зелену Верховину (І. Чендей); Чомусь на вечорі було більше дівчат... Чи то недавня тяжка війна порозкидала юнаків по краю і по далєких світах, чи то дівчата першими стали до нової роботи (Т. Масенко). **ПО ВСЬОМУ СВІТУ.** [Оксана:] Ся повісилась на шию копитанові [капітанові], захотіла

разом панєю бути; таскалась з ним по усьому світу і дитину добула! (Г. Квітка-Основ'яненко); // У незнамі, невідомі місця; далеко. Віцувало серце, — не втримати його [сина] в хаті, знову гайне по світах (О. Гончар).

СВІТИ

78. ХОЧ ОКОМ СВІТІ, зі сл. тёмно. Ду-же. Темно, хоч оком світи, вітер бризжав холодною порошею (Ю. Смолич).

СВІТИТИ

79. СВІТИТИ ВОЛОССЯМ (вóлосом). 1. Ходити з непокритою головою, не зав'язуючи на голові хустки і т. ін. Волоссям світити, простоволоса ходити, неначе діва (І. Нечуй-Левицький). 2. заст. Старитися, залишаючися неодруженою. Краще б вона сивим волосом світила, ніж мала втопити свою долю, віддаючись за Гната! (М. Коцюбинський).

80. СВІТИТИ В ОЧІ. Підлешуватися до кого-небудь. Не знав неборак, що пан тільки в очі світив, що лучче [краще] було б, якби він гудив (А. Свидницький).

81. СВІТИТИ [ГРІШНИМ (гб́лим)] ТІЛОМ. 1. Бути дуже бідним. Чим же недоволені козакі! — спитав Ченіга... — Голі ходимо, грішним тілом світимо, — надиривався чийсь голос. (С. Добровольський).

2. Бути одягненим у зношений, полатаний або подертий одяг. Сиділи пужденні дроворуби, хто голим тілом світив, хто в сірятині (М. Драгоманов); Його мати старалася за тринадцятий сніп заробити трохи хліба, щоб як-небудь прогудувати шестеро дітей, що, мов жорна, мололи всякий харч і світили чорним тілом по всіх вулицях села, басуючи на хворостинах (М. Стельмах).

82. СВІТИТИ ДІРКАМИ. Бути дуже старим, не придатним для використання. Із шести крил [млина] осталося тільки трос, та й ті дірками світят (С. Васильченко); — Бачила б ти цю посудину навесні... Не човен, а кістяк мертвий лежав у кучугурах, дірками світив, розсохся зовсім (О. Гончар).

83. СВІТИТИ / ЗАСВІТИТИ ОЧИМА (о́ком, бі́лками) на кого і без додатка. 1. Пилюно дивитися, поглядати на кого-небудь. Мій парубок [Яків] тільки очима світить та поза мною посувається (Марко Вовчок); — Які проворні, — дорікає він і світить оком на Охрида та Гараська (Григорій Тютюнник); — А ти хвостом не крути і за чужі стани не ходи́ся, — засвітив на нього оком Латочка (Григорій Тютюнник).

2. Виявляти поглядом якесь почуття (перев. гніву, роздратування). Свекруха світила очима на невістку ще й тоді, як чоловік був дома; а як його у

військо взяли, то докорам кінця-краю не було (Панас Мирний); *Строганиха .. тепло світила очима і просила гостей сідати на садовій лаві* (А. М'ястківський); — *Принесіть березки!* — сказала генеральша поважно, тихо, мов звеліла хустку або води подати, тільки [тільки] *засвітила очима* хижо (Панас Мирний); — *Облиш!* — завищала вона [Маланка] *пронизувати голосом і засвітила* на нього [Андрія] *зеленими, повними злорадної втіхи, очима.* — *Не займай, скалічить* (М. Коцюбинський).

3. *тільки недок. світити очіма, без додатка, перекр. ірон.* Не мати чим освітлювати приміщення. *А це [імось] лютило те, що нафта вийде сьогодні-завтра, а тоді світи очима* (Л. Мартович); — *Оце ж, синку, ані сірників, ані гасу .. Світають люди очима* (Ю. Збанацький).

84. **СВІТИТИ ЗУБАМИ.** Широко посміхатися. *Незнаний хлопець стояв перед нею. Не крився, не таївся, хизувався чобітьми, .. світив зубами* (К. Гордієнко).

85. **СВІТИТИ ЛАТКАМИ.** 1. Бути надзвичайно бідним. *Батьки самі світили латками, тому не могли допомагати синові* (З усн. мови). 2. Бути зношеним, полатаним (про одяг). *Селяни подивились один на одного. Їхні подерті свитки світили латками* (Ю. Яновський).

86. **СВІТИТИ / ПОСВІТИТИ КОСЮЮ.** Дівувати, бути неодруженою. *Дуже мене молоденькою засватано, світ білий, як ото кажуть, за-в'язано, не довелося мені як слід і подівувати, ко-сюю посвітить* (Д. Мордовець).

87. **СВІТИТИ РЕБРАМИ.** Бути дуже худим, виснаженим. *Сивоусі дядьки скаржилися, що .. мало тяглової сили лишилось-бо після фрица [фашистів], кілька конячин та й ті світили ребрами* (Ю. Бедзик); *У сусідів корови в теплому приміщенні, ситі, аж вилискують, а в нас на холодному вітрі ребрами світають* (Остап Вишня); *Ребрами світиють тяглова сила на конференції* (О. Гончар).

88. **СВІТИТИ СИВИНОЮ [СІВИМ ВОЛОСОМ].** Бути немолодим, старим; старитися. — *В гетьмани вибирають, бо полковники хотять! Знаю я тих непомарованих полковників: вже давно сивиною світають, а все не знають, чого їм треба* (М. Лазорський).

СВІТИТЬ

89. **НЕ СВІТИТЬ** кому. У кого-небудь немає надії, підстав сподіватися, розраховувати на що-небудь. — *Після того, що ти наробив у камері, тобі не світить у начальство вилізти* (В. Кучер); *Зневажливо осміхнувся [Іванчик] до мене, ніби сказав: "Бідолашній! І чого ти до неї пнешся? Адже тобі тут не світити!"* (Я. Баш).

СВІТИТЬСЯ

90. **АЖ СВІТИТЬСЯ**, зі сл. дурний. Надзвичайно, дуже. — *І дурний же ти, Іване, ох дурний, аж світишися, — став він [староста] перед Ціасним у позу* (Ю. Збанацький).

СВІТИ

91. **НА ТОМУ (тім) СВІТІ.** Померти. — *Друга зустріч — Ванька Вороного .. Думав, уже давно на тому світі, так ні ж, — живе, стара гвардія!..* (В. Речмедін); *Недавнечко ж синка поховав... Ех, це вже його шоста дитина на тім світі* (А. Тесленко).

СВІТЛІ

92. **У [ІНШОМУ, НОВОМУ і под.] СВІТЛІ.** 1. зі сл. бачити, здаватися і т. ін. У певному вигляді, певним чином, з певного боку. *Зараз же він бачив їх [картини] у зовсім іншому світлі, розумів інший зміст* (Григорій Тютюнник); *Все в іншому світлі здалось тоді нам: Мана розлетілась, кохання не стало* (М. Вороний); *Замислився Козаков. Можже, вперше оце його власна роль на війні постанала перед ним у новому світлі. Так гарно рятувати людей!* (О. Гончар). **НЕ В КРАЩОМУ СВІТЛІ.** *Правда, не в кращому світлі постав перед нами і автор листа .. — колишній голова сільської Ради* (З газети).

2. чого. З певних позицій; виходячи з певного погляду на кого-, що-небудь. *Проходять живі люди [зображені в "Бориславських оповіданнях" І. Франка] в світлі тонкого психологічного аналізу* (М. Коцюбинський).

СВІТУ

93. **ВІДБІЛОГО СВІТУ ДО ТЕМНОЇ НОЧІ.** Від ранку до вечора; весь день. *По селах від білого світу і до темної ночі знай зупали неугавно ціпи* (Панас Мирний).

94. **НЕ ВІД СВІТУ ЦЬОГО.** Той, хто має незвичайні властивості або своєю поведінкою і вчинками викликає здивування. *Кеша вирішив пробити собі шлях у велику науку, він зробив ставку на Розума. Той був трохи не від світу цього* (М. Ю. Тарновський); *А вона не боїться смерті — Душа її вже давно живе у квітах — Червоно, жовто, синьо, бузково, біло, солодко, дико — як не від світу цього* (Г. Тарасюк); *Усяких гіпнотизерів, теленатів, екстрасенсів, парapsихологів я завжди вважав людьми не від світу цього* (З журналу).

95. **ПОКІ (дівки) [ЙІ] СВІТУ** (заст. світа) [ЙІ (та)] **СОЇЦЯ.** 1. з дієсл. у заперечній формі. Ніколи. *Дивувались на шотландську волю І сторонні, чужі люди, Всі казали: "Поки світа сонця, у ярмі шотландський люд не буде!"* (Лєся

Українка); — *Щоб я тебе з Вихорами не бачив, доки світу й сонця...* (Григорій Тютюнник); [Степан: *Не забуду тебе, моя зоре, доки світ сонця!* (М. Кропивницький).

2. Весь час; вічно. *Казала вона [Марта] мені: — Добре — довіку зостанеться добрим, житиме поміж людьми поки й світу сонця!* (Панас Мирний); *Щоб ти ходив, поки світу та сонця!* (М. Номис).

СВІЧКА

96. **НІ БОГУ (Богові) СВІЧКА, НІ ЧОРТУ (чортові) КОЧЕРГА** (коцюба, ладан, надовбень, угарка, рогачільно і т. ін.). 1. Нічим не примітна, посередня людина. [Олеся:] *Я білоручка: ні панянка, ні мужичка, ні Богові свічка, ні чортові кочерга* (М. Кропивницький); *З нашого Захарка ні Богу свічка, ні чортові угарка* (Укр. присл.); *І що з його [дитини] буде? Ні Богові свічка, ні чортові куришка, ні заміж, ні так, нікуди* (Панас Мирний).

2. Нема якоїкої користі, толку з кого—чого. *Ми за поезію великих почуттів; ми лише проти тієї інтимної лірики, що нічого не стверджує, нічого не заперечує, .. де немає ні глибоких людських переживань, ні справжньої любові, а солоденько-сиропні віршики чи мініатюри, з яких, як кажуть, ні Богу свічки, ні чорту кочерги* (А. Малишко).

97. **ЯК** (мов, на́че і т. ін.) **СВІЧКА**. 1. зі сл. рівний, стрункий і под. Дуже. *Олександра стояла, спершись на сапу, рівна, як свічка* (М. Коцюбинський); *І я знову йшов серед рівних, як свічка, стовбурів, серед тихих кетягів хвої* (М. Грушевський); *Незабаром прибув дипломат. Сухорлявий і рівний, як свічка* (С. Олійник); **МОВ СВІЧЕЧКА**. [2-а дівчина:] *Наталочка. Вона ж у нас струнка, мов свічечка* (І. Кочерга).

2. зі сл. горіти, палати і под. Рівним, високим, яскравим полум'ям; яскраво. *Сторожка біля воріт горіла, як свічка, частина селян вбігла вже в будинок* (П. Панч).

СВІЧКИ

98. **СВІЧКИ В ОЧАХ ЗАСВІЧУЮТЬСЯ** (стають) / **ЗАСВІТИЛИСЯ** (стали), *перев. чіхь*. У кого-небудь від сильного удару або болю з'являється зорове відчуття мерехтіння, ряботіння. *В очах Андрія засвічуються блискучі жовті й червоні свічки, він чує якийсь гострий, неможливий біль у голові* (І. Микитенко); — *Ну й вперіцила, Фросинко, мене халаявою!.. Ей-бо, в очах свічки стали* (В. Бабляк). **СТО СВІЧОК В ОЧАХ ЗАСВІТИЛОСЬ**. *Тієї ж хвилини переразливо [пронизливо] свиснув дріт, і в Матвійових очах сто свічок засвітилось* (М. Ірчан).

СВОЄ

99. **ЗНОВУ ЗА СВОЄ**. 1. Неодноразово повторюючи, наполягати на чому-небудь. — *Піду я в найми! — Маланка підняла руки. — Вона знову за своє!* (М. Коцюбинський). **ЗНОВ СВОЄ!** [Зет:] *Застівав би краще .. [Амфіон (презирливо махнувши рукою):] Знов своє!* (Леся Українка).

2. Продовжувати робити те саме, що й раніше. *На той рік знову за своє; Пішов я з матір'ю просити (Т. Шевченко); Кличуть вчора до себе матушку Серафиму: "Ти, кажуть, знов за своє? ти знов проти мене бунтуєш сестер?"* (М. Коцюбинський); *До виступу свого він ставився якнайуважніше .. Як розвиднілося вже зовсім та погасили лампу, тільки повернувся й підсів до вікна і знов за своє* (А. Головка).

СВОЇХ

100. **НЕ ПРИ СВОЇХ**. Божевільний. *Він був не при своїх. Всі його жаліли* (З усн. мови). **ПРИ СВОЇХ**. Катерина вже напустилась на Василя: — *Чи ти, був, не здурів зовсім, чи на тебе лиш памороки найшли? І чи ти при своїх? От мені втяв штуку! Соромся! Йди додому!* (У. Самчук).

СВОЯК

101. **СВОЯК З ЛІВОЇ ЩОКІ, ірон.** Нерідна, чужа людина. [Маруся:] *Сват він мені чи брат, чи яка рідня?..* [Іван:] *Та так, ніби свояк з лівої щоки...* (М. Кропивницький).

СВЯТАЯ

102. **СВЯТАЯ** (святá, святé) **СВЯТИХ** чо-го і без додатка, книжн. 1. Що-небудь найдорожче, найзаповітніше. *Історія — це святая святих народу, недоторканна для злодійських рук* (О. Довженко); — *Якщо так станеться, то нам нічого іншого не залишається, як обороняти свою землю — це святая святих!* (Р. Іванчук); *Влазили до святого святих людини з брудом, злом, руйною...* (У. Самчук).

2. Щось неприступне для непосвячених. *Святая святих людського організму — серце — стало підвладним мудрим рукам лікаря* (З журналу).

3. Місце, доступне, відкрите для небагатьох. *Був червень 1986 року, коли я прийшов сюди, у святая святих — пожежну частину Чорнобиля, яка стала центром усієї протипожежної роботи в Зоні* (Ю. Щербак); *Кілька років ганяєш вагонетку, і аж після того візьмуть тебе на горно, тобто до печі, до святої святих* (О. Гончар.); *У нього ключі від зернохосвища, де святе святих — насінневий фонд* (З газети); *А от і знамените передвір'я до святого святих — приймальня за папа президента Об'єднаного Банку* (В. Вишинченко).

СВЯТИЙ

103. СВЯТИЙ [ЙОГО] ЗНАЄ. Невідомо; ніхто не знає. *Отаке-то на сім світі Роблять людам люде [люди]! Того в'яжуть, того ріжуть, Той сам себе губить... А за віщо? Святий знає* (Т. Шевченко); *Став і насеред церкви — стою. Постояв трохи — дрімається, далі все дужче та дужче. Святий його знає, чого воно так мені* (А. Тесленко).

104. СВЯТИЙ ТА БОЖИЙ, ірон Удавано тихий та добрий; нещирий, лукавий. — *Залчивши себе до бабів, Лядоха в свято або в неділю і за холодною воду не візьметься: така б то вона свята та божка* (О. Кониський); *Він переморгується із братом морг — і знову хреститься...* "Ах ти ж, — думаю, — гад, он який ти святий та божий!" (Григорій Тютюнник); *Дарма, що темпераменту їй [Тетяні Ничипорівні] бракувало, замах на родинне — родинне! — життя її осканжене. — Ах, подлянка! — скрикнула вона. — А перед людьми яке святе та божє!* (В. Підмогильний).

СЕ

105. ІН СЕ ІН ТЕ. 1. Який нічим не виділяється, посередній (про людину). — *Не знаєш Юрка? Він же в нас ні се ні те!* .. *Не вміє показати себе...* (І. Рябокляч).

2. Що-небудь непевне, невиразне, непримітне. — *Сину! покинь читати оту книжку, — обізвалася стара, — це не божє книжка. Ет!.. Ні се ні те!* (І. Нечуй-Левицький).

3. Непевно, невизначено. *Балаш одказував старостам ні се ні те* (І. Нечуй-Левицький).

106. ТО СЕ, ТО ТЕ. Що-небудь різне; будь-що. *Дикун .. робив то се, то те по господарству* (С. Добровольський); *Любив [Пилип] після вечери побалакати з батюшкою та проводив його до самого двору, розмовляючи то про се, то про те* (І. Нечуй-Левицький).

СЕБЕ

107. ПРО СЕБЕ. 1. зі сл. говорити, співати і т. ін. Ледь чутно, пошепки. *Раб іде, мимрячи щось тихо про себе* (Леся Українка); *Був [Ярошенко] веселий і намузикував про себе...* (В. Речмедін).

2. зі сл. думати, читати. Не вимовляючи вголос. [В'язні] ніби зважують у темряві кожний про себе: мене вб'ють чи когось іншого? (Ю. Збанацький); *Мусив відзначити про себе Функе: повин базато буде на Україні. Недарма шість років вів .. баталії з польською шляхтою Хмельницький* (Н. Рибак). САМ ПРО СЕБЕ. Більше любив [Роман] читати .. любив читати сам про себе, щоб ніхто не перебаранчав йому (І. Нечуй-Левицький).

108. ЯК (мов, ніби і т. ін.) НЕ В СЕБЕ, зі сл. їсти, пити і т. ін. Дуже багато. *Гості пили і ли як не в себе. Особливо старався панок. Він допався до курятини, до ковбас* (В. Большак); *Єдине, що вмів Санько робити з успіхом, — це їсти. І в він мов не в себе* (3 усн. мови).

СЕЗАМ

109. СЕЗЇМ, ОДЧНИЙСЬ, жарт 1. Приємна несподіванка. *Вся ця краса, несподівана й пишна, сміється щастям просто в лице. Ще за хвилину нічого не було видно — і от "сезам, одчись!"* (М. Коцюбинський).

2. Уживається як жартівливе заклинання при якійсь незвичайній ситуації або як побажання розгадати якусь таємницю. — *Сезам, одчись!* — жартує дівчина, бо дуже хоче, щоб трапилось чудо (3 газети).

СЕЗОН

110. БАРХАТИНИЙ (оксамитовий) СЕЗОН. Осінні місяці на півдні. [Надія:] *Якщо хочете, можете збиратися до моря .. Саме сезон .. Бархатний сезон!* (З. Мороз); [Сумцова:] *Найголовнішого я вам не сказала — на курорт їду! Жовтень! Оксамитовий сезон* (В. Собко).

111. МЕРТВНИЙ СЕЗОН де. Застій, послаблення розвитку в чому-небудь (в торгівлі, промисловості і т. ін.). *Мертвий сезон в країні означає нестачу товарів, застої у техніці, обмеження розвитку продуктивних сил суспільства* (3 газети)

СЕКРЕТ

112. СЕКРЕТ ПОЛІШИПІЛЯ. Таємниця, яка давно всім відома; уявна таємниця. *Про обставини, за яких у нього з'явилися гроші, він не розказував, але це був секрет полішипеля — усі знали цю історію* (3 газети).

СЕКУНДУ

113. В ОДНУ СЕКУНДУ. Дуже швидко, миттєво. *Щось невиразне, але без краю прекрасне промайнуло перед ним в одну секунду* (О. Гончар).

СЕРЕДА

114. ЯК (мов, ніби і т. ін.) СЕРЕДА НА П'ЯТИНЦЮ, зі сл. кривітися, скривітися і т. ін., жарт. Дуже. *Раз Олеса нагодувала такого борицу, що Балабуха вхопив ложку в рот, скривився, як середє на п'ятницю* (І. Нечуй-Левицький); *Він .. намагався приховати перед товаришами свою огиду до горілки. — Не кривись, як середє на п'ятницю!* — гукало товариші (М. Ю. Тарновський); — *А тут я ще спіткнувся і ногу підвернув, аж скрикнув, так заболіло. Сів я на землю і скривився, як середє на п'ятницю* (В. Нес-тайко); *Побачивши в своєму обійсті неможливі,*

бундючний Жезеря скривився, мов *середина* на п'ятицицю (В. Речмедін).

СЕРЕДИНА

115. **ЗОЛОТА СЕРЕДИНА.** Найвигідніший, позбавлений крайнощів спосіб діяння, поведінки; поміркована позиція в чому-небудь. — *Не будь дуже солодкою, бо розлижеш. І гіркою не будь, бо розплюєш. Вибирай золоту середину і скоро сама научишся, як чоловіка слід приборкувати* (В. Кучер); — *Помиляється той, хто шукає золотої середини між наукою й собою: той здрібнює й себе, не збагачуючи й науки* (В. Підмогильний); *Цибуля, справді, гострий харчовий продукт .. Але й тут, як, зрештою, взагалі у житті, є золота середина — дістична цибуля-порей. Його зелене перо .. ніжне, слабгоостре на смак, зберігає всі цілючі, бактерицидні та антицинготні властивості* (З журналу).

СЕРЦЕ

116. **[АЖ] КРАЄТЬСЯ СЕРЦЕ** (душá) *чис* (чия), у кого, кому і без додатка. Хто-небудь дуже переживає, страждає. *Коли їм удалося Бенедя протверезити, то так утішалася [мати], мов дитина: заскакує коло нього, і цілує, і плаче, і йойкає, так, що аж серце крається чоловікові* (І. Франко); — *Краю мій рідний, незнажений краю! Де ж те сподіване щастя твоє? Крається серце від болю, одчаю, Як тільки долю твою нагадає* (М. Вороний); *Ох, Боже, Боже... Боже мило-сердний, нехай іде... Від цього наше горе не буде більшим і наше серце не буде менше крастись... Нехай іде...* (Т. Осьмачка); *Кралялося її серце, коли бачила, як танки з чорними хрестами на бортах підминали під гусениці золотоколось пшеницю* (З журналу); *Кралялись душі хлоп'ят від жалю* (О. Гончар).

117. **[АЖ] СЕРЦЕ** (душá) **ТРЕМТІТЬ** (трепече, трепечеться) *чис* (чия), в кого і без додатка. Хто-небудь дуже хвилюється з приводу чого-небудь. [Орися]: *Я коня напуваю, а сама боюсь і глянуть на його, а серце так і тремтить...* (С. Васильченко); *Веселенько нам [дівчатам], — аж серце трепече* (Марко Вовчок); *Еня серце трепетало, Вона о сніг вішувало* (І. Котляревський); *Перед скелею срібляться течія .. Як тут гарно!.. Аж тремтить душа моя!* (А. Кримський).

118. **[АЖ] ХОЛОНЕ / ЗАХОЛÓЛО** (захолоніло, похолоніло) **СЕРЦЕ** (в серці); **[АЖ] ХОЛÓНЕ / ЗАХОЛÓЛА** (захолоніла, похолоніла) **ДУША** *чис* (чия), у кого і без додатка. 1. Хто-небудь дуже непокоїться, переживає. *Холоне серце, як згадаю, Що не в Україні поховать, Що не в Україні буду жити* (Т. Шевченко);

У мене й серце похолоніло: .. оддають до чужих людей, у чужу сторону (Марко Вовчок).

2. Кого-небудь охопило почуття страху, комусь дуже страшно, боязно. *Серце його* [Кирила Івановича] *холоне від страху* (Папас Мирний); *Серце Половчихи захололо, за шаландою щось волочилося по воді* (Ю. Яновський); *І от знову увижається мені страшна темнота .. Тихо... Глухо... страшно, аж в серці холоне* (Папас Мирний); — *А Клава он приїхала, таке розказує, що душа холоне!* .. — *Вона стала розповідати, як бомбили їх у дорозі* (О. Гончар);

119. **ВЕЛИКЕ СЕРЦЕ** у кого. Хто-небудь дуже добрий, чуйний, здатний перейматися чиймись переживаннями, горем. *Спитала* [Тамара] *несміливо. — Зара?! — Очі Божени засиніли теплыми вогниками. Вона довго підбирала слова. — У неї велике серце...* (А. Хижняк). **ВЕЛИКОГО СЕРЦЯ.** *Йому можуть зустрітись люди великого серця, твердого сумління* (О. Гончар).

120. **ВІДКРИТЕ СЕРЦЕ** у кого. Хто-небудь прямий, ширий, відвертий у стосунках з людьми. *Він* [Сеспель] *вірив Пакришневі, знав, що той каже правду, бо упевнився, що у восьму житті не зустрічає сердечнішого друга, людини з таким щирим і відкритим серцем* (Ю. Збанацький).

121. **ВІШУЄ СЕРЦЕ** що. Хто-небудь відчуває наближення певних подій (псрев, неприємних). *Чогось їй було сумно, чогось було журно. Наче вішувало серце якесь лихо несподіване* (М. Коцюбинський); — *Щось Олекса забарився, — зітхнула Ярина. ... — А може, хоче заробити велику купу черв'яків. От серце вішує, що скоро потечемо про нього, — казала веселенька сестра* (М. Лазорський).

122. **ГАРЯЧЕ СЕРЦЕ** у кого і без додатка. Хто-небудь сповнений пристрасті, здатний на сильні почуття. *В той самий момент, коли одірвали Марусю од Василя, вона почула, яке то гаряче любляче серце, який він рідний* (Г. Хоткевич).

123. **ДОБРЕ СЕРЦЕ** у кого. Лагідний, доброзичливий характер. *Подруги в Ульяні душі не чули. Любили в Ульяні щирі душі, добре серце* (Папас Мирний); — *Можже, поїдемо назад у Хвоцівеку? Хай ви колись відічурались від дітей, але ж не такий Данило ірод, щоб від матері старої відічурались!* Я з ним побалакаю, а з Христею без балачки обійдемося, у неї добре серце (Є. Гуцало).

124. **ЗАВОРУШИЛОСЯ СЕРЦЕ** *чис*, у кого і без додатка. У кого-небудь виникло почуття кохання, хто-небудь відчув потяг до когось. — *Душа встровожена. Серце одразу заворушилось. Яка краса в тих чорних кучерях та смуглявих рум'яних!* ... — *подумала Гризельда* (І. Нечуй-Левицький).

125. **ЗАГРÁЛО СЕРЦЕ** *чис*, у кого. Хто-небудь відчув радість, піднесення, задоволення і т. ін.

Ломницький .. згадав, що зараз побачиться з Марусею і його серце заграло (І. Нечуй-Левицький); *Заграло серце у вічарів, заблєли (забєкали) віви, учуши пашу...* (М. Коцюбинський).

126. ЗАПАЛІЛОСЯ СЕРЦЕ *чис, у кого і без додатка.* Кого-небудь охопило сильне почуття (кохання, неадаптивності і т. ін.). *Єремія не зводив очей з пишного личка гарної козачки.. Запалилось серце одразу, наче якимись чарами* (І. Нечуй-Левицький).

127. ЗАПЕКЛОСЯ (зачерствіло) СЕРЦЕ *чис, у кого і без додатка.* 1. Хто-небудь від тривалих переживань став нечулим, байдужим до навколишнього світу. *Плакала б, так вже й сліз нема, так вже серце запеклось* (Г. Квітка-Осинов'яненко); *Вбирали її, ховали, а я навіть слези не пустив.. запеклось моє серце* (І. Нечуй-Левицький); *Ціле життя не знають вони ні ласки, ні доброго слова; зачерствіє в них серце, і вже ніхто, навіть їх діти, не почує від них доброго, щирого слова* (М. Коцюбинський).

2. чим. Хто-небудь дуже перейнявся якимсь почуттям (жально, туги і т. ін.). *І я згадав своє село. Кого я там коли покинув? І батько й мати в домо-вині... І жалем серце запеклось, Що нікому мене згадати!* (Т. Шевченко); *Посварилися друзі за ме-жу колись. І ненавистю їхні серця запеклись. Один одному смерті швидкою хотів* (Д. Павличко).

128. КАМ'ЯНІЄ (камінне) СЕРЦЕ *чис, у ко-го.* Хто-небудь байдужий, нечулий. *Ширяєв скося, .. поглянув на художника. Але чис кам'яне серце не зворушать похвали і лестощі..?* (О. Іваненко).

129. КРИВАВИТЬСЯ СЕРЦЕ (душ) *чис (чия), у кого і без додатка.* Хто-небудь мучиться, страждає. *І кривавиться серце, читаючи повість вашу, гуцули, .. повість боротьби вашої* (Г. Хоткевич); *Її душа кривавилася, мов покалічена* (О. Кобилянська).

130. ПЕРЕСТАЛО БІТИСЯ СЕРЦЕ *чис, у кого і без додатка.* 1. Хто-небудь помер. *Пере-стало битися чуле серце Віщого Бояна* [М. Лисенка], *що за свого віку так голосно відкли-калося на все добре й лихе в своєму рідному краї!* (Панас Мирний).

2. Хто-небудь завмер, заціпенів від страху, переляку. *Мов вритий, став опришок... серце перестало би-тисся... "Що се? ... Хто се?..."* (Г. Хоткевич).

131. ПРОКИДАЄТЬСЯ / ПРОКІНУЛО-СЯ СЕРЦЕ; ПРОКІНУЛАСЯ ДУША *у кого, чис (чия).* Хто-небудь знову відчуває інтерес до життя. *В неї прокинулось ще раз серце, прокину-лось кохання до Ястишемського* (І. Нечуй-Ле-вицький); *І в золотій журбі про милого Твоя про-кинеться душа* (Т. Масенко).

132. РОЗБІЙЛОСЯ СЕРЦЕ *у кого, чис і без додатка.* Хто-небудь став нещасним, зазнав краху, невдачі в чому-небудь. *Розбилося серце, зне-миливі світ. Зів'яв навіки надії цвіт. Пречиста Ма-ти, прийми мене* (Переклад М. Лукаша). *РОЗБІЙЛОСЯ СЕРДЕНЬКО. Щастя ж коли їй суди-лось, Хай їй в покір не стає, Що через неї розби-лось Серденько щире моє* (І. Манжура). *РОЗБІЙТЕ СЕРЦЕ. Так молодіжє наша: зрости не успіє Та по-молодецьки на світі пожити, Дивись, а у нього волосся сивіє, Поглянь, вже у нього і серце розби-те* (М. Коцюбинський).

133. РОЗМ'ЯКЛО (пом'якшало) СЕРЦЕ *у кого.* Хто-небудь розчулився, став добрим, лагід-ним. *Сіла сердешна мати кінець столу да [та] так же то гірко почала плакати, що й старе запо-розьке серце троху пом'якшало* (П. Куліш).

134. СЕРЦЕ БЕРЕ / ВЗЯЛО *на кого.* Хто-небудь сердиться, гнівається на кого-небудь. *Іно-ді ні з того, ні з сього візьме його таке серце на Ясочку, що так взяв би та спідтишка й садонув би під "микитку"* (С. Васильченко).

135. СЕРЦЕ Б'ЄТЬСЯ. 1. *чис, у кого і без додатка.* Хто-небудь живе заради когось, відда-ний комусь. *Хіба серце б'ється не для неї?.. І чому вона не птиця? Чому в неї не виросли крила?* (Па-нас Мирний).

2. чим. Кого-небудь охоплює якесь почуття. *Гір-кою образою билось серце у Галі* (Панас Мирний).

136. СЕРЦЕ БОЛІТЬ / ЗАБОЛІЛО (збо-ліло, наболіло); ДУША БОЛІТЬ (зболіла) *чис (чия), у кого і без додатка.* Хто-небудь тяжко пере-живає з якогось приводу, уболює, тривожит-ся за кого-, що-небудь. *Дітки плачуть, а в ма-тері серце болить* (М. Номис); *Серце болить, коли глянеш, як воно [зерно] гине все, пере-стоєє* (В. Кучер); — *Я піду й на Сибір за правду. А вам не покорюсь. Іу, тільки ж душа болить... Серце болить. За що?* (В. Винниченко); *Ах, той Йон!.. У неї серце так наболіло через нього* (М. Коцюбинський); — *Панна Анелю, моя доро-га ви, моя кохана .. Я змучивсь .. у мене душа зболіла* (М. Коцюбинський). *СЕРДЕНЬКО БО-ЛІТЬ. Місяць в хмарах закотився, Та й стало темненько. Чого ж Петро зажурився, І болить серденько* (П. Гулак-Артемівський).

137. СЕРЦЕ В'ЯНЕ *чис, у кого, кому і без додатка.* 1. Хто-небудь переживає, непокоїться. *Розсердився, розгнівався Мій милий на мене, А як гляне, серце в'яне і в нього і в мене* (Укр.. лір. піс-ні); *Що ж маю вашому братові казати? — Ка-жіть йому, що дужє мені жалко і його, і діток, і серце моє в'яне, .. а вже до його не вернусь!* (Марко Вовчок); *Хто йде, хто йде — на темниці*

гляне. Холодний погляд!.. Ох, як серце в'яне (Лєся Українка).

2. Хто-небудь захоплюється кимсь. *В'яне серце* *мос од щасливих очей* (В. Сосюра); *Олег не шкодував грошей, і в Наталки в'яло серце — ото щедрий* (Є. Куртяк).

138. СЕРЦЕ МРЕ (завмирає, замирає) / ЗАВМЕРЛО (замерло) у кого, чис і без додатка. Хто-небудь дуже хвилюється, відчуває раптовий переляк, страх, тривогу і т. ін. *Впізнала [Єлька] його [Миколу], і серце замерло, а він ішов понурий, задуманий, під ноги дививсь* (О. Гончар); *Ось нестямний гвалт, регіт, плесканина в руки піднялися з другої хати. У Василя серце замерло* (Панас Мирний).

139. СЕРЦЕ НІЄ (мліє, тліє і т. ін.); ДУША НІЄ (мліє, тліє і т. ін.) чис (чия), у кого і без додатка. Хто-небудь дуже переживає, страждає. *"Господи! Де ж се вона ділася!.. Нїє-омліває материне серце* (Панас Мирний); *Бридко йому було на душі, серце пило... Та — нічого, казав собі, все минеться, вляжеться* (Є. Гуцало); *— Думати? Се ти думатимеш, коли в мене серце тліє!* (Марко Вовчок); *Коли їхали через знайоме місто.., серце його боляче стискалося і німіло* (П. Колесник); *— Мамочко, на ось краплі свої витий, — підійшла з чашечкою в руках Настя. — Може, тобі краще стане, — а в самої боєм нїла душа* (І. Цюпа). СЕРДЕНЬКО МЛІЄ. *Моє серденько мліє, Мліє* (П. Чубинський); *Як хороше, як весело На білим світі жити!.. Чого жс у мене серденько І мліє і болить!* (Л. Глібов).

140. СЕРЦЕ ОБКИПАЄ (закипає, обливається, сходить і т. ін.) / ОБКИПІЛО (закипіло, облилось, зійшло і т. ін.) КРІВ'Ю у кого, чис і без додатка. Хто-небудь відчуває неспокій, тяжко переживає. У неї серце обкипає кров'ю, коли подума вона, яке горе, яку нужду та недостачу терпить її Йосип (Панас Мирний); *Чубенко мовчав, сидючи на коні, серце його закипало кров'ю, перед очима стояла пелена* (Ю. Яновський); *— Глузуєш? Та хіба тобі зрозуміти батькове горе... А в мене серце кров'ю обливається, коли подумаю, що ми без коня* (П. Резніков); [Маруся:] *"Як згадаю свою Україну, то мос серце кров'ю обіллється... Я неначе бачу, над Россю, на горі батьківську хату у вишневому садочку"* (І. Нечуй-Левицький).

141. СЕРЦЕ ОПИНІЛОСЯ В П'ЯТАХ *перев.* у кого. Хтось дуже злякався. *— Ану, раб Божий, постав ослона й лягай!* — сказав [дяк] спокійно, з притиском, так що в хлопця серце миттю опинилося в п'ятах (Василь Шевчук).

142. СЕРЦЕ ПАДАЄ (обривається) / ВПАЛО (обірвалося) у кого, чис і без додатка. Хто-небудь завмирає від раптового переляку, тривоги

і т. ін. *Я прислухавсь. Найменший шелест або стук — і мос серце падає* (М. Коцюбинський); *Павло побачив.. пробігну і серце його впало* (І. Бажмут); *Він не пам'ятає, як відчинив двері.. Пазустрич холодне, незнайоме обличчя чужої жінки.. Серце обірвалося* (О. Донченко); *Тимкові почулося, ніби його хтось покликав. Оглянувся і побачив Солов'я. Серце обірвалося:* "Ну, так і є — до командира!" (Ю. Збанацький).

143. СЕРЦЕ ПЕРЕБОЛІЛО (перегоріло, перекипіло і т. ін.); ДУША ПЕРЕБОЛІЛА (перегоріла, перекипіла і т. ін.) у кого, чис (чия) і без додатка. Хто-небудь пастваждався, знемігся від почуття тривоги, страху, туги і т. ін. *А скільки сліз вилила за ним! А скільки серце в мене переболіло, як пішов він на чужину!* (І. Нечуй-Левицький); *Це її [матері] геть спрацьоване серце.. переболіло за їхні двійки й закохання* (І. Муратов); *— Так і не вдалося зазирнути в рідні краї.. Раз перекипіло серце — і баста. Навіщо вдруге ятри?* (Григорій Тютюнник); *— Мамо, мамо! Скажіть мені словечко, скажіть! Моя душа переболіла... мос серце схне [сохне]!* (Марко Вовчок).

144. СЕРЦЕ ПОВЕРТАЄТЬСЯ / ПОВЕРНУЛОСЯ. 1. чис, до кого. Хто-небудь починає прихильно ставитися, відчувати симпатію, любов до когось (перс. після якогоє непорозуміння, незлагоди, сварки і т. ін.). *Ні, не таким було кохання його [Данила] до дівчини. Її серце вже поверталося до Нечуйвітра, коли Данило побачив Галину* (М. Стельмах).

2. тільки док. серце повернулося у кого. Хто-небудь перейняв співчуттям, жалем до когось. *Очі йому від знемоги закрилися, зуби зціплені, вид страшний, грізний. У матері аж серце боляче повернулося од того виду страшиного* (Панас Мирний).

145. СЕРЦЕ ПРИВЕРТАЄТЬСЯ (гортється, пригортається, хилиться, схиляється, прилягає) / ПРИВЕРНУЛОСЯ (пригортнулося, схилюлося, прилягло) кого, чис до кого і без додатка. Хто-небудь відчуває потяг, симпатію, любов до когось. *Приверталося її серце до Романа* (М. Стельмах); *— Мені байдуже, що вони молоді й хороші, коли мос серце не до них горнеться* (Марко Вовчок); [Мар'яна:] *Та воно якось і кохатъ простого парубка не пристало тепер, до козаків скорій [скоріше] серце схиляється* (С. Васильченко); *Серце жс мос не пригорнеться до тебе, Петрусю, очі не зглянуться* (Ганна Барвінок); *— Трапляється часом, що [серце].. до іншого так зразу приляже, як до рідної мами* (Марко Вовчок).

146. СЕРЦЕ РВЕТЬСЯ (розривається, надривається) [НА ШМАТКИ] чис, у кого і без додатка. Хто-небудь дуже переживає, страждає,

сумує. [Кассандра:] Долон не винен. Винні сії очі, Не вмів їх погляд мовити "кохаю", Хоч від кохання *серце розривалося* (Леся Українка); *Все я бачив; Од усього серце надривалось*, — *І тоді журливе слово На папір прохалось* (Я. Щоголів); *З ким поділити сумні думки? .. Як серце рветься на шматки* (П. Грабовський); *Сердешному чоловікові не до снаiania: серце в його на шматки розривається* (О. Стороженко).

147. СЕРЦЕ СОХНЕ *чис, у кого, за ким і без додатка*. Хто-небудь томиться, змагає від кохання. *Та минули дні і ночі, минули місяці, а той, за ким сохло її серце, не з'явився перед батьківський двір* (Д. Бедзик).

148. СЕРЦЕ СТИГНЕ (холоне) / ПРОХОЛЛО (охолло) *чис, у кого і без додатка*. 1. У кого-небудь змінилася сила вияву якихось почуттів (кохання, ненависті і т. ін.). *Вона устала така веселенька, хоч і вчора її лаяно, та дитяче серце скоро стигне, образи швидко холонуть* (Панас Мирний); *Я почула, що моє серце вже прохолло, перестало ненавидіти його...* (Ганна Барвінок); *Перші, кажуть, любові — дурниця.. А прохолоне серце, підуть докори та перекори* (Панас Мирний).

2. Кому-небудь дуже страшно, боязко. *Маруся похолола...* Чула, як *стигло серце*. Незрозумілий, елементарний якийсь жах перетряс нею цілою (Г. Хоткевич).

149. СЕРЦЕ СТИСКАЄТЬСЯ (стіскається) / СТИСЛОСЯ (стіснулося) *у кого, чис, кому і без додатка*. Хто-небудь тривожиться, хвилюється, відчуває неспокій за когось. *Коли згадую про нього, стискається серце* (М. Коцюбинський); *Чус [Роман], як стискається в нього серце з жаля до матері* (М. Стельмах); *Борисові на цей вид серце стиснулося в грудях*. Пригадав собі *Марусю*. Чи жива вона? (Б. Лепкий); *Серце мені стиснулося: он вони — рідні Карпати!* (І. Муратов).

150. СЕРЦЕ ТЕНЬКАЄ / ТЕНЬКНУЛО *в кого, кому і без додатка*. Хто-небудь починає дуже хвилюватися, тривожитися з приводу чогонебудь. *Тітка Мокрина, хоч в самої тенькає серце, може заспокоювати та зговоряти* (Марко Вовчок); *"Господи, що ж він робив"* .. *Левко зупинявся на дорозі, відчуваючи, як серце тенькало* (М. Стельмах); *Він навіть не пам'ятав, чи попрощалася Галка*. Отямився, коли вона наминула *третьої поверх*. Серце йому тенькнуло (Ю. Мушкетик).

151. СЕРЦЕ ЯК (лєдве, мало, тріхи і т. ін.) НЕ ВИСКОЧИТЬ [З ГРУДЕЙ] *у кого, чис і без додатка*. Хто-небудь відчуває сильне серцебиття від хвилювання, страху і т. ін. *Лежать груші — тут, там, ждуть, а в кожного з нас серце як не вискочить*. Господар, сам .. дає.. нікого .. не

проміне (О. Гончар); *Хтось пройшов біля плоту, торкнувся рукою воріт, і серце Христини мало не вискочило з грудей: це ж він, Роман, повернув на її вулицю* (М. Стельмах); [Оленка:] *Ой, як ви мене злякали, що я й не стямилась*! Серце моє *трахи не вискочить з грудей* (І. Нечуй-Левицький). СЕРДЕНЬКО ТРІХИ З ГРУДЕЙ НЕ ВИСКОЧИТЬ. *Яким .. давай рити*. А Ольга непритомна, .. а *сердечню тріху з грудей не вискочить* (Григорій Тютюнник). СЕРЦЕ ЛАДНЕ ВИСКОЧИТИ З ГРУДЕЙ. *Половчиха, вистригнувши в море чоловіка, виглядала його шаланду, .. її серце ладне було вискочити з грудей, а з моря йшли холод та гуркіт* (Ю. Яновський).

152. ТАНЕ СЕРЦЕ *чис, у кого і без додатка*. Хто-небудь сповнюється приємними почуттями, піддаючись впливові когось, чогось приємного. *Олімпіада Никанорівна любила красивих людей, а Чумак виявився якраз таким парубком, перед яким в молодості тануло її серце* (Ю. Збанацький).

153. ТЬОХКАЄ СЕРЦЕ *чис, у кого, рідше до кого і без додатка*. Хтось сповнений почуттям кохання. *І дівчата, і хлопці не йдуть разом, але то лише так для людського ока*. У дійсності вони чують себе і душею, і серцем, вони одна цілість, особливо коли котрась чи котрийсь має отам в тому гурті когось, до кого тьохкає серце (У. Самчук).

154. У САМЕ СЕРЦЕ, зі сл. вражати, хвилювати і под. Дуже сильно, надзвичайно. В кожному його слові було стільки сили, .. що *натовп, вражений в саме серце, застиг* (О. Довженко); *З одного червоноармійця сповзла шинель, і жовтий лоб, неприродно випуклий і кістлявий, вразив комбрига в саме серце* (Ю. Бедзик).

155. ЩЕМІТЬ / ЗАЩЕМІЛО СЕРЦЕ *чис, у кого і без додатка*. 1. Хто-небудь сумує, журиться. *Дивиться мати, а він озирнеться. І щемить їй серце, болить, як зранене* (Григорій Тютюнник); *Все ж у нього щеміло серце, коли згадав, як плакала Ярина* (М. Лазорський); *Серце Дороша защеміло, він скинув кашкета, став на коліна перед самітним горбиком і довго стояв* (Григорій Тютюнник).

2. Хто-небудь відчуває піднесення, має добрий настрій. *Серце старого гірника співало, солодко щеміло від радісного передчуття* (Д. Ткач).

156. ЯТРИТЬСЯ СЕРЦЕ (душa) *у кого, чис (чия) і без додатка*. Хто-небудь дуже переживаючи, розтравляє, посилює відчуття чогось болісного, важкого. *Іван лежав збуджений, бентежний, серце йому ятрилось* (О. Гончар); [Джавоїра:] *Різні клопоти є. Від одних розцвіта, а від інших ятриться душа, ніби рана* (О. Левада).

СЕРЦЕМ

157. ВСІМ СЕРЦЕМ; ВСІЄЮ ДУШЕЮ.

1. зі сл. любити. Широ, гаряче. *Любіть Україну всім серцем своїм і всіми своїми ділами!*.. (В. Сосяра); — *Любиш думкою, любиш помислами своїми... ні, ти [Марусю] люби всім серцем своїм, всею [всією] душею своєю* (Панас Мирний).

2. зі сл. співчувати, розуміти і под. Цілком, повністю, до кінця. *Він співчував їм всім серцем і сам радо пішов би в дружину, коли б не його немолоді вже літа* (О. Довженко); *Знала [Марта], всім дівочим серцем розуміла, що добре хлопцеві з нею* (М. Стельмах).

158. З ВАЖКИМ (нелегким) СЕРЦЕМ. у гніточому стані, в тривозі, у передчутті чогось неприємного. *З важким серцем ішов Максим Беркут посеред невеличкої ватаги* (І. Франко); *Так і не діждавшись Стахи, Бронко з важким серцем повернувся додому* (Ірина Вільде); *З нелегким, стривоженим серцем попрямував [Роман] до села* (М. Стельмах).

159. З ЛЕГКИМ СЕРЦЕМ; З ЛЕГКОЮ ДУШЕЮ. Без будь-якої тривоги, без жалю, вагання, переживань. *Ви не думайте, що я на легким хлібу виросла і так собі, з легким серцем на легкий хліб пустилася!* (І. Франко); *Мусієві повезло. Він правив кінями самого Жежери — баскими, вороними. .. Не з легким серцем дав її [упряжку] Жежері* (В. Речмедін); *Вдовольнившись таким чином своє почуття порядку, Гашике вже, певне, з легкою душею пострілював з парабелума по "живих мішенях"* (В. Козаченко); — *Б'ють і легкочих з легкою душею. Ті, що кохаються в зраді та лжі, і на невинного гостять ножі* (С. Караванський); *// З полегшенням. Горіли плавні. — Ні, не до нас йде, а вбік, за вітром, — з легким серцем зіпхнула врешті Соломія* (М. Коцюбинський).

160. З СЕРЦЕМ, зі сл. сказати, зробити і т. ін. Сердито, з гнівом, зі злістю. — *А як тато не прийме мене? — То нехай собі робить з тобою, що хоче! — з серцем промовила Василиха* (І. Франко); — *Як на зло, як жукаєш, так і немає... адже ж тут-о лежала?!* — *Вона з серцем висувала й засувала в сталі шухляди одну за одною* (М. Старицький); *Григорчук із серцем сплюнув і засовався на лаві. Очі його загорілись, але рівновагу свою мужицьку і необхідну стриманість та діловитість розмови не втратив* (У. Самчук); *З серцем чортихнувся, рвонує його й почав зав'язувати [галстук] заново* (А. Головка); 3. СЕРЦЯ. *Шрам з серця аж до локтя покинув* (П. Куліш); *Вона почула, що він поїхав свататися, та з серця і підпалила хату* (Нар. опов.).

161. З ШИРИМ СЕРЦЕМ. З довірою. — *Я до вас із щирим серцем, а ви до мене з хитрощами..*

Ну, що в вас на мислі? (П. Куліш); — А хитрючий та підступний який! Ви думаєте, він і про Артема ото застеріг із щирим серцем? (А. Головка); // Тепло, гаряче. Череваниха почала Петра обнімати; тільки вже тепер пригортала до себе з щирим серцем (П. Куліш).

162. ЧИСТИМ СЕРЦЕМ. Щиро, з добрим наміром. *Чистим серцем Поблагословила [Ганна] Свого Марка... заплакала й пішла за ворота* (Т. Шевченко).

163. ШИРИМ СЕРЦЕМ; ШИРОЮ ДУШЕЮ. Віддаючи всі сили, самовіддано. *Робить [Андрийко] і діло, щирим серцем робить, а годинку урве собі на гуляння парубоцьке* (Марко Вовчок); — *Послужав я козацтву щирою душею, а як-то мені козацтво послужить!* (П. Куліш).

СЕРЦЮ

164. ПО СЕРЦЮ; ДО СЕРЦЯ каму. Кому-небудь хтось або щось подобається, підходить. *Еней був тяжко не по серцю Юноні, — все її гнівив* (І. Котляревський); *Почував себе [Дорош] збудженим і трохи схвилюваним від того, .. що немає вже військової служби, .. яка ніколи не була йому до серця* (Григорій Тютюнник).

СЕРЦЯ

165. БЕЗ СЕРЦЯ. 1. Жорстокий, безжалісний. *Ще треба буде одну ніч ночувати у того чоловіка без серця* (І. Франко).

2. Безжалісно, не шкодуючи нікого, нічого. *Без серця і без жалю, Без сльози гіркої Поспішає розбіяка До зодобиць свої [своїх]* (С. Руданський); *Мерцїї снігами, Казбеку, замети — молю — І порохов мандрівний світами Розвій без серця і жалю* (М. Зеров).

3. Не гніваючись або без злості; пересердившись. — *Скажси, хлопе, — .. без серця звернулася вона до Івасикогого батька, — ти навіть паскудиш мій лїс?* (Д. Бедзик).

166. ВІД (з) [УСЬОГО] СЕРЦЯ. 1. Щиро. *Як добре, що існує Нароч, Як добре, що Дніпро дзвенить, Як слова милого "товариш" З усього серця не любить?* (М. Рильський).

2. Нестримно. *Співаючи пісню, од серця голосить [дідусь] і до плачу доводить* (П. Куліш); *Оксен .. уже давно забув той день, коли весело, від усього серця сміявся* (Григорій Тютюнник).

3. Дуже сумлінно, з надзвичайною старанністю. — *Добре підкували, від серця, — запевняв буковинець на прощання. — Хай не зітруться підкови, хай не підіб'ються ваші коні* (О. Гончар).

167. ВІД ШИРОГО СЕРЦЯ. 1. перев. зі сл. цілувати, вітати і под. Палко, гаряче. *Кинулась до його, як дитина, обняла і пригорнулась, а Павло обняв і поцілував її від щирого серця* (П. Куліш);

В таю од щирого серця панну Гризельду! — промовив князь Домітик (І. Нечуй-Левицький).

2. зі сл казати. Відверто, чистосердечно, не приховуючи нічого, чесно. Що ж їй тут казати? Вона від щирого серця тут і каже: "Як же вас ще по юбити?" (Г Квітка-Оснoв'яненко); Від щирого серця кажу вам: ви — ідеальний батько (Л. Яновська).

3. зі сл. плакати, ридати і под. Нестримно. Во-дъ о довго та хоробрo змагався зі спазмами плачу. Довго стискав свої тремтячі уста і цитив зуби не втримався захлипав і заревів від переповненого і щирого серця (У. Самчук).

168 З ДОБРОГО СЕРЦЯ. По-доброму, без злого наміру. — Яз доброго серця питаю, — чи то правда, що родичи хочуть паннуцію продати баронові (І Франко).

СЕСТРА

169. ВАША СЕСТРА. Всі жінки, жіноцтво. Кіко [скільки] він вашої сесии, отаких-о мав — хо хо Так у него [нього] ув кохсїм ув селі по любасцї (Г Хоткевич). ПАША СЕСТРА. [Катря:] Па-шиї сесии тільки й на думці, аби з хлопцями по-жсирувати (С Васильченко).

СЕСТРАМ

170. УСІМ СЕСТРАМ ПО ПАМІСТУ. Усім порівну. За принципом "усім сестрам по памісту" розподілялися й матеріально-сировинні ресурси (З журналу).

СИВИНИ

171. ДО ПЕРШОЇ СИВИНІ. До старості, до немолодих років. Скажіть, як можуть влаштувати свій дім 20 мільйонів людей, котрі часто-густо до першої сивини живуть у гуртожитках! (З журналу).

172 З СІВИНИЙ ВІКІВ (століть). З найдавніших часів, з минулого. [Придорожній:] Правда, Іване, в ньому [портреті] непаче з сивини віків проглядає сила дика і войовнича (О. Корнійчук); — Скільки ж казок про нас перекажуть [майбутні покоління], .. сказав Щорс. — І повстанемо з сивини шиоліть (О. Довженко).

СИВІТИ

173. СІВІТИ (сидіти) / ПОСІВІТИ (засидітися) В ДІВКАХ (дівкою, в перестарках і т. ін.). Довго не виходити заміж або зовсім не бути заміжною. В дівках сиділа — плакала, заміж вишила вити стала (Укр.. присл.); Свати раз на в ку приходять. І кохсїм матері радість, бо не хочеться ж, щоб дочка в перестарках сиділа і долю свою кляла (М. Зарудний); [Горпина:] Тисячі та сотні ніколи в дівках не посивіють... Повиходять швиденько (І. Нечуй-Левицький); — Її одна

доля: у наймах. Думаси — возьме [візьме] хто бідну? Посивіє дівкою (М. Коцюбинський); — І не говоріть мені, мамо, не хочу. Краще вже й посивіє дівкою (П. Козланюк).

СИДІТИ

174. НА ГОЛКАХ СИДІТИ. Нервувати, не-терпеливитися, персживати за що-небудь. Він пи-ше, а я поряд на голках сиджу. Що ж це воно за доїння без теплої води? (З газети).

175. НА ТОМУ СИДІТИ. Займатися саме тим, а не іншим або добре знатися на чомусь. — Саме так, звідти, — кивас неголений. — Цікаво, як ви здогадалися? — На йому сидимо, — вдово-лено каже господар кабінету. — Отже, завітали до нас аж із самого Кавказу? (З журналу).

176. СИДІТИ БОЛЯЧКОЮ НА СЕРЦІ у кого і без додатка. Невідступно, постійно непокоїти, тривожити кого-небудь. Та земля Притичи-на не одну вже ніч не давала йому спати, — боляч-кою на серці сиділа (Панас Мирний).

177. СИДІТИ В ДУШІ у кого. Невідступно, постійно непокоїти, тривожити кого-небудь. — Чи ви знаєте оте гаспидське подружжя, Якова й Катерину, що в душі воно в мене сидить? (О. Стороженко).

178. СИДІТИ В ЗАПІЧКУ (на печі). 1. Жити безтурботно. Ростіть, ростіть, дівча-точка! Добре сидіти в теплому запічку за старими головами (П. Куліш).

2. Не втручатися ні в які справи, перебувати осто-роно чого-небудь. Таку сказав [Латин] річ стар-ишнам: — Мовчки в запічках сидіте, Розгадуйте, що їсть [їсти] і пить (І. Котляревський).

179. СИДІТИ В КРОВІ у кого, кому. Бути притаманим кому-небудь від народження, ста-новити невід'ємну особливість характеру, вдачі і т. ін. Хома .. викликав симпатію до себе своїм гу-мором .. що, здається, вже сидів йому в крові (О. Гончар).

180. СИДІТИ В ПЕЧИКАХ кому. Набри-дати, ставати неприємним, нестерпним. — Ти піди он краще та подивись, що твоя доня робить на винограднику!.. — Отой виродок у печіках мені сидиш (М. Коцюбинський); Та найбільше матері сиділи в печіках дрова. Як тільки почи-налася зима — мусила з вільшаника на плечах хмиз носити (Ю. Збанацький); Товариш усміх-нувся: — Тебе дивеє записка?.. От ти ще поню-хаєш дискусію. В печіках мені сидить оця дис-кусія (М. Хвильовий); Ярина лячно глянула на Олексу. — В печіках сидять різні податки, — еритувався [обурювався] він, — подимне, попас-не, ралець, або індукта, евекта, скоро пустять з

торбами по світу! Я мушу якось тікати від податків, від набору (М. Лазорський).

181. **СИДІТИ** (засідати) / **ЗАСІСТИ** У ПАМ'ЯТІ у кого, в чийй і без додатка. Не забуватися, запам'ятовуватися. *Весь час не йде, сидить у пам'яті, той виступ на зборах, де йому так гаряче аплодували* (3 газети); *Останні сумні події надовго засіли в його пам'яті і не дають спокою* (3 газети).

182. **СИДІТИ**, [І] **НЕ РИПАТИСЯ**. 1. Нікуди не виходити; перебувати де-небудь безвідлучно. *Хто забрався, .. у гори або яри, то вже сидітиме увечері тихо і не рипатиметься* (Лєся Українка). 2. Не втручатися в що-небудь, бути бездіяльним. *О, вона бачить його наскрізь, всі його думки і бажання, то нехай він сидить, не рипається* (М. Коцюбинський); — *Сидіти — не рипатись і краще працювати* (М. Стельмах). І **НЕ РИПАТИСЯ**, І **НЕ СМІКАТИСЯ**. *Оце .. божєвільне бажання: все і вся поставити "у фронт!" Підлеглі мають знати своє місце в посадовій обіймі — і не рипатися, і не смикатися* (3 газети).

183. **СИДІТИ КАМЕНЕМ** (пеньком, крячкою і т. ін.). 1. Перебувати в нерухомому положенні. *Увесь Єрусалим, старе й мале біжить, щоб на видовисько поглянути, се тільки ти тут каменем сидиш* (Лєся Українка).

2. Наполегливо займатися чим-небудь, заглиблюватися у якусь роботу, заняття і т. ін. *Лікарі кажуть покинути таку працю, більше гуляти, спочивати, а я мушу каменем сидіти* (М. Коцюбинський); *Ялинка... пиво... Преферанс... А ти — води. Сиди пенком. Рахуй у книзі чийсь аванс...* (В. Еллаи-Блакитний).

3. Перебувати де-небудь безвідлучно, нікуди не виходячи або не від'їжджаючи. *Дід .. незмінно відказує: — Не хочу каменем сидіти на місці, в поле закортіло. Як там у полі, га? (Є. Гуцало); — Ти хоч би пішла проходилася. А то сидиш крячкою у хаті, аж зажовкла* (Панас Мирний).

184. **СИДІТИ НА ДВОХ СТИЛЬЦЯХ** (між двома стільцями, між двома стільцями). Дотримуватися одночасно протилежних, несумісних поглядів, думок і т. ін. на що-небудь. *Хіба немає таких і зараз, .. які празнуть такої різносторонності і вважають, що найзручніше сидіти на двох стільцях?* (І. Карпенко-Карий).

185. **СИДІТИ НА ПОРОХОВІЙ БОЦЦІ** (на пороховому погребі). Перебувати під загрозою небезпеки, катастрофи і т. ін. — *Шкуру! Кругом продажні шкури. Сидиш на пороховому погребі й задоволені* (Ю. Збанацький).

186. **СИДІТИ НА СВОЄМУ МІСЦІ**. Відповідати знаннями, покликанням тощо тій справі, якою зайнятий. *Він був обізнаним у своїй справі,*

знав усе достеменно. Про таких кажуть — сидить на своєму місці (3 газети).

187. **СИДІТИ НА СУХОМУ**. Потрапляти в несприятливе, скрутне становище. *Про рибу — то й казати нічого. Коли немає влову в Кухтія, так і знайте, що найвезучіший рибалка сидить на сухому* (3 газети).

188. **СИДІТИ НА ТЕЛЕФОНІ**. Чекати на які-небудь повідомлення або передавати і приймати які-небудь відомості, не відходячи від телефону. *Вона цілий день сиділа на телефоні, маючи надію на те, що хтось подзвонить і запросить її на цю вечірку* (3 газети).

189. **СИДІТИ НА ТРОНІ** (на престолі). Царювати, правити, бути монархом. *В 30-х роках XVIII ст., коли на царському престолі сиділа Анна Іванівна, фактична влада була в руках німецької партії* (Видатні вітч. географи..).

190. **СИДІТИ НА ЧЕМОДАНАХ**. 1. Зібравши і склавши в дорогу речі, чекати від'їзду. *Вони готувалися до евакуації і сиділи на чемоданах* (3 газети).

2. Вважати тимчасовим місце своєї роботи, проживання і т. ін. *А в нашому районі секретар чомусь присланий. .. Тут треба корінь пустити, а не сидіти на чемоданах* (І. Цюпа).

191. **СИДІТИ НА ЧУЖОМУ ВОЗІ**. Бути позбавленим чого-небудь свого або бути залежним від когось. *Нема гірше, каже народна мудрість, як сидіти на чужому возі* (Л. Дмитерко).

192. **СИДІТИ НА ШИЙ** (на плечах) у кого, чийй (чийх) і без додатка. Бути під чиясь опікою, на чьому-небудь утриманні, матеріально обтяжуючи когось. *Батько хотів спекатися його [Тимка] чимшвидше з даму, вирядити геть з хати, щоб він не сидів на ший* (Григорій Тютюнник); *Мусить же вона думати про себе, про своє майбутнє! Ужс й війні, видно, кінець. Не сидіти ж їй на батьківшій ший* (М. Олійник).

193. **СИДІТИ ПО ХУТОРАХ**, рідко. Жити обмеженими інтересами, мати вузький світогляд. *Але ж якби ж то знаття! А то думаш собі: "Свій чоловік, українець... Треба піддержувати національну справу. Годі сидіти по хуторах..."* (В. Винниченко).

194. **СИДІТИ ТІХО** (тихенько). Нічим себе не виявляти, намагатися бути непомітним. *Якісь дивні відносини були у властей з опришками. Начс умовилися: коли ви будете сидіти тихо, то й ми будемо сидіти тихо* (Г. Хоткевич); *Резидент замислюється. — Невже січова старшина дозволяє козакам бешкетувати на землях чужої держави? — спитав він заклопотано. — О ні! Я знаю, кошові, скільки їх було, все давали накази січовикам сидіти тихо по паланках. Але вони не слухають, —*

всміхнувся гетьман (М. Лазорський); Прикинеш дурною головонькою, то виходить, що тепер таке врем'ячко [час], що сиди тихенько (Григорій Тютюнник).

195. **СИДІТИ ЧЕРЕЗ ГОРІД**. Бути сусідами. Він [дяк Базьо] не був їм ані сват ані брат, лишень сидів з ними через город. Баба Дмитриха все носила йому обідати і вечеряти (М. Старницький).

СИЛ

196. **З ОСТАННІХ СИЛ**. З найбільшим, наймовірнішим напруженням. З криком "ох, Боже мій!.. ох, Боже!.." вона шартнулася з останніх сил і наосліп кинулася в очерет (М. Коцюбинський).

СИЛА

197. **НЕДОБРА СЙЛА**. Те, що приносить людям нещастя, горе. Здається, вперш людська нога на мох оцей ступила, здається, скрізь підстеріга тебе недобра сила (І. Гончаренко).

198. **РУШІЙНА СЙЛА**. Те, що спонукає до чого-небудь, сприяє росту, розвитку чогось. Словом "душа" люди різних мов називають, по суті, одне й те саме — певну невидиму рушійну силу, яка щось здійснює, дає дихання й життя (З журналу).

СИЛИ

199. **ВІД СЙЛИ**. Щонайбільше. Побачив [військовий] невелику кам'яну чашу. Визначив на око, скільки могло бути там води. Три-чотири відра, не більше. Ну, від сили п'ять (В. Поліщук); Цим чоботям од сили три карбованці ціна (Б. Грінченко); Мени їх [козаків] було зараз: од сили з півсотні (А. Головка).

СИЛЬНІ

200. **СЙЛЬНІ СВІТУ [ЦЬОГО]**, книжн. Ті, які займають високе суспільне становище і від яких залежить доля інших (іноді ірон.). Відреклись нас сильні світу — і князі, і вояводи (І. Франко); Нема нічого на світі такого, чого не було вже колись, — так тоді говорили сильні світу (П. Загребельний); Втім, обом вони тепер були в позиції до сильних світу цього (Д. Гуменко); Інший живе, наче гриб у теплиці, і то пасує на кожнім кроці перед сильними світу сього (В. Дрозд).

СИМВОЛ

201. **СЙМВОЛ ВІРІ**. Переконавання, світогляд, погляди. Народ не може не хотіти миру, бо мир є основою його політичного символу віри (З газети).

СИН

202. **БАТЬКІВ (отецький) СИН**. 1. Спадкоємець заможних батьків. Не один батьків син і худобу б свою віддав, і у батраки пішов би, аби б

його полюбила Тетяна! (Г. Квітка-Основ'яненко); [Юда:] Та я ж отецький син, ще й одинак! (Леся Українка).

2. Син від законного шлюбу. Галатан спитав: — А ти ж що, безбаченко? — Ні, син я отецький, тільки батько померли, — відказав Андріян (Ф. Бурлака).

203. **БІСІВ (дияволів, чортів і т. ін.) СИН**, лайл. Уживається для вираження незадоволення, обурення і т. ін. ким-небудь. — Який там, кому і на кого позов написали? — Се він [становий] вам хвалився? — збентежисвся Пущимуха. — А хоч би й він, — відказую. — От бісів син! (Панас Мирний); — Та йди ж, бісів сину, людям поклонися за честь (М. Стельмах); — Прощайсь лишень, дияволів сину, з матір'ю та з сестрою, бо вже недовго ряст топтатимеш! (П. Куліш); Лайка й крики не дали кошовому далі говорити. — Клади булаву! Клади, чортів сину, зараз же булаву! (О. Довженко); В таку щасливу годину Еней чимдуж спис розмахав і Турну, гадовому сину, На вічний поминак послав (І. Котляревський); — Іде-те, чортів сину, — сказав засмучений старий ткач Опанас Чиж (О. Довженко).

204. **БЛУДНИЙ СИН**, книжн. Той, хто повертається з каяттям, визнанням своїх провин. Вона прийме його і його покуту.. І він.. Яким він вернеться? Блудним сином... Та на се ж треба вже нелюдського терпіння (Г. Хоткевич); — Розступіться, дайте блудному синові поцілувати сходинок рідного міста!.. Блудний син вернувся к отчому дому! (Б. Нечерета); Промовець був у даному разі не лише батьком молодого, але й представником тієї задніпровської Житомирщини, яка владно кликала до себе свого блудного сина (Л. Дмитерко).

205. **ВРАЖИЙ СИН**. 1. лайл. Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь. Я кинулась до його [чоловіка], заступила йому двері, прошу, благаяю та плачу: "Куди ти йдеш! Схаменися хоч на цей день, вражий сину, бо буде тобі якась напасть!" (І. Нечуй-Левицький).

2. Уживається для вираження доброзичливого, позитивного ставлення до когось або захоплення кимсь. [Филимон:] Проворний [Гаврюшка], вражий син! Скрізь пройде, підслухас — права рука. З нього колись буде гарний дворецький (І. Карпенко-Карий); Він передивився кожну зборку, кожну шівку. Як вилив, вражий син! Думав він і тихо усміхався (Панас Мирний).

206. **СТРАШКІВ СИН**, перев. ірон. Боязка, ляклива людина. — [Анна:] Не боюся я його. — [Жаңдарм:] Ну, я також не страшків син (І. Франко).

207. **СЯКИЙ-[НЕ]-ТАКИЙ СИН.** 1. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь. *А люди його за мішок — сіп! — Нащо ти груші узев? Сякий-такий сину!* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Та я не подивлюсь тобі у вічі, сякий-не-такий сину!* Я на тебе знайду суд, я тобі підкажу, як підмовляти жінок на гріх (М. Коцюбинський).

2. *фам.* Уживається для констатації якогось факту (перев. небажаного). — *Ні, братіку, не піду і тебе не пушу, бо й я радисінський твого вареника хоч покуштувати. От скільки годів, як я вже вмер, а сякий-такий сип, хто його і в вічі бачив* (Г. Квітка-Основ'яненко).

СИНА

208. **ДО СИНА, заст.** Дуже багато. *Нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і якби грошей до сина, то накутив би усього* (Г. Квітка-Основ'яненко).

209. **НА ЯКОГО (бісового) СІНА, лайл.** Навіщо, для чого. — *А на якого сина ще й допрос?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

СИНІЙ

210. **АЖ СІНІЙ**, зі сл. бідий. Дуже, надзвичайно. — *Он недавно в одного чоловіка з сусіднього села хату спалили. А він же такий бідний, аж синій* (М. Ю. Тарновський).

СІНОК

211. **МАМІН СІНОК.** Розпещений хлопча або юнак. *Гайдамаки з “маниних синків”, товпилися біля буфету, шелестячи в руках нерозрізними аркушами “керенок”, брали, що тільки в око впадало* (А. Головка); — *Прості хлопці всі залишаються [на ціліні], — гомонів він [провідник], складаючи у стовпець простирали. — А кручені паничі, мамині синки та доньки, що цвітасто повдягалися на дорогу, швидко полиняють. Потікають через місяць* (А. Хорунжий).

СИПАТИ

212. **[АЖ] СІПАТИ ВОГНЕМ.** Дуже сердито, гнівно розмовляти. *Відійшов [Корон], не зважаючи, що Михайло аж вогнем сипав* (Л. Мартович).

213. **СІПАТИ ГРІШМИ** (грошіма, червішнями і т. ін.). Бути необачним у витратах; надмірно, нерозсудливо витрачати кошти. *Всі ахнули. Хоч і бачили день в день, що Ежен сипле грішми* (І. Франко); *І сипала грошіма Самойловичка по судах, щоб здійснити свою волю* (С. Кротевич); *Один іде перед пана — червішнями сипле, Другий іде да [та] до пана — Білі листи пише* (Укр. пісні); [Палажка:] *Он, кажуть, так катеринками і сипле!* [Химка:] *Якими катеринками?* (Папас Мирний).

214. **СІПАТИ ДОТЕПАМИ (жартами).** Часто вставляти в мову багато влучних, дотепних, жартівливих слів, фраз і т. ін. *Трактор “Інтер” розсунув туге коло колгоспників, що на різні лади сипали дотепами, і вийшов у поле* (П. Панч).

215. **СІПАТИ ЗАЙЦЯМ СОЛІ НА ХВІСТ.**

1. Марно погрожувати, обіцяти заподіяти кому-небудь щось неприємне. *Що ти сиплеш зайцям солі на хвіст? Я тебе не боюся* (З усї. мови).

2. Мріяти про щось иереальне. *Весь вільний час ви мрієте над водою про такенну-о цуку або сиплетезайцям солі на хвіст* (П. Козланюк).

216. **СІПАТИ / СІПНУТИ (сипонути) ЖАРУ ЗА ХАЛЯВИ** (під хвіст) кому, жарт. Дуже дошкуляти кому-небудь чимсь; провчати кого-небудь за щось. *Най [иexай] тобі сиплють [опришки] жару за халяви* (І. Франко); *Есесівців рубонили чорноморські матроси в Криму, сипонували їм жару під хвіст під Севастополем, під Москвою й Сталінградом* (О. Сизоненко).

217. **СІПАТИ / СІПНУТИ (сипонути) ІСКРАМИ** (іскри) [З ОЧЕЙ] на кого і без додатка. Поглядом виявляти гнів. *Нарешті один не витримує: — То ж як, Петре, візьмемося? — Беріться, — повів плечем Дорошук. — Без тебе погано. — А мені що до того? — І Дорошук сипонув іскрами на товаришів* (М. Ю. Тарновський); *Докія сипонула іскрами з очей, ніби й справді недоволена з того, що її перебили: — Та не заважайте ж читати!* (І. Цюпа).

218. **СИПАТИ СЛОВАМИ [ЯК (мов, ніче і т. ін.) ГОРОХОМ].** Говорити, не зупиняючись, дуже швидко і багато. *Пані так і сипле словами, хусточкою очі обітре, і руками сплесне* (Марко Вовчок); *Тверезий — він був тихіший води, нижчий трави, зате, як скинув чарку-другу, де те і завзяття візьметься: бадьориться, хвастається, словами, як горохом, сипле* (Папас Мирний); *Тим часом Вольчиха сипала словами, наче горохом* (І. Нечуй-Левицький). **СИПАТИ, НАЧЕ ГОРОХОМ.** [Горлов (взяв трубку):] *Ти, браток, полегше б говорив. Сиплеш, наче горохом, біс не розбере* (О. Корнійчук).

219. **СИПАТИ СОЛІ (сіль) НА РАЊУ** кому і без додатка. Викликати тяжкі спомини, нагадувати кому-небудь про те, що хвилює; завдавати душевного болю. *От лихо. Старий заледве оклигав після втрати доньки, а ти йому сиплеш солі на рану* (Ю. Яновський). **СОЛИТИ РАЊИ ДУШІ.** Але Ернст з упертістю і монотонністю ідіота пхав його [Начка] щораз даліше, немилосердно солячи рани його душі (І. Франко).

220. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ГОРОХОМ СІПАТИ / ПОСІПАТИ**, зі сл. говорити, читати і т. ін. Дуже швидко, багато, безперервно, не

зупиняючись. — *Кресало є? .. є! .. А губка є? .. є!*
 . Ну викрешемо... *га!* — *торохтів він, мов горохом сипав* (М. Коцюбинський); — *Я і досі хрестиком розписуюсь, а вона читає, мов горохом сипле*, — з любов'ю дивиться на доньку Мирон (М. Стельмах); *Хаврусь був проворний, жвавий, говорив.., неначе горохом сипав* (І. Нечуй-Левицький); *Раптом зривавшись з землі, він сів, лице його оживилось, очі заблищали, мокрі ще від сліз, і він, прудко махаючи руками заговорив, немов горохом посипав* (І. Фрашко). **ПІБИ ГОРЇХОМ СІПАТИ ОБ СІПНУ.** *Голос у хлопця був трохи глухуватий . Адже буває* інший читає вірша, *піби сипле горохом об стіпку. А цей укладає в кожне слово пристрасну душу* (З газети), // Даремно. **ПІБИ ГОРЇХОМ ОБ СІПНУ.** *Кажеш, говориш, показуєш, і піби горохом об стіпу. Казав: гляди не пускай їх надвір... — Але знаєш, Матвію, діти не можуть і в хаті завжди сидіти* (У. Самчук).

СИПАТИСЯ

221 СІПАТИСЯ З ЯЗІКА. Вимовлятися швидко та у великій кількості (про слова, фрази і т. ін). *Бородавін смішив усіх, розказував українські анекдоти, котрі так і сипались з його язика* (І Нечуй-Левицький)

СИПЛЕ

222 [АЖ] СІГОМ СІПЛЕ ЗА ШКУРУ, *безос.* У кого-небудь з'являється неприємне відчуття холоду від страху, тривоги, хвороби і т. ін. *Так аж сігом сипле за шкуру* (М. Номис).

СИПНУЛО

223. [АЖ] МОРОЗОМ СІПНУЛО (сипну́ло) [ЗА (поба) СПІНОЮ (шкірою), ПО СПІНІ] *в кого, безос.* У кого-небудь з'явилося неприємне відчуття холоду від страху, переляку. *У Грицька морозом сипнуло від того Христинного крику* (Панас Мирний); *Страшно Петрові стало... Він зупинився, став прислухатись. За спиною аж морозом сипнуло* (Б. Грінченко); *Недокус посміхався, а в мене морозом сипнуло поза шкірою* (Ю. Збанацький). **СІПНУЛО МОРОЗЦЕМ ПО СПІНІ.** *І раптом почувся сплеск, наче скинулась велика риба, і в Журила по спині морозцем сипнуло* (Є. Гуцало).

СИР

224. ЯК СІР У МАСЛІ, *зі сл. жітн.* Дуже добре, у достатках, у розкошах. [Возний:] *До кого ж ласкава ся доля лукава, Такий живе, як сир у маслі* (І Котляревський).

СИРОТА

225. КАЗАНЬСЬКА СИРОТА, *зневажл.* Той, хто вдає з себе скривдженого, ображеного,

нещасного з метою викликати до себе жалість, співчуття. — *Ах ви ж, казанські сироти! Земство вас виховує, годує, зодягає, а ви все в ліс дивитесь?* (О. Гончар); [Галія:] *Бач, якою казанською сиротою прикинулася! Думаш, так тобі й повірили?* [Олена:] *І справді Клавдіє Іванівно, такою ласкавою овечкою ми вас ніколи не бачили* (Т. Фесененко).

226. КРҮГЛА (кр҃углий) СИРОТА. Той, у кого нема батьків, рідних. *Надія довірливо сказала: — Яка славна дівчина, тільки сирота кругла, дитям під вікнами хліба просила* (М. Стельмах); *Хлопець був круглий сирота — ні батька, ні матері* (З усн. мови).

СИТИЙ

227. СІТНІЙ І ВКРІТНІЙ. Забезпечений усім необхідним для існування (їжею, одягом, житлом). *Увесь вік ходив ситий і вкритий* (Б. Грінченко).

СИТО

228. ЯК З СОБАЧОГО (телячого) ХВОСТА СІТО, зневажл. Зовсім поганий, пиякий. — *Так, — грубо перебив його Філіпчук. — Ви, Перожек, прекрасний робітник, але оратор і організатор з вас, прошу я вас, як з телячого хвоста сито* (Ірина Вільде).

229. ЯК (мов, немов і т. ін) КРІЗЬ (чєрез) [ГУСТЄ] СІТО. **1.** *зі сл. сіяти, сіятися і т. ін* Густо, безперервно (про дощ, мряку). *Дощ не вгавав, а по-вчорашньому сіяв, як крізь сито* (Панас Мирний); *Тисячі піг місяці грязюка.., а зверху, немов через густе сито, сіявся дощ* (А. Хижняк). **2.** *зі сл. в'їдно, б'ачити і т. ін.* Невизначно, нечітко, неокреслено. *Від вітру у Півня сльозилися очі, і він бачив козака на коні, як крізь сито* (П. Панч); *На вулицях видно було, мов крізь сито* (І. Фрашко).

СИХ

230. ПІ В СИХ ПІ В ТИХ. Зніяковіло, розгублено або відчувачи незручність. *Мелашка знала, що не догодила свекрусі, і стояла пі в сих пі в тих серед хати* (І. Нечуй-Левицький); *Мовчить господар. Іншим разом назвав би Мину "свистуном": тобі, мовляв, що не дай, усе просвистиш, а зараз мовчить, поринув у задуму. І ми стоїмо знічені, почувасмося пі в сих пі в тих* (О. Гончар); // *В нерішучості. — Тітко!.. не плачте, тітко... ось хліб... Семен стояв пі в сих пі в тих, тримаючи в руках торбику, не знаючи, чи залишитися тут, чи тікати* (М. Коцюбинський); *Перішуче озвався Андрій, стоячи пі в сих пі в тих, оскільки йому не було наказано йти* (Ю. Бездик). **ПІ В ТИХ ПІ В СИХ.** *Пріська стояла пі в тих пі в сих* (Л. Яновська);

Параска стояла ні в тих ні в сич, не могла дібрати, що навколо діється (К. Гордієнко).

СИЧ

231. **СТАРІЙ СИЧ**, жарт., перев. лайл. Про старого, з багатим життєвим досвідом, часто відлюдкуватого чоловіка. — *Бач, який батько? — пошепки сказав Остап Андрієві. — Все старий сич знає, а прикидається (О. Довженко).*

232. **ЯК** (мов. ніби і т. ін.) **СИЧ**, зі сл. и адутися, и адутий і т. ін. 1. Дуже, иадзвичайно. *Увесь обід він [папа] був таким, мало що їв і, як сич, надувшись, сидів (Панас Мирний); Цар цевенькає: А диво-цариця, Мов та чапля меж [між] гтахами, Скаче, бадьориться, Довгенько вдвох похажали [походжали], Мов сичі надути, Та щось нишком розмовляли — Здалека не чути (Т. Шевченко); Сидів [Середа] у машині надутий, мов сич, і в думці робив "рознос" Хорошкові та Несвітайту (В. Вільний).*

2. зі сл. ходити, бути і т. ін. Невеселий, похмурий. *Подобалась і вона Федорові, і узляла думка безжурну парубочу голову, ходить, як сич, повисивши носа (Панас Мирний).*

СІДАТИ

233. **СІДАТИ** (вилізти) / **СІСТИ** (вилізти) **НА ГОЛОВУ** кому і без додатка. Цілком підкоряти кого-небудь собі, своїй волі. [Михайло:] *Чи шкода, чи не шкода, а зайняли на своїм чужу скотину, нехай платить штраф [штраф], коли не глядить, бо тільки попусти їм, то й на голову вилізуть! (І. Карпенко-Карий); — Чекайте, — казав він сам до себе, і лютя його швидко, мов буревій, минала. — Тепер я з вами поговорю інакше. Їм тільки попусти — на голову вилізуть. Чортове хам'я! (У. Самчук).*

234. **СІДАТИ НА ЛЕГКИЙ** (на легший) **ХЛІБ**. Переходити на нескладну роботу, одержувати легше завдання, яке можна виконувати без труднощів і клопоту. З нового поповнення не дав [командир роти] мені жодного. "Ти, каже, повільно виховуєш, тобі з новими людьми важко, — сідай на легший хліб..." (О. Гоичар).

235. **СІДАТИ / СІСТИ ВЕРХИ** на кого. Підкорити кого-небудь своїй волі; примусити виконувати свої бажання, примхи тощо; командувати ким-небудь. *Те, що сказав професорів сич, вкинуло його в таку глибоку прострацію, що зараз кожний, кому тільки наверзеться, може сісти на нього верхи (Ю. Шовкоплас).*

236. **СІДАТИ / СІСТИ ЗА ПАРТОЮ** (за парту). Здобувати освіту, починати навчатися. — *Ти, говорять, Хомо, вже академію соціалізму пройшов, а ми тільки за парту сідаємо! (О. Гоичар); — Хочу закінчити хоч тепер гірничий*

інститут. Як ти на це дивишся? — Скажу щиро, не думала, що ти вирішиш сісти за парту (О. Корнійчук). УЧИТИСЯ ЗА ПАРТОЮ. Хай буде мир, щоб нам щодня учитися за партую (І. Нехода).

237. **СІДАТИ / СІСТИ В КАЛЮЖУ**. Потрапляти в дуже незручне або смішне становище; зазнавати у чомусь невдачі. *І часто той, хто піддається.. наклепницьким абсурдам, потрапляє в смішне становище, або, як кажуть у нас, сідає в калюжу (3 газети).*

238. **СІДАТИ / СІСТИ** (влізти) **НЕ В** (на) **СВОЇ** (чужі) **САНИ**. Братися не за свою справу; займати невідповідне місце на роботі, в суспільстві тощо. [Василь (сумно):] *Ех! сіла ти, Марусе, на чужі сани, усकोчила, рибонько, в ятерину, б'єшся, тріпаєшся там — немає тобі виходу! (Панас Мирний).*

239. **СІДАТИ / СІСТИ ЗА СТИЛ ПЕРЕГОВОРІВ**. Починати обговорення чого-небудь, щоб прийти до згоди. *Уряд [нашої країни] не раз пропонував урядом західних держав сісти за стіл переговорів і домовитися про те, щоб назавжди.. знищити всі види озброєнь — до останньої бомби й останнього снаряда (3 газети).*

240. **СІДАТИ / СІСТИ КАМЕНЕМ**. Починати виконувати якусь роботу наполегливо, без перерви. *Постановили: .. гонити без жала весняні спокуси, .. каменем на все літо сісти за книжки (С. Васильченко).*

241. **СІДАТИ / СІСТИ НА СВОГО КОННИКА** (рідко конька). Починати розмову на улюблену тему або починати діяти власними випробуваними методами, прийомами. — *Я, безумовно, не наві'язую своїх думок... Я в порядку обговорення, — сів він на свого випробуваного коника (Ю. Збанацький); Відразу ж [доярка Харитя] сіла на свого конька: хто ж то такий розумний, що відмінив додаткову оплату дояркам? (М. Чабанівський).*

242. **СІДАТИ / СІСТИ НА ШИЮ** (на плечі) кому. 1. Переходити на чийсь утримання, підчиює опіку, матеріально обтяжуючи когось. [Хуса:] *Тоді згадала, що є ще тут [тут]десь твій чоловік, то час уже йому на шию сісти, проциндривши весь посяг свій? (Леся Українка); Людські діти самі на себе гроші заробляють, а цей сів мені верхи на шию і зізати не думає?! (Григорій Тютюнник); Та що ж це, справді, я каліка, Щоб друзям та на шию сів? (С. Воскресакієко).*

2. Використовувати кого-небудь у своїх інтересах; вести паразитичне життя, визискуючи когось. — *А й справді, братця, — скрикнув Васюта, — не можна ж давати їм [багатіям] собі на шию сідати! (Б. Гріченко); — Ви їм [піденцям] нічого не даруйте, а то вони й на шию*

сядуть... (О. Кониський); *А ви, баї, захопили владу і знову сіли [бідним] на плечі!..* (О. Десняк).

СІДЛАТИ

243. СІДЛАТИ / ОСІДЛАТИ СВОГО КОНЯ (кбника). Починати розмову на улюблену тему або діяти власними випробуваними методами, прийомами і т. ін. *Нема тепер добра ні від сонця, ні від місяця, — сідлає дядечко свого незмітного коня* (М. Стельмах); *Рубан осідлав свого коника. Якщо він не полає "начальників" і "начальників", то погано спатиме* (Ю. Мушкетик).

СІДЛО

244. ЯК (мов, ніби і т. ін.) КОРОВІ СІДЛО, ірон. 1. зі сл. лічить, пристало і т. ін. Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (лічить, пристало). [Охрім (до Гордія):] *Ай пристало [вбраний] тобі, як корові сідло!* (М. Кропивницький); [Гервасій:] *Я переконався, що нам дворянство .. лічить, як корові сідло* (І. Карпенко-Карий). 2. Зовсім не підходить що-небудь. — *Для літньої жінки ці маки, пробачте, як корові сідло* (І. Муратов); — *Пристойний тон тобі однаково, що корові сідло* (В. Козаченко).

СІЙ

245. ХОЧ МАК (маком) СІЙ. 1. зі сл. тійша. Надзвичайна, велика. *Тиша улісі, хоч мак сій* (І. Муратов). 2. зі сл. тійхо. Дуже. *У хаті стало так тихо, хоч мак сій* (Панас Мирний); *Тихо надворі, хоч мак сій. Не шелесне листочок, не схитнеться билиночка* (Ю. Мушкетик).

СІКНУТИ

246. ЯК БАТОГОМ СІКНУТИ (сікоу́ти). Сказати різко щось неприємне. *Управитель уже з докором звертається до Якубенка. — Лесю, хоч худобу пожалій. — А ви наших дітей, коли вони з голоду пухли, хоч раз пожалій. — Як батогом сікнє [словами] Лесь* (М. Стельмах).

СІКТИ

247. СІКТИ / ПОСІКТИ (порубати) НА КАПУСТУ (на локшину, на січку) кого. Нещадно виинищувати, шматуючи і т. ін. кого-небудь. *Печеніги похалися в ворота, вони вскакували у вузький і тісний прохід по кільканадцятєро, і їх .. сікли на локишу* (П. Загребельний); — *Вони [міномети] страши? — Січуть німців на січку* (О. Гончар); *Микола, .. як гримне... це б то на мене та на вельможну пані Наталю, — і вас посічу на капусту. А вона ж, моя перепеличка, стоїть біла, як полотно* (М. Лазорський); *А за яким лихом нам поспішати? — одповів Нечай. — Ще встимо*

посікти ворогів на капусту! (А. Кашенко); *Полотнів і Бжеський. Він бачив, що, коли справа дійде до його [нього], пісотні дужих козаків порубають його з почтом на капусту* (З. Тулуб).

СІЛО

248. НІ СІЛО НІ (ані) ВПАЛО (пало), пер. у знач. вставн. словосп. 1. Без будь-якої причини; безпідставию; невідомо чому. — *Чи не здається їм дуже дивним те, що я, ні сіло ні впало, берусь учити діти [дітей] дурно* (Б. Грінченко); — *Неможливо собі уявити, щоб він периш, ні сіло ні впало, узяв та й облив грязкою ні в чім не винну людину* (І. Муратов); — *Може, це на вас, ні сіло ні пало, накидається Сагайдак? — звернувся Гавриленко до Коржа* (С. Добровольський). 2. Зовсім несподівано, раптово. — *Ти чогось шукаєш, Олю? — Ні, бабуню. Іду. — Куди? Що ти, моя дитино? Отак ні сіло ні впало...* (П. Дорошко); — *Не гнівайтесь на мене, стареньку, що я оце ні сіло ні впало увійшла, нікого не ститавши* (Д. Ткач); — *Враз ні сіло ані впало з брязком відчинились двері* (І. Фрайко); — *Ось, тату, ні сіло ні пало, маємо собі нового читальника, прощуйтесь і ї жалувати, — каже батькові син, і вони обом починають сміятися* (М. Стельмах).

СІЛЬ

249. АТТІЧНА СІЛЬ. Витончений дотеп. *Сергій Іванович, .. амів, як ніхто, .. несподівано підсипати аттичної солі і цим змінювати настрій співбесідників* (Переклад О. Куиздича).

250. СІЛЬ ЗЕМЛІ, книжн. Найкращі, найвидатіші представники народу; добірна частина певного товариства, суспільства, іноді ірон. *То ж сіль землі, то ж сила молода йшла на смерть, на згубу неминучу* (Леся Українка); — *Гірники, тата-сти? — Гірники, як тобі сказати, сіль землі...* (М. Рудь); — *Це храм науки. Тут відвіку Справляє месу сіль землі...* (С. Каравайський); *На хуторах не кликали [читати "Кобзар" Т. Г. Шевченка]. На хуторах жила "сіль землі"... Патріархи...* (О. Ковінька).

251. СІЛЬ ТОБІ В ОЦІ (в бчі), фольк. Уживається як усталена форма застереження від зурочення. *Траплялось, що і Іван звертався до нього, але за кожним разом, стрічаючи погляд чорних пекучих очей мольфара, спльовував непомітно: "сіль тобі в оці"* (М. Кошобинський); *"Сіль тобі в очі", — тричі повторював у думках, бо хоч і був учителем, але селянські забобони не відлетіли від нього* (М. Стельмах).

252. СІЛЬ ТОБІ НА ЯЗІК [печина в ЗУБИ (у вічі)]. Уживається як прокляття і виражає побажання певдачі, лиха, всього нещасного. — *Щоб ти окаменіла, як Лотова жінка, за такі*

речі! — крикнув з досади Шрам .. — **Сіль тобі на язик, печина в зуби!** — оддала потиху Ковалиха, бо була трохи п'яньєнка (П. Куліш).

253. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) СІЛЬ В ОЦІ.** 1. у кого, кому. Бутн неприменним, завдавати прикрощів кому-небудь; заважати комусь або дратувати когось. *Еге, десь Гафійка забарилась на музиках. Хай погулас дитина. Тільки їй волі, поки в мамі та в тата. Та й те людям, мов сіль в оці* (М. Коцюбинський). **СІЛЬ В ОЧАХ.** Заплакані очі [Іванних] палали нестримним гнівом: — *Ти радий здихатися моєї дитини! Він тобі сіль в очі!* (Лесь Українка). **СІЛЮ В ОКУ.** *Городове козацтво та Січ були москвинам сіллю в оку: озброєна Гетьманщина була небезпечною країною* (М. Лазорський). 2. зі сл. лю́бїтн, ірон. Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (любити). *Так його любить, як сіль в оці, а тернину в боці* (Укр.. прнсл.); *Пішов русин найматися до графа, якого люди любили, як сіль в оці* (Казки Буковинні..).

254. **ЯК СІЛЬ У ВОДІ,** зі сл. пропа́сти. Безслідно. — *Не сунь носа, куди не треба! Роби так, щоб були всі за нами! А то пропадеш, як сіль у воді!* (І. Чендей).

СІМ

255. **СІМ ВЕРСТВ ПІШКИ ЗА ШМАТ КИШКИ,** зі сл. бі́гти. Докладаючи багато зусиль, але даремно. — *Пані Наталко! вас кличе панотець на якусь там розмову. Щоб зараз... як кажуть, кидайте печене-варене і біжіть притямом... сім верств пішки за шмат кишки* (М. Лазорський).

256. **СІМ МІШКІВ ГРЕЧАНОЇ ВОВНИ** [І (та) ВСІ НЕПОВНІ], жарт., зі сл. наговорі́тн, наплес́ті і т. ін. Багато зайвого, безглузлого. *Мельхиседек сердито глянув на свою жінку; вона догадалась, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни, й прикусила язика* (І. Нечуй-Левницький); — *Та з цього й кінь би сміявся — наплели ось сім мішків гречаної вовни .. І ви в це вірите?* (П. Козланюк); — *Станеш потім питати, де чув, а він тобі сім мішків гречаної вовни нарозкажує всякого, тільки слухай* (О. Гончар). **СІМ МІШКІВ ГРЕЧАНОЇ ВОВНИ ТА ЧОТИРИ КОПИ ГРЕЧКИ.** — *Ваша жінка приїхала сюди й наговорила сім мішків гречаної вовни та чотири копи гречки* (І. Нечуй-Левницький). **СІМ МІШКІВ ГРЕЧАНОГО ГАВРІЛА.** Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила (Укр.. прнсл.). **СІМ МІХІВ ГОРІХІВ, ГРЕЧАНОЇ ВОВНИ ТА ВСІ НЕПОВНІ.** *Наговорив сім міхів горіхів, гречаної вовни та всі неповні* (Укр.. прнсл.).

257. **СІМ П'ЯТНИЦЬ (неділь) НА ТИЖДЕНЬ** у кого. Хто-небудь дуже часто і легко змінює

свої рішення, наміри, настрої і т. ін. — *Того дядька Панаса всі знають, бо в нього сім п'ятниць на тиждень, і він жєне там, де не сіє* (Є. Гуцало); [Марта:] *У вас, тату, сім п'ятниць на тиждень: то хвалите Артема, то гудите* (М. Зарудний). **НА ТИЖДЕНЬ СІМ П'ЯТНИЦЬ.** — *В нього почали боліти зуби та стало судомить у ногах. Та й на вдачу він легкожавийши — в його було на тиждень сім п'ятниць* (І. Нечуй-Левницький).

258. **СІМ ФУТІВ ПІД КІЛЕМ.** Усталена форма побажання успіху, удачі. *Дівчина приємно посміхнулася і побажала моряку сім футів під кілем, тобто вдалого рейсу* (З газети).

259. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) СІМ БАБ ПОШЕПТАЛО.** Набагато кращій. — *Під час маневрів ставав [полковник] такий добрий, немов сім баб .. пошептало* (Переклад С. Масляка).

260. **ЯК СІМ ГАЛОК,** зі сл. чорні́й. Дуже, надзвичайно. *На моє щастя полковник їхав не сам. З ним була дочка — чорна, як сім галок. Її було років шістнадцять* (Л. Яновська).

СІМ'Я

261. **КРОПІВ'ЯНЕ СІМ'Я,** зневажл. Чновники, які беруть хабарі. *Ох же це кропив'яне сім'я — ці канцеляристи! Все їм дай і дай! Без хабарів не можуть жити* (З газети).

СІПАЄ

262. **АЖ [ЗА] ЖИЖКИ СІПАЄ** кого, у кого, безос. Хто-небудь має сильне бажання до чогось. *І пішли [дід з Іваном] прямо на пасіку, лісам. Мене, малою, аж за жижки сіпа побігти навзирці за ними* (Панас Мирний); *Смичок несамовито забігав по струнах. Струни аж клапають та цмокають, виводячи дрібушку. У Проценка аж жижки під ногами сіпало* (Панас Мирний).

СІРКА

263. **ЯК У СІРКІ ІЗ ЗУБІВ,** зі сл. не ві́рвати. Зовсім, ніяк. — *Ой, сину, .. У добрих людей, у таких, щоб поділились, в самих нічого немає, а в тих, у кого є, — не вирвеш, як у Сірка із зубів* (Ю. Збанацький).

СІРКО

264. **ЯК СІРКО В (на) БАЗАРІ,** зі сл. пропа́сти, щезну́тн і под. Безслідно. *Пропали! Як Сірко в базарі!* (І. Котляревський).

265. **ЯК СІРКО НА ПРИВ'ЯЗІ.** 1. зі сл. набі́гатися, намота́тнся і т. ін. Дуже, надзвичайно. — *Обов'язково буду завтра, бо сьогодні намотався за день, як Сірко на прив'язі, кості старечі щось ломить* (Ю. Збанацький).

2. зі сл. нагу́ля́тнся, ірон. Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (нагулятися). — *Ну, нагулявся?*

— *Та де там! Нагулявся, як Сірко на прив'язі* (З усн. мови).

266. ЯК СІРКО ПАСКОЮ, зі сл. пожи- вітис'я. Уживається для вираження повного за- перечення змісту зазначеного слова; зовсім не (по- жити). *Пожививсь, як Сірко паскою* (Укр.. присл.).

СІСТИ

267. НІЗЬКО СІСТИ. Втратити колишнє високе становище, колишню впливовість (про то- го, хто поведився зарозуміло, хизувався перед ін- шими). *Ти з кого так смієшся і за що? З такого смійсь, що розганяєш до неба А низько сів, по- шився сам в піщю* (П. Грабовський).

268. НІ (А́НІ) СІСТИ НІ (А́НІ) СТА́ТИ де. Скупчення когось, чого-небудь; обмаль вільного місця, простору де-небудь. *А як випав сніг, школи неможна було впізнати. Навалило стільки дітво- ри, що ані сісти ані стати, ніби у церкві на вели- ке свято* (У. Самчук).

269. СІСТИ МА́КОМ. Потрапити в скрут- не, безвихідне становище, зазнати невдачі в чо- му-небудь. *Поки ми ще мали речі — вивозили їх у села і вимінювали у селян на борошно, картоплю й інші продукти, а як того добра не стало — сіли маком* (В. Гжицький); [Прядка (вбігає схвилюва- ний):] *Вороги .. чекали інтервенцію. Ну, й сіли ма- ком!* (І. Микитенко); *Процею сам дивується, як він міг так ловко сісти маком. Досі ж йому щас- тило в житті* (Д. Бедзик).

270. СІСТИ НА МІЛИНУ́ (на мілизну́, на міль і т. ін.). Потрапити в скрутне, безвихідне або незручне становище. [Костя Квач:] *Думав на Ку- рильські брати курс — і на тобі! Сів на мілину!* (Ю. Мокрієв); [Любов:] *Це так якось вийшло, ми сіли на мілизну* (Леся Українка); *Треба ж переус- таткувати механізми, інакше токарі в наступ- ному зовсім сядуть на міль* (П. Автомонов).

271. СІСТИ НА СТОЛІ́ (на стіл), іст. Ста- ти князем; здобути князівство, владу. *Поки Ярос- лав був на Півночі, Мстислав встиг захопити час- тину його земель і сісти на столі в Чернігові* (З журналу); *Що це за княжий муж, усі дізнались пізніше, коли .. вбили князя Ігоря, і коли на столі в Києві сіла Ольга* (С. Склярсько).

272. СІСТИ, ЯК (мов, п'їби і т. ін.) РАК НА МІЛИНІ́ (на мілкому). Потрапити в скрутне, безвихідне або незручне становище. *Це так якось вийшло, що він сів, як рак на мілині* (З газе- ти); — *А ніяк не йметься віри, що сіли, мов рак на мілкому* (Є. Гуцало).

СІЯТИ

273. СІЯТИ (наводити) / **ПОСІЯТИ** (навес- ті) **ПА́НІКУ**. Мимоволі чи свідомо створювати

стан тривоги, розгубленості; викликати жах в оточуючих. *Це була стара й давно відома їх [фа- шистів] тактика — сіяти паніку в тилу, на всіх шляхах і стежках, що вели до фронту* (В. Кучер); *Появлявся [отаман] цілковито несподівано, .. по- чинав пекельну стрілянину і наводив паніку на всіх: грабував, палив* (Г. Хоткевич).

СКАЖЕНИЙ

274. ЯК (мов, наче і т. ін.) СКАЖЕНИ́Й. 1. Втрачаючи самовладання, не стримуючись у гніві; нссамовито, нестямно. — *Бач... який ти! — каже йому [Чіпці] Галя — Бач, який?! .. Як я за такого піду?.. Прийде така година, що й жінку задавить... кинеється й на неї, як скажений...* (Панас Мирний); *Бонковський, мов скажений, повернув коня назад* (І. Нечуй-Львівський); *Хоч стріляй, хоч рубай, лізуть [низовики], наче ска- жені* (П. Куліш).

2. Дуже сильно, інтенсивно. *Мотор заревів, як скажений, машина рвонула з місця повним ходом* (Л. Первомайський); *Ріка шуміла під кладкою, мов скажена* (І. Франко).

СКАЖЕШ

275. НІЧО́ГО НЕ СКА́ЖЕШ. Уживається для підтвердження правдивості, правильності чо- гося, згоди; безперечно, справді. — *А з Данила на- рубок був хоч куди! Високий, ставий, тонкий в талії та широкий в плечах; ніс мав крутий, а по- гляд — нічого не скажеш — орлиний!* (Ю. Смо- лич); *Таки славу дівчину вихохла Гордієнчука, нічого не скажеш* (М. Стельмах); *Вдома .. після відстаки сидіти [Куриний] не захотів, .. сам попросився в майстерню: я, каже, люблю тока- рювати... І таки любить, нічого не скажеш* (О. Гончар).

СКАЖИ

276. СКАЖИ́ (скажіть) НА МИ́ЛІСТЬ [БО́ЖУ (Бо́га)]. Уживається для вираження поди- ву, нсзадоволення, розгубленості, сумніву і т. ін. — *Слухай, Демиде, ти знаєш, що я думаю? — Знаю. — Як знаєш? — здивувався Бульба? — Ти хочеш погуляти з запорожцями. — Ну, скажи на милість. Як це ти дізнався? (О. Довженко); — Ну, що тут дово: він тайний агент. — Ото! Скажіть на милість! Як же він робить свою ро- боту? (М. Коцюбинський); Ну, чого мене, ска- жіть на милість, понесло знов на кївський пляж? (Остап Вишня).*

СКАЗ

277. СКАЗ НАПАДА́Є (нахо́дить) / НАПА́В (найшо́в) на кого, рідше кого. Кого-небудь охоп- лює сильне почуття гніву, роздратування і т. ін. — *То молитесь [батько] в кутку цілими вечорами,*

то нападає на нього такий сказ, що не тільки люди, а й боги в хаті не вдержаться... (Григорій Тютюнник).

СКАЗАТИ

278. І СПАСІБИ НЕ СКАЗАТИ кому. Виявити невдячність, зневаживши, образивши кого-небудь. — Не буде нам ні слова, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне? Розтраплять, що ми зібрали, а нам і спасибі не скажуть (Г. Квітка-Основ'яненко).

279. Й НЕ СКАЗАТИ [СЛОВАМИ], перев. зі словоспол. такій, що; так, що. Уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чого-небудь. Вже давенько панночки приїжджі переносили, що який-то вже там лікар полковий хороший: і брови йому чорні, й уста рум'яні, і станом високий, — така вже краса, що й не сказати! (Марко Вовчок); Максим Бобровник любив ліси — і не сказати... (Ю. Збанацький). [Й] СКАЗАТИ НЕ МОЖНА (не могли) [СЛОВАМИ]. На душі така пала туга, така печаль, що й сказати не можна! (П. Куліш); Вся біда якраз у тім, що сили не маю робити щось поза службовою працею. І так мені гірко, що й сказати не можу, бо все як життя моє в літературі (М. Коцюбинський); Нарешті вона могла сказати бабці, що ніби... ніби чує щось під серцем. Радості бабці не можна словами сказати (Г. Хоткевич).

280. НІ (ані) В КАЗЦІ СКАЗАТИ (розказати), НІ (ані) ПЕРОМ ОПИСАТИ (іє) списати, перев. зі словоспол. такій, що; так, що, фольк. 1. Надзвичайно гарний, вродливий; чудовий. — Там є така чудесна дитяча кімната, що ні в казці розказати, ні пером описати (Ф. Бурлака). [І] НЕ (ні) СКАЗАТИ (розказати), [І] НЕ (ні) СПИСАТИ (ні написати). Козак Чайченко, та такий вже хороший, та такий вже гарний — і не сказати, і не списати (Марко Вовчок).

2. Уживається для підкреслення високого ступеня вияву чого-небудь (перев. незвичайного). Що вже Ганна Антонівна мороки з ним [учнем] колись мали — ні в казці сказати, ні пером описати (Ю. Яновський); Ані в казці сказати, ні пером не списати, .. яка там знялась буча, на тій раді (О. Ільченко).

281. НІЧОГО СКАЗАТИ, перев. у знач. вставн. словоспол. 1. Уживається для вираження осуду, обурення, незадоволення з приводу чого-небудь. — Ну, нічого сказати, панотче! — каже Череваниха Шрамові. — Швиденько ви добуваєте із своїм сином замки! (П. Куліш); [Храпко:] Та отакому вас навчають? Гарному — нічого сказати... (Панас Мирний).

2. Уживається для підтвердження правдивості, правильності чогось, згоди з чим-небудь; безперечно, справді. [Запорожець:] Оце то так! вчис-тись [кобзар], нічого сказати: і до ладу, і правда. Добре, далєбі, добре! (Т. Шевченко); Гарна "фата" [дівчина], нічого сказати! (М. Коцюбинський).

282. СКАЗАТИ В ДОБРИЙ ЧАС. Уживається для запобігання зурочення кого-, чого-небудь. — Не красувався б тут і явір цей високий. Сказати в добрий час, Такий ясный, хороший та широкий: і сипу, і красу він має через нас [коріння] (Л. Глібов).

283. СКАЗАТИ НОВЕ СЛОВО в чому. Зробити яке-небудь відкриття або домогтися значних досягнень у певній галузі науки, техніки, культури. Смиренко сказав нове слово в розробці ефективних агротехнічних прийомів, що значно підвищило врожайність садів (З газети).

284. СКАЗАТИ СВОЄ [СЛОВО] в чому. Виявити себе в якійсь справі; відіграти певну роль у чомусь. Генетики сказали своє слово в науці і базато зробили для дальшого її розвитку (З газети).

285. СКАЗАТИ СПАСІБИ кому і без додатка. Бути вдячним за що-небудь, задоволенням чимсь. За дві-три ліричні поезії теж сказали б велике спасибі [упорядники альманаху] (М. Коцюбинський); Скажіть спасибі мені, що заступався за вас. Перед секретарем одстоював! (М. Стельмах).

286. СКАЗАТИ [ХОЧ] СЛОВО. 1. кому. Обізватися, заговорити до кого-небудь. Неначе тіні німі, мовчазні, ходили вони один біля одного, соромились одне на одного глянути, боялися один одному слово сказати... (Панас Мирний).

2. Розказати, відкрити яку-небудь таємницю. Хай же наважиться [Олександра] сказати хоч слово, тоді знатиме, чому в Тростянці гребінці (М. Коцюбинський).

СКАКАТИ

287. ГОПКИ СКАКАТИ. Охоче бігти, іти куди-небудь. Онопрій усе наставляв ухо на Сали- вона і своє гукнує: — Пісного борщу не годна звартись, а до церкви гопки скаче! (В. Кучер).

288. СКАКАТИ (вскакувати) / СКОЧИТИ (вскочити) В ГРІЧКУ. Зраджувати дружні (чоловікові); мати нешлюбні зв'язки. [Зінька (сма):] Ач, стара, вже й зуби погнили, а її зальоти на думці: заманулося на старість у гречку скакати (М. Кропивницький); Розумиха побожно перехрестилась: — Чого ж би вас бив Лелека?.. вдовою прожили чесно: все село знає.. Не сушіть голови задушно. — Дуже вже старий для мене. — Не скакати в гречку, дома сидіти біля

жінки (М. Лазорський); Злі язики розпускали плітки, начебто його Жанночка скаче в гречку з Михайлом Чорногором (Л. Дмитерко); Як би він не жив, та жив, аби в чужу гречку не вскакував (Укр. присл.); — Дивіться, ще оступимось... Скочимо в гречку. — А чого б не скопити? (Ю. Мушкетик); І за що ж мусить погизати хоч би й цієї безталанний Олекс Сечнело? А Олекс Сечнело стоїть посеред колеса [присуджений до страти]. За те, що трапилось, може, раз на віку, вскопити в гречку! (П. Куліш); — Чого це ти очі опускаєш, як на другий день після весілля? Може, десь в гречку вскопила та тепер глипаси очима? (Григорій Тютюнник). **СКАКА́ННЯ В ГРЕЧКУ.** Більшої вини й не було, здається, в запорожців над оте скакання в гречку (П. Куліш).

289. СКАКА́ТИ [І] У ВОГО́НЬ І В ВО́ДУ за кого. Бути готовим на будь-який самовідданий учинок заради кого-небудь; робити будь-що для когось. *Всякий Прокоповий сват, І всякий Прокопові брат, За Прокова усякий рад І в воду, і в огонь скакати* (Л. Боровиковський).

290. СКАКА́ТИ НА ЗА́ДНІХ ЛА́ПАХ (ла́пках) перед ким. Прислугувати кому-небудь, підлещуватися до когось, втрачаючи людську гідність. *Як виставимо свої драми, .. то будуть тоді наші "генії" перед нами на задніх лапках скакати* (Леся Українка).

291. СКАКА́ТИ ПО ВЕРХА́Х. Глибоко не виникати, не торкатися суті чого-небудь (у розмові, виступах і т. ін.). *І все то не по верхах скаче* [Проценко], а розумним словом глибоко гвоздить (Панас Мирний).

292. СКАКА́ТИ ТАК, ЯК ЗАГРА́Є хто. Підкорятися кому-небудь, діяти за чисельським вказівкою. — *Тепер ви будете скакати так, як заграю!* (П. Франко).

293. СКАКА́ТИ ЦА́ПА. Рішуче протидіяти чому-небудь, протестувати проти чогось, заперечувати щось. [Роман:] *Та хоч би батько цапа скакав, а я таки ожениюсь на Мотрі* (І. Карпенко-Карий).

СКАЛАМУТИТИ

294. СКАЛАМУ́ТИТИ [ВСЮ] ДУ́ШУ (нутро́) кому і без додатка. Надзвичайно сильно, глибоко схвилювати когось, внести неспокій. *Вже якось до цього й прижилося горе, .. а це знову скаламутило всю душу* (М. Стельмах); — *Видно було, що й йому такий початок листа скаламутив нутро* (І. Микитейко).

СКАЛИТИ

295. СКА́ЛИТИ ЗУ́БИ, зневажл. 1. Дуже сміятися, перев. без очевидної причини. *Писарчі скалили жовті зуби та реготались, аж поки рудий писар не гримнув на них* (М. Коцюбинський);

— *А ви, лежні, ланці, чого зуби скалите?* — кинулась до їх [них] Параска (Панас Мирний).

2. з кого—чого, над ким—чим. Недоброзичливо, зло висміювати кого-, що-небудь; насміхатися з кого-небудь. *Спочатку насміхалися [люди]. Першим озвався Грицько Тихолаз — панський чередник. — Чого, кажє, зуби скалите над людською бідою!* (В. Речмеді).

СКАМ'ЯНИТИ

296. [ЯК (мов, ніби і т. ін.) СКАМ'Я́НІТИ (скаменіти) [НА МІСЦІ]. 1. Стати нерухомим, завмерти під впливом якогось сильного враження, переживання і т. ін.; заціпеніти. — *Біжи за мішками, а він — як скам'янів — і не рухнеться* (А. Головка); *Серце Хариті закалатало в грудях з переляку; тому наче спинилося, і Харитя скаменіла на місці* (М. Коцюбинський).

2. зі сл. сидіти, стояти і т. ін. Без найменшого руху; нерухомо. *Галецька сиділа на тапчані, немаче скам'яніла* (І. Нечуй-Левицький); *Орися стояла за крок від матері, мов скам'яніла, лицем до розлючених баб* (Л. Юхвід). **ЯК (мов, ніби і т. ін.) СКАМ'Я́НІЛИЙ** (скаменілий). *Самсон стоїть, мов скам'янілий, блідий, і мовчки вислухає* [вислуховує] *Оту зневагу* (Леся Українка); *Новина так приголомшила мене, що якийсь час я, ніби скам'янілий, не міг рушити з місця* (Д. Бедзик); *І став, зажурився, аж весь похилився Козак скам'янілий немаче* (М. Вороний).

СКАНДЗЮБИТИ

297. СКАНДЗІ́ЮБИТИ В СУК кого і без додатка. Згорбити (про старість). *От старість... Схаменись! а ти собі байдуже! Ось, ось скандзюбить в сук* (П. Гулак-Артемовський).

СКАПАВ

298. БОДА́Й (щоб) ТИ (він, вона і т. ін.) **СКА́ПАВ, ЯК ВІСК, лайл.** Уживається, як прокляття і виражає побажання лиха, всього недоброго. [Баба Олена:] *Знову цей сатана, бодай ти сканав, як віск!* *Знову уста мені замурує...* (Я. Галан).

СКАПУВАТИ

299. СКА́ПУВАТИ КРІ́В'Ю. Дуже піклуватися про кого-небудь; переживати за когось, побиватися за кимсь. *Боявся наш батько панського хліба. Не так уже за себе, — за нас, за дітей, кров'ю скапував* (П. Козланюк).

300. ЯК (мов, ніби і т. ін.) СКА́ПУВАТИ СВІ́ЧКОЮ. Худити, марніти від переживань, хвороби. — *Ти вже й сам бачиш, як я знемогла в силі й з кожним днем ніби скапує свічкою* (П. Козланюк). **НЕМОВ СВІ́ЧКА СКА́ПУЄ.** *А той, хто дружби зрікся безоглядно і задивився на багатство власне, Над своїм "скарбом" нис*

безпорадно, — *Немов та свічка скапує і гасне* (М. Ю. Тарновський).

СКАРБИ

301. **НІ ЗА ЯКІ СКАРБИ [В СВІТІ]**. Нізащо; ні в якому разі. *В часі тої розмови Євгеній ішов, похиливши лице і вдвеляючися в тротуар. На лице дівчини, що йшла об'їзду нього, не був би глянув ні за які скарби в світі* (І. Франко).

СКАЧИ

302. **ХОЧ ГОПКИ СКАЧИ**. Уживається для вираження марності чніхось зусиль, неможливості, безсилля зробити що-небудь; що не робн. — *Як будемо триматися купи, стовчемо панів і в ступі, — впевнено кидає Мар'ян. — Покруяться вони, мов посолени в'юни, а без мужика, хоч гопки скачи, нічого не зроблять* (М. Стельмах); — *А от у мене шкідників не було. Вродило теж не дуже, зерно легке, присушене, але тут уже хоч гопки скачи — нічого не зробиш. Сила природи...* (І. Гринько).

303. **ХОЧ У ВОДУ СКАЧИ (стрибай)**.
1. Уживається для вираження готовності будь-що зробити для кого-небудь. *А як усміхнеться [Марічка], ще й з-під лоба гляне, "хоч скачи у воду" — кажуть парубки* (З пісні).

2. Уживається для вираження безвихідного становища. *Нічого не можу подіяти з тим бешкетником, хоч у воду скачи* (З усн. мови).

СКИБА

304. **ВІДРІЗАНА СКИБА (скібка) [ВІД ХЛІБА]**. 1. Людина, яка відділилася від родини, стала жити самостійно (перев. про дочку, що виїшла заміж). — *Одрізана скиба од хліба (вийшла заміж)* (М. Номнс); — *Буде побиватися стара, та що?.. Я тепер одрізана скиба од хліба! А в село я не піду* (Панас Мирний); [Хнівря:] *У мене вже ні за ким більше рушниківати. .. Векла вже відрізана скибка від хліба* (Укр. поетн-романтики.); *В той же час відчула [Харитина], що син уже — відрізана скибка* (П. Резніков). **ОДРІЗАНИЙ ШМАТОК ХЛІБА**. Заміжня дочка для батька — *одрізаний шматок хліба, а вона чіпляється, як смола чобота! Є чоловік, — чого ж ще?* (Гринько Гриньоренко).

2. Людина, яка втратила зв'язок із своїм середовищем, з колективом, змінила рід діяльності. *Він пішов з відділу на іншу роботу і тепер для нас — відрізана скибка* (З журналу); — *Панас же почуває себе одрізаною скибою чи відламанною гілкою... Звісно, і в Гадячі не з медом працювалося, а все ж при домівці певніше* (М. Медуння).

СКИДАТИ

305. **СКИДАТИ (здіймати) / СКИНУТИ (здійняти) ШАПКУ (капелюх, бриль і т. ін.)** перед чим, рідше перед чим і без додатка. Виявляти свою повагу до когось, цінувати когось, щось. *Записую школярів, а батьки їх утаюють від мене. Утаюють майбутніх професорів і вчених, перед якими колись, може, держави скидатимуть шапки!* (М. Стельмах); *Сам пан сотник, людина поважна й бундючна, перед яким скидали шапки всі, .. так от сам пан сотник підійшов до Розумихи, святочно облобизав її й поздоровив з таким гоїним сином* (М. Лазорський); *Треба знайти для її [краси] вираження відповідні форми, і такі, що коли художник переносить її, розуміючи, відчуваючи життя, то щоб перед картиною люди шапки скидали* (О. Довженко); *І усміхнутися їм бра-ти так тепло, радісно й знайомо на фоні гнівному заграва, стальні здіймаючи шоломи перед героїст-ством тих, хто впає* (В. Сосюра).

306. **СКИДАТИ / СКИНУТИ З ПЛЕЧЕЙ** що. Позбуватися чогось. — *В тім-то й біда, Степане, що немолодий уже. А коли б так років хоч двадцять скинути з плечей — полетів би, не те, що побіг* (М. Ю. Тарновський).

307. **СКИДАТИ / СКИНУТИ З ПЛЕЧЕЙ (з грудей, з душі, з серця) ТЯГАР**. Звільнитися від чого-небудь гнітчого, позбуватися чогось небажаного, відчуваючи полегкість. *Цілі століття злигоднів викарбували на ньому [роді] свої сліди. Як важко було йому скидати з плечей цей тягар* (О. Довженко); *Єдина істота в світі спроможна погасить вогонь, що спалює його ество, скинути з грудей тягар, що не дає дихати* (В. Речмедін); *Сів [Іван] писати повість. Треба ж було скинути з душі страшний тягар баченого* (П. Колесник); *Я читаю в ваших втомлених очах жаль і бажання щирою каяття... ви прагнете через святу оповідь скинути тягар з серця, що стільки часу гнітить вас* (Ірина Вільде).

308. **СКИДАТИ / СКИНУТИ [З СЕБЕ] МАСКУ**. Показувати, виявляти свою справжню сутність; переставати прикидатися ким-небудь або яким-небудь. *Обставини примусили його скинути з себе маску, і всі побачили його справжнє обличчя, яке він приховував довгі роки, прикидаючися добрим і благородним* (З газети).

309. **СКИДАТИ / СКИНУТИ ОКОМ (очі-ма, поглядом, зором і т. ін.) на кого—що і без додатка**. Дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, не затримуючись довго. *Іван або Каленик скидали оком на його руки* (М. Коцюбинський); *Жінки мали велику цікавість до Єльки, але.. з хатливою крадливістю скидали поглядами на цю*

високошию .. обраницю (О. Гончар); — Мушу зачинити вікно, бо роботи не буде. — Бекеш лукаво скинув оком на Ровдича (Є. Куртяк); — А скільки вас, — питає становий. — Та скільки ж? — обізвався передній, волосний писар, скинувши очима на купку товаришів-гласних (Панас Мирний); — Але де вона [Маріора]? — скинув Замфір очима по винограднику (М. Коцюбинський); Він з непавастию скинув гострим зором усю світлицю (М. Стельмах). СКИНУТИ ОЦЕНЯТАМИ. Дівчина сміливо скинула на нього оцнятами і, вихопивши з води жердину, пустотливо простягла на берег: — Хапай, служивий, бо втону! (О. Гончар). СКИДАТИ / СКИНУТИ ОЧІ (ПОГЛЯД). Він скидає очі на струнку дівочу постать (Ю. Бедзик); Уляна скинула на нього [Прокіпа] сині здивовані очі (І. Микитенко); У дверях стала висока дівчина, .. вклонилася мені низько, а очей на мене не скинула (Марко Вовчок); Христя скинула на Горпину журливий погляд і задумалася (Панас Мирний).

310. СКИДАТИ / СКИНУТИ ПОЛУДУ З ОЧЕЙ. Починати сприймати що-небудь таким, яким воно є насправді. Ой, скинь-бо з очей ти колишню полуду, Та праведно глянь, необачний (М. Старицький); Варка мов стрепенулася: — Ти лікуєш німців? О Господи праведний!.. То ходи ж до нас у Севастополь та подивися, що вони, прокляті душі, роблять своїми бомбами. Прийди та подивися. Скинь полуду з очей (В. Кучер).

311. СКИДАТИ / СКИНУТИ ЯРМО (пута) [З СЕБЕ (з ший, з пліч)]. Визволятися від залежності, здобувати волю. Народи встають, скидають ярмо капіталу (В. Сосюра); Утомлені своїм довічним рабством, вони [раби] гадають розірвати пута і скинути ярмо з своєї ший (Лесь Українка); Далеко десь од станцій, З зірками на чолі, Живуть в горах повстанці, — й до них зібрався Лі, Щоб відплатити за тата, за себе і за всіх, Хто ще ярмо прокляте не скинув з пліч своїх (В. Сосюра).

СКИНУТИ¹

312. І ОКОМ НЕ СКИНУТИ чого, що. Надзвичайно багато чого-небудь; не досягнути. — Поля базато, сінокошу й оком не скинути, сінокіс над самою Россю, це й левада така здорова (І. Нечуй-Левицький).

313. ОДНИМ ОКОМ СКИНУТИ. Глянути на кого-, що-небудь мимохідь, ненароком. — Хоч би собі хоч одним оком скинути! — скрикнув місяць і, наче дзига, на одному місці разів зо сто покрутився (Панас Мирний).

314. СКИНУТИ [СВОЄ] ОКО на кого—що і без додатка. Помітити кого-, що-небудь, звернути увагу на когось, щось; приглядатися до когось,

чогось. Що було там звіру та птиці усякої.. Ніхто не рушав їх тасмного покою. Аж поки молодий Гамза не скинув свого ока (Панас Мирний).

СКИНУТИ²

315. ОСТАННІЮ СОРОЧКУ СКИНУТИ (ТА) ВІДДАТИ. Поділитися з ким-небудь усім, що маєш. — Любить [жінка], щоб про неї сказали: "Он як Андрійха-баба, так от богомільна..." І як хто взяв уже оцю її примху, то знай тільки грай такої, так вона і сорочку останню скине та віддасть (Г. Хоткевич). ОСТАННІЮ СОРОЧКУ ВІДДАТИ. — Я .. мужик, селянин, — ледве чутио пробурмотів полонений. — А батько твій окупаттам .. останню сорочку віддає! (О. Довженко).

316. СКИНУТИ З НЕБА (з небес) ПАЗЕМЛЮ кого. Допомогти комусь звільнитися від ілюзій, тверезо сприйняти навколишню дійсність. Відповів [гуцул] таке, що зразу скинуло мене з .. небес на землю (Г. Хоткевич).

317. ЯК (мов, наче і т. ін.) ПУД ВАГІ СКИНУТИ [З СЕБЕ]. Відчутти велике полегшення. Побанився, попарився, то наче пуд ваги з себе скинеш, наче на десять років помолодшав (І. Багмут).

318. ЯК (мов, ніби і т. ін.) СКИНУТИ (звалити) ГОРУ (тягар) З ПЛЕЧЕЙ. Відчутти велике полегшення. Висповідавшись, Кабанець ніби гору скинув з плечей. Ми з ним подружили по-справжньому (Ю. Збанацький); Після зборів у Гната відлягло на серці, а на душі стало легко, ніби з плечей звалив гору (С. Чорнобривець); Пан маршалок глибоко [глибоко] зітхав, немов скинув з плечей якийсь великий тягар, і звів голову, мов підрізаний (І. Франко).

СКІК

319. ІЗ (на) ЗЛЯЧИЙ (гороб'ячий, горобиний, жаб'ячий) СКІК. Дуже мало. На новий рік прибавилось дня на заячий скік (Укр.. присл.); Там того поля — на заячий скік! (Укр.. присл.); — Все прочитали, отче? — ступала щаслива мати... — Ще на заячий скік, — сказав дяк, ховаючи хустку до кишені (М. Лазорський); Зсунулася [скеля] на гороб'ячий скік — посується, на скільки схочемо... (Л. Смілянський).

СКІЛЬКИ

320. СКІЛЬКИ ЛІТ, [І] СКІЛЬКИ ЗИМ! Уживається як привітання і вираження радості від зустрічі з тим, кого давно не бачили. — Євмен?! Живий?! — Ні, мертвий! — Скільки ж літ, скільки зим! (Остап Вишня); В цей час без стукну зайшов Решетов, безцеремонно кинув на стіл шапку і подав Орловій руку. — Здоров, Нонна. Скільки літ і скільки зим! (О. Сизоненко).

321. **СКІЛЬКИ ОКА.** Як далеко можна побачити. *Скільки ока* — Дніпро перед нами лелів і байдуже котив свої хвилі (М. Старицький).

СКІНЧИТИ

322. **СКІНЧИТИ ДНІ** (життя, шлях і т. ін.). Померти. Як скінчу життя, Щоб не чути більш образ,— Киньте часом і про мене Пару щирих, теплих фраз! (П. Грабовський); Чи до мети я певної дійду, Чи без пори скінчу той шлях тернистий (Ліся Українка).

323. **СКІНЧИТИ СВОЮ ПІСНЮ.** Перестати займатися якою-небудь діяльністю через старість, хворобу і т. ін. Усім він казав, що вже скінчив свою пісню — став старим, хворобливим, не має сил працювати (3 газети).

СКІПЕТРОМ

324. **ПІД СКІПЕТРОМ** чийм, кого. Під владою кого-небудь. Офіційні представники російської монархії любили лицемірно базікати про "благоденство" народів, які були під скіпетром імператора (Від давнини...); — Я хочу одного,— сказав посол,— щоб моя країна була під скіпетром вашої королівської величності (3 газети).

СКІПКА

325. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **СКІПКА**, зі сл. сухий, худий і под. Дуже, надзвичайно. Біля першої шкати стоїть високий чоловік, сухий, як скіпка (Панас Мирний); Горбиста суха, мов скіпка, постать старого селянина (М. Стельмах).

СКЛАВИШИ

326. **СКЛАВИШИ** (згорнувши, спустивши і т. ін.) **РУКИ**. 1. Нічого не роблячи, не працюючи; без діла. — Підучилася коло вас, тепер на самостійну роботу пора. Нічого сидіти, *склавиши* руки... (В. Кучер); Зрозумів він дар науки Так, що можна вже, мовляв, "Ждати манни", *склавиши* руки. З того приводу й гуляв, хімікати вихваляв! (С. Олійник); В одставку вийшов, А все-таки, *заложивши* руки, не хочеться сидіти (Панас Мирний).

2. Не вживаючи ніяких заходів, бути осторонь чого-небудь. — Невже вам ніколи не спадало на думку, що всі оці наші заходи, метушіння, все це робиться, аби тільки не сидіти, *склавиши* руки (Ліся Українка); Робочі бастують, покидають заводи... Що ж їм сидіти, *згорнувши* руки, чекати, щоб за них хто подбав? (М. Коцюбинський); — Ви сидите собі, *спустивши* руки, та й граєте ідилію з селянами (І. Франко).

СКЛАДАТИ

327. **СКЛАДАТИ / СКЛАСТИ** **ВИНУ** на кого. Несправедливо звинувачувати кого-небудь

у чомусь. — Бач, десть там двір злодії обікляли,— ніхто не міг на їх напасти слід, тож шандарі винув на мене склали (І. Франко).

328. **СКЛАДАТИ / СКЛАСТИ** **ДО НІГ** кому. Виявляти покору кому-небудь, залежність від кого-небудь. Вірно *складаю до ніг* тобі дань дивування і покори (М. Зеров).

329. **СКЛАДАТИ / СКЛАСТИ** **ДУМКУ** про кого—що. Уявляти, думати що-небудь про когось, щось. Борис Савович, той мовчун у морському кітелі, наешіть теж втрутився в розмову. — Ми не бюрократи,— сказав суворим тоном,— нез *наперів складаєм про тебе думку* (О. Гончар).

330. **СКЛАДАТИ / СКЛАСТИ** (рідко *зложити*) **ЗБРОЮ**. 1. Припиняти збройні дії, переставати воювати. Курсанти з кулеметами вже оточували ніжинців.— Іменем Реввійськради Республіки наказую *скласти зброю* (О. Довженко).

2. Відмовлятися від будь-яких дій, не опиратися, визнаючи перевагу когось, чогось над собою або відступати перед труднощами. На його запитання Ліда *резотала й кокетливо докоряла, що позано не довіряти своїй вірній кізоньці*. Сохацький *складав зброю і вірив їй*. Вірив, бо хотів вірити (Л. Дмитерко); Стовнений енергії, рішучості й мужності, Зубін звик ніколи не *складати зброї* (П. Загребельний); Хто ж він, цей далекий учитель, який *зложив свою зброю перед глухою стіною догматизму, начотництва, ідеологічного пристосування*? (М. Хвильовий).

СКЛАСТИ

331. [І] **ЦІНІЙ НЕ [МОЖНА] СКЛАСТИ** (не *складеш*) кому, чому. Хто-, що-небудь надзвичайно цінний, важливий (цінне, важливе) своїми особливостями, властивостями, якими. — На шії в мене було намисто з таких здорових та дорогих діамантів, що їм і *ціни не скласти* (І. Нечуй-Левницький); Ця мандрівка для мене — *втіха і багатство, якому не скласти ціни!* (Т. Масенко); — Та ж він наш Левко, а не ваш! У нього руки, що за руки — *ціни їм не складеш!* І розбитий же він у нас — і до плуга, і до рала (І. Драч); Дівчина була така горда, що й *ціни не могла собі скласти* (З усн. мовн.).

332. **СКЛАСТИ ЛАПКИ** (крільця). Відмовлятися від будь-яких дій, не суперечити, не опиратися, з усім погоджуватися і т. ін.; скорятися. Він і *лапки склав* (Укр.. прнсл.); Зачувши голос невисокого професора, Микоша найменше був подібний до жертви, що готова *скласти крильця й потратити в пащеку до собаки* (В. Полторацький).

333. **СКЛАСТИ / СКЛАДАТИ** **ГОЛОВИ** (життя, кістки, кісті). Загнати, вмерти. У львівській *читаделі* [за роки фашистської окупації]

склали голови багато поляків, чехів, французів (П. Інгульський); І скіпчиться його довічна мандрівка, і складе він .. свої старі натруджені кістки (М. Коцюбинський); За цю насмішку своїм кості складеш (М. Стельмах); Кричали за святу Русь, а виявились просто ландскнехтами, найманим військом, що з чужою зброєю в руках, з чужими радниками при штабах складали свої голови в боях за чуже (О. Гончар). СКЛАСТИ ГОЛІВОНЬКУ. [Цар:] Ти вчинив по-молодецькому, Удалий босць та купецький син, Що сказав усе ти по совісті. Сам же йди по-молодецькому на високе місце лобнес, Склади свою буйну голівоньку (Переклад за ред. М. Рильського).

СКЛЕПИТИ

334. СКЛЕПИТИ ОЧІ. Заснути. Не стелившись, полягали спати, але чи склепив хто очі на часинку? (А. Головка); Лише перед світанком склепила [Марійка] очі, але зараз же і прокинулася (О. Донченко).

СКЛЕПЛЯТИ

335. НЕ СКЛЕПЛЯТИ / НЕ СКЛЕПИТИ ОЧЕЙ (бачи). Не спати, не могли заснути. Дрімала лише куховарка, а Докія й очей не склепляла (В. Кучер); Розтривожений, він до самого ранку не склепив очей (П. Папч); Знас напевне він, що до самого ранку не склепить очі в тривозі (А. Головка).

СКЛО

336. ЯК СКЛО. Бездоганний у моральному відношенні. Було п'єс [Нечипір] ніч, гуляє, з парубками бурлакує, а удень як скло перед хазяїном (Г. Квітка-Основ'яненко); [Данченко:] І знов я тепер стою перед громадою чистий, як скло (Б. Грінченко).

СКНІТИ

337. СКНІТИ ДУШЕЮ. 1. Страждати, мучитися. Кажуть — смерть усіх рівняє; кажуть — на тім світі усе наванка; тут ти скнів душею, там — радітимеш серцем (Панас Мирний). 2. за кого—що. Турбуватися про кого-, що-небудь, тривожитися за когось. Скнула [Вірунька] весь час душею за татка, дивлячись, як він невміло, хоча й старанно виконує ті справи (О. Гончар).

СКОВЗАТИ

338. СКОВЗАТИ / СКОВЗНУТИ ОЧІМА (поглядом) по кому—чому. Мимохідь дивитися на кого-, що-небудь. Перехожі сковзять [сковзують] очима по нетоптаних травах, та сонце ходить довкола, пересуваючи тіні (М. Коцюбинський); Жінка сковзнула неприязним поглядом по Тамариній постаті (А. Хижняк).

СКОВУВАТИ

339. СКОВУВАТИ / СКУВАТИ РУКИ. Позбавляти кого-небудь можливості вільно поводити себе, діяти. За все своє життя я вперше опинився в панському мастку. Мимохіть це сковувало руки (П. Папч).

340. СКОВУВАТИ / СКУВАТИ ЯЗІК (язик) кому і без додатка. Позбавляти кого-небудь можливості вільно висловлювати свою думку. Хвилювання сковувало мені язик, заважало правильно відповідати (З газети).

СКОКИ

341. У ТРИ СКОКИ. Дуже швидко, миттєво, умить. Начальник поліції Федір Курбацький у три скоки опинився перед Шредером (О. Довженко).

СКОКОМ

342. СКОКОМ ЧИ БОКОМ; ТО СКОКОМ, ТО БОКОМ. По-різному, різними способами. Якось скоком чи боком до нашої творчості знов почала притулятися безконфліктність чи дрібноконфліктність (З газети). ТО БОКОМ, ТО СКОКОМ. — Як поживаєш? — А так собі — то боком, то скоком (Укр., присл.).

СКОЛИХНУТИ

343. СКОЛИХНУТИ ДУШУ (серце) чіло (чис), кого. Схвилювати, зворушити кого-небудь. Важке було дитинство у Миколи Щорса, багато горя й муки замолоду скуштував він, події 1905 року глибоко сколихнули його душу й залишили в ній незабутній слід (С. Складенко); Хор гучних голосів і передзвін близьких і дальніх монастирів та соборів сколихнув серця майже всіх присутніх (О. Довженко).

СКОРЧИТИ

344. СКОРЧИТИ ЛАЗАРЯ, книжн. Прикинутися безталанним, нещасним. — Чого ти здихаєш [зітхаєш]? — гримнув на неї голова. — У чоловіка навчилася?.. Той теж, як прийшов, то такого Лазаря скорчив (Панас Мирний).

СКРЕБТИ

345. СКРЕБТИ ГОЛОВУ кому. Надокучати, набридати. Свекруха тобі голову скребтиме, а свекор докорятиме, та нікому буде заступитися (Панас Мирний).

346. СКРЕБТИ (скубти, скромідити) / ПАСКУБТИ (паскубати) МОРКВУ. Дорікати кому-небудь або лаяти, сварити когось. Чує стара, на службі йому щодня моркву скребуть, уже грозяться і вигнати (Панас Мирний); Гримас [стара] звісно — на невістку: то се не туди, то те не так, звичайно, як свекруха, що вже знайде, за

що *моркву скромадиши* (Г. Квітка-Осиов'яненко); *Яцько Ходика вуса підкрутив. Он як шанується до нього Терновий. Паскубли моркву, то й поштивий став* (Н. Рибак); // *Бити. Січовики, підтримувані низовиками, кричали: — Гідний! Гідний! — Не комизись, а то паскубемо моркву! — Бути тобі кошовим!* (Н. Рибак).

СКРЕГОТАТИ

347. **СКРЕГОТАТИ** (скреготіти, скрігати, скріптіти і т. ін.) / **ЗАСКРЕГОТАТИ** (заскреготіти, скрегнути, скрегоніти, скреготіти, скрігнути, заскриптіти, скріпнути і т. ін.) **ЗУБАМИ**. Виявляти гнів, роздратування, невдоволення і т. ін. *А сам аж зубами скреготав* [князь], *що міг так забутись* (І. Франко); *Не скрипи зубами, Не лютуй, вороже, Марні твої мрії — Нас не переможеш!* (Укр.. пісні); *Трохи менко скрегонав з лоті зубами* (Григорій Косинка); — *Сховай пістолет і забирайся геть! — скрегонав зубами Брайко* (П. Загребельний); *Ти скрегнав зубами і стис кулака: — А це що?* (А. Головка); *В пастуха надулись жили, і він зубами заскрипів: “Ну, стій. Розправлось я з тобою, проклятий пане! Буде бій!”* (В. Сосюра); *В нього зануртувалося всередині, він скрипнув зубами і стис щелепи, що його боляче шпигнуло в скроні* (Григорій Тютюнник).

СКРИВИТИ

348. **СКРИВИТИ** (склієти, зробити і т. ін.) **КІСЛЮ МІНУ**. Виразити незадоволення. *Спитала я в неї вчора, чи не хоче піти в парк на музику, — вона скривила кислу міну і спитала: “Пощо?”* (Леся Українка); *Обернувшись до мене, містер Хо склієв досить кислу міну* (Ю. Смолич); *Коли представили йому Павлину, то він, признається щиро, .. зробив кислу міну* (Ірина Вільде).

СКРИНЬКА

349. **СКРИНЬКА З СЕКРЕТОМ**, книжн. Те, що ще не пізнане, не вивчене; те, що приховує в собі щось невідоме. *Вода по перспективному зміщено енергії незрівнянню цінніша від нафти. Проте, поки що вона — скринька з секретом, яку доведеться ще відкривати величезним напруженням думки тисяч вчених* (З журналу).

СКРИНЯ

350. **ПОРІЗНЯ СКРИНЯ** в кого і без додатка. Немає посагу. *У свої сімнадцять весен Вустя була вже красунею, співала в церковному хорі. Але що солов'їний Пастин голос, коли скриня порожня* (О. Гончар).

351. **СКРИНЯ ПАНДОРІ**, книжн. Вмістище зла, лиховісний дар. — *Той час іще настане, ще та хвилина прийде. Колись же вони цезнуть,*

всі скрині всіх Пандор. Танцюй, .. дитино! (Л. Костенко).

СКРИПІТИ

352. **СКРИПІТИ СЕРЦЕМ**. Робити що-небудь дуже неохоче, всупереч власному бажанню. *Дядько змушений нарешті взяти до себе племінницю, хоч і “скрипів серцем”* (Г. Хоткевич).

СКРИПКА

353. **ПЕРША СКРИПКА**. Основна, найважливіша роль у чому-небудь. *Деся далеко забриніла перша скрипка-соловей* (Г. Чупринка); *Звичайно, перша скрипка, як завжди, належала ксьондзові. З допомогою місцевих іванківських патріотів він зібрав якнайдегальніші відомості про те будівництво* (І. Головаченко і О. Мусієнко).

СКРИПОМ

354. **З СКРИПОМ** (з рйпом). З великими труднощами, нелегко. *Неспокійне життя Крутогори зі скрипом, непередбаченими зупинками, поволі, але неухильно йшло вперед* (М. Ю. Тарновський). **З СКРИПОМ-РЙПОМ**. Інші дієслова входили в життя майстерні з скрипом-рипом, часто з сльозами й наріканням (І. Сенченко).

СКРИПИТИСЯ

355. **СКРИПИТИСЯ ДУХОМ**. Домогтися повного самовладання. *Серце його скиміло глибоко .. Але швидко він [Захар] скрипився духом* (І. Франко).

СКРИПЛЯТИ

356. **СКРИПЛЯТИ / СКРИПІТИ ДУХ** (сїли) чий (чий), кому. Робити кого-небудь морально стійким, непохитним. *Надійся лиш на себе і свій дух Скрипляй, зміцний* (М. Старицький); [Степан:] *Дома щоденне пекло, — тільки тією мрією і жив, тільки вона мені сили скріпляла...* (М. Старицький); [Друга жінка (Молодиша. Так само склоняється перед Прісциллою):] *Скрипи мій дух, він немічний, сестрице!* (Леся Українка).

СКРОЄНИЙ

357. **ГАРНО СКРОЄНИЙ**. Хто-небудь має пропорційну, правильну будову тіла. *Захар Давидович довго дивився вслід гарно скроєній, міцній, повній певності в своїй силі постаті Горілого* (О. Десняк).

СКРУТИЛО

358. **ЯЗІК У ПЕТЛЮ СКРУТИЛО** кому, безос. Хто-небудь втратив здатність говорити від хвилювання, злості і т. ін. — *А ти хвостом не крути. Як Оксена не було — до гурту підпрягався, а побачив — зараз тобі язик у петлю скрутило* (Григорій Тютюнник).

СКРУТИЛОСЯ

359. [І] СКРУТІЛОСЯ І (та) ЗМОЛÓЛОСЯ. 1. Швидко сталося, відбулося що-небудь. — *Надто поспішно все вирішуйте, от де заковика. За одну мить і скрутилося і змолелося* (В. Собко).

2. кому. Дісталось кому-небудь за якусь провинку. — *Петре! — кажу я, — гляди лишень, щоби тобі не скрутилося шна не змолелося за цю кукурдзу* (І. Нечуй-Левицький).

СКРУТИТИ

360. СКРУТИТИ (рідше вкрутити) В'ЯЗИ (карка, карк). 1. кому і без додатка. Сильно побити, покалічити кого-небудь. *Терпяти гуцул біль, як ніхто .. Кидастесь у бій і валять топірцем направо-наліво, аж поки не скрусять в'язи, не вдушять* (Г. Хоткевич); *Про людське око він трусонув Степана, дав йому запотиличника, а Данькові скрутив карка* (М. Стельмах); // Уживається як погроза. *Коли питали, де Микола, чоловік цей .. нахвалаясь .. "скрушиться в'язи тому, хто чплятиметься до нього"* (М. Лазорський); [Печериця:] *Я підглядів, як він у руку їх цілував. [Храпко:] Він? блазень! Та я йому рота набік поверну! Я йому в'язи вкручу, бісовому синові* (Панас Мирний).

2. Покалічитися або загинути. — *Звісно, куди в таку тьму? — підтримав котрийсь із шоферів. — Десь у кюветі в'язи скрутиш. Або палятиш на міну. Краще до ранку* (О. Гончар).

3. Зазнати невдачі, поразки в чому-небудь. *При такому ставленні, як у вас, тут який заводно директор в'язи скрутиш* (Ю. Збанацький); [Омеля:] *Але на таких річах [речах] він може карк скрутити* (І. Франко);

361. СКРУТИТИ НА ГУЖА́ кого. Примусити кого-небудь бути слухняним, покірним, дисциплінованим. — *Коли ти кепський вояка, то він тебе на гужа скрутить, а коли чесно виконаєш свою місію, то від нього тобі шана і хвала* (О. Гончар).

362. СКРУТИТИ РО́ГИ САМО́МУ ЧОРТОВІ (чóрту). Подолати, подужати будь-кого, будь-що. *Нехай вона скаже лиш одне слово, і він буде щасливий, і завтра скрутить роги самому чортові* (П. Автомонов); — *З усього видно: люди стоячі ... Такі самому чорту, як раз плюнуть, роги скрутують* (І. Головченко і О. Мусієнко).

363. СКРУТИТИ / СКРÚЧУВАТИ ГО́ЛОВУ. 1. кому. Убити, знищити кого-небудь. *Руки засвербили скрутити голову тут пану Енгельгардту, а потім усім до Кармелока спішити треба* (Д. Косарик); // Уживається як погроза. [Жан-

дарм:] *Я кождому [кожному] голову скручу, хто би посмів за тебе сміятися* (І. Франко).

2. Загинути або покалічитися. — *Роби ти, що хоти [хочеш]. Хоч голову скрути. Про мене* (П. Гулак-Артемівський).

364. СКРУТИТИ / СКРÚЧУВАТИ СОБІ В'ЯЗИ. 1. Покалічитися або вбитися; загинути. — *Не скакати ж мені з оцієї кручі в море! .. Але ж я собі скручу в'язи! — крикує Ломицький* (І. Нечуй-Левицький).

2. Не справитися з чим-небудь. *Вони, ці молоді інженери, не можуть критично поставитися до себе. Тому часто скручують собі в'язи* (Ю. Шовкопляс).

СКРУТИТИСЯ

365. СКРУТИТИСЯ, ЯК МУ́ХА НА ОКРО́ПІ. Заметушитися, дуже розхвилювавшись від чого-нсьб. — *Оце, Манюню, що то значить молодий хлопець .. Як зобачила [побачила] дівчина, то як муха на окропі скрутилася ... І сіль розсипала, і страву мало не вилляла* (М. Коцюбинський).

СКРУТИТИ

366. ВОЛÓВІ ШИ́Ю (ро́ги) СКРÚТИТИ. Надзвичайно сильний, дужий. *Рахнівський сотник Діденко — козарлюга, волові шию скрутить, нежонатий* (Я. Качура).

СКУПАЛИ

367. ЯК (мов, ніби і т. ін.) СКУПА́ЛИ В ОКРО́ПІ кого. 1. Хтось раптом відчув жар в усьому тілі від несподіваного здогаду, від сильних переживань, страху і т. ін. *І враз Гогіашвілі мовби скупали в окропі! На жалюгідних залишках слідової смуги він побачив довгасту ямку ... зовсім не схожу на зад людської ниви* (П. Загребельний). 2. Хтось дуже запальний, гнівний. *Хлопець дуже розлютився, його ніби скупали в окропі* (З усн. мови).

СКУПАНИЙ

368. ЯК (мов, ніби і т. ін.) СКУ́ПАНИЙ. 1. Дуже мокрий. — *Бач, всього змочив [дош], — утираючи лице, сказав Івась. Грицько реготався. Він і сам був як скупаний* (Панас Мирний); *Кінь засапався і весь мов скупаний. А Пилипкові забило дух* (А. Головка).

2. зі сл. чістий. Дуже, надзвичайно. *Ніщо сьогодні вже не загрожувало життю, і чистий, як скупаний, серпневий ранок лежав до ясних горизонтів* (О. Гончар).

369. ЯК (мов, ніби і т. ін.) СКУ́ПАНИЙ У МЕРТ́ВІЙ ВОДІ. Пригнічений, сумний, невеселий. *Минув уже тиждень, як спорознів хутір П'ятигори, а люди, що залишились, все ще ходили, як скупані у мертвій воді* (П. Панч).

370. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **СКУПАНИЙ** У **МОЛОЦІ**. Гарний зовні; виплеканий, випещений. *Посадник Коснятин .. був завжди мовби скупаний у молоці — щено-білий, червоногубий, а здоров'я в ньому так і двигтіло* (П. Загребельний).

СКУПАТИ

371. **СКУПАТИ РҮКИ В КРОВІ**. Убити кого-небудь або бути причетним до вбивства. *Здавалося йому, що якби знайшов ворога і відомств, скупав руки у ворожій крові, — все минуло би ся* (Г. Хоткевич).

СКУПАТИСЯ

372. **СКУПАТИСЯ В КРОВІ**. Вчинити багато вбивств або бути винним у вбивстві багатьох людей. [Голос покликача:] *Відпуценик Нартал сказав, що він не хоче знати Риму, що він би хотів скупатись в римській крові, за тес суд його позбавив слова* (Леся Українка).

СКУПИЙ

373. **СКУПИЙ НА СЛОВА** (на мову). 1. Який не любить багато говорити; небагатослівний, небалакучий. *Вона була .. сухувата й скупа на слова* (Я. Баш); [Захарко:] *Щось ти сьогодні [сьогодні] дуже скупий на мову, кожне слово з тебе треба витягати!* (М. Кропивницький). **СКУПИЙ НА СЛОВА**. *На канані сиділа пані полковникова Віра Дараган. Як і завжди, млява в розмовах і скупа на слова* (М. Лазорський). 2. тільки скупий на слова. Стиглий (про лист, звіт і т. ін.); лаконічний. *Звіт Марії Павлівни скупий на слова* (І. Волошин).

СКУШТУВАТИ

374. **СКУШТУВАТИ ГАРБУЗОВОЇ КАШІ**, ірон. Дістати відмову при сватанні, залицянні. — *Думаш не знаю, скільки залицяльників біля неї [Наталки] кружляло, як мухи? А всі впіймали облизня, гарбузової каші скуштували!* (Є. Гуцало).

375. **СКУШТУВАТИ КАШІ** якої. Зазнати багато горя, лиха; набідуватися. *Ті, що скуштували окупаційної каші, либонь, добре розуміють, почім фунт солі, набралися лиха й рватимуться в бій, аби відомстити за все, що їм судилося пережити* (С. Голованівський).

376. **СКУШТУВАТИ МЕДУ** якого, ірон. Зазнати чого-небудь (звичайно неприємного) на власному досвіді; відчувати щось самому. — *По правді сказати, умирати я не вмирав .. Ну, та це пусте — спробувати можна. — Тим паче, — додав сивий дід, — що доведеться тільки раз на віку скуштувати того меду!* (М. Старицький).

377. **СКУШТУВАТИ** (покуштувати) **БЕРЕЗОВОЇ КАШІ**, ірон. Бути побитим. — *Давно березової каші хочеш скуштувати! Я тобі не дя-*

у школі. Мене не обдуриш! (Д. Косарик); *Побачила вона Романового батька і сказала йому, що Роман у класі дуже пустус .. Романові дома довелося покоштувати [покуштувати] березової каші* (С. Васильченко).

378. **СКУШТУВАТИ** (покуштувати) **ВІНИКА** (кїя, лозїни, різок, нагаїв і т. ін.). Бути побитим чим-небудь. *Хоч і горілкою мати витерли, і чаєм з липовим цвітом напоїли, та проте довелося і віника скуштувати, і в кутку постояти* (Остап Вишня); — *Може, ти мене заведеш у такий двір, що й коляки скуштують...* — *Та в такий же то й думка завести, — жартус Чіпка* (Панас Мирний); *А що різок покуштують, так усі — нехай уже будуть певні...* (А. Головка).

379. **СКУШТУВАТИ** (покуштувати) **ХЛІБА** якого, чийого. 1. Побути в неприємному, важкому становищі або пожити певний час так, як хто-небудь інший. *Були між наших сусідів і такі, що в Парагаїв скуштували заморського хліба та й подалися далі шукати частя-долі* (І. Муратов). 2. Пізнати, як дістається певний заробіток. *Відтоді, як постояв він разом з дядьками простим молотобійцем біля ковадла і покуштував їхнього хліба, вже не покидало його відчуття того, що якоюсь часткою душі він мовби належить цим людям* (О. Гончар).

380. **СКУШТУВАТИ СТУСАНІВ** (духопеліків) яких, від кого і без додатка. Бути побитим. — *Воно то — нічого гріха татіть — гульвіса .. Лупив німоту і драв, та .. Поки не скуштував московських стусанів!* (П. Гулак-Артемівський). **СКУШТУВАТИ СТУСАНА І ДУХОПЕЛИКА**. *Не на те примостила її [Катрю] доля там [у панському дворі], щоб на волі рости, .. а щоб скуштувати стусана й духопелика від кожного, в кого сверблять руки* (Панас Мирний).

СЛАБИЙ

381. **СЛАБИЙ** (слабкий) **НА УТОРІ**. Невитриманий, невірноважений. *Богині в гніві .. на утори слабі. З досади часом і брехнуть, і, як перелітки, горланять* (І. Котляревський); *Він був дуже невірноваженою людиною, як кажуть, слабкий на утори, й тому односельці нічого відповідально-го йому не доручали* (З газети).

382. **СЛАБИЙ ЯК УЧЕТВЕРО МОТУЗ**, ірон. Вживається для повного заперечення змісту означеного слова; зовсім не (слабий). *Він такий слабкий як учетверо мотуз* (Сл. Б. Грінченка).

СЛАБИСТЬ

383. **СЛАБИСТЬ НА ПРАВУ РҮЧКУ**, ірон. Хабарництво. *У народі зберігається чимало пісень, які висміюють зажерливість і слабкість на праву ручку чиновництва та поліції* (З газети).

СЛАВА

384. **СЛА́ВА УВІ́НЧУЄ** (укрива́є, покрива́є) / **УВІ́НЧА́ЛА** (укри́ла, покри́ла) *кого, що*. Хто-, що-небудь стає відомим, славнозвісним. *Заслужена слава увінчала перші успіхи нового лікаря, і до нього почали приходити пацієнти* (Л. Дмитерко); *Був час — я думав, що військова слава Убої з ворогом мене покрис* (В. Самійленко).

СЛАВИ

385. **ТІ́ЛЬКИ [ТО] [ЙІ] СЛА́ВИ** (сла́ва), *зі сл. що*. Уживається для вираження поганої якості, властивості і т. ін. або неякісного виконання, здійснення чого-небудь. *Звестися, то я її* ["Повію"] *сяк-так звів докупи, довів її до краю та тільки* [тільки] *що й слави, що довів* (Панас Мирний); [Іван:] *Яка у мене стьожка? Тільки слава, що стьожка: мотузка, а не стьожка!* (М. Кропивницький); *Шоє (тільки й слава, що шоє) прове-но так нерозумно, що воно раз у раз лізе вгору* (М. Коцюбинський).

СЛАТИ

386. **СЛА́ТИ** (заси́лати, приси́лати, поспі́лати) / **ЗАСЛА́ТИ** (приси́лати) **СТАРОСТІ́В** (люді́в) [ЗА РУШНИ́КАМИ] *до кого і без додатка, етногр.* Просити згоди на шлюб в обраної особи та її батьків; сватати. *Через те, що в них була тільки латка землі, ніхто довго не слав старостів* [до Марійки] (М. Стельмах); *Зачали парубки засилати старостів до дівчат* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Шепелява Марія зістарілась, посивіла, бо Гнат не прислав старостів* (Казки Буковини.); — *За півгодини Микита дістав згоду Прісиних батьків, щоб прислати старостів* (А. Кашенко). **ПОСИ́ЛАТИ ЗА РУШНИ́КАМИ.** *Я вже двічі посилав До дівчини за рушниками* (Т. Шевченко).

387. **СЛА́ТИ ЯЗЫ́К ПІ́Д НО́ГИ.** Підлещуватися до кого-небудь. *Цей плазував на череві І догоджати звик, Начальникові килимом Під ноги слав язык* (В. Симоненко).

СЛИМАК

388. **Я́К** (мов, ніби і т. ін.) [ТО́Й] **СЛИ́МА́К**, *зі сл. лізти, повзти і т. ін., зневажл.* Дуже повільно. *"Ах, мій Боже! лізе, як той слимак"* — думала Софія, ведучи свою пані. Їй було сором (Леся Українка).

СЛИНА

389. [АЖ] **СЛІ́НА** [З РО́ТА (по губа́х)] **КО́ТИТЬСЯ** (тече́, набіга́є і т. ін.) / **ПОКО́ТИ́ЛАСЯ** (потекла́, набігла́ і т. ін.) *кому, у кого і без додатка*. 1. Кому-небудь дуже хочеться з'їсти, випити щось або хто-небудь передчуває насо-

лоду від чогось смачного, апетитного. — *Якби можна... підстрелити, знаєте, зайця та стекти до буряків у сметані.— Тьфу! Мовчить-бо, бо слина котиться* (М. Коцюбинський); [Пузир:] *Зараз будемо обідать. Тільки вибачайте — у мене фрикасе нема, а по-хазяйськи: солонина до хріну, борщ..* [Золотинський:] *Чудово! Аж слина котиться!* (І. Карпенко-Карий); *Оповідав Іван про все те так смачно, що аж слина текла по губах* (Ю. Збанацький). [АЖ] **СЛІ́НКА КО́ТИТЬСЯ** (тече́). *Салат, редька густо зеленіють біля тину — в Гриця аж слинка нече: це б він тут поласував* (Ю. Збанацький).

2. Хто-небудь дуже хоче придбати щось, заволодіти чимсь принагідним. *Царця, цар, дочка Лавина Зглядалися проміж себе, Із рота покотилась слина, До себе всякий і гребе Які достались їм подарки, Наслу обійшлося без сварки* (І. Котляревський). **СЛІ́НКА КО́ТИ́ЛАСЯ.** *Жалібініше про ясир треба писати. Щоб папові канцлеру слинка котилася від згадки про турчинок і невільників* (Іван Ле).

СЛИХАТИ

390. **АНІ́ (ні́) СЛІ́ХОМ [НЕ] СЛИХА́ТИ, АНІ́ (ні́) ВІ́ДОМ (у ві́чі) [НЕ] ВІ́ДА́ТИ** *кого*. Хто-небудь зник безслідно; про кого-небудь зовсім невідомо нічого. *Зник чоловік десь безслідно, ані слихом слихати, ані видом не видати* (З газети). **НЕ СЛИХА́ТИ, ВІ́ДОМ НЕ ВІ́ДА́ТИ.** *От година по годині Стала упливати, А Якима не слухати, Видом не видати* (С. Руданський). **НІ ВІ́ДОМ ВІ́ДА́ТИ, НІ СЛІ́ХОМ СЛИХА́ТИ.** *Ного екцеленція приступив до стола з газетами.. Ов, а се що таке? Другого опозиційника, "Сінника Польського" ні видом видати, ні слихом слухати!* (І. Франко).

391. **СЛІ́ХОМ СЛИХА́ТИ, ВІ́ДОМ (у ві́чі) ВІ́ДА́ТИ!**, *заст.* Усталена форма вітання переважно при зустрічі того, кого давно вже не бачили. [Назар:] *Га! слихом слухати, видом видати! Здорові були, дячку!* (Марко Вовчок); — *Лука Федорович! Слихом слухати, в вічі видати! Скільки літ, скільки зим! Та це й з скрипою?.. Прошу до хати* (Панас Мирний). **ВІ́ДОМ ВІ́ДА́ТИ, СЛІ́ХОМ СЛИХА́ТИ.** [Настуся:] *Тату! тату! Петро! Петро! Із Києва прийшов!* [Сотник:] *А, видом видати, слихом слухати!* (Т. Шевченко). **СЛІ́ХОМ СЛИХА́ТИ.** [Калесник:] *А, слихом слухати! Здрастуйте, Платоне Катістратовичу!* [Аблакат:] *Здоровенькі були! З неділю вас!* (І. Карпенко-Карий).

СЛІВ

392. **БЕЗ ЗА́ЙВИХ СЛІ́В** (розмо́в). Не вдаючись у пояснення, не витрачаючи на них часу.

[Дон Жуан:] Душа свої потреби має й звички, так само, як і тіло. Я хотів би, щоб ви без зайвих слів се зрозуміли (Леся Українка); Цар слова її обмислив, в думці все як слід обчислив і синів без зайвих слів Враз покликати звелів (Л. Первомайський); Од фундаментів до дахів добротно все. Без зайвих слів по всьому видно (І. Гончаренко); Розмовляв [Корієнко] з кимось по телефону: — Ріж кабанив, курей, усе, що маєш, а бійців нагодуй і на дорогу забезпеч. Да... Не качай гарячки. Що там у хуторі? Ти що, бабів чи мене слухаєш?.. Ну, отож. Давай без зайвих розмов... (Григорій Тютюнник).

393. **БЕЗ СЛІВ (слова).** Мовчки, нічого не кажучи. Оля все зрозуміла без слів і ясним своїм розуміючим поглядом провела подружку (О. Копиленко).

СЛІВЦЕ

394. **КРАСНЕ СЛІВЦЕ**, ірон. Зауваження, розраховане на сльозне враження, на створення ефекту. — Дехто зібрався довшу цигарку прикурювати, знаючи, що Чубарів попередник Бабак полюбляв артистичну позу, красне слівце, "штовхав" промови, де треба й не треба, з прицілом на нагальну чи уповільнену дію (М. Рудь).

395. **ТЕПЛЕ СЛІВЦЕ**, ірон. Груба, дошкульна лайка. Гауптман з неприхованою досадою обвів поглядом гостей. Гарзд, він теж скаже їм тепле слівце (Ю. Бедзик).

СЛІД

396. **БОДАЙ СЛІД ЗАП'ЯВ** чий, кого. Ужн-вається як прокляття і виражає побажання кому-небудь зникнути, пропасти. Він [лікар] на тих сусідчок важким духом дише: бодай їх слід запав! (Марко Вовчок).

397. **В ПОРОЖНІЙ СЛІД**, зі сл. прийті, прибігти і под. Не заставши кого-небудь на місці; запізнівшись. Чи набрехали опришкам вісники, чи купці, дізнавшись так або інак про засідку, об'їхали боком, чи самі опришки спізналися та прийшли вже в порожній слід, — вже хто його там знає, як воно там було, але випад був цілковито даремний (Г. Хоткевич).

398. **ГАРЯЧИЙ СЛІД.** Ознаки, які залишилися після недавнього перебування кого-небудь десь. Кожного разу, коли загін поспішав туди [до місця перебування переслідуваних], він заставав лише гарячий слід (І. Цюпа).

399. **[І] СЛІД ЗАХОЛОНУВ** (захолів, застїг, загів, прохолонув, прохолів, прочах і т. ін.) за ким, рідко по ком, кого, чий і без додатка. Хто-небудь утік, безслідно зник. Настю поминай, як звали. На другий рік по Коліївщині татари як погнали її в ясир, так і слід захолов (С. Добровольський); Зачали [брати] оглядатися за ста-

рою, но [але] надармо. І слід застїг по ній (І. Фрайко); А Андрійко йому своє: — І так сидить нудно! Та знов югне з хати — і слід загав! (Марко Вовчок); За Муравієвим уже й слід прохолонув. — Утік, шкура! — загукали солдати. — Драпонує, як чорт від ладану! (О. Левада); Оглянулася на двері, що так і стояли відчинені, гукнути Павла, щоб допоміг, але його вже в сінях не було. І слід його вже прохолов (А. Головка); Проклюєт, віддаляючись, тупіт, десь завнищав, зайшовся злим гавкотінням собака — за Федьком тільки слід прохолов (А. Дімаров); Поки ви дістанетеся туди, їхній і слід уже прочахне. Тут треба діяти оперативно і без промашки (І. Головченко і О. Мусієнко).

400. **[І] СЛІД ПРОП'ЯВ (зап'яв) / ПРОПАД'ЯЄ** за ким, чий. Хто-, що-небудь безслідно зник, зникло. Певності дожидасмо-плачемо; .. сумуємо, що її [Катрі] слід запав (Марко Вовчок); А лукавих, нечестивих і слід пропадас, — Як той піп, над землею Вітер розмахас (Т. Шевченко); — Давно копита відгучали, уже пропав за ними й слід. Уже дівчата докучали: чого чекаєш стільки літ? (Л. Костенко).

СЛІДАХ

401. **ПО ГАРЯЧИХ (по свіжих, по живих) СЛІДАХ.** Одразу за подією, не гаючи часу; негайно. Навіть дома, коли мати по гарячих слідах зашивала йому [Сергійкові] .. сорочку або штани, він проявляв нетерпіння й тривогу (Григорій Тютюнник); А всіма шляхами по свіжих слідах урагану, як чорні його яничари, вже неслися в напрямі на Каховку численні, по-ярмарковому одягнуті наймачі (О. Гончар); Народнотворчість Шевченко вважає неписаною історією народу, що виникає по живих слідах подій і передавалася з уст в уста, з покоління в покоління (З інавчальної літератури) по свіжому сліду. — А ти б навідався до них на хутір та никнув би в клуню: може б, по свіжому сліду й знайшов порубане дерево (О. Кониський).

СЛІПІЙ

402. **[І] СЛІПІЙ ПОБ'АЧИТЬ (розглядить)** що. Очевидно, зрозуміло, ясно. — Се й сліпий розглядить, що се патрет [портрет], а не живий чоловік (Г. Квітка-Основ'яненко).

403. **ЯК СЛІПІЙ ПЛІОТА (ціпка)** зі сл. триматися, держатися і т. ін. Дуже, надзвичайно міцно. — А я вже вас держусь, як сліпий пліота, — шепотів Іван до Соломії, йдучи за нею (М. Коцюбинський); Триматися канонів, як сліпий ціпка, теж не слід (П. Загребельний).

СЛІПЦІ

404. СЛІПЦІ СВАТАЮТЬ кого. Хто-не-будь хоче спати. *Діда сліпці сватають, він починає дрімати, притих у куточку біля грубки (З газети).*

СЛОВА

405. [АНИ] НІ СЛОВА. Нічого не розказувати нікому, не промовляти нічого. *Потім зібрав мокру хусточку і загорнув її в газету. — Навіщо? Пошепки ститала Наталка. — А щоб дехто не бачив,— моргнув він і насварив пальцем.— Дивись мені, ані слова (С. Журахович); Хотілося їй [мачусі] криків болю, лайки, оправдання своїх знущань, а дівка, мов на злість,— ні слова ніколи (Г. Хоткевич). НІ СЛОВА, НІ ПІВСЛОВА. Уже Хома раз виніс, удруге, а Павло сидить курить і ні слова, ні півслова (Григорій Тютюнник). НІ СЛІВЦЯ, НІ ПІВСЛІВЦЯ. — Живе собі жінка тихо, нікому ні слівця, ні півслівця (Григорій Тютюнник). АНІ СЛОВЕЧКА. — Ну, добре. Ти знаєш, Сузя, мені не вільно про це говорити. Я тобі скажу, а ти — гляди мені — ша! ані словечка нікому (М. Коцюбинський).*

406. БЕЗ СЛОВА. Мовчки, нічого не говорячи. — Він [тато], не кваплячись, нестиє Клавіну голівку. Описля бере дочку за руку й без слова веде в хату (М. Понеділок).

407. [ВІД СЛОВА] ДО СЛОВА. 1. Все підряд, нічого не пропускаючи, від початку до кінця. Він вислухав цікаву ту промову й затамив собі до слова, бо був дуже пам'ятливий (Л. Мартович); Ніколи люди не чекали так газет, як тепер, вичитували від слова до слова (Григорій Тютюнник).

2. Точно, дослівно, без змін. Ломицькому здавалось, що він десь чув цю фразу, таку саму од слова до слова. Він почав пригадувати і нагадав: цю фразу говорила недавно Маруся (І. Нечуй-Левицький).

408. ДЛЯ (задля, раді і т. ін.) КРАСНОГО СЛОВА. Щоб справити враження, викликати певний ефект. *Не ради красного слова вона тепер приводила в примір братової синів (Паис Мирний). Для (задля) КРАСНОГО СЛІВЦЯ. Тим часом автор цієї розповіді був між життям і смертю. Сказано це не для красивого слівця (П. Загребельний); Тільки деяких не пустим. Обіцяльника отого, Що .. клянеться без кінця Задля красивого слівця! (С. Олійник).*

409. ЗОЛОТІ СЛОВА. Уживається для підкреслення слухності, вчасності, доречності висловлення. *Троцинський ловив кожне слово полковника, і коли той замовк, посміхаючись сказав: — Я схилився перед золотими словами правди ясного пана. Але ж і я знаю, що саме тепер*

петиція була б недоречним жестом панів полковників (М. Лазорський). ЗОЛОТЕ СЛОВО. Золоте тоді промовив слово Святослав крізь сльози жалібні: — Ой, мої сини, мої братове, Всеволодове і Ігорю буйні! Половецьку землю ви зарано турбують мечами почали (Н. Забіла).

410. З ПЕРШОГО СЛОВА. Відразу, без довгих пояснень. *Люди ж усі як є в Ковалівці Один тебе й з першого слова розуміє, і мовчки йде до роботи, іншому треба все розтовкмачити (В. Кучер).*

411. ПУСТІ (мáрні) СЛОВА́ (фра́зи). Непотрібні, беззмстовні, не варті уваги висловлювання; безмістовне розумування. *Пусті слова про "право бідних"... Держава дбає не про нас. Нас мали за рабів негідних... Доволі кривди і образ! (М. Вороний); Без марних слів і компліментів ніжних його [В. Маяковського] поети вчителем зовуть (М. Рильський). МАРНЕ СЛОВО. Коли я називаю його своїм братом, то се не жарт і не марне слово (Лесь Українка).*

412. СЛОВА́ ЗАСТРЯЮТЬ (застіга́ють) / ЗАСТРЯЛИ (застря́гли, засті́гли) В ГОРЛІ (у гру́дях) кого, кому і без додатка. Хто-небудь втрачає здатність говорити через сильне хвилювання, переживання тощо. *Голос у нього переривався, глухо хрипів, слова застрягали в просохламу горлі (Д. Ткач); Слова застрягли десь у грудях, і Густав не міг нічого сказати (А. Хижияк); Жменяк спалахнув гнівом, схопився на ноги і взяв Петричка за нетельки так міцно, що всі слова застигли Петричкови в горлі (М. Томчаний). СЛОВО ЗАСТРЯЛО (застря́гло) В ГОРЛІ. — Порацено командира взводу,— додав він [політрук] по хвилі притишеним голосом. — Командира? — слово застряло в горлі Білозруда (Ю. Бедзик); Здавалось, всяке прощальне слово так і застрягло йому в горлі (О. Кобилянська).*

СЛОВАМИ

413. КІЛЬКОМА́ (небага́тьма) СЛОВА́МИ. Дуже коротко, стисло. *Я кількома словами розповів, як добирався сюди (Л. Смілянський).*

СЛОВАХ

414. НА СЛОВА́Х. 1. Усно. *Прибіг гінець [гонець] з письмом к Латину .. і на словах додав: — Царю Латине неправдивий! Ти слово царськеє зламав (І. Котляревський); Не буду тепер [тепер] писати "достотної рецензії", бо думаю, що краще вимовлю свою думку на словах, ніж на письмі! (Лесь Українка).*

2. Тільки в розмові, а не на ділі. *Який мудрий знайшовся! На словах, як на цимбалах, а на ділі, як на балайці... (І. Муратов); — Де маніяк, нездара і недоук, знай, на словах неправді крутять в'язи,*

Та дай-но їм убрати царську тогу, Як "правді" їхній сам тиран позадристь (С. Караванський); Я хоча й простий роботяга, але людям служу не на словах, а на ділі (З газети).

415. У ДВОХ (у корбтких) СЛОВАХ. Дуже стисло. В *двох словах* доповівши йому [командирові], що в чаплінських тилах все гаразд, Мефодій... добув [з шапки] заяложеноу, складену вчетверо депешу (О. Гончар); Блаженко в *коротких словах* доповідає суть справи (О. Гончар).

СЛОВИ

416. НА ЧЕСНОМУ СЛОВІ, зі сл. трнмá-ти-ся, жарт. Ледве. Гудзик у нього на куртці *тримається на чесному слові* (З усн. мовн).

СЛОВО

417. В ОДНО СЛОВО, зі сл. сказа́ти, скрікнути і под. Одночасно, разом. — Запорожці зоввали [скликали] раду, да й бух Іванця кошовим. — Іванця! — аж скрикнули всі в *одно слово* (П. Куліш).

418. ГОСТРЕ (загостре) СЛОВО (слівце, словечко). Висловлена кнм-небудь образа; щось дуже неприємне. Він любить сказати *гостре слово* (В. Гжнцький); Запальна Варя Кочубей насурмила, ладна вже була кольнути Сою якимсь *гострим слівцем* (Д. Ткач); Дідок повертається на другий бік, а баба не вгаває: — Що — *гостре словечко* коле сердечко? (В. Большак).

419. ЖИВЕ СЛОВО. 1. Усне повідомлення безпосередньо кому-небудь. Люба мамочко! .. Ліля і Оксана розкажуть тобі про все *живими словами*, то що *ж* описувати? (Леся Українка). 2. Висловлювання, яке виражає правдиві, цікаві, нові думки. Нічого, жодного *живого слова*, крім пліток, які йшли від окупантів, у село не доходило (В. Козаченко); Їм [хлопцям] здавалося, що джуря перекаже гетьманові всі їх розмови, але *живе* гаряче *слово* переконало й заспокоїло (З. Тулуб).

420. КРИВЕ СЛОВО. Висловлена в грубій формі образа. [Маруся:] Ні одного *кривого слова* я від нього не чула; за що ж би я мала на нього злобу? (М. Старницький).

421. ЛАСКАВЕ (тепле) СЛОВО. Добро-зичливе, прихильне висловлювання з пестливими словами або приємна розмова. — Уже років з п'ять він [кінь] йому служить і пильно, і вірно, не знаючи за оту працю розкоші, і хоч чував було *слово ласкаве та тепле*, а *тепле слово* — більше за ласочі вартє (М. Старницький).

422. МІЦНЕ СЛОВО. Груба лайка. — Тільки, будь ласка, якнайменше *міцних слів*. Пам'ятай, що ти дипломат (О. Довженко); За *коротку мить* дід устиг спом'янути *міцним словом* усю нечисту силу (О. Донченко).

423. НА СЛОВО, перев. зі сл. вірн тн. Без будь-яких підтверджень фактами, діями, на основі лише чийогось запевнення, обіцяння. На *виплат відпускали тим, хто мав постійну платню і мав з чого сплачувати борги, а на слово не вірили* (В. Гжнцький).

424. НА ЧЕСНЕ СЛОВО. На основі тільки чийогось запевнення, обіцяння; повірвшн. З рекомендаціями, як воно й годиться, В курник вмотилася Лисиця. Прийняв її на *чесне слово* в шта-ти осел вухатий (В. Іванович).

425. НОВЕ СЛОВО чого, у чому. Передове, прогресивне в чому-небудь (перев. в науці і техніці). Це відкриття було *новим словом* у науці (З газети).

426. ОСТАННЄ СЛОВО. 1. перев. чис. Категоричне, остаточне рішення про кого-, що-небудь. — Це *моє останнє слово*. Я не то що за вас не хочу видавати своєї дочки, я її ні за кого не видам, — сказала Каралаєва (І. Нечуй-Левицький); З контори люди виходять на вулицю... Пан так і не сказав їм *останнього слова*. Норовито крутнувся на місці — і в двері (М. Стельмах).

2. чого, у чому. Прогресивне, нове в чому-небудь (перев. в науці, техніці). Це був великий лікарський кабінет, обладнаний за *останнім словом* лікарської техніки (Ю. Смолич).

427. ПЕРШЕ СЛОВО. 1. чис, за ким. Початок, почин у якійсь справі, діяльності і т. ін. [Марія:] Ми в цій справі будемо не самі: МТС допоможе. І машинами, і людьми. Але *перше слово* повинно бути наше (О. Левада).

2. Найголовніше, найсуттєвіше в чому-небудь. Допомогти батькові в цій справі було для дітей *першим словом* (З газети).

428. ПОГАНЕ СЛОВО. Лайливий, образливий вираз. — А .. казали, що в мене батька не було... *багстрого*! — кажуть. — Не думай про це, то *погане слово*! (Панас Мирний); Доки Шура перебувала на возневі, жодне *погане слово* не зривалося ні в кого з уст (О. Гончар).

429. СЛОВО В СЛОВО. 1. Без будь-яких змін; точно, дослівно. Франко .. намагався передавати пушкінські рядки з максимальною близькістю до першотвору, майже *слово в слово* (М. Рильський); Пана дома не застали.., за нього говорив його заступник — молодий, на диво тоненький і хирлявий панок хлюстоватого вигляду. Усе то було сказано, звичайно, по-російськи, "по-панськи". Панок інакше говорити не може.. Але мову його передали висланці народове *слово в слово* (У. Самчук).

2. Не пропускаючи нічого, від початку до кінця. Прошу Вас, повторіть, будьте ласкаві, все, що вони вам казали, тільки, дуже вас прошу, *слово в*

слово, не змінюйте нічого і не додавайте нічого! (З газети).

430. СЛОВО ЗА СЛОВОМ; СЛОВО ПО СЛОВУ. Поступово, повільно розмовляючи, розговорившись або розпитуючи. *Слово за словом, і навіть за придане домовились* (М. Стельмах); *Слово по слову він так захопився спогадами, що ладен був на цю тему говорити до самого вечора* (С. Добровольський). **СЛОВО ЗА СЛОВО.** *Слово за слово і добалакались до того, як вони були становими в одному стані* (Україна сміється..).

431. СЛОВО НЕ РОЗХОДИТЬСЯ З ДІЛОМ у кого, чис. Хто-небудь завжди виконує обіцяні або діями підтверджує сказане. У Бізона *слово ніколи не розходилося з ділом і переінакшувати планів він не любив* (О. Слісаренко); *Хоробрий начальник донців .. Його слова не розходилися з ділом* (С. Добровольський). **СЛОВА РОЗХОДЯТЬСЯ З ДІЛОМ.** *Де слова з ділом розходяться, там непорядки водяться* (Укр.. присл..).

432. СЛОВО ЧЕСТІ. 1. Уживається для запевнення істинності, правдивості сказаного, обіцяного. — *Дядю Миколо, а ви знаєте, Славо — поет. Він вірші пише. Слово честі!* (В. Козаченко); — *Стій! Може бути...* — сказав Щорс. — *Слово чесні — це Боженко* (О. Довженко). 2. Словесне запевнення в правдивості чогонебудь. *Упевня мене [адвокат] словом честі, що це нині відомше контрат [контракт] до суду* (Л. Мартович).

433. ЧЕСНЕ СЛОВО. Уживається для запевнення в істинності, правдивості сказаного. *Ні, чесне слово, не жартую...* Так, як Дорця вміла укласти букет... ніхто інший у Львові не потрапив... (Грипа Вільде).

434. ЧОРНЕ СЛОВО. Лайливий вираз. — *Чорти б тебе взяли! — вилаявся він чорним словом* (З усн. мови).

СЛОВОМ

435. ОДИЙМ СЛОВОМ; ОДНО (одпé) СЛОВО. Уживається для узагальнення раніше сказаного; коротко кажучи. *Де не взявся вітер, б'є снігом під ноги — одню слово, пішла заметільниця* (Г. Хоткевич); *Велика масштабна роль завжди приймає для актора. В ній багато відтінків, нюансів, одне слово — є що грати* (З журналу).

СЛУГА

436. БОЖНИЙ (Господній, Христовий) **СЛУГА**, рел. Представник духовенства. [Матушка гуменця:] *Жду я від неї вірної Господньої слуги, справної черниці* (Панас Мирний); [Єпископ:] *В такому стані взяти його не можу* [до диякона]. *Беру тебе, слуго Христовий* (Леся Українка).

437. ВАШ (твій) ПОКІРНИЙ СЛУГА. Усталена форма переважно ввічливого закінчення листа. *З пошаною zostаюсь ваш покірний слуга* (М. Драгоманов).

СЛУЖИТИ

438. СЛУЖБУ СЛУЖИТИ. 1. Робити щонебудь корисне, потрібне, необхідне. — *Скажи низовикам, що я, як і давніше було, шаную їх і милостю [милістю] своєю жалувати завжди стану, аби вони тільки краєві нашому рідному службу служили по справедливості, стояли за віру та волю* (І. Рибак).

2. Мати певне значення, виконувати свою роль, своє призначення. *Там, де потребується піднесений, урочистий тон, .. архаїзми можуть вірно служити своєю службу* (М. Рильський).

СЛУХ

439. [І] СЛУХ ЗАП'ЯВ (заг'ув) про кого, за кого. Не стало ніяких відомостей про когось. *Змандрував [Жук] кудись. На заробітки пішов — чи що; тільки як пішов — то й слух за його занав...* (Панас Мирний). **І СЛУХИ ЗАГУЛИ** за ким, *Минули жнива — за Довбанюком і слухи загули* (І. Франко).

440. НА СЛУХ; ПО СЛУХУ. 1. *перев. зі сл. сприйма́ти, розпізнава́ти і т. ін.* Лише слухаючи, прислухаючись. [Батура:] *Я вам вдвадцятьте кажу, — на слух не сприймаю вірші* (О. Корнійчук); *Досвідчений і допитливий механізатор на слух розпізнає неполадки у двигуні* (З журналу); *Роман по слуху пішов до воріт і враз зупинився* (М. Стельмах).

2. *перев. зі сл. співа́ти, гра́ти і т. ін.* По пам'яті, без нот. [Олена:] *Ніяк не доберу, що в них [нотах] до чого. Стоять переді мною на папері, як пуголовки. Я більше на слух беру* (Ю. Мокрісв); *В нашому роді всі дуже полюбили музику, дід і батько по слуху грали на скрипочці* (М. Стельмах).

СЛУХАТИ

441. СЛУХАТИ (вислуховувати) **ЛЕКЦІЇ.** Сприймати чийсь повчання, настанови. *Набридло йому вислуховувати ці лекції — все батько повчас* (З газети).

442. СЛУХАТИ ДЖМЕЛІВ (чмелів), *зневажл.* Відчувати гул, шум в голові (прев. від удару). *Дав йому лупня добре — довго буде джмелів слухати* (М. Номис).

СЛУХУ

443. НА СЛУХУ *перев. зі сл. бу́ти.* Відомий, знаменитий, не раз почутий. *Кожен може сказати, що зробили у науці І. Ньютон, Д. Менделєєв, М. Вавилов. А завдяки чому знамениті...*

Далі йшов перелік імен, які були, як-то кажуть, на слуху (З журналу).

СЛҀХУ

444. [А́НІ] ПІ СЛҀХУ, [А́НІ] ПІ ДҀХУ про кого—що, від кого—чого і без додатка. Нічого невідомо про кого-, що-небудь. Узяли її [Парасчиного] Федора та як погнали [на війну], то аж уже третій рік пі слуху, пі духу! (Панас Мирний); Не добувши відпустки, кинулись молоді офіцери до поїзда, і відтоді од них — пі слуху, пі духу (О. Гончар); Одержала від нього лист із Києва, а потім пі слуху, пі духу (В. Минко); Поїхав той... ще улітку — і пі слуху, пі духу до самого Різдва (В. Дрозд); В магазині Ставропільської книгарні... ані слуху, ані духу про неї [книжку віршів Глушкевича] (І. Франко); І більше про спорт — ані слуху, пі духу!.. Та ось діяча фізкультурного руху Зовуть звітувати в зал виконкому, Щоб дати йому перцю, сякому-такому! (С. Олійник). ПІ СЛҀХУ, ПІ ВІСТІ. Од тьоті Елі нема ще пі слуху, пі вісті (Леся Українка). ПІ СЛҀХУ, ПІ МОВИ. Вона зникла від нього... Гукнув [Ярослав] у безнадію пійми. Ні слуху, ні мови (П. Загребельний).

СЛҀЗА

445. АЖ СЛҀЗО́А ПРОЙМЕ́ кого. Хтось зворушений чим-небудь так, що може заплакати. Є чо́го послу́хати, а́ стану́ть розка́зувати.. Нашо́го братчи́ка, неписьме́нного, слуха́ючи, аж слѐ́зо́а про́йме!.. (Г. Квітка-Основ'яненко).

446. Я́К СЛҀЗО́А, із сл. чістий. 1. Дуже, надзвичайно. Проміння од свічок пронизувало пляшку з обох боків, виверало в жовтій, чистій, як слѐ́зо́а, горі́лці (І. Нечуй-Левицький).

2. Істинний, справжній. Левко щасливо засміявся: — Не верзу, а чисту, як слѐ́зо́а, правду кажу, не комусь, а тобі приїс її (М. Стельмах).

3. Який не мав статеви́х зно́син; неза́йманий, цнотли́вий. — На вера́нді сиди́ть ста́ра дѐ́ва й плаче. — “Чо́го плаче́те?” — То́ді вона ска́ржується, що вона, мовляв, до сорока літ була чиста, мов слѐ́зо́а, а тепе́р її спо́кусив ку́рортни́й ліка́р (М. Хвильовий).

СЛҀЗО́АХ

447. У СЛҀЗО́АХ. 1. Заплаканий. В слѐ́зо́ах ні́хто не ба́чить, а як пі́сні співа́ю, — так чу́ють (Укр.. присл.).

2. Бідуючи, в нестатках, злиднях. На ка́ру Сиро́ти оста́лись. В слѐ́зо́ах росли, та й ви́росли (Т. Шевченко).

СЛҀЗИ

448. АДА́МОВІ СЛІ́ЗКИ, жарт. Горі́лчані папо́ї. А я со́вітував би ча́рочку-дру́гу ада́мови́х слі́зок, як ка́зав бу́ло оте́ць еко́ном (Т. Шевченко).

449. ВІДІ́ЛЛЮ́ТЬСЯ (віді́звУ́тьсЯ) СЛҀ́О́-ЗИ кому. Хто-небудь буде пока́раний за запо́дія́не ко́мусь зло. [Молоди́ця:] Бо́г да́сть — пода́виться [Хра́пко] ко́лись!.. По́давиться! Ві́ді́ллЮ́ться йо́му сирі́тські слѐ́зи (Панас Мирний).

450. КИ́ПЛЯ́ТЬ СЛҀ́О́ЗИ В (на) О́ЧА́Х пе́-рев. чийх. Хто-небудь готови́й запла́кати, бли́зький до плачу. За́кричала вона, сти́снувши ру́ки в ку́лачки і куса́ючи губи. В о́чах її ки́піли слѐ́зи (Григорій Тютюнник).

451. КО́ТЯ́ТЬСЯ / ПОКО́ТИ́ЛИСЯ ДРІ́Б-НІ (ря́сні, пе́ку́чі і т. ін.) СЛҀ́О́ЗИ [ГРА́ДОМ] у ко́го і без до́датка. Хтос́ь нсвті́шно, не зупи́няю-чись, плаче. Ря́сні слѐ́зи гра́дом ко́ня́ться по дѐ́вичих що́ках (О. Гончар).

452. КРІ́ЗЬ СЛҀ́О́ЗИ, пе́рев. зі сл. про-мовля́ти, смі́ятися і т. ін. Плачу́чи. — А ти в мене не́регочи, Фе́доре, я зна́ю, що ти крі́зь слѐ́зи ре́гочеш. І ти, Го́рпину... А ти, — поверну́лася вона до Хри́сті, — твоє́ це тільки засну́вало́ся (Панас Мирний); Кри́кнув о́саву́ла й у́дарив Ни́мидору на-га́йкою по спи́ні. — В мене роди́лась дити́на. Це ж сьо́годні тільки тре́тій де́нь, — ле́две про́мовила крі́зь слѐ́зи (І. Нечуй-Левицький); — Іваночку, то зо́всім і́нше, — посмі́хну́лась Уля́на крі́зь слѐ́зи. — То вій́на, а це жи́ття (О. Довженко).

453. КРО́КОДИ́ЛЯЧІ СЛҀ́О́ЗИ. Уда́ване, нещире спі́вчу́ття хитро́ї, підступно́ї лю́дини. До́сі його́ й не чу́ти бу́ло, і стрі́ляв мовчи́ки, і руба́в мовчи́ки, а тут ра́птом заго́ворив, запла́кав над Га́нною кро́коди́лячи́ми слі́зми (О. Гончар).

454. СЛҀ́О́ЗИ В ГО́РЛІ ЗАСТРЯ́ГЛИ ко́му і без до́датка. Хто-небудь хоті́в би, але не мо́же запла́кати. А ко́ли впі́знала [ма́ти си́на] — впа́ла на гру́ди, диви́лась і нади́вись не мо́гла, пла́кала б, так слѐ́зи в го́рлі за́стрягли (Ю. Збанацький).

455. СЛҀ́О́ЗИ ДА́ВЛЯ́ТЬ (ду́шать) / УДА́ВІ́ЛИ ко́го. Хто-небудь ле́дь стриму́ється від си́льного плачу, при́глуше́ плач. Ста́ра не змо́гла до́вго сиді́ти у їх [Йоси́па і Параски́] — слѐ́зи да́вили її, неприві́тність неві́стки зна́ла з ха́ти (Панас Мирний); Враз Ха́риту́ почу́ла, що слѐ́зи ду́шать її (М. Коцю́бинський); Уда́вили слѐ́зи Оленку, не зна́є, що в́же ї́ робити (А. Тесленко).

456. СЛҀ́О́ЗИ ЗАКІ́ПІ́ЛИ (закру́тили́ся) / ЗАКІ́ПІ́АЮ́ТЬ НА (в) О́ЧА́Х у ко́го, ко́му і без до́датка. Хто-небудь поча́в пла́кати. На її по-дѐ́вичому гу́стих ві́ях за́кипі́ли слѐ́зи (М. Стельмах); Ма́те-рі, одна́к, не ра́з закру́тили́ся слѐ́зи в о́чах, ко́ли вона диви́лася на поблі́дле ли́це доч́ки (Н. Кобринська); Ста́рі коза́ки сто́яли перу́хомо, і слѐ́зи за́кинали́ їм на ста́речих о́чах (О. Довженко). СЛҀ́О́-ЗА́ ЗАКРУ́ТИ́ЛАСЯ в о́ці. Гіа́т узя́в си́на на ру́ки.. слѐ́зо́а закру́ти́лась йо́му в о́ці́ та гаря́чою кра́плею впа́ла на ли́це дити́ни (М. Коцю́бинський).

457. **СЛЪОЗИ ЗАЛИВАЮТЬ / ЗАЛИЛИ** **ОЧІ** (лице). Хтось дуже плаче, ридас. *Сльози очі заливають, Що й на світ не гляну...* (П. Чубинський).

458. **СЛЪОЗИ СКИПІЛИСЯ** у кого і без додатка. Хто-небудь уже втратив здатність плакати від горя, болю і т. ін. *Вона не плакала, бо скипілися слъози* (Панас Мирний).

459. **СЛЪОЗИ ТЕЧУТЬ РІЧКАМИ** у кого і без додатка. Хтось невтішно плаче. — *Сльози текли річками з-під її рук і сипались дощем на білу сорочку, на намисто, на керсет* (І. Нечуй-Левицький).

460. **ТРЕМТЯТЬ СЛЪОЗИ НА ОЧАХ** у кого. Хто-небудь готовий заплакати. *Дівчинка не хоче плакати, та вже слъози тремтять у неї на очах* (3 газети).

СЛЪОТА

461. **ЯК СЛЪОТА́.** Невідступно, надокучливо. *Вона [біда] й за ним ходила змалку, як слъота, поки не відкрився перед ним чарівний світ книжок, повний незнаних чудес* (П. Колесник).

СМАК

462. **НА (під) СМАК чий.** 1. Відповідно до чийось поглядів, уподобань. — *Як вам подобаються наші періодичні видання: "Громадська думка", "Рідний край", "Шершень". На мій смак — все воно сіре, малоцікаве* (М. Коцюбинський). 2. Відповідний чийсь поглядам, уподобанням. *Я мусив мовчки признати, що такі подружжя не зовсім під мій смак* (Леся Українка).

463. **У СМАК.** 1. З апетитом, з насолодою. *Балабуха стукнув чарку до дня і в смак з їв пирога, неначе після дуже важкої, але добре скінченої праці* (І. Нечуй-Левицький).

2. Досхочу, вволю. *Мати з попадею за плач мерщій, і добре, у смак, наплачуться собі* (Марко Вовчок); — *Та, може, спершу б треба в загс, та щоб, як слід, весілля. — Ото б ми випили вже в смак!* (П. Дорошко).

СМАКОМ

464. **ЗІ СМА́КОМ.** 1. З великим апетитом. — *Їсти — страх хочеться. З яким смаком троциться їстівне! Аж за ушами ляцить...* (М. Коцюбинський).

2. Гарно, вишукано. *Їй подобалася ця затишна, зі смаком обставлена кімната* (М. Олійник).

3. Із задоволенням, з приємністю. *Сьогодні, після довгої перерви, він [Данило] зі смаком писав свої етнографічні замітки, вплітаючи в них пісні й прислів'я* (М. Стельмах).

СМАКУ

465. **ДО СМАКУ́.** 1. кому і без додатка. Подобається, імponує кому-небудь. — *Зібралась*

компанія, зовсім мені не до смаку, — сказала Марта Кирилівна (І. Нечуй-Левицький).

2. Гарно, вишукано. *Двері відчинила Аспазія. Глянула на струнку даму, одягнуту ніби й просто, але й до смаку, і сторопіла* (П. Панч).

3. кому і без додатка. Відповідно до чийось уподобань. *І що то вже вмів їм до смаку заграсти! Чи заспівати, чи присвиснути або історію сказати* (П. Куліш).

466. **ПО СМАКУ́** чисму. Відповідний чийсь поглядам, уподобанням. — *Служба по мені, по моєму смаку і вдачі* (І. Нечуй-Левицький).

СМАЛИТИ

467. **СМАЛИТИ** (присмалювати) **ЛІТ-КІЙ** біля кого. Залицятися до кого-небудь, загравати з ким-небудь. *Усім було помітно, як він смалив біля дівчини литки* (З усн. мови).

468. **СМАЛИТИ ХАЛЯВКІ** до кого. Залицятися до кого-небудь. — *Гарна "фата", нічого сказати! А яка рахманка, як вона йому у вічі дивилася, коли він смалив до неї халявки!* (М. Коцюбинський).

СМЕРКЛО

469. **СМЕРКЛО В ГОЛОВІ** кому, у кого. Хто-небудь відчув запаморочення (від удару, хвороби тощо). — *Ти чого мою доньку габзуєш? — скипів Окунь. — Ану гайда в свої ліси, поки тобі не смеркло в голові* (М. Стельмах).

СМЕРТІ

470. **ГІРШЕ [ВІД] ЛЮ́ТОЇ СМЕРТІ.** 1. Нестерпний, тяжкий. [Жірондист:] *Таке життя було б од смерті гірше* (Леся Українка).

2. Тяжко, нестерпно. *Піду, думаю, заміж! .. Станемо якось бути на світі — хоч не жити, дак бути. А так — се гірше лютої смерті* (Галина Барвінок).

471. **ДО СМЕРТІ** (до загіну). 1. До кінця життя. *Чужий чоловік до часу, а свій до смерті* (Укр. присл.); *Не плач, Катерино, не показуй людям слъози, Терпи до загину!* (Т. Шевченко); *Буде в серці отак до загину: Де б не був я, куди б не йшов — Материнське тепло Батьківщини і твоя неспокоїна любов* (Л. Дмитерко).

2. з дісл. Дуже, надзвичайно. *Угорці не на жарт переполошилися. Вони й раніше були вже до смерті залякані пропагандою* (О. Гончар); *Артемові Степановичу мимоволі згадалися часи, коли його, корінного киянина, до смерті зацікавив міський транспорт — так звані конки* (Ю. Збанацький).

472. **ПРІЙ СМЕРТІ.** В дуже тяжкому, небезпечному для життя стані; близький до загибелі, коначини. — *Чи живий він, чи ні. В сорок першому я залишив його в оточенні майже при смерті*

(Ю. Бедзик); *Ледве вблагала* [Аина], щоб дочку взяти [на жнива] замість Оксена. Куди йому — лежать при смерті (І. Цюпа).

СМЕРТНИЙ

473. ПРОСТИЙ СМЕРТНИЙ. Звичайна людина. Виходячи в розвідку, Козаков підіймався одразу над простим смертним і вже почував себе богом (О. Гончар).

СМЕРТЬ

474. ЗАБУЛА СМЕРТЬ про кого. Хтось дуже довго живе, не вмирає. — *Забула десь і тая смерть про мене.* — Зітхнувши тяжко, він [дідок] озвався (Л. Глоб).

475. МОВ З КОСОЮ ПРОЙШЛА СМЕРТЬ. Багато померло, загинуло. *І того вже немає, і іншого. Цього на фронті, а того німці, коли в село вступали, застрілили. Мов з косою пройшла смерть по селу* (Ю. Збаицький).

476. НА (у) СМЕРТЬ. 1. Так, що наступила кончина, загибель. — *Акушерку Рашкевич, кажуть, на смерть забили. Поліції нема, чезла* (М. Коцюбинський); *Лейтенанта Чорноволенка накрило міною. На смерть...* (В. Козаченко); — *Забив. У смерть забив. Он гляньте!* — і вона вказала на золотогривого півня, що лежав коло печі (Панас Мирний); *Пострілі! І... нема Василя. Упав він просто з танцю на дорогу — в смерть* (О. Довженко). 2. Дуже, надто. — *Прошу не казати про цю пригосудомсмузатеві... Лихий у чоловіка язик, засміс на смерть...* (М. Чабанівський); *Останійчиних дітей на смерть перелякав* [Чіпка]... Біжить, кажуть, як скажена собака, через город... (Панас Мирний); *Степка за ним у смерть побивається...* — *І я чула, кумо...* (М. Зарудний).

477. СМЕРТЬ ЗАГЛЯДАЄ (дивиться, зазирає і т. ін.) / ЗАГЛЯНУЛА (подивилась, зазирнула і т. ін.) В ОЧІ кому. Хто-небудь може померти, близький до кончини, загибелі. *Почалося тривожне підпільне життя... Тричі за цей час ловили мене гестапівці й поліцаї. Тричі за цей час заглядала мені у вічі смерть* (Л. Дмитерко); — *Не бійся, тату! Не вперше мені на смерть іти. Десять років мені смерть щодня в очі зазірала!* (А. Кашченко); *Гитар, бачачи, що смерть заглянула йому в очі, благально протягнув:* — *Рятуй* (М. Стельмах).

478. СМЕРТЬ ЗАНЕСЛА [СВОЮ] ГОСТРУ КОСУ (руку) над ким—чим. Хто-небудь може померти, загинути. *Часом вона зупинялась. Потім схоплювалась і бігла знову. Бігла від смерті, що вже було занесла над нею свою гостру косу* (І. Цюпа); *Хіба б їй* [Марії] *легше було, коли б смерть занесла свою руку і над його* [Андрія] *чолом?* (Ю. Бедзик).

479. СМЕРТЬ ЗА СМЕРТЬ! Відплата, помста за вбивство вбивством. *У кривавій, грізній даліні на лице Осьмухіна Володі вічності упали проміні. Смерть за смерть!.. Катюги у тривозі, метушаться, прокляті, руді...* (В. Сосюра); *Девізом нескорених було: "Кров за кров! Смерть за смерть!" І земля горіла під ногами окупантів* (З газети).

480. СМЕРТЬ КОСИТЬ / СКОСИЛА кого. Хто-небудь помирає, гине. *Не можна й підвести обличчя до кулеметного щита. У ній є проріз для прицілу, смерть крізь нього нас косила* (В. Сосюра).

481. СМЕРТЬ [СТОЙТЬ] [З КОСОЮ] ЗА ПЛЕЧИМА. Хто-небудь скоро помере, близький до кончини, загибелі. *Дожидали Катрі — Катрі не було. Смерть вже за плечима. Старий дожидав — як дожидав! І мертві і оживав* (Марко Вовчок); — *То, мамо, ви думаете за батька, то він вам і сниться* — *Сказала Любка.* — *Ні, дочко, моя смерть вже в мене за плечима* (І. Нечуй-Левицький); — *Придбали хутір, став і млин, Садох у гаї розвели і пасіку чималу. Всього надбали. Та діточок у їх бігма, А смерть з косою за плечима. Хто ж їх старість привітас* (Т. Шевченко); *Коли чоловік постарів і відчув, що смерть стоїть з косою за плечима, поклав своє хлопців* (Казки Буковини). СМЕРТЬ ТРЯСЄ / ПОТРАСЛА КОСОЮ. *Спасибі, зіронько! — минає Неясний день мій; вже смеркас, Над головою вже трясє Косою смерть* (Т. Шевченко); *Одчайний людський зойк в тумані дзвенить і падає: смерть потрясла косою, туманом пішла, як ладан* (Ю. Яновський).

482. СМЕРТЬ УЗЯЛА (забрала, прибрала і т. ін.) кого. Хто-небудь помер чи загинув. *Умерла баба., не буде більше баби... Смерть узала бабусю...* (Панас Мирний); *Він свідомо пішов на страту... Смерть однаково прибрала б його незабаром* (Л. Первомайський).

483. ЯК СМЕРТЬ, зі сл. блідий, побіліти і т. ін. Дуже, надзвичайно. *Хима, що стояла досі німа та бліда, як смерть, почувши про п'ятизлотника, прожогом кинулась до скрині* (М. Коцюбинський); *Іноді він, спотикаючись на бігу, озирається, тоді видно його бліде, як смерть, обличчя* (О. Гончар).

СМЕРТЮ

484. НЕ СВОЄЮ СМЕРТЮ, зі сл. помирати, гинути і т. ін. Передчасно (від підступних дій, у бою, від нещасного випадку). *Нікому не хочеться помирати не своєю смертю* (З газети).

485. СВОЄЮ СМЕРТЮ, зі сл. помирати. Від хвороби, від старості. — *Бог з ними, хай забирать [землю], .. аби життя залишили, щоб хоч*

померти своєю смертю (І. Микитенко); — *Йй-бо, цей рещтант [арештант] не помер своєю смертю* (М. Стельмах).

486. **ЯК ЗА СМЕРТЮ**, зі сл. збиратися. Дуже довго. — *Догралися, — пробурмотів Йонька і став збиратися в дорожу. Але збирався він, як за смертю: довго шукав рукавиці, батіг* (Григорій Тютюнник).

СМІК

487. **БАБНИ СМІК**. Парубок, який одружується зі старою багатою жінкою. *Один бабни смик, який заради мастки одружився на старшій і слабій жінці, чекаючи її смерті, розставляє сіті на дівчат* (3 газети).

СМІКАЛО

488. **СМІКАЛО / СМІКНУЛО ЗА ЯЗІК** (за *язикá*), *безос.* 1. *кого*. Невідомо, навіщо треба було говорити про щось (про каяття, досаду з нагоди власного або чийогось невдалого, недоречного висловлювання). — *Іу, брат, і смикнуло ж мене за язик рекомендувати тебе* (Ю. Збанацький). 2. *кого і без додатка*. Комуś дуже хочеться щось сказати. *Матросові Маруסיку все хотілося сказати за свою гармошку, так і смикало за язик, та стримувався* (Є. Гуцало).

СМІКАТИ

489. **СМІКАТИ (сіпати, тягті) ЗА ПОЛІН** *кого і без додатка*. Інастирливо, нсвідступно просити, вимагати у кого-небудь щось. *Смішні ті наші видавці: оце смичуть за поли, — давай щось нового!* (Лєся Українка); [Корсєв:] *О, ви ще в інституті, Па кафедрі, пояснювали нам Конструкції, немов читали вірші* [Панащенко:] *А ви, юначе, в ті часи мене За поли сіпали* (Л. Дмитерко).

СМІКНУТИ

490. **СІРКА СМІКНУТИ**, *фан*. Випити горілки. *Одні прихилилися під вокзалом чай пити; другі розтеклися по халабудках пивком прохолодитися; треті потягли у вокзал сірка смикнувши* (Панас Мирний).

СМІТИ

491. **НЕ СМІТИ (не могті) ДИВІТИСЯ В ОЧІ** *кому*. Відчувати перед кимсь велику гризоту, сором за яку-небудь провинку. *Перед паначи мала [Зоня] упокорений вид, а тітці своїй не сміла в очі дивинись* (Лєся Українка); *Його [Дороша] охопило почуття палючого сорому, і він довго не міг дивитися в очі людям* (Григорій Тютюнник).

СМІТТЯ

492. **ЯК СМІТТЯ**. Дуже багато; безліч. — *Годинників у них, як сміття, — зауважусь* Дєнис Блаженко (О. Гончар); — *Певне, хлопці на ро-*

боті були. Роботяці вони Кілька груп карателів у дим розметали. Ну й на залізниці порядки наводять. *Лежить там обгорілого залізничця, як сміття* (М. Стельмах).

СМІХ

493. **[АЖ] СМІХ БЕРЕ (розбірác) / УЗІЯВ (розібрáв) кого і без додатка**. Комуś хочеться сміятися, стає смішно. *Аж сміх бере, як подивлюся, Що перед ним [Лєвом] усяка твар тремтить* (Л. Глібов); *Засміявся [піп] тихим старечим сміхом. Його бесідницю, видно, сміх не брав* (Лєся Українка); — *Ще більше розбирає мене сміх* (М. Стельмах); *І аж сміх узів від чудних комашчих викрутасів* (Панас Мирний).

494. **[І] СМІХ І ГОРЕ** (гріх, плач, сльози, ліхо і т. ін.). Одночасно смішно і сумно; трагікомічно. *Сміх і горе було дивитись на те, що зажали Маланка з Гафійкою* (М. Коцюбинський); — *Чого ж сама на збори не прийшла? — Куди вже там бабі ходити на збори: і сміх і гріх* (М. Стельмах); *Щоб голова колгоспу та був без грошей, а його дочка, молода вчителька, без чобіт! І сміх і сльози* (В. Кучер); — *От щоб тебе з твоїми вигадками! І сміх і лихо з дурнем* (Г. Квітка-Основ'яненко).

495. **[І] ХОЧ БИ** (хочá б, коли б і т. ін.) **НА СМІХ**. Уживається для вираження вказівки на найменшу кількість чого-небудь або найменшу міру ознаки, виявлення і т. ін. чогось. — *Як кувала я [Зозуля], за мною волочилися, Тепер хоч би один на сміх* (Л. Глібов); *Прохав, молив... Хоча б хто на сміх написав* (Б. Грінченко); *Коли б тобі на сміх було де видно свічку* (П. Гулак-Артемовський); // Просто так. *Де я прихилився, навіки засну.. Ніхто не згадає. Не скаже хонь [хон] на сміх: "Нехай спочивас, тільки [тільки] його й долі, що рано заснув"* (Т. Шевченко).

496. **КУР'ЯМ (курі, лю́дям) НА СМІХ**. Щоб викликати глузування. *Як клином, ця звістка роздвоїла страйкарів.. почали, мовляв, так кінчаймо, доводьмо до ладу, а не кур'ям на сміх* (А. Головка); // Для глузування. — *Затія твоя справді годиться кур'ям на сміх, — огризнувся Кіндрат* (А. Ішук).

497. **СМІХ ЗАСТР'ЯВ У ГОРЛІ** *в кого, рідко кому*. Хто-небудь раптово перестав сміятися через щось. *Сміх чомусь застряв у Каргата в горлі. Все тіло.. напружилось* (Ю. Шовкопляс).

498. **СМІХ КРІЗЬ СЛЬОЗИ**, *кишків*. Стан, при якому під удаваною веселістю криються невдачі, переживання, терпіння, біль і т. ін. *Могла б про "сміх крізь сльози" згадати я при сім, Але вже ся тема Давно обридла всім* (Лєся Українка).

499. **ЯК НА СМІХ.** Ніби навмисне. — *Як на сміх, на хуторі не лишилося кінського хвоста. А який же я поліцей без коня?* (О. Сизоненко).

СМІХУ

500. **НЕ ДО СМІХУ** кому і без додатка. У кого-небудь скрутне становище. — *Було нам тоді не до сміху. Ніч підняла завісу — .. біла симфонія снігу пливла над щоглами лісу* (Л. Костенко).

СМІШИТИ

501. **СМІШИТИ ЛЮДЕЙ** (горобців). Бути об'єктом глузування, насмішки для кого-небудь. *Старий Кирпа підсів до Петра і при людях надомлював: — Гляди, зятьок, роздивляйся добре на нашу доньку, щоб потім жити та й людей не смішити* (В. Сологуб).

СМІЯТИСЯ

502. **СМІЯТИСЯ В ДУШІ** над ким. Глузувати над ким-небудь, не виявляючи цього зовнішньо. — *Але я розскреготалась.., а ви .. мовчите. Певне, сміється в душі надо мною, що так безнастанно говорю!* (Л. Мартович).

503. **СМІЯТИСЯ В ЖИВІ ОЧІ** (вічі) кому, над ким. Не приховувати свого глузування над ким-небудь у його присутності. *Палка молодіж у живі очі сміється старому, кепкує з його заходів, зве його порохоном* (М. Коцюбинський); *Судові сміялися над Іваном Трохимовичем. Сміялися у вічі, сміялися за очі, малювали малюнки, як Яків Грицький ганявся по майдану* (Панас Мирний); [Михайло:] *Так, вона [мати] скупа, .. старомодна, але сміється їй у вічі грішно* (В. Собко).

504. **СМІЯТИСЯ / ЗАСМІЯТИСЯ НА КУЇНІ.** Плакати. Нехай тепер наші вороги на куїні сміються (Укр.. присл..).

505. **СМІЯТИСЯ [СОБІ] ПІД НІС** (з-під носа) з чого і без додатка. Нишком утішатися, злорадити з приводу чого-небудь. — *Та й я не допалуднував, бо все сміявся собі під ніс з тих брехень, — обізвався Денис* (І. Нечуй-Левицький); *От ідуть вони удвох, Хвеська з Петром, він собі сміється з-під носа, а вона й носа похнюпила, розчовпала, що вклепалась* (Україна сміється).

СМОКТАТИ

506. **СМОКТАТИ КОЛО (БІЛЯ) СЕРЦЯ** (за серце, під грудьми) кого і без додатка. Мучити, непокоїти кого-небудь, викликатися відчуття душевного болю від чогось неприємного. *Йонька ніби погодився, але ганьби забути не міг, вона вічно смоктала його за серце* (Григорій Тютюнник).

507. **СМОКТАТИ МАМИНУ ЦИЦЮ, ірон.** Бути дуже малим. — *А ти мене не вчи! — раптом скипів Оксен. — Ти ще мамину цицю смоктає, коли я ферму організовував* (Григорій Тютюнник).

СМОЛА

508. **ЯК СМОЛА**, зі сл. чорний. Дуже, надзвичайно. *З десятих скрит хліба палало, а од їх піднімався густий дим, то чорний як смола, то білий, як осінній туман* (І. Нечуй-Левицький).

509. **ЯК СМОЛА В СПЕКУ**, зі сл. чіпкий. Дуже, надто. *Той чабан з ордею, чіпкий, як смола в спеку, Явтух Старчак підняв цілий твалт, що його худоба стоїть у загороді, під відкритим небом* (В. Кучер).

510. **ЯК [ШЕВСЬКА] СМОЛА [ДО ЧОБОТА (до кожуха)]**, зі сл. причепитися, приставати, чіплятися і т. ін. 1. Дуже, надто. *Пан сотник поглядав на Розумиху і присмню всміхався... — Я чув, що вам прислали таку цінну робу [сукню], якої ще не мала й жінка пана Нарішкіна: одягнете тую робу, а до неї зараз же причепиться, як шевська смола, і пиха, і бундючність* (М. Лазорський); — *Що ж він, переслідував тебе з своїми домаганнями? — Як шевська смола пристав був. Аж мусила з даму тікати через нього* (А. Головка); *Заміжжя дочка для батька — одрізаний шматок хліба, а вона чіпляється, як смола до чобота! Є чоловік, — чого ж це?* (Грицько Григоренко); [Храпко:] *А почім ти знаєш, що то він [Передерій причепився]? [Тхориха:] Ще б не знати, коли він причепився, як шевська смола до кожуха!* (Панас Мирний).

2. Невідривно, невідступно. Вони [есесівці], як шевська смола, тягнуться за нами вдень і вночі, але вперто уникають рішучих дій (І. Головаченко і О. Мусієнко).

СМУТКУ

511. **ДО СМУТКУ** кого, чого. Дуже багато. — *Ой доно, доно, в їх до смутку грошей. То ж Вишняки, то ж Галя, зрозумій* (Л. Костенко).

СНИТЬСЯ

512. **І [В СНІ] НЕ СНИТЬСЯ** (не приснітьсся) каму і без додатка. 1. Хто-небудь навіть уявити собі не може чогось. — *Контрасти бачив?* — *Та бачив. І наче ще хотів сказати: "Такі бачив контрасти, що тобі, брате, й не снилось". Але не сказав* (О. Гончар); *Нічого подібного мені і в сні не снилось, як те, що довелося бачити за той рік* (І. Франко).

2. Хто-небудь зовсім не сподівається, не розраховує на щось. *Коли так по Семені, другого дня, і не сподівалась, і не снилось мені, та й посватався він* (Марко Вовчок).

СНІ

513. **ЯК (мов, наче і т. ін.) У СНІ**, зі сл. і т. ін. 1. Не усвідомлюючи, підсвідомо. *Я по Сумській*

іду, в провулок ліворуч, немов у сні, звертаю (В. Сосюра).

2. У стані, близькому до непритомності. Знесилившись від втрати крові, він ішов наче в сні, ледве переставляючи ноги (Л. Первомайський).

СНІГ

514. ЯК (мов, ніби і т. ін.) СНІГ (дош) НА ГОЛОВУ [з ЯСНОГО НЕБА], зі сл. падати, упасти і под. Зовсім несподівано; раптово. На світ неждано-негадано, як сніг на голову, упала біда (М. Чабанівський); Татари рухаються завжди в цілковитій таємничості, падають, як сніг на голову, вриваються, мов летючий вітер (П. Загребельний); Докіля здивовано глянула на подругу. — Що ти! Нащо таке кажеш? — Чую, сестро, що впаде на мене лихо, як сніг на голову... несподівано (М. Лазорський); Неждано-негадано, мов сніг на начальникову голову, звалилась ревізія (Ю. Збанацький).

515. ЯК СНІГ, зі сл. білий, побіліти і под. Дуже, надзвичайно. Еней, пожар такий уздрівши, злякався, побілів, як сніг, і бігти всім туди звелівши, Чимдуж до човнів сам побіг (І. Котляревський); — А я ото посивіла отак, — додала Ольга Семенівна, перебираючи пальцями прядку сивого, як сніг, волосся (Г. Хоткевич).

516. ЯК ТОРІШНІЙ (позаторішний) СНІГ, зі сл. потрібен, впливати і под., ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (потрібен, впливати). — Дайте спокій. Ваш гетьман так мені потрібен, як торішний сніг! (П. Панч); — Потрібна ти тому Лимареві, як торішний сніг (І. Цюпа); — Не бійтесь, діду, ви тим бандитам потрібні, як торішний сніг (О. Слісаренко); Сидів на гауптвахті, та все це так на нього впливало, як торішний сніг (І. Микитенко). ЯК ПОЗАТОРІШНІЙ СНІГ НА ЛІТНЮ ПОГОДУ. — То що ж гадаєш? Вплинуло це на отця Нокентія? Як позаторішний сніг на літню погоду (Ю. Збанацький).

СНІГУ

517. ДО БІЛОГО СНІГУ. Дуже довго, тривалий час. — Я вам, дячку Славко, як дам, то до білого снігу не забудете (М. Зарудний).

518. ДО ГЛИБОКОГО СНІГУ. До справжньої зими; до морозів. — Як напровесні випустиш свиноту з подвір'я, то вона без догляду аж до глибокого снігу нагуляє жир (М. Стельмах).

519. ДО [ПЕРШОГО] СНІГУ. До початку зими. — Ви, тату, не журіться, — підбадьорюю його. — Ви ж читати он як умієте! — Та навчився ж, — ходив у школу аж до першого снігу (М. Стельмах).

520. ЯК З ТОРІШНЬОГО СНІГУ, зі сл. б'ю́де, ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (буде). — Прийду та допоможу тобі, хоч і з мене, певно, буде користі, як з торішнього снігу (І. Печуй-Левицький).

521. ЯК ТОРІШНЬОГО СНІГУ, зі сл. бо́я́ти ся, ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (боятися). Боюся я тебе, як торішнього снігу (Укр. присл.); — Ну й язык у тебе, — тільки здивовано брови підвів Мірошниченко. — Гляди, Іванові скажу. — Боюся я його, як торішнього снігу, — стрепенулась Марійка (М. Стельмах).

СНІДАВ

522. ЯК (мов, ніби і т. ін.) НЕ СНІДАВ. Позбавлений жвавості, бадьорості. Чого це він сьогодні такий млявий, ніби не спідав? (З газети).

СНІП

523. ЯК СНІП, зі сл. повалі́тися, звалі́тися, впа́сти і под. Дуже важко, всім тілом. Коп'є булатне... серце пробива, Як сніп на землю повалився (І. Котляревський); Виморений, мов після тяжкої роботи, як сніп, звалився він (Петро) на ліжко (Панас Мирний); В куточках губ набігли червоної бульки, безрукий божевільно глянув на натовп, сполотнів і, як сніп, впав з воза (М. Лазорський).

СНОМ

524. НІ (і) СНОМ, НІ (і) ДУ́ХОМ, зі сл. не зна́ти, не віда́ти і т. ін. Зовсім. І ніхто не зможе вневпийти, що я в переселенні її квартирантів ні сном, ні духом не випувата (Леся Українка); — Лобода ні сном, ні духом не відає про той злощасний лист (Іван Ле); — Гляди ж мені, сотишчику, щоб про моє кохання та женихання ні сном, ні духом не дознався через тебе ніхто в Лубнах (І. Печуй-Левицький); — А для чого, Насте, ви й досі ховасте зброю? — суворішає голос Мірошниченка. — Свят-свят! Яку зброю? І сном, і духом про неї не відаємо! (М. Стельмах). СНОМ І ДУ́ХОМ. Халяви — мов у воду впали. Сердитий, як вогонь, Кирило напав на домашніх. Божжилися, клялися, що сном і духом нічого не знають (А. Ішук).

525. СНОМ ПРА́ВЕДНИКА (п्रा́ведників, пра́ведних і т. ін.), зі сл. спáти. Спокійно, міцно, безтурботно. — Значить, сном праведника спали? І не сподівалися на отаких дорогих гостей? — в очах пристава тремтить насмішка (М. Стельмах).

СНОПІВ

526. ЯК СНОПІВ НА ВО́ЗІ. Дуже багато. — Один раз пройшов вагон від дверей до дверей,

потім ще раз — всюди напаковано людей, як сно-
пів на возі (М. Ю. Тарновський).

СНУВАТИ

527. СНУВАТИ ДУМКИ. Обдумувати щось, думати над чим-небудь (перев. одночасно займаючись чимось). *Таубенфельд, погоджуючись на м'якому сидінні, снував думки* (Ю. Бедзик).

528. СНУВАТИ [СВОЇ] ХИМЕРИ. Вигадувати що-небудь; фантазувати. *Чайка не слухає перемовлянь Миколи з стариною. Він взагалі не здатен прислухатися до будь-кого. Він далі снує свої химери* (П. Загребельний).

СНУВАТИСЯ

529. СНУВАТИСЯ В ГОЛОВІ (в думках). Виикати в уяві, думатися. [Катря:] *Отак і з мною, баринше: почне щось снуватися в голові — спується та й снується* (С. Васильченко); *А Степану мріялося, спувалося у думках: .. заживемо, забагатіємо* (В. Вільний).

СОБАКА

530. БІТИЙ (біта) СОБАКА. Бувала, з досвідом людина. *Управитель пана, біта собака, послуухав хлопцевої мови, подивився на нього та й промовив на Шевченкове прохання: "Не оддамо ми тебе маляру, бо нам самим таких треба"* (С. Васильченко).

531. [І] СОБАКА НЕ ГАВКНЕ (не загавкає). 1. Ніхто зовсім не згадає або не помітить. — *Еге, поки гладкий схудне — худого на цвинтар понесуть, і собака не гавкне* (М. Стельмах); *Пропав — і собаки не загавкали* (Укр.. присл.). 2. Ніде нікого немає. — *Ферми одна на одну схожі... Глухо, пусто, і собака не гавкне* (О. Гончар).

532. [І] СОБАКА НЕ ПЕРЕСКОЧИТЬ, перев. зі словоспол. такий що. Великий за розмірами. *Павло з їв паляницю хліба і такий горделей борцу, що собака не перескочить, поліз на під відсидатися* (Григорій Тютюнник); // *Дуже високий. В який бік не розженись — мур тебе зустріне, мур такий, що його й собака не перескочить* (О. Гончар).

533. МОВ СОБАКА, ЯКИЙ ЗІРВАВСЯ З ЦЕПУ, зі сл. радіти. Дуже, нестримно. *Я вищукував на мітингах загальні фрази і радів, мов собака, який зірвався з цепу, щиро вірячи, що вже всі люди брати* (О. Довженко).

534. НІЯКИЙ (ніяка, ні одна, жодна і т. ін.) СОБАКА, зневажл. Ніхто. — *Троє здержав, один утік: ніяка собака до поміччя не стала* (Діпрова Чайка); — *В обхід правим флангом! Зайняти з першим і третім батальйонами позицію біля мосту! Щоб ні одна жива собака не вислизнула на Київ!* (О. Довженко).

535. [ОСЬ] ДЕ (в чому, тут і т. ін.) СОБАКА ЗАРИТИЙ (зарита). Саме в цьому справжня причина, суть чого-небудь. — *Чіткої системи поглядів у тебе ще нема. Ось у чому собака заритий* (А. Головка); — *Ти мені не мудруй, Панасовичу! Тут якась собака зарита! Нюхом чуо!* (В. Речмедін).

536. РІЗНИЦЬКИЙ (різницька) СОБАКА. Уживається як лайка. *Тарас склав султанові таку відповідь на його грізне послання: "Ти — шайтан турецький, .. свиняча морда, різницька собака"* (О. Довженко).

537. СКАЖЕНИЙ (скажена) СОБАКА. Уживається як лайка. [Самрось:] *А бодай ти не діждала, щоб я об тебе паскудив руки на перший день Великодня* [Зінка:] *Харуize, скажена собака!* (М. Кропивницький).

538. УСЯКИЙ (усяка, кобжний, кобжна) СОБАКА, зневажл. Будь-хто, перший-ліпший. — *Мене тут усяка собака знає, адже я місцевий* (М. Чабанівський); — *А йти Стеблями, де кожна собака в очі Юришкові дивиться, — та пощо ж того всього?* (Г. Хоткевич).

539. ЯК (мов, ніче і т. ін.) СОБАКА НА ВИСІВКИ, зі сл. дивитися, вітришитися і под., вульг. Дуже, надто. — *Накрила баба фартухом відро [з ковбасами]. — Щезни, чого витрищився, ніче собака на висівки* (Ю. Мушкетик).

540. ЯК (мов) СОБАКА НА ПОСВИСТ, зі сл. іті, бігти і под. Охоче; слухняно. *Довго й не збирався Святополк, бо вже через два літа стояв під Кисвом з печенігами, які йшли до нього, мов собака на посвист* (П. Загребельний).

541. ЯК (мов) СОБАКА [НА ЯРМАРКУ], зі сл. пропадати, пропасти і под. Безслідно. — *Держись... — пригрозив він йому [сину], — а то пропадеш, як собака на ярмарку!* (П. Панч); *Вони [шведи] пропали б тут, як на ярмарку собака. А це ж товариші наші і союзники, годі їх лишати на поталу судби [долі]* (Б. Лепкий); // *Бідуючи; у великій скруті, в стражданнях. А я пішов у гайдамаки, Та на Сибірі опинивсь. (Бо тут Сибір була колись). І пропадаю, мов собака, .. Помолись. За мене Богу, мій ти сину* (Т. Шевченко).

542. ЯК (мов) СОБАКА (пес, звір), СПУЩЕНИЙ (спущена) З ПРИВ'ЯЗИ (з ланцюга, з припону), зі сл. бігти, наскочити і под. Дуже швидко, нестримно. *Немов собака, спущена з припону, Наскочила на землю п'яма чорна* (І. Франко); *Поліцаї бігли, як панські пси, спущені з прив'язі* (І. Цюпа).

543. ЯК (мов) СОБАКА (пес) У ПИЛІШВКУ, зі сл. трястися. Дуже. *Обернув [дід] свій гнів на онука: — .. Ану марш у хату, розхрис-*

тався, наче посеред літа... Тут он у кожусі трясеся, мов нес у Пилипівку (Ю. Збанацький).

544. ЯК ПОБИТИЙ (побита) СОБАКА (пес). Усвідомлюючи свою провину; винувато. *Виговський, як побитий пес, знітився, наче став менший на зріст, упав знесилено у фотель, опустив голову на руки (Н. Рибак).*

545. ЯК ПОТАЙНИЙ (потайні) СОБАКА (пси). Підступно, таємно. *Гетьман замислився: — Виходить, мене обсіли з усіх боків вороги. — мовив він з гіркотою. — Може, сй друзі..., а я твоїй друг і остерігаю тебе від усіх старшин: вони ще не вкусять, вони, як ті потайні пси, виглядати-муть слушної годни (М. Лазорський).*

546. ЯК СОБАКА, зі сл. голодний, злий і т. ін. Дуже, надзвичайно. *Обмок — як вовк, обкис — як лис, голоден — як собака (Укр., присл.); — Ну, то поклади мене у віз із рибою. — Ай! Роба! По всій Польщі люди голодні, як собаки. Рибурозкрадуть (О. Довженко); Каже жінка. — Він [чоловік] мене вб'є, як наздожене. Тут хоч дурний, та такий злий, як собака (П. Куліш).*

547. ЯК СОБАКА В ЧОВНІ, зі сл. бути, сидіти і т. ін. У незручному, непевному становищі. *"Знаю я тебе, пане, добре знаю! Се ти тепер величаєшся, а коли я до тебе приїздив ото недавно з козаками, то ти так збентежився, що був ні в сих ні в тих, як собака в човні" (Д. Мордовець); [Маруся:] Бачу, бачу, що пристало вам старостувати, як собаці в човні сидіти (З усн. мови).*

548. ЯК СОБАКА ЗА ОБГРІЗЕНУ КІСТКУ, зі сл. триматися. Дуже міцно. *"А все ж таки трималася вона, як собака за обгризену кістку, за те життя!" (Грицько Григоренко).*

549. ЯК СОБАКА З ОЖЕРЕДУ, зі сл. пуститися. Швидко, остаточно. *Після того [тюрми] пустилася я, як там кажуть: як собака з ожереда (Папас Мирний).*

550. ЯК СОБАКА НА ПРИВ'ЯЗІ, зі сл. гуляти, ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (гуляти). *Парубки на вечорницях.. наробили пожежі. Згорів трохи не весь куток. От тепер гуляй, як собака на прив'язі! (І. Нечуй-Левицький).*

551. ЯК СОБАКА ПАЛИЦЮ (редьку, цибулю і т. ін.), зі сл. любити, ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (любити). *Дід.. польську панцину любив, як собака цибулю (І. Нечуй-Левицький).*

552. [ЯК] СОБАКА (пес) НА СІНІ. Такий, що сам не користується чим-небудь й іншим не дає. [Старшина:] *Та ти [Сидір] мені не кажи, я його знаю добре, — збірщиком при ньому був, — як собака на сіні: сам не їсть і другому не дає,*

вредний ірод (І. Карпенко-Карий); Ось візьме [Ткачук]... та й виїде світ за очі.. Хай тоді Боровик пошукас собі дурнішого завідувача, хай дістане собі собаку на сіні, щоб коло меду ходив і пальців не обливав (Ю. Збанацький).

СОБАКИ

553. [І] СОБАКИ НЕ ІДЯТЬ чого. Дуже, надзвичайно багато. *Оратор винувато посміхнувся: — Землі у нас хіба що під нігтями... А тут ось у пана її собаки не ідять (П. Паич).*

554. СОБАКИ ВІЮТЬ від чого. Що-небудь дуже неприємно діє, викликає у когось відразу, огиду. [Романюк:] *Лисменник приїхав сюди працювати, йому тиша потрібна, .. а від твоїх пісень собаки виють (О. Корнійчук).*

555. ЯК (мов) СКАЖЕНОГО (скаженої) СОБАКИ, зі сл. боятися. Дуже. — *О, дурненька Солошка співає! — кричали вони й мерці тікали до хати, щоб не зустріла вона де їх, бо боялися її, як скаженої собаки (Папас Мирний).*

556. ЯК (мов) СОБАКИ ОБГРІЗЛИ, зневажл. Дуже короткий. *Мундир на ньому з отакеними гудзиками, тільки куций, мов собаки обгризли, і наплічники з сукна (О. Донченко).*

СОБАКУ

557. НІЗА СОБАКУ, зі сл. пропасти. Зовсім даремно. [Федора:] *До ладу не з'їсте — все ті карбованці та червінці складає. А помре, то якась [жіпка] випорожнить кутки та й спасибі не скаже. Та ні за собаку й пропаде (С. Васильченко).*

СОБАЦІ

558. ЯК (мов) НА СОБАЦІ, зі сл. загоститися, зажити і т. ін., згуб. Дуже швидко. — *Загоїлася твоя рука? — Як на собаці... (В. Бабляк); Я злякалася. — Не бійся, дівчино, — сказав, — заживе, як на собаці (Б. Харчук); Оце просте і грубувате.. "зажило, як на собаці", ніби рукою зняло тінь журби, що легеньким крилом війнуло було в хаті (М. Чапаївський); — Може, тебе до фельдшера везти? — заплала жінка... — До якого там фельдшера... Кажу: засохне, мов на собаці (М. Стельмах).*

559. ЯК СОБАЦІ ДРУГИЙ ХВІСТ, зі сл. потрібний, треба і т. ін. Уживається для повного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (потрібен, треба). — *Жартуй собі, молодий чоловіче, з дівчатами.., а нам вони — як собаці другий хвіст, — вже трохи м'якше зауважив Перегузда (А. Ішук).*

560. ЯК СОБАЦІ (Сірко́ві, Сірку́) НА ПЕРЕЛАЗІ. Дуже поганий. *Життя, як собаці на перелазі (М. Номис).*

СОБИ

561. **НЕ ПО СОБІ** кому і без додатка. 1. Хто-небудь погано себе почуває; нездужається, нездоровнється комусь. Була темна осіння ніч .. Під таку годину завжди важко дишеться, .. кожному *чогось не по собі* (Панас Мирний); Як стало тепер холодніше, то щось мені від часу до часу *робиться не по собі* (Леся Українка).

2. Кому-небудь незручно, ніяково або непрємно. Давидові одразу, від самої інтонації його голосу, стало *якось не по собі* (А. Головка); Був мир. Був перший день, коли Ми відомстить за друга не могли. І через те *не по собі* було (О. Підсуха).

562. **НІ СОБІ, НІ ЛЮДЯМ**. Без корнсті. Ти [Ліліє] *знаєш, либонь, як неприємно буває, лягаючи спати, подумати собі: от і знов день минув даремнісінько, ні собі, ні людям* (Леся Українка).

563. **ПО СОБІ**. Відповідно до своїх смаків, уподобань, можливостей. Увесь час мучила його думка: *знайти роботу по собі* (З усн. мови).

564. **[ЯК (мов, пеняє і т. ін.)] НЕ ПРИ СОБІ**. 1. У поганому настрої, у стані сильного душевного розладу. По дорозі йшов сліпий Ілько — тихий, зажурений, чоловік не при собі, з медаллю "За відвагу" на сірому піджаці (І. Драч); Гаряча і задихана, бігла [дівчина] через усе подвір'я, *мов не при собі* була (В. Конвісар); Тітка Саша привіталася до лікарки, але стара не хотіла її нізащо пізнавати, бо зовсім була *пеняче не при собі* (Ю. Яновський).

2. Психічно хворий. Беріть його *попід руки і тягніть...* Він не при собі. Треба відвезти в Київ (Т. Осьмачка).

СОВАТИ

565. **ЛЁДВЕ СОВАТИ НОГАМИ** (ноги). 1. Дуже повільно йти. Балабуха, *ледве соваючи ногами, посунув до хати* (І. Неучуй-Левницький). 2. Бутн надзвичайно слабим, кволним від утомл., хвороби, старості і т. ін. Горіли городи, зникали цілі села. *Хоч хто й живий зоставсь, то ледве совав поги...* (Леся Українка).

566. **СОВАТИ** (тікати, пхати і т. ін.) / **ТКНУТИ** (своєю) **НОСА** куди, у що. Самочинно втручатися в що-небудь (перев. у чужі справи). З сили-силенної *порад і настанов* [матері] *Валентиніві* *запам'яталася одна, мабуть, найголовніша: не совати носа куди не слід* (О. Ільченко). **СОВАТИ НОСА ДО НАШОГО ПРОСА**. — Потім, серденько, — *зупинив дружину вчитель, — немає потреби Івану Семеновичу совати носа до нашої прося* (Ю. Яновський).

СОВИ

567. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **СОВИ** **НОЧУВАЛИ В ГОЛОВІ** у кого, чий. Хто-небудь відчуває сильний головний біль від утомл., безсоння і т. ін. *Немов сови почували в моїй голові, .. болить вона уся* (Панас Мирний).

568. **ЯК СОВИ**, зі сл. дивитися. Широко відкритими очима. Москвини, *вже сп'янілі, дивились на дядя, як сови*. Один з них *вже мацав лаву і мостився лягти*. Гостям постелили в комірчині й відвели спочивати з далекої дороги (М. Лазорський).

СОВІСТЬ

569. **ЗАГОВОРІЛА** (прокинулася) **СОВІСТЬ** у кого, рідко у кому і без додатка. Хто-небудь став чесним, справедливим; кому-небудь стає соромно за свої вчинки. І тут, *подейкують люди, чи перелякався тих оглядин Плачинда, чи, може, совість заговорила в нього, але він відмахнувся від купчої* (М. Стельмах); Андрій стояв, *спустивши голову й почервонівши*. Перший раз в життї [житті] у нього *прокинулася совість...* (М. Коцюбинський).

570. **НА СОВІСТЬ**, *перев.* зі сл. працювати, робити і под. Дуже добре, хороше, якісно. *Якось виступали у нашому цеху аси художньої інтелігенції. Здорово виступали! Одразу видно — працюють на совість* (А. Крижанівський); — *А ми, виходить, робимо ремонт не на совість!* — *кинув роздратовано директор* (І. Сочивець); *До Максима чомусь несуть поношене [взуття], щоб поладовив*. Чи не тому, що все в нього *на совість* — *каблучок поставить, підківку прицвіяхує* (Є. Гуцало).

571. **СОВІСТЬ МУЧИТЬ** кого і без додатка. Хто-небудь відчуває гризоту, сором за свою провину, несправедливість і т. ін. *Совість його мучила, що так товариши кинули* (Панас Мирний); *Нехай буде ще один захід, щоб не мучила совість* (О. Донченко).

572. **ХОДЯЧА СОВІСТЬ** (чеснота). Людина, основною рисою якої є чесність, порядність. Учив він сумлінно, бо сам він був *ходяча совість людська* (Остап Вншня); *Мудрий чоловік той Гриць Прутик. Працює на диво всім зразково, віддає кожному, що належить, словом, ходяча чесно-та* (О. Ковінька).

СОВІСТЮ

573. **З ЧИСТОЮ** (спокійною) **СОВІСТЮ**; **З ЧИСТИМ** (спокійним) **СУМЛІННЯМ**. Будучи переконаним у своїй правоті; не відчуваючи гризоти, сорому і т. ін. *Піти б у школу та сказати: "Ось я вернувся й на минулому ставлю хрест!*

Наше гасло: На свободу — з чистою совістю!» (О. Гончар); *Посол Вельвейський прилюдно заявляв, що любить русинів Пу, кого такі пани люблять, того я з спокійним сумлінням можу не любити* (І. Франко); // *Чесно. Жити [треба] з чистою совістю, як мама ото казала* (О. Гончар). по [чистій] СОВІСТІ. — *Коли по совісті* [вибрали] — нічого не скажу: мій синиш ніколи, Свириде, в Сірка очей не позичав (М. Стельмах); *Ми по чистій совісті* можемо сказати, що свої обов'язки перед львів'янами сповняємо [виконуємо], а взаємин не бачимо (М. Драгоманов).

СОДОМ

574. СОДОМ (содо́ма) І ГОМО́РРА, книжн. Велике безладдя; метушня, шум. — *Вулиця їхня — содом і гоморра: трамвай, автомобілі...* (А. Голковко); *На вокзалі — содом і гоморра. Все переплутано, перевернуто...* (М. Ю. Тарновський).

СОКІЛ

575. ЯК (мов, ніби т. ін.) ПІДСТРЕ́ЛЕНИЙ СО́КІЛ (пта́х), зі сл. в п'я́стї. Не володіючи собою, безсило, важко, опуститися на що-небудь. *Неридаймо́мати .. з несамовитою силою вдарив кулаком у стовбур осики. Нози підігнулись, і він не сів, а впав на траву, мов підстрелений сокіл* (М. Лазорський).

СОКУ

576. В СА́МОМУ СОКУ́; СА́МЕ В СОКУ́. У розквіті фізичних сил. *Хлопець я був якраз в самому соку, важкуватий, щось вісімдесят з зайвною кілограмів...* (В. Логвиненко); — *А то таку панянку десь підхопив, що не йому, старому б, залицятися.* — *Молоду, гожу?* — скрикнув Місяць. — *Саме в соку* (Панас Мирний).

СОЛІ

577. НЕ ДО СО́ЛІ кому і без додатка. 1. Кому-небудь байдуже до чогось, коли є інші, важливіші справи. *А вже мені не до солі, коли грають на басолі* (М. Номис).

2. Кому-небудь дуже скрутно. — *А чортові, не до солі: Хвостиком кивав, Ніс скопив, мов гринджолі, І дверей шукав* (П. Гулак-Артемівський); *Робота у мене часами .. йшла не шпарко, бо такі були справи, що було "не до солі"* (Леся Українка); — *Мені тепер, як кажуть, — не до солі...* *Що то робить моя Одарочка?* (О. Стороженко).

СОЛОВЕЙКО

578. ЯК У СПА́СІВКУ СОЛОВЕ́ЙКО ЗАСПІВА́Є, ірон. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного речення; ніколи. [Марися:] *За вас я тоді виїду заміж, як у Спасівку соловейко заспіває* (І. Карпенко-Карий).

СОЛОДИТИ

579. СОЛОДИ́ТИ [СВОЮ] ДУ́ШУ. Тишити, задовольняти себе. Він [Чіпка] *став солодити свою душу гульнею та горілкою* (Панас Мирний).

СОН

580. НА СОН ГРЯДУ́ЩИЙ, книжн. Перед тим, як лягати спати, заснути. — *Ще не начиталася, — насторожила від печі мати на Вустю.* — *Що ввечора, замість молитви, на сон грядущий: ...Піди почи внеси!* (О. Гончар); [Софія:] *Благословіть на сон грядущий...* (І. Микитенко).

581. СОН (дрімо́та) ХИ́ЛИТЬ (кло́пить, зломі́в, поборо́в і т. ін.) кого, на кого Хто-небудь засинає. *Мене мов сон хилинь, та будять мене — хто плачем, хто риданням* (Марко Вовчок); *Говорить далі невизразно слова, по голосі чути, що її сон клопить* (Леся Українка); *Вже князя і сон зломив, В очі мов насипав приску, Голова тяжить, неначе Від маківки* (І. Франко); — *А-а, це ви, товаришу голова? А ми держались-держались, та таки перед світом поборов нас сон* (Григорій Тютюнник); *Галя ледве переставляла ніючі ноги, дрімота хилила її до землі* (Ю. Збанацький).

582. СОН НЕ БЕРЕ́ / НЕ ВЗЯВ кого і без додатка. Кому-небудь не спиться. *"І спати хочеться, а і чогось мене сон не бере", — подумав Ломицький* (І. Нечуй-Левицький); *Вже панотцьового коня й немає: ще до світу махнув старий у нову дорогу: десь його й сон не взяв* (П. Куліш). НЕ БЕРЕ́ТЬСЯ СОН. І не береться сон — *ходжу, картаю себе думками, розважаю згадками* (С. Васильченко).

583. СОН НЕ ЙДЕ НА О́ЧІ (в го́лову) кому і без додатка. Хто-небудь не може заснути. *Покірно лягаю. Але сон уже не йде на очі* (Ю. Збанацький); *Син лежить на лаві. Сон не йде йому в голову* (Панас Мирний).

584. СОН РЯБО́І КОБИ́ЛИ. Нісенітниця, безглузда, дурниця. — *Чи ти, чоловіче, сон рябої кобили розказуєш, чи дороги питаєш?* (М. Коцюбинський); *А спозаранку почав [Гаманюк] стукати в двері і вимагати, щоб його негайно повели до слідчого. Вартовий пожартував: — Розкажеш сон рябої кобили?* (М. Ю. Тарновський); — *А чому вона синаша свого в чабани не посилає?.. — А тому, що в нього нахил до радіотехніки. Здібності, ви це розумієте? — Сон рябої кобили все це, — каже він* (О. Гончар). РЯБО́І КОБИ́ЛИ СОН. *Ото це говорить! Рябої кобили сон розказує* (Укр. присл.); — *Справедливий устрій общини — це ваша фантазія! — вигукнув молодогоромадівець.* — *Рябої кобили сон!* — додав другий (Ф. Бурлака).

585. **СОН У РҮКУ.** Те, що наснилося, збудеться. Кума зичливо всміхалася і заміряно говорила: — Це ж сон ваш, серце Наталю, дивний той сон.. Кажу вам щиро.. Олекса буде паном у московській столиці.. — Може, і справді сон в руку,— якось мляво мовила Розумиха: клопоти сьогоднішні дуже втомили її (М. Лазорський).

СОНЦЕ

586. **КОЗАЇЦЬКЕ** (циганське) **СОНЦЕ.** Місяць. — Поночі? — здивувався Данило. — Що для нас ніч, коли має зійти козацьке сонце? — зазрав стрілами брів Сагайдак (М. Стельмах); Холодне циганське сонце світило тепер уже їм десь із-за потилиці (О. Гончар); Тетяна не знає, коли їй страшніше: чи в темряві, чи за цигансько-го сонця (А. Дімаров).

СОНЦЕМ

587. **ПІД СОНЦЕМ.** У світі, на землі. О мене, вас утомили війни. І навіть в сні не вийти вам із пут. Переділіться знову — супокійний Хай буде кожному під сонцем кут (М. Зеров).

588. **[РАЗОМ] ІЗ СОНЦЕМ.** Раю, удосвіта. Встає Максим з сонцем, лягає з місяцем; у нього і пооране, і посіяне, скотинка нагодована й напоєна, усе у нього в догляді, і нас, спасибі йому, слухається і шанує (О. Кониський); Думка була виїхати разом із сонцем, бо не близька дорога (О. Гончар).

СОРОКА

589. **СОРОКА НА ХВОСТІ** (на крилі) **ПРИНЕСЛА** що і без додатка. Кому-небудь стало відомо про щось (вживається при небажанні повідомляти джерело інформації). — Ви се як знаєте? — здивувалася Настя. — Сорока на хвості принесла? — Ні, не сорока, а Мошко; Мошко все знає (О. Кониський); — В вас, мамо, був Ломицький? — А тобі вже сорока на хвості принесла звістку? — сказала мати (І. Нечуй-Левицький); — Дядьку Себастьяне, у вас під шинелею стелер? — А ти звідки знаєш? — дивується чоловік. — Сорока на крилі принесла (М. Стельмах).

590. **[ЯК] (мов) СОРОКА НА ХВОСТІ РОЗНОСИТЬ / РОЗНЕСЛА.** Дуже швидко поширюються якісь чутки. По Веселій, мов сорока на хвості розносить щоразу, яка там цього вечора юшка заварювалась.. і які клались приправи (О. Гончар); // Ставати відомим всім або багатьом. Чи рознесла сорока на хвості, Що я уже директориша? (О. Підсуха).

591. **ЯК СОРОКА В** (на голу) **КІСТКУ**, зі сл. дивітися, загляда ти і т. ін. Дуже уважно приглядаючись до чого-небудь. Цілий вечір він просидів навпочіпки біля коритечка, раз по раз,

перехнябивши.. голову, зазирає у нього, як сорока в кістку, чманів від курива (Григорій Тютюнник); Заглядає, як сорока на голу кістку (М. Номис).

592. **ЯК СОРОКА НА ТИНУ** (на кілку, рідко на терниці). 1. зі сл. сидіти, примоститися і т. ін. Незручно, неприродно. — Хитра яка! От побачить твоя мати... — примостується [Левко] на воротах, як сорока на кілку (М. Стельмах).

2. зі сл. жйти. Невлаштоваю, непостійно. Він живе, як сорока на терниці: вітер повернувся — полетіла (Укр.. присл.).

3. зі сл. вертїтися, крутїтися і т. ін. Неспокійно. Вертїться, як сорока на тину (Укр.. присл.).

593. **ЯК СОРОКА НА ХВОСТІ**, зі сл. рознести. Хто-небудь дуже швидко поширює якісь чутки (переважно ті, які хтось хоче утаїти). — Тепер Борух, як сорока на хвості, рознесе по всіх усядах про весілля! (І. Нечуй-Левицький).

594. **ЯК СОРОКА ПО ТИНУ**, перев. зі сл. писати. Незграбно, неакуратно. Він пише, як сорока по тину (З усьм. мови).

СОРОМ

595. **СОРОМ ІСТЬ** (криє) **ОЧІ** чиї, кому і без додатка. Хтось мучиться, страждає від докорів совісті; кому-небудь дуже соромно. [Гнат:] Одну хвилину мені жаль Софії і сором їсть очі, а другу... другу — вся душа, всі думки у Варки! (І. Карпенко-Карий); Як дізнаються, бува? Ото дівка? З паничем цілуватися?! Матінко!.. І Христия чує, як її обличчя горить-палає, як її очі сором криє (Панас Мирний).

СОРОЧКИ

596. **ДО СОРОЧКИ**, зі сл. обібрати. Нічого не залишаючи. Одного обібрали до сорочки, другому забрали муку з корита (Л. Мартович).

СОРОЧОК

597. **ДО [САМИХ] СОРОЧОК**, зі сл. змобкувати. Наскрізь. Становий з десятичними дурнісінько блукали в очеретах та не знайшли бурлак і тільки змогли до самих сорочок (І. Нечуй-Левицький).

СОРОЧЦІ

598. **[НЕ] В СВОЇЙ СОРОЧЦІ** (льблі), фам. Психічно хворий. [Василина:] Як ти сказала? Чи ти в своїй льолі, дівко! (С. Васильченко).

СОРТ

599. **ПЕРШИЙ** (розм. первий) **СОРТ.** 1. Найкращий, найвищої якості. — Ось, Зою, матеріал [до стіннівки] перший сорт. Ану, намалюй їх так, щоб весь цех сміявся! (В. Собко); — Грали ми в одному городі [у місті], — задумливо й дивля-

чись кудись у куток, заговорив він тихо і трагічно. — Я, знаєте, підібрав тоді трунку — перший сорт (В. Внииченко).

2. Дуже добре, якнайкраще. [Храпко:] Чому не взятись? Оборудуєм це діло — перший сорт! (Панас Мнрийн).

СОТАТИ

600. **СОТАТИ КИШКІЙ** (жйли) з кого і без додатка. Виснажувати, знесилювати кого-небудь иепосильною роботою; експлуатувати. — *Оце ще недавнечко ці князі були нашими оборонцями, а теперечи вони ладні кишки з нас сотати* (І. Нечуй-Левицький); *Кожному стрічному Андрій тицяз скалічену руку. — Ось подивіться, що з мене зробили. Дванадцять літ сотали жили* (М. Коцюбинський).

СОТВОРІННЯ

601. **ВІД СОТВОРІННЯ СВІТУ**, зі сл. не бачити, не бути і т. ін. Ніколи. — *Вже ж такого розору, возню та нівечення від сотворіння світу не бачено* (О. Довженко).

СОУСОМ

602. **ПІД СОУСОМ** яким. В тому чи іншому вигляді, трактувавши, висвітленні і т. ін. — *Не хотіли відпустити вас як художника. Не відпускали і як солдата. Відпустили як матроса. Але під яким би соусом не було, — важливо те, що відпустили* (З. Тулуб); *Проте тоді вже поганой хуртовини не було, а була прекрасна хуртовина під соусом дикого шовнізму та порнографії* (М. Хвильовий). **ПІД СОУСАМИ**. Та що ж робиться з нашим кінопрокатом? Очевидно, те саме, що й в інших сферах: негласне підвищення цін під будь-якими соусами (З газети).

СОХНУТИ

603. **СОХНУТИ З НУДОТИ**. Дуже томитися, иудьгувати. — *Вернусь у прийомну... І сохну з нудоти: Ходжу або грююся, ставши під грубку* (С. Олійник).

СПАДАТИ

604. **СПАДАТИ** (приходити, спливати і т. ін.) / **СПАСТИ** (прийти, спливти і т. ін.) **НА ДУМКУ** (на пам'ять, в голову, на гадку) кому і без додатка. 1. Хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь. *Спадав на думку і сам Гаркун-Задунайський, але думка цього образу кось не могла схопити виразно* (В. Внииченко); *Харкевич усе дужче й дужче хвилювався, йому спало на думку неймовірно, від усіх тих згодів почала боліти голова* (С. Голованівський); *Спадали на пам'ять [Микиті] усі ліки та знадіб'я, які вживають під-*

вереджені [з підірваним здоров'ям] люди (Л. Яновська); *Дорога ж бита поряд, і мало як-ому гаспиду спаде на гадку заглянути до мене на горище* (І. Головаченко і О. Мусієнко). **НАВЕРТАЛОСЯ НА ДУМКУ**, безос. Мимоволі наверталось на думку: що буде з нами? З людьми, заводами, соборами? (О. Гончар); // Хто-небудь придумє щось, додумється до чогось. *Батьківчиною тюльпана є наші чорноморські степи! Але чи нашому руситові сплило б у голову робити тешєфти на тюльпанах?* (Ірина Вільде). **СПАЛОСЯ У ГОЛОВУ**. — *Що, мамо, як не зазеленіс? — запитався вдруге Івась. — Як-то не зазеленіс? Що тобі.. у голову спалося* (Ю. Яновський).

2. Згадуватися, пригадуватися. *Образ брата Петра та дружна компанія його друзів льотчиків, з якими він заїздив, спливають на думку Тоні* (О. Гончар); *Чудовий такий був вечір весняний, що сама веснянка на думку наворачалась* (Марко Вовчок).

605. **СПАДАТИ / СПАСТИ З ЛИЦЯ** (на лиці, на внді). Ставати блідим, змученим; марніти. — *Молодая дівчинонька, Чого з лица спала?* (Укр.. думи..); — *Мабуть, тебе, сину, там так понівечили, що кістки цілої не оставили? Дивись, як на виду спав... поблід, позеленів* (Панас Мнрийн). **З ЛИЧЕНЬКА СПАСТИ**. Дарма, що з личенька спала, а справдження козачка! (Марко Вовчок); *Три дні, тиждень ти крисишся... Вже в тебе всі питають, чого ти з личенька спала* (П. Куліш); *А ти ж би змерзла була, а ти ж би рознемоглася, з личенька спала* (Л. Костенко). **СПАЛІЙ З ЛНЦЯ**. Десь тільки згодом Ельчині очі побачать людей, до виспаки зморених, спалих з лица, ніби вичавлених (О. Гончар).

606. **СПАДАТИ / СПАСТИ З ТІЛА** (в тілі, на тілі). Худнути. *Стара попада над дочками тремтіла Та посаг у скрині складала для них, Пиділа й сивила, спадаючи з тіла* (Л. Первомайський); *Його [кота] завивання стало додати одчайдушним. Сусід прив'язав страдника, щоб не бігав уночі й не спадав на тілі* (З. Мороз); *Роман спостився, змарнів, зблід, спав з тіла* (І. Нечуй-Левицький).

607. **СПАДАТИ / СПАСТИ З ЦІНИ** (у цін). Втратити своє значення; ставати менш важливим. — *А пани — все пани — з ціни не спадають!* (С. Руданський).

СПАДІ

608. **НА СПАДІ**. 1. чого. Вкінці, близько до кінця. *На спаді дня Василь зачинає крамницю* (З газети).

2. Закінчуватися. *Червенева ніч уже на спаді* (Л. Смілянський).

3. У стані, близькому до занепаду. Рабовласницьке суспільство було вже на спаді, а йому на зміну йшов феодальний лад (З журналу).

СПАЛИТИ

609. СПАЛИТИ [ЗА СОБОЮ] МОСТІ. Рішуче порвати з кнм-, чим-небудь; зробити неможливим повернення до когось, до чогось. Уявивши себе між студентів, Денис скривився. Ні, назад не було вороття. Він сам спалив мости і не шкодує (М. Ю. Тарновський); А проте й у роки реакції Винниченко, як мовиться, не спалив за собою мости (В. Винниченко). СПАЛИТИ МІСТОК ЗА СОБОЮ. Тварина — і та свою матір чує, а моя [дочка] як пішла з хати, то й місток за собою спалила, — журилася Одарка (Григорій Тютюнник).

СПАСИБІ

610. ЗА СПАСИБІ. Даремно, без оплати, безкоштовно. В пляшці була не горілка, а кислий оцет. Хоч оцту теж за спасибі не купиш, але Сивокіз образився (П. Панч); Багато громадян, здебільшого пенсійного віку, хворі, через свою неміч не здатні самостійно забезпечити себе паливом, викопати картоплю, зорати город тощо. За "спасибі", погодьтеся, такі послуги вже не роблять (З журналу).

611. НІ ЗА СПАСИБІ. Без будь-якої вигоди; нічого не маючи за що-небудь. [Юда:] Яку втіху мав? За жebraками носити торбу, попихачем їм бути ні за спасибі! (Леся Українка).

612. СПАСИБІ ВАШІЙ ТЬОТІ (вашому батькові), ірон. Уживається для вираження незадоволення тим, з чим хто-небудь не може погодитися або чого не може прийняти. — Ви могли б організувати якусь акцію на Сході. — Спасибі вашій тьоті! Лізьте самі в те пекло (П. Загребельний).

СПАСТИ

613. КАМЕНЕМ (камієм) З СЕРЦЯ СПАСТИ. Позбутися чого-небудь непрємного, важкого. Коли б швидше .. Звіздочка засяяла, От тоді [тоді] б то болість злая Камнем з серця спала (П. Гулак-Артемівський).

614. СПАСТИ НА ДУШУ кому. Сподобатися кому-небудь. А той кум таки чимало спав їй [жінці] на душу, вхвибнув-таки жменьку куминої ласки (Україна сміється).

615. СПАСТИ НА ОЧІ кому. Раптово стати поміченим кнм-небудь. Він тримав зброю напоготові і йшов не по самій стежці, а обабіч, щоб першому не спати на очі ворогові (О. Слісаренко).

616. СПАСТИ (сплисті) З РОЗУМУ. Збожеволіти. Ні, наші козаки ще з розуму не спали, Щоб Вовка од біди сховали! (Л. Глібов); [Рябна:] Чи ти, старий, здурів, Чи з розуму сплив? Та за

що дерево путаєш? (І. Франко). З РОЗУМУ СПАСТИСЯ. З ледачим [ледачим] спознався — з розуму спався (Укр.. присл.).

СПАТИ

617. СПАТИ І В СНІ БАЧИТИ що. Дуже бажати, хотіти чого-небудь, мріяти про здійснення чогось. Антон аж трусується Пожитька з земельного комітету зіпхнути. Щоб — самому. Спить і в сні бачить себе на його місці (А. Головка).

СПЕКТИ

618. СПЕКТИ ЧОРТА, лайл. Нічого не дістати, не одержати, не добитися. Максим дивувався... "Узяв би ти в нашої стороні! — думав він. — Мабуть би, чорта спік" (Панас Мирний).

СПЕЧЕНИЙ

619. ЩОЙНО (тільки що, тільки-но) СПЕЧЕНИЙ, ірон. Якій недавно або щойно став кнм-небудь, здобув якусь професію, призначений на яку-небудь посаду і т. ін. Глибоко зітхнувши, далі заговорив [Ковалншнн] тим твердим тоном, яким щойно спечені начальники звертаються до підлеглих (Ю. Шовкопляс).

СПИНА

620. СПІЙНА НЕ РОЗГИНІЇЄТЬСЯ у кого і без додатка. Хто-небудь багато і без відпочинку працює. По наших селах українських багато і таких господарів, .. котрі цілий вік свій у роботі та роботі, руки та ноги спочинку не мають, спина не розгинається ніколи (Панас Мирний).

621. ЧУЖА СПІЙНА. Той, на кого можна перекласти свою роботу, обов'язок, відповідальність і т. ін. — Бач, — докоряє батько, — як прийшло до діла, то він за чужі спини! (Д. Прилук); — Ви, я бачу, також мудрець за чужою спиною (Григорій Тютюнник).

СПИНИТИ

622. СПИНИТИ ОКО на чому-кому. Звернути увагу на що-небудь, на кого-небудь. У розмові про національні риси характеру мені хочеться спинити око на тих проявах цього характеру, які свідчать про внутрішнє багатство народу (М. Рильський).

СПИНІ

623. НА СВОЇЙ СПИНІ, зі сл. звідати, пізнати і под. Сам, на власному досвіді. Та що мені Вам про це розказувати, як Ви самі добре знаєте, на своїй спині усе про це звідали (Панас Мирний).

СПИНОЮ

624. ЗА СПІНОЮ у кого, чия, кого і без додатка. 1. Таємно від кого-небудь. Шаную воро-

га свого Іхитрого і злого. Остерігаюся його Іжду всього від нього. Та забуваю в суеті, Що в мене за спиною Мені готують пастку ті, Хто їсть і п'є зі мною (І. Низовий).

2. зі сл. жити, бути і т. ін. Під чією-небудь опікою, чийсь захистом; за підтримкою або на утриманні кого-небудь. У великій родині Річинських жінки всіх поколінь жили виключно за спинами своїх чоловіків (Грина Вільде). ЗА ШИРОКОЮ СПІНОЮ. Дмитрові здавалося, Гайченко не на своєму місці, що він живе собі за широкою спиною Боровика, як у Бога за пазухою (Ю. Збанацький).

3. У минулому. За спиною в неї нелегке життя з своїми втратами, болями... (О. Гончар).

4. Позаду кого-небудь. Покойові їй проходу не дають: пройде вона — очима так і проводять, за спиною регочуть (Панас Мирний); Полк швидко просувався вперед, залишаючи за спиною окремі вогневі точки противника (З журналу).

СПИРАЄ

625. СПИРАЄ / СПЕРЛО ДУХ (віддих, груди і т. ін.) кому і без додатка, безос. Кому-небудь важко дихати від надміру почуттів, сильних переживань і т. ін. Чіпка почув, що в його якомсь страшно затіпалось серце, .. спирало дух, важко було дихати (Панас Мирний); Від хвилювання спирало віддих, туманіло в очах. Боявся [Шевченко], що знепритомніє (О. Гурєв); Чернишеві спирало груди. Кожне Ференцове слово ранило його (О. Гончар).

СПИРАТИСЯ

626. СПИРА́ТИСЯ / СПЕР́ТИСЯ НА ПЛЕЧЕ́ чис. кого і без додатка. Знаходити в кому-небудь підтримку, допомогу. Вона вгадала в ньому надійного мужа й господаря, на плече якого з певністю можна спертись (О. Гончар).

СПИСАНИЙ

627. ЯК НА ПАПЕРІ СПИСАНИЙ, зі сл. став, з'явився, вродився і т. ін. Дуже швидко. [Самрось:] От бачиш, який я справний? Хоч і додому тепер... В мент вродився, як на папері списаний! Поганяй!.. (М. Кропивницький).

СПИСАТИ

628. [НІ] ПЕРО́М НЕ СПИСА́ТИ (описати) [НІ СЛОВО́М НЕ СКАЗА́ТИ] чого, фольк. 1. Хтось не може визначити, висловити надзвичайної вроди, краси кого-, чого-небудь. А що ті зачіси на голові, то й не списати пером які (Марко Вовчок); Нї пером не списати, нї словом не сказати тії [тієї] несподіваної краси, якою до вас усміхнулася долина! (Панас Мирний).

2. який. Надзвичайно гарний, вродливий; чудовий. Дочка у неї була дуже вродлива — нї пером не списати, нї словом не сказати (З усн. мови). НІ ПЕРО́М СПИСА́ТЬ, НІ ЗМАЛЮВА́ТЬ. Ти в порі розквітлій, як картина, Нї пером списати, нї змалювати (М. Шеремет). НЕ МО́ЖНА СЛОВО́М РОЗКА́ЗАТИ, А́НІ ПЕРО́М ОПИСА́ТИ. Така була краса його [отамана] невиписанна, що не можна словом розказати, ані пером описати (Марко Вовчок).

629. СПИСА́ТИ / СПИСУВАТИ СПІ́НУ (шкуру, шкіру) кому, чію. Шмагати, залишаючи сліди ударів. [Гордії:] Прийшов, а хазяїн як почав мене ретязем катувати... Ось як списав спину (Підніма сорочку, покажу) (М. Кропивницький); — Чи бач, як пап Рябка почаствовав [почастував]... Що так з його юшить і пасока тече! Та тож-то так звелів всю шкуру скрізь списати, що тобі нема і курці де клювати (П. Гулак-Артемовський); Взят гаратника, відшмагав Івана і пригрозило: — Як не будуть виписувати [коні], мов люстерко, то я спишу тобі шкіру, що поспієш (Казки Буковини). СПИСА́ТИ ШКУ́РУ ВЗДОВЖ І ВПО́ПЕРЕК — Але я колись таки спишу твою шкуру вздовж і впоперек! — у жовтих очах [Терентія] густішас злоба (М. Стельмах).

СПИТИСЯ

630. З КРУ́ГУ (з пуття) СПИ́ТИСЯ. Остаточно опуститися, втратити людську гідність через пияцтво. [Христя:] — От, дивіться, коли не здурів парубок... З кругу спився! (Панас Мирний); [Перун:] Перетився [старий] та з розуму з'їхав. [Казидорога:] Сам з кругу спився (І. Франко).

СПИТЬ

631. СПИ́ТЬ І БА́ЧИТЬ. Постійно думати, мріяти про щось. Дитина, як кажуть, спить і бачить свою улюблену працю (В. Сухомлинський).

СПИЦЯ

632. ДЕСЯ́ТА СПИ́ЦЯ В КО́ЛЕСІ. Той, хто відіграє незначну роль у чомусь. — Ти мусиш зараз же розповісти, хто він і звідки. Щоб я був стокійний за тебе, за Павла і за себе, хоч я тут, правда, десята спиця в колесі (С. Добровольський).

633. НЕ ОСТА́ННЯ СПИ́ЦЯ В КО́ЛЕСІ. Той, хто відіграє певну роль у чомусь, займає певне становище. Став він [Шавкун] не остання спиця в колесі.. Де взялася в людеї шана і повага до його [нього]? (Панас Мирний); І Ліна та Василка теж кваліфікуються на свої місця, бо й вони не останні спиці в цьому величезному трудовому колесі (О. Гончар); Товчучка був не останньою спицею в колесі: усі справи йшли через його руки (З журналу).

СПИЧКА

634. [Є] СПІЧКА В НОСІ у кого. Хто-небудь тямущий, кмітливий. У хлопця цього є така спичка в носі (3 усь. мови).

СПІВАТИ

635. СПІВАТИ АЛІЛУ́Ю кому, ірон. Надмірно захвалювати кого-небудь. Підлабизники співали алілу́ю своєму начальнику (3 усь. мови).

636. СПІВАТИ (весті) ТІЄ́І [Ж (самої, своєї)]. Повторювати сказане кимсь раніше. Одно затялося, каже, що не буде вкуні жити, а друге ї собі тіє́ї співає... (М. Коцюбинський); — Мало знати. Серцем треба перевірити, — відповідала Катерина. — Глядіть, перевіряйте, — співала своєї Уляна. — Наше бабське діло таке: сьогодні краса, а завтра роса... (М. Олійник); — А хто ж це, хлопці, є там у вас у Борисівці? — Є... Моя наречена... Зайшла мовчанка. "Чи він справді, чи.. Ваньку вальє?" — вела тіє́ї ж самої Максимова.. думка (І. Багряний).

637. СПІВАТИ (виводити, розливатися, заливатися) СОЛОВЕ́ЙКОМ (солов'єм), ірон. З надмірним запалом, довго і пишиомовно висловлюватися, говорити про що-небудь. З полегшенням перейшов він [промовець] до козацьких справ. Тут можна розливатися соловейком, не накликаючи нічийого гніву (З. Тулуб); Кошовий розливався соловейком... Не помітив навіть того, так був захоплений своїми думками (Н. Рибак).

638. СПІВАТИ ВІДХІДНУ́ кому, чому. Вважати кого-, що-небудь приреченим на загибель, на знищення; прощатися з кимсь, чимсь назавжди. Неабиякі, не прости то були похорони, то дворянство ховало свого предводителя, то панство співало відхідну своїм розкошам (Панас Мирний).

639. СПІВАТИ В ОДИ́Н ГО́ЛОС. Говорити, твердити разом те саме. Турбувався [Лушня] тільки про одно: коли б перше Чіпки побачились з Петром та Якимом, та наструнчили їх, щоб уже в один голос співали (Панас Мирний).

640. СПІВАТИ ГІМН (гімня) кому, чому. 1. Славити, прославляти кого-, що-небудь. Я співаю гімня тобі, моє велике місто! (Ю. Яновський). 2. ірон. Надмірно захвалювати кого-небудь, вихвалити щось. Критики в один голос співали гімн автору (3 усь. мови).

641. СПІВАТИ ДИФІРА́МБИ кому, чому. Захвалювати кого-небудь, вихвалити щось. — Твір завжди викликає запальні суперечки, — одні не згоджуються з автором, інші співають йому дифірамби (П. Колесник).

642. СПІВАТИ (заводити / завесті) ЛА́ЗАРЯ. Прикидаючись нещасним, скаржитися на життя. І з лиця не старі, і душею молоді! Годі вам

лазаря співати! Ще ї заміж підете, — говорила Христина (І. Нечуй-Левицький); — Ну, завели лазаря, тепер до вечора не замовкнуть [жінки], — мовила Соламія (С. Добровольський).

643. СПІВАТИ З ЧУЖО́ГО ГО́ЛОСУ. Не маючи власної думки, сліпо повторювати чуже; діяти за чужими настановами. — Ви співаєте з чужого голосу, мій недосвідчений друже, — недбало кинув розпорядник (А. Крижанівський). ГОРЛА́ТИ з ЧУЖО́ГО ГО́ЛОСУ. До нього вчепився такий самий молодий, кругловидий солдат-гайдамака. Горлас з чужого голосу (О. Довженко). СПІВАТИ З ГО́ЛОСУ чийого. Отаман Лизогуб наморщив чоло, зажав руку за борт френча. — З чийого ви голосу співаєте, пане сотник? Щось мені ї Туртак торочив (П. Паич).

644. СПІВАТИ ОДНІЄ́І Ї ТІЄ́І [Ж]. Всьє час повторювати те саме, ту саму думку. [Зінька:] Ти, Ісайку, одніє́ї ї тіє́ї співаєш (Є. Гуцало).

645. СПІВАТИ ПІСЕНЬКУ́ (рідше пісню) чийо. Не маючи власної думки, сліпо повторювати чуже; діяти за чужими настановами. [Секретар:] А ти знаєш, чийо пісеньку співаєш? — Може, бандерівську? — гірко усміхнувся Дубов (М. Ю. Таривовський).

646. СПІВАТИ СТАРУ́ ПІСНЮ. Продовжувати говорити що-небудь давно відоме (персважати негативне). — Все продовжуйте співати стару пісню. Вам уже ніхто не повірить! (З журналу). СПІВАТИ СТАРІ́Х ПІСЕНЬО́К. — Не співайте старих пісеньок. Всі зневірилися у ваших обіцянок! (З газети).

СПІЙМАЄШ

647. [П] В ЛО́ЖЦІ ВО́ДІ НЕ СПІЙМА́ЄШ (не пійма́ш) кого і без додатка. Хто-небудь дуже хитрий, спритний. Сестра її там така, що і в ложці води не піймаєш (Ганна Барвінок).

СПІЙМАТИ

648. СПІЙМА́ТИ (вхо́пити, схо́пити і т. ін.) / ЛОВИ́ТИ (хапа́ти) О́БЛИЗНЯ. 1. Лншитися без того, на що розраховував, сподівався; не отримати нічого; зазнати невдачі в чомусь. Ледар літо спав, восени облизня спіймав (Укр. присл.); Вже другий день Тарас нивав селом в такому стані. .. Поткнувся додому, та довелося тікати, спіймавши облизня (Василь Шевчук); — Вірши ти, що ця свердловина .. дасть нафту чи газ, чи отак, спіймавши облизня, ми підемо звідси? (І. Цюпа); Наставив вухо, щоб слухати, але його ходу почули; і він .. мусив схопити облизня (Д. Бедзик); — Скуштував облизня! А що не молодець Василь! (Панас Мирний); У цьому одвічно бентежному місті ловлять облизня і моторніші та спритніші за мене (М. Рудь).

2. Одержати відмову при сватаанії, залицянії.
— *Мотря Коваленкова, що за нею усі парубки упадали та й облизня спіймали, сміялась, а проте подавала йому рушники* (Грицько Григоренко); *Роман заслав старостів до однісі дуже гарної дівчини, але вхопив од неї облизня, потім заслав старостів до другої і потяг гарбуза* (І. Нечуй-Левицький).

649. СПІЙМАТИ ЖАР-ПТИЦЮ (золоту рібку). Стати везучим, досягти чогось значного. — *Вистойти проти біди, не даси себе придавити, от уже й твоє зерку, а наберешся сили, випротасишся, — дивись, і спіймаши свою жар-птицю* (Л. Юхвід).

650. СПІЙМАТИ ЛЯПАСА. Бути битим долонею по обличчю, потилиці і т. ін. *Спіймав [Оврам] .. такого ляпаса — аж пика йому почервоніла, а потім і зелена стала, бо ручка в Параски-Роксолани була нівроку замашенька* (О. Ільченко).

651. СПІЙМАТИ НА ВУДОЧКУ. Вдаючися до хитрощів, обману і т. ін., примусити когонебудь зробити щось; персхитрити, ошукати когонебудь. [Андрій:] *Якби я налякався їх, якби я дав себе спійматися на вудочку ваших петерсонів, вони б не сказали: "Макаров-зрадник"* (Я. Галан).

СПІК

652. ЯК (мов, піби і т. ін.) ОСТАННІ СПІК, зі сл. зітхати. Дуже сумно, невесело, зачурено. — *Чого зітхаш, мов останні спієкля? — знову допитується Олена .. — Хіба ж, мамо, у цій ляхманині можна виходити на вулицю?* (М. Стельмах).

СПЛАТИТИ

653. СПЛАТИТИ БОРГ (боргів) кому. 1. Віддячити кому-небудь за щось хороше або за добре ставлення до себе. Ця операція була для нього особливою: доля надала йому можливість саме зараз сплатити борг людині, яка колись вирвала його з пазурів смерті (І. Головаченко і О. Мусієнко).

2. Помститися кому-небудь за вчинене зло, неприємність. — *Головне, я тепер всім своїм колишнім партайгеносе сповна сплачу борги. Ну, начувайтесь ж!* (І. Головаченко і О. Мусієнко).

СПЛАЧУВАТИ

654. СПЛАЧУВАТИ / СПЛАТИТИ ДАНЬ (дапіну) кому, чому. Високо, належним чином оцінювати когочого, що-небудь. — *Не картайте себе, — сказала Ірен. — Це просто данина молодості, яку ми всі так чи так сплачуємо* (В. Підмогильний); *Ну, от і добре. Музі дань сплатив я* (М. Рильський).

СПЛИВАТИ

655. СПЛИВАТИ З РУК чийх. Безслідно зникати, пропадати і т. ін. для кого-небудь. *Масний подільський чернозем .. спливав з їхніх рук* (М. Стельмах).

656. СПЛИВАТИ (спадати) / СПЛИВТИ (спастися) НА ЯЗИК кому і без додатка. Згадувати, вимовляти вголос (слово, фразу і т. ін.). *Князь розумів, що треба щось сказати. .. Але спасенна думка утікала від нього, ніяк не хотіла спливати на язик* (Д. Міщенко); *Але суворий добродій так вже вичерпався, що на язик йому не спадала жодна соковита лайка* (Переклад С. Масляка).

657. СПЛИВАТИ (спадати) / СПЛИСТИ (спастися, спливти) НА УМ (на рбзум) кому і без додатка. Несподівано з'являтися, виникати у когонебудь у думці, у думках (переважно про недобрі наміри, бажання і т. ін.). — [Брати] *не тільки те чинили, що шляхетним людям пристало, а й те витворяли, що їм на молодечий ум спливало* (Переклад М. Лукаша); *Лаврінові спала на ум думка, чи не покусала часом матері скажена собака* (І. Нечуй-Левицький); *От ідуть дівчата: Олена, як та сорока, скрегоче, що на ум збрєде, а Маруся буцімто і слуха, та усе про своє гада...* (Г. Квітка-Осинов'яненко).

658. СПЛИВАТИ / СПЛИВТИ (сплисті) В СПОГАДАХ. Пригадуватися, з'являтися, виникати у думках. *Все їй пригадалося, все сплило в спогадах* (З газети).

659. СПЛИВАТИ / СПЛИСТИ (спливти) ПЕРЕД ОЧИМА (перед очі). Зримо уявлятися кому-небудь. *Німа карта всесвіту, з якої вчить географії Юрин старший брат, спливає ратом перед очі* (Ю. Смолиць).

СПЛИВТИ

660. СПЛИВТИ (сплисті, попливти) [ЗА] ВОДОЮ. Минути, пройти без вороття. *Добрий десяток літ сплило весняною водою з того часу, як Олександра Василенна прийшла на свій перший урок* (О. Донченко); *Горе вже пройшло, сплило водою, — молодість не зникла, не пройшла!* (М. Драй-Хмара).

СПЛІТАТИ

661. СПЛІТАТИ / СПЛІСТИ СИЛЬЦЕ (сильце) на кого. Користуючись чимось необачністю, залучати когонебудь до чогось, заманювати кудись. [Нартал:] *Ти знов на мене сплів сильце: ти навернув мене у християнство* (Лєся Українка).

662. СПЛІТАТИ / СПЛІСТИ СІТІ (сітку) навколо кого і без додатка. Інтригувати, намагатися скомпрометувати когось. *Науковий подвиг Улугбека був не до смаку фанатично настроєним*

прихильникам ісламу, які сплітали сімі змов навколо великого вченого (З журналу).

СПЛІТАТИСЯ

663. СПЛІТА́ТИСЯ / СПЛІСТЕ́ЙСЯ В ОДИ́Н ВУ́ЗОЛ. Утворюватися, виникати одночасно внаслідок випадкового поєднання якихось обставин. *Готування до Першого травня почалося безпосередньо після всіх цих подій і йшло кількома лініями, що спліталися в один вузол* (І. Микитенко).

СПОВИТКА

664. З [СА́МОГО] СПОВИТКА́ (сповито́чка). З ранніх років; з віку немовляти. — *Слухай, який у тебе стаж? По-моєму, ти редактор із сповитка* (О. Гончар); — *А ви малечкурибалите, дідуся?* — *З самого сповиточка, як тільки ходи-ти навчився* (Ю. Збанацький).

СПОВИТКУ

665. У СПОВИТКУ́ (у сповито́чку). У віці немовляти; немовлям. — *Тепер господарює в мене моя дочка-сдиниця, бо старших дочок Бог прибрав до себе, ще як були в сповитку* (І. Нечуй-Левицький); *Дітей, маленьких немовлят, їх тільки шкода. Чи на те вродились, Аби у сповитку пізнати голод, спрагу?* (Леся Українка); *Я свого отця-неньки не знаю; я ще в сповиточку залилася сиротою* (Марко Вовчок); *Мистецтво те було не в сповиточку. Грифони вже ту лань не заляють. Два скіфи шийють золоту сорочку. Два скіфи з часи золотої п'ють* (Л. Костенко).

СПОВІДІ

666. ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА СПО́ВДІ, зі сл. призя́тися, розказа́ти і т. ін. Відверто, нічого не приховуючи. *Нічого робити бідному чоловікові: взяв та й признався князеві, як на сповіді* (О. Стороженко); — *Хто йшов до баби Мокрини, то той уже їй усю правду повідав — як на сповіді* (Б. Грінченко); — *Ну, ти ось що, діду, не хлипай, а, як на сповіді, розкажи* (Григорій Тютюнник); *Питаю зустрічних, що тут сталося, а мені, ніби на сповіді, шепочуть у відповідь: щойно в нас хлопці Калашиника-партизана гостювали...* (І. Голоченко і О. Мусієнко).

СПОВНА

667. НЕ СПО́ВНА РО́ЗУМУ. Дурний. — *Кому вони [військові заняття] потрібні?* — *скинів полковник, ще думаючи, що новоприбулий або на-сміхається над ними, або не сповна розуму* (М. Стельмах).

668. СПО́ВНА РО́ЗУМУ. Уживається для вираження здивування, застереження, коли хтось діє необачно, необдуманно. — *Опам'ятайся, Кар-*

пе! Що ти вигадав: по-панському схотів жити, кров свою одмінити? Чи ти сповна розуму..? (М. Коцюбинський).

СПОДІВАННЯ

669. НАД (по́над) [УСЯ́КЕ] СПОДІВА́ННЯ. Всупереч тому, на що можна було розраховувати; несподівано. *Товар пішов, над сподівання, добре, замовлень приходило чимраз більше* (І. Франко); *Зупинилася на хвилинку, ніби дожидаючи Славкового слова. Її очі над усяке сподівання закліпали, а вона їх витирала хустинкою* (Л. Мартович).

СПОКІЙ

670. ВІ́ЧНИЙ (вікові́чний) СПО́КІЙ.

1. Смерть. *І терпеливо душа старої, пориваючись до Бога, не просила чуда, не думала про Рай, а тільки ревню благала, щоб її діти не засівали землю слізьми, хай Він пошле їм просте селянське щастя, а їй хоч і зараз вічний спокій* (М. Стельмах).
2. За релігійними уявленнями — спокійне життя в Раю після смерті. — *Через два тижні жди нас.. Та часом не зрадь нас. Тепер тікай та держи язик за зубами. Подайте милостинку Христа ради, за вічний спокій своїх родителів [батьків]* (І. Нечуй-Левицький); *Одарка.. радила брати всього.. — Мій покійний тато, царство їм небесне, вічний спокій душеньці, бувало часто їздили, пакувались добре й казали: "Їдеш на день — бери харчів на тиждень"* (М. Лазорський).

СПОКУТУВАТИ

671. СПОКУ́ТУВАТИ / СПОКУ́ТАТИ [СВОЮ́] ВИНУ́ ([свою́] прові́ну, [свої́] грі́хи). Намагатися добрими ділами, доброю поведінкою заслужити прощення за що-небудь. — *О ні, прошу, я сам спокутую свою провину! Не турбуйтеся, я не нароблю вам безладу* (В. Підмогильний); *Серед інших вашому журналові особливо варто почати спокутувати свої гріхи* (З журналу).

СПОКУШАТИ

672. СПОКУ́ШАТИ ДО́БЛО. Уживається для застереження не робити чого-небудь, пов'язаного із зайвим ризиком, небезпекою. [Острожин:] *Орест Михайлович, не спокушайте долі: вона не любить, коли нею нехтують її фаворити* (Леся Українка); *Хтось із чоловіків запропонував випити за майбутнього інфанта, але жінки захищали й замахали руками: боронь Боже, не спокушаймо долю!* (Л. Первомайський); — *Куди плывеш, не спокушав би долі! Хто зна, яке тут царство межове?* (Л. Костенко).

СПОЛОХ

673. **ЯК (мов) НА СПОЛОХ.** Дуже швидко. Кузь не входив, а влітав у хату, наче на сполох (Григорій Тютюнник).

СПОПЕЛІТИ

674. **СПОПЕЛІТИ СЕРЦЕМ.** Дуже змучитися; стати душевно спустошеним, байдужим до всього через важкі страждання, випробування і т. ін. *Мати спопеліла серцем — єдиний син загинув на фронті* (3 газети). **СПОПЕЛІНИЙ СЕРЦЕМ.** Жила [Лукина] невесело і незатишно, доживала віку. Байдужа до всього на світі, *спопеліла серцем* (І. Волошин).

СПОПЕЛЯТИ

675. **СПОПЕЛЯТИ / СПОПЕЛІТИ ОЧІ-МА** (збром) кого. Дуже гнівно, презирливо дивитися на когось-небудь. *Підігріваючи себе своїми ж жалісливими й гнівними словами, він спопеляв бідного Костянтина Павловича помутнілими від обурення очима* (В. Козаченко); — *Як вас величати? — спитав винахідник Жора, спопеляючи очима Джо Дассена на кофтинці феї* (А. Крижанівський); *Чому ти... не спопелив зрадливця своїм зором?* (М. Нагнибіда).

676. **СПОПЕЛЯТИ / СПОПЕЛІТИ СЕРЦЕ** (серця). Завдавати кому-небудь великих душевних страждань, викликавши величезної сили почуття до себе. *І голос Бог мені подав: "Устань, пророк, і виждь, і внемли, Споявайся волею Творця, І, кризь моря йдучи та землі, Глаголом спопеляй серця!"* (Переклад М. Рильського).

СПОТИКАТИСЯ

677. **АЖ СПОТИКА́ТИСЯ**, зі сл. бігти, мчати і т. ін. Дуже швидко. *Зайду іноді в ресторан — кельнери підбігають.. А я так поведу тільки рукою: "Шампанері! пляшку, та холодної! Живо!" Мчить, але спотикається, а я сиджу за столом* (А. Шнян).

СПОЧИВАТИ

678. **СПОЧИВА́ТИ (спати) / СПОЧИ́ТИ** (заснути) **НАВІ́КИ** (вічним сном). 1. Бути похованим, лежати у могилі. *Вічним сном спочивають там [на кладовищі] герої-гвардійці...* (Остап Вишня); *Він так мало просить. І цілком заслужив, щоб спати вічним сном під молодими дубами, які сам посадив у полі, — погодився Байрачний* (І. Цюпа); *Син його не повернувся з Балканських гір: навіки спочив.. у братській могилі аж у Болгарії* (М. Стельмах).

2. тільки док. спочити (заснути) навіки (вічним сном). Умерти. *Поблагословив він сина й жінку, наказав не журитись, хороше поховати його, та*

й спочив навіки (Марко Вовчок); *І знову плаче трембіта. Тепер вже на смерть... Спочив хтось навіки по тяжкій праці* (М. Коцюбинський); *Він здригнувся, легенько зітхнув, Усміхнувся і навіки заснув* (П. Грабовський).

679. **СПОЧИВА́ТИ / СПОЧИ́ТИ В БО́ЗІ**, книжн. Бути похованим, лежати у могилі. *Ось каплиця на дорозі. Давно тут спочивав у Бозі якийсь-то князь, тепер святий, що месник вбив його лихий* (М. Драї-Хмара).

680. **СПОЧИВА́ТИ / СПОЧИ́ТИ НА ЛА́В-РАХ.** Заспокоюватися, задовольнятися досягнутими результатами, наслідками. *Нині вісімдесятилітній метр спочиває на лаврах і спостерігає за успіхами свого сина, який радує його дедалі більше* (М. Слабошпицький); *Як шкодять театру утриманські настрої, обивательська благодущність, прагнення спочити на лаврах* (А. Бучма).

СПРАВА

681. **ДЕСЯ́ТА СПРА́ВА** для кого. 1. Не дуже важливо, зовсім неістотно. — *Те, що квартири не було півроку, — справа для нього десята* (С. Журахович).

2. Нескладно, дуже просто. *Розв'язувати задачі з шкільної програми — десята справа для справжнього математика* (3 усн. мови).

682. **МО́КРА СПРА́ВА; МО́КРИЙ ВЧІ-НОК; МО́КРЕ ДІ́ЛО.** Злочин, пов'язаний з убивством або кровопролиттям. — *Еге, — сказав собі бургомістр, — цей хлопчик був коло мокрих справ!* (Ю. Яновський); *Мотя, прозваний Мокрим, десь, певне, за його "мокри" вчинки, був цікавий, проте, не тільки хулігансько-злодійською славою* (Ю. Смолич). **МО́КРА І СУХА́ СПРА́ВА.** Допиталися організаторів цього маскарадного загалу. Це були.. найняті ватажки нальотчиків, спеціалісти мокрої і сухої справи, матроский цей загін мав зрадити при слушній нагоді (Ю. Яновський).

683. **ПРОПА́ЩА СПРА́ВА; ПРОПА́ЩЕ ДІ́ЛО.** Що-небудь безнадійне, приречене на невдачу; даремна річ. — *Да, Юхиме, діла! Якщо і такі вже, як Євмен, пішли від нас, — пропаша справа* (А. Головка); — *Теплов був, мамо, у вас?.. — Був, щоб намовила тебе подати царіці просьбу про родовий гетьманат; казав, що так буде краще: бо царіця побойтись полковників, і то буде пропаша справа, а от коли ти подаси сам, тобі, мовля, вона повірить, бо всі Розумовські її родичі, вірні підданці* (М. Лазорський); — *Йй же богу, я її не пускав! А вже де жінка вмішається, то й пропаше діло* (І. Нечуй-Левицький).

684. **СПРА́ВА ЖИТТЯ́** чийого. Щось надзвичайно важливе, серйозне для когось-небудь.

Маю робити й робити Те, що належить мені...
Те, про що ми говорим: — *Справа мого життя*
(П. Дорошко).

685. **СПРÁВА КОРО́ТКА** у кого. Хто-небудь рішучий, категоричний у прийнятті рішень.
Ну, Хома знав, що зробити [з гуральнею]. В нього *справа коротка*: — *Спати* (М. Коцюбинський).

686. **СПРÁВА ЧЕ́СТИ**. Те, що визначає гідність особи, колективу і т. ін.; почесний обов'язок. *Поставив він собі за справу честі Найважчий камінь зразу перенести* (С. Крижайівський); — *Що вже сталося, те сталося. Але справа нашої честі — відвернути від вас біду* (І. Головченко і О. Мусієнко).

СПРАВИТИ

687. **СПРÁВИТИ ПАРНІ́Ю**. Виляти, покарати, побити кого-небудь. — *Ходи, небоже, зараз я тобі справлю парню!* — сказав Іван, ухопив Микиту за обшивку й таки виніс до сіней (Л. Мартович).

СПРАВЛЯТИ

688. **[ПО] СІМ НЕДІ́ЛЬ НА ТИ́ЖДЕНЬ СПРАВЛЯ́ТИ (ма́ти)**. Нічого не робити, уникати праці. — *Там, у гóроді [місті], розкіш їм, воля, страху немає... От воно і звикне без діла сидіти, по сім неді́ль на тиждень справляти!* (Панас Мирний).

689. **СПРАВЛЯ́ТИ БАЛА́ЧКУ**. Вести пус-ту розмову. — *Ми [жінки] цікавіші од вас [чоловіків] і не всі любимо справляти балачку про квітки та вишивання* (І. Нечуй-Левицький).

690. **СПРАВЛЯ́ТИ О́ХИ**. Скаржитися на своє безсилля, уникаючи роботи. — *Нам тепер, матінко, не охи справляти, а дбати про господарство. Від цього й державі користь, і нам зиск* (С. Добровольський).

691. **СПРАВЛЯ́ТИ ПОСИДЕ́НЬКИ (рі́дше сі́диді)**. Нічого не робити; бути нічим не зайнятим, уникати роботи. *Аристарх пробачився, що справляти посиденьки не має часу, й устав. Старий онука не затримував* (В. Логвиненко); *Електрика за все нам одробляв. І ми, звичайно, сиднів не справляєм* (І. Виргаї). **ПОХОДÉНЬКИ ТА ПОСИДЕ́НЬКИ СПРАВЛЯ́ТИ**. — *Мати всю важку роботу скидає на Мотрю, а сама тільки походеньки та посиденьки справляє* (І. Нечуй-Левицький).

692. **СПРАВЛЯ́ТИ СМІ́ШКИ** перев. з ким. Безтурботно, у веселошах гаяти час. *Дука щасливий не спить: Добре йому у палатах під кришечку Вина-горілочку пийте. Любо йому в теплі вигрієватися, смішки справляти з гістьми* (П. Грабовський). **СПРАВЛЯ́ТИ СМІ́ХИ (хі́хи) ТА РЕ́ГОТИ**. *Москалі.. лабузнилися до Явдохи, а Явдоха справляла з ними сміхи та реготи...* (Панас Мирний);

Стояла [Тоня] в колі сержантів з полігона і хихи та реготи з ними справляла (О. Гончар).

СПРОБА

693. **СПРÓБА (прóба) ПЕРА́**. Перші ранні твори, праці письменника, вченого тощо. *У Ваших руках попалися перші мої роботи, спроба пера* (М. Коцюбинський); *Писати Агатангел Кримський почав ще в гімназії. З-під його пера з'являються вірші, оповідання, переклади. Та це були лише проби пера* (З газети).

СПРОБУВАТИ

694. **СПРÓБУВАТИ / ПРÓБУВАТИ ЩА́С-ТЯ (удáчі)**. Відважитися на щось, сподіваючись на успіх. *Будь-що-будь! Хома вирішив спробувати щастя в сусідів* (О. Гончар); *Розсипалися [опришки] по селах добирати легінів; знайшли душ із десяти таких, що хотіли спробувати щастя* (Г. Хоткевич); — *Я просто пробував удачі, а всяка ж проба може не вдатись* (Лєся Українка).

СПРОВАДИТИ

695. **СПРОВА́ДИТИ ДО ПЕ́КЛА** (на шйбеницю). Заподіяти кому-небудь смерть. *Ой коби [якби] я була знала, яка моя свекра [свекруха], Я би її спровадила відтепер до пекла* (Коломийки); *Хвалився [стаиовий], що кожному п'ятому "шкуру спустить", що кожного десятого "на шибеницю спровадить"* (А. Головка).

СПУСКАТИ

696. **НЕ СПУСКÁТИ З ДУ́МКИ** кого, що. Вєсь час думати, не забувати про кого-, що-небудь. *Сніваючи тих пісєнє, вони не спускали з думки тих молодих студєнтів, котрі так довго бігали слїдком за ними* (І. Нечуй-Левицький).

697. **НЕ СПУСКÁТИ / НЕ СПУСТІ́ТИ О́КА (очéй)** з кого—чого. 1. Постійно пильно дивитися на кого-, що-небудь. *Маруся їхала конем. Була змучена і фізично, і морально. Опришок не спускав з неї ока* (Г. Хоткевич).

2. Милуватися ким-, чим-небудь, задивлятися на когось. *За що вони [люди] тепер мене В палатах вітають, Царівною називають, Очей не спускають З мого цєіту?* (Т. Шевченко); *Маковей, сам того не помічаючи, весь час не спускав очей з Ясногорської* (О. Гончар). **ОЧÉЙ НЕ СПУСТІ́ТИ**. *Очей з неї [Галі] не спустить [офіцер], і що розказував Олексієві, забуде, замовчить; а коли Олексій що розказує, то він і не чує нічого* (Г. Квітка-Оснєв'яєнко).

3. Постійно наглядати, стежити, спостерігати за ким-, чим-небудь. *Болячись, як би під впливом лихих чуток і розмов покоївка чогось не накоїла, Ульяна Григорівна наказала Христині не спускати ока з Наталки* (С. Добровольський); *Я сту-*

паю крок убік, але не спускаю ока з мого переслідувача: він такий самий крок — до останнього вагона (Р. Іванчук); — Бачу, не спускає з тебе очей,— вела свос мати,— за кожним ступнем стежить. Мабуть, цариця наказала так робити, ніби не радник, а, прости Боже, зрадник,.. недобра то людина, чус мос серце (М. Лазорський); — З кузнї треба не спускати очей, щоб наші плуги не останніми плентались у зведених (М. Стельмах). НЕ СПУСКАЋИ З ОЧЕЙ кого, рідше що. Немас Мотрі спокою й у церкві: і там її не спускають з очей (Папас Мирний); — Додому втрапиш відтіть, Олексічку? — зітхнула мати — Втраплю, мамо. — Чому не втрапити, втрапити,— прогов, як джміль, присадкуватий орач у добром кожусі ..— Треба брати все по сонцю, а вночі не спускати з очей Чумацького Во-за, тільки забирати все ліворуч (М. Лазорський).

4. Приділяти постійну увагу чому-небудь. Знаменно, що на всіх етапах свого творчого розвитку Рильський не спускав з ока питань краси і з неабиякою мужністю захищав свої погляди (С. Крижанівський).

698. СПУСКАЋИСЯ (пускаїтися, йти і т. ін.) / СПУСТИЋИСЯ (пуститися, піти і т. ін.) НА ДНО. 1. Зазнавати поразки, невдачі в чому-небудь, втративши будь-яку надію на поліпшення. А ви й не пишете мені, .. чи має мене рятувати [Спілка], чи ні. Хай би вже знав, чи маю нускати-ся на дно, чи ще можу ногами дригати (М. Коцюбинський); [Курінний:] Записку віддай в руки самому Петрові Карповичу... Одним словом, хай рятує, бо можу піти на дно (М. Зарудний); // Переставати чинити опір чому-небудь, змирнитися з чимсь. Не трать, куме, сили, спускайся на дно (Укр.. присл..).

2. Морально спустошуватися, опускатися. Шкода їй було колишнього чоловіка. Покалічений, безпорадний, він пропаде без належного догляду. Зіп'ється з горя і піде на дно (М. Ю. Тарновський). СПУЩЕНИЙ НА ДНО. Вийшовши з тюрми зимою, я почув себе мов спущеним на дно (І. Франко).

СПУСТИВШИ

699. СПУСТИВШИ РУКАВА (рукаві). 1. зі сл. працювати. Без охоти, без старання. — Я, знаєте, не люблю працювати абиак, спустивши рукава (Ю. Збанацький).

2. зі сл. жити. Безтурботно, нічого не роблячи. До кого ж ласкава ся доля лукава, Такий живе, як сир в маслі, спустивши рукава (Пісні та романси..).

СПУСТИТИ

700. СПУСТИТИ ДУХ. Умерти. Іван як хвато-не царя Ірода, .. так цар Ірод і дух спустив

(Укр.. казки); — Ой, лишенько... умираю! — скрикнула Явдоха та й дух спустила (Папас Мирний).

701. СПУСТИТИ З ОКА (з очей) кого На якийсь час перестати стежити, наглядати за ким-небудь. Ключар удає, ніби спустив її з очей, і звертається до інших (Леся Українка); А путє, путє, чого стали? — гукнула панська ключниця. — Оце така робота? Аби вас з очей спустити, то вже й шабаш? (Олена Пчілка).

702. СПУСТИТИ ШКУ́РУ (шкіру, сім шкур і т. ін.) з кого і без додатка. Нещадно побити, відшмагати або суворо покарати кого-небудь. — Вилазь, собачий сину! Шкуру спуцу! — чоботиська батька перед підпільних незграбно затупали. Голос його з-поза заплітених зубів виривався. Шипучий якийсь (У. Самчук); — Гляди ж мені, Семене, коли програтиш — шкуру спуцу! (А. Шиян); А моя [мама] завжди обіцяла спустити з мене сім шкур (В. Собко); — У мене он брат: самопалом замалим очі не вибие! Тато із нього сім шкур спустили, а він знов за свос (А. Дімаров). ПОСПУСКАЋИ ШКІ́РУ. Але третього дня ввечері уперше забалакав батько: — Понадувались. Образив. Немилосердний. Що ви там собі не думайте, але коли мені не шануватиметесь, то шкіру з вас поспускаю (У. Самчук).

СП'ЯНИТИ

703. СП'ЯНИТИ ВІД УСПІХУ (від успіхів). Втратити здатність тверезо, самокритично оцінювати реальну дійсність під впливом досягнутого в якійсь справі; зазнатися. І сталась з людиною зміна крута: Сп'янівши від успіху того, Директор заводу "Чавунна плита" Влюбився... у себе ж самого! (С. Олійник).

СРІБНЯКИ

704. ІЮДИНИ (їудині) СРІБНЯКІЙ (срібники). Винагорода за зраду. Вони не знають, в куті-раха якої країни одержуватимуть надалі свої Іудині срібники (З газети).

ССАТИ

705. ССАТИ СЕР́ЦЕ (душу) каму і без додатка. Дуже непокоїти, мучити, тривожити кого-небудь. Тяжкий неспокій ссає Крайнюкові серце (В. Кучер); Коли скорбота ссе душу, .. то з тіла втікає сон (М. Стельмах). ССАТИ ЗА СЕР́ЦЕ. Думки все такі непривітні ссали за серце — і вона важко зітхала (Папас Мирний).

ССЕ

706. ССЕ (смóкче) / ЗАССА́ЛО (засмокта-ло) ПІД ЛО́ЖЕЧКОЮ у кого, безос. Хто-небудь переживає, непокоїться через щось. — Ой, скутий же ви народ — армійські інтендант! .. У вас під ложечкою ссе, коли треба розкошелитись

(М. Руденко); *Проганяючи всякі злі думки, Євген Вікторович відчув, як знов засмоктало в нього під ложечкою (Іван Ле).*

СТАВАТИ

707. СТАВАТИ НА ДВОХ ЛАПКАХ. Бути готовим виконати будь-які бажання, чий-небудь прохання; прислужувати, підкорятись чийсь волі, владі; служити комусь. — *Цуцик ти, цуцик, — думає. — На двох лапках стаєш. До чого це воно? Хоч і начальство ж отець Полієвкт, а він же чоловік, як і ти... (А. Тесленко).*

708. СТАВАТИ НА КОТЇРНИ. Вважати себе у чому-небудь вищим від інших, занадто підносити себе, поводитися гордовито, пихато; величатися. *Я ніколи не хотів ставати на котурни, ані щадити себе (І. Франко).*

709. СТАВАТИ (переходити) НА СТОРОНУ (на бік) кого, чого, на чий (на чий). Поділяти чийсь думки, одстоювати інтереси, підтримувати когось, бути чиймсь прибічником. *Здавалося їй, що її прихильники відцурались від неї й переходять на сторону її мужа (Л. Мартович); У родинних суперечках син завжди ставав на материн бік (З уст. мови).*

710. СТАВАТИ (становитися) / СТАТИ РҀБА. Рішуче протестувати, не погоджуватися з ким-, чим-небудь. *Настала осінь. Почали загадувати до школи. Наум гадав віддати Семена, але Наумиха стала руба і затялась, що не пустить (М. Коцюбинський).*

711. СТАВАТИ / СТАТИ В [ОДИН] РЯД з ким—чим. Досягати певного рівня, дорівнювати чомусь. *Творчість цього письменника [Яна Костри] стає в ряд з кращими досягненнями.. передової поезії (З журналу); Пимоненко..став в один ряд з видатними майстрами, творчість яких визначала характер українського мистецтва другої половини XIX — початку XX ст. (З журналу).*

712. СТАВАТИ / СТАТИ В ПОЗУ (в позицію). Удавати з себе кого-небудь; приймати який-небудь вигляд, той, щоб справити певне враження на когось. *Я не беру на себе роль судді чи обвинувачувача — тепер, через багато місяців після аварії [на ЧАЕС], легко розмахувати кулаками. Не хочу ставати в позу всевідаючого прокурора (Ю. Щербак); Вірші Василя Глотова — прості, задушевні, щирі... Читаючи їх, поет не стає в позу (З газети); [Степан Демидович:] Так вам прочитати [вірші]? [Писар:] Кажу ж вам, що горю. Ставайте в позицію та зразу й смійтеся (В. Самійленко); Бунчук-Балаба розгнівався й став у позу ображеного генія (Л. Дмитерко); Йон крутнувся по льохові, витяг з кутка мітлу з довгим держалом, став у позицію, підняв кумедно*

догори плечі, так що голова сховалась межі ними (М. Коцюбинський).

713. СТАВАТИ / СТАТИ ГРУДЬМИ. Самовіддано захищати, обороняти кого-, що-небудь; мужньо битися, заступатися за кого-, що-небудь. *Ховатись безглуздо, треба ставати грудьми. Роман ошадливо перелічує в кишенях патрони (О. Гончар); Розумів [Сеспель] — він напередодні відповідальних подій, знав — доведеться і йому стати грудьми проти ворога (Ю. Збанацький); А сурма до бою кличе, за край свій ми станемо грудьми (В. Сосюра); Син коханий, господар молоденький, між тими, що грудьми стали за матір Вітчизну (Ірина Вільде).*

714. СТАВАТИ / СТАТИ ДО СТІНКИ. Йти на розстріл, на страту. *Я до стінки знову стану — обличчя й груди під вогонь (В. Сосюра).*

715. СТАВАТИ / СТАТИ ДҀБА (дҀбом). Підніматися догори, сторч. *Нам обом волосся стало дуба (Леся Українка); Воднораз за валами, ліворуч, гуннуло так, що вози в тому місці підскачили і стали дуба (М. Лазорський); А ось Іван..має одну таку прикмету, що вам волос дубом стане, слухаючи про неї (Л. Мартович).*

715. СТАВАТИ / СТАТИ ДҀБАЛА. Підніматися догори ногами; займати вертикальне положення. *Він перекинувся головою вниз, покотився в яр, став там дубала, подригає ногами (С. Васильченко); "Тормознув" той коник вороної масті Так, що аж оглоблі стали дубала (С. Олійник).*

717. СТАВАТИ / СТАТИ МІЖ кимсь. 1. Заважати кому-небудь в чомусь. [Милевський:] *Я не раз пробував остерігати і вас, і Ореста Михайловича, але стрівав завжди таку різку відсіч.. [Любов:] Ідіть від мене краще, не ставайте між нами (Леся Українка); [Сестра Мархва:] Через його вона і в черниці захотіла. Там третя якась замішалася, що стала між ними (Панас Мирний).* 2. Ускладнювати взаємини між ким-небудь, не допускаючи ширості, безпосередності, простоти і т. ін. *Дні минали безрадісно, в яло і без того тепла, якого я так прагнув зазнати в родині. Щось стало між нами. Я не смів притулитись до материних грудей, обняти сестру (М. Коцюбинський).*

718. СТАВАТИ / СТАТИ НА КОЛІНА перед ким. 1. Просити кого-небудь, припинюючись. [Марійка:] *А може, ти попросив би папа Шльому [Василь:] Я перед юхманом ставати на коліна не буду! (І. Чендей).*

2. Підкорятися. — *Павло добре знає матір, і своїй односельчан. Вони не стануть перед ворогом на коліна (В. Кучер); Незважаючи на нестерпний соціальний і національний гніт, український народ не став на коліна перед поневолювачами і протя-*

гом віків вів героїчну боротьбу за своє визволення (3 газети).

719. СТАВАТИ / СТАТИ НА ПРЮ з ким, проти кого—чого і без додатка, книжн. Вступати в боротьбу з ким-, чим-небудь. *Кров кипить... Ставай на прю! Хто відважний? Згинь же, вороже проклятий!* (М. Вороний); *На прю стає холодний ранок: ще схід дримає в сизій млі, а голубий, як льон, серпанок затпівє над скибами ріллі* (М. Драй-Хмара); *На прю ми стали проти царства тьми, Що оскверняє море й суходоли* (М. Рильський); *Чому тепер боюся смерті? Мабуть, тому, що вона невидима, що неможливо стати з нею віч-на-віч на прю* (Р. Іванчук). УСТАТИ НА ПРЮ. — *Кались, як Байрон гордий оповів, в такій же хаті Манфред відпочив. Щоб знов на прю із фатумом устати* (М. Рильський).

720. СТАВАТИ / СТАТИ НА ЯКІР. Зупинятися, розташовуватися де-небудь. *Тепер не було ні тієї кімнатки, ні хазяйки. А саме в неї й збирався тимчасово стати на якір його брат* (3 газети).

721. СТАВАТИ / СТАТИ СТОРЧАКА (цапа). Чинити опір, протидіяти чому-небудь; заперечувати проти чогось. [Нартал:] *Кубло гадюче! Перед ворогами під ноги стеляться, мов поздихали, а перед братам сторчака стають і раді закусати!* (Леся Українка).

722. СТАВАТИ (ступати) / СТАТИ (ступити) НА СЛИЗЬКИЙ ШЛЯХ (на слизьку доріжку). Втрачати правильний напрямок у житті, поведінці, діяльності. *Притиківна, закохавши панича, ступає на слизький шлях* (Панас Мирний); [Ярошенко:] *Ви стали на слизький шлях, товаришу Заболотний.* [Віктор:] *Я не знаю, чому ви надумались повчати мене* (О. Левада).

СТАВИТИ

723. СТАВИТИ В (на) ОДНУ ЛІНІЮ кого, що. Прирівнювати кого-, що-небудь до когось, чогось у певному відношенні. *От наші критики не такі лицарі, і коли приходить до діла, то ставлять в одну лінію і поетів, і літератів* [літераторів], і літераток [літераторок] (Леся Українка).

724. СТАВИТИ ДО ЛАДУ. Налагоджувати, відновлювати що-небудь. *З колгоспної кузні лине дзвін молота. То старий Івженко ставить до ладу вже п'яту добогріпку* (І. Волошин).

725. СТАВИТИ (класти) НА КАРБ кому. Зауважувати комусь, звинувачувати кого-небудь у чомусь. *Найперше самій собі ставила на карб, що хлопець напівсиротою росте, без батьківської ласки та догляду* (О. Гончар); — *А я не примирюсь! Пе можу!* — скрикнула Марія Миколаївна, згадавши синів, яких загинув вона призвичаїлась ставити на карб більшовизмові (В. Підмогиль-

ний). *КЛАСТИСЯ НА КАРБ, пас. Все, що трапилося в місті, клалося нам на карб* (Ю. Яновський).

726. СТАВИТИ НА ПЕРШЕ МІСЦЕ (на перший план) що. Надавати чому-небудь особливо важливого значення, вважати щось основним. *Сам Довженко на перший план ставив письменницьку працю, вважав її своїм покликанням* (3 газети).

727. СТАВИТИ / ПОСТАВИТИ ЗНАК РІВНОСТІ між ким—чим. Визнавати кого-, що-небудь рівноцінним іншому; ототожнювати. *Франко дорікає Нечую-Левицькому за те, що він ставить знак рівності між передовою російською літературою і російською державою з її чиновниками і ескадронами, які придумували всяку вільну думку* (3 журналу); *Між ученим і письменником-фантастом не можна поставити знак рівності. Якщо вчений живе сумою позитивних доведених істин, то письменник-фантаст буде свої твори на науково обгрунтованій мрії* (3 журналу).

728. СТАВИТИ / ПОСТАВИТИ КРАПКУ. 1. на чому, в чому і без додатка. Закінчувати, рішуче припиняти що-небудь. *Необхідні об'єктивні наукові дослідження документів. Тут це крапку ставити рано* (3 журналу); *3 Марсом, справді, пов'язано чимало загадок. .. Все це свідчить, що в дослідженнях планети рано ставити крапку* (3 журналу); *Гулька перехопив його погляд, збагнув, що перегнув палку, посміхнувся: .. Давай на цьому поставимо крапку* (М. Ю. Тарновський). 2. на кому. Розчаруватися, зневіритися в комусь. *Колектив групи давно на цьому студентові поставив крапку* (3 газети).

729. СТАВИТИ / ПОСТАВИТИ НА КАРТУ що. Ризикувати чим-небудь заради певної мети, успіху. — *Я не розчарувався, генерале: край вартий того, щоб ради нього ставити на карту наш капітал* (О. Гончар); — *Я — що? Адже до замаху залишилося всього кілька днів. — І що ж? — Та ми ж все ставимо на карту!* (В. Капівець); *Тепер він горів бажанням будь-що врятувати вітчизну, поставити все на карту, але добути її волю* (М. Старницький). *СТАВИТИСЯ НА КАРТУ, пас. Сьогодні на карту ставилося все. Або ми вийдемо цієї ночі, або нас схоплять* (Ю. Збанацький).

730. СТАВИТИ / ПОСТАВИТИ НА КІН що. Ризикувати чим-небудь. *Так було не раз: розчулений її сльозами, він беззастережно ставив на кін власні авторитет, ім'я, використовував знайомства, а потім розпалювався за те гірким каяттям* (М. Олійник); *Він поставив на кін усе. Воля або смерть...* (В. Козаченко).

731. СТАВИТИ / ПОСТАВИТИ НА КОЛІНА кого. Примушувати когось підкоритися. — *І таки треба ставити бісових панів на коліна,*

щоб мужики панами ставали (М. Стельмах); **Поставити** на коліпа мирних вербівчан, вони [каратели] безпечно заходили в двори (А. Ішук).

732. СТАВТИТИ / ПОСТАВТИТИ НА ОДНУ ДОШКУ кого, що, з ким—чим. Прирівнювати кого-, що-небудь у певному відношенні до когось, чогось. Галицькі народовольці ставили на одну дошку чесного великоруського хлопомана Ів. Аксакова з бюрократом п. Катковим, а то й з обскурантом п. Гаворським (М. Драгоманов); Їх [секту самаритян] ставили на одну дошку з язичниками, а ненавиділи ще більше (З журналу); — Турбая на одну дошку з Вишиваним поставила... А Турбай — то зовсім інша стаття! (С. Рудько).

733. СТАВИТИ / ПОСТАВИТИ ПЕРЕД ФАКТОМ кого. Повідомляти про те, що вже відбулося, сталося. — Гай будемо садити. В Тихій долині.. Я поставлю товариша Грицюту... перед фактом (В. Речмедін).

734. СТАВИТИ / ПОСТАВИТИ ПИТАННЯ (справу) РҮБА (ребром). Заявляти про щось відверто, прямо, принципово, категорично, з усією рішучістю. [Бережний:] Я ставлю питання рубя: хто має право цей авторитет відняти в мене? (І. Микитейко); [Яків:] І став питання ребром. [Семен:] Та я ж ребром. Матері вже сказав, що женитись хочу (М. Зарудний); Біля банку знов повно люду. Знов сварня, знов гармидер. А пона все нема. Аж пополудні прийшла вість, що "вже є". Народ заворушився. Ніщо їх тепер не стримас, всі ставлять справу на рубя.. хоч ти їм кіл на голові теши (У. Самчук). **СТОЯТИ РҮБА.** Зокрема, після визволення Польщі від фашизму питання стояло рубя: якою повинна бути ця держава? (З газети).

735. СТАВИТИ / ПОСТАВИТИ ПІД УДАР кого, що. Доводити кого-, що-небудь до загрозливого, критичного становища; підводити когось або зривати щось. Відсутність коштів ставила під удар усю їх роботу, всі їх надії на завершення її (З газети).

736. СТАВИТИ / ПОСТАВИТИ СЕБЕ НА МІСЦЕ чис, кого. Уявляти себе в тих обставинах, ситуації, в яких перебуває хто-небудь інший. Балабушиха зачиталася і в думці все ставила себе на місце героїні романа [роману] (І. Нечуй-Левицький).

737. СТАВИТИ / ПОСТАВИТИ СТИНУ між ким—чим. Відчуватися від кого-небудь, поривати близькі стосунки з ким-небудь; ізолювати кого-, що-небудь від кого-, чого-небудь. В тюрмі один признається, що він не з простих, і цим зізнанням ставить між собою і товаришами стіну (Ю. Яновський). **СТОЯТИ СТИНОЮ.** Штат-

ні функціонери впродовж десятиліть стояли стіною між читачем (З газети).

738. СТАВИТИ / ПОСТАВИТИ ХРЕСТ на кому—чому, рідко над ким—чим. 1. Переставати покладати надії на когось, щось; зневіритися у когось, чомусь. Бо знай: народ ніколи не умре. Іди туди, де люди творять світло і ставлять хрест на темне і старе (В. Симоненко); — І сей туди ж, докоряє! Я ж йому писала: поставте наді мною хрест! Чого ж йому ще треба? (Лєся Українка). 2. Переставати займатися чим-небудь, робити щось. Порфірові стало тоскно на душі. Піти б у школу та сказати: — Ось я вернувся й на минулому ставлю хрест! (О. Гончар).

739. СТАВИТИ (становити) НА РУШНИК (на рушнику) кого. Одружувати. Без любовистку, заговорів — силою тільки власного язика вона не раз і не два зводила до купи роз'єднані серденька, становила на рушнику навіть дітей кровних ворогів (Л. Яновська).

740. СТАВИТИ (становити) / ПОСТАВИТИ (присівати) ДО СТІНКИ (рідко до м'ру). Вести на розстріл; розстрілювати. Таких словом не діймеш, таких до стінки ставити... (Ю. Збанацький); — Так ти додому й дійдеш! Та тебе ж іще по дорозі геппеушники упіймають — відразу до стінки приставлять (А. Дімаров); Ми тим, хто нас гнобив віками.. Ми їх за днів минулих яд до муру ставили підряд, і залпи ночі протинали... (В. Сосюра).

СТАВКА

741. БЧНА СТАВКА. Одночасний допит віч-на-віч двох або кількох осіб для перевірки попередніх суперечливих свідчень. Пізно ввечері Максима, Володю й Галю кинули [поліцаї] до кривої машини й повезли на очну ставку (П. Козланок); // ірон. З її розпитувань він швидко зрозумів, що дружина їм з братом влаштувала "очну ставку" (З журналу).

СТАЄ

742. ТЕРПЦЮ НЕ СТАЄ (немає) кому і без додатка, безос. Остаточний втрачено спокій, душевну рівновагу; хто-небудь не має змоги терпіти, витримати щось. — Терпіла, терпіла, а далі й терпцю не стає!.. Де се видано? Що се за чоловік? До хати його й псами не заженеш (М. Коцюбинський); Йому не ставало терпцю чекати, поки бесідник його манівцями добереться до своєї мети (Лєся Українка).

СТАЛО

743. ДУШІ НЕ СТАЛО у кого. Хтось дуже злякався. — Чого ж, — каже [Кирило Тур], — ви

поторопили? Батько пошуткував [пошуткував], а в їх уже й душі не стало (П. Куліш).

744. НА ЧІМ БИ НЕ СТАЛО. За будь-яких умов, незважаючи ні на які перепони, труднощі; обов'язково. — *Задача наша бойова така — розшукати партизанів на чім би не стало* (А. Головко).

СТАНИ

745. У ПОВАЖНОМУ СТАНІ, заст. Вагітна. *Пані моя нездужас: вона у поважному стані* (Сл. Б. Грінченка).

СТАРИЙ

746. СТАРІЙ ЯК [БІЛІЙ (Божий)] СВІТ. Дуже давній, споконвічний. — *Я вношу [пропону] тост, старій як світ, а проте вічно свіжий.. найжис [нехай живе] красота* (І. Франко); [Хламушка:] *На добраніч. Старе як світ, побажання...* *Та не віряться мені чогось в добрість цієї ночі...* (П. Кочура); *Хтось чистим, хорошим, високим голосом почав стару як світ, .. давно солдатську пісню* (Григорій Тютюнник).

СТАРШИЙ

747. СТАРШИЙ, КУДИ ПОШЛЮТЬ. Той, хто виконує незначні послуги, доручення, бігас, ходить кудись; побігач. *Йому доводиться виконувати ще й безліч дрібних доручень, бути якраз отим "старшим, куди пошлють"* (О. Гончар).

СТАТИ

748. КОЗУБОМ СТАТНІ. Дуже зашкарубнути, задубіти (про одяг, покривало тощо). *Поки до снок дійшов [о. Гервасій], підрясник козубом став, аж до шкіри прикипів* (А. Свидницький).

749. НА ПОРІ СТАТНІ. Досягти, дійти зрілого віку, коли можна одружуватись (персв. про дівчину). *Отпозж небога Уже чимала піднялась, Росла собі та виростала і на порі Марія стала...* (Т. Шевченко); *Тепер Килина давно вже на порі стала, давно дівує* (Панас Мирний); *Я стала дівка на порі, хоть боязка, похила й тиха, мій газда приглядієсь мені* (І. Франко); *Видавши одну, незчулася Яресьчиха, як і друга стала на порі, трсба було і Вусті приданого дати* (О. Гончар); — *Інші дівчата в твоєму віці як? Стала на порі — шукає пару, виходить заміж, народжує дітей. Бо того життя не так і багато...* (Є. Гуцало); *Їй чогось було сумно, як і завше матері, що схилилась над сином, котрий став на порі* (О. Ільченко). НА ПОРІ. *От уже у нас і донечка на порі* (М. Старицький).

750. НА СТАПІУ СТАТНІ, заст. 1. Виростіти, змужніти. *Став на стапу — ні в лавці, ні к столу* (Укр.. присл.). НА СТАНОЧКУ СТАТНІ. А коли я вже велика на станочку стала, Тепер же я та до серця кожному [кожному] припала (Коломийки).

2. Набратися сил, поліпшити здоров'я, відновити колишнє самопочуття. *Хоч у домовину клади, неначе він год нездужав; а тепер знову на стапу став* (Сл. Б. Грінченка).

751. СТАТНІ (бўти) У [ВЕЛИКИЙ] ПРИГОДІ кому. 1. Допомогти кому-небудь; виручити когось. *Цього вечора у Василя і Наталки, може, ще й не вистачило б сміливості обнятися, але тут у пригоді їм став споконвічний дівочий номічник — страх* (О. Довженко); — *Слухай, Кириле, — каже чорт, знявши шапку і вклонившись, — допоможи мені у моїм ділі, а я тобі у великій пригоді стапу* (О. Стороженко); — *Рости, моя дитино, — було їй каже вона, — рости, та хоч у якій-небудь пригоді будеш мені біля печі хоч* (А. Тесленко); // *Прислужитися кому-небудь*. [Риндичка (до старшини):] *Ой, розсудить же мене; а я батечку, вам завжди у пригоді стапу* (М. Кропивницький); *Дощик-дощику, іди На левади, на сади, .. Ще пройдиш й на городі, Стань нам, любий, у пригоді* (М. Познаїська).

2. Виявитися потрібним, необхідним. — *Поживеш — побачиш, як стануть у пригоді гроші* (І. Нечуй-Левицький); *Коли розлучалися, дівчина дала Маркові пляшечку із живлющою водою: — Бсрезжис сю пляшечку. Вона буде тобі у пригоді* (Три золоті сл.); [Олексій:] *А зайвий розум не завжди буває в пригоді людині* (М. Кропивницький).

752. СТАТИ (встати, звестися, піднятися і т. ін.) / СТАВАТИ (звбднитися, підніматися і т. ін.) НА [СВОЇ (власні, рівні)] НОГИ. 1. Підрости; зроби́тися дужим, самостійним. *Ще зналечку була [дочка] для нього і помічницею, і порадиницею. Може, тому так рано стала на власні ноги* (В. Речмедін); — *Дай Боже. Ти не гнівайся... Я не борсь... Прибили нас, поламали...* — *Ми мусимо підвестись знову, стати на рівні ноги!* (Василь Шевчук); *Тут, у степах, ледве зівівшись на ноги, я впрстє торкнувся рукою чепігу плугаї.. ручки від кісся* (Є. Кравченко); *Як піднявся хлопець на ноги, то дід його узяв до себе в поміч коло отари* (Панас Мирний); *Пригадую, що мені тоді сповнилось одинадцять, дванадцятий пішов. Таких років людина став вже на свої ноги, починає жити власним розумом* (І. Микитенко); *Державна попеволена нація став на свої власні ноги, як тільки-но ослабне гніт. А недержавна кличе на допомогу чужинців* (Р. Іванчук).

2. Видужати, поправитися після хвороби. — *Забираю тебе, сину! Віддаю комісар! Сама дома лікувати — в рідній хаті швидше на ноги станеш...* (О. Гончар); — *І справді, чому б вам не залишитися в нас... — Може, й залишимося. Коли б тільки йому [чоловікові] на ноги стати.* — *Через два тижні поправиться* (І. Цюпа); *Олена виріши-*

ла, як тільки Аркадій *зведеється на ноги*, *ви́хати* з ним на відпочинок у Карпати (Ірина Вільде); — *А що пан твій Петрусь? Як мається?* — *Тут ізо мною. Насилу, бідний, на ноги знявся* (П. Куліш).

3. Переборюючи бідність, пущду, стати заможним; збагатитися. *Тепер і на корову спромігся, і коненята купив, і вівці мешкають на оборі. Гнат став на ноги, зрівнявся хазяїном* (М. Коцюбинський); *Щоби запомогтися бідному чоловікові з того заробітку, придбати щось для господарства або на ноги снати*, з наймита зробитися господарем, як то давно бувало, — *про те нині нема що й думати* (І. Франко); *Обжислися ми, значить, з Зіною, потроху на ноги встали. Приробили грошей, та вже таких, що й до оцядної каси звернулися* (В. Логвиненко); *Спромівся трішки Трохим, піднявся на ноги* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Таки, що не кажси, а Їхля сім'я поволенки на ноги стає. Хоч і не завжди є хліб на столі, так на молоко не бідуємо, і хата ж своя* (М. Стельмах); *Обжисвся він, почав підніматися на ноги* (Панас Мирний).

4. Досягти певного рівня розвитку; зміцнитися. *Ми [українці] стали нацією, яку через її мученицький героїзм не можна знищити, і котра через свою непрактичність не може стати на ноги* (Р. Іванчук); *Ні, я таки не розумію, як можна жити в теплім затишку на чужині. Тоді, коли Велика Україна стає на ноги і потребує рук, умів* (Р. Іванчук); *Я роздумав мету трохи незвичного візиту. Чому б не допомогти .. владі, яка в перебудовний час активно стає на ноги* (З журналу).

753. СТА́ТИ (вста́ти) / СТАВА́ТИ [НА] ДИБИ́. Не погодитися з чим-небудь, заперестувати. *Тут стала на дибки й Оріся. Вона категорично відмовилася грати дівчину — подружку Оксани* (Ірина Вільде); — *Ти чого сташи на дибки? — считаєш Олешко у Сластьона. — Хочеш покрити мошенство [шахрайство]?* (О. Кониський); СТА́ТИ (вста́ти) [НА] ДИБКИ́. Молодий поїхав кликати на весілля родичів та сусід... *Мельхиседек був би радий їхати, але .. Марта стала на дибки* (І. Нечуй-Левицький); *Навіщо ждять, щоб хтось мене Почав критикувати? Я краще встану гнівно сам Супроти себе дибки* (С. Олійник).

754. СТА́ТИ ЛЮДИНОЮ́. Зрости духовно, виробити кращі риси характеру і поведінки. *Усі за тебе переживають, хочуть, щоб ти людиною став, маму свою не соромив...* (О. Гончар).

755. СТА́ТИ НА БЛИЗЬКУ́ (коротку) НО́ГУ з ким. Зійтися, порозумітися, зріднитися з ким-небудь. *З майором Хасцький став на близьку ногу ще митарствуючи по Трансільванських Альпах* (О. Гончар); // з чим. Освоїтися з чим-небудь,

оволодіти чимсь. *Федеві стати на коротку ногу з Мельпоменою не пощастило. А його друг з першого знайомства відчув себе з цією музою за пнібрата* (Ю. Шовкопляс).

756. СТА́ТИ НА ГЕ́РЦЬ з ким—чим. Мужньо виступити на боротьбу з ким-, чим-небудь. *Виніши на своїх плечах неймовірно важкий тридцять сьомий, молоді не зламалися і, коли грянула Велика Вітчизняна, пліч-о-пліч стали на герць з фашистською нечистю* (З журналу).

757. СТА́ТИ НА НОЖІ́ з ким. Загострити взаємини з ким-небудь. *З попом, гонористим протоієрєєм місцевого собору.. став [учитель] "на ножі", примусивши його поводитись чємно* (С. Васильченко); *Заради Надії він готовий стати на ножі з начальством* (Я. Баш).

758. СТА́ТИ НА ОДНУ́ ЛІ́ННЮ з ким. Упідібнитися кому-небудь, зрівнятися з кимсь. [Степан:] *А дітей треба поженити. Невірно робиш, Часник .. В цьому ділі ти на одну лінію став з Галушкою* (О. Корнійчук).

759. СТА́ТИ / СТАВА́ТИ ГО́ПКИ. Не погодитися з ким-, чим-небудь, заперестувати. *Бабубуха знав, що його жінка спане гопки, як улядять цю всю компанію в своїй світлиці* (І. Нечуй-Левицький); — *Як стане було отой Гонченко гопки, то вже не зіб'єш його нічим, — хоч плач, хоч скач, а зробить, як сказав!..* (Ю. Яновський).

760. СТА́ТИ / СТАВА́ТИ ДО ЛА́ДУ. Розпочати діяти, працювати (про підприємства, механізми і т. ін.). *У Бухарі став до ладу унікальний завод по виробництву геліоенергетичних установок* (З журналу).

761. СТА́ТИ / СТАВА́ТИ НА РУШНИ́КУ́ перев. з ким. Взяти шлюб, одружитися. — *Ми дякували, а він: "Що мені з такої дяки? Тоді мені подякуєш, як на рушнику з вашою кралею стану"* (П. Куліш); *Отак воно велося до Покрови, а тоді й до церкви пішла Прися та, на рушник ставши, взяла з Микитою чесний шлюб* (А. Кашченко); [Химка:] *Усі бачили, сам Бог бачив, як ми перед ним у церкві на рушнику ставали, шлюб приймали...* (Панас Мирний). НА РУШНИ́ЧКУ́ СТА́ТИ. Допоможі, Боже, на рушничку стати. *Тоді не розлучать ні батько, ні мати* (Укр.. пісні..); *Пошли, Боже, нам з тобою на рушничку стати* (Л. Глібов). НА РУШНИ́КІ СТА́ТИ. Не зглянулись, як ще місяць злетів, коли ми з Марією на рушники стали (І. Муратов); — *Миколо, Миколочко любий, я не знаю, чого ти хочеш...* — *Привітної усмішки, — шепотів козак, не випускаючи плечей удови...* — *І ходімо до церкви, станемо на рушники* (М. Лазорський).

762. СТА́ТИ / СТАВА́ТИ ПЕ́РЕД ЯСНІ́ ОЧІ́ чий, кого, перев. ірон. З'явитися, постати пе-

ред ким-небудь, прийти до когось. Коли покличуть до вельмож .. та князів, а найпаче коли скажуть *стати перед ясні очі її величності, тоді для сміливості вихилиш, — шкода, не тернівки, її там не роблять, не вліють, — а простої "сивухи"* (М. Лазорський); — *Ну що мені робити, як не стати перед ясні очі начальства, а там буде видно (3 газети).*

763. СТАТИ / СТАВАТИ ПІД ВІНЕЦЬ з ким і без додатка. Обвінчатися, одружитися. — *Уперше ви приходили до мене радитись, Іване Семеновичу, коли небіжчиця .. тільки-но мала ото синиш з вами під вінець?* (Ю. Яновський); *Коли майбутнє подружжя уже мало стати під вінець — традиція ця була тоді ще міцна, — місцеві духовні власті категорично відмовилися його звінчати, бо за святцями Михайло Тютюнник і Ієга Буденна були родичі (Григор Тютюнник); // Вінчатися. СТОЯТИ ПІД ВІНЦЕМ. Чом її грім не вбив або земля не запалася під нею, коли вона стояла під вінцем!* (Марко Вовчок).

764. СТАТИ / СТАВАТИ ПІД ПРАПОР чий, кого, чого. Виступати на чісесь боці (у боротьбі, змаганні і т. ін.). *Я нікого не силюю, ми всі добровольці, але коли хто вже став під наш прапор, то .. виконуй свій революційний обов'язок до кінця* (О. Гончар).

765. СТАТИ / СТОЯТИ КІСТКОЮ В ГОРЛІ (поперек горла) кому і без додатка. 1. Завадити кому-небудь, дуже занепокоїти когось, викликати заздрість у когось. — *І тут поперек горла став панові людський шматок хліба, — краскомом хустки провела дівчина по очах* (М. Стельмах); *Кришук слухав, занотував у щоденнику, а думками витав у полі, біля того злощасного клину. Кому стали поперек горла оті кілька гектарів?* (М. Олійник); *Бідні люди любили Івана. А дукачам його язик і характер кісткою в горлі стояли* (І. Муратов).

2. Стати на перешкоді кому-, чому-небудь. [Бурлака:] *Ти думаєш, що так собі пройде? Ні, я тобі кісткою в горлі стаю, подавишся!* (І. Карпенко-Карий); — *А ви ж їм що... кісткою в горлі стали?* — *прогунявив Юхим, знов виймаючи люльку з своїх латаних і перелатаних "бруків", як він називав свої штани* (В. Винниченко). **СТАТИ ГОСТРИМ ПОЖЕМ ВПОПЕРЕК ГОРЛА.** Кожного з своїх перебирали та перетирали пани на зубах і всякий раз верталися вони до тієї проклятої волі, котра гострим пожем стала впоперек їх горла (Панас Мирний).

3. Зробитися остогидним, неадекватним кому-небудь. — *Твій хліб давно мені кісткою в горлі став, бо не тільки вдень, а навіть вночі, крізь сон, чую паскудства свого рідного брата* (М. Стель-

мах); — *Тарасе Овсійовичу, а що мені казати, — тоном скривдженої людини озвався Корж. — Коли вже вам Давид Онопрійович став поперек горла, то що ж я маю робити?* (С. Добровольський); *Слухаю я ваші слова, все чернь та чернь. Поперек горла кісткою стала чернь... А де були б ви, шановні райці й лавники, коли б не та чернь, котру клянете і гудите?* (Н. Рибак).

766. СТАТИ / СТОЯТИ НАД ДУШЕЮ у кого і без додатка. Невідступно, набридливо перебувати біля когось. *І подивись... Став над душею... Того не розуміє, що людина мусить бути вільною і думкою, і всіма інстинктами тіла...* (Т. Осьмачка); — *Ось вона, свобода! Гуляй — скільки хочеш — .. ніякий Саламур не стоїть над душею* (О. Гончар).

767. СТАТИ / СТОЯТИ (СТАВАТИ) НА ДОРОЗІ (поперек дороги) кому. Зробитися, виявитися перешкодою комусь у досягненні якоїсь мети. *Чи стати мені синові на дорозі, чи ні? Шкода й сина, шкода й себе... Треба людей попитати, чи не лиха, чи робоча Соломія* (М. Коцюбинський); [Батура:] *Я випадково став їм на дорозі... Треба зійти...* (О. Корнійчук); — *То, може, ти хочеш задля своєї шкури їм [страйкарям] поперек дороги стати?* (І. Муратов); — *Ні, слухай, Трохиме, — спираючи ложку на край листка, заговорив .. Андрій. — Ти раз у раз чіпляєси до мене. Чи я тобі впоперек дороги став?..* (В. Винниченко); *Вона була активна й наполеглива, настирлива й нещадна до тих, хто ставав їй на дорозі* (Ю. Яновський).

768. СТАТИ / СТОЯТИ СТОВПОМ. 1. Зависнути в повітрі (про пил, кіптяву, дим тощо). *Писарі у війську .. сияють, скриплять перами, коли тихо і коли дим стовпом стоїть, — їм однакова робота* (Нар. опов.); *Курява на дорозі стояла стовпом* (3 уст. мови).

2. тільки док. **СТАТИ СТОВПОМ.** Раптово застигнути нерухомо (від здивування, збентеження і т. ін.). *Мелашка ввійшла в свою убогу хату й стовпом стала* (І. Нечуй-Левицький); *Клим стовпом став з дива* (І. Нечуй-Левицький).

769. ЯК НА ПНІЮ СТАТИ. Упертися, настійно вимагаючи чого-небудь. *От же як стара одмагалась! А внучечка як на пню стала: лікаря та й лікаря!* (Марко Вовчок).

СТАТЬ

770. ПРЕКРАСНА (слаба) СТАТЬ (половина) [РІДУ ЛЮДСЬКОГО], збірн., жарт. Жілки. — *З дівчатками у розмови не встрайвав, .. намагався [Дмитро] триматися подалі від представників прекрасної статі* (П. Гуріненко); — *Отож нічого не відказала [хазяйка], а тільки плюнула, так-таки й плюнула на вічний сором*

прекрасній половині роду людського (М. Коцюбинський). **СЛІБША ПОЛОВИНА.** *І жінка звільнена — не слабіша половина! Біля державного стоїть вона керма* (М. Рильський).

771. СІЛЬНА СТАТЬ, збірн., жарт. Чоловіки. *Не обійдені увагою [на Київській ювелірній фабриці] і представники сильної статі. Вони будуть вдячні нам за набори запонки з філігранню, широкі золоті обручки* (3 газети).

СТЕЖКИ

772. НЕ ЗАРОСТАЮТЬ / НЕ ЗАРОСТУТЬ СТЕЖКІ до кого—чого. Не забувається пам'ять про кого-небудь; відвідують когось, приходять кудись. *Не заростають народні стежки до місць, де жив, творив, де був похований Тарас Шевченко* (3 газети).

СТЕЛИТИ

773. СТЕЛИТИ МІСТКІ до кого. Намагатися зблизитися з ким-небудь. *Галина йому не сподобалась, бо мовчазна й на вдачу горда. Тоді почав до Світлани Підгірної містки стелити* (М. Зарудний).

774. СТЕЛИТИ М'ЯКО. Щедро обіцяти комусь що-небудь або виявляти увагу, прихильність до когось з корисливими намірами. *Нерчин робив те, що потрібно Куцевичу, і тому він із самого початку стелив м'яко* (Н. Рнбак); — *Москва тоді м'яко стелила: паланки віддавала, а тепер назад висмикує* (М. Лазорський); *Не миль очей йому [директорові МТС] і м'яко не стели: Доб'ється правди він* (М. Рильський).

СТЕЛИТИСЯ

775. СТЕЛИТИСЯ ПІД НОГІ перед ким. Догоджати кому-небудь, принижуючись та втрачаючи людську гідність. *Кубло гадюче! Перед ворогами під ноги стеляться, мов поздихали, а перед братом сторчка стають і раді закусати!* (Леся Українка).

СТЕРТИ

776. СТІРТИ НА МАКУХУ кого. Розтрощити, розбити вщент, знищити. — *Чого ж ти [німець] припер нашу землю плондрувати? Тебе ж тут, слимаче, зітруть на макуху...* (О. Ільченко).

СТИД

777. СТИДІ СОРОМ кому. Уживається для вираження загального осуду, докору за негідні вчинки, необізнаність і т. ін. — *Вам стид і сором: ви пани, ви письменні, ви читаєте у книжках, як бідному треба помагати, а ви, замість того, не розпитавши, чого я і за чим, та стали з мене сміятись!* (Г. Квітка-Основ'яненко).

СТИРЧАТИ

778. СТИРЧАТИ (стриміти) СПІЧКОЮ (більмом) **В (на) ОЦІ** (в (на) **ОЧАХ**) *перев. у кого, кому.* Дратувати кого-небудь своєю прсутністю, наявністю і т. ін. *Уже давно вона [комора] стирчить спичкою в оці* (Панас Мирний); *Михайло рубав дрова у дровитні, щоб не стирчати більмом у Юлки на очах* (М. Томчанин); *Та земля Притичина не одну вже ніч не давала йому спати, болячкою у серці сиділа, спичкою в оці стриміла* (Панас Мирний).

СТИСКАТИ

779. СТИСКАТИ (стіскувати) / СТИСНУТИ СЕРЦЕ кому. Хвилювати, непокоїти кого-небудь. *Жаль за загубленим щастям, немов кліщами, стискував йому серце* (Л. Яновська); *Дорога завертас. Юра іде. Якесь передчуття стискає.. йому серце* (Ю. Смолич). **СТИСНУТИ ЗА СЕРЦЕ** кого. *Мене щось стисло за серце* (І. Франко). **СТИСНУТИ КОЛО СЕРЦЯ** кого. *Настю стиснуло щось коло серця.. Вона ніби бачила, як Денис десь блукає на далеких степах* (І. Нечуй-Левницький).

СТІЙ

780. ЯК СТІЙ. 1. *Тієї ж миті, тут же, негайно. Коли б не ця досадна рана, він з'явився б як стій і пішов на роботу* (М. Коцюбинський); *А Володько, роздзягаючись, закинув: — .. Істи! Істи!.. А на печі як стій визулькує і Хведотів голосочок: — Я також хоцу... Мамо!* (У. Самчук); *Христия не дослухала козакових слів. Вона як стій кинулась бігти додому* (П. Папч).

2. *Зненацька, несподівано. Все йшло звичайним порядком в пасічників хаті, коли нараз.. учув старий Семіон, що поліція як стій має спасти на його тиху і мирну досі хату* (І. Франко).

3. *Упевнено, твердо. Стояла [служниця] перед майором як стій, не пускала далі* (П. Загребельний).

781. ЯК СТІЙ ТА БАЧ (дивись). 1. *Безпричинно, без видних підстав. — А чого ж він лаявся? — питає [Варку] Василеко. — Та чого ж... Як стій та бач — з дурної голови...* (Ю. Збанацький). 2. *Зненацька, несподівано. Наша Затиркевич-Карпинська, в хаті якої не було, звичайно, ніякого телефону, раз у раз говорила нам: "Чого ж це ви прийшли отак як стій та дивись?.. Хоч би подзвонили були..."* (М. Рильський).

СТІНА

782. КИТАЙСЬКА СТИНА; КИТАЙСЬКИЙ МУР. Нездоланна перепона, великий бар'єр, що перешкоджає розвитку чого-небудь, зумовлює цілковиту ізоляваність чого-небудь. — *Не можна відгородити китайською стіною працю від гри* (В. Сухомлинський); *Любовний іс-*

торії свого героя *Левка Горового А. Мороз* також приділяє не більше уваги, ніж інші письменники. Тільки любов у нього не відгороджена китайським муром від громадської діяльності героя (З журналу).

СТІНАХ

783. У ЧОТИРЬОХ СТІНАХ, зі сл. сидіти. У самотині; ізольовано від життя, нічого не роблячи, не рсаючи ні на які події. *Що ж ти [Онисько] знаси? Хоч би кого у сусіди пустив — все б охопатніше, веселіше жилися... А то товчись сама на дві половини, сиди, як дурна, у чотирьох стінах*, — слова нікому сказати (Панас Мирний); — *Де я була? Що я бачила? У чотирьох стінах вік ізжила* (М. Кропивницький); *Не для того я повертаюся додому, щоб сидіти в чотирьох стінах і снувати спогади, яких це майже не мав* (П. Загребельний).

СТІНИ

784. АЖ СТІНИ (вікна, двері і т. ін.) ДРИЖАТЬ (дрижить). Дуже гучно, занадто голосно (що-небудь діється, відбувається). *Співаємо, аж на вулицю чути, аж стіни у хаті дрижать...* (Панас Мирний).

СТО

785. НА ВСІ СТО [ПРОЦЕНТІВ (відсотків)]. 1. Цілком, повністю. — *Ви, Якиме Івановичу, тут праві на всі сто* (Ю. Збанацький); *[Це] прекрасна, розумна, добра жінка, у чеснотах якої я впевнений на всі сто відсотків* (З газети).

2. Який має позитивні якості, властивості. *Зовнішньо Кужель був, як кажуть, на всі сто — високий, ставний, здоровий, чорнобривий, з орлиним поглядом* (Ю. Збанацький).

3. Який заслуговує цілковитого схвалення, правильний. *Я товарища Киселя добре знаю. В нього лінія на всі сто, будьте певні* (І. Муратов).

786. СТО ЛИХ. Чимало горя, неприємностей, всіякого клопоту. *Тут ржання кінське з тупотнею, Там разний [різний] гомін з стукотнею, Скрізь клопін, халепа, сто лих!* (І. Котляревський).

СТОВПА

787. БІЛЯ КОЖНОГО СТОВПА, зі сл. зупинятися, ставати і т. ін. Дуже часто, раз у раз. *Їхали потягом.. Посувалися, як волами, зупинялись біля кожного стовпа* (О. Гончар).

СТОВПИ

788. ГЕРКУЛЕСОВІ СТОВПИ, книжн. Кінцева межа, край; крайність. *Гніт капіталу над працею ще збільшився, реклама, шахрайство, кар'єризм і безпринципність досягли геркулесових*

стовпів, безправ'я трудящих стало безнадійним (Леся Українка).

СТОВПОТВОРІННЯ

789. ВАВИЛОНСЬКЕ СТОВПОТВОРІННЯ, книжн. Повне безладдя, гармидер, нестримний галас, метушня. *Голови туманіли від невиухаючого лементу цього вавилонського стовпотворіння. З ранку до ночі горлають водноноси, вищать шарманки, іржуть коні* (О. Гончар); — *Вавилонське стовпотворіння* [стовпотворіння]. Центр людської сусти. Такого ніколи ще не бачили кам'яні стіни, закладені понад півтисячі літ назад (Р. Іванченко).

СТОЛОМ

790. ЗА ОДНИМ СТОЛОМ з ким, зі сл. сидіти. Поруч, як рівний з рівним. — *У гласні вибратимуть і дворяни, й мужики... Учора мій Омелько в мене кізяки різав, а завтра, може, сидітиме рядом [поряд] за одним столом зі мною... Я — гласний і він — гласний...* (Панас Мирний).

СТОПТАТИ

791. СТОПТАТИ БАГАТО (не одну пару, сім пар і т. ін.) ПІДОШОВ (підмёток, чобіт і т. ін.). Довго ходити, добиваючись чого-небудь; попоходити. [Макар:] *Ще не одну пару підмёнок стопче* [Артем], *поки дійде до генерала* (І. Корнієнко).

СТОРИНКА

792. БЛИСКУЧА СТОРИНКА чого, в чому. Найбільш знаменна, видатна подія (найбільш знаменний, видатний період). *Героїчний захист Сталінграда — блискуча сторінка в історії Вітчизняної війни* (З журналу).

СТОРОНА

793. ПАРАДНА СТОРОНА. Те, що розраховане лише на зовнішнє враження; навмисно увиразнене, підкреслене, показне. *Париж відкритий для всіх, приймає всіх, захоплює, заворожує. Особливо ж — із своїх парадних сторін* (М. Слобошпицький).

794. СИЛЬНА СТОРОНА чия, кого, у кого. Цінна, корисна якість, властивість когось, чогось, якою дорожать, яку цінують. *Сильною стороною його доповіді виявилось те, що він оперував конкретними фактами* (З усн. мови). СІЛЬНІ СТОРОНИ. *Граф Лев Толстой.. був виразником поглядів і настроїв російського селянства в пореформену епоху.. з усіма сильними і слабкими сторонами цих поглядів* (М. Рильський).

795. СЛАБКА СТОРОНА чия, кого, у кого. Що-небудь вразливе, найдошкульніше (про якийсь недолік, ваду і т. ін.). *У поведженні з колегами він*

виявив слабку сторону своєї вдачі (З усн. мови).
СЛАБКІ СТОРОНИ. — Я за включення Цимбала до спортивної команди. У Цимбала є слабкі сторони? Нехай так, але ж у нас ще є майже півтора місяця для підготовки (І. Багмут).

СТОРОНИ

796. **ДВІ СТОРОНИ [ОДНІЄЇ] МЕДАЛІ.** Невід'ємні складові частини чогось єдиного. В економічних вимірниках виробництва кількість і якість — дві сторони однієї медалі (З журналу).

797. **ТІНЬОВІ (ТЕМНІ) СТОРОНИ** чого. Недоліки, негативні супровідні явища і т. ін. Винятковість нерідко має і *тіньові сторони* (З журналу); Але чи ж варто нехтувати величиною цього життя заради його *темних сторін* (З журналу).

СТОРОНУ

798. **НА СТОРОНУ.** 1. *перев. зі сл. відда-ти.* У чужий двір, в інше село (про заміжжя дочки). Вибирай сама, хто тобі по серцю, і скажи мені: чи прийдесть тебе на сторону віддати, чи у прийми кого узяти (Г. Квітка-Основ'яненко).

2. *зі сл. продавати, збувати і т. ін.* За межі власного господарства, виробництва; іншим споживачам, комусь. *Тепер ми вже все маємо, що нам треба, ще й на сторону лишок продаємо* (Панас Мирний); *Сумісництво, як відомо, не скрізь заохочується. От і йде інженер підробляти на сторону* — навіть на вантажні роботи (З журналу); *Просто черешня йде на сторону тому, хто платить більше. А це, як ми вже говорили, "цивілізовані" кооператори, які потім перепродають її утридорога* (З газети).

СТОРЧ

799. **СТОРЧ ГОЛОВОЮ.** 1. Униж головою; стрімголов. З цієї кручі хлопці .. *стрибали сторч головою* (Б. Грінченко); — *Гайдамака! Справжній тобі гадамака! — опустил дякон руку Тарасові на плече. — То, кажеш, пан економ з конячки сторч головою?* (Василь Шевчук).

2. Дуже швидко. *Беру листа і вже сторч головою... влітаю в хату* (М. Стельмах); *Найголовніше, гуляй надворі якнайбільше і при першій же нагоді закохайся сторч головою* (В. Підмогильний).

СТОЯЛО

800. **НА ПОГІБДІ СТОЯЛО, БЕЗОС.** Сонячно, тепло (без хмар, опадів, вітру і т. ін). *Так і не зміг Григорій пригадати сну... Кліпнув запаленими очима по золотих п'ятірках вікон — на погоду стояло, рання весна* (В. Дрозд).

СТОЯТИ

801. **СТОЯТИ БІЛЯ КЕРМА** якого. Очоловати що-небудь, керувати чимсь. *І жінка звіль-*

нена — не слабіша половина! Біля державного стоїть вона керма (М. Рильський).

802. **СТОЯТИ БІЛЯ КОЛИСКИ** *перев. чо-го.* Бути учасником творення чого-небудь, родоначальником чогось. *Геніальний Шевченко стояв біля колиски української літератури* (З газети).

803. **СТОЯТИ (БЇТИ) НА РОЗП'УТТІ.** Вагатися, сумніватися. *Наступного дня криничани наїнялися. Аж полегшало одразу на душі: вже не стоятимуть на розп'утті* (О. Гончар).

804. **СТОЯТИ В ГОЛОВІ** у кого, *кому і без додатка.* Постійно з'являтися в пам'яті, в уяві; не зникати. — *Не неодмінно, щоб режисер приходив на фабрику щодня .. Всесь час свідомо й несвідомо йому стоятиме в голові ідея сценарію* (Ю. Яновський).

805. **СТОЯТИ В ОДНОМУ РЯДІ.** Бути однаковим з ким-, чим-небудь. *Яскравою сторінкою героїзму і мужності всього народу було пере-базування матеріальних і людських ресурсів з прифронтових районів вглиб країни. Проведена при цьому колосальна робота за своїм розмахом і значенням для долі Батьківщини, для результату боротьби з ворогом стоїть в одному ряду з найбільшими битвами Другої світової війни* (З газети).

806. **СТОЯТИ ЖУЖМОМ.** Бути неприбранним, розкиданим, у безладді. *Побачивши, що в хаті все стоїть жуужмом, що на городі неполені грядки заростають бур'яном, заматав [Іван] те собі на вус* (М. Коцюбинський).

807. **СТОЯТИ ЗА СПІННОЮ** *числю, в кого.* Тасмно опікати когось, надаючи підтримку, скеровуючи на певні дії. — *Чого ти мене страхаси тими, хто за твоєю гендлярською спиною стоїть?* (М. Стельмах).

808. **СТОЯТИ** (лишатися, залишатися) **НА [ОДНОМУ] МІСЦІ.** Не розвнватися, не йти вперед. *Треба було і самим слідувати за часом, їти за віком, а не стояти на одному місці* (Панас Мирний).

809. **СТОЯТИ НА БОЖІЙ ДОРОЗІ.** Бути близьким до смерті. *Пане, пане! Стоїш ти саме на Божій дорозі, незабаром тебе чекає заступ та лопата* (С. Васильченко); — *Хто тебе приневолює топити і своє господарство, і людей? Тільки правду кажеш, не хитруй зі мною хоч тепер, коли вже стою на Божій дорозі* (М. Стельмах).

810. **СТОЯТИ НАД БЕЗОДНЕЮ** (край безодні). Перебувати в дуже тяжкому стані, під загрозою смерті. *Я знов затужив; Розпучно стою край безодні* (П. Грабовський).

811. **СТОЯТИ НА ДВОХ КЛАДКАХ.** Намагатися поділити дві протилежні думки. *Врешті Іскра зізнався, що він давно стоїть на двох клад-*

ках, тільки ж на тій, мальованій, ще й тримала зброя (Ю. Мушкетик).

812. СТОЯТИ НАД МОГІЛЮ (над гробом). Бути близьким до смерті. *Не мені цвіли запашні квітки, Мій садок проріс скрізь бугилою.. Нічий милий зір не запав втямки, Не простяг ніхто за весь вік руки... В самоті стою над могилою* (П. Грабовський); *Я над гробом стою, брехати не хочу* (Сл. Б. Гріченка).

813. СТОЯТИ НА ОДНОМУ. Відстоювати, захищати одні і ті самі цілі, погляди і т. ін.; бути послідовним у боротьбі за щось. *Оленка заздригла на вдову, подумала: "От які вони, ці Ковалі! Всі на одному стоять. .. Розумні, кмітливі... От коли б усі люди такі були"* (В. Кучер).

814. СТОЯТИ НА ПЕРЕДОВИХ ПОЗИЦІЯХ. Досягати значних успіхів у чому-небудь, бути вищим від інших рівнем свого розвитку. *Парадоксально: стоїмо сьогодні на передових позиціях у багатьох галузях науки й техніки, разом з тим випускаємо неякісну, неконкурентноспроможну продукцію* (3 журналу).

815. СТОЯТИ НА ПОЗИЦІЇ чий, якій. Поділяти, підтримувати яку-небудь точку зору, певні погляди. *На франківських позиціях у своїй перекладацькій роботі стояв революційний демократ Павло Грабовський* (3 журналу).

816. СТОЯТИ НА ТОЧЦІ ЗОРУ якій. Поділяти певні погляди, дотримуватися якоїсь думки, відомих уявлень тощо. *Автор, стоячи на тій точці зору, що проблема перекладу — лінгвістична проблема, .. ігнорує .. особливості художнього перекладу* (М. Рильський).

817. СТОЯТИ НА ЧОЛІ кого, чого. Бути керівником, вожаком кого-, чого-небудь, очолювати когось, щось. *Козаки становили запорізьке військо, на чолі якого стояв виборний ватажок — гетьман* (3 переказу).

818. СТОЯТИ ОДНІЮ (однію) **НОГОЮ** В МОГІЛІ (рідше в труні, в гробі і т. ін.). Перебувати в стані повного виснаження, на грані смерті. — *Вона, Денисе Івановичу, .. виходжувала навіть таких, які однією ногою в могилі стояли* (М. Стельмах); *Біла, як морська піна, голова, .. сиві вуса та лопатою підстрижена довга борода на перший погляд казали, ніби цей дідок стоїть однією ногою в могилі* (Олесь Досвітній); [Борис (до Завади): *Ти вже оджив своє і однією ногою стоїш у труні, а я повний нерушених молодих сил!..* (М. Кропивницький); *Одною ногою в гробі стоїть, а ще зле творить* (Укр. присл.).

819. СТОЯТИ ПЕРЕД ОЧІМА (в очях, перед душею) кому. Постійно з'являтися в уяві, не зникати (про образи, картини і т. ін.). — *Мені все стоїть перед очима Брянський, звучить його*

голос (О. Гончар); *І вдень мені в очах стоїть той гість дивний, А душу рве й гнітить нескінчена розмова...* (Леся Українка); *Як живії, вони стоять перед душею моєю: Андрійко веселий, кучерявий.. Василько над квітками та зіллям сидить, задумався...* (Марко Вовчок).

820. СТОЯТИ РІВНОМ ВІЩЕ кого, ніж хто. Значно перевишувати кого-небудь у якомусь відношенні (розумовому, культурному і т. ін.). *Ви вважаєте, що дослідник у науці стоїть рівно вище, ніж розробник приладів?* (3 газети).

821. СТОЯТИ (ставати) / **СТАТИ КЛУБКОМ В ГОРЛІ**. Не давати можливості вільно дихати; душити (про біль, образи і т. ін.). *Сльози безсило розпачу й образи палили груди, ставали в горлі клубком* (3. Тулуб).

822. СТОЯТИ / СТАТИ БІЛЬМОМ В ОЦІ перш. кому. Заважати, дратувати. *Гола гора Мар'янові більмом стала в оці* (С. Чорнобривець). **БІЛЬМОМ СТОЯТИ**. — *Більше не говори про них [спекулянтів], Павлику ..— Хай їм грець.., вони ж більмом стоять на всю Ковалівку... Пізاد нас тягнуть...* (В. Кучер).

823. СТОЯТИ / СТАТИ ГОРБЮ за кого—що. Невідступно, всіма силами захищати, відстоювати кого-, що-небудь. — *За народ горою стоїть* [Тарас Дніпровець]. *І, видно, не простий собі чоловік* (Д. Бедзик); — *Вислужується, — буркнув Галаган, — а ми за нього горою стояли* (А. Крижайівський); — *Євгене Панасовичу! — полум'яніючи, стиха озвалася вона. — Не журіться! Все буде гаразд. От побачите! Ми всі за вас горою станемо...* (В. Речмедін).

824. СТОЯТИ / СТАТИ КІЛКОМ (кóлом) **В ГОРЛІ**. 1. Не проходити, застрягати (про несмачну, важку, суху їжу). — *А криницю під вербою хто почистив од муляки, вода вже встоялась, чиста й студена. — Хай би та чиста й студена вода кілком у горлі твоєму стала!* (Є. Гуцало). 2. Дуже набридати, остогидіти. — *Вже мені ті його вірші кілком в горлі стоять!* (І. Франко).

825. СТОЯТИ / СТАТИ ЛУБОМ. 1. Заклякати, втрачаючи рухливість (про язик). *Беруся я до люльки. Ти ба! Язик задубів, став лубом, у горлі пече* (Л. Мартович).

2. Втрачати еластичність, ставати цупким (про одяг, взуття і т. ін.). *Брови йому падають на очі двома очіпками, свита стоїть лубом, — він прихав з холодної негоди* (І. Микитенко).

826. СТОЯТИ / СТАТИ НА СВОЄМУ (на своїм). Дотримуючись певних поглядів, думок, уперто відстоювати їх. *Вони стояли на своєму: їх ніхто не присилує жити вкупі* (М. Коцюбинський); *Що хоче казати, шановні друзі, А я уперто на своїм стою* (М. Рильський); — *Ну що*

ви! — червоніє мій професор. .. Але ми — я й Юлія Шпол — **стоїмо** на своїм [своєму]: .. мовляв, він не знає, що в цьому році ми таки зуміли провести кількох своїх кандидатів (М. Хвильовий).

827. **СТОЯТИ / СТАТИ СТИНОЮ** (мўром) за кого — що і без додатка. Виступати одностайно, згуртовано на захист кого-, чого-небудь. [Яків:] За Кубу переживаю, .. щоб народ вистояв .. **Вистоять** .. Тільки щоб піднялися всі, як один, **стіною стали** (М. Зарудний); *Трудящі Кисва стіною стали на захист Вітчизни* (З газети); *Взяти сокири і муром снати біля своєї землі* (М. Стельмах).

828. **СТОЯТИ** (триматися, держатися і т. ін.) **ОСТОРОНЬ** від чого — когочого. Не цікавитися нічим, не втручатися в щось, уникати всього. — *Я не розумію, як можна стояти остороп від активного життя, коли перед народом такі величезні прекрасні завдання!* (І. Багмут); *В школі Тася .. стояла остороп громадського життя* (І. Дмитерко).

829. **ТВЕРДО (міцно) СТОЯТИ НА НОГАХ** (на землі). 1. Мати владну і невимушену поставу (про фігуру). *А Ганька й собі виплакувала від матері мережані білі спідниці, блузки, намісто. Вона була міцна, твердо стояла на ногах, як батько* (М. Томчаний).

2. Упевнено діяти, манити і т. ін. Скільки це днів минуло, як вона зустрілась з незнайомим? Ніби давно це було, а, здається, вже так твердо **стоять** вона на ногах, уже не огортають її сумніви (А. Хижняк); *Міцно стояв на землі Степан Куреня. І раптом — земля з-під ніг! Караул, рятуйте, кровне однімають, рубають під корінь* (В. Дрозд).

СТРАТИТИ

830. **СТРАТИТИ ЖИТТЯ**. Загинути. *Хотів він [метелик] бачити якнайближче те ясне сонце, яким йому здавалась лампа. Чи думав же він, що там життя стратить?* (Леся Українка).

831. **СТРАТИТИ ОЧІ**. Осліпнути. *Я його спитав, яким побитом стратив він очі. Він розповів, як .. вів трос коней напувати .. Коні злякалися, шарпонули й довго волокли хлопця з собою* (Г. Хоткевич).

СТРАТИТИСЯ

832. **СТРАТИТИСЯ РОЗУМУ**. Збожеволіти. *Боронь Боже, хто з людей почув би Стефана, то подумав би, що стратився розуму* (С. Чорнобривець).

СТРАХ

833. **НА СВІЙ (власний) СТРАХ І РИЗИК** (риск), з дієсл. Беручи відповідальність на себе, ризикуючи власним здоров'ям, життям і т. ін. *Кожен з старих українських композиторів звершу-*

вав справжній життєвий і громадянський подвиг, бо змушений був творити на свій страх і ризик (З журналу); *В бою Козакову здебільшого доводилось діяти цілком самостійно, і .. він, не вагаючись, приймав потрібні рішення на свій страх і ризик* (О. Гончар); *Михайла офіцер на власний ризик зачислив у солдати та ще й помічника писаря призначив* (Ю. Збанацький). **НА СВІЙ РИСК**. *Сташка на свій ризик, замість Вайніштона, віднесла роботу до Філіпчука* (Ірина Вільде).

834. **НЕ ЗА СТРАХ, А ЗА СОВІСТЬ**. Дуже сумлінно. — *Чимало допомагав йому в цьому довід ставелара і теоретичний багаж... Сенін навчався не за страх, а за совість* (В. Попов); *Він належав до тих рідкісних типів людей, які все роблять не поспішаючи і працюють, як кажуть, не за страх, а за совість* (З газети).

СТРЕЛЬ

835. **ХОЧ В ОКО** (в бочі, у вічі) **СТРЕЛЬ**. Зовсім нічого не видно, дуже темно. *На землю злізла ніч. Хоч в око стрель тобі, так темно надворі* (П. Гулак-Артемівський); *Іван, не кажучи й слова, подався до повітки. Тхнуло сухою прілістю й було вже тут темно, хоч в око стрель* (Є. Гуцало); *Темний морок опустився на землю, й тут нічого не видно, хоч стрель у вічі* (Панас Мирний).

СТРЕМЕНО

836. **НА СТРЕМЕНО**. На закінчення, на завершення чого-небудь; під кінець. *Шелеснули "на стремено" останні купюри, і товариство, обіймаючи Здирського, вивалилося з неонового кубельця у сутінки провулка* (А. Крижанівський).

СТРИБАТИ

837. **СТРИБАТИ ОЧІМА**. Швидко, пропускаячи щось, переводити погляд з одного об'єкта на інший. *Далі Тетяна бачила, як він почав стрибати очима з рядка на рядок, а обличчя його блідло все дужче й дужче* (Д. Ткач).

838. **СТРИБАТИ ЧЕРЕЗ ПЛІТ** з ким. Вступати в позашлюбні зв'язки з кимось. *Підсміюється [Січка] в душі з Денисенка, який за землею не бачить, як жінка з іншими стрибає через пліт* (М. Стельмах).

СТРИГТИ

839. **СТРИГТИ [ВСІХ] ПІД ОДНУ ГРЕБІНКУ** (гребінця). Однаково оцінювати всіх або багатьох. — *Ага, одрубники. Столопінці! — І з цікавістю приглядався до оселі, що з десяток їх розкинулись ліворуч понад шляхом. ... Не всіх, си-ну, стрижи під одну гребінку, — сказала мати* (А. Головка); *Надто вже якось ми звикли все робити по-сімейному, — врешті мовив Кандиба, зупиняючись перед столом. — Всі у нас свої, всі Іва-*

ни Івановичі, і ми не так об'ємо про діло, як про те, щоб, не дай Боже, комусь криво що не сказати. А по-моєму, свій, чужий, сват, брат, дідько лихий — стрижми всіх під одини гребінець (С. Добровольський).

840. СТРИГТИ ВУХАМИ. Водити вухами назад і вперед у передчутті небезпеки (про коней). Коні насторожено *сиприли вухами*, чули *вовків* (З. Тулуб); *Сич десь зовсім близько проскрипів на верхів'ї верби. Кінь вухами стрижме, похропос, задкус від латаття* (О. Гончар).

841. СТРИГТИ КУПОНІ. Користуватися ранніми здобутками, попередніми досягненнями. Утвердження письменника *відбувається по-різному*. Одні з першого виступу здобувають літературний олімп, блискавичну славу і популярність, продовжують далі вдосконалюватися або, навпаки, заспокоюються, *"стрижуть купони"* з ранньої удачі (З журналу).

СТРИМІТИ

842. СТРИМІТИ [ГВІЗДКОМ (цвяхом, цвяхком)] В ГОЛОВІ (в пам'яті, у мозку і т. ін.). Постійно з'являтися, поставати в пам'яті, свідомості (про образи, думки і т. ін.), невідступно переслідувати кого-небудь. Довбня тепер *стримів гвіздом у її голові, стояв перед очима* (Панас Мирний); Слово "замерз" *стримало в моєму мозку холодним цвяхом* (А. Хорунжий); *Починаю своєю звичкою перебирати в думках старі сюжети новел, невикористані теми, що здавна гвіздкали стриміли в моєму пам'ятку [пам'яті]* (С. Васильченко); *Але збита шибка стриміла йому цвяхком у мозку. Хто її збив?* (Л. Мартович). СТРИМІТИ ГВІЗДОМ У ГОЛІВОНЦІ. Пилипо, вмовляючи матір, тільки заспокоював її. В його малій голівонці *гвіздом стриміла думка*, — от хоч би що, а ніти *посипати!* (Панас Мирний).

СТРІЛА

843. СТРІЛА АМУРА (Купідона); АМУРОВА (Купідінова) СТРІЛА, книжн. Символ кохання (від зображення міфологічного бога Амура з луком і стрілами). А [Кімона] .. *вразила врода Іфігенії Амуровою стрілою, почав розумнішати од думки до думки, дивуючи тим батька* (Переклад М. Лукаша); *"Я вже був забувся про неї, а вона знов роздратувала мене своїми очима. Оце ж то ті стріли Купідінові, про котрі торочать латинські поети! .. доведеться знов вчинити заїзд на леваду й хату цієї красуні!"* — подумав Єремія (І. Нечуй-Левицький).

844. ЯК (мов, ніби і т. ін.) СТРІЛА, зі сл. кинути, мчати і т. ін. Дуже швидко, стрімко. Соломія *вгляділа Аверума і, як стріла, кинулась просто в грязюку, щоб допомогти Аверумові*

(І. Нечуй-Левицький). ЯК СТРІЛКА. Троянці разом *прийняли І стали веслами гребти, Як стрілки, човники неслися. Мов ззаду пхали їх чорти* (І. Котляревський).

СТРІЛЯЙ

845. ХОЧ З ГАРМАТИ (гармат) СТРІЛЯЙ (гати). Хтось нічого не чує (перев. про дуже міцний сон). *Спить, хоч з гармати стріляй* (Укр.. присл.); *Зварич пустив йому [Миколі] у вічі сніп світла з електричного ліхтарика. Той повернувся на інший бік. — Видно, що недавно з війни, — сіпав його Зварич. — Хоч з гармат стріляй* (М. Івасюк).

СТРІЛЯТИ

846. СТРІЛЯТИ (бїти) З ГАРМАТ ПО ГОРОБЦЯХ. Затрачати непомірні, великі зусилля там, де вони зайві, недоцільні. Вам, може, чудно, що я *взяла такий поверховий тон, але ж говорити ґрунтовно на такі теми, се значило б стріляти з гармат по горобцях* (Леся Українка).

847. СТРІЛЯТИ СЛОВАМИ (відмовами). 1. Влучно, дотепно відказувати чи закидати кому-небудь. *В'ються вони кругом панянок, .. ведуть веселу-жартівливу розмову, стріляють то сюди, то туди своїми гострими одмовами* (Панас Мирний).

2. Говорити поспіхом, скоромовкою. — *Пробачте, Артеме Петровичу, тисячу разів пробачте, що я так вдерся несподівано, — поспішиливо стріляв словами гість* (А. Хижняк).

848. СТРІЛЯТИ (стригати) / СТРЕЛЬНУТИ (стригати) ОЧИМА (оком, рідше поглядом) на кого, в кого, по кому і без додатка. 1. Поглядати на кого-, що-небудь, виражаючи певні почуття, емоції. *Стріляючи очима поза вікна, на якусь мить вона затрималася легковажним поглядом на чорновусому козакові* (О. Ільченко); *Антон стрельнув настороженим оком на Катерину* (С. Чорнобривець); *Підперши кулаками боки, стригнула [Мар'я] очима по всіх: — А ви чого сказозубитесь?* (Я. Баш).

2. перев. недок. Кокетливо, грайливо позирати на кого-небудь, полонившись кимось. *Арістотель мудрець по садочку гуля, — Бач, Аглая іде і очима стріля!* (І. Франко); *Орися крутилася біля Сергія Золотаренка .. Так очима на нього і стрижке* (Григорій Тютюнник); — *Ой, свекруха ж комусь попадеться, — одягаючись, сестра лукаво стрельнула оком в Данька* (О. Гончар).

СТРІХА

849. БАТЬКОВА (батьківська) СТРІХА. Рідна домівка; там, де хтось народився. Чудовий образ *принесла вона в душі тоді під батькову стріху, і той образ раз у раз оживав в її уяві, й*

міниться, і грає барвами (М. Коцюбинський);
// Родина, родинна опіка. *Свій вихід з-під батьківської стріхи* .. Гаудентій досі вважав чудом (І. Франко).

СТРІХОЮ

850. ПІД ЧУЖОЮ СТРІХОЮ, зі сл. почувати, жити, перебувати і т. ін. Не в своїй, не у власній домівці, у сторонніх людей і т. ін.; не вдома. *Дмитрик уперше в житті ночує під чужою стріхою, далеко від матері* (М. Коцюбинський).

СТРОЇТИ

851. СМІШКИ (підсмішки, хахи) СТРОЇТИ. Глузувати, пасміхатися, жартувати не в слушний час. *Він стоїть, нічого не мовить* Осідлавши коня, *смішки строїть* (П. Чубинський); — *У задніх рядах — не перешіптувались. Вас запросили не смішки строїти* (В. Логвиненко); — *Підсмішки строїш*, — брязнув [Даннло] об підлогу кошиком (Ю. Мушкетник); *Він зневажливо посміхався собі в вуса, аж Тимофій Гречко гукнув до нього: — А ти, холуй, чого хахи строїш? Ще засмієшся на кутні!* (Ю. Смолян).

852. СТРОЇТИ ВИХИЛЯСИ ТА ВИКРУТАСИ *перев. перед ким*. Упадати, загравати до кого-небудь. [Векла:] *Кума Стеха казали, що бачили, як Павло зустрів за селом нашу Явдоху і почав там перед нею вихиляси та викрутаси строїти...* (М. Кропивницький).

853. СТРОЇТИ З СЕБЕ *кого*. Удавати когонебудь, створювати якийсь образ, видавати себе за когось. *Це кара Божя — не сестра. Там училася в гімназії — баршиною строїла з себе: прибралась і духами напахалась* (А. Головка); *Їм було вигідно строїти з себе революціонерів* (Ю. Яновський).

854. СТРОЇТИ КОМІЗУ. Вередувати. — *Як же вниз, коли я знизу? Ти не строй мені комизу!* (П. Тичина).

855. СТРОЇТИ МІНИ. Робити гримаси. — *Іч, куди забрався, гемонський хлопець! — строїть міни Данько, продовжуючи розмову в лицях* (О. Гончар).

СТРУНА

856. БОЛЮЧА (слабá, слабкá і т. ін.) СТРУНА *чия, кого*. Найбільш вразливе місце; те, що особливо мучить, хвилює кого-небудь. [Ганца:] *Ну, от се ж і є болуча струна для Льолика. Він зовсім в іншому становищі* (Леся Українка); *Треба віддати належне директорові міського музею. Він досконало знав слабкі струни свого родича* (О. Донченко).

СТРУСИТИ

857. СТРУСИТИ ДАВНІЙ ПРАХ з *кого—чого, перев. ірон*. Позбутися всього віджило-

го, старого. — *Хочу струсити давній прах з цього закладу, — жартівливо промовила чорнява жінка, виходячи з дверей* (3 газети).

СТУКАТИ

858. СТУКАТИ / ПОСТУКАТИ У ДВЕРІ *до кого і без додатка*. 1. Звертатися до кого-небудь з якимось проханням, добиватися чогось. — *Не сидить, стукайте, Петре, в двері до начальства, видадуть ордер* (3 газети); *Уже тепер маємо чим похвалитися. За кількома нашими винаходами і закордон стукає до нас у двері по ліцензії* (3 газети).

2. Наближатися. *Кінчався серпень. Осінь у двері спускала* (Є. Куртак); — *Минулося нещастя... Та нова біда постукала у двері. Не та, кажуть, біда, котра до обори прийшла, а та біда, що з обори не йде* (В. Боляшак).

859. СТУКНУЛО В ГОЛОВУ, *безос. Раптово виникло, сплзло у свідомості що-небудь. Тут, видно, гірше, ніж там, звідки приїхав. .. І знов стукнуло в голову те саме настирливе питання, що вже забувалось: як воно буде?* (М. Коцюбинський); // *СТУКАЛО МОЛОТКОМ В ГОЛОВУ* (в голові) *чию (чий)* (ритмічно, постійно). *"Відвезуть, відвезуть, відвезуть", — стукало щось молотком в її голову за кожним кроком, коли вона поспішала до Івана* (М. Коцюбинський).

СТУКНУТИСЯ

860. СТУКНУТИСЯ ЛОБАМИ *на (в) чому*. Зіткнутися в поглядах, інтересах, діях і т. ін. — *Раз мало не стукнулись лобами на одному інтересі* (М. Стельмах).

СТУПАТИ

861. СТУПАТИ / СТУПИТИ НА КРИВАВИЙ ШЛЯХ. Чинити вбивства. [Кассандра:] *Стій! Невже пора ступати нам на шлях кривавий?* (Леся Українка).

СТУПИТИ

862. [І] КРОКУ НЕ [МОГТИ] СТУПИТИ (зробити). 1. *де*. Не мати свободи дій (через переслідування, терор і т. ін.). *Батько був дуже суворим. У нього вільно не ступиш кроку, все роби та й роби. Мама була добрішою* (3 журналу).

2. *без кого*. Бути безпорадним, безініціативним, нерішучим і т. ін. *Незабаром став я його [отамана] правцею, бо без мене не міг він кроку ступити* (З. Тулуб).

863. [І] НА ПОРІГ НЕ СТУПИТИ *до кого*. Не зайти кудись, не завітати до кого-небудь, не навідат когось (перев. через образу, неприємності від кого-небудь і т. ін.). *Почервонів [дід], розсердився: — Я до тебе по-доброму, а ти так до мене? Як ти така, покладу гнів на тебе до самої*

смерті і на поріг до тебе не ступлю. Не ходи й ти до мене! (С. Васильченко).

864. [І] ПОГІОЮ НЕ СТУПИТИ куди. Не зайти кудись, не завітати до кого-небудь. — *Упопа ж три шафи книг. — Хай і двадцять три, а я, Григорію Михайловичу, до нього й погою не ступлю* (М. Стельмах); // *Ніколи не бувати де-небудь, у кого-небудь. — А Матвій Боцюп і погою не ступив на Морозенкове подвір'я* (М. Стельмах).

865. ПІДЕ КЎРЦІ СТУПИТИ (стати) ПІДЕ. Немає вільного місця, все заповнено чимось. *Ідеши, а на землі піде погою ступини: гнізда, яйця, голенькі пташата плутаються в траві, одні вже вбираються в пух, а ті лише виплуплюються* (О. Гончар).

866. ПОГІОЮ СТУПИТИ (стати) ПІДЕ. Немає вільного місця, все заповнено чимось. *Ідеши, а на землі піде погою ступини: гнізда, яйця, голенькі пташата плутаються в траві, одні вже вбираються в пух, а ті лише виплуплюються* (О. Гончар). **СТУПНУТИ** ПІДЕ. *А квітник біля хати — це вже Гайчине діло. Стільки квіток, що й ступнути скоро піде буде* (Б. Грінченко).

867. СТУПИТИ НА ХИТКУ КЛАДКУ. Почати себе поводити всупереч нормам моралі, закону. — *Але вона посковзнулась: стала покриткою, та як ступила на ту хитку кладку, то й не вдержалась* (І. Нечуй-Левицький).

СТУПНУТИ

868. РАЗ СТУПНУТИ від кого—чого, до кого—чого. Дуже невелика відстань, зовсім швидко, легко можна перейти від когось, чогось до когось, чого-небудь; близько, поряд. *Сивоок .. мав не одну й не дві погоди переконатися, що до щастя й добра шлях завжди предовгий, а до лиха — раз ступнути* (П. Загребельний).

СТЯГНУТИСЯ

869. СТЫГНУТИСЯ НА ПІТКУ. Дуже схуднути. *Льоня захорував [захворів] на кір. Шкода Льоні, хоч хвороба і пуста, але стягнешься на півки, бо й так воно біде та зелене* (Леся Українка).

СТЯГТИ

870. СТЫГТИ (стягнути) БІДУ (кліпніт) на кого—що. Завдавати кому-небудь неприємностей, небажане. *Вона висловила, нарешті, побоювання, чи не втік Швейк часом з військової служби і чи не хоче тепер стягнати і на цей біду та її занепасти* (Персклад С. Масляка); *Побойовань [Павлина], що він вирветься з хати, попаде тамтого [Філіпчука] і ще більшого клопоту стягне на свою голову?* (Ірина Вільде).

СУД

871. ПОКИ СУД ТА ДІЛО. Не чекаючи, не зважаючи на те, що колись настане, з'ясується і т. ін. *Поки суд та діло, давайте по царці* (М. Но-

мис); — *Поки суд та діло, нам треба домогтися окремого клаття землі для осідку війська [козацького]* (С. Добровольський); — *Станичного якраз не було, і затриманих, поки суд та діло, зачинили у клуні* (М. Олійник).

872. СТРАШНИЙ СУД. Які-небудь нестерпні, несприятливі умови, обставини (стихийне лихо, безладдя, колотипеча і т. ін.). *Прибігаю до сусіди, там усі спали. Ступаю, добиваюся — Пустіть, Христом Богом молю, бо у нас страшний суд піднявся!* (Панас Мирний); *Страшний суд творився тоді серед голих, беззахисних таврійських степів. Зривало дахи, замітало колодязі, з корінням видмало в людей з-під ніг посіви* (О. Гончар); — *Що проти того, як вони умерли, і Суд спрашний не здасться вже страшним!* (Л. Костенко); *Нині стали в оборону своєї землі краці з кращих, і ви, людоджери, збираєтесь за це катувати золоті душі! На Страшному суді дасть відповідь* (М. Лазорський).

СУДИ

873. СУДИ ТА ПЕРЕСУДИ. Недоброзичливе детальне обговорення чийсь-небудь поведінки, дій, вчинків і т. ін. *Знову незгода напала у хаті, знову сопуче мовчання, суди та пересуди на стороні* (Панас Мирний); *По селу йшли суди та пересуди, хто сміявся, хто кепкував, а були й такі, що навіть лаялись* (Ю. Збанацький); — *Суди та пересуди почалися, як завжди, з спогадів про те, як Іван взяв сома на вісім пудів та як Максимів мелькнула щука на два метри* (Ю. Смолян).

СУДИТИ

874. СУДИТИ І (та) РЯДИТИ; СУДИТИ, РЯДИТИ. 1. Управляти, скеровувати. — *Запорожці тепер перші пани на Вкраїні: понаставляв їх сотниками й полковниками, судитимуть і рядитимуть вони по запорозьких звичаях усю Україну* (П. Куліш); [Пан:] *Я вас розсуджу. Марусю, тобі казав: не смій уступатися, як я стану судити та рядити: я на те пан* (М. Костомаров). 2. Роздумувати над чимось, розв'язувати яке-небудь питання, завдання і т. ін. *Не вигадали поради й волосні. Судили, рядили — та окружному, а окружний — та губернаторові* (Панас Мирний).

СУДУ

875. ДО [БІЖОГО (страшного)] СУДУ. Протягом усього життя, завжди. *Хіба умру, то тоді той вечір забуду, а то до суду буду пам'ятати його* (Панас Мирний); *Так можна і до страшного суду чекати* (М. Стельмах).

876. ДО СУДУ, ДО ВІКУ (до суду-віку). 1. Дуже довго. — *Коли ж буде кінець цій ночі? Невже вона тягтиметься до віку, до суду?* (І. Не-

чуй-Левинський); // Ніколи. — *Не буду до суду, до віку! .. батечки, голубчики! .. пустіть, пустіть! ..* (Г. Квітка-Основа Яненко).

2. На все життя; навіки, назавжди. — *Вже я його [злодія] пострашу так, що буде до суду-віку дрожати [дрижати]!* (І. Франко); *Ото знайшов собі радість до суду-віку!* (П. Козланюк).

СУЄТА

877. **СУЄТА СУЄТ.** Життєві дрібниці та їх оцінка як незначних, мізерних, не пов'язаних із справжніми цінностями життя. *Усяке багатство, усяка слава — усе воно суєта суєт: і шабля, й булава з бунчуком поляжуть колись поруч із мертвими кістками* (П. Куліш); — *Суєта суєт і все в світі марнота*, — тихенько сказав дяк і заплющив око. — *А що ж не марнота, отче?* — *Любов до людини .. — добрі діла вічні* (М. Лазорський); *От тягнеться він до непевного карбованця, до потаємних підземних скарбів, а не пам'ять, що все це суєта суєт* (М. Стельмах).

СУКАТИ

878. **МОТУЗКІЙ** (моту́ззя, свічкі) **МОЖНА СУКАТИ** з кого. Хто-небудь дуже безвольний, податливий, м'якої вдачі. *Хміль його зовсім розвіявся, а разом з хмелем і його бурхливий запал. Тепер із Бородавки мотузки можна сукаати* (З. Тулуб); *Гнат Сторожук не з тих покірних і хлипких людей, з яких можна мотуззя сукаати* (П. Колесник); *Поцілуйко .. сам .. відчував, як перед ним міниться господар оселі. "Тепер із нього можна і свічки сукаати, а то, бач, як спочатку дер носа"* (М. Стельмах).

СУНЕ

879. **Й НОГІ НЕ СЇНЕ** куди, зневажл. Ніколи не з'явиться хто-небудь десь. *Макуха запевняв, що .. німчура й ноги не суне* (Ю. Бездик).

СУНУТИ

880. **СУНУТИ ЛАВОЮ.** Іти, рухатися навальною, великою масою, безперервним потоком. *Сердюки [охоронці гетьмана] сунули лавою, ви-граючи на баских конях, усі в вельветах, усі в шапках з червоними китицями* (М. Лазорський).

881. **СУНУТИ СВОЮ ГОЛОВУ В ЯРМО.** Добровільно брати на себе важкі обов'язки; покладати на себе обтяжливу справу. — *Я не хочу сунути свою голову в газетярське ярмо* (П. Колесник).

СУНУТИСЯ

882. **СУНУТИСЯ ЗІ СВОЇМИ КОЗАМИ НА ТОРГ.** Встрявати в щось, виявляти небажану цікавість, ініціативу. — *У кожній хаті свої звичай, — продовжував Захар Максимович. — Поважай їх, сину, не топчи. .. І не сунься з своїми коза-*

ми на торг (В. Кучер). *ЗІ СВОЇМИ КОЗАМИ НА ТОРГ.* — *Справді, Вітольде Станіславовичу, що все це означає?* — *І Федь Масюта зі своїми козами на торг* (І. Головаченко і О. Мусієнко).

СУРДИНКУ

883. **[ЯК (мов, неначе і т. ін.) ПІД СУРДИНКУ.** Стишено, глухо. *Я під сурдинку кажу Севу кілька зайвих слів, що не мають зв'язку з моєю пропозицією* (Ю. Яновський); *Фарфор таць подзвонював ніжно й глухо, неначе під сурдинку* (Ю. Смолич).

СУХАР

884. **НА СУХАР**, зі сл. схуднути. Дуже, надзвичайно. *Захворіла [мати] і півроку лежала, схудла на сухар. Потім її не стало* (З газети).

СУХУ

885. **НА СУХУ.** Без випивки. *Та вже [Христя] мала була сама сідати на ослоні до столу, як Грицько промовив: — Чи це б то так на суху й сідати?* (Панас Мирний).

СУЧИТЬ

886. **З ПІСКУ МОТУЗКІЙ** (моту́зку) **СУЧИТЬ.** Дуже спритний, практичний хто-небудь. *Не раз уже й Хома тернів через плутоці шурака, не раз і клявся: оце край, терпіти більше не буду. А нічого з цього не виходить. Він тобі з піску мотузку суче, а ти його і в ступі не влучиш* (Я. Гримайло).

СУШИТИ

887. **СУШИТИ / ВІСУШИТИ СЕРЦЕ.** 1. *чиє, кому і без додатка.* Завдавати кому-небудь душевних страждань, мук. — *Нащо ти, Любочко, козацьке серце сушиш? ..* (П. Гулак-Артемівський); *Е, гетьте, думки сумні, не суши, журбо, серця! ..* (М. Коцюбинський); *Скільки снів і дочок занастили вороги, скільки нездійснених зачатъ висушило матерне [материнське] серце!* (О. Довженко). **СУШИТИ СЕРДЕНЬКО.** *Тихо, любо жилися дитині. І ніщо не сушило серденька* (Леся Українка).

2. Уболівати, переживати за ким-небудь. *Вона глянула в повіті сумом Оленчині очі і сказала: — Не треба так побиватися... сушити серце* (А. Хижняк).

888. **СУШИТИ / ВІСУШИТИ [СОБІ] ГОЛОВУ** (мозок) *над чим—ким і без додатка.* 1. Напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем. *Учений вже довгий час сушить голову над якоюсь проблемою* (З журналу); *Вляглася метушня, а князь все ходить у покоях, сушить собі голову. Що значать ці кляті дари?* (Д. Міщенко); *Тому знов Мар-*

тин виступив: — Люди добрі! Ніколи над цим довго **сушити голови**. Ніч на посі (У. Самчук); [Грінчук:] *Десь там, — кажу, — сам [писар] у тій радниці сидить та над нашими справами мозок собі сушить* (І. Франко); // Напружено згадувати кого-, що-небудь, турбуватися про щось. Як душив мене в тій хаті Дух від зілля! Я все думав, **Голову сушив**, де чув я Пах такий? Даремно думав (Леся Українка); *Найпростіше було Василеві. Він і досі був одинаком, жив десь на висілку, наймаючи собі кімнату, не сушив голови* різним життєвським дріб'язком (П. Загребельний); — Вам зовсім не потрібно **сушити собі голови**, бо про все турбуватиметься Люся (Олесь Досвітній).

2. Невідступно з'являтися у свідомості, турбувати, хвилювати когось (про думки). Жартує чоловік та сміється, нібито й хвороби в нього ніякої! — *Що вже з нього було б, коли б ото кістки не боліли, коли б чорна жура не сушила весь час голови?* (Ю. Збанацький); *Город [місто] твердо засинає, а парализає думка .. сушить мозок непокоєм* (Дніпрова Чайка); [Зінаїда Павлівна (До Арсена):] *Не журіться, журба висушить мозок, а ради не дасть* (Л. Дмитерко).

3. чим. Виснажувати кого-, що-небудь; ослаблювати здатність до чіткого мислення, ясного розуміння і т. ін. Як швед з дубом шкіри пересипа, Так нюхачі **сушать собі мозок** табакою (Укр.. присл.).

889. **СУШИТИ ЗУБІ**. Сміятися, посмікатися. Біль самого двору Безбородька осяяла щаслива думка. Він аж зупинився, .. вдоволено засміявся.. — *Чого це ти, чоловіче, зуби сушиш?* — обізвалась із гордою гостроруха Марія (М. Стельмах).

СФІНКС

890. **ЯК СФІНКС**, зі сл. мовчати. Повністю, абсолютно. — *О, мої наївності! Мовчу, як сфінкс.* — І раптом додала: — *А все-таки ваші розмови про франкмасонів я підслухала* (М. Хвильовий).

СХИЛИТИ

891. **НЕ СХИЛИТИ / НЕ СХИЛЯТИ ГОЛОВИ** (чол., ший і т. ін.) *перед ким-, чим-небудь*, рідко кому, чому. Не здатися, не підкоритися. Міста і села всієї України **не схилили голови** перед загарбниками Партизани і підпільники вступають у жорстоку боротьбу з ворогом (Д. Бедзик); Вони **не схилять перед катом чол**, продажних шкур немає в їхній сталі (В. Сосюра); *Перед султаном не склонимось ми, Ший не схилим магнатам*, З рідними будемо жити людьми, З другом і братом! (М. Рильський).

892. **СХИЛИТИ СЕРЦЕ** до кого. Відповісти взаємністю, прихильно поставитися до когонебудь; покохати. Таки частенько здається .. *Що мир, лукавий, як дівча*, Цього на людях уквітча, А

серце схилить до другого, Пригорне потай дорогого, — *І хто всю душу віддає, В кайдани зрадло закує* (П. Грабовський).

СХИЛІ

893. **НА СХИЛІ ВІКУ** (літ). При наближенні старості, кінця життя. *На схилі віку* Марко Лукич постійно не працював у трупі, а більше гастролював (М. Кропивницький); *Уже зайшли серпневі темні ночі. На схилі літ, в ясний ранковий час, Коли роса мої зволожить очі, Я осміхнусь і пригадаю вас* (Л. Первомайський). **НА СХИЛКУ ЛІТ** (днів). Згорьований, збідований, він [Т. Шевченко] *на схилку літ* ділився з майбутніми шанувальниками: "40 літ праці не принесло мені ані грошей, ані слави" ... (З журналу); [Ярослав:] *Так, беремо ми в юності супругу. Проте її не знаємо тоді, І лиш в тривогах, втратах і біді На схилку днів пізнаємо в ній друга* (І. Кочерга). **НА СХИЛІ ЖИТТЯ**. — *Діти, діти, — казала мати вчором, коли ті йшли спати. — Що то з вас буде? — і в її голосі та її очах вичувалося стільки до них любові.., що світ, навіть коли б його одним великим злом вважати, то задля однієї крапельки тієї любові варто жити, боліти і на глибокому схилі життя відійти у вічність* (У. Самчук).

894. **НА СХИЛІ ДНЯ**. Перед заходом сонця. Віддавши шану Каспю окрасі, *на схилі дня*, як сонце йшло на спад, з примор'я ми .. до Дамчика вернулися назад (І. Гончаренко).

СХИЛЯТИ

895. **НЕ СХИЛЯТИ / НЕ СХИЛЯТИ ПРА́-ПОРА** (збрóй). Не здаватися, не капітулювати. *Хоробрий зброй не схиля*, Вперед іде на битв дороги (П. Усенко).

896. **СХИЛЯТИ** (клонити) **ГÓЛОВУ** (чолó) *перед ким—чим*. Виявляти велику шану, повагу до кого-, чого-небудь; благоговіти. Тут [в Арджанті] *кожен приїжджесий схиляє голову перед талантом великого індійського народу* (В. Мінко); *Колись гордий противник усякої кривди тепер низько клонив [суддя] перед нею голову* (Н. Кобринська); [Валентин:] *Ареоназ, філософи премудрі чолó клонили перед ним* (Леся Українка).

СХІД

897. **ДО СХІД СОНЦЯ**. Дуже рано, перед настанням дня. — *Дід будив Сашка ще до сходу сонця, коли сон саме як мед* (В. Захарченко).

СХОВАТИ

898. **СХОВАТИ ДО КИШЕЇН ГÓНОР**. Тимчасово утриматися від виявлення власної гордості, затаїти образу. *Іншим разом Мишуня образився б, але тут мусив сховати до кишені свій гонор* (Ю. Яновський).

899. **СХОВАТИ У СЕРЦІ** кого, що. Глибоко затаїти, приховати якісь почуття до когонебудь, думки. *Чом ти мене у серці не сховаєш? Чом поглядом навек не затримаси?* (Лєся Українка). **СХОВАТИ НА СЕРДЕНЬКУ.** Чи ти між тиєї тишини Розкішних осяяних заль [залів] До рідного краю й голоти *сховаєш на серденьку жаль* (М. Старицький).

СХОДИТИ

900. **КРІВ'Ю СХОДИТИ / ЗІЙТИ.** Гинути, умирати. *Але як тут улежиш, коли кров'ю сходять твої товариші. Звівся я на руки, бачу: оточили наших трьох захисників десятків зо два гітлерівці* (І. Цюпа).

901. **НЕ СХОДИТИ З-ПЕРЕД ОЧЕЙ** кому і без додатка. Постійно з'являтися в чийсь уві, поставати в пам'яті. — *Думаю, а вона мені, оця Ольга, з-перед очей не сходить* (Ганна Барвінок); *Не сходили з-перед очей [Данила] картини знущання зі старого гуцула, з його жінки* (В. Гжицький).

902. **НЕ СХОДИТИ З УМА** кому і без додатка. Постійно уявлятися, поставати в думках, пам'яті, свідомості. — *Мені він усе з ума не сходить, все перед очима, — хороший та красний, як сонце, любий, як щастя, — усміхається...* (Панас Мирний).

903. **НЕ СХОДИТИ З УСТ** чийх, кого і без додатка. Бути популярним, постійно згадуватися, обговорюватися і т. ін. *Ім'я Я Кротівницького не сходило з уст навіть тих, хто ніколи не поважав театру* (Збірник про М. Кропивницького); *Будапешт! Це слово тепер не сходило з уст* (О. Гончар).

904. **НЕ СХОДИТИ / НЕ ЗІЙТИ ЗІ СЦЕНИ.** 1. Продовжувати виставлятися в театрі. *П'єси [Г. Ф. Квітки-Основ'яненка] не сходять зі сцени театрів і в наші дні* (З журналу). **НЕ ПОЛИШАТИ СЦЕНИ.** *Не полишають сцени українських театрів гостросюжетні п'єси М. Кропивницького* (З газети).

2. Продовжувати діяльність в якійнебудь царині, сфері. **НЕ ПОЛИШИТИ СЦЕНИ.** *Я зовов'язаний .. пояснити її [руйин] корені, аби зградуці [ті, що будуть жити в майбутньому] хоча б не повторили моїх помилок. Щоб уже сьогодні знали, хто є хто, себто діючих осіб і виконавців, оскільки вони ще не полишили сцени* (Б. Олійник); // Зберігати своє значення. *Відігравши свою антропогенну роль, колективність не сходить зі сцени* (З журналу).

905. **СХОДИТИ / ЗІЙТИ З ШЛЯХУ** якого. Відмовлятися від попередніх поглядів, переконань, наміченої мети, спрямування тощо. *Віра Павлівна не хотіла сходити з того шляху, на котрий .. ступила...* (Г. Хоткевич).

906. СХОДИТИ / ЗІЙТИ НАНІВЕЦЬ.

1. Змешуватися у розмірах, вазі і т. ін. до повного щезання; зникати. — *Як видобули вже лівий клин — він уперся у лупак або граніт; правий, де ви, мабуть, тепер робите, сходить нанівець. Від розвилки діаметр руди вужчає* (Олесь Досвітій).

2. Поступово втрачати силу; падати. *Авторитет начальника з кожним днем сходить нанівець* (З газети); — *Але й Рябокляч не на своєму місці, — додав Гмиря. — Справді, показний наче був. А тепер нанівець зійшов чоловік. Чужим розумом віку не проживеш!* (А. Головка).

907. **СХОДИТИ З УМА** (з розуму) за ким, по чому. Виявляти надмірні захоплення, половившись кимось, чимось. *Панянки з ума сходили по його красі* (Паис Мирний).

СХОДИТИСЯ

908. НЕ СХОДИТИСЯ ХАРАКТЕРАМИ.

Не підходити один одному, не бути схожим в чомунебудь, не мати, не виявляти однакових поглядів на щось. *Відчуження... Багато причин викликають його. Буває, не сходяться характерами, виявляються різні точки зору на подружнє життя* (З газети).

СХОДИТЬ

909. [УСЄ] СХОДИТЬ / ЗІЙШЛО [З РУК]

кому і без додатка. Залишається безкарним, непоміченим. *Коли завинить простий робітник — його покарають. Та коли адміністрація, верхівка — їм усе сходить* (Ю. Щербак); *Вона.. намагалася верховодити і.. коверзувати. І теж нічого — сходило з рук* (М. Стельмах); *На нього частенько ображались... Писали, скаржились — все йому сходило з рук* (А. Дімаров); // *Минає, уладиється як-небудь. [Єфрем:] Іншим якось сходить з рук, а я спіткнувся; підвівся, та вже ґрунту під ногами не почув* (М. Кропивницький).

СХОПИТИ

910. **СХОПИТИ ЗАПОТІЛИЧНИКА.** Бути побитим за щонебудь. *Коли б у дівчці був тато, Максим би отак не витворяв, і не тому, що боявся схопити запотіличника, а просто: при батькові якось самі по собі смирилися і ноги, і руки* (М. Стельмах).

СХОПИТИСЯ

911. **СХОПИТИСЯ НА КУЛАКІ.** Розпочати бійку. *Серед двору зішлись двоє: бородайтмотузар і дебелий городовик. Вони схопилися на кулаки* (Ю. Смолич).

СХРЕСТИТИ

912. **СХРЕСТИТИ / СХРЕЩУВАТИ СПИСИ** (мечі). Сперечатися, захищаючи певні погля-

ди. [Ольга Антонівна:] Я скажу, що тебе нема, що ти хворий. [Лисенко:] Ні, не треба... Я прийму бій. Все одно з ними треба колись **схрестити мечі** (Ю. Мокрієв); **Защитує ось таке Антон Герасимович їхній педагогічний асамблеї, а надто ж тому патлатому дискусурові Берестецькому, з яким найчастіше схрещує списи** (О. Гончар).

СХРЕЩУЮТЬСЯ

913. **СХРЕЩУЮТЬСЯ / СХРЕСТИЛИСЯ СПИСИ** (мечі, багнеті і т. ін.). 1. Хто-небудь вступає в гостру суперечку, полеміку з кимось. *Критичні списи не раз схрещувалися над сторінками повістей Ігоря Муратова* (З журналу); *Це була б така собі невимущена розмова простого майстра з главою міста, але водночас схрестилися б мечі двох політичних супротивників* (П. Загребельний).

2. Хто-небудь вступає в бій, у боротьбу з кимсь. *Російські багнети схрещувалися з яничарськими ятаганами* (С. Добровольський).

СЦІЛЛОЮ

914. **МІЖ (побіж) СЦІЛЛОЮ ТА (І) ХАРІБДОЮ**, книжн. Під обопільною нищівною загрозою. *Замітку вдалося провести непокаліченою поміж Сціллою та Харібдою невимомої тутешньої цензури* (П. Грабовський); *"Мирний" опинився.. поміж двома величезними айсбергами.. Чи пройде "Мирний" поміж Сціллою і Харібдою, чи зімкнуться вони й розчавлять його, як маленьку раковину?* (О. Довженко). **СЦІЛЛА І ХАРІБДА**. На роботі — *Сцілла і Харібда*. Вдома — *дружина й тесть*. У школі *синок теж наакселератив*. Куди подітися змученій душі? (А. Крижанівський).

СЬОРБАВШИ

915. **НЕСОЛОНО СЬОРБАВШИ**, зі сл. іті, піті і под. Без результату, без досягнення успіху. *Тепер, коли небезпека була позаду, Анапію здавалося, що не так уже й страшно було. Не ризикуючи [ризикуючи], ідемо не солоно сьорбавши...* (Ю. Яновський).

СЬОРБНУТИ

916. **СЬОРБНУТИ ЛИХА** (горя). Перенести чимало труднощів; набідуватися. *Хай уже*

бавиться [Світлана] *тією кокардою, коли не знає, скільки лиха сьорбнує із-за неї Валерик* (О. Гончар); *Базато горя сьорбнули Твердохліб і Ольга* (А. Хижняк). **СЬОРБНУТИ ГОРЕНЬКА**. — *Ох, і сьорбнує же я тоді горенька, і написав же біди! Відкіль ті й борги взялися?* (М. Олійник); // *чого. Зазнати великих випробувань у зв'язку з чимось. Дух наступу! О, хто сьорбнує лиха відступу, тому особливо дорогий цей звитязний наступальний дух!* (Я. Баш).

917. **СЬОРБНУТИ СОЛОНОГО**. Зазнати великих випробувань, незгод, злигоднів і т. ін. — *Мені, товаришу майор, рано довелось сьорбнути солонного* (Я. Баш).

СЮДИ

918. **НІ СЮДИ МИКІТА, НІ ТУДИ МИКІТА**. Немає виходу; нікуди. *Товариш Пупишкін сказав: — Совершено правильно [цілком правильно]: ні сюди Микита, ні туди Микита... Це участь інтелігенції...* (М. Хвильовий).

СЯГАТИ

919. **СЯГАТИ [СВОЇМ] КОРІННЯМ** у що, куди. Вести, брати свій початок з дуже давніх часів; мати давні витоки, першооснови. *Історія східних слов'ян своїм корінням сягає в глибоку давнину* (З навчальної літератури).

920. **СЯГАТИ ЧЕРЕЗ КРАЙ**. Виявлятися понад міру. *Треба пройти через дитячу хворобу парламентаризму, цієї демократії, що сягає інколи через край, щоб поступово прийти до справді демократичних і в той же час конститутивних форм проведення усіх наших зібрань* (З газети).

СЯКИЙ

921. **[І] СЯКИЙ І ТАКИЙ**. 1. *Поганий. Хто це міг казати йому, що Бузана сякий і такий, тупий і недалекий! Яка низькопробна брехня!* (П. Загребельний).

2. *Який відзначається позитивними якостями, здібностями і т. п. Яку б вона розмову не розпочала, з ким би не побачилася, уже вона завжди зверне на Василя, І сякий, і такий, зізвіди з неба здіймає* (Панас Мирний).

Т

ТАБАКА

1. **ЯК ТАБАКА В РОЗІ**, *перев. зі сл. тёмний, сліпий і т. ін.* Зовсім, абсолютно неосвітчений, некультурний. — *Що мені рідний батько? — пустий на світ темного, як табака в розі, та й звичай отак...* (М. Коцюбинський); [Перуї:] *Та що ви її, дурної баби, слухаєте?.. Сліпа, як табака в розі, а плете щось про податки і кавці [грошові застави]* (І. Франко).

ТАЇТИ

2. **НІЧОГО ГРІХА ТАЇТИ**. Треба признатися, сказати відверто; немає потреби приховувати щось. — *Таки нічого гріха таїти* — знайшовся із наших, хрещених людей, що уступив у їх віру та, як той Юда, узявся держати і Липці, і другії слободи на московський лад (Г. Квітка-Осинов'яненко); *Нічого гріха таїти*: інколи наші редактори не від того, щоб підстригти майстрів слова на знайомий і звичний їм кшталт (М. Рильський); *Нічого гріха таїти*, є ще й такі особи, в яких, як писав Довженко, розум з вищою освітою, а серце — з нижчою (3 газети).

ТАК

3. **[А (та)] ХОЧ БИ Й ТАК**. Уживається як відповідь, що виражає припустимість чого-небудь. — *Чого це ти така спішна? Чи не думаєш ти часом іти заміж? — сказала мати. — А хоч би й так!* (І. Нечуй-Левицький); *У неї ревниво блиснули очі: — До своєї селючки рвешся? — А хоч би й так...* (Григорій Тютюнник); [Прісцилла:] *Так то ж не марево, то справжнє місто.* [Руфін:] *Та хоч би й так.* Воно мені чуже (Лєся Українка).

4. **ЗА ТАК**. Безкоштовно, задарма; без винагороди. — *Артисти наїхали! — Почому квитки? — Безплатно! Це культбригада з Христополя. За так виступатиме!* (А. М'ястківський). **ТАК ЗА ТАК**. Що ж ти думала: *я так за так дам тобі позичку* це й дякувати буду? (М. Стельмах).

5. **ЗА ТАК-ГРІШІ**, зі сл. купити, в'їкувати і т. ін. Недорого, дешево; вигідно. *Ото зажурився полковник і почав з журби роздівлятися нову рушницю, що купив недавно у якогось пана за так-гроші!* (М. Кропивницький).

6. **І ТАК І СЯК**. 1. По-різному, різними способами; як тільки можна. *Мишко відпрошується, відговорюється і так і сяк.* Цар сказав, що відпустить, але тоді, як йому приведе від другого царя золотогривого коня (Казки Буковини..); *"Я розсу-*

див не так, — верзе другий Вітряк, — Щоб в світі живучи, ніколи не блудити. Підлажуйсь [підлажуйсь] до людей, вертись і так і сяк..." (Л. Глібов). **І ТАК І ПЕРЕТАК**. Знайшовся божжевільний *Шпак і брата меншого він став дурить брехнею і так і перетак* (Л. Глібов).

2. По-всякому; і краще, і гірше. *"Критики, бувало, й знаменитості і про мене тискали слівце: Що, мовляв, і так і сяк у нього, От якби поменше зорянищ..."* (А. Малишко); // *Ще не найгірше становище. Канючать [дітки] хліба шмат під вікнами з торбами.., та се ще й так і сяк* (П. Гулак-Артемівський).

3. Як забagnetься, як завгодио. *Звичайно, всі ці міфи можна трактувати і так і сяк, проте надто багато в прадавніх переказах спогадів.., щоб все це ігнорувати* (О. Бердник).

[І] **СЯК І ТАК**. Пан міркував про своє положення *сяк і так, та не міг надумати нічого ліпшого понад те, що прирадив візник* (І. Франко); *Щодня в подвір'я наше заліта Упертий дятел .. Мурко вже закрадався до хвоста і сяк і так, неначе справжній злодій* (М. Рильський); *Ще поки стара бабуся жила, і сяк і так жилося* (Панас Мирний); *Я до тебе — ти, як від мари, втікаєш, .. вподобав я не з тим твоєю уроду, Щоб долею вертять твоєю сяк і так* (П. Гулак-Артемівський).

7. **НІ ТАК НІ СЯК**. Жодним способом, ніяк. *Світила лампочка й перегоріла. Трагедія — це розуміє всяк. Та не годиться вже вона для діла — Ні так ні сяк* (Л. Дмитерко).

8. **ТАК КУДИ [Ж ПАК]**. Уживається для вираження незгоди з чим-небудь, заперечення чогось. *Шрам не раз починав говорити, так куди! Голос той так і покриває слова його* (П. Куліш); — *Ну, так! Придбаєш, дочко, свєкруху на весь світ...* — *Та то, може, вона вам, мамо, так на перший погляд здалася, — одказує Галя. — Так куди!.. Кинулась Явдоху в жаль та слюзи* (Панас Мирний); — *Змалечку не вчилися, бо не до наук було, а виросли, уже б і вчилися — так куди ж пак — ми й так уже письменні* (Ю. Збанацький).

9. **ТАК НА ТАК**, зі сл. міняти. Рівноцінно, еквівалентно. — *То міняймось! — Що на що? — Так на так. Мішок на мішок* (3 журналу).

10. **ТАК (отак) І ТАК**. Уживається як вступ, зачин до короткого викладу суті якоїсь справи. *Пішов би .. до самої столиці, впає би навколїшки і сказав би: царю мій ясний! так і так, поля в нас обмалъ, випасу нема, без лісу бідуємо...* (М. Ко-

цюбинський); — Збігай до тітки Насті й скажи: **так і так**, мовляв, чиста сорочка й спідниця бабині в коморі (Григорій Тютюнник); — Приходжу додому, кажу йому — **так**, мовляв, **і так**, зичить тобі добра панотець (М. Лазорський); А жіночка молодада Кинулає до пана, Розказала — **отак і так** (Т. Шевченко).

11. **ТАК СОБІ**. 1. Ні добре, ні погано; посередньо. — Живу я **так собі**, запевне, не так весело, як з тобою [матір'ю] (Лєся Українка); Вчилася вона **так собі** і завжди клянчила, щоб їй підказували (О. Гончар).

2. Який нічим не виділяється, нічого особливого не стаювчить; посередній, пересічний. Був Максим удовець, мав дві дочки Одна — Катрею звали — вже дівчина доросла, а хороша та пишна, як королівна; друга — Тетяна, **так собі** підліток, невеличка (Марко Вовчок); А якщо ви .. скажете, що Одеса "**так собі**" — він [одесит] огляне вас презирливо (Ю. Яновський).

3. Непоганий, такий, як треба; підходящий. Городок наш — **так собі** городок, нічого (Марко Вовчок); Я швидко втік з монастиря та подався до царського двірка. **Так собі** дімочок; перед ним фонтан б'є вгору, навкруги квітки (М. Коцюбинський).

4. Без спеціального наміру; без особливих причин; випадково. Знайте, мов, що й я пан, хоч і сиджу на козлах з батогом, але мені личило б і було б удобніше [зручніше] сидіти з вами рядом в фаєтоні. А коли я на козлах тепер, то це **так собі** випадком випало (І. Печуй-Левницький); — Буду хліб вам молотити, — заговорив Дикун, боячись, як би пані суддєвова не подумала, що він прибув у Новосельці **так собі**, на гулянку (С. Добровольський).

12. **ТАК ЧИ ІНАК** (інакше). 1. У той чи інший спосіб; в будь-якому випадку. В своїм оповіданні вона [баба] багато наплутала. .. **Так чи інак**, а щось же її допровадило до такого нещасного стану (М. Коцюбинський); Мало розважила ця звістка Луценка. **Так чи інак**, а все-таки він вигнанець з рідного села й не раз, а двічі (А. Тесленко); Тепер вони [фашисти] знали, що він загине **так чи інакше**: або сконає сам, змучений спрагою, розкльований птицями, або впаде під кулями, відстрілюючись до останнього, коли на нього наступатимуть (О. Гончар); Він же сам ледь віддихався й хворобливо розважав: чинитиме над ним Боярин командирський суд за боягузтво, чи не чинитиме? **Так чи інакше**, але Панько Гурович Лиштва знайде, як виправдатись (В. Логвиненко).

2. Неодмінно, за будь-яких умов, незалежно від обставин; все ж таки. — У Собакаря коник добрий. **Так чи інак** він повинен незабаром повернутись (С. Добровольський); **Так чи інакше** вона [Лариса] повинна знати, що братства уже нема (Вале-

рій Шевчук); // Всупереч усьому. **Так чи інак**, а чомусь запав у душу [Роман] міцно, назавжди (О. Гончар).

13. **ТАК ЧИ НЕ ТАК**. За будь-яких умов і обставин; все ж таки. **Так чи не так**, а з Надькою нібито в нього йшлося до шлюбу, та чомусь не склалося щастя (О. Гончар).

14. **ТАК ЧИ СЯК**. У той чи інший спосіб; якимось. Мені вже хотілось би **так чи сяк** заспокоїти зарозумілу цікавість авторову (М. Коцюбинський).

15. **ТІЛЬКИ** (просто) **ТАК**. Без певної мети, причини, не маючи серйозних підстав, намірів. Сусід до себе кликав кума: "Приходь лиш, брате, на часок: По чарці вип'ємо, сальця з їмо шматок". А справді — **так не те** він дума: То кумові сказав він **тільки так** (Л. Глібов); — Чого ти на мене **так** дивишся? — питав він, усміхаючись. — Хто, я? Я нічого. Я **просто так**... — паленіла вона обличчям, ховаючи під довгі вії тугу своїх очей (Григорій Тютюнник). **ТАК ТІЛЬКИ**. — Ну, як же тобі там, Василю, живеться у своїх хазяїх? — Та нічого поки що. Старий **тільки** все бурчить, але **то так тільки** (Г. Хоткевич).

16. **ТО ТАК ТО СЯК**. 1. Усякими способами; будь-яким чином. До вечора сп'яніле село гуляло біля церкви, до вечора **він то так то сяк** опинявся біля дівчини, але, видно, не муляв її очі (М. Стельмах).

2. У будь-якому випадку, за будь-яких умов. — Пішов я в писарі в громаду. **То так то сяк** минає год. Пишу собі, з людьми братаюсь (Т. Шевченко); Через великий снігопад **то так то сяк** треба було добиратися на роботу (З усн. мови).

ТО СЯК ТО ТАК. Отже, **то сяк то так**, а вона князька дочка (Марко Вовчок); Агент примовочками, смішком .. **то сяк то так** підкочується до дядьків, втирається в довір'я, але не квапиться розповідати про Америку (М. Стельмах).

17. **ХОЧ ТАК ХОЧ ТАК**. Все одно, неодмінно, незважаючи ні на що. Він раптом аж перехилився на стіл і заговорив .. пошепки: — Все одно, і я скажу в очі..., що тебе ми **хоч так хоч так**, а вб'ємо (А. Головка).

ТАКИЙ

18. **ТАКИЙ СОБІ**. Який нічим не вирізняється серед інших; звичайний, посередній. Я не майстер мартена, а **такий собі** сталевар (Ю. Яновський).

19. **ЯК ТАКИЙ**. Узятий сам по собі, безвідносно до іншого. **Грабунок як такий** ніколи не лежав йому [Довбушу] на серці (Г. Хоткевич).

ТАМ

20. **[І] ТАМ І СЯМ**. У різних місцях; подекуди. **Там і сям** .. на сонці грілися жовті гадюки

(А. Кримський); *Поміж розкішним зелом галяви-ни там і сям сонечками зорили рідкісні квіти го-рицвіту* (О. Бердник).

ТАНУТИ

21. **ТАНУТИ / СТАНУТИ ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **СВІЧКА** (віск [на сонці]). Швидко втрача-ти сили, здоров'я через хворобу, горе; марніти, худнути. *Мама весь час заплакана, їй жалко та-та, що тапе як свічка* (А. Дімаров); *Втративши майже всю кров, він [Орлюк] якось немовби втратив злість, засумував і, тапучи як віск на сонці, упав* (О. Довженко); *Скільки вона [Настя] сліз вилила, Боже мій, світе мій! Станула як віск* (Марко Вовчок). **ТАНУТИ ЯК СВІЧЕЧКА**. *Тапула* вона [Настя], як свічечка. *Нікого не пізнає, диви-ться страшно і все за голову себе хапає* (Мар-ко Вовчок).

ТАНЦЮВАТИ

22. **ТАНЦЮВАТИ ВІД ПЕЧІ**. Бачити в чо-му-небудь першопричину, початок чогось. *Зви-чайно, непристно, що в театрі збитки. Але вва-жати це головним ми, даруйте, не можемо, і тапцювати від цієї печі не слід* (О. Левада); *Оце, якщо навіть улітку дітлахи граються на печі, то взимку, певне, і не лазять з неї. А зими, кажуть лю-ди, на Алтаї суворі... Видно, й справді, тут тапцю-ють від печі, вона — всьому голова* (Ю. Хорунжий).

23. **ТАНЦЮВАТИ / ЗАТАНЦЮВАТИ** (потанцювати) **ПІД ДУДКУ** чію, кого. Беззапе-речно виконувати чиї-небудь бажання, підкоря-тися комусь у всьому. *А незабаром почав [Орко] верховодити всіма парубками в селі; всі вони танцювали під його дудку* (П. Куліш); — *Ніхто мене не переконає тапцювати під дудку Миті Снігура, поки я старший майстер* (П. Автомо-нов); *Я бачив таких героїв. Я тебе провчу, ти ще потапцюєш під мою дудку* (М. Томчанин). **СКА-КАТИ ПІД ДУДОЧКУ**. *Чий хліб їси, під того й ду-дочку скачи!* (Укр.. присл.).

ТАРІЛОЧЦІ

24. **ЯК НА ТАРІЛОЧЦІ** (таріліці). 1. Дуже детально, до дрібниць, нічого не приховуючи (розказати щось). [Камілла:] *Я ж бажала усе своє серце виложити перед тобою — отак, як на таріліці* (І. Франко).

2. Дуже добре, чітко видно щось. — *Товаришу ко-мандир відділення, — сказав, весь сповнюючись почуттям особливої відповідальності, старшина Костоправ, — оком у вас погано замаскований, з неба ви — як на тарілочці* (В. Собко).

ТАРІЛЦІ

25. **НЕ В СВОЇЙ ТАРІЛЦІ**, зі словоспол. почувати себе, відчувати себе, чути

і под. Незручно, невпевнено, зніяковіло і т. ін. *Панки-християни, що тож [теж] були в тій купі, нараз помовкли і повідсувалися набік, чуючися не в своїй таріліці* (І. Франко); *3 дівчатами, коли во-ни ніяковіють, або почувають себе не в своїй таріліці, чи й просто затнуться на своїй дівочій упертості — розбалакатись важко* (Ю. Смолич); *І, може, саме тому, що вже майже дорослий хло-пець почував себе в класі серед малюків "не в своїй таріліці", вчився він [Радивон] неохоче, зате на всілякі витівки був спритний і винахідливий* (Д. Ткач).

ТАТЬ

26. **ЯКО (ЯК) ТАТЬ [ВНОЩІ (вночі)]**, зі сл. з'яв'їтись, прийти і под., книжн. Несподіва-но, раптово, по-злодійському підступно. [Силь-вестр *(хитаючи головою):*] *З молитвою пергамен-та торкайтесь, Щоби не вліз лукавий, яко татъ, Не довелось похибки підчищати* (І. Кочерга); *На-пала ти [фашистська Німеччина] на нас... як та злодюжка. Як татъ. Вночі* (П. Тичина).

ТВЕРДИЙ

27. **ТВЕРДИЙ НА СЛОВО**. Який не пору-шує, дотримується своїх обіцянок. *Василь Семено-вич — чоловік твердий на слово* (Панас Мирний).

ТВОГО

28. **ТІЛЬКИ [Й] ТВОГО**. Єдине, що нале-жить кому-небудь, що хтось може собі дозволити, на що має право. [Оришка:] *На яку хвилинку при-ляжеш після обід — ото тільки й твого!* (М. Кропивницький); *Мати вносить сорочину, А мережка ж — як огонь! — Погуляй, моя дитино, Тільки, сину, і твого* (Б. Олійник).

ТВОЄ

29. **ТВОЄ ЗВЕРХУ**. Ти переміг у чомусь. [Гордій:] *Вистойти проти біди, не даси себе при-давити, от уже й твоє зверху, а набереши сили, випростасиш, — дивись, і спіймаєш свою жар-птицю* (Л. Юхвід); — *Таки на своєму хочеш по-ставити? Щоб твоє було зверху? — І постав-лю, — відповів Кирик, який тільки й чекав на таке запитання* (Є. Гуцало).

ТЕ

30. **ЯК НА ТЕ (тєс)**. 1. Якраз, до речі. *Як на те, і день видався тихий, ясний та погожий; на небі — ні хмариночки* (Панас Мирний); *Всі на ме-не заличились і сватати стали; А у мене, як на те, й рушники вже ткались* (Т. Шевченко).

2. Ніби навмисно; недоречно. [Петро:] *Все, зда-ється, близило [наближало] мене до щастя — і, як на те, треба ж спізнитись одним днем, щоб го-рювати всю жизнь [життя]* (І. Котляревський); *До*

города дорога й недалеко, Не забариться б перейти. Та як на те, така стояла спека, Що й місяця не знайти (Л. Глібов).

ТЕКСТОМ

31. **ВІДКРИТИМ ТЕ́КСТОМ**, *перев зі сл. говоріти, називати і под.* Відверто, прямолинійно, не вдаючись до пастяків. Деяких адресатів [в епіграмах М. Лукаша] названо **відкритим текстом**, про інших здогадатися неважко (З газети).

ТЕКТИ

32. **ТЕКТИ́** (розті́катися, *іти і т. ін.*) / **ПОТЕКТИ́** (розте́ктися, *підти і т. ін.*) **КРИ́ЗЬ ПА́ЛЬЦІ** (пóміж па́льцями). Втрачатися, витрачатися швидко або марно, без будь-якої користі. [Юда:] *Хотів би знати я, що б ти зробиє, якби тобі текли кри́зь па́льці гроші і розті́калися по всіх усяодах, лишаючи тобі сухі долоні — і так щодня!* (Лісся Українка); *Ще не минуло і году, Все хазяйство, мов у воду, Поміж па́льцями пішло, І усе йому село — Насмілюся у вічі* (І. Манжура).

ТЕЛЕЦЬ

33. **ЗОЛОТИ́Й ТЕЛЕ́ЦЬ**, книжн. Багатство, гроші, вигідне суспільне становище; влада багатства, грошей. *Можє, знайде він [здобувач] у цій брошурці бодай пятаки на те, що Кучмієнко спокушається не золотим тельцем докторства, не дияволом, а все ж таки істиною? Бо треба ж уміти розпізнавати справжнє покликання* (П. Загребельний).

ТЕЛІПАТИ

34. **ТЕЛІПА́ТИ** (те́ленькати) **ЯЗЫКО́М**, *зневажл.* Вести безмістовні, пусті розмови. *Марко говорив і говорив.., а Тимко мовчав тому, що треба було робити діло, а не теліпати язиком* (Григорій Тютюнник); *Ти не тельняк поки що язиком, бо я його обценьками висмикну* (М. Чабанівський).

ТЕЛЯ

35. **БО́ЖЕ ТЕЛЯ́**. Дуже спокійна, лагідна, але безвольна, інертна людина. — *Але актив у нас який? Жменя. А решта — божі телята* (І. Микитенко); — *Куди ж ти тікаєш? Ну? Постривай. Ех, ти, божє теля! Павко, скажи, і чого ти таке божє теля?* (Л. Письменна).

36. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **ТЕЛЯ́ В НАРІ́ТНИКУ**, *зі сл.* пишáтися, велича́тися і *под.* Надто, особливо. *Сиджу я під образами, пишась, мов теля в паритнику, та очима на Тетяну спідлоба гедзики пускаю* (М. Стельмах).

37. **ЯК** (мов, *ніби і т. ін.*) **ТЕЛЯ́ НА НОВІ́ ВОРО́ТА**, *зі сл.* диві́тися, витрі́щатися і *под.* 1. З повним нерозумінням. — *Більшість, за-*

кінчивши гімназію, .. за рік-два забудуть читати по-грецьки, а на таблицю логарифмів дивитимуться, як теля на нові ворота (П. Колесник).

2. Здивовано, розгублено, спантеличено. — *Сказано, знімай оте лахміття! Чого дивися, як теля на нові ворота* (І. Чендей); — *Чого очі витріщала, як теля на нові ворота?* — *замахнувся гаранником Карпо* (М. Стельмах); *Дмитро глипас то на мене, то на Маринку, як теля на нові ворота* (В. Речмєдін); — *Думаєш, тільки ти не впізнав?* — *привітався він [Крук] тепло й сердечно.* — *Позавчора навіть рідна сестра дивилась на мене, мов теля на нові ворота* (П. Козланюк). **ЯК КО́РОВА НА НОВІ́ ВОРО́ТА**. Бичковський витріщав на неї очі, *як корова на нові ворота, і, очевидячки, вагався: чи знайома, чи незнайома?* (І. Нечуй-Левицький).

ТЕЛЯТКО

38. **ПОКІ́РНЕ́НЬКЕ** (покі́рливе) **ТЕЛЯ́ТКО**, *ірон.* Слухняна, безвідмовна людина. *Краще, мабуть, буде повестись перед комісією на вже випробуваний манір — покірненьким телятком, ангелочком: комісії люблять, щоб перед ними стелився, щоб аж поглядити себе дав* (О. Гончар).

ТЕНЬКНУЛО

39. **ТЕНЬКНУЛО** / **ТЕНЬКА́Є В СЕР́ЦІ** (в *грудях*) *кому, у кого, чисм (чий) і без додатка.* Комусь стало тривожно, неспокійно з приводу чого-небудь. *Щось було на цей раз таке незвичайне в голосі його [Богдана] і в трохи аж ніби розгубленим вигляді, що їй [Тані] тенькнуло в серці: "Востаннє!"* (О. Гончар); *Ніякої провини за собою не помічав, але щось тенькнуло в грудях* (Іван Ле); *// З'явившись, хвилювати, непокоїти.* — *Боюсь, Насте, — косус очима на двері [Свирид]. — І чого вам боятися?* — *радісний здогад тенькає в грудях молодиці.* — *А як наскочить Ларіон? Що він подумав?* (М. Стельмах).

ТЕПЕР

40. **ІН ТЕПЕ́Р НІ В ЧЕТВЕ́Р**. Ніколи, за жодних умов і обставин. — *А Марійку ти собі, парубче, вибий із голови. Я її з тобою не звінчаю ні тепер ні в четвер* (А. Крушельницький).

41. **[ЯК** (колі́, хоч) **] НЕ ТЕПЕ́Р, ТО** (а) **В ЧЕТВЕ́Р**. Неодмінно (про те, що обов'язково відбудеться, здійсниться). [Боб:] *А ти чого витрішки продаєш?.. Той твій кривий тут ще ввечері не об'являвся?* [Анна:] *Ні.* [Боб:] *Не тепер, то в четвер ребра йому поламаю. Так і скажи* (Я. Галан); *Семен згадує, що на мандрівку в столицю потрібні гроші, а в нього поки що самі .. довги [борги], але згодом заспокоюється: байду-*

же! Як не тепер, то в четвер, аби дін'яти свого (М. Коцюбинський); [Зінька:] Не зволікайся краще, а кажи прямо: Зінько, ти мені обридла! .. Думаш, що я й досі не догадуюся? Бачу вже я добре, що коли не тепер, то в четвер! (М. Кропивницький); — Хоч — як там кажуть — не тепер, а в четвер, хоч через год [рік], тільки вже не пройде тобі даром (Г. Квітка-Основ'яненко). ЧИ ТЕПЕР ЧИ В ЧЕТВЕР. Не такий вони народ, щоби можна з ними вдатися по-доброму [по-доброму]! . А се вони би чи тепер чи в четвер таки зробили (І. Франко); — Я не знаю, чи так тебе любить Роман, але знаю: чи тепер чи в четвер він злиднями зав'яже твоє життя (М. Стельмах).

ТЕПЛО

42. НІ ЗІМНО НІ ТЕПЛО кому. Кого-небудь не стосується, не зворушує щось; комусь байдуже до чого-небудь. — Велика невидальщина та ваша теперішня література. Читаш її, ні тобі зимно ні тепло (І. Франко).

ТЕПЛО

43. ЦИГАНСЬКЕ ТЕПЛО, жарт. Низька температура повітря; холод. До неї [Прохорихи] коли взимку не прийдеш, то все в хаті циганське тепло (І. Нечуй-Левицький).

ТЕРЗАТИ

44. ТЕРЗАТИ ДУШУ (сэрце) чий (чий) і без додатка Завдавати кому-небудь переживань, прикросів, страждань. Вона стояла в притворі церкви в отця Христофора Протасєва, перед сповіддю, бліда, схвильована. — Нащо ви терзаете мою душу? Нащо гнобите? (О. Довженко); Скрипка в руках Русака ридала, терзала душу, відкривала завісу в таємничий світ (Ю. Збанацький); — Не муч, не терзай мого серця... Я люблю тебе, Прохоре (А. Шиян).

ТЕРПЕЦЬ

45. ТЕРПЕЦЬ УВІРВАВСЯ (урва́вся, лусну́в) / УРИВАЄТЬСЯ кому, в кого і без додатка. Хтось не може більше витримувати чого-небудь, остаточно втратив спокій, душевну рівновагу. Та й Давид.. хоч він і дуже погане діло зробив, підпалив, — так же його призведено до того! Нащо ж його стільки крижджено, що вже й терпець увірвався чоловікові! (Б. Грінченко); Минуло п'ять хвилин, десять... Мені вже почало набридати, врешті зовсім увірвався терпець. — Мені, може, зайти пізніше? Товариш Буряк (я знав його прізвище з телефонограми) ніби й не почув мого запитання (Ю. Збанацький); Після катастрофічної поведінки 1953 року голландському народові терпець урвався (З журналу); Потім я зірвалась до виходу:

мій терпець луснув — так я хотіла бачити Чагара (М. Хвильовий); Хима не галасус, не кричить, а тільки вичитус молитви. Вичитус довго, туго влітаючи в молитву чоловікові ім'я, аж поки йому не уривається терпець (Ю. Мушкетик). ЛОПНУЛО ТЕРПІННЯ у кого. У мене лопнуло терпіння. "Опам'ятайся, дурне створіння, — Кажу їй [музи], — з тебе виб'ю лінє я, Не дам спокою!" (В. Мисик).

ТЕРТИ

46. МОРКВУ ТЕРТИ кому. Глузувати, кепкувати з кого-небудь; уїдливо дошкуляти комусь. Усі ми, парубки в селі, дуріли за нею. А вона, бестія, всім моркву терла, аж поки десь не наскочила на свого [свого] (І. Франко).

ТЕРТИСЯ

47. ТЕРТИСЯ / ПОТЕРТИСЯ МІЖ ЛЮДЬМИ (серед людей). Набувати певних навичок, знань, життєвого досвіду. Потерся між людьми цей патлатий, видно впізнав, почому ківи лиха (Ю. Збанацький); Так батькова наука збіглася з висновками сина, який потерся серед людей і мав уже не тільки власний почерк, а й свої погляди на життя (І. Цюпа).

48. ТЕРТИСЯ ТА М'ЯТИСЯ. Не наважуватися робити що-небудь; вагатися, зволікати. Довго він терся та м'явся, поки зважився сказати про своє лихо (Панас Мирний). ТЕРТИСЯ-М'ЯТИСЯ. Треться-мнеться [голова сільради], що збрехати начальству — не знає (І. Муратов).

ТЕСАТИ

49. ТЕСАТИ КІЛЛЯ (кілки) НА ГОЛОВІ кому. Знущати з кого-небудь, показуючи свої примхи, прискіпуючись до когось. [Єфрем:] От кажуть, що насправжски таких людей не бува, котрим можна безпечно тесать кілля на голові! (М. Кропивницький); [Клим:] Як попустите моїй бабі, то вона всім вам почне кілки на голові тесати (Р. Іваничук). НА ТІМ'Ю КІЛЛЯ ТЕСАТИ. [Хлопці:] Пан почне вам живо На тім'ю кілля ще тесать! (І. Франко).

ТЕТЕРЯ

50. ГЛУХА ТЕТЕРЯ, зневажл. Людина, яка погано чує, недочуває. Ще буду дідом — глухою тетерею, Не чутиму дзвонове "бев" та "бев"! (В. Бичко); — Той хам, пап доктор, вдас з себе глуху тетерею: дивитесь їй нахабно у вічі й хоч би бровово тобі пові! (Рина Вільде); — А Гребенючка навіть не воружулася в мій бік. Позакладало їй, чи що? Глуха тетеря! (В. Нестайко).

51. ЯК ТЕТЕРЯ, зі сл. глух і й. Дуже, надзвичайно, зовсім. Був один знаменитий глушман на всю Яблунівку — цу, глухий же, як тетеря, ти

до нього говори — мов до гори, ти йому про Тараса — а він тобі про вівтораста! (Є. Гуцало).

ТЕ Ч І Я

52. ПІДВОДНА ТЕЧІЯ. Прихована причина, таємний намір. Єлька розуміла всю підводну течію цієї розмови, і хоч почувала, як нуртує в ній якась не до кінця усвідомлена відторпа сила, але було щось і приємне, спокусливе в цих натяках, в мальованих картинах, в неприхованій увазі до неї (О. Гончар); *Нова нота продзвеніла в голосі старого Комаренка, і Андрій насторожився. Тут зразу відчувалася якась підводна течія* (В. Собко).

ТЕ Ш И

53. [ХОЧ] КІЛ (кіло́к, кілка́, кола́ і т. ін.) НА ГОЛОВІ ТЕШІ кому. Уживається для характеристики перозумної, впертої, настирливої людини. [Старшина:] *Отак же і наш мужик: кіл йому на голові мешить, а він таки своєї гнущиме!* (М. Кропивницький); *Уже я йому й правду під ніс тикав, а він своє та й своє. Сказано — дурному хоч кіл на голові теши!* (П. Куліш); *Як упреться [Безбородько], наче стовпець у плоті, нічим не поворушиш, хоч кіл на голові теши* (М. Стельмах); *Коли Корній вже що надумав, то хоч кілок на голові йому теши* (А. Дімаров); *Вона [Оленка] ж у нас камінна й хоч кілка на голові теши* (В. Кучер); *Далеко він може піти, бо у Ватрича вдача така: "як затнеться, хоч кола теши на голові — не поступиться"* (З газети).

Т И

54. [ЧИ] ТИ БА! Уживається для вираження здивування, докору, обурення і т. ін. — *Кажуть, з Італії каменюсіччі привезли брилу, а тесали вже тут. Аж з Італії? Ти ба!* (М. Стельмах); *Чи ти ба! чисто неначе відьми та упрі злетілись на коцюбах на Лису гору* (І. Нечуй-Левицький).

ТИ КА Т И

55. ТИКАТИ [ПІД НІС] КИСЛИЦІ кому. Сварити кого-небудь. *Прийду, було, додому й сестрі принесу пучок ожжини. А мати знов мені шице кислиці: "Навіщо ти, Васильку, замазав білу сорочку ожжиною?"* (І. Нечуй-Левицький); *Було, забери яєчка з гнізда та й принесу додому сестрі. Мама мені за яєчка знов тице під ніс ті капосні кислиці* (І. Нечуй-Левицький).

56. ТИКАТИ ПІД [САМІЙ] НІС кому, грубо. Уперто намагатися звернути увагу кого-небудь на щось; постійно нагадувати комусь про що-небудь. — *Невже не можна акуратно, як німці або англійці торгують? — Чого ти мені, тільки що — зараз своїх німців під носа шицеш* (М. Стельмах); *На мене налітає якесь опудало і,*

топчучи ноги, починає тикаши мені під самий ніс обтріпану книгу (П. Колесник).

57. ТИКАТИ (ті́цяти) [СВОГО] НО́СА В ЧУЖІЙ ГОРО́Д. Втручатися куди не слід, в чужі справи. *Тут дідка придавили томами з кресленнями і розрахунками, щоб не шикав свого носа в чужий город* (З журналу); *Е-е, краще вже хай люди живуть як живуть, а мені зась шицяти носа в чужий город* (Є. Гуцало).

58. ТИКАТИ (ті́цяти, штрика́ти) / ТКНУ́ТИ (ті́цнути, штрикну́ти) В О́ЧІ (у ві́чі) [ПА́ЛЬЦЕМ] кому. Відверто, неприховано вказувати на чиєсь вади або робити комусь зауваження в гострій, неділякатій формі. *Давно, давно Езоп байки писав начав [почав], Осміював звіряк над миром глузував, Кричав на гріх за всеї мочі І пальцем шикав людям в очі* (Л. Боровиковський); — *Ти хочеш, щоб я дурно давав гроші? — став поруч з жіпкою Терентій — Не дурно, але й не так, щоб мені у вічі шицали тобою, мов ганчіркою* (М. Стельмах); — *Обридло на фронті на совєвиці, але й дома не всидиш — солдатики у вічі ширикають* (А. Головка); // *Примусити звернути увагу на щось. Може, так і до завтра не помітить він [вартовий], який напис на стовпі, поки йому ніхто не пише в очі* (А. Турчинська).

59. ТИКАТИ / ТКНУ́ТИ ПО́СОМ кого, фам. 1. В гострій формі дорікати комусь за що-небудь. — *Оце, як бачиш, Грицю. Не робота, а шарпанина нервів. Кожного посом пики. Сам на своєму горбі всю газету тягну* (А. Головка).

2. у що. Звертати увагу, дивитися на що-небудь. *Пан походжас, як чорногуз Нагнувся, шкинує у локіс посом* (М. Коцюбинський). **ПО́СА ТІ́ЦНУТИ** до чого, куди. *Вона [Настя] цілий день підтикана, бігала то на двір, то до клуні, то до хати й ніколи до машини поса ниццунуши, хоча страх хочеться* (У. Самчук).

60. ТИКАТИ (штрика́ти, показува́ти і т. ін.) ПА́ЛЬЦЯМИ (пальце́м) на кого. Негазивно висловлюватися про кого-небудь, відкрито засуджувати когось. *Так і здавалося, що всі вже знають, пальцями на неї шикають* (А. Головка); — *А з тобою інакше не можна, — засміявся старий. — Тобі тільки натяки, то завтра увесь завод загуде. Не треба цього, Кирушо, щоб на мене всі пальцями шикали* (В. Кучер); *А хіба ж не можна дівці заміж не піти? Кожне глузує, кожне пальцем шикає* (Грицько Григоренко); [Олексій:] *Усі на них [дітей] пальцями ширикають, усі зашиплять: "Мати їх з мужичого роду, ниці, сякі, такі, уся рідня і діти їх такі будуть"* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Вони [писарчуки] моргали один на одного та показували пальцями на Олександру* (М. Коцюбинський); *Йі [Марині Карпівні]*

здавалося, що й стіни вказували пальцями на неї і кричали: а що? а що? Здобулося? (Панас Мирний).

ТИН

61. **НІ В ТИН НІ (ані) В ВОРОТА.** 1. Який нічого не вміє робити, ні на що не здатний. — *А мій уже давно там [на війні], — сказав Духнович, батько якого був військовий лікар. — Один оце я тільки — ці в тин ці в ворота* (О. Гончар); // Не спроможний виконувати свої прямі обов'язки. *Як працівник Матвій Худота Ні в тиш, як кажуть, ці в ворота* (С. Воскресенко); *І на якого біса отаких тримають там у наросвіті? Воно ж тобі — ці в тиш ні в ворота* (Ю. Збанацький).

2. Нікуди не годиться, зі сл. говорити так [, що], казати так [, що] і т. ін. *Нап'ється [Довбня], то щепляне таке, що ці в тиш ці в ворота!* (Панас Мирний); *Таке верзе — ці в тиш ці в ворота* (Ю. Шовкопляс); *Коли керівник не бореться з розкраданням державної власності, — це вже, як кажуть, ці в тиш ці в ворота* (3 журналу).

62. **ПІД ЧУЖИЙ ТИН**, зі сл. і т. ін. Геть, куди завгодно. *Поки в мене руки дуже та сила служить, то я вам і потрібна. А якби, — не доведи Господи! — я захворіла або сили позбулася, то поді під чужий тин іди* (Панас Мирний).

63. **ТИН ГОРОДИТЬСЯ.** Планується, здійснюється, створюється що-небудь. *Поки дочитаєш до кінця, часто забуваєш — що ж там було на самому початку, заради чого цей тин городився?* (3 журналу).

64. **ТИН ОБ (у) ТИН**, зі сл. жити, бути і т. ін. Поруч, по сусідству; близько. *Вони були сусіди з Орлихою, тин об тин* (Марко Вовчок); *У нашому селі, ізгадую, тин у тин жила сусідка, симпатична тітка Мокрина* (О. Ковінька). **ТИН З ТІНОМ.** Рядом з панським двором, — *тиш з тином, — жив батюшка, отець Іван* (Панас Мирний).

ТИНИ

65. **АЖ ТИНІ ТРІЩАТЬ.** Уживається для вираження інтенсивності вияву якоїсь дії. *Я ще на припічку кашу їла та гусенята пасла, а воно [Параска] вже ганяла по вулицях та по досвітках за хлопцями, аж тиши тріщали* (І. Нечуй-Левицький); — *Морози давають — аж тиши тріщать* (Григорій Тютюнник).

ТИНОМ

66. **ПІД (пóпід) [ЧУЖИМ] ТІНОМ.** Просто неба, надворі; без притулку. *Відколи живу на світі, ніхто не молився за мене [Лавра], всяк кляв та в потилицю бив, ночував під тином... а тут...* (М. Лазорський); *Вона була задоволена й цим, бо мала для себе й дитини свій куток і свою десяти-*

ну землі, а це вже, чуєте, не те, що під чужим тином умирати (М. Стельмах); *Кинула [доля] малого На розпутті, та й байдуже, А воно, убоге .. І подибало тихенько Попід чужим тином Аж за Урал* (Т. Шевченко).

ТИНЯТИСЯ

67. **ТИНЯТИСЯ З КУТКА В КУТОК.** Не бути зайнятим; байдкувати. *Чіпка сидів на трініжку. Порох тишався з кутка в куток.* Обидва мовчали (Панас Мирний); *Була [Христина] сама в хаті — чи сиділа, чи напівлежала, чи тишався з кутка в куток, бо ніяка робота не бралась її рук* (Є. Гуцало).

68. **ТИНЯТИСЯ ПОПІДТІНІЮ** (пóпід тинiами). Не мати власного житла, притулку; жебракувати. *Пішла тишавшись попідтиною, Аж поки, поки не дійшла Аж до Голгофи* (Т. Шевченко); — *А все, кажу, шкода дівки. Пропаде ні за ципову душу! Почне тишатися попід тишами, на ногах зогине* (Панас Мирний).

69. **ТИНЯТИСЯ ПО СВІТУ.** Постійно змінювати місце проживання, перебування, не маючи притулку. *Самому остогидло вже бурлакувати й тишатися по світу* (І. Нечуй-Левицький); — *Я сам, тишавшись по світу, служив там і все добре знаю. Коли б не своя хата та не громаді послуга — пішов би й тепер служити* (Панас Мирний); *Про бажання освітати просту людину наших днів говорить і вірш [М. Рильського] про дядюшку Тодосю, що колись тишався по світу, шукаючи долі і щастя* (С. Крижанівський).

ТИРСА

70. **ТІРСА СІПЛЕТЬСЯ** з кого. Хтось дуже старий. *Із Степана уже тирса сиплеться* (В. Дрозд).

ТИСКОМ

71. **ПІД ТІСКОМ.** 1. *кого, чийм* Внаслідок чийх-небудь насильницьких дій, застосування сили з чийогось боку. *Під тиском сарматів частина скіфів та інших кочовиків пересунулась на захід і досягла Дунаю* (3 навчальної літератури).

2. *кого, чийм.* Через чийсь настійні вимоги. *Бугор під тиском товариства змушений був визнати, що поведився як останній нахаба* (О. Гончар).

3. *чого.* Внаслідок впливу певних умов, обставин і т. ін. *До моря сліз, під тиском пересудів Пролитих, і моя вплила краплина* (І. Франко); *Під тиском умілих доказів Гуркала пішов [Кульницький] на компроміс: — Відстукаємо рішення про повернення Варчуку частини його землі* (М. Стельмах); *Норми народного звичаєвого права до певної міри протистояли державному праву, але поступово*

під тиском останнього втрачали свої позиції (з навчальної літератури).

ТИСНЕ

72. **ТІСНЕ [ЗА] СЕРЦЕ** (кб́ло се́рця, гру́ди, в гру́дях і т. ін.). 1. Спричиняє відчуття душевного болю. *Сам собі хожу я по кімнаті, згадую товаришів, співаю або граю на скрипці, а за серце щось помаленьку тисне* (С. Васильченко); *Журна думка тисла груди* (П. Грабовський). 2. кого і без додатка. Хто-небудь відчуває біль, перебуває в стані душевного пригнічення. — *Мене отут тисне коло серця, неначе гадина ссе* (І. Нечуй-Левицький); *Вікторія не може підвести руки. Стає млосно, їде обертом голова, тисне в грудях* (А. Хижняк).

ТИСЯЧА

73. **ТІСЯЧА І ОДНА**, книжи. Дуже багато; велика кількість. *Ми озбрисі знаннями, досвідом, терплячістю, зрештою, своєю небайдужістю до його [вихованця] долі... В нас на нього інструкцій тисяча і одна...* (О. Гончар).

ТИТЛИ

74. **ДО ТИТЛИ Й КОМИ**. Цілком, повністю; до найменших дрібниць. *Воістину чотири дні трудився [Тарас] в поті чола, і все заради того, щоб зрозуміти його до тишли й коми не тільки рідні люди, а й ці пани* (Василь Шевчук).

ТИХ

75. **НЕ З ТИХ (з таких, з таківських)**. Який має сили протистояти чомусь, не здатний на недостойні вчинки; не схожий на когось. *Помітивши, що хлопці присмутилися, дядько Іван знову усміхнувся: — Ну, та ми не з тих, щоб духом падати, нам це геть заборонено нашими інспекторськими правилами* (О. Гончар); *Куди б це подівся Андрій? Не придумаю. Забрала сонного в полон? Та не з таких Андрій* (О. Довженко); — *Соня не з таківських: вона серйозно цікавиться наукою й усякими ідеями* (І. Нечуй-Левицький).

ТИХІШИЙ

76. **ТИХІШИЙ (тіхший) [ВІД] ВОДІ, НИЖЧІЙ [ВІД] ТРАВІ**. Дуже скромний, покірний, непомітний. *Присмирів відтоді Віктор. Став тихіший від води, низький від трави. То бувало, де тільки ступне, там і начудотворить, а тепер любо-мило глянути на хлопця* (В. Речмедін); *Тверезий він [паламар] був тихіший води, нижчий трави; зате, як скинув чарку-другу — де те завзяття візьметься* (Панас Мирний). **ТИХІШИЙ ЗА ВОДУ**. Для Федора Іполитовича теж було новиною, що тихіший за воду Сергій смів,

та ще так нечемно, перебувати відповідального колегу (Ю. Шовкопляс).

ТІКАЙ

77. **ХОЧ З ХАТИ ТІКАЙ**. Немає сили витримувати, терпіти що-небудь. [Христя:] *Батько об поли руками б'ються та бідкаються, мати плачуть, а дітвора дрібна як підніме реви та галас! І-і, лихо, хоч з хати тікай* (М. Кропивницький); — *Така в мене нечисть завелася на горищі, спати не дає, жити заважає, змучила мене, запаморочила, хоч із хати тікай* (Григорій Тютюнник). **ХОЧ ТІКАЙ НА КРАЙ СВІТУ**. — *Ох! Далеенько моя! А мій?! Як оце вип'є, то й не приведе Господи... хоч тікай на край світу* (М. Коцюбинський).

ТІЛА

78. **ДО ГОЛОГО ТІЛА**. Цілком, повністю. *Доц застав мене в цім малиняку і зривав до голого тіла* (М. Грушевський); — *Хоч голодрабці, та не грабили нікого; а хазяйські сини — й не голодрабці, так граблять до голого тіла* (В. Винниченко).

79. **ДО ЖИВОГО ТІЛА**, зі сл. б'їти, катува́ти і под. Дуже сильно. — *Що з тобою таке: чи ти здужаси, Чіпко? — Побили сучі сини до живого тіла, як печене болить* (Панас Мирний).

ТІЛІ

80. **В (при) ТІЛІ**. 1. Не худий, в міру повний (про людину). — *А яка вона з себе? — запитав я.— Дівка як дівка. З ногами, руками, косами Придорів'ї в тілі* (С. Кравченко); *Я хоч і в тілі, і при буяковому виді [вигляді], але тихцем хворію і можу врізати дуба* (А. Крижанівський); *Сам він був середнього зросту, не те, щоб гладкий, але при тілі, вбирався чисто* (І. Муратов). 2. Вгодований (про худобу). *В гарній артїлі й худоба в тілі* (Укр. присл.).

ТІЛОМ

81. **З ТІЛОМ І ДУШЕЮ**. Цілком, повністю. — *Мамо, рятуйте Миколу, бо він пропаде з тілом і душею* (І. Нечуй-Левицький); *Інший побут, вищі звичаї міські захоплюють її зовсім, з тілом і душею* (Панас Мирний); [Орест:] *Ти ж знаси, що, кидаючи мене, ти губиш мене з тілом і душею, у мене нічого не зостанеться в житті без тебе* (Леся Українка).

ТІНІ

82. **БЕЗ ТІНІ** чого. З цілковитою відсутністю сліду чого-небудь, натяку на щось. *Льотчик.. заговорив до своїх рятувників незвично серйозним тоном, без тіні жарту* (О. Гончар).

83. **В ТІНІ**, зі сл. бу́ти, залиша́тися і под. 1. Який не привертає до себе уваги, непримітний, непомічений. *Краще бути в тіні, ніж перебувати*

в невидітному світлі (З журіалу); *Подвиг Мамайчука довго залишався в тіні, бо з севастопольського бруку його, тяжкопораненого, забрали до госпітально, і бойовий орден .. знайшов його інвалідом без ніг* (О. Гончар); *Поряд із досягненнями офіційної психотерапії десь в тіні, на узбіччі одвіку існували "бабці"* (З журналу).

2. На другорядному місці, без претензій на увагу до себе. — *А ми з Левченком тут ось за вами, — сказав він і пожартував до своїх: — Нам із ним не звикати бути в тіні* (О. Гончар).

84. **НІ (ані, і) ТІНІ** чого. Аніскільки, анітрохи; зовсім. *Ні тіні незадоволення чи недовір'я до Вас у мене нема* (З газети); *Тепер знову ходжу за нею. Де вона — там і я невідступно. На британця — ані тіні уваги* (М. Коцюбинський); *На Северина Чорнохоста не впало і тіні підозри* (В. Сосяра); *Майор Сербин глянув на Варвару — обличчя її, сумне й добре, не вказувало й тіні хвилювання* (Л. Первомайський). **ХОЧА Б ТІНЬ**. Були в них [хуторяни] в серці жалючі, хоча б тінь співчуття до цих слобожанських дітей? (О. Гончар).

ТІНЬ

85. **ОДНА (тілки) ТІНЬ ЗАЛИШИЛАСЯ** (зосталася) від кого. Хто-небудь дуже змарнів, скуд, має змучений, виснажений вигляд. *Антон ледве впізнав сина, від якого залишилася одна тінь* (С. Чорнобривець); *А з Єлени вже тільки тінь зосталася .. Не було пощо [заради чого] жити. Чоловіка нема, дитини нема — для кого ж!* (Г. Хоткевич).

86. **ТІНЬ ПАДАЄ** (лягáє) / **УПАЛА** (лягáла). 1. на кого. Кого-небудь підозрюють у чомусь. — *Зараз ніяк не можу .. Тільки завтра .. Ніяка тінь не впаде на мене* (М. Стельмах). 2. тільки док. між ким. З'явилось непорозуміння. *Так уперше в житті між сином і матір'ю впала тінь* (Є. Кравченко).

ТІСТА

87. **З ІНШОГО ТІСТА**. Не схожий на когось, не однаковий з ким-небудь. [Йосип:] *Пани б то недоторканні?..* [Дмитро (регоче):] *А звісно, вони з іншого тіста!..* (М. Кропивницький); — *Слухай, Мартохо, мені й справді подеколи здається, що жінки зовсім з іншого тіста, ніж чоловіки* (Є. Гуцало).

88. **З М'ЯКОГО ТІСТА**. Безвольний, непослідовний у своїх діях, поглядах, переконаннях. *Я вже знаюма з сим папом, і правду ти кажеш, що він з м'якого тіста* (Леся Українка).

89. **З ОДНОГО ТІСТА**. Однаковий з ким-, чим-небудь; подібний, схожий з кимось—чимось. [Катерина:] *Всі ви [хлопці] з одного тіста. Мабуть, пому і не побачу справжнього кохання*

(О. Корнійчук); *Усі світи, мабуть, з одного тіста* (М. Рильський).

90. **НЕ З ТАКОГО ТІСТА**. Особливий, зовсім інший; відрізняється від когось поглядами, вдачею, становищем. *Та що це? Куди він [Павло] й? [Олеюку] штовхає? Тікати з Ковалівки? О, ції Заруби не з такого тіста* (В. Кучер). **НЕ ТОГО ТІСТА КНИШ**. *Злав я і таких, що в живій очі тобі бреше, як шовком шис .. Та Свирід Костолаха не того тіста киши* (Марко Вовчок).

ТІШИТИ

91. **ТІШИТИ** (веселіти) **ОКО** (бчі, зір і т. ін.). Справляти приємне враження своїм виглядом; бути гарним, привабливим. *Якось не пішили мос око ані розлогі, яро-зелені, порізані блакитними озерами та гірлами плавні, .. ані жовті .. шпильсті гори* (М. Коцюбинський); *Цькований, він [народ] тішив очі людські високими зразками мистецтва* (М. Рильський); *Тішили зір просторі безкраї ниви* (Н. Рибак); *Нічого крикливого чи дразливого, все тільки заспокоювало, навіть яскравістю тішило зір, віяло злагодою на нас* (О. Гончар); *Серед загального сіро-зеленого кольору землі і полів радісно веселили око яскраво-червоні, сині й жовті фарби* (Ю. Смолич); *На ранок .. квітка, свіжа, пряма, веселить людські очі* (Панас Мирний); *Та рясніше від усіх квітів красуються рожі в пишному вбранні, красуються, веселять зір* (А. Шиян).

92. **ТІШИТИ** (веселіти / розвеселіти) **СЕРЦЕ** кому, чисі і без додатка. Радувати, приносити задоволення; викликати добрий настрій, спокій у кого-небудь. *Кругом на всі боки малювались дивні картини природи. І все те не тішило серця, не розбивало туги* (І. Нечуй-Левицький); *Самотній Бульба, як корабель у морі, мчить степом, де так недавно тішили йому серце його сипочки, і небо, і безмежна просторинь* (О. Довженко); [Василь:] *Вірна дружина буде біля його ходити, своїм тихим словом туго його розганяти, ясними очима серце веселити* (Панас Мирний); — *Ти мос серце розвеселила, Марусечко! — дякує Катря. — Дуже вже мені було важко* (Марко Вовчок). **ТІШИТИ ОКО Й СЕРЦЕ**. *Не може не тішити ока і серця розумне використання в будівництві метро місцевих українських матеріалів, а в майолікових настінних узорях — елементів української народної творчості* (М. Рильський).

93. **ТІШИТИ САМОЛЮБСТВО** чис. Викликати почуття задоволення собою. *В талантах хлопця Матвій бачив себе змолodu. Це .. тішило батьківське самолюбство* (І. Волошин).

94. **ТІШИТИ СЕБЕ НАДІЄЮ** (думкою, мрією і т. ін.). Заспокоювати себе чим-небудь,

сподіватися на щось. *І нехай інші тішать себе іадією, що десь на старість стягнуться хоча б на "Запорозжя", а йому це потрібно зараз, у тридцять, ба, навіть неповних тридцять (З газети); Він [пап] тільки тішив себе тією думкою, що дасть Миколі кілька сотень різок, помститися над ним і оддасть його в москалі (І. Нечуй-Левицький). ТІШИТИСЯ НАДІЄЮ. Пишлася я вами, дітки, тішилася іадією, що мою старість зігрісте (П. Папч).*

ТІШИТИСЯ

95. **В ДУШІ ТІШИТИСЯ.** Відчувати задоволення з приводу чого-небудь, не виявляючи його зовні. *Вдавала [мати], що не бачить нічого й не розуміє нічого, а в душі тішилася молодим щастям (Г. Хоткевич); Шумейко в душі вже тішився з тієї перемоги (А. Шиян).*

ТКНУТИ

96. **[І] ГОЛКОЮ (шілом, пальцем) НІДЕ (шікуди) ТКНУТИ.** 1. Дуже багато; у великій кількості. *Як Софія з баронесою прибули до театру, там було вже сила людей, як-то кажуть: ііде й голкою тікуючи (Леся Українка); — Привезли нас [поборанців] у Полтаву, а там народу, як ото в Покрову на ярмарку: шилом іікуди тікуючи (Григорій Тютюнник).*

2. Дуже тісно. *Перші пропустили було його, так що він забрався було аж на рундук, зате далі — і пальцем іікуди було шкуиши (Панас Мирний).*

ТЛА

97. **ДО ТЛА.** Повністю, нічого не залишаючи. *Похмурий вид мав банкомет. Холодний піт по лисині його котився. Він прозіравав усе до шла (Переклад М. Рильського).*

ТО

98. **НЕ ТО Ж БО Й ЩО.** Уживається для підтвердження чисті-небудь думки, висловленої раніше. — *Та, мабуть... — починає вагати Христия, — це, мабуть, правда. Там таки [у брата] нам важко буде веселитися.. [Мар'яна:] Не що ж бо й що. — То можна до Кишині. Вона ж так кликала (І. Вирган).*

99. **НЕ ТО ЩО.** Уживається для підсилення важливості якого-небудь повідомлення, підкреслення високої якості чогось і т. ін. *Там така добра земля, що дитину посади, то вироста б, не то що (Укр. присл.); — Не в жмурки грасмося, а голову колгоспу обираємо, а це то що (Ю. Збанацький).*

ТОВКТИ

100. **ТОВКТИ ВОДУ В СТУПІ.** Займатися чим-небудь непотрібним, безрезультатним; марно гаяти час. [Хома:] *Слава Богу, світ мені прояс-*

нився, одягло від серця, товчи скільки хочеш воду в ступі, буду мовчати (І. Карпенко-Карий); Товкли воду в ступі, переливали з пустоги в порожнє, намагалися дійти до істини, а істина лежала десь поза межами кімнати, в якій засідали ці люди (П. Загребельний); Але головне, щоб були хороші вчені, щоб не товкли воду в ступі... Працювати треба тяжко, каторжно, тоді, може, щось і вийде (З журналу). ВОДУ ТОВКТИ. [Борис:] Перед дочкою так найкраще визначився, сказав їй, що вона уміє тільки воду товкти (М. Кропивницький). ТОВЧІННЯ (тówчєння) ВОДИ В СТУПІ. Поки.. десятикласники не підуть на ферми, доти приватиме пустопорожнє товчіння води в ступі (І. Волошин); Таку роботу можна без образи порівняти з шовчєнням води в ступі (Леся Українка).

ТОВКТИСЯ

101. **ТОВКТИСЯ ЯК У СТУПІ.** Дуже багато, виснажливо, інтенсивно працювати. *Цілісінний день як у ступі товчєшся, та ще й випатись не дають! (Остап Вишня).*

ТОВЧИ

102. **ХОЧ ГОЛОВОЮ (лббом) ОБ СТИНУ ТОВЧІ** кого і без додатка. Уживається для вираження неможливості переконати нестямущу або вперту людину. *Свербієс безнадійно махнув рукою.. Хіба ж можна було розмовляти з таким чоловіком, як Коритний? Нічого не тямить. Хоч ти головою товчи об стину, а він — своє (М. Ю. Тарновський); Ти його хоч лобом об стину товчи — не послуhas (З усн. мови).*

ТОГО

103. **НЕ ВІД ТÓГО.** 1. зі сл. б'ути. Згодний з чим-небудь, охочий до чогось. — *Ну, а тепер, Артеме, твоя черга. Розкажуй ти про себе. Артем не від того був (А. Головка); Степанида Петрівна, яка ставилася до Бориса, як до рідного сина, і була не від того, щоб він взагалі переселився до них жити (В. Собко).*

2. Не мати нічого проти; бути здатним на якісь дії. *А коли у Георгє настрій хороший, він не від того, щоб і поговорити (М. Чабанівський); Нічого гріха таїти: інколи наші редактори не від шого, щоб підстригти майстрів слова на знайомий і звичний їм кшталт (М. Рильський).*

104. **НЕ ДО ТÓГО** кому. Хто-небудь не має можливості займатися ким-, чим-небудь, приділяти увагу комусь, чомусь і т. ін. через заклопотаність, нестатки, обмаль часу тощо. *Добре мати діток. Багато, хвалить Бога в розкошах! А вбогій Вдові не до того, Бо залиш за шкуру сала, Трохи не пропала (Т. Шевченко); — Не пошкодило б*

Корнюші хоч показатись на хуторах. Ти таки, Павле Макаровичу, так йому й перекажи. — Переказати не штука, та який у цьому сенс! — знизав плечима Павло. — Не до того їм зараз (А. Головка).

105. НІЗ ТÓГО НІЗ СЬÓГО. Без будь-якої причини, без жодного приводу; несподівано, раптово, зникає. Паниня Анеля жсавіше ходить по хаті, розмовляє зо мною і ні з того ні з сього аж двічі цілує пана Адама в чоло (М. Коцюбинський); А той, п'яний, пришепкуватий Чинбас, ні з того ні з сього накинувся на Микиту. Зопалу.. Як Пилип з конопель (М. Рудь). **НІЗ СЬÓГО НІЗ ТÓГО.** Слуги боялись малого Готліба, як огню, бо він любив ні з сього ні з того причепитись (І. Франко); [Антошка:] Сів він [солдат] оце вчора на лаві, закуриє тої махорки, що від неї аж очі на лоба лізуть, і ні з цього ні з того каже: "Бідно живе-те" (В. Гжицький).

ТОЛОКА

106. ЯК РЕШЕТІЛІВСЬКА ТОЛÓКА, зі сл. розсістися, зневажл. Дуже широко, розкішно. Розсілася, як решетилівська толока (Укр. присл..).

ТОН

107. В ТОН, зі сл. відповідати, сказати і т. ін. Відповідно до настрою, змісту висловлювання співрозмовника; таким же чином. — Ну, як сталося, дочко? — запитує жартома солідним баском Байда. — Спасибі, татусю, — відповідає у тон йому Орися (Д. Бедзик); Хлоп'я вловило іронію, відповіло в тон (О. Гончар); — До уроків готується, — шепнула Ольга Павлівна... — Вона молодець, скажу я вам, — у тон Ользі Павлівні теж тихо сказав Гнат (В. Кучер).

108. ДÓБРИЙ ТОН. Вишукай і норми поведінки, що служать зразком для наслідування. Цей самий Славко, що так боявся за "добрий тон", тепер не завагався натякнути на нешлюбне походження її чоловіка (Л. Мартович); Те, що в селах нашої Херсонщини сільські молодіці вважали б за повну відсутність смаку, — щоб біле убрання виглядало з-під темного, верхнього, — те саме в гірських українців є ознакою доброго тону (Т. Масенко); Все було, як добрий тон велить (М. Рильський).

ТОНКУ

109. ПА ТОНКУ́. Погано, як-небудь. Матвій Чумак живе і справді у злиднях, землі обробити не мав чим і харчувався на топку (І. Микитенко).

ТОНУТИ

110. ТОНУ́ТИ (потопа́ти) В РОЗКО́ШАХ. Жити в надмірному багатстві. А вельможне пан-

ство тоне в розкошах, марнує час у хвастощах (Я. Качура); Думками вже летіла [Софія] по великих заграничних містах і потопала в прийдешніх розкошах (Лєся Українка).

ТОНЯ

111. КРА́СНА ТО́НЯ, заст. Перший у сезоні улов, звичайно найкращий. Красна тоня видалась добра; але того літа риба ловилась дуже погано (І. Нечуй-Левицький).

ТОПИТИ

112. ЛІЙ ТОПІ́ТИ з кого. Мордувати когось-небудь, зищатися з когось. Пе чваньтєсь, з вас деруть ремінь, А з їх [батьків], бувало, й лій топили (Т. Шевченко).

113. ТОПІ́ТИ / УТОПІ́ТИ О́ЧІ (по́гляд, зір) у чому, в що. Невідривно дивитися кудись, милуватися чимось. Дарма топлю́ очі в крайнебо блакитне, Усім воно ясне, ласкаве, привітне; .. від його ж на мене недолею віє, Як гляну в крайнебо — серденько зане (Пісні та ромаис..); Очі свої він [Івась] перевів уже в небо і шопив свій ясний погляд у його непрозорій блакиті (Панас Мирний); Уста з устами ізлились, І ми над зорі понеслись, В очах втопи́вши очі (М. Старицький); Джон вишопив зір у підлогу і хвилину мовчав (І. Багмут). **ЗАТОПЛЮВА́ТИ (зато́плятн) ЗІР.** Довго він блукав по темних алеях, затоплював зір у високому спокійному небі (Дніпрова Чайка); Фархад брав часом в руки той папір і затоплював в мальоване свій зір (М. Бажан).

ТОПТАТИ

114. МИШЕ́Й ТОПТА́ТИ, жарт. Без потреби тинятися, ходити туди й сюди. Годі тобі мишей топтати (Сл. Б. Грінченка).

115. ТОПТА́ТИ / ЗАТОПТА́ТИ В БОЛÓ-ТО (в грязь, в багно) кого. Принижувати чию-небудь гідність, знеславлювати когось, ганьбити. [Микола:] Не показуйся прилюдно з ним. Не топчи в болото моєї бідної голови (І. Франко); — Чи чули ви, як тільки що говорили там, як картали нас, як топтали нас в грязь? (І. Нечуй-Левицький); Воно [минуло] зібало Ярину Валах на роздоріжжі, затоптало в багио, але вона вже піднялася (В. Кучер).

116. ТОПТА́ТИ ЗЕМЛЮ́. Бути живим; жити. Ходімо натщесерце пракорінь шукати, щоб тобі довго же топтати грішну землю, а мені стати на одвіт (Ю. Яновський); Ще й досі топче землю Інокентій Гамалія, на старість бороду викохав (Григорій Тютюнник); Всім нашим родичам розписую про те, що, либонь, не довго вже мені залишалося топтати цю землю (Є. Гуцало).

117. **ТОПТАТИ НОГИ**, жарт. Даремно ходити. *Прийшов ні за чим, пішов ні з чим: нічого і питать — шкода ноги топтать* (М. Номис). **ТОПТАТИ ЧОБОТИ**. [Храпко:] *Так і ходитимеш, чужі пороги оббиватимеш. Воно ж тобі нічого — тільки чоботи топчеш, а другим — час гаси* (Папас Мирний).

118. **ТОПТАТИ (ПІД)ТОПТУВАТИ** / **ПІДТОПТАТИ ПІД НОГИ** кого. 1. Персмагати. *А в нас над усе — честь і слава, військова справа, щоб і сама себе на сміх не давала, і ворога під ноги топтала* (П. Куліш); *Руські в нічну битву безстрашно пішли і підтоптали під ноги хваленого і хвастовитого угорського полководця Філонія* (А. Хижияк).

2. Не рахуватися з ким-небудь, ганьблячи, зневажаючи когось. *Та він мовчки усіх вас знітить, під ноги собі топче* (Марко Вовчок); *А він [Нечай] не хотів утікати, "свою славу козацьку під ноги топтати". І клав ворогів, як снопики* (Т. Масенко); [Домаха:] *Слухай свекрухи, угоджай свекрові... Не підтопчи матері під ноги* (І. Карпенко-Карий); // *що. Нехтуючи чимось, не виконувати, не дотримуватися чого-небудь. Вони Божий закон під ноги топчуть* (Леся Українка).

119. **ТОПТАТИ (ПРО)ТОПТУВАТИ** / **ПРОТОПТАТИ СТЕЖКУ** (стежечку, доріжку) до кого і без додатка. 1. Залицятися, вцапати до кого-небудь. *Нащо ти дурив моє дитя, нащо топтав до неї стежку? Нащо залицявся, коли не думав її брати* (М. Старицький); [Маланка:] *Ой дивись, бо та [Степка] не хилиться...* *Та й не один ти до неї стежку топчеш* (М. Зарудний); — *А чого ти, парубче, до наших дівчат доріжку топчеш?* (Григорій Тютюнник). **СТЕЖЕЧКІЙ ТОПТАТИ**. *Ой не ходи коло води, Та жовтецький кобче, Єсть у мене кращик тебе, Що стежечки топче* (Укр. пісні). **ПОПОТОПТАТИ СТЕЖКІЙ** (неодноразово, тривалий час). — *Та й оженився я немолодим.. Попотоптав я.. стежки, поки вговорив одну дурепу, тобто бабу свою* (Ю. Збанацький); // *Завоювати чинюсь любов, симпатію. ПРОТОПТАТИ ДОРІЖКУ ДО СЕРЦЯ*. *Сестер вона не любила.. один лише тато зумів колись протоптати доріжку до її маленького серця* (А. Дімаров).

2. куди, до кого—чого. Часто ходити куди-небудь, бувати десь. *Ой я свого чоловіка В дорожу послала, А од шинку та до шинку Стежечку топтала* (Т. Шевченко); *Я приходив до них [друзів], як до свого, до рідного дому, і вони в мою хату топтали доріжку відому* (А. Малишко); *Усі, мабуть, і забули про той млин, та ось приїхали влітку пани в село на дачі, почали протоптувати до його стежечки ясними зоряними ночами* (С. Василь-

ченко); — *Я в пекло стежку протоптала, Я там не раз, не два бувала* (І. Котляревський).

3. *чию*. Повторювати чию-небудь долю, наслідувати когось. *Вона вже знала, яка доля чекала на її дитину. Доведеться їй топтати матірину стежку* (М. Коцюбинський); — *Бач, якого виростив солдата! Вже й шинелю батькову надів. Видно, й стежку батькову топтати. Виростай-но, синку, поспішай* (М. Пригара).

4. до чого. Намагатися досягти чого-небудь; домагатися чогось. — *Князь, певно, пристав до нашої святої віри не з цирим серцем, — промовив патер Вінцентій — Він став католиком, щоб протоптати стежку до двору* (І. Нечуй-Львівський).

120. **ТОПТАТИ РЯСТ**. Жити. *Йому вже не топтати ряст* (Укр., присл.); *Весна за всією летіли стрілою, Дівчинонька ряст топтала, Загулялась, не вгадала, Як стала марніть* (Л. Глібов); *Люди рідко заживали тоді за шістдесят літ, однаково великому князеві вже недовго б довелося топтати ряст* (П. Загребельний).

121. **ТОПТАТИ СЛІД** (сліді). 1. до кого, куди. Часто бувати в кого-небудь, десь; ходити до когось, кудись. — *Хай вони [папаянки] собі пишуться та морочать, кого знають, а самі будемо слід топтати на кутки. Дівчата там як перемити* (С. Васильченко).

2. Залицятися до дівчини, часто буваючи в неї. *Не тобі сліди топтати — Іншого чекаю я до хати. Він от-от повернеться додому з-під завій, переборовши втому* (А. Малишко).

ТОПТАТИСЯ

122. **ТОПТАТИСЯ** (тупцювати, тупцюватися, тупцятися, товктися) **НА** [ОДІЙОМУ] МІСЦІ. Не просуватися вперед, не мати жодних досягнень у якійсь справі; не розвиватися, не вдосконалюватися. *Ми ж тиждень вже нівроку на місці топчємось, братва, вперед ані півкроку* (П. Дорошко); *Тупцювали на одному місці, товкли воду в ступі, переливали з пустого в порожнє, намагалися дійти до істини, а істина лежала десь поза межами кімнати, в якій засідали ці люди* (П. Загребельний); *Народне мистецтво не тупцюється на місці, а безперервно збагачується новими сюжетами, різноманітною інтерпретацією їх* (З журналу); *Останні нівроку дехто почав говорити, що завод, мовляв, тупцяється на місці* (Ю. Шовкопляс); *Правда, робив він це не проворно, мляво, довго, або товчється на одному місці, — шкрябається, як курка лапою, або стоїть — потилицю чухає, поки надумається, що робить* (Грицько Грингorenко). **ТУПЦЮВАННЯ НА МІСЦІ**. *Учений не має права жити минулою справою, вважати науковий ступінь самоціллю. Туп-*

цювання на місці — це ознака застою, занепаду ученого (З журналу).

ТОРБА

123. **ПОВНА ТОРБА.** Дуже багато. *І не криється баба: тільки зачепи — вона тобі повну торбу розкаже* (Дніпрова Чайка); *Вже моря додому привезе чи не привезе* [Федір], *а розповідей назбирається повна торба* (Ю. Збанацький).

124. **СТАРА ТОРБА,** *зневажл., фам.* Людина похилого віку. *Лише мене напустило .. промовляти до тої старої торби* (Л. Мартович).

125. **ТОРБА ЛІХА І МІШОК БІДИ.** Дуже багато неприємностей. *І неждано біля плоту його наздогнали селянські голоси: — Чи ж треба, хлопці, випускати пана? Їй-бо, він ще привезе торбу лиха і мішок біди* (М. Стельмах).

ТОРГУВАТИ

126. **ТОРГУВАТИ ВИТРИШКАМИ.** Грайливо, весело поглядати, задивлятися на кого-небудь, кокетувати з кимось. *Не мальовані вони красуні, не модниці, не вертихвістки, зубів не продають, витришками не торгують* (Ю. Шовкопляс).

127. **ТОРГУВАТИ ЗУБАМИ.** Сміятися, глузувати з кого-, чого-небудь. — *А ти чого зубами торгуєш? Тут про діло балакають!* (Григорій Тютюнник).

ТОРКАТИ

128. **ТОРКАТИ ДУШУ** (серце) *кому, чий (чис).* Зворушувати кого-небудь, викликаючи замишування. *І сама ця наша Громова, найвища з могил, неодмінно чимось торкне тобі душу, ціле літо вона мовби виглядає когось, — чи не за те й люблять її вітри?* (О. Гончар); *Не торкала якось мого серця дика краса південної бурі* (М. Коцюбинський).

ТОРКАТИСЯ

129. **І ПАЛЬЦЕМ НЕ ТОРКАТИСЯ / НЕ ТОРКНУТИСЯ** *чого, до чого.* Зовсім нічого не робити для здійснення чого-небудь. *До кузні цієї бригади підтягнуто для ремонту кукурудзяну сівалку. Та до неї ніхто й пальцем не торкався* (З газети); *І ось Захар вперед помчав, знов перед ним дорога. Щастить! І пальцем не торкнувся, сама прийшла удача* (П. Дорошко).

ТОРКНУТИ

130. **І ПАЛЬЦЕМ НЕ ТОРКНУТИ** (не ткнути, не зачепити) / **НЕ ТОРКАТИ** *кого.* Не заподіяти кому-небудь ні найменшої кривди, образи. — *А як вже поважстиму вас, ніколи й пальцем не торкну* (М. Коцюбинський); *Та хоч виглядом він як хмара, з торчкуватим вусом, з поглядом суворим, що незнайомого аж відлякне, а*

проте нікого з дітей Заболотний і пальцем не торкнув (О. Гончар); — *Я тебе ніколи і пальцем не ткнув* (М. Яцків); — *Я б нікого й пальцем не зачепила, аби мене ніхто не зачіпав* (І. Нечуй-Левицький). **І ПУЧКОЮ НЕ ТОРКНУТИ.** *Палів, правда, грабує* [Кармелюк], *а убогих людей — ніколи і пучкою не торкне* (С. Васильченко).

131. **ХОЧ (ТІЛЬКИ) ПАЛЬЦЕМ ТОРКНУТИ** *кого і без додатка.* Учинити якнайменшу спробу скривдити, образити, побити і т. ін. *кого-небудь. Тіхін на лаві сидів і не зводив з неї* [Марії] *очей .. Винився й клявся, що надалі, коли хоч пальцем торкне її — руку собі одрубас* (А. Головка); *Не данник гетьманський, а посол, особа недоторканна, сидить перед тобою. Тільки пальцем торкни — біди не оберешся* (Н. Рибак).

ТОРУВАТИ

132. **ТОРУВАТИ ШЛЯХ** (доріжку). 1. *кому, чому, для кого.* Створювати сприятливі умови для кого-, чого-небудь; допомагати комусь. [Річард:] *А все ж Голландія новому хисту торує шлях широкій* (Лесь Українка); — *Чмихавки? А де ви були, коли ці чмихавки в Трансільванію понад хмари грімали? Коли ми з в'юками до Бога дерлися крізь карколомне бескеття? Чи не ці чмихавки тоді вам шлях торували?* (О. Гончар). **ТОРУВАТИ МЕЖУ.** *Чий вік минув за працею, як днина, Сліпим братам торуючи межу...* *Перед тими я стану на коліна. Героям тим подяку я зложу!* (П. Грабовський).

2. *зі сл. с обі.* Домагатися певного становища, успіху в житті, у якомусь виді діяльності. *Ця старша донька, панночка незвичайної вроди і так само незвичайної спритності, показалася понад сподівання здібною торувати собі шлях у житті* (І. Франко).

ТОЧИТИ

133. **ТОЧИТИ ДУШУ** (серце) *чий (чис), кому і без додатка.* Викликати постійну тривогу, неспокій, страждання в кого-небудь. *Не знаю, чи здужасте ви порозуміти, що ця думка точить мою душу?!* (Л. Мартович); — *«Все-таки, — точив серце сумнів, — може, Петро Гнатович — тільки захоплення, все пройде, і знову .. повернеться любов до Кирила»* (В. Вільний); *Їсть пудота без справжнього діла. А ще більше точить серце розставання* (О. Копилеико); *Досада точила йому серце, що він, .. стільки проковтнув того книжкового молотуха, а до істотного, виходить, і не пригубився* (Ірина Вільде).

134. **ТОЧИТИ КРОВ.** 1. *з кого.* Експлуатувати, виснажувати кого-небудь тяжкою працею, знущанням і т. ін. — *Кому воля, а кому неволя! — сумно одповів дід. — .. Ще ми мало робили, ще з*

нас мало .. *крові точили* (Панас Мирний); — *А доки воли нами руки потиратимуть? Ми їх не чіпаємо, ми до них не ліземо, а вони? Що воли з нас кров точать?* (О. Гончар). *ТОЧИТИ КРОВ З ЖИЛ* чийх. *В нужді та утисках ми бились, А з наших жил точили кров. Над нами багачі глумились, А ми...корилися їм знов* (М. Вороний).

2. з чого. Обкрадати, використовувати з метою наживи. *А той, щедрий та розкошній, Все храми мурує; Та отечество так любить, Так за ним бідує, Так із його, сердешного, Кров, як воду, точить* (Т. Шевченко).

135. *ТОЧИТИ КРОВ З СЕРЦЯ* чийого. Завдавати комусь душевного болю, страждань. [Рябина:] *Пане писарю, не точи ти послідньої [останньої] крові [крові] з мого серця!* (І. Франко). *КРОВ ТОЧИЛО З СЕРЦЯ*, безос. *Замикався тісний залізний обруч над нещасливою голівонькою, гострими ранами, замість цвітів [квітів], синило, кров точило з серця* (Г. Хоткевич).

136. *ТОЧИТИ / ПОТОЧИТИ ЯЗИКІ*. 1. на кому і без додатка. Недоброзичливо висловлюватися про когось, лихословити на чію-небудь адресу. *Михайлові шкода стало дівчину, що зараз село точить язики на ній* (М. Томчаний); *Зник, ніби у воду впав, Марко. Гуртожитківські плетухи поточили язики і знайшли собі інші теми* (В. Собко).

2. на чому і без додатка. Весело розмовляти, розповідати про щось незначне, несерйозне. *ТОЧИТИ ЯЗІКІ*. *Ромця точив язики на дотепх* (О. Гончар). 3. зневажл. Говорити про що-небудь. *Чоловік зотрище їй досі точать язики на цю ж таки тему — про ступи, а то всі в крамниці вже* (А. Головко); *Скільки не точили язиків, а харч сам собою не йшов до їхньої порожньої, напівтемної і непривітної кімнати* (Ю. Збанацький).

137. *ТОЧИТИ (розводити) / ПОТОЧИТИ ЛЯСИ* (баліси, баліандраси, балі). 1. зневажл. Вести пусті, безмістовні розмови, марнуючи час. — *Нам, старче, ніколи точити яси,— розшнуровує варги Стюпочка й осуркуват* [непривітно] *оглядає торбешника* (М. Стельмах); — *Чуєте, як шумить буря пародного повстання? Ми тут баліаси точимо, а там в цей час, може, лється кров наших братів і сестер!* (Я. Мамонтов); — *Чого ж мовчиш, бабо? — Нема мені про що з тобою бали розводити* (М. Стельмах).

2. Весело розмовляти, жартувати, розповідати про щось незначне, несерйозне. *Він точив яси, оповідаючи всілякі смішні побрехеньки, жартом розважаючи всіх, хто потрапляв до його компанії* (В. Кучер); *Частина вільних козаків видивлялась на польський табір і точила баліаси, від яких схоплювався то тут, то там регіт* (П. Панч).

підпускати ляси. *Добре ж, коли парубок не розсердиться, та ще удруге стане ласи підпускати, так ще не зовсім біда* (Г. Квітка-Оснів'яненко).

3. Розмовляти, розповідати про що-небудь (перев. на дозвіллі). *Дорогою Тур точив баліандраси* (П. Куліш); *А баби точили бали, Горілочку пивши, свахи пісеньок співали, Між ними сидівши* (Укр. поеті-романтики..); *Поговорили про оперу, згадали Давіда, віддали належне Лафонтену і трохи поточили яси з приводу Ламартіна* (Н. Рибак). *ТОЧИТИ БАЛІСИ З БАЛІАНДРАСАМИ*. *Лезать собі [хлопці], висипляються, та точать один одному баліаси з баліандрасами* (Панас Мирний).

138. *ТОЧИТИ (справляти) БРЄХНІ* (побрехеньки). Вести пусті, безмістовні розмови, марнуючи час. — *А чи не пора б нам кинути брехні поточити та заходитись коло роботи?* — мовив Корж (С. Добровольський); [Хуторяннин:] *Позализавши в холодок, грали в "хвильки", в "гарби", в "дурня" та точили різні побрехеньки* (Григорій Тютюнник); — *Годі тобі брехні справляти. Вставай та в печі розтоплюй* (І. Нечуй-Левицький).

ТОЧКА

139. *ВІДПРАВНІА (вихідні) ТОЧКА* чого і без додатка. Те, з чого що-небудь бере свій початок, служить основою, підставою для чогось. *Формуючи первинний задум, художник знаходить відправну точку свого дослідження, а значить можливість шліфувати твір, ідейно і емоційно його збагачуючи* (З журналу); *Нова індуктивна естетика мусить прийняти за вихідну точку не поняття краси, а чуття естетичного уподобання* (І. Франко).

140. *ГАРЯЧА ТОЧКА*. Місце, де склалася небезпечна ситуація (перев. воєнна), яка потребує негайного врегулювання. *За два роки "відвідування" гарячих точок танки і солдати стали для мене справою звичною* (Б. Олійник); *Куди не йдуть робітники колони — скрізь аврал, всюди "гарячі точки"* (З газети).

141. *ТОЧКА ЗОРУ* кого, чия. Певний погляд на що-небудь, розуміння чогось. — *І коли взяти до уваги точку зору Ірини Леопольдівни, то багато сільських десятикласників залишаться поза вузами* (Григорій Тютюнник). 3 *ТОЧКИ ЗОРУ* чийі, чого. 1 клумба ця, і латка асфальту виникли завдяки настійливості Лукії Назарівни і мають з її точки зору значення принципове (О. Гончар); *Дельфіни — надзвичайно цікавий об'єкт з точки зору біоніки, біохімії, гідромеханіки, акустики* (З журналу).

ТОЧЦІ

142. *НА МЕРТВІЙ ТОЧЦІ*. У тому самому стані; без жодних змін. *Шкода, що її арифметика*

стойть на мертвій точці, але ж я на се не маю ради (Леся Українка); [Наталя:] Які новини? Як справа з ученим секретарем? [Убийбатько:] Поки що на мертвій точці (І. Микитенко).

ТПРУ

143. НІ ТПРУ, НІ НУ, зневажл. Не виходить, не посувається (про справу, роботу тощо). Підтягся дядьків віз Чимало вже вгору, А там: ні тпру, ні ну (Василь Поліщук); Торг завис на дев'яності карбованців і далі — ні тпру, ні ну (М. Стельмах).

ТРАВА

144. ХОЧ ТРАВА НЕ РОСТІЙ. Абсолютно байдуже. Дурний хазяїн каже: "На наш вік буде, а після нас хоч трава не ростити" (Укр.. присл.); — Захиститися, — а там хоч трава не ростити!.. Ученим можеш не бути, а кандидатом — зобов'язаний (П. Загребельний); В рапортунів роти, як верші. Вони готові все знести, Аби: "Ур-ря", Аби: "Ми — перші!!!" А там — трава хоч не ростити! (З журналу).

145. ЯК ВИРОСТЕ ТРАВА НА ПОМОСТІ. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного речення; ніколи. — Кирило, може, хутко й вернеться — Як виросте трава на помості, — шепче сама собі сестра Кирилова (П. Куліш).

146. ЯК ТРАВА. Несмаканий. — Погана у тебе й ясиця! Як трава! (Панас Мирний).

ТРАВИТИ

147. ТРАВИТИ БАЛАНДУ, грубо 1. Говорити про щось другорядне, навмисне маскувати суть справи. — Чого ж ти баланду травиш? Кажеш прямо, що злякався труднощів і втік з свого села, та й нас на це підбиваєш (В. Кучер).

2. Весело, з гумором розповідати про щось незначне, несерйозне. Баланду травить саме Прошка Горбань .. Легкий на слово, веселий, він любить, зібравши гурт цікавих, брехнути їм з свого вояцького минулого що-небудь приголомшливе, розго- нисто-неймовірно (О. Гончар).

ТРЕБА

148. ДАЛЁКО ХОДИТИ (бігати) НЕ ТРЁБА (не будемо). Легко, без труднощів можна зробити що-небудь. Тепер ми [в'язні] знали, що фашисти тримали нас тут [у тюрмі] як матеріал: треба когось розстріляти — далеко бігати не треба, приходь, бери голіруч готовеньких, хоч і ледве живих і теплих (Ю. Збанацький).

ТРЕМТІТИ

149. ТРЕМТІТИ (труситися) ЗА СВОЮЮ (власну) ШКЇРУ, грубо. Дбати лише про себе, про особисті інтереси, нехтуючи іншими. Бороть-

ба [з фашизмом] йде не на життя, а на смерть, і чимало вилетить, очевидно, з цього життя не- доброго, дурнів і пошляків, які, тремтячи за свою шкуру, разом з тим мріяли поживитися на народ- ному нещасті (О. Довженко); Умерла людина — поховати її тихенько, зійтись по тому в гурто- чок, .. посумувати .. і розійтись тихенько по ха- тах, не тремтячи за власну шкуру (М. Коцю- бинський); — А мені страшноувато, — признався Степан .. — Не подумайте, що за шкуру трушу- ся .. Страшно не хочеться під бандитську кулю потрапити (М. Стельмах).

ТРИ

150. [ХОЧ] ПО ТРИ (по сім) ЗА ЦИБУ- ЛЮ, перев. зі сл. продавати. Дуже дешево, майже задарма. Сказати по щирій правді, моїх женихів хоч по сім за цибулю продавай на богу- славському ярмарку, та й то ніхто не купить (І. Нечуй-Левицький); // Недорогий, дешевий. — Наб'є тебе пап як слід на дорогу та й викине па- илях, мов те паршиве цуценя. Таких, як ти, скіль- ки завгодно: по три за цибулю! (А. Кримський).

ТРИДЕВ'ЯТОЇ

151. З ТРИДЕВ'ЯТОЇ ЗЕМЛІ, нар.-поет. Дуже далеко. Ці чужинці, ці гості далекі, З три- дев'ятої, мабуть, землі, Постіпають одержати чеки Чи відстрочить старі векселі (Л. Дмитерко).

ТРИДЕВ'ЯТЬ

152. ЗА ТРИДЕВ'ЯТЬ (за тридцять) ЗЕ- МЁЛЬ, нар.-поет. Дуже далеко. — Не для того ми за тим деревом їздили за тридев'ять земель, щоб тратити та марнувати його по-дурному (Григорій Тютюнник); — Очі видючі — за три- дев'ять земель бачить (Ю. Яновський); — Ти також проси батька, щоб нікуди ми не їхали за тридев'ять земель (М. Стельмах); Єсть за три- десят' земель попович Ясат (Сл. Б. Грінченка). ЗА СІМ ЗЕМЁЛЬ. Той племін у собі за сім земель поніс [батько] (М. Рудь).

ТРИДЦЯТЬ

153. ТРИДЦЯТЬ СРІБНЯКІВ (срібляни- ків). Грошова винагорода за зраду. Купили тебе не за тридцять срібняків, а за булаву та клейно- ди (З. Тулуб); Цьому нечестивцю і тридцять срібляників не обтяжать ні кишені, ні совісті (М. Стельмах).

ТРИМАЄТЬСЯ

154. [І] КУПИ НЕ ТРИМАЄТЬСЯ (не дёр- житься). Що-небудь позбавлене логічного змі- ту, послідовності і т. ін. (перев. про висловлюван- ня). Таке написали, що й купи не тримається (О. Ковінька); Ігор пише, перечитує написане і

зітхас. Не те... І як це в Остапа Вишні слово до слова тулиться і кожне — дошкульне, веселе, метке? А тут це *примається купи і сухе* — аж горло дере (С. Журахович); — Як скажена собака, бігас [Параска] по дворах .. та вигадує на мене таке, що й купи не держиться (І. Нечуй-Левицький); Про малого Івана говорили на селі: "Якесь воно дивне дитя, не таке, як у людей, — завжди торочить десь таке, що й купи не держиться" (П. Колесник).

ТРИМАТИ

155. **ВИСОКО ТРИМАТИ ПРАПОР** (знам'яно) чого, книжн. Дбати про репутацію, престиж чого-небудь; не допускати компрометування чогось. — Звичайно, ти, як інші, романів по госпіталах не крутив, прапор свого кохання тримав високо (О. Гончар); Тепер їх [лисенківців] знову чекає серйозна робота: адже звання лауреата зобов'язує високо тримати прапор українського музичного мистецтва (З журналу).

156. **ТРИМАТИ БІЛЯ СПІДНИЦІ** кого і без додатка, зневажл. Не відпускати кого-небудь від себе, постійно контролюючи та опікуючи (дитину, чоловіка). А вона думає як? Гладити [дитину] по голівці та тримати біля спідниці? (М. Коцюбинський); — Що ж у цьому поганого? Нехай би собі дружили. — Вам легко говорити, у вас хлопці. А от з дівчиною... як би чого не вийшло. Краще вже біля спідниці тримати (З газети).

157. **ТРИМАТИ / ВІТРИМАТИ МАРКУ.** 1. Керуватися певними нормами поведінки, правилами для збереження своєї репутації, гідності і т. ін. Робота — це не тільки хліб, це твоя совість — завжди пам'ятай про те і тримай марку (З газети); Саме тому й турбуюся за вас. Щоб ви, так би мовити, до кінця витримали марку! (О. Донченко).

2. перен. Відзначатися високою якістю, цінними властивостями. Поки був час, хотілося подивитись поля, поглянути, як вони тут, його пшениці, його сорти, чи не підводять, тримають марку (М. Олійник).

158. **ТРИМАТИ В КЛІЩАХ** кого. Примушувати кого-небудь дотримуватися суворої дисципліни; обмежувати чимось свободу дій. Тримав він [паиський управитель] цілу службу в кліщах, пильнував усього, запобігав і щадив (І. Франко).

159. **ТРИМАТИ В ПАЗУРАХ** кого і без додатка, зневажл. Ставити кого-небудь у цілковиту залежність; мати над кимось владу. Так усе смішно переплуталось, що й не відомо, хто кого тримав у пазурах: чи вони мене, чи я їх? (Д. Бузько); Сила, яка заволоділа його думками півтори

години тому, не відпускала, владно тримала в пазурах, хилила далі й далі вперед (Ю. Мушкетик).

160. **ТРИМАТИ В [СВОЇХ] ТЕНЕТАХ** кого. Позбавляти когось свободи дій, робити залежним від обставин. Жорстока реальність мірю тримас людину в своїх тенетах потреб і необхідностей (П. Загребельний).

161. **ТРИМАТИ В СЕРЦІ (в душі)** що. Пам'ятати про що-небудь, не виявляючи цього зовні (перев. про негативне). [Кармелюк (суворо):] Пани, гріх тримати гнів і помсту довго в серці (С. Васильченко); Не тримаю я зле [злого] на тебе у душі..., не несу оперед Бога... Лиш — не муч людє [людєш], Юрчику, най [нехай] не кленут [клянуть] (Г. Хоткевич).

162. **ТРИМАТИ В ТІНІ** кого. Не давати кому-небудь виявляти свої здібності, можливості. Досить довго цього художника тримали в тіні (З журналу).

163. **ТРИМАТИ [ГОСПОДА] БОГА ЗА БОРОДУ.** Досягти чогось особливого, надзвичайного, вимріяного. — Друга операція — також апендицит. Коли я приступив до неї, настрої у мене був, немовби я самого Господа Бога за бороду тримаю: усе мені дурниця (Ю. Шовкопляс); // Використовувати слушну нагоду; не втратити якоїсь можливості. — А вас викликає ректор. — Ректор? Не знаєте чого? — роззубився Богдан. — Або в найгіршу діру почнуть агітувати, або високо підскачеш, — пояснив Іван. — Коли високо, то тримай Бога за бороду (М. Стельмах).

164. **ТРИМАТИ (держати) В ГОЛОВІ** (в умі) що. Постійно пам'ятати що-небудь, не забувати чогось. Незградному треба все в голові тримати, часом і забудеться, а грамотний затишав — папір не голова — з нього не втече (М. Коцюбинський); Він, Дорохтей, усі борги тримав у голові, а Терентій розкрутив таке колесо, що ніяка пам'ять усього не тримас (М. Стельмах); — Говори з ними [з чорними ангелами] спокійно, не дайся, щоб піймали на брехні і постійно тримай у голові — то не люди! (Валерій Шевчук).

165. **ТРИМАТИ (держати) В ПОЛІ ЗОРУ** що, книжн. Постійно зважати на що-небудь, не випускати з уваги чогось. Жінки весь час тримають у полі зору той свій орієнтир, засльозеними від вітру очима окидають далеч та рештки станції, де, за їхнім припущенням, має бути польовий госпіталь (О. Гончар); Адміністрація підприсмівства постійно тримас у полі зору питання механізації та автоматизації виробництва, поліпшення якості продукції (З газети).

166. **ТРИМАТИ (держати) ЗА СІМОМ ЗАМКАМИ.** 1. кого. Замикати кого-небудь, ховати від когось, надійно охороняючи. — Поки не

розлучились, Варочка не твоя жінка! — кричав Павло. — Чого тримаєш за сімома замками та ще й пса прив'язав? (С. Гуцало). ТРИМАТИ ПІД ТРЬОМА ЗАМКАМИ. Він [цар] їх триматиме в полоні під трьома замками (О. Донченко).

2. що. Не виявляти чого-небудь (про певні якості, почуття і т. ін.). За доброю чаркою і Кузьма ставав чоловіком, кидав на хмільні столи і своє дотепне слово, і свою насмішку, яку за сімома замками тримав тверезим (М. Стельмах); Своєю таїну природа тримає за сімома замками (З газети).

167. ТРИМАТИ (держати) НА ВИДУ кого. Підтримувати чий-небудь престиж, чийось репутацію. Що йому, здавалось б, із Савки Гаркуші, з оцього гречкосія, сіряка, що дьогтем пахне, що реверанси не вміє? Одначе цінує, тримає на виду (О. Гончар).

168. ТРИМАТИ (держати) НА [ПЕВНІЙ] ВІДСТАНІ (віддалі) кого. Не допускати з ким-небудь близьких стосунків або взагалі не спілкуватися. Чому тримає [Лариса] мене на відстані і не бажася зійтися ближче? (Валерій Шевчук); Поклала [Клава] собі раз і на все життя залишатися самотньою, тримати всіх на віддалі товариських відносин, не ближче (В. Собко); До Новицької потяглося багато залищальників, та вона суворо тримала всіх на певній віддалі (Г. Григор'єв). ПОТРИМАТИ НА ВІДСТАНІ (деякий час). Я потримав його на відстані ще чотири дні, щоб він, як то кажуть, дозрів, потім підкликав його й запитав: — Ти можеш мене провести? (А. Дімаров).

169. ТРИМАТИ (держати) НІС (ніса) ЗА ВІТРОМ (по вітру). Діяти непослідовно, неприципово, змінюючи свої переконання і поведінку відповідно до обставин. Сатирик викриває героя як, хоч і бездарного, але надзвичайно спритного пройдисвіта, що тримає ніс за вітром (З газети); І критик, що держить по вітру свій ніс, Що в патці промову (готову!) приніс, Схотівся і першим до сцени побіг (С. Олійник).

170. ТРИМАТИ (держати) ПІД ЗАМКОМ (на замку). 1. кого. Замикати, ховати від когось, надійно охороняючи. — А де ж Порфир? Це ви його під замком тримаєте? Негаймо його сюди! Віддайте мені його на поруки (О. Гончар).

2. що. Робити недоступним що-небудь для когось. Грала "Стахановець" — "Зеніт". Скрипченко діяв точно: ворота тримав на замку (З журналу); // Не давати кому-небудь можливості користуватися чимсь. [Передерій:] А де вона та грамота? Її безсоромно загарбав воєвода. І сім років тримає під замком Всі наші привілеї, надання і вільності всі київських міщан (І. Кочерга).

171. ТРИМАТИ (держати) ПОРОХ СУХИМ. Бути завжди готовим дати відсіч ворогові. — Кінець війні! Але шнейдери ще залишились.. Воно наче на мир випогоджується, але порох, напевне, слід тримати сухим (В. Москалець); Як завжди, ми й тепер насторожі і тримаємо порох сухим (М. Упенник); Порох завжди треба держати сухим. Так говорять мудра народна приказка (Остап Вишня).

172. ТРИМАТИ (держати) ПРИ СОБІ. 1. що. Не висловлювати вголос, публічно (думки, погляди і т. ін.). Микита поблажливо всміхався, але свої думки тримав при собі (Іван Ле); [Олена:] Професоре, я прошу вас тримати при собі ваші думки про культурний рівень цієї аудиторії (І. Микитейко).

2. кого. Не відпускати від себе. Вони були люди вже не молоді, мали в подружжі дітей, а найменший син, котрого хотіли держати при собі, вмер парубком (Н. Кобринська).

173. ТРИМАТИ (держати) СЕБЕ. 1. Поводитися певним чином. Гріхив у тебе я не бачу. Ти не могла інакше себе тримати (Ю. Яновський); Критикували в ньому все: і його [Костика] розгойдану ходу, і його довгі, як у бузька, ноги, .. і його манери тримати себе (Рина Вільде); Юрій тримав себе так, ніби був знайомий з Дорном вже багато років (В. Собко); Її [Галі] шкода й Грци, той хоч і одсторонь держить себе, та все ж ніколи не зробив їй злого (Панас Мирний).

2. Мати усталені звички, манери, постійно керуватися в своїй поведінці певними принципами. Вона [Кайдашиха] любила чепуритись і держала себе дуже чисто (І. Нечуй-Левицький).

174. ТРИМАТИ (держати) СЕБЕ В РУКАХ (в шорах). Стримувати свої почуття, намагатися бути спокійним; володіти собою в незвичайній, складній ситуації. — От з ними [ледарями] й воюєш мало не щодня.. Китиш увесь, тамуєш у собі лютий вогонь і боїшся, щоб не зірватися, не розійтись, і дуже дорогою ціною тримаєш себе в руках (В. Кучер); — Прошу не клопотатися: все піде найкраще, — запевнив Первоюєт, який хоч і хвилювався, але умів тримати себе в руках (М. Ю. Тариванський); Не визнання провини й не ніяковість, а бажання приховати від батька, як важко тримати себе в шорах, зігнуло синові шию (Ю. Шовкопляс); Пиши мені хоч по кілька слів щодня, а то я забуду свою обіцянку держати тебе в руках і зовсім скисну (М. Коцюбинський). ТРИМАТИ НЕРВИ В РУКАХ. Учитель повинен пам'ятати, що в спілкуванні з дітьми важливо тримати нерви в руках (З газети).

175. ТРИМАТИ (держати) СТОРОНУ кого, чий. Бути чийм-небудь прихильником, підтри-

мувати когось; обстоювати чийсь інтереси. При цій суперечці всі тримали в душі сторону Вишневички проти Триціна, лиш Галя ні (Л. Мартович).

176. ТРИМАТИ (держати) ХВІСТ (хвост) ТРУБЮ (бубликом). 1. Не журитися, зберігати почуття оптимізму; бути впевненим у собі. *Навіть в шахту принагідно Він [Филимон] спускається .. солідно: З провозжатим, як турист, І трима трубою хвіст (С. Олійник); Лимін з бригадою вночі .. виштовхали платформу в доменний цех . Звитяга! держіть хвіст трубою, братове ковалі, електрозварники і клепальники (М. Рудь); — Головне, Романе, держи хвоста бубликом! — міцно потиснув руку і подався з подвір'я Шмалія (М. Стельмах).*

2. зневажл. Бути занадто самовпевненим; бундючитися; не зваяжати на інших. *"А він поровистий.., Передерій, — подумав Лебединець. — Тримав хвіст трубою" (І. Цюпа). ХВІСТ БУБЛИКОМ. Всі ходять, голови задривши і хвіст бубликом (О. Копилецько).*

177. ТРИМАТИ (держати) ЯЗИК (язик) ЗА ЗУБАМИ. Мовчати, не розголошувати чого-небудь, утримуватися від висловлювання. *Чи певні ви , що серед двох десятків людей .. не знайдеться хоч би один, що не вміє тримати язик за зубами? А діло таке, що вимагас найсуворішої таємниці (А. Головка); — Так .. Мамка наказала мені тримати язик за зубами (П. Гурієнко); — У нас є дані, що твої приятелі, особливо той, Артур, теж не дуже тримають язика за зубами (Валерій Шевчук); — Чого заманулося? паничі! — усміхнулася Зайчиха, не вміючи держати язик за зубами (Панас Мирний); [Мелашка:] Він [пап] ще налив стаканчик, я викушала. Знову почав розмовлять, силкуючись вимпатити, але я цупко держала язик за зубами (М. Кропивницький). ТРИМАТИ ЯЗІКІ ЗА ЗУБАМИ (про багатьох). Боцман .. підморгнув і відповів Костеві бравим покахикуванням, яке мало показати, що на його судні всі вміють тримати язики за зубами (Ю. Яновський). ДЕРЖАТИ ЯЗІК НА ПРИВ'ЯЗІ. — А що я набридаю тобі, не обижайся [не ображайся], Васильку, з хорошою людиною люблю й поговорити. Взагалі я держу язик на прив'язі (А. Хижняк); — У тебе є свої бабські діла! Сюди не мішайся і держи язик на прив'язі (І. Чендей). ТРИМАТИ ЯЗІК НА ПРИПОНІ. Звичайно ж найбільше цього частя перепаладо Духновичу, проте й після помкомзводової надбавки він не міг тримати свій язик на припоні (О. Гончар). ДЕРЖАТИ ЯЗІК НА ЗАШМОРЗІ. Держи язик на зашморзі (Укр., присл.). ТРИМАТИ ЯЗІК НА ЗАЩІПЦІ. — Ну, вже візьємо тебе до компанії. Тільки з умовою: поперше, язик маєш міцно тримати на защіпці і,*

по-друге, мусиш покійно виконувати все, що тобі звелять у дорозі (І. Коцюба).

178. ТРИМАТИ КУРС на кого—що. Керуватися у своїх діях чимось; орієнтуватися на кого-, що-небудь. *Загальнонародна держава тримає курс на її [демократії] дальше розгортання і вдосконалення, дедалі більше залучення народних мас до участі у розв'язанні державних і громадських справ (З газети). ТРИМАТИСЯ КУРСУ. Тетатр ім. Т. Г. Шевченка тримається курсу на сучасність (З газети).*

179. ТРИМАТИ НА МУШЦІ (на прицілі) кого, що. Не випускати кого-, що-небудь з уваги; весь час стежити за кимось—чимось. — *Боюся, що нашого прибуду теж на мушці тримають, — чи застерігаючи Андрія, чи жсаліючи, вставив про Голощука Кіндрат (М. Іщенко); [Бондар:] На всі заставки давай, Григорію! І ти, Мар'яно, крила розправляй. Дивіться мені, бригадири-агрономи, я вас на мушці триматишу (М. Зарудний); Левко Іванович постійно тримав Єгипту на прицілі (О. Гончар); Сатира тримає на прицілі найрізноманітніші хиби морального, етичного, побутового характеру (З журналу).*

180. ТРИМАТИ НА ОЦІ кого, що. Спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь. *Не важко було помітити, що його [капітанові] люди пильнують за нами, постійно тримають нас на оці (В. Земляк); Дружовані органи Спільки письменників України постійно тримають на оці творчість одеситів (З газети).*

181. ТРИМАТИ НА ПРИКОЛІ що. Не використовувати в роботі. *У договорі відзначено, що в періоди, коли трактори в загоні вільні, незрозумно тримати їх на приколі (З журналу).*

182. ТРИМАТИ НА СВОЄМУ ГОРБІ що. Виконувати основні обов'язки (перев. пов'язані з великими труднощами). *Декому так прикрутило, що й не витримав, пішов по губерніях зазжигалки [запальнички] робити. Але справжнє .. ядро, звісно, зосталося, тримає все на своєму горбі (О. Гончар); Кадри, які тримали на своєму горбі величезну державу, її ідеологію — Михайлина самотично винищує і викидає на узбіччя (В. Яворівський); // Матеріально утримувати когось. Батько все життя тримав на своєму горбі велику родину (З газети).*

183. ТРИМАТИ НА [СВОЇХ] ПЛЕЧАХ що. Бути відповідальним за що-небудь. *Він [шахтар] бився з тьмою недарма. Це він на радість Батьківщині всю землю на плечах трима (В. Сосюра); "Але ці місця перебувають у полоні лісів, і Антон Антонович не наважується туди повезти дружину, та й часу поки що немає. Це ж не жарти*

тримати на своїх плечах увесь край!" (М. Стельмах).

184. **ТРИМАТИ ПІД КАБЛУКОМ** кого. Беззастережно підкоряти своїй волі, робити повністю залежним від себе (перев. чоловіка від дружини). *Мати художника .. тримала чоловіка і сина "під каблуком"* (З журналу).

185. **ТРИМАТИ СЕБЕ КОРОЛЁМ**. Поводитися гордовито, поважно. *На вулицю виходив [Васько] завжди в новому вбранні — в сардаці з тонкого сукна, сивій шапці, чоботях-лаківцях... серед парубочтва тримав себе королем, хоч був іще малим* (А. Хорунжий). **ТРИМАТИСЯ ГОГОЛЕМ**. *Тримався [Вадим] гоголем, бо завважив, з якою цікавістю на їхній зурт оглядаються: кілька-націять дівчат і він один поміж ними* (Н. Кашук).

186. **ТРИМАТИ У ВУЗДІ** кого. Повністю підкоряти кого-небудь своїй волі, не давати можливості комусь виявити власну ініціативу. *Чи не весь час Ольга тепер сама? Мовчазним стало її життя .. А куди поділось її вміння тримати свого Федя у вузді?* (Ю. Шовкопляс).

ТРИМАТИСЯ

187. **ЛЁДВЕ (ледь) ТРИМАТИСЯ** (держатися, стояти) **НА НОГАХ**. З великим напруженням, через силу ходити, рухатися, робити щось (перев. від перевтоми, фізичної слабості, хвороби, сп'яніння і т. ін.). *Привели на хутір кільканадцятро їх [білців], захоплених у бою, в запечених кров'ю ранах, і, хоч вони вже ледь трималися на ногах, вишикували їх під вікнами штабу* (О. Гончар); *Ледь тримавшись на ногах, вкрай виснажений і кволий, цей колишній сільський учитель фізики із власної ініціативи знайшов собі діло* (І. Головаченко і О. Мусієнко); *Всі к ночі так перепилися, Держалися ледве на ногах* (І. Котляревський); *Домінік ледве держався на ногах і коливався на ході* (І. Нечуй-Левицький); *Аж перед світом приплився Чіпка додому, ледве на ногах стоячи* (Панас Мирний).

188. **ЛЁДВЕ ТРИМАТИСЯ КУПИ**. 1. Бути ветхим, дуже старим. *Сорочка, правда, у нього з червоного ситцю, але вона вже ледве трималася купи* (М. Чабанівський).

2. Бути недоладним, недосконалим. *Все, що він говорив, ледве трималося купи* (З усн. мови).

189. **[МІЦНО (твердо)] ТРИМАТИСЯ** (держатися) **НА НОГАХ**. 1. Не втрачати здатності нормально рухатися, ходити, працювати і т. ін. *Ходжу я доволі добре, тримаюся на ногах. Ног, здасться, одтухли* (М. Коцюбинський); *Входить Круста, його вводить раб .. Круста трохи напідпитку, але держиться ще досить твердо на ногах* (Леся Українка).

2. Бути самостійним, упевненим, незалежним у своїх діях, вчинках. *Хто йде вперед, той обов'язково натикається на перешкоди, і треба на ногах триматися міцно* (А. Хорунжий).

190. **ТРИМАТИСЯ В ТІНІ**. Бути скромним, не нагадувати про себе, не хвалитися. *Отаким точнісінько Іван був: усе міг, а тримався в тіні, щоб люди не подумали чогось* (М. Стельмах); [Тарас:] *Вийшло, що я поліз у князі, на чільне місце .. А треба було триматися в тіні!* (Василь Шевчук).

191. **ТРИМАТИСЯ (держатися) КУПИ**. Діяти згуртовано, одностайно. *Як будемо триматися купи, стовчемо панів і в ступі* (М. Стельмах); *Те давнє лихо не різнило людей, не розводило їх в різні сторони, не примушувало забувати своїх, навчало держатися купи* (Панас Мирний); — *Перша наука така, братця, що ждати треба ворога .. з-за кожного рогу .. А друга наука — держимось купи, братця: в гурті наша сила* (А. Головка).

192. **ТРИМАТИСЯ (держатися) НА СОЛОМІНЦІ (на павутинці)**. Перебувати в загрозовому, безнадійному становищі; бути близьким до загибелі. *Ще будуть вони гризти її [землю], мов камінь, а запитати своєю ж кров'ю... Хоча гріх зараз думати про кров, коли власне життя тримається на соломінці* (М. Стельмах); — *Май, Онуфрію, совість! — гримнула на нього Петрівна. — Бачиш, що у чоловіка тільки сама душа залишилася і то на одній павутинці тримається* (М. Стельмах).

193. **ТРИМАТИСЯ НА СЦЕНІ**. Мати успіх у глядачів (про драматичні твори). *Його [Бара] п'єси часом мають собі гучну, але не завжди хвилює славу, і не тримаються довго на сцені* (Леся Українка).

194. **ТРИМАТИСЯ СВОГО**. Наполегливо домагатися чого-небудь, не поступаючись власними інтересами. *Одні хоч і зараз ладні були ставати до роботи. Але друга частина цупко трималась свого* (А. Головка); — *Ти, Мироне, тримайся свого, то не пропадеш* (М. Стельмах).

195. **ТРИМАТИСЯ СЕРЕДИНИ**. Займати помірковану позицію в чому-небудь; відмовлятися від рішучих дій, вчинків. *Розважусь, Не намагайся угору в найтонший етер [ефір] підійматись, Щоб не спалити небесних чертогів, і вниз не спускайся, Щоб не згоріла земля. Тримайся середини, сину* (М. Зеров).

ТРИСКА

196. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ТРИСКА**. 1. зі сл. худий. Дуже, вкрай. *Проте мінери — ані пари з вуст. За них усе сказав довгий як дрюк і худий мов*

пиріска Павлюк, підступивши до Артема (І. Голоченко) і О. Мусієнко).

2. Дуже худий (про людину). [Карпо:] — Жінка почала сохнути, як пиріска стала. Та так і вмерла (Панас Мирний).

ТРИСКИ

197. НА ТРІСКІЙ, *перев. зі сл. ламати, трошити, розлітатися і т. ін.* Зовсім, повністю. Бачив лев, що розбиті кайдани!.. Вирвав арфи в сгиттянок і на тріски поламав (Лесья Українка); Трощила, мов грім, бліндажі на тріски Цариця траншейного бою — граната (І. Нехода); Скільки на тріски розлетілося барж — знали промисловці (М. Рудь); Розбивас [поет] гітару на тріски і викидає їх у грубку (В. Самійленко); І де розсипались окови, Де троп розпався на тріски, — Зросли поемами будови, Лани розквітли, мов казки (М. Рильський).

ТРИСКОМ

198. З ТРІСКОМ, *зі сл. провалітися, вигнати, розпастися і т. ін.* Дуже ганебно. Подав Петько до індустріального. Однак виявився слабаком з математики і з тріском провалився на вступних екзаменах (В. Большак); Розлетівся і мій зурток, як кажуть, з тріском, а його ватажок вилетів з того села назавжди (С. Васильченко).

ТРИСНИ

199. ХОЧ [І] ТРІСНИ (лопни), *грубо. 1. перев. зі сл. їсти. Скільки хочеться, в необмеженій кількості. Їж і пий, хоч трісни, — ніхто тобі ложкою очей не поротиме (Укр. присл.); — А хто вам боронить сало їсти? — почав скаженими Плачинда.. Їжте, хоч трісніть! (М. Стельмах). 2. Незважаючи ні на які зусилля; що не роби, як не старайся. Покаятися можна, але обійдіться ви без клопоту на світі! Хоч трісни, не можна (П. Козланок); Хоч лопни, а риба не ловиться (М. Номис). ХОЧ І ТРІСНИ, хоч І ЛОПНИ. — Хоч і трісни, хоч і лопни, бий, виганяй, а Тимко любий мені — і все тут! (Григорій Тютюнник).*

3. За будь-яких умов і обставин; що б там не сталося. В тій [хаті] чоловік шкрябається в голову, наче хоче вишкрябати з неї ту подать, що так міцно засіла йому в голову. Хоч трісни, а дай! (М. Коцюбинський).

ТРИСНУВ

200. ЯК (мов, піби і т. ін.) ІЗ БАТОГА (з бича) ТРІСНУВ (тріснув, ляснув і т. ін.). Дуже швидко, непомітно (про плин часу). Тиждень минув, як із батого тріснув, у звичайній домашній роботі, яка ніколи не переводиться (О. Маковей); П'ять літ — як з батого тріснув, пролетять, та чоловіка й не пізнаєш (А. Свидицький); Шкода

тільки, що та радість не тривала довго; година за годиною утікали; три дні, Господи! навіть не знати, де поділися, перейшли, мов з бича тріснув (С. Ковалів). ЯК (мов) БАТОГОМ (батижком) ТРІСНУВ (ляснув). — Отак літа спливали... Прожив, як батогом ляснув (М. Зарудний); — Прожили ми з тобою, стара, довгий вік, а мені, мов батіжком тріснув (З. Мороз). ЯК У БАТІГ ТРІСНУВ. — Ой, дитинко Боже, минув вік, як у батіг тріснув! (В. Стефаник).

ТРИЩАТИ

201. ТРИЩАТИ ПО ВСІХ ШВАХ. Бути під загрозою краху, розпаду, руйнування і т. ін. Зі сходу на гітлерівців падав один удар за одним, "тисячолітня імперія" тріщала по всіх швах (В. Собко).

ТРУБА

202. ЯК (мов, піби і т. ін.) ІЄРИХОНСЬКА (єрихонська, ярихонська) ТРУБА, *зі сл. гблос. Дуже гучний, сильний. [Колос:] І що ж? Ви в атаку — "за Батквіщину, ура"?.. [Орлик:] Куди мені, там у командира голос як труба ієрихонська (О. Корийчук); "Хіба попові потрібні знання? — глузував не раз Славко. — Попові потрібен голос як єрихонська труба" (П. Колесник); [1-й гість:] У вас, сваток, го! гол... лос як труба ярихонська (І. Микитенко).*

ТРУБИ

203. ХОЧ У КУЛАК ТРУБИ, *грубо. Уживається для вираження відчаю, викликаного нуждою, нестатками, голодом і т. ін.; повна безвихідь. — Я все в сльозах та в роз'їздах.. Ще добре, що хоч корівчини якої немає [бо забрали б], а то — хоч у кулак труби (Ю. Збанацький). ХОЧ У КУЛАК ТРУБИТИ. На дубі сидючи, Зозуля кукувала [кувала]: "Одколи, як тепло вже стало, А гусені нема, черви зовсім так мало. Прийшлося із голоду хоч у кулак трубити" (Є. Гребінка).*

ТРУБИТИ

204. ТРУБИТИ В КУЛАК, *грубо. 1. Терпіти нужду, нестатки, голод. Кожухи, свити погубили І з голоду в кулак трубили, Така нам лущилась пеня (І. Котляревський); — Ой, правду дядина небога говорила, Що тільки на світі великим рибацям жити! А нам, малим, в кулак трубити! (П. Гулак-Артемовський).*

2. Плакати від незадоволення, образи. От лихо: всю горілку з бахурами Доценту прийшла та й трубить у кулак! (П. Гулак-Артемовський). ТРУБИТИ В КУЛАКІ. Ой заграй мі [мені], музиченьку, я слухати люблю, А як рано мене збудять, я в кулаки трублю (Коломийки).

ТРУП

205. **ЖИВИЙ ТРУП.** Той, хто позбавлений будь-яких життєвих інтересів, прагнень, бажань; байдужий до всього. *Життя має тільки тоді смисл, коли людина діє, творить. Коли ж вона позбавлена можливості діяти, творити, така людина перетворюється на живий труп* (І. Цюпа); *Досить підіскити надії — отой неясний берег сподівань, що завжди манить і дурить, як людина стає живим труном* (М. Стельмах).

206. **[ТІЛЬКИ] ЧЕРЕЗ МІЙ ТРУП!** Уживається для висловлення категоричного протесту проти чийх-небудь небажаних або неприємних дій, вчинків. — *Припиніть [руйнувати огорожу] негайно! Ось грамота! — Яка там грамота! Навались, хлопці! Гей, взяли! — Через мій труп! — закричав Мічурин, впавши на землю біля воріт* (О. Довженко).

ТРУСИТИСЯ

207. **ТРУСИТИСЯ** (тіпатися, тремтіти і т. ін.) **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **У ПРОПАСНИЦІ.** Перебувати у збудженому, нервовому, хворобливому і т. ін. стані (перев. від страху, нервового напруження). *Біла борода Хо труситься від реготу, аж холодний вітер іде від неї, а наш патріот тіпається мов у пропасниці, уявляючи буйною фантазією всі наслідки своєї обіцянки* (М. Коцюбинський); *Настя тремтіла мов у пропасниці, страшна таємниця відкривалась перед нею, таємниця матиного і батькового життя* (І. Цюпа).

ТРУСИТЬСЯ

208. **[І] НАД КОПІЙКОЮ ТРУСИТЬСЯ,** зі словоспол. та кий, що. Дуже скупий, неажерливий. *Та він такий, що й над копійкою труситься* (Укр.. присл..).

ТРУСНУТИ

209. **ТРУСНУТИ** (трусоніти) **КАЛІТКОЮ.** Витратити значну кількість грошей; розщедритися, не поскупитися (про грошові витрати). *Трішки зараз труснувши калиткою, він уже й сам шкодував за відданими чумакам двома торбами золота* (О. Ільченко); — *Гони, Левку, на всі клапани, хай старий Коваль з Ковалихово труснуть калиткою, бо даром їм такого гостя дорогого веземо* (В. Кучер). **ТРУСНУТИ КАЛІТОЧКУ.** Як розгадаєте ви казку, Свою калиточку труснуть І бубликів велику в'язку Веселій бабі переішлить (Л. Глібов).

ТРЬОХ

210. **ЗА ТРЬОХ,** зі сл. працювати. Дуже багато, інтенсивно, віддаючи всі сили. — *Працю-*

вати маєте не за страх, а за совість. — Господи, працюватиму за трьох (М. Стельмах).

ТРЯСЦЯ

211. **БИЙ** (бері, трясі) **ТРЯСЦЯ** кого, лайл. Уживається при висловленні недоброго побажання кому-небудь або невдоволення, досади з якогось приводу, бажання знехтувати чимось і т. ін. *Ходім, вип'ємо, бий його трясця* (М. Коцюбинський); — *Спішив ото і плуга взяв, а колишню від плуга, бий би її трясця, забув дома* (С. Олійник); — *Чорт з нею, з економією. Подумаш — щастя. Була б шия, а ярмо знайдеться! Мати... і собі за ним ніби байдуже зауважила, що й справді — трясця її бери, саму економію* (А. Головка); *Хоми дома нема. Тряси ж тебе трясця, Хоми! Я не ляжу спати дома, А до кума до Наума Піду в клуню на солому* (Т. Шевченко).

212. **ТРЯСЦЯ ВХОПИТЬ** (схопить) кого, зневажл. Станеться лхно, нещастя з ким-небудь; прийде час помрати. *Казала я тобі [Дарці], не лась по сонці! Так от же буде лазити, поки знов її трясця вхопить!* (Леся Українка); — *Баба собі така [упирка], ніяк її трясця не вхопить, — знехота сказав батько, — знахурка [знахарка]* (А. Голлово); *З похмілля нудяться, ідуть за горобця. Об Семені дрижать, об Петрі — зранку мліють; А схопить трясця — "Гвалт! .. покличете панотця — Хай сповіда"* (П. Гулак-Артемівський).

213. **ТРЯСЦЯ ЙОГО** (її, їхній, твоїй, вашій) **МАТЕРІ, лайл.** Уживається для вираження незадоволення, обурення, досади і т. ін. ким, чим-небудь з якогось приводу. — *Бач, трясця його матері! — жेलігнув Грицько. — І землю їй дай, ще й податки за неї плати* (Панас Мирний); — *Еге, дітки, — сказав дід, поцілувавши чарку в денце й витерши двома пальцями губи, — тепер так довго не гуляють [на весіллі], як колись, тепер час подорожчав, трясця його матері* (Ю. Яновський); *Хлоп біду по боку, коли докучас, — трясця її матері, нехай мене знає* (Укр.. присл..); — *Проспали, трясця вашій матері! — зразу стає неприступним обличчя управителя* (М. Стельмах). **ТРЯСЦЯ ЙОГО МАМІ.** — *Дожилися, трясця його мамі, щоб син до батька в командировку їздив* (В. Кучер). **БАТЬКУ ЙОГО ТРЯСЦЯ.** — *"Е, глянь же! Батьку його трясця... Тут, мабуть, щось таке та є! Хотілось би мені дізнатся, чи то чуже, чи то своє!.."* (Укр. поетн-романтики..). **ТРЯСЦЯ ЇХНІЙ ТІТЦІ.** — *А тут оці циглики, трясця їхній тітці, сторч голового, мов дурні пуголовки, не питаючись броду, кидаються в політику* (М. Стельмах).

214. **ТРЯСЦЯ ЙОМУ** (їй, тобі, вам, їм) **В ПЕЧІНКІ** (в печішку, в пуп, в бік і т. ін.), лайл.

Уживається для висловлювання недоброго побажання кому-небудь або як вияв невдоволення, гніву, досади і т. ін. з якогось приводу. *Першою почула [Дорошенчиха] і про ці океанські [атомні] випроби.— Що вони роблять, трясця їм у печінки! (О. Гончар). — Застряли! І тут, трясця б йому в печінку, застряли! Тепер нічого і думати, щоб вкlastися в намічений графік (І. Головченко і О. Мусієнко); — Виродок! Виродок! — ледве повертаючи язик у роті, мовив Загнибіда.— Трясця тобі в пуні! — гукнув, червоніючи, як буряк, Колісник (Панас Мирний); ТРЯСЦЯ ТОБІ! — Трясця тобі! — не видержала Пріська і гукнула на всю хату (Панас Мирний).*

215. ТРЯСЦЯ ПОСІПТЬ кого, грубо. Уживається при висловленні незадоволення з приводу відсутності або перебування десь кого-небудь. — *Чого це ти такий мокрий? Де це тебе трясця посила? — Ятері трусив (Григорій Тютюнник); — А куди ж то тебе трясця посила? — гукає на свою рябу Катря Копайгора, але корова й ухом не веде (О. Гончар).*

216. ХАЙ [БИ] ЙОМУ (їй, тобі, їм, вам) ТРЯСЦЯ, лайл. Уживається як недобре побажання кому-небудь або при висловленні незадоволення, досади і т. ін. з якогось приводу. — *Хай йому трясця, ще вскочимо в пащу Гітлера, а які в нього порядки, чули вже (П. Панч); — Хай йому трясця, цьому улемові [вчителеві]! Підемо вранці до Каффі (З. Тулуб); — Та в трест викликали, хай би йому трясця,— зі злом сказала вона, ніби Арсен тут у чомусь завинив (Є. Гуцало); — А хай вам трясця! — тріснув голос тітки Марії (Я. Баш).*

ТУГИЙ

217. ТУГИЙ НА ВУХО. Який погано чує; глухуватий. Воно [дитя], звиняйте, малим з печі впало. З тієї пори і пішло... І на око стало сліпе, і на вухо стало туге (О. Ковінька); А коли будуть допитуватись, чи не чула чого, ти скажи, що туга на вухо стала (Легенди...). ТУГЕНЬКИЙ НА ВУХО. — *Оце я до вас художника привів з міста,— сказав Сашко голосно, бо дідусь, мабуть, був тугенький на вухо (Ю. Бедзик); Більшість .. знають, що дядько тугенькі на вухо: все одно не почують (Григорій Тютюнник). ТУГУВАТИЙ НА ВУХА. У військкоматі його довго крутили на всі боки лікарі, вислуховували та вистукували, аж поки не винесли вирок: ні! Мовляв, тугуватий на вуха (І. Головченко і О. Мусієнко).*

218. ТУГИЙ НА ГРІШІ. Скупий. *Покійник батько був тугий на гроші і жалкував такої суми (М. Грушевський).*

ТУДИ

219. [І] ТУДИ І СЮДИ. У різні місця, в різних напрямках. *Ну, як би так мені туди? Хоч би ж тобі де-небудь шілка — Я і туди, я і сюди — Ніяк: ні зверху, ні з причілка (Л. Глібов); Люди снуються туди і сюди — хто знає, куди й для чого (М. Коцюбинський); // Ухильно. Словами і туди й сюди, а ділом нікуди (Укр.. присл.).*

220. НЕ ТУДИ. 1. Не звертати уваги на що-небудь; забувати про щось. [Химка:] *Що ж се я? Забалакалася з вами, та й не туди, що самовар зовсім погас (Панас Мирний); — Батеньку! — аж руками сплеснув Чистогоров.— А я й не туди, хто це з тобою.— І вся його увага одразу ж перейшла на Надію (Я. Баш).*

2. зі сл. думати, говорити і под. Не те, що слід. — *Не гармоніст — шахтар мені, шахтар потрібен з тебе.— Я думав...— Думав не туди (П. Дорошко).*

221. НІ (ані) ТУДИ НІ (ані) СЮДИ. У незмінному стані; нерухомо, не посуваючись. *Минув тиждень, два, місяць. Справа стояла на місці — ні туди ні сюди (В. Винниченко); — І закрипімо [верстат]. Щоб ні туди йому, ні сюди (О. Донченко); І так патраючи та скубаючи себе зо всієї сили, вони [жінки] вперлися на місці — ані туди ані сюди і при тому вивискували, мов кобили, коли до них залицяються жеребці (У. Самчук).*

222. ТО ТУДИ, ТО СЮДИ. У різні боки, в різних напрямках. *Сидить [Андрійко]. Не плаче... Тільки перелякані блискучі очі бігають то туди, то сюди (М. Коцюбинський).*

223. ТУДИ Ж! Робити те саме, що й інші, не завжди маючи для цього підстави або права. [Любов:] *І сей туди ж, докоряє! Зрадили, бачте, його надії! Хто ж просив надіяється! (Леся Українка); — Тільки дівка... така алурна та вродлива, як наша вчителька.— То тому тебе й понесло в таку грязюку. Старе луб'я, а туди ж,— проказала тітка Орина, піджсавши губи (П. Панч).*

ТУМАН

224. ТУМАН ВІСІМНАДЦЯТИЙ. Нерозумна і вперта людина. *Блискучі надії батька на Грицеву будучину давно розвіялись. Професор просто казав йому, що Гриць "туман вісімнадцятий", що ліпше зробити, коли відбере його додому і назад заставить гуси пасти (П. Франко). БЕЗПРОСВІТНИЙ ТУМАН. Де зберуться два-три дурні, безпросвітні тумани, зараз кажуть, що на світі наймудріші — то вони (А. Кримський).*

ТУМАН

225. ТУМАН В (на) ОЧАХ *перев. у кого* 1. Хто-небудь погано почуває себе (від утоми, хвороби, хвилювання і т. ін.). *І жарко й душно... Я*

от-от впаду... *В очах пливе туман...* (В. Сосюра); *Козаки давно грозою стогнуть, в них од злості на очах туман* (В. Сосюра).

2. У кого-небудь замріяний, невнятний погляд. [Демко:] *Придивись мені в вічі гарненько і вгадай, про віщо я думаю?* [Варенк:] *Туман, туман в очах, не розумію ваших дум!* (М. Кропивницький); *Дивився в визір'я [у дзеркало]: обличчя, як у заплаканого барана, в очах — солодкий туман. Брала лють на себе (С. Васильченко); Твої губи пахнуть матіолою, а в очах туман, такий туман* (В. Сосюра).

226. **ТУМАН ЗАСТИЛАЄ / ЗАСТЕЛІВ**
ОЧІ *чий, кому і без додатка*. Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити через хвилювання, сильний біль, потьмарення свідомості і т. ін. *Маруся почула, як крутиться у неї голова, як туман застилав очі* (Г. Хоткевич); *Очі мої застилав туман, але я бачу її — мою рану і чую уразливий біль* (Ю. Яновський); *Спогади зникли, якийсь туман застелив очі, Софія низько похилилась і задулила очі хусточкою* (Леся Українка).

227. **ТУМАН У ГОЛОВІ** *чий, у кого і без додатка*. 1. Хто-небудь не може ясно, чітко, реально усвідомлювати що-небудь через утому, недугу і т. ін. — *Шия вже болить, в голові туман, думати важко* (М. Коцюбинський); *На превелику печаль, у голові кристика сьогодні стояв якийсь туман, а тому вигляд у нього, незважаючи на ясний день, був хмурий* (Л. Гроха).

2. Нездатність мислити, займатися розумовою працею через хворобу, перевтому тощо. *Політ думки не відбувся через туман у голові* (З журналу).

ТУМАНИТИ

228. **ГОЛОВУ ТУМАНІТИ** *чий, кому і без додатка*. 1. Інтригувати, обманювати кого-небудь, говорячи про щось малозрозуміле, недоступне для чийогось розуміння або явну неправду. — *Чи ти не збожсєволіла, дочко? — Поневолі збожсєволієш, коли таке. — Мотре! не тумань ти голови моєї: розкажи по-людськи, — що там таке?* (Панас Мирний); *Вона думала, що це від серця, довірилась йому, а він тепер, може, вже інший дівці солодкі слова нашіптує, голову туманить!* (М. Томчанин); — *Нащо це, Андрію, малому голову туманити?* — *Та хай знає, може, колись згодиться* (М. Стельмах). 2. Запаморочувати. *Повітря, наповнене ароматом стиглих яблук, туманило голову* (П. Автомонов).

ТУМАНИ

229. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **У ТУМАНІ**. 1. зі сл. бачити, пам'ятати, уявлятися і т. ін. Нечітко, невнятно. *З висоти прожитих літ своє дитинство бачу як в тумані* (З журналу); *Мигається мені та Орлиха мов у тумані — висока, у*

червоному очіпку, все чорні брови здвигає (Марко Вовчок).

2. зі сл. жити, бути і т. ін. Невизначно сприймаючи, погано розуміючи те, що відбувається. *Ми [учні] жили весь час, мов у тумані* (І. Франко); *Думаючи лише про Карпа й про те, що їм доведеться жити під одним дахом, Прохор мов у тумані підійшов до невисокого паркана* (А. Шиян); *Ще не затихла в голові моєї музика моїх школярських років, а проте в мене — думок-думок... Ходжу, як у тумані. Дійсність — як сон, і сні — як дійсність* (С. Васильченко).

ТУМАНИЄ

230. **У ГОЛОВІ ТУМАНИЄ** (туманіється).

1. Втрачається ясність, чіткість думки, здатність виразно, реально сприймати все навколишнє через хвилювання, сильний біль і т. ін. *В ньому прокинувся голод, дикий, непогамовний, незборимий голод, від якого темніє в очах, туманіє в голові* (П. Загребельний); *Від випитого, а ще більше від пережитих страхів туманилося в голові* (Ю. Бездік).

2. у кого, кому. Хто-небудь втрачає здатність чітко, реально сприймати навколишнє через хвилювання, сильний біль тощо; затьмарюється свідомість у когось. *Мені почало здаватись, що мене оплутала якась тонка павутина і починає застилати очі і заважати дихати. В голові мені туманіє* (Леся Українка).

ТУТ

231. **[І] ТУТ І ТАМ**. У багатьох, у різних місцях; скрізь. *Серед українців поселилися шут і там поляки* (І. Крип'якевич); *Я чула скрізь, і тут і там, як люблять вас, як вірять вам* (В. Сосюра).

232. **ТО ТУТ, ТО ТАМ**. У різних місцях; подекуди. *Язика ясних денних пожеж вихоплювалися то тут, то там над строкатим бескетням незліченних кварталів* (О. Гончар). **ТО ТАМ, ТО ТУТ**. *То там, то тут поскрипували чорні, мов з каменю вірізані, верби* (М. Стельмах).

233. **ТУТ ЯК ТУТ**. 1. Дуже швидко, раптово з'являтися у потрібному місці. *Заболотний змікає радіо, і невидимий супровідець наш тут як тут* (О. Гончар); *Коли дивлюсь — задовго до обходу лікарка моя тут як тут* (І. Муратов).

2. Дуже швидко, не гаячись. *Приплентався тут як тут і шпигун Бжєзіцький* (Ірнна Вільде).

ТУТЕШНИЙ

234. **БЕЗ НОЧІ НЕ ТУТЕШНИЙ**, ірон. Нікому не відомий, чужий для всіх. — *Братова приймила приймака, а він без ночі не тутешній, прожив три дні, та й шукай вітра в полі* (О. Гончар).

ТЬМА

235. ЄГІПЕТСЬКА ТЬМА. Абсолютна відсутність світла; повна темрява. Такий туманний час тепер для Ялти невіддільний, світла на вулицях нема, а як скінчаться місячні ночі, то вже буде зовсім *тьма єгипетська* (Леся Українка).

ТЮРМА

236. ТЮРМА ПАХНЕ кому. Хтось може бути ув'язненим. — Мене пожалійте, дітей моїх і онуків, бо я вам добро зробив, а мені *тюрма пахне* (В. Дрозд).

237. ТЮРМА ПЛІЧЕ за ким, рідше по кому. Хто-небудь заслуговує на засудження, ув'язнення. Олія, цукор, риба, сало, сировина, горюдина — все прилипас їм до рук, вже давно по них *плаче тюрма* (К. Гордієнко); То не чоловік [Завадка], а перекотиполе. Сьогодні тут; завтра там. *Тюрма* вже давненько *плаче* за ним (Грина Вільде); — Це він для вас — непорочність? — Тритузний мало не зареготав. — Та за таким уже *тюрма плаче* (О. Гончар).

ТЮТЯ

238. ТІОТЯ З ПОЛІВ'ЯНИМ НОСОМ, *зневажл.* Нетямуща, безвольна людина. — *Тютя* ти з *полив'яним носом!* .. Вона ж [Марися] дума, що ти її по волі береш (Б. Грінченко); — А ти тільки подумай, Онопрію, що ж це за любов з панянкою, яка не тільки ніколи не вийде за тебе, але і більше не зустріється з тобою. Плюнь і розітри. Не будь *тютюю* з *полив'яним носом* (А. Ішук).

ТЯГАР

239. ТЯГАР ЛІГ (упав) НА СЕРЦЕ (на груді) кому, *чис* (чий). Хто-небудь зазнав душевних страждань, перебуває у стані пригнічення, тривоги, неспокою. [Меланка:] Не знаю вже... чогось такий гнітючий. Такий важкий на серце *ліг тягар*. Ходжу... і наче лиха все чекаю... (І. Кочерга); І з того часу, як усі відвернулись од Павлика, з того часу великий *тягар упав* Євгенці на груди (О. Донченко).

240. [УВЕСЬ] ТЯГАР ЛЯГАЄ / ЛІГ НА ПЛІЧІ кого, чий. Хто-небудь відчуває обтяжливість якихось обов'язків. *Увесь* страшний *тягар* соціального і національного поневолення *ліг* на плечі селянства і міської бідноти (І. Цюпа). *Увесь* *тягар* лежить на плечах чийх. *Увесь* *тягар* підготовки до дворічної експедиції *лежав* на плечах Бутакова (З. Тулуб).

241. [ЯК (мов, ніче і т. ін.)] ТЯГАР УПАВ (звалився) / ПАДАЄ (звалюється) З ПЛЕЧЕЙ кого, чийх, рідше кому. Хто-небудь відчув полегкість, бо позбувся чогось обтяжливого. *Навік ми-*

нуло *врем'я* *люте*, *З плечей упав* *тягар* *століть* (М. Рильський); *Свирид Яковлевич* *полегишею* *зітхнув* і *мало* не *посміхнувся*: *з його плечей звалився великий* *тягар* (М. Стельмах); *Йшла* — *й наче якийсь* *тягар* *зваливався* *їй* *із плечей*, *наче* *вона* *в цій* *дражливо білій* *та чистій кімнаті* *залишила* *якусь* *свою* *бідку*, *принизливу* *й жалюгідну* (Є. Гуцало).

ТЯГНЕ

242. ЖІЛІ ТЯГНЕ кому, з кого. Хто-небудь страждає від голоду, болі, виснаження, душевних мук і т. ін. — *Іроде! гасиди!* — *закричав* *Чіпка*, — *написав*, *що* *й* *язика* *не повернеш* *у роті*, *то* *йому* *й* *байдужо*, *що* *тут* *з* *тебе* *жили* *тягне*... (Панас Мирний); Чого радіш? .. *Хліба схотів? А горба* *не заробиш*. *Гляди!* *Кому* *череву* *наросте* *вище* *носа*, *а* *тобі* *жили* *тягтиме*, *пропади* *воно* *прахом* (М. Коцюбинський).

243. ТЯГНЕ ЗА ЖИВІТ (за печінку) кого. Хто-небудь дуже хоче їсти, страждає від голоду. Він [Кайдаш] не їв цілий день. *Його* *тягло* *за живіт* (І. Нечуй-Левицький); *Живіт* *йому* *так скавчить*, *за* *печінки* *так* *тягне* *його*, *їв* *би*, *здається*, *й* *свічки* (А. Тесленко); Деякі [школярі] склалися по копійці купити булку, бо за *печінку* *тягло* (Панас Мирний).

244. ЯК (мов, ніче і т. ін.) ЗА ПОЛІ ТЯГНЕ кого. Кому-небудь дуже хочеться зробити щось. *Тягне*, *було*, *мене* *наче* *за* *поли* *надвір*, *на* *той* *шлях*, *кудою* *понесли* *її* *на* *кладовище* (І. Нечуй-Левицький); *Думки* *роздирали* *голову*... *Як* *там* *у* *городі?* *Що* *з* *Христею?*... — *Пріську* *наче* *за* *поли* *тягло* *ніти* *довідатися* (Панас Мирний).

ТЯГТИ

245. В ОДИН ГУЖ ТЯГТИ. Діяти заодно. Свідків усіх дібрано таких, що вони в *один* *гуж* *тягли* (Б. Грінченко); *Допоки* *люди* *вбогі* *не стануть* *тягти* *в* *один* *гуж*, *не* *буде* *в* *світі* *правди* (Василь Шевчук).

246. ЛЕДВЕ (ледь, насілу) ТЯГТИ (тягнути, тягати, волочити і т. ін.) НОГИ. Дуже повільно ходити, рухатися (через утому, хворобу, старість). *Натомлені*, *голодні* *й* *побиті*, *ледве* *ноги* *тягнути*, *повернулися* *ми* *до* *табору* (В. Козаченко); *Ледь* *тягав* *по* *світу* *ноги* [Сеспель], *не* *підводив* *низько* *схиленої* *голови*, *не* *мав* *сили* *ні* *на* *хвилину* *розпрочатися* *з* *невеселими* *думами* (Ю. Збанацький); — *Тхрррр!* .. *І* *ч*, *почула* *свою* *землю* *та* *скоком!* — *сказав* *він*, *здержуючи* *коняку*. — *А*, *не* *бійсь*, *у* *місто* *ледве* *ноги* *волокла* (Панас Мирний); *Він* *довго* *не* *признавався*, *що* *він* *слабий*, *насилу* *волочив* *ноги*, *а* *все-таки* *ходив* *на* *роботу* (І. Нечуй-Левицький); *Ідуть* [хлопці] *день*,

іду́ть дру́гий .. *Насилу-насилу ноги тягнуть* (С. Васильченко).

247. **НА МОТУ́ЗЦІ ТЯГТИ́** *кого*. Насильно примушувати когось іти кудн-небудь. — *Хіба тебе в те кіно на мотузці тягли?* (З газети).

248. **ОДНУ́ РУ́КУ ТЯГТИ́** (тяги́ти). Бути заодно. *Тепер так повелось: мужик з паном одну руку тягнуть* (Лесья Українка).

249. **ТЯГТИ́** (тяги́ти, витя́гати, витя́гувати) / **ВИ́ТЯГТИ** (ви́тягнути) [**ОСТА́ННІ** (усі)] **ЖИ́ЛИ**. 1. з *кого*. Тяжко експлуатувати когонебудь. *Зарилися [живоглотн] в добрі, як свиня в багні, та й тягнуть з людей жили!* (О. Ковінька); *Ми в сонячній журбі віки на вас робили, з крові й кісток своїх складали вам двірці, з глузливым реготом тягли з нас .. жили ви, парлітики, життя мерці!* (В. Сосюра); // *Внмочувати, внмочувати когось важкою, обтяжливою роботою. Проклятий рудий пес Никифор, тун боярський, вистоктус кров, жили витягає* (А. Хнжняк); — *Так що ти, чоловіче, .. жил не витягує!* — *глянув у далечінь, мовби там, за віком, стояв пан* (М. Стельмах).

2. з *кого*—*чого*. Забирати у когось усі кошті. *Гульбища потребували грошей, дозорці тягли жили з посполитих, а вони щодень більше поставали проти своїх душманів і тікали світ за очі* (П. Панч); *Останні жили тягне вже з хати ця школа. Але, може, скоро закінчить [дочка] цю семінарію та й піде на свій хліб, учительський* (П. Козлянюк).

250. **ТЯГТИ́** (тяги́ти) **ВО́ЗА** *якого*. Покірно мирнитися, погоджуватися з виконанням важкої або невідчужної роботи, одноманітних обов'язків. *Зроблять з нього тактовного й культурного інженера і тягтиме він [Каргат] той віз, у який його запряжуть* (Ю. Шовкопляс); *Фросина Федорівна тягнула сімейного воза спокійно і звично* (Ю. Мушкетнк).

251. **ТЯГТИ́** (тяги́ти) **ДУ́ШУ** з *кого*. Мучити, виснажувати когонебудь чимось неприменим. *Так інший на словах добро творити прагне, А душу з вас, бува, Кризь ребра тягне* (М. Годованець).

252. **ТЯГТИ́** (тяги́ти) **ЗА ДУ́ШУ**. Дратувати когось, набридати кому-небудь чимсь неприменим, одноманітним і т. ін. *Деся гостриться, кричачи, ніж на бруску, деся тягне за душу попована катеринка* (Дніпрова Чайка).

253. **ТЯГТИ́** (тяги́ти) **ЗА Я́ЗИК** *кого і без додатка*. Спонукаати, змушувати когонебудь сказати щось, висловитися з якогось приводу; випитувати, допитувати когось. *О. Катехит почав випитувати одного по однім, почав, як то кажуть, тягти за язик* (І. Франко); *Він скинув сви-*

ту і став над помийницею мити руки. Оляна зливала йому. Мовчки. Бо не було такої у них звички — тягти за язик. Сам усе скаже, як прийде час (А. Головка).

254. **ТЯГТИ́** (тяги́ти) **КО́ВДРУ НА СЕ́-БЕ**. Діяти на угоду власним інтересам; думати лише про себе, бути корисливим. *У боротьбі за владу кожна партія, зрозуміла річ, намагається тягнути кождру на себе* (З газети).

255. **ТЯГТИ́** (тяги́ти) **ЛЯ́МКУ** *яку*. Терпляче виконувати важку, невідчужну, одноманітну роботу. *Неприємна брудна робота завжди потрапляла до нього, і він покірливо тяг лямку* (Ю. Яновський); *Сковувала їх [давніх друзів] незручність людей, один з яких благоденствує в столиці, а другий тягне лямку в провінції* (Ю. Мушкетнк); *Що ж до стипендії, то він позбувся можливості одержання її назавжди, і йому тепер доведеться протягом чотирьох з половиною років тягти вантажницьку лямку* (Ф. Бурлака); *Вже третій тиждень тягнув Кобзар свою важку солдатську лямку* (З. Тулуб).

256. **ТЯГТИ́** (тяги́ти) / **ПО́ТЯГТИ́** (по́тяги́ти) **РУ́КУ** за *кого*, за *ким*, *чию*. Підтримувати когось, поділяючи його погляд; діяти в чийх-небудь інтересах. [Пархім:] *Волосний писар і старшина будуть за тебе тягти руку, а це через лікаря встрою [влаштую]* (М. Кропивницький); *Трудне діло — позви, — почав [суддя] до нього. — Усе треба, щоб хтось руку тяг за тобою* (А. Тесленко); — *Ніколи на мене не ображайся, бо на людей я не залупаю твою руку тягнутим* (Г. Колісник); *Повтапки прихильно дякували Лошакову, що він потяг руку за свого брата дворянина* (Панас Мирний); — *Я потягну руку за тобою. Побалакати ще з товаришами суддями можемо і... присудимо тобі посунути обніжок у Василів город* (А. Тесленко). **ТЯГНУ́ТИ РУ́Ч**. *Батько і собі за нею руч тягне* (Ганна Барвінок). **ТРИМА́ТИ РУ́КУ**. *Під час революції та війни громадянської він [Максиміліан Волошин] не тримав руку ні за червоних, ні за білих: переховував у себе і тих, і тих* (А. Дімаров).

257. **ТЯГТИ́** (тяги́ти) / **ПРО́ТЯГТИ́** (про́тяги́ти) **ЧА́С**. Зволікати із виконанням, здійсненням чого-небудь. *Певно, найкраще було б піти додому .. Тільки ж Первоцвіт навмисне тягне час, щоб прийти, коли вже спатимуть дружина й донька: не доведеться розмовляти* (М. Ю. Тарновський); *Богдан ждав татар і хотів протягти час як можна довше* (І. Нечуй-Левницький).

258. **ТЯГТИ́** (тяги́ти) **СІРКА́** (ко́та, ку́цого) **ЗА ХВІ́СТ** (за хвоста́). Зволікати, не поспішати з чим-небудь. *Проценко потягував старе смаковите винце, Рубець смакував крутий та*

солодкий чай, як звав Колісник пуни, а сам хазяїн тяг сірка за хвіст (Папас Мирний); — Тітко Маріс, скіко [скільки] можна тягнути kota за хвіст? (В. Яворівський); — Ви мені, хлопці, кучога за хвоста не тягніть. День-два — і щоб копиці стояли (Леся Українка).

259. **ТЯГТИ (тягну́ти) ШКУ́РУ** з кого. Визискувати, експлуатувати або обраховувати кого-небудь. — *Давайте мені роцот [розрахунок]! Ви не смісте злодійкою називати! Ви не спостерегли, не бачили! Тягніть уже шкуру з отісі нещасної каліки, а з мене не позживитеся, ні!* (Л. Яновська); *Нетесаний ще раз владним зором пробіг по стинах моїльників. Видивлявся — з кого першого починали шкуру тягати?* (О. Ковінька); — Будуть давати [продукти]. Їй-богу, даватимуть. Я з них і шкури постягаю (В. Кучер).

260. **ТЯГТИ (тягну́ти) ЯРМО́** чис, яке. Покірно миритися з виконанням тяжкої або невдячної роботи, однаманітним обов'язків. *Хилився, гнувся [Степан], тяг ярмо, Бо скинуть сили не було* (І. Франко); — *Є і третій [спосіб]: тягни свос ярмо, поки шия не трісне. Ти його добре знаєш* (М. Стельмах); *Він знав, що небагато стрічається по-справжньому щасливих родин. Навіть і ті, які поборалися по кохання, .. через якийсь рік-два .. тягнули скрипуче родинне ярмо* (М. Стельмах).

ТЯГТИСЯ

261. **ТЯГТИ́СЯ (тягну́тися) / СТЯГТИ́СЯ** з ОСТАННЬОГО. Тяжко працюючи, з великими труднощами знаходити кошти на що-небудь. *Тягнемось з останнього, тягнемось, щоб хоч якусь шапину придбати* (М. Стельмах); — *Син вчився у школі, а батьки привозили йому їжу. Тягнулися з останнього, але возили* (С. Масляк); *З останнього стягнуся, а вилю [статую] з бронзи!* (Леся Українка).

ТЯЖКО

262. **ТЯЖКО НА ДУШІ́** кому, в кого. Хто-небудь дуже сумний, з гнітючим настроєм, у важкому психологічному стані. *Мотрі зробилося так тяжко на душі́, так гірко на серці, що вів .. так і залилася сльозами* (Папас Мирний); *Сів [Уралов], забився в куточку, і було йому тяжко, до потьмарення в вічу [в очах] тяжко на душі́, і життя здавалось пропащим* (О. Гончар).

ТЯМИ

263. **БЕЗ ТЯ́МИ** (рідше без тямки, без тямку) [В ГОЛОВІ́]. Нічого не усвідомлюючи; несамовито. *І ходжу я по місту без тямки* (В. Сосю-

ра); *Прокіп... не розбираючи, що то він косить, .. зайшов в бур'ян і без тямки в голові косив бур'яни, аж грабки дзвеніли* (І. Нечуй-Левинський); *Співав [Лукин] довго, без тямки, уже всі перестали співати, а він все ще співав* (Н. Кобрицька); *Він [Ларченко] стояв, наче чмелений, і якось без тямку дивився вниз своїми косими очима* (Папас Мирний).

ТЯМИТИСЯ

264. **[АЖ] НЕ ТЯ́МИТИСЯ** від чого. Бути в стані надзвичайного збудження, хвилювання і т. ін.; втрачати витримку, рівноваженість під впливом дуже сильних почуттів. *Я згадувала, як справді плачуть від розлуки, що справді говорять на прощанні, як справді не тямляться від горя* (Леся Українка); *Внутрішньо не тямлячись від щастя, що переповнювало її, Шура намагалася уявити собі першу зустріч з Юрієм* (О. Гончар).

ТЯМИТЬ

265. **[САМ (самá)] СЕБЕ́ НЕ ТЯ́МИТЬ** (не пам'ятає). Перебуває в стані дуже сильного збудження, хвилювання; діє несвідомо. *Ходить [Денис], перебіга з-під одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Орест:] *Тоді було таке щастя, воно зрушило тебе, нерви не витримали, я сам теж не тямив себе тоді* (Леся Українка); *Олександра дико скрикнула. Той крик ще більше розлютив Гната. Не тямлячи себе, кинувся він на Олександру* (М. Коцюбинський); — *Жінка с в мене.. Чувш, дівчино? Знатимеш... — Стенулась од його бігти, сама себе не пам'ятаючи* (Марко Вовчок).

ТЯМІ

266. **ПРИ [ПОВНІЙ] ТЯ́МІ [Й ПА́М'ЯТІ]**. У свідомому стані. *Він [Павло] до неї [Варки] говорив, як чоловік при добрім змислі, розсудливо, при тямі й пам'яті* (Марко Вовчок); — *Хомо,— бідкається листоноша,— ти при повній тямі?* (Є. Гуцало).

ТЯМКА

267. **І НЕ ТЯ́МКА** кому. Хто-небудь не здогадується про щось, не може зрозуміти чого-небудь. *Аж знов чогось дзвякнула клімка. Хтось в сінях говорить з малим. Прислухалась... Її і не тямка, що міг повернутися Клим* (Л. Первомайський). **НЕ В ТЯ́МОК** кому. — *Чую, сестро, що впаде на мене лихо, як сніг на голову .. — Як же ти чуєш? Мені не в тямок,— нарешті спитала [Ярина]* (М. Лазорський).

У

УБАВИТЬСЯ

1. **НЕ УБАВИТЬСЯ** кого. Хто-небудь нічого не втратить; з ким-небудь нічого не стається. *В клубі хай співає... Від того ї [Катрі] не убавиться, а на людях прославиться* (В. Кучер).

УБИВАТИ

2. **УБИВАТИ / УБИТИ ДВОХ ЗАЙЦІВ** (два зайці). Домагатися одночасного здійснення двох різних справ. *Долгін думав, що вбиває двох зайців — доводить Куцевичу, який він йому відданий, і водночас ставить його в становище якоїсь залежності* (Н. Рибак); *Освітливши тепер Василівку, це глухе і відстале село, ми одним пострілом вбиваємо двох зайців: піднімаємо Василівку і створюємо тунт в інших селах для майбутньої електрифікації* (Г. Коцюба); *Заруба цим.. убив одразу двох зайців. Найзапекліша самогонниця кинула шинкарювати, а старий учитель здобув собі добру хазяйку* (В. Кучер). **УПОЛЮВАТИ** (уколюшкати) [АЖ] **ДВОХ ЗАЙЦІВ**. Все це допоможе уполювати зразу аж двох зайців (І. Головченко і О. Мусієнко.); *Цей кучерявий [Богдан] хоче двох зайців уколошкати — і мул війняти із ставка, і родючість тунту підвищити* (В. Большак).

УБИЙ

3. **УБИЙ** (побий) **МЕНЕ БОГ**. Уживається для вираження запевнення, записягання у правдивості висловленого. — *Ти хоч би нашого не крав, а то щоб він ягід приїс... Чого ти? Їй-богу, принесу! Бог мене вбий, коли не принесу!* (Панас Мирний).

4. **ХОЧ УБИЙ** (убийте). Уживається для вираження неможливості здійснити, зрозуміти, збагнути і т. ін. що-небудь. — *Тепло, затишно, привітно... А от не засну, хоч убий* (Григорій Тютюнник); *Як ми його проминули, хоч убий, не втямлю!* (І. Головченко і О. Мусієнко).

УБИРАТИСЯ

5. **УБИРАЇТСЯ** (наряджатися, одягатися і т. ін.) / **УБРАЇТСЯ** (нарядитися, одягнутися і т. ін.) **В ТОГУ** чію. Удавати, намагатися видавати себе за кого-небудь; створювати собі певну репутацію. *Василь Кирилович, убираючись в тогу щирою, відданого друга, в ділі завжди залишався скнарою і лицеміром* (З журналу); *Його [поета] спроба одягнутися в тогу древнього мудреця викликала подив і глузування* (З газети).

6. **УБИРАЇТСЯ / УБРАЇТСЯ З ДРАНКИ** **В ПЕРЕПИРАЊКУ**. Потрапляти з однієї непр-

ємної ситуації в іншу. — *Утечи! — зареготав Назар. — Мандрівочка — рідна тіточка... — А ти ось що лучче [краще] скажи: куди втікати? ..Із драмки та вберешся в перепираку...* (Марко Вовчок).

УБИТИ

7. **УБИТИ МАЛО** кого. Уживається для вираження великого обурення з приводу поведінки або вчинку кого-небудь. [Юда:] *Ні, не простив [Месія]! Я пригадав — він докорив мені. [Прочанин (перекривляє з огидою):] "Він докорив!" — Тебе убити мало!* (Леся Українка).

8. **УБИТИ МҀХУ** (чмеля). Випити вина, горілки. *Панько убив муху і проспав до ранку* (З усн. мовн.).

9. **УБИТИ** (піймати) **ГРІНКУ** в кого і без додатка. Мати вигоду, користь, виграти що-небудь. *Дідонував він [Еней] мов за жінку, убивши добру в неї грінку, Мутів, як на селі москаль* (І. Котляревський); [Марфуша (сама):] *Довідаюсь, чи правда в тому, що вона покохала якогось простого парубка?.. Ну, якщо тому правда, то убила грінку, виміняла шило на швайку* (М. Кропивницький).

УБИТИЙ

10. **УБИТИЙ** (прибитий) **ГОРЕМ**. Засмучений, пригнічений тугою, стражданням і т. ін. *Стоїть Васюта біля стінгазети.. Глянув сюди, на рахівника, вагаючись. Далі ступив до нього, до столу. Аж шапкою піт витер з обличчя. І зразу ж убитий горем, — ну, що його робити? (А. Головка); Перед фігурою [Христа] виділявся невеличкий горбок. То була зав'язана снігом промерзла хлібина. Знову якась горем прибита людина принесла Божому Сину свій немудрий дар, сподіваючись полегшення чи собі, чи комусь із рідних* (М. Стельмах).

11. **ЯК** (мов, інакше і т. ін.) **УБИТИЙ** (забитий). 1. зі сл. сп'я́тн. Міцно. *Бурлаки покотом полягали на соломі й спали як убиті* (І. Нечуй-Левицький); *Повернувшись додому, Миня виліз на піч і заснув як убитий* (В. Канівець); *Піддубний виспався. Спав цілу ніч як забитий* (М. Коцюбинський). 2. Дуже засмучений, пригнічений чим-небудь. *Старий Трохим по надвір'ю, Мов убитий, ходить* (Т. Шевченко); *Балабуха приїхав додому не-паче вбитий* (І. Нечуй-Левицький).

УБОГИЙ

12. **УМОМ УБОГИЙ**. Розумово обмежений, нетямущий; дурний. [Прісцілла:] *Та хіба ж*

усі такі, як той клієнт, умом убогий? (Леся Українка).

УВІЙТИ

13. **УВІЙТИ В ОБРАЗ** кому. Перевтілюватися, набирати нового вигляду, перетворюватися на кого-небудь, ставати кимось іншим. — Коли вас пустили, то сидіть смирно, бо я звелю вийти всім, хто не зайнятий на ретепції. Що за бешкетники? Ви ж не даєте йому [Павлові] увійти в образ (В. Кучер).

14. **УВІЙТИ ГВІЗДКОМ У ГОЛОВУ** чьому, кому. Дуже добре, надовго запам'ятатися. Можна було чекати, що .. Мирон і Данило заспокояться і не буде більше аргументів проти депутації. Сталося інакше. Ількові слова твердим гвіздом увійшли у їх голови (О. Маркуш).

15. **УВІЙТИ ДО ЛОНА** чого, уроч. Стати членом якої-небудь організації, угруповання і т. ін. — Три місяці тому, замість унії, він увійшов до лона католицької церкви (З. Тулуб).

16. **УВІЙТИ У РОЗУМ**. Досягти інтелектуального та повного фізичного розвитку; стати дорослим. Хоч ми й тут лісову хатку опорядкували собі гарненько — є в нас і криничка глибоченька, масмо і городчик, і пашині трохи... — усе гаразд, усе добре, та не батьківщина, що там родилась і хрестилась, молодію співала, увійшовши у розум, горувала... (Марко Вовчок).

УВІНЧУВАТИ

17. **УВІНЧУВАТИ (вінчати) / УВІНЧАТИ ЛАВРАМИ** кого. Прославляти кого-небудь; визнавати чийсь успіх. Хоча С. Крушельницька, О. Мишуга, М. Менцинський і не мали змоги на рідній землі демонструвати своє мистецтво, але й там, на чужині, вони зуміли прихилити до себе серця.. Народи увінчували лаврами, підносили на Парнас їх, видатних співаків з України (З журналу).

УВІРВАТИ

18. **УВІРВАТИ (урвати) НІТКУ**. Припинити що-небудь (про взаємини, дружбу і т. ін.). [Любов:] Я не побачу його. [Мнлевський:] Простіть, Любов Олександрівно, я не люблю мішатися до чужих справ, але на правах приятеля скажу: мені здається, ви занадто раптово увірвали нитку (Леся Українка).

УГАВУ

19. **БЕЗ УГАВУ**. Не перестаючи, без перерв; неупинно. Батарей без угаву молотили по них [дотах] (О. Гончар); Військові оркестри без угаву грали різні голосні марші (Ю. Яновський); Говорив [Добричів] багато і без угаву (Я. Баш).

УГАНЯТИ

20. **УГАНЯТИ КОЛО РОБОТИ**. Працювати енергійно, завзято, із запалом. Він почав уганяти і кидатися коло роботи, мов коло своєї, не зважаючи, що інші робітники косо та завісно [заздрісно] гляділи на нього, а може, дехто і вважав його .. підлизником (І. Франко).

21. **УГАНЯТИ / УГНАТИ В СЛІЗОБИ**. Примушувати когось болісно переживати щось, важко страждати. — Ні, треба їх [панів-ляхів] угнати в такі слізи, щоб і приказки не підібрав до них, хіба тоді покаються (П. Панч).

УДАВАТИСЯ

22. **УДАВАТИСЯ / УДАТИСЯ В ПОДРОБІЦІ (тонкощі)**. Дуже багато приділяти уваги чому-небудь, як правндо, другорядному, несуттєвому. Летіник ображався і платив тою ж самою монетою, нетречно вдаючися в подробиці, чіпаючи навіть таку делікатну матерію, як питання літ (Г. Хоткевич).

УДАР

23. **УДАР У СПИНУ** кому, чому. Підступний вчинок, зрадницька поведінка когось у ставленні до кого-, чого-небудь. Врангелівський удару спину революції, загроза Донецькому басейнові заставили всіх по-новому оцінити кримську небезпеку (О. Гончар).

УДАРИЛО

24. **УДАРИЛО В ПАМОРОКИ** кому і без додатка, безос. У кого-небудь затуманилася свідомість; хто-небудь сп'янів. Тітка випила там чи не випила, але в памороки ударило (Є. Гуцало).

25. **УДАРИЛО В СОН** кого, безос. Хто-небудь захотів спати. Одного разу ліг після обіду відпочити.. взяв собі газету (рискує) і розгорнув... Як ударило ж мене в сон (Остап Вишня).

26. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ГРІЗОМ УДАРИЛО** кого, безос. Хто-небудь дуже вражений, приголомшений чимсь. — Я почула його [крик] аж у долині. Мене мов грозою ударило (З газети).

УДАРИТИ

27. **[АЖ] УДАРИТИ ОБ ПОЛІ РУКАМИ**. Виявити надзвичайно сильне здивування, збентеження, обурення і т. ін. у зв'язку з чим-небудь. — От горечко! — вдарило Шовкун об поли руками і кинувся бігти далі (О. Гончар); Як .. роздивились і вгадали, що то солдат мальований, так аж об поли вдарили руками (Г. Квітка-Основ'яненко). **ВДАРТИ У ПОЛІ**. Оксентій вдарив у поли: — Як? Революція та й не дасть хліборобові землі? (Ю. Смолич).

28. НЕ УДАРИТИ ЛИЦЕМ (обличчям) У ГРЯЗЬ (у болото) перед ким і без додатка. Показати себе в чому-небудь з кращого боку; не осоромитися. Чумак ловко сів у сідло. ("Хоч тут не вдарив лицем у грязь!" — майнула думка) (А. Головка); Природний артист, дотепний співрозмовник, до того ще й бандурист і непоганий співак, він мобілізував усі свої мистецькі здібності, щоб не вдарити обличчям у грязь перед високими панамі (С. Добровольський); [Тнберій:] Давайте ж не вдарим лицем в болото і заспіваємо яку-небудь кантату (М. Кропівницький).

29. ПАЛЕЦЬ ОБ ПАЛЕЦЬ НЕ УДАРИТИ. Зовсім нічого не зробити, перев. для досягнення чого-небудь. На душі у Марусі тяжко, вона не знаходить собі місця.. "Ах, я ще палець об палець не ударила, щоб організувати друкарню!" — шугає думка (Ф. Бурлака).

30. УДАРТИ В ЗАКАБЛУКИ. Завзято затанцювати. В червоних штанах оксамитних... Іде козак. — Ох, літа! літа! Що ви творите? — .. Старий ударив в закаблуки, аж встала курява! Отак! (Т. Шевченко); Як сонні, ходять [парі], спілвши руки, а тут би вихором пройтись, ударити шквально в закаблуки (О. Гончар).

31. УДАРТИ З КОПИТА. Відразу з місця побігти, помчати з великою швидкістю (про коней). Коні вдарили з копита, і під ними задзвеніла і бризнула соком безризева земля (М. Стельмах).

32. УДАРТИ (кіпнути) / УДАРЯТИ (кидати) ЛІХОМ ОБ ЗЕМЛЮ. Забувати біду, горе; не журитися, не втрачати надії на краще. [Внборний:] Викинь [Наталко] лиш дур з голови; удар лихом об землю, — мовчи та дши! (І. Котляревський); — Удар лихом об землю, покажи їм, як матроси викидають яблучко... (В. Кучер); Кинь лихом об землю! Якого ката слиниш! (П. Гулак-Артемівський). БІТИ ЛІХОМ ОБ ЗЕМЛЮ. — Не плач, Одарко, Бий лихом об землю (М. Стельмах).

33. УДАРТИ / УДАРЯТИ В ГОЛОВУ кому і без додатка. 1. безос. Хто-небудь подумав про щось, додумався до чогось. "А що, як розприндились наша киця?" — зразу ударило .. [Мар'ї] в голову (Панас Мирний); Нащо він прийшов сюди? В яку чорну хвилину вдарило йому в голову — провідати батька? (О. Гончар).

2. Призвести до сп'яніння; сп'яняти. Випив [Чіпка] з півкварти [горілки] й не чув, щоб хоч запекла або вдарил в голову... (Панас Мирний); Вино розбирає, вдаряє в голову, на очі навертаються сльози (В. Гжницький).

34. УДАРТИ ЧВАЛОМ. Швидко помчати, понестися (про коней). Гурґій зв'язав тарпани за шиї своїм поясом і відпустив їх у поле,

тарпани з місця вдарили чвалом, в несамовитості розширпани пояс (П. Загребельний).

35. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ДОВБНЕЮ (молотком) УДАРТИ [ПО ГОЛОВІ (в голову)] кого. Дуже вразити, приголомшити кого-небудь непрямною звісткою. Одно невеличке слівце "Дін" як молотком ударило її [Мотрю] в голову (Панас Мирний).

УДАРИТИСЯ

36. УДАРТИСЯ В ГОРІЛКУ (до горілки). Почати пиячити. Вони нерідко сварилися. Все частіше Марша з дочкою ночувала в батьків. От він від гіркоти, образи у горілку й ударився (Україна сміється); Думає [Мартин Прокопович] — до горілки вдаритися, та чистота душі втримала (О. Копиленко).

37. УДАРТИСЯ В СЛЬОЗИ. Заплакати. Знов дрючаться діти, поки він [Івась] не удариться в сльози (Грицько Грингоренко).

38. УДАРТИСЯ (полізти) В АМБІЦІЮ. Підкреслено виявляти образу, незадоволення внаслідок враженого самолюбства. — Що?! — Кажу — поженюсь... Я ж не малолітній, — вдарився Остап в амбіцію (М. Ю. Тарновський); Тут Карпо поліз в амбіцію, вийшов на місце голови [зборів] й давай лаяться (Ю. Яновський).

УДАРИ

39. В УДАРІ, зі сл. б'їти, перебувати і т. ін. В стаї душевного піднесення, натхнення; у піднесеному настрої. Діденко був особливо сьогодні в ударі. Говорив небагато, — але зате кожна фраза його була наче карбована (А. Головка); — Ви, Тамаро, сьогодні просто в ударі! Всіх — наповал.. Звичайні смертні, як було помічено, не залишилися байдужими перед силою ваших чарів (О. Гончар).

УДАРОМ

40. ОДНІЙМ УДАРОМ. Дуже швидко; відразу. Поспішаймо, поспішаймо з виходом у поле, щоб одним ударом покінчити з посівною (З газети).

41. ПІД УДАРОМ, перев. зі сл. б'їти, перебувати. У небезпечному становищі, під загрозою чого-небудь. У вересні сорок першого неподали Азовська прорвалися гітлерівці. Завод під ударом (М. Рудь).

УДЕНЬ

42. ЯК УДЕНЬ, зі сл. в'їди, в'їдко і т. ін. Дуже добре. Біля заводських воріт видно, як удень (Григорій Тютюнник); Надворі видно, як удень (І. Нечуй-Левицький).

УДЕРТИ

43. **УДЕРТИ** (удра́ти) **ШТУ́КУ**. Зробити що-нсьбудь несподіване, незвичайне. *Дав пан приказ [наказ] некрут ловити.. Нікому і в голову не прихотило, ..що пан тільки таку штуку вдер, аби парубків полякати і віддати [заміж] Фрузину (А. Свидницький); Постійте ж, думаю, я вам удеру штуку! (Ганна Барвінок); — Ну, та й хитрий же наш батюшка! Еге! Отаку штуку удрав,— гомоніли чоловіки, розходячись (І. Нечуй-Левицький).*

УЖАЛЕНИЙ

44. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **УЖАЛЕНИЙ**. 1. зі сл. відскакувати, зіскакувати і т. ін. Різко, рвучко. *Ольга перестутила поріг, підняла над головою свічку. Але в ту ж мить, мов ужалена, відскочила назад (І. Микитенко); Степан Васильович прокидається і, мов ужалений, зіскакує з ліжка: хтось міцно тарабанить у двері (М. Стельмах).* 2. зі сл. закрити, заверещати і т. ін. Раптово, несподівано. *Марія, як ужалена, ляскотно заверещала й вискочила з хати (П. Панч).*

УЖАЛИТИ

45. **УЖАЛИТИ В СЕРЦЕ**. Боляче вразити; спричинити душевний біль. — *Ти згадай, серце, які Дубці дохідні! Молодий аж іздринувся і дивиться на неї,— ніби його щось разом здивувало, злякало, у серце вжалило... (Марко Вовчок).*

УЖЕ

46. **ТА Й УЖЕ**. І все, й кінець. *Підпара насував брови.— Тепер він [бунтар] панське бере, а пождить трохи — візьме і ваше.. Забере в мене, в тебе, Максиме; а тоді і в бідніших. Від них життя не буде.. Що там! Постріляли на й вже (М. Коцюбинський); — Не відаю, як з кінями...— Займемо, та й уже! (П. Загребельний).*

47. **ТА УЖЕ Ж**. Звичайно. — *Та вже ж важко за нелюбого йти! (Марко Вовчок); — То Василько живий? — скрикнули разом Яким і Олена.— Та вже ж живий... (М. Коцюбинський).*

УЗЯТИ

48. **УЗЯТИ В МОЛОТКІ** кого. Кому-небудь докоряти, робити зауваження за щось; ляяти. *Колода як узяв його [Шугалія] в молотки на господарстві, ..так він тільки сопє (В. Кучер).*

49. **УЗЯТИ В НАГАЙ** (в нага́йки) кого. Побити, покарати кого-небудь. *Митрофана Лизю теж узяли в нагай. Та старий чоловік тільки до шостого удару витримав (Іван Ле); Кінні козаки, тісним колом охопивши арештованих, погнали їх у напрямку Лук'янівки. Один козак з іронією питав іншого: — Чого начальство церемониться! Наказали б узяти їх в нагайки (І. Драч).*

50. **УЗЯТИ ПІД НОГН** кого. Поставити кого-небудь в принизливе становище; згайбити. — *Це ж не перевернувся світ, Щоб піп узяв мене [пана] під ноги (І. Франко).*

УКАЗ

51. **НЕ УКА́З** для кого, кому. Хто-, що-небудь не користується авторитетом, не має впливу на когось. — *Слова твої для твого .. народу не указ (І. Франко); Хлопцєві б промовчати, а він відгризнувся: — Ви мені не указ (О. Гончар); // Хто-небудь може діяти так, як хоче, не зважаючи ні на кого і ні на що. Сама собі господиня! що схотіла, те й зробила — ..ніхто мені не указ (Ганна Барвінок).*

УКЛАДАТИ

52. **УКЛАДА́ТИ / УКЛА́СТИ В КО́ПИ**, зруб. Дуже багато їсти, з'їдати чого-небудь. *Свікліцький похатцем укладав у копи полудень, аж редька хрущала в його міцних зубах на всю хату (І. Нечуй-Левицький); [Єфросина:] Наша Химка як почне лупити, то за один раз укладе в копи з борцем цілий хліб (І. Нечуй-Левицький).*

УКЛАДАТИСЯ

53. **УКЛАДА́ТИСЯ В РА́МКИ**. Не виходити за межі норми, визнаних стандартів і т. ін. *Досі Антін здавався простим і зрозумілим. Все було в ній ясне, добре відоме, укладалося в рамки (М. Коцюбинський).*

УКЛАСТИ

54. **УКЛА́СТИ В ГО́ЛОВУ** кому. 1. Пояснити, допомогти зрозуміти комусь що-небудь. *Шляхом до слободі старшина Неписаний намагався хлоп'якові Васильку укласти в голову основні штампи волосного законодавства (О. Ковінька).* 2. Усвідомити що-небудь. — *Якове Яковичу, укладіть собі в голову: вам буде подано і піднесено. В цих ділах розпорядиться моя господиня Маклена Лексієвна (О. Ковінька).*

УКЛОНЯТИСЯ

55. **УКЛОНЯ́ТИСЯ / УКЛОНІ́ТИСЯ ДО ЗЕМЛІ** кому. Виразити пошану до кого-небудь. *Уклоняюся Вам до землі за теплі слова, за щирі побажання (З усн. мови).*

УКОЛУПАТИ

56. **УКОЛУПА́ТИ (улу́піти) Б СВОГО СЕРЦЯ**. Бути готовим все віддати, нічого не пожаліти заради когось. — *Ох, Боже мій милий! Серця свого вколував би я та дав своїм діткам (П. Куліш); — Я б свого серця влупила та дала йому, коли б тільки він став чоловіком (Панас Мирний).*

УКОПАНИЙ

57. **ЯК** (мов, непа́че і т. ін.) **УКО́ПАНИЙ**, зі сл. стоя́ти, ставати́ і под. Нерухомо, непорушно, застїгнши на місці. — *Здрастуй! — скочивши наперейми Галі, привітався він [Власов] і, зиркнувши на її іскристі очі, став як укопаний* (Панас Мирний); *Дівчина собі стоїть, Неначе вкопана* (Т. Шевченко). **ЯК ПОВКО́ПУВАНИ** (про багатьох). Діти стояли, як *повкопувані*; ще Анто́сь не так, а що то́й, то як *стовп* — щоб *поворухнувся!* (А. Свидницький). **ЯК У ЗЕМЛЮ ВКО́ПАНИЙ**. Катерина не привітала його, не кинулась, як завжди, йому назустріч, *стоїть, як у землю вкопана* (О. Стороженко).

УКОРОТИТИ

58. **УКОРО́ТИТИ / УКОРО́ЧУВАТИ ЯЗИ́К** (язи́к). 1. кому. Примушувати кого-небудь замовкнути або менше говорити. *Сама аж киплю. Рада б і на довітки її послати, щоб укоротити цокотухам язика* (Ганна Барвінок). 2. чий, чийого. Помовчати, не говорити зайвого. — *Раджу панові вкоротити свій язик! — Я, здається, тут начальник? — спалахнув Заславський* (Я. Качура).

УКОРОЧУВАТИ

59. **УКОРО́ЧУВАТИ / УКОРО́ТИТИ ВІ́КУ** (ві́к, житт́я, заст. живото́) кому, чийого і без додатка. Призводити кого-небудь до передчасної смерті. — *Помиріться з Олександром та живіть, як люди, у згоді! Не крайте мого серця на старість, не вкорочуйте мого віку* (М. Коцюбинський); — *Придавлю, причавлю пана, мов змію підколотну! — і руками показав [Роман], як вкоротити життя Стадницькому* (М. Стельмах); — *Його [Анхиза] сивуха запалила і живота укоротила* (І. Котляревський).

УКРАСТИ

60. **ЯК УКРА́СТИ**. Дуже мало. Побачивши мішок із зерном, Григір трохи пом'яшав, хоча й не виявив особливого захоплення: *дали як украли* (Григорій Тютюнник).

УКУСИТИСЯ

61. **УКУСИ́ТИСЯ ЗА ЯЗЫ́К**, розм. Утриматися від висловлювання; замовкнути. — *Ей ти, Чумаке, чи як тебе! Іди товариша купати будемо. — Що, вже готовий [помер]! — прибіг захеканий Чумаченко. — За язик укусь!* — грізно глянула на нього Ульяна (Григорій Тютюнник).

УКУСИТЬ

62. **УКУ́СИТЬ І МЕ́ДУ ДА́СТЬ**. Нещирний, фальшивий у своїх вчинках, словах. — *Та й та гарна! То схида-лисиця, укусе [укусить] й меду*

дасть, — призро [презирливо], гидливо якось одказала Параска (Панас Мирний).

УЛІЗТИ

63. **УЛІ́ЗТИ В Ё́ХО** кому, ірон. Хто-небудь почув про когось—щось. — *Та один наш зайдиголова до району поліз. Чи пива йому схотілося, чи в кіно, — та заблудив, анахтема, та й уліз отому замрайвідділом сільського господарства в ухо* (Остап Вишня).

УЛОЖИТИ

64. **УЛОЖИ́ТИ У ЗЕМЛЮ́** кого. Позбавити життя кого-небудь; убити. — *Коли б Їхня [ворогів] сила — не одного б уложили за землю у землю* (М. Стельмах).

65. **УЛОЖИ́ТИ У КО́ПИ** кого. Позбавити життя кого-небудь; убити. *Не раз, бувало, який чоловік або парубок, пішовши на кулачки погуляти, живий додому не вертався, — там його і у копи уложать!* (Панас Мирний).

УМ

66. **УМ ЗА РО́ЗУМ ЗАХО́ДИТЬ / ЗАЙШО́В** у кого. Хто-небудь втрачає здатність тверезо, розумно діяти. — *В мене вже аж ум за розум заходить од високих нематеріальних любовців* (І. Нечуй-Левицький).

УМИВАТИ

67. **УМИВА́ТИ / УМИ́ТИ РУ́КИ**, книжн. Ухилятися від участі в якій-небудь справі, знімати з себе відповідальність. *Отже, коли у вас .. є хоч крапля любові до свого народу, коли ви не Пілат, що гордо умиває руки, а син народу, .. боріться проти Гітлера* (О. Довженко); — *Я хочу сказати вам усім, я емиваю руки. Я мушу вам заявити цілком офіційно — всякі подальші експерименти над моїм винаходом провадяться тут без мого дозволу* (В. Собко).

УМИВАТИСЯ

68. **УМИВА́ТИСЯ** (рідко мінт́ся) / **УМИ́ТИСЯ СЛІ́ЗЬМИ** (сльоза́ми, сльозб́ю). Гірко, невтішно плакати. *Будьте ласкаві, будьте милосердні! — благала Горпина, умиваючись слізьми* (Л. Яновська); *Я хочу миру між людьми, Щоб матері слізьми не мились* (Д. Павлнчко); *Як калина при долині Вранці під россою, Так Ганкуса червоїла, Милася слозозю* (Т. Шевченко). **УМИ́ТИСЯ СЛІ́ЗОПЬКАМИ**. Згадай мене, ненюко, *Натившись, наївшись. А я тебе ізгадаю, Слізопьками вмишсь!* (Укр.. думн..). **УМИВА́ТИСЯ РЯ́СНИМИ** (гіркі́ми). *Марина не раз і не два вмивалася рясними, як надавлять її злидні та недостачі* (Панас Мирний); *Я гляну в ту сторону, де дитина спить...*

умиюся гіркими, та й знову за роботу (Панас Мирний).

УМИТИ

69. **УМИТИ НОГИ** кому, книжн. Дуже прислужитися, догодити комусь із чемності, шани і т. ін. Він тут мені не раб, тут я йому готов **умити ноги** (Леся Українка).

УМИТИСЯ

70. **УМИТИСЯ ЮШКОЮ**. Залитися кров'ю від сильного удару. — Як дам тобі стусана, то й юшкою **вмиєшся**, — сказав Мина (І. Нечуй-Левицький); Ярош, не довго думаючи, затопив своєму приятелю просто в пику. Той **вмився юшкою** (С. Воскресенко).

УМІ

71. **НА УМІ** у кого що, кому що і без додатка. У думках, у помислах. — Вона має щось на **умі**. Це неспроста. Що це за знак? Чи вона вередус, чи сердиться (І. Нечуй-Левицький); [Одарка:] У тебе щоразу сміх та глум на **умі**, а в нього праця — і за те я його люблю! (М. Кропивницький); — Оце ж такі тепер учениці пішли. Екзамени заходять, а їм хоч би що, дівування вже на **умі**... (О. Гончар).

72. **СОБІ НА УМІ**. 1. Який **уміє** приховувати свої думки, настрої і т. ін., неохоче спілкується з іншими; хитрий, скритий. Він показав себе ще в студентські роки; керувався репутацією хитрої пропозиції, людині **собі на умі**... (О. Бойченко).

2. Думати про власні інтереси, мати свої плани, задуми. Показує одного карася і дві щучки — отакісінькі! Він показує, а я сама **собі на умі** (О. Ковінька).

УМЛІВАТИ

73. **УМЛІВАТИ / УМЛІТИ ДУШЕЮ** (серцем). Бути надзвичайно враженим, схвилюваним чимсь; болісно переживати щось. — Сава! — зойкнула [мати], **умліваючи душею**. — Сава убив його! — і упала на долівку (О. Кобилянська); Вона [матушка] довго стояла під дверима, слухала і **умлівала своїм добрим серцем** (П. Колесник).

УМОМ

74. **ЗАДНІМ УМОМ**, зі сл. роз'умний. Пізніше, із запізненням, після всього. — В їхній статті нічого, власне, про Хрещука не сказано. А це людина, яка не тільки зазналася... — Тепер ми грамотні, — пробурчав Заболотний. — Тепер ми розумні. **Заднім умом** (С. Журахович).

УМРИ

75. **ХОЧ УМРИ**. 1. Обов'язково, незважаючи ні на що; що б там не було, у будь-якому випадку. Мав [Кульбака] **непереборне бажання тікати**.

В нього це ніби ідея фікс: на волю, хоч умри! (О. Гончар).

2. Уживається для підкреслення неможливості здійснити що-небудь, зрозуміти, збагнути щось. Треба було її **заспокоїти**, але **прокляті слова! Завжди .. юрбою товпляться на кінчику язика. А тут — хоч умри!** (С. Журахович).

УПАДАТИ

76. **УПАДАТИ / УПАСТИ В НОГИ** (до ніг) кому. Уклібно просити, благодати, молити кого-небудь. — Я **батькові до ніг упаду**.. Як не віддасть мене батько за тебе, я вмру! (Марко Вовчок); Ось, бачу, **пре табуи стилг**.. Один з них, бачу, он побіг і **вашингтонцю внав до ніг** (С. Олійник).

УПАДУ

77. **ДО УПАДУ**. До повного виснаження, до знемоги. Ніколи вона [Маруся] **так швидко рум'янцем не спахне, як от Катря наша**... не заплаче; **до упаду не затанцюється** (Марко Вовчок); Весело святкували день урожаю в нашому селі. Піснями та побажаннями **перезукувалися** хлібороби, **до упаду танцювала молодь** (З газети).

УПАСТИ

78. **ТРОХИ НЕ УПАСТИ ЗІ (зо) СМІХУ**. Дуже розсміятися. — Та се, — бий тебе сила Божа! — **Бородаїв син**, — скрикнув один з москалів і **трохи не упав зо сміху** (Панас Мирний).

УПИНУ

79. **БЕЗ УПИНУ** (рідше без спіню). Весь час, не перестаючи; безперестанку. Блідий панотчик балакав **без упину** (Л. Мартович); Серед чудових картин та виглядів у дорозі **пливуть** мої думи одна за однією.. **без спіню, плывуть самохіть** не по моїй волі (І. Нечуй-Левицький); // Не роблячи зупинок під час руху. **То йдуть вагони без упину** з **ваптажем** бойових речей — гармат, і танків, і мечей [мечів] (П. Тичина).

УПІРНУТИ

80. **УПІРНУТИ З ГОЛОВОЮ** в що. Повністю, цілком віддаватися якійсь справі, якомусь заняттю. Як **приїхав додому, зараз з головою мусив упірнутися в роботу і бюрову, і власну** (М. Коцюбинський).

УПРЯЖЦІ

81. **В ОДНІЙ УПРЯЖЦІ** з ким. Спільно, заодно з ким-небудь (виступати, працювати, діяти і т. ін.). **Бачити свого колегу, народного вчителя, в парі з Миною Омельковичем, в одній з них упряжці**, — ні, цього я, **вбийте**, не збагну... (О. Гончар); — **Що ж, братеніку рідненький, як не крутисся, а, видно, нам удасться в одній упряжці не йти — доведеться ділитися** (М. Стельмах).

УПУСТИТИ

82. **УПУСТИТИ РАКА З РОТА.** Бути ошуканим, одуреним облесливою похвалою. Як кого одурять похвалою або лестивою річчю, то люди кажуть: *"Упустив рака з рота"* (О. Стороженко).

УРА

83. **НА УРА.** 1. зі сл. брати, братися і под. Без підготовки, з надією на випадковий успіх. [Огнєв:] *Ніякого держання у цьому наказі нема, воно тут і не почувало. Тому, що немає у ньому мислі, все береться на ура* (О. Корнійчук).

2. зі сл. іти, піти. З великим успіхом. — *Та це ж цікавий вертеп можна написати — на ура піде* (О. Бердник).

УРИВАТИ

84. **УРИВАТИ / УРВАТИ (увірвати) ТЕРПЕЦЬ** кому, у кого. Доводити кого-небудь до втрати ним рівноваги, спокою. — *Ох, Оксанко, і намучилась же я з ним [дідусем], ох і намучилась. — Моя мама Оксана тільки посміхається, бо теж добре бачить, хто кому уриває терпець* (Ю. Збанацький); Він [Каргат] *здатний інколи урвати у людини терпець, наговорити грубощів, але щодо роботи йому нічого не закинеш* (Ю. Шовкопляс).

УСІ

85. **УСІ І ВСЯ.** Абсолютно все, що оточує. Люди не можуть жити кожен сам по собі, тремтячи й остерігаючись усіх і вся. Це дикий, тваринний стан (Валерій Шевчук).

УСКОЧИТИ

86. **УСКОЧИТИ У СЛІВКИ.** Опинитися у неприємному становищі; зазнати невдачі в чомусь. *Витросилася наша Оксана і, як муха, від нього полетіла. Ось у такі сливки ускочили наші старости!* Піймали облизня (Г. Квітка-Основ'яненко).

УСТ

87. **З ПЕРШИХ УСТ,** зі сл. почути, дізнатися і т. ін. Безпосередньо, від учасників чи очевидців. *Я вирішив зустрітися з ним самим, щоб почути, як кажуть, з перших уст те, що розповіли інші* (3 газети).

88. **З УСТ** чийх, зі сл. почути. Від когось. — *Я хотіла почути лише з твоїх уст, що робиться з батьком* (О. Кобилянська); *Зі словом поводитися треба чесно і обережно... небезпечно жартувати зі словом письменникові. Поганого слова не хочеться чути з уст його* (3 журналу).

УСТА

89. **ЗОЛОТІ УСТА** у кого і без додатка. Хто-небудь вміє дотепно, доречно висловлювати-

ся. *Полюбила наша Домаха чумаченька молодого перехожого. — Так і єсть!.. О, та й хороший же вдавсь! та який жартівливий, говіркій! золоті вуста!* (Марко Вовчок).

90. **УСТА НЕ РОЗМИКАЮТЬСЯ** у кого, чий. Хто-небудь мовчить, не говорить нічого. — *Оце, я щиро правду говорю. — Можже, ні? Ану заборись! Бач, і уста твої не розмикаються!* (Марко Вовчок).

УСТОЯТИ

91. **УСТОЯТИ НА НОГАХ.** Виявитися спроможним бути самостійним, незалежним. — *Я знаю, дехто думає: от тепер їй світ зав'язаний, підрізало крильця нашої Катерині. А от я доведу, що й сама на ногах устою, і житиму добре, і дітей до пуття доведу* (С. Журахович).

УСТРОМИТИ

92. **УСТРОМИТИ ІНОТА** кому. Довести свою перевагу; відзначитися. *Олешківський батальйон Червоної гвардії хотів показати, що він уміє не лише по-простому битися з білими, а й устроювати комусь гніста гвардійським плац-парадом* (Ю. Яновський).

УСТУПАТИ

93. **УСТУПАТИ / УСТУПИТИ У ЗАКОН,** заст. Одружуватися, вінчатися з ким-небудь. — *Чи до танців тут, до скоків? Аби б у закон уступити* (Г. Квітка-Основ'яненко).

УСУЧИТИ

94. **ХУКА УСУЧИТИ** кому. Кого-небудь відправити ні з чим; відмовити комусь у чому-небудь. — *Я б тобі, Ригоровичу, хука усучила, та нехай лишень опісля; тепер ти мені прислужувай* (Г. Квітка-Основ'яненко).

УСЮ

95. **В УСЮ.** На повну силу. *До Львова прибули після полудня, коли знаменита Краківська площа, на якій відбувались базари, вже вирувала, гармидерувала, торгувала в усю* (В. Бабяк).

УСЮД

96. **З УСІХ УСЮД (усюдів).** Звідусіль. *З усіх усюд неслися чулки, що й скрізь отак — не жнуть панського хліба* (А. Головка); *З усіх усюд галасувало радіо* (І. Цюпа); *Та коли дзвони, схитнувшись разом, пішли у танець, ..з усіх усюдів сипнули люди* (М. Коцюбинський).

УСЮДАХ

97. **ПО ВСІХ УСЮДАХ.** Скрізь, де тільки можна. *Ви писали страшну масу дрібних дописів по всіх усюдах* (Леся Українка); *Як її [бумагу] про*

землю] затаїти, як по всіх усядах уже знають про неї (А. Головко).

УТНУТИ

98. УТНУ́ТИ ПО СА́МУ РІПИ́ЦЮ кому. Змусити кого-небудь бути покiрнішим, дуже обмеживши у чомусь. *Гаркуша промовчав, понурившись над возом. Ой, утнуть, здасться, утнуть по саму ріпицю! Їхне сьогодні право, що хочуть, те й роблять* (О. Гончар).

УТОПЛЕНИКУ

99. ЯК [ТОМУ] УТО́ПЛЕНИКУ (уто́пленому), зі сл. вéзти, щастіти і т. ін. Уживається для вираження повного заперечення змісту речення. *Везе йому, як тому утопленику* (Укр. присл.); *На п'ятий день заявився Марко. — Щастить тобі* [Тимку], *як утопленику, — засміявся він — Оріся кличе* (Григорій Тютюнник).

УТРАЧАТИ

100. УТРАЧА́ТИ / УТРА́ТИТИ (загуби́ти) МО́ВУ. На якийсь час позбавитися здатності говорити; німіти від сильного хвилювання, розгубленості і т. ін. *Сахно .. довго не могла опанувати свого хвилювання.. Вона просто втратила мову* (Ю. Смолич); *Фат'ма лежала в куточку і бажала вмерти. Мову вона загубила, бо не було того, хто б розумів* (Ю. Яновський).

УТЯТИ

101. УТЯ́ТИ (ути́яти) ДО ГАПЛИ́КІВ, ірон. Зробити, виконати, сказати щось невдало; не до ладу, недоречно. [Тетяна:] *Гарно, гарно* [співав], *нічого сказати*. [Михайло:] *Утяв до гапликів!* (І. Котляревський); *Ну та й утяла до гапликів. Музика — одне, а вона — друге...* (М. Стариць-

кий); — *Наш дяк більше б годився для тієї ролі тореадора, — говорила Ватя — О, сей утнув би до гапликів, нема що й казати, — говорив Леонід Семенович* (І. Нечуй-Левицький).

УХОПИТИ

102. УХОПІ́ТИ ОЧІ́МА кого, що. Побачити, помітити. [Киїля:] *Як з'явилась вона [баришня] на святках меж дівчатами, так Конон як вхопив її очима і вже відтоді і не зведе* [зводить] *їх з неї* (М. Кропивницький); *Він злегка повернув голову, ухопив очима плечі й коротку шию Касія* (І. Микитенко).

УХОПИТИСЯ

103. УХОПІ́ТИСЯ [РУКА́МИ] ЗА ГО́ЛОВУ. Дуже розхвилюватися через безвихідність становища, безнадійність і т. ін. *На призьбі під будиночком Брилів товариші побачили гурт ранніх гостей. Харитон зразу жє ухопився за голову* (Ю. Смолич).

УЧОРАШУ

104. НЕ ВІДУЧОРА́ШУ, зі сл. з на́ти. Давно, довгий час. — *Товаришу старшина! Ви ж мене не знаєте не від учоращу!* — *запевняє босць* (О. Гончар).

УЩЕМИТИ

105. УЩЕМИ́ТИ [ЗА] СЕР́ЦЕ кого, чис і без додатка. Глибоко вразити, схвилювати когонебудь чимсь. [Олекса:] *Візьму книжку читати, який-небудь факт так ущемить за серце, що годі вже й читати* (М. Кропивницький); *І жура якась ущемить серце кожного, хто чує ці невидимі звуки. Стане, тихо зітхне...* (Г. Хоткевич).

ФАКТ

І. ФАКТ [Є (лиша́ється)] ФА́КТОМ. Незаперечна річ, безсумнівно. Кому-кому, а мені то се навіть непростимо: адже я, очевидно, на "ідеолога" не вдавсь, бо я не публіцист (тут уже нічого не поробиш, факти фактом!) (Леся Українка).

2. ФАКТ ТОЙ, зі сл. що. Основне; суть в тому. *А факт тим часом той, що я страшенно боюсь сеї [цієї] постановки, і в Києві більше, ніж де* (Леся Українка); — *Думаєш — дерлися [на скелі] хто як попало? Помиляєшся, брате... Для цього в*

нас є така штука — альпійський канат... Факт той, що як один зірветься, то всі підтримують... (О. Гончар).

ФАРБАМИ

3. ТЕМНИМИ ФА́РБАМИ, зі сл. зобража́ти, малюва́ти і под. Негативно, непривабливо, гірше, ніж є насправді. *Навіщо ж автор надає їй якийсь хист зводниці?.. Та й далі він малює її темними фарбами* (Панас Мирний); *Вона не малювала собі будучини ані рожевими, ані темними фарбами* (Г. Хоткевич).

ФАРБАХ

4. **У РОЖЕВИХ ФАРБАХ** (рожевнім фарбами); **У РОЖЕВОМУ СВІТЛІ**, зі сл. зображувати, поставати і под. Краще, ніж є насправді, ідеалізовано. Підбадьорений обіцянками Потьомкіна, Головатий все малював у рожевих фарбах, передбачаючи, що й сам він матиме можливість дослужитися до високого чину (С. Добровольський).

ФІБАРИ

5. **УСІМІ ФІБАРИ ДУШІ** (серця, істоти і т. ін.). 1. Надзвичайно, дуже пристрасно. Була це та сама правда, яку вона передчувала, а водночас боролася проти неї всіма фібрами душі (Ірнна Вільде); — А святий для нас хліб... художник написав так, наче він його ненавидить всіма фібрами душі і ніколи не їв (П. Гуріненко).

2. Надзвичайно пристрасний. — Не люблю [паночки] рішуче і безповоротно і то саме через те, що я естет всіма фібрами своєї істоти (Леся Українка).

ФОНД

6. **ЗОЛОТИЙ ФОНД** чого. Що-небудь найцінніше, найважливіше, найдорожче, найкраще. — Фразеологізми являють собою золотий фонд нашої мови, добірні татунки, що посилюють, прикрашають, збагачують семантично і стилістично форми вислову (В. Ващенко); Цей хор ["Вічний революціонер"] і тепер користується великою популярністю і є однією з найцінніших перлин золотого фонду революційних пісень (З журналу); Ці люди [вчені Академії наук] становлять золотий фонд наукових кадрів республіки (З газети).

ФОРМИ

7. **ДЛЯ ФОРМИ**. Щоб забезпечити лише формальний бік справн, створити потрібне враження; удавано. З такою владою, яку ми маємо в особі Гната, люди не погоджуються. Сесії проводить для форми, грубіянить, ображає людей, одним словом, хазяїнує, як хоче (Григорій Тютюнник); // Зарадн пристоїнності, порядку. Од того часу Онися Степанівна тільки для форми інколи просила в батюшки дозволу брати наймитів для своєї роботи (І. Нечуй-Левницький).

ФОРМІ

8. **ПО [ВСІЙ] ФОРМІ**. Дотримуючись певних правил, вимог, настанов; як належнть. [Варе-

ник:] Що ми, діти, — чи як, щоб ухаток гратись? Ми з тобою написали всі бумажки, як слідує [потрібно] по формі (М. Кропивницький); Потім Брянський покликав Сагайду і той підбіг, гукаючи важкими чобітьми. Він теж сьогодні був увесь чепурний, святковий, тугий і відрпортував урочисто по всій формі (О. Гончар).

9. **У ПОВНІЙ ФОРМІ**. У доброму фізичному стані, з належним комплектуванням, оснащенням тощо (про армійський, міліцейський і т. ін. підрозділ, групу людей). Полк був у повній формі (Ю. Яновський).

10. **У ФОРМІ якій**. У такому фізичному або духовному стані, коли можна найповніше виявити свої сили, уміння, здібності і т. ін. (про людину). — Інна в чудесній формі. Я позавчора бачив, як вона веслувала (В. Собко); Зітхнувши, він підвіся .. — Не в формі наш патрон, — сказав Хома (Н. Рибак); Певно, не треба доводити, якою злагодженою, чіткою має бути робота міського транспорту, щоб доставити всіх, хто користується його послугами, до робочих місць вчасно і, як то мовиться, в хорошій формі (З газети).

ФРОНТИ

11. **НА ДВА ФРОНТИ**. Одночасно у двох напрямках (про дії, діяльність кого-небудь). А юний шофер? Цей хай собі запам'ятає: коли гадає вітророгонити на два фронти, то тут йому і кучерявий чуб нічогосінько не допоможе (Я. Гримайло); Не скрізь, треба забезпечити правильну лінію поведінки, треба вести боротьбу на два фронти і відкидати однокісність (З газети).

ФРОНТОМ

12. **ЄДИНИМ ФРОНТОМ**. Дружно, разом, одноставно. Крізь кров і муки, Через дріт, гармати, штики Подають один одному руки Селяни й робітники, Щоб разом — єдиним фронтом — Розбити гнобителів фронт (М. Рильський); Онкологічні відділи обласних і міських лікарень, протиракові пункти амбулаторій єдиним фронтом наступають на рак, і в цьому бою рак, кінець кінцем, не витримає (Б. Антоненко-Давидович).

ФУНТ

13. **ЯК ОДИН ФУНТ**. Рівно, точно. [Сирюватка:] Твій хліб уже перевезли до склепу. Зважили. Шістсот двадцять п'ять пудів, як один фунт (І. Микитенко).

Х

ХАЗЯІН

1. **ХАЗЯІН СВОГО СЛОВА.** Той, хто завжди здійснює те, що обіцяє. *Нас лякає те, що ви не хазяїн свого слова, у вас нема почуття гідності, і ви не знаєте, що таке пошана до самого себе* (О. Довженко).

ХАЛІФ

2. **ХАЛІФ (каліф) НА ЧАС (на годину),** ірон. Людина, що захопила владу або наділена нею на короткий час. *І знов на муку, на поталу взяли їх [молодогвардійців] люті вороги. На час каліфи в нашій хаті .. Та слова жодного, прокляті, з їх вуст не видерли вони* (В. Сосюра).

ХАП

3. **ЯК (мов, ніби і т. ін.) ХАП УХОПІВ** кого. Хто-небудь зник раптово і безслідно. *Антін як пішов зранку десь на гору, та як хап його ухопив, і до хати не йде* (С. Чорнобривець); *Лис чекав, що він [Гусак] повернеться, а того як хап ухопив* (Нар. казка).

ХАПАТИ

4. **[АЖ] ЗА ОЧІ ХАПАТИ.** Вабити, вражати своєю красою, яскравістю кольорів. *Яскраві барви боярських одягів аж за очі хапали* (Юліан Опільський); *Сонце міцно припікало, а блиск його проміння аж за очі хапав і все від нього сяяло, блискотіло* (Н. Кобринська); *У Тимофія така гарна жінка, що аж за очі хапав* (Казки Буковини..).

5. **ЗА ГАРЯЧЕ Й СТУДЕНЕ ХАПАТИ / УХОПІТИ.** Усе робити, ні від якої роботи не відмовлятися. *За студене й гаряче, як то кажуть, я Хапати мусив, голод, холод Зносити, сну, всіх вітх життя Зрікатись* (І. Франко); *Лукин сам був робітний і хвалив за це Маланку, що вона знала, як то кажуть, за гаряче й студене ухопити* (Н. Кобринська).

6. **ЗІРОК З НЕБА НЕ ХАПАТИ** (не знімати, не здійснювати і т. ін.). Не відзначатися особливими здібностями, розумом і т. ін. *Вона беззастережно заступалася за Копистку: зірок з неба Хома Микитович не хапав, але в колгоспі немає чогось такого, щоб бити на сполох, скликати збори* (Я. Гримайло); — *Чого ти вічно ниши? І те тобі не подобається в лабораторіях, і брудно тут, і зірок тобі з неба не дають хапати* (Ю. Шовкопляс); — *Ну що ж, Шура... Та вона ж нічого дівчина. Зірок з неба не знімає, це правда., але й не ледача* (С. Добровольський); *Галя була*

дівчиною з характером, роботящою, старанною, до педантизму акуратною, але в школі зірок з неба не здійснювала (В. Козаченко). **ЗІР З НЕБА НЕ ХВАТАТИ.** — *Схаменіться, добрі ж люди! Таких грамотіїв у нас нема! Всіх перебрати можна. Де ви бачили? Ніхто не хвата зір з неба. Всі ми буденні, звичайні люди* (К. Гордієнко).

ХАПАТИСЯ

7. **[АЖ] ЗА БОКИ ХАПАТИСЯ / СХОПІТИСЯ [ВІД (з) РЕГОТУ].** Дуже сміятися; реготати. *Владкове оповідання .. від початку до кінця викликало ненастанні вибухи сміху у всій компанії. Стефко аж за боки хапався* (І. Франко); *Якось зустрів він п'яного фельдфебеля Лаптева з унтером Злинцевим... Підібравши на дорозі вулик, Шевченко намалював їх на білій стіні найближчої хати такими схожими, що люди, проходячи вулицею, хапалися за боки з реготу* (З. Тулуб); *Він хотів збудити Соломію, але лиш глянув на неї, як схопився за боки від шаленого реготу* (М. Коцюбинський).

8. **ОБОМА РУКАМИ ХАПАТИСЯ / СХОПІТИСЯ (ухопітися)** за кого—що. З великим бажанням, з радістю використовувати якусь нагоду для досягнення своєї мети. *Стара Векла обома руками ухопилася за свого (Петром його звали), і сама Оксана і сюди, й туди, і, вже не дрочачись, сказала: "Піду, тільки нехай об осені"* (Г. Квітка-Основ'яненко).

9. **ХАПАТИСЯ ЗА ЖИТТЯ.** Виявляти велике бажання жити, незважаючи ні на що; намагатися, прагнути вижити, докладаючи великих зусиль. *Він уже хапався за життя не так очима, як пересушеними вухами, прикладаючи до них довгі і жовті, мов свічі, пальці* (М. Стельмах).

10. **ХАПАТИСЯ / СХОПІТИСЯ (ухопітися) ЗА СОЛОМІНУ** (за соломинку). Намагатися використати будь-яку найменшу, навіть безнадійну можливість вийти із скрутного становища. *Коли людині загрожує смерть і нема ніякого порятунку, вона хапається за соломину* (І. Цюпа); *Про Гриця бовкнули німчиків, а той уже радий за соломинку схопитися, аби врятуватися. Забелькотів щось по-своєму і дозволив Грицеві обдигитися машину* (В. Речмедін); — *Він показував .. пергамент з великою синьою печаткою, — вхопилася Горпина за соломину.. — Принеси мені той наказ. Тоді дам тобі добру пораду.. Урвалася остання надія* (З. Тулуб); // чого. Використовувати

що-небудь, рятуючи себе чи ситуацію. — Писарчуком до волосної управи? Юрко, не вагаючись, погоджується, хапається за останню соломинку порятунку (Ф. Малицький); У відчай хапався [гравець] за рятивну соломинку везіння, яке ніколи не покидало його за ломбардним столом, і припускався ще більших промахів (З газети).

ХАПУН

11. **ХАПУН УХОПІВ / ВХОПІТЬ** кого і без додатка, грубо. Хто-небудь несподівано зник, десь подівся. [Голос за садом:] Федоро! Який там тебе хапун ухопив? [Спокійніше] Так немов у воду впала молодийця (С. Васильченко); // З ким-небудь щось трапилося. Він теж, як не **ухопить** хапун, після свого середньоліття, подається у пасічники (М. Стельмах).

ХАРАКТЕРІ

12. **У ХАРАКТЕРІ** чісму, чийм. Кому-небудь властиве, притаманне щось. Не обіцяю Вам, лоба пані, "гримати" на Вас, бо раз, що не буде за що (так я думаю), а друге, — гримання не в моїм **характері** (Леся Українка); Хіба в моєму **характері** спізнюється? (О. Донченко).

ХАРАКТЕРОМ

13. **З ХАРАКТЕРОМ**. Який нічим не поступається, виявляючи свою наполегливість, рішучість, стійкість або гонор чи примхи. Бабуся була з **характером**. Вона кинула віник... і процідила: — Як собі знаєте... Але це не порядок (Є. Кравченко); — Я написала вам обурливого листа. — Дуже обурливого? — Дуже. Я така — з **характером** (М. Слабошпінський); Город — це гуртожиток для безлічі рослин. Тут хрестоцвітні, зонтичні, пасльонові, гарбузові... Але чи всі вони живуть у злагоді? Є ж рослини з **характером**. Самі цвітуть, красуються, а сусідам жити не дають (З газети).

ХАРЧАХ

14. **НА ХАРЧАХ** чийх. На чийому-небудь утриманні, забезпеченні. — Од того часу я втратив заробітки, не спромігся купити другі коні та й зубожів і мусив оце найнятися за двадцять карбованців на місяць на своїх **харчах** у одного старого тутешнього пана (І. Нечуй-Левицький); За якісь пару тижнів оклигав дід Хлипавка у "казонному домі на казонних **харчах**". Годують же нічого, ще й роботою не морять (А. Дімаров).

ХАТА

15. **АЖ ХАТА ТРЯСЁТЬСЯ**. З великою силою, дуже сильно. — Віват! — гуде окрик, аж хата **трясється** (І. Франко); Наколять [наймички]

трісок на завтра, гупаючи поліном об долівку так, що аж хата **трясється** (Г. Хоткевич).

16. **ІВАНОВА ХАТА**, *заст., ірон.* В'язниця. А най-но [хай тільки] би той чоловік обернувся та **хоть** [хоч] раз ударив будовничого [будівничого] в потилицю? Сейчас [зараз] би його і на **поліцію**, і в суд, і в **Іванову хату** (І. Франко).

17. **ПОВНА ХАТА** кого, чого. Велика кількість, дуже багато. Добра була **повна хата**, а тепер одна **пустка** **зосталася!**.. (Панас Мирний); — Що ж ви нічого не робите **слабій?** — **Замфір** **махнув рукою**. — Де там нічого... **Ворожок та шептух** була **повна хата**.. (М. Коцюбинський); — **Гостей було** — **повна хата** (Григорій Тютюнник).

18. **ТВОЯ ХАТА МОЇЙ ХАТІ ТРОЇЇРІДНИЙ ПОГРІБ**, *жарт.* Дуже далека рідня або зовсім не родич. — **Аякже, родич!** **Твоя хата моєї хаті троїїрідний погріб**, — **відповів Остап** (З журналу).

19. **ХАТА СКРАЮ**. 1. *чия.* Хто-небудь через власну байдужість не бажає втручатися у щось, бути причетним до чогось; кого-небудь щось не стосується. **Знає** [Безбородько] **про петицію**, **підписував її**, а тут удає **навіть**, що нічого не **знає** і його **хата скраю** (М. Лазорський); — Я в такій справі **не втручаюся**, — **відповів отець Кузьма Коломійцеві**, — як собі **знає** **громада**, а моя **хата скраю** (О. Кониський).

2. Небажання втручатися у щось. — **Ваші** — **їхні**. **Розшифрувати оце кляте** — "ваше — їхнє". Оцю мою **хату скраю** (О. Довженко).

ХАТІ

20. **ЯК У ДУРНОГО НА ХАТІ**, *зневажл.* Неохайний (про зачіску). **Нещадно сварила вихователька** за **дівчачі як у дурного на хаті зачіски**, за **немиті руки**, за **нестрижені чуби у хлопців**, за **пом'яттий одяг** (З журналу).

ХАТКА

21. **КАРТКОВА ХАТКА; КАРТКОВИЙ БУДІНОЧОК**. Те, що не ґрунтується на чомусь реальному, не має під собою підстав. **Сліпому видно**, як **валиться їхній** [фашистів] **картковий будиночок**, а вони **вдають з себе переможців** (Д. Бедзик).

22. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **КАРТКОВА ХАТКА** (картковий будиночок), зі сл. зруйнувати, звалитися і под. Дуже легко й швидко. [Лариса:] **А-а! Мішель! Все... пропало... звалилося... як карткова хатка...** (І. Микитенко); **Перед нею проходило її сите, безтурботне життя**. **Спогади пекли її безсилою злістю до тих, хто це життя знищив, зруйнував, ніби карткову хатку** (І. Микитенко).

ХАТУ

23. **НА ВСЮ ХАТУ.** 1. Дуже голосно. *Всі гогорили, галасували на всю хату, не знали, де сісти, де стати* (І. Нечуй-Левицький); *Петрик розплакався на всю хату* (М. Стельмах); *на цілу хату*. Максим кричав *на цілу хату* (М. Коцюбинський). 2. Дуже сильно. *Світла немає; червоне зарево полум'я гоготить у пухатій порпаній грубі, світить на всю хату* (Панас Мирний); *Лампочка без скла чадила на всю хату* (М. Коцюбинський).

24. **ПІД ДУРНОГО ХАТУ.** Невідомо куди (про адресу). — *Писати листа під дурного хату не хочеться* (3 газети); — *Куди посилати? Під дурного хату?* (Сл. В. Ужченко).

25. **ПОВНУ ХАТУ**, зі сл. наговоріти, накричати і под. Дуже багато. [Андрій:] *Незабаром он мати з дачі повернеться, то зразу наговорить повну хату* (З. Мороз); *Приведе [мати] в школу, роздіне [роздягні], нагріє, піде учить* (С. Васильченко); *Тільки що сів за писання, прибів Кравченко й накричав мені повну хату* (М. Коцюбинський).

ХВАЛИТИ

26. **ХВАЛИТИ БОГА.** 1. у знач. вставл. словоспол. Уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь. — *Ну, хвалиш Бога, що Настя знайшла собі роботу! — думала баба Зінка, поглядаючи на дочку, — а то ходе [ходить], як нежжва* (І. Нечуй-Левицький); *Він поволів обводити поглядом і говорив їй тільки одно: — Хвалити Бога, перезимусмо. Держіться, діти, плуга!* (М. Стельмах).

2. Добре, гаразд. — *А-а-а, чумаченько... — мертво проскрипів Гарматій. — Як ся маєш? — Хвалити Бога* (М. Стельмах). **ХВАЛИТИ ДОЛЮ.** — *Живенькі-здоровенькі? — Та нічого, — кажу, — хвалиши долю! Все гаразд! (Остап Вишня).* **ХВАЛА БОГУ** (БОГАМ). — *А не приходить, ні... Та й хвала Богу, бо засмутилась би небіжка* (М. Коцюбинський).

ХВАТКОЮ

27. **МЕРТВОЮ** (залізною, смертельною) **ХВАТКОЮ.** 1. Дуже міцно. *Задержав .. голову вверху, якусь мить вивчав [Черниш] над собою новий виступ, новий зазубень, за який можна було б вхопитися і підтягтися на руках. Потім хапався за нього сильною мертвою хваткою* (О. Гончар); — *Здоров, здоров, сину, — привітався Гордій і залізною хваткою стиснув руку Федота* (Григорій Тютюнник); *Гнат, розуміючи, що це кінець, впав на луку сидла і вхопився за нього руками смертельною хваткою* (Григорій Тютюнник).

2. зі сл. вчепітися. Надзвичайно наполегливо. *Крок за кроком, дуже повільно, але впевнено, мертвою хваткою вчепившись у роботу, іде він до виявлення помилки в зенітній ракеті* (В. Собко); *Авіакосмічні корпорації ладні мертвою хваткою вчепитися у контракти на будівництво орбітальних станцій* (3 газети).

ХВИЛИНА

28. **ВІЛЬНА** (зайва) **ХВИЛИНА.** Не заповнений роботою відрізок часу, перев. короткий. *Ще пізніше, коли випала вільна хвилинка, Ганна бродила за березовим гайком та лугом навколо крутого озера* (В. Козаченко); *Пишіть до мене, якщо знайдете зайву хвилину* (Панас Мирний).

29. **ОСТАННЯ ХВИЛИНА.** Передсмертний час. — *Проклинаю тебе, — закричав Панас в агонії, — проклиною мою останньою хвилиною!* (Ю. Яновський).

30. **ХВИЛИНА В ХВИЛИНУ.** Точно у визначений час. [Сандро:] *Поспішати нам треба. Хвилинка в хвилину відбуватись повинні події тепер* (О. Левада); *Півтори години визначив для сну — стільки й спав. Проснувся хвилинка в хвилину* (І. Гребенюк). **ХВИЛИНКА В ХВИЛИНКУ.** *Сусіди прокидалися уранці хвилинка в хвилинку і кликали нас* (А. Хорунжий).

ХВИЛИНИ

31. **З ХВИЛИНИ НА ХВИЛИНУ.** Найближчим часом; от-от, ось-ось. *Головнокомандувач з гостями ще був десь у дорозі. Попередили, однак, що він може бути з хвилини на хвилину* (О. Гончар); *Солдати так зробили тому, що їм було наказано тримати людей напоготові, бо з хвилини на хвилину мав явитися комендант* (Григорій Тютюнник).

32. **КОЖНОЇ ХВИЛИНИ.** У будь-який момент, будь-коли або завжди; повсякчас. *Тут раз у раз вешилась кордонна сторожа і кожної хвилини могла заскочити* (М. Коцюбинський). **КОЖНУ ХВИЛИНУ.** Для тебе, моя ти єдина, Те слово сумне забринить, Бринітиме кожну хвилину, Бринітиме кожну мить (Леся Українка). **ВУСЯКУ** (у будь-яку) **ХВИЛИНУ.** *В усяку хвилину і перед ким завгодно він ладен вступитися за свого брата* (О. Гончар).

ХВИЛИНИ

33. **ПО ХВИЛИНІ** (по хвилі). Через малий відрізок часу, дуже швидко. *Відчитили хвиртку... — у вікні схилинулася фіранка. По хвилині сам господар виглянув з сіней* (М. Іщенко); // *Протягом малого відрізка часу. Антін спинився, глянув на жінку і по хвилині вагання в його [нього] зірвалось: — Я бачив сон* (М. Коцюбинський).

ХВИЛИНОЮ

34. 3 **КОЖНОЮ ХВИЛИНОЮ**. Дуже швидко. Дівчинка звикала до мене з кожною *хвилиною* (Ю. Яновський); З *кожною хвилиною* схід розростався високим вікном світання (О. Гончар).

ХВИЛИНУ

35. В **ОДНУ ХВИЛИНУ** (хвілью). Відразу, дуже швидко; миттю. В *одну хвилину* скочила дитина у куток; закапали від болю й страху сльози (М. Коцюбинський); Потім побігла садом, збиваючи росу. Подол сорочки змок в *одну хвилину* і *хлюскав тепер по ногах* (Г. Хоткевич).

36. **ЗА (ч)ЕРЕЗ [ЯКУСЬ] ХВИЛИНУ** (хвілью, хвильку). Дуже швидко. Ми заїздили туди [в гроти]. Лягали на дно човна і за *хвилину* опинились в казковому царстві (М. Коцюбинський); За *хвилину* лежав я в ліжку, любуючись відпочинком по кількагодинній їзді (Б. Лепкий); Мерицій біжить [сестра Мархва] назад і через *хвилину* надходить з сестрою Серахимою (Панас Мирний); Окинула бистрим озорком Мариса свого супутника і за *хвилю* знов сиділа серйозна, дивлячись у вікно (О. Гончар); Тупіт ближчас, неясно доносяться два голоси, і раптом, через *якусь хвильку*, він, холопучи, пізнає, що це гомонять Люба і Яків Плачинда (М. Стельмах).

37. **НА [ОДНУ (єдину, якусь)] ХВИЛИНУ** (хвильюпочку, хвілью, хвильку). Зовсім нещодавно. Він голововою висадив би вікно та вліз би у хату, щоб хоч на *хвилину* побачити Настю... (М. Коцюбинський); На *одну хвилину* запала тиша. Всі солдати й гайдамаки прикипили очима до двох суперників (О. Довженко); — Просим вас, не миніть мост господи, завітайте хоч на *єдину хвильку* (О. Гончар); Він сів на лаві і на *якусь хвильку* застиг (О. Кундзич); // із запереч. Ні на трохи; зовсім. Гамір, співи, крики та п'яні прокляття не вгавали й на *хвилю* (І. Франко).

38. **НІ (ані, і) НА ХВИЛИНУ**, із запереч. Зовсім, анітрохи. Гомін не вгавав ні на *хвилину* (Панас Мирний); Кожний напружено чекав різкого і в *ту ж хвилю* відвів погляд: Оксенові очі дивилися на нього запитливо, але спокійно (Григорій Тютюнник); // Одночасно. Черниш бачив ще, що Брянський боком стрибнув кілька кроків уперед і метнув гранату, вихоплюючи в *ту ж мить* пістолет (О. Гончар).

39. У **ТУ Ж ХВИЛИНУ** (хвілью, мить). Відразу ж, зараз же, дуже швидко. Ось він [співець] руку здійняв, в *ту ж хвилину* Стало тихо, неначе в могилі (Леся Українка); Джемелік глянув на нього і в *ту ж хвилю* відвів погляд: Оксенові очі дивилися на нього запитливо, але спокійно (Григорій Тютюнник); // Одночасно. Черниш бачив ще, що Брянський боком стрибнув кілька кроків уперед і метнув гранату, вихоплюючи в *ту ж мить* пістолет (О. Гончар).

ХВИЛІ

40. **НА ХВИЛІ**. У вигідному становищі. Ми ж, з одного боку, постійно нарікаємо, що на *хвилі* зьгодні не творчі, а руйнівники, а з другого, — неусвідомо чи ні, але заохочуємо моду на рейтинги, які так чи інакше штовхають на різкі поступки (З журналу).

ХВИЛЮВАТИ

41. **ХВИЛЮВАТИ** (бентежити, розпалювати, бунтувати і т. ін.) **КРОВ** яку, у кого і без додадки. Викликати неспокій, тривогу, розбурхувати почуття, думки. Попереду було незнайоме життя, невідомі зустрічі, пригоди, які так солодко *хвилювали* юнацьку *кров* (З газети); Весь час Михайлина перебувала під враженням тривожного сну, який *бентежив* *кров* та викликав почуття, що одразу обливало всю її істоту, жахало серце (З журналу); Воля, воля і воля! Це чарівне слово. *розпалювало* *кров* у хлопця (М. Коцюбинський); Плач, зілість, досада разом піднімались з душі [Мотрі], *бунтували* *стару* *кров* (Панас Мирний).

ХВІСТ

42. **ДІВЧАЧИЙ ХВІСТ** (хвостик), фам. Хлопець, який полюбляє дівчат та їхні товариство. Коли Михайлові, відомому на все село *дівчачому хвостові*, нагадують про Орісу, він опускає очі і щокі його *спалахують* рум'янцем (З журналу); — Оце ще *дівчачий хвостик* — тільки біля них його і видно (Сл. В. Ужненка).

43. **ЗА ХВІСТ ТА НА СОНЦЕ** (на вітер) кого. Викривати чийсь непорядні, неправильні і т. ін. дії, вчинки так, щоб усім стало відомо. Картопля в *кагатах* почала горіти, а силос, то, мабуть, уже й згорів. Хто *кагатував*? Колода. По *закутках* усі гудуть, от вона і його *за хвіст та на сонце* [в газету] (В. Кучер); — Заробиш у колосні сіна — матимеш молочко, не заробиш — хай тобі Бог дає... — Давно б так! — зірвалися в залі голови. — Годі їм на чужій печі зади зріти. *За хвіст та на вітер*... (С. Добровольський).

44. **[І] В ХВІСТ І [В] ГРИВУ**, фам. Дуже сильно, нещадно. Як *громило* *військо* *козацьке* Богданове *ляхів* у *хвіст і в гриву*. — *осипалося* *листя* з *дерев* (Легенди.); Цього нещасного Чумака мало не на всіх зборах і нарадах *гріють у хвіст і в гриву*. Він і *відсталий елемент*, він і Ковалівку назад *тягне* (В. Кучер); — Та як же це можна *так* *паскудство* їм *процятати*? — Та *увяїть* собі, — *бити* їм *треба* за це у *хвіст і в гриву* (Ф. Маківчук). У **ГРИВУ І У ХВІСТ**. З усіх кінців *встають* *загони* і *йдуть* на *клич* *бентежених* *міст*, щоб *гайдамацькі* *ешелони* *громити* в *гриву* і у *хвіст* (В. Сосюра).

45. **ІЗ (з) ЗА́ЯЧИЙ ХВІСТ.** Дуже мало. — Ну, я молодої [жінки] вже й не виною — пожила вона там зо мною із заячий хвіст! (Ю. Збанацький); — Охота є. Хоч одбавляй, та часу не те що обмалъ, а з заячий хвіст (М. Рудь).

46. **СОБА́ЦІ (псу, кобилі) ПІД ХВІСТ,** вульг. Даремно, марно, без позитивних наслідків. — І нам з вами з нього, живого, ніякої користі. За його голову ні шеляга. Сам з'явився. А клопоту? Готовий процес, стільки старань — і собаки під хвіст (Б. Харчук); — Усе, про що ми говорили, пішло кобилі під хвіст. Треба іншу думати думу (М. Стельмах).

47. **СОРО́ЧИН ХВІСТ,** фам. Язиката жінка. Ганусю на селі вважали сорочиним хвостом: у неї нічого не вдержиться (З газети).

48. **СОРО́ЧИН ХВІСТ ПРИЧЕ́ПЛЕНО** кому. Хто-небудь любить пліткувати, передавати будь-які чутки. — Попереджаю, щоб нічого не розказував Петрові, бо йому сорочин хвіст причеплено, буде знати весь хутір (З газети).

49. **ХВІСТ НА́БІК,** фам. Відвертатися від кого-, чого-небудь, бути осторонь когось, чогось. — Щоб ви не втручалися не в свої справи, — буркнув Пугало. — Як то не в свої? — заверещала ще дужче господиня. — Зівів дівчину з розуму, а тепер хвіст набік! (П. Паич).

50. **ХВІСТ СОБА́ЧИЙ.** Той, хто нічого не важить у суспільстві. Влада — гетьман. А гетьман, що ви собі думаєте — хвіст собачий? Гетьман — монарх (Остап Вишня); Мені ще старші радили: "Молоко на губах витри", — але я намагався пропущати те повз вуха. Що з того, що тільки шістнадцять? Адже я не хвіст собачий — я хазяїн (Ю. Збанацький).

51. **ХОЧ НА ХВІСТ НАСТУПІ́** кому. Хто-небудь дуже спокійний. Це на перший погляд Максим здається таким, якому хоч на хвіст наступити, а насправді за його нібито флегматичною зовнішністю криється людина залізної волі, рішучого характеру (З журналу); Усі вважали, що Андрієві хоч на хвіст наступити. Та сталося щось непередбачене: урівноваженого і незворушного, його мов хтось підіймою вибив із стільця (З газети).

ХВОРОБУ

52. **НА ЯКУ́ ХВОРО́БУ,** лайл. Для чого, навіщо. На цей раз мова між дядьками йшла про те, на яку хворобу їх сюди викликали в таке рання (Григорій Тютюнник).

ХВОСТИКОМ

53. **З ХВ́ОСТИКОМ.** З надлишком, з надбавкою, перев. невеликою; з перевищенням, над якусь міру. — Їй-богу, мало сотні карбованців.

Треба дві або й три сотні та ще й з хвостиком, — сказав Мельхиседек (І. Нечуй-Левицький); Шугалія посіяв півтора, Барило — гектар з хвостиком (В. Кучер).

ХВОСТІ

54. **У ХВОСТІ́.** 1. чого і без додатка, зі сл. ставати, стати і под. У кінці чогось, позаду всіх. Отож Віталій.. став у хвості досить довгої черги (І. Муратов); Коли захмелілий пасажир влився у потік людей і зник за прозорими дверима приміщення аеропорту, Гриць полежено зітхнув, під їхав до зупинки таксі, прилаштувавшись ззаду, в хвості чатуючих машин (О. Бердиик); // Позаду. Голова колони опинилась на подвір'ї військового містечка, а незабаром і вся колона із сконфужено замовклим оркестром у хвості поволі витягнулась туди, звідкіль щойно вийшла (Ю. Збанацький).

2. зі сл. бути, опинитися і т. ін. Серед відсталіх, серед останніх. Хочеш бути серед перших — учись, інакше опинишся у хвості, відстанеш від бурхливого, щодень цікавішого життя (В ім'я Вітч.).

ХИЛИТИ

55. **ХИЛИ́ТИ (клоні́ти) ЃОЛОВУ (чолó).**

1. перед ким і без додатка. Виявляти покірну перед ким-небудь, підкорятися комусь. Вої! [воїни] його не з тих, що хили́ть голови: ліпше впадуть вони на полі ратнім, аніж дадуть в колодку себе забити, ганьбою невільницькою очорнити (Д. Міщенко); Рутенців плем'я перед ним хилило чоло покірно і голосило на весь світ його [князя] славу безмірно (І. Франко).

2. перед ким — чим. Виявляти шану, повагу до кого-, чого-небудь. Колись гордий противник усякої кривди, тепер низько клонив [суддю] перед нею голову (Н. Кобринська); [Валентин:] Ареопаз, філософи премудрі чоло клонили перед ним (Леся Українка).

3. тільки хили́ти голову (чолó). Журитися, засмучуватися, бути у відчаї, втрачати надію на щось. — Та не хили ти голови так, Тихоне. Вийшло так якось по-дурному, — і він розповідав, що голова саме поїхав був кудись, не вдалось перебалакати (А. Головка).

56. **ХИЛИ́ТИ НА СВО́Є.** Настійливо, наполегливо відстоювати власну думку, переконувати у своїй правоті. А Щука на своє хилила: — Ет, вигадки! Велике діло — миш (Л. Глібов).

ХИЛИ́ТЬ

57. **ХИЛИ́ТЬ (клоні́нь) НА СО́Н.** 1. кого і без додатка. Хто-небудь хоче спати. Після невдалого раннього купання тут, на сонці та на вітрі, Мартинюка хилило на сон (Л. Дмитерко);

— *Щось мене,— кажуть,— клонить на сон... спочину трохи* (Ганна Барвінок). **ХИЛІТЬ ДО СНУ.** *Ми пройшли, не стинаючись, понад двісті кілометрів — і втома, ритмічне похитування на м'яких ресорах та й сама пізня пора хилили нас до сну* (Ю. Смолич). **КЛОНІТЬ В СОН.** *Вечоріло. Вже покрила землю тьма, Але чом це й досі мамі ще нема? Жде бабуся — не діждеться... клонить в сон* (І. Нехода).

2. кого. Викликати у кого-небудь бажання спати. *Інших на сон стиртне клонить, а мене — навпаки* (І. Муратов).

ХИМОРОДИТИ

58. **ХИМОРОДУ ХИМОРОДИТИ**, заст. Химерити, вередувати. — *Тобі здається, що він розсердився на тебе, а він, ледачий, химороду химородить* (Ганна Барвінок).

ХИТАТИ

59. **ХИТАТИ ГОЛОВОЮ.** 1. як. Виразати схвалення, осуд, заперечення і т. ін. стосовно слів чи поведінки кого-небудь. *Маруся лиш хитала заперечливо головою* (Г. Хоткевич); *Петросов співчутливо хитає головою* (О. Донченко); *Жінки божескали, хитали головами журно й тішили стару Карпенчиху, Чумачиху* (А. Головка).

2. на кого. Указуючи на кого-небудь, засуджувати його поведінку, вчинки. *Люди вже стали хитати на його [на нього] головою...* (Марко Вовчок); *Де-хто з знайомих хитає на мене головою,— чому нічого не подано до "Київської старини"?* (Панас Мирний).

3. Не схвалювати чого-небудь, виразати своє негативне ставлення до нього. *Мартоха з усіх своїх дітей найбільше любила "головату" Гапку й не терпіла, як сусіди хитали головами над дитиною та пророкували* (Леся Українка); *Старі шляхтичі, поглядаючи на той блискучий поїзд, тільки хитали головами* (І. Нечуй-Левицький).

ХІД

60. **НА ПОВНИЙ ХІД.** Дуже інтенсивно, з максимальним напруженням, навантаженням. — *Ну, так, я теж писав вірші на повний хід. Приємний відпочинок* (Ю. Яновський); *Прийшла весна. На повний хід ідуть роботи в рілльничій бригаді* (З газети); *Людина "маса" прагне за будь-яку ціну запустити державну машину на повний хід, щоб придушувати творчу меншість, яка їй, людині "масі", заважає повсюдно, в усіх сферах життя* (Вісник НАНУ).

61. **ХІД КОНЕМ.** Дії або прийом, спрямовані на досягнення якоїсь мети без конфронтації, конфліктних ситуацій. [Вадим:] *Як по прямій не можна вже не кроку, нанось удар зигзагом, з тилу,*

з боку! Є хід конем! (О. Левада); — *Льоня Шляхтич — це був твій хід конем. Ну, не вийшло. Нічого страшного* (П. Загребельний); *Продавець Мокій.. зробив такий хід конем: спакуювавши за-лежані товари в ящики, він виїхав з ними вранці до лісу, а під вечір, буцімто з бази, приїхав з ними до крамниці* (З газети).

ХЛІБ

62. [І] **ХЛІБ І ДО ХЛІБА.** Необхідні засоби для існування; достаток. — *Все в мене поки що є: і хліб і до хліба* (О. Гончар); *Зріють [пшениці] ось уже протягом чотирьох тисячоліть, даруючи людям щедрі ужинки, щоб був хліб і до хліба* (З журналу); — *Чого ви, мамо, є в нас, слава Богу, хліб і до хліба, поле, воли.— Якби ти взяв ще дівчину не вбогу, то, може б, якось і прожили* (Л. Костенко).

63. **ЛЕГКИЙ ХЛІБ.** 1. Засоби для існування, здобуті без труднощів, без особливих зусиль. — *Ви не думайте, що я на легкій хлібу [хлібі] виросла* (І. Франко). **ЛЕГКІ ХЛІБА.** *Бач — не зробив для держави добра ні на копійку, прожив життя.. при колгоспі на легких хлібах, а тепер йому пенсію* (Ю. Збанацький).

2. Неважка робота, заробіток без важкої праці, без докладання великих зусиль. — *Він, сестрице нероба, і він ледащо: змалечку служив у дворі за льокаля [лакея]. Звик на легкій хлібі* (М. Коцюбинський); — *Інші працюють, а вона тиняється без діла... гонимітерка, видно, легкого хліба шукає* (О. Гончар); *Дябаю до редактора.— Де мій попередник? — Втік на легкий хліб.— Куди? — В шахтарі... (А. Крижанівський); // Нескладна справа, просте завдання. — Попереджаю, товариші, — ми йдемо не на легкий хліб. Може, доведеться комусь загинути від кулі гітлерівця. Кому, може, доведеться в катівні кінчати молоде життя* (Ю. Яновський); — *Сідай на готове та дивись, не відпусти гайку, — повчав Сагайда Маркевича, передаючи йому взвод...— А я не женуся за легким хлібом, піду на 1-й [взвод], до молодих громадян* (О. Гончар).

64. **ЛЕЖАНИЙ (лежачий) ХЛІБ.** Засоби для існування, здобуті легко, без особливих зусиль. *Попові а [і] котові — то лежаний хліб* (М. Номис); — *Роботи не боюся: треба жити, то треба й робити. Щоб не було од Бога гріха, а од людей сорому. Нема нігде хліба лежачого* (Марко Вовчок).

65. **ПРОХАНИЙ** (прошений, ласкавий) **ХЛІБ** (шматок). Милостиня. — *Гірко мені проханий хліб їсти* (А. Хижняк); *Проханий шматок горло дере* (Укр., присл.); [Неофіт-раб:] *Я досі був рабом... а ви тепер ще й жебраком мене зробить*

хотіли, щоб я поволі руку простягав по хліб ласкавий (Леся Українка).

66. **СВІЙ ХЛІБ**, *перев. зі сл. і тій, шукати і под.* Засоби для існування, здобути власними зусиллями; власні заробітки. *Треба було й йому, скінчивши школу, злати з батьківської ший,— свого хліба шукати* (Панас Мирний); *Батько з сімнадцятирічного зросту пішов на свій хліб* (Збірник про М. Кропивницького); — *Можє, скоро закінчить [дочка] цю семінарію та й піде на свій хліб, учительський* (П. Козланок). **СВОЇ ХЛІБ**. Підігнуло воно [цуценятко] хвоста і пішло “на свої хліба”. *Десь щось вкраде, десь щось на смітті випорсає або щось недозгризко підкине* (Ю. Мельничук).

67. **ТЯЖКИЙ ХЛІБ**. Заробітки, здобути важкою працею, великими зусиллями. — *Тепер вірю, що буде в нас школа, хоч і шлякекий ваш [вчителя] хліб* (М. Стельмах).

68. **ХЛІБ НАСУЩНИЙ** (насушний). 1. Засоби, необхідні для прожитку, для існування. *Хліборобу честь і слава, перша чарка йому йде, його праця-бо кривава Хліб насушний нам дає* (І. Манжура); — *Люба мамочка! Отримали ми вчора гроші, — спасибі тобі за них, тепер уже “хліб насушний” надовго забезпечений* (Леся Українка); *Раніш селянина давили межі, панські володіння, вічні турботи про хліб насушний* (М. Чабанівський).

2. чого. Щось найважливіше, найістотніше. *Вугілля.. називають насушним хлібом промисловості* (З газети).

69. **ХЛІБ ТА (і) СІЛЬ**! Уживається як традиційне привітання до кого-небудь під час їди з побажанням доброго апетиту. — *Добридень,— скаже,— хліб ша сіль! Здоровенькі були з весіллям, свату!* (П. Гулак-Артсмовський); — *Хліб ша сіль! — привітався Шмалько — їмо, та свій, а трохи постій, може, й так ситий будеш,— відповів отаман* (С. Добровольський).

ХЛІБАХ

70. **НА ХЛІБАХ** (на хлібі) *чийх (чийому), зі сл. жити, снідати і под.* За чийсь рахунок, на чийомує утриманні. *Санаторці жили на хлібах Якима Івановича Потопальського мов у Бога за дверима* (Ю. Збанацький); — *Наш чернечий устав краший од монастирського. У нас, скоро чоловіка спантеличить мирська суєта, то в кучу або до кази не саджають, а зараз — їди собі к нечистій матері! Вибрикаєш на волі, коли дуже розжирів на товариському хлібі* (П. Куліш); — *Їди з мого достатку, .. як ті розумники, що скаламутили тобі мізки і які тебе в Сибір на поселення запроторять. Тоді вже можеш пловати на мене, а тепер, поки на моєму хлібі сидиш, — зась!* (М. Стельмах).

ХЛЮЩ

71. **ЯК (мов, піби і т. ін.) ХЛЮЩ** (хлюща). 1. *Дуже мокрий, намоклий. І дрова мов хлющ, не горять в паровозі* (П. Папч); — *Чоботи он приволік як хлющі. Завтра висохнуть, як взуватимешся?* (Григорій Тютюнник); — *Ой, набридли за тяжні дощі. Земля вже їхню щедрість не приймас. Мовчать дерева, як хлющі — куці. І жодна пташка пісню не співає* (О. Білаш); *Бурхнуло з неба, мов із бочки. Троянці стали всі як хлюща* (І. Котляревський); // *зі сл. м. мокрий, змокнуті і под.* Зовсім, повністю, наскрізь. *Я мокрий як хлющ, але я радий цьому багатству води* (М. Грушевський); *Забрюхувався [втікач] в росі по самі вуха ранками і був мокрий як хлющ, але не зупинявся* (І. Багряний); *Доц ось-ось лине з неба, а вони ж далеченько, десь біля річки, змокнути як хлющі* (Ю. Збанацький); *Мокра як хлюща сорочка облипла його могутнє тіло* (М. Коцюбинський). **НА ХЛЮЩ**. [Зборовський.] *Перетомилися всі і перемокли на хлющ* (М. Кропивницький). 2. *зі сл. п'яний і й.* *Дуже, надзвичайно. Насінник приходить на службу п'яний як хлющ* (Ю. Збанацький).

ХМАР

72. **[АЖ] ДО [САМІХ] ХМАР**; **ПІД [САМІ] (самісінькі) ХМАРИ**. *Дуже високо. [Поет:] Бачили ви, як велике багаття кида вогонь аж до хмар?* (Леся Українка); *На крайній найвищій горі.. стирчить ще одна тераса, немов величезний престол піднімається під самісінькі хмари* (І. Нечуй-Левницький); *Прощайте ж, соснові ліси, Рості вам під хмари* (П. Дорошко). **ДО САМОЇ ХМАРИ**. *А пожар удвоє Розгорівся, розпалався До самої хмари* (Т. Шевченко).

ХМАРА

73. **ХМАРА ХМАРОЮ**. 1. *Дуже багато, надзвичайно велика кількість. Коли сказати, що підвів двадцять їх тут було, то, сї жє то Богу мосму!* *більш: хмара хмарою* (Г. Квітка-Оснорович). 2. *Дуже сумний, похмурий, невеселий. Гляну на Чайчиху — хмара хмарою!* (Марко Вовчок).

74. **ЯК (мов, піби і т. ін.) [ЧОРНА] ХМАРА** (туча). *Дуже сумний, похмурий, невеселий, невдоволений. — Парубок той був як парубок: усіх веселив, умів сказати й приказати, робота горіла в руках. А зараз ходить як чорна хмара: неговіркий, робить через пень у колоду* (М. Лазорський); *Усі перувалися. Абрум ходив мов хмара* (Г. Хоткевич); — *Учора в них із князем Святославом була мова. Преосвященний із неї вийшов мов чорна туча* (Валерій Шевчук). **ЯК ХМАРА ГРОЗОВА**. *Місяць ходив йопька як хмара грозова* (Григорій Тютюнник).

ХМАРИ

75. **[ЧОРНІ] ХМЇРИ ЗБИРАЮТЬСЯ** (нависають, скупчуються і т. ін.) / **ЗІБРАЛИСЯ** (нависли, скупчилися і т. ін.) *над ким—чим, навколо кого—чого.* Кому-, чому-небудь загрожує неприємність, горе, біда і т. ін. Вони [онуки Мономаха] *данину злій орді Платили й гризлилися між собою, А чорні хмари над тобою* [Львовом] *уже збиралися тоді* (Д. Павличко); — Скажи, хай приїжджає сьогодні на збори, бо наді мною *нависли хмари* (М. Зарудний); *Чорні хмари Другої світової війни скупчувалися над землею кулею* (З журналу). **ЗГУЩУЮТЬСЯ ВАЖКІ ХМЇРИ.** *Василеві було дуже важко. Йому здавалось, що навколо нього згущувалися важкі хмари* (П. Панч). **НАД ГОЛОВОЮ (ГОЛІВОНЬКОЮ) ЗБИРАЮТЬСЯ [ЧОРНІ] ХМЇРИ** *число, кого.* *Над головою Василя збиралися чорні хмари* (І. Нечуй-Левицький); *Над Федьковою ясною голівонькою збиралися хмари* (А. Дімаров). **НАВИСАЮТЬ ГРОЗОВІ ХМЇРИ.** *Батько прикипів поглядом до телеекрана. Над улюбленою командою нависли грозові хмари* (З газети).

ХМІЛЬ

76. **ХМІЛЬ Б'Є (УДАРЯЄ) / УДАРІВ У ГОЛОВУ** *кому і без додатка.* Хто-небудь починає п'яніти. *Випили по чарці, по другій, по третій. Хміль ударив в голову* (Панас Мирний); *Щоб зігрітися, взяв [майор] склянку гарячого чаю, доливе його ромом і одразу перexилив його у горло. Життєдайне тепло розплилось по тілу. Хміль знову вдарив в голову* (З. Тулуб); *І напився дід Хлипавка, як давно уже не напивався. Вдарив у голову хміль...* *Ухотив важкий грушевий кийок, рушив визволяти Василя* (А. Дімаров).

77. **ХМІЛЬ БРОДИТЬ У ГОЛОВІ** *чий, кого.* Хто-небудь п'яний, сп'янів. З аркадіянами веселився [Евандр], *Над варенухою трудився, І хміль в їх головах бродив* (І. Котляревський).

78. **ХМІЛЬ ВІЙШОВ (ВИЛЕТІВ, ВИВІТРИВСЯ і т. ін.) / ВИХОДИТЬ (ВИЛІТАЄ, ВИВІТРИЄТЬСЯ і т. ін.) З ГОЛОВИ** *у кого, кого, чий.* Хто-небудь дуже швидко протверезився, став тверезим. — *Ти хто такий?!* — *Хміль вилетів з голови старости, і він з острахом поглянув на Лавріна.* — *Хто ти такий?* (М. Стельмах); *Петру був настільки обурений невдячністю дочки, що навіть хміль вивітрився з його голови* (М. Чабанівський); — *З клубу йшли хлопці й дівчата, танцювали й співали. Радісно Новий рік зустрічали. З досади в мене з голови і хміль вискочив* (О. Ковінька); — *Он як!* — *хміль одразу почав виходити з голови управителя* (М. Стельмах); *За обідом чарка ходила кругом столів, од одного краю до другого, й поки*

вона доходила на старе місце, хміль вилітав з голови гостей (І. Нечуй-Левицький).

79. **ХМІЛЬ РОЗБИРАЄ / РОЗІБРАВ КОГО.** Хто-небудь починає п'яніти. Він дивився та сміявся, як *хміль розбиває її* (Панас Мирний).

ХМІЛЬ КОМ

80. **ПІД ХМІЛЬКОМ, жарт.** У стані незначного сп'яніння. *І хоч трішечки я був, товаришу, під хмільком, а відразу помітив, що своїм приходом викликав я поміж них роззубленість* (В. Логвиненко).

ХОВАТИ

81. **ПРАВДИ НІЧОГО (НІДЕ) ХОВАТИ / СХОВАТИ.** Дійсно, справді, звичайно. *Та й правди нічого ховати, Нігде [ніде] нема Марусі рівні* (Є. Гребінка); *Батько завсідги [завжди] казав, що як довчусь я в нашої школі, то віддасть мене ще в місто вчитися. Ніде правди сховати, мені не дуже це подобалося* (Б. Грінченко).

82. **ХОВАТИ ГОЛОВУ В ПІСОК.** Уникати небезпеки або удавати, ніби її немає. — *Ти, Леоніде, .. од небезпеки ховаєш голову в пісок* (А. Голлово); [Макаров:] *Я не ховую голову в пісок і дивлюся небезпечі просто в вічі* (О. Левада).

83. **ХОВАТИ / СХОВАТИ (ЗАХОВАТИ і т. ін.) КІНЦІ В ВОДУ.** Знищувати докази чого-небудь; не залишати ніяких ознак, слідів злочину, негідного вчинку. — *Мені поперед усього треба людей розумних, .. кованих на всі чотири ноги, розуміш?.. Щоб уміли робити моїм іменем .. і ховати кінці в воду* (І. Франко); *Шубан якось боком од нього .. Дениса Петровича ще непокоїть. Невже донхується, собацюга? Все-таки важко ховати йому кінці в воду* (Д. Прилюк); *Багато не дадуть, бо не доведуть багато, він і сам уже призабув, скільки усього за тридцять літ, умів кінці ховати у воду* (В. Дрозд); — *Бачите, я цілком одверто говорю з вами. Зрештою, коли б навіть тепер подох один-два, — можна було би поховати кінці в воду. Але ж бо їх вісімнадцять, і всі загрожують масовим самогубством* (Г. Хоткевич). **ПУСТИТИ КІНЦІ В ВОДУ.** — *Треба тут пустити кінці в воду* (М. Стельмах).

84. **ХОВАТИ / СХОВАТИ ОЧІ (ПОГЛЯД)** *від кого і без додатка.* Відвертатися, не дивитися на кого-небудь від сорому, ніяковості, незадоволення тощо. [Никандер:] *То ти хочеш, щоб і я з громади вивав, а батькові блудним ситом став, щоб поза кутками огинався, од брата очі ховає?.. Ні, вже годі!* (М. Куліш); *Аж назустріч їм ще двоє школярів, років по шістнадцять, а може, й по сімнадцять. За руки взялися .. Забачивши старших, пустилися, тішили порізно, нахиливши низенько голови, очі ховують...* (Григор Тютюн-

ник); — *Так я, люди, кажу? — непевно обернувся [Пилип Таранюк] до лісовиків, але ті ховали від нього погляди (М. Стельмах); Я на тебе моргаю, а ти сховав свої очі, наче загорнув їх у ту книжку (І. Нечуй-Левицький).*

ХОВАТИСЯ

85. ХОВА́ТИСЯ ВІД ЛЮДСЬКОГО ОКА (від людських очей). 1. Ставати невидимим. Коли київські гори курилися туманом, а Дніпро, запнувшись своєю димчатою запоною, *ховався від людських очей*, — по зеленій оболоні метушилися в тумані щось за тіні (Панас Мирний).

2. Намагатися, щоб ніхто не побачив, не помітив; уникати зустрічі з ким-небудь. Довго сидів [Тетеря] при місяці... *Усе щось думав і шепотів сам до себе, а потім, ховаючись від людського ока, ішов спати (Григорій Тютюнник).*

86. ХОВА́ТИСЯ / СХОВА́ТИСЯ В КУЩІ (по кущах). Уникати відповідальності, безпосередньої участі в чому-небудь. *Можже, навіть і сумно їм [мешканцям інших планет] стане, що вони, як незаконні, мусять триматися осторонь, ховатися по кущах, не маючи права наблизитись до людського товариства (О. Гончар); Виходить так: народ вирішив створити в своєму місті індустрію, всі працюють на повну силу, а інженер Горещкий, велимишановний спеціаліст-будівельник, вирішив сховатися в кущі (М. Ю. Тарновський).*

87. ХОВА́ТИСЯ / СХОВА́ТИСЯ ЗА ЧУЖІ СПІНИ (за чужу спину). Намагатися не робити чого-небудь, ухилятися від якого-небудь обов'язку, від відповідальності за щось, перекладаючи все це на інших. — *А ти хвостом не крути і за чужі спини не ховайся, — засвітив на нього [Хому] оком Латочка (Григорій Тютюнник); Звичайно, я не раджу тобі бути поганим воїном або ховатися за чужі спини. Я знаю, що ти на це не здатний (О. Гончар). ХОВА́ТИСЯ / СХОВА́ТИСЯ ЗА СПІНИ* (за спину) кого, чий (чию). *Лаяв себе часто Судислав за блягузтво, а коли треба було до діла, наче ненароком ховався за спини інших (А. Хижняк); — Батура допустив аварію, — сказав Анісімов. — Зірвав нам добовий графік. Але найгірше те, що він хотів сховатися за спину товариша (С. Журахович). ХОВА́ТИСЯ ЗА СПІНОЮ* число. — *Чому ж ти його [пана] хоч на повозку не підсади? — жартує хтось ізсередини. — Тому, що за твоєю спиною не ховався! — одказав з обидою [образою] крайній (Панас Мирний).*

ХОДИТИ

88. ДАЛЕ́КО [й] ХОДИ́ТИ до кого. Уживається для підкреслення чіткої переваги над ким-небудь у чомусь. [Явдох:] *А очі у нього, — я таки при-*

дивилась, — прямо проклятуці! Куди Терешкові до нього, далеко й ходять! (М. Кропивницький).

89. НА ГО́ЛОВА́Х (на голові) **ХОДИ́ТИ**. 1. Дуже бешкетувати, чинити безладдя. *Батько знову хапав за руку [Владика] й казав докірливо: — Ти на голові ходиш! Ану марш до дідуся (Є. Гуцало); — Узувши чоботи нові, хлопчак ходив на голові, Хоч дехто вжив би з тим же успіхом: Не знав хлопчина міри в пустощах (С. Караванський). ТРО́ХИ НА ГО́ЛОВА́Х* (на голові) **НЕ ХОДИ́ТИ**. *Музика ріже...; і'яні чоловіки трохи на головах не ходять та вибивають гопака коло молодичь (Панас Мирний); [Хвенька:] То вона тут видає з себе тихлою, а там... Трохи на голові не ходила (Панас Мирний).*

2. Бути необмеженим у своїй владі, у своїх діях. *Над самими дахами з виттям проноситься літак. На череві чорні хрести. Такий, як 1941. Але тоді він ходив на головах, як пан. Тепер ніби тікає чимдуж від погоні (О. Гончар).*

90. НА́ЗИРЦІ ХОДИ́ТИ за ким. Невідступно стежити за кимсь, переслідувати когось. *Левко кілька разів припрошував, щоб дівчина сіла на санчата, але вона віднікувалась, бо не хотілося, щоб назирці за нею ходили всі Щербини (М. Стельмах).*

91. НА ЦИРЛАХ ХОДИ́ТИ перед ким, фам. Догоджати, прислужувати кому-небудь. — *Набридло мені дивитися, як перед Лесею вся сім'я на цирлах ходять (З газети).*

92. ПІД СТИ́Л ПІШКИ ХОДИ́ТИ (бігати), ірон. Бути дуже малим, малою дитиною. — *Ти що, нас лякаєш? — завівся друкар. — Ти ще під стіл пішки ходив... (В. Дрозд); — Ну, то як, Михайле? Будеш чабаном? Хлоп'я задкує від Горпищенка. — Я льотчиком буду... Як Петро ваш... — Ага! — хихикає Корній. — Під стіл пішки ходить, а вже й воно розібралося, де вершки, а де відьійки (О. Гончар); — Володя Шевченко, здається, учора під стіл пішки бігав, а тепер уже рулює на комбайні (З журналу). ХОДИ́ТИ ПІШКИ ПІД СТОЛО́М. — *Коли не вмів ще й букваря читати, Ходив, як кажуть, пішки під столом, Любить мене навчила мати... (В. Симоненко).**

93. ПО ЛЮ́ДЯХ ХОДИ́ТИ. Просити милостиню; жебракувати. *Тяжке дитинство судилося моїй жінці, всього довелося зазнати: і по людях ходила, і наймалася до панів, і поневірялася (З газети).*

94. ПО СВІ́ТУ (по землі) **ХОДИ́ТИ**. Жити. — *Щоб ви не діждали по світу ходити, люди! грабувати (Ганна Барвінок); [Самопал:] В мене... іменини... П'ятдесят сім років по землі ходжу, Антоне (М. Зарудний).*

95. У ЯРМІ ХОДИ́ТИ. Тяжко працювати, зазнаючи утисків, гиоблення від кого-небудь.

— *Годі, годі, браття, у ярмі ходити! Годі, годі, браття, під неволею сидіти!* (Марко Вовчок); [Неріса:] *Я справді не вдалася до того, щоб весь день у ярмі ходити так, як твоя сестра* (Леся Українка); — *Козацькому народу і тут, і там на панських ланах в ярмі ходити*, — *журився Неридиймоюмати* (М. Лазорський).

96. ХОДИТИ В ШОРАХ. Коритися кому-небудь, бути залежним від когось. [Ізогеи:] *Тепер з молодими трудно .. Не хочать [хочуть] ніяк ходити в шорах* (Леся Українка).

97. ХОДИТИ В'ЮНОМ біля кого. Догоджуючи кому-небудь, підлещуватися; запобігати перед кимсь. На цьому обіді були також Кочубей, Лизогуб, Ханенко і Валькевич. Усі вони в'юном ходили коло господаря, вихваляючи родину Розумів і ловлячи жадібно кожне його слово (М. Лазорський).

98. ХОДИТИ ГОЛИМ (босим). Бідно вдягатися або бути бідним. На мельника вода робить, а мельника гола ходить (Укр., присл.); — *Не дам! Не дам!.. Діти голі ходять*, — висока, худа молодиця в небілений сорочці й спідниці цуткими пальцями вцепилася в грубий сувій, який тримав перед себе розлючений бандит (М. Стельмах).

99. ХОДИТИ ДОГОРІ НОГАМИ. Дуже бешкетувати, чинити безлад. Хлопці на перервах ходять догори ногами (М. Зарудний).

100. ХОДИТИ ЗА ПЛУГОМ. Обробляти землю. Як би він хотів мати зараз тиху Миронову судьбу [долю]. Непомітно жити біля такого ставочка, ходити за плугом, ростити дітей і забути усе-все на світі (М. Стельмах).

101. ХОДИТИ / ЗАХОДИТИ ХОДОРОМ (ходунбм). 1. Дуже дрижати, двигтін, хитатися. Стіни в школі ходили ходором (М. Коцюбинський); Під ногами двигтіла земля, ходила ходунбм, неначе він перебував на палубі якогось корабля (І. Цюпа); Стіл заходив ходором; чарки й пляшки заторохтіли (Паіас Мирний).

2. Дуже швидко рухатися під час якоїсь роботи, дії. Недалеко од хати під грушею Мотря терла коноплі. Її руки ходили ходором (І. Нечуй-Левицький); У хлів вривається Орися: хустка на плечах, очі горять, граблі так і ходять ходором в руках (Григорій Тютюнник).

3. Посилено трястися, смикатися; то підніматися, то опускатися (про м'язи, частини тіла і т. ін.). А що ж Палажка? Знай собі регоче, Аж груди ходять ходором (А. Крижанівський); Кров ударила їй [дівчині] в лице, ніздрі маленького носа ходили ходором (В. Винниченко); Боки йому [турові] ходили ходором, руда шерсть змокріла на хлопця (П. Загребельний); Ковтас [Степан] пересохлим горлом слину, від чого адамовоє яблуко під

бородою так і ходило ходунбм (В. Кучер); Нижня щелепа неприродно заходила ходором і почала одвисати (В. Кучер).

4. Відбуватися, здійснюватися дуже бурхливо, швидко, енергійно. У затишному дворі Гординської усе ходило ходором. За кілька днів .. вояки встигли полагодити паркан, біля конюшні повісити двері (С. Чорнобривець); Всередині школи все ходило ходором: тупотнява, лайка, постріли (О. Гончар).

102. ХОДИТИ З ТЕМНИМИ ОЧИМА. Бути неосвіченим, неписьменим, неграмотним. — *А хіба уже як мені, то й вік ходити з темними очима? Та як на мене, то хоч би і всі учились*, — тільки за що, діти? (С. Васильченко).

103. ХОДИТИ МАНІВЦЯМИ. Поводити себе, діяти неправильно, не так як треба; збочувати. — *Зараз ви [десятикласинки] стоїте на порозі життя, добре тому, хто відразу піде по вірній стежці і не ходитиме манівцями* (І. Цюпа).

104. ХОДИТИ НАВКРУГ (навкбл, довкола і т. ін.). Не торкатися суті якої-небудь справи, говорити не прямо, а відволікаючи когось від головного. — *Чого навкруг ходити, кажи простіш* (П. Дорошко); Питання Андрієвої справи, обшунування тощо, як і питання його братів, слідчий не торкався, лише ходив навколо (І. Багрянний); — *Ти зразу так би й сказав. А то крутить усе, ходить довкола* (О. Донченко).

105. ХОДИТИ НАВШПІЙНЬКИ (на пільцях) перед ким, коло кого. Побойоючись кого-небудь, лестити, догоджати йому, запобігати перед ним. — *Коло мене жінка буде ходити навшпійньюки* (І. Нечуй-Левицький); Він завжди цулився .. перед власною жінкою, хоча на словах ого-го як він командує своєю старою і як вона навшпійньюки ходить перед ним (М. Стельмах); Перед Граб'янкою всі на пальцях ходили, а Зоньку годували штурханцями по кутках (Леся Українка).

106. ХОДИТИ НИЖЧЕ ТРАВИ перед ким. Підкорятися чийсь волі, бути дуже покірним, слухняним. — *Якби тебе чоловік бив або знущався з тебе.., а то ж він перед тобою нижче трави ходить!* (Л. Яновська).

107. ХОДИТИ ПАВИЧЕМ (гоголем). 1. Триматися поважно, гордовито, зарозуміло, зверхньо. Дочка була зальотна птиця..; Червона, свіжа, як кислиця, І все ходила павичом [павичем] (І. Котляревський); Бунчук ходив гоголем. Його вибирали і рекомендували, куди тільки можна було обирати та рекомендувати (М. Зарудний). **ПОХОДЖАТИ ГОГОЛЕМ.** — *Ти виходиш на подвір'я, а півень весь у червоному, як живий вогонь, гоголем походить по росяному спориші і гордим оком подивляє навколо* (А. Камінчук).

2. Бути вдягненим у яскраве, барвисте або багате вбрання. — *Вирядив [чоловік] дівку як паву, син гоголем ходив, жінка в хустці такий, що всі баби очі рвуть од заздрощів, а в самого чоботи з рипом* (А. Дімаров)

108. **ХОДИТИ ПІВНЕМ.** Триматися зверху, гордовито, хоробро або зухвало. *Зовні Микола Васильович весь помолодів, ходив півнем у "піджачку наопаику"* (М. Рудь). **ХОДИТИ ПІВНИКОМ.** Серед другокласників ходив півником та козирився Володько Гречаний (М. Зарудний).

109. **ХОДИТИ ПІД БОГОМ.** Не знати, що є неминучим у майбутньому. *Надто прикро не мати довго звісток від рідних та дорогих людей з того краю, де всі .. під Богом ходять* (Леся Українка); *Кобза .. з матір'ю увійшов у хату і, помолившись перед іконами, стиха промовив: — Не журіться, матінко, ми всі ходимо під Богом* (О. Стороженко).

110. **ХОДИТИ ПІД ВУСОМ.** Бути дорослим (про хлопця). *Було це років сорок тому, а може, й цілих сорок п'ять. Я, як кажуть, ходив уже під вусом і служив у сільського куркуля Тимохи Ломаки* (Є. Кравченко).

111. **ХОДИТИ / ПІТИ ПО МІРУ.** Просити милостиню, жебракувати. *Ходить [Іван] з Одаркою по міру, назбира шматків хліба доволі .. і їсть із дочками своїми, а після знов іде збирати* (Грицько Гриньоренко); *Ми й покинули свою слободу і пішли по міру* (Д. Мордовець).

112. **ХОДИТИ / ПІТИ ПО РІЗНИХ СТЕЖКАХ** (різними стежками). Мати неоднакові інтереси, уподобання, життєві шляхи і т. ін. *Життя обох — батька і сина — склалося так, що вони весь час ходили по різних стежках, які майже ніколи не схрещувалися* (Григорій Тютюнник).

113. **ХОДИТИ / ПІТИ ПО РУКАХ.** По-трапляти від одного до іншого; бути в користуванні по одного, по другого. *Книжка пішла по руках* (І. Нечуй-Левницький); *Чарка пішла по руках, і люди урочисто пили* (М. Стельмах); *Кулемет уже пішов по руках. Житченко .. уважно розглядає його .. Передаючи кулемет Яреськові, додає: — Бережи!* (О. Гончар); // *Весті аморальний спосіб життя, перебуваючи в інтимних стосунках не з одним чоловіком (про жінку). Після смерті чоловіка пішла Марфа по руках* (З журналу).

114. **ХОДИТИ ПО ЛЕЗУ БРИТВИ** (ножів). Здійснювати небезпечно, складну справу дуже невправно, вміло, тонко. *Постійно наражаючись на небезпеку, ходячи, як кажуть, по лезу бритви, обер-лейтенант давно вже став забобонним* (П. Гуріненко). **ХОДИТИ ПО БРИТВІ.** — Ні, ти, Гнате, в це діло не мішайся. Давай призначимо когось із хутірських дядьків старшим по переселен-

ню, хай він і розпоряджається. А ти завалиш усе діло. Тут по бритві ходити треба, а ти — шарах з усіх чотирьох. Так не тільки ногу, а й голову розпанахати можна (Григорій Тютюнник). **ХОДИТИ ПОПІТОЧЦІ** над чим. *Хлопці діяли відважно й хоробро, сміливо ходили по питочці над смертю, і лише нещасний випадок кинув їх до рук ворогів* (Ю. Яновський). **ХОДИТИ ПО ЛЕЗУ** (по вістрю) **НОЖА.** Барак весь час був у насторожі. *Безперервне ходіння по лезу ножа — таким було зараз їхнє життя* (О. Гончар); *Хоча Денис і надійний хлопець, а в нього можуть прокинутися родинні інстинкти. Це дуже небезпечна гра, ходіння по вістрю ножа* (М. Ю. Тарновський).

115. **ХОДИТИ (СТОЯТИ, ВИСТУПАТИ) КОЗИРЕМ** (королем, тузом). Триматися з погордою, зарозуміло, незалежно; хизуватися. — *Да, Петре, от так справи. Мабуть, козирем ходить Пилип? Чи, може, він ще й не знає про цю замітку? — Учора Оберемок сповістив* (П. Автомонов); — *А то ж як? — кажуть, стоячи козирем, міщани* (Сл. Б. Грінченка); *Іван поперед у гармонію у руках, виступа козирем* (Панас Мирний); *Інший би на вашому місці королем ходив .., а він...* (З газети); — *У кого вона тільки вдалася? Така горда, неприступна, ходить тузом, на всіх дивиться згорі* (З журналу).

116. **ХОДИТИ [ЯК (мов, піби і т. ін.)] ПО СТРУНЦІ** (по струнці, по ниточці і т. ін.). Бути дисциплінованим, слухняним, безвідмовно коритися кому-небудь, виконуючи все чітко і без заперечень. *Йонька .. ганьби забути не міг, вона вічно смоктала його за серце, як чорна п'явка, і часто він вибухав таким гнівом, що всі домашні ходили як по струнці, чекаючи, доки перейде буря* (Григорій Тютюнник); *У них [панів] жінки перед мужиками як по струнці ходять* (Г. Квітка-Основ'янка); — *Ви, звичайно, безвідмовно Ладні вищому годить, Та набридло, безумовно, й вам по ниточці ходити* (З журналу). **ХОДИТИ ПО СТРУНІ** (по шнурі). — *Ге-е! — у мене так! — знову опускаючись на місце, сказав Яків, — у мене держись! Сказано по струні ходи — і ходи* (Панас Мирний); [Іван:] *Гори передо мною, по шнурі ходи! Ото по мені* (Панас Мирний).

ХОДОМ

117. **СВОЇМ ХОДОМ.** 1. Пішки або з участю живої сил. *Мені нічого ніяк не потрібно, я піду своїм ходом, а якщо стомлюся в дорозі, то, може, якийсь кінний підвезе трохи* (П. Кочура); *Почувши, що десь на Тихому океані є гуляща земля, і пригадавши деякі мандри за молодих літ, закріпив він, не довго думаючи, свого мишастого коня й*

мовчки рушив на Схід "своїм ходом" у супроводі єзінки Харитини й собаки Султана (О. Довженко). 2. За допомогою дії свого механізму, мотора (про машину). Чутка пішла, що з станції, деся аж за тридцять кілометрів звідси, прийде своїм ходом трактор і що тоді не треба вже на полі ні коней, ні меж (О. Довженко); "Експонати" [автомобільної виставки] з'їхались сюди з усієї України своїм ходом (3 газети).

ХОДУ

118. З ХОДУ. 1. Рухаючись, без зупинки. А Роман Петрович просто з ходу, не зупиняючись, закрився періркою і .. вискочив у протилежні перонові двері (В. Козаченко).

2. Відразу, тут же, не задумуючись і не обмірковуючи. Катерина з ходу почала кричати про дітей, про землянку, про ліс (Л. Первомайський); — Ви давно встигли зайтися з ним? — Як побачились, так і зайнясь, — з ходу, можна сказати (М. Стельмах); Угринець не сподівався чути від Терентія такого хитромудрого запитання і з ходу не відповів (В. Поліщук); // Без попередньої підготовки. З ходу ведуть [фашисти] вогонь, стріляють, не цілячись (О. Гончар); Наші війська стримували ворога, який хотів з ходу перестрибнути на лівий берег Дніпра (В. Минко).

ХОДУ

119. НА ПОВНІМ (на повнім) ХОДУ; ПОВНИМ ХОДОМ. 1. На великій швидкості. На повному ходу нас обганяє невеличкий, меткий всюдихід "газик" з червоним хрестом (В. Дарда); На ротному одяга затлілась, а він: "За мною, товариші!" і на повнім ходу з воєю та під насип, а ми всією командою за ним (О. Гончар); Поїзд уже йшов повним ходом (Іван Ле); // Дуже швидко. [Вася:] Одягайся ж скоріше, бо не встигнеш. [Іван:] Я зараз. Повним ходом (І. Микитенко).

2. Дуже інтенсивно, з максимальним навантаженням, напруженням або на всю силу, потужність. Вона вже працювала на повному ходу, не маючи змоги ні на мить лишатися бездіяльною (В. Собко); Переправа йшла повним ходом, на міст ломилися машини й вози з пораненими бійцями (О. Сизоненко); Зараз справа налагодилась, вантажі йдуть повним ходом (О. Гончар); Повним ходом розгорнулося будівництво "Мар'їнського моря", — так назвали хлібороби нову вододому, яка споруджується в сухій балці річки Осика (3 журналу).

3. Добре налагоджений, організований. Там, дома, довелося залишити все господарство на повнім ходу, скотину, хату, садок, сусідів — словом, усе (Г. Хоткевич).

120. НА ХОДУ. 1. Не відриваючись від якоїсь справи, одночасно з іншими діями; попутно. Її захоплено на вулиці, де вона, витупивши перед себе кужіль, на ходу виводила вовняну нитку та щось бубоніла до себе (М. Коцюбинський); На ходу збирає [Кошова] капустяне коріння (торік тут був колгоспний огорог [город]), наказує запалити купу торішнього на межі бур'яну (Остап Вишня); // Під час руху. Мабуть, ми їхали знов без дороги, бо мене хитало, як в колісці, об колеса шарудів бур'ян, і коняка часто зупинялась, деся хапаючи на ходу траву (В. Винниченко); Офіцери пробігали вперед, на ходу поправляючи пілоти (О. Гончар). 2. Відразу, дуже швидко і без особливих зусиль. [Катрич:] Магази́нчик у нас акуратний, продавці — розбитні, до людей уважні, обслуговують їх прямо-таки на ходу (З. Мороз).

3. Завжди в дії або готовий до дії. Хай вантажна стріла труду Буде вірна, як руки робочі, і машини нехай на ходу будуть (Л. Забашта); Бригада слюсарів .. стежить за тим, щоб електроотокarne господарство завжди було "на ходу" (3 газети); Випущений 1918 року "Шевроле", крім того, що є оригіналом до останнього гвинтика, ще й на ходу їздить, та ще й як! (3 газети).

121. НА ХОЛОСТОМУ ХОДУ. Без потрібних, необхідних результатів, без бажаних наслідків; безрезультатно. — На холостому ходу працюємо! — Тобто як? — А так, Митричу, поту багато, а толку мало (П. Панч).

122. У ХОДУ у кого. Широко використовуватися, часто застосовуватися і т. ін. Людський товар у них [американців] здавна в ходу. Вони собі, замість строківків, негрів-арапів понавозили кораблями з Африки (О. Гончар); В ходу у нас вислів: трудова активність. І зараз значення такої активності не знижується, навпаки, вона повинна зростати (3 газети).

ХОЛОД

123. [І] ХОЛОД І (та) ГОЛОД. Важкі життєві умови з великими матеріальними нестатками. — А маленьким же .. чого тільки не було йому: і холод, і голод — усе було волам чужим хвості крутити (А. Тесленко). ГОЛОД І (та) ХОЛОД. Отак жив Чіпка, ріс, виростав у голоді та в холоді, у злиднях та нестачах (Панас Мирний); [Йоганна:] Своім достатком я йому служила і всій його громаді помагала, щоб міг він мати скрізь собі притулок, щоб голоду й холоду не знав (Леся Українка).

124. ХОЛОД ПРОБИРАЄ (приміє) / ПРОБІРАЄ (приміє) [АЖ] [ДО КІСТОК] кого і без додатка. Хто-небудь дуже змерз або когось охоплює сильний озноб від переляку, несподіванки і

т. ін. Холод **пробирав до кісток**: при цілковитому безсніжжі мороз досягав кільканадцять градусів (О. Гончар); **Вогню не розпалювали** [доїбасівці]. Холод **проймав до кісток**, земля замерзла (Ю. Яновський); **Ранній холод пройняв аж до костей** [кісток], і ми [розвідники] тулилися один до одного, ніби хотіли зогрітись (Мирослав Ірчан). **ХОЛОД ПРОЙМАЄ ВІД ГОЛОВИ АЖ ДО НІГ**. Холод **її пройняв від голови аж до ніг**, і вона сама не знає — кому і чого уклонилося (Панас Мирний).

ХОЛОДКОМ

125. **З ХОЛОДКОМ**. Ліуючись, без особливого старання, зацікавлення; байдуже. На сторінках газет він ділиться своїм досвідом з молодими овочівниками і гостро критикує тих, хто працює з холодком (3 газети).

ХОЛОДНО

126. **НІ ХОЛОДНО НІ ЖАРКО** кому. Кому-небудь байдуже; хтось не звертає уваги на щось. [Середа:] Я стою за Івана — проти Яроша. [Журавель:] Але Івану від цього ні холодно ні жарко (І. Микитенко); **Можє, чули, мене прозвали Гайгаватою. Але мені від того ні холодно ні жарко** (Ю. Збанацький); — **Ти ж знаєш мій характер!** — **А мені від нього ні холодно ні жарко** (П. Резніков).

ХОМА

127. **ХОМА НЕВІРНИЙ** (невірчаний). Той, кого важко переконати повірити у що-небудь; людина, яка сумнівається у всьому. Я став з якогось часу **невірним Хомою**, що поки не кладу руку в рани — не можу бути цілком певним (М. Коцюбинський); А Глухівська канцелярія відкіля все те [наказ про чин полковника] взяла? — не вгавав дід Саква. — **Невірний Хома!** — став уже гнватися пан дяк. — Глухівській канцелярії веліла так робити столиця, сама царівна написала таку рескрипту (М. Лазорський); Вони сходились згодом на винограднику, і сором'язливо посміювалися. І вони їли виноградні грона... — **Коли ж це все було,** — спитає хтось із **Хом невірчаних** (М. Рудь).

ХОМУТ

128. **ХОМУТ НА ШІЙІ** (на шийю). Кабала, залежність. Хіба це жених..! Трос хлопців тепер у сім'ї на сім десятин (ті чотири десятини це **хомут на шийі**, поки виплатять за них в банк) (А. Головка); — **Можна купити дачку, якусь хатинку на Дніпрі чи на Десні, але свій клепоть землі з житлом — це хомут на шийі, а хомут не відпускає нікуди** (Є. Гуцало). **ХОМУТ НА ШІЙЮ**. — **Куди поткнешся за позичкою? До того ж Гмирі чи Пожистька? А це вже хомут на шийю** (А. Головка).

ХОЧЕШ

129. **КОЛІ ХОЧЕШ** (хоч, хочете), у знач. вставн. словоспол. Уживається для зосередження уваги на чому-небудь і для переконання співбесідника сприймати висловлене саме так. — **Так, справді, просто й, коли хочеш,** — доцільно (Іван Ле); [Петро:] **Коли хоч, Галю, то не без правди і в річах** [речах] Луки Семеновича (Панас Мирний); — **Ваш голос мені аж ніби знайомий. А я Лук'янів син — Данило, коли хочете** (П. Панч).

130. **СКІЛЬКИ ХОЧЕШ** (хоч, хочеться). Вдосталь. Та не було, видно, ще ні в Антанти, ні в самого чорта таких снарядів, які могли б видобати хлопців із схованої рідної землі, з портових підвалів та погребів! Бий, сади собі, **скільки хочеш, коли снарядів не жалко!** (О. Гончар); **Лий, душе, скільки хоч, призволяйся усмак!** А любив він гарненько поїсти... (П. Грабовський); — **Дивуйтеся, може, чому мені така фантазія прийшла в голову?** Ну, дивуйтеся собі **скільки хочеться** (Г. Хоткевич).

131. **ХОЧЕШ НЕ ХОЧЕШ**. Незалежно від чийого бажання, через певні обставини; мимоволі. Трапилося так, що під самим Фастовом обломилася карета і, хочеш не хочеш, довелося заїхати до схизмата (П. Панч). **ХОТЯ НЕ ХОТЯ, заст. Хотя не хотя велика сила росіян переймалася культурою і цивілізацією поляків** (О. Коииський).

132. **ЯК СОБІ ХОЧЕШ** (хочете, хочте). Незважаючи ні на що. — **От, тату, дали мені жінку, тепер візьміть її собі, бо я з нею не житиму. — Чому ж це так?.. — Як собі хочете, а ми вкуті не будемо...** (М. Коцюбинський); — **Головний приз буде мій, це вже як собі хоче** (О. Гончар).

ХРЕСТИВ

133. **ДУРНИЙ ПІП ХРЕСТИВ** кого. Хто-небудь нерозумний, нерозгорований. — **Дурний тебе, Левку, піп хрестив,** — обурювався Лесь Якубенко (М. Стельмах).

ХРЕЩЕННЯ

134. **БОЙОВЕ ХРЕЩЕННЯ**. Перше серйозне випробування в якій-небудь справі. — **Нічого, в кожній справі найголовніше — бойове хрещення. Ви вже його пройшли** (Л. Дмитерко); Ніна вільно зітхнула: молодіці, дівчатка, витримали бойове хрещення (В ім'я Вітч.).

ХРИПОТИ

135. **ДО ХРИПОТИ**, зі сл. кричати, співа́ти і т. ін. Дуже сильно, голосно. **Кожну мить можна було чекати, що сюди налетить каральний загін, і тому він до хрипоти кричав, щоб люди йшли геть від залізниці і добиралися до лісу** (В. Петльованій).

ХРИСТА

136. **ХРИСТА РАДИ; РАДИ [САМОГО] ХРИСТА.** 1. Ужнвається як звертання при проханні милостині. — *Далеко, небого? — В саму Москву, Христа ради, Дайте на дорогу!* (Т. Шевченко); *Я старець Божий, ясновельможний князю! прошу милостини, Христа ради* (І. Нечуй-Левицький); // зі словоспол. простягатн рўкн (рўку). 3 проханням про милостинню. *Людей, людей неприязних благаси, І Христа ради простягаєш Коло зачинених дверей Старії руки* (Т. Шевченко); *Раз якось, простягаючи Христа ради од хати до хати руку, помітила Ядоча в одному дворі на вірвовці розвішані два здоровенних платки* (Панас Мирний).

2. 3 милості, з ласки. *Покинула вдова знову хату. Синову господу; Пішла в найми. "Стара, кажуть, стала, Нездужає..." — і огризок В вікно подавали Христа ради... Не дай, Боже, такого дожити* (Т. Шевченко). **РАДИ САМОГО ХРИСТА-СПАСА.** — *Прикажіть ради самого Христа-Спаса, щоб усі знобителі — бодай вони шибениці не минули! — не знущалися з баби Горпинихи. Що я їм такого зробила?* (Панас Мирний).

3. Ужнвається при наголоєгльвому проханні здійснити, зробити і т. ін. що-небудь; дуже прошу. — *Ти не знаєш, де Сидір живе? — Не знаю!.. — одкавав Лушня. — Тимофію! та скажи, Христа ради... — Що я тобі скажу?* (Панас Мирний); *І мовив мученик: "Ченці, ради Христа, Давайте ще вогню! Вогонь моя відрада"* (Леся Українка); *Річенко підняв голову з крісла і протягнув до неї руки, — скажіть, ради самого Христа: були ви щасливі коли-небудь? Дало вам щастя се ваше мізерне життя?* (Г. Хоткевич).

ХРИСТЯ

137. **ХРИСТЯ В НАМИСТІ**, ірон. Неохайно, без смаку вдягнена дівчнна або жінка. — *Ви тільки подивіться на неї! Справжня Христя в намісті* (Сл. В. Ужченко).

ХРІН

138. **ЯК ХРІН У (під) НІС**, зневажл. Бутн надзвичайно неприємним, дуже не подобатися. — *Це ж звідкіля? Щось я не чув такого. — З мого "Кавказу" — вийняв [Тарас] з кишені зошит. — У мене тут новеньке, таке, що панству й цензорам як хрін у нісі!* (Василь Шевчук).

ХТО

139. **ХОЧ ХТО.** Кожний, всякнй, будь-хто. *Почув би ти, що Шпак розумний каже. — Завидно стане хоч кому* (Л. Глібов); *Грицько бачив: Чіпка хоч кого підхилить під себе, й боявся... боявся за Христю!* (Панас Мирний); — *Нічого не скажеш,* —

крутив головою Мусій, — *біда хоч кого навчить на скрипку грати...* (Л. Первомайський).

140. **ХТО Б ПОДУМАВ (міг подумати).** Ужнвається для вираження подиву, обурення і т. ін. з приводу чого-небудь несподіваного, непередбаченого тощо. — *Де ж ти його [танкіста] бачив, татку? — Вгадай... І хто б подумав! В сараї у Тесленчихи...* (О. Гончар); — *За ката певно Яким... — кинула наче про себе Сусанна. — Яким. — Хто б міг подумати!* Виняньчів нашого хлопця... *Доря так його любить* (М. Коцюбинський).

141. **ХТО Б ТАМ (то) НЕ БУВ.** Кожний, всякий з певного ряду, середовища і т. ін. *Врангеліські корпуси з'єднуються в районі станції Апостола і розвивають звідти удар на захід, в глибину Правобережної України назустріч західним союзникам — Пільсудському, Петлюрі чи кому б там не було* (О. Гончар).

142. **ХТО [Ж] БАЧИВ (вида́в)?, з інфін.** Ужнвається для вираження обурення з приводу чого-небудь, засудження чогось; не можна. *Хто ж видав, насадити таку силу сих лелій, та ще й білих?* (Леся Українка); *Хто видав так говорить матері! — сказала Кайдашиха навчаючим голосям* (І. Нечуй-Левицький).

143. **ХТО [Ж] ЙОГО (тебе́, їх і т. ін.) ЗНАЄ (зна).** Невідомо. *Хто знає, може, наш метелик так і вік свій короткий звічував би у темряві самотній, — та інша доля судилася йому* (Леся Українка); — *Замок добрячий, гвинтовий, так що не повинно добратися! А там хто ж його знає. Треба пильнувати* (Григорій Тютюнник); — *А що ви даєте? — Та хто тебе знає, що ти хочеш?* (Панас Мирний); *Іде та йде [Іван-царенко], дійшов до моря, глянув — море, кінця йому не видно; і де той острів, хто його знає!* (Укр.. казки). **ХТО ЗНА ЙОГО.** *Хто зна його, де він брав ті прізвиська! Неначе зумисне позаписував їх у своєму дурному поминальничкові* (І. Нечуй-Левицький).

144. **ХТО КУДИ [БАЧИВ (попав)].** У різні бокн; урізнобіч. *На паровозі бійка. На страшиному льоті позначили солдати з вагонів, хто куди. Летить поїзд* (О. Довженко); — *Учні розбігалися хто куди — на подвір'я, на вулицю...* (М. Понеділок); *Хлопці поховалися в куці й відстрілювалися деякий час, але коли свист отамана дозволив утечу, всі порскнули хто куди бачив* (Г. Хоткевич); *Тут.. усі рушили із-за стола, та, хто куди попав, мерці надвір дивитися, як будуть танцювати* (Г. Квітка-Основ'яненко).

145. **ЯК (мов, мовбн і т. ін.) ХТО НА СТО КОНЕЙ ВИСАДИВ** кого. Хто-небудь перебував у піднесеному настрої. *Учителька радісними очима дивилася Оксані вслід. Верталася потім у клас,*

мовби її хто на сто коней висадив!.. (Олена Пчілка).

146. ЯК (мов, *на́че і т. ін.*) ХТО КІНУВ ГАРЯЧОГО ПРИСКУ на кого. Хто-небудь раптово відчув сильне хвилювання, збентеження і т. ін. На Мар'ю *паче хто кинув гарячого приску* (Панас Мирний).

147. ЯК (мов, *на́че і т. ін.*) ХТО [НОЖЕМ (серпом)] РІЗНУВ (різону́в) [ПО СЕРЦЮ] кого. Кому-небудь стало боляче, дуже прикро. — *Не жшлець він. — мов хто серпом різнує по серцю Уляну, так тії Грицькові слова* (Панас Мирний); *Софію паче хто різнує по серцю. Нещасна дитина, як її хочеться, мабуть, мати годинника* (А. Дімаров). *НА́ЧЕ ВД́АРИВ ХТО ЃОСТРИМ НОЖЕМ. Юлдаш раптом відчув, що ці слова шпигнули його в самісіньке серце, паче вдарили хто гострим ножем* (О. Донченко).

Ц

ЦАБЕ

1. ВЕЛІ́КЕ ЦАБЕ́, *перев. ірон* Поважна особа, яка займає високу посаду або має великий вплив у суспільстві, в колективі. — *Що мені благочинний! Куди ж пак: велике цабе!* (І. Нечуй-Левицький); *А то, раз, кажуть батько, перестрів їх, чумаків наших, панок якийсь та: "Давайте, — каже, сякі-такі чумаки-музики, мито!" Та й канчуком захміряється. Через його землі, бач, їхали — велике цабе!* (Нар. опов.); — *Справді, Маєр якось незвично поводився, — озвалася Галина Іванівна, — мабуть, отой висушений — дуже велике цабе* (В. Лисенко); // *в чому. Відома, компетентна в певній галузі особа. Він, кажуть, якесь велике цабе в геології. Землю наскрізь бачить* (М. Рудь).

2. НЕВЕЛІ́КЕ ЦАБЕ́, *ірон*. Особа, що не займає високої посади, не має ніякого впливу в суспільстві, в колективі. — *Невелике цабе! — посміхнувся полісмен. — Забирайся геть! — вереск-нув отетерілий бармен, насуваючись на полісмена* (А. Крижанівський).

ЦАП

3. ЯК ЦАП (вовк) У (на) ЗО́РЯХ, *зі сл. розби́ратися, розу́міти і т. ін., ірон*. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (розби́ратися, розу́міти і т. ін.). — *Е-е, Йванку, ти кумекаєш у тютюнах як цап у*

148. ЯК (мов, *ні́би і т. ін.*) ХТО ПІДМІ́НІВ кого. Хто-небудь змінився, став зовсім іншим. — *Розумієте, Тарасе Демидовичу, моїх учнів ніби хто підмінив. Ваш патефон подівав магічно* (Ю. Збанацький); *Після того, коли повернулася з суду над Княжевичем та побувала на заводі у наших шефів, жінку паче хто підмінив* (В. Кучер).

ХУТРИ

149. НА РИ́Б'ЯЧОМУ (ри́б'ячі́м) ХУ́ТРІ, *ірон*. Який погано гріє (про верхній одяг). — *Хоч обстібайтесь, товаришу, — сказав щиро Цигуля Григорові, — бо надворі бере. А в вас, бачу, пальтечко на ри́б'ячому ху́трі* (А. Головка); *Степан Васильович кидає припорошену щуку прямо в кишеню блазенького, на ри́б'ячі́м ху́трі пальтечка* (М. Стельмах).

зорях (З газети); *Розуміється як вовк на зорях* (Укр.. присл..).

ЦАПА

4. ЯК (мов, *ні́би і т. ін.*) З ЦА́ПА (з козла́) МОЛОКА́ з кого—чого, від кого—чого, *ірон*. Немає зовсім. Як подивлюсь на хист теперішніх людей, *На витребеньки їх... Та що з ними морочки. Яка пожива з їх [них]?.. Як з цапа молока* (П. Гулак-Артемівський); *Давно треба було вигнати цього чепуруна і задавати полковника Клотца із нашого штабу. Від нього користі як з цапа молока* (П. Гуріненко); *Скільки грошей траїться на цю поліцію... — а користі від них обох як з козла молока* (Д. Бедзик); — *Зараз із тих боліт користі як з козла молока. Заросли очеретом, розогом та осокою* (І. Цюпа). *ЯК З ЦА́ПА ВОВНИ. Із нього науки як з цапа вовни* (І. Франко).

ЦАР

5. ЦАР ЗЕМНИ́Й, *уроч. Людина. Скажи ж мені, царю земний — чоловіче, що твоє, а що світове?* (Панас Мирний).

6. ЦАР І БОГ *перев. для кого. Той, хто має необмежені права, все вирішує, за все відповідає, всім управляє. Володар цієї місцевості — самець, котрий виборов свої права у боях з конкурентами. Він — цар і бог для трьох, чотирьох, а часом і шести самок, що проживають у його володіннях, а також для 20-30 малюків "повзункового віку"*

(З журналу); — Ви ж, дорогий чоловіче, цар і бог всієї лісової займанщини — тільки лісу у Вашому розпорядженні (З газети).

7. ЦАР (князь) ТЬМИ, книжн. Чорт. [Єпнскоп:] Ми кесаря шануємо і владу, не повстаєм ні словом, ані ділом супроти них, а тільки князю тьми ні жертви, ні поклонів не даємо (Леся Українка).

ЦАРСТВО

8. КАЗКОВЕ ЦАРСТВО, нар.-поет. Дивовижно гарне місце з незвичайним рослинним та тваринним світом. Ми їздили туди [в гроти]. Лежали на одному човні і за хвилину опинилися в казковому царстві (М. Коцюбинський).

9. МЕРТВЕ ЦАРСТВО, нар.-поет. Місце, де відсутні живі істоти, де панує абсолютна тиша. Була темна осіння ніч... Скрізь тихо, темно, сумно, наче в мертвому царстві (Панас Мирний); — А тут — тихо та сумно, як у болоті; сонно, німо, як серед мертвого царства; а дома — гірше, ніж у пеклі! (Панас Мирний).

10. СОННЕ ЦАРСТВО; ЦАРСТВО СНУ.

1. Тиша, спокій, безмовність, коли всі сплять. Він все ще надіявся, що всі скоро заснуть і запаує те сонне царство, яке дасть йому можливість вийти з хати на побачення (Григорій Тютюнник); Царством сну здаються зали (І. Муратов); // Стан спокою або бездіяльності. — Полетіли близки, і сонне царство водяних відображень, загойдавшись, пересипалось срібними іскрами (А. Шиян); Ми розпрощалися з сонним царством на великих засіданнях, воно пішло в минуле (З газети).

2. Люди, охоплені сном. Коло його [нього] розвернулося сонне царство (Панас Мирний).

11. ТЕМНЕ ЦАРСТВО. Відстале, ієкультурне суспільне середовище. Темне царство скоріше руйнуйте, світле, нове на руїнах збудуйте! (Пісні та романи..); // Відсталість, неосвіченість, неучтво і т. ін. Землю вистилали глухі бур'яни та жаб'ячі печериці, а в людських душах — звивали кубла темного царства сили: лиха задрість, слуха віра та безнадійність довічна (Панас Мирний).

12. ТРИДЕВ'ЯТЕ (тридес'яте) ЦАРСТВО (рідше королівство), нар.-поет. Дуже далека країна, земля. В тридев'ятім славнім царстві, де колись був цар Горох, а тепер на господарстві мудрий пан, вельможний Ох (Леся Українка); У тридев'ятому царстві, у тридес'ятому королівстві! (так починає Івась свої казки, бо чув він і читав, що більшість казок так починається) (Грицько Григоренко). ТРИДЕС'ЯТЕ ВОЛОДАРСТВО. Десь-то, в тридев'ятім царстві, в тридес'ятім

володарстві, Жив був славний цар Дадон (Персклад М. Рильського).

13. ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ (Вічне, Божє), рел. 1. Рай. — Не журися, Насте, об худобі.. Стережись, щоб вона тобі не перепинила дорогу до Царства Небесного (Г. Квітка-Основ'яненко); Вона замолоду, бувши замужем за дякомом і на-терпівшись і холоду й голоду, як овдовіла й перейшла до брата жити, то мов у Царство Божє попала (Панас Мирний).

2. кому. Уживається при згадці небіжчика для вираження побажання йому загробного райського життя. — А-а! Пригадую, пригадую. Був колись такий тип у Сміянах. Помер, Царство йому Небесне (О. Бердник); — Гм... старий Пруденко, приміром, успокоївся не так давно, — кахикнув Лелека і погладив вуса. — Т-а-а-а, — протягла Розумиха, але не повела і бровою. — Царство йому Небесне, вічний спокій душі. Статечна людина була (М. Лазорський); Хоть [хоч] од Дідони плив [Еней] поспішно, Та плакав гірко, неутішно. Почувши ж, що в огні спеклася, Сказав: — Нехай їм Вічне Царство (І. Котляревський).

3. ірон. Страта, смерть. Він допоміг нам хуленько знайти в Корчуватому справжню гідру фашизму із списками наших людей, складених для Царства Небесного (Ю. Яновський).

14. ЦАРСТВО ПІТЬМИЙ (тьми, мли), книжн. Відстале, ієкультурне суспільне середовище. І не воскресне царство мли (М. Рильський).

15. ЦАРСТВО ТІНЕЙ, книжн. Потойбічний світ. Під фрескою мозаїка, що зображає цілу плетеницю містерій в пам'яті Адоніса, його підземну мандрівку по царстві тіней і його воскресіння в постаті Діоніса (Леся Українка); Що стоєсть сгиптія, то вони були певні того, що за допомогою добре продуманих засобів можна забезпечити собі повне благоденство в царстві тіней (З журналу).

ЦАРЯ

16. БЕЗ ЦАРЯ (без царка) В ГОЛОВІ.

1. Розумово обмежений, недалекий, безрозсудний. — Я вважав, що ця роль якраз для мене. Сам Гоголь пише, що Хлестаков — "тоненький, худенький... без царя в голові... неспроможний зупинити постійної уваги на якій-небудь думці..." (В. Нестайко); Мартоха не з тих, що без царка в голові (Є. Гуцало).

2. Нерозумно, безрозсудно. Пощо на чолі поміщено книжку Ніцше... — сю блискучу, а фальшиву балаканину, сю справді анархістичну філософію, роблену "без царя в голові", — сього абсолютно не розуміємо (І. Фрайко).

17. **ЗА ЦАРЯ ГОРОХА** (Панька, Тимка, Хмеля). Дуже давно, у дуже давні часи. — *За царя Гороха, значить?* — *чужаючись, одказав Сидір* (Панас Мирний); *Хтось колись, очевидно, ще за царя Гороха, вирішив, що підручник неодмінно має бути нудним* (3 газети); *Се килим-самольот чудесний, За Хмеля виткався царя, літа під облака небесні, До місяця і де зоря* (І. Котляревський). **ЗА ЦАРЯ ГОРОХА** (Митрохн), **ЯК** (колі) **ЛЮДЕЙ БУЛО ТРОХИ**. — *Йому [панові], мабуть, здавалось, що він і тепер панує на Україні, як було колись за царя Гороха, як людей було трохи* (І. Нечуй-Левицький); [Іван:] *Та й давно то, мабуть, було, ще за царя Гороха, як було людей трохи* (М. Кропивницький); *За царя Митроха, коли людей було трохи* (Укр.. присл..). **ЗА ЦАРЯ ГОРОШКА, КОЛИ ЛЮДЕЙ БУЛО ТРОШКИ**. — *Певно, не впізнав, га? Хіба не пам'ятаєш, як ми зустрічалися за царя Горошка, коли людей було трошки?* (Ю. Збанацький). **ЗА ЦАРЯ ПАНЬКА** (Тимка, Томка), **ЯК БУЛА** (стане) **ЗЕМЛЯ ТОНКА**. *Колось, ще "за царя Панька, як була земля тонка", приходили до лиманів бердянських люди..., заривалися в калюжу, лежали під сонцем у тій густій багноці й вилазили з неї дужими та кріпкими* (Остап Вишня); *За царя Тимка, як була земля тонка, — пальцем проткну — та й води напиєш* (Укр.. присл..); — *У Ганки й льоду на Водохреца не вицянали...* *Хіба що за царя Тимка, як стане земля тонка* (Є. Гуцало); *За царя Томка, як земля була тонка* (М. Номис).

18. **ЯК ДО ЦАРЯ НА ІМЕНІНИ**, зі сл. і тій, бігтн і под. Дуже поспішаючи. — *Куди це він летить, як до царя на іменини?* (Сл. Ужченків).

ЦВІКАТИ

19. **ЦВІКАТИ** (цвіркати, цвірінькати) **В ВІЧІ** (в бчі) кому. Дорікати, докорятн кому-небудь чинсь. — *То ти смієш мені цвікати в вічі?* (І. Нечуй-Левицький); — *Заберіть собі те, що віддали. Наче не знаєте, що ваш трунт злидні відрізали. Хватить мені цвікати в очі своїм добром* (М. Стельмах); *Докію вони щодня заставляли йти на роботу в колгосп, щоб не цвіркали Чумакам у вічі, що не ходять у поле* (В. Кучер); — *Гадаєш, мені це мило, як кожний з знайомих приходить і цвірінькає мені в вічі, що ось то вона була тією, котра з-поміж цілого гурту знайомих і чужих вибавила мене одна від смерті* (О. Кобилянська).

ЦВІРКАТИ

20. **ЦВІРКАТИ ЧЕРЕЗ ГУБУ** на що, грубо. Ставитися до чогось з презирством; нехтувати чим-небудь. — *Та ти ж, хлопче, любиш теперішнім нашим життям, молишся на його [нього],*

тішишся ним, уважай його, а не цвіркай через губу на все... (Нар. опов.).

ЦВІРКУНИ

21. **ЦВІРКУНІ ТРІЩАТЬ У ГОЛОВІ** у кого, кому. Хто-небудь легковажно себе поводить. *Забалакається [Хівря] з парубком — забудеться за діло.. Тож якраз був час, коли почали Хіврі в голові цвіркуні тріщати, а на думці: пісні, поцілунки, квіти, зорі* (Гринько Григоренко).

ЦВІСТИ

22. **ЦВІСТІ ЯК МАК**. Бути у розквіті фізичних і духовних сил. *Хлопці їли, дивилися на Стеньку, а вона вже цвіла як мак... Д'ех! до чого була струнка та красива молодиця, а очі їй, як у кози дикої, тільки хитренькі трошки* (М. Хвильовий). **ЦВІТОМ ЦВІСТІ**. Багато із названих словосполучень.. *усталилися в загальнонародній мові як стійкі, фразеологічні словосполучення типу: цвітом цвісти* (Пит. мовн. культури).

ЦВІТ

23. **ЯК МАКІВ ЦВІТ**. 1. Гарний, вродливий. — *Панна сотникова, щоправда, змінилась, але змінилась на краще: панна зараз як маків цвіт* (М. Лазорський); — *Немов уві сні, минуло весілля. Як маків цвіт сиділа у вінку Геня, а поруч дружки і світилки* (В. Большак). 2. Прекрасний. — *Сей світ як маків цвіт; як-то на тім буде!* — *каже було стара, похитуючи головою* (Марко Вовчок). 3. Дуже, надто. *Жарт був звичайний, гуцульський, але від нього чомусь зашарілася Маруся як маків цвіт* (Г. Хоткевич).

ЦВІТІ

24. **У ЦВІТІ** [ЛІТ]. Молодний, у розквіті фізичних і духовних сил. — *Годі, матусю! Шляхом потернованим Сміливо йшов він, бо краще загинути, В цвіті померти за правду скатованим, Аніж на тебе хоч плямочку кинути* (П. Грабовський); *Це вже не Ксенія Петрівна, а дівчина в цвіті закружляла в юному танці* (М. Стельмах); — *О жаж! Умерти у цих джунглях у цвіті літ? О-о! — мліла вона від страху* (Григорій Тютюнник).

ЦЕНТР

25. **ЦЕНТР ВАГІ**. Основне, головне у чому-небудь. *Головний затвердив загальний план робіт на цей сезон. Вісімдесят тисяч кубометрів на лівій протоці і п'ятдесят тисяч на правій. Центр ваги припадає на лівий берег* (Г. Коцюба).

ЦИГАН

26. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ЦИГАН КОПІЙКИ**, зі сл. не хотіти, ірон. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова;

дуже (хотіти). — Я бачу по всьому, що ви, Олексію Федоровичу, не хочете слави як циган копійки (З газети).

27. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ЦІГАН НА СА-ЛЮ** (до сála), зі сл. л а́ с и й, о х о́ ч и й і под. Дуже, надзвичайно. — Чи ти бачив таких панів, щоб їм гроші були не милі?.. Вони, сії пани, на гроші такі ласі, як циган на сало, братіку! Їм до віку, до суду буде мало! (Марко Вовчок).

28. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ЦІГАН СОН-ЦЕМ**, зі сл. кру́ т и т и, верті́ти і под. Дуже сильно або вправно. — Голоштанько Мірошніченко вже крутить селом як циган сонцем (М. Стельмах); Для інших він працівник райвідділення, лейтенант, авторитет, а для неї просто Костя, почувалась, що крутить ним це дівча як циган сонцем (О. Гончар); — Крутитиме [резидент] нами як циган сонцем: той резидент нічого не титатиме, а робитиме, що скажуть згори (М. Лазорський). **ЯК ЦІГАН РІШЕТОМ**. — Течія тут крутить як циган решетою, — озвався дід Коваль (С. Голованівський).

29. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ЦІГАН У ВІВ-ЦЯХ**, зі сл. розби́ра т и с я, ірон. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (розбиратися). Хоч Михайло Іванович і бачив на своєму віку чимало людей, та вмів у них розбиратися як циган у віцях (З журналу).

ЦИКЛ

30. **НУЛЬОВИЙ ЦИКЛ**. Початок, початковий етап чого-небудь. — Снідаючи, він мимоволі подумав, що його життя за останній час стинилося, застигло на нульовому циклі (М. Колесников).

ЦИФРА

31. **ДУТА ЦИФРА**. Навмисне перебільшені кількісні показники, які не відповідають дійсності. Керівництво просто намагається позбутися того баласту в середовищі, який утворився внаслідок гонитви за дутою цифрою (З газети); Фахівці дутих цифр — по-місцевому "надувачики" (З журналу).

32. **СПРАВНА ЦІФРА**. Фіктивні позитивні показники в яких-небудь документах, паперах і т. ін. Окозамилювач, рвач дбав про одне: будь-якою ціною виконати план, добитися справної цифри (З газети); Незавидні керівники на місцях тільки й дбали про те, щоб у них завжди цифра була справна перед вищим начальством (В. Кучер); — Переховувала Гутиху, але не признається. — У нас признається... — Тодось засміявся — ніби тилкою по залізу. — А не захочемо возитися — цифра буде справна, хто перевірятиме: Гутиха чи не Гутиха (В. Дрозд).

33. **ЦИФРА КРУГЛЕНЬКА** (кру́гла). Досить велика кількість чого-небудь або значна сума. — Проблема складна, — мовив він задумливо. Лишається понад дев'яносто тисяч кубометрів. Цифра кругленька, це п'ятнадцять-двадцять тисяч на місяць (Г. Коцюба); Інші.. тиждень тому дзвонили-надзвонювали, нажимали й натискували, вимагаючи круглої цифри (А. Дімаров).

ЦІДИТИ

34. **ЦІДИТИ / ПРОЦІДИТИ КРІЗЬ ЗУБИ**, зневажл. Говорити неохоче або невиразно, ледве розтуляючи рот. Але агроном Горлов — непохитний. Він щось цідить крізь зуби.. про те, що тут [у радгоспі] досі не навчилися прислухатися до голосу сільськогосподарських авторитетів (П. Оровецький); Майор, не обертаючись, люту цідить крізь зуби: — Негайно ж, негайно замовніть! Бракувало ще, щоб підлегли... [бунтували] (Н. Тихий); Молодий стурбований голос щось тихо промовив до кулеметника. Той крізь зуби злостиво і спокійно процідив: — Зараз, товаришу командир (М. Стельмах). **ЦІДИТИ СЛОВА КРІЗЬ ЗУБИ**. А Сафатові повиділося, що Стрибог, мабуть, хоче хмуритися; тим-то низенько склонився й несміло цідив слова крізь зуби (Л. Мартович).

35. **ЦІДИТИ СЛОВА** (сло́во за словом, сло́во по сло́ву). Говорити повільно, неквапливо, невиразно, ніби неохоче. Вона [Маланка] цідила слова, немов отруту (М. Коцюбинський); — А ти це чого голос підняв, начебто правда на твоєму боці? Совість заговорила? — цідив слова Мірошніченко (М. Стельмах); Обидві вони цідили слово за словом з таким тоном, наче на весь світ промовляли якісь закони доброму розуму і високої впадоби (І. Нечуй-Левицький); — Працюю в котловані гідростанції. Та я тут недавно. Приїхав трохи підробити, — цідив, як крапельки, слово по слову, ніби йому було важко говорити (Г. Коцюба).

ЦІКАВИЙ

36. **ЦІКАВИЙ НА ЯЗИК**. Який уміє влучно, майстерно і дотепно висловлювати думки. — Кого ж би то попросити в святи? — спитав Балабуха. — Бери, сину, дядька.. та прихопи ще на пристяжку й тітку. Тітка цікава на язик, та й дядько добрий торохтій: щось таки та виторохтять (І. Нечуй-Левицький).

ЦІЛИТИСЯ

37. **ЦІЛИТИСЯ / ПРИЦІЛИТИСЯ В ТОЧКУ**. Говорити або робити саме те, що потрібне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації. — А ви, колего, бачу, не один туд солі з'їли на посадках — прицілились саме в точку (І. Гребенюк).

ЦІНА

38. ГРІШ (копійка, шаг) ЦІНІ [В БАЗАРНИЙ ДЕНЬ] кому, чому. Хто-небудь або що-небудь нічого не варті, нічого не значать. — *Життя, життя!* — *витріщився на матір Омелян.* — *Гріш ціна йому тепер* (М. Стельмах); — *Чого ж. Твоя [поліцаєва] влада теж видавала якісь папірці. Їм, правда, гріш ціна в базарний день* (В. Большак); *Йому копійка ціна, і ніякого авторитету він ніколи не завоює* (І. Микитенко); — *Співали тобі про коханця, може, ще й вічне, але шаз ціна тим словам* (В. Підмогильний). [КРАСНА] ЦІНІА — [ЛІМАНИЙ (мідний)] ГРІШ (п'ятак). [Ельза:] *А що, коли Грета Норман все-таки піде грати в новий театр?* [Шредер:] *Коли це трапиться, то вам всім ціна — ламаний гріш!* (В. Собко); *Ціна людям без Батьківщини, без громадської турботи про її розквіт, зміцнення її могутності — мідний гріш* (З газети); *Твоєму богатирю .. красна ціна — п'ятак* (О. Ковінька).

ЦІНИ

39. ЦІНИ КУСАЮТЬСЯ на що. Що-небудь надто дорого коштує. *Ціни на сільськогосподарську техніку кусаються* (З газети); *Груші були здорові і надто запашині, тому на ярмарку і ціни на них кусалися* (З журналу).

ЦІНИ

40. В (на) ЦІНІ. Який коштує великі гроші; дорогий. — *Земля тепер в ціні — по п'ятдесят карбованців десятину не купиш* (Панас Мирний); *Мій хлібе рідний! Був ти на ціні В важкі літа, у бідні трудодні, В скупім пайку, у фронтовій траншеї* (А. Малишко).

ЦІНОЮ

41. БУДЬ-ЯКБІЮ ЦІНБІЮ. Незважаючи ні на що, яким завгодно способом, за всіляких умов, обставин. *Доки плацдарм не буде знищено — армія його [Врангеля] буде зв'язана, скута. Знищити! Знищити незайно, будь-якою ціною!* (О. Гончар); *Поклади визволити їх [товаришів] будь-якою ціною* (М. Олійник).

42. ДОРОГБІЮ ЦІНБІЮ. Великими зусиллями, напруженням або завдяки багатом втратам, значним ускладненням, поступкам і т. ін. [Химка:] *Дорогою ціною той спокій достався мені: честі позбулася, лихої слави набулася* (Панас Мирний); *Народ .. дуже дорогою ціною окупив перемогу над фашизмом* (Я. Галан); *Телефон, який Петренко-Валуа виборов дорогою ціною приниження, довелося перевести на тестя, який жив у сусідньому під'їзді* (А. Крижанівський).

ЦІНУ

43. ЗА ВСЯКУ ЦІНУ. Обов'язково, неодмінно: за всіляких умов, обставин, незважаючи ні на які труднощі чи перешкоди. — *А він — дурень. Радий за всяку ціну одкараскатись від неї і не знає як* (М. Хвильовий); *Старшина Колотуха .. повинен був за всяку ціну пробитися до своїх, знову стати до бою* (П. Автомонов); *За всяку ціну треба було стати господарями на залізниці* (М. Стельмах); *Вона [Регіна] викинула наперед себе руки, ніби за всяку ціну мала спіймати Гайдамаку* (Б. Бойко).

ЦОБ

44. НІ ЦОБ ІІ ЦАБЕ, зневажл. Нетямущий, обмежений. *Поставили нового начальника Таке — ні цоб ні цабє* (Сл. Ужчепків).

ЦОКОТІТИ

45. ЦОКОТІТИ (цокотати, цокати) ЗУБАМИ. Тремтіння від холоду, страху і т. ін. — *Ну, вже ж для гостей напалить! — відказав пан Турковський.* — *А завтра будемо зубами цокотіти,* — *вкинула прикрик Надя* (Леся Українка); — *Лисенько! Хоча б у двері не добивалося! — знову цокочучи зубами, прошепотіла Килина* (І. Сочивець); *Вскочив [Пилипко] у хату, як пуг, синій, зубами цокоче* (Панас Мирний); — *Ой, дядьку, привид! — цокотимо зубами.* — *Де? — Ой на цвинтарі, там у кущах!* (Нар. опов.); *На зимового Миколая зажеди було холодно, ми цокали зубами* (В. Минко). ДЗВОНІТИ ЗУБАМИ. Дзвоню зубами, бо мені зимно (М. Коцюбинський). ЛЯСКАТИ ЗУБАМИ. Тимко, мокрий, посинілий, ляскаючи зубами, виліз на берег (Григорій Тютюнник). СІКІТИ ЗУБАМИ. Її нараз зробилося якось зимно-зимно, так що почала голосно сікати зубами (І. Франко).

ЦУР

46. ХАЙ (пехай) ЙОМУ ЦУР. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, нехвалення чогось. — *Ох... як ти мене злякав, хай йому цур!*.. — *переводячи дух, .. обізвалася вона до Грицька* (Панас Мирний); *Ся благодать [тепло] почалася тільки з вчорашнього дня, а то було таке, що пехай йому цур, бодай не верталось* (Леся Українка).

47. ЦУР ТОБІ (йому, їй, їм, вам) [[ТА (ї) ПЕК ТОБІ (йому, їм, їй, вам)]. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, нехвалення чогось. *Цур тобі, пек тобі, як записався, що в нову свитку прибрався!* (Укр.. присл.); — *Недостойні мужики, щоб над ними голови стільки ламали. Не розуміє свого інтересу — цур йому пек* (М. Хвильовий); *Та цур їм [панам]! Шкода на них часу й паперу* (М. Коцюбинський);

— *Цур вам!* — підхопився Петро. — *Що це ви таке верзете, чоловіче? Отямтеся!* (М. Чабанівський). **ЦУР ТА (І) ПЕК.** — *Денес? Щось у старого звихнулося ще тоді... цур та пек згадувати* (П. Козланюк); *Коли ж побачила завтра Хведька, та ще з чужого села, то вже Стецькові цур і пек* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ЦУРКА

48. ЦУРКА НАВІКИ кому, чому. Настане кінець кому-, чому-небудь. *Тихо, з осторогою промовляють [селяни] один до одного: — Ну що? Га? — Та хто ж його знає... Кажуть, що тепер панам цурка навіки* (І. Микитенко).

ЦУРКИ

49. ДО ЦУРКИ. 1. На дрібні, невеликі частини. *Я перескочив через межу і ринувся просто на них [фашистів], вскочив у саму їхню гуцу. Одного метнув через себе багнетом. На другому розбив до цурки приклад* (Ю. Яновський).

2. Повністю все, без залишку. *Вранці дізнаються, кого обідрано "до цурки"* (М. Хвильовий); *Через рік папку, в якій було підшиито справу Явдохи Гонти, секретар віддав в архів, а ще через рік голодні миші з'їли папку до цурки* (О. Донченко); // *Остаточно, до кінця. Адже тим часом втрачено до цурки все і всіх, хто цю освіту здатен забезпечувати* (3 газети); // *зі сл. б'їти, нїщити і под. Доценту. В голові майнуло — турки! Тут наш предок на коня: З козаками бив до цурки Ворогіє, рубав до пня* (Д. Білоус). **ДО ЦУРИ.** [Оксана:] *Добувати треба сучих синів до цури* (М. Куліш). **ДО ЦУРОЧКИ.** Я, бачся, каганець усе ховає під свитку. *Та якось тес... зирк — горить! І, батечку! як обхопило — Усе до цурочки згоріло* (Л. Глібов); [Харитон:] *Мабуть, у того, що виливав, геть ховає хліб вибив?* [Кирило:] *До цурочки, доценту!..* (М. Кропивницький).

ЦУРКІЙ

50. НА ЦУРКІЙ. На невеликі окремі частини. *В колінах захрумтіло, і здалося, що то стан його такий крихкий і ломиться на цурки* (Іван Ле); Той [Никанор] сидів біля столу у свиті, як прибув, нероздзянений, і здавалося, що його чорна постать от-от роздується на цурки білий чистий стіл (І. Микитенко). **У ЦУРИ.** [Конон:] *А я своєю гармонію чисто рішиш, як брязняв нею об землю, так в цури і розлетілась* (М. Кропивницький).

ЦУРОЧКИ

51. НІ ЦУРОЧКИ. Абсолютно, зовсім нічого. Вони ж пильнують, щоб у саду не було ні смітинки, ні цурочки (С. Скляренко); *Батько при виході наказував [дочкам]: — Полоти чистенько, щоб не було бур'яну ні цурочки* (3 журналу).

ЦУРОЧЦІ

52. ПО ЦУРОЧЦІ. Окремими частинами; потроху. — *Дбали люди, дбали, а тепер що ви-йшло? Самі ж і розтягають по цурочці. Гай-гай. А як наші німчика відженуть та назад вернуть-ся, де зерно, де пляшки, де гарбочки, де рема-нент? Що ми скажемо? Який одвіт [яку відпо-відь] дамо?* (Григорій Тютюнник).

ЦУРПАЛКИ

53. НА ЦУРПАЛКИ (на цуру́палки). На дрібні шматки. *Буря дуби на цурпалки трощить, а травичку тільки пагинає* (М. Стельмах); *Привітався не привітався Петро, одразу ж за сокиру. Цюкне — ясен на цурпалки розлітається* (М. Рудь); — *Уже те ружжю [рушницю] до скількох раз бив на цурупалки — а він його шворками перемоту-зус — і далі свосі — скаржився Гордій* (Григорій Тютюнник). **НА ЦУРПАЛОЧКИ.** *Кайдаш кинув з усієї сили кочергою, вихопив з її рук мотвило і по-трощив його на цурпалочки* (І. Нечуй-Левицький).

ЦУЦИК

54. ЯК ЦУЦИК, зі сл. бігати. Невідступно. [Домця:] *Ледачий спокою не дас, бігас за мною слідком як цуцик* (І. Карпенко-Карий).

ЦУЦИКА

55. ЯК ЦУЦИКА, зі сл. ганя́ти. Дуже, сильно. *Від рання й до ночі нарілі так ухоркаєш-ся, що не тільки за книжку, а й за ложку не візь-мешся. А с трохи вільного часу — мати ганяє як цуцика. Дров нарубай, води принеси, в корови по-вичишай* (Григорій Тютюнник).

ЦЯТКА

56. КОЖНА ЦЯТКА (цяточка) чого. Щось найменше; найменша часточка чого-небудь. *Не-рушимо лише прагнення свідомості охотити со-бою всебуттєвість, тобто — наповнити любов'ю й радістю кожну цятку всесвіту* (О. Бердник); *Старий сгер Василь Гук поволі йшов густими за-ростями лісу. Йшов, як завжди, не поспішаючи, .. відчуваючи кожною цяткою тіла й душі добро-зичливий спокій дубів, ліричну задуму беріз, древню щедрість запахуючих сосон, що невтомно гудуть і шепочуть пісню вічності* (О. Бердник); — *Кожна цяточка життя відкривас очі у цілий світ. Хіба це так тяжко втямити?* (О. Бердник).

ЦЯТОЧКИ

57. ДО [ОСТАННЬОЇ] ЦЯТОЧКИ (цяті). Цілком, повністю. *Йї [матері] здавалося неспра-ведливим, коли малюк, який належить їй до ос-танньої цяточки на тілі, раптом тягнеться до помориченої дідової шиї і обіймас, цілує* (Ю. Янов-ський); *Відповідає за все гетьман коронний, а*

польний тільки мас пильно справляти його накази, ото ж я їх до **цяти** й справив... (М. Старицький).

58. **НІ (ані) ЦЯТОЧКИ** (цятні). 1. Абсолютно нікого або нічого. [Гелен:] *Касандро, се ж безумство! Річ видима: ахейський табір [табір] спорожнів; на морі ані човна, ці цяточки немає* (Леся Українка); *Село ніби спало.. Ніде на вулиці ні цяточки* (А. Головка). **НІ ЦЯТИНОЧКИ**. Комин був білий, на йому не видно ні **цятиночки** (І. Нечуй-Левицький).

2. Зовсім, ніскільки. *Я мовив: Сумний твій стан! Та з твоїми панамі Я співчуття не маю ці цяти* (І. Франко).

ЦЯЦЬКА

59. **ЯК** (мов, *на́че і т. ін.*) **ЦЯЦЬКА**. Гарно прибраний, чепурний; зі смаком одягнений, оформлений, оздоблений і т. ін. *І тес, й тес замишляв [я].. Щоб на зиму кожух і кобеняк пошити, Штани пістряві, пояс, шапку ще чумацьку, Себе на празник виставити, щоб як цяцьку* (Укр. поетиромантики..); *На зеленому горбу, під старими дубами стоїть маленький палац.., аче цяцька* (І. Нечуй-Левицький).

ЦЯЦЯ

60. **ВЕЛИКА ЦЯЦЯ**, *перев. ірон.* 1. Особа, що займає високу посаду або має великий вплив; впливова, поважна особа. — *Він дума, як голова,*

то й велика цяця?! (Панас Мирний); Ану, коли ти вчений, скажи мені, де тут на цьому кутку зачопані гроші? А ба! От і не скажеш, бо не знаєш. А я так знаю, хоч я й неписьменний. Велика пак цяця — письменний чоловік! Куди ж пак! (І. Нечуй-Левицький).

2. Дуже важливий, потрібний предмет. *Мати знову мені тиче кислиці: "Навіщо ти, Васильку, замазав білу сорочку охиною?" Велика пак цяця — біла сорочка. Спробували б мама, як гарно лазить в ложах та ожинувати* (І. Нечуй-Левицький).

61. **ГАРНА ЦЯЦЯ**, *ірон.* Особа, претензії якої не відповідають її справжнім достоїнствам і яка не має підстави для шани. *Той ваш Швейк, як встановлено слідством, узагалі гарна цяця* (Переклад С. Масляка); — *Так, я не ангел, — насунився Галаган, — але Карлсон теж гарна цяця. Рахус графіки за дідівською метою!* (А. Крижанівський).

62. **НЕВЕЛИКА ЦЯЦЯ**, *ірон.* Особа, що не займає високої посади, не має ніякого впливу. *І мали [візниця] думку прокотити зайжджого барина [пана] на славу, та староста охолоджував: не дуже лиш знатимеш коней: невелика цяця їде* (Панас Мирний); — *Я ж вас зустрічав. — Невелика цяця, і сам би знайшов, — відповів невдоволено батько* (А. Дімаров).

Ч

ЧАДУ

1. **ДО ЧАДУ**, *зі сл. реготати, сміятися і под.* Дуже, надзвичайно. *Вийшли й регочуть. Регочуть до чаду* (І. Драч); *Від майстерно й виразно прочитаних гумористичних оповідань артиста всі сміялися до чаду* (З журналу).

ЧАДУ

2. **ЯК** (мов, *пiби і т. ін.*) **У ЧАДУ**. 1. Неврівноважений у своїх діях та вчинках, позбавлений здатності чітко мислити, розуміти та сприймати що-небудь. *Час минав непомітно — в піснях і жартах. Андрій був як у чаду* (О. Гурейв); *Настя прибігла додому ніби в якомусь чаду* (І. Нечуй-Левицький).

2. У стані надзвичайного збудження і відсутності чіткого сприйняття дійсності. *Невідомо чому, але останні дні Артем жив ніби в чаду, крижанийочи*

серцем у передчутті близького лиха (І. Головаченко і О. Мусієнко).

ЧАЙ

3. **НА ЧАЙ**, *зі сл. давати, одержувати і под.* Гроші як винагорода за дрібні послуги (офіціантові, швейцарові і т. ін.). *Давав [Анатоль] на чай швейцарові, коли приходила заувальювана висока дама* (Я. Качура); — *Преса пише, що один таксист відмовився брати на чай!* (А. Крижанівський); — *Тю, дурна! Подаси панові шубу або що, то й на чай получиш* [дістанеш] (В. Вишпиченко).

ЧАРКОЮ

4. **ЗА ЧАРКОЮ**. П'ючи спиртне або у стані сп'яніння. *Гнат почав учацати до корчми. В корчмі за чаркою він забував своє лихо* (М. Коцюбинський); *Тільки за чаркою чоловік Варки говорив вільно і весело* (З журналу).

5. ПІД ЧАРКОЮ. У стані сп'яніння; напідпнтку. Він був вже трохи під чаркою (І. Нечуй-Левницький); Поліцаї були напідпнтку, не те що п'яні, як квач, а так, під чаркою (К. Гордієнко); — Куди ж ви їх [гроші], Володимире, даєте: чи солите, чи квасите, чи свіжими поїдаєте, — іноді, під чаркою, допитувався дядько Микола (М. Стельмах); Живе він [Розум] у царських розкошах. Так от, під чаркою ми спитали: чи правда те? Коли ж не повірили, то він ткнув мені й пану обозному метрику (М. Лазорський).

ЧАРЦІ

6. ПО ЧАРЦІ. 1. Випити спиртне. — Тепереньки можна і по чарці, — сказав пан Зануда (І. Нечуй-Левницький); А по чарці?! треба конче!.. Ану, на та збігай, хлопче (Олександр Олесь); — Годиться в дорогу й по чарці, як то кажуть, на коня (М. Лазорський). 2. зі сл. п'їти, в'їти т.і. в'їти в під. Що-небудь спиртне. — Вип'ємо, діду, по чарці, чи що (Ю. Яновський).

ЧАС

7. В ЧАС. Тоді, коли треба; вчасно. Дуже Вам дякую за прислане: прийшло саме в час (М. Коцюбинський).

8. В ЧАС ОНИЙ; ВО ВРЄМЯ ОНО, заст., уроч. Колись, дуже давно; у давнину. Як в оний час, так і тепер на муку Віддав би ти апостолів своїх... (М. Старицький); Колись то ще, во время оно, Помпілій Нума, римський цар... Втомившись, пишучи закона, Пішов любенько погулять і одпочить (Т. Шевченко).

9. НАСТАВ (прийшов, ударив) ЧАС чий. 1. Кому-небудь пора вмрати. [Прісілля:] Ні, тату, настав уже мій час... Я здавна вже мов гість на сьому світі. Душа моя вгорі... (Леся Українка); Вдарив час, я душою повстала сама проти себе, І тепер вже немає мені вороття (Леся Українка). 2. Хто-небудь має сприятливі умови для успіху, діяльності і т. ін. — Павле, — сказав старий кінь, — настав і твій час. Посягни у мого ліве вухо: там для тебе срібний одяг є (Трн золоті сл.); — Нічого, прийде і мій час. Це зоря моя із неба не зірвалася (Григорій Тютюнник).

10. ПРИСПІВ ЧАС на кого, кому. Кому-небудь уже пора вмрати. Уже й на мене час приспів: Роздається похоронний спів... Засиплють йому, і кінець? .. Другий десь найдеться співець (Пісні та романси.); Він такечки гукнув до Ферідуна: — Не бий! Бо не приспів йому ще час (А. Крмський).

11. У ЧАС ОСТАННІЙ [СВІЙ]. Перед смертю. Хай дружби непогасної крило Гірке від тебе віданяє зло, І хай у час останній свій про сина Спокійно я подумую: людина! (М. Рильський).

12. ЧАС ВІД ЧАСУ. Іноді, інколи або через певні періоди. Сидить [Мирон] і вдивляється у плюскітливу воду, в мигаючу під напором хвилі траву, в ковбликів, що час від часу вилазять зі своїх печер (І. Франко); — Лікаря ми будемо присилати час від часу (Григорій Тютюнник); Микола час од часу музикав, підсідав до піаніно, брав акорди (Олесь Досвітній). ВІД ЧАСУ ДО ЧАСУ. Чоловік .. копас ту нивку великою мотикою і часто викидав каміння з землі, від часу до часу спинаючись та втираючи піт з обличчя (Леся Українка); Од часу до часу вона кликала Остапа. Оповіді не було (М. Коцюбинський).

13. ЧАС НЕ ЖДЕ [НЕ СТОЇТЬ]. Не можна зволікати з виконанням чого-небудь. — Час не жде, Дмитре Івановичу. Давайте мені, якщо знайдеться, такого-сякого інструменту: напильничка, тисочків. Мені б одну штуковину полагодити... (О. Сензonenko); До царя тут Змій озвався: — Якщо вгадуватиме ти взявся, вгадує, царю, час не жде, Бачиш — сонечко вже де! (Л. Первомайський).

14. ЧАС ПРОБІВ чого. Настав момент, що є початком чого-небудь. Вірили [військовополонені] вже, що час нашого повороту до активної збройної боротьби з ворогом майже проб'є і що він уже не за горами (В. Козаченко).

ЧАСИ

15. НА ВІЧНІ ЧАСИ. Назавжди. В пориві високості духу скочив на брилу п'єдесталу на вічні часи солдат з бронебійною рушницею у руках (З газети); — Ні за яких умов не хочу пережити вдруге того моменту, коли на початку війни того ранку ми розсталися з сином на вічні часи (З журналу).

ЧАСІ

16. НА ЧАСІ. Підходящий, необхідний у даний момент; вчасний. — Не знаю, що й сказати... — мовила Тетяна, поглядаючи на матір. — Трохи ніби твоє освічення несподіване... і не на часі (С. Добровольський); Я відчував, що позбавляюсь сил. Вага одягу й Жабі тягли мене наспід, під лід. І допомога Михайлова якраз була на часі (Олесь Досвітній); Зараз писати про це [про весілля] не на часі, та й не зовсім актуально (В. Дрозд); // Важливий для сучасного періоду; який відповідає найважливішим потребам сьогодення. — Ви ж пам'ятаєте, був захоплений роботою учня, тобто вашою. Але зрозумійте, не на часі воно... (Р. Іванчук); Уже давно на часі синтетичне дослідження про Григорія Тютюнника — письменника пластичного, сильного письма, творця глибоких національно виразних характерів (З журналу).

ЧАСОМ

17. **З ЧАСОМ.** У майбутньому, пізніше, згодом. *З часом двоїна, як відомо, занепала, заступившись формами множини (Культура сл.); Вона фельдшерує в радгоспі, а з часом буде в сім'ї ще й своя лікарка: оця сама Ліна. Вирішено в медінститут документи здавати (О. Гончар).*

ЧАСТО

18. **ЧАСТО Й (ТА) ГУСТО.** Майже весь час, постійно. *Те серденько так хотіло любити, так хотіло! Але ж любити було нікого!.. Недоброго й часто й густо п'яного батька вона не любила, матері не було (Б. Грінченко); Часто й густо вона думала: чи вже людям не можна жити правдою? (Панас Мирний).*

ЧАСТУВАТИ

19. **ЧАСТУВАТИ / ПОЧАСТУВАТИ БЕРІЗОВОЮ КАШЕЮ** кого. Бити кого-небудь. — *Ну, прихось, хлопці, завтра без сніданку, — заготовив коренастий семінарист. — Будуть частувати березовою кашею... — Не лякай ляканих! — вигукнув русьвочубий, одягаючи шинель (М. Снорпоток); Ось зачекай-но, розповім твояму батькові! Він тебе ще й березовою кашею почастує, два тижні пролежши на череві (З. Тулуб).*

ЧАСУ

20. **ДО ЧАСУ.** До певної пори, тимчасово. *Чужий чоловік до часу, а свій до смерті (Укр. присл.); До часу, голубе, нам глечик носить воду; І на його [нього] пошле зла доля ту невзгоду [знегоду], Що глек побачимо в череп'яних шматках! (П. Гулак-Артемівський); До часу й колючка — квітка (З газети); // Покн що. [Неофіт-раб:] Може ж, і по смерті у тім небеснім вашім Царстві Божім довіку буде так, як тут до часу (Леся Українка).*

21. **СВОГО ЧАСУ.** 1. Колінь, у мнічолому. *Поміж підводами ходив той артилерійський технік, який свого часу підвозив Ясногорську (О. Гончар); Цікаво побувати у тих місцях, де свого часу гули гармати і йшли запеклі бої (З усн. мови).* 2. У майбутньому, якщо буде необхідність. *Мати вірила, що може статися щось незвичайне і що якась невідома сила прийде свого часу на поміч (З журналу).*

У СВОЙ ЧАС. Те, що ми в свій час починали, бачите, пішло без сліду (Ю. Яновський); Чистий дохід з видання визначаємо на премії за видатні твори красном українського письменства по конкурсу, який буде об'явлено в свій час (М. Коцюбинський).

ЧАША

22. **ГІРКА ЧАША.** Веліке горе, страждання. *[Ганна Андріївна (дочці):] Не минула і тебе ця гірка чаша... Тепер ти полонянка; взяли тебе у ясир (Ю. Мокрієв); Такі от специфічні умови зробили Соколову чашу особливо гіркою, а перспективу безвиглядною (І. Багрянний).*

23. **ПОВНА ЧАША.** Вдосталь, багато всього або чого-небудь. *Гріх Бога гнівити, живемо — не тужимо. І люди нас знають — не цураються... Слава Богу! Хазяйствечко — повна чаша! (Панас Мирний); У коридорі вже знявся радісний гамір: закінчився учбовий рік, сонця надворі повна чаша, аж до піднебесся, — хто ж не радітиме! (Григор Тютюнник).*

24. **ЧАША [ТЕРПІННЯ] ПЕРЕПОВНИЛАСЯ / ПЕРЕПОВНЮВАЛАСЯ.** Не можна більше терпіти, зносити що-небудь. *Коли уривався терпець, переповнювалась чаша, .. вибухали стихійні бунти проти жорстоких недолюдіків-катів (Життя і тв. Т. Г. Шевченка).*

ЧЕКУ

25. **ЯК НА ЧЕКУ.** У тривожному чеканні чого-небудь (перев. неприємного). *Як вже оджуралася й його сватання, то треба було жити як на чеку: боялася його сама одна стрінути. Як він очима на мене світив (Марко Вовчок).*

ЧЕРГОЮ

26. **ПОЗА ЧЕРГОЮ.** Терміново, відклавши все інше. — *В лабораторії є наказ виявляти мої негативи й друкувати зараз же поза всякою чергою (Ю. Яновський).*

ЧЕРГУ

27. **У ПЕРШУ ЧЕРГУ.** Насамперед, передусім, спочатку. *Якщо спробувати визначити основні ідеї збірок [Л. Дмнтерка] "Крилатий кінь" і "Причетність", то цілком очевидно, слід у першу чергу говорити про ідеї миру — миру на землі (З газети); При виборі творів для перекладу Франко орієнтувався в першу чергу на їх політичну й громадську спрямованість (З журналу).*

28. **У СВОЮ ЧЕРГУ.** Так само, також. — *І нікому — ніякого спуску. Все, що підлеглим належить, — дайте. Бо я в свою чергу вимагатиму з вас немилосердно по всіх пунктах. Вам зрозуміло? (О. Гончар); У свою чергу префікс до- трансформує значення граничності і виступає синонімом до префікса при-: "Вона доторкнулась до його виду" (Культура сл.). СВОЮ ЧЕРГОЮ. Гість своєю чергою вплив за здоров'я хазяїна, потім хазяйки, а далі за здоров'я Ваті (І. Нечуй-Левницький); Андрій розпитував про новини й інформував своєю*

чергою про все, що знав. Передавав телеграми про наглі події (І. Багряний).

ЧЕРЕПАХА

29. **ЯК** (мов, п'єначє і т. ін.) **ЧЕРЕП'АХА**, зі сл. ходіти, іті і под. Дуже повільно, незграбно. — *Хоч би швидкості були, я б зманеврував, а то йдеш як черепаха (Ю. Яновський); — Ходить [Ватя] неначе та черепаха (І. Нечуй-Левицький).*

ЧЕРЗІ

30. **НА Ч'ЕРЗІ**, зі сл. б'ути, стояти і под. Перший у певній послідовності. — *Некрутський набір, Сидоре, — одказав голова, — твій Іван на черзі (О. Стороженко); Олексієві пішов двадцятій, стояв він на черзі у некрути (П. Куліш).*

31. **НА Ч'ЕРЗІ ДНЯ**, зі сл. стояти, б'ути. Як першочергове завдання. Є важливі ділянки літератури, складні й часткові проблеми, питання різного характеру, пов'язані з творчою діяльністю окремих письменників і цілим літературним процесом, які стоять на черзі дня, чекають на своїх дослідників (З журіалу). **НА Ч'ЕРГУ ДНЯ**, зі сл. ставити. *На чергу дня сучасних вимог треба ставити питання визначення призначення металу або сплаву відповідно до їх властивостей, які залежать від складу та будови цих металів і сплавів (З газети).*

ЧЕСАТИ

32. **ЧЕСАТИ / ПОЧЕСАТИ ЯЗИКА** (язиком, язиками). Вести несерйозні, пусті розмови. — *Як не має хтось роботи, то й чеше язика (М. Стельмах); Якби ми так чесали язиками, то вже б давно Україну віддали, не маючи часу бути козаками (Л. Костенко); — Нарешті справжнє діло підвертається! А то гасасмо, як навіжені, по селах та язики чешемо... (І. Головченко і О. Мусієнко); І знову говорить і говорить — любить же Петрович язика почесати (С. Кротевич); // Поширювати про кого-небудь неправдиві відомості; пліткувати. Її веселі, язикамі сусіди вважають за потрібне піклуватися про неї? Вже, мабуть, добре почесали язики і в кімнатах гуртожитку, і на фабриці (В. Собко); Людей накликає, зробив перепросини, щоб знали всі, хто чеше язиком (Л. Костенко).*

ЧЕСТЬ

33. **ВІПАЛА [ВИСОКА (велика)] ЧЕСТЬ** кому, чому, перев. з інфін. Хто-небудь виявився гідним виконувати, здійснювати і т. ін. щось відповідальне, почесне, дуже важливе. *Шеф викликав нас [футболістів] до контори й.. товмачив, яка нам, мовляв, випала честь і як ми повинні пишатися (Ю. Яновський). ВІПАЛА ВИСОКА ЧЕСТЬ НА ДОЛЮ КОГО. Висока честь зробити за-*

писи пісні про Кармалюка випала на долю М. Костомарова. Здійснення цього запису всього через дев'ять років після вбивства панамі та їх посібниками народного месника є дуже знаменним фактом (З журіалу).

34. **НА (В) ЧЕСТЬ** чію, кого, чого. Для вираження поваги, пошани кому-, чому-небудь, для підтвердження визнання когось, чогось і т. ін. *Академія художеств дає сьогодні обід на честь Карла Брюллова, який нарешті повернувся з-за кордону (О. Іваненко); Вечірка на честь приїзду гостя почалася (Ю. Яновський); — Хрестили його у нашій церкві, назвали в дідову честь теж Петром (М. Стельмах).*

35. **ЧЕСТЬ МУНДІРА**. Гідність особи як представника певної організації, посади і т. ін. *Не повезло йому.. або прокрався, чи ще що трапилося, ну, під суд не віддають, бо честь мундира бережуть, — треба йти з полку (Г. Хоткевич); Турбай зрізав кожну лозину, хоч хлопця, видно, стараючись підтримати честь мундира свого голови, вибрав для полковника найдебільший сухостій (М. Руденко).*

36. **ЧЕСТЬ Ч'ЄСТІЮ**. Як і повинно бути, як і належить. — *Я їй [матері] адресу написав. Усе честь ч'єстію... Обов'язково приїде! (Є Кравченко); Завод закрили. Документи наші одправили в Бульварний район поліції. Звідтіля нам оддавали честь ч'єстію забрані документи (Нар. опов.).*

Ч'ЄСТІЮ

37. **З Ч'ЄСТІЮ**, перев. зі сл. в'їконати, в'їтримати, здійснити і под. Як належить, як слід або достойно. — *Ми до фінішу вчасно прийшли. З ч'єстію виконали, товариство, завдання, що на себе взяли (В. Сосюра); З ч'єстію витримати іспит війни поклявся в душі кожжен, слухаючи Федорова (М. Шеремет).*

ЧИМ

38. **НІ З ЧИМ**, зі сл. іті, залишатися і т. ін. Не діставши нічого, безрезультатно. *[Любов:] Що ж з того, що дрібниця, а все-таки виграла, а ви ні з чим вертаєтесь (Леся Українка); До хати зайшло двоє у потертих шинелях з таким виглядом, ніби такі настигли злодія.. Коли вони ні з чим вийшли з хати, переполошений батько запитливо вставився на сина (П. Панч); Про запеклі бої вздовж південних відрогів Брянського лісового масиву Артем із Ляшенком уже знали від Приходька, який нещодавно повернувся ні з чим із своїх пекельних мандрів (І. Головченко і О. Мусієнко).*

39. **ЧИМ [ЖЕ] НЕ**. Уживається в риторичних запитаннях для підтвердження чогось. — *Чим же він не козак, — кажу я старим. — Да*

подивіться, люди добрі, чи він же не козак? Нехай хоч сама Марта скаже! (Марко Вовчок).

ЧИН

40. **ЧИН ЧИНОМ.** Як належить, як годиться, як повинно бути. *Описія Климівна та Вечуро .. живуть подружсям. І що це дійсно саме так, є свідомство... Все чин чином* (М. Рудь); — *Так що воно і як у тебе? — Усе чини чином* (М. Стельмах). **ЧИН ПО ЧИНУ.** Та ось в гурті прибулих, серед яких він крокував поважно, чини по чину, його увагу прикував один міцний хлопчина (П. Дорошко).

ЧИСЛА

41. **БЕЗ ЧИСЛА.** 1. Надзвичайно, незмірно. В ній бачив гибель неминучу, І мучивсь страшно, без числа (І. Котляревський). 2. чого. Дуже багато. Добра у нього всякого без числа було, грошей, як сміття (І. Муратов).

ЧИСЛО

42. **ПО ПЕРШЕ ЧИСЛО.** Дуже сильно, з особливою суворістю. У получку Тимоша приходив під доброю чаркою, знаючи, що влетить йому від маленької Валі по перше число (М. Зарудний); — Нема на тебе зараз Андрія. Він би висміяв тебе по перше число (П. Автомонов).

43. **ЧОРТОВЕ ЧИСЛО; ЧОРТОВА ДІОЖИНА.** Тринадцять. [Семен:] *А що ви тепер пишете? [Петро:]* Малюнки літньої природи. Це була низка невеликих поезій. Дванадцять п'єсок уже написав, а от на чортово число спіткнувся (В. Самійленко); — *Не хочеться вірити в "чортову діюжину", але в ніч на тринадцяте Атлантика почала показувати характер* (Ф. Маківчук).

ЧИСЛОМ

44. **ЗАДНІМ ЧИСЛОМ.** Пізніше, через декілька час після чого-небудь; із запізненням. Ми почали мити дорогу біля заправки. Тепер я вже розумію заднім числом, що це була одна з перших процедур пілоосаджування (Ю. Щербак); *Щоб якусь заретушувати, бо .. списки були раніше заготовлені, "переможці" вирішили заднім числом залучити до їх складання громадськість* (Б. Олійник).

ЧИСНИЦІ

45. **ТРИ ЧИСНИЦІ ДО СМЕРТІ** (до віку). 1. кому Хто-небудь скоро помре через старість або невиліковну хворобу. [Гапка:] *Вам вже не до моргання — три чисниці до смерті* (М. Кропивницький); [Шрам:] *То ще ми з бабусею й танцюємо. [Баба:]* Тьху! *Три чисниці до смерті, а він ще танцювати збирається* (М. Старицький); — *Кожен бачив, що й справді старому кошовому три чисниці до смерті* (В. Малнк); *Тепер він*

[митрополит] особливо був схожий на коначо-го. — *Три чисниці до віку, а за своє тримається міцно, — подумав Ярослав* (П. Загребельний); *// кому, чому, зі сл. лишилося, залишилося і под.* Зовсім мало часу жити, існувати. *Катерина, почувачи, що їй лишилися три чисниці до смерті, вже без всякого страху відповідає на погрози панії* (Від давнини..); *Хотіли [бандити] вбити й матір, але хтось сказав, що їй і так залишилося три чисниці до смерті, то хай краще голосить над сином* (М. Стельмах); *Тоталітаризм дихав на ладан: йому залишилось три чисниці до віку* (З газети).

2. чому. Що-небудь дуже старе, зруйноване. *Хатчина була справді поганенька. Маленька, з трьома віконцями сліпими, зморщилась вона якось, іскорчилась — три чисниці їй до смерті* (Б. Грінченко); — *Але я не розумію, про яку школу ви кажете?.. Школі князя Острозького — три чисниці до смерті, а інші школи такі, що про них не варто й говорити* (З. Тулуб).

ЧИСТІЙ

46. **ПО ЧИСТІЙ, перев.** зі сл. списати. Остаточо, назавжди. Під час одного шаленого нальоту фашистів сержанта Коляду тяжко поранило, після госпіталю його списали "по чистій" (М. Зарудний); — *Він — льотчик? — Був колись. Після аварії списали з армії по чистій. Півлиця йому обпало* (Ю. Бедзик).

ЧИСТОТУ

47. **НА ЧИСТОТУ,** зі сл. говорити, сказати і под. Прямолинійно, щиро, відверто. *Скажемо на чистоту, хоч різко: між іншим, проби української прози в останні [останні] часи заїда поверховість* (М. Драгомаиов); — *Якщо віриш мені, можеш говорити на чистоту, — сказав Роман, поклавши руку другові на плече* (В. Минко); *Він за всяку ціну вирішив поговорити на чистоту з Костецьким* (Л. Первомайський).

ЧИТАТИ

48. **ЧИТАТИ** (вичитувати) / **ПРОЧИТАТИ** (вичнтати) **МОЛИТВУ** кому і без додатка. Дорікати кому-небудь, лаяти, сварити когось. [Храпко:] *А то все що на шармака воно [добро] доводиться [дістається], нетрудженя копійка до рук доходить!* [Галя:] *Та буде вже, папо, цю молитву читати* (Панас Мирний); — *Та піди ж та прочитай молитву Солов'їсі. Хіба ж ти не бачиш, що вона мене їсть, як іржа залізо...* (І. Нечуй-Левицький); — *І як ото ти смієш балакати з моїми ворогами, коли я цього не хочу!* *Потривай же!* *Я ж тобі дома вчитатю молитву!* (І. Нечуй-Левицький).

49. **ЧИТА́ТИ** (вичи́тувати) / **ПРОЧИТА́ТИ** (вйчитати) **НОТА́ЦІЇ** (иота́цію, мораль) кому. Дорікаючи або лаючи когось, давати настанови, поради. *Покликавши приказчика, Густав Августович взяв його за лікоть і, відвівши в бік від Софії, став читати йому нотацію* (О. Гончар); *Ображена вихователька негайно поскаржилася директорові. Директор розгнівався і, коли Петро повернувся з купання, прочитає йому сувору нотацію* (І. Багмут).

50. **ЧИТА́ТИ** / **ПРОЧИТА́ТИ** **МІЖ** (поміж) **РЯДКА́МИ** (рядків). Здогадуватися про прихований зміст написаного, сказаного і т. ін.; розуміти підтекст висловлювання. *Поміж рядками ненароком Духовним він читає оком Рядки незримі* (Переклад М. Рильського).

51. **ЧИТА́ТИ** / **ПРОЧИТА́ТИ** **ПРОПОВІ́ДЬ** (лекції, лекцію) кому. Повчати кого-небудь. — *Ти що ж, на всю ніч найнялась мені проповіді читати* (Григорій Тютюнник); — *Більше ніякої моральної проповіді я йому не читав. Мій Іван і вирівнявся!* (З журналу); — *Ви мені, батьку, лекцій не читайте* (О. Довженко).

52. **ЯК** (мов, наче і т. ін.) **З КНИ́ЖКИ ЧИТА́ТИ** (вичи́тувати), зі сл. розка́зувати, розповідати і под. Без запинки, дуже чітко. — *А казок яких він умів розказувати.. Чи страшною, чи смішною, — як з книжки читає* (Панас Мирний); *О. [отець] Гервасій був чоловік з головою! Як розказав було що з давнини, то наче з книжки вичитує, аж зітхнеш, слухаючи* (А. Свидницький).

53. **ЯК** (мов, ніби і т. ін.) **ПО ПСАЛТИ́РЮ** **ЧИТА́ТИ**. Дуже чітко, швидко, без запинки. Усе мені одкажує [Катря], як наче по Псалтирю читає (Марко Вовчок).

ЧИЧИРК

54. **НІ** (аї!) **ЧИЧІ́РК**, розм. Нічого не говорити, мовчати. *Обіцянки не забувайте, Бо послі [після], чуєш, ні чичирк!* (І. Котляревський); *А про українсько-російські взаємини... Ні чичирк, — десь далеко від Ольги залунав той самий, що перед тим, знайомий голос* (Ірина Вільде).

ЧИЯ

55. **ЧИЯ ВІЗЬМЕ́**. Хто переможе. *Поки пробрались трохи поміж людям, чує Петро таку розмову: — Як ти думаєш? Чия візьме? — А чия ж, як не Івана Мартиновича! (П. Куліш); — Побачимо, чия візьме, — заскреготав зубами Микола і рвонує машину з місця* (В. Сологуб).

ЧІП

56. **ЯК ЧІП**, зі сл. дурний, п'яний, нап'я́тися і т. ін. Дуже сильно, надзвичайно. — *Хоч і кажуть, що ти відьма, і бояться люди тебе, а я*

прямо скажу — дурна, дурна як чіп, та й годі! (Панас Мирний); *Вусатий дядько в смушевій шапці, в чумарці, п'яний як чіп, розкидавши руки і ноги, голосно посвистував носом* (А. Дімаров); *Нап'юся.. як чіп, як швець!* (Л. Костенко); *Бригадир одмовив тихо На запитання моє: — Лиходід... то наше лихо! Тільки "звіти" подає, Та як чіп горілку п'є!* (С. Олійник). **ЯК ЧОПÓК**. П'яний як чопок (М. Номис).

ЧІПЛЯЙ

57. **ХОЧ БУ́БЛИК ЧІПЛЯ́Й**, жарт. Кирпатий, задертий догори (про ніс). *Від сонця заслонилася Ганнуса, виставляючи свого хоч бублик чіпляй носа* (З журналу).

ЧОБІТ

58. **ПІД ЧОБІ́Т** чий, кого, зі сл. потра́пляти. У цілковиту залежність до кого-небудь, під чийось владу, чий-небудь гніт. — *Там, в Україні, наші рідні потрапляють під чобіт бридкого жовіра Станіслава Жолківського...* (Іван Ле).

59. **ЯК [ДРА́НИЙ (ді́р'явий)] ЧОБІ́Т**, зі сл. дурний. Дуже, надзвичайно. — *Ото я дурний як чобіт, — воркотів сам до себе Іван, сидючи знов з люлькою в зубах на лавочці* (І. Франко); — *Дурний ти, Вікторе, як драаний чобіт, — відповів на те Твердохліб і, сплюнувши, пішов геть* (І. Цюпа); [Терешко:] *Ой, Грибок, дурний ти як дір'явий чобіт.. Час уже своєю головою думати* (М. Зарудий).

ЧОБОТИ

60. **ДВА ЧОБО́ТИ — ПА́РА** (на одну ногу). Схожі між собою чим-небудь (перев. негативним); варті один одного. — *Чому у тебе розладилася з Насткою?.. Вона лежоважна. Виходить, ви — два чоботи — пара* (П. Автомонов); — *Льонці Галя сказала, що вони з Юликом "два чоботи — пара"* (Ю. Мушкетик); *Згадався Конопельський. От звесити б їх з Фредом, от би компанія була, два чоботи на одну ногу* (Ю. Збанацький). **ПА́РА ЧОБІ́Т НА ОДНУ́ НО́ГУ**. — *А в чому ж справа? — Справа дуже проста. Зібралися ми з Федором Андрійовичем — пара чобіт на одну ногу. В нього рідня, а в мене теж* (Ю. Збанацький).

ЧОБОТОМ

61. **ПІД ЧОБО́ТОМ** чийм, кого, зі сл. бу́ти, жи́ти і под. У цілковитій залежності від кого-небудь, під чийось владою, чий-небудь гнітом. — *У нас спільний ворог — самодержавство. Отже, і спільна мета: здобути волю всім народам, що стогнуть під його чоботом, — сказав Крулікевич* (З. Тулуб); *Композиційно точно й емоційно в романі [В. Собка "Вічний вогонь"] виписано картини виходу наших військ на українську*

землю, яка стогнала під **чоботом** гітлерівців (М. Логвиненко).

ЧОГО

62. **ДО ЧОГО**. Дуже, надзвичайно. Мірошниченко піднімає над головою чахлий возник сліпака, пильно оглядається: **до чого** полісовицик Мирон Підпиргора схожий на свого двоюрідного брата Василя (М. Стельмах).

63. **НІ ДО ЧОГО** кому. Зовсім непотрібний. — *Забирайте, забирайте, дядьку, — Вутанька, посміхнувшись, підкинула йому ногою і другий лантух. — Вам на хазяйстві згодяться, а мені вони ні до чого (О. Гончар); // Нецікавий. Рудий удавав, що йому ці балачки ні до чого, він навіть поліз у кабінку, але прислухався до кожної репліки (А. Хорунжий).*

ЧОГО

64. **ЧОГО ДОБРОГО**. Може статися, може бути, можливо (перев. при припущенні небажаного наслідку). — *Шкода тільки, що не жениться [Чіпка].. Чого доброго, розвелоचितься, розледачіє (Панас Мирний); Ще недавно такою тихенькою, як весняна травичка, була.. А це від нього ж, Давида, навчилася усякими насмішками розкидатися, чого доброго, стане пащекувати, а йому не така потрібна дівчина (М. Стельмах).*

65. **ЩЕ (іще) ЧОГО!** Уживається при запереченні чого-небудь неприйняттого. — *Ти повинен обов'язково повернутися додому. — Ще чого! Там мене ніхто не жде вже давно (З усп. мови); [Касандра:] Не руште! Я під захистом святим! [Аякс:] Іще чого! (Леся Українка).*

ЧОЛІ

66. **НА ЧОЛІ**. 1. з ким. Керований, очолюваний ким-небудь. *Йї здавалось, що проти неї зустріч вийде вся бісєвська громада з головою на чолі (І. Нечуй-Левицький); В рядах пугачовських повстанців були й повстанці башкири на чолі з війном та поетом Салаватом Юласєвим (М. Рильський).* 2. кого, чого. Керуючи ким-, чим-небудь, очолюючи когось, щось. *Іван Оленчук прибув до броду на чолі цілої ватки, підняв усіх жителів свого кутка.. — від старого до малого — рятувати броди (О. Гончар); На чолі полку мчить Тарас. Його вигляд страшний. Булхас полум'я (О. Довженко).*

ЧОЛОВІК

67. **БОЖИЙ ЧОЛОВІК**, заст. Паломник, прочанин; юродивий. *Божий чоловік положив Петрусеєві на голову руку да й каже: — Добрий козак; по батькові пішов (П. Куліш); — Данила Бульбаша не знали? У Божого чоловіка прикинувся — почав ходити і влітку і взимку босий (П. Панч).*

ЧОЛОМ

68. **ЧОЛОМ ТОБІ (вам)**, заст. Форма шанобливого вітання при зустрічі. — *Чолом вам, пане громадо! Чолом і тобі, пане полковнику! Ну.. як же ти вернувся до табору, не маючи коня? (П. Куліш).*

ЧОМУ

69. **ІІ ПРИ ЧОМУ** (при чім). Бути не винним у чому-небудь, не причетним до чогось; не стосуватися чого-небудь. — *Цих хлопців я не знаю, — ледве вимовив Марко. — І ніхто мене не вчив, сам украв, бо їсти хотів, а вони тут ні при чому (І. Микитенко); — Колись брала [рибу], а тепер не хочу, — відрізала Килина. — Ну, як тебе вкусило щось, то я тут ні при чім, — пробурчав Тадей Батюта й повернувся, щоб іти (Є. Гуцало).*

ЧОРНИМ

70. **ЧОРНИМ ПО БІЛОМУ**, зі сл. напісано. Цілком чітко, зрозуміло і т. ін. У Переяславських папках чорним по білому написано, аби злодіїв та втікачів з земель московських в кошах козацьких, куренях та полках не переховували (Н. Рибак); Там [у "Положенні"] чорним по білому написано, що незалежно від полюбовної згоди поміщик може в усякий час вимагати від селян обміну необхідної йому землі, коли на ній виявляється джерело мінеральної води чи корисні копалини, в тому числі і торф (М. Стельмах); — *Ось тут чорним по білому написано, як ти своє дитя до розуму доводила. Як воно опинилося в притулку (М. Понеділок).*

ЧОРНО

71. **[АЖ] У РОТІ ЧОРНО** у кого, кому. Хто-небудь дуже злий, лютий. — *Та тебе всі знають у Закриниччі за скажену, у тебе в роті чорно (Є. Гуцало); Живе [Буонарроті] у Римі. Мас свій куток. Згорбатів у труді, посивів у скорботі, а людям чорно в роті од пліток (Л. Костенко).*

ЧОРТ

72. **[ІІ] [САМ] ЧОРТ (біс) НЕ РОЗБЕРЕ** (не пізнає), грубо. Зовсім нічого не зрозуміло або не відомо. *Ведмідь реве, і корова реве, а хто кого дере — і сам чорт не розбере (Укр. присл.); Сам чорт не пізна, яка з дівчини вийде молодича (М. Номис); [Горлов:] Ти, браток, поменше б говорив, Ситлещ, наче горохом, біс не розбере (О. Корнійчук).*

73. **[ІІ] ЧОРТ ІЗ СВІЧКОЮ НЕ ЗНАЙДЕ** кого, що, ірон. Не можна розшукати, навіть докладно великих зусиль. — *Я мрію працювати на селі. — Не бреш! Багато з вас таких, що повивчались, а на селі працюють? Порозбігались, що й чорт із свічкою не знайде (Григорій Тютюнник).*

І ЧОРТ ІЗ СВІЧКОЮ НЕ ЗНАЙШОВ. — *Корабель, — продовжував Богдан, — на якому я очуяв, належав старому малайцезі з острова Тао — десь на північ від Яви. Цього острова і чорт із свічкою не знайшов серед безлічі тих островів (Ю. Яновський).*

74. І ЧОРТ ЛИЗНЕ (злийже) кого, зневажл., вульг. Хто-небудь пропаде або помре. *За кучму сю твою велику Як дам ляща тобі я в пику; То тут тебе лизне і чорт! (І. Котляревський); [Степан (до Гордія):] Анахтемо, замовчи, бо тут тебе і чорт злизне! (М. Кропивницький).*

75. НІЯКИЙ ЧОРТ, грубо. Ніхто. — *Мене ніякий чорт не жде! — А дома? На обличчі Сагайди появляється злісна гримаса, а губи починають дрібно тремтіти. — Мій дім, брате, .. вітер розвіяв! (О. Гончар); — А чи й справді люблятьсь з Наталкою так, що ніякий чорт їм не страшний? (Є. Гуцало). ЖОДЕН ЧОРТЯКА. Він на прив'язі поліз в печеру; там поприбирав сліди свого куховарства і виліз назад в добром гаразді, повідомляючи, що в печері жодного чортяки нема (О. Кониський).*

76. ОДИН ЧОРТ (біс, дідько); **ОДНА САТАНА**, грубо. Все одио, однаково; те ж саме. *Вовтузився [Іван Пісія] й далі; видно, в нього ніяк не в'язалась петля. — Іване, що ти робиш? Пісня, не перериваючи роботи, заговорив гнівно, уривчасто: — Один чорт! Досить! Несила моя... Хай вони прокляті будуть! (Ю. Збанацький); Один біс, що пан, що багатий мужик (М. Коцюбинський); — Колега, можу вас запевнити, все це дарма .. Звертайтеся до них по-янгольськи чи по-бісовськи — один дідько. Це — банда (Переклад С. Масляка).*

77. [САМ (і)] ЧОРТ НЕ БРАТ кому. Хто-небудь сміливий, відважний, нічого не боїться, все може перебороти. — *Та що! навіть самі поляки вже будуть за нами, — то тепер нам уже й "сам чорт не брат" (Леся Українка); Кулеметники порозвалювались на тачанках, і здавалося, що їм і чорт не брат (Ю. Яновський). САМ ЧОРТ ЗА БРАТА. Кашкет на правому вусі, на лівому — кончик закучерявленого чуба, на широких грудях — вишита сорочка, сам чорт йому за брата (Я. Гримайло).*

78. САМ ЧОРТ (біс, сатана) **НОГУ** (ногі) **ЗЛОМІТЬ** (вломить, зламає і т. ін.). 1. у чому, з ким—чим. Важко зрозуміти що-небудь, розібратися в чомусь; нічого не можна зрозуміти. — *У ваших канцелярських викрутасах сам чорт зламає ногу. — Інакше, пане, не можна (З. Тулуб); Гадав [Левко], що нема в світі вреднішого злілля, аніж баби. З ними сам біс ногу вломить (М. Стельмах); Потап може лише покрикувати на Таволг, підга-*

няти, придумувати усяку мудрацію, у якій сам сатана ноги ламає! (М. Рудь).

2. де. Нема порядку; велике безладдя. — *Стійте, стійте, дайте перше .. шовкову спідницю, бо я не знайду, тут сам чорт ногу зломить (Леся Українка).*

3. Дуже складний, заплутаний. — *Аби тільки в ліс перескочити. А там він такі стежки знає, такими шляхами поведе, що сам чорт ногу зломить (В. Козаченко). САМ ЧОРТЯКА НОГУ ЗЛОМІТЬ* (дуже складно, заплутано). [Передерій:] *Адже як почне [Стрнжаченко] крутити, .. то й праве діло так закруте [закрутить], що сам чортяка ногу зломе [зломить], а в його [нього] правди не дошукається (Панас Мирний).*

79. СМІКНУВ ЧОРТ ЗА ЯЗИКА (за язик) кого. Хто-небудь необдуманно, невчасно, недоречно сказав щось. *І смикнув мене чорт за язика з тими шуриками-муриками! (Є. Гуцало).*

80. ХАЙ (нехай) **ЙОМУ** (їй, тобі, їм і т. ін.) **ЧОРТ** (сім чортів, гаспид), лайл. Уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, перев. із втратою інтересу до нього. — *Ну, як агітатор? — допитується Євдоким Юрченко узадуманого Величка. — Хай йому чорт! — з серцем відповідає той (М. Стельмах); — Хай їм [бикам]... чорт, — каже [Андрій]. — Щоб не клопотаться — продав. — ..Отак, кажу, — нахазяйнував, синочок!.. (А. Тесленко); — О, нехай йому чорт! Як забився! — крикнув він до Івася (Панас Мирний); Дочко! чого ти проклінаєш? Ціло він тобі винен? — Та хай йому сім чортів і все лихе; чи я ж проклінаю? І чого ви вцепились? (А. Свидницький); Не люби, Христе, нікого і ніколи. Хай йому гаспид (Панас Мирний).*

81. ЧОРТ БИ ПОБРАВ (уз'яв, забрав) кого, що, лайл. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, побажання позбутися їх. — *Куди не глянь — скрізь верби, чорт би їх побрав.. Вся наша величезна північ споконвіку цвіту не бачить! (О. Довженко); — От, чорт би її забрав — ..вінесла козутика, а тепер сілкую та журиєся, як не заспати! — висварився Василь (І. Чендей). ЧОРТИ Б ВЗЯЛИ (забрали). — І от це й продасть Новакович землю... може bestія продати, бо й йому грошей треба!.. Чорти б його взяли... цю скотиняку Новаковича!.. (Б. Грінченко); — Чорти б вас [гусарів] забрали до себе у пекло. Що мені робити голіруч?! — вилаявся пошепки Корж. — Ані шаблі, ані мушкета (З. Тулуб). ЧОРТЯКА Б ВЗЯЛА. Прозора сутінні полягла На гай, на поле і на хати.. (Але, чортяка б їх взяла! Як тяжко римів добирати!) (В. Самійленко). ЧОРТ БИ ПОБРАВ ТВОЮ МАТІР. Тарас склав султанові таку відповідь на його грізне послання: Не*

годен ти синів християнських мати. Війська твого не боїмося... Землю і водою битимось з тобою, проклятий сину, чорт би побрав твою матір (О. Довженко).

82. ЧОРТ (біс) ЗНА (знає) ЩО, грубо. Не те, що треба; не таке, як треба; те, що викликає осуд, подив і т. ін. — Чорт зна що робитися! — заплююєся тамбовський губернатор, одержавши раптом спільне повідомлення (О. Довженко); Випустить їх [каченят], куме!.. На якого біса вам таке чорт зна що! (М. Рильський); [Пані:] Годі базікати чорт знає що! Іди виспись... (С. Васильченко). БІСИ ЗНАЩО. Верзе біси зна що Та й думає: Ми то! (Т. Шевченко).

83. ЧОРТ (біс) ЙОГО (вас, тебе і т. ін.) БЕРІЙ (забирай) / ВІЗЬМИ (побері, забери і т. ін.). 1. лалл. Уживається для вираження незадоволення, обурення, досади з приводу чогось. [Красовська:] Ти ж як просиділа весь вечір маюно, що й словом до його не озвалась, то, звісно, він вже годі кватири [квартиру] наймать! [Саша:] Ну й чорт його бери! (Олена Пчілка); — Дванадцять років відбачив. Дванадцять з дванадцяти! І круглий рік? Чорт візьми, це ж каторга! (О. Гончар); Цей безпритульний Томмі — Дуже настирний Томмі: Голову всім морочить, Чорт його побери! (М. Бажан); Кудись раптом поділася властива Харкевичу ввічливість, і він крикнув: — Чорт забери, що ж я тут маю ночувати? (І. Головаченко); Берд (кидається до Мічуріна і, вириваючи в нього один чемодан, перекладачеві): — Чорт вас забери! Берть чемодани! Я вас прожесну нарейшті! Дайте чемодани! (О. Довженко). ЧОРТІ ВАС ЗАБИРАЙ. — Я ще... не вмер. Коліть, чорти вас забирай! (Ю. Мушкетик).

2. Уживається для вираження задоволення, захоплення ким-, чим-небудь. [Бугров:] Я живий! Чорт забирай, як я здорово біг! (І. Микитенко); Виходячи з-під акацій, Данько на ходу розмашисто тернувся обличчям по обважнілій білим калиттям гілці: — Чорт візьми, здорово пахне, еге ж? — і засміявся (О. Гончар); — Сев, а хороше море, чорт його забери? — Коли б тільки його не змальовували синьою фарбою і красивими епітетами (Ю. Яновський).

84. ЧОРТ (гаспид, сатані) ЙОГО (тебе, їх і т. ін.) ЗНАЄ (зна), грубо. 1. Невідомо, незрозуміло. — Ой, козаче, — каже, — козаче! Та хіба ж на світі єсть хоч одна проста дорога? Думаєш іти просто, а зайдеш чорт знає куди! (П. Куліш); [Стась:] А цього діда затримайте поки тута — чорт його знає, що воно за старець! Тепер багато всякої наволочі тягається по світу (С. Васильченко); Сказавши, чорт зна де пропала [Дідона], Еней не знав що і робить (І. Котляревський); — Та

нащо ж ви їх [сорочки] йому [хазяїнові] віддали? — Чорт його зна, як воно сталося. Здуру... (З. Тулуб); А тут.. посилають: іді!.. Отака путь... Чого се так припало? — Пита Пріська. — Гаспид їх знає! (Панас Мирний). ЧОРТ ЙОГО ДУШУ ЗНАЄ (зна). — Де ж сторож? — Чорт його душу зна, — одказував Йосипенко. — Хіба мені ще й сторожа сторожить? (Панас Мирний). 2. Уживається для вираження негативного ставлення до кого-, чого-небудь, сумніву, досади з приводу чогось. — Що ж це він задумав? — питає він у сердитого зі сну Тимка. — А чорт його знає! Хіба в нього допитасишся? (Григорій Тютюнник); Затремтіли в оратору руки. Забігали очі. Одвисла щелепа. Чорт його знає, витіли всі думки з голови і всі слова (О. Довженко).

85. ЧОРТ (дідько) ЛИСИЙ, грубо. Нікто або ніщо. Вчитель вчитав Кадошці за біганину по озірках та грядках, на яких лисий чорт виросте, коли кожний тобі здурілий пес буде там товктися (Ю. Яновський); — Показались десь діти, чи який хрін... Межи ними й дідько лисий не розбере справи! (М. Коцюбинський).

86. ЧОРТ (дідько, нечистий, нечиста [сіла] і т. ін.) НЕСЕ / ПРИНІС (попіс); НЕЧИСТА [СІЛА] ПРИНЕСЛА (понесла) кого, грубо. Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-небудь десь або неприємних наслідків чийогось приходу кудись. Стукіт у двері. Всі обертаються. [Шалімов:] Ще когось чорт несе (І. Кочерга); — Та хто іде? — Максим! Який Максим?.. Ой горе... Дідько знов несе... (М. Стельмах); Ясь... напесла [качка]. За дітей помовка. Аж нечистая несе Голодного вовка (С. Руданський); — Німців чорт припіс — і ті нас не минули. Двоє курей були — постріляли (Ю. Збанацький); — Я не бачу тут нічого незвичайного, крім пороку і вибої. Чорт мене попіс у цю діру (О. Довженко); Нечистий попіс мене восени в гості до куми на перець (І. Нечуй-Левицький); — Ізвідкіль принесла його нечиста сила! — казали другі. — Тільки де два-три чоловіки зійдуться, то вже й його чортяка хоч-не-хоч внесе туди! Не дав начитатися уволю (С. Васильченко). ЧОРТІ НЕСУТЬ / ПРИНІСЛИ. — Сафрон Варчук! — здиновано промовив Тимофій. — Тьху! Куди його чорти несуть проти ночі? Чи не на відрізану землю подивитися? — аж підвівся Мірошніченко (М. Стельмах); — Не бійся, ми заберемо свій товар удосвіта, — пояснила Соломія, — а може, й сьогодні вночі. Не лежати ж йому отут у хаті? Ще когось чорти принесуть (В. Кучер). ЧОРТІ ПРИТАСКАЛИ. — Так от кого чорти притаскали до нього. Так от хто щосили тарбанить у двері (М. Стельмах). ЧОРТ (дідько) НАНІС (позносив,

понабісив) (про всіх або багатьох). [Храпко:] *А чорт їх [дітей] паніс сюди* (Паіас Мирний); — *Я тоби казала: не гукай! — корила його Марія.. — А я знав, що їх там чорт позносив...* (Паіас Мирний); — *І попаносив дідько на нашу голову всяку... шваль* (Переклад С. Масляка). **ЧОРТЯКА ПОНЕСЛА.** [Сербни:] *Понесла мене чортяка так зарані — і набрів замість Мар'яни старого диявола* (С. Васильченко).

87. ЧОРТ НЕ ВІЗЬМЕ кого, грубо. З ким-небудь нічого поганого не трапиться, не станеться. — *У мене есесівці [полюєні], не бачиш? — Конвоїр німецької групи загрозливо змахнув автоматом. — Та не сердьтесь. Годі-бо вам. Чорт їх не візьме* (О. Довженко). **ЧОРТ НЕ ВЗЯВ.** [Мар'я:] *Сказано, багаті ви з паном.* [Карпо:] *Та вже так, що нашого Павлуценка чорт не взяв — придбав собі трохи!* (Олена Пчілка). **ЧОРТИ НЕ ВЗЯЛИ.** — *А як ваш Плачинда поживає? — Чорти його не взяли,* — нахмурився Мар'ян (М. Стельмах).

88. ЧОРТ (печистий, бенеря) НОСИТЬ кого, грубо. Уживається для вираження незадоволення з приводу того, що хтось невчасно або багато, без потреби ходить, вештається в різних місцях. — *Що тебе, Іване, печистий носить по селу серед ночі? — буркотіла Марія, відчиняючи двері Жменякові* (М. Томчаий); — *Маковея десь бенеря носить, і на обід не з'являвся...* (О. Гончар); — *Чого це тебе так рано бенеря носить, Самійле?* (О. Копиленко). **ЧОРТИ НОСЯТЬ.** — *Голобородька немає? — Нема. — Де його чортиносять?!* — *Війна, товаришу полковнику, — скрушно похитав головою старий* (С. Головаївський); *Де тільки й носили чорти Федька всі оці роки! Всю громадянську не злизив з коня* (А. Дімаров). **ЧОРТЯКА НОСИТЬ.** — *І де чортяка їх носить до півночі! Ходять уночі з чортами разом, та ще їм двері одчиняй! — верещала по один бік Мотря* (І. Нечуй-Левицький).

89. ЧОРТ (чорті) ЙОГО БАТЬКА ЗНАЄ (зна), грубо. 1. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення з якогось приводу. [Кирло:] *То тепер я став і старий, і нікчемний, а колись — огонь був!.. А тепер — от чорти батька зна що — коритце довабаю — та й то втомився* (Панас Мирний); *Зрозуміло було одне: заарештували, щоб не дати йому виступити на засіданні.. Ні, це вже чорти батька зна що!* (А. Голков). **ЧОРТ ЙОГО МАМУ ЗНАЄ** кого. — *Чорт його маму знає тую свекруху. Вона варить борщ у такому покотелі, як відро, та всенький і поїдять і ще їм мало, а я зварю в малесенькому, то більше половини зостанеться* (Україна сміється).

2. Уживається для вираження здивування або захоплення з приводу кого-, чого-небудь. *Тут парубки як утяли! Роззявили роти — гукають... — Чорт батька знає, як співають! — Став він хазяїну казати, — Аж вуха, далєбі, болять!* (Л. Глібов); [Сидір:] *Чорт його батька знає, як він виламав це вікно!* (І. Карпенко-Карий).

90. [ЯК (мов, пеняче і т. ін.)] ЧОРТ СІМ КІП ГОРЮХУ ЗМОЛОТИВ у кого, перев. зі сл. и а в н д у, на обліччі і под., жарт. Хто-небудь має віспини або шрами від них. *У його на виду чорт сім кіп гороху змолотив* (Укр. присл.); *Хотина, як вигляє в вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду у неї пеняче чорт сім кіп гороху змолотив* (І. Нечуй-Левицький).

91. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЧОРТ ВІД ЛАДАНУ, зі сл. тіка́ти, втіка́ти і под., грубо. Надзвичайно швидко і злякано. *Клим бенкет носом знав. А діло? Як чорт від ладану тікає* (Л. Боровиковський); [Гайна:] *А та, певно, побігла одшукувати його! Шукай, шукай — знайдеш, якраз! Він від тебе тіка, як чорт від ладану, бо ти тільки плакати умієш* (І. Карпенко-Карий); *За Муравйовим уже й слід прохолонув. — Утік, шкура! — загукали солдати. — Драпонує, як чорт від ладану* (О. Левада). **ЯК ЧОРТ ВІД КУКУРІКУ.** — *Стоять вельможні. Діло затяжне. Здається, так стоять довіку. Лесько сміється: — Голод підійме, курнуть, як чорт від кукуріку* (Л. Костенко).

92. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЧОРТ (дідько) ЗА ГРІШНУ ДУШУ, перев. зі сл. вхопі́тися, трима́тися і под., грубо. Дуже міцно. *Наліг я на вишню.. руки мої вхопилися за держак, як чорт за грішну душу...* (Є Гуцало); — *Думаєте, дарма Гітлер за цю Австрію тримається, як дідько за грішну душу?* (О. Гончар).

93. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЧОРТ (дідько) ЛАДАНУ (свяченої воді), зі сл. бо́ятися, грубо. Дуже сильно. — *Та він же, як чорт ладану, мабуть, боїться партизанів! — раптом здогадався Кирило* (І. Головаченко і О. Мусієнко); *Приїде [Параска] раз на рік до церкви.. та й заглядає.. через поріг — як той дідько боїться ладану* (І. Нечуй-Левицький).

94. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЧОРТ ДО СУХОЇ ВЕРБІ, зі сл. причепі́тися, прили́пнути і под., грубо. Дуже сильно. — *Клятий Ботушкан причепиться до мене як чорт до сухої верби і хоче, аби я йому ще один рік задушно робив* (Казки Буквини..).

95. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЧОРТ ЛІКО (ліка) **ДЕРЕ** з кого, зі сл. крнча́ти. Дуже сильно, голосно. *Кричить, мов з його чорт лико дере* (Укр. присл.); *Циганчата танцюють халляндри та кричать не своїм голосом, мов з них чорт*

лика дере (Г. Квітка-Оснoв'яненко). **МОВ ЧОРТІ** ЛІКО ЖИВЦЕМ ВИДИРАЮТЬ. Дядько ступить до неї, а вона вчепилася тонкими рученятами в різьок скрині і заголосила. — Дурне дівчисько, кричить, мов з неї чорті лико живцем видають (М. Стельмах).

96. **ЯК (мов, піби і т. ін.) ЧОРТ У СУХУ ГРУШУ** (у стару вербу), зі сл. закохатися, грубо, ірон. Дуже сильно. Маланка бачить, що заховався Дмитро, як чорт у суху грушу (М. Зарудиний); Провідний інженер об'єднання з перших же днів як чорт в стару вербу заховався в молоденьку Галочку-веселуху (З журналу).

97. **ЯКИЙ ЧОРТ (гаспид, хрін), грубо. Хто.** Ну, не бовісово ж тобі сина й син, диявольський приказчик... Який йому гаспид давав отсе казати!.. (О. Стороженко); Який гаспид одвоював наше добро, опріч нас самих? — кричали міщани (П. Куліш); Сиділи там [у пеклі] скучні пійти, Писарчуки поганих віри, Великії терпіли муки... От так і наш брат попадеться, Що пише, не остережеться, Який вже потерпить його хрін! (І. Котляревський). **КИЙ ЧОРТ (хрін).** — А ти бачиш, кий воно хрін ворухиться на горбі?... — Не інакше, як людина (О. Донченко).

ЧОРТА

98. **ДО ЧОРТА** (до гаспида, до хріна), грубо. 1. Дуже багато. Стану я вчитись, стану робити? Як би не так! Хай хто хоче робе [робить]. Я знаю, у батька до чорта грошей — на мій вік стане (Панас Мирний); Та й слов'ї у Ратівщині як свичуть — І скільки то їх? — обізався Івась. — А вже до гаспида! — додав Грицько (І. Нечуй-Левицький); Звідтіль навпростець Махас [Рябко] до овець, До клуні, до стіжків, до стайні, до обори; То знов назад чимдуж, щоб часом москалі (А їх було до хріна на селі), Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори (П. Гулак-Артемівський).

2. Значною мірою, дуже сильно. Він виструнчився перед командиром усією своєю височенною постаттю, аж головою дістав стелю землянки. До чорта зріст йому вигнало (О. Копилеико).

99. **ДО ЧОРТА В ЗУБІ**, грубо. У найнебезпечніше або найвіддаленіше місце. [Голос з 1-го хору:] Повтікали старгородські шевці, мабуть, до чорта в зуби (І. Нечуй-Левицький); [Ніна:] Знаю, Пашо, знаю, що кожесн з нас, як стій, в атаку піде, у розвідку, на смерть, до чорта в зуби. І не злякається нічого в світі (Л. Дмитерко). **ДО ВСІХ БІСІВ У ЗУБІН.** Зачеплений міцною рукою зєжкін, побіг [Сивоок] кудись до всіх бісів у зуби (П. Загребельний). **ЧОРТУ В ЗУБІ.** — Чого ви дивитесь, жіночки? Коли чоловіків забрали, то хай роздають увесь хліб, худобу — все одно кудись

чорту в зуби спроваджують (Ю. Збаицький). **[САМОМУ] ЧОРТОВІ В ЗУБІ.** Так йому було весело і приємно стояти в компанії з батьком і коником в теплі гетьманського палацу з чарочкою, що він готовий був за одну таку мить кинутись не тільки в.. огонь, а самому чортові в зуби (О. Довженко).

100. **У ЧОРТА НА РОГІХ** (на запічку), грубо. Дуже далеко, у далекому або небезпечному місці. — Тридцять чотири члени у ТОЗі — це тридцять чотири поля. Одне — там, друге — там, а третє — у чорта на рогах. Поки з одного на друге переберешся, уже й сонце на пружі (І. Дімаров); Діставши нове призначення, високу посаду десь там, у чорта на запічку, він їде перебирати її, як звичайний обов'язок (І. Багрянний).

101. **У ЧОРТА (у гаспида, у біса), грубо, ірон.** 1. Уживається як підсилення або при вираженні незадоволення. І де в чорта серед цієї пустки ти знайдеш благородних людей, справжніх лицарів? (З газети); — Де в гаспида подівся наш музика? (Панас Мирний); — Коли ти в гаспида книжку дочитав? (І. Нечуй-Левицький); — І де в біса застряла? — охриплим голосом заспаний привітав її брат (Панас Мирний).

2. Уживається для вираження заперечення, спростування чогось (перев. у питальній формі). — Як ми у чорта рівні, — кричав він їм [багачам] у відповідь. — Ти століпінєць, а я пролетарій! В тебе земля, а в мене що? (О. Гончар); [Чіп:] Еге, кажи! Який же після цього Ти в біса віїт? (І. Кочерга); Цар скиїв, почав кричати: — Я його не хочу знати! І який він в біса князь? (Л. Первомайський).

102. **ЧОРТА З ДВА**, вульг. Уживається для вираження заперечення чогось. — От теперечки нехай попошукас нас Ломицький! Чорта з два знайде! — думала Марта Кирилівна (І. Нечуй-Левицький); — Ну, я вже якби віт, то чорта з два їм у руки дався б, — каже Порфир, усміхаючись (О. Гончар).

103. **ЯКОГО ЧОРТА** (гаспида), грубо, несхв. 1. Чому, навіщо. — Якого це чорта ви напали на мене з курми! Я не господар! (І. Нечуй-Левицький); — Пан, ти німак? А якого ти чорта до нас прийшов? Пімєць перестав жувати і уважно вставився на Джемеліка п'яними очима, намагаючись зрозуміти, що йому кажуть (Григорій Тютюшник); Ну, якого ми гаспида оцими слухими вулицями швендяємо? (Панас Мирний).

2. Чого. — Дак якого ж гаспида ти од мене хочеш? — Oddай, брате, мені її [Лєсію] без бою (П. Куліш).

ЧОРТА

104. **НІ ЧОРТА** (ні біса), грубо. Нічого, зовсім нічого. Сяють очі [діда] глибоко з-під лоба.

Тільки пухлишивсь на голові... Лас син, що ні чорти не робить, Допіка невістка: ще живі? (В. Симоненко); — Де він [кулемет] тут закріплений, що його тримас — ні біса не бачу... (О. Гончар).

ЧОРТИ

105. ПІД ТРИ ЧОРТИЙ, *перев. зі сл. пітій, тікати і под., грубо.* Геть, куди завгодно. — Хай хмарами роки нависли, Та він їх шле під три чорти (В. Малишко); Він доводив нам, що його вдача вимагає якоїсь дії, а не сидіння в тюрмі, і що він ладен хоч зараз тікати геть під три чорти (Олесь Досвітній). ПІД ТРИ ВІТРИЙ. — Замість Михайла Вікторовича, управителя, значить, буде? — Ні, машиністом... А Забара ж як? — В Антона трохи відлягло від серця. — Забару, значить, під три вітри (П. Резніков); [Василина:] А не пішов би ти, прохожала людина-парубче, з-під вікна під три вітри? (С. Васильченко).

106. ЧОРТИ НЕ ВХОПИЛИ кого, *грубо.* Хто-небудь живий, не вмер; з ким-небудь нічого не трапилося. — Живий? — торсонує плече побратима чоботар. — Ще мене чорти не вхопили, — грубо озвався Шмалько (С. Добровольський); Сафрон із сім'єю переїхав жити на зиму до свого свата Созоненка. Весною кілька разів скликав толоку, відбудувався і знову зажив на старому місці. — Чорти не вхопили його, має чим потрясти в калитці! — говорили люди (М. Стельмах).

107. ЩЕ [ЩЕ] [І] ЧОРТИ НАВКУЛАЧКИ НЕ Б'ЮТЬСЯ. Дуже рано. Було, в пости, іще чорти не б'ються навулачки: А вже Охрім, На глум усім, п'янений лізе рачки! (П. Гулак-Артемовський); Ще чорти навулачки не б'ються, як він схоплюється на ноги і до почі не має спочинку (М. Стельмах). ЩЕ ЧОРТИ НАВКУЛАЧКИ Б'ЮТЬСЯ. — Ще темно, ні світ ні зоря, ще чорти навулачки б'ються, а ти вже схоплюєшся з твердої постелі і з хати прямо в снігу (І. Цюпа). ЩЕ Й ЧОРТИ НА КУЛАЧКИ НЕ Б'ЮТЬСЯ. Ще й чорти на кулачки не б'ються, а Мотря з бабою біжать у ліс, зілля шукають, варять, п'є Мотря й голову мис (Дніпрова Чайка). ЩЕ Й ЧОРТИ НАВКУЛАЧКИ НЕ БІЛИСЯ. І чого тебе так рано марудить і колотить? Ще й чорти навулачки не билися!.. — солодко позіхає парубок (М. Стельмах).

ЧОРТИКІВ

108. ДО ЧОРТИКІВ, *фам.* 1. Дуже, надзвичайно. За шку не капало, але до чортиків набридло неробство (В. Минко); Віддавши дівчатам свою куртку, він до чортиків замерз, просто б сказати — задубів під отим брезентом (Д. Бедзик); Тепер тільки сніг і сніг і небо геть до чортиків прочорнене (В. Стус).

2. зі сл. напиватися, допитися і под. До повного сп'яніння. Він таки піде аж до Миколиної квартири, а вже звідти повернеться. Тоді він нап'ється до чортиків (М. Ю. Тарновський); Полковник Ліснобродський, стоячи на батареї, незрозуміло протер запухлі після нічної пиятики очі. Чи не до чортиків уже допився? (О. Гончар). ДО ЗЕЛЕНИХ ЧОРТИКІВ. Схопив [Геишадій] дзеркало, з острахом втупився в своє відображення. "Насмоктався до зелених чортиків". Сполошений біг думок витискував холодні краплі на його лобі (І. Волошин).

ЧОТИРИ

109. НА ВСІ ЧОТИРИ. 1. Куди хоче, хоче. [Степанида (до Оксани):] Ще ми по-божому обходились, а он які інші пані, то бувало додержуть бурлаків, доки скінчаться жнива, а після жнив пов'яжуть їх та доженуть до межі, вліплять їм по стільки нагаїв та й пустять на всі чотири (М. Кропивницький); — Хто хоче — хай їде зі мною, а хто не хоче — хай віється на всі чотири. Не бороню! (М. Стельмах).

2. Навколо, навкруги. Уже він починав боятись, На всі чотири озиравсь; Трусивсь, та нікуди діватись, Далеко тяжко в ліс забравсь (І. Котляревський).

110. НА ЧОТИРИ ОКА. Удвох, без сторонніх. Чую, мої хлопці за дверима шепочуться... Ану, думаю, відсунусь у тінь, цікаво, про віщо брати між собою на чотири ока говорять? (І. Муратов).

111. ЧОТИРИ НА ЧОТИРИ, *жарт., ірон.* Дуже товстий (про людину). — Ну, як вам вдома гулялося? Дивись, як підгодувались, а Ганнуса взагалі стала чотири на чотири (З газети).

ЧОТИРЬОХ

112. НА ЧОТИРЬОХ, *зі сл. ітій, повзти і под.* Спираючись на обидві долоні і на обидва коліна; рачки. — А от коли ми декого злякаємо — не на коні він поскаче, а на чотирьох своїх попозве (М. Стельмах); Назад повертався [Остапко] на чотирьох (Ф. Бурлака).

ЧУБИ

113. [АЖ] ЧУБИ ТРІЩАТЬ. 1. Дуже сильно битися. — Буде, буде декаму жарко, — гудів хтось із кутика ложі. — Трищати чуби! (О. Гончар).

2. у кого. Хто-небудь зазнає знущань, неприємностей і т. ін. через чийсь дії, вчинки, страждає від чогось. Пани б'ються, а в мужиків чуби тріщать (Укр. присл.); — Всі вони так — вигадують щонебудь, вимудрюють, а потім у нас чуби тріщать (Ю. Збанацький).

3. тільки аж чуби тріщать. З великим запалом, завзяттям. Війна скінчилась у травні, а Жменяки

все ще билися, за землі ділились, аж чуби тріщали (М. Томчаній).

ЧУДЕСА

114. **ЧУДЕСА́** (діво, чúdo і т. ін.) В РЕШЕ-ТІ. Ужнвасться для вираження захоплення чнмсь або здивування з приводу чого-небудь. — *Чудеса в решеті! Аж незручно якось, сплутав...* Думав, що артистка, а насправді.. — *Що насправді, тату?* — *поцікавився ніби між іншим сип.* — *Інженерка по водних справах* (В. Мннко); // *Щось неймовірне або хтось неймовірний. Обертається до мене не якась проява-халамидниця, не чудо в решеті, а натуральна моя рідна жінка Мартоха* (Є. Гуцало).

ЧУДОМ

115. **ЯКИМ ЧУДОМ.** Ужнвасться для вираження доброзичливого здивування, радості з нагодн несподіваного приходу, прибуття кого-небудь; як, яким чинном. — *Оце але! — дивувався Іван, — наче мені сон сниться, що вас бачу...* Розкажіть хоч, яким чудом ви тут опинилися? (М. Коцюбинський); — *Здрастуй! Яким вітром, яким чудом ти тут?* (О. Довженко).

116. **ЯКИМСЬ ЧУДОМ.** Невідомо, незрозуміло як; дивним чинном. Тільки на одній покрівлі росла якимсь чудом топка шовковиця (М. Коцюбинський); Орлюк вибрався з вогневого котла якимсь чудом (О. Довженко). **ЯКИМОСЬ ЧУДОМ.** Сотні разів могла Маруся злетіти з коня і лиш незрозумілим чудом якимось утримувалася в сидлі (Г. Хоткевич).

ЧУЖИНА

117. **ЧУЖА́ ЧУЖИНА́.** 1. Місце, далеко від рідної землі. *Хоч і боліло серце старого, та його дитина.., може, і зложить свою голову на чужій чужині, та що вдієш?* (Панас Мирний); — *Бувай здорова, Орисю! Не помипай лихом. А на Святевчир, за кутею, згадай-таки бурлаку бездомного, що десь самотній на чужій чужині* (А. Головка). 2. Сторонні, нерідні людн, що жнвуть далеко від рідної землі. *Чужа чужини не пожаліє* (Сл. Б. Грінченка); [Явдох:] *Хто ж нас завтра провідас? Ні роду тут немає, ні родиноньки...* *Чужа чужини!* (І. Карпенко-Карий).

ЧУТИ

118. **ДУШІ [В СОБІ] НЕ ЧУТИ.** 1. в кому, за ким. Дуже любити, жаліти кого-небудь, бути ним дуже захопленим. *Товариші душі в ньому не чули* (Панас Мирний); *Дай, Боже, аби той наймолодший і всі вчилися так, як той найстарший, Андрусь, що мама за ним душі в собі не чує* (О. Маковей); *У тридцятому .. подався [Трубіайні] на Землю Франца-Йосифа, а за два роки*

поїхав з учнями на Нову Землю. Діти за ним душі не чули (Р. Іванчук).

2. Дуже сильно, самовіддано. [Качинська:] *Ясно-вельможний папе! Мій покійний муж, Царство йому Небесне, любив мене, я його кохала, душі в собі не чула і плакала три дні, як він помер...* (І. Карпенко-Карий); — *Павло любить Катрю, душі в ній не чує* (В. Кучер).

119. **НЕ ЧУ́ТИ (не відчува́ти) ЗЕМЛІ [ПІД СОБО́Ю (під нога́ми)].** 1. Бути у надзвичайно піднесеному стані. *Ходить мій братик на тапець, ходжу і я, та гуляємо, як ті соколи межі соколами, землі під собою не чуємо* (Ю. Федькович); — *Як він живе з Соломією?* — *Душа в душу. Соломія тепер землі не чує під собою* (М. Стельмах); *Михасеву статтю прочитав редактор і сказав — молодець! Від похвали він не чув під ногами землі!* (С. Чорнобривець).

2. з дісл. руху. Ужнвасться для підкреслення швидкого, енергійного бігу або ходи; дуже, надзвичайно швидко. *Не чуючи під собою землі.., хутко-хутко пішла, потім побігла на сільському майдан* (О. Довженко); *Ілько ступав за батьком, не відчувачи під собою землі* (П. Панч); *Він [Архип] біг день, біг ніч, не чуючи землі під ногами! Аж поки сили не вичерпались. А потім впав ниць на плаю...* (Легенди..).

3. Переживати сильний страх. *А годі .. начальник розпорядився кинути мене в погріб, щоб розстріляти вночі. А під тим домом був погріб. Він й тепер є. Буває, інший раз як проходжу повз нього та як згадаю, то й землі під собою не чую* (Нар. опов.).

120. **НЕ ЧУ́ТИ (не відчува́ти) НІГ [ПІД СОБО́Ю].** 1. з дісл. руху. Ужнвасться для підкреслення швидкого, енергійного бігу або ходи; дуже, надзвичайно швидко. *Назад вертались неохочи, всі бігли, аж не чули ніг* (І. Котляревський); *Данило пішов не чуючи ніг, в очах залилася довга біла Шведова шабля і двір, повний квітів* (Ю. Яновський); *Відпустив Степку. Побігла не чуючи під собою ніг* (Ю. Бедзик).

2. Відчувати сильно втому від надмірного, швидкого бігання, ходіння і т. ін. *Так намориться Терень, що не чує під собою ніг* (А. Шляп); — *Вже ось ніг не чую, так бігав по всіх артілях і майстернях* (В. Кучер); *Штукаренко йшов, але ніг під собою не відчував* (С. Голованівський). **АЖ НЕ ЧУ́ТИ ПІДОШО́В.** *Швиденько поспішала* [Сніллі], *Еней не чув аж підошов, Хватаючися за ягою* (І. Котляревський).

3. Бути надзвичайно енергійним, піднесеним. *А Палажка, там хвастуха така, не чує вже ніг під собою* (А. Тесленко); *Миня теж носив книги, не чуючи під собою ніг від гордості* (В. Канівець).

121. **НЕ ЧҮТИ СЕБЕ.** 1. Бутн у надзвичайно піднесеному стані. — *Так, Галочко, так, — сказав Семен Іванович, не чуючи себе з радості (Г. Квітка-Основ'яненко).*

2. Бути схвильованим, стурбованим. *Ілонка стояла, не чуючи себе, приголомшена незвичайним виглядом сержанта (О. Гончар).*

122. **[НІ (І)] РУК, [НІ (І)] НІГ НЕ ЧҮТИ (не відчувати).** Бутн надзвичайно втомленим. *Ще й сонце не сіло, коли ми свою смугу перейшли. Впали на стерню, рук і ніг не чуємо... Куди ж там: такий шмат утялі! (І. Муратов); Петрусь співав їй, розповідав цікаві казки, підманював, що ліс близько, а сам теж не чув ні рук, ні ніг (Ю. Яновський); — Жінки старалися. Працювали на совість. Хоча під кінець зміни не чули ні рук, ні ніг (В. Вільний); // Ужнвається для підкреслення сильної втоми; дуже, надзвичайно. З шляху ми повернули надвечір, чомусь значно раніш, ніж завжди. Були такі стомлені, що вже не відчували ні рук, ні ніг (В. Козаченко). НІ РҮЧОК, НІ ПҮЧОК НЕ ЧҮТИ.* Бувало, так за день навихасті біля великої роботи, що ні ручок, ні пучок не чує (М. Стельмах).

123. **НУТРОМ (серцем) ЧҮТИ (відчувати) / ВІДЧҮТИ** що. Підсвідомо, інтуїтивно передбачати що-небудь, здогадуватися про щось. *На душі важко, на серці сумно — аж мов нудно... Так буває тоді, як серцем чуєш якесь лихо (Панас Мирний). ДҮХОМ ЧҮТИ.* — Чи чуєш ти що-небудь про зазівні листи від мене? Не чув, бо і не було їх. А проте все валою ішло до мене, бо духом чуло, що я знаю те, що треба зробити (М. Грушевський).

124. **НЮХОМ ЧҮТИ / ПОЧҮТИ** що. Підсвідомо здогадуватися про щось, передбачати що-небудь. *Абдулаєв, Митяй і Тимко повзуть далі. Абдулаєв нюхом чує, що в хаті хтось є (Григорій Тютюнник); Старий мисливець почув нюхом, що тут допіру пролізла гадюка (О. Копиленко). НОСОМ ЧҮТИ.* — Я носом чую її підступи та підкопування під нас, — говорила писарша (І. Нечуй-Левницький); *Підлість чула носом (Р. Іванчук).*

125. **РУК НЕ ЧҮТИ** за чим, від чого і без додатка. Дуже втомлюватися, перенапружуватися від надмірної роботи (перев. руками). *Рук не чула, несучи дитину, ноги дуже боліли від ходьби (Г. Квітка-Основ'яненко); — А поки доведе усе купувати, то й рук не чує за тими клунками й корзинами (В. Кучер); Помахав лопатою — до кінця зміни рук не чуєш (3 газети).*

126. **ЧҮТИ (відчувати) КРИЛА ЗА ПЛЕЧІМА.** Бутн сповненим натхнення, душевного піднесення, сил і т. ін. *Орлині крила чуєш за*

плечима, Самі ж кайданами прикуті до землі (Леся Українка).

ЧУТНО

127. **ЧҮТНО (чуть), ЯК (коли) [І] МҮХА ЛЕТИТЬ (літає, пролітає) / ПРОЛЕТІТЬ.** Стає дуже тихо. *Народ, що досі переговорювався, зразу замер-затих, чутно було, як муха літала (Панас Мирний). МҮХА ПРОЛЕТІТЬ — ЧҮТНО.* Григорій Павлович говорить. А всі слухають... *Муха пролетить — чутно (Ю. Яновський); // Ужнвається для підкреслення надзвичайної тиші; дуже. У хаті стало так тихо, що чуть, коли муха пролетить (Панас Мирний).*

ЧУТТЯ

128. **ЧУТТЯ (відчуття) ЛІКТЯ.** Взаємна підтримка, вірність у дружбі, товарншванні і т. ін. *Всі учасники ансамблю грали в квартетах змалку, здобуваючи ті навички, які їм потім дуже знадобилися — чуття ліктя в ансамблі, інтонації, нюансах (3 журналу); Він для того й прийшов сюди, щоб у молодого секретаря створилася цілкова певність дій, відчуття дружнього ліктя, на який завжди можна спертися (В. Собко).*

129. **ШОСТЕ (де-яте) ЧУТТЯ.** Підсвідоме передбачення чого-небудь, здогад про щось; інтуїція. *Коли корисні копальни залягають неглибоко й ознаки їх є на поверхні, щоб відкрити їх, дослідникові іноді досить і шостого чуття (3 журналу); — Дзень! — почувся. Ракету завалило ліворуч. "Стабілізатор відвалився! — визначив де-яким чуттям механік. — Підняти не додумались" (А. Кривжанівський).*

ЧУХАТИ

130. **ХРЕБЕТ ЧҮХАТИ ЧЕРЕЗ ЖИВІТ,** жарт. Бутн дуже худим. — *Як ти змарнів, Михайле! — промовив батько, — жовтий як віск, хребет чухаєш через живіт, тільки очі світяться (3 газети).*

131. **ЧҮХАТИ / ПОЧҮХАТИ ПОТИЛИЦЮ** (рідше глову, чуба, чуприну і т. ін.). 1. Шкодувати, відчувати незадоволення, гіркоту від того, що зроблено щось не так, як треба. *Оренда пішла вгору, земля подорожчала. Не раз і не два доводилося глибоко чухати потилиці тим, хто відкинувся наділів (Панас Мирний); — Отак мене випроваджуєш, хазяїне? Ну, що ж. Я підую... підую... Але ти ще почухаєш свою потилицю! (А. Шнян).* 2. Замислюватися над чим-небудь, не знаючи, як вийти із скрутного становища. *Підостаємо ми. Оддали нас у школу... щоб розумні були. Тому свитину, тому чобітки. Чухає голову батько, не знає, де взяти (А. Тесленко); Замислився козак, і йому досталося.. почухати потилицю (О. Сто-*

роженко). ЧУХАТИСЯ В ПОТІЛИЦЮ. Данило чекав. Його .. план затемнювався, він чухався в потилицю і неспішно заглядав у город [пана] (В. Стефанік).

3. Нічого не робити, бути перішучим у чому-небудь. — Про міст треба було всім нам думати раніше. А то чухали потилиці (І. Цюпа).

Ш

ШАГА

1. І (ні, ані) [ЛАМАНОГО (щербатого, залізного і т. ін.)] ШАГА́ (шеляга). 1. зі сл. не ма́ти, не да́ти, не взя́ти і т. ін. Зовсім нічого, ніяких грошей. [Тетяна:] Щаслива ти. [Настя:] Щаслива? Візьми, коли хочеш, собі моє щастя, я й ламаного шага не візьму за нього (М. Кропивницький); — Як же вмер [багатий крамар] і три його сини стали ділитися худобою, то в тій скрині й залізного шага не знайшли (О. Стороженко); [Юда:] Та що ж би розпочав я — голий-босий? Завести торг? Я ж ні шага не мав (Лєся Українка); — Так і з людьми буває. За деякого на око ти й шеляга не дав би, а на ділі він гарний чоловік (Б. Лепкий); [Настя:] Не дали тобі ані шеляга (М. Кропивницький).

2. Зовсім немає грошей. — Туреччина вимагас, щоб ми їх [сорок мільйонів] сплатили, а в державній скарбниці — ані шеляга (З. Тулуб). в кишені ані шага́. — А вона непогана діло мені радить: грошей чортма, в кишені ані шага (І. Нечуй-Левицький).

ШАЛЕНИЙ

2. ЯК (мов, піби і т. ін.) ШАЛЁНИЙ. Дуже швидко, з великим завзяттям. На обрії .. замаячили постаті. Вони бігли як шалені (Ю. Яновський); Він працював як шалений, кілька разів викручував від поту сорочку (С. Чорнобривець).

ШАПКА

3. І ША́ПКА НЕ ГОРІТЬ на кому. Хто-небудь не має совісті, діє безсоромно. Хіба мало таких, що люблять умочити руку в гречану муку, що з-перед очей візьмуть — і шапка на такому не горітиме! (Є. Гуцало).

ШАПКОБРАННЯ

4. НА ШАПКОБРАННЯ, зі сл. прийті́, при́хати і под. Наприкінці чого-небудь; запізно. — Але, Фесю, їй-богу, ми прийдемо до церкви на святе "шапкобрання"! Вбирайся мерщій (І. Нечуй-Левицький); [Параска:] Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде [люди] з церкви, а ми в церкву (І. Карпенко-Карий).

ШАПКУ

5. НЕ (ані) ПІД ША́ПКУ кому. 1. Нескладний, неважкий, необтяжливий; легкий. — Що то молоді та здорові. Їм усяка робота не під шапку... Хіба скажете, що вони ось зараз із поля вернулися? Ніколи в світі!.. (В. Кучер); 3 нею [сокирою] я так напрактикувався, що ніяка війна мені ані під шапку (Остап Вишня).

2. Хто-небудь може легко справитися з кимсь. — А Наталка помінялася місцями з багатьма полковниками й ані під шапку. Вона мати графа, графиня (В. Чумак).

ШАРИКИ

6. ЗАСКО́ЧИЛИ ША́РИКИ ЗА РО́ЛИКИ в кого, рідше кому, грубо. Хто-небудь став дурним і нерозумно поводить себе. — Побачим... — І бачити нічого! Шумер сам склав і підписав смертного вирока собі. Да-а-а... шарики йому за ролики заскочили, да-а! (Б. Нечерда).

7. ША́РНИКИ ПРАЦЮЮТЬ у кого. Хто-небудь розумний, здібний, кмітливий. — Між іншим, він хоче після війни якусь дисертацію писати... — Аби лиш кебети вистачило, — зауважив Теличко. — Вистачить. В нього шарики працюють, дай Бог. (О. Гончар).

ШАРНІРАХ

8. ЯК (мов, паче і т. ін.) НА ШАРНІ́РАХ (на шарні́рі). 1. Легко, вільно. Голобородько паче на шарнірі повернувся на стільці і визирнув у віконце (С. Головавіський).

2. Рухливий. Нехай будуть скоро підшови у дірах — Кружляє ця пара годин уже п'ять. Фігура у Маші немов на шарнірах: Таке виробля там, що й сором казати (С. Олійник).

ШАШІЛЬ

9. ША́ШІЛЬ ТО́ЧИТЬ. 1. кого і без додатка. Хто-небудь дуже переживає, мучиться, хвилюється від чогось. [Петро (сам):] Вони зовсім налягли, пригнітили, а та шашіль не перестас точити, не дає спокою, одно нашіптєс та допитується: хіба це життя? (Панас Мирний); Той злякався братової могутності, шашіль заздрів і точив йому душу (П. Загребельний).

2. що. Що-небудь поступово руйнується, знищується. Одарка не зважилася заводити суперечок, і Микита ще довгий час не знав, що шаміль уже точить підвалину його оселі (Л. Яновська).

ШВЕЦЬ

10. І ШВЕЦЬ, І ЖНЕЦЬ, І НА (в) ДУДУ ГРЕЦЬ. Той, хто вмів все робити, вправний, тямущий в будь-якій справі. — Папас Юхимович на всі руки майстер. Як кажуть: і швець, і жнець, і на дуду грець (Ю. Збанацький); [Валерій:] Тут огорожу поставлю, там телевізор відремонтую. [Саня:] Та ти в мене такий... І швець, і жнець, і на дуду грець (І. Муратов); У Кирила золоті руки! Він і швець, і жнець, і в дуду грець... (О. Копиленко).

ШВИДКИЙ

11. ШВИДКИЙ (скорий) НА РУКУ. Спритний, вправний, проворний у діях. — Які ж то в пана були наміри? — щиро поцікавилась скоро на руку господиня (О. Ільченко).

ШВОРІНЬ

12. ЯК (мов, ніби і т. ін.) РОЗПЕЧЕНИЙ ШВОРІНЬ. Дуже виразно, чітко. — Дивний сон мені приснився ниньки. Ніби повторення того самого, що тоді — на Херсонщині. Згадуси? — Атож. Той мені врізався мов розпечений шворінь. Тільки ти ж тоді не доказала його... (О. Бердник).

ШЕЛЯГ

13. НІ (і) НА ШЕЛЯГ, із запереч. Зовсім, ніскільки, абсолютно. Довелось [сотинкові] самому Розкидати, розточити, і добра нікому Не зробити ні на шеляг, і притчею стати Добрим людям (Т. Шевченко); — Ось я справник. Гордості в мене ні на шеляг нема. А вже кому б, здається... (О. Довженко).

ШЕЛЯГА

14. БЕЗ ШЕЛЯГА ЗА ДУШЕЮ. Якній зовсім не має грошей, бідний; без грошей. Чужинець, гольтіпака, без шеляга за душею — його зять (Олесь Досвітній). БЕЗ ШЕЛЯГА ПРИ ДУШІ. Він носився з думкою виїхати до Америки. Але як виїхати? Без шеляга при душі не рушиш з місця (І. Франко).

15. ДО [ОСТАЇНЬОГО] ШЕЛЯГА. Абсолютно все, повністю (про гроші). З горя він пропив до шеляга свій горьований заробіток (М. Стельмах).

ШЕРСТИНИ

16. НІ ШЕРСТІНИ. Немає ніякої худоби. Нічим борцу посолити. На оборі ні шерстину (Укр.. лір. пісні). НІ ШЕРСТІНКИ. — А що він з

місі чесності мас? Десять пальців на руках і ні однієї шерстинки в хазайстві (М. Стельмах).

ШИЄ

17. ЯК (мов, неніаче і т. ін.) ШОВКОМ ШІЄ (гаптує), зі сл. брехати. Дуже вправно, тонко, вміло. Знав я і таких, що в живій очі тобі бреше як шовком шиє — хоч би моргнув, вражий син! (Марко Вовчок); Та вже й вміс [кума] балакати! Бреше тобі неначе шовком гаптує (І. Нечуй-Левицький).

ШИЇ

18. НА ШІЙ у кого, чий. На чісму-небудь утриманні, під чіснєм опікою. Ой пані Ганно! Чи гаразд же ти зробила, що таке слово промовила?.. Ужє ж чи гаразд, чи ні, а Оленка в тебе на шиї (П. Куліш); — Була вже одна тряся на моїй шиї, — насуплюється Юхрим (М. Стельмах).

19. У ТРИ ШІЙ (у три вірви), перев. зі сл. гнати, вигнати і под. Дуже грубо, з лайкою, з бійкою. — Женіть його! — несподівано розсердився Петро Семенович. — Женіть, і негайно... У три шиї... Нахаба безосвісний. Бач, насміхатись вирішив (О. Чорногуз); [Хома:] Гарну новину почув: мене в три шиї.. згодом витурять, — ловко! (М. Кропивницький); — Сергій насміявся з тебе? То зараз же, при тобі, в три шиї витурю, в безвість нажену його, псяюку такого! (М. Стельмах); Дали нам греки прочухана і самого Енея-пана В три вирви вигнали відтілі (І. Котляревський).

ШИЛІ

20. ЯК (мов, ніби і т. ін.) НА ШІЛІ, зі сл. крутітися. Дуже швидко. Крутиться як на шилі. І штовхається (Остап Вншия).

ШИТИ

21. НЕ ШІТИ, НЕ ПОРІТИ. Не мати життєвого досвіду. — Так слухай, небого, ви ще молоді та дурні, вам у голові ще тренки-бреньки. Бо ви ще не шили, не порили.. А я вже з усякої печі хліба пробував!.. (І. Чендей).

ШИТИЙ

22. БІЛИМИ НИТКАМИ ШІТИЙ. Невміло, погано замаскований, вконианий і т. ін. — Провокація, — сказав нарешті після довгої мовчанки Радивон. — Все шите білими нитками. Замітка в газету писана з чужого голосу. Заруба не винен (В. Кучер); — Дорогою Віит мовчав. Уявляв, як зустріне його Олена. Обмірковував свої слова: яка причина привела його до неї так пізно. Та все було якесь надумане, білими нитками шите (Ю. Хоружий). БІЛИМИ НИТКАМИ ШІТО. Припустім. Але де ж психологічна підготовка?

Нісенітниця. Глупота! Білими нитками шию (М. Хвильовий).

23. НЕ ЛІКОМ ШІЙТИЙ. Який уже набув певних знань, може виконувати щось, уміє поводитися належним чином. Він ділом зможе довести: не лише Заграва мастак зорі з неба хатати, він, Матвій, теж не ликом шийтий (І. Головаченко і О. Мусієнко); — О-о, — підвівся Панчишин, у його очах блиснули гнівні вогники, — ви, юначе, не ликом шиті. Це добре, будемо триматилад на курсі (Р. Іваничук); — А так хотілося поговорити з манірним оцим молодиком. Показати йому, що й ми не ликом шиті, знаємо що й до чого, що таке земля, чия воля і як з нею поводитись (М. Олійник). НЕ ЛІЧКОМ ШІЙТИЙ, ірон. — Що ж я? Я нічого. Не личком же, бач, шийтий! — виправлявся він (Панас Мирний).

24. ОДНІЙМ ЛІКОМ ШІТІ, ірон. Дуже схожі між собою в чомусь; однакові (про людей). [Оксана:] Ви всі хлопці-парубки одним ликом шиті (М. Старицький).

25. ЯК (мов, пібн і т. ін.) НА ТЄБЕ (на мене, на його і т. ін.) ШІЙТИЙ. Добре припасований (про одяг, взуття). [Журавель:] Костюм як на тебе шийтий (І. Микитенко); — Повернись... Так... Все як на тебе шите (О. Гончар).

ШИШКИ

26. УСІ ШІЙШКІ ЛЕТЯТЬ (падають) [НА ГОЛОВУ] на кого, на чий. Хто-небудь змушений відповідати за провини, промахи інших. Такі, як Кумов, Багнюк, Овчаренко, завалюють одну справу за другою, а ти відповідай за них... А всі шишки на твою голову падають... (І. Рябколяч). УСІ ШІЙШКІ на кого. — Просто жаль Сиромолотного. Велич розвалив бригаду й утік. А на Сашка — тепер усі шишки (І. Муратов).

ШИЮ

27. НА ШІЮ чий, кому. Під відповідальність кого-небудь або на утримання когось. Спершу дядько почне закидати: що де в чорта хто не вирветься, та все до його [нього], на його шию, об'їдати та оббирати (Панас Мирний); Восени й одружився [парубок] на вдовиці, і довго чудувалося село, як славний, з ремеслом у руці хлопець, за якого залюбки пішла б усяка дівчина, міг узяти на свою шию аж семеро дітей (М. Стельмах); — І сієба, і переселення — все на мою шию (Григорій Тютюнник).

28. ПО [САМУ (самісіньку)] ШІЮ, 1. Повністю. — Пани наділили свою Меласю усім, чим тільки здумали; а що вже у мужа свого найшла усякого добра, так іменно по шию у золоті сиділа (Г. Квітка-Основ'яненко); — Лаяв? — Ні, говорив тільки, що корови по шиї в грязюці стоять (Гри-

горій Тютюнник); // Дуже глибоко. Варто лише кому збитись убик на кілька кроків, і вже він провалюється по саму шию (О. Гончар).

2. Дуже багато. Час робочий, у кожного ще роботи по шию, у кого на полі, у кого на дворі (О. Коиський); — Роботи в мене по самісіньку шию (І. Нечуй-Левицький). АЖ ПО ШІЮ. Навколишніми селами ширилася чутка: "Он у Строїні знали, що з шкуродерами зробити!" Правда, неробітьшували дійсно: казали, що кожний набрав собі всякого добра аж по шию... (Л. Дем'яні).

3. У дуже великих, кількісно значних розмірах (про борги). Колісник по коліна в трісках, по шию в боргах (Укр. присл.).

29. У ШІЮ. 1. Грубо випроводити, вигнати. [Храпок:] Скажи їм [людям]: хто з грошима — хай іде, а хто без грошей — у шию! (Панас Мирний); — А як же з цим?.. Кому накажеш ліквідувати? — Хто сказав — ліквідувати? В шию і на всі чотири! (О. Гончар).

2. зі сл. гп'ятн, виганяти і под. Дуже грубо, з лайкою, з бійкою. Лакуза біг уперед, мов його хто у шию гнав (Панас Мирний); Лакеєм було наказано ніколи не пускати його у губернаторські покої, а коли що — то просто "знати в шию" (Ю. Смолич); — Вона сказала б: "Браво, Еріх! Жени звідси в шию всіх цих фон-фуксів" (В. Собко); — Мати пополотніла з обличчя, кинулася до дочки: — Витурти його, дитино, в шию, адже він лобуряка, а не жених (М. Чабанівський).

ШІСТЬ

30. НІ ШІСТЬ НІ П'ЯТЬ, розм. Ніякий, дуже посередній. — Ну як, добра риба? — Та так, ні шість ні п'ять (Сл. В. Ужченко).

31. ШІСТЬ НА ДЄВ'ЯТЬ (на шість), розм., ірон. Дуже товстий (про людину). Їх зустрічала жінка шість на дев'ять, по якій видно було, що вона любителька попити чайку, добре поїсти, уволу поспати (З журналу).

32. ШКАНДИБАТИ НА ГОЛОВУ, зневажл. Бути недоумкуватим, дурнуватим. [Киур:] Та він [Карпо], либонь, і на голову трохи шкандибає (Панас Мирний).

ШКІРА

33. ШАГРЄНЕВА ШКІРА. Те, що має здатність поступово і невпинно скорочуватися, зменшуватися. — Ми заклали і перезаклали три чверті дворянських мастків. І що найстрашніше: борги ростуть швидше, аніж ціни на землю. І от з наших рук щороку відвалюється чотириста тисяч спадкоємних десятин. Бійтеся, чоловіче, щоб вся родова земля не стала шагрєневою шкірою (М. Стельмах).

ШКОДИТЬ

34. **НЕ ШКОДИТЬ**, з дієсл. Варто, слід бн. *А ви записуйте, не шкодить Таку річ і записати. Бо се не казка, а байдія. Або бувальщина, сказати* (Т. Шевченко).

ШКРЕБЕ

35. **ШКРЕБЕ** (шкрібас) / **ЗАШКРЕБЛО** (зашкрібало) **НА ДУШІ** (на серці, за душу, за серце) у кого і без додатка, безос. Кого-небудь охоплює почуття гіркоти, суму, неспокою, тривоги, незадоволення і т. ін. *Хай досі на душі шкребе, та дружба ж не розпалася* (П. Дорошко); *Напевне, намагався [учень] триматися байдуже, може, навіть бравував, але на серці в нього шкребло* (І. Багмут); *Медаль, яка дісталася Ліні, вислизнула з рук іншого претендента — Лукиїного сина... Лукию це, видно, шкребе за душу* (О. Гончар); *Од слів твоїх на серці шкрібало* (В. Сосюра); *Справді, того дня він одержав "погано" з арифметики. Зашкребло на серці у Василя* (О. Донченко). **ШКРЕБТИ ДУШУ**. Він так бажав Марині добра і щастя, що її успіх окрилював його. Та згодом дрібне самолюбство почало шкребити його душу (Л. Дмитерко).

ШКРЕБТИ

36. **ЛУСКУ ШКРЕБТИ** з кого. Експлуатувати кого-небудь. — Цілий вік з тебе луску шкребли, а ти, воле, у плузі йди! (М. Коцюбинський).

ШКУРА

37. **АЖ [І] ШКУРА ГОВОРІТЬ** на кому. Хто-небудь надзвичайно жвавий, енергійний або балакучий. На йому [ньому] й шкура говорила, такий балакучий (Панас Мирний).

38. **АЖ ШКУРА БОЛІТЬ**. 1. зі сл. їстн. Дуже хочеться. Нехай, мабуть, ті, в кого діти плачуть, ідуть додому, а всі інші лишаються нехай. Підвелось кілька. Діти й не плачуть, може, та їсти либонь аж шкура болить. Це ж коли той обід був (А. Головка); [Оришка:] Змерз!.. Аж пошів. [Антон:] Та й змерз, і їсти, аж шкура болить! (М. Старицький); // Дуже, нестерпно. [Петро:] Їсти хочеться, аж шкура болить (Панас Мирний).

2. від чого. Дуже страждати. — Вже од голоду аж шкура болить, — подумав Кайдаш і зайшов у шинок (І. Нечуй-Левицький). **АЖ ШКУРА НА ГОЛОВІ БОЛІТЬ**. — А тут аж шкура на голові болить від тих думок (М. Коцюбинський).

39. **[АЖ] ШКУРА РЕПАЄ / РЕПНЕ** в кого, на кому—чому. Хто-небудь дуже товстий або щось дуже товсте. На ньому шапка кудлата була збита на потилицю, пика червона, ось-ось, здавалося, репне на ній шкура (А. Головка).

40. **АЖ ШКУРА ТРІЩІТЬ**. З великим зав'язтям, напруженням; самовіддано. — Я й сама була невісткою, мене не милували! Аж шкура тріщала — робила (І. Карпенко-Карий); — Вони вам встановлять такі ціни, що й штанів позбудеться, — знову підсміюється Бараболя. — Піддобрилися орендою, а дядьки вже й вуха розвісили: впряглися у господарство, аж шкура тріщить (М. Стельмах).

41. **АЖ ШКУРА ТРУСИТЬСЯ** у кого і без додатка. Хто-небудь має сильне бажання до чогось. Додав це Лисенко-Вовчура, — Усякого лютисть скажена пройма, До бійки аж труситься шкура... (М. Старицький); [Івга:] Як почую, що сталося щось, то так хочеться довідатись, — аж шкура труситься (Б. Грінченко).

42. **[АЖ] ШКУРА (шкіра) ТЕРПНЕ** у кого, на кому і без додатка. Кого-небудь охоплює почуття великого страху. [Рябна:] Пробував бити [жінку], та сам такого облизя спіймав, що й досі шкура терпие (І. Франко); — Василю, не дуже мені подобаються ті твої нічні мандри. Як подумаю, що з тобою може щось статись, то аж шкіра терпие на мені (Ірина Вільде).

43. **ПРОДАЖНА ШКУРА**, зневажл. Той, хто зраджує кого-, що-небудь. — А ти їх [пораних], видно, сюди [в тюрму] спровадив? — Блиснув вороже Сашко. — Та вже куди не спровадив... — зам'явся староста. — Шкура продажна, — буркнув Коваль (Ю. Збанацький); — Коли ж з'явиться між вами яка продажна шкура — з димом усе його кодро пустить, як пустили ми вашого старосту, — показав [Дмитро] на стовп вогню, що підводився на світанні (М. Стельмах).

ШКУРИ

44. **НІ ШКУРИ НІ ШЕРСТІ**. Зовсім нічого. — Обібрали діти Мотрю. Не оставили ні шкури ні шерсті (Сл. В. Ужченка).

ШКУРИ

45. **НА СВОЇЙ (на власній) ШКУРІ** (шкірі), зі сл. вйпробувати, відчутн і т. ін. Сам, особисто, на практиці. То було слово самого життя; слово чоловіка, котрий не тільки бачив лихо, а й на своїй шкурі зважав його (Панас Мирний); — Це фігура потужна. Ферзь .. — фігура всевладна і всемогутня, як і всяка жінка, це ви відчували на своїй шкурі... (Григор Тютюнник); Всю "принадність" приватної антрепризи, вічного кочування, гоніння і утисків австро-угорської адміністрації довелось випробувати на власній шкурі (З глинбин душі).

46. **У ШКУРІ ЧИЙ**, кого, зі сл. житн, б'ютн і под. У становищі кого-небудь; як хтось інший. — Хай і вони [поміщики] в нашої шкурі пожи-

вуть! — вирвалось у Григорія Волошина (М. Стельмах); — *Повезло, тобі, Василю. Повезло .. Був би оце тепер у моїй шкурі. Адже Савенко казав, що й ти в поліцію збирався* (С. Журахович); *Хто ніколи не був у шкурі літературного конопрада, чи, як його по-вченому називають, плагіатора, тому важко сказати, що діється в душі злодія, коли той переписує чужий твір* (З газети). У ШКУРУ. — *Послано тебе орати, так ори. — Ти розумний вказувати, а попробуй сам. — А ти що хочеш, щоб плуг сам орав, а ти тільки штани підсмикував? Що я тепер у зведення напишу? Вас би в мою шкуру* (Григорій Тютюнник).

ШКУРУ

47. В ОДИН ШКУРУ. Настирливо, невідступно, дуже вимогливо. Орищи треба на грядках полоти. Як на те Чіпка розвередувався: *"Їсти, та й їсти, бабо!"*. В одиу шкуру: *"їсти"* (Панас Мирний); *"Минуло Різдво. Я й наполягла — женись! Він одбалакується давай: "Я й не нагулявся ще, і сляк і так", а я в одиу шкуру: "Женись, женись, мій синочку!"* (А. Тесленко); *Хоч Коржиха і умовляла своїх гостей .. почекаати, поки в печі розтопиться і гармаша затялась в одиу шкуру їти мерщій* (А. Головаша).

ШЛЯХ

48. СТОВПОВИЙ (верстовий) ШЛЯХ; СТОПОВА (верстова) ДОРОГА чого. Головний напрямок у русі або розвитку чого-небудь. Шевченко вивів українську літературу на широкий стовповий шлях художнього розвитку (З газети); Інтенсифікація сільського господарства — стовповий шлях розвитку його продуктивних сил (З газети); Дорога, якою народи йдуть до прогресу, — це стовпова дорога світової історії всієї людської цивілізації (Вісник НАН України).

49. ШЛЯХ ЗАКАЗНИЙ кому. Хто-небудь позбавлений можливості доступу до кого-, чого-небудь. Дорога стелеться, ясна і безупинна. Шляхів заказаних у праці вам [жінкам] нема, І жінка звільнена — не "слабша половина"! — Біля державного стоїть вона керма (М. Рильський).

50. ШЛЯХ ЗАРІС ТЕРНОМ (терпами), нар.-поет. Неможливо піти, поїхати куди-небудь або досягти чогось бажаного. Хоч уя ридати — та не маю сліз, Хочу в даль поплинути, а шерном шлях заріс (М. Рильський); Та мені в борні важкий З темними думками Навіть у країну мрій шлях заріс терпами (І. Франко); Заросли шляхи терпами На тую країну, Мабуть, я її навіки, Навіки покинув. Мабуть, мені не вернутись Ніколи додому? (Т. Шевченко).

51. ШЛЯХ (лінія) НАЙМЕНШОГО ОПОРУ. Обирання найлегшого способу досягнення чого-небудь; уникнення будь-яких труднощів, перешкод. — *Згадуючи засідання педагогічної ради, на якому стояло питання про виключення Григорія з школи, ми з упевненістю зробили висновок, що виключення з школи — лінія найменшого опору* (В. Сухомлинський).

ШМАТОК

52. ЛАСИЙ (лакомний) ШМАТОК (кусок). Що-небудь найкраще, принадне, спокусливе, вигідне і т. ін. Підступні сусіди наші, користуючись послабленими силами Руської держави, .. з усіх боків сунули, щоб і собі урвати ласий шматок (І. Цюпа); // Комфортне, забезпечене життя. Літ з десятих був у нас суддею Глива. Да, знаєси, захотів на лакомий кусок, в Полтаву перейшов: там, кажуть, є пожива (Є. Гребінка). ЛАСИЙ ШМАТОЧОК. — *Політику Жигмунта та Замойського всевода брацлавський добре знав. Україна для них — ласий шматочок* (Іван Ле); [Залеський:] *А ласий шматочок! Хоч хлопська душа, а гарна, .. як намальована* (В. Собко).

53. ШМАТОК (кусок, кусень) ХЛІБА [НАСУЩНОГО]. Засоби, необхідні для прожиття, існування. Лекціями я мусив кілька літ заробляти шматок хліба (М. Коцюбинський); *Життя Олени, як і кожної селянської жінки, проходило в щоденних клопотах по господарству, боротьбі за шматок хліба, турботі про дітей* (Григорій Тютюнник); *Кали ж нема хімі того робити [складати відомості], коли робиш ради куса хліба, — а, яке певеселе і тяжке життя!* (Панас Мирний); — *Вивчиться, матиме якийсь кусень хліба, — а це не кожному частить* (С. Добровольський). КУСНИК ХЛІБА. — *Підростеш, тоді зрозумієш, яка в світі точиться жорстока боротьба за отой кусок хліба* (Ірина Вільде). НАСУЩНИЙ ШМАТОК. *Тяжко стогнуть хлібороби. Брак насущного шматика, Люта смертність та хвороби Підінають мужика* (П. Грабовський).

54. ШМАТОК (кусок) НЕ ЙДЕ (не лізе) / НЕ ПІДЕ (не полізе) В ГОРЛО кому. Хто-небудь не хоче або не може їсти з певних причин. Посідати за стіл. Він їв добре. Йї шматок не йшов у горло, та силувала себе їсти (Б. Грінченко); *Віктор настороживсь. Але щоб приховати від Людмили свою настороженість, продовжує мовби ще з більшим апетитом їсти. Хоч і не лізе шматок у горло* (А. Головка); [Гапка:] *Побідала б. [Домаха:] Не піде шматок у горло* (М. Кропивницький); [Золотницький:] *Обідать у такого хазяїна важко, тут і кусок в горло не полізе* (І. Карпенко-Карний). ХЛІБА ШМАТОК НЕ

ПОЛІЗЕ В ГОРЛО. *І сон не прийде, і хліба шматок не полізе в горло, коли чекаєш, що ось-ось на тебе впаде град куль і свинцю (Ю. Збанацький).*

55. ШМАТОК ХЛІБА СТАЄ ПОПЕРЕК ГОРЛА кому і без додатка. У кого-небудь з певних причин зникає бажання їсти. — *Їсть мене свекруха, як їржа залізо, за ті поросята, дорікає і при вечері, і від того шматок хліба мені стає поперек горла (З журналу).* **ШМАТОК ХЛІБА СТАЄ РҮБА В ГОРЛІ.** *Стає руба шматок хліба в горлі, як вона згадає про це [докори], сідаючи їсти (Панас Мнрий).*

ШМИГИ

56. НЕ ДО ШМІГИ. 1. Не так, як слід, як повинно бути. *До чого не кинеється [Маруса], усе не так, усе не до шмиги (Г. Квітка-Основ'яненко).* **ДО ШМІГИ.** *Вся та зарость, вкрита цвітом і квітками і до шмиги розставлена, здавалась зачарованим садом — раєм земним (О. Стороженко).* 2. кому. Не до вподоби, не підходить кому-небудь. — *Ні, се мені не до шмиги! Чого я піду до вас? (І. Франко); — Який же ти, Ісайку! І той тобі не до шмиги, і той (Є. Гуцало); Не подобається їм ваша дружба .. В цій дружбі сила народна розквітає!.. — А тим байстрюкам це не до шмиги (М. Ю. Тарновський).*

3. Недоречиний або недоречно. *Така замітка була б тепер не до шмиги (Л. Мартович).*

ШНУРОК

57. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ПІД ШНУРОК. Дуже рівний, в одну лінію. *В хорошому стані ввійшли в зиму посіви озимої пшениці. Сіяли високіврожайним насінням. Рядки — мов під шнурок (З газети).*

58. [ЯК (мов, ніби і т. ін.)] ПО ШНУРҮ. Рівно, в один ряд, в одну лінію. *З-за Нілусфінкси, мов сичі, Страциними мертвими очима На тес дивляться. За ними На голому піску стоять По шнурі піраміди вряд, Мов фараонова сторожа (Т. Шевченко); — Не бійся, Іване, не підведу, і правус [Петрусь] трактора як по шнурі, веде три ширококорядні сівалки (І. Цюпа); В Кам'яніці ж колгосп, можна сказати, міжнародний, у нас круглий рік делегації, гості, тут посії і посади як по шнурі, як по шаховій дошці (А. Хорунжий).*

ШНУРОЧКУ

59. НА (рідше по) ШНУРОЧКУ. Тонкі, рівні (про брови). *Багата, спесивая — рушник на кілочку; В убогій сиротини брови на шнурочку (Укр.. пісні); Довгобраз русенька Галя, з чорними по шнурочку бровами, більше брала на себе його очі, ніж смаковита у її руках яєшня (Панас Мирний).*

ШОВКОВИЙ

60. ЯК (мов, ніби і т. ін.) ШОВКОВИЙ. Дуже покiрний, слухняний. [Недоросток:] *Підождiть трохи, буде вона [жiнка] в мене як шовкова: й говоритиме, співатиме, ще й танцювати буде! (С. Васильченко); — Я їх візьму в руки Будуть вони у мене як шовкові! — похвалявся Сава Йосипович (П. Автомонов).*

ШТИК

61. ЯК ШТИК. 1. Зовсім здоровий. *Он дід Вигон торік розігнувшись не міг, так йому стину звело. Поїхав у Косопiлля, покололи його і через місяць ходив як штик... (М. Зарудний); // Слухняний, такий, як належить. *Кашовар зрадів: — Та я його, братці, як рідного сина догляну! Навчу борці, кашу варить. Він у мене буде як штик! (Є. Кравченко).**

2. Цілком, абсолютно. *Коли старшина запитав Хасцького, чи він готовий, то .. відповів рішуче: Як штик! (О. Гончар).*

ШТИКИ

62. У ШТИКІ, зі сл. зустрічатн, зустрінути і под. Вороже, недружелюбно. [Курінний:] *Розуміси, з першого дня мене в штики прийняли... (М. Зарудний); Хто в промовах — за сатиру (Є такі керівники!), А на ділі правду щирі Зустрічає у штики,— Той не друг нам! Навпаки (С. Олішник).*

ШТИЛЬ

63. ПОВНИЙ ШТИЛЬ. Відсутність, припинення діяльності, руху, розвитку чого-небудь; бездіяльність. *У нас же тут [на інформаційному ринку] повний штиль, все це залишається в силі лєнінський декрет 1920 року, що відмінив купівлю-продаж результатів інтелектуальної праці (З журналу); — Якими семимильними кроками йде розвиток техніки в наші часи! А чим ми можемо похвалитися? Повним штилем у нашій лабораторії? (З газети).*

ШТОВХАТИ

64. ШТОВХАТИ В ПРІРВУ (в безбдню) кого. Діями, вчинкамн доводити кого-небудь до небажаних, трагічних наслідків або до загибелі. [Марія Романівна:] *Не сердьтесь, подумайте. Я зовсім не хочу образити вас, але ж є такі сліпі матері, які з великої любові до своїх дітей штовхають їх часто у прірву... (Л. Дмитерко).*

65. ШТОВХАТИ / ШТОВХНУТИ НА ШЛЯХ чого. Спонукаати кого-небудь до якнхось дій (перев. негативних). *Я скаргитимусь лорд-меру Лондона, що мене, лейтенанта королівських*

повітряних сил, в цьому домі *штюхають* на шлях *пильцтва* (В. Собко).

ШТУКА

66. НЕ ШТУКА. Не вимагає великих зусиль, великої праці; не важко. — *То не штука, — каже той, — Шити ми зумімо* (В. Самійленко); *Не штука книжку видати ..— треба видати так, щоб книжка приносила дійсну користь нашій літературі* (І. Огієнко); *Кинути роботу — не штука. Та цього тільки й чекають підприємці, — до їх послуг скільки хочеш дешевих рук* (П. Колесник). НЕВЕЛИКА ШТУКА. Я вже наловив до їх бесіди. *Невелика це штука, отже, привикнути треба* (Л. Мартович). ХІБА ШТУКА. Ну, та ми спочатку не дуже-то: *хіба штука яких там трое-четверо верстов протягти. Оце зараз буде сухий дуб, а від нього вже й цурпалком до Попового хутора докинеш* (Г. Хотківсвич).

67. ОТ (оце) [ТАК] ШТУКА (штуківина)! Уживається для вираження здивування або захоплення чим-небудь, радості з приводу чогось і т. ін. [Павло:] *От так штука! Леонід Петрович прийшли, я зразу їх пізнав* (М. Кропивницький); *Чуров відхилився від гама-телескопа, з яким працював, повільно підплив до Юрія .. Зиркнув на схвильоване обличчя Гука і похитав головою. — Оце так штука! — Підтверджуються найпарадоксальніші припущення* (О. Бердник); *Сава Андрійович очунос. Оглядається: де він? Оце штука!..* (О. Довжченко). ОТ ТАК ШТУКЕРІЯ!. [Василь:] *От так штуркерія буде!* [Антон:] *Ой, не радій задалегідь!* (М. Кропивницький).

ШТУКАТУРКА

68. [АЖ] ШТУКАТУРКА ЗІ СТЕЛІ СІП-ЛЕТЬСЯ. 1. зі сл. с па́ти, прост. Міцно, навіть із хропінням. — *Працював я тоді дуже важко, повертався з роботи голодний і натомлений і зразу лягав спати, а спав аж штуркатурка зі стелі сипалась* (3 газети).

2. зі сл. ходи́ти, танцюва́ти і под. Важко, з шумом. *Хіба ж воно присмно дивитися, як жінка ходить аж штуркатурка зі стелі сиплеться, неначе ступа просо товче* (3 журналу); *У великому фізкультурному залі студенти ходять під музику ритмічним кроком, виробляючи окремі па, аж штуркатурка сиплеться зі стелі* (3 газети).

ШТУКИ

69. ДЛЯ ШТУКИ. Аби зайнятися чим-небудь, знічев'я. *Дрімайло був великий штуркар, і я добре знав, що він наважився начежити торби тільки для штуки* (І. Нечуй-Левицький); *Люди, покидавши худобу і позбавившись у невеличкій гурточки, вели повільні, нудні розмови, так, для*

штуки, аби не проспати черги (Григорій Тютюнник).

70. НА ВСІ ШТУКИ. Здібний, вигадливий; здатний до всього. *З Антося ж був хлопець на всі штуки, та ще й прудко бігав* (А. Свидницький).

ШУКАТИ

71. ТРЄБА З СВІЧКОЮ ВДЕНЬ (серед [білого] дня) ШУКАТИ (вишукувати) кого, що. Хто-, що-небудь трапляється дуже рідко. *Що будете робити, коли старовина так витрачується, що треба її з свічкою удець вишукувати?!* (Панас Мирний); — *Таких диваків, як ти, на світі дуже мало, їх треба з свічкою серед білого дня шукати* (М. Ю. Тарновський).

72. ШУКАТИ ВЧОРАШНЬОГО ДНЯ, ірон. Марно сподіватися повернути те, чого вже нема. *Ходить він по подвір'ю, никає, то в садок подається, постоїть під деревом і знов у двір, немов учорашнього дня шукає...* (М. Коцюбинський); *Мокеїч уже зібрався йти і чекав тільки Нестора, а Нестор усе ще наминався, застрявши в своєму курені, шукаючи між торбами вчорашнього дня* (О. Гончар); *Юхим не дивився людям у очі, для чогось перебирав порожні мішки, заглядав за двері .. — Батько, вчорашнього дня шукаєш? — запитав Василь* (С. Чорнобривець).

73. ШУКАТИ ГОЛКУ В СІНІ (в соломі). Неможливо знайти, виявити. *Григор усе тупцявся. Питати [про дівчину] без імені — голку в солломі шукати. На глузи піднімуть* (Є. Гуцало). ШУКАЙ ГОЛКУ В СІНІ. Зібрався й пішов світ за очі. *Зник у тайзі, шукай голку в сінні* (В. Какай).

74. ШУКАТИ КІСТКИ В МОЛОЦІ. Вередувати, вимагати чогось неможливого, прискіпувати до чогось. *Скільки разів було так, що Владко вередував, шукав кістки в молоці, як говорилося, але як тільки з'являлась панна "Шонька", дитина ставала наче зовсім іншою* (Ірина Вільде).

75. ШУКАТИ (ловити, доганяти) / ЗЛОВИТИ (піймати) ВІТРА В ПОЛІ. 1. тільки на-каз. форма. Безслідно зникнути, так, що марно й шукати. — *Що ж то буде за чудасія? — Так, нічого: підхоплю тільки [тільки] на сидло отсю краплю, та й шукай вітра в полі. Махнем з побратимом навпростець до Чорної гори* (П. Куліш); — *Візьму його з собою, дам сапу в руки, покрутиться біля мене, а тільки відвернулася, уже лови вітра в полі!* (О. Гончар); — *Ха-ха-ха, — реготав професор, — вони [Яринка і Крайнев] полетіли, ловить вітра в полі* (В. Собко).

2. Здійснювати безрезультатні пошуки кого-, чого-небудь. — *А що гестапівці знайдуть [друкарську машинку]? — скрикнула Тамара. — Нехай шукають вітра в полі, — задиристо випалила Жень*

(А. Хижняк); [Лука:] *Повернуся раніше від інших .. Одчиніть мені тихенько двері. Я ляжу, а вони хай шукають вітра в полі* (Я. Галан); *Але тут почув Бертольдо, як озвався голос долі: "Гей, біжіте, панські слуги, Та зловіте вітра в полі"* (Леся Українка); — *Овва, який же баский! Чи не вітра в полі хочеш піймати?.. Да ти й сам, бачу, степовик* (Марко Вовчок).

3. Домагатися чого-небудь неможливого, недовсяжнього. — *Я хочу побратися з вітровою донькою. Ходить зі мною і будете моїми старостами.. — Що, хочеш шукати вітра в полі? — питали [сусіди] (Казки Буковини..); [Купер'ян:] Здоров, Паньку.. Здасться, ти їдеш шукати вітра в полі* (І. Карпенко-Карий).

76. ШУКАТИ СЕБЕ. Виявляти, визначати власне покликання. *Вже приїхавши з Берліна, де він учився в художній школі, Довженко почав шукати себе* (Ю. Яновський).

ШУКАЧ

77. ШУКАЧ ПРИГІД. 1. Мандрівник, який здійснює пошуки кого-, чого-небудь. *Тоня і досі*

не може збагнути, що сталося з цим судном... Привели моряки його, кинули в затоці й пішли собі, розпаливши апетити степових шукачів пригод (О. Гоичар).

2. Людина авантюристичних нахилів. *Браун став хрестоносцем. Це припало до вподоби гонористому шукачеві пригод* (А. Хижняк).

ШУМОК

78. ПІД ШУМОК. Використовуючи якусь нагоду або потай від інших. *Дорош пильно подивився в очі Гната, ламаючи його гостро відточений погляд.. — Ну, ти під цей шумок чесного хлопця не заплутай. Я за нього ручаюсь* (Григорій Тютюнник); *Крики — то була лише провокаційна "обструкція", організована "ворогами народу" під шумок* (І. Багрянний).

ШУРШУ

79. В ОДНУ ШУРШУ з ким, фам. Заодно. — *Неначе в тюрму запер отой... ваш заступник, чи що .. — з дитячою безпосередністю переконувала дівчина.. — Звісно, й мама в одну шуришу з тим інженером: нехай, каже, лікується* (Іван Ле).

Щ

ЩАСТЯ

1. ВИПАДАЄ ЩАСТЯ кому. 1. з інфін. Кому-небудь таланить бути гідним здійснити, виконати щось почесне. — *Це моє рідне місто, мені випало щастя визволяти його власними руками* (О. Гоичар).

2. Щастить, фортунисть у чому-небудь. *Роман на-смішувато і гидливо зміряв їжакове обличчя Корнюші: — Не всім таке щастя, дячку, випадає* (М. Стельмах).

2. ЩАСТЯ ТВОЄ (ваше, наше і т. ін.). Кому-небудь поталанило, пощастило. — *Ну, щастя твоє, що ти не знаєш! І намотай собі — знайдеши листок який, не тич свою морду, а хазяїнам оддай* (А. Головка); *Це Ваше щастя, що масте веселу вдачу, добрий гумор. І це треба берегти, бо воно підтримує сили* (М. Коцюбинський); — *І я живий! — десь у самім кутку бадьоро дзвенить Маковей.. — Наше щастя, що добра кроквя попала над нами* (О. Гоичар).

3. ЩАСТЯ ЩЕ ДЕСЬ ЗАВАЛЯЛОСЯ чис. Кому-небудь непередбачено, несподівано пощастило, поталанило в чомусь. — *І скажіть ви, — легшемо зітхнув батько, — ще десь і щастя зава-*

лялося, що кінв копитом не наступив (М. Нечай). *ЩАСТЯЧКО ЩЕ ДЕСЬ ЗАВАЛЯЛОСЯ. — Невже наше щастячко ще десь завалялося, і я скоро обійму тебе, обіцую, синочка свого?* (В. Логвиненко).

ЩЕ

4. ЩЕ (іще) Б. Уживається для підтвердження чого-небудь; тільки так, а не інакше; само собою зрозуміло. — *А вже сей Колісник. Куди не ткниш, всюди він устряє: завжди його верх і затичка. — Іще б! Дурні земські гроші куди дівати?* (Паис Мирний).

ЩЕДРОТ

5. ВІД ЩЕДРОТ чийх, зі сл. давати, дарувати і под. За чиймись бажаннями або можливостями. — *Кожен дає од щедрот своїх — хто мідяка, хто срібняка, — відказав, потерпаючи, Вересай* (Ф. Бурлака); — *Яку ти хочеш сукню, я тобі можу подарувати від щедрот моїх* (З журналу).

ЩЕЗАТИ

6. ЩЕЗАТИ з ПАМ'ЯТІ кого. Забуватися. *Постійно шанобливо згадувалася [у міфах] Геля — Земля, як Праматір Суцого, та, що породила титанів, богів і людей. Але потім вона якось щезає з*

пам'яті поколінь, на історичну сцену виходять інші персонажі: боги, герої (О. Бердник).

ЩЕМИТЬ

7. **ЩЕМИТЬ НА ДУШІ** у кого і без додатка. Хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу; кому-небудь неспокійно, гірко, тривожно. *Хоч як щемить на душі, та все ж намагаємось не показувати цього оди перед одним* (О. Гончар).

ЩИРЦЯ

8. **ДО ЩИРЦЯ**, рідко. 1. Надзвичайно, глибоко, сильно. *Тут Демчиху, мабуть, допекло до щирця, що аж засичала: — Авжеж! На біса жінка...* (Марко Вовчок).

2. Повністю, до кінця. *Ніколи ми не заглянемо в душу навіть найближчої людини до самісінького щирця* (З журналу).

ЩИТІ

9. **НА ЩИТІ**, зі сл. б'ути, опинитися і под., книжн. Переможений або загиблий. — *Хтось з піщів градської варті пробував спинити лавину.. і опинився на щиті* (Р. Федорів).

ЩИТОМ

10. **З ЩИТОМ**, книжн., уроч. Переможцем. *Старий дуже пишався тим, що його син закінчує університет, і в розмові з ним вживав книжні слова, як належить, на його думку, говорити з ученими людьми. — Ну як? З щитом чи на щиті? — З щитом, тату! Хіба ти сумнівався? — вигукнув сін, стріпуючи чуприлою* (Я. Сікорський).

ЩО

11. **ЗА ЩО [Й], ПРО ЩО?** Невідомо чому, з яких причин. [Раб-егіптянин:] *Яка там помста? Що ти плетеш? Хто ж се над ким помститься має? За що? Про що?* (Леся Українка). А **ЗА ЩО? А ПРО ЩО? От і Соломія стала моїм врагом. А за що? А про що?** (І. Нечуй-Левцький).

12. **НІ ЗА ЩО [НІ ПРО ЩО]**. Даремно, марно, безпричинно. — *Зовсім скрутила чоловіка, — промовила мати. — Пропаде він з нею ні за що!* (Б. Грінченко); *Ходив [Гнат Романович] поміж соняшників і чухав потилицю. Ще й спересердя на жінку накричав — ні за що ні про що...* (Є. Гуцало); — *Образити дівчину ні за що ні про що та й покинути. Де це видаю? — обурювалась більше за всіх Мар'яна, ідучи звивистою стежкою* (А. Шиян); *Навіть рідних братів не жалував* [Левко]; *наділяв їх запотличниками та ялицями ні за що ні про що* (М. Стельмах).

13. **ТА ЩО**. 1. Ужнвається для загострення уваги на чому-небудь, зацікавлення чимсь. Була одна чорна курка, така несуща курка, *та що!* —

запіяла півнем, і треба було голову втяти (М. Коцюбинський).

2. Ужнвається для вираження схвалення, переконання. [Любов:] *Риск... та що, без нього все життя людське було б одностайне, як осінній дощ. Боятись його, значить, боятись життя, бо в житті скрізь риск* (Леся Українка).

14. **[ТА] ЩО ТАМ**. 1. Ужнвається для вираження переконаності в чому-небудь; безсумнівно, справді, дійсно. [Олімпіада Іванівна:] *Ну, та що там, перед вами я можу говорити щиро, ви все оди, що родич* (Леся Українка).

2. Не варто звертати увагу; байдуже. *Лихий поніс його туди, до тих божесвільців... А тут ще сон такий, наче віщує щось... Погано... Е, що там, вешити, сон — дурниця* (М. Коцюбинський).

15. **ТО [Й] ЩО**. Нема нічого страшного. — *Буде трудно, правда. А надто на перших початках — ну, то що?* (Г. Хоткевич); — *Як ти хоч мого пожа не забув, — турбувався Хома Хасцький. — А якби й забув, то що? — лукаво задирався хлопець* (О. Гончар); — *Хіба ж так можна? Це ж увечері тільки прибудеш. — То й що, смачніше їстиметься!* (М. Стельмах).

16. **ХАЙ ТАМ ЩО**. Всупереч усьому, за будь-яких умов, обставин; неодмінно. *Боягуз не піде в холодні осінні ночі гаятися по гирлу та липах за швидкохідними браконьєрськими моторками та сходиться з ними в смертельних поєдинках. А Порфир би пішов, хай там що* (О. Гончар); *Хай там що, а наш час вимагав нового [шевченківського] бібліографічного покажчика* (З журналу).

17. **ХОЧ БИ [ТОБІ] ЩО**. 1. Ніщо не діє, не впливає на когось; нічого не трапляється з кимсь. *Креметний був дід Андрій... Міг годинами лежати у співоному замсті, підстерігаючи вовка або злодія; увесь мокрий від поту, лягав спати на сирій землі, напившись холодної води, — і хоч би тобі що* (Г. Хоткевич); *Він у лісі тоді був за волаздорівий. Та й хлопцями.. як ще в економії в строку були — босий на морозі, у дранті і — хоч би що...* (А. Головок).

2. кому і без додатка. Хто-небудь не реагує на щось; комусь байдуже до чого-небудь. — *Геть, кажу!* — *марно пробує [Василина] зрушити з місця Мирона і ще більше сердиться. — Га-га-га!* — *міцніше втирається в одвірок чоловік, і хоч би тобі що* (М. Стельмах); — *Дмитре, довго того часу попоїсти? — Встигну ще. — І так завжди. Готуй, готуй, а йому хоч би що, — зачинаючи ворота, проводить [Докія] очима сина* (М. Стельмах).

18. **ХОЧ ЩО**. Усе без винятку, абсолютно все. *Хлопець такий здібний, що хоч що зробить*

(З уси. мови). **ЩО ХОЧ.** — *Та він на що хоч піде, аби його мати не плакала* (Панас Мирний).

19. ЩО Б ТАМ (то) НЕ БУЛО (не кбштувало). За будь-яких умов, обставин; неодмінно. — *Пронести ось це наше почуття, це розуміння життя через все, все що б там не було...* (О. Довженко); *Ми вирішили, що б то не було, виконати свос завдання* (З журналу); — *Що б там не коштувало, одривай [хату], а ні, я сама одірву,* — говорила Мотря (І. Нечуй-Левицький); *Пам'ятав я: треба дійти до своїх [у штаб], що б то не коштувало* (Ю. Яновський).

20. ЩО [ВОНО] Й ДО ЧОГО. Як є насправді, усе до кінця. *Присолоджував Гілак гірку долю свого роботящого наймита до того часу, поки Дорошук не розібрався, що воно й до чого* (М.Ю. Тарновський); — *Я вже стара, я, дитино, й повитухою була, коли треба, то я з усього бачу, що й до чого, від мене не сховасишся* (Є. Гуцало).

21. ЩО ДО ТОГО кому. Кого-небудь зовсім не стосується щось, хто-небудь не має відношення до чогось. [Орест:] *Забудь ти сю нещасну розмову, що тобі до того! Я ж тебе люблю, як і перше* (Леся Українка); — *Мені ще добре,* — думав Семен. — *А скільки ж то, Боже мій, бачив я таких, що в них іно скибочка того поля, а сім'я велика...* *А що мені до того?..* (М. Коцюбинський).

22. ЩО ЗАВГÓДНО. Усе без винятку, абсолютно все. *Він міг припустити що завгодно, але тільки не зустріч з кимсь знайомим* (Іван Ле); *На хті може бути все, що завгодно, але я маю великий сумнів, щоб там була хоч би поганенька скрипка* (В. Собко).

23. ЩО З ТОГО. Нічого не допоможе; все одно. *А за козаками... Та що й казати? Минулося; А те, що минуло, Не згадуйте, пани-брати, Бо щоб не почули. Та й що з того, що згадаєш? Згадаєш — заплачеш* (Т. Шевченко); *Товариші не любив його тверезим, а п'яним здебільшого зв'язували. Раніше то били його немилосердно, але що з того: зіб'ють його..., а тільки пустять — кидається з сокирою* (Г. Хоткевич).

24. ЩО КУДИ Й ДО ЧОГО. Як повинно бути, як потрібно. *Порядкує [княжна] і сама не*

знає, що куди і до чого; далі якось зачепила рукавом срібну коновку, повну вишнівки, да й розлила по всій скатерті (П. Куліш).

25. ЩО НА РОТ НАЛІЗЕ, зі сл. говорити, базікати і под., грубо. Усе підряд; не задумуючись. — *Пиши і не варнякай, що на рот налізе,* — сухо сказав Шугалія (В. Кучер).

26. ЩО НА ЯЗИК НАБІЖИТЬ (понесє), зі сл. говорити, сказати і под. Усе підряд; не задумуючись. *Повибігали надвір і челядь, і своя сім'я; всі раді, кожне щебече, що на язык набіжить* (А. Свидинський); *Точильник за оці слова потягнув Гайдучка на поліцію, тут його збили на кваєне яблуко, от він і виспівав їм усе, що на язык понесло* (П. Козланюк).

27. ЩО НЕ Є. Уживається для підкреслення якості, ознаки чого-небудь. *Треба, щоб Степан найкращих яблук та груш дав до столу завтра. Самих що не є найкращих!* (М. Рильський).

28. ЩО ХОЧЕШ (хóчеться). Абсолютно все; усе без винятку. *Ми тут з тобою одні! Можемо виробляти, що хочеш! Свистіти, співати!* (О. Гончар).

ЩОСЬ

29. У ЛІСІ ЩОСЬ [ВЕЛИКЕ] ЗДÓХЛО. Сталося щось незвичайне. *Мабуть, у лісі щось велике здохло, що ви до нас прийшли!* (Укр. присл.); *Треба, щоб у лісі щось дуже велике здохло, щоб ми помирилися!* (І. Нечуй-Левицький); — *Знаєш, у мене ідея, Павло... "Павло?" Я вирячився на нього. Ніколи він не називав мене Павлом. Щось у лісі здохло,* — дуже вже, мабуть, серйозна ідея, раз він так офіційно мене називав (В. Нестайко).

ЩУПАК

30. ЯК ЩУПАК НА СКОВОРІДЦІ, з дісл. Дуже сильно, надзвичайно. *Мав неспокійний сон. Хропів, харчав, аж мала дитина збудилася, а над ранок став через сон кричати, кидав собою як щупак на сковорідці* (Б. Лепкий).

Ю

ЮШКА

1. **ЧЕРВОНА ЮШКА.** Кров. Умитих червоною юшкою, майже непритомних, їх [арештантів]

кидають у кузов "чорного ворона" й відвозять у поліцію (Ф. Маківчук).

Я

Я

1. **НЕ Я БУДУ.** Уживається для вираження рішучого наміру та запевнення зробити що-небудь. *Борошнця, не я буду, Як у тиждень не до-буду* (І. Манжура); — *Кляті кури не несуться. Гніздо порожнє й порожнє. Чи, мо' [може], тхір який унадився?* — *Ну нічого, — заспокоїв її дідусь, — не я буду, а вистежу того тхора* (З газети).

2. **ОЦЕ (це) [й] Я РОЗУМІЮ!** Уживається для вираження захоплення ким-, чим-небудь, схвалення чого-небудь, заохочення до чогось. — *Молодець! Оце я розумію, оце боєць! Під хлороформом, з-під ножка подає сигнали!* — казав хірург (О. Довженко); — *Слова, фрази. А от ділом довести відвагу — й то не нерозсудливу відвагу, а таку, щоб давала змогу повсякчасної праці — се я розумію!* (М. Коцюбинський).

3. **ПЛЮВАВ Я на кого—що.** Уживається для вираження нехтування ким-, чим-небудь, презирства, байдужості до когось—чогось. *Боявся [бригадир], видно, що тепер вона нав'язуватиметься йому, відбиватиме від жінки.* — *Можеш не боятися, — посилала вона в думці йому своє презирство.* — *Плювала я на тебе* (О. Гончар). **ПЛЮВАТИ Я ХОТІВ.** — *Що ж, ти боїшся людського поговору, — чи що? Плювати я хотів на їх поговорі! .. та й на них разом!* (Панас Мирний).

4. **ЩОБ Я ПРОВАЛИВСЯ** (сказівся, луснув і т. ін.), *фам.* Уживається як категоричне запевнення, присягання в чому-небудь, підтвердження чогось. — *Сьогодні приходжу в околоток до сестри, — продовжував Рогов, — а він там. Зразу мені градусник .. У тебе, каже, кров нормально пульсує. Чули? Що, кажу, кров? Кров, кажу, здорова, а хворий я життям та диханням. Вигнав, братиці, щоб я провалився!..* (О. Довженко).

5. **Я НЕ Я.** Не мати ніякого відношення до когось—чогось (про намагання відгородитися від чогось). *Я не я, і хата не моя* (Укр.. присл.); *Якби*

ви вчилися так як треба, То й мудрость [мудрість] би була своя. А то залізете на небо: "І ми не ми, і я не я" (Т. Шевченко); *Скрадливо виплюску-ти чорнильницю мені, мабуть, на роду написано. Хлюпну, до краплі вихлюпано, і я не я.. Ошлешений чорнильною зливою, гордовитий задира враз кам'яніє* (О. Ковінька).

ЯБЛУКО

6. **ЯБЛУКО РОЗБРАТУ (чвар), книжн.** Причина ворожнечі, суперечок, незгод між ким-небудь. — *Який же ви талісман на щастя, Марто?* — посміхнувся Коваль, кинувши в бік обот Комаренків: — *Ви справжнє яблуко розбрату, не встигли прийти, а вже викликали цілий бунт* (В. Собко); *Дуже вже гарною родиться дівчина, коли стає яблуком розбрату* (В. Мишко); *Єдиним яблуком чвар, коли так можна висловитися в даному випадку, між Самусями й Щусями було глинище, зване Карповим яром* (П. Загребельний).

ЯГОДА

7. **НАШОГО (вашого, їхнього і т. ін.) ПОЛЯ ЯГОДА, перев. із запереч.** Подібний до когось-небудь своїми поглядами, думками, соціальним становищем, поведінкою і т. ін. *А другий був молодий, високий козак, тільки щось азійське; зараз і видно, що не нашого поля ягода, бо до Січі сходились бурлаки з усього світу* (П. Куліш); — *Йдіть собі, тітко Ярино, додома та лягайте спати.. Гріх таке говорити матері, вона не вашого поля ягода, вона свята жінка* (Є. Гуцало); *Всякий бачив, що це не їхнього поля ягода, хоч Тарас був зодягнений вельми пристойно* (О. Ільченко); — *Признатися, я б ніколи не сказав, що ти мого поля ягода, п'єш без смаку...* (Ю. Яновський). **ЯГІДКА ЙОГО ПОЛЯ.** Відчувши, що високоосвічений Гриньов — *ягідка не його поля, уникав* [Онопрій] *навіть вступати з ним в розмову* (А. Ішук). **З ВАШОГО ПОЛЯ ЯГОДА.** *Едіс Хекко — це, Катре, не*

з вашого поля ягода. Тут, крилатоброва, пахне океанськими балами, криками фіолетових папуг і запаморочливим джозом! (М. Рудь).

ЯГОДИ

8. [3] **ОДНОГО ПОЛЯ ЯГОДИ** (рідше ягода). Однакові своїми поглядами, поведінкою, соціальним становищем і т. ін. (перев. негативними). — *Ти і я — одного поля ягоди. Одна доля зв'язала нас* (В. Боляшак); — *Ні, вони [союзики] підуть на Гітлера війною. У нас же договір з ними є. — Що договір, коли вони з одного поля ягоди?* (В. Кучер); — *Що стражник, що становий — усі вони одного поля ягоди, одним миром мазані!* (Панас Мирний). **ЯГІДКИ ОДНОГО ПОЛЯ.** — *Може б, отцю Миколою шепнути, щоб він цим або тим світом настрахав Терентія. — Той настрахає, — криво посміхнувся парубок. — Вони, здається, ягідки одного поля* (М. Стельмах). з **ОДНОЇ ГІЛЛІ ЯГОДИ.** — *Адже се твій брат! Адже ви об'єз з одноєї гіллі ягоди* (І. Франко).

ЯЗИК

9. **ГОСТРИЙ ЯЗИК.** 1. Дотепна, влучна або дошкульна мова. *Омельян викликав Гриця Духоту. Байда поважася цього слюсаря з качиним носом за розважність і за гострий язик* (П. Панч); *На жарти Марко ображася, а сам мав гострий язик і вмів зачіпати товарища за найбільчіше місце* (О. Копиленко). **ГОСТРИЙ ЯЗИЧОК.** *Знаю руки в чорних плямах, Сміх веселий, гострий язичок. Як це в серце, любий до нестями, Тихий твій прокрася голосок* (М. Гіркня).

2. Здатність говорити дотепно, влучно або дошкульно. *То поранення, то гострий язик, то якась випадковість відсовували його у тень, а тим часом двадцятип'ятилітні жевзжик вибивалися у міністри чи посли* (М. Стельмах).

10. **ДОВГИЙ ЯЗИК.** 1. у кого. Хто-небудь дуже балакучий, любить пліткувати, говорити багато зайвого, неправдивого. *В жінок, знає світ, дуже довгий язик* (Укр. поети-романтики...); — *В тебе розум добрий, та язик дуже довгий* (І. Нечуй-Левицький); — *Що тобі люди про мене говорять, — бо знаю, що в людей язики довгі, — то ти не вір тому* (І. Франко).

2. Балакучість, невміння мовчати, стримуватися від зайвих розмов, вигадок, участі в пересудах і т. ін. *Я бачив, що моя розповідь схвилювала її, і жорстко картав себе за довгий язик* (М. Трублаїні); — *Все може бути, — погоджується дідусь. — Інші навіть за довгий язик буває сьака-така нарізка на іншому місці* (М. Стельмах); *Він [лицар] своїм язиком довгим руйнував ворожі міста...* (Леся Українка).

11. **НА ВЕСЬ ЯЗИК**, зі сл. говорити, плескати і под. Не стримуючись, дуже детально, вільно або голосно. *Увечері баби на вулиці сиділи попід плотами та на весь язик цокотіли про новину* (Дніпрова Чайка).

12. **ЯЗИК ДО ЗЕМЛІ** у кого. Хто-небудь нестриманий, не вміє зберігати таємницю. *При ній не говори, бо в неї язик до землі і усі знають* (Сл. Ужеченків); *Хіба втаїти про ваш приїзд, коли у сусідів язик до землі* (3 газети).

13. **ЯЗИК ЗАПЛІТАЄТЬСЯ** у кого і без додатка. Хто-небудь говорить невизивно або через силу (про п'яного, хворого і т. ін.). *Коли ж буянці ставало тісно в хаті, двері з гуркотом відчинялися і на порозі вже похитувалися буйно-розпатлана постать. І хоч язик заплітався, стара бралася когось клясти, намагалася з усіх сил викрикувати щось брутальне* (О. Гончар).

14. **ЯЗИК НЕ ВІДПАДЄ** кому, у кого і без додатка, фам. Хто-небудь цілком може попросити, сказати про кого-, що-небудь, бо ніщо не загрожує йому і нічого не трапиться з ним. — *Язик не відпаде, як замовиш слово про мене, — сказав хлопець* (3 усн. мови). **ХІБА ЯЗИК ОДПАДЄ.** — *Не діждуть [Чумаки], щоб я їх просив. — Так для мене ж, Миколо. Хіба тобі язик одпаде, як і попросиш раз у житті!* — не вгавав Павло (В. Кучер).

15. **ЯЗИК НЕ ПОВЕРТАЄТЬСЯ / НЕ ПОВЕРНУВСЯ** у кого, кому і без додатка. Хто-небудь не може, не наважується або соромиться говорити про щось. *Хто таки вимовляв виразно дяку, у других язик не повертався, і вони дякували поцілунками* (Панас Мирний); *Все б дядькові Іванові відповів без брехні, бо є такі люди, що їм сказати неправду просто не можеш, язик не повертається* (О. Гончар); — *У мене і язик не повернеться умовляти тебе* (А. Головка); *Дружині кортіло і про борг нагадати, але язик не повернувся* (3 газети). **ЯЗИК ПОВЕРТАЄТЬСЯ / ПОВЕРНУВСЯ.** [Таня:] *Ви чуєте, що він говорить! Та як у вас язик повернувся таке про Ракитіна подумати!* (І. Кочерга); — *Два роки — це такі строк... Може, й забувати стала? Таке запитати повернувся йому язик. Холодом мовчання відповіла на таку безтактність* (О. Гончар).

16. **ЯЗИК ПІДВІШЕНИЙ** (прив'язаний, причеплений і т. ін.) **ДОБРЕ** (непогано). 1. у кого і без додатка. Хто-небудь уміє вільно, влучно, дотепно висловлюватися, має ораторські здібності. *До столу вихотився Тихін Фіялок. Сход насторожився. Ну, цей щось скаже. Язик у нього підвішений добре. Вміє давати чосу глитайні...* (В. Речмедін); — *Не дурна голова у Павла. Не забереши цього від нього. І язик підвішений добре!* (А. Головка).

2. Уміння вільно, влучно, дотепно висловлюватися; ораторські здібності. *Горлань і демагог з непогано підвищеним язиком, він має певний вплив, і не лише серед "сезонників"* (А. Головка).

17. **ЯЗИК ПОЗА ВУХАМИ** (вушійма) **ТЕЛПІАЄТЬСЯ** (мотається) у кого. Хто-небудь любить багато говорити, брехати. — *Ми знаємо серед людей багато таких, у яких язик поза вухами телпінється. Вертається скрізь, щоб їх тільки й чули* (З журналу); *У його [нього] язик поза вухами мотався* (М. Номіс).

18. **ЯЗИК РОЗВ'ЯЗУЄТЬСЯ** / **РОЗВ'ЯЗІВСЯ** у кого, кому, чий. Хто-небудь починає багато говорити, стає балакучим. *І почала [Христя] розказувати.. Даві та далі язик її розв'язувався, пам'ять яснішала, голос дужчав...* (Панас Мирний); *Випив він добре, язик йому розв'язався, став він похвалитися* (Нар. опов.); *В приміщенні стало тепло. Розв'язалися [у юнаків] язики, посипалися дотепи* (Д. Ткач).

19. **ЯЗИК СВЕРБИТЬ** / **ЗАСВЕРБІВ** у кого, кому і без додатка. Хто-небудь має велике бажання розповісти, повідомити щось або поговорити про щось. — *Та подожди! Не спіши,— зупинив його голова комнезаму.— Ще ж є промовці! Ось, може, Євген Панасович щось скаже. Та і в мене ще язик свербить* (В. Речмедін); [Карпо:] *Дідько вас, бабів, знає, який у вас язик: як засвербить, то кого ви тільки не опаскудите!* (М. Кропивницький); — *І тут знову засвербив язик Мотрі— не стерпіла:— Бабю, ви вже хоч себе на таке діло не виставляйте* (М. Понеділок).

20. **ЯЗИК СТАЄ** / **СТАВ РУБА** (колом) [У РОТІ] кому, у кого і без додатка. Хто-небудь втрачає здатність говорити, вимовляти слова. [Передерії:] *І язик їм руба у роті стане, коли такого батька почнуть ганити!* [Храпо:] *Хіба тепер четверту заповідь почитають?* (Панас Мирний); — *Хочу поспитати— де вона [Марія], що з нею, а язик як снів руба, так і не ворухнеш ним* (М. Коцюбинський); *Люблять у Січовому плясати. І плясують, доки язик не стане колом* (М. Рудь).

21. **ЯЗИК ЯК БРИТВА** у кого. Хто-небудь вміє висловлюватися дошкульно, влучно, дотепно. — *В тебе слово як свердел, язик як бритва* (І. Нечуй-Левицький); — *Пе сплю ніч, сам з собою вголос розмовляю, а Серафима моя, нащо вже в неї язик як бритва, мовчить— ні слова* (Л. Первомайський); [Кость:] *Серце мос полонила одна дівчина. Очі в неї голубі-голубі, як небо весняне, голос ніжний-ніжний, як струмочок, а язик— як бритва* (М. Зарудний).

22. **ЯЗИК ЯК ЛОПАТЕНЬ** (лопата, помел, млин) у кого. Хто-небудь дуже балакучий,

любить говорити багато зайвого, непотрібного. *Я їй наказував, щоб нікому анітелень, одначе вона таки розказала про все своїй сестрі Хотині, а в тієї язик як лопатень,— так усі й довідалися* (Б. Грінченко); — *А вже ж язик у тебе, парубче, ну, чисто як помело!* — *буркнув Охрім* (Григорій Тютюнник); [Вітровий (до Батури):] *У нього язик як млин, нікому слова не дасть сказати...* (О. Корнійчук).

23. **ЯЗИК [ЯК (мов, піби і т. ін.)] ПРИРІС** (присівав, присів) **ДО ПІДНЕБІННЯ** (у роті) у кого, чий і без додатка. Хто-небудь замовк, втрапив здатність говорити через хвилювання, тривогу, переляк тощо. *Пе сподіваючись цієї зустрічі, я відхилив двері в коридор, а навпроти вона. Спокоїмо глянула в очі, опустила довгі вії. У мене язик мов приріс до піднебіння* (Ю. Збанацький); *"Його благородіс" не забалакало, воно, правда, поривалось сказати щось, та язик присів у роті, не повертався* (Панас Мирний); — *Чуте, який я красномовний... А примусьте мене зараз заговорити, хоч словечко витиснути, коли язик присах до піднебіння* (В. Речмедін). **ЯЗИКІ ПОПРИСНХЛІН В РОТІ** (про багатьох). *Іам сиділося, як собаці на човні, а язики наші в роті поприсихати* (Ю. Яновський).

ЯЗИКА

24. **З ЧУЖОГО ЯЗИКА**. Почутий від інших; не власний (про вислів, думку, чутку і т. ін.). — *Втихомирся, Супруне. Втихомирся, дорогий! Дитя нерозумне, сказало щось з чужого язика* (М. Стельмах).

ЯЗИКИ

25. **ЗЛІ** (лихі) **ЯЗИКИ**. Люди, які пліткують, ведуть недоброзичливі балачки; пліткарі. *Вже не раз важка хвороба валила комісара в ліжку. Іноді злі язики плескали, що це вже прийшов йому кінець* (Ю. Збанацький); — *Потоцький на Сейм не їздив, саме захворів, хоч злі язики плескали, що навмисне замкнувся в замку...* (Я. Стецюк); — *Оце і все, як на духу, розказав. А ліхі язики ще всяке несусвітнє додають* (М. Стельмах).

ЯЗИЦІ

26. **НА ЯЗИЦІ**. 1. у кого. Хто-небудь говорить про щось. — *Що п'яному дивуватись,— втомлено відказав Остап.— Ого, п'яному! Що в тверезого на умі, те в п'яного на язичі,— не вагавайся Гулька* (М. Тарновський).

2. Бути предметом постійних розмов. *Подмуха цілющий легіт, П'ю живі його струмці; А в ушах— зубовий скрегіт, Ремство скрізь на язичі* (П. Грабовський); *Перший в світі космонавт швидко став*

знаменитістю. В ті часи Ю. Гагарін постійно був у всіх на язичі (З журналу).

ЯК

27. **ОН (ось) [ВОНО] ЯК.** Уживається для вираження захоплення, подиву або іронічного ставлення до чого-небудь. — *Он воно як! Це дивне діло! Признаться, де вже я не був — Такого дива я не чув...* (Л. Глібов); — *Ніякого паказу... я не одержував...* — *Ах, он як! Розумію. До речі, в штабі це також передбачали* (О. Довженко); — *Он як! — похопився редактор, нашірошивши вуха* (О. Бердник). **ОСЬ ВОНО ЯКЕЧКИ, розм.** Чоловік роззявив від подиву рота і стояв так кілька секунд, потім.. блаженно закректав і.. сказав Дорошеві: — *Ось воно якечки* (Григорій Тютюнник).

28. **ЩЕ Й ЯК.** Звичайно, безсумнівно. Директор.. обернувся до Кульбаки: — *Знаси такого?* — *Ще й як!* (О. Гончар); — *А ти, Левку, любиш в'юни?* — *Ще й як, пане,* — трохи повеселішав парубочий голос. — *Тоді й тобі сипіємо трохи* (М. Стельмах).

29. **ЯК КОМУ.** По-різному, неоднаково. — *То що тому найгірше у холодній, чи те, що їсти й пити не дають, чи те, що родичів нема..?* — *Та як кому, хто що найбільше любить,* — сказав мій батько (Леся Українка). **КОМУ ЯК.** Кому як на роду написано (М. Номіс); — *Скільки не давай, усе мало, усе жепуть, усе штурмієщина. Давай норму, давай дві, а жисти коли?* — *Кому як,* — зауважив Баглай. — *Для мене це і є життя* (О. Гончар).

ЯКУ

30. **НІ В ЯКУ, розм.** Нізашо. Лобода сподівався, що, може, хоч цей покаже, який він козак, а цей теж виявився з тонкою кишкою: *ні в яку!* Бо він, бачите, за кермом (О. Гончар).

ЯРМО

31. **ЯРМО НА ШИЮ** кому. Обтяжливі турботи, зайві ускладнення, клопіт. Чудні люди. Голодних годуй, хворих лікуй, школи заводь, нам'ятники якісь став!.. Повигадують собі ярма на шию (І. Карпенко-Карий); — *Василино, ти як стара,* — зітхнула мати. — *Якби ж то стара! Не стара, ні, бо мати ще доглядає мене. А нащо їй, скажіть, отаке ярмо на шию?* (Є. Гуцало); *Агари нам дадуть! Чекай, надійся, не перший раз обіцяють! Ярмо на шию, а не гаразд* (І. Чендей).

ЯТРИТИ

32. **ЯТРИТИ (роз'ятрювати, розтроїджувати, розворушувати і т. ін.) / РОЗ'ЯТРИТИ (розтроїдити, розворушити і т. ін.) [НЕЗАГОЙНУ (дівню)] РАНУ [В СЕРЦІ (в душі)]**

кого, чию, рідше кому. Необережними словами, діями змушувати кого-небудь знову морально страждати або переживати щось неприємне. — *Не ятрий мою рану, діду. Я й так на силу стримуюсь* (Ю. Яновський); *Узявши граматику, прочитав він два рядки, але, роз'ятрюючи в серці рану, знов спитав отця Алоїзія: — А скільки років хлопчикові, який грав учора Кіра?* (З. Тулуб); *Розмова ся розпрорудила їй в серці незагойну рану, Софія пригадувала вчорашній прикрий вечір* (Леся Українка); // чим. Викликати важкі спогади, переживання. *Офіцер аж до порога провів дідуся. Йому було прикро, що необережною розмовою роз'ятрив незагойну рану в серці старенького* (Ю. Збанацький); *Микола Іванович розворушив своїми словами давню удовину рану, згадавши Гордія* (І. Цюпа).

33. **ЯТРИТИ (роз'ятрювати, розтроїджувати, троїдити) / РОЗ'ЯТРИТИ (розтроїдити) СЕРЦЕ (душу) кого, кому, чие (чию) і без додатка.** Завдавати кому-небудь великих душевних страждань, переживань. *Почуття образи гнітило його, гнів ятрив йому серце* (Ю. Смолич); *Ятрила душу Лукії й близька розлука з другим братом Омельком, котрий мав цісі ж ночі рушати до Москви* (О. Ільченко); *Відчай ятрив її душу, як пекуча жалка кропива, і все гнав і гнав уперед, вздовж берега широко розлитого річки* (В. Козаченко); *Пісня не заспокоювала, а, навпаки, ще дужче роз'ятрювала її душу* (А. Шиян); *Вона боялася дивитися сама на себе, щоб не розтроїджувати свого серця* (Панас Мирний); *Івась лежав, мовчав. Зло, досада давили його за горло, троїдили серце, точили слози з очей* (Панас Мирний); *Розмова з Василем роз'ятрила старе серце* (І. Нечуй-Левицький). **РОЗ'ІДАТИ ДУШУ.** Дітям спочатку не відкривала [мати] горя. Розповідала, що ось скоро тато закінчить війну, повернеться додому. Проте туга, як іржа, роз'їдала душу (З журналу).

ЯТЬ

34. **НА ЯТЬ. 1.** Прекрасний, найкращий або найвищої якості. *Лисав про якусь дівчину.. Дівчина на ять. Та жаль, що родичка. Приїзди, не жалкуватимеш!* (А. Головка); — *Якось-то косили ми з ним за проваллям. Він попереду — косар же був лепський, на ять!* — а я за ним, хоч теж не давав дядькам собі п'яти врізати (Григорій Тютюнник).

2. Дуже добре. [Шметелюк:] *Хай побачать, хто такий Шметелюк! Я заробляю на ять і все одержую на ударницькі талони* (І. Микитейко).

**СЛОВНИК
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Укладачі

**Віра Максимівна БІЛОНОЖЕНКО, Ірина Святославівна ГНАТЮК,
Валентина Володимирівна ДЯТЧУК, Надія Микитівна НЕРОВНЯ,
Тетяна Олексіївна ФЕДОРЕНКО**

**Художній редактор *І. П. Савицька*
Технічний редактор *І. В. Остапова*
Коректори *Л. М. Козленко, В. О. Подолянчук*
Комп'ютерний набір і верстка *І. В. Остапової***

**Підп. до друку 07.05.2003.
Формат 70×100/16. Папір офс. № 1. Гарн. Таймс. Друк офс.
Ум. друк. арк. 69. Ум. фарбо-відб. 69,8. Обл.-вид. арк. 100,35.
Наклад 3000 прим. Зам. з 214**

**Видавництво “Наукова думка”
Р. с. № 05417561 від 16. 03.95
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3**

**Віддруковано в друкарні
концерну «Ін Юре»
м. Київ, вул. Багговутівська, 17–21**